ANSİKLOPEDİK

EĞİTİM VE PSİKOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Rasim BAKIRCIOĞLU

ANSİKLOPEDİK

EĞİTİM VE PSİKOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Rasim Bakırcıoğlu

ANSİKLOPEDİK
EĞİTİM VE PSİKOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Rasim Bakırcıoğlu

Ankara 2012

ANSİKLOPEDİK EĞİTİM VE PSİKOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Rasim BAKIRCIOĞLU

Yayıncı Sertifika No : 16003
Matbaa Sertifika No : 13268
ISBN : 978-605-5213-11-4
Kapak Tasarımı : Anı Yayıncılık – Kezban KILIÇOĞLU
Mizanpaj : Anı Yayıncılık – Kezban KILIÇOĞLU
Baskı : Sözkesen Ofset

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

ANSİKLOPEDİK EĞİTİM VE PSİKOLOJİ SÖZLÜĞÜ
BAKIRCIOĞLU, Rasim
Anı Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara/Türkiye
2012, x + 1054 Sf, 16 x 24 cm
ISBN 978-605-5213-11-4

Sözlük, Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü
Genel Psikoloji, Gelişim Psikolojisi, Öğrenme Psikolojisi, Endüstri Psikolojisi, Sosyal Psikoloji, Fizyolojik Psikoloji, Sosyoloji, Eğitim Sosyolojisi, Antropoloji, Kişilik Kuramları, Psikometri, Psikiyatri, Eğitim Felsefesi, Eğitim Bilimi

Anı Yayıcılık
Kızılırmak Sokak 10/A
Bakanlıklar / Ankara
Tel : 0 312 425 81 50 pbx
Fax : 0 312 425 81 11
e-posta : aniyayincilik@aniyayincilik.com.tr

http: www.aniyayincilik.com.tr

Ansiklopedik
Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü

- Genel Psikoloji
- Gelişim Psikolojisi
- Öğrenme Psikolojisi
- Endüstri Psikolojisi
- Sosyal Psikoloji
- Fizyolojik Psikoloji
- Sosyoloji
- Eğitim Sosyolojisi
- Antropoloji
- Kişilik Kuramları
- Psikometri
- Psikiyatri
- Eğitim Felsefesi
- Eğitim Bilimi
- Öğrenme İlke, Yöntem ve Teknikleri
- Ölçme ve Değerlendirme
- Ruh Sağlığı
- Evlilik
- Ailede Çocuğun Kişilik Gelişimi
- Okulda Öğrencinin Kişilik Gelişimi
- Rehberlik ve Psikolojik Danışma
- Ünlü Psikolog, Psikanalist, Psikiyatrist,
  Biyolog, Fizyolog, Nörolog, Sosyolog,
  Sosyal Psikolog, Antropolog,
  Eğitim Felsefecileri ve Eğitim Bilimciler

Bu ansiklopedik sözlük,
sorun çözmede, üretici ve yaratıcı çalışmalarda
sezgi ile birlikte kavramların gücüne de inananlara adanmıştır.

YAZAR HAKINDA

Rasim Bakırcıoğlu,

1937 yılında Artvin-Ardanuç ilçesinin Aşağı Irmaklar köyünde doğdu. İlkokulu burada okudu. 1949-1950 öğretim yılında Kars-Cılavuz Köy Enstitüsü'ne girdi. 1953-1954 öğretim yılında Kâzım Karabekir İlköğretmen Okulu adını alan bu okuldan, 1956'da mezun oldu. 1965'te İstanbul Eğitim Enstitüsü **Pedagoji** (Eğitim) ve **Türkçe** bülümleri diplomasını aldı. 1981'de Ankara Üniversitesi **Psikoloji** bölümü tamamlama programını geçtikten sonra başladığı **Eğitimde Psikolojik Hizmetler** dalındaki yüksek lisans öğrenimini bitirdi.

Sırasıyla iki yıl, Ardanuç'un Tosunlu köyünde; beş yıl, Aşağı Irmaklar köyünde ilkokul öğretmenliği ve başöğretmenliği görevlerini sürdürdü. Sekiz yıl, Çorum İlköğretmen Okulu'nda meslek dersleri öğretmenliği, müdür yardımcılığı ve eğitim şefliği görevlerinde bulundu. Beş yıl, Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü'nde Meslek Dersleri Öğretmeni olarak çalıştı. Üç yıl, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü›nde öğretmen ve müdür yardımcısı; iki yıl, Ankara Gazi Yüksek Öğretmen Okulunda öğretmen ve Müdür yardımcısı; iki yıl, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1983 ve 1984 yılları yaz dönemlerinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde orta öğretim öğretmenlerine öğretmenlik formasyonu eğitimi verdi.

Kısa sürelerle MEB Yayımlar Genel Müdür Başyardımcılığı ve Ankara Mamak Lisesi Felsefe Grubu Öğretmenliği görevlerinde bulundu. 1985 yazında iki ay, Anadolu Üniversitesi Özel Eğitim Öğretmenliği Kursu'nda Rehberlik ve Psikolojik Danışma dersi verdi.

İlköğretmen Okulu'nda, daha sonra görev yaptığı yüksek okullarda ve üniversitede **Psikoloji, Eğitim Psikolojisi, Sosyal Psikoloji, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Ruh Sağlığı, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, ölçme ve Değerlendirme** derslerini okuttu.

1985 yılında kendi isteği ile emekli oldu. Emeklilik sonrasında beş yıl kadar özel dershanelerde Türkçe derslerine girdi. 1987-1998 yılları arasında Özgün Yayınevi Genel Yayın Yönetmeni ve Editörü olarak çalıştı. Aynı yayınavince çıkarılan Özgün Ünite Dergisi ve Çağdaş Ünite Dergisi'ni yönetti ve bu dergilerin yazı kurulu üyeliğini yaptı.

Yazarın Yayımlanmış olan Kitapları:

Ruh Sağlığı ve Rehberlik (1976)

Tercih ve Meslekler Kılavuzu (Geliştirilmiş Baskı, 1987)

Rehberlik ve Psikolojik Danışma (Geliştirilmiş 7. Baskı, 2005)

Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü (2006)

Çocuk Ruh Sağlığı ve Uyum Bozuklukları (Geliştirilmiş Baskı, 2007)

Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı (Geliştirilmiş Baskı, 2011)

Türkçe Dilbilgisi 1., 2., 3., 4., 5. Sınıflar için (Geliştirilmiş Baskı, 2001)

Türkçe Ders Kitabı 1., 2., 3., 4., 5. Sınıflar için (Güner Yalçın'la birlikte) (Geliştirilmiş Baskı, 2001)

Okullarda Anılan ve Kutlanan Belirli Gün ve Haftalar (Geliştirilmiş Baskı, 2001)

Yazım Kılavuzu (Geliştirilmiş Baskı, 2001)

Eylül Uçmak İstiyor (2010) (7+ yaş için)

Yavru Serçeler (2010) (9+ yaş için) (2007 Mevlüt Kaplan Edebiyat Ödülleri yarışmasında 3.lük alan öyküler)

Mutluluk Nerede? (2010) (10 + yaş için) (2007 Mevlüt Kaplan Edebiyat Ödülleri yarışmasında 3.lük alan öyküler)

Nasrettin Hoca Fıkraları (2011)

Ömer Seyfettin'den Seçme Öyküler (2012)

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden Seçmeler (2012)

"İlköğretim Okulları 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Dilbilgisi Çalışmalarının Programa Uygunluk Derecesi" Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları (1996)

"Çağdaş Öğretmeni Ne Zaman Yetiştireceğiz?" Öğretmenlik Mesleği (2000)

"Türkiye'de Ruh Sağlığı" Türkiye'de Eğitim Bilimleri: Bir Blanço Denemesi (2006)

Önsöz 1

Yazılı ya da sözlü birçok tartışmada benzer sözcükleri kullanmalarına karşın, birinin ak dediğine ötekinin kara dediğini birçok kez okumuş ya da dinlemişsinizdir. Bu örnekler bize, yalnızca sözcükleri bilmenin fazlaca bir önem taşımadığını; asıl, onların içerdiği anlamları kavramış olmak gerektiğini anımsatıyor.

Bu gerçekten yola çıkarak, bir konuyu yeterince öğrenme ya da tartışabilmenin ilk koşulu, konuya ilişkin temel kavram ya da terimleri doğru ve tam öğrenmiş olmaktır, diyebiliriz. Anlama ve anlatma konumunda olanlar arasındaki iletişim, bunların kullandıkları sözcüklerin anlamını iyi bildikleri ölçüde başarılı olmaktadır. Eğitimin her aşamasındaki onlarca yıllık deneyimlerimiz de bunu doğrulamaktadır.

Sürekli olarak kendini geliştirme isteği olanların başucu kaynakları arasında ansiklopedik sözlükler, özel bir yer buluyorlar. Öğrenme tutkunları, bu kaynakların yardımıyla beyinlerine, istedikleri anda, istedikleri kavramın aydınlığını düşürebiliyorlar.

Bu sözlüğün amacı da psikoloji ile onun yakından ilişkili olduğu bilim dallarında kullanılan kavram ve terimleri öğrenmek isteyenler için bir başucu kitabı olmaktır.

Sözlükteki her kavram ve terimden sonra, onların İngilizce karşılıkları; girişteki tanımlamaların sonunda da hâlâ kullanılmakta

olan Osmanlıca karşılıkları ve öbür anlamdaşları verilmiştir. Sözlüğün sonunda bir de İngilizce-Türkçe dizin bulunmaktadır.

Bu baskı, daha büyük bir tasarımın ilk ürünüdür. Bu konudaki en büyük düşümüz, her yeni basımında sözlüğü hem nicelik hem de nitelik bakımından geliştirilmiş olarak önünüze çıkarmaktır.

Sözlüğe içten, özenli emeği ile son biçimini veren değerli öğrencim ve meslektaşım Barış Sedat Gül'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Elbette başta bu kitabın hayat bulmasına verdiği fırsat için Anı Yayıncılık'ın sahibi ve yöneticisi dost insan sevgili Özer Daşcan ile kitaba emeklerini katan tüm çalışanlarına da sonsuz teşekkürler..

Foça, Mayıs 2006
Rasim BAKIRCIOĞLU

Önsöz 2

Konuşma, okuma ve yazma uğraşlarımın tümünde, içi dolu kavramların önemine tanık oluyordum. Başarısız söylem ve eylemlerin pek çoğuna, kavramları, anlamlarını tam olarak bilmeden kullanmanın yol açtığı ilgimi çekiyordu. Bir iki tümcelik açıklamalarla da insanın belleğindeki sözcüklerin içi doldurulamıyordu. Kavram ya da terimin içeriği yeterince açıklanmadıkça okuyan ya da dinleyen, sözcüğün yüklendiği anlamı kavrayamıyordu. Sağlıklı insan ilişkilerinde de hep içi dolu kavramlar baş roldeydi. Kavram edinmek için başlangıçta, yaşantılara dayanan yeterli algılamaların gerektiği görüşü doğrudur. Ancak, soyut düşünme basamağına erişildikten sonra, niteliği yüksek sözlü açıklamalar ve yazılı kaynaklar da bu konuda önemli bir işlev yükleniyor. Bu ansiklopedik sözlüğün hazırlanmasında, işte bu düşünce baş etken oldu.

Önsöz’de, birinci baskının, “daha büyük bir tasarımın ilk ürünü” olduğu belirtilmişti. Elinizdeki baskı, o ilk çalışmanın adından içeriğine dek nerdeyse tanınmayacak derecede genişletilip geliştirilmesiyle ortaya çıktı. **Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü**, psikolojinin ve onunla ilişkili bilim dallarının pek çok terimine; eğitim bilimi ile onun çevresinde konuşlanan dallara; ayrıca bütün bu alanlardaki gelişmeleri gerçekleştiren başlıca kişilere de kucak açtı. Sözlüğe girmeyi başaran terimlerin, özellikle

psikoloji ve eğitim bilimindeki ve onlara yakın bilim dallarına ilişkin anlamları açıklanmaya çalışıldı. Sözlükte, eğitim ve psikolojinin hangi yakın akrabalarıyla ilgili terim ya da kavramlara yer verildiği, iç kapakta görülebilir.

Sözlük ve ansiklopedi çalışmaları, son noktanın konulamadığı üretimlerin başında geliyor. Hazırlanan sözlük ya da ansiklopediye, ne içermesi gereken sözcüklerin tümü yerleştirilebilir ne de dile yeni kavramların girmesinin önü kesilebilir. Dil, bir canlı gibi, değişim ve gelişimini aralıksız sürdürüyor. O nedenle her sözlük ve ansiklopedinin tamamlanmadan yayımlandığını söyleyebiliriz. Buna göre ancak, dışta daha az kavram ya da terim bırakmış olanlar, "başarılı" sıfatını hak ediyorlar.

Bu çalışma, **psikoloji ve eğitime ilişkin bilimsel bilgilerin uygulamada da kullanımına yardımcı olma**yı amaçlıyor. Ansiklopedik sözlükte, **çocuk, genç, orta yaşlı ve yaşlıların ruhsal ve eğitsel sorunlarına ilişkin başlıca konular**, bu sorunların çözümüne hizmet edebilecek açıklıkta ve ayrıntılı biçimde yazılmaya çalışıldı. Bu bağlamda ansiklopedik sözlük, **öğretmenler, eğitimbilimciler, psikologlar, sosyologlar, sosyal psikologlar, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanları, sosyal hizmet uzmanları, bütün bu dalların adayları ve anne babalar ile konuya ilgi duyan her kesim için güvenilir bir başvuru kaynağı** olmayı umuyor.

Sözlükte genellikle terimler, alfabetik sıralamadaki yerinde açıklanmış olmakla birlikte, kimilerinin alt başlığı niteliğinde olanlar, ana maddeyle birlikte verildi. Ancak, alt başlık niteliğindeki bu sözcükler, ilk harfleri büyük olarak alfabetik sıralamada da belirtildi ve onların anlamlarına ulaşabilmesi için okura, "*Bkz.*"larla ana kavram anımsatıldı. Daha kapsamlı anlaşılmasının sağlanması istenen kimi maddelerin sonuna, birer

alıntı yazı konuldu. Açıklamalarda önemli görülen ya da bu sözlükte yer aldığı belirtilmek istenen sözcükler ve sözler koyu yazıldı. Madde başı olan kişilerin soyadı büyük harflerle yazıldı. Bütün kişi adları, maddede ilk geçtiği yerde koyu yazıldı. Madde başı olan kavramların eşanlamlıları, ilk açıklama tümcesinin sonunda italik ve koyu yazılarak belirtildi. Madde başlarında özel adların baş harfi büyük harfle yazıldı. Yapıt adları italik olarak belirtildi. Açıklamadan önce, ayraç içinde her maddenin İngilizce karşılığına yer verildi. Bu sözlüğün bir özelliği de ilgili maddelerin, "*Bkz.*"larla birbirine bağlanmış olmasıdır. Bu yolla isteyen okura, belli bir konudaki bilgisini daha da ayrıntılandırma olanağı sağlanmış oldu.

Sözlükteki İngilizce karşılıkların tümünü anlam ve yazım açısından gözden geçiren kızım Yard. Doç. Dr. Nesrin Bakırcıoğlu'na candan teşekkürüm var. Daha da önemli teşekkürüm ise Anı Yayıncılık'ın sahibi, yöneticisi, benim eşsiz dostum sevgili Özer Daşcan'a ve bu kitabı değerli emekleriyle ortaya çıkaran çalışanlarınadır.

Foça, Ekim 2012
Rasim BAKIRCIOĞLU

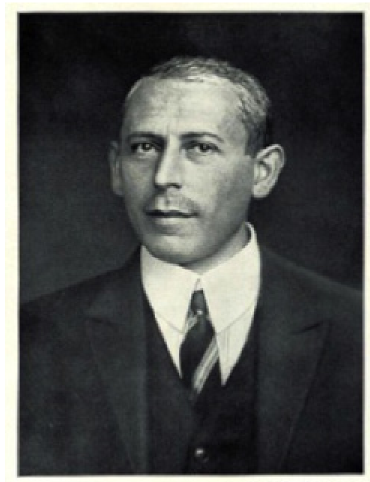
ANSİKLOPEDİK EĞİTİM BİLİMLERİ VE PSİKOLOJİ SÖZLÜĞÜ

A

abartılmış üstünlük çabaları *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

abartma (exaggerate) Bir olayı, olguyu, nesneyi olduğundan daha önemli, daha çok, daha büyük gösterme. *Bkz.* **bilişsel şema.**

ABRAHAM, Karl (1877-1925) **Kişilik gelişimi ve ruh hastalıklarında, çocuk cinselliğinin etkisi üzerinde çalışmış olan Alman psikanalist.** Abraham, Bremen'de doğdu. 1901'de psikiyatristliğe başladı. 1904-1907 arasında Eugen Bleuler'in asistanlığını yapması, **C. G. Jung'**la karşılaşmasını ve Freud'un düşünceleriyle yakından ilgilenmesini sağladı. 1907'de Freud'la tanıştı. 1910'da Alman Psikanaliz Derneği'ni kurdu. İlk psikanalitik çalışmasında çocukluktaki **cinsel travma**ların şizofreni belirtileriyle ilişkisini ortaya çıkardı. Simgelere ilişkin yorumları ve mitlerle rüyalar arasında kurduğu bağıntı, psikanalistlerce kabul gördü. Abraham, **psikanaliz** akımının Viyana dışında yayılmasına ve kabul görmesine en çok katkı sağlayanlar arasında yer aldı. Kuramını, klinik verilerden yola çıkarak biçimlendirdi. Psikozlar üzerindeki çalışmaları ve **libido**nun cinsellik öncesi dönemdeki önemine ilişkin incelemeleri ile psikanalizin gelişimine katkı sağladı**. Psikozlar**ın, psikanalizle tedavisi konusundaki en önemli çalışması, libidoya ilişkin saplantılar sonucu beliren manik-depresif psikozlar üzerinde oldu. **Libido gelişimi, kişilik oluşumu, şizofreni**, **manik-depresif psikoz** gibi konularda psikanalitik tedavinin öncüleri arasında yer aldı. Çocuk gelişiminin ağızcıl, dışkıl ve üretken dönemlerden oluştuğunu öne sürdü; bunlardan birine saplanmanın belirli ruhsal bozukluklara neden olabileceğini ilk kez o ortaya koydu. **Başlıca yapıtları:** *Seçme Yazılar (Selected Papers)* (1927). *Bkz.* **BLEULER, Eugen; FREUD, Sigmund; JUNG, Carl Gustav.**

Karl ABRAHAM

abulya *Bkz*. **istenç yitimi**.

acı (pain) Organizmayı tedirgin eden **duygulanım**; ***elem, ıstırap***. Acı, ruhsal olabildiği gibi bedensel de olabiliyor. Ruhsal acı, üzüntü terimiyle anlatılırken, bir deri algısı olan bedensel acı, daha çok **ağrı** terimiyle dile getiriliyor. Bedensel acı, basınç ve ısı (sıcak, soğuk) gibi dokunmayla birlikte **algı**lanan üç deri duyumundan biridir. Bunu ağrıya duyarlı deri bölgelerinde çok sayıda özelleşmiş (basınç ve ısıya duyarlı olmayan) sinir uçları algılıyor. Ağrı veren uyarıcılar genellikle basınç ve ısı olduğu için ağrı, deri **duyum**larından ısı ve basınçla birlikte algılanıyor. Bedensel acı, organizmanın dokusundaki bir yıkkınlığın habercisi de olabiliyor. Acı duyumları güçlü duyumlardandır. *Bkz*. **duyu eşiği. Théodule Ribot** (1839 –l916), **Ruhsal acı**yla **bedensel acı** arasında özce bir ayrım olmadığını şu **kanıtlar**la ortaya koydu: **(1)** Her iki acıda da kan dolaşımının, solunumun düzeni bozuluyor; hareket birdenbire duruyor. **(2)** İki acı da aynı ilaçlarla yatıştırılıyor. **(3)** Özellikle **hastalık hastalığı**nda iki acı özdeşleşiyor. **Pavlov** (1849 -1936) ise, ünlü deneyleriyle bu konuya bilimsel açıklamalar getirdi. Acı veren uyaranlardan acı duyumlarının; hoşlanım yaratan uyaranlardan da hoşlanım duyumlarının alındığını belirledi. Acı yitimi, ameliyat olan hastalarda çeşitli ilaçlarla sağlanıyor. Suçluluk ve günahkârlık düşüncelerinin oluşturduğu **törel acı**, **kaygı** (anksiyete), **bunalım**, kıskançlık, **korku**, köpürme, **sinirlilik**, **heyecanlanma** gibi hoş olmayan **duygu**lar, acının değişik biçimleridir. *Bkz.* **acı çekmek; acıdan hoşlanmak; acı duyarlığı; acı duyumu; acımak; acı verme ilkesi; acı yitimi; acı yitimi sağlayan; haz.**

acı çekmek (suffer) Üzüntü ya da büyük bunalım duygusu içinde olmak; ıstırap çekmek. *Bkz.* **acı.**

acıdan hoşlanmak (euphoria) **Acı** çekerken duyulan hoşlanma biçimindeki hastalıklı durum. Alkole, uyuştutucu ve uyarıcı maddeleri kullanmaya yeni başlayanların, özezerlerin acıdan hoşlanmaları; ölüme yaklaşan verem hastalarının kendilerini mutlu duyumsamaları bu duyguyu örneklendiriyor. Aşırı, ölçüsüz, gereksiz neşe ve sevinç, bu hastalıklı durumun belirleyici özellikleridir. Acıdan hoşlanan kişi, düşünce ve davranışlarıyla elverişsiz koşullarda bile çevresine çok güçlü, mutlu, rahat ve sevinçli olduğunu yansıtıyor.

acı duyarlığı (algesia) Acı veren duyumları algılama gücü. *Bkz.* **acı.**

acı duyumu (pain sense) **Acı**yı algılamakla oluşan duygu. Acı veren uyaranlar, deri yüzeyinin altında ve gövdenin içinde değişik yoğunlukta yayılmış olan duyarlı sinir uçları ile algılanıyor. **Acı yitimi** hastalığında acı duyumu algılanmıyor. **Duyu yitimi**nden farklı olarak acı yitiminde dokunma duyarlığı var olduğu halde, acıya karşı duyarlık zayıflıyor ya da tümüyle yok oluyor.

acımak (pity) Başka bir kişi ya da canlının mutsuzluğu karşısında duyulan üzüntü; ***merhamet etmek.*** *Bkz.* **acı.**

acımasızlık *Bkz.* kıyıcılık.

acı verme ilkesi (pain principle) Birine **acı** yaşatma, onu öldürme, yıkıp yok etme biçimindeki bilinçsiz çaba.

acı yitimi (analgesia) **1**. Normalde ağrı verici uyarımların bulunmasına karşın artık acı vermeyen sinirsel ya da **farmakoloji**k bir durum; ***analjezi.*** Beyin, ağrı verici uyarıları engellemek için **serotonin** ve **endorfin** kullanıyor. *Bkz.* **acı; acı duyumu. 2**. Özellikle **dönüşüm nevrozları** ya da **histeri nevrozları**nda ve **şizofreni**de görülen ağrı duyumu yitimi.

acı yitimi sağlayan (analgesic) Analjezi sağlayan; ağrı verici uyarıların algısını **anestezi** uygulamadan ya da **bilinç yitimi** yaratmadan ortadan kaldıran.

açık bellek (explicit memory) Sözel bileşenleri bulunan ve bilinç düzeyinde anımsanan genel bilgileri ya da geçmiş olayları, kişisel yaşantıları içeren; bilinçli, amaçlı bir çabayla anımsanabilen şeylere ilişkin bellek; öyküsel bellek, bildirimsel bellek. Kişi, anımsanan şeyin olduğu kadar anımsama

çabasının ve eyleminin de bilincindedir. Örneğin, bir insan gün içinde yaşadıklarını aktardığında kullandığı bellek, bu türdendir.

Açık Düşmanlık ve İlgisizlik Biçiminde Ortaya Çıkan Anne Tutumları *Bkz.* anne baba tutumları (Kusurlu Anne Baba Tutumları: İtici Anne Tutumları).

açık içerik (manifest content) Freud'a göre, rüyaların, düşlemlerin ve imgelerin belirgin; ancak yapay olan anlamı; rüyanın ya da düşlemin gördüğümüz ve anımsadığımız durumu. *Bkz.* gizli içerik; rüya yorumu.

açıklama (explanation) Bilindiği varsayılan öğeler kullanılarak bilinmeyenlerin, içdüzeni ve anlam bütünlüğü olan bir sistem içinde, söz konusu anlam bütünlüğündeki yerinin gösterilmesi ile bilinebilir duruma getirilmesi; ***izah etme***. Bu bağlamda, bir işaretin, bir simge ya da sözcüğün dil içindeki anlamının belirtilmesine semantik açıklama; bir olay ya da olgunun gerçekleştiği ya da içinde yer aldığı sistemin öbür birimleriyle ilişkilerinin gösterilmesine yapısal açıklama; bir yapı ya da sistem içindeki öğelerin işlevlerinin belirtilmesine işlevsel açıklama; olay ya da olgular arasında belirli, somut neden-sonuç ilişkileri kurularak yapılan açıklamaya nedensel açıklama; bir olay ya da olgunun meydana gelişiyle ilişkisi olduğu sanılan; ancak bu ilişkinin niteliği ya da katkı düzeyi ölçülemeyen değişkenlerin, sözü edilen olay ya da olguyla anlamsal olarak ilişkilendirilmesine anlamsal açıklama; bir bilinmeyenin mantık kurallarına uyularak bilinir duruma getirilmesine de mantıksal açıklama deniyor.

açıklık ilkesi *Bkz.* hümanist öğretmenlik (Eşduyum).

açıklık, saydamlık ve dürüstlük ilkesi *Bkz.* hümanist öğretmenlik.

açıkoturum (panel) Toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren ve üzerinde görüş birliğine varılmasında yarar umulan belirli bir konuyu birden fazla konuşmacının dinleyiciler önünde tartıştığı toplantı; ***panel.*** Açıkoturumda birçok konuşmacı bir konuyu tartışabileceği gibi birbiriyle ilişkili, bir bütünün parçaları niteliğindeki konuları da tartışılabiliyor.

açık uçlu soru *Bkz.* ucu açık soru.

açlık (hunger) Boş kalan sindirim organının düzenli biçimde sıkışıp açılmasından ileri geldiği sanılan; ama, öğrenme ve alışkanlıkla da güçlü bir ilgisi olan acıkma durumu ya da yemek yeme isteği. Organizmada besin stokunun azalmasını tanımlayan açlık, **susuzluk**la birlikte yaşam

için gerekli olan **birincil dürtüler**dendir. Vücuttaki besin stokunun yeterli düzeyde tutulması gerekiyor. Bu stokun yeterli düzeyin altına düşmesi, önce öfkeye; sonra **kudurgan**lığa; daha sonra da **psikoz**a dönüşüyor. Üçüncü aşamada düşünce, her şeyden vazgeçerek besin içgüdüsünde yoğunlaşıyor. İnsanın ilk **eylemi**, kendini doyurma eylemidir. İnsanlık, bütün insani değerler, bu ilk eylemin üstünde yükseliyor. İnsanın üremesi, çalışması, düşünebilmesi, öncelikle doymasına bağlıdır. Beyinde **hipotalamus**un yan çekirdeklerinde, **açlık ve susuzluğu uyaran odaklar** (merkezler) vardır. Bu odakların uyarılması, açlık, susuzluk duygularını yaratıyor. Bu duygular da insanı yiyecek ve su aramaya yöneltiyor. Bu gereksinimlerin doyma odakları, hipotalamusun **ventromedial** çekirdeklerindedir. Bunlar uyarıldığı zaman açlık, **doyma**; susuzluk da **kanma** ile sonuçlanıyor. Açlık odağının zedelenmesi, iştahsızlık; doyma odağının zedelenmesi ise aşırı yemek yeme isteği yaratıyor. Kan dolaşımının koşullarından bu odaklar çok etkileniyor. Açlık ve susuzluk dürtüleri, birbiriyle yakından ilişkilidir. Organizmanın sindirim ve başka **biyokimyasal işlemler**i için su gerekiyor. Organizma, aldığı suyun yaklaşık yüzde doksanını, kendisinin daha iyi beslenebilmesini sağlamada kullanıyor. Hayvanlar, insanlar ve özellikle çocuklar üzerinde yapılan deneyler, bunların besinlerini vücut gereksinimlerine göre seçtiklerini göstermiştir. Örneğin, B vitamininden yoksun bırakılan farelerin hemen B vitamini çok olan besinlere yöneldikleri gözlemlenmiştir. On beş küçük çocuk üzerinde yapılan büfe deneyleri, bu çocukların, kendi seçtikleri yemeklerle gerektiğinden çok daha iyi büyüyüp geliştiklerini göstermiştir. Ayrıca, çocukların kendi istençleriyle seçtiği besinlerin yararının, uzmanların önerdiği besinlerin yararından fazla farklı olmadığı görülmüştür. Aşırı yemek yemenin açlıkla bir ilgisi bulunmuyor. Kimi insanlar, iyice doyduktan sonra da yemek yemeyi sürdürebiliyorlar. İnsanlar aç olmasalar da belli bir süre, yemek sofrasında oturuyorlar. Topluca yenen yemeklerin nitelik oranı, yalnızken yenen yemeklerden çok fazladır. Bu, hayvanlar için de geçerlidir. Kimileri de yemek isteğini tümüyle yitirebiliyorlar. Buna **iştah yitimi** deniyor. *Bkz.* **dürtü; gereksinim; güdülenme; içgüdü.**

adalet (justice) **1.** Şeylerin yerli yerine konması; her şeyin olması gerektiği yerde bulunması. **2.** Haklı ile haksızın ayırt edilmesi; haklı olana hakkının verilmesi; kişinin hak ettiği şeye sahip olabilmesi. **3.** Kendine ait olan

alanda, mülk üzerinde tasarrufta bulunmak; başkasının hakkına tecavüz etmemek. *Bkz.* **adalet psikolojisi.**

adalet psikolojisi (forensic psychology) Tanıklık, sorgulama yöntemleri, suçluluk yaşı ve cezalandırma, cezanın çektirilmesi, suç işlemede kalıtım ve çevrenin etkileri gibi konuları adalet ve psikoloji yönünden inceleyen ve bunlara ilişkin bilgilerden ıslah evlerinde nasıl yararlanılacağını belirleyen psikoloji dalı; ***adli ruhiyat, törel ruhbilim, türel ruhbilim.*** W. Stern ve K. Marbe'nin kurduğu; C. Lombroso ile F. Ferrie'nin, gelişimine katkıda bulunduğu adalet psikolojisi, psikolojinin hukuka uygulanan dalıdır. *Bkz*. adalet.

adanmışlık (commitment) Levinger'e göre, romantik ilişkilerin sürekliliğinde kalıtımla birlikte önemli olan bir etken. Kültürün biçimlendirdiği adanmışlık varsa, olumsuz koşullara karşın, düşük düzeyli bir ilişki bile sürdürülebiliyor. İlişki koparılmak istendiğinde, çevrenin tepkisi, ilişkinin süresine göre değişiyor. Adanmışlık, ikinci pekiştireç olarak bir başına da ödül işlevi görebiliyor. Örneğin, geçici aşk ilişkilerinde adanmışlık beklenmiyor. Arkadaşlık ilişkilerinde, gizlilik olsa da adanmışlık ve yakınlık duyma, tutku (yoğun duygusal yaşantı) yoktur; dolayısıyla arkadaşlık ilişkileri romantik ilişkiden farklıdır. *Bkz.* değiş tokuş kuramları.

adaptasyon *Bkz.* uyum.

ADASAL, Rasim (1902-1982) **Türkiye'de psikiyatrinin kurulmasında önemli rol oynayan Türk hekim.** Adasal, Girit'in Kandiya (İraklion) kentinde doğdu; İzmir'de öldü. Adasal, ilkokulu doğduğu yerde; ortaöğrenimi İstanbul Mercan İdadisi ve Vefa Lisesi'nde tamamladı. 1920'de girdiği Askeri Tıbbiye Okulu'nu 1925'te teğmen rütbesiyle bitirdi. Bir yıl süreyle o zaman İstanbul'da olan Gülhane Askeri Tıp Akadamisi'nde staj yaptıktan sonra iki yıl İzmir'de kıta tabipliği görevinde bulundu. 1928-1930 yılları arasında Gülhane Akliye Asabiye Kliniği'ndeki uzmanlık eğitiminden sonra 1932-1934 yılları arasında aynı yerde baş asistanlık yaptı. 1936-1938 yılları arasında Paris Tıp Fakültesi'nde psikiyatri ve nöroloji bölümlerinde çalıştı. Yurda dönüşünde Gümüşsuyu, Erzincan, Erzurum ve Balıkesir asker hastanelerinde uzman olarak görev aldı. 1943 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sinir ve Ruh Hastalıkları Kliniği Profesör Yardımcılığı'na (doçentliğe) seçildi. 1945 yılında Gülhane Sinir ve Ruh Hastalıkları Kliniği Profesörü oldu.

Bir yıl sonra Ankara Tıp Fakültesi Ruh Hastalıkları Kliniği Direktörlüğü'ne getirildi. 1952 yılına kadar bu iki görevi birlikte yürüttü. 1952 yılından sonra ordudan ayrılarak yaş sınırı nedeniyle emekli olduğu 1972 yılına dek fakültedeki görevini sürdürdü. Emekli olduktan sonra İzmir'e yerleşti. Dönemin halkla bütünleşen en popüler ruh hekimi olan Adasal, Türkiye'de çağcıl psikiyatrinin kurucularındandır. Pek çok öğrenci ve birçok bilim insanı yetiştirmiştir. Sinir ve Ruh Hekimleri Derneği'ni kurmuştur. *Medikal Psikoloji* adlı yapıtı, Avrupa'daki ilk gerçek medikal psikoloji kitabı olarak nitelendirilmiştir. Adasal, kendisinden önceki **organistik ve deskriptiv psikiyatri** yaklaşımları üzerine **dinamik psikiyatri**yi yapılandırarak yeni bir dönemi başlatmış, birçok makale ve kitap yazmıştır. **Başlıca yapıtları:** *Sara Sendromu (1939),* Çocuğun Ruh Sağlığı (1944), *Ruh Hastalıkları (1954), Ruh Hastalıkları-Psikozlar (1955), Ruh Hastalıkları—Psikonevrozlar (1955), Medikal Psikoloj I-II (1964, 1973), Klinik Psikiyatri (1969), Normal ve Anormal yönleriyle Cinsiyet, Aşk ve Evlilik (1975), Normal ve Anormal Açıdan Karakter ve Kişilik Portreleri (1979), Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar, Kahramanlar Psikolojisi (1979).*

Addison hastalığı (Addison's disease) Böbreküstü bezinin yetersiz **kortizon** salgısı yüzünden aşırı güçsüzlük, düşük kan basıncı ve deride koyulaşma gibi belirtilerle ortaya çıkan bir bozukluk *Bkz*. **adrenal bunalımı**.

adenin (adenine) **DNA** ve **RNA**'daki **nitrojen bazları**ndan biri.

adet (folkway) Belli bir toplum ya da kültürde var olup, uyulmaması önemli bir tehlike yaratmayan, töre kadar zorlayıcı olmayan günlük yaşam

normları. Örneğin, konuşurken karşımızdakinin sözünü kesmemek, bir adettir.

âdet görme *Bkz*. aybaşı.

ADLER, Alfred (1870-1937) Avusturyalı psikiyatrist; insanda temel dürtünün, bilinçli bir kendini anlatma ve gerçekleştirme dürtüsü olduğu görüşüne dayanan bireysel psikolojinin kurucusu. Adler, bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak Viyana'da dünyaya geldi; bir konferans gezisi sırasında İskoçya'nın Aberdeen kentinde öldü. Hastalıklı bir çocukluk geçirdi. Hastalığı ve erkek kardeşinin ölümü, onun tıp öğrenimi yapmasında etkili oldu. Göz hastalıkları uzmanı olduktan sonra bir süre pratisyen hekim olarak çalıştı. 1902'de çevresine girdiği Freud'un ünlü "Çarşamba Toplantıları"na katılmaya başladı. Daha sonra Viyana Psikanaliz Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. 1908'de özellikle bilinçdışı çatışmaların açıklanmasında Freud'la aralarında görüş ayrılıkları belirmeye başladı. Adler, kişiliğin gelişiminde cinsel içgüdüler kadar, saldırganlık dürtüsünün de önemli olduğunu ileri sürüyor; Freud'un Oedipus karmaşası kavramına verdiği önemi küçümsüyor ve insanın temelde toplumsal bir varlık olduğunu savunuyordu. Bunların sonucu olarak 1911'de Freud ve çevresinden tümüyle koptu; Viyana Psikanaliz Enstitüsü Başkanlığı'ndan da ayrıldı. Kısa sürede çevresinde bir grup oluştu ve bireysel psikoloji (individual psychology) adıyla kendi kişilik kuramını oluşturdu. Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya ordusunda doktor olarak görev yaptı. 1921'de Viyana Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilk çocuk rehberlik kliniğini kurdu. Bireysel psikoloji yaklaşımının görüşlerini uygulayan deneysel bir okulun kurulmasını sağladı. Avusturya hükümetinin desteği ile yaygınlaşan ve sayıları otuza ulaşan çocuk rehberlik merkezlerinin yönetimini üstlendi. 1926'da ABD'ye giderek Colombia Üniversitesi'nde ve New York'ta dersler verdi. 1934'te Viyana'daki çocuk rehberlik kliniklerinin kapatılması üzerine, 1935'te ABD'ye yerleşti. Başlıca yapıtları: *A Sudy of OrganInferiority (1905), The Nourotic Constitution (1912), Healing and Education (1914, ed.), The Practice and Theory of Individual Psychology (1922), The Case of Miss R: The Interpretation of a life Story (1928), Individual Psychology In The Schools (1929), What Life Shoult Mean to You (1931), Religion And Individual Psychology and Social Interest: A Challenge to Makind (1933).* Adler'in kimi yapıtları, *Organ Yetersizlikleri Üzerine Bir İnceleme; Nevrozlu Kişilik Üzerine; Bireysel Psikolojinin Kuramı ve Uygulaması,*

İnsanı Anlama; Yaşamın Anlamı, Psikolojik Aktivite, Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme adlarıyla dilimize çevrildi. *Bkz.* Adler kuramı; bireysel psikoloji.

Adler kuramı (Adler's theory) Gerçek olan ya da düşlenen bedensel, ruhsal, toplumsal bir yetersizliğin kişide yarattığı eksiklik duygusunun sonucu olan çatışmaların, ödünleyici davranışlarla giderildiğini savunan kişilik kuramı. Adler'e göre insan, toplumsal bir varlıktır. Onun için kendinden çok, topluma yönelik bir yaşam biçimi geliştiriyor. Doğuştan gelen toplumsal yaşama eğilimi, toplumsal süreçlerin etkisiyle gelişim gösteriyor. Adler, psikolojiye en büyük katkısını toplumsal belirleyicilere önem vermesiyle yaptı. İkinci önemli katkısı, yaratıcı benlik kavramı; üçüncüsü de kişiliğin tekliğine verdiği önemdir. *Bkz.* ADLER,Alfred; bireysel psikoloji.

adli psikiyatri (forensic psychiatry) Psikiyatrinin akılsal yeterlilik, deliliğin hukuksal tanımı, cezai sorumluluk, velayet gibi konularda mahkemeye görüş bildiren ve gerek görüldüğünde sanığın ruhsal yapısını inceleyerek ilgililere bilgi veren dalı; türel ruh hekimliği. *Bkz.* adalet psikolojisi.

adli psikoloji *Bkz.* adalet psikolojisi.

adli ruh hekimliği *Bkz.* adli psikiyatri.

adli ruhiyat *Bkz.* adalet psikolojisi.

adli tıp (forensic medicine) Tıbbın özellikle suç kuşkusu bulunan durumlarda yaralanma ve ölüm nedenlerini bilimsel yöntemlerle inceleyen dalı.

adrenal bunalımı (adrenal crisis) Addison hastalığında tipik bir bulgu; böbreküstü bezlerinin yetersiz salgısının yol açtığı, birdenbire ortaya

çıkan ve yaşamı tehdit eden bir durum; ***adrenal krizi.*** Haftalar ve aylar boyu kortikosteroid ilaç alan kişiler, ilacı birdenbire kesmeleri durumunda akut adrenal bunalımına giriyorlar. Onun için kortikosteroid ilaçların birdenbire değil, dozu yavaş yavaş azaltılarak kesilmesi gerekiyor. Bunalımın önde gelen belirtileri kan basıncının düşmesi (şok), baş ağrısı, kusma, ateşli titreme, taşikardi, terleme ve zayıflamadır.

adrenalin ve noradrenalin (epinefrin, norepinefrin) Böbreküstü bezlerinin iç bölgesinden salgılanan iki ayrı etkin madde; ***epinefrin*** ve ***norepinefrin***. Bu iki madde ayrıca sempatik sinir uçlarında da açığa çıkarak sinir uyarılarını ilgili organa ileten kimyasal aracı görevini üstleniyor. Kimyasal açıdan bu iki bileşik arasında çok az fark vardır. İkisinin de farmakolojik etkisi, sempatik sinir sisteminin uyarılmasından doğan etkilere benziyor. Bu nedenle ilaç sınıflandırılmasında bu iki madde de "sempatomi metik" ya da "adrenerjik" ilaçlar grubundan sayılıyor. Böbreküstü bezlerinin salgısında yaklaşık yüzde 80 oranında adrenalin; yüzde 20 oranında da noradrenalin bulunmasına karşılık, sempatik sinirlerde bu oran, tersine dönüyor ve noradrenalin ağır basıyor. Bu bileşikler, evcil hayvanların böbreküstü bezlerinden elde ediliyor ya da sentez yoluyla hazırlanıyor. Bunların etkin ve arıtılmış biçimleri, klinik uygulamalarda kullanılıyor. Bu amaçla verilen adrenalin ve böbreküstü bezinin orta kesiminin kana karıştırdığı salgı olan adrenalin salgısı, kan şekerini daha çok üretmek için karaciğeri uyarıyor; kanın pıhtılaşma hızını artırıyor ve kasların sinirsel uyaranlara duyarlığını güçlendiriyor; kalp kasılmalarının hızını ve gücünü artırıp çevresel kan damarlarını daraltarak kan basıncının yükselmesini sağlıyor. Ayrıca ince bronşları genişleterek solunumu rahatlatıyor. Adrenalinin metabolizmadaki etkisi de kan şekerindeki artışla ortaya çıkıyor. Noradrenalinin de benzer etkileri olmakla birlikte, metabolizma ve kalp üzerindeki etkisi, adrenaline oranla çok daha hafif kalıyor. Noradrenalin verilen kişilerde kan basıncının yükselmesi, daha çok, bu maddenin güçlü daraltıcı etkisinden kaynaklanıyor. Adrenalinin damar daraltıcı özelliği, bölgesel (lokal) anesteziklerin emilmesini geciktirerek hem anestezik maddelerin etki süresini hem de zehirlenme olasılığını azaltıyor. Sınırlı anestezi amacıyla kullanılan maddelerle birlikte, genellikle adrenalin de veriliyor. Adrenalinin ayrıca ilaca tepki, kurdeşen (ürtiker) ve saman nezlesi gibi akut alerjik hastalıklarda da yararlı etkileri bulunuyor. Yüzeysel deri ve mukoza kanamalarını durdurmak için ya da bazı alerjilerde burun

damarlarına fazla kan yüklenmesinden ileri gelen burun tıkanıklıklarını açmak için de adrenalinin damar daraltıcı etkisinden yararlanılıyor. Şoklarda görülen kan basıncının (tansiyonun) birdenbire düşmesine karşı, damar içine noradrenalin şırınga ediliyor. Ancak, yüksek dozda verildiğinde, her iki bileşik de beyin kanamalarına ve kalp hastalıklarına yol açabiliyor.

adrenal korteks (adrenal cortex) Böbreküstü bezinin dış katmanı. Bu katman, kortizon, estrojen, testosteron, kortizol, androjen, aldosteron ve progesteron gibi **kortikosteroid hormonları salgılıyor. Bu hormonlar metabolizma oranını, elektrolitleri, yakıt yönetimini, zorlanmaya yönelik genel tepkiyi ve genel direncin sürmesini denetliyor.** *Bkz.* **adrenal soğancığı.**

adrenal krizi *Bkz.* **adrenal bunalımı.**

adrenaller *Bkz.* **böbreküstü bezleri.**

adrenal medulla *Bkz.* **adrenal soğancığı.**

adrenal soğancığı (adrenal medulla) Böbreküstü bezinin orta bölümü. Bu bölüm, sempatik sinir sistemini hareket ettiren **adrenalin ve noradrenalin** salgılıyor.

adrenal yetmezliği *Bkz.* **addison hastalığı**; **adrenal bunalımı**.

adrenerjik (adrenergic) **Özerk sinir sistemi**nde **sinir iletici** olarak **epinefrin** ve **norepinefrin** kullanan sinir hücreleri ya da lifleri.

adsal söz yitimi (aphasie nominal) Sözcükleri bozuk anlayıp bozuk kullanmak. Adsal söz yitiminde kişi okuyup yazamıyor; içinden bile konuşamıyor; hesap yapamıyor; paraları birbirinden ayıramıyor. Söz yitimi; Broca söz yitimi ve Wernicke söz yitimi olarak ikiye ayrılıyor. **Broca söz yitimi**, dilin bozukluğundan ileri gelen dinamik bir söz yitimidir. Hastanın belleğinin sağlam olmasına karşın ne içten ne dıştan konuşabiliyor ne de duyumsadıklarını yazabiliyor. **Wernicke söz yitimi** ise bir duyumsal söz yitimidir. Duyu imgeleri merkezlerinin (Wernicke merkezlerinin) bozukluğundan kaynaklanıyor. Hasta, söylenen sözü ve yazılan yazıyı anlayamıyor; hem okuma bozukluğuna yol açan sözel kör hem de yazma bozukluğuna yol açan sözel sağırdır. **Sözel körlük**te (okuma yitiminde), harfler görüldüğü halde harflerin tanınamaması nedeniyle okuyamamak söz konusudur. En saf biçimi, **okuyamama hastalığı**dır. Bu hastalığa yakalananlar, yazıyı gördükleri halde

okuyamıyorlar. **Sözel sağırlık** ise yazma yeteneğini yitirmektir. Kişi, hiçbir organsal bozukluğu olmamasına karşın, söylenenleri yineleyemiyor ve yazdırılmak istenenleri yazamıyor. Kişi işitiyor, yazıları görüyor, yazılanları anlıyor; ama yazamıyor. O nedenle bu hastalık, “yazmayı unutmuş olmak” anlamına gelen, **yazma devingenliği bellek yitimi** adıyla da anılıyor. Beyindeki konuşma merkezinin bozukluğu nedeniyle sözcüklerin bozuk söylenmesi de **söyleme yitimi** olarak adlandırılmıştır.

afazi *Bkz*. **söz yitimi.**

aforizma (aphorism) Bir konu, tema ya da düşüncenin özünü çok kısa olarak belirten anlatım.

Afrodit (Aphrodite) Yunanlıların cinsel aşk ve güzellik tanrıçası (Bu tanrıça Romalılarda Venus’tur). Homeros, Afrodit’i Zeus ile Okeanos’un **kızlarından Dione’nin kızı olarak gösteriyor. Adı,** köpükten çıkmış (dyte) biçiminde açıklanıyor. Afrodit’in birçok sanatçıya esin kaynağı olan denizden doğduğu söylencesi, bu yorumlamadan dolayıdır. Bir başka söylenceye göre ise Afrodit, Uranos’un (Kronos’un) üreme organının kesilmesi sırasında denize damlayan kanlardan olmuştu. Urania ek adı buradan geliyor. Afrodit, is, duman içinde ve topal demirci Hephaistos ile evlenmişti. Demirci, karısını Ares ile sevişirken yakaladı. Afrodit’in ölümlülerle serüvenleri üzerine de Ankhises, Adonis gibi öyküler anlatılır. Afrodit, Yunanistan’a, Mykenai döneminde deniz yoluyla Doğu’dan gelmiştir (Asuri tanrıçası Astarte). Bu nedenle başlıca tapım yerleri Kypros (Kıbrıs) ve Kythera adalarıdır. Buna bağlı olarak Afrodit’e Kypris, Kythereia da deniyor. Korinthos’ta Doğu geleneklerine göre tapınak cariyeleri vardı. Bunların erkeklerle yatıp kalkmaları, tanrıçaya gelir sağlıyordu. Afrodit’in kemeri (Kestos) büyülüdür. Bu kemeri takınan kişi, yanar, tutuşur. Güvercin, Afrodit’in kutsal kuşudur. Serçe de öyledir. Eros, Afrodit’in oğludur. İnandırma, kandırma tanrıçası Peitho, Afrodit’n hep yanında bulunmuştur.

afrodizyak *Bkz*. **istek artırıcı ilaçlar.**

afyon (opium) Haşhaş bitkisinden elde edilen ve kısa sürede bağımlılık oluşturan ağrı kesici bir madde. Afyon; **morfin, eroin, kodein** ve öteki **narkotik**lerin hammaddesidir.

agnozi (agnosia) Genel duyu sisteminde bir bozukluk yokken duyu organları ile alınan duyusal uyarılardan birini ya da birkaçını tanıyamama ya da kavrayamama durumu. Dil ve alanındaki görme, işitme agnozileri

temelde **söz yitimi bozukluğu** olarak kabul ediliyor. Yalnızca yüzeysel bir dokunma ile nesnelerin doğasını ve biçimini anlayamama (katı şeyleri dokunma ile tanıyamama, vücudun inmeli kısmının farkında olmama, en çok görülen agnozi biçimleridir.

agorafobi *Bkz.* **alan korkusu**.

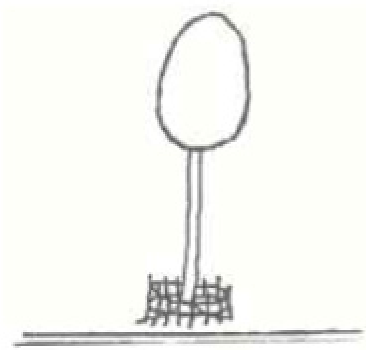
agrafi *Bkz.* **yazı yitimi**.

agulama (babbling) Bebeğin çıkardığı anlamsız birtakım sesler.

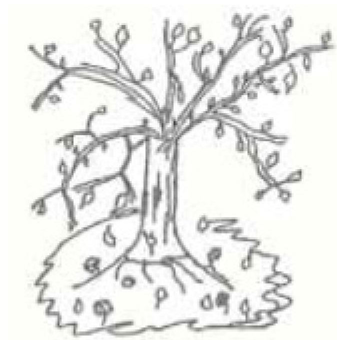
agulama basamağı (babble stage) Bebeklerin tek heceli sesleri yinelediği gelişim dönemi.

ağaç testi (tree test) **Yansıtma tekniği**ne dayanan bir test. **Emile Junker'**in ortaya koyduğu bu testi, İsviçre'de Luceme Deneysel Psikoloji Enstitüsü'nde **K. Koch** geliştirip standartlaştırmıştır. **Testin uygulanışı sırasında deneğe normal büyüklükte bir kâğıt ve bir kurşun kalem veriliyor. Çocuğa, "Bir ağaç resmi çiz;** ama bu bir çam ağacı olmasın." deniyor. Çam ağacı, simetrik kenarlarla temsil edildiği için **psikanalitik yorum**a olanak tanımıyor. Çocuk, resmi bitirdikten sonra resim, belli kurallara uyularak değerlendiriliyor. Bu amaçla resimdeki ağacın gövdesine, dallarına, yapraklarına, meyvelerine, resmin sayfadaki yerine bakılarak deneğin yaptığı resim şöyle değerlendiriliyor: **(1)** Yukarıya doğru yükselen her şey **düşünsel etkinlikler**e kanıt sayılıyor. Aşağıya doğru inen her şey de **bilinçaltı eğilimlere yöneliş**e (içgüdülerin ve duyguların egemenliğine) işaret sayılıyor. **(2) Kâğıdın ortasından geçen dikey çizginin solunda kalan her şey, geçmişle olan bağıntı**yı; anılara, çocukluk yıllarına verilen önemi, içedönüklüğü, kişiliğin olumsuz yönlerini belirtiyor. **(3)** Dikey çizginin sağında kalan her şey, kişinin **olumlu yönler**ini, **yetenekler**ini, **başarılarını, düşünceler**ini, geleceğe yönelişini, **umut ve istekler**ini yansıtıyor**. (4) Ağaç gövdesinin köklere yakın bölümünün ana gövdeye oranla geniş tutulmuş olması, kavrama ve öğrenme yavaşlığı**nı gösteriyor. **(5) Ağaç gövdesini belirleyen çizgilerin birbirine koşut olması, söz dinler ve uyumlu olma**, eğitsel zorluk yaratmama olarak yorumlanıyor. **(6) Ağaç gövdesinin kesik çizgilerle yapılmış olması, duygusal incelik, aşırı duyarlık, duygusal kırılganlık, bozuma uğratılmış olma** diye anlamlandırılıyor. **(7)** Başlangıçtan uçlara doğru kalınlaşan dallar, duygusal kabalık, **incelikten yoksun davranışların varlığı** olarak değerlendiriliyor. **(8) Ağaç testi, çocukların iç dünyaları**nı daha başarılı

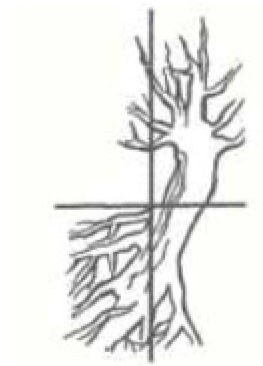
biçimde yansıtıyor. Yapılan resmin, kalıplaşmamış, düşünülmeden yapılmış bir ağaç olması, yansıtıcılık değerini artırıyor. Bir yere bakılarak, kopya edilerek yapılan ağaç resimleri, resmi yapanın kişiliğini yansıtmıyor. *Bkz.* **bireyi tanıma teknik ve araçları.**

On İki Yaşındaki Bir Çocuğun Çizdiği Ağaç Resmi

On Beş Yaşındaki Bir Kızın Çizdiği Ağaç Resmi

Elli Yaşlarındaki Bir Adamın Çizdiği Ağaç Resmi

ağır depresif olay *Bkz.* **depresyon; duygusal psikoz.**

ağır işiten (hard of hearing) İşitme gücünde en çok 60 **desibel** dolayında kaybı olan (kişi).

ağırkanlı *Bkz.* **Gallen'ın huy sınıflaması.**

ağır kas zayıflaması *Bkz.* **akinezi.**

ağır nevrotik belirtiler *Bkz.* **nevrotik bozukluk**

ağır nevrotik bozukluk *Bkz.* **nevrotik bozukluk.**

ağır öğrenen (slow-learner) **1.** Arkadaşlarının çoğundan daha çok çaba ve zaman harcamasına karşın, daha az öğrenen (kişi). **2.** Okul öğreniminden ancak özel eğitim yoluyla yararlanabilecek **zekâ geriliği** olan çocuk. *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

ağır panik nöbetleri *Bkz.* **panik.**

ağır zekâ geriliği (severe mental retardation) Zekâ bölümü 20-25 ile 35-40 aralığında kalan engellilerin zekâ durumu. Bunlar, zekâ geriliği olanların yaklaşık yüzde 7'sini oluşturuyorlar. Çoğu kez duyuşsal ve devimsel engelleri de bulunan ağır zekâ geriliği olanlar, akademik beceriler

edinemiyorlar; yalnızca konuşabiliyor; giyinmeyi, beslenmeyi ve kendilerine bakmayı öğrenebiliyorlar. *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

ağızcıl bağımlılık (oral dependence) **Freud'a göre**, anne kucağında, onun memesinden sağlanan güçlü doyumun verdiği güvenliği yeniden elde etme özlemi; ***oral bağımlılık***. Başkalarına bağımlı olma ve annenin çocuğunu sevdiği, koruduğu, beslediği ağzcıl dönemde yaşanan doyumları başkalarında arama eğilimi. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ağızcıl davranış (oral behavior) Yeme, öpme, konuşma, parmak emme, sigara içme, tırnak yeme, ağızcıl cinsellik gibi ağız etkinlikleri; ***oral davranış, ağızsal davranış***.

ağızcıl dönem *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ağızcıl erotizm dönemi (oral eroticism phase) **Psikanalize göre**, **ruhsal-cinsel gelişim dönemleri**nin ilki; ***oral erotizm safhası, ağızsal erotizm dönemi***. Bu evrede temel **erojen bölge** ve en önemli doyum kaynağı, ağızdır. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((1)Ağızcıl Dönem).**

ağızcıl gelişim dönemi *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((1) Ağızcıl Dönem).**

ağızcıl kaygı (oral anxiety) **Freud'a göre** libidonun ağızcıl gelişim döneminde yarattığı kaygı; ***ağızsal kaygı.*** *Bkz.* **libido.**

ağızcıl kişilik (oral character) **Psikanalize göre**, süt çocukluğu döneminde emzirilmeyle sağlanan haz ve doyuma tutkunluğun sonucu olarak geliştiği ileri sürülen bencil kişilik; ***oral kişilik, ağızsal kişilik.*** Bu evrede ağız erotizminin aşırı doyurulması ya da aşırı engellenmesi, farklı kişilik özelliklerinin oluşmasına yol açıyor. Aşırı doyurulma, iyimserlik, cömertlik, arkadaş canlılığı, bağımlılık; aşırı engellenme ise hata buluculuk, kıskançlık, düşmanlık, başkalarını kullanma, aşırı hırs gibi kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasına yol açıyor. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((1) Ağızcıl Dönem); ağız saldırganlığı.**

ağızcıl öncelik (oral primacy) **Psikanalize göre**, **yaşam enerjisi**nin, ağızcıl dönemde dünyayla ilişki kurmanın ve hazzın temel aracı olan ağızda yoğunlaşması; ***oral öncelik, ağızsal öncelik.*** **Ağırlıklı olarak biyolojik bir olgu kabul edilen bu dönemdeki bebeğin yaşantıları, onun psikolojik yapısının önemli belirleyicileri oluyor.**

ağızcıl saplantı (oral fixation) **Psikanalize göre**, ruhsal-cinsel gelişimin ağızcıl dönem ile ilişkili parmak emme, tırnak yeme, bebeksi konuşma,

anneye ya da onun yerini alan kişiye aşırı bağımlılık gibi bebeksi doyumların, yetişkinlikte de sürmesi; ***oral fiksasyon, ağızsal saplantı.***

ağız elezerliği (oral sadism) **Freud'a göre**, ısırmaya ya da ısırarak yok etmeye duyulan bilinçsiz istek; ***oral sadizm, ağızsal elezerlik***. Bu istek, saldırgan cinsel doyumun dışavurumudur. Sonraki yaşlardaki eleştiri, alay etme, sözlü saldırı gibi davran**ışlar da bu yönde yorumlanıyor**.

ağız erotizmi (oral eroticism) **Psikanalize göre**, konuşma, öpme, ısırma, sakız çiğneme, sigara içme, tırnak yeme, ağız cinselliği gibi ağız etkinliklerinden alınan haz; ***oral erotizm, ağızsal erotizm, ağız kösnüllüğü.*** Bu doyum, emme gibi ağız hareketlerinden; dudakların ve ağzın içzarının uyarılmasından elde ediliyor. Ağızcıl döneme özgü normal etkinliklere yetişkinlik döneminde aşırı eğilim, bu döneme takılıp kalma ya da gerileme olarak yorumlanıyor.

ağızsal davranış *Bkz.* **ağızcıl davranış.**

ağız saldırganlığı (oral-aggressivity) **Freud'a göre**, ağızcıl ısırma döneminin yüceltilmesi sonucu oluşan saldırganlık; imrenme, hırs, başkalarını sömürme ve benzeri kişilik özellikleri gösterme; ***oral agresiflik***. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ağızsal erotizm dönemi *Bkz.* **ağızcıl erotizm.**

ağızsal kaygı *Bkz.* **ağızcıl kaygı.**

ağrı (pain) İç ya da dış uyaranların canlıda oluşturduğu acı veren bir duygu.

ağrı eşiği (pain threshold) Kişinin acı verici olarak duyumsadığı en düşük uyarıcı şiddeti. Bu eşik, hem kişiden kişiye hem de değişik psikolojik-fizyolojik etkenlerden kaynaklanarak aynı kişide farklılık gösteriyor.

ağrı rahatsızlıkları (pain disorders) Ruhsal, bedensel etkenlerden ya da ikisinin birleşiminden kaynaklanan; kişinin toplumsal ya da mesleksel yaşamında önemli aksaklıklara yol açan belirgin **süreğen ağrı** yakınmalarıyla tanımlanan bir **somatoform bozukluk.**

ağsı tabaka *Bkz.* **ağtabaka.**

ağtabaka (retina) Gözün ışığa ve renklere duyarlı olan hücrelerinin (çubuk ve çomakların) yer aldığı en içteki katı ya da katmanı. Ağtabakanın çok karmaşık olan yapısı sinirsel **ağırlıklıdır.** Nesnelerin görüntüsü, saydam katman ile merceklerden geçerek bu katman üzerine düşüyor ki burası, ağtabakanın on katından biridir.

ahlak (morality) İnsanların toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla uydukları kurallar sistemi; başka insanların davranışlarını olumlu ya da olumsuz biçimde yargılamakta kullanılan ölçütler bütünü; ***moralite, etik, törebilim.*** Her insan topluluğunda belirli bir ahlak sisteminin bulunduğu ve bu sistemin toplumdan topluma, aynı toplum içinde de çağdan çağa değişiklik gösterdiği gözlemleniyor. *Bkz.* **ahlakbilim; ahlakçılık; ahlak değerleri; ahlak duygusu; ahlak eğitimi; ahlak felsefesi; ahlak gelişimi; ahlak kuralları; ahlaklı olmanın önkoşulu; ahlak oluşumu; ahlak öncesi evre; ahlak psikolojisi; ahlaksal bağımsızlık; ahlaksal değerler; ahlaksal gerçekçilik; ahlaksal görecelilik; ahlaksal ikilem; ahlaksal kaygı; ahlaksal olgunluk; ahlaksal otorite; ahlaksal özezerlik; ahlaksal tutarlılık; ahlak standartları; ahlak yargısı; ahlak yasası; araştırma ahlakı; etik; inanç, kanı, değer; Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişimi; Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi.**

ahlakbilim (ethics) İnsanın bireysel ve toplumsal ilişkilerini nasıl gerçekleştirmesi gerektiğini; iyi ve kötü söz ya da davranışı belirleyecek ölçütlerin neler olabileceğini inceleyen bilim; ***etik, ahlak felsefesi.***

ahlakçılık (moralism) Her söz, eylem ve uygulamayı ahlak ölçütleri çerçevesinde ele alan yaklaşım.

ahlak değerleri (moral values) İnsanların benimseyip davranışa dönüştürdüklerinde yaşamı yücelten ve kendilerini özlenen ahlaksal düzeye ulaştıran **doğruluk, dürüstlük, cömertlik, yardımseverlik, hak, adalet** gibi ilke ve ölçüler; ***ahlaksal değerler.*** **Doğalcı görüşe göre** bu değerler evrenseldir ve tüm insanlarca benimsenir. **Doğaüstücüler** ve **ülkücülere göre** ise bu tür değerler, insan yaşantılarından **önceldir.** *Bkz.* **ahlak; ahlak gelişimi; ahlaksal bağımsızlık; inanç, kanı, değer.**

ahlak duygusu (moral sense) Doğru ile yanlışı, iyi ile kötüyü ayırt etme; bunların her birini gerektiği gibi değerlendirebilme yeteneği; ***ahlak yetisi.***

ahlak eğitimi (moral education) Ahlakın ya da davranış kurallarının örgün ya da yaygın eğitim yoluyla benimsetilmesi. Laik ülkelerde bu eğitim, kişilik ya da yurttaşlık eğitiminin bir parçası olarak algılanıyor.

ahlak felsefesi *Bkz.* **ahlakbilim.**

ahlak gelişimi (moral development) Bireye, doğru ve yanlışla ilgili ölçüler arasında ayırım yapma gücü kazandıran ve onu giderek toplumsal davranış bakımından etkili duruma getiren gelişim süreci; ***törel gelişim***.

Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi: Piaget ahlak gelişimini **bilişsel gelişim**e dayandır**ıyor;** ona göre bu iki gelişim, doğru orantılıdır. Çocukta ahlak gelişimi, **başkalarına bağımlılık**tan, **kendini yönetme aşamasına yönelik olarak gerçekleşiyor. Başkalarına bağımlı çocuk, ahlak açısından daha az olgundur. Bu çocuğun haklılık anlayışı, ast olan kendisi ile üst olan anne babası arasındaki tek yönlü ilişkiye dayanıyor. Otoriteye olan saygı, tek yönlüdür; otoritenin söylediklerine uyan** haklı görülüyor. Kurallar değiştirilemiyor. "Boyun eğmek iyidir." yargısı geçerli oluyor. Bu aşamada, nesnelerin kendisinden doğan kendiliğinden cezaların varlığına inancı anlatan "ilahi adalet"e inanılıyor. Hatalı davranış, kendiliğinden cezalandırılıyor. Çocuk, 7-8 yaşına gelince, arkadaşlarıyla daha eşitlikçi ilişkiye girmeye başlıyor; çocukta otoriteye uyma, giderek azalıyor. 11-12 yaşlarında çocuk, ahlak açısından olgunlaşıyor ve onun haklılık yargılarında, bağımsız tutumu başatlık kazanıyor. Kurallar, artık, değiştirilebilen ilkeler olarak algılanıyor; hakça oluş, ağırlık kazanıyor. Eşitliğin daha ileri düzeyi olan **hakçalık**, **Piaget kuramı**nda kişinin, içinde bulunduğu duruma özgü koşulların göz önünde tutulması anlamını taşıyor. *Bkz.* **ahlak; ahlak değerleri; ahlak öncesi evre; ahlaksal bağımsızlık; ahlaksal gerçeklik; ahlaksal görecelik; bilişsel alan kuramı; bilişsel gelişim kuramı; bilişsel yapılar; değer. Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişimi:** Kohlberg'e göre ahlak, **çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde ve bilişsel y**aklaşım çerçevesinde gerçekleşiyor. Kohlberg, deneklere, ahlaksal ikilemler içeren öyküler sunarak yaptığı araştırmalarda, ahlak gelişimi dönemlerinin sürekli ileriye giden bir süreç izlediğini saptamıştır. **Kohlberg'in kuramı**nın çekirdeğini otoriteye boyun eğmeyi içeren bir kavram olarak **adalet** oluşturuyor. **Kohlberg'e göre ahlak gelişiminin üç evresi** vardır**. 1. Evre**, **gelenek öncesi evre**dir. Bu evrede birey, **dışsal ölçütler**e göre yargı yürütüyor. Yargılar, niyete göre değil, sonuçlara bağlı olarak gerçekleştiriliyor. Bu evre ikiye ayrılıyor. Bunların ilki, **boyun eğme ve cazalandırma**dır. Bu evrede otoritenin koyduğu kurallara sorgulamasız boyun eğiliyor. Onu, **göreceli hedonizm** izliyor. Bu evrede kuralların değişmez olduğu kabul edilmeye başlanıyor. Bu kurallara göreceli bakılıyor. Bunu ise kişinin gereksinimi ve bakışı belirliyor. **2. Evre**, **geleneksel evre**dir. Kişi bu evrede geleneksel toplumsal düzeni korumaya ve toplumun beklentilerine uygun davranmaya yöneliyor. Başkalarının yargılarını da saygıyla karşılamaya başlıyor. Bu evre de ikiye

ayrılıyor. Bunların **ilki**, **iyi çocuk olma eğilimi**dir. Bu alt evrede çocuk, yargılarında **niyet**i önemsemeye başlıyor. Davranış gösteren kişinin istek ve duygularının iyiliği ya da kötülüğü, onun yargılarını etkiliyor. **İkinci alt evre, otorite ve toplumsal düzenin sürdürülmesi**dir. Bu evrede, **toplumsal onay imgesi** biçimleniyor. Her iyi kişinin onayladığı davranış, doğru davranıştır. Toplumsal düzeni sürdürmek ve koruyabilmek için kurallara uyulmalıdır. **3. Evre**, **gelenek ötesi evre**dir. Bu evre de ikiye ayrılıyor. **İlk alt evre, demokratik olarak kuralları kabul etme** evresidir. Bu alt evrede **kurallar, esnek** olarak algılanıyor; yaşama uymazsa demokratik olarak değiştirilebiliyor. Kişisel değerlerin yasalardan üstün olduğu da bu evrede sezilmeye başlanıyor. 3. Evrenin **2. Alt evre**sini **evrensel ilkeler** oluşturuyor. Kişiler, yasaların üzerine çıkan belli soyut evrensel ilkeleri açık seçik olarak bu evrede kavramlaştırıyorlar. Ahlak gelişimini bu denli ayrıntılı ve geniş olarak ele almasına karşın Kohlberg çok eleştirilmiştir. O, sonuçları, enlemesine kesitsel çalışmalarla elde etmiştir. Bu nedenle bulguların genellenmesi kuşku ile karşılanmıştır. Ayrıca başka birçok araştırma, Kohlberg'in gelişim aşamalarında kimi zaman gerilemeler olduğunu göstermiştir. Kohlberg'in kültürlerarası çalışmaları da yanlılık eleştirileri almıştır.

ahlaki bağımsızlık *Bkz.* **ahlaksal bağımsızlık.**

ahlaki değerler *Bkz.* **ahlaksal değerler.**

ahlaki gerçekçilik *Bkz.* **ahlaksal gerçekçilik.**

ahlaki görecelilik *Bkz.* **ahlaksal görecelilik.**

ahlaki ikilem *Bkz.* **ahlaksal ikilem.**

ahlaki kaygı *Bkz.* **ahlaksal kaygı.**

ahlaki mazohizm *Bkz.* **ahlaksal özezerlik.**

ahlaki olgunluk *Bkz.* **ahlaksal olgunluk.**

ahlaki tutarlılık *Bkz.* **ahlaksal tutarlılık.**

ahlaki yargı *Bkz.* **ahlak yargısı.**

ahlak kuralları (moral code) Belli bir toplumda ya da büyük bir grupta herkesin uymak zorunda olduğu ve belli bir ölçüde düzene konulmuş kurallar, ilkeler. Bu kural ya da ilkelere aykırı davranışlar, grupça iyi karşılanmıyor; bu davranışları gösterenler, kimi zaman yasalarca da izleniyor. *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

ahlaklı olmanın önkoşulu *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

ahlak oluşumu *Bkz.* **ahlak; inanç, kanı, değer.**

ahlaköncesi evre (premoral stage) **1**. **Kohlberg**'in ahlak gelişimi modelinde doğumdan 18. aya kadarki dönemi kapsayan evre. *Bkz.* **geleneksellik öncesi düzey**, **geleneksel düzey**, **geleneksellik sonrası düzey**. **2**. **Piaget**'nin ahlak gelişimi modelinde, doğumdan 4 yaşına dek süren evre. Çocuk, bu evrede kuralları anlamıyor; beyninde kural kavramı daha gelişmemiştir. *Bkz.* **ahlak gelişimi.**

ahlak psikolojisi (moral psychology) Ahlaksal davranışın psikolojisi; ***ahlak ruhbilimi***. Bu psikoloji dalı, bireylerin, grupların, sınıfların ve ulusların ahlaksal davranışlarının kökenini, biçimlerini, aksaklıklarını, gençte ahlak kavramının gelişimini inceliyor.

ahlak ruhbilimi *Bkz.* **ahlak psikolojisi.**

ahlaksal (moral) **Ahlakla ilgili, ahlaka değgin.** *Bkz.* **ahlak.**

ahlaksal bağımsızlık (moral independence) **Piaget'ye göre**, özerklik evresinin ilk ilkesi; ***ahlaki bağımsızlık.*** Ona göre ahlak gelişimi modelinin 11-12 yaşlarında girilen bu evresinde çocuk, bir davranışın ahlak boyutunun, onun altında yatan güdü ve diğer öznel varsayımlarla değerlendirilebileceğini kavrıyor. *Bkz.* **ahlak gelişimi (Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi); inanç, kanı, değer; Piaget kuramı.**

ahlaksal değerler *Bkz.* **ahlak değerleri.**

ahlaksal gerçekçilik (moral realism) **Piaget**'nin ahlak gelişimi modelinin **ilk evre**si; ***moral realizm, ahlaki gerçekçilik.*** Çocuk, 7-8 yaşlarına dek süren evrede iyi davranışı, büyüklerin koyduğu ve kendisinin değişmez, mutlak olarak gördüğü kurallara uyma ile; bir davranışın ahlaklılık ya da ahlaksızlığını da davranışın sonuçlarıyla bir tutuyor. *Bkz.* **içkin adalet**; **ahlaksal bağımsızlık; ahlak gelişimi (Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi)**.

ahlaksal görecelilik (moral relativism) **1.** Ahlaksal norm ya da değerlerin evrensel ölçütlerinin olmadığı; bu değer ve normların ancak grup içi standartlarla değerlendirilip anlaşılabileceği; bu nedenle ahlaksal değerlerin kişiden kişiye, gruptan gruba ya da toplumdan topluma değişebileceğini savunan yaklaşım; ***ahlaki görecelilik.*** **2. Piaget**'nin ahlak gelişimi modelindeki **ikinci evre**. Çocuk, 7-8 yaşlarında girdiği bu evrede ahlak normlarını insanların belli gereksinimler karşısında, üzerinde anlaşarak belirledikleri **değişebilir kurallar** olarak değerlendiriyor ve bir

davranışı doğru ya da yanlış olarak yargılarken, o davranışın nedenini, dış koşulları ve benzerlerini de göz önünde tutmaya başlıyor. *Bkz.* **ahlak gelişimi (Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi).**

ahlaksal ikilem (moral dilemma) Kişinin, belli bir ahlak normuna aykırı düşen iki ya da daha fazla seçenekten birini yeğlemek zorunda kalması; ***ahlaki ikilem***. Gerçek yaşamda ahlaksal ikilem gibi görünen sorunların çoğu, gerçek bir ikilem değildir; çünkü bunlardan kaçınılabilir. Ahlaksal ikilem, yalnızca seçeneklerin kaçınılabilir olmadığı zaman söz konusudur. Bu, kişinin hem ahlak bütünlüğü hem de özgüveni üzerinde ağır yıkımlar yapıyor. Bunun en trajik örneği, belki de Sofi'nin seçimidir. Nazi subayının gaz odasına gönderilmek üzere, çocuklarından birini seçmesi gerektiği; yoksa ikisinin birden gönderileceği uyarısını alan anne Sofi, oğlunu kurtarmak için kızını feda etmişti.

ahlaksal kaygı (moral anxiety) **Psikanalize göre**, üstbenliğin yasaklarından kaynaklanan; genellikle uygun davranış standartlarına uyulmaması yüzünden üstbenlikçe cezalandırılma korkusunun benlikte dışavurumu olarak **suçluluk duygusu** ya da **utanma** biçiminde duyulan kaygı; ***ahlaki kaygı.*** *Bkz.* **nevrotik kaygı; yapısal kuram (Üstbenlik)**.

ahlaksal olgunluk (moral maturity) Bir kişi ya da topluluğun ahlak ilkelerine göre doğru ve yanlış davranışlar konusunda akla uygun kararlar verebilmesi için erişmesi gereken gelişim düzeyi; ***ahlaki olgunluk.***

ahlaksal otorite *Bkz.* **yapısal kuram (Üstbenlik).**

ahlaksal özezerlik (moral masochism) **Psikanalize göre**, babayı temsil eden otorite figürlerince cezalandırılmaya yönelik bilinçsiz bir istek; ***ahlaki mazohizm*****.** *Bkz.* **özezerlik.**

ahlaksal tutarlılık (moral consistency) Kişinin yaşamında yıllarca süren kararlı, kestirilebilir bir ahlaksal davranış yapısı; ***ahlaki tutarlılık***.

ahlaksal yargı *Bkz.* **ahlak yargısı.**

ahlak standartları *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

ahlak yargısı (moral judgement) **İnsan davranışlarının ve insanlar arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusunda ölçüler getiren, ahlak ilkelerine uymayan tutum, davranış ve eylemleri kötü; uyanları da iyi olarak niteleyen yargı**; ***ahlaki yargı, ahlaksal yargı.***

ahlak yasası (moral code) Bir toplumun ya da grubun doğru ve yanlış konusunda kabul ettiği ve bütün üyelerin davranışlarında bağlayıcı olan

bir davranış kuralları silsilesi.

aidiyet kanunu *Bkz.* **ilişkinlik yasası.**

AIDS (acquired immune deficiency syndrome) **HIV**’in (human immunodeficiencey virus’un) yol açtığı hastalığın son evresi. Bu evrede vücudun bağışıklık sisteminde ağır bir yıkım oluyor ve vücut, savunma refleksini neredeyse tümüyle yitiriyor. Hastalık, en genel anlamıyla; cinsel ilişki, kan nakli ve benzeri bedensel sıvılar yoluyla bulaşıyor. Tedavi edilmemesi durumunda ağır yangı ya da kanser gibi nedenlerle ölümle sonuçlanıyor. *Bkz.* **AIDS bunama karmaşası.**

AIDS bunama karmaşası (AIDS dementia complex) AIDS’li hastalarda sıklıkla görülen ve **bilişsel yeti**nin yitirilmesine yol açan bir beyin hastalığı. Hasta, toplumsal ya da mesleksel yaşamdaki normal işleyiş yetisini yitiriyor. Belirtileri arasında, **yoğunlaşma zorluğu** ve **bellek yitimi** gibi bilişsel zayıflama, duyumsamazlık, uyuşukluk, yönelim duygusu yitimi, ruh durumu ve kişilik değişimleri, konuşma ve görme zorlukları, eşgüdüm bozukluğu ve idrarını tutamama gibi ruhsal-devimsel işlev bozukluğu ve felç bulunuyor. AIDS bağlantılı bunama, genellikle HIV hastalığının sonraki evrelerinde ortaya çıkıyor. Belirtilerin ilk evrelerine **HIV bağlantılı hafif bilişsel-devimsel bozukluk** deniyor.

aile (family) Evlilik, kan ya da çocuk edinme bağlarıyla birbirine bağlı, tek bir ev halkını oluşturan; karı koca, kız ve oğul, anne, baba, nine, dede, kız ve erkek kardeş olarak her biri kendi toplumsal konumu içinde birbirlerini karşılıklı etkileyen; ortak bir kültür yaratan, bu kültürü paylaşan ve sürdüren bireyler grubu. Buna **birleşik aile** ya da **geniş aile** deniyor. Aile topluluğunun özünü anne-baba-çocuk ilişkisi oluşturuyor. Aile denildiğinde çoğu kez, farklı soylardan gelen ve birbiriyle kan bağı ilişkisi olmayan, genellikle henüz aile kurmamış çocuklarıyla özel ve ayrı bir konutta oturan bir erkekle bir kadının oluşturduğu birim anlaşılıyor. Bu tür bir yaşam düzeni, ***çekirdek aile*** olarak adlandırılıyor ve var olan farklı aile tiplerinin en eskisi olduğu sanılıyor. Etkisi en derin ve en kalıcı izlenimler, aile yaşamının ilk beş yılında ediniliyor. Kültürlenme süreci evde başlıyor ve daha geniş toplumsal grupların, aile içinde doğmuş olan eğilimlerin etkisi ile sınırlandırılıyor. **Çocuğun dengeli gelişimi için zorunlu olan duygusal ortamı oluşturan normal aile, öteki çevrelerin amansız sertliğine karşı, çocuğun sığınacağı tek** yer niteliğini kazanıyor. Çocuk, sevgiyi, sevecenliği, korunmayı, ahlaksal güvenliği, aile yuvasında hazır

sunulmuş olarak buluyor ya da bulması gerekiyor. Aile içinde kendisinin gözden çıkarıldığını duyumsayan çocuk ise, sonraki yaşamında da bunun hep böyle olacağı inancına kapılıyor. Böyle bir ailede yetişen çocuk, çoğu kez eksiklik duygusu taşıyan, özgüvensiz bir kişi oluyor ya da ailesi içinde duyup yaşadığı acı olayları, doludizgin bir tutku, çılgınca bir serüven yaşamı gibi düşsel ve sapkın çarelerle ödünlemeye çalışıyor. Aile yuvasında eğitim sürecinin temelini, çocukların bakımı ve yetiştirilmesi konusunda görüş birliği içinde olan anne babanın varlığı oluşturuyor. **Adler'e göre**, aynı aile çocuklarının, aynı ortam içinde yetiştiklerini sanmak, bir yanılgıdır. Aynı yuva içinde yaşayan çocuklarda elbette kimi ortak noktalar bulunacaktır; ancak, her çocuğun ruhsal durumu bireyseldir ve öbür çocuklardan farklıdır. Çocuğun, kardeşine karşı duyduğu kıskançlık, çoğu kez, kendisini annesinin yerine koyup kardeşinin bakımını üstlendiğinde ve kendisini onun velisi gibi görmeye başladığında, ortadan kalkıyor. Çünkü bu görev ve sorumluluk derecesi, onu kendi gözünde değerlendiriyor ve yoksun bırakılma duygusuna dayanabilmesini sağlıyor. **Tek çocuk**, erkek ve kız kardeşlerin ona sağlayabilecekleri özyapısal törpülenme, **duygusal eğitim** ve **ilk toplumsallaşma** olanaklarından yoksun kalıyor. Buna karşılık, bütün anketler, tek çocuğun ya da iki çocuklu bir aile üyesinin, çok çocuklu aile üyesi olanlardan üstün olduğunu ortaya koymuştur. Tek çocuk, büyüme döneminde daha özenli bakım görüyor. Ailenin ikiden fazla sayıdaki çocuklarından her biri, kendine düşen rolü yerine getirdiğinde, çoğu kez bir denge etkeni olabiliyorlar. Ancak, kardeşler arasındaki ilişkiler, anne babanın müdahaleleriyle bozuluyor. Örneğin, en büyük çocuktan çok şey beklenirken, en küçük çocuğa aşırı hoşgörülü davranılıyor. Bu çocuk, çoğu kez hem anne baba hem de büyük kardeşlerce şımartılıyor. Bunun sonucu olarak da başka yerlerde olduğu gibi, okulda da dilediğince davranmaya kalkıyor. **Mutlu aileler,** bütün üyelerinin saygınlığını koruyan ailelerdir. Becerikli ve **nitelikli anne**, ailedeki her çocuğun kişiliği ile ayrı ayrı ilgileniyor. Ailenin yerini alamamakla birlikte, ilk çocukluktan sonra, çocuğun özellikle eğitilmesi ve toplumla bütünleşmesi için **okul,** ailenin en önemli yardımcısı oluyor. Beklenen, çocuğun, aile ve okulun ortak anlayış temeline dayalı yönetimi altında olmasıdır. Ancak, ailenin kapasitesi düşük ise okulun elinden fazla bir şey gelmiyor. Aile, çocuğunun ergenlik çağında sıklıkla rastlanan çatışmalarına göğüs gerebilecek güç ve kararlılıkta olmalıdır. **Ailede ruh sağlığı**, çocuğun

bedensel, zihinsel, toplumsal, duygusal ve cinsel gelişimini olabildiğince gerçekleştirmek için temel etkendir. İnsan yavrusunun sağlıklı büyümek ve gelişmek için uzunca bir süre ailesinin sevgi, ilgi, bakım, koruma, destekleme ve yönlendirmesine gereksinimi vardır. Çocuk, **yeni durumlara etkin bir uyum sağlama gücü**nü, büyüme ve gelişiminin her evresinde karşısına çıkan engelleri aştığı; bedensel, ruhsal ve toplumsal gelişimini gerçekleştirdiği oranda kazanabiliyor. Çevre koşullarının olumlu; anne baba tutumunun sağlıklı olması, çocuğun karşılaştığı sorunları çözmesini kolaylaştırıyor. Çocuk, sevmeyi, paylaşmayı, bu biçimde büyüyüp geliştiğinde öğrenebiliyor; toplumsal yaşam kurallarını, toplumsal ve evrensel değerleri ancak o zaman benimsemiş bir kişi durumuna gelebiliyor. Ruh sağlığını ancak o zaman güvence altına almış oluyor. Sağlıklı doğmuş bir bebeğin beklenen ruhsal gelişimi için **ruh sağlıklı, sıcak bir aile ortamı**, temel güvencedir. Sık sık tartışan, kavga eden, çatışan, birbirini suçlayan, aşırı içki içen, kumar oynayan; eşini aldatan, döven, aşağılayan anne ya da babanın oluşturduğu aile ortamında büyüyen çocuk, büyük olasılıkla özgüvensiz, ezik, korkak, ürkek, çekingen ya da kızgın ve saldırgan bir kişi durumuna gelecektir. Böyle çocuklar, okulda da başarılı olamıyor; arkadaşlarıyla geçinemiyor; ikide bir anlaşmazlık çıkarıyorlar. Gereksinim duydukları ilgiyi, olumlu davranışlarıyla toplama başarısını gösteremeyen bu çocuklar, çevreleriyle sürekli didişerek varlıklarını kanıtlamaya uğraşıyorlar. Sert, baskıcı, korkutucu anne babalar gibi, çocuğa nerede “Dur!” diyeceğini, nerede sınır koyacağını bilemeyen gevşek, kararsız, tutarsız, bilinçsiz anne babalar da çocuklarına büyük zararlar veriyorlar. Bu ailelerin çocuklarından birçoğu, anne babasının bu zayıf noktalarını kolaylıkla yakalıyor ve onları istedikleri yönde kullanıyor. Çocuk için **sevgi, güven** ve **destek,** her şeyden önce geliyor. Yoksul ve bunalımlı ailelerde bile anne baba sevgi ve desteğini alabilen çocukların, ruhsal yönden sağlıklı büyümeyi başardıkları görülüyor. **Anne babadan ayrı düşmek**, çocuğa küçük yaşta ölümden bile korkutucu bir etki yapıyor. Uygun ortamlarda yaşayan çocuk, her gelişim evresinde kişiliğine olumlu nitelikler katıyor. Çocuk, **temel gereksinimler**ini; **güvenlik, sevgi, saygınlık ve öğrenme gereksinimleri**ni büyük ölçüde dengeli bir biçimde gidererek yetişkinliğe ulaştığında **tam verimliliğe aday** oluyor. Bu kişi, özgüveni ve özsaygısı tam; üretken ve yaratıcı; sahip olduğu özgürlüğün kendisine yüklediği sorumluluklarının gereğini yerine getirebilen **bilinçli bir yetişkin** olarak

yaşamını sürdürüyor. Ne ki anne babanın, ruh sağlığını geliştirici ve koruyucu her önlemi almaya çalışması gerekli; ama yeterli değildir. Çocuğun ruh sağlığını geliştirmesini, korumasını, mutlu ve başarılı olmasını **okul eğitiminde görülen aksaklıklar, gelir dağılımındaki dengesizlikler, işsizlik, can güvensizliği, hastalıklar, sakatlıklar, kazalar, zorunlu göçler** gibi toplumsal etkenler de etkiliyor. Bunlardan başka çocuğun gelişimi üzerinde su baskını, yangın, yer sarsıntısı, yanardağ patlaması gibi **doğal yıkım ve olaylar** da olumsuz etkide bulunuyor. Ancak bütün bu etkenlerin büyük ölçüde olumluya dönüştürülmesi durumunda ailenin de olumlu etkisi ile çocuk, sağlıklı bir gelişim gösterebiliyor. *Bkz.* **ailede çocuğun kişilik gelişimi; aile eğitimi; aile planlaması; aile salkımı; aile romanı; aile tedavileri; aile toplumbilimi; aitlik ilişkisi; ait olma duygusu: ait olma gereksinimi; ait olma güdüsü; anaerkil aile; anne baba tutumları; ataerkil aile; büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi;** çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergenin r**uhsal-cinsel gelişimi; ruh sağlığı.**

ailede çocuğun kişilik gelişimi *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; **kişilik kuramları**

ailede sağlıklı bir iletişimin cinsel gelişim ve eğitim açısından önemi. *Bkz.* **çocuk ve ergenin ruhsal-cinsel gelişimi.**

ailede ruh sağlığı *Bkz.* **aile.**

aile eğitimi (family education) Evlenmiş olan kadın ve erkeklere, bilinçli, mutlu bir aile olarak yaşamak için gerekli **bilgi, beceri, alışkanlık** ve **değer duyguları**nı kazandırmak için verilen eğitim. Bu eğitim, bir; okul öncesi ya da ilk çocukluk dönemi eğitimi; ara sıra da engelli öğrencilerin evde yetiştirilmeleri anlamını; bir de aile ocağında kazandırılan bilgi, beceri ve alışkanlıkların tümünü ve bu eğitimin niteliği anlamını içeriyor. Her tür eğitimin temeli aile yuvasında atılıyor. **Aile yuvasının bir sevgi ve güven ortamı olması; bu çağda çocuğun her etkiye açık ve duyarlı olması** gibi nedenlerle ailede gerçekleştirilen eğitim, öbür çevrelerin verdiği eğitimin ağırlık merkezini ve iskeletini oluşturuyor. Daha sonra verilecek olan eğitimi, burada verilen eğitim koşullandırıyor. Çocuk, ana dilini, grubun alışkanlık ve geleneklerini burada benimsiyor, kişiliğinin temellerini burada atıyor. Çocuğun dengeli bir gelişim göstermesini, **ailedeki sevgi ortamı** sağlıyor. Aile ocağının doğal, kurumsal ve kültürel bir çevre olduğu düşünüldüğünde burada verilecek eğitimin çok karmaşık etkiler altında gerçekleştiği daha kolay anlaşılabilir. **Sevgi ortamının**

niteliği, anne babanın buna katkısı, sevgide ortaya çıkan sapmalar, otoriter ya da demokratik tutum, ailenin başka ailelerle ilişkileri, ailenin büyüklüğü ve yapısı, toplumsal-ekonomik ve kültürel düzeyi; anne ile babanın uyumu gibi birçok etken, aile eğitimini olumlu ya da olumsuz etkiliyor. *Bkz*. **evlilik (Evliliği Sürekli Kılmanın Koşulları).**

aile planlaması (family planning) Normal cinsel yaşam engellenmeden kadının gebe kalmaması için tarafların gerekli çare ve yöntemlerden yararlanması. Gerçekte aile planlaması, yalın bir teknik değildir; eşlerin çocuk yetiştirme konusunda cinsel, ruhsal ve bireysel yönlerden eğitilmesini gerektiriyor. *Bkz.* **doğum kontrolü.**

aile salkımı (family constellation) Aile üyelerinin sayı, yaş, cinsellik, kişilik özellikleri ile bireyler arasındaki bağların durumunu gösteren salkım biçiminde yapılmış çizem.

aile romanı (family romance) Çocuğun anne babasıyla ilişkilerini gerçeğe aykırı biçimde yorumlayıp düşlemler oluşturması. Örneğin, kendisinin bulunmuş bir çocuk olduğunu ya da ailesince terk edileceğini öne sürüyor. Böyle bir roman oluşturan çocuğun bu durumu, Oedipus döneminde bu karmaşanın yarattığı baskıya bağlanıyor.

aile tedavileri *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

aile terapileri *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

aile sosyolojisi *Bkz.* **aile toplumbilimi.**

aile toplumbilimi (sociology of family) Bir toplumsal kurum olarak ailenin yapısını, işlevini ve tarihsel süreç içinde değişik toplumsal yapılardaki gelişim seyrini incelemeyi konu edinen disiplin.

aitlik ilişkileri *Bkz.* **bilişsel denge kuramları**

ait olma duygusu *Bkz.* **ait olma gereksinimi; özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

ait olma gereksinimi *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası.**

ait olma güdüsü *Bkz.* **ait olma gereksinimi; dürtü; güdü.**

ajitasyon *Bkz.* **çalkalanma.**

ajitofazi (agitophasia) Harflerin, sözcüklerin ya da sözcük bölümlerinin bilinçsizce atlandığı ya da çarpıtıldığı çok hızlı, düzensiz konuşma.

ajitografi (agitographia) Harfleri, sözcükleri ya da sözcüklerin bir bölümünü bilinçsiz olarak atlayıp çok hızlı yazı yazma.

akademi (academy) **1.** Az çok özerk olan ve üniversiteden bağımsız bir yüksek öğrenim kurumu. Güzel Sanatlar Akademisi, Harp Akademisi gibi. **2.** Bilim ya da bilimler akademisi gibi bilginler, sanatçılar, yazarlar kurulu; ***bilimtay.***

akademik (academic) **1.** Okulla, öğrenimle, okulun özellikle kitaplara bağlı öğrenimi ile ilgili. **2.** Eleştirel anlamda uygulama ile ilgisi olmayan kuramsal, geleneksel kurallara çok bağlı. **3. Düşünce ve soyutlamalarla ilgili. 4. Orta öğretimde;** ana dili, yabancı diller, tarih, ekonomi, matematik ve fen dersleri ile ilgili; genel kültüre ağırlık veren. **5. Yüksek öğretimde; s**erbest sanat alanları ya da üniversite ile ilgili. *Bkz.* **akademik başarı; akademik benlik tasarımı; akademik çalışma; akademik eğitim; akademik özerklik; akademik özgürlük; akademik rahatsızlıklar; akademik sorun; akademik tartışma; akademik yetenek; akademik zekâ.**

akademik başarı (academic achievement) Okumada, aritmetik, tarih gibi okulun akademik türden derslerinde sağlanan başarı. Bu terim, resim-iş, beden eğitimi gibi derslerde edinilen becerilerin karşıtı olarak kullanılıyor.

akademik benlik tasarımı *Bkz.* **tam öğrenme.**

akademik çalışma *Bkz.* **bilimsel çalışma.**

akademik eğitim (academic education) **1. Orta öğretimde**, anadili, yabancı diller, tarih gibi genel, soyut ve kuramsal derslerle edinilen eğitim. **2. Yüksek öğretimde**, belli bir bilim ya da meslek dalında çalışmak için alınan eğitim; ***yüksek öğrenim eğitimi.***

akademik özerklik (academical autonomy) Eğitim yönetiminde, özellikle yüksek öğretim kurumlarının ve üniversitenin, siyasal, dinsel ve benzeri **eğitim dışı güçlerin baskılarından uzak** bulunması, eğitim ve öğretim konusunda kendilerine bağımsızlık tanınması.

akademik özgürlük (academic freedom) Yüksek öğretimle ve akademik özerklikle ilişkili bir ilke. Akademik özgürlük ilkesi, sonucu neye, nereye varırsa varsın, gerçekleri araştırıp ortaya koymayı ve izlemeyi savunuyor. Eğitimin her zaman, korkmadan ve sürekli deneme ve incelemeyi özendirmesi gerekiyor. Bu da öğretim üyelerine ve öğrencilere, hiçbir zora ve kısıtlamaya ya da başka türlü sınırlamalara başvurmadan öğretme ve öğrenme olanağı tanıma anlamına geliyor. *Bkz.* **öğretim özgürlüğü.**

akademik problem *Bkz.* **akademik sorun.**

akademik rahatsızlıklar (academic disorders) DSM-IV'te başlıca bebeklik, çocukluk ve ergenlik rahatsızlık gruplarından biri. Bu rahatsızlıklar okuma, matematik ve yazılı anlatım bozukluklarını içeriyor.

akademik sorun (academic problem**)** Ders konularının ve temel okul becerilerinin öğrenilmesi, korunması ve genelleştirilmesinde yaşanan zorluklar; ***akademik problem***. Bu zorluklar, duygusal ya da zihinsel bir bozukluk değildir. Bunlar, örneğin, kapasitesi yeterli bir öğrencinin notlarının düşmesi ya da kapasitesinin altında başarı göstermesi gibi sorunlardır.

akademik tartışma *Bkz.* **bilimsel tartışma**.

akademik yetenek (academic aptitude) Okul başarısı için gereksinim duyulan doğal ve kazanılmış becerilerin tümü; akademik yetenek testleriyle ölçülüp belirlenen okul başarısı için gerekli beceriler.

akademik zekâ (academic intelligence) **Soyut kavram**ları kolaylıkla kavramaya yatkın zekâ.

akıl I (reason) **us.**

akıl II (intellect) **müdrike, zihin** (anlık).

akıl III (intelligence) **zekâ** (anlak), **zeyreklik.**

akıl IV (mind) **ruh, zihin** (anlık), **tin.**

akıl V (memory) **bellek** (hafıza).

akıl VI (advice) **öğüt** (nasihat).

akılcılık (rationalism) İnsan zihninin işleyişinin bağlı olduğu kurallarla nesnel dünyaya egemen olan kuralların aynı olduğunu; bu nedenle ancak aklın ilkelerine uygun düşünce ile gerçek, sağlam ve güvenilir bilgilere ulaşılabileceğini ileri süren; bütün açıklamaların odağına aklı ya da akılsal ilkeleri yerleştiren yaklaşım; ***rasyonalizm, usçuluk.*** Buna göre, akla uygun olan gerçek; gerçek olan da akla uygundur.

akıl çağı *Bkz.* **aydınlanma dönemi.**

akıl hastalığı *Bkz.* **anormallik; ruh hastalıkları.**

akıl sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

akılsal denge (mental balance) İnsan zihninin varlıkları kavrama, algılama, anlamlandırma, muhakeme etme, düşünme, ilişki kurma, yargıda bulunma gibi akılsal işlevlerinin normal işlemesi durumu; ***akli denge.*** *Bkz.* **ruh sağlığı.**

akılsal-duygusal tedavi *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

akıl yürütme (reasoning) Mantık ilkelerine uygun biçimde düşünme ya da bu ilkelerden yararlanarak sorun çözme; ***muhakeme etme; usa vurma.*** *Bkz.* **uslamlama.**

akışkan söz yitimi *Bkz*. **söz yitimi**.

akışkan zekâ (fluid intelligence) **Horn-Cattell**'ın tanımladığı bir zekâ türü; ***kristalleşmiş zekâ, billurlaşmış zekâ.*** Akışkan zekâ; öğrenme, akıl yürütme, yeni stratejiler belirleme, yeni sorunları ele alabilme yetisi, bilgi işleme hızı ve bellek kapasitesi gibi özellikleriyle tanınıyor. Akışkan zekânın temelde kültürel ve eğitsel etkiler gibi deneyimlerden bir ölçüde bağımsız olduğu düşünülüyor. Yaşlanmanın bellek ve işlem hızı üzerindeki etkilerinin incelenmesinde psikologlar, bu zekâyı önemsiyorlar. Zekânın yaşla birlikte azalıp azalmadığı konusundaki belirsizlik sürmekle birlikte genel kanı, söz konusu zekânın orta yaşlarda doruğuna ulaştıktan sonra düzenli olarak azaldığı; buna karşılık deneyimle ve öğrenmeyle kazanılan akışkan zekânın ise arttığı yönündedir. *Bkz.* **zekâ.**

akinetik dilsizlik *Bkz.* **dilsizlik.**

akinetik psikoz (akinetic psychosis) Hastanın sersemlik, **katalepsi** ve yok denecek düzeyde az algılanabilen bir hareket gösterdiği aşırı donukluk durumu.

akinezi (akinesia) İstemli kasları denetleme yetisini tümüyle ya da bir ölçüde yitirme. Bu terim, birçok istemli kas denetim kusurlarını anlatmak için kullanılıyor. Bunlardan biri, **şizofren donukluk** durumudur. Bir diğeri kas hareketinin yoğun acı vermesinden kaynaklanan felçle tanımlanan **algera**dır. Kurşun benzeri ağır metal zehirlenmesinin yol açtığı **ağır kas zayıflaması**; paretik belirtiler görülen **nevrozlar**; Parkinson benzeri hastalıklarda görülen **titremeler ve katılık** da bu gruptandır. Ayrıca kasların kullanılmaması yüzünden ortaya çıkan **kas gücü yitimi** ile tanımlanan **bellek yitimine dayalı işlev bozukluğu**; hastanın ansızın çökmesiyle kendini belli eden **işlev bozukluğuna ilişkin sara;** sinir sistemini etkileyen fenotiyazin gibi **ilaçların yol açtığı olaylar**, bu denetim kusurlarında yer alıyor.

akkan *Bkz*. **lenf.**

akla koyma *Bkz.* **niyet etme.**

akl-ı selim *Bkz.* **sağduyu.**

akli denge *Bkz.* **alıksal denge.**

akli hissi terapi *Bkz.* **ussal duygusal tedavi.**

ak madde (white matter) **Merkez sinir sistemi**nin, daha çok **akson** bakımından zengin olan miyelin kaplı sinir hücresi lifleri. **Beyin** ile **omurilik**teki sinir hücreleri arasında bilgi iletimini bu lifler gerçekleştiriyor. *Bkz.* **gri madde**.

akraba evliliği katsayısı (coefficient of inbreeding) **(F)** İki kişinin kalıtsal olarak birbirine yakınlık derecesini gösteren katsayı. F, iki özdeş **gen**e sahip bir kişinin, bu iki geni de atalarının birisinden almış olma olasılığını simgeliyor. Örneğin, büyük babaları ve büyük anneleri aynı olan bir bayla bir bayanın çiftleşmesi durumunda erkekteki herhangi bir genin, bayanda da bulunma olasılığı 8'de 1'dir. Ayrıca erkeğin, çocuğuna ge**çirdiği geni kadının da taşıma** olasılığı 8'de 1; aynı geni çocuğuna da geçirme olasılığı ise 2'de 1'dir. Buna bağlı olarak 8'de 1'le 2'de 1'i çarptığımızda, 16'da 1 çıkacaktır. Bu sonuca göre bu evliliğin akraba evliliği katsayısı, 16'da 1 olacaktır. Başka deyişle bu evlilerin kalıtsal bir hastalığı çocuklarına geçirme olasılıkları, 16'da 1'dir. Oysa rastgele bir evlilikte bu olasılık, 256'da 1 olarak kestiriliyor. Bu sonuçlar, yakın akraba evliliklerinde ek bir riskin bulunduğunu açıkça gösteriyor. *Bkz.* **evlilik.**

akrabalık (kinship) Aynı soydan gelen ya da evlilik ilişkisi ile birbirine bağlanan kişiler arasında oluşan toplumsal yakınlık ilişkisi.

akran (equal) Yaş ve iş yönüyle eş ve benzer olanlar; ***taydaş, yaşıt.*** *Bkz.* **akran baskısı, akran grubu,**

akran baskısı (peer pressure) Çocuk akran gruplarının, üyeleri üzerindeki etkisi; özellikle **uydumculuk** sağlama gücü. Araştırmalar, **akran baskısına boyun eğme eğiliminin, ilköğretimin birinci kademesinde düzenli biçimde başladığını; ergenlik döneminde ise belirgin bir biçimde arttığını gösteriyor.**

akran grubu (peer group) Aynı toplumsal-ekonomik statüye, ortak uğraşlara ve normlara sahip olan; yaşça birbirine yakın kişilerin oluşturduğu grup; ***akran kümesi***. Bu terim genellikle ortak etkinlikler gerçekleştirmek amacıyla arkadaş olan çocuk ya da gençleri anlatmak için kullanılıyor.

akran kümesi *Bkz.* **akran grubu.**

akrofobi *Bkz.* **yükseklik korkusu**.

akromatizm (achromatism) Tam renk körlüğü. Renkleri birbirinden ayıramama. Her rengi grinin farklı tonları olarak algılama. *Bkz.* **üç renklilik.**

akromegali *Bkz.* **devleşme**

akrozom (acrosome) **Sperm**in başındaki emzim dolu kese. Bu kese, **yumurta**ya girişte etkili oluyor.

aksiyoloji (axiology) **Genel değer kuramı** kapsamında değerin anlamı, özelliği, kaynağı ve çeşitleri ile değeri belirleyen ölçütleri; değerin birey ve toplum yaşamındaki yer ve önemini inceleyen disiplin; ***değerbilim.***

aksiyon *Bkz.* **eylem.**

aksiyon potansiyeli *Bkz.* **eylem gizilgücü**.

akson (axon) Bir **sinir hücresi**nin, alınan sinir uyarılarını hücre dışına taşıyan uzantısı; ***sinir lifi; sinir teli***. *Bkz.* **ak madde.**

aktarım *Bkz.* **duygu aktarım direnci; duygu aktarımı; geçiş; karşıt aktarım.**

aktarım nevrozu (transference neurosis) **Psikanalizde,** aktarım sürecinde hastada eski çatışma, duygu, travma ve benzerleri nedeniyle ortaya çıkan **nevrotik tepki**ler. Bu tepkiler, hastanın tedaviye gelmesine yol açan nevrozun yerini alan ve hastanın gerçekte çocuksu dürtülerinin birer yinelemesi olan tutum ve davranışlarının ayrımına varmasını olanaklı kılan yapay bir hastalıktır. Hastanın geçmişteki yaşantıların zararlı etkilerinden kurtulup daha sağlıklı tutum ve davranışlar geliştirebilmesi için bu aktarım nevrozunun çözüme kavuşturulması gerekiyor. *Bkz.* **nevroz.**

aktif analitik psikoterapi *Bkz.* **etkin çözümsel ruhsal tedavi.**

aktif terapi *Bkz.* **etkin tedavi.**

aktif ve pasif *Bkz.* **etkin ve edilgin.**

aktivite prensibi *Bkz.* **etkinlik ilkesi.**

akupunktur (acupuncture) Küçük, özel iğnelerin, vücudun çeşitli yerlerinde bulunan ve önceden bilinen noktalarına (meridyenlere) batırılarak uygulandığı bir **alternatif tedavi** biçimi. Çin'de binlerce yıldır uygulanan bu tedavinin, vücutta 12 meridyenden (ana yoldan) vücuda yayılan yaşam enerjisini dengelediği ve bu yolla birçok hastalığın tedavi edildiği ileri sürülüyor.

akustik refleks acoustic reflex) Sesin şiddetine gösterilen kendiliğinden bir tepki. Bu refleks, farklı frekanslardan seslerle yapılan rutin işitme testlerinde sıklıkla kullanılıyor. Göz kırpma, Moro, gerilme ve emme refleksleri, akustik refleks türleri arasında yer alıyor. Bebeğin düşük desibelli bir test sesi karşısında göz kırpması, olumlu bir tepki olarak değerlendiriliyor.

akut (acut) Birdenbire şiddetli belirtilerle başlayan; ama, kısa süren hastalık ya da davranış bozukluklarını anlatmak için kullanılan nitelik. *Bkz.* **akut beyin bozukluğu; akut şizofrenik olay; akut şok psikozu; akut travmatik bozukluk; akut zihin bulanıklığı.**

akut beyin bozukluğu (acute brain disorder) Beyin dokusu işleyişinde ortaya çıkan geçici, düzeltilebilir bir bozukluktan kaynaklanan ve hafif psikolojik değişikliklerden sersemlik, heyecan, yönelim bozukluğu, zihin bulanıklığı ve akut sabuklamaya dek değişen, şu ya da bu ölçüde önemli kişilik ve davranış bozukluklarını da içeren organsal beyin sendromu.

akut depresyon *Bkz.* **depresyon.**

akut hezeyan *Bkz.* **travmatik sabuklama.**

akut kaygı nevrozu *Bkz.* **kaygı nevrozu.**

akut paranoid bozukluk *Bkz.* **paranoid kişilik bozukluğu.**

akut psikoz *Bkz.* **psikoz.**

akut ruhsal bunalım *Bkz.* **akut şizofrenik olay.**

akut sarsıcı bozukluk. *Bkz.* **akut travmatik bozukluk.**

akut stres bozukluğu *Bkz.* **kaygı; stres; stres bozukluğu.**

akut şizofrenik olay (acute schizophrenic episode) Birdenbire ortaya çıkan ve genellikle kısa süren şizofrenik bir nöbet. Daha önce açık bir psikolojik bozukluğu olmayan kişilerde de bu tür nöbetler, **akut psikotik bunalım** biçiminde ortaya çıkabiliyor. Olay asıl, bir yakını yitirme ya da ayrılık sonucu beliren duygusal bir alt üst oluştan sonra kendini gösteriyor. Hasta, kendini ayırıyor ve çok yoğun düşüncelerin, iç gözlemlerin hızla uçuştuğu bir psikolojik bunalıma giriyor; birkaç saat ya da birkaç gün içinde zihin karışıklığı, yönelim bozukluğu; sabuklamalı, sanrılı bir tablo ortaya çıkıyor. *Bkz.* **şizofreni; tepkisel şizofreni**.

akut şok psikozu (acute shockpsychosis) Savaşta ortaya çıkan ve hastanın bilincinin, acıya ve dış uyaranlara duyarlığını yitirdiği ruhsal bozukluk.

Bu bozuklukta gözler aşağı, yukarı kayıyor; göz kapakları titriyor. Geçici olan bu bozukluk, çoğunlukla çatışma ortamlarında görülüyor.

akut travmatik bozukluk (acute traumatic disorder) Kafadan alınan ağır bir darbe sonucu, geçici olarak beyin işlevlerinde beliren zayıflama; ***akut sarsıcı bozukluk.*** Bilinç yitimini içeren beyin sarsıntısında genellikle zihin karışıklığı, yönelimsizlik, baş ağrısı ve olaya ilişkin belli bir ölçüde ya da tam bellek yitimi biçiminde belirtiler ortaya çıkıyor. Yaralanmalarda ise bilinç yitimi saatlerce ya da günlerce sürebiliyor; buna bilincin bulanması, huzursuzluk ve çoğu kez sabuklamalar eşlik ediyor. Beyin dokusunda örselenme ya da yırtılma olduğunda belirtiler, yukarıda sayılanlara benziyorsa da onlardan daha ağır bir gidiş gösteriyor; zihinsel ve devimsel kusurlar ortaya çıkabiliyor.

akut uyum bozukluğu *Bkz.* **uyum bozukluğu.**

akut zihin bulanıklığı (acute confusional state) **1. Ağır bir zihin bulanıklığı ya da beynin işleyişinde hızlı bir değişimle ortaya çıkan bir bozukluk. Bu bozukluk, çoğu kez, bir ruh hastalığı ya da bedensel bir hastalıktan sonra ve uyuşukluk, heyecan, zihin bulanıklığı, sabuklama, yönelimsizlik gibi belirtilerle ortaya çıkıyor. 2.** Üniversite öğrenimi için başka bir kente gitmek gibi tanımadıkları bir ortamla karşılaşan gençlerin yaşadığı ağır bir zorlanma tepkisi (stres). Genellikle önemsiz bir engellemeyle ortaya çıkan bu bozuklukta şiddetli öfke, yoğunlaşma yoksunluğu, yabancılaşma ve yalnızlık duygusu, kişiliksizleşme ve umutsuzluk gibi belirtiler de görülebiliyor. Kişi, yeni ortama uyum sağladığında, bütün bu belirtiler hafifliyor.

alabilirlik (capacity) **1.** Bireyin bedensel ya da zihinsel işlerde ulaşabileceği en yüksek performans; ***kapasite; yetenek.*** **2. Bilgisayar** ya da **bellek** gibi bir sistemin belli bir anda alabileceği ya da işleyebileceği en yüksek bilgi miktarı. *Bkz.* **yetenek.**

alaka *Bkz.* **ilgi.**

alali *Bkz.* **dilsizlik**

alan 1. (area) S**ınırları belli olan bir yüzey ya da bir yüzeyin bir parçası ya da bölümü, düzlük;** ***satıh, saha*****. 2.** (area) **Matematikte yüzölçümü. 3.** (zone) **İstatistikte: a.** Normal olasılık eğrisinde, iki dikey çizgi arasında yer alan belli sayıdaki veri ya da olay. **b.** Bir grafikte, özellikle bir sütun çizgisinde grafiğin kapladığı yer; ***bölge.*** **4.** (centre) **Biyoloji ve nörolojide**, beynin belli bir görev yapan, bir göreve odaklık eden bölgesi;

***merkez, odak*, özek. 5.** (domain) Kimi insanların ilgilerinin odaklaştığı olay türü ya da grubu. İlgi alanı, çalışma ya da uzmanlık alanı gibi yetki ya da çalışma konusu, çevresi. **6.** (field) **Psikolojide, içinde belli bir nesnenin, olayın yer aldığı ve etkileşimin algılanıp anlamlı duruma getirildiği etkili çevre ya da durum. 7.** (part) **Eğitimde,** bir programın kesiti ya da bölümü, bir grup etkinlik: Çocuk gelişimi, uygulamalı elektrik gibi bölümler. "İçinde güç çizgilerinin yayılmış olduğu varsayılan uzay parçası" anlamındaki bu fiziksel terim, özellikle **Gestalt psikologları**nca benimsenmiştir. Psikolojide de yerçekimi ve mıknatıs alanı gibi her olay, içinde geçtiği yere, belli bir dinamik özellik kazandıran güçlerin ürünüdür. Eş deyişle alan, bireyin eyleminin içinde yer aldığı kişisel, toplumsal ve fiziksel güçlerin dinamik bir bütünüdür. Mıknatıs çevresindeki demir tozları nasıl benzersiz yeni alanlar oluşturuyorsa ruhsal olaylar da içinde yer aldıkları alanın her anki fiziksel, kişisel ve toplumsal güçlerin etkisi altındadır. Ortaya çıkan değişimlere göre her an, yeniden bir örgütlenme oluşuyor. Özetle fiziksel bir durum, bir tür, algılamada ya da bilinçte ruhsal olarak kendini gösteriyor. Buna göre alan terimi psikolojide, canlının eylemde bulunduğu, birbirine bağımlı karmaşık etkilerin tümünü vurguluyor. Psikolojide alan, **bireyin yaşam alanı**dır ya da bireyle çevreyi içine alan bir alandır. Çevre, yalnızca bireyin yakın ve uzak amaçları, gereksinimleri ile ilişkili olarak algılanan bir yerdir. *Bkz.* **alan araştırması; alan bağımlılığı; alan bağımsızlığı; alan çalışması; alan deneyi; alan incelemesi; alan korkusu; alan kuramı; alan korkusu.**

alan araştırması (field research) Laboratuar, kitaplık ya da klinik dışında veri toplama, canlıları doğal çevrelerinde inceleme. Anlamı çok geniş olan bu kavramda ağırlık yöntemde değil, alandadır. Alan araştırmasının çalışma konusu genellikle küçük bir grup ya da toplumun yapısı, kişileri ve gruplar arası karşılıklı etkileşimi, kurumları, değerleri ve başka toplumsal olaylardır. Alan araştırması, dar kapsamlı; ancak derinlemesine bir araştırmadır. Amaç, gözlemlenen olayın sürecinin anlaşılmasıdır. Alan araştırmasında veri toplama tekniklerinden en çok **davranış gözlemi** kullanılıyor. Bu yöntemde, **hazır bilgiden yararlanma** ve **soru sorma** teknikleri de işe koşuluyor. Alan araştırmasını sosyal bilimler içinde en çok **antropoloji** kullanıyor. Bunun yanında özellikle **sosyoloji**de; daha az oranda da **sosyal psikoloji**de kullanıldığı görülüyor. Bu yöntemi kullanan araştırmacı, bir süre, çalışacağı grup ya da toplumun içinde yaşıyor; araştırdığı olaylara **katılan gözlemci** oluyor. Ancak, bu durumun, çalıştığı

olayları etkilememesine özen gösteriyor. *Bkz.* **alan çalışması; alan deneyi.**

alan bağımlılığı (field dependence) Çevresel uyarıcıları, nesneleri, bütünün parçaları olarak algılama; çevresel uyarıcılara; özellikle yanıltıcı ipuçlarına, eleştirmeyen bir tutumla bağlılık gösterme eğilimi. *Bkz.* **alan bağımsızlığı.**

alan bağımsızlığı (field independence) Yanıltıcı çevresel uyarıcılara karşın, doğru yönelme ve bilinen öğeleri bilinmeyen bağlamlarda doğru algılama yetisi. Alan bağımsızlığının **çözümsel yeti, yüksek başarı güdüsü** ve **etkin başa çıkma** biçimi ile ilişkili olduğu saptanmıştır. *Bkz.* **alan bağımlılığı.**

alan çalışması (field work) Kişilerin ya da grupların, araştırma amacıyla manip**ü**le edilmeden kendi doğal çevrelerinde **doğrudan gözlem** yoluyla incelendiği davranışsal, toplumsal ya da antropolojik araştırma. *Bkz.* **alan araştırması; alan deneyi; gözlem.**

alan deneyi (field experiment) Laboratuar deneyinden daha doğal, gerçekçi olan ve gerçek yaşam durumlarında yapılan deney. Bu yöntemde araştırıcı, laboratuar deneyini, laboratuvarın dışına çıkarıp yaşamın içinde gerçekleştiriyor. Bu deneyde araştırıcının, **bağımsız değişkeni düzenli bir biçimde değiştirme**si ve ayarlaması önem taşıyor. Bağımlı değişkeni (çalışılan sonuçları) etkileyebilecek öbür etkenlerin denetimi de ikinci önemli nokta oluyor. *Bkz.* **deney**.

alan incelemesi (field study) **1.** Bir grup yerine; örneğin, bir sınıf ya da okul yerine, birden çok sınıf, okul gibi, daha geniş kaynaktan sağlanan verilere dayanılarak yapılan inceleme. **2.** Verileri özgün kaynaklardan derlenmiş olan **araştırma; deneysel inceleme** ya da **kitaplık çalışması** karşıtı.

alan korkusu (agoraphobia) Kaçmanın zor ya da gereksinim durumunda yardım almanın olanaksız göründüğü kalabalık yer, tünel, asansör, kuyruk, taşıt, köprü gibi kamusal alanlarda yalnız kalmaktan duyulan **aşırı korku** biçiminde ortaya çıkan bir **kaygı bozukluğu**; ***agorafobi, alan yılgısı*.** Alan korkusu çoğunlukla **panik bozukluğu**nun bir parçası olarak ortaya çıkmakla birlikte, böyle bir geçmişi olmadan da belirebiliyor. Panik; korku ve kaçınma davranışını kişinin yaşamının tümüne egemen kılarak onun hareket alanını kısıtlıyor; depresyona yol açabiliyor. *Bkz*. **fobi**, **klastrofobi**.

alan kuramı (field theory) Alman-Amerikan psikoloğu **Kurt Lewin**'in geliştirdiği ve bireyi güdüleyen etkenlere, bireyin gereksinimlerine ve kişiliğine önem veren kuramı. **Gestalt psikologları** ile yakın ilişki içinde olan Lewin'in bu çalışması, onların algılama ve **öğrenmeyi kapsayan ilgi alanlarını aşmıştır. Gestalt psikologları, insan davranışlarının fizyolojik yönleri üzerinde dururken Lewin, psikolojiyi bir toplumsal bilim** olarak ele almıştır. Kuramını oluşturmada fizik ve matematikten yararlanan Lewin, Gestaltçılar gibi fizikten aldığı "alan kuramı"na kendi kuramında kişinin deneyim ve gereksinimlerinin bulunduğu bir ruhsal alan ya da **yaşam alanı** olarak yer vermiştir. İnsanın deneyimleri çoğaldıkça yaşam alanının da giderek değiştiğini belirlemiştir. Lewin, aynı zamanda bireyin çevresiyle bir denge sağlamaya çalıştığını ileri sürmüştür. Ona göre her gereksinim (gerilim), bir etkinlik (harekete geçme) uyarımında bulunarak dengeyi eski durumuna getirmek istiyor. Lewin, alan kuramını, oluşturduğu **grup dinamiği kuramı** ile sosyal psikoloji alanına da uyarlamış oldu.

alan yılgısı *Bkz*. **alan korkusu**.

alarm evresi *Bkz.* **alarm tepkisi; genel uyum sendromu.**

alarm tepkisi (alarm reaction) Aşırı etkinlik, nabız artışı ve sürmesi durumunda adrenokortikal büyüme, ülser ya da mide-bağırsak sistemindeki öbür hasarlarla birdenbire ortaya çıkan **stres tepkisi;** ***alarm evresi***. Organizmanın strese tepki göstermesini izleyen dönemde **genel uyum sendromu**nun ilk evresi.

aldosteron (aldosterone) Böbreküstü bezlerinde üretilen ve vücuttaki su ile elektrolitleri (potasyum ve sodyum gibi iyonları) dengeleyen **steroid hormon**. Aşırı **yüksek düzeyli aldesteron, sodyumun vücutta tutulmasına; bunun sonucu olarak da kan basıncının** (tansiyonun) yükselmesine, kalp ritminde düzensizliklere ve felç olasılıklarına neden oluyor.

ALEXANDER, Franz (1891-1964) **Alman asıllı Amerikalı psikanalist.** Alexander, özellikle **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar**la ilgili çalışmalarıyla tanındı. Amerika'da psikanalizin öncülerinden biri oldu. Chicago Üniversitesi'nde psikanaliz profesörlüğü yaptı. 1931 yılında Chicago Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu ve bu enstitüde kısa süreli **analitik psikolojik tedavi yöntemi**ni geliştirdi. Kişideki çatışmaların nedeni olarak, çoğu psikanalistin tersine, çocukluk çağındaki karmaşalar yerine,

yetişkinlik çağındaki çatışmalar üzerinde durdu. Tedavi sırasında hastaya etkin bir biçimde müdahaleyi yeğledi. Bu seçim, çoğu kez tedavi süresini kısaltmakla birlikte, psikanaliz ilkelerine ters düşüyor; hastanın kişiliğini güçlendirecek yerde, hastanın kişiliğinin, tedavi edenin kişiliği ile dolmasına yol açıyor. Bu nedenle Alexander, yönteminin çıkmaza girdiği yerde, Freud yöntemine başvurmak zorunda kalmıştır. **Başlıca yapıtları**: *Psikanaliz İlkeleri; Psikosomatik Hekimlik.*

aleksi *Bkz.* **okuma yitimi; sözcük körlüğü.**

alele (allele) Bir kromozomdaki aynı konumda iki ya da daha çok farklı genden her biri. Olağan koşullarda her bireyin, her gen için anne babasından geçen iki alelesi vardır. **Otozomal kromozomlar** çift olduğundan, her otozomal konum, iki kez temsil ediliyor. İki kromozom da aynı konumda olan aynı aleleye sahipse bu aleleye **eş genli** deniyor. İki konumdaki alelelerin farklı olması durumunda ise söz konusu kişi ya da hücre, **ayrı genli** olarak adlandırılıyor. Örneğin, kromozom üzerinde ABO kan grubunun konumunun A, B ve O olarak üç alelesi; Rh kan grubu sistemi konumunun ise pozitif (+) ve negatif (-) olarak iki alelesi vardır. Birden çok ortak alelesi bulunan genin özelliğine **çok biçimlilik** deniyor.

alerji (allergy) Bedensel dokuların, polen ya da kimi besin maddeleri gibi normalde olumsuz bir etki yapmayan belli bir alerjenle karşılaştığında gösterdiği aşırı duyarlık. Rinit, hapşırma, deride kızartı, astım ya da anafilaktik şok, alerjik belirtiler arasında yer alıyor.

alet kullanma davranışı (tool using behavior) **Karşılaştırmalı psikolojide** hayvanların nesneleri alet olarak kullanma yetisi. Bu yeti, önceleri yalnızca insana özgü sanılıyordu. Daha sonra, birçok hayvanda da bu

yetinin var olduğu gözlemlendi. Örneğin, kimi hayvanlar, böcek çıkarmak için çöp kullanıyor. Şempanzeler, su içmek amacıyla geniş yaprakları; yüksek dallara ulaşmak amacıyla da sopaları kullanıyor. Alet kullanma, nesnenin varlığı ile bunun, hedefe ulaşmak için uygun bir alet olabileceği konusunda bir genelleme yetisini gerektiriyor.

alfa alkolizm (alpha alcoholism) **Lellinek**'in, alkol kullanımı sınıflamasında alkole karşı ruhsal bir bağımlılık geliştirmekle birlikte alkol alımını denetleyebilen ve fizyolojik bağımlılık belirtileri göstermeyen kişilerin durumunu anlatmak için kullandığı terim. Bu kişiler, bedensel ya da duygusal acılardan kaçınmak gibi nedenlerle içkiye sığınıyorlar. Ancak, sürecin ilerleme olasılığı bulunuyor. *Bkz.* **alkolizm.**

alfa fetoprotein (alphafetoprotein **(AFP)**) **Fetüsün ürettiği ve annenin kanına karışan bir madde. Fetüsün kanında düzeyi yüksek olan AFP**, doğumdan sonra düşmeye başlıyor; birinci yıldan sonra da çok azalıyor. Anne kanında bu madde miktarının fazla olması, bebekte beynin olmaması demek olan **anensefali**ye ve omuriliğin kısmen açıkta kalması demek olan **spina bifido**ya (sinir yolu kusuruna), **Dowm sendromu**na (ikinci bir 21 numaralı kromozomun varlığına) ve **öbür kromozom anormallikleri**ne yol açabiliyor. Günümüzde, bu tür doğum öncesi anormallikler, gebeliğin üçüncü ayında rutin olarak uygulanan AFP testleriyle belirleniyor. AFP, kimi kanser türlerinde ve siroz gibi hastalıklarda da kanda **yükselme eğilimi gösteriyor.**

algera *Bkz.* **akinezi.**

algı (perception) Nesnel dünyaya ilişkin **duyusal uyarıların anlamlı deneyimlere çevrilme süreci;** ***idrak***. Algılama deneyimi, uyarım ile sürecin ortak ürünüdür. **Algılama sürecinin özellikleri**ni ışık, ses gibi değişik uyaranlar ile bu uyaranların oluşturduğu deneyimler ortaya çıkarıyor. **Algılamanın bilimsel temellerinin belirlenmesi için, örneğin ışık gibi** bir **fiziksel enerji** ile bu uyarımı algılayan **organizma** arasındaki **etkileşim sürecinin araştırılması gerekiyor. Öğrenme,** algılamayla gerçekleşiyor. Duyum ve algı, temelde iki ayrı kavramdır. **Duyum**lar, duyu organları aracılığı ile edinilen yalın deneyimler; **algı**lar ise bu yalın öğelerden, çağrışım yoluyla oluşturulan karmaşık yapılardır. Algı, duyumların tersine, öğrenmenin etkisine açıktır. Geçici duyarlık değişiklikleri ve yorgunluk olmadığı sürece, belli bir uyarım, her yinelenişinde aynı duyumlara yol açıyor. Algılar ise, aradaki sürede

öğrenilenlere bağlı olarak bir durumdan öbürüne değişiyor. Kimi psikologlar, algıları dış nedenlere bağlı olarak tanımlıyorlar. Duyumları ise daha öznel, kişisel ve içsel deneyimler olarak nitelendiriyorlar. Duyum, duyu organlarının hemen yakınında olup biten sinir sistemi olayıdır. Algı ise, sinir sisteminin daha üst bölümlerinde, **beyin düzeyinde** gerçekleşiyor. Algının zaman içindeki gelişimi ölçülebiliyor ve bu yolla, algının zamanla değişebildiği ya da birden çok algının oluşabildiği görülüyor. Algıladığımız (farkına vardığımız) dünya, gördüğümüz, işittiğimiz, tattığımız, kokladığımız ve dokunduğumuz dünyadır. İnsanın algısal dünyasında en çok görsel algılar yer kaplıyor. Bununla birlikte derinliğin, uzaklığın ve yönün algılanmasında işitsel ipuçlarından da yararlanılıyor. Körlerin algıları, bu ipuçlarına dayanıyor. Öte yandan, geçmiş yaşantıların, geleceğe ilişkin istek ve planların, olayların birbiriyle bağlantıları, zamanı saat ve takvimden farklı algılamamıza neden olabiliyor. Algılar, duyusal uyarım anında kendiliğinden ve tümüyle oluşmuş biçimde ortaya çıkmıyor; zaman içinde gelişerek örgütlü bir yapıya dönüşüyor. Bebekler üzerinde yapılan deneyler, görsel deneyimin algı örüntülerini oluşturmak için değil, sürdürmek için gerekli olduğunu; **örüntü ve derinlik algısı**nın ise doğuşta var olduğunu gösteriyor. Yine araştırmalardan, **algıları oluşturan yapısal öğeler**in bulunduğu anlaşılıyor. **Gestalt kuramcıları,** algı **örgütlenmesini, öğrenilen ilişkilerin sonucu olarak görmüyorlardı. Yalın duyumların, örgütlenmiş algılar oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, algının, deneyimin temeli olduğunu; insan deneyiminin, öğelerin bir araya gelmesinden çok, örgütlenmiş bütünlerden (gestalt'tan) oluştuğunu öne sürüyorlardı. "Zihin, küçük boşlukları dolduruyor. Böylece görüntü, kendisini oluşturan öğelere egemen oluyor ve bu öğelerde bulunmayan birtakım özellikleri yükleniyor. Kişi, tek tek noktaları değil, noktalardan olaşan çizgiyi algılıyor. Bütün, kendini oluşturan parçaların toplamından ötede bir şey olarak beliriyor."** diyorlardı. Algılanan örüntünün iyi olmasını yalınlık, dengelilik, düzgünlük, bakışım, süreklilik ve birlik gibi niteliklerin belirlediği ileri sürülmüşse de bu, kesinlik kazanmamıştır. Aynı amaçla **bütünleme ilkesi** de işliyor. Örneğin, kesik çizgilerle oluşturulmuş dairesel bir şekil, eksiksiz ya da kapalı bir çember olarak algılanıyor. Süreklilik ilkesi gereği, kesik, düzensiz, geçişsiz çizgilerden çok, yumuşak ve sürekliliği olan çizgiler algılanıyor. Bütünlenme ve süreklilik,

karmaşık bir uyaranın doğuracağı algıları belirliyor. Gestalt kuramına göre, bir biçimin arka planı da algı üzerinde önemli bir etken görevi yapıyor. Buna en yalın örnek, aydınlık-karanlık karşıtlığıdır. Uyaranın parlak görünmesi, çevresindeki uyarıma da bağlıdır. Gri kare, açık fon üzerinde daha siyah görünüyor. Algının en çarpıcı bir başka özelliği de sürekli değişmesine karşın, **nesnelerin değişmez görünme eğilimi**dir. Uzaklaşan bir adamın ağtabakadaki görüntüsü boyut olarak küçülse de algı deneyimi olan bir kişi, bu adamın boyutlarını değişmez olarak algılıyor. Algısal işleyiş, yine de kültüre, bireye, aynı bireyin değişik özelliklerine göre farklılık gösteriyor. İnsanların yaşadıkları algı deneyimlerine bir düzen ve anlam yükleme eğilimlerinde kültür, beklentiler, gereksinimler, bilinçdışı eğilimler, değer yargıları ve çatışmalar belirleyici oluyor. *Bkz.* **algı alanı; algı bozukluğu; algı dönüşümü; algı imgesi; algılama; algı psikolojisi; algısal belirginlik; algısal bütünlük; algısal değişmezlik; algısal kusurlar; algısal öğrenme; algısal örüntü; algısal savunma; algısal seçicilik; algısal set; algısal şema; algısal ve bilişsel süreçler; algısal yapı; algı süresi; algı yanılması; hareket algısı; işlevselcilik; süzgeç kuramı; süzgeç paradoksu; varsanı; yanılsama, yer algısı; zaman algısı.**

algı alanı (perceptual field) Belirli bir süre içinde deneğin ayırt edici tepkiler yapabildiği çevre, özellik ve varlıkların tümü.

algı bozukluğu (perceptual disorder) Büyüklük ya da yön belirleyememe; sağ-sol ayrımı, düz çizgiyle eğri çizgiyi ayırt etme gibi yer ilişkilerini kurmada güçlük çekme; nesne ile nesnenin bulunduğu yeri birbirine karıştırma; birbiriyle ilgisi olmayan uyarıcıları ayıramama gibi belli bir duyu organından gelen bilgileri alma, işleme ve yorumlama ile ilgili bozukluklar.

algı dayanağı *Bkz.* **eşduyum.**

algı dönüşümü (conversion) Bireysel kavrayış sürecinde kişilere özgü özel deneyimler sonucu algılama, anlama ve anlamlandırma biçimlerinde oluşan köklü değişim. **Din, ideoloji** ya da **paradigma** değiştirmek, algı dönüşümü örnekleridir. *Bkz.* **algı yanılması, sanrı.**

algı imgesi (percept image) Bir **düşlem** ya da **bellek imgesi** olarak ortaya çıkabilen ve ilkel bir zihinsel yaşam düzeyini belirleyen somut bir imge. Algı imgesi, şizofren hastalarda sıklıkla gözlemleniyor.

algılama (perceive) **1. Dar anlamıyla** duyusal uyarım sonucu varlık, nesne, koşul ve ilişkilerin bilincine varma; ***idrak etme***. **2. Geniş anlamıyla** duyular aracılığıyla herhangi bir şeyin varlığından haberli olma. *Bkz.* **algı.**

algılamanın bilimsel temellerinin belirlenmesi *Bkz.* **algı.**

algıları oluşturan yapısal öğeler *Bkz.* **algı.**

algı psikolojisi (psychology of perception) Psikoloji olay ve olguları içinde özellikle algı ve algılama üzerinde duran psikoloji dalı.

algısal belirginlik (perceptual salience) **Sosyal psikolojide** insanların dikkatinin odağı olan bilgiler. İnsanlar, algısal belirginliği olan bilgilerin nedensel rolünü abartma eğilimi gösteriyorlar.

algısal bütünlük (perceptual unity) Bir varlığın, bir nesnenin, bir olayın, soyut özellikler ya da ayrıntılar toplamı olarak değil; tümüyle algılanmasından doğan bütünlük. Bir arada bulunan türlü nesneler de buna uygun olarak, bütünüyle algılanıyor. *Bkz.* **algı.**

algısal çizem *Bkz.* **algısal şema**.

algısal değişmezlik (perceptual constansy) Farklı açılardan, farklı şiddette ışık altında, farklı uzaklıklardan bakıldığında, nesnelerin gözlemci üzerinde bıraktığı izlenimlerin değişken olmasına karşın, bu nesnelerin büyüklük, biçim, renk, parlaklık ve yerel özelliklerine ilişkin algının değişmemesi. Nesne algısında biçim-zemin algısı, gruplama ve tamamlama eğilimi etkilidir. Biçim, genellikle zeminden önce algılanıyor. Birbirine benzer, yakın ve sürekliliği olan nesneler gruplanarak ve nesnelerdeki eksiklikler tamamlanarak algılanıyor. Bir nesnenin niteliği bir kez öğrenildikten sonra, aynı nesnelerle değişik durum ve perspektiflerde karşılaşıldığında yine aynı biçimde algılanıyorlar. Algısal değişmezlik, işte bu kararlılığa (stability'ye) verilen addır. *Bkz.* **algı; biçim değişmezliği; boyut değişmezliği; korunum**.

algısal kusurlar (perceptual deficits) Duyusal yaşantıları örgütleme ve yorumlama yetisinin zayıflaması; insanları, durumları, kavramları gözlemleme, tanıma, anlama güçlüğü.

algısal öğrenme (perceptual learning) Bireyin çevresindeki varlık, nesne ve olayları, algılayarak öğrenmesi ya da önceden öğrendiklerini yeni algılarla değiştirmesi. *Bkz.* **algı.**

algısal örüntü (perceptual pattern, sensory pattern) Biçim-fon, karşıtlık–benzerlik, türlü zaman ve uzay ilişkileri gibi öğeleri kapsayan, kendi

içinde de bir bütünlüğü olan duyusal veriler.

algısal savunma (perceptual defence) Kaygı yaratan uyarıcıları, kişinin bilinçsizce çarpıtmasından kaynaklandığı düşünülen bir algı yanılması. Yapılan bu tür çarpıtmalara ilişkin araştırmalarda örneğin, kısa süreyle gösterilen “anal” sözcüğünü denekler, bundan daha masum olan “kanal” olarak okuduklarını söyleyebiliyorlar.

algısal seçicilik (perceptual selectivity) Sürekli bombardıman eden bir uyarıcılar kaosu içinden dikkatin, şu ya da bu nedenle, kişi için anlamlı olan küçük bir bölümü üzerinde odaklaşması. Organizma, aynı anda kendisine ulaşan bütün uyarıcılara tepki veremeyeceği için, algı seçiciliği yaşamsal bir önem kazanıyor. Algı seçiciliği öznel olup, kişinin isteklerine, eğilimlerine, geçmiş deneyimlerine, önyargılarına, o an içinde bulunduğu duruma ve gereksinimlerine bağlıdır. *Bkz.* **algı; algılama; seçici dkkat.**

agısal set (perceptual set) Kişinin başka kişi, nesne ya da olayları; örneğin önyargıları, beklentileri bir referansa göre algılama eğilimi.

algısal şema (perceptual schema) Kişinin çevresel uyarılara tepkide bulunmasında **referans** noktası oluşturan öznel biliş yapıları*;* ***algısal çizem***. *Bkz.* şema.

algısal ve bilişsel süreçler *Bkz.* **bilgi işlem.**

algısal yapı (perceptual structure) Algılamanın parçaları arasındaki ilişkiler.

algı seçiciliği *Bkz.* **algı; algısal seçicilik.**

algı süresi (perception time) Algının gerçekleşmesi için beyin süreçlerinin gerektirdiği süre.

algı yanılması (illusion) **1.** Sihirbazların el çabukluğu ile yaptıkları oyunların izleyicilerce olağanüstü ve çok değişik olarak algılanması gibi çarpıtılmış algı ya da zihin; ***illüzyon, yanılsama.*** **2.** Duyu uyarımlarının yanlış yorumlanması, bir nesnenin özellik ya da niteliklerinin, duyu organlarının dolayımından geçerken değişime uğrayarak beyne, olduğundan farklı olarak yansıması. Örneğin, yarım bardak su içindeki bir çubuk, uzaktan, kırılmış gibi görünüyor; uzaklardaki cisimler, olduğundan küçük olarak algılanıyor; köprüden suya bakan kişi, köprünün hareket ettiğini sanıyor. *Bkz.* **algı dönüşümü; sanrı**. **3. Göreceli olarak daha güvenilir olduğu kabul edilen algılarla uyuşmayan algı.**

algolagni (algolagnia) Kişinin acı çekmekten ya da acı vermekten cinsel haz duyduğu bir **cinsel sapkınlık.** Acı, bu kişilerde cinsel eylemden bağımsız olarak haz yaratıyor ya da hazzı artırıyor. Bu terim, hem **elezerlik** (etkin algolagni) hem de **özezerlik** (edilgin algolagni) için kullanılıyor.

alıcı (receptor) Yalnızca belirli uyarıcılara karşı duyarlı olan uzmanlaşmış sinir hücreleri; ***reseptör.*** Memelilerde alıcılar, dört ayrı tür tepki gösterecek biçimde uzmanlaşmıştır. Bunlar termik alıcılar, mekanik alıcılar, kimyasal alıcılar ve ışık alıcılarıdır. **Termik alıcılar,** derideki sıcak ve soğuğu alıyor. **Mekanik alıcılar; işitme, denge ve dokunma alıcılarını kapsıyor. Kimyasal alıcılar;** tat, koku ve derinin kimyasal duyarlılığını alıyor. **Işık alıcıları** da gözdeki alıcılardır. Bir de dokulardaki fiziksel ve kimyasal nitelikteki **ağrı ve sızıları saptayan alıcılar** vardır. Elektriksel uyarıcılara duyarlıklarına göre uzmanlaşmış nöron, uzmanlaşmamış nöron ve uzmanlaşmış epitelyum-hücre-nöron karışımı olmak üzere üç tür alıcı bulunuyor. *Bkz.* **alıcı kişilik; alıcı sinir hücreleri; alıcı söz yitimi; alıcı yönelim.**

alıcı kişilik (receptive character) **E. Fromm**'ın belirlediği edilgin, bağımlı ve boyun eğici kişilik tiplerini anlatan terim. *Bkz.* **alıcı yönelim; özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

alıcı sinir hücreleri (afferent nerves) Toplanan duyumları beyin merkezine ileten sinirler. *Bkz.* **sinir hücresi.**

alıcı söz yitimi *Bkz.* **Wernicke söz yitimi**.

alıcı yönelim (receptive orientation) **E. Fromm**'ın başkalarına bağımlılık, kendi başına karar verememe, sorumluluk yüklenememe, boyun eğme gereksinimi, "büyülü yardımcı" arayışı gibi özellikleri olan kişilik yapısını anlattığı terim. *Bkz.* **alıcı kişilik.**

alık (idiot) Zihinsel yetersizliği en alt düzeyde olan (kişi); ***idiyo, ebleh.*** Alıkların zekâ yaşı, 3 yaşın altındadır. Alıklar konuşamıyorlar. Bunların zekâ geriliğine bedensel bozukluklar da eşlik ediyor. Alıklar, en basit gereksinimlerini bile karşılayamıyor ve kendilerini dış yaşam koşullarına karşı savunamıyorlar. Öğrenebildikleri az sayıdaki hareketler, bunların toplumsal yaşama katılmalarına yetmiyor. Sürekli bakım gereksinimi duyuyorlar. *Bkz.* **alıklık; zekânın derecelendirilişi.**

alıklık (idiocy) Zekâ yetersizliğinin en alt düzeyi; ***idiyosi, eblehlik.*** Alıklık, zekâ bölümü genellikle 0-25 arasında varsayılıyor. *Bkz.* **alık; zekânın**

derecelendirilişi.

alın beyin kabuğu (prefrontal cortex) **Ön lop**un hareket bağlantı kabuğunu içeren ön bölümü.

alın bölgeleri (prefrontal areas) Beyin kabuğunun ön loplarının önünde bulunan ve öngörü, soyut düşünme (sorun çözme), uslamlama (muhakeme etme) ile ilgili üst düzey işlevlerin yürütücüsü olan **bağlantı bölgeleri**ni içeren bölüm.

alınganlık (hypersensivity) Kişinin **özgüven eksikliği yüzünden, kendisine yöneltilen eleştirilere aşırı tepki gösterme durumu.**

alınganlık sabuklaması (delusion of reference) Başkalarınca yapılan davranışların, kendini kötülemek ya da küçük düşürmek için yapıldığı kanısı.

alın lobotomisi (prefrontal lobotomy) Kaygı, şiddet davranışı ve benzeri belirtileri azaltmak için **ön loplar** ile beynin geri kalanı arasındaki bağlantıların cerrahi müdahaleyle kesilmesi. *Bkz.* **lobotomi.**

alışkanlık (habituation) **Alıştırma** ve **yineleme** sonucu edinilip düzenli ve sürekli olarak gerçekleştirilen davranış. Alışkanlık edinmede alıştırmanın yanı sıra **olgunluk** da önemli bir yer tutuyor. Örneğin, okuma alışkanlığı, belli bir olgunluğu da gerektiriyor. *Bkz.* **JAMES, William.**

alışma (habituation) **1.** Uyarıcıyla yeniden karşılaştıkça, bir tepkinin sıklığında ya da şiddetinde gözlemlenen azalma; ***uyum I, duyarsızlaşma, sönme.*** **2.** Algılama sırasında girdilerin yinelenmesi sonucunda **bilgi işlem** etkinliğinde gözlemlenen azalma. Bütün sinirsel yapılar, yinelenen uyarıcılara karşı seçici bir alışkanlık kazanıyor; yinelenen girdilerle ilgili etkinliklerini azaltırken, yeni girdilerle ilgili etkinliklerinde bir azalma olmuyor. Bu da **yönelme tepkisi**nin yorgunluk etkisiyle açıklanamayacağını gösteriyor. Çünkü yorgunluk, seçici olarak çalışamıyor. Alışkanlık kazanma, sinir sisteminin, alışkanlık oluştuğunda bile uyarıcının bir örneğini koruduğu bir öğrenme sürecini yansıtıyor. *Bkz.* **fazlalık etkisi**. **3.** Bir maddenin sürekli kullanılması sonucu, o maddeye ruhsal ya da fizyolojik olarak bağımlı duruma gelme. **4.** Yeni uyarılmış olan **nöron**ların bir daha uyarılabilmesi için ya daha güçlü bir sinir sinyali ya da daha uzun ve yeniden yüklenme süresi gerektirmesi.

alıştırma (practice) **1.** Herhangi bir tepkiyi ya da davranışı daha iyi duruma getirip köklü kılmak için uygulamaya konulması istenilen çalışma;

mümarese; pratik. **2. Öğrencilerin, öğrendiklerini yeni durumlara uygulamalarına olanak vermek amacıyla düzenlenen çalışma ve yinelemeler**. *Bkz*. **alıştırma uygulaması; alıştırma yapma sınırı; alıştırma yapma etkisi; alıştırma yasası.**

alıştırma uygulaması (practice exercise) **1. Öğrenmek, yeterlik kazanmak için gereken sınamalar. 2.** Testlerde; test sorular**ına ilişkin bilgi vermek ve istenen yanıtlama yolarını açıklamak amacıyla deneğe testin başında verilen örnek soru çözüm örnekleri.**

alıştırma yapma etkisi (practice effect) Alıştırmanın ya da yinelemenin öğrenmede yarattığı değişiklik ya da iyileşme; ***pratik yapma tesiri.*** Bu etki, kimi durumlarda istenen bir olguyken, aynı testin; örneğin zekâ testinin yinelenmesinin, testin geçerliliğini ortadan kaldırmak gibi istenmeyen sonuçları da olabiliyor.

alıştırma yapma sınırı (practice limit) Öğrenmede daha fazla alıştırma yapmanın ek kazanç sağlamadığı nokta; kişinin belli bir anda, belli bir konuda alıştırmayla ulaşabileceği en iyi nokta; ***pratik yapma limiti.***

alıştırma yasası (lav of exercise) **Öbür değişkenler eşit tutulduğunda, belirli bir iş üzerindeki uğraşının aynı iş üzerinde daha sonra gerçekleştirilecek olan uğraşıyı kolaylaştıracağı yolundaki genelleme;** ***mümarese kanunu***.

alkol (alcohol) Başka bir türlü belirtilmediğinde **etil alkol** (içilen alkol), **etil alkol içeren içecekler**; bir ya da birden çok hidroksil grubu taşıyan kimyasal maddeler. Bu grupta altmış kadar bileşik vardır. *Bkz.* **alkol-amnestik bozukluğu; alkol bağımlılığı; alkol bunaması; alkolden uzaklaşım sabuklaması; alkole bağlı bellek yitimi bozukluğu; alkolik; alkollü içkiye düşkünlük; alkol paranoyası; alkol psikozu; alkol sanrısı.**

alkol-amnestik bozukluğu (alcohol amnestic disorder) Uzun süre aşırı alkol tüketimine bağlı olarak bellek işlevlerinde beliren kötüleşme. *Bkz.* **alkol.**

alkol bağımlılığı (alcohol dependence) Alınan alkol miktarının sürekli artmasıyla (alkol hoşgörüsü ile) ya da alkol alımının azaltılması, kesilmesi durumunda **uzaklaşım belirtileri**yle ortaya çıkan bağımlılık; ***içki tutkusu*. ***Bkz.* **alkol; alkolik; alkollü içkiye düşkünlük.**

alkol bunaması (alcohol dotage) Akıl yetilerinin tümünde görülen bir çöküntü ile ortaya çıkan **alkol psikozu**. Alkoliklerde giderek ortaya çıkan zihinsel kütleşme, algı güçlükleri, bellek yitimleri, duygusal, ahlaksal bozukluklar ilerleyerek alkol bunamasının tablosunu oluşturuyor. Sorumluluk duygusunun yitirilmesi, basit bir nedenden ileri gelen kızgınlık ya da gözyaşlarının yine ufak bir nedenle olumlu davranışlara, kahkahalara dönüşmesi; direngenlik, kişisel temizliğe özen göstermeme, düşünce yoksulluğu ve çocuklaşma, bu tabloyu tamamlıyor. Alkol bunamasını **yaşlılık bunaması**ndan ayırt eden, alkol bunamasının nedeninin alkol olmas**ıdır. Alkol bunaması tedavi edilem**iyor. Ağır bir beyin kanaması ya da bir nöbet, bu kişilerin yaşamını noktalayabiliyor. *Bkz*. **alkol; alkol bağımlılığı.**

alkol çıldırısı *Bkz.* **alkol psikozu.**

alkolden uzaklaşım sabuklaması (alcohol withdrawal delirium) Uzun süre alkol kullandıktan sonra alkol alımının birdenbire kesilmesi sonucu **sanrı**lar, titreme, terleme, yüksek kan basıncı (tansiyon), yüksek nabız gibi belirtilerle ortaya çıkan bir sabuklama biçimi. *Bkz.* **titreme sabuklaması; uzaklaşım.**

alkole bağlı bellek yitimi bozukluğu (alcohol-amnestic disorder) Uzun süreli aşırı alkol tüketimine bağlı olarak bellek işlevlerinin bozulması. *Bkz.* **Korsakof psikozu.**

alkol hallüsinozu *Bkz*. **alkol sanrısı**.

alkolik (alcoholic) İçki içmeden duramayan; bu yüzden çalışması aksayan, beden ve ruh sağlığı bozulan kişi. Bu noktadan sonra kişi içkiyi değil, içki kişiyi yönetmeye başlıyor. İçkiyi bırakan alkolikte, **alkolden kesilme belirtileri** görülüyor. Bunların belli başlıları bedende titremeler, yüzde kızarma, ateş yükselmesi, iç sıkıntısı, baş ağrısı, uykusuzluk, korkma ve panik durumudur. *Bkz.* **alkol.**

alkolizm *Bkz*. **alkollü içkiye düşkünlük**.

alkollü içkiye düşkünlük (alcoholism) Az alındığında uyarıcı, neşe verici, kişiler arası ilişkileri kolaylaştırıcı, sıkılganlığı giderici, özgüveni artırıcı etkisi olan; sıkıntıları unutturan, gerginliği azaltan, cinsel isteği kamçılayan, zengin-yoksul her kesimden insanın kullandığı rakı, şarap, bira gibi içkilere düşkünlük; ***alkol bağımlılığı***. Vücudunda dolaşan kanın 100 santimetre küpünde 10-20 miligram alkol bulunan kişi, canlanıp neşeleniyor. Bu oran 100 miligrama çıktığında kişi, kendi denetimini

yitirecek kadar sarhoş oluyor. Yürürken yalpalıyor, abuk sabuk konuşuyor, taşkın davranışlar gösteriyor. Kandaki alkol oranı yüzde 300'ü geçtiğinde ise, kişi komaya giriyor ve onun ardından da ölebiliyor. Alkol, karaciğerde yağlanmaya, siroza, pankreotite, mide-barsak bozukluklarına, kalp-damar hastalıklarına yol açıyor. En ağır yıkımı beyinde yaparak **alkol bunaması**, **alkol paranoyası** ve **alkol sanrısı**nın yaşanmasına neden oluyor. *Bkz.* **alkol; beta alkolizm; delta alkolizm; gama alkolizm.**

alkol paranoyası (alcohol paranoia) Alkol kullanımından ileri gelen bir **alkol psikozu. Psikanaliz,** paranoid grubuna giren öbür hastalıklarda olduğu gibi alkol paranoyasının altında da kişinin yapısındaki eşcinsel içtepilerin temel etken olduğunu ileri sürüyor. Buna göre alkol, gerilemeyi zayıflatarak "**eşcinsel eğilim→ alkollü içki kullanma→ paranoid sabuklama**" işleminden oluşan hastalıklı kısır çemberi ortaya çıkarıyor. Alkol, gizli olan psikozu devindirmiş oluyor. Eşcinsel isteklerinden dolayı huzursuz olan kişi, gerçekte ba**şka erkeklere karşı duymakta ol**duğu isteği karısına yansıtarak bir tür rahatlık ve güven kazanıyor. Öte yandan, uzun süre kullandığı alkolün de etkisiyle cinsel güçsüzlüğe uğruyor. Bu durum, onun özgüvenini sarstığı için, karısının kendisini aldattığına ilişkin sabuklamalarının daha da yerleşmesine yardım etmiş oluyor. Bu paranoyaklar, eşlerini aile içindeki yakın akrabalarından bile kıskanıyorlar. Kocayı kıskanma biçimindeki alkol paranoyası ise çok az görülüyor. Alkol paranoyası, **kıskançlık paranoyası** ile karıştırılmamalıdır. Ruh sağlığı hastanesinde alkolden uzaklaştırılarak tedavi gören hasta, bir iki ay içinde iyileşebiliyor. *Bkz.* **alkol; alkollü içkiye düşkünlük.**

alkol psikozu (alcoholic psychosis) Alışkanlık düzeyinde ve aşırı derecede içki kullanmanın yarattığı organik beyin işlevsizliği ile ilişkili ağır bir psikoz grubu; ***alkol çıldırısı*****.** Bunlar, **DSM-4**'te, **alkolden kaynaklı psikotik bozukluk** başlığ**ı** altında toplanmıştır. Uzun süre alkol kullanıp, alkolü birden bırakanlarda bilinç bulanıklığı, yönelim bozukluğu; görme, işitme, dokunma sanrıları biçiminde psikoz belirtileri görülüyor. Hasta, duvarda korkunç hayvanların varlığından, derisinde böceklerin dolaştığından yakınmaya başlıyor. Bunların yüzde 15'i, nöbete girince ölüyor. Geleneksel sınıflamaya göre süreğen alkolikliğin yol açtığı beş ayrı biçimde alkol psikozu bulunuyor. *Bkz.* **alkol; alkol bunaması; alkol paranoyası, alkol sanrısı; Korsakof psikozu; titreşik sabuklama.**

alkol sanrısı (alcohol hallucinosis) Uzun süreli alkol kullanımına bağlı olarak, alınan alkol miktarının azaltılmasından ya da tümüyle kesilmesinden kısa bir süre; özellikle 48 saat sonra ortaya çıkan ve işitsel sanrılarla kendini belli eden bir **organsal-ruhsal bozukluk**; ***alkol hallüsinozu***. Alkolik, bir gün kendisiyle alay edildiğini, kendisinin aşağılandığını, öldürülmek, ırzına geçilmek istendiğini, kendisine küfredildiğini ve bunlara ili**şkin sesler işittiğini söylüyor. Bilinci sağlam olduğu** için bu algı bozukluğundan ıstırap duyuyor. Hasta, korku ve tedirginlik içinde bulunduğunda kendini öldürmeye kalkabiliyor. *Bkz.* **alkol; alkol psikozu.**

ALLPORT, Gordon Willard (1897-1967) **ABD'li psikolog; kişilik kuramcısı.** Allport, ABD'de **İndiana'da bir doktor babanın dördüncü çocuğu olarak dünyaya ge**ldi. Massachusetts Eyaleti'nde Cumridge'de öldü. Başarılı bir sosyal psikolog olan ağabeyinin etkisiyle psikoloji eğitimi aldı. Freud'la tanışmak için 22 yaşında Viyana'ya gitti. İlk karşılaşmadan sonra, davranışçılığın pek derine inmediği; buna karşılık derinlik psikolojisinin de çok fazla derine indiği kanısına vardı. Allport, **ortak ve eşsiz kişilik özellikleri**ne dayanan kişilik kuramını ilk ortaya atan kişi oldu. O, insan davranışlarının, temel biyolojik gereksinimlerin yanı sıra, **benlik arayışı** diye nitelediği bir dürtüyle de güdülendiğini savundu. Kuramı **Kelly, Maslow** ve **Rogers** gibi hümanist varoluşçuları etkileyen ilk hümanist kişilik kuramlarından biri olarak kabul ediliyor. **Başlıca yapıtları**: *The Nature of Prejudice* (1954) *Pattern and Growth in Personality* (1965), *The Person in Psichology (1968). Bkz.* **Allport'un benliğin gelişimi modeli;**

Allport'un benliğin gelişimi modeli *Bkz.* **Allport'un bireylik psikolojisi.**

Allport'un bireylik psikolojisi (Allport's psychology of individuality) Kişiliği "bireydeki kendine özgü davranış ve düşünce özelliklerini belirleyen psikofizik sistemlerin dinamik örgütlenmesi" olarak tanımlayan psikoloji kuramı. Allport, **dinamik örgütlenme** ile insan kişiliğindeki tutum, alışkanlık ve öbür özelliklerin değişen ve gelişen örgütlenmesini belirtiyor. Kişilik sistemini belirlemekte kullandığı **psikofizik** terimiyle de ruhsal ve bedensel süreçlerin göz önünde tutulması gerektiğini vurguluyor. Allport'a göre güdüleme sistemleri, işlev yönünden bağımsızdır; bunların doğmasına yol açan önkoşullara bağlı değildir. Örneğin, iyi zanaatkâr, geçimi artık ona bağlı olmadığı zaman bile iyi mobilya yapımını sürdürür. Bir iş adamı, gereksinimi olduğu için değil de güdülenme alışkanlığı nedeniyle ve başlangıçta etken olan gereksinimlerden bağımsız olarak varlık biriktirebilir. Allport'un **işlevsel bağımsızlık sistemi**ni önemli kılan, şu andaki davranışın açıklanmasında kendi sistemini, tarihsel ve genetik etkenlerden sıyırmış olmasıdır. Davranışın nedenlerini geçmişte arayan ruhçözümlemesinin (psikanalizin) tersine Allport, bu nedenleri şimdiki zamanda arıyor. Allport, kişiliğin incelenmesinde özellikleri, en iyi ve en geçerli kavramlar olarak görüyor. **Ona göre özellikler,** çok değişik uyarıcıları işlevsel olarak eşit yapan ve yol açtığı davranışa yön verme gücüne sahip olan sistemlerdir. Böylece önyargılı bir birey, azınlık grubunun tüm üyelerine, aynı olmayan uyarıcılar aynı imiş gibi tepkide bulunuyor. Ayrıca böyle bir bireyin sürekli ve tutarlı olarak aynı biçimde tepkide bulunacağı beklenebiliyor. Bu bakımdan özellikler, **alışkanlıklar**a benzerlik gösteriyor. Özelliklerin kimileri **birinci derecede bireysel özellikler**dir ya da az çok belli bir bireye özgüdür. Öte yandan, **sokulganlık** ve **başatlık** gibi **genel özelikler**, bireylerin çoğunda bulunan özelliklerdir. Bunlar, bu nedenle ölçmeye olanak sağlıyor. Böyle olmakla birlikte kişilik, yalnızca bir özellikler koleksiyonu değildir. Alport'un sisteminde odak kavram, **kişiye özgü benlik**tir (proprium'dur). Bu kavram, geleneksel psikolojide **benlik**, **öz** ve **yaşam biçemi** terimleri ile belirtilen kavramdır. Bunlardan birincil önemde olan, kişisel benliğin içten yönlendirilmesidir. Bu da kişiye özgü benliğin odağı olan güdülenmiş davranışları içerir. Allport'un sisteminde, güdüleme yetersizliği yerine, güdüleme bolluğuna yer veriliyor. Bu sistemde insan, ufuklar ardında ileriye dönük ve **her zaman yeni bir şeyler arayan varlık**tır. Bu yaklaşım, denge ya da vücut kimyası

(homeostasis) ardında koşan insana ağırlık veren sistemlere karşıt bir görüşü ortaya koyuyor. Bu sistem ayrıca biyolojik yapıya değil, topluma güveniyor ve dayanıyor. Sonuç olarak bu sistem bireye, parçaların ya da mekanizmaların koleksiyonu olarak bakmıyor; bir bütün ya da benlik olarak ağırlık tanıyor. *Bkz* **ALLPORT, Gordon Willard; işlevsel bağımsızlık; merkezi kişilik özelliği; ortak kişilik özelliği; özuzanım**; **propriyum.**

alternatif *Bkz.* **seçenek.**

alternatif psikiyatri (alternative psychiatry) **Laing, Cooper** ve **Esterren** adlı doktorların, alışılmış tedavi yöntemlerini reddederek hastalara büyük bir özgürlük tanınması gerektiğini savundukları psikiyatri yöntemi; ***karşıt ruh hekimliği.*** Alternatif psikiyatri yandaşları, 1965 yılında İngiltere'de, Kingsley Hall'de hasta kabul yerleri açtılar. Burada hastalar, özgürce dolaşıyor, burada bulunanlarla birlikte bir **psikolojik oyun** seansına katılarak, **R. Laing**'in **metamonia** diye adlandırdığı bir yolculuğa çıkıyorlardı. Bu yolculuğun, hastalık oluşturan çatışma öncesi evreye bir dönüş olması; kimilerine göre de doğum öncesi döneme dek çıkması bekleniyordu. Alternatif psikiyatri yandaşlarına göre bu çılgınlık, bireyin, acısını yaşadığı duygusal çatışmalardan kurtulmasına izin veren yararlı bir etkinlikti. Bu nedenle hastanın, sabuklamalı deneyimini tam bir özgürlük içinde oluşturmasına yardımcı olacak çevrelerin hazırlanması gerekiyordu. Ruh hastalıklarını tümüyle tıpsal açıdan ele alan klasik psikiyatri yöntemlerini eleştiren bu akımın temsilcileri, o yaklaşımın özgürlükten, sevgiden ve iletişimden yoksun olduğunu ileri sürdüler. *Bkz.* **alternatif tıp.**

alternatif tedaviler *Bkz.* **alternatif tıp.**

alternatif tıp (alternative medicine) Batı'da tıbbın kabul etmediği; yani hastanelerde uygulanmayan ve tıp fakültelerinde okutulmayan **akupunktur, homeopati, şifalı bitkiler** gibi çok sayıdaki tedavi ya da hekimlik sistemine verilen genel ad; ***tamamlayıcı tıp, karşıt tedaviler.***

altına işeme *Bkz.* **altını ıslatma; yatağa işeme.**

altını ıslatma (enuresis) Çoğunlukla yetersiz, düzensiz tuvalet eğitimi nedeniyle altına, gece yatağına işeme; ***enüresis.*** Çocuk, genellikle 2. yaş sonunda dışkısını; 3. yaş sonunda da çişini tutabiliyor. 4.-5. yaşa dek ara sıra kaçırabiliyor. İlköğretimin birinci kademesindeki öğrencilerin yüzde 10-15 kadarının uykuda yatağına işediği biliniyor. Çocuk, çoğunlukla

yetersiz tuvalet eğitimi nedeniyle altını ıslatmakta (yatağa işemekte) ise de bunda ailenin yatkınlığı da etkili oluyor. Sara gibi bedensel nedenler yüzünden de çocuk, altını ıslatabiliyor. Altını ıslatmanın bir başka nedeni, uyku derinliğidir. Altını ıslatma olaylarının büyük çoğunluğu, ruhsal nedenlerden kaynaklanıyor. Ruhsal nedenler, yapısal yatkınlığı olup uykusu derin çocuklarda daha etkili oluyor. Bu nedenlerin başlıcalarını çocuk-anne gerginliği, kardeş kıskançlığı, kalabalıkta annesini yitirme, çocuğun yaşından küçük kalma isteği oluşturuyor. Altını ıslatma, tek başına bir ruhsal uyumsuzluk sayılmıyor. Yalnızca altını ıslatma, olumlu bir yaklaşımla sona erdirilebiliyor. Ancak, uyku bozukluğu tik, dışkı kaçırma ile birlikte olduğunda önemsenmesi gerekiyor. Bu tür belirtilerin ortaya çıkması durumunda en doğru davranış, zaman geçirmeden hekime başvurmaktır. Çocuğa karşı sert davranmaktan uzak durmak, onu utandırmamak, altını ıslatmanın uzayıp gitmesini önleyen en etkili çarelerdir. Çocuğa karşı **doğal davranmak, anlayışlı ve sabırlı olmak**, bu konuda en doğru tutumlardır. *Bkz.* **altını kirletme; dışkı kaçırma; kardeş kıskançlığı; sara; tuvalet eğitimi.**

altını kirletme (encopresis) Çocuklarda sıkça görülen bir bozukluk; ***dışkı tutamama.*** Çocuğa bu tanının konulabilmesi için çocuğun en az dört yaşında olması; giysileri, halının üstü gibi uygunsuz yerlere dışkıladığının görülmesi gerekiyor. Dışkı tutamayan çocuklarda ayrıca dikkat süresi kısalığı, engellenmeye katlanamama, aşırı etkinlik ve yetersiz eşgüdüm gibi sorunlar da gözlemlenebiliyor. Bu sorun kimi zaman bir kardeşin doğumu, anne babanın ayrılması (boşanması), aile sorunları, taşınma gibi stres yaşatan olaylarla birlikte başlıyor. Genellikle ruhsal kökenli olan bu belirti, erkek çocuklarda kızlara göre daha sık ortaya çıkıyor.

alt işlev (inferior function) **Jung'a göre**, bastırılan, bilinçdışında kalan, zamana bağlı olmayan; bu nedenle burayla ve şimdiyle ilişkisi bulunmayan bilinç işlevi. *Bkz.* **işlevler**; üst işlev; analitik psikoloji.

alt kültür (subculture) Toplumda ana kültürün bir parçası olup, ondan farklı, kendine özgü değer yargıları, normları, hedefleri, yaşam biçimleri bulunan kültür grupları.

alt orta hipotalamus (ventromedial hypotalamus) **Doyma merkezi**; yeterince besin alındığında hipotalamusun işlevini durdurduğu bölüm. Hipotalamusun bu bölümü ameliyatla alınan hayvanlar, önce aşırı yeme; böylece şişmanlama eğilimi gösterse de kilo alarak belli bir dengeye

ulaştıktan sonra bu hayvanlarda aşırı yeme eğilimi azalıyor. Bu araştırma sonuçları, sözü edilen bölgenin bir doyma merkezi olmayabileceğini; doyma denetiminde hipotalamusun öbür bölümlerinin de etkisi olabileceğini düşündürüyor. *Bkz.* **hipotalamus**.

altyapı *(ultrastructure)* Bir organizma ya da hücrenin, ancak elektron mikroskobu düzeyinde görülebilen yapısı. *Bkz.* **üstyapı.**

Alzheimer hastalığı (Alzheimer's disease) İlk kez Alman nörolog **Alois Alzheimer**'ın 1907'de tanımladığı süreğen, ilerlemeli, geri dönüşsüz, ölümcül bir organsal hastalık. Bilişsel kötüleşme, beyin hücrelerinde bozulma, ağır bellek yitimi, kafa karışıklığı, davranış bozuklukları ve kişilik değişmeleri ile belirginleşen; hastanın işlev yitimi sonucu temel gereksinimleri için başkalarına bağımlı duruma gelmesine yol açan bu hastalık, genellikle 40 yaşından sonra ortaya çıkıyor. **Bunama** tanısı konulanların yaklaşık yarısında görülen Alzheimer hastalığı, en yaygın bunama nedenidir. Erken başlayan olaylarda sıklıkla **otozomal baskın kalıtım**la ilişkili olduğu biliniyor. **Alzheimer tipi bunamanın tanı ölçütleri** şunlardır: **(1)** İki tür bozuklukla kendini ortaya koyan çoklu **bilişsel kusurlar**ın ortaya çıkması: **(a*)* Bellek zayıflığı** (Yeni bilgiler öğrenme ya da önceden öğrenilmiş bilgileri anımsama yeteneğinin zayıflaması) ve aşağıdaki bilişsel bozukluklardan biri ya da birkaçı: **b**) **Söz yitimi** (aphasia), **devinim yokluğu** (apraxia), **tanısızlık** (agnosia) ile **yürütme** (planlama, örgütleme, sıralama, soyutlama) işlevlerindeki bozukluklar. **(2) (1) (a)** ve **(1) (b)** ölçütlerindeki bilişsel kusurlardan her biri, toplumsal ve mesleksel işleyişte belirgin bir kötüleşme yaratıyor ve daha önceki işleyiş düzeyinden anlamlı bir düşüş gösteriyor. (**3**) Hastalık, aşamalı bir başlangıçla ve **bilişsel çöküşün sürmesi**yle tanımlanıyor. **(4) (1) (a) ve (1) (b)** ölçütlerindeki bilişsel kusurların nedeni şunlardan biri değildir: **(a)** Bellek ve biliş işlevlerinde ilerlemeli kusurlara neden olan diğer sinir sistemi bozuklukları. Örneğin, serebrovasküler hastalıklar, Parkinson hastalığı, Huntington hastalığı, subdural hematoma, normal basınçlı hidrosefali, beyin uru. **(b)** Bunamaya neden olduğu bilinen sistemik bozukluklar. Örneğin, hipotroidizm, vitamin B12 ya da folik asit eksikliği, hiperglisemi, nörosifilis, HIV), madde kaynaklı bozukluklar. **(5)** Kusurlar, yalnızca bir **sabuklama** (delüzyon, hezeyan) **dönemi**nde ortaya çıkmıyor. **(6)** Bozukluk, diğer **1. eksen bozuklukları**ndan (örneğin, ağır depresif bozukluktan, şizofreniden) birisiyle daha iyi açıklanamıyor. AD tanısı dışlayıcı ölçütlere (belirlenebilir bir nedenin yokluğuna) dayanıyor

ve otopsiyle doğrulanıyor. Bunama ile depresyonun –ki bu da yaşlılıkta sıklıkla görülen bir rahatsızlıktır- ayırt edici tanısı için **dekzametazon bastırma testi** öneriliyor. Bu test, depresyonun uygun bir tedaviyle düzeltilmesine yardımcı olabiliyor. Bilinen tedavi stratejileri bu konuda büyük ölçüde etkisiz kalıyor. Deneysel tedaviler temelde kolinerjik kusurları gidermeye yöneliktir. *Bkz.* **duygusal donukluk.**

Alzheimer hastalığıyla ilişkili protein (Alzheimer's disease associated protein) Yalnızca Alzheimer hastalarının dokularında ortaya çıkan bir protein. Söz konusu protein, hem beyinde hem de omurilik sıvısında saptanmıştır.

â**mâ** *Bkz.* kör.

amaç (goal) **1.** Eğitim alanında bir etkinliğe, bir eyleme başlarken erişilmek istenen, öğrenim sürecine bütünlük ve anlam kazandıran sonuç. **2. Eğitim görevlilerince saptanan ve düzenlenen programlar**da **öğrenci davranışında gerçekleşmesi beklenen değişim.** *Bkz.* **duyuşsal yapı.**

amaç basamakları varsayımı (goal-gradient hypothesis) Bir canlının zaman ve yer yönünden hedefine yaklaştıkça artan bir canlılık ve devimsellik göstereceğini ileri süren kuram.

amaçbilim (teleology) Yalnızca insan ve hayvan davranışlarının değil; evrendeki her olayın, değişimin ya da hareketin belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak oluştuğunu savunan felsefe disiplini; ***teleoloji, erekbilim.***

amaçlı kaza (intentional accident) Bilinçsiz güdülerin etkisiyle ortaya çıkan kaza.

amaçlılık kuramı (hormic thery) Davranışın bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir amaca doğru çabalama ya da itilme özelliği gösterdiğini; bu özelliğin yalnızca mekanik ve kimyasal olarak açıklanamayacağını savunan kuram.

amaçlılık psikolojisi (purposive psychology) Davranışı mekanik ya da fizyolojik bir etkinlik değil; amaçlılık özelliği taşıyan bir etkinlik olarak ele alıp inceleyen psikoloji dalı.

amaçlı unutma (intentional forgetting) Bilinçte bulunduğunda, anımsandığında kişiyi tedirgin eden anı, bilgi ve yaşantıları bilinç dışına itme.

âmâlık *Bkz.* körlük.

amatör analiz (lay analysis) Psikanaliz alanında kuramsal eğitim ve uygulama eğitimi alan; ancak tıpsal eğitimi bulunmayan kişilerce yürütülen psikanaliz.

amfetaminler (amphetamines) Ülkemizde yasaklanmış olan, bağımlılık yapan uyarıcı bir kimyasal madde grubu. Bedensel ve zihinsel etkinlikleri artıran bu ilaçlar, iştahsızlık yarattığı için zayıflamak, uykuyu kaçırmak ve yorgunluk gidermek gibi asıl amacı dışında kullanıldıklarında, **paranoid kişilik bozukluğu** belirtilerinin, **sanrı**ların ortaya çıkmasına neden olabiliyor. İlaç kesilince bu bağımlılarda yorgunluk, bitkinlik, bilinç bulanıklığı, yönelim bozukluğu, uyuklama ve intihar girişimi görülüyor.

amigdalatomi (amygdalatomy) Aşırı, denetlenemeyen şiddet davranışları gösteren kimi ruh hastalıklarında son çare olarak **amigdala lifleri**nin ameliyatla alınması.

aminoasit ileticileri (amino acit transmitter) Beyindeki en yaygın sinir ileticileri. Örneğin, uyarım işlevleri olan glutamat ve aspartat ile merkez sinir sisteminde engelleyici etkileri olan glisin ve gama aminobütrik asit bunlardandır.

amnestik sendrom *Bkz.* **bellek yitimi sendromu.**

amnezi *Bkz*. **bellek yitimi**.

amniyotik sıvı (amniotic fluid) Amniyon denilen ve fetüsü kuşatan zarlarda bulunan, onu darbelere karşı koruyan, değişmeyen sıcaklığa sahip bir çevre ve anne ile **fetüs** arasında madde alışverişi de sağlayan sıvı. Bu sıvının aşırı çokluğu, azlığı ya da renginin bozulması, fetüsteki bir anormalliği gösteriyor. *Bkz.* çevre.

ampirik düşünce *Bkz.* görgül düşünce.

ampirik psikoloji *Bkz.* görgül psikoloji.

ampirizm *Bkz.* görgücülük.

amuziya *Bkz.* **müzik yetersizliği.**

an *Bkz*. **zihin.**

ana akağa yönlendirme (main streaming) **1.** Zihinsel, bedensel ya da ruhsal engelli çocukları toplumla bütünleştirmeye, özellikle en az kısıtlayıcı çevrede; yani okullarda normal çocuklarla birlikte eğitme çabaları. **2.** Tedavi edilen ruh hastalarının toplumla yeniden

bütünleşmelerine ve olabildiğince normal bir yaşam sürdürebilmelerine yönelik çalışmalar.

anabolizma *Bkz.* **metabolizma.**

anaerkil aile (matriarchal family, maternal family) Soy kütüğünün anne soyunu izlediği bir aile yapısı. Kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkilerin kadınların; özellikle de annenin egemenliğinde olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimi. Bu sistemde çocuklarla kalıtla ilgili ve başka işlemler, anneye bağlı olarak gerçekleştiriliyor. Bu sistemde güç; kadının yaşı, kişiliği, deneyimi, çocuk sayısı, kendi annesinin statüsü ve benzeri bir dizi etkene bağlı bulunuyor. *Bkz.* **aile; ataerkil aile**.

ana etki (main effect) **Varyans analizi**nde bağımsız bir değişkenin, tek başına bağımlı değişken üzerindeki etkisi.

anafrodizyak *Bkz.* **cinsel isteksizlik yaratıcılar.**

anagojik yorum (anagogic interpretation) **1. Jung**'un, rüyaların ve diğer bilinçdışı malzemelerin, **Freud psikanalizi**nin cinsel yorumundan farklı olarak, ideallerin ve psikolojik güçlerin birer dışavurumu olduğu biçimindeki görüşü. **2. Mitler, rüyalar** gibi simgecilik ürünlerini evrensel ahlaksal anlamını ortaya çıkaracak biçimde yorumlama. Anagojik yorum, simgelerle "yüce düşünceler" arasında bir ilişki kurduğu için, bu simgeleri özgün cinsel içeriğine indirgediği söylenen analitik yorumun karşıtı olarak değerlendiriyor.

ana kuzusu (momist) Annesine ya da onun yerine geçen başka bir yetişkine aşırı derecede bağlanan kişi.

anal dönem *Bkz.* **dışkıl dönem.**

anal erotizm *Bkz.* **dışkıl erotizm.**

analık davranışı (maternal behavior) Canlı türlerinin çoğunun dişilerinde, yavrularının bakımı, korunması ve yetiştirilmesiyle ilgili olarak görülen davranış. *Bkz.* **analık dürtüsü.**

analık dürtüsü (maternal drive) Canlı türünün dişisinin, yavrularını beslemek, korumak, barındırmak gibi davranışlarını ortaya çıkaran dürtü. *Bkz.* **analık davranışı.**

analitik depresyon *Bkz.* **tepkisel bağlanma bozukluğu.**

analitik içgözlem *Bkz.* **çözümsel içgözlem.**

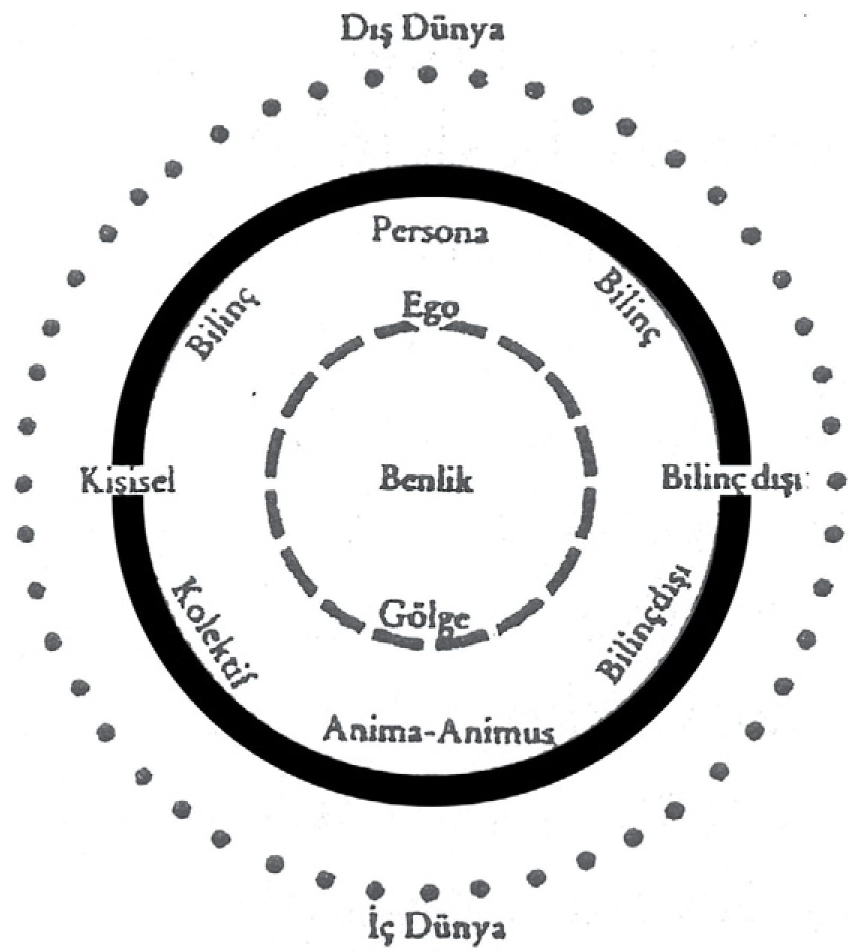
analitik metot *Bkz.* **çözümleyici yöntem.**

analitik nevroz *Bkz.* **nevroz; çözümsel nevroz.**

analitik psikoloji (analytical psychology) **1.** Başlangıçta **Freud**'a ve onun kuramına yakın olan **C. G. Jung**'un daha sonra Freud ve kuramından uzaklaşarak geliştirdiği **kişisel bilinçdışı, ortak bilinçdışı, ilkörnekler, benlik** ve benzeri kavramlarla oluşturduğu **en zengin psikodinamik kişilik kuramı;** çözümsel ruhbilim**.** Freud'un görüşlerinden çok etkilenmiş olmakla birlikte, psikanalizle ilişkisinin başlarında bile kendi geliştirdiği kavramlarla çalışmaya başlayan Jung, tüm zihinsel etkinliklere ruh (pisyche) adını vermiştir. Ona göre **ruh**, birbirinden ayrı; ama birbiriyle bağlantılı dinamik yapılardan oluşan bir sistemdir. **Kişiliği oluşturan sistemler**i ise Jung, "benlik, kişisel bilinçdışı, ortak bilinçdışı, persona, anima, animus ve gölge" olarak belirlemiştir. Freud'un benlik (ego) kavramını benimsemiş olsa da Jung'a göre **benlik**, kişiliğin bütünleştirici gücü olan; algı, bilinçli anı, düşünce ve duygu öğelerinden oluşan; kimlik duygusunu oluşturan ve kimliğe **süreklilik** kazandıran; yani **bilen, isteyen bölümüdür. Ancak, benlik, dinamik bir sistem olan ruh okyanus**unun yalnızca yüzeyini oluşturuyor. Bu yüzeyin hemen altında **kişisel bilinçdışı** bulunuyor. Freudcu psikanaliz, **bilinçdışı**nı **öznenin bilincinde** olmadığı etkinlikleri; itilmiş, unutulmuş, bastırılmış yaşantıları içeren, yalnızca özneye özgü olan yapı olarak tanımlarken Jung, derinde **ortak (ırksal, kolektif) bilinçdışı**nın var olduğunu ileri sürmüştür. **Bireyin ruhsal yapısının temeli**ni insanlığın geçmişinin örtülü anılarını, tarih boyunca geçirdiği evrimin yapılaşmış izlerini taşıyan bu katı, ortak bilinçdışı oluşturuyor. Bireyüstü olan bu bilinçdışı, bütün insanlarda **ortak**tır. Daha bilinç oluşmadan, ortak bilinçdışında birtakım algılama, kavrama biçimleri olan **ilkörnekler** (arketipler) bulunuyor. İlkörnekler, çağlar boyu yaşanagelen doğum, beslenme, eş bulma, tehlikeye karşı savunma, ölüm yaşantılarının sonucunda oluşmuştur. Binlerce yıl öncesiyle ilgili bir işaret, bir ilkörnek, bugünün insanlarının düşlerinde **görülebiliyor**. Yeni doğan bir bebek, binlerce yılda oluşan anne imgesini (anne arketipini) kendi ortak bilinçdışında taşıyor ve kendi annesini bu anne imgesinin yardımıyla algılayabiliyor. **Bireysel yaşantılar,** bir dere yatağına benzeyen bu ilk örneklerin **içinde akıyor.** Analitik psikolojiye göre **uygarlaşma**, bireyle toplum arasındaki uzlaşıyla gerçekleşiyor. Kişi, öbür kişiler üzerinde belli bir etki yaratmak ve çoğu kez kendi gerçek özelliklerini göstermemek için kendine toplumsal bir olgu olarak bir **persona** (maske) oluşturuyor ve onu yüzüne takıyor. Bu

maske ona toplum tarafından veriliyor. Persona, kişilikten ayrı bir yapıdır. Kişiliğin parçaları arasında bir de insanın fizyolojik ve ruhsal **yönden iki cinsin özelliklerini taşımasından kaynaklanan anima ve animus ilkör**nekleri vardır. **Anima,** erkeğin bilinçdışındaki kad**ın ilkörneği; animus** da kadının bilinçdışındaki erkek ilkörneğidir. Animanın, sürekli genç kadın görüntüsü, güçlülük, iyilik, saflık ve soyluluk gibi özelliklerinin yanında, büyücülük, ayartıcılık gibi birtakım karanlık, değişmez özellikleri de bulunuyor. Anima ve animus etkisiyle kimi zaman yanlış anlamalar ve uyumsuzluklar da ortaya çıkabiliyor. Örneğin, eşinde kadının idealize edilmiş imgesini arayan erkek, gerçekle ideal arasındaki farkı **göremediği için, bu ikisinin özdeş olmadığını** anladığında büyük bir düş kırıklığı yaşıyor. **Kişinin uyum sağlaması, mutlu olması, ırksal bilinçdışı**istekleriyle dış dünya gereksinimlerinin uzlaşmasına bağlı bulunuyor. Kişiliğin **gölge** (shadow) adlı yanı ise, insanın evrimine karşın bugüne dek getirdiği bilinçdışındaki dizginlenmesi zor, hayvansı, ilkel niteliklerini yansıtan **içgüdüler**dir. Kişideki **günah kavramı**, gölge ilkörneğinden kaynaklanıyor. Gölge, dış dünyada şeytan ya da **düşman** olarak algılanıyor. **İnsanın öfkelen**ip istenmeyen bir şey yaptığı zaman, “Kendimde değildim.” diye açıkladığı davranışını yaptıran, gölgedir. **Gölge, ideal kişilikle, toplum kurallarıyla uyuş**mayan istek ve duygulardır. O nedenle toplumun onaylamadığı düşünce, duygu ve eylemlerin bilince çıkışından gölge sorumludur. Ancak, bunların çoğunu, öbür insanlardan gizlemek için persona bilinçdışına itmeye çalışıyor. Kişiliğe üç boyutlu niteliği, gölge kazandırıyor ve onu bütünleştiriyor. Gölge bunu **canlı, tutkulu içgüdüler**iyle yapıyor. Gölgeyi bastırmak, sürekli geri itmek, kimi zaman tehlike yaratabiliyor; biriken enerjiyle benliğe **sızıp kişiliğe egemen olarak onu yıkabiliyor.** Jung, kişiliği oluşturan sistemlerin en çok **benlik öğesine önem vermiştir. Ona göre kişiliğin odağı** olan benlik, açık mistik niteliklere sahiptir. İnsan yaratılışının biricik olan yanını canlı, cansız maddeyle, evrenle ilişkili b**ütün yönlerini benlik oluşturuy**or. Daire, tekerlek, dört köşe ve benzerleri, **benliğin simgeleri**dir. Ortak bir merkezleri olan bu figürlere Jung, Doğu düşüncesinde bir merkez çevresindeki bütünün simgesi sayılan ve büyülü çember anlamına gelen **mandala** adını vermiştir. Düşlerde benliği bir ilkörnek olarak çoğunlukla **çocuk figürü** simgeliyor. Jung, hastalarının düşlerinde çok sık rastladığı bu mandalaların, onları

rahatlattıklarını gördüğünü belirtiyor. Aşağıdaki şema, Jung’un kişilik kuramının bir **özeti** gibidir

Jung’un Kişilik Şeması

Analitik psikolojiye göre kişilikte bir de **dışa dönüklük** (extraversion) ve **içe dönüklük** (intraversion) olarak iki yapı bulunuyor. Dışa dönük tutum, insanı kendi dışındaki nesnel dünyaya yöneltiyor. İçedönük tutum ise insanı kendi içine; öznel, mistik dünyasına döndürüyor. Bu iki tutum, her insanda farklı derecelerde izleniyor. Kimi zaman, bunlardan biri ötekine baskın çıkıyor. Örneğin, benlik, fazla dışa dönük olunca, kişisel bilinçdışı içedönük oluyor. **Hermann Roschach**, benimsediği bu iki kavramı daha sonra, kişiğin değerlendirilmesinde yaygın biçimde kullanmıştır. **Kişiliğin Dört İşlevi:** Analitik psikolojiye göre düşünce, duygu, duyu ve sezgi olarak kişiliğin dört işlev**i** vardır. **Düşünce**, insanın dünyayı, doğayı ve

kendini anlamasını sağlıyor. İnsan, olumlu ya da olumsuz değerlere varmayı; korku, üzüntü, sevgi ve sevinci yaşamayı **duygu**larla gerçekleştiriyor. Dünyadaki elle tutulur veriler, algısal (gerçekçi) olan **duyu**larla değerlendiriliyor. Kuru gerçekleri aşabilmek, mistik yaşantılara erişebilmek de somut olayların ötesine, bilinçdışı süreçlere gidebilen **sezgi** (bilinçsiz algı) ile başarılıyor. Her insanda farklı derecelerde olan bu dört işlevden biri, öbürlerine baskın çıkabiliyor. En gelişmiş işlev **üstün işlev**; en az gelişmiş, bastırılmış ya da bilinçdışı edilmiş olan da **zayıf işlev**dir. **İnsanı yalnızca yaşam enerjisi** (libido) denilen güç güdüyor. Ancak, Freud'un ileri sürdüğü görüşün tersine **cinsellik**, yaşam enerjisinin ortaya çıkış biçimlerinden yalnızca biridir. Yok edilemeyen bu enerji, her insanda farklı; ama belirli derecelerde bulunuyor. Bu enerjinin birincil amacı, kişinin ya**şamını ve soyunu sürdürmektir.** Jung, Freud'un saldırgan ve cinsel içgüdülerini, bu birincil amacın altında toplamıştır. Enerjinin birincil belirişi, doğuşta var olan **biyolojik içgüdüler**dir. Bu enerji, önce var olmak için doyurulmas**ı gereken içgüdülere harcanıyor**; arta kalanı da **kültürel ve manevi uğraşlar**da kullanılıyor. Daha sonra Maslow da Jung gibi, temel gereksinimler doyurulmadıkça, insanın daha yüksek düzeydeki amaçlara yönelemeyeceğini ileri sürmüştür. Jung, enerjinin ikincil amacı olarak açıkladığı düşüncesiyle, Freud'un **yüceltme** kavramını da yeni bir açıdan ele almıştır. Freud, kişiliği çocukluk yıllarının tanımladığını öne sürmüşken Jung, **geçmiş yaşantıları önemsemekle birlikte, insanın içinde bulunduğu anki durumu**nun ve **geleceğe yönelik amaçları**nın da önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre insan, her an ileriye, kendini gerçekleştirmeye ve tamamlamaya çabalıyor. Tutum ve işlevlerini ayrıştırabilmek, bunları en uyumlu biçimde birleştirerek kişilik bütünlüğü, benlik kazanmak, **insanın temel amacı**dır. Freud'un dediği gibi her şey önceden belirlenmemiştir. Belirleyici olan, ereklerdir. **Erekler,** insanın bugünkü kişiliğini, geleceğine karşı beslediği umutları, amaçları, ülküleri de etkiliyor. Jung'un bu görüşüne karşı kimi psikanalistler, amaçların, umut ve ülkülerin köklerinin de geçmişte yatmakta olduğunu savundular. Analitik psikoloji, gelişim sürecini ayrıntılarıyla ele almamakla da klasik psikanalitik kuramdan ayrılmıştır. Ona göre insanın her dönemine dağılabilecek bir sürekliliğe sahip olan gelişim, ileri doğru gerçekleşmelidir. Bilinçli olan benlik, hem dış beklentilere uyabilmeli hem de bilinçdışının gereksinimlerini doyurabilmelidir. Ancak, enerjinin kimi koşullarda dıştaki uğraş ve

değerlere yönelmesi engellendiğinde gerileme izleniyor. O zaman enerji, içe dönerek bilinçdışına akıyor; yani **nesnel benlik değerleri**nin yerini **öznel değerler** alıyor. Bu durum, **hastalıklı belirtiler**e yol açabildiği gibi, insanın bir **atılım yapma**sına da olanak sağlayabiliyor. Gerileyen benlik, o güne dek bilincine varmadığı iç zenginliklerini sezerek gelişimini engelleyen güçleri yenebiliyor. Analitik psikolojinin bir diğer önemli kavramı, **simgeleştirme**dir. Simge, bir yandan, engellenmiş bir içgüdüyü doyurmayı amaçlıyor; öte yandan da bir ilkörneği belirleme işlevini yerine getiriyor. **Biriken enerji** (gerginlik), simge aracılığı ile giderildiğine göre, bu yolla insanlık, her geçen gün, daha üst düzeyde **simgesel boşalma yolları** bulabilecek demektir. Jung, bilinçdışının niteliğini araştırmaya girişince orada **mitoslar, mistik düşünceler** ve **simgeler**le karşılaştı. Bunun üzerine Batı toplumları dışındaki toplumların yaşamı algılayışlarıyla ilgilenmeye başladı. Afrika'dan Hindistan'a dek birçok ülkede araştırma yaptı. Psikoloji ve din arasındaki bağlantı, simya, Doğu düşüncesi gibi konular üzerine yazılar yazdı. Batı düşüncesinin dışadönük; doğu düşüncesinin de içedönük olduğuna dikkat çekti. Jung'un analitik psikoloji okulu ve geliştirmiş olduğu psikoterapi yöntemleri, özellikle ABD'de ilgi gördü. **Sözcük çağrışımı testi**, yaygın biçimde uygulanmaya başladı. Jung bu testi, hastalarının kişilik karmaşalarını açığa çıkarmak amacıyla bir **tedavi ve tanı aracı** olarak geliştirdi. Sözcük çağrışımı işleminde hastaya bir sözcük listesi okunuyor ve hasta her sözcüğe, aklına ilk gelen sözcük ile karşılık veriyor. Jung, her sözcüğe karşılık verme zamanını, soluk almadaki ve derinin elektrik iletkenliğindeki değişiklikleri de ölçüyordu. İki fiziksel ölçüm, belirli sözcüklere verilen duygusal tepkilere ek kanıtlar sağlıyordu. Jung, belirli bir sözcüğe verilen tepki süresi uzun olduğunda; soluk almada düzensizlik ve deri iletkenliğinde değişiklik saptandığında, bilinçdışında bu uyarıcı sözcükle ya da bu sözcüğün karşılığı ile birleşen duygusal bir sorun olduğu sonucuna varmıştı. S**özcük çağrışımı testini** Jung, bir yalan bulucusu biçiminde de kullandı ve iki kez, hırsızlık yapan kişiye de tanı koydu. Bu bulucuyu ilkin Jung'un kullanmadığı; Jung'un bunu uygulayışından birkaç hafta önce benzer bulguları, Gestalt psikologlarından **Max Wertheimer**'in yayımladığı, yıllar sonra anlaşıldı. *Bkz*. **analitik psikoterapi; işlevsel tipler, JUNG, Carl Gustav. 2.** Ruhsal yaşantıların temel görevlerini bulmanın, bunları önemlerine göre sıralamanın, kendilerini oluşturan parçalara ayırmanın, bunların birbiriyle

ve psikoloji alanıyla ilişkilerini bulmaya çalışmanın, insan davranışını düzenli bir biçimde inceleyen yaklaşımların ortak adı.

analitik psikolojiye göre ruh sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

analitik psikoterapi *Bkz.* **analitik tedavi.**

analitik tedavi *Bkz.* **psikolojik tedavi.**

analitik zekâ (analytic intelligence) Bir sorunun parçalarına ilişkin eleştirel ve çözümsel düşünmemizi sağlayan bilgi ve beceriler; **çözümleyici zekâ.** *Bkz.* **pratik zekâ; yaratıcı zekâ.**

analiz (analysis) **1. Psikanaliz; *ruh*çözümleme 2.** Bütünselliği olan nesne, kuram, formül ve benzerlerini bileşen parçalarına ya da temel ilkelerine indirgeyerek tek tek ele almaktan oluşan gelişmiş bir bilişsel beceri; ***tahlil,* çözümleme**. Bu yöntemle amaçlanan, bütüne ilişkin daha derin bir kavrayışa ulaşmaktır. **3.** Karmaşıktan basite; bir ilkenin uygulanışından ilkenin kendisine; olgudan, altta yatan genel nesneye; sonuçlardan nedene gitmeyi ve benzerlerini sağlayan bilimsel bir yöntem; **çözümleme.** *Bkz.* **sentez.**

analjezi *Bkz.* **acı yitimi.**

anal kişilik *Bkz.* **dışkıl kişilik.**

analoji *(analogy)* 1. Aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birisi ile ilgili yargıyı öbürü için de geçerli sayma. **2.** Belirli öncüllerden yola çıkarak benzer olay ve olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerinden de yararlanarak mantıksal sonuçlar elde etme yöntemi; ***benzeşim.***

anal sadizm safhası *Bkz.* **dışkıl elezer dönem.**

anamaya (emzyme ferment) Canlı varlıkların oluşturduğu ve kendisi değişmeden başka maddelerin oluşmasında kimyasal etkisi olan organsal bileşkelerden biri. Anamayanın özellikle sindirimde önemli bir yeri bulunuyor. Örneğin, nişastayı şekere dönüştürüyor.

anane *Bkz.* **gelenek.**

ananevi *Bkz.* **geleneksel.**

ana okulu (nursery school) Üç beş yaşlarındaki çocukların iyi bir gelişim göstermesi ve çocuğun gruba uyum yoluyla toplumsallaşması ile uğraşan okul türü. Anaokulu bugün, eğitim yanından çok, toplumsal yanı ağ**ır basan bir okul niteliğinde algılanıyor**. Çalışan anne babalara çok yardımcı oluyor. Bugüne dek değişik türde anaokulları geliştirilmiştir.

anatomi (anatomy) **1.** Hayvan ve bitkilerin yapısını, doku özelliklerini, organ ve dokuların birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim; ***teşrih.*** **2.** Beden yapısı, gövde yapısı.

anatomik intihar (anatomic suicide) **Durkheim**'ın **boşanma, iflas** gibi elverişsiz olayları yaşayan bireylerin başvurduğu intihar türüne verdiği ad.

anatomi kuramı (anatomie theory) Sapma ve suç davranışlarının, kültürel normlar ve hedeflerle bireylerin bu hedeflere ulaşmak için kullanabilecekleri toplumsal onaylı araçlar arasındaki derin uçurumdan kaynaklandığını açıklayan kuram.

anatomik yaş (anatomical age) İskelet gelişimine dayalı olarak hesaplanan yaş; ***kemik yaşı.***

an bulanıklığı *Bkz.* **zihin bulanıklığı.**

ancak ayrımsanabilir ayrım (justnoticeoble difference) Kişinin korelasyon, şiddet, süre gibi önceden belirlenen ve örneğin, yüzde 50 gibi bir edim düzeyinde fark edilebilen en küçük değişiklik. *Bkz.* **eşik.**

androcini *Bkz.* **kadınsılık; Bem cinsellik rol ölçeği.**

androjen (androgen) **Androsteron**, **testosteron** gibi erkek cinsel organlarının ve özelliklerinin gelişimini ve sürmesini sağlayan; **testisler**den **dolaşım sistemi**ne salgılanan bir hormon. Androjenler birer **steroid** oldukları için **estrojen**, **progesteron** gibi dişilik hormonlarıyla ve andrenal hormonlarla yakından ilişkilidir. *Bkz.* **adrenaller.**

androjen duyarsızlığı (androgen insensitivity) 46 XY kromozomlu bireyde, X kromozomundaki androjen alıcısı olan gende bulunan bir hata nedeniyle testosteron ve öbür androjenlerin işlevine duyarsızlık sonucu, kromozom açısından normal olduğu halde dışarıdan normal görünüşlü dişi cinsel organın gelişmiş olması. Dış görünüş olarak kadın cinsel organına sahip olsalar da bu kişilerde döl yolu, döl yatağı ve yumurta kanalları bulunmuyor. Fizyolojik ve i**ç organlar bakımından erkek olan bu kişiler,** testosteron salgılıyorlar. *Bkz.* **kromozom.**

androloji (andrologie) Erkek cinsel organlarının işlevini, hastalıklarını, makroskopik ve mikroskopik düzeyde yapısını inceleyerek ilgili sorunları çözmeye çalışan tıp dalı. Androloji, **kadın hastalıkları bilimi** (jinekoloji) terimiyle benzeşik bir anlam taşıyor.

andropoz *Bkz.* **yaş dönümü**.

androsteron (androsterone) **Progesteron**dan türetilen ve testosterondan 7 kat daha zayıf olan bir erkek cinsel hormonu. Bu hormon, erkeklerin ve kadınların **plazma**sında ve idrarında bulunuyor.

anekdot kayıt dosyası *Bkz.* **gözlem dosyası**.

anestezi *Bkz.* **duyum yitimi.**

anı (memory) Yaşanmış olgulardan kişinin belleğinde saklanan; sırası, yeri geldiğinde anımsanan her türlü şey; ***hatıra.*** *Bkz.* **anı defteri; anı karışıklığı; anımsama; anımsatıcı iz.**

anı defteri (journal, diary) Bireyin en gizli olanlar da içinde olmak üzere her türlü dilek, istek, sevinç ve üzüntülerini günü gününe yazdığı defter; ***günce, günlük.*** Bu defter, birey için rahatlıkla içini dökebileceği güvenilir bir gizdaş işlevi görüyor. **Öğrencinin ya da yetişkin bir kişinin iç dünyasını öğrenmede yararlı bir araç olan anı defterinden**, sahibinin izni olsa bile herkes yararlanmaya kalkmamalıdır. **Çünkü orada yazılanlar, kişinin öznel ve karmaşık bir nitel**ik taşıyan iç dünyasının çelişkilerini de yansıtmış olabilir. Bu nedenle anı defteri, danışanla danışman (rehberlik ve psikolojik danışma uzmanı) arasında tam bir güven sağlandıktan sonra, danışanın izniyle kullanılması gerekiyor. Anı defterleri, derin analizleri gerektiren yaşantı, duygu ve düşünceleri de **içereb**ildiğinden, alanın uzmanları dışındaki kimselerce kullanılmamalıdır.

anı karışıklığı (paramnesia) Gerçek olmayan bir anının gerçek sanılması; ***paramnezi.***

anımsama (reminiscence) Öğrenilenlerin ya da geçmiş yaşantıların bellek izlerinin bilince çıkarılması; ***hatıra getirme, hatırlama.*** Anımsama, genellikle en az ipucuyla ve ayrıntılı gerçekleşiyor. **Tanıma**dan farkı, anımsanacak uyarıcının eylemli olarak bulunmasının gerekmemesidir.*Bkz.* **tanıma.**

anımsatıcı iz *Bkz.* **engram.**

anima *Bkz.* **analitik psikoloji.**

animizm *Bkz.* **canlıcılık.**

animus *Bkz.* **analitik psikoloji.**

anket 1. (investigation) Soru yanıtlarına dayanılarak yapılan inceleme ya da araştırma; ***sormaca, soruşturma.*** Bu anlamdaki anket, ele alınan konunun örneklemini oluşturan bireylerin yanıtlaması için sözlü ya da yazılı sorular

sorma yoluyla bir bilgi ya da veri toplama araştırmasıdır. Yanıtlama, adsız ya da ad belirtilerek, bir görüşmecinin yardımıyla ya da onsuz uygulanabiliyor. Alınan sonuçlar, ayrıntılı bir işlemden geçirilerek yorumlanıyor ya da karara varılıyor. Anketi ilk kez Belçikalı istatistik**çi ve matematikçi A. Quételet** (1796-1874) 1835'lerde kullandı. Sonra **Galton, Hall, Binet** ve **W. Stern** bu tekniği psikolojiye uyguladı. Giderek anket, başta hekimlik, hukuk, toplumbilim, eğitim olmak üzere pek çok alanda yaygın biçimde uygulanma olanağı buldu. Anket sorularına verilen yanıtlarla testlerdeki gibi bireyin yetenek ya da bilgisini ölçmek amaçlanmıyor; yalnızca belli bir konu üzerinde bireyin tutumu, ne düşündüğü, ilgi derecesi ve benzerleri ortaya konulmaya, genel eğilimi saptanmaya çalışılıyor. Anketlerin klinik, istatistiksel anketler, kişilik ve tutum anketleri, kamu yoklamaları gibi değişik türleri vardır. **2.** (guestionnaire) Sorularla bilgi ya da veri toplama aracı; soru listesi ya da soru kâğıdı; soru dizisi ya da dizelgesi. Bu anket, önceden hazırlanmış yanıtların verilmesini önleyen, standartlaştırılmış sınırlı sayıdaki sorular dizinidir. Anketin amacına göre ya **ucu açık sorular** ya **sonu kapalı sorular** ya da **yanıtı seçenekler içinden belirlenecek sorular** olmak üzere üç ayrı türde olabiliyor.

anketör (interviewer) Bilimsel araştırma amacıyla sözlü ya da yazılı olarak kişilerin görüşlerini, tutumlarını derleyen kişi.

anket yöntemi (guestionnaire method) Belli bir örneklem grubuna sorulan sözlü ya da yazılı soruların yanıtlarından yararlanarak istenen bilgi ya da verileri toplama yolu; soruşturma yöntemi. Bkz. **anket.**

anksiyete *Bkz.* **kaygı.**

anksiyete nevrozu *Bkz.* **kaygı nevrozu.**

anlak *Bkz.* **zekâ.**

anlam (sense) **1.** Bir sözden, sözcükten, simgeden; bir olgudan, davranıştan; bir sayıdan, işaretten, jestten anlaşılan şey; bunların insana anımsattığı düşünce ya da nesne; ***mana*. 2. Felsefe ve psikolojide,** varlık, olay ve olguların anlamını kavrama, onların bilincine varma; ***idrak.*** *Bkz.* **anlama; anlama psikolojisi; anlam istemi; anlamlı, işe yarayan bilgiler; anlamlılık; anlamlılık sınaması; anlamlılık testleri; anlamsal bellek; anlamsal söz yitimi; anlaşma; anlayış; anlayışlı davranış.**

anlama (understanding) **1.** Bilgi ya da süreçleri, birbiriyle ilişkili ya da ilişkisiz olmaları açısından, öğeleri arasında anlam ilişkisi bulunan bir

zihinsel çerçeveye oturtma. **2.** Bir simgeye, anlatıma ya da kavrama, kullanıldığı yere uygun bir anlam verme ya da ona yüklenmiş olan anlamı kavrama. *Bkz.* **algılama.**

anlama psikolojisi (psychology of understanding) Ruhsal süreçlerin betimleme yoluyla değil, sezgisel olarak anlaşılması gerektiğini öne süren psikoloji akımı.

anlam istemi (will to meaning) **V. E. Frankl**'in, yaşama uygun bir anlam ve amaç bulma gereksinimi için kullandığı terim. Frankl'e **göre anlam istemi, günümüzün anlamsızlık yaşantısıyla ilişkili sorunların çözümüne yönelik olarak geliştirdiği logoterapi**deki temel güdülerden birisidir. *Bkz.* **varoluşsal boşluk.**

anlamlı, işe yarayan bilgiler *Bkz.* **öğrenme.**

anlamlılık (significance) **Sıfır önsavı**ndaki **evrendeğer**e ilişkin koşulun örnekleme dalgalanmalarından ileri gelmemesi; ***manidarlık.*** **Eğer istatistiksel sınama gerçek yaşamda önemli olan bir sonuç veriyorsa, anlamlılık aynı zamanda önemliliği de dile getirmiş oluyor.** *Bkz.* **anlamlılık sınaması; anlamlılık testleri.**

anlamlılık sınaması (test ofsignificance) Bir **sıfır önsavı**nda öne sürülen savın anlamlılığını araştıran sınama.

anlamlılık testleri (significance tests) **Uygulama** ve **örneklem** yoluyla veri toplanan araştırmalarda örneklemden elde edilen sonuçların, **örnekleme hatası**ndan kaynaklanıp kaynaklanmadığını; bu sonuçların örneklemin temsil ettiği **evren**i yansıtma olasılığını belirlemeye yarayan istatistik teknikleri.

anlamsal bellek (semantic memory) Ne zaman, nerede, nasıl kazanıldığından (bağlamdan) bağımsız olan genel, tanımsal bilgileri içeren bellek ya da bu biçimde edinilen bilgi. Sözcükler, anlamlar, kavramlar, ilişkiler, kurallar, stratejiler ve benzerleri bu bellekte saklanıyor. Örneğin “Denizler mavidir.” anlatımı böyledir. Denizlerin mavi olduğunu biliyoruz; ama bu bilgiyi ne zaman, nerede ve nasıl edindiğimizi anımsamıyoruz. Bir de belli olaylara dayalı olarak kazandığımız bilgiler var. Onların saklandığı belleğe de **olaysal bellek** deniyor.

anlaşma (agreement) **1.** Bir işin gerçekleşmesi, bir sorunun çözüme kavuşturulması ya da bir sürecin düzenlenmesi amacıyla birden çok

tarafın belli kurallar, ilkeler ve yaptırımlar üzerinde sözlü ya da yazılı olarak uzlaşmaya varmaları. **2.** İki ya da daha çok kişinin ya da tarafın, aralarında oluşturdukları düşünce ya da amaç birliği.

anlatı (narrative) **1.** Roman, öykü, masal gibi yazınsal türlerde bir olay dizisini anlatma biçimi; ***tahkiye,*** **öyküleme. 2. Üslup. 3.** Gerçek ya da tasarlanmış, düşsel olayları kişinin ilgisini çekecek biçimde anlatan, romandan kısa düz yazı.

anlatımsal söz yitimi *Bkz.* **söz yitimi.**

anlatma (lectura) **Öğretmenin belli bir konuyu anlatarak açıklaması ilkesine dayanan ve genellikle öğrencilerin soru sormalarına, konuyu tartışmalarına, birlikte çalışmalarına olanak tanımayan bir ders verme biçimi;** ***takrir.***

anlatma yöntemi (levture method) Sınıftaki çalışmalarda daha çok öğretmenin etkin olmasını gerektiren; öğretmenden, öğretim programında yer alan konuların anlatılarak açıklanmasını bekleyen ve yine öğretmenin uyandıracağı ilgi ile öğrencilerin duygu ve düşüncelerinde istenen gelişimin sağlanmasını amaçlayan geleneksel bir öğretim yöntemi; ***takrir metodu.***

anlayış (understanding) **1.** Belli bir şeyi kavrama, öğrenme, değerlendirme; bir konuda karar verebilme; kavramları kullanma ve kavramlar, olaylar ve benzerleri arasında ilişki kurabilme, bunları anlamlandırabilme; olayları, ilişkileri yöneten ilkeleri, kuralları belirleyebilme yetisi ve bunların tümünü yapma eylemi. **2.** Başka bir insanın duygularını, içinde bulunduğu durumu, bakış açısını ve benzerlerini görebilme, duyumsayabilme, değerlendirebilme yetisi; ***hoşgörü.*** *Bkz.* **eşduyum.**

anlayışlı davranış *Bkz.* **anlayış; bilinçlilik; dengelilik; kararlı davranış; tutarlılık.**

anlık *Bkz.* **zihin.**

anlık bellek *Bkz.* **bellek.**

anlık dikkat *Bkz.* **dikkat.**

anlıksal bozukluk *Bkz.* **zihinsel bozukluk; ruhsal bozukluk.**

anlıksal olgunluk *Bkz.* **zihinsel olgunluk.**

Anna Freud ve diğer benlik psikanalistlerine göre benlik *Bkz.* **benlik.**

anne arketipi *Bkz.* **anne ilkörneği.**

anne babanın ölümü ve çocuk (parents death and the child) Anne ya da babanın ya da her ikisinin ölümünün, çocuk için yaratacağı sorunlar. Anne ya da babayı yitirmeyi farklı yaşlardaki çocuklar, farklı algılıyorlar. Dört beş yaşına dek çocuk, daha çok anneye bağımlı olduğu için bu yaşlarda babanın yitirilişini çok yoğun biçimde duyumsamıyor. İlköğretim yıllarında ise babayı yitirmek, çocuğa daha çok acı veriyor. Anneyi yitirmek ise çocukluğun her döneminde çocuğu derinden sarsıyor. Altından kalkabileceği gerçekleri anne babanın, çocuğundan gizlememesi; çocuğa ölümü de anlatması gerekiyor. Bu görevi, geriye kalan eş; o da ölmüşse çocuğun bir yakını yapmalıdır. Bu acı gerçek, çocuğun anlayabileceği, kabul edebileceği bir dil ve söylemle anlatılarak çocukta ölüm kavramı oluşturulmalıdır. Örneğin, okul öncesi yaştaki çocuğa "Annen (ya da baban) uzun bir yolculuğa çıktı ve bu yolculuktan dönmeyecek; ama biz ileride onunla buluşacağız." denilebileceği belirtiliyor. "Bir gün hepimiz öleceğiz." gibi sözler ise çocuğu derinden sarsıyor. Çocuğa ölümü anlatan kişinin sakin olması, çocuğun da ölümü öyle karşılamasına yardımcı oluyor. Ölüm acısına, sevgi ve güven gereksinimi yeterince karşılanan çocuk daha kolay katlanıyor. Ancak bu konuda aşırılığa kaçmamak, disiplini gevşetmemeye dikkat etmek gerekiyor. Geride kalan eşin, her engeli göğüsleyerek çocuğunun **kaliteli birliktelik gereksinimi**ni karşılaması, büyük bir önem taşıyor. **Nitelikli bir duygu alışverişi**, çocuğun bu dönemi kolay atlatmasını sağlıyor. Çocuk, kişilik özelliklerinin yüzde 30-40'ını anne babasından genler aracılığıyla alırken yüzde 60-70'ini de model aldığı kişilerden öğrenme yoluyla kazanıyor. İlk rol model kız çocuğu için anne; erkek çocuğu için de babadır. O nedenle bunların yitirilişi, önemli bir sorun yaratıyor. Babayı yitiren çocuğun anneyi; anneyi yitiren çocuğun da babayı rol model seçmesi önemli sakıncalar doğurduğu için kız çocuğunun bu gereksinimi teyze, hala, abla; erkek çocuğunun da dayı, amca, ağabey gibi yakınlarınca karşılanması en doğru seçim olarak niteleniyor.

anne baba tutumları (parent attitudes) Anne baba ile çocuk ve ergen arasındaki ilişkilerin sağlıklı ya da sağlıksız olmasına yol açan tutumlar. Sağlıklı ya da sağlıksız anne baba tutumlarının oluşumunda rolü olan etkenlerin başlıcaları zekâ durumu, ağır hastalıklar, kalıcı sakatlıklar, yoksunluklar, ayrılıklar, ailenin geçirdiği kazalar, ruhsal sarsıntılar ve ölümlerdir. Belki bunlardan da önemlisi, anne babanın kişilikleri, birbiriyle anlaşma dereceleri ve uyumlarıdır. Bunlar bilinmeden, çocuk ve

ergenin gelişim dönemlerini nasıl yaşayacağı, bu dönemlerin sorunlarıyla nasıl baş edeceği konusunda tutarlı bir yargı ortaya konulamıyor. Bu nedenle önce, anne baba tutumları bilinmelidir. Bunlar, genellikle sağlıklı (çocuğu koşulsuz seven, benimseyen, demokratik) anne baba tutumu ve kusurlu anne baba tutumları olarak sınıflandırılıyor. **(1) Sağlıklı Anne Baba Tutumu:** Sağlıklı bir aileyi oluşturan anne baba, birbirine **sevgi** ve **saygı** ile yaklaşıyor. Bu ailede sorunlar konuşularak, danışılarak çözülüyor. Anne baba arasında arada bir **aklın egemenliğinde yapılan tartışmalar** dışında bir çekişme, kavga, gürültü yer almıyor; evde sık sık gerginlik yaşanmıyor. Anne baba, birbiriyle ılımlı ve sıcak bir ilişki sürdürüyor. Ailede ağırlıklı olarak esnek bir tutuma dayalı davranışlar görülüyor. Evde, birlikte yaşamanın gerektirdiği görev ve sorumluluklar, yeni bir durum ortaya çıktıkça el değiştiriyor. Aileyi ilgilendiren konularda çocuk ve ergenlere bilgi veriliyor; sorunlara ilişkin onların görüşleri de soruluyor ve değerlendiriliyor. Çocuk ve ergene **koşulsuz sevgi** gösteriliyor. Bu sevgiyi, onların ortaya koyduğu duygu, düşünce ve davranışlardan bağımsız olarak yaşamaları sağlanıyor. Çocuk ve ergen, **kendilerine özgü bir gizilgücü, değeri olan birer varlık** olarak sevilip sayılıyor. Onların duygu, düşünce ve davranışları, onların altında yatan nedenleriyle birlikte değerlendiriliyor. Anne baba, çocuk ve ergenin hem olumlu hem de olumsuz davranışlarıyla ilgileniyor; onların davranışlarına karşı olumlu ve olumsuz tepkisini açıkça belirtiyor. Ancak, onaylamadığı duygu, düşünce ya da davranışları nedeniyle onlardan sevgisini esirgemiyor ve desteğini hiçbir zaman çekmiyor. Evde anne, **sıcak ve sevecen ilişkiler**iyle öne çıkmakla birlikte, nedenini açıklamak koşuluyla çocuklarının davranışlarına gerektiğinde **sınır** koyuyor; onlara **eksiğini tamamlatıcı, yanlışını düzeltici (geliştirici) cezalar** veriyor. Baba da sıcak, sevecen; ılımlı, esnek davranan bir **demokratik otorite** olarak varlık gösteriyor. Çocuk ve ergen, anneye de babaya da rahatça sokulabiliyor, açılabiliyor; onları korkmadan seviyor ve sayıyor. Çünkü bu ailede çocuk ve ergen, sorgulanarak, yargılanarak, buyruk verilerek yönetilmiyor; uyarılarak, kendilerine gerekli açıklamalar yapılarak, yol gösterilerek, davranışının üzerinde düşündürülerek, gerektiğinde kendisine istediği davranışı deneme hakkı tanınarak eğitiliyor. Çocuk ve ergene özgüven, özdeğer, özsaygı ve girişkenlik kazandırmada ve sonuçta **güçlü bir benlik geliştirme**sine yardımcı olmada koşulsuz sevgiden özellikle yararlanılıyor. Sağlıklı anne baba tutumunun egemen olduğu

ailede herkes gibi çocuk ve ergenin de kendine ait bir odası ya da en azından bir köşesi bulunuyor. Evin genel düzenini bozmamak koşuluyla, çocuk ve ergen, bu yeri istediği gibi kullanabiliyor. Bu yerin temizlik ve düzeninden de kendisi sorumlu tutuluyor. Demokratik ailede anne baba ile çocuk ve ergen arasında **rahat, sağlıklı bir iletişim** kuruluyor. Evde herkesin söz hakkı bulunuyor. Çocuk ve ergenler, her türlü duygu ve düşüncelerini çekinmeden açıklayabiliyor ve bunlara ilişkin karşılıklar alabiliyorlar. Konuştuklarının, doğruluğuna ve mantıklılığına özen göstermedikleri zaman kendilerine, buna dikkat etmeleri anımsatılıyor. Sözlü ve sözsüz iletişimde birbirine karşıt düşüncelerden çok, birbirini tamamlayan düşüncelerin yararlı olduğu, çocuk ve ergene yaşatılarak öğretiliyor. **Açıklık** ve **doğruluk**, iletişimin en sağlıklı dayanağı kabul ediliyor. Doğru anlamak için, **dikkatle dinlemek** gerektiği de onlara aynı yolla gösteriliyor. Evde konuşmaya, şakalaşmaya, eğlenmeye yer olmakla birlikte, herkesin gönüllü olarak ve bilinçle benimseyip uyduğu **ortak kurallar** işletiliyor. Ailede her çocuk, özgün **bir kişilik geliştirme** hakkının bulunduğunu biliyor. Bu çocuklar, özellikle kendilerini geçmeye özendiriliyorlar. Kendi başarılarıyla **mutlu olma**yı; başkalarının başarılarını da **alkışlama**yı öğreniyorlar. Sağlıklı anne baba, çocuklarının kişiliğine saygı gösteriyor. Onların **bağımsız davranma** eğilimlerine tam destek veriyor. Onlardan, yaşlarının ve güçlerinin üstünde bir güç, bir olgunluk gerektiren bilgi, beceri ve davranış beklemiyor. **Bağımsız kişilik geliştirme**nin anlam ve önemini iyi bilen bu anne baba, ergenliğe giren çocuklarının bağımsız davranma eğilimlerinin artmasını doğal karşılıyor. Bir yandan onları izlemeyi sürdürürken, bir yandan da onların bağımsız davranma eğilimlerini onaylıyor. Ergenin duygu, düşünce ve davranışlarındaki değişimin ve farklılığın doğal olduğunu bildiği için bu değişimi, evin kurallarına uymaları koşuluyla **anlayış**la karşılıyor. Sağlıklı anne baba, ergene tanıdığı özgürlükleri giderek artırıyor. Ergeni kişilikli bir yetişkin gibi konuşup tartışmaya özendiriyor; onu **öğüt verme** ile yönlendirmeye hiçbir zaman başvurmuyor. Konuşmak istediği zamanlarda, **çocuk ve ergeni önemseme**yi ve **dikkatli dinleme**yi ilke ediniyor. İsteklerini uygun bulmadığında, ona doğrudan karşı çıkmıyor; düşünerek doğru yolu bulması için sorular sorarak, olası çözüm yollarını görmesini sağlayarak kendi yolunu kendisinin bulmasına fırsat veriyor. Arkadaşlarıyla gezmesine, eğlenmesine, uygun ve yeterli sürelerle izin veriyor. Derslerini aksatmayacak biçimde spor, müzik, resim, tiyatro,

okuma yazma gibi **değişik etkinliklerden istedikleriyle ilgilenme**sini destekliyor. Giyim kuşam, saç sakal gibi aykırılıkları ve önemsiz ayrıntıları abartmıyor; bunları sorun durumuna getirmiyor; gençlerle sürtüşme nedeni yapmıyor. Demokrat anne baba, kendi çocuklarının da ergenlik çağına geldiğinde bocalamasını; bu çağın çelişkili duygu, düşünce ve davranışlarını göstermesini doğal karşılıyor. Ancak, bu anne babanın çocukları, kusurlu tutum gösteren anne babanın çocuklarından farklı olarak, anne babalarıyla büyük boyutlara varan **duygusal çelişkiler** ve **sürtüşmeler** yaşamıyorlar. Onlarla anne babaları arasındaki çatışmalar, okul başarılarını engelleyen, yaşamlarını alt üst eden boyutlara varmıyor. Sağlıklı ailelerde, **fırtına benzeri başkaldırılar** değil; **esintiyi andıran karşı çıkmalar** yaşanıyor. Ergenin, anne babasından ayrı düşünce, görüş ya da beğeni geliştirmesi, anne babasınca, onun evine bağlılığını zedeleyen bir etken olarak değerlendirilmiyor. Sağlıklı anne baba, çocuğuna güvendiğini, ergenlik döneminde de her fırsatta belli ediyor. Çocuğunun büyüdüğünü, olgunlaştığını, bağımsız davranmaya yöneldiğini gördükçe, bundan sevinç duyuyor. Onun **bağımsızlık çabaları**ndan, evden kopma eğiliminden tedirgin olmuyor; bunu kabulleniyor. Ancak, tam bir **tutarlılık** ve kararlılıkla; onur kırıcı söz ve eylemden özenle kaçınarak ergene nerede durması gerektiğini açık seçik anlatıyor. Onun, tümüyle başına buyruk yaşayamayacağını algılamasına çaba gösteriyor. Sağlıklı anne baba, sıralanan bu tutum ve davranış biçimlerinin, sağlıklı bir ruhsal gelişim için gerekli; **ergenin doğası**na ve çağdaş eğitim ilkelerine tümüyle uygun olduğunu bilerek bunları uyguluyor. Gence bu biçimde yaşatılan ergenlik, geride bir yıkıntı bırakmadan sona eriyor ve ergen, bu dönemin sonuna doğru, anne babasıyla yeniden o eski ılımlı, dengeli ilişkilerine dönüyor. Ergenin, ailesine önemli sorunlar çıkarmadan bu dönemi yaşamasında, onun çocukluğunun sağlıklı, uyumlu geçmiş olmasının, elbette büyük payı bulunuyor. **(2) Kusurlu Anne Baba Tutumları:** Birçok anne babanın, çocuklarıyla iletişimlerini **yanlış tutumlar**a dayandırmaları, **sorunlu çocuk ve ergenler**in artmasına yol açıyor. Çocuğa yönelik yanlış tutum ve davranışlar erken fark edilip düzeltildiğinde, olumsuz sonuçların ortaya çıkmasının önü kesilebiliyor. Bunun için öncelikle anneye, doğru davranışın benimsetilmesi gerekiyor. Ancak, **davranışlarını değiştirmek istememe**si, annenin, geçerli eğitim kurallarını öğrenme olanağını ortadan kaldırıyor. Çocuğuna yönelik davranışlarından birçoğunun **bilinç**

dışından yönetilmesi, sorunun çözümünü oldukça zorlaştırıyor. Annenin, çocuğuna yönelik yanlış davranışlarını; birtakım yansıtıcı tepkileri, bilinçdışı korku ya da saldırganlıkları ve çocuğuyla **özdeşleşme** biçimi ortaya koyuyor. Bedensel ve toplumsal-ruhsal yönden **sağlıklı anne**, çocuğunu **bir armağan** gibi görüp benimserken, **nevrotik anne**, onu **bakım isteyen bir nesne, bir eşya, bir sorumluluk, bir rakip, bir ceza** olarak algılıyor. Bu olumsuz duygular içindeki anne, çocuğunu hiçbir zaman benimseyemiyor; **ilgi**si ve **sevgi**siyle onu besleyemiyor. Doğar doğmaz cami avlusuna bırakılanların çoğu, böyle annelerin çocuklarıdır. Bu annelerin bir bölümü de toplumsal baskılara karşı koyabilecek gücü olmayan çaresiz annelerdir. Olumsuz anne tutumlarının tümü, itici anne tutumları olarak adlandırılabilir. **(a)** İtici Anne T**utumları:** Anneler, itici tutumlarını türlü biçimlerde ortaya koyuyorlar. Bunlardan öne çıkanlar; açık düşmanlık ve ilgisizlik ile maskelenmiş itici anne tutumları olan yetkinci annelik ve ödünleyici, aşırı koruyucu anneliktir. **(a.1)** Açık Düşmanlık ve İlgisizlik Biçiminde Ortaya Çıkan Anne Tutumları: **İ**tici anne tutumunun en kolay tanınanı budur. Çocuğunu bu yolla iten annenin, onun bakımını savsakladığı; ondan sevgisini ve zamanını esirgediği görülüyor. Bir insan olarak çocuğunun haklarını tanımıyor. Seyrek de olsa, çocuğa karşı **kıyıcı** davranıyor. Onu dövüyor, hırpalıyor; itiyor. İtilen çocuk, kendini değersiz görüyor. Özsaygı geliştiremiyor. Olumlu davranışları onaylanıp **ödüllendirilmeyen çocuk**, olumlu ve olumsuz davranışları ayırt etmede oldukça zorlanıyor. Giderek umudunu tümden yitirip anne babasının onayını alma isteğinden vazgeçiyor. Sonuçta bu çocuklar, **saldırgan, suç işleme eğilimli kişiler** olup çıkıyorlar. **İkinci grubu, tanınması zor olan maskelenmiş itici anne tutum**u olan yetkinci annelik ile ödünleyici, aşırı koruyucu annelik tutumları oluşturuyor. **(a.2)** Maskelenmiş İtici Anne Tutumu Olan Yetkinci Annelik: Bu tutumdaki anne**,** çocuklarını olduğu gibi kabul etmiyor. Yetkinci (mükemmeliyetçi) olan bu anne, çocuğun her yönden kendi **yetkinlik ölçütleri**ne uygun olmasını istiyor. Bunu, ortopedik müdahale isteğine dek vardıranlar bile oluyor. Bu anneler, özel diyetlerle, ağır beden hareketleriyle, özel eğitimlerle çocuğun iki ayağını bir pabuca sokuyorlar. Yüksek başarı gösterebilecek yeteneği olan çocuklar için bu durumda fazla sorun çıkmasa da beklenti ve istekleri karşılama gücünden yoksun olan çocuklar, bu tutum karşısında büyük sorunlar yaşıyorlar. Çünkü bu annelerin (kimi zaman da babaların) beklentileri, bitmek tükenmek

bilmiyor. Onlara göre, çocuklarının ulaştığı yerlerin hiçbiri, onların bulunmaları gereken yer değildir. Orta not iyiye çıkarıldığında, niçin pek iyiye çıkarılmadığı sorgulanıyor. Anne babalarınca bir türlü beğenilmeyen bu çocuklar, yavaş yavaş kendi gözlerindeki değerlerini yitiriyorlar. Sonuçta, **başaramama duygusu** geliştiriyorlar. Kimi anneler, **ahlaksal kaygılar**la yetkinciliğe yöneliyorlar. Bu annelerin çoğu, ya boşanmış ya da evlilik dışı çocuk sahibi olmuşlardır. Bu anneler, çocuklarının, "kötü olan" babasına benzediğinden ya da benzeyeceğinden korkuyorlar. Böyle bir korkuyu yaşayan anne, çocuğuna çocukluğunu yaşatmıyor. Araştırmalar, yetkinci annelerin, çocuklarının babalarına ilgilerini içten içe sürdürdüklerini; onlara sevgi ile nefret karışımı bir duygu beslediklerini; bilinç dışında çocuklarına da bu ikili duyguyla yöneldiklerini gösteriyor. Bu tür yetkinci bir eğitimle yetiştirilen çocuklarda **ağır nevrotik belirtiler** ortaya çıkıyor. Kendi **içgüdüler**iyle **yoğun ahlâk kuralları** arasında sürüp giden bir çatışmayı yaşamak zorunda bırakılan bu çocuklar, katı bir kişilik; sert ve **acımasız bir özyapı** (karakter) geliştiriyorlar. **(a.3)** ***Ödünleyici, Aşırı Koruyucu A***nnelik: Bu da yetkinci annelik gibi **maskelenmiş bir tutum**dur. Yetkinci annelik, ödünleyici, aşırı koruyucu anneliğe şöyle dönüşüyor: Doğumdan önce ya da sonra çocuğunu iten anne, bu nedenle **suçluluk duygusu** duyuyor. Bu sarsıcı, yoğun acı veren duygudan kurtulmak için, kendisinde suçluluk duygusu yaratan isteğini bastırıyor. Bastırılan bu duygu, bilinçdışı bir mekanizmayla ödünlenerek (telafi edilerek) çocuğa yetkinci davranma, aşırı ilgi gösterme, onu aşırı koruma biçiminde bilince çıkıyor. Bu aşırı koruyuculuk, çocuğun kötü alışkanlıklar edineceğinden, yetersiz kalacağından, büyük kazalar geçireceğinden, öleceğinden korkma ile birlikte, az yediği gerekçe gösterilerek çocuğu **aşırı besleme eğilimi**ni de içinde barındırıyor. Annenin bütün bu bilinçli, tedirgin çabalarının amacı, suçlandığı için **bastırdığı isteğini yalanlamak**tır. Bu annenin çocuğuna gösterdiği olağanüstü sevgi, **yalancı bir sevgi**; aşırı koruma tepkileri de suçlandığı için bastırdığı itme duygusunu maskelemek isteyen **yalancı bir koruyuculuk**tur. **Aşırı koruyuculuğun nedeni** ise gerçek olmayışıdır. Bunlardan başka, **uzun süre çocuk olmaması**, çocuk düşürme ve ölü doğumlar, çocukların erken yaşta ölümü, çocuğun engelli oluşu, **geç evlenme** de aşırı koruyucu anne tutumunun oluşmasına yol açabiliyor. Ödünleyici, **Aşırı Koruyucu Annenin Gösterdiği Davranışlar:** Bu davranışlar şöyle sıralanıyor: **(1)** Uzun süre çocukla birlikte oluyor. Ona

uzun süre süt emziriyor. Çocuğun bedensel gereksinimlerini uzun süre kendisi karşılıyor. Kimi zaman, ergenlik çağına dek çocuğuyla aynı odada yatıyor. **(2)** Çocuğa okul çağına dek küçük bir çocuk gibi davranıyor. Ona hemen hiçbir sorumluluk yüklemiyor. Çocuğu kendisi giydirip soyuyor. Okula kendisi götürüyor, oradan kendisi alıyor. On yaşındaki çocuğu, küçük bir çocuk gibi, örneğin, yatmaya göndererek cezalandırıyor ve bu yüzden onun çocuk kalmasına; **ruhsal yönden olgunlaşamama**sına neden oluyor**.** **(3)** Dış tehlikelerden koruyacağı inancıyla çocuğu, aile dışındaki kişilerden, özellikle başka çocuklardan, onlarla **birlikte oyun oynamak**tan uzak tutarak, onun toplumsal olgunlaşmasını engelliyor. **(4)** Çocuğu sıklıkla doktora götürüyor. Bütün kontrolleri yaptırıyor; ama gene de çocuğunun hasta olduğu yolundaki kuruntusunu içinden atamıyor. Bütün bu çabalar, bu annelerin çocuklarını daha sağlıklı kılmaya yetmiyor; bu çocukların daha sık hastalandıkları, ameliyat geçirdikleri görülüyor. Sonuçta bu çocuklarda, **anneye bağımlılık, sorumluluk duygusu zayıflığı, özgüvensizlik, toplumsallaşma güçlükleri, kendini kabul ettirememe, hastalık kuruntusu** gibi olumsuzluklar gelişiyor. Araştırmaların ortaya koyduğu bir başka sonuç ise aşırı koruyucu annelerin büyük çoğunluğunun, eşleriyle çok az ortak yanlarının bulunduğudur. Bu anneler, **evliliklerinde bulamadıkları doyum**u, çoğu kez bilinçdışı mekanizmalarla çocuklarında arıyor ya da var etmek istiyorlar. Bunlar arasında, erkek çocuklarına bir **sevgiliye gösterilen davranışlar**a benzer davranış sergileyen annelere bile rastlanıyor. Ödünleyici, aşırı koruyucu anne tutumu ile yetkinci anne tutumu genelde örtüşmekle birlikte, aralarında bir fark vardır. Yetkinci anne, ilgisini çocuğun kusurlarına yöneltirken, aşırı koruyucu anne, ilgisini onun kendisine, kendi etkinliklerine çeviriyor. Aşırı koruma sonucu şımaran çocuk, giderek **anne babayı yönetme**ye kalkıyor; bencilliği, başkalarına hak tanımazlığı, **sonu gelmez istekler**i ile çevresindekilerin canını boğazına çıkarıyor. Aşırı hoşgörü, özellikle 6-12 yaşlarındaki çocukları, çevrelerini sömürmenin yanı sıra, topluma karşı **saldırgan davranışlar**a yöneltiyor. Bir de söz konusu tutumların karışımı olan **kusurlu anne tutumu** görülüyor. **Hem aşırı koruyucu hem yetkinci annel**ere de rastlanıyor. Kusurlu anne tutumlarını saptamak oldukça güçtür. Bunlar, ancak, birtakım bozuklukların ortaya çıkması nedeniyle çocuğun doktora götürülmesi ve çocukla birlikte annenin de tedaviye alınmasından sonra ortaya çıkarılabiliyor. Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra, **Annelerin İtici**

Tutum Geliştirmesine Yol Açan Diğer Nedenler: Yukarıda belirtilenlerden başka şunlar da annenin itici tutum geliştirmesine yol açıyor**: 1)** Anne, toplumun iyi karşılamadığı yolla, evlilik dışı çocuk sahibi olmuştur. **(2)** Evlenmeden gebe kalmış ve zorunlu evlilik yapmıştır. **(3)** Erkek çocuk beklerken kız çocuk dünyaya getirmiştir. **(4)** Eşiyle bozuk olan ilişkilerinin düzeleceği, babanın eve daha çok bağlanacağı, ev işleriyle ilgileneceği, daha az içki içeceği umuduyla çocuğunu dünyaya getirmiş; ancak, bu beklentileri gerçekleşmemiştir. Bu nedenle çocuğunu bilinçdışında itmiştir. **(5)** Çocuğun doğumuyla, istemeyerek kendi meslek yaşamını noktalamıştır. **(6)** Hâlâ kendi çocukluğunu sürdürdüğü, çocukça davranışlar içinde olduğu; yani olgunlaşmasını tamamlamadığı, özsever bir kişiliğe sahip bulunduğu ve bu özellikleri nedeniyle gebelikten ve çocuk emzirmekten korktuğu için itici tutumu benimsemiştir. **(7)** Ya itilmişlik duygusuyla ya aşırı korunarak ya da yetkinci bir tutumla yetiştirildiğinden, gençliği mutsuz geçmiştir. **(8)** Yanlış eğitim yüzünden çocuğunun sakat, geri zekâlı doğacağını, doğumun normal olmayacağını düşünerek çocuğunu daha doğmadan itmiştir. **(b)** ***İtici Baba T***utumu: Araştırmacıların, baba–çocuk ilişkisinden çok, anne–çocuk ilişkisi daha çok ilgisini çektiği için bunlar, anne-çocuk ilişkisini daha çok incelemişlerdir. Bunun bir nedeni de yardım için kliniklere annelerin başvurmasıdır. **İtici baba tutumu**, **özellikle iki neden**e dayandırılıyor. Bunlardan **birincisi**, eşinin egemenliğine girmiş olan babanın, onayını kazanmak amacıyla eşinin, çocuklarına beslediği olumsuz duyguları da benimsemesidir. Baba, eşinin bu duygularını paylaşmakla, evde dirlik oluşturmayı ummuştur. Oysa itici bir annenin suçlamalarıyla ancak, **anlayışlı ve güçlü bir baba** baş edebiliyor. Çünkü çocuğunu istemeyen anne, eşini sürekli olarak, çocuklarına karşı aşırı hoşgörülü olmakla suçluyor. Onun için babanın, eşinin çocuklarına beslediği olumsuz duyguları benimsememesi bekleniyor. **İkincisi** ise, babanın kendi duygusal sorunlarından kaynaklanan itici tutumudur. Baba kimi kez, eşinin kendisine yönelmesini, başkalarıyla paylaşılmamasını istediği ilgisini ve zamanını çocuğu için kullanmasını kıskanıyor. Baba bu durumda, çocuğuyla özdeşleşerek, kendisine yöneltildiğini düşündüğü itici duyguları ona yansıtıyor. Erken tanı konulması; anne babanın da istek ve çaba göstermesi durumunda kusurlu anne baba tutumlarının uzman yardımı ile düzeltilebilme olanağı vardır.

anne ilkörneği (mother archetype) **Jung**'un eskil çağlardan beri çeşitli kültürel kavramlarda, mitlerde ve yaratımlarda yeniden kendini gösterdiğini ileri sürdüğü ilkel anne imgesi; ***anne arketipi.***

annelik (motherhood) Kadınların belli koşullarda, en çok da eş ve çocuk ilişkisinde sahip oldukları hak ve kendilerine yüklenen sorumlulukların tanımlandığı toplumsal ve biyolojik konum ya da durum. *Bkz.* **annelik bağı; annelik davranışı; annelik saldırganlığı.**

annelik bağı (maternalbonding) Bebek ile annesi arasında doğumu izleyen ilk birkaç günde gelişen duygusal bağ. *Bkz.* **bağ kurma.**

annelik davranışı (maternal behavior) Annenin kendi çocuğuna**;** kimi durumlarda başka annelerin çocuklarına bakmasıyla ilişkili davranışlar. Bu terim, kimi zaman yanıltıcı olabiliyor. Çünkü yavruların bakımı insanlarda da hayvanlarda da yalnızca anneyle sınırlı değildir.

annelik saldırganlığı (maternal aggression) Annenin, başka bir hayvanın, yavrusunu tehdit ediyor gibi göründüğü durumlarda yavrusunu korumak amacıyla saldırganlaşması.

annenin ruh sağlığı *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (Doğum Öncesi Dönem).**

anne-oğul ensesti (mother-son incest) Anne ile oğul arasındaki cinsel ilişki. Bu ilişkinin baba-kız ensestinden daha az olduğuna inanılıyor. *Bkz.* **ensest**.

anneye karşı tutku *Bkz.* **babaya karşı tutku; Oedipus karmaşası.**

anneye karşı tutku evresi *Bkz.* **anneye karşı tutku.**

anne yoksunluğu sendromu (maternal deprivation syndrome) Kısa süreli ve uzun süreli anne yoksunluğu olarak ele alınan **depresif durum. Kısa süreli anne yoksunluğu**nu, doğumdan 6-8 ay sonra ve 18 yaşına dek, en az bir ay annelerinden, ailelerinden ayrılan çocuk ve ergenler ile annelerinden, ailelerinden ayrılma, onları yitirme korkusunu yaşamış olan çocuk ve ergenler, **depresyona benzer bir ruhsal bozukluk** olarak yaşıyorlar. Bu çocuklar, bütün tepkilerini sürekli ağlama nöbetleri ve konuşmaya, yemeye içmeye karşı çıkma biçiminde ortaya koyuyorlar. 2-3 hafta sonra tablo durgunluk, isteksizlik, bitkinlik, yorgunluk, yineleyici uyku bozuklukları, karabasanlar, iştahsızlık, baş ağrıları, bulantı, kusma, ishal ve kilo kaybı ile depresyona dönüşüyor. 2-3 ay içinde çocuğun duygusal yaşantısı tümüyle donuklaşıp küntleşiyor. Çocuk, tüm varlıklarla ilişkisini keserek içine kapanıyor. Çocuğun annesinden ya da onun yerini

alan kişiden ilgi ve sevgi görmesi, hastalığın iyileşmesini hızlandırıyor. 3-6 ay süren içe kapanmalarda ise, **ağır depresyon tabloları** oluşuyor ve iyileşme güçleşiyor. Tek başına kalma, bağlandığı kişilerden uzakta olma korku ve kaygısı, çocuğu okula, başka bir yere gitmekten alıkoyuyor; onun toplumsal uyumunu bozuyor. **Uzun süreli anne yoksunluğu**nu ise, ilk yaşlarda annelerinden, ailelerinden ya da annelerinin yerini alan insanlardan ayrılan; **uzun süre başkalarının yanında, hastanede, yetiştirme yurdunda kalan çocuklar** yaşıyor. Bu bozukluğun temel belirleyicisi, **yalancı zihinsel gerilik**tir. **4-5 yaş**ına dek, yeniden anneye ya da onun yerine kendilerine ilgi gösteren ve sevgi veren insana kavuştuklarında, bu çocukların zekâ gelişimleri normale dönüşebiliyor. Geç kalındığında ise yalancı zekâ geriliği kalıcı oluyor. Bu çocuklarda **bedensel gelişim**, yaşlarının altındadır; **beslenme bozuklukları** ve bunlara bağlı **hastalıklar**la **sakatlıklar, ölümler** görülebiliyor. Bunların uyaranlara tepkileri geç ve güç; canlı ve cansız varlıklarla iletişimleri zor, kimi kez de olanaksızdır. Dış dünyayla bağlantısız çocuklarda, sağa sola sallanma, baş sallama, parmak emme, aynı hareketleri yineleme, taşkınlıklar, vurup kırmalar görülüyor. *Bkz.* **ayrılık kaygısı; ayrılık kaygısı bozukluğu.**

anomali (anomaly) **1. O**rtalamadan ya da normdan sapan; ***aykırı.*** Örneğin, do**ğuştan gelen kusurlar birer anomalidir. 2. Psikiyatride,** normal kabul edilen şeyin sınırındaki kişilik nevrozları ya da şizoid kişilik özellikleri gibi özellikler; ***anormalllik, kuraldışılık, aykırılık.***

anomi (anomie) Toplumsal hedeflerin, normların, değer yargılarının ve açık yönlendiriciliğin doğal afet, savaş, ekonomik bunalım gibi olağandışı koşullarda ya da toplumdaki köklü ve hızlı değişimler gibi nedenlerle zayıflaması, ortadan kalkması ile ya da bireylerde birbirleriyle çatışmaları sonucu ortaya çıkan bir **normsuzluk, kaygı ve kafa karışıklığı**; ***yasasızlık.*** Bu terimin popülerleşmesini sağlayan **Durkheim**, anomiyi **intiharın başlıca nedeni olarak göstermiştir. Anomi, Merton'a göre** ise var olan araçlarla kişisel amaçlara ulaşılamadığında ortaya çıkıyor. *Bkz.* **anomik intihar; Rh etkeni; yabancılaşma.**

anomik intihar (anomic suicide) **Durkheim**'in kişinin yaşamındaki başanma, iflas ve benzeri olumsuz olayların yol açtığı intihar türünü anlatmak için kullandığı terim.

anonimlik (anonymity) **Kitle psiklojisinde** bireyin kimliğinin bilinmemesi durumu. Bu, bireyin daha az toplumsal, daha sorumsuz, daha saldırgan ve benzeri biçimlerde davranmasına yol açıyor. Bu etken, yağmalama, linç etme ve benzeri biçimlerdeki kitlesel hareketlerde ço**ğu kez belirleyici bir rol oynuyor.**

anoreksiya *Bkz.* **iştah yitimi bozukluğu.**

anoreksiya nervosa (anorexia nervosia) Ruhsal bir **yemek yeme bozukluğu.** Bu bozukluğu yaşayan kişide şu **belirtiler öne çıkıyor: Kişi, akıl dışı ve yoğun bir şişmanlama korkusu yüzünden yemek yiyemiyor ya da yemeyi reddediyor. Kendi yaşına ve boyuna uygun en az normal kiloyu ya kabul etmiyor ya da koruyamıyor. Gerçekçi olmayan olumsuz bir vücut imgesi oluşturuyor. Özdeğerlendirmede kilosuna ya da** bedensel görünümüne **aşırı bir önem yüklüyor.** Bunların kiloları tipik olarak normalin yüzde 15 kadar altında bulunuyor. Bu oran, yaşamı tehdit eden bir düzeye kadar da inebiliyor. Bu hastaları genellikle durumu iyi olan ailelerden gelen 30 yaşın altındaki genç kadınlar oluşturuyor. Bu kadınların, çocukluklarında “örnek çocuk” olarak görüldükleri anlaşılıyor. Bunlar, sıklıkla yetkinci davranıyorlar. Yaşam alanlarının birçoğunda kendilerine gerçekçi olmayan, sıklıkla strese, özsaygı düzeyi düşüklüğüne ve denetimsizliğe yol açan yüksek beklentiler koyuyorlar. Anoreksik kısıtlı yeme, kişinin kendini “denetim altında” duyumsama çabası olarak değerlendiriliyor. Bunlar, diyetle, egzersizle, kusmayla ve çeşitli ilaçlar yardımıyla sürekli kilo vermeye çalışıyorlar. Giderek ağırlaşan bu bozukluğun bedensel belirtileri olarak aybaşı kanaması düzensizliği, erkeklerde cinsel istek zayıflığı, ciltte kuruluk, nabız ve kan basıncı düşüklüğü ortaya çıkıyor. Davranışsal belirtiler olarak ise toplumdan uzaklaşma, tedirginlik, sinirlilik, aşırı duygusallık ve depresyon görülüyor. Tedavi edilmediğinde bu bozukluk süreğen bir rahatsızlığa dönüşebiliyor. Tedaviye direnç gösteren bu tür olayların birçoğu kendiliğinden iyileşse de kimi durumlarda ölümle sonuçlanacak kadar ağır olaylarla da karşılaşılıyor. Hastanın davranış özelliklerine göre hastalık, kısıtlayıcı alt tip ve blumik alt tip olarak ikiye ayrılıyor. **Kısıtlayıcı alt tip**, yeme cümbüşlerine kapılmıyor. **Blumik alt tip** ise yeme cümbüşlerini yineleyip duruyor. *Bkz.***blumiya nervoza; iştah yitimi bozukluğu; yeterli beslenme bozuklukları.**

ZAYIFLAMA İNADI

Tahir M. CEYLAN

Ölüm *ender olsaydı eğer, bön bakışları ve ölüyorken bile düşünen ama asla üzülmeyen yapılarıyla yalnızca anorektikler ölürdü dünyada. Anoreksiya nevroza hastaları, zayıflama modasının peşine takılıp, vazgeçmesiz ona bağlanıp, gün be gün güçten düşen, sonra da bir deri bir kemik halde ölüp giden moda kurbanlarıdır. Moda, özellikle kadınlardan kurban alır. Kadınlar erkek ilgisi çekmedikçe, modanın uç noktalarını zorlayıp, fiziksel eksikliği iradeyle kapatmanın inat bir yolunu ararlar. İnsanın gözü, gücü olanda kalır. Çok eskiden yiyeceğin kıt olduğu dönemlerde, şişmanlara takılır kalırdı göz. Çünkü yiyecek kıtsa, kıt yiyecekleri bulabilen kadınlarla erkeklerin güçlü olması gerektiği düşünülürdü. Bugün de hâlâ köyde erkekler, şişman kadınların peşinden giderler. Doktora gelen bazı kocalar, "Bey bizim hanım çok zayıf, şöyle bir vitamin yok mu, yazsanız da biraz kilo alsa." derler. Köy delikanlıları da "kadın dediğinin eti budu yerinde olacak" deyip ha bire iç geçirirler. Eski toplumlarda şişmanlık, zenginliğin ve gücün simgesidir.*

Zayıflık da geçici

Siloların olmadığı, dolayısıyla buğdayın depolanamadığı eski zamanlarda, insanlar çok yiyerek buğdayı yağ olarak vücutlarında depolarlardı. O günlerin insanları yaz boyu yerler, sonra da karın yağdığı, ayazın başladığı günlerde, yılanlarla ayılar gibi bir çeşit upuzun kış uykusuna yatarlardı. Günümüzdeyse yiyecek kıt değil. Artık şişman olmak, güçlü olduğunu göstermiyor. Aksine bunca can çekici yiyecek içecek içinde yemeden içmeden kalabilmek egonun kuvvetine işaret ediyor. Zayıf kalabilen, kendini disipline edebilen, dürtülerine göre hareket etmeden duran kişi demektir. O yüzden dün şişmanlık revaçta ve moda olandıysa, bugün zayıf kalabilen kişi moda davranış gösterebiliyor demektir. Yarın ise aşırı zayıflığın da sağlık getirmediği bilinecek ve bedensel yapısına göre kendini ayarlabilen ve bedeninin optimum şartlarda kalmasını sağlayabilenler güçlü görünecektir. Örneğin bir insan olabilir ki, ince kas ve kemik yapısı nedeniyle ancak zayıf bir beden taşıyabilir ve onun optimumu odur.

Öte yandan, başka birisi de olabilir ki onun kısa boyu, geniş karnı, hasılı piknik bir tipi vardır ve buna uygun olarak hafifçe kilolu, küçük göbekli bir yapı ona uygun düşer ve o bedenin optimumu da işte odur. Böyle bir

bedeni, kalkıp bir deri bir kemik bırakacak olursanız olmadık bir zafiyetten yatağa düşürebilirsiniz talihsiz kadını. Onun için, herkesin beden yapısına göre bir form olması ve bunu çok da zorlamaması en istenen durumdur.

Herkese güzellik

Geleceğin insanlarında tek tip moda olmayacaktır. Modada çeşitlilik olacaktır. Nasıl insanlar yalnızca gençken çekici olmuyorlar, yaşlıyken de giydiğini yakıştırıp güzel kalabiliyorlarsa, her tipten insanın kendine ait bir güzelliği olacaktır. Windsor Düşesi'nin dediğini söylerler: "Bir kadın asla çok zengin ve çok ince olamaz." Eğer kadın çok zengin olursa, erkekler onu derhal piranalar gibi yer, bitirir. Yine bir kadın çok ince olursa, bu ancak hastalanarak olabilir ve bu hastalığın adına da anoreksi denilir. Üstelik incelmiş kadınlar âdet de göremez olur ve doğurganlığı yani kadınlığı kaybederler.

Onun için inceler güzeldirler belki ama, bıkıp usanmadan her ay yumurtlayacak kadar kadın değildirler! Hiçbir şeyin fazlası, hatta yaşamayı bırakıp yalnızca başarıya odaklanmak bile iyi değildir.

*Karıncalar dev bir dinozor olsaydı, çeşmelerden sel aksaydı, armut ağaçlarından iri kavunlar sallansaydı, zavallılar kahramanca kılıç savursaydı, salılar perşembeler bile cumartesi gibi pazara açılsaydı ve kadınlar durmadan doğursaydı, dünyada aşk için çile çeken kim kalırdı? Çünkü aşk, yoksun kalmaktan do*ğ**ar. Başarmak ama aynı zamanda y***aşamak; zayıflamak ama dozunda bırakmak, doğanın istediğidir. Yoksa bu dünya kıskançtır; ileri giden herkes çelmelenecek, geri kalan herkes desteklenecektir. İmparatorlar bunun için asılır, dilencilere o yüzden para verilir. Herkes bu dünyanın optimumu sevdiğini bilmelidir. Bilmelidir ki yaşamın enerjisi kıttır, doyuracak çok can vardır;* **güç kimseye gereğinden fazla aktarılmayacaktır!** (CBT Sayı: 850)

anormal davranış (abnormal behavior) Belli bir toplumsal bağlamda yaş, cinsiyet ve statüsüne göre kendisinden beklenenin dışında, genel kabule ters düşen bireysel davranış. Bu tür davranışları ve bunların nedenlerini inceleyen disipline **anormal davranış psikolojisi** (psiychology of abnormal behavior) deniyor.

anormal davranış psikolojisi *Bkz.* **anormal davranış.**

anormallik (abnormality) Toplumsal, kültürel ya da bilimsel kabul görmüş **norm**lardan sapan zihinsel, ruhsal ya da davranışsal etkinlikler gösterme;

toplumsal doğruların, toplumsal rolün dışına çıkma; ***normaldışılık.*** **Psikoloji ve psikiyatride** normal kabul edilmiş olandan sapma; uyumsuzluk, hastalık. Bu yaklaşım biçimi birçok belirsizliği ve tartışmayı içinde barındırıyor. Çünkü bu çerçeve ve bağlama göre normallik tanımı da değişiyor. Örneğin, belli bir kültürdeki istatistiksel ortalamayı psikiyatrist değerlendirmede normal kabul ettiğimizde, bu ortalamadan sapan **Einstein**'i, **Picasso**'yu anormal olarak değerlendirmemiz gerekiyor. Bunun yerine ideal bir normallik tanımı yaptığımızda ise çok az sayıda normal insan bulabiliyoruz. İşte bu nedenle son yıllarda anormallik terimi yerine **uyumsuzluk, kişilik bozukluğu, davranış bozukluğu, sapma** gibi terimlerin kullanımı yeğleniyor. *Bkz.* **anomali; normaldışı davranış; ruhsal bozukluk; uyumsuz davranış.**

anormallik psikolojisi *Bkz.* **normaldışı davranışlar psikolojisi.**

ANOVA *Bkz.* **varyans analizi.**

ansal gelişim *Bkz.* **zihinsel gelişim.**

ansal gerçekçilik *Bkz.* **zihinsel gerçekçilik.**

ansal körlük *Bkz.* **zihinsel körlük.**

ansal ölçüm *Bkz.* **zihinsel ölçüm.**

ansal örüntü *Bkz.* **zihinsel örüntü.**

ansal sakatlık *Bkz.* **zihinsel sakatlık.**

ansal yapı *Bkz.* **zihinsel yapı.**

antagonist (antagonist) 1. Bir başka maddenin etkisiyle yarışan ya da o etkiyi ortadan kaldıran bir madde; ayrıca, bir **sinir ilacı**nın etkisini önleyen ilaç, hormon ya da **sinir iletici**; ***hasım.*** Örneğin, **insülin**, kan şekerini düşürüyor; ama glukogan yükseltiyor; bu durumda insülin ve glukogan antagonisttir. **Yarışçı antagonist**, kilide uyan; ama kilidi açamayan bir anahtar gibi, alıcı üzerindeki aynı konumu elinde tutmaya çalışan bir başka antagonistle yarışarak çalışıyor. **Yarışçı olmayan antagonist**, alıcı üzerinde başka bir yere bağlanıyor ve alıcıyı, antagonistin çalışmasını engelleyecek biçimde değiştiriyor. **Geri dönüşsüz antagonist** ise alıcıyı yok ediyor. Doğal maddelerin antagonisti olan birçok ilaç vardır. **Örneğin, nöroleptikler,** dopamin alıcılarının antagonistidir. **2.** Eklem bölgelerinde, bir başka kasın hareketine karşıt hareket sağlayan bir kas.

antideprasan (antidepressant) **Genelde depresyon** tedavisinde kullanılan **psikoaktif ilaçların ortak adı**. Bu tür ilaçlar, **kaygı** ve **panik bozuklukları**nın tedavisinde olduğu kadar, kimi zaman **nöropati**k ağrıyı gidermede yardımcı bir ağrı kesici olarak da kullanılıyor. Etkisi yavaş yavaş ortaya çıkan bu ilaçların üç haftalık bir kullanım sonrasında bir düzelme olmaması durumunda, bu tedavinin o kişi üzerinde etkisiz olduğu kararına varılıyor. Antidepresanların sedasyon, ağızda kuruluk, görme sorunları gibi yan etkileri görülebiliyor.

antijen (antigen) Virüs gibi, vücudun bağışıklık tepkisini uyaran moleküler bir protein. Bağışıklık sisteminin antikor üretmesini tetikleyen herhangi bir madde, daha çok enfeksiyon yaratan ya da zehirli maddeler için kullanılıyor. *Bkz.* **antikor; bağışıklık sistemi.**

antikor (antibody) Vücuda giren ve hastalıklara yol açabilecek yabancı maddelerin zararsız duruma getirilmesini sa**ğlayan savunma maddeleri. Bu beyaz kan hücrelerini** yabancı maddelere karşı vücut **üretiyor** ve bunlar, bağışıklık sisteminde yabancı mikroorganizmaları tanıyarak yok ediyor.

antipsikotik maddeler (antipsychotic agent) Psikozların tedavisinde kullanılan ve düşünce bozukluklarını hafifletme etkisi olan **nöroleptik** ilaçlar. Bu ilaçların kimyasal yapıları çok çeşitlidir. Ancak, farmakolojik açıdan benzer bir yapıya sahip oldukları için şizofrenik, paranoid, **şizoaktif** ve başka psikotik bozuklukların akut, sabuklama, bunama, manik durumlarının (lityum tedavisi uygulaması **sırasında) tedavisi, tourette** hastalık tablosunda görülen hareket bozukluklarının denetlenmesi, ağır bulantı ve kusma belirtilerinin hafifletilmesi gibi çeşitli rahatsızlıklarda kullanılıyor. Antipsikotik maddeler, dopamin, histamin, adrenerjik alıcılar ve serotonin alıcısı gibi çeşitli alıcılara bağlanıyorlar. Heyecanın (**çırpıntının**), halüsinasyonların ve yıkıcı davranışların azalması ve öbür düşünce bozukluklarının düzelmesi, belirtisel etkilerindendir. Yan etkileri ise merkez sinir sisteminde konuşma ve hareketleri etkileyen değişmelere; kan, deri, karaciğer ve gözlerde çeşitli tepkilere yol açabiliyor. O nedenle kan ve karaciğer işlevlerinin dönemsel olarak izlenmesi gerekiyor.

antisosyal davranış (antisocial behavior) Geleneklere, toplumda benimsenen standartlara ve ahlak ilkelerine ters düşen davranışlar; ***toplum karşıtı davranış.*** Başkalarının kişiliğine ya da malına karşı kayıtsızlık, **suç**

davranışları, sahtecilik, istismar, bu tür davranışlardır. **DSM-IV** çocukluk ve ergenlik toplum karşıtı davranışları, **toplum karşıtı kişilik bozukluğu**ndan farklı olarak "klinik dikkat gerektiren diğer durumlar" olarak tanımlanmıştır. *Bkz*. **asosyal; toplumdışı kişilik.**

antisosyal karakter *Bkz*. **toplum karşıtı kişilik.**

antisosyal kişilik bozukluğu *Bkz*. **toplum karşıtı kişilik bozukluğu.**

antropolog (anthropolog) **Antropoloji** ile uğraşmayı kendisine iş edinmiş olan kişi.

antropoloji (anthropology) İnsanı, insan türünün evrimini, tarihsel ve kültürel gelişimini ve ırkları kendi doğal yaşam çevrelerinde hem bedensel (biyolojik) hem de kültürel özellikleri açısından inceleyen bilim dalı; ***insanbilim.*** Antropolojinin genelde insanı öbür insanlar ve çevresiyle ilişkileri yönünden inceleyen dalına **kültürel** (toplumsal) **antropoloji;** insanın bedensel özelliklerini inceleyen dalına **biyolojik** (fiziksel) **antropoloji**; insanların içinde yaşadıkları coğrafi koşullar ile biyolojik yapıları arasındaki ilişkileri konu edinen dalına **fiziksel antropoloji**: toplulukların toplumsal yapılarını inceleyen dalına **sosyal antropoloji** deniyor. Değişik ırklarla ilgili anatomik bilgilerin bir araya getirilip sınıflandırılması ile uğraşan disipline ise **antropometri (**anthropometry) adı veriliyor. *Bkz.* **davranış bilimleri.**

antropometri *Bkz.* **antropoloji.**

apraksi (apraxia) Çoğunlukla, felç ya da duygu yitimi içermeyen beyin lezyonlarından kaynaklanan ve araba kullanmak, giyinmek gibi beceri gerektiren ya da planlı, ardışık aşamalardan oluşan bir hareketler dizisini yapma yetisinden yoksunluk olarak tanımlanan bir bozukluklar sınıfı. Bu belirtileri gösteren kişinin genellikle anlama, kavrama yetisi kadar kas gücü, duyarlığı, genel eşgüdümü de yerindedir. Toplumsal alanda, dil ya da hareket alanında ortaya çıkabilen bu bozukluk, bir tür işlem hatası olarak değerlendiriliyor. Belirtinin yapısına bağlı olarak bu terim, örneğin **akinetik, amnezik, kurgulama, ideokinetik, ideomotor, motor, düşünsel** gibi sıfatlar alıyor.

aptal *Bkz.* **budala.**

aracı değişken (mediating variable) Bağımlı-bağımsız değişken ilişkisini şu ya da bu yönde etkileyen üçüncü bir değişken. Bir değişkenin aracı değişken olabilmesi için şu **ölçütler**e uygun olması gerekiyor: **(1)**

Bağımsız değişken düzeyindeki değişmeler, öngörülen aracı değişkendeki değişmeleri anlamlı düzeyde açıklamalıdır. **(2)** Aracı değişkendeki değişmeler, bağımlı değişkendeki değişmeleri anlamlı düzeyde açıklamalıdır. **(3)** Bağımsız değişken-aracı değişken ilişkisi ile açıklanan farklılık devre dışı bırakıldığında bağımsız-bağımlı değişkenler arasında daha önce gözlemlenen anlamlı ilişki kaybolmalı ya da anlamlı ölçüde zayıflamalıdır. *Bkz.* **ara değişken.**

ara cinsellik (intersexuality) **İki cinse özgü ikincil; kimi kez de birincil cinsel özelliklerin** bir kişide bulunması. Bunların dış görünümleriyle iç cinsel yapıları birbirinden farklıdır. Bu durum erkenden saptanıp, çocuğun, ağır basan cinsi yönünde yetiştirilmesi; gereken olgunluğa geldiğinde de tedavi görmesi gerekiyor. Ruhsal-cinsel özdeşleşmenin tamamlandığı 3-4 yaşlarında, önce durum saptanmalı, çocuğun ruhsal-cinsel gelişimi o yönde desteklenerek, çocuk, cinsel kimlik bunalımından kurtarılmalıdır. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((3) Üretken Dönem).**

araç gereçleri kullanma *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((4) Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygularının Gelişimi).**

araçsalcılık (instrumentalism) **J. Dewey**'nin, düşüncelerin eylemin birer aracı olduğu ve doğruluklarının, eylemdeki yararlılıklarına bağlı olduğu öğretisi. *Bkz.* **pragmatizm.**

araçsal koşullama (instrumental conditioning) **Deneme yanılma**yla öğrenme. Deneysel durumlarda belirli bir uyaranın ortaya çıkardığı sonuç, ödül niteliğindeki başka bir uyaran karşısında ortaya çıktığında, canlının ilk uyaran karşısında aynı tepkiyi gösterme olasılığının güç kazanması. Aynı durum, ödül yerine cezalandırıcı bir uyaran için de söz konusudur. Ödül, davranışın yinelenme olasılığını artırıyor; **ceza** ya da ödülsüzlük ise bu olasılığı azaltıyor. Bu öğrenme biçiminde davranış, yiyecek alma, şoktan kaçınma gibi hedefe yönelik bir araç olduğu için, bu tür öğrenmelere **araçsal öğrenme** deniliyor (*Bkz.* **klasik koşullama**). Sıklıkla işlemsel koşullama ile eşanlamlı olarak kullanılsa da bu ikisi arasında belli ayırtılar vardır. Araçsal koşullamada organizma, yalnızca tam hedeflenen davranışı gösterdiğinde ödüllendiriliyor ya da cezalandırılıyor. Örneğin, deney hayvanı, yiyecek almak ya da elektrik şokundan kaçınmak için bir mekanizmayı harekete geçiriyor. İşlemsel koşullamada ise böyle bir kısıtlama bulunmuyor. Örneğin, hedef davranışa yaklaşma eğilimi gösteren davranışlar da pekiştirilebiliyor. **Ardışık yakınsama** böyledir.

Bu nedenle araçsal koşullama, işlemsel koşullamanın özel bir türü olarak görülebilir. *Bkz.* **koşullama.**

araçsal öğrenme (instrumental learning) Deneğin, amaca yönelik yolunu kısaltan ve kolaylaştıran tepkileri öğrenmesi. *Bkz.* **bilişsel yaklaşım; klasik koşullama.**

araçsal saldırganlık *Bkz.* **saldırganlık.**

ara değişken (intervening variable) **1.** Araştırmanın tasarım aşamasında gözden kaçmış olan ve sonuçları beklenmedik bir biçimde etkileyen bağımsız değişken. Ara değişkenin, kendinden önceki ve sonraki değişkenlerle işlevsel ilişkileri bulunuyor. *Bkz.* **kirletici değişken**. **2.** Uyarıcı ile tepki zamanı arasında organizmada gerçekleştiği düşünülen; ancak, gözlemlenmeyen bir süreç; uyarıcı ile tepki koşullarından soyutlanan ve bu uyarıcı-tepki ilişkisinin dışında anlam taşımayan bir kurgu. **Tolman**, **biliş**leri (cognitions'u) ara değişken olarak niteliyor. *Bkz.* **aracı değişken; değişken.**

aralıklı çalışma (distributed practice) Öğrenme çalışmalarının arasına dinlenme ya da başka etkinlik aralıklarının konulduğu bir öğrenme tekniği; ***aralıklı öğrenme.*** Bu yolla öğrenme çalışmalarının, **blok çalışma**dan daha verimli olduğuna ilişkin bulgular vardır. *Bkz.* **aralıksız çalışma.**

aralıklı denge (punctuated equilibrium) **Niles Eldredge** ve **Stephen Gould**'un geliştirdiği bir evrim modeli. Buna göre evrim, **Darwin modeli**ndeki gibi kesintisiz, yavaş ve giderek (tedrici olarak) gerçekleşmiyor; uzun süreli duraklama dönemlerinden sonra, elverişli çevre koşullarıyla etkinleşen, bir oranda (nisbeten) hızlı sıçramalarla gerçekleşiyor. *Bkz.* **DARWİN, Charles.**

aralıklı kayıt *Bkz.* **veri toplama teknikleri.**

aralıklı öğrenme *Bkz.* **aralıklı çalışma; aralıklı ya da toplu öğrenme; aralıksız çalışma.**

aralıklı ölçek *Bkz.* **ölçekler.**

aralıklı pekiştirme (intermittent reinforcement) **İşlemsel koşullamada** kesintili bir pekiştirme yapısı. Bu düzende istenen davranış, arada bir pekiştiriliyor. Böyle pekiştirmeler, sönmeye daha dirençli tepkilerin oluşmasını sağlıyor. Piyango büyük ikramiyesi, buna iyi bir örnektir. *Bkz.* **değişken aralıklı pekiştirme düzeni**; **değişken oranlı pekiştirme**

düzeni; **oransal** (kısmi) **pekiştirme etkisi**; **sabit aralıklı pekiştirme düzeni**;

aralıklı pekiştirme düzeni (interyal schdules of rein forcement) Hedeflenen tepkinin alınmasının üzerinden belli bir süre geçtikten sonra pekiştirecin verildiği bir pekiştirme düzeni. Bu belli süreden önce gerçekleşen tepkiler pekiştirilmiyor. Bu düzen, değişmez aralıklı ya da değişken aralıklı olabiliyor. Genellikle **oranlı pekiştirme düzenleri**ne göre etkisi daha zayıftır. *Bkz.* **ayırt etme; sönümleme.**

aralıklı taşkınlık bozukluğu *Bkz.* **taşkınlık.**

aralıklı ya da toplu öğrenme (spacet or masst learning) Programlı ve düzenli aralıklarla çalışarak öğrenmeye **aralıklı öğrenme;** örneğin, bütün bir yıl dersine bakmayıp sınav öncesindeki dar zamanda ve sıkışık bir çalışmayla gerçekleştirilmeye çalışılan öğrenmeye de **toplu öğrenme** deniyor. İki öğrenme biçiminin de üstün ve zayıf yanları bulunuyor. Kısa sürede toplu çalışma yararlı olsa da uzun sürede düzenli aralıklarla yapılan çalışma, daha kalıcı bir öğrenme sağlıyor. Bilgisayarda yazı yazmayı öğrenmek gibi pek çok devimsel becerilerin öğrenilmesinde aralıklı çalışma, en iyi yöntemdir. **Akıl yürütme** ve **sorun çözme** işlemlerinde ise toplu çalışma daha yararlı oluyor. Aralarında bağlar olan konularda da toplu çalışma, aralıklı çalışmadan daha başarılı sonuçlar veriyor. *Bkz.* bütün olarak ya da parçalara bölerek öğrenme**; öğrenme.**

aralıklı yineleme yöntemi *Bkz.* **aralıklı ya da toplu öğrenme.**

aralıksız çalışma (massed practice) Öğrenilecek konu ya da davranışı, aralıksız yinelemelerle tek ders biçiminde öğrenmeye çalışma; ***blok çalışma, aralıksız öğrenme.*** Araştırmalar, bu yöntemin aralıklı çalışmadan daha az etkili olduğunu gösteriyor. *Bkz.* **aralıklı çalışma; aralıklı ya da toplu öğrenme.**

aralıksız öğrenme *Bkz.* **aralıklı ya da toplu öğrenme; aralıksız çalışma.**

araştırıcı davranış (exploratory behavior) **1.** Araştırıcıyı, çevresinin uyarıcı yeni bölüm ve bölgelerine sürükleyen davranış dizisi. **2.** Belirli bir durumun özelliklerini tümüyle gözden geçirdikten sonra, o durumla ilişkili başka durumları da kavramsal olarak inceleme.

araştırma (research) Genelleştirilebilen bilgi üretmek ya da üretilmiş olan bilgiye katkıda bulunmak amacıyla sistemli gözlemler, deneyler yapma; belgeleri, yayınları inceleme ve bunların sonucunda toplanan verileri

bilimsel yöntemlerle çözümleme. *Bkz.* **araştırma ahlakı; araştırmacı; araştırma deseni; araştırma paradigması; araştırma soruşturma yoluyla öğretme; araştırma yöntemleri**.

araştırma ahlakı (research ethics) Amaçlarını gerçekleştirmek için bilimsel araştırma yapan kişilerin her türlü yöntem ve aracı kullanmalarına izin vermeyen bilgi toplama, toplanan bilgileri yorumlama ve kullanma sırasında uymak zorunda oldukları ahlak kurallarının tümü. Örneğin, deneysel araştırmalarda kişilerle ilgili bilgilerin mahremiyeti korunuyor. İnsanlığa zarar verdiği kesin olarak bilinmesine karşın yalnızca para kazanmak için araştırma yapılması uygun bulunmuyor. Başkalarına ait görüş ya da buluşların kendininmiş gibi gösterilmemesi gerekiyor. *Bkz.* **araştırma.**

araştırmacı (researcher) Araştırma yapma yeterliği olan, bilimsel araştırma yapan, bunu iş edinmiş olan kişi.

araştırma deseni (research design) Belli bir sorunu çözmek için gerekli **strateji**nin belirlenmesi; örneklem seçimi, uygulama yapılması, **veri**lerin toplanması ve kaydedilmesi; bu verilerin işlenmesi, çözümlenmesi ve yorumu ile sonuçların **literatür**e kazandırılması demek olan bir araştırma çalışmasının başından sonuna dek düzenli bir biçimde yapılan planı.

araştırma paradigması *Bkz.* yöntembilim.

araştırma soruşturma yoluyla öğretme (learning through research and investigation) Aşağıda sıralanan yedi ilkeye uyularak kullanılan öğretme stratejisi. **Stratejiler: (1) Hedefler, uygulama düzeyinde ve daha yukarı düzeyde belirleniyor.** Hedeflerin duyuşsal alanda örgütleme ve kişiliği; devinişsel alanda bütün basamakları; davranışlarda ise ilkelere uyma, karar verme, sorun çözme, yapıp gösterme gibi özellikleri kapsamasına dikkat ediliyor. (**2) Toplumsal olgularla ilgili bir sorun çözülecek ya da karar verme süreci yaşanacaksa öğretmen, toplumsal olgularla ilgili üç sorunu öğrenci sayısı kadar çoğaltıp ders sırasında öğrencilere sırasıyla dağıtıyor** (tahtaya yazıyor; slaytla, filmle, oyunla öğrencilere sunuyor) **ve belli bir süre vererek bunlardan birini onlara okutuyor**. Öğrenciler sorunu okurken öğretmen, karar vermede ya da sorun çözmede izlenecek basamakları tahtaya yazıyor; bunları ders boyunca silmiyor. Sınıfta deney yapılacak, harita çizilecekse gerekli araç gereçleri kendisi ve öğrenciler sınıfa getiriyorlar. Öğretmen, getirdiklerini herkesin görebileceği bir yere koyuyor. Öğrenciler bunlardan gerekli olanları alıp

kullanıyor. Sonra deneyin ve haritanın işlem basamaklarını tahtaya yazıyor (asıyor, gösteriyor) ve bunları ders boyunca orada bulunduruyor. **(3) Derste sorun** çözme ya da bilimsel yöntem kullanılacaksa yukarıdaki işlemlerden sonra öğretmen sırasıyla "Bu problemde verilenler nelerdir? İstenilenler nelerdir? Bu problem nasıl çözülür? **(denenceler nelerdir?)"gibi sorular**ı sınıfa soruyor**; onlardan gerekçeli yanıtlar al**ıyor**.** Bu yanıtların doğru olup olmadığını öğrencilere tartıştırıyor, doğru bulununca pekiştireç veriyor. Doğru bulunamadığında ipucu veriyor; yine bulunamazsa benzer bir sorunun nasıl çözüldüğünü işlem basamaklarına göre yapıp gösteriyor. Daha sonra öğrencileri soruna döndürüp onu çözmelerini sağlıyor. Öğ**renme-Öğretme Ortamında Öğretmen ve Ö**ğrenci**lerin, Sorun** Çözme Sürecinde **Kullanacakları Zaman, Aşamalı Olarak İzleyecekleri Basamaklar: (a) Başlangıç aşaması:** Sorunun farkına varılıyor (Sorunun ne olduğu, nelerin verildiği, nelerin istendiği ve benzerleri söyleniyor, yazılıyor. **(b) Veri toplama aşaması:** Öğrenci, ilgili kaynakları okuyarak, tarayıp özetleyerek sorunla ilgili bilgi topluyor. **(c) Denence kurma aşaması:** "Türkiye'de fazla nüfus artışının nedenlerinden biri, bebek doğumlarının yüksek oranda olmasıdır." biçiminde, sorunun çözümüyle ilgili denenceler kuruyor. **(ç) Denenceyi doğrulama aşaması:** Denenceler test ediliyor, deneniyor, çözümler işe koşuluyor. **(d) Sonuca ulaşma aşaması:** Verilerle kanıtlanmış denenceler elde tutuluyor; kanıtlanmamış olanlar, ya onarılıyor ya da atılıyor. Öğrenme-Öğretme Ortamında Öğretmen ve Öğrencinin Karar Verme Sürecini Kullanacakları Zaman, Aşamalı **Olarak İzleyecekleri Basamaklar: (a) Sorun'un farkına varma. (b) Sorunu tanımlama:** Sorunun ne olduğu, ne olmadığı ve sınırları belirleniyor. **(c) Seçenekleri belirleme:** Hangi çözümlerin, nasıl kullanılacağı ve getireceği sorunların neler olduğu tek tek saptanıyor. Örneğin, park yapılsın; arsa olarak satılsın; dinlenme merkezi olsun**.** **(ç) Seçeneklerin her birini değerlendirme:** Eğer park yapılırsa çocuklar oynayacak, insanlar dinlenecek, çevre yeşillenecek; ama kimi insanlar evsiz kalacak. **(d) Bir planı uygulama:** Verilen kararlardan biri uygulamaya konuluyor; "Park yapılsın." gibi. **(e) Park yapılınca öbür seçeneklere göre kişisel, toplumsal ve doğal olarak daha yararlı ne gibi sonuçlar elde edildi?** Bu basamakta bunlar saptanıyor. (**4) Bir araştırma, gözlem, deney yapılacak; harita çizilecekse öğretmen, bunların nasıl yapılaca**ğını öğrencilerle tartışarak ba**samak basamak belirliyor ve bu basamakları**

tahtaya yazıyor; öğrenciler başaramadığında öğretmen ipucu veriyor. Doğru yapan öğrenciye ya da kümeye pekiştireç veriyor; tahtaya kaldırıp nasıl yaptığını göstermesini sağlıyor. Doğru yapılanlar üzerinde tartışma açıyor. **(5) Öğretmen, bu stratejide yol gösterici, yardım edici; problem çözülemediğinde bir başka örnek problem üzerinde yapıp gösterici oluyor.** Araştırma, inceleme, deney ve gözlemi öğrenci yapıyor; öğrenci doğrudan işin içine giriyor. Öğretmen, yapamayan öğrencinin elinden işi alıp kendisi yapmaya asla kalkmıyor. **(6) Bu stratejiyle ders işleyebilmesi için öğrenciye, önkoşul olan bilgi ve kavrama düzeyindeki hedef davranışlar kazandırılıyor.** Onlar kazandırılmadan bu strateji kullanılmıyor. **(7) Bu stratejide bilgi-işlem ve güdüsel tasarım kuramları; örnek olay, gösterip yaptırma yöntemleri ve workshop, soru-yanıt, beyin fırtınası, karar verme, sorun çözme, gösterme, yaptırma, rol yapma, dramatizasyon, yaratıcı drama, deney, gözlem gibi teknikler eğitim ortamında kullanılıyor.** Araştırma soruşturma stratejisinin kullanımı sırasında önce dersle ilgili **temel kavramlar** belirleniyor. Öğrencilerin bu kavramlarla ilgili bilgilerini ortaya koymaları, önkoşul olarak isteniyor. Kazandırılacak hedef davranışlarla ilgili olumlu-olumsuz örnekler oluşturmaları ve bunlar üzerinde tartışmaları öğrencilerden isteniyor. Örneklerle ilgili değişik durumlar, tümevarımsal bir düzenle ortaya konuluyor. Ortaya çıkan eksikler, yanlışlar, öğrencilerce düzeltiliyor ve karşıt örnekler oluşturuluyor. Gerçekleştirilmesi zor olan konular için olası kurgusal durumlar düşünülüp sunuluyor. Öğrenciler, tartışarak bu durumlarla ilgili çözümleri yapıyor, denenceleri kuruyor ve test ediyorlar. Test sonuçlarına göre denenceleri kabul ya da reddediyor; gerekiyorsa yeni denenceler kuruyorlar. Böylece çelişkiler görülüyor, öğrencinin kafasından yanlışlar siliniyor ve doğrunun ortaya çıkması sağlanıyor. *Bkz.* **araştırma;** öğrenme-öğretme yaklaşımları.

araştırma yöntemleri (research methods) **Bilimsel bilgi**ye temel oluşturacak **veri** toplamada kullanılan niceliksel ya da niteliksel **bilgi sonuçlarını değerlendirme, toplama yöntemleri**. *Bkz.* **bilimsel araştırma; öğrenme-öğretme yaklaşımları.**

ara vermeden öğrenme *Bkz.* **aralıklı ya da toplu öğrenme; aralıksız çalışma; öğrenme stratejisi.**

araya girme hataları (intrusion errors) Bir **bellek testi**nin anımsama bölümünde kişinin özgün listede olmayan şeyleri anımsaması. *Bkz.* **direnmeli yineleme hataları; ipuçlu anımsama;** özgür anımsama.

araz *Bkz.* **belirti.**

ardışık alıştırma yöntemi (succes practice method) Öğrenmede geçiş (aktarım) olgusunu belirlemek amacıyla kullanılan bir yöntem. Örneğin, bir grubun, B konusunu öğrendikten sonra C konusunu öğrenmesi için geçen süre, B konusunu öğrenmeden C konusunu öğrenen başka bir grubun öğrenme süresinden çıkarılıyor. Aradaki fark, B'den C'ye öğrenme geçişi olup olmadığını ortaya koyuyor.

ardışık bellek (seguential memory) Telefon numaraları gibi bilgileri, belli bir sıraya göre anımsamayı sağlayan bellek.

ardışık desenler (sequential designs) **Gelişim psikolojisinde** kullanılan ve **birleştirilmiş-kesitsel model** diye adlandırılan araştırma yöntemi. *Bkz.* **enlemesine kesitsel yöntem**; **boylamsal yöntem**.

ardışık yakınsama (successive approximation) İşlemsel koşullamada normal koşullarda beklenmeyen bir davranış öğretilirken, hedef davranışa her yaklaşımın pekiştirilmesiyle yaklaşılan bir **biçimlendirme tekniği.** Seçici olan bu pekiştirmenin ölçütü her adımda yükseltiliyor. Örneğin, hedef, hayvanın belli bir noktaya gitmesi ise önce o yöne döndüğü için; daha sonra bir adım attığı için ve benzeri pekiştiriliyor. Bu yolla **hedef davranış** gerçekleşinceye dek her adımda hayvanın yalnızca en uygun davranışı pekiştiriliyor. *Bkz.* **deneme-yanılma ile öğrenme.**

argınlık (asthenia) Güçsüzlük, bitkinlik durumu; özellikle sinir sistemindeki ya da iskelet kaslarındaki zayıflık; ***asteni.*** Bugünkü **süreğen yorgunluk sendromu** ve benzeri bozukluklar, 20. yüzyıl başlarında asteni olarak adlandırılmıştı.

argo (jargon) Dar bir toplumsal alt grubun kullandığı sözcük ya da deyim; ***jargon.*** Belli davranış biçimleri ya da eylemleri anlatmak üzere geliştirilmiş, genellikle sözlü dilde kullanılan kaba sözcük, deyim ya da sözcük grubu.

argüman (argument) **1.** Akılsal kanıtlarla, tartışmalarla oluşturulan bir usa vurma biçimi. **2.** Bir başka anlatımı (sonucu) desteklemek için sunulan bir dizi anlatım (önerme). Argümanlar, **tümevarım** ya da **tümdengelim**

biçiminde oluyor. **3.** Bir yazının, kitabın, söylemin konusu, içeriği. **4.** Bir işlevin değerinin bağımlı olduğu **bağımlı değişken.**

arı anlam *Bkz.* **anlam; sözlü düşünme.**

arınma (catharsis) **1. Psikanalize göre**, kişinin ruhsal sorunlarının bilinçdışı nedenlerine ilişkin içgözlem gerçekleştirmesi, bastırılmış duygu ve düşüncelerinin bilince çıkarılması ile kaygı, gerilim, saldırganlık gibi duygularının boşalması ve bu yolla belirtilerin hafiflemesi; ***boşalım.*** Bu etki, hastanın uygun bir duygusal tepki eşliğinde geçmiş yaşantılarından, sorunlarından söz etmesiyle de sağlanabiliyor. İki durum için de **ölçüt,** kişinin o duyguları duyumsayıp yaşamasıdır. **2.** Bastırılıp biriktirilen duygu ve enerjilerin doğrudan ya da dolaylı (simgesel) yolla boşaltılmasının bir t**ür süpap görevi yaptığı görüşü. Örneğin, saldırganlık davranışlarının yoğunluğunun ve sıklığının bu yolla azaldığı ileri sürülüyor.**

arınma sağaltımı *Bkz.* **arınma tedavisi.**

arınma tedavisi (cathartic therapy) **Freud psikanalizine göre,** hastalıklı ve bastırılmış duyguların, uygun bir biçimde dışarı vurulmasını sağlayan; olayları su yüzüne çıkararak bunlara bağlı belirtilerin ortadan kaldırılmasını öngören tedavi yöntemi; ***katarsis terapisi, arınma sağaltımı.*** Başlangıçta, bastırılmış duyguların ortaya çıkarılmasının kendi içinde iyileştirici olduğu düşünülüyorduysa da daha sonra Freud, bunun yeterli olmadığı gerekçesiyle bu y**öntemi tümüyle bıraktı. Başlangıçta da çok eleştirilmesine karşın bu yöntem, özellikle aşırı denetimli, duygularını fazla bastırmış olan hastalara uygulandı.**

arınma terapisi *Bkz.* **arınma tedavisi.**

aritmetik ortalama (arithmetic mean) Bir diziyi oluşturan **sayısal değerler toplamı**nın, o dizideki **değerler sayısı**na bölünmesiyle elde edilen sonuç.

arka beyin (hindbrain) Beynin; omuriliğin kafatası içine girdiği ve medullayı, ablogatayı, beyinciği, köprüyü (pons'u) içeren en alt bölümü. Kan basıncını, nabzı, solunumu ve öbür yaşamsal işlevleri, arka beyin denetliyor. *Bkz.* **beyin.**

arkadaşlık (friendship) Çocuk ya da yetişkinlerde **akrabalık** ya da **hısımlık** bağı olmadan gerçekleşen karşılıklı gönüllü sorumluluğa dayalı ilişki biçimi. *Bkz.* **akrabalık.**

arkadaşça aşk *Bkz.* **aşk.**

arkadaşlık gereksinimi (affiliative need) Birlikte çalışmak, arkadaşlık ya da cinsel amaçlar için başka kişilerle ilişki kurma isteği.

arka lop *Bkz.* **hipofiz bezi.**

arkeoloji (archaology) Tarihöncesinden ve eski çağlardan kalma yapıtları özellikle tarih ve sanat değeri yönünden inceleyen; bunların yer altında kalmış olanlarını kazılarla araştıran ve ortaya çıkaran bilim; ***kazıbilim.***

arketip *Bkz.* **analitik psikoloji; ilkörnek.**

armağan (gift) **1.** Bir kişiye, sevindirmek, mutlu etmek için karşılıksız verilen şey; ***hediye.*** **2.** Bilim, yazın, sanat ve benzeri alanlarda açılan yarışmalarda, özenle yapılan incelemeden sonra kazananlara verilen değerli şey; ***mükâfat, ödül.***

armoni *Bkz.* **uyumbilim.**

arşiv (archives) Belgelerin ve belge değeri taşıyan şeylerin saklandığı, korunduğu ve yararlanmaya sunulduğu yer; ***belgelik.***

arşiv araştırması (archival research) Araştırmacının, var olan belgeleri ya da günlükler, mektuplar, romanlar, magazin ve gazeteler ya da çeşitli kurumların kayıtları, istatistikler gibi arşiv belgelerini irdeleyerek veri topladığı düzenli bir gözlem biçimi; ***belgelik araştırması.*** Arşiv araştırması, sosyal psikolojide en az kullanılan; ancak daha sıklıkla ve etkin biçimde kullanılmasında yarar olan bir yöntemdir.

art imge (after image) Dış uyaran ortadan kalktıktan sonra da görsel imgenin sürmesi.

art kafa lopları (accipital lobe) Görsel bilgilerin işlenmesinde önemli bir etken olan beynin arka bölümü. Bu bölge zedelendiğinde görme kusurları beliriyor. *Bkz.* **arka beyin; beyin kabuğu; beyin lopları.**

arzu *Bkz.* **dürtü; istek.**

arzu doyurma *Bkz.* **istek giderme**.

Asch uydumculuk deneyi (Asch conformity experiment) **Uydumculuk** davranışlarının incelenmesinde **Solomon Asch**'ın kullandığı ve psikolojide klasikleşen bir deney. Bu deneyde gerçekte araştırmacının işbirlikçileri olan bir grup kişinin arasına, deneyin gerçek amacından habersiz olan denekler alınıyor. Bunların belli konularda; örneğin, hangi dairenin daha büyük olduğu konusunda bir yargıya varmaları isteniyor. Bu arada araştırmacıyla işbirliği yapmış olan kişilerin tümü, yanlış seçenek

konusunda yüksek sesle aynı görüşte direnerek; örneğin, gerçekte kısa olan çizginin daha uzun; küçük olan şeklin daha büyük olduğunu söyleyerek, deneğin yanıtını etkilemeye çalışıyorlar. Bu doğrultudaki birçok araştırma, kamuoyunun, kişilerin yargısı üzerinde son derece etkili olduğunu göstermiştir.

aseksüel (asexuak) **1.** Cinsel üremeden yoksun; bitkisel üreme (eşeysiz üreme). **2.** Cinsel duyguları, istekleri, ilgileri ya da özellikleri olmayan.

asenkron gelişim (asynehronous development) Bedensel, bilişsel (zihinsel) ve duygusal gelişim oranlarının farklılığı. Yetenekli çocukların, örneğin biyolojik yaşı 13; zekâ yaşı 18; duygusal yaşı da 10 olabiliyor. Bu oransızlık, 13 yaş dolayında en yüksek düzeye ulaşıyor. Örnekteki gibi aşırı farklılıklar, kimi uzmanların yetenekli olmayı asenkron bir gelişim olarak tanımlamalarına yol açmıştır. Bu durumda yetenekli çocuğa, yaşına uygun davranması söylendiğinde çocuk, “Hangi yaşıma göre davranayım?” diye sorabiliyor.

asetilkolin (acetylcholine) Vücutta en çok bulunan ve **parasempatik sinir sistemi**nce denetlenen bir sinir iletici; ***sinir ileticileri.*** Bu kimyasal iletici, sinir hücrelerinde ve sinirlerle kasların birleşme noktalarında bulunuyor. Karın, mesane, karaciğer, ter bezleri, kan damarları, kalp ve benzerlerini **nörotransmiter** denetliyor. Asetilkolin ise öğrenme ve bellek süreçlerinde, ruh durumu ve uyku üzerinde, devimsel davranışlarda etkili oluyor. Asetilkolin düzeyinin düşüklüğü, yoğunlaşmanın eksilmesine, unutkanlığa ve uykunun hafiflemesine yol açabiliyor. **Dopamin** ve **asetilkolin düzeyleri arasında dengersizlik olması durumunda Parkinson hastalığı** belirtileri görülebiliyor. **Alzheimer hastalığı** bulunan kişilerin beyinlerinde asetilkolin miktarının büyük ölçüde azaldığı saptanmıştır. Bu eksikliği giderici ilaçlar, Alzheimer hastalığının tedavisinde de kullanılıyor.

asimilasyon (assimilation) **1. Biliş psikolojisine göre**, yeni bilgileri (algıları), var olan bilişsel yapılarla tutarlı duruma getirecek biçimde, eski deneyimlerin (şemaların) ışığında yorumlayarak var olan yapıyla bütünleştirme biçimindeki bilişsel süreç; ***bileme,*** **özümleme.** *Bkz.* **kültürel uyum. 2. Bellek araştırmalarında**, bir bellek izinin bilinen ve yaygın olan bir şey yönünde çarpıtılması. *Bkz.* **törpüleme**; **bileme**. **3. Piaget’nin bilişsel gelişim kuramına göre**, çocuğun yeni bilgileri, var olan bilgi dağarcığında anlamlı kılacak biçimde dönüştürmesi. Çocuk,

yeni bilgiyi, var olan bilgilerinden yararlanarak anlamaya çalışıyor. Örneğin, **şimdiye dek** karşılaştığı nesneleri tutan ya da ağzına götüren bebek, yeni bir nesneyle (bilgiyle) karşılaştığında, söz konusu nesneyi de öbür nesnelerle aynı biçimde tutuyor ya da ağzına götürüyor. Birlikte ele alınınca, asimilasyon ve uyuşum (accommodation), çocuğun kendi çevresinde yaşamını sürdürmek için, kuşaklar boyu gerçekleştirdiği değişiklik anlamındaki **uyum**u (adaptasyonu) oluşturuyor. *Bkz*. **denge kurma**. **4. Sosyal psikolojide** bir bireyin ya da bir etnik grubun kendi düşünce yapısından, kültüründen, değer yargılarından vazgeçerek, başka bir toplumsal, dinsel ya da ulusal grubun kültürünü, değer yargılarını ve düşünce yapısını benimsemesi; ***benzeşme***. Bu vazgeçme ve egemen kültürü benimseme, başka bir ülkeye göç eden birisinde olabileceği gibi kendi istenci ile ya da kölelik dönemi Amerikasında zencilerin köleleştirilerek Amerika kültürüne sokulması gibi zorla da olabiliyor. **5.** Dördüncü anlamla yakından ilişkili olmakla birlikte, daha özel bir anlamda grup üyelerinin zamanla, giderek birbirine daha çok benzemesi; ***benzeşme*.**

askerlik psikolojisi (military psychology) Silahlı kuvvetlere alınacak kişilerin seçim, yetiştirilme ve görevlendirilmesinde; barış ve savaş sırasında ordunun içgücünün sağlam tutulmasında uyulması gereken psikolojik ilke ve yöntemleri inceleyen psikoloji kolu; ***askerlik ruhbilimi.***

askerlik ruhbilimi *Bkz.* **askerlik psikolojisi.**

Asklepion Eski Yunan ve Roma'da Hekimlik Tanrısı **Asklepios**'a adanan tapınağa ve başka yapılar grubuna verilen ad. Asklepionlar, genellikle sağlık merkezi olarak kullanılmıştır. Bunların en iyi korunmuş örneklerinden biri Pergamon (Bergama) Asklepionu'dur. Atina, Kos (İstanköy) ve Epidauros asklepionları da önemli merkezlerdir. Buralarda hastalıklara **kâhinlik (önbili) yoluyla çare bulunuyordu. Bunun yanı sıra yörenin şifalı suları gibi sağlığı destekleyici özelliklerinden yararlanılıyor; uyku kürü** ve **rüya yorumu** gibi tedavi yöntemleri de uygulanıyordu. Kos Asklepionu'nda, ünlü tıp adamı **Hipokrat**, çeşitli deneysel çalışmalar yaptı. Bergama Asklepionu, Pergamon'un güneybatısında bulunan; kente, sütunlu bir cadde ve üstü örtülü bir tören yolu ile bağlanmış olan kutsal alandır. Burası. İ. Ö. 4. yüzyılda, Hekimlik Tanrısı Asklepios'a adanmış kutsal suyun bulunduğu yerde kurulmaya başlandı. Zamanla Helenistik biçimde, bir alanı çevreleyen sütunlu

galerilerle ve çeşitli yapılarla gelişti. İ. S. 2. yüzyılda bir tiyatro ve kitaplığın eklenmesiyle, her yerden gelen hastaların tedavi gördüğü bir dinlenme yerine dönüştü. Asklepionda uygulanan çeşitli tedavi yöntemlerinde çamur banyoları, bitkilerden elde edilen ilaçlar kullanılıyor; hastaların spor ve müzikle uğraşmaları sağlanıyor; gördükleri rüyalar yorumlanarak, telkin yoluyla iyileştirilmelerine çaba gösteriliyordu. Sağlığına kavuşanlar, ayrılırken Asklepios Tapınağı'nı ziyaret ederek oraya, güçleri ölçüsünde para bağışı yapıyorlardı. Adak olarak da çoğunlukla, iyileşen organlarının küçük bir örneğini veriyorlardı. Bergama Asklepionu, zamanında sütunlu galerileri ve anıtsal yapıları dışında, çeşitli yerleri süsleyen heykel ve büstleriyle de oldukça görkemli bir görünümdeyken, Roma Dönemi'nden sonra, Hıristiyanlık sırasında yavaş yavaş önemini yitirdi; zamanla da unutuldu. Bölge, 1928-1932'lerdeki kazı ve onarımlarla ortaya çıkarıldı.

ASKLEPİOS Eski **Yunan ve Roma'da Hekimlik Tanrısı.** Asklepios, şifa, bilgi ve kehanet Tanrısı Apollon ile su perisi (nympha) Koronis'in oğludur. Asklepios, Kentaur (at adam) Kheiron'dan hekimlik sanatını öğrenmiştir. Onun bütün insanları ölümsüz kılacağından korkan Zeus, üstüne yıldırım göndererek onu öldürtür. Asklepios önce kahramanlıkla onurlandırılır; sonra da Tanrı sayılır. Asklepios'un, hastaları rüyasında iyileştirdiğine ya da dertlerine çare önerdiğine inanılmıştır. Bunun için pek çok hasta, onun tapınaklarında uyur. Onuruna birçok yerde şölenler düzenlenir. Asklepios, çoğunlukla oturur durumda, göğsünü açıkta bırakan uzun bir pelerin ve elinde yılanlı bir asa ile betimlenmiştir. Bu asa, hekimliğin gerçek simgesidir.

asosyal (asocial) **1.** Toplumla ya da toplumsal konularla ilişkili olmayan, başkalarından bağımsız olarak gerçekleşen; ***toplumdışı***. Bunun mutlaka toplum, toplumsal değer yargıları, inançlar ve benzerlerine karşıt olması gerekmez. Asosyal kişi, toplumdan uzaklaşıp kendi dünyasına çekiliyor; ancak, toplum karşıtı olmayabiliyor. *Bkz.* **antisosyal. 2.** Toplumsal konulara, sorunlara, geleneklere ve benzerlerine karşı duyarsız, kayıtsız olma.

asosyal şahsiyet *Bkz*. **toplumdışı kişilik**.

Asperger sendromu (Asperger's synrome) Toplumsal etkileşimde kaba ve sürekli bir bozulma ile biliş ve dil gelişiminin normal olmasına karşın toplumsal etkileşimin sürekli bozulması; davranış, ilgi ve etkinliklerin

kısıtlı, yinelemeli ve sterotipik olması ile ortaya çıkan bir gelişim bozukluğu. Naif ve uygunsuz toplumsal yaklaşımlar, dar ve kısıtlı ilgi alanları, devimsel eşgüdümde zayıflama; uzun, yinelemelerle dolu bir konuşma ve sağduyu yoksunluğu, sendromun başlıca belirtileridir. B*kz.* **yaygın gelişim bozukluğu.**

astazi *Bkz*. **ayakta duramama**.

asteni *Bkz*. **argınlık**.

astenik tip *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.**

astım (asthma) Kalıtsal, ruhsal ve alerjik nedenlerle ortaya çıkabilen, soluk alma güçlüğüne ve solunum yetersizliğine neden olan bir bozukluk. Araştırma bulguları, astımlı çocukların tedirgin, saldırgan, özgüvensiz ve aşırı kaygılı olduklarını gösteriyor. Bu çocukların annelerinin ise, çok kez egemen, çocuklarına aşırı düşkün ve baskıcı, kızgınlıklarını bastırmış kimseler oldukları gözlemlenmiştir. Bunların çocukları, içlerindeki kızgınlığı, yalancı bir olgunlukla örtüyorlar. Çocuklar, duydukları bu eksikliği, bu hastalıkla ödünlüyorlar. Solunum yetersizliği kızlara oranla erkek çocuklarda bir yaşına kadar daha fazladır. Bu tür solunum sorunları üzerinde yoğunlaşan daha büyük çocuklar, birkaç dakikadan birkaç saate dek süren büyük bir korku yaşıyorlar. Bu sırada bayıldıkları da oluyor. Bu çocukların yarısında, ergenlikten sonra bayılma sona eriyor. Anne-çocuk ilişkilerinden kaynaklanan, anneyi ve anne sevgisini yitirme korkusu; annenin ikili, özgüvensiz davranışları, çocuğun benliğinin oluşumunu olumsuz yönde etkiliyor. Bu durumda çocuk, ağlamalarını genellikle bastırmak zorunda kaldığı için, sonuçta astım ortaya çıkıyor. Astım, akut bunalıma (krize) yol açan etkene bağlı olarak ilaçla tedavi ediliyor. Bunun yanı sıra, ailedeki baskıcı ve çelişkili tutumu düzeltici çalışmaların da yapılması gerekiyor. *Bkz.* **ruhsal** kökenli bedensel bozukluklar; psikoterapi.

aşağıdan yukarı işleme (bottom-up processing) Bilgisayar terminolojisinden alınarak uyarıcıların; yani sisteme giren bilgilerin basit ve ayrıntılı tanımlarından başlayıp daha büyük, karmaşık yapıların oluşmasına doğru işleyen; örneğin, harfleri birleştirerek sözcükler; sözcükleri birleştirerek tümceler oluşturmada olduğu gibi, **bilişsel süreçler** için kullanılan bir terim; ***veri temelli işlem***. **Biliş sistemi**nin aşama sıralı bir yapısı vardır. Daha temel olan algısal sistemler sıradüzenin alt kısmında; bellek, sorun çözme gibi daha karmaşık

sistemler ise üst kısımda yer alıyor. Bu modelde iki yönde de bilgi akışı olabiliyor. Akış, sistemin altından üstüne doğru olduğunda buna “aşağıdan yukarı işlem” deniyor. Alt düzey sistemleri, gelen algısal bilgileri sınıflandırıp tanımlayarak bu tanımsal bilgileri daha karmaşık işlemlerin gerçekleştirilmesi için üst işlem düzlemlerine aktarıyor. *Bkz.* **yukarıdan aşağı işlem.**

aşağılık duygusu *Bkz*. **eksiklik duygusu.**

aşağılık duygusunun gelişimi *Bkz.* **bireysel psikoloji; insanın sekiz çağı ((4) Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygusunun Gelişimi)**.

aşağılık kompleksi *Bkz.* **eksiklik duygusu; eksiklik karmaşası.**

aşama (hierarchy/stage) Ulaşılmak istenen bir ereğe doğru yol alışta geçirilmesi gerekli dönemlerden her biri; ***merhale.***

aşama sırası (hierarchy) Kişi, olay, konum ve benzerlerinin üstlük-altlık, düzey ya da öncelik ilişkilerine göre örgütlenişi; ***hiyerarşi, sıradüzen.***

aşamalı oluşumsal gelişim çizelgesi *Bkz.* **insanın sekiz çağı.**

aşırı (hiper-) Eklendiği sözcüğe, anlamının “ötesi” ya da “çoğu” anlamını yükleyen bir önek. *Bkz.* **aşırı anımsama; aşırı dengeleme; aşırı dikkatlilik;** aşırı duyarlık; aşırı düşünme; aşırı düzenlilik ve titizlik; aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği; aşırı genelleme; aşırı genelleştirme; aşırı güven duygusu; aşırı hoşgörü; aşırı kalkanlanma; aşırı kaygı bozukluğu; aşırı ketlenme; aşırı konuşkanlık; aşırı korku; aşırı koruma**; aşırı koruyucu anne; aşırı niyet; aşırı ödünleme; aşırı sinirsel duyarlık; aşırı taşkınlık; aşırı uyku hastalığı; aşırı üstünlük çabaları; aşırı yeme; aşırı yüklü düşünce.**

aşırı anımsama (hypermnesia) Aşırı anımsama yetisi. Aşırı anımsama, kimilerinde ölümle burun buruna geldikleri anda görülse de asıl, sıklıkla yüksek ateş, **organik beyin sendromu, hipnoz, hipomani, amfetamin** ve **sanrı** oluşturan ilaç alımı gibi durumlarda geçmiş yaşantıları, olayları, belli nesne ve yerleri, tam bir netlikle ve en ince ayrıntılarıyla anımsama yetisi olarak beliriyor.

aşırı dengeleme (over compensation) **Adler’e göre**, gerçek ya da düşsel; bedensel ya da ruhsal bir eksikliği ödünlemeye yönelik aşırı, nevrotik çabalar. **Bireysel psikoloji**nin temel kavramlarından biri olan **eksiklik karmaşası**nın yarattığı **yetersizlik duygusu**na tepki olarak ortaya çıkan

bu **güç ve üstünlük arayışı**, hastalıklı bir egemenlik gereksinimini anlatıyor. *Bkz.* **dengeleme**; **erkeksi protesto**.

aşırı dikkatlilik *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kşilik gelişimi; dikkat.**

aşırı duyarlık (hyperesthesia) Bir duyu organıyla; özellikle dokunma duyusu organıyla sağlanan her türlü uyarana karşı olağandışı bir duyarlık gösterme durumu.

aşırı düşünme (hyper reflection) **Viktor E. Frankl**'in, bir şeyi aşırı düşünmenin, bir şeyin olmasından aşırı korkmanın, korkulan şeyin olmasına yol açtığını anlatmak için kullandığı terim: **"**Korkan göze çöp düşer." Örneğin, erken boşalmaktan korkan erkek, erken boşalıyor; terlemekten korkan kişi, daha çok terliyor; kekelemekten korkan kişi daha çok kekeliyor. *Bkz*. **düşünme odağını değiştirme; logoterapi**.

aşırı düzenlilik ve titizlik *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz.**

aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği (hyperactivity) Yapısal nedenlere ya da beyin zedelenmesine dayanan kabına sığmama, tezcanlılık, işini özenle yapma yerine, ivedilikle çırpıştırıverme, bozuk yazı yazma, düzensizlik, savrukluk, gerekli gereksiz konuşma, her fırsatta yerinden fırlayıp dolaşma, çevresindekilere zorluk çıkarma ve dikkat dağınıklığından kaynaklanan başarısızlık, kavgacılık davranışlarıyla ortaya çıkan uyumsuzluk; ***hiperaktiflik.*** Okul öncesi dönemde anneyi gün boyu arkasından koşturanlar, bu çocuklardır. Bunlar, ya bir yerden atlıyor, bir yere tırmanıyor ya da boylarından büyük işlere girişiyor ve düşüp yaralanıyorlar. Bunlar, deyimin tam anlamıyla "düz duvara tırmanan" çocuklardır. Bir de çocuğun yapısının yanı sıra beyin incinmesinden doğan sakatlıklarla ilgili bedensel bozukluklar biçiminde aşırı etkinlik ve dikkat dağınıklığı vardır. Anne babanın tutumu, bu tür sorunların da ya düzelticisi ya da büsbütün artırıcısı oluyor. Çocukluk çağı gelişim bozuklukları içinde bu çocukların özel bir yeri vardır. Aşırı etkin ve dikkatleri dağınık olan bu çocuklar, dikkatlerini ve davranışlarını bir amaca yönlendirmede güçlük çekiyor; beklenen ölçülerde toplumsal etkileşime giremiyorlar. Bu yüzden yaşıtlarıyla ve erişkinlerle düzgün bir ilişki kuramıyorlar. Bu özellikleri nedeniyle okulda da zekâları oranında başarılı olamıyorlar. Bunlar, normal çocuklardan yalnızca belirtilerin sıklığı, şiddeti ve yaygınlığı bakımından farklılık gösteriyorlar. Aşırı etkinlik, bu çocuklarda küçük yaşlarda daha fazla görülüyor. Kimilerinde

tekmelemelerle daha anne karnında; kimilerinde, beslenme ve uyku düzensizliği ile bebeklikte beliriyor. Kimilerinde de izleyenin gözlerini yoran bir hareketlilikle; sürekli koşma, hoplama ve zıplamalarla yürümeye başladıktan sonra ortaya çıkıyor. Bu çocuklar okul öncesinde, yapılandırılmış oyun ilişkilerine uyum sağlamakta da zorlanıyorlar. Aşırı etkin çocukların **yüzde 50**'sinde bu olgu, dört yaşından önce başlıyor. Ancak, daha az organize bir yer olan ev ortamında bu durumun farkına varılmıyor; aşırı etkinlik, çocuk okula gider gitmez dikkat çekmeye başlıyor. Çünkü çocuğun orada yerinde oturması, sürekli kıpırdamaması, derste ikide bir arkadaşlarıyla konuşmaması ve başka birçok kurala uyması bekleniyor. Okulda ayrıca ödevlerini dikkatli ve düzenli yazmayı ve tamamlamayı, arkadaşlarıyla birlikte uyum içinde çalışmayı, sınıfta sorulan soruları, sorulmasını bekledikten sonra yanıtlamayı, söz kesmemeyi, derse gereksiz müdahale etmemeyi başarmak için de dikkatini iyi kullanması ve tepilerini denetleyebilmesi gerekiyor. Aşırı etkin ve dikkat eksikliği olan çocuklar, evde de ödevlerinin başında oturamıyorlar; verilen yönergeleri izleyemiyorlar. Bir işi bitirmeden öbürüne geçiyor, kaza yapıyorlar. Yemek sofrası başında bile oturmakta güçlük çekiyorlar. Aşırı gürültülü oyunlardan hoşlanıyorlar. Dikkatsizlik ve sabırsızlıkları nedeniyle, yapılandırılmış oyunların kurallarını öğrenemiyorlar. Arkadaşlarını dinlemekte güçlük çektikleri ve tepilerini denetleyemedikleri için, oyunlarda sıra bekleyemiyor ve tehlikeli etkinliklere girişiyorlar. Aşırı etkinlik, ergenlikte yerini iç huzursuzluğuna bırakırken, dikkatsizlik, bu dönemde de sorun olmayı sürdürüyor. Bozukluk belirtilerini ilk çocukluk dönemindeki çocukların koşmak, gürültü yapmak gibi yaşlarına uygun etkin davranışlarından ayırt etmek oldukça zordur. Bu zorluk, her aşırı etkinliğe “hiperaktivite” deme yanlışlığına yol açıyor. Bu yanlışlığa düşmemek için hareketliliğin bir amaca yönelik olup olmadığına bakılmalıdır. Normal çocukların hareketleri, belli bir amaca yöneliktir. Örneğin, **atak çocuklar** da aşırı etkin görünüyorlar; ancak onlar, hiperaktif diye nitelendirilemezler. Eğer çocuk, aşırı etkin görünmesine karşın, gereken yerlerde hareketlerini durdurabiliyorsa; örneğin, yemek başında, TV izlerken kıvranıp mırıldanmadan rahat ve huzurlu oturabiliyorsa, o çocuk aşırı etkin değildir. **Dikkat bozukluğu**, “algılanan materyali seçme ve düzenleme yeteneği”, “istencin, algının, bilişin ve güdülenmenin payı olan, sorun çözmede anlamlı ve etkin bir yol”, “organizmanın çevreden bilgi

toplamak için kullandığı strateji” olarak tanımlanan ve **dikkat** adı verilen etkin sürecin azlığını ya da yokluğunu anlatıyor. İnsanda bir **sürekli dikkat**, bir de **seçici dikkat** bulunuyor. Aşırı etkin çocuklardan kimileri sınıfta birkaç dakikadan fazla ders dinleyemezken, sevdikleri bir işe, uzun süre kendilerini verebiliyorlar. Bu örnek, **seçici dikkat**in önemini ortaya koyuyor. Bir başka önemli konu da **dikkat süresi**dir. Sınırlı bilgilere dayansa da okul öncesi dönemde bulunan çocuklarda dikkat süresi, 30 dakika olarak belirlenmiştir. Dikkat süresi en çok, **4-5 yaşlar** arasında uzuyor. 5 yaşın altındaki çocukların dikkatini değerlendirmede bunun da göz önünde tutulması gerekiyor. İlköğretim çağındaki çocukların dikkatleri konusunda bir yargıya varabilmek için de onların okul ödevlerindeki üretkenlikleri, dersi dinleme, evde ödev başında oturma süreleri incelenmelidir. Laboratuvar ortamında olmanın sakıncalarını taşısa da **psikolojik testler**, çocuğun dikkat süresine ilişkin bilgi veriyor. Bu testler, normal çocukların dikkat sürelerinin, aşırı etkin çocuklarınkinden daha uzun olduğunu gösteriyor. Türkiye’de ilköğretim 1. kademe öğrencilerinin, erkeklerde kızlardan daha fazla olmak üzere, **yüzde 5**’inin aşırı etkin olduğu saptanmıştır. Bu bozuklukta, genetik geçiş, önemli bir etken olarak görülüyor. Bu bozukluk belirtilerine, söz konusu çocukların birinci dereceden akrabalarında da rastlanmıştır. Aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği, son yıllardaki araştırmalarda, yargılama, karar verme, planlama, **toplumsal davranım** gibi üst düzey işlevlerin yürütücüsü olan **frontal lop**la ilişkilendirilmiştir. Bu lopun işlevlerini inceleyen **nöropsikolojik testler**, aşırı etkin çocuklarda dikkati sürdürememe, kısa süreli ve tek denemeli işitsel ve sözel bellekte bozukluk olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu konudaki son görüşler ise, bu bozukluğu, bir “çalışma belleği, duygulanım-uyarılma düzenlemesi, dilin içselleştirilmesi ve davranış analizi-sentezi” gibi dört temel yürütücü işlevin bozukluğu olarak belirliyor. Kalabalık aile ortamı, alt toplumsal-ekonomik düzey gibi olumsuz toplumsal-ruhsal etkenler, aşırı etkinlik ve dikkat eksikliğini yaratmamakla birlikte, yatkınlığı olanlardaki belirtilerin şiddeti ve süresi üzerinde etken oluyor. Bu bozukluk, ergenlik ve erişkinlikte, **toplumdışı kişilik bozukluğu** ile ilgili özelliklere madde kullanımının da eklenmesiyle sürüyor. Başka bir ruhsal bozukluk eşlik etmiyorsa, bu bozuklukta **temel tedavi**, ilaçla yapılıyor ve bu tedaviden yüksek oranda olumlu sonuçlar alınıyor. Bunun yanı sıra, eğitici ve davranışı değiştirici ruhsal tedavi yöntemlerinden de yararlanılıyor. İlaç kullanımı ile ilgili

standart bir süre bulunmuyor; ancak, ilaç kullanımının uzun sürmesi söz konusudur. İlaç kullanımı, hekim denetiminde okul bitimine doğru azaltılıp okul tatile girdiğinde kesilebiliyor; öğretim yılı başında çocuk izlenerek, ilaç kullanımına başlanıp başlanmayacağına yeniden karar veriliyor. *Bkz.* **ataklık;** çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.

aşırı genelleme *Bkz.* **bilişsel şemalar.**

aşırı genelleştirme *Bkz.* **genelleme; yetersiz genelleştirme.**

aşırı güven olgusu (overconfidence phenomenon) İnsanın, kendi yargılarının doğruluğuna genellikle fazla güvenmesi. Bu yargılar, çoğu kez onun düşündüğü kadar doğru değildir.

aşırı hoşgörü *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; hoşgörü.**

aşırı kalkanlanma (hyperthyroidism) Aşırı coşkulu ve çalkantılı davranış biçiminde ortaya çıkan ve kalkan (tiroid) bezinin aşırı salgısından kaynaklanan durum; ***hipertroidizm.***

aşırı kaygı bozukluğu (overanxious disorder) Çocukluk ve ergenlik dönemlerinde sıklıkla görülen ve kimi zaman, yetişkinlerdeki **genelleştirilmiş kaygı bozukluğu** tanısıyla eşdeğer kabul edilen ve belirlenebilir sorunlara ya da zorlanma etkenlerine bağlanamayan bir **kaygı bozukluğu**. Gelecek kaygısı; akademik, toplumsal, bedensel yeterlilik gibi performans kaygısı; ekonomik durumla, sağlıkla, görünümle ilgili gerçekçi olmayan kaygılar; aşırı bir güvence arayışı, gerilim duyguları, aşırı kaygı bozuklukları arasında yer alıyor.

aşırı ketlenme (over inhibition) Duygu, düşünce ve tepilerini kendiliğinden ve kolayca ortaya koymada güçlük çekme. *Bkz.* **ketlenme.**

aşırı konuşkanlık (hyperthyroidism) Kimi ruh hastalarının aşırı heyecanlanma anlarında gösterdikleri taşkın, aralıksız konuşma durumu.

aşırı korku *Bkz.* **fobi.**

aşırı koruma (over protection) Kişiyi gerektiğinden çok koruma. *Bkz.* **anne baba tutumları (Kusurlu Anne Baba Tutumları).**

aşırı koruyucu anne *Bkz.* **anne baba tutumları (Kusurlu Anne Baba Tutumları).**

aşırı niyet (hyper intention) **E. Frankl**’in bir şeyi aşırı istemenin, bir şeye ulaşmak için aşırı çaba göstermenin, istenilen şeye ulaşmayı engellediğini anlatmada kullandığı terim. Örneğin, kişi kendisini uyumaya zorladığında

kişinin uykusu kaçıyor. Kekemenin düzgün konuşma çabası, daha çok kekelemesine neden oluyor. *Bkz.* **aşırı düşünme; logoterapi; paradoksik amaç.**

aşırı ödünleme (over compensation) Bozulan dengeyi yeniden kurma ya da bir sakatlığı orta düzeyden de öteye geçen ödünleme **çabaları.** *Bkz.* **ödünleme.**

aşırı sinirsel duyarlık (erethism) Bedenin herhangi bir parçasına ya da tümüne ilişkin sinirlerde görülen, normalin üstündeki duyarlık.

aşırı taşkınlık (hypermania) Taşkın-çöküntülü ruh hastalarında görülen aşırı etkinlik, konuşkanlık ve girişkenlik durumları.

aşırı uyku hastalığı (hypersomnia) En az bir ay, hemen her gün ya da dönem dönem, daha az sürelerle ortaya çıkan az uyuma ile aşırı gündüz uyuklamaları, uyku atakları ve uyandıktan sonra tam uyanıklık durumuna geçmede gecikme (uyku sarhoşluğu) durumu.

aşırı üstünlük çabaları *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

aşırı yeme *Bkz.* **şişmanlık.**

aşırı yüklü düşünce (overcharged idea) Bastırılmış ruhsal enerjiyle aşırı yüklü olması yüzünden kişinin rüyalarında sürekli olarak türlü simgeler ve özdeşimler biçiminde kendini dışa vuran çatışma.

Aşil kirişi (Achilles tendon) Vücuttaki en uzun kirişlerden biri. Bu kiriş, vücuttaki baldır kasını topuk kemiğine bağlıyor.

Aşil refleksi (Achilles reflex) **Aşil kirişi**ne hafifçe vurulduğunda topukta görülen **refleks** hareketi.

aşk (love) Kimi kez sevgiyle yakın anlamlarda kullanılsa da sevginin daha ötesinde, ondan daha **yoğun ve hastalıklı bir duygu**yu anlatmak için kullanılan bir kavram. Yoğun bir biçimde sevdiği kişiyi insanın özellikle başlangıçta kendisi gibi algılaması, çoğu kez nedenini bilmeden, onunla ortaklık kurma isteği duymasına yol açıyor. Bu yoğun, sıra dışı sevginin başladığı ve sürdüğü dönemde kişi, sevdiğini varlığına katmayı, kendisini de tümüyle sevgilisine vermeyi ve iki varlığın bir bütün olmasını istiyor. **Görüldüğü gibi, bu anlamdaki aşk, gerçekleşmesi olanaksız** bir özlemdir. Aşkı aşırı yoğun bir duygu biçiminde yaşayan kişi, âşık olduğu kişiyi ayrıntılı olarak tanımayı bekleyemiyor; böyle bir gereksinimi duymuyor. Ancak, birbirine âşık olanlar, eğer zamanla birbirini yakından ve ayrıntılı olarak tanıyıp birbirinin özel gerçekleriyle yüzleştikten sonra

da aralarındaki güçlü sevgi ve bağlılığın varlığını koruduğunu görürlerse bu birliktelik ömürlü oluyor. Zamanın bitirdiği, **gerçek aşk** değil, var olduğu sanılan aşktır. Gerçek aşk, bir iki şey dışında, **kendisi için her şeyden vaz geçilebilen bir duygu**dur. Aşk denen tutkuyu yaşayan kişi, tutkun olduğu kişiye kavuşsa bile, zaman içinde bu tutku değişikliğe uğruyor. Çünkü bu yoğun duygu, insanı çok yüksek devirli bir yaşamın içine sokuyor. Oysa insan bedeni, uzun süre yüksek devirde yaşayamıyor; bir süre sonra bu devir düşüyor. Kişi, bir süre sonra kendine dönme isteği duyuyor ve eşine, o ilk duygularla bağlılıktan kurtulmanın yollarını arıyor. Onda eksikler, kusurlar görmeye; onu kendisinden soğutacak durumlar yaratmaya başlıyor. Eşinin varlığı, duygu ve düşünceleri, eski değer ve önemini yitiriyor. İşte bu noktada ya ortak değerler oranında bir anlaşma gerçekleştirilerek birliktelik sürdürülüyor ya da ilişki bitiyor. Öyleyse hastalıklı âşığın, eşini artık eskisi gibi sevmediği biçimindeki yorumda gerçeklik payı vardır. Çünkü onun başlangıçta tutkuyla bağlandığı kişi, gerçekte bu kişi değildi. O, düşsel katkıları da barındıran bir sevgiliydi. Kişi, tutkuyla bağlanma aşamasında onun, tam düşlediği sevgili olduğunu sanmıştı. Birlikte yaşadıkça onu iyi-kötü, güzel-çirkin, güçlü-zayıf, hoş ve hoş olmayan yanlarıyla; yani, gerçekliği ile tanıyınca **büyü bozuldu** ve tutkulu aşkın yerini, biraz da düş kırıklıkları almaya başladı. Gerçek bir aşkla birbirine bağlanan sevgililerin de birbirini her zaman aynı yoğunlukta sevmeleri söz konusu olamazdı. İnsan, çok sevdiği kişiyi bile, zaman zaman kendi varlığından kendini az ya da çok uzaklaştıran birisi gibi görebiliyor. Onun için, eşler, **Horney**'ın belirttiklerini anımsayarak sağlıklı bir kişinin de zaman zaman herkesten çok kendini arayabileceğini akıllarından çıkarmamalı ve bu insan gerçeğini saygıyla karşılamalıdırlar. *Bkz.* aşk çılgınlığı; **bütüncü kuram; sevgi**.

aşk çılgınlığı (erotomania) Cinsel istek ve davranışların hastalık derecesinde abartılması, cinsellik ile aşırı uğraşma. *Bkz.* **aşk.**

aşkınlık (transcendence) **Bilgi kuramı**nda, insan aklının kendi iç durumunun sınırlarını aşıp, kendi dışındaki gerçekliği anlama, bilme yeteneği.

aşkınlık gereksinimi (transcedence need) **E. Fromm'a göre**, kaotik, geçirgen olmayan bir evrende bir anlam ve amaç duygusuna ulaşmak, edilginliği aşmak için yaratılan gereksinim. Fromm'a göre, hem

yaratıcılık hem de **yıkıcılık**, bu gereksinimin birer dışavurumudur. *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

atacılık *Bkz.* **atavizm.**

ataerkil aile (patriarchal family) Evde babanın son sözü söyleyen otorite, ailenin başkanı, karar verici ve tek geçim sağlayıcısı olduğu; annenin ise tam gün ev kadınlığı gibi ikincil bir rol oynadığı aile; ***erkek egemen aile.***

ataerkillik (patriarchy) Cinsler arası ilişkilerin katmanlaştığı; erkeklerin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve askeri yapıların denetimini tekelinde tuttuğu bir toplum sistemi; ***erkek egemenliği.*** Bilinen hemen hemen bütün toplumlar, değişik ölçülerde de olsa, ataerkil bir yapıdadır. Ataerkil terimi ayrıca, erkeklerin var olan statüsünü korumayı hedefleyen düşünce ve gelenekler için de kullanılıyor.

atak çocuk (rash child) Fazla eceleci; ***atılgan***. “Atak” deyince günlük dilde bundan, “etkin, kendiliğinden davranan, doğal, canlı, atılgan çocuk ya da yetişkin” anlaşılıyor. Atak, bir de olumsuz bir davranış biçimini anlatmak için kullanılıyor. Bu anlamıyla **atak** (impulsive), “içtepisel, tepkisel” davranışı dile getiriyor. Bu anlamda atak, neden-sonuç bağlantısı kuramadan, tehlikeli sonuçları düşünmeksizin eyleme geçiyor. Atak çocukta okuma yazma güçlüğü, zamanı iyi kullanmayı öğrenememe sorunu da bulunabiliyor. Ataklık, sözel ve eylemsel biçimlerde görülüyor. **Sözel ataklık**, sıklıkla söz kesme, soruyu tam dinlemeden yanıtlama; **eylemsel ataklık** ise, sonucunu düşünmeden eyleme geçme biçiminde ortaya çıkıyor. Atak çocuk da hiperaktif çocuk gibi dikkatini toplamada güçlük çekiyor. Dikkat toplamada en güçlü etken, konuya duyulan ilgidir. Dikkat toplamada, çevreden gelen uyaranlar da önem taşıyor. Reklamlarda olduğu gibi, kimi nesne ya da konu üzerine, istemeden de dikkat çekilebiliyor. Önemli olan, dikkati isteyerek bir konu üzerinde toplayabilmektir. Atak çocuklar, sürekli huzursuzluk duyuyorlar; evde ve okulda, üzerinde düşünmeden, konunun çözümüne ilişkin bir plan yapmadan, hemen her işe aşırı bir istekle atılıyorlar. Bir baskı ile karşılaştıklarında da ölçüsüz tepki gösteriyorlar. Bu çocuklar, zekâ ve başarı testlerinde, zekâ yönünden kendi düzeyinde olan çocuklardan daha düşük puan alıyorlar. Çünkü testlerin açıklamalarını anlamada, kendini denetlemede güçlük çekiyorlar. Zekâ testi uygulanmadan önce, test ve testin yönergesi kendilerine iyice açıklanınca, bu çocukların zekâ bölümleri yükseliyor. Erken yaşlarda eğitim verilmeye başlandığında

bunlar, sorunu tanımayı ve sorun üzerinde çalışmayı öğrenebiliyorlar. Normal çocukların 2. sınıftan başlayarak başardıkları **dürtü denetimi**ni atak çocuklar, daha sonraki sınıflarda da başaramıyorlar. Ataklık, aşırı etkinliğin en dirençli belirtisi olması ve erişkin yaşama uzanarak toplumsal kurallara aykırı (antisosyal) davranışlara yol açması nedeniyle de önem taşıyor. Atak çocuğun başarılı olması isteniyorsa, bu çocuk, erken yaşlardan başlanarak desteklenmeli, konulara karşı ilgisi uyandırılmaya çalışılmalıdır. Onun kendi kendine karar vermesine, ödevlerini kendisinin yapmasına fırsat verilmeli, ortam hazırlanmalıdır. Görüldüğü gibi ataklık, aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği düzeyinde bir bozukluk değildir; düzenli ve sürekli bir eğitimle olumlu eylemlere dönüştürülebilecek bir aşırı etkinliktir. *Bkz.* **ataklık.**

ataklık *Bkz.* **atak çocuk; eylemsel ataklık; panik atak.**

ataksi *Bkz.* yürüyüş devinim yitimi.

ataksik tip *Bkz.* **beyinsel kötürümlük.**

Atatürk'ün eğitime bakışı *Bkz.* **Türklerde e**ğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve S**onrası: Mustafa Kemal'in Türk Eğitim Felsefesine ve Politikasına İlişkin Görüş ve Önerileri)**

atavizm (atsvism) **1.** Türün uzak geçmişte kalan atalarından birinin özelliklerinin, sonraki kuşaklardan bir bireyde ortaya çıkması. Örneğin, kalıtsal bir hastalık, birkaç kuşak sonra organizmada yeniden ortaya çıkıyor. **2. C. Lombrosso**'nun, suçluların çağdaş toplumsal yaşama uyum sağlamakta zorlandıklarını, çünkü insan evriminin ilkel bir düzeyinde olduklarını belirtmek için kullandığı terim.

ateizm *Bkz.* **tanrıtanımazlık**.

ateş korkusu (pyrophobia) Ateşe karşı duyulan aşırı korku; ***ateş yılgısı.*** *Bkz.* **fobi**.

ateş yılgısı *Bkz.* **ateş korkusu.**

atetoyit tip *Bkz.* **beyinsel kötürümlük.**

atılganlık *Bkz.* **ataklık; atılganlık eğitimi; girişkenlik; kendini ortaya koyma.**

atılganlık eğitimi *Bkz.* **atak çocuk; girişkenlik eğitimi**.

atılım (breakthrough, burst) **1. Araştırma ya da kuramsal bilgide büyük bir a**dım atma, ilerleme, buluş yapma. **2. Psikolojik tedavide**, çok az

ilerleme gösteren ya da hiç ilerleme olmayan bir dönemden sonra hastada olayda, tutumda, davranışta birdenbire görülen önemli bir değişim, olumlu bir sıçrama; ***hamle.***

Atinalılarda eğitim (education in Athens) Atinalılarda özgürlük sevgisi halka dek inmiş ve bu, Atinalıların eğitim anlayışlarında da etken olmuştur. Isparta'da olduğu gibi eğitimin amacı, iyi yurttaşlar yetiştirmekti ve bu iş aileye bırakılmıştı. Baba dışarıda çalışıyordu. Anne çok cahil olduğu için çocuğa ilk bilgileri köleler veriyordu. Yedi yaşına giren çocuğu, çocuk yönlendiren ve yöneten bir köle okula götürüp getiriyordu. Devletin çocuklar için Palastren; gençler için de Gymnasien adı verilen okulları vardı. Devlet, yurttaşları, erkek çocuklarına jimnastik ve müzik dersi aldırmakla sorumlu tutuyordu. Çocuk, yedi yaşına dek beden eğitimi görüyordu. Eğitimin bundan sonraki evresinde özgür yurttaşlar, Paidéia denen eğitimi alıyorlardı. Atina eğitimi, ruh ile vücudu dengeli bir biçimde geliştirmeyi amaçlıyordu. Ancak, bedeni ve düşünceyi geliştirmede başarılı oluyorlarsa da istenç eğitiminde başarı gösteremiyorlardı. Bunun için **Xenophon,** Atinalılara Isparta eğitimi ile İranlıların cesaret sağlayıcı eğitimini öneriyordu. *Bkz.* **eğitim tarihi (Batı'da eğitimin gelişimi).**

A tipi davranış örüntüsü *Bkz.* **A tipi kişilik**.

atipik cinsel davranış (atypical sexual behavior) Toplumda çoğunluğun gösterdiği tipik cinsel davranışların dışında kalan cinsel davranış; ***parafili, cinsel sapma.***

A tipi kişilik (A type personality) Az zamanda, olabildiğince fazla iş yapma çabası gösteren, sabırsız, aşırı canlı, saldırgan, yarışmacı ve şiddetli bir zaman baskısı duyan insanların kişilik tipi; ***A tipi davranış örüntüsü.*** Bu kişilerin kan basınçları ve kolestrolleri yüksektir; çok sigara içtikleri için koroner arter hastalığına yatkınlıkları vardır. Araştırmalar, kalp krizlerinin, öbür insanlara göre bu kişilerde iki kat fazla olduğunu gösteriyor. Bu kişiler, psikolojik sorunlar açısından da risk taşıyorlar. İstekleri sınırsız; buna karşılık kendi üzerlerindeki denetimleri zayıftır. Duyguları patlayıcı olduğundan, bunlarda başta **stres hormonları** olmak üzere, özellikle **kortizol** yükseliyor. Gerçekte kortizol, depresyonun da nedeni olduğu için bunun üzerinde durmak gerekir. Bu tipler, genellikle maskeli bir depresyon ve kendilerinden bile gizledikleri duygusal bir çöküntü yaşıyorlar. Çöküntüyü yenmek için de kendilerinden

vazgeçercesine işe sarılıyorlar. İş, onlar için yaşamsal bir önem taşıyor. Çünkü boş kaldıklarında depresyonun maskesi düşüyor ve dayanılmaz bir bunalıma giriyorlar. Onun için yeniden işe sarılmak, en iyi çare oluyor. İş bitiminde eve dönüş, eşlerinin zoruyla tatile **çıkma, onlar için işkence saatlerinin başlaması demektir.** Bunlar eğlenemiyor; amaçsız bir konuşma yapamıyor; kendilerini zorlasalar da konu bulamıyor; bulsalar bile bunu bir tartışma ve üstün gelme aracı olarak kullanmaya kalkışarak toplumsal ilişkilerini bozuyorlar. Asla onaylayıcı, boyun eğici ve vazgeçici olamıyorlar. Her yerde önderliğe oynuyorlar. O nedenle bunların çevrelerinde varmış gibi görünen toplumsal grup, gerçek bir grup değil; yalancı ve yararcı bir topluluktur. Daha çok orta sınıf ailelerde yetişen bu tipler, sorulara soruyla ve düşmanca, saldırgan bir tutumla yanıt veriyorlar. Yarattıkları soğukluk ve eğrilik duygusu nedeniyle toplumsal grup üyeleri, bunlardan her zaman uzak durmaya çalışıyorlar. Genellikle uzun süre sabırla yürümeyi, yarışma ve dayanıklılığı gerektiren karmaşık işleri üstlenen, getirisi yüksek işlere koşullanmış olan bu kişiler, her zaman daha fazlasını isteyerek, mutsuz yaşamlarının temellerini sağlamlaştırıyorlar. Bütün bu olumsuzluklara karşın, endüstri toplumlarının, hızlı gelişimlerini önemli ölçüde, bu insanların bu hasta yönlerine borçlu oldukları ileri sürülüyor. *Bkz.* **B tipi kişilik.**

atletik tip *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.**

atmık *Bkz* **ersuyu**.

atomculuk (atomism) Ruhsal olayların bütünlüğünü, analiz yoluyla temel öğelerine ayırarak incelemek gerektiğini savunan psikoloji okuluna karşıtlarının verdiği ad; ***atomizm.*** Bu ilkel ve temel öğelerin bütünden önce var olduğu düşünülüyor. Psikolojinin anlık içeriğinin ya da davranışın, küçük ve yalın parçaları ile daha başarılı olacağı savunuluyor. İlk davranışçı ve duyumcular, atomcu akımlardır. Bu görüş çok eleştirilmiştir. *Bkz.* **indirgemecilik.**

atomizm *Bkz.* **atomculuk.**

atrofi *Bkz*. **Alzheimer hastalığı**.

avcı-toplayıcı toplum (hunter and food-gathering society) Yerleşik bir örgütlenmeye sahip olmayan; geçimini avlanma ve yenilebilir yabanıl bitkileri toplayarak sağlayan toplum biçimi.

Aveyronlu vahşi çocuk (Wild boy of Aveyron) 1800'lü yıllarda Aveyron dolayındaki ağaçlıklarda bulunan; Fransız eğitimcisi ve Doktor **Jean**

Itard'ın, üzerinde kapsamlı bir araştırma yaptığı ve eğittiği toplumsallaşmamış çocuk. Ailesince normal olmadığı gerekçesiyle terk edildiği varsayılarak çocuğun toplumsallaşma, dil öğrenme ve eğitilme konusunda gösterdiği gelişmeler, genelde eğitimdeki; özelde de zihinsel engelli çocukların eğitimindeki yaklaşım ve uygulamalarda önemli ölçüde etkili olmuştur.

avuçlama refleksi (grasp reflex, Palmer reflex) Yeni doğan çocukların avuç içine parmak ve benzeri bir nesne konulduğunda ya da avuç ve tabanları gıdıklandığında el ya da ayak parmaklarıyla yaptıkları kavrama hareketi.

ayakta duramama (astasia) Kas eşgüdümsüzlüğü yüzünden ayakta duramama; ***astazi.***

aybaşı (menstruation) Dölyatağının (rahmin) iç yüzünü kaplayan dokuların kan ve salgılara karışarak belirli aralıklarla döl yolundan dışarı atılması, ***adet görme***. Aybaşı, yumurtalığın attığı yumurta (ovum) döllenmediğinde gerçekleşiyor. Kadında iki aybaşı arasındaki süre (adet çevrimi), ortalama 28 gündür. Bununla birlikte, 21 ile 35 gün arasında değişen çevrimlere de rastlanıyor. Çevrimin başlangıcında dölyatağının iç yüzünü kaplayan **endometriyum tabakası** ince; yumurtalıklar da hareketsizdir. Sonra **hipofiz bezi**nin salgıladığı hormonların etkisiyle yumurtalıklardan birinde bir kesecik (graaf folikülü) olgunlaşıyor. **Östrojen**, keseciğin içinde endometriyumun kalınlaşmasını ve damarlarının çoğalmasını sağlıyor. Aybaşı çevriminin ortalarında atılan yumurta, çatlayan kesecikten çıkarak girdiği fallop borusunda dölyatağına doğru yol alıyor. Yumurtlama sonrasında yumurtayı dışarı atan kesecik hücreleri birleşerek sarı cismi (corpus luteum'u) oluşturuyor. Sarı cisim, bir yandan östrojen salgılamayı sürdürürken, bir yandan da endometriyumun salgılama aşamasına geldiğini gösteren progesteron hormonunu üretmeye başlıyor. Hücrelerinin ve salgı bezlerinin şişmesiyle endometriyum kalınlaşıyor ve döl yatağı, yumurtayı barındırmaya hazır duruma geliyor. Eğer, atılan yumurta döllenmişse, endometriyuma yerleşip gelişmeye başlıyor. Döllenme gerçekleşmemişse, yumurta ölüyor; yumurtalık da hormon salgısını durduruyor. Salgının kesilmesi, endometriyumdaki kan damarlarının kasılmasına ve sonuçta dölyatağı içi dokuların parçalanıp dökülmesine yol açıyor. Bunun ardından adet kanaması başlıyor. Parçalanan endometriyum, kanla birlikte dışarı atılıyor. Endometriyum dokusu, bir sonraki çevrimin hücre çoğalması aşamasında yenileniyor.

Aybaşı, genellikle 11 ile 13 yaşları arasında başlıyor. İlk aybaşı dönemleri, biraz düzensiz ya da fazla kanamalı olabiliyor; zamanla kendiliğinden düzene giriyor. Her kanama dönemi yaklaşık 5 gün sürüyor. Bununla birlikte akıntının süresi ve miktarı, kişiden kişiye büyük ölçüde değişiyor. Kimi kadınlarda kanama öncesinde, göğüslerde ve karnın alt bölgelerinde duyarlık ve ağrı, duygusal gerilim ya da dokularda sıvı birikmesine bağlı gerginlik görülebiliyor. Kanama sırasında da dölyatağı, parçalanmış dokuları ve kanı dışarı atmak için kasıldığında, az ya da çok ağrı duyulabiliyor. Aybaşına ilişkin başlıca işlev bozuklukları; hormon dengesizliğine, alt karın bölgesindeki organların hastalığına ya da duygusal gerilimlere bağlı olan düzensiz ya da aşırı kanamalar ve adet yokluğu (dismenore)'dur. Gebelik döneminde ve doğumu izleyen belli bir süre aybaşı görülmemesi doğaldır. Çocuğunu emziren annelerde 6 ay kadar adet kanaması olmayabilir. Yumurtlama, her aybaşı çevriminin hemen hemen tam ortasında gerçekleşiyor ve ondan başlayarak yaklaşık iki gün boyunca yumurta, döllenmeye elverişli durumunu koruyor. Gebelikten korunmak için uygulanan **takvim yöntemi**, kadınların çoğunda yumurtlamanın hep aynı zamana rastlaması ilkesine dayanıyor. Ancak, her ay, değişebilen uzunluktaki düzensiz adet çevrimlerinde yumurtlama zamanı belirsizdir. Genellikle düzenli aybaşı olan kadınlarda da yumurtlama zamanı, umulmadık değişiklikler gösterebiliyor. Aybaşı kanaması düzenli olmasına karşın kimi kadınlarda kısırlığın nedeni, yumurtalığın yumurta üretmemesidir. Gebeliği önleyici hap alan kadınlarda da yumurtasız adet çevrimleri görülüyor. *Bkz.* **aybaşı kesilimi.**

aybaşı kesilimi (menapause) Kadınlarda çocuk yapma süresinin sonu sayılan ve kimi kez fizyolojik ya da ruhsal **sıkıntılara neden olan aybaşı kesilim dönemi;** ***menapoz;*** **âdet görmeme**. Adet görme, yumurtalık etkinliğinin yavaş yavaş azalıp sona erdiği yaklaşık 45–55 yaşlarına dek sürüyor. Adet dönemleri kimilerinde birdenbire kesilse de çoğunlukla aybaşı düzensizliklerinden sonra gerçekleşiyor. Aybaşı kanamasının tümüyle kesilmesiyle birlikte doğurganlık da sona eriyor. Bu dönem, kimi kadınlar için oldukça sıkıntılı geçiyor. Sıkıntı basması, gece terleme, kaygı duygusu, duygu salınımları, vajinal kuruluk, cinsel istek dalgalanmaları, unutkanlık, uykusuzluk ve bundan kaynaklanan yorgunluk gibi belirtiler ortaya çıkabiliyor. Son yıllarda, etkili tıpsal yöntemlerle bu belirtiler hafifletilebiliyor. *Bkz.* **aybaşı.**

aydın (intellectual) **1.** Yoğun biçimde zihinsel etkinlik gösteren, gerçeğin bilgisinin ardında koşan, önyargısız, özgürce düşünebilen, eleştiriye açık, güzelliği duyabilen kişi; ***entelektüel, münevver, aydın kişi.*** **2.** Kendi tarihsel ve toplumsal konumunun bilincinde, içinde yaşadığı toplumun sorunlarının farkında olan, sorumluluk duygusu gelişmiş, bu özellikleri nedeniyle de topluma öncülük etme rolünü **üstlenmiş dürüst, ölçülü kişi.** *Bkz.* **aydın despotizmi; çevre aydını; dürüstlük; eleştiriye açıklık; güzelliği duyumsama; ölçülü davranma; önyargısızlık; özgür düşünme; sahte aydın.**

AYDIN KİM?

Doğan KUBAN

İnsan yaşamında üzerinde anlaşma olan tanımlar olmasa toplumlar yaşayamaz. Fil, fare, ağaç konusunda anlaşmazlık olmaz; uzun-kısa, şişman-zayıf bağlamında olmaz. Ekmek, peynir tanımında da yanılmıyoruz. Doğrusu istenirse, üzerinde anlaştığımız kavramlar ve sözcükler yaşamaya yetiyor. Fakat bunlarla aydın olunmuyor. Geniş bilgi, zengin bir sözlük, yabancı dil bilmek, yüksek okullardan mezun olmak da kanımca aydın sıfatını almak için yeterli değil. Kaldı ki bu düzeyde anlaşmak belki de olası da değil. Tartışma boyutunu bırakmak için kimseye bir öğüt ya da yol gösterme amacım olmadan, kendi aydın tanımımı okurlara sunacağım.

Aydın Tanımım

Tanımlamaya çalıştığım insanın amacı, insanları birleştirmek için aydınlatmak. En azından birbirleriyle iletişimi asla kesmeyecek kadar uygarlaşmak. Fakat bu, politika temelinde değil; insanlık temelinde olması öngörülen bir etkileşimdir.

Kanımca aydın, tek bir öğretinin, bir liderin izleyicisi olmayandır. *Aklının kabul ettiği düşünceleri izler. Fakat düşüncenin çeşitliliğine de inanır. Dolayısıyla başka türlü düşünenlere ve sonuçta dünyaya karşı hoşgörülüdür. Cahile karşı da hoşgörülüdür.*

Hoşgörülü olmak, teknoloji dünyasının ve kapitalizmin robotlaştırmasına karşı direnmek demektir. Fakat bu farklılıklar kendinin üstünlüğünü kanıtlayan bir nitelik olarak, yani gerçeği kendisi dışında kimsenin

bilmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu da kimseyi farklı düşünceden dolayı mahkûm etmemek anlamına gelir. Bu, insanlık tarihinin en yüksek ideallerinden biri olan alçak gönüllü olmaktır.

Tarih, özgür düşünce arayışının düşünenleri kolayca ölüme götürdüğünün sonsuz örnekleriyle doludur. Demokrasi insana bu güvenliği sağlayan bir sistemdir. Fakat bu, insanların çoğunun sahip olamadığı bir şeydir. İslam ülkelerinde yoktur. Komünist ülkelerde yoktur. Rusya'da yoktur. Çin'de yoktur. Bütün baskıcı rejimlerde aydınlar acı çekmeye devam ediyorlar. İnsan doğası kolay ehlileşmiyor. Sadece bazı Avrupa ülkelerinde özgür düşünce ve bağımsız yargı, farklı düşünenlere biraz daha anlayışlı davranıyor.

Cehalet olan yerde, Jefferson'un yineleyip durduğum sözüne göre, demokrasi olmaz. Bir diktatörün yandaşı da aydın olabilir. Fakat 'engagé' bir aydındır. Yani bir takımadamıdır. Bu nedenle 'aydın, mücadelesini özgür olarak yapan kişidir' demek gerek.

Gerçi 'engagé' olmak da aydının hakkıdır. Fakat bu, toplumun gelişmesi ile ilgili bir yasal durumdur. Aydın, benimsediği düşünce akımı içinde de bağımsız kalabilen biridir. Bu bağlamda politik bir öğretinin temsilcisi Heidegger de olsa, aydın sayılmamalıdır.

Burada aydın kişinin bir özelliği daha ortaya çıkar. Aydın, uğrunda mücadele verdiği akıma karşı da bağımsızdır.

Günümüz ortamında böyle bir insana garip bir aziz gibi bakmak gerek. Avrupa tarihinde kaç *düşünür var, kiliseye karşı çıkan? Osmanlı tarihinde kaç kişi var, sultanın uşağı olmayan?*

Aydının bence bir özelliği de mal mülk endişesini aşmış *olmasıdır.*

Bu amaç, menfaat edinmek için fikir değiştirmeye uzandığı zaman, o adam aydın cüppesini çıkarmalı.

Kimin aydın olduğu tartışması, içi boş bir tartışma değil; ama tam dolu olduğu da söylenemez. Sonuçta ortada kişisel bir seçimden başka bir alternatif kalmıyor. Benimki şöyle özetlenebiliyor:

Aydın, bir öğreti ya da liderin takipçisi değildir;

Aydın, bir örgüt adamı değildir;

Aydın, bağımsız bir düşünürdür;

Düşüncenin çeşitliliğine inanır;

Bilgeye de cahile karşı da, inançları ne olursa olsun, hoşgörülüdür;

Alçakgönüllüdür. Kişisel özgürlüğünü koruduğu sürece kendini bir öğretiye adamış aydın da olabilir. Fakat özgürlüğe karşı savaşan, aydın değildir. Aydın düşüncesi satın alınamaz.

(……)

Aydın hep yalnız mıdır? Burada yanıt 'evet'tir. Aydın yalnızdır. Kuşkusuz her aydın bir Prometheus değildir. *(*CBT 1292/2, 23 Aralık 2011)

aydın despotizmi (intellectuals' despotism) **1.** Bir toplumu denetimleri altında tutmak ve kendi egemenliklerinin sürmesini güvence altına almak isteyen bilim, kültür ve sanat insanlarının her türlü seçenek düşünce ve karşıt oluşuma karşı takındıkları baskıcı, höşgörüsüz ve acımasız tutum. *Bkz*. **aydın. 2.** Düşünce yaşamının çeşitli k**öşebaşlarında yerleşik aydınların, yeniye geçit vermeyen tekellerini ısrarla koruma çabasında olmaları, baskıcı bir tutumla düşünce ve sanat yaşamını vesayetleri altında tutmaya çalışmaları ve gençler üzeri**nde zihinsel denetim ve toplumsal baskı oluşturma eğilimlerinin despotik bir niteliğe dönüşmesi.

aydınlanma (enlightenment) Genel olarak bir konuyu anlama, kavrama, öğrenme, içselleştirme, o konuda fikir sahibi olma, aydınlığa kavuşma.

aydınlanma dönemi (age of reason) Batı düşüncesinde sanattan siyasete; felsefeden bilime dek her alanda en son karar organı ve en sağlıklı bilgi kaynağı olarak **insan aklı**nın temel alındığı düşünce ve yaklaşımların egemen olduğu 17. yüzyılın sonu ile 19. **yüzyılın başı arasındaki dönem;** ***aydınlanma çağı, akıl çağı.*** 20. yüzyıl, uzaya gidilmiş olması nedeniyle **uzay çağı**; bilgi teknolojisindeki gelişim nedeniyle de **bilgi çağı** gibi seçenek adlarla nitelendiriliyor. *Bkz*. **Batı'da eğitimin gelişimi.**

ayıklama 1. (selection) Seçme. **2.** (elimination) Belli noksan ya da kusurları olan kişileri testler aracılığı ile ötekilerden ayırma*;* ***eleme***. Akademik (öğrenim) yeteneği düşük olanları, işitme kaybı bulunanları ayırma, bu anlamda bir işlemdir.

ayıramazlık dönemi (dissociation period) **Piaget'ye göre**, çocuğun algıladığı nesneleri, olayları birbirinden ya da kendi benliğinden ayıramadığı gelişim dönemi. *Bkz*. **bilişsel gelişim kuramı.**

ayırıcı ketleme (differential inhibition) **Pavlov'a göre**, koşullu uyarana çok az benzeyen uyaranlara karşı koşullu tepki yapamama. *Bkz.* **PAVLOV, İvan Petroviç.**

ayırma *Bkz.* **yalnızlaştırma.**

ayırt edici çözümleme (discriminant analysis) Bağımlı değişkenin açık, kesin değişkenlere bağlı olduğu durumlarda kullanılan bir gerileme (regresyon) çözümleme biçimi; ***diskriminant analiz.*** Bunun en basiti, "var", "yok" gibi iki ulamlı bağımlı değişkendir.

ayırt edici dağılım (discriminal dispersion) Ayırt edici tepkilerin belli bir ortalama çevresinde dağılımı ya da yayılımı. Bu, ayırt edici tepkilerin gruplaşma eğilimi çevresindeki dağılım sıklığı anlamını taşıyor. Örneğin, bir uyarıcıya yapılan ortalama tepkiyi x değeri ile gösterirsek, bu uyarıcıya yapılan x değerinden küçük ya da büyük öteki tepkiler, genellikle **normal** bir **dağılım eğrisi** oluşturuyorlar.

ayırt edici uyarıcı *Bkz.* **edimsel koşullama**.

ayırt etme (discrimination) **1.** İki ya da daha fazla nesne ve uyaranların yeğinlik, nitelik ve kimlik açısından aralarındaki ayrımı anlama; iki ya da daha fazla uyarıcıyı birbirinden ayıran nitelikleri görme ya da farklı uyarıcılara, bu ayrıma dayanarak farklı tepkiler verebilme; ***tefrik etme, fark etme*****.** Bu, kuramsal olmaktan çok, uygulamaya yönelik bir tanımdır. Örneğin, işlemsel ya da klasik koşullamada organizmanın uyarıcıları birbirinden ayırt ederek ayırt edici uyarıcıya tepki vermesi, **sinyal saptama kuramı**nda kişinin iki sinyal arasındaki farkı ya da sinyallerle parazit arasındaki farklı düzeyleri ayırt edebilmesi gibi bağlamlarda kullanılıyor. **2. Davranışçı yaklaşımın öğrenme ilkelerinden biri. Öteki üç öğrenme ilkesi genelleme**, **pekiştirme** ve **söndürme**dir. *Bkz.* **eşik**; **ayrımcılık**.

ayırt etmeyi öğrenme (discrimination learning) Belirli bir durum ya da uyarıcıya karşı belirli bir davranımı yapmayı öğrenme. Bu öğrenme, hem tepkisel hem de edimsel olabiliyor. Konuya edimsel koşullama açısından bakılırsa, uyarıcılardan biri varken davranımın sıklığı artacak; öbür uyarıcı varken de pekiştirilmediği için azalacak demektir. Bu durumda organizma, birinci uyarıcıyı ayırt etmeyi öğrenmiştir; yalnızca o uyarıcı olduğunda davranım sıklığı artacaktır. Örneğin, çocuk, çok küçük yaşlarda anneyi babadan ayırt etmeyi öğreniyor.

ayırtı (nuance) Benzer şeyler arasında bulunan ve onları birbirinden ayıran ince ayrım; ***nüans.*** Renk türü ve doygunluk bakımından değişmez kalıp, yalnızca içindeki ak-kara oranı; yani açıklık-koyuluk açısından değişiklik gösteren ince ayrıntılı renk türleri. Ayırtı, seslerdeki ince ayrımcıklar için de kullanılıyor.

ayla etkisi (halo effect)) Bir özelliği değerlendirirken kişinin, değerlendiricinin öteki kişilik özelliklerinin ya da kişiliğinin tümünün olumlu ya da olumsuz yönde etkisinde kalması; ***halo etkisi.***

aynılık ve süreklilik duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

aynı yumurta ikizleri *Bkz.* **gerçek ikizler; özdeş yumurta ikizleri.**

ayral çocuk (exceptional child) Bedensel, zihinsel, duygusal ve davranışsal edimi, genel ortalamanın önemli ölçüde üstünde ya da altında olan; bu nedenle özel eğitim gerektiren çocuk; ***ayrık*** **çocuk, özel eğitim gerektiren çocuk.** Ayral çocukları bedensel, görme, işitme, öğrenme ve benzeri engelli ya da zekâ katsayısı çok yüksek çocuklar oluşturuyor. Bu terim, her iki uçtaki aşırı ayrılıklar için de kullanılıyor. Üstün ve geri zekâlıların yanı sıra, iriler ve cüceler de ayrık sayılıyor. Bugün bu terimin, yalnızca engelliler için kullanılma eğilimi görülüyor. Özellikle Kanada'da bu terimin yerine **güçlüğü olan çocuk** (enfant endifficulte) terimi kullanılıyor; **öğrenme ve uyum güçlüğü olan her tür çocuk, bu terimle anlatılıyor.**

ayrıcalıklı konum *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

ayrık (atypical) Bir sınıf ya da grubun özelliklerinden birinde ya da daha çoğunda açık seçık bir ayrılık gösterme, tipe uymama eğilimi; ***müstesna, ayral, kuraldışı, tipik olmayan.*** Bu terim, kesinlik taşımıyor. Örneğin, normal çocuklar arasında kör bir çocuk ayrıktır; gözsüz doğan bir çocuk ise körler arasında ayrık sayılır. İlk çocuklukta normal sayılan inatçılık, daha sonraki yaşlarda da g**örülürse ayrık olarak niteleni**yor.

ayrık çocuk *Bkz.* **ayral çocuk.**

ayrılık kaygısı (separation anxiety) Anne ya da bakıcının ayrılması, ayrılacağının anlaşılması durumunda bebeklerde görülen ağlama, heyecanlanma, anneye ya da bakıcıya sarılma biçimindeki bir dizi korku tepkisi. Bu tür kaygılar, 6. aydan sonra duyumsanıyor ve 10. ayda doruğa

çıkıyor. Sonraki yıllarda da sevilen kişilerden ayrılma, bunların benzeri bir kaygı yaratabiliyor. *Bkz*. **anne yoksunluğu sendromu; ayrılık kaygısı bozukluğu; yabancı kaygısı.**

ayrılık kaygısı bozukluğu (separation anxiety disorder) 18 yaşından önce başlayan ve ortada bir ayrılma belirtisi yokken ve kişinin evden ya da bağlı olduğu kişilerden ayrılacağına ilişkin duyduğu kaygı bozukluğu. Bozukluk, sevilen kişilerin başına bir şey geldiği ya da bu kişileri yitireceği korkusu; yitme, kaçırılma korkuları; evde sevdiği kişilerle kalabilmek için okula gitmeyi, evde tek başına kalmayı, yalnız uyumayı reddetme biçiminde yaşanıyor. Bunların yanı sıra konusu ayrılma olan karabasanlar görme; huysuzluk, ağlama, yalvarma, **duyumsamazlık, depresyon,** ayrılmanın söz konusu olduğu dönemlerde bedensel yakınmalar ve benzeri biçimindeki belirtilerle ortaya çıkıyor. *Bkz*. **ayrılık kaygısı; anne yoksunluğu sendromu; okul korkusu.**

ayrılık kaygısı testi (separation anxiety test) Büyük çocuklarda ve ergenlerdeki bağlanma niteliğini ölçmek ve başkalarıyla yakın ilişkilere değer verenlerle reddedilmeye neden olabilecek davranışlar gösterenleri birbirinden ayırt etmek için geliştirilen topografik bir test.

ayrılma-bireyleşme (separation-individuation) **Psikanalist Margaret Mahler'e göre,** anne-çocuk ilişkisinde sembiyotik evreyi (bağımlılık evresini) izleyen ve bebeğin giderek kendini annesinden ayrı gördüğü, kendine özgü bireysel bir kimlik duygusu ve oransal bir bağımsızlık kazandığı evre. Mahler bu evreyi **farklılaşma, deneme, barışma** (deneme döneminde ağır basan annenin bir ölçüde farkında olmama durumundan, anneye yönelik etkin yaklaşım) ve **ayrılma-bireyleşme** (kendine özgü farklı bir kimliğin, ayrılığın ve bireyselliğin farkına varma) olarak dört alt evreye ayırıyor. *Bkz*. **bağımlılık; bağımsızlık; bireyleşme; bireylik; kişilik bağımlılığı; kişilik bağımsızlığı.**

ayrım (segregation) **1. Sosyal psikoloji**nin konusu olan ırk, etnik köken, cinsellik, sınıf, din gibi toplumsal-kültürel farklılıklar nedeniyle insanların yerleşim ve yaşam alanlarının birbirinden ayrılması. Örneğin ayrı okullara gitme, ayrı toplumsal tesislerden yararlanma gibi. **2. Biliş psikolojisi** ve **algı psikolojisinde, düşünce süreçlerinin birbirinden ya da figürün kendini çevreleyen şeylerden ayrılması.** *Bkz*. **bölmeleme**; **figür-zemin**. **3. Kalıtımbilimde meyoz bölünme sırasında homolog kromozomları**nın farklı **gamet**lere bölünmesi.

ayrımcılık (discrimination) **Sosyal psikoloji**nin konusu olan etnik köken, cinsellik, toplumsal-ekonomik statü, yaş, cinsel yönelim, ideoloji, bedensel engel gibi etkenlere dayanan bir önyargıya göre davranma; bu tür etkenlerden dolayı belli bireylerin ya da grupların belli kaynaklara ulaşmasını kısıtlama. Bu ayrım, hem bireysel boyutta hem de sistemli ve kuramsal boyutta olabiliyor. *Bkz*. **önyargı; pozitif ayrımcılık; siterotip**.

ayrımında olma *Bkz.* **fark etme,**

ayrımlar ruhbilimi *Bkz.* **farklar psikolojisi.**

ayrımsama (awareness) Kişinin kendi içinde ya da dışındaki duygu, algı, düşünce gibi bir uyarımın bilincinde olması; ***fark etme.*** *Bkz.* **tanıma.**

ayrışık (heterogeneous) **1.** Kendini oluşturan öğelerin birbirinden ayrılmasıyla bileşikliği bozulmuş olan, ayrılmış olan. **2.** Aynı türden olmayan, ayrı cinsten, çeşitli; ***muhtelif, heterojen***.

ayrışmamış ruhsal enerji *Bkz.* **yapısal kuram.**

ayrışmazlık (dissociaton) **Piaget'ye göre**, maddi **dünyadaki olgulara ilişkin algıların birbirinden ve benlikten ayırt edilmediği bir erken çocukluk gelişim evresi.** *Bkz*. **bilişsel gelişim kuramı.**

ayrıştırma (disaggregation) **1.** Bir şeyi bileşenlerine ayırma. **2**. **İstatistikte** iki ya da daha fazla **bağımsız değişken** arasındaki ilişkiyi üçüncü bir **bağımlı değişken**in etkisini denetleyerek çözümleme (analiz etme).

ayrı yumurta ikizleri *Bkz.***olağan ikizler.**

az başaran (underachiever) Beklenenden; yani, **standart yetenek testleri**nin ya da **zekâ testleri**nin sonuçlarına dayalı olarak kestirilenden daha başarısız olan. Kişinin beklenenin altında bir performans göstermesine birçok etken neden oluyor. Aşırı rekabet ortamı, katı bir yapı, dışardan değerlendirme ve eleştirinin aşırılığı, duygusal sorunların ve aile çatışmalarının yaşanması bu etkenlerdendir. *Bkz*. **çok başaran.**

az görme (partially-sightedness) Bütün düzeltmelere karşın her iki gözdeki görme gücü onda üçten aşağı (1/10 ile 3/10 arası) olma; özel birtakım araç ve yöntemler kullanmadan eğitim öğretim çalışmalarından yararlanma olanağı bulamama; ***görme engeli bulunma.***

azınlık grubu (minority) Maddi ya da kültürel özelliklerinden dolayı egemen grupça haksız işlem yapılan ve kendilerini yaygın ayrmcılığın nesnesi olarak gören ırksal, dinsel, etnik ya da toplumsal bir grup; ***azınlık kümesi***.

azim (determination) Bir kimsenin bir işteki engelleri yenme istenç, istek ve kararı; engelleri yenmek için kesin karar.

az yetenekliler *Bkz.* eğitim.

B

baba betisi (father figure) Bireyin, gerçek babasının yerine koyduğu ya da babasının yerini alan, onun rolünü üstlenen ve bir bağlanma, özdeşim işlevi gören kişi. Bu kişi, üvey baba ya da bireyin olgunlaşıp bir erkek olma sürecinde kendi kafasındaki "baba" imgesine uygun biri olarak seçtiği kişidir.

babaerkil aile (paternal family) **Otorite**nin babada toplandığı aile. *Bkz.* **ataerkil aile; ataerkillik.**

baba imgesi (father image) **Çocuğun babasına ilişkin geliştirdiği tasarım.**

baba karmaşası (father complex) Erkek ya da kız çocuğunun, babasına karşı aşırı bir duygu bağı geliştirmesi. Bu karmaşa, Freudcularca **Elektra karmaşası**yla anlamdaş sayılıyor. *Bkz.* **baba saplantısı; babaya karşı tutku.**

baba saplantısı (father fixation) Kişinin ilgi ve duygularını babası üzerinde toplaması ve başka kişilere yöneltmekte yetersizlik göstermesi. *Bkz.* **baba karmaşası; babaya karşı tutku.**

babaya karşı tutku (Electra Complex) **Freud kuramına göre**, kızlarda, bastırılmış olan, baba ile ilişki kurma isteği; erkekteki **Oedipus karmaşası**nın kadındaki karşılığı; ***Elektra kompleksi; Elektra karmaşası.*** Yunan mitolojisinde yer alan bir söylenceye göre **Elektra,** Misena kralı Agamemnon'un kızıdır. Agamemnon, Trova Savaşı'ndan zafer kazanmış bir komutan olarak evine döndüğü gün, karısı Klitemnestra ve âşığı Egistus tarafından öldürülür. Bu nedenle Elektra, annesinden nefret eder; ama sarayda onun yanında yaşamını sürdürür. O sırada sürgünde bulunan erkek kardeşi Orestes'in büyüyüp annelerinden öç alacak yaşa gelmesini

bekler. Orestes döndüğünde Elektra, onun, annelerini öldürmesine seve seve yardım eder. Gerçekte, Elektra da Oedipus gibi bu olaya elinde olmadan karışmıştır. Bilmeden, korkunç alın yazısının gereğini yapmıştır. Kişilerin, kendi iç çatışmalarının bilincine varmamış olmaları, tüm karmaşaların ortak ve kaçınılmaz yanıdır. “Elektra Kompleksi” terimini ilk kez, Freud’la birlikte çalışmış bir psikolog olan **Stekel** kullanmıştır. Freud ise iki cins için de “Oedipus karmaşası” terimini kullanmayı yeğlemiştir. Bununla birlikte, kız çocuklarında Oedipus karmaşasının çok daha değişik ve karışık bir biçimde yaşandığını vurgulamıştır. **Psikanalistler**, 3-6 yaş arasındaki kız çocuklarının da önce erkek çocuklar gibi annelerini sevdikleri kanısını taşıyorlar. Ondan sonra kız çocuklarının asıl sevgisi, babalarına yönelik olarak gelişiyor. Kız çocuğu, kendisinin penisinin olmadığının ayrımına vardıktan sonra, bu eksikliğinden, annesini sorumlu tutuyor. Annesinin de penisinin olmadığını anladıktan sonra, annesine yönelik sevgi-nefret duyguları artıyor. Kendisinde olmayan penisi, babasının ona verebileceğini düşünüyor. Erkek çocuklarında olduğu gibi kız çocuklarında da anne babanın birinden gelecek olan cezanın korkusu, öbürüne yönelik tutkunun hızını azaltıyor. Bu ceza korkusu, normalde karmaşanın çözümünü sağlıyor. Ancak, **Freud’a göre** kız kendini iğdiş edilmiş duyumsadığı için onda erkek çocukta bulunan derin ve güçlü ahlak duyguları ve vicdan oluşmuyor. Bu nedenle kızların Elektra karmaşası çok daha yavaş çözülüyor; kimi de hiç çözülemiyor. Bunun sonucu olarak kızlar, erkekler kadar erken ve onlardaki kadar yetkin biçimde gelişmiyorlar. Yaşamının oldukça ileri dönemlerinde bile bu durumdan ancak, yarı yarıya kurtulabiliyorlar. Buna bağlı olarak üstbenliğin gelişimi de tamamlanamıyor. Karmaşa, kızın “penissizlik” durumuna tümüyle alışıp bunu olağan kabul ettiğinde tam olarak çözüme kavuşabiliyor. Kadının içindeki penise kavuşma isteği, zamanla bir çocuğa sahip olma isteğine dönüşüyor. Çocukluğunda babasından bir çocuğunun olmasını isteyen kız, cinsel olgunluğa ulaştıktan sonra kendine bir eş arıyor. Bilinçdışının etkisiyle babasına benzer bir eş seçiyor. Bu eş, ona aradığı tek şeyi; çocuğu (penisi) verecektir. Kadın, ancak yıllardan beri özlemini çektiği penisi, gelirken beraberinde getiren bir erkek çocuğa sahip olabildiği gün, o zamana dek karşılıksız kalmış olan gereksinimi karşılamış, penis kıskançlığını ortadan kaldırmış oluyor. Freud’un deyişiyle “Bir anneye katıksız mutluluk veren tek şey, oğlu ile olan ilişkisidir. İki kişi arasında kurulabilecek en yakın,

en eksiksiz ve en az değişen, bu ilişkidir. Herhangi bir evlilik bile, kadının, kocasını kendi oğlu durumuna getirip ona bir anne gibi davranmaya başlayıncaya dek tam anlamıyla sağlamlaşmış sayılamaz.” Kadına ilişkin görüşlerin, Freud kuramlarının en zayıf noktası olduğu; kadın gelişiminin cinsel yanı ve özellikle “penis” üzerinde fazla durduğu ileri sürülmüştür. Freud kuramlarının, kendi kültüründen ve deneyimlerinden etkilendiği konusunda yaygın bir kanı vartdır. “Viyana burjuva çevrelerinde egemen olan sıkıcı hava ve o zamanın tipik bir Avrupalı Yahudi annesinin oğlu üzerine yapacağı soluk kesici etki”, Freud’un yazılarında açıkça duyumsanıyor. Freud kuramları, kendi bilinçdışı ile hemen tümü kendi çevresinden olan hastalarının bilinçdışı incelemelerine dayanıyor. Yaygın görüş, onun bu gerçeği o kuramların yanlış olduğu anlamına gelmese de kimi aşırı görüşlerin ortaya konulmasına yol açtığının, kolaylıkla söylenebileceği doğrultusundadır. Bütün karşı çıkmalara karşın, Freud öğretilerinin odak noktası, hâlâ Batı dünyası psikolojisinin en önemli çıkış noktası olmayı sürdürüyor. Elektra karmaşasının da Ödip karmaşası gibi, çocuğun anne babasından birinin sevgisini yalnızca kendine mal etme isteği ve öbür anne ya da babanın bu yüzden kendisinden öç almaya kalkacağı korkusundan ileri geldiği, artık hemen herkesçe benimsenmiştir. Öte yandan da öç almasından korkulan anne ya da babaya karşı duyulan sevgi, çocuğun iç çatışmalarını ve umutsuzluğunu artırıyor. Küçük yaştaki çocuk, bu duyguları anlayacak ve onlarla başa çıkabilecek güce sahip olmadığından, bu isteklerin, korkuların ve onlarla ilgili belirlenmiş olan düşüncelerin tümü, **bastırma mekanizması** kullanılarak bilinçdışına itiliyor. Anne babanın davranışları, çocuğu yetiştirme, eğitme biçimi ve çevrenin kültür düzeyi, karmaşaların güçlenmesi ya da zayıf kalması; bunların çözümünün kolay ya da zor olması üzerinde çok etkilidir. Ne ki Freud, bunlar üzerinde fazla durmuyor. Ellektra karmaşasının, zamanı geldiğinde çözümlenememesi, yetişkin kadının erkeklerle ilişkilerini önemli ölçüde etkiliyor. Bu etkiyle kadının flört dönemindeki davranışları, küçük bir kızın babasından bir izin koparmak için takındığı kırıtkan ve baştan çıkarıcı tutumları andırıyor. Üstü kapalı birtakım cinsel vaatler ima ediliyor. Bu tip kadınlar, cinsel konulu vaatlerini çoğunlukla zaten yerine getirmiyorlar. Elektra karmaşalı kadınlar, babalarının yerini alabilecek bir kocayı yeğliyorlar. Örneğin bunlar, yaşça kendilerinden çok büyük, normal cinsel ilişkilerden kaçınan, çekingen, aşırı istekleri olmayan, sesi soluğu çıkmayan bir kadın arayan

erkekle evlenirlerse, karmaşaları birbirini tamamlayacağı için, kolayca birlikte yaşayabileceklerini umuyorlar. Ancak, böyle erkekler de bu kadınlar gibi cinsel olgunluktan yoksun oldukları ve her kadında annelerini aradıkları için güven duygusundan yoksun bulunuyorlar. Bu durum, gittikçe artan anlaşmazlıklara ve kavgalara yol açabiliyor. Bunların cinsel ilişkileri ise hiçbir zaman doyurucu olmuyor; çoğu kez mastürbasyon özelliğinin ötesine geçemiyor. İlişki sonrasında şiddetli bir iç sıkıntısı yaşıyorlar. Elektra karmaşası, tüm kız çocuklarının normal gelişim özelliği midir? Bu soru, çok tartışılan bir konudur. Çoğu kişinin vardığı sonuca göre, bu tür iç çatışmalar herkeste bulunabilecek sorunlardan biri olsa da bunun, bütün kadınların ruhsal yapılarının bir parçası olduğu kuşkuludur. Örneğin, Avrupalı ya da Amerikalı psikologların kolaylıkla anladıkları babaya ve anneye tutkunluğu Afrikalı ve Asyalı psikologlar, anlamakta güçlük çekiyorlar. Çünkü bu iki kesimin kültürleri, anne baba ilişkileri, birbirinden önemli farklılıklar gösteriyor. Eskimo toplumlarında anne, baba ve çocuklar, buzdan kulübede aynı yatakta çıplak yatıyorlar. Aynı toplumda erkeğin, evine gelen konukla karısını paylaşması, basit bir konukseverlik kuralı sayılıyor. Oysa Batı toplumlarında bu tür ilişkiler, çocukların ruhsal-cinsel gelişimleri üzerinde derin olumsuz etkiler yaratıyor. Bu ve benzerleri, Elektra karmaşasının evrensel olduğunu söylemeyi güçleştiren nedenlerdir. Çevrenin, kişinin ruhsal yapısı üzerindeki etkisi konusunda söylenebilecek son sözün henüz uzağında bulunuyoruz; bu konudaki araştırmalar sürüyor. *Bkz.* **anneye karşı tutku; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

Babil, Asur ve Sümerlerde eğitim (education in Babilon, Ashur and Sumerians) İ. Ö. 3. ve 4. yüzyıla dek önemli bir kültür merkezi olan Babil ve Asur'un ilk sahipleri Sümerler ve Akatlardı. Irak'ta İsa'nın doğumundan dört bin beş bin yıl önce Akatlar ve Sümerler bir çok kent kuruyor ve buraları büyük saraylarla, tapınaklarla süslüyorlar. Bu kavimlerin daha sonra altından, maden ve demirden kimi süsler yaptıkları, belli bir para kullandıkları biliniyor. Güçlü bir devlet örgütü oluşturan bu kavimler, iyi yasalar da yapıyorlar. Matematik ve astronomide gelişme gösteriyorlar. İ. Ö. İkibinli yıllarda kuzeyden gelen Babil ve Asur kavimleri Sümer ve Akadları yeniyor ve bu zengin, gelişmiş ülkeye yerleşiyorlar.Bu uluslar, özelliği olan şekillerden oluşan ve topraktan yapılan çeşitli eşyanın yüzlerine mühür basar gibi yazılan bir yazıdan yararlanıyorlar. Araştırma ve kazılarda bu yazının birçok örneği

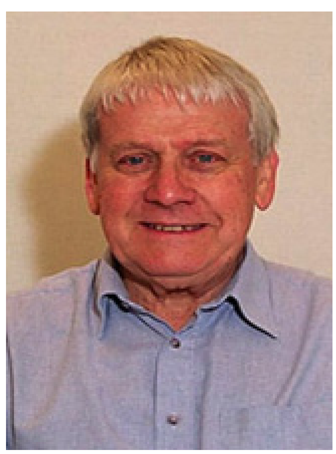
bulunmuştur. Babilliler ve Asurlular, Sümer ve Akatların tersine, kadınlara ve çocuklara değer vermiyorlar. Buna bağlı olarak çocuk eğitimine de özen göstermiyorlar. Yalnızca rahiplerin ve Kâhinlerin çocukları, babalarının mesleklerine girecek biçimde evde eğitiliyor. Bu sınıfın ayrıca okulları da bulunuyor. Okulda matematik ve astronomi bilimleri öğretiliyor. Bunların yanında, rahipler doktorlukla da uğraştıkları için, doktorlukla ilgili bilgiler, resim, mimarlık, müzik dersleri de yer alıyor. Müzik, dinsel törenlere yöneliktir. Okullarda, halkın kutsal saydığı kitaplar okutturulup anlattırılıyor. Halk, geleneklerine bağlı olduğundan, efsaneler eğitimde önemli bir yer tutuyor. Babilliler ve Asurlular ilk zamanlarda ruhun ölümsüzlüğüne inanmazken sonraları, insanın ölümünden sonra ruhun yaşadığına inanmaya başlıyorlar. Cennet'in birçok güzelliklere sahip; cehennemin ise korkunç bir yer olduğunu ilahilerinde söyleyerek ruhsal eğitimi gerçekleştirmeye çalışıyorlar. İlahiler öğrencilere ezberletiliyor; dinsel törenlerde birlikte söyletiliyor. *Bkz.* **eğitim tarihi.**

BABINSKI, Joseph François Felix (1857-1932) Özellikle sinir sistemine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Polonya asıllı Fransız nörolog. Babinski, siyasal nedenlerle Polonya'dan Fransa'ya yerleşen göçmen bir anne babanın oğlu olarak Paris'te doğdu. 1884'te Paris Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladıktan sonra aynı kentte **Charcot**'nun yanında çalışmaya başladı. 1890'dan 1927'ye dek Pitié hastanesi Nöroloji Kliniği'nin başkanlığını yaptı. Paris Nöroloji Derneği'nin kuruluşuna öncülük etti. 1920'lere dek sayısı üç yüzü bulan yayınlarında tifo başta olmak üzere birçok hastalığı tanımladı. Sonra özellikle sinir cerrahisi (nöroşirürji) ile uğraştı. Ameliyatla çıkarılan omurilik tümörünün yerini klinik muayene ile saptamayı 1922'de ilk kez o başardı. 1925'ten sonra çalışmalarını psikiyatri konularında yoğunlaştırdı. Histeri belirtilerinin **telkin** ve **karşı telkin** ile belirip kaybolabildiğini kanıtladı. Kimi nörotik-histerik belirtileri tanımlamada kullanılan **pityatizm** terimini psikiyatriye kazandırdı. Babinski, nörolojinin değişik alanlarında birçok gözlemsel çalışma yaptı. Beyin-omurilik frengisinde gözbebeği değişiklikleri, beyincik hastalıklarında hareketlerde görülen uyum, ölçü ve düzen bozuklukları, Babinski-nageotte sendromu (omurilik soğanının tek yanlı tutulmasında ortaya çıkan belirtiler), istemli birinci nöronuyla ilgili refleks yanıtlar, bunların başlıcalarıdır. **Babinski belirtisi** olarak adlandırılan ve nörolojik muayenenin simgesi sayılan **patolojik taban derisi refleksi**ni

de Babinski tanımladı. Nörolojik muayene yönteminin çözümleyici bir niteliğe kavuşmasında onun önemli etkisi olmuştur. Charcot gibi etkileyici bir bilimsel kişiliğin gölgesinde kalmamayı başaran Babiski, hem tanımlayıcı ve araştırmacı bir bilim adamı hem de usta bir uygulayıcı kimliği ile öne çıkmıştır. Meslektaşları onun nörolojik muayenelerini titizliğin, dikkatin ve bilimsel dürüstlüğün üstün bir sentezi olarak görmüşlerdir.

BADDELEY, Alan D. (1934-)**Bellek araştırmalarıyla adını duyuran İngiliz psikolog. İngiltere, Leeds'te dünyaya geldi.** Cambridge Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra bellek araştırmalarıyla adını duyurdu. Baddeley, belleğin yapısı ve işleyişi konusunda pek çok makale ve birkaç da kitap yazdı. **Başlıca yapıtları:** *The Psychology of Memory* (1976), *Your memory: a User's Guide* (1982), *Working Memory* (1986), *Working Memory and Language* (1993).

bağdaşık (chorence) Her bakımdan birbiriyle anlaşan, uyuşan; her yeri özdeş olan.

bağdaşım *Bkz.* **eşgüdüm.**

bağıl değerlendirme *Bkz***. değerlendirme; eğitim.**

bağımlı çocuk (dependent child) **1.** Gelişebilmek için anne babası ve çevresindeki başka kimselerle iyi ilişkiler kurma gereksinimi duyan çocuk. **2.** Geçimi ya da yaşam uyumu için anne babasının ve içinde yaşadığı toplumun desteğine gereksinim duyan çocuk.

bağımlı değişken (dependent variable) Deneysel çalışmalarda bağımsız değişkenin, üzerindeki etkisi incelenen değişken. Örneğin, küçük çocuklarda altını ıslatmanın nedeni incelenirken, altını ıslatma davranışı, bağımlı değişkendir. Psikolojide doğrudan gözlemlenebilen davranışlar, ruhsal olaylara bağlı olarak ortaya çıkan beyin dalgaları gibi fizyolojik tepkiler, zekâ gibi vardanan bilişsel etkinlikler, bağımlı değişkenlerdir. Her araştırmada genellikle bir bağımlı değişken seçiliyor. Bağımsız değişken ise, psikolojide birden çok olabilir. Bağımlı değişken seçilirken, o değişkenin araştırılmaya uygunluk ve geçerliğine; bağımsız değişkenin etkilerine duyarlılık derecesine, ölçmeye elverişli olup olmadığına, ölçülmesinin kolaylık ve güvenilirliğine bakılıyor. **Bağımlı değişkenin ölçümü**nde şu yollara başvuruluyor: **(1)** Deneğin, araştırılan davranışı ne kadar yaptığı saptanıyor (frekans ölçümü). **(2)** Davranışın, uyarıcı verildikten ne kadar sonra ortaya çıktığı; yani, davranışın gecikme durumu inceleniyor. **(3)** Davranışın ne kadar sürdüğü belirleniyor. **(4)** Davranışın şiddeti inceleniyor. **(5)** Deneğin iki ya da daha çok seçenekten hangisini seçtiği gözlemleniyor. Korelatif (bağlılaşımsal) çalışmalarda bağımlı değişken yerine yordanan değişken kullanılıyor. *Bkz.* **bağımsız değişken; değişken.**

bağımlı kişilik *Bkz.* **bağımlılık.**

bağımlı kişilik bozukluğu (dependent personality disorder) Ürkeklik, özgüvensizlik, çaresizlik, başkalarına dayanmadan edememe, aşırı isteklerde bulunup başkalarını onun sorumluluğunu almaya zorlayarak düşmanlık duygularını dışavurma eğilimi gösterme belirtileri gösteren kişilik bozukluğu. *Bkz.* **bağımlılık; kişilik bozukluğu**.

bağımlılık (passive dependency) Kişinin gereksinim ve isteklerini karşılamada, sorunlarını bir başına çözmede ve kendine yön seçmede yetersiz oluşu; karar verme ve işlerini başarmada başkalarının yardımına

gereksinim duyması durumu. Bağımlı kişi, kendine değil, başkalarına dayanma eğilimi gösteriyor. Hemen her zaman, güçlü kimselerin desteğini arıyor. Küçük bir çocuk gibi, kendisi adına kararları, bağımlı olduğu kişilerin vermesini bekliyor. Güç durumlarda kolayca duygusal bozuma uğruyor; sıklıkla korku, öfke, kaygı, tedirginlik, suçluluk duygularına kapılıyor. Değişime kapalı bulunuyor. Belli kurallara körü körüne bağlılık gösteriyor. Özdenetim yapamıyor; onur duygusunun zayıf olması nedeniyle kendini başkalarının denetimine bırakıyor. Başkalarıyla ilişkilerinde hep, yönetilen durumunda oluyor. Sınırlı ilgilere sahip bulunuyor. Başladığı işi, başkaları beğenirse sürdürüyor. Dürtülerinin çoğunu baskı altında tutuyor. Bu nedenlerle, kendi kişiliğini ortaya koyamıyor ve kendini gerçekleştiremiyor. Daha da kötüsü, yaşam sorunlarının yarattığı rahatsız edici duygu ve dürtülerden kurtulmak için, nevroz ve psikoz türünden, savunmalar geliştiriyor. Kişi, her iki durumda da kendisi ve içinde yaşadığı toplum için uyumsuz, zararlı bir kişi niteliği gösterebiliyor. *Bkz*. **ağızcıl bağımlılık; alkol bağımlılığı; bağımlı çocuk; bağımlı değişken; bağımlı kişilik; bağımlı kişilik bozukluğu; bağımlılık oranı; bağımsızlık; bağlanma-kopma; büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

bağımlılık oranı (dependency ratio) Bir tpolumdaki çocuk, çalışma gücünden yoksun hasta ve engelliler ile emekliler toplamını oluşturan bağımlı nüfusun çalışan nüfusa oranı. Bu oran,,çalışan bir kişinin ürettiğini ortalama olarak kaç kişinin tükettiğini gösteriyor. Bağımlılık oranının artması, çalışanların yükünün arttığüı anlamına geliyor.

bağımsız davranma *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

bağımsız değişken (independent variable) Deneysel çalışmalarda, denetimli olarak nicel ya da nitel ayrı değerler verilerek (manipüle edilerek), bağımlı değişken üzerindeki etkisinin incelendiği değişken. Bağımsız değişkenler, **sürekli ya da süreksiz olabiliyor**. Araştırmanın içeriğine bağlı olarak, değişkenlerin etkisinin gözlemlenebilmesi için, en az iki düzeyde ele alınması; d**üzeyler arasında da yeterince faz**la ve anlamlı bir fark olması gerekiyor. Örneğin, bebekler için, konuya göre değişmekle birlikte, 1, 2, 3 aylık aralıklar normal sayılırken, ilköğretimin birinci kademesindeki çocuklar için bu aralıklar, birer yıla çıkabiliyor. Düzey sayısının ikiden fazla olması yeğleniyor. İki düzey alındığında,

bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki doğrusal olmadığı halde, doğrusal gibi görünebiliyor ve yanıltıcı oluyor. Psikolojide tanımlanmış olan **dört tür bağımsız değişken** şunlardır: **(1)** Toplumsal ve fiziksel değişkenler gibi çevresel değişkenler. **(2)** Deneğin kendi özelliklerine ilişkin değişkenler. Bunlar kişilik, cinsellik, yaş gibi kalıcı denek değişkenleri; duruma bağlı kaygı yaratma gibi geçici denek özellikleridir. **(3)** Deneğin yapması gerekenlerin oluşturduğu görev değişkenleri. **(4)** Deneğin nasıl davranması gerektiğini bildiren yönerge değişkenleri. Aynı araştırmada incelenen iki ya da daha çok bağımsız değişkene **etkenli desenler** deniyor. Korelatif (bağlılaşımsal) çalışmalarda bağımsız değişken yerine, **yordayıcı değişken** kullanılıyor. *Bkz.* **bağımlı değişken; değişken.**

bağımsız kişilik *Bkz.* **bağımsızlık; eğitim; kişilik bağımsızlığı.**

bağımsızlaşmak (emancipation) Anne baba ya da bir başkasının güdüm ve etkisinde kalmayan duygu, düşünce ve davranış gösterecek duruma gelmek. *Bkz.* **bağımsızlık; bilinçli dikkat.**

bağımsızlık (independence) Kendini tanıma ve kabul etme; yeteneklerini geliştirmek için başkalarına değil, kendine güvenerek yeteneklerini geliştirmek için sürekli olarak girişimde bulunma; ***bağımsız kişilik, kişilik bağımsızlığı.*** Bağımsızlık kazanmış olan kişi, güçlü kişilerin desteğine sıklıkla gereksinim duymuyor. Kararlarını kendisi veriyor ve bu kararları doğrultusunda davranışta bulunuyor. Güç durumlarda dayanıklılık gösteriyor. Kolaylıkla öfkeye, korkuya ya da kaygıya kapılmıyor. Kişisel görüşünü çekinmeden ortaya koyuyor. Kendi hataları için başkalarını suçlamıyor. Olay ve olguları şansa bağlamıyor; bunları, nedenlerini bularak yorumluyor. Gerekliliğine inandığı kurallara uyuyor. Başkaları beğenmese de doğru olduğuna inandığı ve hoşlandığı bir işi yapmayı sürdürüyor. Eleştirilmeyi kabul ediyor ve buna bağlı olarak değişmeye çalışıyor. Kendini denetliyor ve gerekiyorsa davranışlarını sınırlandırıyor. Duygularını yaşıyor. İstek ve dürtüleriyle toplumsal beklentileri uzlaştırıyor. Başkalarıyla bir arada bulunmaktan ve birlikte çözülmesi gereken sorunlar için onlarla kendi istencini kullanarak iş ve eylem birliği yapmaktan mutluluk duyuyor. Her türlü ilişkisinde kendi kişiliğini ortaya koyuyor. Bağımsız kişi, güçlü olduğu alanda önderlik de yapıyor. *Bkz.* **bağımsız davranma; bağımsız kişilik; bağımsızlaşmak; bağımsızlık duygusunun gelişimi.**

bağımsızlık duygusunun gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi).**

bağımsızlık kazanma *Bkz.* **bağımsızlık duygusunun gelişimi.**

bağışıklık sistemi (imnune system) Dışarıdan vücuda giren virüs, mantar, bakteri, toksik madde gibi yabancı **mikroorganizma**lara ve maddelere karşı vücudun savunma sistemi; ***bağışıklık dizgesi.***

bağ kurma (bonding) **1.** Doğum sırasında ve doğumun hemen sonrasında annenin ruhsal olarak çocuğuna bağlanması. Bağ kurma, sağlıklı bir anne-baba-çocuk ilişkisinin gelişiminde belirleyici bir etkendir. Normalde doğal bir süreç olmakla birlikte, anne ile bebeğin ayrılmasıyla ya da annenin bebeği doğumdan sonra reddetmesine neden olan durumsal ya da ruhsal etkenler nedeniyle bağ kurma, kesintiye uğruyor. Bu durum, **anne yoksunluğu sendromu**na yol açıyor. *Bkz.* **annelik bağı. 2.** Birbiriyle karşılıklı etkileşimden önemli ölçüde etkilenen iki insan arasındaki birlik duygusu.

bağlanma (attachment) **1. İki kişi arasındaki etkileşimin geliştirip güçlendirdiği etkin, sevecen bir karşılıklı ilişki ve bağlılık.** *Bkz.* **güvenli bağlanma. 2. Çocuğun anne baba ya da bakıcısıyla kurduğu anlamlı duygusal ilişkiler. Çok küçükken bile sömürülen, savsaklanan çocuklar, kimi zaman anlamlı bağlar kurmada zorlanıyorlar.** *Bkz.* **bağ kurma; bağlanma bozukluğu; bağlanma davranışları; bağlanma-kopma; bağlanmış enerji; tepkisel bağlanma bozukluğu. 3. Rubin**’in **sevgi ölçeği**nin kişinin karşısındakinin bedensel varlığını ve ruhsal desteğini istemesiyle ilgili bölümü. **4. Psikanalize göre** hastanın, kendisini iyileştimeye çalışan psikanaliste aşırı duygusal bağımlılık göstermesi.

bağlanma bozukluğu (attachment disorder) Kişinin sevgiye dayalı, kalıcı yakın ilişkiler kurmakta zorluk çekmesi biçimindeki bozukluk. Bu bozukluk daha çok, çocukluk dönemlerinde sömürülen, savsaklanan kişilerde görülüyor. Bunların çok sevimli görünen ilişkileri bile yüzeyseldir. Bunlar, göz göze gelmede zorlanıyor, yalan söylüyor ve sevecenliğe tepkisiz kalıyorlar. *Bkz.* **bağlanma.**

bağlanma davranışları (attachment behaviors) Bebeğin anne babasıyla ya da bakıcısıyla etkileşimde kullandığı ve yaşamının ilk dokuz ayı içinde geliştirdiği ağlama, sarılma, gülümseme, uzanma biçimindeki yaklaşım ve etkileşim sistemi; ***yakınlığı koruyucu davranışlar.***

bağlanma figürü *Bkz.* **tepkisel bağlanma bozukluğu.**

bağlanma-kopma (attachment detachment) Karşıt tutum ve davranışların oluşturduğu bir mekanizma. "Bağlanma" terimi ile "bağımlılık" "başkalarıyla birlikte olma isteği" binişiklik **gösterdiği için, bu üç kavram** kimi zaman birbirinin yerine kullanılıyorsa da gerçekte bu terimler, birbirinden ayrı anlamlar içeriyor. *Bkz*. **bağlanma; bağımlılık; kopma; yeğleme. Morgan**, bebekteki bağlanmayı şöyle açıklıyor: Bebek, belirli, özel bir kişiye olumlu tepki veriyor. Zamanını o kişiyle geçirmek istiyor. Korku verici bir nesne (obje) karşısında hemen o kişiyi arıyor. Bağlandığı kişi yakınında olduğunda kendini iyi duyumsuyor. Bağlanma, bu duygu ve davranış örüntülerini anlatan iki yönlü bir süreç olarak i,şliyor. Çocuğun anne babaya bağlanmasına koşut olarak anne baba da çocuğa bağlanıyor. Bağlanma, çocuğun kendini güven içinde duyumsamasını sağlamasının yanı sıra, çevreye ilişkin bilgi sağlayıcı bir işlevi de yerine getiriyor. Bebeklikteki bağlanma, şu **aşamalar**da gelişiyor: Yeni doğmuş bir bebek, kişilere ayrım gözetmeden tepkide bulunuyor. Birkaç ay sonra, yabancılarla tanıdıkları ayırt etmeye ve ona göre farklı tepki göstermeye başlıyor. Tanıdıklarına daha fazla gülümsüyor, ses çıkarıyor. Tanıdıklarını yabancılardan ayırma ve onlara bağlanma davranışı, **algısal seçicilik** ve **yeğleme** sonucu ortaya çıkıyor. Bağlanma, bir ya da birden çok kişiye olduğu gibi, anne baba yerine geçen kişilere karşı da gerçekleşiyor. Bebeklerin çoğunda bağlılık davranışı, 25. ve 40. haftalar arasında gözlemleniyor; bu bağlılık, yaklaşık 44. haftada en üst düzeye ulaşıyor. Bebeklerin büyük çoğunluğunda bağlılık, yabancılardan korkma duygusundan önce gelişiyor. Onun için günlük yaşamda anneye bağlılık, korkma olarak algılanmamalıdır. **Çocuk, bağlandığı kişi yanındayken çevreyi araştırmak istediğinde, o kişiden kopma**ya başlıyor. Yabancıların yanında ise kopma davranışı görülmüyor. Bundan, yabancıların bebek için bir **korku nesnesi** olduğu anlaşılıyor. Birinci yaşın sonlarında yürüme ve konuşmanın başlamasıyla korku veren durumlarda çevreyi araştırma ve merak güdüsü **ağır bastığından çocuk, kopma davranışı gösteriyor. Dört yaşlarında belli bir toplumsal gelişim gösterdiği için kopma, daha belirgin olarak görülüyor. Ergenlikten sonra ise en üst düzeye çıkıyor ve bireyleşme sürecine giriliyor.** Bağlanmayı açıklayan birden çok görüş bulunuyor. **Bowlby**'nin **biyolojik görüşü bağlanmayı, doğal zorunluklara bağlayarak açıklıyor. İnsan yavrusu, doğumdan sonra anne babasına en uzun**

süre bağlı olan canlı türüdür. Ayrıca anne baba ve bebeğin birbirlerine bağlanmasının genetik bir temeli de vardır. Çocuk acıkınca ağlıyor ve memeleri süt salgılayan anne de onu emziriyor. İkinci bir yaklaşım, öğrenmeye dayandırılan görüştür. Bağlanma sürecinde hem anne baba hem de bebek, karşılıklı ödüller alıyor ve bu ödüller davranışları pekiştiriyor. Anne baba, bebeği koruyor ve besliyor. Bebek de onlara gülümsüyor, sevgi gösteriyor. Bağlanma davranışını işte bu karşılıklı ödül alışverişi ortaya çıkarıyor. Bu yaklaşımlar, bebekteki bağlanma sürecinin hem biyolojik (içsel) hem de öğrenme ile ilgili (dışsal) etkenlere dayandığını ortaya koyuyor.

bağlanmış enerji *Bkz*. **yapısal kuram.**

bağlantı beyin kabuğu (association cortex) Beyin kabuğunun, **ön loplar** ve **yan loplar** gibi **düşünme, akıl yürütme, sorun çözme** gibi **yüksek bilişsel süreçler**in gerçekleştiği varsayılan ve genel anlamda belirgin devinim ya da duyu **işlevleri göstermeyen bölgeleri;** ***bağlantı korteksi***. Bu bölümler, duyusal bilgilerle devimsel komutların bütünleştirilmesinde etken oluyor.

bağlantıcılık (connectionism) **1. Thorndike**'ın kalıtsal olan ya da sonradan oluşan sinirsel bağlantıların, uyarıcı ile tepkiyi birbirine bağladığını belirten görüşü. **2. Biliş psikolojisinde**, bilişsel sistemlerin, her biri farklı bir etkinlik düzeyinde etkinleşen sinir ağları biçiminde çalıştığını açıklayan görüş. Bu görüşe göre, beynin temel yapı taşları durumundaki sinir ağları, çevreden ya da diğer sinir hücrelerinden gelen sinyalleri alan bir **giriş ünitesi**nden; bu girdileri bütünleştirerek çeşitli işlemlerden geçiren bir **bütünleştirme ünitesi**nden; bir de diğer hücrelere ya da sinir hücrelerine bilgi gönderen bir **çıkış ünitesi**nden oluşan bir ağ biçimindedir. Bu yaklaşımda beynin çalışma biçimi ile bilgisayar sistemleri arasında yakın koşutluklar bulunduğu ileri sürülüyor. *Bkz.* **bağlantıcı model; bağlantıcı paradigma; bağlantıcı sistemler; koşut dağılımlı işlem modeli; sinir ağı; yapay zekâ.**

bağlantıcı model (connectionist model) Bellekte bilginin nasıl işlenip kullanıldığıyla ilişkili olarak birbirine koşut dağılımlı işlem ilkesine dayalı model. Bu modelde **bilgi**, tek bir düğümün etkinliğinden çok, ağın tümündeki belli bir etkinlik dağılımıyla temsil ediliyor ve **bilgi işlem**, kavramlar arasındaki doğru bağlantıların doğru ağırlıklarla etkin kılınması sonucunda gerçekleşiyor. *Bkz.* **bağlantıcılık; sinir ağı**.

bağlantıcı paradigma (connestionist paradigma) Bilişsel süreçlerle ilgili bağlantıcılık yaklaşımında öngörülen zeki bir sistem; ***bağlantıcı değerler dizisi*** Bu sistemde fiziksel sinyaller **giriş**; hareketler **çıkış** olarak değerlendiriliyor. Girişle çıkış arasında gerçekleşen bilgi **işlemlerinin büyük çoğunluğunu, birbiriyle bağlantılı çok sayıda basit işlem birimleri aracılığı ile kendiliğinden yapılan hesaplamalar oluşturuyor. Daha açık deyişle sistemin, öğrenme sırasında öğeler arasındaki bağlantıların gücünü değiştiren döngüsel kurallar gereğince birbiriyle etkileşen farklı öğe katmanlarından oluştuğu** varsayılıyor. Sistemin belirleyici özelliği, **koşut işlem** ve **dağılımlı temsil**dir. *Bkz*. **bağlantıcılık**; **bağlantıcı sistemler; koşut dağılımlı işlem modeli.**

bağlantıcı sistemler (connectionist systems) Bilgi işlemin sinirsel metaforuna dayalı modeller ya da sistemler; ***bağlantıcı dizgeler.*** Bağlantıcı sistem, birbiriyle etkileşen sinire benzer ayrı birim katmanlarından oluşuyor. Hem birim katmanları arasında hem de katman içinde bağlantılar bulunuyor. Bu bağlantılar, öğrenme sırasında değişikliğe uğrayan farklı güçler (ağırlıklar) taşıyor. *Bkz***.** **bağlantıcılık**; **bağlantıcı model.**

bağlantı korteksi *Bkz.* **bağlantı beyin kabuğu.**

bağlantılı öğrenme (associative learning) Sözcüklerin ve kavramların kullanımlarının birbirleriyle ilişkilendirilerek öğrenilmesi; çağrışımsal öğrenme. Örneğin, siyah-beyaz, gece–karanlık, parlak-Güneş, birbiriyle ilişkilendirilerek öğreniliyor. Bu birleşimlerle tümce kurma da öğrenilmiş oluyor. Bağlantılı öğrenmenin ilkelerinden yararlanılarak düzenlenen ve kullanılmakta olan birçok test vardır. Ancak, bir dilde yerleşmiş bağların güvenilir olmaması nedeniyle araştırmalarda psikologlar, “anlamsız heceler”i kullanmayı yeğliyorlar. Bağlantılı öğrenmede, öğrenilecek (aralarında bağ kurulacak) malzemelerde bitişiklik (contiguity) özelliğinin bulunması gerekiyor. *Bkz.* öğrenme.

bağlantı nöronu *Bkz.* **bağlantı sinir hücresi.**

bağlantısız kaygı (free-flooting anxiety) Bireyin yaşamının her yönüyle ilişkili olan sürekli kaygı.

bağlantısız konuşma (incoherence) Anlamı ve bütünlüğü bozan birbiriyle bağlantısı olmayan söz parçalarıyla konuşma.

bağlantı sinir hücresi (association neuron) **Merkez sinir sistemi**nin çeşitli bölümlerini birbirine bağlayan bir sinir hücresi; ***bağlantı nöronu.***

bağlaşımcı kuram (Thorndike's theory) **Öğrenmeyi, uyarıcı (stimulus) ile davranım (response) arasında bağ kurma olarak ele alan Pavlov, E. C. Tolman, Thorndike, Guthrie, Skinner, Hull** gibi düşünür ve bilim insanlarının geliştirdiği öğrenme kuramı; ***davranışçı öğrenme kuramı.*** Bu kuramın belirlediği **öğrenme ilkeleri** şunlardır: **(1) Öğrenci yaparak öğreniyor. Öğrenci neyi yaparsa onu öğrendiği için, öğrencinin öğretme ortamına etkin biçimde katılımı sağlanmalıdır. (2) Öğrenmede yineleme büyük bir öneme sahiptir.** Kişi kimi bilgileri; özellikle becerileri yineleyerek öğreniyor. **(3)** Genelde **doğru davranışın pekiştirilmesi** gerekiyor. Cezayı savunanlar olsa da, doğru yanıtın oluşması için **olumlu pekiştireç verme**nin daha etkili olduğu kabul ediliyor. Çünkü cezanın olumsuz etkileri oluyor. **(4) Güdüleme, öğrenmeyi önemli derecede etkiliyor.** O nedenle güdüleme koşullarının iyi ayarlanması gerekiyor. **(5) Genelleme ve ayırt etmeyle ilgili kazanılan davranımlar, çok çeşitli durumlardacöğrenilmeli ve kullanılmalıdır.** Bu yolla edinilen davranımın geçerliği ve güvenirliği artıyor. Bu ilkeler, **(1) Hazırbulunuşluk; (2) Sınama-yanılma; (3) Pekiştirme; (4) Yineleme** olarak dört başlığa indirgenebilir. Öğrenmeyi bir ürün olarak ele alan bu kuramcılar, öğretme koşullarına ve çevreye ağırlık vermişlerdir. *Bkz.* **öğrenme kuramları.**

bağlılaşım *Bkz.* **korelasyon.**

bağlılaşım katsayısı *Bkz.* **korelasyon katsayısı.**

bağlılık (loyalty) Bir kişi, grup, kuram ya da öğretiye yönelik geliştirilen düşünsel ya da duygusal durum; ***sadakat.*** Bağlılık, gücünü bilgi ve bilinçten alıyor. *Bkz.* **temel erdemler.**

bağlılık gereksinimi *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası.**

bağnazlık (fanaticism) Bağnazca davranış; bir inanca, bir düşünceye aşırı ölçüde bağlanıp ondan başkasını dü**şünememe, ondan başka her öğret**iye, her inanışa karşı olma; ***fanatizm, mutaassıplık.***

bağsal öğrenme *Bkz.* **bağlantılı öğrenme.**

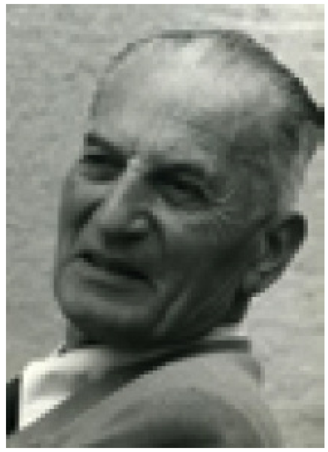
bahane bulma *Bkz.* **neden bulma**

bakım vereni yitirme korkusu *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal buzukluklar.**

bakım verme *Bkz.* **temel erdemler.**

BALTACIOĞLU, Ismayıl Hakkı (1886-1978) **Kültür ve eğitim alanında yaptığı çalışmalarla tanınan eğitimci, yazar. İstanbul'da doğdu; İstanbul'da öldü. Vefa İdadisi'ni bitirdi. İstanbul Darülfünunu'nda Tabiiye eğitimi aldı. Altı ay Ecole Normale de la Seine'de pedagoji çalışmaları yaptı. Londra, Brüksel, Berlin, Anvers, Zürih başta olmak üzere birçok kentte okul ziyaret etti. Decroly** gibi birçok ünlü eğitimcilerle tanıştı. 1913'te İstanbul'a döndü; Darülfünun'da pedagoji profesörü oldu Kimi arkadaşlarıyla birlikte Maarif Nazırı **Şükrü Bey**'i etkileyerek İnas Darülfünunu'nun (kadın üniversitesinin) kurulmasına öncülük etti. İki kez Edebiyat Fakültesi dekanlığı; bir kez de 1923'te rektörlük (Darülfünun eminliği) yaptı. Bu yıllarda, Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim öğretmenliği görevini de sürdürdü. 1930'da, eğitim görüşlerini uygulamaya koymak üzere, üniversiteden ayrılıp Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne geçti; ancak, dönemin Milli Eğitim Bakanı'yla anlaşamayınca yeniden üniversiteye döndü. 1938'de gerçekleştirilen Üniversite Reformu'nda kadro dışı bırakıldı. Bunun üzerine Yeni Adam adıyla bir dergi çıkararak yazarlığa başladı. 1939'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Pedagoji Kürsüsü'ne getirildi. 1942-1950 arasında milletvekili oldu. 1950'den sonraki emekliliğinde de yazarlık yaşamını yoğun biçimde sürdürdü. Yıllarca Türk Dil Kurumu'nda çalıştı. Baltacıoğlu, çok yönlü bir eğitimci ve yazar olarak adını duyurdu. **İş okulu** kavramına yatkın bir okul anlayışı ile **köktenci bir eğitim görüşü**nü benimsedi. Ona göre, ileri bir adım olan köy enstitüleri bile tam bir iş okulu değildir; iş okulu, kuramsal ve uygulamalı derslerin birlikte verildiği birer eğitim kurumudur. Baltacıoğlu, eğitim görüşünü **Decroly Okulu** ve **P. Geheep, H. Lietz** gibi eğitimcilerin **kır okulları**nın etkisiyle, **uygulamalı eğitim** olarak biçimlendirdi. Ona göre eğitim, **kişilik, çevre, çalışma** (travay), **verim** (randıman) ve **başlatma** (inisiasyon) **ilkeleri**ne dayandırılmalıdır. Eğitim sistemi, bu ilkelere dayanarak insanları çiftçilik, marangozluk, demircilik, muslukçuluk gibi belirli bir iş yapma becerisine sahip kılmalı ve üretimle bütünleştirmelidir. Bu yolla, kendine, kültürüne, ulusal değerlerine ve dinine bilinçle bağlı, girişimci insanlar yetiştirilmelidir. Ne ki Baltacıoğlu, yaşadığı dönemde bu görüşlerini uygulayabilecek olanakları bulamadı. **Başlıca yapıtları**: **İş Pedagojisi (1930), Terbiye (1932), İçtimai Mektep (1932), Toplu Tedris (1938), Türk'e Doğru (1943), Rüyamdaki Okullar (1944), Batıya Doğru**

(1945), Pedagojide İhtilal *(1964), Kültürel Kalkınmanın Sosyal Şartları (1967).*

BANDURA, Albert (1925 -) **Oluşturduğu "toplumsal öğrenme kuramı"nı daha sonra "toplumsal, bilişsel kuram" olarak adlandıran kuramcı.** 1952 yılında Lova Üniversitesi'nde doktora derecesini aldı. Bir yıl sonra Stanford Üniversitesi'ne geçti. Bandura'nın kuramını örneğin, **Skinner**'ın arı davranışçı yaklaşımından ayıran şey, insan davranışında çevresel etkenlerden çok, güdüsel etkenleri ve **özdüzenleme mekanizmaları**nın katkılarını vurgulamasıdır. Bandura ayrıca, davranışların büy**ük ölçüde başkalarını gözlemleyerek edinildiğine inanıyor**. **Başlıca yapıtları:** *Social Foundations of Thought end Action* (1986), *Social Learning Theory* (1977), *Social Learning and Personality Devlopment* (1963), *Aggression: A Social Learning Analysis* (1973). *Bkz.* **gözlemsel öğrenme**; **karşılıklı belirlemecilik**; **modelleme**.

barış (peace) Bir topluluğun ya da bir ailenin bireyleri arasında ya da karşıt varlıklar arasında oluşan uzlaşma, uyum durumu. *Bkz.* **uyum (II)**

Basedow hastalığı (Basedow's disease, graves disease) İlkin Alman hekimi **K. von Basedow**'un (1799-1854) tanımladığı bir hastalık; ***hipertiroidizm.*** **Kalkan bezi**nin hormon salgılaması yüzünden gözler dışarı doğru pörtlüyor, çok parlıyor; nabız hızlanıyor, kan basıncı yükseliyor, **metabolizma** artıyor, ellerde titreme görülüyor; çabuk heyecanlanma, düşünce ve duygulanma aksaklıkları, ruhsal bozukluklar ortaya çıkıyor. Kalkan bezi ameliyatla çıkarılarak özel ışınlarla ya da bazı ilaçlarla çalışmazı azaltıldığında hastalık ortadan kalkıyor.

basınç duyumu (pressure sensation) Dokunma algısının bir boyutu olarak deri yüzeyini, kas ya da eklemleri dıştan etkileyen bir gücün yarattığı duyum.

basit fobi (simple phobia) Belli nesneler, hayvanlar ve durumlar karşısında duyumsanan inatçı, bilinçdışı aşırı korkulardan, kaygı kaynaklarından kişiyi kaçınmaya zorlayan; kişinin yersiz olduğunu kabul ettiği bir kaygı bozukluğu. Belli nesnelere örnekler: Aşı, Ay, bıçak, boş alan, bulut, dişçi, et, iğne, ilaç, kadın, kan, mikrop, orman, penis, su, çiçek, güzel kadın, uçak, yeni şeyler. Belli hayvanlara örnekler: Arı, böcek, fare, haşere, kedi, köpek, örümcek, yılan. Belli durumlara örnekler: Açık yüksek yerler, ameliyat, âşık olma, ateş yükselmesi, bakılma, başarısızlık, cezalandırılma, cinsel ilişki, çocuk doğurma, delirme, derinlik, dokunulma, evlilik, fırtına, gökgürültüsü, hastalık, kalabalık, kapalı alan, karanlık, kirlenme, mezarlık, okula gitme, ölüm, öpme, sokak, uçurum, yalnız kalma, yaşlanma, zayıflık. *Bkz*. **fobi**.

basitlik yasası (law of simplicity) İnsanların, uyarıcı özelliklerini dünyaya ilişkin en basit yorumu sağlayacak biçimde gruplandırma eğilimi gösterdiğini belirten Gestalt düzenleme yasası. *Bkz.* **Gestalt düzenleme yasaları.**

basit şizofreni *Bkz.* **şizofreni.**

basit yansıtma *Bkz***. yansıtmalı özdeşim.**

baskı-gereksinim örüntüsü (press-need pattern) **H. Murray'a göre,** bir kişinin dilek ve amaçlarını başkalarına kabul ettirme örüntüsü.

baskı grubu (pressure group) Siyasal karar organlarını etkileyip belli amaçlara yönlendirmek için oluşan ya da oluşturulan örgütlü topluluk. Bu

nitelikte çıkar ve davranış grubu olmak üzere iki grup tanımlanmıştır **Çıkar grubu, o**rtak çıkarların korunması amacıyla bir araya gelmiş; asıl amacı siyasal otoriteyi söz konusu çıkarlara yönlendirmek olan örgütlenmiş gruptur. **Davranış grubu** ise belli bir grubun çıkarları yerine, bütün insanları ilgilendiren değerleri ya da ahlak ilkelerini korumak ve savunmak için oluşturulan gruptur.

baskılama (suppression) **Psikanalize göre**, kabul edilemez dürtüleri, duygu ve düşünceleri engellemeye, gizlemeye ya da denetlemeye yönelik bilinçli çaba. Bu mekanizma, bilinçsiz olarak çok daha kapsamlı, karmaşık süreçlerle gerçekleşen **bastırma** (reprerssion) ile karıştırılmamalıdır. Örneğin, bir ortamda, içinden "kalkıp gitme" ya da "birisine bir tokat atma" isteği geçmesine karşın, bu istekleri engelleyen kişinin yaptığı şey, baskıdır. Bu mekanizmanın kullanımı sırasında kişi, duygularının da isteğinin de engelleme çabasının da farkındadır. Bu durum, akla uygun düzeyde kaldığı sürece, davranışlarda ve ruhsal yapıda köklü, kalıcı bir değişim yaratmıyor.

baskın (dominant) Baskınlık özellikleri taşıyan; ***dominant, egemen, başat.*** *Bkz.* **baskın düşünce; baskın gen; baskınlık; baskın olmayan yarımküre; baskın özellikler.**

baskın düşünce (supervalent thought) Aşırı bir yoğunluğa ulaşan ve kişinin aklından çıkarma çabalarına karşın, inatla varlığını koruyan takınaklı düşünce. Örneğin, bilinçdışı bir etkenden kaynaklanan kıskançlık, baskın düşünce ürünüdür. *Bkz.* **takınak**.

baskın gen *Bkz.* **baskınlık**.

baskınlık (dominance) **1.** Bir şeyin başka bir şeyi denetlemesi; ***başatlık, egemenlik***. **2. Etolojide**, aynı türden bir canlının yaşam alanı, yiyecek, kızışma dönemindeki dişiler gibi kaynakları kullanma önceliği ve öbür üyeleri denetleme davranışları. Baskınlık, insanda ise ilişkiyi denetleme, yönlendirme, belli birey ya da grupların yaşayış, kaynaklara ulaşma biçimlerini denetleme gibi davranışlarla beliriyor. **3. Kalıtımbilimde** bir kalıtsal özelliğin, öbürüne baskın çıkma eğilimi; bir genin tam **fenotip** olarak hem farklı genlilerde hem de eş genlilerde ortaya çıkması. Örneğin, koyu saç rengi, açık saç rengine; koyu ten rengi, açık ten rengine; kahverengi göz geni, mavi göz genine baskındır. **4.** El, ayak, göz, kulak gibi **vücudun belli organlarını kullanma eğilimi**. **5. İşleyiş bakımından**

vücudun anatomisinden birinin, **öbür yapılara başatlığı**. Örneğin beyin, böyle bir başatlık örneğidir. *Bkz.* **baskınlık duygusu; gensel tıp.**

baskınlık duygusu. (dominance feeling) Bir kişinin kendi dilek ve amaçlarını başkalarına kabul ettirme duygusu; ***hâkimiyet hissi.***

baskın olmayan yarımküre (nondominant hemisphere) Beynin dili denetlemeyen yarısı. Bu, insanların çoğunda sağ yarımküresidir. Bu yarımkürenin yersel (lokal) süreçlerde etkili olduğu düşünülüyor.

baskın özellikler *Bkz.* **MENDEL, Johann Gregor.**

baskıyla yönetme *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

basmakalıp davranış (stereutyped behavior, stereotyped response) Belirli bir soruna ilişkin özel koşulların ya da varılan sonucun değiştiremediği davranış.

basmakalıp yargı *Bkz.* **sterotip.**

bastırma (repression) **Freud'a göre**, uygun görülmeyen içgüdülerin (dürtülerin) kişinin isteği dışında bilinçdışına itilmesi ya da itilen dürtü, anı ve yaşantıların bilince çıkmasının önlenmesi biçiminde işleyen, benliğin **temel savunma mekanizması**; ***reprersyon.*** **Bilinçdışı çalışan bir mekanizma** olan bastırma, Freud'un izlediği ilk savunma sürecidir. Karşıt enerji kullanılarak gerçekleştirilen bastırma ile ilkelbenlik dürtülerinin boşalımı, eyleme geçmesi ve doyuma ulaşması engelleniyor. Bastırılarak bilinçdışında tutulan enerjiler, ancak rüyadaki gibi, karşıt enerji kullanımının gevşemesiyle; başka deyişle, kullanılan karşıt enerjinin, boşalmak isteyen enerjiden daha az olması durumunda bilince çıkabiliyor Freud, iki bastırma biçimi tanımlamıştır. Bunlardan biri **temel bastırma** adı verilen ve aşırı uyarıların yol açtığı gergin ve acı verici durumdan, güçsüzlüğü nedeniyle kurtulamayan bebeğin bu acıya son vermek için bu uyarıları yok bilmesidir. İnsan, bebeklikten sonra da kendisine acı veren, kendisinin uyumunu bozduğunu sandığı tüm dürtüleri bastırarak bilinçdışı kılıyor. Bunlar da **sonradan gerçekleşen bastırmalar**dır. Her insanın kullanmak zorunda olduğu bu savunma mekanizması, önemli sakıncalar yaratıyor. Bastırılan istek ve eğilimler, bilinçdışında varlıklarını değişmeden korudukları ve eyleme geçmek, doyum sağlamak için her fırsattan yararlanarak, kılık değiştirerek bilince çıkmak istiyor. Bu durumda benlik, önlem almak, savunma gücünü sürekli hazır tutmak zorunda kalıyor. Tehlikeyi giderme uğruna, bastırılan istekle

çok uzaktan ilişkisi olan dürtüler bile bastırılıyor. Böylece bastırma, zincirleme sürüp gidiyor. Bastırmaların sonucu olarak insanlar, aşağıda belirtilenlere benzer nicelik ve nitelikte acılar çekiyor, belirsizlikler yaşıyorlar: “Bilmemki... Unuttum... Anımsamıyorum... Düşünemiyorum..”; “Aklım karışıyor... Aklım ermiyor... Anlayamıyorum...” ya da: “Canım sıkılıyor; içim içime sığmıyor; canım hiçbir şey istemiyor.”; “Yüreğim daralıyor; kalbim sıkışıyor; başım zonkluyor.”; “Çok fenayım; neyim var, bilmiyorum.” Bunlara organik bir bozuklukları olmamasına karşın, başı dönenler, fenalık geçirenler, gülerken ağlamaya başlayanlar, hıçkırıktan kahkahaya geçenler, çıt çıkınca yerinden fırlayanlar da eklenebilir. İç dürtülerini ve onlarla ilişkili uyarıları yaygın biçimde bastıranlar, yukarıda sıralananlar gibi nedenleri belirsiz bedensel yakınma, bilememe ve anlayamama ile kişiliklerini kısırlaştırıyorlar. Bu yüzden birçok kadın ve erkeğin tadı tuzu kaçıyor. Bir de belirli nedenlerle bir süre için yok saydığımız şeyler var. Çok iyi bildiğimiz türkünün sözlerini, en yakın arkadaşımızın adını bir an unutuveriyoruz. Dostumuz için aldığımız armağanı dükkânda bırakıp çıkıyoruz. Arkadaşımıza anlattığımız önemli şeyin can alıcı noktasını atlayıveriyor, iş işten geçtikten sonra anımsıyoruz. Uyarının o anda, yasaklanmış olanlarla bir ilişkisi kurularak bilinçdışı edilmesine; daha sonra ise yasak olmadığının sezilip yeniden bilinçlenmesine izin verilen bu tür bastırmalara Freud, **geçici bastırma** diyor. Yürekli kişiler, özgür çağrışım (free association) yöntemini kullanarak kendilerini rahat bırakıp akıllarına gelen her şeyi art arda düşünme yoluyla, unuttukları kimi şeyleri ve onları neden unutmuş olduklarını bulabiliyorlar. Bastırılanları bulmak için de aynı yöntem geçerlidir. Bu yöntemde akla ne gelirse bırakılıyor. Önce, akla uygun olanlar; daha sonra, akla daha az uygun olanlar; en sonunda da saçma sapan diye nitelenen şeyler akıldan geçiriliyor. Bir anda kişinin karşısına bir boşluk, sanki bir duvar çıkıyor. Kişi, işte o anda bilinçdışının karşısındadır. Buraya varınca ya bu kişisel oyundan vazgeçecek ya da yürekli davranıp çabalayarak kendi içinde binlerce şeyin kaynayıp durduğunu görebilecektir. Ancak, bu oyuna fazla dalınmaması, aslanın üstüne fazla gidilmemesi gerektiği anımsatılıyor. Onunla yalnızca dost olunabildiği zaman ona güvenle yaklaşılabileceği belirtiliyor. *Bkz.* **baskılama; benliğin savunma mekanizmaları; birincil bastırma; duygusal boşalım; eksiklik karmaşası.**

başaramama duygusu *Bkz.* **başarısızlık korkusu.**

başarı (achievement) **1.** Eğitimde, akademik çalışmada, genel alanda ya da okuma, matematik gibi özel bir beceri alanında ortaya konulan yeterlik düzeyi. **2.** Kendisine standartlaştırılmış bir dizi test uygulanan kişinin (öğrencinin) gösterdiği olumlu tepkilerle ortaya koyduğu sonuç. **Gerçek başarı**, her bireyin kendi ilgi ve yetenekleri yönünde ve oranında en iyi gelişmesine olanak veren toplumsal-ruhsal ortamda ortaya koyabildiği edimdir. *Bkz*. **başaramama duygusu; başarı gereksinimi**; **başarı güdüsü**; **başarı testleri; başarılı rüyalar; başarılı savunmalar; başarı nevrozu; başarının ölçülmesi ve değerlendirilmesi; başarısız rüyalar; başarısız savunmalar; başarı testleri; başarı yaşı; başarı-yetenek karşılaştırması; başarma amacı.**

başarı gereksinimi (need for achievement) **D. W. McClelland'a göre,** kökleri çocukluk dönemlerinin ortalarına dek uzanan; kişiyi uygun bir başarı olasılığı bulunan işlere girişmeye ve çok kolay işler ile başarısızlık korkusu yüzünden, çok zor işlerden kaçınmaya güdüleyen; bir ölçüde kalıcı bir kişilik özelliği. Bu özelliği belirgin olan kişiler, zor işlerde daha uzun süre çalışmaya, daha başarılı olmaya ve gerçekçi, meydan okuyucu hedefler belirlemeye yatkın oluyorlar. Bu kişilik özelliği, en çok **tematik değertlendirme testi (TAT)** gibi yansıtma testleri ile ölçülüyor.

başarı güdüsü (achievement motive) **H. Murray'ın kişilik kuramına göre**, engelleri aşma, zorluğu bilinen şeylerin üstesinden gelme, yarışma ortamında başarılı olma dürtüsü. *Bkz*. **başarı gereksinimi**.

başarılı rüyalar *Bkz.* **korku (karabasan).**

başarılı savunmalar *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

başarı nevrozu (success neurosis) **Pisikanalize göre,** zengin olan, büyük başarılar kazanan bireylerde görüldüğü düşünülen nevrotik bozukluk. Bu nevrozun, babayla çocukluktaki rekabetten kaynaklanan bilinçsiz suçluluk duygularından ve iğdiş edilme korkusundan kaynaklandığına; bunların da mazohizm eğilimleri, acı çekme gereksinimi gibi nevrotik belirtilere yol açtığına inanılıyor. **başarının ölçülmesi ve değerlendirilmesi** *Bkz.* **değerlendirme; eğitim; ölçme.**

başarısızlık korkusu (fear of failure) **Sınav kaygısı**; işini yitirme, küçük düşme, özsaygısını yitirme, cinsel yetersizlik gibi kişinin kendi koyduğu ya da başkalarınca konan standartlara, hedeflere ulaşamama korkusu. *Bkz.* **başarı gereksinimi.**

başarısız rüyalar *Bkz.* **korku (karabasan).**

başarısız savunmalar *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

başarı testleri (achievement tests) Bir öğrencinin ya da bir öğrenci topluluğunun belli bir konuda genellikle belirli bir öğretim sonunda elde ettiği bilgi, beceri ve anlayışı ölçen testler. **Bilgi testleri** de denilen bu testlerle başarı düzeyi ölçülüyor. Bu testler, genellikle öğrenim programlarının düzenlenmesi, sınıfların başarılarının karşılaştırılması, öğrencilerin kümelere ayrılması, öğretmenlerin ve okulların değerlendirilmesi, öğrencinin bir üst programı izleme yeteneğine ulaşıp ulaşmadığının saptanması, okula ya da belli bir programa öğrenci seçme amacıyla kullanılıyor. Başarı testlerinin puanlanması kesinlik gösterdiği için uygulayanlarca aynı biçimde puanlanabilmeleri olanağı vardır. Ancak, hazırlanması, uygulanıp yorumlanması özel bir bilgi ve beceri istiyor. Öğretmen yapısı başarı testleri ve standart başarı testleri olarak iki çeşit başarı testi uygulanıyor. Öğretmen yapısı başarı testleri, bir öğretmenin ya da aynı okulda çalışan öğretmenlerin uygulamakta oldukları öğrenim programına ve dersin içeriğine sıkı sıkıya bağlı olarak hazırladıkları ve bunları uygulayarak elde ettikleri puanları yalnızca sınıf içinde kullandıkları testlerdir. **Standart başarı testleri** ise, daha çok, öğrencinin geleceğine ilişkin kararlar alınması gerektiğinde, geleceği kestirmede sonuçlarından yararlanılabilen testlerdir. Okullarda belli zamanlarda öğrencilerin tümüne uygulanmak üzere, okunanı anlama, dil, matematik ve fen alanlarında standart başarı testleri hazırlanıyor, normlar geliştiriliyor. Bunlar, rehberlik ve psikolojik danışma merkezlerinde de önemli bir gereksinimi karşılıyor. Bu testlerle öğretim yılı başında öğrencilerin bilgi düzeylerini belirleme, öğretim için birçok anlamlı önlem alma fırsatı da yaratılmış oluyor. *Bkz.* **başarı-yetenek karşılaştırması.**

başarı yaşı (achievement age) Kişinin kendi takvim yaşı grubundaki **norm** ya da **standart** testleriyle ulaştığı başarı düzeyi; ***eğitim yaşı, konu yaşı.***

başarı-yetenek karşılaştırması (comparison of success and ability) Öğrencilerin başarılarının yeteneklerinin altında mı, üstünde mi, yoksa düzeyinde mi olduğunu belirleme. Bunun için başarı-yetenek karşılaştırma çizelgesinden yararlanılıyor. Bu amaçla, bir sınıftaki öğrenciler, yetenek testinden aldıkları puanlara göre, en yüksekten aşağıya doğru sıralanıyorlar. Bunlar, ortalama beş eşit kümeye ayrılıyor. Sonra yazılı, sözlü ve başarı testi puanlarına göre başarı sırasına konulup yine beş eşit kümeye bölünüyorlar. Bu kümeler de aynı çizelge üzerinde, en

düşük olandan, yüksek olana doğru, yatay biçimde sıralanıyor. Beşli küme sınırları arasından dikey, yatay çizgiler çizildiğinde oluşan dörtgen içinde, 25 yetenek-başarı ortak dörtgeni ortaya çıkıyor. Böylece, üstün yetenekli, başarılı öğrenciler gibi, üstün yetenekli ve düşük başarılı öğrencilerle, düşük yetenekli ve üstün başarılı olanlar da çizelgede gözler önüne serilmiş oluyor. Örneğin, kimi öğrencilerin başarıları ile yetenekleri arasında bir uyum görülüyor. Kimisi, yeteneğinin çok üzerinde bir başarı elde etmiş görünüyor. Kimisinin, başarısını yetenek düzeyinin biraz üzerine çıkardığı gözlemleniyor. Kimilerinin, kendilerinden beklenenin altında bir başarı düzeyi tutturabildiği anlaşılıyor. Kimileri de çok düşük bir başarı sergileyebiliyor. Bundan sonra sıra, bunların nedenleri üzerinde yorum yaparak gereken önlemlerin alınmasına geliyor. *Bkz*. **başarı; yetenek.**

başarma amacı *Bkz.* **ilgiler, amaçlar.**

başat *Bkz*. **baskın**.

başat gen *Bkz*. **baskın gen**.

başatlık *Bkz.* **baskınlık**.

başatlık duygusu *Bkz*. **baskınlık duygusu.**

baş eğme *Bkz.* **dinleme.**

başkalarına boyun eğme gereksinimi *Bkz.* **benlik (E. Fromm'a göre).**

başkalarına saygı *Bkz.* hümanist öğretmenlik (İnsana S**aygı).**

başkalarıyla birlikte olma isteği (affiliation) İnsanın kendi türüyle toplu halde yaşamasının temel sayıtlısı; ***güdüsel-evrimsel yaklaşım.*** İnsanların niçin birlikte olmayı istediklerini açıklayan çeşitli kuramsal yaklaşımlar vardır. Bunlardan biri olan **güdüsel-evrimsel yaklaşıma göre** insan, topluluk halinde yaşamını sürdürme olanağını, doğal ayıklanma sürecinde ortama uymayı kolaylaştıran seçkisiz çiftleşme ve yapı değişimi (mutasyon) sonucu kazanmıştır. Evrim sürecinde, birlikte yaşama eğilimine sahip olan insanlar ayakta kalmış ve bir arada yaşama, böylece insan türünün özelliği olmuştur. **Doğal zorunluluklara dayanan biyolojik yaklaşıma göre**, yeryüzünde doğum sonrasında anne babasına en uzun süre bağlanan; canlılığını sürdürebilmek için anne babasına gereksinim duyan canlı, insandır. İkincil gereksinimlere dayanan yaklaşıma göre, sevilme, saygı görme ve onaylanma gibi ikincil gereksinimlerin karşılanması, başka insanların varlığını gerektiriyor. Bu

da insanlarla bir arada yaşama isteğinin ortaya çıkmasına neden oluyor. Özellikle ilk yaşlarda beslenme, barınma gibi **birincil gereksinimler** de birey için başkalarıyla birlikte yaşamayı zorunlu duruma getiriyor. Daha sonraki yaşlarda ise toplumsal-kültürel bir varlık olan insan için başkalarıyla birlikte yaşamak, vazgeçilmez oluyor. Öğrenmeye dayanan yaklaşıma göre ise insanlar, başka insanlarla bir arada olmaktan dolayı ödüllendiriliyorlar. Buna bağlı olarak insan, yaşamının daha ilk yıllarında iken, diğer insanlarla bir arada bulunmakla ödül arasında bir bağ kurmayı öğreniyor. Bir arada olmayı artıran ya da azaltan görgül araştırma verileri olarak da şu özellikler ortaya çıkıyor: **Korku**, bir aradalığı artırırken **kaygı,** azaltıyor ve kişiyi tek başına kalmaya itiyor. Bunun nedeni, korkuya kaynaklık eden nesnenin belli olması, gözlemlenebilmesi; kaygıya kaynak oluşturan nesnenin ise belli olmaması, gözlemlenememesidir. Korku herkesçe anlaşılıyor ve korkuya hemen hemen aynı tepki veriliyor; buna bağlı olarak, kişi kendisini başkalarıyla karşılaştırabiliyor. Kaygı ise özneldir. Kaygının nesnel bir ölçütü olmadığından kişi, başkalarının kendini anlamayacağını düşünerek, bir arada olmayı, kaygısını başkalarıyla paylaşmayı istemiyor. **Açlık** da bir arada olma isteğini artıran bir etkendir. Çocuklukta **kendini güvenli, rahat duyumsama ve çevreyle ilgili bilgi sağlama gereksinimi** de bir arada olma isteğini ortaya çıkarıyor. Yetişkinlikte ise **eğlenme, yardımlaşma, toplumsal onay alma, cinsel doyum sağlama ve kendini değerli, güçlü kılma isteği**, insanı bir arada olmaya yöneltiyor. Kimileri de bir aradalığın kişiye **sevgi, statü, bilgi, para** ve **hizmet** sağladığını öne sürüyorlar. İlişki içindeki her birey, o ilişkiden, bir ya da birkaç çıkar sağlayabiliyor. Ancak, bu ilişkilerin, aynı boyutta ya da ölçüde de olsa, ödül sağlamış olması önkoşuldur. İlişkiler, bireylere çok çeşitli ve farklı boyutlarda ölçütler sağlıyor. Bu nedenle hangi tür ve biçimde olursa olsun, tek ilişki, bireyin tüm toplumsal gereksinimlerini karşılayamıyor. **Adler'e göre** ise insan toplumsal bir varlıktır. O nedenle kendinden çok topluma yönelik bir yaşam biçimi geliştiriyor. Bu özelliğinin gereği olarak öbür insanlarla ilişki kurmak, birey için bir gereksinimdir. *Bkz.* **bireysel psikoloji; kendini gerçekleştirme kuramı.**

başkaldırı (revolt) **1.** Her hangi bir nedenle belli bir düzene ve onu koruyan güçlere karşı gelme, ayaklanma; ***isyan etme.*** **2.** Bir kimseye ya da bir duruma, bir davranışa boyun eğmeyerek karşı gelme.

BAŞOĞLU, Muzaffer Şerif *Bkz.* **ŞERİF, Muzaffer.**

baştan ayağa gelişim yasası (law of copholocaudal development) Yapısal ve devimsel gelişimin, yaşamın başlangıcında baş bölgesinden başlayarak yavaş yavaş ayağa doğru ilerlediğini belirleyen yasa.

başvuran *Bkz.* **danışan.**

batarya (battery) **Kişilik, zekâ, başarı, özel beceriler** gibi çeşitli psikoloji alanlarındaki işleyişi değerlendirme ya da tanı amacıyla uygulanan bir dizi test. Batarya, genellikle aynı **nüfus**ta standartlaştırılıyor; bu yolla çeşitli testlerden elde edilen **norm değerleri**, bireylerin tek tek değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanılıyor.

Batı'da eğitimin gelişimi (development of education in the West) Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Batı dünyasındaki eğitimsel gelişmeler. Avrupa'da eğitim, özetle şöyle gelişmiş bulunuyor: **Eski Yunanistan'da** "vücudu güzelleştirmek, zekâyı ve ahlakı geliştirmek" amacıyla eğitim yapılıyor. Jimnastik, müzik ve akademik eğitim, hem iyinin hem de güzelin kaynağı sayılıyor. Eskil Çağ eğitiminin babası olarak nitelendirilen **Sokrates** (İ. Ö. 470–399), kendine özgü **soru-yanıt yöntemi**yle gimnaz bahçelerinde gençleri "korkaklık, cesurluk, yanlış, doğru, devlet, politika" gibi kavramlar üzerinde düşündürüp konuşturuyor. Sokrates'in öğrencisi **Platon** (Eflatun) (İ. Ö. 427–347), öğretmeninin **nesnel yakalama** öğretisinden farklı olarak **görüntülerin arkasına ulaşma, özü bulma** öğretisini geliştiriyor. Platon, insan eğitimi için kişilik, beden, estetik, meslek ve felsefe eğitimi aşamalarını öneriyor ve yeni doğan çocukların, anne babalarından alınıp devlet bakım evlerinde bu aşamalara göre eğitilmesi gerektiğini ileri sürüyor. **Aristo** (İ. Ö. 384–322), Doğu dünyasını da etkilemiş olan felsefesiyle ünleniyor. Ona göre "İnsan, toplumsal bir varlıktır. Eğitimin görevi de insanı devletin ve toplumun erdemli bir varlığı durumuna getirmektir. İnsan, ancak böyle bir eğitimle mutlu olabilir." Aristo, Platon'un tersine, çocuğun gelişimi ve eğitiminde aileyi temel kurum sayıyor. Doğada eşitlik olmadığı için eğitimin de bireysel ayrılıklara uygun olması gerektiğini savunuyor. Eski Yunanistan'ın **aydınlanmacı eğitim**inde bu üçlünün öğretileri belirleyici oluyor. **Romalılarda** Yunan kültüründen etkilenmeden önce eğitim, iyi yurttaş yetiştirmek amacıyla ataerkil ailenin sorumluluğunda sürdürülüyor. Eğitimde ağırlıklı olarak **alıştırma yöntemi** kullanılıyor. Anne bakımı bittiğinde erkek çocuk, babasına; kız da annesine çıraklık ediyor. Erkek çocuk, daha sonra bir yargıcın, bir askerin çırağı oluyor. İ.

Ö. 425'ten sonra ilk ve ortaokullar açılıyor. Ortaokulda coğrafya, mitoloji ve hukuk okutuluyor. İzleyen yıllarda açılan retorik (söz bilim) okullarında konuşma, dil ve edebiyat dersleri veriliyor. Birçok aydın düşünür, Roma eğitimine ışık tutuyor. Örneğin **Cicero** (İ. Ö. 106–43), eğitimin ilk çocukluk döneminde başlamasını öneriyor. Çünkü ona göre çocuklukta öğrenilen açık ve düzgün bir dil, insanı bilinçlendirmekte ve ahlaksal bütünlüğe ulaştırmaktadır. **Seneca** (İ. Ö. 4 - İ. S. 65), eğitime "İnsan okul için değil; yaşam için öğrenmelidir." ilkesini getiriyor. **Plütarkhus** (İ. S. 46–125), "Doğru olanın, çocukların güzelden hoşlanacak, çirkinliklerden uzak duracak biçimde eğitilmesi" olduğunu ileri sürüyor. Eskil Çağ'ın aydınlanmacı eğitimi, 4. yüzyılda Hıristiyan okullarının açılmasıyla dinselleşmeye başlıyor. Araştırma ve buluş yasaklanıyor. Manastır okullarında okuma yazma, hesap öğretilse de dualar, dogmalar ve İncil çalışmaları temel alınıyor. Müziğe, yalnızca kilise korolarında sıcak bakılıyor. Hıristiyan okulları, 8–10 yıllık bir eğitimle katı dindarlar yetiştirecek bir düzene sokuluyor. Cambridge, Oxford, Heidelberg, 12. yüzyılda birer kilise okulu olarak açılıyor. Böylece Avrupa'da eğitim, **Ortaçağ** (476-1453) boyunca dinsel bağnazlığın karanlığında sürdürülüyor. Avrupa'da derin acıların yaşandığı Ortaçağ karanlığı, **Yeniçağ**'ın da başlangıcı sayılan İstanbul'un alınışından (1453) sonra başlayan **Rönesans** ve **Reform** hareketleriyle son buluyor. 15. ve 16. yüzyıllarda Rönesans'la gelişen felsefe, edebiyat, güzel sanatlar alanındaki yenilik akımlarıyla birlikte sayıları artan hümanistler, İlkçağ eğitiminden esinlenerek yeni okullar açmayı, kitleleri aydınlatma çalışmalarını hızlandırıyorlar. **Yaratıcı düşünce,** bu dönemde eğitim kurumlarına yerleşmeye başlıyor. Yeni eğitim kuramcı ve uygulamacılarının çalışmalarıyla okullarda **aydınlanma** yayılıyor. Örneğin, **Erasmus** (1467–1536), çocuklara kısa sürede her şeyi öğretmeye kalkışmanın doğru olmadığını; öğretimde bireysel ayrılıkların göz önünde tutulması, öğretmenin öğrencilere sıcak davranması gerektiğini belirtiyor. **Montaigne** (1533–1592), ansiklopedik bilgi hamallığına karşı çıkıyor. Çocukların gerçek yaşam içinde yetiştirilmesi gerektiğini ileri sürüyor. **Luther,** dogmaları reddeden, yeni kilise ve din arayışındaki Hıristiyan'ı yetiştirmeyi hedefleyen bir reformcu olarak savaşım veriyor. Katolik kilisesinin katı kademeleşmesine karşı çıkarak laiklere büyük bir yer veren daha ılımlı bir kademeleşme getiriyor. **Ratke**'ye göre, okuma yazma öğrenemeyen çocuk okuldan alınmamalıdır.

Ezbercilik yerine **gözlem yöntemi** kullanılmalı, somuttan soyuta ilkesine uyulmalıdır. Çocukta öğrenme isteği uyandırılmalı, bedensel ceza kaldırılmalıdır. Öğrenmede büyük sorumluluğu öğretmenler üstlenmelidir. **Comenius**, ünlü *"Büyük Didaktika*"sında eğitimin iyileştirilmesini şu beş nedenin engellediğini ileri sürüyor: **(1)** Okullarda öğretmenler, başarılı bir eğitim yapacak yöntem bilgisinden yoksundurlar. **(2)** Öğretmenlere işlerini kolaylaştıracak ders araçları verilmiyor. **(3)** Çocukların yetenekleri keşfedilip o yönde yetiştirilmelerine olanak veren önlemler alınmıyor. **(4)** Okullar, eski yöntem ve kuralları savunan ve her yeniliği küçümseyen kişilerin eline geçmiştir. **(5)** Öğretim yöntemlerine uygun yardımcı kaynaklar yoktur. 17. yüzyıl, Avrupa'da **bireyin bağımsızlığı** ve **düşünce özgürlüğü çağı**; 18. yüzyıl da **eğitim çağı**dır. Bu yüzyıldaki aydınlanma, eğitime birçok yeni kavram kazandırmıştır. Örneğin, **Locke**, *Eğitim Üzerine Düşünceler* adlı yapıtında eğitimin doğanın yolunu izlemesi, doğanın verilerini en yüksek düzeye çıkarması gerektiğini belirtiyor. Fransız aydınlanma öncülerinden **Bayle, Voltaire, Montesquieu**, eğitimde köklü yeniliklerin yapılmasını istiyorlar. "Öğretim, insanlara onur verir; insanları kölelik için doğmadıkları bilincine ulaştırır." diyen **Diderot**, okul sistemini halk okulları (ilkokul), sanat okulları (lise) ve fakülteler (yüksek okullar) biçiminde aşamalandırıyor. **Caradeuv**, laik eğitim için ön sıralarda savaşım veriyor. **Herder**, **ulusal eğitim** kavramını ilk kez kullanıyor. **Rousseau**, **doğaya dönük** (natüralist) **eğitim** üzerine bir dizi yapıt yayımlıyor. Bunların en önemlisi olan *Emil ya da Eğitim Üzerine* adlı yapıtında, yaratılan her şeyin iyi olduğunu; onları insanların bozduğunu; çocuğun hekim, asker, papaz olmadan önce insan olması gerektiğini vurguluyor. 1789 Fransız Devrimi, eğitime de **eşitlik ilkesi**ni getiriyor ve okulların özgürleşmesine yol açıyor. **Yeni hümanizma** döneminde **Humbold**, "Her çeşit okulda yeteneklerin tümü geliştirilmelidir." yargısıyla çağdaş eğitimin kapısını daha da aralıyor. **Kan**t, bireysel eğitimin kültür, uygarlaşma, ahlak kazanma amaçlarının tüm insanlık boyutunda ele alınması için devletleri, uluslararası kuruluşları göreve çağırıyor. **Ficfte**, ulusalcı eğitimi gerçekleştiren okulların oluşturulmasını savunuyor. İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar'ın yazarı **Shiller,** eğitimde estetik yaşantının temel öğe olmasını istiyor. **Hegel**, insanın, kendi devletinin ahlak kurallarına uygun yaşamak zorunda olduğunu belirtiyor. **Goethe**, eğitimin doğal özün açılıp gelişmesini sağladığını bildirerek evrensel eğitime çok yönlü kişilik

eğitimi kavramını armağan ediyor. **Pestalozzi**, **toplumsal eğitim**in fikir babalığını yapıyor. Yetim ve yoksul yurtları kurup bunların eğitimi ile uğraşan Pestalozzi "İçimi bir düş, bir eğitim imgesi, insanlık eğitimi, halk eğitimi, yoksulların eğitimi dolduruyor." sözüyle eğitimden ne beklediğini dile getiriyor. Pestalozzi, temel eğitimle bedenin ve zihnin geliştirilmesini; ahlak eğitimiyle de sevginin ve iyiliğin aşılanmasını, ruhun eğitilmesini istiyor. **Frobel**, okul öncesi eğitimi ele alıyor ve çocuğun doğumla birlikte tanınmaya başlanmasını ve kendisine bedensel gelişimine uygun bir eğitimin kesintisiz verilmesini öneriyor. Toplumcu eğitim görüşünü sistemleştiren **Marx** ve **Engels**, insanların her yönden yetişmelerinin sağlanması, "yeni insanın, üretici temelde işe katılarak biçimlendirilmesi" gerektiği ilkesini getiriyorlar ve eğitimin bedensel, zihinsel ve politeknik olmak üzere üç yönden gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtiyorlar. **Nietzsche** ise üstün insan eğitimi üzerinde duruyor ve "Büyük insanlar eğitmek, insanlığın en yüksek görevidir." sözüyle özdeki amacını dile getiriyor. Böylece Avrupa, 20. yüzyıla çok yönlü bir eğitimle bireye özgü düşünsel, devimsel, toplumsal ve duygusal gelişimi gerçekleştirmeye başlamış olarak adım atıyor. Batı'da 20. yüzyılda da eğitim alanında ve onun alt yapısını oluşturan alanlarda önemli gelişmeler oluyor. İnsana ve çağdaş eğitime bakış açısını büyük ölçüde değiştirip geliştiren kişilik ve öğrenme kuramları ortaya konuluyor. Örneğin, **Titchener** yapısalcılık; **William James işlevselcilik**; **Watson davranışçı psikoloji** kuramını geliştiriyor. **Freud topografik kuram** (bilinç, bilinçaltı ve bilinçdışı kuramı); **yapısal kuram** (ilkel benlik, benlik ve üst benlik kuramı); içgüdü kuramı, ruhsal-cinsel gelişim kuramı ve ruhsal ekonomi kuramı ile adından en çok söz ettiren psikanalist oluyor. **Adler**, **bireysel psikoloji**yi; **Jung**, **analitik psikoloji**yi; **Wertheimer, Koffka, Köhler**, **Geştalt psikolojisi**ni kuruyorlar. **Erikson**, **insanın sekiz çağı kuramı**nı geliştiriyor. **Benlik psikanalistleri**, benliği öne çıkaran bir yaklaşım ortaya koyuyorlar. **Fromm**, ö**zgürlükten kaçış yaklaşımı**nı geliştiriyor. Birçok yazar ve psikologun katkısıyla **varoluşçu psikoloji** geliştiriliyor. 1950'li, 1960'lı yıllarda ABD'de önde gelen temsilciliğini **Maslow** ve **Rogers**'ın ortaya koydukları **hümanist psikoloji**, oldukça yaygın yandaş topluyor. Bu gelişmeler, çağdaş eğitime daha aydınlık bir altyapı kazandırmış oluyor. *Bkz*. **eğitim; eğitim psikolojisi; eğitim sosyolojisi; eğitim tarihi; Türklerde eğitim.**

Batılılaşma (Westernization) **1.** Batı uygarlığının egemenlik alanı içinde kalan üçüncü dünya ülkelerinin, bir yandan söz konusu uygarlığın baskısı; öte yandan da çevre aydınlarının çabaları ile siyasal, toplumsal, hukuksal, bilimsel ve kültürel alanlarda Batı toplumlarına benzemeye çalışmaları. **2.** Yukarıdaki genel çerçeve içerisinde Osmanlıda 19. yüzyılın ortalarında Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi hukuksal düzenlemelerle Batılı askeri, teknik ve siyasal eğitim kurumlarının oluşturulmasıyla başlayıp gelişen; 20. yüzyıl başlarında Cumhuriyet döneminin başlamasıyla harf, hukuk, kılık kıyafet, eğitim, devletin örgürlenme biçimi gibi alanlarda yapılan köklü devrimlerle hızlanan Batı'ya benzeme, onun gibi olma, Batılı dünya görüşünü ve yaşam biçimini benimsemeye yönelik hareket ve düzenlemelerin genel adı.

batıl itikat *Bkz.* **boşinanç.**

bazal (basigue) Fazla olan bazı tuz ya da baz özelliklerini taşıyan madde.

bazal arter migreni (basilar artery migraine) Daha çok genç kadınlarda görülen, aybaşı döngüsüyle ilişkili olan ve ana beyin damarlarından birisindeki bir rahatsızlığı yansıtan bir **migren türü. Vertigo, kas eşgüdümünde kötüleşme, çift görme, bu migren türünün başlıca belirtileridir.**

bazal gangliya (basal ganglia) Beynin orta kısımlarında bulunup duyu bölgeleri arasındaki sinyal yönetimini sağlayan yapılar. Bu yapılar ayrıca karmaşık devimsel etkinliklerin planlanması ve gerçekleştirilmesi, hareket hızının denetlenmesi gibi yüksek devimsel denetim özelliklerine de sahiptir. Bu yapılar hasar gördüğünde atetoz, kore, distoni, titreme gibi istemsiz hareketler ortaya çıkıyor. *Bkz.* **Huntington koresi; Parkinson hastalığı; tardiv diskenzi.**

bebeklik (infancy) **İnsanın 0-2 yaş arasındaki gelişim dönemi.** *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri ((1) Bebeklik Dönemi); bebeklik bellek yitimi; bebeklik psikolojisi; bebeklik testi; bebeksilik; bebeksi otizm .**

bebeklik bellek yitimi (infantile amnesia) Çocukluk dönemindeki; özellikle üç yaşına dek yaşanan olayların ve yaşantıların unutulması; ***bebeklik amnezisi.*** Bu unutkanlığın nedenlerine ilişkin başlıca üç kuram ortaya atılmıştır. **Psikanalistler,** bunun bastırmadan kaynaklandığını ileri sürüyorlar. **Bilişçiler,** dilin gelişimiyle birlikte bellek kodlamada ortaya çıkan değişikliklerin, bu ilk anıların bellek izlerini canlandırmayı

olanaksız kıldığını savunuyorlar. **Nöro-psikologlar** ise bu unutmayı uzun süreli bellek için gerekli sinir mekanizmalarının bu ilk yıllarda işlevsel anlamda yeterince olgunlaşmamış olmasına bağlıyorlar. *Bkz*. **bellek.**

bebeklik psikolojisi (infant psychology) Doğumdan sonraki ilk iki yıllık gelişimi inceleyen psikoloji dalı.

bebeklik testi (infant test) Bebeklik çağındaki davranışsal gelişimi değerlendirmeye yarayan test.

bebeksilik (infantilism) Gelişmiş bir çocuk ya da yetişkinde gelişimin zihin ya da beden açısından ilkel bir aşamada kalması ya da oraya doğru gerilemesi.

bebeksi otizm (infantile autism) İki buçuk yaşından önce ortaya çıkan bir çocukluk hastalığı. Bebeksi otizm, şu **belirtiler**le ortaya çıkıyor: Çocuk, içine kapanıyor. İlgisizlik, göz göze gelmekten kaçınma, maskemsi bir yüz sergileme, sevecenliğe karşı ilgisiz kalma ya da sevecenlikten kaçınma gibi tolumsal etkileşime kapalı tepkiler gösteriyor. **Ekolali**, dil kurallarına uygun olmayan konuşma, "ben" ile "sen"i birbirine karıştırma biçiminde iletişim ve konuşma bozuklukları sergiliyor. Bağlılık ilişkileri geliştiremiyor. Davranışlarında tuhaflıklar görülüyor. Cansız nesnelere düşkünlük, aynılıkta direnme, düzenin bozulmasına karşı kendine zarar verici tepkiler gösterme, el çırpma, dönen nesnelere uzun uzun bakma gibi törensel eylemler yapıyor. Bu çocukları, zekâ geriliği olan çocuklardan ayıran özellik, bunların cansız nesneleri kullanma becerileridir. Bu bozukluğun "bebeksi otistik" diye nitelendirilmesinin nedeni, buna yakalanan çocuklarda konuşma becerisinin bulunmamasıdır. Psikiyatristler, hastalığın nedenleri konusunda farklı görüş ileri sürüyorlar. Kimileri bunun kalıtsal orgasal bir bozukluk olduğunu savunurken, kimileri hastalığı çevresel, bilinçdışı nedenlere bağlıyorlar. Bu terimi, birbirine benzeyen; ancak, farklılıkları bulunan bir dizi hastalığı anlatan bir terim olarak gören otoriteler de vardır. *Bkz*. **otizm.**

beceri (skill) **l.** Bireyin, bedensel ya da düşünsel bir çaba göstererek karmaşık devimsel eylemleri değişik koşullar altında da yeterlikle yapabilme gücü; ***maharet.*** **2.** Ustalık, uzluk, el uzluğu. **3.** El, parmak ve göz eşgüdümü bakımından yeterlik. *Bkz.* **beceri çözümlemesi; beceri gruplandırması; beceri testi; birincil beceriler; eğitimin amacı.**

beceri analizi *Bkz.* **beceri çözümlemesi.**

beceri çözümlemesi (skill analysis) Her işin ne türden bedensel, zihinsel ve toplumsal öğelerden oluştuğunun belirlenmesi; ***beceri analizi.*** Beceri çözümlemesine, bu işlere gireceklerin yetiştirilmesi amacıyla başvuruluyor.

beceri gruplandırması (ability grouping teaching) Benzer yetenekleri olan öğrencilerin, eğitim amacıyla aynı sınıflara ya da aynı kümelere yerleştirilmesi; ***beceri kümelendirmesi.*** Araştırmalar, öğrenciler yeteneklerine göre sınıflandırılıp onlara öğrenme hızlarına uygun bir eğitim verildiğinde, hepsinin akademik başarılarının arttığını gösteriyor. *Bkz.* **tam öğrenme.**

beceri kümelendirmesi *Bkz.* **beceri gruplandırması.**

beceri testi (ability test) Beceri ya da zekâ ölçümü için kullanılan standart bir test. Kişinin bilişsel, ruhsal-devimsel ya da fiziksel işleyiş alanlarından birindeki belli bir anda var olan performansı ölçülebildiği gibi, bununla gelecekteki performansına ilişkin değerlendirmeler de yapılabiliyor. *Bkz.* **başarı testi; yetenek testi.**

bedbinlik *Bkz.* **kötümserlik.**

beden (soma) **1.** Canlı varlıkların maddi bölümü; ***vücut.*** **2.** Vücudun baş, kol, bacak gibi organları dışında kalan organlarını kapsayan bölümü; ***gövde.*** *Bkz.* **beden algısı yitimi; beden belleği; bedencil kişilik; beden dili; beden imgesi: beden kavramı; bedensel ceza; bedensel dokunma; bedensel engelli: bedensel gelişim; bedensel gereksinimler; bedensel kökenli ruhsal bozukluklar: bedenselleştirme bozukluğu; bedensel sinir sistemi; bedensel tadavi; bedensel tip; bedensel ve devimsel gelişim; bedensel yapı sınıflaması; beden tipi.**

beden algısı yitimi (acenesthesia) Kişinin bedensel varlığını algılama gücünden yoksun oluşu ya da bu yeterliği yitirmesi.

beden belleği (body memory) **Travma**nın kimi yanlarını simgesel ya da başka türlü dile getiren beden duyumları için kullanılan bir terim. Gerçekte vücutta, anımsama yeteneğine sahip olan nöronlar yoktur**.** Duyusal dürtüler, beynin **yan loplarında** kaydediliyor. Bedensel duyumlara ilişkin bu anılar, benzer olaylar ya da ipuçları bellekteki anıları canland**ırdığında yeniden duyumsanabiliyor**. Örneğin, tecavüze uğrayan bir kişi, daha sonra o olayda yaşadığına benzer pelvik ağrılar duyabiliyor. Bu tür bedensel duyumlar, dokunma, hareket, tat, koku,

görme gibi duyu modlarında yaşanabiliyor. Beden belleğine **somatoform bozukluk** olarak tanı konulabilir. *Bkz.* **bellek; somatik bellek.**

bedencil kişilik *Bkz.* **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

beden dili (body language, nonverbal communication) Konuşulan dil kullanılmadan ses tonu, bakışlar, yüz anlatımı, el kol işareti, bedensel duruş biçimi, dokunma ve benzeri hareket ve görünümlerle gerçekleştirilen iletişim; ***sözel olmayan iletişim.*** **Özellikle başın değişik biçimde sallanması, göz hareketleri**, el hareketleri beden dilinin önemli araçlarıdır. Oturma ve selamlama biçimi, gülümseme ya da sert durma biçimindeki yüz hareketleri de günlük yaşamda yoğun olarak kullanılan beden dili araçlarıdır. Giyim biçiminin de beden dilinin dolaylı bir anlatımı olarak değerlendirilmesi söz konusudur. *Bkz.* **ben iletisi.**

beden imgesi (body image) **1.** Kişinin kendi bedeni ve bedeninin çevreyle ilişkisi konusundaki algısı; ***beden şeması, beden algısı.*** Bu algı, iç duyumlara, bedenin duruşundaki değişmelere ve dış nesnelerle, insanlarla ilişkilere dayanıyor. **2.** Kişinin kendi vücuduna ve görünümüne ilişkin, toplumun tanımlamış olduğu bedensel görünüm standartlarına dayalı tutum ve duyguları.

beden kavramı (body concept) Kişinin beden yapısının, özellikle başkalarına nasıl göründüğü konusundaki kanısı.

bedensel bozukluk (physical deficienci) Vücudun kimi parçalarının belirgin biçimde anormal ya da kötü gelişimi; ***beden engeli.***

bedensel ceza (corporal punisthment) Doğrudan bedene uygulanan ceza; ***fiziksel ceza.*** Kimi anne babalar dayak atma, bir cisimle vurma gibi bedensel cezaların, çocuğu disipline sokmanın, onu eğitmenin etkili bir yolu olduğuna inanıyorlar. Uzmanlar ise bu tür cezaların incitici, onur kırıcı, aşağılayıcı olduğu için uygulanmaması gerektiğini belirtiyorlar. *Bkz.* **ceza.**

bedensel dokunma *Bkz.* **evlilik.**

bedensel gelişim *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.**

bedensel gereksinimler *Bkz.* **gereksinim; gereksinimler aşama sırası.**

bedensel kökenli ruhsal bozukluklar (somatopsychic disorders) Uyuşturucu maddelerin, beyin zedelenmeleri, merkez sinir sistemi enfeksiyonları ve benzerlerinin davranışlara etkisi gibi organsal etkenlerden kaynaklanan ruhsal bozukluklar.

bedenselleştirme bozukluğu (somatization disarder) Belirlenmiş organsal bir temeli bulunmayan; sıklıkla uzun süreli ağrı yakınmaları; yutma, yürüme güçlükleri, bulanık görme, bulantı, karın ağrısı, çarpıntı, cinsel ilişki sırasında ağrı gibi bedensel yakınmayla ortaya çıkan ve sıklıkla kadınlarda görülen bir bozukluk; ***somatoform bozukluk.*** *Bkz.* **ruhsal** kökenli bedensel bozukluklar.

bedensel sinir sistemi (somatic nervous system) Çevre (p**eriferal) sinir sistemi**nin, deri, kas ve iskelet sistemi gibi duyu alıcılarından gelen duyu ve devinim sinyallerini merkez sinir sistemine; oradan aldığı devinim sinyallerini de kaslara ve salgı bezlerine ileten bölümü.

bedensel tedavi (somatic therapy) Ruh hastalıklarının **elektroşok tedavisi, psikotropik ilaçlar, vitaminler** gibi organsal yöntemlerle tedavi edilmesi.

bedensel tip (somatotype) Kişinin huyu ile ya da davranış özellikleriyle ilişkili olarak bedensel yapısı; insanları bedensel özelliklerine göre sınıflandırmak için geliştirilen bir sistem. Eski çağlardan beri çok sayıda bedensel tip sınıflaması yapılmıştır. *Bkz.* **bedensel yapı sınıflaması; tipoloji.**

bedensel tipoloji *Bkz.* **bedensel yapı sınıflaması.**

bedensel ve devimsel gelişim *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.**

bedensel yapı sınıflaması (classification of body build) **Kretschmer** ve onu izleyen **Sheldon** gibi fizyonomistlerin, önemli ruhsal ve işlevsel niteliklerin, beden yapısıyla bir ilişkisi olduğu görüşünden yola çıkarak insanları beden yapıları ve biçimlerine göre adlandırmalarıyla ortaya çıkan sınıflamalar; ***bedensel tipoloji.*** Bu fizyonomistler, temel yapılara ek olarak, ara tip ya da ara yapılardan da söz etmişlerdir. *Bkz.* **Hipokrat'ın bedensel yapı sınıflaması; Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması; Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

beden tipi (body type) Belli bedensel özellikleri kendinde toplayan tip.

beden ve organ kısalığı saplantısı *Bkz.* **iğdişlik karmaşası.**

Behn-Rorschach testi (Behn-Rorschach Test) **Rorschach ölçeği**'ne benzeyen bir dizi mürekkep lekesinden oluşturulmuş olan test. *Bkz.* **Rorschach testi.**

Beier cümle tamamlama testi (Beier's sentence completion test) Yansıtma testlerinden biri. Bu testin geniş bir kullanım alanı bulunuyor. Bireylerin ve grupların tutum ve duygularının incelenmesinde yararlanışının yanı

sıra klinik çalışmalarda; okul, iş yeri gibi ortamlarda sıklıkla rastlanan sorunların saptanmasında da kullanılıyor. Testin A ve B formu bulunuyor. A formu 8-16 yaşlar arasındaki çocuklara; B formu da daha yukarı yaştakilere uygulanıyor. A formunda 56; B formunda ise 67 eksik tümce vardır. Beier cümle tamamlama testinin dayandığı temel varsayım, öbür yansıtma testlerininkine benziyor. Birey bu testle bir ölçüde belirsiz bir uyarıcı karşısında kendi ilgi, istek, duygu, tutum gibi önemli kişilik özelliklerini yansıtıyor. "Büyüdüğüm zaman….", "Ceza ve yasaklar…" biçimindeki eksik tümceleri tamamlarken genel durumunun yanı sıra, iç durumunu da yansıtmış oluyor. **Beier cümle tamamlama testinin üstünlükleri** olarak şunlar gösteriliyor: **(1)** Uzmanlaşmış kişilerce uygulanıyor. Uygulama süresi ekonomik, değerlendirilmesi kolaydır. Bireyin duyguları ve tutumları konusunda oldukça çabuk ve doğru bir bilgi veriyor. **(2)** Bireyin kişisel dünyasına ilişkin sorunlarının ortaya çıkarılmasını sağlıyor. **(3)** Sağırlık, topallık gibi sakatlıkları, verem gibi hastalıkları bulunan kişilerin duygu, tutum ve sorunlarını kolaylıkla ortaya çıkarıyor. **(4)** Öbür yansıtma testlerinden farklı olarak, geçerlik ve güvenirliğinden bir şey yitirmeden gruplara da uygulanabiliyor. **(5)** İyi, kötü ya da doğru, yanlış biçiminde yanıtlanmadığından, deneklerde fazla direnmeye yol açmıyor. **(6)** Uygulayıcının yan tutmasını önlüyor. **(7)** Tedavinin planlanması için ipuçları veriyor. **(8)** Tedavi sonundaki tutum ve davranış değişikliklerini değerlendirmek için de kullanılıyor.

bekâret (virginity) Bir genç kızın ya da kadının cinsel ilişkiye girmemiş olması. Geleneksel anlamda bekâret, kızlık zarıyla tanımlanıyor. Ancak, günümüzde, bu zarın yırtılmış olması, bekâretin yitirilmesi anlamına gelmiyor. *Bkz.* **bekâret tabusu; kızlık zarı.**

bekâret tabusu (virginity taboo) Kadının evlilikten önce bekâretinin bozulmasını yasaklayan toplumsal bir tabu. Günümüzdeki yaygın görüşe göre bu tabu, kadını toplumsal bir tutsak durumuna getirmenin, cinsel etkinliklerini kısıtlamanın ve gebe bırakılmadığından emin olmanın bir aracıdır.

beklenti düzeyi *Bkz.* **dilek düzeyi.**

beklentisel kaygı (anticipatory anxiety) Belli bir ortamda kaygı ya da panik duyumsama beklentisinin yol açtığı kaygı. Artması durumunda, bu kaygı alan korkusuna dönüşebiliyor. *Bkz.* **alan korkusu; beklentisel kuram; performans kaygısı.**

beklentisel kuram (expectancy theory) **Tolman**'ın davranışçılıkta, bilişsel öğrenmenin, kazanılmış beklentilere ve belli nesnelere bunlarla daha önce ilişkilenmiş olan öbür kimi nesnelerin işaretleriymiş gibi tepki verme eğilimi olduğunu savunan görüşü. *Bkz.* **uyarıcı-organizma-tepki.**

Bel (Bel) Ses şiddetiyle ilgili birim. Bel, verilmiş bir ses şiddetinin, kendisinden on kat az başka bir ses şiddetine oranının ondalık logaritmasına eşittir. Kulak, Bel'den on kat daha az ses şiddetlerini Ayırt edebildiği için ses şiddeti birimi olarak daha çok, Bel'in onda biri olan **desibel** kullanılıyor.

belgelik (archives) Belgelerin ve belge değeri taşıyan şeylerin saklandığı, korunduğu ve isteyenlerin yararlanmasına sunulduğu yer; ***arşiv.***

bel gelmesi *Bkz.* **orgazm.**

belirlenebilirlik (decidability) Bir kuram ya da varsayımın üç temel özelliğinden biri. Bunların öbür ikisi ise **tamlık** ve **tutarlılık**tır. Belirlenebilirlik, sonlu sayıda adım içeren bir kanıt yönteminin varlığı ile sağlanıyor. Yöntem yoksa ya da atılacak adım sayısı belirsizse kanıt da söz konusu değildir. *Bkz.* **kestirim, yinelenebilirlik.**

belirlenemezcilik (indeterminism) **Psikolojide,** istencin mutlak özgürlüğünü, insanın fizyolojik ya da ruhsal nedenlerle belirlenmeyen seçimler yaptığını savunan görüş; ***indeterminizm, zorunsuzluk.*** *Bkz.* **belirlenimcilik.**

belirlenim (determination) Neden-sonuç arasındaki bağlantı; ***determinasyon.***

belirlenimcilik (determinism) Evrendeki fiziksel ya da ruhsal tüm olayların, fiziksel açıdan ve gizilgüç açısından ölçülebilir bir nedeni bulunduğunu; her olayı, kendinden önce gelen olayların belirlediğini ve açıklayabileceğini ileri süren görüş; ***determinizm, gerekircilik.*** İstencin, kendinden önce gelen ruhsal, fiziksel koşullar ve nedenlerle belirlendiğini savunan; rastlantıyı, istenci ve özgür seçimi reddeden bu görüş, psikolojiye iki farklı biçimde yansıdı. Bunlardan birincisine göre, insan davranışının tümünü eski yaşantılar ve bilinçdışı belirliyor. Davranışın geçmişle, bilinçdışıyla belirlendiği görüşünün baş savunucusu olan **S. Freud**, hiçbir insan davranışının; örneğin, dil sürçmesinin, rastgele söylenen bir rakamın, bir rüya öğesinin, bir belirtinin, kesinlikle belirlenebilir bir nedeni bulunduğunu savundu. Belirlenimciliğin psikolojiye ikinci yansıması, davranışı, çevrenin (uyarıcıların) belirlediği

savıdır. **Davranışçılar**ca savunulan bu görüşe göre, istenç ve özgür seçim de içinde olmak üzere, her insan davranışı, öğrenilmiş bir dizi uyarıcı-tepki ilişkilerinin bir sonucudur ve bu, **U-T** formülüyle açıklanabilir. Özgür istençli ve özgür seçimci olan **hümanist yaklaşımcılar**la **varoluşçular**ın da karşı çıktıkları belirlenimcilik, bir yanıyla bilimin de vazgeçilmez bir koşuludur. Çünkü neden-sonuç ilişkisi yoksa bilim de yok demektir. Bu durumda bilimin "açıklama yapma, verilere dayanarak bilinmeyeni kestirme" ölçütü ortadan kalkmış oluyor. Bu nedenle psikolojinin belirlenimcilik konusunda zor durumda olduğu söylenebilir. Birçok araştırmacı, konunun kuramsal boyutunda belirlenimciliği reddetse de davranışı açıklayan ilkeleri incelemeye, olaylar arasında ilişki kurmaya sıra geldiğinde, şu ya da bu ölçüde belirlenimci olmak zorunda kalıyor. Freud'a göre insanın gelecekte nasıl davranacağını geçmiş yaşantıları belirleyip sınırlıyor. Bu kavram, **ruhsal belirlenimcilik** olarak da dile getiriliyor. *Bkz.* **belirlenemezcilik; özbiliş yeteneği; psikanaliz; davranışçı psikoloji; varoluşçu psikoloji; hümanist psikoloji.**

belirsiz beti (ambiguous figure) Resmin iki farklı biçimde görülebildiği bir tür **görsel yanılsama**; ***muğlak figür, belirsiz figür.*** Algı, genellikle iki seçenek arasında gidip geliyor. Örneğin, yukarıdaki şekilde biri genç; öbürü yaşlı iki kadın görülebiliyor. *Bkz.* çift **istikrarlı algısal olaylar**; **Rubin figürü**.

Karım ve Kaynanam

belirsiz figür *Bkz.* **belirsiz beti.**

belirsizlik (ambiguity) **1.** Aynı olayın en az iki yoruma açık olması. Sinir sisteminin baş etmesi gereken temel çevresel koşullardan biri, belirsizliktir. Belirsizlik, görmede, dilde, kavramsal düşünmede, bedensel duyguların yorumunda, yeni olayların anlaşılmasında ve toplumsal yaşamda gözlemleniyor. **2. Klasik psikanalize göre**, iki karşıt duygunun aynı anda birbirinden bağımsız var olması. Örneğin, aynı kişiye karşı hem sevgi hem de nefret duyulabiliyor. Dil sürçmeleri de sıklıkla bu belirsizliğe dayandırılarak yorumlanıyor. *Bkz.* ŞERİF, M**uzaffer.**

belirti (symptome) Canlıda normaldışı durumların geliştiğini belli eden ve hastalığa tanı konulmasını sağlayan ipucu; ***semptom; araz.*** *Bkz.* **belirtisel eylem.**

belirti grubu (symptom picture) Belli bir bedensel ya da ruhsal durum için tipik olan; ama belirgin bir patalojiyi temsil etmeyen belirtiler karmaşası; ***belirti tablosu, belirti kümesi.***

belirti lokalizasyonu (localization of symptoms) **Freud**'un, bilinçdışının nevrotik bir dürtünün dışavurumu için **vücudun belli bir işlevini ya da**

bölgesini seçmesi anlamında kullandığı terim. Bir erkek, örneğin dışkıl ilişki isteğine karşı savunma olarak histerik kabızlık geliştirebiliyor. *Bkz.* **belirti seçimi.**

belirti nevrozu (symptom nurosis) Bilinen bir belirti tablosuna benzemeyen; ancak, örneğin, saplantılı-zorlanımlı, fobik, kaygılı bir belirti yapısı gösteren **nevrotik bozukluk.**

belirti oluşumu (symptom formation) Psikanalize göre, bilinçsiz bir kaygı uyandıran dürtü, istek ya da çatışmanın yerine bedensel ya da davranışsal bir tepki biçiminin konulması. Fobiler, histerik belirtiler, bunu örneklendiriyor.

belirti seçimi (symptom choice) Altta yatan patolojinin dışavurumu olarak belirtinin bilinçsizce, rastgele seçimi. Bir hastanın neden bir zorlanım değil de felç, fobi yerine histerik körlük geliştirdiği, çoğu kez açıklanamıyor. Bunun nedeni olarak bedensel yatkınlık, anne babanın davranış yapısı, önceki ruhsal-cinsel evrelerden birine takılıp kalma, özel travmatik yaşantılar gibi etkenler gösteriliyor. *Bkz.* **belirti lokalizasyonu.**

belirtisel eylem (symptomatic act) **Freud'a göre**, anlamsız ya da ilgisiz gibi görülebilen; ancak belli koşullar altında bilinçsiz bir dürtüyü, isteği temsil eden davranışlar; ***semptomatik eylem.*** Örneğin, künye ya da yüzükle oynamak, sıklıkla elini burnuna götürmek gibi sıradan davranışlar bile belli bir isteğin, dürtünün dışavurumu olarak yorumlanıyor. Bu tür davranışlara **simgesel davranışlar** da deniyor. Çünkü bunların bilinçdışı dürtülerini temsil ettiklerine inanılıyor. *Bkz.* **edim hataları.**

belirtke tablosu *Bkz.* **hedef çözümlemesi**

belkemiği sinirleri (spinal nerves) Omuriliği vücudun iskelet kaslarına bağlayan ve 31 çift sinirden oluşan bir sinir demeti. Bunların 8'i boğaz; 12'si göğüs; 5'i bel; 5'i sakral; 1'i de kuyruk sokumu siniridir. *Bkz.* **sinir sistemi.**

bellek (memory) Yaşantıları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü; ***hafıza.*** Anımsama, tanıma ve tasarruf, **belleği ölçmek için yapılan üç tür çalışma**dır. **Anımsama** çalışmaları ile denekten, daha önce öğrendiklerini yazarak ya da söyleyerek yinelemeleri isteniyor. **Tanıma**da yalnızca, kendisine sunulan yanıtın, doğru-yanlış türü sınavlardaki gibi, doğru olup olmadığına karar vermesi isteniyor. Anımsamadan alınan puanlar, tanımadan alınan puanlardan düşük olsalar bile daha güvenilir görülüyor. **Tasarruf**

çalışmalarında ise bireyin daha önce **öğrenilen konunun (malzemenin)** yeniden öğrenilmesindeki katkısı ölçülüyor. Bellek, doğrudan gözlemlenemeyen; ancak, öğrenilenin anımsanabilmesinin yakarıdaki biçimlerde ölçülmesiyle yordanan bir olgudur. Bu nedenle, tanımlanabilmesi için **öğrenme, unutma, anımsama** gibi olayları da ele almak gerekiyor. Öğrenme olmadan, bellekten söz edilemez. Bellek, işlevsel olarak **üç parametre açısından bölümlere ayrılıyor. Bunlar zaman, depolanan bilginin miktarı** ve **depolanan bilginin yeniden kullanılması**dır. Bilişsel psikologlar, belleğin bu bölümlerini **bilişsel süreçler** olarak adlandırıyorlar. Bellek, genellikle **kısa süreli bellek** ve **uzun süreli bellek** olarak ikiye ayrılıyorsa da **anlık bellek, çalışma belleği** ve **tanıma belleği türlerinden de söz ediliyor. İşlevsel açıdan, özellikle belleği inceleme yönünden bu ayrımlar gerekli olmakla birlikte, belleğin bir bütün olarak çalıştığı ve bu bellek türlerinin birbirini etkilediği biliniyor. Morgan** (1984), anımsanabilen miktarın pek çok şeye bağlı olduğunu belirtiyor; ancak, bunlardan öğrenilenin (malzemenin) anlamlılığını, başlangıçta ne kadar öğrenildiğini ve öbür öğrenmelerden gelen bozucu etkileri, özellikle önemli buluyor. Duyu organlarımıza her an binlerce uyaran ve bilgi geliyor; ancak, biz bunları seçerek algılıyoruz; gereksizleri ayıklıyoruz. Organizmaya ulaşan bilgi; bilginin önemi ve yineleme sayısı gibi nedenlerle anlık (kısa süreli) belleğe geliyor. Bu bilgi, gerekirse, uzun süreli belleğe aktarılıyor ya da eleniyor. Ancak, anlık bellekteki en küçük bir bilgi bile, işlenmesi ve gerekliliği için uzun süreli bellekteki bilgiye gereksinim duyuyor. Bu nedenle, işlevsel bir ayrım yapılıyor olsa bile bellek, bir bütün olarak çalışıyor. Başka kuram ve yaklaşımlara göre bellek, daha farklı bölümlere de ayrılıyor. Belleğin maddesel temelleri üzerinde **fizyolojik psikolog**ların ve **biyopsikolog**ların da çalışmaları sürüyor. Bu konuda önemli olan kuramlar; nöronal bağlantılarda ve sinapslarda **bellek izlerinin kodlanması**, **DNA** ve **RNA**'nın protein senteziyle bilgiyi kodladığına ilişkin **biyokimyasal yaklaşımlar** ve **Glia kuramı**yla öbür **nöron dışı kuramlar**dır. Son çalışmalar, DNA'daki fosforilasyon-defosforilasyon olayının öğrenmede önemli işlevler yüklendiğini gösteriyor. Bütün bunlardan şu sonuç çıkıyor: Genetik, biyokimya gibi psikoloji dışında yapılan çalışmalar, psikolojik çalışmalarla eşgüdüm içinde ele alınarak, bellek konusuna daha sistemli açıklamalar getirilmelidir. *Bkz.* **açık bellek; anlamsal bellek; bebeklik bellek yitimi;**

bellek deneyleri; bellek izi; bellek izlerinin kodlanması; bellek yitimi; bellek yitimine dayalı işlev bozukluğu; bellek yitimi sendromu; belleme: belleyerek öğrenme; bilinçdışı bellek; duyu belleği; gecikmeli bellek; geriye getirme; görsel bellek; ırksal bellek; örtülü bellek; sözel bellek; sözel olmayan bellek; yankı belleği; yeniden kurgulayıcı bellek; yöntemsel bellek.

bellek deneyleri (memory experiments) **Öğrenmek, ezberlemek, unutmak, anımsamak, tanımak ya da bunlarda karşılaşılan bireysel ayrılıklarla ilgili genel yasaları bulmak için yapılan deneyler.**

bellek izi *Bkz.* **engram.**

bellek izlerinin kodlanması *Bkz.* **bellek.**

bellek yitimi (amnesia) Beyin zedelenmesi, sarsıntı, yüksek ateş, baskı gibi nedenlerle anımsama gücünün bir bölümünün ya da tümünün yitirilmesi; ***amnezi, hafıza kaybı***. Bellek yitimi, sürekli ya da belli zamanla sınırlı olabiliyor. Nedene bağlı olarak **organsal bellek yitimi** (fizyolojik kökenli), **bebeklik bellek yitimi** (fizyolojik kökenli), **histerik bellek yitimi** (nevrotik), **bastırmalı bellek yitimi** (nevrotik), **geriye dönük bellek yitimi**, **ileriye dönük bellek yitimi, çözülmeli bellek yitimi** ortaya çıkabiliyor. *Bkz.* **bellek yitimi sendromu; çözümlemeli kaçış.**

bellek yitimine dayalı işlev bozukluğu (akinesia) İstemli kasları denetleme yetisini tümüyle ya da belli bir oranda yitirme; ***akinezi.*** Bu terim, birçok istemli kas denetim kusurları için kullanılıyor. **İstemli kas denetim kusurlarının başlıcaları** şunlardır: **(1)** Donuk durumlar (şizofreni, mizaç bozukluğu, orta beyin sendromları). **(2)** Kas hareketinin yoğun acı vermesiyle ortaya çıkan felçle tanımlanan algera. **(3)** Kurşun zehirlenmesi gibi ağır metal zehirlenmesinin açtığı ağır kas zayıflaması. **(4)** Paretik belirtiler gösteren nevrozlar. **(5)** Parkinsonizmde görülen titremeler. **(6)** Kasların kullanılmamasından doğan kas gücü yitimiyle tanımlanan amnestik işlev bozukluğu **(7)** Hastanın birden çökmesiyle tanımlanan akinetik sara ve sinir sistemini etkileyen fenotiyazin gibi ilaçların yol açtığı olaylar.

bellek yitimi sendromu (amnestic syndrome) Hem kısa süreli belleği hem de uzun süreli belleği etkileyen ağır bir bellek bozukluğu; ***amnestik sendrom.*** Bu terim, organsal işlev bozukluklarından kaynaklanan olaylar için kullanılan psikiyatrik-sinirbilimsel bir tanı sınıflardırması için

kullanılıyor. Bozukluğun en yaygın nedeni, süreğen alkol akışkanlığına bağlı B1 vitamini (tiyamin) eksikliğidir. *Bkz.* **bellek.**

belleme (memorize) Bir öğrenme konusunu ya da algısal gereçleri, daha sonra anımsanacak durumda yineleyerek belleğe yerleştirme; ***hıfzetme, ezberleme.***

belleyerek öğrenme *Bkz.* **ezbere öğrenme.**

Bell felci (Bell's palsy) Genel olarak yüzün bir tarafında birden kendini gösteren ve yüzün, etkilenen yüz sinirinin bulunduğu taraftaki kasların felç olmasıyla sonuçlanan bir bozukluk. Bu felcin temel belirtileri; yüzün bir tarafının aşağı sarkması, alnı kırıştıramama ve ıslık çalamama, kaşını kaldıramama (Bell felcini inmeden ayırt eden bu özelliktir) ve ağzın yüzün öbür tarafına doğru kaymasıdır.

Bem cinsellik rol ölçeği (Bem sex role inventory) Bireylerin geleneksel olarak erkeklere ve kadınlara özgü diye değerlendirilen cinsellik rolleriyle ilişkili özellikleri ya da davranışları hangi düzeyde ortaya koyduklarını ölçmek amacıyla **S. Bem**'in geliştirdiği ölçek. Bu ölçeğin uygulanmasından elde edilen sonuçta, erkeklik rolü ağır basanlar "geleneksel erkek"; kadınlık rolü ağır basanlar da "geleneksel kadın" olarak değerlendiriliyor. İki cinsin olumlu özelliklerini de taşıyan kişilere ise **androcini** deniyor.

BEM, Sandra Ruth Lipsitz (1944-) Pensylvania, Pitsburg'da bir **işçi ailesinin çocuğu olarak dü**nyaya geldi. Carnegie-Mellon Üniversitesi'nde aldığı psikoloji eğitiminden sonra çeşitli üniversitelerde çalıştı. Çocukların cinsel rolleri nasıl öğrendikleri konusundaki araştırmalarıyla; bireylerdeki cinsel rol yapılarını belirlemek amacıyla geliştirdiği **Bem cinsel rol ölçeği** ile ünlendi. Birçok makaleden başka *The Lenses of Gender* (1993) adlı kitabı yayımladı. *Bkz.***cinsellik rolü**; **cinsellik şeması kuramı**.

ben *Bkz*. **bencil; bencillik; bencil olmadan bağımsız olabilmek; beniçincilik; beniçincil konuşma; ben iletisi; benlik.**

bencil (egoist) Kendi çıkarını düşünmeyi, bütün bilinçli eylemlerinin temel güdüsü yapan (kişi); ***egoist,*** **özsever.**

bencil hazcılık (egoistic hedonism) İnsanın başka insanları da düşünen özgeci duyguları bir yana bırakıp yalnızca kişisel hazzını düşünmesinin onu en mutlu insan yapacağını savunan hazcı düş**ünce bi**çimi.

bencillik (egoism) Başkalarının gereksinimlerini ya da haklarını dikkate almayıp yalnızca kendi çıkarını düşünmeyi, bütün bilinçli eylemlerin temel güdüsü yapma durumu; **egoistlik.** *Bkz*. **özgecillik**.

bencil olmadan bağımsız olabilmek *Bkz*. **evlilik (Evliliği Sürekli Kılmanın Koşulları).**

Bender Gestalt Testi (Bender Gestalt Test) Kartlar üzerine çizilmiş dokuz yalın şekilden oluşan ve denekten bu şekilleri kopya etmesi istenen bir ölçek. Deneğin bu çizimde düştüğü yanılgıların, önemli psikolojik düzensizlikleri ortaya çıkardığına inanılıyor

ben dili *Bkz*. **ben iletisi**.

BENEDICT, Ruth (1887-1948) **Kültür ve kişilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak kültürel antropolojiye katkı sağlayan ABD'li antropolog.** Ruth Fulton Benedict New York'ta cerrah bir babanın kızı olarak d**ünyaya geldi**. **İngiliz edebiyatı okuduğu Vassar Koleji'ni 1909'da bitirdi.** Takma adla şiir yazıp yayımladı. Edebiyata olan ilgisini antropoloji çalışmaları yaptığı yıllarda da sürdürdü. 1914'te evlendi. 1919'da antropoloji konferanslarını izlemeye başladı. 34 yaşında Columbia Üniversitesi'ne kaydoldu ve önde gelen antropologlardan Franz Boas ile çalışmaya başladı. Beşeri bilimler öğrenimi görmüş olması ve

edebiyatla ilgilenmesi, onun antropolojiyi beşeri bilimlerin bir kolu olarak algılamasında etkili oldu. 1923'te Kuzey Amerika'da *Himayeci Ruh Kavramı* adını taşıyan ve Kuzey Amerika yerlilerini inceleyen teziyle doktorasını aldı ve Columbia Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Boas'ın ayrılış tarihi olan 1937'ye dek antropoloji asistanı olarak çalıştı. 1920'ler ve 1930'larda çeşitli Amerika yerlileri üzerine alan araştırmaları yaptı ve incelemelerde bulundu. II. Dünya Savaşı'nda gittiği Washington'da Savaş İstihbaratı Dairesi'nde çalışırken meslektaşlarıyla birlikte Avrupa ülkeleri; özellikle de Tayland ve Japonya üzerine araştırmalar yaptı. Bunlar, savaştan sonra Columbia Üniversitesi'nde yönettiği **Çağdaş Kültürler Üzerine Araştırmalar** projesine temel oluşturdu. Profesör olduğu 1948 yılının Eylülünde öldü. Benedict, doktora tezinde kültürel bütünleşmenin rastlantısal olduğunu ileri süren ve o dönemde yaygın olan **yayılımcı yaklaşımın etkisiyle dinin köklerine ilişkin ortaya konulan kuramları sınamayı amaçlamıştı.** Bu yaklaşımın oluşmasına büyük katkıyı, *Boas* ve **İlkel Toplum** adlı kitabı ile 1920'de yayımlanan *Robert Lovie* sağlamıştı. Benedict, 1925-1939 yılları arasında Amerikan Folklor Dergisi'ni yönetti. Kültürlerin rastlantısal ve keyfi bir biçimde bütünleştirilemeyeceğini düşündüğü için çalışmalarını **bütünleştirici öğe** arayışına yöneltti. Bu öğenin ilk ipuçlarını 1927'de **Pima yerlileri** arasında yaptığı bir alan çalışmasına ilişkin gezi sonucunda elde etti. 1928'de sunduğu *Güneybatı Kültürlerinde Psikolojik Kategoriler* adlı bildirisinde ortaya koyduğu ipuçları doğrultusundaki görüşlerini, *Kültür Kalıpları* adıyla yayımladığı kitabında daha da geliştirdi. Bu önemli kitabında bütünleştirici öğeyi öznel düşünce düzeyine yerleştirmeye çalıştı. Kültürler arasındaki farklılıkların, bireyler arasındaki farklılıklara benzediğini ileri sürdü. Ona göre kültürlerin de bireyler gibi ayırt edici özellikleri vardır ve kültürler, bu yönden birey psikolojisinin geniş bir yansımasıdır. Benedict bu bütünleştirici öğeye **kültürel kümelenme** adını verdi. Nietzsche'nin *Trajedinin Doğuşu* adlı kitabından esinlenerek **Pueblo yerlileri**nin kültürünü **Apolloncu**; **Plains yerlileri**nin kültürünü de **Dionisosçu** olarak kümelendirdi. 1930'larda Chicago Üniversitesi'nde geliştirilen sosyolojik yaklaşımdan tümüyle ayrıldı ve kültürel olaylara yaklaşımda temel kavram olarak seçtiği **bütünleşme** üzerine, "En önemli sosyolojik birim kurumlar değil, kültürel kümelenmelerdir." diye yazdı. Ona göre kültürün yaratıcı gücü, toplumsal ve yapısal etken olmaktan çok, duygusal ve estetik bir güç olan

bütünleşm**e**dir. Bütünleşme, bireylerin kültürel özellikleri, kendi kültürlerinin özelliklerine göre seçimi, reddi ve uyarlamasıdır. Kültürel kümelenmenin ardındaki bütünleştirici öğe, Pueblolar'**ın ılımlılık ve ortaklaşa yönelişi** **öne çıkaran Apolloncu özelliği ya da Plains yerlilerinin aşırılık ve ileri derecede bireyci** tutumlarını sergileyen Dionisosçu özelliği gibi temel olarak bir **duygusal kalıp**tır. Benedict'in bu görüşleri, kültürün başlıca yaratıcı güçlerinden birinin kişi ve grupların öznel düzeydeki güven arayışları olduğunu ve geleneklerin temelde akılcı olmadığını ileri süren öğretmeni Boas'ın görüşleriydi. Onlara göre kültür, **içsel tutarlılık** bağlamında ele alınmalıdır. İç tutarlılığı oluşturan öğeler ise, örneğin, öbür kültürlerin etkisi gibi dışsal etkilerden göreli bağımsız düşünülmelidir. Her kültürün kendine özgü bir **duygusal-estetik yapı**sı bulunuyor. Benedict, yaşamının son yıllarında savaş yıllarındaki yönelimlerini sürdürerek karmaşık toplumların ulusal kimliklerini inceledi. Japon toplumunu inceleyerek 1946'da yayımladığı *Krizantem ve Kılıç*, onun bu döneminin temel yapıtıdır. Margaret Mead, bu yapıtın ilerde türünün klasiği olacağını yazmıştır. Benedict'in temel yapıtı ise her kültürel kümelenmenin tek ve kendine özgü olduğunu ve ancak kendi öğelerinin iç tutarlılığı açısından anlaşılabilir olduğunu savunduğu *Kültür Kalıpları'*dır. Onun, karşılaştırma yönteminin uygulanmasını dışarıda bırakan yaklaşımıyla antropolojiyi sosyal bilimlerin bir dalı olarak görmek zordur. Benedict'in yaklaşımı ile bütün kültürleri açıklayabilecek bir kuram geliştirmek ise olanaksızdır. Çünkü o, kültürel kuramların kendi bütünleşmeleri dışında anlaşılamayacağını belirtmiştir. Ona göre her kültürel sistem için ayrı bir kuram gerekir. Yine o, kültürel antropolojiye, **açıklayıcı bir disiplin yerine betimleyici** bir disiplinle yaklaşmıştır. Bu yönüyle de onun çalışmaları antropolojiyi sosyal bilimlerden çok beşeri bilimlere yaklaştıran bir katkı olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Patterns of Culture, 1934 (Kültür Kalıpları); Race: Science and Politics, 1940 (Irk: Bilim ve Politika); Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture, 1946 (Krizantem ve Kılıç: Japon Kültürünün Kalıpları); "Anthropology and the Humanities", American Anthgropologist, L. 1948 (Antropoloji ve Beşeri Bilimler); "Child Rearing in Certain Europran Countries" American Fournal of Ortho psychiatry, XIX, 1949, (ö.S.) (Bazı Avrupa ülkelerinde Çocuk Yetiştirme).*

beniçincilik (egocentrism) **1.** Başkalarının gereksinim ve çıkarlarına karşı duyarsız kalıp, kendi çıkarı ile ilgilenme; ***egosantrizm, ben merkezcilik, benodakçılık.*** **2. Piaget**'nin **bilişsel gelişim kuramı**nın **işlemsellik öncesi evre**sindeki çocukların tipik bir özelliği. Bu evrede bulunan çocuk, çevresindeki nesne ve olayları yalnızca onlarla olan kişisel ilişkisine göre tanımlayıp yorumluyor; fiziksel gerçekliği başka bir kişinin bakış açısından algılayamıyor; nesne ve olayları, başkalarının da aynı biçimde gördüklerini; nesne ve olayların, başkalarında da kendisinde yarattığı duygu, düşünce ve davranışları oluşturduğunu düşünüyor. Bkz. **Piaget kuramı**. **3. Adler'e göre,** çocuğun çevresiyle etkileşimi sırasında öğrendiği, başkalarının gereksinim ve çıkarlarına karşı duygusuz kalma ve kendi çıkarlarıyla ilgilenme biçimindeki **kusurlu davranış**. *Bkz* **bireysel psikoloji.**

beniçincil konuşma (egocentric speech) Yalnızca kendini, kendi düşünce ve duygularını referans alan; başka biriyle düşünce alışverişini ya da başka birinin bakış açısını içermeyen konuşma biçimi. **Piaget,** bu konuşma biçiminin 7-8 yaşlarına dek sürdüğünü düşünmüştür. Ancak, bugün, 3-4 yaşlarındaki çocukların bile toplumsallaşmış konuşma yeteneği geliştirebileceğini gösteren bulgular vardır. **Vygotsky'**ye göre bu konuşma biçimi daha sonra **iç dil**e dönüşüyor.

ben iletisi (ego convection) Karşımızdaki kişiyi suçlamadan, eleştirmeden, yargılamadan, olduğu gibi kabul edip o kişiyle ilgili olarak duyumsadıklarımızı kendisiyle paylaşmak; ***ben dili.*** Bu paylaşımda *"Sen, ..."* diye başlayan tümceler yerine, *"Ben...."* diye başlayan tümceler kuruluyor. Örneğin, "Ben, senin yüksek sesle konuşmandan rahatsız

oluyorum; biraz alçak sesle konuşur musun?” gibi. “Ben” dili, yapılan davranışın değil, sonuçlarının kişide nasıl bir duygu yarattığını anlatıyor; daha çok, kişinin kendi duyumsadıklarını karşısındakine de duyumsatmayı amaçlıyor. Duyumsadıklarımızı karşımızdakine ya da karşımızdakilere anlatırken ses tonumuzu, jest ve mimiklerimizi de iyi kullanmamız gerekiyor. Örneğin, okuldan eve geç gelen çocuğu annesi, “Nerde kaldın? Ben burada korkudan ölüyorum; sen, o sokak benim, bu sokak senin gezip duruyorsun!” biçiminde suçlama yerine, ona “Okuldan sonra hemen eve dönmediğin **zaman**, başına bir şey gelmesinden **korkuyorum**. **Çünkü** nerede olduğunu bilmiyorum.” demelidir. Aynı tutum, okulda da benimsendiğinde birçok sorunun çözümü kolaylaşacağı gibi, gereksiz yere tırmanması da önlenecektir. Bu ileti, suçlama içermediği; yalnızca duygunun açıklanmasını amaçladığı için, bu anlatımla çocuk, genç ve yetişkin, yanlışını daha kolay anlıyor. Bu tümce, rahatsız olunan şeyle onun yarattığı duyguyu ve duygunun nedenini açıklıyor. Örnek tümcenin son bölümü çocuğa, annenin duygularının kendi yaptığı davranışla değil, o davranışın yol **açtığı sonuçla ilgili olduğunu anlatıyor.**

benliğin birikmiş güvenliği *Bkz.* **benlik bütünlüğü.**

benliğin etkinlik gereksinimi *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

benliğin gerçeği değerlendirme gücü *Bkz.* **benlik.**

benliğin savunma düzenekleri *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

benliğin savunma mekanizmaları (ego defense mechanism) Çatışma sonucu ortaya çıkan kaygıyla (anksiyete ile) baş etme davranışları; ***ego savunma mekanizmaları, benliğin savunma düzenekleri.*** Zorlanan birey, genellikle kaçma ve saldırma davranışı gösteriyor ya da ağlama, gülme, konuşma gibi tepkiler aracılığı ile uyumunu bozan zorlanmaya karşı kendini fizyolojik ve ruhsal olarak savunmaya yöneliyor. Benliğin savunma mekanizmaları ise kişinin engelleme ve çatışmaların yarattığı kaygıya karşı ruhsal bütünlüğünü korumak ve sürdürmek için bilinçdışı gerçekleştirdiği savunmalardır. O nedenle kişi, tehdidi de kullandığı savunmayı da ayrımsayamıyor. Karşılaşılan sorunları **gerçekçi çabalar**la çözerek ruhsal bütünlüğünü korumayı başaramayan benlik, oluşan kaygıya karşı, başta **bastırma** denilen **temel mekanizma** olmak üzere, başka birçok **bilinçdışı ve gerçekdışı mekanizma** geliştirip kullanmak zorunda kalıyor. Benliği tehdit eden durumlarla baş etmede savunma

mekanizmaları başlıca araç durumuna gelerek bilinçli ve sorun çözmeye yönelik çabaların yerini aldığında ve kişinin günlük yaşama uyumunu engelleyecek kadar abartılı kullanılmaya başlandığında, hastalıklı tepkiler ortaya çıkıyor. **Nevrozlar**, bu yolla oluşuyor. Onun için, benliğin savunma mekanizmalarına **nevrotik savunma mekanizmaları** da deniyor. **Psikozlar**ın ortaya çıkmasına ise savunmaların yoğun biçimde kullanılması yol açıyor. O nedenle geliştirilen savunma mekanizmaları, taşıdıkları niteliklere göre başarılı (normal**)** ve başarısız (nevrotik ya da psikotik) diye ikiye ayrılıyor. **Başarılı savunmalar**, içgüdüsel dürtüleri, fazla zaman ve enerji tüketmeden doyurmanın bir yolunu bularak çatışmaya (iç savaşa) son veren savunmalardır. Savunmanın sürüp gitmesine yol açan; içgüdüsel isteklerin denetim altına alınması için yeni mekanizmalara, yeni gerçekdışı eylemlere gereksinim duyuran savunmalar ise **başarısız savunmalar**dır. Benlik, başarısız savunmaları kullanırken gerginlik içinde, hep **olası bir tehlike**yi bekliyor. Bunların pek çoğu, ruhsal bir kaygı kaynağı olan **nevrotik savunmalar**dır. **Nevrotik kişi**, içgüdüsel isteklerine karşı, gerçek dışı bir tepki biçimi olan savunmaları sürekli olarak kullanmak zorundadır. *Bkz*. **nevrozlar.** Benliğin savunma mekanizmaları incelendiğinde, bunların hangilerinin, hangi biçimde kullanıldığında başarılı; hangi biçimde kullanıldığında başarısız oldukları görülebilir. Benliğin 30-40 kadar savunma mekanizması tanımlanmıştır. Temel örüntülerini Freud'un belirlediği savunma mekanizmalarının tanımlanmasına daha sonra, başta kızı Anna Freud olmak üzere başka birçok kuramcının da katkısı olmuştur. Benliğin savunma mekanizmalarının başlıcaları için *bkz*. **bastırma; bozma** (ters tepki); **bölünme; bütünselleştirme; çözülme; döndürme; düş kurma; düşünselleştirme** (Platonlaştırma); **ekşi üzüm** (tepki oluşumu) **mekanizması; gerileme; içealım; içe atım; kendiliğinden uyma; kendine yöneltme; neden bulma; nevrotik savunma; olmamış kılma;** ödünlem**e; özdeşim; özgürlükten kaçış mekanizmaları (Kendiliğinden Uyma; Yetkecilik; Y**ıkıcılık); **Polyanna mekanizması; saplanma; somutlaştırma; tatlı limon mekanizması; yadsıma; yalıtım; yalnızlık mekanizması; yansıtma; yansıtmalı yüceltme; yer değiştirme; yerine koyma; yüceltme.** Ayrıca *bkz*. **bireysel psikoloji; içgüdü kuramı (Engellenme, Çatışma, Kaygı); nevrotik savunma;** özgürlükten kaçış yaklaşımı; **psikotik savunma; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; ruhsal ekonomi kuramı; topografik kuram.**

benlik (ego) Bireyin ne olduğu, ne olmak istediği ve çevresince nasıl tanındığı konularındaki bilinçliliği; ***ego; ben*****. Freud'a göre benlik**: *Bkz.* **yapısal kuram (Benlik). Adler'e göre benlik**, Freud'un belirttiği gibi, içgüdülere hizmet eden, ilkelbenliğin buyruğunda olan ruhsal bir yapı değildir. *Bkz.* **bireysel psikoloji (yaratıcı benlik). Jung'a göre benlik**, kişiliğin algı, bilinçli anı, düşünce ve duygulardan oluşan; kimlik duygusunu oluşturan ve ona süreklilik sağlayan; yani bilen, isteyen dinamik bir sistem olan ruh (psyche) okyanusunun görünen yüzüdür. Benlik, ruhun bilinçli ve bilinçsiz güçlerinin birleşip bütünleşmesiyle oluşuyor ve bilinçle aynı anlamı taşıyor. *Bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliği Oluşturan Sistemler); JUNG, Carl Gustav. Erikson'a göre benlik,** sağlıklı bir kişilik geliştiren bireyde, dış dünyadan gelen bilgileri düzene sokma, algılananları değerlendirme, bilinç düzeyinde çağrıştırılacak anıları seçme, uyum sağlayıcı davranışları yönetme, geleceğe yönelik tasarımları oluşturma gibi pek çok işlevi yerine getiren ruhsal yapıdır. İstediğini yapmayı, istediği gibi olmayı başaran kişi, kendini iyi görüyor. Benlik, gücünü sayıları giderek artan yaşam deneyimleriyle geliştiriyor. Ancak, insanın belirli bir yaşam döneminde deneyimlerle sağladığı bir güveni ya da üretkenlik düzeyini sonuna dek sürdüreceği güvencesi yoktur. Karşılaştığı bir sorunla baş edip edemeyeceğini, onun benlik kimliği ile yaşamakta olduğu benlik şaşkınlığının birbirine oranı belirliyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimik Duygusunun Gelişimi). Özgürlükten kaçış yaklaşımına göre** benlik, kişinin türlü bireysel engelleri aşmayı başararak geliştirdiği ruhsal yapıdır. Kişinin bireyleşmesi, kendi kendine gerçekleşiyor. Bu iki süreçten birinin öbüründen geri kalması, insanda, katlanılması zor bir yalnızlık ve güçsüzlük duygusu yaratıyor. Bireyin kendini önemsiz, değersiz diye algılayışı ve bunların sonucu olarak onun duyduğu **başkalarına boyun eğme gereksinimi**, faşist ideolojilerin ana tema'sını oluşturuyor. *Bkz.* **ben; benliğin etkinlik gereksinimi; benliğin gerçeği değerlendirme gücü; benliğin savunma mekanizmaları; benlik algısı; benlik arayışı; benlik başarısızlığı; benlik bölünmesi; benlik bütünlüğü; benlik bütünlüğünün oluşumu; benlik çekirdekleri; benlik çözümlemesi; benlik direnmesi; benlik duygu yatırımı; benlik dürtüsü; benlik düzeyi; benlik gelişimi; benlik gerilemesi; benlik gücü; benlik içgüdüsü; benlik-ilkelbenlik görüşü; benlik işlevleri; benlik karmaşası; benlik kaygısı; benlik kimliği; benlik kuramı; benlik**

nevrozu; benlik psikanalistleri; benlik psikolojisi; benlik psikoterapisi; benlik savunması; benlik saygısı; benlik şeması; benlik tasarımı; benlik uyumlu; benlik uyumsuz; benlik ülküsü; benlik yitimi; benlik yoksunluğu; benlik yükü; gerçek benlik; özgürlükten kaçış yaklaşımı; ülküsel benlik; yapısal kuram.

benlik algısı (perceived self) Kişinin kendini algılama biçimi, kendisine ilişkin görüşü; ***algılanmış benlik.*** Benlik algısı, tüm ruhsal yaşantıların kaynağını oluşturuyor.

benlik arayışı (opropriate striving**) G. W. Allport'un ayırıcı özellik kuramına göre**, ergenlik döneminde **kimlik arayışı** ile başlayan benlik gelişiminin son aşamasını dile getirmek için kullandığı terim. Bu terim, ergenlerin uzun dönemli bağlantılara girmeden **önce giriştikleri** rol denemelerini de anlatıyor. Allport, bilinçli niyetlerin ve geleceğe ilişkin planlamanın kişiliği güdülemeye başlama dönemi olan ergenliği özellikle önemsiyor. Çünkü ona göre, çocuk güdülenmesinin tersine, yetişkin güdülenmesi, bağımsızdır. *Bkz.* **ALLPORT, Gordon Willard; işlevsel özerklik.**

benlik başarısızlığı (ego failure) **Psikanalize göre**, ilkelbenliğin içtepilerini, üstbenliğin yasak ve sınırlandırmalarını **gerçeklik ilkesi**ne göre normal bir denge durumunda tutabilmede başarısızlığa uğrama. *Bkz.* **benlik.**

benlik bütünlüğü (ego integrity) **1.** Benliğin ilkelbenlik, üstbenlik ve gerçeklik arasında dengeli bir bütünlük kurma; kişiliğin dürtüler, tutumlar, amaçlar gibi çeşitli yanları arasında dengeli bir yapı oluşturma yetisi **2. E. Erikson'a göre**, insanın sekiz çağının sekizinci ve son evresinde ulaştığı yeterlik. *Bkz.* **benliğin birikmiş güvenliği; insanın sekiz çağı ((8) Umut Yitimine Karşı Benlik Bütünlüğünün Oluşumu).**

benlik bütünlüğünün oluşumu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((8) Umut Yitimine Karşı Benlik Bütünlüğünün Oluşumu).**

benlik çözümlemesi (ego analysis) Tedavi amacıyla benliğin savunularını yıkarak bilinçdışının derinliklerinde bilince çıkmayı bekleyen bastırılmış dürtüleri, rahatsızlıkların kökenlerini ortaya çıkarma; içgüdüleri özgür bırakma yerine, benliğin birleştirici ve savunucu nitelikteki güçlü ya da güçsüz yönlerini belirleyip bunların olumlu yönlerini güçlendirme ve kabul edilemez dürtülere yönelik bilinçsiz savunma mekanizmalarını

belirleyerek kişinin yaşamla daha iyi baş etmesini hedefleyen kısa süreli bir tür ruhsal çözümleme; ***ego analizi***. *Bkz.* **psikanaliz**.

benlik direnmesi (ego resistance) **Freud'a göre**, bireyin, ruhsal çözümleme sırasında, baskıya alınmış içtepilerinin ortaya çıkarılmasına ve sağlıksız (nevrotik) savunuların bir yana bırakılmasına karşı koyması. *Bkz.* **psikanaliz.**

benlik duygu yatırımı (ego cathexis) Libidonun gerçeklere yönelmiş benlik alanına doğru akışı.

benlik dürtüsü (ego drive) Özsaygısının korunması için gerekli etkinlikleri sağlayan güdülerin tümü. Bu dürtü, benliğin savunma etkinliklerinden başka, özellikle kişisel değer duygusuna olumlu etki yapan nitelikleri de içeriyor.

benlik düzeyi (ego level) Kişinin dilek (beklenti) düzeyinin yanında, gerçekten erişebileceği düzey

benlik gelişimi (ego development) Çocuğun kendini dış dünyadan, başkalarından ayrı, bağımsız bir varlık olarak algılama ve bilinçlenme süreci. **Psikanalize göre** bu süreç, **gerçeklik ilkesi**nin gereklerine göre ilkelbenliğin bir bölümünün dönüşümü ve **libido**nun bir bölümünün kullanımı ile ilkelbenliği denetim altına alan ve **ilkelbenlik** ile dış dünya arasında aracılık görevi yapan bir yönetim aygıtı durumuna gelmesi ile gerçekleşiyor. **E. Erikson**, insan yaşamının tümünün, benliğin gelişim evreleri açısından anlaşılabileceğini savunuyor. **Piaget i**se benlik gelişimini dinamik etkenlerden çok, **bilişsel etkenler**le ilişkilendiriyor. **Yapısal kuram**a önemli katlı sağlayan **benlik psikanalistleri** de insanın davranışlarını bilinçli olarak yönettiğini ileri sürüyor. *Bkz*. **insanın sekiz çağı; bilişsel gelişim kuramı.**

benlik gerilemesi (ego regression) Benlik gelişiminin, ilkelbenliğin etkisi altında daha önceki aşamalarına doğru gerilemesi.

benlik gücü (ego strength) Kişinin kendi istek ve dürtüleri ile dış gerçekliğin gerekleri arasında etkili bir denge kurma yetisi; benliğin, kişilik örüntüsünü bozmadan, güç durumlara karşı kazanmış olduğu dayanıklılık. Benliği güçlü kişi, engellenme ve zorlanma karşısında dayanıklılık gösteriyor; doyum isteğini erteleyebiliyor; bencilce isteklerinden vazgeçebiliyor. Hedefine ulaşmak için kararlı davranıyor; engeller karşısında kolay kolay yılgınlığa düşmüyor; ruhsal çatışmalarını, duygusal sorunlarını hastalıklı tepkilere dönüştürmeden çözebiliyor.

benlik içgüdüsü (ego instinct) **Freud'a göre**, libidonun türevi olan **yaşam içgüdüsü** ve **ölüm içgüdüsü** gibi bireyin varlığını korumaya yarayan bütün içtepiler.

benlik işlevleri (ego function) **Benlik psikanalistlerine göre**, benliğin, ilkelbenlik işlevlerinden ayrı olarak gösterdiği işlevler.

benlik karmaşası (ego complex) **Jung'a göre**, benlikle ilişkisi bulunan duygusal tepkilerden oluşan zihinsel yapı.

benlik kaygısı (ego anxiety) Benliğe zarar verdiği sanılan bir duruma karşı yapılan ve bütün **benlik savunma mekanizmaları**nın kaynağı olan duygusal tepki.

benlik kimliği *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

benlik kuramı (ego theory) **Rogers'**ın öncülüğünde geliştirilen ve 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'de **rehberlik ve psikolojik danışma** çalışmalarına koşut olarak gelişim gösteren psikolojik testlerin rehberlik ve psikolojik danışmada eski önemini yitirmesine yol açan kuram. Benlik kuramı, kişinin davranışlarını önemli ölçüde, kendine bakış biçiminin belirlediğini ortaya çıkardı. Daha önce kişiye okul ve meslek seçme gibi karar verme durumlarında yardım edilirken, benlik kuramıyla, kişinin kendini tanıması, güçlü (gerçekçi) bir benlik geliştirmesi, gizilgüçlerini ayrımsaması ve bunları geliştirmesi amacı daha çok önem kazandı. Test tipi dışsal ölçme araçları, kişinin hangi özelliklerinden hoşlandığını, hangilerinden hoşlanmadığını; davranış ve kararlarını hangi özelliklerinin belirlediğini ortaya çıkaramıyordu. Bu nedenle bireyi tanımada verimli ve etkili yolun, doğrudan doğruya **bireyi dinlemek** olduğu görüşü önem kazanmaya başladı. Testlerin, kişinin kendini tanımasına yardım edemeyeceği, karar verme gücünü geliştiremeyeceği ve danışanı danışmana bağımlı kalmaktan kurtaramayacağı anlaşıldı. Bununla birlikte, psikolojik danışmanların testlere karşı ilgileri, belli sorunların anlaşılması amacıyla sürüyor. *Bkz.* **birey odaklı yaklaşım; hümanist psikoloji; psikolojik testler**.

Benlikle ve Demokratik Değerlerle Çelişen Düşünce Ürünleri *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

benlik nevrozu (ego neurosis) İnme, duyu organlarının çalışmaması ve **bellek yitimi** gibi öncelikle benlik ya da bilinç etkinliklerindeki bozuklukları yansıtan bir nevroz.

benlik psikanalistleri (ego psychoanalysts) Olağan kişi davranışlarının yalnızca korku, öfke, cinsel istek gibi içgüdüsel dürtülerle açıklanamayacağını; davranışların, içgüdüsel dürtülerin yanı sıra örneğin, öğrenme süreçlerini de içerdiğini ileri süren psikanalistler; ***ego psikanalistleri***. Benlik psikanalistlerine göre her insan kendisine yön verebilir ve çevresiyle yapıcı bir biçimde baş edebilir. Kişi, içinde yaşadığı olumlu ve olumsuz durumları, elinde olmayan nedenlerle değil, kendi seçimiyle yaşıyor. İnsan, davranışlarını bilinciyle yönetebilecek kapasitededir. Öyleyse davranışlarını bilinciyle yönlendirme ve yönetmeye çaba göstermelidir. Bunlara göre **Freud**, normal (sağlıklı) davranışları doğrudan ve yeterince incelememiş; hasta davranışlarından yola çıkarak normal davranışlarla ilgili yargılar ortaya koymuştur. Bu çağdaş kuramcılar, Freud'dan sonra ilkelbenlik, benlik ve üstbenlikten oluşan **yapısal kuram**a önemli katkılar yaptılar. Kişinin, içgüdülerine tutsak olmaktan öte bir boyut kazanmasını sağlayan davranışlarına **benlik işlevleri** dedikleri için bunlar, benlik psikanalistleri (benlik çözümlemecileri) olarak anılıyorlar. Bu akımın öncüleri; **Anna Freud** (1895 -1982) ve **Erik Erikson** ile benlik psikanalistlerinin gerçek sözcüsü olan **Heinz Hartman** ve **David Rapaport**'tur. *Bkz.* **benlik psikanalistlerine göre ruh sağlığı; benlik kuramı; benlik psikolojisi FREUD, Anna.**

benlik psikanalistlerine göre ruh sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

benlik psikolojisi (ego psychology) **1.** Benliğin oluşumunu; dil, öğrenme, bellek, akıl yürütme, karar verme, gerçeklik testi, savunma mekanizmaları gibi işlevlerini, nevrozların ruhsal çözümlemelerinde ortaya çıkan direnmeleri inceleyen psikanaliz dalı; ***benlik ruhbilimi.*** **2. Psikanalize göre**, benliğin gelişimini, işlevlerini ve kişilik gelişimindeki rolünü öne çıkaran yaklaşımları dile getiren terim. Örneğin, insanları bilinçdışı dürtülerin değil, kendilerine özgü bir yaşam biçimi oluşturmaya yönelik bilinçli dürtülerin yönlendirdiğini öne süren **Adler**'in **bireysel psikoloji**si, bu tür bir kuramdır. Benliğin gelişimini özellikle vurgulayan **Anna Freud** ve **Melanie Klein**'in yaklaşımları da aynı çerçevede yaklaşımlardandır. *Bkz*. **benlik; benlik psikanalistleri; benlik psikoterapisi.**

benlik psikoterapisi (ego psychotherapy) Ruh hastalıklarının, benliğin bütünleştirme yetisinin zayıflaması sonucu, benlik ile dış gerçeklik ya da ilkelbenlik arasındaki sınırların belirsizleşmesiyle yakından ilişkisi olduğu

varsayımından yola çıkan **Paul Federn** ile **Edoarda Weiss**'in geliştirdiği bir tedavi yaklaşımı; ***benlik ruh sağaltımı.*** Bu yaklaşımın temel amacı, benlik yükünü yeniden yönlendirerek benliği yeniden bütünleştirici yeteneğine kavuşturmak; ilkelbenlik dürtülerini bastırmak; gerçeklik testi işlevlerini yeniden kazandırıp güçlendirmek ve var olan uyumsuzlukları gidermektir. *Bkz.* **benlik; benlik savunması.**

benlik ruh sağaltımı *Bkz.* **benlik psikoterapisi.**

benlik savunması (ego defence) **Psikanalize göre**, benliğin bütünlüğünü korumak amacıyla ilkelbenlik tepilerinin eğitilip yüceltilmesi ya da simgeleştirilerek değiştirilmesi; ilkelbenlikle üstbenlik arasında uyum sağlanması. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

benlik saygısı *Bkz.* **hümanist öğretmenlik (İnsana Saygı).**

benlik şeması (self-schema) Kişinin kendi benliğine ilişkin bilgileri saklayıp işlemekte kullandığı bilişsel yapılar; **öz kavramı** oluşturan bilgi, duygu ve görüşleri düzenleyen **bilişsel şema**.

benlik tasarımı *Bkz.* **tam öğrenme.**

benlik-uyumlu (ego-syntonic) Kişinin kendi tutum, duygu, düşünce ve davranışlarını kabul edilebilir bulması; bunları kişiliğinin normal bir yansıması olarak görmesi. Örneğin, **eşcinsellik** eğilimlerinden rahatsız olmayan; bunları yaradılışının doğal bir özelliği olarak kabul eden kişi, eşcinsellik konusunda benlik-uyumlu olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **benlik- uyumsuz**.

benlik-uyumsuz (ego-distonic) Kişinin kendi tutum, duygu, düşünce ve davranışlarını kabul edilemez, kişilik bütünlüğü ile uyumsuz, kendine yabancı şeyler olarak görmesi; örneğin, **eşcinsellik** eğilimlerini kabul edilemez ya da iğrenç bulan kişi, benlik-uyumsuz demektir. ABD'de bu durum, eşcinsellik tedavisinin önkoşuludur. Benlik-uyumluluk, genel bir özellik ya da durum değildir. Kişi, kimi eğilimleri ile benlik-uyumlu; kimileri ile de benlik-uyumsuz olabiliyor. *Bkz.* **benlik-uyumlu**.

benlik ülküsü (ego ideal) Kişinin olmak ya da ulaşmak istediği olumlu şeylerin tümü; ***ideal benlik,*** **ülküsel benlik**. **Psikanalize göre** benlik ülküsü, benliğin, çocuğun içe yansıttığı, benimsediği anne baba hedefleri, değerleri ve ahlak kurallarıyla özdeşleşen bölümüdür. Bu anlamıyla benlik ülküsü, kişinin olmak istediği bir model işlevi görüyor. Çocuk büyüdükçe, yaşamda yeni özdeşimler gerçekleştirdikçe benlik ülküsü de gelişip

değişiyor. Benlik ülküsü, üstbenlikten ayrı bir kavramdır. Üstbenlik, daha erken yaşta oluşup tamamlanıyor ve gelişime kapalı duruma geliyor; daha çok, yasaklıyor ve cezalandırıyor; koyduğu kurallara uymamak, suçluluk duygusu yaratıyor. Benlik ülküsü ise deneyime, yeni özdeşimlere bağlı olarak değişebiliyor; yasaklayıcı olmaktan çok, olumlu değerlere ulaşmaya özendiriyor.

benlik yitimi *Bkz*. **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi).**

benlik yoksulluğu *Bkz*. **insanın sekiz çağı ((7) Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi).**

benmerkezcilik *Bkz*. **beniçincilik**.

benmerkezcil konuşma *Bkz.* **beniçincil konuşma.**

ben odakçılık *Bkz*. **beniçincilik**.

ben uyumlu *Bkz.* **eşcinsellik.**

ben uyumsuz *Bkz.* **eşcinsellik.**

benzerlik yasası (law of similarity) **Biçim psikolojisinde** öbür öğeler eşit tutulduğunda renk gibi fiziksel özellikleri birbirine benzeyen şeyleri bir bütün olarak algılama eğilimi. Bu görüşe göre, bilince çıkan bir düşünce ya da tasarım, benzerlerini de bilince çağırıyor. *Bkz.* **Gestalt düzenleme yasaları.**

benzeşim *Bkz.* **asimilasyon.**

benzetme testi (analogies test) Biçimler ve düşünceler arasındaki ayrılıklarla bağlantıları anlama yeteneğini ölçmeye yarayan test.

beslenme bozuklukları (nutritional disorders) Organizma için gerekli olan besinlerin türlü nedenlerle alınmamasından doğan bozukluklar. Bu bozukluk, daha çok ergenlik öncesinde ve ergenlikte, zayıflamayı amaçlayan kızlarda görülüyor. Önce alkışlanan zayıflama, erimeye dönüşünce kaygı nedeni oluyor. Kilo verme yoluyla beden görünüşünü düzeltme eğiliminden başka, **obsesif-kompulsif nevrozluluk** ya da şizofrenik ruhsal yapı da **iştah yitimi**ni hazırlayan nedenlerdendir. İlk çocukluk döneminde annenin çocuğu besleme konusunda belli saatlere ödünsüz uymada direnmesi, çocuğun anneye karşı, yemek yemeyerek tepki göstermesine, **yeterli beslenememe bozukluğu** (anorexia nervosia, iştah yitimi) denen rahatsızlığı yaşamasına yol açıyor. Bu rahatsızlığı yaşayan kişi, vücudunun ağırlık ve biçimini yanlış değerlendiriyor; kilo

almaktan aşırı korkuyor; bir deri bir kemik kaldığı halde, kendini hâlâ şişman olarak görüyor. Uzun sürmesi durumunda hastalık, kilo yitimi ve deri buruşmasına ve ruhsal olumsuzluklara yol açıyor. Annenin çocuğu besleme biçimi ve baskıcı tutumu karşısında çocuğun ortaya koyduğu uysallık ve iyi görüntünün, gerçekte onun kızgınlığını gizleyen tepkiler olarak görülmesi gerekiyor. Bu çocuklarda sıklıkla arkadaş edinememe, kendi kızlık ya da erkeklik kişiliğini kabul edememe, cinsel yönelim ve özdeşim kusuru görülüyor. **Fazla yemek yeme bozukluğu** (bulimia nervosa) ise, zaman zaman yinelenen aşırı yemek yeme durumudur. Hasta, **yeme bunalımı** (yeme krizi) sırasında denetimden çıkıyor; bunalım sonrasında ise kilo almaktan korunmak için bir süre ya hiç yemek yemiyor ya da türlü yöntemlerle yediklerini çıkarmaya çalışıyor. Açlık duygusu olmadan, sürekli yemek yeme sonucunda kişi, şişmanlıyor. Şişmanlık da ergenin olumlu benlik geliştirmesine ve arkadaşlarıyla uyumlu birlikteliğine engel oluşturuyor. Kimi genç kızlar da cinsel kimliğini reddetme sonucu aşırı şişmanlayarak, bilinçdışında, bedenlerinin cinsel çekiciliğini ortadan kaldırmayı amaçlıyorlar. Her iki beslenme güçlüğü olanlar üzerinde de **bilişsel tedavi** uygulaması ile hasta güç kazanabiliyor. *Bkz.* **beslenme ve bakım; geviş getirme bozukluğu; pika.**

beslenme güçlükleri *Bkz.* **psikoterapi.**

beta alkolizm (beta alcoholism) **E. M. Jellinek**'in alkol kullanımı sınıflamasında alkole karşı ruhsal bağımlılıktan başka gastrit, siroz gibi organsal bozukluklar geliştiren kişilerin durumunu anlatmak için kullandığı terim. Bu kişiler, alkole karşı fizyolojik bir bağımlılık da geliştirmeye başlamışlardır. *Bkz.* **alkolizm.**

betimleme (description) ***tasvir etme***. **1.** Gözlemlenen olayların ve onların **göz**lemlenebilir ilişkilerinin dökümünü verme, görülenleri ayrıntılı olarak bildirme. **2. İçgözlem psikolojisinde,** olup bitenleri anlam ve yorum eklemeden anlatma; görülen ya da tasarlananı söz ya da yazı ile ortaya koyma.

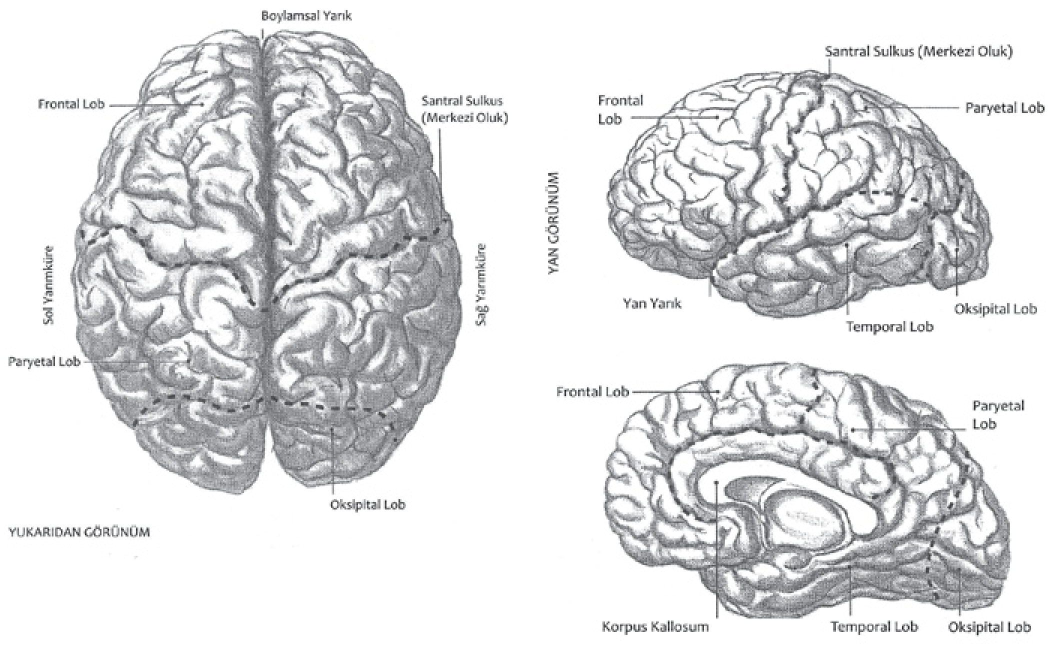
betimleyici istatistik (descriptive statistics) Gözlemlenen verileri belirli istatistiksel ölçülere göre betimleme.

betimleyici psikiyatri (descriptive psychiatry) Ruhsal bozuklukların birbirinden ayrı belirtileri bulunduğunu; ruh hastalıklarının da beden hastalıkları gibi belirli, tanımlanabilir, betimlenebilir bir gidiş gösterdiğini açıklayan psikiyatri kolu; ***deskriptif psikiyatri***, ***tanımsal ruh hekimliği.***

betimselcilik (descriptionism) Bilimsel kuralları, yalnızca gözlemlenen düzenliliklerin betimlenmesi olarak düşünen; bu nedenle mantıksal ya da olgusal bir zorunluluğu yansıtmadıklarını belirten yaklaşım.

betimsel yöntembilim (descriptive methodology) Bir bilginin bilimsel bilgi sınıfına girebilmesi için uyması gereken kuralları ortaya koymayı amaçlamadan, yalnızca belli bir dönemde egemen olan bilim insanlarınca bilim olarak nitelenen bilgileri ortaya koymayı amaçlayan disiplin; ***pozitif metodoloji.*** *Bkz.* yöntembilim.

beyin (brain) **Merkez sinir sistemi**nin iki kesiminden, kafatası içinde bulunan bölümü; ***dimağ***. Her türlü bedensel etkinliğin eşgüdümünden, duyu organlarından gelen bilgilerin yorumlanıp uygun hareket komutlarının verilmesine, duygu ve düşünce süreçlerine dek birçok işlevi, duyum, algı ve bilinç merkezi olan beyin gerçekleştiriyor. Çok karmaşık bir yapısı bulunan beyin, anatomik olarak sağ ve sol yarımküre ile bu bölümleri birbirine bağlayan **nasırlı cisim** (corpus callosum) ve derin yarıklar biçiminde birbirinden ayrılan **dört lop**tan oluşuyor. Beyin kabuğu (korteks), **15 milyardan fazla sinir hücresi** içeriyor. Bu hücreler ikiye ayrılıyor. Bunlardan **bağlantı lifleri**, beynin bir bölgesini öbürüne bağlıyor. **Yansıtma lifleri** ise, vücudun geri kalan iletişiminde kullanılan sinyalleri taşıyor. *Bkz.* **arka beyin; arka lop; art kafa lopları; bağlantı beyin kabuğu; baskın olmayan yarımküre; beyin anatomisi; beyin baskınlığı; beyin dalgaları; beyin felci; beyin fırtınası; beyin gizilgücü; beyin hasarı; beyin kabuğu; beyin kabuğu sağırlığı; beyin kanaması; beyin kökeni varsayımı; beyin kökü; beyin lopları; beyin merkezi; beyin-omurilik sıvısı; beyin ölümü; beyin sapı; beyinsel sarsıntı; beyinsel kişilik; beyinsel kişilikli beden tipi; beyinsel kötürümlük; beyin travması; beyin yarımküreleri; beyin yangıları; birincil duyusal beyin kabuğu; dil merkezleri; duyu alanları; eğitimin biyoteknolojik temelleri.**

Beynin Yapısı ve Bölümleri

ÜST BEYİN-ALT BEYİN

Nusret KAYA

Şimdiye kadar beynin sağ ve sol beyin olarak incelenmesine alıştırılan beyinlerimize bu yeni kavramların öğretilmeye çalışılması niye, diye soruyor olmalısınız. İşte bu soruyu soran beyin, üst beyin veya tıpta kullanıldığı şekliyle korteks'tir. *Beynin çok azı çözümlenmiş fonksiyonlarının anlaşılabilmesi için bu ayırım işime gelmekte. Bütün zekâ ölçerlerinin ölçmeye çalıştığı üst beyin fonksiyonlarının kişiden kişiye çok farklı olması aptal, orta zekâlı, çok zeki gibi kavramlarla insanları hiç de hak etmedikleri ayırımlara sürüklemiştir.*

Konuşma, okuma, yazma, öğrenme, düşünme, yargılama, felsefe yapma gibi görünür beyin fonksiyonları sadece üst beyne ait olmakla birlikte tüm beyin fonksiyonları olarak kabul edilmiş ve zaman içerisinde sadece bunlar üzerinde durulur olmuştur.

Oysa psikosibernetikçiler tarafından en zeki kişide dahi yüzde 28 hücre kullandığı varsayılan üst beyin genelde yüzde 72 hücre kullanan alt beyin tarafından idare edilir. Alt beynimiz doğal olarak daha çok hücre kullanacaktır. Çünkü otonom sinir sistemi dediğimiz sistemle

vücudumuzdaki iç organların refleks bir düzenle çalışmasını temin etmenin dışında içgüdülerimiz *ve duygularımızı biçimlendirir.*

Nasıl ki kalbimizin çarpışını, barsaklarımızın çalışışını, nefes alış verişimizi farkına varmadan refleks olarak alt beyin idare ediyorsa, içgüdülerimiz de değiştiremeyeceğimiz bir biçimde doğal olarak alt beynimize yerleştirilmiştir. Hatta halk arasındaki tabiriyle duygularımızın bile zinciri çekilemez.

İşt*e bu nedenlerle psikiyatrik rahatsızlıkların tamamı alt beynimizdeki takıntılardan kaynaklanır. Bu nedenle de sıklıkla otonom sinir sistemini de etkileyerek psikosomatik hastalıklara sebep olur.*

Psikiyatri ve nöroloji branşları ile ilgili okurlar için **hipotalamus, substansiya nigra, nucleus coroleus** *gibi özel alt beyin bölgelerinden bahsetmek ve bu bölgelerden salgılanan nöro-transmitter dediğimiz maddelerin duygusal bozukluklara sebep olduğunu söylemek anlaşılır olabilir. Fakat bu branşlar dışındaki hekimleri düşündüğümüzde bu kavram karmaşalarının konumuzun anlaşılmasında ne denli bir güçlük yaratacağı ortadadır. Bu nedenle alt beyin kavramını kullanmakta devam edeceğim.*

Bu durumda psikolojik rahatsızlıklarımızın kaynağı olan alt beyin takıntılarını nasıl hissedebiliriz sorusu takılır aklımıza, pardon üst beynimize. İzolasyon havuzu deneylerinden sonra ortaya çıkan halüsinasyonlarda, şizofrenlerin kendiliğinden ortaya çıkan halüsinasyonlarında, Tibet rahiplerinin kendilerini izole ettikten bir süre sonra tarif ettikleri görüntülü vahiy durumlarında hep üst beyin devre dışındadır. Üst beyni devre dışı bırakan hipnoz, meditasyon gibi metotların yanında uykuda da bir nevi üst beyin uyuşukluğu vardır. Operasyonlar sırasında anestezi üst beyni kesinlikle devre dışı bırakırken, pozitif veya negatif duygusal şok ve travmalar da en azından üst beyin sislenmesine neden olmaktadırlar.

İşte bu saydığımız durumlarda üst beyin tamamen veya kısmen devre dışı kaldığı için, alt beyin takıntıları ve aşırı telkin edilebilme yeteneği ile ortadadır.Üst *beynin bilinçli olan alışageldiğimiz mantığından yoksun olan altbeynimiz, doğumdan itibaren devamlı kayıt yapar. Bu kayıtları Freud'un şuur altı dedi*ği bölüm içerisine, kapsamını b*iraz daha genişletmek kaydıyla yerleştirdiğini düşünmek mümkündür. Başka bir deyişle Freud'un üzerinde durduğu klasik 0-6 yaş çocukluk dönemi*

dışında daha sonra anestezi ve hipnoz gibi üst beynin tamamen devre dışı kaldığı durumlarda, fiziksel, duygusal ve uyku gibi üst beynin önemli ölçüde devre dışı kaldığı durumlarda da şuur altı takıntılar oluşacaktır.

Çünkü böyle durumlarda üst beynin mantık kuralları dışında tıpkı bir kompüter gibi şuur altı kayıtlar oluşacaktır. Bu kayıtları normalde algılamayan üst beyin birtakım tercüme hataları yapacak ve birtakım nevrotik bulgular ortaya çıkacak, hatta bazen kendimizi aptal hissetmemize neden olacaktır. İşte bu kayıtların temizlenmesi analitik psikoterapi yöntemleri ile yapılmaktadır. Klasik psikoanaliz sadece çocukluk döneminin şuur altı takıntılarını temizleme uğraşını verirken, son sıralarda "***Dianetik"*** *başlığı altında birtakım yeni tedavi metotları yukarıda anlattığımız nedenlerle korteksin devre dışı kaldığı sıralarda da şuur altı kayıtların yapıldığı ve bu kayıtların sıklıkla takıntılara neden olacağı düşüncesinden hareketle özellikle anestezi ve şok gibi fenomenler üzerinde durmaktadır. Hatta halen Avrupa hastanelerinin bazılarında anestezi almış bir hastanın yanında ameliyathane personelinin çok az ve hafif sesle konuşmalarını öğütlemekteler. Mantık tanımayan alt beynimizin "Bu hasta ölecek galiba." endişe veya esprisinin etkisini çok derinden hissdebileceği ve bu olumsuz kaydın çok başarılı geçen operasyonlarda dahi hastanın iyileşmesine engel olabileceği tartışması yapılmaktadır.*

Ben şahsen bu tartışmalarda kesinlikle üst beynin devre dışı kaldığı her zamanda hasta çevresindekilerin çok dikkatli olması gerektiği inancındayım. Bu nedenle uygun olmayan ellerle yapılan hipnozun, karşısında olduğum gibi, fiziksel veya duygusal bir rahatsızlık nedeni ile üst beyni sislenmiş bir hastanın yanındakilerin konuşma ve heyecanlarını çok dikkatle denetlemeleri gerektiğini de düşünmekteyim.

Daha sonra geliştirme ihtimali olan çok önemli rahatsızlıkları engellemek açısından insanımızı korumanın ayrıntılarını tartışmanın zamanı çoktan gelmiştir.

Nobel kimya ödülünü 1989 yılında kazanan araştırmacılar, RNA'nın bilgi şifrelerini okuma ve taşıma özelliklerini ispatladıkları için bu ödüle layık görüldüler. Bu nedenle 1987 yılında **"Bilgi Olmayan Sezgiler"** *isimli kitapçığımda işlemiş olduğum alt beynin genetik bilgi şifreleri konusuna burada da değinmek istiyorum.*

Çünkü *o zamanlar sezgisel biçimde ele aldığım bu konu artık bilimin ispat aklanmasından geçmiştir. Haberi veren pek çok kaynak, biyoloji*

kitaplarının yeniden yazılacağı yorumunu getirirken belki de şu anda özetini vermek istediğim bilimsel olmaya çok yaklaşmış sezgileri de dile getirmek istediler.

Doğal olarak alt beynimizde RNA'lar aracılığı ile nakledilen bilgi şifreleri varsa bunlara ait takıntılar da olacaktır. Ve yine doğal olarak bu takıntılar, atalarımızın kendi yaşantılarına ait çok önemli olaylara ait olacaktır.

*Bu durumda bir şizofrenin gördüğü **halüsinasyon**u, bir medyumun **ruh** diye adlandırdığı görüntüyü, bir korkmuşun **cadı** diye tarif ettiği şekilsizi, bir rahibin **vahiy** diye isimlendirdiği sesleri, bir çocuğu uykusundan uyandıran **kâbus**ları alt beyindeki genetik bilgi şifrelerinin bir deşarjı olarak kabul edip bu doğrultuda analizler yapmak mümkün olacaktır. Ben şimdilik bu analizleri yapmayı, konuyla ilgilenen diğer meslektaşlarıma bırakarak kısaca kendi alanımdaki deneylerimi size aktarmak istiyorum.*

*Normal bir yaşam fenomeni olarak rüyaları ele aldığımızda rüyalarımızın üst beyin rüyaları, şuur altı rüyaları ve alt beyin rüyaları olarak incelenebilmesinin mümküm olacağını görürüz. **(1) Üst beyin rüyaları:** Üst beyin rüyaları korteks takıntılarını içerdiği için aradaki bağlantılar kolayca kurulabilmekte ve hatta danışanlarımızın çoğu bu bağlantıları kendiliğinden kurabilmektedir. **(2) Şuur altı rüyaları:*** **Şuur altı takıntıları içeren şuur altı rüyalar, pek çok psikoanaliz ekolü tarafından uzun süredir incelenmektedir. Gerek arzularımızı birtakım sembollerle ifade etmeleri gerekse mantık dışı olma özellikleri nedeni ile kolayca tanımlanabilmelerine karşın aradaki bağlantıların kurulabilmesi için profesyonel bir ya***rdım önerilmektedir. **(3) Alt beyin rüyaları:** Alt beyin rüyalarının tanımı ve analizi konusunda henüz bir kaynak bulmak mümkün gözükmemektedir. Üzerinde çok yeni tartışılmaya başlanan bu fenomen hakkında bir başlangıç olarak görüşlerimi bildirmek isterim.*

Şayet size çok yabancı gelen bir çevrede hiç tanımadığınız insanlarla ilgili bir rüya görmüşseniz veya karabasan, kâbus gibi h*i*ç bilmediğiniz canavar nitelikli canlılar tarafından kovalanıyorsanız, bir savaşın ortasında vurulmak üzereyseniz, bu tür rüyalarınızın alt beyin rüyası *olma olasılığı büyüktür. Tabii ki görmüş olduğunuz bir filmin korteksinizi etkilemesi ihtimalinin izole edilmesi şartıyla.*

Alt beyin rüyanızın hangi atanızın genetik bilgi şifrelerini size aksettirdiği delil ve bağlantıları bulmayı şimdilik meraklı okurlarıma bırakıyorum.

İlginçtir ki yapılan araştırmalar hepimizin bir gece uyku sırasında dört veya beş rüya gördüğünü ispatlamış olmasına karşın, **çoğumuz rüyalarımızı hatırlayamadığımız için rüya görmediğimizi ifade ederiz.**

*Oysa hiç rüya görmeyenleri dahi uykunun REM devresinde uyandırırsanız rüyaların***ı bütün ayrıntıları ile anlatab***ilmektedirler. Bu durumda hangimizin daha çok üst beyin rüyası; hangimizin alt beyin rüyası gördüğünü söylemek hiç de kolay değil.*

Çok sayıda rüya analizi yapma fırsatı bulmamı nevrozları nedeniyle uykuları bozulmuş danışanlarıma borçluyum d*iyebilirim. Doğal olarak uykusu kesik ve bozuk olan danışmanlarımın uykunun REM devresinde uyanma ve rüyalarını hatırlama şansları yüksek oluyor.*

Başlangıçta sıklıkla korteks rüyalarını hatırlayabilen danışanlarım, bunların analizi yapılıp taşıdıkları duygusal yüklerden kurtuldukça şuur altı rüyalarını da hatırlamaya başlıyorlar ve şuur altı rüyalarının analizinde mesafe katettikçe uykuları da düzeldiğinden alt beyin rüyalarını hatırlamaları mümkün olmuyor.

Alt beyin rüyalarının analizinde ancak daha başlangıçta bu tür rüyalar nedeni ile gelen danışanlarımda mesafe kaydettik. Henüz aldığım mesafeyi yeterli bulmadığımdan bu konudaki ayrıntıları bir başka güne veya bir başka meslektaşıma bırakıyorum.

Güzel rüyalar dileğiyle. (Evrenin Sembol Diliyle Psikoestetik, 1999)

beyin anatomisi (cerebral anatomy) Beynin yapısı ve bölümleri. *Bkz*. **beyin**.

beyin baskınlığı (cerebral dominance) Beden davranımlarının başlatılmasında ve denetiminde beynin bir diliminin ötekine komut vermesi ve onu yönetmesi.

beyincik (cerebellum) **Beyin kökü**nün arka bölümünde bulunan üç loplu bir yapı. İstemli ve istemsiz kas etkinliğini bütünleştirme, kas hareketlerini düzenleme, vücut dengesinin korunmasına yardımcı olma görevlerini beyincik yerine getiriyor.

beyin dalgaları (brain waves) Özellikle beyin kabuğunun elektrik etkinliğinde kendiliğinden olan iniş ve çıkışlar. *Bkz*. **beyin dalgaları**

çizelgesi.

beyin dalgaları çizelgesi (electroencephalogram) Kafatasına ya da açıktaki beyne elektrotlar yerleştirildiğinde beynin elektrik gizilgücündeki dalgaya benzer görüntülerinin gösterildiği çizelge.

beyin dilimleri (cerebral hemispheres) Beyni oluşturan sağ ve sol dilimler. *Bkz.* **beyin yarımküreleri.**

beyin felci (cerebral palsy) Beynin özellikle hareket bölgelerindeki zedelenmenin yol açtığı bir dizi sinirsel hareket ve duruş bozukluğunun ortak adı. Bu bozukluğun büyük çoğunluğu, gebelik ve doğum sırasında ya da bebeklik döneminde ortaya çıkıyor. **Spastiklik, katılık**, kas gerginliğinin bulunmaması, güçsüzlük, hareketlerde eşgüdümsüzlük; görme, işitme kusurları gibi algısal güçsüzlükler, zekâ geriliği; konuşma, çiğneme, yutkunma güçlükleri, sarsak duruş ya da yürüyüş, titreme, hareket yitimi ve benzerleri, bu bozukluğun başlıca belirtileridir. Beynin yıkıma uğrayan bölgesine göre, belirtilerin şiddeti değişiyor.

beyin fırtınası (brainstorming) Bir sorun'un çözümü, yeni teknik ve buluşların geliştirilmesi gibi belli bir konuda düşünce üretmek amacıyla kullanılan bir **takım tekniği**. Teknik, takımı oluşturanların bir arada, özgür bir ortamda akıllarına gelen her şeyi rahatça dile getirmeleri biçiminde uygulanıyor. Beyin fırtınası seansında hiçbir düşünce yasaklanmadığı gibi, hiçbir düşünce de eleştirilmiyor. Dile getirilen her düşünce kaydediliyor ve daha sonra, takımı oluşturan üyeler arasında tek tek tartışılıyor. Reklamcı **Alex Osborn**'un geliştirdiği bu teknik, üst düzeyde bir düşünme ortamı ve yaratıcılık sağlıyor.

beyin gizilgücü (brain potentials) Beyin kabuğundaki düşük voltajlı, yükselip alçalan ve ölçülebilen elektrik tepkileri; ***beyin potansiyeli.***

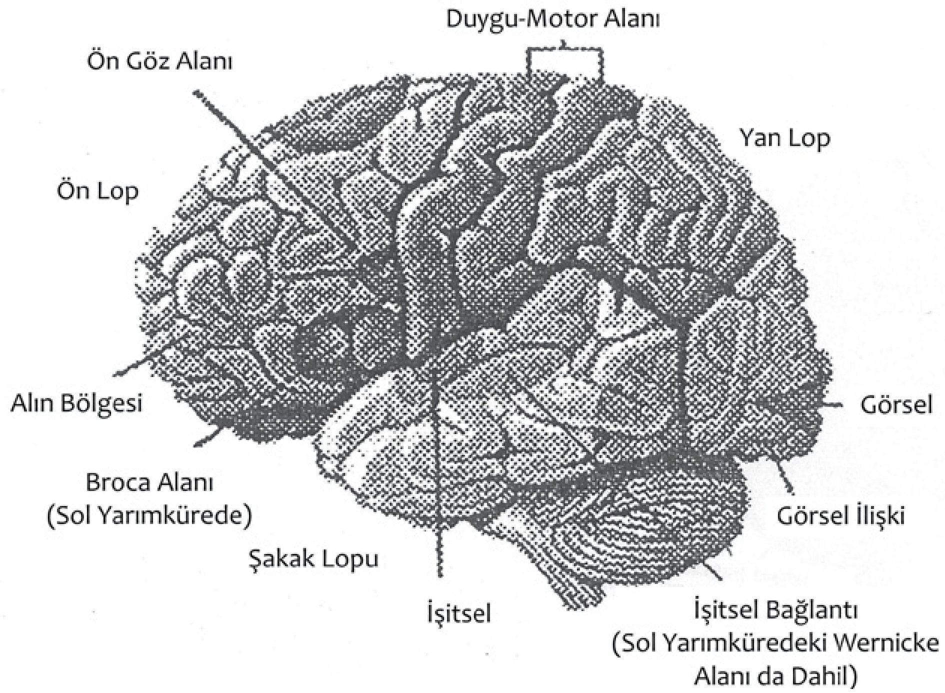
beyin göçü (brain drain) Genellikle yaşanılan ortamın olanaksızlıkları, gelir düzeyinin düşüklüğü, rahat ve verimli çalışma koşullarının bulunmayışı gibi nedenlerle az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere nitelikli iş gücünün yanı sıra bilim insanı, araştırmacı, sanatçı ve aydınların göç etmesi.

beyin hasarı *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları**.

beyin kabuğu (cerebral cortex) Beynin evrimsel gelişiminde en son oluştuğu düşünülen; insanda **15 milyardan fazla sinir hücresi** içeren; insanı öteki canlılardan ayırt eden karmaşık fizyolojik işlevlerin

gerçekleştiği, dışta 1-4 mm kalınlığındaki gri madde; ***serebral korteks, beyin korteksi, beyin zarı.*** Her türlü bedensel etkinliğin eşgüdümünden, duyu organlarından gelen bilgilerin yorumlanıp bunlara ilişkin uygun devimsel komutların verilmesine dek birçok zihinsel etkinlik ve davranış, burada örüntüleniyor. Bunların başlıcaları **dil, akıl yürütme, planlama, sorun çözme** ve **yaratıcılık**tır. Bununla birlikte, öbür organlar ve işlevler de bunlar üzerinde etken oluyor. Evrimin alt basamağındaki hayvanlarda pek gelişmemiş olan beyin kabuğu, memelilerde; özellikle insanda **sinir sistemi**nin geri kalan bölümüne göre çok gelişmiştir. Tüm sinir sisteminin ağırlığının yarısı kadar bir ağırlığa sahiptir. Çok gelişmiş olması nedeniyle, kafatasına sığabilmesi için yüzeyinde birçok girinti çıkıntı ve kıvrımlar oluşmuştur. Beyin kabuğu orta çizgisi boyunca uzanan yarık, onu iki bakışık yarıya ayırıyor. Uzunlamasına yarıktan yana ve hafifçe öne doğru uzanan derin oluk, **merkezi oluk**tur. Yan yüzeyde arkaya doğru uzanan yarığa ise, **dış yan yarığı** adı verilmiştir. Bu üç yarık, beyin kabuğunu **dört lop**a ayırıyor. Bunlar **alın lopu** (frontal lobes), **duvar lopu** (pariental lobe), şakak lopları (temporal lobes) ve **art kafa lopları**dır (accipital lobes’tır). Beyin kabuğu, büyük bir **sinir düğümü** (gangliyon) olmakla birlikte, beyin kabuğu hücrelerini birbirine bağlayan liflere sahip olması ile sinir sisteminde bulunan öteki sinir düğümlerinden ayrılıyor. Beyin kabuğu, hücre yapısındaki farklılıkları nedeniyle birçok farklı yapısal alanlara bölünüyor. Örneğin, elektriksel uyarılmayla beyin zarının izdüşüm alanları çıkarıldığı zaman, beyin zarında her duyunun izdüşümünün, topografik bir biçimde örgütlendiği görülüyor. Her duyunun beyin zarında genelde iki; kimi de üç izdüşümü bulunuyor. Bireyin beyin kabuğunun gelişmişliği ile zekâsı arasında doğru orantı vardır. Kıvrımlı beyin kabuğunun oluşumu ve gelişimi ile hacim artışı ve yapısal-işlevsel farklılaşma birlikte gerçekleşiyor. Üzerinde durulması gereken nokta, yeni beyin kabuğunun duyusal ya da devimsel işlevleri olmayan kesiminin gelişimidir. Evrim aşamalarında insana doğru geldikçe, bu işlevlerin dışında kalan alanlar büyümeye başlamıştır. Öğrenilmiş davranışlarla ve karmaşık süreçlerle ilişkili olmaları nedeniyle bu alanlara çağrışım alanları deniyor. Bu büyüme, alın loplarındaki alın öncesi alanların;beyin kabuğunun arka kesimlerinde ise, bilinen duyusal alanların dışında kalan duvar ve şakak alanlarının büyümesi biçiminde gerçekleşmiştir. *Bkz.* **alın beyin kabuğu; bağlantı beyin kabuğu; beyin**;

Broca alanı; ilkelbenlik;**benlik**; üstbenlik; öğrenme merkezleri**; Wernicke alanı**.

Beyin Kabuğunun İşlev Alanları

beyin kabuğu sağırlığı (cortical deafness) Beyin zarındaki işitme merkezinin bozulmasıyla ortaya çıkan sağırlık.

beyin kanaması *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

beyin korteksi *Bkz.* **beyin kabuğu.**

beyin kökeni varsayımı (brain-spot hypothesis) Ruh hastalıklarının yalnız organsal nedenlerden ileri geldiğini benimseyen kuram. Bugün bu görüşün doğru olmadığı kanıtlanmıştır. Ruhsal bozukluklar, hem organik hem de ruhsal nedenlere dayanıyor.

beyin kökü (brainstem) Beynin iki yarımküresi ile omuriliği birbirine bağlayan bölümü; ***köprü.*** Beyin kökü, evrimsel bakımdan beynin en eski bölümüdür. Bedenin istemsiz işlevlerinin birçoğunu beyin kökü denetliyor. **Orta beyin**, **köprü** ve **medulla** olarak üç ana bölümden oluşuyor. 12 kafa sinirinden 2’si dışındakiler, beyin kökü aracılığı ile beyne giriş-çıkış yapıyor.

beyin körlüğü (mind or cortical blindness) Görme duyumunda bir bozukluk olmadığı halde nesnelerin anlamlarını kavrayamama. Bu duruma beyindeki görme merkezlerinin bozukluğu yol açıyor.

beyin lopları *Bkz.* **alın bölgeleri; alın lobotomisi; art kafa lopları; bilgi;** şakak lopları; yan lop**.**

beyin merkezi (brain center) Bir bağlantı merkezi, bir ara durak yeri; ***beyin özeği.*** **Duyu merkezi** denen duyu sinirlerinin ulaştığı ve **tepki merkezi** denen tepki sinirlerinin çıktığı iki alanı ya da belli başka bir alanı, bölgeyi, **bağlantı merkezi** denen merkez birbirine bağlıyor.

beyin-omurilik sıvısı (cerebrospinal fluid) Beyinde, kafatasında ve belkemiğindeki boşlukları dolduran lenf benzeri bir sıvı. Beyin-omurilik sıvısının temel işlevi, beyni ve omuriliği şoklara karşı bir yastık gibi korumaktır. Bu sıvının başka işlevlerinin de olabileceği düşünülüyor.

beyin ölümü (brain death) Beynin tüm işlevlerinin yitirilmesi, beyindeki sinirsel etkinliğin tümüyle durması. Bugün birçok ülkede **resmi ölüm**, beyin ölümüyle tanımlanıyor. Tıpta beyin ölümü tanısı için belirlenmiş olan ölçütlerin başında, refleks hareketlerinin, göz kırpma refleksinin, gözbebeği refleksi ve EEG etkinliğinin durması geliyor.

beyin sapı (brain stem) Beyin dilimleri (beyin yarım küreleri) ile beyin çıkarıldıktan sonra, taban sinir boğumlarına bağlı olarak geri kalan beyin bölümü. *Bkz.* **beyin.**

beyin sarsıntısı (brain consution) Başın ya da omurganın bir yere hızlı çarpması sonucu sinirsel görevlerde oluşan sarsıntılar, bayılmalar, kusmalar ve sonraki çok değişik etkiler ya da bozukluklar; ***beyin travması.***

beyinsel kişilik *Bkz.* **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

beyinsel kişilikli beden tipi *Bkz.* **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması (Dal Beden).**

beyinsel körlük *Bkz.* **beyin körlüğü.**

beyinsel kötürümlük (cerebral palsy) Beyindeki yıkımın yol açtığı hareket yetersizliği. Beyinsel kötürümlük, beynin hareketleri denetleyen merkezinde, genellikle çocukluk döneminde ortaya çıkan bozukluklardan kaynaklanıyor. Felç, hareketlerde zayıflık, eşgüdüm bozukluğu ya da başka bir devimsel işlev bozukluğu olarak beliriyor ve buna ek olarak algı, öğrenme, konuşma, davranış bozuklukları gibi ruhsal ya da zihinsel

öğeleri de içeriyor. Olayın hem organik hem de eğitimsel yanı olduğundan, tedavide disiplinler arası işbirliği gerekiyor. **Beyinsel kötürümlüğe yol açan nedenler** : **(1) Doğum Öncesiyle İlgili Nedenler***:* Bu nedenler, kalıtsal ya da çevresel olabiliyor. **Dölüt**ün yeterli oksijen alamaması, anne metabolizmasının bozukluğu, Rh etkeni, eşin (plasentanın) anneden zamanından önce ayrılması, annenin aşırı kansız olması gibi çevresel etkenelerle başka kalıtsal bozukluklar, beyinde yıkıma yol açabiliyor. **(2) Doğumla İlgili Nedenler***:* Çocuğun ters doğması, göbek bağının boyuna dolanması yüzünden bebeğin oksijen alamaması ve çeşitli darbeler, beyin yıkımına neden olabiliyor. **(3) Doğum Sonrasıyla İlgili Nedenler***:* Menenjit gibi bir hastalık; karbonmonoksit zehirlenmesi gibi bir zehirlenme ve kazalar, bu nedenler arasında sayılıyor. Beyinsel kötürümlük, çeşitli biçimlerde sınıflandırılmakla birlikte, çoğunlukla hareket bozukluğunun tipine ve bedenin etkilenen bölgesine göre sınıflama yapılıyor. **Hareket Bozukluğunun Tipine G**öre Şöyle B**ir S**ınıflandırma **Yapılıyor: (1) Spastik Tip** (spastic type; spasticity): Buna beyin kabuğunun hareketleri denetleyen bölgesinde ya da pramidal bölgede bulunan bir yıkım ya da yapısal bozukluk neden oluyor. Yıkımın genişliğine bağlı olarak yalnızca bir el, bir ayak, bir kol; bütün kol ve ayaklar; hatta bütün beden etkilenebiliyor. Bu tipte büzülme ve kasılmayı sağlayan kaslar arasındaki denge bozuk olduğundan kaslar, çoğu kez sürekli gergin oluyor. Bu nedenle bedenin etkilenen kısmında birdenbire ve istemsiz hareketler görülüyor. **(2) Atetoyit Tip** (athetoid type; athetoisis): Bu tipin ortaya çıkmasına, ön beyinde ya da beynin iç orta bölümündeki yıkım ya da yapısal bozukluk yol açıyor. Bu tipte çocukların yüz kaslarında; baş, kol ve bacaklarında istemsiz hareketler görülüyor. Bu çocuklar, ritmik ve düzenli hareket edemiyorlar. Sallanarak, sendeleyerek, kavis çizerek yürüyorlar. Ancak, bu duruş biçimini uzun süre koruyamıyorlar. Uykuda görülmemesine karşın, duygusal tansiyonları arttığında, istemsiz hareketlerin sıklığı ve şiddeti de artıyor. **(3) Ataksik Tip** (ataxic type; ataxia): Bu tipin belirmesi, bedensel dengeyi ve kassal eşgüdümü denetleyen beyincikteki bir yıkımdan kaynaklanıyor. Düzensiz hareketler, paytak yürüme, yürürken ayağını normalden daha yükseğe kaldırma, sık sık düşme ve sözlerde eşgüdüm bozukluğu, bu tipte görülen belli başlı bozukluklardır. **(4) Tremorlu Tip** (tremor) Bu tipte görülen bozukluk, daha önce sözü edilen tiplerde görülenlerden daha hafif bir bozukluktur.

Yıkım, athetoisisteki gibi promidal bölgenin dışındadır. Bedende birbirine karşıt görevleri olan kasların istem dışı kasılmalarının yol açtığı düzensiz titremeler görülüyor. Bu tipler, bağırarak konuşuyorlar. **(5) Rijit Tip** (rigidity): Bu tipin ortaya çıkmasına, pramidal bölgenin dışındaki bir yıkım neden oluyor. Bu tipte zekâ geriliği, oldukça yaygındır. Bunlarda hareket oldukça azalmıştır.

beyin travması *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

beyin yangısı (encephalitis or inflammation of the brain) **1.** Beyinde ya da beyin zarında beliren herhangi bir ivegen yangı; ***beyin iltihabı.*** **2. Saralı beyin yangısı** (epileptic encephalitis) ya da **uyku veren beyin yangısı** (lethargiç encephalitis) denilen bulaşıcı beyin hastalığı. Uyku düzenini bozması nedeniyle **uyku hastalığı** olarak da anılıyor. Beyin yangısının yeğinliği geçtikten sonra da olumsuz sinirsel ve ruhsal değişikliklere yol açtığı için eğitim bakımından önem taşıyor.

beyin yarımküreleri (cerebral hemispheres) Beynin yapı ve görünüş olarak bakışımlı; ancak, farklı işlevleri olan iki yarımküresi; ***beyin dilimleri.*** **Sol yarımküre**nin konuşma, yazma, dil, matematik gibi **yüksek bilişsel süreçler**de; **sağ yarımküre**nin ise resim, müzik gibi **algısal ağırlıklı yetenekler**de öne çıktığı varsayılıyor. *Bkz.* **beyin anatomisi.**

beyin yıkama (brain washing) Denetimli, planlı bir ortamda savaş tutsağı ya da siyasal suçlu gibi kimselere istençleri dışında uygulanan düzenli propaganda. Uygulama, tutsak ya da tutuklunun özgüvenini çökertip umut ve inançlarını yok etmeye ilişkin uzun süreli ayrı yaşama koşullarında ve işkence, gözdağı, yıldırma eşliğinde aynı düşünceleri sürekli yineleme biçiminde gerçekleştiriliyor. Bununla, kişinin kendi inançlarından vazgeçerek onların yerine, istenen inançları benimsemesi amaçlanıyor.

beyin zarı *Bkz.* **beyin kabuğu**.

beyin zedelenmesi (brain injury) Ameliyat, kaza ya da hastalık nedeniyle beynin yapısında beliren aksaklık.

bez (gland) **Endokrin bezleri** gibi kan dolaşımına, doğrudan doğruya ilgili organa boşaltılan ya da **eksorkin bezleri** gibi vücuttan atılan çeşitli vücut salgılarını üreten organ. Bu bezlerin salgılarının, vücut ısısını, kan şekerini (insülin'i), cinsel etkinlikleri düzenleme ve ter gibi **toksik madde**leri dışarı atma ve benzeri pek çok işlevi bulunuyor. *Bkz.* **endokrin bezleri**.

bibliyografya *Bkz.* **kaynakça.**

bibliyoterapi *Bkz.* **kitapla tedavi.**

biçim (shape, form) Bir şeyin dış çizgileri bakımından niteliği, dış görünüşü; ***form.*** *Bkz.* **biçim algısı; biçim ayırt etme; biçimbilim; biçim değişmezliği; biçim düzenleme yasaları; biçim etkeni; biçimlendirme; biçim psikolojisi; biçimsel değişmezlik; biçimsel-işlemsel evre; biçimsel öğreti; biçimsel tedavi; biçimsel yapışkanlık; biçimsiz tip; biçim tamamlama testi; biçim tanıma; biçim türdeşliği; biçim verme; form; Gestalt.**

biçim algısı (form perception) Bir formun bölümlerini önce bütünsel bir biçim olarak; sonra da bölümlerine ayrışmış olarak algılama yetisi.

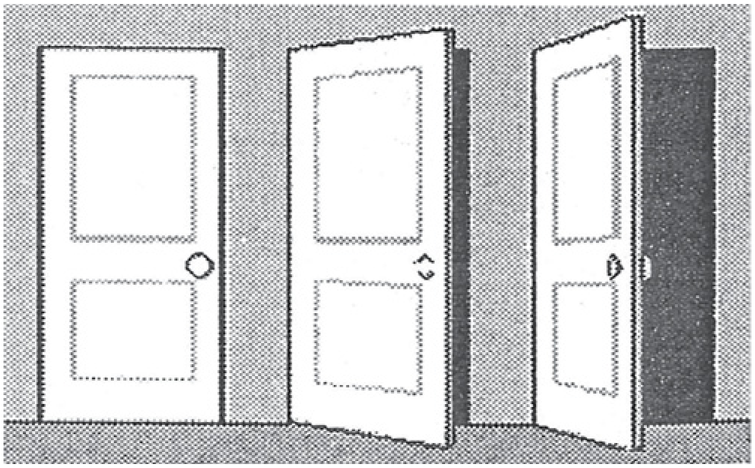
biçim ayırt etme (patterndiscrimination) Karmaşık bir uyarıcılar yığınından, örneğin bir gürültü içinden belli bir ezgisel yapıyı ya da bir resimdeki tek tek renkleri değil de resmin yansıttığı imgeyi algılama yetisi; şekil ayırt etme. *Bkz.* **biçim.**

biçimbilgisi *Bkz.* **biçimci sağaltım; biçimbilim.**

biçimbilim (morphology) Canlı varlıkların yapılarını ve biçimlerini inceleyen biyolojinin bir dalı; ***morfoloji, biçimbilgisi*****.** Bu dal, özellikle dil, toplum ve kültür üzerinde biçim açısından ruhsal ve toplumsal incelemeler yapıyor; öze ve işleve ikinci derecede önem veriyor. *Bkz.* **dil psikolojisi.**

biçimci sağaltım *Bkz* **Gestalt tedavisi.**

biçim değişmezliği (shape constancy) Ayrı açılardan bakıldığında bir nesnenin biçimine ilişkin algının değişmemesiyle tanımlanan bir algı ya da nesne değişmezliği; şekil değişmezliği**, *biçimsel değişmezlik.*** Örnek şeklin retina üzerindeki imgesinin giderek yamulmasına, farklılaşmasına karşın, bunu yine aynı kapı olarak algılıyoruz. Bu, biliş sisteminin, şekli algılama sırasında bakış açısını hesaba kattığını gösteriyor. *Bkz.* **algı; algısal değişmezlik; derinlik algısı.**

Biçim Değişmezliği

biçim düzenleme yasaları *Bkz.* **Gestalt düzenleme yasaları.**

biçim etkeni *Bkz.* **Gestalt etkeni.**

biçimlendirme (configuration) **1.** Parçalanamayan ve kendini yaratan parçaların birbirine eklenmesinden de öte bir örüntüsü olduğu savunulan, nesnel, ruhsal ya da davranışsal bir bütünlük oluşturma; şekillendirme. **2.** **Davranış değiştirme teknikleri**nden biri.

biçim psikolojisi *Bkz.* **Gestalt psikolojisi.**

biçimsel (formal) **1.** Biçimle ilgili. **2.** İçerikten çok yapıyla (biçimle) ilgili.

biçimsel değişmezlik *Bkz.* **biçim değişmezliği.**

biçimsel eğitim *Bkz.* **örgün eğitim.**

biçimsel-işlemsel evre *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

biçimsel öğreti (formal discipline) Zihnin gözemleme, bellek ve istenç gibi birbirinden ayrı genel bir dizi güç ya da yetenekleri bulunduğunu ve bunların her birinin öğrenme, alıştırma yoluyla güçlendirilebileceğini savunan kuram.

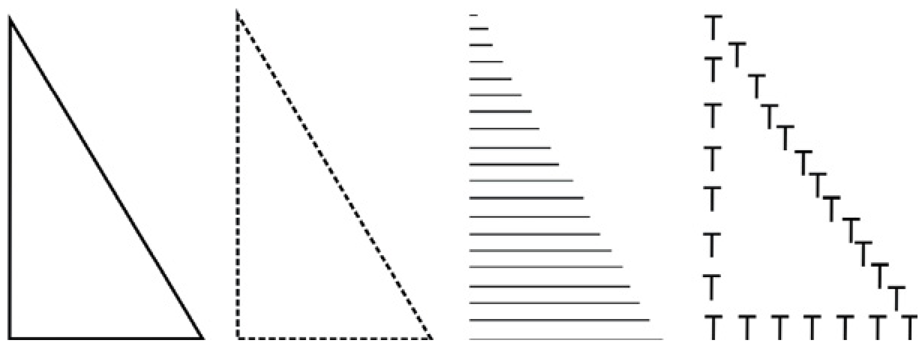
biçimsel tedavi *Bkz.* **Gestalt tedavisi.**

biçimsel yapışıklık (figural cohesion) Bir biçimin parçalarının tek bir biçim olarak bir arada kalması eğilimi. Örneğin, bir kez üçgen durumunda görülen üç nokta, başka türden öğelerle birbirine bağlansa bile, gene üçgen olarak görülüyor.

biçimsiz tip *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.**

biçim tamamlama testi *Bkz.* **Gestalt tamamlama testi**

biçim tanıma (pattern recognition) Kaotik bir duyusal uyarıcılar yığını arasından yüz, nesne, resim, ezgi ve benzeri, bilinen biçim ve yapıları **algılama, ayırt etme, anlamlandırma** ve **tanıma** yetisi; şekil tanıma. Biçim, uyarıcının belli öğeleri soyutlanıp örgütlü bir yapıda bütünleştirilerek tanınabiliyor, belleğe aktarılıyor ve anımsanıyor. Örneğin, bir yazıyı okumak için, başka türlü anlamsız olan bir çizgiler ve eğriler yığınından oluşan anlamlı biçimleri anımsamamız gerekiyor. Bu işlem ayrıca örneğin, bir harfin biçimi değişse bile **b** değil, **a** olduğunu ayırt etmemizi sağlayacak olan bir karşılaştırmaya, buna temel olacak soyut sınıflandırmalara ve kavramlara gereksinimimiz vardır. Şekilde, kendilerini oluşturan öğelerin birbirinden çok farklı olmalarına karşın, dört ayrı durumda da aynı üçgen biçimini görüyoruz. *Bkz.* **biçim algısı; biçim ayırt etme; prototip eşleme kuramı; şablon eşleme.**

Biçim Tanıma

biçim türdeşliği *Bkz.* **Gestalt türdeşliği**.

biçim verme *Bkz.* **edimsel koşullama.**

bildirimsel bellek *Bkz.* açık bellek.

bileme *Bkz.* **asimilasyon.**

bileşen içgüdü *Bkz.* içgüdü; özünerosluk.

bileşik engelli (multiple handi capped) Görme, işitme, zekâ geriliği gibi engellerin birden çoğunu kendinde toplayan (kişi).

bileşik imge (composite image) Türlü anıların birbirine eklenmesi sonucu ortaya çıkan karma imge.

bileşik imgesel kişi (composite figure, composite image, composite person) Birden çok gerçek kişi ile ilişkili özelliklerden oluşmuş ve düşlerde

rastlanan bir imgesel kişi. Örneğin, bir arkadaşımızın içtenliği ile öbür arkadaşımızın bedensel özelliklerini taşıyan bir kişinin var olduğunu düşünmek gibi.

bileşik tepki ilkesi (principle of multiple response) Canlının yeni karşılaştığı durumlara uygun düşen birçok tepkiyi denemesi ilkesi.

bileşim kuramı *Bkz.* **MENDEL, Johann Gregor.**

bileştirme (synesthesia) Kimi kişilerde görülen, bir duyu organıyla sağlanan algıları başka bir duyu organı ile sağlananlarla birleştirip kaynaştırma eğilimi. Renkli işitme de böyle gerçekleşiyor.

bilge (wise) Herşeyi bilen; bildiği şeyleri de iyi ve sağlam bilen; bilgisini kendisi ve başkaları için en yararlı biçimde kullanabilen, iyi ahlaklı, olgun kimse. *Bkz.* **bilgelik.**

bilgelik(learnedness) **1.** Bilge kişinin taşıdığı nitelik, bilge olma durumu. **2.** Herkesin ulaşamadığı, derin, kapsamlı, bütünsel bilgi; ***hikmet.*** **3.** Kendini tanımanın bilgisi; ***vukuf.*** *Bkz.* **bilge; temel erdemler.**

bilgi (information, knowledge) **1.** İnsan aklının kavrayabileceği olgu, gerçek ve ilkelerin tümü. **2.** Okuma, dinleme, inceleme, araştırma, gözlem, deney yoluyla edinilen duyum, algı ve izlenimlerin beyindeki sentezinin oluşturduğu düşünsel ürün; ***malûmat.*** **3.** Genel olarak ve ilk sezgi biçiminde zihnin kavradığı temel düşünceler. **4.** Bir yargıya varabilmek için bilinmesi gereken öğelerin her biri. **5.** Bir şeyi bilme durumu. Bilgi edinmek, sürekli çaba gerektiriyor. İnsan beyni, anında yüzbinlerce saptamayı anlatma olanağına sahiptir. Bilgi, yazılarak, öğrenilerek, maddeye geçirilerek korunuyor. **Bilgisayar** da önemli koruyuculardan biridir. Bilgi, insanlığın yararına kullanıldığı zaman değerlidir. *Bkz.* **bilgibilim; bilgiçlik; bilgi** düzeyinde öğrenme; **bilgi erişimi; bilgi işlem; bilgi işlem sistemi; bilgi işlem süreci; bilgi işlem süreci kuramı; bilgi işlem yaklaşımı; bilgi kodlama; bilgi kuramı; bilgilendirme; bilginin anımsanması; bilgi okuryazarlığı; bilgi öğretisi; bilgi psikolojisi; bilgisayar; bilgi sosyolojisi; bilgi toplumu; bilgi verme; bilgi yapıları; biliş; biliş bilimi; bilişsel öğrenme; bilmek; eğitimin amacı.**

bilgibilim *Bkz.* **bilgi kuramı.**

bilgiçlik (pedantry) **1.** Çok bilgili, bilen kimse olma. **2.** Bilgisiz olmasına karşın bilgili görünmek isteme, yerli yersiz söze karışma, bilgiç geçinme,

çokbilmişlik; ***ukalalık.*** *Bkz.* **ikincil savunma belirtileri.**

bilgi düzeyinde öğrenme *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

bilgi erişimi (information access) Sarı sayfalar, databaseler, internet gibi bilgi alanlarında bilgiye ulaşma. Bu erişim, belli bir bilgiye gereksinim duyulduğunu, belli bir yerde bu bilgilerin bulunduğunu, bu bilgilerin nasıl aranacağını bilmeyi ve ulaşılan bilgilerin, gereksinim duyulanlara uygunluğunu belirleyecek bilgilere ve yeterli zamana sahip olmayı gerektiriyor.

bilgi işlem (information processing) **1. Bilgisayarda,** veri üzerinde işlemlerin düzenli bir biçimde yürütülmesi işi; bilgisayar uygulamaları; bilgisayarların çalıştırılmasıyla ilgili bilgi ve yöntemlerin tümü; ***veri işlem.*** **2.** Bilgisayar kullanıcısına yararlı bilgiler sağlamak amacıyla veriler üzerinde yapılan işlemler. **3. Biliş psikolojisinde,** bilginin alınması, yorumlanması, saklanması, anımsanması, unutulması ve kullanılması süreçlerinin bütünü. Bilgi işlem modellerinde algısal ve bilişsel süreçler genellikle giriş, kodlama, saklama, anımsama, kod çözme, çıkış gibi belli bir düzeni izleyen aşamalarla açıklanıyor. Algı ve biliş süreçleri konusunda son yıllarda bu yaklaşımdan çok, **bağlantıcı modeller** ilgi görüyor. *Bkz.* **bilgi işlem sistemi; bilgi işlem yaklaşımı; bilgi kodlama; bilgi işlem süreci; bilgi işlem süreci kuramı; bilgi işlem yaklaşımı; bilgi kuramı; bilişsel biçim.**

bilgi işlem sistemi (information processing system) Bilgi işlem donanımı, yazılımı, çalışmaları ve işletim yöntemlerinin oluşturduğu bütün.

bilgi işlem süreci (information processing) **Biliş psikolojisine göre**, bilginin alınması, yorumlanması, saklanması, anımsanması, unutulması ve kullanımı gibi süreçler. **Algısal ve bilişsel süreçler**, bilgi işlem modellerinde genellikle **giriş, kodlama, saklama, anımsama, kod çözme, çıkış** gibi belli bir düzeni izleyen aşamalarla açıklanıyor. Algı ve biliş süreçleri konusunda son yıllarda bu yaklaşımdan çok, **bağlantıcı modeller** ilgi görmeye başladı. *Bkz*. **bilgi işlem; bilişsel biçim**.

bilgi işlem süreci kuramı (information processing theory) **Allen Nevell, Herbertt A. Simon, Gagne ve Briggs**'in, öğrenmenin bilgi işlem sürecine benzer bir biçimde oluştuğunu ileri sürdükleri öğrenme kuramı. Bu kurama göre **girdi**ler, belli bir **zaman**da istendik ürüne dönüştürülüyor. Ürünün niteliği ve niceliğinin denetlendiği bu bilgi işlem süreci **girdiler-işlemler-çıktılar** ve **dönüt**ten oluşuyor. Gagne ve

Briggs’in görüşüne göre, çevreden gelen uyarıcıları önce duyu organları alıyor ve duyusal kayıta geçiyor. Çok kısa bir süre duyusal kayıtta kalan bilgi, kısa süreli belleğe geliyor. Burada anlamlandırılan bilgi, uzun süreli belleğe depolanıyor. **Kısa süreli bellek**te iken yinelenmeyen ve kullanılmayan bilgi, kısa sürede siliniyor. **Uzun süreli bellek**te kodlanıp depolanan bilgi, uyarıcı gelince yineleniyor. Gelen uyarıcıya verilecek yanıta ilişkin davranışlar seçildikten sonra ya kısa süreli belleğe ya da **davranış düzenleme mekanizması**na başvuruluyor. Bu işlemlerin sonunda da dönütün kullanılması gerekiyor. Ayrıca, öğretilen her davranış, insan zihninde şu **sekiz aşama**dan geçerek oluşuyor: **(1) Güdüleme; (2) Farkına varma; (3) Kazanma; (4) Kodlama; (5) Anımsama; (6) Genelleme; (7) Davranma; (8) Pekiştirme.** Gagne ve Briggs, bu aşamalı sıradan yola çıkarak öğretme **ortamı**nın şu sıra izlenerek düzenlenmesi gerektiğini belirtiyorlar: **(1) Dikkati çekme:** Öğrencinin, öğretilecek davranışa dikkati çekilmeli; dikkatinin, kazandırılacak davranış üzerinde toplamasını etkileyen iç ve dış koşullar ayarlanmalıdır. **(2) Kazandırılacak davranışlar, dersin başında öğrenciye bildirilmelidir.** Bu tutum, hem öğrenmeyi hem de değerlendirmeyi kolaylaştırıyor. **(3) İlgili ön öğrenmeler anımsatılmalıdır.** Kazandırılacak davranış, daha önce kazanılmış davranışlara bağlı olduğundan, ilgili ön öğrenmeler, öğrenciye anımsatılmalıdır. Bunların eksik yanlarının, yeni öğrenilecek davranışı olumsuz etkilediği de unutulmamalıdır. **(4) Uyarıcı araç-gereç sunulmalıdır.** Yeri geldikçe, gerekli araç-gereç, ilgili tekniklerle sunulmalıdır. **(5) Öğrenciye rehberlik edilmelidir.** Yeri geldiğinde öğrenciye öğretmen ya da bilen öğrencilerce örnek verme, açıklama yapma gibi birebir yardım yapılmalıdır. **(6) Davranış gözlemlenmelidir.** Kazandırılacak davranışı her öğrencinin istenen nitelikte yapıp yapmadığı gözlemlenmelidir. **(7) Dönüt vermelidir.** Öğrenci, istendik davranışı eksik ya da yanlış yapıyorsa bunlar öğrenciye bildirilmelidir. **(8) Değerlendirme yapılmalıdır.** Öğretme durumu sona erdiğinde, istendik davranışı her öğrencinin ne aşamada kazandığı belirlenmeli; yanlışlar, eksikler giderilmelidir. Bu, ya her dersin ya da ünitenin bitiminde yapılmalıdır. **(9) Kalıcılık sağlanmalıdır.** Bunun için öğrenciye uygun zamanlarda davranışı yineleme ve uygulama fırsatı tanınmalıdır. Öğrenmeyi insanın sinir sisteminde gerçekleşen karmaşık bir süreç olarak gören Gagne’ye göre, aşağıda görüldüğü gibi **sekiz çeşit öğrenme** vardır:

(1) İşaret öğrenme (Signal learning): Bu en alt basamak öğrenmede çocuk, örneğin sesi,n, ışığın, rengin farkına varıyor. **(2) Uyarıcı-davranım bağını öğrenme** (stimulus-response learning): Bu basamakta kişi, kırmızı ışık yanınca durulacağı gibi uyarıcıyla davranım arasındaki bağı öğreniyor. **(3) Uyarıcı-davranım bağlarını kurarak uyarıcı-davranım zinciri oluşturma** (chain learning) Kişi bu basamakta, bir makineyi, arabayı çalıştırmada olduğu gibi zincirleme davranışlar oluşturuyor. **(4) Uyarıcı-davranım zincirlerini sözlü karşılıklarıyla öğrenme** (Verbal association learning): Sözcüklerin anlamlarını böyle öğreniyor; iki sözcük arasında ilişkiyi böyle kuruyoruz. **(5) Ayırt etmeyi öğrenme** (multiple discrimination learning): Kişi, nesneleri, hayvanları, ilişkileri, olguları ayırt etmeyi; anneyi babadan, kediyi köpekten, masayı sandalyeden ayırmayı bu basamakta öğreniyor. **(6) Kavram öğrenme** (consept learning) Kişi, okul, eğitim, öğretim, pekiştireçi devlet gibi kavramların anlamlarını bu basamakta öğreniyor. **(7) İlke öğrenme** (principle learning) Kişi, kuramların, yasaların, ilkelerin, sayıtlıların, genellemelerin nerede ve nasıl kullanılacağını bilmek gibi kavramlar arasındaki ilişkileri; nedenlerle sonuçlar, önceliklerle sonralıklar arasındaki bağları bu basamakta öğreniyor. **(8) Sorun çözme** (problem solving): Kişi; matematik, fizik, kimya, biyoloji, felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi alanlara ilişkin sorunları çözmede olduğu gibi bu basamakta, ilgili yasa, kural, ilke, genelleme ve sayıtlıları kullanarak sorunu çözmeyi öğreniyor. Bu sekiz öğrenme türüyle ilgili ürünler, çok farklı ve aşamalı yollarla kazanılıyor. Birinci tür öğrenme olmadan ikinci; birinci ve ikinci tür öğrenmeler olmadan üçüncüsü ve ilk yedisi olmadan da sorun çözme olamıyor. Onun için Gagne'ye göre öğrenme, **birikmiş bir ürün**dür. Ayrıca öğretme durumunda öğrencinin etkin katılımı da gereklidir; ancak her öğretme durumuna her öğrenci aynı etkinlikle katılamayacağı için çare, bireyselleştirilmiş eğitim yapmaktır. Bundan başka Gagne, öğrenme ürünlerini **zihinsel beceriler, sözel bilgiler, tutumlar, beceriler, bilişsel stratejiler** olarak aşamalı beş grupta topluyor ve bunların öğrenilme koşullarını açıklıyor. Bu kuramcılar öğrenmeyi hem ürün hem de süreç olarak görüyorlar. *Bkz.* öğrenme kuramları.

bilgi işlem yaklaşımı (information processing approach) **Biliş psikolojisinde**, zeki davranışın dayandığı dikkat ve bellek gibi zihinsel işlemler üzerinde odaklaşan bir bilişsel çalışma yaklaşımı.

bilgi kodlama (coding of information) Bir uyarımı, özelliklerini belirledikten sonra bellekte saklama.

bilgi kuramı (theory of knowledge or epistemology) **1.** Bilgi olayını betimleme, çözümleme yoluyla açıklayan; mantık, psikoloji, toplumbilim, tarih, biyoloji ve fizikötesini kuşatan kuram; ***epistemoloji, bilgi öğretisi.*** **2.** Bilgi eleştirisi; bir yandan bilginin özünü, ilkelerini, yapısını, kökenini, kaynağını; öte yandan da bilginin yöntemini, geçerliğini, koşullarını, olanak ve sınırlarını araştıran felsefe dalı. Bilginin kaynağı ve geçerliği konusunda **usçuluk, deneycilik, eleştiricilik, sezgicilik** ve benzeri kuramlar; bilginin çeşitli açılardan ele alınışına göre de **gerçekçilik, idealizm** gibi kuramlar ortaya atılmıştır.

bilgilendirme (information) Bilgiler vererek bilgili kılma, bilgili duruma getirme, bilgilenmesini sağlama.

bilginin anımsanması *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

bilgi okuryazarlığı (information literacy) Sorunları çözmek ve düşünce üretmek için gerekli bilgi gereksinimini belirleme; önemli sorunları saptama; çeşitli bilgi toplama stratejilerini kullanma; ilgili ve uygun bilgi kaynaklarını öğrenme; bulunan bilgilerin doğruluğunu, özgünlüğünü ve yeterliliğini değerlendirme yetisi; kısa deyişle güvenilir bilgilerin nasıl bulunacağını, değerlendirileceğini ve kullanılacağını bilme.

bilgi öğretisi *Bkz.* **bilgi kuramı.**

bilgi psikolojisi (epistemologycal, psichologia) Hem bilgi öğretisinin hem de psikolojinin bir dalı; ***bilgi ruhbilimi.*** Bilgi psikolojisinin görevi, bilmeyi gerçek, ruhsal bir olay olarak doğuşu, ortaya çıkışı, gelişimi içinde incelemektir. Bu incelemede bilginin geçerliği ve sınırları konusunda bir yargıya varılmıyor.

bilgi ruhbilimi *Bkz.* **bilgi psikolojisi.**

bilgisayar (computer) Önceden belleğine yüklenmiş bir yazılıma (programa) göre komuta edilerek, çok sayıda ve karmaşık mantıksal ve aritmetiksel işlemlerden oluşan bir işi çok kısa sürede yapıp sonuçlandıran aygıt; ***kompüter.***

bilgi sosyolojisi (sociology of knowledge) Bilgi ile toplum arasındaki ilişkileri, daha çok farklı toplumsal ortamlarda üretilen bilgileri karşılaştırarak inceleyen sosyoloji dalı; ***bilgi toplumbilimi.***

bilgi toplumbilimi *Bkz.* **bilgi sosyolojisi.**

bilgi toplumu (information society) Bilgi üretiminin ve akışının hem bireyi hem de kurumlar arası ilişkileri belirlediği, bilginin kitlesel düzeyde üretilip tüketildiği toplum; enformasyon toplumu.

bilgi verme *Bkz.* **eğitsel rehberlik**

bilgi yapıları (knowledge structures) Üç temel bilgi yapısı olan biyolojik bilgi, yöntemsel (işlevsel) bilgi, stratejik bilgi. **Biyolojik bilgi**, şeylerin neden öyle olduğunu; eşdeyişle nesnelerin, şeylerin bir adının, konumunun, belli özelliklerinin bulunduğunu bildiriyor. Örneğin, “insan, canlı bir varlıktır. “; “Lale, bir gül türüdür.” **Yöntemsel bilgi**, belli bir işin nasıl yapılacağına ilişkin uygulamalı bilgidir. Bu bilgi, belli bir işi yapmaya yönelik ayrı adımları ya da eylemleri, var olan seçenekleri içeriyor; yinelemeyle kendiliğinden bir sürece dönüşebiliyor ve bu yolla insanın, sözü edilen işi o anda bilinç düzeyinde ayrımsamadan yapmasını sağlayabiliyor. Bir dili konuşmak, bisiklete binmek, on parmakla daktilo yazmak, bu tür uygulamalı bilgilerin ürünüdür. Bu tür bilgileri bilince çıkarma çabaları, genellikle ters tepiyor ve performansın düşmesine neden oluyor. Örneğin, bisiklet sürücüden, yaptığı hareketleri dikkat ederek, ayaklarını nasıl hareket ettirdiğini düşünerek bisikletin pedalını çevirmesi istenince hem hız azalıyor hem de hata yapılıyor. Bu bilgi ayrıca, bilinçli bir açıklamaya da elverişli değildir. Örneğin, bisiklete nasıl binileceğini göstermek, anlatmaktan daha kolaydır. **Stratejik bilgi** ise belli hedeflere ulaşmak için gerçekleştirilmek istenen eylem planları, satrançta birkaç hamle sonrasının hesaplanması gibi sorun çözmenin temeli olan bilgilerdir. Stratejik bilgi, yöntemlerin hangi bağlamda kullanılabileceğine, gerekli bilginin bulunmaması durumunda nasıl davranılacağına ilişkin bilgileri de içeriyor. *Bkz.* **bilgi; bilgi kuramı.**

bilim(science) Geçerliği kabul edilmiş sistemli, nesnel bilgiler bütünü. Ortaklaşa belirlenmiş ölçütlere göre görgül yaklaşımla toplanmış, gözlemlenebilir verilerle elde edilen bilgi**.** Evrendeki düzeni bulma çabası ve bu amaca ulaşmak için gözlemlenebilir değişkenler arasında yinelenebilir ve sağdanabilir bağlantılar arama yolu. **Bilimsel yöntem**lerle toplanmış tüm bilgiler. Nesne ve olayların gelişim yasalarını açıklayan yöntemli bilgi; ***ilim.*** Bunlar, bilimin değişik anlatımlarla yapılmış olan tanımlarından birkaçıdır. Bu tanımlardan çıkan iki temel ölçütten biri, **mantıksal geçerlik**; öteki de **görgül doğrulanma**dır. **Bilimin temel nitelikleri**; olgusallık, görgüllük, nesnellik, sistemlilik ve örgütlülük,

akılcılık, güvenirlik ve geçerlik, kendi kendini yine aynı yöntemlerle düzelticilik, birikicilik, kayıtlılık, yinelenebilirlik ve sağdanabilirliktir. **Bilimlerin Dayandığı Sayıltılar:** Bu sayıtlılar şunlardır: **(1) Doğanın Düzeniyle İlgili Olanlar:** Her olayın bir nedeni ve sonucu vardır (belirleyicilik ilkesi). Ancak, doğa olaylarının temel nedenleri sınırlıdır; sonsuz sayıda değildir (sonlu nedensellik ilkesi). Doğadaki olaylar, zamanda sabittir (süreklilik ilkesi). **(2) Bilim İnsanının Ruhsal Süreçleriyle İlgili Olanlar:** Bilimsel çalışma, ne denli gelişmiş tekniklerle, araç gereçlerle yapılırsa yapılsın, sonuçta bilim insanının bilişsel süreçlerini işin içine katıyor. Denenceler kurma ve yorum, insanın bilişsel niteliklerine dayanıyor. Onun için, bilim insanının hata yapma olasılığı da göz önünde tutulmalıdır **(3) Özel Alanlar:** Özel alanları, bilimsel yaklaşımın içerdiği deneysel ve istatistiksel teknikler oluşturuyor. **Bilim Alanlarının Amaç, İşlev ve Bakış Açılarına G**öre **Sınıflandırılması:** Bunlar, şöyle belirtiliyor: **Konusuna göre bilimler: (1) Fen Bilimleri, (2) Sosyal Bilimler, (3) Doğa Bilimleri, (4) Davranış Bilimleri. Deneysel Teknikleri Kullanıp Kullanmadıklarına Göre Bilimler: (1) Pozitif Bilimler, (2) Normatif Bilimler. Bilginin Üretimi ve Pratik Yaşamda Kullanımı Açısından Bilimler: (1) Temel Bilimler, (2) Uygulamalı Bilimler.** *Bkz.* **bilim ahlakı; bilim alanları; bilim antropolojisi; bilim dalı; bilim felsefesi; bilimin amaçları; bilimin ölçütleri; bilim insanı; bilim sosyolojisi.**

bilim adamı *Bkz.* **bilim insanı**.

bilim ahlakı (ethics of science) Bilimsel süreçte bilgi üreten ya da aktaran konumundaki bilim insanlarının sorumluluklarını yerine getirirken, işlerini yaparken uymaları gereken ahlaksal (moral) değerleri konu olarak seçmiş olan disiplin.

bilim antropolojisi (anthrophology of science) Alan antropolojisinin yöntemine uygun olarak bilim insanları topluluklarının içine girip onların çalışma biçimlerini, değer yargılarını, aralarındaki güç ilişkilerini, öbür insanlara ya da başka bilim insanlarının çaba ve ürünlerine bakış biçimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan disiplin.

bilim dalı (discipline) Uzmanlaştığı alan, kullandığı teknik, araç, yöntem ve tertminoloji açısından öbürlerinden ayrılan alt bilim; ***disiplin.***

bilim felsefesi (philosophy of science) **1.** Genelde bilimin tanımlama, betimleme, sınıflandırma, ölçme, deney yapma, açıklama, genelleme,

yorumlama ve denetleme boyutlarıyla ilgili yapısal sorunlarının; özelde de tek tek bilim dallarının karşılaştıkları sorunların felsefi düzeyde incelenmesi. **2.** Bilimin niteliğinin ve sınırlarının sorgulandığı disiplin. Bilimsel bilginin öbür bilgi türleri içindeki yerinin irdelendiği tartışma alanı.

bilimin alanları *Bkz.* **bilim.**

bilimin amaçları (goals of science) Bilimin betimleme (description), açıklama (explanation), yordama (prediction) ve denetim (controlling) olarak dört amacı bulunuyor. **Betimleme**, doğadaki olayların araştırmalar yoluyla görgül düzeyde sınıflandırılıp tanımlanması demektir. Betimleme ile olayın nasıl olduğu, ne olduğu ayrıntılı olarak ortaya konuyor; "Nedir?" sorusu yanıtlanıyor. **Açıklama,** doğadaki olayların işleyişi ile ilgili açıklamaları kurallar ve örgütlenmiş ilkeler bütünü durumuna getirmek demektir. Açıklama ile olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkileri belirleniyor. **Yordama,** ilgilenilen olayın öteki olaylarla ilişkisini görgül olarak saptamak ve bir durumdan, bir konumdan bakıp, ileride ne olabileceğine ilişkin ya da incelenen olayların dışında kalan olaylara ilişkin kestirimde bulunmaktır. **Denetim** ise nedensellik ile duruma, olaya egemen olmak demektir. İncelenecek olayın dışındaki etkenler denetim altına alınınca, söz konusu incelemedeki değişilmemenin etkisi daha açık olarak görülüyor, neden-sonuç ilişkisi kurmaya elverişli duruma geliyor.

bilimin ölçütleri (criteria of science) Bilimin bilim olması için şu **beş ölçüt**ü taşıması gerekiyor. Bunlar özetle şöyledir: **(1)** Bilimin ele aldığı olaylar, dolaylı ya da dolaysız **gözlemlenebilme**lidir. **(2)** Ölçülebilmeli, belirli sayı ya da simgelerle gösterilerek gözlem farklılıkları betimlenebilmelidir. **(3)** Gözlemlenebilen ve ölçülebilen olaylar, başkalarına **iletilebilme**lidir. İletimde, herkesin aynı anlamı vereceği kavramlar kullanılmalı, **somut işlemsel tanımlama** (işevuruk tanım) yapılmalıdır. Eşdeyişle, ortak bilimsel dil kullanılmalıdır. **(4)** Bilimsel çalışmalar, başkalarınca **yinelenebilme**li; doğruluğu, yanlışlığı **test edilebilme**lidir. Üretilen bilimsel bilgilerin üzerine yenilerinin konulabilmesi, bilimsel çalışmaların yinelenebilir olmasına bağlıdır. Bu yolla **bilgilerin geçerliği** artıyor ve **nesnellik** sağlanıyor. **(5)** Bilimsel olarak gözlemlenebilen, ölçülebilen, iletilebilen olaylar yinelenerek, o olayların, **denence**lerin doğruluğu sağdanmalıdır (verifiable edilmelidir).

Sağdanmış bilginin kesinliği artıyor; bilimsel bilginin dayanakları, mantıksal geçerlik ve görgül olarak doğrulanıyor.

bilim insanı (science person) Bilimle uğraşan; belli bir ya da birkaç bilim dalında **uzman**laşmış ve o alan ya da alanlarda etkinlik gösteren kişi.

bilimlerin dayandığı sayıtlılar *Bkz.* **bilim**.

bilimsel (scientific) Bilime uygun, bilime dayanan, bilime değgin. Bilime ilişkin, bilimle ilgili. *Bkz.* **bilimsel açıklama; bilimsel araştırma; bilimsel bilgi; bilimsel çalışma; bilimsel deney; bilimsel devrim; bilimsel hümanizm; bilimsel psikoloji; bilimsel standart; bilimsel tartışma; bilimsel tutum; bilimsel yasa; bilimsel yöntem.**

bilimsel açıklama (scientific explanation) Bir durum, olgu ya da sürecin bilimsel kavram ve geçerli sayılan bilimsel yasa benzeri kurallara dayalı olarak ortaya konulması.

bilimsel araştırma (scientific research) Düşünce ve anlayış yapısına yeni ilişkiler getirmeye çalışan ve gözlemlenmiş tüm özellikler ya da davranışlarla uyuşacak buluşlar arasında bir bağlantı arayan araştırma. Bu tür araştırmalara, varsayımsal olarak ortaya konulan sayıltısal bir ilişki özellik katıyor ve yön veriyor. *Bkz.* **bilimsel çalışma; bilimsel yöntem.**

bilimsel bilgi (scientific knowledge) İncelenecek sorun belirlenip gerekli gözlemler yapılarak, neden-sonuç ilişkileriyle ilgili seçenek oluşturacak varsayımlar düzenlenip, bunlar deneyler yoluyla ya da başka yöntemlerle test edilerek ortaya konulan bilgi; **kuramsal çalışma**ların en yüksek düzeyde olanı; düzenli bilgi ve bunun sonucu.

bilimsel çalışma (scientific study) Bilimsel ilke ve yöntemlere uygun ve onlara dayanan çalışma; ***akademik çalışma.***

bilimsel deney (scientifıc experiment) Neden-sonuç ilişkilerini anlamak için belli ilişkilerin amaçlı olarak gözlemlenmesi, gözlemden elde edilen sonuçların nedensel ya da başka türlü bir ilişki gösterip göstermediğinin öğrenilebilmesine yönelik olarak olayların benzer yapay ortamlar oluşturularak yinelenmesi.

bilimsel devrim (scientific revolution) Bir bilim alanında ortaya konulan ve yalnızca bilimsel bilginin nicelik ve niteliğinde değil; bilim insanlarının nesneleri algılayışlarında, araştırma konularıyla ilgili seçimlerinde, bilimsellikle ilgili temel ölçütlerinde ve hatta bilgi birikimini yorumlayışlarında da köklü farklılıklar getiren değişim.

bilimsel hümanizm (scientific humanism) İnsani eğerlerin anlaşılıp yaygınlaştırılmasında sanat ve edebiyat yapıtlarına ve onların kökenlerine giden bilgilerden çok bilimsel araştırmaların ortaya koyacağı sonuçlara gereksinim olduğunu savunan görüş.

bilimsel psikoloji (scientific psychology) Ruhsal gerçeklerin araştırılmasında yalnızca olgulara dayanan ya da **bilimsel yöntem**leri kullanan psikoloji dalları; ***bilimsel ruhbilim***. Bilimsel psikoloji, çoğu kez **kurgusal psikoloji**nin karşıtı olarak görülüyor; ancak, yalnızca psikolojide değil; bütün bilim dallarında kurgu zorunlu olarak yer alıyor

bilimsel standart *Bkz.* **PAVLOV, İvan Petroviç.**

bilimsel tartışma (colloquium, academic discussion) Ortak araştırma alanında ya da tartışmalı bir konu üzerinde birden çok bilim insanının elde etmiş olduğu ayrı ayrı sonuçları görüşüp bir karara varmak amacıyla bilim uzmanlarının bir arada görüş alışverişinde bulunmaları; ***akademik tartışma***. Bu terim, çoğunlukla üniversitelerde bir bildiri ya da tez üzerinde bilim insanlarının yaptığı görüşme, eleştiri ve tartışma anlamında kullanılıyor.

bilimsel tutum (secientific attitude). Bilimden ve bilimsel yöntemlerden yana olma; ***bilimsel tavır.*** Bu terim, fen dersleri eğitiminde zihinsel merak, gerçek tutkusu, kanıtlara saygı ve bilimde özgün düşünce alışverişine değer verme gibi özellikleri içeriyor.

bilimsel yasa (scientifıc law) Bir bilim dalının alanına giren olgular arasında sürekli yinelenen, o alanda çalışan ve egemen bilim anlayışını benimsemiş bilim insanları topluluğunca kesinlikle doğru kabul edilen ilişkilerin neden-sonuç biçimindeki anlatımı.

bilimsel yöntem (secientific method) İncelenecek sorunun belirlenmesi, gerekli gözlemlerin yapılması, neden-sonuç ilişkileriyle ilgili seçenek oluşturacak **varsayım**ların düzenlenmesi ve bunların deneyler yoluyla ya da başka türlü test edilmesi; bu yolla elde edilen verilerin toplanması da içinde olmak üzere, bilimsel incelemenin izlemesi gereken ilkelerin toplamı. *Bkz.* **yöntem.**

bilim sosyolojisi (sociology of science) Toplumbilimsel yöntem ve bakış açısıyla bilimsel bilginin üretimini sağlayan toplumsal ve siyasal koşulları, bilim insanlarının yaşadıkları toplum içindeki konumlarını ve öbür toplumsal kesimlerle ilişkilerini, bilime seçenek bilgi edinme

yollarını; bilim-toplum, bilim-ekonomik düzey, bilim-siyaset ilişkilerini inceleyen disiplin.

bilimtay *Bkz.* **akademi.**

bilinç (consciousness) İnsanın kendisini, çevresini ve olup biteni algılama, ayrımsama, tanıma, kavrama yetisi; şuur. Bilinç, çok farklı biçimlerde tanımlanmaya çalışılan, tanımlanması güç kavramlardan biridir. **Biyolojide** bilinç, canlının belli bir davranışı sırasında beynin çabuk işlemesi, tepkilerin hızlı olması gibi **zihinsel uyanıklık ve dikkatlilik durumu** olarak yorumlanıyor. **Felsefede**, madde dışı ve insan dışı bağımsız bir güç ya da varlık olarak tanımlanıyor. **Psikolojide** ise kimileri **her türlü ruhsal yaşantı**yı bilinç kavramı ile açıklarken, kimileri yalnızca **dikkatin yer aldığı olaylar**ı bilinçle açıklıyor ve dikkatin gücüne ve türüne göre farklı bilinç basamaklarından söz ediyor. Örneğin, derin uyku, koma, bayılma durumlarına **bilinçsizlik** deniyor. Dalgınlık, uyuşukluk ve şaşkınlık durumları **bilinç bulanıklığı** diye adlandırılıyor. Bir de açık seçik bilinçlilik tanımı yapılıyor. **Freud'a göre** (psikanalizdeki topografik kuram açısından) **bilinç**, herhangi bir anda, uyanıklık durumunda ayrımsanan her şeyi kapsayan **zihinsel süreçler bölümü**; bilinçdışının karşıtı ve ona göre ikincil önemde olan bir bölümdür. *Bkz.* **topografik kuram (Bilinç). Adler'e göre bilinç**, kişiliğin odağıdır. İnsan, bilinçli bir varlıktır; davranışlarının nedenlerini, kendi eksiklerini, ulaşmak istediği amaçları genellikle biliyor. Bilinç, psikanalitik kuramın açıkladığı gibi, belli bir anda yaşadıklarımızı içeren, oldukça sınırlı, bilinçdışının dışarıda kalan ucu değildir. *Bkz.* **bastırma; benlik; bilinç akışı; bilinç alanı; bilinçaltı; bilinçaltı kişilik; bilinç bulanıklığı; bilinçdışı; bilinçdışı bellek; bilinçdışı güdülenme; bilinçdışı kişilik; biliçdışı öğrenme; bilinçdışı suçluluk; bilinç eşiği; bilinç genişliği; bilinçlendirme; bilinçlenme; bilinçli dikkat; bilinçli direnç; bilinçlilik; bilinç öncesi; bilinçsiz bellek; bilinçsiz** çıkarsama; bilinçsiz **dikkat; bilinçsiz güdülenme; bilinç yitimi; bireysel psikoloji; unutma.**

bilinç akışı (stream of consciousness) **William James**'in**,** bilincin **yapısalcılar**ın savunduğu gibi birbirinden ayrı duruk öğeler dizisinden değil; kesintisiz dirik (dinamik) bir duygu, düşünce, anı ve imgeler akışından oluştuğunu dile getirmek için kullandığı terim. James, bilinci işlevsellik açısından değerlendiriyor ve akan bir ırmağa benzetiyor. Ona göre bilinç akışı kişisel ve kesintisizdir; her an değişir ve ileri doğru

hareket eder. Genelde bilincin belli içeriklerinden söz etme ve bunlar üzerinde odaklaşma eğilimi duyulurken, James, bu içerikleri çevreleyen ve anlamlı kılan daha derin ve geniş akımlara dikkat çekiyor.

bilinç alanı (field of consciousness) Bireyin belli bir andaki yaşantılarının tümü; insanın değişik türden tepkide bulunduğu nesneler; bu yaşantıların, içinde geçtiği alan; ***bilinç genişliği, görüngüsel alan.***

bilinçaltı (subconscious) **Psikanalize göre**, bilinçle bilinçdışı arasında (bilince yakın yerde) bulunan zihinsel süreçlerin (topoğrafik) bir bölümü; şuuraltı; bilinçöncesi, önbilinç. Bu bölümün bilinçdışından farkı, buradaki zihinsel malzemelerin kolaylıkla bilince çıkarılabilmesidir. Bu eşik bölgesinde, öğrenilen bilgiler, anılar, anımsanabilen bellek malzemeleri bulunuyor. Bilincin işleyişi için gerekli bölüm olan bilinçaltı malzemeleri, küçük bir çabayla bilinçli duruma getirilebiliyor. *Bkz*. **bastırma; bilinçaltı kişilik; topografik kuram (Bilinçaltı).**

bilinçaltı kişilik (subconscious personality) Çok kişilikli bir bireyde, o anda önde olmayan; ancak, öndeki kişilik geri çekildiğinde ortaya çıkan kişilik. *Bkz.* çok kişiliklilik.

bilinç bulanıklığı *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

bilinçdışı (unconscious) **1.** Kişinin uyku, baygınlık, komaya girme, kendinden geçme, **genel anestezi** durumlarında olduğu gibi kendinde olmaması, yaşadıklarının, çevresinde olup bitenlerin farkında olmaması; şuur dışı**. 2. Freud'a göre** bilinçdışı: *Bkz.* **topografik kuram (Bilinçdışı). 3. Jung'a göre** bilinçdışı: *Bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliği Oluşturan Sistemler); bastırma; bilinçdışı bellek; bilinçdışı güdülenme; birincil süreç.**

bilinçdışı bellek (unconscionus personality) **1.** Örtülü bellek. **2. Psikanalizde,** bilinçten uzaklaştırılarak bilinçdışına itilen yaşantılar.

bilinçdışı güdülenme (unconscious motivation) Bilincinde olmadığımız dürtüler, istekler, amaçlar; şuursuz saiklenme, ***bilinçsiz g***üdülenme. Örneğin, gerçekleşmemiş istekleri anlatan kasıtlı kazalar, dil süçmeleri, rüyalar, bilinçsiz güdülenmeden kaynaklanan davranışlardır.

bilinçdışı kişilik *Bkz.* **çoklu kişilik.**

bilinçdışı öğrenme (subliminal learning) Anımsamayı sağlayamayacak aşamadaki öğrenme.

bilinçdışı suçluluk (unconscious guilt) Bilinçsiz bir suçluluk duygusu. **Freud**, bu duyguyu üstbenliğin kurallarıyla çatışan bastırılmış dürtülerin oluşturduğu bilinçsiz bir cezalandırma gereksinimi olarak açıklıyor.

bilinç eşiği (preconscious) Belirli bir zamanda bilinçte bulunmamakla birlikte, istendiğinde kolaylıkla bilince çıkarılabilecek bilgi, beceri, anı ve benzerlerinin bulunduğu zihin alanı. *Bkz*. **bilinçaltı.**

bilinç genişliği *Bkz*. **bilinç alanı**.

bilinçlendirme (conscientization) Yoksulluk içinde yaşayan ve doğru dürüst okuryazar olmayan halkı özgürlüğe kavuşturabilecek ve kendi yazgısına egemen olabilecek duruma getirmeyi amaçlayan eğitim sreci. Bu eğitimle insanların içinde bulundukları durumun bilincine varmalarına ve **eleştirici değerlendirme**lerde bulunmalarına, durumlarını değiştirmek üzere önlem almalarına çalışılıyor. Bu amaçla özellikle **diyalog yöntemi**nden yararlanılıyor. Bilinçlendirme, eğitimin önemli amaçlarından biri sayılıyor. Bilinçlendirme terimini Brezilyalı eğitimci **Paulo Freire** ileri sürmüştür. *Bkz*. **FREIRE, Paulo.**

bilinçlenme (awareness) **1.** Bir şeyi fark etme; ***farkında olma.*** Çevrede ve içimizde olup biten olayları, yer alan nesneleri, beynimizde oluşan duygu ve düşünceleri, akımları ve benzerlerini bilme ya da kavrama. **2.** Uyanık ve bilinçli olma.

bilinçli dikkat *Bkz*. **bağımsızlaşma; dikkat.**

bilinçli direnç (conscious resistance) Terapiste karşı duyulan güvensizlik ya da utanç duygusunun etkisiyle, ona verilmesi gereken bilgileri saklama; şuurlu mukavemet.

bilinçlilik (consciousness) **1.** İç ve dış algıların bilincinde olmak; şuurluluk. **2.** Dikkatimizin, belli bir anda duyum, algı, anı ve düşüncelerimizden bir bölümünü ayırt etmesi. **Freud'un psikanalitik kuramına göre**, algı-bilinç sisteminin bir işlevi. Bilinç, iç ruhsal olayları algılama ve bunları **dış algı**lardan ayırt etme yeteneğine sahiptir. Freud, bilincin bu işlevine **gerçeklik testi** adını veriyor. Bilinç, bilinçdışından farklı olarak zaman-yer ulamlarını tanıyor; çelişki kabul etmiyor ve bağlı enerji kullanıyor; yani, şeylere, bir ölçüde değişmeyen anlamlar yüklüyor. İmgeleri, algıları, şeyleri sözel (simgesel) olarak temsil ediyor. Algı-bilinç sistemi, topografik açıdan ruhsal aygıtın dış bölümünde bulunuyor ve hem dış dünyadan hem de iç kaynaklardan bilgi alıyor. İşlevsel açıdan anımsatıcı izler içeren bilinçdışı ve bilinçaltı sistemlerinden farklılık gösteriyor;

hiçbir uyarım, bilinçte, kalıcı iz bırakmıyor. Bilinç sistemi, belli bir anda belli bir öğeyi enerjiyle yükleme yeteneğine (dikkat mekanizmasına) sahip olan özgür, hareketli bir enerjiyi kullanabiliyor. Bu, bilincin ekonomik özelliğidir. **3.** Dikkat ve içgözlem yeteneği. Son zamanlarda bilinçliliğin daha çok dikkat ve içgözlem yetenekleri üzerinde duruluyor. Bilinç, yalnızca edilgin bir algılama-ayrımsama sistemi değildir; hem dış dünyayı hem kendi içeriğini hem de ruhsal aygıtı etkin olarak tarama, inceleme yeteneğine sahiptir. Bu özelliği ile biliş, bilimsel psikolojide öğrenme ve nöropsikoloji gibi alanlarda ağırlıklı bir araştırma konusu olmaktadır. *Bkz*. örtülü bellek; örtülü öğrenme.

bilinç öncesi *Bkz.* **bilinçaltı.**

bilinçsiz bellek (unconscious memory) **Freud'da göre**, bastırılarak bilinçdışına itildiği için doğrudan anımsanmamakla birlikte, gizli yollardan bilinci ve davranışı etkileyen istek, özlem ve anılar; şuursuz hafıza. *Bkz.* **bilinçdışı bellek.**

bilinçsiz çıkarsama unconscious inference) Genel olarak, yeterli kanıt ya da veri yokken ve farkında olmadan varılan bir yargı. **Herman von Helmholtz** bu terimi **boyut değişmezliği** gibi kimi algısal olguları açıklamak için kullanıyor. Örneğin, bir nesne, uzaktaymış gibi algılanıyor; dolayısıyla bilinçsiz olarak retina üzerindeki imgesi, gerektiğinden daha büyük olarak değerlendiriliyor. Ya da birinin görüşünü engelleyen iki nesneden engelleyeni daha yakın; engelleneni ise daha uzak olarak değerlendiriyoruz.

bilinçsiz güdülenme *Bkz.* **bilinçdışı güdülenme.**

bilinç yitimi (loss of consciousness) Kişide bilinçsizleşme durumu.

biliş (cognition) Uyarıcı ve davranış arasına giren içsel etkinliklerin tümü; ***vukuf.*** Biliş, algılanan bilginin içsel sistemde nasıl işlediğini anlatıyor. **Niesser'e göre** bilişsel süreç, duyusal **girdi**nin **algı**ya dönüştürüldüğü andan başlıyor ve **girdinin azaltılması, geliştirilmesi, depolanması, düzeltilmesi, kullanılması** gibi aşamaları içeriyor. **Duyum, algı, imgelem, anıda tutma** (hatırda tutma), **anımsama, düşünme sorun çözme**, bilişin basamaklarını ya da varsayımsal yönlerini oluşturuyor. Bilgiyi bu biçimde işleyerek çevremizi anlıyor, çevreye uyum yapıyor ve eylemde bulunuyoruz. Buna göre biliş, üç işlevi yerine getiriyor: Bunların **ilki**, bilgiyi düzenleyici ve uyum sağlayıcı işlev; **ikincisi** çevredeki çeşitli nesneleri ayırt edici ve tanımayı sağlayıcı işlev; üçüncüsü de bunlara

anlam ve değer yükleyici işlevdir. Kimi araştırmacılar bilişi, ruhsal sistemin içeriğini oluşturan **düşünceler, inançlar ve tutumlar** olarak tanımlamışlar; kimileri, **algılanan bilgilerin işlenmesi süreci** olarak nitelemişlerdir. Çağdaş yaklaşımlar**da** ise hem süreç hem de içerik önemseniyor. Kimi yaklaşımlar da soyut, gözlemlenemeyen, ölçülemeyen bir şey olmasını gerekçe göstererek bilişi eleştiriyorlar. Bilişsel yaklaşımcılar, bu eleştiriyi şöyle yanıtlıyorlar: İçsel yaşantısız psikoloji olamaz. Bu içsel (gözlemlenemeyen) olaylar, **işe vuruk tanımlar** (operationa definition) yoluyla herkesin ortak anlam yükleyebileceği, gözlemleyebileceği, ölçebileceği bir düzeye getirilebilir. *Bkz.* **biliş bilimi; bilişim; bilişim kuramı; biliş psikolojisi; biliş sistemleri.**

biliş bilimi (connitive science) Felsefe de içinde olmak üzere, insan aklını, bilişsel süreçleri ve bilgiyi inceleyen bir dizi bilim dalının ortak adı; ***bilişsel bilimler***. **Biliş psikolojisi, bilgisayar bilimi, dilbilim, nöroloji, bilgi kuramı, antropoloji, matematik, yapay zekâ**, bu bilim dalları arasında yer alıyor.

bilişim (information) **Haber** anlamına gelen her türlü işaret ve simgeye verilen ad; ***enformasyon.*** Bilişim, dil ve benzeri işaret ve simgeleri; çevrede yapılan değişiklikleri ve bunların tüm sonuçlarını kapsıyor; ancak, haberin içeriğinin önem ve değeri yerine miktarı; niteliği yerine niceliği üzerinde duruyor. Onun için bilişim, “bir haberin kapsadığı bilgi miktarı” diye tanımlanıyor. Bilişim, bilişim kuramının konusunu olaşturuyor**.** *Bkz.* **bilişim kuramı.**

bilişim kuramı (information theory) Çeşitli bilgi dallarından yararlanarak işaret, haber ve bilginin iletimini sağlayan yöntemlerle ilgili kuram.

biliş psikolojisi *Bkz.* **bilişsel psikoloji.**

biliş ruhbilimi *Bkz.* **bilişsel psikoloji.**

bilişsel alan (cognitive domain) **Biliş**le ilgili olan alan. *Bkz.***; biliş; bilişsel alan-Gestaltçı kuram; bilişsel alan kuramı; bilişsel araçlar; bilişsel beceri; bilişsel çelişki; bilişsel çelişki kuramı; bilişsel davranış; bilişsel-davranış**çı tedavi**; bilişsel-duygusal tedavi; bilişsel denge kuramları; bilişsel gelişim; bilişsel gelişimde genelleştirme kuramı; bilişsel gelişim kuramı; bilişsel gelişim modeli: bilişsel gereksinim; bilişsel harita; bilişsel işlemler; bilişsel işlev; bilişsel** işlev bozukluğu; **bilişsel öğrenme; bilişsel öğrenme kuramı; bilişsel öğretim; bilişsel psikoloji; bilişsel sosyoloji; bilişsel strateji; bilişsel süreçler; bilişsel**

şema; bilişsel tedavi; bilişsel tutarlılık; bilişsel uyumsuzluk; bilişsel uyumsuzluk kuramı: bilişsel yaklaşım; bilişsel yapılar; bilişsel yeniden dğerlendirme; **uyarılma.**

bilişsel alan-Geştaltçı kuram (cognitive domain Gestalt's theory) Öğrenmeyi yalnızca **U-D** (uyarıcı-davranış) bağlantısı ve koşullama ile açıklamanın yetersizliğini; öğrenmede "bilme, kavrama, sezme" gibi zihinsel etkinliklerin daha baskın olduğunu; öğrenmede hem zekânın hem güdülenmenin hem de geçişin etken olduğunu ileri süren öğrenme kuramı. Öğrenme İlkeleri: Kuramın oluşturucularının başlıcaları **Max Wertheimer, W. Köhler, K. Kofka** ve **Ausubel'**dir. Bunların belirlediği öğrenme ilkeleri şöyle sıralanıyor: **(1) Öğrenilecek içeriğin ya da çözülecek sorunun yapısında öğeler, öğeler arası ilişkiler bulunmalıdır.** Öğrenci bu öğeleri ve bunlar arasındaki ilişkileri görmeli, inceleyip açıklayabilmelidir. İçerik ve sorunun doğru algılanması çok önemli olduğu için, bunlar tutarlı biçimde yapılandırılmalıdır. **(2) Kazandırılacak davranışlar ve onlarla ilgili içerik düzenlenirken öğrencinin gelişim düzeyi göz önünde bulundurulmalı; içerik ve onunla kazandırılacak davranış, basit ve anlamlı bütünlerden, daha karmaşık bütünlere doğru sıralanmalıdır. (3) Anlayarak, kavrayarak öğrenilenler, ezberlenerek öğrenilenlerden daha kalıcı oluyor ve başka alanlara geçişleri daha kolay sağlanıyor. (4)** Öğrenim yaşantıları arasındaki **ilişkileri, öğrencinin kendisi bulmalıdır.** Öğrenilenlerin kalıcı olması ve geçişinin sağlanması için öğrenciye, bulduğu ilişkileri uygulama ortamı hazırlanmalıdır. **(5) Her eğitim durumunda öğrenciye dönüt verilmelidir.** Bu yolla öğrenci, ne aşamada öğrendiğini bilmelidir. Öğrenciye tam olarak öğrendikleri, yanlışları, eksikleri bildirilmelidir. Bu yaklaşımla, öğrenci, öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştiriyor ve istenilen davranışı tam olarak öğrenebiliyor. **(6)** Öğrenciye kazandırılması hedeflenen davranışlar, onun hazırbulunuşluk düzeyine göre belirlenmelidir. Öğrenci, kazanacağı davranışları bilmelidir. Bunları bilmesi, öğrencinin güdülenmesini sağlıyor. **(7) Öğrenme, bir yaşantıyla gerçekleşmiyor.** Öğrencinin geçmiş yaşantıları da yeni öğrenecekleri üzerinde etkili oluyor. Bu nedenle yeni öğrenmeler, öğrencinin daha önceki öğrendiklerinden yola çıkılarak gerçekleştirilmelidir. Bu kuramı oluşturanlara göre öğrenme bir ürün değil; daha çok bir süreçtir. Kişinin bu süreçte, bilgiyi nasıl elde ettiği ve yapılandırdığı önemlidir. Çünkü öğrenme, gözlemlenebilen davranış değişikliklerinden daha çok şeydir.

Öğrenmede asıl, gözlemlenemeyen içsel bilişsel süreçler önem taşıyor. Öğrenci, edilgin değil; etken olduğundan, öğrenme-öğretme stratejisi, yöntem ve teknikleri ile öğrencinin önceden bildiklerinden de bu süreç etkileniyor. *Bkz.* **bilişsel alan; bilişsel alan kuramı; öğrenme kuramları.**

bilişsel alan kuramı (cognitive field theory) (ve buna bağlı olarak geliştirilen **buluş yoluyla** (kavrayarak) **öğrenme yaklaşımı** (discovery approach)) Okulda ruh sağlığını koruması ve etkin öğrenmelere olanak sağlaması nedeniyle üzerinde durulması gereken önemli bir kuram. Bu kuramın kökleri, **Gestalt psikolojisi**ne dek uzanıyor. Gestaltçılara göre **öğrenme**, bütünü kendiliğinden kurulan uyarıcı-tepki bağlarıyla değil; "uyarıcıları, insan zihninin örüntüleyici gücüyle algılayarak o bütüne tepki yapma" biçiminde gerçekleşiyor. Bu da "düşünce örüntülerinin yeniden düzenlenmesi" demektir. Yapılan deneylerden çıkan sonuçlara göre birey, karşılaştığı yeni sorunları çözerken, eski yaşantılarının içinden o sorunun çözümünü sağlayan yeni ilişkileri sezebiliyor. Bu sonuç, öğrenmede **sezgi**nin (insight'in) önemini ortaya koyuyor. Bu süreçte, çevre düzenlemesinin kolaylaştırıcı bir rolü de bulunuyor. Daha sonra ise **Tolman**, yaptığı öğrenme deneyleriyle zihnin **gizil öğrenme**ler de gerçekleştirebildiğini; **ödülün bunları göz**lemlenebilir davranış durumuna getirdiğini kanıtladı. **Gestalt psikolojisi**, bir süre sonra, K. **Lewin**'in de katkılarıyla **bilişsel alan kuramı**na dönüştürüldü. **Lewin'e göre davranış**, kişinin yaşam alanının bir işlevidir. **Kişinin yaşam alanı**, "aynı anda, aynı yerde bulunan birbirine dayalı olgular bütünü"dür. Buna göre bir kişinin yaşam alanı, onun tüm gereksinimlerini giderdiği ve gereksinimleriyle ilgili olarak algıladığı **toplumsal-ruhsal çevre**dir. Kişinin yaşam alanı değiştikçe, davranışları da değişiyor. Öyleyse **eğitimin temel görevi**, okulda bireyin gereksinimleriyle ve onun yaşam alanıyla ilgili gerçeğe uygun tasarımlar geliştirmektir. Söz konusu yaklaşımlarıyla bu kuramcılar, **Piaget**'nin bu konudaki görüşünü destekliyorlar. Piaget'ye göre birey, yeni durumları, eski yaşantılarının etkisiyle algılıyor; ancak, algılanan yeni durumların eski yaşantılara benzemeyen yanları, bireyin, eski yaşantılarının örüntüsünü değiştirerek, benzer yeni durumlara daha iyi uyum sağlamasına yardım ediyor. Bilişsel gelişimi, bu iki süreç gerçekleştiriyor. Bu süreçler, düşünce örüntüsünü yeniden düzenleyebilmek için öğrenim yaşantılarında **yapısal doku**ya ve **sezgisel düşünce**ye verilen önemi yeniden gündeme getirerek eğitime temel bir katkı sağlamıştır. Bütün bu görüşlerin eğitim öğretime nasıl

uygulandığını açıklayan bir **öğretim kuramı**nı da **Bruner** geliştirmiştir. Ona göre **buluş yoluyla (**kavrayarak) **öğrenme**yi sağlayan temel güdü, doğuşta var olan **merak duygusu**dur. Öğrenci, her öğrenme konusu için belli bir **belirsizlik durumu** ile karşı karşıya gelmelidir. Merak duygusunun sürekli olabilmesi için belirsizlik durumu, ne çok kolay çözüme ulaştırılabilir bir özellik taşımalı ne de çok zor ve umut kırıcı olmalıdır. Merak duygusunun belli bir güçlük düzeyine bağlı olarak karşılık bulması, öğrencinin yeterlik kazanma gereksinimini de gideriyor. Onun için öğretmenin düzenlediği etkinlikler, öğrencileri adım adım sonuca yaklaştırıcı bir nitelik taşımalıdır. Bu süreçte öğrenciler, zaman zaman güçlükle karşılaşmalı ve vardıkları sonuçtan kuşkulanabilmelidirler. Bu noktada **öğretmen**, belirsizliği kavramaya dayalı tutumu, inancı ve **öğrencilerine sağlayacağı destek**le onların umutsuzluğa düşmesini önlemelidir. Öğretmen ayrıca, **buluş yoluyla öğrenme merakı**nı sürdüren, anlamayı sağlayan, değişik seçenekli yeni yolları denemeye özendirici yaşantıları kazandıran bir kılavuz konumunda olmalıdır. Öğrenme, amacına ulaştığında öğrenciye pekiştiriciler verilmelidir. Ancak, bundan da önemlisi, öğrencinin öğrenme ile **merak**, **yeterlik** ve **işbirliği** gibi güdülerini doyurmasını sağlamak; öğrenciyi **kendi kendini denetleme**yi **ve yönetme**yi beceren bir kişi durumuna getirmektir. Yine Bruner'in öğretim kuramına göre, buluş yoluyla öğrenmeyi sağlayabilmenin en önemli koşulu, **öğretilecek konunun** temel kavram ve ilkelere dayanan bir **bütünlük** oluşturacak biçimde yapılandırılmasıdır. Bu yapılandırmada çocuğun yaşına uygun bir düşünce biçimine yer verilmelidir. **İlköğretimin ilk yıllarında öğrenme**, sözel olmaktan çok, somut varlıklar aracılığıyla sürdürülmeli; **yaş ve sınıf ilerledikçe** yavaş yavaş, **somuttan soyuta** (sözel iletişime) geçilmelidir. İşe, **konu alanının** (dersin) **temel kavram ve ilkeler**inin öğrenilmesi; soru-yanıt tekniği kullanılarak, bu temel kavram ve ilkelerle ilgili diğer sözel ve somut bağlantıların anımsanması ile başlanmalıdır. Buluş yoluyla öğrenme ve **yaratıcı öğrenme**nin, böyle bir **hazırlık dönemi**nden geçmesi gereklidir. Bu süreci, bir **kuluçka dönemi** izliyor. Kuluçka döneminde, konuya ilişkin uygun bilgiler örüntüleniyor. Bu sırada türlü belirsizlikler yaşanıyor ve bir bilinçli-bilinçsiz çözüm planı oluşturuluyor. Sonra, sorunun çözümü için bir açıklık, bir esin geliyor. Son aşamada ise geçici çözüme ulaşmış görünen sorunun, gerçekten çözülüp çözülemeyeceği, görgül kanıtlarla denetleniyor. Bu etkinlikler sırasında

sınıf ortamının rahatlığı; öğretmenin bu yönteme güveni, bu yöntemle sorunları çözmede öğrencisine taklit edebileceği bir örnek göstermesi önemlidir. **Sorun çözme yöntemi**, öğrenciye gerektiğinde bir **yöntem bilgisi** olarak kazandırılmalıdır. Öğretmen, bütün bunları gerçekleştirirken, **bireysel ayrılıkları sürekli göz önünde tutmalıdır. Bilişsel alan kuramını sınıfında uygulamak isteyen öğretmen**in yapması gerekenler şunlardır: **(1) Sınıfta yanlış yapma korkusundan uzak, rahat bir toplumsal-ruhsal ortam** yaratarak işe başlamalıdır. **(2)** Uygun sorular ve çarpıcı **örneklerle düşünmeyi geliştirici tartışmalar** yapılandırmalıdır. **(3)** Konudan uzaklaşan tartışmaları, yeniden asıl konuya çekmeli ve tartışmaları, **yeni ilişkilerin kavranması yönünde** geliştirmelidir. **(4)** Ne öğretileceğinden (konudan) çok, **nasıl öğretileceği**ne ve nasıl **öğrenileceği**ne (yöntem ve tekniklere, konuya karşı olumlu tutum geliştirmeye) önem vermelidir. **(5) Sezgisel öğrenme**nin zeki, özgüvenli ve güdüleri güçlü öğrenciler için daha verimli olduğu; bu çocukları, açık seçik bir bütünselliği olmayan konuların öğrenilmesinde, ötekilere göre daha verimli sonuçlara götürdüğü gözden uzak tutulmamalıdır. Son özellik, **programlanmış öğretim**den ya da **pekiştirmeyle öğrenme**den yana olanların, buluş yoluyla öğrenmeyi eleştirmelerine yol açmıştır. Bu noktanın da ruh sağlığı açısından göz ardı edilmemesi gerekiyor. Toplumsal-ekonomik yönden avantajsız, disiplin sorunu olan, yavaş öğrenen ve özgüvensiz öğrenciler üzerinde, programlanmış öğretimin daha etkili olduğu anlaşılmıştır. Zeki ve özgüveni yüksek öğrenciler ise, adım adım yapılandırılan öğretim çalışmalarından, fazlaca bir yarar sağlayamıyorlar. Hiçbir yaklaşım, her öğrenci için aynı sonucu vermediğine göre, öğretmene düşen, kimin hangi çalışma yöntemiyle daha **verimli sonuçlar** aldığını saptamak ve bunların sınıf koşullarında öğrencilerce nasıl kullanılabileceğini **planlamak**tır. Öğrencilerin bilişsel gelişimleri, ancak böyle bir tutumla sağlanabiliyor; ruh sağlıkları, ancak bu yolla korunabiliyor. *Bkz.* **okulda öğrencinin kişilik gelişimi; öğrenme.**

bilişsel araçlar (cognitive tools) İnsanların, kavramları temsil etmek için kullandığı, örneğin, dil, yazı, simgeler gibi araçlar. Bu araçların gerektiği gibi öğrenilmesi, bilgi edinmeyi kolaylaştırıyor. Bu araçlar genel olarak toplumsal ve kültürel alanlarda uygulanıyor ve geliştiriliyor. **Vigotsky'**ye göre, sözlü dil gibi zihinsel araçları da çocuk büyüdükçe içselleştiriyor.

bilişsel beceriler *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

bilişsel bilimler *Bkz.* **biliş bilimi.**

bilişsel çelişki (cognitive dissonance) Bireyin birbiriyle bağdaşmayan iki inanç ya da bilgi karşısında duyduğu tedirgin edici ruh durumunu anlatan temel kavram. Bu tür durumlarla karşılaşan kişi, bu çelişkiyi giderecek ya da azaltacak bir dengelemeyi gerçekleştirmek zorundadır. Bu kavramı **tutumlarla davranış arasındaki bağlantı**yı açıklamak amacıyla Amerikalı psikolog **Leon Festinger** ortaya koymuştur. *Bkz.* **bilişsel çelişki kuramı.**

bilişsel çelişki kuramı (cognitive dissonance theory) Çelişkili iki inanç, bilgi ya da tutumun kişide olumsuz duygusal durumlara yol açtığı düşüncesine dayanan bir kuram. Bilişsel çelişki kuramını **Leon Festinger** ortaya koydu. Kuram, daha sonra kimi değişikliklere uğradı. Çelişki, tutuma ters düşen davranışın yapıldığı zaman ortaya çıkıyor. Örneğin, sigara içmenin sağlığı bozduğunu bilen ve bunu savunan kişi, sigara içmeyi sürdürdüğünde, bir çelişki yaşıyor. Festinger'e göre birey, bu durumda ya örneğin, "sigara çalışmamı kolaylaştırıyor." gibi, davranışını kendi dışındaki ödül ya da zorunluluklarla açıklamaya çalışacak ya da bu çelişkiyi çözebilmek için tutumunu değiştirecektir. Araştırmalar, çelişki duygusunun yaşanabilmesinin, **(1)** kişinin davranışını kendi özgür istenci ile yapması; **(2)** kişisel sorumluluk duyması; **(3)** davranışının sonuçlarını kestirebilmesi gerektiğine inanması gibi koşullara bağlı olduğunu ortaya koydu. Bilişsel çelişki, kişilerde tutum oluşumunda ve tutum değişiminde de etken oluyor. *Bkz.* **bilişsel çelişki.**

bilişsel davranış (cognitive behavior) **Algılama, kavram oluşturma, dil edinme, belleğe yerleştirme, anımsama** ve **sorun çözme** davranışları. *Bkz.* **bilişsel davranış**çı **tedavi.**

bilişsel-davranışçı tedavi (cognitive behavior therapy) Temelde **davranış değiştirme ilkeleri**ne dayanan; bununla birlikte davranışın doğrudan düzenlenmesi ve denetlenmesi için **düş kurma, düşlem**, **düşünme** gibi bilişsel süreçlere de yer veren bir ruhsal tedavi; ***bilişsel-davranış***çı terapi**.** Bilişsel-davranışçı tedavi, kendisinden önceki davranış tedavileri gibi **uyarıcı-tepki ilişkileri**ni ve öğrenmeyi öne çıkarıyor. **Psikodinamik psikoterapi**lerde, hastaların zihinsel ve duygusal iç dünyaları anlaşılmaya çalışılıyor. Bilişsel-davranışçı tedavide ise hastanın sorun oluşturan davranışlarına doğrudan müdahale ederek sorunlu özimgesini, rahatsız edici **duygu**larını, uyumsuz **düşünce**lerini ve başkalarını olumlularıyla

değiştirmesi için bunları belirleyip çözümlemesine ve yeniden düzenleyip denetlemesine yardım ediliyor. Bilişsel-davranışçı tedavi, çocuklarda bilişsel bozukluktan çok, davranış denetiminin önemini öne çıkarıyor. Bu yaklaşımın temel stratejileri; **rol değişimi, örnek alma**, edinilen davranışı değişik ortamlarda **deneme**dir. *Bkz.* **bilişsel davranış; girişkenlik eğitimi; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

bilişsel-davranışçı terapi *Bkz.* **bilişsel-davranış**çı tedavi**.**

bilişsel denge kuramları (cognivite balance theories) Bir kişinin hoşlandığı ve birlikte olmayı istediği kişi ya da tutum nesnesinden arkadaşının da hoşlanmasının olumlu duygulara ve dengeye neden olduğunu belirleyen kuramlar. Bir kişinin hoşlandığı şeyden arkadaşı hoşlanmadığında bu kişilerin ilişkisinde dengesizlik ortaya çıkıyor**. F. Heider'in geliştirdiği bu kuramda**, iki kişi arasındaki ilişkide görülen denge ya da dengesizlik, üçüncü bir kişi ya da tutum nesnesi hakkında, bu kişilerin bilişsel algılarındaki olumlu ya da olumsuz duyguları besleme biçiminde ortaya çıkan farklılıklara dayandırılıyor. Heider, ilişkileri **duygu ilişkileri** ve **aitlik ilişkileri** olarak ikiye ayırıyor. Kişinin, sahip olunan ve yaşamın bir parçası kabul edilen anne baba, kardeş, ev, kedi, köpek gibi kişi ya da nesnelerle aitlik ilişkisi bulunuyor. Kişiler, duygu ve aitlik ilişkileri arasında denge kurmaya çalışıyorlar. Aralarında aitlik ilişkisi olan kişilerin birbirine karşı, hoşlanma duygusu geliştirmeleri bekleniyor. Heider, denge kuramında ilişkiyi, üçlü öğe arasında ve olumlu-olumsuz boyutta ele almıştır. Ne ki kuram, dengesizlik durumunda öteki etkenleri dışta bıraktığı için yetersiz görülmüştür. O nedenle daha sonra, kişiler arası ilişkiler ve olumsuz duyguların geliştirilmesi durumunda, denge sağlayıcı öteki etkenler bakımından da geliştirilmiştir. Heider'in denge kuramı, tutumların bilişsel tutarlılığını ilk kez görgül olarak incelemiş olması ve sonraki tutum ve tutum değişimi araştırmalarını başlatmış olması açısından ise önemli bulunmaktadır. **T. M. Newcomb**, Heider'in denge kuramını, yersel yakınlık nedeniyle kişiler arası ilişkilere ve bu durumda daha nesnel dengenin söz konusu olması nedeniyle bu ilişkilerdeki karşılıklı etkileşime dayandırarak geliştirmiştir. İnsanlar, ortak bir çevrede birlikte yaşarken, kişilere ve nesnelere karşı birtakım tutumlar oluşturuyorlar. İnsanlar, bu nesnelere karşı, kişiler arası ilişkilerde bir denge aradıkları için, benzer tutumlara sahip olan kişiler, birbirini çekici buluyorlar; dengesiz durumlar ise onları rahatsız ediyor. **Rosenberg** ve **Abelson** da Heider'in denge kuramını öğeler arasındaki

ilişkiye farklı değer ve dereceler katarak geliştirmişlerdir. İlişkilerde olumlu-olumsuz boyuttan başka, yansız ilişki de olabileceğini; ilişkideki dengesizlik durumunda bireylerin öğelerden birine, güçlendirerek, reddederek ya da daha başka biçimlerde tepkide bulunarak yeniden bilişsel dengeye ulaşabileceklerini göstermişlerdir. Denge kuramı, üzerinde sayısal veriler kullanılarak yapılan araştırmalara da konu olmuştur. **Festinger'ın kuramı** da bir denge ve tutarlılık kuramıdır. *Bkz.* **bilişsel çelişki kuramı**.

bilişsel-duygusal tedavi *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

bilişsel gelişim (cognitive development) Kişilik gelişimini oluşturan bedensel, devimsel, toplumsal, duygusal ve cinsel gelişim alanlarından etkilenen ve onları etkileyen gelişim. *Bkz.* **bilişsel gelişimde genelleştirme kuramı;** çocuk ve e**rgenin gelişim dönemleri(Zihinsel ve Dilsel Gelişim); duyuşsal öğrenme; gelişimsel gecikme.**

bilişsel gelişimde genelleştirme kuramı (generalization theory of cognitive development) **Piaget**'nin uyum (adaptation) **kuramı**nın **bilişsel gelişim**i açıklamak için yeterli olmadığını ileri süren **Klahr** ve **Wallace**'ın bilişsel gelişimin altında yatan mekanizmanın **genelleştirme** olduğunu savundukları yeni bir kuram. Bu kuramcılar genelleştirmeyi **(1)** tanıtmalık; **(2)** düzenlilik saptaması ve **(3)** fazlalıkların atılması olarak sınıflandırmışlardır. **Tanıtmalık**, genelleştirmenin dayandığı verileri içeriyor. Bu kurama göre bir sistem belli bir durumla karşılaştığında bu duruma yönelik tepkileri, bu tepkilerin ürünlerini ve ortaya çıkan yeni durumları kaydediyor. Bu kayıt, sistemin bir olaya ilişkin bütün bilgileri saklamasını ve gelecekte onlara yeniden başvurulmasını olanaklı kılıyor. **Düzenlilik saptaması**, deneyim konusunda genelleştirmeler yapmak için tanıtmalık verilerini kullanma süreci diye açıklanıyor. Sistem, benzer durumları, farklılıkların sonuçları etkilemediği durumları kaydediyor. **Fazlalıkların atılması** ile de gereksiz işlem basamaklarını belirleyip atarak etkililiği artırma süreci dile getiriliyor. Bu yolla daha basit bir işlem dizisiyle aynı hedefe varılabileceği genelleştirmesi yapılıyor. Bu kuramcılar bir de çocukların düşünce yapısına ilişkin bulguları model alan ve bu genelleştirme süreçlerini gösterebilen özdüzeltimli bir bilgisayar simulasyonu geliştirmişlerdir. *Bkz.* **uyum I, uyum II; bilişsel denge kuramlar**ı.

Bilişsel Gelişim Evreleri *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

bilişsel gelişim kuramı (genetical epistemology) **Piaget'**nin geliştirdiği ve **4 evre**den oluşan kuram; ***genetik epistemoloji, genetik bilgi kuramı, kalıtbilimsel bilgi kuramı.*** Piaget, bilimsel, kültürel ve evrimsel psikolojiyi yeni bir açıdan ele alıp çocukta **mantığın temelleri ile bilişin** (zekânın) **oluşumu**nu incelemiş ve bir **evrimsel bilgi kuramı** geliştirmiştir. Önce kendi üç çocuğu; sonra da ilkokul öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği gözlem ve incelemelerine dayanarak çocukların bilgi edinmeleri ve düşünmeleri konusunda şunları saptamıştır: Bilgi edinme, birbirinin karşıtı; ama birbirine bağımlı ve birbirini tamamlayan iki süreçle gerçekleşiyor. Bunlardan biri çevreye uyma; ikincisi de eylemler, bellek, algılar ya da başka türlü zihinsel etkinliklerle **yaşantıların örgütlenmesi**dir. Yeni doğan çocukta emme, yakalama gibi bir iki refleks ile bunları kullanma ve sonuçlarını örgütleme biçiminde doğuştan gelen eğilimler vardır. Çocuklar, hazır birtakım bilişsel (zihinsel) yeteneklerle doğmuyor; yalnızca çevrelerine şu ya da bu türde tepkide bulunabiliyorlar. Temelde bu tepkiler, her canlıda olduğu gibi yaşayabilmek için çevreye uyum zorunluluğundan doğuyor. Örgütleme yeteneğine ilişkin ilk kanıt, **alışkanlıkların gelişimi**nde görülüyor. Çocuk, doğar doğmaz, dudaklarına dokunan her şeyi ağzı ile arama; avucuna dokunan her şeyi de yakalamak için elini açıp kapama gibi belli bir sıra izleyen hareketler yapıyor. Piaget, bu hareketlere şema ya da **kalıp** adını vermiştir. Türü ve karmaşıklığı ne olursa olsun, bu şema ya da kalıpların başlıca özelliği, bir bütün olarak **kolayca örgütlenme**leri ve **yinelenme**leridir. Bu hareketlerin başka hereketlerden farkı, bu özellikleridir. Gelişen bu tür şemalar, her yeni nesne ve duruma uygulanıyor. Çocuk, gittikçe artan sayıda değişik nesneleri benimsiyor ve böylece çocuğun eylem sınırları genişliyor. Bu yeni nesne ve yaşantıların daha öncekilerle birleşip kaynaşması sürecine Piaget, özümleme (asimilasyon) adını vermiştir. Canlı, nasıl yiyecek alma ve bunları sindirme yoluyla çevresini özümlüyorsa çocuk da ayrıca yaşantılarını, birbirini izleyen **bilgi şemaları** olarak özümlüyor. Küçük çocuk, önceleri yalnızca eylem ve algı şemalarına sahipken daha sonra sözcükleri ve simgeleri kullanarak **bir şeyle başka bir** şeyi tasarlama durumuna geliyor. Böylece **tasarımsal şemalar** da oluşturuyor. Deneyler arttıkça çocuk bu şemaları sürekli değiştiriyor ya da birbiri ile birleştiriyor. Çevredeki yeni yaşantıların gereği olarak sorunları çözmek için yapılan bu değiştirme sürecini Piaget, **uygu, ayarlama** (accomodation) diye adlandırmıştır. Birey, **sorma, soruşturma, sınama-**

yanılma, deneyler ve **düşünmeler** sonucu başarılı yeni şemalar oluşturuncaya; eylem sınırlarını genişletip çevresini değiştirinceye dek yeni yaşantıları daha öncekilere katma ve yeterince **yeni şemalar geliştirme** yoluyla çevresine uyum sağlıyor. **Bilişsel Gelişim Evreleri:** Piaget'ye göre çocuklarda düşünmenin (kavram oluşturma ile onlardan bilgiyi anlama ve bilgi edinmede yararlanmanın) **gelişimi,** aşağıdaki gibi **4 evrede gerçekleşiyor.** Bu **bilişsel aşamalar,** yaşlara sıkı sıkıya bağlı değildir; bunların, çocuğun başarısı için birer tavan olarak görülmesi gerekiyor**. (1) Duyusal-Devimsel Evre** (sensory motor stage): Bu ilk evre, doğumdan, çocuğun dili öğrenmeye başlamasına dek süren yaklaşık **ilk iki yıl**ı kapsıyor. Bu evrede çocuk, doğuştan getirdiği refleksleriyle hareket ederken, duyularıyla reflekslerini eşgüdüm içinde kullanmaya ve **basit bilişsel etkinlikler** göstermeye başlıyor. Çocuk, önce duyularıyla çevresini tanımaya ve birinci yıldan sonra olgunlaşmayla birlikte devimsel yeteneklerini geliştiriyor. Bu evrede temel olarak, doğuştan gelen **bedensel refleksler**ini tanıyıp geliştirmekle ve bunları zevk veren ya da ilgi çeken eylemlere yaymakla ilgileniyor. Kendisini ilk kez **ayrı bir bedensel varlık** olarak da bu evrede algılıyor ve çevresindeki nesnelerin yavaş yavaş, ayrı ve sürekli varolduklarını kavrıyor. Bu evrenin sonunda duyularıyla devimsel davranışlarını eşgüdümlü kullanmaya yöneliyor; yürüyor, konuşuyor; basit reflekslerini istemli davranışlara dönüştürüyor. Bilişsel yapısı gelişmeye başladığı için, basit bilişsel etkinliklerde bulunuyor. Piaget, bilişsel gelişim evrelerinde özellikle içsel etkenlere önem vermiştir. Ona göre bu evreler, çocuğun **ahlak gelişimi**yle de koşutluk gösteren ve kendi kendine işleyen süreçlerdir. *Bkz.* **ahlak (Piaget'ye göre ahlak gelişimi).** Bu yaşlarda çocuk, eylem ve algıları, **eylem şemaları** biçiminde örgütlüyor. Bu evrede çocuk, nesnelere ilişkin bir şeyler öğrenip, onları elleyip yokluyor; zaman ve yerin önemini öğreniyor; ancak, zaman ve yere ilişkin somut olarak düşünecek gerekli kavramlara daha sahip değildir. **(2) İşlem** Öncesi E**vre** (pre operational stage): Bu evre, kabaca **2 yaş ile 6-7 yaşları arası**nda sürüyor. İşlem öncesi evrede çocuklarda mantıksal düşünme yeteneği henüz gelişmemiştir. Bu çağ çocukları miktar, hacim, ağırlık ve sayı korunumunu anlayamıyorlar. Aynı miktardaki suyu gözünün önünde geniş bir kaptan ince, uzun, boş bir kaba döktüğümüzde bu çağ çocuğu, uzun kaptaki suyun daha fazla olduğunu söylüyor. Belirli aralıklarla dizilmiş paraların aralıklarını daha da genişleterek oluşturduğumuz ikinci dizideki

paraların, birinci dizidekilerden daha fazla olduğunu belirtiyor. Bu gözlemler, bu dönemdeki çocukların, **korunum** (conversion) ve **tersine dönebilirlik** (reversibility) ilkelerinden yoksun olduğunu gösteriyor. Çocuk, mantıksal düşünmekten çok, nesnelerin algısal niteliğine; yani, görüntüsüne bağlı kalıyor. Bu sınıflama, sıralama, sayılar gibi somut işlemlere hazırlık aşamasındaki çocukta **beniçincilik eğilimi** sürüyor. Çocuk bu evrede tıpkı ilkel insan gibi düşünüyor. Buna karşılık, Piaget ve **Luguet**, aynı dönem çocuklarının, **gördüklerinin yerine, bildiklerini çizdikleri**ni saptamıştır. Başka araştırmalar, çocuğun eğitim ve yetiştirme ile bu dönemde **mantıksal işlemler** de yapabildiğini; çizimlerde yönerge, bağlam ve sunulan malzemenin niteliğinin, çizimleri etkilediğini göstermiştir. Bu evrede çocuk, dış dünyaya ilişkin **bilişsel tasarımlar** ya da düşünceler aracılığı ile çevresini simgesel olarak denetlemeyi ve yönlendirmeyi öğreniyor. **Nesneleri sözcüklerle anlatma**ya başlıyor ve nesneleri önceden zihninde yönlendirdiği gibi sözcükleri de aynı biçimde yönlendiriyor. **(3) Somut İşlemsel Evre** (concrete operation stage): Yaklaşık **6-7 yaşları ile 11-12 yaşları arası**nda süren bilişsel gelişim, bu adla anılıyor. **Biçimsel-işlemsel evre**nin başlamasıyla sona eren bu bilişsel gelişim evresinde çocuk; düşünce süreçlerinde **mantık yürütme**ye ve nesneleri benzerlik ya da farklılıklarına göre **sınıflandırma**ya başlıyor. **Zaman kavramı**nı ve **sayı kavramı**nı da bu evre boyunca ediniyor. Nicelik, madde gibi gerçekliğin kimi temel özelliklerini soyutlayabilmesini mümkün kılan bilişsel işlemleri yapıyor. Mantık ilkelerini uygulayarak **sorunları çözme**ye; örneğin, **aritmetik işlemleri**ni yapmaya başlıyor. Ancak, bu işlemler, yalnızca somut nesnelerle, olaylarla ya da ilişkilerle ilgili de olsa çocuğun**, fiziksel dünyadan simgesel dünyaya adım attığının göstergeleri**dir. Bu evrede **korunum ilkesi** ve **tersine dönebilirlik ilkesi** yerleşiyor. Bunun yanı sıra, çizimlerinde de bildiklerini değil, **gördüğü nesneleri olduğu gibi çizme**ye başlıyor. Okul başarısının temeli olan **okuma yazma ve aritmetikle ilgili beceriler**, bu çağın başta gelen gelişim görevlerinden olduğu için birinci sınıfa, takvim ve zekâ yaşı en az altı buçuk olan çocuklar alınıyor. Bu çocukların zorlanmadan söz konusu becerileri, edinmelerinin sağlanması; yoksul çevrelerle kırsal kesim çocuklarının bu konudaki eksikliklerinin özel çabalarla giderilmeye çalışılması; hayat bilgisinde, daha sonra da sosyal bilgiler ve fen bilgisinde her fırsatta gözlem, yaşama, iş ve deneye yer verilmesi gerekiyor. Aritmetik dersinde

sayma ve işlemlerin, sayı ve zaman kavramının kazanımı için çokça somut çalışma ve karşılaştırmalar, **katlamalı kestirimler** yapılması bekleniyor. Türkçe ve öbür derslerde de **somuttan yola çıkan ve öyle sürdürülen çalışmalar**a ağırlık verilmesi gerekiyor. Çünkü çocuk, çok boyutlu ve mantıklı bir düşünme biçimi olan **soyut düşünme evresi**ne, gözüyle ve öbür duyu organlarıyla algılayabildiği varlık ve olaylar üzerinde yeterli somut çalışmaları yaparak, gerekli algılamaları sağlayarak geçebiliyor. Onu, çok yönlü düşünmeye, bu zengin algılamalar, gerçekleştirilen somut örneklere dayalı sözel açıklamalar ve gösteriler hazırlıyor. Dil gelişimi, önceki yıllardan daha hızlı olan **7-9 yaşlar**ındaki çocuklar, **konuşmak**tan, **soru sormak**tan çok hoşlanıyorlar. Oysa onların özellikle **dinleme, öğrenme gereksinimleri** bulunuyor. Bu gereksinimlerini karşılama alışkanlığını kazanmaları için de görev, özellikle öğretmene düşüyor. Masal, öykü, roman, şiir, gezi yazısı türünde **kitap okuma**nın ve **okumayı alışkanlık haline getirme**nin, dil gelişimine büyük bir katkı sağladığı biliniyor. Öğretmen, nitelikli çocuk kitaplarını önce kendisi okuyup bunlardan düzeylerine uygun olanları öğrencilerinin okumalarını sağladığında, onlara hazine değerinde bir armağan sunmuş oluyor. *Bkz.* **çocuk kitaplarında bulunmaması gereken özellikler; çocuklara okutulacak kitapların nitelikleri. (4) Biçimsel-**İşlemsel E**vre** (formal operational stage) **11-12 yaşları ile 18 yaş arası**nı kapsayan bu evreye **soyut düşünme basamağı** da deniyor. Bu evrede, daha **esnek bir bilişsel yapı** gelişiyor; düşünme yetisi, düzene giriyor ve mantıksal düşünme öne çıkıyor. Bu evre, çocuğun soyut kavramlar kullanabilme, **genellemeler yapabilme, denenceleri sınayabilme, kendine ve başkalarına ilişkin düşüncelerin sonuçlarını tartma yeteneklerinin geliştiğini ve mantıksal düşünmede yetişkinler düzeyine eriştiğini gösterme dönemi**dir. Zihinsel ve dilsel gelişim, özellikle ikinci çocukluk evresinde (somut işlemsel evrede) çok sayıda **somut öğrenim etkinliğinin desteği** ile gerçekleşiyor. Üstün özel yetenekliler, daha erken yaşta kendilerini belli etmekle birlikte, bireyde **ilgi** ve **yetenekler** genellikle **soyut düşünme basamağı**na ulaşıldıktan sonra yerleşiklik ve süreklilik kazanıyor. Okul, baştan beri çocuğun yalnızca bilişsel (zihinsel, akademik) gelişiminden sorumlu değildir; çocuğun zihinsel ilgi ve yetenekleri dışındaki ilgi ve yeteneklerine de eğilmek ve onları da geliştirmek zorundadır. Bu görevini yapmayan okul, çocuğun gelişim alanlarını daraltmış oluyor. Öğrencinin tüm ilgi alanlarını

ve onların ardındaki yeteneklerini keşfederek o alanlarda da kendini geliştirmesine fırsat ve ortam hazırlamak, gerekli yaşantıları elde etmesine yardımcı olmak, okulun temel görevlerinden biridir. Okul bunu gerçekleştirmekle çocuğun **yeterlik duygusu**nu, buna bağlı olarak da **özgüven** ve **özsaygı**sını güçlendirmiş olacaktır. Somut düşünmeyi geliştirici çabalarını sürdüren çocuklar, beşinci sınıfta, soyut düşünme basamağına adım atıyorlar. Bu geçişle onlarda, varlık ve olayların görünen özelliklerine dayanarak yargı yürütmenin yanında, görünmeyen gerçekleriyle ilgili düşünce üretebilme ve yorum yapabilme gücü de oluşmaya başlıyor. Çocuk, varlık ve olaylara ilişkin **yeterli yaşantılar** kazandığı oranda **kavramsal gelişim**ini hızlandırıyor ve kendine **soyut işlemler**de de başarılı olma yolunu açıyor. Tüm derslerde, zengin algılama sağlayacak olan gözlem ve deneyleri, iş yapmayı ve öbür somut çalışmaları, **rahat** ve **sağlıklı bir toplumsal-ruhsal öğrenme ortamı**nda gerçekleştirmek gerekiyor. Kendilerine bu olanak sağlandığında çocuklar, yanlışlarının nedenleri üzerinde akıl yürütme yetisini de geliştirme fırsatını elde ediyorlar. Soyut düşünme alıştırmalarının yanı sıra, somut çalışmaların da sürdürülmesi, soyut düşünmenin en önemli aracı olan kavramların içerik eksikliklerini giderme ve yeni kavramlara alt yapı oluşturma açısından büyük bir önem taşıyor. Örneğin, sayı ve zaman kavramlarının geç ve güç gelişen kavramlar olduğunu bilen anne baba ve öğretmenler, çocuklara gerekli ve yeterli somut yaşantıları sunmayı sabırla sürdürüyor ve onları gereksiz yere zorlamaktan uzak duruyorlar. Bilişsel gelişim kuramına göre, **bilişsel yapılar**, zekâ edimlerini belirleyen ve çocuğun gelişim evrelerine özgü bedensel ya da bilişsel eylem yapılarıdır. Bilgiyi, tarihi, toplumsal kökeni; özellikle dayandığı bilişsel yapılar açısından inceleyen bilişsel gelişim (**genetik bilgi**) kuramına göre bu bilişsel yapılar, çevreyle etkileşime, olgunlaşmaya bağlı olarak değişen dinamik yapılardır. Her evre sonunda çocuklar, çevreleri üzerinde daha nesnel ve giderek soyut ve mantıksal düşünme ve dili yetkinlikle kullanma gücüne kavuşuyorlar. *Bkz.* **ahlak (Piaget'ye G**öre Ahlak G**elişimi); ahlaksal bağımsızlık; ahlaksal gerçekçilik; ahlaksal görecelik; asimilasyon; ayıramazlık dönemi; beniçincil konuşma; bilgi kuramı; bilişsel alan; birincil döngüsel tepki; bitişiklik ilişkisi; canlıcılık; denge; denge kurma; dil psikolojisi; duyusal-devimsel evre; evre kuramları; gelişim sıralaması; içkin adalet; işlevsel değişmezler; kalıp; kalıtımbilimsel bilgi kuramı; karşılıklı ceza; karşılıklı ödeme**

adaleti; kefaretli ceza; kısıtlama ahlakı; kimlik; klinik yöntemi; korunum; korunum ilkesi; merkezsizleşme; nedensellik öncesi düşünme; nesne kalıcılığı; nesne kavramı; nesnel yönelim; niyetli davranış; ödünleyici ceza; özerklik ve bağımlı olma; PİAGET, Jean; **sınıfa katma; simge; simgesel işlev; somut işlemler; şema; tanısal asimilasyon; temsil becerileri; temsil evresi; temsil sistemleri; tersine çevrilebilirlik; topoloji; uyum II; uyum mekanizmaları; uyum süreçleri; uyumun asimilasyon-uyum boyutu; üçüncül döngüsel tepki; yapısalcılık; yap-inan oyunu; yineleyici asimilasyon; zekâ; zihinsel şema.**

bilişsel gelişim modeli *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

bilişsel gereksinim (cognitive need) Canlıyı nesneleri incelemeye iten neden; ***merak, bilme-tanıma gereksinimi.*** İnsan, bir nesnenin niteliğini kavradığında, bir ilgi ya da güdüsünü doyurmuş oluyor.

bilişsel harita (cognitive map) **C. E. Tolman'ın**, labirentteki bir hayvanın öğrenme davranışını anlatmak için kullandığı terim. Tolman'a göre dolambaçtaki hayvan, basit bir uyarıcı-tepki ilişkisinden çok, nesne ve durumlara ilişkin bilişsel bir harita; bir **yersel ilişkiler şeması** geliştiriyor. Karnı tok bir maymun, deney ortamında keşif davranışlarından sonra; dahası, uzunca bir süre sonra bile, karnı acıktığında, yiyecekleri eliyle koymuş gibi buluyor (**gizli öğrenme**). Yapılan başka birçok deneysel gözlem de bilişsel haritanın varlığını kanıtlamıştır. Benzer sonuç, insanlar için de geçerlidir. Birisine yol tarif eden kişi de gözünün önünde canlandırdığı yerlere, sokaklara, caddelere ilişkin bilişsel haritadan yararlanıyor. *Bkz.* **uyarıcı-organizma-tepki.**

bilişsel işlemler (cognitive operations) **1.** Her türlü düşünsel, zihinsel süreç. **2. Piaget'ye göre**, işlemsel düşüncede yer alan ve **somut işlemler** ile **biçimsel işlemler**de gözlemlenen ilkeler. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

bilişsel işlev *Bkz.* düşünme.

bilişsel işlev bozukluğu *Bkz.* **şizofreni**

bilişsel kuram (cognitive theory) Öğrenmeyi, öncelikle zihinle ilgili bir algılama ya da kavrama, zihinsel bir biçim verme süreci olarak değerlendiren kuram.

bilişsel öğrenme (cognitive learning) Yaşantı edinme sonucu bilginin işlenişinde ortaya çıkan değişim; yeni bilgilerin depolanması ve eski

bilgilerin bilişte (zihinde) işlenerek yeni anlamlar ve bağlar kazanması; ***davranışın kalıcılığı.*** Bu anlamda bilişsel psikologların ilgisi, b**ellek** ile **bilişsel süreçler**e odaklanıyor. Bilişsel öğrenmeyi önde tutan psikologlara göre, duyu organlarından gelen **girdi** (input), basit bir tepki (responce) olarak çıkmıyor. Bilgiyi özellikle evrim aşamasında en üstte olan insan işliyor, bir **davranış** oluşturuyor ya da oluşturmuyor. İnsan, çevresiyle ilgili bilgileri, yersel (mekânsal) harita biçiminde, pekiştirmeden kafasında oluşturabiliyor. **Menzel**, bilişsel haritayı ya da yer öğrenmeyi şempanzeler üzerinde yaptığı deneylerle belirlemiş ve öğrenme yeteneğinin, üst düzey canlıların **uyum sağlama**sını kolaylaştırdığını saptamıştır. **Taklit etme ve örnek alma yoluyla öğrenme** de Gestaltçıların ortaya attığı **kavrama** (buluş) **yoluyla öğrenme** de bilişsel öğrenmedir. Bu öğrenme biçiminde **en önemli ilke**, içinde bulunulan durumun her yönünün ve her özelliğinin toptan görülmesi ve bir anda algılayışla özellikler arasında anlamlı bir bağ kurulabilmesidir. **Kavrama**, yaşantıların algısal olarak yeniden düzenlenmesi ve öğrenme kurulumudur (learning set'tir). Algısal olarak **yaşantıları yeniden düzenlemek**, nesne ve olaylarla ilgili yeni ilişkileri ve anlamları bir anda görmek demektir. Öğrenme kurulumu ise daha önceki öğrenmelerin olumlu olarak aktarılması; yeni öğrenilenin de daha hızlı öğrenilmesi anlamını taşıyor. Bunun öteki adı, öğrenmeyi öğrenme(learning to learn)dir. **Öğrenme**, bireyin çevresiyle etkileşerek yeni bir davranış edinmesi; yetersiz olan davranışını yeterli kılması ya da yanlış davranışının yerine doğrusunu koymasıdır. Edinilen **davranışın kalıcı olabilmesi için, o davranışın yaşantılara dayanılarak öğrenilmesi ve gözle**mlenebilir duruma getirilmesi gerekiyor. Örneğin, okuma, yazma, hesaplama, birer öğrenme ürünüdür. "Okulda öğrenme" denildiğinde de öğrencilerin öğrenmelerine birincil aşamada yardımcı olan; yeri başka hiçbir araçla doldurulamayan **öğretmen** akla geliyor. Ne ki kimi etkenler, okulda çocuğun öğrenme yolunu tıkıyor. Bebek, gerçekte **gönüllü bir öğrenci**dir. O, sürekli olarak kendi bedenini, çevresini inceleme ve tanıma uğraşı içindedir. Normal bir çocuk da kendini gerçekleştirme yolunda **öğrenmeye güdülüdür. Bu konuda öğretmenin görevi, öğrenciler için uygun öğrenme kaynaklarını ve ortamını hazırlamak**tır. Çocukluktan gelen bu öğrenme ilgi ve merakı, ne yazık ki yetişkinlerin çok azında sürüyor. Çünkü daha ilk yıllarda, **sınıfın tehdit edici ortamı**, bu ilgi ve merakı ağır ağır söndürmeye başlıyor. Öğrencilerde yaratılan **yanlış yapma, başarısız**

olma korkusu, gerçek öğrenmeyi engelliyor. Gerçek öğrenmenin engellenmesi, öğrenciyi doğru yanıtı yalnızca **bilgi düzeyinde öğrenme**ye; yani, **ezberleme**ye yönlendiriyor. Çocuk, duyduğu korkuyu ve karşısındaki tehdidi ancak, en kısa sürede **doğru yanıtı yineleme**ye dayalı öğrenme ile azaltabiliyor. Sonuçta, **öğrencinin okuldaki öğrenme etkinliklerinin amacı;** yanlış yapmaktan, başarısızlıktan, beğenilmemekten, cezalandırılmaktan kaçmaya ve benliğin savunma davranışlarına indirgeniyor. Çocuk ve genç, kendi güvenliğini yetişkinlerin kendine, "doğru" diye kabul ettirdiği yanıtı onlara bildirerek sağlayabiliyor. İşte bu tutumla, **çocuk ve gencin ilgileri**, **merak duygusu ve yaratıcı yeteneği** adım adım bastır**ıl**dığı için, ortaya **ölü bir öğrenme çıkıyor. Öğretmen, sınıfta çocuğun bu yanlış yapma ve başarısız olma korkusunu**n çoğunlukla farkına varamıyor. Bu gidişin sonunda pek çok öğrenci, ister istemez, gerçek öğrenmeye kapılarını kapatıyor. Kimi öğrenciler, aşırı korkunun etkisiyle, bu **sözde öğrenme**yi bile başaramadığı için özgüvenini ve özsaygısını yitiriyor; **okula ve öğrenime veda** ediyor. Başarılı öğrenciler bile bu tutum nedeniyle sınıfta kendilerini **sürekli tehdit** altında duyumsuyorlar. Yetişkin beğenisini onlar da yalnızca başarılarıyla kazandıkları için, onu her an yitirme korkusunu yaşıyorlar. Kişinin başarısızlıkla özdeşleşmesi, başarısızlığı, **ruh sağlığını sarsan bir olgu** durumuna getiriyor. Çevresinden **koşulsuz sevgi ve saygı göremeyen başarısız öğrencinin ruh sağlığı** bozuluyor. Bilişsel öğrenme**, bilgi edinmek ve ondan doğan bilişsel yetenekleri kazanmak** demektir. **Bilişsel tepki** ise hem bilişsel öğrenme ürünlerini hem de bu öğrenmelerin bilişsel süreçlerini dile getiriyor. Bu konuda değişik sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunların en ayrıntılısı, **Bloom**'un bilişsel öğrenme sınıflandırmasıdır. *Bkz.* **Bloom'un bilişsel öğrenme sınıflaması.**

bilişsel öğrenme kuramı *Bkz.* **öğrenme kuramları.**

bilişsel öğretim *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

bilişsel psikoloji (cognitive psychology) **1.** Psikolojide içsel, bilişsel (zihinsel) süreçleri vurgulayan davranışın, yalnızca gözlemlenen yanıyla açıklanamayacağını; onun altında yatan bilişsel olaylar, temsiller, inançlar düzeyinde de açıklanması gerektiğini savunan bir yaklaşım; ***kognitiv psikoloji; biliş ruhbilimi.*** Bilişsel psikoloji, davranışçı yaklaşıma karşı olmaktan çok, davranışçı açıklamaların eksik gördüğü yanlarını tamamlamayı amaçlıyor. Bilişsel psikojinin davranışçı yaklaşımdan en

büyük farkı, bilişsel psikologların, uyarıcı ile tepki arasında; yani, davranışçıların "kara kutu" diyerek bir kenara bıraktıkları şeyin içinde nelerin bulunduğunu ayrıntılı olarak belirleyip ortaya çıkarmaya çalışmalarıdır. Başlangıçta davranışçı yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkıp **dilbilim, uygulamalı matematik** ve **yapay zekâ** alanında gelişme gösteren bilişsel psikoloji, 70'li yıllardan sonra laboratuvar koşullarının dışına taşmış ve psikolojinin öbür alanlarında da etkili olmaya başlamıştır. **2.** Psikolojinin **dikkat, algı, öğrenme, sorun çözme, zekâ, bellek** gibi çok çeşitli bilgi işlem süreçlerini inceleyen dalı.

bilişsel ruh sağaltımı *Bkz.* **bilişsel tedavi.**

bilişsel sosyoloji (cognitive sociology) İnsan davranışlarını normatif kurallara ve zihinsel süreçlerin sonucunda oluşan düzenliliklerle birlikte ele almaya ve açıklamaya çalışan sosyoloji dalı.

bilişsel strateji *Bkz.* öğrenme koşulları.

bilişsel süreçler *Bkz.* **bellek; eleştirel düşünme.**

bilişsel şema (cognitive schema) Bireyin yaşantılarından organizmada iz bırakan; yeni uyaranlar, yaşantılar ve düşünce elemanlarıyla etkileşerek onların algılanışını ve kavram durumuna gelişini sağlayan karmaşık bir biliş örüntüsü. Bilişsel şemaları ilk kez **J. Piaget** formülleştirmiştir. Olayları sınıflandırma (kategorilendirme), nesnelere ilişkin bilgileri bilişsel süzgeçten geçirme, örgütleme ve genelleme sürecine şema deniyor. Çevremizdeki nesneleri, bilişsel düzlemde bu şamalara göre yapılandırıyoruz. Bilişsel şamalara, **kendi içinde örgütlü düşünce alışkanlıkları** da deniyor. Bilişsel tedavilerle, hastanın pekişip güçlenen yanlış düşünce alışkanlıkları değiştirilmeye çalışılıyor. Örneğin, "Ben çok şanssız bir kişiyim." demek, bilişsel bir şema olup, aşırı bir genellemedir. Bilişsel şemalar **keyfi vardama, seçici soyutlama, aşırı genelleme, abartma ya da küçültme** gibi türlere ayrılıyor. *Bkz.* **abartma; tanıma şeması.**

bilişsel tedavi (cognitive therapy) Kişinin yanlış düşünce alışkanlıklarını (yanlış bilişsel şemalarını) değiştirmeyi amaçlayan tedaviler; ***kognitif terapi; bilişsel ruh sağaltımı.*** Bilişsel tedavi, kişinin bilişsel çarpıklıklarında odaklaşıyor. Örneğin, depresyon, bir duygulanımsal bozukluk değil; kişinin kendini, geleceğini ve çevresini çarpıtarak algılamanın ya da olumsuz bakış açılarının sonucudur **(Beck'in depresyon modeli).** Tedavide kullanılan sözel ya da davranışsal

yöntemlerle, kişinin kendiliğinden düşünce biçimlerinin belirlenip tanımlanması; bunların geçerliliğinin araştırılması; bu yaşantıların daha farklı yapılandırma yollarının aranması, yeni ve daha esnek şemaların oluşturulması ve edinilen bu **yeni zihinsel ve davranışsal işleyiş biçimleri**nin denenmesi isteniyor. Bu tedaviler de davranışçı tedaviler gibi soruna yönelik olduğu için, psikodinamik tedavilerden daha kısa sürede gerçekleştiriliyor. **Statüleri eşit olan hasta ile uzman**, bir araştırma ekibi gibi birlikte çalışıyorlar. Tedaviyi gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenen uzmanın kişilik özelliklerinin önemli olduğu bu tedavide **duygudaşlık, içtenlik ve ilgi** önem taşıyor. Uzman, hastanın gerçeğe ters düşen düşüncelerini ve tutarsızlıklarını kendisinin bulmasına rehberlik ediyor. Her atılımda hastayı inandırmaya çalışıyor, ona konuyu açıklığa kavuşturacak sorular soruyor, geribildirim alıp veriyor ve hastayı karar verme sürecine ortak ediyor. Uzman (terapist), şu **altı amaca ulaşmak** için çaba gösteriyor: **Birinci olarak,** hastayla **içsel-dışsal hedef** sorunlarını tanımlıyor. İkinci olarak, belirlenen sorunları öncelik sırasına koyuyor. Üçüncü olarak, hastayı tedavinin yararına inandırıp rahatlatmak amacıyla **sorunların kolayı**nı öne alıyor. **Dördüncü olarak**, tedavinin başından başlayıp hastanın bilişsel ve duyuşsal işleyişleri arasındaki ilişkiyi görmek için **yerinde sorular** soruyor ve **ev ödevleri** veriyor. **Beşinci olarak**, hastayı **tedavinin yapılandırılmış ortamı**na alıştırıyor. **Altıncı olarak** da hastaya **sorumluluğunu yüklenme**yi öğretiyor. Bunların gerçekleştirilmesi için **plan**lı, **program**lı ve notlar alınarak çalışılıyor. Tedavi uzmanı yorum yapmıyor; soru sormuyor. Her oturumda bir iki sorunu ele alıp ev ödevi veriyor. Bu tedavi daha çok, depresif bozukluklarda etkili oluyor. *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

bilişsel tutarlılık (cognitive consistency) Kişinin inançları, seçimleri, tutumları ve benzerleri arasındaki tutarlılık. *Bkz.* **tutarlılık**.

bilişsel uyumsuzluk (cognitive dissonance) İnançlarla davranışlar ya da aynı anda beslenen iki tutum, iki inanç ya da kanı arasında bir çelişki, çatışma olması durumunda yaşanan rahatsızlık, gerilim duygusu; düşünce ile duygu arasındaki çatışma. Bilişsel uyumsuzluğun kişiyi, söz konusu çatışmayı ortadan kaldırma eylemine güdülediği ve kişinin çatışmaya yol açan etkenlerden birini; örneğin, tutumunu değiştirerek bu gerilim ve rahatsızlıktan kurtulmaya yönelttiği varsayılıyor. *Bkz.* **bilişsel uyumsuzluk kuramı; inandırma; uyumsuzluk.**

bilişsel uyumsuzuk kuramı (cognitive dissonance theory) **Leon Festinger**'in geliştirdiği bir kuram. Ona göre, tutum değiştirme güdüleniminin kaynağı, birbiriyle çatışan tutum, inanç ve kanıların yarattığı gerilim ve rahatsızlık duygusudur. Kişi, tutum değiştirme çabasıyla çatışmayı ortadan kaldırmayı amaçlıyor. Bu kurama göre çoğunlukla en kolay yol, tutarlılığın sağlanması için izlenilen yol oluyor. Festinger, klasik uyumsuzluk çalışmasında uzun bir süre sıkıcı bir işle uğraşan denekleri, kendilerinden sonra gelen deneklere, yaptıkları işin çok eğlenceli olduğunu söylemeye zorluyor (Oysa insanların birçoğu kendisine bir yalancı gözüyle bakmaz). Bunu yapan deneklere 1'er ya da 20'şer Dolar ödül veriliyor. Deneyden çıkan sonuç, şaşırtıcı oluyor. "Muhteşem.","Olağanüstü eğlenceli." biçimindeki en büyük yalanları, 1 Dolar alanlar söylüyor. 20 Dolar alanlar ise "Pek de eğlenceli değil." gibi işi pek abartmayan şeyler söylüyorlar. Görüldüğü gibi 20 Dolar alanlar, "Para için yalan söyledim." yargılarını ortaya koyuyorlar. 1 Dolar alanlar ise neden yalan söylediklerini kendilerine açıklamakta zorlandıkları için, yaralanan özsaygılarını onarnak amacıyla gerçekten eğlendiklerine inanıyorlar; yani tutumlarını değiştiriyorlar. *Bkz.* **bilişsel uyumsuzluk.**

bilişsel yaklaşım (cognitive approach) İnsanların ve hayvanların "Ne, nerededir? (bilişsel haritalar) ya da "Ne, neye yol açar?" (beklentiler) türünden bilgilerin bilişlerini (zihinsel temsillerini) edinerek bunları bir tür bellek sisteminde sakladıklarını savunan öğrenme kuramı. **Bilişsel yaklaşıma göre insan davranışı,** beynin algılama, bilgiyi edinme, edinilen bilgiyi saklama, geri alma ve bütün bunlarla bütünleşen örgütlü eylem yapıları oluşturma süreçleridir. Bu yaklaşım, "Öğrenme, belli eğilimleri pekiştirerek güçlendirme ya da zayıflatmadır." görüşünü savunan **Skinner** ve yandaşlarının **araçsal öğrenme** yaklaşımlarına karşıt bir görüştür.

bilişsel yapılar (cognitive structures) **Piaget'**nin dünyayı anlamak, dünya ile başa çıkmak, sorunları düşünmek ve çözmek için kullanılan şemalar ya da kavramlar gibi **zihinsel temsille**ri ya da **bilişsel kuralları** anlatmak için kullandığı terim. *Bkz.* şema.

bilişsel yeniden değerlendirme (cognitive reappraisal) Kişinin, olumsuz düşüncelerini gözlemleyip değerlendirerek bunları daha olumlu düşünce ve imgelerle değiştirmesi. Kişi bununla stresin yarattığı tehdide ilişkin

algısını değiştirerek stresini azaltıyor ve bu yolla stresle başa çıkmayı başarıyor.

biliş sistemleri *Bkz.* işlevsel çözümleme; yukarıdan aşağıya işlem.

bilme (know) Bir şeyi başka şeylerden ayırmaya yarayacak biçimde öğrenmiş olma.

BİNET, Alfred (1857-1911) **Fransız psikolog.** Binet, sanatçı bir anne ile hekim bir babanın tek çocuğudur. Paris'te hukuk diploması almasına karşın, aile geleneği olan hekimliğe yöneldi. Ancak, psikolojiye gittikçe artan ilgisi nedeniyle tıbbı yarıda bıraktı. Psikoloji eğitimi almadan, bu alanda kendini yetiştirdi. Bir süre, **Jean Charcot**'yla çalıştı. 1891 yılında Sorbon Üniversitesi Fizyolojik psikoloji Laboratuvarı'nda dört yıl boyunca ücretsiz çalıştı. Bu süre sonunda kurumun yöneticisi oldu ve yaşamının sonuna dek bu görevde kaldı. Ağırlıklı olarak kendi çocukları üzerindeki gözlemlerinden yola çıkarak zekâ, zihinsel yetiler üzerindeki çalışmaları ile **J. M. Cattell**'den farklı bir noktaya ulaştı. O dönemde zorunlu ilköğretim yaşı olan 6-14 yaşlarındaki hangi çocukların eğitime elverişli ya da elverişsiz olduklarını belirlemek amacıyla geliştirdiği ilk zekâ testi, bugün de kullanılan **Stanford-Binet Ölçeği'**nin temelini oluşturdu. **Başlıca yapıtları:** *L'Etude experimentale de I'intelligence* (1903). Ayrıca birçok da makalesi yayımlandı. *Bkz*. **Binet-Simon ölçeği**; **Stanford-Binet ölçeği**; **zekâ yaşı**; **zekâ katsayısı**.

Binet'nin zihinsel yapı sınıflaması (Binet's classification of mental structure) **Binet**'nin 1897'de gerçekleştirdiği sınıflamaya göre insanlar zihinsel bakımıdam iki tipte toplanıyorlar. **(1) Öznel** (subjectif) **tip:**

Binet'ye göre bu tipler, imgelemi işlek (yorumcu); düş kurmaya, seyretmeye eğilimlidirler. **(2) Nesnel** (objectif) **tip:** Bunlar ise gözlemci, gerçekçi ve pozitiftirler.

Binet-Simon ölçeği (Binet-Simon scale) 1905 yılında Fransa'da **Alfred Binet** ile **Theodore Simon**'un geliştirdiği, yaşlara göre düzenlenmiş ve bugünkü **Stanford Binet ölçeği'**nin öncüsü olan zekâ testi. Bu test, çocuğun okuldaki edimini, aynı yaştaki öbür çocukların edim düzeyleriyle karşılaştırarak ölçmeyi hedefleyen ve artan zorluk dereceleri bulunan 30 testlik bir **batarya**dır.

binoküler (binocular) Her iki gözün de kullanımı ile ilgili. *Bkz.* **uyum (II)**

bireşim *Bkz.* **sentez.**

birey (individual) Öbür canlılara benzer yanları olmakla birlikte, kendine özgü ayırıcı özellikleri de olan tek canlıya verilen ad; ***fert.*** *Bkz.* **bireyci eğitim; bireycilik; bireye özgü özelliklere dayanan kişilik kuramları; bireyin bağımsızlığı; bireyin ruhsal doğumu; bireyi tanıma; bireyi tanıma teknik ve araçları; bireyler arası psikiyatri; bireylere kazandırılacak olası hedefler; bireyleşme; bireylik; bireylik psikolojisi; birey odaklı yaklaşım; bireysel ayrılıklar psikolojisi; bireysel bilinçdışı; bireysel eğitim; bireysel pedagoji; bireysel farklılıklar; bireysellik; bireysel öğretim; bireysel psikoloji; bireysel psikolojik danışma; bireysel psikoterapi; bireysel simge; bireysel tepki; bireysel zekâ testi.**

bireyci eğitim (individualistic pedagogy) Bireycilik akımı ile sıkı ilişkisi olan bir eğitim görüşü; *bireyci pedagoji.* Bu görüşe göre birey bağımsız bir varlıktır ve her yönden toplumun odağı sayılmalıdır. Onun hak ve çıkarları, toplumdan ayrı olarak düşünülmeli ve gerçekleştirilmelidir. Bireyin eğitimi için doğa yasalarına kulak verilmesi yeter. Eski çağların sofistlerince savunulan bu görüş, **Rönesans**'la birlikte yeniden canlanmış ve **Aydınlanma dönemi**nde kendine **J. Lock, J. J. Rousseau, Ellen Key, Gurlitt** gibi güçlü yandaşlar bulmuştur. Bu görüşü, **eğitimi bireyselleştirme** ile karıştırmamalıdır. Bu görüşün karşıtı, **toplumcu eğitim**dir (social education'dur). **Kişilik eğitimi** görüşü, bu karşıt iki görüşün birleştiricisidir. Gerçekte bireyle toplumun sınırlarını kesin çizgilerle belirlemek olanaksızdır. *Bkz.* **bireysel eğitim.**

bireycilik (individualism) Toplumun gereksinimlerinden ve toplumsal yükümlülüklerden çok, bireyi ve bireysel olanı üstün sayan; bütün

etkinlikleri; dahası gelmiş geçmiş bütün uygarlıkları yalnızca insan öğesine indirgeyen yaklaşım; ***ferdiyetçilik.*** Bu anlamda, kendi çıkarlarını savunan bireyin özgürce mücadele edebileceği bir ortamın verimli, üretken, istikrarlı ve kendi kendini ayarlayabilen bir ekonomik sistemin ya da toplumsal düzenin ön koşulu olarak görülmesi anlayışına **ekonomik bireycilik**; bireyin gerçekçi karar verme yeteneğine sahip; kendi seçimini kendisi yapan bir yurttaş olarak siyasal sürecin odağına yerleştirilmesi anlayışına **siyasal bireycilik**; insanın, değerin kaynağı ve değer yargı sisteminin yaratıcısı olarak görülüp ahlaksal değerlerin odağına yerleştirilmesi anlayışına da **ahlaksal bireycilik** deniyor.

bireye özgü özelliklere dayanan kişilik kuramları *Bkz.* **kişilik.**

bireyin bağımsızlığı *Bkz.* **bağımsızlık; kişilik bağımsızlığı.**

bireyin ruhsal doğumu *Bkz***. MAHLER, Margaret Schoenberger.**

bireyi tanıma (recognizing the individual) Bireyin ailesinin toplumsal-ekonomik durumu, aile ilişkileri; kendi bedensel, devinişsel, bilişsel, duyuşsal, dilsel, toplumsal gelişimi ve sağlığı, benlik oluşumu; okul eğitimi ve başarı durumu; okul etkinlikleri ve iş deneyimi; ilgileri, mesleksel eğilimleri ve geleceğe yönelik planları konularında bilgilenme. Bireyi tanımak için bireyin anlattıklarına dayanan; gözleme ve ölçmeye dayanan birçok teknik ve araç geliştirilmiştir. *Bkz.* **bireyi tanıma teknik ve araçları.**

bireyi tanıma teknik ve araçları *Bkz.* **anı defteri; anket; başarı testleri; dereceleme ölçeği; genel yetenek testleri; görüşme; gözlem; ilgi testi; istek listesi; izlenimci, açıklayıcı görüş; “Kimdir bu?” tekniği; kişilik testleri; kitapla tedavi; okuma yeteneği testleri; oyunla tedavi; öğrenci tanıma fişi; özel yetenek testleri; özgeçmiş; psikodrama; psikolojik danışma; rol dağıtım tekniği; sorun tarama tekniği; sosyodrama; sosyometri; tutum testleri; yansıtma testleri; zaman çizelgesi.**

bireyler arası psikiyatri (interpersonal psychiatry) **H. S. Sullivan’**ın gerek tedavi ortamında gerekse tedavi dışında hastanın bireyler arası ilişkilerinin incelenmesine dayanan bir tedavi biçimi; ***bireyler arası ruh hekimliği.*** Bu tedavi yaklaşımında terapist, hastanın seçici dikkatsizlik ya da çözülme nedeniyle görmek istemediği hatalı güvenlik işlemlerini ve **parataksik çarpıtma**larını saptayıp düzeltmek için kaygı, öfke ya da kuruntularıyla özdeşleşen bir katılımcı gözlemci işlevini üstleniyor.

bireyler arası ruh hekimliği *Bkz.* **bireyler arası psikiyatri.**

bireylere kazandırılacak olası hedefler (*Bkz.* **hedef analizi.**

bireyleşme (individuation) **1.** Bireyin büyüyüp gelişerek belirgin ve bağımsız, bireysel bir kişi durumuna gelmesi. **2. C. G. Jung'a göre**, dengeye ve bütünlüğe yönelik kişilik gelişimi (kendini gerçekleştirme). Jung, bu denge ve bütünleşme sürecinde kişiliğin, hem kişisel hem de ortak bilinçdışının giderek daha büyük bölümlerini içine aldığını; içedönüklük ve dışadönüklük arasındakiler gibi çatışmaları, daha bütünleştirici bir düzlemde çözdüğünü belirtiyor. **3. Fromm'a göre**, koşulları elverişli bir ortamda gelişen çocuğun; aklın ve istencin yönettiği bir kişi durumuna gelmesi ve anne babasına bağlılığının azalması, özgürleşmesi; ***bağımsızlaşma.*** Anne babasına bağlı iken büyük bir güven duygusu içinde olan çocuk, bireyleştiğinde bu güven duygusunu yitiriyor ve kaygı (anxiety) denen acı verici duyguyu yaşamaya başlıyor. *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı. **4. Mahler'in gelişim kuramına göre**, çocuğun, annesine daha az bağımlı olduğu, isteklerini kendi başına gidermeye ve kendini korumaya başladığı 1,5-3 yaşlar arası, bireyleşme dönemidir. **5.** Kişinin toplumsal bağlardan, grup bağlılığından uzaklaşıp bireylik yönünde ilerlemesi.

bireylik (individuality) **1.** Bir bireyi ötekilerden ayıran özelliklerin tümü**. 2.** Bir kişiyi başkalarından ayıran, onu o yapan özellikler. Bireylik, kişilikle anlamdaş değildir; her canlı için kullanılıyor. Kişilik, belli olumlu bir ölçüye göre değerlendirilirken, bireylikte böyle bir ölçü yoktur.

bireylik psikolojisi *Bkz.* **Allport'un bireylik psikolojisi.**

birey merkezli yaklaşım *Bkz.* **birey odaklı yaklaşım.**

birey odaklı yaklaşım (individual based approach) **Carl Ramson Rogers'ın geliştirdiği kişilik kuramı;** ***birey merkezli yaklaşım.*** Rogers, değişik bir ruhsal tedavi yaklaşımı geliştirmiş ve bu yaklaşım çerçevesinde de kişilik kuramını oluşturmuştur. Ruhsal tedavi süreciyle hedeflediği değişimin sorumluluğunu **danışman**a değil; **danışan**a vermiştir. Çünkü o, insanın kendi düşünce ve davranışlarını olumlu yönde değiştirebileceğine; kendi yaşamına yalnızca kendisinin yön verebileceğine inanıyor. Kendisine ün kazandıran tedavi yaklaşımını bu nedenle **danışan odaklı terapi** olarak adlandırmıştır. Ancak, onun düşünceleri anne babalık, eğitim, dünya barışı, ırklar arası ilişkiler gibi klinik konusu olmayan alanları da içerdiği için bu ad yerine kişilik

kuramının, onları da kapsayan "birey odaklı yaklaşım" olarak adlandırılması yeğlenmiştir. Rogers, çocukluk yaşantılarının yetişkin kişiliğini oluşturmadaki önemli rolünü kabul etmekle birlikte, özellikle şu andaki gereksinimlerimiz ve gerçekleştirmek istediğimiz amaçlara ilişkin çabalarımız üzerinde durmuştur. Bireyin gidermeye ya da azaltmaya çalıştığı gerilim ve gereksinimlerin, geçmiştekiler değil; şu andakiler olduğunu belirtmiştir. Rogers'a göre **insanı güdüleyen tek olumlu güç,** doğuştan getirdiği ve organizmanın kendi kapasitesi yönünde gelişimini, zenginleşmesini ve üretmesini sağlayan etkin süreç, **gerçekleştirme eğilimi**dir. Kişi, yalnızca belli koşullar sağlandığında, temelde olumlu olarak kendini yönetme, düzenleme ve denetleme gizilgücünü ortaya koyuyor. İnsanın yıkıcı ve acımasız davranmaya yönelik kapasitesi bulunmakla birlikte, bunları içsel güçlerden çok dışsal güçler yönlendiriyor ve tüm ruhsal sorunlar, gerçekleştirme eğiliminin engellenmesinden kaynaklanıyor. Her insan, özellikle anne babaları gibi yaşamalarında önemli bir yeri olan kişilerden **olumlu saygı, kabul görme** ve onlarla sıcak bir ilişki kurma gereksinimi duyuyor. Olumlu saygı gereksinimi, yaşam boyu sürüyor. Kişi, başkaları ile ilişkilerinden bağımsızlaşarak öğrenilmiş ikincil bir özsaygı gereksinimi de duyabiliyor. Ancak bu özsaygı yolundaki çabalar, kendini gerçekleştirmenin önündeki en büyük engeldir. Rogers'a göre her birimiz, başkalarınca tam olarak anlaşılamayan özel ve her an değişen **içsel deneyimler**imizin odağında yaşıyoruz. O nedenle insan, yalnızca kendi sahip olduğu algılama ve duygular noktasından incelendiğinde anlaşılabiliyor. Çünkü o, gerçek dünyayı değil; yalnızca algıladığı dünyayı biliyor. Çevresindeki uyarıcıları nasıl algılıyorsa onlara öyle tepki gösteriyor. Onun gerçeğini bu deneyimleri oluşturuyor. Bu anlamda görüngüsel (fenomenal) alan, kişinin farkında olduğu, kendine özgü çevresi olduğundan, onun davranışları, kendi görüngüsel alanınca belirleniyor. Kalabalık bir caddede ilerleyen bir kişi, karşı karşıya olduğu uyarıcıların tümüne dikkat edemediği için, onların birçoğunu göz ardı ediyor. Çocuk sahibi olmayı istememiş bir anne, çocuklarına karşı öfkenin ya da çarpıttığı kızgınlığının farkında olmadan, onlara karşı aşırı ilgili bir tutum sergileyebiliyor. Anne, yadsısa da, hiçbir zaman bilincinde olmasa da o öfke ve kızgınlık, onun deneyimlerinin bir parçası olmayı ve bilinçli davranışlarını etkilemeyi sürdürüyor. İnsan, kendi hakkındaki düşünceleriyle uyuşmayan deneyimlerini yeniden biçimlendirip var olan benlik kavramının içinde

özümsenebilir duruma getiriyor. Örneğin, düşük akademik benlik kavramına sahip olan bir öğrenci, öğretmeninden, ödevine ilişkin olumlu bir geribildirim aldığında, bunu öğretmenin ödevini iyi okumadığı biçiminde yorumluyor. Deneyimlerinin bir bölümünü de kendisine ilişkin düşünceleriyle tutarlı bulduğu ve onları pekiştirdiği için doğru algılıyor. Örneğin, kendini çekici bulan bir öğrenci, bir arkadaşının kendisine bu yönde bir iltifat ettiğinde, arkadaşının söylediklerini net bir biçimde duyuyor, doğru olarak simgeleştirip benlik kavramına yerleştiriyor. Rogers'a göre insan, neyin gerçekleştirme eğilimine yönelik olduğunu, neyin olmadığını öğrenmeye gereksinimi yoktur. Organizmamıza değer verme süreci, deneyimlerimize, gerçekleştirme eğilimimizi doyurma yeteneklerimiz açısından bir değer biçme sürecidir. Deneyimleri değerlendirme süreci, daha çok organizmaya dönük bir süreçtir. Onun için deneyimin bilinçdışı yönleri, bilinçli düşünce ve planlarımıza paha biçilmez bir katkı sağlıyor. İşte bizim için neyin iyi, neyin kötü olduğunu bildiğimiz yer, kişiliğimizin bu en derin noktasıdır. Bu nedenle organizmamızla ilgili değerlerimizi en iyi, anne babamız ya da psikoterapistler değil; kendimiz saptayabiliyor; kendi gizilgüçlerimizi en iyi biçimde gerçekleştirebileceğimizi kendimiz anlayabiliyoruz. Sürekli akış durumunda olan öznel deneyimin uç kısmındaki bir parçayı temsil eden benlik kavramı, tümüyle bilinçlidir. Gerçekleştirme eğilimi ile yönlendirilen bebek, gelişim gösterdikçe deneyim alanını genişletiyor ve kendisini ayrı ve farklı bir varlık olarak algılamaya başlıyor. Deneyimlerinin bir kısmı **ben** ya da **benim** biçiminde farklılaşıp kişiselleştikçe bebek, belirsiz bir benlik kavramı geliştiriyor. Gerçekleştirme eğilimi için gerekli olan yemeğe değer verdiğinde, açlığın değerini düşürmüş oluyor. Aynı biçimde uykuya, temiz havaya, bedensel dokunuşa, sağlığa değer veriyor. Bebek, temel bir benlik yapısı oluşturmaya başladığında kendini gerçekleştirme eğilimleri de gelişmeye başlıyor. Bu durumda kimi gerçekleştirme eğilimleri, benlik kavramının istemlerini doyuruyor. **Gerçekleştirme eğilimi**, bilinçli ve bilinçsiz, fizyolojik ve bilişsel, kişinin bütününü temsil ediyor. **Kendini gerçekleştirme** ise bireyin bilinçli algılayışla kendini geliştirme eğilimidir. **Benlik kavramı,** kişinin varlığının ve deneyimlerinin bilinçli olarak algılanan tüm yönlerini içeriyor. Benlik kavramı, **organizmaya ilişkin benlik**ten farklıdır. Kişi, organizmaya ilişkin benliğinin kimi bölümlerine sahip olduğunun farkında olmayabiliyor. Kişinin organizması

ve kendini algılayışı arasında bir uyum bulunduğu zaman, gerçekleştirme ve kendini gerçekleştirme eğilimleri nerdeyse özdeş olacağı için bir sorun doğmuyor. Ancak kişinin organizmasıyla ilgili deneyimleri, kendine ilişkin algısıyla uyumlu olmadığında, gerçekleştirme ve kendini gerçekleştirme eğilimleri arasında bir tutarsızlık ortaya çıkıyor. Örneğin, organizmaya ilişkin deneyimi eşine yönelik öfke olan bir kişinin benlik kavramı, eşe öfke duymanın doğru olmadığını belirtiyorsa bu kişinin gerçekleştirme ve kendini gerçekleştirme eğilimleri tutarsızlık gösterecek ve kişi, çatışma ve içsel gerilim yaşayacaktır. Rogers'a göre benliğin, benlik kavramı ve ideal benlik olarak iki alt sistemi bulunuyor. Birey, oluşturduğu **benlik kavramı**na uymayan deneyimlerini ya yadsıyor ya da çarpıtılmış biçimde kabul ediyor. İdeal benlik ise kişinin görmek istediği kendisine ilişkin ve daha çok olumlu olan algısıdır. Kişinin benliği ile ideal benliği arasında çok fazla farkın olması, kişiliğin sağlıksızlığını belirtiyor. Çocuğun yaşamındaki önemli kişilerin, benlik kavramını desteklemesi; onun istek ve beklentilerine kulak vermesi gerekiyor. Anne babadan, çocuklarının benlik kavramına ve duygularına karşı **koşulsuz olumlu saygı** göstermeleri; eleştirilerini yalnızca istenmeyen belirli davranışlarla sınırlı tutmaları bekleniyor. Örneğin, kardeşine karşı düşmanca bir tutum sergilediğini ve ona vurmak istediğini gördüğü çocuğuna anne, onun çok öfkelendiğini anladığını; ancak kardeşine vurmasına izin vermeyeceğini; çünkü o zaman kardeşinin canının acıyacağını ve üzüleceğini belirtmelidir. Bu durumda öfkelenen çocuk suçlanmadığı için onun **olumlu benlik saygısı** tehdit edilmemiş oluyor. Böyle bir durumda anne, çocuğuna kötü çocuk olduğunu ve bu nedenle kendisini sevmeyeceğini söylediğinde çocuk, kendi yaşantısından (organizmasına ilişkin değer verme sürecinden) yola çıkarak, küçük kardeşine vurmanın hoş olmayan bir değer olduğunu kabul etmeyebiliyor. Bu durumda çocuk, yaşantısını "Ben bundan hoşlansam da annem hoşlanmıyor." biçiminde doğru olarak simgeleştirebiliyor. Kişinin kendi organizmasına ilişkin değer verme sürecinden daha çok başkalarının görüşlerine dayanan değerler, **değer verme koşulları** diye adlandırılıyor. Birçok anne baba, çocukları kendilerinden beklenenleri yaptıkları zaman onları seviyor; yapmadıklarında ise sevgilerini geri çekiyorlar. Oysa çocuğun sağlıklı kişilik gelişimi için koşulsuz olumlu saygıya gereksinimi vardır. Anne baba çocuklarına sevgiyi yalnızca uygun davranışlar karşılığında verdikleri zaman çocuk, benliğini bir bütün olarak

geliştiremediği için, kendisini yalnızca belirli koşullar altında değerli duyumsuyor. Sonuçta bir bölümünün reddedileceği korkusuyla benliğinin hiçbir yönünü açığa vuramıyor. **Koşullu olumlu saygı** sonucunda çocuklar, kendi gerçek duygu ve isteklerinden vazgeçerek, anne babalarının uygun gördüğü biçimde duyumsamayı ve davranmayı öğreniyorlar. Böylece kendi hatalarını ya da zayıf yanlarını yadsıyor ve kendilerine ilişkin farkındalıklarını azaltmış oluyorlar. Bunlar, ileriki yaşlarında da önem verdikleri kişilerin onayını; dolayısıyla sevgi ve desteğini kazandıracak davranışları ve özellikleri, benlik kavramlarıyla bütünleştirmeyi, sürdürüyorlar. Buna birçok toplumsal kurum ve grup da girmeye başlıyor. Bu kişilerin birçoğu, dışsal standartların, kendilerine ait olduklarına inanmaya başlıyorlar. İnsanlar, sahip oldukları ve ortaya çıktığında, önem verdikleri kişilerin onaylamayacakları, dahası reddedecekleri duygu, düşünce ve isteklerini çarpıtarak bilinçlerinden uzaklaştırma yolunu seçiyorlar. Bunun sonucunda kendi gerçek duygu ve özellikleriyle bağlarını koparıyorlar. İşte Rogers, koşulsuz olumlu saygıya, başkalarınca kabul edilmeyeceğini bildiğimiz halde kendi hatalarımızı ya da zayıflıklarımızı kabul edebilmemiz için gereksinim duyduğumuzu belirtiyor. Koşulsuz olumlu saygı gören çocuk, ne yaparsa yapsın, kabul göreceğini ve sevileceğini bildiği için olumsuz ya da eksik yönlerini yadsıma gereğini duymuyor. O nedenle anne babalar, çocuklarının duygu, düşünce ve davranışlarını onaylamasalar da onları her zaman seveceklerini ve kabul edeceklerini çocuklarına duyumsatmalıdırlar. Benlik kavramımızla çelişen organizmamıza ilişkin deneyimlerimiz, bizde **kaygı** yarattığında ya yadsıma ya da çarpıtma yolunu seçiyoruz. Örneğin, küçük kız, bir kez daha öfkelenip kardeşine vurmak istediğinde, bir sorun yaşıyor. Gerçek (organizmasına ilişkin) deneyimi, kardeşine vurmanın keyif verici olduğu biçimindeyken, benlik kavramını ve olumlu saygısını koruyabilmek için, ona vurmanın hoş olmadığına inanması gerekiyor. Bu tehdit edici tutarsızlığa karşı kendisini savunmak için kardeşine karşı sevgiden başka bir şey duyumsamadığını düşünmeye ve onu incitmemeyi düşlemeye başlayabiliyor. Kendimizin sevimli bir insan olduğumuza inanırken bu algımızla çelişen bir deneyim yaşayabiliyoruz. Örneğin, bir gün bir tanıdığın, bizim sevimsiz biri olduğumuzu söylediğini duyuyoruz. Eğer bu deneyim bize çok tehdit edici gelmiyorsa bilinç düzeyinde kalıyor. Benlik kavramımızı önemli ölçüde tehdit ediyorsa yoğun bir kaygı yaşıyoruz ve onunla baş etmemiz

güçleşiyor. O zaman bu deneyimi bilinçaltında tutmaya çalışıyoruz. Bu süreci Rogers **bilinçaltı algı** olarak adlandırmıştır. Bu durumda, yaşadığımız kaygıyla baş etmek için savunma mekanizmalarına; en çok da çarpıtma mekanizmasına başvuruyoruz. Örneğin, bizi sevimsiz bulan kişinin bunu bir anlık öfkeyle söylediğini düşünerek, benlik kavramımızla uyumlu duruma getirip kaygıya yol açmasını önlemeye çalışıyoruz. Kullandığımız ikinci bir mekanizma da **yadsıma**dır. Bunu kullandığımızda ise söz konusu kaygıyla baş edebilmek için, arkadaşımızın bunları söylerken şaka yaptığını ya da başka birini kastettiğini düşünerek kaygı yaratan deneyimi yadsıyoruz. Kişide kaygıya yol açan deneyimlerin her zaman olumsuz olması gerekmiyor. Önemli olan, bu deneyimin kişinin benlik kavramıyla çelişmesidir. Örneğin, kötü bir öğrenci olduğunu düşünen bir genç, aldığı iyi notu şansa ya da hocasının dikkatsizliğine bağlıyor. Benlik kavramımıza uymayan duygu, düşünce, istek ya da davranış gibi kişisel deneyimlerimiz de kaygı yaşamamıza yol açıyor. Bir arkadaşımızı kandırabiliyor, birinin kalbini kırıyor, çıkarımız için yalan söyleyebiliyoruz. Bu durumlarda da o iki mekanizmadan biriyle kaygımızı azaltmaya çalışıyoruz. Ne ki bu mekanizmalar kaygımızı azaltıyor; ama bizim dolu dolu yaşamamızı da engelliyor. Benlik kavramı ile gerçeklik arasındaki fark çoğalınca savunma süreçleri yetersiz kalıyor ve biz, **düzensizlik** durumunu yaşıyoruz; davranışlarımız tuhaflaşıyor. Rogers'a göre sağlıklı bir **kişilik gelişimi**ni sağlayan, koşulsuz olumlu saygının doğumdan başlatılması; çocuğa deneyimlerini kendince değerlendirme fırsatı verilmesi; çocuğun, kendi organizmasına ilişkin değer verme sürecine göre seçimlerini yapabilmesi gerekiyor. Ancak, anne babanın da saygı hakkı vardır ve çocuklar da bu hakkı ihlal etmemelidirler. Tüm kararları anne babanın verdiği, sayısız kural koyduğu otoriter ailelerde çocuk, güç elde etmek için somurtmak, yalvarmak, anne babayı karşı karşıya getirmek gibi sinsi stratejilere başvuruyor. Oysa birey odaklı ailede, yargılayıcı olmayan duygular paylaşılıyor. Örneğin, anne, “Ev dağınık olduğunda kendimi kötü hissediyorum ve bunu çözmek için senden (sizden) yardım istiyorum.” diyerek hem kendi gereksinimlerini anlatmış hem de bunu çocuklarını yargılamadan, suçlamadan yapmış oluyor. Bu anlatımla anne, dağınıklığı çocukların kabahati olarak göstermiyor; kendi sorunu olduğunu dile getiriyor. Bu durumda çocuklar, evin temizlik ve düzeni için işbirliğine hazır oluyorlar. Birey odaklı aileyi yaratmak zordur; ama

doğrusu çaba göstermeye değer. Çünkü böyle bir aile, çocuklarının en az hastalıklı değer koşullarıyla gelişmelerine ve kendi yollarında kendilerini gerçekleştirmeye doğru özgürce ilerlemelerine fırsat veriyor. **Sağlıklı kişilik gelişimi** için bireyin başkalarıyla olumlu ya da olumsuz ilişkide bulunması, en temel gerekliliktir. Çocuk, anne babasının, bakıcısının kendisi için **ilgi ve kabul (saygı)** gösterdiğini duyumsadıkça olumlu saygıya değer vermeye; başkalarınca sevilme, kabul edilme ve beğenilme yönünde bir gereksinim geliştirmeye başlıyor. Rogers'ın **olumlu saygı** dediği, bu gereksinimdir. Çocuk, özellikle yaşamında önemli bir yere sahip olan kişilerin kendisine değer verdiğini algıladığında, olumlu saygı gereksinimini bir ölçüde doyurmuş oluyor. Olumlu saygı, kişinin kendisini değerli bir varlık olarak görmesi demek olan özsaygının ön koşuludur. Özsaygı, oluştuktan sonra sevilme gereksiniminden bağımsızlaşmaya başlıyor ve kişi, kendi yaşamında kendisi için önemli bir varlık haline geliyor. Hemen herkes, anne babasından, kendisini yetiştirenlerden sevgi ve sevecenlik görüyor; ancak birçok anne baba, sevgi ve sevecenliğini, isteklerini yerine getirmek koşuluyla gösteriyor. O zaman çocuk, yalnızca kendisinden beklenenleri yaptığı sürece sevilmeye değer olduğunu düşünmeye başlıyor. Sonuçta çocuğun benliği bir bütün olarak gelişmiyor. Reddedileceği korkusuyla çocuk, benliğinin tüm yönlerini açığa vuramıyor ve aksak bir kişilik ortaya çıkıyor. **Koşulsuz sevgi ve ilgi gören çocuk,** değer koşulları geliştirmiyor; benliğinin hiçbir parçasını baskı altına almıyor ve kendini gerçekleştirmeyi başararak **ruhsal sağlığın en üst düzeyi**ne çıkıyor. Rogers, **ruh sağlıklı insan**ı "gizilgücünü tam kullanan kişi" olarak tanımlamış ve **kendini tam olarak ortaya koyan kişinin özellikleri**ni de şöyle belirtmiştir: Gizilgücünü tam olarak kullanan kişinin belirleyici özelliği, **değer koşullarına sahip olmama**sıdır. Bu kişiyi, büyük ölçüde kendi organizmasına ilişkin değer verme süreci yönlendiriyor ve bu kişi kendini bütünüyle kabul ediyor (koşulsuz olumlu özsaygı geliştirmiş bulunuyor). Çünkü onun öbür insanların içselleştirilmiş standartlarını karşılamaya gereksinimi yoktur. O, tutarsızlık yaşamadığı için savunma gereksinimi duymuyor. Kalıp davranışlar sergileme yerine yaşamın her anını değerlendirmeye çalışıyor. Başkalarının –meli –malıları yerine kendi organizmasının değer verme süreçlerine kulak veriyor. İşe yaramayan seçimlerini gözden geçirip onları değiştirme isteği gösteriyor. Çünkü hatalarını açık ve doğru olarak algılıyor. Gerçekleştirme ve kendini gerçekleştirme eğilimleri,

gizilgüçlerinin ortaya çıkarılması için uyum içinde işliyor. İkinci bir özelliği, kendisi ve içinden geldiği gibi davranma eğilimidir. Ressam El Greco, yazar Ernest Hemingway ve ünlü fizikçi Albert Einstein bunun örnekleridir. Bu kişiler, kendi, içsel deneyimlerine güvenmiş ve tam olarak kendileri olmak için zor olan yolu seçmişlerdir. İyi ressam gibi, iyi yazar gibi, iyi fizikçi gibi değil; kendileri gibi davranmışlardır. Her insan, **kendi içsel değerleri**ne göre yaşama ve kendini benzersiz ve doyurucu yollarla anlatma gizilgücüne sahiptir. Gizilgüçlerini tam olarak kullanan bireyler, uyumlu olmakla birlikte toplumca belirlenmiş rollere uymak konusunda öbür insanlardan daha az isteklilik gösteriyorlar. Çevresindekiler onaylamayacak diye istediklerini yapmaktan vazgeçmiyorlar. Meslek seçimini, yaşam biçimlerini kendi istek, ilgi, gereksinim ve değerlerine göre yapıyorlar. Gizilgücünü tam kullanan kişi, kendini beğenilmeye, hoşlanılmaya değer buluyor. Olumlu saygı gereksinimini insanlarla başarılı ilişkiler kurarak karşılıyor. Böylece başkalarına da koşulsuz olumlu saygı gösteriyor. Bu kişi her dakika özgürce, yaratıcı bir biçimde ve tam olarak yaşıyor. Olumlu duyguları gibi olumsuz duygularını da yoğun yaşayarak daha zengin ve daha doyurucu deneyimler kazanıyor. Mutluluğu, zamanla değişen bir yolculuk gibi görüyor. İyi bir yaşam, bir süreç, bir yöndür; bir durum, bir hedef değil. Buna göre gizilgücünü tam kullanan birey, kendini gerçekleştirmekte olan kişidir. Benliğinin gelişimi de bir ilerleme ve süreklilik gösterir. Rogers'ın kuramı da Adler'inki gibi basit düşünceleri, özgür istenç vurgusu ve aşırı iyimser yaklaşımı nedeniyle eleştirilmiştir. Bununla birlikte bu kuram, çağdaş psikolojiye önemli katkı sağlamıştır. **Sağlıklı gizilgüçlere vurgu**su ile psikanaliz ve davranışçılık karşısında üçüncü güç olarak nitelendirilmiştir. Rogers kuramının öbür güçlü yanları da **iç tutarlılığı ile, işe vuruk olarak tanımlanan kavramları**yla oldukça yalın ve açık bir anlatıma sahip olmasıdır. Bir başka olumlu yanı ise çocuğ**un sağlıklı bir kişilik geliştirmesi** için **anne baban**ın neler yapmaları gerektiği konusunda, psikanalize ve davranışçılığa seçenek oluşturacak öneriler sunmasıdır. Ancak, Rogers'ın görüşünün sınırlı durumlar için geçerli olduğu; önemli ruhsal sorunlara yararı olmayacağı yönünde bir eleştiri de vardır. Bu yaklaşım, insan doğasına seçenek bir bakış açısı getirmiş olsa da yaygın olan davranışçı ve psikanalitik yaklaşımların yerine geçmeyi başaramamıştır. *Bkz.* **benlik kuramı; büyüme ilkesi; danışan odaklı terapi; ROGERS, Carl Ramson.**

bireysel ayrılıklar *Bkz.* **bireysel farklılıklar.**

bireysel ayrılıklar psikolojisi *Bkz.* **farklar psikolojisi.**

bireysel bilinçdışı *Bkz.* **analitik psikoloji.**

bireysel eğitim (individual education) Bireyin kendine özgü anlama, kavrama, öğrenme gücü göz önünde tutularak uygulanan ve bu yolla bireylerin tümünün başarılı olmasını sağlayan eğitim anlayışı; ***bireysel pedagoji.*** *Bkz.* çağdaş eğitim; geliştirici eğitim; eleyici eğitim; geleneksel eğitim; kitlesel eğitim.

bireysel farklılıklar (individual diffrences) Bireyler arasında görülen birbirine benzemeyen özellikler; ***ferdi farklar.*** Öğrenme ve öğretme etkinliklerinde bireysel farklılıklar, sürekli olarak göz önünde tutulması gerekiyor. *Bkz.* **eğitim.**

bireysellik (individuality) Bir bireyi ötekilerden ayıran özelliklerin tümü; ***bireylik, kişilik.***

bireysel öğretim *Bkz.* eğitim.

bireysel pedagoji *Bkz.* **bireysel eğitim.**

bireysel psikoloji (individual psychology) A. Adler'in, bireyin kendi hedeflerini belirleme, kendi yaşam biçimini yaratma yönünde bilinçli bir çaba yürüttüğü görüşüne dayanan psikoloji kuramı; ***individual psikoloji; bireysel ruhbilim***. S. Freud'un insanın, bilinçdışında etkinlik gösteren bilinçdışı dürtülerin (içgüdülerin) egemenliğinde olduğu görüşüne karşılık Adler, insanın bilinçli yönelim ve çabasını öne çıkarmıştır; birey odaklı olmaktan çok, toplum odaklı bir yaklaşımı benimsemiştir. Adler'e göre insan, doğuştan gelen ve kendini başkalarıyla birlikte olmaya, işbirliği yapmaya, herkesin yararına çalışmaya yönelten temel bir dürtüye sahiptir. Adler, Freud'dan ayrıldıktan sonra, insan kişiliğini Freud ve Jung gibi geçmişin değil, geleceğe yönelik amaçların biçimlendirdiğini savunmaya yöneldi. Ona göre, her insanın kendi seçtiği ve erişmek için çabaladığı hedefleri, onun bugünkü davranışlarını etkiliyor ve kendine özgü ruhsal süreçleri oluşturuyor. Kişinin, uğruna savaş verdiği amacın gerçek olması gerekmiyor. Amaçlar öznel; dahası düşsel bile olabiliyor. Ancak, insan, nevrozlu değil de sağlıklı ise gerektiğinde, ardına düştüğü amaçların etkisinden kurtulabiliyor. Bu ayrı yanlarına karşın, bir tıp doktoru ve psikiyatrist olan Adler de kuramını oluştururken Freud'un etkisiyle, nevrozun açıklanmasından yola çıkmıştır. Adler, ta 1908'de daha

Freud’un ateşli bir öğrencisi iken, insanın yönlendirilmesinde saldırganlık güdüsünün cinsellik kadar önemli olduğunu ileri sürmüş; 1910’da da saldırganlık güdüsünün yerine güçlü olma isteği kavramını kullanmıştı. Adler, görüşlerinin bu aşamasında erkekliği güçlülük; kadınlığı da güçsüzlük ile eş tutmuş ve “erkeklik iddiasının, kendini küçük, zayıf, yetersiz duyumsayan erkek ya da kadının başvurduğu bir çare, bir ödünleme yolu olduğunu ileri sürmüştü. Daha sonra ise insanı güdüleyen temel amacın, güçlü olma isteği değil; üstün olma çabası olduğunu savundu. Adler’in 1907’de yayımlanan *Organ Yetersizlikleri Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabında öne çıkardığı görüşe göre insanlar, bedensel yetersizlikleri yüzünden ortaya çıkan eksiklik duygularını, ruhsal olarak giderme yolunu seçiyorlar. Bu yoldaki başarısızlık ise, nevrozla sonuçlanıyor ve bir dizi işlevsel bozukluk ortaya çıkıyor. Adler, pratisyen hekimliği sırasında hastaları üzerinde yaptığı gözlemlere dayanarak insanların, kalıtım ya da gelişim bozukluklarının yarattığı organ yetersizliğini gidermek için giriştikleri büyük çabalardan bu sonuca varmıştı. Buna en belirgin örnek olarak da çocukken kekeleyen Demosthenes’in sürekli ve yoğun bir çabayla ünlü bir konuşmacı olduğunu göstermişti. Adler daha sonra, organ yetersizliği kavramına ruhsal, toplumsal her türlü yetersizlik duygusunu da kattı. Kadınların kendilerini erkeklere göre eksik gördükleri varsayımından yola çıkarak, görüşlerinin bu aşamasında güçsüzlüğü, kadınlıkla özdeşleştirdi. Daha sonra ise, yetersizlik duygusu kavramını daha da geliştirerek bu duyguyla üstün olma isteği arasındaki bağlantıyı bir kuramsal çerçeve içinde ortaya koydu. Adler’e göre insan, zayıf, eksik, bakıma gereksinim duyan yetersiz bir canlı olarak doğuyor. Bedensel, zihinsel, duygusal ve toplumsal gelişim, bireyin bu yetersizliklerini giderme, üstün olma çabalarının bütünü demektir. Karşılaştığı sorunları çözme, engelleri aşma, güven içinde yaşama çabaları, bireyin doğuştan getirdiği temel isteğin; üstün olma isteğinin belirtileridir. Her insanın doğuştan ölüme kadar duyumsadığı yetersizlikleri giderme savaşımı; eksiklik, aksaklık ve yetersizliklerinden sıyrılıp üstünlük elde etmeyi amaçlaması, üstün olma, kendini tamamlama ve yetkin olma isteğinden başka bir şey değildir. Yetersizlik Duygusu ve Üstün Olma Çabaları: Bu çabalar, Adler’e göre, yaşamın gereği ve her insanda var olan doğal eğilimlerdir. Yaşamın amacı, Freud’un savunduğu gibi haz elde etme değil, yetkinliğe erişmektir. Bu yaklaşım, Adler’in bireysel psikolojisinin, insana daha saygılı olduğunun

savunulmasına yol açmıştır. Adler’e dünya çapında ün kazandıran, 1912 yılında yayımlanan *Nevrozlu Kişilik Üzerine* adlı kitabında ortaya attığı “yetersizlik duygusu” ve “üstün olma isteği” kavramlarıdır. Ancak, onun bireysel psikoloji diye adlandırılmış olan kişilik kuramı asıl, son yıllarındaki yayınlarında ayrıntılarıyla ele aldığı yaşam biçimi ve yaratıcı benlik kavramları ile bir bütünselliğe kavuştu. Yaşam biçimi, her insanda doğuşta var olan yetersizlik duygusu ve üstün olma isteğini kendine özgü yollarla giderme çabası sonucunda beliriyor. Örneğin, bir fabrikatör için üstün olma isteği, çok para kazanıp zengin olma yoluyla yetersizliklerini gidermekle özdeşleşiyor. Buna bağlı olarak o, tüm yaşamını para kazanma çarelerini hesaplayarak biçimlendiriyor. Onun için örneğin, amacı çiçek yetiştirmek olan bir bahçıvanla bir fabrikatörün yaşamları birbirinden farklıdır. İkisi de bilerek ya da bilmeden attıkları her adımla, kendi amaçlarını yansıtıyorlar. Bunların kurdukları ilişkiler, dostlukları, eğlence biçimleri; kısacası her türlü tutum ve davranışları, kendilerine özgüdür. Yaşamda herkes, kendi amacı ile ilgili şeyleri görüyor ve onlara yöneliyor. Adler’e göre yaşam biçimi, dört beş yaşına dek belirleniyor; ondan sonra yaşanılan her şey, o kalıplara göre benimseniyor. İleri yaşlarda yaşananlar, çocuklukta edinilmiş olan temel yönelişin görüntüleridir. Adler’in bu görüşü üzerinde Freud’un etkisi açıktır. Adler’e göre yaratıcı benlik (creative ego) ise şu anlamı içeriyor: İnsan, kendi kişiliğini, kalıtım özellikleriyle yaşamını yoğurarak kendisi oluşturuyor. Her insan, doğuştan getirdiği kendine özgü belirli beceri, yetenek ya da yeteneksizlikler ile çevrenin ona sunduğu çeşitli uyarıları kendince yorumluyor ve benimsiyor. İnsanın gözle görülmeyen ve elle tutulmayan yaratıcı benliği, öznel ve dinamiktir. Bu benlik, insana kendine özgü bir kişilik ve yaşam biçimi edinme, kendi yaşamına bir anlam verme olanağını sağlıyor. (Adler’in yaratıcı benlik kavramı, Freud’un benlik kavramına benziyor.). Freud’un cinsel içgüdüleri öne çıkardığı için uğradığı sert eleştirilere Adler de insanı güden temel gücün üstünlük isteği olduğunu; bireyin zayıflıklarını gidermek amacıyla erkeklik savıyla ortaya çıktığını öne sürmesi nedeniyle uğradı. Adler’in de Freud gibi insanı içgüdüleriyle davranan bencil bir yaratık olarak gördüğü; insanın toplumsal yanını küçümsediği ileri sürüldü. Adler daha sonra l930’larda ortaya attığı toplumsal ilgi kavramı ile bir tür, bu eleştirilere karşılık vermiş oldu. Adler’e göre insan, bir toplum içinde doğuyor. Aile, onun ilk toplumudur. Bebeğin, gelecekteki toplumsal ilişkilerinin öncüsü, annesiyle kurduğu

iletişim ve etkileşimdir. İnsanın, annesi ve daha başkalarıyla kurduğu ilişkiler, onun yetersizliklerini gidererek, üstün olma isteklerini yönlendirmesini, yaşamını biçimlendirmesini, yaratıcı benliğini geliştirmesini ve kişiliğini yapılandırmasını sağlıyor. İnsan bu yolla, üstün olma çabalarını, kişisel ve bencil edinimlerden sıyırıyor ve toplumsal amaçlara yöneliyor. Birey, başkalarının iyiliği için uğraşarak, kendi kişisel yetersizliklerinin yerine, yetkinliği koyuyor. Adler'e göre toplumsal ilgi, doğuşta her insanda var olduğundan, insan toplumsal bir varlıktır. İnsanın her özelliği gibi toplumsal ilgisinin de zamanla geliştirilmesi gerekiyor. O nedenle çevre, çocuğun toplumsal ilgisini eğitmek, yönlendirmek ve geliştirmek görevindedir. Yanlış eğitim ise, toplumsal ilginin sağlıklı gelişmesini engelliyor ve çeşitli uyumsuz davranışların, nevrotik tepkilerin oluşmasına ortam hazırlıyor. Adler, bu nedenle çocukların eğitimiyle ilgilenmiş, rehberlik ve psikolokik danışmanlık alanlarının gelişmesinde öncülük etmiştir. Bu çabasının sonucu olarak da adını, psikiyatri ve klinik psikolojiden çok, danışma psikolojisinde duyurmuştur. Adler, nevrozu da Freud'un açıkladığı gibi, insanın kendi içindeki çatışma ve çelişkilerden ileri gelen bir bozukluk olarak algıladı; çatışmanın bireyle onun çevresi arasında oluştuğunu açıkladı. Ona göre çevre, kişinin yaratıcı gücüne karşı çıktığı ve seçtiği yolları engellediği zaman çatışma başlıyor ve bunun sonucu olarak da nevrozlu davranış oluşuyor. Onun için, hem bireyin kendi kişiliğini kazanarak kendi yolunu çizmesini sağlamak hem de çevresinin engelleyici tutumunu değiştirmek amaçlanmalıdır. Bu yaklaşım, danışma psikolojisiyle de bağdaşan bir yaklaşımdır. Adler, aile yapısını ve aile içinde kardeşlerin yaş ve sırasını da gözlemlemiş ve incelemiştir. Büyük, ortanca ve küçük kardeşin, tek çocuğun farklı kişilikler göstermesinin nedenlerini açıklamıştır. Adler'in çocukların yaşlarıyla sorunları arasında kurduğu bağı, bu konuda yapılan araştırmalar da doğrulamıştır. Adler de Freud'un etkisiyle, insan yaşamının ilk yıllarını ayrıntılı olarak incelemiş ve erken çocukluk döneminde oluşan yaşam biçimini, doğuştan gelen yetersizliklerle aile eğitiminde şımartma ya da ilgi göstermeme biçiminde ortaya çıkan yanlışların belirlediği sonucuna varmıştır. Psikoterapistin, hastayla eşit düzeydeki görüşmelerle yanlış yaşam biçimine yol açan toplumsal ilgi eksikliğini gidermesi ve insan ilişkilerini geliştirip güçlendirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Davranışı her insanda doğuştan var olan içgüdülerin belirlediğini savunmuş olan Freud'a karşı Adler'in getirdiği en önemli yenilik, insanın toplumsal bir

varlık olduğu görüşüdür. Ona göre insanı içgüdüler yönetmiyor; sorunlara yalnızca doyumsuzluklar yol açmıyor; sorunların önemli bir bölümünü, yaşamın her yönünde belirebilen yetersizlik duyguları oluşturuyor. Adler, insanın bilinçli bir varlık olarak, yetersizliklerini ve amaçlarını değerlendirebileceğini, kendi yaşamına yön verebileceğini öne sürmekle, Freud'un karamsar yaklaşımının karşısına daha umutlu bir yaklaşım koymuştur. Kişiliğin gelişip bütünleşmesinde toplumun önemini vurgulamakla da hem psikanalitik yaklaşıma yeni bir nitelik kazandırmış hem de o günlerde doğmakta olan sosyal psikolojiye katkı sağlamıştır. Adler'in yaklaşımı, Freud'un psikanalitik kuramının basitleştirilmiş bir biçimi olması nedeniyle klinik psikoloji ve psikiyatride fazla ilgi görmemiş; çoğunlukla danışman ve rehber psikologlarca benimsenmiştir. Bununla birlikte Adler'in görüşleri, ölümünden sonra da değerini korumuş; Amerika Psikoloji Derneği, bireysel psikolojinin temel kavramlarını yayınlarıyla yaygınlaştırmayı sürdürmüştür. *Bkz*. abartılmış (aşırı) üstünlük çabası; ADLER, Alfred; Adler kuramı; aşırı dengeleme; benlik psikolojisi; bireysel psikolojik danışma; bireysel tepki; büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; çekirdek karmaşası; dengeleme; eksiklik duygusu; eksiklik karmaşası; erkeksi protesto; güç istemi; hümanist psikoloji; inandırma tedavisi; kılavuz kurgular; kişiliğin tekliği; kurgusal amaçlılık; morfolojik aşağılık; nevrotik kişilik; nevrotik kurgu; organ aşağılığı; ödünleme; toplumsal belirleyiciler; üstünlük arayışı; üstünlük çabaları; üstünlük karmaşası; yaratıcı benlik; yaşam hedefi; yaşam planı; yaşam yalanı; yeniden kurgulayıcı psikoterapi.

bireysel psikolojik danışma *Bkz*. **psikolojik danışma.**

bireysel psikolojiye göre ruh sağlığı *Bkz*. **ruh sağlığı**

bireysel psikoterapi (individual psychotherapy) Terapistin tek bir hastayla yüz yüze etkileşerek tedavi uyguladığı psikoterapi türlerinin ortak adı; ***individüal psikoterapi; bireysel ruh sağaltımı.*** *Bkz*. **grup tedavisi.**

bireysel ruhbilim *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

bireysel ruh sağaltımı *Bkz.* **bireysel psikoterapi.**

bireysel simge (individual symbol) Psikanalize göre derin, evrensel bir simge özelliği taşımayan, kişinin kendi yaşantılarından türetilen ya da anlamı evrensel olmaktan çok bireye özgü olan simge. Bu bağlamda **evrensel simgeler** de bireysel anlam kazanabiliyor.

bireysel tepki (individual response) Çağrışım testlerinde, genel tepkilere uymayan bir sözcükle gösterilen tepki. Kent-Rosanoff listesi kullanıldığında bireysel tepki, çağrışım sıklık çizelgesinde gösterilmeyen bir sözcüğün kullanımıdır.

bireysel zekâ testi (individual intelligence test) Bireyin yetenek düzeyini belirlemek için kendisine yalnız olarak uygulanan test. *Bkz.* **psikolojik testler; zekâ testi.**

biriktirici kişilik *Bkz.* **kişilik; ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Dışkıl D**önem).

birinci dereceden belirtiler (first rank symptoms) **Schneider**'in, şizofreniye özgü birinci dereceden özellikler olarak tanımladığı **düşünce yankısı, düşünce sokma, düşünce çalma, düşünce yayma** gibi tipik işitsel halüsinasyonlar.

birincil (primary) Sırada, önemde ilk yeri alan; ***ilk, ana.***

birincil bastırma (primary repression) **Psikanalize göre**, çocukluk istek ve dürtüleri gibi, hiçbir zaman bilinçli olmayan bilinçdışı malzemelerini bilinçten uzak tutan zihinsel süreç ya da ilk bastırma evresi. *Bkz.* **bastırma.**

birincil beceriler (primary abilities) **L. Thurstone'un etkensel zekâ modeline göre**, zekânın temel bileşenleri olarak belirlenen **sözel anlam, sözel akılcılık, sayısal yetenek, yer ilişkileri, bellek, algısal hız** ve **akıl yürütme** diye adlandırılan **yedi farklı yeti**. *Bkz.* **beceri.**

birincil bedensel-duyusal beyin kabuğu (primary somato sensory cortex) **Beyin kabuğu**nun, duyu bilgilerini dokunma, baskı, titreşim, ağrı, sıcaklık gibi doğrudan doğruya bedensel-duyusal sistemden alan ve **yan loplar**ın ön tarafında bulunan bölümü.

birincil bellek *Bkz.* bellek; **kısa süreli bellek**.

birincil beyin kabuğu (primary cortex) **Beyin kabuğu**nun, bilgileri işitme, görme gibi belli bir duyu organından ilk alan bölümü.

birincil birleştirim *Bkz.* **birincil bütünleşme.**

birincil bölge (primary zone) **Psikanalize göre**, belirli gelişim dönemlerinde libido için en çok doyum sağlayan ve bu nedenle öteki bölgelerin duyarlığını da içeren beden bölgesi. *Bkz.* **cinsel içgüdü; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; erojen bölgeler.**

birincil bütünleşme (primary integration) **Psikanalize göre**, çocuğun kendi bedeninin, çevreden ayrı ve kendine özgü niteliklerinin bir bütünlük olduğu bilincine varması.

birincil cinsel özellikler (primary sex characteristies) Erkek ve kadında farklı olan organlar ile üreme yapıları. Kadında göğüsler, dölyatağı, yumurta, dölyolu; erkekte penis, erbezi, sperm bunlar arasında yer alıyor.

birincil dikkat (primary attention) Öğrenme söz konusu olmadan ve özel bir çaba gerektirmeden kendiliğinden beliren dikkat. *Bkz.* **dikkat.**

birincil dikleşme bozukluğu (primary erectile dysfunction) Erkeğin cinsel ilişki kurmasını sağlamaya yetecek oranda penis dikleşmesini hiç yaşamadığı bir güçsüzlük; ***birincil iktidarsızlık***. *Bkz.* **dikleşme bozukluğu**.

birincil döngüsel tepki (primary circular reaction) **Piaget'ye göre,** bebeğin en ilkel, refleks içermeyen yinelemeli davranışları. Örneğin, yaşamın ilk aylarında bebek, elini bir daha, bir daha ağzına götürmeye çalışıyor. Bu tepkiler, etkili bir amaca yönelik davranışa yol açmasa da **hedef** olan açlığın yatıştırılması ile elini emmeye çalışma **eylem**i arasında **ilkel bir bağlantı** olduğunu gösteriyor. *Bkz.* **döngüsel tepki; duyusal-devimsel evre**; **ikincil döngüsel tepki**, üçüncül döngüsel tepki.

birincil duygular (primary emotions) Evrensel ve biyolojik temeli olduğu düşünülen korku, öfke, üzüntü, sevinç, şaşkınlık ve tiksinti gibi duygular. *Bkz.* **beyin kabuğu; duygu.**

birincil duyusal beyin kabuğu (primary sensory cortex) Beyin kabuğunun, doğrudan doğruya **talamus**tan ya da öbür bölgelerden duyu bilgilerini alan bölgeleri. Beyin kabuğu, duyu modalitesine bağlı olarak görsel, işitsel ve benzeri nitemi alıyor. *Bkz*. **beyin**; **beyin kabuğu**.

birincil dürtü (primary drive) Öğrenilmemiş (doğuştan gelen) ve genellikle fizyolojik temelli, türe özgü dürtüler. *Bkz*. **birincil güdüler; dürtü; ikincil dürtüler**.

birincil düşünce bozukluğu (primary thought disorder) En çok şizofrenide gözlemlenen ve tutarsız, ilgisiz zihinsel işlevlerle bilinene uymayan bir **söz dizimi**; yeni sözcükler uydurma ve laf salatasını içeren özgün bir dil yapısıyla beliren bir düşünce bozukluğu. *Bkz.* **düşünce.**

birincil erojen bölgeler *Bkz.* **erojen bölgeler.**

birincil eşduyum (primary empaty) **Rogers**'ın **birey odaklı danışma**sında **danışman**'ın, **danışan**ın düşüncelerini, duygularını ve yaşantılarını yine danışanın bakış açısından yeniden ortaya koyması. *Bkz*. **eşduyum.**

birincil gereksinimler (primary needs) Karşılanmamaları yaşamayı tehdit eden hava, su, yeme içme, uyku, etkinlik, dinlenme ve cinsellik gibi kalıtım kökenli (öğrenilmemiş) bedensel gereksinimler; ***temel gereksinimler***. Birincil gereksinimler evrenseldir. *Bkz.* **gereksinimler.**

birincil güdülenme (primary motivation) Öğrenilmeyen, doğal olan güdülenme.

birincil güdüler (primary motives) Açlık, susuzluk gibi temel biyolojik gereksinimlerden kaynaklanan ve türe özgü olduğu varsayılan öğrenilmemiş güdüler. *Bkz.* **birincil dürtüler; güdü; heyecan; ikincil güdüler**.

birincil heyecan ((primary emotion) Yeni doğan çocukların belirli uyaranlar karşısında gösterdiği **korku, öfke ve sevinç tepkileri.** *Bkz.* **birincil duygular; heyecan.**

birincil ilişkiler *Bkz.* **evlilik (Çağdaş Evlilik).**

birincil kaygı *Bkz.* **kaygı.**

birincil kendini benzetme (primary identification) **Freud'a göre,** çocuğun anne babasına benzemek için gösterdiği ve üstbenliğin özünü oluşturan çaba. *Bkz.* **kendini benzetme**.

birincil mazohizm *Bkz.* **birincil özezerlik; özezerlik.**

birincil narsizm *Bkz.* **birincil özseverlik; özseverlik.**

birincil nesne (primary object) **Psikanalize göre**, bebeğin ilişki kurduğu ilk nesne. Bu nesne genellikle anne ya da annenin memesidir. *Bkz.* **nesne; nesne** i**lişkileri**; **nesne sevgisi**.

birincil orgazm bozukluğu (primary orgasmic dysfunetion) Kadının, cinsel uyarım koşullarında olağan cinsel orgazmı hiç yaşamaması olarak beliren cinsel yetersizlik. *Bkz.* **orgazm.**

birincil öğrenme *Bkz.* **duyuşsal öğrenme; öğrenme.**

birincil özdeşim (primary identification) Çocuğun annesinin sütüyle beslendiği ve anne memesini kendisinden bir parça gibi gördüğü; başkalarının kendisinden ayrı bütünler olduğunu henüz ayrımsayamadığı **ağızcıl dönem**de annesiyle gerçekleştirdiği özdeşim. Bu özdeşim,

çocuğun dış gerçekliği ayırt etmeye zorlandığı **memeden kesme** süreciyle ortadan kalkmaya başlıyor. *Bkz*. **ikincil özdeşim; özdeşim.**

birincil özezerlik (primary masochism) **Psikanalize göre**, libidonun dış nesnelere yönelmesinden önceki ilk özseverlik döneminde ortaya çıktığı belirtilen ölüm içgüdüsünün ilk ve açık bir biçimde dışavurumu; ***birincil mazohizm***. Ölüm içgüdüsü daha sonra, cinsel doyum için bir koşul olarak acı çekmekten haz alma biçimine dönüşecektir. *Bkz*. özezerlik.

birincil özseverlik (primary narcissism) **Psikanalize göre**, çocuğun libidosunun dış nesneler yerine kendi bedenine yöneldiği ve doyumu kendi bedeninde aradığı ilk özseverlik biçimi; ***birincil narsizm***. Bu dönemde çocuğun, her şeye gücünün yeteceği duygusu ile kusursuzluk duygusuna dayanan bir benlik ülküsü oluşturduğu görülüyor. Bu ülkünün de bir ölçüde, en küçük bir işeretiyle bütün gereksinimlerinin karşılanmasından; bir ölçüde, gelişen becerilerinden; bir ölçüde de çaresizlik, kaygı duygularına yönelik tepki oluşumundan beslendiği düşünülüyor. Çocuklukta normal olan bu özseverlik biçiminin yetişkinlikte de sürmesi durumunda bu, normal, yatişkine özgü sevgiyi engelliyor ve sağlıklı, mutlu birlikteliklerin sürmesini zorlaştırıyor. Örneğin kimi psikozluların bebeklik dönemine gerilediği görülüyor. *Bkz*. **ikincil özseverlik;** özseverlik; **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((3)** Ü**retken D**önem).

birincil pekiştirme (primary reinforcement) Koşullu öğrenme durumunda, önceden bir öğrenme ya da alıştırma olmadan, **deneğin koşulsuz uyaranla koşullu uyaran arasında bağlantı kurması**, bir tepki yeterliği kazanması. Elektrik şoku, **birincil olumsuz pekiştireç**tir. Yiyecek, su gibi, organizmanın gerekli uyarıcıları ise, **birincil olumlu pekiştireç**lerdir. *Bkz*. **pekiştirme.**

birincil sarsıntı *Bkz*. **birincil travma; travma.**

birincil sinyal sistemi *Bkz*. **PAVLOV, İvan Petroviç.**

birincil süreç (primary process) **Psikanalize göre**, ilkelbenliğe özgü ve bilinçli düşünme süreçlerine benzemeyen bilinçsiz ruhsal etkinlik biçimi. Çevrenin (gerçekliğin) ya da mantık yasalarının dışında işleyen bu süreçler, **haz ilkesi**nce yönetiliyor; olay, olgu ve nesnelerin zihinsel simgeleri kullanılarak içgüdüsel gerilim (bilinçdışı istekler) giderilmeye çalışılıyor. Bu süreçte yoğunlaşma, yer değiştirme, zaman-yer etkenlerinin göz ardı edilmesi, karşıtlık ya da benzerliklerin özdeşlik olarak

yorumlanması gibi oluşumlar yaşanıyor. Bu süreçlerin yaygın örnekleri, **rüyalar** ve **histerik belirtiler**in oluşum sürecidir. *Bkz.* **ikincil süreçler; süreç; yapısal kuram (İlkelbenlik).**

birincil travma (primary trauma) **Psikanalize göre**, çocukta, yaşandığı ve sonraki yaşamda nevrozun temeli olduğu düşünülen doğum yaşantısı, anne babanın ölümü, anne baba arasındaki cinsel ilişkiye tanık olma gibi ruhsal sarsıntı yaratan olaylar; ***birincil sarsıntı.*** *Bkz.***travma.**

birincil yaşlanma (primal aging) Hastalık gibi nedenlerden kaynaklanmayıp genetik olarak programlanan ve önlenemeyen doğal yaşlanma süreci. *Bkz.* **yaşlanma**.

birincil zekâ geriliği (primary feeble mindedness) Bireyin yaşamayla açıklanamayan; bu nedenle kalıtımsal olduğu sonucuna varılan **zekâ geriliği.** *Bkz.* **zekâ.**

birincil zihin yetenekleri (primary mentel abylities) **T. G. Thurston**'un faktör analizi (etken çözümlemesi) yoluyla belirlediği sözlü kavrama, dili kullanma yeterliği; sayı, uzay, çağrışımsal bellek, algılama hızı ve yargı yetenekleri.

Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi'nde Eğitimin Durumu *Bkz.* **eğitim; Türklerde eğitim.**

birleşik aile *Bkz.* aile; **evlilik (Geniş aile; Çekirdek aile).**

birleşme *Bkz.* **cinsel ilişki.**

bitişiklik çağrışımı (association by contiguity) İki ya da daha çok uyaran, düşünce ya da kavram arasında yer, zaman birliğinin etkisiyle kurulan ve birbirini çağrıştırmaya yol açan zihinsel ilişki.

bitişiklik ilişkisi (Juktaposition) **Piaget'ye göre**, çocuktaki düşünce gelişiminde, nesnelerin uzayda yan yana oluşlarının neden-sonuç gibi içsel bağlantıların varlığı anlamına geldiğine inanma eğilimi.

bitişiklik ketlemesi (connective inhibbition) İlişkili bir bütün olarak öğrenilen parçaların bütünden bağımsızken anımsanmasında karşılaşılan güçlük. *Bkz.* **ketleme.**

bitkisel yaşam (vegetative life) Beyin sarsıntısı ve hastalıkları sonucu ruhsal süreçlerin tümüyle durması ve yalnızca solunum, dolaşım gibi fizyolojik süreçlerden oluşan yaşam.

biyoenerji (bioenergetics) **1.** İnsan kişiliğini beden ve bedensel enerji süreçleri açısından inceleyen bir yaklaşım. Biyoenerji kuramında bedenle zihnin işlev anlamında özdeş olduğuna inanılıyor. Buna göre, zihinde olan, bedende olanı; bedende olan da zihinde olanı yansıtıyor. Bastırılan duygu ve istekler, süreğen kas gerginliği yaratarak ve yaşam enerjisini azaltarak hem bedeni hem de ruhu etkiliyor. **2.** Bu yaklaşıma uygun, beden odaklı bir tedavi biçimi. Bu tedavide bedensel alıştırma, soluk alıp verme teknikleri, sözel psikoterapi ve duyguları özgür bıraktıran öbür yöntemlerle duyguların gerçek boyutlarıyla yaşanmasına çalışılıyor.

biyogenetik yapısalcılık (biogenetic structuralism) **Laughlin** ve **d'Aquili**'nin geliştirdikleri ve antropoloji, psikoloji ve nörolojiyi de içeren disiplinler arası bir yaklaşım. Buna göre, insan diline aracılık eden yapılar, zaman ve yer konusundaki biliş, duygular, kimi ruhsal bozukluklar da içinde olmak üzere bilinçliliğin evrensel yapıları, insanın sinir sisteminin kalıtsal olarak örgütlenmesinin sonucudur. Bu yaklaşım, gelişim, görüngübilim, doğumöncesi ve sonrası kültürlenme, bireyüstü yaşantı sorunları ve insanla ilgili başka birçok konuları da kapsayacak biçimde genişletilmiştir. *Bkz.* **yapısalcılık.**

biyoloji (biology) Hayvanbilim ve bitkibilimi de içine alan; canlıların doğma, büyüme, gelişme, üreme gibi yaşam dönemlerini konu edinen bilim dalı; ***dirimbilim, yaşambilim***.

biyolojik (biological) Biyoloji ile ilgili; biyolojiye değgin. *Bkz.* **biyolojik belirlenimcilik; biyolojik bilgi; biyolojik bozulmalar; biyolojik evrim; biyolojik evrenseller; biyolojik psikiyatri; biyolojik psikoloji; biyolojik ritm; biyolojik saat; biyolojik tedavi.**

biyolojik belirlenimcilik (biological determinism) Bireysel ayrılıkların biyolojik olması nedeniyle değiştirilemezliği inancı; ***biyolojik determinizm, yaşambilimsel gerekircilik***. Buna göre, toplumsal roller de içinde olmak üzere, erkeğin kadın karşısındaki; kimi ırkların ve sınıfların, ötekiler karşısındaki üstünlüğü, ekonomik farklar, zekâ ve cinsellik farkları ve benzerlerini genler belirliyor. Konuyu çok basite indirgemesi ve büyük ölçüde ideolojik olması nedeniyle bu yaklaşıma karşı çıkılıyor.

biyolojik bilgi *Bkz.* **bilgi yapıları.**

biyolojik bozulmalar *Bkz.* **LOMBROSO, Cesare.**

biyolojik determinizm *Bkz.* **biyolojik belirlenimcilik.**

biyolojik evrenseller (biologicaluniversals) Bir türün bütün bireylerinde ortak olan biyolojik öğeler. Örneğin insanda, yeni doğan çocuğun erişkinlere bağımlılığı, vücut yapısı, cinselliğin yıl boyunca sürmesi, beyin yapısının karmaşıklığı, bunlardandır. *Bkz.* **psikolojik evrenseller; toplumsal evrenseller.**

biyolojik evrim (biological evolution) Bir popülasyonun ya da organizma grubunun genetik ya da fiziksel özelliklerinin zamanla değişimi. *Bkz.* **evrim.**

biyolojik psikiyatri (biological psychology) Ruhsal hastalıkların fiziksel, kimyasal nörolojik nedenleri üzerinde durarak buna uygun tedavi yaklaşımları geliştirmeye çalışan bir ruh hekimliği dalı; ***biyolojik ruh hekimliği***.

biyolojik psikoloji (biological psychology) Psikolojinin davranışsal ve zihinsel süreçlere tepki olarak ortaya çıkan bedensel ve kimyasal değişimleri inceleyen psikoloji dalı; ***yaşambilimsel ruhbilim.***

biyolojik ritm (biological rhythm) Düzenli aralıklarla ortaya çıkan **günlük, gün içi** ve gün ötesi ritmler gibi döngüsel bir davranış yapısı. *Bkz.* **biyolojik saat.**

biyolojik ruh hekimliği *Bkz.* **biyolojik psikiyatri.**

biyolojik saat (biological clock) Büyüme, uyku-uyanıklık döngüsü, aybaşı döngüsü gibi biyolojik ritmleri ve döngüleri düzenleyen iç biyolojik zamanlama mekanizması; ***temel biyolojik ritimler.*** *Bkz.* **serotonin.**

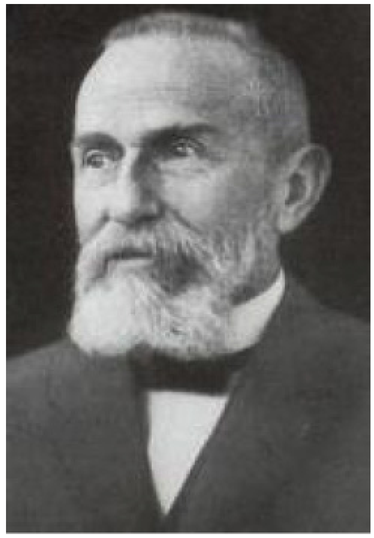
biyolojik tedavi (biological therapy) Hastalıkla savaşım için doğrudan ya da dolaylı olarak vücudun kendi bağışıklık sistemini kullanmayı amaçlayan bir tedavi türü; ***biyoterapi, bağışıklık tedavisi.***

biyopsikososyal model (biopsychosocial model) Sağlığın korunmasını ya da hastalıkların ortaya çıkmasını açıklamak için biyolojik, psikolojik ve sosyal etkenleri birlikte değerlendiren çok düzlemli bir sağlık modeli; ***yaşamsal, toplumsal–ruhsal model.***

biyoteknolojik kuram (theory of biotechnology) **Sönmez**'in biyoteknolojik gelişme sonucunda uygulanabileceğini savunduğu bir öğrenme kuramı. *Bkz.* **eğitimin biyoteknolojik temelleri; gelecekteki olası eğitim sistemleri.**

BLEULER, Eugen (1857-1939) Şizofreni ile ilgili çalışmalarıyla tanınan İsviçreli psikiyatrist. Zollikon'da doğdu; aynı yerde öldü. Öğrenim

gördüğü Zürih Üniversitesi’nde psikiyatri profesörü olarak çalıştı. Freud’la birlikte *Psikoanalitik ve Psikopatolojik Araştırmalar* Yıllığı’nı yönetti. Psikiyatristlerin akıl hastalığı başlangıcını (dementia praecox’u) başlı başına bir bozukluk olarak ele aldıkları o dönemde Bleuler, bunun ruh hastalığı başlangıcının ortak belirtileri olan bozuklukların sonucu olduğunu ileri sürdü. Ona göre gerçek ile bağlantının kopukluğu, bu belirtilerden biriydi. Bleuler, akılsal hastalıkların tümünü şizofreni başlığı altında topladı. Şizofreni kavramını 1908’de Burghölzli kliniğindeki 647 hasta üzerinde yaptığı araştırma sonucunda ilk kez o kullanmıştır. Onun tanınmasına yol açan temel çalışması ise Şizofreni Grubu *(Dementia, Praecox)* oldu. Şizofrenlerin iyileşmelerini olanaksız gören yaklaşıma karşı çıkan Bleuler, hasta kişilerin zihin çalışmalarının temel olarak normal insanlarınkine benzediğini savundu. Şizofrenlerin rahatsızlıklarının ancak belirli sorunlarla ilgili olarak ve belirli zamanlarda ortaya çıktığını; şizofreninin hastanın kişiliğinin bölünmesiyle ilgili olduğunu ileri sürdü. Buna bağlı olarak **kararsızlık** (ambivalence) kavramını geliştirdi. Bleuler diğer bir konu olarak da dış dünya ile bağlarını koparma ve kendi iç dünyasına kapanma biçimindeki şizofreniyi inceledi. 1916’da yazdığı *Psikiyatri Ders Kitabı*’nda bu durumu **otizm** olarak adlandırdı ve bunun **paranoya**nın gelişmesinde oynadığı rolü inceledi. Anormal davranışların nedenlerinden bazılarının bilinçsiz olabileceğini belirterek **Freud**’un psikanalitik kuramına yaklaşmış oldu. Bleuler, Freud’la bir süre yazışmış; onu izleyen **C. G. Jung**’u Burghölzli kliniği baş asistanlığına atamış; ancak daha sonra ikisiyle de mesleksel ve kişisel anlaşmazlıklara düşmüştür. Şizofreninin yapısı ve belirtileri üzerine yaptığı değerlendirmeleri hâlâ geçerliliğini koruyan Bleuler, çağdaş psikiyatri akımlarını etkilemiş olan bir kişiliktir. **Başlıca yapıtları:** *Dementia Praceox Gruppe der Schizophrenien, 1911 (Şizofreni Grubu Dementia Praecox); Lehrbuch der Psycriatrie, 1916 (Psikiyatri Ders Kitabı).*

blok çalışma *Bkz.* **aralıksız çalışma.**

Bloom taksonomisi (Bloom's taxonomy) 1956 yılında **Benjamin S. Bloom** ve diğerlerinin geliştirdiği bir **eğitim taksonomisi.** Öğrenmenin Üç **Alanı:** Bu üç alanı şunlar oluşturuyor: **1. Duyuşsal Alan:** Şeyleri duygusal açıdan ele alış biçimi (duygular, değerler aşama sırası, değerlerin içselleştirilmesi, güdülenme, tutku, konuya karşı duyulan heyecan ve benzerleri). **2. Bilişsel Alan:** zihinsel yetilerin ve becerilerin gelişiminde rol oynayan özel olgular, yöntemler, kavramlar ve evrensellerin anımsanması (bilgi, kavrama, uygulama, çözümleme, bireşim, değerlendirme ve benzerleri). Burada analiz, sentez ve değerlendirme, **yüksek düzeyli düşünme alanları** olarak değerlendiriliyor. **3. Ruhsal-Devimsel Alan:** Fiziksel devinim, eşgüdüm, devimsel becerilerin kullanılması (algı, set, yönlendirilmiş tepki, düzenek, uyum ve benzerleri). *Bkz.* **bilişsel öğrenme; Bloom'un bilişsel öğrenme sınıflaması.**

Bloom'un bilişsel öğrenme sınıflaması (Bloom's taxonomy of cognitive learning) Bilişsel öğrenmeyi açıklamak üzere **Bloom'un geliştirdiği altılı sınıflama şöyledir: (1) Bilginin Anımsanması:** Anımsama, bilişsel öğrenme sınıflamasının ilk sırasını oluşturuyor. **Bilgi,** okulda öğretilen her konu alanına (derslere) ilişkin sözel ve ezberlenmiş bilgileri, o alana ilişkin kavramları, olguları, sınıflamaları, yönelimleri, bilgilerin doğruluğuna karar vermede kullanılan ölçütleri, genellemeleri, ilke ve kuramları içeriyor. Bunlar, daha üst düzey öğrenmeler olan **bilişsel beceriler** için ön koşullardır. **Bilgi edinmiş olmak**, amaç olmaktan çok,

bilişsel süreçte kullanılan araca sahip olmak demektir. **(2) Kavrama:** Kavrama, öğrencinin, öğrendiği bilgileri özümseyip sindirdiğini, bilgiler arası ilişkileri görerek, o bilgileri yeni bir düzen içinde açıklayarak, bunlardan çıkarsamalar, genellemeler, özetlemeler ve yordamalar yapabilmesi demektir. Bu, yalnızca bilgiden sonraki düzeyde bir öğrenmedir. Bu işlemler, **bilişsel becerilerin en alt düzeyi**ni oluşturuyor. **(3) Uygulama**: Bu evre, öğrencilerin benzer yeni sorunları çözebildikleri, özümseyip kavradıkları bilgileri yeni durumlarda kullanabildiklerini gösterdikleri bilişsel öğrenme evresidir. **(4) Çözümleme** (analiz)**:** Bu düzeyindeki öğrenmede belirsiz sayıltılar tanınıyor. Bu aşamada olgular; sayıltı, denence, kanı ve değer yargılarından; sonuçlar, nedenler ve olgulardan ayırt ediliyor. Neden-sonuç, öncelik-sonralık ilişkileri görülüyor. Nedensellik ilişkilerinde önemli-önemsiz ayrıntılar ayrımsanıyor ve karmaşık bir yapı oluşturan örüntü ayrıştırılıyor (**5) Bireşim (**sentez**):** Bu düzeydeki öğrenme, belli bir sorunu çözmek için çözümleme düzeyindeki bilişsel işlemler başarıldıktan sonra, değişik kaynaklardan uygun öğeler toplanıp anlamlı bir bütün oluşturacak biçimde bir araya getirilerek gerçekleştiriliyor. **Denenceler kurma**; belli bir sorunu çözen yeni bir model ya da **yeni bir sistem geliştirme**, bireşim düzeyinde **yaratıcı öğrenme**dir. (**6**) **Değerlendirme:** Bu ise belli bir amaçla bireşimi yapılan bilişsel beceri ve davranışların (bilgi bütününün) değerlilik, doğruluk ve tutarlılığını iç ve dış ölçütlerle ortaya koymaktır. Değerlendirme ile **en üst düzey bilişsel süreç** gerçekleştiriliyor. Bilgi düzeyinin üzerindeki öğrenmeler, yalın ilişkilerden karmaşık ilişkilere doğru giden **buluşa** (keşfe, kavramaya) **dayalı süreçler**dir. Kavrama düzeyindeki öğrenmelerle basit ilişkiler; uygulama ve çözümleme düzeyindekilerle ise, daha karmaşık ilişkiler kavranılıyor. Kavrama, yaratıcı etkinliklerin temelinde kimi zaman yalın, kimi de karmaşık bir kavram olarak yer alıyor. **Yaratıcılık**, daha karmaşık bir bilişsel süreçtir. Bir tasarımın ya da bir araştırmanın düzenlenip gerçekleştirilmesi, bir sanatsal ürünün ortaya konulması, birer yaratıcı etkinliktir. Yaratıcı etkinlik sonunda somut, yeni, **özgün ürün**e ulaşılıyor. Bu ürünün parçaları arasında ahenkli ve bütünleyici karmaşık bir ilişki vardır. Bu tür bir ürünün ortaya konuluşunun her aşamasında **yaratıcı güç** etkindir. Ortaya konulan her somut ürün, daha sonra yaratılacak olan yeni ürünler için uygun yaşantıları oluşturuyor. Yaratıcı etkinlikler ve ortaya konulan ürünler, bireye kendi gücünü kullanma heves ve cesareti, kendine inanma

ve dayanma gücü, yeteneklerini kullanma olanağı veriyor. Bu özellikleriyle yaratıcılık, ruh sağlığını koruyucu bir etkinlik özelliği taşıyor. Okulda ruh sağlığının korunmasında etkili olan **tam öğrenme** ile **bilişsel alan kuramı (öğrenme-öğretme kuramı), farklılıkları bulunan iki yaklaşım olsalar da ikisi de öğrenci odaklı** (bireysel) **öğretim** için gerekli noktalara ağırlık veriyorlar. Bu iki yaklaşım, söz konusu özellikleriyle birbirinin tamamlayıcısıdır. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; hedef analizi; öğrenme; öğrenme kuramları.**

Bogardus tipi ölçekler (Bogardus-type scales) **Bogardus'**un 1925 yılında çeşitli etnik gruplara karşı bireylerin toplumsal uzaklık tutumlarını ölçmek için geliştirdiği teknik. Bu klasik teknik, kimi ayarlamalarla birçok konudaki tutumu ölçmede kullanılmasıyla tutulan bir teknik oldu. Bu ölçeklerin üretilebilir ve tek boyutlu olması, kullanışlılığını ve güvenirliğini artırmıştır. Bu teknik, **Guttman tipi ölçekler**e de kaynaklık etmiştir. Bogardus tipi ölçeklerde kişiler, tutumlarından çok, etnik gruba yakınlık ve uzaklıklarını belirtiyorlar. Bu ölceklerde tutum tümceleri, olumludan olumsuza doğru sıralanmıştır. Örneğin, "Zenciyle evlenebilirim.", "Zenciyle aynı semtte oturabilirim.", "Zenciyle aynı ülkede yaşayabilirim.", "Zenciler ülkemden çıksınlar." diyen bir beyaz, öteki tutum tümcelerini de olumsuzluyor demektir. Bu da bir kişinin bu ölçekten aldığı toplam puan bilindiğinde, o tutuma ilişkin görüşlerinin önceden kestirilebileceğini gösteriyor.

bolluk gereksinimi (abundancy motivation) Açlığını bastırmak için gereğinden daha fazlasını yemek gibi gereksinim duyduğundan daha çoğunu isteme eğilimi. *Bkz.* **eksiklik güdülenmesi.**

boşalım (catharsis) **1. Psikanalize göre,** kişinin ruhsal sorunlarının bilinçdışı nedenleri konusunda içgözlem kazanması sonucunda saldırganlık, kaygı, gerilim gibi duygularından arınması ve bunun sonucunda belirtilerin hafiflemesi; ***katarsis, arınma.*** Aynı etki, hastanın sorunlarından, geçmiş yaşantılarından, uygun bir duygusal tepki eşliğinde söz etmesiyle de sağlanıyor. Bu iki durumda da ölçüt, kişinin, söz konusu duyguları duyumsaması, yaşamasıdır. **2.** Birikmiş, bastırılmış duyguların ve enerjilerin doğrudan ya da dolaylı olarak (temsili bir yolla) boşaltılmasının bir tür süpap görevi yaptığı; örneğin saldırganlığın yoğunluğunu ya da sıklığını azalttığı biçinimdeki görüş. *Bkz.* **boşalımın kaçınılmazlığı; boşalım tedavisi;**

boşalımın kaçınılmazlığı (ejaculatory inevitability) Erkekte cinsel heyecanın, boşalımın önlenemeyecek bir noktaya ulaşması. Bu noktada uyarım ortadan kalksa; erkek boşalmak istemese de birkaç saniye içinde boşalım gerçekleşiyor.

boşalım tedavisi (cathartic therapy) **Klasik psikanalizde**, bastırılmış, hastalıklı duyguların dışa vurulmasını, travmatik olayların uygun bir biçimde su yüzüne çıkarılmasını ve bu yolla bunlara bağlı belirtilerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir tedavi yöntemi; ***boşalım terapisi.*** Bu yöntem günümüzde çok eleştirilse de özellikle aşırı denetimli, duygularını fazla bastıran hastalarda kullanılıyor.

boşalım terapisi *Bkz*. **arınma tedavisi.**

boşanma (divorce) Tüm çabalara karşın, türlü nedenlerle evlilikte karşılıklı sevgi, saygı ve güven yitirildiğinde bir zorunluluk durumuna gelen olgu; ***ayrılma***. Ergenliği gerektiği gibi yaşamamış olmak (ruhsal olgunluğa ulaşamamak) ve mutsuz anne baba örneği, boşanmanın iki önemli nedeni olarak gösteriliyor. Mutsuz anne ya da baba ile özdeşleşen çocuk, büyüyüp evlendiğinde tepkici oluyor ve çabuk ayrılmaya yöneliyor. Oysa evliliğin ilk yıllarında birtakım anlaşmazlıkların olması doğaldır. Bunları aşma başarılınca uyumlu bir evlilik başlayabiliyor. **Evliliğin ön koşulları**nı yerine getirmeden evlenen çiftlerin ayrılma olasılığı daha fazladır. Ayrılmaların büyük çoğunluğunun, ilk yıllarda oluşu da bunu doğruluyor. Boşanmaya yol açan başka nedenler de vardır. Uzman yardımı almak da içinde olmak üzere, tüm çabalara karşın, evlilikte karşılıklı sevgi, saygı ve güven yitirildiğinde ayrılma, bir zorunluluktur. **Boşanmanın Nedenleri: (1) Evliliğe hazır olmadığı halde, sevmediği ev ortamından uzaklaşmak amacıyla evlenmek**. Bu bilinçsiz ve yanlış evlilik, çoğu kez uzun **sürmüyor ve ayrılmayla sonuçlanıyor. (2) Erkeğin, annesine bağımlı olması ve eşini annesiyle özdeşleştirmesi**. Böyle bir erkek, karşı cinse yaklaştığında, annesine duyduğu duyguları duyumsadığı için suçluluk duyuyor ve eşiyle sağlıklı bir ilişki kuramıyor. **(3) Eşin kaba güce başvurması, baskı yapması. Şiddetin, baskının egemen olduğu bir ortamda mutlu bir evliliğin sürdürülemeyeceği açıktır. Baskı, şiddet gören için ayrılık, bir kurtuluştur. (4) Geçim sıkıntısı gibi ekonomik sorunlar. Maslow'**un gereksinimlerimizin aşama sırasında yeme **içme ve barınmanın, ilk sırada yer alan gereksinimler olduğu anımsanırsa, bu boşanma nedeninin önemi daha iyi anlaşılır.**

(5) Toplumsal-kültürel uyuşmazlıklar. Evlilerden birinin, farklı toplumsal-kültürel kesimden oluşu, ötekinde aşağılık duygusu ya da beğenmeme, küçümseme duygusu yaratabiliyor. Kimi eşler, ailelerinin değer ölçülerini yaşantılarının dışında tutamıyor; aileler yerli yersiz, eşlerin yaşantılarına karışıyorlar. Eşlerden biri; daha çok da erkek, başkasıyla duygusal ilişkiye giriyor; eşini aldatıyor. Bu gibi yanlış davranışlar da boşanma nedeni oluyor. **(6) Ruhsal uyumsuzluk ve bozukluk.** Sevmeme, saymama, anlayışsızlık, hoşgörüsüzlük, susulacak yerde susmayı bilmemek gibi davranışlar; yoğun nevrotik ve psikotik bozukluklar da boşanma nedeni olan ruhsal uyumsuzluk ve bozukluklardır. **Boşanmanın Eşler ve Çocuklar Üzerindeki Etkisi:** Boşanma, özellikle eşleri ve varsa çocukları ruhsal açıdan sarsan bir olaydır. İlk yıllardaki ayrılıklardan en çok, çocuklar zarar görüyor. Küçük yaşlarda sevgi, ilgi ve güven duygusundan yoksun bırakılan çocukların ruhsal gelişimleri aksıyor. Evliliği en çok **yasak ilişkiler** olumsuz yönde etkiliyor. Çünkü evlilikte bağlılık (sadakat), en önemli etkendir. Aldatılan eş, kimi "Ben, sevgiye layık değil miyim?" kuşkusuna düşüyor; kimi de öfkeleniyor. Ancak, bu, yanlış bir kuşku, yanlış bir öfkedir. Çünkü özellikle erkeklerde orta yaşlarda, yasak ilişkilere yönelme olabiliyor. İnsanın doğasında bunun gibi yanlışlıkları yapma eğilimi bulunuyor. Kadınlar, daha fazla baskı altında oldukları için, onların yanlış yapma oranı daha düşüktür. O nedenle yanlış yapan eşiyle inatlaşma yerine onu yeniden kazanmak için, kadının **olumlu çaba**lara yönelmesi öneriliyor. Anne baba arasındaki **sürekli tartışma ve çatışma**lar, çocukta tedirginlik, gerilim ve kaygı oluşturuyor. Bu ortamda gerekli gereksiz azarlandığında, bağırılıp çağırıldığında çocuğun özgüveni, özsaygısı sarsılıyor; çocuk, kendini olup bitenlerin suçlusu olarak görüyor. Bu çaresizlik içinde anne babadan birine yaklaşan çocuğun, kendisine yaklaştığı anne ya da babasının duygularını öbürüne yansıttığı görülüyor. Bu yolla çocuk, bir tarafa aşırı bağlanınca, öbür tarafa kin, nefret ve düşmanca duygular besliyor. Bu durum, özdeşleşme dönemlerinde kişiliğin gelişimini ve cinsel kimlik oluşumunu önemli ölçüde aksatıyor. Anneye yaklaşmış olan erkek, erkek kimliğini; babaya yaklaşmış olan kız da kadın kimliğini kazanmada zorluk çekiyor. Bu çocuklar, büyüdüklerinde karşı cinsle ilişkilerinde sorunlar yaşıyorlar. Cinsel sapmalar bile gösterebiliyorlar. O nedenle geçimsizlikleri yüzünden çocuklarına olumlu gelişim olanakları sağlayamayan anne babalara düşen en önemli görev, çocuklarını, ruh

sağlığını bozan bu ortamdan bir an önce kurtarmaktır. **Boşanmanın Çocuklara Yansıtılışı:** Önemli bir sakıncayı da boşanmış eşlerin, çocukları, birbirine karşı öç alma aracı olarak kullanmaları oluşturuyor. Ayrılan kimi anne babalar, çocuğu karşı tarafa göstermemek için türlü yollara başvuruyorlar. Çocuğa bu konuda aşırı baskı yapıyorlar. Çocuğa çelişkili tutumlarla davranıyor ya da onu aşırı koruyor, derin çatışmaların içine itiyorlar. Bu nedenle, tüm çabalara karşın giderilemeyen geçimsizlik ve uyumsuzluk durumlarında bir an önce boşanmak, eşlerin, özellikle de çocukların ruh sağlıkları açısından çok önemlidir. Anne baba da çocuklar da bir an önce düzenli ve dengeli bir yaşama kavuşmalıdırlar. Ancak, çocuk, eşler arasındaki her türlü anlaşmazlığın dışında tutulmalıdır. Alınmış olan boşanma kararını anne ve baba, uygun bir dille çocuğa anlatmalı; bu ayrılıkta kendisinin herhangi bir suçunun, etkisinin olmadığını vurgulamalıdırlar. İstediğinde kendilerini görebileceğini; kendilerinin de onu sık sık arayacaklarını belirtmelidirler. Anne ya da baba, karşı tarafı kötülemek için çocuğu hiçbir biçimde kullanmamalıdır. Çocuğun, 15-16 yaşına dek annesinin yanında kalarak, uygun zamanlarda babasıyla da görüşmesi, ruh sağlığı açısından daha uygun görülüyor. **Boşanmanın Yol Açtığı Ruhsal Sorunların Giderilmesi:** Boşanmalar konusunda yapılan 5-10 yıllık izleme çalışmaları sonucunda şu bulgular elde edilmiştir: Boşanmayı izleyen ilk bir buçuk yıl içinde eşler ve çocuklarda ileri derecede **karmaşık ruhsal sorunlar** görülüyor. Çocukların aşırı zorlandıkları; toplumsal uyumsuzluklar, kaygılı depresyonlar yaşadıkları; saldırgan, itaatsiz, okulda başarısız oldukları gözlemleniyor. Çocuk ne kadar küçükse, boşanmadan o kadar çok etkileniyor. 6-8 yaşlarında çocuklar, olayı algılayabiliyorlar; ancak, ben odaklı yorumlar yaparak, birlikte oldukları anne ya da babaya **kızgınlık,** öbürüne de **bastırılmış saldırganlık** duyuyorlar. 9-12 yaşlarındaki çocuklar ise, olaya anne baba açısından da bakabiliyorlar. Boşanma konusunda kendilerini suçlamıyor; ancak, anne babadan birine karşı **bağlılık duygusu,** öbürüne karşı da çelişkili duygular besliyorlar. Anne babadan birini seçmeyi, bir dizi çatışma yaşadıktan sonra başarabiliyorlar. Bu yaştaki çocuklar, duygularını daha rahat anlatıyorlar. Güçlerini daha çok **oyun**a yöneltiyorlar. Bunlar en çok, **ev ve okul değiştirme**de zorlanıyorlar. Bu yaş çocukları, öbür aile çocuklarından daha çatışmalı, bağımlı, çekingen, suçlayıcı, dikkatsiz oluyor ve daha çok **uygunsuz davranışlar** gösteriyorlar. Ergenlik yaşındaki çocuklar, boşanmayı birden

çok boyutu ile kavrayabiliyorlar. Bununla birlikte, bu olgu karşısında, çok değişik tepki gösterenlere de rastlanıyor. Kimi ergen, boşanmanın yasını tutuyor; kimisi, duygusal desteğe gereksinim duyuyor; kimisi, bağlılık çatışması yaşıyor; kimisi, çekilmeyi yeğliyor; kimisi de ailede önemli sorumluluk almanın tadını çıkarıyor. Anne babası, kendisi 2 yaşına girmeden önce ayrılmış olan çocuklar, ergenlikte önemli sorunlar yaşamıyorlar. Anne babası, kendisi 3-5 yaşında iken ayrılmış olan **erkek çocuklar,** ergenlikte saldırganlık; **kızlar,** hem saldırganlık hem de okulda başarısızlık sorunları yaşıyorlar. 6-12 yaşlarında iken anne babaları ayrılan erkek çocukların, ergenlikte okulu reddettikleri görülüyor. Boşanan anne babanın delikanlılık çağındaki kızları, kadın kimliğini aşırı biçimde öne çıkarıyorlar. Bunlarda suçluluk oranı da yüksek oluyor. Normale oranla fazla olmakla birlikte, anne babada nöbetleşe kalan çocuklar, anne ve babadan birinde yaşayan çocuklardan daha az sorunlu oluyorlar. Anne babaları uzak yerlerde oturan çocuklara, gerekli sevgi ve ilgi gösterildiğinde; telefonla, mektupla, zaman zaman ziyaretlerle ilişki sürdürüldüğünde, ayrı yaşamanın sakıncaları azaltılıyor. Küçük çocuklara **düzenli ziyaretler**in gerçekleştirilmesi, anne babalar için önemli bir sorumluluktur. Boşanma durumlarında ortaya çıkan uyum ve davranış bozukluklarının giderilmesi için anne babaya, **boşanma ve yeniden evlenme tedavisi;** çocuklara **oyun tedavisi;** gençlere ise **içgörü kazandırıcı tedavi** uygulanıyor. Aralarında yeterli sevgiyi oluşturamayan ya da var olan sevgiyi bitiren kimi evliler, çocuktan evliliği mutlu bir birlikteliğe dönüştürmesini bekliyorlar. Kimi mutsuz çiftler de **yalnız kalma korkusu** yüzünden evliliklerini bitiremediklerini ya da ailelerinin, çevrenin etkisinde kaldıklarını itiraf edemedikleri için, evliliklerini sürdürme nedeni olarak çocuklarının varlığını öne sürüyorlar. Sağlıklı eşler, bu tür sağlıksız tutumla davranmıyorlar. *Bkz.* **evlilik (Evliliği Sürekli Kılmanın Koşulları); evlilik; geçimsizlik.**

boşanmanın çocuklara yansıtılışı *Bkz.* **boşanma.**

boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi *Bkz.* **boşanma.**

boşanmanın eşler ve çocuklar üzerindeki etkisi *Bkz.* **boşanma.**

boşanmanın nedenleri *Bkz.* **boşanma.**

boşanmanın yarattığı ruhsal sorunların giderilmesi *Bkz.* **boşanma.**

boşinanca dayalı davranış (superstitious behavior) İşlemsel koşullama çalışmalarında uzun süreli ya da sıklıkla pekiştirme sonucu, deneğin

davranışlarının, araştırmacının isteği dışında ve tümüyle rastlantısal olarak pekiştirilmesi ile davranışın sıklığının artması ya da azalması. Bu olguda önemli nokta, pekiştirme ile davranış arasında ödül, ceza gibi bir nedensel ilişki olmamasına karşın deneğin, kendi içinde, olmayan bir nedensel ilişki kurmasıdır. Bu bulgu, bir ölçüde, boşinancın temeline ışık tutuyor. Örneğin, bir kişi, sabah, kedisini severek işinin yolunu tutuyor ve o gün işi çok yolunda gidiyor. Bu nedenle ertesi gün, ertesi gün de aynı şeyi yapıyor; ama işi iyi gitmiyor. Ancak, o, her sabah kedisini severek dışarı çıkmayı sürdürüyor ve yine işi çok iyi gidince, bunun kedisini sevmesiyle hiçbir ilişkisi olmasa da bu kişi, işinin iyi gitmesini kedisini severek evden çıkmaya; kedisinin uğuruna bağlıyor. *Bkz.* **boşinanç; edimsel koşullama.**

boşinanç (superstition) **1.** Bilimsel ve dinsel bir temele dayanmayan dar, biçimsel bir yaklaşımla doğaüstü ya da büyülü güçlerden yararlanarak doğal olayların akışının değiştirilebileceği inancı; ***batıl itikat, büyülü düşünme.*** Büyü yaptırma, uğur getireceğine inanılan nesneler taşıma, muska yazdırma, dua etme, ruh çağırma; kara kedinin, üç rakamının, haftanın belli günlerinin uğursuz sayılması boşinanç örneklerindendir. Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, dünya genelinde insanların günlük yaşamlarında uyguladığı **yaklaşık beş yüz bin ayrı boşinanç** bulunuyor. Psikologlar, bu inançların kökeninde kaygılı durumlardan kurtulma isteğinin bulunduğunu vurguluyorlar. Boş inançların oluşumunda **güvenlik gereksinimi**nin önemli bir etken olduğu biliniyor. Boşinançlar, belirsizlik durumunda yaşanan kaygıları ve bulanıklığı yok etmek için tutunacak bir dal olabiliyor. Uğur, mutluluk gibi olumlu içeriği olan boşinançlar, kendini iyi duyumsama, korunma gibi işlevler görüyorlar. Buna karşılık, boş inancından dolayı olumsuz bir beklentiye giren kişinin, beklediği olumsuzlukla karşılaşma olasılığı da artıyor. Psikolojide **kendini gerçekleştiren kehanet** diye adlandırılan bir duruma göre kişi, bir konuda olumsuz bir beklentiye girdiğinde, ayrımsamadan o beklentinin gerçekleşmesine yardım eden davranışlar yapabiliyor. Boşinançların ruhsal bozukluklara yol açmak gibi bir etkisi yoktur. Bu eğilim daha çok, takınaklı ve kaygılı kişilerde görülüyor. Ancak, özgüvenin azaldığı ve kaygının yoğunlaştığı durumlarda kendini ve sevdiklerini korumak için bir sığınak olabiliyor. **2.** Sorgulamadan kabul edilen, bilimsel olmayan açıklamalar, inançlar. **3. Boşinanca dayanan davranış.** *Bkz.* **büyülü düşünme; inançla iyileşme.**

boşluk doldurma (confabulation) Hastanın yeterince anımsayamadığı şeylere ilişkin birtakım ayrıntılar uydurarak ya da başkalarının söylediği ayrıntıları benimseyerek, belleğindeki boşlukları doldurması biçimindeki bilinçsiz çarpıtma; ***uydurma.*** Bu eğilim, sıklıkla karşılaşılan bellek yitiminin ya da kafa karışıklığının yol açtığı utanma duygusunu gizlemek amacıyla seçilen bilinçsiz bir girişim olarak yorumlanıyor. Boşluk doldurmaya sıklıkla **Korsakof sendromu (psikozu)**, çeşitli **beyin sarsıntıları, sara, bunama** ve çözülmeli bellek yitimi ile ilgili bozukluklar ve madde kullanımına bağlı kimi durumlarda başvuruluyor. *Bkz.* **genel felç.**

boş zaman etkinliği (recreation) Kişinin zorunlu çalışma saatleri dışında isteyerek uğraştığı, ruhsal ve bedensel açıdan dinlenip gevşemesine yardım eden etkinlikler. **Müzik, resim, spor, okuma, yazma, gezi, avcılık, bahçe işleri** bunlar arasında yer alıyor.

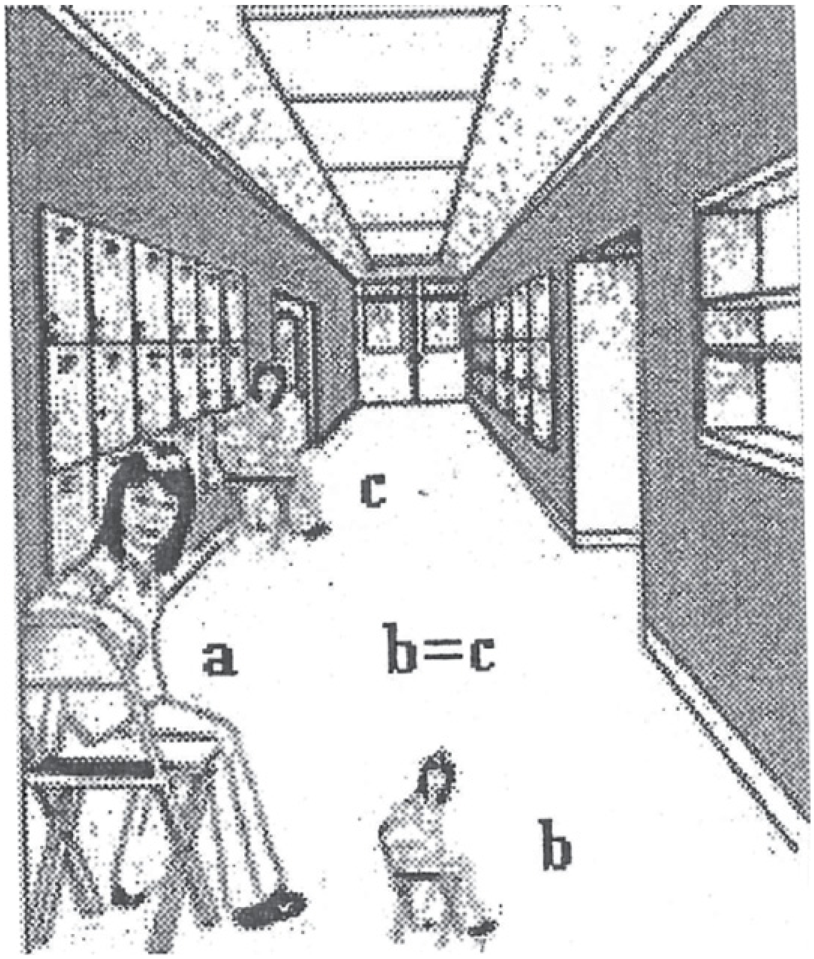
boylamasına yöntem (longitudinal study) Aynı insanlar üzerinde uzun bir süreyi kapsayan verilerle yapılan bir araştırma tasarımı; ***boylamsal yöntem.*** Genel olarak bu yöntem, yaşa bağlı gelişimsel değişimleri incelemek amacıyla kullanılıyor. Ölçümler, yılda bir, beş yılda bir gibi belli aralıklarla yapılıyor ve zamanın **bağımlı değişken**ler üzerindeki etkileri inceleniyor. Örneğin, çevresel etkenlerin bilişsel gelişim üzerindeki etkisini incelemek için farklı sosyo-ekonomik gruplardan çocuklar, birkaç yıl boyunca bu yöntemle inceleniyor. *Bkz.* **enlemesine araştırma.**

boylamsal yöntem *Bkz.* **boylamasına araştırma.**

boyun eğme (obedience) Bir otoritenin koyduğu kurallara ya da buyruklarına uygun davranma*;* ***itaat etme.*** Bu terim psikolojide daha çok, kişinin değer yargılarını, düşüncelerini, kanılarını otoritenin beklentisi doğrultusunda değiştirmesi anlamında kullanılıyor. Ancak bu, beklenen değişikliği kişinin benimsediğini kanıtlamıyor; yalnızca otoritenin beklentilerine uygun davrandığını gösteriyor. Boyun eğen kişi, istemese de başkalarına doğrudan zarar verebilecek davranışlar da sergileyebiliyor. *Bkz.* **Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişimi; Milgram deneyi; Zimbardo deneyi.**

boyut değişmezliği (size constancy) Uzaklıktaki değişime bağlı olarak retina üzerindeki imgelerinin büyüklüğünün değişmesine karşın, bilinen nesneleri aynı büyüklükte algılama; ***doğrusal perspektif.*** Aşağıdaki

resimde b ile c'nin retina üzerindeki büyüklüğü aynıdır; ancak biz, c'yi a ile aynı büyüklükte algılıyoruz. *Bkz.* **büyüklük değişmezliği; derinlik algısı.**

Boyut Değişmezliği

boyutsal varlıkbilim (dimensional ontology) **V. E. Frankl**'in bedenle ruhun toplamı olan biyo-psikolojik, sosyo-psikolojik, **manevi** ya da **noetic** karşılığı olarak kullandığı terim. Ona göre insan, yalnızca beden ya da ruh olmanın ötesinde bir varlıktır. O, buna noos adını verdiği bir ruhsal boyutu da eklemiştir. *Bkz.* **FRANKL, Viktor Emil.**

bozma (undoing) Daha önce yapılan bir şeyin karşıtını yapma; çatışmayı bu bakışımla dengelemeye çalışma ya da törensel bir düzenle belirtip yeniden bastırma biçiminde işleyen **savunma mekanizması;** ***yapma-bozma*.** Örneğin, kişi evden çıkıyor, kapıyı kilitleyip anahtarı çantasına koyuyor.

Tam asansöre binecekken ya da dış kapıdan çıkacakken içine bir kuşku giriyor: “Gazı kapadım mı?..”, “Kapıyı kilitledim mi?..” Dönüyor, kapıyı açıyor; kapıyı kilitlediğini anlıyor. İçerde gazı kapamış olduğunu da görüyor. Sonra kapıyı yeniden kilitleyip yeniden asansöre ya da dış kapıya yöneliyor. Kimi kişiler, yürürken taşların çatlaklarına basmama zorunluluğunu duyarak ilerliyorlar. Bir çatlağa basınca geri adım atıyor, oraya basmadan yaniden yürümeyi sürdürüyorlar. Örneğin, kişi evden çıkıyor, kapıyı kilitleyerek anahtarı çantasına koyuyor. Tam asansöre binecekken içine kurt düşüyor: “Acaba gazı kapadım mı? Kapıyı kilitledim mi?” “Ya kapamadıysam? Ya kilitlemediysem?” Dönüyor, kapıyı açıyor. Kapıyı kilitlemiş olduğunu anlıyor. Gazı kapadığını da görüyor. Sonra kapıyı kilitleyip yeniden asansöre yöneliyor. Başarılı bir kimya öğretmeni, bir arkadaşım, ders işlerken bir yandan da öğrencileri ikişer ikişer saydığını; en sonda tek öğrenci kaldığında rahatsız olduğunu ve yeniden saymaya başlayıp, arada bir öğrenciyi atlayarak sonucu çift getirdiğinde rahatladığını anlatmıştı. Aynı öğretmen, otobüste giderken karşısına gelen tabelaları okumaya, direkleri saymaya zorlandığını sözlerine eklemişti. Kimisi de günlük yaşamlarını şaşmaz kurallı bir törene çeviriyorlar. Sabahleyin evden çıkarken önce sağ ayaklarını atarak evden çıkmadan ceplerini yoklamaya; her şeyin kendine ait cepte olup olmadığını denetlemeye dek pek çok kalıp davranışı uyguluyorlar. Bunlar, bu ve benzeri davranışlarla, bilinçdışı tehlikeli isteklerinin orada tutulduğunu, bir kez daha kesinlemiş oluyorlar. Bozmanın **ters tepki**yle birlikte oluşması, bundaki bilinçdışı isteklerin, genellikle dışkıl dönemin artıkları olduğunu gösteriyor. Kişinin “kirlet-temizle, tut-tutma, bırak-bırakma, etkin ol-edilgin ol” gibi bozma tepkileri, **karşıt istek ve eylemler arasında bir denge kurma çabası**dır. Bu nedenle çift sayılar iyi, dengeli; tek sayılar ise kötü ve dengesizdir. Çatışan güçlerin dengesizliği demek olan tek sayı, tedirgin edici ve kaygı yaratıcıdır. Benlik, yeni bir bozma ile ortaya çıkan dengesizliği düzeltmek zorunda kalıyor. Ayakkabı, belirli bir sırayla giyilince; masaya vurulunca; “maşallah maşallah” denince, tehlikeli görülen içgüdülerin yarattığı dengesizlik giderilmiş; benlik, savunmayı başararak suçlanmaktan, ayıplanmaktan, sonuçta da kaygıdan kurtulmuş oluyor. Ne ki bu tür yinelemeler, bir türlü son bulmuyor. Çünkü ilkelbenlik istekleri, bu savunmalarla doyurulamıyor. O nedenle bunlar, herkeste yalnızca zararsız davranış olarak kalmıyor. Bastırılan istekler, kimilerinde benliği

zayıflatıyor; bozmaları artırıp şiddetlendiriyor. Onları, bu artan ve şiddetlenen bozma davranışlarını yinelemeye zorluyor. İşte o zaman, sağlıklı gibi davranan insan, ruhsal bunalıma giriyor. Çünkü artık, yinelenen bozma tepkileri, kaygısını gidermeye yetmiyor. Benlik, daha yeni, daha gerçekdışı, daha tuhaf bozma biçimlerini bulup uygulamak zorunda kalıyor. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

bozucu etki (interference) Bir öğrenmeden önce ya da sonraki öğrenmenin, o öğrenmenin anımsanmasını olumsuz yönde etkilemesi. Bozucu etkiler, **olumsuz geçiş** (aktarım) gibidir. Burada öğrenme yerine bellekte (hatırda) tutma vardır. Bozucu etki, bellekteki çözülmeyle birlikte, önemli bir unutma nedenidir. Bu etki, **iki biçim**de görülüyor: **(1)** Sonra gerçekleştirilen bir öğrenme, önceki öğrenmenin anımsanmasını engelliyor. Buna, **geriye doğru bozucu etki** ya da **geriye ket vurma** deniyor. **(2)** Bozucu etki, önceden gerçekleştirilen bir öğrenmeden kaynaklanabiliyor. Bu da **ileriye doğru bozucu etki** ya da **ileriye ket vurma** diye adlandırılıyor. Deneysel çalışmalar ve bunu destekleyen öğrenme işlemlerinin sonunda, hangi koşullarda **bozucu etkinin olduğuna ilişkin kurallar** belirlenmiştir. Bunlar şöyle sıralanıyor: **(1)** Öğrenilen konular birbirine çok benzerse, buzucu etki az oluyor. **(2)** Öğrenilen konular birbirinden çok farklı ise bozucu etki, öğrenilen konunun benzer olduğu durumdan çok daha az oluyor. **(3)** En çok bozucu etki ise, iki öğrenmenin biraz benzer olması durumunda görülüyor. Bozucu etki deneylerinde öteki değişkenleri denetim altında tutmak zordur. Bununla birlikte araştırmalar, deneklerin bir konuyu öğrenmeleri ile anımsama testi arasında uyumalarını sağlamanın, geriye doğru bozucu etkiyi azaltmanın bir yolu olduğunu gösteriyor.

böbreküstü bezleri (adrenal gland) Her iki böbreğin üstünde yer alan ve çeşitli hormonlar üreten bir organ; ***adrenaller.*** **Medulla** (iç bölüm), **adrenalin** (epinefrin) ve **noradrenalin** (norepinefrin) salgılıyor; **korteks** (dış bölüm) ise **kortizol** gibi kimi **steroid**lerle kimi **androjen**leri salgılıyor. Böbreküstü dış bölümünü hormon salgılamak için, **ACHT** olarak bilinen bir **hipofiz bezi** hormonu etkinliğe geçiriyor. Yetersiz salgılama **yorgunluk, iştah yitimi** ve **kilo yitimi** gibi bozukluklar yaratıyor. *Bkz.* **endokrin bezleri; adrenal bunalımı; adrenalin ve noradrenalin; adrenal korteks; adrenal soğancığı; adrenal yetmezliği.**

böbreküstü salgısı *Bkz.* **adrenalin ve noradrenalin.**

bölgesel bellek yitimi (localized amnesia) Belli olaylarla ilgili sınırlı bellek yitimi.

bölgesel içgüdü (partial instinct) Ruh çözümlemede belirli bir cinsel uyaran bölgesine bağlı libido eğilimi. *Bkz.* **cinsel uyarı** bölgeleri**.**

bölmeleme *Bkz.* çözülme.

bölümlü öğrenme (part learning) Kapsamlı bir konunun, küçük parçalara ayrılarak öğrenilmesinden sonra o parçaların birleştirildiği öğrenme. *Bkz.* **bütün olarak ya da parçalara bölerek öğrenme (bütün-parça-bütün yöntemi).**

bölünme (splitting) İnsandaki doğal dürtülerin ya da içe atılmış olan nesnenin iyi ve kötü olarak parçalara bölünmesine; iyinin ya da kötünün yaşatılmaya; karşıtının ise yok edilmeye çalışılması biçiminde işleyen **savunma mekanizması.** "İyi benlik"le "kötü benlik" arasında bocalama, bunları bütünleştirmeye uğraşma; öte yandan da içe atılan nesnenin iyi ve kötü yanlarını ayrı tutmaya çalışma, şizofreninin dinamiğindeki belirleyiciler olarak ortaya çıkıyor. Benlikte yaşatılan ve ilkörneği anne olan önemli nesne, iyi ve kötü olarak ikiye ayrılınca, benlik de bölünmüş oluyor. Dış gerçeğin de bu biçimde bölünmesi, bu tartışmalı mekanizmanın özünü oluşturuyor.

bölüşüm adaleti (distributive justice) **J. Piaget'**nin haklılık anlayışının bir biçimi. "Bölüşüm adaleti" terimi ile kaynakların bölüşümünde insanlara yapılan muamele kastediliyor. Piaget'ye göre, kimilerine, başkalarına zarar verecek biçimde ayrıcalık tanıyan bir bölüşüm, haksızdır. Büyük çocuklarda, bölüşüm adaletinin değerlendirilmesinde egemen görüş, "hakçalık"tır. *Bkz.* **ahlak (Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi); bilişsel gelişim kuramı; karşılıklı ödeme adaleti.**

Brayil alfabesi *Bkz.* körler alfabesi.

BREUER, Joseph (1842-1925) **Histerinin tedavisinde yeni bir yöntem uygulayan Avusturyalı nörolog.** Breuer, Viyana'da doğdu; aynı yerde öldü. Viyana Üniversitesi'ni bitirip tıp doktoru olan Breuer, Viyana Genel Hastanesi'nde 1866'ya dek çalıştı. 1871-1890 arasında Viyana Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1868'de normal soluk alıp vermenin duyumsal denetimi ile ilişkili **Hering-Broyer Refleksi**'ni tanımladı. 1873'te **yarım daire kanallarının içkulaktaki işlevi**ni ve bunların insandaki denge duyusuyla ilişkisini belirledi. 1880'de bir histeri hastasını **hipnoz yöntemi**yle tedavi etmeyi başardı. Hastayı, geçmişte

kendini rahatsız eden olayları anımsamaya zorlayarak hastanın bastırmış olduğu olayları bilince çıkardıkça hastanın iyileştiğini gördü. Breuer bu yöntemi **arınma** (catharsis) diye adlandırdı ve Freud'la birlikte bu yöntemi hastalara uyguladı. 1895'te Broyer ve Freud, *Histeri Araştırmaları* adıyla bir kitap yayımladılar. Daha sonra Freud'la Breuer arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Freud'a göre tüm hastalar hipnotize edilemeyeceği için Breuer'in yöntemi sınırlıydı. Freud, hipnotik yöntemi bırakarak özgür çağrışım yöntemini geliştirdi. Breuer de Freud'un histerinin altındaki nedenin cinsel olduğu görüşüne katılmadığı, ayrıca psikanalizi eleştirdiği için bu ikilinin yolları ayrıldı. Breuer'in çalışması bugün, daha çok psikanalitik yöntemin evrimi çerçevesinde ve Freud'la ilişkisi açısından değerlendiriliyor. **Başlıca yapıtları:** *Studien über Hysterie, 1895 (Freud ile birlikte) (Histeri Araştırmaları).*

Broca alanı (Broca's area) **Beyin kabuğu**nun konuşma, duyulan sözlerin sözdizimi, yapısal karmaşıklığın kavranması gibi dil işlevlerini denetleyen bölümü. Bu bölüm, adını, burayı ilk kez belirleyip tanımlayan **Paul Broca**'dan almıştır. Ağırlıklı olarak sağ elini kullanan kişilerde çoğunlukla beynin sol yanında; solaklarda ise beynin sağ yanında bulunan bu bölümdeki bir zedelenme, **Broca söz yitimi** adı verilen bir konuşma bozukluğuna yol açıyor. *Bkz.* **Wernicke alanı**.

Broca söz yitimi *Bkz.* **Broca alanı.**

B tipi kişilik (B type personality) Katı kurallardan, **A tipi kişilik** özelliklerinden arınarak esneklik kazanmış; zamanı sorun etmeyen, rahat ve sabırlı; başarı konusunda aşırı hırsı olmayan; çabuk sinirlenmeyen, tedirginlik duymayan; yaptığı işten zevk alan; işiyle ilgili rahatlığı kendisinde suçluluk duygusu uyandırmayan, sakin ve düzenli çalışan kimselerin kişilik tipi.

budala (imbecile) Zihinsel yetenekleri 20-40 ZB (zekâ bölümü) arasında olan (kişi); ***embesil, aptal***. Bu sınır, kimilerince 35 -55 ZB olarak benimseniyor.

budunsal psikoloji (ethnopsychology) Özellikle ilkel durumdaki ırkları ve ulusları karşılaştırmalı bir yöntemle inceleyen psikoloji dalı; ***budunsal ruhbilim***.

budunsal ruhbilim *Bkz.* **budunsal psikoloji.**

buhran *Bkz.* **bunalım.**

bulimiya *Bkz.* iştah yitimi bozukluğu.

bulimiya nervosa *Bkz.* **fazla yemek yeme bozukluğu (beslenme bozukluğu). (İştah yitimi bozukluğu; yeme bozukluğu.**

bulmaca kutusu (puzzle box)**Thorndike**'ın, kedilerdeki **işlemsel koşullama**yı incelemek için tasarladığı bir laboratuvar gereci. Aç kediler, mandal gibi bir aletle açılabilen bir kutu üzerine yerleştiriliyor. Kutunun dışına da kedilerin ulaşabileceği yiyecek maddeleri (**olumlu pekiştirici**) konuluyor. Eğitim denemelerinin sayısı arttıkça, kediler daha kısa sürede kutudan çıkmayı başarıyorlar. Thorndike bundan yola çıkarak, kutuyu açma pekiştirmesinin, **etki yasası**nı kanıtladığını savunmuştur. Bu kutu, işlemsel davranışları incelemek amacıyla tasarlanan ilk deneysel düzenek olma özelliğini taşıyor. Bunu daha sonra **Skinner kutusu** izlemiştir.

buluğ *Bkz.* **erinlik.**

bulunç *Bkz.* **vicdan**.

buluş (invention) **1.** İlk kez yeni bir aygıt, araç, yöntem ve benzerini yaratma işi; ***icat.*** **2.** Bilinen bilgilerden yararlanarak, bilinmeyen yeni bir bulguya ulaşma ya da yöntem geliştirme; ***keşif.***

3. Herkesin kolaylıkla bulamayacağı özgün bir düşünce. **4.** İşlenen bir konuda, konunun kendisi de içinde olmak üzere, duygu, düşünce, imge, dil ve anlatım, biçim yönlerinden özgün bir yol bulma işi.

buluşma kuramı (contagion theory) **Le Bon'un ortak davranış kuramına göre**, insanların birbirinin davranışlarını kopyalaması ve bunun sonucunda zincirleme bir tepkinin ortaya konulması. Bu kurama göre, bireylerin kalabalık içinde duyumsadıkları **anonimlik duygusu**, onları **fanatik** önderlerin telkinlerine açık kılıyor ve bu tür kalabalıklarda özellikle yıkıcılığa, saldırganlığa iten duygular, bir virüs gibi yayılıyor.

buluş yoluyla öğretme (discovery teaching) **Sönmez**'in belirlediği sekiz öğrenme- öğretme yaklaşımından biri. **Bu stratejinin kullanımında uyulacak ilkeler** şöyle sıralanıyor: **(1) Hedef davranışlar, bilişsel alanın kavrama, analiz ve değerlendirme; duyuşsal alanın tepkide bulunma ve değer verme basamaklarından en az birinde bulunmasına dikkat ediliyor.** Kazandırılacak davranışlar şunlar olabiliyor: Formüle, grafiğe, simgeye dönüştürme; bir başka dile çevirme; nedenini, niçinini, nasıl olduğunu söyleme, yazma; olayı kendi tümceleriyle özetleme, yeni örnek verme; ilkeleri, öğeleri, sayıltıları araştırıp gerekçeleriyle birlikte yazma, söyleme; iç ve dış ölçütlere uygunluk derecesini gerekçesiyle söyleme, yazma. **(2) Öğretmen, ilkeyi, nedeni, niçini, bulduruyor; bunlarla ilgili en az iki** üç örneği sınıfa **getirip öğrencilere dağıtıyor; ya tahtaya çiziyor, yazıyor ya da yansılarla gösteriyor. (3) Öğrencilerin, örnek üzerinde gerekli işlemleri yapmalarını sağlıyor.** Öğrencilere hedef davranışlarla ilgili açık uçlu sorular soruyor; soruyu sorduktan, işlemleri yaptırdıktan sonra, içinden 20'ye dek sayıyor. Sonra en az beş öğrenciden gerekçeli yanıt alıyor ve tartışma açıyor. Tartışma, doğru yanıt bulunana dek sürdürülüyor; doğru bulunduğunda sınıfa pekiştireç veriliyor. Karşıt görüş soruluyor ve gerekçesiyle birlikte dinleniyor. **(4) Bu stratejinin uygulanışı sırasında öğretmen, gerektiğinde ipucu verme dışında hiçbir açıklama yapmıyor, bir şey anlatmıyor; tutarlı bir orkestra şefi gibi davranıyor. (5)** Öğretmen bu stratejide öğrencilerin **tümevarım, aklın yeniden soruna dönmesi, analoji, diyalektik** denilen akıl yürütme türlerini kullanmalarını sağlayan etkinliklere yer veriyor. **(6) Ö**ğrencilere ilkeyi**, nedeni, niçini, nasılı ile birlikte buldurduktan sonra onlardan bunlara uygun yeni örnekler istiyor**. Örneklerin uygunluğu konusunda sınıfta gerekçeli tartışma açıyor. **(7) Öğretmen, konunun dışına çıkılmasına izin vermiyor.** Bu stratejiyi uygulamaya koyan öğretmen, **güdümlü tartışma** ve örnek olay yöntemlerinden birini; küçük küme, büyük küme tartışmasını; soru-yanıt, çember, karşıt panel, münazara, açık oturum gibi teknikleri, öğrenme ortamında işe koşuyor. Öğrencilere açık

uçlu sorular soruyor, onlardan gerekçeli yanıtlar istiyor. Öğrencilere bilgi düzeyindeki önkoşul davranışları kazandırmadan önce bu stratejiyi kullanmıyor. *Bkz.* **bilişsel alan kuramı; öğrenme-öğretme yaklaşımları.**

bunalım (crisis) **1.** Bir durumun doğal gidişi sırasında birdenbire ortaya çıkan aykırılık; ***buhran, kriz***. **2.** Sonucu kötü olabilecek gerginlik. **3.** Bir hastalıkta birdenbire beliren ve ölümle sonuçlanabilecek fizyolojik değişiklik; ***kriz, buhran.*** **4.** Halkın satın alma gücünün azalması ya da durması, mal satış değerinin düşmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan üretim ve alışveriş durgunluğu. **5.** İnsanın canını sıkan, insanı tedirgin eden, sonucu ruhsal yönden kötü olabilecek durum, yoğun tasa.

bunaltı *Bkz.* **kaygı**.

bunama (dementia) Birden fazla bilişsel alanda beliren derin, ilerlemeli; kimi zaman duygu, davranış ve kişilik değişimlerini de içeren ve kişinin normal yaşayışını etkileyen organik bir zihinsel işlev yitimi. Bu bozukluk, genellikle **Alzheimer, Pick, Huntington hastalıkları; Korsakof psikozu, beyin yangısı, multiple skleroz, Parkinson hastalığı, AIDS, aşırı alkol alımı** gibi yaşlanmaya ya da beyin hastalıklarına bağlı olarak ortaya çıkıyor. Kimi zaman **beyin uru, hipotroidizm, hematoma** ya da tedavi edilebilir öteki kimi hastalıklardan kaynaklanıyor. Bunama belirtileri arasında bellekte, soyut düşünme ve akıl yürütme yetisinde belirgin bir kayıp, zihin karışıklığı, eşgüdümsüzlük, yoğunlaşma güçlüğü gibi kötüleşmeler, hareket becerilerinin kötüleşmesi, kimi zaman **söz yitimi, devinim yitimi** (apraksi), **tanısızlık** (agnozi), **kişilik değişimleri, duyumsamazlık, depresyon** yer alıyor. Bunamanın birçok özel biçimi buılunuyor.

bunamalı paranoya (paranoia senilis) Bunamayla birlikte görülen ve örneğin, komşuların kendisi ile ilgili casusluk yaptığı, kendi aile bireylerince soyulduğu kuruntuları gibi zulüm düşlemleri ile varlık gösteren paranoya biçimi. *Bkz.* **paranoya.**

Burdia'nın eşeği (Burdian's Ass) **John Burdian'**a (1295-1356) gönderme yapılan ve iki ot demetinden hangisini yiyeceğine karar veremediği için açlıktan ölecek duruma gelen bir eşek benzetmesiyle açıklanan bir ikilem (çatışma). Birbirine karşı olan kişi ya da grupların, örneğin, radikal sağ ve radikal sol partilerin, muhalefet etme uğruna, birbirinin çalışmalarındaki olumlu öğeleri görmemeleri ve birbirini engellemek uğruna yapılabilecek

olumlu işlere de engel olmaları, bu tür bir ikilemdir. *Bkz*. ç**atışma ((1) Yaklaşma-Yaklaşma Çatışması)**.

burjuva devrimi (bourgeois revolution) 17. yüzyıldan başlayarak Batı dünyasında soyluların ekonomik, toplumsal ve siyasal süreçler üzerindeki denetimine son veren; ekonomik gücünü özellikle sanayi ve ticaretten alan toplumsal kesimlerin öncülüğünde geleneksel toplum yapısının çözülmesine ve çağcıl ulus devletlerin, piyasa ekonomisi ile liberal demokrasinin ortaya çıkmasına yol açan köklü dönüşüm.

burjuvazi (bourgeoisie) **1.** Kapitalist toplumlarda artık değerlerin bölüşülmesinde işçi sınıfı ile mücadele eden ve kapitalizmin korunmasından çıkar sağladığı varsayılan orta sınıf ya da yönetici kesim. **2.** Marksist kurama göre, kapitalist üretim biçiminde, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan ve artık değere el koyup ücretli emeği sömürerek yaşayan sınıf.

buyrukçuluk (ascendency) Öteki insanlarla ilişkilerde onlara buyurma ya da yol gösterme eğilimi; ***emretme.***

buzdağının ucu (tip-of-the-iceberg) Bilincin, büyük bölümü suyun içinde bulunan ve görünmeyen buzdağının (bilinçdışı süreçlerin) yalnızca görünen ucu olduğu savı. *Bkz.* **topografik kuram (Bilinç, Biliçaitı, Bilinçdışı).**

BÜHLER, Karl (1879-1963) **Alman psikologu.** Bühler, Meckesheim'de doğdu. 1918'de Münih'te; bu tarihten 1922'ye dek Dresden'de, Viyana'da profesör olarak çalıştı. Daha sonra Kaliforniya, Pasadena'ya çekildi. Başlangıçta Vürzburg Okulu adlı akıma katıldı; sonra Gestalt (biçim) psikolojisine yöneldi. Ebbinghaus'un ve Külpe'nin psikolojileri üzeride araştırmalar yaptı. **Başlıca yapıtları:** *Die Gestalt Wahrnehmungen, 1913 (Gestalt Algıları); Die Geistige Entwicklung des Kindes, 1918 (Çocukta Ruhsal Gelişim); Handbuch der Psychologie, 1922 (Psikoloji El Kitabı); Die Krise der Psychologie, 1929 (Psikolojide Bunalım); Ausdrucksthorie, 1933 (Anlatım Kuramı) Sprachtheorie, 1934 (Dil Kuramı);*

büro işleri, hız ve doğruluk testleri (Office work, speed and truth test's) Harf, rakam ve benzerlerini birbiriyle karşılaştırma; bunların benzer ve ayrı yanlarını bulma yoluyla büro işleri, hız ve doğruluk yeteneğini ölçen testler. Bunlardan biri olan ve bir dizi harf çiftinden oluşan büro işleri, hız ve doğruluk testi'nin yapısı basittir. Testte, AÇ DK ZM FL TB; YN HŞ PU DK GR gibi harf çiftlerinden oluşturulmuş gruplar yer alıyor. Test uygulanan bireyden, bu guruptaki bir harf çiftinin aynısını bir başka grup içinden bulması isteniyor. Bu işin çok kısa bir süre içinde yapılması gerekiyor. Büro işleri, hız ve doğruluk testi dizgicilik, sekreterlik, dosya memurluğu ve delgi operatörlüğü gibi işler için gerekli yeteneğin var olup olmadığını ortaya çıkarıyor. Bu testlerin ayırt edici özelliği, hem hızı hem de doğruluğu ölçmesidir. Kişinin zayıf ve güçlü olduğu alanları göstermeleri nedeniyle özel yetenek testlerine meslek rehberliğinde genel yetenek testlerinden daha kullanışlı testler olarak bakılıyor. Özel yetenekleri ölçmek için birçok test geliştirilmiştir. *Bkz.* **farklı yetenek testleri; özel yetenek testleri.**

bütüncü-dinamik güdü kuramı *Bkz.* **kendini gerçekleştirme kuramı; MASLOW, Abraham.**

bütüncü kuram (molarer theory) Freud psikanalizini daha sonra eksik bulan **Horney'ın geliştirdiği kişilik kuramı.** Karen Horney (1885-1952) da başlangıçta Freud psikanalizini benimsemişken, bir süre sonra onu eksik bulmaya başladı. Aynı görüşü paylaştığı başka kişilerle birlikte, Psikanalizi Geliştirme Derneği ile Amerikan Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu. Ölünceye dek de bu enstitüyü yönetti. Horney, Freud'un kadın psikolojisi ile ilgili görüşüne şiddetle karşı çıktı. **Kadın psikolojisi**nin ve

kadınlık kimliğine ilişkin çatışmaların kökeninin, kadının duyduğu cinsel eksiklik ve erkek cinsel organına karşı geliştirdiği kıskançlık duygusu olamayacağını ileri sürdü. Ona göre kadın psikolojisinin temelinde var olan güvensizlik duygusunun yaratıcısı ne kadının korunma ve sevgiye erkekten daha çok gereksinim duymasıdır ne de kadınla erkeğin cinsel organlarının anatomik farklılığıdır. Horney'a göre Oedipus karmaşası da Freud'un ileri sürdüğü gibi çocukla anne baba arasındaki cinsel-saldırgan çatışmadan doğmuyor. Bu karmaşa, anne babanın itme, **aşırı koruma** ve **cezalandırma** gibi kusurlu tutumlarıyla oluşan kaygı sonucu ortaya çıkıyor. Ona göre **saldırganlık**, doğuştan gelen bir eğilim değil; bireyin, güvenliğini korumak amacıyla geliştirdiği bir tepki biçimidir. Özseverlik de kişinin kendisini aşırı sevmesi anlamına gelmez; kişinin güvensizlik duygularına karşı geliştirdiği bir eğilim olarak belirir ve kendini aşırı önemli görmesi, kendine aşırı değer vermesi sonucu oluşur. **Temel Kaygı:** Horney'ın geliştirdiği birincil kuram, çocuğun düşman gördüğü bir dünya içinde duyduğu yalnızlık, çaresizlik anlamındaki temel kaygıdır (temel anksiyetedir). Çocuğun anne babasıyla ilişkilerinin güven sarsıcı oluşu başta olmak üzere, başka birçok etken, onda güvensizlik duygusunun gelişmesine yol açıyor. Örneğin, çocuğa doğrudan ya da dolaylı **baskı** yapılıyor. Onun yaptıkları beğenilmiyor. Ona ilgisiz kalınıyor; sıcak, yakın davranılmıyor. Çelişkili davranılıyor; ya aşırı ya da yetersiz sorumluluk veriliyor; önder olma fırsatı tanınmıyor. Çocuk, anne babanın görüş ayrılıklarında yan tutmak zorunda bırakılıyor. Öteki çocuklardan ayırılıyor. Çocuğun bireysel gereksinimlerine saygı gösterilmiyor. Kardeşler arasında ayrım yapılıyor. Çocuğa, yerine getirilmeyen sözler veriliyor. **Kaygılı ve güvensiz çocuk**, yalnızlık ve çaresizlik duyguları ile baş edebilmek için türlü yollar buluyor; bunları yetişkinlik döneminde de kullanıyor. Örneğin, çevresine karşı düşmanca duygular geliştiriyor; kendine kötü davrananlara karşı öç alıcı tepkiler gösteriyor ya da tersine, yitirdiğini sandığı ve yine edinebileceğini umduğu sevgiyi kazanabilmek için aşırı uysal davranıyor. **Aşağılık duygularını ödünlemek** amacıyla gerçekdışı ve ülküleştirilmiş bir kimliği benimsiyor. **Kendini sevdirmek** için başkalarına rüşvet veriyor ya da onları, kendisini sevmeye zorluyor. **Başkalarının sempatisini kazanabilmek** amacıyla, onları kendisine acındırıyor. Bu yollarla sevgiyi kazanamadığında, insanlar üzerinde egemenlik kurmak için **güç kazanma çabası**na girebiliyor. Böylece çaresizlik duygusunu ödünlemiş, düşmanlık duygularına bir çıkış yolu

bulmuş oluyor. Başka insanları **sömürme**ye ya da onlarla yarışarak **saygınlık kazanma**ya çalıştığı da oluyor. Bu yollardan biri, bireyin kişiliğinin değişmez bir parçası durumuna geliyor. İşin olumsuz yanı, bütün bu yarışlarda bu kişi için önemli olan, **birinci gelmek**tir; ortaya bir şey koymak değil. Horney, bozuk insan ilişkilerine çözüm bulmak amacıyla geliştirilen ve insanda içsel çatışmaların kaynağı, mantıkdışı çözümler olan **10 nevrotik gereksinim**i şöyle sıralamıştır: **(1) Sevgi ve onay gereksinimi:** Bu gereksinim için geliştirilen tutum, başkalarını hoşnut etmeyi, onların isteklerine göre davranmayı amaçlıyor. Bu gereksinimi duyan kişinin bütün çabası, başkalarının kendisi için iyi şeyler düşünmesini sağlamaktır. Çünkü bu kişi, reddedilmeye karşı, aşırı duyarlıdır. **(2) Yaşamı yönetecek bir ortağa duyulan gereksinim:** Bu gereksinimin sahibi, asalaktır; sevgiye aşırı önem vermekte; itilmekten, yalnız kalmaktan çok korkmaktadır. **(3) Yaşamını dar sınırlar içinde tutmaya yönelik gereksinim:** Bu gereksinimi duyan kişi, azla yetiniyor; başkalarından fazla bir şey beklememeye kendini alıştırıyor. **(4) Güç kazanmaya yönelik gereksinim:** Böyle bir gereksinimi olan kişi, hep başkalarını küçük düşürmenin peşine düşüyor; zayıflığa dayanamıyor. Güç kazanma isteğini ortaya koymaktan kaçınan nevrotik kişiler ise, başkalarını zekâ ve bilgi ile egemenlikleri altında tutmaya yöneliyorlar. Bunlar, istençle her şeyin elde edilebileceğine inanıyorlar. **(5) Başkalarını sömürmeye yönelik gereksinim:** Bunlar, kendi çıkarları uğruna başkalarını sürekli kullanarak hem bağımlılık gereksinimlerini gidermeye hem de düşmanca duygularını doyurmaya uğraşıyorlar. **(6) Saygınlık kazanmaya yönelik gereksinim:** Bu gereksinimi duyan kişiler, kendilerine ilişkin yargıları, başkalarının değerlendirmesine göre oluşturuyorlar. Amaçları, tanınan, bilinen bir kişi olmaktır. **(7) Başkalarının hayranlığını kazanmaya yönelik gereksinim:** Bunlar, oldukları gibi değil de görünmek istedikleri gibi ortaya çıkarak başkalarının beğenisini kazanmaya çalışıyorlar. **(8) Başarı kazanmaya yönelik gereksinim:** Bu gereksinimi duyan kişiler, başkalarından daha iyi olma çabasındadırlar. Güvensizlik, onları sürekli ilerlemeye, birbirinden büyük başarılar kazanmaya itmektedir. **(9) Bağımsızlığa ve kendine yetmeye yönelik gereksinim:** Bu gereksinimi duyan kişiler, başkalarıyla sıcak ve doyurucu ilişkiler kurma çabaları sırasında düş kırıklığına uğramışlardır. Onun için, kimseye bağlanmıyor ve yalnızlığı seçiyorlar. (**10) Yetkin olmaya ve eleştiriye karşı kendini savunmaya yönelik**

gereksinim: Bu gereksinim içinde olanlar, kendilerine yönelik eleştirilerden çok korkuyorlar; kusurlarını başkalarının görmemesi için her önlemi alıyorlar. **Sevgi gereksinimi**, nevrotik kişinin hiçbir zaman doyuramadığı bir gereksinimdir. Çünkü nevrotik kişi, hep daha fazlasını istiyor. Bağımsızlık eğilimi de böyledir. Bu kişi, bir yandan da sevilmek beğenilmek istiyor. Bunlar, **kusursuzluk gereksinimi**ni de bir türlü doyuramadıkları bir gereksinim olarak yaşıyorlar. Horney, daha sonra bu gereksinimleri şu üç kümede toplamıştır: **(1) İnsanlara yönelme** (Nevrotik sevgi gereksinimindeki gibi). **(2) İnsanlardan kopma** (Nevrotik bağımsızlık gereksinimindeki gibi). **(3) İnsanlara karşı olma** (Nevrotik güç kazanma (saldırganlık) gereksinimindeki gibi). Normal çatışma ile nevrotik çatışma arasında, yalnızca derece ayrımı bulunuyor. **Normal (sağlıklı) kişi**, çatışmalarını bu üç yönelimi birleştirici bir tutumla çözüyor. **Nevrotik kişi** ise, temel kaygısının fazlalığı yüzünden, **gerçekdışı çözüm yolları**na başvuruyor; üç tutumdan yalnızca birini kullanıyor; öbür ikisini görmezlikten geliyor. Horney, sonraları ise, kişiyi daha çok, kendisini **yanlış kavramlaştırma**sının kendine yabancılaştırdığı; ülküleştirmiş olduğu imgesine ulaşabilme çabasının, içsel çatışmasını büsbütün artırdığı konusu üzerinde durdu. *Bkz.* **HORNEY, Karen; nevrotik gereksinimler.**

bütüncü kurama göre ruh sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

bütünleme (closure) **Gestalt psikolojisinde** biçimin tanımlanması, amacın gerçekleştirilmesi, gerginliğin giderilmesi ve dengenin sağlanması.

bütünleme ilkesi *Bkz.* **algı.**

bütünlenme yasaları (law of closure) **Gestalt psikolojisine göre,** davranışların ve zihinsel süreçlerin olanaklar açısından bütünlüğe, durulmaya ve tamamlanmaya doğru bir eğilim göstermesi ilkesi.

bütünleşme (integration) Parçaların, bölümlerin, öğelerin anlamlı bir bütünlük oluşturması. Bu, örneğin, benliği oluşturan duygu, düşünce ve davranışların, kişilik içinde bütünleşmesi; kişinin toplumsal yaşamın genel akışına katılması; çeşitli duyu organlarından, bellekten, bilişsel süreçlerden gelen bilgilerin sinir sisteminde yorumlanması gibi çok çeşitli anlamlar taşıyabiliyor. *Bkz.* **kaynaşma.**

bütün olarak ya da parçalara bölerek öğrenme (whole or part learning) Öğrenme konusunu her yönüyle bir bütün olarak ya da parçalara bölerek aşama aşama öğrenme. Pek çok araştırmada bütün olarak öğrenme,

parçalara bölerek öğrenmeden üstün bulunmuşsa da ikisinin de yeğleneceği yerlerin bulunduğu anlaşılmıştır. Çok uzun; ancak, **kolaylıkla parçalara bölünebilecek yapıdaki öğrenme konuları**nı parçalara bölerek öğrenme, daha iyi sonuç veriyor. Bir oyuncu, uzun olan rolünü sahnelere bölerek daha kolay öğreniyor. Öğrenilen her parça, öğreneni güdülüyor. Ancak, kimi parçaların bir araya getirilmesi, sorun yaratabiliyor. Öğrenme konusu kısa ve anlamlı; öğrenecek kişi de yetenekli ise, bütün olarak öğrenme daha verimli oluyor. Uzun ve parçalara bölünebilecek okuma konuları için asıl, **bütün-parça-bütün yöntemi** öneriliyor. Bunda konunun önce baştan sona dikkatle okunarak, konuya ilişkin genel bir fikir edinilmesi; ardından da parçaların sırayla ve tam olarak öğrenile öğrenile sona ulaşılması gerekiyor. Öğrenen, bu aşamada ya her parçayla ilgili ve parçanın tümünü içeren **sorular** hazırlamış ya da **iyi bir özet** çıkarmış olmalıdır. Atacağı üçüncü ve sonuncu adımda da bu soruları ya da özetleri bütün olarak baştan sona dek dikkatle okuyup, öğrendiklerini bütünleştirmelidir. *Bkz.* **bölümlü öğrenme; bütün-parça-bütün yöntemi;** öğrenme.

bütün olarak öğrenme *Bkz.* öğrenme stratejisi.

bütün-parça-bütün yöntemi *Bkz.* **bütün olarak ya da parçalara bölerek öğrenme.**

büyü (magic) 1. İnsanca amaçlar uğruna sözde ruhları ya da doğaüstü güçleri kullanma, bu tür güçlere sahip olma. **2. Obsesif kompülsif nevrotikler**in, kimi sayıları söyleyerek, kimi törensel davranışlar yaparak; korkulan kişi ya da nesnelerin adlarını yineleyerek kaygıyı dindirme çabaları.

büyücü bacı (soror mystica) Kadın simyacı; genel olarak erkekle eşleniyor. **Jung’a göre,** erkek kendi **anima**sını (ya da kadın kendi **animus**unu) uygun bir eşe yansıtmadığı sürece ulaşılamaz olan daha yüksek **bir bireyleşme** aşamasına karşılık geliyor.

büyü dönemi (magic stage) Çocuk gelişiminde bir nesneyi düşünmenin, onu yaratmak sanıldığı dönem.

büyük aile *Bkz.* **aile**.

büyük çocuk olmak *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

büyükler imgesi (imago) **1. Psikanalize göre**, bir yetişkinin taşıdığı, başkalarına; özellikle anne babadan birisine ilişkin, ilk çocukluk yıllarında bilinçdışında biçimlenen ve sonraki yaşantılarla değiştirilemeyen ülküleştirilmiş imge. Bu imge, söz konusu kişinin sıklıkla gerçek özelliklerinden çok, ülküleştirilmiş özelliklerini taşıyor; onun ahlak standartları, ülküleri üzerinde belirgin bir etki yapıyor. **2**. **Analitik psikolojiye göre**, çocuğun yaşamındaki önemli kişilerin; özellikle annenin ülküleştirilmiş imgesi; **Freud**'un üstbenliğinin yerine kullanmak üzere **Jung**'un seçtiği terim. Jung'un yaklaşımında anne baba imgesinin, kişisel ve ilkörneksel bir dışavurumu sözkonusudur.

büyük nöbet *Bkz.* **sara.**

büyüklük değişmezliği (size constancy) Tanınan bir nesneyi, izlenen uzaklıktak**i** değişkenliklere karşın, aynı büyüklükte görme.

büyüklük sabuklaması 1. (megalomania) Kişinin kendine abartılı bir değer, önem, güç ve benzerini biçmesi; ***megalomanlık.*** *Bkz.* **görkemlilik kuruntusu. 2.** (delusion of grandeur, expansive delusion) Kimi ruh hastalıklarında görülen, hastanın gerçeklere aykırı olarak kendini aşırı derecede güçlü, zengin, önemli ya da ünlü görmesi durumu. *Bkz.* **paranoya.**

büyüklük taşkınlığı (megalomania) Kendini olduğundan daha büyük ve önemli görme ve gösterme hastalığı.

büyük nöbet. *Bkz.* **sara**.

büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi (personality development of the elder. the escond and the younger siblina) Kardeş ilişkisi üzerinde, Annenin tutumu ile çocukların toplumsal özellikleri; yani, doğuş sırası, sayısı ve yaş farklarının kardeş ilişkisi ve kişilik gelişimi üzerinde etken oluşu. Doğuş sırası ve sayısının, çocuk gelişimindeki etkisini ilk kez ayrıntılı biçimde, **Adler** incelemiştir. Adler'in saptamalarına göre kim ne yaparsa yapsın, kardeşler arasında hep bir **yarışma** (rekabet) olacaktır. Anne, sevgisini eşit dağıtsa bile, rekabeti tümüyle ortadan kaldıramıyor. Çünkü çocuk, bu tür bir paylaşımda bile, eksik bırakıldığı duygusuna kapılıyor. Yarışma duygusu asıl, eşit bir dağıtım yapıp yapmadığı konusunda kaygı duyan annenin **aşırı dikkatlilik** ya da **ihmal**inden kaynaklanıyor. Kaygısız ve dikkatli davranan anneler, bu duyguyu daha kolay azaltıyorlar. Kardeş ilişkilerindeki rolü bu aşamada daha az olan babanın da otoritesi ile

annenin davranışını desteklemesi gerekiyor. **Büyük Çocuk Olmak:** Büyük çocuk, önce tek çocuk iken tümüyle kendisine ait olan anne baba sevgisini daha sonra dünyaya gelen kardeşiyle paylaşmak; anne baba karşısında yeni bir konum elde etmek durumunda kalıyor. Buna katlanmak, her çocuk için ve her zaman kolay olmuyor. O nedenle çocuğun gösterdiği kıskançlık, olumsuz tepkiler, yetişkinlerce iyi anlaşılmalı ve çocuğun yaşantıları daha da çekilmez duruma getirilmemelidir. Genç anne babalar, deneyimsizlikleri yüzünden özellikle ilk çocuklarına, **aşırı hoşgörü** ile **kızgınlık** arasında gidip gelen bir tutumla davranıyorlar. İkinci çocuk geldiğinde büyük çocuk, eğer bu ortama hazırlanmamışsa, kardeşini, anne babasının sevgisini kendisiyle paylaşmak zorunda olduğu bir kişi olarak algılıyor. Bunun yanı sıra, özellikle annesinin ilgisi, biraz da zorunlu olarak azalınca, kendini terkedilmiş gibi duyumsuyor. Oysa o, önceki **ayrıcalıklı konum**unu sürdürmek istiyor. Bu durumda anne babaya düşen, bu konuda dikkatli davranmak, onun bu ayrıcalık beklentisini desteklememektir. Destekleme durumunda, büyük çocuğun ayrıcalıklı konumu pekiştirilmiş olacak; bunun sonucunda kardeşine tepeden bakmasına, onun oyunlarına katılmamasına; daha da kötüsü, onu **baskıyla yönetme**ye kalkmasına yol açılacaktır. O nedenle anne baba, büyük çocuğa karşı tutarlı bir davranış sergilemek zorundadır. Anne, daha çok bakıma ve yardıma gereksinimi olan küçük çocuğuyla uğraşmaya dalıp, "Büyük, nasıl olsa kendi işini kendisi görüyor." düşüncesiyle, ona karşı **sevgi** ve **ilgi**sini azaltmamalıdır. Ona aile içindeki konumu, doğru biçimde anlatılmalıdır. Onun sorunları da birlikte çözülmelidir. Büyük çocuğa örneğin, kardeşiyle ilgilenme, onu koruma, kimi gereksinimlerini karşılama görevi verilmelidir. Kendisine yaşının üstünde bir sorumluluk yüklememeye özen gösterilerek toplumsal gelişimi desteklenmelidir. Kıskançlığı körükleyen tutumlardan biri de kardeşleri birbiriyle **karşılaştırmak**tır. Kendisine ayrıcalık tanınmamak koşuluyla, büyük çocuğun küçük düşürülmemesine özen gösterilmelidir. Bu arada, küçüklerin büyüğe karşı olumsuz davranışlarının izlenip engellenmesi de unutulmamalıdır. **Ortanca Çocuk Olmak:** Adler'e göre, ikiden çok çocuklu ailelerin en şanssız çocukları, ortanca çocuklardır. Ortanca çocuk, öbür iki kardeşine göre daha az sevgi görüyor ya da daha az sevgi gördüğünü sanıyor. Onu **şanssız kılan, kendini büyük kardeşiyle karşılaştırması ve bunun sonucunda kendini yetersiz duyumsaması; ayrıca, ilgi ve sevginin, küçük kardeşe odaklanışına**

tanık olmasıdır. Bu nedenle uyumsuz, davranışı bozuk ve suçlu çocuklar, daha çok, ortanca çocuklar arasından çıkıyor. Ortanca çocuk, her zaman bu **iki sorun**la baş etmeyi başaramıyor. Anne babanın ilk çocuğa oranla, daha ılımlı, hoşgörülü davranışıyla karşılaşmış olsa bile, kardeşleri kadar yetenekli olmadığı inancı yüzünden ortanca çocuk, ileride ya **tepkici, başkaldırıcı kişi** ya da **ezik, karamsar kişi** olabiliyor. Çünkü bu çocuk, kuralları bilmediği için büyük kardeşinin oyunlarına katılamıyor; küçük kardeşe de iyi örnek olması gerektiği için olduğu gibi davranamıyor. Sonuçta çareyi, büyüğün ödevlerini; küçüğün de oyunlarını engellemede görüyor ve buna yöneliyor. Bu yöneliş, kurtulmak bir yana, onun daha çok cezalandırılan kardeş olmasına yol açıyor. **Cezalandırılmak** ise onda çevresindekilere karşı düşmanca duygular yaratıyor. Görevinin bilincindeki okul, çoğu kez, bu olumsuz gidişe son veriyor. Ortanca çocuğa bir yandan, büyük kardeşle birlikte olma; öte yandan da küçük kardeşi koruma **görevini üstlenme olanağını sunuyor. Anne babaya düşen, bu ağır sorunları alt edebilmesi için, ortanca çocuğa, aile içinde** bir yerinin olduğunu kanıtlamak; düzeyine uygun işler vererek, bunları başarmasını **desteklemek** olmalıdır. Anne ve baba, bilinçli tutumlarıyla gerçekte değişmez bir belirleyici olmayan kardeş sırasının yol açtığı sorunları ortadan kaldırabiliyor. **Küçük Çocuk Olmak:** Yine çoğu kez ailenin yanlış tutumu nedeniyle, küçük çocuk da belli sorunları yaşamak zorunda kalıyor. Genellikle ailede en çok şımartılan, ailenin **ilgi odağı** olan küçük çocuk, aile bireylerinin gözünde bir türlü büyütülmüyor. Bu da onun **beniçinci** (egocentric) olmasına; kendisinden daha güçlü ve yetenekli olan kardeşlerinin yanında, **eksiklik duygusu** duymasına yol açabiliyor. Bedensel ve zihinsel güç gerektiren ortak sorunların çözülmesinde küçük çocuğun sürekli başarısızlığı, onu ya içine kapanmaya, özgüvensizliğe ya da saldırganlığa itiyor. Büyük kardeşlerinin kendisine yaptığı baskıyı oyunlarda o da arkadaşlarına yansıtıyor. Bu sorunu çözmek de en çok anne babaya düşüyor. Çözümün nasıl gerçekleştirileceği açıktır. Soruna yol açan nedenler ortadan kaldırılmaya çalışılacaktır. Başta, **eşit ilgi** ve **yeterli sevgi** dağıtımı gerçekleştirilecektir. Ardından da **düzeyine uygun başarılar gösterme**si için çocuğa, uygun ortam hazırlamak ve başarma aşamasına dek kendisine **destek olmak** gerekecektir. **Tek Çocuk Olmak:** Anne babanın çalışması, ileri yaşta olması, çocuk büyütme zorluğu, çocuğa bakacak güvenilir kimsenin olmaması gibi nedenlerle kimi aileler, tek çocukla yetiniyorlar.

Tek çocuğun beslenme, bakım ve eğitimi, elbette daha kolay oluyor. Ancak, tek çocuk, evde **oyun arkadaşı** bulamıyor; kız, erkek kardeşlerle birlikte büyüyen çocukların **deneyim zenginliği**nden yoksun kalıyor. Oyun arkadaşı olmayan çocuk, oyun zevkini tadamadan; sorumluluk yüklenmeyi, paylaşmayı, oyun yoluyla farklı rollere girerek yaşama hazırlanmayı öğrenemeden, tekdüze büyüyor. Bir çocuk için, annesinin gebelik dönemini, doğumdan sonra çocuğunu emzirişini, ona bakımını izlemek, azımsanacak bir deneyim değildir. Kardeşle birlikte edinilen toplumsal yaşantı, başka hiç kimseyle edinilemiyor. Yalnızca anne baba ve başka yetişkinlerle ilişki içinde büyümek, çocuk için birçok sakınca oluşturuyor. Bu çocuk, bedensel, zihinsel ve duygusal açıdan çok daha yetkin insanlarla yaşadığı için **erken olgunlaşmak** zorunda kalıyor. Bu olgu, onda her şeyi bilme isteği, taşkınlık, sinirlilik ve sömürülme izlenimi yaratıyor. Anne babasına **bağımlılık** geliştiren tek çocuk, başkalarıyla **özgür ilişkiler kurmak**ta güçlük çekiyor. Hep yardım görerek büyüme nedeniyle **girişkenlik**ten yoksun kalıyor; bir işi tek başına başaramayacağı kaygısını geliştiriyor. **Özgüvensizlik yüzünden, ergenlik dönemini belirsizlik ve yetersizlik duyguları içinde geçiriyor. Arkadaşsızlık, tek çocuğu, arkadaşlarla birlikte edinilen birçok değerden ve farklı gereksinimleri tanımaktan yoksun bırakıyor. Anne babanın yanlış tutumları ve zorlamaları yüzünden, erken geliştirdiği özdenetim**, tek çocuğun normal gelişim dengesini bozuyor. Anne baba, eğer bütün ilgisini tek çocuk **üzerinde** yoğunlaştırmışsa bu çocuk, her yerde, her zaman o **yoğun ilgi**yi arıyor; en küçük bir ilgisizlik durumunda sorun çıkarıyor; şımarık, sabırsız, inatçı, başkaldırıcı, baskıcı bir tutum sergiliyor. Tek çocuk olarak büyüyen erkekler ise daha sorunlu oluyorlar. Anne baba, **bilinçli davranma**yı başarabildiğinde, tek çocuklarını, bu olumsuzlukların birçoğundan uzak tutabiliyor. Bilinçli anne babalar, çocuklarına sakin, dengeli, hoşgörülü ve sabırlı davranmayı başardıklarında, çocuklarının her gelişim dönemindeki gereksinimlerinin karşılanması için uygun ortamlar yarattıklarında, söz konusu sakıncaların çoğunu ortadan kaldırabiliyorlar. Konuya olumlu yaklaşarak çocuklarının oyun ve arkadaş gereksinimini gidermesine fırsat yaratabiliyorlar. Çocuklarına dengeli bir sevgi ve ilgi gösterebiliyor; onu kendi işini kendisi görebilen bir kişi olarak büyütebiliyorlar. Çocuklarının başarısını yakından izleyerek bir sorun çıktığında, önce kendi davranışlarını gözden geçirip gerekirse olumsuz davranışlarını değiştirebiliyorlar. Bu bilinçli ve

özenli tutumlarıyla, çocuklarına daha doğal ve sağlıklı bir gelişim ortamı hazırlamış oluyorlar.

büyük patlama kuramı (big-bang theory) Evrenin doğuş ve gelişimini açıklayan ve bu anlamda evrenin uzay zamanı içinde çok büyük bir patlama ile ortaya çıktığını; zamanla evrendeki bütün varlıkların birbirinden uzaklaşarak bağımsız birer varlık durumuna geldiklerini ve şimdi de bu yayılma ve genişlemenin sürdüğünü savunan kozmoloji kuramı; ***big bang teorisi.***

büyülü düşünme *Bkz.* **boşinanç; din.**

büyüme (growth) Canlının bütünüyle ya da organlarından ve onların görevlerinden herhangi birisindeki nicelik artışı. Ağırlığın artması, boyun uzaması büyümeyi örneklendiriyor. *Bkz.* **büyüme eğrisi; büyüme evreleri; büyüme hormonu; büyüme ilkesi; büyüme örüntüsü;** büyüyememe.

büyüme eğrisi (growth curve) Bireylerin ya da grupların zaman ve nicelik açısından belirli bir yönde büyümesini gösteren eğri.

büyüme evreleri (growth gradient) Beden organlarında ya da zihinsel süreçlerde nicelik açısından gerçekleşen değişim ve gelişim dönemler.i *Bkz.* çocuk ve erge**nin gelişim dönemleri.**

büyüme hormonu (grawth hormone) **Metabolizma**yı, protein sentezini ve bağışıklık sistemini uyararak büyümeyi sağlayan **hipofiz bezi**nin salgıladığı bir hormon. Bu hormonun yetersizliğinin giderilmemesi durumunda büyüme duruyor ya da yavaşlıyor; bunun sonucunda **cücelik** ortaya çıkıyor. *Bkz.* **devleşme.**

büyüme ilkesi (growth principle) **Rogers'a göre**, bireyin içinde yaratıcı ve birleştirici güçler vardır; bunlar onu baskı ve engellemenin bulunmadığı ortam içinde gelişip daha elverişli uyum yolları seçmeye yöneltiyor. *Bkz.* **ROGERS, Carl R.**

büyüme örüntüsü (growth pattern) Yaşamları boyunca bireylerin belirli büyüme özelliklerinin birbirini izleyiş düzeni ve bütünlük içindeki göreli yerleri ve güçleri. *Bkz.* çocuk ve erge**nin gelişim dönemleri.**

büyüyememe (failure to thrive) Çoğu, bir yaşın altındaki bebeklerde gözlemlenen tıpsal bir durum. Bu hastalıkta çocuğun boyu, ağırlığı ve devimsel gelişimi, normal çocukların ortalama gelişim durumlarından çok geridedir. Bunlarda zekâ geriliği ve bedensel engelilik riski yüksektir. Bu

olayların yüzde 10'unda kalp rahatsızlığı, böbrek ya da bağırsak hastalığı, genetik metabolizma kusurları ya da beyin zedelenmesi gibi organsal bir neden bulunuyor. Yüzde 90'ı ise önemli düzeyde çocuğun bedensel ve duygusal yönden savsaklanması ya da sömürülmüş olması ve bozuk anne-baba-çocuk ilişkisi sonucunda ortaya çıkıyor. *Bkz.* **anne yoksunluğu sendromu; tepkisel bağlanma bozukluğu.**

C

can (soul) **1.** Varlıkların yaşamasını sağladığına ve ölümle varlıktan ayrıldığına inanılan madde dışı varlık; özellikle insan ve hayvanlarda **yaşam tözü, yaşam ilkesi. 2.** Yaşama, yaşam. Örneğin, “canından olmak” sözündeki “can”, bu anlamı yükleniyor. **3.** Dirilik, güç. Örneğin, “Kolunu kaldıracak kadar canı kalmamıştı.” tümcesinde “can”, “gücünü yitirmek” anlamındadır. **4.** Birey, kişi, insan. Örneğin, “Üç can besliyorum.” tümcesinde “can”, “kişi” anlamını taşıyor. **5.** İç, gönül. Örneğin, “canı dondurma çekmek” sözünde “can”, “iç” anlamında kullanılmıştır. **6.** İnsanın kendi varlığı, kendisi. Örneğin, “canını eve zor attı.” tümcesindeki “can”, “insanın kendi varlığı” anlamını taşıyor. **7.** Alevilik, Mevlevilik gibi tarikatlarda yol kardeşi, kardeş. Örneğin, ”Gelin canlar bir olalım”. tümcesindeki “can” sözcüğü, “kardeş” anlamını yansıtıyor.

cancılık (animism) **1.** Doğadaki her varlıkta bir ruh bulunduğu, her nesneyi bir ruhun yönettiği yolundaki ilkel inanç. Bu inanç, din kurumuna kaynaklık ediyor. **2.** Ruhu bedenin ilk nedeni ve canlandırıcısı sayan, ruhsal olayları oldukları gibi; yaşamla ilişkili olayları da düşünen bir ruhun yönettiğini savunan öğreti.

canına kıyma *Bkz.* **intihar.**

canlıcılık (animism) **1.** Doğanın bir bütün olarak ve her varlığın teker teker maddi varlığının ötesinde bir de ruha sahip olduğunu kabul eden görüş; ***animizm.*** *Bkz.* **ruhçuluk. 2.** Doğal olaylar, hayvanlar ya da doğada var olan başka nesnelere bir ruh yakıştırarak bunlara tapınmaya dayanan din anlayışı.

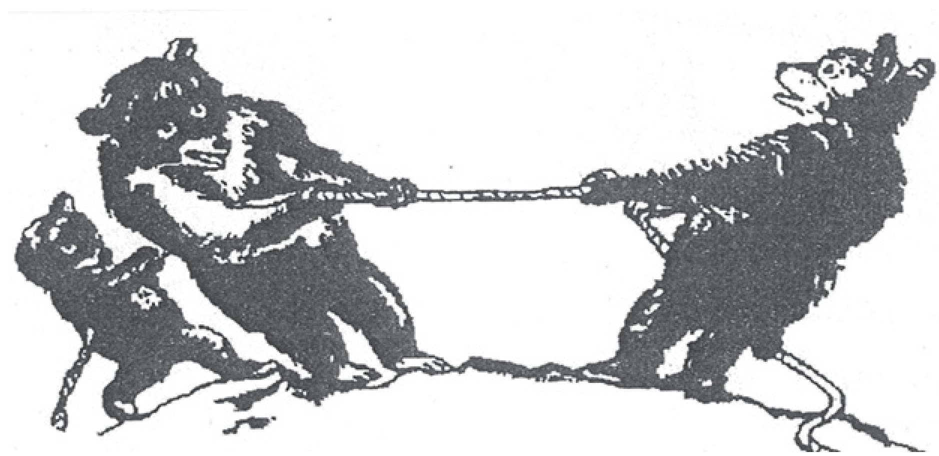
canlı huylular *Bkz.* **Gallen’ın huy sınıflaması.**

Cannon-Bard duygu kuramı (Cannon-Bard theory of emotion) Bilinç düzeyinde yaşanan duygularla bunlara eşlik eden fizyolojik tepkileri yalnızca **talamus**un denetlediğini ortaya koyan kuram; ***talamik duygu kuramı***. Bu kurama göre, duygu oluşturan olay ya da uyarımları algılayan talamus, bu bilgileri öznel duygu deneyimi sağlamak üzere anında beyin kabuğuna; fizyolojik uyarım olarak da iskelet kaslarına ve özerk sinir sistemine iletiyor.

can sıkıntısı (boredom) Kişinin ilgilenebileceği alanlar, etkinlikler ya da yaşamında bir anlam bulamaması durumunda beliren duygu. Bu duygu, tekdüze çalışma, algısal yoksunluk, tecrit edilme gibi dış sınırlamalar ya da iç ketlemeler nedeniyle ortaya çıkıyor. **Fenichel'e göre**, nevrotik can sıkıntısı, içgüdüsel amaç yokluğu yüzünden ortaya çıkan bir gerilim durumudur. Canı sıkılan kişi, kendisinde olmayan içgüdüsel bir amaç bulma konusunda kendisine yardım etmek için bir nesne aramaya başlıyor. Bir şey istediğini bilen; ama ne istediğini bilmeyen bu kişi, sürekli bir gerginlik ve huzursuzluk yaşıyor. Konuya, benzer; ama kuramsal bakımdan farklı bir yakyaşımı da **V. Frankl** getirmiştir. Ona göre can sıkıntısı, kişinin, yaşamında bir anlam bulamaması nedeniyle içine düştüğü **varoluşsal boşluk**tan doğuyor. Örneğin, pazar günü sendromu, bu nedenle yaşanıyor. İş koşuşturmasından sonra kendisiyle baş başa kalan kişi, yaşamındaki anlamsızlığı, varoluşsal boşluğu duyumsuyor. *Bkz*. **logoterapi**.

CAT (Children Apperception Test) 3-10 yaşları arasındaki çocuklar için hazırlanmış olan test. Bu test, hayvanlara ilişkin sahneleri insanlarla ilgili ortamlarda ve insan etkinlikleri içinde gösteren on resimden oluşuyor. Testi uygulamada, **TAT** gibi, standart uyarıcının algılanmasının bireyden bireye ayrım gösterdiği varsayımından yola çıkılarak **kişilik özelliklerini tanıma** amaçlanıyor. TAT'tan ayrıldığı nokta, onun yetişkinler için; CAT'ın ise çocuklar için hazırlanmış olmasıdır. CAT'taki resimler, çocuğun beslenme, sözel sorunlarına karşı tepkisini ortaya çıkaracak biçimde düzenlenmiştir. Resimler ayrıca çocuğun rekabet sorununu, anne babasına ya da bunların yerine koyduğu kişilere karşı tepkilerini de aydınlatıyor. Çocuğun grup içindeki, okuldaki, evdeki tepkilerini etkileyen etkenlerin saptanmasında bu test başarıyla kullanılıyor. Psikanalist, psikiyatrist, psikolog, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanı gibi öğretmen de bu testten yararlanabiliyor. Testten, oyun tekniği ile tedavide de yararalanılıyor. Kendine özgü bir uygulama biçimi olan CAT,

çocukla uygulayıcı arasında bir dostluk havası oluşturulduktan sonra veriliyor ve ondan, testteki resimlerle ilgili bir öykü anlatması isteniyor. Resimde gördüklerinin neler olduğunu, hayvanların neler yaptığını anlatması isteniyor. Anlatım sırasında gerektiğinde çocuk destekleniyor. Aşağıdaki resimde ipin bir ucunda bir ayı, öbür ucunda başka bir ayı ve bir yavru ayı bulunuyor. Bunlar ipi kendilerine doğru çekiyorlar. Örneğin bu resim çocuğa verildiğinde, yavru ayının kendi tarafında bulunan ayıyı baba mı yoksa anne mi kabul ettiğine dikkat ediliyor. Bu resimle ilgili olarak anlatılanlardan, saldırganlık korkusuyla birlikte önemli bir kavga, çocuğun kendi saldırganlığı ya da kendi kendini yönetme isteğinin gerçekleştirilmesi eğilimleri ortaya çıkarılabiliyor. İlginin kimi zaman da ipe yöneltildiği görülüyor. Örneğin, ipin kopması, bir oyun olarak görülebileceği gibi, kopuşu izleyecek olan bir ceza korkusu ya da yalnızca mastürbasyonla ilgili bir simge olarak da yorumlanabiliyor.

CAT' tan Bir Örnek

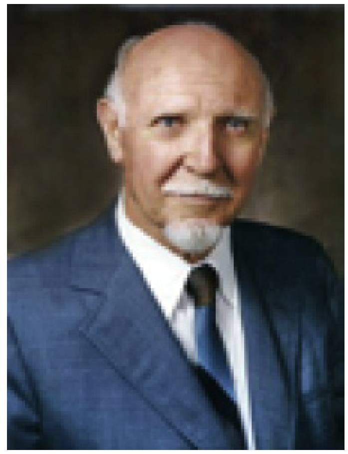
CATTELL, James Mc Keen (1860-1944) **Amerikalı psikolog ve yayıncı. Dünyadaki ilk psikoloji profesörü ve deneysel psikolojinin öncülerinden biri.** Cattell, Easton'da doğdu; Lanchester'da öldü. Lafayette College'ı bitirdikten sonra gittiği Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde felsefeci Rudolf **Hermann Lotze** ile; Leipzig Üniversitesi'nde de **Wilhelm Wundt** ile çalıştı. 1881-1882 yıllarında Johns Hopkins Üniversitesi'nde psikolog **G. Stanley Hall**'ın öğrencisi oldu. 1886'da aynı üniversiteden doktora derecesini aldı. 28 yaşında psikoloji profesörü olarak 1888'de çalışmaya başladığı Pennsylvania Üniversitesi'nde bir psikoloji laboratuvarı kurulmasına katkıda bulundu.

1891’de başına getirildiği Columbia Üniversitesi Psikoloji Bölümü’nde zihin testleri geliştirme çalışmaları yaptı. 1894’te psikolog **James Mark Baldwin**’le birlikte *Psikoloji Dergisi*’ni kurdu. 1894-1944 arasında *Bilim* dergisinin editötlüğünü yaptı. 1900- 1915 arasında *Popüler Bilim Dergisi*’ni; 1915-1943 arasında da *Bilim Dergisi*’ni yayımladı. 1917’de zorunlu askerlik yaptırılmasını eleştirmesi nedeniyle Columbia Üniversitesi’nden çıkarıldı. 1921’de eğitim ve sanayi alanında araştırma yapma amaçlı Psikoloji Derneği’ni kurdu. ABD’de **Galton**’un başlattığı **bireysel ayrılıklar psikolojisi akımı**nı sürdürdü. Galton’un geliştirdiği zekâ testlerini daha da yetkinleştirdi. Cattell, **insan kapasitesinin sınırlarının ortaya** çıkarılmasını çalışmalarının ana konusu yaptı. Çalışmalarında **Darwin**’in araştırma yöntemlerinden dolaylı olarak; Galton’unkilerden ise doğrudan etkilendi. Kurduğu psikoloji laboratuvarlarındaki çalışmalarıyla deneysel psikolojinin öncüleri arasında yer aldı. Galton’un izinden giderek bireyin zihinsel kapasitesinin normal değişkenlik dönemlerini inceledi ve elde ettiği verileri istatistiksel yöntemlerle psikolojiye uyguladı. Özellikle **tepki süresi, algı ve sözcük çağrışımı** gibi konularda yaptığı deneyleriyle özel bilişsel yetileri belirlemeyi amaçlayan **ilk psikolojik testler**i geliştirerek psikolojiye büyük katkı yaptı. Onun bireysel değişkenlik ve özellikle uyarılan şiddete tepki süresine ilişkin yaptığı araştırmalar, psikoloji ile felsefe arasındaki bağı güçlendirmiş; psikolojinin biyoloji ve fizikle ilişkisini de artırmıştır.

CATTELL, Raymond Bernard (1905-1998) İnsanın kişilik yapısına ilişkin çalışmalarıyla tanınan İngiliz **psikolog.** Cattell, İngiltere’de Staffortshire’da doğdu. 16 yaşında Londra Üniversitesi’ne girerek fizik ve

kimya eğitimi aldı. Bu sırada psikolojiye duyduğu ilgi nedeniyle University College Laboratuvarı'nda beş yıl, **Spearman**'la birlikte araştırmacı olarak çalıştı. 1929'da King's College'dan doktora derecesi aldıktan sonra Exeter Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Okullara **psikolojik hizmet** vermeye yönelik çalışmaları yönetti. Bir yıl, Columbia Üniversitesi'nde **E. L. Thorndike** ile birlikte laboratuvar araştırmacısı olarak çalıştı. Clark ve Harvard üniversitelerinde ders verdi. II Dünya Savaşı'nda ABD ordusunda personel seçimine yardımcı oldu. Savaş sonrasında araştırma görevlisi olarak çalıştığı İllinois Üniversitesi'nde Kişilik ve Grup Analizi Laboratuvarı'nı kurdu. İnsan kişiliğini nesnel ölçütlerle açıklamaya çalışan Cattell, İngiliz Psikoloji Okulu'ndan etkilenerek davranışta biyolojik öğelere ağırlık verdi. Ona göre organsal bir nitelik taşıyan insan davranışlarının karmaşıklığı, çok nedenselliğin araştırılmasını olanaklı kılan bir yöntemin bulunmasını gerektiriyor. Cattell, kişiliğin temel özelliklerinin belirlenmesi için Spearman'ın faktör analizi yöntemini kullanarak, kişiliğin incelenmesinde öznelliği azaltmaya çalıştı. Özellikle **tepki süresi, algı ve sözcük çağrışımı** gibi konularda yaptığı deneyleriyle özel bilişsel yetileri belirlemeyi amaçlayan **ilk psikolojik testler**i geliştirerek psikolojiye büyük katkı yaptı. Zekânın doğuştan gelen **akışkan zekâ** ve kültürün koşullandırdığı **kristalleşmiş zekâ** olarak ikiye ayrılabileceğini savundu. Ona göre kuram, araştırmalara dayanmalı ve deneysel araştırmalara yön vermelidir. Tek bir örnekten yola çıkılarak ede edilen sonuçlar sınanmalıdır. Cattell'e göre temel kişilik özellikleri, insanlığın kültürler arası nitelikteki kökleşmiş evrensel özellikleridir. Farklı toplumlarda kişilik özelliklerini tanımlayan öğeler arasındaki karşılıklı ilişkiler değişmemektedir. Davranışçı okul sosyal bilimcileri, Cattell'in yöntemsel önerisinin matematiksel yetkinlik açısından eksik olduğu savıyla bunu eleştirmişlerdir. Birçok makale ve kitap yayımlamıştır. **Başlıca yapıtları:** *An Intrıduction to personality Study, 1950 (Kişilik Araştırmasına Giriş); Personality: A Systematic Theorytical and Factual Study, 1950 (Teorik ve Olgusal Sistematik Bir Araştırma); Handbook of Multyivariate Experimental Psychology, 1966 (Çok Değişkenli Deneysel Psikoloji El Kitabı); The Scientıfic Use of Factor Analysis, 1978 (Faktör Analizinin Bilimsel Kullanımı). Bkz.* **faktör kuramı; kişilik alanı; kaynak kişilik özellikleri**; **yüzey kişilik özellikleri**.

cemiyet *Bkz.* **toplum.**

cevap *Bkz.* **yanıt.**

ceza (punishment) Bir davranımın yapılışından sonra ve ona bağlı olarak, bir itici uyarıcının uygulanması. **Cezanın amacı**, istenmeyen davranışı ortadan kaldırmak ya da sıklığını azaltmaktır. Ceza, yapılan davranımdan sonra **itici uyarıcının verilişi**nden başka, ortamda yer alan ve organizma açısından **olumlu pekiştirecin ortadan kaldırılması** biçiminde de uygulanıyor. Davranım sıklığını azaltmada ikinci yol, daha etkili oluyor. Ceza, **davranış değiştirme teknikleri**nden biridir. *Bkz.* **ceza çektirici ceza; davranış değiştirme teknikleri; eğitici (geliştirici) ceza;** ödül ve ceza; ödünleyici ceza; zararlı ceza.

ceza çektirici ceza (expiatory punishment) **Piaget'ye göre** karşılık ödeme adaleti kapsamında, 7-8 yaşlarına dek çocuklarda egemen olan adalet anlayışı. Bu anlayışa göre ceza, haklı ve gereklidir; ne denli ağırsa, o denli haklıdır. Cezanın, yapılan davranışa uygun olup olmaması önemli değildir. Hatalı davranışın karşılığı olarak ceza çekilmelidir. Görüldüğü gibi, başkalarına bağımlılık aşamasındaki çocuklarda, ceza çektirici ceza, haklı görülüyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; ceza; ödünleyici ceza.**

cezalandırma *Bkz.* **ahlak (Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişimi); büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; ceza.**

ceza yeterliği *Bkz.* **delilik.**

CHARCOT, Jean Martin (1825-1893) **Klinik nörolojinin dağınık durumdaki deney ve bilgi birikimini sınıflandıran Fransız** nörolog. Charcot, Paris'te doğdu. Bir akciğer ödemi yüzünden aniden yine Paris'te öldü. 1848'de tıp fakültesini üstün başarı ile bitirdikten sonra Salpétriére

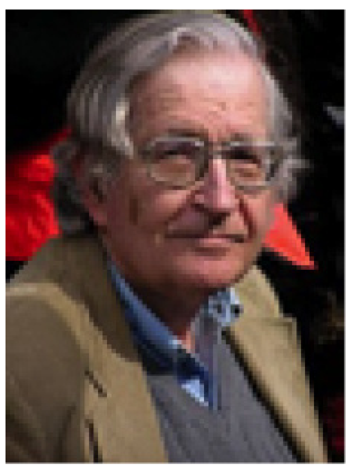
Hastanesi'nde yardımcı asistanlığa başladı. 9 yıl **Rayer** ile patolojide çalıştı. Tıbbın kalp, akciğer, böbrek hastalıkları ve romatizma gibi değişik konularında patoloji temelli araştırmalar ve yayınlar yaptı. Sonra bu dağınık bilgi birikiminden sağlam bir nöropatoloji çıkardı. 1603'te yapılan ve sokakları, meydanları, bahçeleri, 45 yapısıyla uçsuz bucaksız bir alanı kapsayan bu hastane, onun adıyla özdeşleşti. Bu hastane, 18. yüzyılda akıl hastalarının uzun yıllar yatırıldığı bir depo görevi yapmıştı. Charcot burada göreve başladığında hastanede, üç bin kadar nöroz ve sara (epilepsi) olmak üzere toplam beş bin kadar hasta bulunuyordu. Charcot, bu hasta çeşitliliğinden yararlanarak nöropatoloji temelinde yükselen sağlam bir klinik nöroloji yapısı kurdu. Burası, bir düşkünler yurdu olmaktan çıkıp döneminin en büyük nöropatoloji laboratuvarına ve patoloji müzesine sahip bir merkez oldu. 1870-1890 arasında Charcot, nöroloji dünyasının tanınan ve saygı duyulan ünlü bir nöroloji hocası olmuştu. 600 kişilik anfide verdiği Salı dersleri ile daha sonra buna eklenen Cuma derslerini hemen her zaman bir ya da birkaç yabancı bilim adamı da izliyordu. Charcot'nun büyük ilgi alanlarından ikisi **histeri** ve **sara** idi. Hastanede bu nöbetleri geçiren kadın hastalar için özel bir bölüm kuruldu. Charcot'nun kliniğine gelen ünlü bilim adamlarının arasına 1885 sonbaharında **S. Freud** da katıldı. Bu ikili, histeri üzerine ilginç tartışmalar yaptılar. Salpétriére'de **nöroloji dalında ilk profesörlük sanı** 1882'de Charcot'ya verildi. Bu büyük hoca, hem öğrencilerinin hem de birçok bilim insanının yetişmesini sağladı. Fransızca dışında dört dil bilen Charcot'nun, bilim, sanat ve politika adamları üzerinde şaşırtıcı bir etkisi vardı. 36 yaşında iken en büyük bölümün başına getirilen Charcot, ilk iş olarak kendi parasıyla küçük bir **patoloji laboratuarı** kurdu. Klinik yeniden düzenlendi, düzenli hasta ziyaretleri başlatıldı ve nörolojik muayene yöntemleri standartlaştırıldı. **Göz dibi incelemesi**ni, **termometre** kullanımını ilk kez Charcot başlattı. Çağcıl nörolojinin temel taşlarını oluşturan **nöropatoloji, nörooftalmoloji** ve **klinik psikoloji**yi ayrı üniteler olarak kurdu. 1865'te bir sinir sistemi hastalığı olan **amyotrophic Sclerosis**'u belirleyip tanımladı. **Frengi, çocuk felci** gibi birçok hastalık tablosunun tanımlanmasını sağladı. Bu hastanede verdiği dersler, kendisi ve öğrencileri tarafından 5 ciltte toplanarak yayımlandı. Bu büyük hastane, onun etkisiyle uzun yıllar saygınlığını sürdürdü. **Klinik nöroloji**, onun öncülüğü ile bütünlüğü olan bir tıp disiplini haline geldi. **Wechsler**'in dediği gibi nörolojiyi çocukluk çağından yetişkinlik

çağına o ulaştırdı. **Başlıca yapıtları:** *Leçons sur Les maladies du systéme nerveux faites a la Salpétriére, 1872-1893 (Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpétriére'de Verilen Dersler); Leçons sur les localisations dans les maladies du cerveau, 1876 (Beyin Hastalıklarının Lokalizasyonu Üzerine Dersler); Lectures on the Disea ses of the Nervous System, Delivered at the Salpétriére, 1877-1889 (Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpétriére'de Verilen Dersler); Lectures on the Pathological Anatomy of the Nervous System, Diseases of the Spinal Cord, 1881 (Sinir Sisteminin Patolojik Anatomisi Üzerine Dersler, Omurilik Hastalıkları); Lectures on the Localization of Cerebral and Spinal Diseases, Delivered at the Faculti of Medicine of Paris, 1983 (Beyin ve Omurga Hastalıklarının Lokalizasyonu Üzerine Paris Tıp Fakültesinde Verilen Dersler); Contribution a l'étude de l'atrophie musculaire progressive type Duchenne-Aran (ö.s.), 1895 (Duchenne-Aran Tipi İlerleyen Kas Atrofisinin İncelenmesine Katkı); Les centres moteurs chez l'homme (J.A.Pitres ile) (ö.s.), 1895 (İnsanda Beyin Zarı Hareket Merkezleri).*

CHOMSKY, Noam (1928-) **Amerikalı eğitimci, dilbilimci, kuramcı.** Amerika'da Philadelphia'da doğdu. Chomsky, Pennsyilvania Üniversitesi'nde dilbilim eğitimi aldıktan sonra 1955 yılında Massachussets Teknoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Başta kabul görmemesine karşın, daha sonra **dilbilim** ve **psikolinguistik** alanlarında dünya çapında etkili bir kuramcı oldu. Onun bütün dünyada tanınmasında, savaş karşıtı, barış yanlısı eylemlerde yer alması ve başkaldırıcılığı da etken oldu. Örneğin, Vietnam Savaşı'na katılmayı reddetti. Chomsky,

Skinner'ın dil yorumuna şiddetle karşı çıktı. Dili hem biyolojik hem de psikolojik yönden inceledi. O yıllarda dil ediniminin doğuştan mı geldiği, yoksa sonradan mı öğrenildiği alabildiğine tartışılıyordu. Bu konuda Chomsky, özetle şu kuramını ortaya koydu: Çocukların dil ediniminde evrensel düzlemde, **3-10 yaşları arası** gibi kritik bir dönem vardır. Bu dönemden sonra dil öğrenme, çok zorlaşıyor. Dil öğrenme mekanizmaları, dışardan yardıma gereksinim duyulmadan, zamanı gelince kendiliğinden işe koyuluyor. Hemen bütün çocuklar, aynı evrede aynı dil yanlışlarını yapıyorlar. Bu bulgular, dil ediniminin, insan beyninin doğuştan gelen bir yapısı ya da işlevi olduğunu gösteriyor. Öyleyse dilin yüzeysel yapısının altında, tüm insanlarda, dolayısıyla tüm dillerde ortak olan derin bir yapı bulunmaktadır. Chomsky'nin yayımlanmış birçok makalesinin yanı sıra, biri roman olmak üzere birçok kitabı vardır. **Başlıca yapıtları:** *Syntactic Structures (roman, 1957), CartesianLinguistincs::A Chapter in the History Rationalist Thought (1966), Current Issues in Linguistic Theory (1964), Language and the Mind (1986), On Nature, Use and Acguisition of Language (1990). Bkz.* **dil edinimi; dil edinim mekanizması; dönüşümsel dilbilgisi; edim; evrensel dilbilgisi; psikolinguistik.**

ciddi duygusal bozukluk (serious emotional disturbance) 18 yaşın altındakilerde **DSM** ve ona karşılık gelen **ICD** tanı ölçütlerine uyan zihinsel, duygusal ya da davranışsal bozukluklar. Ciddi duygusal bozukluklar, belirli bir ruh hastalığına bağlanamayan rahatsızlıklar olarak nitelendiriliyor. Bu bozukluklar, çocuk ya da gencin eğitimini aksatıyor; başarısını düşürüyor; öğrenme yeteneğini zedeliyor; doyurucu toplumsal

ilişkiler kurmasını engelliyor ya da uygunsuz davranışlar yapmasına neden oluyor. Bu bozuklukta çocuk ya da genç, genel bir mutsuzluk yaşıyor, çöküntüye giriyor. Kişisel ya da okulla ilgili korkular duyuyor. Anne babasıyla anlaşmazlık çıkarıyor. Hasta rolü yapıyor. Arada bir antisosyal davranışlar gösteriyor; kaygıya giriyor. Yeme bozuklukları gösteriyor. **Dohr tepkileri** veriyor. *Bkz.* **davranış bozukluğu.**

cinnet getirme (become insane) Çıldırma, delirme.

cins (sex) **1.** Erkekle kadını birbirinden ayıran genetik (cinsellik kromozomları) ve anatomik (bedensel yapı), fizyolojik (hormonlar), ruhsal ayrılıklar; ***seks, cinsiyet.*** **2.** Bu biçimde farklılaşan cinslerden her biri. **3.** Cinsel etkinliklerden alınan haz, elde edilen doyum.

cinsel (sexual) Erkeklik ve dişilikle ilgili; cinsi. *Bkz.* **cinsellik.**

cinsel ayrılıklar (sex differences) Kadın ve erkek arasında istatistiksel olarak anlamlı bulunan beden yapısı, cinsel organlar gibi ayrılıklar. Bunlar, **birincil cinsel özellikler** ve **ikincil cinsel** özellikler gibi bedensel ayrılıklar ile belli davranış yapıları, zihinsel yetenekler gibi zihinsel-ruhsal özellikler de olabiliyor. Terim, daha çok, zihinsel-ruhsal yetenekler, başarı, davranış yapıları gibi ayrılıklar için kullanılıyor. Bu alanda pek çok araştırma yapılmasına karşın, konuya tam bir açıklama getirilememiştir. Gerçekte, cinsler arasındaki ayrılıkların kendisinden çok, bu ayrılıkların nasıl açıklandığı önem taşıyor. Bugün, toplumsal-ekonomik statü, yetişme koşulları gibi etkenler denetlendiğinde, örneğin, zekâ düzeyi, akademik başarı, kariyer ve benzeri alanlarda cinsler arasında ayrılıklar olmadığı biliniyor.

cinsel bez (genital gland, sexual gland, gonad) Üremeyi gerçekleştiren bezler. Olgunlaşmış sperm ya da yumurta. Üremede genetik bilgilerin yarısını (insanda 23'ünü) içeren hücre demek olan **gamet,** üreten üreme hücreleri ile bu hücreleri saran dokulardan oluşuyor. Dişilerde **yumurtalık;** erkeklerde de **testis,** cinsel bezlerdir. *Bkz.* **cinsellik.**

cinselbilim *Bkz.* **seksoloji.**

cinsel birleşme *Bkz.* **cinsel ilişki.**

cinsel birliktelik ve orgazm *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlık Uygusunun Gelişimi).**

cinsel bozukluklar (sexual disorders) Cinsel güçsüzlük, cinsel soğukluk gibi cinsel davranış ve işleyişle ilgili bedensel ya da ruhsal bozukluklar.

cinsel bölgeler (erogeneus zones) Bedenin dokunmaya duyarlı olan ve uyarımı cinsel heyecan yaratan bölgeleri; ***erojen bölgeler*. Klasik psikanalizde** vücudun ağız, anüs, cinsel organlar gibi cinsel içgüdünün (libidonun) kendini dışa vurduğu bölgeleri ile göğüsler, cinsel organların çevresi, kulak, burun gibi vücudun diğer açılışları cinsel uyarıma elverişli bölgeleridir. Normal bir cinsel gelişime bağlı olarak, ilk erojen bölge ağızdır. Ondan sonra anüs bölgesi önem kazanıyor. Onu da cinsel organların önem kazanması izliyor. *Bkz.* **cinsellik; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; cinsel sömürü.**

Cinsel Bölgeler ve Cinsel Tepkiyle İlgili Kimi Yanlış Anlamalar *Bkz.* **cinsel tedavi.**

cinsel dönem *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

cinsel dürtü (sexual drive) Cinsel doyuma ve en son anlamda üremeye yönelik temel bir tepi; ***cinsel içgüdü***. Açlık ve susuzluk gibi temel dürtülerden farklı olarak cinsel dürtünün doyurulmaması, yaşamı tehlikeye sokmuyor. Ancak, soyun sürmesi, bu dürtünün gerektirdiği eylemin gerçekleştirilmesine bağlı bulunuyor. Öteki hayvanlardan farklı olarak bu dürtü insanda mevsime, kızışma döngüsüne çok daha az bağlıdır. Daha çok, deneyimle, öğrenmeyle biçimleniyor ve daha çok çeşitlilik gösteriyor. *Bk*z. **içgüdü kuramı.**

cinsel eğitim *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

cinsel elezerlik (sexual sadism) Kişinin haz duymak, cinsel doyum sağlamak için karşısındakini bilinçli olarak bağlama, dövme, küçük düşürme ya da başka biçimlerde karşısındakine acı çektirme eylemlerine gereksinim duyması; ***seksüel sadizm***. .*Bkz.* **cinsel özezerlik**.

cinsel evriklik (sexual inversion) Karşı cinsin özelliklerini taşıma ya da onların rol ve özelliklerini benimseme.

cinsel gelişim (sexual development) Cinsel dürtünün doğumdan başlayarak cinsel olgunluğa dek geçirdiği türlü gelişim aşamaları. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

cinsel gizillik (sexual latency) **Freud'a göre**, çocuk cinselliğinin yaklaşık olarak 5 yaşından 11 yaşına dek baskı altına alınıp bilinçdışına itilmiş olması. *Bkz*. **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((4) Gizil dönem).**

cinsel güçsüzlük (sexuel impotence, sexuel impotency) Cinsel birleşimde boşalım ya da ruhsal doyum sağlayamama durumu.

cinsel heyecan (sexual arousal) Cinsel içerikli rüyalar, düşlemler, erotik kokular ya da cinsel ilişki gibi etkenlerle cinsel organların uyarılması ve bu uyarılma sonucunda ortaya çıkan hormonal, salgısal ve bedensel değişiklikler. Bu değişikliklerin başında penisin dikleşmesi ve yağlayıcı bir sıvı salgılaması; kadında klitorisin sertleşmesi ve döl yolunun ıslanması geliyor.

cinsel heyecan bozuklukları (sexual arousal disorders) Cinsel ilişkiye yeterince isteğin ve mekanik uyarımın olmasına karşın, cinsel heyecana eşlik eden penis sertleşmesi, vajinanın ıslanması gibi uygun fizyolojik tepkilerin gelişmemesi biçimindeki cinsel işlev bozuklukları. *Bkz.* **dikleşme bozukluğu; kadında cinsel heyecan bozukluğu.**

cinsel hoşnutsuzluk (sexual dysphoria) Kişinin anatomik cinsel yapısından rahatsızlık duyması. Bu rahatsızlık, kişinin cinsel hoşnutsuzluğu ile ilişkili olabiliyor ve kişi, bedensel yapısı ile cinsel kimliği arasında bir uyum sağlama; yani cinsiyet değiştirme arayışına girebiliyor. Bu terim, toplumca öngörülen cinsel rolüne ilişkin rahatsızlıkla cinsellik bağlamında bedensel yapı konusunda duyulan rahatsızlığı birbirinden ayırmak için kullanılıyor.

cinsel içgüdü (sexual instinct) **Psikanalize göre**, insanı her türlü haz arayışına yönelten temel içgüdü; ***libido, yaşam enerjisi***, ***cinsel dürtü*.** Yalnızca cinsel dürtüleri kapsamadığı anlaşılan bu içgüdü, ağızcıl ve dışkıl dışavurumları, açlık ve susuzluk gibi öz koruyucuları da içeriyor. Freud, çocukların belirli davranışlarını cinsel içgüdülere dayandırıyor. Ona göre bunun birkaç nedeni vardır. Bunların başında geleni, insanın geleceğinin, çocukluğunun toprağında yeşermesidir. 22 yaşındaki koşucu, bir yaşında iken emekleyen kişiydi. Ünlü yazar, bir zamanlar, anlamsız sesler çıkarıyordu. Üç çocuk sahibi olan anne babanın, yıllar önce, çocuksu cinsel istek ve eğilimleri vardı. Çocuk, bütünüyle büyüyüp geliştikten sonra yetişkin insan durumuna geliyor; kendini yetişkinlere özgü hareketlerin, konuşma yazma etkinliklerinin ve cinsel yaşamın içinde buluyor. Cinsel gelişim, bedendeki kimyasal değişim özellikleriyle ilişkili olarak gerçekleşiyor. Bu kimyasal değişiklikler, kişiyi cinsel davranışlara iten cinsel (erojen) bölgeleri uyarıyor ve insanı o bölgede kimi cinsel eylemlere geçmeye yöneltiyor. Bu basit cinsel süreçler, zamanla karmaşık, zengin ve olgun bir bütünlüğe erişiyor. Freud'un cinsel içgüdüleri öne çıkarması ve insan davranışlarının pek çoğunu bu

içgüdülere bağlaması, dün olduğu gibi bugün de eleştirilmekle birlikte, daha önce cinsellikle ilişkisi olmadığı sanılan pek çok tutum ve davranışı cinsel içgüdülerle açıkladığı da bir gerçektir. Örneğin, birçok ruhsal bunalımın cinsel nedenlere dayandığını Freud ortaya çıkarmıştır. Çok eleştirilmekle birlikte, Freud'un libido kuramı, saldırganlık kuramına göre, daha çok tutunmuştur. Freud'un **libido** (cinsel dürtü) terimi, "haz veren herhangi bir nesne ya da uyarana yönelme" anlamını dile getiriyor. Bu kavram, oldukça karmaşık dürtü öğelerinden oluşuyor. Her dürtü öğesi, örneğin ağızcıl, dışkıl, genital bölgelerin her biri, kendi kaynağının özelliğini taşıyor. *Bkz.***Eros; içgüdü kuramı (Çatışma); ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

cinsel ilişki sexualintercourse, sexualcongress) Erkeğin penisinin, kadının döl yoluna (vajinasına) girmesi ve boşalımın gerçekleşmesi eylemi; çiftleşme, ***cinsel birleşme***. *Bkz.* **cinsel istek; cinsellik; cinsel organ; vestibüler bezler.**

Cinsel İlişkide İletişimi Kolaylaştıran Yollar *Bkz.* **cinsel tedavi.**

cinsel istek (sexual desire, sexuality) **1.** İnsanın özellikle bedensel isteklerinin aşırılığı; şehvet. **2.** Cinsellik ve cinsel duygularla ilişkili özel heyecanlar.

cinsel isteksizlik (anaphrodisia) Cinsel ilişkiden tat almama, duygulanmama, bir tür soğukluk; ***cinsel soğukluk.*** Sağlıklı bir beden yapısına sahip olan bir kişinin cinsel isteksizliği, ruhsal nedenlere dayanıyor. Kişi, cinsel isteği engelleyen bir savunma mekanizması ya da nevrotik bozukluk geliştirmiş olabiliyor. "Anaphrodisia", aşk tanrısı Afrodit'ten (Aphrodite'ten) türetilmiştir. *Bkz.* **Afrodit**.

cinsel isteksizlik yaratıcılar (anaphrodosiac) Cinsel isteği azaltan ve cinsel davranışları bastıran **trankilizanlar**, **uyuşturucular**, tansiyon düşürücüler ve **nikotin** gibi maddeler. *Bkz.* **afrodizyak.**

cinsel istismar *Bkz.* **cinsel sömürü**.

cinsel işlev bozukluğu (sexual disfunction) Cinsel güdülenme, uyarılma ya da boşalma ile ilişkili olarak beliren güçsüzlük, duyarsızlık, cinsel soğukluk gibi rahatsızlıkların ortak adı.

cinsel ketlenme (sexual inhibition) Suçluluk ya da yetersizlik duyguları gibi nedenlerle cinsel dürtülerin bilinçsiz olarak bastırılması; özellikle cinsel istek duyma ya da cinsel doyum sağlama yoksunluğu. *Bkz.*

ketlenme; ketlenmiş cinsel istek; **ketlenmiş cinsel heyecan**; **ketlenmiş erkek mastürbasyonu; ketlenmiş kadın mastürbasyonu.**

cinsel kimlik (gerder identity) Biyolojik, toplumsal-ruhsal, kültürel ve benzeri etkenlerin ortak ürünü olan kişinin kendini öznel dünyasında kadın ya da erkek olarak duyumsaması; bir erkek ya da kadın olma duygusu. Tam olarak, üç yaş dolayında biçimlenen bu duygu, kişinin biyolojik, anatomik cinselliği ile uyuşmayabiliyor. Örneğin, biyolojik ve anatomik olarak erkek olan birisi, kendini kadın gibi duyumsayabiliyor ya da tersi bir durum ortaya çıkabiliyor. Bu tanımlama, belli davranış kalıplarını ve rolleri içermiyor; bireyin kendini **karşıt cinsel**, **eşcinsel, çift cinsiyetli, lezbiyen, aseksüel**, **ortada** ve benzerleri biçimindeki cinsel eğilim ve yaşantılardan hangisi olarak duyumsadığıyla ilgilidir. *Bkz.* **cinsellik; insanın sekiz çağı ((5) Kimlik karmaşasına karşı kimlik duygusunun gelişimi); kimlik.**

cinsel kimlik bozukluğu (gender identity disorder) Karşı cinsle güçlü, kalıcı özdeşim nedeniyle kendi cinselliğine karşı derin bir hoşnutsuzluk duyma. Başlangıcı çocukluk ve ergenliğe uzansa da rahatsızlık, klinik anlamda yetişkinlikten önce ortaya çıkmayabiliyor. Rahatsızlık; kişinin karşı cinsten olma isteği, karşı cinsin tipik duygu ve tepkilerine sahip olduğu konusundaki direnci, yanlış cinsiyetle doğduğu inancı, karşı cinsi istemenin eşliğinde, kafasının sürekli, kendi birincil ve ikincil cinsel özellikleriyle uğraşması gibi dışavurumlarla kendini belli ediyor.

cinselliğe yapılan baskıların sonuçları *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

cinsellik (sex) Erkekle kadını birbirinden ayıran kalıtım ve ona bağlı bedensel, hormonal, ruhsal ayrılıklar; ***seks; cinsiyet***. Farklı bedensel, hormonal ve ruhsal yapıların belirleyicileri, **cinsellik kromozomları**dır. Kimileri cinsellik terimini biyolojik olarak ortaya çıkan cinsellik için kullanırken kimileri, kültürel olarak biçimlenip toplumsallaşma süreciyle edinilen cinselliğe özgü roller, davranışlar, beklentiler, kişilik özellikleri ve kimlik duygusu karşılığında kullanıyorlar. Doğru anlamda kullanımı ikincisidir. *Bkz.* **cinsel ayrılıklar; cinselbilim; cinsel birleşme; cinsel birliktelik ve orgazm; cinsel bozukluklar; cinsel bölgeler; cinsel dönem; cinsel dürtü; cinsel elezerlik; cinsel evriklik; cinsel gelişim; cinsel gizillik; cinsel güçsüzlük; cinsel heyecan; cinsel heyecan bozuklukları; cinsel hoşnutsuzluk; cinsel içgüdü; cinsel ilişki; cinsel istek; cinsel isteksizlik; cinsel isteksizlik yaratıcılar; cinsel işlev**

bozukluğu; cinsel ketleme; cinsel kimlik; cinsel kimlik bozukluğu; cinselliğe yapılan baskıların sonuçları; cinsellik ayrımcılığı; cinsellik hormonları; cinsellik kazandırma; cinsellik kromozomları; cinsellik rolü; cinsellik şeması; cinsel olgunlaşma; cinsel özellikler; cinsel rol; cinsel saldırı; cinsel sapkınlık; cinsel seçim; cinsel soğukluk; cinsel sömürü; cinsel suçlar; cinsel taciz; cinsel tedavi; cinsel travma; cinsel uyumsuzluk; cinsel uyuşukluk; cinsel yönelim; cinsiyet değiştirme; çift cinsellik; **erken boşalma; içgüdü kuramı; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; vajinismus.**

cinsellik ayrımcılığı (sex discrimination) Eğitimde, işte, ücretlendirmede kadın ve erkeğin yaptığı işe göre değil; cinsellik durumuna göre farklı işlem yapılması; ***cinsiyet ayrımcılığı.*** Örneğin erkekle aynı işi yaptığı halde kadına daha düşük ücret ödenmesi ya da aynı başarıyı göstermesine karşın kadınların kimi mesleklere girmesinin yasaklanması. *Bkz.* **ayrımcılık; dinsel ayrımcılık: etnik ayrımcılık.**

cinsellik hoşnutsuzluğu (gender diphoria) Kişinin kendi cinsel kimliği ile ilişkili olarak yaşadığı ruhsal rahatsızlık ve biyolojik cinselliği ile ruhsal cinselliği arasındaki uyumsuzluk duygusu. Bu tür bir uyumsuzluk duyan kişiler, anatomik cinsel özelliklerinden hoşnut olmuyorlar; karşıt cinsten birisi olmayı istiyorlar. Cinsiyet değiştirme, hormon tedavisi gibi konularda cinsellik hoşnutsuzluğu, bir ölçüt olarak değerlendiriliyor.

cinsellik hormonları (sex hormones) Cinsel organların gelişimini ve üremeyi düzenleyen; erkek ve dişideki cinsel özelliklerin gelişimini destekleyen ve kadında **yumurta,** erkekte **sperm** üretimini denetleyen hormonlar. **Estrojen** ve **progesteron**, dişlik hormonları; **androjenler** (testosteronlar) de erkeklik hormonlarıdır.

cinsellik hücresi (Gamete) Erkek ya da dişinin döl yetiştirme hücresi; ***gamet, eşeylik hücresi, eşey hücre, üreme hücresi, cinsiyet hücresi.*** Bu hücre, üreme hücresinin olgunlaşması sonucu, bölünmesi ile oluşuyor ve başka bir cinsellik hücresi ile birleşerek aşılanmış ya da döllenmiş bir hücre oluşturuyor. Erkek cinsellik hücrelerine **sperm**; dişi eşeylik hücrelerine de **ova** deniyor.

cinsellik kazandırma (sex reassignment) Cinsiyet değiştirme sürecindeki ameliyatlarla, hormon tedavisiyle ilgili kişisel, davranışsal ve hukuksal işlemler. *Bkz.* **cinsiyet değiştirme**.

cinsellik kromozomları (sex chromosomes) Cinselliği ve cinsel gelişimi belirleyen kromozomlar. Memelilerde, döllenmiş yumurtanın dişi olmasını iki X kromozomu (XX); erkek olmasını ise XY kromozomu sağlıyor. Dış organların görünümü değişik de olsa, kalıtsal cinsellik bu biçimde belirleniyor. *Bkz.* **diploid.**

cinsellik rolü (gender role) Tutum, düşünce, duygu, ilişki kurma biçimi, giyim kuşam da içinde olmak üzere, belli bir kültürde erkeğe ve kadına özgü olduğu düşünülen ve bu temelde erkekten ya da kadından, **cinselliğe uygun davranış** olarak beklenen tepki yapılarının, sterotipik rollerin bütünü; ***cinsiyet rolü.*** Bu toplumbilimsel tanım, zamana, kültüre, sosyoekonomik statüye ve benzeri koşullara bağlı olarak değişiyor. Büyük oranda ailenin yetiştirme tutumuna bağlı olarak biçimlenen bu rol, annelik ya da babalık gibi kişinin biyolojik cinselliğine uygun oluyor ya da uygun düşmüyor. *Bkz.* **cinsel kimlik; rol; rol karışıklığı; toplumsal rol.**

cinsellik şeması (gender schema) Erkek ya da kadın olmanın anlamına ilişkin bilgi, inanç, kural, metafor, beklenti ve benzerlerinden oluşan bilişsel şema; ***cinsiyet şeması.*** *Bkz.* **cinsellik şeması kuramı.**

cinsellik şeması kuramı (gender schema) Çocukların, içinde yaşadıkları kültürde erkek ya da kadın olmanın anlamına ilişkin geliştirdikleri bilişsel şemalara uygun olarak **cinsellik rolleri**ni öğrendiklerini açıklayan kuram; ***cinsiyet şeması teorisi*****.** Bu kuramı, **Bem** geliştirmiştir.

cinsel olgunlaşma (sexual naturation) Üreme sisteminin, yapı ve işlev bakımından cinsel ilişkiye ve üremeye hazır duruma gelmesi. *Bkz.* **cinsel özdeşim, cinsel özellik**.

cinsel organ hoşlanımı *Bkz.* **mastürbasyon.**

cinsel örselenme *Bkz.* **cinsel travma.**

cinsel özdeşim (sex identification) Kişinin belli bir cinselliğin tutum ve davranışlarını benimseme süreci. Birey, yaşamının ilk 3-4 yılında, bedensel cinsellik farklarını algılıyor; daha sonra da toplumsal çevre ve ailece belirlenen ruhsal farkları ayrımsayarak belirgin bir cinsel kimlik oluşturuyor. *Bkz.* **cinsel kimlik**.

cinsel özellik (sexuality) Cinsin yapısal ve işlevsel özelliklerine sahip olmak, cinsel etkinlikte bulunmak; organizmanın cinsel ilişkiye hazırlık olarak uyanmış durumda olması; ***seksüalite.*** Freud, cinselliği geniş anlamda; “cinsel ve bedensel doyumla ilişkili ruhsal enerji” olarak ele

almış ve bu enerjinin türlü biçimlerde yüceltilmiş, değişik yollarla anlatılan, ortaya konulan bir anlamı olduğunu belirtmiştir. Freud, sözcüğün en geniş anlamı ile **cinsel içgüdüler** ya da **Eros içgüdüleri** ile yok etmeye yönelen **saldırgan içgüdüler** olmak üzere, temelden farklı iki ayrı içgüdü tanımlamıştır. Ona göre cinsel içgüdüler, çok sayıdadır ve birçok organsal kaynaktan çıkmaktadır. Bunlar ilk bakışta birbirinden bağımsız eylemler olarak görünseler de daha sonraki dönemlerde birleşiyorlar. Her biri, bir organ doyumunu sağlamayı amaçlıyor. Birleşmeyi gerçekleştirdiklerinde üreme işlevinin hizmetine giriyor ve böylece cinsel içgüdüler olarak tanınıyorlar. Cinsel içgüdüler, özün korunması ve ırkın korunması olarak iki büyük işlevi yerine getiriyor. Freud'a göre, ergin cinselliğine, yoğun olarak ve uzun bir sürede hazırlanılıyor. Gizillik döneminden başlayarak kişiyi bütün testlerin en ağırı olan cinsler arasında üretime tırmanan ahenkli birleşmeye hazırlamak üzere, evrensel olarak tanınan cinsel içgüdülere ergenlikten sonra belirli görevler veriliyor. Ancak, gizillik döneminde özel cinsel renkleri bulunmayan cinsel enerjiler, üretmeyen etkinlikler pelerini altına saklanmış ya da yüceltilmişlerdir. Freud, **cinsel** terimini, çocuğun doğumundan beşinci yılına kadar süren bebeklik döneminin birçok işlevlerini belirtmek amacıyla kullanmıştır. Örneğin, bebeklik döneminin ağızcıl ve dışkıl dönemlerinden sonra genital düzenlenme ile birlikte artık **cinsellik** vardır. Cinsel bölgelerdeki enerjinin bir bölümünün, sürüp gidecek olan ergin cinselliğine ayrılmış olduğu, doğru görülüyor. Bunun ötesinde bu bölgelerin kendileri, özellikle dışkıl ve genital bölgeler, yaşamın erken döneminden başlayarak, ergin cinselliğine katılmak üzere belirlenmişlerdir. **Adler** ve **Jung**'un cinsellik anlamı ise daha çok, bilimcilerin cinselliğe yükledikleri anlama yakındır. **Adler'e göre** ruh, gerçekten cinsellik özelliğine bağlıdır. Hatta kimi zaman Adler, her şeyin cinsellik özelliğine bağlı olduğunu; ama diğer zamanlarda da cinsellik özelliğine pek az şeyin bağlı olduğunu; her şeyin özü korumak ya da güç içgüdüsüne bağlı olduğunu anlamak ve bilmek gerektiğini ileri sürmüştür. Cinsellik önde geldiği zaman, her şey cinselleştirilmiştir, her şey cinsel amacı anlatır ya da cinsel amaca hizmet eder. Biyolojik terimlerle ise cinsel özellik, cinse göre ayırt ediliyor. *Bkz*. **birincil cinsel özellikler; cinsel tepki döngüsü; ikincil cinsel özellikler; ruhsal-cinsel gelişim kuramı**.

cinsel özezerlik (sexual masochism) Kişinin cinsel haz duymak, cinsel doyum sağlamak için bağlanma, dövülme, küçük düşürülme ya da başka biçimlerde acı çektirilme yaşantılarına gereksinim duyması; ***seksüel mazohizm***.

cinsel rekabet (sex rivalry) **1. Freud piskanalizine göre**, çocuğun kendisiyle aynı cinsten anne ya da baba ile öbür anne ya da babanın sevgisi, ilgisi için yarışması. **2.** Üstün olduğu gerekçesiyle cinslerden birini ötekine yeğlemeye yönelik her türlü davranış ve cinsiyetçilik. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((3) Üretken D**önem).

cinsel rol (gender role) Belli bir kültürde düşünce, duygu, ilişki kurma biçimi, tutum, giyim kuşam ve benzerleri de içinde olmak üzere, kadına ve erkeğe özgü olduğu düşünülen yaklaşıma göre kadın ve erkekten beklenen cinselliğe uygun davranış yapıları ile **sterotipik roller**in toplamı. Toplumbilimsel bir yaklaşım olması nedeniyle bu tanım, zamana, kültüre, toplumsal-ekonomik statüye bağlı olarak değişiyor. Büyük ölçüde ailenin yetiştirme biçimine göre oluşan bu rol, kişinin biyolojik cinselliğine uyuyor ya da uymuyor. *Bkz*. **cinsel kimlik**; **rol karışıklığı**.

cinsel rol şeması (sex role stereo-type) Bir cinse özgü olduğu düşünülen değişmez, basit özellikler ve davranış yapıları; ***cinsel rol sterotipi***. *Bkz*. **cinsel rol**.

cinsel saldırı (sexual assault) Bir insana rızası dışındaki her türlü cinsel yaklaşım; ***cinsel tecavüz***. Saldırı gibi zor kullanmadan **gözetlemecilik, göstermecilik, fortçuluk** ve benzerleri de cinsel saldırı sayılıyor. Bu anlamıyla; "karşı tarafın istemediği, rıza göstermediği cinsel yaklaşımlar; cinsel nitelikli öneriler, sözlü ya da bedensel davranışlar" olarak tanımlanan **cinsel taciz** (sexual harassment) de bir cinsel saldırı olarak niteleniyor.

cinsel sapkınlık (sexual perversion) Belli bir toplumda ya da alt kültürde cinsel haz ya da doyuma ulaşmada normal dışı kabul edilen her türlü cinsel etkinlik; ***atipik cinsel davranış.***

cinsel sapmalara yol açan tutum ve davranışlar *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

cinsel seçim (esxual perversion) Bireylerin kendilerine, karşı cinsten eş olarak örneğin, iri yapılı, ince yapılı, esmer, sarışın, titiz, ağır davranışlı ve benzeri özellik ya da ölçütlere sahip bireylerden birini yeğleme eğilimi.

Karşı cins için bir çekicilik yaratan bu özellikler, türün sürmesine katkıda bulunan özellikler olarak nitelendiriliyor. *Bkz*. **doğal seçim**.

cinsel soğukluk (frigidity) Kadında cinsel haz isteği ya da haz alma yetisi yokluğu olarak bilinen cinsel bozukluk; ***cinsel isteksizlik, orgazm bozukluğu.*** Bu bozukluk, cinsel ilişkiye ilgisizlikten, yoğun bir tiksintiye dek geniş bir alanda yaşanıyor. Cinselliğe yönelik yanlış bilgilenme, hatalı tutumlar, sarsıcı cinsel deneyimler, acemi ya da yetersiz bir eş, erkek cinselliğine yönelik bilinçsiz düşmanlık, cinsel soğukluğun nedenleri arasında yer alıyor. Orgazm bozukluğu da denen bu rahatsızlıkta, organsal nedenlerden çok, toplumsal-kültürel ve ruhsal nedenler etken oluyor. Bu bozukluğa daha çok, cinselliğin ayıp, günah sayıldığı kapalı ailelerde (kültürlerde) rastlanıyor. Ancak, buralarda cinsellik, yalnızca erkeğin cinsel doyuma ulaştırılması biçiminde algılandığı için, bu bozukluğu yaşayan kadınların çok azı hekime başvuruyor. *Bkz.* **cinsel uyuşukluk; soğukluk.**

Cinsel Sorunlar Cinsel İlişkiyi Nasıl Etkiliyor? *Bkz.* **cinsel tedavi.**

Cinsel Sorunları Ortaya Çıkaran Nedenler *Bkz.* **cinsel tedavi.**

cinsel sömürü (sexual abuse) Bir kişinin bir başkasınca cinsel açıdan sömürülmesi; ***cinsel istismar***. Cinsel sömürü, basit okşamalardan, şiddet içeren ya da tehditli tecavüzlere dek birçok eylemi ve kız ya da erkek çocukların, eşlerin, yaşlıların sömürülmesini anlatmasına karşın, çoğunlukla çocuk **istismarı** anlamında kullanılıyor. Karşı tarafın rıza göstermesi, çocuk sömürüsü eylemini sömürü olmaktan çıkarmıyor. Ölçüt, rıza değil, eyleme konu olanın yaşının, gücünün, toplumsal ya da mesleksel konumunun, kurban üzerindeki etkisidir. *Bkz.* **cinsel bölgeler;** çocuk sömürüsü; ruhsal-**cinsel gelişim.**

cinsel suçlar (sex offenses) Uygar toplumların çoğunda yasayla yasaklanan **tecavüz, ensest, zina, fahişelik, sübyancılık** gibi suçlar. Yasaklanan cinsel eylem, cinsel sapma ya da hastalıklı bir eylem olduğunu belirlemiyor; yasak, o eylemin yalnızca suç sayıldığını ortaya koyuyor. Örneğin, **reşit** olmayan bir genç kızla cinsel ilişkiye girmek, evlilik dışı olması durumunda, cezalandırılması gereken bir suçtur. Ancak, bu eylem bir sapıklık ya da ruh hastalığı olarak değerlendirilmiyor.

cinsel taciz (sexual harassment) Karşıdakinin istemediği, razı olmadığı cinsel yaklaşımlar; karşılıksız ya da yükselme, zam gibi şeyler karşılığı yatma önerileri; laf atma gibi sözlü anlatımlar, elleme gibi bedensel

davranışlar. Cinsel taciz, daha çok iş yaşamında, kişinin gücünü, statüsünü kullanarak karşısındaki insanlardan cinsel yönden yararlanmaya yönelik eylemler için kullanılıyor. *Bkz.* **cinsel saldırı**.

cinsel tecavüz *Bkz.* **cinsel saldırı.**

cinsel tedavi (sex therapy) Erken boşalma, mastürbasyon yapamama, cinsel isteksizlik, edim kaygısı, cinsel fobiler, suçluluk duyguları gibi ruhsal-cinsel bozuklukların giderilmesi için yapılan tedavilerin genel adı. Bu tedaviler, bozukluğun ağırlığına bağlı olarak ruhsal, tıpsal ya da davranışçı yöntemlerle yürütülüyor. **Savaşır** ve **Boyacıoğlu** (1996), türlü nedenlerle cinsel tedavi için başvuran ve tedaviye başlamış olan çiftlere yardımcı olmak amacıyla hazırladıkları **Cinsel Tedaviler El Kitabı**'nda özetle şunlardan söz ediyorlar: **Cinsel Sorunları Ortaya Çıkaran Nedenler:** Cinsellik de yemek yeme, yediğini sindirme gibi doğal bir işlevdir. Bedensel olmayan birçok sorun, sindirimi etkilediği gibi, cinselliği de etkiliyor. Bedensel açıdan sağlıklı olsak bile, örneğin, yanlış yeme, acele etme, stres altında olma, iştah yitimine, ishale, kabızlığa yol açabiliyor. Yemeğimizi acele etmeden, rahatça yediğimizde sindirim sistemimiz iyi işliyor; yediğimiz şeylerden haz duyuyoruz. Cinsel ilişkimizin de doğal ve rahat bir biçimde olmasına izin verdiğimiz zaman bedenimiz, bilinçli bir çaba göstermeden tepki veriyor. Ancak, birçoğumuz, bu doğallığın farkında olmuyoruz. **Cinsel Tepkiyi Olumsuz Etkileyen Başlıca Sorun ve Durumlar**: **(1)** Cinsellikle ilgili eksik bilgi ve yanlış inançlar (Cinsel ilişkide karşıdakinden ne bekleyeceğini ve nasıl davranacağını bilmeme ve önyargılar). **(2)** Cinsellikle ve cinselliğin sonuçlarıyla ilgili olumsuz duygular (İlişki sırasında acı ve ağrı duymaktan, gebe kalmaktan, başkalarının görmesinden, ilişki sırasındaki seslerin duyulmasından ve ilişkinin yarım kalmasından, ilişki kuramamaktan, ilişkiyi sürdürememekten ve sonlandırmakta yetersiz kalmaktan, ilişki sırasında kendini denetleyemeyip çekiciliğini yitirmekten (hayvan gibi davranmaktan), eşinin denetimini yitirmesinden korkma). **(3)** Evlilik ilişkilerinde sorun yaşama (Eşine öfkelenme, kırılma, darılma; eşine güvenmeme ya da onun kendisini kıracağından korkma). **(4)** Kişinin kendisiyle ilgili olumsuz duyguları (Kendini değersiz, güçsüz duyumsama, zevk almaya değer görmeme; kendi bedenini beğenmeme, çekici bulmama). **(5)** Uygunsuz durumlar (Kendini yorgun duyumsama, kafasında başka sorunların bulunması; ilişkide bulunulan yerin özel (tam yalnız) olmaması). **(6)** Alkol ve kimi ilaçların kullanımı (Alkol ve kimi

ilaçların, normal cinsel tepkiyi geçici olarak bozması). **(7)** Genel durum bozukluğu (Hasta olma, kaza geçirme gibi durumlar, cinsel istek yitimine yol açabiliyor; sağlığa kavuşunca cinsel istek yeniden ortaya çıkıyor). **Cinsel Sorunlar, Cinsel Tepkiyi Nasıl Etkiliyor?** Doğal cinsel tepki baskı altına alındığında cinsel sorunlar ortaya çıkıyor. Daha az bilinen bir neden de **yapabilme kaygısı**dır. İlk cinsel tutukluğu yaratmış olan gerginlik ve yorgunluk gibi bir neden çok gerilerde kalmış olmasına karşın, "Yine olacak mı?", "Şimdi yapabilecek miyim?" diye düşünme ve kaygılanma, bir kısır döngü biçiminde sürüp gidebiliyor. "Şimdi yapabilecek miyim?" sorusunun altındaki kaygı, doğallığın yitirilmesine yol açıyor. Sonuçta kişi, cinsel haz almak yerine kendini incelemeye başladığı için, cinsel ilişkiyi zorlaştırıyor. Eşlerden birinin cinsel sorun yaşaması, öbürünün tepkilerini de olumsuz etkiliyor; o da iyi bir eş olup olmadığı konusunda kaygı geliştirebiliyor. **Cinsel İlişkide Temel İlkeler: (1)** Cinsel sorunların yaşanmasına yol açan yanlış anlamaları ve kırgınlıkları eşler, **sağlıklı bir iletişim**le (konuşmakla) gidermelidirler; birbirlerine hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları söz ve davranışları açıkça söyleyebilmeli ve bu konularda bir karara varmalıdırlar. **(2)** Cinsellikle ilgili **yanlış bilgiler**ini ve i**nançlar**ını düzeltmeli, **eksik bilgiler**ini tamamlamalıdırlar. **(3)** Cinsel ilişki sırasında bir seyirci gibi davranmaktan kaçınma ve **kendini rahat, doğal bırakma** yollarını öğrenmelidirler. İletişim: Evlilik ilişkilerindeki aksamalar, cinsel sorunlara kaynak oluşturabiliyor. Bunun gibi cinsel sorunlar da ilişkileri bozabiliyor ve bozulan ilişkiler, cinsel sorunun sürüp gitmesine neden olabiliyor. Onun için **evlilik ilişkileri**nin cinsel ilişkiyi nasıl etkilediğini bilmek gerekiyor. İlişkinin iki önemli yönü bulunuyor. Bunlardan biri, konuşabilmek, **iyi ileti**şim kurabilmek; öbürü ise **olumlu yaklaşmak**; yani birbirini heveslendirmek, beğendiklerini bir yolunu bulup iletmektir. **Olumsuz eleştiriler**, yakınmalar, işi kavgaya dek götürmeler, eşlerin ilişkisini bozabiliyor. **Cinsel İlişkide** İletişimi Kolaylaştıran Y**ollar**: **(1)** Eşler, birbiriyle iki **yetişkin gibi konuşma**lı. Koca, baba gibi; kadın da çocuk gibi konuşmamalı ya da kadın, kocasının annesiymiş gibi davranmamalı. Bu tür ilişkiler cinsel yaşamı olumsuz etkiliyor. **(2)** Eşler **kendilerini açıkça anlatma**lıdır. "Ben, ….yı istiyorum." Ya da "…ya kızdım; çünkü…." diye olumlu ve olumsuz duygu, düşünce ve isteklerini doğrudan anlatmalıdırlar. **Duygularını saklamak**, sorun yaşamaya yol açıyor. **(3)** Eşler, birbirine karşı kırgınlık ya da kızgınlıklarını açıkça

anlatmalıdırlar. Eşinin anlattıklarını bağırıp çağırmadan dinlemelidir. Bu hakkı eşine tanımayanın eşi, duygularını içinde saklıyor ve bu da ilişkilerin bozulmasına, **duygusal patlamalar**a yol açıyor. Haklı ya da hakzız olsun, herkesin duyduğunu ve düşündüğünü söylemeye hakkı vardır. **(4)** Eşlerden ikisi de farklı şeyler istiyor ya da bekliyorsa, aralarında **anlaşmanın yolu**nu bulmalıdırlar. Bunun için ya üçüncü bir yol bulmalı ya da kimi zaman birinin istediği; kimi de öbürünün istediği yapılmalıdır. **(5)** Övgü ve **yüreklendirme,** ilişkiler üzerinde eleştiriden daha çok olumlu etki yapıyor. Eşler, karşıdakinin beğendiği özelliklerini fark edip bunları kendisine söylemelidirler. Böyle yapıldığında eşin, karşısındakinin isteklerini daha kolay kabul ettiği görülüyor. **Cinsel Bölgeler ve Cinsel Tepkiyle İlgili Kimi Yanlış Anlamalar: (1)** Kimileri, **kızlık zarı**nın yırtılmasıyla çok fazla kan geleceği ve çok acı duyacakları kaygısını yaşıyorlar. Vajinanın ağzındaki bu zarın biçimi ve kalınlığı kadından kadına değişiyor. Bu zar, penisin vajinaya girmesiyle yırtılıyor ve kılcal damarların kopması nedeniyle biraz kan akıyor. İlk ilişkide kan gelmemesi de doğaldır. Kızlık zarının kalın olması durumunda penisin vajinaya girmesi zor olabiliyor. İlişki, korkuya kapılmadan, uygun koşullarda sürdürülünce zar yırtılıyor. Çok az kişide bu zar kalın lifli olduğundan, doktor müdahalesiyle kesilmesi gerekiyor. Kimi kadınlarda ise bu zar, vajina çeperinde ince bir doku durumunda olduğundan, penis içeri girdiğinde esniyor ve yırtılma olmuyor. **(2)** Kadın, ilk ilişkide birleşmeye hazır değilse **isteği dışında ilişkiye zorlanma**malıdır. Kadın ilişkiye hazır olmadığında penisin vajinaya girişinde zorluk çekilebiliyor. O nedenle erkeğin, kadının hazır olduğu anı beklemesi gerekiyor. **(3)** Eşler, birbirinin **ilişkiye hazır olup olmadıkları**nı zamanla yüz anlatımlarından, soluk alışlarından anlayabiliyorlar. Ancak bunu birbirlerine açıkça da söyleyebilmelidirler ya da erkek, eşine hazır olup olmadığını sorabilmelidir. Kadın hazır olduğunda vajinanın iç duvarlarında salgılanan sıvı, penisin girişini kolaylaştırıyor. Vajinanın yapısı oldukça esnektir; penisin büyüklüğüne göre genişliyor ya da daha dar kalabiliyor. Kadın kendini rahat bıraktığında acı duyma sorunu ortadan kalkıyor. Kadın, kaygı ve korku içinde olunca vajina kasılabiliyor ve kadın, ilişkide zorlanma ve acı yaşıyor. **(4)** Kimi kadınlar, vajinalarının biçiminin, renginin farklı olmasını anormallik olarak niteliyorlar. Oysa her **vajinanın değişik biçimde olması** doğaldır. **(5)** Toplumda **mastürbasyon**un (özdoyurumun) zararlı olduğu yönünde genel bir kanı

vardır. Oysa belli aralıklarla yapılan mastürbasyon, bedenin doğal bir gereksinimi sayılıyor. Bu eylem, kişinin kendini cinsel uyarılmaları açısından tanımasına da yardımcı oluyor. **(6)** Cinsel ilişki girişiminde özellikle genç erkeklerde çok erken sertleşme olması, hemen cinsel birleşmeye hazır olunduğu anlamına gelmiyor; kadının da hazır duruma gelmesinin beklenmesi gerekiyor. Kadın da "bekletiyorum" diye telaşlanmamalıdır. **(7) Kadında ıslanma**, vajinanın içinde kaldığında, kadının uyarılmadığı sanılabiliyor. **(8)** Cinsel ilişki sırasında **dalgalar biçiminde gelen uyarılmalar**ın; dolayısıyla sertleşmenin ya da ıslanmanın artıp azaldığını kadın da erkek de duyumsayabiliyor. Bu normal bir durumdur; bu nedenle telaşa kapılmamak gerekiyor. **(9) Eşi hazır olmadan boşalma,** genç erkeklerde normal bir olaydır. Özellikle bir önceki boşalmadan sonra uzun süre geçmişse ya da çok fazla heyecanlanılmışsa erken boşalma doğaldır. Ancak, erkek, **erken boşalmayı önleme**yi öğrenmelidir. **(10)** Birçok kadın, orgazma ulaşmadığı halde cinsel tepkileri tam olarak gösterebiliyor. Bu, onların **soğuk** ya da **frijit** olduğunu göstermiyor. Özellikle başlangıçta birçok kadın orgazm olamıyor. Bu, eşleri telaşlandırmamalıdır. Erkek, karısının orgazm olmasını özellikle istemesi durumunda **kadının orgazm olması** zorlaşıyor ve kadın, kocasını memnun etmek için orgazm olmuş gibi davranıyor. Baskının olmaması, kendini rahat duyumsama, orgazmı kolaylaştırıyor. **Yapabilme kaygısı,** erkekte boşalmayı hızlandırırken, kadında geciktiriyor. **(11) E**rkek orgazm olduktan sonra **kadın**ın **yakınlık isteği** hâlâ sürüyorsa ve erkek de hemen uyuyorsa kadın kırılabiliyor. Böyle durumlarda kadın, kimi zaman eşini uyandırmalı; kimi de uyumasına izin vermelidir. **(12) Cinsel ilişkinin aralıkları** konusunda belli standartların olduğu biçimindeki yanlış inanç, eşlere bu standartlara uyulmadığını düşündürebiliyor ve onlarda düş kırıklığına yol açabiliyor. Oysa **sevgi** ve **istek**, ölçülere, kalıplara sığmıyor. Cinsel ilişki, kimi zaman **sık**; kimi de **seyrek** olabiliyor. Önemli olan, ilişki sırasında eşlerin birbirinden hoşlanmaları ve cinsel doyuma ulaşmalarıdır. **Cinsel Yaşamı İyileştirme Yolları:** Eşler, bu iyileştirme yollarını olanak varsa terapistleriyle tartıştıktan sonra uygulamalıdırlar. Bu olanağın bulunmaması durumunda da eşlerin bunları birlikte okuyup üzerinde konuşmaları ve bunları iyice anlamaları öneriliyor. Bir dönemle ilgili bozuklukları tümüyle gidererek sonraki döneme geçmek; her döneme özgü uygulamaları, belirtilen sıraya göre yapmak gerekiyor. Her dönem

için önerilen kurallara uygun davranılması çok önem taşıyor. Eşler, bunlara uygun davrandıklarında, çok geçmeden, sevişirken durmaları gereken yerde durmayı; eşine, korkmadan “Dur!” diyebilmeyi öğreneceklerdir. **Birinci Dönem: Cinsel organlara dokunmadan duyulara odaklanma:** Bu programı uygulamaya başlarken eşler, cinsel ilişkide bulunmayacakları konusunda anlaşmaya varıyorlar. Tam rahat olmayı başarıncaya dek, cinsel ilişkiden uzak duruyorlar. Bu yasağın nedeni, **yapamama kaygısı**nı azaltmak ve ortadan kaldırmaktır. Bu kaygı, eşleri sürekli olarak cinsel ilişki denemelerine ittiği ve denemeler de **kaygı**yla gerçekleştirildiği için **yapamama** ile sonlanıyor ve sorun, hiç çözülemeyecekmiş gibi sürüp gidiyor. Bu yasak, başarma baskısını kaldırdığından, eşlerin yeni duygu ve yaşantıların farkına varmalarını sağlıyor. Eşlerin bu alıştırmaları haftada üç gün yapmaları gerekiyor. İki bölümlü olan seansın birinde eşlerden **A,** istediğinde ilişkiyi **B**’ye şöyle diyerek başlatıyor: “Sana dokunmak, seni okşamak istiyorum.” B, bu öneriyi isterse kabul ediyor; istemezse “Hayır’” diyerek geri çevirebiliyor. B, isteği kabul ederse seansın ikinci yarısında okşanıp dokunulmak istediği anlaşılıyor. İkinci alıştırmada, öbür eş aynı şeyi öneriyor. Bu uygulama dönemi sonunda **kadın ve erkeğin, rahatlıkla öneride bulunabilme**leri gerekiyor. **Birinci dönemde unutulmaması gereken noktalar: (1)** Okşayan, **yapmak istediklerini uygulayarak ortaya koyma**lıdır. Eşinin cinsel organları ve göğüsleri dışında, bedeninin istediği yerine, kendisine hoş gelecek biçimde ve istediği kadar dokunmalıdır; vücudunun istediği yerini öpebilmelidir. **(2)** Okşanan, **kendini rahat bırakma**lıdır. **Hoşuna gitmeyen** şeyi açıkça belli etmelidir. Bunun en iyi yolu, eşinin elini oradan kaldırıp bir başka yere koymaktır. Seyirci olup olmadığını **fark etmey**i öğrenmelidir. Seyirci olmamak, **dokunmanın uyandırdığı duyguları yaşamak** demektir. Bunun için dikkatini bedeninin rahatlaması ve duyumları üzerinde toplamalıdır. Bir de okşamaya kısa bir süre ara vererek tam bir rahatlık yaşamalıdır. **(3)** Eşine dokunmak, kendini ona yakın duyumsamak güzeldir. **(4)** Dokunulmak da hoş bir duygu yaratıyor. **(5)** Dokunma, haftada üç kez denenmelidir; başlatma sırayla yapılmalıdır. **(6)** Kimi zaman başlamak için kendini biraz zorlamak gerekebiliyor. Buna biraz işin yapay görünmesi, biraz da utangaçlık ve çekingenlik neden oluyor; yolunda gitmemiş olan denemelerden ötürü dokunulmaya karşı bir direncin gelişmiş olması da buna yol açabiliyor. Önemli bir nokta, bu

dönemi, normal cinsel ilişkiye geçmek için bir basamak olarak görmektir. **(7)** Bu dönem, hoş ve rahatlatıcı ya da uyarıcı olarak algılansa da **eşlerin ne duyumsadıklarının farkına varması** önem taşıyor. **(8)** Seanstan sonra kendini çok uyarılmış duyumsayan kişi, eşinin yardımı olmadan mastürbasyon yapabiliyor. İkinci Dönem: Cinsel organlar dışında**ki duyumlara odaklanma; kendinin ve eşinin haz duyması için dokunma:** Bu dönemin de iki bölümü bulunuyor. Bir eş, kendisine hoş gelen biçimde karşısındakini okşuyor. İkinci bölümde ise öbür eş aynı şeyi yapıyor. Buna ek olarak eşler, kendilerine ne yapılmasını istediklerini söylüyorlar. Okşanan, **(a)** Rahatlıyor. **(b)** Hoşlanmadığı şeylere izin vermiyor. Kişinin, okşanması hoşuna gitmeyen yerdeki elini oradan alıp başka bir yere koyuyor. **(c)** Hoşuna giden okşama ya da öpmeleri özendiriyor. Bunu hoşlanma sesleriyle ya da eşinin elini hoşlandığı yere koyarak belli ediyor. "Daha hafif!", "Daha güçlü!", "Sağa doğru!" gibi yönlendirmeleri, elini eşinin elinin üzerine koyarak belirtiyor; ancak, bunu bütün denetimi eline alarak yapmıyor. Seans sonrasında birbiriyle konuşmayı unutmuyorlar. Üçüncü Dönem: Cinsel organlar da içinde olarak **duyulara odaklanma:** Bu dönemde **geçerli olan ilkeler** şunlardır: **(1) Cinsel birleşme yasağı** sürdürülüyor; ancak elle ve ağızla cinsel organlara ve göğse dokunulabiliyor. **(2)** Bu bölümde de **A, B**'yi; **B** de **A**'yı okşuyor. **(3)** Seansı yine önce eşlerden biri; sonra öbürü başlatıyor. Nereye, nasıl dokunacağına, başlatan karar veriyor. Öbür eş de **hoşlanmadıkları**nı bildiriyor; **hoşlandıkları**nı da eşinin elini tutarak belli ediyor. Cinsel organlara hafif ya da şiddetli; hızlı dokunuş, hareketin yönü, duyumları ve duyguları çok etkileyebildiğinden, dokunulanın nelerden hoşlandığını bildirmesi daha da önem kazanıyor. Bu, seanstan seansa da değişebiliyor. **(4)** Cinsel bölgeler de içinde olmak üzere bedenin her yerinin öpülüp okşanması sürdürülüyor. **(5)** İstenirse beden losyonları da kullanılıyor. (6) Amacın yalnızca rahatlamak ve yapılandan haz duymak olduğu unutulmuyor. Seyirci olmak değil; **rahatlamak** ve **duyumsamak** amaçlanıyor. **(7)** Okşanan eş, uyarılabiliyor ve **orgazm** olabiliyor. Bu durum da seanstan seansa değişiyor. Amaç, doyuma ulaşmak değilse de bu sonuca varılması, bir sakınca oluşturmuyor. **(8)** Eğer **erken boşalma** sorunu varsa o, ayrıca giderilmeye çalışılıyor. **Dördüncü Dönem: Cinsel organlar da içinde olmak üzere karşılıklı okşamalarla birlikte orgazma odaklanma:** Eşler için cinsel organlar da içinde olarak dokunma, okşama kolaylaştığı zaman, aynı anda karşılıklı

okşamalara geçilebiliyor. Aynı anda **haz verme** ve **haz alma** gerçekleştiriliyor. Şunların unutulmama**sı gerekiyor: (1)** İzin verilirse normal olarak **cinsel tepki** de ortaya çıkmalıdır. **(2) Seyirci** olunmamalıdır. **(3)** Eşler, **hoşlarına giden şeyleri birbirine söyleme**lidir**. (4) Hoşlarına gitmeyen şeyler**den de uzak durmalıdırlar. Sonraki döneme geçmeden, soruna göre, erken boşalma ve **vajinismus** sorunları üzerinde durulmalıdır. **Beşinci Dönem: Vajinal giriş:** Önceki dönemler başarıyla yaşanmışsa; erkekte yeterli sertleşme oluyorsa; kadında vajinaya girme ile ilgili korkular geçmişse; erken boşalan erkek, boşalmayı bir ölçüde denetim altına almışsa bu döneme başlanabiliyor. Bu dönemde de amaç, **yapabilme korku ve kaygısına kapılmadan bedensel dokunuştan haz duymak**tır. Ön sevişmeden sonra kadın kendini hazır duyumsadığında; erkekte de yeterli sertleşme olduğunda penis vajinaya yaklaştırılıyor. Bunun için en uygun pozisyonun, kadının üstte olmasıdır. Daha önce cinsel ilişki korkusu olan kadın, bu pozisyonda dilediği hızda ilişkiye girebiliyor. Bu dönemde penis, vajinada hareketsiz kalınca doğal olarak sertliğini yitirebiliyor. Eşler, bu durumda da sevişmeyi sürdürebilmelidirler. İkisinin de dikkati **ne duyumsadıkları** üzerinde olmalı ve **kendilerini rahat bırakma**lıdırlar. Başta penis, vajinanın içinde 15 saniye gibi kısa bir süre kalmalıdır. Daha sonra bu süre uzatılabilir. **Altıncı Dönem: Hareketli vajinal giriş:** Eşlerin birbirine bedensel **dokunuşları**nda, **başlangıçtaki ilkeler** geçerlidir. Eşler birbirini **haz alacak ve haz verecek biçimde okşama**lı; bunun dışında yapma-birleşebilme beklentisi olmamalıdır. Bu döneme eşler, birbirinin tüm bedenlerini okşayarak başlamalıdırlar. Kadın da vajinal girişe hazır olana dek okşama sürdürülmelidir. Penis vajinaya girdikten sonra ileri geri hareketler başlamalıdır. Bu hareketlerin süresi başlangıçta kısa almalı; eşlerin ikisi de hoşlanırlarsa sürdürülmelidir. Bu döneme gelen eşler, “Dur!” demeyi öğrenmiş olmalıdırlar. Böylece “Vajinaya girdikten sonra sonuna dek gitmem gerekir.” düşüncesinden de kurtulmuş olmalıdırlar. Eşlerden biri sevişmekten hoşlansa da öbürü durmak isteyebilir ve bunu, kızdırmaktan korkmadan eşine söyleyebilmelidir. İşte **rahat ve güvenilir cinsel ilişki** budur. Farklı cinsel ilişki popzisyonları, farklı duygular yarattığından, eşlerin ikisinin de cinsel tepkileri farklı zamanlarda değişebiliyor. Kadınların birçoğu, aylık dönemlerinin belli zamanlarında daha çok uyarılıyor. Birçok kadının orgazm **olmadan da çok uyarıcı doyurucu cinsel deneyimler**i olabiliyor. Bir yanlış inanç da **eşlerin aynı**

anda orgazm olmalarının en iyi doyum biçimi olduğudur. Cinsel ilişkide çok çeşitlilik söz konusudur ve nelerden hoşlanıldığı, kişilerin o andaki duygularına bağlıdır. Tek amaç, birlikte haz duymaktır. *Bkz.* **cinsellik; ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

cinsel tepki döngüsü (sexual response cycle) Cinsel ilişki öncesinde, içinde ve sonrasındaki bedensel tepkilerin geçirdiği evreler. Bu süreçte hem erkek hem de kadın, **dört evre**den geçiyor: **1. Uyarılma** (heyecan) **evresi:** Bu evrede ön sevişmeler gerçekleşiyor; eşler cinsel heyecan duyuyorlar. Kadının cinsel organının üst dudakları hafifçe şişiyor ve dölyolu duvarları bir sıvı salgılıyor; vajenin içi ıslanıyor. Erkeğin ise cinsel organı (penisi) dikleşiyor ve bir sıvı salgılıyor. Heyecan arttıkça vajenin en dip kısmı biçim değiştiriyor ve oluşan şişkinlik ile vajen, penisin boyuna göre biçim alıyor. Bu durumda penisin küçük ya da büyük oluşu, kadının cinsel haz duyması üzerinde farklı bir etki yapmıyor. Böylece eşler, cinsel birleşmeye hazır duruma geliyorlar. **2. Plato evresi:** Eşler, başlattıkları cinsel birleşmeyi sürdürüyorlar. **3. Orgazm** (dorukdoyum) **evresi:** Uyarılma sürdükçe bir noktadan sonra erkek, artık kendini tutamadığı noktaya geliyor ve ani bir gerginlik birikiminden sonra boşalıyor; bu boşalmayla orgazmı yaşamış oluyor. Orgazm sırasında yaklaşık bir çay kaşığını dolduracak kadar bir sıvı çıkıyor. Çok temiz olan bu sıvı, **sperm**i (erkekteki üreme hücresini) besleyen şeker gibi maddeleri içeriyor. Kadın, her zaman orgazma ulaşmayabiliyor. Kadında erkekteki gibi boşalma söz konusu değildir. Ancak, orgazm sırasında o da gerginlik birikimini, ardından da orgazmı yaşıyor ve sonra rahatlamaya geçiyor Yalnızca 5-15 saniye kadar süren orgazm sırasında vajen duvarındaki kaslarda, kadının da fark ettiği kasılmalar oluyor. Kadınların çoğunun orgazma ulaşması için **klitoris**in okşanması gerekiyor. Eşlerin orgazm olmaları ile cinsel birleşme, sonuncu evreye giriyor. **4. Gevşeme evresi:** Bu evrede eşler, cinsel doyuma ulaşmanın sağladığı gevşeme ve rahatlama evresine geçiyorlar. Bu evre, fırtınadan sonraki dinginliğe benziyor. Kadında vajenin eski durumunu alması ve heyecanın yatışması daha uzun zaman alıyor. Bu dört evreye bir de **istek evresi**ni ekleyenler vardır. *Bkz.* **cinsellik; cinsel tedavi; insanın sekiz çağı (6. Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi); Masters ve Johnson'un dört evreli cinsel tepki modeli.**

Cinsel Tepkiyi Olumsuz Etkileyen Başlıca Sorun ve Durumlar *Bkz.* **cinsel tedavi.**

cinsel travma (sexual trauma) Cinsel sarsıntılı yaşantılar; özellikle çocuklukta yaşanan ve yetişkinlik döneminde cinsel bozukluklara yol açan **tecavüz, yakın akraba ile sevişme** (ensest), **cinsel sömürü** gibi kişinin ruhsal yapısında derin sarsıntılara yol açan deneyimler; ***seksüel travma, cinsel örselenme.***

cinsel uyarı bölgeleri *Bkz.* **cinsel bölgeler; bölgesel içgüdü.**

cinsel uyum *Bkz.* **evlilik.**

cinsel uyumsuzluk (gender nonconfornity) Kişinin içinde yaşadığı toplumca tanımlanan cinse özgü rol davranışına uymaması. Cinsel uyumsuzluk, ağırlıklı olarak, karşı cinse özgü diye nitelenen etkinlikleri, oyuncakları yeğleyen ve karşı cinsle özdeşleşme belirtileri gösteren çocuklar için kullanılıyor. *Bkz.* çocukluktaki cinsel kimlik bozukluğu.

cinsel uyumsuzluk ve sapmalar *Bkz.* **çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.**

cinsel uyuşukluk (sexual anesthesia) Cinsel ilişki sırasında, yaşanan normal tensel duyuların duyumsanmaması. Bu durum, çoğunlukla ruhsal kökenli olup, hoş olmayan cinsel deneyimlerden kaynaklanıyor. Bu tür sorunları olan birçok kişinin, mastürbasyondan cinsel haz alması, bu bozukluğun işlevsel olduğunu ortaya koyuyor. *Bkz*. **cinsel soğukluk**.

cinsel yönelim (sexual orientation) Kişinin cinsel, toplumsal, bilişsel, duygusal yönden kendi cinsinin, karşıt cinsin ya da her ikisinin birden çekiciliğine kapılma eğilimi. Kalıtsal yapı, hormonlar, yetiştirilme biçimi, erken dönem yaşantıları ve benzerlerinin oluşmasında önemli bir etken olduğu düşünülen cinsel yönelimin, çok erken yaşlarda belirip yerleştiği kanısı yaygındır. İnsan, cinsel kimliğinin gelişimini fazlaca denetleyemiyor. Çünkü kişinin kendini, örneğin, erkek ya da kadın olarak duyumsamasını özellikle kalıtım, hormonlar gibi etkenler belirliyor. O nedenle cinselliğin duyumsanması, bir seçim değil; yönelimdir. İnsan, kendini şu ya da bu biçimde duyumsamaya; şu ya da bu cinsle ilişki kurmaya zorlanıyor. Cinsel eğiliminden; örneğin, eşcinselliğinden, tedavi olmak isteyecek kadar rahatsız olanların varlığı da bu görüşü destekliyor.

cinsiyet *Bkz.* **cins, cinsellik.**

cinsiyet değiştirme (sex change) Kişinin bedensel cinsel özelliklerinin, karşı cinsin bedensel cinsel özelliklerine olabildiğince benzeyecek biçimde değiştirilmesi. Cinsiyet değiştirme, ameliyat ve hormon tedavisi

ile gerçekleştiriliyor. Bu müdahale ile yalnızca dış görünüm değiştirilebiliyor; kişinin doğumdan önce belirlenen üremeyle ilgili rolü değişmiyor. *Bkz*. **cinsellik kazandırma**; **cinselliğe uygun davranış**; **cinsel tipleme**.

clerambault sendromu (Clerambault's syndrome, psychose passionelle) Bir kişinin, özellikle de yüksek statüye sahip birisinin kendisine delicesine âşık olduğu kuruntusu; ***saf erotomani.*** Çok az ve genel olarak da kadınlarda gözlemlenen bu psikotik erotomani, öz sevginin bir yansıması, sevilmiyor olma duygusuna karşı özsever bir savunma, eşcinsel eğilimleri yadsıma gibi türlü biçimlerde yorumlanıyor.

COMENİUS, John Amus (1592-1670) **Bohemyalı eğitimci; realizm ve pansofizm akımı temsilcisi.** Comenius Bohemya'da doğdu; Amsterdam'da öldü. 12 yaşında salgın hastalıklarda anne babası ile dört kardeşinden ikisini yitirdi. Akrabalarının yanında Moravya'da öğrenim görmeye başladı. 1608'de bu bunaltıcı okul ortamından kurtulup Prerov'da Straznice okuluna kaydoldu. 1611'de Nassau'da Herborn Jimnazyumu'na gönderildi. Bu okulda parlak bir eğitim reformcusu olan Heinrich Alsted ile dostluk kurdu. Onun önerileri ile Alman eğitimci Wolfgang Ratke'nin yapıtlarını inceledi. Çekçe-Latince sözlük hazırlamaya girişti. İki yıl sonra Heidelberg Üniversitesi'ne kaydoldu. 1614'te Prerov'a döndü ve yetiştiği okulda Latince öğretmenliğine başladı. Moravya'nın Fulnek kentinde çalışırken patlak veren otuz yıl savaşları sırasında 1620'de İspanyol ordularının saldırısında evi, kitaplığı ve çalışmaları yandı. İki yıl içinde karısı ve iki çocuğu öldü. Bir süre kaçak yaşayan Comenius, 1627'de Polonya'ya sığındı. Leszno kentinde Jimnazyum müdürlüğüne getirildi. 1632'de rahip seçildi. Eğitimdeki reformcu görüşleri Avrupa'ya yayılınca okul reformu yapmak isteyen bir grup, kendisini İngiltere'ye davet etti. Ancak, çıkan İrlanda iç savaşı yüzünden İngiltere, okul reformundan uzaklaştı. 1642'de Comenyus, Fransa'da çeşitli kişi ve kurumlardan danışmanlık önerisi aldı. İsveç kralı Gustavus Adolphus'un önerisini kabul ederek İsveç ulusal okul sistemini kurmaya girişti. 6 yıl sonra döndüğü Leszno'da önemli eğitsel ve dinsel görevler üstlendi. Bu arada birçok kitap yazdı. Çıkan mezhep savaşları nedeniyle 1656'da yaşadığı kente saldırı sırasında geliştirdiği kitaplıklar tahrip edildi. Zengin bir Fransız ailenin yardımı ile Amsterdam'a göç etti ve ömrünün sonuna dek orada kaldı. Comenius döneminde, Orta Çağ'ın baskıcı, ürkütücü, akılcılığa kapalı yapısı ile toplumsal, dinsel, bilimsel

parçalanmışlık ve bunların yol açtığı savaş ve yok etme ortamı hüküm sürüyordu. Bunlardan ilki Comenius'u eğitimde gerçekçiliğe ve eğitimi sistemleştirmeye; ikincisi ise bilgiyi toplama, özelleştirme ve evrenselleştirme çalışmalarına yöneltti. Bu nedenle o, eğitimde realizm; bilimde de pansofizm akımı içinde yer aldı. Comenius, bir din adamı olarak en yüce olgunluğu Tanrı'ya ulaşmakla sağlamanın yolunu kendini, doğayı, eşyayı bilmek ve anlamakta aradı. Böylece bilimi ve öğretimi, yaşanılan dünyanın somut öğelerine indirgemiş oldu. Eğitime ilişkin görüşlerinin büyük bir bölümünü *Didaktika Magna*'da yazdı. Bu yapıtıyla "Herkes, her şeyi, her yönüyle bilmelidir." biçiminde özetlenebilen Pansophism felsefesini ortaya koydu. Dil alanında da yoğun çalışmalar yaptı. *Dillerin Açık Kapısı* adlı ünlü yapıtı kısa sürede Almanca, Fransızca, İtalyanca, İsveççe, İspanyolca, Türkçe ve Moğolcaya çevrildi. Comenius, Latinceyi evrensel bilim dili kabul etmekle birlikte, çocukların ilköğrenimlerini ana dilleri ile yapmalarını savundu. Çağımızda benimsenmiş olan pek çok eğitim ilkesinin adeta kâhini oldu. İnsanın, doğumdan ölüme dek eğitilmesi gerektiğini sistemli olarak ortaya koyan öncülerden biri de Comenius'tür. Eğitim dönemlerini, bugünkü anlayışa çok yakın biçimde okul öncesi, çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık aşamalarına ayırdı. Okumanın, zengin, yoksul, kadın, erkek herkesin hakkı olduğunu savunarak toplumsal okul anlayışının temellerini attı. Buna karşın, Basedov dışında hiçbir eğitimciyi doğrudan etkileyemedi. Comenius öldüğünde 150 büyük; 50 de daha küçük ve tamamlanmamış birçok yapıt bırakmıştır. **Başlıca yapıtları:** *Janua Linguarum Reserata, 1631 (Dillerin Açık Kapısı); Opera Didactica Omnia, 1657 ; Didactica Magna, 1657 (Büyük Didaktika); Orbus Pictus Sensualium, 1657.*

COMTE, Auguste (1798-1857) **Fransız felsefeci ve toplumbilimci; toplumbilimin kurucusu.** Comte, Montpellier'de bir vergi memurunun oğlu olarak doğdu. 1814-1816 arasında, devlet hizmetine en seçkin kişileri yetiştirmek amacıyla kurulan yüksek okulların birinde okudu. Ancak, okulu bitirmek üzereyken öncülük ettiği bir öğrenci hareketi nedeniyle okulla ilişkisi kesildi. Programda matematik ve fiziğe verilen önem, yetişmesinde önemli rol oynadı. 1817'den sonra Saint-Simon'un özel sekreteri oldu; 1824'te ayrıldı. 1832-1842 arasında Ecole Politechnique sınavlarına gireceklere kurs verdi. Daha sonra, sınav kurulu üyeliğine getirildi. Bir anlaşmazlık nedeniyle bu işi bıraktı. İlk yapıtlarını sekreterlik yıllarında Saint-Simon'la birlikte yazdı. Bunlardan biri, süreli yayın niteliğinde bir dergidir. Bunun 3. cildini ve 4. cildinin bir bölümünü tek başına hazırladı. Dine daha sonra vereceği önemi ilk kez *Manevi İktidar Üstüne Düşünceler* adlı kitabında vurguladı. Ondan sonra yazdığı *Pozitif Felsefe Dersleri* adlı kitabında toplumun gelişimini anlamayı sağlayacak bir çerçeve çizdi. İkinci önemli yapıtı olan *Pozitif Yönetim Sistemi*'nde, toplumun daha iyi yönetilmesi için daha önceki bulgularının nasıl kullanılacağını anlattı. Bu kitabın alt başlığı, İnsanlık Dinini Kuran Sosyoloji Üzerine'dir. Comte'un düşüncelerinin önemli bir kaynağı da **ampirizm**dir. Ampirizm, en önemli sav olarak, insan bilgilerinin doğruluğunun ancak deneyin eleğinden geçirilerek saptanabileceğini ileri sürmektedir. Bu savın arkasında, insanlarda dünyaya ilişkin doğuştan bir bilgi olmadığı görüşü yatar. Ampirizmin düşünce tarihine yaptığı önemli katkılardan biri, insanların deneylerinin eklemlenmesinden **bilim** denilen bilgi türünün ortaya çıkmış olmasıdır. Bu düşünceyi oluşturmada Fransız düşünür ve matematikçisi Condorcet, Comte'a öncülük yapmıştır. Comte'un "bilimlerin gelişim şeması" ve "toplumun **pozitif** yöntemle elde edilen **yasa**larla anlaşılabileceği" biçimindeki iki savı, Condorcet'in görüşleriyle beslenmiş olan ampirik geleneğe dayanmaktadır. Comte'a göre " Dünyayı yöneten ya da onu karışıklığa iten, düşüncelerdir; bütün toplumsal mekanizmalar, yargılar üzerine kuruludur." Buradaki **yargı** ile insanların içinde yaşadıkları dünyayı simgeleyen genel düşünce biçimleri anlatılmaktadır. Bu genel bakış açısı, zamanla bir evrim göstermiştir. Metafizik evrede insanlar doğa ve toplum olaylarını bir **tanrının gücü**ne bağlamışlardır. Sonraki evrede, **doğa** gibi imgeleri, görüşlerinin temel taşı yapmışlardır. Son evre olan **pozitif** evrede ise insanlar fiziksel dünyada ve toplumsal olaylarda **yasa** aramaya başlamışlardır. Bütün bilimler ayrı ayrı

bu basamaklardan geçmiş; ama aynı hızla ilerlememişlerdir. Örneğin en önce matematik son evreye ulaşmıştır. Bu son evrede bilgi, gözleme dayanmakta ve deneylerin sonuçları yasalar olarak ortaya çıkmaktadır. Comte'un ikinci bir yönü, Fransız Devrimi'nin Avrupa sistemini temelinden sarsışı ve yapıcı önerilerinin yıkıcı etkilerine oranla yetersiz kalışı ile ilgilidir. Comte, Fransız Devrimi'ne ve o dönem düşünürlerine yönelik olumsuz düşünceler taşımaktadır. Örneğin, **Aydınlanma dönemi** filozoflarının tezlerini "vahşi bir anarşi" olarak nitelendirmiştir. Onun için önemli olan, toplumun örgütlenmesi birincil amaç olarak benimsendiğinde özgürlük'ün nelerden oluşacağıdır; özgürlük düşüncesinin dayanıksız bir biçimde ortaya atılışı değil. Toplum yasaları da fizik yasaları gibi özgürlüğü değil, bir zorunluluğu anlatır. Özgürlük, onlara uymaktır. Toplumun dinsel bir çerçeveye oturtulması zorunludur. Çünkü toplumun yeniden örgütlenmesinde dinsel bağlar birinci derecede önemlidir. Ancak bu çerçeve, Katolik Kilisesi'nin çerçevesi olmayacaktır. Bilimin önerdiği **insanlık dini** onun yerine geçecektir. Comte'un bilim felsefesinin getirdiği yeni sorunların dışında en kalıcı etkisi, **tarihselcilik** ve **organizm**dir. Ona göre Aydınlanma dönemi düşünürleri, kendilerinden önceki tarihsel dönemlere **kötü** damgasını vurmakla o dönemi anlama fırsatını kaçırmışlardır. İnsanlığın gelişim çizgisi, ancak her döneme kendi değerini vererek anlaşılabilir. İnsanları anlamak için Aydınlanmacıların dediği gibi insanın özelliklerini değil; toplumsal çevreyi ve zorunlulukları anlamak gerekir. Tarih içinde bir süreklilik vardır. Bütünün bilimi, parçaların biliminden farklıdır. Kendi kurallarıyla ayrı bir bilim dalı olan sosyoloji, psikolojiye indirgenemez. Fransız düşünce tarihinde kısa bir süre egemen olan Comte'un düşüncelerinin bu egemenliği Türkiye için özel bir önem taşımıştır. Pozitivizm Türkiye'ye Hypollite Taine (1828-1893) gibi Fransız düşünürlerinin etkisiyle girmiştir. Pozitivizm, 1880'lerden sonra gücünü yitirmeye başladı. Buna karşın Paris'te Jön Türklerin önderliğini yapan Ahmet Rıza Bey, pozitivizmi düşüncelerinin çıkış noktası yaptı. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti tarihinin temel toplum felsefesini oluşturan **dayanışmacılık,** Durkheim yoluyla kimi pozitivist savları ikinci bir kez Türkiye'ye getirdi. Comte'un İngiltere'de etkisi, 1850'lerden başlayarak Stuart Mill'in kendisine verdiği önemle pekişti. 19. yüzyılın sonunda filozof ve matematikçi Erns Mach, Comte'un sorunsalını sürdürdü. Ona göre felsefenin görevi, bilimin mantıksal temelini açıklamaktır. Bu tutum, Comte'un sorunsalının, Viyana

çevresi diye adlandırılan düşünürleri bir noktada birleştiren bir grupça yeniden incelenmesine yol açtı. Comte'un düşüncelerinin ilk bakışta mantıksal; ancak temelde ve anlatımda çelişkili olması, etkisinde kalan toplumbilimcilerin bu etkileri zaman zaman yadsımalarıyla sonuçlandı. Buna karşın Spencer, onun izinden yürümeyi sürdürdü. Aynı etki Durkheim sosyolojisinin iki ana özelliğini oluşturan "toplum incelemelerinin kendi başına bir alan oluşturdukları" ve "toplum içindeki olayların şey'ler için kullanılan yöntemlerle incelenmesi gerektiği"yargılarında da görülüyor. **Başlıca yapıtları:** *Introduction aux travaux scientifiques du XIX siécle, 1806-1807 (19. Yüzyılın Bilimsel Çalışmalarına Giriş); Sommaire appréciation de l'ensemble du passé moderne, 1820 (Bugünkü Devrin Geçmişinin Bütünü Hakkında Toptan Değerlendirme); Plan de travaux nécessaires pour réorganiser la société, 1822 (Toplumu Yeniden Örgütlemek için Gerekli Çalışmalar Planı); Considérations sur le pouvoir sprituel, 1826 (Manevi İktidar Üstüne Düşünceler); Cours de philosophie positife, 1830-1842 (Pozitif Felsefe Dersleri); Sistéme de positife, 4 cilt, 1851-1854 (Pozitif Yönetim Sistemi).*

coşku (enthusiasm) **1.** Zihinsel duygusal ve politik yetilere kendinden geçercesine canlılık ve etkinlik veren yüksek bir heyecan durumu; ***vecit.*** **2. Heyecan.**

coşkunluk (exaltation) Düşünme ve davranışta olağandışı canlılıkla birlikte yaşanan mutluluk duygusu.

coşkusal davranış (emotional behavior) İstençsiz çalışan içsalgı bezleri, düz kaslar ile kendiliğinden işleyen sinir sistemi ve bunlara ilişkin duyguların etkisiyle ortaya çıkan davranış.

coşkusal güvenlik (emotional security) Kişinin coşkusal gereksinimlerini ve özellikle sevilme gereksinimini rahatlık içinde karşılayabilmesi.

coşkusal olgunluk (emotional maturity) Kişinin çocukluk dönemine özgü coşkusal davranışlardan kurtularak yetişkinlere özgü olanları benimsemesi durumu.

coşkusal örüntü (emotional pattern) Belli durumlar karşısında kişinin yapmaya alışkın olduğu coşkusal tepkilerin özellikleri.

coşkusal salpanım (affective fixation) Bireyin türlü kişi, nesne ve düşüncelere karşı geliştirdiği ya da kurtulamadığı ve yaşının gerektirdiği olgunluk düzeyi ile bağdaşmayan aşırı duygusal bağlılıklar. Örneğin, evlenmiş bir kızın, öz anne babasına karşı çocuksu kimliğini sürdürmesi, coşkusal bir salpanımdır.

coşkusal tip *Bkz.* **Jung'un ruhsal yapı sınıflaması.**

cümle tamamlama testi *Bkz.* **Beier cümle tamamlama testi.**

cüz-i irade (individual's will) Bireyin sınırlı istenci; ***izafi irade, göreceli istenç, tikel istenç***. Ontolojik bir sınıflama olarak kişinin doğuştan sahip olduğu, sorumluluk taşımasına temel oluşturan; onun varolması ve düşünebilmesi ile doğrudan bağlantılı, değişik seçeneklerden birini yeğlemeyi olanaklı kılan göreceli dileme, isteme yeteneği. *Bkz.* **istenç.**

Ç

çaba (effort) Bir amaca varmak, bir engeli aşmak için harcanan zihinsel ya da bedensel güç.

çabaya yönelik tepki (reaction leading to trial) Engellenme ve zorlanma durumunda bireyin içinde bulunduğu konumu biliçli bir biçimde değerlendirerek, karşı karşıya olduğu sorunu çözmek için belirleyip uyguladığı gerçekçi tepkiler. Ruhsal yönden sağlıklı kişi, engellenme ve zorlanma durumunda, savunma mekanizmalarına sarılıp gerçeklerden kaçma yerine, daha çok bu tür **sorun** çözücü **tepkiler** gösteriyor.

çağcıl (modern) (çağdaş) **1.** (Kişi, kuruluş için) Güncel yenilikleri benimseyen, onlara uyan**. 2.** Bilim ve tekniğin, düşüncenin yeniliklerinden yararlanan, onları kullanan**.**

çağcıl okul *Bkz.* **çağdaş okul.**

ç**ağcıl toplum** *Bkz.* **çağdaş toplum.**

çağdaş (contemporary) Aynı dönemde yaşayan, aynı dönemde gerçekleşen, aynı dönemi paylaşan; ***muasır, dönemde***ş. *Bkz.* **çağcıl; çağdaş eğitim; çağdaş eğitim ilkeleri;** çağdaş eğitimin temel ama**cı; çağdaş evlilik; çağdaş insan;** çağdaşlaşma; çağdaş okul; çağdaş öğretmen; çağdaş toplum; çağdışı**.**

çağdaş eğitim *Bkz***.** eğitim.

çağdaş eğitim ilkeleri *Bkz.* eğitim.

çağdaş eğitimin temel amacı *Bkz* **eğitim.**

çağdaş evlilik *Bkz.* **evlilik.**

çağdaş insan *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı.

ç**ağdaşlaşma** (modernization) Toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve başka alanlarda başta ABD olmak üzere sanayileşmiş Batı toplumlarının sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak amacıyla yapılan düzenlemeler; ***modernizasyon, modernleşme.*** Bu anlamda eşit ve genel oy, siyasal parti ve parlamento, karar organlarına katılım gibi demokrasinin temel kurum ve ilkelerinin siyasal alanda egemen kılınmasına **siyasal çağdaşlaşma**; okuryazarlık oranının yükselmesi, ulusal ve laik ideolojilerin egemen kılınmasına **kültürel çağdaşlaşma;** kapitalist üretim biçiminin yerleştirilmesine **ekonomik çağdaşlaşma:** kentleşme ve alt yapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi ve geleneksel otorite ilişkilerinin çözülmesi ile ortaya çıkan duruma da **toplumsal çağdaşlaşma** deniyor.

çağdaş okul (modern school) Genellikle yeni öğrenme, öğretme ve eğitim yöntemlerini uygulayan okul; **yeni okul, ileri okul; çağcıl okul.**

ç**ağdaş öğretmen** *Bkz.* **hümanist öğretmenlik;** öğretmen.

çağdaş toplum (modern society) **1.** Aynı çağda yaşayan toplumlardan her biri; ***muasır toplum.*** **2.** Çağın koşullarına, anlayışına uyan, gelişmiş, ileri, uygar toplum.

çağdışı (anachronistic) **1.** Tarihe, çağa ters düşen, zaman aşımına uğramış olan. **2.** Modası geçmiş, geçerliği kalmamış, çağdaş düzen ve anlayışa uymayan.

çağrışım (association) Aralarında yer ve zaman birliği olan davranış, düşünce ve kavramlar arasında kurulan bağlantılar sonucu, bunlardan birisi bilinç alanına girince ötekini de bilince çekmesi olayı; ***tedai.*** *Bkz.* çağrışım alanları; çağrışım bölgesi; çağrışımcılık; çağrışımların sıklığı ilkesi; çağrışımsal öğrenme; çağrışımsal öğrenme testi; çağrışım psikolojisi; çağrışım testi; çağrışım yasaları: özgür çağrışım.

çağrışım alanları *Bkz.* **beyin kabuğu; çağrışım bölgesi.**

çağrışım bölgesi (associative area) Duyu organları yoluyla gelen duyumların kendisinde birleştiği kabul edilen, beynin ön bölgesi.

çağrışımcılık (associationism) Zihinsel ilişkileri, temel sürecin çağrışım olduğu varsayımından yola çıkarak açıklamaya çalışan yaklaşım.

çağrışımlama *Bkz.* **uyandırma.**

çağrışımların sıklığı ilkesi *Bkz.* **EBBİNGHAUS, Herman.**

çağrışımsal öğrenme *Bkz.* **bağlantılı öğrenme; bağsal öğrenme.**

çağrışımsal öğrenme testi (associative learning test) Öğrencinin, sözcüklerin anlamları arasında bağlantı kurabilme yeteneğini ölçen bir test.

çağrışım psikolojisi (associaton psychology) Düşüncelerin çağrışımını temel ilke edinen ve **deneysel psikoloji**den önce ün yapmış olan bir psikoloji dalı. Bu psikoloji dalında ruhsal yaşamın tüm yapısı çağrışım yasaları ile açıklanıyor. **Terim, çağrışımcılık** ile eşanlama sahiptir.

çağrışım testi (association test) **F. Galton'**un geliştirdiği bir test üzerinde **C. G. Jung'**un birtakım değişiklikler yaparak çözümsel çalışmalarında kullandığı bir **sözcük çağrışım testi.** Bu uygulamada deneğe bir listeden sözcükler okunuyor. Her sözcük okunduğunda deneğin aklına ilk gelen şeyi söylemesi isteniyor. Uzun tepki süreleri, yinelenen yanıtlar, uyarım (test) sözcüğünün yinelenmesi, hatalar, suskunluklar, tümce kurmalar, yabancı terimlerin kullanılması, dil sürçmesi, kişiye özgü yanıtlar ve fizyolojik değişimler, kümelenmiş bir karmaşanın varlığını gösterebiliyor. Jung, bu teste ek olarak, sıklıkla test sözcüklerini yineleyerek denekten ilk yanıtlarını istediği bir de **yineleme yöntemi** kullanmıştır. Anımsanmayan yanıtlardan da yine bir karmaşanın varlığını ortaya çıkarmıştır.

çağrışım yasaları (law of association) **Bitişiklik yasası** adı altında toplanan ve **benzerlik, karşıtlık, yer, zaman birliği** diye belirlenen kavramlar, tasarımlar arasındaki zihinsel ilişkilerin nasıl oluştuğunu açıklayan yasalar.

çalışan anne ve çocuk (working parents) Annenin çalışmasının çocuk üzerindeki etkileri. Araştırmalar, örneğin Razon'un araştırması (1983), annesi çalışmayan çocukların, annesi çalışanlardan daha başarılı olduklarını gösteriyor. Yetişkinlerle ilişki kurma, aile ilişkilerini algılama açısından da annesi çalışanlarla çalışmayanlar arasında belirgin bir fark görülüyor. Annenin çalışması, çocuğun anne figürünü algılama biçimini ve duygusal gelişimini olumsuz etkiliyor. Ancak, çocukların kişilik özellikleri ve toplumsal-ruhsal gelişimlerinde annesi çalışanlarla çalışmayanlar arasında bir fark görülmüyor. Günde 8-9 saat çalışan annelerin çocuklarının gittiği okulların, onların bütün günlerini doldurmaması ve okul dönüşü kendileriyle ilgilenen bir anne ile karşılaşmamaları, bu çocukların, özellikle ilk sınıfta şiddetle anne eksikliğini duymalarına neden oluyor. Bu çocuklar, hem boş zamanlarını değerlendirmeleri hem de sokağın olumsuz etkilerinden korunmaları için

bir yedek bakıma gereksinim duyuyorlar. Yaşadıkları çevrede spor alanlarının, parkların, çocuk bahçelerinin; gidip kitap okuyabilecekleri, ders çalışabilecekleri çocuk kütüphanelerinin; ayrıca çocuk kulüplerinin bulunması, bu çocukların hem becerilerini geliştirmelerini hem de yalnızlık duygularını hafifletmelerini sağlıyor. Eğer çalışan anne, eve dönünceye dek çocuğuna göz kulak olabilecek güvenli bir yer sağlayabiliyor; bütün yorgunluklarına karşın eve döndüğünde çocuğuna kaliteli zaman ayırarak onunla yakından ilgilenebiliyorsa, gündüz çocuğundan uzak kalmanın sakıncalarını hayli azaltıyor.

çalışma 1. (work) Yararlı bir iş, edim gerçekleştirmek ya da belli bir sonuç elde etmek için yapılan beden ve kafa etkinliği; bir iş ya da görevi yerine getirmek için emek ve çaba harcama. **2.** (study) Bilgi edinmek ya da edinilmiş bir bilgiyi derinleştirmek amacıyla kafa yorma, çaba gösterme. Bir şeyi öğrenmek, çözmek, yapmak için emek harcama. Ders çalışma, matematik öğrenme, bahçe düzenleme gibi. **Gereksinimleri giderme** (ekonomik çalışmalar), **görev duygusu** ya da **bir şeyler başarma gereksinim ve sevinci**, çok kez çalışmanın itici gücü oluyor. Çalışma ürünü olarak da ortaya ya nesnel bir yapıt konuluyor ya da çoğunluk yararına bir hizmet veriliyor. Çok değişik türde çalışma gerçekleştiriliyor. *Bkz.* çalışma ahlakı; çalışma belleği; çalışma koşulları; çalışma tutkusu; çalışma ve yapıcılık duygularının gelişimi; **iş; meslek.**

çalışma ahlakı (work ethic) Üretim sürecinde değişik konumlarda yer alan bireylerin, amaçlanan üretim düzeyine ulaşabilmek için yetenekleri ölçüsünde yerine getirmeyi görev bildikleri sorumluluk ve yükümlülükler.

çalışma belleği (Working Memory **(WM)**) Anımsamadan önce bilginin bir araya getirildiği ve örgütlendirildiği belleğin etkin bir sistemi. Çalışma belleği, bir açıdan, bellekte yer alan bilginin etkin bir biçimde kullanılma sürecidir. Bu bellek, yalnızca yakın zamandaki olayları değil; aynı zamanda, uzun süreli bellekteki bilgiye dayanan işlemleri de içeriyor. Örneğin, bir çarpma işlemini zihninden yapması istenen kişi, ilk iş olarak uzun süreli belleğinden çarpım kurallarını geri getirecek, hesaplamaları uygulayacak ve çarpım artıklarını depo edecektir. Çalışma belleği, akılda tutmayla ilgili olarak, yineleme grupları gibi etkin süreçleri de içeriyor. Bilişsel çalışmalar, çalışma belleği kapasitesinin büyük ölçüde yaşa bağlı olarak geliştiğini ve sonradan yapılan eğitimle kapasitenin, o yaşın üzerine çıkarılamayacağını kanıtlamıştır. Bu konuyu **Pascual Leona**

incelemiş ve geliştirmiştir. *Bkz.* **bellek; kısa süreli bellek; uzun süreli bellek.**

çalışma koşulları (working conditions) İşgörenin verimini etkileyen kazalar ve onun öğeleri olan uyanıklık ve gerginlik; yorgunluk ve bıkkınlık, gürültü, müzik, aydınlatma, hava durumu, çalışma saatleri ve başka koşullar. Bunlardan işgörenin verimini olumsuz etkileyenlerin etkisinin ortadan kaldırılması ve verimi olumlu etkileyecek biçime sokulması gerekiyor. *Bkz.* **endüstri psikolojisi.**

çalışma tutkusu *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

çalışma ve yapıcılık duygularının gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((4) Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygularının Gelişimi).**

çalkalanma (acitation) Baskıya alınmayan gergin, kaygılı bir devingenlik durumu; ***ajitasyon, çalkantı,kışkırtma.***

çalkantı *Bkz.* **çalkalanma.**

çalma (theft, burglary) Başkasının malını gizlice alma; ***hırsızlık etme, aşırma.*** Çocuktaki **alma isteği** ile çalma isteğini birbirinden ayırmak gerekiyor. **3-4 yaşlar**ındaki çocuklar, kendilerinin olmadığını, almamaları gerektiğini bildikleri halde hoşlarına giden bir oyuncağı, bir eşyayı alma isteklerine karşı koyamıyorlar. **5-8 yaşlar**ındaki çocuklar arasında, annelerinin mutfaktaki bozuk paralarını aşıranlara rastlanıyor. Bu yaşlardaki öğrencilerden kimilerinin, okulda arkadaşlarının çok hoşlandıkları renkli kalemlerini, silgilerini aşırdıkları da bir olgudur. Çocuğun çalmaya yönelmesinin önemli nedenlerinden biri, başıboş bırakılmış, belli kurallara alıştırılmamış olmasıdır. İkinci bir neden, **sevgi yoksunluğu**dur. Çocuk, bu yoksunluğun yarattığı boşluğu, **bilinçdışı savunma mekanizmaları**nı işleterek, çaldığı eşya ya da parayla doldurmaya yönelebiliyor. Çocuk, sevgi ve ilgisini kendisinden esirgeyen anne babasından, arkadaşından, öğretmeninden öç almak, onları uğraştırmak amacıyla da bir şeyler çalabiliyor. Ancak, yaptığı davranıştan suçluluk duyduğunda, çalma olayının bir biçimde görülmesini sağlıyor ve sonuçta alacağı cezayla suçluluk duygusunun verdiği acıyı hafifletmeye çalışıyor. Çalma olaylarıyla karşılaşıldığında **ilk koşul**, çocuğa soğukkanlılıkla yaklaşmaktır. Ona sakin ve kararlı bir biçimde, yaptığı işin yanlış olduğu açıklandıktan sonra, aşırdığı para, oyuncak ya da eşyayı sahibine vermesi sağlanmalıdır. Bu yanlış davranışı nedeniyle çocuk asla

hırpalanmamalı, dayakla ya da başka yollarla cezalandırılmaya kalkışılmamalıdır. Ceza ve benzeri yaklaşımlar, fazla bir işe yaramadığı gibi, başka birçok olumsuzluklara da yol açıyor. Çünkü cezalandırma, çocuğun, sevilmediği biçimindeki inancını daha da pekiştiriyor. Etkili çare, bu akla, mantığa uygun yollarla sorunu çözmeye çalışmaktır. Çocuk, evdekilere benzer aşırmaları okulda da gerçekleştiriyor ve bunları yineliyorsa o zaman yapılacak şey, konuyu ruhsal sorun olarak ele almak ve bir uzman yardımıyla çözmeye çalışmaktır. *Bkz.* çalma hastalığı; çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; eğitim güçlükleri.

çalma deliliği *Bkz.* **çalma hastalığı.**

çalma hastalığı (kleptomania) Hiçbir nesnel gereksinimi olmamasına karşın, kişinin çalma zorunluluğu duyması ve kendini çalmaktan alıkoyamaması; ***kleptomani, hırsızlık deliliği, dürtüsel denetim bozukluğu.*** Bu kişinin çaldığı şey parasal değer taşımıyor; kişinin, çaldığı şeye gereksinimi olmuyor. Kişi, çaldığı şeyi genellikle atıyor, gizlice yerine koyuyor, başkalarına veriyor ya da saklıyor. Ufak tefek nesneleri gizlice almaktan kendini alamama biçiminde ortaya çıkan bu **dürtüsel denetim bozukluğu,** kişiye çalma eylemi öncesinde artan gerilim duyguları yaşatıyor. Bu tür çalmalar, **tutum bozukluğu** ya da **antisosyal kişilik bozukluğu**ndan değil; **bilinçdışı savunma mekanizmaları**ndan kaynaklanıyor. Bu eylemler, uzun uzun tasarlanarak ya da başkalarından yardım alınarak da yapılmıyor.

çaprazlama yöntemi *Bkz.* **MENDEL, Johan Gregor.**

çarpı *Bkz.* **şok.**

çarpışma yorgunluğu (combat fatigue) Dört aşamalı savaş şoku. İlk **aşama**da kas titremesi, sıklıkla işeme gereksinimi duyma, yoğun susuzluk duygusu, iştahsızlığa yol açan yemek isteksizliği, kusma, terleme, **vazomotor dengesizlik** ve korkunun öteki belirtileri ortaya çıkıyor. İkinci aşamada, hafiflemiş ilk aşama belirtileri, yerlerini bir uyanıklığa, güç ve enerji duygusuna bırakıyor. Üçüncü aşamada, yorgunluk, uyuma güçlükleri, tedirginlik ve sürekli titremeler beliriyor. **Dördüncü ve son aşama**da ise duyumsamazlık, aşırı yoğunlaşma ve bellek sorunları, kaygı ya da ölümün yaklaştığı duygusu, kişisel güvenliğin göz ardı edilmesi; dahası, donukluğa yaklaşan bitkisel bir durum ortaya çıkıyor. Bunlar **TSSR** ve **panik bozukluğu**nu çağrıştıran belirtilerdir.

çatışma (conflict) **1.** Organizmanın birbiriyle bağdaşmayan birden çok duygu, düşünce, dürtü ya da dürtü nesnesi arasında kalması durumu. Çatışma, herkesin zaman zaman yaşadığı bir engellenmedir. Üç çatışma durumu söz konusudur: **(1) Yaklaşma-Yaklaşma Çatışması** (approach-approach conflict): Eşit uzaklıktaki eşit ve aynı iki nesne ya da bu nitelikteki iki istek karşısında kalan kişi, bu çatışmayı yaşıyor. İki erkekten arkadaşlık önerisi alan ve ikisinden de hoşlanması nedeniyle birini seçmekte zorluk çeken bir genç kızın yaşadığı çatışma, bu tür bir çatışmadır. **Burdia'nın Eşeği** benzetmesi, bu çatışmayı örneklendiriyor. **(2) Kaçınma-Kaçınma Çatışması** (ovidance-ovidance conflict). Uzaklaşılmak istenip de uzaklaşılamayan iki olumsuz durum ya da nesne karşısında kalındığında bu çatışma yaşanıyor. "Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık." atasözü, bu çatışmayı dile getiriyor. **(3) Yaklaşma-Kaçınma Çatışması** (approach-avoidance conflict): Bu, aynı anda bir olumlu, bir de olumsuz yönleri olan amaç nesnesiyle karşı karşıya kalma durumudur. Hoşlanmadığı arkadaşından uzaklaşmak, hoşlandığı arkadaşıyla birlikte olmak isteyip de bunu gerçekleştiremeyen kişi, bu tür bir çatışmayı yaşıyor. **2. Psikanalize göre,** yaşamsal dürtülerle saldırganlık dürtüleri; iki nevrotik eğilim ya da sağlıklı eğilimlerle hastalıklı eğilimler; ruhsal aygıtın üç yapısı olan **ilkelbenlik, benlik ve üstbenlik** arasında ortaya çıkan bağdaşmazlık ya da uyuşmazlık. İlkelbenlik dürtülerinin doyum isteğini benliğin çevresel gerçeklere aykırı bulması ya da üstbenliğin yasaklaması durumunda; benliğin engellemediği bir ilkelbenlik isteğini üstbenlik suçladığında, benlik ile üstbenlik arasında bir çatışma ortaya çıkıyor. Psikanaliz kuramında, kaygıya yol açan çatışmalar, **iç** (ruhsal) çatışmalar olarak adlandırılmıştır. Kişi, bu çatışmaların bilincinde değildir. O, yalnızca bu çatışmaların sonucunda beliren gerginlik ve kaygıyı duyumsuyor. **Freud'a göre ruhsal bozukluklar,** çocukluk çağından kalma iç çatışmaların yol açtığı rahatsızlıklardır. *Bkz*. çatışma kuramı; **engellenme; içgüdü kuramı** (Çatışma)**; yapısal kuram**

çatışma kuramı (conflict theory) Toplumsal örgütlenmenin temelinde değer ve kaynakların eşitsiz bölüşümünden kaynaklanan bir yapısal çelişki ve çatışmaların tüm ekonomik, toplumsal, siyasal kurum ve süreçlerin; kültürel, sanatsal ve bilimsel etkinliklerin o toplumda yaşayan sınıf ya da grupların karşılıklı anlaşma, uzlaşma ya da yardımlaşmaları

sonucu değil; taraflar arasında değişik düzeylerde sürekli yinelenen çatışmalarının sonucu olduğunu savunan kuram. *Bkz.* **denge kuramı.**

Çekiciliğe İlişkin Gündelik Kavramlar *Bkz.* **kişiler arası ilişkiler.**

çekicilik (attractiveness) Çekici olma durumu; ***alımlılık.***

Çekicilik Bağlamında Oluşan İlişkiler *Bkz.* **kişiler arası çekicilik.**

çekilme (resignation) **K. Horney'a** göre, kaygı yaratabilen ya da ruhsal çatışmaların bilince çıkmasına yol açabilen durum ve etkinliklerden aşırı kaçınma biçimindeki kişilik eğilimi. *Bkz*. **bütüncü kuram; çekinik tip.**

çekilme davranışı (withdrawn behavior) Sürekli engellemelerle karşılaşan kişinin dilek ve isteklerinden vazgeçmesi ya da düşleme, içki ve uyuşturucu ilaçlarla doygunluk sağlaması.

çekingenlik (timidity) Olağan ve normal durumlarda hafif korku ve ürkeklik duyma.

çekinik (ressesive) Kalıtımda, yalnızca eşlenen kromozomlarda kendini tanımlayan **alele**nin de çekinik olması durumunda beliren bir kalıtsal özellik; ***resesif*****.** Örneğin, çekinik kalıtsal bir hastalık, yalnızca hem anneden hem de babadan gelen ilgili genin çekinik olması durumunda ortaya çıkıyor. *Bkz*. **genetik.**

çekinik gen *Bkz.* gen

çekinik özellikler *Bkz.* **MENDEL, Johan Gregor.**

çekinik tip (resignet type) **Horney'a göre**, etkin yaşamdan uzaklaşarak ve özgürlük, kendine yeterlik, bağımsızlık dürtülerini öne çıkararak temel çatışmasını çözmeye çalışan tip. *Bkz*. çekilme.

çekinik özyapı *Bkz.* **gensel tip.**

çekip çevirme *Bkz.* **manipülasyon; manipüle etme.**

çekirdek *Bkz.* hücre; talamus.

çekirdek aile (nuclear family) Anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile. *Bkz.* **aile (birleşik aile, geniş aile); evlilik (Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları).**

çekirdek bilişsel süreç *Bkz* **dikkat.**

çekirdek karmaşa (nuclear complex) Kökleri çocukluğa uzanan ve yetişkinlik döneminde nevrozlar gibi bir dizi ruhsal bozukluğa yol açan odak bir çatışma ya da sorun. Çekirdek karmaşa daha çok, psikodinamik yaklaşımlarda neyin çekirdek karmaşa diye değerlendirildiğine, söz

konusu yaklaşımın neyi temel aldığına bağlıdır. Örneğin, Freud için **Oedipus karmaşası**; Adler için **aşağılık karmaşası**; Horney içinse **temel çatışma**, çekirdek karmaşadır. *Bkz.* **evrensel karmaşa.**

çekirdek özellikler *Bkz.* **merkezi kişilik özelliği.**

çelişen düşünce ürünleri *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

çete (gang) Ortak bir ilgi ya da amaç uğruna birbirine sıkıca bağlanmış ve kendi içlerinde belirledikleri bir disipline göre davranan bir grup. Çetelere 10-11 yaşlarından erginlik yaşına dek herkes giriyor. Çete, çok kez topluma aykırılığı çağrıştırsa da her çete bu niteliği taşımıyor. *Bkz.* çocuk çeteleri.

çevre (environment) **1.** İnsanın ya da öbür canlıları kuşatan, onların gelişimlerini ve yaşamlarını etkileyen dış koşulların bütünü; davranışın gerçekleştiği dış ortam; insanın, kendi dışında algıladığı her şey. Çevre, birlikte kullanıldığı ada göre büyük farklılıklar gösteriyor. Örneğin, dölütün çevresi, amniyatik sıvı; yeni doğan bebeğin çevresi ise ev ve orada yaşayanlardır. *Bkz.* **habitat. 2.** Bir bireyin, grubun ya da toplumun biyolojik, toplumsal ve kültürel yaşamını etkileyebilecek dış etkenlerin tümü. İnsanın henüz etkilemediği ya da önemli ölçüde müdahale etmediği bitki, hayvan, dağ, deniz ve başka öğelerden oluşan çevreye **doğal çevre;** toplumsal ilişkilerle insan bilgi ve deneyiminin doğal yapıyı ve kaynakları dönüştürmesi sonucunda ortaya çıkan çevreye **yapay çevre;** bireyi kuşatan toplumsal beklentilerin, ilişkilerin ve kurumların belirlediği ortama **toplumsal çevre;** bilimsel, sanatsal ve felsefi etkinliklerin oluşturduğu çevreye de **entellektüel çevre** deniyor. *Bkz.* çevre aydını; çevrebilim; çev**recilik; çevre psikolojisi; çevresel biliş; çevre sinir sistemi; çevreye uyum.**

ç**evre aydını** (peripherical intellectual) Eylemli gündemi ve zihin matrisleri kendi tarihsel-toplumsal konumunun sorunlarından çok kendisine odak aldığı uygarlığın sorunsallarıyla belirlenmiş; çözümü de sürekli bu odakta arayıp odağın yol göstericiliğine olan inancını hiç yitirmeyen; ancak, odağı gerçekten izlemeyi de bir türlü beceremeyen aydın tipi. *Bkz.* **aydın.**

çevrebilim (ecology) **1.** Canlılarla çevreleri arasındaki dinamik ilişkiyi; özellikle bunların arasındaki etkileşimin bütününü ya da yapısını inceleyen bilim dalı; ***ekoloji.*** Canlıların geçmişteki yaşamları, zaman içinde ve coğrafyadaki dağılımları, davranış biçimleri; evren (popülasyon), topluluk ve **ekosistem** düzeyindeki doğal sistemlerin

yapısal ve işlevsel özellikleri de bu alanın konularıdır. **2.** Biyolojiden alınmış olup sosyal bilimlerde çok çeşitli kullanım alanı bulan bir terim. Örneğin, **K. Lewin**, bu terimi kişinin **yaşam alanı**na katkı yapan ruhsal etkenlerin incelenmesi için kullanmıştır.

ç**evrecilik** (environmentalism) **1.** Canlıyı; özellikle insanı saran nesneler, koşullar ya da baskıların etkilerine ağırlık veren ve kalıtımı önemsemeyen bir görüş ya da öğreti. **2.** Çevre kirliliği, kaynakların tükenmesi gibi genelde dünya üzerindeki canlıların yaşamı için tehlike yaratan sorunların çözümü ve doğal çevrenin korunması doğrultusunda etkin çalışma hareketi. Hızlı sanayileşme ve insanın doğaya egemen olma çabasının sonucu olarak doğanın kendini yenilemesine fırsat tanımayan bir hızla kirletilmesi üzerine doğal yaşam ve çevre yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelince çevreyi kurtarma amacıyla ideolojik-toplumsal bir hareket oluştu.

çevre psikolojisi (environmental psychology) Doğal ve toplumsal çevrenin hangi öğelerinin belirli bir dönem içinde bireyin yaşam alanını oluşturacak amaçlara ve engellere dönüşebileceğini belirlemeye uğraşan; başka deyişle fiziksel çevrenin, insanın ruhsal süreçleri ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen psikoloji dalı; çevresel ruhbilim. Çevre psikolojisi, yapıların tasarımı, gürültünün azaltılması, dinlenme ve oyun alanları ile insanın tüm fiziksel çevresini iyileştirmeye yardımcı olacak, uygulanabilir psikolojik ilkeleri belirlemeye çalışıyor.

çevresel biliş *Bkz* **yerlere bağlanma.**

çevresel ruhbilim *Bkz.* **çevre psikolojisi.**

çevre sinir sistemi (peripheral nervous system) Beyin ve omuriliğin dışındaki bütün hücre gövde gruplarını; başka deyişle alıcıları, kasları ve salgı bezlerini kapsayan sinir sistemi. Çevre sinir sistemi de **merkez sinir sistemi** gibi, özerk ve sempatik işleyiş gerçekleştiriyor. Özerk sinir sistemi ve **sempatik sinir sistemi**nin kolayca ayırt edilecek kadar belirgin uçları vardır. Çevre sinir sistemi, sinirlerin ve **gangliyon**ların merkez sinir sisteminin neresinden başladığına bağlı olarak; **kafatası sinirleri** ve **belkemiği sinirleri** biçiminde ikiye ayrılıyor. Devimsel liflerin hücre gövdeleri, merkez sinir sistemine yakın yerlerde; duyusal liflerin hücre gövdeleri ise, merkez sinir sistemi dışındaki gangliyonlarda yer alıyor. **12 çift olan kafatası sinirleri**nin 1., 2., 3., 4. ve 6. çiftleri, koku ve göz işlevleriyle; 5. çift, ağzın duyumu, dil ve çiğneme işlevleriyle ilgileniyor.

7. çift, yüz hareketlerini ve tat almayı; 8. çift, işitsel etkinlikleri denetliyor. 11. ve 12. çift ise, ağız duyumuna katkı sağlıyor. Sinir çiftlerinin görevleri, görüldüğü gibi, binişiktir. Düzenli ve benzer olan **31 çift belkemiği siniri**, omurga arasındaki boşluklardan bağlantılıdır. Belkemiği sinirleri, omurilikteki ventral ve dorsal köklere ayrılıyor. **Dorsal kök**teki duyusal işlevleri yerine getiren belkemiği sinirleri, yüzün dışında, vücudun hemen her bölgesinden mekanik, termik basınç gibi alıcılarla duyum alıyor. **Ventral kök**e bağlı belkemiği sinirleri ise, vücudun baş ve boyun dışındaki çizgili kasların tümünü denetleyerek devimsel işlevleri gerçekleştiriyor. Çevre **sinir sistemi**nin özerk bölümü, iç organlar dışında, devimsel liflerden oluşuyor ve bir bütün olarak görev yapıyor. Özerk bölüm, göğüs-bel sistemi olan **sempatik bölüm**den ve kafa-kuyruk sokumu sistemi olan **parasempatik bölüm**den oluşuyor. Bu iki sistem, birbirine bağlı olarak çalışıyor. Bu sistemlerin **hipotalamus**la ilişkileri anımsandığında ise bu sınıflandırmanın yapay olduğu; sonuçta, sinir sisteminin bir bütün olarak çalıştığı görülüyor. *Bkz.* **sinir sistemi.**

çevre tedavisi *Bkz.* **tam itme tedavisi.**

çevreye uyma *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

çeyrek kayma (quartile deviation-q) Birinci ile üçüncü çeyrek noktalarının ortası; başka deyişle Ç3 (%75 noktası) ile Ç1 (%25 noktası) arasındaki aralığın yarısı. Bu aralık, normal dağılım olası yanılgısına eşittir.

çıkar grubu *Bkz.* **baskı grubu**

çıkarım: *Bkz.* çıkarsama.

çıkarsama (inference) Bir ya da daha çok yargıdan başka bir yargıya varma süreci; çıkarım, ***vardama.***

çıldırı *Bkz*. **psikoz**.

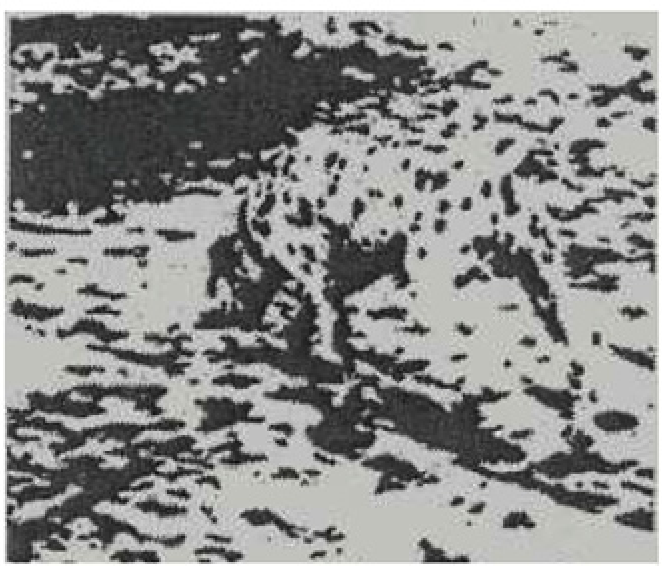
çıplak metin *Bkz.* **şifreli metin.**

çift cinsellik (bisexual, bisexuality) **1.** Hem kendi cinsiyle hem de karşı cinsle ilişkiye giren insanlar için kullanılan bir terim. **2. Klasik psikanalize göre**, aynı kişide hem erkeklik hem de dişilik ruhsal özellikleri bulunuyor; her insan, ruhsal-cinsel anlamda yapısal olarak çift cinsiyetlidir. Daha sonraki kuramlar ise ruhsal-cinsel çift cinselliği, çocukların değişen ölçülerde annesi ya da babasıyla özdeşleşmesine gönderme yaparak açıklamışlardır. Bu kuramcılar, klasik psikanalizin; etkinliği, saldırganlığı, elezerliği, entelektüellik ve araştırmacılığı

erkeklikle; edilginlik, boyun eğicilik, özezerlik, sevgisellik ve alıcılık davranışlarının ise kadınlıkla eşleştirmesine de karşı çıkmışlardır. Bu özelliklerin doğuştan gelmeyip toplumun kadına ve erkeğe yakıştırdığı rollerden kaynaklandığını ve toplumsallaşma sürecinde öğrenildiğini ileri sürmüşlerdir. *Bkz*. **hermafrodit.**

çifte şahsiyet *Bkz.* **ikili kişilik.**

çift istikrarlı algısal olaylar (bistable perceptual events) Aynı anda karşılaşılan birçok uyarımın, birden çok biçimde yorumlanabilirliği. Bunların kimisi **Rubin figürü** (figür-zemin) yanılsamaları gibi, geri döndürülebilen çift kararlılıklı uyarılardır. Çoğu ise geri döndürülemiyor. Algısal öğrenme, tipik olarak geri döndürülemeyen çift istikrarlılık özelliği gösteriyor. **Yukarıdan aşağıya işleme**de iyi bir örnek oluşturan **Dalmaçyalı** resmi, bunu açıklıyor. Resimdeki algı, geri döndürülemiyor.Figürü (Dalmaçyalıyı) bir kez algıladıktan sonra, artık, zeminin bir parçası olarak göremiyoruz. Oysa örneğin, Rubin figüründe algı, insan yüzü ve vazo olarak, iki farklı şey arasında sürekli gidip geliyor. *Bkz*. **belirsiz figür**

Dalmaçyalı

çift kodlama varsayımı (dualcoding hypothesis) Bellekte biri sözel, biri görsel olarak iki tür kodlama sistemi olduğu varsayımı. *Bkz.* **imge.**

çift kutuplu I (bipolar) Çift kutuplu bozukluğun klasik biçimi. Sıklıkla birbirinden uzun aralıklarla ayrılan ve uzun süren **mani** evrelerini izleyen yine uzun süreli **depresyon** (ya da tersi) ile tanımlanıyor. Ancak temel tanım, depresyon + mani ya da karma durumlardır.

ç**ift kutuplu II.** (bipolar) Bazı sınıflandırma sistemlerinde; örneğin, **DSM-IV**'te, hastalığın **manik evre**sinde, çift kutuplu bozuklukta olduğu gibi tam bir mani değil de bir **hipomani** sergileyen bir tür çift kutuplu bozukluk.

çift kutuplu bozukluk (bipolar disorder) çift ***kutuplu psikoz, taşkın-çöküntülü psikoz.*** *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

çiftler halinde öğrenme (paired-associated learning) Anlamsız hece çiftlerinin deneğe gösterildiğinde deneğin ilk heceyi uyarıcı; ikinci heceyi davranım olarak öğrenmek durumunda kalmasına benzer bir öğrenme biçimi. Örneğin, yabancı dilde bir sözcük listesini öğrenmede uyarıcılar, dillerin birindeki sözcükler; davranımlar ise öteki dildeki sözcüklerdir. Çiftler halinde öğrenmede, klasik koşullamaya benzeyen **uyarıcı-davranım bağı** önem taşıyor.

çiftleşme *Bkz.* **cinsel ilişki.**

çiftleşme davranışı (moting behavior) Aynı türden erkek ve dişiyi cinsel ilişkiye dek götüren türlü aşamalardaki dikkat, ilgi çekme, beğendirme, elde etme gibi davranışlara verilen ad.

çift sayılar *Bkz.* **bozma.**

çift yumurta ikizleri (fraternal twins) Dişinin iki ayrı yumurtasının, ayrı spermlerle aynı zamanda döllenmesi ile gelişen ikizler; ***ayrı yumurta ikizleri.*** (**dizygote** ile oluşan ve **genotip**i ile **fenotip**i bakımından birbirinden farklı olan ikizler). Ayrı zamanlarda doğmuş olan kardeşlere oranla çift yumurta ikizlerinin benzerlikleri daha fazla; tek yumurta ikizlerine göre ise, daha azdır. Kalıtım ve çevre etkisinin ele alındığı araştırmalarda, çift yumurta ikizleri de denek olarak kullanlıyor.

Çince odası (Chinese room) Makinenin insan gibi anlayıp yorum yapabileceği yolundaki **yapay zekâ kuramları**nı çürütmek için **John Searle**'nin kurguladığı bir **değerler dizisi** (paradigma). Bu kurguda bir kişi, penceresi olan bir odada oturuyor. Bu kişi, Çince bilmiyor; ama elinde, her Çince tümcenin Çince yanıtı bulunan bir sözlük ya da kurallar kitabı vardır. Odanın penceresinden kendisine, yazılı olarak Çince

tümceler veriliyor. Kişi, bu tümceleri alıyor ve yanıtlarını yazılı olarak, aynı pencereden dışarı iletiyor. Bu kişi, her tümceye doğru yanıt vermek gibi uygun bir davranış gösterse de iletilenler konusunda hiçbir şey anlayamıyor. Bir bilgisayar modelinin yapabileceği en iyi şey de Çince odasında bulunan kişinin yaptıklarıdır. Bu nedenle bilgisayar, insan anlayışını taklit edemez. Yapay zekâ, bir sözdizimi (syntax) sağlayabilir; ancak, anlam yorumu (semantics) yapamaz. Çince odası, akıllı makineler için kullanılan **Turing makinesi modeli**ne karşı, güçlü bir eleştiri olarak ortaya konmuştur.

Çinlilerde eğitim (education in China) Çin, çok eski dönemlerden beri önemli bir kültür merkezi olmuştur. Eski Çinliler, geçmişlerine ve geleneklerine çok bağlıydılar. O nedenle Çin eğitiminin temelini gelenek oluşturuyordu. Çinliler, eski Türklerin de etkisiyle güçlü bir uygarlık kurmuşlar ve bunu yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir. İsa'nın doğumundan 6 yüzyıl önce Çin'de iki devrimci yaşadı. Bunlardan biri olan **Lao-tsée** özgürlük ve ilerilikten yanaydı; alışkanlıklara başkaldırıyordu. İkincisi ise **Conk-tsée** (Confucius (Kofüçyüz)) idi. O ise gelenekçiydi. Halkı aileye, hükümete bağlamaktan yanaydı. **Konfüçyüs**'ün bu düşüncesi, Çinlilerin alışkanlıklarına uygun düştüğü için Çin'de çabuk kökleşti ve zamanımıza dek ulaştı. Onun görüşüne göre erdem sahibi olmak, ancak hükümete boyun eğmekle olanaklıydı. Bu anlayışa uygun İlköğretim, Çin'de çok yaygındı. En küçük köyde bile okul vardı. Bu okullara giden çocuklar, geleneğe göre 10 yaşına dek öğrenilmesi gereken törenleri ve görgü kurallarını öğreniyorlardı. 10 yaşından sonra erkek çocuklar, okumayı, hesap yapmayı, gençlerin izlemek zorunda oldukları davranışları öğrenmek için okula gidiyorlardı. 13 yaşından sonra da müzik öğrenebiliyorlardı. Kadının görevi, erkeğe en üst düzeyde saygı göstermek ve boyun eğmekti. Erkeğine kötü davranan kadın, ağır cezalara çarptırılıyordu. Kadına karşı kötü davranış ise hiçbir zaman cezayı gerektirmiyordu. Çin'de halk eğitimi de önemseniyordu. Halk eğitiminin temel amacı, halkın gönlünü okşayarak gelenekelerine, alışkanlıklarına saygılı davranarak halkın var olan bilgisine yeni bilgiler katmaktı. Büyük bir düşünür, büyük bir eğitimci olan Konfüçyüs'ün ortaya koyduğu ilkeler, Çinlilerin eğitiminde yol gösterici olmuş; Çin'de eğitim, yüzyıllar boyunca bu ilkelere uygun olarak sürdürülmüştür.

çocuğa dengeli davranma *Bkz.* çocuk ve erge**nin gelişim dönemleri; sağlıklı anne baba tutumu.**

çocuğa yönelik sapıklık (pedophilia) Daha çok, ileri yaştaki yetişkinler arasında çocuklara karşı duyulan cinsel ilgi; ***pedofili.***

çocuğu aşırı onaylama *Bkz.* **kusurlu anne baba tutumları (**Ö**dünleyici, Aşırı Koruyucu Annelik).**

çocuğu azarlama, suçlama, cezalandırma *Bkz.* **insanın sekiz çağı (ilk dört çağ).**

çocuğun cinsel soru ve cinsel oyunlarına karşı takınılması gereken tutum *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

ç**ocuk** (child, infant) Küçük yaştaki oğlan ya da kız. Sürekli değişen ve ilerleyen olgunlaşma çağında olan birey. Çocuk kavramına değişmeyen bir tanım yüklenemiyor. Doğumla 2 ya da 3 yaşlar arasına **bebeklik;** 2-3 yaşlar ile 6 yaş arasına **ilk çocukluk**; 6 yaş ile 11-12 yaşlar arasına **ikinci çocukluk**; 11-12 yaşlar ile 18-20 yaşlar arasına da **ergenlik** deniyor. *Bkz.* **çocuğa dengeli davranma; çocuğa yönelik sapıklık; çocuğu aşırı onaylama; çocuğu azarlama, suçlama, cezalandırma; çocuğun cinsel soru ve cinsel oyunlarına karşı takınılması gereken tutum; çocuk analizi;** Çocuk Bahçesi; çocuk bilimi; çocuk büyütme; çocuk cinselliği; çocuk çeteleri; çocuk doğurma yaşı; çocuk edebiyatı; çocuk eğitimi; çocuk hakları; Çocuk H**aklarına Dair Sözleşme;** çocuk ıslahevi; çocuk kitaplarında bulunmaması gereken özellikler; çocuklara ışık tutan sevecen bir yol gösterici; çocuklara okutulacak kitapların nitelikleri; çocukları düzenli ve tutarlı bir eğitimden geçirme; çocukların doğuş sırası, sayısı ve yaş farkı; çocuklar için Wechsler zekâ ölçeği; çocukluk; çocuk sömürüsü; çocuksu cinsel yaşama gerileme; çocuk mahkemeleri; çocuk psikanalizi; çocuk psikolojisi; çocuk ruh sağlığı; çocuksu cinsellik evresi; çocuk sömürüsü; çocuk suçluluğu; çocu**ksuluk; çocukta dil ve düşüncenin gelişimi; çocuk ve ergende görülen ruhsal bozukluklar; çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergenin ruhsal-cinsel gelişimi; eğitim.**

çocuk analizi (child analysis) Çocukların ruh çözümlemesi; çocuk ***ruh çözümlemesi.*** **Klasik psikanalizde** çocuk analizi ya doğrudan edilgin gözlemle ya da anne babanın gözlemleri ile yapılıyordu. **Melanie Klein** ve **Anna Freud'**un geliştirdiği çocuk analizinde ise çözümlemeci, çocukla doğrudan iletişim ve etkileşim kuruyor. Yetişkinlerde ruh çözümleme, özgür çağrışımla gerçekleştirilirken, çocuklarda bu, **oyun tekniği** ile yapılıyor.

Çocuk Bahçesi (Kindergarten) İlk kez ünlü eğitimci **Fröbel'**in Almanya'da okulöncesi 3-6 yaşlar arasındaki çocuklar için açtığı eğitim kurumu. Bu kurumlar, bu yaş çocuklarını yetiştirmek üzere eğitilmiş olan eğitimcilerin yönetiminde hizmet vermiştir. Tümü devletin denetiminde olmak üzere, bunların bir bölümü özeldi. Bu okullarda son zamanlarda **Montessori yöntemi** de uygulandı. Oyun, el etkinlikleri, müzik, aileye benzeyen toplu yaşayışlar birer eğitim aracı olarak ele alındı. Çocuk psikolojisine en uygun olan bu araçlardan çocuk eğitiminde geniş ölçüde yararlanıldı. *Bkz.***FRÖBEL, Fried.**

çocuk bilimi (pedology) Çocuğu büyümesi, duyguları, düşünceleri, yetenekleri, gereksinimleri ve benzeri yönleriyle inceleyen bilim; çocukbilim. Bu terimi ilk kez Jena Üniversitesi'nde bir inceleme yazısında 1894'te **O. Christman** kullanmıştır.

çocuk büyütme *Bkz.* **çocuk eğitimi.**

çocuk cinselliği *Bkz.* **çocukluk cinselliği.**

çocuk çeteleri (youth gongs) Erinlik öncesindeki bir iki yıl ile ergenlik döneminde bir araya gelerek birbirlerine sımsıkı bağlanan birkaç çocuk ya da gencin ilk zamanlarda amaçsız; daha sonra belli bir amaç doğrultusunda birtakım olumsuz girişimlerde bulunmak üzere oluşturduğu gruplar. Bu gruplar ilk zamanlar yalnızca bir arada bulunmaktan, ortak mal edinmekten, ele geçirdikleri yiyecekleri paylaşmaktan ve giz ortaklığı yapmaktan hoşlanıyorlar. Böyle bir gruba giren çocuklar, yavaş yavaş anne babaları ve öğretmenleriyle ilgisini kesiyor; serüven dolu bir yaşam sürmeye başlıyor; toplumdan soğuyor ve ona karşı olumsuz duygular geliştiriyor. Grup üyeleri aralarından bir önder seçiyorlar; ona koşulsuz boyun eğmeyi kabul ediyorlar. Ondan sonra bir grup anlayışı gelişiyor; grup, kendini bir birlik ve güç olarak görmeye başlıyor. Grup, belli zamanlarda belli yerlerde buluşuyor, ad değiştiriyor, belli işaretleri taşıyor ya da bunlar aracılığı ile anlaşıyor, toplum normlarına aykırı gizli işlere girişiyor. Böylece çete oluşuyor. Ondan sonra çeşitli suçlar işleniyor; eylemler, cinayetlere dek götürülebiliyor. Çete üyeleri "ser verip sır vermez." duruma geliyor. Aile ve okulun çocuk ve ergenlerden ilgilerini esirgemeyerek çocuk ve ergenlerin grup etkinliklerinin yukarıda belirtilen olumsuzluklara varmasına engel olmaları gerekiyor. *Bkz.* çete; çocuk suçluluğu.

çocuk doğurma yaşı *Bkz.* **doğurganlık yaşı.**

çocuk edebiyatı (children’s literature) Daha çok 2-14 yaşları arasındaki çocukların gereksinimlerini karşılayan edebiyat alanı; çocuk yazını. Çocuk edebiyatı deyimi, çocukluk döneminde bulunanların duygu, düşünce ve düşlerine yönelik sözlü ve yazılı bütün yapıtları kapsıyor. Masallar, öyküler, romanlar, anılar, yaşamöyküleri, gezi yazıları, şiirler, fen ve doğa olaylarını anlatan yazılar ve benzerleri çocuk edebiyatı kapsamına giriyor. Bu yapıtların da yetişkinler için hazırlanan yapıtlar gibi nitelikli ve etkili olmaları gerekiyor. Bu nedenle çocuk edebiyatı, “usta yazarların özellikle çocuklar için yazdıkları ve üstün sanatsal nitelikler taşıyan yapıtlara verilen genel ad” diye de tanımlanabiliyor. Yetişkinler için yazılmış olan edebiyat yapıtlarının çocukların duygu, düşünce ve düşlerine her zaman uygun düşmeyeceği açık seçik ortada iken çocuklara özgü bir edebiyatın düşünülemeyeceği görüşünü savunanlar olmuştur. Ancak son zamanlarda çocuk edebiyatının hem nitelik hem de nicelik açısından değerli çok sayıda yapıta kavuşmuş olması, bu edebiyat türünün varlığının en somut kanıtıdır. Ne ki şimdi de yayımlanan onca kitap arasından değişik yaşlardaki çocuklara yararlı olacak nitelikli yapıtların seçimi sorunu doğmuştur. *Bkz.* çocuk kitaplarında bulunmaması gereken özellikler: çocuklara ok**utulacak kitapların nitelikleri; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (3) İkinci Çocukluk D**ön**emi: c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim).**

ÇOCUKLARIN EDEBİYAT YAPITLARINA GEREKSİNİM DUYMA NEDENLERİ

Leland JACOB

1. Edebiyat, hoş vakit geçirtiyor, eğlendiriyor. *Bu nedenle radyonun, sinemanın, televizyonun, (bilgisayarın) yanında elbette okumaya da yer ayrılması gerekiyor. Eğer çocuğa okulda okumayı sevme, okumaktan yalnızca okumak için zevk alma öğretilmezse onun, iyi yurttaş olma fırsatlarından birini kaçırmış olmasına yol açılıyor. Bu nedenle edebiyata bir hoş vakit geçirme aracı olarak öğretim programında yer verilmesi düşünülebilir.*

2. Edebiyat insana canlılık veriyor; insanın yaşama sevincini ve gücünü artırıyor. *Kimi zaman edebiyat bizi, yaşamın çok önemli ve üzücü durumlarından uzaklaştırıyor. Güzel bir düzyazı ya da şiir okumanın*

kazandırdığı yaşantılarla insan, kısa sürede tasalarından kurtulma olanağı buluyor ve bu tasaların karşısına daha güçlü, daha dinlenmiş olarak çıkmanın yollarını öğreniyor. Okulda bu tür yaşantılar edinmek için fırsat verilmediğinde çocuklar, *insanın duygu ve düşüncelerini canlandırıp güçlendirmede edebiyatın bu şaşırtıcı, olağanüstü değerini öğrenmekten yoksun kalmış oluyorlar. Edebiyatın kişiye ruhsal canlılık kazandırma konusundaki hizmeti bu kadar da değildir. Okuduğumuz ve zamanla adını bile unuttuğumuz değerli kitaplarla yeniden karşılaştığımızda, çok eski bir dostla buluşmanın derin hazzını duyuyoruz.*

3. Edebiyat, yaşamı keşfetmemize yardım ediyor. *Yaşamı, yaşama yollarını öğrenmek için çocukların edebi yapıtlara gereksinimleri vardır. Başka kişilerin ilginç yaşantılarını, radyo, televizyon, sinema da içinde olmak üzere, başka hiçbir araç, bize bir edebiyat yapıtı kadar etkili bir biçimde sunamıyor.* İyi bir yazar, yaşamın gerçeklerini iyi gözlemliyor; genç okuyucu ile şu ya da bu biçimde yakın bir ilişki kuruyor. Yazar, yapıtındaki kahramanların yaşayışlarını, alışkanlıklarını, törelerini, duygu ve düşüncelerini tüm ayrıntılarıyla yansıtıyor. Kimi yaşantılar vardır ki bunlar edebiyat yapıtlarının okunmasıyla kazanılıyor. Bu nedenle çocuklar, hayatı keşfetmek için edebiyata muhtaçtırlar.

4. Edebiyat bir rehberdir. *Kimi edebiyat ürünleri, kişinin kendisini tanıyarak davranışlarını değiştirme olanağı hazırladığı için bir rehberlik hizmeti de veriyor. İyi bir okur olan herkesin yaşamında bu nitelikte en az bir kitap vardır.*

5. Edebiyat, kişiyi yaratıcı etkinliklere özendiriyor. *Edebiyat, çocukların başka alanlardaki yaratıcı etkinliklere geçmeleri için bir sıçrama tahtası görevi yapıyor. Başka sanatlarla ilişkili zengin bir program eşliğinde yaratıcılığa yönelten okuma etkinlikleri sayesinde bir sanat, başka bir sanatı desteklemiş oluyor. Okuma, çocuğu resim çizmeye ve dramatik sanatlar alanında ritmik yorumlar yapmaya özendiriyor. Bu alandaki zengin yaşantılar, yaşamın öbür yaratıcı alanlarında da kişiliği zenginleştiriyor.*

6. Edebiyat, dilin gelişmesini ve güzelleşmesini sağlıyor. Çocuklar*, kendi dillerini geliştirmek için edebiyat yapıtlarına gereksinim duyuyorlar. Edebiyat, güzel bir dil demektir. Çocukları*n anadillerinin *güzelliklerini en iyi biçimde öğrenmeleri, o dilde yazılmış nitelikli yapıtları okumalarına*

bağlıdır ve bunu istemeyecek kimse bulunamaz. (Çeviren: A. Ferhan OĞUZKAN. Çocuk Edebiyatı, 1979). (Özetlendi).

ç**ocuk eğitimi** (childhood education, child education) Çocukluk ve ergenlikte süren eğitim; çocuk büyütme. Çocuk eğitimi, çocuğun yaşına ve kendine özgü gelişim özelliklerine uygun olarak sürdürülüyor. Çocuk eğitimi, bilimsel bilgi donanımı ve tutarlı bir uygulama becerisi gerektiriyor. *Bkz.* **yetişkin eğitimi.**

çocuk hakları (rights of children) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de belirtilen haklar. Bu sözleşme, **Cenevre Antlaşması** ya da **Dünya Gençleri Yasası** adlarıyla da anılıyor. Bu haklar, dağınık biçimde de olsa, bütün ileri ülkelerin yasa ve anayasalarında yer almıştır. Çocuk haklarını ilk kez 1923'te **Uluslararası Çocuklara Yardım Derneği** derleyip yayımladı; 1924'te bu hakları **Milletler Cemiyeti** benimsedi; Birleşmiş Milletler kurulduktan sonra 1948'de bu haklar yeniden gözden geçirildi; son biçimi ile 1959'da yayımlandı; 09.12.1994 gün ve 4058 sayılı yasa ile de ülkemizde kabul edildi. Bu sözleşmede kabul edilen ve 54 maddede açıklanan çocuk haklarından birkaçı özetle şöyledir:

ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME'DEN ***BİRKAÇ MADDE***

Bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan yasaya göre daha erken yaşta reşit olma durumu dışında, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır.

1.Taraf devletler, çocuğun her türlü ayırıma ya da cezaya tabi tutulmasına karsı etkili biçimde korunması için gerekli tüm uygun önlemi alırlar.

1.a.Çocukları ilgilendiren bütün etkinliklerde, çocuğun yararı temel düşüncedir. b. Taraf devletler çocuğun esenliği için gerekli bakım ve korumayı sağlamayı üstlenirler ve bu amaçla tüm uygun yasal ve yönetsel önlemleri alırlar. c. Taraf devletler, çocukların bakımı ya da korunmasından sorumlu kurumların, hizmet ve etkinliklerin, yetkili makamlarca konulan ölçülere uymalarını taahhüt ederler.

5. Taraf devletler, çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi ile uyumlu olarak, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda, hukuken sorumlu kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı gösterirler.

6.a. Taraf devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. b. Taraf devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.

7. Çocuk, bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde anne babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahiptir.

8.a.Taraf devletler, yasanın tanıdığı biçimiyle çocuğun kimliğini koruma hakkına saygı göstermeyi ve bu konuda yasa dışı müdahalelerde bulunmamayı taahhüt eder.

9.a.Taraf devletler, çocuğun anne babasından, onların rızası dışında ayrılamamasını güvence altına alırlar. Ancak anne babası tarafından çocuğun kötü muameleye maruz bırakılması ya da ihmal edilmesi durumlarında ya da anne babanın birbirinden ayrı yaşaması nedeniyle çocuğun ikametgâhının belirlenmesi amacıyla karara varılması gerektiğinde bu tür bir ayrılık kararı verilebilir.

10. b. Anne babası, ayrı devletlerde oturan bir çocuk, olağanüstü durumlar dışında, hem anne hem de babası ile düzenli biçimde kişisel ilişki kurma ve doğrudan görüşme hakkına sahiptir.

13.a. Çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir. Bu hak, ülke sınırları ile bağlı olmaksızın; yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde ya da çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içerir. b. Bu hakkın kullanılması yalnızca başkasının haklarına ve itibarına saygı; milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu sağlığı ve ahlakın korunması nedenleriyle ve yasa tarafından öngörülmek ve gerekli olmak kaydıyla yapılan sınırlamalara konu olabilir.

13.Taraf devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.

13.a. Taraf devletler, çocuğun dernek kurma ve barış içinde toplanma özgürlüklerine ilişkin haklarını kabul ederler.

16.a. Hiçbir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişimine keyfi ya da haksız bir biçimde müdahale yapılamayacağı gibi, onur ve itibarına da haksız olarak saldırılamaz.

13.Taraf devletler, çocuğun özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlaki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve

uluslar arası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar.

13.a.Taraf devletler, çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişiminin sağlanmasında anne babanın birlikte sorumluluk taşıdıkları ilkesinin tanınması için her türlü çabayı gösterirler.

13.a. Taraf devletler, çocuğun bedensel ya da zihinsel saldırı, şiddet ya da suistimale, ihmal ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme de içinde, her türlü sömürü ve kötü muameleye karşı korunması için yasal, yönetsel, toplumsal, eğitsel bütün önlemleri alırlar.

13.a. Çocuk, devletten özel koruma ve yardım görme hakkına sahiptir.

13.Taraf devletler, çocuğun en yüksek yararının temel düşünce olduğunun benimsenmesi ve yetkili makamın karar vermesi ile evlat edinme sistemini kabul ederler.

23. Taraf devletler, zihinsel ya da bedensel engelli çocukların saygınlıklarını güvence altına alan, özgüvenlerini geliştiren ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılmalarını kolaylaştıran koşullar altında eksiksiz bir yaşama sahip olmalarını kabul ederler.

24. Taraf devletler, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıpsal bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kurulaşlardan yararlanma hakkını tanır.

26. a. Taraf devletler, her çocuğun, sosyal sigorta da içinde, toplumsal güvenlikten yararlanma hakkını tanır ve bu hakkın elde edilmesi için gerekli önlemleri alır.

*28. Taraf devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi için: 1. İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler. 2. Orta öğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar. 3. Uygun bütün araçları kullanarak yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler. 4. Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler. 5. Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem aırlar. b. Taraf devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu s*özleşmeye uygun olarak yürütülme*sinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar. 1. Taraf devletler, eğitim alanında, özellikle*

cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslar arası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler.

29. a. Taraf devletler, çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler. 1. Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi; 2. İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi; 3. Çocuğun anne babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı ya da geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi; 4. Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dinsel gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek biçimde hazırlanması; 5. Doğal çevreye saygısının geliştirlmesi.

31. Taraf devletler, çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence etkinliklerinde bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar.

32.Taraf devletler, çocukların uyuşturucu ve psikotrop maddelerin yasa dışı kullanımına karşı korunması amacıyla her türlü uygun önlemleri alırlar.

33.Taraf devletler, çocuğu her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı koruma güvencesi verirler.

41.Taraf devletler, Sözleşme ilke ve hükümlerinin uygun ve etkili araçlarla yetişkinler kadar çocuklar tarafından da öğrenilmesini sağlamayı taahhüt ederler.

42.a. Taraf devletlerin bu sözleşme ile üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeleri incelemek amacıyla bir Çocuk Hakları komitesi kurulmuştur. b. Komite üyeleri 4 yıl için seçilir.

46.Bu sözleşme, bütün devletlerin imzasına açıktır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme *Bkz.* çocuk hakları.

çocuk ıslahevi (corretion house for children) Suçlu çocuklar için açılan ve yatılı okula benzeyen kurumlar. Suçlu çocukları, cezaevlerinde yetişkin cezalılarla birlikte bulundurmanın birçok sakıncası görüldüğünden

ıslahevleri açılmaya başlanmıştır. Cocukları ıslahevine girmiş olmak damgasından kurtarmak amacıyla son zamanlarda ABD ile kimi Avrupa ülkelerinde suçlu çocukları ailelerin yanına yerleştirme düşüncesi yaşama geçirilmeye başlandı. *Bkz.* çocuk suçluluğu.

çocuk istismarı *Bkz.* **çocuk sömürüsü**.

çocuk kitaplarında bulunmaması gereken özellikler (features not to be included in children’s books) Bu özellikler şöyle sıralanabilir: Çocuk kitabı; **(1)** Boş inanç ve önyargıları içermemelidir. Doğrudan ya da dolaylı bağnazlık, din ayrılığı, ırk üstünlüğü aşılamaya çalışmamalıdır. **(2)** Yurt sevgisi, ulusal değerler ve Türklük bilincini işlerken ülkeler arasında düşmanlık ve öç alma duygularını körüklememeli, evrensel değerleri bir yana itmemelidir. **(3)** Çocuklara yanılmaz, yenilmez, her şeyi bilen erişilmez insan örnekleri sunmamalıdır. Olumlu ve olumsuz yanlarıyla gerçek insanı tanıtmalıdır. Çelişkileri, değişen duygu ve düşünceleriyle insanı anlatmalı; çocuğun, o insanlarda kendine benzerlikler bulabilmesi olanağını sağlamalıdır. Hoşgörü, anlayış ve esnekliği tanıtmalıdır; katı ahlak kuralları içinde sıkışıp kalan yaşantılar sunmamalıdır. **(4)** Yazgı gibi insanı boyun eğmeye, onun savaşım gücünü zayıflatmaya yönelik anlatımlara yer vermemelidir. **(5)** Bir dizi ahlak dersi içermemelidir. Acıma duygusunu sömürmemelidir. Ne yazık ki *Köprüaltı Çocukları, Öksüz Ayşe, Çocuk Kalbi, Pollyanna* gibi çok okunan kimi kitaplar, yer yer bu olumsuzlukları taşıyor. Usluluğu, söz dinlerliği aşılamaya çalışan, yaramazlık yapan, annesini dinlemeyen çocukların başına gelen felaketleri anlatan; girişkenlik yerine bağımlılığı telkin eden kitaplar da her düzey için önerilmeyen yazılı anlatım araçlarıdır. *Bkz.* çocuk edebiyatı; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (**3)** İki**nci Çocukluk D**önemi**: c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim).**

çocuklara ışık tutan sevecen bir yol gösterici *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria; hümanist öğretmenlik.**

çocuklara okutulacak kitapların nitelikleri (gualities of books for children) Çocuklara okutulacak kitapların nitelikleri şunlar olmalıdır: **(1)** Kitapların konusu, çocuğun gelişim düzeyine, ilgilerine, bilimsel verilere ve insanlık değerlerine uygun olmalıdır. Kitap, insanı ve onun çevresini, çocuk düşüncesine uygun, gerçekçi bir yaklaşımla tanıtmalı; insan ve yurt sevgisini ve yardımlaşma duygusunu güçlendirmelidir. **(2)** Kitaplarda ayrıntılar, somut, doğru ve dikkati dağıtmayacak ölçüde olmalıdır. **(3)**

Kitaplardaki kişilerin özellikleri iyi anlatılmalı, gerçekliğe uygunlukları kuşkuya yer bırakmamalıdır. **(4)** Kitapların tümce ve paragrafları kısa olmalı; kitaplarda bol ve canlı konuşmalara dayalı sürükleyici bir anlatım kullanılmalıdır. **(5)** Kitaplarda çocuğun düzeyine uygun basit ruh çözümlemeleri yer almalıdır. **(6)** Kitaplar, öğretici, düşündürücü ve kabalığa kaçmamak, yerinde olmak koşuluyla güldürücü, eğlendirici sahne ya da konuşmaları içermelidir. **(7)** Kitaplarda küçük şeylere (ayrıntılara) karşı sürekli bir ilgi uyandırılmalıdır. **(8)** Kitaplar, her durumun heyecanlı yanlarını belirtmeli; metinle ilgili güzel ve anlamlı resimlerle bütünlenmelidir. **(9)** Kitapların deneyen, araştıran, eleştiren; kısacası, özgür düşünen insan yetiştirme amacıyla yazılmasına dikkat edilmelidir. Kitaplar, çocuğun kendini tanımasına ve kişiliğinin gelişimine katkıda bulunmalıdır. *Bkz.* çocuk edebiyatı; çocu**k ve ergenin gelişim dönemleri (3)** İkinci Çocukluk Dönemi**: c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim).**

çocukları düzenli ve tutarlı bir eğitimden geçirme *Bkz.* eğitim.

çocukların doğuş sırası, sayısı ve yaş farkı Bkz. büyük, ortanca, küçük ve tek çocuk olmanın kişilik gelişimine etkisi.

çocuklar için Wechsler zekâ ölçeği (Wechsler Intelligence Scale for Children) 5-15 yaşlar arası çocuklara yaygın olarak uygulanan; yetişkinlere çevrilmişi de bulunan ve bir sözel; bir de performans bölümünden oluşan zekâ testi. *Bkz.* **Weshler Zeka ölçeği.**

çocukluğa dönüş *Bkz.* **gerileme.**

çocukluk 1. (childishness) Çocuksu ya da çocukça davranış; yetişkine yaraşmayan. **2.** (childhood) Kimine göre doğumdan erinliğe dek; kimine göre birinci yaşın sonundan 13-14 yaşına dek; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin birinci maddesine göre de daha erken yaşta reşit olma durumu dışında, 18 yaşına dek süren çağ. *Bkz.* çocuk; çocukluğa dönüş; **çocukluk anısı yitimi; çocukluk bunaması; çocukluk cinselliği; çocukluk korkuları; çocukluk nevrozları; çocukluk otizmi; çocukluk şizofrenisi; çocuklukta cinsel kimlik bozukluğu; çocukluk ve ergenlikte görülen şizoid bozukluk; çocukluk ve ergenlik psikozları.**

çocukluk anısı yitimi (infantile amnesia) Yaşamın ilk yılları ve erken çocuklukla ilgili yaşantıların normal olarak unutulması.

çocukluk bunaması (dementia infantilis) Beyin hücrelerinin bir parçasını körleştiren ve 3 yaşlarında konuşma yeteneğinin hızla yitirilmesi biçiminde ortaya çıkan yozlaşmaya bağlı bir hastalık.

çocukluk cinselliği (infantile sexuality) **Freud'a göre**, bebeklik ve çocukluk döneminde görülen bilinçli ya da bilinçsiz cinsel duygu ve davranışlar. Bebeğin cinsel duyguları daha ayrışmamıştır. Ayrışma sonrasında, cinsel içgüdünün ancak bir bölümü üretken cinsellikle ilgili olarak cinsel organlarda toplanıyor. Öbür bölümünden dürtülere ayrılmış olan enerjinin en büyük parçası, benliğe yüceltiliyor; kalanı da cinsel ilişki öncesi oyunlara bağlanıyor. Freud, doğumdan 6-7 yaşlarına uzanan yıllara çocukluk cinselliği dönemi demiştir. Bu dönemi izleyen yıllarda çocuğun cinsel yaşamında durulma ve gizlilik başlıyor. O nedenle 6 -7 yaşlar ile 11 yaş arasına **gizil** (latans) **dönem** adını veriyor. Erinlikle başlayan ve cinsel olgunlaşmayla sonuçlanan yılları da **ergenlik dönemi** (genital dönem) diye adlandırıyor. Freud, özellikle gelecek yılların temeli olarak gördüğü **ağzcıl** (oral) **dönem**, **dışkıl** (anal) **dönem** ve üretken (fallik) **dönem** diye adlandırdığı çocukluk evrelerini ayrıntılarıyla incelemiştir. Çocuk cinselliği iyi bilindiğinde, çocukların sağlıklı bir gelişim gerçekleştirmelerine daha bilinçli bir biçimde yardım edilebiliyor. *Bkz.* **cinsellik; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

çocukluk evresi *Bkz*. çocukluk.

çocukluk korkuları *Bkz.* **korku.**

çocukluk nevrozları *Bkz.* **nevroz.**

çocukluk otizmi (child autism) Türlü belirtilerden oluşan bir mozaik görünümünde ortaya çıkan bir bozukluk. **Otistik çocuk**, ilk yıl, içine kapanık olduğundan, yatağına yaklaşan anne babasına tepki vermiyor. Bu durum, onun ya görmediği ya da gördüklerini algılamadığı biçiminde yorumlanıyor. Normal çocukların banyo yaparken, yemek yerken, gezmeye giderken gösterdikleri sevinci, bunlar göstermiyor. Bu çocuklar, başka bir dünyada yaşıyor gibidirler. Otistik çocuklar, yerinde duramıyor; uyku bozukluğu yaşıyor; yemek yemede ve diğer davranışlarında tuhaflıklar sergiliyorlar. Çoğunlukla yinelemeli bir oyun oynar gibi bir arabayı sürekli ileri geri iterek dakikalarca oyalanıyorlar. Bunların yanı sıra, güçlü bir bellek yeteneği ortaya koyuyorlar. Giysilerinin, ayakkabılarının yerinin; sofradaki tabakların renginin, biçiminin değiştirilmesini hemen fark ediyorlar. Bu tür değişikliklerden hoşlanmıyorlar. Bu gibi durumlarla karşılaştıklarında, çok yüksek sesle bağırıp çağırıyorlar. Ya hiç konuşmuyor ya da konuşarak anlaşma sağlayamıyorlar. Gürültüye karşı aşırı tepki gösteriyorlar. İnsan ve

hayvanlarla az ilgileniyorlar. Sözsüz testlerde ise geri zekâlılardan daha yüksek puan alıyorlar. Bugün, otistik çocukların zeki; ama psikolojik bozuklukları nedeniyle zekâlarını kullanamadıkları görüşü yaygındır. Harfler, sayılar, yazı makineleri, bunların oldukça ilgisini çekiyor. Orta düzeyde bir zekâ tepkisi veren otistikler, eğitildiklerinde bir meslek sahibi olabiliyorlar. **Dil gelişimleri**, yüzde 50 oranında bozuk olan otistik çocukların üçte ikisi konuşmayı öğrenebiliyor. Konuşmayı öğrenemeyenlerin bir kısmı da konuşulanı anlıyor. **5-6 yaşlar**ına geldikleri halde hiç konuşmayan otistik çocuklar, sesleri bozuk çıkarıyorlar. Bunlardan kimileri yalnızca harfleri söylüyor; kimileri ise söylenenleri yineleyebiliyorlar. Bunlardan kimileri daha önce öğrendikleri sözcükleri, gereksiz yerde yineliyor, yeni sözcük üretiyorlar. Bu, şizofren ve zihinsel engelli çocuklarda da rastlanan bir durumdur. Otistik çocuklar, kendilerinden, üçüncü kişi gibi söz ediyorlar. 5-6 yaşlarına dek konuşmayı biraz öğrenmiş olan otistik çocukların, yüzde 50 dolayında **iyileşme olasılıkları** bulunuyor. Konuşamayan çocuklarda ise iyileşme oranı çok düşüyor. Son yıllardaki biyokimyasal çalışmalardan umut verici sonuçlar alınıyor. Otistik çocukların özel eğitimle ve sabırlı bir uzman tedavisi ile iyileştirilmeye çalışılmaları gerekiyor. Az da olsa, birdenbire iyileşen otistikler de vardır. Otistikler arasından besteciler, matematikçiler çıkmıştır. Araştırmalar, nedeni henüz tam olarak bilinmeyen otizmin organsal bir temeli olduğunu, herhangi bir eğitim yanlışlığı sonucunda ortaya çıkmadığını; her toplumsal-kültürel sınıftan çocuklarda görüldüğünü ortaya koymuştur. Otistik çocuklarda, kimi biyokimyasal bozukluklar saptanmıştır. Bununla birlikte, otistik çocukların aileleri arasında, takınaklı ve baskıcı ailelerin varlığı dikkat çekmektedir.

çocukluk şizofrenisi (childhood schizophrenia) 5 yaşına dek zihinsel, toplumsal ve duygusal gelişimini normal biçimde sürdürüp, bu yaştan sonra bu yeteneklerinde bir gerileme gösteren çocuğun hastalığı. Şizofreni daha çok, 15-35 yaşları arasında görülüyor. Bu hastalık, bilişsel ve duygusal işlev bozukluğu olarak niteleniyor. Hastalık belirtileri arasında sanrılar, sabuklamalar, dil ve iletişim bozuklukları, donuk davranışlar ile duygusal abartı ya da duygusal küntlük, düşünce ve konuşma akıcılığında kısıtlılık, amaca yönelik davranışları başlatamama biçiminde azaltılmış tepkiler başta geliyor. Çocuklarda bu olguların yüzde 54'ü ile yüzde 86'sını düşünce içeriği bozukluğu; erken başlayan şizofrenilerin yüzde 40'ı ile yüzde 80'ini de düşünce ve çağrışım yitimi oluşturuyor. 5 duyu ile

ilgili sanrılar da görülmekle birlikte, hem çocuklarda hem de yetişkinlerde en çok, işitsel sanrılara rastlanıyor. Şizofrenili çocukların yüzde 79'u ile yüzde 82'sinde düşmanca söylenen sözler, buyurma, çocuğa ilişkin görüş belirten sesler, tartışma biçimindeki işitsel sanrılar; yüzde 13 ile 46'sında da görsel sanrılar saptanmıştır. Çocukluk şizofrenisi, yetişkinlik şizofrenisine benzemekle birlikte, çocuk şizofrenisinde sanrılara çok az rastlanıyor. Hastalıkta genetik bozukluklar etken ise de asıl, aile içi iletişim bozukluğunun önemli bir rolü olduğu görüşü yaygındır. Tedavi sırasında, ailenin hasta yanında kalması öneriliyor. Böylece çocukla uygun bir duygusal ilişki kurma biçimi oluşturulmaya, çocukta zorlanma yaratan durumlar azaltılmaya çalışılıyor. Çocuğun sinirsel, fizyolojik ve devimsel yeteneklerinin düzeltilmesi için de ilaç tedavisi uygulanıyor. Şizofrenili çocukların iyileştirilmesinde insan ilişkilerinin etkililiği söz konusu ise de bu, oldukça zordur. Aynı ilişki, çocuğun ailesiyle de kurulmalıdır. Çocukluk otizmi gibi, çocukluk şizofrenisinde de yeterli bilimsel bilgilere henüz ulaşılamamıştır. *Bkz.* şizofreni.

çocuklukta cinsel kimlik bozukluğu (gender identity disorder of childhood) Ergenlikten önce ortaya çıkan; karşı cinsle güçlü, kalıcı bir özdeşim nedeniyle kendi cinselliğine ya da cinsel kimliğine, cinsel rolüne ilişkin duyulan derin bir hoşnutsuzluk; kendi cinsel anatomisini, ona uygun cinsel etkinlikleri reddetme. *Bkz.* **kimlik; cinsel kimlik.**

çocukluk ve ergenlik psikozları (infantile and psychosis) Gerçekle ilişkinin bozulması, anlamlı sözlü iletişimin bulunmaması, toplumsal etkileşimlerden uzaklaşma ve zihinsel işleyişle duygusal işleyiş arasında bir dengesizlik oluşması; ayrıca devimsel, görsel, toplumsal ve uyumsal davranışlardaki tutarsızlık biçiminde ortaya çıkan bir ilk çocukluk çağı bozukluğu. *Bkz.* **bebeksi otizm; psikoz.**

çocukluk ve ergenlikte görülen şizoid bozukluk (schizoid of childhood or adolescence) 5 yaşına dek zihinsel, toplumsal ve duygusal gelişimini normal biçimde sürdürüp, bu yaştan sonra bu yeteneklerinde bozulma gösteren çocukların hastalığı. Öbür çocuklarla arkadaşlık kurma ilgi, istek ve yetisinden yoksunluk, akran etkileşiminden hoşlanmama, toplumsal ilişkilerden kaçınma, takım sporları gibi etkinliklere ilgisizlik, bu bozukluğun **tanı ölçütleri** arasında yer alıyor. Şizoid çocuk ya da ergenler, kendi başlarına kalmayı seçiyorlar. Toplumsal ilişkiye zorlandıklarında olumsuz tepkiler gösteriyorlar. Psikoz belirtilerine

benzemeyen bu bozukluklar, yetişkinlikte de sürdüğünde bunlar, şizoid kişilik bozukluğu olarak adlandırılıyor. *Bkz.* çocukluk şizofrenisi; şizofreni.

çocuk mahkemeleri *Bkz.* çocuk suçluluğu.

çocuk psikanalizi Bkz. **FREUD, Anna; KLEİN, Melanie.**

çocuk psikolojisi (child psychology) Doğumdan yetişkinlik dönemine kadarki insan davranışlarını; gelişim ve uyum süreçlerini düzenli bir biçimde inceleyen psikoloji dalı; çocuk ruhbilimi. Anne baba-çocuk ilişkileri, akran ilişkileri, okulöncesi ve okul çağı bedensel ve devimsel, toplumsal ve duygusal, zihinsel (bilişsel) ve dilsel gelişim süreçleri, duygusal ve davranışsal bozukluklar, bu psikoloji dalının başlıca konularını oluşturuyor. *Bkz.* çocuk ve erge**nin gelişim dönemleri; çocuk ve ergende uyum bozuklukları.**

çocuk rehberlik kliniği *Bkz.* **ADLER, Alfred.**

çocuk rehberlik merkezleri *Bkz.* **ADLER; Alfred.**

çocuk resimleri (children's drawings) Çocukların yaptığı resimler. Görsel ve çizgisel bir anlatım etkinliği olan resim, "çizgi ve yüzeylerle betimleme" olarak tanımlanıyor. Çocuk için resim ve boyama, bir tür dil görevi görüyor. Kendi hoşlandığı ve çevresindekileri sevindirmek için eline geçen her şeyle; kömür, tebeşir, kurşun kalem, boyalı ya da mürekkepli kalem gibi araçlarla duvar, kâğıt, karton gibi önüne çıkan her yüzeye çizgiler çiziyor. Geniş alanları, içinden geldiği gibi boyamak istiyor. 19. yüzyıl sonlarına doğru çocuk resimleri, önce çocukların hangi yaşlarda nelerin resmini yapmaktan hoşlandıkları saptanmak amacıyla incelenmeye başlanmıştı. Bugün ise onların gelişim aşamaları, yetenekleri ve özgün düşünüp düşünmediklerinin göstergesi, onların iç dünyalarını yansıtma aracı; toplumsal ve güzel sanat gibi değişik açılardan incelenmiş ve giderek hem psikoloji hem de eğitimbilim açısından önem kazanmıştır. Çocuk Resimlerinde Gelişim Aşamaları: Çocuğun gelişimine göre çocuk resimlerinin sınıflandırılması çalışmasını ilk kez, Münih kentinde yaklaşık yüz bin çocuk resmini incelemiş olan Alman pedagog **G. Kerschensteiner** yapmıştır. Bu çalışma sonucunda şu aşamaları belirlemiştir: **1. Karalama ya da hazırlık aşaması:** (scribble): Çocuk bu aşamada, el ve parmak kaslarını işletmek için içinden geldiği gibi, gelişi güzel kargacık burgacık çizgiler karalıyor. Kalemle çiziktirme yapıyor. Belli bir nesneyi benzetme isteği taşımıyor. Bu aşama yaklaşık 2-3 yaşları

arasını kapsıyor. **2. Şema ya da kalıp aşaması** (schematic drawing): Çocuk, yaptığı karalamalarla bildiği ya da gördüğü nesne arasında bir benzerlik arıyor ve bile bile nesnelerin resmini yapmaya koyuluyor; ama gördüğünü değil, bildiğini, düşündüğünü çiziyor. Her konu için bir simgesi, kalıbı bulunuyor. Çoğu kez ilk şema ya da kalıp, insan resmidir. Bu da baştan bacaklı insan şemalarından geçiyor. Bu yüzden resimler, aynı anda birkaç görüş açısından görülüyor gibi ve saydamlık taşıyor. Bu aşama yaklaşık 4-6 yaşlarını kapsıyor**. 3. Benzetme ya da betimleme aşaması** (represen tative phase): Çocuk bu aşamada, nesneleri gördüğü gibi resmetmeye çalışıyor. Aynı nesneye kendi ve başkaları açısından bakarak onun resmini çiziyor. Bu aşamaya birdenbire geçilmiyor; yavaş yavaş, sınama ve yanılma öğrenmeleri sonucunda ulaşılıyor. Nesneleri gerçek ve somut olarak kavrıyor; derinlik ve uzaklığın önemini algılıyor; nesnelere ilişkin bildiklerinin, görülenlerin tümünü kapsamadığını anlıyor. Bu benzetme aşamasına birçok çocuk erişemese bile, çoğu, üç boyutlu izlenimi verecek resimlerin yapıldığı **4. aşama**ya ulaşıyor. Ortalama bir çocuk, dördüncü aşamaya 7-8 yaşlarında erişebiliyor. **Son aşama** olan **görüntüden resim yapma aşaması**na ise ancak 9 yaşlarında ulaşılabiliyor.

Çocuk Resimlerinde Gelişim Aşamaları *Bkz.* **çocuk resimleri.**

çocuk ruh sağlığı (child psychology) Çocukluk dönemine özgü ruh sağlığı. Yetişkinlere özgü ruh sağlığı tanımı, genelde çocuklar için de geçerli olmakla birlikte, sürekli ve hızlı gelişim ve değişimleri nedeniyle çocukların ruh sağlığı için, değişik ölçütler kullanılıyor. Örneğin, çocuk korkuları, yetişkin korkularına; çocuğun yerine getirilmeyen isteklerine karşı tepkileri, yetişkinin bu durumda gösterdiği tepkilere benzemiyor. Çocuk, her gelişim evresinde ayrı özellikler bütünü olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle çocuğun ruhsal gelişimine yardım edebilmek için, anne baba ve öğretmenler, onun bu dönemlere özgü ruhsal özelliklerini, o dönemleri yaşayış biçimine göre geliştireceği kişilik özelliklerini iyi bilmek zorundadırlar. Çocukların daha mutlu yaşamaları, özellikle bu üç görevlinin, üzerlerine düşen sorumluluğu bilinçli olarak yerine getirmelerine bağlıdır. Çocuk ruh sağlığı ve bozuklukları adıyla anılan bilim dalı, çocukların bedensel gelişimlerinin yanı sıra zihinsel (bilişsel) ve duygusal gelişimlerini de sağlıklı biçimde sürdürmeleri, başarılı ve mutlu bir erişkin olmaları için gerekli bakım ve korunma yollarını belirleyerek ailelere ve öğretmenlere kılavuzluk ediyor. Bunun yanı sıra,

aynı amaçla, çocuklarda görülen ruhsal bozuklukları tanımlıyor ve bunları giderme yollarını ortaya koyuyor. Aile içi sorunlar gibi toplumsal etkenler ve öteki çevresel etkenler; menenjit gibi beyni zedeleyen hastalıklar; kalıtsal etkenlerin yol açtığı çocukluklara özgü ruhsal bozukluklar, bu bilim dalının çalışma alanını oluşturuyor. Çocuk ruh sağlığı ve bozuklukları ile ilgilenen bilim dalı, normal çocukların sağlıklı bir gelişim gerçekleştirme ve uyum sağlama, başarılı olma yollarını ortaya koyarak ilgililere yardım etmekle, önleyici **ruh sağlığı** hizmeti veriyor. Ruhsal bozuklukları giderme çabasıyla da **tedavi edici** (sağaltıcı) **ruh sağlığı** (psikoterapi) işlevini yerine getiriyor. 1920'li yıllardan sonra ortaya çıkan ve ruh hekimliğinin (psikiyatrinin) bir yan dalı olarak gelişen çocuk ruh sağlığı ve bozuklukları bilimi, 1950'li yıllardan bu yana, çalışma alanını sürekli genişletiyor. Çocuğun ruhsal gelişimiyle ilgileri nedeniyle eğitim psikolojisi, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi disiplinlerden bu alanda çokça yararlanılıyor. Bir bilim dalı olan çocuk ruh sağlığı ve bozuklukları, Türkiye'de ilk kez 1959 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kuruldu; 1990 yılında Sağlık Bakanlığı'nca ayrı bir uzmanlık dalı olarak tanındı ve eğitimiyle ilgili kuralları belirlendi. Daha önce psikiyatri ana bilim dalına bağlı bir ünite olarak işlev görürken, 1995 yılında ana bilim dalına dönüştürüldü. Bugün, üniversitelerimizin tıp fakültelerine bağlı birçok Çocuk Ruh Sağlığı Bölümü eğitim veriyor ve çocuk psikiyatristi (çocuk ruh hekimi) yetiştiriyor. Bu bölümlerde, değişik hekimlik dallarıyla da işbirliği yapılarak, ruhsal sorunu olan çocuklara ruhsal tedavi uygulanıyor ve onların ailelerine yardım ediliyor. Bu amaçla uzman ruh hekimlerinden ve sosyal hizmet uzmanlarından da yararlanılarak bu konuda bir takım çalışması yürütülüyor. *Bkz.* çocuk sömürüsü; çocuk suçluluğu; çocuk ve ergende görülen ruhsal bozukluklar; çocuk ve ergende uyum bozuklukları; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; **ruh sağlığı; ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

çocuk ruh sağlığı ve bozuklukları *Bkz.* **ruh sağlığı.**

çocuk sömürüsü (child abuse) Çok karmaşık ve tehlikeli bir sorunlar yumağı; çocuk istismarı. Çocuk sömürüsü, çocuğun ihmal edilmesinden bedensel, duygusal ve cinsel sömürüsüne dek birçok yönü olan bir konudur. Böyle olmakla birlikte, birçok durumda, çocuğun uğradığı tecavüz ile eşanlamlı olarak kullanılıyor. Çocuk Sömürüsünü Artıran ve Çocuğu Sömürüye Yatkın Kılan E**tkenler: (1) S**ö**mürenin Kendi Çocukluğu:** Çocuk sömürücülerinin çoğunun, çocukluğunda sömürülen

kişiler oldukları görülüyor. **(2) Sömürücülerin Alkol, Uyuşturucu Madde Kullanımına Bulaşmış Olmaları:** Çocuk sömürüsüne girişenlerin en az yarısının alkol, uyuşturucu gibi madde kullanımına bulaşmış oldukları görülüyor. **(3) Aile ile İlgili Stres:** Çekirdek ailenin ve taşıdığı yapısal destek sistemlerinin dağılması sonucu, üvey anneli ve üvey babalı yaşamak zorunda kalma ile çocuk sömürüsü arasında bir bağ kuruluyor. **(4) Dinsel, Ahlaksal Çocuk Disiplini Konusundaki İnançlar:** Bunlar, özellikle bedensel sömürü (ceza) konusuyla ilişkili olabiliyor. **(5) Çocuğun Kendisi**: Engelli, süreğen hastalığı olan çocuklar, bu konuda yüksek **risk** grubuna giriyorlar. Çocuğun beslenme zorlukları, tuvalet eğitimine tepki vermemesi, çocuğun sürekli ağlaması, boyun eğmeme davranışlarına karşı anne babanın dayanma gücü gösterememesi, çocuğu sömürülmeye iten etkenler arasında yer alıyor. Çocuk Sömürüsünün**, Niteliğine Bağlı Olarak Çeşitleri**: **(1) İhmal Etme:** En çok rastlanan ve öldürücü olan çocuk sömürüsü türü budur. Çocuğun barınma, güvenlik, beslenme ve gözetim gereksinimlerinin karşılanmaması, çocuğun bedensel, eğitsel ve duygusal olarak savsaklanmasına yol açıyor. **Bedensel ihmal**, tıpsal bakımı reddetmek ya da geciktirmek, evi terk etmiş olmak, evden atılmış olmak ya da evden kaçan çocuğun eve dönmesine izin vermemek ve yetersiz gözetim ve benzeri davranışları kapsıyor. **Eğitsel ihmal**, çocuğu okul çağında zorunlu eğitimden alıkoyma, çocuğun sürekli okuldan kaçmasına göz yumma ve özel eğitim gereksinimini karşılamama davranışlarını içeriyor. **Duygusal ihmal**, çocuğun sevgi ve sevecenlik gereksinimlerine karşı çokça ilgisiz kalma, gerekli ruhsal özeni göstermeme, çocuğun gözü önünde gerçekleşen eş sömürüsü ve çocuğun alkol ya da uyuşturucu kullanmasını görmezden gelme gibi davranışlardan oluşuyor. **(2) Bedensel S**ömürü: Karşılaşma sıklığı açısından ikinci sırayı alan çocuk sömürüsü türü budur. Bu sömürü, acımasızca ve kötü amaçla çocuğa dayak atma; onu ısırma, yakma, sarsma gibi çocukta bedensel yıkıma yol açan eylemler olarak uygulanıyor. Kimi zaman, anne baba ya da bakıcı, bile bile zarar verme isteği ile bedensel sömürüye başvurmamış olsa bile çocuk, sonuçta şiddet görmüş, bedensel ve ruhsal yönden örselenmiş oluyor. **(3) Duygusal S**ömürü: Bu da sık rastlanan çocuk sömürü türüdür. Duygusal sömürü, anne babaların ya da bakıcıların, çocuğu örneğin, karanlık tuvalete hapsetmeleri, aç bırakmaları gibi tuhaf, aşırı cezalandırıcı; "Artık seni sevmiyorum; başkalarının annesi (babası) olacağım." gibi sözlü ruhsal

korku salıcı tutum ve davranışlarıyla gerçekleştiriliyor. Bu tutun ve davranışlar çocukta ağır duygusal, zihinsel ve davranışsal rahatsızlıklara yol açabiliyor. **(4) Cinsel S**ömürü: Çocukta derin ruhsal sarsıntılara yol açan ve etkisi sonraki yıllarda da duyumsanan; niteliği nedeniyle çoğu kez gizlendiği için, gözlemlenenden daha yaygın olduğu düşünülen bir sömürü türü de cinsel sömürüdür. Çocuklar, cinsel organları okşanarak, kendileriyle cinsel ilişkiye girilerek; kendilerine **tecavüz** edilerek, erkekler arasında cinsel ilişki gerçekleştirilerek, **göstermecilik** yoluyla, fahişeliğe yöneltilerek ya da **pornografi aracı** yapılarak sömürülüyor. Çocuklara yönelik cinsel sömürünün tanısı, tedavisi ve önlenmesi, çok karmaşık ve zor bir konudur. Tanısı, özel uzmanların, pediyatristlerin, psikoloji uzmanlarının, toplumsal görevlilerin, işbirliğini gerektiriyor. Çocukların ve anne babaların, olası çocuk sömürülerini önlemek ve erkenden fark etmek için eğitilmeleri gerekiyor. Bu konuda gerekli bütün önlemleri almak ve çocuk sömürüsünü köklü biçimde önlemek görevi devlete düşüyor. *Bkz.* **sömürü**; **cinsel sömürü**.

Çocuk Sömürüsünü Artıran ve Çocuğu Sömürüye Yatkın Kılan Etkenler *Bkz.* **çocuk sömürüsü.**

Çocuk Sömürüsünün, Niteliğine Bağlı Olarak Çeşitleri *Bkz.* **çocuk sömürüsü.**

çocuksu cinsellik *Bkz.* **çocukluk cinselliği.**

çocuksu cinsellik evresi *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

çocuksu cinsel yaşama gerileme *Bkz.* **gerileme.**

çocuk suçluluğu (juvenile delinquency) Hukuksal sorumluluk yaşına girmemiş olan çocuk ve gençlerin topluma zarar veren ve yasaların yasakladığı davranışları göstermeleri durumu. Toplumda geçerli olan ortak değer, kural ve davranış kalıplarına ters düşen, bunların dışına çıkan eylemlere **suç** deniyor. İşlenen suç çeşitlendirildiği gibi, örneğin çocuk suçluluğu ve **yetişkin suçluluğu** gibi, onu işleyenlere göre de çeşitlendiriliyor. Hangi eylemlerin suç olduğu, çağdaş toplumlarda yasalarla belirleniyor. Kişiyi suça iten nedenleri suçlunun kişiliğini oluşturan etkenler ile yaşamını sürdürdüğü çevrenin doğal, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşulları yaratıyor. Kalıtımla geçen zekâ geriliği, sara ve benzerleri, suç işlemenin **biyolojik nedenler**ini oluşturuyor. Gelişim sırasındaki saplantılar, olgunlaşmamış cinsel güdüler ve yüceltilememiş saldırganlık dürtüleri, en önemli **ruhsal nedenler** arasında

yer alıyor. **Toplumsal nedenler**in başında ise, aile geliyor. Çocuk ve ergene çevrenin etkisi de daha çok aile kanalıyla iletiliyor. Önemli olan, suçluyu cezalandırmak değil, suç işlemeyi önlemek; kişiyi suça iten bireysel ve toplumsal etkenleri ortadan kaldırarak suç işlemenin önünü kesmektir. Çocuk ve ergenlerin işlediği suçların nedenlerini bu amaçla araştırmak gerekiyor. Ülkemizdeki suçluların yaklaşık yarısını, 25 yaşın altındaki çocuk ve gençler oluşturuyor. İleri yaş suçlularının yüzde 90'ının da çocukluk ve gençliklerinde suç işlemiş kimseler oldukları görülüyor. Bu sonuçlar, sorun'un önemini açıkça gözler önüne seriyor. Çocuk ve Gençlerin işledikleri S**uçların T**ürleri**:** Bunlar da yetişkin suçlarınkinden farklıdır. Başlangıçta eve, okula, çevreye uyumsuzluk, geçimsizlik, yalancılık, okuldan ve evden kaçma, hırsızlık, sürekli sinirlilik, söz dinlememe, başkaldırma, kuralları çiğneme, yangın çıkarma, saldırganlık olarak beliren uyum bozuklukları, giderek suç sınırının içine giren eylemlere dönüşüyor. Çocuk, özellikle ergenlik döneminde, şiddete varan saldırgan eylemlere girişerek toplumsal kurallar ve yasalarla çatışıyor. Çeşitli hırsızlıklar, yankesicilik, küfür, bıçak ve tabanca taşıma, yaralama, dövme, öldürme gibi suçları işliyor. Gençlik yıllarında işlenen suçlardan biri de **cinsel suçlar**dır. Bunlar, toplumsal baskının etkisiyle kadın-erkek ilişkisinin çok katı kalıplara sokulması, cinsel eğitimsizlik ve olumsuz toplumsal-ekonomik koşullar nedeniyle cinsel taciz, kız kaçırma ve ırza geçme biçiminde ortaya çıkıyor. Eğer suç konusunda önemli olan, cezalandırmak yerine suçu önlemek ise, önce **suça eğilimli ya da suç işleyen çocuk ve ergenlerin ortak ruhsal özellikleri**nin bilinmesi gerekiyor. Bunlar bilinmeden suçlulara yardımcı olmak olanaksızdır. Suça eğilimlilerin ve suç işleyenlerin ortak özellikleri şunlardır: Ergen, bir yandan sınırsız özgürlük istiyor; öte yandan ise sorumluluktan kaçıyor, anne babaya ve öbür otoritelere direniyor. Çabuk öfkeleniyor, ölçüsüz ve yersiz tepki gösteriyor, sorunları kaba güçle çözmeye kalkışıyor. Kısa yoldan doyuma ulaşmak istiyor. Güvensizlik ve yetersizlik içinde olduğunda, kendisi gibi kişilerin oluşturduğu gruplarda yer alıyor. Cinsel sapma da gösterebilen ergenlerin birçoğunun, alkol ve uyuşturucu madde bağımlısı olduğu da görülüyor. Özellikle büyük kentlerdeki suça eğilimli, suç işleyen çocuk ve gençler, aile ve topluma karşı kıskançlık, kin, nefret duyguları ile dolu olmalarının etkisiyle, saldırgan davranış gösteriyorlar. Bunlar, kimi büyüklerin, suç aleti olarak kullandıkları da oluyor. Yaptığı eylemin suç olduğunu bile bile o eylemi sürdüren çocuk ya da gence

uyumsuzluğu büsbütün artıran, ezici, aşağılayıcı cezalar verme, şiddet uygulama yerine, **eğitici (geliştirici) cezalar** verilmesi öneriliyor. Örneğin, küçük çocuklar, nedeni onların anlayacağı bir dille açıklanmak koşuluyla, suçun niteliğine uygun olarak, bir süre oyun oynama hakkından yoksun bırakılıyor; kendisinden ihmal ettiği sorumluluğunu yerine getirmesi isteniyor Daha büyük çocuklara, bir süre sokağa çıkmama cezası verilebiliyor. Ders hazırlığını, ödev yapmayı savsaklayan öğrenciye, dersini, ödevini hazırlamadan, çalışma masasından kalkmama, dışarı çıkmama cezası uygulanıyor. Belli bir süre televizyon izlememe, bilgisayar kullanmama cezası gibi, çocukları sevdiği şeyden yoksun bırakmak da eğitici ceza sayılıyor. Bu tür cezaları ilk uygularken, çocuk ve gencin göstereceği ağlama, tepinme, bağırma gibi tepkileri, birkaç kez, sakin ve kararlı bir biçimde göğüslemeyi başarabilen anne baba, ondan sonra, çocuğuna daha kolay söz geçirebildiğini görüyor. Çocuğu ve Ergeni Suç İşlemeye Hazırlayan A**ilelerin ve Toplumun Özellikleri**: Bunlar incelendiğinde, suça yönelmeyi ve suç işlemeyi önleyecek önlemlerin çoğunun, aileye ve topluma düşen görevler olduğu anlaşılıyor. Birçok ülkede olduğu gibi, bizde de çocuk suçluları yargılamak için çocuk mahkemeleri kurulmuştur. 1979 tarih ve 2253 sayılı yasa, bu mahkemelerin 1987 yılına dek kuruluşlarının tamamlanmasını öngörmüşse de bunlar, 1992 yılı sonuna dek ancak, İstanbul, Ankara, İzmir ve Trabzon'da kurulabilmiştir. Söz konusu yasa, illerdeki mahkemelerde bir başkanla iki üyenin; ilçelerdekilerde de bir yargıcın bulunmasını; ayrıca bu mahkemelerde eğitimci (pedagog), psikolog, psikiyatrist gibi görevlilerin yer almasını öngörmüştür. Bugün, çocuk suçluluğuna ilişkin hukuksal düzenlemelerin, ülkemizin de "ihtirazi kayıtla" 23.12.1994 tarihinde onaylamış olduğu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye göre bir an önce yapılması ve uygulamaya konulması gerekiyor. *Bkz.* çocuk ve ergende uyum bozuklukları.

çocuksuluk (juvenilism) Çocukluk ve ergenlik dönemlerine özgü tutum ve davranışları, yetişkinlik döneminde de sürdürme durumu.

çocukta dil ve düşünmenin gelişimi *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; PAVLOV, İvan Petroviç.**

çocuk ve ergende görülen ruhsal bozukluklar *Bkz.* **alkol ve uyuşturucu madde bağımlığı; cinsel sapmalar; çocuk suçluluğu;** çocuk ve ergende

görülen nevrozlar; çocuk ve ergende görülen psikozlar; intihar girişimi ve intihar eylemi; **ruhsal** kökenli bedensel bozukluklar; zekâ geriliği.

çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar (maladjustment observed in children and adolescents) Kalıtımsal ve çevresel etkenlerden biriyle ya da her ikisiyle engellenen; eksik, yanlış yönlendirilen çocuk ve ergenin geliştirdiği türlü uyumsuzluk ya da davranış bozuklukları. *Bkz.* **aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği**; **ataklık; ateşle oynama, kibritle yangın çıkarma; cinsel uyumsuzluk**; çalma; **dışkı kaçırma; karşı gelme, karşıt olma; kekemelik; kıskançlık; korkular; mastürbasyon; parmak emme; pika; saç yolma; saldırganlık ve şiddete yönelme; suç işleme; tırnak yeme; uyumsuzluk; yalan söyleme; yatağa işeme.**

çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (development periods of children and adolescents) Doğduğunda ağlayarak sağlıklı olduğunu belirten bebek, sonraki gün, hafta, ay ve yıllarda gerçekleştirdiği bedensel, devimsel, toplumsal, duygusal, zihinsel (bilişsel), dilsel ve ruhsal-cinsel gelişimle 18-20 yaşlarında yetişkin kimliği kazanıncaya dek geçirdiği dönemler. Çocuk, her gelişim döneminin **gereksinimlerini doyurucu ve dengeli biçimde giderme** olanağı bulduğunda, **bağımsız bir kişilik geliştirme**yi başarıyor. Kişilik gelişiminde en çok, anne babanın ve okulun gösterdiği sağlıklı tutum ve davranışlardan yararlanıyor. İnsanın yaşam süreci denildiğinde bebeklik, ilk çocukluk, ikinci çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri akla geliyor. Bu dönemleri ayrıntılı biçimde ve derinliğine inceleyen iki psikoloji yaklaşımından biri, S. Freud'un **psikanaliz** kuramı; öbürü de E. Erikson'un bütün bir yaşamı **insanın sekiz çağı** olarak ele alan kuramıdır. İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarının arkasındaki dinamik güçlerin anlaşılmasında, bu iki kuramın büyük katkısı olmuştur. Bunlar dışında ortaya konulmuş olan **bireysel psikoloji, analitik psikoloji, davranışçı psikoloji, varoluşçu psikoloji, hümanist psikoloji, bütüncü kuram, Otto Rank'ın yaklaşımı, özgürlükten kaçış yaklaşımı, benlik psikanalistlerinin yaklaşımı** gibi başka kuram ve **bilimsel bulgular** da bu konuda önemli katkılar sağlamışlardır. O nedenle anne baba ve öğretmenlerin, gelişim dönemleriyle ilişkili aşağıdaki bilgileri uygulamaya taşırken, başta, anılan kuramlar olmak üzere, insan yaşamını aydınlatan tüm bilimsel bilgilerden yeterince yararlanmaları gerekiyor. İnsan yavrusu, kadın ve erkeğin ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük iki cinsel hücresinin birleşmesiyle var oluyor. Anne karnında yaklaşık **dokuz ay on gün**lük süre içinde

biyolojik yönden ilk insan taslağı durumunu aldıktan sonra dünyaya geliyor. Yeni doğmuş bir bebek, bizim bildiklerimizi bilmediği gibi korku, kaygı ve sevinçlerimizi de tanımıyor. Doğanın tek harikası olan bu varlık, iç içe geçen belli **gelişim dönemleri**nde kazandığı biyolojik yapının yanı sıra bir de **toplumsal-ruhsal yapı** oluşturarak yetişkin bir insan durumuna geliyor. Büyümesi ve **insanlaşma**sı için ona en uygun ve etkili desteği, özellikle ilk yaşlarda, onu dünyaya getiren annesi veriyor. Çocuk, görünür ve görünmez pek çok etkene bağlı olarak büyüyüp gelişiyor. Genel gelişim özellikleriyle yaşıtlarına benzeyen her çocuk, öteki çocuklarınkine tümüyle benzemeyen pek çok **kalıtım** özelliğini varlığında barındırıyor. Çocuğun öbür insanlardan farklılığını önce, anne ve babasından aldığı **genler** belirliyor. Büyüme ve gelişimini başkalarından farklı kılan ikinci etkeni ise **çevre** oluşturuyor. Çevre etkenlerinden biri **beslenme** ve **bakım**dır. Doğum öncesinde anne iyi beslendiğinde, sağlıklı olduğunda, genellikle sağlıklı bir bebek dünyaya getiriyor. Doğum sonrasında da bebeği doğru besleme ve onun sağlığını düzenli denetleme, gelişimi olumlu etkiliyor. Doğumdan sonraki gelişimi etkileyen bir başka önemli etken, **eğitim ortamı** dediğimiz, okulu da içine alan **toplumsal çevre**dir. Çocuğun bedensel, devimsel, toplumsal, duygusal, zihinsel, dilsel ve ruhsal-cinsel gelişiminde karşılıklı etkileşim ve karmaşık bir ilişki söz konusudur. O nedenle önce ailede çocuğun tüm gereksinimlerinin **doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde giderilmesi**, büyük önem taşıyor. Aşağıda, "Doğum Öncesi Dönem ve Annenin Ruh Sağlığı" ve "Doğum" üzerinde durulduktan sonra sırasıyla "1. Bebeklik Dönemi", "2. İlk Çocukluk Dönemi", "3. İkinci Çocukluk Dönemi", "4. Ergenlik Dönemi" ile "çocuk ve ergenin ruhsal-cinsel gelişimi" üzerinde durulacaktır. Gelişim dönemlerinin her biri, "(a) Bedensel ve Devimsel Gelişim"; "b) Toplumsal ve Duygusal Gelişim"; "(c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim" açısından **uygulanabilir nitelikte bilgiler**le açıklanacaktır. Doğa, insan yavrusuna hayvansal düzeyi aşıp konuşmayı ve iki ayak üzerinde yürümeyi başarıncaya dek hızlı bir gelişim olanağı tanımıştır. İlk yıl içinde, doğum sonrasının en hızlı gelişimi gerçekleşiyor. Bu nedenle çocuğun büyüme ve gelişimi ilk yıl, hafta; 2 yaşına dek, ay; ondan sonra da yıl, birim alınarak incelenecektir. **Doğum Öncesi Dönem ve Annenin Ruh Sağlığı:** Araştırmalar, çocuğun kişilik oluşumunda, doğumdan önceki dönemin de önemli etkisi olduğunu gösteriyor. Anne karnındaki çocuk, annesiyle fizyolojik ilişkiden başka, ruhsal bir ilişki de kuruyor.

Anne, karnındaki çocuğu koşulsuz severek, isteyerek büyüttüğünde çocuk, **olumlu yaşama duygusu** ediniyor. Yapılan deneyler, gebelik dönemini engellenmelerle geçirmiş olan hayvanlarda doğumun zor ve daha sancılı; bu annelerden doğan yavruların sinirli; gelişimlerinin de yavaş ve güç olduğunu gösteriyor. Gebelik dönemini normal ve erinç içinde geçiren hayvanlarda ise çok daha kolay ve az sancılı bir doğumun gerçekleştiğini; doğan yavruların da kolay ve hızlı geliştiğini ortaya koyuyor. Gebe annenin yaşadığı acılar, huzursuzluklar da karnındaki çocuğunu olumsuz etkiliyor. O nedenle "Çocuğun kişiliğinin temeli, anne karnında atılıyor." diyebiliriz. Gebelik sırasında anne aşırı yorulmamalıdır. Çünkü annenin aşırı yorulması, karnındaki bebekte aşırı etkinliğe yol açıyor; bu da bebeği yoruyor. Annenin, bu dönemde beslenmesine, giyim kuşamına, bakımına özen göstererek çevresinde kendisine olumlu bir konum yaratması gerekiyor. Üçüncü bir gereklilik de annenin gebelik süresince ve doğum sonrasında evde erincin olmasıdır. Karnındaki yavruyu benimseyen, beden ve ruh sağlığı yerinde bir anneye çocuk, **yaşama sevinci** veriyor. Karnındaki çocuğu benimsemeyen anne ise, aşırı bulantı, kusma, sinirlilik gibi normal dışı durumlar yaşıyor; erken doğum yapıyor. Çocuğu istememe, bilinçli olabileceği gibi, bilinçdışı işleyen bir mekanizma olarak da yaşanabiliyor. Doğum sonrasında da kendisini benimseyen bir anneden yoksun olan çocuk, kendisine bir meme bulmak için parmağını emme eğilimi gösteriyor. Böyle çocukların, kendi bedenlerine dönüp içlerine kapandıkları, gerçeğe yönelmede zorlandıkları gözlemleniyor. **Baba**nın, gebelik döneminde anneye olan sevgi ve ilgisini sürdürmesi, onunla iyi ilişki içinde olması çocuğun sağlıklı bir kişilik oluşturmasında önemli bir etken olarak yer alıyor. Babadan, doğacak çocuğun cinsiyeti ne olursa olsun, onu anneyle birlikte içten benimsemek bekleniyor. **Doğum:** Doğum anı, çocuk için önemli bir olaydır. **Otto Rank**'a göre doğum, insanoğlunun yaşadığı en büyük **travma**dır. Ayrıca çocuk, anne karnında 30 derecelik bir ısıya alışmışken, doğumdan sonra, 20 derece dolayında bir ısıyla karşılaşıyor. Oluşumu daha tamamlanmamış bulunan kasları üzerine büyük bir etki yapan hava, ona acı veriyor. Soğuk havanın ciğerlerine dolması ise, çocuk için ayrı bir ıstırap kaynağı oluyor. Kısacası, anne karnından dış dünyaya zorluklarla çıkan çocuk, büyük bir acı yaşıyor. Çocuğun doğduğunda ağlaması, onun bizim dünyamızın koşullarına uyabilmek için başlattığı savaşımın ilk işaretidir Çocuk, doğar doğmaz, annesi onu kucağına alarak sevip okşadığında, çocuğun soluk

alıp verişinin rahatladığı gözlemleniyor. Yaşamanın anlamı gerçekte **almak, tatmak, vermek** sözcüklerinde gizlidir, diyebiliriz. Hayvanlara göre insan yavrusunun yaklaşık bir yıl erken dünyaya gelmiş olduğu göz önünde tutulduğunda, annenin ilk yıl boyunca çocuğuna, karnında taşıyormuş gibi özenle bakması, hep yanında olduğu duygusunu yaşatması gerektiği daha iyi anlaşılacaktır. *Bkz*. **RANK Otto (Temel kaygı)**. **1) Bebeklik D**önemi (infancy era)**:** Yaklaşık ilk 2 yılı kapsayan bu dönem, insan ve hayvanlarda yeni doğan yavrunun, başta anne olmak üzere tümüyle yetişkinlere bağımlı olduğu dönemdir. Ruhsal gelişimin temeli, özellikle bu dönemde atılıyor. Gerekli önlemler alınmadığında bebek, bu dönemdeki aksaklıkların izlerini büyük olasılıkla sürekli yaşamak zorunda kalıyor. Bu nedenle bebeğin iyi beslenmesi, bakımı ve eğitimi büyük önem taşıyor. Bu gereksinimler, dönemin gelişim özellikleri ayrıntılarıyla bilindiğinde gerektiği gibi giderilebiliyor. **a) Bedensel ve Devimsel Gelişim:** Bebeklik döneminde bedensel ve devimsel (psikomotor) gelişim çok hızlıdır. Bebek, ilk yıl tümüyle anneye bağımlıdır. İlk 4 hafta içinde günün büyük bir bölümünü uykuda geçiren bebek, yalnızca acıkınca ya da başka bir sıkıntısı olduğunda uyanıyor. Doyurulduktan, sıkıntısı giderildikten sonra yine uyuyor. **4 haftadan sonra** bebek, dışa dönmeye başlıyor. Gereksinimleri hemen karşılanmadığında şiddetle ağlıyor. Bu bencil varlık, kimseye uymuyor; herkesin ona uyması gerekiyor. Çünkü o, ilk yaşlarda tümüyle **haz ilkesi**ne göre yaşıyor. **İlk 12 hafta**, hareket olanağı ve yaşam alanı çık sınırlı olan bebeğin tüm gereksinimlerinin, yetişkin yardım ve ilgisiyle karşılanması gerekiyor. Bebek, bu ve sonraki haftalarda **beslenme ve bakım**ın yanı sıra, **koşulsuz bir sevgi ve ilgi** de istiyor. Bu haftalarda anneden, çocuğunun edineceği temel alışkanlıkların düzenini oluşturmak amacıyla **beslenme, uyku ve tuvalet eğilimi**ni keşfederek, gereksinimlerini buna göre gidermeye başlaması bekleniyor. Çünkü bebeğin gereksinimleri, ancak **kendi doğal ritmi** içinde giderildiğinde dengeli ve doyurucu oluyor. Kendisine bilinçli bir yardım sağlandığında bebek, **ilk yıl** içinde **uyku, yemek, temizlik gibi temel yaşamsal etkinlikler**ini belli bir düzene koyuyor. İzleyen yıllarda da bu **yaşamsal etkinlikler**i alışkanlıklara dönüştürüyor. Devimsel gelişim, baştan ayağa ve içten dışa doğru gerçekleşiyor. Bebek, örneğin, oturmadan önce, başını tutmayı; elini bir nesneye uzatmadan önce, göğsünü yerden yukarıya kaldırmayı başarıyor. Doğumdan sonraki **16. hafta**ya dek bebek, 19 santimetre uzaklıktaki nesneleri net görüyor. Bu

görüş uzaklığı, meme emerken onun, annesinin yüzünü rahatlıkla **görme**sini sağlıyor. İlk 2 **yıl**da **büyüklüğün, biçimin** ve **renklerin değişmezliği**ni kavrıyor. Çok uzaktan da görse bebek için bir nesne, büyüklüğünü koruyor. Değişik açılardan algılasa bile, nesnenin biçiminin değişmediğini anlıyor. **8. haftadan sonra** bebekte, **nesnenin sürekliliği algısı** oluşuyor. Annesi, oyuncağı görüş alanından çıkınca da onların yok olmadıklarını biliyor. Bu durumda arama davranışı ise, **24. hafta** dolayında başlıyor. Yeni doğmuş bir bebekte, yetişkininkine yakın bir **işitme keskinliği** bulunuyor. Doğumdan hemen sonraki günlerde bebek, annesinin sesini seçebiliyor. **24-28 haftalık** olunca, kadın ve erkeğin, anne ve babasının seslerini ayırt ediyor. Yeni doğduğunda **koku**ları ayırt edebilen bebeğin bu duyarlığı, zamanla daha da keskinleşerek 6 yaş dolayında tamamlanıyor. Bebeğin doğduğunda **tatlı**, **ekşi** ve **acı**ya karşı duyarlık gösterdiği de biliniyor. 24 haftayı geride bırakan bebek, arkasına konan bir destekle oturabiliyor; çevresini izliyor; hareket eden renkli nesneleri tutmaya uğraşıyor. Tuttuklarını atmaktan hoşlanıyor. Bebek, **36 haftalık** olunca devimsel gelişim hız kazanıyor; **emekleme**ye, eşyalara tutunarak **ayağa kalkma**ya başlıyor. O nedenle bu sürede devinim alanı içindeki kesici, batıcı, yakıcı şeylerin yaratacağı tehlikelere karşı, çocuğu korumak gerekiyor. İki eliyle tuttuğu bardağı, bir eliyle tuttuğu kaşığı ağzına götürmek de bebeğin bu aşamada başardığı devinimlerdendir. Bu başarısı, onu **bir yaş dolayında** edineceği **kendini besleme** davranışına hazırlıyor. Annesi, bir başka kaşıkla da onu kendi kendine yemeye özendirdiğinde, bebek, hem özgüven kazanıyor hem de **girişim yeteneği**ni geliştiriyor. Bu gelişim döneminde çocuğa üç öğün düzenli yemek yedirilmelidir. Bebeğin gösterdiği önemli bir başarı da **birinci yaşın sonuna doğru** gerçekleştirmeye başladığı yürümedir**.** Bu beceri ona, yatağının ve odasının dar sınırlarını, evin tüm alanlarına dek genişleterek yeni bir **bağımsızlık kapısı**nı daha aralıyor. Yürümeyi rahatça ve güvenli bir ortamda gerçekleştiren çocuk, **meraklar**ını artık daha kolay giderecek; **toplumsal, duygusal ve zihinsel gelişim**ini hızlandıracaktır. **2. yaşın başı**nda çocuk, **koşma**yı, geri geri yürümeyi, **sıçrama**yı, **merdiven çıkma**yı başarabiliyor. Bunlara bağlı olarak **itme, çekme, dengede durma, eşya taşıma** gibi becerileri de kazanmaya başlıyor. Daha önce merak ettiği eşyalara artık ulaşıp onları elleyebiliyor. Kendi kendine yemeğini yiyor, kendi başına yürüyor. **Dikkat**i süreklilik kazanmadığı için, ilgilendiği şeyden kısa sürede kopuyor. Bir yerden

başka bir yere, bir oyundan ötekine geçtiği görülüyor. Bu yolla içinde yaşadığı çevreyi daha iyi tanıma olanağını elde ediyor. Çocuk, **oyun oynama**ya karşı daha yeterince duyarlık geliştirmemiş olduğundan, **oyuncaklar**ını kullanmada kararlı davranamıyor. Oyuncaklarını bir yana bırakıp, örneğin tencere, tava gibi mutfak eşyalarıyla oynuyor. Bu ilgi, onun **çevresini tanıma** isteğinden kaynaklanıyor. Bununla birlikte, karton kutular, renkli küpler, ileri, geri hareket edebilen oyuncaklar, birbirine geçirilmiş halkalar, yastıklar, yumuşak malzemeden yapılmış bebekler, bu yaştaki **çocuğun severek ilgilendiği oyuncaklar** arasındadır. **Çocukla doğru ilgilenildiğinde emme, yemek, uyku, temizlik alışkanlıkları,** bu yaşta düzene giriyor. Bağırsak ve böbrekler denetim altına alınmaya başlıyor. Ancak, başlangıçta doğal olarak, kazalar oluyor. Bu yaş çocuklarının suyla oynamaktan, yıkanmaktan hoşlanmalarını duyarlı anneler, bir fırsat olarak değerlendiriyorlar; çocuğun, kendini temizlemeyi öğrenmesini sağlayan yıkanmayı, çocuklarıyla birlikte gerçekleştirecekleri eğlenceli bir etkinliğe dönüştürüyorlar. **b) Toplumsal ve Duygusal Gelişim:** Özellikle bebeklik döneminde toplumsal gelişim ve duygusal gelişim, birbirine bağlı olarak gelişiyor. **Çocuğun toplumsal** gelişimi, anne babasıyla kendisi arasında oluşturduğu **duygusal bağ**la başlıyor. Bunların ilki, annenin doğumdan hemen sonra çocuğuyla kurduğu bağlardır. **İlk günler**de annenin bebeğini kucağına alıp sevişi, okşayışı, çocuğuyla arasındaki bağları güçlendiriyor. Araştırma sonuçlarına göre, bebeğin ilk gün ve haftalardaki yaşamı, onunla erken ilişki kurmuş olan anneye de olumlu etki yapıyor. **İlk haftalar ve aylar**da anne ile bebek, birbirine iyice kenetleniyorlar. Bebek, gereksinimlerini ağlayarak ya da gülümseyerek anlatıyor. Kucağa alındığında sakinleşiyor ya da annesine iyice sokularak olumlu tepkisini belli ediyor. **İlk kez çocuk sahibi olan anne babalar, zaman içinde çocuğun bakımıyla ilgilendikçe, onunla oynayıp konuştukça, bebeği nasıl güldüreceklerini, kendilerine** nasıl baktıracaklarını, nasıl sakinleştireceklerini ve nasıl besleyeceklerini daha iyi öğreniyorlar. Bu süreç sakin yaşandıkça, çocuğun gereksinimleri sezildikçe anne babalık daha doyurucu olmaya ve bebeğe bağlılık güçlenmeye başlıyor. Doğumdan hemen sonra bebeklerini kucaklarına alan, onu sevip okşayan **baba**ların da çocuklarına güçlü bağlarla bağlandıkları görülüyor. **İlk 12-16 hafta süresince** bebek, gereksinimlerini karşılayacak birinin hep yanında olmasını istiyor. **12.-20. haftalar arası**nda, ayırt edici tepkiler yapıyor. Örneğin, tanıdık kişinin

yanında daha çabuk sakinleşiyor. **İlk 24 hafta**da kendi bedensel gereksinimlerine duyarlığını sürdürürken, sevgi, ilgi ve özenli bakım gereksinimlerini karşılayan yetişkinlere, özellikle **anneye bağlılık** geliştiriyor. Bu bağlılık, **temel güven duygusu**na alt yapı oluşturuyor. İlk 24 haftayı geride bırakarak **6 aylık olan bebek**, ailenin hem çevresinden ilgi bekleyen hem de çevresine ilgi gösteren bir üyesi durumuna geliyor. Tanıdığı kişilere **olumlu tepki verme**, tanımadıklarını **ağlama** tepkisiyle karşılama, annesinin yüzündeki mutlu ve mutsuz görünüme uygun tepki gösterme, bu dönemin toplumsal gelişim özellikleridir. Bebek, doğumu izleyen bu haftalar ve aylarda, annesi ile ya da onun yokluğunda onun yerini alan yetişkin ile kendisi arasında bir bağ oluşturamadığında, özgüvensizlik, yerleşik duygu durumuna geliyor. Bu ise ileride çocuğun güvenen ve güvenilebilen bir yetişkin olmakta zorlanmasına yol açıyor. **24.-48. haftalar arası**nda bebek, genelde bir kişiye (anneye) bağlanıyor. Bu kişiyi, dünyayı tanımada güvenli bir dayanak olarak algılıyor. Ona emekleyerek ulaşabiliyor. Görüş alanından çıkınca, onu protesto ediyor. Tek kişiye güçlü bir biçimde bağlanmanın kanıtı olan bu tepki, **ayrılma kaygısı**dır. **32.-48. haftalar arası**nda bebeğin **yabancılardan korkma** davranışı da bu bağla açıklanıyor. 24.-48. hafta arasında tek kişiye bağlı olan bebek, bir yaşından sonra büyük kardeşlere, babaya, büyük anneye, büyük babaya, bakıcıya da aynı duygusal bağlarla bağlanmaya başlıyor. **36 haftalık** bebek, artık, **yabancılar**dan da kuşku duymuyor; kendisiyle oynamak isteyen yetişkinlere kolaylıkla yaklaşabiliyor. Çocuk, bu yaşta, süresi kısa da olsa, **kendi kendine oyun** kuruyor. Bu yaştaki çocuklar, başka çocuklara ilgi gösteriyorlarsa da onları **sürekli oyun arkadaşı** olarak görmüyorlar. En çok, anne babalarıyla birlikte olmaktan ve onlarla oyun oynamaktan hoşlanıyorlar. **2 yaşında çocuk,** kapsamlı bir bağımsızlığa daha adım atıyor. Annesine bağımlılığı sona ermemiş olmakla birlikte, **başına buyruk davranmak** istiyor. Bu **bağımsızlık istemi**, üçüncü yaşta da sürüyor. Bir yaşını tamamlayan bebek, çoğu kez anne ya da bakıcının görüş uzaklığında olmayı yeğlerken, 2-3 yaşlarına doğru **konuşma**yı ve **yürüme**yi de başaran çocuk olarak, yetişkinin mutlaka yakınında olmasını aramıyor. Çünkü bu yaşlarda isteğini uzaktan da iletebilme, bu yolla da ilişkisini sürdürebilme olanağını elde etmiştir. Çocuk, **üçüncü yaşında**, **gizli bir toplumsallaşma sürec**ine giriyor. **Gördüğü her şeyle oynamaya çok meraklı** olan çocuğun bu girişiminin engellenmesi, onun ağlamasına ve tepinmesine yol açıyor. Bu **inatçı**

tepkiler, daha çok **ikinci yaşın ortaları**nda görülüyor. Çocuk, bu aylarda hem **anneden ayrı kalmamak** hem de ona **boyun eğmemek** istiyor. Gelişimin doğal bir sonucu olarak yorumlanması gereken bu davranışlar, kendisine ve eşyalara zarar vereceği için bu yaşlarda **çocuğun sürekli denetlenme**si ve **kollanma**sı gerekiyor. Bu dönem, ona **kimi kuralları benimsetme**, **tehlikelerden sakınmayı öğretme**, **yasaklar koyma** zamanıdır. Çocukta bu yaşta görülen **bencil ve saldırgan tepkiler**in oyunlara, oyuncaklara ve başka zararsız etkinliklere yöneltilmesi, **geçerli eğitim yöntemi** olarak öneriliyor. Bu davranışları, baskı, korkutma, sindirme, dayak gibi **ceza**larla engellemeye kalkmamak gerekiyor. Bu yollarla çocuğa uslu, temiz, düzenli olma öğretilse bile, bunların yararı, baskı ve şiddetin çocuk üzerindeki olumsuz etkilerinin yanında hiç kalıyor. Çünkü **baskı, korkutma, şiddet**, çocukla yetişkin arasındaki ilişkilerin bozulmasına; çocukta, bir dizi **olumsuz tutum ve davranış**ın oluşmasına yol açıyor. Bunlar, çocuğun bağımsızlık yolundaki çabalarını engelliyor; çocuğu ya **sindirilmiş, kararsız, kuşkucu, suçluluk duygusu içinde bocalayan bir kişi** ya da **dediğim dedik, vurucu kırıcı, kural tanımayan birisi** durumuna getiriyor. O nedenle işin doğrusu, çocuğun **bağımsızlık isteğini bastırmasına yol açmamak** koşuluyla kuralları öğrenip benimsemesine; söz dinlemezliğini ve saldırganlığını olumlu yönlere yöneltmesine yardım etmektir. Bu konuda en iyi sonuç, ılımlı, kararlı tutum ve davranışlarla alınıyor. **Böyle sağlıklı bir bağ oluşması için, anne-çocuk arasındaki ilişkinin nitelikli olması** önem taşıyor. **Çalışan anneler**deki gibi önceden bilinen ve yinelenen ayrılıklar, sanılanın tersine, çocuğun annesine bağlılığını zayıflatmıyor; bu bağlılığın niteliğini düşürmüyor. Ancak, çalışan annenin, çocuğu için **nitelikli bir yuva, kreş** bulması, önem taşıyor. **Çocukla Nitelikli İlişkiler Kurma**da **Etkili Olan Tutum ve Davranışlar: (1) Özgüveni olan anne, çocuğu ile nitelikli ilişki kurmada** zorlanmıyor. Özgüvensiz anneler, çocuğa uyguladıkları bakım ve eğitim biçimlerini ya sıklıkla değiştiriyorlar ya da uygulamalarını hep aynı tutumla sürdürüyorlar. Sıklıkla değiştirilen uygulamalar, çocukta güvensizlik yaratıyor. Aynı tutumla sürdürülen uygulamalar da değişik gereksinimleri karşılayamıyor. **(2) Bebeğinin özelliklerini ve kendine özgü gereksinimlerini dikkatle izleyip tanıyan ve ona, buna göre tepki veren anne,** bebeğiyle kısa sürede uyumlu ilişkilere giriyor. Anneleriyle uyumlu etkileşime giren bebekler, çevrelerine karşı daha ilgili ve daha az ürkek oluyorlar. Anne, bebeğinin

seslendirmelerine ilgiyle bakınca; ağladığında yanına gidince, gülmelerine gülerek yanıt verince, bebek daha **canlı**, daha **uyanık**, **zihinsel yön**den daha **iyi gelişiyor**. Bebek, oyunlarına destek veren, kendisiyle daha çok oyun oynayan, oyun sırasında tepki göstermesi için kendisine yeterli zaman tanıyan; sevgi ve ilgisini açıkça belirten anneye güvenle bağlanıyor. **Daha çok tepki veren annelerin çocukları**, annelerinin isteklerini daha kolay yerine getiriyorlar. **Ç**evrelerini ve yeni nesneleri keşfe açık oluyorlar. Ancak, bu uyarılmalar, bebekte sürekli gözetim altında olduğu izlenimini yaratmamalıdır. **Çünkü** annesinin etkinlik bombardımanı nedeniyle kendi istediklerini yapma fırsatı bulamayan çocuk, kendini güçsüz duyumsuyor. O nedenle, bebek büyüdükçe, kendi başına davranmak istediğinde, anne baba aradan çekilip **bebeği özgür bırakma**lıdır. Çocuğun en küçük sızıldanmalarına bile aşırı duyarlık gösteren anne, onun bağımsız kişilik geliştirmesini engelliyor. **(3) Bebeğin etkinliklerine, annenin ödüllendirici tepki vermesi** de uyarıcı oluyor. Örneğin, bebek, birtakım sesler çıkardığı, oyuncağa uzandığı zaman, anne memnun olduğunu belirten davranışlar gösterince onu ödüllendirmiş, bu davranışlarını yinelemesi için cesaretlendirmiş oluyor. Ağlamalarına zamanında tepki alan bebek, öbür bireyler ve çevre üzerinde etkili olabileceği umudunu pekiştiriyor. **(4) Anne, bebeğin olumlu davranışlarından memnun olduğunu tutarlı bir biçimde belirtince,** bebekte o davranış daha kolay yerleşiyor. Bebeğin olumsuz davranışlarına anne olumsuz tepki gösterdiğinde, bebek o davranışı, fazla zorlanmadan eliyor. **Annenin, bebeğin davranışına herhangi bir tepkide bulunmaması** ise kimi zaman, herhangi bir etki yapmıyor; kimi de bunun şaşırtıcı bir olumsuz etkisi oluyor. Burada unutulmaması gereken bir nokta, bebeğin, olumlu davranış koşuluna bağlı olmadan da arada bir, annesinin göstereceği sevgi ve ilgiye gereksinimi olduğudur. Bebekler, **özgüven duygusunun en güçlü temeli**ni, annelerinin sevgisine güvendikleri zaman atıyorlar. **(5) Annenin duyarlı, tepki veren iletişim biçimini benimsemesi,** bebeğin toplumsal ve duygusal gelişiminin yanı sıra, algısal ve giderek zihinsel gelişimini de olumlu etkiliyor. Bir izleme çalışmasında, duyarlı ve tepki veren annelerin çocuklarının zekâ bölümleri, duyarsız ve tepkisiz annelerin aynı yaştaki çocuklarının zekâ bölümlerinden daha yüksek bulunmuştur. **c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim:** Bebekte bu gelişim, **4. hafta**da başlıyor. Bebek, doğumdan sonraki **ilk 4 haftada** refleks türünden (istemsiz) davranışlar gösteriyor. **4.-16. haftalar**

arasında ise çevredeki ilginç değişiklikleri keşfetmeyi sürdürüyor. Örneğin, beşiğine bağlı oyuncağın kimi sallandığını; kimi de durduğunu ayrımsamaya başlıyor. İstemli hareketleri gelişme gösteriyor. Sesin geldiği yöne bakabiliyor ve bunu yinelemekten hoşlanıyor. **16.-32. haftalar arasında**, nedenlerle sonuçları ayırma yeteneği gelişiyor. Oyuncağını rastgele salladığında ses çıkardığını anlayınca, buna yol açan nedeni (sallama davranışını) keşfediyor. Çocuğa, benzer oyuncaklar verilip benzer durumlar yaratıldığında, onun hem zihinsel gelişimi hem de **bağımsız bir kişilik geliştirmeye doğru adım atışı desteklenmiş** oluyor. Bu haftalarda bebeğin, hareketsiz duran nesneleri duyularıyla incelediği, onların seslerini dinlediği, onları evirip çevirdiği görülüyor. Yalnızca hoşlandığı için birçok karmaşık ve ilginç yolu denemekle, ilk kez oyun davranışlarına girişmiş oluyor. Kol ve bacaklarıyla, kimi yetişkin davranışlarına öykünüyor. **32.-48. haftalarda** bebek, neden-sonuç ilişkilerini daha da pekiştiriyor. İstediği sonuçla kendi davranışları arasına bir engel girdiğinde, bu engeli ortadan kaldırma kararlılığını gösteriyor. Örneğin, oyuncağı saklayan yetişkinin elini itiyor. Kucağa alınıncaya dek annesinin eteğini ya da babasının pantolonunun paçasını çekiştiriyor. Bebek, oyuncağının görüş alanından çıkmış (yitmiş) olduğunu gördüğünde, uzunca ve düzenli bir arayışa giri**şi**yor. Çünkü o artık, görüş alanından çıkan nesnelerin varlıklarını sürdürdüklerini biliyor. O nedenle bu aylarda, **oyuncakların saklanıp bulunması biçiminde oynanan oyunlar**, bebeği hem zihinsel açıdan hem de yetişkinle olumlu etkileşime girme açısından geliştirici oluyor. Oyun ve öykünmenin büyük değişime uğradığı bu süreçte bebek, sıklıkla ve kasıtlı, bir dizi karmaşık eylemi hoşlanarak yineliyor. **36-42 haftalıkken** kapları üst üste dizebiliyor; tekerlekli oyuncakları, hoşlanarak ipinden çekebiliyor. Daha önce yetişkinlerin hiç öykünmediği davranışlarına öykünmeye başlıyor. **12.-18. aylar arasında** bebek, sorunların çözümü için **etkin deneme-yanılmalarla yeni yollar bulma**yı başarıyor ve bu buluşlarının sonuçlarını görmeye çalışıyor. Yerden aldığı oyuncakları, oyun alanının dışına atmak, bu dönem çocuklarının sıklıkla başvurdukları bir davranıştır. Bunlardan kimilerinin kırıldığını fark ediyor. Yerdeki yastık üzerine attığında oyuncağının çıkardığı sesin, yere attığı zaman çıkardığı sesten daha az olduğunu algılıyor. Bu aylarda bebek, görüş alanından çıkan nesneyi daha düzenli bir biçimde arıyor. Oyuncağın nereye saklandığını görmüşse, onu orada bulacağını biliyor. Sırayla birkaç yerde birden

saklanmışsa, en son saklandığı yere yöneliyor. Abla ve ağabeylerin basit becerilerini; yetişkinlerin günlük yaşantılarında sıklıkla yaptıkları kitap açıp sayfa çevirmek gibi davranışlarını gösteriyor. Çevresinde gördüğü birçok davranışa oyunlarında yer veriyor. Bu aylar, bebeğin tahta, lastik, plastik, metal gibi malzemelerle denemeler yapmasının desteklenmesi gereken dönemdir. **18.-24. aylar arasında** bebek, **sonuca götürecek yollar** üzerinde zihnini yoruyor; deneme-yanılmayı içselleştiriyor. Seçenekleri zihninde değerlendirerek, kendini o andaki amacına ulaştıracak yolları bulmayı başarıyor. Yüksek bir yerdeki oyuncağını alabilmek için, üst üste koyduğu yastıklardan yararlanması; kanepenin altındaki topu oyuncak tırpandan yararlanarak çıkarması, onun **etkin düşünmek**te olduğunun, türlü sonuçlara götüren planlar ve düşünceler geliştirdiğinin göstergeleridir. Bebeğin **zihinsel simgeler kullanma**sı, bu dönemin en belirgin özelliklerinden biridir. Odasındaki bir oyuncağını almak için bebek, banyodaki tabureyi bir araç olarak belleğinden geçirebiliyor. Nereye saklandığını görmediği nesneyi de bebeğin düzenli olarak aradığı görülüyor. **Oyunlarında simge kullanma yeteneği**ne bağlı olarak da büyük değişiklikler oluyor. Konuk ailenin çocuğunun, ev halkından kimselerin davranışlarını, onların olmadığı yer ve zamanda yineliyor. Böylece bebek için **dünyayı öğrenmede öykünme, önemli bir araç** durumuna geliyor. Çok uzak olmayan geçmişle ve yakın gelecekle de ilgilenerek anımsayabilen, planlayabilen ve olayları başlatabilen bebek, artık yalnızca bulunduğu ortamla ilgilenen birey olmaktan çıktığını gösteriyor. Bebek, simge kullanma yeteneğinin gelişimiyle birlikte, bir iletişim aracı olarak **dili daha anlamlı biçimde kullanma**ya başlıyor. Sesli uyarıcıları bol çevreler, çocuğu, seslendirme etkinliğine daha çok güdülüyor. **O, doğuşla 24. hafta arasında**, geniş ölçüde **seslendirme etkinliği**nde bulunuyor. İletişim kurma amacıyla bedensel hareketlere, içini çekmeye, babıldamaya, gülmeye, seslerinin şiddetini değiştirmeye başvuruyor. Anne babasından bu iletişim atılımlarına tepki alan bebek, bu **çabalarını ilerde** de sürdürüyor. Sabırsız annelerin biberonla beslenen çocukları, **genizden konuşma**ya alışıyorlar. Çünkü bebek, deliği genişletilmiş biberondan süt emerken, boğulmamak için dilinin arka bölümünü yükseltiyor. Aynı alışkanlığı, konuşurken de sürdürdüğü için, genizden konuşuyor. Biberonun küçük olması da peltek **konuşma**ya yol açıyor. **24. hafta**dan başlayarak bebeğe bir ses verildiğinde, ona bir sesle yanıt veriyor. Kendi sesi gibi başkalarının sesini de dinliyor. Bu,

toplumsallaştırılmış seslendirmedir. **32. haftadan sonra** bebeğin seslendirmeleri soru, buyruk, şaşma, istek gibi duygu izlenimlerini vermeye başlıyor. **40. hafta**da, işittiği seslere başarısızca öykünüyor. Sözcükler arasındaki farklılıkları bu haftadan sonra ayırt ediyor. İşittiği seslere duyarlı olan **36 haftalık** bebek, anlamları belirsiz de olsa, birtakım sesler çıkarıyor. Yakın çevresindekiler, bunların hangi anlama geldiğini ayırt edebiliyorlar. Yemek, oynamak, gezmek, yıkanmak gibi belli sözcükleri bebek anlayabiliyor. **12. ay ortalarında** bebeğin ağzından, **ilk anlamlı sözcük çıkıyor. Bebek, "anne, baba" diyor. "Gözlerini göster!", "Saçlarını göster!", "Kulaklarını göster!" gibi kimi buyrukları yanıtlıyor. Zor anlaşılmasına karşın, bebeğin ilk sözcüklerinin duygu yüklü** olduğu görülüyor. Bu haftalarda bebek, yetişkin seslerini papağan gibi yinelemeye başlıyor. Sözcük dağarcığı, onları anlamasına elverişli olmadığından, anlaşılmaz sözcükleri sıralamakla yetiniyor. **18. ay dolayında** bebeğin **sözcük sayısında artış** başlıyor. Bebek, bu sözcüklerle hem **tek sözcüklü tümceler** kuruyor hem de nesnelere genel anlam veriyor. Örneğin, "mama" sözcüğü etin, ekmeğin, bisküvinin, hatta köpeğin yaladığı kemiğin adı olarak kullanılıyor. Bunları ayrı ayrı algılayıp kavradıkça, her nesneyi kendi adı ile anlatmaya başlıyor. Yetişkinler, bebeğe bir nesnenin adını öğretirken, **nesnenin kendisini gösterme** yolu ile niteliklerine, benzerlerinden ayrı yanlarına bebeğin dikkatini çektiklerinde, bebek o nesneyi daha kolay ve iyi öğreniyor. **Tek sözcüklü tümceler** kurmayı **iki sözcüklü tümceler** kurma izliyor. Bebek, tümcenin anlamı için önemli olmayan takılarla kimi sözcükleri tümcede kullanmıyor. Bunların yerine, gerekli gördüğü sözcükleri koyuyor. O nedenle bebeğin ilk tümceleri çok **açık değildir. Kullandığı "Anne", mama." sözcükleriyle, "Anne bana yemek ver." demek istiyor. Bu yaşta bebeğin sözcük dağarcığı hızla zenginleşiyor. Çevrelerindeki hemen her şeyi adlandıran bebeklerden kimisinin kullandığı sözcük sayısı 200**'lere ulaşıyor. Bedensel bozukluğu bulunmayan **bebekte şu etkenler, konuşmayı geciktirebiliyor: (1)** Anne baba, bebeğin **sevgi gereksinimi**ni karşılamadığı zaman bebek, **kardeş kıskançlığı, kazalar, şoklar** yaşıyor. Bunların ortaya çıkardığı **duygusal çatışmalar** da konuşmayı geciktiriyor. **(2) Dilin iletişim aracı değil, tartışma aracı olarak kullanılması**, bu ortamda yetişen bebeğin, konuşmaya karşı olumsuz tutum geliştirmesine ve konuşmak istememesine yol açıyor. **(3)** Anne babanın **bebeğe aşırı düşkünlük**

gösterdiği çevrelerde bebek, yeterli konuşma fırsatı bulamıyor. Bebeğin, daha isteğini gerektiği gibi söze dökmesi beklenmeden, gereksinimi anlaşılıp giderilince bebek, konuşma gereksinimi duymuyor. (4) Anne baba ilgisizliği de konuşmayı geciktiren etkenlerden biri oluyor. Konuşma girişimleri ödüllendirilmeyen, kendisiyle yeterince konuşulmayan; kendisine masal, öykü dinletilmeyen bebeğin konuşması, bu **sözlü uyarıcı yetersizliği** yüzünden gecikiyor. **Yetişkinlerin 1,5-3 Yaş Arasındaki Çocukların Dilsel Gelişimini Olumlu Etkileyen İlişki Biçimleri: (1) Bebeğin konuşmalarına verilen sözel tepki** dil gelişimini olumlu etkiliyor. Bebek, konuşmalarına yanıt alınca, kendisinde daha çok konuşma isteği uyanıyor. **(2)** Zor olmakla birlikte, **bebeğin sözel ya da sözel olmayan iletisinin anlamını kestirmeye çalışma**, bebeği daha çok konuşmaya yöneltiyor. Bu zoru başarmak için anne, bebeğinin iletisini kendi diliyle yineleyerek doğru anlayıp anlamadığını denetliyor. Örneğin, “Uyuyacak mısın?”, “Acıktın değil mi?” gibi anlatımlarla çocuğun iletisini anlamak için yorum ve açıklamalar yapıyor. Böylece çocuğun sonraki iletişimlerinde kendini daha açık anlatmasına yardım etmiş oluyor. **(3) Duruma göre değişik tepkiler yapılıyor**. Bebekler, kendiliğinden, üç türlü iletiye karşılık veriyorlar. Bunlar, “Getir!” gibi buyruk bildiren iletiler; “Hav hav gidiyor.” gibi bilgi aktaran iletiler; “Bu ne?” gibi öğrenmeye ilişkin iletilerdir. Her uygun koşulda bunlardan yeterince yararlanmak gerekiyor. **2) İlk Çocukluk Dönemi** (first childhood era): “Erken Çocukluk Dönemi” de denen **3-6 yaşlar arasındaki yıllar**, aynı zamanda anaokulu dönemidir. Bu dönemin bedensel ve devimsel, toplumsal ve duygusal, zihinsel ve dilsel gelişim özellikleri, ana çizgileriyle şöyledir: **a) Bedensel ve Devimsel Gelişim:** Bu dönemde çocuk, bedensel ve devimsel bakımdan önemli bir gelişim gösteriyor. Canlı, neşeli, olan; rahat ve düzgün yürüyen, koşan, ellerini kollarını kullanabilen 3 yaş çocuğu, **birçok işi artık kendi başına yapma**yı başarıyor. Çocuk, engellenmeyip destekleniyorsa, bu yaşta rahatlıkla giyinip soyunabiliyor; aile sofrasında yerini alarak kendi kendine yemek yiyebiliyor. Kimi kazalar olsa da **4 yaşında** gündüz, böbrek ve bağırsağını denetliyor. Çok hareketli olan, rahatlıkla koşan, oynayıp zıplayan çocuk, topu atıp tutabiliyor, üç tekerlekli bisiklete binebiliyor. Kalem, makas, fırça kullanmayı başararak el ve parmaklarının ustalığını ortaya koyuyor. Büyük boy kâğıtlara kalem ve fırça ile resim yapabiliyor. Çocuk, **süt dişler**ini bu yaşlarda değişmeye

başlıyor. Bulaşıcı hastalıklara karşı duyarlık gösteriyor. **Koşmak, kaymak, müzik eşliğinde dans etmek, şarkı söylemek**, hoşlandığı uğraşlar arasında yer alıyor. Bu dönemde, **kendi kendine yıkanabilme**yi, **saçını tarama**yı, **ayakkabısının basit tokalarını takabilme**yi, biraz zorlansa da **düğmelerini ilikleme**yi başarıyor. Çevresindeki her şeyle ilgileniyor. Yetişkinlerin giysilerini giymeyi, onlara öykünmeyi; tekerlek, top, kutu, resimli kartlar, çekiç, düğme gibi nesnelerle oynamayı çok seviyor. **4 yaşlarında**ki çocuklar, kimi kez, henüz yapamayacakları şeyleri yapabileceklerini sanıyorlar. Örneğin, sokakta, **caddede tek başına karşıdan karşıya geçme**ye kalkışıyorlar. Oysa bu yaşlardaki çocukların, arabaların hızını hesaplamada yanılma olasılıkları yüksektir. O nedenle, bu tür durumlarda, anne babalar dikkatli olmalı; karşıdan karşıya geçerken çocuğun elini bırakmamalıdırlar. **Trafik**, **5 yaşındaki çocuklar için de tehlike kaynağı**dır. Araçların denetimi konusunda bilgileri, trafikle ilgili deneyimleri az olduğu için tehlikeyi göremiyorlar. Trafik konusunda yetişkinlere bu yaşta da büyük sorumluluk düşüyor. **b) Toplumsal ve Duygusal Gelişim:** İlk çocukluk döneminin toplumsal ve duygusal gelişimine özellikle **oyun**, damgasını vuruyor. Bu dönemde çocuk, kısa süreli oyunlarda **kendi yaşıtlarıyla oynamak**la birlikte, daha çok, **anne babayla olmak**tan**, kendi kendine ve onlarla oyun oynamak**tan, **konuşmak**tan, çocukların oyunlarını izlemekten hoşlanıyor. İlk 2 yaştaki kadar olmasa da bu yaşlardaki çocukta da **ben odakçılık** dikkat çekiyor. Ancak, çocukta ailede geçerli **kimi kuralları paylaşma**, isteklerinin karşılanması için **sabretme** başlamıştır. **Kuralları öğrenme**si için bir süre daha beklemek gerekecektir. Yaşıtlarıyla birlikteliği, bir süre daha kısa da olsa çocuğun **ilk toplumsal deneyimler**ini oluşturuyor. Bu dönemde yaşıt çocukların çatışmalarını tatlıya bağlamak ve önlemek için, yetişkin yardımına gereksinim vardır. Sevdiği insanlara karşı çelişkili duygular içinde olabilen **3 yaş** çocuğunda, zaman zaman öfkeli ve saldırgan tepkiler görülebiliyor. Böyle de olsa anne babası sakin, yardım sever, sorumluluk sahibi, sevgi dolu ise çocuk da bu tutum ve davranışları benimseme eğilimi gösteriyor. **Anne babası bencil, cezalandırıcı ise** çocuk, bu tutum ve davranışları yerleşik hale getirebiliyor. Bu yaştaki çocuk, verilen görevleri sonuna dek yapamıyorsa da bunlarla kendini tanıma fırsatını elde ediyor. Çocuk, **4 yaşında başka çocuklarla ilişki kurma**da bir önceki yaşına göre daha başarılıdır. Kendisine, yeterince fırsat tanındığı ölçüde, başka çocuklarla olumlu ilişki kurma becerisini

artırıyor. Grup ilişkileri hâlâ gevşekliğini sürdürüyor; ancak yaşıtlarıyla birlikte oynama süresinde artış gözlemleniyor. Her çocuğun **oyunda kendi isteğinin yerine getirilmesini bekleme**si biçimindeki bencilliği, zaman zaman çatışmalara yol açsa da bunlar, onun için birer toplumsal deneyim sağlıyor. Çocuk, oyunlarda çatışma yaşarken, arkadaşlarının da kendisininkiler gibi istekleri olduğunu; onlarla birlikte olabilmesi için, onların kimi isteklerini yerine getirmesi gerektiğini algılıyor. Bunun sonucunda **kimi isteklerinden vazgeçme**yi ya da **kimi isteklerini erteleme**yi öğreniyor. Çocuk bu yaşlarda, konuşan yetişkini dikkatle gözlemliyor; onun yaptıklarını yineliyor ve onun toplumsal davranışlarını örnek alıyor. **5 yaşında** çocuk, **yakın çevre keşifleri**ni artırıp genişletiyor. Yetişkin yardımına daha az gereksinim duyuyor; çevresinin **kimi sorumluluklarını üstlenme**ye başlıyor. İlk 4 yıla göre bu yaştaki **gelişim, oldukça yavaş**tır; ancak, çocuk, **canlı**lığını ve **neşeli**liğini sürdürmektedir. **Kendine güvenli, dostça davranışlar**ıyla yetişkinleri memnun etmeye özen gösteriyor. Beceri kazanmak için gereken çalışmayı artık yapabiliyor; **duygularını denetleme**yi başarıyor. İzlediği **yetişkin davranışlarını oyunlarında canlandırma**ya çalışıyor. Evin içinde ve dışındaki işlere **ilgisi** artıyor. Toz almada, eşyaları yerleştirmede, sofra kurmada anne babaya severek, hoşlanarak yardımcı oluyor. **Bencillik** sürse de çocuk, başka çocuklarla birlikte oyun **oynama**nın daha eğlenceli olduğunu fark ediyor. Kendi isteklerinin yerine getirilmesi beklentisine karşın, kümedeki arkadaşlarının isteklerine uymaya çaba gösteriyor. Bisiklete binme, koşmaca, ip atlama, onun bu yaşta hoşlanarak oynadığı oyunlar arasında yer alıyor. Her çocuk, oyun içinde kendisinin daha iyi olduğunu kanıtlamaya uğraşmakla birlikte bu yaş çocukları, oyunda yine de hayli başarılı oluyorlar. Onun için, ilk çocukluk dönemine **oyun çağı** da deniyor. Bu dönemde çocuk için oyun gereksinim ve isteği, doruktadır. O, birçok isteğini oyunda gerçekleştirmektedir. Sevinçlerini, korkularını, öfkelerini, hoşlandığı ve hoşlanmadığı durumları, olayları, oyunda yaşayarak rahatlıyor. Oyunla özgürlüğü yaşıyor; birçok bilgi ve beceri kazanıyor; yaratıcı etkinlikte bulunuyor; arkadaşlarıyla ilişkilerini geliştiriyor. Çocuk, oyun aracılığıyla düşler dünyası ile gerçekler dünyası arasında köprü kurma ve gelişip olgunlaşma olanağını elde ediyor. **Sevgi,** ardından da **oyun ve onun sağladığı arkadaşlık ilişkileri**, bu yaşlarda çocuğun en önemli gereksinimleri arasına giriyor. Çocukların anne babaya **bağımlı; çekingen, özgüvensiz** kalmamaları, başkalarıyla ilişki kurmakta

zorlanmamaları için bu dönemde ve ikinci çocukluk döneminde **doyasıya oyun oynama**ları ve **arkadaşlıklar kurma**ları gerekiyor. Bu gereksinimler ise en iyi, çocuk yuvası ve **anaokulunda** karşılanıyor. Çocukların bu yaşlarda **yetişkinlerle de mutlu ve başarılı ilişkiler** kurdukları gözlemleniyor. Yorgunluk, uykusuzluk ve hastalık nedeniyle arada bir tedirginlik ve küskünlükler yaşansa da bu dönemde **ev ve okuldaki kuralların** daha iyi anlaşıldığı ve uygulandığı görülüyor. Çocuğun bu dönemde **duygusal denge**si de iyi bir görüntü veriyor. Ancak, ara sıra **yitmekten, karanlıktan korku**yor. Nedeni konusunda ise, açık bir düşünce ortaya koyamıyor. Bu durumda yapılması gereken, onunla ilgilenmek ve onu sakinleştirmeye çalışmaktır. İlk çocukluk çağında **kız çocuğu**, bir yandan annesiyle özdeşleşirken, bir yandan da **babasına kendini beğendirmek** istiyor ve babasının ilgisini çekmeye çalışıyor. Erkek çocuğu da **anneye romantik bir ilgi** göstererek anneyi babadan kıskanıyor. Babaya hem hayranlık duyuyor hem de onu annesiyle kendisinin arasına giren bir rakip olarak algılıyor. Bu eğilimin güçlendiği durumlarda kız çocuğu da erkek çocuğu da bir çatışma yaşıyor. Söz konusu çatışmaya Freud **Oedipus karmaşası** (Oedipus kompleksi) adını veriyor *Bkz.* **Oedipus karmaşası; üretken dönem**. İlk çocukluk (okul öncesi) döneminin sonu olan **6. yaş**, gelişimin çekinceli dönemlerinden biridir. 5 yaşında genel olarak uyumlu, rahat, sakin görünen çocuk, bu yaşın ortalarından sonra değişiyor; **daha hareketli bir çocuk** oluyor ve **uyumsuz**lukları artıyor. **3-6 yaş çocuğunun merakları** ve cinsel sorular da içinde olmak üzere soruları, annesinin yakınmalarına yol açacak ölçüde artarak, çevresindeki **her şeye ilgi duyma** noktasına varıyor. Yeni deneyimler kazanma isteği göstermekle birlikte, deneyime girişirken, bir yetişkinin yakın bir yerde olmasını istiyor. Pek çok şeyden korkmamasına karşın, **düşsel durumlar**dan, 5 yaşındaki çocuklardan daha fazla kaygı duyuyor. **Hırsızdan, hayaletten, cadıdan korku**yor. Duyduğu öykülerden, izlediği filmlerden etkileniyor. **Karabasanlı uyku**dan uyandığında, gördüklerini açıkça anlatabilmesi, anne babasının, olan biteni anlamasını sağlıyor. Bu dönemde çocuk, **ailesine bağımlılığı**nı yavaş yavaş azaltıyor. Öte yandan, öğretmenini ve arkadaşlarını daha çok önemsiyor. Arkadaşlarıyla birlikte olma **arkadaşlarını daha çok arama isteği** güçleniyor. Bir başına oyun oynamak artık hoşuna gitmiyor; **genişleyen oyun grupları**nda yer alıyor. **Oyunun kuralları**nı çocukların kendileri koyuyor. **Kız ve erkek çocukların oyundaki rolleri** ve

kullandıkları oyun malzemesi farklılaşıyor. Yetişkin denetimindeki oyunlarda üstlendikleri rolü, başarıyla yerine getiriyorlar. Özellikle **7. yaşa doğru** öğretmen, çocuğun yaşamındaki en önemli kişilerden biri durumuna geliyor. Bu yaşta çocuğun ev ve okuldaki davranışları arasında kimi kez çelişkiler ortaya çıkıyor. Örneğin, okulda oldukça uyumlu olan çocuk, evde yaramazlıklarını sıklaştırıyor. İlk çocukluk dönemine adım atan çocuk, **benlik duygusu**nu hayli geliştirmiş bulunuyor. Kız ya da erkek olduğunun bilincine varıyor. Daha önceki yıllarda anneye bağımlı olan çocuk, bu dönemde, **kendi cinsinden anne ya da babayla** özdeşleşme yoluyla kendi kişiliğini ve cinsel kimliğini oluşturmaya başlıyor. **Kız çocuğu**, annesine öykünerek onun tutum ve davranışlarını benimsemeye uğraşıyor; onun yaptıklarını yaparak, onun gibi giyinip süslenerek kişiliğini geliştirmeye çalışıyor. Bu hayranlık ve öykünme ile bilincinde olmadan, **annesinin özellikleri**ni özümseyip içselleştiriyor. Bebeklerle oynarken, bu özümsediği özellikleri açıkça yansıtıyor. **Erkek çocuğu** da babasına öykünmeye ve ona hayranlık duymaya başlıyor. **Baba**yı örnek alıp **onun gibi güçlü olma**yı istiyor. Bu amaçla, babasının beğendiği özelliklerini benimseyip içselleştirerek **erkek kimliği geliştirme**ye çaba gösteriyor. Ancak, bu **özdeşimlerin olumluluğu, anne babanın sağlıklı birer kimlik ve kişilik sahibi olması**na; kız ve erkek çocuğunun, anne ya da babasıyla olumlu, yakın ve sıcak ilişki içinde bulunmasına bağlıdır. **Erkek çocuğu**, kendisine sevgi, sevecenlik gösteren, kendisiyle ilgilenen babayı benimsemede zorluk çekmiyor; ona özeniyor ve kendini ona beğendirmeye çalışıyor. Davranışlarının beğenildiğini gören çocukta özdeşleşme eğilimi daha da güçleniyor. **Babasından korkan erkek çocuğu** ise, babadan, olumsuz ya da benliğine sindirmekte zorlandığı birtakım özellikleri alıyor. Akşamları ya da hafta sonları, iş dönüşünün yorgunluğu, sinirliliği ile eve dönen kimi babalar, çocuklarına ilgisiz kalıyorlar. Böyle bir babayla çocuğun yakın, sıcak ilişki kurması, babanın kişiliğinden kendi kişiliğine olumlu özellikler aktarması zorlaşıyor. Bu dönemde dengeli, sıcak, içten, sevecen, kararlı annelerin **kızlar**ı da hayran oldukları annelerinin birçok özelliğini içselleştirmekte fazla zorlanmıyorlar. Kız ve erkek çocuğu, **aynı cinsten başka yetişkinlerle de özdeşim** gerçekleştiriyor. Kendi cinslerinden öğretmenle, ağabeyle, ablayla, amca ya da dayıyla, halayla, teyzeyle, hayran oldukları başka bir yetişkinle de gerçekleştirebiliyorlar. **c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim:** İlk çocukluk döneminde çocuk, zihinsel ve dilsel

gelişimde yaşına göre önemli kazanımlar sağlıyor. Çevresiyle hayli başarılı bir **sözlü iletişim kurabilme düzeyine ulaşıyor. Soru sormak**tan, kendisiyle konuşulmasından çok hoşlanıyor. Bu yolla hem çevreye ilişkin meraklarını gideriyor hem olayların neden, nasıl olduğunu öğreniyor hem de dili kullanma isteğini gerçekleştirmiş oluyor. Bu yaşlarda dil gelişiminin asıl belirleyicisi, çocuğun çevresinin dilidir. Çocuğun dil gelişiminin önemli etkenlerini yetişkinlerin kullandığı dilin niteliği, çocukla konuşma süreleri, soru sorma ve soruları yanıtlama oluşturuyor. Çocuğun anlamını bildiği **sözcük sayısı**, anlatımda kullandığı sözcük sayısını aşıyor. Buna bağlı olarak çocukta görülebilen konuşma kusurları, çocuğun düşünme hızı ile konuşma hızı dengelendiğinde ortadan kalkıyor. **3 yaş çocuğu**, basit ve **kısa öyküleri dinlemek**ten, **basit ezgili** şarkıları yinelemekten hoşlanıyor. Yetişkinlerle birlikte **büyük resimli kitaplara bakmak**, resimlerin öykülerini yeniden dinlemek, renkli kalemlerle oynamak, onlarla kâğıtları çizmek de bu yaş çocuğunun hoşlandığı şeyler arasında yer alıyor. **4 yaş çocuğu**, artık kendi kendine başarılı tepkiler gösteriyor, sorular soruyor, seçimler yapabiliyor, kendisiyle ilgili bilgi verebiliyor. Bu yaş, çocuğun çok soru sorduğu dönemdir. Bu dönemde yapılan açıklamaları çocuk ilgi ile dinliyor. 4 yaş çocuğu, birtakım güçlükleri de olsa, **duygu ve düşüncelerini dil aracılığıyla anlatmak**ta genellikle başarı gösteriyor. Yetişkin, ondan isteklerini artık mantıklı olarak açıklamasını bekliyor. Çocuk, bu yaşlarda kendinin ve başkalarının davranışlarını belli ölçülere göre eleştirebiliyor. Arada bir, küfür sayılabilecek sözcükleri kullandığı, yetişkinlere karşı çıktığı görülüyor. Bunun başlıca nedenleri, yetişkinlerin kendisine bebek gibi davranmaları karşısında büyüdüğünü göstermek istemesi; kendini, birçok şeyi yapabilecek kadar güçlü duyumsamasıdır. 4 yaşında kimi kez **düşle gerçek,** çocuk tarafından birbirine karıştırılıyor; düş ürünü olan öyküleri çocuk, kendi başından geçen olaylarmış gibi anlatılıyor. Bu nedenle anne babalar, çocukları yalan söylüyor diye kaygıya kapılmamalıdırlar. Bunu zihinsel gelişimin bir aşaması, geçici bir durum olarak değerlendirmelidirler. **5 yaş**ındaki çocuk, **öykü anlatmak**tan da **dinlemek**ten de hoşlanıyor. Bildiği bir öyküde yapılan değişiklik, bu yaş çocuğunun, bir önceki yaştaki kadar hoşuna gitmiyor. Evde kitap ve kitap okuyan varsa, **kitaba ilgi** belirginleşiyor. **Sayı ilgisi** de bu yaşta yoğunlaşıyor. Bildiği sayılarla, önüne çıkan her şeyi saydığı görülüyor. Çocuğun ilgisini çeken uğraş alanlarından diğer ikisi de **resim** ve

müziktir. Basit ezgileri dinlemek ve yinelemek, renkli boyalarla resim yapmak, hoşlandığı işler arasında yer alıyor. **6 yaşındaki çocuğun düşünceleri** artık gerçekçidir. Önüne çıkarılan engeller, yasaklar karşısında sıklıkla "**Neden?**" sorusunu soruyor, her şeyle ilgileniyor. İyi bir **okul**, bu yaş çocuğuna çok yararlar sağlıyor; istekli olduğu için, çocuğa yeterince öğrenme ve gelişme olanağı veriyor. Dönemin sonuna doğru çocuklar, kalemi, fırçayı daha ustaca kullanıyorlar. Resimde neleri çizdikleri, daha kolay anlaşılıyor. *Bkz.* **CHOMSKY, Noam. 3) İkinci Çocukluk Dönemi** (second childhood era)**:** İki ayrı özellik göstermesi nedeniyle bu dönem **7-9** ve **10-11 yaşlar**daki gelişim dönemlerine ayrılıyor ve ilkine **geç çocukluk dönemi**; ikincisine de **ergenlik öncesi dönem** (önergenlik dönemi) deniyor. İkinci çocukluk dönemi, ilköğretimin birinci kademesini kapsıyor. Bu dönemin bedensel ve devimsel, toplumsal ve duygusal, zihinsel ve dilsel gelişim özellikleri şöyle özetlenebilir: **a) Bedensel ve Devimsel Gelişim: 7-9 yaşları**nda büyüme yavaşlıyor. Bedensel ve devimsel gelişim, iki cinste genellikle farklı biçimde sürüyor. Doğuştan bu yana görüldüğü gibi, bu yaşlarda da erkek çocukları, yaşıtları olan kız çocuklarına göre daha iri; bedensel bakımdan kızlardan daha güçlü ve daha etkin oluyorlar. Bu çağın önemli gelişim görevleri arasında da yer alan **oyun,** ilköğretimin birinci kademesi boyunca önemini koruyor. İki cinsin oyunları, 9-10 yaşlarında, belirgin bir biçimde ayrılıyor. **Kızlar,** dramatizasyona; ritmik beden, jimnastik ve bale etkinliklerine ilgi duyuyorlar. **Erkekler** ise daha çok, atlama ve sıçramaları içeren daha hareketli oyunlara, atletik etkinliklere, takım oyunlarına ilgi duyuyorlar. Beceriksizlik gösteren kızları, kendi oyun grupları benimserken erkekler, beceriksiz arkadaşlarını dışlıyorlar. **Yüzme**, bu yaşlarda iki cinsin de severek gerçekleştirdiği bir spordur. Okuldan, **oyun** ve **spor**la ilgili çevre olanaklarını öğrencilerine sunması bekleniyor. Okul, yaz aylarında dinlenme yerlerine gidemeyen öğrencilerini izci, gençlik kamplarından; sağlayacağı çeşitli oyun, eğlence ve spor etkinliklerinden yararlandırmalıdır. Erkek çocukları, okul ve mahalle arkadaşlarının yanında, zorlayıcı güç gösterilerini ve oyun becerilerini sergileme eğilimlerini hâlâ koruyorlar. Bunlardan aşırı etkin olanlar, oyun arasında dinlendirici etkinliklere gereksinim duyuyor. Çocukların trafik kazalarından korunması, oyun alanlarında ve trafikteki kaza ve yaralanmalara karşı önlem alınması için öğretmenlere ilk yardım becerisi kazandırılması, bu dönemin önemli bir gereksinimini karşılıyor.

Çocukların görme, işitme sorunlarının zamanında çözülmesi; diş, göz ve kulak sağırlıklarının korunması için bu gelişim döneminde, belli aralıklarla **sağlık taramaları**nın yapılması gerekiyor. Görme ve işitme sorunu olan öğrencilerin ayrıca, sınıfta uygun yere oturtularak, sıklıkla öğretmenle göz göze gelmeye alıştırılması, bunların öğrenmelerini kolaylaştırıyor. Öğretmenler, gelişimlerini henüz tamamlamamış olan bu sınıflardaki öğrencileri, küçük kasların eşgüdümünü gerektiren **resim ve müzik çalışmaları**na gereğinden çok zorlamamaya dikkat etmelidirler. **Beslenme**, bu çağ çocukları için de özen istiyor. Çocukların ve ailelerin, bu konuda bilinçlendirilmesi görevi ise, okula düşüyor. Besleyici değeri yüksek ve ucuz besinler, gizli açlık ve şişmanlık gibi konularda anne babaların uzman aracılığı ile aydınlatılmasının sağlanması da okuldan bekleniyor. Okulun, öğretmen ve yöneticinin bu konuda göstereceği duyarlık, çocukların hem ruh sağlığı hem de beden sağlığı açısından büyük bir önem taşıyor. İlköğretimin **ilk 3 sınıf**ının öğrencilerindeki yavaş büyüme, **4.** ve **5. sınıflar**da yerini daha **hızlı büyüme**ye bırakıyor. Kızlar, erkeklere göre **1-2 yıl önce** ergenliğe hazır duruma geliyorlar. Kızlarda boy birdenbire artıyor ve **ikincil cinsel özellikler** ortaya çıkmaya başlıyor. Erkekler, çocuk yapılarını korurken kızlar, daha kadınsı bir yapı kazanıyorlar. Vücut, bu yaş çocuklarında, önceki yıllara göre, hastalıklara karşı daha dirençli duruma geliyor. **Beden kimyası**, kızların kemik yaşını erkeklerinkinden bir iki yıl daha ilerde götürüyor. Eklemler, her iki cinste de henüz yumuşaktır. Onun için bu yaşlarda çocukların, ağır yük kaldırmamaları; kamburlaşarak oturmamaları ve kambur yürümemeleri gerekiyor. Bu dönemin sonunda çocuklar, süt dişlerinin yerine asıl dişlerine kavuştukları için, **diş bakımı**nı, **dengeli beslenme** ve **düzenli süt içme**yi alışkanlık haline getirmelidirler. Çocuklara sokaklarda, denetimsiz yerlerde satılan kimi yiyecek ve içeceklerin zararları anlatılmalıdır. **b) Toplumsal ve Duygusal Gelişim:** Toplumsal ve duygusal gelişim, ikinci çocukluk döneminde önceki dönemden daha farklı kazanımlarla sürüyor. Anaokuluna gitmemiş olan ve **6 yaş**ını bitirdiğinde okula başlayan çocuğun karşısına öğretmen, **yeni bir otorite** olarak çıkıyor. Böylece çocuk, anne babasının yanı sıra, beğenme düzeyi ve istekleri anne babasınınkinin üzerinde olan öğretmeninin de etkisi altına girmiş oluyor. **Kendini beğendirmek** amacıyla evde ve okulda, bu üç yetişkinin beklentilerine de uymaya özen gösteriyor. Öğretmeninin kendisini beğenmesi, çocuğa ayrı ve daha farklı bir güven sağlıyor. **6**

yaşını tamamlayan çocuğun **okul olgunluğu**na ulaşıp ulaşmadığının asıl belirleyicisi, onun duygusal ve akılsal gelişim (psikolojik olgunluk) düzeyidir. Okul ortamı, okula yeni başlayan çocuklar için, bir anlamda tehdit kaynağıdır. Ancak; **öğretmenin bilinçli, sıcak ilgisi** ve yaratacağı **oyun ortamı**, çocuğu kısa sürede rahatlatabilmektedir. **Temel güven duygusu**nu, **bağımsızlık ve girişim duygusu**nu edinememiş; güvensizlik, utanç ve kuşkuculuk ile suçluluk duygularını yaşamakta olan çocukların **okula uyum**ları, daha geç ve güç oluyor. Olumlu gelişim gösteren çocuklar, ev ve okulun yaratacağı **uygun duygusal ortam**ın yardımıyla, bu yıllarda da **yetersizlik duygusu**nun yerine, çalışma ve yapıcılık duygusunu yerleşik davranış durumuna getirme savaşımını sürdürüyorlar. 6 yaşını tamamlayan çocuğun kazandığı **okuma yazma, aritmetik, oyun ve iş becerileri**, onun yetersizlik duygusuna karşı çalışma ve yapıcılık duygusu geliştirmesini destekliyor *Bkz.* **insanın sekiz** çağı. **Okulda arkadaşlarıyla birlikte olmak, birçok şeyi paylaşmak,** bu yaşlarda çocuk için büyük bir önem taşıyor. Çocuk, okul yaşantılarının da katkısıyla **benlik gelişimi**ni ve **kendini denetleme** gücünü artırıyor; ev dışındaki yaşama uyum göstermesini sağlayacak davranışlar ediniyor. Bu süreçte çocuğun olumlu davranışlarını **övme** ve **ödüllendirme**, olumsuz davranışlarını cezalandırmaktan daha etkili oluyor. **Beğenilen çocuk olma isteği**, ikinci çocukluk döneminde önceki yıllara göre daha da güçleniyor. Başlangıçta kurala, kural olduğu için uymaya başlayan çocuk, giderek **toplumsal kurallara uyma**nın bir gereklilik olduğunu kavramaya başlıyor. Bu ilerlemede, 9-10 yaşlarına doğru öğretmenin beğenmesinin yanında, arkadaşlarının beğenmesi de çocuk üzerinde etkili bir yaptırım gücü olmaya başlıyor. Onun için otoritenin (öğretmenin, anne babanın), çocuğu başkalarının ve arkadaşlarının yanında beğendiğini belirtmesi, çocuğun gelişimi açısından önem kazanıyor. 11 yaşından sonra başlayan **soyut düşünme** ile de desteklenen toplumsal gelişim, çocuğu sonraki daha ileri gelişime ve uyum becerisine hazırlıyor. Evde **sevgi ve güvenlik gereksinimi** yeterince karşılanan çocuklar, okulda neleri yapacakları, neleri yapmayacakları, kendilerine nedenleriyle birlikte açıklandığında, içten bir istekle toplumsal kurallara uyma çabası gösteriyorlar. Evde yeterli sevgi ve ilgiden yoksun bırakılmış çocuklar ise, arayı kapatabilmek için, öğretmenin özel ilgi ve sevgisine gereksinim duyuyorlar. Aşırı sevgi gösterilmiş, aşırı korunmuş olan ve sağlık sorunu bulunan çocuklar da öğretmenin gösterdiği eşit sevgi ve ilgiyi yetersiz buluyorlar. Ancak,

öğretmenin, bu konuda dikkatli olması; bunlara daha çok sevgi, ilgi göstermek gibi sakıncalı davranıştan uzak durması gerekiyor. Çünkü onlara daha çok sevgi ve ilgi gösterdiğinde, öbür öğrenciler, bu davranışı imrenme ile; giderek de düşmanlık duyguları ile izlemeye başlıyorlar. Bir başka sakınca daha ortaya çıkıyor: Bu tutum, özel ilgi gören öğrencilerin **bağımsızlık** kazanmalarını zorlaştırıyor. Söz konusu çocuklar için **oyunla tedavi**, en yararlı eğitim oluyor. **10. yaştan sonra** çocuk için **arkadaş seçimi**, güçlü bir gereksinime dönüşüyor. Bu gereksinimin yanı sıra, **kurallara uyma, bir gruba ait olma** ve özverili davranma, çocuğun değerlerini paylaştığı grupla özdeşleşmesini sağlıyor. Çocuk, anne baba ve öğretmen değerlerinden başka, arkadaş değerlerini de içselleştirdikçe kişilik gelişimini önemli bir aşamaya taşıyor. Onu artık, edindiği bu **değerler** yönetiyor. Geldiği bu nokta, çocuğun **ahlak gelişimi**nde de önemli bir aşamadır. Çocuğa, yetişkinlik yıllarında **başkalarını düşünme, toplumsal ve ahlâksal değerler düzeyine ulaşabilme** kapısı, bu aşamaya geldiğinde açılmış oluyor. Bu önemli gelişim görevini yerine getirebilmeleri için, her öğrenciyi bir grubun üyesi yapmaya, grup içinde çalışmaya, gruba bir şeyler vermeye, grup için özveride bulunmaya yönlendirme görevi, yine en çok öğretmene düşüyor. Bir grubun üyesi olma, grup için özveri göstermekten çekinmeme, çete gruplarının oluşmasına da ortam yaratabiliyor. Bu nedenle suça eğilimli önderlerin yönetimindeki zararlı gruplar olan çetelerden çocukların uzak kalmaları konusunda ailelerin ve okulun dikkatli olması gerekiyor. Okul, bu konudaki en sağlıklı önlemi, sınıf içinde ve dışında gerçekleştireceği tüm eğitim öğretim etkinliklerini bu yaş çocuklarının **bir gruba ait olma** gereksinimlerini de karşılayacak düzenli, sürekli ve etkili çalışmalarla alabiliyor. **7-11 yaşlar**, çocukların **aynı cins arkadaşlıkları**na önem verdikleri, karşı cinsle yarışmaya giriştikleri yaşlardır. **Yarışmalar**, karşı cinsi itmeye, gerginlik yaratmaya; kimi kez, karşı cinsi aşağılayıcı ve incitici sözler söylemeye bile varıyor. Kızlar, erkekleri genellikle kabalık, terbiyesizlikle; erkekler de kızları beceriksizlik, dayanıksızlık, aşırı incelik göstermekle suçluyor; onların konuşma ve davranışlarını alay konusu ediyorlar. Bu tepkiler, uzun sürede gerçekleşen ve **kendi cinselliğini kabul etme** anlamındaki gelişim görevinin belirtileridir; bu nedenle de sağlıklı bir çabadır. Onun için bu ayrışma, bir süre için iyiye yorulmalıdır. Bu eğilime bağlı olarak, bu dönemle birlikte iki cinsin **oyun becerileri** de iki ayrı yönde gelişim gösteriyor. Bu yaşlarda toplumsal ve ekonomik

konumları, zekâ ve başarı düzeyleri, ilgileri ve yaşları birbirine yakın çocuklar arasında, **doyurucu ve eğlendirici arkadaşlıklar**ın ve **oyun grupları**nın kurulduğu görülüyor. İtilmiş çocukların ise kendi aralarında arkadaşlık kurdukları gözlemleniyor. Bu eşit düzeylerdeki arkadaşlıklar, gelişimi olumlu yönde etkiliyor. Önder nitelikli çocuklar da **iş bölümüne ve ortak sorumluluğa açık demokratik yaşantılar**la beslenmiş oluyorlar. Az gelişmiş olmaları ve beceriksizlik göstermeleri nedeniyle oyuna alınmadıkları ya da oyundan atıldıkları için **yalnızlık ve acı çeken çocuklar**ı, kendi aralarında oyun kurmaya yöneltmek, olumlu sonuçlar veriyor. Varsa, gözlük ve kulaklık kullananları duygusal yönden; sınıfı da bu konuda toplumsal açıdan hazırlayarak, bunların öğrenciler arasında bir iletişim ve gelişim sorunu yaratmaması için gereken önlemlerin alınması öğretmenin görevidir. Ancak, bunu yaparken öğretmen, abartılı tutumlardan uzak durmaya özen göstermelidir. **c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim:** Bu gelişim, ikinci çocukluk döneminde çok sayıda **somut öğrenme etkinliği**nin desteği ile gerçekleşiyor. **6-8 yaş** çocuklarına buna bağlı olarak, hayat bilgisinde, daha sonra da sosyal bilgiler ve fen bilgisinde her fırsatta gözlem, iş ve deney yaptırılıyor ve öğrenme konuları yaşatılmış oluyor. Aritmetik dersinde sayma ve işlemlerin, sayı ve zaman kavramının kazanımı için de çokça somut çalışma ve karşılaştırmalara, katlamalı kestirimlere yer veriliyor. Aynı amaçla Türkçe ve öbür derslerde de somuttan yola çıkan ve öyle sürdürülen çalışmalara ağırlık tanınıyor. Çünkü çocuk, çok boyutlu ve mantıklı bir düşünme biçimi olan **soyut düşünme basamağı**na, gözüyle ve öbür duyu organlarıyla algılayabildiği varlık ve olaylar üzerinde yeterli somut çalışmalar yaparak, gerekli algıları edinerek geçebiliyor. Onu bu basamağa, bu zengin algılamalar, gerçekleştirilen somut örneklere dayalı sözel açıklamalar ve gösteriler hazırlayabiliyor. Üstün özel yetenekler, daha erken yaşta kendini belli etmekle birlikte, bireyde **ilgi ve yetenekler** genellikle **soyut düşünme basamağı**na ulaşıldıktan sonra yerleşiklik ve süreklilik kazanıyor. Okul, baştan beri çocuğun yalnızca zihinsel (akademik) gelişiminden sorumlu değildir; çocuğun zihinsel ilgi ve yetenekleri dışındaki ilgi ve yeteneklerine de eğilmek ve onları da geliştirmek zorundadır. Bu görevini yapmayan okul, çocuğun gelişim alanlarını daraltmış oluyor. Öğrencinin tüm ilgi alanlarını ve onların ardındaki yeteneklerini keşfederek o alanlarda da kendini geliştirmesine fırsat ve ortam hazırlamak, gerekli yaşantıları elde etmesine yardımcı

olmak, okulun temel görevlerinden biridir. Bunun gerçekleştirilmesi, çocuğun **yeterlik duygusu**nu, buna bağlı olarak da **özgüven** ve **özsaygısı**nı güçlendiriyor. Okul başarısının temeli olan okuma yazma ve aritmetikle ilgili beceriler, bu çağın başta gelen gelişim görevlerindendir. Onun için birinci sınıfa, takvim ve zekâ yaşı en az altı buçuk olan çocuklar alınıyor. Bu çocukların söz konusu becerileri, zorlanmadan edinmeleri sağlanıyor. Yoksul çevrelerle kırsal kesim çocuklarının bu konudaki eksiklikleri de özel çabalarla giderilmeye çalışılıyor. Çocuklar, beşinci sınıfta soyut düşünme basamağına geçtikten sonra da somut düşünmeyi geliştirici çabaların sürdürülmesi gerekiyor. Bir yandan varlık ve olayların görünen özelliklerine dayanarak yargı yürütme sürdürülürken bir yandan da varlık ve olayların görünmeyen gerçekleriyle ilgili düşünce üretilmeye ve yorum yapılmaya çalışılıyor. Çocuk, varlık ve olaylara ilişkin **yeterli yaşantılar** kazandığı oranda **kavramsal gelişim**ini hızlandırıyor ve kendine **soyut işlemler**de de başarılı olma yolunu açıyor. Tüm derslerde, zengin algılama sağlayacak olan gözlem ve deneyleri, iş yapmayı ve başka somut çalışmaları, **rahat ve sağlıklı öğrenme ortamı**nda gerçekleştirmek, çocuklar için hem yeterli bir öğrenme hem de özgüven sağlıyor. Bu olanaklarla çocuklar, yanlışlarının nedenleri üzerinde akıl yürütme yetisini de geliştirme fırsatını da kullanmış oluyorlar. Soyut düşünme alıştırmalarının yanı sıra, sıklıkla somut çalışmalara da yer verilmesi, soyut düşünmenin en önemli aracı olan kavramların içerik eksikliklerini giderme ve yeni kavramlara alt yapı oluşturma açısından büyük önem taşıyor. Örneğin, sayı ve zaman kavramlarının geç ve güç gelişen kavramlar olduğunu bilen anne baba ve öğretmenler, çocuklara gerekli somut yaşantıları yeterince sunmayı sabırla sürdürüyor, onları gereksiz yere zorlamaktan uzak duruyorlar. **Kitap**, zekâ ve dil gelişiminde, duygu, sezgi ve düşüncelerin zenginleşmesinde baş etkenlerden biridir. Bu yaşların, çocuğa **okuma sevgisi** kazandırmak için en uygun zaman olduğu biliniyor. O nedenle anne baba ve özellikle öğretmen, bu konuda da büyük bir sorumluluk taşıyor demektir. **6-9 yaşlarındaki çocuklar**, hayvan masallarını; çocukları, hayvan–insan dostluğunu konu alan öykü ve romanları ilgiyle okuyorlar. **10-11 yaşlarındaki çocuklar**, en çok, başkişisi çocuk olan serüven kitaplarından hoşlanıyorlar. Bunu, yiğitlik destanlarına, yiğitlikleri anlatan, gizlerle dolu romanlara gösterilen ilgi izliyor. Kızlar, ergenlik öncesinde aşk romanlarına ilgi duyuyorlar. İlk sınıflardaki iri puntolu, bol

resimli kitaplar, bu yaşlarda yerlerini, daha az resimli ya da resimsiz ve daha küçük puntolu kitaplara bırakıyor. Dil gelişimi, önceki yıllardan daha hızlı olan 7-9 yaşlarındaki çocuklar, **konuşmak**tan, **soru sormak**tan da çok hoşlanıyorlar. Oysa onların özellikle **dinleme**ye, **öğrenme**ye gereksinimleri bulunuyor. Bu gereksinimlerinin karşılanması için de görev, yine en çok öğretmene düşüyor. Son yıllarda çocuk edebiyatı, ülkemizde de hızla gelişiyor. Öğretmen, nitelikli çocuk kitaplarını okuyup öğrencilerine bunlardan düzeylerine uygun olanları okumalarını sağlamakla onlara hazine değerinde bir armağan sunmuş oluyor. Ülkemiz, insanları en az kitap okuyan ülkelerden biri olmaktan, özellikle öğretmenlerin ve anne babaların bu konudaki bilinçli çabalarıyla kurtulacaktır. İlköğretimin **6. 7. 8. sınıflar**ında okumayı artık hoşlanılan bir uğraş haline getirmiş olması gereken çocukların, çekicilik ve anlama kolaylığı bakımından sıraya konmuş olan Türk ve dünya yazınından seçilmiş kitapları okumaya geçmeleri sağlanmalıdır. Adları çocuk klasiğine çıkmış kitapların birçoğu, büyükler için yazılmıştır. *Robinson Kruzo, Define Adası, Güliver'in Gezileri, Don Kişot, Tom Sawyer'in Serüvenleri, Arı Maya, Hayvan Çiftliği, La Fontaine Masalları* (Orhan Veli Kanık*), Paul ve Virginie* bunlardandır. Türk yazarlarından Yılkı *Atı* (Abbas Sayar), Eflatun Cem Güney'in yazdığı masallarımız, *Anadolu Masalları* (Tahsin Yücel), *Nasrettin Hoca Fıkraları* (Orhan Veli Kanık), *Dede Korkut Hikâyeleri* (Cevdet Kudret*)* de klasikleşen ürünlerimizdendir. Üç Anadolu Efsanesi (Yaşar Kemal), Ağrı Dağı Efsanesi (Yaşar Kemal), *Aziz* Nesin'in Şimdiki Çocuklar Harika adlı yapıtı ve öteki yapıtlarından birçoğu, Muzaffer İzgü'nün, Gülten Dayıoğlu'nun çocuk kitapları gibi başka birçok kitap da çocuklarca zevkle okunuyor. **Evde bilinçli anne baba, okulda öğretmen**, çocuklara okumayı sevdirmek için bir kitabı bir yere kadar okuyup, arkasını çocukların okumasını istiyor. İyi seçilmiş kitapları çocuğa okutup dinliyor. Çocuktan, okuduğu kitabı kendisine anlatmasını, o kitaba ilişkin duygu ve düşüncelerini yazmasını istiyor. Çocukların okumasını istediği bir kitapta geçen çok ilginç bir bölümü çocuklara okuyarak ya da anlatarak, onların o kitaba ilgisini çekiyor. Okuduklarını eleştirebilme, tartışabilme, yorumlayabilme yeteneği kazandırılmış olan çocuklar için **zararlı kitap** diye bir tehlike, tehlike ortadan kalkmış oluyor. Ancak, insan ömrü, dünyadaki en iyi kitapların bile çok azını okumaya yetecek kadar kısa olduğuna göre, **kitap okumada titiz bir seçici olmak** gerekiyor. **Sınıfta**

yapılan kitap tartışmaları, öğrencilere birçok beceri kazandırıyor. **Okuma alışkanlığını pekiştirme, nitelikli kitap kavramını geliştirme; düşünme, sorgulama, duygularını dile getirme, konuşulanları dinleme, konuştuklarını dinletme,** bu becerilerin belli başlılarını oluşturuyor. Bu yaşlarda zekâ gelişiminde etken olan diğer önemli araçlar radyo, televizyon sinema ve bilgisayardır. Bunların dördü de sınırsız eğitici, öğretici ve eğlendirici olanaklara sahiptir. **Radyo,** çocuklara yönelik müzik, oyun, açık oturum, haber ve öteki sunumlarıyla onların düşünsel, duygusal ve imgesel gelişimini sağlamada oldukça etkili bir araçtır. Yeter ki, yetişkinler, çocukları radyonun çocuk programları gibi yararlı yayınlarını dinlemeye alıştırsınlar ve onların seçici olmayı kavramasını sağlasınlar. **Televizyon** ve **sinema**nın ise, hem göze hem de kulağa hitap etmeleri nedeniyle kendiliğinden ilgi kaynağı olma özellikleri bulunuyor. Okul öncesinde özellikle çizgi filmleri hoşlanarak izleyen çocuklar, bunlara, giderek çocuklarla hayvanların arkadaşlığı, güldürü konulu film ya da dizileri de katıyorlar. Serüven ve kovboy filmleri, polis dizileri, uzay yolculuklarıyla ilgili düşsel ve kurgusal filmler, ilköğretimin ilk kademesinde çocuklarca ilgiyle izleniyor. Filmlerdeki üstün yetenekli, korkusuz ve doğruluktan yana, büyüleyici kişileri, çocuklar, oyunlarına da yansıtıyorlar. Bu oyunlarda ilgi çeken yan, hemen her çocuğun, güçlü ve gücünü doğruluk yolunda kullanan kişinin rolünü üstlenmek istemesidir. Bu gözlem, filmlerdeki olumlu yiğitlik gösterilerinin çocuklar için zararlı olmadığını; tersine, bu filmlerin, içlerindeki saldırgan dürtüleri boşaltmalarına yardım ettiğini gösteriyor. Ancak, doğru amaçlar için her yol ve yöntemin geçerli olduğunu telkin eden filmler, bunların dışındadır. Öldürme, boğma, şişleme, işkenceyle konuşturma, öldüresiye dövme ve cinsel ilişkilerin konu edildiği filmler ise, çocukları tedirgin ediyor, onları olumsuz etkiliyor. Çocuklar, uzun süre bunların etkisinden kurtulamıyorlar. Onun için küçük çocukların bir an önce bu tür filmleri izlemelerinin önüne geçilmesi gerekiyor. Özellikle televizyondan nasıl yararlanacağı konusunda bilinçlendirilmeyen, televizyon başında gereğinden çok zaman geçiren çocuğa bu araç, yarar yerine zarar veriyor. Çocukların televizyona tutsak olmasını istemeyen anne babalar, bu tür tutsaklıktan, önce kendilerini kurtarmayı başarmalıdırlar. Evde anne baba ve çocukların, yan yana değil, yüz yüze birlikte yaşayacak zaman bulabilmelerinin koşullarından birisi de budur. **Sürekli televizyon izlemek**, insanı

uyuşturuyor; belli beğeni ve görüşlere koşullandırıyor; düşünme, araştırma, düşünce üretme ve bunları yaşama geçirme olanaklarından uzak tutuyor. Çağın en önemli buluşlarından biri olan bilgisayarın da iyi kullanılmadığı zaman zararlı ve tehlikeli bir araç durumuna geldiği biliniyor. **Bilgisayarı yararlı biçimde kullanma**sı için çocuk ve ergene bilinçli bir destek sağlamak, birincil işlerden biridir. Bu yapılmadığında çocuk ve ergen, sanal bir dünyaya bağımlı kalabiliyor ve toplumsal yaşamdan kopabiliyor. Bilgisayarda yararlı, tutarlı bilgiler dururken o, gücünü ve zamanını zararlı uğraşlarla tüketiyor. *Bkz.* çocuk kitaplarında bulunmaması gereken özellikler; çocuklara okutulacak kitapların nitelikleri. **4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi** (puberty and adolescence era): Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1. maddesinde, "Bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır." yargısı yer alıyor. Bununla birlikte, ayrıntılı bir adlandırma ile **12–14 yaşlar** arasına genellikle **ergenlik** (puberte, ilkgençlik, yeniyetmelik) **dönemi** deniyor. **15-20 yaşlar** arasına **delikanlılık** (gençlik) dönemi; **21–25 yaşlar** arasına da **uzamış gençlik dönemi** (yüksek öğrenim gençliği) adı veriliyor. Bu dönemlerin başlangıç ve sonuç rakamları kesinlik taşımıyor. **Ergenlik ve gençlik döneminin özellikleri**ni özetle şunlar oluşturuyor: İnsan yaşamının güzel, güçlü ve umutlu yılları olan ergenlik ve gençlik dönemleri, aynı zamanda bir **bunalım dönemi** olarak yaşanıyor. Bunalım, yalnızca bu döneme özgü değildir. Bebeklikten ilk çocukluğa; oradan ikinci çocukluk, ergenlik, gençlik, orta yaşlılık ve yaşlılığa; öğrencilikten iş yaşamına, emekliliğe; bekârlıktan evliliğe geçişte de belli bunalımlar yaşanıyor. Erikson, **insanın sekiz çağı**nın her birinde bir bunalımın alt edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bir dönemden öbürüne geçişte, yeni dönemin koşullarına uymak, yeni tepki biçimleri, yeni alışkanlıklar edinmek gerekiyor. Bu da belli bunalımların yaşanmasına yol açıyor. Hızlı büyüme ve gelişimin gerçekleştiği; kız, erkek cinsel özelliklerinin belirdiği ergenlik dönemine kızlar, erkeklerden 1-2 yıl önce giriyor; cinsel olgunlaşmalarını erkeklerden 1-2 yıl önce tamamlıyorlar. Bu dönem, **12-14 yaşlar**ı arasında (2-3 yıl) yaşanıyor. Ergenliğe, **12. yaşa doğru gerçekleşen erinlik** (buluğ) ile giriliyor. **Erinliğe giriş**in belirleyicisi, kızlar için ilk **aybaşı kanaması** (âdet görme); erkekler içinse **sperm çıkarma**dır. **Ergenlik**, ilköğretimin ikinci kademesini; **ilk gençlik**, ortaöğretimi ve yüksek öğretimin ilk yıllarını; **uzamış gençlik** de

yükseköğretimin son yıllarını kapsıyor. **Ergen ve Gençten Beklenen Gelişim G**örevler**i: (1) Cinsel kimliğini benimsemek**, buna uygun davranış örüntüleri geliştirmek. **(2) Kişilik bağımsızlığını kazanma** yolunda ilerlemek; bunun sonucu olarak, kendisiyle ilgili kararları kendisi verebilmek. **(3)** Yaşıtlarınca benimsenen **arkadaşlık, önderlik** ve **işbirliği yapma yetenekleri**ni edinmek. **(4)** İlgi ve yeteneklerine uygun bir **mesleğe yönelmek**. **(5)** Bu döneme özgü **sorunlarını başarıyla çözmek**; çatışan değerleri uzlaştırarak kendine özgü bir **yaşam felsefesi oluşturmak**. **(6)** Kimlik karmaşasına karşı **benlik kimliği**ni geliştirmek. *Bkz*. **insanın sekiz çağı. a) Bedensel ve Devimsel Gelişim:** Ergenlik döneminde bedensel ve devimsel gelişim, bir ***önceki döneme göre daha hızlıdır***. Ancak, ergenliğin başlarında (önergenlik yıllarında) kız ve erkekte boy, ağırlık artışı, kıllanma, göğüslerin büyümesi gibi ikincil **cinsel özellikler**le yumurta ve sperm oluşumu gibi birincil **cinsel özellikler**, yeterince gelişmemiştir. Hormonal yapı, henüz üreme hücrelerinin sağlıklı bölünme yapabilmesini sağlayacak düzeye ulaşmamıştır. Kızlarda ergenliğin ilk yıllarında dölyatağı, yetişkinlikte ulaşacağı büyüklüğün yarısı kadardır. Önergenlikte birdenbire başlayan boy artışı, kızlarda ilk aybaşı kanamasından sonra gittikçe azalarak sürüyor. İçsalgı bezlerinin etkinliğindeki karışıklık nedeniyle ter ve yağ bezleri, aşırı etkinlik gösteriyor. Erin oluşta boy ve kilo artışından çok, iskelet yaşı önemli bir göstergedir. Bu sırada, genel sağlık durumu da önemli bir etken olarak öne çıkıyor. Üst toplumsal-ekonomik düzey çocukları, orta ve alt kesimden olan çocuklara göre, ortalama üç ay kadar önce erin oluyorlar. Ergenlikte **hipofiz bezi**nin salgıladığı hormonların etkisiyle kızlarda **yumurtalıklar**, erkeklerde de **erlik** (testis) çalışmaya başlıyor. Cinsel organlar büyüyor. **Tiroit bezi** ve **böbreküstü bezleri** de hipofiz bezinden gelen uyarıyla salgılarını artırıyor. Islak rüyalar görülmeye başlanıyor. Erkeklerde bıyık terliyor ve sakal çıkıyor. Apış arası ve koltuk altları kıllanıyor. Yüzde burun ve çene büyüyor. Omuzlar genişliyor. Ses çatallaşıp kalınlaşıyor. Kızlarda kalçalar genişlerken ar tepesi ve koltuk altları kıllanıyor. Memeler büyüyor ve gelişiyor. Memelerin çıkmasından bir yıl kadar sonra ilk aybaşı kanaması görülüyor. Ondan yaklaşık bir buçuk yıl sonra da yumurtalıklar çalışarak, döllenmek üzere, döl yatağına yumurta gönderiyor. Bu gelişmelerle kızın beden görünümü son biçimini almış ve **cinsel olgunlaşma**sı tamamlanmış oluyor. Aybaşı kanamaları, birkaç yıl erken ya da geç başlayabiliyor.

Ergenin bedensel büyümesi ve cinsel gelişimi de buna bağlı olarak daha erken ya da daha geç gerçekleşebiliyor. **11–16 yaşlarındaki hızlı büyüme**, daha yavaş olarak **18–20 yaşlarına dek** sürüyor. Olumsuz beslenme ve iklim; kalp, böbrek, karaciğer ve kemik hastalıkları, büyümeyi ve cinsel uyanışı geciktirebiliyor. Son yüzyılda, iyi beslenmenin etkisiyle ergenlerin boy ortalamaları artmış; **cinsel olgunlaşma** yaşı da düşmüştür. Cinsel değişimlerle başlayan **bedensel büyüme** ve **cinsel olgunlaşma**, ergenlik ve delikanlılık dönemlerinde de sürüyor. Ergenlik ve delikanlılık dönemleri, çocukluk hastalıklarının geride kaldığı, yetişkinliğe ilişkin hastalıkların da görülmediği **sağlıklı bir dönem**dir. Bu yıllarda görülen ölümlerin başlıca nedeni, ya araba kazaları ya da intiharlardır. Belki de tek ergenlik hastalığı, **erkeklik** (androjen) **hormonları** ve **dişilik** (estrojen) **hormonları**nın dengesizliğinden ileri geldiği sanılan ergenlik sivilceleridir. Hızlı büyüme nedeniyle ergen, yetişkinin gereksindiği 3 bin kaloriden 500-800 kalori daha fazla kaloriye gereksinim duyuyor. Ergenin, protein, yağ, şeker, mineral ve vitamin gibi temel besin maddelerini mutlaka alması gerekiyor. İskelet gelişimi için D vitamini ve kalsiyum gereksinimi karşılanmalıdır. Abur cubur yeme alışkanlığı nedeniyle bu dönemde çekilen gizli açlığa karşı önlem almak da unutulmamalıdır. Kimi gençler, bedensel gelişimlerine karşı olumsuz tutum takınıyorlar. Kızlar, memelerinin birdenbire büyümesinden ya da küçük kalmasından dolayı kaygı duyuyorlar. Boy uzunluğu ya da kısalığından; yüzdeki sivilcelerden, şişmanlıktan, zayıflıktan ve terlemeden yakınan ergenler görülüyor. Beden organlarının oransız büyümesini, boyunun birdenbire uzamasını, memelerinin büyümesini sorun yapma nedeniyle kambur oturan, hantal yürüyen, sakarlıklar sergileyen ergenlerin bu konularda uyarılmaya gereksinimleri oluyor. Çünkü bu gibi yanlış duruş ve düşünüşler, ergenin beden sağlığıyla birlikte **kimlik duygusu**nu da olumsuz etkiliyor. Gençler ve onların çevreleri bu konularda bilinçlendirildiğinde, yok yere çekilen bu üzüntüler ortadan kalkıyor. Örneğin, genci tedirgin eden aşırı terlemenin, gerçekte bir sağlık belirtisi olduğu; gence bu konuda yalnızca temizliğe dikkat etmesi gerektiği anımsatılmalıdır. Eksik ya da yanlış beslenmeden ileri gelen **zayıflık** ve şişmanlık gibi durumlar, alınacak önlemlerle giderilmeli; boy uzunluğu ya da kısalığının, memelerin büyüklük ya da küçüklüğünün, sorun yaratacak birer olgu olmadığı kendilerine kabul ettirilmelidir. Herkesin kendi bedensel ve toplumsal-ruhsal yapısını benimseyip ona

uygun bir uğraşa yönelerek kendi mutluluğunu yaratabileceği, somut kanıtlarla ortaya konulmalıdır. Örneğin, uzun boyun basketbol, voleybol oynamada çok işe yaradığı anımsatılabilir. Bu olanaktan yoksun olanlara, başka bir alanda, örneğin zihinsel güç gerektiren bir dalda kendilerini geliştirebilecekleri bildirilebilir ve bunlar o etkinliklere yönlendirilebilir. Ergen için **sakarlık** da önemli bir sorun durumuna gelebiliyor. Çoğu sakarlıklar, vücut organlarının hızlı ve oransız büyümeleri nedeniyle organlar arasındaki **eşgüdüm zorlukları**ndan kaynaklanıyor. Buna bir de **utangaçlık** eklenince sakarlık büsbütün artıyor. Ergen, genellikle bir toplulukta **herkesin kendini gözlemlediği kuruntusu**na kapılıyor. Bunda, deneyimsizliğin de önemli bir etkisi oluyor. O nedenle yeni bedenlerini, yeni duygu, düşünce ve eğilimlerini benimsemeleri için öğretmenler, rehber öğretmenler, okul yöneticileri ve anne babalar, ergeni **bilgilendirme, destekleme** ve ona **anlayış gösterme** yoluyla yardımcı olmalıdırlar. Çocukları ilgililer, ergenliğe girmeden önce, **ergenlik belirtilerine olumlu bakma**ya hazırlamalıdırlar. Ergenliğe erken ya da geç girenlere de özel yardım sağlanmalıdır. 1-2 yıl erken ya da geç erin olmanın doğal olduğu konusunda; erinlikle birlikte ortaya çıkan **bedensel değişim, ruhsal-cinsel gelişim ve üreme** konularında anne baba, biyoloji öğretmeni ve psikolojik danışman aracılığıyla çocuklar bilgilendirilmelidirler. Ayrıca, çocuğun ve ergenin cinselliğe ilişkin soruları doğru yanıtlanarak, bu konuya ilişkin gereksiz korku ve kaygıları dağıtılmalıdır. Cinsellik konusunda kızları annelerin; erkekleri babaların ya da her ikisini de psikolojik danışmanın bilgilendirmesi, en doğru olanıdır. Genel gelişim bilgilerini de psikolojik danışman vermelidir. *Bkz.* çocuk ve ergenin r**uhsal-cinsel gelişimi. b) Toplumsal ve Duygusal Gelişim:** Ergenlik döneminde toplumsal ve duygusal gelişim açısından **12 yaş dolayında kızlar**, hayli evcilleşmiş, olgunlaşmışken bu yaştaki **erkekler**in çoğu daha ergenlik öncesi dönemi yaşıyor. Ergenliğe girip ilk cinsel olgunlaşma belirtilerini göstermeye başladığı aylarda ergen, kısa bir süre arkadaşlarına ilgiyi azaltıp içine kapanıyor; birkaç ay sonra, yeniden **aynı cins arkadaşlığı**na dönüyor. Bir yandan da **karşı cinse ilgi** duymaya başlıyor. Ancak, bu ilgi başlangıçta, ergenliğin son yıllarındaki kadar açık değildir. 1-2 yıl daha erken olgunlaşmaları nedeniyle kızların, üst sınıflardaki erkekler ilgilerini çekiyor. Ergenler, cinsel özelliklerinin ortaya çıkışının yanı sıra, kendi cinsinden anne babalarıyla özdeşleşmeyi sürdürerek cinsel kimliklerini kazanıyorlar. Dengesiz, ilgisiz, zor beğenen

anne babaların çocukları, bu konuda sıkıntı çekiyorlar. Kadın ve erkek kimliğinin sağlıklı, açık bir biçimde yaşandığı ailelerde ergenler, fazla zorlanmadan kendi cinslerine özgü davranış örüntülerini yerleşik duruma getiriyorlar. Ayrıca, evdeki abla, ağabey ile de özdeşim sağlanabiliyor. Karşı cinsten bir çocuğunun olması isteğini her fırsatta ortaya getiren; ama beklediği gerçekleşmeyen anne baba, çocuğunu bu özlemine uygun bir dış görünüme sokarak büyüttüğünde bu çocuk, cinsel kimlik kazanmada zorluk çekiyor; kimi zaman da cinsel kimlik kazanma başarısını gösteremiyor. Çocukluktan beri ailede yaşanan bütün cinsel olumluluk ve olumsuzluklar, **ergenlik döneminin cinsel beklentisi** ile yeniden biçimlenerek, onlara bağlı olumlu ya da olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden oluyor. Ergen, büyüme isteğine karşın, bir süre çocuksu davranışlardan kurtulamıyor; yetişkin ölçülerine ulaşmış olan bedeninde, henüz çocuk kişiliğinden izler taşıyor. Bu durum karşısında kararlı bir tutum gösteremeyen anne babalar, ergenin büsbütün bocalamasına yol açıyor. Anne babanın ya da öğretmenin, bir durum nedeniyle ergene, ”Artık koskoca adamsın.” ya da “Artık bir genç kız oldun.”; bir başka durum nedeniyle de “Daha dünkü çocuk sayılırsın.” demesi, genci şaşkına çeviriyor. **Ruhsal bağımsızlık istek ve çabası**nın güçlü bir biçimde öne çıktığı bu dönemde ergen ve genç, evden koparak çevreye, özellikle de **arkadaş grubu**na yöneliyor. Anne babadan kopma, onu boşlukta bırakması nedeniyle yeni yakınlıklar, ilişkiler kurmayı çok önemsiyor. Arkadaşlarının giyim kuşamını, zevklerini, konuşma biçimlerini benimsiyor. Arkadaş grubunda dayanışmaya, bağlılığa önem verildiğini bildiği için, **gruptan ayrı düşme korkusu**nun da etkisiyle, ses çıkarmadan onların arada bir kendisine aykırı gelen davranışlarına bile uyuyor. Dahası, bunu arkadaşlarına söz söyletmeden yerine getiriyor. Birçok anne baba ise kötü arkadaş edineceği korkusuyla çocuklarının arkadaşlarını kötüleyerek onun işini zorlaştırıyor. Bu çağda özellikle erkekler **spora fazla ilgi** duyuyorlar. Bu ilgi, ergene ve gence bir yandan gelişen kaslarını çalıştırma ve içine sığmayan gücünü boşaltma, kazandığı başarıyla özgüvenini artırma; bir yandan da yaşıtlarıyla kaynaşma olanağını sağlıyor. Ergenlik ve gençlik çağında özkimlik arayışının etkisiyle duyulan **hayranlık ve tutkunluklar** doruktadır. Anne baba etkisinden sıyrılma isteği gösteren ergen ve genç, bu amaçla **yeni örnekler**in ardına düşüyor. Bir öğretmeni, sporcuyu, siyasal önderi; bir şarkıcıyı, yazarı, sinema oyuncusunu ve benzerlerini, yetenekleri ve

kusurlarıyla tutku aşamasında beğeniyor ve onlardan biri ya da birkaçıyla özdeşleşmeye çalışıyor. Hayran olduğu kişiler sık sık değişiyor. Öyle de olsa her örnek, onun kişiliğine bir şeyler katıyor. Bu yoldaki her adımla genç, olmak istediği kendisine biraz daha yaklaşıyor. Özdeşimlerde **işin tehlikeli yönü**, gencin, özdeşleşmek istediği kişinin özelliklerini içselleştirmek için çaba göstereceğine yalnızca onun başarılarıyla övünmesi, onun savunuculuğunu yapmakla yetinmesidir. Ergenlik öncesinden başlayan **farklı benlik algısı**, ergenlikte daha belirgin duruma geliyor. Ancak, toplumun olağan cinsel konulara ilişkin "ayıp"tan da öte, "çirkin, utanç verici, yasak" biçimindeki **değer yargıları**, ergeni şaşkınlığa, gerginliğe ve tutarsız davranışlara itiyor. Ailesinden **yakınlık, anlayış** gören; gelişim dönemlerini sağlıklı ve başarılı geçirmiş olan ergen, bu dönemi de ağır sorunlar yaşamadan; olumsuzlukları, kişiliğinin belirleyici özellikleri durumuna getirmeden atlatabiliyor. Ancak, sağlıklı bir kişilik geliştirerek ergenliğe ulaşan çocukların aileleri bile, çocuklarının ergenlik dönemindeki davranışlarını gördükçe, onun daha önce kazandığı olumlu davranışları yitirdiği kuşkusuna kapılabiliyorlar. Çünkü hemen her ergen, bu dönemin ilk yıllarında birçok şeye başkaldırıyor. **Hırçın, huysuz, kendi başına buyruk, sorumsuz, karamsar, ters, alıngan** oluyor; gerekli gereksiz şeylere ağlıyor ya da öfkeleniyor. Durmadan geziyor. Dışarıda sıkılgan, dalgın, durgun davranışlar gösteren; evde elini ayağını yıkamaya, banyo yapmaya üşenen bir kişi olup çıkıyor. Yalan söylüyor, kolay beğenmiyor; çabuk üzülüp çabuk seviniyor, önemsiz şeyleri sorun yapıyor. Ergenin ne zaman, hangi tepkiyi göstereceği kolaylıkla kestirilemiyor. İstekleri sürekli artıyor. Çalışma düzeni bozuluyor; derslere ilgisi azalıyor. Evdeki hemen her kuraldan yakınıyor. Anne babasına ikide bir ters, kaba yanıtlar veriyor. Uzun zaman dışarıda kalmak istiyor. Sıklıkla eve dönüş saatlerine uymuyor; odasını dağınık bırakıyor; bir şeyleri devirip kırıyor. Gelişigüzel bir şeyler atıştırmakla yetinerek iyi beslenmeyi ihmal ediyor. Bir dizi geçici hevese kapılıyor. Genç kız, giyim kuşama, süse düşüyor; genç erkek de saçına başına özen göstermeye, saçını, günün modasına göre kestirmeye yöneliyor. Bu yaşta kızlar; erkeklerle gizli gizli; erkekler ise kızlarla açıkça ilgileniyorlar. Ergen, odasında yalnız kalmaktan hoşlanıyor. Odasının duvarlarını film yıldızlarının, şarkıcıların, sporcuların, yazarların resimleri ile süslüyor. Günlük, şiir, öykü yazma merakı geliştiriyor. Kendisine ait mektupların okunmasına, tutkunu

olduğu telefon konuşmalarının dinlenmesine, girdiği bilgisayar sitelerinin izlenmesine sert tepki gösteriyor. Gelişimin doğal bir aşaması olan ergenlik ve gençlik dönemini kimileri **büyük çalkantılar**la geçirirken, kimileri **daha az sarsıntı**yla atlatıyorlar. Bu yaş insanlarına, o nedenle delikanlı deniyor. Kaygı ve kuruntularının çokluğu, ergenin ve gencin bu yaşta kendisiyle aşırı ilgilenmesine yol açıyor. **Ergenin ve gencin yaşadığı kuruntu ve kaygıların başlıcaları** şunlardır **(1)** Beceriksiz, sinirli ve gergin; orta boylu, kısa boylu, zayıf, şişman olmak, yeterince uyuyamamak gibi **sağlıkla ilgili kuruntu ve kaygılar**. **(2)** Özgüvensizlik, olayları aşırı önemsemek, kendini yetersiz görmek, çok düş kurmak, kendini aptal olarak duyumsamak gibi **kişiliğe ilişkin kuruntu ve kaygılar**. **(3)** Bir çalışma odasının olmaması, cinsel sorunlarını ve başka özel sorunlarını anne baba ile konuşamamak, çocuk yerine konulmak, özgürlüğünün kısıtlanması, anne babanın arkadaş seçimine karışması, yeterli harçlık alamamak gibi **aile ve evle ilgili kuruntu ve kaygılar**. **(4)** Başkalarıyla karşılaşmalarda beceriksizlik göstermek, yanlış anlaşılmak, yeni insanlarla tanışma korkusu duymak; toplantılarda, eğlencelerde nasıl davranacağını bilememek, az arkadaşı olmak, daha popüler olmayı istemek, yeni bir arkadaşı nasıl edineceğini bilememek gibi **toplum içindeki durumuyla ilgili kuruntu ve kaygılar**. **(5)** Karşı cinsten arkadaşı olmamak, bir arkadaşla çıkınca nasıl davranacağını bilememek, karşı cinsten gelen çıkma önerisini geri çevirmeyi, sürekli çıkmaya karar vermeyi bilememek, daha güzel ya da yakışıklı olmak, daha çok cinsel bilgi edinmek gibi **kız-erkek arkadaşlığı ile ilgili kuruntu ve kaygılar**. **(6)** Dinsel konularda daha çok bilgi edinmek, doğru ve yanlış olanı bilememek, ölüm korkusu, ırkçılık gibi **dinsel ve ahlâksal kuruntu ve kaygılar**. **(7)** Verimli çalışma yollarını bilmemek, dikkatini toplayamamak, yavaş ve ağır olmak, çalışırken düşlere dalmak, kendini söz ve yazı ile anlatamamak, not tutamamak, topluluk önünde konuşamamak, uzun süre TV izlemek gibi **okulla ilgili kuruntu ve kaygılar**. **(8)** Meslek seçmede yardıma gereksinim duymak, para kazanmak, yeteneklerini tanımak, kendine uygun iş bulmak, parayı iyi kullanmak gibi **mesleksel kuruntu ve kaygılar**. Ergenlik ve gençlik çağındaki kişiden, kaygı yaratan onca sorunun üstesinden gelmek için **gücünü kullanmayı becerme**si bekleniyor. İçinden gelen cinsellik ve saldırganlık dürtüleri ile kendisine yabancı başka duyguların baskısını gidermek için gerekeni yapması isteniyor. **c) Zihinsel ve Dilsel gelişim:**

Ergenlik ve gençlikte zihinsel ve dilsel gelişim ise şöyle bir gidiş gösteriyor: Ergenlik döneminde **kız ve erkeklerin zekâ gelişimi** arasında bir uyum görülüyor. Çocukluk yıllarında yeterli yaşantı kazanmış, iyi eğitim almış olan ergenler, bu dönemde **soyut düşünme**de daha başarılı oluyorlar. Gençlik döneminde de bu güçlerini geliştirip olgunlaştırıyorlar. **Soyut düşünme yeteneği, 12. yaş**tan sonra hızla gelişmeye başlıyor. Daha önceki somut düşünmenin yerini bu dönemde, **kavramlar ve simgeler yardımıyla düşünme** (soyut düşünme) alıyor. Genç, deney ve gözlem gibi somut çalışmalara fazla bir gereksinim duymadan, kavram ve düşüncelerden yararlanarak **uslamlama** ve **genelleme**ler yapabiliyor. Bu **bilişsel** (zihinsel) **başarı**, **16.-17. yaşlar**da yetişkinlik düzeyine bir hayli yaklaşıyor. Genç, bu bilişsel yeteneği ile özümsediği kavramları, yeni durumlara uyguluyor ve çevresiyle etkileşimini artırıyor. Bunun yanı sıra, kavramlarını yeterli kılmak ve çoğaltmak amacıyla **deney, gözlem ve iş yapma** yoluyla varlık, durum, olay ve olguları algılamayı da sürdürmesi gerekiyor. **6. sınıf**tan sonra (ergenliğe girişle birlikte) öğrencilerde **başarısızlık** artıyor. Bunun, olası birçok nedeni var. Öğrenciler, tek öğretmen yerine çok öğretmenle ders yapmaya başlıyorlar. Bu durum, öğretmenlerin, öğrencileri yeterince tanımalarını ve onlarla sıcak, yakın ilişki kurmalarını güçleştiriyor. Öğrenciler, **gelişim sorunları** yüzünden ilgilerini derslerine yoğunlaştıramıyorlar. **Temel bilgi ve beceri eksiklikleri** de başarısızlık nedenleri arasında yer alıyor. Bir başka önemli nedeni ise öğrencilere zengin öğrenim yaşantıları kazandırmayan; onların öğrenme isteğini kamçılamayan; onları düşündürmeyen, özgürleştirmeyen, yaratıcılığını geliştirmeyen yöntemlerle öğretim yapılmasıdır. Bu istenmeyen durumun ortadan kaldırılması için ilk iş, öğrencileri aktarmacı ve ezberci eğitimin elinden kurtarmak; bunun yerine çağdaş eğitime uygun bir **toplumsal-ruhsal ortam**ı var etmektir. Öğrencilerin, yalnızca izleyici olmaktan çıkarılıp öğrenime **etkin katılımlarının sağlanması,** bugün okullarda yaşanmakta olan olumsuzlukların büyük çoğunluğunu kendiliğinden ortadan kaldıracaktır. Aktarma ve ezberleme yerine öğrencilere, öğrenim konularının özelliğine uygun **zengin öğrenim yaşantıları** kazandıran, öğrenime istek ve heyecan katan **deney, gözlem, inceleme, araştırma, eleştirme, sorgulama, sorun çözme** gibi yöntem ve tekniklerin kullanımı, kalıcı ve uygulanabilir bilgi, beceri ve davranışların öğrenilmesini sağlayacaktır. Bugünkü okul başarısızlıklarının önemli bir başka nedeni, **yavaş**

kavrayan öğrencilerle hızlı kavrayan öğrencilerden aynı sınıfta, aynı derslerde, aynı süre içinde, **aynı konuları, aynı yöntemlerle gerektiği gibi öğrenmelerini beklemek**tir. Oysa öğretmen, bilgi ve beceri derslerinde, yakın düzeydeki öğrencilere **düzey grupları** oluşturup onların ortak öğrenim gereksinimlerinden yola çıkarak öğrenimi gerçekleştirmeye çalışabilir. Fen ve sosyal bilim derslerinde de **ilgi grupları** ile çalışabilir. Bu gruplar içinde her öğrencinin kendine özgü çalışma yöntemini geliştirmesine yardım edebilir. Okulda her düzeydeki öğrencinin yararlanabileceği zengin bir araç gereç birikimi sağlayabilir. Her öğrenciye, öğrenmesi için gereksindiği kadar süre tanıyabilir ve onları istedikleri araç gereçten yararlandırabilir. Öğrencide **okuma ya da öğrenme güçlüğü** varsa, konulacak tanıya uygun doğrultuda kendisine yardım edebilir. **Ergenlik ve gençlik döneminde kızlar**, genellikle sözel konularda daha başarılı oluyorlar. **Erkekler**, ergenlikten sonra aritmetikte öne geçiyorlar. Yüksek düzeyde meslek sahibi anne babaların çocukları, üst toplumsal sınıftan çocuklar, **8-18 yaşlar**ı arasında, alt kesim çocuklarından ortalama 10 puan daha ileride bulunuyorlar. **Zekâ** denen gizilgücün "sorun çözme, iş yapabilme yetisi" olarak ortaya çıkması için, **tutarlı bir eğitim**e gereksinim duyuluyor. Zekâ, eğitimle desteklendiğinde, 15-16 yaşına dek hızla gelişiyor. **Soyut düşünme ve uslamlama** (akıl yürütme, muhakeme etme) **yeteneği** ise, yüksek öğretimin sonuna dek gelişimini sürdürüyor. **Ezberleme yeteneği**, aritmetik yeteneğinden; **sözel yetenek** de uslamlama yeteneğinden önce gelişiyor. Karmaşık yeteneklerin gelişimi ise, çok daha uzun süre istiyor. Üstün bir zekâ gelişimi gösteren kişilerin bağımsız çalışma, duygusal denge, güvenilirlik ve sebat göstermede, orta düzeyde bir zekâya sahip olanlardan daha ileride oldukları saptanmıştır. Zekâ, kişinin daha gerçekçi davranmasını ve çevreye uyumunu kolaylaştırıyor. Zeki genç, daha kolay öğreniyor; çevrenin beklentilerini daha çabuk ve iyi kavrıyor; en geçerli çözümleri bulup uyguluyor. Özgüveni, benlik saygısı daha güçlü, ilgileri çeşitli olan zeki genç, arkadaş çevresinde daha çok beğeniliyor; çevrede ve okulda daha çok başarı ve üstünlük sağlıyor. Ancak, "Zeki kişi, kesinlikle başarılı olur." diye bir kural yoktur. **Başarı,** her şeyden önce, belli bir amaçla bilinçli ve yeterli bir çalışmayı gerektiriyor. Zekâ, **ruh sağlığının güvencesi** de değildir. Gençlik çağındaki ruhsal çalkantıların yanı sıra, **gencin düşünme yeteneği** giderek artış gösteriyor. Bu dönemde gencin soyut kavramları daha iyi anlaması ve daha ustalıkla

kullanabilmesi, onun başarılı olma, kendini kanıtlama olasılığını artırıyor. Bu dönemde güçlü yeteneklerini ortaya çıkarmakta olan genç, **meslek seçimi** ile de yakından ilgilenmeye başlıyor. Bu yıllarda aynı zamanda **toplumsal olaylara ve politikaya ilişkin görüşler** ortaya koyuyor, **geleceğe yönelik düşler** kurup, ülküler oluşturuyor. Okuyup araştırdıkça, bu görüşlerine **kararlılık ve tutarlılık** kazandırıyor; duygu ve düşüncelerini coşku ve inançla savunmaya başlıyor. **Haksızlıklara karşı bağışlamaz bir tutum ve davranış** sergiliyor. Doğruluğu, eşitliği, hakça bir düzeni kısa bir süre içinde gerçekleştirmenin peşine düşüyor. Tüm gelişim sorunlarını çözmede olduğu gibi, zekâ gelişimi, başarı, başarısızlık, uyum, uyumsuzluk gibi konu ve sorunlarını çözmesi için de gence okul **rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri**nden etkin bir biçimde yararlanma fırsatı verilmesi gerekiyor. Okulda öğrencilere **verimli çalışma yollarının öğretilmesi** gibi eğitsel; kendi **ilgi ve yetenekler**i ile **mesleklerin tanıtılması** gibi mesleksel; **psikolojik yardım** gibi kişisel rehberlik hizmetleri verildiğinde, öğrenciler, okul eğitiminden daha çok yararlanıyor, daha başarılı oluyorlar. *Bkz.* çocuk ve ergenin r**uhsal-cinsel gelişimi; okulda öğrencinin kişilik gelişimi; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

çocuk ve ergenin r**uhsal-cinsel gelişimi** *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

Çocuk ve Ergeni Suç İşlemeye Hazırlayan Ailelerin ve Toplumun Özellikleri *Bkz.* **çocuk suçluluğu.**

Çocuk ve Gençlerin İşledikleri Suçların Türleri *Bkz.* **çocuk suçluluğu.**

çocuk ve gençlik edebiyatı (children’s and youth literature) Çocuk ve gençleri etkilemek, eğlendirmek, geliştirmek amacıyla oluşturulmuş olan yazın türü. Avrupa’da 16. yüzyıldan bu yana her eğitim akımı, çocuk edebiyatı konusu üzerinde durmuş ve bunun biçimlenmesine, gelişimine katkı yapmıştır. Örneğin, **Flantroplar** kitabın eğitsel değerini vurgulamış ve dönemlerinde birçok yapıt üretmişlerdir. Klasikler döneminde Almanya’da **Fichte, Herder, Humboldt, Grim Kardeşler**, Alman gençliğinin eğitimini; halkın, toprağına yeniden bağlanması ve birleşmesini sağlamak amacıyla çocuk edebiyatında yeni bir devinim yaratmışlardır. Bu devinim, aynı hızla romantiklerde de sürdü; **Hauff**’ın masalları gibi bugün de her dilde okunan başyapıtlar oluşturdu. 19. yüzyılın sonuna doğru özel,ikle kuzey Avrupa ülkelerinde sanat eğitimi

büyük bir gelişme gösterdi ve iki ana düşünce ortaya çıktı: **(1)** Çocuk kitabı bir sanat yapıtı olmalıdır; **(2)** Yalnızca çocuklar için yazılmış ve ancak çocukların ilgileneceği kitaplar, eğitsel değer açısından eksik oldukları için terk edilmelidir. Bu yaklaşım, çocuk edebiyayı kavramını çok değiştirdi. Yazınsal yapıtlardan çocuklar için seçmeler yapılmaya başlandı; yeni yazarlar çoğaldı. İsviçreli yazar **Selma Lagerloff** dünyaya ün saldı. Avrupa ve Amerika'da çok sayıda çocuk gazete ve dergisi yayına girdi. Bizde çocuk yazınına ilişkin yazılar, II. Meşrutiyet'ten sonra çoğalmaya başladı. Meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda yapılan iyileştirme girişimleri arasında bu soruna da yer verildi. Cumhuriyet döneminde ilk ve orta dereceli okullara devam eden öğrenci sayısı artınca onların serbest okuma gereksinimini giderecek kitap sorunu da ortaya çıktı ve çocuk yazını konusu üzerinde durulmaya başlandı. Resmi kuruluşlar, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi dernekler, özellikle yabancı dillerde yazılmış yapıtları dilimize çevirterek önemli işler gördüler. Bugün, bu alanda çok sayıda değerli yapıt üretilmiş bulunuyor. Ülkemizde Çocuk Edebiyatının Geliştirilmesi için **Yapılması Gerekenler: (1)** Bu alandaki çalışmalar dağınıklıktan kurtarılıp eğitsel temellere göre düzenlenebilir, harcanan emekler daha verimli kılınmak için ilgililer arasın da çalışma birlikleri kurulabilir. **(2)** Çocuklar için kitaplıklar açılabilir; gezici ya da yerleşik sergiler düzenlenerek çocuklara değerli yapıtlar tanıtılabilir. **(3)** Yazarlar arasında sıklıkla yarışmalar düzenlenebilir. **(4)** Okullarda serbest okumaya daha çok yer ve önem vererek çocuklara okuma alışkanlığı kazandırılabilir; okuyan öğrenciler özendirilerek, takdir edilerek kendilerinin saygınlıkları artırılabilir. **(5)** Öğretim programlarında serbest okuma saatleri ayrılabilir ve öğrencilere bu saatlerde kılavuzluk edilebilir. **(6)** Halk kitaplarının sayısı artırılarak çocuk velileri de okumaya alıştırılabilir. Çocukların okumaya alıştırılmasında, kitap dostu yapılmasında öğretmenin baş etken olduğu unutulmamalıdır. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (**3)** İkinci Çocukluk Dönemi).

çocuk yazını *Bkz.* **çocuk edebiyatı.**

çocuk yetiştirme *Bkz.* eğitim; çocuk eğitimi; çocuk ve erge**nin gelişim dönemleri.**

çocuk yuvası; (creche) Çalışan annelerin 1-2 yaşlarındaki çocuklarının gündüzleri bırakılıp bakıldığı resmi ya da özel bakım evleri*; **kreş.***

çoğulcu toplum (pluralist society) **1.** Aralarında dil, din, ırk ya da etnik farklılıklar olmasına karşın barış içinde, aynı ulusal devlet çatısı altında yaşayan insanların oluşturduğu toplum. **2.** Var olan hukuksal, siyasal, toplumsal ve kültürel yapının dayandığı uygarlığın değerler dizisi (paradigmaları) ve temel değer yargıları ile çelişmemesi koşuluyla her türlü düşüncenin anlatım ve örgütlenme hakkına sahip olan toplum.

çoğul kişilik *Bkz.* **çoklu kişilik.**

çok aşamalı örnekleme *Bkz.* **örneklem (Çok Aşamalı Örnekleme).**

çok başaran (overachiever) Beklenenden (standart yetenek ya da zekâ testlerinin sonucuna göre kestirilenden) daha başarılı olan. Ancak, gerçekte bu, bir hayal ürünüdür. Bir kişinin beklenenden daha yüksek bir performans göstermesi, o kişinin performansındaki artışı değil, yapılan değerlendirmede bir yanlışın olduğunu gösteriyor. Çünkü performans, kapasiteyi geçemez. *Bkz.* **az başaran.**

çok biçimlilik (polymorphism, polymorphic, polimorphous) **1.** Birden çok biçimde ve türde bulunan. **2.** Sinir hücreleri kümesi gibi aralarında farklı eylem yapıları üretecek biçimde farklı yollardan bağlantı kurulabilecek birimler. **3.** Bir türe özgü iki ya da daha çok genetik türünün bulunması. **4.** Farklı gelişim dönemlerinde farklı biçimler sergileme. **5.** Genetik bilgilerde görülen normal ayrılıklar. Kan gruplarında olduğu gibi kromozom biçimindeki ve genlerin molekül yapılarında ya da içeriklerindeki normal ya da anormal farklılıklar. **6.** Çok biçimli sapma.

çok biçimli sapma (polymorphous perverse) **Klasik psikanalize göre** çocuğun cinsel isteklerinin belli bir yöne yönlendirilmemesi ve ağızcıl, dışkıl gibi farklı **erojen bölgeler**inin birbirinin yerine konabilen şeyler olarak değerlendirilmesi (cinselliğinin farklı yönlere kolayca sapabilmesi).

çok boyutlu psikolojik tedavi (multi dimensionel psychotherapy) Davranışçı-bilişsel tedavilerin yalnızca belirtilerden yola çıkan indirgeyici yaklaşımlar oluşu; dinamik yönelimli tedavinin zaman ve para açısından ekonomik olmayışı, hareket alanlarının kısıtlılığı nedeniyle bunların birlikte kullanıldığı bir tedavi biçimi; çok boyutlu psikoterapi; çok boyutlu ruhsal sağaltım. Bu tedavide nedenlerin incelenmesi sırasında yapısal etkenler, hastanın genel bilişsel işlevleri ve ilk nesne ilişkileri birlikte araştırılıyor. Bu tedavinin üstünlüğünü, iki yöntemin de olumlu ve etkili yönlerini kullanması oluşturuyor. Tedavi, geçmişe dayalı çatışmaları ortadan kaldırmaya çalışan uzman-hasta ilişkilerine dayanıyor. Uzman,

çocukta sorun yaratan ve bunun sürmesine yol açan etkenlerin neler olduğunu saptamayı amaçlıyor; hastaya, ruhsal olgunluk durumuna göre, içgörü kazandırmaya uğraşıyor. *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

çok boyutlu psikoterapi *Bkz.* **çok boyutlu psikolojik tedavi.**

çok boyutlu ruhsal sağaltım *Bkz.* **çok boyutlu psikolojik tedavi.**

çok değişkenli analiz (multivariate analysis) Aynı anda birden çok değişkenin ayrı ayrı çözümlenişini ve her birinin gözlemlenen sonuca neler kattıklarının belirlenmesini olanaklı kılan istatistiksel çözümleme teknikleri; çok değişkenli çözümleme. **Faktör analizi,** çok değişkenli varyans analizi ve çok değişkenli kovaryans analizi bunlar arasında yer alıyor.

çok değişkenli çözümleme *Bkz.* **çok değişkenli analiz.**

çok değişkenli kovaryans analizi (multivariate analysis of covariance) Birden çok bağımlı değişkenin analiz edildiği durumlarda kullanılan bir kovaryans analiz türü.

çok değişkenli varyans analizi (multivariate analysis of variance) İki ya da daha çok bağımlı değişkenin anlamlılığını aynı anda test etmeyi olanaklı kılan bir varyans analizi türü; çok değişkenli varyans çözümlemesi. Çok değişkenli varyans analizi, yalnızca her bağımlı değişken için anlamlılık düzeyi sağlayan varyans analizinden farklı olarak, birden çok bağımlı değişkenden her birinin **varyans**taki ağırlığını hesaplamayı olanaklı kılıyor.

çok değişkenli varyans çözümlemesi *Bkz.* **çok değişkenli varyans analizi.**

çok eşlilik (polyyamy) Aynı anda birden çok kişiyle evli olmak. *Bkz.* çok karılılık; çok kocalılık**; evlilik.**

çok evreli örnekleme Bkz. örneklem (Çok Evreli Örnekleme).

çok güvenilir anne baba *Bkz.* **hoşgörülü anne baba.**

çok karılılık (polygamy) Bir erkeğin birden çok kadınla evlendiği-(çiftleştiği) bir evlilik (çiftleşme) biçimi. Bu, kimi zaman iki ya da daha fazla kız kardeşin aynı erkekle evlenmesi biçiminde görülüyor. Dünyada bu evlilik biçimine, çok kocalılıktan daha sık rastlanıyor. Günümüzde çok karılılık, özellikle Müslüman ülkelerde yaygındır. Savaş gibi nedenlerle erkek nüfusun azaldığı durumlarda bu durum kabul görüyor. *Bkz.* **evlilik.**

çok kişiliklilik *Bkz.* **kimlik çözülmesi bozukluğu.**

çoklu kişilik (multiple personality) Normal ruhsal örüntünün çökmesi nedeniyle aynı kişide belirip gelişen karmaşık örüntülü birden çok kişilik; çoğul kişilik. *Bkz.* **kimlik çözülmesi bozukluğu; kişilik.**

çok kocalılık (polyandry) Kadının (dişinin) birden çok erkekle evlendiği-(çiftleştiği) bir evlilik (çiftleşme) biçimi. *Bkz.* **evlilik.**

çok kromozomluluk (aneuploidy) **Kromozom** sayısının normalden fazla olması. **Down sendromu**nda olduğu gibi 21 numaralı kromozomdan bireyde üç tane bulunması. Anormalliğin yapısı, etkilenen kromozoma bağlı bulunuyor.

çoklu zekâ kuramı (theory of multiple intelligences) **Howard Gardner**'in 7 farklı zekâ çeşidi için insan beyninin ayrı yapılar halinde geliştiğini ortaya koyan zekâ kuramı. Bunlardan her biri önemlidir ve diğer zekâlardan bağımsızdır. Aşağıda görüldüğü gibi **sekiz ayrı zekâ** tanımlanmıştır. **S**özel/dilsel zekâ: Anadilini ya da yabancı dili kullanma; okuyarak, konuşarak, yazarak ve dinleyerek iletişim kurma, düşüncelerini anlatabilme ve diğer insanları anlayabilme yeteneğidir. **Mantıksal/matematiksel zekâ***:* Bir bilim insanı ya da mantıkçı gibi düşünenlerin zekâsıdır. **G**örsel/uzamsal zekâ: Görsel, biçimsel dünyayı, uzamsal ilişkileri net olarak kavrama, algılarını dönüştürme, uzamsal dünyayı zihinde temsil etme yeteneğidir. **Bedensel/devimsel zekâ:** Vücudun tümünü ya da el, ayak, parmak gibi organları bir sorun çözme, bir şey yaşama, bir ürün ortaya çıkarma amacıyla kullanma yeteneğidir. **M**üziksel/ritmik zekâ: Müzikten hoşlanma, ezgi üretme, ezgileri anımsama, ton örüntülerini ayrımsama, sesleri tanıyabilme ve onlara duygusal tepki gösterebilme yeteneğidir. **Kişiler arası zekâ:** Diğer insanları anlama, onların kişilik özelliklerini, niyetlerini ayrımsama, onlarla olumlu ilişkiler kurma yeteneğidir. **Kişi içi zekâ:** İnsanın kendini anlaması, kim olduğunu, zayıf ve güçlü yönlerini, isteklerini, duygularını ayrımsama; ne zaman, nasıl davranacağını bilme yeteneğidir. **Doğa zekâsı:** Canlı ve cansız doğal varlıkların özelliklerini kavrama yeteneğidir.

çoktan seçmeli test (multiple choice test) Verilen dört ya da beş yanıt arasından bir sorunun doğru yanıtını ya da uygun yanıtı seçme kuralına dayanan test türü.

çok temel düzeyli desen (multiple baseline design) **Davranışçı uygulamalar**da kullanılan bir araştırma deseni. Bu teknikte, bağımsız

değişkeni ortadan kaldırmak gerekmiyor; bir davranış değiştirildikten sonra yeniden azaltılmıyor. **Desenin** Üç B**içimde Kullanımı: (1) Kişiler Arası Kullanım:** Tedavinin aynı türde sorun davranışın olduğu birden çok kişiye uygulanışıdır. Bu uygulamada kişilerin birbirinden bağımsız olmaları gerekiyor. Bağımsız değişkeni uygulama süresi, davranışın sıklığı konusunda bilgi vermelidir. **(2) Durumlar Arası Kullanım:** Aynı kişiye farklı ortamlarda A ve bağımsız değişken uygulanıyor. **(3) Davranışlar Arası Kullanım:** Aynı kişinin farklı davranışları için kullanılıyor. Uygulamaların süreleri değişik oluyor ve bağımsız değişken ortadan kaldırılmıyor. Bu desende kişiler, davranışlar ve durumlarda bağımsızlığı sağlayabilmek çok zordur. İkinci bir nokta da bu desenin, çok zaman ve çaba gerektirmesidir. Davranışçı uygulamalarda kullanılan öteki araştırma deseni, **ters yüz etme deseni**dir. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri.**

çok yönlü gelişim (multidimensional development) Değişimlerin değişik alan ve yönlerde birbirinden başka ölçülerle gerçekleştiği karmaşık büyüme.

çok yönlü kişilik eğitimi *Bkz.* **Batı'da eğitimin gelişimi.**

çöktürme sağaltımı *Bkz.* çöktürme tedavisi.

çöktürme tedavisi (implosive therapy) Hastaya, kaygı yaratan ortamları yeniden yeniden hayal ettirme ve bunu yaparken, ona **kaygıyı olabildiğince yoğun yaşatma** biçiminde uygulanan davranışçı bir tedavi tekniği; çöktürme terapisi, çöktürme sağaltımı. Her şeyin düşsel dünyada olup bitmesi nedeniyle bu tedavide gerçek bir tehlike bulunmuyor ve duyulan kaygı, pekiştirilmediği için giderek azalıyor. *Bkz.* **davranışçı tedaviler; taşırma tedavisi; paradoksik amaç.**

çöktürme terapisi *Bkz.* çöktürme tedavisi.

çöküntü *Bkz.* **depresyon.**

çöküntü duygusu *Bkz.* **depresyon.**

çöküntülü psikoz *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

çözülme (dissociation) **H. S. Sullivan**'ın tanımladığı, bireyin kişiliği ile bütünleşen, benlik-kimlik duygusunu oluşturan; belli algı, düşünce, duygu, anı ve isteklerin kişiliğin geri kalan yapı ve özelliklerinden ayrılması ya da bilincin, zedeleyici, acı verici çağrışımlardan uzaklaşması biçiminde çalışan bir **savunma mekanizması.** Bu mekanizmada ayrıca,

belli zihinsel işlevler, birbirinden; özellikle duyu girdileri ile duygular, bilinçten ve bellekten ayrılıyor. Bir tür **gerçeklikten kaçış** olan çözülme; düşleme, dalıp gitme, **bölmeleme**, doğruluğu savunup rüşvet alma, hırsızlık yapma gibi basit belirtilerden çözülmeli bellek yitimine, çözülmeli kaçışa, **kimlik çözülmesi**ne, çok**lu kişiliğe**, **histeri** ve şizofreni gibi ağır kaçışlara dek uzanıyor. İlerlemiş çözülmelerde duygu, düşünce ve davranış bağlantısı tümden kopuyor; kişi, örneğin gülünecek yerde ağlama; ağlanacak yerde gülme tepkileri gösteriyor. *Bkz.* çözülme evresi; çözülme kuramı; çözülmeli bellek yitimi; çözülmeli bozukluklar; çözülmeli kaçış; çözülmemiş yas; **kimlik çözülmesi bozukluğu; rol kuramı; SULLİVAN, Harry Stack.**

çözülme evresi *Bkz.* **cinsel tepki döngüsü (tepkisizlik dönemi).**

çözülme kuramı (dissociation theory) **Hipnoz**u, hipnoz edilen kişinin zihinsel süreçler üzerindeki merkezi denetimi gevşetip bu denetimin bir kısmını yaşayacağını ve yapacağını belirlemesine izin verilen hipnoz uygulayıcısıyla paylaştığı bir süreç olarak tanımlayan kuram. Bu kurama göre hipnoz, kişinin zihinsel işlevlerinin çözülmesine izin verdiğini belirlemek üzere, hipnoz uygulayıcısı ile hipnoz edilen kişi arasında yapılan toplumsal bir anlaşmadır. *Bkz.* **durum kuramı; rol oynama kuramı**.

çözülmeli bellek yitimi (dissociative amnesia) Zedeleyici ya da stresli bir yaşamın sonucunda önemli kişisel bilgileri anımsayamama durumu; ***ruhsal*** kökenli bellek yitimi**.** Bellek bozukluğu gibi görünse de bu sorun, çözülmeli bozukluk olarak ele alınıyor. Çünkü bu bozuklukta, zedeleyici ve stres yükleyici yapının varlığından başka, normal unutkanlıkla açıklanamayacak kadar kapsamlı bir ya da daha çok unutma olayı söz konusudur. Unutmanın, bir maddenin sinirsel ya da genel tıpsal bir bozukluğunun; başka bir ruh hastalığının sonucunda ortaya çıkmamış olması da hastaya bu tanının konma ölçütleri arasında yer alıyor. *Bkz.* çözülme.

çözülmeli bozukluklar (dissociative disorders) Bilincin, benlik algısının, duyusal-devimsel davranışların, kişiliğin bütünsel işleyişindeki bir bölünme, parçalanma nedeniyle ortaya çıkan **ruhsal kökenli bellek yitimi, çözülmeli kaçış, kimlik çözülmesi** gibi bozukluklar. Bu tür bozukluklar en çok, zedelenme karşısında ani bellek yitimi ya da benlik

(kimlik) algısında değişimler biçiminde beliriyor; ancak, kişinin içinden gelen karşı koyamadığı dürtüler de aynı bozuklukları ortaya çıkarabiliyor.

çözülmeli füj (dissociative fugue) Evinden, iş yerinden, yaşadığı bölgeden bir anda ayrılarak başka bir yere gidip orada amaçsızca dolaşma ya da başka bir işe girme; bütün bunlar olurken geçmişinin tümünü ya da kimi dönemlerini anımsayamama gibi belirtilerle ortaya çıkan çözülmeli bellek yitimi.

çözülmeli kaçış (dissociativefugue) Evinden, işinden ya da yaşadığı bölgeden birdenbire ayrılarak başka bir yere gidip orada amaçsız dolaşma, başka bir işe girme; bu arada geçmişin tümünü ya da kimi dönemlerini anımsayamama, kimlik duygusunu yitirme, yeni bir kimliğe girme gibi belirtileri olan çözülmeli bellek yitimi. Bu kişiler, eski kimliklerini birdenbire yeniden anımsayabiliyorlar. *Bkz.* **bellek yitimi; çözülme; kişiliksizleşme.**

ç**özülmemiş yas** *Bkz.* **yadsıma.**

çözümleme (analysis) **1. Psikoanaliz (**psikolojik analiz); ***analiz; tahlil, psikanaliz, ruhsal*** çözümleme. **2**. Bütün bir nesnenin, formülün, kuramın, bileşenlerine ya da temel ilkelerine indirgenerek tek tek ele alınmasıyla gerçekleşen bilişsel beceri; ***analiz.*** Bu yöntemle, bütüne ilişkin daha derin bir kavrayışa ulaşma hedefleniyor. **3.** Karmaşıktan basite; bir ilkenin uygulanışından ilkenin kendisine; olgudan onun altında yatan genel nesneye; sonuçlardan nedene giden bir yöntem; ***analiz, tahlil.*** Örneğin, bir yazınsal ya da sanatsal yapıtta anlamını daha iyi kavramak amacıyla biçim ve örüntüyü ayırt etme; , duyuru, propaganda gibi çekip kandırıcı malzemede kullanılmış olan genel teknikleri ayırt etme, birer çözümlemedir. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; bireşim.**

çözümlenen (analysand) **Çözümlenmiş olan kişi; *analiz edilen, tahlil edilen.* Çözümlenen psikanalist adaylarını** hastalardan ayırt etmek için kullanılan bir terim. Freud psikanalizinde öğrenciler çözümlemeci (analist) olmadan önce kendilerinin çözümlenmeleri zorunluydu.

ç**özümleyici yöntem** (analytic method) **1.** Çözümlemeye başvuran ya da önem veren araştırma ve inceleme yöntemi. Başka deyişle bir bütünü parçalarına ayırma yoluyla anlamaya önem veren araştırma yöntemi; ***analitik metot.*** **2.** Eğitimde bir konunun öğrenilmesinde bütünden parçaya inme biçiminde uygulanan öğretim yöntemi. **3.** Yazınsal bir parçanın

doğru anlam ve yorumu ile yazarın yapı ve anlatım tekniklerini kavramak amacıyla yakından incelenmesi.

çözümleyici zekâ (analytic intelligence) Anlamlı bir bütünlüğü olan bir konunun parçalarına ilişkin eleştirel ve çözümsel düşünmeyi ve seçenekleri karşılaştırıp değerlendirmeyi sağlayan bilgi ve becerileri kullanabilen zekâ; ***analitik zekâ.*** *Bkz.* **pratik zekâ; yaratıcı zekâ**.

çözümsel grup *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

çözümsel içgözlem (analytic introspection) Eğitimli deneklerin bilinçli ruhsal yaşantılarının içeriğini anlatmalarını sağlayan bir araştırma yöntemi; ***analitik içgözlem.***

çözümsel nevroz (analytic neurosis) Ruhsal çözümlemenin uzaması sonucu, hastanın çözümlemeciye aşırı derecede bağlanmasından doğan hastalık*;* ***analitik nevroz.***

çözümsel ruhbilim *Bkz.* **analitik psikoloji.**

çözümsel ruh sağaltımı *Bkz.* **analitik psikolojik tedavi.**

çözümsel yöntem (analytic method) Bütünü parçalarına ayırarak anlamaya önem veren araştırma yöntemi; ***analitik metot.****Bkz.* çözümleyici yöntem.

çözümsel zekâ *Bkz*. çözümleyici zekâ.

çözüm üretme (generating solutions) Bir sorunu tanımlayarak onu anlaşılmazlıktan kurtarmak için izlenecek yolu ya da yolları; bir güçlüğü ortadan kaldıracak düşünce, eylem ve işlemleri belirleme.

D

dağda bulunan çocuk (wild boy of Aveyron, feral child) **J. M. G. Itard**'ın 1799'da incelediği belirtilen **yabanıl çocuk**; ***kurt çocuk, yabani çocuk.*** Fransız kulak hekimi ve bir sağırlar okulunu yöneten Itard (1774-1838), küçükken dağa bırakıldığı düşünülen ve ormanda avcıların yakaladığı 10 yaşlarındaki yabanıl çocuğu eğitmek için insan üstü bir çaba gösteriyor. Onun bu çabaları, özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi konusunda bir başlangıç oluşturuyor. Bu hekimin söz konusu inceleme ve çalışmaları, *Dağda Bulunmuş Çocuk* adıyla dilimize de çevrilip yayınlanmıştır. Ancak bu çocuklara ilişkin söylenen ve yazılanlara kuşku ile bakmak gerekiyor. Çünkü her şeyden önce bunların normalin altında bir yeteneğe sahip olma ve anne babalarınca uzak bir yere, dağlara bırakılmış olma olasılığı vardır.

dağılım (distribution) **1.** İstatistikte **veri**lerin **merkezi eğilimden sapma, ortalama** çevresinde yer alma derecesi. **2. Fizyolojide,** sinir ipliklerinin dal budak salması, dallanması, yayılması. **3. Psikolojide** özellikle **dikkat dağınıklığı** ya da dağınık dikkat. Birden çok uyarıcıyı aynı anda algılama ve bunlara uygun biçimde tepki verme **gizilgüc**ü. **4. Ruh hastalıklarında** düşünmenin, dikkatin ya da bir etkinliğin akışındaki **türlü aksaklıklar**.

dağılım ölçüsü (measure of dispersion) Dağılımdaki puanların dağılımını ya da değişkenliğini temsil eden değer.

dağılmış aile *Bkz.* **boşanma.**

dağınık dikkat. *Bkz.* **dikkat dağınıklığı**.

dağınık tepki (diffused response) Dışarıdan gelen bir uyarıma karşı, canlının bütün organlarında gösterdiği yaygın tepki.

dâhi (prodigy) Bir alanda özellikle erken yaşlardan başlayarak olağanüstü bir yetenek gösteren kişi. **Atatürk, Pascal, Motzart, Roden** birer dahidir. Dâhi, daha az zeki olandan, sıklıkla yüksek düzeyli zekâ tepkileri ve düşünme stratejilerinin farkında oluşuyla ayrılıyor. *Bkz.* **dâhi geri zekâlı.**

dâhi geri zekâlı (prodigious savant) Geri zekâlı olmasına karşın, karmaşık aritmetik işlemlerini zihinden bir çırpıda yapmak gibi sayısı çok sınırlı konularda olağanüstü **performans** gösteren kişi.

daimicilik (perennialism) **R. Maynard Hutching** ve **Mortimer J. Adler**'in savunduğu, klasik realizme ve idealizme dayanan eğitim akımı. Daimicilik genelde **Eflatun, Aristo ve St Thomas Aquines**'in **ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji** ve **mantık**la ilgili önermelerine temellendirilmiştir. Ayrıca Ortaçağ'da egemen olan anlayışın yeniden eğitime sokulmasını savunmuştur. *Bkz.* **eğitim akımları.**

dal beden *Bkz.* **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

dalgınlık (absentmindedness) Çevresinde olup bitenleri irdeleyemeyecek kadar kendi düşünce ve duygularına kapanma alışkanlığı.

dalımsı tip *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.**

dalınç *Bkz.* **esrime, kendinden geçme.**

Dalton hastalığı (Daltonism) Kırmızı ve yeşil renklerin birbirinden ayırt edilememesi; ***Daltonizm, renk körlüğü***.

Daltonizm *Bkz.* **Dalton hastalığı.**

damar sertliği *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

danışan (client, counselee) **Rogers'e göre**, ruhsal yardım almak isteyen kişi; ***müşteri, başvuran.*** Psikanalist ve psikiyatristlerin genellikle hasta dedikleri kişiye **hümanist** kuramcılar, şu ya da bu konuda yardım arayan insanların, bir tür hizmet satın aldıkları gerekçesiyle, onların **müşteri** olarak adlandırılmasını uygun gördüler. **Hasta** terimini aşağılayıcı, damgalayıcı buldular. Ne ki ilk bakışta oldukça insancı görünen bu yaklaşım, gerçekte tedaviyi piyasa koşullarına göre pazarlanan bir mala; hastayı da bu malı satın alabilecek potansiyel bir müşteriye dönüştürmekle suçlandılar. Bununla birlikte söz konusu yaklaşımın, hastanın kendini normal duyumsamasını sağlayan bir yanı da bulunuyor. Bu terimi "danışan" olarak Türkçeleştirenler, iki durumun da uzağında, daha anlamlı bir adlandırma yapmışlardır. *Bkz.* **birey odaklı yaklaşım; danışan;**

danışan odaklı tedavi; danışma; danışman; eşduyum; ROGERS, Carl Ramson.

danışan merkezli terapi *Bkz.* **danışan odaklı tedavi.**

danışan odaklı ruh sağaltımı *Bkz.* **danışan odaklı tedavi.**

danışan odaklı tedavi (cliend–centered therapy) **Rogers'a göre**, danışanı yönlendirmenin söz konusu olmadığı (güdümsüz), insancı ruhsal tedavi yöntemi; ***danışan merkezli tedavi; danışan odaklı ruh sağaltımı.*** Danışan odaklı danışmada danışanla danışman (terapist) arasında kişisel (öznel) bir ilişki kuruluyor. Tedavi, ikili bir ilişki biçiminde yürütülüyor. Danışanın durumu, duyguları ne olursa olsun, danışman, onu **koşulsuz değerli bir varlık** olarak kabul ediyor. Danışmada algılamaya yer vermiyor. Kendi doğrularını, değer yargılarını danışana benimsetmeye çalışmıyor. Danışan da bu ilişki sırasında kendisini savunmalarının arkasına saklanmadan, gerçek kişiliği ile ortaya koyuyor. Bu ilişkinin kendisinde oluşturduğu duyguları danışmana açıklamaktan çekinmiyor. Sorunları için **kendisine sunulan çözümleri seçme ya da reddetme hakkına sahip olma**nın bilinciyle davranıyor. Danışman'ın kendisini olduğu gibi kabul ettiğini gören danışan, daha önce anlam veremediği ve kendisine yabancı gelen **duygularını tanıma ve anlama gücü** ediniyor. Zaman içinde, **korkularının, kızgınlıklarının, güçsüzlüğünün kökleri**nin kendisinde olduğunu algılıyor. Danışma sürecinde bu duyguları yaşadıkça benliğini tanıyor. Bu yolla, **kendine yabancı olmak**tan kurtulunca, **benliğini yeni ve güçlendirici deneyimlere yöneltme** olanağını elde ediyor. *Bkz.* **birey odaklı yaklaşım; danışan; danışman; eşduyum**; **koşulsuz olumlu saygı; psikolojik danışma; ROGERS, Carl Ramson; uyuşma.**

danışma 1. (counseling) Eğitim, öğretim ya da uyum sorunlarının çözümü için ilgili uzmanla gerçekleştirilen konuşma. *Bkz.* **danışan; danışan odaklı terapi; danışman; psikolojik danışma. 2.** (information) Alınan, işlenen ve anlaşılan ileti.

danışman (adviser) İnsanlara kişisel yaşantılarını düzenlemede; toplum, öğrenim ve eğitimle ilgili sorunlarının çözülmesinde yol gösterip yardım eden kişi; ***destekleyici kişi.*** *Bkz.* **danışan; eşduyum; psikolojik danışma.**

danışmanlık (counseling) Duygular, meslek, evlilik, eğitim, iyileştirme ve emeklilikle ilgili alanlarda karşılaşılan sorunların giderilmesi ya da hafifletilmesi için genel bir müdahale etme, değerlendirme yapma, bir şeyler önerme, yönlendirme ve başka yaklaşım ve teknikler. Bu işi, **sosyal**

hizmet uzmanları, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanları, rehber öğretmenler, psikiyatristler ve başkaları yapıyorlar.

dans (dance) Müzik ritmine ve hızına uyularak yapılan, estetik değer taşıyan düzenli ve uyumlu beden hareketleri. *Bkz.* **hareket.**

darüleytam (orpan's home) Türlü nedenlerle anne babalarını yitiren bakılmaya muhtaç ya da yoksul çocukların korunmaları ve eğitilmeleri için açılan kurum. II. Meşrutiyet döneminde art arda çıkan savaşlar yüzünden artan bu gibi çocuklar için 1914'ten sonra darüleytamlar kurulmaya başladı. Bu kurumlar, bağımsız bir genel müdürlükçe yönetiliyordu. Bunların kurucusu ve ilk genel müdürü İsmail Mahir Efendi'dir. Burada çocuklar hem bakılıyor hem de ilköğretim görüyorlardı. Ancak, bunların iç yapıları ilkokullardan oldukça farklıydı. Bu kurumlarda iş eğitimine daha geniş ölçüde yer, önem ve değer veriliyordu. İlkokul derslerinden başka çinicilik, marangozluk, terzilik, kunduracılık, çorapçılık; kızlara broderi, oya, biçki, dikiş dersleri gösteriliyordu. Bu nitelikleriyle darüleytamlar, o döneme göre yeni ve ileri eğitim hareketlerine yer veren kurumlardı. Müdürler, müdür yardımcıları ve bekâr öğretmenler okulda kalıyor, çocukların eğitimiyle yakından ilgileniyorlardı. Her darüleytam, **daire** denilen bölümlere ayrılmıştı. Her daireyi, **daire baskanı** adı verilen bir öğretmen yönetiyordu. Dairelerde, sıklıkla geziler, müsamereler düzenleniyor, çeşitli sporlar yapılıyordu. Çocuklar, kendi işlerinin yatak yapmak, temizlik ve onarım işleri gibi önemli bir bölümünü kendileri yapıyorlardı. Buralarda sınıf öğretmenliği uygulaması vardı. Yılın elverişli zamanlarında kamplar kuruluyor, izcilik yapılıyor, törenler düzenlenip ulusal günler ve bayramlar kutlanıyordu. Bu yolla gelişen darüleytamlar, I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra parasızlık yüzünden sürdürülememiş; çeşitli bakanlıklar arasında el değiştire değiştire sönüp gitmiştir. Buralarda öğrenim gören çocukların bir bölümü öğrenimlerini sürdürerek yükseköğrenim görmeyi başarmışlar ve birçoğu önemli hizmetler vermişlerdir. *Bkz.* **Türklerde eğitim (II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Çabaları).**

darülmuallimin *Bkz.* Türklerde eğitim (II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Çabaları).

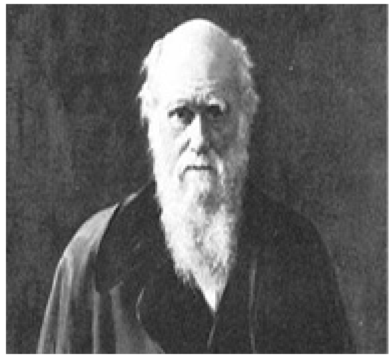
darülmuallimat *Bkz.* Türklerde eğitim (II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Çabaları).

DARWIN, Charles (1809-1882) **Oluşturduğu evrim kuramıyla bilimin ve düşünce tarihinin gelişimini derinden etkileyen İngiliz doğa bilgini.** Darwin, Shropshire'ın Shrewsbury kentinde doğdu; aynı kentte öldü. Babasının babası, ünlü şair, düşünür ve bilim adamı Erasmus'tur. Babası, saygın, başarılı bir hekimdi. Annesi ise İngiltere'nin en ünlü seramik yapımcısının kızıydı. Annesini sekiz yaşında iken yitirince onun bakımını ablası üstlendi. Ancak bu başarılı ailenin en küçük üyesi, yıllarca yakınları için üzüntü kaynağı oldu. Darwin'in çocukluğu ve gençliği, onun ileriye damgasını vuracak birisinin varlığını müjdelemiyordu. Bağımsız ruhlu, geç öğrenen, öğretilenlere ilgisiz, isteksiz bir çocuk ve gençti. Neredeyse tek tutkusu kuş ve balık avlamak, yakaladığı hayvanları incelemek; bitki, kelebek, böcek, mineral, taş parçası gibi eline geçen her şeyi biriktirmekti. Önce bir devlet okuluna; ardından da bir özel okula gönderildi. Ancak dokuz yaşındaki Darwin için, bu okullarda okutulan Latince ve Yunanca'yı, tarih ve coğrafyayı öğrenmek, yalnızca zaman yitirmekti. Canını sıkan liseyi de tamamlayınca babasının isteği ile tıp okumak için Edinburgh Üniversitesi'ne yazıldı. Ne ki ikinci yılın sonunda hekimliğin kendisine göre bir meslek olmadığını anladı ve tıptan ayrıldı. Babası, ailenin "yüz karası" olacağını düşündüğü oğluna son bir umutla din adamı olmasını önerdi. Darwin bunu kabul etti ve Cambridge Üniversitesi'nde din eğitimine başladı. Orada tanıdığı ve önce öğrencisi olduğu; daha sonra da gerçek dostu olan botanik profesörü **J. S. Henslov,** Darwin'le yakından ilgilendi. Henslov, bir zamanların küçük koleksiyoncusunun doğa tutkusunu alevlendirerek geleceğin doğa bilginine yön vermeye başladı. Bu okulu bitiren Darwin'e, yıllar sonra geliştireceği kuramına ışık tutan araştırma gezisi olanağını da o dost öğretmeni sağladı. 1831 yılında Büyük Okyanus'a ve Güney Amerika kıyılarına doğru yelken açan araştırma gemisinin gönüllü ve "amatör doğa bilimcisi" Darwin, bu geziden beş yıl sonra döndü. *Gezi notları*, 1839'da, ilk kitabı olarak basıldı. Aynı yıl, Royal Society üyeliğine seçildi. Zengin gözlem ve bilgi birikiminden yararlanarak *Türlerin Kökeni* adlı başyapıtıyla **evrim** konusunda devrim yaratan kuramını oluşturdu; ancak, yayımlanması için 21 yıl bekledi. Evrim düşüncesini ilk ortaya atan Darwin değildi; ama o, evrim sürecinin nasıl gerçekleştiğine inandırıcı bir açıklama getirmiş; bu konudaki kuşkuyu ortadan kaldırmıştı. Bu da bir zamanların inançlı Hıristiyanı için, İncil'in "yaratılış" bölümünü yadsımak demekti. Bu nedenle, 1859'da yayımlanan bu yapıta en güçlü tepki, Darwin'in de

beklediği gibi din çevrelerinden geldi. Evrim kuramını kanıtlanması olanaksız bir varsayım olarak değerlendiren kimi bilim insanlarının da katılımıyla, tartışma iyice büyüdü. Bu tartışmalara karşı evrim kuramını savunan Darwin değil; **T. H. Huxley** oldu. Tartışmalar, ABD'ye de sıçradı. Tartışmalar karşısında Darwin yine sessiz kaldı. Kuramını Huxley'in yanı sıra dostları **Hooker, Spencer ve Haeckel,** ateşli biçimde savundu. Türlerin evrimini açıklamak amacıyla ortaya attığı ve "yaşam savaşımında güçsüzlerin yok olup en güçlü ve uygun olanların varlığını sürdürmesi" demek olan **doğal seçme** ilkesinin siyaset, iktisat, sosyal bilimler, antropoloji, psikoloji ve ahlak öğretileri gibi, biyoloji dışındaki alanlara da taşınmasını çocuksu bir şaşkınlıkla izledi. Darwin, çok satan bu kitabından sonra, kısa aralarla on kitap daha yayımladı. Doğa olaylarının yeryüzünü belli zamanlarda değil, aralıksız etkilediğini; yüzey biçimlerinin yağmur, rüzgâr ve dalgalarla yavaş; ama sürekli olarak değiştiğini öne sürdü. Bu **jeolojik ilke**yi canlıların değişimine de uygulayarak, evrimin kesintisiz ve yavaş bir süreç olduğu kanısına vardı. Darwin, canlıların basit türlerden gelişmiş türlere doğru evriminde izlenen yolu ve bu değişimin etkenlerini tutarlı biçimde açıklamakla bu konunun öncüsü oldu. Darwin'in, uzun gezisinde görüp inceledikleri, bütün türlerin ayrı ayrı yaratılmadığını; ortak bir atadan türeyip zamanla değişime uğradığını kabul ettirecek kadar belirgindi. O, canlıların da yeryüzü ile birlikte değiştiğinden kuşku duymuyordu. Ancak, bu değişimin nedenlerine ve nasıl gerçekleştiğine yanıt bulamamıştı. Kuramının kanıtları arasında şunlar da vardı: Yaşam savaşımına giren her canlı grubu ya hızla çoğalarak üremesini sürdürmek zorunda kalıyor ya da düşmanlarından daha güçlü, daha hızlı olan bireyler, ortama uyum sağlıyor ve besinleri ele geçiriyor. Bu özellikleri gösteremeyen canlılar, doğal seçme ile ayıklanarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor. Değişime uğrayan türün değişimle kazandığı özellikler, yeni döllere aktarılıyor. Doğal seçme ile yalnızca en üstün ve en dayanıklılar yaşamını sürdürebildiği için, doğadaki tüm canlılar, en basitten en gelişmişe doğru evrim geçirmiştir. Yaşayan ilkel organizmalar, var olmalarını, bulundukları ortam ve koşullarda kendileriyle savaşacak başka canlıların bulunmayışına borçludur. İlk çağlarda ilkel canlılarda **değişinim**e (mutasyon'a) yol açacak etkenlerin yaygın olması, Darwin'in bu savını doğruluyor. Örneğin, değişinimin en büyük etkeni olan **radyoaktif ışınlar**, eski çağlarda şimdikinden çok daha fazlaydı. Darwin, türlerde

bireysel ayrılıklara yol açan değişimin nedenlerine tutarlı bir açıklama getirememişti. Bununla birlikte, canlıların evrimi konusundaki kuramında, kendisine öncülük etmiş olan **Lamark**'ın yanılgılarına da düşmedi. Darwin, Lamark'ın tersine, zürafa topluluğu içinde birdenbire bir değişimle uzun boyunlu bireylerin oluştuğunu; besinini daha kolay sağlayan bu uzun boyunlu zürafaların giderek çoğalmasıyla kısa boyunluların besin savaşını yitirdiğini ve doğal seçimle ayıklanarak yok olduğunu savundu. Darwin'in açıklayamadığı kalıtsal değişimin nedeni ve yeni döllere nasıl aktarıldığı sorusunu, 1860'larda **Mendel**, deneysel çalışmalarıyla belirlediği kalıtım yasalarıyla yanıtladı. Daha sonra kalıtım bilimi, değişinim denilen bu kalıtsal değişikliklerin iletilmesinden, genin yapısındaki **DNA** moleküllerinin sorumlu olduğunu kanıtladı. Darwin, İnsanın Atası adlı yapıtıyla *Türlerin Kökeni*'nde yalnızca bitki ve hayvanlar için irdelediği değişimle evrim konusunu bu kez insan türüne uyguladı. İnsanın ilk atasının, maymunlardan bile alt basamakta yer alabilecek kadar ilkel bir canlı olabileceğini öne sürdü. Birçok tartışmaya neden olan "insanın maymundan türediği" savını Darwin ortaya koymamıştır. Ona göre, insanın ve çoğu hayvanların evriminde doğal seçme gibi etkin rol oynayan biyolojik ilkelerden biri de **eşeysel** (cinsel) **seçme**dir. Erkeklerce öbür eşeyi seçme olgusu, bir var olma savaşına dayanmadığı ve ölümle sonuçlanmadığı için doğal seçme kadar acımasız değildir Darwin'in evrim kuramı, psikoloji alanında **karşılaştırmalı kalıtımbilim** ve **zihinsel kalıtım** araştırmalarına yeni bir yön kazandırdı; antropolojide ırk araştırmalarına ilgiyi artırdı. Bunun sonunda bir yandan ırkların gelişimini çevresel etkenlere bağlayan kuramlar; öbür yandan da saf ırkçı kuramlar geliştirildi. Darwin kuramının din çevrelerinde tartışılması ve sosyal bilimler alanında yaygın biçimde geliştirilmesinin yarattığı sarsıcı etkiler bugün de sürüyor. **Başlıca yapıtları:** *Beagle Gemisiyle Yapılan Yolculukta Dolaşılan Çeşitli Ülkelerin Jeoloji ve Doğa Tarihi Araştırmaları Raporu* (1839), *Mertcan Resiflerinin Yapısı ve Dağılımı* (1842), *Beagle Gemisiyle Yapılan Yolculuk Sırasında Dolaşılan Volkanik Adalardaki Jeoloji Gözlemleri* (1844), *Güney Amerika'daki Jeoloji Gözlemleri* (1846), *Cirripedia Altsınıfı Üstüne Bir Monografi, 2 cilt* (1851), *Türlerin Kökeni* (1859), *Evcilleşmenin Etkisiyle Hayvanların ve Bitkilerin Değişimi* (1868), İnsanın Atası ve Eşeyliğe Bağlı Seçme (1871) İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların Dile Getirilişi (1872), *Böcekçil Bitkiler* (1875), *Tırmanıcı Bitkiler* (1875), *Bitkiler Dünyasında*

Çapraz ve Kendiliğinden Döllenmenin Etkileri (1876), *Bitkilerde Hareketin Gücü* (1880), Özyaşamöyküsü (1887), *Doğal Seçme Yoluyla Evrim* (der.) (1958) Bkz. **Darwincilik.**

Darwincilik (Darwinism) **1.** C. Darwin'in canlı varlıkların doğal seçme sonucu bir evrim geçirdiğini ileri süren kuramı. *Bkz.* **DARWİN, Charles. 2.** Genel ve yaygın anlamda, evrimci kuram ya da görüş. **3.** En yaygın anlamda, **psikolojide** davranışın uyuma yararlı oluşuna önem verme. Bu, işlevcilikle eşanlamdadır.

davranım (response) **1.** Bir organizmanın uyarımlara karşı yaptığı, görülen, görülmeyen her türlü bedensel, fizyolojik, zihinsel ve duygusal tepki. *Bkz.* **davranış. 2.** Bir organizmanın belli **gereksinimi karşılamak için gösterdiği çaba, etkinlik.** *Bkz.* **davranım genellemesi; davranış.**

davranım genellemesi (response generalization) Bir **edim**in pekiştirilmesinin, bu edimi oluşturan davranımların sıklığında bir artışa yol açtığı gibi, benzer davranımların sıklığında da bir artış yaratması. Örneğin, baba deme davranımını pekiştiren çocuk, gaga, dada da diyebiliyor.

davranış (behavior) **1.** Kişinin özellikle ahlak bakımından gösterdiği davranım. *Bkz.* **davranım. 2.** Bir kişinin içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullar dolayısıyla geliştirdiği ve onu aynı durumdaki kimselere yaklaştıran **davranım**ların tümü. **3. Davranışçı psikolojiye göre**, yalnızca kas ve bezlerin gözlemlenebilir, saptanabilir ve ölçülebilir olan etkinlikleri. **4.** Bir kimse ya da bir olay karşısında takınılan durum. *Bkz.* **eylem; tutum.** Psikologların çoğu için davranış, bir bilim dalının temel konusudur. Ancak, bu terimin altında nelerin yer alacağı konusunda görüşler farklıdır. Bunun sınırlanması önemli ise de

başarılması güçtür. Geniş anlamı ile ele alınınca bu terimin içine bireyin yaptığı ya da yaşadığı her şey giriyor. Buna göre düşünceler, düşler, bezlerin etkinlikleri, yürüme, koşma, bir aracı yönetme ve başkaları birer davranıştır. Dar anlamda tanımlandığında ise yalnızca gözlemlenebilir ya da nesnel olan tepkilere tanımın içinde yer veriliyor; **algılama, düşünme, yargılama** ve başka bilinçli olaylar, bu tanımın dışında bırakılıyor. Bunların ancak davranış üzerindeki etkileri incelenebiliyor. Bugün, insan etkinliklerinin büyük bir kesimini dışarıda bırakan bu kadar katı bir tanımı pek az psikolog benimsiyor. Konuya nesnel olarak yaklaşan davranışçıların çoğu, psikolojide araya giren değişkenlere de yer olduğuna inanıyor. Buna göre **Watson** ve **yapısalcılar**ın karşıtlarının başı çektiği gibi dar bir davranışçılık anlayışı ortadan kalkmış bulunuyor. Bugün Amerikan psikolojisi, yöntem bakımından davranışçı olsa da ruhsal açıdan insan etkinliğinin bütün önemli kesimlerinin incelenmesine açıktır. Bugünün psikologlarının çoğu için sorun, kendilerinin inceleme konuları ile fizyologların inceledikleri davranışı birbirinden ayırt etmektir. Çünkü davranış, **canlının bütün halindeki etkinliği**dir. Buradaki "bütün halindeki etkinlik" sözü, canlının belki de hem bütün etkinlikleri hem de hareketsizliği anlamında yorumlanmalıdır. Buna karşılık, **fizyolojik etkinlik,** parçaların, organların etkinliğidir. Bunu ise fizyologların çoğu benimsemiyor. **Beklenmedik başkalaşım** (emergetism) görüşünü benimseyenler, davranışı, fizyoloji etkinliklerinin bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan yeni bir olay ya da belli bir **Gestalt** niteliği olarak görüyorlar. Bu anlayışın varlığı, günümüzde birçok psikologda seziliyor. En az çelişki gösteren; ancak yine de doyurucu olmayan bir ayırt etme çabası da psikolojik ve fizyolojik görünen olayları yalnızca şu biçimde sıralıyor: **Ruhsal Olaylar:** Algılama, düşünme, konuşma, yargılama ve başkaları. **Fizyolojik Olaylar:** Solunum, salgılama ve başkaları. Davranış, fizik bilimlerinde de maddenin etkinlik türü olarak kullanılıyor. *Bkz*. **bağlaşımcı kuram; davranış araştırması; davranış biçimlendirme; davranış bilimleri; davranış bozukluğu; davranış çeşitleri; davranışçı-bilişsel tedavi; davranışçılık; davranışçı öğrenme kuramı; davranışçı psikoloji; davranışçı tedavi; davranışçı tıp; davranışçı yaklaşım; davranış çözümlemesi; davranış değiştirme teknikleri; davranış kuramı; davranış ölçütleri; davranışsal aşırılıklar; davranışsal kısıtlılıklar; davranışsal sözleşme; davranışsal**

uygunsuzluklar; davranışta genelleme mekanizması; davranış teknolojisi; davranış zinciri.

davranış araştırması (ethology) **K. Z.** ve **N. Tinbergen**'in kurduğu **hayvan psikolojisi** ile ilgili bir hayvan davranışları araştırma çalışması. Bu çalışmalarda tepkisel ve davranışçı görüşlerden, herhangi bir psikoloji kuram ve yorumundan kaçınılıyor. Hayvanlar, doğal çevreleri içinde inceleniyor. *Bkz.* **LORENZ, Konrad.**

davranış biçimlendirme (behavior shaping) **Davranış değiştirme teknikleri**ni kullanarak kişinin olumsuz davranışları yerine olumlu davranışlar geliştirmesini ya da yeni davranışlar edinmesini sağlama.

davranış bilimleri (behavioral sciences) Doğa bilimlerinde olduğu gibi insan ve hayvanların nesnel ve toplumsal çevrelerindeki davranışlarını doğa bilimlerinin kullandığı **deney** ve **gözlem** yöntemlerini kullanarak inceleyen **genel psikoloji, gelişim psikolojisi, öğrenme psikolojisi, rehberlik ve psikolojik danışma, ruh sağlığı, sosyoloji, sosyal psikoloji, sosyal antropoloji** gibi bilimler.

davranış bozukluğu (behavior disorder)) **1.** Çocuklarda ve yetişkinlerde görülen **karmaşık duygusal ve davranışsal sorunlar grubu.** Davranış bozukluğu bulunanlar, sıklıkla toplumdışı davranış gösteriyorlar. Bunlarda hem sözel hem de bedensel saldırganlık, yalan söyleme, hırsızlık yapma, **Vandalizm** ya da daha başka **eylemleme** görülebiliyor. Davranış bozukluğu olan çocukların toplumsal gelişimleri, akranlarının gerisinde bulunuyor. Çünkü bunlar, sıklıkla ya toplumsal ilişkilerden kaçıyor ya da düşmanca, saldırganca davrandıkları için yalnızlaştırılıyorlar. Davranış bozuklukları, hem çocuk ile çevresi arasında süren olumsuz toplumsal etkileşimin sonucu hem de onların sürmesini sağlayan bir etkendir. Bu çocuklar, depresyon da yaşayabiliyorlar. **Tutum bozukluğu, kaygı-uzlaşma, hamlık** ve **toplumsallaşmış saldırganlık,** davranış bozukluklarının dört özelliğini oluşturuyor. Bu bozuklukların tedavisinde erken davranılmazsa, bunlardaki toplumdışı davranışlar, yetişkinlik yıllarında da sürebiliyor. *Bkz.* **ciddi duygusal bozukluk. 2. Psikiyatride**, psikopati, sapmalar ve madde bağımlılığı gibi toplumun, kimi zaman hastanın kendisinin de onaylamadığı davranışları içeren belirtilerle tanımlanan bozukluklar. Davranış bozuklukları, ciddi ruh hastalıklarına yol açabiliyor. Kuramsal açıdan, nevrozların tersi kabul ediliyor. Çünkü bunlar, nevrozlardaki gibi aşırı ketleme yerine, **ketleme yokluğu**yla

tanınıyor. Bunlar, psikanalitik yaklaşımla açıklanabiliyor; ancak tedaviye pek açık değildirler.

davranış çeşitleri (types of behaviors) Dürtüsel ve nedensel olarak kümelendirilen davranışlar. Bunlar şu tür tepkileri içeriyor: (**1**) **Dürtüsel Davranışlar:** Kendiliğinden beliren normal dışı tepki, mantıkdışı düşünce ve istem dışı ortaya çıkan davranış gibi tepkiler. (**2**) **Nedensel Davranışlar:** Bir kaza sonucu yaralanma gibi bedensel ya da bir kişinin beklenmedik saldırısına uğrama gibi toplumsal durumlara karşı gösterilen tepkiler. **Benlik psikanalistlerine göre** ise kişi, içinde yaşadığı durumları, elinde olmayan nedenlerle değil; **kendi seçimi**yle yaşıyor. Kişinin yaşadığı durumlar, içgüdülerin zorlamasıyla bilinçdışı olarak ortaya çıkmıyor; görme, işitme gibi araçların içgüdülerden bağımsız olarak çevre ile ilişkisi sonucu gerçekleşiyor. *Bkz.* **davranış.**

davranış çevre bilimi *Bkz*. çevrebilim.

davranışçı aile tedavileri *Bkz.* davranışçı tedavi.

davranışçı aile terapileri *Bkz.* davranışçı tedavi.

davranışçı-bilişsel tedavi (behavior-cognitive therapy) Temel stratejileri rol değişimi, örnek alma, edinilen davranışı değişik ortamlarda deneme olan tedavi; ***bilişsel-davranışçı tedavi***. Bu uygulamada bilişsel bozukluğun düzeltilmesi ile davranış denetiminin başarılması amaçlanıyor. *Bkz.* bilişsel tedavi; davranışçı tedavi teknikleri.

davranışçılara göre bilim *Bkz.* davranışçılık.

davranışçılık (behaviorism) **Pozitivist ilkeler**i psikolojiye uygulayıp **içebakış**, **içgüdü** gibi kavram ve teknikleri kabul etmeyen; psikolojinin ölçülemeyen, gözlemlenemeyen, nesnellik taşımayan olgular yerine, ölçülebilen, gözlemlenebilen (nesnel) davranışlarla ilgilenmesi gerektiğini savunan ve psikolojiyi ***davranış bilimi*** diye adlandıran yaklaşım; ***behavyorizm, davranışçı psikoloji.*** **J. B. Watson**'ın 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya atıp temel ilkelerini belirlediği davranışçı kuram, kısa sürede birçok yandaş topladı. Davranışçılar, **yapısalcılar**ın içebakış tekniğine ve **psikodinamik yaklaşımcılar**ın bilinç, bilinçaltı, bilinçdışı gibi kavram ve ilkelerine tümüyla karşı çıkarak gözlemlenemeyen bu tür iç yaşantıların bilimin konusu olamayacağını ileri sürdüler. Bunlara göre insan davranışları, **etik nedenler**le hayvan davranışları incelenerek anlaşılabilir. Örneğin, bir hayvanın kızdığını, tepkilerine bakarak anlayabiliriz. Bu yaklaşımları nedeniyle davranışçılara, **uyaran-tepki**

psikologları da deniyor. **Davranışçılara göre bilim**, “mekanist, materyalist ve fiziksel”dir. **Davranış** ise, “zamanda ve uzayda devinim”dir. Davranışçılığın gelişiminde **I. Pavlov’**un **koşullu refleks**inin ve **Thorndike**’ın **etki yasası**nın payı büyüktür. Etki yasasına göre, doyuma ulaştıran davranışlar, daha çok yineleniyor. Bu nedenle **pekiştirme**ye çok benziyor. İnsanın çevresinde hoş olan (haz veren) ve hoş olmayan uyarıcılar vardır ve hoş olan uyarıcılar daha çok yineleniyor. (Ancak, **E. L. Thorndike,** “Bu uyarıcılar doğada var.” diyerek, pekiştirme ilkesini durağan olarak ele almıştır.) Bu kuramın oluşturucuları arasında, Watson’la birlikte **K. S. Lahley** ve **A. P. Woeiss** de sayılmalıdır. Davranışçılık, ilk ortaya atıldığı biçimiyle; **klasik koşullama** olarak kalmamış; giderek, **uyaran-tepki** arasına **ara değişkenler** konmuş; **Skinner**’in **edimsel koşullama** diye adlandırdığı diğer bir öğrenme biçimiyle daha da gelişmiştir. Watson’ın ortaya koyduğu davranışçılık, daha çok kassal hareketlere dayandığı ve pozitif ilkeleri birebir uyguladığı için, **yöntembilimsel davranışçılık** diye adlandırılıyor. **Bilişsel davranışçılık** ise, içsel olayların işlemler aracılığı ile tanımlanabileceğini ve herkesçe gözlemlenebilir, incelenebilir ve anlaşılabilir duruma getirilebileceğini savunuyor. Skinner da ortaya koyduğu **radikal davranışçılık**ta davranışla onun sonuçları arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor. Bununla birlikte **davranışın gözlemlenebilirliği, ölçülebilirliği ve sağdanabilirliği**, tümünün ortak nitelikleridir. İlkelerin laboratuvar ortamında elde edilmesi ön koşuluna dayanan davranışçılık, bu özellikleriyle **deneysel psikoloji**ye önemli katkılar sağlamıştır. Davranışçılık, birçok yönüyle eleştiriye uğramıştır. Geleneksel psikolojik yaklaşımlardan **psikodinamik yaklaşım** ve hümanist yaklaşım, davranışçılığın her konuyu çok mekanik olarak ele aldığını; oysa insanın, ruhsal yanıyla bir bütün oluşturduğunu; hayvanlar üzerinde yapılan deney sonuçlarının insanlara genellenemeyeceğini ileri sürdüler. *Bkz.* **davranış psikolojisi; toplumsal öğrenme**.

davranışçı öğrenme kuramı (behavioral learning theory) Öğrenmeyi davranışlardaki gözlemlenebilir değişimler düzleminde açıklayan kuramların ortak adı. *Bkz.* **bağlaşımcı kuram;** öğrenme kuramları.

davranışçı psikoloji (behavioral psychology) Öznel yaşantının psikanaliz yöntemiyle incelenemeyeceğini; böyle bir incelemenin bilimsel verilerden yoksun olacağını; insan davranışlarına ilişkin bilimsel ilkelerin yalnızca doğrudan gözlemlenebilen davranışların incelenmesiyle

belirlenebileceğini savunan, **psikanalitik kurama karşıt kişilik kuramı**; ***davranışçılık, davranışçı ruhbilim.*** Davranışçılar, kuramlarını yalnızca öğrenme konusu çevresinde oluşturdular. Buna uygun olarak bu kuram **davranışçı yaklaşım**, **uyaran-tepki kuramı** adıyla da anılıyor. Birincil dayanağı, **I. Pavlov**'un buluşu olan davranışçı psikolojiyi, J. B. Watson, E. L. Thorndike ve B. F. Skinner geliştirmiştir. **Pavlov**, **koşullu refleks** (koşullu tepke) **olgusu**nu bulmuştu. Salya salgısına yol açan besin maddesi uyaranıyla aynı zamanda, belli bir ses çıkarılıp yinelenmişti. Bir süre sonra, besin maddesi olmadan da o sesin; dahası, yiyeceği getirmiş olan kişinin ayak seslerinin duyulmasının ya da o kişinin görülmesinin de salya salgılamasını sağladığı saptanmıştı. Yine koşullu refleksler incelenirken, Pavlov'un öğrencilerinden biri, beklenmedik bir olaya tanık olmuştu. Bir çember ile bir elipsi birbirinden ayırmaya koşullandırılan köpeğin, yinelenen deneylerde elipsin giderek çembere yakın biçime getirildiğinde artık, çember ile elipsin ayrımını yapamadığını görmüştü. Üç hafta yinelenen deneylerde köpek, ayrım yapmada bir gelişme gösterememiş; tersine, bu yeteneği giderek azalmıştı. Sonunda da bu yeteneğini yitirmişti. Bunun yanı sıra, köpeğin davranışlarında değişmeler oluşmuştu. Sessiz, uysal köpek, kesik sesler çıkarmaya, deney aygıtını dişleri ile yırtmaya, odasına sokulunca havlamaya başlamıştı. Bu değişik davranışların **akut nevroz** belirtileri olduğunu düşünen Pavlov, daha sonra fareler, domuzlar, maymunlar, koyunlar ve kediler üzerinde yinelenen benzer deneylerden de aynı sonuçları elde etmişti. Hayvanların zorlandıklarında girdikleri bu bunalıma **deneysel nevroz** adını vermişti. Pavlov, **insandaki ruhsal bozukluklar**ı da bu deney sonuçlarından yararlanarak açıklamıştı. Benzer zorlanmaların insanlarda da normal dışı davranışlara yol açtığını belirtmişti. **Watson,** Pavlov'un bu koşullama ilkelerinden yola çıkarak, bunları kendi geliştirdiği kavramlarla birleştirdi ve psikolojide **davranışçılık** (behavyorizm) denen yaklaşımı geliştirdi. Watson ve **Rayner,** zamanla çok ünlenen bir deneyi gerçekleştirdiler. Koşullama tekniğinden yararlanarak yaptıkları bu deneyle normal dışı davranışların oluşumunda öğrenmenin rolünü ortaya koymaya giriştiler. Amaçları, mantıkdışı korkuların, fobilerin, öğrenme ile kolayca oluştuğunu kanıtlamaktı. Araştırmacılar, bu amaçla, denek olarak, hayvanları çok seven 11 aylık **Albert'**i seçtiler. Deney sırasında beyaz bir fareye her yaklaştığında, arkasında duran bir kişi, çelik bir çubuğa bir çekiçle vuruyordu. Çıkan gürültü, Albert'i korkutuyor ve ağlatıyordu.

Deneyin çokça yinelenmesinden sonra Albert, gürültü duymadığında da beyaz fareyi görünce korkmaya başladı. Bu korku, daha sonra başka tüylü hayvanları gördüğünde de ortaya çıktı. Dahası, kimi tüylü eşyalar bile Albert'i korkutur oldu. Pavlov ve Watson'ın bu çalışmaları, birçok araştırmacıyı öğrenmenin koşullu reflekslere dayandığına; insan davranışlarının da bu yolla oluştuğuna inandırdı. Sonra, **E. L. Thornidike** ve **B. F. Skinner**, bu yöndeki çalışmalarıyla davranış psikolojisine yeni temel kavramlar kattılar. Thorndike, ödüllendirilen tepkilerin güçlendiğini ya da öğrenildiğini; **olumsuz sonuç veren tepkiler**in ise giderek zayıflayıp söndüğünü gördü ve insan davranışlarının ödül **ve ceza** sonucu oluştuğu kanısına vardı. Skinner da çalışmalarından, davranışı özellikle organizma dışındaki olayların belirlediği; bu olayları değiştirerek, davranışlara istenen yönün verilebileceği sonucunu çıkardı. 20. yüzyılın başlarında davranışçı psikolojinin kurucusu olarak Watson, psikolojiye önemli bir katkı yapmıştı. Bunun gibi önemli bir katkıyı da 1960'lardan sonra ortaya koyduğu görüşleriyle Skinner yaptı. Skinner, çalışmalarında, davranışın yasalar gereğince işlediği varsayımından yola çıktı. O da **Freud** gibi davranışların yaşam boyunca yinelendiğini savundu. Daha da ileri giderek bunun toplumda da geçerli olduğunu öne sürdü. İnsanın belirli amaçları olan bağımsız bir varlık olduğunu belirten görüşlere ters düşen **belirlenimcilik** (determinism) **ilkesi**nin, insan davranışlarına egemen olduğunu destekleyen görüşler üretti. **Skinner'a göre,** önemli suçlar işleme de insanlara yararlı işler görme de kimi etkenlerin birbirini ayrı biçimde etkilemeleri sonucu oluşuyor. Yani, bireyin davranışları, dış dünyanın ürünüdür ve bunların oluşumunda belirli yasalar geçerlidir. Buna göre, davranış denetlenebilir. Gerekli olan, **bireyin içinde bulunduğu koşullarda değişiklik yapmak**tır. Skinner, tepkisel öğrenme ve işlemsel öğrenme olarak iki öğrenme türü tanımladı. Buna göre, belirli bir tepki oluşturan uyaranla gerçekleşen öğrenme, **tepkisel öğrenme**dir. Basit refleksler ve kimi duygusal tepkiler gibi, öğrenme olmaksızın özgül (spesifik) **tepki** oluşturan uyaranlar vardır. Parlak ışık, gözbebeğinin büzülmesine; birdenbire duyulan gürültü, korkmaya yol açıyor. Bir de koşullamayla, tepki oluşturulabiliyor. Albert deneyi, bunu örneklendiriyor. Bu örnek, bir uyaranın, daha önce oluşturmadığı tepkiyi nasıl oluşturduğunu gösteriyor. Böyle uyaranlar koşullu uyaran; bu uyaranın yol açtığı tepki de koşullu tepkidir. Ancak, yanında koşulsuz uyaran olmadan, koşullu uyaran uzun süre uygulandığında, öğrenilen tepki,

giderek gücünü yitiriyor ve sönüyor. Bir fare, içinde bir manivela bulunan bir kafese kapatılıyor. Fare, kafesin içinde dolaşırken manivelayı aşağı çektiği anda, kendisine besin veriliyor. İkinci bir kez kolu çektiğinde, besin verme yineleniyor. Bu yolla da **işlemsel öğrenme** gerçekleşiyor. Örnekten de anlaşıldığı gibi, işlemsel tepkileri, yarattığı sonuç belirliyor. İşlemsel koşullama yoluyla öğrenmede deneğin karşısına, belirli bir tepki oluşturan uyaran çıkarılıyor ve denek, bir amaca ulaşmasını sağlayacak bir tepkide bulunmayı öğreneceği bir durum içine konuluyor. Denek, içinde bulunduğu bu çevrede bir değişiklik yaratıp, belli bir işlem yaparak öğrendiği için bu öğrenmeye işlemsel öğrenme deniyor. Albert deneyinde gürültü, sürekli olarak hayvanla birlikte yer alıyor. Bu sürekli birliktelik, Albert'in koşullandığı korku tepkisinin güçlenmesiyle sonuçlanıyor. İşte, yeni oluşturulmuş bir tepkinin sürekli, bir uyaranla birlikte kalmasıyla o tepki güçleniyor; yani, pekiştirme gerçekleşiyor. Tepkinin güçlenmesini **pekiştirici uyaran** sağlıyor. Pekiştirici, olumlu da olumsuz da olabiliyor. İşlemsel koşullamada hayvan, kola bastıkça ödüllendiriliyor. Ödül, olumlu pekiştirici görevi yaptığı için sonuçta **olumlu pekiştirme** gerçekleşiyor. Hayvan, bir de elektrik şokuna son vermek için kola basıyor. Buradaki pekiştirme, acı veren uyaranı elde ederek değil, ondan kaçınarak gerçekleştiği için bu pekiştirme de **olumsuz pekiştirme**dir. Kaçınma, pekiştirme olmadan da öğrenilebiliyor. Davranışçılara göre güdülenmenin temelindeki **doğal** (biyolojik kökenli) **dürtüler**in sayısı sınırlıdır. Bunlar açlık, susuzluk gibi bedensel gereksinimlere yöneliktir. Günlük yaşamda görülen dürtüler ise, doğal dürtülerin uzantıları olarak beliriyorlar. Örneğin, çocuk, doğduktan kısa bir süre sonra anne babanın neyi onaylayacağını, neyi cezalandıracağını öğreniyor. Ondan sonra, anne babasının ve toplumun onaylayacağı davranışlara yöneliyor. Görüldüğü gibi, onaya ve başarıya yönelten bu dürtüler, **edinilmiş dürtüler**dir. Uyumlu davranışların yerine etkisiz, uyumsuz, bozuk davranışların öğrenilmesi, karar vermeyi gerektiren çatışma durumlarında kişinin yetersiz kalmasına neden oluyor. Çağdaş insan üzerinde önemli etkisi olan davranışçı psikoloji, koşullanma biçimine göre, insanın iyi-kötü, mantıklı-mantıkdışı davranabileceğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşımla davranışların nedenlerinin gözlemlenemeyen benlik, üstbenlik gibi kişilik bölgelerinde aranmasına karşı çıkılmış; davranışların nedenleri, bireyin öğrenim yaşantılarında aranmıştır. Davranışçı psikoloji yaklaşımı, öznel yaşantıyı reddedişi; daha çok, **hayvan deneylerine bağlı kalma**sı, **değer**

yargılarına ve insanların birlikte nasıl yaşayacaklarına ilişkin sorunlara eğilmemesi nedeniyle şiddetle eleştirilmiştir. Kişinin, çevrenin onu koşullandırma biçimine göre bir yaşam sürdürdüğüne inanan davranışçılar, kişiye **seçim özgürlüğü** de tanımamışlardır. Skinner, öğrenme ilkesinin sistemli bir biçimde uygulanmasıyla ütopik bir **dünya**nın bile yaratılabileceğini savunacak kadar ileri gitmiştir. *Bkz.* **klasik tepkisel koşullama; ruh sağlığı (Davranışçı Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı).**

davranışçı psikolojiye göre ruh sağlığı *Bkz.* ruh sağlığı.

davranışçı ruhbilim *Bkz.* davranışçı psikoloji.

davranışçı sağaltım *Bkz.* **davranışçı tedavi.**

davranışçı tedavi (behavioral therapy) Öğrenme kuramına dayanan dar kapsamlı ve kısa süreli bir ruhsal tedavi tekniği; ***davranışçı terapi; davranışçı sağaltım.*** Davranışçı tedavide belirtilerin (bozuklukların), hatalı öğrenmeden ve koşullanmadan kaynaklandığı varsayılıyor. Bu nedenle koşullanmayı ortadan kaldırma ve **yeniden koşullama, yeniden** öğrenme, pekiştirme, duyarsızlaştırma gibi yöntem ve tekniklerle belirtiler ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Uygulama, tanıya göre değil, kişiye özgü olarak tasarlanıyor. Bu yaklaşımda insan ruhu ve zihni, kuramsal bağlamda **karakutu** diye değerlendiriliyor. Belirtilere, altta var olan bir hastalığın ya da sürecin yalnızca yüzeysel bir dışavurumu olarak bakan psikanalizin tersine, hastalığın kendisi olarak bakılıyor ve dışarıdan görünen davranışın (belirtinin) üzerinde odaklanılıyor. Davranış bozukluğuna bireyin yaşamında istenmeyen, uyumsuz davranışlar edinmesine yol açan koşullanmalar diye bakılıyor. Söz konusu davranışlar, bunlara bağlı olarak düzeltilmeye çalışılıyor. Tedavi müdahalesinde belirtiden uzaklaştırılma olanağı bulunan durumlar; özellikle fobiler ve davranış bozuklukları ile ilgili olaylar hedef olarak seçiliyor. **Kendini ortaya koyma eğitimi, karşılıklı ketleme, ödül ekonomisi, duyarsızlaştırma** ve **bilişsel-davranışçı tedavi,** çok sayıdaki davranışçı tedavi yöntem ve tekniğinin en çok kullanılanlarıdır. *Bkz.* **davranışçı tedavi teknikleri; davranış değiştirme teknikleri; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

davranışçı tedavi teknikleri *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri.**

davranışçı terapi *Bkz.* **davranışçı tedavi.**

davranışçı tıp (behavioral medicine) Davranış tedavisi ilkelerini **biyomedikal teknikler**le birleştirerek tıpsal bozuklukların **tanı, tedavi** ve **yeniden güçlendirme** çalışmaları ile bozuklukların önlenmesi için kullanan tıp. Bu yaklaşım, **stresi önleme ve azaltma, çocuk ve yetişkin hasta yönetimi ve uyumu, ağrı denetimi, yaşam biçimini değiştirme** gibi alanlarda da uygulanıyor. **Biyolojik geri bildirim, gevşeme tedavisi, davranış tedavisi** ve **hipnoz**, davranışçı tıbbın başlıca tedavi türleridir.

davranışçı yaklaşım (behavioral approach) **1.** İnsan davranışının ödül, **ceza** ve **koşullama** ile öğrenildiğini; bu nedenle değiştirilebileceğini savunan kuram. **2.** Davranışı, kişinin yaşamda öğrendikleriyle; özellikle başkalarıyla etkileşimiyle ilgili olarak ona verilen ödül ve cezaların belirlediği görüşüne dayalı kişilik kuramları; ***davranışçı modeller***. Bu yaklaşıma göre, **normal ya da normal dışı davranış yapılarını oluşturan şey**, bireyin iç yapıları değil, öğrendikleridir. *Bkz*. **davranışçı psikoloji; davranış değiştirme teknikleri.**

davranışçı yaklaşımda veri toplama teknikleri *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri**.

davranışçı yaklaşımın öğrenme ilkeleri *Bkz*. **davranış değiştirme teknikleri.**

davranış çözümlemesi (behavior analysis) **1.** Çevrenin davranış üzerindeki etkilerini; özellikle davranışların sonuçlarının yine davranışlar üzerindeki etkilerini inceleyen psikoloji dalı; ***davranış analizi.*** **2.** Davranışçı yaklaşımda, davranış değiştirme uygulaması.

davranış değiştirme teknikleri (behavior modification methods) Davranışçı yaklaşıma uygun tedavilerde kullanılan **biçimlendirme, cezalandırma, pekiştirme** ve **duyarsızlaştırma**. Davranışçı tedavilerde temel ilke, **uygun davranışın pekiştirilmesi (ödüllendirilmesi)**; **uygun olmayan davranışın** da **söndürülmesi**dir (**cezalandırılması**dır). Bu nedenle davranışçı tedavi tekniklerinin temelini deneysel psikolojinin özellikle öğrenme konuları oluşturuyor. Bu yaklaşıma göre, **davranışsal kısıtlılıklar; davranışsal aşırılıklar, davranışsal uygunsuzluklar** gibi bozuk davranışlar, yanlış öğrenmelerin pekiştirilmesi ve alışkanlık durumuna gelmesiyle ortaya çıkıyor. Buna bağlı olarak davranış bozuklukları **genelleme**, **ayırt etme**, **pekiştirme**, **söndürme** gibi **davranışçı yaklaşımın öğrenme ilkeleri** ile ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Davranışçı yaklaşım, nesnel olgularla ilgilendiği için,

davranışçı tedavilerde **gözlem** tekniğinin, önemli bir yeri vardır. Bunda, davranışın zamanında ve tam bir tanımının yapılması önemlidir. **Davranış Değiştirmede** İzlenen Üç Aşamalı Program: **Birinci Aşama**da**, taban düzeyi**nin belirlenmesi için bilgi toplanıyor. **Sorun davranış**ın sıklığına (frekansına), niteliğine ve süresine ilişkin veri toplanarak, sorun davranış, dikkatle, eksiksiz tanımlanıyor. Veri; **sürekli kayıt, aralıklı kayıt** ve **zaman örnekleme** denen üç ayrı teknikle toplanıyor. İkinci Aşamada **tedavi** (müdahale) başlıyor. Toplanan veriler çözümleniyor ve sorun davranış için **biçimlendirme** mi, **pekiştirme** mi, **cezalandırma** mı yoksa **duyarsızlaştırma** mı uygulanacağı kararlaştırılıyor ve kararlaştırılan teknik uygulanıyor. Üçüncü Aşamada da uygulanan tedavi ile **davranışın değişip değişmediği** izleniyor. Bu amaçla özellikle **geri bildirim**den yararlanılarak davranışın sonuçları, düzenli bir biçimde denetleniyor. Davranışçı tekniklerde **ters yüz etme deseni** ve çok temel düzeyli desen kullanılıyor. Davranışçı tedavinin uygulanabilmesi, tedavi için başvuran **kişinin, sorun davranışını gerçekten değiştirmek istemesi** koşuluna bağlıdır. Çünkü bu teknikler, ancak uzman ve hastanın işbirliği ile uygulanabiliyor. Bu tedavilerde tedaviyi yapan, her zaman birtakım şeyleri yaptırma gibi bir işlevi üstlenmiyor; tedavi ettiği kişiyi, özellikle **kendini denetleme becerisini geliştirme**ye özendiriyor. Davranışçı tedavi, sorun davranışın niteliğine göre farklı biçimlerde gerçekleştiriliyor. **Davranışçı Tedavi Tekniklerinin Başarılı Olmasını Etkileyen Önemli Etkenler**: **(1)** Tedavi oturumlarında (seanslarında), yardım isteyen kişinin yaşadığı **kaygı**, kişiyi telkine açık tuttuğu için kişi, oturum sırasında **tedavi uzmanının sözleri**nden, onun telkinlerinden de etkileniyor. **(2)** Oturum sırasında duyulan kaygı, olağan yaşamdakinden daha şiddetli oluyor. O nedenle, **oturumlarda kaygısını yenen kişi,** gerçek yaşamda da yenecek demektir. **(3)** Tüm oturumlar, **ceza işlemi** biçimindedir. Katıldığı oturumlarda kişi, karşılaşmak istemediği uyarıcıları ortadan kaldırmak için yine o uyarıcılarla karşı karşıya getiriliyor. Hasta ayrıca, zamanını ve parasını harcıyor. Hastaya ulaştırılmak istenen ileti, **”Ya iyileş ya da bu itici uyarıcılarla karşılaşmayı sürdür.”** anlamını içeriyor. Davranışçı tedavi, yapay ve belirti (semptom) yönelimlidir. Bu tekniklerle sorun davranış ortadan kaldırılsa bile, sorun davranışa yol açan asıl nedenler yerinde durduğu için bu tekniklerin, **geçici iyileşme** sağladığı ileri sürülüyor. Davranışçı tedavilerin ilkeleri; **Pavlov, Watson, Skinner ve Wolp**e'un çalışmalarıyla belirlenmiştir. *Bkz.* **davranışçı yaklaşım**

davranış grubu *Bkz.* **baskı grubu.**

davranışın biyolojik temelleri *Bkz.* **genel psikoloji.**

davranışın kalıcılığı *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

davranış kriterleri *Bkz.* **davranış ölçütleri.**

davranış kuramı (behavior theory) Psikolojinin görevinin, "uyarıcı ile tepki arasındaki ilişkiyi fiziksel birimlerle ölçüp belirlemek" olduğunu benimseyen genel görüş. Bu görüşten yana olanların çoğu, canlıyı araya giren değişkenler gibi görüyorlar. Araştırmalar, özellikle **güdüleme** ve öğrenme üzerinde duruyor.

davranış ölçütleri (behavior criteria) Davranışın uyumlu ya da uyumsuzluğuna karar vermeye yarayan ölçütler; ***davranış kriterleri***. Çocuğu ya da yetişkini uyumsuz, dengesiz diye nitelemeden önce, onun davranışlarını, geçerli ve tutarlı birtakım ölçütlerin ışığında gözlemleyip incelemek gerekiyor. Bir belirtiden yola çıkılarak, bir ölçüt göz önünde tutularak çocuğun ya da yetişkinin davranışına ilişkin bir yargıya varılamamıyor. Çocuktaki Ruhsal Uyumsuzluğu Belirlemede Kullanılabilecek Ölçütler: **(1)** Çocuğun içinde bulunduğu gelişim sorunları, uyumsuzluk belirtisi gibi algılanmamalıdır. Arada bir yatağı ıslatma, okul çağında bile olağan karşılanmalıdır. **(2)** 2-3 yaşlarında rastlanan uyku bozuklukları, 3-4 yaşlarında beliren korkular, ara sıra görülen korkulu rüyalar, kısa süren konuşma düzensizlikleri tek başlarına uyumsuzluk ve dengesizlik belirtisi sayılmamalıdır. 2 yaşına dek yürüyememe, 2-3 yaşına dek konuşamama, okul çağında hemen her söylenene karşı çıkma, ara sıra yalan söyleme, gençlik çağının aşırı duygusallık ve coşkululuğunu arada bir yetişkinlikte de gösterme, sorun olarak ele alınmamalıdır. **(3)** Belirtinin ağır, şiddetli biçimde ortaya çıkıp çıkmadığına bakılmalıdır. Çocuk, hemen her şeyden korkuyor, okul çağında her gece yatağını ıslatıyorsa ancak o zaman"ruhsal sorunlu" olarak niteleniyor. Temiz, düzenli, titiz çocuğa değil; bir yere dokunur dokunmaz elini yıkamadan rahat edemeyen çocuk ya da ergene "sorunlu" olarak bakılmalıdır. **(4)** Arada bir yaramazlık yapmak, söz dinlememek olağan sayılmalıdır. Yaramazlıklarını evden başka okulda, sokakta da sürdüren; her zaman söylenenin tersini yapan çocuklar, kendilerine yardım edilmek amacıyla incelemeye alınmalıdır. Çocuğun evde yaptığı huysuzluk, hırçınlık, çekişme ve didişme, fazla abartılmamalıdır. Eğer çocuk bunları ev dışında da sürdürüyorsa, ilgililer, soruna eğilmelidirler.

(5) Belirtilerin sürekliliği, önemli bir ölçüttür. Örneğin, yeni bir kardeş doğduğunda huysuzluk ve hırçınlık gösteren, yatağı ıslatan, altını kirleten çocuğun bu davranışları süreklilik kazanmadıkça uyumsuzluk olarak nitelendirilmemelidir**.** **(6)** Bir belirtinin başka belirtilere eşlik edip etmediği araştırılmalıdır. Örneğin, yatağını ıslatan bir çocukta ayrıca kekemelik, gereksiz korkular da görülmeye başlamışsa bunlar, uyumsuzluk belirtisi olarak değerlendirilmelidir. **(7)** Bütün sorunlarını dışa vurmayan çocuklara da rastlanılabileceği unutulmamalıdır. Durgun görünüp içlerinde fırtınalar yaşayan çocukların da var olduğu biliniyor. Sorunlarını dışa vurmamak için kendilerine karşı sürekli savaş veren çocuklar, günün birinde küçük bir baskı karşısında, umulmadık tepkiler gösterebiliyor. **(8)** Çocuğun geçmişteki ve bugünkü becerileri, özel yetenekleri, toplumsal ilişki biçimleri, onun uyum yeteneğinin belirleyicileri olarak değerlendirilmelidir. Öncesinde uyumlu olan çocuk, daha sonra karşılaştığı sorunları çözmede fazla zorlanmıyor. **(9)** Çocuğun yenilgiyi kabul edememesi, duygu ve heyecanlarını denetleyememesi, güçlüklerle karşılaştığında, yaşına uygun çözümler bulamaması ve gerektiğinde kendini savunamaması da uyumsuzluk belirtileri olarak değerlendirilmelidir. Bu ölçütlerin çoğu, yetişkinler için de davranış ölçütü niteliğindedir. Örneğin, belirtinin ağır, şiddetli biçimde ortaya çıkması ve sıklaşması; bir belirtinin başka belirtilere eşlik etmesi; yetişkinin işini, sorumluluklarını sıklıkla aksatmaya başlaması; içine kapanması ya da sıklıkla saldırgan davranışlar göstermesi; duygu ve heyecanlarını denetleyememesi, onun uyumsuzluğuna karar vermede ölçüt olarak kullanılabiliyor.

davranışsal aşırılıklar (behavior excesses) Davranışçı tedavi yaklaşımına göre, bir **davranış bozukluğu biçimi**; bir davranışın, olması gerekenden daha sık ve aşırı yapılması. Örneğin, aşırı yemek yeme, aşırı hareketlilik, obsesif-kompulsif bozukluklar, alkolizm, sigara içme alışkanlığı ve benzerleri, birer davranışsal aşırılıktır. Bu davranışların önüne geçmek için **davranışçı tedavilerde** ya davranış ödüllendiriliyor ya da **karşıt bir etkinlik** ortama sokuluyor. Davranışsal aşırılıkları ortadan kaldırmak için genellikle itici (**cezal**andırıcı) uyarıcılar kullanılıyor. **Davranışı azaltmak için** ayırt edici uyarıcılar, şu biçimde denetleniyor: **(1)** Çevredeki uyarıcılar, sorun davranışın yapılmasını güçleştirecek biçimde düzenleniyor. **(2)** Sorun davranışın olma zamanı ve davranış örüntüsü ya da zinciri kırılmaya çalışılıyor. Sıklığı azaltılacak davranışlar için veri

toplanırken, davranışı yapmadan; ama yapma gereksinimi duyulduğu zaman kayıt yapılıyor. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri; davranışsal kısıtlılıklar.**

davranışsal kısıtlılıklar (behavior deficits) Davranışın, yapılması gerekenden daha az yapılması. Bu durum, davranışçı tedavi yaklaşımına göre beceri eksikliği, yanlış çalışma alışkanlığı gibi bir **davranış bozukluğu biçimi**dir. Davranışsal kısıtlılıkları ortadan kaldırmak için özel **eğitim ve yetiştirme programları** hazırlanıyor. İstenilen davranış, aşama aşama pekiştirilerek davranışsal kısıtlılık ortadan kaldırılıyor. İstenilen davranışın sıklığını artırmak amacıyla veri toplarken, istenilen davranış ortaya çıktıktan sonra verilerin kaydı yapılıyor. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri; davranışsal aşırılıklar.**

davranışsal sözleşme (behavioral contract) İki kişi arasında; örneğin, davranış terapisti ile hastası ya da öğretmen ile onun öğrencisi arasında, belli bir biçimde davranılması durumunda ödüllendirileceğine ilişkin yapılan sözlü ya da yazılı anlaşma. Örneğin, alan korkusu olan hastanın **sokağa çıkma sözü** vermesi; öğrencinin, ödevini yapma sözü vermesi gibi.

davranışsal terapiler *Bkz.* **davranışçı tedavi; davranış değiştirme teknikleri; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

davranışsal uygunsuzluklar (behavior inapropriatness) Davranışın uygun zaman ve yerde yapılmaması. Davranışsal uygunsuzluk, davranışçı tedavi yaklaşımına göre bir **davranış bozukluğu biçimi**dir. Hırsızlık yapma, açıkta mastürbasyon girişimi, ergenlikte altına işeme, birer davranışsal uygunsuzluktur. Davranış uygunsuzluklarını ortadan kaldırmak için, **uygun olmayan ve uygun durumları ayırt etmeye yarayan programlar** yapılıp uygulanıyor. Bu uygulamada, istenen davranışlar pekiştirilmeye çalışılıyor; istenmeyen davranışlar ise cezalandırılıyor. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri.**

davranışta genelleme mekanizması *Bkz.* **PAVLOV, Ivan Petroviç.**

davranış tedavisi *Bkz.* **davranışçı tedavi.**

davranış teknolojisi *Bkz.* **SKINNER, Burrhus Frederik.**

davranış zinciri (behavior chain) Doğru sıralamayla yapıldığında daha büyük bir davranışı oluşturan bir dizi küçük davranış; ***zincirleme davranış.*** Örneğin, bir kuştan bir dizi jetonun içinden birisini alması; onu

ısırması ve ahşap olup olmadığını denetlemesi; yem veren bir makinenin önüne gidip jetonu deliğe atması ve başını kaldırarak yem gelip gelmediğine bakması bekleniyor. Burada, tek bir davranış gibi görünen şey, gerçekte ayrı ayrı ve kesin sonuç almak için, sondan başa doğru öğretilmesi gereken bir davranışlar zinciridir. Davranış zinciri normalde **ileriye doğru zincirleme** olarak gerçekleşiyor. *Bkz.* **geriye doğru zincirleme**.

dayak cezası (copporal punishment) Suçun cezasının karşılığı olarak kulak çekme, tokat atma, dövme gibi yollarla bedensel acı ya da üzüntü çektirme. Anne babanın, öğretmen ve yöneticilerin ve ilgili kişi ve kurumların, çocuk ve yetişkinlere bu çağ dışı cezayı uygulama hakları yoktur.

dayanışma (solidarity) Bir grup içinde yer alan bireylerin kendi aralarında ya da grupların birbiriyle gerçekleştirdikleri yardımlaşma, işbirliği, ortak tutum ve toplu eylemlerle gelişen bağlılık duygusu. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi); mekanik dayanışma; organik dayanışma.**

Decroly okulu *Bkz.* **DECROLY, Ovide.**

DECROLY, Ovide (1871-1932) "İnsandaki ilgi odaklarıi" teziyle özgün bir eğitim sistemi geliştiren Belçikalı eğitimci. Decroly, Renaix'te doğdu; Brüksel'de öldü. Tıp eğitimi gördükten sonra bir süre yurt dışında çalıştı. 1901'de Brüksel'de engelli çocukların eğitimini amaçlayan bir enstitü; 1907'de de normal çocuklar için bir okul kurdu. **Yaşam aracılığı ile yaşam için eğitim** ilkesine uygun bir uygulama gerçekleştiren okulun bu başarısıyla büyük bir ün kazandı. Sonra, **Yeni Okul** adıyla bir dernek kurdu. 1913'te Yüksek Eğitim Enstitüsü'nde profesör olarak görevlendirildi. 1914'te savaş yetimlerinin barındığı bir eğitim yurdu açtı. 1920'de Brüksel Üniversitesi'nde çocuk psikolojisi profesörlüğüne atandı. Ona göre, çocuğa toplumsal uyum sağlayacak bir eğitim uygulanırken çevresindeki doğal ve toplumsal olgulara göre biçimlendirilmiş **araştırıcı ve yaratıcı bir devingenlik** kazandırılmalıdır. Yine ona göre, bütünlük gösteren bir eğitim, üç aşamadan geçer. İlk aşama, **deney ve gözlem aşaması**dır. İkincisi, aynı konuda başka deney, gözlem ve bilgilerin birleştirildiği **genelleme ve çağrışım aşaması**dır. Üçüncüsü ise elde edilen ve özümlenen **bilginin anlatılması aşaması**dır. Anlatım yazı, resim, model ve başka araçlarla olmalıdır. Decroly, kendi tıp ve psikoloji

bilgisini Dewey’nin eğitim felsefesi ile bireştirerek etkili uygulamalar gerçekleştirmiştir. Ona göre çocuk, önce **kendini tanıma**lı, ardından da çevreyi, kendisi açısından öğrenerek özümsemelidir. Çünkü insanı öğrenmeye, kendisinde var olan **ilgi odakları** yöneltiyor. Bu ilgi odakları, **beslenme**, doğa koşullarına ve düşmanlara karşı **korunma,** çalışma ve **etkin olma** gibi etkenlerden oluşuyor. Çocuk, geliştirdiği bu ilgi odaklarına göre öğreniyor.

dedüksiyon *Bkz.* tümdengelim.

değer (value) **1.** Bir nesneye, varlığa ya da etkinliğe ruhsal, ahlaksal, toplumsal bakımdan ya da estetik yönden tanınan önem ya da üstünlük derecesi; birey ya da grup için herhangi bir nesnenin niteliği; ***kıymet.*** Değer, nesnel bir özellik değildir; nesneye insanın vermiş olduğu öznel bir özelliktir; öznenin nesne ile ilişkileri sonucunda nesneye bir nitelik tanımaktır. Temelde öznel olması nedeniyle değer kavramı, kişilere ve durumlara göre değişiyor. Bir nesne, kendisine gerek duyulduğu sürece ve gerek duyulduğu ölçüde değerli sayılıyor. Örneğin, çölde susuz kalan insan için su, elmastan daha değerlidir. Bir kişi için değerli olan, bir başkası için bir değer taşımayabiliyor. Çocuğun değerli bulduğunu yetişkin; yetişkinin değerli bulduğunu çocuk değerli bulmayabiliyor. Değişik değerler var edilmiştir. Geçmiş yaşantı, deneyim ve alışkanlıklara **geleneksel değerler;** toplumun tarihsel süreçte yaşadığı serüveni olumlu etkileyen kişi, kurum ya da davranış kalıplarına **tarihsel değerler;** bir toplumu niteleyen öğelerin; toplumun duyuş, düşünüş birliğini sağlayan davranışların, düşünce ve sanat ürünlerinin bütününe **kültürel değerler**

deniyor. Ayrıca sağlık gibi **biyolojik değerler**; hak gibi **ekonomik değerler**; kutsal ilkeler gibi **dinsel değerler**; erdem gibi **ahlaksal değerler; güzellik** gibi **estetik** değerler oluşturulmuş bulunuyor. İnsanoğlu, somut değerler ortamını duygusal ve öznel olarak benimsiyor. Örneğin, toplumun soğukkanlılıkla cezaya çarptırdığı bir genci kurtarmak için annesinin, en değerli varlığı olan yaşamını bile vermeye hazır olduğu görülüyor. **2. Felsefede,** birey ya da toplum için nelerin istenen amaç; nelerin bu amaçlara ulaştıran araç olduğunu tanımlayan soyut bir kavram. İnanç ve ideolojiler arasında bir seçim yapabilmesinde, gerçeğin açıklanmasında aydınlatıcı rol oynayan **felsefi değerler**i birey, genellikle kendi inancının sonucu olarak var etmiyor. Bunları ona toplum, dışarıdan sunuyor ve giderek de benimsetiyor. Birey, benimsediği bu ürünleri, birer değer ölçütü olarak kullanıyor. **Bireyin toplumsallaşması**, bu değerleri benimseyip onlar doğrultusunda yaşamını sürdürmesi anlamını taşıyor. Değer kavramını felsefeye **H. Lotze** (1817-1881) kazandırmıştır. *Bkz*. **değer yargıları; toplumsal normlar. 3.** Bir şeyin matematiksel büyüklüğü ya da niteliği; bir değişkenin, ölçümün sayılarla anlatılan büyüklüğü, şiddeti. **4.** Bir malın parasal karşılığı. Mal ve hizmetlere yüklenen göreceli önem. Bu anlamda bir nesne ya da malın başka bir nesne ile mübadele edilmesinde taşıdığı değer **değişim değeri;** eldeki bir malın tüketilmesi, kullanılması ya da bir malın kullanılma aşamasında taşıdığı değer de **kullanım değeri** olarak adlandırılmıştır. Bir düşünceye sağlam bir biçimde içten bağlanmak, onu güvenle doğru saymak, ona inanmak demek olan **inanç**ta, bir değere ilişkin **öğrenme**ler ağırlık taşıyor. **Kanı**da ise ağırlık, öğrenmeler sonucu ortaya çıkan **öznel genellemeler**dedir. Mantık dışı sayıltılar denilebilecek kimi düşünce ürünleri olan inançların etkisiyle oluşan **ülküsel benlik**, kişiyi kusursuzluğa zorluyor. Benliği yenilgiye uğratan bu düşüncelerin, **duyuşsal eğitim** aracılığıyla, kişiye zarar vermeden, gerçekçi sınırlar içine çekilmesi gerekiyor. **Benlik ve demokratik değerlerle çelişen düşünce ürünleri**, fiziksel yapıya göre **erkek ve dişi oluş**la ilgili **kalıp yargılar**a sahip olma, **yanlış yapmaktan çekinme**, **kişisel başarı**yı **grup başarısı**na yeğleme, **nesnelliği** duygusallık ya da öznellikten **üstün tutma** gibi **ürünler**dir. Bunlar, çoğu kez ulaşılması güç ve sonuçları **ruh sağlığını bozan yanlış inançlar**dır. Birçok inanç ve kanı, insanın değerler sistemine çevrenin sözel telkinleri ya da yanlış pekiştirmelerle yerleşiyor. Bunlar, birer **önyargı** olarak bireyin hem kendi yaşantılarını hem de

başkalarının yaşantılarını olumsuz yönde değerlendirmesine yol açıyor. Benzer genellemeler, yaşantıları sınırlı olan ve önyargıları çevrenin telkinleriyle gelişen çocuğun bakış açısı üzerinde de daraltıcı bir etki yapıyor. Birey, kendi **ahlak değerleri**ni **toplumun ahlak standartları**nı içselleştirerek oluşturuyor. **Psikanalize göre** bu, **2-4 yaşlarında üstbenliğin oluşumu**yla gerçekleşmeye başlıyor. Sonra, **Oedipus karmaşası dönemi yaşanıyor. Okul çağında çocuk, yetişkin beğenisine önem verdiği için, kimi kurallara daha kolay uyuyor. Ergenlik döneminde** ise, kurala, kural olduğu için uymaya başlıyor. Bu dönemde genç, **soyut düşünme yeteneği**nin de gelişmeye başlamasıyla, çelişen değerleri uzlaştırıp o değerlerin ortaya koyduğu uygulanabilir sonuçlara göre bir seçim yapabiliyor. Soyut düşünme yeteneğinin gelişimine koşut olarak kendi değerleriyle toplumun değerlerinin bir sentezini yapmaya yöneliyor. Gelişim düzeyine uygun olarak okulda **çocuk, değerlerle ilgili kendi yaşantıları üzerinde düşündürüldüğünde**, toplum değerlerini aklın süzgecinden geçirmeden, koşullandırma yoluyla ona kabul ettirmeye son veriliyor. Onun yerine, bu değerler, akılcı değerlere dönüştürülüp özümsetilmeye ve bu yolla çocuğa **ahlaksal bağımsızlık** kazandırılmaya başlanıyor. Sonuçta kişi, kendi değerler bütününü, içinde yaşadığı **toplumun değerler karmaşası**nın tehlikelerinden koruma olanağını elde etmiş oluyor. Okulun vazgeçilmez amaçlarından biri de **insanı olgun değerler sistemine ulaştırmak,** her şeyin üstünde olan **insanın değerliliği**nin ve **demokrasi ilkeleri**nin bir örüntüsü olmak durumundadır. **Olgun değerler sistemi**ni oluşturan kişi, kendisinin ve diğer insanların mutluluğu için neyin doğru olduğuna karar vermekte zorlanmıyor. Kendini gerçekleştirmeye yönelmiş olan bu kişi, hem kendinin hem de başkalarının yaşamına değer veriyor; **demokratik kişilik** oluşturuyor; insanları benimsiyor; onlara karşı **sevgi, saygı ve acıma duyguları** geliştiriyor. Bu değerler, kişilik eğitiminin de vazgeçilmezleridir. İnsanın saydamlık ve dürüstlüğünün kanıtı, davranışlarının, benimsemiş olduğu bu değerlere uygun olmasıdır. **Yeterli bir bilişsel güce ve soyut düşünme** yeteneğine sahip **olmak, ahlaklılığın önkoşuludur. Ahlak oluşumu için çocuk, yetişkinlerin yardımından yararlanmanın yanı sıra bir de duyuşsal güvenlik içinde olmalı; beğenilme isteği** duymalıdır; ahlak değerlerine uygun davranım örnekleri görmeli ve hümanist yapıtlar okumalıdır; ayrıca çevresinde olup biten olaylarla ilgilenerek bunların değerlere ilişkin yönlerini seçebilmelidir.

Aynı sınıftaki öğrenciler, bilişsel güçlerinin ve aile ortamlarının farklılığı nedeniyle, değerler yönünden farklı gelişim evrelerinde bulunuyorlar. Sınıftaki her öğrenciye bu farklılığı giderme konusunda yardım edildiğinde sınıf, **herkes için güvenli bir ortam** durumuna getirilebiliyor. Öğrenciye saygı, anlayış gösteren, dürüst davranan **hümanist öğretmen**, bunu kolaylıkla başarıyor. **Sınıfları her öğrenci için güvenli bir ortam durumuna getirilen bir okulda öğrenci**, öğretmeninden yeterince **ilgi görüyor. “Ya yanlış yaparsam?” korku**sunu yaşamıyor. Kendini bir **yarış ortamı**nda duyumsamıyor. Arkadaşlarıyla belli bir amaç peşinde **işbirliği içinde çalışmaya alışıyor. Bireysel ilgi ve yetenekler**ine uygun bir öğrenim görüyor. Kendisini bulunduğu sınıfın bir bireyi olarak algılıyor. Böyle bir toplumsal-ruhsal ortamda, belirtilen niteliklerle donatılmış olan öğrenci, hangi gelişim basamağında olursa olsun, zorlanmadan **sağlıklı inanç, kanı ve değerler** ediniyor ve bu değerleri davranışlarıyla ortaya koyuyor. Öğretmen, kendi değerlerinin eleştirilmesine, tartışılmasına olanak tanıdığında, onun öğrencileri de kendi değerlerini rahatlıkla tartışabiliyorlar. **Demokratik sınıf ortamı**, hem **demokratik değerler**in benimsenmesine hem de geliştirilmesine olanak tanıyor. Kendi inanç, önyargı ve değerlerini **tek doğru seçenek** olarak öğrenciye sunan öğretmenin sınıfında ise, sağlıklı bir iletişim ve ilişki yaşanamıyor. Bu öğretmenin sınıfında farklı görüşteki öğrenciler, kendi değerlerini **katı bir tutum**la savunma eğilimi gösteriyorlar. Bu öğrenciler, öğretmenlerine karşı da **olumsuz tutum** geliştiriyor ve ona yabancılaşmaya başlıyorlar. **Değerlerin gelişimini ve ahlaksal yapılaşmayı gerçekleştirmek isteyen okul, özetle şunları yapıyor: (1) Duygusal güven**in temelini atıyor. **(2) Öğrencide arkadaşları ve yetişkinlerce beğenilme isteği** yaratıyor. **(3)** Var olan değer ve kuralları **aklın süzgeci**nden geçirtiyor. **(4)** Çatışan değerlere **zekice uyumu** sağlıyor. **(5)** Ahlak kurallarını **genelleme**lere vararak sözelleştiriyor. Bunlar gerçekleştirildiğinde, öğrencinin yaşantıları zenginleşip bütünleşiyor; öğrenci, kendisini bir kişi olarak **yaşamda anlamlı ve önemli bir yer**de görüyor ve **sorumluluk**larının bilincine varıyor. Bu yolla yalnızca insana özgü bir nitelik olan, çevresinde olup bitene bir anlam verebilme ve onu değerlendirebilecek bir **algı dayanağı** geliştirebilme olanağına kavuşuyor. *Bkz.* **ahlak; duyuşsal yapı; inanç, kanı, değer; Ven şeması.**

değerbilim *Bkz.* **aksiyoloji.**

değerden bağımsız (value free) Bir tutum, yargı ya da anlatımın iyi-kötü, yararlı-yararsız, güzel-çirkin gibi olumlu ya da olumsuz içerik taşımama, değer yüklü olmama durumu. *Bkz.* **normatif bilim; pozitif bilim.**

değer duygusu *Bkz.* **değer.**

değerlendirme 1. (evaluation) **a.** Özenli bir inceleme sonucunda bir nesnenin değerini ya da niceliğini belirleme ya da bu konuda bir yargıya varma. **b. Psikolojide**, aynı türden olayların belli bir ölçüye göre, göreceli anlamlılığını belli etme. **c.** Bir grubun ya da bireyin özelliklerine ilişkin kanıtları, belli değer ölçülerinin ışığında, ulaşmaya çalıştığı belli amaçlar ve durumlar açısından gözden geçirme. ç. **Eğitimde,** eğitim amaçlarına ne kadar yaklaşıldığını ölçme. Başka deyişle bir puanı ya da test sonucunu karşılaştırarak bir olayın göreli önemini belli etme. **2.** (valorisation) **a.** Bir kişiye ya da nesneye değer kazandırma; ona başkalarının göreceği biçimde değerini verme işi. Değeri olmayan ya da değeri az olana değer katma; bir eylemin değerini artırma. **b.** Öğretim yönteminde, salt anlamda, az olana değerini verme ya da değerini kazandırma işi. Engellilerin yeniden eğitimine başlarken onlara değer verme, başlıca ilkelerden biridir.

Değerleri Geliştirmek ve Ahlaksal Yapılaşmayı Gerçekleştirmek İsteyen Bir Okul Neler Yapıyor? *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

değerler sistemi *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

değerlik (valence) **1. Kurt Lewin'e göre, alan kuramında** insan, nesne, olay ve hedeflerin kişinin **yaşam alanı**nda taşıdığı ruhsal değer. Lewin, kişiye çekici gelenler için **olumlu değerlik**; itici gelenler için de **olumsuz değerlik** diyor. **2.** Başkalarının kişiliklerinin ödünç alınması. Değerlik, bu anlamıyla kişinin özgüvenini yitirişinden sonra, kendi benliğinin yerine başka benlikleri koymasıdır.

değerlilik *Bkz.* **güvenli bağlanma.**

değer paradoksu (paradox of value) İnsan için yaşamsal önemi olan, yaşamın sürmesi için tüketilmesi zorunlu olan malların değerlerinin, gösteriş amacıyla tüketilip yaşamsal önemi bulunmayan malların değerlerinden daha düşük olması durumu. Örneğin, su, mücevherden daha ucuzdur.

değer psikolojisi (value psichology) Değer sorunlarını, özellikle **değer yaşantıları**nı, **değer duyguları**nı ruhsal açıdan inceleyip araştıran psikoloji dalı; ***değer ruhbilimi***. *Bkz.* **değer.**

değer yargısı (value judgment) **1.** Bir kişi, olay, olgu ya da nesnenin, nesnel özellikleri yerine, taşıdığı değerle yargılanması. **2**. Bir kişi, olay, olgu ya da nesneyle ilgili olarak benimsenen ve açığa vurulan **iyi, kötü, güzel, çirkin, doğru, yanlış, haklı, haksız** gibi yargılardan her biri; bir değerlendirme içeren yargı. *Bkz*. **değer.**

değişim *Bkz.* **ŞERİF, Muzaffer.**

değişim değeri *Bkz.* **değer.**

değişim kuramı (exchange theory) Toplumsal yapının ve düzenin ilişkilerin ve etkileşimin değişim ilişkileri sonucu biçimlendiğini savunan kuram. Buna göre insanlar, yalnızca maddi şeyleri değişmiyorlar; maddi olmayan şeyler de değişim sürecinde yer alıyor; bireyler, bekledikleri getirilere göre davranışlarını planlıyor ve gerçekte elde ettikleri getiriye göre karşılık veriyorlar.

değişimleme *Bkz.* **manipülasyon.**

değişinim *Bkz*. **yapı değişimi.**

değişken (variable) **1.** Gözlemden gözleme, ölçümden ölçüme değişik değerler alabilen özellikler, nesneler, durumlar. **Değişken Çeşitleri:** Dört tür değişken vardır **(1) Nitel Değişkenler:** Bunlar, ulus, din, cinsellik, göz rengi, medeni durum gibi bir gözlemden ötekine nitelik ve çeşit yönünden farklılık gösteren değişkenlerdir. Bu özelliklerin birimleri ve dereceleri olmadığından, bunlar sıralanamıyorlar. **(2) Nicel Değişkenler:** Bunları yaş, ağırlık, boy uzunluğu, zekâ düzeyi gibi özelliğin derecesi bakımından değişik değerler alabilen değişkenler oluşturuyor. Nicel değişkenler evrende **normal dağılım** gösteriyor. **(3) Süreksiz Değişkenler:** Bu değişkenlerde ölçümler, ayrı noktalar halinde bulunuyor. Birimler, daha küçük parçalara bölünemiyor. Bunlar, miktar açısından değil; tür açısından değişiklik gösteriyor. **(4) Sürekli Değişkenler:** Bunlar da iki ölçüm arası bölünebiliyor. Ölçme, değişkenin niteliğine göre duyarlılaşabiliyor. **2.** Deneysel ya da korelasyonel çalışmalarda birbiri üzerinde etki ve ilişkileri incelenen özellikler, nesneler, durumlar. *Bkz.* **bağımlı değişken; bağımsız değişken.**

değişken aralıklı pekiştirme düzeni (variable interval reinforcement schedule) İşlemsel koşullamada, değişken bir zaman aralığından sonra görülen ilk tepkinin belli bir oranda pekiştirilme düzenlemesi. Bu pekiştirmedeki kritik parametre, pekiştirme için gerekli sürenin bir

pekiştirmeden öbürüne değişimi; ancak ortalama sürenin sabit tutulmasıdır. *Bkz.* **sabit aralıklı pekiştirme düzeni.**

değişken aralıklı tarife *Bkz.* **edimsel koşullama**.

değişken oranlı pekiştirme düzeni (variable ratio reinforcement Schedule) İşlemsel koşullamada davranışın değişen sayıda tepkiden sonra değiştirildiği bir tür oransal pekiştirme düzenlemesi. Bunda, pekiştirme için her defasında farklı sayıda tepki gerekiyor; ancak, pekiştirme için gerekli tepki sayısı ortalaması sabit oluyor. *Bkz.* **sabit oranlı pekiştirme düzeni.**

değişmezlik ilkesi (principle of constancy) Türlü durumlarda algılanan herhangi bir nesnenin, temel özelliklerinin sürekli olması durumu; ***istikrar*.**

değiş tokuş kuramları (Exchange theories) Kişiler arası ilişkilerde bir kişinin, bedelinden fazla bir ödül elde etmesi durumunda ilişkinin süreceği görüşüne dayanan kuramlar. Bunlardan **G. C. Homans'ın toplumsal değiş-tokuş kuramına göre** insanlar, kendilerine ödül vereceklerini umdukları kişilerden hoşlanıyor ve onlarla birlikte oluyorlar. Ancak, bu kuram, kişiler arası ilişkilerin değişik düzeylerini açıklayamıyor. Örneğin, ilişkiden hoşnut olunmamasına karşın, kimi ilişkilerin neden sürdürüldüğüne ve ilişkilerin değişimine açıklık getiremiyor. **Thibault** ve **Kelley**, değiş-tokuş kuramını daha da genişlettiler. Onlara göre bir ilişkide ödül fazla; yani çıktı olumlu olmalıdır. Ancak, ilişki için bir önkoşul olan bu durumun varlığı yeterli değildir. Bir kişi, bir ilişkiden olumlu bir sonuç çıkarsa bile, o kişinin bir karşılaştırma düzeyi vardır. **Karşılaştırma düzeyi**, kişinin geçmiş yaşantılarındaki, çevresinde gördüğü yaşantılardaki ve gelecekte beklediği ödül değerleriyle şimdiki ödül değerlerini karşılaştırması demektir. Kişinin karşılaştırma düzeyi, gerçekleştirmekte olduğu ilişkideki çıktılarından düşük olduğu zaman sürüyor; tersi olduğunda ise ilişkiden elde ettiği doyum daha az oluyor. Ancak, kişinin şimdiki ilişkisinden elde ettiği sonucun olumlu ve karşılaştırma düzeyine eşit ya da onun üstünde görünmesi de yeterli olmuyor. Seçeneklerin karşılaştırma düzeyi, kişinin içinde bulunduğu ilişkinin dışında ilişki kurabileceği kişilerin de bulunmasıdır. Bu da onun, ilişki kurduğu kişiyle ona seçenek olan kişinin karşılaştırılmasını gündeme getiriyor. Bu durumda kişinin bu ilişkisinden elde ettiği çıktı, hem olumlu olacak hem de bu çıktının karşılaştırma

düzeyi, seçeneklerin karşılaştırma düzeyinden yüksek olacaktır; bu da ilişkinin sürmesini sağlayacaktır. Görüldüğü gibi, karşılaştırma düzeyleri zaman içinde değişebildiği için bu kuram, ilişkilerin sürekliliğine ve dinamikliğine açıklık getirmiş oluyor. *Bkz*. **adanmışlık.**

dehâ (genius) **1.** İnsan zekâsının erişebileceği en üst derece, yaratıcı zekâ, yaratıcı kişilik; yaratıcı güç; ***dâhilik***. **2.** Yüksek zekâya sahip olan kişi; ***dâhi.*** Bu terim, genellikle zekâ bölümü 140'ın üzerinde olanlar için kullanılıyor. *Bkz*. **yaratıcılık; zekâ**; **zekâ bölümü**.

dejenerasyon *Bkz.* **soysuzlaşma.**

deli *Bkz.* **delilik; LAİNG, Ronald David.**

delikanlılık *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılk Dönemi).**

delilik (insanity) Kişinin doğruyu yanlıştan ayıramaması, eylemlerinden sorumlu olmaması ve sözleşme yapma yeterliliğinin bulunmaması ile tanımlanan bir ruh hastalığı durumu; ***akılsal yetersizlik, ceza yeterliği olmama.*** Delilik, tıpsal olmaktan çok, adli bir terim olarak kullanılıyor; tanımı gibi kapsamı da ülkeden ülkeye değişiyor. *Bkz*. **LAİNG, Ronald David.**

delta alkolizm (delta alcoholism) **E. M. Dellinek**'in alkol kullanımı sınıflamasında, alkole karşı ruhsal ve fizyolojik bir bağımlılık geliştiren ve alkol alımını denetleme yetisini yitirmeden önce, alkol perhizi yapma yetisini yitiren kişiler için kullandığı terim. *Bkz.* **alkolizm.**

delüzyon *Bkz.* **sabuklama**.

demagoji (demagogue) Bir kişinin ya da topluluğun duygularını okşayarak, kamçılayarak; ona ya da onlara gerçekdışı şeyler söyleyerek onu ya da onları kendine bağlamaya çalışma.

demografi (demography) Toplumların nüfusla ilgili yönlerini inceleyen; nüfusun miktar ve bileşimi ile doğum-ölüm oranları, nüfus artışı ve nüfusun bir yerden başka bir yere kitle olarak kaymasına ilişkin sorunları ve bu sorunların çözüm yollarını istatistik yöntemlerden de yararlanarak araştırıp inceleyen disiplin; ***nüfusbilim.***

demokrasi (democracy) Toplumsal bağlayıcı olarak kararların, o kararlara uyması beklenen ya da zorlanan kişilerin istencini yansıtacak biçimde oluşturulduğu yönetim biçimi. Halkın yönetsel kararları, halk oylaması ile belirlenmesine **doğrudan demokrasi;** seçtiği temsilciler aracılığı ile

belirlemesine de **temsili demokrasi** deniyor. *Bkz.* **aristokrasi; monarşi; oligarşi; otokrasi.**

demokrasi eğitimi (education for democracy) Demokratik bir toplumda bireyin ilişkisine ağırlık veren bir eğitim türü; ***demokrasi için eğitim.*** Eğitim felsefecileri arasında bu konuda iki ayrı görüş bulunuyor. Bunlardan biri, okulların üzerinde duracağı can alıcı temelin, demokrasinin amaçları ile içeriği olduğunu; öbürü de demokrasi amaçlarının nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili yöntemlerle düşünme yollarının önemli olduğunu ileri sürüyor. *Bkz.* **eğitim.**

demokrasi paradoksu (paradox of democracy) Çoğunluk kararının doğru olduğunu kabul eden; ancak çoğunluğun seçimi ile çelişik seçime sahip olan kişinin içine düştüğü çelişkili durum ya da bir yandan çoğunluğun kararının doğru olduğuna; öbür yandan da o kararın dışında bir doğruya inanmanın oluşturduğu çelişki.

demokratik aile *Bkz.* **anne baba tutumları (Sağlıklı Anne Baba Tutumu).**

demokratik ilkeler *Bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

demokratik kişilik *Bkz.* **değer.**

demokratik otorite (democratic authority) Yaptırma, yasak ya da engel koyma konumunda olup, bunların neden gerekli olduğunu karşısındakilere anlatarak kabul ettirme gereğini duyan; karşısındakilerin her türlü haklarına saygı göstermeyi ilke edinmiş olan otorite; ***demokratik yetke.*** Çağdaş toplumlarda anne babadan, öğretmenden ve öbür otoritelerden böyle bir tutum ve davranış bekleniyor.

demokratik ölçütlere uyma *Bkz.* hümanist öğretmenlik (İnsana Saygı).

demokratik sınıf ortamı *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**) Sosyalist partilerin öncülüğünü yaptığı; sosyalizm yolunda devrimin bir araç olarak kullanılmasını redd

demokratik sosyalizm (democratic socialism eden; bankaların, demiryollarının, madenlerin ve başkalarının devletleştirilmesi, eğitimi devletin denetlemesi gibi barışçı yöntemlerle toplumculuğun (sosyalizmin) gerçekleştirilebileceğini savunan görüş. *Bkz.* **sosyal demokrasi.**

Denek (subject) Deneylerde belli uyaranlar karşısında ortaya koyacağı tepkilerin gözlemlenip incelendiği canlı; ***süje.***

deneme yanılma ile öğrenme (trial and-error learning) Etkisiz ya da sonuçsuz davranışların deneme yanılma ile terk edilip, sonuç veren davranışların öğrenilmesi; ***sınama yanılma ile öğrenme.*** Bir ölçüde kesin deneysel denetimlerin oluşturulmadığı düzenlemelerde deneğin ortaya koyduğu, örneğin, denek hayvanının gezinip sağı solu keşfederken, yiyecek veren bir düzeneğe basması gibi, rastgele davranışlardan kimilerinin pekiştirilmesi, rastgele davranışları azaltıyor; ödüllü davranışları ise sıklaştırıyor. Bu biçimdeki öğrenme, örneğin, pekiştirici uyarıcının kesin deneysel denetim altında olduğu **ardışık yakınsama** yoluyla koşullandırmadakinden daha uzun sürüyor. Yakınsamada hangi davranışların pekiştirileceğini deneyci belirliyor. Bu nedenle öğrenme daha hızlı gerçekleşiyor. Deneme yanılmada ise doğru davranışı, hayvanın kendisinin keşfetmesi gerektiğinden, bu yolla öğrenme, ötekiyle karşılaştırılamayacak kadar uzun süre alabiliyor. Eğer hayvanın keşfi, kısa bir sürede gerçekleşirse bu olgu, davranışçı bir koşullanmayla açıklanmıyor; bu durumda **içgörü**den söz ediliyor. *Bkz.* **araçsal koşullama; öğrenme; öğrenme çeşitleri; öğrenme-öğretme yaklaşımları.**

deneme yanılma yöntemi (trial and error method) **1.** Plan program yapmadan kimi seçenekleri eleyerek doğruyu bulma ya da sorunu çözme yöntemi. **2.** Öğrenme sürecinde bir kuramı temel almadan uygulama yaparak elde edilen başarılara ve karşılaşılan başarısızlıklara bakarak öğrenme yöntemi.

denetim (control) **1.** Bir istatistik ya da deneyde nedensel ilişkileri belirlemek için kimi değişkenlerin değerlerinin değiştirilmemesi; kimilerinin de değiştirilmesi ile gerçekleştirilen işlem; ***kontrol.*** Bu düzenleme ile araştırmacı, araştırmaya konu olan bağımsız değişkenleri düzenli bir biçimde manipüle ederek, bunların bağımlı değişken üzerindeki etkilerini, ilgisiz etkenlerin etkilerinden uzak tutmuş oluyor. *Bkz.* **denetimli araştırma; denetim kümesi. 2. Manipüle etme**; uygun pekiştirme ve cezaların düzenli olarak uygulanmasıyla davranış değişikliği yaratabilme. *Bkz.* **manipülasyon.**

denetim kümesi *Bkz.* **kontrol grubu.**

denetimli araştırma *Bkz.* **kontrollü araştırma.**

denetim odağı (locus of control) **Toplumsal öğrenme kuramında J. B. Rotter'**in davranış denetiminde sorumluluğun odağı için kullandığı terim.

Kimi kişiler, yaşadıkları olayların sorumluluğunu, örneğin çaba, istenç gibi kendi içindeki ya da şanssızlık, ortam, başkaları gibi kendi dışındaki etkenlere yükleme eğilimi gösteriyorlar. Denetim odağı terimi, işte bu kişilik eğilimlerini adlandırıyor. *Bkz.* dışsal denetim odağı; içsel denetim odağı; yükleme biçimi.

denetleme sorusu (cross-check question) Bir soruşturmada daha önemli bir soruya verilen karşılığın doğruluğunu denetlemek için, sorulan sorularla ilişkili soru; ***kontrol sorusu.***

denetlenme *Bkz.* **kuruntu; paranoya.**

deney (experiment) Bir varsayımın doğruluğunu test etmeyi ya da neden-sonuç ilişkilerini belirlemeyi hedefleyen ve araştırmacının incelemeye konu olan bağımsız değişkenlerin tümünü ya da kimi yanlarını denetleyebildiği bir araştırma tekniği; ***tecrübe.*** Deneyde bağımsız değişken manipüle ediliyor ve bu manipülasyonun bağımlı değişken üzerindeki etkileri ölçülüyor. Örneğin, içilen sigara sayısının, anımsama yeteneğini etkilediği varsayımının doğruluğunun araştırıldığı bir deneyde sigara sayısı bağımsız değişken; anımsama yeteneği de bağımlı değişken oluyor. Bir araştırmaya deney denilebilmesi için bağımsız değişkenin denetlenebilir olması ve benzer sonuçlar verebilecek biçimde yinelenebilmesi gerekiyor. *Bkz.* **deneyci etkisi; deneycilik; deneyci önyargıcılığı; deneyci önyargısı; deneyselcilik; deneysel denetim; deneysel etik; deneysel nevroz; deneysel nöropsikoloji; deneysel öğrenme yöntemleri; deneysel psikoloji; deneysel tasarım; deneysel yöntem; yinelenebilirlik.**

deneyci etkisi (experimenter effect) Toplumsal ve ruhsal deneylerde deneye konu olan ilişkinin ya da sürecin, deney yapılmaması durumundan farklılaşmasına yol açacak biçimde deneycinin davranışlarından etkilenmesi.

deneycilik (empiricism) **1. Ampirisizm.** Bilginin tek kaynağının deney olduğunu; doğuştan gelen, zaman ve yerden bağımsız **a priori bilgi**nin olamadığını; gerçek ve güvenilir bilgilerin, son çözümlemede gözlem ve deneye indirgenebilir nitelikte olduğunu savunan felsefe öğretisi. **2.** Güvenilir bilgiye ulaşmak için **deneme yanılma yöntemi** ile bilgilenmeyi temel alan epistemolojik yaklaşım. *Bkz.* **deneyselcilik.**

deneyci önyargıcılığı (Pygmalionism) Kişinin kendi yarattığı şeye âşık olması; ***Pigmaliyonizm.*** Bu terim, adını Yunan mitolojisinde kendi

yarattığı Afrodit heykeline âşık olan **Pygmalion**'dan almıştır. Bu temayı **B. Show,** *Pygmalion* adlı oyununda da işlemiştir. *Bkz.* **deneyci önyargısı.**

deneyci önyargısı (Pygmalion effect) **1.** Kişinin bir süre sonra başkalarının; özellikle şu ya da bu yanıyla kendinden üstün gördüğü insanların, ona ilişkin beklentilerini karşılayan davranışlar sergilemesi; ***Pigmaliyon etkisi.*** Öğretmenin bir öğrencinin başarılı ya da başarısız olacağı konusundaki beklentisinin, sözü edilen öğrenciyi başarılı ya da başarısız kılması, bunu örneklendiriyor. *Bkz.* **kendini gerçekleştiren kehanet. 2. Pygmalionizm.**

deney grubu *Bkz.* **T grubu.**

deneyim (experience) Kişinin doğrudan algıları, yaşantıları ile kazandığı tutum, bilgi, bilinç ve beceriler; ***tecrübe.***

deneyim zenginliği *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; deneyim.**

deneylik *Bkz.* **laboratuvar.**

deney odası *Bkz.* **laboratuvar.**

deneysel araştırma *Bkz.* görgül araştırma.

deneyselcilik (experimentalism) Yaşantıların ülküler, değerler ve bilgi yöntemlerinin yeterli bir kaynağı olduğuna inanan; gerçeğin insan yaşantılarından oluştuğunu savunan görüş. *Bkz.* **deneycilik.**

deneysel denetim (experimental control) Bir deneyde tüm dış koşulların ve değişkenlerin, bağımsız değişkendeki farklılıkların yalnızca bağımsız değişkene bağlanabileceği biçimde düzenlenmesi; **kontrollü deney.**

deneysel etik (empirical ethics) Ahlaksal ilkelerin temelinde ussal ilkelerden çok deneyimle elde edilen alışkanlıkların bulunduğunu; bu ilkelerin doğuştan gelmeyip zamanla kazanıldığını savunan ahlak anlayışı. *Bkz.* **ahlak; ahlakbilim.**

deneysel nevroz (experimental neurosis) Koşullandırma deneyleri sırasında, ayırt edilemeyecek kadar küçük ses, biçim ve benzeri uyarıcılar arasında ayrım yapması gereken kobay, köpek, domuz gibi hayvanın geliştirdiği yapay nevroz. Buna benzer bir sonuç, hayvanın yemeye içmeye çalışması gibi yaşamsal gereksinimlerin giderilmesine yönelik davranışlarının elektrik şoku gibi bir yolla cezalandırılması durumunda da ortaya çıkıyor. Bu olgudan yola çıkılarak insanın örneğin, depresyonda olduğu gibi, zorlanmaya karşı koyma becerileriyle ilgili kimi genellemeler

yapılabiliyor. *Bkz.* **davranışçı psikoloji; nevroz; PAVLOV, İvan Petroviç.**

deneysel nöropsikoloji (experimental neuropsychology) Kaza ya da hastalık nedeniyle beyni hasar gören hastalar üzerinde yapılan araştırmalarla insan beyninin işlevlerini anlamaya çalışan psikoloji dalı; ***deneysel sinir ruhbilimi.***

deneysel öğrenme yöntemleri *Bkz.* **LEWİN, Kurt.**

deneysel psikoloji (experimental psychology) Ruhsal olayların **deneysel yöntem**lerle incelenmesi gerektiğine inanan ve algı, öğrenme, bellek, düşünme, dil, güdülenme ve duygu gibi temel ruhsal süreçler üzerinde bu yolla araştırmalar yapan psikoloji dalı; ***tecrübi psikoloji; deneysel ruhbilim.***

deneysel ruhbilim *Bkz.* **deneysel psikoloji.**

deneysel sinir ruhbilimi *Bkz.* **deneysel nöropsikoloji.**

deneysel tasarım (experimental design) Geçerli sonuçlar elde edebilmek için rastgele ya da sistemli bir yolla örneklem seçimi; deney grubu ve kontrol grubu gibi grupların oluşturulması; bağımsız değişken ve benzeri işlem koşulları; bağımlı değişken gibi parametrelerin özenle tasarlanarak deneyin mantığına uygun biçimde önceden belirlenmesi. Deneysel tasarım, hem neden-sonuç ilişkisini ortaya çıkarabilmek gibi içsel geçerlik hem de deneyden elde edilen sonuçların laboratuvar dışına genelleştirilebilmesi gibi dışsal geçerlik bakımından büyük bir önem taşıyor.

deneysel yöntem (experimental method) Bir varsayımın geçerliğini ya da bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini belirlemek amacıyla, hazırlanan bir tasarıma dayanılarak denetimli koşullar altında yapılan bilimsel araştırma yöntemi. *Bkz.* **deney**, **deneysel tasarım**.

denge (equilibrium) **1.** Dengeli olma durumu; iki ya da daha fazla karşıt etkenin, birbirinin gücünü karşılaması. *Bkz.* **dengeleşim; dengelilik; dengesizlik. 2. Piaget'ye göre**, asimilasyon ve uyum süreçleri arasındaki dengelilik. Bu denge, örneğin, duyu-devimsel, işlemsellik öncesi ve somut işlemsel dönemlerde başlangıçta geçici olsa da sonraları, değişmezliğe kavuşuyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı. 3. Algı psikolojisinde**, vücudumuzun bulunduğu yer konusunda bizi bilgilendiren duygu. *Bkz.*

denge bozukluğu; denge duyusu. **4. Sosyal psikolojide**, toplumun tüm kesimlerinin bir işlevi bulunduğu ve dengeli bir biçimde birbirlerini bütünledikleri görüşü.

denge bozukluğu (balance disorder) Vücudun denge sistemini yöneten içkulaktaki labirentte bir bozukluk olması nedeniyle kişinin denge duygusunu yitirmesi.

denge duygusu *Bkz.* **denge duyusu.**

denge duyusu (sense of balance) Kişinin, çevreye göre vücudunun konumunu algılamasını sağlayan biyolojik sistem; dik durumda kalmak için, uygun düzeltme ve denge tepkilerini gösterme yetisi; ***denge duygusu.*** Denge duyusu, içkulaktaki labirentten, görme ve dokunma gibi diğer duygulardan ve kas devinimlerinden gelen bilgilere dayanıyor. *Bkz.* **Vestibüler duyu. Piaget'ye göre**, organizma içindeki bilişsel öğeler arasında denge oluşturma çabası; eski bilgilerle yeni yaşantılar arasında denge kurma süreci. Denge kurma, **asimilasyon** ve **uyum süreçleri**ni içeriyor. Piaget'ye göre **denge**, üç evrede kuruluyor: İlk evrede çocuk, kendi düşünce biçiminden hoşnuttur ve bir denge durumundadır. İkinci evrede, var olan düşünce kusurlarını keşfediyor ve denge bozulduğu, bilişsel çatışma yaşadığı için hoşnutsuzluk duyuyor. Üçüncü evrede ise kusurlarını gideren gelişmiş bir düşünce biçimini benimseyerek daha kararlı bir denge durumuna ulaşıyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; denge; denge kuramı; uyum I; uyum II; vestibüler duyu.**

denge kurma *Bkz.* **uyum (II).**

dengeleme *Bkz.* ödünleme.

dengeleşim (homoestasis) Organizmanın, dış çevredeki değişimler karşısında vücut ısısı, kan basıncı, kan şekeri ve benzerlerini normal bedensel durumunu kararlı bir dengede tutma eğilimi; dengesizlik durumunu ortadan kaldırarak dengeyi yeniden sağlama; ***homeostaz, dinamik özdüzenleme.*** *Bkz.* **dürtü; gereksinim; güdü.**

denk adalet (distributive justice reactions) Yapılan işle; örneğin işlenen suçla alınan karşılığın (cezanın) adil, dengeli olması inancı. **Piaget**'nin büyük çocukların kuralların değişebileceğine, ödül ve cezanın oransal (nisbi) standartlara; özellikle eşitlik ve adillik standartlarına göre dağılım göstereceği kanısı için kullandığı terim. Eşitlik evresi, 8-10 yaşlarına denk düşüyor. Bu evrede çocuklar, herkese aynı davranılması gerektiğini

savunuyorlar. 11 ve daha yukarı yaştaki çocuklar ise öznel varsayımları, kişisel koşulları ve benzerlerini dikkate alıyorlar. *Bkz.* **içkin adalet.**

denkleştirme yöntemi *Bkz.* eşleştirme testi.

dengeli kişi *Bkz.* **ruh durumu**

dengelilik (stability) Kişinin duygusal tutum ve davranışında birdenbire değişim göstermeme özelliği. *Bkz.* **kararlılık; tutarlılık.**

dengesizlik (instability) Duygu, coşku ve heyecanlarla amaç ve davranışlarda sıklıkla beklenmeyen değişimler olması durumu.

dentrit *Bkz.* **sinir hücresi.**

deoksiribönükleik asit *Bkz.* **DNA**

depolirizasyon *Bkz.* **yayılma hızı.**

depresyon (depression) Çocuk, ergen ve yetişkinlerde **ruhsal çöküntü** biçiminde yaşanan bir bozukluk; çöküntü. Çöküntülü (depresif) hasta, birçok **belirti** gösterebiliyor. Kendini mutsuz, umutsuz, boşlukta duyumsuyor. Hoşlandığı şeylere ilgi göstermiyor, bunlardan zevk almıyor. Sıklıkla basit şeylere ağlıyor. Geleceğe umutla bakamıyor. Değersizlik duygusu yaşıyor; evdekilerce sevilmediğini, kardeşlerinin, yakınlarının kendisinden daha çok sevildiğini düşünüyor. Her olumsuzluk için kendini suçluyor. Sıklıkla kendini öldürmekten söz ediyor ve buna giriştiği de oluyor. Yakınlarıyla sık sık tartışıyor, onlara küsüyor. Gerginlik, sıkıntı, huzursuzluk duyuyor. Sıklıkla baş, karın ağrısı, yorgunluk duyumsuyor. Depresyon öncesine göre daha az ya da daha fazla yemek yiyor. Gece geç uyuyor, sabah zor uyanıyor. Uykuya dalmaktan korkuyor. Özgüvensizlik, öfke patlamaları, alınganlık, dikkatsizlik yaşıyor. Müzik zevki değişiyor. Öğrenci olanlarda derslere ilgi azalıyor; başarıda belirgin bir düşme görülüyor. Arkadaş ilişkileri bozuluyor ya da olumsuz arkadaşlıklar kuruluyor. **Depresyona Yol Açan Başlıca Nedenler: (1)** Çok erken ya da ileri yaşta anne baba olmak, şiddet ve cinsel sömürü, depresyon olasılığını artırıyor. **(2)** Huzursuz ev ortamında büyüyen çocuklarlarda depresyon daha çok görülüyor. **(3)** Anne babadan birinin ya da ikisinin de depresif olması, çocuklarda da depresyonun ortaya çıkmasına yol açıyor. (4) Bir başka nedeni öğrenilmiş çaresizlik oluşturuyor. **(5)** Tek yumurta ikizlerinden birinde görülen depresyona, büyük olasılıkla öbüründe de rastlanıyor**.(6)** Beyindeki kimyasal madde yetersizliği, bir başka depresyon nedenini oluşturuyor. **(7)** Olumsuz ruhsal etkenler ve bozuk

anne-baba-çocuk ilişkileri, çocukluk depresyonlarının başta gelen nedenleri arasında yer alıyor. **(8)** Ayrım yapma da çocuklukta görülen depresyon nedenlerinden biri olarak gösteriliyor. **Depresyon Tanısı:** Çocuk ve ergenlerde tanı için kolay sinirlenme ya da gerginlik, beklenen kilonun alınıp alınmadığı; **yetişkinlerde** ise, mutsuz ruh durumu, kilo alma ya da verme inceleniyor. Depresyon tanısı koyabilmek için, depresyonlularda görülen **belirtilerden en az beşinin, en az iki hafta** kişide sürdüğünün saptanması gerekiyor. Tanı koymada depresyonun okul yaşamında, toplumsal-ruhsal yaşamda önemli bir sorun yaratıp yaratmadığına da bakılıyor. Aşırı suçluluk, ayırma, boşunalık ve gerçekdışılık duyguları, kuruntular, dış dünya ilgilerinin yitirilmesi, yoğun karamsarlık ve intihar girişimleri ile düşünce, konuşma ve genel etkinlikte gerileme belirtileriyle ortaya çıkan depresyona **akut depresyon** (acute depression) deniyor. **Depresyonun Tedavisi:** Depresyon, kapsamlı bir çalışmayla gerçekleştiriliyor. Çocuk ve gençlerin tedavisi için, anne baba ve çocuğun bilgilendirilip bilinçlendirilmesinden, kısa süreli ruhsal tedaviye, ilaç tedavisine, ev ve okul çevresindeki olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına dek uzanan kapsamlı bir çalışma yapılıyor. **Davranışçı bilişsel tedavi,** depresyon için en yararlı yöntem olarak biliniyor. *Bkz.* **gerilemeli depresyon.**

derece derece etkileme (graded exposure) Bir davranış tedavi tekniği; ***tedrici maruz bırakma.*** Bu tedavide hasta önce, hafif bir korku uyandıran bir uyarıcıyla karşılaştırılıyor. Sonra bu uyarıcının yarattığı kaygıdan kurtulunca daha korkutucu bir uyarıcıyla karşı karşıya getiriliyor. Söz konusu kaygı tepkileri ortadan kalkıncaya dek aşamalı olarak bu uygulama sürdürülüyor. *Bkz.* **sistemli duyarsızlaştırma.**

dereceleme ölçeği (rating gradation scale) Bir kişinin **kişilik özellikleri**nin ya da belirli bir alandaki durumunun nesnel olarak sıralanmış birtakım değerlere göre değerlendirilmesini sağlayan ölçek. Dereceleme ölçeğinde, kişinin hangi özellikleri derecelendirilmek isteniyorsa, o özellikleriyle ilgili yeterince **soru tümcesi** ya da **betimleyici tümce** kullanılıyor. Her sorunun ya da betimleyici tümcenin uygun bir yerine de ölçek konuluyor. **Dereceleme Ölçeklerini Hazırlama ve Uygulamada Göz Önünde Bulundurulacak Noktalar: (1)** Az sayıda özellik derecelendirilmeye çalışılmalıdır. Genellikle 5-10 özelliğin yanlışsız derecelendirilebileceği kabul ediliyor. **(2)** Özelliklerin derecesi de derecelendirilebilir. **(3)** Bu amaçla 5-7 dereceli bir liste kullanılabilir. **(4)** Gözlemlenmiş olması

beklenen davranışlar, ölçekte açık seçik anlatılmalıdır. **(5)** Derecelemeyi yapanların, bilmedikleri dereceleri işaretlememelidirler. **(6)** Derecelemeyi yapanlardan, önce, her özelliği en iyi temsil eden kişileri, konuları ve bu kişi ya da konuların ele alınan özellik açısından derecelerini belirleyip işaretlemeleri istenmelidir. Sonra bunları ölçü alarak öteki kişileri derecelendirmeleri beklenmelidir. **(7)** Bir özellik ya da nitelik açısından grup üyelerinin tümü değerlendirildikten sonra ikinci bir özellik ya da niteliğin derecelendirilmesine geçilmelidir. **(8)** Sonucun daha sağlıklı olması için aynı konuyu birden çok kişi derecelendirmelidir. **(9)** Derecelemeyi, kendi ruhsal eğilimlerinin bilincinde olan; önyargılarının etkisinde kalmayan kişiler yapmalıdır. **(10)** Elde edilen bilgilerin geçerlikleri incelendikten sonra kullanıma sunulmalıdır. **Dereceleme Ölçeğinin Çeşitleri:** Üç türlü dereceleme ölçeği kullanılıyor: **(1) Sayısal Dereceleme Ölçeği:** Bu ölçek, öğrenci başarılarını belirlemek amacıyla öğretmenin öğrencilere 1'den 5'e ya da 1'den 10'a dek not vermesi biçiminde uygulanan bir ölçektir. Öğretmen, bu uygulama ile öğrencilerinin başarısını değerlendirmiş oluyor. Sayısal dereceleme ölçeklerinin tümünde bu tür bir yaklaşım söz konusudur. Örneğin, Vineland toplumsal olguluk testinde 2-3 yaş çocuklarının sorumluluk duygusu ve toplumsal uyum yeteneklerini derecelemede bu yol izleniyor. Söz konusu ölçekte kullanılan soru tümcelerinin birkaçı şöyledir: "Bir başına oynuyor. Çatalla yemek yiyor. Tuvalete gitmek istiyor." Bunlar gibi maddelerin karşısındaki 1'den 5'e dek sıralanmış rakamlardan hangisi çocuğun düzeyini gösteriyorsa o işaretlenerek çocuğun sorumluluk duygusu belirleniyor. **(2) Grafikle Dereceleme Ölçeği**: Yaygın olarak kullanılan bir dereceleme ölçeğidir. Ölçülecek özellik, bu ölçekte yatay bir doğru üzerinde aşamalı alarak gösteriliyor. Örneğin, arkadaşlık ilişkilerini derecelemek amacıyla hazırlanan bir ölçek maddesinde bu ilişkiler, yatay doğru üzerinde beş bölüm halinde şöyle aşamalandırılabiliyor: "Aşırı baskıcı", "Soğuk ve ilgisiz", "Kimi zaman baskıcu, soğuk; kimi zaman demokrat", "çoğunlukla demokrat", "Her zaman demokrat". Bu ölçekte derece, aralığın uygun görülen yerine çarpı işareti konularak belirtiliyor. Bu özellik aşamaları, dikey olarak da gösterilebiliyor. Bu tür derecelemelerde betimleyici tümceler daha kullanışlı oluyor. Çünkü o zaman, derecelenecek özellik, iyice açıklanmış oluyor. Ayrıca her sayfada birden çok kişi, aynı özellik açısından derecelenerek bunlara ilişkin yargılar, aynı sayfada bir arada görülebiliyor. **(3)** İşaretleme Listesi: Bu,

işaretlemeyi yapacak kişiden, bir dizi özelliğin oluşturduğu liste üzerinde, dereceleyeceği kişinin özelliklerine uygun düşen anlatımın ya da betimlemenin karşısına çarpı işareti koyması istenen bir tekniktir. Elde edilen sonuçlar, olumlu işaretler için +1; olumsuz işaretler için de -1 verilerek değerlendirilebiliyor. Kimi de 5'li dereceleme yapıldığı görülüyor. Bu teknikle örneğin, görüşme sonuçlarını dereceleme ölçeği; başarı, dil, matematik, ilgi, kişilik dereceleme ölçekleri geliştirilebiliyor. *Bkz.* **bireyi tanıma teknik ve araçları.**

deri erotizmi (skin erotism) Beden yüzeyini kaşımak, okşamak, ovalamakla sağlanan cinsel doygunluk.

derin kiriş refleksleri (deep tendon reflexes) Bir çekiçle kirişlere vurulduğunda, bacağın değişik noktalarında ortaya çıkan **istemsiz sekme** refleksleri; ***derin kiriş tepkeleri.*** Bu refleksler, standart sinirsel muayenenin bir parçası olarak inceleniyor. *Bkz.* **spastiklik.**

derin kiriş tepkeleri *Bkz.* **derin kiriş refleksleri**.

derinlik algısı (depth perception) Nesnelerin üç boyutlu olarak algılanabilmesi için gözlemleyenle nesne arasındaki ya da nesnenin ön yüzü ile arka yüzü arasındaki uzaklığın bilinçte canlandırılması. Nesnelerin birbirine göre uzaklıklarının algılanması, boyut ve biçim değişmezliğinin en önemli etkenlerinden birisi olan derinlik algısı, dünyayı üç boyutlu algılamamızı sağlıyor. *Bkz.* **biçim değişmezliği; boyut değişmezliği.**

derinlik psikolojisi *Bkz.* **psikanaliz**.

derinlik ruhbilimi *Bkz.* **derinlik psikolojisi.**

derin yapı (deep structure) Bir iletinin (tümcenin), iletiyi dile getirmek için gerekli olan dilbilgisel yapısından bağımsız olarak taşıdığı anlam. *Bkz.* yüzey yapı.

derin, yoğun doyumlar *Bkz.* **evlilik (Çağdaş Evlilik).**

ders kitabı (textbook) **1.** Her tür öğretim el kitabı. **2.** Kesin olarak belli bir dersi ele alan kitap. Ders kitabı, sistemli bir biçimde düzenleniyor ve belli bir derste kullanılmak üzere hazırlanıyor; belli bir ders için temel ya da birincil kaynak görevi yapıyor.

derslerde başarısızlık *Bkz.* **başarı; başarısızlık; eğitim güçlükleri.**

desibel (decibel) Ses şiddeti birimi (dB). Bu ad, bilgin **Graham Bell'**in adından geliyor. **Bel**'in onda birine eşit bir ses ölçü birimidir; ses

şiddetinde, normal insan kulağının yapabileceği en küçük ayrımı dile getiriyor. *Bkz.* **ağır işiten.**

deskriptif psikiyatri (descriptive psychiatry) Kolaylıkla gözlemlenebilir dış etkenlerin belirti ve işaretlerinin incelenmesine ve betimlenmesine dayalı bir psikiyatri sistemi; ***betimleyici psikiyatri.*** Bu terim çoğunlukla Kraepelin'in kesin olarak ve açık seçik belirttiği akıl hastalarının sistemli betimlenmesini belirtmek için kullanılıyor. *Bkz.* **KRAEPELİN, Emil.**

destekleyici kişi (supportive ego) Grup olarak yapılan ruhsal tedavilerde üyelerden birinin gruptaki yerini bulmasına ve ortak sorunun çözümüne yardım eden kişi. *Bkz.* **danışman; terapist.**

destekleyici sağaltım *Bkz.* **destekleyici tedavi.**

destekleyici tedavi (supportive therapy) Sorunların kaynağına inmeden; temel kişilik yapısını değiştirmeye kalkmadan, kişinin var olan olumlu savunmalarını güçlendirmeye; hastalık belirtilerini hafifletmeye; kaygısını gidermeye ve daha olumlu davranış yapılarına özendirmeye yönelik yüzeysel tedaviler; ***destekleyici terapi, destekleyici sağaltım.*** Bu tedavilerde **bilgilendirme, özendirme, öğüt verme, hipnotik telkin, meslek eğitimi, müzik, davranış biçimlendirme** gibi yöntemler kullanılıyor.

destekleyici terapi *Bkz.* **destekleyici tedavi.**

destek olma (support) **1.** Başkalarının; özellikle bakımı kendine düşen kimselerin gereksinimlerini sağlama. **2.** Bir kişiyi rahatlığa kavuşturma, onu yüreklendirme, sayma ve benimseme. Bu terim **psikiyatri**de genellikle ikinci anlamda kullanılsa da bu kavram, destekleyici tedavidekinden daha yaygındır. *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

determinizm *Bkz.* **belirlenimcilik.**

devim *Bkz.* **devinim.**

devimsel alan (motor area) Bedenin kas ve devinimlerini yöneten beyin bölgesi. *Bkz.* **beyin.**

devimsel anlatım (motor expression) Öykünme, resim yapma gibi kas ve sinir etkinlikleriyle duygu ve düşünceleri belirtme.

devimsel beceriler *Bkz.* öğrenme koşulları.

devimsel dağınıklık (motor diffusion) Gelişimin doğumu izleyen basamağında beden hareketlerinin belirli ve amaçlı olmaktan çok, genellik ve dağınıklığı.

devimsel dil *Bkz.* **devinim dili.**

devimsel eşgüdüm (motor coordination) Kasların birbirini engellemeden etkili bir işbirliği yapabilmesi; ***hareki koordinasyon*****.**

devimsel gelişim *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; gelişimsel gecikme.**

devimsel lifler *Bkz***. üçlü sinir.**

devimsel öğrenme (motor learning) Öncelikle kaslardan yararlanılarak edinilen beceriler. Devimsel öğrenmede öncelik kaslarda olsa da **kavramsal öğrenme**, burada da yer alıyor.

devimsel sağaltım Bkz. **hareket tedavisi.**

devimsel yitim *Bkz.* **devinim yitimi.**

devinduyum (kinesthesis) Vücudun konumu, hareketleri, gerginliği ve benzerlerinin algılanması; ***kinestezi, hareket duyusu.*** *Bkz.* **denge; içalgı.**

devingen *Bkz.* **dinamik.**

devingen ruh hekimliği *Bkz.* **dinamik psikiyatri.**

devinim (motion) Herhangi bir varlığın, organları aracılığı ile yer değiştirmesi; ***hareket, devim.***

devinim dili (action language) Sözsüz iletişimde sözsüz bir kodlama biçimi; ***hareket dili, devimsel dil.*** Devinim dili, yürüme, yemek yeme gibi işaret olmayan bütün hareketleri kapsıyor; kişinin gereksinimlerini karşılama ve onları algılayanlara bir şeyler anlatma biçimindeki iki işlevi yerine getiriyor.

devinim sağaltımı *Bkz.* **hareket tedavisi.**

devinim siniri (motor neuron) **Akson** bölümü beyinde ya da omurilikte bulunup sinir sisteminden gelen hareket (motor) sinyallerini kaslara ya da salgı bezlerine ileterek istemli ya da istemsiz kas deviniminin denetimini sağlayan; böylece **merkez sinir sistemi** ile vücut kasları arasındaki işlevsel bağlantıyı kuran sinir hücreleri.

devinim yitimi (ataxia) İstençli kas hareketlerinde görülen belirgin düzensizlik; ***hareket kaybı, devimsel yitim.***

devinim yokluğu (apraxia) Diş fırçalama, saç tarama gibi ince hareketlerin anlama, dikkat, duyu eksikliği, **ataksi** ya da **basal gangliya bozukluğu** olmadan yapılamaması; ***apraksi, hareket yokluğu.***

devinme (motion) Bir varlığın organları aracılığı ile yer değiştirmesi; ***hareket etme.*** *Bkz.* **gelişimsel engeller.**

devleşme (acromegaly) **Hipofiz bezi**nin büyüme hormonunu aşırı salgılaması nedeniyle genellikle orta yaşlarda boyda ya da kafatası, el, ayak ve kimi iç organlarda görülen aşırı büyüme biçimindeki süreğen bozukluk; ***akromegali.*** Devleşmede uykululuk, duygusallık ve cinsel istek azalması da görülüyor.

devlet (state) **1.** Halk, ülke (toprak) ve egemen bir otoritenin birlikteliğinden oluşan siyasal örgütlenme. **2.** Belli bir ülkede meşru egemenlik savıyla o ülkede yaşayan insanların hak, görev , sorumluluk ve davranışlarının denetimini elinde tutan siyasal kurum. **3.** Bir toplumdaki siyasal kurumların soyut düzeyde toplamını dile getiren kavram. **4.** Marksizme göre, sınıflı toplumlarda egemen sınıfların alt sınıflar üzerindeki sömürüsünü meşrulaştıran, egemen sınıfın ideolojisini savunup onun çıkarlarını koruyan temel aygıtlardan biri.

devletçilik (etatism, statism) **1.** Her türlü toplumsal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerde devlete öncülük ve öncelik veren anlayış. **2.** Devletin, planlamadan mal ve hizmetlerin üretiminin gerçekleştirilmesi, işbölümü ve gelir dağılımının sağlanmasına dek tüm kararlarda ekonomik yaşama müdahalesini öngören ekonomi yönetimi anlayışı.

devrim (revolution) **1.** Toplumun yapısında ya da yapısının bir bölümünde birdenbire ve köklü bir biçimde yapılan değişiklik; ***inkılap.*** **2.** Sanayi devrimi, tarım devrimi, teknolojik devrim gibi uzun vadede toplumun sosyo-ekonomik yapısında önemli sonuçlar doğuracak olan icat ya da değişiklikler.

devrimci sosyalizm (revolutionary socialism) Komünistler de içinde, iktidarı zorla ele geçirip sanayiyi millileştirmeyi ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan, radikal toplumcu görüş.

DEWEY, John (1859-1952) **Amerikalı eğitimci ve felsefeci.** Dewey, Vermont, Burlington'da varlıklı bir ailenin dört çocuğundan üçüncüsü olarak dünyaya geldi. Vermont Üniversitesi'nde felsefe okudu. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Johns Hopkins Üniversitesi'nde felsefe ve psikoloji eğitimi gördü. Dünyanın birçok yerinde ders verdi. Türkiye,

Meksika ve Sovyetler Birliği gibi ülkeler için eğitim araştırması yaptı ve bu konuda raporlar hazırladı. Dewey, dönemindeki **otoriter öğretim yöntemleri**ne karşı çıktı. Demokratik ülkelerdeki eğitimin, yurttaşların kültürleriyle bütünleşmelerini ve ülkelerinde etkili olmalarını olanaklı kılan bir araç olması gerektiğini; bu nedenle eğitimde köklü yenileşmelere gereksinim olduğunu savundu. **Psikolojide, araçsalcı yaklaşım**ı ya da **işlevci yaklaşım**ı geliştirdi. Darwin'in çalışmalarından esinlenerek **psikoloji**yi "bireyin çevreye ve yaşamın uygulamaya dönük sorunlarına tam uyumunu inceleyen bilim dalı" olarak tanımladı. **Eğitim**in de çocuğun kendi yaşantıları ile ilişkili olması, çocuğun katılımıyla gerçekleşmesi; yalnızca akademik sorunlarla değil; gerçek sorunların çözümüne yönelik bir araştırma isteği uyandırması gerektiğini ileri sürdü. **Başlıca yapıtları**: Okul ve Toplum (*The School and Society)* (1899), *Demokrasi ve Eğitim (Democracy and Education)* (1916), *Logic* (1938), *The Theory of Inquiry* (1938). *Bkz.* **araçsalcılık**; **işlevcilik**; **pragmatizm**; **Türklerde eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).**

dışadönüklük *Bkz*. **Eysenck'in ruhsal yapı sınıflaması; Jung'un ruhsal yapı sınıflaması.**

dışavurum (expression) Ruhsal durumların sesli, yazılı ya da görsel simgelerle anlatımı. *Bkz.* **dışavurumculuk; dışavurumcu tedavi; dışa yansıtma.**

dışavurumculuk (expressionism) Gerçek sanat yapıtlarının, sanatçıların toplumsal sorumluluklarının ya da okuyucu, izleyici ve dinleyicilerin beklentilerini karşılama isteklerinin bir sonucu değil; sanatçının algılarını, duygularını ve her türlü sanatsal yaratı becerilerini dışa vurmasıyla oluştuğunu savunan yaklaşım.

dışavurumcu tedavi (expressive therapy) Müzik, dans, şiir, psikodrama ve başka tekniklerle kişinin kendini ortaya koyarak iyileşmesine yardımcı olan tedavi biçimi; ***dışavurumcu terapi, dışavurumcu sağaltım.*** Daha çok, bilinçdışı duygulara ya da anılara ulaşmaya yardım eden bir teknik olarak kullanılan bu tedaviler özellikle sarsıcı, örseleyici olaylarda daha sıklıkla kullanılıyor. Çünkü bu tür anılar, bellekte duyusal, devimsel ya da görsel düzeylerde saklanabiliyor. O nedenle normal konuşmayla erişilemeyen bu anılara dışavurumcu tekniklerle ulaşılabiliyor. Hastayı, kendini ortaya koymaya özendirici bu teknikler, örneğin, **kişilik gelişim grupları, karşılaşım grupları** gibi başka uygulama alanları da bulabiliyor. *Bkz.* **müzikle tedavi; psikodrama.**

dışavurumcu sağaltım *Bkz.* dışavurumcu tedavi.

dışavurumcu terapi *Bkz.* dışavurumcu tedavi.

dışa yansıtma (reflection) **Freud'a göre,** kişinin kendine özgü zihinsel niteliklerini ya da ruhsal süreçlerini başka bir kişiyle ilişkiliymiş gibi görmesi ya da kâğıt üzerindeki çizimlerde olduğu gibi simgeleştirmesi. *Bkz.* **yansıtma.**

dış çevre (external environment) Canlının dışında olan ve kendisinin de bilinçli ya da bilinçsiz tepki gösterdiği uyaranların tümü.

dış denetim *Bkz.* dışsal denetim.

dış disiplin *Bkz.* dışsal disiplin.

dış dünya (external world) İnsan zihninin bir ürünü olmadığı; zihinden bağımsız varlığının bulunduğu düşünülen nesneler, varlıklar ve ilişkiler bütünü.

dış geçerlik (external validity) Örneklemin evreni temsil etme gücü; bir araştırmadan elde edilen **bulguların, araştırma dışındaki olgulara genellenebilirliği.** Genelleme, aynı konuda yapılan araştırmalarla desteklendiği ölçüde gerçekleşiyor. Ancak, örneklem, yanlı olmamalı, evreni temsil etmelidir. **Araştırma sonuçlarının Genellenebilme Koşulları**: **(1)** Genellenecek grup, üzerinde araştırma yapılan gruba

benzemelidir. Örneğin, ZB 70 olan deneklerle yapılan araştırma sonucu, tüm insanlara genellenemez. Hayvanlarla yapılan deneylerin sonuçları, insanlara genellenemez; yalnızca bir fikir verebilir. Grubun benzerliği, genellikle araştırma, genelleme yapılmadan önce, deneyin yapıldığı gruba benzeyen gruba da uygulanarak belirleniyor. **(2)** Genellenecek ortam, araştırma yapılan ortama benzemelidir. Laboratuvar ortamında yapılan bir deneyin sonucu, toplumsal ortama birebir genellenemez. **(3)** Uyarıcı boyutu benzemelidir. Örneğin, matematik öğrenmeyle ilgili bir deneyin sonucu, sosyal bilimler öğrenmeye genellenmemelidir. *Bkz.* **içgeçerlik.**

dış gözlem *Bkz.* **gözlem**.

dış kabuk (foreign hull) **K. Lewin'in alan kuramına göre**, çevrenin, ruhsal olmayan ve **yaşam alanı**nın dışında kalan; ancak, bu alanla bitişik olması nedeniyle yaşam alanına sızabilen toplumsal, kültürel, fiziksel çevrelerden oluşan yanları. *Bkz.* **alan kuramı.**

dış kaynaklı stresler *Bkz.* **stres.**

dış kaynaklı zekâ geriliği (exogenous mental retordation) Döllenmeden başlayan ve doğumdan sonraki çocukluk yıllarını da içine alan etkilerin yol açtığı zekâ geriliği. Bu tür zekâ gerilikleri, kan uyuşmazlığı, frengi, röntgen ışınları, beyin zedelenmesi gibi etkilerle oluşuyor. *Bkz.* **zekâ geriliği.**

dışkı kaçırma (encopresis) Türlü nedenlerle ortaya çıkan altını kirletme bozukluğu. Kardeş doğumu, anne ayrılığı, hastaneye yatma, ana okuluna gönderilme, baskıcı bir tuvalet eğitimi uygulaması gibi nedenler, çocukta dışkı kaçırmanın beklenenden daha uzun sürmesine yol açabiliyor. Çocuk, yetişkinlerin istemediği bu eyleme, ilgi çekmek, birine başkaldırmak, anneyi kızdırmak için de başvurabiliyor. Örneğin, okulda dışkı kaçırmayan çocuk, eve geldiğinde altına ediyor. Dışkısını tutamayanların çoğunun, çevreye, okula uyum sağlayamayan bağımlı, inatçı, arkadaşları az çocuklar olduğu anlaşılmıştır. Bunların annelerinin titiz, baskıcı, ev işlerinden yorgun düşmüş, sinirli, dayakçı oldukları gözlemlenmiştir. **Dışkı kaçırmayı Önlemenin Koşulları:** Bunun ilk koşulu, **baskıyı kaldırmak**, çocuğa iyi davranmaktır. Bunun yanı sıra, çocuğu günde 2-3 kez düzenli olarak **tuvalete götürmek** ve tuvalette mutlaka oturmasını sağlamak gerekiyor. Dikkat edilmesi gereken üçüncü nokta da sorunun çözümü boyunca **soğukkanlı davranmaya özen göstermek**tir. Daha çok erkeklerde görülen dışkı kaçırma bozukluğu, ağır bir ruhsal belirtidir.

Dışkı kaçırma, ilköğretim yılları başlarında da sürüyorsa, daha ağır bir ruhsal belirti demektir. Bu durumda, zaman geçirmeden hekime başvurulmalıdır. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; **yatağa işeme.**

dışkılama öğretimi (toilet training) Çocuğa dışkılama ve işeme konusunda çevresinin uygun ve gerekli gördüğü beceri ve alışkanlıkları kazandırma etkinliği.

dışkıl cinsellik *Bkz.* dışkıl erotizm.

dışkıl dönem *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

dışkıl elezer dönem (anal sadistic stage) **Freud'a göre**, çocuğun ruhsal-cinsel gelişimindeki yaklaşık 2-4 yaşları arasına rastlayan ikinci dönem; ***anal sadizm safhası.*** Bu dönemde libido, dışkıl dürtülerin denetiminde örgütleniyor. Bu dönemdeki nesne ilişkisi, **dışkılama işlevi**yle (dışarı atma-içinde tutma) ve **dışkının simgesel anlamı**yla ilişkili olup dışkıl erotizm ve tuvalet eğitimi veren anne babalara karşı elezerce dürtüler ortaya çıkıyor. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

dışkıl elezerlik (anal sadistic) Dışkıl dönemden kaynaklandığı düşünülen elezerlik düşlemleri; ***anal sadizm.*** Psikanalistlerin birçoğu, bu davranışın, tuvalet eğitimi sırasında çocuğun karşılaştığı **kaba cezalandırılmalar**dan kaynaklandığını savunuyor. *Bkz.* **dışkıl elezer dönem.**

dışkıl erotizm (anal eroticism) **Psikanalize göre**, doğrudan uyarımla ya da dışkılamayla ilgili bir dizi davranış aracılığı ile anüsten (makattan) alınan tensel ya da cinsel haz; ***anal erotizm, dışkıl cinsellik.*** *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

dışkıl gelişim dönemi *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

dışkıl kişilik (anal character) Dışkıl döneme takılıp kaldığı düşünülen kişilik nevrozu; ***anal kişilik.*** Dışkıl erotizme karşı tepki oluşumu; özellikle **zorlanımlı inatçılık, düzenlilik** ve **eli sıkılık** (dışkıl tutuculuk) için kullanılıyor. Ayrıca **zorlanımlı boyun eğicilik, dağınıklık** ve **cömertlik** (dışkıl atıcılık) gibi karşıtlarıyla ilişkili olarak da kullanılabiliyor. İster ilkiyle, ister ikincisiyle ya da bunların karışımıyla tanımlansın, tümünün dışkıl bölgeye ve o bölgenin işlevlerine çocuksu bir takıntı olduğu düşünülüyor. *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz; ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((2) Dışkıl Dönem).**

dışkıl saplanma (anal fixation) **Psikodinamik** (psikanalitik) **kuramda** dışkıl döneme özgü davranışlara ve nesnelere saplanıp kalma.

dışkıl tutucu kişilik (anal retentive personality) Dışkıl takıntı nedeniyle **cimrilik, aşırı düzenlilik**, **dakiklik, kendini aşırı denetleme, inatçılık, zorlanımlılık** gibi özellikler taşıyan kişilik tipi. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

dışkıl üçlü (anal triad) **Freud'a göre,** çocukluğun ilk yıllarında dışkılama eğitiminin uygunsuzluğu nedeniyle gelişen üç kişilik özelliği. Bunlar **inatçılık**, **cimrilik** ve **aşırı düzenlilik**tir. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

dışlak ketleme (external inhibition) **Pavlov'a göre**, koşullu uyaranla birlikte başka bir dış uyaran uygulandığında deneğin kimi zaman gösterdiği koşullu refleksin gücünü yitirmesi. *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

dışlaklama (externalization) **1. Deneysel psikolojide**, bir dürtünün iç uyaranlar yerine dış uyaranlarca kamçılanması. **2. Gelişim psikolojisinde**, çocuğun bedensel çevresiyle dış çevreyi ayıramadığı dönemi geride bırakarak, dış çevreyi kendinden ayrı bir varlık olarak algılayabilme olgunluğuna erişmesi. **3. Ruh sağlığında**, kişinin kendi algı, duygu ya da düşüncelerini dış çevreyle ilişkili görmesi.

dışsal denetim odağı (externallocus of control) Kendi davranışlarını ve davranışlarının sonuçlarını kendisinin denetlemediğine; yaşamını ve yaşadığı olayların şanşsızlık, başkaları, kader gibi kendi dışındaki etkenlere bağlı olduğuna inanma biçimindeki kişilik yönelimi. Ruh sağlığının korunmasında önemli bir savunma işlevi görse de bulgular, bu yönelimin, örneğin alkol bağımlılığı, depresyon gibi bozukluklarda kişinin yaşadığı çaresizlik duygularını daha da ağırlaştırdığını gösteriyor. *Bkz.* içsel denetim odağı.

dışsal disiplin (external discipline) Kişinin, kendi dışındaki otoritelerin koyduğu kurallara uymaya zorlanmasıyla oluşturulan disiplin; ***dışsal sıkıdüzen, dışsal düzence.*** Bu disiplin anlayışı, demokratik toplumlarca ve bireye bağımsız kişilik kazandırmak isteyen çağdaş eğitim anlayışından yana olanlarca benimsenmiyor.

dışsal düzence *Bkz.* dışsal disiplin.

dışsal gereksinim (external need) Canlıya bedensel ya da ruhsal doygunluk sağlayan ve onun yeterliğini artıran dış çevre nesnelerinden birine duyulan

gereksinim.

dışsallaştıma (externalization) **1.** Çocuğun gelişimi sırasında kendisi ile kendisi olmayanı (çevreyi) ayırabilmeyi öğrenme süreci. **2.** Bir dürtünün içsel uyarıcılar yerine dışsal uyarıcılarla uyarılması. Örneğin, iştah açıcı yiyecek kokuları, tok insanda bile açlık duygusu uyandırıyor ya da pornografik araçlar, cinsel uyarımı kamçılıyor. **3. Referans** düşüncelerinde olduğu gibi, kişinin kendi düşüncelerini kuruntulu biçimde dış dünyaya yansıtması. **4. Kişilik kuramında ve sosyal psikolojide** davranışın nedenlerini, dış koşullar, şans, gibi etkenlere bağlama. *Bkz.* **dışsal yükleme; içselleştirme. 5. Horney**'ın ortaya koyduğu nevrotik çözümlerden biri. Kendi duygu, algı, düşünce ve inançlarını dış dünyaya aktarma. Bu aktarım, ya örneğin kendinden nefret eden kişinin bu nefreti başkasına yönelik bir nefret olarak algılaması gibi özden dış dünyaya yönelik (etkin) dışsallaştırma ya da örneğin, kendini aşağılayan bir insanın bunu, başkalarının onu aşağılaması gibi, dış dünyadan öze yönelik (edilgin) dışsallaştırma biçiminde gerçekleştiriliyor.

dışsal sıkıdüzen *Bkz.* dışsal disiplin.

dışsal yükleme *Bkz.* dışsallaştırma.

dış yan yarığı *Bkz.* **beyin kabuğu.**

didaktik (didactic) Açıklama, öğretme, yetiştirme özelliği olan; eğitim biliminin öğretimden söz eden bölümü, ders öğretmenin yöntemi; öğretme bilimi; öğretici. 17. yüzyıldan bu yana öğretme bilimi üzerinde çalışılmış; ancak ilk zamanlarda bu çalışmalar daha çok derslerin öğretilmesi sorunu üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Sonra konu biraz daha genişletilerek çocuğun yönlendirilmesine ve yönetilmesine; öğretime ilişkin işlerin tümünü kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Ondan sonra öğretilecek konular, öğretim biçimleri, ders araçları gibi konular, didaktiğin ana sorunları durumuna gelmiştir. Bizde didaktikle ilk kez, eğitimci **Selim Sabit Efendi** ilgilenmiştir.

diğerkâmlık *Bkz*. **elseverlik;** özgecilik.

dikey araştırma *Bkz.* **dikey inceleme.**

dikey grup (vertical group) Üyelerini birden çok sınıftan almış olan grup; ***dikey küme.***

dikey inceleme (longitudinal study) Uzun bir süre, aynı insanlar üzerinde yapılan araştırma tasarımı; ***boylamasına araştırma, dikey yöntem.*** Bu

araştırma yöntemi, **gelişim psikolojisinde** daha çok, yaşa bağlı değişimleri belirlemek amacıyla kullanılıyor. Ölçümler, yılda bir, beş yılda bir gibi belli aralıklarla yapılıyor ve zamanın bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri inceleniyor. Örneğin, çevresel etkenlerin bilişsel gelişim üzerindeki etkisi, farklı toplumsal-ekonomik gruplardan bir dizi çocuk, birkaç yıl boyunca bu yolla incenerek belirleniyor. **Yöntemin üstünlüğü,** ayrı yaşlarda elde edilen davranış farklarını yorumlama olanağı sağlaması ve doğduğu kuşak farklarından ileri gelen hatayı ortadan kaldırmasıdır. Araştırmanın uzun zaman alışı, davranışı değiştiren başka karıştırıcı değişkenlerin ve etkenlerin olabilmesi ise **zayıf yanı**dır. Bu uzun araştırmadan elde edilen sonuç, yalnızca o kuşakla sınırlı kalıyor. Bu arada denek yitimi de olabiliyor.

dikey küme *Bkz.* **dikey grup.**

dikey yöntem *Bkz.* **dikey inceleme.**

dikkat (attention) Duyusal girdilerin; algılama, bilişsel süreçler, düşünceler ve çevresel uyarıcıların kimilerini görmezden gelip kimilerini seçerek onlar üzerinde odaklaşma; böylece seçilen uyarıcıları daha net algılama ve bu süreçlerin tümünü istençli olarak denetleyip yönlendirme yeteneği. **Wilhelm Wundt** ve **William James'**ten başlayıp her dönemde psikolojinin temel inceleme konularından biri olan dikkat mekanizmaları için birçok kuram geliştirilmiştir. İlk kuramlardan biri, **Broadbent'in filtre kuramı**dır. Bu kurama göre, belli bir anda yalnızca bir girdiye dikkat edebiliriz. Uyarıcıları algı sistemimiz tam olarak işlemeden önce, uyarıcılar fiziksel özelliklerine dayalı olarak filitrelenebiliyor. Bu kurama göre dikkat, algı sisteminin seri işleme yeteneğini belirleyen **sınırlı kapasiteli bir kanal**dır. Ancak, bu kuram, sabit belleğin ya da uyarıcının anlamının etkilerini açıklamıyor. Buna karşılık, **Deutsch, Norman** gibi otoriteler, bütün algısal girdilerin yüzeysel bir çözümlemeden geçirildiğini; ancak, yalnızca **o anla ilişkili anlamlı uyarıcılar**a dikkat edildiğini savunuyorlar. **Nieser** ise dikkati bir derece sorununa indirgeyen **iki süreçli bir model** geliştirmiş bulunuyor. Ona göre dikkatte hem uyarıcının özellikleri hem de anlamsal etkenler belli bir rol oynuyor. Son olarak da **Eysenck**, dikkat ile uyarılma (heyecan) arasındaki ilişkiyi incelemiş ve **iki tür uyarılma** olduğu sonucuna varmıştır. Bunlardan **birincisi**, genel dikkat düzeyini yükseltip alçaltabilen bir **edilgin, genel sistem**; i**kincisi** ise dikkatin belli bir iş ya da çevresel uyarıcılar üzerinde

odaklaşmasını olanaklı kılan bir özel, **dengeleyici sistem**dir. Nasıl açıklanırsa açıklansın, tartışmasız kabul edilen şudur: **Dikkat**, öteki bilişsel süreçlerin, özellikle de öğrenmenin incelenmesinde temel niteliği taşıyan çekirdek bilişsel süreçtir. Bir konu üzerinde **dikkati sürdürme süresi**, okul öncesi çocuklarda **30 dakika** olarak saptanmıştır. Dikkat süresi en çok, **4-5 yaşlar arası**nda uzuyor. İlköğretim çağındaki çocukların **dikkatleri**ne ilişkin bir yargıya varmak için, onların okul ödevlerindeki üretkenlikleri, dersi dinleyip dinlememeleri, evde ödev başında oturma süreleri incelenmelidir. **Benlik psikanalistlerine göre** benliğin en önemli işlevleri, **düşünme** ve **bilinçli dikkat**tir. Buna göre kişi, davranışlarını bilinçli olarak yönetiyor. Doğuştan var olan düşünce gücü, bu bilinçli yönetimde en önemli rolü oynuyor. İnsan, kendi davranışlarının ve çevrede olup bitenlerin farkındadır; dahası, farkında olduğunun da farkındadır. Onun ne düşündüğünü, **anıları** ile **o anda içinde bulunduğu durum** belirliyor. Gelişen **düşünce ve bilinç**, bir başka düşünceyi geliştirmeye başlıyor. **Yaşanan olaylar**la bireyin olaylara gösterdiği tepkilerin **bellek izleri**ne zihinde zaman, yer ve benzerlik yönlerinden bir düzen veriliyor. Bu yolla düşünceler, giderek **içgüdüsel güçler**den bağımsızlaşıyor (benlik özerk duruma geliyor). Davranışlar, dış uyaranlara daha az bağımlı olarak geliştiriliyor. Öğrenilmiş davranışlar da belirli bir düzene sokuluyor. Aşama sırasına göre üst üste yerleştirilen davranışların en alt düzeyinde **ilk öğrenilenler;** en üstünde de **en son öğrenilenler** yer alıyor. Üsttekileri çoğu kez, yaşanmakta olan zamanla ilgili davranışlar oluşturuyor. En üsttekilerin oluşmaması durumunda, daha alt düzeydeki davranışlar ortaya çıkıyor. Bu, **gerileme** anlamına geliyor. Alışılmış bir davranışın ortadan kalkması için, yeni bir davranış onun yerine geçmelidir. *Bkz.* **aşırı etkinlik ve dikkat dağınıklığı; birincil dikkat; dikkat bozukluğu; dikkat çekme; dikkat dağınıklığı**; **dikkat genişliği; dikkatli dinleme; dikkat süresi; dikkat uzamı.**

dikkat bozukluğu *Bkz.* aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği; dikkat.

dikkat çekme (attention getting) Başkalarının dikkatini kendi üzerinde tutmak amacıyla davranışta bulunma. Dikkat çekme, basit bir kendiliğinden eylem, bir yönelim refleksi olmaktan çok, karmaşık bir bilişsel süreci gerektiren bir ilk yönelim ya da uyarıcıyı (dikkati çekilmek istenen kişiyi) uyandırma davranışıdır. Dikkat çekebilmek için, uyarımın, karşıdaki insandan bir tepki görecek kadar güçlü olması gerekiyor. Bu da öğrenme, deneyim zenginliği gibi neyin etkili olacağına ilişkin bilgiye

sahip olmayı gerektiriyor. Dikkat çekme, öğrenmede oynadığı rolden ötürü, özellikle gelişim psikologları için önemlidir. Bir çocuğun dikkat çekme uyarıcısı, onun öğrenme yetilerine yön veriyor. Örneğin, işitsel kanalla daha iyi öğrenen çocuk, işitsel uyarıcılara daha kolay yöneliyor. *Bkz*. dikkat.

dikkat dağınıklığı *Bkz.* aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği; dikkat.

dikkat genişliği (span of attention) **1.** Kısa bir sürede, çok sayıdaki nesneyi doğru olarak algılayabilme ve anımsayabilme gücü. **2.** Kişinin bir konu ya da nesne üzerine dikkatini yoğunlaştırabildiği süre. *Bkz.* **dikkat.**

dikkatli dinleme *Bkz.* **dikkat.**

dikkat süresi (attention span) **1. Genel anlamda,** kişinin belli bir anda ilgisini yitirmeden ya da dikkati dağılmadan bir şey üzerinde yoğunlaşabilme süresi. **2. Teknik anlamda,** tek bir sunumda algılanabilen nesnelerin ya da farklı uyarıcıların sayısı. *Bkz.* **dikkat.**

dikkat uzamı (range of attention span) Kısa bir süre içinde, gözü kaydırmadan doğru algılanabilen nesneleri kaplayan alan. *Bkz.* **dikkat.**

dikleşme bozukluğu (erectile dysfunction) Gerekli cinsel uyarıma ve ilgiye karşın, cinsel ilişki için yeterli sertleşmeyi sürdürme yetisi yoksunluğu; ***ereksiyon bozukluğu, dikleşme yokluğu,*** Dikleşme bozukluğu terimi, tıpta iktidarsızlığı, cinsel ilişkiye engel olan cinsel istek yokluğu, boşalma ve orgazm gibi öbür cinsel sorunlardan ayırt etmek için kullanılıyor. İktidarsızlık, genellikle hastalanma, yaralanma, ilaç yan etkileri, penisteki kan dolaşımını bozan bozukluklar gibi bedensel nedenlere dayanıyor. Her yaştaki dikleşme bozukluğu tedavi edilebiliyor. Bu bozukluğun birçoğu da **duygusal nedenler**e dayanıyor. Nedeni duygusal olan dikleşme bozuklukları için ruhsal tedavi uygulanıyor. *Bkz.***birincil dikleşme bozukluğu; ruhsal güçsüzlük.**

dikleşme yokluğu *Bkz.* **dikleşme bozukluğu.**

dikromatizm (dichromatism) Kişinin nesnelerin rengini, normal renk algısı için gerekli olan üç temel renk yerine, iki renge dayalı olarak algıladığı **kısmi renk körlüğü**. Bunlardan yaygın olanı, kırmızı-yeşil renk körlüğüdür. Mavi-sarı renk körlüğüne daha seyrek rastlanıyor. *Bkz.* **akromatizm; üç renklilik.**

dil (language) Her türlü iletişimin (bilgi aktarımının) aracı; kendine ait **sözdizimi**, **dilbilgisi** gibi kullanım kuralları bulunan sözlü ya da yazılı

simgeler, işaretler kümesi. Bu dil, konuşulan dil olabileceği gibi, bedensel hareketlerden, yüz anlatımlarından (mimiklerden) oluşan beden dili ya da bilgisayarın programlanmasında kullanılan yüksek düzeyli bir dil ve başkaları da olabilir. Bu anlamıyla her dil, bir **kodlama**; bir de **kod çözme** sisteminden oluşuyor. Bu sistemlerden birinin çalışmaması ya da bulunmaması, dili anlamsızlaştırıyor. *Bkz.* **CHOMSKİ, Noam; dilbilgisi; dilbilim; dil bozuklukları; dil edinimi; dil edinim mekanizması; dil merkezleri; dil ötesi; dil psikolojisi; dilsel gelişim; dilsizlik; dil sürçmesi; dil uydurma; dil ve konuşma gecikmesi; sözel öğrenme.**

dilbilgisi (grammar) **1.** Bir dilin işleyişini ve sunduğu düzeni ortaya koyan, özellikle **biçimbilim**le (yapı bilgisiyle) **sözdizimi**ni kapsayan inceleme. Kimi dilbilgileri, **biçimbilim** kapsamında **sözcük yapımı**nı da inceliyor. **2.** Dilsel kullanımın kimi yönlerini kurala bağlamayı amaçlayan kuralcı inceleme. **Geleneksel dilbilgisi**, yalnızca kuralcı bir daldır. **3. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi**nde, bir dilin konuşan ve dinleyenlerce geçerli sayılan tümceleri üretebilecek bir düzenek oluşturmak üzere, dilbilimcinin kurduğu biçimsel sistem. **4.** Konuşan ve dinleyenin tümceleri üretmesini ve anlamasını sağlayan iç sistem ve bilgi; ***edinç.***

dilbilim (linguistics) Dillerin kökenini, yapısını, konuşma alışkanlıklarını ve başkalarını inceleyen bilim dalı; ***lengüistik.*** *Bkz.* **bilişsel psikoloji.**

dil bozuklukları (language disorder) Sözel iletişimde ve simge sistemlerini anlama ya da kullanma yetisinde beliren sorunlar.

dil edinim düzeneği *Bkz.* **dil edinim mekanizması.**

dil edinimi (language acquisition) Çocuğun kendi ana dilini öğrenme süreci. Normal çocuklar, hangi fiziksel ve kültürel koşul ayrılıkları olursa olsun, dört beş yaşına dek ana dillerini, herhangi bir eğitim gerekmeden, kendi kendilerine, çok iyi konuşacak duruma geliyorlar. Dil edinimine ilişkin bu özel yetenek, yine kültürel, fiziksel ya da dilbilimsel farklılıklar ne olursa olsun, ergenlik başlarında körelme eğilimi gösteriyor. Dil kazanımındaki bu evrensel tek biçimliliği, birçok otorite, öbür bilişsel (zihinsel) donanımlardan büyük ölçüde bağımsız olan, türe özgü bir dil becerisinin göstergesi olarak değerlendiriyor. Türe özgü bir dil yeteneğinin, örneğin, IBM ya da Mac uyumlu bilgisayarlardaki makine dili gibi bir yetenek olduğu; öğrenilen dilin ise bu alt ve temel düzeydeki dil yeteneğine dayandığı varsayılıyor. *Bkz.* **CHOMSKY, Noam; dil edinim mekanizması; dil merkezleri; dil ötesi; dönüşümsel dilbilgisi.**

dil edinim mekanizması (language acquisition mechanism) **Chomsky**'nin, çocukların duydukları dilden dilbilgisi kurallarını öğrenmelerini sağladığına inandığı doğuştan gelen bir sistem; ***dil edinim düzeneği.*** *Bkz.* **CHOMSKY, Noam; dil edinimi; dönüşümsel dilbilgisi; yaratılmış kültür.**

dilek doyurma (wish fulfillment) **Psikanalize göre**, istek ve özlemlerini düşleme yoluyla doyurma.

dilek düzeyi (level of aspiration) Belli bir işi başarmada kişinin kendinden umduğu ve beklediği düzey; ***emel seviyesi, bekelenti düzeyi.***

dil merkezleri (language centers) Beyin kabuğunun **dinleme, konuşma, okuma, yazma** gibi dil işlevlerinde ağırlıklı rol oynayan bölümleri. *Bkz.* **beyin; Broca alanı; Wernicke alanı.**

dil ötesi (paralanguage) Sözel olmayan; iletişimde sözlere dönüşmeyen; ancak söylenenlere eşlik eden sessel (vocal) ipuçları. **Sessel ipuçları**, konuşanın kişiliği, cinsiyeti, yaşı, işi, statüsü ile ilgili bilgi verebiliyor. Dil ötesi, iletişimin bedensel özellikler, devinimler, dokunma davranışı ve çevresel etkenlerle birlikte, sözel olmayan boyutunu oluşturuyor. **Sesin niteliği** ve **seslendirmeler,** dil ötesi kapsamındadır. Sesin genişliği, perdesi, söyleniş biçimi, titreşimi, tempo ve soluk denetimi, ses-dil eşgüdümünün denetimi, sesin niteliğini belirliyor. Seslendirmeler, (**1**) gülme, ağlama, iç geçirme, esneme gibi sesli belirleyiciler; (**2**) sesin yoğunluğu, perde yüksekliği gibi sesli niteleyiciler; (**3**) –ah, -uh, -umm gibi ara doldurucuları anlatan sesli ayırıcıları kapsıyor.

dil psikolojisi (psycholinguistics) Dili ve iletişimi, dili kullanan bireylerin genel ve bireysel özellikleri arasındaki ilişkiler bakımından inceleyen psikoloji dalı; ***dil ruhbilimi.*** Dil psikolojisinin başlıca konuları **dilin işlevi, gelişimi, dil ile kültür ve dili kullananlar arasındaki ilişkiler** oluşturuyor. **Dilin** birçok işlevi bulunuyor. Bunlardan **birincisi**, aynı dili kullananlar arasında iletişimi sağlamaktır. İkincisi, kavramların, düşünme aracı olarak görev yapmasıdır. Üçüncüsü, duygu ve heyecanları anlatım görevini yerine getirmesidir. **Dördüncüsü** de yazın biçimi ile dilin önemli bir estetik ortam olmasıdır. Bütün dillerin ana sesler açısından dilbilimsel çözümlemesi demek olan **sesbirimler** (phoneme'ler), ünlü ve ünsüzlerin çıkarılmasına yakın bir biçimdedir. Her dildeki sesbirim, değişik sayıdadır; kimi dilde 15 tane; kimilerinde 18'den çoktur. İngilizcede bunlar 45 kadardır. En küçük anlamlı dil birimi, **biçimbirim**dir

(morphem'dir). Bunlar sözcükler, önekler ve soneklerdir. Sözcük, yalın ve bağımsız bir biçimbirimdir. "Göz", yalın bir biçimbirim iken, buna "-lük" soneki eklenince bileşik bir biçimbirim oluyor ve bağımsızlığını da yitiriyor. "Göz" bir organ adı iken, "gözlük", o organa takılan bir araç anlamını kazanıyor. Sesbirim ve biçimbirimleri inceleyen bilime **sesbilim** (phonology) deniyor. Bir dilin sesleri ile o seslerin anlamları arasındaki ilişkiyi ise **biçimbilim** (morphology) inceliyor. Biçimbilim incelemeleri ile bir tümcede sözcük dizisinin yapısı demek olan **sözdizimi** (syntax), dilin yüzeysel yapılarına ağırlık veriyor. **Dilbilim**i önceleri, sözdizimi, tümce kurma kuralları, tümce ilişkileri ve dilbilgisine uygun kullanımla uğraşıyordu. Son zamanlarda ise, önemli ölçüde **Noam Chomsky'**nin çalışmalarının sonucu, dil psikolojisi yeni bir içerik kazandı ve daha çok, **dilin derin yapıları**na ilgi gösterilmeye başlandı. Bu ilgi ile tümcenin gerçek anlamı üzerinde durmaya ağırlık verildi. Şu anlamlı tümcelerde yüzeysel yapı ile derin yapı arasındaki ayrımı görebiliyoruz: "Kimi işçiler otomattır." Bu tümceden hem "Kimi işçiler otomat (makine) gibi çalışır." anlamı hem de "Kimi birimler, üretim işinde, insana benzer makinelerle çalışır." anlamı çıkıyor. **Dil psikologları**; konuşmacıların derin yapıları, **yüzeysel yapılar**a dönüştürmesinin kurallarını inceliyorlar. Son yıllarda, bütün çocukların "**ortak bir dil edinme aracı** (common language acquisition device-lad) olabileceği düşüncesi, dünyada büyük bir ilgi ve tartışmalar yaratmıştır. Dil gelişimi üzerinde yapılan incelemeler, ulusal ya da ırksal kökeni ne olursa olsun ya da ana dilleri ne kadar güç olursa olsun, çocukların kısa bir sürede ve hepsi benzer süreçlerden geçerek tümüyle işlevsel bir dil edindiklerini ortaya koydu. Bu incelemeler, çocukların dili, büyükleri taklit ederek edinmediklerini; kendine özgü kuralları olan bir tür telgraflar kullandıklarını ve bu kısaltmalarla yeni yeni sözcükleri kurduklarını da ortaya çıkardı. Küçük çocukların kullandıkları bu **telgraf dili**nin şu belirgin özelliği bulunuyor: Çocuklar en çok, adları ve eylemleri (fiilleri) kullanıyorlar; sıfatları ve belirteçleri kullanmıyorlar. Böylece çocuk, örneğin, "Araba ile gezmeye gideceğiz." diyeceğine, "araba gitmek" diyor. Gelişim sürecinde koşullama ve öğrenmeye ağırlık verenler şunu ileri sürüyorlar: "Dil, çocuğun, içinde geliştiği dil topluluğunun tuttuğu (hoşlandığı) ses, sözcük ve sözcük bileşimlerinin pekiştirilmesiyle öğreniliyor." **Dil psikolojisinin yeni ilgi konuları** arasında şunlar da bulunuyor: "Dil, düşünceyi nasıl belirliyor? Dil ile düşünce bağımsız olarak mı gelişiyor? Hayvanlar ne ölçüde dil

kullanıyor?” Bu konularda kimi araştırmacıların görüşleri , “Düşünceyi dil belirler.” biçimindedir. Başka araştırmacılara; özellikle **Piaget**’ye göre ise “Düşünme ile dil, birbirinden ayrı olarak gelişiyor. Bu gelişim, düşünme söz konusu olduğunda nesnelerle; dil söz konusu olduğunda insanlarla etkileşim ile gerçekleşiyor.” Hayvanların iletişimi ile ilgili inceleme sonuçlarında da şunlar yer alıyor: “Yunus balıkları, karmaşık sonar (radar) sistemleriyle; şempanzeler ise Amerikan işaret diliyle daha kolay öğreniyorlar.” *Bkz.* **dil.**

dil ruhbilimi *Bkz.* **dil psikolojisi.**

dilsel gelişim *Bkz.* **dil edinimi; dil psikolojisi; CHOMSKY, Noam:** çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (Zihinsel ve Dilsel Gelişim).

dilsizlik (mutism) Konuşamama ya da konuşmak istememe biçiminde ortaya çıkan konuşma engeli; ***alali.*** Dilsizlik; doğuştan sağırlık ya da konuşma organlarındaki anormallikten kaynaklanmanın yanı sıra, kişinin konuşmayı reddetmesinden de kaynaklanabiliyor. Ayrıca, **histerik belirti** biçiminde; **düşmanlığın dışavurumu** ya da gözdağı veren dünyadan uzaklaşmanın bir yolu olarak da ortaya çıkıyor. Şizofreninin donuk biçiminde de dilsizlik görülüyor. İstemli davranışların ve konuşmanın bulunmamasına ya da büyük ölçüde azalmasına **akinetik dilsizlik** (akinetic mutism); çocuğun konuşma yeteneğinin gelişmiş olmasına karşın okul gibi toplumsal ortamların çoğunda konuşmayı reddettiği çok az rastlanan çocukluk rahatsızlığına da **seçici** (tercihli) **dilsizlik** (elective mutism) deniyor.

dil sürçmesi (slip of the pen, slip of the tongue) Söz ya da yazı ile belirtilmek istenen bir düşüncede kimi sözcüklerin istenmeden araya girmesi ve anlamı kökten değiştirmesi. **Psikanalizcilere göre**, bu sözde yanılgı, **bilinç eşiği**nde tutulmaya çalışılan bir duygu, düşünce ya da dileğin ortaya çıkışıdır. *Bkz.* **topografik kuram.**

dil uydurma (glossolalia, neologism) Çocukların ve kimi ruh hastalarının yeni dil simgeleri uydurmaları ya da eskilerini değiştirerek kullanmaları durumu.

dil ve konuşma gecikmesi *Bkz.* **gelişimsel gecikme.**

din (religion) İnsan davranışını yönlendiren, yaşama anlam katan kutsal ya da doğa üstü bir ya da daha çok güç ve yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, simgeler ve törenler sistemi. Bu sistem, kurumsal da kişisel de olabiliyor. Dünyadaki hemen her kültürde dinin şu ya da bu biçimde var

olması nedeniyle birçok otorite, dini evrensel bir olgu olarak değerlendiriyor. **Freud,** dini, insanlığın er ya da geç kurtulacağı kitlesel bir nevroz olarak değerlendiriyor ve dinin köklerini ilk babanın öldürülmesine; sonrasında **canlıcılık** görüşüne dek götürüyor. Büyük dinlerin tümünde Tanrı'nın erkek oluşunu buna kanıt olarak gösteriyor. **Jung'a göre** de bilinçdışının dinsel bir işlevi bulunuyor ve din, içgüdüsel bir temele dayanıyor. Jung, Tanrı'yla kişisel ilişkiyi ya da kurtuluş kavramlarını psikoterapik sistemler olarak değerlendiriyor; dinin, içgüdüsel enerjiyi kültürel etkinliğe dönüştürdüğüne inanıyor. İnsanların koyduğu ilkeler çerçevesinde oluşturulan dine **beşeri** (insani) **din;** ilkelerini **vahiy** yoluyla peygamberlerin insanlara ilettiği dine de **semavi** (göksel) **din** deniyor. Buna göre **Mecusilik** beşeri dinlere; İslamlık da semavi dinlere örnek olşturuyor. *Bkz.* **büyülü düşünme; dinbilim; din içgüdüsü; din psikolojisi; dinsel kuruntular; din sosyolojisi; inançla iyileştirme.**

dinamik (dynamic) **1.** Sürekli değişen, devinim durumunda olan; ***dirik, devingen***. **2. Psikoloji ve psikiyatride** davranış açıklamasında **R. S. Woodworth**'un güdülenmeyi; **Freud**, **Jung** ve diğerlerinin bilinçdışı etkenleri; **Lewin**'in de ruhsal güçleri öne çıkardığı görüşlerin ortak adı. *Bkz.* **dinamik psikiyatri; dinamik psikoloji.**

dinamik analiz (dynamic analysis) **1.** Çözümlenen ya da modelin içine alınan değişkenlerin zaman içindeki değişmelerinin de dikkate alındığı çözümleme yöntemi. **2.** Bir denge durumundan başkabir denge durumuna nasıl gidildiğini irdeleyen çözümleme.

dinamik bireysel terapi *Bkz.* **psikodinamik yönelimli bireysel tedavi.**

dinamik kuram *Bkz.* **psikanaliz; topolojik psikoloji.**

dinamik özdüzenleme *Bkz.* **dengeleşim.**

dinamik psikiyatri (dynamic psychiatry) Gözlemlenebilen davranışlara, nesnel etkenlere ağırlık veren **betimleyici** (deskriptif) **psikiyatri**den farklı olarak, davranışlarla ilişkili içsel, bilinçdışı dürtüleri öne çıkaran psikiyatri yaklaşımı; ***dirik ruh hekimliği, devingen ruh hekimliği.*** *Bkz.* **dinamik psikoloji; psikanaliz.**

dinamik psikoloji (dynamic psychology) Davranışın nasıl olduğunu belirleyen ve gözlemlenebilen **uyarıcı-tepki** gibi dışsal etkenlerle ilişkilerini öne çıkaran davranışçı yaklaşımların tersine, davranışı güdüleyen **dürtü, amaç, istek** ve **gereksinimler** gibi içsel etkenleri öne

çıkaran; davranışın nedenini bunlarla açıklamaya çalışan psikolojik yaklaşımların ortak adı; ***dirik ruhbilim, devingen ruhbilim.*** *Bkz.* **dinamik psikiyatri; psikanaliz**.

din eğitimi (religious education) **1.** Herhangi bir dinin ya da mezhebin inançlarını, dogmalarını belletme, aşılama ya da uygulamalarını öğretme; ***dini terbiye***, ***dinsel eğitim.*** **2.** Bilgi verme ya da ahlaksal amaçlarla din ya da dinsel edebiyata ilişkin öğretim yapma**. 3.** Din alanında çalışacak olanlara özgü din eğitimi verme. *Bkz.* **din öğretimi.**

din içgüdüsü (religious instinct) İnsanı dinsel davranışlara yönelttiğine inanılan içgüdü. Bütün insan kültürlerinde dinin bir biçimde ortaya çıkmış olması, birçok kişinin dinsel inancı, insan türünün içgüdüsel bir özelliği olarak görmesine yol açmıştır. Bu görüşü benimsemeyenler ise dini, insanın "bilinmezlik ve ölüm karşısında duyduğu dehşet, sonsuzluk düşüncesinin yarattığı ürküntü, doğa karşısında duyduğu derin çaresizlik duygusu" gibi **temel varoluşsal kaygı**sının ve gereksinimlerinin yarattığını öne sürmüşlerdir. Bunlara göre **bilgilenme, aydınlanma** yaygınlaştıkça din, etkisini yitirecektir. *Bkz.* **din; din psikolojisi; dinsel değer; dinsel kuruntular.**

dinleme (listening) **1.** Duymak ve anlamak için kulak verme**. 2.** Kulak dinleme aygıtıyla hastanın iç organlarının durumunu öğrenmeye çalışma. **3.** Birinin söylediklerini, öğüdünü uygun görüp ona göre davranma. **4.** (obedience) **Baş eğme, uyma;** ***itaat etme.***

din öğretimi (religious instruction) **1.** Genel öğretim veren okul programlarında yer alan ve devletin yönetim biçimine göre seçimi isteğe bağlı ya da zorunlu olan öğretim. **2.** Din görevlileri yetiştiren okullarda yapılan meslek öğretimi.

din psikolojisi (psychology of religion) Bireylerde ya da değişik insan grupları ve ırklarında dinsel olayları inceleyen psikoloji dalı; ***din ruhgramlarında yer alambilimi.*** Bu dal, dinin kökeni, birey ve toplumda gelişimi, dinsel bilincin özel yönleri, dinsel gizemcilik gibi konularla ilgileniyor.

dinsel değer *Bkz.* **değer.**

dinsel eğitim (religious education) Temsilcileri **Gazzali, S. Thomas** ve başkaları olan; eğitimi, inançlı insan yetiştirme süreci olarak algılayan; Tanrı'nın buyruklarını, peygamberlerin ve uluların sözlerini Kur'an, İncil, dinsel dersler aracılığı ile ezberleme, yineleme, taklit etme, örnek alma

yöntemlarinden yararlanarak öğretmeyi hedefleyen eğitim akımı. Bu eğitimde öğrencinin buyrukları öğrenip öğrenmediğini, uygulayıp uygulamadığını ölçen sınama durumlarından yararlanılıyor. *Bkz.* **din eğitimi; din öğretimi; eğitim akımları.**

dinsel kuruntular (religious delusions) Günah işleme, **lanetlenme kuruntuları;** kişinin kendini tüm hastalıkları iyileştirip insanlığın tümünü kurtarma gücüne sahip bir kurtarıcı olarak gördüğü **görkemlilik düşünceleri;** İsa'yı döl yatağına düşürmek için Meryem'lere tecavüz etme gibi dinsel inançlarla ilgili kuruntular. *Bkz.* **kuruntu; paranoya.**

din sosyolojisi (sociology of religion) Din-toplum ilişkileri bağlamında, dinsel grupların öbür gruplarla ilişkilerini, dinlerin farklı coğrafyalarda aldığı değişik biçimleri, dinsel inanç ve ibadet biçimlerini konu edinen sosyoloji dalı. *Bkz.* **din.**

diploid (diploid) Anne ve babadan gelen malzeme seti. İnsandaki diploid hücrelerde 46 kromozom bulunuyor. Bunların yirmi iki çifti **otozom kromozom**; bir çifti de **cinsellik kromozom**udur.

dipsomani (dipsomania) Özellikle alkollü içeceklere yönelik denetlenemeyen, sıklıkla dönemsel, hastalıklı bir istek. Bu terim, kimi zaman akut ve süreğen alkolizm için de kullanılıyor.

direnç (resistance) **Psikanaliz ve psikiyatride** bilinçdışı dürtü ve isteklerinin bilince çıkmasını engellemek isteyen kişinin gösterdiği her türlü çaba; ***reziztans.*** Direnç; utanma ya da korkudan kaynaklanan **bilinçli bir çaba;** kaygı yaratan bilinçsiz öğeler yaklaştığında benliğin, bu öğeleri biliçdışına itmek, orada tutmak istemesi gibi **bilinçsiz bir süreç** olabiliyor. **Jung**, direnci benliğin gücüyle ilişkilendirmiş ve bilinçdışının saldırılarına karşı koyabilecek güçte bir benliğin bulunması durumunda, direncin gereksiz olduğunu ileri sürmüştür. *Bkz.* **direnç çözümlemesi.**

direnç analizi *Bkz.* **direnç çözümlemesi.**

direnç çözümlemesi (analysis of resistances) **Psikanalize göre**, hastada bilinçdışı çatışmaların su yüzüne çıkmasını engelleyen davranışların belirlenmesi işi; ***direnç analizi.*** *Bkz.* **direnç**.

direnç dönemi (refractory phase) Sinir ya da kasların bir bölümüne uygulanan bir uyarandan sonra bu bölümün kısa bir süre ikinci bir uyarana karşı duyarsız kalması.

direnme (perseveration) **1.** Herhangi bir uyaran söz konusu olmadan, aynı devinim ya da etkinliği, gereksiz, dahası yersiz olmasına karşın sürdürmekte ayak direnme. Örneğin, tahtaya bir üçgen çizmesi istenen öğrenci, tahtayı üçgen şekilleriyle dolduruyor ya da durup bir daire çizmesi istenmesine karşın, üçgen çizmeyi sürdürmekten kendini alamıyor. **2.** Aynı söz, düşünce ve benzerlerini sürekli yineleme. Örneğin, kişi, aralıksız, *"Yanıyor mu yeşil köşkün lambası /Hiç bitmiyor şu gönlümün tasası."* diyor. *"Tamam mı***?",** *"ondan sonra", "şey"* gibi dolgu anlatımlarından farklı ve **otistik çocuk**ların tipik bir özelliği olan bu tepki, daha çok **kırık plak** olarak niteleniyor. Ayrıca beyin sarsıntısı geçiren hastalarda, şizofrenlerde ve öteki psikotik bozukluklarda da sıklıkla gözlemleniyor. *Bkz.* **aktarım.**

direnme evresi (resistance stage) **Genel uyum sendromu** modelinin ikinci evresi. Bu evrede vücut, strese karşı kendini savunmaya girişiyor. Duygusal stresle ilişkili ruhsal kökenli bedensel ya da fizyolojik değişimler ortaya çıkıyor. Organizma, varlığını sürdürmek için kendini stres durumuna uyarlamaya çabalıyor. Genel uyum sendromunun **alarm**, birinci evresini; **tükeniş** de üçüncü ve sonuncu evresini oluşturuyor.

direnmeli yineleme (perseverance) İnsanların, kendilerine ve toplumsal yaşama ilişkin inançlarını, bu inançları çürüten kanıtların varlığına karşı koruma eğilimi.

direnmeli yineleme hataları (perseveration errors) **Bellek testlerinde,** deneğin aynı anımsama oturumunda (seansında) söylemiş olduğu maddeleri yineleyip durması. *Bkz.* **ipucuyla anımsama**; **özgür anımsama**; **araya girme hataları**.

direnmeli yineleme seti (perseveration set) Gerekli olsun ya da olmasın, önceki bir durumda kazanılan bir yatkınlık ya da eğilimi başka bir duruma aktarma. Terim, genellikle aktarılan yatkınlığın yeni soruna uyumu sağlama yetisinden yoksunluk anlamını taşıyor.

dirik ruhbilim *Bkz.* **dinamik psikoloji.**

dirik ruh hekimliği *Bkz.* **dinamik psikiyatri.**

dirimbilim *Bkz.* **biyoloji.**

disfazi (dysphasia) Beyin doku bozukluklarından, baskın yarımküredeki; özellikle ön lopta, şakak lopunda ve **yan loplar**daki urlardan ya da doku bozukluklarından kaynaklanan ve kişinin normal konuşma, yazılı ve sözlü

dili anlama yetisini yitirmesini dile getiren bir konuşma bozukluğu ya da güçlüğü. *Bkz.* **söz yitimi**.

disgrafi (dysgraphia) Yazı yazma güçlüğü ya da kendini yazıyla anlatma güçlüğü.

disiplin (discipline) **1.** Bilgi ya da bilim dalı. **2. a.** Eğitimle eş anlamda olup, temelinde, “Davranışı dış otorite (yetke) ya da bireyin kendisi denetler.” yargısı yatan bir terim; ***düzence.*** Bu anlamıyla disiplin, toplumun özellikle öğrenci ve asker üyelerine ya da insanın kendi kendine uygulamasını buyurduğu davranış kurallarının tümünü dile getiriyor. **b.** Bir ülkü uğruna ya da daha etkili ve güvenilir önlemler alma amacıyla zihin, istek, tepki ya da ilgilere yön verme, bunları denetleme işi ya da sonucu. **c.** Zorluk ve karışıklık karşısında, doğru bilinen davranış yolunu kendi isteği ile sürekli ve etkili olarak izleme. ç. Ceza ve ödül verme yoluyla öğrenci davranışlarını doğrudan doğruya (yetkeci bir tutumla) yönetme. **d.** Herhangi bir tepkiyi ya da davranışı, çoğu kez hoşa gitmeyen, acı veren önlemlerle durdurma; ***sıkıdüzen.*** *Bkz.* **dışsal disiplin**; **içsel disiplin.**

diskalkuli (dyscalculia) Zekâ düzeyi normal ya da normalin üzerinde olmasına karşın **temel aritmetik işlemleri**ni yapmada güçlük çekme biçimindeki öğrenme güçlüğü. Bu öğrenme güçlüğünü çeken çocuklar, okuyup yazabiliyor, okuduğunu ve yazdığını anlıyor; ama dört işlem yapmada, matematiksel simgeleri kullanmada zorlanıyorlar. Buna sıralama, yersel becerilerin gelişmemiş olması, algı kusurları ya da nörolojik bozukluklar neden olabiliyor.

disleksi *Bkz.* **okuma bozukluğu**.

displastik tip *Bkz.* **Kretschmer’in bedensel yapı sınıflaması.**

distopya (dystopia) Ütopyanın tersi; hiç hoş olmayan, can sıkıcı bir yer, çağ, zaman, düzen ya da toplum öngörüsü. Orwell’in*1984*’ü Huxley’in *Cesur Yeni Dünya’sı* ile popüler olan bu vizyon, karanlık, sıkıcı, tehlikeli ve anlamsızlıklarla dolu bir gelecek tablosu çizmiştir. Söz konusu tema, birçok filme esin kaynağı olmuştur. Bu temaların, gelecekteki olası tehlikelerden kaçınmak için bir uyarı olarak yorumlanmaları durumunda yapıcı bir etkisi de olabileceği biçiminde yorumlar da yapılıyor.

diyalektik (dialectic) Birbiriyle bağdaşmayan karşıt kavramların yer aldığı ve üst düzeyde kavramsal bir bileşime varıldığı karşılıklı bir tartışma. Eleştirel düşünce ve tartışma sanatı; ***eytişim.*** **Metafizik** bir dünya görüşü

yerine **Hegel, Engels** ve **Marx, diyalektik bir dünya görüşü**nü getirdiler. Bu görüşe göre tüm doğa, toplum ve düşünce olayları, devinim ve gelişim durumundadır. Tarihin ve toplumun evrimi, iç çelişmelerin, çatışmaların bir sonucudur. **Biricik gerçek**, maddedir; her eylem, bir karşı eyleme yol açar ve çatışmadan bir uyuşma (bileşim) doğar. *Bkz.* **diyalektik materyalizm; diyalektik psikoloji; diyalektik yöntem.**

diyalektik materyalizm (dialectical materialism) Materyalist ontoloji ve diyalektik yöntembilimin tarihe uygulanması; ***eytişimsel özdekçilik.*** Üretimin, üretilenlerin toplum içinde bölüşümü süreci, toplumsal yapının temelini oluşturuyor. Toplumda üretilen değerler herkesin gereksinimini karşılayacak düzeyde olmadığından, belli ilkelere göre dağıtılıyor; tüketim ve bölüşüm biçimi de toplumsal sınıfları belirliyor. Toplumların tarihi, sürekli olarak sınıfların öbürlerne göre bölüşümden daha fazla pay alabilmek için yaptıkları savaşımlardan oluşuyor ve bu savaşım, değişimin sürekliliğini sağlıyor. Toplumsal kaynaklar, insanların tüm gereksinimlerini karşılamada yetersiz kaldığı sürece bu değişim, dolayısıyla sınıflar arası çatışma sürecektir. Bu nedenle toplumsal değişimin dinamik kaynağı ve tarihsel devinimin motoru sınıfsal çatışma; insanlık tarihi de bu çatışmanın bir anlatımı olan sınıf savaşımlarının tarihidir. *Bkz.* **diyalektik.**

diyalektik psikoloji (Marxist psychology) Davranışın diyalektik ve maddecilik açısından yorumlanması. Bu yorum, insan doğasının baş öğesini **ekonomik etkenler** olarak ele alan bir yaklaşımla yapılıyor; ***Marxçı psikoloji***. *Bkz.* **diyalektik.**

diyalektik yöntem (dialectical method) **1.** Karşılıklı münazara, tartışma yöntemi; önermeleri ya da karşıt argümanları çarpıtarak sonuca gitmeyi temel alan düşünme ve tartışma yöntemi; ***eytişimsel yöntem.*** **2.** Tarihsel, toplumsal ve düşünsel süreçlerin aşağıda yer alan öncüllere dayanarak çözümlenmesi yöntemi. **a.** Doğadaki tüm süreç ve olgular, karşılıklı hareket ve evrensel bağlılık ilişkisi içindedir ve aynı zamanda çatışma halindedirler; karşıtlar, iç içe geçmişlerdir ve aynı zamanda çatışma halindedirler. **b.** Bu çatışma, sürekli devinimi sağlıyor. Her yadsıma yadsınarak yeni bir süreci başlatıyor. **c.** Niceliksel değişimler, belli bir birikim ve yoğunlaşma aşamasından sonra niteliksel dönüşümlere neden oluyor. *Bkz.* **diyalektik.**

diyalog (dialogue) İki ya da daha çok kişi arasında gerçekleşen iletişim ya da etkileşim. Yapıcı ya da olumlu karşılıklı konuşma, ilişki kurma, fikir alışverişinde bulunma.

diyet *Bkz.* **şişmanlık.**

dizge *Bkz.* **sistem.**

dizgeli duyarsızlaştırmanın çeşitleri *Bkz.* **duyarsızlaştırma.**

dizgeli öğretimde ders planı düzenleme (preparing lesson plan in systematic teaching) **Sönmez**'in tüm öğrenme-öğretme strateji, taktik, kuram, yöntem ve tekniklerin ilkelerini göz önünde tutarak; kişisel deneyimlerinden, yüksek lisans ve doktora tezlerinin verilerinden, Köy Enstitüleri'ndeki uygulamalardan, Eğitmen Kılavuzu'ndan yararlanarak; ayrıca Bloom'un tam öğrenme modeli ile Gagne'nin görüşlerine temellendirerek düzenleyip uyguladığı **ders planı modeli**. **Ders Planı Düzenlenirken İzlenen Gereken Sıra: (1)** Milli Eğitimin ve okulun hedefleri saptanıyor. **(2)** Her dersin hedefleri saptanıyor. **(3)** Bir ders (konu alanı) düzeyinde belirlenen hedefler, davranışa dönüştürülüyor. **(4)** Hedaf davranışlar ve içerik, kolaydan zora, basitten karmaşığa, somuttan soyuta, yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve birbirinin önkoşulu olma özelliğine göre düzenleniyor. **(5)** Her ünite için belirlenen hedef davranışlar, 40'ar ya da 80'er dakikalık derslere bölüştürülüyor. Bir eğitim durumunda öğrenciye davranışlar kazandırılırken aşamalı sıraya uyuluyor; ipucu, düzeltme, dönüt, pekiştireçlerin uygun yer ve zamanda kullanımı; öğrenci katılımı; uygun öğrenme- öğretme stratejisi, yöntem ve teknikleri ile akıl yürütmelerin iç içe düzenlenmesi, adım adım ders planında gösteriliyor. **Dizgeli Öğretimin Basamakları**: **(1) Dikkat Çekme** (Attention): Öğretmen, dersin başında konuya ve kazandırılacak davranışlara öğrencilerin dikkatini çekmek için olay, olgu, anı, espri, fıkra, şarkı gibi etkinliklerden bir ya da birkaçını kullanıyor. Dikkat çekmede dramatizasyon, oyun, rol yapma gibi etkinliklerden de yararlanılıyor. Dikkat çekmenin bir yolu da bir kurala uyulmaması durumunda ortaya çıkacak olumsuzluğa dikkat çekmedir. Yeri ve zamanı gelince bir de **ara dikkat**i çekmek gerekiyor. (**2) Güdüleme, İstekli Kılma** (Motivation): Bir dersin bu ikinci basamağında, öğrencilerin ele alınan konuyu niçin öğrenmek zorunda olduklarını öğretmen, öğrencileriyle birlikte tartışarak ortaya koyuyor. **(3) Gözden Geçirme** (Overview) Bu üçüncü basamakta, hedefler ve onlarla ilgili kazandırılacak

davranışlar, derste öğrencilere sunuluyor. Dersin sonunda öğrenciler, kendilerinden beklenenlerin neler olduğunu bilince dersi daha dikkatli izliyorlar. **(4) Geçiş** (Tranmsition): Bu basamakta, öğretmenin düzenlemiş olduğu olay, olgu, anı, tablo, levha, harita gibi araç-gereçler öğrencilere sunulup gerekli açıklamalar yapılarak öğrenciler, geliştirme bölümüne hazırlanıyorlar. Geçiş, gereksinime göre çeşitli biçimlerde gerçekleştiriliyor. **(5) Geliştirme Bölümü** (Lesson Development): Bu bölüm çalışmalarıyla belli bir konu alanında belli bir sürede her öğrenciye istenen davranışları kazandırmak için yapılan şu tür tutarlı etkinlikleri kapsıyor: **(a)** Öğrenciye sorulacak sorular ve onlardan beklenen yanıtlar önceden belirleniyor. **(b)** Öğrenciden doğru yanıt gelmediğinde verilecek ipuçları belirleniyor. **(c)** Öğrenciden eksik yanıt gelince yapılacak düzeltme ve dönütler belirleniyor. **(ç)** Doğru yanıtlara verilecek pekiştireçler saptanıyor. **(d)** Her öğrencinin derse katılımı sağlanıyor. **(e)** İlgili araç-gereç ve kaynak kişi sınıfa getirilerek yeri gelince onlardan yararlanılıyor. **(f)** Kazandırılacak davranışa uygun öğrenme ve öğretme yöntemi kullanılıyor. **(g)** Zaman, hedef davranışlara ve öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerine göre ayarlanıyor. **(ğ)** Üniteler somuttan soyuta, kolaydan zora, basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, yakın çevre ve zamandan uzağa; birbirinin önkoşulu oluş özelliklerine göre sıralanıyor. **(h)** Ünite sonlarında, öğrenciye not verilmedem, biçimlendirme ve yetiştirmeye yönelik değerlendirme yapılıyor. **(ı)** İstendik niteliklerle donanmamış öğretmen, program amacına beklenilen düzeyde ulaşamayacağı için, programlandırılmış öğretime göre bir dersin işlenişini öğrenip uyguluyor. **(i)** Her dersin işlenişinde hangi tür akıl yürütme süreçlerinin kullanılacağı saptanarak plan buna göre yapılıyor. **(j)** Eğitim durumunda, **dinleme, görme, tartışma, yapıp gösterme ve başkasına öğretme** olarak bilinen beş öğrenme-öğretme etkinliği bir arada gösteriliyor. Çünkü öğrenci, öğrendiklerinin yüzde 90'ını ancak bunları yapınca unutmuyor ve kullanıyor. **(k)** Öbür derslerle (Türkçe, matematik, resim, müzik, beden eğitimi, fen bilgisi, sosyal bilgiler, hayat bilgisi, iş bilgisi ile) ne zaman ve nasıl bağlantı kurulacağı planda belirtiliyor. **(6) Özet** (Summary): Davranışlar, bilgi düzeyinde olunca, bilgi vermek amacıyla; hedefler değişik düzeylerde olunca, her hedef kazanılınca ara özet biçiminde; dersin sonunda ise tüm yardımcı noktalar (düşünceler) açıklandıktan sonra, ana nokta söylenerek özet yapılıyor. **(7) Tekrar Güdüleme-Tekrar İstekli Kılma** (Remotivation): Bu basamakta,

öğrencilerin derse ve öğrendiklerine karşı ilgilerinin sürmesi sağlanıyor. **(8) Kapanış** (Closure): Öğretmen bu basamakta, dikkati çekme basamağında sorduğu açık uçlu soruyu yeniden soruyor. Yarısını gösterdiği filmin ve oyunun nasıl sonuçlandığını söz konusu ediyor; verilen yanıtlara göre filmin, oyunun sonunu gösteriyor; şarkı, oyun ve gösteriyle dersi bitiriyor. Bu soruların yanıtları yine verilemiyorsa ipucu, dönüt ve düzeltmeden yararlanıyor; yine yanıt alınamıyorsa eğitim durumu yeniden düzenleniyor. **(9) Değerlendirme Bölümü**: Öğretmen, bu bölümde öğrenciye kazandırmayı amaçladığı hedef davranışlarla ilgili en az bir soru soruyor. Dersin son 5-10 dakikasında, öğrencilere not vermeden, biçimlendirme ve yetiştirmeye dönük bir değerlendirme yapıyor. Elde ettiği sonuçlara göre, ders planında gerekli düzeltmeleri yapıyor. *Bkz.* **dizgeli (programlandırılmış) eğitim.**

dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim (systematic (programmed) computer-based education) **Sönmez'in dizge yaklaşımına göre** oluşturduğu geleceğin eğitim biçimlerinden biri. Ona göre çok yakın bir gelecekte tüm okul sistemleri ortadan kaldırılarak çocuklar ve gençler, okula gitmeden, evlerinde yaşam boyu bilgisayarla eğitimlerini sürdürebilirler. Dizgeli (programlı) eğitimde olduğu gibi her okul, sınıf, ders, kurs, meslek ve alan için hedef-davranışlar, içerik, eğitim ve sınama durumları saptanıp düzenlenebilir. Programlar, her uygulamaya göre sürekli değerlendirilip geliştirilebilir. Dizgeli eğitimle okulda öğrenciye kazandırılanlar, küçük adımlar ilkesine göre bilgisayarla adım adım evde kazandırılabilir. Programın sonunda davranışla ilgili en az on sorunun belirtilen zamanda çözülmesi istenebilir. Öğrenci onları çözünce ikinci davranışa geçebilir. Çözemediğinde yeniden bilgisayarda başa dönebilir. Yine çözemezse, başka çalışmalar yaptırılabilir. Yine çözemezse, o davranışın bu öğrenci için şimdilik öğretilemez olduğu kararına varılabilir. Her meslek ve alan giriş, basit, orta, yüksek, master ve doktora olarak kurlara ayrılabilir. İsteyen, bilgisayarlı eğitimle istediği alanda istediği kadar öğretim programını bitirebilir. Her meslek, alan, ders ve kurs için değişik kurum ve kişilerce binlerce bilgisayar programları (CD'ler, kasetler) üretilebilir. Öğrenci, bunları hazırlayan yetkililerle **görüşme, sorun çözme, deney, gözlem, araştırma, soruşturma, tartışma, açık oturum, panel, drama, beyin fırtınası, başkasına öğretme etkinlikleri**ne katılarak sanal ortamda öğrendiklerini istediği yer ve zamanda, daha ekonomik olarak, gerçek ortamlara taşıyabilir. Aynı

programı alan öğrenciler, yoksun kaldıkları dokunma, sevme, koklama, tatma gibi duyu organlarıyla; toplumsallaşma ile ilgili engellenen özellikleri kazanmak için haftanın belli gün ve saatlerinde, belli yerlerde bir araya gelerek bu eksikliklerini giderebilirler.Bu etkinlikleri gerçekleştirmek; **gezi, gözlem, araştırma yapmak, işi yapıp ortaya koymak; becerileri, duyuşsal alanla ilgili davranışları kazanmak** için okullar, iş yerleri, fabrikalar, hastaneler kullanılabilir. Dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı öğretim yaşama geçirilince artan zamanda kişi, **resim, müzik, spor, gezi, tiyatro, edebiyat, fotoğraf** ile ilgili etkinlikler göstererek kendini gerçekleştirebilir. Bu eğitim uygulaması için Milli Eğitim Bakanlığı; Yüksek Eğitim Şurası, Eğitim Kurmayı Enstitüsü, Sınav Yüksek Kurulu Başkanlığı, Eğitim Yüksek Kurulu Başkanlığı adlı dört özerk kuruluş oluşturabilir. Ayrıca il milli eğitim müdürlükleri de buna koşut olarak düzenlenebilir. *Bkz.* **dizgeli (programlandırılmış) eğitim; gelecekteki olası eğitim sistemleri.**

dizgeli (programlandırılmış) eğitim (systematic education) **Sönmez**'in bir sentez olarak geliştirmiş olduğu ve daha sonra Harward Gardner'in çoklu zekâ kuramı olarak ileri sürdüğü kuramın öğretimde nasıl uygulanacağını da göstermek üzere **dizge** (sistem) **yaklaşımı**na ve **olabilirlik felsefesi**ne göre yapılandırdığı eğitim. Sönmez, bu modeli, birçok yazılı kaynağın da desteklediği ilkokul, orta okul, lise ve üniversite öğretmenliğindeki deneyim ve araştırmalarına dayandırarak geliştirmiştir. Bu modelin derslerde nasıl uygulanacağını belirten ders planları da geliştirmiştir. Olabilirlik felsefesine dayanan eğitim, hem her öğrenciye göre yeniden düzenlenebiliyor hem de belli gruplara, hatta tüm insanlara göre düzenlenebiliyor. Öğrenme-öğretme ve değerlendirme etkinlikleri de çok ve tek boyutlu olarak ele alınabiliyor. Etkinliklerin nasıl olacağı, durumu, koşullara göre değişiyor. Şimdilik, tek öğrenme-öğretme kuramı, stratejisi, taktiği, yöntem ve tekniği olmadığına göre, her davranışı öğrenecek olan kişinin bunları öğrenirken sürekli kullanacağı öğrenme-öğretme kuramı, stratejisi, taktiği, yöntem ve tekniği de olmayacak demektir. Bilginin bulunup anlaşılması, kullanımı ve ondan yeni bilgi, beceri, duygu ve sevgiler elde edilmesi yoluna gidilirken yeri geliyor öğrenci ya da öğretmen; yeri geliyor **toplum, devlet, kurum, konu, sınama durumları, hedef ve davranışlar** temel dayanak alınıyor ya da bunların hiçbirine dikkat edilmeyebiliyor. Ayrıca doğruluk derecesi yüksek olan önermelere eğitim ortamında öncelik verilmesi ve şimdilik onların temel

olarak alınması gerekebiliyor. Bunların işlemediği durumlarda başka seçenekler işe koşulabiliyor. Bunun için şöyle bir **eğitim ortamı** düzenleniyor: Dizgeli (programlandırılmış) eğitim (öğretim), eğitimbilim ilkelerine göre belirlenmiş olan hedef davranışlar, içerik, eğitim ve sınama durumları ile dönütten oluşan bir **dinamik yapı** biçiminde ele alınıyor. Önce **uzak hedefler** belirlenip oradan **genel ve özel hedefler**e gidiliyor. Bunlarda hem olgusal hem de mantıksal tutarlılık aranıyor. Sonra hedeflerin göstergesi olan davranışlar saptanıyor. Bu davranışların kazandıracağı içerikler, bilimsel, düşünsel ve sanatsal açıdan çağdaş bir yaklaşımla yazılıyor. Bu davranışların uygun öğrenme-öğretme strateji, yöntem ve teknikleriyle nasıl kazandırılacağı planlanıyor; sürecin sonunda da bir değerlendirme yapılıyor. Tüm etkinlikler sürekli olabiliyor. Düzenlenip öğretmenlere verilen ünite planlarının nasıl uygulanacakları, sınıf ortamında gösterilip yaptırılıyor. Bunları tüm okullarda bulunan **Program Düzenleme, Uygulama, Değerlendirip Geliştirme Kurulları** gerçekleştiriyor. **Dizgeli Eğitim Modelinin Dayandığı İlkeler**: Bu ilkeleri Sönmez, şöyle belirlemiştir: (2004): **(1) Kuramların hiçbiri öğrenme ve öğretmeyi tümüyle açıklayamıyor.** Ortaya konulmuş olan öğrenme ve öğretme kuramlarının bir bölümü birbirini destekleyen önermeler ileri sürerken, birbirine ters düşen önermeler ileri sürenler de bulunuyor. **(2) Bilişsel, duyuşsal, devinişsel, sezgisel her davranış, bir kuram, yöntem ve teknikle kişiye öğretilemiyor.** Öğrenme ortamında birden çok yaşantıya yer vermek gerekiyor; çünkü tek yaşantı öğrenmeyi gerçekleştiremiyor. **(3) Herkes aynı davranışı aynı kuram, strateji, taktik, yöntem ve teknikle öğrenemiyor.** Belli bir davranışı öğrenmek ve öğretmek için herkes farklı yollar izleyebiliyor. Çünkü kimi yönlerden benzerlik gösterseler de her insan birbirinden farklı ve çok boyutlu bir varlık özelliği taşıyor. Kimi kişiler **sunuş, buluş, araştırma, soruşturma** yoluyla; kimisi **tam öğrenme** ile; kimisi de tanımların, ilkelerin, önemli yerlerin **altını çiz**erek, özetleyerek, **kavram çözümle**mesi **yap**arak, örneklendirerek ya da **tartış**arak daha iyi öğreniyor. **(4)** İnsan, bir tür etkinlikle öğrenemiyor. Birçok etkinliği bir arada kullandığında edindiği davranışlar daha kalıcı oluyor. Yapılan bir araştırma, yalnızca **okuduklarımız**ın yüzde 10'unu; **dinlediklerimiz**in yüzde 20'sini; yalnızca **gördüklerimiz**in yüzde 30'unu; **hem dinleyip hem gördüklerimiz**in yüzde 50'sini; **tartıştıklarımız**ın yüzde 30'unu; **yapıp gösterdiklerimiz**in yüzde 70'ini; **başkasına öğrettiklerimiz**in ise yüzde

90’ını anımsayabildiğimizi gösteriyor. **(5) Davranışın niteliği ve düzeyi değiştiğinde farklı kuram, strateji, taktik, yöntem ve tekniklerin, akıl yürütme yollarının işe koşulması gerekiyor. Bilgi düzeyindeki davranış**ı öğretirken ayrı; **kavrama, uygulama analiz, sentez, değerlendirme düzeyindeki davranışlar**ı kazandırırken ayrı kuram, strateji, taktik, yöntem ve teknik kullanıyoruz. Bilgi düzeyindeki davranışlar tanıma, anımsama, seçip işaretleme, eşleştirme, olduğu gibi yazma, söyleme davranışlarıyla kazandırılıyor. Bunlarda genellikle tümdengelim ve akıl yürütme etkili oluyor. **Kavrama düzeyinde** ise **tümevarım**, **andırma, diyalektik akıl yürütme** ve davranışların nedenini, niçinini, nasılını gerekçesiyle söyleme, yazma, grafikle, formülle anlatma etkinliklerinin yer alması gerekiyor. **Analiz, sentez ve değerlendirme düzeyinde** ise daha farklı kuram, strateji, taktik, yöntem ve teknik; örneğin, beyin fırtınası tekniği, karar verme süreci, sorun çözme, yaratıcı proje tekniği işe koşulabiliyor. **(6)** Öğretim, derslerin yerine ünitelere dayandırılıp Türkçe, matematik, resim, müzik, beden eğitimi ve başka derslerin hedef davranışları, ünitelerin çevresinde kazandırılabiliyor. Genellikle kavramları, simgeleri, sınıflamaları, yöntemleri, ilkeleri kapsayan ünitelerde öğrenmeye sınıf düzeyine uygun sayıda kavramlarla başlanabiliyor. Öğrenciler hayat, sosyal ve fen bilgisi ünitelerini işlerken yaşamı bir bütün olarak görüyorlar. O zaman olgular daha doğru ve gerçekçi biçimde anlaşılıyor.**(7)** Öğrenciye bilgiyi bulma, ortaya çıkarma, anlama, kullanma ve yeniden üreterek yaratma becerisi kazandırılabiliyor. Dünyadaki **tüm bilgileri şimdilik öğrenmemiz olası olmadığına ve gerekmediğine göre** onun yerine bilgiyi bulma, anlama, uygulama ve o bilgiden yeni bilgiler üretme etkinliği çok daha kolay öğrenilip uygulanabiliyor. Bu yaklaşımda dersi anlatmak yok; **dersi işlemek** vardır. Öğretmen bir orkestra şefi gibidir. Bir derste öğrenciye bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve sezgisel alanın değişik basamaklarına ilişkin hedef davranışlar kazandırılabiliyor.Dizgeli öğretim modelinde, bir üniteye girmeden önce, neyi bilip bilmediğini belirlemek için öğrenciye ön test veriliyor. O üniteye **bilişsel ve duyuşsal hazırlık** yapma gereksinimi olan öğrenciler, **tamamlama eğitimi**ne alınıyorlar. Dizgeli öğretimin temel değişkenlerinden biri de **sevgi**dir. Bu modelde öğrencinin dersi, öğretmeni, arkadaşlarını sevmesini sağlayacak ortamlar düzenleniyor. Bütün uygulamalar, genelde **demokratik ortamlar**da gerçekleştiriliyor. Öğrenme ve öğretme etkinliklerinden sonra **sınama**

durumlarına yer veriliyor. Sınama durumu, ölçme sonuçlarının bir ölçüte vurulup yargıya varma sürecidir. **Değerlendirme,** istendik (hedef) davranışlara yönelik olarak çok değişik biçimlerde yapılıyor. Bu iş için **Eğitim Yüksek Kurulu Başkanlığı**na bağlı **eğitimde ölçme ve değerlendirme dairesi**nin kurulması gerekiyor. Bu eğitim modelinin ülke çapında uygulanması için Milli Eğitim Bakanlığının yeniden düzenlenmesi ve orada **Denetleme Yüksek Kurulu Başkanlığı**nın, **Eğitim Yüksek Kurulu Başkanlığı**nın, **Planlama-Araştırma Yüksek Kurulu Başkanlığı**nın, **Müdürler Yüksek Kurulu Başkanlığı**nın ve **eğitim sitesi müdürlükleri**nin kurulması; **il milli eğitim düdürlükleri** ile **ilçe milli eğitim müdürlükleri**nin de bu modele uygun bir yapıya kavuşturulması gerekiyor. *Bkz.* **dizgeli öğretimde ders planı düzenleme; dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim; eğitim; gelecekteki olası eğitim sistemleri; hümanist öğretmenlik; öğrenme kuramları; öğrenme-öğretme yaklaşımları; sevgi; SÖNMEZ, Veysel.**

NEDEN DİZGELİ EĞİTİM

Veysel SÖNMEZ

Şimdiye dek kırk dört yılın üstündeki meslek yaşamımda hiçbir öğrenme-öğretme stratejisinin, kuramının, yönteminin, tekniğinin, taktiğinin tek başına tüm öğrenmeleri açıklayamadığını gördüm. *Her birinin eğitim ortamında eksikleri, yanlışları ve tutarsızlıkları vardı. Bunun üzerine özgün, yeni ve tutarlı bir model oluşturma çalışmalarına başladım. Bu modelin oluşmasında köy enstitülerinin, tam öğrenme yaklaşımının, bilgi işlem sürecinin, bilgisayar destekli eğitimin, olabilirlik felsefesinin, öğretmenlik uygulamalarının ve araştırmaların çok katkıları oldu.*

Her uygulamanın sonunda dizge yaklaşımının da eğitime uygulanabileceği ortaya çıktı; çünkü öğrencide istendik davranışlar oluşturulacaksa bunun bir düzen içinde ona sunulması gerekmektedir. *Bu durumda öğrenciyi, konu alanını, toplumsal gerçeği ve doğayı dikkate alarak aday hedefler saptandı. Bunlar eğitim felsefesi, eğitim ekonomisi, eğitim psikolojisi ve eğitim sosyolojisi süzgeçlerinden geçirildi. Böylece olası hedefler belirlendi. Olası hedefler öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyinden, okul için yapılan yatırımdan, yeni araç-gereç ve donanımdan, ailenin vazgeçme maliyetinden, yeni personel ve bilgiden geçirilerek*

hedefler işe vuruk hale getirildi. Hedeflerle ilgili tanıma yerleştirmeye dönük bir değerlendirme yapıldı. Öğrencilerin neyi bilip bilmedikleri saptandı. Bilinen hedefler yetişekten çıkarıldı. Kalanlar gerçekleştirilecek hedefler olarak belirlendi.

Bu belirlenen hedefleri öğrenciye kazandırmak için eğitim durumları düzenlendi. Eğitim durumlarında ünite sırası ve niteliği, pekiştireç, dönüt, düzeltme ve ipucu, öğrenci katılganlığı, araç ve gereçler, öğrenme-öğretme strateji, yöntem ve teknikleri, zihinsel süreçler, öğretmen, öğretme ortamının fiziksel koşulları, zaman, sevgi, biçimlendirme ve yetiştirmeye dönük değerlendirme, her dersin ve ünitenin sonunda, öğrenme eksiklerini, yanlışlarını ve yarım yamalak öğrenmeleri belirlemek, öğrenciye gerekli yardımı sunmak için yapılan değerlendirmeye yer verildi. *Bunun sonunda durum muhasebesine dönük değerlendirme yapıldı. Öğrencilerin hedef-davranışlarını kazanıp kazanmadıklarına, kazandılarsa ne yeterlikte kazandıklarına, kazanamadılarsa bunun nedenlerine bakılarak dizgenin gerekli olan öğelerinde yeniden düzenlemeye gidildi. Dizge her uygulamanın sonunda elde edilen iç ve dış dönütlere bakılarak yeniden yapılandırılıp işe koşuldu. Hangi eğitim uygulamasına bakılırsa bakılsın bu etkinlikler görülebilir.*

***Bu bağlamda görüldüğü gibi eğitim de bir dizge olarak işliyor.** Onun girdileri, bu girdileri hedefler doğrultusunda gerçekleştirmek için işlemleri ve hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediklerini saptamak için çıktıları ve dizgenin yeniden düzenlenip işe koşulması için dönütü bulunmaktadır. Böyle olunca tüm bu süreç dizge yaklaşımını gerekli kılmaktadır.*

***Dizge yaklaşımıyla eğitimi denetlemek, yenilemek, düzeltmek, işleyen yanları elde tutmak, işlemeyenleri belirleyip onarmak, atmak, yerine yenilerini koymak daha kolay olmaktadır.** Dizgenin girdileri, işlemleri, çıktıları teker teker denetlenebilmektedir. Bu denetleme hem zamanda ve emekte tasarruf sağlamakta hem de dizgenin işlemesine büyük yarar getirmektedir.*

Ayrıca dizge yaklaşımı öğretmene dersi işlemede, öğrenciye hedef davranışları öğrenmede kolaylık sağlamaktadır. Öğretmen dersi nasıl işleyeceğini, dersin sonunda hangi sınav türünü, dersi işlerken hangi araç-gereçleri kullanacağını, bunları nasıl hazırlayacağını ya da nereden

alacağını, hangi öğrenme-öğretme etkinliklerini nerede ve nasıl, ne zaman işe koşacağını görebiliyor ve kullanabiliyor. Bu etkinliklerin sonunda işlemeyen yanları buluyor. Onlar için yeni öneriler getiriyor. ***Böylece kendini yenileyip geliştiriyor. Öğrenciler derslere isteyerek katılıyorlar ve teneffüse bile çıkmak istemiyorlar. Öğrendiklerini tama yakın olarak öğrenebiliyorlar ve unutmuyorlar.***

Yaşam bir bütün. *Fizik, kimya, biyoloji, matematik, felsefe, yazın, resim, müzik, beden eğitimi, ana dil, yabancı dil vb. gibi parçalara ayrılmamış. Bunların tümünü insan, yeri ve zamanı gelince hemen hemen her gün kullanıyor. Öğrenci de yaşama bir bütün olarak bakabilmelidir. Eğer böyle bakarsa onu daha tutarlı anlayabilir ve yaşayabilir. Bunun için* ***dizgeli eğitim tüm derslerle ilişki kurarak düzenlenmiştir.*** *Yeri gelince Türkçe'yle, resimle, müzikle, kimyayla, biyolojiyle (fen bilgisiyle) bağ kurulmuştur. Böylece yaşamı bir bütün olarak görmeleri ve* çok boyutlu düşünmeleri sağlanmıştır. *Değişik etkinlikler hem öğrenmeyi kolaylaştırmakta hem de zevkli hale getirmektedir. Üstelik öğrencinin zihinsel gücünü geliştirmektedir.*

Eğitim, devlet denen dizgenin bir alt dizgesidir; çünkü devletin ekonomik, politik ve toplumsal hedefleri eğitim sistemini etkiler ve değiştirir. *Aynı biçimde eğitim dizgesinin de çıktıları devletin tüm kurumlarını etkiler. Eğitim aynı şekilde diğer toplumsal ve doğal dizgelerle de ilişki içindedir. Böyle olunca onun dizge yaklaşımıyla ele alınması zorunlu gibi görünüyor; çünkü diğer dizgelerle olan ilişkilerinin belirlenmesi ve ona göre düzenlenip işe koşulması gerekebilir. Bu tutum, eğitime harcanan para ve emeğin boşa gitmasini de sağlayabilir.*

Dizgeli eğitim anlayışıyla bireyin kendini gerçekleştirmesi, sorun çözücü olması, yaratıcı düşünceler ortaya koyması; bilgiyi, beceriyi duyguyu, sezgiyi bulması, anlaması, kullanması ve ondan yenilerini üretmesi daha kolay sağlanabiliyor. Böylece kişi hem kendinin hem de ülkesinin, insanlığın gereksinimlerini gidermeyi, sorunlarını çözmeyi, esnek ve çok boyutlu düşünmeyi, bağnaz ve tutarsız davranışlardan kaçınmayı; insanları, doğayı, vatanını, ulusunu, ailesini sevmeyi, korumayı, şımarmamayı, her şeyi başkasından, devletten beklememeyi, üretici ve yaratıcı olmayı, hazıra konmamayı, her seferinde yaşamı yeniden yapılandırmayı öğrenebiliyor.

Dizgeli eğitim anlayışı olabilirlik felsefesine dayandırılmıştır. *Bu felsefenin gereği olarak tek bir ve sonsuz çıkış yolu olduğu gibi, hiçbir çıkış yolu da olmayabilir. Yani çözüm için bir ve sıfır da dahil olmak üzere "n" kadar olasılık her zaman bulunabilir. Eğitim ortamında* şimdilik *tek bir yöntem, teknik, taktik, kuram, strateji* çoğu kez *etkili olmamaktadır. Yani her biri teker teker ya da tümü birlikte yeri ve zamanı gelince işe koşulabilir;* çünkü bilimde şimdilik yüzde yüz doğru yoktur. *Bu durumda her türlü sorun çözücü davranışa eğitim ortamında ve yaşamda yer verilebilir.*

Bu görüşlere dayanarak eğitimin yeniden tanımlanması gerekebilir. Eğitimin tanımı belli felsefelere göre yapılabilir. (Dizgeli Eğitim, 2004. Sa. 1-4)

dizin (index) Aynı sınıf ya da bölümde yer alan; aralarında bir ortak payda bulunan değerlerin rakamsal, alfabetik ya da başka bir ölçüte göre sıraya dizilmiş biçimi; ***indeks.***

diz refleksi (knee-jerk reflex) Sinir sisteminin işleyişini denetlemek amacıyla diz kapağının hemen altına sert bir cisimle vurarak yapılan bir test.

DNA (deoxyribonucleic acit) Kalıtsal bilgilerin kaynağı olarak iş gören ve dört temel nucleotid **baz**ından (Adenin, Guanin, Sitosinve Ttiyamin ile bir şeker **molekül**ünden) oluşan uzun, karmaşık iki sıralı bir molekül; ***deoksiribo nükleik asit***. **Virüs**ler de içinde olmak üzere bütün canlıların hücre çekirdeklerinde yer alan DNA, kendi kendini üretirken ve ait olduğu canlının bir kopyası üretilmek istendiğinde gerekli bütün bilgileri üzerinde taşıyan bir moleküldür. DNA'daki **baz** çiftleri doğal yollarla yalnızca A ile T; G ile C arasında oluşuyor. Dolayısıyla her DNA molekülünün baz dizisi, eş dizisinden çıkarsanabiliyor. **Kodlama**, ATG gibi üçlü birleşimlerle anlatılıyor. Örneğin, TAC'nin karşılığı, ATC'dir. 20 temel **aminoasit**ten ve bunlar arasındaki 64 olası oluşumdan farklı DNA sıralamalarının sayısı uygulamada sonsuz gibidir. *Bkz*. **ribo nükleik asit**. İnsan hücresini oluşturan **kromozomlar**ın, milyonda bir gramın milyonda birinin altı milyonda biri kadar DNA molekülü içerdiği hesaplanmıştır. Bu moleküllerin varlığı, 1950'lerde öğrenildi; şifresi ise ancak 1960'ta çözülebildi. Organizmanın gelişimini DNA'lar gerçekleştiriyor. Her hücrede çeşitli **emzim**ler üretmeye, çeşitli kimyasal tepkiler oluşturmaya çalışan birkaç bin farklı **protein**in bu etkinliklerini düzenleme görevini DNA molekülleri üstleniyor. DNA'nın içerdiği **atom** sayısının 100 bin ile

10 milyon arasında olduğu sanılıyor. Uzun ve ince iplik görünümündeki DNA molekülleri, dört tür kimyasal maddenin yinelenmesiyle oluşuyor. Buna karşın, çok sayıda etkinliği yürütüyorlar. Her molekülün içinde **Adenin, Guanin, Citosin** ve **Timin** diye adlandırılan dört tür kimyasal birimin on binlercesi bulunuyor. Bu birimler **A, G, C, T** simgeleriyle gösteriliyor. Bunların DNA zincirindeki sıralanış biçimleri, bir proteini yapmak için hangi aminoasitlerin alınması gerektiğini belirliyor. A, G, C, T ile yirmi amino asit arasında var olan üçlü düzen, AAA, AAG, GAA, ACC gibi 64 farklı düzen tipinin ortaya çıkmasını sağlıyor. Kodlama adı verilen bu düzen tiplerinin varlığı öğrenilmiş, şifresi çözülmüştür; ancak, bu denetimin nasıl işlediği hâlâ bilinmiyor. *Bkz*. **kalıtım.**

DNA

dogma (dogma) **1.** Bir konuda ileri sürülen bir görüşün, sorgulanamaz, tartışılamaz gerçekmiş gibi kabul edilmesi. **2.** Karşı çıkılamayan, tüm sorgulama süreçlerinin dışında tutulan önermelerin her biri.

dogmatizm (dogmatism) Bir öğretinin doğruluğunu araştırmadan, irdelemeden ve sorgulamadan tam bir yanlılıkla savunma.

doğa (nature) **1. Dine dayalı dünya görüşüne göre,** yaratılmış olan her şeyi içine alan ortam; ***tabiat.*** **2. Maddeci dünya görüşüne göre,** evrende ortaya çıkan olayları denetiminde tuttuğuna inanılan soyut güç. **3.** Bir insan, hayvan ya da nesnenin fiziksel, zihinsel ve ruhsal özellikleri ile onu kendisi yapan nitekliklerin bütünü. *Bkz*. **doğa ötesi; doğa ötesi**

psikolojisi; doğa üstü; doğa yasası; doğaya ve insana yabancılaşan insanın varoluş çabası.

doğa bilimleri *Bkz.* **doğal bilimler.**

doğa-çevre tartışması (nature-nurture controversy) Bireyin gelişiminde ve normal dışı davranışının kökeninde kalıtsal (doğal) etkenlerle çevresel etkenlerin ne ölçüde etkili olduğu konusunda süregelen tartışmalar. Doğalcılar, kalıtımın daha etkili olduğunu; çevreciler de aile içindeki tutumların, çocuk yetiştirme uygulamalarının, toplumsal-ekonomik statü ve başka toplumsal-kültürel etkenlerin belirleyici olduğunu savunuyorlar.

doğal (natural) 1. Kendiliğinden olan; ***fıtri, tabii.*** Bir dış zorlama olmdan, kendi kendine gerçekleşen. 2. Bir şeyin yaratılış düzeniyle çatışma, doğasına aykırı olmama durumu. 3. Doğa yasalarına uygun; doğadfa var olduğu kabul edilen düzenle uyuım içinde olan. *Bkz.* **doğal ayıklama; doğal bilimler; doğal ceza; doğal çevre; doğal davranış; doğal deney; doğal dürtü; doğal gözlem; doğal haklar; doğallaştırma; doğal seçim; doğal zorunluluklara dayanan yaklaşım; kendiliğindenlik.**

doğal ayıklama (natural selection) **C. Darwin** ve **A. Wallace**'nin ortaya koyduğu biyolojik evrim kuramının temel savı; ***tabii seleksiyon, doğal seçm*****e** Bu sava göre, her canlı organizma evreninde, farklı yaşamsal değeri bulunan rasgele değişimler vardır. Bu değişim sırasında çevreye uyum sağlayamayan özellikler, içinde bulundukları doğal çevreye yeniliyor ve yok oluyor. Yaşamı sürdürmeye ya da üreme kapasitesini artırmaya yarayan özellikler ise seçilip kalıtsal olarak sonraki kuşaklara aktarılıyor. *Bkz.* **DARWİN, Charles.**

doğal bilimler (natural sciences) İnsan topluluklarının değil; insanın içinde yaşadığı maddi ortamdaki düzenlilikleri ve ilişkileri araştıran; bu düzenliliklerin bağlı bulunduğu kural ya da yasaları belirlemeye çalışan fizik, kimya, biyoloji gibi bilimler. *Bkz.* **sosyal bilimler.**

doğal ceza (natural punishment) Suç işleyen kişinin davranışlarının doğal sonucu olan ceza.

doğal çevre (natural environment, habitat) Bir canlının, bir **evren**in ya da toplumun yaşadığı belli bir yerdeki çevresel koşulların tümü.

doğal davranış (innate behavior) Canlının doğduğu andan beri etkili olan etkenlerin oluşturduğu davranış.

doğal deney (natural experiment) Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yapay olarak belirlenmediği; değişkenlerin etkilerinin olayların doğal akışına göre ölçüldüğü deney. Doğal deney, toplumsal araştırmalarda kullanılan bir tür deneydir. Bu yöntemin laboratuvar ve alan deneyinden önemli bir farkı, araştırıcının, etkisini incelemek istediği bağımsız değişkeni kendisinin değiştirmesi ve bu değiştirmenin, örneğin çeşitli derece ayarlamasının bağımlı değişken üzerindeki etkisini saptamaya çalışmasıdır. Doğal deneyde ise araştırmacı, bağımsız değişkenin (kendiliğinden olan bir değişimin) sonucunu (bağımlı değişkeni) inceliyor. (Araştırmacı, doğal bir değişimden (odludan) yararlanarak onu bağımsız değişken olarak kullanıyor). Etkisi çalışılan olay, örneğin, doğal bir olay, zorunlu göç, seçimler, yeni bir yasa olabiliyor. Kendiliğinden oluşan bir toplumsal olayın örneğin, toplumsal tutumlara etkisini öğrenmek isteyen araştırmacı, aradaki farkı o olayın etkisi olarak kabul edebilmesi için, bu tutumları, hem olaydan önce hem de olaydan sonra çalışması gerekiyor. Bunun yanı sıra, o olaydan etkilenmeyen bir denetim grubunun da deney grubuyla aynı zamanlarda ölçülmesi gerekiyor. O toplumsal olaydan etkilenen deney grubuyla denetim grubu arasında fark görülürse, ancak o zaman bu fark, birinci ölçmeyle ikinci ölçme arasında geçen zamana değil de o toplumsal olayın etkisine bağlanabiliyor. *Bkz.* **deney.**

doğal dürtü (primary drive) Güdülenmenin temelindeki biyolojik kökenli açlık, susuzluk gibi bir kuşaktan ötekine geçen ve öğrenme ile köklü olarak değiştirilemeyen bedensel gereksinimleri karşılamaya yönelik sınırlı sayıdaki dürtüler. *Bkz.* **davranışçı psikoloji; edinilmiş dürtü; güdü.**

doğal gözlem (natural observation)) İnsanların ya da hayvanların davranışlarının, kendi doğal çevrelerinde, araştırmacının müdahalesi olmadan gözlemlendiği bir tür gözlemsel araştırma. *Bkz.* **gözlem**.

doğal haklar (natural nights) Doğuşla kazanılan; eğitim, gelir ve yeteneklere bağlı olmayan **yaşama, düşünme, konuşma** gibi her birey için vazgeçilemez, devredilemez ve yok edilemez haklar. *Bkz.* **insan hakları.**

doğallaştırma *Bkz.* **psikomotor beceriler.**

doğal seçme *Bkz.* **doğal ayıklama; cinsel seçim.**

doğal zorunluluklara dayanan yaklaşım *Bkz.* **başkalarıyla birlikte olma isteği.**

doğa ötesi (metaphysical) ***(metafizik, fiziközesi)*** **1.** Duyularla kavranamayan varlıkları konu edinen felsefe **2.** Akıl ve sezgiyle sağlanan bilgiyi araştıran, inceleyen, Tanrısal öz üzerine düşünen felsefe; **3.** Doğaötesi bir özelliği bulunan, duyularla kavranamaz olan.

doğa ötesi psikolojisi (metapsychology) **1.** Zihnin, ruhsal aygıtın, davranışların kökeni, yapısı, amacı ve başkaları ile ilgili felsefe sorunlarına yönelik kurgusal bir yaklaşım; ***metapsikoloji.*** Bu yaklaşımda, görgül olanın, bilinenin ötesine geçiliyor ve tümüyle kurgusal düzlemde psikolojinin genel ilkeleri, yasaları belirlenmeye çalışılıyor. **2. Freud'a göre**, yüksek bir soyutlama ile zihinsel süreçlere yönelik birbirinden farklı **alt sistemlerle bunlara dayalı uyumsal sistemi içeren kapsamlı bir sistem.** Freud, bu alt sistemleri sırasıyla **dinamik sistem** (içgüdüler), **yapısal sistem** (ilkelbenlik, benlik, üstbenlik), **topografik sistem** (bilinç, bilinçaltı, bilinçdışı), **genetik** (ruhsal- cinsel (zihinsel) süreçlerin, belirtilerin kökeni ve gelişimi), **ekonomik sistem** (zihinsel enerji dağılımı, libido örgütlenmesi) ve bu beş sistemin etkinliği ile gerçekleşen **uyumsal sistem** (çevreye uyum) olarak belirliyor. *Bkz.* içgüdü kuramı; **psikanaliz; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; ruhsal ekonomi kuramı; topografik kuram; yapısal kuram.**

doğaüstücülük (supernaturalism) Doğal, gözlemlenebilir olayların doğaüstü güçlerle yönetildiğine ya da var olan doğa yasalarıyla açıklanamayan olaylara ya da olgulara inanma.

doğa yasası (natural law) Doğa, insan ya da toplumun zorunlu, değişmez, evrensel davranış eğilimleri. Örneğin, her canlı doğuyor, büyüyor, gelişiyor; bir süre yaşadıktan sonra ölüyor.

doğaya ve insana yabancılaşan insanın varoluş çabası *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

doğrudan bilgi (direct knowledge) Aracısız elde edilen; bu nedenle de doğruluğu duyu organlarının algı olanakları dışında bir kısıta bağlı olmayan bilgi. *Bkz.* **dolaylı bilgi.**

doğrudan gözlem (direct observation) Araştırmacının bireyi, grubu ya da toplumu doğal yaşam koşulları içinde, o yaşama katılarak gözlemlediği, incelediği bir araştırma tekniği. *Bkz.* **gözlem.**

doğruluk 1. (justice, truth) Haklılık. **2.** (accuracy) **a.** Söylenenlerin ya da yazılanların (tanıklıkların ya da bildirilerin) olguları ya da gerçeği yansıtması; araştırıcının ya da gözlemcinin, amaçladığı sınırlar içinde

yanlışlardan uzak olması. Doğruluk derecesini, söylenenler ya da yazılanlar ile nesnel olgular ya da olaylar arasındaki tutarlılık derecesi belirliyor. Davranışın doğruluğu eylemin, koşullara ya da yapılan görevin beklentilerine ayak uydurması ile ölçülüyor. Öğrenmedeki ilerlemeler de kimi zaman doğruluk ve kusursuzlukla; kimi zaman da harcanan zamanın kısalması ile ölçülüyor. **b.** Test sorularının doğru yanıt sayısının sınanan sorulara oranı. **c.** Değişmez ve değişken yanılgılardan uzak olma derecesi. ç. Göreli yanılgıya göre, ölçme ve hesaplamalardan elde edilen sonuçla bunlardan beklenen sonuç arasındaki uygunluk derecesi. **d.** Okurken sözcüğün söylenişinin kusursuz oluşu, anlamın kavranmış olması. Bu, belirliliktir. **3.** (corectness) Kaynağın ya da çevirinin doğruluğu gibi ölçüye, kurallara, ilkelere uygunluk. **4.** (certitude) Usu geçerli sayması nedeniyle insanın yanılma korkusu duymadan, kuşkulanmadan, bir yargıyı güçlü bir biçimde benimsemesi. Bu, üstün düzeyde bir inanma ve kesinlik demektir. **5.** (integrity) Ahlaklı oluşun süreklilik niteliği, doğrudan ayrılmama.

doğrusal bağlılaşım *Bkz.* **doğrusal korelasyon.**

doğrusal korelasyon (linear correlation) Veri noktalarını söylenenlerin ya da yazılanların grafik üzerinde düz bir çizgi oluşturduğunu varsayan bir korelasyon; ***doğrusal ilgileşim, doğrusal bağlılaşım.*** *Bkz.* **korelasyon; korelasyon katsayısı**.

doğrusal perspektif (linear perspective) Derinlik algısında tek gözlü bir ipucu. Bir nesnenin **retina** üzerinde bıraktığı görsel imgenin, o nesnenin göze olan uzaklığının bir işlevi olduğu ilkesi. Aynı nesnenin uzaktan daha küçük görünmesi; iki nesnenin; örneğin demiryolu raylarının uzakta birbirine daha yakın; ufukta da bitişikmiş gibi görülmesi, bu ilkeyle açıklanıyor. Ancak, bilindiği gibi perspektif, kimi görsel yanılsamaların da nedenidir. Örneğin, uzaktaki nesnelerin daha küçük görülmesi ilkesi, retina üzerindeki büyüklüğü aynı iki insan figürü ve yakınsayan doğrular, bulanıklaşan doku gibi öteki ipuçlarıyla birleşince, öndeki figürün, arkadakinden daha uzak olduğu yanılsamasına yol açıyor. Yanlışsız bir perspektif algısı örneği için *bkz.* **boyut değişmezliği**; **perspektif**.

doğru-yanlış testi (true-false test) Verilen yanıtlardan doğru ve yanlış olanın belirtilmesi istenen iki seçenekli bir test türü. *Bkz.* **test; test çeşitleri.**

doğum (birth) Bir canlının annesinin vücudundan ayrılarak bağımsız bir biyolojik varlık durumuna gelmesi. Belli bir dönemde doğan çocukların yüzde ya da binde cinsinden oranı **doğum oranı;** doğum oranının denetim altına alınması ve çocuk sayısının sınırlanması da **doğum kontrolü** olarak adlandırılmıştır. *Bkz.* **doğum ağlaması; doğum öncesi dönem; doğum sonrası depresyon; doğum sonrası duygusal bozukluklar; doğum sonrası psikozu; doğum travması.**

doğum ağlaması (birth cry) Doğumun hemen ardından bebeğin solumaya başladığını bildiren ses. *Bkz.* **doğum.**

doğum kontrolü *Bkz.* **doğum.**

doğum oranı *Bkz.* **doğum.**

doğum öncesi dönem *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.

doğum sarsıntısı *Bkz.* **doğum travması.**

doğum sonrası depresyon (postpartum depression) Kimi annelerin doğumdan sonraki iki üç ay içinde yaşadığı **akut depresyon;** *Bkz.* **depresyon.**

doğum sonrası duygusal bozukluklar (postpartum emotional disturbances) Annenin doğum sonrasında yaşadığı geçici depresyon; bebeğe ve babaya karşı kayıtsızlık ya da düşmanlık, kaygı ve tedirginlik duyguları, uyku düzeni bozukluğu gibi duygusal bozukluklar. *Bkz.* **doğum sonrası psikozu**; **loğusalık rahatsızlıkları**.

doğum sonrası psikozu (postpartum psychosis) Doğumla ilişkili şizofrenik; kimi zaman da **depresif** olan bir psikotik olay. Bu bozukluk, loğusalığın ruhsal ve fizyolojik streslerine bir tepki olarak açıklanıyor. Ancak bu, var olan kişilik ve uyum bozuklukları, evlilik ilişkisindeki bozukluk, sorumluluk alamama ya da almak istememe, ekonomik sıkıntılar gibi etkenlerden kaynaklanabildiği gibi, söz konusu etkenlerin etkisiyle de ağırlaşabiliyor.

doğum travması (birth trauma) **1.** Doğum sırasında oksijensiz kalma, mekanik yaralanma, enfeksiyon ya da hastalık nedeniyle bebekte beliren beyin zedelenmesi; ***doğum zedelenmesi, doğum örselenmesi, doğum sarsıntısı*****.** **2. Psikanalize göre**, çocuğun döl yatağından atılıp çevrenin gerçekleri ile yüzyüze gelişinin yarattığı ruhsal sarsıntı. **3. Otto Rank**’ın ileri sürdüğü, doğumun sarsıcı bir deneyim olduğu biçimindeki görüşü. Ona göre doğum, bebeği annenin rahat, güvenli döl yatağından alıp

ansızın, düşmanca, rahatsız edici bir dünyaya fırlatıyor. Bütün **kaygı nevrozları**nın kaynağı, bu evrensel acı deneyimdir. Bu savı kanıtlamadaki zorluk, doğumda herkesin aynı sarsıntıyı yaşamasının; dolayısıyla gelişim üzerindeki gerçek etkisini belirlemenin olanaksızlığıdır. Bununla birlikte, birçok otorite, doğum sarsıntısını, evrensel kaygının ilk örneği olarak değerlendiriyor. *Bkz.* **RANK, Otto.**

doğum zedelenmesi *Bkz.* **doğum travması.**

doğurganlık yaşı (child bearing age) Kadınların gebe kalıp doğum yapabilecekleri yaklaşık 20-44 yaşları arası dönem; çocuk doğurma yaşı.

doğuştancılık (notivism) Bir canlı türünün yapısal ve işlevsel gelişiminde yaşantı, öğrenme gibi edinilmiş etkenlere değil; kalıtımsal olanlara ağırlık ve öncelik veren görüş.

doğuştan donanım *Bkz.* **genetik yapı.**

doğuştan suçlu *Bkz:* **LOMBROSO, Cesare.**

Dohr tepkileri *Bkz.* **ciddi duygusal bozukluk.**

doktrin *Bkz.* öğreti.

dokunma takınağı (touching mania) Nesnelere dokunma zorunluğu duyma, her şeye dokunmaktan kendini alamama bozukluğu: ***dokunma takıntısı.***

dokunma sanrıları *Bkz.* **şizofreni.**

dokunsal tip (haptictype) Dış çevreyle duygusal ilişkilerinde kas ve dokunma duyumlarına öncelik ve ağırlık veren tip.

dolaylı bilgi (indirect knowledge) Kişinin kendi duyu organları ile değil de başkalarının aracılığı ile elde ettiği bilgi. *Bkz.* **doğrudan bilgi.**

dolaylı ölçme *Bkz.* ölçme.

dolaylı pekiştirme *Bkz.* **toplumsal öğrenme**.

donakalım (freezing) **1.** Hareket yeteneğinin geçici, istemdışı yitirilmesi. Ayaklar yere yapışmışçasına duyumsanan bu durum, sıklıkla dar yerlerde ortaya çıkıyor. **2.** Kişinin, sıklıkla gözdağı verici bir duruma tepki olarak, devinimsiz kaldığı ve kaçmak ya da gizlenmek için bir çaba göstermediği bir tür edilgin kaçınma davranışı.

DON JUAN Rönesans sonrasında ortaya çıkan, erkeğin cinsel ilişkiler ve aşk serüvenleri konusunda sonsuz bağımsızlığını simgeleyen, sürekli eş değiştirmekle ünlenmiş bir Lâtin âşık tipi. Kimi erkekler, ömür boyu belli

bir kadına bağlı kalamıyorlar. Cinsel doyum ve hazzı, sürekli eş değiştirerek sağlıyorlar. Bu eş değiştirme ve belli bir kadına bağlı kalamama eğiliminin arkasında gerçekte, doyurucu uyarıya tam olarak ulaşamamaktan kaynaklanan bir tür cinsel güçsüzlük yatıyor. Don Juan, bu eksikliği, inceltilmiş ve düzenlenmiş olarak kişiliğinde yansıtan bir erkek tipidir. Kadın ve erkeğin sürekli birliği, birbirine bağlılığı, şehvetin üstünde yer alan bir biçimlenme iken Don Juan, bu biçimlenmenin dışında kalıyor. O, gelgeççi bir âşıktır; bağlılık ve bağımlılık tanımayan bir tiptir. Onun bu sınırsız aşk özgürlüğü ile gerçek sevgiyi arayan bir tip olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Don Juan tipi, **Kazanova** tipinin erkek kardeşi olarak gösteriliyor. Çünkü ikisi de kadınları baştan çıkarıyor, ayartıyor; ikisi de bu konuda çok usta ve rahat bir görüntü sergiliyor. Oysa İspanyol asıllı Don Juan, bir kadınla sevişirken kesinlikle ondan haz duymayı istiyor ve kadını elde etmeyi kendisinin zaferi sayıyor. Şehveti, sonuca götüren bir araç olarak görüyor. Amacı, bir kadının cinsel gücünü, libidosunu uyarmak, onu kışkırtmaktır. O, bunu başarır başarmaz, başka bir kadının peşine düşüyor. İtalyan Kazanova ise, Don Juan’a benzemiyor. O, kralların ve papaların yarattığı bir tarih ortamının tipidir; kendisini bir türlü kuşkudan kurtaramıyor ve hiçbir zaman tam bir doyuma ulaşamıyor. Kadınları kendine âşık etmeyi, onları büyüleyip kendinden geçirmeyi, etkisi altına almayı, yalnızca kendi zevkini düşünerek istiyor. Don Juan’ın tersine Kazanova, bir kadının gözünü açan, onu uyaran bir âşık da değildir. O daha çok, aşk oyununda bilgili, deneyimli kadınları kendine eş olarak seçiyor ve o tür kadınlar için uygun bir aşk arkadaşı oluyor. **Psikanalize göre** Don Juan’ın tüm gücü ile sevmek istemesinin, birdenbire alevlenmesinin kökeninde bir tür **güçsüzlük ve eşcinsellik** yatıyor. Yoğun sevişme isteğine ve aşırı ateşliliğine karşın Don Juan, sürekli tutku ve sevgiden yoksundur. Romantikliği, kadınları baştan çıkarma aracı olarak kullanıyor. Şehvet, onun yalnızca ruhunu doyurma aracıdır. Amacı, kadınları ayartarak, kendince erkeklik zaferini kazanmaktır. Gizli bir eşcinsel olduğu ortaya konulan Don Juan tipinin gerçekte aşağılık karmaşasını yenmeye çalışan güçsüz bir ruh hastası olduğu ileri sürülüyor. Don Juan’ın yaptıklarını, bütün çabasını bu konu üzerinde yoğunlaştıran, olağan ve sıradan bir çekiciliğe sahip olan her erkeğin rahatlıkla başarabileceğini ileri sürenler vardır. Bu gelgeççi, sürekli sevebilme gücünden yoksun, aşağılık duygusunu yenmek için kadınları baştan çıkarmayı iş edinen, çapkın, ateşli, lâtif âşık tipinin

yarattığı söylence; psikoloji, psikanaliz ve psikiyatri için oldukça çapraşık, ilgi çekici bir konu olagelmiştir. **Stefan Zweig, Otto Rank, Alfred Fabreluce, Denis de Rougemont**, bu konuda çalışmalar yapmışlar ve insanların, Don Juan tipi üzerindeki bilimsel çalışmalardan aşk, cinsellik ve ölüm üzerine çok şey öğreneceklerini ileri sürmüşlerdir. *Bkz*. **KAZANOVA; yadsıma**.

Don Juan karmaşası (Don Juan Complex) Kadınların karşı koyamadığı ideal erkek tipi olduğunu sanan ve bu yolda tükenircesine çırpınan; gerçekte ise aşağılık karmaşasının etkisindeki kimselerde görülen bir bozukluk. Kimi psikologlar, bu tipin, Oedipus karmaşasını yozlaştırarak yansıttığını belirtiyorlar. Onlara göre Don Juanlar, her kadında kendi annesinin görüntüsünü, kopyasını bulma arayışı içindedirler. Aradıklarını hiçbir zaman bulamadıkları için de durmadan yeni serüvenlere atılıyorlar. Bunlar, bıraktıkları sevgililerinden öç aldıklarını sanıyorlar. Bununla, gerçekte bilinçdışı birikimlerinin etkisiyle kendi annelerinden öç almış oluyorlar. Evli bir kadını baştan çıkarmakla da onun kocasından ve gene bilinçdışının etkisiyle gerçekte kendi annelerinin kocasından; yani kendi babalarından hınçlarını çıkarıyorlar. *Bkz.* **DONJUAN; Oedipus karmaşası.**

donma (stupor) Kişinin zaman ve uzay uyumunu yitirip uyaranlara karşı duyarsız olması.

donukluk durumu (catatonia) Kaslarda katılaşma, heyecan, olumsuzluk ya da **donma** dönemleriyle belirlenen ve sıklıkla **donuk** (katatonik) şizofrenide, kimi de **organsal ruhsal bozukluklar**la **ruh durumu bozuklukları**nda gözlemlenen ruhsal-devimsel bozukluk türü; ***katatoni.***

donuk şizofreni *Bkz.* **şizofreni.**

dopamin *Bkz***. sinir ileticileri.**

dorukdoyum *Bkz.* **orgazm.**

dorukdoyuma ulaşamama *Bkz.* **orgazm olamama.**

dostluk (friendship) İki ya da daha çok kimse arasındaki karşılıklı bağlanma ve birbirini koruma ilgisi. Dostlukta, karşılıklı düşünce ve güven birliği ağır basıyor. Bu bağlılıkta cinsel yakınlık yer almıyor. Oyun arkadaşlığının sürdüğü çağda çocuklar arasında da bir dostluk söz konusu değildir. Bu anlamdaki bir bağlanma ve karşılıklı koruma ilgisi ancak,

güven gereksiniminin doğduğu ergenlik çağında gelişmeye başlıyor. *Bkz.* **sevgi.**

Down sendromu (Down Sindrome) Her ırk, yaş ve ekonomik düzeyden insanı etkileyen; ortaya çıkışının başlıca nedeni, **kromozom** bozuklukları olan; her 800-1000 doğumdan birinde görülen ve zihinsel gerilikle ortaya çıkan bir bozukluk; ***mongolizm, mongolluk.*** Bu hastalık tablosu, 1866 yılında İngiliz doktor **John Langdon Down'**un başlattığı çalışma ile ortaya çıkarıldığı için onun adıyla anılıyor. Hastalık tablosunun belirleyicilerini ortaya koymaya çalışan bilimsel araştırmalar, 20. yüzyıl boyunca da sürdürülmüştür. Down Sendromu'nun kromozom bozukluğundan ileri geldiğini 1959 yılında Fransız doktor **Jerome Lejüene** belirledi. Down sendromlu kişilerde 46 kromozom yerine 47 kromozomun varlığı saptandı. Daha sonra, 21. kromozom olan bu fazladan kromozom ile Down Sendromu arasında bir ilişkinin olduğu anlaşıldı. Bu hastalık tablosunun genellikle hücre bölünmesindeki bir hatadan kaynaklandığı belirlendi. **Oğulcuk** (embriyon) gelişirken bu fazla kromozom, vücuttaki her hücrede kopyalanıyor. Down Sendromu olaylarının %95'i, bu hatalı bölünme nedeniyle ortaya çıkıyor. Farklı düzeylerde de olsa, Down sendromlu çocukların tümünde zihinsel gerilik görülüyor. Bunlardan yüzde 95'inin zekâ katsayısı 55'nin altında bulunuyor. Bu sendroma yaşlı annelerin çocuklarında daha sık rastlanması, bunun spermden çok, yumurtada oluşan bir anomallikten kaynaklandığına işaret etse de babanın yaşlı olması da bir etken olarak belirtiliyor. Ayrıca gebelikte X ışınlarından etkilenme, kızamıkçık, sarılık geçirme ve ilaç kullanma gibi etkenler de kromozomları olumsuz etkiliyor. Down sendromluların bedensel görünümlerinde de ayırt edici özellikler bulunuyor. Bunların boyunları kısa ve geniş; boyunlarının arka bölümü yassıdır. Kafa küçük, gözler çekik; eller, geniş ve kısa parmaklıdır. Burunları da basık ve yassı olan bu kişilerin avuç içinde düz-derin bir çizgi vardır. Araştırmalar, bugüne dek Down Sendromu'nun nedenini tam olarak açıklayamamıştır; ancak, bu sendromun varlığı, birtakım testlerle doğum öncesinde ve doğum sonrasında belirlenebiliyor. Down sendromlu çocuklarda kimi sağlık sorunlarına daha sık rastlanıyor. Doğuştan kalp sorunları, enfeksiyonlara karşı duyarlık, soluk alma ile ilgili kimi sorunlar, çocukluk lösemisi bunların başlıcalarıdır. Bunlardan birçoğu, bugün tedavi edilebiliyor. Down sendromlu kişilerin yaşam

süresi, yaklaşık 55 yıldır. Down sendromlu yetişkinlerde Alzheimer hastalığına yakalanma riski de daha fazladır.

doyma *Bkz.* açlık.

doyum (satisfaction) Açlık, susuzluk, cinsellik gibi temel gereksinimlerin giderilmesi ile organizmada denge durumunun yeniden oluşturulması; ***tatmin.*** *Bkz.* **içgüdü kuramı.**

doyuran (satisfier) **E. L. Thorndike**'ın, hoş ya da istenilir özelliklere sahip olan ve organizmanın, elde etmek istediği ya da ulaşmak için gerekli davranışları öğrenme eğilimi gösterdiği uyarıcılara verdiği ad. Bu terim, **olumlu pekiştirme** ile aynı anlamı taşıyor.

doyurucu etki yasası *Bkz.* **THORNDİKE, Edward Lee.**

döllenme (fertilization) Erkeğin tohumu ile dişinin yumurtasının birleşerek yeni bir yaşamı başlatan ilk hücreyi oluşturması.

dölüt (foetus) İnsan organizmasının döllenmeden sonraki 8. haftadan doğum anına kadar geçen dönemi; ***cenin, fetüs.*** *Bkz.* **embriyoloji; oğulcuk.**

döl yatağı (uterus) Memelilerde **fetüs**ün, döllenmeden doğuma dek kaldığı ve beslendiği yer; ***rahim.***

dölyolu *Bkz.* **vajina.**

dölyolu doruk doyumu *Bkz.* **vajinal orgazm.**

döndürme *Bkz.* **duygu dönüşümü.**

dönem *Bkz.* **evre.**

döner kişilik (cyclothymic personality) Duygu ve davranışları normal olmayan; uç ve karşıt görünümler sergileyen; bununla birlikte ruh hastası sayılmayan kişilik; ***siklotimik kişilik.*** *Bkz.* **dönerlik.**

dönerlik (cyclothymia) Özellikle iç uyaranların etkisiyle ve düzenli aralıklarla mutluluk-çöküntü, etkinlık-durgunluk, canlılık-bitkinlik arasında gidip gelme; ***siklotimi.*** *Bkz.* **döner psikoz.**

döner psikoz (circular psichossis) Çöküntü ve taşkınlık durumlarının birbirini izlediği bir ruh hastalığı. *Bkz.* **manik-depresif psikoz; siklofreni.**

döngüsel tanım (circular definition) İki ayrı olgu ya da kavramın birbiriyle açıklanması; tanımlananın, tanımlayanda var olması. Örneğin, "Hüzün nedir?" sorusuna, "Derin üzüntüdür." yanıtı; üzüntü nedir?" sorusuna ise

“Hüznün anlatımıdır.” ya da “Hüznün dışavurumudur.” yanıtının verildiğini düşünelim. Bu durumda, kusursuz bir döngüsel tanım elde edilmiş oluyor. Örnekte de görüldüğü gibi döngüsel tanımlar, döngüdeki kavramlardan birini önceden bilmeyi gerektiriyor. Var olan bilgilerimizin büyük çoğunluğu, bu tür tanımlara dayanıyor. Döngüsel tanımın bilim dünyasında sıkça tartışılan bir sorun olduğu ve bilgi sıçramasının önünde çoğu kez kısıtlayıcı bir engel oluşturduğu görülüyor.

döngüsel tepki (circular reaction) **1. Bilişsel gelişim kuramına göre,** bebeğin başlangıçta rastlantı sonucu keşfettiği istenilir olayları yinelemeyi öğrenme süreci; ***döngüsel hareket.*** Bu süreçte ödül ya da güdülenme olmasa da davranış, kendini yineleyebiliyor. Örneğin, bebek, memeden kesildikten sonra da emme devinimini sürdürüyor. *Bkz.* **birincil döngüsel tepki; ikincil döngüsel tepki; üçüncül döngüsel tepki; *vestibüler işlevler.* 2. Blumer’in ortak davranış kuramına göre**, insanların birbirini taklit ettikleri ve birbirinin düzeylerini yükselttikleri görüşü. Buna göre, birisinin heyecan davranışı, bir başkasının heyecan davranışını artıran bir uyarı etkisi yapıyor.

dönüştürme *Bkz.* rüya yorumu.

dönüşüm (transformation) **1.** Bir şeyin yapısında ya da biçimindeki değişimler. **2. Psikanalize göre,** bastırılan duygu, dürtü ya da isteğin, karşıtı görünümünde ya da bir başka biçimde, kabul edilebilir bir kılığa girerek bilince çıkması. *Bkz.* **yazar krampı.**

dönüşümce *Bkz.* **histeri.**

dönüşümceli körlük *Bkz.* **histerik körlük.**

dönüşümsel dilbilgisi (transformational grammar) **Noan Chomsky’**nin dilbilim kuramında önemli bir yer tutan, dilin **derin yapılar**dan yüzey yapıları; **yüzey yapılar**ından derin yapılar üretmesinde kullanılan kurallar. Chomsky, karmaşık bir dizi kuralla **sayısız sözdizimsel birleşim**lerin üretilebileceğini savunuyor. Buna göre, anlaşılır her tümce, hem söz konusu dile özgü dilbilgisi kurallarına hem de bütün dillerde var olan ve insan beyninin doğuştan gelen yetisine karşılık olan evrensel bir dilbilgisine; yani derin yapılara uygunluk gösteriyor. Dönüşümsel dilbilgisi yaklaşımı, dil psikolojisindeki (psycholinguistics’teki); özellikle çocukların dil edinimi konusundaki araştırmaları çokça etkilemiştir. *Bkz.* **dil edinimi; dil edinimi mekanizması; evrensel dilbilgisi.**

dönüt *Bkz* **geribildirim**.

dördüncü odacık *Bkz.* **silvius kanalı.**

dört temel psikolojik işlev *Bkz.* **analitik psikoloji; JUNG, Carl Gustav.**

dramatizasyon (dramatization) **1. Eğitimde**, tarihsel olayları, canlı sahneleri ya da masalları dramlaştırarak sunma, oynama. **2. Psikanalizde**, bastırılmış isteklerin simgesel olarak, genellikle kişileştirme biçiminde dönüştürülmesi.

DSM-IV *Bkz* . **Tanı ve İstatistik Kılavuzu**.

dudak cinselliği (lip-erotism or eroticism) Öpme ya da sigara içme gibi yollarla dudakları uyarmaya karşı cinsel bir tutkunun gelişmiş olması.

Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi *Bkz*. **insanın sekiz çağı (yedinci evre)**.

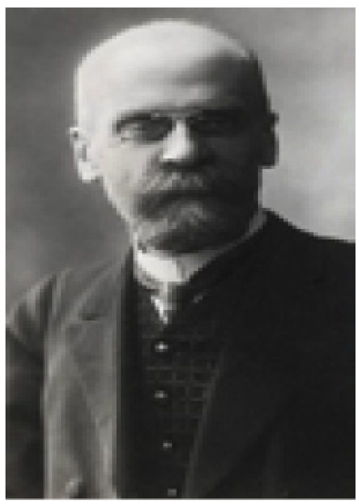
duraksız devinim (athetosis) Beynin devimsel merkezindeki bir sakatlanma nedeniyle kaslarda düzensizlik, bedende görülen ağır ve denetlenemeyen kıvranmalar.

DURKHEİM, Emile (1858-1917) Çağdaş sosyolojiyi kuran ve pozitivist yöntemi sosyolojiye uygulayan Fransız sosyolog. **Durkheim,** Vosges bölgesinin Epinal kasabasında yörenin hahambaşının oğlu olarak doğdu; Paris'te ödü. Ailesinin dine önem verişi, Durkheim'in değerler öğretisini araştırmalarının odak noktası yapmasında etken oldu. 1879'da Frans'nın en gözde kurumları arasında yer alan Ekole Normale Supéerieure'e (Yüksek Öğretmen Okulu'na) girdi. Daha sonra tanınmış bir düşünür olan **Henri Bergson** ve sosyalist bir önder olan **Jean Jaurés**, sınıf arkadaşlarıydı. Ailesi onun haham olmasını isterken o, bu okulda inançlarını yitirmişti. Çoğunlukla felsefe ve belagate dayanan programı nedeniyle çağ dışı gördüğü bu okulda **Renouvier** gibi ünlü bir düşünür, kendisine bu konuda kimi yetenekler kazandırmış; onun, bir toplum pekiştiricisi olarak **ahlaksal değerler**e önem vermesinde felsefesi ile etkili olmuştur. Durkheim'ın **gerçekçilik** anlayışını da hocalarından **Emile Boutroux**'nun "felsefenin, doğanın ve yaşamın gerçeklerinin birbiriyle bağıntılı olması gerektiği" konusundaki düşünceleri etkilemiştir. Onda sosyolojinin psikolojiden ayrı ve özel yöntemleri olan bir alan olduğu düşüncesi de Boutroux'un etkisiyle oluşmuştur. Tarih hocalarının, "tarihin ciddi ve kesin sonuçlar verebilecek bir bilim" olduğu yolundaki görüşlerini de benimsemiştir. Bu yaklaşım, dinlerde öğretiye ikinci planda yer verilmesi gerektiği ve dinin gerçek çekirdeğinin **tören**de (ritüelde) toplandığı görüşüne dayanıyor. Durkheim, 1882'de doçent oldu ve

liselerde felsefe okutmaya; 1883'ten sonra da toplum sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. 1885-1886 ders yılını geçirdiği Almanya'daki incelemelerinde topluluğa **organsal** bir yapıt olarak bakan görüşten ve **toplumun bütünlüğü** düşüncesini odak noktası olan düşünceden etkilendi. Ancak geliştireceği toplum kuramı üzerinde en çok, **Wilhelm Wundt'**un etkisi oldu. Fransa'ya dönüşünde bir yıl lise öğretmenliği yaptıktan sonra 1887'de atandığı Bordeaux Üniversitesi'nde eğitim, felsefe ve siyaset bilimleri dersleri verdi. En önemli yapıtlarının çoğunu örneğin *Toplumsal İşbölümü Üstüne* adlı yapıtını burada yazdı. 1894'te *Sosyolojik Yöntemin Kuralları'*nı yayımladı. Durkheim'ın yapıtlarındaki savları tepkilere yol açtı. İnsan davranışıyla toplum yapısı arasında kurduğu ilişki reddedildi. Kimi Katolik düşünürler, onun ahlakı, insan kişiliğinin bir ürünü olarak görmeyip bir toplumsal pekiştirici ve insanın dışında etkili toplumsal bir nesne olarak görmesine karşı çıktılar. Genç sosyolog ve sosyalistler de onun toplumdaki sınıf ayrılıklarını ve sürtüşmelerini geçici görmesini ve bunların reformlarla giderilebileceği biçimindeki görüşlerini eleştiriyorlardı. Durkheim, aydınların politikaya eylemli olarak karışmalarına karşı olsa da 1890'larda Fransa'yı sarsan Dreyfus olayına, Dreyfus'u savunan kişi olarak katıldı ve yaşamı boyunca demokratik değerleri savundu. 1902'de Sorbonne Üniversitesi'ne atandı. Kurduğu *Année Sociologique* dergisi çevresinde topladığı genç sosyologlarla birlikte sürdürdüğü çalışmaları ve öğreticiliği ile köklü, yaygın bir etki sağladı. Düşünceleri zamanla Fransız III. Cumhuriyeti'nin resmi felsefesi oldu. Şu **iki soru**ya verdiği yanıtlar,onun düşüncelerinin odağını oluşturdu: "İnsanların bir topluluk içinde, birbirinden kopmadan, kişiler üstü bir yapı oluşturarak yaşamalarını sağlayan nedir?"; "İnsanları birbirine bağlayan toplum değerlerinin varlığı nasıl açıklanabilir?" Durkheim, genel ve felsefi düşünceleri bir yana bırakarak belirli toplumları ve toplumsal kurumları inceleme yolunu seçmişti. İlk araştırmalarını ileri sanayi toplumlarının özelliklerini incelemek oluşturdu. O, **organizmacılık**tan yalnızca bir ilk yaklaşım olarak yararlandı. Ona göre toplumların işlevleri fizyolojideki; yapıları da anatomideki gibi araştırıldığında, onların kuramsal gizleri konusunda bir bilgi edinilebilir. Durkheim. 1893'te yayımlanan yapıtında bu yöntemi uyguladı. Buna göre sanayi öncesi topluluklarda birliği, paylaşılan düşünce ve duygular sağlıyor. Sanayi toplumlarında ise kurumsal yapılar ve toplum ilişkileri örgüsü gerçekleştiriyor. Durkheim, bunların

birincisine **mekanik**; ikincisine ise **organik** adını verdi. Mekanik dayanışmada insanların kişiliklerini ortak ve zorunlu inançlar bastırıyor; insanlar zorla birbirine benzetiliyor. Mekanik dayanışmanın bulunduğu toplumlardaki yapı birimleri ise kendi kendine yeterli; yapısal yönden birbirinin aynı birimlerdir. Toplum, bu birimlerin birbirine yapışmasından ortaya çıkıyor. Ortak inançların yarattığı **ortak bilinç,** bütün topluluklar için geçerlidir. İş kollarına ayrılan topluluklarda ise bireylerin, topluma tümüyle uyum sağlama zorunluluğu ortadan kalkıyor. **Uyum,** kurumların birbiriyle işbirliğinden; toplumun her parçasının öbür parçaya gereksinim duymasından kaynaklanıyor. Bu topluluklarda ortak bilinç alanı, kişiye artarak verilen önemdir. Durkheim'in önemli bir yapıtı da İntihar'dır. Bunda da **toplumun pekişmesi**ni inceliyor. İlk bakış açısının tersine **intihar,** kişilerin verdikleri kararların ötesinde bir toplumsal akımdır. İntiharlar, kişilere bağlı olmayan istatistik bir düzenlilik gösteriyor. Toplum davranışları, bireylerin kendi seçimlerinin dışında yasalara bağlı olarak biçimleniyor. Üç tip (bencil, özgecil ve anomik) intihar da bu olayın kişisel değil; toplumsal olduğunu gösteriyor. **Bencil intihar**, insanın toplumla bağlarının zayıflığından kaynaklanıyor. Özgecil intihar, insanın toplum değerlerine olağanüstü bir değer bağlamasından ileri geliyor. **Anomik intihar** ise değer yokluğu nedeniyle ortaya çıkıyor. Çok çabuk ortaya çıkan sanayi toplumunun, kendi yapısına uygun değerleri aynı hızla ortaya koyamaması, bu toplumda yaşamlarını hangi değerlere göre sürdüreceklerini bilemeyen bir insan grubu oluşturuyor. Durkheim'e göre toplumun düzenliliğinin dayandığı iki savdan birisi, aynı kavramları paylaşan insanların, o **kavramlar**ı aynı biçimde anlamaları; ikincisi de toplum biçimleri ile **düşünce biçimleri** arasında biçimsel bir benzerliğin bulunmasıdır. Durkheim'ın **din sosyolojisi**nde, insan davranışının bütün yönlerini toplumsal biçimlere bağlama çabası vardır. "Nasıl oluyor da insanlar uydurma olan **mitos** ve e**fsane**lere inanıyorlar?" sorusu, Durkheim'ın dine yönelik ilk sorusudur. O, bu sorunun yanıtını en az gelişmiş din olarak gördüğü **Totemcilik**te aradı. Avustralya yerlileri arasında yapılan araştırmalar, klanların, bir tür put olan totemlere tapındıklarını gösteriyordu. Durkheim, tapınılanın, toplumun kendisi olduğuna dikkat çekiyordu. Çünkü totem, klanı simgeliyor ve bu açıdan klan, kendi topluluk simgesine tapıyordu. Ayrıca **din,** klanın dağınık ailelerinin oluşturdukları törenlerde tazeleniyordu. Durkheim'ın, **dayanışmacılık** akımına da özel bir ilgi duyduğu görülüyor. Onun

kuramları birçok eleştiriye uğramış olsa da yapıtları bugün de kaynak niteliğini koruyor. *Sosyoloji* dergisi çevresinde toplananların bir bölümü, Fransa'da Durkheim'cı okul'u oluştararak onun görüşlerini yaşatmışlar ve etki alanını genişletmişlerdir. Antropolojik gelişmeler üzerinde de önemli etkisi olmuştur. Durkheim'ın görüşleri Türkiye'ye **Ziya Gökalp** aracılığı ile gelmiş ve **Türkiye Cumhuriyeti ideolojisi** üzerinde etkili olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Elements de sociologie,1889 (Toplumbilime Giriş); De la division du travail sociale, 1893 (İçtimai Taksim-i Amal); Régles de la méthode sociologique, 1894 (İçtimaiyat Usulünün Kaideleri); Les formes élémentaires de la vie religieuse, (ö.s.), 1912 (Din Hayatının İptidai Şekilleri); Education et sociologie, (ö.s.), 1917 (Terbiye ve Sosyoloji); Sociologie et philosophie, (ö.s.), 1924 (Toplumbilim ve Felsefe); L'evolution pédagogique en France, (ö.s.), 1938 (Fransa'da Eğitim Biliminin Evrimi).*

durma-yürüme güçsüzlüğü (astasia abasia) Histerik nedenlerle kol ve bacakları, ayakta durma ve yürümede kullanma gücünü yitirme durumu. Bu tür bir bozukluğu olan kişi, kötürüm olmadığından, kol ve bacaklarını başka işlerde kullanabiliyor.

duruk duyu (static sense) Başın, yerçekimine göre durumunun ya da hareketlerinin algılanmasına yarayan duyu.

durulma ve gizlilik *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

durum (situation) **1.** Alıcı olduğunda ya da belli bir anda bireyi etkileyen iç, dış, çevresel, organsal, önemli ve anlamlı etkenlerin tümü ya da uyarıcı

örüntüsü; ***vaziyet.*** Bu tanım, hem iç hem de dış uyarıcıları kapsaması nedeniyle, çevre kavramından daha geniş bir anlamı içeriyor; canlı varlıkla onun çevresi arasındaki canlı, dinamik ilişkileri dile getiriyor. **2. Eğitim ve psikolojide**, bireyle çevresi arasında yaşanmış, denenmiş ilişkilerin bütünü. Örneğin, okula gittiğinde ya da küçük bir kardeşi olduğunda çocuğun durumu değişiyor. **Watson** ve **davranışçı psikologlar** “durum”u, **uyarıcı** ile eşanlamda kullanıyorlar. **3.** Belli bir nesnenin içinde bulunduğu yer. Durum, uzun süreli ya da geçici olabiliyor. **Yer,** en küçük olan uyarıcıdan başlayarak **nesne, ortam, durum, alan, çevre** olarak genişliyor.

durum kuramı (state theory) **Hipnoz**un, **bilinç durumu**nda gerçek bir değişiklik yarattığı kuramı; ***durum teorisi.*** *Bkz.* çözülme kuramı.

durumsal yaklaşım (situational approach) Kişisel ve toplumsal sorunları çözümlemede izlenen bir yol. Bu uygulamada nedenler ve bireysel özellikler teker teker değil; bütünüyle durum ele alınıyor. Karşı karşıya gelinen her durum, daha önceki durumlar zincirinin bir halkası ve başka durumların da bir parçası olarak görülüyor. Bu yaklaşım, daha çok, grupları yönetme ve onlara önderlik etmeye yarayan bir yaklaşımdır. Buna göre, değişik durumlar için değişik türde **beceri**ye ve değişik türde öndere gereksinim vardır.

duvar lopu *Bkz.* **beyin lopları.**

duyarlı bölge (sensitive zone) Beden düzeyinde uyarıldığında hızlı ve güçlü tepkilere yol açan kesimler; ***hassas bölge.***

duyarlı dönem (sensitive period) **1.** Organizmanın belli beceriler, davranışlar, bağlanmalar, özellikler kazandığı gelişim evresi; ***kritik evre.*** Örneğin, insanın **temel güven duygusu**nun gelişimi ve **güvenli bir bağlanma** gerçekleştirmesi için yaşamın birinci yılı duyarlı ve kritik yıl olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* mühürleme.

duyarlığı giderme yöntemi *Bkz.* **kurdeşen.**

duyarlı hareket *Bkz.* **psikomotor beceriler.**

duyarlık (sensibility, sensitivity) **1.** Duyumları ve duyguları algılayabilme, duyumsayabilme yeteneği; uyarıcılardan, özellikle zayıf uyarıcılardan kolaylıkla etkilenme; ***hassasiyet***. Duyarlıktan, birçok alanda yararlanılıyor. Örneğin, **sinyal saptama kuramı**nda gözlemcinin sinyale verdiği tepkinin gücü ya da sinyali ayırt etme yetisi, bu özellikten

yararlanılarak belirleniyor. **2. Jung'a göre**, kişiliğin **dört temel ruhsal işlev**inden biri. Kişiye dış dünyanın somut gerçeklerini algılamayı sağlaması nedeniyle duyarlık, kişiliğin algısal işlevidir. Öbür temel ruhsal işlevler **düşünme, duygu** ve **sezgi**dir.

duyarlık dönemleri *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

duyarlık eğitimi (sensitivity training) **K. Lewin** ile **C. Rogers**'ın geliştirdiği ve özayrımsama, bireyler arası üretken ilişkiler ve başkalarının duygu, tutum ve davranışlarına yönelik duyarlığın geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşan bir tür yarı tedavi tekniklerinin ortak adı. Bunun için kullanılan **temel yöntem**, gözlemci ve kolaylaştırıcı olarak davranan bir önder gözetiminde özgür, **formatı belli olmayan tartışmalar**dır. Bu uygulamada ayrıca, **rol yapma** gibi başka yöntemler de kullanılıyor. Duyarlık eğitiminden, endüstri de içinde olmak üzere, birçok alanda insan ilişkilerini düzenlemede yararlanılıyor. **Duyarlığın geliştirilmesi**, eğitimin de temel işlevlerinden biridir. Son zamanlarda duyarlık eğitiminin, başlangıçtaki etkililiğinden birçok şey yitirdiği gözlemleniyor. Yitirilenlerin yeniden kazanımı için gerekli bütün çabanın gösterimesi gerekiyor. *Bkz.* **duyarlı dönem; duyarlık; duyarlık testi; hümanist öğretmenlik; hümanist psikoloji.**

duyarlık testi (accuracy test) Hızın değil; yanıtların doğruluğunun temel alındığı test. *Bkz*. **güç testi**; hız testi.

duyarsızlaşma *Bkz.* **alışma.**

duyarsızlaştırma (desensitization) **Davranışçı tedavi teknikleri**nden biri; kişiyi duyarlı olduğu şeyle yeniden yeniden karşılaştırarak, o şeye yönelik duyarlığını azaltma; ***hissizleştirme*****.** Bu uygulama, alerji yaratan bir maddeyi az ölçülerde alma sonucunda, alerjik tepkiyi ortadan kaldırma biçiminde fizyolojik bir süreç olabileceği gibi, kişiyi kaygı yaratan şeyle yeniden yeniden karşılaştırma yoluyla kaygıyı ortadan kaldırma biçiminde ruhsal-davranışsal bir süreç de olabiliyor. Duyarsızlaştırma tekniği, seçenek olabilecek tepkileri güçlendirmek amacıyla **karşıt koşullama**yı, **karşılıklı ket vurma**yı ve **sönme**yi kullanan deneysel bir süreçtir. Tekniğin temeli, **Pavlov'**un klasik koşullamasına dayanıyor. **Dizgeli duyarsızlaştırma**yı (systematic distortion'u) bir tedavi yöntemi olarak ilk kez, **Josep Wolpe** (1981) kullandı. Wolpe, "Organizma, iki karşıt otonomik etkinliği aynı anda gösteremez." temel sayıltısından yola çıktı. Dizgeli duyarsızlaştırmaya, öğrenilmiş bir davranışın sönmesi ya da **baş**

etme tekniği olarak bakanlar da vardır. Bu teknik, genellikle **fobi**lere karşı kullanılıyor. Karanlıktan, kapalı yerlerden, sudan, köpekten, kediden aşırı korkanlar üzerinde başarıyla uygulanıyor. Cinsel sapmalar, alkolizm üzerinde de olumlu sonuç veriyor. Dizgeli duyarsızlaştırma tekniği, özellikle kişinin korktuğu nesne ya da olayla baş edebilme yeteneği olmasına karşın, bir çaba gösteremediği durumlarda uygulanıyor. Örneğin, çalışmadığı için başarısız olan bir öğrenciye, sınav korkusunu yenmesi amacıyla bu tekniğin uygulanmasının bir anlamı yoktur. **Duyarsızlaştırmanın Gerçekleştirildiği Üç Aşama:** Bu aşamalarda belli bir düzenle şu etkinlikler gerçekleştiriliyor: **1. Aşama: Gevşeme.** Bu evrede kişiye, kaygı ve korkusuna karşıt bir beceri öğretiliyor. Bu, kas dinlendirme hareketi olarak gerçekleştiriliyor. Gevşeme, istemli kasların art arda kasılıp gevşetilmesiyle sağlanıyor. Bu alıştırmada bir kas grubu çalıştırılırken, öteki kas gruplarının gevşek kalmasına dikkat ediliyor. Başta tedavi uzmanının öğretip uygulattığı gevşeme, daha sonra, danışanın denetimine bırakılıyor. Bu etkinlik, derin kas gevşemesi, işaret denetimli gevşeme, metronom koşullu gevşeme ve **otogenetik alıştırma** biçimlerinde gerçekleştiriliyor. Kişiye bu yollarla dinlenme öğretilemiyorsa, rahatlatıcı müzik, sevdiği yiyecekler veriliyor; derin düşünme (meditasyon) alıştırmaları yaptırılıyor. Yine gevşemiyorsa, rahatlatıcı ilaç veriliyor. **2. Aşama: Kaygı ya da Korku Yaratan Uyarıcıları Danışanla Birlikte, Şiddet Açısından En Azdan En Çoğa Doğru Sıralama.** Bu aşama sırasında (hiyerarşide) 20’ye yakın basamak bulunuyor. Bunun yanı sıra, birer en az kaygı uyandıran, kaygı uyandırmayan uyarıcı; bir de kontrol uyarıcısı seçiliyor. Sıradüzen; yer ve zaman açısından, tematik (konusal) açıdan ya da karışık türde yapılabiliyor**. 3. Aşama: Duyarsızlaştırma.** Bu uygulamanın yapıldığı aşamada danışan, önce gevşeme durumuna getiriliyor. Sonra, ona kontrol uyarıcısı hayal ettiriliyor ve yeniden gevşemesi sağlanıyor. Daha sonra, danışana sıradüzenin en alt basamağındaki en az kaygı uyandıran kart veriliyor ve danışan yine gevşemeye geçiriliyor. Bu yolla, sıradüzendeki basamaklar çıkıldıkça kaygının şiddeti artıyor. Basamaklar çıkılırken hasta kaygılanırsa, hemen dinlendiriliyor ve kendisine bir önceki basamak uygulanarak oturum kapatılıyor. Her oturumda 4 kartlık bir ilerleme gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Teybe kaydedilen oturumu, danışanın evde de dinlemesi sağlanıyor. Eğer, takılıp kalınan bir basamaktan bir üst basamağa geçilemiyorsa, sıradüzen iyi yapılmamış demektir. Dizgeli

duyarsızlaştırma, imgelemle de gerçek yaşantıyla da verilebiliyor. **Dizgeli Duyarsızlaştırmanın** Çeşitleri: (**1)** Grup duyarsızlaştırması. **(2)** Zenginleştirilmiş duyarsızlaştırma. **(3)** Duyusal-imgesel teknik. **(4)** Bilişsel sistematik duyarsızlaştırma. **(5)** Kendiliğinden (otomatik) duyarsızlaştırma. **(6)** Atılgan ve cinsel tepkileri duyarsızlaştırma. **Duyarsızlaştırmanın Kişi İçin Uygun Olup Olmadığının Belirlenişi:** Bu uygunluk**,** şu değişkenler gözden geçirilerek saptanıyor: **(1)** Korku sayısı arttıkça dizgeli duyarsızlaştırma başarısı azalıyor. **(2)** Korkunun kaynağı, akıl dışı ise, bu teknik uygulanmıyor. **(3)** Genel uyarılmışlık düzeyi yükseldikçe duyarsızlaştırma başarısı artıyor. Dizgeli duyarsızlaştırma, tümüyle **tepkisel koşullama**ya dayanması nedeniyle eleştiriliyor. Sorun davranış, kişiye belki de başka açılardan yararlı oluyor. O nedenle soruna **edimsel koşullama** açısından da bakılması ve sorun davranışın işlevsel çözümlemesinin yapılması gerekiyor. *Bkz*. **davranışçı psikoloji; karşıt koşullama; karşılıklı ketleme; sönme; pekiştirme; cezalandırma.**

duyarsızlaştırmanın gerçekleştirildiği üç aşama *Bkz.* **duyarsızlaştırma.**

duygu (emotion, feeling) **1.** Öznel olarak yaşanan bir durumun dışavurumu olan gözlemlenebilen bir davranış yapısı; ***his.*** Sevinç, üzüntü, korku, öfke, herkesin tanıdığı duygulardandır. “Daha yaygın ve sürekli duygusal iklim” olarak tanımlanan **ruh durumu**nun tersine duygu, daha geçici, duruma bağlı değişimlerle ilgilidir. Normal duygu dışavurumu aralığı olarak değerlendirilen şey, kültürden kültüre de aynı kültür içinde de farklılık gösteriyor. Normal duygu dışavurumları, yüz anlatımında, ses tonunda ve bedensel hareketlerdeki değişimlerle tanımlanabiliyor. **Duygu Dışavurumu Bozuklukları:** Bu bozukluklar arasında şunlar yer alıyor: **(1)** Duygusal anlatım yoğunluğu belirgin bir biçimde azalıyor (**körelme**). **(2)** Duygusal anlatım belirtileri bulunmuyor ya da yok denecek kadar zayıf oluyor. Örneğin ses, çoğunlukla tekdüze oluyor ve yüz bir şey anlatmıyor (**sığlaşma**). **(3)** Duygusal dışavurumla konuşma, düşünce ya da bağlam içeriğinin uyumu bozuluyor. Örneğin, izlendiğinden, işkence gördüğünden söz eden hasta, bunları anlatırken kahkahalarla gülüyor (**yersiz tepki**). **(4)** Duygusal dışavurumlarda yinelenen hızlı ve birdenbire salınımlar eşliğinde değişiklikler görülüyor. Örneğin, kişi, görünür bir neden yokken, bir dakika önce ağlamaklı, bir dakika sonrasında mutlu, bir dakika sonrasında da öfkeli, saldırgan olabiliyor (**oynak tepki**). **(5)** Duygusal dışavurum kapsamında ya da yoğunluğunda hafif zayıflama

görülüyor (**kısıtlılık**). **2. Jung'a göre,** kişiliğin dört temel ruhsal işlevinden biri. Ona göre duygu, çevresindeki varlık, olgu ve olayların kişi için taşıdığı değeri belirtiyor ve kişiye sezgi, haz, acı, korku, üzüntü, kızgınlık gibi öznel **yaşantılar**ı sağlıyor. **Kişiliğin dört temel ruhsal işlevi**nden öbür üçü **düşünme, duyarlık** ve **sezgi**dir. *Bkz.* **birincil duygular; duygu açlığı; duygu aktarım direnci; duygu aktarımı; duygudaşlık; duygu dönüşümü; duygu dönüşümü histerisi; duygudurum; duygu ilişkileri; duygulanım; duygulanım bozukluğu; duygu odaklı baş etme; duygu sezgisi; duygu sosyolojisi; duygu tonu; duygu ve heyecan; duygu yakınlığı; duygu yansıtımı; duygu yatırımı; duygu yitimi.**

duygu açlığı (affect hunger) Özellikle **duygusal yoksunluk** yaşayan çocuklardaki sevgi ve sevecenlik özlemi.

duygu aktarım direnci (transference resistance) **Psikanalize göre**, hastanın suskun kalarak ya da geçmiş ilişkilerindeki sevgi ya da nefret duygularını terapiste aktararak canlandırma yoluyla bilinçsiz malzemenin bilince çıkmasına engel olmaya çalışması. Çözümleme isteyen kişinin, anne babasına karşı geliştirmiş olduğu; ama kimilerini baskı altında tutmayı sürdürmek istediği tutumlarını hekime aktarması. Bu tutum içindeki hasta, örneğin, karşısındaki hekimi kıskanmaya başlıyor; ama ona karşı doğrudan cinsel dürtülerini, bir baba imgesi olarak, baskı altında tutuyor. *Bkz.* **benlik; direnme; duygu aktarımı**.

duygu aktarımı (transference) **Psikanalize göre**, tedavi sırasında hastanın geçmişte anne babası, karısı ya da kocası gibi yakınlık duyduğu kişilere ilişkin sevgi ya da nefretini çözümleyiciye (analist'e) aktarması; ***transferans, aktarım*.** Aktarım ilişkisi ilk biçimini izliyor. Çözümleyici, bu olguyu hastaya duygusal sorunlarını ve bunların kökenlerini anlamasına yardım etmek üzere iyileştirici bir gereç olarak kullanıyor. Aktarım deneyimi ile daha erken bir deneyimi yeniden canlandırmaya çaba gösteriyor. Aktarım, direncin gösterilişi olarak da nitelenebiliyor. Aktarımlar genellikle nesne ilişkilerini yansıtıyor. Özü yansıtan aktarımlar, tipik olarak benlik sınırlarının bulanıklığını içeriyor ve psikotik sınır durumlarında gözlemleniyor. Aktarımı **Kleinci nesne ilişkileri kuramcıları**, yansıtıcı özdeşleşme olarak görüyor ve hastanın terapiste karşı hemen her hareketini yaşamın ilk yılında gelişen imgelere dayanan aktarımlar olarak ele alıyorlar. Hastanın terapite ilişkisinin bir

bölümü, terapisti eyleme ve bir şeyi farklı bir biçimde yapmaya zorlamayı yansıtıyor. Örneğin, kızgın, yıkıcı, nefret eden hasta, annesinin, çocuğun saldırganlıklarını hoş gören ilk kişinin değişik bir biçimini yeniden yaratıyor olabiliyor. Hasta, terapisti aşırı derecede değerlendirdiği ya da sevdiği zaman aktarım olumlu; gerçekten hiçbir neden olmadığı halde terapisti sevmediği ya da ondan nefret ettiği zaman da olumsuz demektir. Hastanın tedavi sürecinde terapiste gerçeklere dayalı tepkileri aktarım değildir. Örneğin, terapist bir oturumu kaçırdığında hasta ona kızabilir. Aktarım, çözümsel sürecin dışında, hastanın çevresindeki başka kişilere de yapılabiliyor. **Jung** ise aktarımı ruhsal bir bağ olarak görmüş ve **hastanın gerçekle olan eksik ilişkisinin ödünlemesi** diye nitelemiştir. Her temel çözümlemede aktarımın kaçınılmaz bir olgu olduğunu savunmuştur. Ona göre hasta, istediği yeterlikte bir uyumu hiçbir zaman sağlayamadığından, yaşadığı zaman bir ilişki nesnesi bulmak gereğini duyuyor.

duygudaşlık (sympathy) Başka bir kişinin duygularını onunla paylaşma; ***sempati***.

duygu dışavurumu bozuklukları *Bkz*. **duygu.**

duygu dönüşümü (conversion) **Histeride**; özellikle de duygu dönüşümü histerisinde görülen belirti oluşumu biçimindeki **savunma mekanizması**; ***konversiyon, döndürme.*** Bu mekanizmayla bir ruhsal çatışma, bastırma ve onların yarattığı kaygı, katlanılabilen ve savunulabilen felç gibi devimsel; sınırlı uyuşukluk, ağrı gibi duyusal yapıda bedensel belirtilere dönüştürülerek ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Kişinin örneğin, kol ve bacakları tutmaz; gözü görmez, kulağı işitmez oluyor. Kocasıyla kavga eden kadın düşüp bayılıyor. **Freud**, duygu dönüşümüne ekonomik açıdan yaklaşmıştır. Ona göre, bastırılan düşünceden koparılan libido, bir sinir uyarımları enerjisine dönüştürülüyor. Duygu dönüşümü belirtilerine tipik özelliğini bunların simgesel anlamı kazandırıyor. Bu tür savunma, yalnızca kaygının yatıştırılmasına yaramıyor; onunla birlikte, kişiye hasta diye bakılmasını ve onun, bir süre de olsa sorumluluklarından uzak tutulması biçiminde ikincil bir kazanç da sağlıyor. *Bkz.* **bastırma; duygu dönüşümü histerisi; histeri.**

duygu dönüşümü histerisi (conversion histeria) Ruhsal bir çatışmanın bedensel bozukluğa dönüştürüldüğü bir nevroz türü; ***döndürme histerisi.*** **Nevroz belirtileri olarak beliren bedensel bozukluklar**, gerçek

bedensel bozukluklardan şu yönlerden ayrılıyor: (**1)** İşlev yitimi, anatomik ya da fizyolojik bulguların değil, hastanın bedeninin nasıl çalıştığına ilişkin düşüncelerinin karşılığıdır. Örneğin, ellerdeki uyuşma, el sinirlerinin çalışma alanının değil, hastanın el kavramıyla düşündüğü, eldivenin kapladığı alanın karşılığıdır. **(2)** Belirti, hastanın yaşamında belli bir işlevi yerine getiriyor. Örneğin, hasta bu yolla, istemediği şeylerden kaçınma ya da ilgi çekme gibi ikincil kazançlar sağlıyor. (**3**) Hasta, belirtiye karşı abartılı ve gösterişli ya da ilgisiz, kayıtsız bir tutum takınıyor.

duygudurum (mood) Sevinçli, üzüntülü ya da coşkulu bir tepki göstermek için kişinin yaptığı içsel hazırlık.

duygu ilişkileri *Bkz.* **bilişsel denge kuramları.**

duygulanım (affection) İstenç ve bilinçten ayrı olarak iç salgı bezlerini de devindiren türlü etkiler altında duygusal tepkiler gösterme; ***duygulanma.***

duygulanım bozukluğu *Bkz.* **şizofreni.**

duygulanma *Bkz.* **duygulanım.**

duygulu yaşantı *Bkz.* **duygusal yaşantı.**

duygu odaklı başa çıkma (emotion focused coping) **Bilişsel değerlendirme modeli**nde kişinin, stres artırıcı bir durum karşısında **duygularını düzenleyip denetleme**ye; sorunu doğrudan çözme yerine, sorunun yol açtığı bedensel ya da ruhsal gerilimi azaltmaya yönelik çaba göstermeye dayanan bir başa çıkma stratejisi. *Bkz.* **sorun odaklı başa çıkma**.

duygusal (affective) **1.** Duygu ile ilgili, duyguya dayanan, duyguya ilişkin; ***hissi*. 2.** Duygunun yoğun olduğu, aşırı ölçüde etkilediği (kimse, yapıt). **3.** Gözü yaşlı bir duygululuğu olan, içli (kimse). **4.** Duygularının etkisiyle davranan (kimse). *Bkz.* **duygusal alan; duygusal alan ölçekleri; duygusal ayrılma; duygusal bağ; duygusal bellek yitimi; duygusal boşalım; duygusal bozukluk; duygusal donukluk; duygusal doyum; duygusal eğitim; duygusal evriklik; duygusal gelişim; duygusal iklim; duygusal katılık; duygusallık; duygusal olgunluk; duygusal öğrenme; duygusal psikoz; duygusal sanrı; duygusal tıkanma; duygusal tip; duygusal uyum; duygusal yalıtım; duygusal yaşantı; duygusal yoksunluk; duygusal zekâ.**

duygusal alan (affective domain) **Tutum**, **duygu** ve **değer yargıları**nı içeren etkinlik ya da etki alanı; tutum, inanç ve değer yargılarının gelişimine odaklanan bir amaç sınıflandırması. **Zorluk Derecesine Göre duygusal Alanın Gerçekleştirilişi: (1) Tepki Verme:** Söz konusu uyaranlara tepki gösterilerek belli beklentilere uygun davranılıyor. **(2) Değerlendirme:** Stresin olmadığı durumlarda kişinin tutum ya da inancıyla tutarlılık gösteren davranışlar sergileniyor. **(3)** Örgütleme: Davranışla ortaya konulan değer yargılarına bağlılık gösteriliyor. **(4) Kişiliğe Katma**: Davranışların tümü, içselleştirilen değer yargılarıyla tutarlı ve uyumlu duruma getiriliyor.

duygusal alan ölçekleri *Bkz.* **tutum ölçeği.**

duygusal ayrılma (affective separation) Annenin bedensel olarak yanında olduğu; ancak, yeterince uyarıcı olmadığı, tepkisiz kaldığı bebeklerde görülen durum; ***maskeli yoksunluk***. Böyle davranılan bebekler, sıklıkla dünyadan uzaklaşıp kayıtsızlaşıyor ve iyi toplumsal ilişki kurma umudunu yitiriyorlar.

duygusal bağ *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar.**

duygusal bellek yitimi (affective amnesia) **Organsal beyinsel bozukluklar**la, bunama ya da beyin kabuğuyla ilişkili olmayan bellek yitimi olaylarına ilişkin davranış yapılarıyla açıklanamayan; **işlevsel ruhsal bozukluklar**la ilgili bellek yitimi.

duygusal boşalım (abreaction) Sarsıcı, gerçek ya da düşsel bir olayın anısına bağlı olan ve bastırılmış bulunan duygunun dışavurularak boşaltılması; ***yeniden canlandırma.*** Ruhsal sarsıntı bugün oluyormuş gibi hem bedensel hem de duygusal dışavurumlar eşliğinde canlanabiliyor. Belli bir ölçüde boşalım, kimi zaman acı verici duygulara karşı duyarsızlaşmayı ve içgözlemdeki artışın etkisiyle iyileştirici bir sonuca ulaşmayı sağlıyor. Duygusal boşalım, özgün ruhsal sarsıntıdan hemen sonra ya da uzunca bir süre sonra kendiliğinden ortaya çıkabileceği gibi, sözlü telkinle ya da hipnozla da canlandırılabiliyor. *Bkz.* **bastırma**; **boşalım**; **duygu**; **geçmişe dönüşler**; içgözlem; **ruhsal travma**; **sistemli duyarsızlaştırma; yeniden canlandırma**.

duygusal bozukluk (affective disorder) Bedensel ya da zihinsel bir bozukluktan, abartılı duygusal tepkilerden ve kişinin çevresindeki değişikliklerden kaynaklanmayan; yoğun coşkudan derin depresyona dek değişen ruh durumu salınımları biçiminde beliren bozukluklar. Uzun süren

bu bozukluklar, kişisel, toplumsal ve mesleksel yaşamda kötüleşmelere yol açıyor. Hasta, yaşamsal ilgisini yitiriyor; tedirginlik, aşır heyecan belirtileri gösteriyor. Bunlara uykululuk, belirgin bir kilo alma ya da kilo verme ve ruhsal-devimsel heyecan da eşlik edebiliyor. Hastaların birçoğu yalnızca taşkın (manik); birçoğu da yalnızca çökkün (depresif) belirtiler göstermelerine karşın, bu bozukluklar için genellikle **manik-depresif bozukluk** (çift kutuplu bozukluk (distiymi)) terimi kullanılıyor.

duygusal dayanıklılık *Bkz.* **ruhsal olgunluk.**

duygusal donukluk (affective slumber) **Alzheimer** hastalığının orta evresi. Hasta, bu evrede donuklaşıyor ve durgunlaşıyor; hastanın dikkatini ve duygusal tepkisini uyarmak zorlaşıyor; hasta, yönelim duygusunu yitiriyor, şaşkınlık yaşıyor; konuşulanları anlayamıyor; duyduklarını anlamsızca yineliyor.

duygusal doyum *Bkz.* **özgürlükten kaçış mekanizmaları (Yıkıcılık).**

duygusal eğitim (affective education) Bireyin duygusal yaşantılarını dengeli bir biçimde geliştirmeyi ve duyguların doyumunu engellememek koşuluyla topluma duygusal yönden başarılı bir uyum sağlamayı amaçlayan eğitim. *Bkz.* **bilişsel zekâ; duygusal zekâ; duyuşsal öğrenme; eğitim.**

duygusal evriklik (inversion of affect) **Freud'a göre**, kişinin sevgiden tiksintiye ya da tiksintiden sevgiye birdenbire dönmesi durumu.

duygusal gelişim (emotional development) Bireyin, çocukluk dönemine özgü bağımlılıktan kurtularak **sorumluluk duygusu** ve **karşı cinsle sevgi ilişkileri kurma gücü** bakımından zamanla yetişkinlere özgü bir düzeye erişmesi**.** *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; duygusal zekâ; insanın sekiz çağı.**

duygusal iklim *Bkz.* **ruh durumu.**

duygusal katılık (affective rigidity) Koşullarda, duygularda değişikliğe yol açacak durumlar olmasına karşın duyguların, olduğu gibi kalması. Duygusal katılık, **obsesif kompülsif nevroz**ların ve şizofreninin yaygın bir özelliğidir.

duygusallık (affectivity) Haz, acı gibi duygusal uyarımlara verilen tepkinin derecesi. Duygusallık, **psikiyatrik muayene**nin önemli bir ölçütüdür.

duygusal nitelikli öğrenme *Bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

duygusal olgunluk *Bkz.* **ruhsal olgunluk.**

duygusal öğrenme (affective learning) Öğrenmenin, öğrencinin istenen duygusal algıları edinmesiyle ilgili alanı. Öğrenme hedeflerinin, öğrencide özgüven, sorumluluk, saygı, güvenirlik ve **olumlu kişisel ilişkiler** gibi algıların oluşturulmasını gerektiren bölümü. *Bkz.* **duygusal eğitim; duyuşsal öğrenme; öğrenme.**

duygusal psikoz (affective psychosis) Düşünce ve davranışları bozan, aşırı ve duruma uygun düşmeyen duygu ve heyecanların ortaya çıkardığı ağır ruhsal hastalıklar; ***duygusal çıldırı***. Duygusal psikozları **manik-depresif psikoz, psikotik depresif tepki** (ağır depresyon) oluşturuyor. Bu psikozların temel özellikleri, aşırı neşe ya da depresyondur. Duygusal psikozlarda bunların yanı sıra s**anrı**lar ya da **kuruntu**lar gibi düşünce düzensizliği ya da ruhsal-devimsel heyecan, **intihar** eğilimi gibi davranış düzensizliği de gözlemlenebiliyor.

duygusal sanrı (affective hallucination) Depresyon ya da coşku duygularıyla ilişkili sanrı. Duygusal sanrı, görkemlilik düşünceleri, kendini aşağılama ya da yoksunluk, hastalık, suçluluk gibi depresif düşüncelerle birlikte gelişiyor.

duygusal tıkanma (emotional blocking) İç çatışmalar nedeniyle sinir ve kas tepkilerinin durması ya da düşünce zincirinin kopması durumu.

duygusal tip (feeling type) **Jung**'un dört temel işlevsel kişilik tiplerinden biri. Bu kişilik tipi, duyguların ağır basması ile tanımlanıyor. *Bkz*. **işlevler**; **işlevsel tipler**.

duygusal uyum (emotional adjustment) Bireyin, duygularını çevresinin isteklerine uygun uyum kanallarına aktarabilme derecesi. *Bkz.* **ruhsal olgunluk.**

duygusal yalıtım (emotional isolation, emotional insulation) Bireyi rahatsız eden ya da bireyin kendini rahatsız edecek diye bir anının, bir olayın bilişsel yönüne yer verip duygusal yönünü hiç yaşanmamış gibi söz konusu etmemesi ya da geçmişte yaşadığı duygusal bir sarsıntı nedeniyle bugünkü ilişkilerinde duygusallığa hiç yer vermemesi biçiminde işleyen bir **savunma mekanizması.** *Bkz.* **yalıtım.**

duygusal yaşantı (affective or emotional experience) Kişinin yaşamında, hoşa giden ya da hoşa gitmeyen güçlü bir duygu tonunun yer aldığı bir olay ya da zihinsel durum; ***duygulu yaşantı.***

duygusal yoksunluk (emotional deprivation) Yeterli sevgi, ilgi, sevecenlik ve yakınlıktan yoksun olma. Bu terim daha çok, gelişim yılları boyunca annesinden ya da annesinin yerini alan kadından yeterli sevgi, ilgi ve yakınlık göremeyen çocuklar için kullanılıyor. *Bkz.* **anne yoksunluğu sendromu; yetersiz uyarım kuramı.**

duygusal zekâ (emotional intelligence) İnsanların birbirine uyum sağlamasına yardımcı olan becerileri elde etme yeteneği, temel yaşam becerisi, yüreğin sesi. Bu yeteneğinden yararlanmak isteyen kişi, **bilişsel zekâ**sının duygularını engellemesine izin vermiyor; ancak, aklının, duygularını denetlemede güçsüz kalmamasını, gerektikçe duruma müdahale etmesini de önemsiyor. Bilişsel ve duygusal zekâsını dengeli biçimde kullanabilen kişi, kendine güvenli, kendinden hoşnut, sorunlarını çözme becerisini kazanmış bir kişi olarak yaşıyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (Toplumsal ve Duygusal Gelişim); **duygusal eğitim; duyuşsal öğrenme.**

duygu sezgisi *Bkz.* eşduyum.

duygu sosyolojisi (sciology of emotion) Utanç, korku, nefret, gurur ve merak gibi duyguların toplumsal kurum ve kuralların işleyişinde ne tür bir işlev gördüğünü; bir toplumsal dizgenin bu tür duyguları nasıl dönüştürüp kalıplaştırdığını inceleyen sosyoloji dalı.

duygu tonu (feeling tone) Bir düşüncenin, yaşantının ya da nesnenin hoş olma ve hoş olmama boyutu; bunların uyandırdığı duygu. Duygu tonu terimi, özellikle **tüketici psikolojisi**nde, reklama konu olan ürün ya da markayla ilişkili duygular için kullanılıyor. Duygu tonunun içerdiği etkenlerden bazıları renk, basım, seçilen sözcükler, ünlülerin söz konusu ürünü kullanmasıdır. Bir zamanlar, sigaranın gırtlağa ya da ciğerlere zarar vermediğini düşündürmek için, sigara reklamlarında opera sanatçıları, kırların görüntüleri kullanılıyordu.

duygu ve heyecan *Bkz.* **duygu; genel psikoloji; heyecan.**

duygu yakınlığı (sympathy) Başka bir kişinin duygularını onunla paylaşma; ***sempati.***

duygu yansıtımı (reflection of feeling) Terapistin, hastanın sözlerinin duygusal yanını öne çıkararak vurguladığı tedavi tekniği. **C. Rogers'a göre**, hastanın yaşantısını onun bakış açısından anlamak ve dile getirmek, onun gizli ya da bulanık duygularının su yüzüne çıkmasını ve netleşmesini sağlıyor. *Bkz.* **birey odaklı yaklaşım; hümanist psikoloji.**

duygu yatırımı (cathexiş) **Psikanalize göre** kişi, cansız varlık, toplumsal grup ya da bir amaç gibi konulara ayrılan libido ya da ruhsal güç. *Bkz.* **ruhsal ekonomi kuramı.**

duygu yitimi (athymia,athymy) Duygunun azalması ya da tümden yitirilmesi. Bu durumda, yaşama gücü ve duygusallığın dış görünümü de az çok yitiriliyor; davranışlara bir umursamazlık egemen oluyor.

duyu 1. (sensation) Bir duyu sinirinin, alıcı sinirin ya da duyu organlarından birinin uyarılmasıyla beynin belli bir bölgesinin etkinleştirilmesi sonucunda oluşan izlenim ya da bu izlenimin ayrımsanması durumu; ses, renk, koku, tat, basınç, sıcaklık gibi bir dış uyarıcının ya da açlık, susuzluk, bulantı, cinsel heyecan gibi vücudun kendi içindeki bir değişikliğin oluşturduğu duyu yaşantısı ya da bilinçlilik durumu; **algı oluşturmada kullanılan ham veriler; *his.*** Gülü kokladığımızda yaşadığımız şey (koku), bir duyudur. Bu kokuyla onu yayan nesnenin öbür özellikleri arasında ilişki kurduğumuzda yaşadığımız şey (gül), bir algıdır. Buna göre duyu, **nesneye ya da yaşantıya ilişkin bir anlam içermeyen bir bilinç durumu**dur. Uyarıcılar tek tek alınmıyor; aynı anda birden çok duyu birden alınıyor. Söz konusu kokuyu yayan şeyin gül olduğunun anlaşılmasını sağlayan duyumlar bütünü ise **gül algısı**nı oluşturuyor. Duyunun, nesneye ilişkin bilgi gerektirmemesine karşılık algı, nesneye ilişkin aldığımız duyularla, nesnenin özellikleri konusunda elde ettiğimiz yaşantıları içeriyor. **2.** (sense) **a**. Sinir sistemi dışındaki uyarıcıları sinir etkinliğine dönüştürüp sinir sistemine, özellikle de beyne bu uyarıcılarla ilgili bilgi veren organ ya da **sinir sistemi. b**. Bu biçimde alınan bilgi; uyarıcıların bu sistem aracılığı ile ayrımsanması; ortak özellikleri olan **duyu izlenimleri.** *Bkz.* **acı; duyu alanları; duyu belleği; duyu eşiği; duyu fizyolojisi; duyu kanalı; duyu odağı; duyu organı; duyu örgütlenmesi; duyu ötesi algı; duyu psikolojisi; duyusal ayrımsama; duyusal beyin kabuğu; duyusal bütünleşme; duyusal bütünleşme bozukluğu; duyusal bütünleşme tedavisi; duyusal-devimsel evre; duyusal dikkatsizlik; duyusal sinir bozukluğu; duyusal sönme; duyusal tip; duyusal uyum; duyusal yoksunluk; duyu türü; duyu yitimi.**

duyu alanları (sensory areas) Beynin duyu ya da devinim sinirlerinden gelen bilgileri alan duyunun türüne göre özelleşmiş olan işitme, görme, koku, bedensel uyarım merkezleri gibi bölgeleri. *Bkz.* **beyin.**

duyu belleği (sensory memory) **Bellek sistemi**nin **algı süreçleri**nde kullanılan **duyu uyarıcıları**nın işlendiği bölümü. Oldukça ilkel ve bir iki saniye gibi kısa süreli olan bu bellek, duyu sinyallerini olduğu gibi saklıyor ve **biliş sistemi**ne, bu duyu sinyallerini bütünleştirme olanağı tanıyor. *Bkz.* **bellek; ikonik bellek; yankı belleği.**

duyu eşiği (sense threshold, sense limen, sensory threshold) **1. Fizyolojide,** bir sinir hücresini uyarmak için gereken en küçük uyarıcı miktarı. Bu sınırın altındaki uyarıcılar, uyarımı gerçekleştiremiyor. Her eşiğin bir tabanı, bir de tavanı bulunuyor. Duyu eşiğinin tabanı, uyarıcının yeğinliği belli bir noktadan başlayarak eşit artışlarla çoğaltıldığında özel bir nicelik olarak ilk ayırt edildiği noktadır. Eşiğin tavanı ise yeğinlik artırımının son noktasıdır. Bu noktada duyu, artık fark edilemiyor. Bir başka eşik, **ayırım eşiği**dir. Bu, değişik uyarıma yol açacak ölçüdeki uyarıcı artışı ya da azalışıdır. Başka deyişle iki algı arasında kıl payı ayırt edilebilen eşiktir. Ses, ışık, koku, renk tonu, ağırlık ve başka her duyu için duyu organlarında eşik söz konusudur. **Weber yasası**nın temel uğraşı bunlardır.

duyu fizyolojisi (sensory physiology) Duyu organları ile bunların çevreden uyarıcıları alıp sinir sistemine iletme yollarını inceleyen bilim dalı.

duyu kanalı (sensory channel) Bilgi almak ya da işlemek için kullanılan duyulardan her biri. Görme, işitme, koku, devinim, dokunum, tat alma duyularından her biri, ayrı sinir yollarını izleyen, ayrı **duyu modalite**leri ya da kanallarıdır.

duyum (sense) **1.** Duyu. **2.** Duyu organlarıyla edinilen, izlenilen izlenim; ***ihsas.*** *Bkz.* **acı; algı; duyu; duyum alanları; duyumsama; duyumsamazlık; duyum ve algılama;.**

duyum alanları *Bkz.* **duyu alanları.**

duyumsama 1. (sense) **a.** Duyu organında başlayan ve duyu verilerinin farkında olma ruhsal olayı; ***hissetme*****. b.** Bir duyu organında ve onun sinir bağlantılarında bir etkinliğin gerçekleşmesi. Genellikle duyu almanın ötesinin, ruhsal olaylardan ayrı olarak oluşmadığı benimsenmiştir ve bu yalnızca bir soyutlamadır. **2.** (notice) Gözlemleyicinin olması ve konuyu başkalarına aktarabileceği yeğinlikte algılaması.

duyumsamazlık (apathy) Dış olaylara, insanlara karşı genel bir ilgisizlik, uyuşukluk, genel bir duyu ya da duygu eksikliği; ***apati, hissizlik.*** Psikiyatride ruh hastalığı belirtisi olarak, normalde önemli sayılan şeylere ilişkin duygusuzluk, anlamsızlık duygusu ya da ilgisizlik.

duyum ve algılama *Bkz.* **algılama; duyum; genel psikoloji.**

duyum yitimi (anesthesia) Duyarlığın; özellikle deri duyarlığının tümü ya da bir bölümü ile yitimi; ***anestezi, duyu yitimi.*** Duyu yitimi, öbür duyularda da görülüyor. Halk arasında, ağrı yitimi anlamında kullanılıyor. Değişik biçimleri vardır. **Merkez sinir sistemi**ndeki aksaklık sonucu merkezi ya da yerel, bölgesel (lokal); vücudun tümünü ya da bir parçasını ilgilendirişine göre tüm duyu yitimi, kısmi duyu yitimi; duyu türüne göre de kassal dokunma ve baskıya karşı duyarlığın yitimi, dokunsal duyu yitimi; ameliyatlarda ilaçla duyu uyuşturmasına, ısıya karşı duyarlığın yitimi; iç organların duyarlığını yitirmesi, bunların başlıcalarıdır. Duyu yitimi; ilaç kullanma, sinir sistemi aksaklıkları ya da işlevsel bozukluk gibi nedenlerden ileri geliyor.

duyu odağı (sensate focus) **1.** Dikkatin belli bir duyu algısı üzerinde odaklanması. **2. Masters** ve **Johnson**'un işlevsel cinsel bozuklukların tedavi edilmesi için geliştirdiği bir teknik. Bu teknikte eşlerin sevişme sırasında tam ilişki, orgazmı gerçekleştirme gibi bir beklentiye girmeden, yalnızca birbirine dokunarak haz duyma ve haz duyurma üzerinde yoğunlaşmaları sağlanarak cinsel ilişkinin ruhsal yanını iyileştirme hedefleniyor. Bu teknikte cinsel ilişkinin mekanik yanlarından çok, +dokunma, duygusal yakınlık, anlayış, iletişim gibi etkenler öne çıkarılıyor. *Bkz.* **cinsel tedavi.**

duyu organı (sense organ) İçten ya da dıştan alınan uyaranları beyne ileten ve her biri ışık, ses, renk gibi belli bir uyarıcı türüne tepki veren özel sinirsel yapılar. İnsan ve hayvanların görme, işitme, koklama, tatma, dokunma ve devinim duyu organları bulunuyor. *Bkz.* **duyu alanları.**

duyu örgütlenmesi (sensory organization) Alıcılardan gelen sinir sinyallerinin bir algı sağlayacak biçimde düzenlenmesi.

duyu ötesi algı (extra sensory perception **(ESP))** Duyu organlarını kullanmadan Bilgi alma, olayları görme yetisi; ***normaldıiı algı.*** Bu tür bir algının varlığını kanıtlamaya yönelik inandırıcı bulgular elde edilememiştir. Bugün bu terim, gaipten haber verme, geleceği görme, telepati gibi normal dışı görüngüler için ortak terim olarak kullanılıyor.

duyu psikolojisi (sensory psychology) Uyaranlarla onların oluşturdukları tepkilerin fiziksel özellikleri arasındaki ilişkiyi nicelik açısından inceleyen psikoloji dalı; ***duyu ruhbilimi.***

duyu ruhbilimi *Bkz.* **duyu psikolojisi.**

duyusal ayrımsama (sensory avareness) Duyu organlarına gelen görsel, işitsel, dokunsal ve benzeri uyarıcıları algılama, duyumsama yetisi.

duyusal beyin kabuğu (sensory cortex) Beynin duyu organlarından gelen sinir akımlarını aldığı bölümü ya da bölgesi. *Bkz.* **beyin.**

duyusal bütünleşme (sensory integration) Çevreden alınan türlü duyu sinyallerinin, kullanılmadan; yani tepki sinyalleri devinim ve dokunma sinirlerine iletilmeden önce, düzenlenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanması. Söz konusu kullanım, vücudun, çevrenin algılanması, bir uyum tepkisi, öğrenme süreci ya da sinirsel bir işlev olabiliyor. Bütünleşmede, geçmiş deneyimler, önemli rol oynuyor. Sinir sisteminin birçok parçası, duyusal bütünleşme yoluyla birlikte çalışmakla, organizmanın, çevresiyle etkin bir etkileşim kurmasına olanak sağlıyor. Örneğin, bedensel etkinliklerin büyük bir çoğunluğu, bu tür bir bütünleşmeyle gerçekleşiyor.

duyusal bütünleşme bozukluğu (sensory intergative dis-function) Duyu sinyallerini beyin işlevlerinde etkili bir biçimde bütünleştirmeyi zorlaştıran bir düzensizlik ya da bozukluk. Bu tür bozukluklar, diş fırçalamadan makas, çekiç kullanmaya, oyun oynamaya, öğrenim etkinliklerine dek günlük yaşamda gerekli birçok etkinliğe engel olabiliyor. Devinim, öğrenme bozukluıklarında; toplumsal, duygusal bozukluklarda; konuşma, dil ve dikkat bozukluklarında belli bir rol oynuyor. *Bkz*. **duyusal bütünleşme tedavisi.**

duyusal bütünleşme sağaltımı *Bkz.* **duyusal bütünleşme tedavisi.**

duyusal bütünleşme tedavisi (sensory integration therapy) **J. Ayres'**in geliştirdiği ve kişinin duyusal bütünleşme yetisini geliştirmeye yönelik alıştırmalardan oluşan bir meslek tedavi programı; ***duyusal bütünleşme sağaltımı***. *Bkz.* **duyusal bütünleşme bozukluğu.**

duyusal bütünleşme terapisi *Bkz.* **duyusal bütünleşme tedavisi.**

duyusal-devimsel evre *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; birincil döngüsel tepki.**

duyusal dikkatsizlik (sensory inattention) Vücudun belli bir yerine uygulanan sinyalle birlikte, ilgili; ama karşıt bir bölgeye aynı ya da benzer bir uyarıcı uygulandığında, söz konusu uyarıcıyı algılayamama durumu. Hasta, yalnızca bir uyarıcı uygulandığında, vücudun iki yanında da bir dokunma ya da görme uyarıcısını belirleyebiliyor. Vücudun beyin doku

zedelenmesinin ters yanındaki uyarıcıyı ise algılayamıyor. *Bkz*. **duyusal sönme**

duyusal sinir bozukluğu (sensory neuropaty) Duyu sinirlerinin zedelenmesi sonucu beliren duyum alamama, karıncalanma ya da ağrı gibi bozukluklar. *Bkz.* **devinim sinir bozukluğu.**

duyusal sönme (sensory extinction) Kişinin aynı anda sunulan iki duyu uyarıcısından birini algılayamadığı; ancak tek tek sunulduğunda ikisini de doğru olarak algıladığı durum. *Bkz*. **duyusal dikkatsizlik**.

duyusal tip (sensational type) **C. G. Jung'**un ortaya koyduğu düşünme, duyumsama ve sezginin tersine, duyuların denetimindeki davranışlarla açıklanan bir kişilik tipi. Bu tipten olan kişiler, duyu yaşantılarına ve eğlence ağırlıklı yaşama eğilim gösteriyorlar. *Bkz*. **işlevler**; **işlevsel tipler**.

duyusal uyum (sensory adaptation) Duyu alıcılarının, uyarıcı şiddetinin değişmesine ya da uyarıcıların yinelenip yinelenmemesine bağlı olarak tepki şiddetinin artması ya da azalması. Bu, örneğin, sürekli aynı uyarıcının etkisinde bırakılan duyu alıcılarının giderek daha az tepki vermesi anlamına geliyor.

duyusal yoksunluk (sensory deprivation) Gürültü, ışık, insan ilişkileri gibi alışılmış duyu uyarıcılarının hiç bulunmadığı ya da önemli ölçüde azaldığı bir çevre durumu. Duyusal yoksunluk; doğal olduğu gibi, hücre hapsi, ses ve ışık geçirmez bölmelerde yapılan deneyler gibi yapay; görme ve işitme yitimi gibi biyolojik de olabiliyor. Hangisi olursa olsun, uzun süreli duyusal yoksunluk, sanrılar, kuruntular, panik, telkine aşırı açıklık gibi tepkilerin ortaya çıkmasına yol açıyor.

duyuş (sense) Bir olgunun insanın ruhunda bıraktığı iz. *Bkz.* **duyuşsal alan; duyuşsal eğitimi uygulama biçimleri; duyuşsal öğrenme; duyuşsal gelişim; duyuşsal öğrenme ürünleri; duyuşsal yapı; şizofreni.**

duyuşsal alan *Bkz.* **Bloom taksonomisi.**

duyuşsal eğitimi uygulama biçimleri *bkz.* **duyuşsal öğrenme**

duyuşsal gelişim *Bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

duyuşsal öğrenme (emotional learning) Eğitimde en son amaç olan bireyin kendini gerçekleştirmeyi sağlaması için **bilişsel** (zihinsel), **bedensel, devimsel ve toplumsal gelişim**le birlikte gerçekleştirmesi gereken **duyuşsal** (duygusal) **gelişim**e yönelik öğrenmeler; ***duygusal öğrenme***. İnsan, doğal yaşamında çevresinin bilimsel ve teknolojik sorunlarının yanı

sıra, başkalarıyla ilişkilerinden doğan birçok sorunla da karşı karşıya kalıyor. Karşılaştığı her sorunu, kendi **benlik algısı**na göre değerlendiriyor. Bu algılamanın biçim ve özünü onun gereksinimleri, ilgileri, kanıları, inançları, tutumları, değer yargıları, beklentileri, amaçları ve bunlardan doğan duygularla karışık **ruhsal yapı**sı belirliyor. İnsanın gerçek dünya içindeki yaşamını, bu yapı denetliyor. İnsan, düşünceleri kadar da duyguları olan bir varlık olarak, bunlardan biri öbürünü susturmadan bu iki gücün bütünleşmesiyle kendini gerçekleştirebiliyor. O nedenle kendi düşünceleri gibi duygularını da tanımalı; **duygularını yaşama ve denetleme** becerisini de edinmelidir. Bununla birlikte, çevresindeki kişilerin gereksinimlerine, umut ve beklentilerine karşı duyarlı ve saygılı olmalıdır. Sağlıklı bir insanın, öbür insanların davranışlarını anlayıp kabul etmesi, onlarla ilişkilerini hem **demokratik ilkeler**e hem de **sevgi** ve **koruma** duygularına yaslandırması, vazgeçilmez toplumsal davranışlarından biridir. Her sağlıklı insandan, başkalarıyla ilişkilerinde, bu değerlere uygun biçimde yaşaması bekleniyor. Bu yeti; doğru örneği görme, o örneği taklit ederek kendi davranışı durumuna dönüştürme yoluyla kazanılıyor. Bu süreçte, beliren yanlışlar görülüp ayıklanıyor; gerekli sözel açıklamalardan yararlanılıyor ve bunlar, zaman içinde alışkanlık durumuna getiriliyor. **Duyuşsal Öğrenme Ürünleri:** Duyuşsal öğrenme, belli bir duyuşsal alanda gerçekleşiyor. **Duyuşsal alanı, basitten karmaşığa doğru; alma, tepkide bulunma, değer verme, örgütlenme ve nitelenme basamakları oluşturuyor. İnanç, değer ve tutumlar, genellikle bu basamakların etkisinde yapılanıyor. Alma**, belli bir değerle ilgili yaşantıların ayrımına varmak; bir değeri algılamaya açık, yeğlemeye yatkın olmaktır. **Tepkide bulunma**, bir değere uygun davranışı göstermeye istekli olmak ve o davranışı yapmaktan zevk almak demektir. **Değer verme**, belli değerleri kabul etmek; **örgütlenme**, bir değerin öteki değerler arasındaki yerini, gerçek yaşamdaki anlamını kavramaktır. **Nitelenme** ise, birbiriyle çelişkili değerlerin sentezini yapma sonucu, genel bir yaşam felsefesine katkıda bulunmak ve bu değeri o yaşam felsefesi içindeki yerine yerleştirmektir. Duyuşsal alanın içerisindeki ruhsal yapılarda **duyuşsal öğeler**in yanı sıra, **bilişsel ve davranışsal öğeler** de vardır. Örneğin, belli bir tutum, ancak, belli gereksinimlerin (duyuşsal öğelerin); belli kavram ve kanıların (bilişsel öğelerin); belli alışkanlık ve etkinliklerin (davranışsal öğelerin) bir bütünlüğe ulaşmasıyla kişiliğin belirleyici bir yönü durumuna

gelebiliyor. Duyuşsal alanı oluşturan **duyuşsal yapılar**; inançlar, kanılar, değerler; tutumlar; ilgiler ve amaçlardan oluşuyor. Farklı sözcüklerle adlandırılan bu yapılar, **benlik denilen ruhsal yapı**da bütünleşiyor. Olumlu bir benlik kavramı içinde yer alan bu yapılar için *Bkz.* **inanç, kanı, değer; tutum; ilgi; amaç. Duyuşsal Eğitimi Uygulama Biçimleri: İnançlar, kanılar, ilgiler, değerler ve tutumlardan daha geniş bir alanı kapsayan duyuşsal eğitimin dört uygulama biçimi** bulunuyor. Birbirini tamamlayıcı nitelikte olmaları ve her birinin kimi sınırlılıklar taşıması nedeniyle, kapsamlı bir duyuşsal eğitim için aşağıda yer alan bu **dört uygulama biçimi**nden de yararlanmak gerekiyor. **(1) Örnek Alma Yoluyla Kendini Gerçekleştirme:** Planlı ve amaçlı bir öğretimde, **doğru örnek** (model) taklit ediliyor. İnsan, bebeklikten başlayarek büyüklerini taklit etme yoluyla, insana özgü pek çok davranış geliştiriyor. Çocuğun, konuşma ve yürümesinde bile bu tür öğrenmenin etkisi oluyor. İnsan, gördüğü örneği, genellikle olduğu gibi benimsiyor. **Taklit etme yoluyla öğrenme**, davranışçı psikolojinin en önemli öğrenme ilkelerinden biridir. Bu öğrenmede örnek olan kişi, bütünü olduğu gibi göz önüne seriyor. Bütün algılanırken, küçük davranış birimleri arasında, en kısa ve kolay yoldan bağlantı kurulabiliyor. Çok karmaşık davranışlardan oluşan becerilerde bile, önce doğru örneği bütünüyle görmek; sonra da öğrenilmesi zor bölümleri parça parça öğrenip onları yeniden bütünleştirmek gerekiyor. **Parça parça öğrenme**, en kolay öğrenme yolu olmakla birlikte, insanlar arası ilişkilerin öğrenilmesinde parça parça öğrenme, bu çabayı anlamsız ve zor duruma sokuyor. Taklit edilip özdeşleşilen **örnek kişi**, çocuk için, hatta yetişkin için bile toplumsal statüsü yüksek olan bir kişi anlamını taşıyor. Evde çocuk için bu örnek, öncelikle kendi cinsinden anne ya da baba, büyük kardeş; okulda ise, öğretmen ve arkadaşlarıdır. Ergen için bir bilim, sanat, yazın insanı; bir sporcu da örnek olabiliyor. Eğer evde anne baba; okulda öğretmen, çocuklara çok ceza veriyor; daha çok, olumsuz eleştiri yapıyorsa çocuk da insan ilişkilerinde aynı yolu izliyor. Demokratik kurallara uygun bir ortam yaratan ve bunu yaşatan anne babanın çocukları ise ilişkilerini olumlu bir tutuma dayandırarak sürdürüyorlar. Öğretmenin sevilen, beğenilen, daha çok, ödüllendirici bir kişi olması, öğrencilerin ona yüksek statülü bir insan olarak bakmalarını sağlıyor ve sonuçta öğrenciler, onun davranışlarını benimseme eğilimi gösteriyorlar. Öğrenciler, öğretmenin öğütlerinden çok, onları da içeren olumlu davranışlarını daha kolay öğreniyorlar.

Kendini iyi tanıyan, tutarsızlıklarını **öğrencilerinin ruh sağlığına zarar vermeden denetim altına alabilen;** sınıfta öğrencilere karşı açık, dürüst, anlayışlı, sevecen ve saygılı davranan öğretmen, öğrenciler için en iyi, en gerçekçi **özdeşim modeli** oluyor. **(2) Standart Öğretim Programının Konularıyla Duyuşsal Öğrenmeler: Öğretim programında yer alan konuların hemen tümü, birincil öğrenmeler**in yanı sıra, programda olmayan **ikincil öğrenmeler**e ve onun türevi olan öğrenmelere de yol açıyor. Örneğin, coğrafya dersinde Türkiye işlenirken, buranın doğal kaynakları, ekonomisi, öbür ülkelerle ilişkileri birincil öğrenme konularıdır. Türkiye'deki depremlerle ilgili bir sorudan yola çıkılarak yerkabuğunun öğrenilmesi ise, ikincil öğrenme konusudur. Öğrencilerin Türkiye bilgilerini genişletmek için öğretmenin gösterdiği bir film de öğrencilerde o yerleri görme isteği; o yerlere karşı olumlu bir tutum yaratabiliyor; birtakım duyuşsal öğrenmeler sağlayabiliyor. Başarılı öğrenmelerin bir başka türevi, geliştirilen **benlik tutumu**dur. Duyuşsal öğrenmeler için sosyal bilimlerin kimi konuları ve davranış bilimleri, insanlara karşı olumlu tutum oluşturulmasına ve kimi değerlerin geliştirilmesine daha çok ve daha kolay fırsatlar yaratıyor. Matematik ve Fen dersleri ise olgun değer ve tutumların geliştirilmesinde belli sınırlılıklar taşıyor. ***(3*) Programa Duyuşsal Eğitimi Amaçlayan Yeni Konular Koyma:** Okulda öğrencilerin **bilişsel gelişim**inin yanı sıra, ruh sağlığı açısından vazgeçilmez olan **duyuşsal gelişim**in de gerçekleştirilmesi için öğretim programında, başta **insan ilişkileri** olmak üzere, **yeni bir konu alanı**na daha gereksinim vardır. Bu alanda öğrenilenler de öğretmen ve öğrencinin yaşamına doğrudan doğruya girmelidir. **(4) Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetlerinden Yararlanma:** Hızla değişen ve gittikçe daha da karmaşık bir yapıya dönüşen toplumlar, genç kuşakları, gelecekteki yaşamlarına yalnızca öğretim işleviyle hazırlayamayacaklarını çoktan algılamışlardır. **Bilişsel öğretim**le yalnızca bilim dünyasının gerçekleri kullanılarak **öğrencinin bilişsel güçleri ve sorun çözme yetenekleri** geliştirilebiliyor. Oysa öğrencinin bir de çağdaş dünyadaki **değişken ve karmaşık yaşama uyum sağlama gereksinimi** vardır. Bu gereksinimin giderilmesi için bilişsel gelişim, tek başına yetmiyor. Dahası birey, uyum gücü kazanmadıkça, bilişsel güçlerini de yeterince kullanamıyor. Öğrencinin önünü kesen ve gelişimine izin vermeyen **iç ve dış engeller** ortadan kaldırılmadıkça, onun eğitim ortamından yeterince yararlanması sağlanamıyor. Daha da

önemlisi, kişinin, kendi kararlarını kendi başına verebilmesini sağlayacak olan **ruhsal olgunluk kazanma**sı, kendi gelişim görevlerinin sorumluluğunu üstlenebilecek bir güce kavuşması gerekiyor. Bunlar, öğrenciye yalnızca bilişsel eğitimle kazandırılamıyor. İşte, öğrencinin duygusal gelişiminin de gerçekleştirilmesi; genç kuşakların beden ve ruh sağlığı yerinde kişiler olarak yetiştirilebilmesi için çağdaş eğitimde öğretim ve yönetim hizmetlerine bir de öğrenci kişilik hizmetleri katılmıştır. Sağlık, toplumsal yardım, özel yetiştirme, boş zaman eğitimi, ders dışı eğitici çalışmalar gibi kişilik hizmetlerinden biri olarak okulda **etkin bir rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti** de yer almıştır. Bununla her öğrenciye, bu hizmetlerden yararlanarak kendi yetenek ve ilgileri ölçüsünde bedensel, devimsel, bilişsel gelişiminin yanı sıra toplumsal ve duygusal yönden de yeterince gelişip kendini gerçekleştirmesi yolu açılmıştır. Okullarımız, yeterli sayıda ve nitelikte, işini seven rehberlik ve psikolojik danışma uzmanlarına kavuştuğunda çocuk ve gençlerimiz, çok daha sağlıklı bir kişilik, güçlü bir benlik geliştirebilme olanağına kavuşmuş olacak ve bugün yaşanan uyum ve başarı sorunlarının büyük çoğunluğu, kendiliğinden yok olacaktır. *Bkz.* **birincil öğrenme; duygusal zekâ; öğrenme**.

duyuşsal öğrenme ürünleri *Bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

duyuşsal yapı *Bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

duyu türü (modality, sense mode or modality, sensory modality) Belli bir duyu alanındaki duyusal yaşantının niteliği, bilgi alma, öğrenme yolu; ***modalite, duyu kanalı, duyum boyutu, duyu kipi.*** **1. Psikolojide** belli bir duyu alanındaki duyusal yaşantının özelliği ya da nitelik yönü; nitelik açısından adım adım ilerleyerek bir duyumdan ötekine geçme olanağı bulunmayan ve farklı iki tür olarak ortaya çıkan duyulardan her biri; ***duyu boyutu, duyu kipi.*** Örneğin, “mavi” renk ile “orta do” sesi böyledir. **Helmholtz**, 1878’de duyu türünü duyusal boyuttan ayrı bir duyu niteliği olarak tanımladı. Bu açıdan görsel duyumlar, tek bir boyut ya da tek bir duyu türüdür. Ara nitelikleri olmayan ve birbirinden bağımsız sayılan sıcaklık, soğukluk, ağrı da birbirinden ayrı üç duyu türüdür. Bir duyu türü verilerine genellikle tek bir alıcı türü aracılık ediyor. Genellikle bir duyu türünün birden çok niteliğinin süreklilik göstermesine karşılık, sarıdan ekşiye ya da ağrıya doğru bir süreklilik bulunmuyor. **2. Belirti**leri gidermek, davranış değişikliği yaratmak amacıyla kullanılan bir tedavi

biçimi ya da yöntemi; ***modalite.*** Örneğin, madde bağımlılığı modaliteleri arasında **antagonist** ilaç kullanımı (**detoksifikasyon**), güdüsel yönlendirme, bilişsel-davranışsal tedaviler, grup tedavisi, toplumsal beceri kazandırma eğitimi, meslek danışmanlığı, yardımlaşma grupları ve benzerleri, madde bağımlılığı tedavisi modaliteleri arasında yer alıyor. **3.** Bir korelasyon dağılımındaki başlıca tepe noktaları.

duyu yitimi (anesthesia) **Anestetik maddeler, konvulsiyon**, **hipnoz** ya da sinir dokularının hasar görmesi sonucu uyarılara duyarlığın zayıflaması ya da ortadan kalkması, duyu duygusunun yitirilmesi; ***anestezi, duyu kaybı.*** Duyu yitimi, dokunma duyusunun ya da öbür duyuların yitirilmesi durumları için kullanılıyor olsa da genellikle ameliyat işlemlerinde, öbür acı verici işlemlerde acı duyusunun ortadan kaldırılmasını sağlıyor. Duyum yitimi, duyu sinirlerinin ya da beyindeki duyu merkezlerinin duyum alamaması ile gerçekleşiyor. Genel olması durumunda, duyu yitimiyle birlikte **bilinç yitimi** de yaşanıyor.

dünyada ruh sağlığı (mental health in the world) Yüzyıllar süren uzun ve çetin bir yol izledikten sonra dünyada bugünkü düzeyine ulaşan ruh sağlığı yaklaşımı. Bu gelişim, aşağıdaki gibi altı aşamada incelenebilir: **(1) Eski Çağ'da Ruh Sağlığı ve Bozukluklarına Bakış: İlk çağlarda insanlar, doğa olayları gibi ruhsal bozuklukları da tanrıların, iyi ve kötü ruhların, şeytanın oluşturduğuna inanıyorlardı. Hastalık belirtilerine bakarak hastanın etkilendiği doğa üstü gücü araştırıyorlardı. Hastanın içine girdiğine inandıkları kötü ruhu ya da şeytanı çıkarmak için hastaya türlü işkenceler uyguluyorlardı. Bu amaçla dualar okunuyor, hastanın çevresinde gürültü ediliyor, hasta kırbaçlanıyor, ona türlü karışımlar içiriliyordu. Bu hastaları iyileştirmeyi üstlenen büyücü**ler ve **şaman**lar, daha sonra yerlerini hem hekimlik hem de büyücülük yapan din adamlarına bıraktılar. Eski Yunan uygarlığının en gelişkin çağında ruhsal bozukluklar konusunda günümüzün geçerli yaklaşımlarına yakın görüşlerin ortaya konulduğu da oluyordu. Ruhsal bozuklukların iyileştirilmesinde kurbanın, orucun yanı sıra banyo, uyku kürü uygulanıyor; düş yorumu, tıpsal deneyler yapılıyordu. Tıbbın babası sayılan **Hipokrat (İ. Ö. 460-357), ruhsal bozuklukları bedensel nedenler**le açıklıyordu. Hipokrat, bu yaklaşımı ile **Pitagor'**u izliyordu. Pitagor, zihinsel işlevlerin merkezinin beyin olduğunu ve ruhsal bozuklukların da beynin hastalanması ile ortaya çıktığını belirtmişti. Hipokrat, örneğin, saranın (epilepsinin) tanrısal bir

hastalık olmayıp loğusa psikozu, ateşli humma, mani-melankoli (taşkınlık-çöküntü) gibi bir hastalık olduğunu ileri sürmüştü. Ruhsal bozukluklar, birer hastalık olarak tanınsa da doğuş nedenleri hâlâ bilinemiyordu. **Asklepiades** (İ. Ö. 80), akut ruhsal hastalıkların ateşli olanlarını ateşsiz süreğen olanlardan ayırt etmişti. Onun adına, birer tapınak-hastane görevi yapan **Asklepion**lar kurulmuştu. Bunlardan biri de Bergaama'daydı. **Aretheus (İ. S. 80), mani ve depresyon durumlarının dönüşümlü olarak görülebildiğini belirtmişti. Aurelianus** ise hastaları bağlayarak, aç susuz bırakarak onları kamçılatan hekimleri, aynı deliliğe kapılmış olmakla suçlamıştı. Bu tutumun hastaları daha da kötüleştireceğini vurgulamıştı. Büyük İskender zamanında Mısır'ın İskenderiye kentinde sanatoryumlar kuruldu. Buralarda akıl hastalarına bugün de geçerli sayılan çalışma, eğlenme, yürüyüşler gibi etkinlik tedavileri uygulandı. **(2) Orta Çağ'da Ruh Sağlığı ve Bozukluklarına Bakış:** Bu çağda eski Roma ve Yunan uygarlıkları dönemlerindeki bilimsel yaklaşımlar görülüp Arabistan, Kuzaey Afrika ve İspanya'nın Müslüman merkezlerinde **uğraş tedavisi** ve **uyumlandırma tedavileri**ni de uygulayan **ilk ruh hekimliği hastaneleri** kurulurken, Hıristiyan dünyasında Yeni Çağ'ın başına dek bu hastalara çok kötü davranıldı. Ruh hastaları, Engizisyonda büyücülükle, şeytanlıkla suçlanarak öldürüldüler. Bununla birlikte Finlandiya'da **Gheel**'deki manastırda olduğu gibi, kimi manastırlarla hac bölgelerinde **akıl hastaları kolonileri**, bu karanlık dönemde rastlanan ayrıcalıklı uygulamaları oluşturuyor. Bu kötü gidiş, Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda, Orta Çağ'daki uygulamaları aratacak kadar kötüleşti. Almanya'da ise akıl hastalarına kötü bakış, 20. yüzyılda da sürdü. Aynı dönemde Doğu'da İslam uygarlığının geliştiği yerlerde ruhsal bozukluğu olanlara, genelde insanca yaklaşılıyordu. Harun Reşit'in özel hekimi Bahti Şua, Ahmet İbn-i Cezzar ve Fahreddin-i Razi, ruh hastalarıyla da ilgileniyorlardı. Ünlü Türk düşünürü ve hekimi **İbni Sina** (980-1037), ruhu, "bedenin olgunluğunu oluşturan manevi bir cevher" olarak tanımlıyordu. İnsan benliğini bitkisel, hayvansal ve insansal olarak üçe ayırıp inceliyordu. **(3) Orta Çağ Sonrasındaki Gelişmeler: Şeytanın insan bedeninde bozukluklar yarattığı savına, Avrupa'da ilk kez İsviçreli hekim Paracelsus**, yaşamını tehlikeye atarak karşı çıktı. Avrupa'da atılan bu tür yürekli adımlar, 16. yüzyıl boyunca yer yer sürdü. Ruh hastalarının, kapatıldıkları zindanlardan, ilk akıl hastaneleri diyebileceğimiz yerlere çıkarılma girişimleri oldu. Tarihin ilk akıl

hastanesini 1547’de Londra’daki **Bedlam Manastırı**’nı hastaneye dönüştürerek **8. Henri** oluşturdu. Ne ki bu girişimden, yüz güldürücü bir sonuç alınamadı. Manik hastalar, para karşılığı halka gösterilmeye; zararsız hastalar da Londra sokaklarında dilenmeye bırakıldı. Hastalara deli gömleği giydirme, müshil ilacı içirme, soğuk su banyosu yaptırma gibi kötü uygulamalar sürüp gitti. 18. yüzyıl sonlarında **Mesmer**, Paracelsus gibi, yeniden, yıldızların insan beynini etkilediği biçimindeki yanlış bir görüşü ortaya atmış olsa da histerik kökenli **duygusal bozukluklar**la **histerik felçler**i, kendine özgü yöntemleriyle iyileştirmeyi başardı; **uyutum**un (hipnozun) da ilk uygulayıcısı oldu. Avrupa’da ruh hastalarına ilk insancıl yaklaşımı, 18. yüzyıl sonlarında Fransız hekimi **Pinel** gerçekleştirdi. Pinel, ruh hastalarının anlayış ve hoşgörü ile iyileştirilmeleri gerektiğini kanıtlamak amacıyla Fransız Devrim Birliği’nden izin alarak **Bicétre** hastanesindeki 50 hastanın zincirlerini çözdürdü. Bunlar üzerindeki iyileştirme çalışmalarından, yüz güldürücü sonuçlar elde etti. **(4) Organsal Yaklaşım ve Betimsel Ruh Hekimliği Dönemi:** 19. yüzyılda anatomi, fizyoloji, nöroloji, biyoloji alanlarında önemli gelişmeler olunca, ruhsal hastalıkların, beyin işlevlerindeki aksaklıklardan kaynaklanabileceği görüşü, yeniden önem kazanmaya başladı. Bunun sonucu olarak, ruhsal davranışların organsal nedenlerle açıklanması eğilimi arttı. Bu konuda Alman hekimi **Kraepelin** (1856-1926), ruh hastalıklarının oluşumunda, beyin hastalıklarının yerini ortaya çıkardı (1883). Her ruhsal hastalığın başkalarına benzemeyen belirtileri olduğunu ortaya koydu. Ruh hastalıklarının da bedensel hastalıklar gibi tanımlanabilir, betimlenebilir bir gidiş gösterdiklerine açıklık kazandırarak ruh hastalıklarını ilk kez sistemli bir bölümlemeye kavuşturdu. Bu çalışmalarıyla **betimsel ruh hekimliği** (deskriptiv psikiyatri) **Dönemi**’ni başlatmış oldu. Bu dönemde genel felç gibi birçok hastalığın, beyin hastalıklarıyla ilgisi belirlendi. Ruh hastalıkları en azından tıpçılarca bedensel hastalıklar gibi değerlendirilmeye başlandı. Bu adım, boş inançların yıkılmasında önemli bir etken oldu. Ne ki hastaların yarısından çoğunda herhangi bir organsal rahatsızlık saptanamıyordu. Organsal yaklaşımcılar bunu, beyindeki bozukluğu belirleyebilecek duyarlıkta aygıtların geliştirilmemiş olmasına bağlıyorlardı. 19. yüzyıl sonlarında Fransa’da, insan davranışını etkileyen ruhsal etkenler belirlendi. Hekimler **Lébault** ve **Bernheim,** histeri ile uyutumun ilişkilerini incelediler. Kol felci, deride duyum yitimi, işitme yitimi gibi

belirtileri olan **histeri**nin organik bir nedene dayanmadığını ortaya koydular. Yapılacak telkinle normal bir kişide de geçici olarak bu belirtilerin oluşturulabileceğini kanıtladılar. **(5) Dinamik Psikoloji ve Dinamik Ruh Hekimliği Dönemi:** 20. yüzyılın başlarında Sigmund Freud'un (1856-1939) geliştirmeye başlayıp sistemleştirdiği **psikanaliz kuramı** da kimi ruhsal bozuklukların organ kökenli olmadıklarını; bilinçdışı nedenlere bağlı olduklarını ortaya çıkardı. Bu adımla da **dinamik psikoloji ve psikiyatri** dönemi başladı ve öbür dinamik psikolojik yaklaşımların gelişmesine de yol açılmış oldu. Freud'un geliştirdiği psikanaliz kuramı ABD'de yeni katkılarla yayılırken, bir başka bilimsel çalışmayı, Rusya'da **İvan Pavlov** (1849-1936) başlattı. Pavlov da **koşullu refleks** (koşullu tepke) gerçeğini ortaya koydu. **(6) Ruh Sağlığında Bir İlkin Gerçekleştirilmesi:** Ruh sağlığı çalışmaları ilk kez 20. yüzyılın başında ABD'de örgütlendi. Üç yıl kadar akıl hastanesinde kaldıktan sonra iyileşmeyi başaran **Clifford Beers** (1876-1943), akıl hastanelerinde uygulanan şiddeti ve diğer insanlık dışı davranışları, yazdığı *Yeniden Kendini Bulan Akıl* adlı kitabıyla gözler önüne serdi. Bunun üzerine ABD'de orta sınıf aydınının öncülüğünde ruh sağlığı çalışmaları hızlandı. 1908'de ilk **Ruh Sağlığı Kurulu** oluşturuldu. Bir yıl sonra **Ruh Sağlığı Derneği** kuruldu. 1922'de **çocuk rehberlik klinikleri açıldı. Beers, Avrupa ülkelerine geziler düzenleyerek oralarda da ruh sağlığının öne**mini anlattı. Bu gelişmeler, Ulusal gelirin yarısını nüfusun yüzde birinin; yüzde doksanını nüfusun yüzde on ikisinin bölüştüğü ülkede başladı. ABD o yıllarda kadınları ve çocukları erkeklerden daha çok sömüren; yoksulu, hastalıklısı, alkol ve uyuşturucu madde bağımlısı, suçlusu hızla artan bir ülkeydi. Varlıklı akıl hastaları, özel kliniklerde tedavi edilmekteydi. Yoksullar da ya hayır kurumlarının sağladığı barakalarda ya da tutukevlerinde kalmaktaydılar. Başlatılan bu ruh sağlığı çalışmalarıyla hastaların, işte bu topluma uyum sağlamalarına yardım ediliyordu. Ruhsal bozuklukların kaynaklandığı toplumsal-ekonomik nedenler, yeterince araştırılmıyor ya da bunlar, görülmek istenmiyordu. ABD'deki çalışma ve elde edilen veriler, 1925'lerden sonra Avrupa ülkelerince de örnek alındı; orada da birçok ruh sağlığı derneği kuruldu. 20. yüzyılın başlarında yine ABD'de doğan ve hızla yayılan **rehberlik ve psikolojik danışma** alanındaki çalışmalar da ruh sağlığına doğrudan katkı sağlayan gelişmelerdi. Ruh sağlığı çalışmalarının bu aşamasında 1930'da Vashington'da Türkiye temsilcisinin de katıldığı ilk **uluslar arası Ruh**

Sağlığı Kongresi toplandı. 1948 yılında bu kongrenin delege sayısı 2500'e ulaştı. Aynı yıl, uluslararası işbirliği amacıyla **Dünya Ruh Sağlığı Federasyonu** kuruldu. 1960 yılı, dünyada **Ruh Sağlığı Yılı** olarak yaşandı. **Dünya Sağlık Örgütü** (World tleolth Organization **(WHO)**), ruh sağlığının genel sağlık içinde hak ettiği ilgiyi görmesi için yoğun çalışmalar yaptı. Batı toplumları eğitimi, cinsel eğitimi uzun yıllar daha çok, Freudcu görüşle yürürlükteki yargılar arasından seçim yaparak yürüttü. İnsan yaşamının çocukluk dönemi, oldukça abartıldı. Kişilik gelişimi, **Erikson**'un "**insanın sekiz çağı**" kuramını ortaya koyana ve toplumsal-ekonomik koşulların kişilik gelişimi üzerindeki etkileri ortaya konulana dek erinlikle sona eren bir süreç olarak değerlendirildi. Bu eksik ve yanlış değerlendirmeyle ruhsal bozuklukların sorumluluğu aileye yüklenerek toplum, sorundan adeta uzak tutuldu. ABD'deki ruh sağlığı akımı, işte bu anlayış çerçevesinde gelişti; ruhsal sağlık için çözümü gereken gerçek sorunlara fazla dokunulmadı. İnsanlar, öğütle mutlu edilmeye; konu ahlaklaştırılşmaya çalışıldı. Ruh sağlığına beden sağlığı gibi toplumsal bir sorun olarak bakılması gerektiği, bugün artık açık seçik biliniyor. Onun için ruh sağlığına ilişkin bilgileri yeterince öğrenmenin, kişinin ruhsal sorunlarına çare bulmaya yetmeyeceği bilinciyle konuya yaklaşılmalıdır. **Dünya Sağlık Örgütü Niçin Tehlike Çanlarını Çalıyor?** Dünya Sağlık Örgütü'nün 2003'teki açıklamalarına göre dünyada yaklaşık 400 milyon insan, **ruhsal ve fiziksel bozukluklar** ya da **alkol, uyuşturucu bağımlılığı** ve bunlarla bağlantılı ruhsal sorunlar nedeniyle sıkıntı çekiyor. Tıpsal bakım için sağlık servislerine başvuran 4 kişiden birinde bu bozukluklara rastlanıyor. Bu hastalardan ancak birkaçına doğru tanı konabiliyor ve ancak onlar iyileştirilebiliyorlar. Hastaların çoğu aşırı güçlükler, sakatlıklar yaşıyor; kimi de ölüyor. Yardım arayan kişileri engelleyen etkenlerin başında, ailelerin utanma ve korkuları geliyor. Ruh sağlığı hastanelerinde, bağışlanmaz hasta hakları ihlalleri oluyor. Hastalar, kamuya yönelik ruh sağlığı servislerinde yetersiz donanım, adaletsiz sigorta projeleri ve iş vermede ayrımcılık gibi sorunlarla karşılaşıyorlar. **Yoksulluk, ayrımcılık, cinsellik ve insan hakları** alanlarında ruh sağlığının aşması gereken önemli sorunları bulunuyor. Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Brundland, yaptığı bir konuşmada şunları vurgulamıştır: "Yeti yitimine uyarlanmış yaşam yılı ölçümlerine göre 1998'de dünyada toplam **yeti yitimleri**nin yüzde 12'si, ruhsal bozukluk kaynaklıdır. Bütün dünyada küresel hastalık yükünün ilk 10 nedeni

arasında ağır depresyon, 5. sırayı alıyor. Bu sıra, gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir. Bütün dünyada yeti yitimine en çok neden olan 10 hastalıktan 5'i **ağır depresyon, şizofreni, bipolar bozukluklar, alkole bağlı sorunlar, obsesif kompulsif nevrozlar** gibi ruhsal bozukluklardır. Bu oranlar, yüksek gelirli ülkeler kadar, gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir. Bütün yordamalar gösteriyor ki gelecekte ruhsal sorunlar, katlanarak artacaktır. **Yaşlı nüfusun artması, hızlı çoğalan toplumsal sorunlar ve kargaşalar, şiddet, iç savaşlar, afetler ve hızla büyüyen göç toplumları** bunun önemli nedenlerini oluşturuyor. Dünya Sağlık Örgütü, 54. yılında (2001'de) ilk kez, dünyada ruh sağlığı sorunlarının arttığını saptamıştır. Bu artan tehlike karşısında gerekli önlemleri almak amacıyla bir dizi araştırma yapmış ve raporlar hazırlamıştır. Bu araştırmalarla dünya nüfusunun 4'te birinin yaşamın bir döneminde **ruh sağlığı sorunları**yla karşı karşıya kaldığını saptamıştır. Ülkelerin yüzde 40'tan fazlasında ruhsağlığı programı bulunmadığı; yaklaşıl yüzde 25'inde ise ruh sağlığı ile ilgili yasanın olmadığı anlaşılmıştır. Örgütün saptadığı çok önemli bir olgu da şudur: Sürekli zorlanma (stres altında kalma), tehlikeli yaşam koşulları, sömürü ve kötü yaşam koşulları, **yoksul insanları daha çok etkiliyor. Ekonomik olanaksızlıklar nedeniyle yuygun tedaviye yeterince ulaşamamak, hastalığın gidişini daha da ağırlaştırıyor ve yoksullukla ruhsal bozukluklar arasında zor kırılan bir kısır döngü** yaratıyor. **Örgüt,** bu saptamanın ardından, **ruhsal bozuklukların artarak sürmesi tehlikesi**ni önlemek amacıyla bir dizi çalışma başlatmıştır. Bu çalışmalarla **ruh hastalarının damgalanmasını ve dışlanmasını önleme**yi; **ülkelerin ruh sağlığı konusunda önlem almasını sağlama**yı amaçlıyor. Hazırladığı raporları üye ülkelere ulaştırıyor. Üye ülkeler de bu raporlar doğrultusunda çalışmaya başlıyorlar. **İnsan İçin Ruh Sağlıklı Bir Gelecek Nasıl Yaratılabilir? İnsan için yaşamanın amacı mutlu olmaksa; mutlu olmak da insanın her türlü gereksinimini doyurucu ve dengeli bir biçimde gidermeyi gerektiriyorsa, bu gereksinimlerimizi gidermek için başkalarının ürettiklerinden yararlanmak, başkalarıyla dayanışmak zorundayız. Ruhsal,bedensel, toplumsal ve ekonomik sorunlarımızı ancak bu yolla çözebiliyoruz. Bunu başarabilmek içinse gerçekleri görebilmemiz; ne yapacağımızı bilerek karar verebilmemiz, sonunda da vereceğimiz kararı uygulamaya koymamız gerekiyor. (1) Ruh Sağlığını Geliştirmek için Yapılması Gerekenler:** Yeni kuşaklara önce şu

olanaklar sağlanmalıdır: **(a)** Etkili bir rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti verebilmenin koşulları hazırlanmalıdır. Bu amaçla kuramsal bilgi ve uygulama becerileriyle donatılmış, bu işi yapmaya istekli ve nitelikli rehberlik ve psikolojik danışma görevlileri, zaman geçirilmeden yetiştirilmelidir. **(b) Öğretmen adayları, çağcıl gelişim ve öğrenme psikolojisinin, öğrenci odaklı öğrenimin, ölçme ve değerlendirmenin temel ilkeleri ışığında gerekli kuramsal bilgi ve uygulama becerileriyle donatılmış olarak yetiştirilmeli; hizmet içindeki öğretmen ve yöneticiler de yeterli bir hizmet içi eğitimle bu kuramsal bilgi ve uygulama becerilerine kavuşturulmalıdır.** **(c)** Okul, anne babalarla işbirliği yaparak çağcıl eğitimi evde de yaşama geçirmeyi amaç edinmelidir. Çünkü her işin başı eğitimdir. **(2) Ruh Sağlığını korumak ve Ruhsal Bozuklukları İyileştirmek İçin Yapılması Gerekenler: Önceliği koruyucu ruh sağlığı**na tanımak koşuluyla Türkiye'nin ve dünyanın bu konuda şu önlemleri alması gerekiyor: **(a) Bütün yurttaşlar, gecikmeden ruhsal sorunlara çözüm aramaya özendirilmelidir.** **(b)** İnsanlar, ruhsal çöküntü, panik bozukluk, kaygı, kişilik bozukluğu, şizofreni ve paranoyanın, önemli ölçüde düzeltilebilecek ruhsal sorunlar olduğuna inandırılmalıdır. **(c)** Ruhsal bozuklukların da bedensel bozukluklar gibi insana özgü oldukları gerçeği, toplum katlarına yayılmalıdır. **(ç)** İnsanlarda ruhsal hastalıkların ilaçla, ruhsal tedaviyle ya da ikisinin birlikte uygulanmasıyla iyileştirildiği bilinci oluşturulmalıdır. **(d)** Ruhsal bozukluklarda tıp doktorları, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları ve uzman hemşirelerin birlikte çalışmaları sağlanmalıdır. **(e)** Ailelerin çekinmeden, korkmadan, kendilerini suçlamadan yardım istemeleri, "Çocuğumuz, ailemiz için ne derler?" kaygısını aşmaları sağlanmalıdır. Ruhsal sorunlara utanılası, kusurlu, suçlu birer sorun olarak bakmamayı sağlayıp önyargıları kırmak, öncelikli iş sayılmalıdır. Yetişkinlerin kendileriyle ve çocuklarıyla ilgili ruhsal sorunları yadsımadan kabullenmeleri ve o sorunları nasıl giderecekleri konusunda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır. Kişisel çabalarla üstesinden gelemeyecekleri sorunların üzerine de birlikte gitmeyi bilmelidirler. **(3) Çevre Koşullarının Ruh Sağlığı Üzerindeki Olumsuz Etkileri Nasıl Giderilebilir? Çeşitli ruhsal bozuklukların ortaya çıkmasında çevresel etkenler büyük önem taşıyor. Savaşlar, göçler, toplumsal bunalımlar, doğal afetler, işsizlik, ekonomik koşulların bozulması, eğitimsiz ve kötü ekonomiye dayalı yaşam, toplumsal yalnızlık,**

ayrılmalar, başarısızlıklar, insanların ruh sağlıklarını bozan etkenlerin başında geliyor. Bunların tümü, bugün ülkemizin ve dünyanın pek çok yerinde yaşanıyor. Buna karşılık, aynı anda dünyanın başka yerlerinde, her türlü güven ve bolluk içinde yaşayan insanlar bulunduğunu da biliyoruz. Bu durumların ruh sağlığını bozmayacağını söyleyemeyiz. Bir de her şeyini geride bırakarak başka bir yere göç eden birisini düşünelim. Beklemediği bir anda yaşamı altüst olan bu kişi, gittiği yerde ruh sağlığını koruyarak yaşayabilir mi? Her türlü göç, ruhsal travmalara yol açıyor. Yeni bir kimlik aramak zorunda kalan bu kişiler, ya melez bir kimlik kazanarak uyum sağlıyor ya da eski kimliklerine dönüp yitiklerine katlanma yolunu seçiyorlar. Ulusal kimlik çadırından çıkan kişi ise, gittiği ülkenin kimliği karşısında, yerel kimliğine dönerek yitiklerini azaltmanın yollarını arıyor. Bu durumlar, kişinin bedensel-ruhsal dengesini bozuyor. Kişi, duygularını söze dökemezse, bedensel yakınmalara sığınıyor ve gerçekte var olmayan hastalık belirtilerini gösteriyor (ruhsal sorununu bedenselleştiriyor). Duygusal çatışmaların, uluslar arası sorunlarda da büyük rol oynadığı biliniyor. Her doğal afet, ruh sağlığını olumsuz yönde etkiliyor. Deprem, bunlar içinde ruh sağlığını en çok tehdit eden etken özelliğini taşıyor. Felaketin birdenbire ve geniş bir bölgede yaşanması,, evlerin çökmesi, can yitiminin, yaralanmaların olması, insanların en yakınlarını yitirmesi, sığınacak yer bulamama, çartesizlik, umutsuzluk gibi nedenler, yoğun bir travmanın yaşanmasına yol açıyor. Bu nedenle depremde maddi yardımın yanı sıra, yaygın bir ruhsal yardım gereksinimi ortaya çıkıyor. Bu durumda yapılacak ilk iş, insani yardım desteğidir. Depremzedeye "Biz buradayız; sizinleyiz; her şey düzelecek; birlikte olacağız." iletisinin verilmesi gerekiyor. Her deprem yaşandığında, olayı yaşayanların da katılımıyla yaşamın sürdüğünü gösteren çalışmalara başlanmalıdır.Felakete uğrayanların yitirdikleri özgüven, özsaygı, kendilik değerlerini yeniden kazanmalarına yardım edilmelidir. Dış etkenler olumlu olduğunda, hastalığa kalıtımsal yatkınlığı olanlar da verimli ve mutlu bir yaşam sürdürebiliyorlar. Ancak, insanların verimli ve mutlu olmalarına yalnızca tıp hekimlerinin, psikologların, ruh sağlığı ile uğraşanların çabası yetmiyor. Toplumda görevli ve yetkili olan herkesin ruh sağlığını korumayı önemsemesi gerekiyor.

(4) Dünya Sağlık Örgütü'nün Ruh Sağlığını Korumaya Yönelik Önerileri: (a) Psikoterapi ilaçlarının ulaşılabilirliği kolaylaştırılmalıdır. **(b)** Toplum bilinçlendirilmelidir. **(c)** Her ülkede ulusal politikalar, programlar ve konuya ilişkin mevzuat oluşturulmalıdır. Ruh sağlığı hizmetleri geliştirilmeli, ilerletilmeli ve ruhsal sorunlar, ortaya çıkmadan önlenmelidir. **(ç)** Toplumun her kesimi, ruh sağlığı konusunda işbirliği yapmaya özendirilmelidir. **(5) Toplumsal Ruh Hekimliği Yaklaşımına Göre Ruh Sağlığı Çalışmaları Nasıl Yürütülmelidir?** Ruh hekimliği ile biyoloji, nörofizyoloji ve doğal bilimler arasında organsal bir bağ kurulmasının yanı sıra, ruh hekimliğinin bir **davranış bilimi** olarak görülmeye başlamasıyla, insanın toplumsal yapısının ve toplumsal dürtülerinin incelenmesi de gerekli görülmüştür. Sosyal psikiyatri (toplumsal ruh hekimliği), işte bu gereksinim sonucunda gelişmeye başlamıştır. Bu konuda şunların yapılması bekleniyor: **(a)** Kişinin ruh sağlığını koruma ve ruhsal bozukluklarını giderme, toplum içinde gerçekleştirilmelidir. Yardım gereksinen kişiye yaşadığı yerde, evinde, iş yerinde destek verilmelidir. **(b)** Sosyal psikiyatri, çok disiplinli bir alandır. Bu alan, yalnızca tıp hekiminin, psikiyatri uzmanlarının değil; hemşirelerin, psikologların, sosyal hizmet uzmanlarının, **öğretmenlerin, toplum hizmeti gören meslek insanlarının da alanı olarak görülmelidir. Bütün bu meslek insanlarına bu alan için eğitim verilmeli ve alana etkili hizmet vermeleri sağlanmalıdır. (3)** Bu çalışmalara **üniversiteler, bakanlıklar, belediyeler, sivil toplum örgütleri** de katılmalıdır. Bütün bunlar, yapılması gereken çalışmalardır. Ancak, öbür temel sorunların çözümü gibi ruh sağlığı sorunlarının da köklü bir çözüme kavuşturulması, toplumumuzda ve dünyada **barışın sağlanması**na, **gelir dağılımı dengesi**nin kurulmasına, tüm insanların **çağdaş eğitim**den geçirilmesine, **iş sahibi kılınma**sına, **yaşam değerleriyle donatılma**sına, **birbirlerini seven insanlar** durumuna getirilmesine bağlı bulunuyor. Öbür eylemler, ancak bunlar gerçekleştirildikten sonra tam etkili olabilecektir. Bunun için de **yeni bir aydınlanma**yı yaratmak gerekiyor. *Bkz.* **ruh sağlığı; Türkiye'de ruh sağlığı.**

dünya görüşü (world view) Bir kişi, grup ya da toplumun varoluşun niteliğini ve yaşamın anlamına ilişkin sorulara verdiği bilinçli ya da bilinçsiz yanıtların tümü. *Bkz.* **din; ideoloji.**

Dünya Ruh Sağlığı Federasyonu *Bkz.* **SULLIVAN, Harry Stack.**

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) *Bkz.* **uluslararası hastalık sınıflandırması**

dürtü (drive) Fizyolojik ya da ruhsal dengenin değişimi sonucu ortaya çıkan gereksinimi karşılamak için organizmayı türlü tepkilere itebilen içsel gerilim; ***muharrik***, ***itki, içgüdü.*** Dürtü, açlık gibi biyolojik bir gereksinim olduğu kadar, ruhsal bir gerilim olarak da belirebiliyor. Dürtü; **güdü, içgüdü** yerine de kullanılıyor. Bu terimi, içgüdü teriminin yol açtığı karmaşayı gidermek için **R. S. Woodworth** ortaya koymuştur. Gerek dürtünün gerekse güdünün organizmada belirebilmesi için bir gereksinimin, hedefin olması gerekiyor. Bu nedenle **A. Maslow** da güdü ile gereksinimi eşanlamda kullanmış; gereksinimleri; açlık, susuzluk gibi fizyolojik olanlardan, en üstteki kendini gerçekleştirmeye (self actualisation'a) dek, bir aşama sırası içinde ele almıştır. Dürtü ya da güdü, **organizmanın bozulan dengesini korumaya yönelik eğilimi** olarak da tanımlanıyor. *Bkz.* **açlık; birincil dürtü; dürtü azaltma kuramı; dürtüsel davranışlar; dürtüsel denetim bozukluğu; dürtüsellik; gereksinim; güdülenme; ikincil dürtü.**

dürtü azaltma kuramı (drive reduction theory) **E. L. Thorndike**'ın ortaya koyduğu; özellikle **Clark L. Hull'**un geliştirdiği kuram. Dürtü azaltma kuramına göre **davranış**, cinsellik ya da açlık gibi dürtüleri azaltma gereksiniminden kaynaklanıyor. Benzer deyişle, fizyolojik bir gereksinimden ya da fizyolojik bir yoksunluktan kaynaklanan bir dürtü, organizmayı, güdülenmiş davranışa iten rahatsız edici bir durum yaratıyor. Bu kurama göre, artan ya da biriken dürtünün azaltılması ya da giderilmesi, kendi içinde bir **pekiştirme** özelliği taşımakla, öğrenmenin temelini oluşturuyor. Hull, öteki davranışlardan ayrı olarak uyarıcı ile tepki arasına **dürtü, özendirici, ketleyici, önceki öğrenme** (alışkanlık) gücü gibi üçüncü bir değişken koymuştur. Ona göre uyarıcı **(U),** organizmayı **(O'**yu) etkiliyor ve tepki **(T),** hem uyarıcının hem de organizmanın özelliklerine bağlı olarak biçimleniyor. **Hull'un Önermeleri:** Hull'un kuramsal çerçevesi, matematiksel olarak dile getirilen çeşitli önermeleri arasında şunlar yer alıyor: **(1)** Organizmaların, uyarıcı ve dürtü koşullarında ortaya çıkan bir gereksinimler aşama sırası bulunuyor. **(2)** Birincil ve ikincil pekiştirmeyle ilişkilenen etkinliklerde alışkanlık gücü artıyor. **(3)** Başlangıçta koşullandırılandan farklı bir uyarıcının oluşturduğu alışkanlık gücü, bu ikinci uyarıcının ayırt etme eşiği bakımından yakınlığına bağlı bulunuyor. **(4)** Bir tepkinin ortadan kalkmasıyla ilişkilenen uyarıcılar, koşullu engelleyicileri oluşturuyor. **(5)**

Etkili tepki gizilgücü, tepki eşiğini ne denli aşarsa, tepkinin ortaya çıkma süresi, o denli kısalıyor. Bu önermelerin de gösterdiği gibi Hull, öğrenmede genelleştirmek, güdülemek ve değişkenliği açıklamak amacıyla birçok değişken öngörmüştür. Bu niteliği ile genel bir öğrenme kuramı olan **Hull'un kuramı** şöyle özetlenebilir: **(1)** Tepkinin ortaya çıkması, dürtünün varlığına bağlıdır. **(2)** Koşullanmanın olabilmesi için organizmanın uyarıcılarla tepkileri ayrımsaması gerekir. **(3)** Koşullamanın oluşabilmesi için organizma tepki vermelidir. **(4)** Koşullama, ancak, pekiştirme, bir gereksinimi giderdiğinde gerçekleşebilir. Bu kuram, örneğin, dengeleşimi bozan temel fizyolojik gereksinimlerden, **merak** gibi güdülerden kaynaklanan davranışları açıklamakta güçlük çekiyor. *Bkz*. **dürtü.**

dürtüsel davranışlar *Bkz.* **davranış çeşitleri.**

dürtüsel denetim bozukluğu *Bkz.* çalma hastalığı.

dürtüsellik *Bkz.* **yalancı psikopati**

dürüstlük (honesty) İnsan ahlakının temeli. Yalan söylememek, kendi ekonomik, duygusal üstünlüğünü kabul ettirmeye dayalı bir çıkar için başkalarını kandırmamak, olduğundan başka türlü görünmemek. Dürüst kişi, bunların ötesinde, gerçekleri kabul ediyor. Her şey ve herkes için aynı ilkeleri geçerli görüyor. Her zaman ve her koşulda doğru bildiğinin yanında yer alıyor; bu konuda yalnız kalmayı bile göze alıyor. Bütün bunları başarmak ise cesur olmayı gerektiriyor. Dürüst olmak, **bedeli çok ağır bir erdem** olduğu için çok değerlidir. Dürüstlük, özdeğeri; o, özsa**yg**ısını; özsaygı da özgüveni yaratıyor. *Bkz*. **hümanist öğretmenlik.**

düş 1. (dream) Dikkatin dış uyaranlardan çekilip kişinin kendi ürettiği düşünce ve imgelere yönelmesi biçimindeki bilinç durumu; bilinçli ya da bilinçsiz isteklerin insanın iç dünyasında gerçekleştirdiği zihinsel etkinlik; ***hayal***. Başarı ve ün kazanma isteği, acıma isteği ile açık toplumsal, romantik, mesleksel ve cinsel istekler, bunlardandır. Düş, kişinin yaşamında hep yapılan, kendi kendini üreten ve ana konular çevresinde dönen bir süreç olabileceği gibi dış olaylarla tetiklenen anlık ya da bağlama göre değişken de olabiliyor. Örneğin, patronu tarafından azarlanan ya da bir üssünce hakaret edilen kişinin "intikam" düşleri kurması, dış olayların tetiklediği düştür. Düşler, sağlıklı ve duygular için esin verici bir boşalım kanalı olarak görülse de aşırı, sağlıksız, bir gerçeklikten kaçış ya da uzaklaşma mekanizması da olabiliyor. **2.**

(imagery) **a.** Bellek ya da düş gücünce yaratılan zihinsel imgeler ya da görüntüler. **b.** Görsel, işitsel ve başka imgeleri zihinde canlandırma. **3.** Uykuda insanın zihninde beliren olayların, düşüncelerin, görüntülerin tümü; ***rüya***. *Bkz.* **düş gücü; düş kırıklığı; düş kurma; düşlem; düşleme; düşlemsel kişi; düşsel arkadaş; düşsel düşünce; düşülke; gerçek.**

düş gücü (imagination) Algılanan ya da gerçekte var olmayan ya da o anda var olmayan nesnelere ilişkin zihinsel imgeler ya da **düşlem**ler oluşturma yetisi; ***hayal gücü.*** Düş gücü ayrıca genelde yaratıcı düşüncenin ve "var sayma" gibi görme, olasılıkları düşünme biçimindeki çok çeşitli zihinsel etkinliğin de kaynağı olarak ele alınıyor. *Bkz.* **uyum süreçleri.**

düş kırıklığı (disapointment) Çok istenilen ya da umulan bir şeyin gerçekleşmemesi durumunda duyulan üzüntü, burukluk; ***hayal kırıklığı.***

düş kurma (fantasy formation) Kişinin gerçek dünyada doyuramadığı istek ve dürtülerini, düşler kurarak doyurmaya yönelişi; ***hayal kurma, hayal etme, düşleme.*** Düş kurmaya en çok, çocukluk ve ergenlik çağlarında başvuruluyor. Çocuk ve ergen, bireysel ve toplumsal yasaklar nedeniyle doyuramadığı istek ve dürtülerini düşsel yollarla gidermeye çalışıyor. Zaman geçtikçe, oluşturulan düşlemler (fantaziler), yerlerini daha gerçek nesne ve durumlara bırakıyor. İçekapanık kişilik geliştirenlerde ise, düş kurma mekanizmasının kullanımı, yaşam boyu sürdürülebiliyor. *Bkz.* **düşlem; içekapanık kişilik.**

düşlem (fantasy) Gerçekte ya da o an için var olmayan içsel dilekleri, **imgelem** etkinlikleriyle doyurmakta kullanılan tasarımların tümü; ***fantazi.*** Normal ortam ve koşullarda oldukça yararlı olan düşlem, yaratıcı yeteneği kamçılıyor; bilinçdışı çatışmaların dışavurumu, bilinçsiz isteklerin doyurulması, beklenen olaylara hazırlık gibi işlevleri yerine getiriyor; ruhsal denge ve sağlığı belirtiyor. Ancak, özellikle **gerçekliği sınama** (gerçekliği test etme) yetisi zayıflamış olan kişilerde, ağırlıklı olarak yalnızca belli kısır düşlemler çevresinde dönenlerde, düşlemi kuruntu düzeyine çıkaranlarda bu yönelim, **bozukluk** olarak kabul ediliyor. *Bkz.* **düşlemsel kişi.**

düşleme *Bkz.* düş kurma; hayal etme.

düşlemsel kişi *Bkz* **yardımcı figür.**

düşmanlık (hostility) Engel oluşturan kişi ya da kişilere zarar verme; ondan ya da onlardan öç alma; ona ya da onlara acı çektirme isteği eşliğinde gelişen inatçı bir öfke ve **içerleme** duygusu. *Bkz.* **kin; nefret.**

düşsel arkadaş (imaginary companion) Küçük çocukların düşlerinde yarattıkları ve kendilerine gerçekmiş gibi davrandıkları arkadaş; ***hayali arkadaş.*** Düşsel arkadaş, bir insan, bir hayvan ya da bir nesne olabiliyor. Çocuk, bu düşsel arkadaşına bir ad koyuyor; onunla konuşuyor, duygularını paylaşıyor, onunla oynuyormuş gibi yapıyor ve kendi hataları, yaramazlıkları için onu günah keçisi olarak kullanabiliyor. Kendine özgü özellikleri olan bu görünmez arkadaşın, çok yaygın olarak yaratıldığı biliniyor. Sıradan çocuklara göre, zeki olanlar arasında düşsel arkadaşlar yaratıp onlarla ilgili düşlemler kuranlara daha çok rastlanıyor.

düşsel düşünce (wishfull or autistic thinking) **1.** Olguların mantıksal ve akılsal olarak ele alınması yerine kişinin istek ve amaçlarının kılavuzluk ettiği bir düşünme süreci; ***hüsnü kuruntu***. *Bkz.* **düşünce. 2. Psikanalize göre**, doyurucu ya da gerginliği giderici bir düşlem oluşturma yoluyla bir gerginliği gevşetme. Bu kişilerde benliğin, düş ile gerçeği ayırt edemediği ileri sürülüyor. Bu nedenle düş kurmak, bir dileği yerine getirmektir. Bunu en iyi anlatan terim, kendini aldatmaktır. **3.** Dolaylı doyum; özellikle bir engellenmeden sonraki doygunluk.

düşülke *Bkz.* **ütopya.**

düşünbilim *Bkz.* **felsefe.**

düşünce (thought) **1.** Düşünme sonucu ulaşılan, düşünmenin ürünü olan görüş; ***fikir***. **2.** Dış evrenin kişinin zihnine yansıması. **3.** Düşünme yetisi. **4.** Tasarı, niyet. **5.** Kaygı, sıkıntı, tasa. **6.** Bir kimseye özgü görüş. **7. Psikolojide,** zihinsel etkinlikler sonucu oluşan ürün. **8. Analitik psikolojiye göre,** kişiliğin dört temel ruhsal işlevinden biridir. Öbür üçü **duygu, duyarlık ve sezgi**dir. *Bkz.* **düşünce bozukluğu; düşünce çağrışım yitimi; düşünce içeriği bozukluğu; düşüncelere dalma zorlanımı; düşünce odağını değiştirme; düşünce özgürlüğü; düşünce tarihi; düşünce uçuşması; düşünce yansıması.**

düşünce bozukluğu (thought disorder) Düşünme süreçlerinde kunuşmayı, iletişimi ya da düşüncenin içeriğini bozan rahatsızlık. Düşünce yoksulluğu, kuruntular, referans düşünceleri ve başkaları bu bozukluklardandır.

düşünce çağrışım yitimi *Bkz.* **şizofreni.**

düşünce içeriği bozukluğu *Bkz.* **şizofreni.**

düşüncelere dalma zorlanımı (brooding compulsion) Kabul edilemez ya da ütkütücü olan dürtülerden kaçmanın bir yolu olarak önemsiz ayrıntılar ya da soyut kavramlar üzerinde kaygılı bir biçimde kafa yormaya yönelik zorlanımlı bir dürtü. Bu zorlanım, tipik bir **obsesif kompülsif bozukluk** belirtisi olarak ortaya çıkıyor. *Bkz*. **düşünselleştirme; takınaklı düşüncelere dalma**.

düşünce odağını değiştirme (dereflection) **Frankl'**ın geliştirdiği **logoterapi** tekniklerinden biri. Kişinin, kafasından atamadığı sorunlardan uzaklaşarak o sorunlara ilişkin düşüncelerini başka insanlara ya da uğraşlara yöneltmesi. Frankl'e göre kişi, sürekli olarak sorunlarına kafa yorabiliyor ya da bir sorununu çözme, bir şeye ulaşma konusunda hastalık derecesinde aşırı ısrarcı olabiliyor. Kişi, bu yoğunlaşmadan uzaklaşarak o kısır döngüden kurtulabiliyor. *Bkz.* **aşırı düşünme.**

düşünce özgürlüğü (freedom or liberty of thought) Özgürce düşünce edinme, bunları engellenmeden açıklayabilme, yazabilme hak ve olanağı; insanların düşünce ve kanılarından dolayı kınanmaması ilkesi; ***fikir hürriyeti, düşündüğünü anlatma özgürlüğü.*** Düşünce özgürlüğü olan bir toplumda herkes düşünce ve kanılarını söz, yazı, resim ya da başka yollarla tek başına ya da toplu olarak açıklayabiliyor ve yayabiliyor. Bu özelliği ile düşünce özgürlüğü, basın, bilim, öğrenme, propaganda özgürlüklerinin tümünü kapsayan, tümünün temelinde bulunan **en önemli ve gerekli özgürlük**tür. Düşünce özgürlüğü, düşüncenin sınırsız bir biçimde açıklanabilmesi olanağını sağladığı gibi, düşünceyi açıklamamak hakkını da kapsıyor. Bir düşünce, ancak **yıkıcı eylemlere girişme** amacıyla ortaya konulduğunda suç sayılıyor.

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ

Sabahattin EYUBOĞLU

Özgür düşün *Batı uygarlığının armağanıdır insanlara. En soylu, en güçlü yanı da budur Batı uygarlığının. Doğu'nun kültür tarihinde zaman zaman Batı'yı derinlik bakımından yayan bırakan düşünceler bulunabilir, ama* çoğu *donmuş, kalıplaşmış, dolayısıyla insan kafasını dizginlemiş düşüncelerdir. Kaldı ki bu düşünceleri değerlendiren, Hint'in, Çin'in düşünce zindanlarına ışık tutan, Batılı özgür düşünürler olmuştur.*

Özgür düşünce bütün kalıpları, altından da olsa bütün kafesleri, bütün yasakları yıkan düşüncedir. Böylesi düşünce ancak kulluğun her türlüsünü, Tanrı'nın kulluğunu bile hoçgörmeyen bir dünya görüşüne açılmaksa; insanı, yaşamayı hor görenlerin harcı değildir.

Batının düşünce özgürlüğü insanın insanı sömürmesini, ezmesini ortadan kaldırmış mıdır henüz? Hayır. İnsan kasaplarını çıkarları için besleyen nice Belçikalılar, daha dün Montaigne'nin Fransa'sında, Shakespeare'nin İngiltere'sinde, Boccacio'nun İtalya'sında nice özgürlük düşmanı canavarlar gördük. Ne var ki insan kasaplarıyla uğraşan ve yarın bu kasaplığın kökünü kurutabilecek tek güç, aynı Batı'nın düşünce özgürlüğüdür. Sömürücülerin Tanrı'dan, kiliseden, diktatörden çok, özgür düşünceden korkması bundandır.

Düşünce özgürlüğü insanı kulluktan kurtardığı ölçüde tedirgin de eder. Özgür düşünceyi yaratan ve geliştiren Batı, onun için, özgür düşünce uğruna en çok kurban vermiş ülkedir. Avrupa, düşünce uğruna en çok kurban vermiş dünya parçasıdır. Asya'da yaşamadan, düşünmeden ölen, öldürülen insanlara acıyanlar kadar acımayanlar da haklı olabilir. Koyun olmayı kabul eden bir insan için kurban edilmek bir şereftir olsa olsa. Bütün sorun koyun olmamakta, çobana: "Beni nereye götürüyorsun? Mezbahaya mı? demekte.

Özgür düşünce hem tutucu, gelenekçi, hem de özgür olamaz. Nasıl olabilir ki? Düşünce özgürlüğü, eski düşünce kalıplarını kırmanın ta kendisidir. Kendi aklını kullanmayan insan, kitapların en güzeline de inansa, özgür düşünemiyor demektir.Nasıl sayısın ki, özgür düşünce, bütün akıllara başguran, kendini beğenmeyen, durmadan gelişmek isteyen düşüncenin ta kendisidir.

Özgür düşünce ve bağımsız millet kavramları, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve aynı kaynaktan doğmadır. Doğu tarihinde özgür düşünce olmadığı ölçüde, bağımsız millet de yoktur. Her yerden önce İngiltere, Fransa ve Amerika'da gelişen özgürlük kavramı bağımsızlık kavramıyla at başı beraber gitmiştir. Ne var ki her üç memlekette de imparatorluk sevdaları, zaman zaman insan düşüncesinin güzelim akışını durdurup tutarsız bir kurt mantığına yönelmiştir. Bizim Atatürkümüz Batı'nın karşısına Batı'nın en soylu düşüncesiyle çıkmış, Napoleon'un ihanet ettiği özgürlük ve bağımsızlık ilkelerini benimsemiş, özgürlük ve bağımsızlık düşmanlarının bütün dünyada ve kendi yurdundaki elebaşılarına karşı

nsanca bir savaş açmıştır. Sapanı kılıçtan üstün gören bu büyük asker, tutarlı ve ince Batılılardan daha Batılı bir özgürlük ve bağımsızlık kahramanıdır. Onunla övünmek yalnız özgürlüğü ve bağımsızlığı sonuna kadar savunanların hakkıdır.(Yusuf Çotuksöken, Uygulamalı Türk Dili, 2006)

düşünce tarihi (history of thought) Düşünme sonucu ulaşılan ve ortaya konulmuş olan ürünlerin tarihi. *Bkz.* **düşünme.**

düşünce uçuşması (flight of ideas) Kimi ruh hastalıklarında görülen, anlaşılır çağrışımlara, dikkat dağıtıcı uyarılara, uyaklara ya da sözcük oyunlarına dayalı, konu tutarlılığı olmayan, daldan dala atlama biçiminde ve neredeyse kesintisiz süren bir konuşma. Konuşma tutarsız gibi görünse de düşünceler arasında tutarlı bir ilişki bulunuyor. Düşünce uçuşması en çok **manik olaylar**da; ayrıca **kimi organsal ruh hastalıkları**nda, şizofrenide ve öbür **psikozlar**da, kimi de **stres tepkileri**nde görülüyor.

düşünce yansıması *Bkz.* **şizofreni.**

düşünen tip (thinking type) **C. G. Jung**'un **ussal, işlevsel ruhsal tipler**inden biri. Jung'a göre bu tipler, yaşamını akıl yürütme ve düşünmeyle yönlendiren kişilerdir. *Bkz*. **işlevler**; işlevsel tipler.

düşünme (thinking) Bireyin daha önce kazanmış olduğu imge, tasarım gibi yaşantıya dayalı izlerin dış uyaranlarla bağlantısını simgesel olarak kurabilme etkinliği. Bunların sonucu olarak bu edim, imgeler, tasarımlar, sessiz (içsel) konuşma, devinimler ve simgeler aracılığı ile gerçekleştiriliyor. Düşünme oluşturulurken daha önceki yaşantıların soyutlanmış biçimi olan imgeler arası bağlar kuruluyor. İnsan, devinimlerle; birer simgesel etkinlik olan okuma, yazma, konuşma eylemleri aracılığıyla da düşünüyor. Tüm bu etkinlikler, öğrenim yaşantılarını gerektiriyor. İnsan, olaylar arasında bağ kurabilme yeteneğini geliştirdikçe sorunları daha iyi çözüyor. Öğrenmelerle edinilen yaşantısal (somut) izler, zamanla soyutlaşıp genelleşiyor. Nesneler, ortak özelliklerine göre genelleştikçe ve niteliklerine göre sınıflandırıldıkça, **kavram**lar gelişip oluşuyor. Kavramlar aracılığıyla da düşünme gerçekleşiyor. Buna **kavramsal düşünme** deniyor. Her kavram, bir sözcükle adlandırılıyor. Dili kullanarak karşısındakiyle iletişim kuran kişi, anlatmak istediklerini kavramlar aracılığıyla düşünüyor; yani iletişim amacıyla anımsadığı kavramların adı olan sözcükleri ve onların diziliş biçimini belleğinden geçiriyor. Bu, **sözel düşünme**dir. Düşünmenin

gerçekçi ve dışa yönelik olanına **mantıksal düşünme***;* mantık kurallarını izlemeyen ve içe yönelik olan düşünmeye de **düşsel düşünme** deniyor. Mantıksal düşünme, belli mantık kurallarına göre, nesneler arasında bağlantı kurma, **uslamlama, değerlendirme, sorun çözme, çözüm üretme, tümevarım-tümdengelim** biçiminde nesnel, dışa dönük düşünme demektir. Ancak, insandaki düşünme süreci, genellikle duygudan yalıtılmış, kupkuru mantık kurallarıyla gerçekleşmiyor. Kişi, öznel, duygusal ve kendine yönelik düşsel düşünceler de gerçekleştiriyor. İçsel ve düşsel düşünmenin hastalıklı boyutu, **psikozlar**dır. **Otistik düşünce** de bir içsel-düşsel-mantıksız düşünme örneğidir. Düş kurmada, kişinin duygusal yönü olan istekler, düşünme sürecine egemen oluyor. Güdülenme, alışkanlık ve kavramlar, düşünme sürecini etkileyen en önemli etkenlerdir. Düşünmeyi **Jung,** kişiliğin dört temel ruhsal işlevinden birisi olan **bilişsel işlev** olarak nitelemiştir. Ona göre insan, içinde yaşadığı dünyayı ve kendini, düşünerek anlamaya çalışıyor. Öbür temel ruhsal işlevler d**uyarlık, duygu** ve **sezgi**dir. *Bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliğin Dört İşlevi); düşünen tip; düşünmenin gelişimi; düşünme psikolojisi; düşünme ve bilinçli dikkat; düşünme yetisi; düşünmeyi geliştirici tartışmalar; düşünselleştirme; düşünsel öğrenme; düşünsel süreçlerin gelişimi; KÜLPE, Oswald.**

düşünmenin gelişimi *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

düşünme psikolojisi (psychology of thoughtr, psychology of thinking) **1.** Psikolojinin bir bölümü. **2.** Önce Wüzburg'lu, sonra Münih'li psikolog ve felsefeci **O. Külpe'**nin 1902-1915 yılları arasında geliştirdiği bir psikoloji akımı.

düşünme ve bilinçli dikkat *Bkz.* **dikkat.**

düşünme yetisi *Bkz.* **zekâ.**

düşünmeyi geliştirici tartışmalar *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

düşünselleştirme (intellectualisation) Yasak dürtüleri, anı ve yaşantıları zihinsel yetenek ve bilgilerle açıklamaya; birincil kaygı kaynağını bu düşünce ve bilgilerle kapatmaya çalışan **savunma mekanizması;** ***zihinselleştirme, bilişselleştirme.*** Bu mekanizmayı geliştirip kullanan kişi, sorunlarını bir tıp konusu gibi ele alıyor. Hastalığının nedenlerini bir hekim gibi bilimsel olarak açıklıyor. Bu kişi oradan, örneğin dünya sorunlarına geçiyor. Bu kez de onları tutarlı eleştirel yaklaşımlarla tartışıyor. Sonra sözü, ülkenin toplumsal-ekonomik sorunlarına getiriyor.

Bunların, kendi sorunuyla ne ilgisi olduğu sorulduğunda o, genel açıklama ve tartışmalarını sürdürmekte direniyor. Kendi sorunlarıyla ilgili olarak çok şey bildiğini kanıtlamaya çalışsa da anlattıklarının, kendi sorunlarıyla bağlantısını kuramıyor. Bu kişi, bütün bu çabasının, duygu yüklü konuları ve kendi benliğinde kaygı yaratan sorunları örtmeye yönelik olduğunun bilincinde değildir.

düşünsel öğrenme (ideational learning) Belleme yerine, sorun çözümünde yararlı olabilecek bilgi ve becerileri öğrenme.

düşünsel süreçlerin gelişimi *Bkz.* **PIAGET, Jean.**

düşünür (thinker) Düşünme yeteneği çok üstün olan, düşünmeyi kendine uğraş edinmiş olan, genel sorunlarla ilgili özgün düşünceleri olan, yeni görüşler üreten kişi; ***mütefekkir, filozof.*** *Bkz.* **RUSSELL, Bertrant.**

düşünyapı *Bkz.* **ideoloji.**

düş yorumu *Bkz.* rüya yorumu.

düzeltim *Bkz***. iyileştirme**.

düzen (order) Doğada, insan davranışlarında ya da nesneler arasında bütünü ya da birlikteliği oluşturan öğelerin tanımlanmasına olanak sağlayacak biçimde bir kurala bağlı olarak tanımlanabilen uyumluluk.

düzence *Bkz.* **disiplin.**

düzenek (mechanism); ***mekanizma.*** **1.** Makine ya da makine gibi çalışan bir sistem; örneğin, akciğerlerde oksijen değiş tokuş düzeneği gibi**. *2.*** Makineye benzer bir sistemin işleyiş biçimi**. 3.** Bir amaca ulaşmada ya da bir görevi yapmada kullanılan araçlar: koşullama düzenekleri gibi**. 4.** Belirli sorunları çözme ya da belirli sonuçları elde etmede kullanılan, canlıda aşağı yukarı kökleşmiş olan **alışkanlık, dikkat çekme, uyum** ve **benliğin savunma düzenekleri** gibi davranış kalıpları**.**

düzenleşim *Bkz.* eşgüdüm.

düzenleyici davranış (regulatory behavior) Bozulan dengelenimi yeniden kurmak için temel gereksinimleri gidererek fizyolojik koşulları normale dönüştüren davranışlar.

düzenli gözlem *Bkz.* gözlem.

düzenli ve tutarlı öğrenme *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((4) Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygularının Gelişimi).**

düzey (niveau, level) Duyu yeterliği, kassal başarı, zihinsel yetenek gibi özelliklerle oluşturulan bir düzlem, ölçü ya da yükseklik.

düzeyine uygun başarılar gösterme *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; başarı.

düzgü *Bkz.* **norm.**

düzgülü *bkz.* **normal.**

düzgüsüzlük ruhbilimi *Bkz.* **anormallik psikolojisi.**

düzmece hastalık *Bkz.* **yalancı bunama.**

E

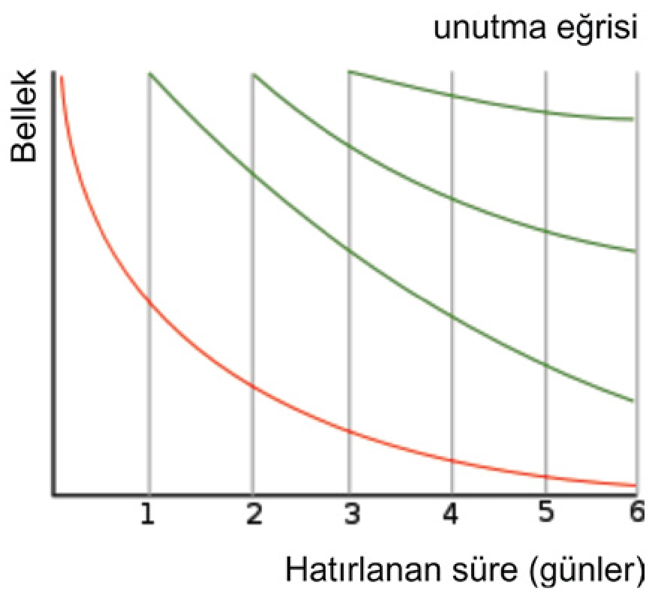
EBBİNGHAUS, Herman (1850-1909) Öğrenme ve bellek konularını ilk kez deneysel olarak inceleyen psikolog. Ebinghaus, Almanya'da Bonn yakınlarında doğdu. Burada başladığı tarih ve filoloji eğitimini Halle ve Berlin'de sürdürdü. Bu süreçte ilgisi, felsefeye yöneldi. 1873 yılında felsefeyi bitirdi. Sonraki yedi yılını bağımsız çalışmalara ve bilime adadı. Ebinghaus, öğrenme ve bellek konularını ilk kez deneysel olarak inceleme girişimiyle **Wund**'a meydan okumuş olmanın yanı sıra, çağrışım ve öğrenme konularıyla ilgilenme yollarını da köklü biçimde değiştirdi. Ebinghaus'a dek, daha önce oluşmuş olan çağrışımlarla ilgileniliyordu. Ebinghaus ise çağrışımların oluşumunu inceleyerek bunların hangi koşullar altında oluştuğunu denetleme yoluyla öğrenme araştırmalarını daha nesnel olarak gerçekleştirme olanağını yarattı. Ebinghaus'un öğrenme ve **unutma** araştırmaları, tümüyle psikoloji sorunlarından oluşan bir alanın ilk denemeleri oldu. Bu da **deneysel psikoloji**nin etkinlik alanını önemli ölçüde genişletti. Ebinghaus, 1876 yılında, Wund'un laboratuvarını açışından üç yıl önce, Londra'da bir kitap sergisinden **Fechner'**in *Elemente der Psychophysik* adlı kitabının ikinci el bir kopyasını satın almıştı. Bu rastlantısal karşılaşma, onu ve yeni psikolojiyi derinden etkiledi. Fechner'in ruhsal görüngülere matematiksel yaklaşımı, Ebinghaus'u oldukça heyecanlandırdı. Fechner'in katı, düzenli ölçümlerle **psikofizik** için yaptıklarını, o da **bellek** çalışmaları için yapmayı düşledi. **Deneysel yöntem**i, yüksek düzeyli zihinsel süreçlere uygulamayı düşündü ve bellek alanında çalışmaya karar verdi. Tek başına, beş yıl süren kontrollü, titiz araştırmalar yaptı. Öğrenmenin ölçümü için **anımsama**nın bir koşulu olarak, çağrışımların sıklığı ilkesi üzerinde yoğunlaşan çağrışımcıların bir tekniğini uygulamaya koydu. Bu materyalin bir kez

yetkin bir biçimde ortaya konulabilmesi için gereken yineleme sayısının hesaplanmasıyla öğrenme materyalinin zorluğunun ölçülebileceğini düşündü. Ebbinghaus, birbirinin aynı olmayan; ancak benzer hece listelerini, öğrenme aracı olarak kullandı. Kendi üzerinde gerçekleştirdiği deneylerinin doğruluğuna güvenmek için deneylerini sıklıkla yineledi. Ebbinghaus, araştırmalarında, öğrenme gereci için, günümüzde **anlamsız heceler** olarak bilinen, öğrenme ve çağrışım araştırmalarında devrim yapan bir dizi hece oluşturdu. **Titcheener,** anlamsız hecelerin kullanımını, çağrışım konusundaki ilk önemli ilerleme işareti olarak yorumladı. Bu çalışmalarda düzyazı ve şiir kullanımı, güçlük yaratıyordu. Anlamlar ve oluşan çağrışımlar, gerecin öğrenilmesini kolaylaştırıyordu. Bu çağrışımlar, denemelerde gerektiği gibi denetlenemiyordu. İki sessiz harfin arasına bir sesli harfin getirilmesiyle oluşturulan “yıt, keç, böt” gibi anlamsız heceler, anlamlı sözcüklerin oluşturduğu sakıncayı gideriyordu. Ebinghaus, bu yolla elde ettiği **2300 hece**yi öğrenmek için, rastgele seçim yapmak üzere hazırladı. Ne ki bir Alman psikoloğu, yaptığı titiz bir tarih verisi araştırması ile Ebbinghaus’un oluşturduğu hecelerden kimilerinin dört, beş, altı ya da daha fazla heceden oluştuğunu ortaya çıkardı. Daha da önemlisi, Ebbinghaus’un “hecelerin anlamsız dizisi” dediği şey, İngilizceye yanlışlıkla “anlamsız heceler dizisi”olarak çevrildiğini saptadı. Ayrıca hecelerin tümü anlamsız da değildi; anlamsız heceler oluşturmak, oldukça zordu. Ebbinghaus, **türlü koşulların, öğrenme ve anımsama üzerindeki etkisi**ni belirlemek amacıyla birçok deney düzenledi. Bunlardan biri, anlamlı gereçlerin ezberlenme hızıyla anlamsız heceler listesinin ezberlenme hızı arasındaki farkı araştırıyordu. Bu amaçla **Byron**’un *Don Juan*’ından kıtalar ezberledi. Her kıtada 80 hece vardı. Ebbinghaus, bir kıtanın ezberlenmesinin dokuz okuma gerektirdiğini buldu. Daha sonra 80 anlamsız heceyi ezberledi ve bu ödevin hemen hemen 80 yineleme gerektirdiğini gördü. Buradan, **anlamsız gereçlerin** öğrenilmesinin, anlamlı gereçlere göre yaklaşık dokuz kat daha zor olduğu sonucuna vardı. **Uzun öğrenme gereçleri**nin daha fazla yineleme gerektirdiğini; dolayısıyla daha uzun zamanda öğrenildiğini buldu. Hece başına düşen ortalama süre, öğrenilecek hece listesinin uzunluğunun artmasıyla önemli derecede uzuyordu. Daha fazla öğrenme gereci, daha fazla zaman istiyordu. Ebbinghaus, öğrenme ve anımsamayı etkilediğini düşündüğü kimi değişkenleri de araştırdı. Örneğin, listeleri tam olarak öğrenmek için gerekenden fazla yineleme biçimindeki aşırı öğrenmenin,

liste içindeki uzak, yakın çağrışımların, öğrenme yinelemelerinin ya da gözden geçirmenin ve öğrenme ile anımsama arasındaki sürenin etkisini araştırdı. **Zamanın etkisi**ne ilişkin yaptığı çalışmalarla, ünlü **unutma eğrisi**ni oluşturdu. Bu eğri ile öğrenme gerecinin öğrenme etkinliğini izleyen **ilk birkaç saat içinde daha hızlı**; **daha sonra ise çok daha yavaş unutulduğu**nu gösterdi. Ebbinghaus, 1880'de Berlin Üniversitesi'nde akademik çalışmalarına başladı ve bellek üzerine çalışmalarını yinelemeyi, doğrulamayı sağlayan çalışmalarını burada sürdürdü. Bütün araştrırma sonuçlarını, *Bellek Üzerine* adlı kitabında topladı. Bu kitap, tümüyle yeni bir çalışma alanının başlangıcı oldu. Psikoloji tarihinde onun gibi tek başına çalışan, deneylerinde kendisini denek olarak kullanan; buna karşın çalışmalarını çok sıkı bir disiplin altında sürdüren ikinci bir araştırmacı yoktur. Onun çalışmaları, çağdaş psikoloji ders kitaplarında yer alacak derecede titiz, ayrıntılı ve düzenlidir. Ebbinghaus, 1885 yılından sonra, daha az yazı yazdı ve bir yıl sonra da Berlin'de yardımcı profesör olarak görev yapmaya başladı. 1890 yılında bir laboratuar açtı ve fizikçi **Arthur König** ile *Duyu Organlarının Fizyolojisi ve Psikolojisi Dergisi*'ni kurdu. Ebbinghaus, yayımlanan yapıtlarının yetersizliği neden gösterilerk Berlin'de yeniden görevlendirilmedi. 1894 yılında üniversitede daha küçük bir görev için gittiği Breslau'da 1905 yılına dek kaldı. 1897'de bir *Tümce Tamamlama Testi* geliştirdi. Bu test, **olası yüksek düzeyli zihinsel süreçlere yönelik, bilinen ilk başarılı test** niteliğini taşıyor ve bunun değiştirilmiş biçimi, günümüz genel zekâ testlerinin çoğunda kullanılıyor. Ebbinghaus, 1902'de *Bir Psikolojinin İlkeleri*'ni; 1908'de de *Psikoloji Makale Özetleri*'ni yayımladı. İki kitap da birkaç baskı yaptı. Bir bilim insanının konumunun ve ulaştığı sonuçların zamana karşı dayanabilirliği, onun tarihsel değerinin ölçütü olarak alındığında Ebbinghaus'un önemi, Wund'un önüne geçiyor. Bilimsel yöntemin de yardımıyla Ebbinghaus'un çalışmaları, çağrışım kavramının yönünü yalnızca bir kurgu olmaktan kurtarıp, araştırılabilir bir konu olmaya doğru değiştirdi. Öğrenme ve belleğe ilişkin ulaştığı sonuçların büyük bölümü, bunların yayımlanışından yüzyıl sonra bile geçerliliğini koruyor. *Bkz*. **Ebbinghaus Unutma Eğrisi**.

Ebbinghaus unutma eğrisi (Ebbinghaus curve) Bellenen (ezberlenen) anlamsız hecelerin unutulmasına ilişkin öğrenimi izleyen birkaç gün içinde unutmanın çok olduğunu; sonraki günlerde ise azaldığını gösteren eğri. *Bkz.* **EBBİNGHAUS, Herman;** öğrenme.

Ebbinghaus Unutma Eğrisi

ebleh *Bkz.* **alık.**

eblehlik *Bkz.* **alıklık.**

edebiyat (literature) **1.** Duygu, düşünce, olay, olgu ve imgeleri güzel ve etkili bir biçimde anlatan söz sanatı. **2.** Bu sanatın ilkelerini, kurallarını ve bu alanda oluşturulmuş ürünleri inceleyen bilgi dalı. **3.** Herhangi bir çağda

bir dilde yaratılmış sözlü ya da yazılı, sanat değeri taşıyan yapıtların tümü. 4. Herhangi bir bilim dalıyla ilgili yazı ve yapıtların tümü.

edilgin (passive) **1.** Devinimi ve etkisi olmayan, durağan, dingin; ***pasif*. 2.** Dış etkileşimin yol açtığı türden davranışlar; kendinden çaba göstermeme durumu. **3.** Cinsel davranışlarda başkalarına bağımlı, uysal rol. *Bkz.* **edilgin dil; edilgin içedönüklük; edilginlik; edilginlik gereksinimi; edilgin öğrenme; edilgin öğretme; edilgin-saldırgan kişilik; edilgin sözcük dağarcığı.**

edilgin dil (passive language) Kişinin konuşma ve yazı dilindeki anlama gücünün sınırı; ***pasif dil.*** *Bkz.* dil; **etkin dil**.

edilgin içedönüklük (passive introversion) **Jung'a göre**, ruhsal etkinlikleri dış dünya gerçeklerine yöneltememekten doğan başarısızlık; ***pasif içedönüklük.***

edilginlik (passivity) **1.** Dış güçlere ya da başkasının istemine boyun eğme ve edilgin olma durumu; ***pasiflik.*** **2. Dinde**, Tanrı'nın önünde boyun eğme ve istemini kullanmama durumu. **Gizemcilik**te bu, Tanrı ile birleşme koşulu sayılıyor.

edilginlik gereksinimi (passivity need) Gevşek ve eylemsiz durma ve başkalarını kendi haline bırakma gereksinimi; ***pasiflik ihtiyacı.***

edilgin öğrenme (passive learning) Gerekli ve kimi zaman yeterli güdülenme ya da pekiştirmenin bulunmadığı durumlarda oluşan öğrenme; ***pasif öğrenme.*** *Bkz.* öğrenme.

edilgin öğretme (spoon feding) Eğitim ve öğretimde öğrenciyi edilgin bir durumda tutarak yetiştirmeye çalışma; ***pasif öğretme.*** *Bkz.* **eğitim; öğrenci odaklı eğitim.**

edilgin-saldırgan kişilik (passive-aggressive personality) Olaylar karşısında gerekli bağımsız davranışı gösteremeyen; kimilerinde kararsız ve başkalarının buyruğunu bekleyen; kimilerinde ise, aşırı öfkeli, kırıcı ve engelleyici davranışlar gösteren kişinin özelliklerinin tümü; ***pasif-saldırgan şahsiyet.***

edilgin sözcük dağarcığı (passive vocabulary) Bir kimsenin okurken ya da dinlerken anladığı; ancak, yazarken ve konuşurken kullanmadığı sözcüklerin tümü; ***pasif kelime hazinesi.*** *Bkz.* **etkin sözcük dağarcığı**

edim 1. (operation) Dile bağlı olmayan, işe yönelik yetenek; **ana dili edimi** ve **ana dili edinci** gibi uzun bir süreden beri edinilip elde tutulmuş şey ya

da şeyler; kişinin belirli bir durumla karşılaştığında yapabildikleri; ***muktesebat, eylem.*** **Chomsky**, öğrenilenlere **edim;** doğuştan gelene de **edinç** diyor. Testteki temel dili konuşmayan ya da sözel yetersizlikleri olan bireylere engel oluşturmayacak biçimde **edim testleri** geliştirilmiştir. *Bkz.* **edim hataları; edim psikolojisi; edimsel; edimsel koşullama; edimsel öğrenme; edim yitimi. 2.** (act) Varlık, ilişki ya da niteliklerin gizilgüç olmaktan çıkıp gerçekleşmesi; ***akt.***

edim hataları (parapraxis) **Psikanalize göre**, bilinçdışı istek, tutum ya da dürtüleri dışa vurduğuna inanılan dil; kalem sürçmesi; adların, yerlerin, önemli olayların unutulması; sakarlık gibi davranışsal hatalar ya da belirtisel eylemler. *Bkz.* **simge.**

edim psikolojisi (act psychology) **H**er ruhsal olay, kendi dışında bir nesneye dönük olduğuna göre psikolojinin konusunun da nesne ya da içerik değil; **ruhsal olayın yönelişi** olması gerektiğini; bu yönelmenin ise **bilme-tanıma**, **hoşlanma-hoşlanmama** ya da **değerlendirme** biçiminde olabileceğini savunan psikoloji yaklaşımı. Bu görüşü, özellikle bilincin yapısını parçalarına ayıran Wund'un psikoloji görüşüne bir tepki olarak ilk kez 1874'te **F. Brentano** savundu. Sonra **Husserl** ve **Scheler**'in de katıldığı bu görüş, Alman Okulu'na karşı, Avusturya Okulu'nun doğuşuna yol açtı. Bunun sonucu olarak da ABD'de **işlevsel psikoloji** akımı doğdu.

edimsel (actual) Gizilgüç ya da gizli olmaktan çıkmış, gerçekleşmiş. *Bkz.* **edim.**

edimsel koşullama (operant conditioning) Bir öğrenme yolu; bir davranış parçasının kendisinin doğurduğu sonuçlara bağlı olarak değişikliğe uğrama süreci; ***operant şartlanma.*** Edimsel koşullamayı ilk kez, sistemli biçimde **B. F. Skinner** (1938) geliştirdi. Ona göre davranışın bağımlı olduğu çevresel koşullar ayarlanarak, insanın davranışı denetim altına alınabilir. Davranışın çevresel belirleyicileri, yaşanmakta olan zamanda ve geçmişteki belirleyicilerdir. **Tepkiler**, evrim basamağının yüksek düzeyli organizmalarının davranışlarının ancak, çok küçük bir bölümünü oluşturuyor. Davranışların büyük bölümü, **edimsel davranışlar**dır. Edimsel davranışın ilk nedeni, organizmanın içindedir. Organizma, edimleri biyolojik yapısından dolayı ortaya koyuyor. Bir davranımın yapılması sonucunda ortaya çıkan uyarıcı, o davranımın gelecekte yapılma olasılığını artırıyorsa, bu uyarıcı **olumlu pekiştireç**tir (positife reinforcer'dir). Bir davranım sonucunda bir uyarıcının ortadan kalkışı, o

davranımın gelecekte yapılma olasılığını azaltıyorsa, o uyarıcı da **olumsuz pekiştireç**tir (negative reinforcer'dir). Davranışla sonuçları arasındaki ilişki, yalnızca davranışı etkilemekle kalmıyor; aynı zamanda, davranıştan önce ya da davranışla birlikte bulunan çevresel uyarıcıları da etkiliyor ve bu uyarıcıların da davranışı denetleme özelliği kazanmasını sağlıyor. Böyle uyarıcılar **ayırt edici uyarıcılardır** (discriminative stimuli'dir). Ayırt edici uyarıcıların olduğu yerde belirli bir davranış, belirli bir sonucu doğuruyor. Davranış ve davranışın sonucu arasındaki etkileşime, üç öğeli bağımlılık ilişkisi deniyor. Davranış sonuçlarının davranışlara etki edebilmesi, sonuçların, birey için önemli uyarıcılar olmasına bağlıdır. Örneğin, sonuçlar, **yiyecek, su** gibi önemli biyolojik uyarıcılar ise, bu uyarıcılar, **koşulsuz pekiştirici uyarıcılar**dır (unconditioned reinforcement stimuli'dir). Koşulsuz pekiştirici uyarıcılar, bir öğrenim yaşantısı gerektirmeden bir davranışı pekiştirebiliyor. **Para, saygınlık, beğenilme** gibi toplumsal yönden önemli uyarıcılar da davranış sonuçları olabiliyor. Bu tür uyarıcılar da **koşullu pekiştirici uyarıcılar**dır (conditioned reinforcement stimuli'dir). Koşullu pekiştirici uyarıcıların toplumsal yaşamdaki yeri daha önemlidir. Çünkü koşulsuz pekiştirici uyarıcıların pekiştirici özellikleri geçicidir. Koşullu pekiştirici uyarıcılar, pekiştirici özelliklerini, dayandıkları koşulsuz pekiştirici uyarıcılardan alıyor. **Tepki ile Edimsel Davranışlar Arasındaki Farklar: (1)** Tepkileri, belirli uyarıcılar kendiliğinden uyandırıyor. Bir uyarıcı ile karşılaşan organizma, ister istemez, söz konusu tepkiyi gösteriyor. Çünkü uyarıcılar ile tepkilerin görülmesi arasında bire bir ilişki vardır. **Tepkiler**, genellikle istem dışı çalışan **düz kaslar**ı ilgilendiren kalıplaşmış davranışlardır. (**2)** Edimlerle uyarıcılar arasında kendiliğinden bir ilişki yoktur. Bir edimin gerçekleşmesine, ayırt edici bir uyarıcı, ortam hazırlıyor. Ayırt edici uyarıcının olduğu yerde bir edimin gerçekleşme olasılığı yüksektir. Edimlerin yapılış sıklığını, davranışın sonuçları denetliyor. **Edimler**, genellikle istencimizle çalışan çizgili kasları ilgilendiren ve türlü biçimlerde görülebilen davranışlardır. **Pekiştirme tarifesi**, hangi davranışların pekiştirileceğini belirten bir kuraldır. **Basit Pekiştirme Tarifeleri:** Bu tarifeler ikiye ayrılıyor. **(1) Oranlı Tarife:** Davranımın pekiştirilmesi, belli sayıda yineleme gerektiriyor. **(2) Aralıklı Tarife:** Bu, bir davranımın pekiştirilmesi için, belli bir sürenin geçmesi gerektiğini belirtiyor. Oranlı tarifede organizmanın gerekli davranımı yapmak için kullandığı zaman; aralıklı tarifede ise, davranımın sayısı

önemsizdir.**Oranlı ve aralıklı tarifeler** de kendi içlerinde **değişken** ve **değişmez** olarak ikiye ayrılıyorlar. Buna bağlı olarak tüm **basit ve olumlu pekiştirme tarifelerinin dört türü** (varyasyonu) ortaya çıkıyor. (**a**) **Değişmez Oranlı:** Pekiştirilecek her davranım için toplam aynı davranım sayısı gerekiyor. Örneğin, bir işçinin ürettiği parça başına ücret alması gibi. (**b**) **Değişmez Aralıklı:** Davranımlar, hep aynı süre içinde pekiştiriliyor. Örneğin, 8 saatlik iş gününe aynı ücret veriliyor. (**c**) **Değişken Aralıklı:** Bir davranımın pekiştirilme süresi, pekiştirmeden pekiştirmeye değişiyor. Örneğin, bir kişi, mektup gelip gelmediğini öğrenmek için posta kutusuna bakıyor. (ç) **Değişken Oranlı:** Pekiştirme için gerekli davranım sayısı, şans oyunlarında olduğu gibi, düzensiz olarak değişiyor: En etkili tarifeler, değişken oranlılardır. Organizma, kaçıncı davranımından sonra pekiştirmeyi gerçekleştireceğini yordayamadığı için, örneğin, kumar alışkanlığından kolaylıkla vazgeçemiyor. Bunlar dışında çoklu ve karmaşık pekiştirme tarifeleri de vardır. Edimsel koşullamada yeni davranışların edinilmesi, aşamalı yaklaşım tekniği ile sağlanıyor. **Aşamalı yaklaşım**, her seferde davranışa biraz daha benzeyen davranışların sistemli bir biçimde pekiştirilmesi ile hedef davranışın, davranış dağarına katılımını sağlıyor. Örneğin bebek, dili bu biçimde öğreniyor. **Biçim verme** de denen bu olayda, var olan basit davranımları, yeni ve daha karmaşık davranışlar durumuna getirebilmek için, sirk hayvanlarının eğitiminde olduğu gibi pekiştirme ve pekiştirmeme çalışmaları birlikte kullanılıyor. Davranış ile onun sonuçları arasındaki ilişki, kimi zaman tümüyle rastlantıya dayanıyor. Bu tür davranışlar **geçersiz davranış**lardır. Çünkü pekiştirecin ortaya çıkmasının, bu davranışların yapılmasıyla bir ilgisi bulunmuyor. Davranışla onun sonucu arasında yalnızca bir **izlerlik** ilişkisi vardır. Davranış, rastlantı sonucu pekişmiştir; boşinanca dayanan davranışın sürüp gitmesinin nedeni, bu izlerlik ilkesidir. Örneğin, yağmur duaları yağmur yağdırmıyor; ancak, bu davranış, sürüp gidiyor; çünkü arada bir rastlantı sonucu yağan yağmurla davranış pekiştirilmiş oluyor. Edimsel koşullama, psikolojiye birçok terim ve kavram kazandırmıştır. İnsan anlayışından, tedavi yaklaşımına dek birçok konu, psikolojideki davranışçı akımın itici gücü olmuştur. **Edimsel koşullama araştırmaları,** tümüyle laboratuvarda **deneyler**le ve **Skinner Kutusu** (Skinne’s box) da denen **edimsel kutu** gibi özel araç gereçlerle gerçekleştiriliyor. **Sonuç olarak** edimsel koşullamanın, davranıştan sonra gelen ödül (olumlu

pekiştireç) ve **ceza** (olumsuz pekiştireç) üzerine kurulmuş olduğu söylenebilir. *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

edimsel öğrenme (operant learning) Bir sonraki sınamada tepkinin olasılığını artırmak amacıyla canlının belli birtakım tepkiler yapması için pekiştirdiği öğrenme durumu. İstenen tepki türü yönündeki tepkileri giderek artıran pekiştirme yoluyla, çok karmaşık bir davranış örüntüsü öğrenilebiliyor. *Bkz.* **edimsel koşullama.**

edim yitimi *Bkz.* **işlev yitimi.**

edinç *Bkz.* **edim.**

edinilmiş değişinim (acquired mutation) Birey ana rahminde yaşama başladıktan sonra bir hücrede gerçekleşen genetik ya da kromozom değişikliği; ***edinilmiş mutasyon***. Bu değişinim daha sonra, bu hücreden türeyen bütün hücrelere geçiyor. **Kanserin gelişimi**nde, edinilmiş değişinim etken oluyor.

edinilmiş dürtü (acquired drive) Açlık gibi doğuştan gelen dürtülerin uzantıları olarak, deneme ve öğrenme ile kazanılan ve günlük yaşamda görülen güdüler. Örneğin, çocuk, doğduktan sonra anne babasının ve toplumun onaylayacağı davranışlara yöneliyor. **Onay** ve **başarı**lara yönelten bu tür güdüler, edinilmiş dürtülerdir. *Bkz.* **davranışçı psikoloji; doğal dürtü.**

edinilmiş özelliklerin kalıtımı (of acquired characteristics) Yaşamı sürdürmeye katkıda bulunan becerilerin ve özelliklerin çabayla kazanıldığını; yaşam boyu kazanılan bu beceri ve özelliklerin, genetik olarak bir sonraki kuşağa aktarıldığını savunan öğreti. **Lamarck**'ın geliştirdiği bu öğreti, **Darwin** kuramından önceki ilk tutarlı **evrim kuramı**dır.

edinilmiş rol (acquired role) Doğuştan gelmeyen, sonradan kazanılan anne babalık, öğretmenlik, doktorluk gibi roller. *Bkz.* **verili rol.**

edinilmiş statü (acquired status) Kişinin doğuştan gelmeyen, kendi isteği, seçimi, çabaları ya da becerileri ile kazandığı toplumsal konumu.

edinmeci ruh (acquisitive spirit) Kişisel ya da toplumsal değere sahip para, mal ya da başka bir nesne edinip bunları biriktirme itkisi. Örneğin pul, para ya da resim koleksiyonu yapanlar edinmeci ruhu temsil ediyorlar. *Bkz.* **dışkıl kişilik; istifçilik; toplama manyaklığı.**

Edwards kişisel tercih envanteri (Edvarts Personal Preference Schedule) Üniversite öğrencilerine ve yetişkinlere uygulanan, 225 maddeden oluşan, **Murray**'ın betimlediği 15 gereksinimi içeren ve **Yıldız Kuzgun**'un Türkçeye uyarladığı envanter. Bu araçtaki gereksinimler **başarma, uyarlık (riayet etme), düzen, gösteriş (teşhir), özerklik (bağımsızlık), duyguları anlama, yakınlık, ilgi görmeyi isteme-yardım isteme, başatlık (baskın olma), kendini suçlama, şefkat gösterme-koruma, değişiklik (yenilik), dayanıklılık (sebat) karşıt cinsle ilişkiler, saldırganlık**tır.

efemine *Bkz.* **kadınsı.**

egemen *Bkz.* **baskın.**

egemen işlev (dominant function) **Jung'a göre, kişiliğin temel ruhsal işlevleri** olan **duyarlık, duygu, düşünce** ve **sezgi**den birinin, genellikle öbürlerinden daha çok gelişmesi, bilinçli dünyada daha etkili olması. Bu durumda öbür işlevler, bu üstün işleve yardımcı görevler üstleniyor. *Bkz.* **analitik psikoloji; JUNG, Carl Gustav.**

egemen kültür (dominant culture) Siyasal ve iktisadi gücün de desteği ile bir toplumda dilini, davranış biçimlerini ve değerlerini öbür kültürlere kabul ettirebilecek düzeyde güç kazanmış olan kültür; ***baskın kültür.***

egemenlik (sovereignty) ***(hakimiyet)*** **1.** Söz geçirebilme, istediğini yaptırabilme gücü. **2.** Ulusal ya da uluslar arası düzeyde siyasal karar alma ve bu kararları uygulama yetkisinin bir birey, grup ya da kuruma değil; yalnızca devlete ait olması. *Bkz.* **egemenlik sıradüzeni.**

egemenlik sıra düzeni (dominance hierarchy) **1. Sosyal psikolojide ve karşılaştırmalı psikolojide** grup üyelerinin, grup içindeki egemenlik, güç ve saygınlıklarına; dolayısıyla kaynakları kullanma önceliklerine göre sınıflandırılması**;** ***hakimiyet hiyerarşisi.*** **2.** Davranışların öncelik ya da önemlerine göre sıralanması.

ego *Bkz.* **benlik**

ego analizi *Bkz.* **benlik çözümlemesi.**

ego bölünmesi *Bkz.* **benlik bölünmesi.**

ego bütünlüğü *Bkz.* **benlik bütünlüğü.**

ego çekirdekleri *Bkz.* **benlik çekirdekleri.**

egoist *Bkz.* **bencil**.

egoizm *Bkz.* **bencillik.**

ego psikanalistleri *Bkz.* **benlik psikanalistleri.**

egosantrizm *Bkz.* **beniçincilik.**

ego savunma mekanizmaları *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

egotizm *Bkz***. özsevgi.**

egzama (egzema) Alerji gibi dış; ruhsal olaylar gibi iç etkenler nedeniyle daha çok 1-15 yaş arasındaki çocukların derilerinde ortaya çıkan ve türlü biçimlerde görülen yara; ***mayasıl.*** Egzamalı ve astımlı çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, bu bozukluğun, özellikle tedirgin, saldırgan, özgüvensiz ve aşırı kaygılı çocuklarda görüldüğünü ortaya koyuyor. Bu çocukların annelerinin çoğu kez egemen, çocuklarına aşırı düşkün ya da baskıcı, kızgınlıklarını bastırmış kişiler oldukları görülüyor. Bu annelerin çocukları, kızgınlıklarını genellikle yalancı bir olgunlukla örtüyorlar. Anneye dokunmak, onunla ilişki kurmak, bu çocuklar için bir düş olduğu için bunlar, söz konusu eksikliklerini, bu hastalıklarla ödünlemiş oluyorlar.Tedavi için, doğal yatkınlık ve alerji oranına göre, çocuğa ve anneye önem verilmesi gerekiyor. Yüz yüze ve dışa vuran tedaviyle egzamada çok iyi sonuçlar alınıyor. *Bkz.* psikoterapi.

egzersiz *Bkz.* **alıştırma.**

egzistansiyalizm *Bkz.* **varoluşçuluk.**

eğilim (tendency) **1.** Organizmanın belli bir uyarıcıya şu ya da bu biçimde tepki vermesini ya da belli şeyleri bir ölçüde daha kolay öğrenmesini sağlayan içsel durum. **2.** Belli olay, puan ve benzerlerinin istatistik düzeyinde ağırlıklı olarak belli noktalarda kümelenmesi; ayrıca bu kümelenmenin anlattığı şey.

eğitbilim *Bkz*. **eğitimbilim**.

eğitici ceza *Bkz.* **ceza; geliştirici ceza.**

eğitici etkinlikler *Bkz.* eğitsel etkinlikler.

eğitilebilir zekâ geriliği (trainable mental retardedness) ZB 35-49 (kimilerine göre de 40-55) arasında değişen ve özel koşullar altında bile **akademik eğitim**den yararlanamayan; eğitimle ancak, kendine bakma, evdeki yaşama uyum sağlama, sürekli gözetim altında ve korunaklı atelyelerde basit işler yapma gibi belli becerileri kazanabilen bireyin zekâ

düzeyini anlatan terim; ***orta derecede zekâ geriliği.*** *Bkz*. **engelli; zekâ geriliği**; **zekânın derecelendirilişi**.

eğitim (education) İnsan yavrusunun insanlaştırılması, insanın üretilmesi etkinliği; ***terbiye.*** **1.** Yeni kuşakların, toplumsal yaşamda yerlerini almak için hazırlanırken gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme süreci. **2.** Önceden saptanan amaçlara göre bireyin kendi yaşantıları aracılığı ile davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkinlikler sistemi. **3.** Belli bir konuda bir bilgi ya da bilim dalında gerçekleştirilen yetiştirme ve geliştirme. **4.** Yeni kuşaklara, geçmişin bilgi ve deneyimlerini düzenli bir biçimde aktarma ya da kazandırma süreci. **5. Eğitim felsefesi, eğitim tarihi, eğitim psikolojisi, öğretim programları, genel öğretim yöntemleri, özel öğretim yöntemleri, öğretim uygulamaları, yönetim, denetim** ve başka eğitim öğretim alanlarını kapsamak üzere öğretmen, **yönetici** ve **uzman** yetiştirmek için düzenlenen bütün kurslara ve bu kurslarla ilgili bilimsel çalışmalara verilen ortak ad. **6. Eğitimbilim**. İnsan olmaya aday olarak dünyaya gelen bebek, yaşına ve kişisel ilgi ve yeteneklerine uygun olarak belli bir eğitim sürecinden geçiyor ve toplumdaki yerini alıyor. Ailede ve okulda yetişmesi, bir konuda yetkinleşmesi için gerekenleri, öğrenme ile elde ediyor. İnsan, dili, duyguyu, düşünceyi, bilimi, sanatı, tekniği, ahlakı öğrenerek içselleştiriyor ve kendini geliştiriyor. Kendine özgü sınırlılıkları olmakla birlikte, öğrenerek sürekli yeni, istendik davranışlar edinmeye ve davranışlarını değiştirmeye; kısacası, eğitilmeye elverişli bir doğaya sahip olan insana, soydaşlarının yüzyıllar boyunca edindiği kültürel birikim, eğitimle aktarılıyor. Eğitim, **uzun, güç ve karmaşık bir süreç**te gerçekleşebiliyor. Resmi yazışma ve söylemlerde **"eğitim-öğretim"** diye adlandırılan etkinliklerin özünü çağdaş eğitim yaklaşımında öğrenme (öğrenim) **süreci**; onun özünü de **laiklik** oluşturuyor. Laiklik, çağdaş eğitimin temel değerlerinden biridir. "**Eğ**mek" kökünden türemiş olan "eğitim" ve "öğretmek" kökünden türemiş olan "öğretim" terimi, bugün ilk anlamlarından farklı birer anlam içeriği kazanmıştır. Eğitimci kavramı da öyledir. "**Eğitimci"**, bugün kendi alanında verimli çalışmalar yapmak için alanının gerektirdiği **eğitimbilim yöntem ve teknikleri**ni, her öğrencinin gereksindiği **algılama**yı, ardından da **kavram oluşturma**yı sağlayacak olan öğrenim yaşantılarını uygun biçimde belirleme sorumluluğunu taşıyor ya da taşımalıdır. Buna göre "öğretim" kavramı da

eğitimcinin “öğrenim sürecini, amacını, becerisini, hızını, etkinliğini, gelişimini yönetmesi” anlamını taşıyor. “Öğretici” (öğretmen) ise “öğrenim yöntem ve araçlarını yöneten, öğrenciye yol gösteren, danışmanlık yapan, onun destekleyicisi olan; kısacası, öğrenciyi bilinçlendirerek onun bir konuyu nasıl öğrenebileceğini öğrenmesine yardım eden” kişidir. “Öğrenci” de öğrenme sürecinin sorumluluğunu bilinçli olarak doğrudan doğruya üstlenip ele alınan **konuyu öğrenmeye uğraşan birey**dir. Çağdaş öğretim etkinliğinin sürdürülebilmesi, öğrenme işlevinin niteliği, oluşumu, süreci gibi özelliklerinin ne ve nasıl olduğunun yeterince kavranmış olmasına bağlıdır. Bunun gerçekleştirilemediği ortamlarda eğitim, öğreticinin öğrenciye bilgi **yüklemesi yaptığı ezberci bir uygulama**ya dönüşüyor. Oysa çağdaş eğitimcinin temel amacı, öğrencinin öğrenme sürecini yönlendirmek, öğrenim becerilerini geliştirme çabasında ona destek olmak, **kendi kendine** öğrenmeyi öğretmek ve onu yaşam boyunca **kendi kendini eğitebilecek düzeye eriştirmek**tir. Çağdaş eğitimin, “öğretim-öğrenim sürecinin sonunda ortaya çıkan duygu, düşünce ve davranış değişikliği”ni gerçekleştirmek olarak anlaşılması gerekiyor. **“Öğrenim”**den söz etmeden, yalnızca eğitim-öğretim kavramının kullanımı, çağdaş eğitimin temelini oluşturan öğrenci odaklı yöntem yerine öğretmen odaklı aktarma yöntemiyle yürütülen **geleneksel eğitim**i çağrıştırıyor. Öğretmen odaklı yöntemle öğrenciye kuru bilgi yükleniyor; öğrenci, dar **kalıplar içerisinde düşünme**ye yöneltiliyor; onun yetenekleri ve zihinsel gelişimi köreltiliyor. Sonuçta bu yaklaşım, yaratıcılığı değil; yalnızca “bilgi yükünü ölçen süzgeçlere dönüşmüş bir sınav düzeni”ni oluşturuyor. Oysa çağdaş eğitim, öğrenci odaklı yöntemle **deney, gözlem, çözümleme, bireşim ve yorum yapabilen araştırıcı, üretken ve yaratıcı bireyler yetiştirme**yi amaçlıyor. O nedenle “eğitim-öğretim” kavramları yerine ya “öğretim-öğrenim” kavramlarını ya da bunların ikisini de içeren “eğitim” kavramını kullanmak, doğru yaklaşım olarak beliriyor. Eğitimin özü olan “öğrenim sürecinin etkisini artırma” konusunda yapılan araştırmalardan yüz güldürücü bulgular elde edilmiştir. Bunlar, eğitimci, anne baba ve öğretmenlerin yıllardır sora geldikleri **“Bu çocuk öğrenebilir mi?”** sorusunun, yerini **“Bu** çocuk nasıl öğrenir?” sorusuna bırakmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda **eleyici eğitim anlayışı** çağın dışında kalmış; onun yerini **geliştirici eğitim** almıştır. Bu araştırma bulguları, bir sınıftaki öğrencilerin yüzde 90’ından fazlasının, o sınıfın öğretim

programında yer alan konuları, tama yakın düzeyde öğrenebileceğini gösteriyor. Öğrencileri yakından tanıyarak onların her birine uygun öğrenim ortamı, **toplumsal-ruhsal ortam** hazırlayıp kendilerine öğrenme fırsat ve olanaklarıyla birlikte, gereksindikleri kadar süre veren öğretmen, ele alınan **konuyu tüm öğrencilerin, tama yakın düzeyde öğrenmesi**ni sağlayabiliyor. Devrim niteliğindeki bu bulgudan sonra eğitimde öğretmen odaklı yöntemi kullanmak, çağın gereksinimlerini karşılamayan bir eğitimi sürdürmek anlamını taşıyor. Öğrencilerin Farklı Öğrenme Süresine Gereksinim Duymalarının Nedenleri: **Birincisi**, öğrencilerin öğrenim hedefine ilişkin **yetenek farklılığı**dır. Ortaya konulan öğrenme durumunu, düzenlenen öğrenim yaşantılarını kavrama gücü, öğrenciden öğrenciye değişiyor. Bu konuda özellikle **sözel yetenek** (doğru okuma, okuduğunu anlama; düzgün, akıcı konuşma ve yazma) etkili oluyor. **Üstün yetenekliler**, **az yetenekliler**e göre daha kısa sürede öğreniyorlar. İkincisi, öğrencilerin öğrenmeye gösterdikleri istek, kararlılık ve direnç demek olan **güdülenme derecelerinin farklılığı**dır. Üçüncüsü, öğretilenlerin açık, anlaşılır olup olmamasıdır. Öğrenme ancak, öğretilenleri her öğrencinin uygulama düzeyinde kavraması sağlandığında gerçekleşiyor. **Dördüncüsü**, öğrenciye normal öğrenme koşulları içinde **yeterli zaman ayırma** ve ona **tam öğrenme fırsatı verme** zorunluluğudur. Konunun öğrenilmesi için yeterli süreyi ayırmamak; birçok araç gereci kısa süre içinde bir arada öğrenciye sunmak; bir konuyu pekiştirmeden öbür konuya geçmek, öğretimi hızlandırmak ve yaşantıları sıkıştırmak ya da eksik bırakmak, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun öğretim hedefine erişmesini engelliyor. **Beşincisi**, öğretimin niteliğidir. Öğretimde nitelik de öğrenim hedefine ulaşmak için **en uygun yaşantıları belirleme, örgütleme ve her öğrencinin gereksinimine göre düzenleme** ile sağlanabiliyor. “Yetenek, güdülenme ve öğretimi anlama”nın oluşturduğu ilk üç etken, öğrenim sürecinin ta başlangıcında öğrenciler arasında farklılıklar bulunduğunu; bu nedenle her öğrenciye farklı süreler verilmesinin zorunlu olduğunu gösteriyor. Son iki öğe ise her öğrencinin gereksinimine uygun süreyi ve yöntemleri içeren öğrenim yaşantılarının ve öğrenim ortamının hazırlanmasının gerekliliğini vurguluyor. Böylece **bireysel öğretim**in, eğitimde **en etkili öğretim-öğrenim yöntemi** olduğu ortaya çıkıyor. Özetle bireysel öğretim amacıyla öğretmen, öğrenme konusunu açık bir biçimde ortaya koyuyor. Her öğrenciyi yeterince güdülüyor. Seçtiği öğrenim yöntemlerini her öğrenciye göre ayarlıyor.

Öğrencilerin öğrenmelerini izleyip karşılaştıkları zorlukları gideriyor. Bu çabanın sonunda onlara, **tama yakın düzeyde bir öğrenme olanağı** yaratmış oluyor. Öğrenciler arasındaki öğrenme ve başarı farklılıklarına yol açan önemli bir etkeni de **başarının ölçülmesi ve değerlendirilmesi**nde benimsenen tutum ve kullanılan yöntemler oluşturuyor. Her öğrencinin öğrenebileceğine inanılan bir okulda ölçme ve değerlendirme, geleneksel eğitim anlayışından tümüyle farklı bir yaklaşımla gerçekleştiriliyor. Çağdaş okulda öğretmen, her öğrencinin beklenen davranış hedefine ulaşabileceğine inandığı için öğrencileri birbiriyle karşılaştırmayı, değerlendirme ölçütü olarak kullanmıyor. Bu uygulamada değerlendirmenin ölçütünü, öğrenim **hedefleri** oluşturuyor. **Bağıl değerlendirme** yerine **mutlak değerlendirme**ye başvuruluyor. Öğrenim hedeflerine farklı yöntemlerle ve farklı sürelerde ulaşsalar bile, bu yaklaşımda öğrencilerin tümü pekiyi alabiliyor. İstenilen standarda yaklaşmak, başarının dağılımından daha önemli görülüyor. Beklenen **gerçek başarı**yı, yalnızca **bireysel ayrılıklar** gerçeğinden yola çıkan eğitim sistemi yakalayabiliyor. Özel öğretmenlerin gösterdiği başarının gizi, onların öğrenime öğrencinin bulunduğu yerden başlamalarıdır. Çağdaş eğitim sistemi, başarısızlığın nedenlerini farklı ilgi, yetenek, çevre ve yaşantı birikimine yükleme yanlışlığına düşmüyor. Bu nedenleri kendinde, kendi etki sisteminin öğelerinde arıyor. **Zekâ testleri**ne de doğuştan getirilen zihinsel gücü ölçen birer araç olarak bakmıyor. Bunları, bireyin geliştirmiş olduğu yetenekleri ve gücü ölçen araçlar olarak değerlendiriyor. Bu gelişmelerle 20. yüzyılın son çeyreğinde, daha etkili olan ve hümanist (insancı) yaklaşımın da desteklediği tanım ortaya çıkmıştır. Buna göre **eğitim**, "bireyin doğuştan getirdiği gizilgüçlerini keşfetmesi, ortaya çıkarması ve geliştirmesi sürecidir." **Eğitimin amacı** da "bireyin kendini gerçekleştirmesi"ni sağlamak olarak belirmiştir. **Yaşamanın amacı** ise kendini gerçekleştirme yoluyla mutlu olmak ve mutlu etmektir. Bireyin sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürdürmesi, **duyduğu gereksinimleri doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde gidermesi**ne bağlıdır. Bireyin gereksinimlerini aşama sırasına göre; beslenme, barınma, etkinlik, dinlenme, cinsellik gibi **bedensel gereksinimler** ile **güvenlik, sevgi, ait olma, saygınlık** ve **kendini gerçekleştirme** gibi **gelişim gereksinimleri** oluşturuyor. **Bireyin insan olmasını sağlayan gelişim gereksinimlerini duyması** için önce bedensel gereksinimlerini doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde gidermesi gerekiyor. Birey, bir önceki

gereksinimi doyuma ulaştıramadığında, gücünü ve zamanını o gereksinimi doyurma yolunda harcamayı sürdürdüğü için bir üst gereksinimi duymuyor. Örneğin, temel gereksinimlerini giderebilecek ekonomik olanaklardan yoksun bir birey, sırasıyla doyurucu bir sevgi, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gereksinimi duymuyor. Bireyde **tam verimlilik,** kendini gerçekleştirme aşamasına ulaştığında başlıyor ve bu **yetkin insan olma savaşımı**, yaşam boyu sürüyor. Bütün yönleriyle gelişmiş bir **bağımsız kişilik**, bu aşamaya ulaşıldığında var oluyor. Gerçekten mutlu olma ve mutlu etme olanağını, bu aşamaya ulaşabilen kişi elde ediyor. **Bu aşamanın en başarılı temsilcileri**, ürettiği ya da yarattğı ürünlerden bütün insanlığı yararlandıran **bilim insanları ve sanatçılar**dır. Az gelişmiş ülkelerde bu aşamaya, ekonomik olanaksızlıklar ve eğitimsizlik nedeniyle çok az sayıda insan ulaşabiliyor. Sonuç olarak çağdaş eğitimden, her bireyin gereksinimlerini doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde gidererek, kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda ve oranında gerekli bilgi, beceri ve değer duygularını öğrenip içselleştirmesine yardım etmesi bekleniyor. Bu edinimlerle birey, **güçlü bir benlik**, **bağımsız bir kişilik geliştirme, kendini gerçekleştirme, insanlaşma aşamasına ulaşma** ve toplumda etkin bir yer edinme olanağına kavuşuyor. Bunun için de "kendini, çevresindeki olanakları tanıması, gizilgüçlerini geliştirmesi, sorunlarını çözmesi ve kendini gerçekleştirmesi için kişinin, bu işi kendine meslek edinmiş uzmanlarca gerçekleştirilen düzenli bir yardım süreci" olan **rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri**nden etkin bir biçimde yararlanması gerekiyor. *Bkz.* **Batı'da eğitimin gelişimi;** çocuk eğitimi; dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim; dizgeli (programlandırılmış) eğitim; dizgeli öğretimde ders planı düzenleme; eğitim akımları; eğitimbilim; eğitim bilimcisi; eğitim bilimi; eğitim bilimleri; eğitimci; eğitimde fırsat eşitliği; eğitim dersleri; eğitim ekonomisi; eğitim felsefesi; eğitim güçlükleri; eğitim hakkı; eğitim iletişim araçları; eğitim ilkeleri; eğitimin amacı; eğitimin biyoteknolojik temelleri; eğitimin ekonomik temelleri; eğitimin felsefi temelleri; eğitimin psikolojik temelleri; eğitimin tarihsel temelleri; eğitimin temel görevi; eğitimin toplumsal temelleri; eğitim kursları; eğitim mesleği; eğitim ortamı; eğitim planlaması; eğitim programları; eğitim psikolojisi; eğitim radyosu; eğitim sistemi; eğitim siyasası; eğitim sosyolojisi; eğitim süreci; eğitim tarihi; eğitim teknolojisi; eğitim televizyonu; eğitim testleri; eğitim uzmanlığı derecesi; eğitim yaşı;

eğitim yönetimi; eğitim yöntemi; eğitsel etkinlikler; eğitsel kol çalışmaları; eğitsel oyunlar; eğitsel ölçme; eğitsel radyo; eğitsel rehberlik; eğitsel tanılama; eğitsel test; eğitsel yöntem; eşit eğitim; gerek**sinimler aşama sırası; meslek rehberliği; öğrenme; öğrenme kuramları; öğrenme-öğretme yaklaşımları; psikolojik danışma; tam öğrenme; Türklerde eğitim.**

eğitim akımları *Bkz.* **daimicilik; dinsel eğitim; esasicilik; idealizm ve eğitim; ilerlemecilik; natüralizm ve eğitim; olabilirlik ve dizgeli eğitim; politeknik eğitim; postmodernizm; realizm ve eğitim; varoluşçuluk ve eğitim; yeniden kurmacılık.**

eğitimbilim (pedagogy) Eğitimin bilimsel temellerini ortaya koyan bir bilim dalı; ***pedagoji, eğitbilim; eğitim bilimi.*** **1.** Toplumun eğitim sistemine göre oluşturulmuş olan okul örgütüne; eğitim programına, amaçlarına, yöntemlerine ve araçlarına ilişkin bilgi veren ve eğitim çalışmalarını kurallara bağlayan disiplinler arası uygulamalı bir bilim dalı. **2.** Öğretmenlik sanatı, uygulaması ya da öğretmenlik mesleği için gerekli **bilgi, beceri ve değer duyguları**nı kazandıran bilim dalı. *Bkz.* **eğitim; eğitim bilimleri.**

eğitimbilimci *Bkz.* eğitimci.

eğitim bilimi *Bkz.* eğitimbilim.

eğitim bilimleri (educational sciences) Eğitim olay ve durumlarının doğuş koşullarını, bunların oluşup gelişmesini inceleyen bilimler demeti. **Bilimler arası bir bilim** olan eğitim bilimleri, yaklaşık 15 kadar bilim dalından yararlanıyor. Eğitim bilimleri üç grupta toplanıyor: **(1)** Eğitim kurumlarının genel ve yerel durumlarını inceleyen bilim dalları: **(a)** Eğitim tarihi. **(b)** Eğitim sosyolojisi. **(c)** Okul nüfusu incelemeleri. **(ç)** Eğitim ekonomisi. **(d)** Karşılaştırmalı eğitim. **(2)** Eğitim olayı ile bu olayın türlü durum ve ilişkilerini inceleyen bilimler: **(a)** Eğitim fizyolojisi, eğitim psikolojisi, küçük grupların psikolojisi ve sosyolojisi, iletişim bilimleri. Bunlar, eğitim olay ve konularını doğrudan inceleyen bilimlerdir. **(b)** Türlü bilim dallarını öğreten ve değerlendiren bilimler. **(3)** Düşünme bilimleri ve yarınla ilgili bilimler: Eğitim felsefesi, eğitim planlaması ve model kuramları. *Bkz.* **eğitim; eğitimbilim.**

eğitimci (educator, educationist) **1.** Eğitimbilimde uzmanlaşmış kişi; ***pedagog, terbiyeci, eğitimblimci.*** **2.** Öğretmenlik, eğitim yöneticiliği ya da eğitim uzmanlığı yaparak eğitim çalışmalarına katkıda bulunan kimse. **3.**

Kendini eğitim çalışma ve sorunlarına adayan ve bu alanda yapıtları olan kimse. **4.** Eğitimin kuramsal ve uygulamalı bir alanında yaptığı öğrenimle akademik yeterlik elde eden ve özellikle üniversitelerin eğitim bölümlerinde öğretim üyeliği görevinde bulunan kişi. *Bkz.* eğitim.

eğitimde fırsat eşitliği (equality of educational opportunity) Cinsellik, anne babanın ekonomik ve toplumsal durumu, yaşanılan çevre, din, mezhep, ırk gibi dış etken özelliklerine bakılmadan bütün çocukların, eğitim olanaklarından ilgi ve yetenekleri yönünde ve oranında istedikleri kadar yararlandırılması; ***eğitimde olanak eşitliği.*** Eğitimde fırsat eşitliği yaratmak, aynı zamanda **eğitimin demokratikleştirilmesi** demektir. Eğitimde fırsat eşitliği, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de yer aldıktan sonra, insanın temel haklarından biri olan bu ilke, birçok ülkenin anayasasına girmiş oldu. 1960'larda önem kazanan ve birçok Avrupa ülkesinde bile sağlanamamış olan bu eşitlik, pek çok iyileştirme çalışmalarında yer almaya başladı. Eğitimde fırsat eşitliğinin **liberal demokrat yorum**una göre, türlü nedenlerden ileri gelen eğitim eşitsizliğine kökten çözüm bulma yerine, bu eşitsizliğe yol açan engelleri ortadan kaldırma ve bu yolla eşitsizliği giderme önlemleri öneriliyor. Eleme sınavlarını buna göre yapma, adayları ek önlemlerle bu sınavlara hazırlama, okulları yapı, araç-gereç, öğretmen ve benzerleri açısından eşit duruma getirme, ilköğretimde herkesin gitmek zorunda olduğu tek okul türünü benimseme, orta öğretimde okul türlerini azaltıp çok amaçlı okullar açma, önerilen bu önlemlerin başlıcalarıdır. Söz konusu kavramın **toplumcu yorum**una göre ise eşitsizlik, daha çocuk dünyaya geldiğinde başlıyor. Toplumda kökleşmiş olan sınıf ve katmanlara göre değişik olanak ve fırsat eşitsizlikleri bulunuyor. Örneğin, toplumsal dilbilimciler, araştırmalarında şunu görmüşlerdir: Okullarda kullanılan dil, ayrıcalıksız toplumsal sınıfların çocuklarından çok, ayrıcalıklı sınıfların kullandığı dile daha yakındır. Bu nedenle bunları yaratan toplum düzeni değiştirilmedikçe alınacak bütün önlemler, "eşitsizlikleri çoğaltmak"tan başka bir işe yaramayacaktır. Bu konuda, başta "İyi başlangıç Tasarımı" olmak üzere, ABD'de birçok deney yapılmıştır. Bu konuda gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta vardır: Eşit eğitim olanağı sağlamak, kişiler arasındaki **doğal bireysel ayrılıklar**ı yok saymak demek değildir. *Bkz.* **eğitim; eleştirel pedagoji; FREIRE, Paulo; ILLICH, Ivan; .**

eğitimde olanak eşitliği *Bkz.* eğitimde fırsat eşitliği.

eğitim dersleri *Bkz.* öğretmenlik bilgisi dersi.

eğitim ekonomisi (economics of education) Eğitim sistemlerini ekonomik büyümeye katkısı açısından inceleyen; eğitimin akçasal yönleri, verimliliği ve etkililiği gibi konular üzerinde duran; insan gücü kestirimine ilişkin sorunlarla uğraşan bilim alanı. Üretici ve tüketici olan insanoğlunun niteliklerini, tutum ve davranışlarını değiştirdiği ölçüde eğitim, ekonomik yönden önem taşıyor. Her değerli kaynak gibi insan da hem yatırım hem de tüketim konusu olabiliyor. Yakın geçmişte yapılan araştırmalar, eğitime yapılan parasal yatırımların ekonomik gelişim için gerekli ve yararlı olduğunu gösteriyor. Eğitime harcanan paralar, özellikle mal oluş ve verim konuları, eğitim ekonomisi açısından üzerinde durulması gereken konular olarak öne çıkıyor. Ekonomi uzmanları ile öbür bilim dalları uzmanları arasında bu konuda daha sıkı bir işbirliği öneriliyor. **“Nasıl ve kimin için eğitim?”** ve **“Nasıl bir ekonomik gelişim için eğitim?”** gibi konular üzerinde durulması bekleniyor. *Bkz.* **eğitim.**

eğitim felsefesi (philosophy of education,educational philosophy) **1.** Eğitimi bir bütün olarak ele alan ve kültürün vazgeçilmez öğesi olarak düşünen özenli, eleştirici ve yöntemli çalışmaların bütünü. **2.** Örgün ve yaygın eğitimle ilgili sorunların belirlenmesi, incelenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesine temel oluşturan amaç, ilke ve öğretiler üzerinde duran felsefe dalı. Her tür eğitim felsefesi, bu alanın amaçları, uygulaması, sonuçları; çocukların, gençlerin, toplumun gereksinimleri ve eğitimin öbür tüm konularıyla ilgilenmek zorundadır. *Bkz.* **eğitim; eğitimin felsefi temelleri.**

eğitim güçlükleri (educational diffculties) Çocuğun, anne babanın, öğretmenin ya da bunların tümünün karşılaştığı eğitim zorlukları. Araştırmalar, eğitim güçlüklerinin, özellikle aile çevresinden; çoğunlukla anne babadan ve toplumsal-ekonomik çevreden kaynaklandığını gösteriyor. Temel gereksinimlerden olan beslenme yetersizliği ve bedensel sağlık sorunları gibi biyolojik güçlüklerin birincil gereksinimler oluşunu unutmadan eğitim güçlüklerine bakıldığında küçük yaşlarda **uyku bozuklukları**, **altını** ıslatma, **yalnız kalmaktan ve kimi hayvanlardan korkma**, **yemek seçme**; **okul çağında evden ya da okuldan kaçma**, **yalan söyleme, kavga etme, çalma, tırnak yeme, derslerde başarısızlık gösterme, uyumsuzluk, kırıcılık ve yıkıcılık** gibi istenmeyen

davranışların ortaya çıktığı görülüyor. Bu tür sorunlarla karşılaşıldığında gerekiyorsa öğretmene, **hekim**e, özellikle **rehberlik ve psikolojik danışma görevlisine** başvurulmalıdır. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; eğitim.

eğitim hakkı (right to education) Eğitim görme ve eğitim verme hakkı. Herkesin eğitimden eşit koşullarda yararlanması anayasalarla **bireye tanınmış doğal ve temel insan haklarından biri**dir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 26. maddesinde, **"Herkes eğitim hakkına sahiptir."** denilerek bu evrensel hak vurgulanmıştır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28. ve 29. maddeleri, çocuğun eğitimine ilişkin gerekli tüm güvencelerin alınmasını öngörüyor. Örneğin, 28. maddede taraf devletlerin, çocuğun eğitim hakkını kabul ettikleri ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen geliştirilmesi gerektiği belirtilerek bu konuda yapılması gerekenlerin ayrıntıları belirtiliyor. 29. Maddede de çocuğun eğitiminin hangi amaçlara yönelik olması gerektiği beş madde kapsamında sıralanıyor ve şunlar vurgulanıyor: Çocuğun kendini yetiştirme özgürlük ve olanağı, eğitim ne oluruna bırakılarak ne de baskı yapılarak gölgelenebilir. Devlet, herkesi çağdaş eğitim uygulayarak yetiştirmek zorundadır. Eğitim alma ve eğitim verme hak ve yetkisi, her şeyden ve herkesten önce anne babalara aittir. Zorunlu eğitim çağı ve daha yukarı yaşlarda ise bu amaçla yetiştirilmiş ve kendisine yetki verilmiş öğretmen ve öbür eğiticilere tanınan bir hak ve sorumluluktur. *Bkz.* çocuk hakları (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme); **eğitim.**

eğitim iletişim araçları (educational media) Eğitim amaçlarını gerçekleştirmeye yarayan canlı ve cansız tüm araçlar. Okulların birçoğunda başta gelen iletişim aracı **sınıf ya da ders öğretmeni**dir. Onu, öğrencilerin sınıf arkadaşları ve öteki insan kaynakları izliyor. Daha sonra da **film, televizyon, bilgisayar, basılı araçlar, slaytlar, fotoğraflar, çizelgeler, grafikler, seslendirme araçları ve üç boyutlu nesneler** geliyor.

eğitim ilkeleri (principles of education) Eğitime yön veren, eğitimin ana çizgilerini belirleyen temel öneriler demeti. Eğitim ilkeleri; eğitim felsefesi, eğitim kuram ve uygulamaları ile yakından ilgilidir. Eğitim felsefesi ve eğitim kuramlarından doğan ve birbirine karşıt olan **tartışmalı eğitim ilkeleri** de vardır. Bunlar, "Eğitimde kalıtım mı çevre mi daha önemlidir?", "Birey mi toplum mu öncelik taşımalıdır?", "İş mi söz mü

daha önemlidir?”, “Bilgi verme mi yetenek geliştirme mi önemlidir?”, “Çocuk eğitiminde baskı mı özgürlük mü daha etkilidir?” gibi sorularla dile getiriliyor. Bir de gerçekleştirilen deney ve araştırmalardan çıkan bilimsel temelli çağdaş eğitim ilkeleri vardır. Çağdaş Eğitim Etkinliklerinin Düzenlenmesinde Uyulması Gereken İlkeler: **(1)** Öğretmen, öğrencilerini yeterince tanıyabilmek, onlara yardımcı olabilmek, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanları ile yararlı bir işbirliği yapabilmek için biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji alanında yeterince yetişmiş olmalıdır. **(2)** Ulaşılmak istenen **amaçlar**la o amaçlara ulaşmak için kullanılan **araçlar** arasında tutarlılık bulunmalıdır. **(3)** Eğiticiler ve öğrenciler, ulaşılmak istenen amaçlarla o amaçlara ulaşmak için **izlenecek yolları**, önceden açık seçik bilmelidirler. **(4) Öğrenme yöntemleri**nin tümü, **her öğrencinin kendi girişim ve inceleme isteği**ne dayanmalı ve onların **zihinsel gelişim düzeyleri**ne uydurulmalıdır. **(5)** Öğrencilerin, sağlıklı bir zihinsel, toplumsal ve duygusal gelişim göstermeleri için **küçük gruplarla çalışmalar**ının sağlamasının yanı sıra, kendilerine özgü gelişimlerini gerçekleştirmeleri için **bireysel çalışmalar** yapmalarına da olanak sağlanmalıdır. **(6)** Uygulanan öğretim ve öğrenim program ve yöntemleri, öğrencilerde **daha çok öğrenme ve sürekli gelişme gereksinimi** yaratmalıdır. **Uygulamaya Dönük Eğitim İlkeleri:** Bunların başlıcaları şöyle sıralanıyor: **(1)** Çocuklara **sevgi ve saygı** gösterilmelidir. (**2)** Çocukların **ilgi ve yetenekler**i sürekli olarak göz önünde tutulmalıdır. **(3)** Öğrenme etkinliklerinde her zaman **yakından uzağa, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, kolaydan zora gidiş** gerçekleştirilmelidir. **(4)** Yaparak öğrenme ile öğrencilerin öğrenmeyi öğrenmeleri sağlanmalıdır. *Bkz***.** eğitim.

eğitimin amacı (aims or goals of education) Sürekli ya da geçici olarak eğitimle uğraşan anne, baba, usta, öğretmen, profesör gibi kişilerden bir bölümünün bilinçsiz ya da az çok bilinçli; bir bölümünün ise tam bir bilinçle izledikleri birtakım amaçlar. Bu kişiler, bu amaçların kimisini kendi deneyimlerinden, toplumun gelenek ve göreneklerinden çıkarıyor; kimisini de dünyanın ve kendi toplumlarının düşünürlerinin bu konuda ortaya koydukları düşünceler ile öğretim programlarında yer alan eğitim amaçlarından öğreniyorlar. **Bilincine varılmamış olan eğitim amaçları**, içinde yaşanılan sınıf, din, meslek ya da ulustan, farkında olmaksızın etkilenerek içselleştirilen toplum kuralları ya da normlarından eğitimle

ilgili olanlardır. Bunlar, eğitimi dolaylı olarak etkiliyor; çoğu kez, bilinçli amaçlar kadar güçlü oluyor; arada bir de onlarla çelişiyor. Örgün eğitim kurumları bulunmayan toplumlarda, yalnızca bu tür amaçlar egemen oluyor. Örgün eğitimi tam olarak yaygınlaştıramamış toplumlarda ise bu amaçlar, çağdaş eğitimi zorlaştıran bir engel olarak varlık gösteriyor. Çağdaş toplumlardaki eğitim amaçları, örgün ve yaygın eğitim için devletin, bilimin ya da meslek kuruluşlarının saptadığı açık seçik, bilinçli eğitim amaçlarıdır. Bunlar, ülkenin siyasal yönetimine, zamanın temel görüşlerine göre bir ölçüde değişebiliyor. Sayılamayacak kadar çok ve değişik olsalar da bunların içinden eğitimin değişmez amaçları saptanabiliyor. Eğitimin zamana ve topluma göre değişmeyen amacı, **bireyde istenen davranış değişimini sağlamak**tır. İstenen davranış değişikliklerinin neler olacağı ise her toplumun kendi değer yargıları ve ulusal amaçları doğrultusunda belirleniyor. Bu davranış değişiklikleri, evrensel düzeyde **bilgi**, **becer**i ve **tutum** diye üç kümede toplanıyor. Eğitim amaçlarını bilinçli olarak saptama gereği, genellikle toplumun bunalım dönemlerinde duyuluyor. Yürürlükteki toplumsal ve kültürel değerlere karşı önce kuşku doğuyor; sonra da bunların artık yetmediğine inanılıyor. Bu gereksinimi karşılamak için düşünürler, ortaya yeni birtakım amaçlar koyuyorlar. 19. yüzyıl sonuna dek düşünür ve eğitim kuramcılarının ileri sürdükleri eğitim amaçları, genellikle toplumların bağlı oldukları inanç ve felsefeye göre, zaman aşımı tanımayan uzun ömürlü ve hemen her topluma uyacak biçimdeki amaçlardı. Toplumlar gelişip ilerledikçe ya da devrimler gerçekleştikçe önerilen yeni eğitim amaçları yürürlüğe girmeye başladı. Her iki durumda da eski amaçlara bağlı olan **tutucular**la yeni amaçları yaşama geçirmek isteyen **ilericiler**in güç dengesine göre bir başarı ortaya çıkıyordu. Çoğu kez de bu karşıt görüşler bir kenarda kalıyor; ortalama bir yol izleniyordu. Bugün, demokratik toplumlarda eğitim amaçları bilinçli olarak partilerin; dinsel, ekonomik ve toplumsal kuruluşlar gibi toplumda eğitim ve eğitim kurumları üzerinde önemli etkisi olan kişi ve kurumların görüşlerinden yararlanılarak devletçe saptanıyor. Amaç saptamada eğitim kuramcı ve uygulamacıları, yer aldıkları kuruluşların etkililiği ve ileri sürdükleri görüşlerin bilimselliği ve evrenselliği ölçüsünde rol oynuyorlar. Eğitim bilimleri ve psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi eğitim bilimlerine komşu olan bilimler geliştikçe, toplumda eğitim amaçlarını saptama, daha nesnel ve gerçekçi bir nitelik kazanıyor. Eğitim bilimleri, günümüzde her

topluma uygun **bilimsel ve akılcı eğitim amaçları saptama**ya yardımcı olabilecek bir düzeye ulaşmıştır. *Bkz.* **eğitim.**

eğitimin biyolojik temelleri (biological foundation of education) Eğitimde göz önünde tutulması gereken biyolojik ve fizyolojik bilimsel veriler. Çağdaş toplumlarda öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretmen adaylarına, yeni doğan çocuğun beslenmesi ve bakımı, çocuk hastalıkları ve bunlardan korunma yolları; duyu organlarının gelişimi, iskelet yapısı, devinim ve oyun gereksinimi, yorgunluk, uyku ve dinlenme; çocukların zihinsel gelişiminde beynin, sinir sisteminin, duyu organlarının rolü; büyüme ve olgunlaşma; beden ve ruh sağlığının başlıca kuralları öğretiliyor. *Bkz.* **eğitim.**

eğitimin biyoteknolojik temelleri (biotechnical foundation of education) **Sönmez**'in belirlediği eğitime ilişkin biyoteknolojik temeller. Yazarın *Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri* (2008) adlı yapıtında yer alan makalesinde bu temeller özetle şöyle belirtilmiştir: Öğrenme, beyinde fiziksel uyarımlar sonucu oluşan biyokimyasal bir değişim olarak gerçekleşiyor. Organizmanın çevresinde istendik davranışları sağlayacak belli uyarıcılar oluşturmak için çevre ayarlanıyor. Bu uyarıcılar, organizmanın sinir sisteminde, öğrenme olarak tanımlanabilen belli biyokimyasal değişimlere yol açıyor. **Sağ ve sol yarımküreler**e ayrılan **asıl beyin** (cerebrum); **alın** (ön), şakak, yankafa ve **artkafa** olarak **dört lop**a ayrılıyor. Arka ve alt tarafta **beyincik** yer alıyor. Beynin altında bulunan ve beynin kökünü oluşturan pons ve omurilik soğanı (medulla), talamus ve hipotalamus, hipokampus, nasırsı madde (corpus collosum) bulunuyor. İnsanda asıl beyin, oransal olarak öbür hayvanlara göre daha büyüktür. Beynin ve beyinciğin dış yüzeyleri, ince ve **gri madde** denen **beyin kabuğu** (beyin korteksi); geniş iç bölgelerde **ak madde** denen **beyincik kabuğu** (beyincik korteksi) yer alıyor. Çeşitli **hesap işleri**ni gri madde yapıyor. Ak madde, beynin bir yanından öbür yanına sinyalleri taşıyan uzun sinir tellerinden oluşuyor. Beynin sol yanındaki eylemlerden, beynin sağ yarımküresi; sağ yanındaki eylemlerinden de sol yarımküresi sorumlu bulunuyor. Sinirlerin tama yakını beyinden giriş çıkışlarında bir yandan öbürüne geçiyor. Görme duyumu bölgesi olan **artkafa lopu**, görsel algılama ve yorumlama işlevini yapıyor. Bu bölgede beynin sağ ve sol yanı, her iki gözün görüş alanıyla da ilgili bulunuyor. **Sağ şakak lopu**nun büyük bölümü sol kulaktan gelen sesleri; **sol şakak lopu** da sağ kulaktan gelenleri algılıyor. **Sağ alın lopu**ndaki koklama duyumu bölgesi,

sağ burun deliğinden gelen kokuları; **sol alın lopu**ndaki bölge de sağdakinden gelen kokuları algılıyor. Dokunma duyumlarını yankafa lopundaki beden duyumu bölgesi algılıyor. **Hareket**i, **alın ve yankafa loblarının arasındaki yarığın önünde yer alan bölge** yönetiyor. Beynin bu bölgeleri, **birincil bölge**dir. Bu bölgelerin yakınında yer alan ve daha nazik, karmaşık soyut olarak oluşan duyumlarla ilgili olanlar **ikincil bölgeler;** bunların dışında kalanlar da üçüncül bölgedir. Bütün duyumlar, öbür alanlarla ilişki kurularak burada çözümleniyor; anılar yerlerine yerleştiriliyor. Dış dünya tanımlanıyor; genel planlar algılanıp değerlendiriliyor; konuşmalar anlamlandırılıyor ya da biçimlendiriliyor. **Beynin sol yanı** çoğunlukla **konuşma merkezleri**dir. Alın lopunun arkasındaki **Broca alanı** ile şakak lopunun üst arkasındaki **Wernicke alanları**, konuşma ile ilgili asal bölgelerdir. Broca alanı tümce kurmayı, konuşmayı; Wernicke alanı ise anlamlandırmayı, anlamayı sağlıyor. Bu iki alan, yay demeti ile birleştiriliyor. Girdiler, önce beyindeki görme, işitme, koklama, dokunma ve tatmanın algılandığı birincil bölgelere kaydediliyor. Beyindeki çıktıları (bedeni çalıştıran komutları) ise beynin alın loplarının birincil bölgeleri oluşturuyor. Hareketin genel planları da üçüncü bölgelerde oluşturuluyor. **Beyincik,** bedenin eşgüdümünü ve denetimini gerçekleştiriyor. Anıların uzun dönemli yerleştirilimini ve dikkati **hipokampus** sağlıyor. **Nasırsı madde**, sağ ve sol yarımkürelerin iletişim görevini üstleniyor. Korku, öfke, haz **hipotalamus bölgesi**nde beliriyor. **Talamus,** önemli bir işlem merkezliği ve yansıtıcı istasyon görevi yapıyor. Dış dünyadan gelen sinir girdilerinin birçoğunu beyin kabuğuna o iletiyor. Beynin genel uyanıklılığını ve bilinçlilik durumlarını ise **ağ yapısı** sağlıyor. Bilincin, beynin neresinde olduğu, nasıl oluştuğu, hâlâ tartışmalıdır. Bilinçliliğin, üst beyin kökü diye adlandırılan ve çoğunluğu **talamus** ile **orta beyin**den oluşan bölgeyle ilgili olduğunu; ağsı yapıda; hipokampusta oluştuğunu; beyin kabuğuyla, konuşma diliyle ilgili olduğunu savunanlar vardır. Organizmalarda genetik öğeler kuşaktan kuşağa **kromozom**larla geçiyor. Kalıtsal moleküller, nükleik asitler; kalıtsal nükleik asit ise genelde **DNA**'dır. İnsan kromozomunda, çok uzun bir yay biçiminde sıralanmış DNA molekülü bulunuyor. Bu molekül, bir ip merdivenin kenarları ile küçük basamakları gibi küçük yapı bloklarından oluşuyor. **Dört tür nükleotid** vardır. Adenin ve guanin, purin bazlarından; sitozin ve timin de primidin bazlarındandır. Adenin (A) Timinle; Guanin (G) de Sitozin (S) ile DNA'da kovalent olmayan bir

birlik oluşturuyor. Tüm hücrelerde aynı miktarda DNA ve histon bulunuyor. **Kalıtsal bilgi**yi bu farklı dört nükleotidin belli bir biçimde sıralanması oluşturuyor. İnsan beyni, devre elemanı olan yaklaşık **10 milyar nöron**u içeriyor. **Serebral korteks**in altında, kafanın arkasında yer alan ve **10 milyar nöron**u içeren **serebellum**un, bilme işlemine katılmadığı görülüyor. Beyindeki her nöron için 10 kadar yapışkan (Glial) hücre bulunuyor. Bu yapışkanlar, nöronların kuruluşunda yapı iskeleti gibi görev yapıyorlar. Beyindeki ortalama bir nöron, bin ile on bin arasında değişen **sinaps**a (bitişik nöronlarla bağlantıya) sahip bulunuyor. Her sinaps, bir soruya EVET (1) ya da HAYIR (0) yanıtı verse 10 milyar nöron, 10 üzeri 3 sinapsla çarpılınca 10 trilyon BİT'lik; 10 üzeri 4 sinapsla çarpılınca da 100 trilyon BİT'lik bir kapasiteye sahip oluyor. İnsan beyni yaklaşık olarak 10 üzeri 13 sinapslık bir rakamla nitelendirildiğine göre, insan beyninin alacağı farklı durumlar da (evet-hayır'lar da) olduğu için 2'nin 10 trilyon kez kendisiyle çarpılmasıyla hesaplanabiliyor. Bu sayı, elektron ve netronlardan daha fazladır. Buna karşılık insanın ortalama veri işleme hızı ise saniyede 100 BİT'tir. Bu, 60 yılda 2X10 üzeri 11: 200 milyar BİT'tir. Bu sonuç, insan beyninin çok küçük bir bölümünün kullanıldığını gösteriyor. Mc Lean, beyni birbirine bağlı üç bilgisayar olarak ele almış ve bunların kendi özel zekâsının, öznelliğinin, kendi yer ve zaman kavramının, belleğinin, devinim ve öbür işlevlerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Beynin bu bölümlerini **sinirsel** (nöral) şase ve **r kompleksi** (sürüngen), **organsal sistem, neokorteks** (yeni kabuk) olarak adlandırıyor. **Beynin İşleyişi ve Bilginin Taşınması:** Canlı, yaşamak için **girdi**'ye (ileti, besin ve (benzerlerini almaya), **işlem**'e (karar verme, verileri işleme ve benzerlerine), çıktı'ya (ürün ya da davranış ortaya koymaya) ve **dönüt**'e (feedback'e) gereksinim duyuyor. Bu işi büyük oranda beyin ve sinir sistemi yürütüyor. Beyinde serebellumla birlikte 20 milyar dolayında sinir hücresi olduğu sanılıyor. **Sinir sistemi**ni, son derece farklılaşmış özel yapı biçimleri ve davranışları olan milyarlarca sinir hücresi; bunları belli bir düzende tutmakla, beslemekle, oluşan elektrik akımının gereksiz kaçaklar yapmasını önlemekle görevli destek doku oluşturuyor. Her **sinir hücresi**, çeşitli **uzantılar**dan ve bir **gövde**den oluşuyor. Çevresinde bir zar bulunan ve içi stoplazma adı verilen sıvıyla dolu olan sinir hücresinin çapı en az 4-5; en çok da 10 mikrondur. Sinir hücrelerinde bir de **Nisal cisimcikleri** ve **Nörofibrik** denen lifler bulunuyor. Çevreden gelen haberleri sinir

hücresine **dendrit**ler ulaştırıyor. İletileri (mesajları, bilgileri, sonucu) başka bir organa, bir sinir hücresine ya da çevreye, hücre gövdesinden daha kalın bir uzantı olarak çıkan **akson**lar ulaştırıyor. Hücreye pek çok **ileti** geliyor; bunlar, hücre içinde değerlemdirilerek tek ileti biçiminde çıkıyor. Aksonla sinir hücresi ya da sinir dendritinin temas ettiği, bağlantı yerine **sinaps** deniyor. Akson, iletiyi götüreceği yere vardığında, kimi yapı değişikliklerine uğruyor. Örneğin, buyrukları bir kasa götürmüşse sonunda dallara ayrılıyor ve sinir hücresi, her dal ve kas lifiyle bağlantı kuruyor. Başka sinir sistemine buyruk götürdüğünde ise, sonunda oluşturduğu düğme ya da pabuç gibi bir şişkinlikten yararlanarak öbür sinir gövdesi ya da dendriti ile bağlantı kuruyor. İleti (bilgi), dış yüzeyleri (+); iç yüzeyleri (-) elektrik yüklü olan sinir hücrelerinde bulunan **60-70 milivoltluk elektrik akımı** ile iletiliyor. Sinir hücresi, dinlenme durumundan etkin duruma geçince **sodyum** (Na+) **iyonları** dışarıdan hücrenin içine akıyor ve uyarılan nokta negatif olduğunda oluşan yeni elektrik akımı onu, hücrenin aksonuyla gerekli yere taşıyor. Uyarılma sona erdikten sonra sodyum iyonları dışarı atılıp **potasyum** (K+) **iyonları** içeri alınıyor ve hücre eski durumuna dönüyor. Hareket etmekte olan bir sinir hücresi, gelen iletiyle dinlenmeye çekilebiliyor ya da dinlenmekteyken harekete geçebiliyor. Ancak, her ileti, öbür sinir hücresine taşınmayabiliyor. Çünkü her sinir hücresinin bir **uyarılma eşiği** bulunuyor. Uyarılma eşiğini aştığında, sinir hücresi harekete geçiyor. Presinaptik hücrenin aksonu, postsinaptik hücrenin zarında oluşan boşluğun ya da çubuğun içine, o hücrenin zarına değmeyecek; ama çok yaklaşak biçimde yerleşiyor. Bu aralık hiç değişmiyor. Aksonun ucundaki **vezikül** ve **granül**'de **asetilkolin** (ACH) ya da **nöropinefrin** (NE) adlı bilgi taşıyan **nöyrotransmitter maddeler** bulunuyor. Aksonla gelen **elektrik akımı biçimindeki ileti** (bilgi), sinapsa ulaştığında ACH ya da NE, iletiyi alıp dışarı çıkıyor ve aralığın karşı tarafına geçerek uygun **alıcı** (reseptör) **bölge**ye yerleşiyor. Bunların yapışması, ikinci sinir hücresinin zarında elektrik değişimine yol açıyor. Kimi sinapslardaki ACH ya da NE kimyasalları, ikinci sinir hücresinin zarındaki pozitif elektrik yükünü negatif elektrik yüküne çeviriyor (sinir hücresini uyarıyor). Kimisi de iletiye göre sinir hücresinin etkinliğini durduruyor. Görüldüğü gibi kimyasal madde salgılayan bu damlacıklar, hem uyarma hem de durdurma işini yapıyor. İletiyi gerçekleştiren kimyasal maddelerin bir bölümü sinapsa geri dönüyor; bir bölümü de parçalanarak kana karışıyor. Bu

verilerden, öğrenmenin fiziksel uyarılar sonucu beyinde biyokimyasal bir değişimin oluştuğunu gösteriyor. Bunun için proteinle **RNA** moleküllerinin sentezi gerekiyor. RNA'da deoksiribozun yerini **RİBO**; timin yerini de **URASİL** alıyor. Öğrenmeyi, mRNA, rRNA ve tRNA olarak üç tür RNA'nın etkilediği biliniyor. Bu verilerin ışığında öğrenme, **"fiziksel uyarılar sonucu beyinde oluşan biyokimyasal bir süreç"** olarak tanımlanabiliyor. Öğrenmeye bu açıdan bakınca gelecekteki okul sistemlerinin değişeceği olasılığı ortaya çıkıyor. Bunun gerçekleşmesi için insanın genetik yapısının tüm boyutlarıyla bilinmesi; hangi fiziksel uyarıcının hangi tür öğrenmeyi gerçekleştirdiğinin bilinmesi gerekiyor. Bunlar var edildiğinde öğrenme, ya fiziksel uyarının denetimiyle ya yapay olarak üretilmiş beyin hücrelerinin ekilmesiyle ya da biyokimyasal olarak hazırlanan bilginin enjekte edilmesiyle sağlanabilecek demektir. Ancak bunun, tek tip insan yetiştirme; canavarlar, katiller ve başka canlılar oluşturma biçiminde tehlikeli sonuçları olabileceği gibi, daha doğmadan bütün bilgi, beceri, sezgi ve duygularla donanmış; evrendeki varlıklarla doğrudan iletişim kurabilecek sağlıklı insanlar yetiştirme olasılığı da bulunuyor. Bunların yanı sıra genetik harita da çıkarılacağından, istenmeyen özellikler, çocuk, daha doğmadan ortadan kaldırılabilecektir. Genetik mühendisliğinin yardımıyla kimi canlılar yok edilebilecek; yeni canlılar, doğal dengeyi sağlayacak yapılar; insan, hayvan ve bitki kopyaları, prototipleri oluşturulabilecek; dahası, insan, anne babasını, doğacağı zamanı, yeri ve yeteneklerini seçme hakkına ve özgürlüğüne kavuşabilecektir. İnsanın genetik yapısına uygun hedef davranışları bireye kazandıracak biyokimyasal ve fiziksel yapı hazırlanarak bireye enjekte edilip beyne kodlanabilecek ya da biyolojik olarak ekilebilecektir. Bu eğitim sisteminde yetişen insan, evrenin tüm gizlerini çözebilecek, geçmişe ve geleceğe gidebilecek, yeni gelecekler hazırlayabilecek, evrenin efendisi olabilecek, **Hallac-ı Mansur**'un dediği "enelhak" gerçekleşebilecek; dahası o da aşılabilecektir. Sönmez, bu olası eğitim sisteminde Eğitim Bakanlığının, Yüksek Eğitim Şurası, Eğitim Kurmayı Enstitüsü, Sınav Yüksek Kurulu Başkanlığı ve Eğitim Yüksek Kurulu Başkanlığı olmak üzere, dört özerk kuruluştan oluşturulabileceğini belirtiyor. *Bkz*. **gelecekteki olası eğitim sistemleri.**

eğitimin ekonomik temelleri (economical foundation of education) Eğitime ayrılan başlıca gelir kaynakları, toplumun ve bireylerin eğitim için yaptıkları türlü harcamalar, eğitimin ekonomik temellerini

oluşturuyor. Eğitimin bir yandan bir **tüketim**; öte yandan da uzun süre için önemli bir **yatırım** olduğu bilimsel olarak türlü yönleriyle ortaya konulmuştur. Eğitim kurumlarında bu iki kaynaktan edinilen veriler, eğitime temel oluşturma açısından ele alınıyor.

eğitimin felsefi temelleri (philosophical foundations of education) Değişik felsefelerin eğitime bakışlarını bir bütün olarak inceleyen eğitim felsefesinin ortaya koyduğu temel veriler. Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretmen adaylarına eğitim felsefesi aracılığı ile eğitim kuramları, bunların amaç ve ilkeleri üzerinde temel bilgiler kazandırılıyor.

eğitimin psikolojik temelleri (psychological foundation of education) **Kalıtım ve bireysel ayrılıklar psikolojisi, çocuk ve gençlik psikolojisi, eğitim psikolojisi, psikanaliz, kişilik gelişimi** gibi çeşitli psikoloji dallarının ortaya koyduğu temel bilimsel veriler. Bunlar, değişik dersler aracılığı ile bir bütün olarak eğitilenlere kazandırılmaya çalışılıyor. Öğretmen adaylarının özellikle çocuk ve genç eğitiminde yeterli duruma getirilmesine önem veriliyor.

eğitimin tarihsel temelleri (historical foundation of education) Örgün ve yaygın eğitim kurumları ile eğitim meslek, kuram ve uygulamalarının dünyada ve ülkemizdeki gelişim aşamalarını ve geçirdikleri değişiklikleri ortaya koyan bilgi ve kavramlar. Eğitimin tarihsel temelleri; çağlara, uluslara, tarihin akışına göre, ilköğretim, ortaöğretim, öğretmen yetiştirme, yüksek öğretim gibi çok değişik açılardan ele alınıyor. *Bkz.* **eğitim tarihi.**

eğitimin temel görevi *Bkz.* **bilişsel alan kuramı.**

eğitimin toplumsal temelleri (sociological foundation of education) Bir kültürün toplumsal güçleri, siyasası ve sorunlarını çözümleme yolu ile elde edilen bilimsel veriler. Bu tür konulara ilişkin incelemelerde, okulun gerçek işlevleri üzerinde duruluyor; eğitim programları ile eğitim politikaları, bilimler arası açıdan gözden geçiriliyor ve felsefe, tarih, toplumbilim, antropoloji ve psikoloji alanında bir toplu anlayış oluşturulmaya çalışılıyor.

eğitim kursları *Bkz.* öğretmenlik bilgisi dersleri.

eğitim mesleği (profession of education) Resmi ya da özel öğretim ve öğrenim alanında yetişmiş, yaşamını bu alanda çalışmakla sürdürenlerin oluşturduğu bir uğraşı. Eğitim mesleği, dünyanın en kalabalık uzmanlık alanlarından biridir. Bu meslekte çok değişik yaş, öğrenim düzeyi ve

öğrenim alanı bulunan kişiler yer alıyor. Bu meslek, eskiden öğretmenlikle sınırlı iken, bugün, eğitim mesleğinden olanların yaklaşık yüzde 75-80'i öğretmen; yaklaşık yüzde 10-15'i **eğitim yöneticisi**; kalanı da değişik **eğitim uzmanı** olarak görev yapıyor. Başlangıçta, "Bilen öğretir." anlayışı egemendi ve bu işi hemen her ülkede din adamları yürütüyordu. Şimdilerde ise eğitimcilik, yüksek öğretim gerektiren bir bilim ve uzmanlık işi durumuna gelmiştir. Öğretmenlik, ülkemizde de çağdaş konumuna getirilmek için üzerinde sıkça durulan bir meslek görünümündedir. *Bkz.* **eğitim tarihi; meslek.**

eğitim ortamı (educational milieu) Eğitimin (öğrenme ve öğretme etkinliklerinin) gerçekleştirildiği **fiziksel ortam** ve **toplumsal-ruhsal ortam.**

eğitim planlaması (educational planning) Siyasal ve ekonomik koşullar ile ülkenin ve öğrencilerin gereksinimleri göz önünde tutularak bir eğitim sisteminin siyasasını, önceliklerini ve harcanacak parayı belirleme konularında ileriye dönük programlar geliştirilmesi ve hazırlıklar yapılması.

eğitim programı *Bkz.* **okul programı.**

eğitim psikolojisi (educational psychology) Eğitim uygulamalarında ve bunlarla ilgili sorunların çözümünde yararlanılan psikoloji bulgu ve ilkelerini içeren; bu konuda kuramsal ve uygulamalı araştırmalar yapan psikoloji dalı; ***eğitim ruhbilimi*** Eğitim psikolojisi, genelde **gelişim psikolojisi** ve öğrenme psikolojisinin oluşturduğu bir alan olarak biliniyor.

eğitim radyosu (educational radio) **1.** Ticaret amacı güden yayınları da kapsamak üzere eğitsel bir iletisi olan her tür kültür yayınları. Bu tür radyo programları daha çok **yığınları eğitme**yi amaçlıyor. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde okuma yazma çalışmalarıyla halk eğitiminde bu yayınlardan çok yararlanılıyor. Kitlelere yönelik radyo konuşma ve görüşmeleri, radyo oyunları, her tür müzik ve eğlence programları bu gruba giriyor. **2.** Okul ve sınıflarda yararlanmak üzere özel olarak hazırlanan radyo yayınları; ***okul radyosu, eğitsel radyo.*** Bu türden radyo programları okul ve öğretmenlere yönelik bir öğretim aracı olarak kullanılan yayınlardır. Öğretim üyelerince hazırlanıp ders saatleri içinde yapılan bu yayınlar, öğretmenin görevini destekleyen yayınlar olduğu için öğretim çalışmalarının bir parçası sayılıyor. Bu yayınlar da öğretim

programlarında yer alan ders ve işleri tamamlayıcı niteliktedir. Bunlar, yazılı yardımcı araçlarla da desteklenebiliyor. Özellikle **müzik eğitimi**nde, **ana dili ve yabancı dil öğretimi**nde, şiir okumada çok yararlı oluyor. Daha çok, programa bağlı derslerin konuları önceden hazırlanıyor ve ders sonunda konu, öğrencilerle tartışılıyor. Dil ve içerik yönünden öğrencilere uygun olması durumunda, okul radyo yayınları, 6-8 yaş ve yukarısındaki çocuklar için yararlı oluyor. Radyo programı ayrıca banda alınarak, gerektiğinde yinelenebiliyor, üzerinde inceleme ve tartışmalar yapılabiliyor.

eğitim ruhbilimi *Bkz.* eğitim psikolojisi.

eğitim sistemi (educational system) **1**. Örgün ve yaygın eğitim kurumları ile bu kurumların uygulamalarından oluşan sistem. **2**. Eğitim örgütü. **3**. Eğitim düzeni.

eğitim siyasası (educational policy) **1**. Bir toplumun, bir eğitim kurumunun ya da bir kuruluşun saptanan eğitim amaçlarına ulaşmak için alacağı kararlara temel olmak üzere hazırlanan; değişen toplumsal ve ekonomik etkenlere uygun olarak belirlenen görüş ve yargıları da kapsayan genel plan. **2**. Eğitim çalışmalarını düzenli olarak yürütmek için tutulan ölçülü yol.

eğitim sosyolojisi (educational sociology) Toplumbilim ilke ve kurallarını, ulusal ve çevresel düzeydeki eğitim sorunlarına uygulayan; genellikle çevre-okul ilişkileri, öğretmenin toplumsal görevi, okulun toplumdaki yeri, okul etkinliklerini biçimlendiren toplumsal etkenler, grup çalışmasının önemi gibi konular üzerinde inceleme ve araştırma yapan toplumbilim dalı; ***eğitim toplumbilimi.***

eğitim süreci (education process) Her zaman ve her yerde olagelen; insanlık kadar eski ve çok yönlü bir olay; ***eğitim prosesi.*** **1. Birey açısından eğitim**, belli bir amaca göre bir insanın başkası üzerinde, öğrenme sonucu ortaya çıkan bir davranış değişikliği oluşturmak üzere yaptığı etki ve bunun ürünüdür. Söz konusu çocuk olduğunda bu etki, en azından ergin oluncaya dek bir yetişkinin yaptığı etkidir. Bu etkinin ve onun oluşturduğu davranış değişikliğinin yönünü toplum ve onun bir üyesi olan kişilik sahibi yetişkin belirliyor. Bu karşılıklı ilişki; **içtenlik, güven** ve **sevgi** temeline dayanıyor. **2. Toplum açısından eğitim** ise genç kuşaklara, içinde yaşadıkları toplumsal kalıtımı (kültürel birikimi)

aktarmak ve onlarda bu yönde gerekli davranış değişikliği oluşturarak toplumun varlığını korumaktır. *Bkz.* **eğitim.**

eğitim tarihi (history of education) İlk çağlardan günümüze dek etkinlik gösteren eğitim kurumlarının ve buralardaki eğitim uygulamalarının gelişimini inceleyen bilim dalı; ***pedagoji tarihi.*** Okulun doğuşundan önce kültürel birikim, yeni kuşaklara aile, iş yaşamı, din, gelenek ve görenekler, sözlü edebiyat, toplumdaki siyasal ve ekonomik ilişkiler aracılığı ile aktarılıyordu. Daha sonra oluşturulan okul, içine doğduğu kültüre göre biçimlenmeye başladı; onun etkisiyle gelişti; sonra da onu etkileyen bir kurum oldu. **Eski eğitim**, yeni eğitimden farklı olarak, "yetişkinlerin çocuk ve gençlere bazı bilgiler ve alışkanlıklar kazandırmak için başvurdukları zorlayıcı, disiplinli, baskılı öğretim yolları" kullanılarak gerçekleştiriliyordu. Eski eğitim anlayışı, gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerde bugün de büyük ölçüde egemenliğini sürdürüyor. İlkçağ'da olduğu gibi Ortaçağ'da da eğitimin en yaygın biçimi çıraklıktı. Herhangi bir meslek ya da zanaat dalının gerektirdiği bilgi ve beceri, bireye çıraklıkla kazandırılıyordu. Çıraklık, eski Mısır ve Babil'e dek uzanıyor. Kral Hammurabi, İ. Ö. 18. yüzyılda çıkarttığı yasada zanaatçıların zanaatlarını gençlere öğretmelerini istiyordu. Çıraklık sistemi, okullar açıldıktan sonra da etkili bir öğrenim süreci olarak süregelmiştir. *Bkz.* **Atinalılarda eğitim; Babil, Asur ve Sümerlerde eğitim; Batı'da eğitimin gelişimi; Çinlilerde eğitim; eğitim (Geleneksel Eğitim, Çağdaş Eğitim); Fenikelilerde eğitim; Hintlilerde eğitim; İran'da eğitim; İsraillilerde eğitim; Mısırlılarda eğitim; Türklerde eğitim (Eski Türk Boylarında Eğitim; Medreseler, Sıbyan Okulları (Mahalle Mektepleri) ve Enderun Okulunda Eğitim; I. Meşrutiyet ve İstibdat Döneminde Eğitimin Durumu; II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Çabaları; Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).**

eğitim teknolojisi (educational technology) Eğitim kurumlarının ve öğretim programlarının en etkili ve olumlu bir biçimde uygulama olanağı bulabilmesi için **derslik, deney odası ve işliklerin donatımı**, **düzenlenmesi; öğrenim çevresinin iletişim bakımından etkili duruma getirilmesi; ders araç ve gereçlerinin yapımı, kullanımı, geliştirilmesi** gibi konuların ve bu konulara ilişkin sorunların çözümü ile uğraşan eğitim alanı.

eğitim televizyonu (educational television) Görsel-işitsel araçların en yenisi ve en güçlüsü olan televizyon adlı aracın, genel olarak büyük yığınlara yönelik önemli bir **kültür ve eğitim aracı** olarak kullanılanı. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde **okur yazarlık**ta ve **meslek eğitimi**nde eğitim televizyonculuğundan çok yararlanılıyor. Televizyon, bu önemli nedenle eğitim kurumlarına girmiş oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Avrupa ve Japonya başta olmak üzere, tüm dünyada artan bir hızla yayıldı. İlk eğitim televizyonu, 1948'de ABD'de Philadelphia'da; 1949'da Avrupa'da Fransa'da; 1957'de İngiltere'de yayına başladı ve 1950'li yıllarda Avrupa'nın öbür ülkelerine yayıldı. Eğitim televizyonu denildiğinde genellikle şu tür **eğitim programları** akla geliyor: **(1)** Eğitsel sayılan her tür televizyon programı. Güncel ve somut olan bu programlardan her yerde yararlanılıyor. **(2)** Okul ya da eğitim kurumları için özel olarak hazırlanmış öğretim ya da okul televizyonu. Eğitim televizyonuyla yalnızca eğitim ya da öğretim yapılmıyor; en geniş anlamda eğitsel amaçlı programların belli bir merkezden özel, kamusal televizyon ya da kapalı devre televizyonu olarak hazırlanıp yayımlanıyor. Eğitim televizyonları günümüzde ayrı bir uzmanlık alanı durumuna gelmiştir. **Eğitim Televizyonunun Amaçları:** Eğitim kurumlarının yapısı ve gelişme durumuna göre bu televizyon, şu üç amaçla kullanılıyor: **(1)** Öğretimi Z**enginleştirme**: Öğretici filmlerde olduğu gibi, televizyon, yalnızca ders konularını zenginleştirip somutlaştırarak öğretime yardımcı oluyor; öğretmenin işlevi değişmiyor. **(2)** Öğretimle **B**ütünleşme: Öğretmenin işlevi sınırlanıyor. Ders konusu televizyonla destekleniyor; öğretmen yardımcı oluyor. **(3)** Öğretimi Ü**stlenme:** Sınıftaki öğretmenin yerini televizyon öğretmeni alıyor. Öğretmenin öğrencileri ile diyaloğu kalmıyor. Bu televizyon, yeter sayıda yetişmiş öğretmeni olmayan ülkeler için önem taşıyor. İstenirse her üç televizyon programı da banda alınarak istendiğinde yinelenebiliyor ve üzerinde tamamlayıcı çalışmalar yapılabiliyor. Bu yolla eğitim televizyonunun, öğrencileri edilgin kılma ve bireyselleşmesini sağlayamama sakıncası da azaltılmış oluyor.

eğitim testleri *Bkz.* öğretmen yapımı başarı testi; standart başarı testi.

eğitim toplumbilimi *Bkz*. **eğitim sosyolojisi.**

eğitim uzmanlığı derecesi (Master of education degree-M.Ed.or Ed.M) Eğitimde uzmanlık hazırlığı yapmış olanlara verilen bir derece; ***master***

derecesi. Bu derece, genellikle belli bir dalda 5 yıllık ya da öğretmen yetiştiren kurumların birinde, üniversiteyi bitirdikten sonra eğitim alanında ya da öğretim alanlarının birinde en az bir yıllık bir mezuniyet sonrası eğitimi görenlere veriliyor. Alınması gereken kredi saati, yabancı dil ve tez gerekleri kurumlara göre değişebiliyor.

eğitim yaşı (educational age) Bir öğrencinin değişik derslerde uygulanan başarı testlerinden yaş normlarına göre elde ettiği ortalama başarı. *Bkz*. **başarı yaşı**.

eğitim yönetimi (educational administration) **1.** Bir eğitim kurumuna ilişkin bütün işlerin denetimi ve yürütülmesi. **2.** Okulun mal ve işletmeyle ilgili konuları dışındaki öğretmen ve öğrenciler, öğretim program ve yöntemleri, ders araç ve gereçleri, rehberlik ve psikolojik danışma, eğitici etkinlikler gibi doğrudan doğruya öğretimle ilgili çalışmalarının denetimi ve yürütülmesi.

eğitim yöntemi (educational method) Öğretim ve öğrenimin ürünü olan bilgi ve beceriyi değil de özellikle tutumları (değer duygularını) kazandırmada başvurulan yol. Bu amacın gerçekleşmesinde en etkili yöntemlerin **bireyler arası ilişkiler, örnek olma, karşılıklı konuşma, dertleşme** ve **söyleşiler** olduğu ileri sürülüyor. *Bkz.* **eğitim;** öğretim yöntemleri.

eğitsel etkinlikler (educational activities) **1.** Okul içinde ya da dışında düzenlenen; eğitici bir yönü ya da özelliği olan; öğrencilerle öğretmenleri yakından ilgilendiren etkinlikler; ***eğitici etkinlikler*. 2.** Okullarda ders saatleri dışında yapılan ve genellikle ya öğrenci derneği ya da eğitsel kollarca yürütülen çalışmalar; ***eğitsel kol çalışmaları.***

eğitsel kol çalışmaları *Bkz.* **eğitsel etkinlikler.**

eğitsel oyunlar (educational games) Oyuncuların eğlenmelerini ve hoş vakit geçirmelerini; bedensel, zihinsel, toplumsal ve duygusal gelişimlerini sağlayan eğlendirici, öğretici ve eğitici her türden oyun. Bunlar, güçlük ve ilgi çekme açısından, oynayanların yaşlarına göre düzenleniyor ve hem tek başına hem de birkaç kişiyle birlikte sınıfta ya da dışarıda oynanabiliyor. Bu oyunlar, dikkatin, gözlem gücünün ve algılamanın gelişiminde; özellikle belli kurallara uyma alışkanlığının kazanılmasında önemli bir etken oluyor. Eğitsel oyunlardan en çok okul öncesi çağ ile ilköğretim sınıflarında yararlanılıyor. Ağaç, mukavva, metal, plastik gibi her türlü **yap-boz oyunları; sözcük tombalası,**

sökülüp takılan bloklar, kart oyunları, lego, mekano, rol yapma gibi oyunlardan bu amaçla yararlanılabiliyor. **Bilgisayar,** bu etkinlikler için çok büyük olanak kapıları açmıştır. Bunlara çoğu kez gerçek yaşamı örnek alan **benzetim oyunları** da (simulation'lar da) katılıyor. Bunlara son zamanlarda bir de "düşle, işle, oyna" yönergesiyle başlatılan ve **bitmeyen oyuncaklar** (**K'nex**'ler) eklenmiştir.

eğitsel ölçme (educational measurement) **1.** Ölçüleri bulunan eğitsel süreç ile bu süreçten geçen bireylerin türlü yönlerden test edilmesini, ölçeklendirilmesini ve uygulamaları kapsayan terim. Bu terim, test ve ölçek hazırlama, bunların geçerlik standartlaştırılmasını sağlama, nesnel ve öznel değerlendirmeler yapma, elde edilen ölçülerin yorumlanmasında istatistik tekniklerini kullanma gibi kavramları içeriyor. **2.** Eğitim sürecine ya da bu süreçten geçen bireylerin herhangi bir yönüne bir ölçü uygulamaktan elde edilen sonuç. Buna göre bir okul binasının amaca elverişli olup olmadığının değerlendirilmesi ya da öğrencilerin ağırlıklarını ölçme de birer eğitsel ölçmedir. *Bkz.* **değerlendirme; ölçme.**

eğitsel radyo *Bkz.* eğitim radyosu.

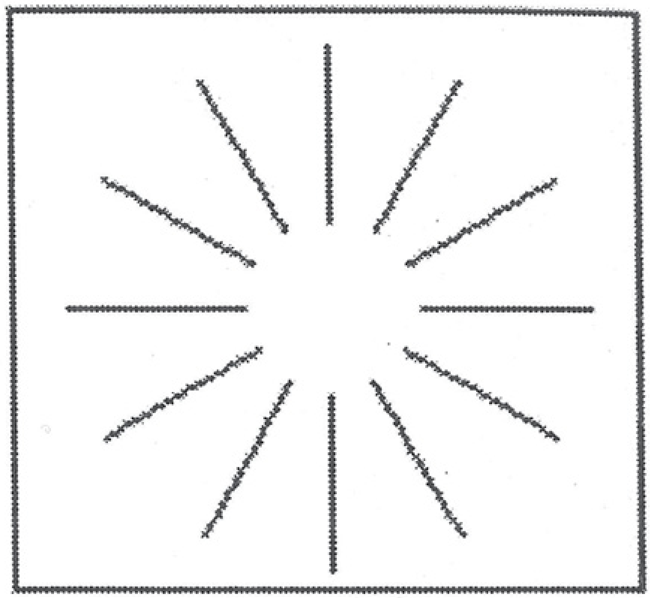
eğitsel rehberlik (educational guidance) Kişinin yetenek ve ilgilerine uygun bir eğitim türünü seçmesi ve bu alanda başarılı olması, dolayısıyla kişiliğini geliştirmesi için ona götürülen düzenli ve sürekli yardım. Eğitsel rehberlik hizmetleriyle; öğrencilerin okula ve yakın çevreye alışmaları, verimli çalışma ve öğrenme yollarını öğrenmeleri, verimli çalışmayı alışkanlık durumuna getirmeleri, üst eğitim kurumlarını tanımaları, bunlarla ilgili doğru seçim yapmaları ve karar vermeleri sağlanıyor. Çok önemli bir eğitsel yardım da öğrencilerin öğrenmeyi öğrenmelerini sağlamaktır. *Bkz.* **kişisel rehberlik; meslek rehberliği; öğrenci kişilik hizmetleri; rehberlik ve psikolojik danışma.**

eğitsel tanılama (educational diagnosis) Öğrenme güçlük ve bozukluklarının niteliğini belirleme.

eğitsel test (educational test) **1.** Başarı testi. **2.** Eğitsel çalışmalarla ilgili olarak kullanılan her tür test. Okul öğretimi ya da okuldaki öğrenmenin sonucunu ya da etkilerini ölçmeye yarayan test; ***pedagojik test.***

eğitsel yöntem *Bkz.* eğitim yöntemi.

Ehrenstein yanılsaması (Ehrenstein illusion) Şekildeki gibi, merkezden dışa doğru uzanan çizgiler, zeminden daha parlak gibi görünen bir daire oluşturuyor. **ekin** *Bkz.* kültür.

Ehrenstein Yanılsaması

eklektik (eclectic) Bir ekole, sisteme, kurama ya da tekniğe bağlı kalmak yerine, duruma göre en yararlı ya da eldeki soruna en uygun düşen, en iyi sonuç veren ekolü, sistemi, kuramı ya da tekniği seçen. Bu tutum, psikoloji gibi her olayı, davranışı açıklayabilecek genel kuramların bulunmadığı alanda, özellikle **klinik psikolojisi**nde yaygın olarak seçilen bir yoldur. Bu yaklaşımda, ele alınmış olan olaya uygulanabilecek en iyi teknik ya da kuram aranıyor. Örneğin, eklektik tutumu benimseyen bir terapist, basit fobileri, davranışçı yöntemle; kimlik bunalımı, kimlik arayışı ve benzeri bozuklukları varoluşçu yaklaşımla; kimi histerik belirtileri psikanalitik yöntemlerle; depresyon belirtilerini de farmakolojik yöntemlerle tedavi yoluna gidiyor.

eklektisizm *Bkz.* **seçmecilik.**

ekolali *Bkz.* **yankıca**.

ekoloji *Bkz*. çevrebilim.

ekonomi (economy) Üretim, ürün ve tüketime ilişkin bilgiler sağlayan, kişinin toplumsal yaşamdaki rol ve statüsünü belirleyen bilim dalı.

ekonomik görüş *Bkz.* **ruhsal ekonomi kuramı.**

ekonomik ruhbilim *Bkz.* **ekonomi psikolojisi.**

ekonomi psikolojisi (economic psychology) Ekonomik yaşamın psikolojik koşullarını inceleyen ve buna göre gereken önlemleri üreten uygulamalı

bir psikoloji alanı; ***ekonomik ruhbilim.*** Çalışma, işletme ve ticaret psikolojisi, bu dalın çalışma alanına giriyor.

ekosistem (ecosystem) Bir alandaki farklı türler arasında bir ölçüde istikrarlı bir dengeyle tanımlanan kendine yeterli ekolojik bir birim. Kendini genellikle döngüsel sürdüren bir **beslenme zinciri**. *Bkz.* çevrebilim.

eksiklerini tamamlama ve kusursuz olma dürtüsü *Bkz.* **bireysel psikoloji (üstün olma çabaları)**

eksiklik duygusu (inferiority feeling) **Adler'e göre,** bireyin ölümüne dek değişmeden, aralıksız varlığını sürdüren, bireyi güdüleyen ve eyleme geçiren evrensel duygu; ***aşağılık duygusu***. Çocuk, kendisine göre güçlü yetişkinler arasında yaşayan çaresiz bir varlık; yetişkin de doğa güçlerinin ve kimi hayvan türlerinin yanında zayıf bir varlıktır. İnsanoğlu, çocukluk dönemindeki bağımlılığı ve evrenle ilişki zorlukları nedeniyle, yaşamına olağan bir çaresizlik ve eksiklik duygusu ile başlıyor. O nedenle bireyin yaşamı, önceleri kendisine egemen olan insana; daha sonra da doğal güçlere karşı gücünü kanıtlama ve onlar üzerinde egemenlik kurma çabası içinde geçiyor. İnsanın davranışlarını belirleyen, **Freud**'un sandığı gibi, **hazzı yaşama** duygusu değildir; onun da nedeni olan, üstün olma isteğidir. Başka nedenlerle de oluşmakla birlikte, eksiklik duygusunu doğuran, özellikle organ yetersizliğidir. Doğuştan gelen ya da sonradan olan organ yetersizlikleri ve öbür yetersizlikler, **benliğin savunma mekanizmaları**yla giderilerek dengeye kavuşturuluyor. Kimi zaman, eksiklik duygusuna karşı, bir üstünlük duygusu da gelişebiliyor. Bu duygu, eksiklik duygusunu örtüp gizlemeyi amaçlayan bir tür üstünlük çalımıdır. Normal bir duygu olan eksiklik duygusu, olumsuz bir aile ortamında yetişen insanlarda daha yoğun yaşanıyor ve **eksiklik karmaşası**na (aşağılık kompleksine) dönüşebiliyor. Adler'in bu kuramı da Freud'un psikanalizi ve öteki kişilik kuramları gibi tek yanlı olarak nitelenmiş; bu nedenle yaptığı genellemeler yersiz sayılmıştır. İnsanlık tarihi, Adler'in ileri sürdüğü gibi, yalnızca eksiklik duygusunu gidermek için yapılan davranışların tarihi değildir. *Bkz*. **bireysel psikoloji.**

eksiklik gereksinimleri (deficiency needs) **Maslow**'un tanımladığı bedensel ve ruhsal sağlık için gerekli açlık, susuzluk gibi temel gereksinimler; ***eksiklik ihtiyaçları***. *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası.**

eksiklik güdülenmesi (deficiency motivation) **Maslow'**un tanımladığı özgerçekleştirim sürecinde gereksinimler aşama sırasının alt basamaklarında bulunan ve **açlık, susuzluk, güvenlik** gibi bedensel ya da **sevgi, saygınlık** gibi ruhsal gereksinimleri gidermeye zorlayan güdüler. *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası.**

eksiklik ihtiyaçları *Bkz.* **eksiklik gereksinimleri.**

eksiklik karmaşası (inferiority coplex) **Adler'e göre**, kişinin organ yetersizliğinin ya da duyduğu başka yetersizliklerin yarattığı yoğun acıdan kurtulmak için bastırdığı ve onu abartılmış üstünlük çabalarına, uyumsuz davranışlara iten **yoğun değer eksikliği ve yetersizliği duygusu**; ***aşağılık kompleksi.*** Çocuğun Öedipus karmaşası sonucu gerçeklere uymada güçlük çekmesi de eksiklik karmaşasının sonucudur. Eksiklik karmaşası oluşturanlar, üstün başarılar elde etseler bile mutlu olamıyor; dahası, bilinçdışında sürekli varlığını koruyan bir ateşle çevrelerini her an bir yangın yerine çevirmekten kendilerini alamıyorlar. Hitler, Neron, Mussolini bu karmaşanın öne çıkan örnekleridir. **Abartılmış üstünlük çabası** gösterenler, Adler'e göre, doğuştan gelen **toplumsal ilgi**yi geliştirememiş olan kişilerdir. *Bkz.* **ADLER, Alfred; bastırma; eksiklik duygusu; yapısal kuram (Üstbenlik).**

eksiklik kompleksi *Bkz***. eksiklik karmaşası.**

eksistansiyalizm *Bkz*. **varoluşçuluk**.

eksistansiyel analiz *Bkz.* **varoluşsal çözümleme.**

ekşi üzüm mekanizması (sour-grapes mechanism) Kişinin, sahip olmadığı ya da sahip olamayacağı şeyleri küçümsemesi biçiminde kullandığı bir **neden bulma mekanizması**. *Bkz.* **tatlı limon mekanizması.**

ektomorf *Bkz*. **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

ekzokrin bezleri (exocrine glands) Salgılarını kan dolaşımına boşaltmayıp, doğrudan eylem noktasına boşaltan salgı bezleri. Örneğin, **pankreas**, sindirim emzimlerini bir kanal aracılığı ile sindirim sistemine boşaltan bir salgı bezidir. *Bkz.* **endokrin bezleri.**

Elektra *Bkz.* **babaya karşı tutku.**

Elektra karmaşası *Bkz*. **babaya karşı tutku karmaşası.**

Elektra kompleksi *Bkz.* **Elektra karmaşası.**

elektrik şoku *Bkz.* **itici uyarıcı.**

elektrik tedavisi *Bkz.* **elektrokonvulsif şok.**

elektrik terapisi *Bkz.* **elektrokonvulsif şok.**

elektrokonvulsif şok (electroconvulsive shock) Ağır depresif ve şizofrenik hastaların tedavisinde kullanılan elektrik tedavisi; ***elektrik terapisi, elektrik tedavisi.*** Bu tedavide hasta, acı çekmemek ve kas tepkilerinin şiddetini azaltmak için duyum yitimini sağlayıcı ve kas gevşetici ilaçlar verilerek şoka hazırlanıyor. Şakaklara yerleştirilen **iki elektrot** aracılığı ile hastaya, saniyeden daha kısa süren zayıf bir elektrik akımı uygulanıyor. Bu şok, **sara**daki **grandmal**a benzeyen iki aşamalı bir **konvulsiyon nöbeti** yaratıyor. Yan etki olarak da hastada geriye dönük geçici bir **bellek yitimi, zihin bulanıklığı, yönelim duygusu yitimi** görülüyor. Bellek zayıflığı, kalıcı da olabiliyor. Eskiden psikiyatri kliniklerinde hastaları uysallaştırmak için sıkça kullanılan bu yöntem, günümüzde oldukça sınırlı uygulanıyor. Daha çok da örneğin, **antidepresan ilaçlar**a tepki vermeyen **ağır depresyon** olaylarında kullanılıyor. *Bkz.* **elektroterapi.**

elektroterapi (electrotherapy) Değişik araçlarla ağrı dindirmek, kas gevşetmek, şişkinliği gidermek, iyileşme sürecini hızlandırmak, akupunktur noktalarını uyarmak amacıyla **merkez sinir sistemi**ne hafif dozda elektrik akımı verilerek uygulanan şok tedavisi; Bu tedaviyi **elektrokonvulsif şok**tan ayıran, bunun hastada konvulsiyonlar yaratmamasıdır.

elem *Bkz.* **acı**.

eleme (screning) Eğitim ya da iş olanakları sağlamak amacıyla öğrenim, deneyim, yetenek, öğrenme güçlükleri ve benzeri açılardan insan seçme ya da ayıklama işi. Çağdaş eğitimde egemen görüş **geliştirme** iken geleneksel eğitimde **eleyicilik**tir.

eleştirel düşünme (critical thinkng) Bir konunun, bir yapıtın doğru ve yanlış, tutarlı ve tutarsız yönlerini belirlemek, bir sorunu çözmek amacıyla ilgili tüm etkenleri nesnel ve mantığa uygun biçimde değerlendirerek sonuca ulaşmak için bir dizi karmaşık bilişsel süreci gerçekleştirme. **Akıl yürütme**, verilen bilgiler arasındaki ilişkileri görerek bu ilişkilerden çıkarsamalar yapma ve onların yardımıyla **yeni bilgilere ulaşma**, bu **bilişsel süreçler**in başlıcalarıdır.

eleştirel pedagoji (critical pedagogy) Dar anlamıyla “yeni eğitim sosyolojisi” ya da “eleştirel eğitim kuramı” olarak tanımlanabilen; okulları hem kendi tarihsel bağlamları içinde hem de egemen toplumun

ayırıcı özelliğini ortaya koyan şimdiki toplumsal ve siyasal yapının bir parçası olarak ele alan pedagoji. Eleştirel pedagoji, liberal ve tutucu okul eleştirilerinin kullandığı pozitivist, tarihsel olmayan ve depolitize çözümlemelere karşı olan anlayışların bir türünü ortaya atmıştır. O, temel etken kurum olarak okul, onun işlevleri, kurumsal değeri, toplumsal kurumlarla ilişkisi ve finansal arka planı uzerinde duruyor. Okul, küçük ve sistemli bir toplum ise eleştirel pedagojinin dayandığı kaynakların ve esinlendiği kuramların da toplumsal sorunlarla ilgili olarak değerlendirilmesi gerekiyor. Bu anlamda eleştirel pedagojinin kaynaklarından biri de modernizmin, aydınlanmanın ve pozitivizmin eleştirisini yapan eleştirel kuramdır (Frankfurt Okulu'dur). Buna bağlı olarak eleştirel kuramın temel referansı olan Hegelcilik, Marksizm gibi öğretiler, eleştirel pedagojinin de temel kaynağı olmuştur. *Bkz.* **Frankfurt Okulu; FREIRE, Paulo; ILLICH, Ivan.**

eleştiri (critique) Bir düşünceyi, yapıtı ya da konuyu, daha çok eksik ya da yanlış yönlerini ortaya koyacak biçimde titizlikle inceleme. *Bkz.* **eleştirel düşünme; eleştiri gücü.**

eleştiri gücü (critical faculty or ability) Düşünce ürünlerini ve kanıları, eylemlerin değerini, bireylerin ve grupların davranışlarını denetleyerek, karşılaştırarak, tartışarak benimseme yeteneği ya da eğilimi.

eleyici eğitim *Bkz.* **eğitim; eleme, geliştirici eğitim.**

elezer kişilik bozukluğu (sadistic personality disorder) Şiddet uygulama ya da acımasızlık, başkalarını aşağılama, küçük düşürme, korkutma, başkalarına bedensel ya da ruhsal acı vermekten zevk alma belirtileriyle tanımlanan kişilik bozukluğu; ***sadistik kişilik bozukluğu.***

elezerlik (sadism, active algolagnia) **1.** Başkalarına eziyet etme yoluyla cinsel haz duyma eğilimi biçiminde ortaya çıkan cinsel sapıklık***; sadistlik***. **2.** Gaddar, işkenceci, zalim olma tutkusu. **3.** Belirgin özelliği, başkalarına eziyet etmekten haz duymak olan kişinin tutumu. Sadizm, romanlarında türlü sapıklıkları anlatan Fransız yazarı **Markiz de Sade**'ın (1740-1814) adından türetilmiştir. *Bkz.* **özezerlik; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

elezerlik-özezerlik (sadism-mazohism) **1.** Kişinin aynı anda hem elezer hem de özezer tepkiler göstermesi. **2.** Taraflardan birinin elezerlik; öbürünün özezerlik eğilim ve gereksinimlerine yanıt veren patolojik bir ilişki biçimi; ***sado-mazohizm.*** Bu ilişki cinsel içerikli de ruhsal içerikli de olabiliyor.

elezer sömürü (sadistic abuse) Elezer cinsel ve bedensel sömürü, işkence, aşırı denetim, korkutma, şiddete itme, dinsel törenler, duygusal sömürü gibi eylemleri içeren aşırı olumsuz yaşantılar; ***sadistik istismar.***

elit *Bkz.* **seçkin.**

elseverlik (altruism) Gereksinimi olan bir kimseye gönüllü olarak ve ödül beklemeden yapılan yarar sağlayıcı davranış; ***diğerkâmlık, özgecilik,*** özgecillik. Bu tanıma göre, yardımda bulunan kişinin niyeti önem taşıyor. Daha geniş kapsamlı oluşu ve niyetin elseverlikteki gibi belirgin olmaması ile **toplumsal davranış**, elseverlikten ayrı bir kavramdır. Elsever davranışı anlama ve açıklama çabaları, şu üç genel kuramsal yaklaşımda yoğunlaşıyor: **Birinci yaklaşım**ı oluşturan kimi kuramcılar, elsever davranışın **tarihsel köken**ine vurgu yapıyorlar. Konuya tarihsel kökenleri açısından eğilen **toplumcu-biyologlar**, yardım etme yatkınlığının, insanın genetiğinin ve evrimsel kalıtımının bir parçası olduğunu ileri sürüyorlar. Konuya tarihsel açıdan bakan **bir başka grup** ise, bunun tersini savunuyor. Bunlar, gereksinimi olanlara yardım etmeye ilişkin kuralların, uygarlık tarihinin bir parçası olarak geliştiğini belirtiyorlar. İkinci yaklaşımcılar, yardım etme davranışının temel pekiştirme ilkelerinden ve model olarak öğrenmeden etkilendiğini savunuyorlar. Üçüncü yaklaşımı savunanlar ise düşüncelerini yardımın ne zaman gerektiğine ilişkin yargıları etkileyen bilişsel süreçler üzerinde yoğunlaştırıyorlar. Bu **bilişsel yaklaşıma göre** yardım etme kararı, karmaşık **toplumsal biliş** ve **mantıksal karar verme** süreçlerini içeriyor. Kişi, **ilk adım**da bir olayın olduğunu ayrımsıyor ve yardıma gerek duyulup duyulmadığına karar veriyor. Yardım gerekiyorsa kişi, **ikinci adım** olarak bu yardımın ne derece kendi sorumluluğu içinde olduğunu inceliyor. Üçüncü adımda, yardım etmenin ya da etmemenin bedellerini ve ödüllerini tartıyor. **Sonuncu adım**da da ne tür bir yardımın gerekli olduğuna ve bunun nasıl yapılacağına karar veriyor. **Sosyal psikoloji araştırmalarının sonuçlarına göre**, elsever davranış, ortamın, yardım eden kişinin ve yardıma gereksinimi olan kişinin özelliklerinden etkileniyor. **Latane** ve **Dorley**, yardıma gereksinim duyan kişinin çevresinde çok fazla tanık olduğunda (başkaları bulunduğunda), yardım etme davranışının gözlemlenmediğini bulmuş ve buna **tanık etkisi** adını vermişlerdir. Bunun nedeni olarak da **sorumluluğun dağılması, durumun yorumlanmasındaki belirsizlik ve değerlendirilme kaygısı** gösterilmiştir. Elsever davranışı, ortamsal özelliklerden **zaman** baskısının

da etkilediği belirlenmiştir. Kimi deneysel çalışmalar, **kişinin acelesi olduğunda** yardım etme davranışında düşme olduğunu ortaya koyuyor. Elseverliği başka etkenlerin de etkilediği belirlenmiştir. Bunlardan biri, **yardım eden kişinin kimi özellikleri**dir. Arkadaş olmaya çabalayan kişilerde, yüksek toplumsal onay gereksinimi duyan kişilerde, düşük toplumsal onay gereksinimi duyan kişilere göre, **başkaları seyrederken yardım etme davranışı** daha çok görülüyor. **Kişinin kendini iyi ya da kötü duyumsaması** da yardım etme davranışını etkiliyor. **Kendini suçlu gören kişiler**in, daha fazla yardım etme davranışı gösterdikleri gözlemleniyor. **Hoşlanılan kişilerle onların yakınları**, yabancılardan daha fazla yardım görüyor. **Yardım isteyenin yardımı hak ettiğinin bilinmesi**, yardım etme isteğini kamçılayan bir başka etken oluyor. Ayrıca, **hava koşulları, kent büyüklüğü ve gürültü düzeyi** gibi fiziksel çevrenin de yardım etme davranışını etkilediği biliniyor. *Bkz.* özseverlik.

e-mail *Bkz.* **e-posta.**

embesil *Bkz.* **budala.**

embriyoloji (embriology) Oğulcuğun dölüt oluncaya dek geçirdiği gelişim evrelerini konu alan biyoloji kolu. *Bkz.* **oğulcuk; dölüt.**

embriyon *Bkz.* **oğulcuk**.

emek (labor) **1.** Doğadaki kaynakları insanların gereksinimlerini karşılayacak duruma getirmek üzere dönüşüme uğratmak amacıyla insanoğlunun ortaya koyduğu beyin ve kol gücü. **2.** Mal, hizmet ya da düşünce üretmeye yönelik her türlü çaba. Hedefi **değer yaratmak** olan maddi-manevi etkinlik. **Kol emeği** ya da **el emeği,** kol gücüne; **zihin emeği** ya da **beyin emeği** düşünce üretmeye, düşünsel yapıtlar vermeye yönelik olarak kafa gücüne ilişkin çabaya dayanıyor.

emel seviyesi *Bkz.* **beklenti düzeyi; dilek düzeyi.**

emme refleksi (sucking reflex) Memeli hayvanların yavrularının meme ucunu yakalamak ve annenin memesinden süt gelmesini sağlayan baskıyı yapmak için dudakları ve dilleri ile yaptıkları devinimler; ***emme tepkesi.***

emme tepkesi *Bkz***. emme refleksi.**

emosyonel yapı *Bkz.* **psikoz öncesi yapı sınıflaması.**

empati *Bkz*. **eşduyum.**

empati beceri ölçeği *Bkz.* eşduyum.

emperyalizm 1. (imperialism) Zor, tehdit ve saldırgan yöntemlere ve sömürü temeline dayanan; yayılmacılığı amaçlayan; kendisine bağımlı değişik düzeylerdeki ulusal birimleri merkezi bir gücün denetiminde bir araya getirmeye çalışan siyasal anlayış ve eylem biçimi; ***sömürgecilik.*** **2.** Egemen bir gücün uygarlık getirme, çağcıllaştırma ya da dinsel misyon iletme gibi gerekçelerle başka ülkelerin doğal kaynaklarını sömürme ve onları ekonomik, kültürel ve bilimsel açıdan kendisine bağımlı duruma getirme politikası. **3.** Marksist kurama göre serbest girişimlerin kârlarını sermaye harcamalarına kaydırması sonucu etki alanını iyice genişleten kapitalizmin tekelci aşaması.

emretme *Bkz.* **buyrukçuluk.**

empirik (empirical) Gözleme dayalı, deneysel. **Empirik bilgi,** uyum, deney ya da gözlem sonucu elde ediliyor. **Empirik veriler** de olgulara ilişkin deneysel ya da gözlemsel olarak pratikte gerçekleşen şeylerden derleniyor.

EMRULLAH EFENDİ (1858-1914) **II. Meşrutiyet döneminde eğitimde çağdaşlaşmaya katkısı olan Osmanlı eğitimci.** Emrullah Efendi, Lüleburgaz’da doğdu; İstanbul’da öldü. 1882’de Mülkiye Mektebi’ni bitirdi. Yanya, Selanik, Halep ve İzmir’de Milli Eğitim müdürlüğü yaptı. II. Abdülhamit’e karşı çıkarak İsviçre’ye kaçtı. II. Abdülhamit bağışlayınca 1900’de Milli Eğitim Meclisi üyeliğine getirildi. İkinci bir görev olarak kendisine Konya Hukuk Mektebi müdürlüğü verildi. O dönemde *Servet-i Fünun* dergisinde Emirî takma adıyla yazılar yazdı. *Muhitü-l Maarif* adlı ansiklopedik sözlüğünü hazırlamaya başladı. 1908’de Meşrutiyet ilan edilince Kırklareli mebusu olarak meclise girdi. Aynı yıl Galatasaray Sultanisi müdürü ve Maarif Meclisi İlmi Daire Başkanı oldu. 10 Ocak 1910’da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Maarif Nazırı oldu. 1 Ocak 1912’de Mehmet Sait Paşa kabinesinde ikinci kez Maarif Nazırlığına getirildi. Yazmaya başladığı ansiklopediyi geniş bir kadroyla yeniden ele aldıysa da bitiremeden öldü. Emrullah Efendi, eğitim sisteminin yenileştirilmesi konusundaki görüşlerinin bir bölümünü Maarif Nazırlığı dönemlerinde uygulamaya koyma olanağını buldu. İdadileri sultanilere çevirdi. Bu okullara ilk kez felsefe ve iktisat dersleri koydurdu. İlkokul programlarına tarih, coğrafya, matematik, müzik, beden eğitimi gibi derslerin girmesini sağladı. Eğitim alanındaki görüşlerini **Tuba Ağacı Kuramı** ile açıkladı. Buna göre eğitimde çağdaşlaşma ilkokullardan değil; Darülfünun’dan başlatılmalı, bilimsel gelişmeler,

buradan aşağıya doğru sürmelidir. **Satı Bey** ise eğitimi **aşağıdan yukarıya doğru** düzenlemeyi savundu. Emrullah Efendi, ayrıca 1886'da Selanik'te *Mecelle-i Muallim* adlı öğretmen dergisini; 1911'de İstanbul'da da *Muhitü-l Maarif* adlı gazeteyi yayımlamıştır. *Bkz.* **Türklerde Eğitim (İkinci Meşrutiyet dönemindekli eğitim çabaları).**

en az etkinlik yasası (law of least action) **Biçim psikolojisine göre,** karşılaşılan koşullar içinde seçilecek davranışın, en az güç harcamayı gerektiren davranış olacağı ilkesi.

en büyük kafa siniri *Bkz.* üçlü sinir.

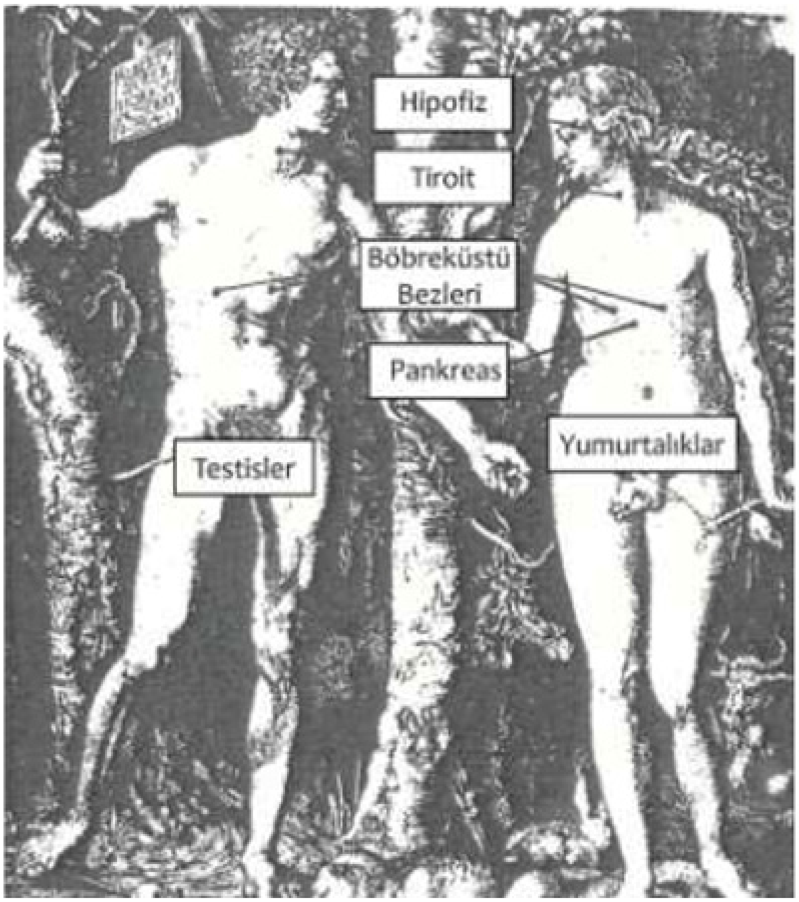
en büyük ödül *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

en çok uyarma ilkesi (optimal stimulation principle) **Leuba'ya göre,** canlının en çok uyarma sağlayan tepkileri en iyi öğrendiğini belirleyen ilke.

endişe *Bkz*. **kaygı**

en doğal ödül *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

endokrin bezleri (endocrine glands) **Metabolizma**, büyüme, vücut ısısı, cinsel etkinlik, **stres** gibi vücut işlevlerini, doğrudan kana verilen hormonlar aracılığıyla denetleyen **kanalsız salgı sistemi. Hipotalamus, tiroid bezi, böbreküstü bezleri, hipofiz bezi, erbezleri** ve **yumurtalıklar**, endokrin sisteminde hormonlarını doğrudan kan dolaşımına veren salgı bezleridir. *Bkz*. **bez.**

Endokrin Bezleri

endokrinoloji (endocrinology) **Endokrin sistemi**ni ve bunun vücut **fizyoloji**sindeki önemini inceleyen; ayrıca endokrin sistemindeki hastalıkları iyileştirmekle uğraşan tıp dalı.

endokrinolojik anormallikler *Bkz.* **şişmanlık.**

endokrin sistemi *Bkz.* **endokrin bezleri.**

endomorfi *Bkz*. **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

endorfinler (endorphins) İç kaynaklı olarak üretilen ve **uyuşturucu** ilaçlara benzer kimyası bulunan bir hormon grubu. Bu hormonlar, **akut stresle başa çıkma**da, ağrı duyumunu azaltmada**, haz ve sevinç duygularını artırma**da etken oluyor. Bağışıklık sistemini harekete geçirmede de rol oynuyor. Şiddetli baş ağrısı çeken insanların endorfin düzeyinin, bu tür ağrılar yaşamayan insanlarınkinden daha düşük olduğunu belirten bilim insanları vardır. *Bkz.* **acı yitimi.**

endüksiyon *bkz.* tümevarım.

endüstri psikolojisi (industrial psychology) Psikolojinin, işgören seçimi ve eğitimi, çalışma koşulları, iş güvenliği, iş analizi, verimliliğin artırılması, iş doyumu gibi yaşamın işle ilgili alanlarını ve bu alanlara ilişkin sorunları, psikolojinin bulgu ve yöntemleriyle inceleyen; elde ettiği bulguları endüstride verimliliğin artırılmasında kullanan psikoloji dalı; ***endüstri ruhbilimi.***

endüstri ruhbilimi *Bkz.* **endüstri psikolojisi.**

enerji *Bkz.* içgüdü kuramı.

enerjinin korunumu yasası *Bkz.* **HELMHOLTZ, Hermann von.**

enfeksiyon (enfection) Organizmada hastalığa yol açan bir mikrobun yerel ya da genel olarak yayılması, bulaşma.

enflamasyon (information) **1. Haberleşme. 2. Bilgilendirme 3. Danışma.**

enformasyon *Bkz.* **bilişim.**

enformasyon toplumu *Bkz.* **bilgi toplumu.**

engel *Bkz.* **karşılıklı ketleme.**

engelleme 1. (interference) **a.** Başkalarının çabalarının önüne geçme, başklarına güçlük çıkarma. **b. Öğrenme** ve çağrışımda, bir öğrenmenin başka birini; bir çağrışımın başka bir çağrışımı önlemesi. Öğrenmede ilerlemenin, alışkanlık kurmanın önüne geçme. Bozma, güçlük çıkarma, köstekleme, araya girme, karıştırma. **c.** Birbirine karşıt güdü, görüş, çıkar ve eylemlerin çatışması, birbirine karışması. ç. **Yazımda**, önceki öğrenmelerin, bir sözcüğü yanlış yazmaya yol açması. **d. Duyularda**, aynı zaman diliminde yer alan iki ses ya da ışığın yeğinliklerinde düşme olma olasılığı. Fizikte, girişim olayı. **2.** (restraint, constraint) Bir canlının devinimlerinin başka canlı ile ya da maddi engellerle, zor kullanılarak önlenmesi, durdurulması ya da frenlenmesi. Kısıtlama, köstekleme. **3.** (frustration) **Psikanalize göre**, bir engel yüzünden dürtü boşalımı olmaması sonucu, gerginliğin ortadan kalkmaması ve doyum amacının gerçekleşmemesi durumu; ***früstrasyon.*** Bu koşullarda organizmanın doyma gereksinimi giderilemediği için, gereksinimin yarattığı gerilim de sürüyor. Engellemeyi ya bedensel güçsüzlükler, suçluluk duyguları, korkular, içselleştirilmiş yasaklar gibi **iç etkenler** ya da doğal yıkımlar, çetin doğa koşulları, savaşlar, aşırı toplumsal yasaklar gibi **dış etkenler** oluşturuyor. Örneğin, öğrenci sınavda, sınıf geçmeye yetecek notu alamıyor. Yeteneği olduğu halde, ırk ayrımı ya da cinsiyet ayrımı

nedeniyle kişi işe alınmıyor. Bilinçli engellemelerin yanı sıra, psikanalizin açıkladığı gibi bir dizi de bilinçdışı engelleme söz konusudur. **Ruhsal bozuklukların pek çoğunun nedeni**, çocukluktan gelen bilinçdışı engellemelerdir. Örneğin, yetişkinlikte rastlanan **cinsel korkular** ve **fobiler**, çocuklukta karşılaşılaşılan başka türlü engellenme ve çatışmaların bilinçdışında saplanıp kalması ve etkinliklerini sürdürmesi sonucunda ortaya çıkıyor. Engelin ortadan kaldırılması için **engele saldırma, geri çekilme, daha ilkel davranış biçimlerine dönme, dürtü nesnesini değiştirme ya da gerçek nesnelerin yerine düşsel nesneler yaratma** gibi yollara başvuruluyor. Kimi de **bekleme** yolu seçiliyor. İnsan, gereksinimlerini doyurma yollarını, doğuştan bu yana pek çok engelle karşılaştıkça öğreniyor. Bu deneyimlerle edindiği **dayanıklılık,** onun en güçlü özelliklerinden birini oluşturuyor. Engellenmeye dayanma gücünün, benlik gücü ile eş anlam kazanmasının nedeni budur. **Güdülenmiş engelsiz davranış**ta ilkelbenlik dürtüleri, üstbenliğin izni, çevrenin elverişliliği ve benliğin etkinliği ile nesneyi bulup kavrıyor ve boşalımı gerçekleştirerek doyum amacına (hazza) ulaşıyor. Engellenme durumunda ise ilkelbenlik dürtüleri, üstbenliğin baskısı karşısında benlik zayıflığı; ayrıca, uygunsuz çevrenin oluşturduğu engel yüzünden, amaçladığı doyuma ulaşmayı başaramıyor. Engellenme o zaman **dürtü birikimi, gerginlik, kaygı** ve **hoşnutsuzluk** yaratıyor. Bunun sonucunda da **saldırganlık dürtüleri** herekete geçiyor. *Bkz*. çatışma; **kaygı**; **benliğin savunma mekanizmaları.**

engellenme *Bkz.* içgüdü kuramı.

engellenme dayanıklılığı (frustration tolerance) Kişilik örüntüsünde önemli çöküntülere yol açmadan bireyin dayanma gücü gösterdiği zorluk, sıkıntı ve çatışmaların derecesi.

engellenme-saldırganlık varsayımı (frustration-agression hpothesis) Doyurucu bir amaca götüren bir dizi hareketin önlenmesinin ya da kesintiye uğratılmasının, saldırganlık davranışlarını oluşturan etkenler olduğunu savunan görüş. *Bkz.* **yapısal kuram.**

engelli (handicapped person) Yalnızca belli bir bireye özgü olmayan; bireyle toplum arasındaki bir eksiklik ya da aksaklığa dayanan bir özrü olan (kişi); özürlü. Örneğin, ayaklarını kullanabilenlere uygun yolların yanı sıra, ayaklarını kullanamayanların yararlanabileceği yollar, asansörler de yapıldığında, bu engel ortadan kalkıyor. Tıpkı görme kusuru olanların

bu engelli durumunun gözlükle giderildiği gibi, gözleri görmeyenlere uygun kitaplar, sidiler hazırlanınca da bu engel giderilmiş oluyor. Normal diye nitelenen insanların da birçok engelli durumları vardır. Böyle olmakla birlikte, bu terim, özellikle kör, az gören, sağır, ağır işiten; geri, saralı, uyumsuz ve başka bedensel, zihinsel ya da duygusal engel ve yetersizlikleri olan; bu yüzden de özel eğitim önlemleri gerektiren kimseler için kullanılıyor. Bunlara öğrenme ve uyum güçlüğü bulunanlar da deniyor.

engelliler psikolojisi (exceptional child psyhology) Bedensel, zihinsel, toplumsal ve duygusal yönden özel eğitim gerektiren çocukların özelliklerini ve gereksinimlerini belirleyip, onlara bu bilgiler ışığında yardımcı olmayı sağlayan psikoloji dalı; özel eğitim gerektiren çocuklar psikolojisi; engelliler ruhbilimi.

engelliler ruhbilimi *Bkz.* **engelliler psikolojisi.**

engram (engram) Uyarıların sinir sisteminde bıraktığı kesin ve sürekli iz, işaret. Psikolojide ruhu etkileyen herhangi bir deneyimin ruhta bıraktığı sürekli iz; ***anımsatıcı iz, bellek izi.*** Bu görüşte olanlar, yaşananların anımsanabilmesi (öğrenmenin gerçekleşmesi) için, beyinde ya da merkez sinir sisteminde elektriksel, kimyasal ya da başka türlü kalıcı değişmelerin olması gerektiği savından yola çıkarak sabit bir kayıt düzeneğinin bulunduğunu ileri sürüyorlar. Eğer böyle bir düzenek varsa, öğrenilen ve kaydedilen her şeyin yerinin de belli olması gerekir. Ancak, şimdiye dek böyle bir bellek izi saptanamamıştır. *Bkz.* **engram bankası; işlevsel engram.**

engram bankası (engram bank) Zihnin, kendiliğinden hep aynı tepkiye yol açan uyarımına göre çalışan ve kişinin istenç denetiminde olmayıp onun bilincini, düşüncelerini, amaç ve eylemlerini etkileyen bölümü; ***tepkisel zihin.*** *Bkz.* **engram.**

enlemesine araştırma (cross sectional study) Belli bir anda yapılması nedeniyle zamana bağlı değişme ya da gelişmeleri inceleyemeyen araştırma; ***dikey inceleme***. Bu tür araştırmalarda örneğin her yaş grubundan örneklerin seçimi, araştırmaya konu olan değişkenlerin yaşlara göre dağılımı gibi konularda karşılaştırmalı bilgiler sağlıyor. *Bkz.* **boylamasına araştırma.**

ensest *Bkz.* **yakın akraba ile sevişme yasağı.**

ensest tabusu *Bkz.* **yakın akraba ile aşk bağları; yakın akraba ile sevişme; yakın akraba ile sevişme yasağı.**

en son nedensellik (ultimatecousation) **1.** Davranışın nedensellik zincirinde en uzak, en temel halka. Örneğin, bir ölümün nedeni kalp krizi de olsa en son nedensellik, kişinin sigara içmesi, stresli yaşam sürdürmesi, kalıtsal yatkınlık olabiliyor. **2. Evrimsel biyoloji**ye göre, davranışın evrimsel kökeni, çevrebilimsel bağlamdaki önemi; bu kökenden sorumlu evrimsel etkenler ya da biyolojik sistemin amacı. *Bkz.* **yakın nedensellik**.

entellektüel (intellectual) **1.** Zihinle ilgili. **2.** Düşünce insanı, **aydın.** Toplumsal, **e**konomik ya da bedensel etkinliklerden çok, düşünsel ve kuramsal sorunlarla uğraşan (kimse); ***kafa emekçisi.***

entelektüel çevre *Bkz.* **çevre.**

entellektüelizm (entellectualism) İnsan etkinliklerinden zihinsel olanları görece üstün sayan yaklaşım.

entropi (entropy) **Termodinamiğin ikinci yasası**; sistemlerin daha az enerji isteyen bağdaşık duruma ulaşma yönünde sürekli enerji yitirerek düzensizleşme eğilimi; sistemdeki düzensizlik derecesi. Entropinin büyüklüğü ölçüsünde düzensizlik artıyor. Bu terimin sosyal bilimlerdeki kullanımı fazla belirgin değildir. Örneğin, **bilişsel psikoloji**de bu terim, **belirsizlik** anlamında kullanılıyor. Bir durum ne denli belirsizse o durumda o denli çok bilgi; dolayısıyla entropi vardır. **Psikanalizde**, belli bir nesneye yüklenen enerjinin, artık başka **bir amaçla kullanılamaz** duruma geldiği anlamını taşıyor. **Analitik psikolojide**, ruhsal işleyişin üç ilkesinden biri olan **karşıtların birleşme, bütünleşme eğilimi** gösterdiğini anlatıyor. **Sosyal psikolojide** ise kitlelerde toplumsal ilişkilerdeki bölünmüşlük, **dayanışma yokluğu, tek başınalık, yalnızlık;** toplumsal değişim ve ilerleme için kullanılmayan enerji; etnik gruplar arasındaki farklılığı tanımlamak için kullanılan istatistiksel tek biçimlilik ölçüsü anlamında kullanılıyor. *Bkz.* **eşdeğerlilik; karşıtlar birliği.**

enürezis *Bkz.* **yatağa işeme**.

en üst düzey bilişsel süreç *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

envanter (inventory) Denekten genellikle sınırlı bir alanda bilgi almaya yönelik anket ya da başka testler. Envanterler, bilinen anlamda birer edim testi ya da sınav amaçlı testler değildir. Çoğunlukla kişilik özellikleri, ilgi

alanları, tutumlar, tercihler, güdülenme gibi konularda ayrıntılı bilgi almak için uygulanıyor. *Bkz.* **Kuder İlgi Alanları Tercihi Envanteri.**

enzim *Bkz.* **anamaya.**

epidemiyolojik kültür *Bkz.* **yaratılmış kültür.**

epifiz bezi (epifis gland) Beynin orta boşluğunun üst arka köşesinde ve hipofiz bezinin yanında bulunan içsalgı bezi; ***kozalaksı bez***. Bu bezin işlevi, bugüne dek kesin olarak ortaya çıkarılamamış olsa da salgısının gelişmeyi denetleyici etkisi olduğu sanılıyor. Erişkin yaşta artık çalışmaz oluyor ve çok kez kireçleniyor.

epigenesis (epigenesis) **1.** Döllenen yumurtada kalıtsal olarak belirlenmemiş olan yeni özelliklerin, yapıların, parçaların, oğulcuk döneminde değişinime (mutasyona) uğrama yoluyla gelişebileceğini ileri süren kuram. **2.** Hastalıktan sonra ikincil belirtilerin ortaya çıkması. **3**. Gelişime katkıda bulunan etkenler; özellikle gen-çevre etkileşimi. **4.** Birleşen belli orandaki süreçlerin her birine dayalı olarak, beklenmeyen yeni işlevlerin ortaya çıkması. **5.** Canlı maddelerin belli bir karmaşıklık düzeyine çıktığı zaman bilincin oluştuğu varsayımı (**epigenetik** (oluşumsal) **kuram**). **6.** Her gelişim evresine özgü özelliklerin ortaya çıkması. Gelişim evrelerinin en kapsamlı açıklamasını yapmış olan **E. H. Erikson**, **insanın sekiz** çağından her biri için **farklı hedefler ve riskler** tanımladı. Bu yaşam döngüsü kuramı, her gelişim evresinin, normal gelişimin sürebilmesi için başarıyla çözülmesi gereken bunalımlar ya da meydan okumalarla tanımlanmasını öngörmesi açısından, **epigenetik ilke**ye dayanıyor. *Bkz.* önoluşçuluk.

epigenetik ilke (epigenetic principle) **E. H. Erikson**'un, gelişimin uygun zamanlarda kesintisiz bir biçimde üst üste binerek oluşturulan evrensel bir plana göre gerçekleştiği biçimindeki görüşü; ***oluşumsal ilke***. *Bkz.* **epigenesis.**

epigenetik kuram (epigenetic theory) Aklın ve bilincin, önceden kestirilemeyecek bir biçimde, evrimin akışına uygun olarak yüksek bir karmaşıklık düzeyine ulaşan canlı maddeden geliştiğini ileri süren kuram; ***oluşumsal kuram.*** *Bkz.* **epigenesis /5; epigenetik ilke.**

epilepsi *Bkz.* **sara**

epileptoid yapı *Bkz.* **psikoz öncesi yapı sınıflaması.**

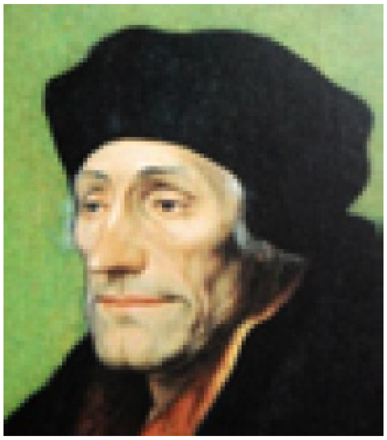
epinefrin *Bkz.* **adrenalin ve noradrenalin; stres hormonları.**

epistemoloji *Bkz.* **bilgi kuramı**.

e-posta (e-mail) İnternet ortamında yazılı ya da sözlü iletişim adresi; ***i-meil.*** İnternet aracılığıyla yapılan haberleşme. İletilerin (mesajların) çok daha hızlı ve ucuza iletilebilmesini olanaklı kılması nedeniyle günümüzde e-posta, hızla geleneksel postanın yerini almaya başladı.

ERASMUS, Desiderius (1466-1536) **Platonculuk ile Hıristiyanlık'ı yeni bir anlayışla yorumlayıp uzlaştırmaya çalışan; insan istencinin özgürlüğünü savunan Hollandalı düşünür.** Rotterdam'da doğduğu sanılıyor; Basel'de öldü. Babası rahip, annesi bir hekimin kızıdır. İkisini de küçük yaşta yitirdi. Küçük bir okulda başlayan eğitimini **hümanist** bir tarikat okulunda sürdürdü. Sonra bir manastıra gönderildi. Orada uygulanan eğitime alışamadı. 1492'de başladığı kilise rahipliğinde de kalmak istemedi. Bir dostunun yardımıyla Paris Üniversitesi'ne gitti. Collége de Montaigue'de tanrıbilim öğrenimine başladı. 1499'da İngiltere'ye gitti. Orada Thomas More ve John Colet gibi hümanistlerle yakınlık kurdu. Yeniden dinle ilgili bir görev alması istendi. Bunun üzerine Papadan izin alarak özel çalışmalarını sürdürdü. İngiltere'ye ikinci gidişinde Camridge Üniversitesi'nde tanrıbilim okuttu. 1517-1521 arasında Eski Yunanca ve Latince öğretiminin yaygınlaşmasına çaba gösterdi. 1535'e dek Breisgau'da yaşadı. Sağlığı bozulunca yeniden Basel'e gitti ve ölünceye dek orada kaldı. 1506-1508 arasında Venedik'te eski Yunan ve Roma yazarlarından derlediği 3000 kadar özdeyişi içeren ve Özdeyişler adını taşıyan bir kitap yazdı. 1516'da yayımladığı eski Yunanca İncil, Hıristiyan dünyasında yankı uyandırdı. Yer yer tutarsızlığı olsa da Erasmus'un bu çalışması, en doğru İncil metinlerinden biri sayıldı. 1509'da İngiltere'de yazdığı *Deliliğe Övgü*'de Hıristiyanlıkla Platonculuk arasında ilişki kurdu. Ona göre ikisi de **gövdenin ruha engel olduğu**na inanıyor. Erasmus, yalın bir Hıristiyanlık anlayışını ortaya koydu. Kilisede reformu savundu; ancak, reformcularla Luther'i katı ve dogmıcı buluyordu. 1524'te Özgür İstenç Üstüne adlı kitabını yayımladı. Bu yapıtta insanın özgür istenci olduğunu; Tanrı idesini taşıyan insanın, Tanrı'nın kölesi olamayacağını savundu. Luter de Erasmus'a yanıt niteliğindeki *Bağımlı istenç Üzerine* adlı kitabı yayımladı ve orada, Hıristiyanlıkta kuşkuculuğa ve belirsizliğe yer olmadığını birdirdi. Erasmus, **Platon** ve **Sokrates'**ten etkilendi. Dine bağlılığı, soyut dizgeler yerine yaşamın kendisinde aradı. Orta Çağ'da **eğitimin gelişimine katkı**da bulunmanın yanı sıra, din ve ahlak konularındaki hümanist ve

kuşkucu yaklaşımıyla da **aydınlanma felsefesi** üzerinde etkili oldu. **Başlıca yapıtları:** *Encbiridion Militis C hristiani, 1501 (Hıristiyanlığı Savunan El Kitabı); Adagia, 1508 (Özdeyişler); Encomium Moriae, 1509 (Deliliğe Övgü); De Libero Arbitrio, 1524 (Özgür İstenç Üstüne).*

erbezi (testicles) Erkekte cinsel hücreleri (spermleri, atmıkları) üreten cinsellik bezi; ***testis, haya, husye.*** İki tane olan erbezi, erbezi torbasının içinde bulunuyor. Erkekte asıl üreme organı, erbezidir. Erbezinin iç ve dış olarak iki salgı görevi bulunuyor. Dış salgı, spermleri yapıyor. Erkeklik hormonlarını oluşturan **leydig hücreleri** de iç salgıyı gerçekleştiriyor. Bunların en önemlisi olan **testosteron**, erkeğin cinsine özgü beden yapısına kavuşması gibi ikincil cinsel niteliklerin belirmesini sağlıyor. Cinsellik hormonunun yetersizliği, erkeklerde kıl, sakal, bıyık çıkmamasına, sesin ince kalmasına neden oluyor. Kadınlarda bedenin yağlanmasına, sinirsel bozukluklara, iç dünyada türlü sarsıntılara yol açıyor. Aybaşı olmayan kadınlarda erkeklik özellikleri görülüyor. Kadının sesi kalınlaşıyor; yüzünde sakal, bıyık çıkmaya başlıyor. Kimi durumlarda, çalışmayan ya da çalışması hızlanan eşeysel bezlerin yol açtığı cinsel bozukluklar, hormon tedavisiyle denetim altına alınabiliyor. *Bkz.* **endokrin bezleri.**

erdem (virtue) Doğruluk, dürüstlük, yardımseverlik, alçakgönüllülük, iyi yüreklilik, ölçülülük, bilgelik, yiğitlik gibi ahlakın övdüğü ve ahlaklı olmanın gerektirdiği niteliklerin ortak adı; ***fazilet.*** **E. H. Erikson**, **insanın sekiz çağı**na sonradan, insanın her bir evresinde geliştiğini belirttiği aşağıdaki sekiz temel erdemi eklemiştir: **(1)** Dürtü ve **umut**. **(2)** Özdenetim ve **istenç**. **(3)** Yön ve **amaç**. **(4)** Yöntem ve **yeterlik**. **(5)**

Adama ve **bağlılık**. **(6)** Adama (sadakat) ve **sevgi**. **(7)** Üretme ve **bakım verme**. **(8)** Çekilme ve **bilgelik**.

erdişilik (intersex) Bedensel-cinsel bakımdan erkek ya da kadın olarak nitelendirilememe; hem erkek cinsel organına (penise) hem de döl yoluna (vajinaya) sahip olma; ***erseliklik.*** Bir kişinin iki cinsin birincil ve ikincil özelliklerine sahip olma durumu; **Turner sendromu, klinefelter senromu** gibi kromozom anormalliklerinden; **androjen duyarsızlığı** gibi doğumsal metabolizma bozukluklarından ve hormon dengesizliklerinden kaynaklanıyor. Gerçek erdişilerin kromozomları da belirsizlik gösteriyor. Örneğin, yumurtalık dokularında XX kromozomları yer alırken erbezlerinde XY kromozomları bulunuyor.

erek (target) Gerçekleştirilmek üzere tasarlanan, ardından koşulan; erişilmek, ulaşılmak istenilen şey; ***amaç, hedef, gaye, maksat.***

erek aşamaları (goal gradient) Bir hedefe ulaşabilmek için gerçekleştirilmesi gereken davranış aşamaları. Hedefe yaklaştıkça kişide genellikle davranış hızı artıyor ve yanılgılar azalıyor.

erekbilim *Bkz.* **teleoloji.**

ereksiyon bozukluğu *Bkz.* **dikleşme bozukluğu.**

ergen cinselliği (genitality) **Psikanalize göre,** ruhsal-cinsel gelişimin ergenlikle birlikte başlayan ve yaşam boyu süren beşinci ve son döneminde yaşanan cinsellik. Bu döneme girişle birlikte kişinin bedeni ve cinsel organları hızla olgunlaşıyor; cinsel dürtüleri yeniden ve bilinç düzeyinde güçlü bir biçimde etkisini duyuruyor; enerjisi, yeniden cinsel organlara odaklanıyor. Kişi, cinsel isteklerinin doyumu için karşı cinsten insanlara yöneliyor. Kişinin daha önceki ruhsal-cinsel gelişim dönemlerinde harcadığı çözülmemiş enerji ne kadar az ise, bu dönemde karşı cinsle normal ilişkiler kurup bunları geliştirme yetisi o kadar güçlü oluyor. Eğer kişi önceki dönemlerden birine; özellikle üretken döneme takılıp kalmışsa, o zaman **bastırma ve öbür savunma mekanizmalarına fazla ölçüde enerji harcamak** zorunda kalacağı için karşı cinsle sağlıklı ve doyurucu ilişki kurmada çeşitli zorluklar yaşıyor. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları; içgüdü kuramı; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ergenin gelişimi *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.**

ergenlik (adolescence) Genellikle cinsel organların fizyolojik olgunluğa eriştiği 12 yaşından, gençliğin (yetişkinliğin) başladığı 18 yaşına dek süren erinlikle yetişkinlik arasındaki çağ; çocukluktan yetişkinliğe geçiş evresi; ***ilk gençlik, yeniyetmelik.*** **Ergenlik dönemi**ni (12-14 yaşlarını) izleyen 15-20 yaşlar arasına **gençlik** (delikanlılık) **dönemi**; 21-25 yaşları arasına da **uzamış gençlik dönemi** (yüksek öğrenim gençliği) deniyor. Ergenlik döneminde cinsel özelliklerde, vücut imgesinde, cinsel ilgide, toplumsal rollerde, zihinsel gelişimde kimlik ediniminde önemli, çoğu kez de rahatsız edici değişiklikler gerçekleşiyor. Ergen, çocukluğun bağımlılığından, hamlığından kurtulma ve **olgunlaşma**ya ve **bağımsız kişilik kazanma**ya yöneliyor. Ergenliğin giriş yaşı ırka, beslenme koşullarına, iklime ve benzeri etkenlere bağlı olarak değişiyor. Örneğin, kız çocukları Akdeniz kuşağında 8-10 yaş arasında ergenliğe adım atarken, Eskimolarda bu, 20'li yaşlara dek gecikebiliyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergenin ruhsal-cinsel gelişimi; ruhsal-cinsel gelişim kuramı

ergenlik dönemi *Bkz.* **ergenlik.**

ergenlik öncesi (preadolescence) Ergenlikten önceki iki yıl; önergenlik. *Bkz*. **ergenlik; ergenlik psikolojisi.**

ergenlik psikolojisi (adolescent psychology) 12-18 yaşlar arasındaki kişilerin bedensel, devimsel, zihinsel, duygusal, cinsel ve toplumsal gelişimini inceleyen psikoloji dalı. *Bkz*. çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergenin ruhsal-cinsel gelişimi.

ergenlik ruhbilimi *Bkz.* **ergenlik psikolojisi.**

ergenlik ve delikanlılık dönemi *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.**

ergin (major, of full age) Erin olmuş, gelişimini tamamlamış; haklarını kullanmada yasaların istediği 18 yaşına gelmiş kişi.

erginlik *Bkz.* **olgunluk**.

ERİKSON, Erik (1902-1994) **Amerikalı psinanalist; gelişim kuramcısı.** Erikson, Almanya'nın Frankfurt kentinde dünyaya geldi. Biyolojik babası, o doğmadan önce annesini terk eden ve kimliği bilinmeyen Danimarkalı bir kişidir. Annesi, doğumundan sonraki üç yıl boyunca ona tek başına bakan Karla Abrahamsen adlı Yahudi kadındır. Anne, daha sonra Erik'in doktoru olan ve ona soyadını veren Theodor Homberger ile evlendi.

Anlattıklarından da çıkarılabildiği gibi, bu kimlik karmaşası, Erik'in yaşamında çok belirgin bir rol oynadı. O, uzun boylu, sarışın, mavi gözlü bir Yahudiydi. Okul döneminde bir grup, Yahudi oluşu nedeniyle; bir başka grup da İskandinav olduğu için onunla alay ediyordu. Erik, okul yıllarında bir sanatçı olmaya karar verdi ve köprü altlarında yatarak bütün Avrupa ülkelerinin müzelerini gezdi. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra **Anna Freud**'la tanıştı. Psikanaliz eğitimi aldı ve Anna Freud onu analiz etti. Onun ardından, çocuk psikanalisti olarak çalışmaya başladı. 1933 yılında Amerika'ya göç etti ve Amerikan yurttaşı oldu. Soyadını Erikson (Erik+son) (oğlu) olarak değiştirdi. Yale ve Harvard üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. O sırada **Henry Murray** ve **Kurt Lewin** gibi psikologlarla; **Ruth Benedict**, **Margaret Mead** ve **Gregory Baetson** gibi antropologlarla tanıştı. Kendi alanlarında parlak birer ad olan bu kişiler, Erikson'un geliştirdiğ kuram üzerinde en az **S. Freud** ve kızı Anna Freud kadar etkili oldular. Temelde Freud'un psikanalitik yaklaşımlarını benimsemiş olmakla birlikte Erikson, **toplumsal, kültürel ve öbür** çevresel etkenlere daha çok ağırlık tanıdı. Bir Freudcu **benlik psikoloğu** olan Erikson, psikanalitik benlik gelişimi kuramından yola çıkarak, **insanın sekiz çağı**nın varlığını ortaya koydu. **Epigenetik** (oluşumsal) **ilke**yle açıkladığı bu evrelerden her birinin, insanı **kendine** özgü bir görev ve bunalımla karşı karşıya getirdiğini ve sağlıklı bir gelişimin ve olgunlaşmanın, bu **evrelerden her birinin başarıyla tamamlanması**na bağlı olduğunu savundu. **Başlıca yapıtları**: *Childhood and Society (1950); Young man Luther (1958; Youth:Change and Challenge (1963); İnsight and Responsibility (1964); İdentity: Youth and Crisis (1968); Gundhi's Truth (1969 Politzer Ödülü). Bkz.* **benlik bütünlüğü; benlik gelişimi; epigenesis; evre kuramları; gelişim sıralaması; insanın sekiz çağı; kimlik; kimlik bunalımı; moratoryum; rol yayılması; toplumsal-ruhsal bunalım; toplumsal-ruhsal gelişim.**

erimişlik (cachexia) Yetersiz beslenme, hastalık ya da stres sonucu iştah ve kilo yitimi, yaraların geç iyileşmesi, hastalıklara direncin azalması gibi belirtileri olan genel bir kötüleşme.

erin (pubescent) Döl verme niteliğine ve çağına gelmiş kişi.

erinç (peace) İnsanın içinde duyumsadığı rahatlık duygusu, gönül rahatlığı, iç rahatlığı, baş dinçliği, rahatlık içinde bulunma durumu, dinginlik, çekişmezlik; ***huzur.***

erinlik (puberty) Çocukluğun sona erdiği ve üreme organlarının üremeye hazır duruma geldiği; yani cinsel organların olgunlaştığı, **ikincil cinsellik** özelliklerin geliştiği yaş; ***buluğ.*** Erinlik, kadınlarda aybaşı ve göğüslerin büyümesi; erkeklerde de sperm üretimi ile yaklaşık 12 yaşında gerçekleşiyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.

erişkin *Bkz.* **yetişkin**

erkeklik-dişilik (masculinity-femininity) Öncelikle cinsel artılıklara bağlı olduğuna inanılan birbirine karşıt iki kişilik özelliği.

erkeklik iddiası *Bkz*. **bireysel psikoloji.**

erkeksililik (masculinity) Erkek cinsine özgü ya da kadınlarda olsa da erkeklerde daha baskın olarak bulunduğu düşünülen özellikler. *Bkz.* **kadınsılık.**

erkeksi Oedipus karmaşası *Bkz.* **Oedipus karmaşası.**

erkeksi protesto (masculine protest) Erkek olma isteği. **Adler'e göre**, eksiklik duygularını dengelemek amacıyla kimi kadınların **boyun eğme, edilginlik** gibi kişilik özelliklerini reddederek **etkinlik, rekabetçilik,**

saldırganlık gibi erkeğe yakıştırılan davranışları göstermeleri; ***kadın rolünden kaçma.*** *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

erkek soylu kalıtım *Bkz.* Y bağlantılı kalıtım.

erkekte dorukdoyum bozukluğu *Bkz.* **erkekte orgazm bozukluğu.**

erkekte orgazm bozukluğu (male orgasmic disorder) Normal bir cinsel heyecan evresinden sonra orgazmın sürekli gecikmesi ya da orgazm olamama biçimindeki cinsel bozukluk; ***erkekte dorokdoyum bozukluğu.*** Bu bozukluk, uzman yardımıyla giderilebiliyor.

erken boşalma (premature ejaculation) Cinsel ilişki sırasında erkeğin, istediği zamandan önce, geri dönemeyeceği noktaya gelip orgazm olması. Bunun nedenleri arasında, erken boşalma korkusu, yaş, eşin etkisi ve deneyimsizlik, cinsel ilişki sıklığı gibi pek çok etken yer alıyor. Gerçekte süre konusunda kesin bir şey söylenememekle birlikte, bu sorun, uzman yardımıyla çözülebiliyor. Erkek, eşi penisini okşarken uyarıldığını ve biraz sonra orgazm olabileceğini kestirebiliyor. Boşalmak üzere olduğunu duyumsadığında, geri dönemeyeceği noktaya gelmedem biraz önce eşinin okşamalarını durdurmalı ve uyarılmanın azalması için yarım dakika kadar beklemelidir. Sonra yeniden başlamalı ve gerektikçe durdurma işlemi uygulanmalıdır. İşin zor yanı, erkeğin, eşine ne zaman dur diyeceğinin ayarlanmasıdır. Erken boşalmayı denetlemek, her erkeğin öğrenmesi gereken bir iştir ve bunun için hiçbir zaman geç değildir. Ancak bu öğrenme, biraz deneme istiyor, biraz da zaman alıyor. Eşin anlayışlı ve yardımcı olması, bunu öğrenmede çok önemlidir. Erkeğin kaygısı azalıp özgüveni arttıkça, boşalmayı denetim altına almak kolaylaşıyor. Boşalmayı denetlemede **sıkma** yöntemi de etkili oluyor. Boşalmadan hemen önce erkek ya da onun eşi, penisin ucunu işaret ve başparmağının arasına alıp on saniye kadar sıkıyor.Bu müdahale, boşalma refleksini ve sertleşmeyi azaltıyor. Bundan sonra yeniden uyarılma sürdürülüyor; istenirse sıkma yöntemi yine uygulanuyor. Hem “Dur, başla!” hem de “sıkma” yöntemi, elle uyarılma ve daha sonra cinsel ilişki sırasında boşalmayı geciktiren etkili yöntemler olarak biliniyor. *Bkz.* **cinsel tedavi (Cinsel Yaşamı İyileştirme Yolları); mastürbasyon; ruhsal güçsüzlük.**

erken bunama *Bkz.* şizofreni.

erken çocukluk evresi *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (2) İlk Çocukluk Dönemi.**

erken çocukluk otizmi (infantile autism) İçine kapanıklık, anne babaya tepki vermeme, görmeme, gördüklerini algılayamama; yemek yerken, gezmeye giderken sevinç tepkisi göstermeme, yerinde duramama, uyku bozuklukları, yemek yemede ve davranışlarda tuhaflıklar, yinelemeli hareketler yapma gibi belirtilerle ortaya çıkan bozukluk. Otistik çocuklar, güçlü bir belleğe sahip oluyorlar. Giysilerinin, ayakkabılarının yerinin değiştirilmesinden hoşlanmıyorlar. Böyle durumlarda, çok yüksek sesle bağırıp çağırıyorlar. Otistik, ya hiç konuşmuyor ya da anlaşma sağlayamıyor. Gürültüye karşı aşırı tepki gösteriyor. Sözsüz testlerde geri zekâlılardan daha yüksek puan alıyor. Otistik çocukların zeki oldukları; ama ruhsal bozuklukları nedeniyle zekâlarını kullanamadıkları görüşü yaygındır. Bu çocuklar, bir meslek edinebiliyorlar. Dil gelişimleri yüzde 50 oranında bozuk olan otistiklerin üçte ikisi, konuşmayı öğrenebiliyor. Son yıllardaki biyokimyasal çalışmalardan elde edilen sonuçlardan yararlanılarak az da olsa, birdenbire iyileşmeler sağlandığı da oluyor. Araştırmalar, otizmin organsal bir temeli olduğunu ortaya koymuştur. Bu çocuklarda, özel bir eğitimle ve sabırlı bir uzman tedavisiyle iyileşme görülebiliyor. Erken çocukluk otizminde yeterli bilimsel bilgilere henüz ulaşılamamıştır. *Bkz.* **otizm.**

erken olgunlaşmak *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

erken şizofreni *Bkz.* **şizofreni.**

eroin (heroin) Afyondan çıkarılan, keyif verici ve uyuşturucu olarak kullanılan ak morfin özü. Eroin, beyaz bir pudra ya da yapışkan, koyu bir madde biçiminde satılan yarı sentetik bir uyuşturucudur. Kullanımı ve satışı yasak olan bu madde, piyasadaki en tehlikeli uyuşturuculardan biridir. *Bkz.* **eroin tutkusu.**

eroin tutkusu (heroinomania, addiction to heroin) Şırınga ile deri altına verme yoluyla eroin kullanma alışkanlığı; ***eroin düşkünlüğü.*** *Bkz.* **eroin; uyuşturucular; uyuşturucu madde bağımlılığı.**

erojen (erogenous) Cinsel duygu ya da tepkileri oluşturan ya da bunlarla ilgili olan; ***erotik,*** şehevi, ***eros kökenli, kösnül.***

erojen bölgeler (erogenous zones) Bedenin dokunmaya duyarlı olan ve uyarımı cinsel heyecan yaratan bölgeleri; ***cinsel bölgeler.*** **Psikanalize göre**, insan bedeninde gelişim sırasıyla ağız, arka (göden, anüs) ve cinsel organlar olmak üzere üç erojen bölge vardır. Bu bölgeler, cinsel

içgüdünün (libidonun) kendini dışa vurduğu **birincil erojen bölgeler**dir. **G**öğüsler; özellikle meme uçları, cinsel organların çevresi ve bedenin kulak, burun gibi açılışları da **ikincil erojen bölgeler** olarak cinsel uyarım sağlıyor. Cinsel gelişimin bulunduğu evreye bağlı olarak, **temel erojen bölge**, farklılık gösteriyor. Evrim sırasıyla ilk erojen bölge ağız; ikincisi de anüs olmakla birlikte normal bir cinsel gelişimin sonunda, önem bakımından ilk sırayı cinsel organlar alıyor.

Eros (Eros, Amor, Cupido)) Yunan mitolojisinde aşk tanrısı. **Psikanaliz'e göre**, etkileşimleri insan davranışını belirleyen iki karşıt içgüdüsel dürtüden biri. İnsandaki cinsel içgüdüyü de içeren, yaşam koruyucu içgüdülerin tümü; ***libido, yaşam içgüdüsü*.** İkinci içgüdüsel dürtü, ölüm içgüdüsü (tanatos)dür. *Bkz.* **erojen; erotik; içgüdü kuramı; psişe.**

EROS

Behçet NECATİGİL

Yunan Mitolojisinde "Aşk tanrısı. Ares ile Aphrodite'nin oğlu. Tanrılar içinde tek çocuk tanrı, Eros'tur. Hep çocuk kalır: Delişmen, afacan, fakat sözünü geçiren, aklına koyduğunu yapan bir çocuk. Altın kanatları vardır, uçar ordan araya ve oklarını atar. Oklarının değdiği kimse aşka tutulur. Olympos ile yeryüzü arasında gidip gelen bir daimon'dur Eros. Oynaşı Anteros'la (karşı aşk) oldu mu memnundur, onsuz olunca mahzunlaşır. Musa'lar, Kaharit'ler de onun yanında olurlar çok zaman.

Eros'un sembolleri ok, yay ve meşaledir. Çiçeklerden güldür Eros'un çiçeği. İnsan ruhunun kişileştirilmiş şekli olan Psykhe ile de ilişkisi vardır Eros'un. Hesiodos'un Theogonia'sında ilk tanrılardan biri olarak gösterilir. Eflatun, Symposion/Şölen isimli eserinde Eros'u güzele itiliş, iyilik düşüncesinin idrakini arzulayış olarak yorumlar.

Şiirde Eros, hırçın, daimonik bir tanrıdan oyunbaz küçük bir oğlan çocuğuna kadar, sayısız biçimlerde terennüm edilmiştir. Plastik sanatlar Eros'u, Klasik devirde çıplak ve büluğ çağlarında bir oğlan kılığında gösterir. Rönesans ve Barock tablo ve heykellerindeki kanatlı çocuk figürleri olan Puttolar da Eros'un bir başka biçimde ifadesidir." (Mitologya, 1969)

Eros kökenli *Bkz.* **erojen.**

erotik (erotic) **1.** Eros'la ilgili; cinsel heyecanlara ve onların uyarıcılarına ilişkin; ***kösnül.*** Cinsel organlar ve cinsel yaşantı ile sıkı ilişkisi olan kimi dokularla ilgili olarak ortaya çıkan cinsel duygular. **2.** Cinsel duygular ya da bunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan duygu ve heyecanlar. **3.** Temel amacı cinsel doyum olan; ancak çok kez ikincil doyumlara çevrilmiş bulunan dürtü ya da güdülere ilişkin. **4.** Her tür görünüşü ile aşk ve sevişme yaşantılarını yansıtan. **Muzır** olarak nitelenen ve okuyanda, bakanda yalnızca cinsel heyecan yaratmayı hedefleyen resim, yazı, film gibi malzemeler ya da bu tür malzemeleri üretme işi demek olan **pornografi**, erotik olandan farklıdır. Bununla birlikte, pornografinin tanımı da yere ve zamana göre değişiyor. Pornografiyi tanımlamak, konunun öznelliği nedeniyle oldukça zordur.

erotik tip *Bkz.* **tipoloji.**

erotizm (erotism) Söz, yazı, resim, hareketli resim, giyim kuşam aracılığı ile cinsel dürtüleri uyarmaya yönelik etkinlikler***; d***üşünce ve eylemlerde kadınlık ya da erkeklik imgelerini ya da cinsel istek uyarımını öne çıkarma; ***kösnüllük.***

erotofobi (ereutophobie) Cinselliğe yönelik olumsuz duygusal tepki; özellikle **suçluluk duygusu duyma, kaygı yaşama ve utanma**. Bireysel nedenlerden kaynaklanan cinselliğe yönelik bu aşırı korkunun kaynağı kültürel de olabiliyor.

erotomani (erotomania, eroticomania) **1.** İstenci dışında, karşı cinse hastalık derecesinde düşkünlük, aşırı cinsel düşkünlük, aşırı erotiklik. **2.** Kendisine, özellikle önemli kişilerin tutkun olduğu kuruntusu; ***aşk*** çılgınlığı, cinsel sapkınlık.

erselik 1. (hermaphrodite) Hem erkek hem de kadın cinsel organları bulunan insan, hayvan ve bitki; ***hünsa, erdişi.*** İnsanda bunlardan birinin tam işlev gerçekleştirebildiği; ancak kendiliğinden ya da ameliyatla bu özelliklerinden birine bağlı kalabileceği kanısı vardır. **2.** (hermaphrodite or hermaphroditic) İki cinsin özelliklerini de taşıyan, erdişilik ya da erselikle ilgili; ***erseliksel, erdişisel***

ersuyu (semen) İçinde erkek spermlerinin bulunduğu kıvamlı sıvı; ***atmık.*** Ersuyu, kimi zaman sperm anlamında da kullanılıyor.

ertelenmiş taklit *Bkz.* **simgesel işlev.**

esasicilik (essentialism) **William Bagley, Isaac Kandel ve Herman H. Horne** gibi yazarların savunduğu; **realizm**e ve **idealizm**e dayanan eğitim akımı. Buna göre insan, toplumsal ve kültürel bir varlıktır. Doğuştan bir bilgiye sahip değildir. Bunu sonradan ve **tümevarım**la elde edecektir. Bu yolla elde edilen bilgi kesin ve doğrudur. Okulun görevi, bu bilgiyi öğrenciye aktarmaktır. Eğitimin hedefi, çocuğu toplumsallaştırmak, kültürel değerleri ona kazandırmak, değişimi önlemek, **kültürel miras**ı korumak, bilgili ve becerili insanlar yetiştirmektir. Kültürel mirasın temsilcisi olarak görülen öğretmen etkin; öğrenci ise edilgindir. Öğretmen **otorite**yi elden bırakmamalı; gerektiğinde **ceza**ya başvurmalıdır. **Değerlendirme**, öğretmenin kendi anlattıklarını ve kitaplarda yazılı olanları öğrencilere sorarak; öğrenciler de ezberledikleri bilgilerle yanıt vererek yapılmalıdır. *Bkz.* **eğitim akımları.**

eser *Bkz.* **yapıt.**

esin (inspiration) **1.** Bilinen sınama yanılma ya da uslamlama yollarını izlemeden insanın bir soru ya da konunun özünü kavrayıvermesi, yaratıcı bir düşünce ya da duygunun insanın içine doğuvermesi durumu ya da yaşantısı; ***ilham.*** İnsanın daha çok edilgin durumda iken oluştuğu bilinen bu yaşantının üstün bedensel ve ruhsal başarı yeteneğini ortaya çıkardığı, insanı yücelttiği düşünülüyor. **2.** Doğaüstü bir gücün insana seslendiği izlenimini veren yoğun duygu ve düşüncelerin insanın içine doğması. T**anrıbilim** ve **metafizik**te buna **vahiy** ya da **gizemsel sezgi** deniyor. Tanımdaki esneklik, bu ruhsal yaşantıda yer alan oluşum aşamalarını bilemediğimizi gösteriyor.

esinmek *Bkz.* **esinlenmek.**

esinlenmek (inspired) Bir şeyden esin almak, içine doğmak; ***esinmek.***

eski insanlar psikolojisi (paleopsychology) **Freud** ve **Jung'**un kalıtsal olduğunu ve köklerinin insan ve hayvan evriminin tarih öncesi dönemlerinde yattığını savunduğu bilinçdışı ruhsal süreçler. Bu terim, tarih öncesi insanın ruhsal tepkilerinin kurgulanması için de kullanılıyor. Freud, bebeğin erişkin oluncaya dek, insan ırkının evriminin geçirdiği evreleri yinelediğini savunuyor. Jung, bunu daha da ileri götürerek erişkin bilinçdışının, insanın evrim tarihi boyunca yaşadığı tüm deneyimleri içerdiğini ileri sürüyor. *Bkz.* **analitik psikoloji; ortak bilinçdışı.**

Eski Türk Boylarında Eğitim *Bkz.* Türklerde eğitim.

esneklik 1. (elasticity) **a.** Bir zor nedeniyle biçim ya da durumda değişme olduğunda vücudun bunu eski biçim ya da durumuna getirme yeteneği; ***yaylanma.*** **b.** Ruhun gerilme ya da uyum yeteneği (fizikte olduğu gibi.) **2.** (plasticity) Gelişimin önceden saptanmış ya da dondurulmuş katı bir kalıba göre değil; iç ve dış çevre etkenlerine göre değişime uğrama ya da yönelme özelliği; ***değişebilme özelliği.***

esrar (marijuana, hashish) Keyif verici ve uyuşturucu bir madde. Hint kenevirinden (haşhaştan) elde edilen esrar, çoğunlukla sigaraya sarılarak içiliyor ve kişiye güçlülük duygusu, canlılık veriyor. 5-12 saat etkili olan bu uyuşturucu, üstbenliğin baskısını kaldırıyor; beden, yer, zaman algısını çarpıtıyor ve işitme duyarlılığını artırıyor. Uzun süre kullanıldığında, **gizli şizofreni**yi ortaya çıkarıyor; akyuvarlarda ve sperm hücrelerinde yapısal bozukluklara yol açıyor. *Bkz.* **esrar tutkusu; uyuşturucu madde bağımlılığı.**

esrar tutkusu (cannabism, cannabinomania) Hint kenevirinin (haşhaşın) reçinesi, işlenmiş özü ya da yaprakları ile zehirlenme. Hint kenevirinden, reçine ya da ham esrar çıkarılıyor. Ham esrar, kurutulup toz haline getirilerek içine zamk ve şeker katılıyor. Hazırlanan bu madde ya çiğnenip yutuluyor ya da dumanı içe çekiliyor. Bu, zamanla alışkanlığa, sonra da düşkünlük ya da tutkuya dönüşüyor. Esrar, **sanrılarla dolu bir mutluluk** durumu yaratıyor; kimi zaman da **delice taşkınlık**lara yol açıyor. Değişik ülkelerde değişik adlarla anılan esrar, önce Asya'da yaygın iken, bugün, dünyanın her yerine yayılmıştır. *Bkz.* **esrar.**

esrime 1. (ecstasy, extasy) (***vecit, dalınç, kendinden geçme***) **a.** Güzel bir düşünce ya da görünüm karşısında kendinden geçercesine bir heyecan duyma**.** **b.** Tüm ruhsal güçleri, sınırlı bir alanda ya da düşünce üzerinde toplama sonucu, çevre ile ilşkiyi kesme, coşup kendinden geçme**.** Bu durum, özellikle dinsel ya da gizemsel yaşantılarda, savaşlarda ve cinsel yaşantılarda görülüyor. Geçici olan esrime, yığın hareketleri ve ayaklanmalarda yakındaki kimselere de yayılabiliyor. Esrime Tanrıbilim'de, bireylik sınırlarından kurtulup sevdiği varlıkla ya da Tanrı ile birleşme anlamını taşıyor. **2. (**exaltation) **a**. Çoğu kez mutlu duygulanma, coşma ve kendinden geçme durumu. Büyük bir başarının ya da mutluluğun etkisiyle coşma, aşka gelme. Bunun aşırı sevinç, zevk ya da coşku ile kendinden geçme gibi çok değişik biçimleri bulunuyor. **b.** (frenzy) Sevinç; özellikle öfke duyma nedeniyle azma, kudurma, aşırı

taşkınlık ve çılgınlık yapma eğilimi. **3.** (intoxication) Yapay yollarla kendinden geçme. Keyif verici maddeler kullanma ve sarhoşluk, ilaç kullanma ve zehirlenme sonucu kendinden geçme. Esrime olayına bütün dinlerde ve ilkel topluluklarda rastlanıyor.

estetik (aesthetic) **1.** Sanatsal yaratıcılığın, sanatta ve yaşamda güzelin, güzelliğin bilimi, güzelliği araştıran bilim dalı; ***güzelduyu.*** **2.** İnsanda güzellik duygusu uyandıran, güzellik duygusuna uygun olan, güzellik duygusuyla ilgili; ***güzelduyusal.*** **3.** Genel anlamda güzel olan, bir dereceye dek güzel sayılabilen. **4**. Güzel olanın ve güzelliğin insan duygularındaki etkilerini konu alan felsefe dalı; ***güzelduyu.*** *Bkz.* **estetik beğeni;**

estetik beğeni (aesthetic aprectiation) Güzelin oluşumsal ya da duyusal yolla bilincine varma ya da güzele karşı duyarlı olma. Ayrıca estetik ilkelerine göre eleştirici bir gözle inceleyip değerlendirme; ***bedii zevk.*** Estetik beğeni, görsel güzel sanatlara, müziğe ve doğal güzelliklere uygulanıyor.

estetik psikolojisi *Bkz.* **sanat psikolojisi**

estrojen (estrogen) Erkekte de bulunan ve belli bir işlevi olan **kadın cinsellik hormonu**. Estrojeni **yumurtalıklar, plasenta, erbezleri** ve **adrenal korteks** üretiyor. Estrojen, yapay olarak da elde ediliyor. Kadında **ikincil cinsel özellikler**in gelişimini kamçılayan ve **aybaşı**nı düzenleyen estrojendir. Bunların yanı sıra, beynin normal işleyişinde, sinir hücrelerinin gelişiminde ve bağışıklık sistemi üzerinde de etkilidir. Bu hormon tıpta göğüs kanseri, kemik erimesi, prostat kanseri tedavisi ile **menopoz** belirtilerinin hafifletilmesinde, süt üretimini ve yumurtlamayı durdurmada da kullanılıyor.

eş benzerliği (homogamy) Irk-etnik, dinsel köken, yaş, eğitim, toplumsal sınıf gibi kendine benzeyen özelliklere sahip olan kişilerle evlenme; ***homogami.***

eşcinsel (homosexual) Temel cinsel, duygusal, bedensel ve toplumsal ilgisi ve haz arayışı kendi cinsine yönelik olan (kişi); ***homoseksüel.*** *Bkz.* **eşcinsellik.**

eşcinsellik (homosexuality) Aynı cinsten kişiler arasındaki cinsel ilişki; ***homoseksüellik,tersine dönme.*** Bu ilişki, cinsel düşlem ve duygulardan öpüşmeye, karşılıklı orgazma; çeşitli bedensel, ağzcıl ve dışkıl ilişkiye dek çok çeşitlilik gösteriyor. Önceleri suç sayılan eşcinsellik, daha sonra

suç kapsamından çıkarılmış ve tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak kabul edilmiştir. Ancak, eşcinsel hareketin güçlenmesi ve bir politik güç olarak varlığını kabul ettirmesiyle, hastalık diye nitelendirilmekten de kurtarılmıştır. Bugün eşcinselliğin yalnızca **benlik-uyumsuz** kabul edilen türü tedavi kapsamında bulunuyor. *Bkz.* **benlik uyumlu**.

eşdeğerlilik (equivalence) **Jung'un analitik psikolojisine göre**, karşıtlar birliğinin ortaya çıkardığı enerjinin, karşıtlara eşit olarak dağıtılması. *Bkz.* **entropi, karşıtlar birliği.**

eşduyum (empathy) İçtenlik ve dürüstlük, **insana saygı** ile birlikte **hümanist** (insancıl) **psikoloji**nin üç temel dayanağından birini oluşturan kavram; ***empati, duygu sezgisi.*** Eşduyum, karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini kendininmiş gibi algılamak, nesnelliğini yitirmeden kendini onun yerine koymaktır. Günümüzdeki eşduyum tanımları çoğunlukla **Rogers**'ın görüşlerine dayanıyor. Ona göre eşduyum, **danışman**ın kendisini **danışan**ın yerine koyup, onun duygu ve düşüncelerini tam olarak anlamaya, duyumsamaya çalışması ve bu durumu danışana iletmesi sürecidir. Bir kişinin başka bir kişinin duygu ve düşüncelerini algılayabilmesi, kendini o kişi imiş gibi tasarlayabilmesine bağlıdır. Eşduyumda bu "gibi" koşulu, hiçbir zaman ihmal edilmemelidir. Çünkü eşduyumu gerçekleştirdiği sırada, kendini karşısındakinin yerine koyup, onun duygularını duyumsama yoluyla **içgörü** kazanırken kişinin, karşısındakiyle özdeşleşmekten, onun sorunlarını kendi sorunu durumuna getirmekten sakınması; kendi kimliğini ve bağımsızlığını koruması gerekiyor. Kişi, karşısındakinin duygularıyla kendi duygularını birbirine karıştırmadan, karşısındakini anlamaya çalışmalıdır. Kişinin davranışlarını, kendini nasıl gördüğü, çeşitli konulara ilişkin geliştirmiş olduğu olumlu-olumsuz tutumları, benimsediği düşünceler, amaçları, beklentileri, inançları ve değer yargıları belirliyor. Algıları, benliğinin çevresinde bir bütünlük oluşturacak biçimde örüntülenmiş olan bu duygusal içerikli öznel yapılara dayanıyor. Bu **algı dayanağı**, kişinin kendi gereksinim ve yaşantılarınca yapılandırılıyor. Kişi, çevrede olup biten her olayı, kendi gereksinim ve yaşantılarına bağlı olarak algılıyor. Tepkilerini de bu algılama biçimine göre yapıyor. Eşduyumu başarabilmek, işte bu algı dayanağını kavrayabilmek demektir. Birbirine tümüyle benzemeyen yapılarla dünyaya gelen bireyler, ayrı çevrelerde ayrı yapılar edinerek geliştikleri için zihinsel ve duygusal yaşamları bakımından farklılık gösteriyorlar. Bu nedenle her birey, eşsiz, benzersiz

bir varlık olarak ortaya çıkıyor; çevresindeki tüm varlık ve olaylara öznel bir anlam veriyor. Birey, dış dünyayı kendi öznel gerçeği içinde algılıyor ve davranışlarını bu öznel gerçeğin sınırları içinde biçimlendiriyor. Her birey, sürekli değişen belli bir toplumsal-ruhsal çevre içinde, o çevrenin odağında yer alan ve gereksinimlerinin oluşturduğu bir güç sistemi durumundadır. Kişinin gereksinimleri, birer gerilim kaynağıdır. Kişi, hem kendi içindeki gerilimi hem de bu gerilimi giderecek çevre koşullarını algılayabiliyor. Gereksinimine bağlı olarak algıladığı çevre koşulları, onu belli bir davranışa yöneltiyor. Gerek gereksinimler örüntüsü gerekse her gereksinimin gücü, kişiden kişiye değiştiği gibi, çevre olanakları da değişebiliyor. Kişi, başkalarıyla ilişkilerinde, onların davranışlarını genellikle kendi gereksinimlerine ya da kendi öznel gerçeklerine göre yorumlama yanılgısına düşüyor. Kişinin başkasına bütünüyle kendi açısından bakması, ilişkileri temelinden bozuyor. İnsan ilişkilerini düzenleyen en önemli etkenlerden biri, başkalarının davranışlarına, onların öznel gerçekleri ve gereksinimleri açısından bakabilmek ve onların davranışlarının, bu gereksinimlerin ve gerçeklerin sonucu olduğunu görebilmektir. Bu niteliği ile eşduyum, bir tür **rol alma**, **rol yapma** sanatıdır. Eşduyum yeteneği, **rol alma testi, empati beceri öçeği** gibi ölçeklerle ölçülüyor. *Bkz.* **birincil eşduyum; iletişim; hümanist öğretmenlik; SULLİVAN, Harri Stack.**

eşdüzen *Bkz.* eşgüdüm.

eşey hücre *Bkz.* eşeylik hücresi.

eşeylik hücresi (gamete) Erkek ya da dişinin döl yetiştirme hücresi; ***gamet, eşeyhücre, cinsellik hücresi*.** Bu hücre, üreme hücresinin olgunlaştıktan sonra bölünmesiyle oluşuyor ve karşı cinsin eşeylik hücresiyle birleşerek aşılanmış ya da döllenmiş bir hücreyi oluşturuyor. Erkek eşeylik hücreleri **tohum** (sperm); dişi eşeylik hücreleri de **yumurta** (ova)'dır.

eşeysel (genital) Eşeyle ilgili; ***cinsel.***

eşeysel bez *Bkz.* **cinsel bez.**

eşeysel seçme *Bkz.* **cinsel seçim.**

eşgüdüm (coordination) Felsefe ve mantıktan askerlik ve ekonomiye; biyolojiden psikoloji ve sosyolojiye ve bilgisayara dek çok değişik alanlarda kullanılan; **eşdüzen, düzenleşim, bağdaşım** olarak dilimize çevrilen terimin ortak özelliği; ***koordinasyon.*** Canlıda, bir örgüt ya da kuruluşta eşgüdüm, bireyde ve toplumda parça ve bölümlerin üst-ast ya da

eşit basamakların ortak amaç yönünde uyumlu ve birbirini destekler nitelikte etkileşimi ya da işlemesidir. Öğelerden birinin aksaklığı, yokluğu ya da değişimi, eşgüdümsüzlüğe yol açıyor. Buna göre eşgüdüm; **(1) Nörolojide,** buyrukları tepki organlarına iletmede sinir merkezleri arasında bir uyum olması, duyu ile tepki organlarının işbirliği yaparak çalışmasıdır. **(2) Psikolojide,** karmaşık bir davranışta ya da davranış dizisinde kasların ya da kas gruplarının uyumlu işbirliği yapmasıdır. **(3) Eğitimde,** kimi ülkelerde eğitim örgütünde eşgüdümcü (koordinatör) adıyla görev yapanların yükümlü oldukları işlerdir. Bu işleri özellikle sınıflar, dönemler ve basamaklar arasındaki boşlukları, aşırı konu yığılmalarını ve beklenmedik değişiklikleri göz önünde tutarak öğretim program ve yöntemlerinde, örgütlerde gerekli bütünlük ve sürekliliği gerçekleştirecek önlemleri alma, sınavlarda not verecekler arasında bir ölçü birliği sağlama oluşturuyor. **(4) Toplumbilimde** ise bireylerin ya da grupların, kuruluş ve hizmetlerin belli bir ortak amaca ulaşmada örgütlü, uyumlu ve bütünleştirici biçimde çalışmalarıdır (**eşdüzen**dir).

eşik (threshold) Canlıda tepki uyandırabilmek için gerekli en küçük uyaran; ***ayırt etme.***

eşit ilgi *Bkz* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

eşitlik yasası (law of equality) **Gestalt psikolojisinde,** bir alanın parçaları birbirine benzer ya da eşit olduğu ölçüde bunların bir gruptan ya da birimden imiş gibi algılanma eğiliminin güçleneceği ilkesi.

eşleştirme testi (matching test, equating test) **1.** Tanımayı gerektiren nesnel bir test türü. Testi alan, iki ya da daha çok sütunda verilen seçeneklerden, birbiriyle ilgili olanlarını eleştiriyor ya da ikişer ikişer birleştiriyor. **2.** İncelemelerden elde edilen sonuçlar üzerine etkisi yönünden önemli sayılan değişkenleri ölçmek amacıyla yapılan yoklama; ***denkleştirme yöntemi.*** Araştırmacı, bu yoklamadan elde edilen puanları, ölçülen değişken açısından bireyleri denk gruplara ayırmada kullanıyor.

eşit eğitim *Bkz.* eğitimde fırsat eşitliği.

eşit görünen aralıklar tekniği *Bkz.* **tutum ölçeği.**

eş olma ve eş seçmenin koşulları *Bkz.* **evlilik (Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları)**.

ETHEM NEJAT (1887-1921) **II. Meşrutiyet döneminde eğitimin çağdaşlaştırılmasına katkıda bulunan Türk eğitimci.** İstanbul’da

doğdu; Trabzon yakınlarında öldü. II. Abdülhamit'in padişahlığı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurdu. Baskı yüzünden yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. II. Meşrutiyet ilan edilince yurda döndü. Manastır, Bursa ve İzmir öğretmen okullarında müdürlük, maarif müdürlüğü görevlerinde bulundu. Türkçülük görüşünü benimsedi ve *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı kitabı yazdı. Şurâ-yı Ümmet, Siper-i Saika, Ulûm-ı İçtimaiye ve İktisadiye, Say ve Amel ve Türk Yurdu dergilerinde eğitim, öğretmen yetiştirme, ilköğretimin yeniden düzenlenmesi ve sosyoloji konularında birçok yazı yazdı. *Terbiyevi Yeni Fikir* adıyla bir eğitim dergisi çıkardı. Türkiye'de yayımlanan ilk sosyoloji kitaplarından biri, Ethem Nejat'ın 1913'te yayımlanan *Tekâmül ve Kanunları* adlı kitabıdır. I. Dünya Savaşı yıllarında Eskişehir Maarif Müdürü iken gönüllü askerlik yaptı. 1918'de Ethem Nejat'ı Maarif Nazırlığı, inceleler yapması için Almanya'ya gönderdi.Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kurmuş olan ve *Kurtuluş* adlı bir dergi çıkaran Türk aydınlarıyla tanıştı ve sosyalizm düşüncesini benimsedi. Spartakistlerin önderlik ettiği işçi eylemlerinde yer aldı. 1919'da İstanbul'a döndüğünde, o yıl kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ne girdi ve aynı yıl yapılan ceçimlerde partinin İstanbul adayı oldu. Bir süre sonra da Türkiye Komünist Fırkası'na girdi. Eylül 1920'de Bakû'da düzenlenen Şark Milletleri Kurultayı'na katıldı. Aynı tarihte yine Bakû'da toplanan Türkiye Komünist Partisi (TKP) I. Kongresi'ne delege seçildi. Türkiye'deki bütün sosyalist grupların bir partide birleşmesi için Hilmi oğlu Hakkı ile birlikte kongreye sunduğu öneri kabul edildi. Aynı kongrede TKP merkez komitesi üyesi ve parti genel sekreteri oldu. Kısa bir süre sonra, Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek ve TKP'yi Türkiye'de örgütlemek için TKP genel başkanı Mustafa Suphi ile birlikte Kars'a gitti. Oradan Ankara'ya geçmelerine izin verilmeyince arkadaşlarıyla birlikte Trabzon'a geçti. Bakû'ya dönmek için bindikleri motorda, Mustafa Suphi ve 13 arkadaşıyla birlikte öldürüldü. **Başlıca yapıtları:** *Tekâmül ve Kanunları, 1913; Terbiye-i İptidaiye Islahatı. 1915; Türklük Nedir ve Terbiye Yolları.*

etik (ethics) **1.** İnsan davranışının **norm**larıyla ilgili ilkelerini; neyin doğru, neyin yanlış olduğuna ilişkin ahlaksal değer yargılarını, inanç sistemlerini inceleyen felsefe dalı; ***ahlak felsefesi, ahlakbilim.*** **2.** Bir meslek grubunun ahlak açısından doğru kabul edilen mesleksel davranış standartları. Örneğin, hukukçuluk etiği, hekimlik etiği, öğretmenlik etiği gibi.

etiketleme kuramı (labeling theory) **1.** Bir insana yakıştırılan etiketin, başlangıçta doğru olsun ya da olmasın, o insanın bu etiketle ilişkili role uygun davranmasına yol açabileceğini savunan simgesel etkileşimcilerin ortaya koydukları kuram; ***toplumsal tepki kuramı.*** "Bir insana 40 gün deli dersen deli olur." sözü bu kuramı destekliyor. Bu kurama göre başkaları, birilerine bir etiketin (deli, saldırgan, ruh hastası, hırsız, fahişe, eşcinsel ve başka sıfatların) yakıştırıldığını bildiği zaman, normal olsa bile, bu biçimde damgalanan kişinin davranışları anormalmiş gibi değerlendiriliyor. Bu durumda, insanların, o insanlarla etkileşimleri, etiketlemeyi pekiştiriyor. *Bkz.* **ikincil sapma; kendini gerçekleştiren kehanet; simgesel etkileşimcilik.** **2. 1**'deki tanıma benzemekle birlikte, farklı bir açıdan çağdaş psikiyatriyi eleştiren bir görüş. Bu görüşe göre, Batılı psikiyatrinin geleneksel tanı koyma sistemleri, altta yatan ruhsal bozukluklardan çok, toplum kabul etmediği için **anormal** olarak değerlendirilen davranışlara vurulan birer etikettir. Aynı şey, suç davranışları için de geçerlidir. Bu durumda etiketleme, bir sapma ya da suç davranışları kuramı olamaz. Çünkü etiketleme ve toplumsal kimliğin giderek benlik sistemine katılması, toplumsallaşma süreçlerinin birçoğunda görülüyor. Bir meslekten olmak, Türk olmak, Müslüman olmak ve başkaları da bu etiketleme süreçlerinin birer sonucudur. Bu, eleştiride uç nokta olsa da **anormallik, suç davranışı, ruhsal bozukluk**

gibi şeylerin hepsini yalnızca kişinin ruhunda arayan kuramlara ilişkin haklı yönleri bulunan bir kuram olduğu da bir gerçektir.

etimoloji (etymology) Sözcüklerin kökenini ve gelişimini inceleyen bilim.; ***kökbilim, kökenbilim.***

etken (factor) **1.** Nedensel bir etkisi olan; bir sonuç ortaya koyan durum, olgu ya da etki; ***faktör, etmen.*** **2.** İstatistik işlemler ve **varyans analizi** açısından bağımsız değişken. **3. Faktör analizinde** çok sayıda değişkenin ayırt edilebilir bileşenleri olan birbiriyle ilişkili bir değişkenler grubu. Örneğin, bir testte yer alan sorular gibi, gözlemlenen değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan ve sözel etken, sayısal etken gibi, ölçümde varsayılan bir yeti ya da özellik; ***faktör.***

etken çözümlemesi *Bkz.* **faktör analizi.**

etken kuramı (factor theory) **1.** Zekâ, kişilik gibi zihinsel, toplumsal-ruhsal olguları türlü etkenlere dayalı olarak açıklamaya çalışan kuramlara verilen ad; ***faktör teorisi.*** Örneğin, kişiliği oluşturan bileşenler, etken çözümlemesi (faktör analizi) ile belirleniyor. **Eysenck**, **içedönüklük-dışadönüklük, nevrotiklik** ve **psikotiklik** diye adlandırdığı üç boyutlu tipolojisini; **R. B. Cattel**, **kişilik özellikleri ve durumları aşama sırası**nı bu yolla biçimlendirmiştir. Örneğin, **Sperman**'ın, **L. L. Thurston**'un **farklı zekâ türleri** çalışmaları da aynı çözümleme ile gerçekleştirilmiştir. **2.** Bu terimin yerine kullanılan **iki etkenli duygu kuramı**, **iki etkenli kaçınma kuramı**, **bellek kuramı**, **iki etkenli öğrenme.** Gözden kaçırılmaması gereken nokta, her iki tanımda yer alan etkenlerin faktör analizleriyle elde edilmiş; ikinci tanımdaki etkenin ise söz konusu olguda yer aldığı varsayılan etkenlerin sayısına göndermede bulunulmuş olmasıdır.

etki (effect) **1.** Bir kişi ya da grup üzerinde bırakılan izlenim. **2.** Nedensel bir ilişki içinde birbirini izleyen olay ya da tersi bir sonuç. *Bkz.* **eylem. 3. Thorndike'a göre**, öğrenilmiş bir bağ ya da bağlantı ile ilgili doyurucu ya da tersi bir sonuç.

etkileşim (interaction) **1.** Karşılıklı eylem ya da birbirini etkileme; ***interaksiyon, ortak etki*. 2.** İstatistikte, bir bağımsız değişkenin, başka bir bağımsız değişken üzerindeki etkisi. **3. Sosyal psikolojide**, yüzyüze her türlü toplumsal ilişki. Bu ilişkilerde bireylerin davranışları, birbirleri için etikleyici işlev görüyor. *Bkz.* **etkileşim grubu; etkileşimsel analiz; etkileşimsel çözümleme; etkileyici sinir hücreleri.**

etkileşim grubu *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

etkileşimsel analiz *Bkz.* **etkleşimsel çözümleme.**

etkileşimsel çözümleme (transactional analysis) **Eric Berne**'nin geliştirmiş olduğu, insanların içsel (benlik) durumları ile toplumsal ortamlarda anne baba, çocuk ve yetişkin olarak oynadıkları rolleri (insanların oynadıkları oyunları) gözler önüne seren belirleyici etkileşimler üzerinde odaklaşan dinamik nitelikli bir grup ya da bireysel psikoterapi yöntemi; ***etkileşimsel analiz.*** Bu tedavinin amacı, hastaların olumsuz etkileşim biçimlerini bırakarak olumlu, gerçekçi, yetişkine uygun ve uyumlu yeni etkileşim ve davranış biçimlerini kazanmalarını sağlamaktır. "Benlik durumları" sözüyle anlatılmak istenen, etkileşimde ağır basan anne babalık, çocukluk, yetişkinlik gibi rollerdir. Berne, bunlar arasındaki etkileşim biçimlerine **oyun** adını vermiştir. **Berne'nin belirleyici etkileşim biçimlerinden üçü**nden i**lki**nde kişi, karşısındakine bir yetişkinmiş gibi davranıyor; ancak ondan bir çocuktan alınabilecek karşılığı alıyor. İkincisinde kişi, karşısındakine bir çocuğa davranır gibi davrandığı halde, ondan bir yetişkinden alabilecek karşılığı alıyor. Üçüncüsünde ise Berne'nin tamamlayıcı ilişki dediği ve karı koca arasındaki etkileşim biçimi söz konusudur. Erkek, kadına bir çocuk gibi davrandığında, karısından bir çocuğa özgü tepkiler alıyor. *Bkz.* **senaryo çözümlemesi; yaşam senaryosu.**

etkileyici sinir hücreleri *Bkz.* **sinir hücresi**

Etkin Bir Cinsel Eğitim Uygulamanın Gerekliliği *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

etkin çözümsel ruhsal tedavi (active analytic psychotherapy**) W. Stekel**'in geliştirdiği ve çözümlemecinin hastanın çocukluk yaşantılarını inceleme yerine şimdiki yaşamında yer alan iç ruhsal çatışmalara daha çok ağırlık verdiği tedavi biçimi; ***aktif analitik psikoterapi***. Tedavi eden (terapist), bu çatışmaları ortadan **kaldırma**ya çalışırken; **(1)** önemli konuları tartışmak için özgür çağrışım sürecine müdahale ederek; **(2) Hastanın direnmeleri**ne doğrudan doğruya saldırarak; **(3)** uygun zamanlarda hastaya önerilerde bulunarak; **(4)** Bugünkü tutum ve sorunlarının ışığında sezgisel olarak **hastanın rüyalarını yorumlaması**na yardım ederek etkin bir rol oynuyor. **Stekel**, bu tutumuyla tedavi sürecini önemli ölçüde kısaltıyordu.

etkin dil (active language) Kişinin konuşma ya da yazı dilini kullanmadaki yeterlik sınırı. *Bkz.* **edilgin dil**.

etkin düş kurma *Bkz* **JUNG, Carl Gustav.**

etkin eğitim *Bkz.* **normatif-yeniden eğitici strateji.**

etkinlik (activity) Bir canlının iç ya da dış uyaranların etkisiyle gerçekleştirdiği çalışma; ***faaliyet.***

etkinlik gereksinimi (activity need) Dış uyaranların bulunmadığı durumlarda da canlının bedensel etkinliklere girişme gereksinimi duyması; ***faaliyet ihtiyacı***.

etkinlik grubu *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

etkinlik ilkesi (activity principle) Öğrenmenin, ancak öğrenci etkinliği ile gerçekleşebileceği görüşü; ***aktivite prensibi, faaliyet prensibi.***

etkin öğrenme (active learning) Öğrenme-öğretme sürecinin kimi düzenleme ve uygulamalarından, değerlendirilip geliştirilmesinden öğrencinin sorumlu olduğu bir yaklaşım. Bu tür yaklaşımda öğrenci kimi kararlar alıyor, özdüzenleme yapıyor; karmaşık işleri çözmek için ondan zihinsel yeteneklerini iyi kullanması isteniyor; bu işlerin tümünü yapma sorumluluğunu üstlenmesi bekleniyor. Örneğin, U, O, V biçimlerinden hangisini isterse sınıfı o biçimde düzenliyor. Ve istediği zaman değiştirebiliyor. Eğitim ortamında kendi seçtiği öğrenme-öğretme strateji, taktik, yöntem ve tekniğini kullanıyor; yerine başkasını koyabiliyor. Özdüzenleme, kendini gözlemleme ve değerlendirme, kendini geliştirdiğini gösteren davranışları ortaya koyma biçimindeki aşamalarla ortaya çıkabiliyor. Öğrenci, etkin öğrenme sürecinde karmaşık ve zor işlerle uğraşmaktan ve sorunları çözmekten sorumludur. Kendisinden bilginin benzer ve farklı yanlarını bulması; nedenini, niçinini, nasıl olduğunu anlaması; geçmişteki ve gelecekteki olası görünümlerini kestirmesi; bilgiyi başka biçimlere çevirmesi; kendisi için yeni olan sorunları çözmesi gerekiyor. Önemli olan, ezberleme değil; kavrama ve uygulamadır. **Bu yaklaşımda** öğrenci, bilgiyi anlayacak, özümseyecek, kullanacak ve üretecektir. Bu amaçla ona yeni ve karmaşık sorunlar sunuluyor ve ondan bunları çözmesi isteniyor. Onun için öğrenci araştırıyor, sorguluyor, tartışıyor, karşılaştırıyor, yeni örnekler veriyor, denenceler kuruyor, veri topluyor, onları çözümlüyor, keşifler yapıyor, neden-sonuç bağlantılarını saptıyor. Bunları gerçekleştirirken bilgi, beceri ve duygularını etkin olarak kullanıyor; öbür öğrencilerle işbirliği yapıyor;

bilgi, beceri ve değerlerini yeniden yapılandırıyor. Öğretmen, etkin öğrenmede öğrenmeyi kolaylaştıran, eğitim ortamını zevk alınan duruma getiren bir yol gösterici oluyor. Sınıfta, etkin katılımın yarattığı bir canlılık bulunuyor ; düzeni öğrenciler sağlıyor ve sürdürüyor. Bu ortamda baskı, korku, kaos yer almıyor. Her öğrencinin düşüncelerini özgürce söylemesine, savunmasına; saygılı, sağduyulu, çaba gösteren, araştırıcı, eleştirici, yapıcı ve yapılandırıcı, bilgili, kendini ve toplumu yaşam boyu değiştirip geliştiren, sorumluluk sahibi, başarılı bir kişilik oluşturmasına olanak veriliyor. Bu amaçla öğrenci, eğitim ortamında her öğrenme-öğretme strateji,kuram, taktik, yöntem ve tekniklerini kullanıyor. *Bkz.* öğrenme-öğretme yaklaşımları.

etkin sözcük dağarcığı (active vocabulary)Konuşmacının anladığı ve kolaylıkla kullandığı sözcük dağarcığı. *Bkz.* **edilgin sözcük dağarcığı.**

etkin tedavi (avtivity therapy) Tedavi anında, tedavi edenin sorular sorarak, öğütler vererek hastanın davranışlarını etkileyip yönetmesi biçimindeki tedavi; ***aktif terapi.***

etkin ve edilgin (active and passive) Ruhsal yaşamdaki temel karşıtlık çiftlerinden biri; ***aktif ve pasif*. Klasik psikanaliz**, kutuplu bir etkinlik-edilginlik boyutunun varlığını savunuyordu. Bu varsayıma göre erkeklik, saldırganlık, elezerlikle; gözetlemecilik de edilginlikle ilişkilendiriliyordu. Sonuçta klasik psikanaliz, etkinliği **erkeklik**le; edilginliği ise **dişilik**le eşleştirmiş oluyordu. Bununla birlikte **Freud**; doğal kabul edilen bu eğilimlerin bir tersine dönüşümünün de olabileceğini savunmuştur. Örneğin, özezer bir erkek, kendi elezerliğini kendi içine yansıtmış bir erkektir.

etki yasası (law of effect) İ. E. Thorndike'ın "iyi" sonuçlar veren davranışların yinelenmesine karşılık, "kötü" sonuçlar veren davranışların yinelenmediğini; bunun da organizmanın, çevresinde uygun tepkiler vermeyi nasıl öğrendiğinin evrimsel açıklamasına temel oluşturabileceğini açıklayan kuramı. *Bkz.* **bulmaca kutusu; etki; görgül etki yasası; güçlü etki yasası; olumsuz etki yasası; öğrenme yasaları.**

etmen *Bkz.* **etken**.

etmen çözümlemesi *Bkz.* **faktör analizi.**

etmen kuramı *Bkz.* **etken kuramı.**

etnik grup (ethniç group) Ortak bir kültür geleneği, tarihi ve kimlik duygusu bulunan ve daha büyük bir toplum içinde alt grup olarak yaşayan bir grup. Etnik grup üyeleri, içinde yaşadıkları toplumun öbür üyelerinden kimi tipik kültürel özellikler açısından farklılık gösteriyor. Örneğin, kendine özgü bir dili, dini ya da ayırt edici daha başka kültürel gelenekleri bulunuyor. Bunlardan en önemlisi, etnik grup üyelerinin, kendilerini geleneksel olarak ayrı bir toplumsal grup olarak görmeleridir. Bu terim, genellikle azınlık grupları için kullanılıyor.

etoloji (ethology) Biyolojik mekanizmaların çalışma, uyum ve davranış evrimi süreçlerini belirlemek, hayvanın içgüdüsel repertuarını ortaya koymak amacıyla bir hayvanın doğal çevresindeki davranış yapılarının tümünü inceleyen bilim dalı.

etyoloji (etiology) Kişinin hastalığa yatkınlığını, hastalıkların nedenlerini inceleyen bilim dalı; ***nedenbilim.***

evden ya da okuldan kaçma *Bkz.* eğitim güçlükleri.

evetçilik *Bkz.* **uysallık.**

ev içi şiddet (domestic violence) Güç eşitsizliği sonucu aile içinde daha çok kadın ve çocukların zarar görmesiyle sonuçlanan şiddet uygulamaları. *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme.**

evliliğe güdüleyen etkenler *Bkz.* **evlilik (Kişiyi Evliliğe Güdüleyen Etkenler)**.

evliliğin ön koşulları *Bkz.* **evlilik (Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları)**

Evliliği Sürekli Kılmanın Koşulları *Bkz.* **evlilik**

evlilik (marriage) İki karşı cinsin sevgi, arkadaşlık, güvenlik, cinsel doyum sağlama; çocuk dünyaya getirme, onun bakım ve sorumluluğunu paylaşma gibi gereksinimlerini gidererek mutlu olmak amacıyla oluşturduğu ortak bir yaşama biçimi. Evlilik, belli geleneksel ve yasal yaptırımlara göre gerçekleştiriliyor. Evli çift, ekonomik birliktelik kurarak aynı evde oturuyor. Yasal olarak çocuk dünyaya getirme hakkına sahip bulunuyor. Çeşitli toplumlarda aile üyeleri arasındaki ilişki biçimleri ve sorumluluklar farklılık gösterse de aile kurumu olmayan toplum yoktur. Evlilik, “güç ve varlığın birleştirilmesinde ve sonraki kuşaklara aktarılmasında da önemli bir etken”dir. Toplumlarda eş seçimini etkileyen etkenlerin başlıcalarını **varlık, güç, toplumsal sınıf** ve **dinsel inançlar**

oluşturuyor. Bunlar, aynı zamanda toplumun ekonomik ve politik yapısının korunmasına yardımcı oluyor. Evlilik, bir kişiyle birlikte yaşama sorumluluğunun yanı sıra çocuklar, anne babalar, kayın anne baba ve öteki yakın akrabalar, yakın dostlarla da ilişkili olmasıyla **toplumsal yanı ağır basan bir sorumluluk**tur. Bu sorumluluk, boşanma durumu ortaya çıkmadıkça, evlenmenin gerçekleştiği günden, ölünceye dek sürüyor. Zaman içinde evlilik anlayışı da değişim geçirmiştir. Geleneksel evlilikler, çağdaş evliliklere dönüşmüştür. Anne baba, evli çocuklar, amca, yenge ve onların çocuklarının aynı evi paylaştığı **birleşik ve geniş aile** yapısı, yerini anne baba ile onların evlenmemiş çocuklarından oluşan çekirdek aileye bırakmıştır. Çağdaş Evlilik: Bu tür evlilik, kadın ve erkeğin kendi istek ve istenciyle birlikte yaşamayı kabul ettiği; eşlerin yaşam boyu birbirine sevgi ve bağlılık sözü verdiği ve bu durumun yasal organlarca da belgelendiği evliliktir. Bu anlayışta, evliliğin nasıl sürdürüleceğini gelenekler yerine, eşlerin kendileri belirliyor. Bu evlilikte bütün savaşım, **birlikte gelişmek ve mutlu yaşamak** için veriliyor. Evlilerin ilişkileri, **birincil ilişkiler**; tüm kişiliği kapsayan **yüz yüze yaşantılar**dır. Bu nitelikteki ilişkiler, evliler arasında güçlü duyguların doğmasına; başta toplumsal-ruhsal ve cinsel olmak üzere, **derin ve yoğun doyumlar**a ortam hazırlıyor. Eşler, birbirinin gereksinimlerini giderme sorumluluğunun bilincini taşıyorlar. Bunu, ailenin öteki bireylerine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirme izliyor. **Geleneksel Evlilik:** Bu evlilikte ise erkek, bir araç kimliği taşıyor; kazandığı para ile evine saygınlık kazandırıyor. Bu evliliklerde evin mutluluğu, ailenin değeri, bu görevin yerine getirilmesiyle orantılıdır. Kadının başarısının belirleyicileri ise, **ailenin beslenmesini sağlamak, duygusal gereksinimlerini gidermek ve çocuk yetiştirmek**tir. Bu rollerin başarılması ölçüsünde, eşler arasında saygıya ve işbirliğine dayalı bir ilişki sürüyor. Bu evliliklerin çoğunda biri egemen; öbürü ise, tartışma çıkmasından korkan bir boyun eğicidir. Bu durum, eşlerin birbirine duyduğu yakınlığı ortadan kaldırıyor ve sıkıcı bir yaşantının sürmesine neden oluyor. Geleneksel evlilikte kadından, eşinin gereksinimlerini hemen görmesi ya da sezmesi, anlayışlı olması beklenirken, onun, eşinden bunları bekleme hakkı yoktur. Kadının evlilikten doyum sağlamasının ölçüsü, erkeğinin saygınlığının artıp artmamasıdır. Kişiyi evliliğe güdüleyen etkenler; çağdaş, sağlıklı bir eş olma ve eş seçmenin koşulları, evliliği sürekli kılmanın koşulları incelendiğinde, evliliğin anlamı daha iyi anlaşılacaktır. **Kişiyi Evliliğe**

Güdüleyen Etkenler: Mutlu bir aile içinde yetişen bireylerin hemen tümü, içlerinde bir yuva kurma istek ve özlemi taşıyor. Böyle bir ailede çocuk, başkalarıyla birlikte mutlu olmayı, yaşayarak öğreniyor ve evliliğe doğal yoldan güdüleniyor. Kişiyi evlenmeye iten dürtülerin başlıcaları yalnızlık, cinsel gereksinim, sevgi gereksinimi, ekonomik dayanışma gereksinimi ve çocuk sahibi olma isteğidir. **(1) Yalnızlık*:* Çocuk, anne babasıyla yakın ve sağlıklı ilişkiler içinde büyüdüğünde özgüven**, **özsaygı** ve giderek **bağımsız bir kişilik** geliştiriyor. Birey, sağlıklı bir gelişim gösterdiğini, anne babasına bağımlılıktan kurtulmuş bir kişilik kazanmakla kanıtlıyor. Ne ki yalnızlık, bu kez de sorun oluşturuyor. Yalnızlık, insanı sağlıklı, yaratıcı ve üretici olmaya güdülese de birey, sürekli olarak başkalarıyla birlikte yaşamanın yollarını arıyor. İşte evlilik, **bireyin birçok toplumsal-ruhsal gereksinimini dengeli ve doyurucu biçimde gideren ortak bir yaşama biçimi**dir. *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı (Yalnızlık ve Değersizlik Duygusu).** Bununla birlikte, sağlıklı bir evliliğe adım atmak, kimileri için zordur. Küçükken anne babasıyla sıcak ilişkiler kurmaktan yoksun kalan ya da aşırı ilgi gören kişi, evlendiğinde eşine ya çocuksu bir bağımlılık ya da güvensizlik gösteriyor. **(2) Cinsel Gereksinim:** Temel gereksinimler olan yeme, içme, giyim, barınma, tehlikelerden korunma, acıdan kaçınma gibi, cinsel gereksinim de toplumun büyük bir çoğunluğu için en sağlıklı ve doyurucu biçimde, evlilikte karşılanabiliyor. Kent toplumlarının kimi kesimlerinde cinsel gereksinim, evliliği zorunlu kılan bir neden olmaktan çıkmışsa da geleneksel yapılarını koruyan kesimlerde hâlâ evlenme nedenlerinden biridir. *Bkz.* **cinsel uyum. (3) Sevgi Gereksinimi:** Evlilikte cinsel doyum, asıl, sevgi ile taçlandırıldığında evlilik bağlarını güçlendiren ve kişiyi mutlu kılan temel bir etken niteliği kazanıyor. Sevginin, cinselliğin ne olduğu, nasıl yaşanması gerektiği, "Sağlıklı bBr Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları"nda, "Tanımak, sevmek ve paylaşmak" ve "Cinsel uyum" başlıkları altında açıklanmıştır. **(4) Ekonomik Dayanışma Gereksinimi:** Evlenecek kişilerin, ilgi ve yeteneklerine uygun bir mesleği, bir işi olmalıdır. Başta yeme içme, giyim kuşam, ev kirası, elektrik, su, doğalgaz parası; eğitim, kültür, eğlence ve dinlence masrafları olmak üzere, geleceğe yönelik birikimler gibi giderleri karşılamak için, aileye para gerekiyor. Bu nedenle evlilik düşleri kuranların belli bir kazançları olmalıdır. Günümüzde bu gereksinimi birlikte karşılayan eşlerin sayısı, gittikçe artıyor. Ruhsal ve ekonomik bağımsızlığa sahip olarak birlikte

yaşama istek ve kararlılığını gösteren eşler, evliliklerini sağlıklı bir temele oturtmuş oluyorlar. Ruhsal olgunluktan ve ekonomik bağımsızlıktan yoksun kişilerin evlilikleri, dayanaksız bir ticaret sözleşmesinden öte bir anlam taşımıyor. Eskiler, “İki gönül bir olunca samanlık seyran olur.” demişlerse de günümüzde samanlığın uzun süre seyranlığını koruyamadığı görülüyor. Hem bugün nüfus, hızla kentlere aktığı için samanlıklar da artık uzaklarda kalmış bulunuyor. **(5)** Çocuk Sahibi Olma İsteği: Başlangıçta kişiyi evliliğe güdüleyen çocuk, sonraları evliliğin gücüne güç katıyor, anne babayı yaşama daha çok bağlıyor. Anne ve baba, çocukta varoluşlarını sürdürme isteğini gerçekleştirmiş olmanın mutluluğunu da yaşıyorlar. **(6) Sembiyotik ve Sinerjik Gereksinimler:** Kimi ruhsal gereksinimlerinin doyumu için birbirine bağımlı olan iki bireyin evliliği **sembiyotik evlilik** (symbiotic marriage) diye adlandırılıyor. Eşlerden ikisinin de nevrotik ya da evlilik dışında kolayca doyuramayacakları kuraldışı gereksinimleri olabiliyor. Eşlerin ruhsal gereksinimlerinin giderilmesinde birbirine olumlu katkılar yapması biçiminde tanımlanan evlilik ilişkisine de **sinerjik evlilik** (synergic marriage) deniyor. **Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları:** Her genç kız ve erkeğin, bir mesleğe girmek için bir mesleğe hazırlık döneminden geçmesi ne kadar önemli ise, evlilik için hazırlanması da o kadar önemlidir. Evlenmek isteyen bay ve bayan, öncelikle evlilikten ne beklediğini belirlemeli ve bunları birbiriyle konuşmalıdır. Genç kız ve erkeğin evlilik konusunda bilinçlendirilmesi gereken en uygun yer, kuşkusuz önce aile, sonra da okuldur. Ne ki bugün ülkemizde her iki kurum da bu sorumluluklarını bilinçli ve yeterli biçimde yerine getirecek donanımdan yoksundur. Oysa, evlenmeyi düşleyen her genç kız ve erkeğin, kendine ve evlenmek istediği kişiye ilişkin pek çok konuda bilgi edinmeye gereksinimi vardır. Evlenmeyi düşünen iki karşı cins, ayrı ayrı çok iyi ve sağlıklı birer kişi de olsalar, ikisi bir arada mutlu bir çift oluşturamayabiliyorlar. Ancak, birbiriyle uyumlu iki dişli çark oluşturabilecek eşler, ortak yaşamlarını beklenen uyum, denge ve düzen içinde sürdürebiliyorlar. Bir erkekle bir kadının, karşılıklı olarak birbirinin gereksinimlerini, kendilerine özgü tutum, istek ve özlemlerini bilmeden, birbirine karşı sorumluluklarını yerine getirmeye hazır duruma gelmeden gerçekleştirdikleri evlilik, sağlıklı ve uzun ömürlü olmuyor. Yalnızca aşkın ve cinsel dürtülerin gücüne dayanan evliliklerin çoğu, mutsuzluk ve ayrılıkla sona eriyor. **Evlilikler Ne Zaman Kurulmalıdır?** Evlilik için

aşağıda sıralanan koşullar yerine getirilmelidir: **(1) Evlilik Yaşına Gelmiş Olmak:** 18 yaşına girmiş olmak, yasal evlenme yaşı olarak belirlenmiştir. Başka deyişle bu yaş, yetişkinlik yaşı olarak kabul edilmiştir. Ancak, yetişkinlik için bedensel ve cinsel gelişimin tamamlanması yetmiyor. Gencin bedensel ve fizyolojik gelişiminin yanı sıra **kendini yönetebilme, eşinin ve dünyaya gelecek çocuklarının sorumluluğunu üstlenebilme** gibi yetişkin için gerekli ruhsal olgunluk ile evin ekonomisine yeterli katkıyı sağlayabilmesi de gerekiyor. Kişinin bunları yapabilecek yeterliği kazandığının ölçütü, **bağımsız bir kişilik geliştirmiş olma**sıdır. Bu nedenle gençler, günümüzde ancak 22-24 yaşlarında evliliğe hazır duruma gelebiliyorlar. Erken evlilikler, birçok sakınca yaratıyor. Bu sakıncaların en önemlisi, evleneceklerin, evlilikte uyumu, mutluluğu gerçekleştiren ve sürekli kılan koşulların neler olduğunu kavrayacak düşünce ve deneyimden yoksun olmalarıdır. Erken yaşlarda genç, çoğu kez yalnızca cinsel doyumların peşine düşüyor ve evliliğin öteki koşullarını düşünemiyor. **(2) Beden ve Ruh Sağlığı:** Evlilik için gerekli koşullardan biri de beden ve ruh sağlığıdır. Evlenecek kişilerde, evliliğe engel sayılan ve kurulacak yuvada yetişecek çocukların sağlıklı gelişimlerini engelleyecek olan geçici ya da süreğen bedensel ve ruhsal bozukluklar bulunmamalıdır. **Kimi bedensel bozukluklar** gibi **psikotik, psikopatik ya da ağır nevrotik bozukluklar** da evliliğin mutluluk içinde sürmesine gölge düşürüyor. Onun için, evlenmeden önce, adayların beden ve ruh sağlığının yerinde olup olmadığı, evliliğe engel bir durumunun bulunup bulunmadığı belirlenmelidir. **Yakın akraba evlilikleri** de beden ve ruh sağlığını tehdideden önemli etkenler arasındadır. Çekinik bir özellik olarak bir hastalığı bedeninde taşıyan yakın akrabaların evlenmesi durumunda bu hastalığın ortaya çıkma olasılığı çok yüksektir. Böyle bir evlilik yapmış olanlar ya da yapmayı düşünenler, mutlaka **Genetik Danışma Merkezi**'ne başvurmalı ve bu merkezin önerilerine göre davranmalıdırlar. **Toplumsal-ruhsal olgunluk** kazanmış olma anlamını taşıyan **ruh sağlığı**, bireyi mutlu bir evlilik için gerekli olan tanıma, sevme ve tamamlamaya hazırlayan en önemli etkenlerden biridir. Çocukluk ve ergenlik dönemlerini dengeli ve mutlu bir aile içinde geçirmiş; iyi bir okul eğitimi almış; gereksinimlerini çoğunlukla doyurucu ve dengeli bir biçimde gidermiş olanlar, bu olanaklardan yoksun kalanlara göre, elbette daha sağlıklı olma şansına sahip olacaklardır. Bu olanaklardan yoksun kalanlar, yaşam boyu birçok ayak bağı ile boğuşmak

zorunda kalıyorlar. *Bkz*. **ruh sağlığı. (3) Tanımak, Sevmek ve Paylaşmak:** Anlamlı, mutlu birliktelikleri, paylaşımları ancak, önemli duygusal çarpıklıkları bulunmayan, sevgiyi içinden geldiği gibi yaşayabilen ve karşısındakine de böyle yaşatabilen kişiler gerçekleştirebiliyorlar. Zayıf kişilikli bireyler, gelecekte beklenmeyen durumlar yaratabiliyorlar. Bunların ilerde ikinci bir sevgili arayışına girişebildikleri; tutarsızlıklara, kavgalara gürültülere, ayrılıklara yönelebildikleri görülüyor. Evlilikte gerçek mutluluğu yakalayabilenlerin çok az oluşunun önemli nedenlerinden birini **eşlerin, birbirini her yönden yeterince tanımadan evlenmeleri** oluşturuyor. O nedenle evlenmek isteyen kişi, evlenmek istediği kişinin, konuştuğu gibi yaşayıp yaşamadığını; söz verdiği davranış biçimlerini yerleşik duruma getirip getirmediğini dikkatle gözlemlemelidir. Onun **yerleşik duygu, düşünce** ve **davranış**larını, **huy**larını tanımaya çalışmalı; bunlardan hoşlanıp hoşlanmadığını belirlemelidir. Biryuva kurmak isteyen kişinin evlenmeden önce arkadaşını tüm yönleriyle tanıması elbette zordur. Özellikle ruhsal yapı ve kültürel özelliklerin tutum ve davranışlara yansımaları, sınırlı bir sürede tümüyle algılanamıyor. Ancak, gösterilen bilinçli tanıma **çabası, ana çizgileriyle de olsa, temel uyum noktaları**nın bulunup bulunmadığı konusunda eş adaylarını aydınlatabilir. Evlenmek isteyen, evlenmek istediği kişinin **değişik konulara yönelik duygu, tutum** ve **görüşler**ini öğrenebilir. Örneğin, ona **kadın ve erkek kimliği**nden, **bağlılık**tan (sadakattan) ne anladığını; **karşı cins**ten, **cinsellik**ten ne beklediğini sorabilir. Örneğin, "Elinde olsa, hangi üç özelliğini değiştirmek isterdin?", "Yaşamında en çok değer verdiğin beş şeyi yazar mısın?", "En çok ve en az hoşlandığın şeyler nelerdir?" gibi sorulara vereceği yanıtları dikkatle gözden geçirerek, bunların kendi seçenekleriyle uyumluluk oranlarını inceleyebilir. Kendisinin birinci sıraya koyduğu bir **değer yargısı**na ya da beklentiye öbürü, listesinde hiç yer vermemişse ya da en sonda yer vermişse, bu iki kişi arasında önemli bir uyumsuzluk olasılığı söz konusu demektir. Bu listelerde yer alanlar üzerinde enine boyuna konuşularak ya anlaşmaya varılmalı ya da zaman geçirilmeden evlenme amaçlı ilişkiye son verilmelidir. Tanıma konusunda üzerinde iyi düşünülmesi gereken bir başka nokta da **evliliğin, kişinin yaşamına getireceği değişiklikler**e kişinin hazır olup olmasıdır. Kadın, evlilikte çocuk dünyaya getirecek ve yaşamını ona göre düzenleyecektir. O güne dek nerde akşam orda sabah eden erkek, evlendikten sonra hemen

her akşam evinin yolunu tutmak zorunda kalacaktır. Eşlerin, çocukları için de iyi örnek olmaları söz konusudur. Rastlantıya dayananlar dışında, **bedeli ödenmeden yaşanan mutluluk** yoktur. Sağlıklı bir evlilik düşü kuran kişi, evlenmek istediği kişinin karşısına, yalnızca **güçlü, iyi, güzel yanlarıyla değil; hoşa gitsin gitmesin, eksik, zayıf, uyumsuz yanlarıyla da çıkmalıdır. Evlenmek istediği kişi de gerçek kimliği ile; kendi beden, duygu, düşünce ve alışkanlıklarıyla kendini ortaya koymalıdır. Böylece ikisi de birbirini alışkanlıkları; takım tutma, maç izleme, içki içme, kumar oynama, gezme, eli açıklık ya da cimrilik, yardımseverlik ya da bencillik, okuma, yazma, müzik dinleme, beste yapma gibi uğraşları, dünya görüşü, sevdiği, sevmediği, önem verdiği, önem vermediği yanları ile tanıma olanağını bulmalıdır. Evlenmek isteyen kişiler, birbirinin bedensel yapısını; duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını büyük ölçüde benimseyebilme**li ve bu yapılarıyla bir arada yaşamayı içtenlikle istemelidirler. Rahatsızlık duyulan kimi huy, duygu, düşünce ya da davranışlar varsa bunlar, "İlerde nasıl olsa değişir; bir yolu bulunur, çözülür." diye ötelenmemeli; öyle ya da böyle, işin başında çözülmelidir ya da bunlar, olduğu gibi kabul edilmelidir. İkisi de başarılamıyorsa, yol yakınken evlilik düşünden vazgeçilmelidir. **Sevmek**; içten ilgi, yakınlık duymak; anlayış, olumlu tepki göstermek, dürüst davranmak, mutlu olmak ve mutlu etmektir. Sevgi, **insan dünyasının en önemli ışığı**dır. Sevgisiz, **yaşamın tadına varmak, verimli bir üretim gerçekleştirmek** olanaksızdır. Seven kişi, sevdiği kişiye büyük katkılarda bulunabilir. Kişi en çok, kendi dünyasında olumlu iz bırakanları seviyor. Yalnızca soyut düşünceler, insan ilişkilerini edilginleştirirken, sevgi, ilişkilere canlılık katıyor; onları yenileyip zenginleştirerek yaşanılır kılıyor. Sevginin ne azı ne de çoğu **gerçek sevgi**dir. Az sevgi bencilliğin; çok sevgi ise genişletilmiş bir bencilliğin simgesidir. **Sevgi duygusunun eksikliklerini, öğrenme yoluyla giderme;** çarpıklıklarını düzeltme olanağı vardır. Yeter ki tezcanlı bir kişinin ağırkanlı bir kişiyle; kılı kırk yaran bir kişinin umursamaz birisiyle; mutluluğun ayrıntılarda saklı olduğunu düşünen bir kişinin, ayrıntıların a'sını bile göremeyen ve bu özelliklerini değiştirmeye de niyeti olmayan birisiyle evlilik kurması gibi etkenlerden biri ya da birkaçı araya girmesin. İnsanın yaşadığı duyguların en soylusu, **her türlü yakınlığın temel güvencesi** olan sevgi, evlilik bağının da temel güvencesidir. Ne ki hiçbir yerde, sürgit aynı şey, aynı yoğunlukta yaşanamıyor. Gündüzle gece de birbirine karşıttır; ama, bunlar

birbirini tamamlıyorlar. Önemli olan, gündüzümüzü de karartmamaktır. İnsanlar ancak, içten gelen isteklerini doyurma, sağlıklı duygularını yaşama ve paylaşma olanağını buldukları zaman birbirini sevebiliyorlar. Eşit ölçüde olmasa da tüm duygular evrenseldir ve herkeste vardır. O nedenle evlenmek, bir arada yaşamak isteyenler, yoruma açık olan birtakım soyut düşüncelerde değil, **öncelikle duygularda buluşma**lı, **duygularda anlaşma**lıdırlar. Sevgiyi var eden ve yaşatan şeylerden birisi de, mutlu birlikteliğe sürekli katkıda bulunan **ilişki sorumluluğu**dur. Bu sorumluluk, **bağlılık ve otantik varoluş**la yerine getiriliyor. **Bağımlılık** ise bilinçdışı düşmanlık duygularını da içeren bencil bir duygudur. Başkalarına karşı da sorumluluğumuz olmakla birlikte, biz önce, kendimize karşı sorumluyuz. İşin zor yanı, bu sorumluluğu yerine getirebilmektir. **Kendini yaşayabilen insan**, kendi sorumluluğunu üstlenen ve özgür olabilen insandır. Sevmeyi, işte bu **özgür insan** başarabiliyor.Özgür insan, sevmeyi engelleyen korkularını en aza indirmiştir. İnsan**, Otto Rank**'ın belirttiği gibi, bir yandan bağımsız olmak isterken bir yandan da bağımsızlıktan korkuyor. Bağımsızlaşıp farklı davrandıkça, sevgiyi yitirme olasılığının ortaya çıkması, insanı ürkütüyor. Farklılık, bireyleşme olanağı sağladığı için, korkutuculuğu kadar da insana yaşama sevinci veriyor. İnsan, sevgiyi ancak, bu iki karşıt gücü uzlaştırdığı zaman yaşayabiliyor. Böylece gerçek sevgi, **bireyleşmeyi sürdürerek, birlikte olabilme**yi başaranların yaşadığı bir duygu olarak ortaya çıkıyor. Evlilikte gerçek sevginin yaşanmasını olanaksız kılan nedenlerden biri de **Fromm**'ın belirttiği gibi, **olmak** duygusunun yerine, **sahip olmak** duygusunu geliştirmektir. **Yaşamak**, o andaki **gerçek yaşantımızı algılamak** demektir. Algılamak ise, var oluşumuzun içsel gerçeğinden haberimizin olmasıdır. Öyleyse, insan için gerçekte, "olmak" söz konusudur. Olduğu gibi yaşayan insan, olmak duygusuyla yaşayan insandır. Pek çok insan ise, **öbür insanlara, doğaya, eşyaya sahip olma tutkusu**yla yaşıyor. Sahip olmaya kalkışan insan, **sevdiği kişi ya da nesneyi tutmak, denetlemek, kapatmak** istiyor. Bu ise, sevilenin yaşamasını engellemek, onu bir tür öldürmek oluyor. Var olmaya, birbirine sürekli bir şeyler vermeye yönelik enerjiyle dolu olan çekici bir genç kız ve bir erkek evlendiğinde, birbirlerinin bedenlerine, duygularına, ilgilerine sahip çıkmaya kalkışınca, bu evlilikte artık, kazanılacak bir şey kalmıyor. Taraflar, bu durumda **sevgi üretme çabası gösterme** gereğini duymadıkları için ilişki, güzelliğini yitiriyor ve sevgi tükeniyor. Elde

yalnızca ortaklaşa sahip oldukları para, toplumsal statü, ev, eşya ve çocuklar kalıyor. Bu sonucun yarattığı düş kırıklığı, bu kez evlilik dışı ilişkilerle yeniden sevgiye ulaşma isteklerini körüklüyor. Bu istenmeyen gelişmeler de evde huzursuzluğu yoğunlaştırarak eşleri ayrılma noktasına taşıyor. Evlenmeyi düşünen kişi, **insanları sevebilme olgunluğuna erişmiş; onlarla sağlıklı ilişkiler sürdürme yöntemlerini geliştirmiş olma**lıdır. Bunlar, **bencillikten uzak, insanların yararına olan amaçları içeren yöntemler**dir. Almak ve vermek, gerçekte iki ayrı şey değildir; bunlar, bir bütünün iki yüzüdür. İnsan, gerçek anlamda verdiği anda, bir şeyler de alıyor. **Sağlıklı kişi**, **Horney**'ın dediği gibi, kimi kez **insanlara sokulmak**, kimi kez **karşı çıkmak**, kimi kez de **bir başına kalmak** ister. Bunlardan birine saplanıp kalan kişi, insanları sevmekte zorlanıyor; insanlarla sorunlu (nevrotik) ilişkiler sürdürmek durumunda kalıyor. Yollarını sevgiye çeviren iki kişinin edinmesi gereken bir beceri de ilişkilerinde ortaya çıkabilecek **sorunları işbirliği ile çözebilmek**tir. Bu, **özseverler**in bilmediği bir beceridir. İnsanın öbür insanları sevebilmesinin, onlara saygı duyabilmesinin ilk koşulu, **kendini doğal ölçüler içinde sevme**, **sayma**dır. Kendi iç dünyasını algılayabilen kişi için, ne yönde davranacağını bilmek zor değildir. Ne yönde davranacağını bilerek varoluş, kişinin yalnızca duygu ve düşüncelerini değil; o andaki içsel yaşantılarını ve içinde bulunduğu çevredeki yaşantılarını da içeriyor. Ancak, yaşantı söze döküldüğünde, çoğu kez, en önemli boyutlarını yitirebiliyor. O nedenle, başlayan bir sevgiyi durduracak söz ve eylemden sakınmak gerekiyor. Kişi, söz yerine, verilen sevgiyi paylaştığını bir yüz anlatımı ile karşısındakine duyumsatarak o yaşantının sürmesini sağlayabilir. Öyleyse **sevmek, paylaşmaktır.** *Bkz.* **aşk.** Evlenmeyi tasarlayan kişilerin yeterli bir süre, birbirini tanımaya çalıştıklarında bile, her sorunu çözmeleri, birbirini hoşlarına giden ve gitmeyen yönleriyle tanımaları, zor olmanın ötesinde belki de olanaksızdır. Çünkü kişinin hangi ortamda ne yapacağını, o ortamda yaşamadıkça, çoğu kez kendisi bile kestiremez. İşte bu nedenle **sözlülük** ve **nişanlılık** dönemi, olanak ölçüsünde bu çok yönlü tanıma amacına yaklaştırıcı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemlerini yalnızca haz sağlama yolunda tüketenler, ilerde başlarını duvarlara vursalar, "Ah kafam, ah!" diyerek yumruklasalar da bu tepkilerle, içine düştükleri duruma bir çare bulamayacaklardır. Evlilik adayları, **yaşam değerleri**nin birbiriyle uyuşup uyuşmadığını anlamak için evlilik öncesi döneminden iyi

yararlandıklarında, bu bilinçli çabalarıyla kendilerini **bu dünyanın cehennemi yerine, cennetinde yaşama**ya hazırlamış olacaklardır. **Cinsel uyum:** Evlilik, cinsel gereksinimin, her türlü engel ve yasaktan uzak, doğal ve doyurucu olarak giderilebildiği bir kurumdur. Eşlerin birlikte gerçekleştirecekleri doyurucu cinsel ilişki, evlilikte mutluluğu oluşturan ana etkenlerden biridir. Bu beklenti içinde olan eşlerin cinsel uyumsuzluklar yaşamaları ve bunları çözmeye uğraşmamaları, evlilikte mutsuzluğa yol açıyor. Cinsel gücün uyarıcılığı ile gerçekleşen cinsel ilişki, eşlere bu bedensel paylaşımla yoğun ve karmaşık **doruk hazlar** yaşama olanağı veriyor. Uyumlu, doyurucu bir cinsel yaşam, bedensel ve duygusal gerilimleri, kimi iletişim tıkanıklıklarını gideriyor; birlikte yaşama isteğini güçlendiriyor. Bu nitelikteki bir cinsel yaşam, eşlerin düşünsel ve toplumsal etkinliklerini de olumlu yönde etkiliyor. Ne ki bu düzey, kapsam ve yoğunluktaki cinsel doyumu, hep alma eğiliminde olan (bencil) kişiler yaşayamıyorlar. Eşlerden biri ya da ikisi de **vermeden alma** eğiliminde olduğunda, o evlilikte gerçek mutluluk yaşanamıyor. Doyurucu cinsel ilişkileri, almak kadar da vermekten hoşlanan evliler gerçekleştirebiliyorlar. **Mutlu evlilik**, temelde **cinsel doyum**u da içeren karmaşık bir kavramdır. Cinsel yönden sağlıklı ve güçlü bir erkekle, cinsel gücü zayıf, cinsel ilişkiye fazla ilgi duymayan bir kadının ya da bunun tersi özellikleri taşıyan; cinsel bozuklukları, kusurları olan kadın ve erkeğin evliliklerinin mutluluk içinde süreceği söylenemez. Onun için evlenmeyi tasarlayan kimseler, evlenmeden önce, bu tür durumları da inceden inceye gözden geçirmek; varsa, bunlara bir çözüm bulduktan sonra evliliğe adım atmak zorundadırlar. Evlilikte, erkeğin cinsel güçsüzlüğü, belki kadınınkinden de önemlidir. Bu tür sorunları olan kişiler, evlenmeden önce, gerekli tedaviyi görmeli, bu sorunlara yol açan bedensel ya da ruhsal sorunları giderdikten sonra evliliği gerçekleştirmelidirler. Bugün, cinsel sorunların pek çoğu kolaylıkla ortadan kaldırılabiliyor. Artık, kadın da cinsel mutluluğun ve onu sağlayan **orgazm**ın (dorukdoyumun) ne olduğunu biliyor ve bunu yaşamak istiyor. Hâlâ süren eksik, yanlış cinsel eğitim, olumsuz toplumsal yasaklar, birçok cinsel sorunun oluşmasına yol açıyor. Onun için evlilikten önce, cinsel sağlık ve cinsel mutluluğun koşulları, çocuk yapma yeteneği gibi konularda da bilinçli davranmak ve hekim bilgilerinden yararlanmak gerekiyor. Törel değerler ve konunun karmaşıklığı nedeniyle evlilik öncesinde, eşler arasında **cinsel uyum**un gerçekleşip

gerçekleşmeyeceğinin tam anlamıyla belirlenmesi zordur. Ancak, evlenmeyi tasarlayan kişi, bu konuda en azından, evlenmeyi düşündüğü kişinin, cinsel konulara karşı tutumlarını öğrenebilir. Cinsel ilişkiye, yalnızca çocuk dünyaya getirme eylemi diye bakan; cinsel ilişkileri kirli, kötü, ayıp konular olarak niteleyen ve bu düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı birisiyle, cinselliğe sağlıklı bakan bir kişinin uyumlu ve mutlu bir evlilik sürdüremeyeceği kolaylıkla kestirilebilir. Üzerinde durulması gereken başka bir nokta da cinsel istek ve uyarılma derecesi açısından kadın ve erkek arasında, kimi ayrılıkların bulunmasıdır. Kadının uyarılması ve orgazm olması erkeğe göre daha uzun süre istiyor. Bu konudaki bilgi eksiklikleri, cinsel konulara karşı geliştirilmiş olan **gereksiz utanma, korku ve kaygı duyguları** cinsel uyumu güçleştiriyor ve evlilikte mutluluğa gölge düşürüyor. Bu gibi farklılık ve uyumsuzluklar, bilinçli ya da bilinçdışı olarak, eşlerin diğer ilişkilerini de etkiliyor. Bu uyumsuzluk ve dengesizlikler giderilmeyip bastırıldığında ya da yok sayıldığında, giderek eşlerin çabalarıyla çözülemeyecek boyutta karmaşık birer sorun durumuna geliyor. Bu nedenle eş adayları, cinsel sorunları da açık yüreklilikle birlikte ele alıp çözmeye çalışmalı; gerekirse bu konuda bir uzmana başvurmalıdırlar. Bugün, bu konularda isteyen herkesin kolaylıkla ulaşabileceği güvenilir kaynaklar vardır. Evlenmeden önceki tanıma evresinden sonra erkeğin, "**Tam bana uygun bir kadın.**"; kadının da "**Tam bana uygun bir erkek.**" diyebildiği bir kişiyle mutlu bir evlilik kurabileceğini ve sürdürebileceğini söyleyebiliriz. Kafası, gönlü ve bedeniyle uyumlu, birlikteliklerinden mutlu olan çift, dünyanın kolaylıkla alt edilemeyecek güçlerinden biridir. Bu evde bir de **dünyanın en tatlı ürünü** olan çocuk dünyaya geldiğinde duyulan mutluluk, katlanarak artacaktır. **(4) Eğitim ve Kültür Yakınlığı:** Eğitimin kişilere kazandırdığı **bilgi, beceri, tutum, değer duygusu** ve **davranışlar**, onların iş yaşamında olduğu gibi, evliliklerinde de daha kolay anlaşmalarını sağlıyor. Evlenmek isteyenler arasında toplumsal ve kültürel yönden, beğeniler yönünden bir yakınlık ve uyumun olması, birçok kör döğüşünü önleyebiliyor. Eş adaylarının yaşamdan beklediklerinin, dünya görüşlerinin aynı doğrultuda olması; evliliğin ana belirleyicilerinde buluşmalarını kolaylaştırması, birlikteliği daha yaşanılası bir duruma getiriyor. Eşlerden biri, öbürünün hoşlandığı şeylere ilgisiz kalıyor; daha da kötüsü, onlardan nefret ediyorsa, bu eşler arasındaki sevginin yerini zamanla sevgisizliğin karanlığı dolduracak demektir. Örneğin, eşlerden

biri okuma tutkunu iken, öbürü evde kitap görmeye bile katlanamıyorsa; biri yüksek sesle batı müziği dinlemeye bayıldığı halde öbürü bundan hiç hoşlanmıyorsa; erkek, akşamları evde oturup kitap okumak; kadın ise bu saatleri dışarıda bir yerde geçirmek istiyorsa bu eşlerin anlaşmazlıklarının zamanla derinleşmesi kaçınılmazdır. **Eğitim, kültür ve ekonomik düzey**leri birbirine yakın ve yeterli olan eşler genellikle birbirini ezmiyorlar. Farklı kültürden insanlar birbiriyle evlenince, bunların **içselleştirilmiş değerler**inin çoğu ortak olmadığı için, kısa bir süre sonra evde anlaşmazlıklar, çatışmalar başlıyor. Çünkü herkes, hangi değerleri içselleştirmiş, hangi tutumları benimsemişse, onlara uygun davranıyor. Karşısındaki kişiden de o tür davranışlar bekliyor. Beklediklerini göremeyince evliliğin temel koşullarından biri olan **paylaşım gereksinimi** karşılanamıyor. Ancak, birbirini gerçekten seven, sağlam bir istence sahip olan bilinçli, olgun bir kadınla erkek, güç de olsa, gösterdikleri çaba ile eğitim ve kültür farkını ve onun yarattığı anlaşmazlığı en aza indirebiliyor. Evlilikte bir de **eş ailelerinin yol açtığı anlaşmazlıklar** yaşanıyor. Erkeğin ailesinin kadından; kadının ailesinin de erkekten, kendinin benimsemediği davranışların yapılmamasını beklemesi, giderilmesi zor anlaşmazlıklara yol açıyor. Örneğin gelinden, çok eskilerde yaygın olan **mutlak boyun eğme**, büyüklerine bir köle gibi hizmet etme, büyüklerin âdetlerinin dışına çıkmama gibi beklentiler, evliliği tehlikeye düşürecek boyutta çatışmalar ortaya çıkarabiliyor. Evliliklerini bu tür çatışmalardan, dış müdahalelerden ancak, kendi işlerine kendileri karar verebilen; yakın çevrelerine de uygun bir dille karşı düşüncelerini açıklayabilen **bağımsız kişilikli eş adayları** koruyabiliyorlar. **(5) Tamamlamak:** Evlenerek birbirini tamamlamaya karar veren bir kadın ve erkek, evliliğin verdiği mutluluğu yaşamanın yanı sıra, bir de soyunun sürmesini sağlıyor. Kadın ve erkeğin evlilikte birbirini tamamlama biçimi, geleneksel ve çağdaş toplumlarda ayrı özellikler taşıyor. Geleneksel toplumlarda kadın ve erkeğin sorumluluk alanları daha belirgindir. Geleneksel ailede kadın ve erkek, ilişkilerini daha çok kendi cinsleri içinde sürdürüyorlar. Çağdaş toplumlarda ise, eşlerin yaşadıkları dünyalar, birbirine oldukça yakındır. Sevgiye dayalı arkadaşlık ve dayanışma, çağdaş evliliklerin belirleyici özellikleri arasındadır. Ancak, bu evliliklerin yol açabileceği **bağımlılık ve kimlik karmaşaları**nın oluşmamasına özen göstermek gerekiyor. Birbirini en iyi, **ruhsal olgunluk** kazanmış olan iki karşı cins tamamlayabiliyor. Evliliğin ilk yıllarında eşler arasındaki dayanışmayı

daha çok, **romantik duygular** sağlarken, sonraları bunlara eşlerin **umut ve beklentiler**inin karşılanması da katılıyor. Gerçek dayanışmayı, aile bireylerinin her birinin aileye duyduğu güven ve bağlılık yaratıyor. Birl,ikte yenen yemekler, yapılan geziler, söyleşiler, birlikte alt edilen ekonomik zorluklar ve başkaları da dayanışmaya güç katıyor. Eşlerden her birinin bir başına, genelde yarım olduklarından söz edilir. Eşler, bir elmanın tamı tamına iki yarısı olmasalar da anne ya da babanın tek başına aileyi oluşturamadığı; eşlerin, birbirini tamamladığı, bilinen bir gerçektir. Evlilik, belki de insanın tekliğine karşı bulduğu en iyi **çarelerden biridir. Sağlıklı ve çağdaş bir ailede eşler, iki ayrı kimlik ve kişilik olarak bağımsız davranan; ancak, bilinç ve sevgiyle de birbirine bağlı, evde eşit haklara sahip olan kişilerdir. Anne**, evde daha çok sevgiyi, sevecenliği, güzellik ve inceliği; **baba** da sevgi ve sevecenliğin yanı sıra gücü, evin koruyuculuğunu ve otoriteyi temsil ediyor. Yaşamanın tadına varabilen, yaşama etkin bir uyum sağlayabilen çocuklar, özellikle aile içi ve kişiler arası sağlıklı ilişkileri kavramış ve bunu yaşama geçirmiş olan yuvada yetişiyorlar. Bu yuvanın adı; **demokratik, sıcak aile**dir. O nedenle toplum, her anne baba adayının, bu nitelikleri taşıyan bir yuva kurabilmesi için onlara gereken eğitim ve iş olanaklarını sunmak zorundadır. *Bkz.* **sağlıklı anne baba tutumu. Evliliği Sürekli Kılmanın Koşulları:** Yaşam, durgun bir suya değil, çağıl çağıl akan bir ırmağa benziyor. Yaşamda ne yaşanılanlar yinelenebiliyor ne de yaşam durdurulabiliyor. İstenilen her mutluluk ise ancak belirli bir çaba ile gerçekleştiriliyor. Her son da yeni bir savaşımın başlangıcı oluyor. Sürekli doyum peşinde koşturan dürtüler, insanı yaşamı boyunca savaşıma zorluyor. İnsan, mutluluğu, karşısına çıkan sorunu çözmeyi başardığı anda yaşıyor. **Mutluluk,** beliren bedensel, cinsel, toplumsal, zihinsel ve duygusal gereksinimlerin doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde giderildiği anlarda yaşanan bir duygudur. Yoğun mutluluklar, insanın çok güçlü gereksinimlerini doyuma ulaştırdığı, güçlü beklenti ve özlemlerini gerçekleştirdiği zamanlarda yaşanıyor. Öbür toplumsal ortamlarda olduğu gibi aile ortamında da her zaman mutluluğun yaşandığını söyleyemiyoruz. Tüm çabalara karşın, orada da zaman zaman zorlukların, mutsuzluklar yaşanması doğaldır. Birbirinin özdeşi olmayan kişilik özellikleri nedeniyle eşlerden her biri farklı şeylerden hoşlanabiliyor. Kimi, daha çok, konuşmaktan, yazmaktan, gezmekten hoşlanırken kimine daha çok sevgilisiyle bir arada olmak, çalışıp çok para kazanmak haz veriyor. O

nedenle evlilikte mutluluğun ağırlık kazanması için evliler arasındaki duygu, düşünce ve davranış ayrılıkları, bir arada yaşamayı güçleştirmeyecek nitelik ve nicelikte olmalıdır. Evlilikte, bunun yanı sıra, başka birçok konuda da duygu, düşünce ve davranış yakınlığı bulunmalıdır. Örneğin, eşlerden birinin, en çok mavi rengi sevdiğini ve evde eşyaların daha çok mavi renkli olmasını yeğlediğini varsayalım. Buna karşılık öbürünün, bu renkten nefret etme düzeyinde hoşlanmadığını düşünelim. Bu durum, evde sorun yaratabilir. Ancak, eşlerden ikisinin de çok sevdiği bir başka renkte karar kılmakla, mavi rengin yarattığı sorun ortadan kaldırılabilir. Görüldüğü gibi evlilikte mutluluğun ömrünü uzatmak için dikkat, çaba ve özen göstermek gerekiyor. Evliler, birbirine kulak verdikleri, birbirine açık oldukları, birbirini anlamaya çalıştıkları sürece, önlerine çıkan büyük, küçük pek çok sorunun üstesinden gelebilirler. **Evliliği sürekli kılmak isteyen bir eş** şunları yapmalıdır **(1) Bağımsız bir ev kurmalıdır.** Çağımızda hemen her eş, evinin kapısını kendi anahtarıyla açmak istiyor. Buna karşılık ülkemizde birçok anne baba, evli çocuklarından bir türlü kopamıyor. Bu ise evliliklerin bozulmasına bile neden olabiliyor. Günümüzde bağımsız bir ev kurmanın hızla yayıldığı, gözlemlenen bir gerçektir. Çünkü artık, evlilik alanının yalnızca yatak odası demek olmadığı, geniş kitlelerce de anlaşılmaya başlanmıştır. O nedenle evli çocuklarıyla oturmak zorunda olan anne babalar da çocuklarının kendi istenç ve istekleri doğrultusunda bir ev düzeni kurmaya ve onu yaşamaya hakları olduğunu kabul etmelidirler. **(2) Evliliğin ilk yıllarında daha uyanık davranılmalıdır.** Evlilik öncesinde gerektiği gibi karşılanamayan cinsel uyumun sağlanmasında; sürekli birlikte yaşama, paylaşma, dayanışma gibi ortak sorunların çözüme kavuşturulmasında bu yıllar, özel bir önem taşıyor. Hemen her olay ve olguyu kendine göre algılayan ve değerlendiren ayrı cinsten iki insanın anlaşabilmesi için tek çare vardır: Sağlıklı bir iletişim oluşturarak **ortak görüş ve değerleri belirlemek ve onları paylaşmak**; öbürlerini de kişinin kendisinin yaşamasını saygıyla karşılamak. İki ayrı insanın mutlu bir ortak yaşam kurabilmesi, karşılıklı anlayışla farklılıkları doğal karşılamaya bağlıdır. Boşanmaların çoğu, evliliğin ilk yıllarında gerçekleşiyor. Evliliğin üzerinden 15-20 yıl geçtikten sonra ayrılmalar azalıyor. Evliliğin ilk yılları **romantik dönem**dir. Bu dönemde samanlık seyran olabilir. **Güç çatışması dönemi** denen ikinci dönem, evliliğin en kırılgan yıllarıdır. Bu dönemde eşler arasında, deyiş yerindeyse,

hesaplaşma başlıyor. Bu aşamada eşler, karşı tarafın ne duyduğunu, ne düşündüğünü anlama çabası göstermediğinde, iletişim zorlaşıyor. Eşler, **ben odakçı davranışlar**a yönelip “İlle benim sözüm geçecek.” diye direttiğinde, evlilik tehlikeye giriyor ve sona erebiliyor. Üçüncüsü ise, **bağlılık dönemi**dir. İkinci dönemde eşler sağduyulu davranmayı başardıklarında, bu döneme kapı açılıyor. Sorunları çözmede kavgadan medet umulmadıkça; üzüntüye, öfkeye yol açan durumlardan uzak duruldukça, birlikte yaşamanın temelleri sağlamlaştırılıyor. Farklılıklar, zaman içinde büyük ölçüde törpüleniyor; eşler, bu süre içinde birbirine alışıyor ve **ortak değerler** oluşturuyorlar. Eşler, elbette sonraki yıllarda da birbirini anlamayı sürdüreceklerdir. Ancak, ortak yanları çoğaltıncaya dek, birbirini anlamaya daha çok çaba göstermeleri gerekiyor. Çünkü, anlamadan anlaşmak ve anlayış göstermek olanaksızdır. ***(*3) Mutluluğu önce kendi eşinde ve çocuklarında aramalıdır.** Gücünü gereksiz yere tüketmemelidir. Kendini ve aile bireylerini mutlu eden durum ve olayları yaşama ve bunları çoğaltma olanağı yaratmalıdır. Eşiyle daha çok birlikte olmaya önem vermelidir. Örneğin, kendi gazete okuyor, eşi de mutfakta çalışıyorsa, gazetesini mutfakta onun da dinlemesi için sesli okuyabilir. Ev işlerini, kendi sorunlarını onunla konuşup paylaşabilir. Eskiden sanıldığının tersine bugün bunun ortak coşku, yakınlık, görüş alışverişi sağladığı biliniyor. **(4) Eşiyle arasındaki sevgiyi canlı tutmalıdır**. Dünyayı yaşanası kılan, sevgidir. Eşler arasında oluşan ve onları güçlü bir bağla birbirine bağlayan sevgi, bir canlı organizma gibi sürekli ilgi, özen ve bakım istiyor. Bulunduğu her yerde, erinç ve canlılık yaşatıyor. Gerçekten seven insan, sevdiği insanın istek ve eğilimlerini asla göz ardı etmiyor, duymazlıktan gelmiyor; ona yalan söylemiyor. Sevgisini yaşantı biçiminde gösteriyor. Çıkan sorunları, konuşarak, tartışarak çözmeye çalışıyor. **Bedensel dokunma** da sevgiyi canlı tutmada çok önemli etkenlerden biridir. ***(*5) Eşine saygılı davranmalıdır.** Evde kendisi bir bütünün yarısı olduğuna göre, öbür yarısını kırmaktan, yaralamaktan sakınmalıdır. Eşinin bir yanlışını eleştirirken, onu incitmemeye özen göstermelidir. Aşağılama, horlama, küçümseme, sindirme gibi davranışlardan uzak durmalıdır. Bu tür davranışların şimdiye dek kimseyi yüceltttiği, değerli kıldığı görülmemiştir. Sindirilmiş bir kişinin gösterdiği sevgi ve saygı, bastırılmış öç alma ve öfke duygularının yapmacık dışavurumlarıdır. Özsaygının, özgüvenden de önemli olduğu söylenir. Özgüven, daha çok başarıya bağlı olduğundan, başarısızlık karşısında

özgüvenli kişi, gerginlik yaşayabiliyor; başarı uğruna kırıcı, itici olabiliyor. Özsaygı, kendini zayıf ve güçlü yanlarıyla kabul etmek olduğu için bu duyguyu geliştirmiş olan kişi, başarı gibi, başarısızlığı da başkalarının kendini geçen başarısını da doğal karşılayor. Her evliye yaraşanı, içtenlik taşımayan, normal dışı davranışlara yol açan tutumlardan uzak durmaktır. **(6) Paylaşımı ve cinsel uyumu özenle sürdürmelidir.** Yoğun sevgiler ve cinsel birliktelikler yaşamayı başaran bilinçli evliler, mutluluklarını sürekli kılmanın çok önemli bir koşuluna sahiptirler. Yeter ki birbirinin bağımsızlık istek ve ilişkilerine saygı duymayı; karşılıklı sorumluluklarını akıllarından çıkarmasınlar; kendilerini yenileme, zenginleştirme eylemlerini aralıksız sürdürsünler. **Açıklık, dürüstlük, bağlılık**, mutlu evliliğin de biricik güvencesi, koruyucu şemsiyesidir. O nedenle kişi, olumlu, olumsuz bütün duygu ve düşüncelerini eşiyle paylaşmalıdır. **Nedeni bilinmeyen korku, kaygı ve kuşkular**, mutluluğa gölge düşürdüğünden, olumsuz duygularını da eşine açarak, onları içinden atmalıdır. Sevindirici, mutlu edici duygularını ise eşiyle birlikte yaşamaya bakmalıdır **(7) Çocuk sayısını ve doğum aralıklarını eşiyle birlikte kararlaştırmalıdır.** Bakabileceği sayıda çocuk dünyaya getirmek, bir yandan eşlerin mutluluğuna mutluluk katarken, öte yandan da kendi soylarının, dolayısıyla da insan soyunun sürmesini sağlıyor. Bunun için ailede kaç çocuğa yer vermeyi düşündüğünü eşine söylemeli ve bunu eşiyle birlikte kararlaştırmalıdır. Evliler, en az bir, iki yıl çocuk yapmamalıdırlar. Evliliklerinin doğru gittiğinden emin olduktan sonra çocuk sahibi olmalıdırlar. İstenmeyen çocuğu dünyaya getirmemek için gerekli önlemleri almalıdırlar. Ülkemizde bu konuda sürekli psikolojik yardım yapacak kurumlar, daha oluşturulmamış olsa da günümüzde bu konuda ailelere hastane ve sağlık kurumlarında gerekli tıpsal yardım yapılıyor. **(8) Eşiyle ilişkilerinde ortak umut ve beklentilerine ağırlık vermelidir**. Eşiyle ilişkilerini geçmişte yaşamış oldukları kırgınlık ve suçlamalar gibi olumsuz yaşantılara değil; bugünle ve gelecekle ilgili ortak beklentilere dayandırmalıdır. Beklentileri, eşinin asla beceremeyeceği, başaramayacağı bir şeyse, o evlilikte işler zorlaşacak demektir. Gerçekte, iki ayrı yapı, algılama, değer biçme ve istekler toplamından oluşan evlilikte, yaşama ayrı pencerelerden bakılması yerine, tümüyle aynı pencereden bakılmasına şaşmak gerekir. **(9) Olumlu yanlarıyla sevdiği eşinin, olumsuz yanlarını da anlayışla karşılamalıdır**. Herkesin hata

yapabileceği; eksiğinin; zayıf, güçsüz yanlarının olabileceği gerçeğini aklından çıkarmamalıdır. Eşini, iyi, doğru, güzel yanlarıyla sevmeli; onun olumsuz, eksik yanlarını da anlayışla karşılamalıdır. Eğer eşini seviyor, ondan hoşlanıyorsa, ikincil sorunları, aklını iyi kullanarak kolaylıkla çözebiliyor. Yeter ki katı tutumlarını kırmayı, esnek davranmayı bilsin ve çıkan soruna seyirci kalıp, sorunun büyümesine yol açmasın. Örneğin, eşinin cinsel sorunları varsa, bunu cesaretle konuşup birlikte çözmeye çalışmalı; gerekirse bir uzmandan yardım almasını sağlamalıdır. Eşinin evlenmeden önce fark edemediği ve hiç hoşlanmadığı, hoş göremediği bir özelliğini şimdi fark ettiyse, eşiyle işbirliği yaparak bunun rahatsızlığını ortadan kaldırmak için gerekeni yapmalıdır. **(10) Eşine duyduğu sevgi ve ilgiyi, uygun olan her ortamda belli etmelidir.** Sevmek ve sevilmek, herkes için vaz geçilmez bir gereksinimdir. Evlilik ise çok daha özel bir ilişki, özel bir iletişim biçimidir. Bu nedenle, her evli, kendi iletişim dilini oluşturmalı; eşine ilgi ve sevgi göstermeyi ihmal etmemelidir. Gösterdiği sevgi ve ilginin geri dönmesi söz konusudur. Bu tür duyarlı yaklaşımların, geçmişteki kırgınlıkları onarma ve eşinin kendisine daha çok bağlanmasını sağlama gücü de vardır. Onun için, ilişkilerde saldırı, buyurganlık anlamı taşıyan sözcüklerden çok, övgü ve sevgi sözcüklerine yer vermelidir. Kendine “Ben, eşimle kaç kez doyasıya söyleştim; kaç kez doyasıya seviştim?” diye sormalı ve bu sorularına yeterince olumlu yanıt alabilmelidir. ***(*11) Eşinin olumsuz yönlerini, onu yargılamadan, suçlamadan (“sen” dilini kullanmadan) belirtmelidir**. Eşinin giyim kuşamını ve davranışlarını başkasıyla karşılaştırmaktan; başkasının yanında onu küçük düşürmekten sakınmalıdır. Tersine, başkalarının yanında onu desteklemeli ve iyi yanlarıyla öne çıkarmalıdır. **(12) Eşine ilişkin üzüntü, kırgınlık ve kızgınlıklarını onunla uygun yer ve zamanda tartışmalıdır**. Üzüntü, kırgınlık, kızgınlık gibi duyguları içinde tutmak, birçok olumsuzluğun büyümesine yol açıyor. Onun için bunları eşiyle uygun yer ve zamanda, uygun bir dille (“ben” diliyle) tartışmalıdır. **(13) Kendisinin ve eşinin üzüntü ve kızgınlıklarının nedenlerini yansız bir tutumla araştırmalıdır**. Bunu yaparken gerçekçi olmaya; savunma mekanizmalarına, art düşünce ve önyargılara sığınmamaya dikkat etmelidir. Başka etkenlerin yol açtığı kızgınlık ve kırgınlıklarını eşine yansıtmamaya çalışmalıdır. Bu duygulardan kurtulmak için, eşinin kendisine yardımcı olmasına fırsat hazırlamalıdır. **(14) Tartışmalarda, tek doğruya yapışıp kalmamalıdır.** Hemen hiçbir konuda tek olasılık

yoktur; o, yalnızca bizim önyargımızdır. Önyargısız tartışınca, hem duygusal boşalım sağlamış olacak hem de ortaya koyduğu duygu ve düşüncelerle yeni sentezlere ulaşma olanağı elde edecektir. **(15) Eşinin kaygı, kırgınlık, öfke uyandıran davranışlarına tepki göstermeden önce, bunlara kendi davranışlarının neden olup olmadığını araştırmalıdır**. Evli kişi, eşinden önce kendini sorgulamayı başardığında, anlaşma, uzlaşma kolaylaşıyor. Evde, üstünlük kurmaya kalkışmadan konuşabilmek; **bencil olmadan bağımsız olabilmek** önemlidir. Kendisine gösterilmesini istemediği tepkileri, eşine göstermekten kaçınan; kendisini eşinin yerine koyarak, söylediklerinin ve yaptıklarının etkilerini düşünmeyi ve duyumsamayı ilke edinen eş, evdeki sorunların üreticisi olmayacaktır. **(16) Kendini gerçekleştirme çabasını sürdürmelidir**. Evlilik yaşantılarının taze tutulup tekdüzelikten kurtarılmasında kendini gerçekleştirme, çok önemli bir etkendir. Dış güçlerin yanında, iç güçlerle (olumlu ruhsal süreçlerle) de kendisini donatan, güçlerini sürekli zenginleştiren eş, sorunlarını daha kolay çözüyor ve renkli bir yaşam sürdürme olanağını elde ediyor. Eşlerden biri kendini sürekli geliştirirken, öbürünün yerinde sayması, eşler arasında, giderek uçurumlar oluşturuyor ve bu uçurumlar, evliliği tehlikeye sokuyor. Gelişimi birlikte sürdürmeyen çiftlerden aşağıda kalan, yukardakini genellikle aşağıya çekmeye çalışıyor. Bu da çözümsüzlüğü daha da artırmış oluyor. O nedenle eşinin de kendini geliştirmesine destek olmalı; onu bu yönde isteklendirmelidir. **(17) Bir sorunun çözümü, kendini değiştirmeyi gerektiriyorsa, buna hazır olmalıdır**. Eşinin değişmesini bekleyen kişi, önce kendini değiştirmeyi bilmelidir. Çünkü her olumlu değişim, bir sorunu çözecek demektir. Anlaşmak ve mutlu olmak için tek geçerli yol, karşılaşılan sorunu bir biçimde çözmektir. **Kişinin doğru anlaması ve doğru anlatması ile gerçekleşen iletişim**in tüm inceliklerini kavrayıp, eşiyle iki yüzlülükten, yalandan dolandan uzak bir anlaşma (ortak anlaMAsağlayabilen eş, hemen her sorununu başarıyla çözebilir. **(18) Önceden kestirilmesi olanaksız sorunları birlikte göğüslemeye hazır olmalıdır**. Yaşam, acı, tatlı rastlantılarla doludur. Evlilikte de her şey, her zaman, tasarlandığı gibi gitmeyebiliyor. Eşinden, yakınlarından, toplumdan kaynaklanan türlü olay, olgu ve durumlar, yapılan planları altüst edebiliyor. Başlangıçta, olası tüm koşullar yerine getirilse bile, daha sonra, eşinde ruhsal ya da bedensel bir bozukluk, sakatlık ortaya çıkabiliyor. Ailenin başlangıçta iyi olan ekonomik durumu, türlü

nedenlerle bozulabiliyor. Ailede özel eğitim gerektiren zayıf yetenekli, sakat, hastalıklı bir çocuk dünyaya gelebiliyor. Ölümler yaşanıyor. Bu gibi acılar ve sorunlarla başa çıkabilmek için de eş, olumlu savaşımlarını sürdürebilmelidir. Her şeye karşın yapılması gereken, daha mutlu yaşamanın bir yolunu bulmaktır. Günlerin getirdiği bu tür sorunları çözmek; olumsuzlukları sabırla karşılamak için gerekli anlayış ve özveriyi göstermelidir. Özellikle **ruhsal ve ekonomik bağımsızlık kazanmış, eğitim ve kültür yakınlığı olan ve eşini seven kişi,** bu gibi durumları daha kolay göğüsleyebiliyor. Evliliğin gerektirdiği dayanışmayı önemseyen eşten, her türlü sorunu çözmede de başarılı olması bekleniyor. *Bkz.* **aile; evlilik tedavisi; sembiyotik evlilik; sinerjik evlilik.**

Evlilikler Ne Zaman Kurulmalıdır? *Bkz.* **evlilik.**

evlilik sağaltımı *Bkz.* **evlilik tedavisi.**

evlilik tedavisi (marital therapy) Evli çiftlerin sorunlarını çözmeyi amaçlayan yönlendirici tedaviler; ***evlilik terapisi, evlilik sağaltımı.*** Terapist, çiftleri genellikle birlikte görüşmeye alıyor ve onların daha iyi iletişim kurmayı, birbirini anlamayı, bunalım dönemlerinde birbirine destek olmayı öğrenmelerine yardım ediyor. *Bkz.* **psikolojik tedavi yöntemleri.**

evlilik terapisi *Bkz.* **evlilik tedavisi.**

ev ödevi (homework) **1.** Öğrenciye, evinde kendi kendine yapması için verilen, ona öğretilecek ders konusunu genişletip pekiştirmeye yarayan ödev. Öğrencilere ev ödevi verilirken dikkat edilecek noktalar şunlardır: **(a)** Ödev, öğrencinin isteyerek karşılayacağı, severek yapacağı nitelikte olmalıdır. **(b)** Ödev konusu, öğrencinin kendi kendine çözebileceği düzeyde olmalıdır. **(c)** Ödevi hazırlamak için harcanacak zaman, öğrencinin ders çalışmasını engelleyecek kadar uzun olmamalıdır. **(ç)** Öğretmen, öğrencilerin hazırladığı ödevleri dikkatle inceleyerek bunlara ilişkin duyurulması gereken noktaları her öğrenciye iletmelidir. **(d)** Öğretmenler, öğrencilere birbirinden habersiz ödev vermemeli; ödev verecekleri tarihleri birlikte belirlemelidirler. **2.** Anne babaların, çocuklarına verdikleri her türlü ödev ya da sorumluluk.

evre (phase, stage) Yaşamı ve gelişimi ile ilgili olarak insanın bedensel, devimsel, zihinsel, dilsel, toplumsal, duygusal, cinsel gelişimindeki türlü basamak ve aşamalar; ***safha, dönem.*** Burada, sürüp giden bir olayın belli

bir zaman dilimindeki özelliği ve türü önemlidir. Pek çok psikolog, bu konuda birtakım kuramlar ortaya koymuştur. *Bkz.* **evre kuramları.**

evre kuramları (stage theory) Biyolojik, bedensel, devimsel, bilişsel, toplumsal, duygusal, cinsel ve ahlaksal gelişimin birbirini izleyen ve tamamlayan evrelerden geçerek gerçekleştiğini savunan gelişim kuramları. Bu kuramlardan kimisinde her evre, bir önceki evrenin başarıyla tamamlanmasına bağlı bulunuyor. Örneğin**, Kohlberg'in ahlak gelişimi modeli**nde ya da **Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı**nda sonraki evreye geçiş, bir önceki evrenin başarıyla tamamlanmış olması gerekiyor. Kimisinde ise öncekiler başarıyla tamamlanmamış olsa bile, her evre, değişmez bir kronolojik sıraya göre gerçekleşiyor. Bir evrenin başarıyla tamamlanmaması, o evreye bir düşkünlüğün ya da o evreyle ilgili hastalıkların ortaya çıkmasına yol açıyor. Örneğin, **Freud'un ruhsal-cinsel gelişim kuramı**nda ya da **Erikson'un insanın sekiz çağı**nda, her evreye özgü ayırt edici, tutarlı, gözlemlenebilir davranış yapılarını tanımlayabilmesi, evreler için değişmez bir ardışıklık; her evre için bir öncekine göre daha üst düzeyde bir bütünleşme, olgunlaşma gerekiyor. Sosyal bilimlerde **Marx, Durkheim, Weber** gibi birçok ünlü kişi, bu türden kuramlar geliştirmişlerdir.

evren (population) Bir gözlem ya da araştırma alanına giren birey, nesne ya da olayların tümü; ***popülasyon.*** Evrendeki tüm birey, nesne ve olayları saptayıp, araştırmaya konu etmek olanak dışı olduğundan akla uygun olan, evreni en iyi temsil edecek bir örneklem seçmedir. Evreni temsil etmek üzere seçilen örneklem üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, evrene genelleniyor. Sayıları "**N**" ile gösterilen evrendeki nesne ve bireylerin özelliklerinin, genellikle normal dağılım gösterdiği biliniyor.

evrensel (universal) **1.** Evrenle, bütünle ilgili. **2.** Genel durum, olay, kişi ve benzerleri için geçerli olan; her yerde, her zaman, herkeste olan. Örneğin, bütün kültürlerde özellikle ilk yaşlarda çocuğu anne besliyor. Bu anlamda evrensellik daha çok, altta yatan mekanizmalar, ilkeler, kurallar ya da yapılar için kullanılıyor. Bu tür evrensel yapı, süreç ve benzeri kuramlara psikolojide sıklıkla rastlanıyor. Örneğin, Freud'un **içgüdüler**i; Jung'un **ortak bilinçdışı** ve **arketip**leri; Maslow'un **gereksinimler aşama sırası;** Piaget'nin **bilişsel gelişim kuramı;** Kohlberg'in **ahlaksal gelişim**

kuramı; Chomsky'nin **evrensel dilbilgisi** böyledir. *Bkz.* **evrensel fobiler; evrensel karmaşa; evrensel metakültür; evrensel simge.**

evrensel dilbilgisi (universal grammar) **Noam Chomsky**'nin, farklı dillerde evrensel bir nitelik olarak bulunan **parametre**lere farklı değerler yüklenerek gerçekleştirilen türe özgü doğuştan, **tek biçimli dil kapasitesi**ne verdiği ad. Chomsky'ye göre, diller birçok açıdan farklılık gösterseler de insan beyni, dilbilgisel düzenleme için özgün ve evrensel dilbilgisi denilen bir olasılıklar menüsüne sahiptir. *Bkz.* **CHOMSKY, Noam; dil edinim mekanizması.**

evrensel fobiler (universal phobia) Ölüm, hastalık, yalnızlık, gece, örümcek, hamam böceği, yılan, fare, kedi, köpek, yükseklik korkusu ve başkaları. **Freud'a göre** bu tür varlık, olay ya da olgular, herkesin belli bir ölçüde yaşadığı abartılı, yoğun korkular olduğundan, bunlar evrensel fobilerdir.

evrensel karmaşa (universalcomplex) **Psikanalize göre,** kökleri evrensel olan temel içgüdülerde barınan bir karmaşa. *Bkz.* çekirdek karmaşa; özel karmaşa.

evrensel metakültür (universal metaculture) Bir kültürün, insanın türsel düzlemdeki uyumlarından ötürü hemen her kültürde bulunan özellikleri. Örneğin, değişik duyguların yüz anlatımları, bir dili öğrenme yetisi, cinsel ilgiler, evrensel metakültürün bir parçasını oluşturuyor. Evrensel metakültür, bireydeki bilişsel uyumların gerçek alanına aittir. *Bkz.* **epidemiyolojik kültür; yaratılmış kültür.**

evrensel simge (universal symbol) **Psikanalize göre**, kültürden bağımsız, bütün insanlarda aynı anlamı dile getiren bir nesne, kavram ya da düşünce. Örneğin, rüyada sivri uçlu, delici, kesici aletler ya da nesneler **penis**i; içine bir şey konan nesneler ise **vajina**yı simgeliyor. *Bkz*. **bireysel simge.**

evrim (evolution) Değişen doğa koşullarının etkisi sonucu, ilkel düzeydeki canlı türünden, zamanla daha üst düzeydeki türlerin gelişip oluştuğunu savunan görüş; ***tekâmül.*** Özellikle biyolojik organizmaların, fiziksel çevrenin gereklerine uygun olarak bir uyum süreci içinde gelişimi; hayatta kalmasını sağlayacak yeni ve daha avantajlı kalıtsal özellikler kazanması. *Bkz*. **doğal ayıklama**; **Darwin kuramı (evrim kuramı); evrimci kuram; evrim psikolojisi; evrimsel yineleme kuramı.**

evrim kuramı *Bkz.* **Darwin kuramı.**

evrimci kuram (evolutionary theory) **1. Psikolojide,** davranışın ve zihinsel süreçlerin kalıtsal, **uyumlayıcı özellikler**ini belirten bir yaklaşım. **Karşılaştırmalı psikoloji;** örneğin, **işlemsel koşullama** ve **klasik koşullama** deneyleri gibi hayvan deneylerinden elde edilen sonuçların insanlara genelleştirilmesi; davranış bilimlerinde davranışın evrimsel temeli ve kalıtımın rolü, bu yaklaşımın ortaya koyduğu olgulardır

evrim psikolojisi (evolutionary psychology) Organizmanın evrimsel geçmişinin, davranış yapılarının, bilişsel stratejilerinin gelişimine katkılarını inceleyen; toplumsal davranışın evrimsel kökenini belirlemeye çalışan psikoloji dalı; ***tekâmül psikolojisi, evrim ruhbilimi.*** Daha yeni olan bu psikoloji dalında bir grup, kültürün büyük bir etken olduğunu; bir başka grup ise kültürün önemli bir etken olmadığını savunuyor. *Bkz*. **kalıtsal psikoloji; sosyobiyoloji**.

evrim ruhbilimi *Bkz.* **evrim psikolojisi.**

evrimsel yineleme kuramı (recapitulation theory) Her bireysel organizmanın, kendi türüne özgü evrim aşamalarının tümünden geçtiğini savunan kuram: “Bireyoluş, türoluşun yinelemesidir.” Örneğin insan, embriyon aşamasındaki tek hücreli hayvandan, insana kadarki evrimsel aşamaların tümünü yineliyor. Bu kuramın fizyolojik yansımalarının yanı sıra, psikolojik yansımaları da vardır. *Bkz.* türoluşsal ilke.

Exner bölgesi (Exner’s area) Ön loptaki ikincil bir devinim denetim bölgesi. Bu bölgenin **yazma eylemi**ne aracılık ettiği sanılıyor. *Bkz.* **beyin.**

eylem 1. (act) **edim**. **2**. (action) **a.** Her türlü bilinçli devinim için kullanılan terim; ***aksiyon.*** **b. Davranış**. **c.** Etkinliğin sonucu; ***edim.*** ç. Bir organın işlemesi. **d. Etki.**

eylem akımı *Bkz*. **eylem gizilgücü.**

eylem akışı *Bkz.* **JAMES, William.**

eylem araştırmaları (action research) **Kurt Lewin kuramında** kuramsal değil; uygulamaya dönük bir sorundan yola çıkarak gerçek dünyada yaşanan sorunları çözmeyi amaçlayan ve bunun için yürütülen bilimsel araştırmalar. Örneğin, **endüstri psikolojisi**nde önderlik ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi, önbilincin ve yöneticiler arasındaki işbirliğinin artırılması için bir grup tekniği olarak eylem araştırması kullanılıyor.

eylem araştırması yöntemi *Bkz.* **LEWİN, Kurt.**

eylem buyruğu *Bkz.* **JAMES, William.**

eylem gizilgücü (action potential) Kas kasılması ya da bir sinir kasının iletimi gibi fizyolojik bir etkinliğin neden olduğu “ya hep ya hiç” ilkesine göre çalışan elektrik gizilgüç yükü; ***aksiyon potansiyeli, eylem akımı.*** Bu yolla **hücre**nin içi ile dışı arasında sağlanan gizilgüç farkı, **sinaps** içine **sinir iletici** maddelerin salgılanmasını sağlıyor. *Bkz.* **sinir sinyali; tepkisizlik dönemi.**

eylemleme (acting out) **1. Klasik psikanalize göre,** özellikle cinsellikle ya da saldırganlıkla ilgili bilinçsiz isteklerin ve düşlemlerin tutsağı olmuş kişinin, geçmiş olayları anımsamak yerine, bu olayları bilinçsizce eyleme aktarması. Eylemleme, çoğu kez, kişinin kendine ya da başkasına yönelik saldırganlık biçimini alıyor. Eylemlenen dürtü burada ya hiç sözel anlatım bulamamıştır ya sözle anlatılamayacak kadar yoğundur ya da hasta, ketleme kapasitesinden yoksundur. Psikanalizin bir “konuşma aracılığıyla tedavi” olması nedeniyle eylemleme, tedavi için büyük bir engel oluşturuyor. Eylemleme, **davranış bozuklukları**nın ve **psikopati**nin; özellikle **sınırdaki kişilik**lerin ayırt edici özelliğidir. **2.** Kişinin, çatışma ya da **stres**le duygu ya da düşünce yoluyla değil; eylem yaparak başa çıkma yöntemi. Bu, **bir tür savunma mekanizması**dır. **3.** Us dışı dürtüsel davranış. Bu tanım, çokluk, sorunlu çocuklar için kullanılıyor. **4. Psikodrama** gibi kimi tedavi yöntemlerinde, tedavi edici bir değeri olduğuna inanıldığı için hasta, bastırılan duygularını bu yolla boşaltmaya özendiriliyor. **5.** Ayrıca, genelde **antisosyal davranışlar** ya da **suç davranışları** için de sıklıkla kullanılan bir terim.

eylem psikolojisi (act psyychology) Ruhsal süreçlerin eylem ve içeriğinin ayrı süreçler olduğunu savunan **Franz Brentano**’nun ortaya koyduğu bir **felsefi bilinç psikolojisi. Wundt,** içgözlemi ve bilinçli içerikleri vurguluyor; bu kurama göre ise tersine, psikolojinin konusunu içerikler değil; eylemler oluşturuyor.

eylemsel ataklık *Bkz.* **atak çocuk; ataklık.**

eylemsizlik gizilgücü (resting potential) Bir sinir hücresinin etkin olmadığı (tetiklenmediği) durumdaki elektrik yükü; ***eylemsizlik potansiyeli.*** *Bkz.* **eylem gizilgücü; yeniden kutuplandırma.**

eylemsizlik potansiyeli *Bkz.* **eylemsizlik gizilgücü.**

eylem yararcılığı (act utilitarianism) Bir eylemin değerini, doğruluğunu ya da yanlışlığını, o eylemin sonuçlarının değeri ile (genel yararlılığa ya da mutluluğa yaptığı katkı miktarıyla) ölçmek gerektiğini savunan görüş.

Buna karşı çıkanlar, bunun aşırı hoşgörülü olduğunu ve eylemin sonucunun yeterince büyük olması durumunda, her türlü suçu haklı çıkaracağını; dahası, suçu ahlaksal bir yükümlülüğe dönüştüreceğini belirtiyorlar. *Bkz.* **yararcılık.**

EYSENCK, Hans Jürgen (1916-1997) İngiliz psikolog. Almanya'nın Berlin kentinde sahne oyuncusu anne babanın çocuğu olarak doğdu. Anne babası, o iki yaşında iken ayrılınca Eysenck'i büyük annesi yetiştirdi. Nazi iktidarı döneminde etkin bir Yahudi sempatizanı olarak, 18 yaşında ülkesinden ayrılıp İngiltere'ye gitti. Londra Üniversitesi'nde psikoloji eğitimi gördü. 1955-1983 yılları arasında Londra Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Araştırmlarının büyük çoğunluğunu insan kişiliğinde ve zekâsındaki normal ayrılıklara ilişkin **psikometrik araştırmalar** oluşturdu. Eysenck, yeterli görgül bilgi almadan ortaya atılan savlara karşı açıkça tutum takındı. Kişilik konusundaki **faktör analizi** (etken çözümlemesi) çalışmalarına, toplumsal tutumların çözümlemesine ve davranışçı tedavinin gelişimine önemli katkılar sağladı. Öğrenilmiş alışkanlıkların çok önemli olduğuna inanan bir davranışçı olmasına karşın, özellikle insanlar arasındaki zekâ, kişilik gibi ruhsal ayrılıkların belirlenmesinde kalıtsal etkenlerin önemli olduğunu vurguladı. Oldukça üretken bir yazar oldu. **Başlıca yapıtları**: *Crime and Personality (1964). The Biological Basis of Personality (1967), Psichology is about People (1972), Psivhoticism as a Dimension of Personality (1976). Bkz***. Eysenck'in ruhsal yapı sınıflaması; Eysenck kişilik envanteri; etken kuramı.**

Eysenck'in ruhsal yapı sınıflaması (Eysenck's taxonomy of psychological state) Eysenck'in **faktör analizi** ile birbirinden bağımsız olduklarını saptadığı üç genel etkene dayalı olarak gerçekleştirdiği tipleme. Bunlardan ilki, **içedönüklük-dışadönüklük**tür. Eysnck'e göre, öbür iki kişilik boyutu ise **nevrotiklik** ve **psikotiklik**tir. Bu üç genel etken de biyolojik belirlenmeyle ortaya çıktığı için değişmiyor. Eysenck, riske girmeyen, duygularını saklamayan kişileri **dışadönük**; düzenli ve denetimli yaşamayı seven; insanlardan çok, kitaplara yönelen, kendini dinleyen kişileri de **içedönük** olarak niteliyor. Eysenck'e göre hastalık, bu kişilik boyutlarından birinin ağır basması ve kişinin günlük yaşamını zorlaştırmaya başlamasıyla ortaya çıkıyor. **Psikopat**lar, dışadönükler; şizofrenler de içedönükler arasında sayılıyor. *Bkz.* **analitik psikoloji; EYSENCK, Hans Jurgen; tipoloji.**

Eysenck kişilik envanteri (Eysenck Personality Inventory) (EPİ) **H. J. Eysenck**'in, kişiliğin çeşitli boyutlarını belirlemek için geliştirdiği anket. Psikiyatrik tanı amacıyla kullanılan bu envanter, Eysnck'in dışadönüklük, içedönüklük, nevrotiklik, psikotiklik olarak adlandırılan **kişilik kuramı**na dayanıyor. *Bkz.* **EYSENCK, Hans Jurgen.**

eytişim *Bkz.* **diyalektik.**

eytişimsel özdekçilik *Bkz.* **diyalektik materyalizm.**

ezbercilik (memorizing method) Dersleri ya da konuları anlamadan, kavramadan belleğe yüklemeye, yinelemeye ve istendiğinde anımsamaya dayalı öğrenme yolu ya da eğilimi; ***belleme.*** *Bkz.* **ezbere öğrenme.**

ezbere öğrenme (rote learning) Derin bir kavrama ya da anlama olmadan, yalnızca yineleme yoluyla bilgiyi yüzeysel olarak akılda tutma. Örneğin, ezberleyen öğrenci, sorunun yanıtını biliyor; ama yanıtın neden öyle olduğunu açıklayamıyor; ***ezberleyerek öğrenme***, ***belleyerek öğrenme.*** *Bkz.* **ezbercilik.**

ezik, karamsar kişi *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

F

faaliyet *Bkz.* **etkinlik.**

faaliyet ihtiyacı *Bkz.* **etkinlik gereksinimi.**

faaliyet prensibi *Bkz.* **etkinlik ilkesi.**

fahişe (prostitute)Para karşılığı erkeklerle birlikte olan kadın; ***genelev kadını.*** Günümüzde hemen her toplum, genelevleri bir yerde topluyor ve başta sağlık denetimi olmak üzere, onların ve oraya giden erkeklerin güvenliklerini sağlıyor. Fahişelerin müşterilerini bir yerden bir yere giden erkekler; günlük yaşantısının dışına çıkıp değişiklik arayan erkekler; toplumla ilişki kuramayan delikanlılar ve fahişelerden başka kadınlardan zevk alamayan erkekler oluşturuyor. Cinsel yönden daha özgür gibi görünen fahişeler, gerçekte birilerince sömürülen, kadınlık onurları kırılan bir kesimi oluşturuyor.

faktör *Bkz.* **etken.**

faktör analizi (factor analysis) Çok sayıda ölçüm ya da test maddeleri arasındaki iç ilişkileri çözümlemek için kullanılan çok değişkenli bir istatistik yöntemi; ***etken çözümlemesi.*** Bu uygulamada, çok sayıdaki değişken, belli bir **matris** içinde değerlendiriliyor ve aralarındaki **korelasyon**lar hesaplanıyor. Aralarında yüksek bir korelasyon bulunan değişkenler (ölçüm ya da puan) kümelerinin altta yatan bir özelliği, beceriyi ya da yeteneği ölçtüğü varsayılıyor. Örneğin, çeşitli alanlardan çok sayıda soru içeren bir yetenek testi, daha sonra bu tür bir işlemden geçirilerek, birbiriyle ilişkilenen soru kümeleri belirleniyor ve bu soru kümelerinin, örneğin **sözel yetenek, sayısal yetenek** ve başka özellikleri ölçtüğü kabul ediliyor. *Bkz*. çok değişkenli analiz; etken.

faktör teorisi *Bkz.* **etken kuramı**.

falaka (bastinado) İnsanların dövülerek eğitildiği zamanlarda ayak tabanlarına vururken, ayakları uygun bir biçimde sıkıştırıp tutmak için kullanılan ve kalınca bir sopa ile bunun iki ucuna bağlı bir ipten yapılmış olan işkence aleti. **Falakaya yatırmak, falakaya çekmek** deyimleri, bu işkence eylemini dile getirmek için oluşturulmuştur.

fallik anne Bkz. üretken **anne**.

fallik devre *Bkz*. üretken dönem.

fallik evre Bkz. üretken dönem.

fallik kadın Bkz. üretken kadın.

fallik kişilik *Bkz.* **üretken kişilik.**

fallik sadizm *Bkz.* **üretken elezerlik**.

fallik sembol *Bkz*. üretken simge.

fallik sevgi *Bkz*. üretken sevgi.

falüs (phallus) **Penis** ya da **klitoris** gibi penise benzeyen şey. Gerçekte penis, **anatomi** terimidir.

fanatik (fanatic) Bir dine, bir öğretiye, bir kimseye, bir şeye aşırı ölçüde, coşku ve tutkuyla bağlı olan bağnaz kişi.

fantazi *Bkz.* **düşlem.**

fark etme (to notice) **1.** Anlama, sezme, ayrımında olma. **2.** Görme, seçme. **3.** Ayırt etme, ayrımsama.

farklar psikolojisi (differential psychology) Bireyler ya da gruplar arasındaki psikolojik ayrılıkların doğasını, düzeyini, neden ve sonuçlarını inceleyen psikoloji dalı; ***ayrımlar ruhbilimi, bireysel ayrılıklar psikolojisi.*** *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

farklı yetenek testleri *Bkz.* özel **yetenek testleri.**

farmakoloji *Bkz*. **ilaçbilim.**

faşist milliyetçi eğitim (fascist national education) Temsilcileri **J. G. Fichte ve Hitler** olan; idealist ve realist felsefeye dayanan bir eğitim akımı. Bu akımda eğitim, kişiyi yurdunu, ulusunu sever duruma getirme süreci olarak algılanıyor. Buna bağlı olarak yurt, ulus, görev, insan ve doğa ile ilgili ilkeler hedef olarak belirleniyor. Eğitimin içeriğini milli tarih, edebiyat, milli değerler, doğa ve toplumla ilgili dersler oluşturuyor. Öğrenme; yaparak yaşayarak tören düzenlenerek, gösteri yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Sınama durumlarını ise milli ve manevi

değerleri ve görevde yapılanları ölçen, üstün insanı seçen yaklaşımlar oluşturuyor.

faşizm (fascism) Daha çok toplumsal, ekonomik ve siyasal kriz dönemlerinde ve karizmatik önderlerin öncülüğünde oluşup gelişen; toplumdan topluma değişse de temelde milliyetçi ideolojilerden kaynaklanan; bireylerin devlet ya da devletin yüksek çıkarları için kayıtsız koşulsuz kurban edilebileceği anlayışına dayanan baskıcı ve totaliter nitelikteki yönetim biçimi.

faz (phase) Elektrik geriliminde evre.

fazilet *Bkz.* **erdem.**

fazlalık etkisi (redundancy effect) Yinelemenin, öğrenilmiş olan şeyi bilinç düzeyinden çıkarma eğilimi. Bu olgu, her türlü duyu sistemi, hareket denetimi, kavramsal temsil gibi bilincin katıldığı her düzeyden süreçte gözlemleniyor. *Bkz.* **alışma; kendiliğindenlik.**

fazla yemek yeme bozukluğu (bulimia) Zaman zaman yinelenen aşırı yemek yeme durumu; ***bulimiya*** Hasta, yeme bunalımı sırasında denetimden çıkıyor. Bunalımdan sonra ise kilo almaktan korunmak için bir süre ya hiç yemek yemiyor ya da türlü yöntemlerle yediklerini çıkarmaya çalışıyor. Açlık duygusu olmadan, sürekli yemek yeme sonucu hasta, şişmanlıyor. Şişmanlık, çok kez ergenin olumlu benlik geliştirmesine ve arkadaşlarıyla uyumlu birlikteliğine engel oluşturuyor. Kimi genç kızlar, cinsel kimliğini reddetme nedeniyle aşırı şişmanlayarak, bilinçdışında bedeninin cinsel çekiciliğini ortadan kaldırmayı amaçlıyorlar. Bu hastaların iyileştirilmesinde, **bilişsel tedavi** yararlı oluyor. *Bkz.* **beslenme bozuklukları.**

Fehner paradoksu (Fechner's lparadox) Bir figüre iki gözle baktıktan sonra gözlerden birinin kapatılmasının, figürün parlaklığında bir artışa neden olması.

Fechner yasası (Fechner's law) Yaşanan duygunun, uyarıcı şiddetinin logaritmasıyla orantılı olduğunu belirten psikofiziksel formül.

fedakârlık *Bkz.* **özveri.**

felç (paralysis) Çeşitli bedensel ve ruhsal bozukluklarda görülen ve vücudun çeşitli yerlerindeki istençli hareketlerin bir ölçüde ya da bütünüyle yitirilmesi biçiminde ortaya çıkan hastalık; ***inme.*** İnme ayrıca duyu işlevlerinin, zihinsel yeteneklerin (bilişsel süreçlerin) zayıflaması ya

da yitirilmesi anlamında benzetme yoluyla da kullanılıyor. İnme, beyin ya da omurilik yaralanmaları, tümör, multipleskleroz gibi sinir sistemini etkileyen hastalıklardan, beyni besleyen kan damarlarından birindeki yırtılmadan, tıkanmadan kaynaklanıyor. Beyin dokusunun yeterli oksijen ve besin alamaması, beynin normal işleyişinin şu ya da bu ölçüde yitirilmesine yol açıyor. Bu nedenlerle ortaya çıkan tablo, hasarın yerine ve büyüklüğüne göre hafif eşgüdümsüzlükten, konuşma güçlüğünden, bilinç yitimine, kalıcı inmeye, komaya; dahası ölüme dek değişiyor. Tek yanlı ya da iki yanlı olabiliyor. Felç, **Histeri**k **felç** gibi ruhsal kökenli olanı da bulunuyor.

felsefe (philosophy) **1.** Genel anlamıyla bilgi sevgisi, bilgelik, gerçek sevgisi; gerçeklerin altında yatan nedenleri ve yasaları inceleme; şeylerin doğasını mantık ve akıl yürütme yoluyla sorgulama; temel inançları eleştirme ve çözümleme; kişinin yaşamda benimsediği **değerler sistemini inceleme** işi. Önceleri dine ve söylencelere dayalı olarak yanıtlanan bu konulara ilişkin sorular, **eleştirel düşünce**nin ve **gözlem**in konusu yapıldıktan sonra felsefe doğdu. **2.** Bilimin anası; bilimlerin ön ve temel bilimi. Felsefe, bilimsel araştırmaların kımıldatıcı, yönetici gücüdür. **3.** Bilimsel araştırmaları bilimsel araçlarla bütünleyen ve yetkinleştiren çabalar. Felsefe, bir evren tablosu yaratmak üzere bilimler arasında bağ kurmaya; bilimsel bilginin ilkeleri, varsayımları ve yöntemleri üzerinde eleştirel düşünme; bilimsel araştırmalarla insan yaşamı arasında bağlantı kurma işlevi yapmaya çalışıyor. **4.** Araştırma yöntemleri geliştiren bilimsel-kavramsal düşüncenin kuşatıcısı; bağımsız, kendine özgü biçimi. Bu anlamda felsefe, çözümleme, eytişim (diyalektik), öz betimlemesi (fenomenoloji), yorumsama (hermeneutik), varoluşu uyandırmadır. **5.** Bilimsel bilgileri aşma; karşıtlar içinde birliğe varma; usdışı olan, kişisel yaşantıların ve yaşamın derinliklerinden çıkan değerlere ve değerler düzenine varma (yaşama felsefesi); varoluşun özgürlüğünden ve tarihselliğinden yola çıkarak koşulsuz olana, salt olana varma (varoluşçu felsefe). Felsefe, **iki temel bölüm**e ayrılıyor: Bunlardan **birincisi sistematik felsefe**dir ve fizikötesi ya da varlıkbilim (ontoloji), mantık, bilgi öğretisi, ahlak felsefesi (etik) ve estetik (sanat felsefesi); ayrıca tarih felsefesi, kültür felsefesi, toplum felsefesi, dil felsefesi, hukuk felsefesi, din felsefesi, doğa felsefesi ve başka dallara ayrılıyor. İkincisi ise **felsefe tarihi**dir ve düşüncelerin yaşam ve öğretilerinin tarihi, düşünce tarihi, felsefe sorunlarının tarihi, tarih dönemlerine göre felsefe tarihi, felsefe

akımlarının tarihi bölümlerine ayrılıyor. Mantık, etik, estetik, metafizik ve bilgi kuramı (epistemoloji), felsefenin temel uğraş alanlarıdır.

felsefi psikoloji (metapsychology) Psikolojinin ruh-beden sorunu, metapsikoloji, varoluşçuluk, insancılık, varlıkbilim, doğa-çevre tartışması, nominalizm, bilincin yapısı, değer yargılarının insan yaşamındaki yeri, bilimsel yöntemin doğası ve sınırları gibi psikolojinin felsefi sorunlarını inceleyen dalı; ***felsefe ruhbilimi.*** Görüldüğü gibi felsefi psikolojide, deneylerle sağlanan psikolojik gerçek ve yasaların ötesinde beden, zihin, canlı, evren ilişkileriyle felsefe kapsamında ileri sürülen görüşler ve oluşturulan kuramlar ele alınıyor.

felsefe ruhbilimi *Bkz.* **felsefi psikoloji.**

feminist (feminist) Erkek odaklı yaklaşımların geçerliğini sorgulayan; kadınları ikincil kılan öğeleri ayıklama savaşımı veren (kişi).

feminizm (feminism) Kadın hakları savunuculuğu. Erkek egemen ilişki ve düzenlemelere karşı kadın haklarını savunan, erkeğe tanınan hak ve yetkilerin kadına da tanınması için savaşım veren; cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkan anlayış.

fen bilimleri (sciences) Fizik, kimya, matematik, biyoloji adı verilen bilim dallarının ortak adı.

Fenikelilerde eğitim (education in Phoenicia) Suriye kıyısında230 km. boyunda, 4-20 km. eninde çok verimli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir kavim olarak Fenikeliler, Eski Çağ’ın deniz ticareti ve el sanatları ile uğraşıyor, tüm Akdeniz’e söz geçiriyorlardı. Bu kavim, yazıyı geliştirmiş; bunu başka kavimlere de yaymıştı. Güçlü astronomi bilgisine sahipti. Cam, boya yapmasını, dokuma işlerini de bilen Fenikeliler, çocuklarını hayat insanı olarak yetiştirmeye önem veriyorlardı. Onlara para kazanmanın, zevk içinde yaşamanın yollarını öğretiyorlardı. Onlara göre ruh geçiciydi; öldükten sonra her şey toprağa dönüşüyordu. Onun için ölmeden, zevkli bir yaşam sürdürmeyi amaç edinmişlerdi. Tapınakları bile kadın ve erkeklerin zevkli bir yaşam geçirme alanlarıydı. Bu toplumda herkes, kendisi için yaşıyordu. Toplumun çıkarı kavramına değer verilmiyordu. *Bkz.* **eğitim tarihi.**

fenomen *Bkz.* görüngü.

fenomenoloji *Bkz.* görüngübilim.

fenomenolojik psikoloji *Bkz.* görüngüsel psikoloji.

fenotip (phenotype) Kalıtımbilimde ve psikolojide, bireyin çevresel ya da yaşam durumunun kendisinde oluşturduğu ya da değiştirdiği görünüşü ya da görünen tüm özellikleri; kalıtım ve çevrenin ortaklaşa yarattığı görünüm; ***görüngü yapı.***

ferdi farklar *Bkz.* **bireysel ayrılıklar.**

fetiş (fetish) **1.** Büyülü ya da doğaüstü gücü olduğuna inanılan, özellikle **canlıcılık** ya da Şamanlık uygulamalarıyla ilişkili bir nesne. **2.** Aşırı bir dikkat ya da saygı gösterilen bir nesne. **3.** Cinsel istek uyandıran ve özellikle doyum için gerekli olan iç çamaşırı, eldiven, çorap ve benzeri bir nesne ya da ayak gibi vücudun cinsellikle ilişkisi bulunmayan bir yeri. **4.** Normaldışı bir **saplantı, takınak** ya da **bağlılık.**

fetişçilik (fetishism) **1.** İlkel toplumlarda doğaüstü gücü ve etkisi olduğuna inanılan canlı ya da cansız varlıklara tapma biçimindeki eylemlerin tümü; ***fetişizm, tapıncakçılık***. **2.** İç çamaşırı, eldiven, ayakkabı gibi cinsellikle ilgisi olmayan ve **fetiş** denen cansız nesnelere ya da vücudun el, ayak gibi çeşitli bölümlerine dokunmaktan cinsel haz duyma biçiminde tanımlanan bir **cinsel sapma**. Bu biçimdeki cinsel haz için kullanılan nesneler, genellikle karşı cinse aittir. Bu sapmalar, simgesel olabileceği gibi klasik koşullamayla da ortaya çıkabiliyor. *Bkz.* **fetişçi transvestizm**; **fetiş**. **3.** Bir şeye karşı duyulan, inanç düzeyine varan derin, aşırı saygı.

fetişçi transvestizm (fetishistic transvestism) Erkeğin kadın giysileri giyerek cinsel heyecan duyduğu bir **cinsel sapma**. Buna cinsellik değiştirme düşlemleri de eşlik edebiliyor.

fetişizm *Bkz.* **fetişçilik.**

fetüs *Bkz.* **dölüt.**

fırsat eğitimi (opportunity training) Çok az karşılaşılan ya da bir daha ortaya çıkmayacak olan fırsatlardan öğretim sırasında yararlanmak; ***fırsat öğretimi.*** Bu yöntemi uygulamak için gerekirse önceden tasarlanmış olan normal ders planı bozuluyor. Örneğin, bir tepkili uçağın gösteri yaptığı; ünlü bir kişinin okulun önünden geçeceği; görülmrdik bir doğa olayının oluştuğu öğrenildiğinde ders kesiliyor, öğrenciler sınıftan çıkıyorlar, bu yeni konuyla ilgileniyorlar. Kimi, zaman da ders sürerken önemli bir fırsatla karşılaşılıyor. Öğrenciler bir şey yapmak üzere ellerine, az rastlanan bir gereç almış olabiliyorlar. Öğretmen, bu fırsattan yararlanarak o gereçle ilgili bilgi veriyor. Böylece fırsata göre öğretime, gerektiği kadar

zaman ayrılarak yer verilmiş oluyor. Bu durumda, fırsat öğretimi için yeni planlar hazırlanıyor.

fırsat eşitliği *Bkz.* eşitlik.

fırtına fobisi *Bkz.* **fırtına korkusu.**

fırtına korkusu (astraphobia) Şimşek ve gökgürültüsüne karşı duyulan hastalık derecesindeki korku; ***fırtına fobisi, fırtına yılgısı.***

fırtına yılgısı *Bkz.* fırtına korkusu.

figür (figure) **1.** Görsel alanın belli bir anlam taşıyan, öbürlerinden öne çıkan ve onu her zaman bir ölçüde, anlamsız fondan ayıran kenar, köşe gibi özellikleri bulunan, kendi içinde bütünlüğü olan bölümü. *Bkz.* **figür-zemin. 2.** Sterotipik toplumsal bir rolün temel özelliklerini temsil eden otorite figürü, anne figürü gibi kişiler.

figür-zemin (figure-ground) **Algı psikolojisinde,** algısal mekanizmanın odaklandığı ya da o an için öbür her şeyden ayrı olarak algıladığı figür (şey) ile bunun arkasında uzanan ve o an için algı odağının dışında kalan öbür her şey (zemin) arasındaki ilişki. Zemin, genelde, figürü çevreleyen türdeş bir uyarıcılar olarak kabul edilse de ilişki tek yöny7lü değildir. Bir şey, algının yön değiştirmesiyle birlikte hem bir figür hem de zeminin bir parçası olabiliyor (figürün belli ve anlamlı bir biçime sahip olduğu ve zemindeki her şeyin de gizilgüç olarak anlamı ve biçimi bulunduğu düşünülürse, figür-zemin ilişkisinin, dışarıda var olan nesnel bir gerçeklik değil, algısal bir olgu olduğu anlaşılıyor. Örneğin, aşağıdaki şekilde algı, sürekli yön değiştirme sonucu, figür-zemin ilişkisi değişiyor. *Bkz.* **figür-zemin ayırt etme; figür-zemin çarpıtması; Rubin figürü.**

figür-zemin ayırt etme (figure ground discrimination) Çevrede belirlenen anlamlı bilgilerden hangisinin figüre, hangisinin zemine ait olduğunu algılayabilme yetisi. Bu, görme, işitme, dokunma da içinde olmak üzere bütün duyu sistemleri için geçerlidir. Gürültü eden bir sınıfta öğretmenin sesini duyma, kalabalık arasından tanıdık bir yüzü seçme, bu tür bir ayırt etme yetisiyle gerçekleşiyor. *Bkz.* **figür-zemin; seçici dikkat.**

figür-zemin çarpıtması (figure-ground distortion) Nesnenin çevresindekilerin nesne algısını engellemesi nedeniyle nesne üzerinde odaklaşamama.

fikir *Bkz***. düşünce.**

fikir hürriyeti *Bkz.* düşünce özgürlüğü.

fiksasyon *Bkz.* **saplanım.**

filozof (philosopher) Felsefeyle uğraşan ve felsefe biliminin gelişiminde katkısı olan, felsefede çığır açan kimse; ***felsefeci, düşünür.***

filtre kuramı (filtef theory) **Algı sürecinde,** çevredeki uyarıcılar yığınının kimilerinin seçilip bunlara özel işlemler yapıldığını; öbürlerinin ise göz ardı edildiğini; böylece dikkatin işlevinin, önemli şeylerde kullanılacak işlem kapasitesinde tasarruf etmek olduğunu ileri süren kuramların ortak adı. *Bkz.* **dikkat; filtre paradoksu: seçici dikkat; şekil algısı; şekil tanıma.**

filtre paradoksu (fitler paradox) Farklı dikkat; dolayısıyla farklı işlem düzeylerinin bulunması durumu. Seçici dikkat deneyleri, dikkat edilmeyen (bilinçsiz) uyarıcıların da kimi koşullarda oldukça yüksek düzeyde çözümlendiğini gösteren bulgular ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, dikkat edilmeyen girdilerin de dikkat edilen girdiler gibi işleme alındığını düşündürüyor; dolayısıyla filtre kuramı yanlılarının dikkatin, işlem kapasitesinde tasarruf sağladığı savını zayıflatıyor. Bu da “farklı dikkat; dolayısıyla farklı işlem düzeylerinin var olduğu” biçiminde açıklanıyor. Buna göre algı sistemi, çevredeki uyarıcıların tümünü sürekli olarak tarıyor ve bir ön filtreden geçiriyor; belli ölçütlere uyan uyarıcıları ise farklı bir işlem düzeyinden geçiriyor. *Bkz.* **seçici dikkat.**

filtre teorisi *Bkz.* **filtre kuramı.**

firar *Bkz.* **kaçış.**

fizik (physics) **1.** Konusu madde ve enerji olan bilim dalı. **2.** Cansız varlıkları inceleyen bilim dalları. Bu dallar; fizik, kimya, fiziksel jeoloji, fiziksel coğrafya, astronomi ve benzerleridir.

fizikbilimler (physicalsciences) Fizik, kimya, astronomi, jeoloji gibi maddenin, enerjinin ve evrenin fizik olay ve özelliklerini inceleyen bilim dalları.

fizikötesi *Bkz.* **doğaötesi; metafizik**.

fiziksel ceza *Bkz.* **bedensel ceza**.

fiziksel gerçeklik (physical reality) Gerçekliğin maddi varlık dünyasını kapsayan, gözle görülüp elle tutulan, algı ve gözlem araçlarının işlerlik alanına giren nesnelerden oluşan bölümü. *Bkz.* **gerçeklik; metafizik.**

fiziksel saldırganlık (physical aggressiveness) Bedenin herhangi bir ya da birden çok yerine yönelik saldırı.

fizyognomi (physiognomy) Yüz özellikleri ve yüz anlatımından kişiliği okuma. Örneğin, geniş alınlıların zeki; elmacık kemikleri çıkık olanların güçlü; ince dudaklıların hırslı oldukları gibi yorumlar, bu görüşe dayanıyor. Eski çağlardan bu yana süregelen bu bilimdışı görüş, günümüzde bile sürdürülüyor.

fizyoloji (physiology) Canlı organizmaların yaşamsal süreçlerinde gerçekleşen fiziksel ve kimyasal olayları inceleyen biyoloji dalı; ***işlevbilim.*** *Bkz.* **fizyolojik gereksinimler; fizyolojik güdü; fizyolojik psikoloji; fizyolojik yaş.**

fizyolojik gereksinimler *Bkz.* **MASLOW, Abraham.**

fizyolojik güdü (physiological motive) Organizmanın yaşamını sürdürmesi için giderilmesi gereken açlık, susuzluk, cinsellik, uyku, etkinlik gibi bedensel gereksinimlere dayalı güdüler; ***fizyolojik motif.***

fizyolojik motif *Bkz.* **fizyolojik güdü.**

fizyolojik psikoloji (physiological psychology) İnsan davranışlarını belirleyen, etkileyen ya da onlar arasında korelatif bir ilişki kurabilen, fizyolojik ya da kimyasal etkenleri inceleyen psikoloji dalı; ***işlevbilimsel ruhbilim.*** *Bkz.* **fizyoloji**

fizyolojik yaş (physiological age) Bireyin gelişim ya da kötüleşme düzeyinin, çeşitli vücut sistemlerinin işlevsel normlarıyla ölçülerek belirlenen yaşı.

fobi (phobia) Anlamsız, gerçeğe uymayan, abartılı bilinçdışı korkular; ürkü, yılgı. **Korku,** insanı tehlikeye karşı uyaran ve önlem almaya iten sağlıklı bir tepki iken; **fobik tepki (fobik kaygı)**, insan için bir tehlike oluşturmayan nesne ya da durumlar karşısında kişinin kendini kaptırdığı panik aşamasında aşırı bir korku durumuna bile gelebilen bir korkudur. Örneğin, köpek fobisi olan kişi, köpek yavrusundan bile, çıldırma derecesinde korkuyor. **Geniş alan**lardan, **yüksek yer**lerden, **uçağa binme**kten, **kapalı yer**lerden, **su**dan, **araba**dan, **hamam böceği**nden, **fare**den, **kedi**den, **yılan**dan aşırı korkanlar, gerçekte bilinçdışı korkularını bunlara aktarıp, bunlardan uzak durarak, rahat soluk alıyor, kendilerini güvende hissediyorlar. Hemen her nesneyle ilgili fobi yaşanabiliyor. Fobi türü korku, korkulan şeyden kaçınmak için kişide **karşı konulmaz bir istek** yaratıyor. Kaçınma olanağı bulunmadığında, **yoğun bir kaygı ve panik tepkisi** ortaya çıkıyor. Bir fobi, önemli bir kaygı durumuna geldiği ya da toplumsal iletişim ve etkileşimi engellediği zaman, **fobi nevrozu**

olarak değerlendiriliyor. Örneğin, “alan, park, sokak gibi açık yerlerden duyulan ürküntü” olarak tanımlanan **alan korkusu**, bu tür bir fobidir. Yükseklik, yılan, örümcek fobisi gibi fobiler, birçok insanda görülüyor. Kedi, su, mikrop ve başka özel fobiler ise normalde korku yaratmayıp; kişiye özgü kimi simgesel, kimi de klasik koşullamanın sonucu olarak ortaya çıkıyor. *Bkz.* **basit fobi; fobik kişilik; fobik tepki; fobi nevrozu; ikincil savunma belirtileri; nevroz.**

fobik kaygı *Bkz.* **fobi.**

fobik kişilik (phobic character) **1. Psikanalize göre**, **z**or ya da kaygı verici durumlarla başa çıkmak için kendi yaşam etkinliklerini kısıtlama ya da güvenli ortamlarda kalma eğilimi. **2. Fenichel’e göre**, iç çatışmalarla yüzyüze geldiklerinde **yansıtma, yer değiştirme ve kaçınma** gibi savunma mekanizmalarını kullanmaya yönelen aşırı ketlenmiş ürkek insanların kişiliği. *Bkz.* **fobi.**

fobik reaksiyon *Bkz.* **fobik tepki.**

fobik tepki (phobic reaction) Fobilerle açıklanan bir nevroz; ***fobik reaksiyon.*** Asansöre, uçağa binmek, tünelden geçmek gibi fobik bir durumu yaşayan kişi, hem **akut** bir **kaygı** duyumsuyor hem de çarpıntı, mide ağrısı gibi bedensel belirtiler ortaya koyuyor. Bunların sürmesi durumunda olay, **panik** boyutuna ulaşabiliyor. Fobik tepkilere en çok bilinçdışı çatışmalar ve yasak edilen dürtüler; sarsıcı, örseleyici yaşantılar neden oluyor. *Bkz.* **fobi; nevroz.**

fobi nevrozu *Bkz*. **fobi; fobik tepki; obsesif-kompulsif nevroz.**

fonksiyon *Bkz.* **işlev**.

fonksiyonalizm *Bkz.* işlevselcilik.

fonksiyon kaybı *Bkz.* işlev yitimi.

fonksiyonel *Bkz.* işlevsel.

fonksiyonel analiz. *Bkz.* işlevsel çözümleme.

fonksiyonel bilgi *Bkz.* işlevsel bilgi.

fonksiyonel bozukluk *Bkz.* işlevsel bozukluk.

fonksiyonel enürezis *Bkz.* işlevsel işeme.

fonksiyonel ilişki *Bkz.* işlevsel ilişki.

fonksiyonel psikoz *Bkz*. **işlevsel psikoz.**

fonksiyonel psikoloji *Bkz.* işlevsel psikoloji.

form *Bkz*. **biçim**.

formatlama (formatting) **1.** Öğrenme ve **sorun çözme** konusunda destek olma. Bu destek, ipuçları, anımsatıcılar, özendirme, sorunu basamaklara bölme, örnek verme ve benzerleri biçiminde gerçekleştiriliyor. **2.** Annelerin ve bakıcıların dil gelişimi evresi boyunca çocuğun konuşma çabalarını destekleyen, onu konuşmaya özendiren ve her zaman uyguladıkları oyun ve bakımları. *Bkz.* **formatlı görüşme; formatör.**

formatlı görüşme (structured interview) Konusu ya da sorulacak soruları önceden tasarlanıp hazırlanmış bir görüşme.

formatör (formator) **Formatlama**yı yapan (kişi)**.**

formel *Bkz.* **biçimsel.**

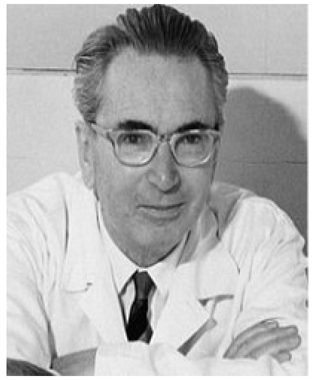
formel-işlemsel dönem *Bkz*. **biçimsel-işlemsel evre.**

forum (forum) Daha önceden ayarlanmamış konuşmacılarca, gündem konularından birinin tartışıldığı ve toplantıda bulunanların konu üzerinde konuşma hakkına sahip olduğu toplantı.

Frankfurt Okulu (Frankfurt School) Tarihsel temelleri, Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün 1923'te toplumcu araştırmalar yürüten bir merkez olarak kurulmasıyla atılan okul. Bu okulun önde gelen kişileri olan Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse'tur.

FRANKL, Viktor Emil (1905-1998) **Amerikalı psikiyatrist; III. Viyana Okulu olarak bilinen hümanist varoluşçu akımın kurucusu.** Frankl, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Tıp eğitiminden sonra Nazi iktidarının ilk yıllarında tek Yahudi hastanesi olan Rothschild Hastanesi'nin Nöroloji Bölümü'nün başına getirildi. Ancak, 1942 yılında ailesiyle birlikte toplama kampına gönderildi. Üç yıl kaldığı Auschwitz toplama kampından sağ kurtulan az sayıda kişiden biri olan Frankl, o dönemde ve sonrasında **logoterapi** diye adlandırdığı bir psikoterapi yaklaşımı geliştirdi. Bu yaklaşım, **yaşamda bir anlam bulma çabası**nın insan yaşamında **temel itici güç** olduğu düşüncesine dayanıyor. Bu yaklaşıma göre, günümüzdeki psikiyatrik sorunlara, yaşamda bir anlam bulamamak ve bunun yarattığı **varoluşsal boşluk** yol açıyor. Frankl'ın yayımlanmış çok sayıda yapıtı vardır. **Başlıca yapıtları:** İnsanın Anlam Arayışı (1963), The Doctor and the Soul: Fromm Psichotherapy to Logotherapy (1955), Duyulmayan Anlam Çığlığı (1978). *Bkz*. **anlam istemi; aşırı düşünme; aşırı niyet; boyutsal varlıkbilim; can sıkıntısı;**

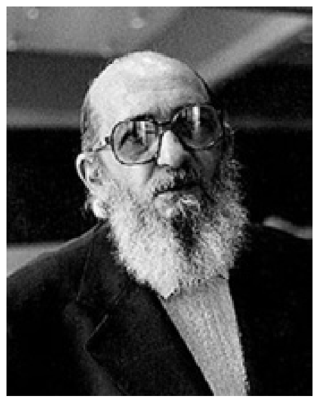
düşünce odağını değiştirme; hümanist psikoloji; özaşkınlık; varoluşsal boşluk; varoluşsal engellenme.

FREIRE, Paulo (1921-1997) **Brezilyalı eğitimci.** Recife'de alt orta sınıftan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta yoksullukla tanıştı. Recife Üniversitesi'nde hukuk, felsefe ve dil psikolojisi eğitimi gördü. Portekizce öğretmenliğine başladı. Ezilenlerin yanında yer aldı. Savaşımı sırasında burjuvalarla çatışma yerine halkla birlikte çalışmaya karar verdi. Halkla diyalog kurabilmek için kendi referans çevresini değil; halkın referans çevresini kullanması gerektiğini öğrendi. 1946'da Brezilya'nın yoksul kuzey eyaletlerinden Pernambuco'da Eğitim ve Kültür Bakanlığı Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne getirildi. Buradaki deneyimleri yoksulların eğitimine ve gereksinimlerine ilişkin düşüncelerinin temelini oluşturdu. 1947'de **halkı özgürleştirmeyi amaçlayan bir okuma yazma yöntemi** geliştirdi. Bu yöntemde, okuma yazma öğrenenlerin günlük yaşamından esinlenmiş bir gereç ve bu gereci konu alan metinler kullanılarak halk, gerçek anlamda siyasal açıdan bilinçlendirilmek isteniyordu. 1959'da Recife Üniversitesi'nde doktora tezini **ezilenlerin bilinçli okuma yazma öğrenmesi ve sorunları** çerçevesinde hazırladı. Aynı üniversitede 1961'de Kültürel (Açık) Eğitim Bölümü Müdürlüğü'ne atandı. Burada, geliştirmiş olduğu yöntemi uygulama olanağını buldu. Daha sonra aynı üniversitede eğitim tarihi ve felsefesi profesörü olarak görev aldı. 45 günde 300 tarım işçisine okuma yazma öğretmeyi başarınca piskoposluğun da desteği ile Brezilya hükümeti adına, 1963-1964'te benzer ilkelerle çalışan 20 bin kültür merkezi oluşturdu. Hedef, 1964 yılına kadar 2 milyon kişinin okuma yazma programlarından geçirilmesiydi. Hemen her ilde bu uygulamanın

eşgüdümcüleri (öğretmenler) için 8 aylık yetiştirme kursları açıldı. Ancak, bu girişim, ülkenin tutucu kesimlerinin tepkisini aldı. Okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanma hakkının olmadığı Brezilya'da bu programla bir şeyleri değiştirme düşüncelerinin aşılandığı ileri sürüldü. Freire, bu konuda tek gerçek suçunun, **okuma yazmayı mekanik bir sorun olmaktan daha fazla bir şey olarak düşünmek; okuma yazmanın eleştirel bilinçle bağlantısını kurarak halkın özgürleşmesine yardım etmeye** çalışmak olduğunu belirtti. Ne ki uygulama tam etkisini gösterme zamanını bulamadı; 1964'te yapılan askeri darbe ile ulusal okuma yazma kampanyasına da son verildi. Feriere, Recife Üniversitesi profesörü ve ulusal okuma yazma programının ulusal başkanı sıfatıyla saygın ve oldukça tehlikeli bir kişilik olarak görüldüğünden tutuklandı, üniversiteden de atıldı; ayrıca Tanrı'nın ve Amerikalıların düşmanı olarak ilan edildi. 75 günlük tutukluluk ile onu izleyen görüşmeler sonunda Bolivya'ya sığınma hakkını elde etti. Ancak, 15 gün sonra orada da darbe yaşanınca Freire, Şili'ye gitti ve orada beş yıl kaldı. Şili'de de okuma yazma sorunu ciddi boyutlarda olduğundan, 1965'te kurulan Yetişkinlerin Eğitimi için Özel Planlama Dairesi Başkanı, Şili Üniversitesi'nde çalışmakta olan Freire ile ilişki kurarak onun okuma yazma yöntemini uygulamaya karar verdi. Karşı çıkmalara karşın, Daire Başkanı W. Cortes'in çabalarıyla program uygulamaya konuldu. Şili Tarım Reformu Dairesi'nin Eğitim ve Araştırma Enstitüsü'nde görev verilen Freire ile işbirliği yapılarak yetişkin okuma yazma programının uygulanması sürdürüldü. 16 yıllık sürgün yaşamının ilk 5 yılını Şili'de geçiren Freire, sonra Harvard Üniversitesi Eğitim Okulu'nda danışmanlık yaptı. İlk kitabı olan *Bir Özgürleşme Pratiği Olarak Eğitim*'i 1967'de; *Ezilenlerin Pedagojisi*'ni de 1968'de yayımladı. 1973'te İngiltere'deki Açık Üniversite, eğitime yaptığı katkı nedeniyle kendisine onursal doktora verdi. 1975'ten sonraki çalışmalarını daha çok, bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerin sorunlarına ve istemlerine uygun bir eğitimi tasarlama konusunda yoğunlaştırdı. 1980'e dek İsviçre'de Dünya Kiliseler Birliği eğitim bürosunda özel danışmanlık yaptı. 1980'de çıkan afla Brezilya'ya dönünce Sao Paulo'da, Pontificia Katolik Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Girdiği İşçi Partisi'nde 1980-1986 arasında Yetişkin Eğitimi Sekreterliği görevinde bulundu. Onun görüşlerini yaymak üzere 1981'de Paulo Freire Enstitüsü kuruldu. 1986'da İşçi Partisi'nin belediye seçimini kazandığı Sao Paolo'da kentin eğitim sekreteri olarak çalıştı. Bu

dönemde Güney Amerika ve Afrika ülkelerinin eğitimi üzerine birçok çalışma yaptı. Pek çok ülkede seminerlere katıldı, konferanslar verdi. Eğitim felsefesi ile ilgili çarpıcı çalışmalarıyla tanınan Freire'nin düşünceleri, Hıristiyan özgürleşme teolojisi ile işçi dayanışmasını öne çıkaran Marksist bakışın bir sentezi görünümündedir. **Başlıca yapıtları:** *Cultural Action For Freedom, 1967 (Özgürleşme Pratiği Olarak Eğitim); Pedagogy of the Oppressed, 1969 (Ezilenlerin Pedagojisi); Pedagogy in Process: Letters to Guinea-Bissau (Bir Süreç Olarak Pedagoji; Gine-Bissau'ya Mektuplar); The Politics of Education: Culture, Pover and Liberation (Eğitim Politikası: Kültür, İktidar ve Özgürleşme).*

frekans (frequency) **1.** Ses, ışık dalgaları gibi dönemsel olgularda saniyedeki yineleme sayısı. **2.** İstatistikte bir veri setinde değişkenlerin aldığı puan ve benzeri farklı değerlerin yinelenme sayısı. *Bkz.* **frekans dağılımı; frekans histogramı; frekans kuramı; frekans poligonu.**

frekans dağılımı (frequency distribution) İstatistiksel bir dağılım aralığının bölündüğü bitişik ve eşit genişlikteki aralıklar kümesi. Her aralık, aralıktaki ölçümlerin sayısını gösteren bir frekans ile ilişkilenmiştir. *Bkz.* **normal dağılım.**

frekans histogramı (frequency histogram) Grafiksel bir veri sunuş biçimi. Histogramların her biri, veri kümesindeki değişkenlerin, örneğin, puanlar gibi farklı değerlerinin hangi sıklıkta yinelendiğini gösteren bir dizi çubuktan oluşuyor.

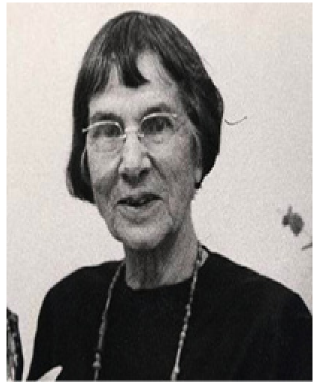
frekans kuramı (frequency theory) Bir işitme kuramı. Bu kurama göre, Bazilar zarı, kulak zarına çarpan sesin frekansıyla doğru orantılı ve bir bütün olarak titreşir.

frekans poligonu (frequency polygon) İstatistikte sıklık dağılımını gösteren bir eğri.

frenoloji *Bkz.* **kafatası bilimi**

FREUD, Anna (1895-1982) **Avusturya doğumlu, İngiliz psikanalist**. Sigmund Freud'un altı çocuğundan yalnızca en küçüğü ve istenmeyerek dünyaya gelen Anna Freud, babasının yolunu izledi ve psikanalist oldu. Anna, mutsuz bir çocukluk geçirdi. Çocukluğuna ilişkin, sıkılma ve terk edilme duygusunu; annesinin gözbebeği olan kız kardeşi Sophie'yi kıskandığını anımsıyor. Daha sonra ise babasının gözdesi oldu. Anna, babasının çalışmalarıyla daha 14 yaşında iken ilgilenmeye başladı. Babasına yönelik duygusal bağlılığı onu kaygılandırdı ve 22 yaşında onunla analize girdi. Ancak, baba, dört yıl süren bu analiz nedeniyle kendini eleştirdi ve bunu "divanın her iki ucundaki Ödipal bir felaket" olarak nitelendirdi. Anna, psikanalizle ilgili ilk çalışmasını 1924 yılında Viyana Psikanaliz Topluluğu'nda okudu. Adı bilinmeyen bir hastanın olay öyküsüne dayandığını söylediği *Fantezi ve Hayalleri Yenmek* başlıklı çalışması, gerçekte Anna'nın düşlemlerine ilişkindi. Yasak aşk baba-kız ilişkisi düşlerini, bunları yenişini ve mastürbasyon yoluyla cinsel doyuma ulaşmasını anlatmıştı. Bildiri, Freud ve meslektaşlarınca olumlu bulundu ve Anna'nın topluluğa girmesine izin verildi. Hiç evlenmeyen Anna, yaşamını duygusal zarar görmüş çocuklara psikanalizin uygulanmasına ve uzun hastalık döneminde babasının bakımına adadı. On yıldan fazla bir süre, Freud'un yaşamında en önemli kişi oldu. Bu sıkıntılı yaşamına karşın psikanalitik bir uygulama geliştirmek ve çocukların analizine öncülük etmekle kalmadı; pek çok kitap ve makale yazdı ve babasının düşüncelerine önemli katkılarda bulundu. 1927 yılında yayımlanan Çocuk Analizi Tekniğine Giriş adlı ilk kitabıyla ilgilerinin yönünü de haber vermiş oldu. Çocukların tedavisiyle hiç ilgilenmemiş olan baba Freud'un kızı olarak Anna, onların görece olgunlaşmışlıklarını yeterince gelişmemiş sözel becerilerini göz önünde tutan bir psikanalitik tedavi yaklaşımı geliştirdi. Çalışmalarının büyük bölümünü, Freud ailesinin 1938 yılında Nazilerden kaçarak yerleştikleri Londra'da gerçekleştirdi. Kimi **oyun malzemeleri kullanmak** ve çocukları **evlerinde gözlemlemek**, onun getirdiği yenilikler arasındadır. Hastalarıyla, evinin bitişiğinde açtığı klinikte ilgilendi; tüm dünyadan çalışmak amacıyla gelen klinik psikologlar için **Psikanaliz Eğitim Merkezi**'ni de burada kurdu. Çalışmalarını, 1945 yılında yayımlanmaya başlanan Çocuğun Psikanalitik

Araştırması dergisinin yılda bir kez çıkan sayılarında yayımladı. Anna Freud, ortodoks psikanaliz kuramını yeterince inceledikten sonra **“Benlik ilkelbenlikten bağımsız bir işlev görüyor.”** yargısını belirleyip benimsediği için rolünü genişletti. *Benlik ve Savunma mekanizmaları* (1936) adıyla yayımladığı kitabında, benliği **kaygıdan koruyan savunma mekanizmaları**nın kullanımını ayrıntılarıyla açıkladı. Çok önemli bir katkı olarak değerlendirilen ve bugün de psikanalitik benlik psikolojisinin temel kitaplarından biri sayılan bu kitap, birçok dile çevrildi. **Freudçu savunma mekanizmalarının standart listesi**, Anna Freud’un çok daha net bir biçimde anlatımı ve çocukların çözümlenmesinden örneklerle desteklenmesi ile ortaya konuldu. Anna Freud ve yandaşlarınca geliştirilen **benlik psikolojisi**, 1940-1970 arasında Amerika’da Freudçular, psikanalizi **bilimsel psikoloji**’nin bir parçası durumuna getirmek amacıyla Freudçu kavramları sadeleştirmeye, işlemsel olarak tanımlamaya, **psikanalitik varsayımın deneysel araştırması**nı yapmaya ve **psikanalitik psikoterapiyi değiştirerek gerçekleştirme**ye çalıştılar. Bu yolla deneysel psikoloji ile psikanaliz arasında daha yakın bir ilişkinin gelişmesini sağladılar. Benlik psikanalistleri, kendilerini genelde Freudçu olarak tanımladılarsa da psikanalizin türevlerine ve karşısında yer alanlara bu etiketi kaptırmamış oldular. Psikanalizde bir başka değişikliği, Melanie Klein gerçekleştirdi. **Başlıca yapıtları:** *Das Ich und die Abwehrmechanismen, 1936 (Ben ve Savunma Mekanizmaları); Infants Without Families and Pathology (D. Burlingham ile), 1943 (Ailesiz Çocuklar); Normality and Pathology in Childhood: Assessments of Development, 1965 (Çocuklukta Normallik ve Patoloji: Gelişimin Değerlendirilmesi); Problems of Psychoanalytic Training, Diagnosis and the Technique of Therapy, 1966-1970 (Psikanaliz Eğitimi ve Tanıda Sorunlar, Terapi Tekniği); The Writings of Anna Freud, 7 cilt, 1966-1970 (Anna Freud’un Yapıtları). Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları; benlik psikanalistleri**; **çocuk analizi**; **çocuk psikolojisi; KLEİN, Melania; psikanaliz.**

Freudculuk (freudianism) İnsanları yöneten ruhsal güçlerin bilinçdışında bulunduğunu savunan kişilik kuramı. Bu kurgusal (spekülatif) bilinçdışının da derinlerde olduğu kabul edildiğinden, buna **derinlik psikolojisi** de deniyor. Kuram, **psikanalitik** (ruhçözümcü) **psikoloji** (psychoanalitic psychology), psikanaliz (psychoanalysis) adlarıyla da anılıyor. *Bkz.* **FREUD, Sigmund; psikanaliz.**

freudcu okul *Bkz.* **psikanaliz.**

Freudizm *Bkz.* **Freudculuk.**

FREUD, Sigmund (1856-1939) **Avusturyalı nörolog, psikiyatrist, psikanalizin kurucusu.** Freud, Moravia'da (şimdiki adı Pribor olan ve Çekoslovakya'da) bulunan Freiberg kasabasında dünyaya geldi. 1939'da Londra'da öldü. Başarısız bir yün tüccarı ve Yahudi olan babası, işleri bozulduğundan, ailesiyle birlikte önce Leipzig'e; ardından da Viyana'ya göç etti. O zaman 4 yaşında olan Freud, Viyana'da yaklaşık 80 yıl kaldı. Freud'un annesinden 20 yaş büyük olan babası, sert ve otoriter bir kişiydi. Freud, genç bir delikanlı olarak babasına karşı hem korku hem de sevgi duyguları beslemişti. Koruyucu ve sevgi dolu olan annesine karşı da düşkünlük derecesinde bağlıydı. Babasının korkusu ve annesine duyduğu cinsel çekiciliğin, daha sonra onun Ödip karmaşası adını verdiği durumu ortaya koymasına kaynaklık ettiği ileri sürüldü. Ailenin sekiz çocuğundan biri olan Freud, ilk yıllardan başlayarak büyük bir zihinsel yetenek sergilemişti. Bu nedenle ailesi onu cesaretlendirmek amacıyla, içinde daha iyi aydınlatma olanağı sağlayan bir petrol lambası bulunan evin tek odasını ona verdi. Ailenin diğer bireyleri ise mum kullandılar. Freud'u rakip görerek ona kızan diğer kardeşlerin müzik çalışmasına, genç düşünürü rahatsız eder kaygısıyla izin verilmedi. Freud, Almanya'da lise dengi bir okul olan Gymnasium'a normalden bir yıl önce girdi. Bu okulu

17 yaşında, ödül alarak bitirdi. İlgileri arasında uygarlık, insan kültürü, biraz da askeri tarih bulunuyordu. **Darwin'**in evrim kuramı, onda yaşamı anlamaya ilişkin bilimsel bir ilgi uyandırmıştı. Kimi duraksamalar geçirmiş olsa da sonunda tıp eğitiminde karar kıldı. Ancak, bir doktor olarak çalışmak için istek duymuyordu; tıp eğitiminin kendisini yalnızca bilimsel araştırmalara yönelteceğini umuyordu. Freud, 1873'te Viyana Üniversitesi'nde eğitimine başladı. Birden çok alana yönelik ilgileri nedeniyle doğrudan tıp eğitimine bağlanmadı. Eğitimini tamamalamak için orada harcadığı sekiz yılın başlarında **biyoloji** üzerinde yoğunlaştı. Ardından **fizyoloji**ye yöneldi. Tıp eğitimi sırasında **kokain**i denedi ve kokainin tıpta ilk kez uygulanmasından sorumlu oldu. Bu maddenin histeri, kronik sindirim güçlüğü, siyatik üzerinde olumlu etkileri olduğunu görmüş ve mucize türünden bir keşifte bulunduğunu sanmıştı. Freud, üniversite ortamında bilimsel çalışmalarını sürdürmek istediyse de ekonomik olanaksızlıklar yüzünden özel doktor olarak çalışmaya başladı. Hastane eğitimi sırasında anatomi ve sinir sisteminin organik hastalıkları, özellikle de **inme, söz yitimi, çocuklarda beyin yıkımı** ve **konuşma bozuklukları** üzerinde uzmanlaştı. 1881 yılında yüksek lisans derecesini alarak ertesi yıl klinik nörolog unvanıyla çalışmaya başladı. Bu alandaki çalışmalarıyla iyice tanınmasına karşın, bu alan onu çekmiyordu. Ancak, 1882'de kendisi gibi yoksul olan Martha Bernays ile nişanlanınca bu işi yürütmek zorunda kaldı. Freud, nişanlılığı boyunca Martha'yı en yakınlarından bile aşırı kıskanıyordu. Parasal sorunlar yüzünden, evlilik, ancak 4 yıl sonra gereçekleşebildi. Evliliklerinin ilk yıllarında saatini rehin bırakacak kadar sıkıntı çekti. Freud o yıllarını hiçbir zaman unutmadı. Uzun çalışma saatleri, Freud'un karısı ve çocuklarıyla yeterince birlikte olmasını engelliyordu. Karısı uzun yürüyüşlere ve turistik gezilere dayanamadığı için tatile tek başına ya da baldızıyla birlikte çıkıyordu. O yıllarda Freud, solunum çalışmaları ve dairesel kanalların işlevinin keşfi ile ünlenen doktor **Jozef Breuer** ile çok yakın bir arkadaşlık geliştirdi. Freud'a parasal destek bile veren Breuer, hastalarını onunla birlikte ele alıyor ve tartışıyordu. Bunlardan biri olan **Anna O** olayı, psikanalizin gelişmesinde çok etkili oldu. 21 yaşındaki bu zeki, genç ve çekici kadın, **felç, bellek yitimi, zihinsel bozukluklar, mide bulantısı, görme bozuklukları, konuşma bozuklukları** gibi bir dizi **histeri belirtileri** gösteriyordu. Onu **hipnoz**la tedavi etmeye başlayan Breuer, Anna'nın hipnozun etkisi altında kimi kişisel deneyimlerini anımsadığını ve bunlar

üzerinde konuşunca, hastalık belirtilerinin azaldığını görmüştü. Örneğin, susamasına karşın su içemeyen Anna, hipnoz altında, çocukluğunda da benzer bir hoşlanmamayı yaşadığını anlatmıştı. Bir bardaktan su içerken, hoşlanmadığı bir köpeği gördüğünü anımsayıp bunu Breuer'e anlattıktan sonra Anna rahatlıkla su içmeye başlamış ve o hoşlanmama belirtisi bir daha görülmemişti. Anna bir yıldan uzun bir süre her gün Breuer'le görüşmüş ve günün rahatsız edici olaylarını ona anlattığında, bozukluk belirtilerinden biraz daha kurtulmuştu. Breuer, hipnozun etkisi altında Anna'nın tiksinti ve korkularının zayıfladığını ya da tümüyle ortadan kalktığını Freud'a anlattı. Breuer ile Anna arasında oluşan yakın duygusal ilişkiyi, Breure'in karısı kıskanmaya başlamıştı. Bu dönemde Anna da Breuer'e karşı, **olumlu aktarım** (positif transferans) denilen bir duygu durumuna girmişti. Bu, Anna'nın, babasına karşı olan duygularını Breuer'e aktarması anlamına geliyordu. Breuer'in, babasına benzemesi de aktarımı geliştiren bir etken olmuştu. Breuer de hastasına duygusal olarak bağlanmaya başlamıştı. Bu durumu kendi yaşamı için bir tehdit olarak gören Breuer, Anna'nın tedavisine son verdi ve onu bir daha görmeyeceğini söyledi. Ancak olay burada bitmedi. Birkaç saat sonra Anna, histerik doğum sancıları çekmeye başladı. Breuer, hipnoz ile bu olayı sonlandırdı ve ertesi gün, karısıyla ikinci balayına çıktı. Gerçekten çok, bir kurguya benzeyen bu olay, psikanalizin gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü daha sonraki çalışmalarında çok belirgin olan **aktarım yöntemi**ni (konuşma kürünü) Freud'a bu olay tanıtmıştı. 1889 yılında Freud, Fransa'da **Charcot**'nun yanına gitti ve dört buçuk ay boyunca onunla çalıştı. Orada Charcot'nun, bir **histeri** hastasının tedavisinde hipnozu nasıl kullandığını gözlemledi. Charcot, histeri davranışlarında cinselliğin rolü konusunda Freud'u uyardı. Bu uyarı, Freud'un, hastalarında cinsel sorunların izlerine karşı tetikte olmasını sağladı. Charcot, Yunancada "dölyatağı" anlamındaki hystera'dan türetilen histerinin, yalnızca kadınlara özgü bir bozukluk olmadığını göstermişti. Freud, hastalarına hipnoz ve aktarım yöntemini uygulamayı sürdürüyordu; ama hipnoza karşı gittikçe hoşnutsuzluk duymaya başlamıştı. Çünkü bu yöntem, tümden iyileşmeyi sağlayamıyordu. Hastaların birçoğu, başka belirtilerle geri dönüyordu. Ayrıca kimi sinir hastaları, kolayca ve yoğun biçimde hipnoza giremiyordu. Bu ve başka nedenler, Freud'un, bu yöntemi bırakmasına neden oldu. Ancak, Freud, aktarımı bırakmadı; adım adım, psikanalitik yöntemin en önemli

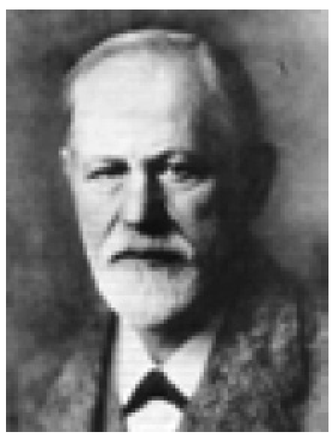
aşamasına geldi ve özgür çağrışım (free association) **yöntemi**ni geliştirdi. Özgür çağrışım sürecinde hastanın bir divana uzanmasını ve ondan utandırıcı, önemsiz ya da saçma görünüp görünmemesine bakmaksızın her düşüncesine tam bir açıklama getirmesi için açık ve içinden geldiği gibi (spontan olarak) konuşmasını istiyordu. Freud'un geliştirdiği bu **psikanalitik yöntem**le hastanın anormal davranışlarının olası nedenini oluşturan bastırılmış anı, istek ya da düşüncelerini bilince çıkararak bunların farkına varması amaçlanıyordu. Özgür çağrışım yöntemiyle Freud, hastalarının belleklerinin çocukluk yaşantılarına doğru geri gittiğini ve bastırılmış anılarının çoğunun cinsel konularla ilgili olduğunu bulmuştu. Freud, hastalarının rahatsızlıklarının nedenleri arasında cinsel etkenlerin olası bir rolü olduğu konusunda daha önceden hazırlıklıydı. Cinsel hastalıklar konusunda güncel yazından da haberi olan Freud, hastalarının öyküsünde cinsel öğelerin ortaya çıkışına daha çok ayak uydurur duruma gelmişti. 1895'te Breuer'le Freud, psikanalizin resmi başlangıcı sayılan *Histeri Üzerine Çalışmalar* adlı kitabı yayımladılar. Bu çalışma, Freud'un istediği açık ve ılımlı bir tanınmanın başlangıcı oldu. Ancak, Freud'un, cinselliği nevrozun tek nedeni olarak görmesi, Breuer'le yollarının ayrılmasına neden oldu. Freud, 1890'ların ortalarında, hastalarının çoğunun, özellikle kendi aile üyelerinin de işin içinde olduğu, travmatik (sarsıcı) cinsel deneyimler yaşadıklarını belirttiklerine tanık oldu. Bunlardan yola çıkarak bu konuyu bu tür olayları yaşamayan ve normal cinsel yaşamı olan bir insanın nevroz geliştirmeyeceğini ileri sürme noktasına dek getirdi. Freud, 1896 yılında düzenlediği bir raporda hastalarının, çocukluklarında sarkıntılığa benzer deneyimleri bulunduğunu; sarkıntılık yapan kişinin de yaşlı bir akraba; sıklıkla da baba olduğunu ortaya koyduklarını belirtti. Bugün çocuk sömürüsü diye adlandırılan bu sarkıntılığın, kimi de iğfal travmasının yetişkin nevrozlarının ana nedeni olduğuna inandığını bildirdi. Rapor, çok eleştirildi. Freud, bir yıl sonra düşüncesini değiştirdi. Hastaların çocukluk deneyimi olarak anlattıklarının gerçekte yaşanmadığını; bunların hastanın **düşlem**leri olduğunu ileri sürdü. Bu görüş, **psikanalizin gelişiminde bir dönüm noktası** oluşturdu. Freud, anlattıkları düşlemlerin, hastalara oldukça gerçek göründüğüne karar verdi. Bununla birlikte, bu düşlemlerin cinsellik üzerinde yoğunlaşmasından yola çıkarak, nevrozların nedeninin cinsellik olduğu konusundaki düşüncesini korudu. Son dönemlerde yapılan araştırmalar da çocuğun **cinsel sömürüsü**nün, sanılandan daha

yaygın olduğunu ortaya koyuyordu. Psikanalistler arasında Freud'un ilk görüşlerinin doğru olduğunu savunanlar bile vardı. Freud'un izinden gidenlerden birisi olan **Sandor Ferenzi**, 1930'larda, kendi hastalarının açıklamalarına dayanarak **Oedipus karmaşası**nın düşlemlerden değil; gerçek istismar davranışlarından kaynaklandığı sonucuna varmıştı. Duygusal yaşantımızda cinselliğin rolü üzerinde özellikle duran Freud, kişisel olarak cinselliğe karşı olumsuz bir tutum içine girmişti. Nevroz geliştirmemiş insanların bile bu "kaba hayvansal gereksinime" tenezzül etmemeye çalışması gerektiğini savunuyordu. Daha 41 yaşındayken bir arkadaşına, "cinsel uyarı, benim gibi bir insan için artık işe yaramaz." diye yazmıştı. Freud, aynı yıl, cinsel etkinliklerini tümüyle bırakmaya karar vermiş ve **kendini çözümleme** (self-analysis) görevine başlamıştı. Birkaç yıl boyunca nörotik zorlukların bir bölümünü yaşadı. Kendi durumuna **kaygı nevrozu** tanısını koydu ve rahatsızlığının nedenini de cinsel gerilimin birikmesi olarak anlattı. Migren ağrıları, üriner sorunlar ve spastik kolon rahatsızlıklarını; ölüm, yolculuk, açık yerler ve kalp hastalıklarına ilişkin kaygı duygularını yaşadı. Bu dönem, Freud'un hem şiddetli iç karmaşalar yaşadığı hem de en üretken olduğu dönemdir. Nevroz kuramının büyük bölümünü, gerçekten, kendi nörotik sorunlarından ve onları çözümleme çabalarından yararlanarak oluşturdu. Kendisini çözümlemeyi, kendisini ve hastalarını daha iyi anlamayı sağlayan bir araç olarak ele aldı ve bu iş için **rüya çözümlemesi**ni kullandı. Freud, bir hastasının rüyalarında oldukça zengin duygusal öğelerin kaynağını keşfetmişti. Rüyaların çoğunlukla bir rahatsızlığın altta yatan nedenlerine ilişkin ipuçlarını içerdiğini gördü. Her şeyin bir nedeninin olduğunu belirten pozitivist görüşe dayanarak bir rüyadaki olayların tümüyle anlamdan yoksun olamayacağını düşünüyordu. Rüyalar, kişinin bilinçdışındaki bir şeylerden kaynaklanıyor olmalıydı. Üstelik, rüya imgelerinin simgeselliği görüşü, ta antik zamanlara dayanan bir kuramdı. Hem hasta hem de tedavi eden rolünü yapmanın çok zor oluşu nedeniyle kendisini özgür çağrışım yöntemiyle çözümleyemeyeceğini düşünen Freud, bu amaçla rüyalarını incelemeye karar verdi. Her sabah uyandığında, gördüğü rüyaları hemen kaydediyor ve onları özgür çağrışım yöntemiyle çözümlüyordu. Yaklaşık iki yıl sürdürdüğü kendini çözümleme çabası sonucunda, en temel çalışması sayılan *Rüyalar ve Yorumları (1900)* adlı kitabının yayımlanmasıyla doruğa ulaştı. Oedipus karmaşasının ana çizgilerini, kendi çocukluk yaşantılarına dayanarak ilk

kez bu kitabında ortaya koydu. Birçok eleştiri almış olsa da bu çalışma, ona geniş kapsamlı bir tanınma sağladı ve olumlu yorumlandı. **Carl Gustav Jung** adlı genç de bu kitabı okuduktan sonra hızla yeni psikanalize yöneldi. Kitap, Freud hayattayken 8 baskı yaptı. Freud, rüya çözümlemesini psikanalizde (ruhçözümlemede) kullandığı tekniklerle birleştirdi; yaşamının geri kalan bölümünde her gününün son yarım satini kendini çözümlemeye ayırdı. Freud'un 1900'den sonra daha üretken bir konuma geçerek yeni düşünceler geliştirdiği ve bunları yaydığı görülüyor. 1901'de *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi Üzerine* adlı ünlü kitabını yayımladı. Bu kitabında, normal bir insanın günlük davranışlarında olduğu gibi, nörotik belirtilerde de bilinçdışı düşüncelerin açığa çıkmak için sürekli savaştıklarını; bu nedenle de düşünce ve davranışları değiştirebildiklerini savundu. **Dil sürçmesi** ya da **unutma**nın nedenlerinin gerçekte, açığa vurulamayan güdülerin bir yansıması olabileceğini belirtti. Freud'un bir sonraki kitabı, *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* adıyla 1905'te yayımlandı. 1902'de Freud'un kimi öğrencilerinin çok istemeleri üzerine oluşturulan ve haftada bir gerçekleştirilen tartışma grubunun ilk katılımcıları arasında **Alfred Adler** ve **Carl Gustav Jung** da vardı. Bu iki kişi, daha sonra, cinselliği öne çıkarışına karşı çıkılmasını asla bağışlamayan Freud'un kimi görüşlerine karşı bir tutum takınacak ve kendi görüşlerini kuramlaştırarak ünlü olacaklardı. Freud, daha sonra şunları yazdı: "Psikanaliz, benim eserimdir; on yıl boyunca kendisi hakkında psikanalizle düşünen tek insan benim. Psikanalizin ne olduğunu hiç kimse benden daha iyi bilemez." 20. yüzyılın ilk 10 yılı, Freud'un kişisel ve mesleksel durumunu geliştirdiği yıllardır. Artan uygulamaları sonucunda, giderek daha çok insan, onun resmi bildirilerini okur duruma geldi. 1909 yılında 20. kuruluş yılı dolayısıyla konuşmak üzere Clark Üniversitesi'ne çağrılıp kendisine **fahri psikoloji doktorası**nın verilmesi, uluslararası bir kabulün ilk işareti olmuştu. Freud burada **William James, James MCKeen Cattell ve E. B. Titchner**'in de bulunduğu birçok ünlü psikolog ile karşılaştı. İzleyicilere çok önemli görgül keşifler yapan bir bilim adamı ve terapist olduğunu söyledi. Clasrk'ta verdiği 5 konferans, ertesi yıl *Amerikan Psikoloji Dergisi*'nde yayımlandı; sonra da birkaç dile çevrildi. Freud'un **bilinçdışı** kavramı, Amerikan halkınca büyük bir ilgi gördü. Kendisini iyi karşılayan Amerika'yı beğenmediğini belirten Freud, oraya bir daha gitmedi. Onun, uzun yıllar yaşadığı Viyana'dan da hoşlanmadığı biliniyordu. 20. yüzyılın ilk on yılında psikanaliz aile

bireylerinin, anlaşmazlık, uyuşmazlık, muhalefet ve eksiklikler nedeniyle birbirinden koptuğu görülüyor. 1911 yılında Adler'in; 1914 yılında da Jung'un ayrılmasıyla üç rakip grup oluştu. Bu ayrılış sırasında Freud, "psikanaliz" adını yalnızca kendi grubu için korumayı başardı. Savaş yılları, Freud'un parasal sıkıntılar yaşamasına yol açtı. Freud, adını doruğa **1919-1939 dönemi**nde ulaştırdı. Çok çalışmayı; hastalarını her gün birkaç saat görmeyi; her yaz üç ay tatil yapmayı sürdürdü. 1920'lerde psikanaliz, yalnızca **ruhsal bozuklukları tedavi eden bir yöntem** olmaktan çıkarak **insanın güdülenişini ve kişiliğini bütünüyle anlamayı amaçlayan kuramsal bir sistem** olarak gelişti. 1923 yılında Freud'a ağız kanseri tanısı konuldu. Bunun sonucu olarak Freud, yaşamının son 16 yılını hemen hiç bitmeyen ağrılarla geçirdi. 33 kez ameliyat oldu. Damağının ve üst çenesinin bir bölümü alındı. Ameliyatında kullanılan protez, konuşmasını zorlaştırdı ve onu anlamak, gittikçe güçleşti. Bu nedenle hastaları ve müdavimleri dışındaki kişisel ilişkilerden kaçınmaya başladı. Günde 20 sigara içmeyi, hastalığına tanı konduktan sonra da sürdürdü. **Hitler**, 1933 yılında Almanya'da iktidar olunca Freud'un kitapları, Berlin'de bir otomobil yarışı sırasında açıkta yakıldı. Bunun üzerine Freud, "Bizimki de ne ilerleme! Ortaçağ'da olsa beni yakarlardı; bugünlerde kitaplarımı yakmakla doyum sağlıyorlar." yorumunu yaptı. 1934 yılı geçmeden, ileri görüşlü Yahudi psikanalistler ve psikologlar, Almanya'yı terk ettiler. Psikanalizin Almanya'da kökünü kurutmayı hedefleyen güçlü Nazi kampanyasının etkisiyle, Freud'un çok yaygın olan tüm bilgileri, hemen hemen tümüyle yok edildi. Freud, arkadaşlarının önerilerine karşın, Viyana'da kalmakta direndi. 1938 yılı Mart ayında Almanya Avusturya'yı işgal edince 15 Martta bir Nazi çetesi, Freud'un evini bastı. Bir hafta sonra, kızı Anna tutuklanarak bir gün alıkonuldu. Bu son olay, Freud'u kendi güvenliği için ülkesini terk etmesi gerektiğine inandırdı. Ancak, satılmamış kitapları yakılmak amacıyla İsviçre'den getirilmedikçe, gitmesine izin verilmedi. Naziler, daha sonra, Amerika Büyükelçiliği'nin de girişimiyle Freud'un İngiltere'ye geçmesine izin verdiler. Daha sonra, Freud'un kız kardeşlerinden dördü, Nazi toplama kamplarında öldürüldü. Freud'a Viyana'dan gidişinde, oturma izni sağlamak için, Gestapo tarafından "saygılı ve düşünceli" muamele gördüğünü ve şikâyet etmesini gerektirecek hiçbir şey olmadığını belirten bir belge imzalattılar. Freud İngiltere'de iyi karşılandı; ancak, sağlığı hızla bozulduğu için, yaşamının son yılını huzursuzluk içinde geçirdi. Zihinsel

olarak uyanık olmayı ve yaşamının sonuna dek çalışmayı sürdürdü. Freud, çektiği acılar artınca özel doktoru Max Schur'a yıllar önce, ondan aldığı bir sözü anımsattı ve "Zamanım geldiğinde beni terk etmeyeceğine söz vermiştin." dedi. Bunun üzerine doktor, Freud'a 2 santigramlık morfin verdi. 12 saat sonra dozu yineledi. Freud, komaya girdi ve yıllar süren acıları, **23 Eylül 1939**'da dindi. Freud, hakkında olumlu ve olumsuz en çok yazılmış ve söylenmiş kişilerden biridir. **Başlıca yapıtları**: *Histeri Üzerine Çalışmalar* (J. Breuer ile) *(1895), Rüyalar ve Yorumları (1900), Günlük Yaşamın Psikopatolojisi Üzerine (1901), Şaka ve Bilinçdışıyla İlişkisi (1905), Cinsiyet Üzerine Üç Deneme (1905), Totem ve Tabu (1913), Psikanalitik Hareketin Tarihi Üzerine (1914), Psikanalize Giriş Üzerine Dersler (1917), Haz İlkesinin Ötesinde (1920), Ego ve İd (1923), Hayatım ve Psikanaliz (1925), Ket Vurma, Belirti ve Endişe (1926), Bir Yanılsamanın Geleceği (1927), Uygarlığın Huzursuzluğu (1930), Musa ve Tektanrıcılık (1939), Toplu Yapıtlar (1940). Bkz.* **FREUD, Anna; Freudculuk; Freudcu okul; Freud'un insana bakışı.**

Freud'un insana bakışı *Bkz.* **FROMM, Erich;** özgürlükten kaçış yaklaşımı **(Marks ve Freud'un** İ**nsana ve Topluma Bakışı).**

Freud'un ruhsal yapı sınıflaması (Freud's taxonomy of psychological state) Freud'un, libidonun yönlendirilişine dayanarak belirlediği **libidinal tipler.** İnsanları Freud, iki ana ruhsal tipe ayırmıştır: **(1) Erotik tip.** Bu tiplerde içgüdüsel gereksinimler baskındır. Bunlarda içgüdüler, sevme ve sevilmeye odaklanmıştır. Bunlar, başkalarına belirli bir bağlılık gösteriyorlar; sevgiyi yitirme kaygısını yaşıyorlar. Aşırı durumlarda bu tiplerin bu doğal özellikleri, takınağa dönüşebiliyor. **(2) Özsever**

(narsisistik) **tip.** Bunlar, erotik gereksinimleri fazlaca duymuyorlar. Bu tipler, özellikle kendileriyle ilgileniyorlar. Fazlaca kaygıya kapılmıyorlar. Saldırganlıkları belirgin olduğundan, kolaylıkla etkinliğe geçiyorlar. Başkalarına destek ve rehber olma eğilimindedirler. Bu tiplerin de takınaklı (aşırı) durumları görülüyor. Her iki tipin varyantları bulunuyor. *Bkz.* **FREUD, Sigmund; tipoloji.**

Freudun rüya kuramı *Bkz.* rüya.

FROMM, Erich (1900-1980) **Alman kökenli Amerikalı psikanalist, toplumsal felsefeci ve hümanist toplumcu.** Erich Fromm, Frankfurt'ta sinirli ve huysuz bir baba ile bunalıma eğilimli bir annenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İsviçre'de Muralto'da öldü. Hahamlar soyundan gelen Fromm'ın çocukluğu sofu bir ortamda geçmişse de insancıl eğilimleri, onu daha çok felsefi uğraşlara yöneltti. Etkileri günümüze dek uzanan ve hoyratlık zincirinin başlangıcı olan Birinci Dünya Savaşı, ailenin bu tek çocuğu üzerinde derin izler bıraktı. 1922'de Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe doktorasını veren Fromm, 1922-1926 arasında Münih Üniversitesi'nde, daha sonra Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde psikanaliz konusunda çalışmalar yaptı. Tıp eğitimi görmediği halde, 1925'te bir yandan psikanaliz çalışmalarını yürütürken, öte yandan da Uluslararası Psikanaliz Derneği'ne üye oldu. 1929-1932 arasında Frankfurt Psikanaliz Enstitüsü'nde ve kurucuları arasında Adorno ve Horkheimer gibi ünlü düşünürlerin bulunduğu Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. Almanya'da **Hitler**'in Nasyonal Sosyalist Parti'si iktidar olduktan sonra 1934'te Toplumsal Araştırma Enstitüsü ile birlikte New York'a taşındı ve 1939'a dek bu enstitüde çalıştı. 1940-1950 arasında Colombia Üniversitesi'nde, Amerikan Psikanaliz Enstitüsü'nde, Benningto College'de ve Yale Üniversitesi'nde ders verdi. 1951'de Ulusal Meksika Özerk Üniversitesi'nde profesör oldu. Meksika Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu. Burada toplumsal sınıflarla kişilik tipleri arasındaki ilişkiler üzerine kapsamlı araştırmalar yaptı. 1957-1961 yılları arasında Michigan Eyalet Üniversitesi'nde çalıştı. 1962'de New York Üniversitesi psikiyatri profesörü oldu. 1971'de araştırmalarını orada sürdürmek üzere İsviçre'ye gitti. Siyasete 12-13 yaşından bu yana ilgi duymasına ve **etkin bir toplumcu** olmasına karşın Amerikan Sosyalist Partisi üyeliği ve Barış akımında etkin rol almak dışında hiçbir siyasal çalışma ya da eylemde bulunmadı. Dünya barışına katkıda bulunmak amacıyla birçok ülkede konferans verdi. **Yeni Freudcu okul** içinde yer aldı. Marx ile Freud

arasında bir yerde, kendine özgü bir yaklaşım geliştirdi. Freud'un temel ilkelerini benimsemesine karşın, onda gözlemlediği biyolojik-mekanik belirlenimcilik ile Marx'ta gözlemlediği ekonomik belirlenimciliği reddederek, onların yerine "özgürlük", "özgür istenç **ve insanın seçim yapabilme yetisi", "üretkenlik"** ve "**sevgi"**yi öne çıkarma yolunda büyük çaba gösterdi. Freud'un bireye uyguladığı psikanalizi, topluma uyguladı. Çeşitli toplum yapıları ile kişilik yapıları ve genel yönelimler arasındaki ilişkileri çözümledi. Fromm üretken bir yazardır. **Başlıca yapıtları**: *Kendisi İçin İnsan (1947); Psikanaliz ve Din (1950); Unutulmuş Dil (1951); Sevme Sanatı (1956); Sigmund Freud'un Görevi (1958) Psikanaliz ve Zen Budizm (Suzuki ve De Martino ile, 1960); İnsan Üstün Gelebilir mi (1961); Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum (1962); Sevginin ve Şiddetin Kaynağı (1964); Umudun Devrimi (1968); Psikanalizin Krizi (1970); Hürriyetten Kaçış (1972); İnsandaki Yıkıcılığın Kökeni (1973); Çağımızın Özgürlük Sorunu (1973); Sevme Sanatı (1975); Sahip Olmak Ya da Olmak (1976); Kendini Savunan İnsan (1982); Sağlıklı Toplum (1982). Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı.

frontal lop *Bkz.* **alın bölgeleri**.

FRÖBEL, Fried (1782-1852) **Pestalozzi'nin düşüncelerine bağlı, çocuk bahçesi (Kindergarten) pedagojisinin kurucusu.** Frobel, 1817'de Kailhan'da bir eğitim yurdunu yönetti. 1831'de başlayarak İsviçre'de öğretmen yetiştiren kurumlarda ve Pestalozzi'nin yanında Brgdorf'taki yetimler yurdunda çalıştı. 1837'de Blankenburg'da ilk çocuk bahçesini açtı. Bu kurum, yine onun tasarladığı Alman çocuk bahçelerinin ilk basamağı oldu. O, bütün Almanya'yı çocuklar için bir büyük bahçe durumuna getirerek cennete çevirme düşü, onun biricik tutkusuydu. Bu

düşünü gerçekleştirmek için 1849'da Çocuk Bahçesi Öğretmen Okulu'nu açtı. Siyasal kuşku nedeniyle 1851'de Prusya'da çocuk bahçeleri yasaklandı ve bu yasak 1860'a dek sürdü. Çocuk bahçeleri Frobel'in ölümünden sonra yeniden açıldı. Fröbel'e göre **yaratma isteği,** insanın temel güdüsüdür. İnsan, kendini tanımak, bilmek istiyorsa yaratmak zorundadır.Yaşam, yaratmakla anlam kazanıyor. **Düşünmek ve yapmak**, bir kâğıdın iki yüzü gibidir. Yapmak, düşünmeyi yaratıyor; düşünme de daha çok yapmaya fırsat hazırlıyor. Yapmakla düşünmek bir araya gelince de yaratma gerçekleşiyor. Yapıt yaratma isteği, insanı kendi yaratıcısına benzetiyor. Yaratma güdüsü ile ortaya çıkarılmış yapıt arasında çalışma adı verilen uzun bir yol vardır. İnsanı **yapmak, denemek** ve **anlatmak denen üç güç** eğitiyor. İnsan, kendi görevlerini özgürce kendisi gerçekleştirmelidir. Çünkü her canlı, etkinlik göstererek, çalışarak, yaparak gelişebiliyor. İnsan da bunlar sayesinde akıllı yaratık olabiliyor. Pestalozzi'nin düşüncelerinden esinlenip onları daha da geliştiren Fröbel, çalışmalarını küçük çocukların eğitimi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ona göre eğitimin temelini **oyun, uğraş** ve iş oluşturmalıdır. O, çocuğa **buyurma yolu**nu değil; onun **kendi kendine etkinlik göstermesine yardım etme yolu**nu seçmiştir. "**Fröbel armağanları"** adını verdiği oyuncakları ve uğraş araçlarını bu amaçla geliştirmiştir. **Başlıca yapıtları:** *Menschenerziehung, 1826; Nachricht u. Rechenshaeft von d. deutschenKindergarten, 1843; Nutter-u Koselieder, 1844. Bkz.* çocuk bahçesi.

füj (fugue) Kişinin birdenbire evinden ya da işinden kaçmasıyla ve geçmişini, kimliğini tümüyle unutarak (temel beceriler unutulmuyor) başka bir yerde, yeni bir adla yaşama başlaması biçiminde ortaya çıkan bir

tür çözülmeli bozukluk. Bu hastalar, **bellek yitimi** ortadan kalktıktan sonra geçmiş yaşamını anımsayabiliyor; ancak füj dönemini anımsamıyorlar. Uzun süreli füj olayları, tehdit edici, ürkütücü ortamlardan, gerçeklikten kaçmaya yönelik bilinçsiz bir isteğe bağlanıyor. **Sara** ya da **donuk heyecan** gibi durumlarda da kısa süreli füj yaşanabiliyor. Bellek yitimi kendiliğinden, hipnotik telkinle ya da çeşitli ilaçların yardımıyla ortadan kaldırılabiliyor. *Bkz.* **bellek yitimi; çözülmeli füj.**

G

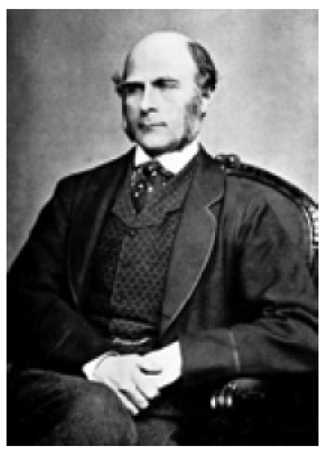
gaipten haber alma (clairsentience) Görme ya da işitme organları dışındaki becerilerle bilgi edinmek için kullanılan bir **parapsikoloji** terimi.

gaipten haber verme (clairvoyance) Normal olarak duyu organlarıyla görülemeyen geçmişteki, şimdiki ya da gelecekteki olayların algılandığını (**duyu ötesi algı**yı) anlatan bir **parapsikoloji** terimi.

Galen'ın huy sınıflaması (Galen's classification of temperament) İ. S. 2. yüzyılda yaşayan **Galen,** insanları tiplere ayırma konusunda yaşadığı çağa göre önemli sayılan dört farklı huy (mizaç) tanımlamıştır. Dayanağı, bedenin humeurslarıdır (hıltlarıdır. Günümüzdeki beden ve kan kimyasına dayanan yeni görüşlerin oluşmasına temellik eden ve **dört temel huy sınıflaması şöyledir:: (1) Canlı huylular** (sanguinler, demeviler): Kırmızı kanın başat olması nedeniyle bu tipler canlı, devingen ve iyimser bir görünüm sergiliyolar. **(2) Ağırkanlılar** (phelegmatics, lenfailer) Bunlar akkan (lenf) başatlığı nedeniyle ağırcanlı, soğuk, kolaylıkla duygulanamayan tiplerdir. **(3)** Karaduygulular (melankolikler): Bu tiplerin kanlarında kara safra başattır. Bu nedenle bunların ayırt edici özellikleri çekingenlik, durgunluk, kötümserlik ve kendi halindeliktir. **(4)** Öfkeliler (koleriklşer, safraviler) Kanlarındaki yeşil safranın başatlığı sonucunda ortaya çıkan öfkeliler duyarlı, öfkeli ve coşkuludurlar. *Bkz.* **tipoloji.**

GALTON, Sir Francis (1822-1911) İngiliz bilim adamı. İki buçuk yaşında okumayı öğrendiği söylenen Galton, başladığı okulları yarıda bıraktı. Sonunda kuzeni **Darwin** gibi Cambridge'e gitti. Birçok alanla ilgilendi ve bu alanlarda bilime katkı yaptı. **Coğrafya, meteoroloji, insanbilim, kalıtım, bireysel ayrılıklar, matemamatik, istatistiksel analiz, sözcük çağrışım testleri** bunlar arasında yer alıyor. **Parmak izi**ni de o keşfetti.

Galton’un asıl çıkış noktası, dahiliğin kalıtsal olduğunu, ırkların iyileştirilebileceğini kanıtlamaktı. O, zekâ ile bedensel özellikler arasında da bir ilişkinin varlığına inanıyordu. Bu amaçla **zekâ, tepki süresi, görüş keskinliği, duyuları ayırt etme yetisi, sözcük çağrışımları, işitme keskinliği, kavrama** gibi konularda birçok deney yaptı. Bu deney ve araştırmaların, bugünkü **psikometri**ye önemli katkıları oldu. **Ojenik** denilen bilimi de o kurdu. Servetinin bir bölümünü, bu alanda çalışan derneğe bıraktı. Kurduğu laboratuvarı ve yaptığı çalışmalarla psikoloji alanında önemli ağırlıkları olan **Edward Thorndike, James MeKeen, Cattell** gibi kişileri kamçıladı. Örneğin, Cattell ilk zekâ testlerini önemli ölçüde Galton’un çalışmalarına dayanarak geliştirmiştir. **Başlıca yapıtları**: *Tropical South Africa (1853), The Art Of Travel (1853), Hereditary Genius (1969), English Men Of Science: Their Nature and Nature (1874), Psychometric Experiments (1879), İnquiries into Human Faculty and Its Developmant (1883), Natural Inheritance (1889). Bkz.* çağrışım Testi; **regresyon**; **sözcük çağrışımı.**

galvanik deri tepkisi (galvanic skin response) Cildin; özellikle avuç içinin ve öbür kılsız bölgelerin uyarıcıya tepki olarak elektrik direncinin değişmesi. Özerk sinir sisteminin kendiliğinden bir tepkisi olarak bu durumun gözlemlenmesi, ter bezlerinin etkinliğine bağlı bulunuyor; hem haz veren hem de stres yaratan uyarıcılarla; dahası yeni ya da koşullu uyarıcılarla ortaya çıkabiliyor. *Bkz.* **yalan makinesi.**

gama alkolizm (gamma alcoholism) E**. M. Jellinek**’in alkol kullanımı sınıflamasında alkole karşı ruhsal ve fizyolojik bağımlılık geliştiren ve alkol alımını denetleme gücünü yitiren kişiler için kullandığı terim. Bu

alkol kullanma düzeyi, ruhsal bağımlılıktan fizyolojik bağımlılığa doğru bir ilerleme olup davranışlarda belirgin bir kötüleşmeye yol açıyor. *Bkz.* **alkolizm.**

gamet *Bkz.* **eşeylik hücresi.**

gangliyon (ganglion) Beynin ve omuriliğin dışında kalan ve **periferik sinir sistemi**nin bir parçası olan sinir hücreleri. Bu hücreler, duyusal ve özerk sistemlerde **bilgi işleme işlevi** görüyorlar.

gaye *Bkz.* **amaç, hedef, erek.**

Gazi Eğitim Enstitüsü (GEE) (Gazi Pedagogical Institute) Orta dereceli okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla 1926-1927 öğretim yılında Konya'da **Orta Muallim Mektebi** adı ile kurulup bir yıl sonra Ankara'ya taşınan ve 1929-1930 öğretim yılında **Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü** adı ile tarihsel binasına yerleşen Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir yüksek öğretim kurumu. Kuruluşunda yalnızca edebiyat bölümü bulunan; Ankara'ya taşındığında pedagoji bölümü de eklenen 1928-1929 öğretim yılında İlköğretmen okulu çıkışlıları sınavla alan iki yıllık bir hazırlık bölümü ile bir buçuk yıllık bir meslek bölümünden oluşan enstitüde edebiyat ve pedagoji bölümlerinin yanı sıra tarih, coğrafya, fizik ve tabiat bilimleri ile matematik bölümleri de vardı. 1932-1933 öğretim yılında bu beş bölümün öğrenim süresi dört yıla çıkarıldı ve bunlara ayrıca üçer yıllık resim-iş, beden eğitimi bölümleri eklendi. 1934-1935 öğretim yılında hazırlık sınıfları kaldırıldı; 1937-1938 öğretim yılında müzik; 1941-1942 öğretim yılında iki yıllık Fransızca; 1944-1945 öğretim yılında da İngilizce bölümleri açıldı. Böylelikle bu eski ve köklü kurumun Almanca, Fransızca, İngilizce, beden eğitimi, resim-iş, müzik, sosyal bilgiler, matematik, tabiat bilimleri, Türkçe bölümleri, ilköğretmen okulu ve lise çıkışlıları sınavla parasız yatılı öğrenci olarak almış ve iki üç yıllık bir öğretimden sonra orta dereceli okullara dal öğretmeni; pedagoji bölümü de ilköğretmen okulu çıkışlıları, ilköğretmen okullarına meslek dersleri öğretmeni ve ilköğretim müfettişi olarak yetiştirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimin yurt düzeyinde yayılıp gelişmesinde önemli bir görev yapmış olan bu kurumu bitirenler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın merkez ve taşra örgütlerinde de önemli görev ve sorumluluklar üstlenmişlerdir. Daha sonra enstitü, tümüyle Gazi Üniversitesi içinde yer almıştır.

gebeliğin önlenmesi (contraception) Tohumun yumurtayı aşılamasını yapay olarak önleme yoluyla isteyerek döl yetiştirmeyi sınırlama. Bir tür **doğum kontrolü** olan bu sınırlama, çocuk düşürme ile karıştırılmamalıdır. Bu terim, kısırlaştırma dışında, gebelikle sonuçlanan bütün birleşmelere karşı alınan önlemleri kapsıyor.

gebelik (pregnancy) **1.** Dişi omurgalılarda aşılanmış yumurtanın döl yatağında gelişmesi sırasındaki koşullar. **2.** Doğuncaya kadar yavrunun anne karnında geçen süresi; ***hamilelik.*** Bu süre, insanda dokuz ay ya da kırk hafta kadardır.

gece karabasanı *Bkz.* **korku.**

gece korkusu *Bkz.* **korku.**

gece yatağını ıslatma *Bkz.* **yatağa işeme; psikoterapi.**

gecikmeli bellek (delayed memory) Kişinin daha önce anımsamadığı bir anıyı anımsaması. Bu anımsama, kendiliğinden ya da çağrışımla oluyor.

gecikmeli boşalma (delayed ejaculation) Cinsel ilişki sırasında erkeğin boşalmakta zorluk çekmesi biçiminde beliren cinsel işlev bozukluğu.

gecikmeli koşullama (delayconditioning) **Pavlov** benzeri koşullamada bir sinyalin kısa bir gecikmeden sonra, biyolojik açıdan önemli bir olayla birlikte verilmesi. *Bkz.* **izli koşullama.**

geciktirme sağaltımı *Bkz.* **geciktirme tedavisi.**

geciktirme tedavisi (delay therapy) **Obsesif kompulsif hasta**ların tedavisinde kullanılan bir yöntem; ***geciktirme terapisi, tepki engelleme tedavisi, geciktirme sağaltımı.*** Bu tedavide hastalar, normal koşullarda el yıkama gibi **kompulsif davranış**larını kışkırtacak ortamlara sokuluyor; ancak söz konusu davranışları yapmaları engelleniyor.

geciktirme terapisi *Bkz.* **geciktirme tedavisi.**

geçerlik (validity) Ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka özelliklerle karıştırmadan, doğru biçimde ölçme derecesi. Örneğin, uzunluk ölçmek için geliştirilmiş olan metre ile ağırlık ölçülemez. Metrenin amacı, uzunluk ölçmektir. Bir ölçme aracının geçerliği, mantıksal ve görgül yollarla belirleniyor. Alanın uzmanı, araştırma yapmadan da testin içermesi gerekenlerle testi karşılaştırabiliyor. Bu amaçla birden çok yargıcı seçiliyor ve onların ortalamaları alınıyor. Görgül yolla araştırma yaparak geçerliğin saptanması, daha olumlu sonuç veriyor. Kullanım amacına göre, **bir ölçme aracında bulunması gereken**

üç tür geçerlik şunlardır: **(1) Kapsam geçerliği:** Bu geçerlik, bir ölçme aracının, ilgilenilen davranış alanına giren davranışları ne aşamada içerdiğini belirtiyor. **Bilgi ve başarı testleri**nde daha çok, kapsam geçerliği aranıyor. Kapsam geçerliği için genellikle test maddelerine bakılarak karar veriliyor. Maddelerin, ilgilenilen davranış evrenini en iyi biçimde örneklemesi bekleniyor. Bunun sağlanması için **belirtke tablosu** hazırlanıyor. Belirtke tablosunda, özenli bir çalışma ile ölçülmek istenen hedef davranışın ana konuları belirleniyor. Bu geçerlik, daha çok, mantıksal yolla ortaya konuluyor. **(2) Ölçüt bağıntılı geçerlik:** Bu geçerliğin sağlanması için, söz konusu davranış ya da özelliğin ölçütü olarak kabul edilen değişkenle test karşılaştırılıyor. **Bir testin, ölçüt olarak alınan başka bir testle tutarlılığı**na bakılıyor. **Zekâ ve akademik yeterlilik testleri** ve **ilgi testleri** için genellikle ölçüt bağıntılı geçerlik kullanılıyor. Ölçme, gelecekteki başka bir alana ve zamana yönelik bir kestirimde bulunmak için yapılıyorsa o zaman, **yordama geçerliği**ne bakılması gerekiyor. Ölçme, şimdiki döneme yönelikse, **hem-zaman geçerliği**ne bakılıyor. Bunda, ölçme de ölçütle ilgili sonuçlar da bir arada değerlendiriliyor ya da ölçme işlemi sırasında, hazır olan ölçüte bakılıyor. Örneğin, üniversite sınavındaki başarıyla lise son sınıftaki başarı karşılaştırılıyor. Yordama geçerliğinde istatistiksel teknik olarak, **gerileme** (regression) kullanılıyor. Üniversite giriş sınavlarında karşılaşılan durum, ölçme aracıyla elde edilen sonuçla bireylerin geleceğinin yordanmasıdır. İyi puan alan öğrencinin, üniversitede başarılı olacağı yordanıyor. Bu nedenle ölçme aracıyla elde edilen sonuç, sonradan elde edilen ve ölçüt olarak kabul edilen bir sonuçla karşılaştırılarak bulunan **korelasyon katsayısı**, o testin yordama geçerliğini vermiş oluyor. Ancak, ölçütte **uygunluk, yansızlık, güvenirlik ve kolay elde edilebilirlik** özelliklerinin aranması gerekiyor. **(3) Yapı geçerliği:** Bu geçerliğin amacı, ölçme aracının hangi davranışı, hangi özellikleri ve nitelikleri ölçtüğünü; bunların ölçülmesinde testteki kavram ve yapımların etkililik derecesinin ne olduğunu ortaya çıkarmaktır. Yapı geçerliliğinin belirlenmesi, bir tür, kuramın denetlenmesi; **kuram geliştirmek** demektir. O nedenle, kurama ilişkin hangi **denenceler**in (hipotezlerin) kurulacağına karar veriliyor ve bu **denenceleri test etmek için veri** toplanıyor. Sonuçta da kuramın toplanan verileri açıklamak için yeterli olup olmadığı yordanıyor. Veriler kuramla çeliştiğinde, ya testin yorumlanma biçiminin değiştirilmesi ya kuramın yeniden düzenlenmesi ya da tümden reddedilmesi gerekiyor.

Görgül yolla yapılmakta olan yapı geçerliği işlemi, uygun bir ölçüt bulunamadığı ya da tek bir ölçütün uygulanamayacağı durumda, uygun bir teknik olarak görülüyor. Ancak, bir testle ilgili ölçüt bağıntılı geçerlik bilgisi yoksa o test, yalnızca deneysel kabul ediliyor. Yapı geçerliği; sorular, grup farkları ve başka değişkenlerin test üzerindeki etkisi araştırılıp testle öbür testler arasındaki korelasyonlara ve iç korelasyonlara bakılarak ve faktör analizi yapılarak belirleniyor. Bir testi daha da kullanışlı yapmak için, o testin geçerliğine ilişkin, her üç geçerlikle ilgili bilgi toplanmalıdır. "Ölçme aracıyla ölçüt arasındaki korelasyon" demek olan **geçerlik katsayısı** yüksek olmalıdır. *Bkz.* **güvenirlik.**

geçerlik katsayısı (validity coefficient) Belli bir testten elde edilen puanlarla bu testin ölçtüğü varsayılan özellikleri ölçen ölçüt puanlar denilen bağımsız bir ölçüm arasındaki korelasyon. Örneğin, akademik başarı profilini belirlemek için uygulanan bir testle, öğrencinin o güne kadarki akademik performansını gösteren not ortalamaları arasındaki korelasyon, sözü edilen testin geçerliği konusunda bir fikir verebiliyor.

geçici bastırma *Bkz.* **bastırma.**

geçicilik (transience) **Psikiyatride,** yitirme beklentisiyle birleşen bir duygu. Her şeyin geçici olduğu duygusu. **Freud'a göre**, bu duygu zevk almayı engelleyen; derin, kalıcı ilişkiler kurmayı köstekleyen bir duygudur. Normal kişi ise, "burada"yı ve "şu an"ı yaşıyor; sevgi nesnelerinin yitirilmesi düşüncesinden ürkmüyor.

geçimsizlik *Bkz.* **boşanma.**

geçiş 1. (transfer) Daha önce gerçekleştirilmiş etkinliklerin ve edinilmiş olan davranışların yeni öğrenilenler üzerindeki etkisi; bir alanın ya da öğrenilenin başka alana ya da konuya da aktarılması; ***transfer, aktarım. geçişim.*** Örneğin, ikinci bir yabancı dil öğrenme, birinciden çok kolay oluyor. Bu etki, öğrenilen konunun, daha önce öğrenilen konuya **benzeme**si ya da **benzememe**sine; araya giren zamana ve başka etkenlere göre **kolaylaştırıcı, pekiştirici** ya da **zorlaştırıcı, köstekleyici** olabiliyor. Genellikle olumlu ve olumsuz olarak iki türlü geçiş bulunuyor. Bir alanda öğrenilenler, başka bir alanda öğrenilenleri kolaylaştırıyorsa buna **olumlu geçiş** deniyor. Belli bir tür **arabayı sürme**yi öğrenen kişinin, başka tür bir arabayı da kullanabilmesi, olumlu geçişi örneklendiriyor. Bu örnekte yüzde yüze yakın bir geçiş söz konusudur. Bir alanda ya da konuda öğrenilenler, başka bir alanda ya da konuda öğrenileceklere engel

oluyorsa, buna da **olumsuz geçiş** deniyor. **Aynada görüleni çizme** deneyi, olumsuz geçişe örnek oluşturuyor. Ayna, sağ ve solu ters gösterdiği için görüntünün resmini çizmek güçleşiyor. Bunda, daha önce öğrenilmiş olan göz-el eşgüdümü yerine yenisini geliştirmek gerekiyor. *Bkz.* **aktarım; bilişsel öğrenme; geçme.**

geçme *Bkz.* **geçiş.**

geçmişe dönüş (flashback) **1. Geçmişe dönüş halüsinozu.** Görsel, işitsel, davranışsal ya da duygusal olabilen **geçmişe dönüşleri oluşturan dört genel grup** şunlardır: **a.** Rüyalar ya da karabasanlar. **b** Kişinin uyandığı halde rüya içeriğinin etkisinde kaldyeığı, gerçeklikle ilişki kurmada zorlandığı rüyalar. **c** Kişinin gerçeklikle ilişkisini koruduğu ya da yitirdiği birden çok duyuyu içeren halusinasyonlar eşliğinde gelişen bilinçli geçmişe dönüşler. ç. Kişinin geçmişe dönüş ile geçmişte kalan travma arasındaki ilişkiyi o anda ya da daha sonra göremediği bilinçsiz geçmişe dönüşler. **2. Akut travma** yaşayanlarda sıklıkla rastlanan bir tür kendiliğinden **duygusal boşalım.** Kişi, kimi olaylarda birkaç saniyeden birkaç saate; hatta birkaç güne dek değişen sürelerle çözülmeli durumlar yaşıyor. Bu süre içinde, travmatik olayın bileşenleri canlanıyor ve kişi, olayı sanki şu anda yaşıyormuş gibi davranıyor. *Bkz.* **travma sonrası stres bozukluğu; yeniden canlandırma.**

geleceğe yönelik amaçlar *Bkz.* **amaç; bireysel psikoloji.**

gelecek kaygısı (future shock) **Alvin Tofler'e göre,** çok hızlı teknolojik ve toplumsal değişimler karşısında duyumsanan **kişisel kafa karışıklığı, toplumsal yönelimsizlik.**

gelecekteki olası eğitim sistemleri (possible educational systems in the future) *Bkz.* biyoteknolojik kuram (**biyoteknolojik eğitimin temelleri); dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim; dizgeli (programlandırılmış) eğitim; robotlarla eğitim.**

gelenek (tradition) Eski çağlardan beri kuşaktan kuşağa geçerek yaşanagelen ve toplumun, topluluğun üyeleri arasında ortak bir ruh ve sağlam bir bağ yaratan **her türlü değerli alışkanlıklar, kültürel kalıntılar, bilgi, töre ve davranışlar;** ***anane.***

geleneksel (traditional) Gelenekle ilgili, geleneğe dayanan, gelen niteliğinde olan; ***ananevi.*** *Bkz.* **evlilik (Geleneksel Evlilik); geleneksel dilbilgisi; geleneksel düzey; geleneksel eğitim; geleneksel toplum.**

geleneksel dilbilgisi *Bkz.* **dilbilgisi**

geleneksel düzey *Bkz.* **KOHLBERG, Lawrence.**

geleneksel eğitim *Bkz.* **eğitim.**

geleneksel evlilik *Bkz.* **evlilik.**

geleneksellik öncesi düzey *Bkz.* **KOHLBERG, Lawrence.**

geleneksellik sonrası düzey *Bkz.* **KOHLBERG, Lawrence**

geleneksel okul (traditional school) Geleneksel eğitimin uygulandığı eğitim kurumu. *Bkz.* **eğitim.**

geleneksel sözel tedaviler *Bkz.* **psikoterapi.**

geleneksel toplum (traditional society) Çağcıl üretim araçları ve kurumlarının bulunmadığı, üretümü tarıma dayalı toplum. *Bkz.* çağcıl toplum.

gelişim (development) **1.** Kristallerdeki molekül değişmelerinden toplumsal değişmelere dek canlı ve cansız varlıklarla birey ve toplumdaki her türlü değişim ve ilerlemeler ve bunların sonuçları. **2. Biyolojide:** Bir yandan canlının birey olarak yumurtanın döllenmesinden erginleşene dek süren yapısal ve işlevsel değişiklikler dizisi (birey oluş); öbür yandan da türün başlangıcından bugüne dek süren gelişim ve ilerleme aşamaları (tür oluş). **3. Eğitim ve psikolojide:** Bireyin doğuştan getirdiği özelliklerinin özellikle erginlik çağına dek gösterdiği ilerleme ve değişmeler. Gelişim, her canlıda kendine özgü bir çizgi izliyor. Bu çizgide inişler, duraklamalar, sıçramalar oluyor; ama aynı türde ya da aynı yaş dilimlerinde ortak birçok benzerlikler görülüyor. Eğitim ve psikolojide gelişim, daha çok niteliksel ya da işlevsel değişimler ve yapıda, işlevde, örgütte ayrımlaşma, bütünleşme, karmaşıklaşma ya da verimleşmede ileriye doğru ya da üst düzeyde bir değişme. **4. Toplumbilimde:** Bireyin toplumsallaşması ve bir kültür grubunun üyelerin gereksinimlerini daha iyi giderecek yönde ilerlemesi. *Bkz.* **gelişim aşamaları; gelişim bunalımı; gelişim dönemleri; gelişim dönemlerinde cinselliğin ortaya çıkış biçimi; gelişim evreleri; gelişim gereksinimleri; gelişimin genel ilkeleri; gelişim ödevleri; gelişim ölçekleri; gelişim psikolojisi; gelişimsel aritmetik bozukluğu; gelişimsel dil bozukluğu; gelişimsel engeller; gelişimsel gecikme; gelişimsel kilometre taşları; gelişimsel okuma bozukluğu; gelişimsel rehberlik; gelişimsel söyleyiş**

bozukluğu; gelişim sıralaması; gelişim testleri; gelişim yaşı; gelişmemiş benlik; geliştirici (eğitici) ceza; geliştirici eğitim.

gelişim aşamaları *Bkz.* **gelişim dönemleri, gelişim evreleri.**

gelişim bunalımı (developmental anxiety) **Erikson'a göre**, sekiz gelişim döneminden birine ilişkin özelliklerin ortaya çıkışı, belirli bir aşamaya gelişi ve o gelişim döneminin aşılması çabaları. Bu bunalımlar, gelişimin doğal zorluklarıdır. *Bkz*. **insanın sekiz çağı.**

gelişim dönemleri (stages of development) **1.** Çözümleme ve karşılaştırma amacıyla yaşamın belli ortak özelliklere ve takvim aralıklarına göre bölümlendiği dönemler; ***gelişim çağları, gelişim basamakları, gelişim evreleri; gelişim aşamaları, gelişim düzeyleri.*** Gözleme ve geleneklere dayanılarak halk dilinde bu dönemler süt çocuğu, kundak çocuğu, kucak çocuğu, yuva çocuğu, okul öncesi çocuğu, okul çocuğu, ya da çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak adlandırılıyor. Bu bölümlemelerin, belli bir gelişim kuramını desteklemek gibi bir amacı yoktur. Bu nedenle bunlar, genellikle yapay ve bilimsellikten uzaktır. **2.** Kolaylık sağlamak amacıyla, yetkililerce yapılan bölümlemeler. Bu konuda farklı dilimlemeler yapılmıştır. **Amerika Psikologlar Derneği (APA) Gelişim Psikolojisi Bölümü'nün benimsediği gelişim dönemleri** şöyledir: **(1) Süt çocukluğu** (bebeklik) çağı (infanty): Doğuştan 1 yaşa kadarki dönem. Bu dönem, kendi içinde **(a) Bebek** (neonate) (İkinci haftaya kadar); **(b) Süt çocuğu** (baby) (9 aylığa kadar) olarak iki alt döneme ayrılıyor. **(2) Çocukluk çağı** (childhood): 1-12 yaşlar arası dönem. Bu dönem kendi içinde **(a) İlk çocukluk çağı** (early childhood) (1-6 yaşlar arası dönem); **(b) Orta çocukluk** çağı (mid-childhood) (6-10 yaşlar arası dönem); **(c) Son çocukluk** çağı (late-childhood) (10-12 yaşlar arası dönem) olarak üç alt döneme ayrılıyor. Bu çağın ikinci ve üçüncü alt bölümlerine **okul çağı** ya da çoğunlukla **yeniyetmelik öncesi** ya da **ergenlik öncesi** çağı deniyor. **(3) Gençlik** (yeniyetmelik ya da ergenlik) çağı (adolescence): 12-21 yaşlar arası dönem. Bu dönem de kendi içinde **(a) İlk gençlik çağı** (early adoloscence) (12-14 yaşlar arası dönem) **(b) Orta gençlik çağı** (puberty) (14-16 yaşları arası dönem) **(c) Son gençlik çağı** (late-adolescence) (16-21 yaşlar arası dönem) olarak üç alt döneme ayrılıyor. **(4) Olgunluk** (yetişkinlik) çağı (adult): 21-26 yaşlar arası dönem. **(5) Orta yaşlılık çağı** (middle old age): 26-65 yaşlar arası dönem. **(6) Yaşlılık çağı** (old age): 65

ve daha yukarı yaşlar. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; içgüdü kuramı; insanın sekiz çağı.

gelişim dönemlerinde cinselliğin ortaya çıkış biçimi *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

gelişim evreleri (developmental stages) **Freud**'un ruhsal-cinsel gelişim kuramı; **Erikson**'un insanın sekiz çağı; **Piaget ve Kohlberg'in** ahlak gelişimine ilişkin görüşleri gibi yaklaşımlarda insanın temel özelliklerinin ya da davranış yapılarının, gelişim süreci içinde nasıl ortaya çıktığını açıklayan dönemler. B*kz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergende ruhsal-cinsel gelişim; gelişim dönemleri.

gelişimin genel ilkeleri *Bkz.* **gelişim ödevleri.**

gelişim gereksinimleri *Bkz.* eğitim; gereksinimler aşama sırası; üst gereksinimler.

gelişim ödevleri (developmental tasks) Gelişim dönemlerinin her birinde kişinin mutlu olması, ileride karşılaşacağı görevleri de başarıyla yerine getirmesi için kazanması gereken bedensel, devimsel, zihinsel, toplumsal, duygusal ve cinsel davranış biçimleri (beceriler), alışkanlıklar ve değer duyguları. Gelişim ödevleri, aşağıdaki gelişim ilkelerine uygun olarak yerine getiriliyor. **Gelişimin genel ilkeleri:** (**1**) Çocuk gelişimi, kalıtım ve çevre koşullarının katkısıyla gerçekleşiyor. (**2)** Çocuk gelişimi belli bir sıra izliyor. Örneğin, her çocukta önce büyük kas gelişimi gerçekleşiyor. Bununla birlikte, çocukların gelişim hızlarında bireysel ayrılıklar görülüyor. **(3)** Çocuk gelişiminin aşamaları baştan ayağa, içten dışa, basitten zor ve karmaşık olana doğru bir gidiş gösteriyor. Örneğin, dil gelişiminde çocuk önce anlamsız sesler çıkarıyor; sonra belirgin heceleri söylüyor; daha sonra da anlamlı sözcükler ve tümceler oluşturuyor. (**4**) Çocuğun her gelişim alanı, öbür gelişim alanlarıyla etkileşiyor. (**5**) Gelişim, her yaşta aynı hızda sürmüyor; yaşlar arasında hız ayrılıkları görülüyor. Örneğin, bedensel gelişim ilk iki yılda çok hızlı olmasına karşılık, bunu izleyen yıllarda hız azalıyor; erinlikten sonra yeniden artıyor. Gelişim, aynı yaştaki kişiler arasında da farklılık gösteriyor. (**6**) Çocuğun belirli dönemlerde belirli gelişim düzeyine ulaşması gerekiyor. Tersine, bir sonraki gelişiminde aksamalar oluyor. Örneğin, çocuk, özgüven duygusunun temelini, yaşamının ilk yılında atmış olması gerekiyor. Bu gerçekleştirilemezse, sonraki yaşlarda sağlıklı bir benlik yapısı oluşturmak güçleşiyor. *Bkz*. **gelişim sıralaması; ruhsal-cinsel**

gelişim kuramı; insanın sekiz çağı; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergende ruhsal-cinsel gelişim.

gelişim ölçekleri *Bkz.* **gelişim testleri.**

gelişim psikolojisi (developmental psychology) İnsan davranışının ve zihin süreçlerinin bilimi olan psikolojinin alt ve temel uzmanlık dallarından biri; ***gelişim ruhbilimi.*** Gelişim psikolojisi araştırmaları, başlıca iki bölümde toplanıyor. Bunlardan birincisinde, insan gelişiminin çeşitli yönleri ele alınıyor ve betimleniyor. İkincisinde ise gelişime ilişkin temel kavramlar, ilkeler, kuramlar ortaya konuluyor. Gelişim alanındaki en yararlı çalışmalar, olgu ile kuramı birleştiren ve bu yolla insan bilimlerine katkı sağlayan çalışmalardır.İnsan gelişimine ilişkin çalışmalar, bu bakımdan biyoloji, sosyoloji, antropoloji, tarih gibi bilim dallarını da ilginendiren çok disiplinli, bir alana yayılıyor. Onun için günümüzde bu dal, çok yönlü bir araştırma ve inceleme alanı yapılmalıdır. **Gelişim psikolojisinin uğraşı alanı**, bireylerin yaşamları boyunca geçirdikleri değişimleri betimlemek, açıklamak; bireyler arasındaki değişim, benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Gelişim psikologları, gelişimi betimliyor; dolayısıyla gelişim normlarıyla ilgileniyorlar. Aynı zamanda gelişimin neden belli bir yolda ilerlediğini ve bireylerin gelişimlerinin neden birbirlerinden farklılaştığını bulmaya çalışıyorlar. **Modern gelişim psikolojisi** ise oldukça yenidir. 1960'lara dek bebek, çocuk ve ergen üzerindeki psikolojik araştırmalar, çocuk psikolojisi olarak biliniyordu. Günümüzdeki psikolojik gelişim anlayışı, son on yıllarda ortaya çıktı. Bütünleşmiş gelişim anlayışı, 1950'lerden sonra, değişimleri betimlemenin yerini değişimlerin açıklanmasının almasıyla başladı. Psikologlar, ilgilerini **süreçler**e yönelttiler. Bir yeni yönelim de **yaşam boyu gelişim psikolojisi**dir. Bu yönelimin dayandığı iki temel sayıtlıdan biri, gelişimin, döllenme ile başlayan ve ölüm ile sonlanan yaşam boyu bir süreç oluşudur. Bu bakış açısı, bedensel büyümeye bağlı yaş dönemlerini kendi araştırma alanları sayan psikologların görüşlerinden ayrılmaktadır. Temel sayıltının ikincisi, gelişimin, büyümenin sonlanması ya da olgunlaşma ile sona ermemesidir. Yaşam boyu gelişim psikologları, tam tersine gelişime temel oluşturan yetişkinlik ve yaşlılık yıllarıyla daha çok ilgilenmaya başlamışlardır. Bu yaklaşımda ele alınan temel konular, gelişim sırasında beliren değişimlerin doğası; bu değişimleri hangi etkenlerin ortaya çıkardığıdır. Yaşam boyu gelişim psikolojisinde, yaşam akışı sırasında davranışta beliren sabitlik ve değişim araştırılıyor. **Yaşam**

boyu gelişim psikolojisinin amacı, yaşam boyu gelişimin genel ilkelerine, gelişimde bireyler arası farklılıklara ve benzerliklere, gelişimde bireysel esnekliğin ya da değişebilirliğin derecesine ve koşullarına ilişkin bilgi edinmektir. Altmışlı yıllarda yaşlılığa ilişkin sorular, çok kolay yanıtlanabiliyordu. Çünkü gelişim, gençlikle özdeş tutuluyordu. Oysa araştırmalar, olgunlaşmadan sonraki bütün değişimlerin bozulma ya da düşüş oluşturmadığını; örneğin, zekânın kimi yönlerinde ilerlemelerin, yaşamın ikinci yarısında da sürdüğünü gösteriyor. Farklı sistemler, farklı oranlarda yaşlanıyor ve gelişimin yönü değişebiliyor. Hangi işlevin araştırıldığına bağlı olarak yaşlanma, **kararlılık, artma** ya da **azalma** içeriyor. Bu ve benzeri bulgular karşısında araştırmacılar, sayıtlılarını yeniden gözden geçirmek gereğini duymuşlardır. Böylece gelişim, döllenmeden ölüme dek bedende ya da davranışta ortaya çıkan yaşa bağlı değişimler olarak tanımlanmıştır. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergende ruhsal-cinsel gelişim; davranış bilimleri; eğitim psikolojisi; insanın sekiz çağı; yetişkin psikolojisi.

gelişim ruhbilimi *Bkz.* **gelişim psikolojisi.**

gelişimsel aritmetik bozukluğu (developmental arithmetic disorder) Kronolojik yaştan, zekâ geriliğinden, yetersiz eğitimden kaynaklanmayan aritmetik beceri yetersizlikleri. Bu tanı, bireysel zekâ testleri ve akademik başarı testleri ile belirleniyor.,

gelişimsel dil bozukluğu (developmental language disorder) Gerekli dil becerilerinin çocukluk döneminde yeterince kazanılmamış olduğunu dile getiren ve biri anlatım; öbürü ise alma (anlama) olarak iki yönden değerlendirilen dil sorunları için kullanılan bir tanı biçimi. Sinirsel ya da anatomik kusurlardan kaynaklanmayıp tümüyle gelişimsel olan bu bozuklukların ilkinde çocuk, dili normal düzeyde anlayabilmesine karşın, sözel anlatım yetisini geliştiremiyor. İkincisinde ise hem dili anlama ve algılamada hem de anlatımda sorunlar yaşıyor. *Bkz.* **dil bozuklukları; disfazi**; söz **yitimi.**

gelişimsel engeller (developmental disability) Zekâ geriliği, beyin felci, sara ya da nörolojik sorunlara bağlı olarak 18 yaşından; kimi değerlendirmelere göre de 22 yaşından önce ortaya çıkıp yaşam boyu sürmesi beklenebilen ve kişinin yaşamında belirgin zorluklara yol açan özürler ya da yetersizlikler. **Körlük, sağırlık, dilsizlik** ve **otizm** de gelişimsel engellerdir. Bir çocuğun engelli olarak değerlendirilmesi için

engelin, **kendi kendine bakma, konuşulanı anlama ve kendini anlatma, öğrenme, devinme, bağımsız yaşayabilme, yön bulma, ekonomik yetersizlik** gibi temel yaşam etkinliklerinden en az üçünde belirgin işlevsel kısıtlamanın görülmesi gerekiyor.

gelişimsel gecikme (developmental delay) Çocuğun kendi yaş grubundan beklenen düzey ve oranda büyümemesi durumu. Söz konusu gecikme, tek bir alanda da birkaç alanda da olabiliyor. Bellek, davranışlarını denetleme, kurallara uyma, sorun çözme gibi **bilişsel gelişim**; oturma, emekleme, ayakta durma, yürüme, koşma, el eşgüdümü gibi **devimsel gelişim**; dili anlama, sesleri doğru çıkararak anlatma gibi **dil ve konuşma gelişimi**; beslenme, tuvalet eğitimi, akranlarıyla oynama gibi **toplumsal gelişim** ve **kendini yönetme**, bu alanların başlıcalarıdır. Bu gecikmelere sinirsel, fizyolojik nedenlerin yanı sıra, çevresel etkenler de yol açabiliyor.

gelişimsel kilometre taşları (developmental milestones) Çocuğun yürümesi, ilk sözleri, kendi adını söylemesi, kendini beslemesi, cinsler arasındaki farkı keşfetmesi, ikincil cinsellik özelliklerinin gelişimi+, somut düşünceden soyut düşünceye geçişi gibi gelişim sürecinde önemli bir yer tutan dönüm noktaları.

gelişimsel okuma bozukluğu (developmental reading disorder) Okumada ve okumayı gerektiren okul çalışmalarında belirgin bir kötüleşme olarak ortaya çıkan dil bozukluğu. Bu bozukluk, kronolojik yaştan, zekâ geriliğinden ya da yetersiz eğitimden ileri gelmiyor; uygulanan testler, çocuğun bu alandaki ediminin (kişinin bu konuda yapabildiklerinin), zihinsel kapasitesinin çok altında olduğunu gösteriyor. Buna göre yapılması gereken şey, bu bozukluğun ortadan kaldırılması için çocuğa yardımcı olmaktır.

gelişimsel rehberlik (developmental guidance) Okuldaki eğitim sürecinin bireyselleştirilmesini ve insancıl kılınmasını sağlayan örgütlendirilmiş çabalar ve işlemler. Gelişimsel rehberlik, **bireyin gizilgüçlerini en iyi biçimde ortaya çıkarıp kullanmasını ve benliğini güçlendirmesini sağlayacak bir çevre**nin oluşturulmasını destekleyen ve bu yolla gelişimin doğal bir süreç olarak gerçekleşmesine yardımcı olan bir rehberlik anlayışıdır. *Bkz*. **rehberlik ve psikolojik danışma.**

gelişimsel söyleyiş bozukluğu (developmental articulation disorder) Ç, F, L, R, Ş, T, Z gibi geç kazanılan sesleri gerektiği gibi söyleyememe biçimindeki konuşma bozukluğu. Gelişimsel söyleyiş bozukluğu olan

çocukta dilbilgisinin ve söz dağarcığının yeterince gelişmiş; zekâ gelişiminin normal olmasına karşın bebeksi konuşma sürüyor ve çocuk, belirtilen sesleri doğru söylemekte zorlanıyor. Yaş ilerledikçe kimi çocuklarda bu bozukluk bir ölçüde ya da tümüyle ortadan kaldırılabiliyor.

gelişim sıralaması (developmental sequence) Bir organizmanın gelişimi süresince geçirdiği yapısal ya da işlevsel değişimlerin sırası. Her canlı türünün kendine özgü bir gelişim sıralaması vardır. Ancak, bunlardan her birinin başarıyla gelişimi için, bir öncekinin başarıyla tamamlanmış olması gerekiyor. Bu sıralama biyolojik, bilişsel, toplumsal ya da duygusal olabiliyor. Örneğin, **Piaget**'nin gelişim sıralaması **bilişsel gelişim; Erikson**'un belirlediği **insanın sekiz çağı** ise bir **toplumsal-ruhsal gelişim** sıralamasıdır. *Bkz.* **ahlak gelişimi; bilişsel gelişim kuramı; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

gelişim testleri (developmental tests, developmental scales) Okul öncesi çocuklarla daha küçük çocukların gelişim durumlarını değerlendirmek için hazırlanan değişik testlerle ölçeklere verilen genel ad. Bu araçlar, doğal olarak tümü ile ya araç testleridir ya da sözlü ve bireyseldir. *Bkz.* **psikolojik testler.**

gelişim yaşı (developmental age) Çocuğun sözel beceri, sayısal beceri gibi belli gelişim alanlarında takvim yaşına oranla aldığı **edimsel puan**la belirlenen ve yaş birimiyle ya da yaş eşdeğeriyle anlatılan bir gelişim ölçüsü. Örneğin, sayısal puanı 10 yaş ortalamasına denk düşen 12 yaşındaki bir çocuğun sayısal gelişim yaşı, 10 olarak belirleniyor.

gelişmemiş benlik *Bkz.* **yadsıma.**

geliştirici (eğitici) ceza *Bkz.* **ceza.**

geliştirici eğitim *Bkz.* eğitim; eleyici eğitim.

gen (gene) Kalıtımın işlevsel birimi. **DNA**'nın (deoksiribo nükleik asit'in) kalıtsal işaretleyicilerinin özgün dizilimiyle belirlenen ve her biri belli bir kromozomun belli bir noktasında bulunan genler, türe ve bireye özgü özelliklerin tümünü içeriyor. *Bkz*. **kromozom; RNA; tam donanımlı.**

gençlik (youth) **Cinsel kimlik** oluşturup buna uygun **davranış örüntüleri**nin geliştirildiği; **kişilik bağımsızlığı**nın kazanıldığı; yaşıtlarca benimsenen **arkadaşlık, önderlik** ve **işbirliği yapma** yeteneklerinin edinildiği yaklaşık 21-34 yaşları arasındaki evre. Kişi bu evrede bir **mesleğe yönelme**yi başarıyor. Sorunları çözme, çatışan değerleri

uzlaştırma yoluyla kendine bir **yaşam felsefesi** geliştiriyor. **Benlik kimliği**ni belirliyor. Beden, yetişkin yapısına kavuşuyor. **Cinsel, toplumsal-ruhsal olgunlaşma,** tamamlanıyor. Ruhsal bağımsızlık istek ve çabası, güçlü bir biçimde öne çıkıyor. Bu özkimlik arayışı evresinde hayranlık ve tutkunluklar doruğa ulaşıyor. **Soyut düşünme** güçleniyor. Meslek seçiminin de gerçekleştiği bu evreden sonra kişi, iş yaşamına katılıyor ve kendine yeni bir ufuk açmış oluyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; gençlik kültürü; insanın sekiz çağı.

gençlik dönemleri *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi); gençlik.**

gençlik kültürü (youth culture) Gençlerin, ağırlıklı olarak eğlence, tüketim kalıpları ve boş zaman kullanımında kendisini duyumsatan; yoğun olarak medyanın etkisiyle biçimlenen; aile büyüklerinden çok arkadaş etkisiyle oluşan kültür özellikleri.

gençlik psikolojisi (youth or adolescence psychology) Gelişim psikolojisinin gençlik çağını konu alan bölümü ya da dalı; ***gençlik ruhbilimi.*** *Bkz.* **insanın sekiz çağı**

gençlik ruhbilimi *Bkz.* **gençlik psikolojisi.**

genç yetişkinlik dönemi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi)**.

genel adaptasyon sendromu *Bkz.* **genel uyum sendromu**.

genel bilişsel yeti *Bkz.* **zekâ (Piaget'ye göre).**

genel değerlendirme *Bkz.* **tam öğrenme.**

genel felç (general paralysis) Frengi virüsünün beyinde yol açtığı yıkım sonucu ortaya çıkan ağır bir beyin hastalığı; ***genel inme.*** Virüsün kuluçka dönemi uzun olduğundan ilk belirtiler, hastalığın bulaşmasından 5 ile 35 yıl sonra ortaya çıkıyor. Hastalığın belirtileri arasında yorgunluk, sinirlilik, zihin karışıklığı, unutkanlık, daha sonra baş ağrıları, **boşluk doldurma** yer alıyor. Bunların yanı sıra, akıl yürütme yetisi yitiriliyor; kuruntular başlıyor; kişi, nezaket ve ahlak kurallarına uymaktan vazgeçiyor. Hastalık ilerleyince anlamsız bir yüz anlatımı, hareket eşgüdümsüzlüğü, **sarsak yürüyüş**, daha sonra felç, çırpınmalar, idrar ve dışkı kaçırma gibi bedensel belirtiler baş gösteriyor. Hasta, tedavi edilmezse bitkisel yaşama giriyor.

genel inme *Bkz* **genel felç**

genelleme (generalization) **1.** Belirli bir grup ya da sınıfın sınırlı bir parçasından edinilen yaşantılara dayanılarak grup ya da sınıfın tümü üzerine ileri sürülen yargı. **2. Davranışçı yaklaşım**ın öğrenme ilkelerinden biri. Öbür öğrenme ilkeleri **ayırt etme**, **pekiştirme** ve **söndürme**dir. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri.**

genelleştirilmiş başkası *Bkz.* **SULLİVAN, Harri Stack.**

genelleştirilmiş kaygı bozukluğu *Bkz.* **kaygı bozukluğu; yüzer gezer kaygı.**

genelleştirme *Bkz.* **zihinsel model.**

genel psikoloji (general psychology) İnsan davranışlarının her aşamasını her görüş açısından inceleyen psikoloji dalı; ***genel ruhbilim.*** Genel psikoloji, belli çağlar, belirli uygulamalar ya da belli görüşlere yönelik gelişim ilkeleri yerine, temel ve evrensel ilkeleri ortaya koyuyor. **Davranışın biyolojik temelleri, duyum ve algılama, öğrenme, bellek, bilişim, güdülenme, duygu ve heyecan, yaşam boyu gelişim, kişilik ve kişilik kuramları,** genel psikolojinin ele aldığı başlıca konulardır. *Bkz.* **davranış bilimleri.**

genel ruhbilim *Bkz.* **genel psikoloji.**

genel uyarılmışlık düzeyi (arousal) Organizmanın fizyolojik ve ruhsal olarak tetikte olması durumu. Özerk sinir sisteminin **sempatik işlev**iyle genel uyarılmışlık düzeyi (uyanıklık durumu, duygu ve heyecan durumu, fizyolojik olarak organizmanın harekete geçmeye hazır olması) arasında yakın bir ilişki vardır. Bu nedenle genel uyarılmışlık düzeyini denetleyen fizyolojik merkez, **limbik sistem**; özellikle **hipotalamus** ve **RAS**tır. Genel uyarılmışlık düzeyi ile heyecan arasında şöyle bir etkileşim oluyor: Yoğun ve şiddetli heyecanlar genel uyarılmışlık düzeyini artırıyor; genel uyarılmışlık düzeyi de şiddetli heyecan duyulmasına yol açıyor. Bu nedenle şiddetli heyecan ya da genel uyarılmışlık düzeyinin yükselmesi durumunda kişi, uyumakta güçlük çekiyor. Kişinin genel uyarılmışlık düzeyi, **sempatik sinir sistemi**nin etkili olduğu EEG, deri iletimi, gözbebeğindeki değişimler, kan basıncı, kalp atımı ve solunum sıklığı ölçülerek belirleniyor. Genel uyarılmışlık düzeyi ile kişinin öğrenmesi arasında ise ters "U" biçiminde bir ilişki bulunuyor. Uygun bir genel uyarılmışlık düzeyi öğrenmeyi artırırken, uyarılmışlık düzeyi yükseldiğinde, duyulan şiddetli heyecan ve kaygının etkisiyle, öğrenme hızı düşüyor. Öte yandan, genel uyarılmışlık düzeyi, kişiyi güdülüyor ya

da kişinin güdülenmesi, genel uyarılmışlık düzeyini artırıyor. Özetle; organizma, herhangi bir yolla, örneğin stresle uyarıldığında, gerekli fizyolojik mekanizmalar harekete geçiyor ve organizmayı tepki yapmaya hazır duruma getiriyor.

genel uyum sendromu (general adaptation syndrome) **H. Seşli**'nin geliştirdiği ve organizmanın uzun süre etkisinde kaldığı yoğun strese uyum sağlamak üzere, stresle baş etmeye yönelik bütün kaynaklarını ve savunma sistemlerini harekete geçirdiğini açıklayan model. Bu modele göre, süreğen stres karşısında vücut, art arda **alarm evresi**, **direnme evresi** ve **tükeniş evresi** olarak üç fizyolojik **evre**den geçiyor. İlk evreyi oluşturan **alarm evresi**nde hipofiz ve böbreküstü salgıları kalp atışlarında, kas gerginliğinde, kan şekerinde ve genel tetikte olma durumunda belirgin bir artışa yol açıyor. Bu durum, organizmayı **ikinci evre** olan **direnme evresi**ne; yani **kaçma**ya ya da **kavga etme**ye hazırlıyor. Bu iki evrede **adrenal korteks**in salgıladığı hormonlar, **organizmanın normale dönmesi**ni sağlıyor. Üçüncü evreyi oluşturan **tükeniş evresi**nde ise hormonal savunmalar ve koruyucu tepkiler kırılıyor; süren stres, çözülmeye; yüksek tansiyon, arfirit peptik ülser gibi bozukluklara; dahası, ölüme yol açabiliyor. Kişinin şiddete karşı kendini koruma yetisini, stresin süresi, şiddeti ve vücudun strese dayanma ve stresle baş etme yetisi de etkiliyor.

genel uyum sendromu modeli *Bkz.* **genel uyum sendromu.**

genel yaşam gücü *Bkz.* **libido; yaşam enerjisi.**

genel yetenek (general abbility) Ölçülen yeteneklerin ortalaması sayılan yetenek. *Bkz.* **genel yetenek testleri**.

genel yetenek testleri (general ability tests) Zekâ testlerinin yerine geçirilmek ve onların taşıdığı sakıncaları ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilen testler. Bu testlerin geliştirilmesiyle zekâ bölümü düşüklüğünün gerek zekâsı ölçülenler gerekse bunların anne babaları üzerinde yarattığı olumsuzluklar, önemli ölçüde giderilmeye başlandı. Yetenek testleri, zekâ testlerinin oluşturduğu "Acaba zekâ derecem (ya da çocuğumun zekâ derecesi) kaçtır?" gibi gereksiz merak ve kaygıları dağıtmaya başlamıştır. Genel yetenek testleriyle öğrencinin ilişkileri görebilme ya da öğrenme gücü saptanarak, okul başarısının düzeyi önceden kestirilebiliyor. Bununla, çocukların okula başlamaya hazır olup olmadıkları; öğrencilerin yeteneklerinin hangi okula gitmelerine, hangi

programı almalarına uygun olduğu da belirleniyor. Genel yetenek testleri daha çok; sözcükler, sayılar ve şekillerden oluşturulmuştur. MEB'in yayımlamış olduğu 5-7; 7-11 ve 11'den yukarı yaş gruplarına ilişkin **Temel Kabiliyetler Testleri**, bu nitelikteki testlerdir. Genel yetenek testlerinde aynı puanı alan iki kişi, aynı nitelikleri taşımayabiliyor. Bunlardan biri, puanın çoğunu örneğin, sözcüklerle; öbürü, sayılarla ilgili sorulardan toplamış olabiliyor. Onun için, yeteneklerin ölçülmesinde olanak oranında, **ayrıştırılmış testler** kullanılıyor. Türkiye'de de kullanılmakta olan **Farklı Yetenek Testleri** (Differential Aptitude Tests), bu nitelikte bir **test bataryası**dır. Bu test, alt testler olarak **sözel düşünme, sayısal düşünme** ve **soyut düşünme** testlerini içeriyor. Genel yeteneği (zekâyı) ölçmek amacıyla, değişik zekâ kuramlarına bağlı olarak, başka birçok **grup zekâ testleri** ve **bireysel zekâ testleri** geliştirilmiştir. *Bkz.* **genel yetenek; yetenek; yetenek testleri; zekâ; zekâ testleri.**

genetik (genetic) **1.** Genlerle ilgili; genlerin ürettiği ya da etkilediği. *Bkz.* **tam donanımlı. 2.** Belli bir organizmanın kökeni ya da gelişimiyle ilgili. **3. Genetikbilim**le ilgili. *Bkz.* **genetik ana yapı; genetik asimilasyon; genetik bilgi kuramı; genetikbilim; genetik epistemoloji; genetik programlama kuramı; genetik psikoloji; genetik tarama testi; genetik yapı.**

genetik ana yapı (genetic constitution) **Eşey hücreleri**nin oğul döllere aktardığı, o canlının bütün özelliklerini taşıyan **kromozom**lardaki (**DNA**'lardaki) şifreler. Organizmanın davranışlarını ve özelliklerini, çevresel etkenlerle birlikte, genetik ana yapı belirliyor. Bu ana yapıdaki değişimleri belirleyen üç etken, evrim sürecinde yer alan **değişkenlik, uyum** ve **ayıklanma**dır. Bireylerin genetik yapılarındaki değişimler ise, çiftleşmedeki **seçkisizlik** ile **yapı değişinimleri**ne (mutasyonlara) bağlıdır. Genetik yapı, **doğuştan donanım** olarak da adlandırılıyor. *Bkz.* **genetikbilim.**

genetik asimilasyon (genetic assimilation) Edinilmiş özellikler olan **fenotipler**in seçici süreçlerle kalıtsal olarak değişmezlik kazanması. Edinilmiş özellikler değişmezlik kazanmadan (asimile edilmeden) önce, yalnızca belli çevresel uyarımlara tepki gibi ortaya çıkarken; yani değişkenlik aracılığı genetik olarak denetlenen değişimler iken, değişmezlik kazandıktan sonra, sözü edilen çevresel durum (uyarım) olmadan da ortaya çıkıyor.

genetik bilgi kuramı *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

genetikbilim (genetics) Kalıtımın ilkelerini ve mekanizmalarını; özellikle anne babanın özelliklerinin çocuklarına nasıl aktarıldığını; çocukların aralarındaki benzerlik ve farklılıkların kalıtsal dayanaklarını inceleyen biyoloji dalı; ***kalıtımbilim***. İnsan genetikbilimi, genetik hastalıkları kestirmek, onlara tanı koymak ve onları tedavi etmek için insan kalıtımını inceliyor. *Bkz.* **DNA; gen; genetik ana yapı; genetik asimilasyon; kromozom; RNA.**

genetik epistemoloji (genetic epistemology) **Piaget**'nin dört evreli **bilişsel gelişim süreci** için kullandığı terim. Bu yaklaşıma göre bilişsel yapıları; bilişsel edimleri belirleyen ve çocuğun gelişim evrelerine karşı gelen fiziksel ya da bilişsel (zihinsel) eylem yapıları oluşturuyor. Genetik epistemoloji bilgiyi; tarihi, toplumsal kökeni ve özellikle zihinsel yapı dayanakları açısından incelediğinden, bilişsel yapıları, çevreyle etkileşime ve olgunlaşmaya bağlı olarak değişen **dinamik yapılar** olarak değerlendiriyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; epistemoloji; PİAGET, Jean.**

genetik programlama kuramları (genetic programming theories) Biyolojik yaşlanmayı, örneğin, **programlı yaşlanma kuramı** gibi, genlere kodlanmış olan normal bir gelişim çizelgesine dayandırarak açıklayan kuramlar.

genetik psikoloji (genetic psychology) Bireyi ya da türü, başlangıcı ve gelişimi açısından inceleyen psikoloji; ***gensel ruhbilim.*** *Bkz.* **kalıtsal psikoloji.**

genetik tarama testi *Bkz.* üçlü tarama.

genetik yapı *Bkz.* **şişmanlık.**

geniş aile *Bkz.* **aile**

genital *Bkz.* **cinsel.**

genital evre *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Cinsel Dönem).**

genotip *Bkz.* **gensel tip.**

gensel denge kuramı (genetic balance theory) Kalıtsal olan herhangi bir niteliğin, yalnızca bir genin etkisiyle değil; genler arası bir etkileşimle geliştiğini savunan kuram.

gensel kayma (genetic drift) Genlerin kuşaktan kuşağa geçişte gösterdikleri değişikliğin sonucu olarak, gen türlerinde baş gösteren sıklık farkı.

gensel ruhbilim *Bkz.* **genetik psikoloji.**

gensel sıra (genetic sequence) Gelişim durumundaki bir canlıda, genlerin belirlediği yapı ve işlevlerin gelişim sırası.

gensel süreklilik kuramı (genetic continuity theory) Ruhsal gelişimin her aşamasının, ondan önceki aşamanın sonuç ya da ürünü olduğunu savunan görüş.

gensel tip (genotype) Bir canlının gelişimini etkileyen genlerinin sıralı dizisine; sahip olduğu genlerin bütününe verilen ad; ***genotip.*** Gensel tip kavramı, bir organizmanın belli sayıda genleri incelenirken, o organizmanın yalnızca incelenen genleri ile gensel yapısını anlatmak için kullanılıyor. Gensel tip, ikili simgeler biçiminde gösteriliyor: AA, Aa, aa gibi. Büyük harfler, **başat gen**leri; küçük harfler de çekinik özyapıları belirtiyor. Bir organizmanın gensel tipi, **görüngül tip**inden (fenotipinden) farklıdır. *Bkz.* **ayrı yumurta ikizleri; özdeş yumurta ikizleri.**

gensel yöntem (genetic method) Bir olayı, başlangıç ve gelişimini izleyerek anlamaya çalışma yöntemi; ***genetik metot.***

gen tedavisi (gene therapy) Normal ya da genetik açıdan üzerinde değişiklik yapılmış genlerin, Rekombinant DNA teknolojisi ile hücreye sokulması biçiminde gerçekleştirilen tedavi; ***gen terapisi***. Bu tedavi, genellikle genetik hastalıkların tedavisinin bir parçası olarak kusurlu genlerin değiştirilmesi için uygulanıyor.

gen terapisi *Bkz.* **gen tadavisi.**

gerçeğe uygun doyum yolu. *Bkz.* **yapısal kuram (Benlik).**

gerçeğin farklı aşamaları *Bkz.* **MALİNOWSKİ, Bronislaw.**

gerçek (real) **1.** Düşsel, zihinsel, varsayımsal ya da olası olanın karşıtı olarak somut biçimde var olan; ***reel.*** *Bkz.* **yapısal kuram (Benlik).**

gerçek başarı *Bkz.* **başar**ı; eğitim; okulda ruh sağlığı; Okulda Ruh Sağlığını Bozan E**tkenler.**

gerçek benlik *Bkz.* **yapısal kuram (Benlik).**

gerçekçilik (realism***) (realizm)*** **1.** Bilgi öznesinin zihinsel tasavvurlarından bağımsız olarak bir nesneler dünyasının varolduğunu ve bu dünyanın, insanın sahip olduğu bilgi edinme araç ve yöntemleriyle bilinebileceğini

savunan görüş. *Bkz.* **deneycilik, gerçeküstücülük.** 2. Zihinsel olana göre değil; algılanabilir, gözlemlenebilir olana göre davranma; olguları kuramlara yeğleme. 3. **Piaget'ye göre**, özellikle çocukların, kişisel görüş ve algılarını gerçek olarak benimsemeleri eğilimi. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

gerçekçi çabalar *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları; içgüdü kuramı.**

gerçek duygularını yaşamak *Bkz.* hümanist öğretmenlik (İçtenlik).

gerçek ikizlik *Bkz.* **özdeş yumurta ikizleri.**

gerçek kendilik (real self) **K. Horney'a göre**, her bireyde var olan ve yapıcı, sağlıklı gelişim doğrultusunda harekete geçirilebilecek enerji kaynağı; ***gerçek öz.*** Her insanın bu gizilgüce sahip olmasına karşın, bu gizilgücün özellikleri ve yapısal gücü, kişiden kişiye değişiyor. *Bkz.* **ideal öz; kendilik.**

gerçeklerden kaçış (flight from reality) Gerçeklerle yüzleşme ve onlara olduğu gibi uyma yerine **hastalık, düş kurma, neden uydurma** gibi tepkilerle sırt çevirme. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

gerçeklik (reality) varoluş; gerçekten varolma. Zihinsel bir tasarı ya da ürün olmayıp zihnin dışında, onun bilip bilmemesine bağlı olmadan varolma durumu. Kişiden kişiye değişmeyen, değer yargılarına bağlı olmayan gerçeklik, **nesnel gerçeklik**tir (objektif realitedir). Dğer yargılarına bağlı olduğu için ayrı kişilerce değişik biçimd algılanabilen gerçeklik de öznel gerçekliktir (subjektif realitedir)

gerçeklik ilkesi (reality principle) **Psikanalize göre**, içgüdüsel istekleri doyurmayı hedefleyen **haz ilkesi**nin, normalde dış dünyanın koşul ve gereklerine uygun bir biçime sokulması. Bunun gerçekleştirilmesi, haz ilkesini geçersiz kılmak anlamına gelmiyor; tersine, gerçeklik ilkesi, haz ilkesinin yararına çalışıyor. İlkelbenlikle üstbenlik arasında bir uzlaşma olmasını ve doyumun, uygun bir zamana ya da uygun koşulların oluşturulmasına dek ertelenmesine yardımcı oluyor. Haz ilkesi, ilkelbenliği (dürtüleri) temsil ediyor. Bebeğin, önemli ölçüde çocuğun yaşamını o yönetiyor. Gerçeklik ilkesi ise dürtülerimizi denetliyor ve yaşamın gerektirdiği davranışları, akla uygun, etkili biçimde yerine getirmemizi sağlayan benliği temsil ediyor. Benliğin güçlenmesiyle kişi, gerçeklik ilkesine göre davranıyor, daha yetkinleşmiş oluyor. Kimi ruhsal bozukluklarda ise, gücünü yitiriyor. *Bkz.* **yapısal kuram.**

gerçeklik modeli *Bkz.* PİAGET, Jean.

gerçeklik sınaması (reality testing) Herhangi bir eylem ya da çözümün, gerçekler karşısında işe yarayıp yaramayacağını kestirmek için denenmesi.

gerçeklikten kaçış (flight from reality) Kaygıya karşı kullanılan bilinçsiz bir **savunma mekanizması;** çözülme. Bu mekanizma, toplumsal etkileşimden kaçınma, yalnız yaşama, düşlem dünyasına yönelme, gerçek ya da kurgusal sorunlardan kaçma amacıyla **psikotik davranışlara sığınma** biçiminde işliyor.

gerçeklik testi (reality testing) **Psikanalize göre**, kişinin duyu izlenimlerini nesnel biçimde değerlendirerek öznel izlenimlerle dış nesnel gerçekliği, düşle gerçeği birbirinden ayırmasını ve bu yolla dış dünyanın gereklerine göre davranmasını olanaklı kılan benlik işlevleri. Gerçeklik testinin zayıflaması ya da ortadan kalkması; yani **yadsıma** ya da **yansıtma** gibi savunmalarla gerçekliğin çarpıtılması, **psikozun temel etkenlerinden biri** olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **bilinçlilik; kuruntu; sanrı.**

gerçek öz *Bkz.* **gerçek kendilik.**

gerçek puan (true score) **Klasik test kuramında**, bir bireyin aynı testin kusursuz ölçüde koşut olan formlarını birçok kez almasıyla belirlenen puanlarının ortalaması; hatadan tümüyle arındırılmış puan. Bir test, her zaman, bir oranda ölçüm hatası içereceğinden, uygulamada elde edilmeyen puan.

gerçeküstücülük (surrealism) 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, daha çok sanat ve edebiyat alanında etkili olan ve siyasal, toplumsal, ahlaksal ya da estetik bir kaygı taşımadan, düşüncenin tümüyle özgürleştirilerek insan zihninin engelleyici mekanizmalardan arındırılması sonucu üretilecek düşünsel ve sanatsal ürünlerin ancak insanın gerçekliğini yansıtabileceğini savunan akım; ***sürrealizm.***

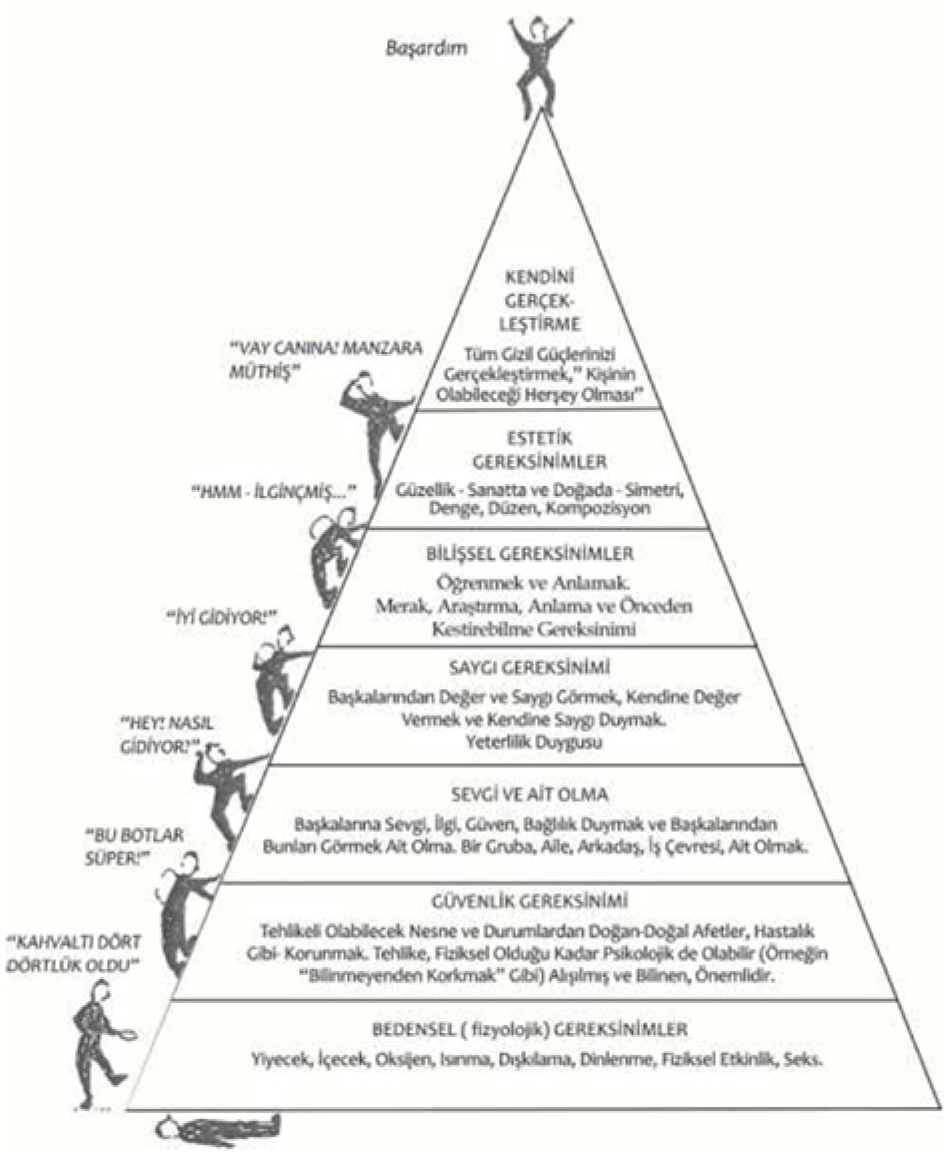
gerekircilik *Bkz.* **belirlenimcilik**.

gereksinim (need) Doyurulmamış bir isteğin, dürtünün ya da organik bir yoksunluğun oluşturduğu **içsel gerilim durumu**; organizmayı, bozulan **dengeleşim**i (homeostaz’ı) yeniden kurmaya yönelten güdü; ***ihtiyaç.*** Gereksinimler; hava, su, yiyecek, uyku, cinsellik gibi organik (bedensel); korunma, sevgi, sevecenlik, saygınlık, dostluk, öğrenme ve kendini gerçekleştirme gibi **toplumsal-ruhsal** (gelişimsel) olabiliyor. *Bkz.* **birincil**

gereksinimler; dürtü; gereksinim gerilimi; gereksinimler aşama sırası; gereksinim uyandırma; güdü; içgüdü; ikincil gereksinimler.

gereksinim gerilimi (need tension) Bir gereksinimin doyurulup giderilmediğinde canlının duyduğu gerilim.

gereksinimler aşama sırası (hierarchy of needs) Gereksinimlerimizi belli bir aşama sırasına (önceliğe) göre gidermeye çalıştığımızı varsayan **kendini gerçekleştirme (güdülenme) kuramı;** ***ihtiyaçlar hiyerarşisi.*** **Maslow'a göre**, kişinin gereksinimleri, **temel gereksinimler**den **gelişim gereksinimleri**ne doğru **5 aşama sırası**na göre kendilerini belli ediyor. İlk sırayı; yeme, içme, uyku, cinsellik, etkinlik gibi **bedensel** (fizyolojik) **gereksinimler** alıyor. Bunları daha üst gereksinimler izliyor. Bunların ilki **güvenlik** (korunma) **gereksinimi**dir. Bu gereksinimden sonra **sevgi** (sevme, sevilme, sevecenlik, ait olma) **gereksinimi** geliyor. Onu **saygınlık** (onurunu koruma, beceri, güç kazanma, anlama, bilgilenme, estetik (güzelduyu geliştirme) izliyor. **Kendini gerçekleştirme gereksinimi** ise **tam verimlilik** olarak en üst sırada yer alıyor. Bu gereksinim, çeşitli üretici ve yaratıcı arayışlar biçiminde yaşam boyu sürüyor. Her gereksinim, bir önceki aşamada yer alan gereksinimin doyurulmasından sonra beliriyor. Engellenme, korkutulma, bastırmaya zorlanma, çevresel yetersizlikler gibi nedenlerle gereksinimlerini doyuramayan kişilerde bedensel ve ruhsal yetersizlikler, aksaklıklar ortaya çıkıyor. Bu yetersizlik ve aksaklıklar, kişiyi sürekli bunları gidermeye güdülüyor. Bu durumdaki kişi, ruhsal gücünü, kendini gerçekleştirme çabası yerine, daha önceki aşamalarda engellenen gereksinimlerini giderme yolunda tüketiyor. Gelişim (üst) gereksinimlerinin karşılanmaması durumunda ise temel gereksinimlerin giderilmemesi sonucu ortaya çıkan ruhsal bozukluklardan farklı birtakım bozukluklar ortaya çıkıyor. İnsana ve topluma **yabancılaşma**, **ilgisizlik, duygusuzluk, değersizlik, umutsuzluk, sıkıntı, toplumsal değerleri hor görme, ölüm isteği** gibi eğilimler, bunların başlıcalarıdır. *Bkz.* **kendini gerçekleştirme; MASLOW, Abraham.**

Gereksinimler Aşama Sırası
(Nigel C. Benson, Psikoloji, 2011, sa. 110'dan alındı.)

gereksinim uyandırma (need arousal) Propagandacı, reklamcı ve politikacıların kullandığı, insanların statü, biriktirme, sağlık, güzellik, güvenlik gibi güncel gereksinimlerine seslenen bir güdüleme tekniği.

geri alma (retrieval) Bellekte saklanan bilgileri anımsama. Bir bilginin anımsanmaması, o bilginin bellekte bulunmadığı anlamına gelmiyor. Anımsayamama, bilginin yerini belirleyememe ya da bilgiye ulaşma ile ilgili bir sorundan kaynaklanabiliyor. *Bkz.* **anımsama; bellek.**

geribesleme *Bkz.* **geribildirim**.

geribildirim (feedback) **1.** Bir sistemin çıktısının, sistemin işleyişinde yeni bir değişiklik, yeni bir düzenleme yapılması için, aynı sisteme **girdi** olarak geri verilmesi. Bir eylemi yaparken ya da yaptıktan sonra organizmanın bu eylemle ilgili bilgi alması. Sonuç üzerine bilgi edinme; ***geriye bildirim, geri besleme, durum bildirmesi, dönüt.*** **2. Makinelerde ya da eletronik sistemde** çıktı ile ilişki kurarak girdiyi düzene koyma. Bir işlemin ne ölçüde yapıldığının ya da yapılmadığının otomatik bir işaretle belirtilmesi. Buhar kazanında ya da düdüklü tenceredeki güvenlik kapağı, buzdolabındaki ısı denetleyicisinin ısıyı ayarlaması. **3. Nörolojide**; canlıda bir davranışın uygun biçimde yapılıp yapılmadığının duyularla beyne bildirilmesi. **Amaçlama, yakalama** ve **yerleştirme** tepkilerinde bu tür alıcılardan gelen geribildirimlerin önemli olduğu düşünülüyor. **4. Sosyal psikolojide**; bir gözlemcinin, gözlemin ne ölçüde iyi yapıldığını bir gruba bildirmesi süreci. Birinin, davranışlarının başkaları üzerindeki sonucunu dolaysız olarak algılaması: Gülümseme, baş hareketi gibi belli bir davranışı ya da sözlü anlatımı çevredekilerin anladığını belirten bir işaret ya da jest. **3. Eğitim öğretim etkinliklerinde,** öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediğinin ilgililerce bilinmesini sağlama; örneğin, yanıt tepkilerinin doğruluğu, yanlışlığı ya da yeterliği konusunda ilgili kişi ya da öğrenciye bilgi verme. Bu anlamıyla söz konusu terimi, bilişçiler, davranışçılar, **pekiştirme** teriminin yerine kullanıyorlar. Örneğin, her doğru yanıtta yeşil; her yanlış yanıtta kırmızı ışığın yanması, bir geriye bildirimdir. Bu, belli bir davranışı yineleme eğilimini etkilemiyor; yani etkisizdir. Elde edilen sonuçların doyurucu olmaması durumunda kişi, yeni bir eyleme geçiyor. Örneğin, öğrenci, yazılı ödev notunu öğrenince geribildirim almış oluyor. Öğrencilerinin yorumlarını dinlemesi ya da onların test sonuçlarını görmesi, öğretmenin bir geribildirime tanık olmasıdır. Öğretmen, buna göre ya aynı yöntemlerle ya da daha değişik yöntemlerle dersleri sürdürmeye karar verebilir. **4. Bireyler arası etkileşimde** çevreden alınan tepkiler. Gülümsediğimiz kişinin de bize gülümsemesi ya da yaptığımız bir şeyden dolayı alkışlanmamız gibi. Süreç, bu anlamıyla hem bir **bilgilenme**dir hem de aynı davranışın yinelenmesini özendirmesi ya da o davranıştan vazgeçirmesi açısından bir **pekiştirme**dir. **5. Psikiyatri klinik söyleminde:** Davranışının doğasına ve etkilerine ilişkin tepkileri sırasında hastaya, video kasetlerine kaydedilmiş görüntülerin yinelenişi, rol oynama, doğrudan söylem ve benzeri biçimlerde bilgi vermek.

Geribildirim, davranışı değiştirebiliyor ya da destekleyebiliyor. Bütün bu özellikleriyle geribildirim; düzeltme, kendini düzeltme süreçlerine katkı sağlayan temel bir işlevdir. *Bkz.* öğrenme **"stratejisi.**

geribildirimle öğrenme *Bkz.* öğrenme stratejisi.

geridenetim *Bkz.* **geribildirim.**

geri iletim *Bkz*. **geribildirim**.

gerileme (regression) **Freud'a göre,** gerçeklerden kaçmak, kaygıdan kurtulmak amacıyla insanın, eriştiği gelişim düzeyine göre **daha ilkel olan davranış basamaklarına dönme** biçiminde işleyen bir **savunma mekanizması**; ***regresyon.*** İnsan, dürtüleri engellenerek kaygıya itildiğinde, daha kolay doyum sağlayan eski günlere, o günlerin duygu, düşünce ve davranışlarına dönme isteği duyabiliyor ve oraya yöneliyor. Yeni doğan kardeşinin daha çok ilgi gördüğünü düşünen çocuk, onun gibi altına etmeye başlıyor. Okula yeni başlayan öğrenci, anne kucağını; üniversiteye giren genç, lise arkadaşlarını ve öğretmenlerini arayabiliyor. Karşılaştıkları zorluklar, onlara eski, alışılmış, haz veren yaşantılarını özletiyor. Bunlar ve başkaları her insanın engellenme, zorlanma, zorluk, üzüntü karşısında yaşadığı doğal gerilemelerdir. Bir de **saplantılarla ilişkili gerilemeler** görülüyor. Saplantılar, iki tür gerileme oluşturuyor. **Bunlardan biri**, yetişkine özgü yaşam biçimlerinden çocuksu cinsel yaşam biçimlerine doğru gelişen ve nevrozu doğuran gerilemelerdir. Nevroz, bilinçdışı istekleri canlandıran gerilemelerle ortaya çıkıyor. Gerileyen benlik, daha büyük tehlike oluşturan isteklere karşı, daha güçlü bir savunmaya geçme gereğini duyuyor. Bağıra çağıra konuşan, ilgi çekmek için kendini maskara eden, sakince geçiştirilebilecek olayı, sokak kavgasına dönüştüren; duvarın dibine büzülüp elindeki kadehle oynayan; akraba kızının aldığı bileziğin benzerini almak için, sabahı bekleyemeyen yetişkin, o anda geçici olarak gerilemiştir ya da sürekli gerilemektedir. **Nevrozlular,** çevrenin (gerçeğin) uyarılarına uygun tepkiler göstereceklerine, hem kimi içgüdüsel isteklere hem de belirli savunma mekanizmalarına bağlı **aynı katı tepkileri yineleme** yolunu seçiyorlar. Örneğin, kadının eski iki kocası da canını yakmışsa, her erkek, ona göre, kadınları mutlaka üzer. Karşısına üzmeyen birisi çıksa bile, bu kadın ona kendini üzmesi için fırsatlar hazırlıyor ve onun, canını yakmasını sağlıyor. Nevrozlu kadın bu davranışıyla, erkeklerden sevgi bekleme kaygısından kendini korumuş oluyor. Nevrozlu, saplantıları ve savunmalarının

değişmezliği nedeniyle sürekli acı çekiyor. İkincisi, **psikozlara yol açan gerilemeler**dir. Bu durum, hastanın **temel özseverlik** denen, benliğin üstbenlikten ayrışmamış olduğu gelişim dönemine gerilemesiyle ortaya çıkıyor. Bu gerilemeyle benlik, ilkelbenliğin güdümüne giriyor ve kişiyi ilkelbenlik yönetmeye başlıyor. Bu tür bir gerileme sonucunda; ruh hastasındaki çocuksuluk, gerçekdışılık, içgüdüsel ve atak davranış gösterimi, kendine özgü bir mantıkla işleyen bir düşünce ve dil ortaya çıkıyor. **Sağlıklı kişi**ler, değişmez özelliklerinin varlığına karşın, esnek ve kararlı; **nevrozlular** ise katı ve güvenilmezdirler. Sağlıklı kişinin ruhsal dünyasında algılamalar açık seçik iken, nevrozlunun duygu, düşünce, algı ve eylemleri **bulanık, dağınık** ve **karışık**tır. Sağlıklı kişi, enerjisini daha çok ayrıştırmış, yansızlaştırmış ve yüceltmiştir. Nevrozlu kişi, çoğu içgüdüsel niteliklerini korumuş ve sürekli savunmalara yöneltmiştir. Psikozlular ise nevrozlulardan çok daha büyük ölçüde dış dünyanın gerçekleriyle bağlarını koparmışlardır. *Bkz*. **nevroz; psikoz.**

gerilemeli depresyon (retarded depression) Hastanın bedensel ve zihinsel etkinlik düzeyinin önemli ölçüde yavaşlamasıyla ortaya çıkan depresyon. Hasta, çökkün bir yüz anlatımı sergiliyor; otururken başını öne eğiyor; renksiz bir sesle çok yavaş konuşuyor; sırtında ağır bir yük taşıyormuş gibi yürüyor. *Bkz*. **depresyon.**

gerilemeli şizofreni *Bkz*. şizofreni.

gerilik (retardation) Zihinsel gelişimde ya da okul başarılarında yaşının altında bir edim gösterme durumu.

gerilim (tension) Bir gereksinimin giderilememesi, beklentilerin gerçekleşememesi ya da sınırlama, engelleme yüzünden istenen biçimde davranılamaması sonucu ortaya çıkan duygusal yoğunlaşma; **tansiyon.** *Bkz*. **gerilim azaltımı: gerilim boşaltma kuramı.**

gerilim azaltımı (tension reduction) Yatıştırıcı ilaçlar, kas gevşeticiler, **hipnotik telkin,** devinim, **meditasyon,** cinsel ilişki, **gevşeme tedavisi** ve başka yollarla özel ya da genel nitelikteki gerginliği azaltma.

gerilim boşaltma kuramı (tension release theory) **Spor**un, bireylerin saldırganlık dürtülerini yatıştırmalarını sağlayan bir tür toplumsal güven sübabı görevi yaptığını ortaya koyan kuram. *Bkz*. **spor.**

geriye bildirim *Bkz*. **geribildirim.**

geriye doğru araştırma yöntemi (retrospective method) Bireyin geçmiş yaşantılarına ilişkin veri toplayarak onların bugünkü davranış değişimiyle ilişkisine bakmada kullanılan bir araştırma yöntemi. Örneğin, annenin sigara içmesiyle çocuğunun zihinsel geriliği arasındaki ilişki belirlenmek istendiğinde, annenin geçmişteki sigara içme sıklığı ve süresi ile ilgili bilgi alınıyor.

geriye doğru bozucu etki *Bkz.* **bozucu etki.**

geriye doğru zincirleme (backchaining) Bir davranış zincirini ilk adım, son adım olacak biçimde sondan başa doğru öğretme. Bu öğretme biçimi, davranışı güçlendiriyor ve organizmanın doğru sıralamayı anımsamasına yardımcı oluyor. Çünkü organizma en iyi, zincirdeki son halkayı biliyor. *Bkz.* **ileriye doğru zincirleme.**

geriye dönük bellek yitimi (retrograde amnesia) Bellek yitimine neden olan ruhsal sarsıntı (travma) öncesindeki genellikle kısa süreli belli bir döneme ait olay ya da yaşantıların anımsanamaması. Geriye dönük bellek yitimine çoğu kez, daha önce bilinen öğeler anımsanamadığı için, çoğu bellek araştırmacısı, bunun var olan bilgiye ulaşamama ya da o bilgiyi anımsayamama olduğunu düşünüyor. *Bkz.* **ileriye dönük bellek yitimi.**

geriye etkili bellek yitimi (retrograde amnesia, retroactive amnesia) Bir ruhsal sarsıntının (travmanın) ardından, ondan öncesi ile ilgili kimi anıların unutulması.

geriye etkili çağrışım (retroactive association) Öğrenme sürecinde sonradan öğrenilenle daha önce öğrenilen arasında kurulan çağrışım bağı.

geriye etkili engelleme *Bkz.* **geriye ketleme.**

geriye etkili kolaylaştırma (reactive facilitation) Önceden öğrenilen bir bilgi ya da ilişkinin, yeni bir bilgi ya da ilişkinin öğrenilmesini kolaylaştırması. *Bkz.* **ileriye etkili kolaylaştırma**.

geriye getirme *Bkz.* **bellek; uzun süreli bellek; kısa süreli bellek.**

geriye ketleme (retroactive inhibition) Sonradan öğrenilen bir konunun (bilginin) daha önce öğrenilmiş olan konunun (bilginin) anımsanmasını zorlaştırması, engellemesi. *Bkz.* **anımsama; bellek; belleme; bozucu etki; geriye etkili engelleme; ileriye ketleme; ketleme; öğrenme; unutma.**

geriye ketvurma *Bkz***. geriye ketleme.**

geri zekâlılık *Bkz.* **zekâ geriliği**.

gerontoloji *Bkz.* **yaşlılık bilimi.**

GESELL, Arnold Lucius (1880-1961) **Amerikalı psikolog ve çocuk hastalıkları uzmanı.** Alma, Wisconsin'de doğdu; New Haven, Connecticut'ta öldü. Sonra Yale Çocuk Gelişimi Kliniği adını alan Yale Psikokliniği'ni kurdu ve yönetti. Çocuğun, özellikle bebeğin ruhsal ve sinirsel gelişimi konusundaki çalışmaları, çocuğun tanınıp bilinmesinde ilerlemeler sağladı. Çalışmaları, 4, 6, 18 aylık çocukların hareket, söz ve uyum yeteneği açısından gözlemlenmesine dayanıyor. Çocuk kademelendirme sistemlerinin ilki olan İlk *Büyüme çağı Psikolojisi*'ni yayımladı. **Başlıca yapıtları:** *Psychology of Early Growth, 1938 (İlk Büyüme Çağı Psikolojisi); Haw a Baby Grows,1945 (Bebek Nasıl Büyür?); The Child from Five to Ten,1946 (Beş Yaşından On Yaşına Kadar Çocuk); Vision; its İnfant Development in İnfart and Child, 1949 (Görme Duyusu, Bu Duyunun Bebek ve Çocukta Gelişimi); İnfant Development, 1952 (Bebeklikte Gelişme); Youth The Years from Ten to Sixteen, 1956 (Gençlik, On Yaşından On altı Yaşına Kadar).*

Gesell gelişim normları (Gesell developmental norms) Çocukların belirli yaşlarda ortaya koydukları tepki ya da davranışlarının sıralanma durumu.

Gestalt (Gestalt) Oluştuğu parçalar ve ilişkilerin toplamı ile açıklanamayan, bunun üstünde bir bütünlüğü olan görünüm; ***yapı, kalıp, düzen, biçim.*** Gestaltçılara göre "Bütün, kendini oluşturan parçalardan farklıdır." "Şeyler, kendilerini oluşturan öğelere, parçalara indirgenerek algılanamaz; ancak bir bütün olarak incelendiklerinde anlaşılabilir." *Bkz.* **Gestalt düzenleme yasaları; Gestalt etkeni; Gestalt psikolojisi; Gestalt tamamlama testi; Gestalt tedavisi; Gestalt türdeşliği.**

Gestalt
(Bütün parçadan farklıdır.)

Gestalt düzenleme yasaları (Gestalt laws of organization) Belli algısal düzenlemelere, bütünlüklere yol açan etkenleri belirleyen düzenleme yasalarının ortak adı; ***biçim düzenleme yasaları***. *Bkz.* **basitlik yasası; benzerlik yasası; kapatma yasası; süreklilik yasası; yakınlık yasası.**

Gestalt etkeni (Gestalt factor) Biçimi bütün olarak algılamayı kolaylaştıran yakınlık, süreklilik, benzerlik, basitlik gibi uyarıcı özelliklerin tümü; ***Gestalt faktörü, biçim etkeni*.** Biçim düzenleme ilkelerinin tümü bu etkenlere dayanıyor.

Gestalt faktörü *Bkz*. **Gestalt etkeni**.

Gestalt psikolojisi (Gestalt psychology) Almanya'da 1910'lu yıllardan başlayarak **yapısalcılık** ve öbür **atomcu yaklaşımlar**a karşı **Max Wertheimer, Kurt Koffka, Wolfgang, Köhler, Kurt Lewin** gibi öncülerin oluşturduğu bir psikoloji akımı; insan yaşantı ve davranışının örgütlü, bütünsel özelliği olduğunu vurgulayan psikoloji okulu; ***biçim ruhbilimi.*** Bu yaklaşıma göre, davranışlar gibi bilişsel süreçler de temel, ilkel bileşenlerine indirgenerek anlaşılamaz. Çünkü bütün, kendisini oluşturan algısal parçalardan farklıdır. Bu farklılık, parçalar arasındaki örgütlenme, ilişkiler ve düzenlemelerle oluşuyor ve bu terimlerle anlaşılabiliyor. **Biçim kuramına göre**, bütünü oluşturan parçaların

işleyişini, bütünün kendi yapısı belirliyor; bütünlerin davranışı, işlevleri açısından birbirinden ayrılmıyor. Bu yaklaşımda insan davranışı, küçük birim ya da parçalar yerine, daha büyük çözümleme birimleri halinde incelenmeye çalışılıyor; daha sonra da bu büyük birim ya da bütünler, kendilerini oluşturan parçalarla ve öbür bütünlerle ilişkilendiriliyor. Örneğin, karmaşık bir makineyi metal, tel, ahşap, kablo gibi basit temel bileşenlerine indirgeyerek anlayamayız. Çünkü o makineye kendine özgü özelliğini kazandıran, parçalar arasındaki ilişki, örgütlenme biçimidir. Bir başka örnek olarak, beyaz kâğıt üzerinde noktalardan oluşan bir ev resmi algısını, bileşenleri olan noktalara indirgeyerek oluşturamayız. Ev resmi algısı, kendisini oluşturan noktaların algısından farklıdır. Bu yaklaşım, günümüzde ayrı bir okul olarak değil, psikolojide özellikle algı süreçlerine ilişkin kuramlar biçiminde ve sosyal psikolojide **alan kuramı** ile kendini duyuruyor. *Bkz.* **en az etkinlik yasası; Gestalt.**

Gestalt tamamlama testi (Gestalt Completion Test) Birleşik bir bütün olarak algılandığında eksik parçaları tamamlanabilen bir dizi eksik resimden oluşan test; ***biçim tamamlama testi.***

Gestalt tedavisi (Gestalt therapy) **Frederick Peris'**in geliştirdiği ve **biçim felsefesi**ne uygun, "burada ve şimdi" ağırlıklı hümanist bir psikolojik tedavi biçimi; ***Gestalt terapisi, biçimci sağaltım.*** Bu tedavi genellikle **grup tedavisi** biçiminde yürütülüyor. Ancak, bireysel tedavi uygulamasına elverişli teknikleri de bulunuyor. **Biçimci tedavide amaç**, kişinin kendisinin, kendi duygu ve düşüncelerinin, yakın çevresinin, giderek **daha çok farkında olma**sını sağlamaktır. Bunun için kişinin geçmiş yaşantıları; duygu, düşünce ve algıları, şimdiki davranışlarını etkileyebilecek her şey, dikkatin, bilinçli algılamanın odağı haline getiriliyor. Böylece kişinin birbirine yabancılaşmış, birbirinden kopmuş olan algılarının yeniden bütünleşerek daha anlamlı düşünme, algılama ve davranış örgütlenmesi sağlayacağı düşünülüyor.

Gestalt terapisi *Bkz.* **Gestalt tedavisi.**

Gestalt türdeşliği (Gestalt homology) Bir biçimin parçalarından herhangi birinin başka bir biçimdeki parçalarla ancak, görevi ve rolü açısından karşılaştırılabilir durumda olması; ***biçim türdeşliği.***

G etkeni (g factor) **Speartman'a göre**, her türlü zihinsel etkinlikte ortak olan özel zihin yeti ve yeteneklerinin dayandığı **genel zekâ etkeni**; ***g faktörü.*** Bu modele göre, düzeyi bireyden bireye değişen her özel yeti,

genel zekâ etkenini paylaşıyor; ancak, bunların birbiriyle ilişkileri bulunmuyor.

Sperman'ın Zekâ Modeli

gevşeme (relaxation) Korku, kaygı, öfke gibi duyguların ve çatışmaların olmadığı gerilimsiz bir durum ya da bu durumu sağlayan süreç. *Bkz.* **gevşeme tedavisi**

gevşeme tedavisi (relaxation therapy) Hastaya gevşeme tekniklerini öğreterek gerilimle baş etmesine yardımcı olan **davranışçı-bilişsel psikolojik tedaviler**; ***gevşeme terapisi, gevşeme sağaltımı*****.** Bu teknikler, gerilimin özellikle **peptik ülser, astım, taşikardi** gibi bedensel bozukluklarla ilişkisi bulunduğu durumlarda etkili oluyor. Gevşeme tedavisi, bir tür zihinsel yoğunlaşmayla; derin soluk alma, kasları gerip gevşetme, **meditasyon** gibi bedensel alıştırmalarla kasları gevşetiyor ve bu yolla duygusal gerilimi azaltıyor. *Bkz.* **duyarsızlaştırma; gerilim azaltımı; ilerlemeli gevşeme.**

gevşeme teknikleri *Bkz.* **gevşeme tedavisi.**

gevşeme sağaltımı *Bkz.* **gevşeme tedavisi.**

gevşeme terapisi *Bkz.* **gevşeme tedavisi.**

G faktörü *Bkz.* **G etkeni.**

girişim (enterprise) Etkinliğe geçme. Bir üretim etkinliğini örgütlemeye, bir çıktı elde etmeye yönelik emek, sermeye gibi üretim etkenlerini bir araya getirme. *Bkz.* **girişim duygusunun gelişimi.**

girişim duygusunun gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((3) Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi).**

girişkenliği artırma *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

girişkenlik (assertive behavior) Kişinin kendini ortaya koyan; bedensel, sözel ya da toplumsal düzeyde kendini başkalarıyla eş konumuna getirmeyi sağlayan ve kendi haklarını koruyan davranışlar göstermesi. Bu tür davranışlar, bir ölçüde saldırganca görülebiliyorsa da, eğer başkalarına zarar verme amacı gütmüyorsa, saldırganlık olarak değerlendirilmemelidir. *Bkz.* **girişkenlik eğitimi.**

girişkenlik eğitimi (assertiveness training) Bireye, **kendini olduğu gibi anlatabilme**, olumlu ve olumsuz duygularını iletebilme, **kendisine ters gelen isteklere karşı koyabilme**, karşısındakinden **istekte bulunabilme** becerisini; başka deyişle sağlıklı iletişim eksiklikleri olan kişinin sorun oluşturan davranışlarını ortadan kaldırarak ona, uygun davranışı kazandırma. Agorafobi, depresyon gibi bozukluklarda başarıyla uygulanan ve hastaya edilgin olmamayı; başkalarının ondan yararlanmasına, onu ezmesine ya da ona hükmetmesine göz yummamayı (ki ezilmeye, hükmedilmeye göz yummak, çocukluklarında istismar edilmiş olanların tipik özelliğidir), kendi duygularını, kendi haklarını ortaya koymayı ve **sorun durumlarıyla baş etme**yi öğreten girişkenlik eğitimi, bir **bilişsel-davranışsal tedavi** biçimidir. Girişkenlik, düşünce ve duyguların açık ve doğru anlatımıyla kişiler arası sağlıklı ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli bir davranıştır. Bu eğitim, kişide var olan gizilgücü geliştirme üzerine kuruluyor.

Wolpe'ın ortaya koyduğu girişkenlik eğitiminin temel tekniği ise **karşıt koşullama**dır (counter conditioning). Onun dışında bu eğitimde genellikle **davranış biçimlendirme, geribildirim** ve **davranış provası** gibi tekniklerden yararlanılıyor. **Bilişsel-davranışsal tedavi** tekniği ile girişkenlik eğitimi, **altı aşama**da gerçekleştiriliyor: **(1) İlk görüşme** gerçekleştiriliyor. Bununla, girişkenlik eğitiminin gerekli olup olmadığı saptanıyor. Bu amaçla sorun oluşturan davranış kişiyle tartışılıyor. Bunun yanı sıra, girişkenlik envanterlerinden de yararlanılıyor. **(2)** Girişkenlik

eğitimini kişinin **kabul etme**si sağlanıyor. **(3)** Kişinin, **girişkenliğe özenme**sine çalışılıyor. Kişiye olumlu, olumsuz davranışlar öğretiliyor. Tedavi uzmanıyla karşılıklı rol değişimiyle, sorun oluşturan davranış irdelenerek, davranış provası yapılıyor. Film, slayt aracılığıyla **modelden öğrenme** uygulanıyor. Kişi, bütün bu öğrendiklerini günlük yaşamına genellemeye başlıyor. **(4) Yeniden bilişsel yapılanma** (cognitive rest ructuring) sağlanmaya çalışılıyor. Kişiyi engelleyen düşünceler ortadan kaldırılıyor. **(5)** Eğitilenin, **girişime hazır duruma gelme**si sağlanıyor. Geribildirimlerle **girişken davranışın pekiştirilmesi** sağlanıyor. **(6)** Eğitilene **ev ödevleri** veriliyor ve bu ödevler izleniyor. *Bkz.* **girişkenlik; kendini ortaya koyma; psikodrama; yardımcı tedavi.**

gizem (mystery) Duyu ve algıların ötesinde, bilgisine akılsal yöntemlerle ulaşılamayan, insana kapalı olan şey; ***sır.***

gizemcilik (mysticism) Bütün açıklamaların sonunda bilinçli olarak anlaşılamaz, bilinemez noktalar bırakma; merak konusu olan belli şeyleri açıklamaktan kaçınma; ***mistisizm.*** Ruh eğitimiyle manevi aşama sırasında duygusal ve sezgisel süreçleri kullanarak ilerlemeye; kendini bu yolla ruhsal açıdan temizlemeye dayalı tanrıya ulaşma yolu.

gizil dönem *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

gizil gelişim evresi *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

gizilgüç 1. (potentiality) Bir nesne ya da canlının, gözlemlenen anda geliştirilmemiş olmakla birlikte, ilerde geliştirilmesi olanağı varsayılan yetenek, güç ve özelliklerinin bütünü; ***potansiyel.*** **2. Genotip**: Bir organizmanın genlerinin sıralı dizisi, taşıdığı genlerin toplamı; ***gensel tip.*** Bir organizmanın genotipi, dışavurulan özelliklerinden (**fenotip**inden) farklıdır.

gizil içerik (latent content) Düş simgelerinin ardında yatan gizil anlam.

gizil körelme (latent extinction) Yaklaşma tepkilerinin gösterilmediği durumlarda ödül verilmemesi nedeniyle daha önce ödüllendirilmiş bir durum karşısında da denek hayvanının, yaklaşma tepkilerinden vazgeçmesi.

gizil öğrenme *Bkz* **bilişsel alan kuramı.**

gizlenmiş takınak (masked obsession) **Freud'a göre**, varlığını özellikle ruhsal kaynaklı ağrı ve acılarla belli eden kılık değiştirmiş bir takınak.

gizli duyarlılaştırma *Bkz.* **itici tedavi.**

gizli eşcinsellik (latent homosexuality) Açıkça ortaya konulmayan ve büyük ölçüde bilinçsiz olarak bastırılan; bu nedenle de bilinç düzeyinde algılanmayan eşcinsellik eğilimleri; ***gizli homoseksüellik.*** **Freud'a göre** çocuklar, çok yönlü cinsel sapma eğilimleri gösteriyorlar ve daha sonra bunları bastırıyorlar. Konu üzerinde bu savla birlikte düşünüldüğünde gizli eşcinselliğin, normal karşıcinsel kişilerin tümünde bulunduğu sonucuna varılabilir.

gizli içerik *Bkz.* **açık içerik; rüya yorumu.**

gizli öğrenme (latent learning) Görünürde bir güdü ya da pekiştirme olmadan, uyarıcı ile tepki (başarı) arasına uzunca bir zaman girmiş olan ya da başarılı öğrenme kanıtlanmadan gerçekleşen öğrenme; başka deyişle ancak, ortaya bir kullanma fırsatı çıktığı zaman kendini gösteren bir öğrenme türü. Şu örnek, ortaya bir şeyler koyma yoluyla sergilenmeyen öğrenmeyi açıklıyor: Aç ve susuz olmayan bir fare, dolambaçta

amaçsız gezerken acıktığında dolambacın köşesindeki yiyeceği, daha önce dolambacı tanımamış olan denetim grubunu oluşturan farelerden daha çabuk buluyor. Bundan şu sonuç çıkarılıyor: Amaçsız dolaşma süresi içinde fare bir şeyler öğrenmiş; ancak, açlık-ödüllenme durumu ortaya çıkıncaya dek bu öğrenme, gizli kalmıştır.

gliya (glia) Beynin, sinir hücrelerinin beslenmesi ve bakımında etken olan temel destek hücreleri.

glukagon (glucagon) Glukoz (şeker) sentezinde rol oynayan ve kandaki glukoz düzeyini yükselten bir hormon. Kimi zaman insülin şokunun acil tedavisinde kullanılıyor. *Bkz.* **stres hormonları.**

glutamat (glutamate) Beyindeki temel uyarıcı sinir iletici. Glutamat, **temel beyin yakıtı** kabul ediliyor. Komşu hücreleri uyarmak için nöronlar, glutamat salgılıyor. Aşırı salgılandığında, nöronlar aşırı uyarılmış oluyor; bu da hücrelerin zarar görmesine ve hücre ölümüne yol açıyor. **Normalde öğrenme ve bellek işleyişinde önemli bir etken** olduğu düşünülüyor. Ayrıca alkolizmin, hafif depresyonun tedavisinde ve tatlı gereksiniminin azaltılmasında kullanılıyor. *Bkz.* **sinir koruyucu.**

G noktası *Bkz.* **Grafenbeng noktası**.

Goodenough testi (Goodenough test) **Florence Goodenough**'un oluşturduğu ve 3-13 yaşları arasındaki çocukların zekâ gelişim düzeylerini

(zekâ yaşını), herhangi bir örnek olmadan çizdikleri insan resmine göre belirlemeyi sağlayan test; ***insan resmi çizme testi.***

göçebelik (nomadism) Sıklıkla yer ve iş değiştirme biçiminde yaşanan hastalık eğilimi. Bu eğilim, hafif türlerinde bunaltıcı, sıkıcı bir durumdan ya da sorumluluktan kaçma girişimi olabilirken aşırı durumlarda beyin zedelenmesi, sara, zekâ geriliği, psikoz gibi bozukluklarla ilişkili olabiliyor.

göğüs-bel sistemi *Bkz.* **özerk sinir sistemi.**

GÖKALP, Ziya *Bkz.* ZİYA GÖKALP.

GÖKAY, **Fahrettin Kerim** (1900-1987)**Türk psikiyatrist, siyaset ve devlet adamı.** Bir tüccarın oğlu olarak Eskişehir'de doğdu; İstanbul'da öldü. İlköğrenimini doğduğu yerde; ortaöğrenimini de İstanbul'da tamamladı. 1922'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Almanya'da nöropsikiyatri dalında 2 yıl uzmanlık öğrenimi gördü. 1924'te Türkiye'ye döndüğünde İstanbul Akliye Hastanesi Ruhiyat Laboratuvarı'nın şefi oldu. İstanbul Tıp Fakültesinde 1926'da doçent; 1933'te profesör; 1942'de de nöropsikiyatri ordinaryüs profesörü oldu. 1949'da İstanbul valiliği ve belediye başkanlığına getirildi. 1957'de Bern Büyükelçiliği'ne atanıncaya dek bu görevi sürdürdü. 1960'ta Dışişleri Bakanlığı'nda yüksek müşavir oldu. 1961'de CHP İstanbul milletvekili olarak meclise girdi. 1962'de İmar ve İskân Bakanlığına; 1963'te de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına getirildi. 1964'te Avrupa Konseyi üyeliğine seçildi. Gökay, uluslararası birçok bilim kuruluşunun üyeliğini; Dünya Göçmenler Birliği fahri başkanlığını; Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği kuruculuğunu ve başkanlığını; Türkiye Yeşilay Derneği başkanlığını da yaptı. **Başlıca yapıtları**: *Yeşil Kitap (1925), Akıl Hastalıklarının Teşhis ve Tedavisi (1925), Türkiye'de Felc-i Umumi Meselesi (1926), Cümlei Asabiye Frengisinde Tedavi (1927), İntiharlar Karşısında Ruhiyatçı (1928), Ruh Hastalıkları (1928), Ruh Hastalıkları (1931), İç Hastalıkları Kliniği (1943), Ameliyatla Selah Göstermemiş Ektra Modüler Tümör Vakası (1944).*

gölge *Bkz.* **analitik psikoloji.**

görece (relative) (Bir şeye, bir kimseye) göre olan; kesin olmayıp kişiden kişiye, zamandan zamana, yerden yere değişebilen, varlığı başka bir şeyin varlığına bağlı olan; ***rölatif, izafi, göreli, bağıl, bağıntılı.***

görecelik (relativism) Görece olma durumu; *rölativite, izafiyet, görelilik, bağıntılılık, görelilik.*

görev tedavisi (assignment therapy) Uyumlarını geliştirmek amacıyla bireyleri toplumsal test sonuçlarına göre küçük oyun ve çalışma gruplarına yerleştirip tedaviyi orada sağlamak; ***görev terapisi.***

görev terapisi *Bkz.* görev tedavisi.

görgücülük (empirism) Bilginin edinilmesinde yargı ve düşünmeye önem veren akılcılığa karşıt olarak bilginin gözlem, yaşantı ve duyulara dayandığını ileri süren görüş; ***empirizm.***

görgül (empirical) yaşantı ve denemelerle edinilen (kavram ve bilgiler); e***mpirik.***

görgül araştırma (empirical ressearch) Gözlem, deney ve denemelere dayanılarak yapılan araştırma; **deneysel araştırma.**

görgül düşünce (empirical thinking) Deneyimlere ve beden duyularımız aracılığı ile elde edilen görgül verilere dayalı düşünme; ***empirik düşünce.***

görgül etki yasası (empirical law of effect) **E. L. Thorndike**'ın, bir tepkinin pekiştirilmesinin, o tepkinin yinelenme olasılığını artırdığını belirten genellemesi. *Bkz.* **etki yasası; güçlü etki yasası; olumsuz etki yasası.**

görgül geçerlik (empirical validity) Bir testin, belli bir amaç için kanıtlanmış değeri. Görgül geçerlik genellikle korelasyon katsayısı ile belirtiliyor.

görgül psikoloji (empirical psychology) Zihni, etkin durumda iken incelemeyi amaçlayan; zihnin ne olduğunu değil, neleri, nasıl başardığını araştıran pskoloji dalı; ***görgül ruhbilim.***

görgül ruhbilim *Bkz.* görgül psikoloji.

görgül-ussal strateji (empirical-rational strategy) **Sosyal psikolojide,** insanlara inandırıcı, yeterli kanıtlar sunulmasının; toplumsal ve kurumsal değişimler yapabileceği düşüncesi. Bu yaklaşımda aklın tek başına, insanları, tutumlarını değiştirmeye yöneltebileceği varsayılıyorsa da yine görgül bulgular, bunun pek de doğru olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü örneğin, sigara paketinin üzerindeki "Sigara öldürür." uyarısı, sıradan insan bir yana, konuyu yakından bilenlerin; göğüs hastalıkları uzmanlarının bile sigarayı bırakmasına yetmiyor. *Bkz.* **iktidarı zorlayıcı strateji**; **normatif-yeniden eğitici strateji**.

görgül yöntem (empirical method) Gözlem ve deneylere dayanan bilimsel yöntem. *Bkz.* önsel yöntem.

görkemlilik kuruntusu (delusion of grandeur) Kişinin, özel yetenekleri olduğuna; herkesten zeki olduğuna; büyük bir güce, değere, bilgiye sahip olduğuna; ünlü insanlarla ya da tanrı ile özel ilişki kurduğuna; tanrının kendisini özel bir görevle dünyaya gönderdiğine; insanların duygu ve düşüncelerini okuyabildiğine inanan kişinin yaşadığı kuruntu; ***büyüklük sabuklaması.*** Bu özelliklere sahip olduğuna inanmanın sonucu olarak kişi, örneğin, büyük bir önder, insanlığın tek kurtarıcısı, Mesih olduğunu; Peygamberin ya da Cengiz Han'ın soyundan geldiğini söylüyor. Ya da evlatlık alındığını; ama asıl anne babasının imparator, soylu birileri olduğunu öne sürüyor. Kişinin suçluluk ve güvensizlik duygularına tepki olarak bilinçdışında geliştirdiği düşünülen bu tür kuruntular, **paranoid şizofreni**de geçici ve karışık biçimde; **genel felç**te ise daha örüntülenmiş ve inatçı olarak ortaya çıkıyor. *Bkz.* **kuruntu; megalomani; paranoya**.

görme alanı (field of vision, visual field, visual space) **1.** Kişinin bir anda kımıldamayan gözle algılayabildiği nesnelerin tümü. **2.** Algılanan nesne, biçim, uzaklık ve devinimler için dayanak noktası görevini yapan üç boyutlu yer algısı; ***görüş alanı.***

görme engelli (visuallyhandicapped) Körleri ve az görenleri dile getirmek için kullanılan terim; ***görme özürlü, kör.***

görme güçlüğü (visual difficulty) Özellikle okuma yazma sırasında gözlerin işlevini gerektiği gibi yapamama durumu.

görme özürü (visual defect) Gözde, göz sinirinde ya da beynin görsel alanında oluşan bir aksaklık nedeniyle tam olarak görememe durumu. *Bkz.* **az görme; görme engelli; körlük.**

görme sanrıları *Bkz.* **şizofreni.**

görmeyenler alfabesi (Braille) Görme engeli olan insanların okuyup yazmasını sağlayan alfabe; ***brayil alfabesi, körler alfabesi.*** Bu alfabede harfler ve rakamlar, altı adet kabartma nokta ile düzenlenmiştir. *Bkz.* **yardımcı alet.**

görsel bellek (visual memory) Önceden görülen uyarıcıları konum, biçim, ayrıntı ve öbür önemli özellikleriyle görsel olarak anımsayabilme yetisi. Örneğin, bir insanın beden yapısına özgü özellikleri, bu bellek yetisiyle anımsanıyor.

görsel eğitim (visual education) Levha, model; devinimli, devinimsiz film gibi doğrudan doğruya görme duyusuna seslenen araç gereçlere dayanılarak yapılan eğitim.

görsel gerçekçilik (visual realism) **Geleneksel araştırmacılara göre,** çocukların çizimlerinde zihinsel gerçekçilik aşamasından (7-8 yaşlarından) sonraki evre. Bu evrede çocuklar, bildiklerini değil, gördüklerini olduğu gibi çizmeye başlıyorlar. *Bkz.* çocuk resimleri.

Görsel-**işitsel eğitim** (audio-visual education) Basılı eğitim araç gereçleri yanında, daha çok, görme ve işitme duyularına yönelik araç gereçlerden yararlanılarak yapılan eğitim.

görsel-işitsel eğitim araç gereçleri (audio-visual educational materials) Film, şeritfilm, resim, fotoğraf, harita gibi görme ve işitme duyularına yönelik olarak öğrenim ve öğretimde yararlanılan araç gereçlere verilen genel ad.

görsel işlem merkezi *Bkz.* **görsel korteks.**

görsel korteks (visual cortex) **Beyin kabuğu**nun, retinal imgelerin sinir sinyallerine dönüştürülerek optik sinirlerle yansıtıldığı **artkafa lopu**ndaki 17., 18. ve 19. Brodmann bölgelerinden oluşan bölümü. Talamustan gelen görsel sinyalleri alan 17 nolu bölgeye **birincil görsel korteks**; görsel bilgi

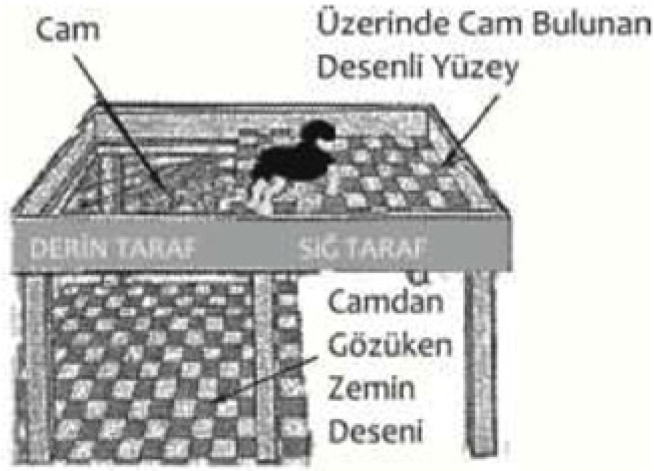
işlemin sonraki evrelerinin gerçekleştiği 18 nolu bölgeye ise **ikincil görsel korteks** deniyor. *Bkz.* **bağlantı korteksi; optik sinir.**

görsel söz yitimi (visual aphasia) Yazılı sözcüğü anlama yeteneğinin yitirilmesi.

görsel tanısızlık (optic agnosia) **1.** Görsel körlük. **2.** Beyindeki bir bozukluk nedeniyle görüş alanındaki nesneleri tanıma yeteneğinin yitirilmesi.

görsel tip (visual type) Görüntüler, renk değişiklikleri, görünüm özellikleri gibi daha çok görmeye ilişkin izlenimlere ilgi duyan ya da eski yaşantılara ilişkin görsel imgeleri anımsamada üstün yetenek gösteren ve bu nitelikleriyle çok kez **güzel sanatlar** alanında eğitim görmeye yatkın kimse.

görsel uçurum (visual cliff) Bebeklerde ve hayvan yavrularındaki derinlik algısının varlığının doğuştanlığını ya da gelişimini belirlemede kullanılan ve iki yüzeyi optik bir dokuyla; örneğin, damalı bir kumaşla bölen ve üzerine saydam tabaka yerleştirilen yükseltilmiş bir platformdan oluşan bir düzenek. Şekilde görüldüğü gibi damalı kumaşın bir kısmı platformun yüksek tarafında; bir kısmı da alçak tarafında kalıyor. Platformun üstüne yerleştirilen bebeği, karşıda duran annesi çağırıyor ve bebeğin davranışları gözleniyor. Bebeğin tedirgin olması ve annesine gitmekte duraksaması, derinlik algısının bulunduğunu; duraksamasız annesine yönelmesi ise derinlik algısının bulunmadığını gösteriyor. Bebeklerin ve hayvan yavrularının büyük çoğunluğu, derin tarafı örten camın üzerine çıkmaktan ısrarla kaçınıyor. Bu da derinlik algısının çok erken kazanılmış olduğunu gösteriyor. Canlı türlerinin birçoğu, doğuştan sonra bu kaçınma davranışını gösteriyor. Ancak, bebekler, emekleme dönemine ulaşıncaya dek platformun üzerinde test edilmediği için insanda derinlik algısının doğuştan olup olmadığı, en azından, bu yolla belirlenemiyor.

Görsel Uçurum

görsel yanılsama (optical illusion) Organik ya da ruhsal nedenlerle görme duyumlarında beliren bir yanılsama.

görüngü (phenomenon) Bir nesne ya da olayın algılanabilen yönleri; ***fenomen.***

görüngü alanı (phenomenological field) Belirli bir an ve yerde kişinin kendisiyle birlikte algılayabildiği nesnelerin tümü. Bu kavrama, çevrede var olup algılanamayan varlıklar girmiyor; var olmayıp düşlenenler giriyor.

görüngübilim (phenomenology) **Felsefede** bilinçlilikle ilgili bilgiyi, birincil içgörü kaynağı ve bilinçlilikle ilgili gerçeğin en son karar vericisi olan **sezgi**ye dayandıran; bilinçliliğin temel yapısıyla ilgili bilgi edinme olanağının bulunduğunu savunan ve bunu arayan bir felsefe yaklaşımı; ***fenomenoloji.*** Daha yalın deyişle görüngübilim, doğaya, insana, topluma ilişkin bilgimizin doğrudan sürüp giden yaşantıya (doğrudan görüngülerin gözlemlenmesine) dayanması gerektiğini savunan kuramdır. Öncülüğünü **E. Husserl**'in yaptığı bu kurama göre çözümlemeden ve yorumdan önce, gözlem geliyor. Ayrıca **Dilthey, Schutz, Merleaupontij, Ricoeur** gibi birçok felsefecinin farklı; dahası çelişkili terimlerle ortaya koydukları bu yaklaşımda, dış gerçeklik reddedilmiş; yalnızca **içgörü** ve sezgi ile edinilen bilginin öncelikli olduğu savunulmuştur.

görüngül tip (phenotype) Bir organizmanın genleriyle (genotipiyle) çevresel etkenler arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan boy, deri rengi,

göz rengi, davranış yapısı, öğrenme yeteneği gibi gözlemlenebilir özelliklerin bütünü; organizmanın genel görünümü; ***fenotip***. *Bkz* **gensel tip**.

görüngüsel psikoloji (phenomenological psychology) **Hümanist psikoloji**nin, öznel ruhsal yaşantıyı incelemeyi konu edinen dalı; ***fenomenolojik psikoloji.***

görüş alanı *Bkz.* görme alanı.

görüşme (interview) İki kişi arasında sürdürülen bir iletişim süreci; ***mülakat.*** Görüşmelerle özellikle şu **iki amaç**tan birine ulaşılmak isteniyor: **(1)** Kaynak kişilerden, iyi bildikleri konulara ya da kendi kişisel özelliklerine ilişkin **nesnel bilgiler toplama**ya çalışmak. Bunlar, bilimsel araştırmalarda başvurulan görüşmelerdir. **(2)** Gözlemlenemeyen tutum ve davranışları konusunda kişiden **sözel bilgiler almak**. Bir hizmette ya da kuruluşta görevlendirileceklerin seçimi için yapılan görüşmeler, bu amaca yöneliktir. Böyle bir amaçla oluşturulan seçiciler kurulu üyeleri, belli bir göreve aday olanlarda, bilgi ve beceriden başka, bu görevin gerektirdiği tutum ve davranışların bulunup bulunmadığını anlamak amacıyla adaylara yöneltilen soruların yanıtlarını değerlendirerek seçimi yapıyorlar.

göstergebilim (semiology) **1.** Dilsel ya da dilsel olmayan, iletişim amacıyla kullanılan her türlü gösterge sistemlerini, bu sistemlerin yapılarını, işleyişlerini, iletimsel işlevlerini inceleyen bilim; ***semiyoloji, semiyotik, imbilim*** **2.** Tanılamaya ve sonucu kestirmeye yarayacak yargılara varmak amacıyla hastalıkların belirtilerini inceleyen hekimlik dalı; ***semiyoloji.*** **3.** Matematiksel mantıkta, göstergelerin özellikle dildeki kullanımları ya da dile uygulanması; ***semiyotik.***

gösteri (demonstration) **1.** Olay ya da olguları göstererek anlatma ve açıklama yöntemi. **2.** Belli olay ve olgulara ilişkin ilkeleri açıklamak, birtakım becerileri ve uygulama yollarını öğretmek amacıyla bir şeyi başkalarının önünde yaparak gösterme işi.

gösterim *Bkz.* **seans.**

göstermecilik (exhibitionism) **1.** Dikkat çekmek için gösterilen aşırı çaba. **2.** Vücudu ya da vücudun bir bölümünü; özellikle cinsel organları, normal karşılanmayacak bir biçimde çevreye; özellikle karşı cinse gösterme; böyle bir zorunluluk duyma biçiminde ortaya çıkan cinsel sapma; ***teşhircilik.***

gösterme gereksinimi (exhibition need) **Murray'a göre**, canlılarda görülen, çevresindekileri çekme, uyarma, baştan çıkarma, eğlendirme ve canlandırma gereksinimi.

göze *Bkz*. hücre.

göze dokusu *Bkz*. hücre dokusu.

göze kuramı *Bkz*. hücre kuramı.

gözetlemecilik (scopophilia) Soyunan ya da cinsel ilişkide bulunan insanları gözetleyerek cinsel doyum sağlama.

gözlem (observation) **1. Araştırmada,** tanımsal ya da sayısal veriler toplama aracı olarak, genellikle karmaşık durumları ya da etkinlikleri gözlemleme işi ya da süreci; ***müşahade.*** **2. Araştırmada,** davranışın bir yönünü temsil etmek üzere saptanan dile dayalı, sayısal ya da kodlandırılmış veriler; özellikle bir ölçekle ilişkili olarak belirtilmiş ölçme ya da test değeri gibi bir değer. **3.** Bir **istatistik** göstergesinin ya da gösterge sayısının hesaplanması sonucu belli bir zaman, yer, nesne ya da olay için türetilmiş değer. Örneğin, 20 çocuğun boyları ölçüldüğünde, elde 20 ayrı gözlem olacaktır. **4. Güzel sanatlarda**, çözümsel olarak ayrıntılı görme yeteneği. Kazanılmış bir beceri sayılan güdümlü algı (doğal gözlem). **5. Rehberlik ve psikolojik danışmada** gözlem, öğrencinin davranışının oyun alanı, iş yeri, sınıf, arkadaş ve aile çevresi gibi yaşadığı değişik ortamlarda izlenerek görülenlerin yazılması ve bu görülenlerden yararlanılarak bir yargıya varılmasıdır. Burada gözlemin oldukça geniş bir kullanım alanı vardır. Öğrencinin yaşadığı ve ulaşılabilen her yerdeki bilişsel, duyuşsal ve devinişsel tepkileri gözlem aracılığı ile saptanıp değerlendirilebiliyor. Ne ki istenen her konu, istendiğinde gözlemlenemiyor. Gözlem aracılığı ile öğrenilenler, ancak görülebilenlerdir. **Gözlemin İki Biçimi: Bunlar** rastlantısal gözlem ve düzenli gözlemdir. **(1) Rastlantısal G**özlem: Öğretmenin öğrencinin gösterdiği tipik ve anlamlı davranışı ile karşılaştığında yaptığı gözlem, rastlantısal gözlemdir. Bunda, önceden saptanmış bir amaç ve hazırlanmış bir plan yoktur. **(2) Düzenli G**özlem: Nelerin, niçin, ne zaman, nerede, kim tarafından ve nasıl gözlemleneceğinin önceden planlanması sonucu gerçekleştirilen gözlem, düzenli gözlemdir. Rehberlik ve psikolojik danışmada, rastlantıların getirdiği olayları gözlemleme sonucu elde edilen verilerden de yararlanılmakla birlikte, asıl, düzenli gözleme önem ve ağırlık verilmesi gerekiyor. Gözlem, öğrencinin doğal tepkilerinin yer

aldığı ortamda yapılmaya çalışılıyor. Bunu sağlamak için gözlemci, gerekli önlemleri alıyor. Örneğin, bir öğrencinin sınıfta arkadaşlarıyla ilişki biçimleri, belli bir derse karşı tepkileri öğrenilmek istendiğinde izlenecek en iyi yol, öğrencilerin, eğer varsa **aynalı pencere** arkasından gözlemlenmesidir. Her iki yolla yapılan gözlem sonuçlarının yazılı olduğu **gözlem fişleri** tarih sırasına konulup incelenince, öğrencinin gelişim sürecine ilişkin bir bilgi edinilmiş oluyor. **Gözlem Verilerini Güçlü Kılmak İçin Yapılması Gerekenler:** Geçerlik ve güvenirliği oldukça zayıf olan gözlem verilerinin gücünü artırmak için gözlem sırasında uyulacak kurallar şunlardır: **(1)** İncelenecek davranışın tüm özellikleri gözlemden önce saptanmalıdır. Gözlemci, bu özelliklerin bir listesini, gözlem sırasında elinde bulundurmalıdır. Gözlem yapacak kişi, gözlemleyeceği özellikleri iyi bilmeli; alanına ilişkin özel bilgi ve becerilerle donanmış olmalıdır. **(2)** Deneğin davranışlarını değiştirmemesi için, gözlemlendiği kendisine sezdirilmemelidir. Deneklerce tanınan; aralarında arkadaşlık, sevgi, güven, dostluk ilişkileri bulunan gözlemci, bu sakıncayı aza indirebiliyor. Sınıfın, aynalı pencere arkasında gözlemlenmesi de gözlemlenenin doğal davranışlarının saptanabilmesi açısından yararlı bir uygulamadır. Ancak, bu, daha çok ilkğretimin birinci kademesindeki öğrencilere uygulanıyor. ***(3)*** Gözlemci, yan tutmamaya; duygularını, kişisel eğilim ya da kanılarını gözleme katmamaya özen göstermelidir. **(4)** Gözlemden elde edilen sonuçlar, zaman geçirilmeden ve yorumlanmadan not edilmelidir. Yorum, daha sonra ayrıca yapılmalıdır. **(5)** Gözlemci, her şeyi saptama yerine, yalnızca anlamlı ve belirleyici davranışları saptamalıdır. **(6)** Bir davranışa ilişkin bir yargıya varmak amacıyla yapılacak gözlemler, tek bir durum içinde değil; yeterince değişik ortamlarda yinelenmelidir. **(7)** Gözlem sonuçlarının doğruluğu, olanak ölüsünde öbür teknik ve araçlarla denetlenmelidir. Gözlemciden beklenen, gözlemlenen kişiyi öbür kişilerden ayırt eden, gözlemlenen kişiye özgü normal ve normal dışı davranışları saptayarak onun kişiliğinin zengin bir tanımını yapmaktır. **Gözlem sonuçları** genellikle iki biçimde değerlendiriliyor. Bunlardan biri, gözlem yapan kişinin, gözlem sonuçlarını **betimleme**sidir. Böyle bir değerlendirmeyi, özel durumu, sorunları olup gözlemlenmesine gerek görülen öğrencilere ya da öğrenci grubuna ilişkin bilgi ve deneyimi olan uzman yapabiliyor. Bu tür değerlendirme, birtakın bilgi ve teknikleri de bilmeyi gerektirdiği için yaygın biçimde kullanılamıyor. İkincisi, gözlem sonçlarının "evet, hayır,

bazen” ya da “var, yok” biçimlerinde kısa yoldan yanıtlanabilecek sorularla oluşturulan “**gözlem sonuçlarını değerlendirme ölçeği”** üzerinde gösterilmesidir. **Olay Yazımı:** Belli bir ortamda gözlemlenen öğrencinin anlamlı davranışları nesnel ve özlü bir biçimde betimleniyor. Buna olay yazını (vaka kaydı) deniyor. Olay yazımı, öğrencinin özgül (karakteristik) bir yanına ilişkin sınırlı bir bilgi sağlayabiliyor. Bununla birlikte belli bir olay, doğal koşullarda ortaya çıkan bir davranış, önemli yanlarıyla özlü bir biçimde olduğu gibi saptandığından, öğretneme, sınıf öğretmenine ve rehberlik ve psikolojik danışmana önemli ipuçları veriyor. Gözlem sonuçları, sayısal ölçmelerle ortaya çıkarılamayan verilerin elde edilmesini sağlıyor; öğretmenin ilgisini, öğrenci davranışlarına yöneltiyor. Olay yazımında sözlerin de davranışların da yazılmasına özen gösterilmesi gerekiyor. Gözlemlenen kişinin ses tonu, mimikleri, davranışlarında gözlemlenebilen duyguları ve başkalarının ona karşı tepkileri de yazıya geçiriliyor. Her yazıda ayrı bir olaya yer verileceği için yazılan olaylar, öğrencilerin okulun değişik ortamlarında nasıl davrandıklarını gösteren bir birikim oluyor. **Yazılan olayı yorumlamak ve olaya ilişkin önerilerde bulunmak** gerektiğinde, önyargılardan uzak kalınması, yalnızca olaydan yola çıkılması önem taşıyor. Gözlem sonuçları, olay yazım formuna geçiriliyor. Form, belli bilgileri içerecek biçimde düzenleniyor. Bu iş için her öğrenciye bir iki sayfası ayrılmış bir defter de kullanılabiliyor. Saptanan olayların özeti, daha sonra öğrencinin kişisel dosyasına işleniyor. Eğer okulda rehberlik ve psikolojik danışman varsa ve gözlemlenen olayla ilgili olarak öğrenciye uzman yardımı yararlı görülüyorsa öğretmeni yazılan olayın bir örneğini rehberlik uzmanının odasındaki öğrenci dosyasına konulmak üzere uzmana veriyor. Yoksa bu yazılanların bir örneği, sınıf öğretmeninin öğrenci gizli dosyasında toplanıyor. Olayların, okul yaşamından soyutlanarak yazımı, bir başlarına yorumlanmaları sakınca oluşturabiliyor. Yazılan olaylar, başka tekniklerle sağlanan bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanıyor. Öğretmenler, yalnızca istenmeyen davranışların yazılması gibi bir eğilim göstermemelidirler. Olumlu olayları da yazmalıdırlar. Olay yazımının yararlı olması, gözlemlenen olayı zaman geçirmedem yazmaya bağlıdır. Gözlem ile sonuçlarının yazımı arasındaki süre uzayınca, olayın gerçekliğine düş ürünleri karışabiliyor. *Bkz.* **bireyi tanıma teknik ve araçları; doğal gözlemci; gözlemci; gözlemci yanlılığı; gözlem dosyası; gözlemsel öğrenme; gözlem yöntemi; iç gözlem.**

gözlemci (observer) Belli nesne ve olaylar üzerinde dikkatle, eleştirel bir gözle gözlem yapan kimse.

gözlemci yanlılığı (observer bias) Gözlemcinin toplumsal, siyasal ya da kültürel önyargıları nedeniyle gözlemlediği durum, olay yada ilişkiyi bilkincinde olmadan ya da bilinçli olarak farklı algılaması, kaydetmesi ya da aktarması.

gözlem dosyası (anecdotal record) Eğitimde bir öğrencinin belli bir ortam ya da durumda gösterdiği davranışlardan, gözlemciye göre önemli bulunan ve yakından gözlemlenen olayların ayrıntılı olarak yazıldığı dosya; ***anekdot kayıt dosyası.*** Daha çok, okullarda öğrenci toplu dosyalarının bir bölümünü oluşturan bu kayıtlar, öğrencinin kişiliğinin başlıca özelliklerini vurgulayacak yeterlikte olduğunda, öğrenciye ilişkin daha sonraki değerlendirmelerde de yarar sağlıyor.

gözlemlenen puan *Bkz.* **güvenirlik.**

gözlemsel öğrenme (observational learning) Kişinin kendi yaşantıları ile değil, bir başkasının, bir modelin davranışlarını gözlemleyerek ve taklit ederek yeni bilgiler, beceriler kazanması biçimindeki öğrenme. Gözlem yoluyla öğrenme, genellikle şu **dört evre**de gerçekleşiyor **(1) Dikkat Evresi:** Bu evrede model gözlemleniyor. **(2) Koruma evresi:** Model taklit ediliyor. **(3)** Üre**tim Evresi:** Modelinkine benzer davranış sergileniyor. **(4) Güdülenme Evresi:** Bu evrede ise, örnek davranış, içsel ya da dışsal ödül için yineleniyor. *Bkz.* **Bandura; modelleme**; **temsili koşullama**.

gözlem yöntemi (observational method) **l.** Bir nesneyi, bir olayı ya da bir gerçeği iyi anlamak için o nesne, olay ya da gerçeğin türlü belirti ve koşullarını izleme ve inceleme işi; ***müşahade metodu.*** Gözlemci, kişisel önyargılarını ya da yorumlarını işe karıştırmadan gözlem yapacak biçimde eğitilmiş ve olabildiğince nesnellik sağlamak için **ses ve görüntü kayıt aygıtları, kronometre, kontrol listesi** gibi gereçleri de kullanmayı öğrenmiş olmalıdır. **2**. Bir kişinin ya da bir grubun etkinliğini belirli bir süre gözlemleme ve bu süre içinde ortaya çıkan davranışları bir yere kaydetme işlemi. **Gözlemin eğitim hizmetlerindeki kullanım alanı** oldukça geniştir. *Bkz.* **gözlem.**

Grafenbeng noktası (Grafenbeng spot) Kadında döl yolu (vajina) girişinin yaklaşık 5 santimetre üstünde bulunup, cinsel açıdan duyarlı olduğu ve kadının çok yoğun hazlar yaşamasına yol açtığı savunulan nokta; ***G noktası.*** Son araştırmalar, bunu doğrulamıyor.

grafikle dereceleme ölçeği *Bkz.* **dereceleme ölçeği.**

grafoloji *Bkz.* **yazıbilim.**

gramer *Bkz.* **dilbilgisi.**

granmal *Bkz.* **sara.**

gri madde (gray matter) **Merkez sinir sistemi**nde yer alan sinir hücresi kütleleri; ***boz madde.*** Beyin kabuğu (beyin korteksi) ve daha derin bölgeler (bazal gangliyonlar), ayrıca omurilik, gri madde ile kaplıdır. *Bkz.* **ak madde**.

grup (group) Birbirine belli ortak değerlerle bağlı, birliktelik duygusu taşıyan insanların oluşturduğu topluluk; ***küme.*** Belli bir işi gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelmiş, bağlayıcı kuralları, aşama sıralı yapısı ve iktidar ilişkilerini düzenleyen bir önderi olan grup, formel grup; *Bkz.* **grup analizi; grup baskısı; grup bilinci; grup davranışı; grup dinamiği; grup etken kuramı; grup katılığı; gruplama; gruplar arası çatışma; grup normu; grup psikolojisi; grup psikoterapisi; grup standartları; grup süreci; grupta psikolojik danışma; grup tartışması; grup tedavisi; grup üstbenliği; grup üyeliği; grup yapısı; grup zekâ testi.**

grup analizi (group analysis) Düzeni ve ilişkileri bozulan grupta nelerin, hangi nedenlerle bozulmuş olduğunu kestirmek için yapılan analiz; ***küme çözümlemesi.***

grup baskısı (group pressure) Grubun, **grup standartları**na, davranış kalıplarına ve değer yargılarına uymaları için grup üyelerine uyguladığı baskı; ***küme baskısı.*** Bu baskı, eleştirme, ayrı bir yerde tutma ya da gruptan atma, gözdağı verme; kurallara uyanlara sunulan ödüller ya da özel ayrıcalıklar ve benzeri biçimlerde oluyor. Her grubun bir önderi bulunuyor. Yaptırımlar, genellikle önderin yönetiminde oy çokluğu ile uygulamaya konuluyor.

grup bilinci (group consciousness) (***küme bilinci)*** **1.** Bireyin ortak değerleri, sorunları, hedefleri bulunan belli bir gruba ait olduğu bilinci. **2.** Grup üyelerinin bilincinin üstünde ortak bir bilinç**.**

grup davranışı (group behavior) (***küme davranışı)*** **1.** Grup içinde bulunan bireyin, grubun etkisiyle yaptığı davranış. **2.** Grup bireylerinin ancak birlikte ortaya koyabildikleri davranış.

grup dinamiği (group dynamic) (***küme devingenliği)*** **1.** Grubun kurulmasını, yapısını ve işleyişini etkileyen, grubu sürekli etkin kılan diriklik. Grubun varlığının korunması, grup içi çatışmaların önlenmesi, anlaşmazlıkların giderilmesi, ortak hedefe ulaşılması ve benzerleri için yapılan etkinlikler. **2.** İncelenen grup içi ve grup-çevre etkileşimleri, grup dayanışması, ortak sorun çözme ve karar verme süreçleri, grup önderliği, gruba boyun eğme davranışı. *Bkz.* **MORENO, Jacop Levi.**

grup etken kuramı (group factor theory) Zekâ kuramında, **k etkeni** yerine, zekâyı oluşturan farklı bağımsız etkenlerin varlığını vurgulayan yaklaşım; ***grup faktör teorisi, g faktörü; küme etken kuramı.*** **Thurston**, zekâ testlerinde, bu türden, yedi ayrı etken belirledi. *Bkz.* **grup dinamiği; THURSTON, Louis Leon.**

grup faktör teorisi *Bkz.* **grup etken kuramı.**

grup katılığı (group rigidity) Bir grubun, kendini etkileyen güçler karşısında değişmemek için gösterdiği direnç.

gruplama (grouping) İlgi, yetenek, bilgi gibi ölçütlere göre değişik gruplara ayırma; **ilgi kümesi, yetenek kümesi, bilgi kümesi** gibi kümeler oluşturma; ***kümeleme.***

gruplar arası çatışma *Bkz.* **ŞERİF, Muzaffer.**

grup münakaşası *Bkz.* **grup tartışması.**

grup normu (group norm) **1.** Bir grubun başarısını belirten norm. **2.** Toplumsal bir norm, ölçü; grup ölçütü.

grup psikolojisi (group psychology, collective psychology) Toplumun bir üyesi olmanın ya da bir grubun bireyleriyle bir arada bulunmanın, bireyin davranışlarını etkileme biçimini ve grubun davranışını inceleyen **sosyal psikoloji**nin bir bölümü; ***yığın ruhbilimi.***

grup psikoterapisi (group psychotherapy) Yönlendirici, katalizör, kolaylaştırıcı ya da yorumlayıcı rol oynayan bir ya da daha çok psikoterapistin gözetiminde, iki ya da daha çok hastanın duygusal ve bilişsel düzeyde birbiriyle etkileşerek sorunlarını anlayıp çözmeye çalıştığı bir psikoterapi (ruhsal tedavi) biçimi; ***grup terapisi, küme ruh sağaltımı.*** Grup psikoterapileri, genellikle **bilişsel tedavi, varoluşçu tedavi, psikodinamik tedavi** ve **bireylerarası tedavi** biçiminde yürütülüyor. Bu yaklaşımların ortak düşüncesine göre hasta, yaşantılarını, duygu, düşünce ve sorunlarını **karşılıklılık** anlayışı ile saygı temelinde

öbür hastalarla paylaşmakla özsaygısını artırıyor; kendisini daha iyi anlayıp toplumsallaşmış oluyor. **Psikoterapi Grup Çeşitleri:** Grup psikoterapisi, daha çok etkinlik grubu, çözümsel grup, etkileşimsel grup ve özel gruplar adıyla bilinen ruhsal tedavi gruplarıyla uygulanıyor. **(1) Etkinlik Grubu**, çocuk ve gencin bağımsız davranma ve etkinlik gösterme hakkına sahip olduğu ruhsal tedavi grubudur. Bu uygulamada her çocuk ve genç, kendi istenci yönündeki etkinliğini sürdürürken destekleniyor. Bireyler bu grupta kendilerini eşduyumsal bir ortamda duyumsuyorlar. Çocuk ve gençlere tedavi uzmanı, yalnızca tehlikeli bir şey yaptıklarında müdahale ediyor. **(2)** Çözümsel G**rup**; okul öncesi çağı ve ergenlik çağı çocuklarına uygulanabilen bir ruhsal tedavi yöntemidir. **Okul öncesi çocuklarında**, masa başı etkinliklerine yer veriliyor; ardından, tartışmaya geçiliyor. İlköğretimin 1. kademesinde haftada 1-2 kez 45 dakika ile 1 saatlik çalışmalar yapılıyor. Ketlenmiş, saldırgan çocuklar, kendi içinde gruplandırılıyor. **Erken ergenlerde** 45-60 dakikalık sürelerde bağımlılık, bağlanma, ayrılık ve yarışma konuları; **orta ve geç ergenlerde** de 6 -8 kişilik gruplarla bir, bir buçuk saatlik sürelerle çalışmalar gerçekleştiriliyor. **(3) Etkileşimsel Grup:** Bu tür grupta bir yandan, **"şimdi ve burada" etkileşimleri**ne dayandırılarak sürdürülen; bir yandan da **psikodinamik yönelimli üç temel öğeyi** (eşgüdüm, yorum ve konfronte etmeyi) **kapsayan etkinlikler** gerçekleştiriliyor. **(4)** Özel G**ruplar**: Bu grupları ise, "az başarılı çocuklara eğitim grubu"; "boşanmış aile çocuklarının, sömürüye uğramış çocukların, doğal felaketler yaşamış, göç etmiş, savaş görmüş aile çocuklarının grubu" ve "bunalım (kriz) grubu" oluşturuyor. *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

grup standartları *Bkz.* **grup normu.**

grup süreci (group process) Grubun, ortak sorunlarına karşı yaklaşım ve çözüm yolları belirlemesi ve bunları uygulaması süreci; ***küme süreci.***

grupta psikolojik danışma *Bkz.* **psikolojik danışma.**

grup tartışması (group discussion) Çok çeşitlilik gösteren öğrenci gereksinimlerinin öğrenilmesinde öğrencilere etkili eğitsel, mesleksel ve kişisel-toplumsal bilgilerin iletilmesinde kullanılan önemli tekniklerden biri; ***grup münakaşası; küme tartışması.*** Örneğin disiplin konusu, bir meslek, sınıfta tartışılıyor. Her öğrenci, farklı düşünce, duygu ve tutumlarla karşılaştıkça özeleştiriye yönelme olanağı buluyor.

grup tedavisi *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

grup terapisi *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

grup üstbenliği group superego) Üstbenliğin, akran gruplarıyla etkileşim sonucu oluşan ve anne babayı temsil eden değerlerle çatışan kısmı. *Bkz.* **yapısal kuram (Üstbenlik).**

grup üyeliği (group membership) Ölçüt ya da amaçlarını benimsediği gruba katılma; ***küme üyeliği.***

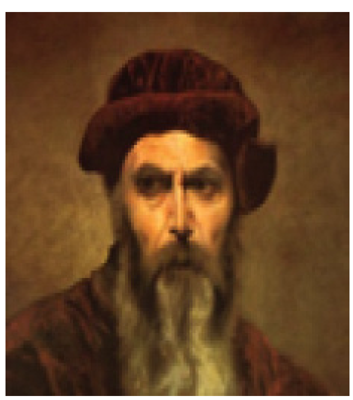
grup yapısı (group structure) Grup bireylerinin **başatlık, dostluk, uysallık** gibi niteliklerini ve başka gruplarla ilişkilerini etkileyen **grup genişliği, grup amaçları, bizdenlik** gibi özelliklerin bütünü; ***küme yapısı.***

grup zekâ testi (group intelligence test) Zekâ düzeyini belirlemek amacıyla bir gruba uygulanan test; ***küme zekâ ölçeri.*** *Bkz.* **psikolojik testler.**

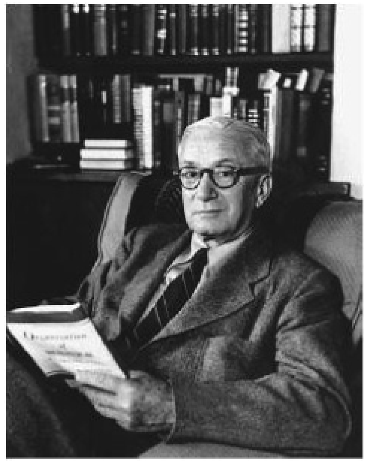
guanin (guanine) **DNA** ve **RNA**'nın yapı taşları olan dört **nükleotid** bazdan biri.

GUTENBERG, Johannes (1400-1468) **Tipografi denen basım tekniğini geliştiren Alman buluşçu**. Mainz'de doğduğu sanılıyor; aynı kentte öldü. Soylu bir ailenin oğludur. Kuyumculuk öğrendi. 1430'da zanaatçılar soylu sınıfa karşı ayaklanınca ailesiyle birlikte Fransa'da Strasburg'a sürüldü. Orada ayna yapımı ve değerli taşların kesimi ile uğraştı. 1436'dan sonra matbaa üzerinde çalışmaya başladı. Gizlilik içinde yaptığı matbaacılık çalışmalarını 1438'den sonra üç ortakla sürdürdü. O dönemde Avrupa'da xylografi denen bir basım tekniği kullanılıyordu. 11. yüzyılda Çin'de bulunmuş olan bu teknik, desenler ya da harfler oyulmuş tahta levhalardan oluşuyordu. 14. yüzyılda Avrupa'da da kullanılmaya başlanan xylografi ile kutsal resimler ve oyun kâğıtları basılıyordu. Teknik, tahta yerine madeni levhaların kullanılıp ayrı basım harflerinin (hurufatın) bulunmasyla daha da yetkinleşti. **Coster**'in geliştirdiği sanılan hurufat, **tipografi basım tekniği**nin başlangıcı oldu. Bunda harflerin dizilmesiyle sayfalar oluşturuluyor; basımdan sonra sayfanın harfleri dağıtılıp aynı harfler başka sayfaların yapımında da kullanılabiliyordu. Harfleri yan yana getirip çok sayıda basım yapma tekniği demek olan tipografinin bütününü ise Gutenberg geliştirdi. Bu teknik, ana kalıpların (matrislerin) yapımı, dökümevlerinin kurulması, metinlerin dizilmesi ve elle basımından oluşuyordu. Gutenberg'in 1450'ye gelindiğinde iyice yetkinleştirdiği bu tekniğin önde gelen özelliği, basım harflerinin kurşun, kalay ve antimon karışımı bir alaşım kullanılarak dökümle yapılmasıydı.

Gutenberg, 1448’de, bir matbaa kurmak üzere Mainz’a gidip Johann Fust’tan, iki yıl sonra ödemek üzere 800 gulden borç aldı ve çalışmalarına başladı. Borcunu ödeyemeyince Fust, kendisine 800 gulden daha vererek matbaaya ortak oldu. Gutenberg’in ilk ürününün, 1448’de bastığı *astronomi takvimi* olduğu sanılıyor. 1455’te, “Gutenberg İncil’i” diye anılan ünlü *42 satırlık* İncil’i tamamladı. Altı mürettibin iki yıl kadar çalışarak bastığı İncil’in yalnızca 40 nüshası eksik olarak günümüze ulaşabilmiştir. Fust, 1455’te borcunu ödemedi diye Gutenberg’i mahkemeye verdi. Mahkeme Gutenberg’i suçlu bularak matbaa gereçlerini ve o yıl tamamladığı İncil’i Fust’a verdi Fust, iki yıldır Gutenberg’in yanında çalışmakta olan damadı Peter Schöffer’le birlikte çalışmayı sürdürdü. 1457’de Gutenberg’in harfleriyle *Mainzer Psalterium*’u (Mainz Mezamiri’yi) bastılar. Daha sonraki yıllarda bastıkları *36 satırlık İncil* ile *Catholicon*’un da Gutenberg’in hazırlamış olduğu ürünler olduğu sanılıyor. Yaşamının son yıllarında yarı kör olan Gutenberg, çok yoksullaştı. 1465’te Başpiskopos ve Mainz Seçici Prensi II. Adolf von Nassau onu sarayına alarak geçimini sağladı. Ölümünden sonra Mainz’da bir üniversiteye Gutenberg’in adı verildi. 1901’de bu üniversitede **Gutenberg Müzesi** kuruldu. Müzede, onun buluşuna ilişkin bütün belgelerin yer aldığı bir kütüphane oluşturuldu. Ölümünden sonra Gutenberg’in buluşu hızla bütün Avrupa’ya yayıldı. Matbaanın bulunuşu, **Kiliseye karşı düşünce özgürlüğünün kazanıldığı dönem**e rastlıyordu. Bu buluş, Luther’in Kilise’ye karşı sürdürdüğü savaşımın başarıyla sonuçlanmasında da etken oldu; yeni basım teknikleri, ucuz ve yaygın kitap basımına olanak sağladı.

GUTHRIE, Edwin Ray (1886-1959) **Geliştirdiği öğrenme kuramıyla tanınan ABD'li psikolog.** Nebraska Eyaleti'nde Lincoln'de doğdu. Nebraska Üniversitesi'nde matematik, felsefe ve psikoloji öğrenimi gördü. 1910'da aynı üniversitede yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 1912'de Pennsylvania Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1914'te Washington Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'nde öğretim üyeliğine başladı. 1919'da profesör oldu. 1945'te Amerikan Psikoloji Derneği Başkanlığı'na seçildi. Hocasının etkisiyle birçok felsefi soruna **deneysel psikoloji** yoluyla yaklaşabileceğini savundu. Onun bu eğilimi üzerinde, o zamanlar yaygınlaşmaya başlayan ve gözlemlenebilir olgular ve deneylerle uğraşan davranışçı psikolojinin de etkisi oldu. **Pavlov** ve **Watson**'un görüşlerinden etkilenerek hocası **S. Smith**'le birlikte **insan davranışlarını ve öğrenmeyi etki-tepki ilişkisine bağlayan bir kuram** geliştirdi. Guthrie'ye göre bir davranışı oluşturan etkiler yinelendiklerinde, aynı davranışın ortaya çıkması yönünde bir eğilim oluşuyor. Öğrenme tek tiptir. Bir öğrenme durumunda geçerli ilkeler, başka öğrenme durumlarında da geçerlidir. Öğrenmede ortaya çıkan farklılıklar, farklı öğrenme ilkelerinden değil; durumların farklılığından kaynaklanıyor. Guthrie, Öğrenme Psikolojisi adlı kitabında öğrenmenin, aynı deneylerin sürekli yinelenmesiyle oluşan aşamalı bir süreç olmadığını; bir denemeyle tamamlanan bir süreç olduğunu savundu. Belirli bir tepkinin, bir denemedeki belirli etkilerin sonucu olduğunu ileri sürdü. Ona göre her deney ortamında sürekli değişen çok sayıda tepkiler bütünü oluşuyor ve her denemede bu duruma karşılık gelen bir öğrenme gerçekleşiyor. Bir sonraki denemede farklı etkiler bulunacağı için, aynı tepki ortaya çıkmayabiliyor. Birden çok deney yapıldığında, istenen tepkiyi elde etmek için gerekli etkilerin sayısı arttığı ölçüde, beklenen tepkiyi alma olasılığı da artıyor. Guthrie'nin görüşlerinden **W. K. Estes** ve **M. R. Denny** gibi psikologlar etkilenmiştir. **Başlıca yapıtları:** *Chapters in General Psychology (S. Simith ile), 1921 (Genel Psikoloji Bahisleri); The Psychology of Learning, 1935 (Öğrenme Psikolojisi).*

Guttman Ölçeği (Guttman scale) Soruları, kişinin belli bir soruyu olumlu olarak yanıtladığında, o sorunun altındaki bütün soruları olumlu yanıtlamış sayıldığı biçimde sıralanmış olan bir ölçek; ***ulama ölçek.*** Bu tür ölçekleri hazırlamada, ulama ölçek çözümleri işlemine başvuruluyor. Ulama ölçek, daha çok **kanı ölçekleri**nde kullanılsa da bu ölçeğin genel uygulama alanı da vardır. Sorunları tek boyutlu ya da aynı şeyi ölçtüğü varsayımına dayanıyor. *Bkz.***Bogardus tipi ölçekler.**

güç I 1. (force) **a. Genel olarak,** bir olaya yol açan her tür devinim. **b. Fizikte,** devinimi değiştiren ya da kitleyi, nesneleri dingin durumdan devimsel duruma geçiren etken. **c. Biyolojide,** türün ya da canlının gelişiminde etken olan, çevreden ya da kalıtımdan gelen her koşul, her etken. ç. Psikoojide, zihinsel ya da toplumsal olaylarda değişim sağlayan ya da dengeyi sürdüren her koşul, her etken. **2.** (strength) Kas gücünü uygulama yeteneği. **3.** (energy) İş yapma takati, davranışta kendini gösteren etkinlik derecesi; ***erke***. **4.** (vigor) Güçlülük, canlılık olarak beliren kuvvet; ***dinçlik.*** **5.** (pover) ***Otorite, iktidar, kudret, yetke.*** **6.** (violence) Yasalara, kurallara, özgürlüğe, birey ve gruplara duyulan saygıya karşı kullanılan ***zor, cebir, şiddet.*** Zora başvurma, zor kullanma, gücünü gösterme. Bu, ara sıra çocuklarda da görülüyor. **7.** (capacity) İyi bir eğitim ve çevre sağlandığında bireyin belli bir alanda gelişiminin ulaşabileceği son sınır; ***gizilgüç.***

güç II 1. (difficult) ***(zor)*** Ağır ve yorucu emekle yapılan. **2.** Çetin**.**

güç alanı (power fields) **K. Lewin'e göre**, yaşam alanının nesneler, kişiler ya da olaylar gibi kişi tarafından denetlenebilen bölgeleri.

güç etkeni (power factor) Zekânın, öteki etkenleri dolaylı olarak etkileyen ve beynin genel yeterlik düzeyini belirleyen boyutu; ***güç etmeni.***

güç etmeni *Bkz.* **güç etkeni**

güç istemi (will to power) **Adler'in Nietzche'den ödünç aldığı adlandırmaya göre** ve özellikle kadınlıkla ilişkilendirdikleri güvensizlik, aşağılık duygularından kaçma gereksinimi duyan erkeklerde güçlü olduğuna inandığı üstünlük ve egemenlik arayışı. *Bkz.* **erkeksi protesto.**

güç karmaşası (power complex) **Jung**'un, kaynağı ister öbür insanlar ve nesnel koşullar; isterse kişinin kendi öznel duygu, dürtü ve düşünceleri olsun, benliği her etkinin üstüne çıkarma eğilimi gösteren düşüncelerin tümü için kullandığı terim.

güçlü benlik (powerful ego) Kendi varlığının bilincinde olup gerçekleri görme ve o doğrultuda kararlar alabilme yeteneği yüksek olan benlik. Benliği güçlü olan kişi, ilkelbenlik istekleriyle üstbenlik yasakları karşısında zorlanmadan gereksinimlerin giderilme yollarını bulabiliyor ve sorunlarını savunmalar yoluyla çözmekten çok, çabaya yönelik davranışlarla çözüyor. *Bkz.* eğitim; yapısal kuram **(Benlik).**

güçlü etki yasası (strong low of effect) **E. L. Thorndike**'ın **görgül etki yasası**na ek olarak, bir davranışın yinelenmesi (öğrenilmesi) için pekiştirmenin gerekli olduğu genellemesi. *Bkz.* **etki yasası**; **olumsuz etki yasası**.

güçlü olma isteği *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

güçsüzlük (powerlessness) Kişinin kendi gereksinimlerini giderme, kendisiyle ilgili toplumsal olayları etkileme, yönlendirme ya da denetleme güç ya da konumundan yoksun olduğunu duyumsaması.

güç testi (power test) Kişinin belli bir alandaki bilgi düzeyini, zaman kısıtlaması koymadan belirlemeye çalışan bir sınav türü. Bu testte sorular, kolaydan zora doğru sıralanıyor ve hız değil; doğruluk önemseniyor. *Bkz.* **duyarlık testi; hız testi.**

güç ve üstünlük arayışı *Bkz.* **Adler kuramı.**

güdü (motive) **1.** Organizmayı eyleme iten ve eylemi yönlendiren içsel uyarım; ***motif, dürtü.*** **2.** Kişinin enerjisini belli bir hedefe yönlendiren bilinçli ya da bilinçsiz neden, kımıldatıcı. Bunlar, tipik duygular, istekler, beklentiler ve kaygılardır. *Bkz.* **birincil güdüler; genel psikoloji; güdüleme; güdü kuramı; güdüleme; güdülenme; içgüdü.**

güdük edim (parapraxis) Yanlış bir hareket, gaf ya da dil süçmesi, bir eşyayı yanlış bir yere koyma gibi bellek yanılmaları; ***parapraksi.*** **Freud'a göre** bu davranışların nedeni, bilinçdışı güdülerdir.

güdükleşme *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı (Marks ve Freud'a Göre Temel G**erçekler).**

güdü kuramı *Bkz.* **MASLOW, Abraham.**

güdüleme (motivate) Bir güdüyü harekete geçirerek canlıyı eyleme yöneltme, yönlendirme; ***motive etme.*** *Bkz.* güdü; güdülenme.

güdüleme, kişilik, toplumsal-ruhsal ağırlıklı kuram (motivate, personality, socio-psychological based theory) **N. E. Miller, J. Dollard, Piaget ve Vygotsky**'nin öğrenmenin, kişinin yeteneklerine, biyolojik ve kültürel gelişimine, içinde yaşadığı toplumdaki kültüre, güdülenmişliğine, ilgisine, öğrenme ortamının havasına bağlı olduğunu savundukları kuram. **Gelişimsel yaklaşımcılar** da denebilecek bu kuramcılara göre öğrencinin özellikleri, bütün-parça-bütün, bilinenden bilinmeyene ilkelerinin; sonra da yönlendirme ve öğrenciyi odak alan bir yaklaşımın uygulanmasına elverişlidir. Ona uygun öğretme teknikleri (kuralları) ise şunlardır: **(1) Açıklama:** Nesne, olay, olgu, kavram ya da durumun ne ve nasıl olduğu, bütün-parça-bütün ile bilinenden bilinmeyene ilkeleri kullanılarak anlatılıyor. **(2) Değerlendirme:** Öğrencinin hedefe ne aşamada ulaştığını belirlemek ve bir yargıya varmak için yapılıyor. **(3) Uygulama:** Öğrencinin verilen tanım ve açıklamaları yeni durumlara uyarlamasını ve bu yolla bilgi ve becerilerini geliştirmesi amacıyla gerçekleştiriliyor. (**4) Güdüleme:** Bununla öğrencinin kazanacağı yeni davranışların yaşamda ne işe yarayacağı; bunlarla hangi sorunları çözebileceği belirleniyor; çünkü ne işe yarayacağı bilinen davranışların daha kolay öğrenileceği biliniyor. Bu kurallar, şu öğrenme ilkelerince savunuluyor: **(1) Hedef davranışlar, öğrencinin yeteneğine uygun olarak belirlenmelidir.** Öğretme durumları, öğrencinin yavaş ya da hızlı öğrenmesine göre ayarlanmalıdır. **(2) Öğrencinin bedensel ve kültürel gelişimi öğrenilmelidir. (3) Öğrenme, öğrencinin içinde yaşadığı kültürel özelliklere göre oluşuyor.** Onun neleri, nasıl öğreneceği kültürel gerçekten etkileniyor. **(4) Öğretme ortamında yüreklendirilip ve desteklenen öğrenci daha kolay öğreniyor.**Yüksel kaygılı öğrencilere bunun zararları; düşük kaygılılara da gelişimlerine ilişkin bilgi verilmelidir. Bu durum, her ikisinin de başarısını artıracaktır. **(5) Her**

öğrenci, ilgi duyduğu alanda daha başarılı oluyor; çünkü onun sahip olduğu simge ve değer yargıları, öğrenmeyi etkiliyor. Böylece öğrenci, uzun erimli hedefine ulaşmak için kısa ve kararlı etkinliklere girişebiliyor. **(6) Öğretme ortamının yapısı ve havası, öğrenmeyi etkiliyor.** İşbirliği, bireysel ya da grupla çalışma, yarışma, öğrencinin bilimsel çalışmaya yüklediği değer gibi değişkenler, öğretme ortamının yapısını ve havasını oluşturuyor. Bilişsel alan kuramcıları gibi bu kuramı savunanlar da öğrencinin hazırbulunuşluğuna, onun öğrenme ortamına etkin katılımına, sürece, kültürel ortama, öğretme-öğrenme ortamının zenginliğine önem veriyorlar. *Bkz.* öğrenme kuramları.

güdülenme (motivation) İçsel isteklerin ya da dışsal olayların belirlediği gereksinimi gidererek hedefe ulaşmak için organizmanın davranıma hazır duruma gelmesi; ***motive olma, motivasyon*****.** Güdüler (gereksinimler) organizmada belli bir yöne doğru etkinlik artışına yol açıyor. Aç, susuz organizma, yiyeceği, suyu elde etmek için çaba gösteriyor. Başarı gereksinimi duyan kişi, başarılı olma yolunda uğraşıyor. Gereksinimin karşılanması, etkinliğin azaltılmasına ve güdülenmiş olma durumunun ortadan kalkmasına ya da kişinin, başka bir güdünün doyumu (başka bir gereksinimin giderilmesi) için başka hedeflere yönelmesine neden oluyor. Örneğin, istenen nesneye yaklaşılıyor; istenmeyen nesneden uzaklaşılıyor. Anlaşıldığı gibi güdülenme, çekici olduğu kadar da engelleyicidir. Ulaşılmak istenen hedef, olumlu ya da olumsuz olabiliyor. Olumlu hedef, organizma için edinilmesi gereken bir **sonuç**; olumsuz hedef ise kaçınılması gereken bir **neden**dir. Güdüler ya doğuştan geliyor ya da öğreniliyor. Açlık, susuzluk, cinsellik, analık, merak, yeterli olma gibi **birincil güdüler**, doğuştan geliyor. Başarılı olma, toplumsal onay alma, birlikte olma gibi güdüler, edim, tepki, öykünme gibi çeşitli öğrenim yaşantıları ile **sonradan öğreniliyor**. *Bkz.* **birincil güdülenme; genel psikolj; içgüdü kuramı (İçgüdüler ve Güdülenme); temel güdüler**; **toplumsal güdüler.**

güdümleme *Bkz.* **manipüle etme, manipilasyon.**

güdümlü psikolojik danışma *Bkz.* **psikolojik danışma (Güdümlü Psikolojik Danışma)**.

güdümlü sağaltım *Bkz.* güdümlü tedavi.

güdümlü tedavi *Bkz.* **psikolojik danışma (Güdümlü Psikolojik Danışma).**

güdümlü terapi *Bkz.* güdümlü tedavi.

güdümsüz psikolojik danışma *Bkz.* **psikolojik danışma (Güdümsüz Psikolojik Danışma).**

güdümsüz tedavi (client-centered therapy, non-directive therapy) Hastanın gizil kaynaklarını uyandırarak ona kendi sorunlarını çözme yollarını buldurma biçimindeki tedavi; ***güdümsüz terapi.*** *Bkz.* **danışan odaklı tedavi; psikolojik danışma (Güdümsüz Psikolojik Danışma).**

güdümsüz terapi *Bkz.* güdümsüz tedavi.

güdümsüz yöntem (nondirective procedure) Psikolojik tedavi ya da danışmanlıkta, danışman'ın danışanla uygun ilişkiler kurduktan sonra, ona dilediğini konuşma olanağı tanımasını; yönetmek, soru sormak ya da araya girmekten dikkatle kaçınmasını gerektiren yöntem.

güdüsel-evrimsel yaklaşım *Bkz.* **başkalarıyla birlikte olma isteği.**

güncellik ilkesi (actuality principle) Öğretim sırasında öğrencilerin güncel sorunlarla karşı karşıya gelmelerini, yurt ve dünya olaylarıyla ilgilenmelerini sağlamak için onlara yaşamın gerçeklerini tanıtmayı amaçlayan **eğitim ilkesi**.

günlük plan (daily plan) Öğretmenin bir gün boyunca sınıfında öğrencilerle birlikte işlemeyi düşündüğü konuları, düzenlemek istediği etkinlikleri, üzerinde durulacak önemli noktaları, sorulacak soruları, yararlanmayı tasarladığı yapıtları, araç gereçleri, vereceği ödevleri sırası ve süresiyle gösteren ders planı. *Bkz.* **dizgeli** öğretimde **ders planı düzenleme.**

güven (confidence) Bir kimsenin verdiği söze umut bağlama; çok önemli işler için birine inanma; ***güvenç***. *Bkz.* **güvenli bağlanma.**

güven aralığı (confidence interval) Örnekleme dayalı istatistik araştırmalarında elde edilen değerlerin ya da regresyon analizinden elde edilen kestirim değerlerinin kitleyi temsil etme gücü konusunda aydınlatan; yüzde 95, yüzde 97,5 gibi belli güvenirlik derecesindeki kitle katsayısı değerlerini içeren aralık.

güvenç *Bkz.* güven.

güven duygusunun gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi).**

güvenilir öğretmen *Bkz.* hümanist öğretmenlik (Eşduyum).

güvenirlik (reliability) Bir ölçme aracının hatasız ölçme yapabilme niteliği ya da ölçme aracının, aynı koşullarda aynı sonucu vermesi. Hata, ölçenin bulduğu sonuçla, bu sonuçtan yola çıkarak vardığı yargı arasındaki çelişkidir. Hatanın ortaya çıkışının türlü nedenleri vardır. Bu, matematiksel olarak şöyle belirtilebilir: X gözlemlenen = X gerçek + X hata puan. **Gözlemlenen puan**ı, gerçek puanla hatalar oluşturduğuna göre; ölçme aracının güvenilir sonuçlar verebilmesi için, ölçme aracını geliştirenin ve uygulayanın, hata puanlarını sıfıra yaklaştırması gerekiyor. Genellikle üç hata bulunuyor. Bunlardan biri **sabit hata**dır. Bu hata, bütün ölçmelerde aynı ölçüde ve yöndedir. İkincisi, **sistemli hatalar**; üçüncüsü de **seçkisiz hatalar**dır. Bunlar, ölçen ve ölçülen bireylerden bağımsızdırlar ve **sıfır aritmetik ortalama** veriyorlar. Bu hatalar, istatistiksel olarak kestirilebiliyor ve denetim altında tutulabiliyor. Hatalar, ölçme ortam ve koşullarından, ölçme aracından, ölçülen nesne ya da gözlemlenen bireylerden kaynaklanıyor. Ölçme aracı, içindeki rastlantısal hataların azlığı oranında güvenilirdir. Güvenirlik; **test, yeniden test yöntemi**yle; bir testin aynı gruba iki kez uygulanmasıyla; **koşut form yöntemi**yle ve **iki yarım güvenirliği** ile saptanabiliyor. Hesaplanan **güvenirlik katsayıları** ya da **tutarlılık katsayıları** ile de uyguladığımız yöntemle onun sakıncasını gidermek için uyguladığımız yöntemin tutarlı olup olmadığı ortaya çıkıyor. Güvenirlik katsayısının olabildiğince yüksek olması bekleniyor. Güvenirlik katsayısı**, 0 ile +1** arasında değişiyor. Amaç, hatalardan olabildiğince arındırılmış; yani, güvenirlik katsayısı oldukça yüksek ölçme yapabilmektir. Güvenirliği yükseltmek için, ölçme sonuçları duyarlı ve titiz puanlanmalı; soru sayısı artırılmalı; sorular açık seçik yazılmalı; yanıtlanmamış soru kalmamalı; hepsi, olabildiğince orta güçlükte olmalıdır. Testin geçerliği, güvenilir olmasına bağlıdır. Ancak, güvenilir bir test, geçerli olmayabiliyor. Onun için ikisi birlikte ele alınıyor. *Bkz.* **geçerlik.**

güvenirlik katsayısı (reliability coefficient) Bir testin iki yarımı, aynı grup üzerinde uygulanan eş değerli iki örneği ya da aynı testin yinelenmesinden elde edilen dağılımlar (puanlar) arasındaki **korelasyon katsayısı.** *Bkz.* güvenirlik.

güvenli bağlanma (secure attachment) Bebeğin asıl bakıcısından kolaylıkla ayrılabildiği ve bakıcısı döndüğünde ona etkin olarak yöneldiği bir **bağlanma** yapısı. Bu tür bağlanmalarda çocuk, yeni ortamları araştırma konusunda örneğin, annesini bir üs olarak kullanıyor; annesinden

ayrılarak yabancı ortamları keşfe çıkıyor; ancak, dönemsel olarak annesinin yanına geliyor. Bu yaşantılarıyla, sonraki yıllarda **sevilme, güven, değerlilik, terk edilmeye aldırmama** duygularına sağlam bir temel oluşturuyor. *Bkz*. **güvensiz bağlanma; insanın sekiz çağı ((1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi)**.

güvenlik gereksinimi (safety needs) **Maslow**'un gereksinimler aşama sırasındaki ikinci aşama. Sağlıklı olma; güvenli, tanıdık, kestirilebilir bir çevrede bulunma ve tehlikeden uzak durma, güvenlik gereksinimi arasında yer alıyor. *Bkz.* **boşinanç; gereksinimler aşama sırası.**

güvenlik güdüsü (safety motive) **1.** Her türlü güvenlik arayışı. **2.** Kişinin kendi beklenti düzeyini düşürerek ya da becerisini, gücünü sınayacak durumlardan uzaklaşarak başarısızlıktan ya da başarısızlık tehdidinden kaçınma eğilimi. **3. Karen Horney'a göre**, örneğin, rekabetten kaçınarak kendini başarısızlığın sonuçlarından korumada görüldüğü gibi, kişinin dış dünyanın tehditlerinden korunmasını sağlayan **dolaylı, nevrotik davranışlar gösterme** dürtüsü. *Bkz.* **bütüncü yaklaşım.**

güvenlik işlemleri (security operations) **H. S. Sullivan**'ın belirlediği kaygıya ya da özsaygıya karşı bir koruma tepkisi olarak kullanılan ve çoğunlukla kişilerarası ilişkilerin uyumunu bozan kibir, can sıkıntısı ya da öfke gibi çeşitli savunma önlemleri. *Bkz.* **SULLIVAN, Harry Stack.**

güvensiz bağlanma (insecure attachment) Bebeğin, anne, baba gibi belli bir bakıcıya bağlanamaması; bunun sonucu olarak bağlanma figürünü bir güvenlik sığınağı olarak kullanamaması; bunaldığında o kişiye yönelik ikircikli davranması, ondan kaçınma davranışı göstermesi. *Bkz*. **güvenli bağlanma**.

güvensizlik (insecurity) Yetersizlik duyma, özgüvensizlik, baş etme yetisinden yoksunluk, kişisel hedefler, yetenekler ya da başkalarıyla ilişkiler konusunda genel bir belirsizlik durumu; ***güvensizlik duygusu*.** Güvensizlik, anne baba gibi önemli başkaları ile ilişkilerin bozulmasından ya da bozulma tehdidinden kaynaklanıyor. Bunun birçok nevrotik bozukluğa yol açtığı sanılıyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi).**

güzelduyu (aesthetics) **1.** Sanattaki güzelin ve güzelliğin niteliğini, insan düşüncesinde ve duygularında yaptığı etkileri belli ilke ve yöntemlere göre inceleyip değerlendiren bilgi dalı; ***estetik*. 2.** Güzelle ve güzellikle ilgili sorunları konu olarak ele alan, öğrencilerde güzelliğe ilişkin düşünce

ve duyguların gelişimini sağlamak amacıyla kimi okullarda “**estetik**” adıyla okutulan ders.

H

haberleşme (informstion) Karşılıklı haber alıp verme, birbirine bildirme, birbirine haber iletme, haber verme.

hadım *Bkz.* iğdiş.

hadım edilmek *Bkz.* iğdiş edilmek.

hadım etmek *Bkz.* iğdiş etmek.

hadımlık kaygısı Bkz. iğdişlik kaygısı.

hadımlık kompleksi *Bkz.* iğdişlik karmaşası.

hafıza *Bkz.* **bellek.**

hafıza kaybı *Bkz.* **bellek yitimi.**

hafif zekâ geriliği (mild mental retardation) Zekâ katsayısı 50-70 arasında olan kişilerin zekâ düzeyi. Zekâ geriliklerinin yaklaşık yüzde 80 gibi büyük çoğunluğunu oluşturan ve **eğitilebilir** diye nitelenen bu zekâ düzeyindeki kişiler, yeterli iletişim becerileri geliştirebiliyor ve ilköğretimin ikinci kademesine dek okuyabiliyorlar. Toplumsal gelişim açısından da ergenliğin ilerisine geçemiyorlar. Böyle olmakla birlikte, kendilerini yönetmek için gerekli basit mesleksel beceriler kazanabiliyorlar. *Bkz.* **zekâ geriliği; zekânın derecelendirilişi.**

hak arama sabuklaması *Bkz.* **paranoya.**

halk avcılığı (demagogy) ***(demagoji)*** 1. Bir tartışmada sözcük oyunları yaparak, argümanları çarpıtarak ya da düzlem dışına çıkarak söz konusu tartışmada üstün gelme çabası. **2.** Bir topluluğun düşünce ve duyarlıklarına uygun tümceler kullanarak, onunla çelişmeden kendi çıkarını korumak; çıkarının gereklerini yerine getirirken tümcelerle oynayarak topluluğun çıkarlarına uygun davranıyor görünmek. Bu amaçla

başvurulan söz oyunlarına ve süsşü anlatımlara dayalı konuşma. **3.** Kitlenin zaafından yararlanarak, insanların duygularını okşayarak kendi çıkarını korumak.

halkbilim (folklore) **1.** Halkın kuşaktan kuşağa aktarıp yaşattığı inanç, alışkanlık, gelenek ve görenekler; ***halk bilgisi.*** **2.** Yaşayan inanç, alışkanlık, söylence ve geleneklerden yararlanarak halkların yaşamını inceleyen karşılaştırmalı bir **toplumbilim ya da kültürel antropoloji dalı.**

halk eğitimi 1. (folk education) Halk kültürü ile halk sanat ürünlerine ağırlık veren, geleneksel kültürü ön planda tutan bir eğitim. **2.** (mass education) Eğitimi az sayıdaki varlıklı ya da ayrıcalıklı kişilerin çocuklarının tekelinden kurtarıp halka mal etme çabası. Eğitim tarihinde, halk eğitimi akımı olarak yer alan bu hareketin amacı, insancıl olmasının yanısıra ekonomiktir. Halk eğitimi, endüstride verimin, okumuş işçilerle daha da artacağı düşüncesi ile savunulmuş genel ve mesleksel bir **yetişkin eğitimi türü**dür. *Bkz.* **eğitim; eleştirel pedagoji.**

halkevleri ve halk odaları (people's houses and chambers) 1931'de Türk Ocakları kapatılınca Türk aydınlarının gücünü bir noktada toplayarak daha verimli kılmak ve halk eğitimini gerçekleştirmek için Cumhuriyet Halk Partisi'nin kent, kasaba ve köylerde açtığı kurumlar. Bu kurumlar, partinin benimsemiş olduğu **cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik** ve **devrimcilik** ilkelerini gerçekleştirmek üzere; **(1)** Dil, edebiyat; **(2)** Güzdel sanatlar; **(3)** Temsil; **(4)** Spor; **(5)** Sosyal yardım; **(6)** Halk dershaneleri ve kurslar; **(7)** Kütüphane ve yayın; **(8)** Köycülük; **(9)** Tarih ve müze kolları kurdu. Bu kollar, yurt düzeyinde etkin çalışmalara girişti. En az üç kolun kurulduğu yerlerde halkevleri; daha az kolun etkinlik gösterdiği kasaba ve köylerde de halk odaları açıldı. Halk odalarının çalışma konularını halkevlerindeki işler oluşturuyordu. Kuruluş yıllarında canlı birer kültür merkezi olarak çalışan ve ülkenin aydınlarını çatısı altına toplayan; sahibi olduğu güzel yapılardan halkı yararlandıran bu kurumlar, 1935 yılından sonra, etkin elemanlardan yoksun kalma nedeniyle çalışmalarını gevşetmiş, içyapı sarsıntıları yaşamıştır. 1945'ten sonra da çok partili yaşamın gereklerine uyum sağlayamayan örgüt zayıflamıştır. CHP, çöküntünün önüne geçememiş; 1951'de Demokrat Parti'nin çıkardığı bir yasayla Halkevlerinin binaları hazineye devredilerek

çalışmaları sona erdirilmiştir. *Bkz* **Türklerde eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).**

halk psikolojisi (folk psychology) Yazı kültürü olmayan ya da ilkel toplumları ele alıp, bu toplumların geleneklerini, inançlarını, karıkoca ilaçlarının ve üfürükçü, falcı ve benzerlerinin etkinlik derecelerini inceleyen psikoloji dalı; ***halk ruhbilimi.***

halk ruhbilimi *Bkz.* **halk psikolojisi.**

halo etkisi (Halo effect) Kişinin olumlu bir özelliğinin, tüm özelliklerine olumlu olarak genellenmesi; ***ayla etkisi.*** İnsanlar, bir boyutta olumlu özelliğini gözlemledikleri ya da olumlu buldukları insanı, başka boyutlarda da olumlu bulma eğilimi gösteriyorlar. Halo etkisi, araştırmacıdan kaynaklanan hatalar arasında da yer alıyor; dolayısıyla araştırma ve değerlendirme sonucunu olumsuz etkiliyor. Örneğin, öğretmenin kendi dersinde başarılı bulduğu öğrencinin toplumsal yaşamında da başarılı olacağını yordaması, bu tür olumsuzluğu örneklendiriyor.

hallüsinasyon *Bkz.* **sanrı; varsanı.**

ham puan (raw score) Bir testte elde edilip, henüz ayarlama, dönüştürme yapılmamış, ağırlıklı ortalaması alınmamış, yeniden ölçeklenmemiş olan puan. Bu puan genellikle doğru yanıt sayısıyla; kimi zaman da yanlış yanıt sayısının belli oranlarda doğru yanıt sayısından çıkarılmasıyla elde ediliyor. *Bkz.* çoktan seçmeli test; doğru-yanlış testi.

ham veri (raw data) Ham puanların istatistik açıdan ya da herhangi bir açıdan işlenmemiş, türetilmemiş ya da değerlendirilmemiş değerlerin dağılışı gibi istatistik ya da mantık çözümlemesinden geçmemiş veri.

hapishane eğitimi (prison education) Yetişkin hükümlülere, daha iyi tutum ve davranışlar, ekonomik bağımsızlık sağlayacak bilgi ve beceriler kazanarak topluma dönebilme olanağını veren eğitim ve çalışma programlarını uygulama; ***cezaevi eğitimi.***

hareket (motion, movement) **1.** Varlıkların yer değiştirmesi. **2.** Düşünce ya da eylem birliği. Dinsel nitelik taşıyan düşünce ya da eylem birliği **dinsel hareket;** belli insan topluluklarının düşünce ya da eylem birliği **toplumsal hareket;** belli bir felsefi çizgide oluşan düşünce ya da eylem birliği **felsefi hareket;** belli bir ideolojik çizgide oluşan düşünce ya da eylem birliği de **ideolojik hareket** olarak adlandırılıyor. *Bkz.* **devinim**

yitimi: devimsel eşgüdüm; hareket sinir hücreleri; hareket tedavisi; hareket yanılsaması.

hareket kaybı *Bkz.* **devinim yitimi.**

hareket sinir hücreleri *Bkz.* **sinir hücresi.**

hareket tedavisi (movement therapy) Hastaların, **ritmik alıştırmalar**, **müzik eşliğinde dans** gibi devinimlerle duygularını dile getirmeye, gerilimlerini hafifletmeye, daha iyi bir vücut imgesi geliştirmeye, kendi bedenlerini daha çok ayrımsamaya, daha etkili toplumsal etkileşimler gerçekleştirmeye yöneltildiği bir tedavi biçimi; ***hareket terapisi, devinimsel sağaltım.*** *Bkz.* **oyunla tedavi.**

hareket terapisi *Bkz.* **hareket tedavisi.**

hareket yanılsaması *Bkz.* **vertigo.**

hareki koordinasyon *Bkz.* **devimsel eşgüdüm; devimsel uyum.**

harf devrimi (alphabet revolution) Arap harfleri yerine yeni Türk harflerinin geçişini sağlayan devrim. Arap harfleriyle yazı yazmada ortaya çıkan zorluklardan kurtulmak için Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atatürk, 9 Ağustos 1928 günü akşamı İstanbul'da Sarayburnu parkında şunları söyledi: "Arkadaşlar, bizim ahenkli, zengin bir dilimiz, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir.Yüzyıllardan beri kafalarınmızı demir bir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bunun gerekli olduğunu anlamak zorundayız. Bunu anladığımıza yakın zamanda bütün dünya tanık olacaktır. Buna kesinlikle inanıyorum. (…)." Atatürk'ün bu sözleri bütün yurtta büyük bir heyecan yarattı. O günden sonra parti merkezlerinde, okullarda, İstanbul radyosunda verilen derslerle halk yeni harfleri öğrenmeye başladı. Ulusu cahillikten kurtarmak için girişilen bu devrim hızla gelişti; Türk ulusu, kendi diline uymayan Arap harflerini bırakarak Latin alfabesine dayanan yeni Türk harflerini kabul etti. 01 Kasım 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeTürk Harfleri Yasası'nın kabul edilişiyle yurt düzeyinde **Millet Mektepleri** adı verilen dershaneler açılarak halkımız, kısa sürede bu harfleri öğrendi. Atatürk'ün istenciyle gerçekleşen bu devrim sayesinde Türk çocukları, okuma yazmanın zorluklarından kurtulmuş oldu. *Bkz.* **Ulus Okulları**.

hars *Bkz* **kültür.**

hassas bölge *Bkz.* **duyarlı bölge.**

hasta (patient) Sağlığı bozuk olan, esenliği yerinde olmayan, organlarından bir ya da birkaçının işleyişinde bir bozukluk duyumsayan (kimse, hayvan).

hasta birey ve toplum *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı (Hasta Birey ve Toplumdan Sağlıklı Birey ve Topluma).

hastalığa kaçış (flight into illness) Bilinçsiz bir stres ortam ve duygularından kaçınma aracı olarak, önemsiz bedensel yakınmaları abartma eğilimi. Bu yakınmaların genellikle organik bir temeli yoktur. **Psikanalizde** bu, altta yatan çatışmanın çözümlenmesini engellemeye yönelik bir savunma olarak değerlendiriliyor.

hastalığı hazırlayıcı aile yapısı (pathogenic family pattern) Ruh hastalığına ortam oluşturduğu düşünülen aile içi tutumlar, standartlar ve davranışlar. Çocuklarını reddeden, aşırı koruyan, aşırı şımartan, kusursuz yapmak isteyen, kardeş rekabetine iten; karı koca olarak çatışan, çelişkili davranan; aşırı katı, aşırı hoşgörülü olan, tutarsız disiplin uygulayan aile yapısı. ***patojenik aile yapısı.***

hastalık bilimi *Bkz.* **patoloji.**

hastalık fobisi *Bkz.* **hastalık korkusu.**

hastalık hastalığı (hypochandria) Kişinin zihninin bedensel işleyişle aşırı ilgilenmesi; kalp atışı, terleme, bağırsak hareketleri gibi normal durumları ya da hafif ağrıları, burun akıntısı gibi hafif rahatsızlıkları, tıpsal müdahale gerektiren önemli bozukluk belirtileri olarak yorumlaması biçiminde tanımlanan bir ruhsal bozukluk; ***hipokandri, hastalık kaygısı***, ***sayrılık sayrılığı***. Muayene ve tahlillerin olumlu sonuç vermesi, hastalık hastasının, sağlığı konusundaki kaygılarını daha da artırmaktan başka bir işe yaramıyor; kişi, tıpsal aramayı sürdürüyor.

hastalık kaygısı *Bkz.* **hastalık hastalığı.**

hastalık korkusu (pathophobia, nosophobia) Hastalıktan, acı çekmekten; özellikle kimi hastalıklara yakalanmaktan aşırı biçimde korkma, ürkme; onlara karşı akıl almaz önlemler alma; ***patofobi, hastalık fobisi, hastalık yılgısı, sayrılık ürküsü.***

hastalıklı suçluluk duygusu *Bkz.* **suçluluk duygusu.**

hastalık ürküsü *Bkz.* **hastalık korkusu.**

hastalık yılgısı *Bkz.* **hastalık korkusu**.

haşhaş (hashish) Haşhaş bitkisinden elde edilen ve sindirildiğinde ya da içildiğinde **psikoaktif özellikler** gösteren bir uyarıcı.

hatıra *Bkz.* **anı.**

hatıra getirme *Bkz.* **anımsama**.

hatırda tutma (retention), mneme) Bir uyarı, yaşantı ya da tepkinin sürekli artimgesi, uzun ömürlü izi; ***anıda saklama.*** Öğrenme, bellekte tutma, alışkanlık edinme, beceri kazanma ve yaşantıların sonucunda gerçekleşen her türlü **gelişim,** hatırda tutma ile varlığını koruyor. Buna dayanarak, daha sonra elimize geçen fırsatlarda tepkilerimizi değiştirebiliyor ya da yeni yaşantılar oluşturabiliyoruz. Hatırda tutmada azalış, **unutma**; artış ise, **anımsama**dır.

hatırlama *Bkz.* **anımsama**

hatırlama eğrisi *Bkz.* **anımsama eğrisi**

hatları belirsiz mantık *Bkz.* **zihinsel temsil.**

hava odacığı *Bkz.* **SKİNNER, Burrhus Frederik.**

Hawthorne deneyi *Bkz.* **Hawthorne etkisi.**

Hawthorne etkisi (Hawthorne exreriment, Hawtorne effect) 1927-1939 yılları arasında **Mayo ve arkadaşları**nın, ABD Westren Electric Company'nin elektrik bölümünde yaptığı bir dizi çok önemli ve tanınmış **işletme psikolojisi** deneyleri; ***Hawthorne deneyi.*** Bu deneyler, işyerlerinde bir dönüm noktası niteliğini kazanmıştır. İşyerlerinde işçilerin birlikteliği ve morali üzerinde toplumsal- ruhsal havanın, dinlenme, çalışma süresi, ışıklandırma, havalandırma gibi dış etkenlerden çok daha etkili olduğu saptanmıştır. İşçiye tepeden inme, anlayışsız ve içten olmayan davranışların, olumsuz ve ters etki yaptığı belirlenmiştir.

haya *Bkz.* **erbezi.**

hayal *Bkz.* **imge.**

hayalet bacak (phantom limb) Kesilen bacağı, göğsü, penisi, yerindeymiş gibi duyumsama. Bu yanılsama, vücut imgesinin zedelenmeden sürmesine bağlanıyor; çünkü tek bacaklı doğan kişilerde olmayan bacak duyumsanmıyor. Hayalet bacak genellikle karıncalanma, kaşıntı, yanma duygularıyla kendini belli ediyor ve bir ölçüde sinir uçlarının uyarımından; bir ölçüde de ruhsal tepkilerden kaynaklanıyor. *Bkz.* **yalancı duygu.**

hayal etme *Bkz.* **düşleme; imgeleme.**

hayali arkadaş *Bkz.* **imgesel arkadaş; düşsel arkadaş.**

hayat ağacı *Bkz.* **omurilik.**

hayatta kalma suçluluğu (survivalguılt) Toplanma kampı, doğal afet gibi birçoklarının yaşamını yitirdiği durumlardan kurtulmuş olanların duyduğu suçluluk duygusu. Bu duygu, başkalarının yaşamını tehlikeye atacak davranışlar yapmış olma suçlaması ya da inancıyla insanların yaşamını kurtarabilecek bir şey yapmış olması gerektiği düşüncesiyle ya da çocukların ölen anne babalarının suçunu üstlenmesine yol açan bulanık bir "Kötü bir şey yaptım." duygusuyla daha da derinleşebiliyor. Hayatta kalma suçluluğu ilk kez Nazi toplama kamplarından kurtarılanlarda gözlemlenmiştir. *Bkz.* **zulüm sendromu.**

hayvancıl cinsellik (katasexualty, necrophillia) Kişinin ölü insanla cinsel ilişki kurarak ya da ölü insanı seyrederek cinsel doyum elde ettiği çok az görülen bir sapma; ***nekrofili.*** Tama yakını erkek; çoğu **psikotik** olan ve normal cinsel ilişkiye ilgi duymayan bu kişiler, kimi zaman da kurbanı önce öldürüyor, sonra ilişki kuruyorlar. Çoğunluğu ise morglardan ya da mezarlardan ceset çalıyorlar.

hayvan korkusu (zoophobia) Hayvanlardan; genellikle zararsız hayvanlardan aşırı derecede korkma; ***zoofobi.*** *Bkz.* **fobi.**

hayvan psikolojisi 1. (animal psichology) **a.** Değişik hayvan türlerinin davranışlarını karşılaştırmalı olarak inceleyen psikoloji dalı; ***hayvan ruhbilimi.*** **b.** Hayvan denekler kullanılarak sürdürülen her tür psikoloji çalışmalarıyla elde edilen bulgular. **2.** (ethology) Hayvan psikolojisinde karşılaştırmalı davranış araştırmaları karşılığında kullanılan yeni bir terim; ***etoloji.*** Bu yaklaşımda hayvan davranışları, doğal çevrelerinde inceleniyor; "Her hayvan türünün kendine özgü doğal bir çevresi vardır; hayvanın davranışları ancak bu doğal çevreleri içinde incelenirse bir anlam taşır." görüşünden yola çıkılıyor. Örneğin, kafesteki kaplan, yiyeceğini elde etmek için en yalın bir dolanma deneyini bile çözemeyen akılsız bir yaratık olarak görünüyor. Çünkü içine konulduğu bu yapay çevre, onun için hiçbir anlam taşımıyor; oysa doğal avını yakalamak için, çok daha zor deneyleri başardığı görülüyor. Çok önceleri üzerinde çalışılan bu konu, 1935'ten sonra **K. Lorenz** ve **Tinbergen**'in nesnel çalışmaları ile yeniden canlandırıldı. Bu yaklaşım, **davranışçılık** ve **yeni davranışçılık** görüşlerine karşıt bir bilimsel çalışmadır. Bunda genellikle

davranışlar bütün olarak ele alınıp yorumlanıyor. Ayrıca, bütün kuramsal içgüdü tanımlarına da karşı çıkılıyor.

hayvan ruhbilimi *Bkz.* **hayvan psikolojisi.**

hayvan sapıncı (zoophilia) Hayvanlarla cinsel ilişki tutkusu olarak bilinen bir **parafili**; ***zoofilya.***

haz *Bkz.* **hoşlanım.**

haz-acı ilkesi (pleasure-pain, principle) **Psikanalizde**, insan yaşamını **haz ilkesi** ya da onun değişik bir biçimi olan **gerçeklik ilkesi** ile **acı ilkesi**nin denetlediğini ileri süren görüş; ***haz ve elem prensibi, hoşlanım-acı ilkesi.*** Buna göre, haz ilkesi, **libido** ya da **yaşam içgüdüsü**yle; acı ilkesi de ölüm içgüdüsüyle kendini gösteriyor. *Bkz.* **yapısal kuram.**

hazcılık (hedonism) Zevk almayı **yaşamın temel amacı** kabul eden felsefe öğretisi; ***hedonizm.*** Psikiyatrik söylemde hazcılık, zevk arayan davranış, anhedonia'nın (zevk veren işlerden bir zevk alamama durumunun) karşıtıdır.

haz duymak *Bkz.* içgüdü kuramı.

hazırlık (preparation) **1. Herbart'ın 5 öğrenme basamağı**nın ilki.. **2.** Gözetim altında yapılan çalışmalarda öğretmenin, ele alınacak konuya karşı ilgi uyandırması (temel hazırlama). **3.** Karmaşık bir eylemin ilk adımı; eylwmciyi ya da eylemcileri hazır duruma getirme aşaması. **4. G. Wallas'a göre, yaratıcı düşünme**de bir aşama. Düşünür, bu aşamada, yaratacağı (ortaya koyacağı) yapıta ilişkin bilgi, beceri ve teknikleri elde ediyor. Bu adımdan sonra da **oluşturma, aydınlanma** ve **doğrulama** adımlarını atıyor.

hazırlık dönemi *Bkz.* **bilişsel alan kuramı.**

haz ilkesi (pleasure principle) **Psikanalizde**, hazzın içgüdüsel gerginlikleri düşürdüğünü; bütün ruhsal olayları en az acı; en çok ise haz isteğine bağladığını savunan ilke; ***zevk prensibi.*** Bu ilkeye göre, gelecekteki sonuçları düşünülmeden, hazların olgun bir benlikçe denetlenmeden anında doyurulması, içgüdülerin olağan bir özelliği olarak ortaya çıkıyor. *Bkz.* **yapısal kuram.**

hazır olma-olmama yasaları (law of readiness and unreadiness) **E. L. Thorndike**'ın, öğrenmenin kolaylaştırıcı, doyurucu ve engelleyici koşullarını belirleyen üç yasası.

hazıroluş *Bkz.* **hazırlık;** öğrenmeye hazıroluş.

haz ve elem prensibi *Bkz.* **haz-acı ilkesi.**

HEBB, Donalt Olding (1904-1985) **Kanadalı psikolog.** Psikoloji doktora derececini almadan önce öğretmenlik, çiftçilik ve işçilik yapmış olan Hebb, özellikle **davranış örgütlenmesi, öğrenme, beyin travmalarının zekâ üzerindeki etkileri, bireysel ayrılıklar** konularında birçok araştırma yapmış olan **Cattell**'in **akışkan ve kristalleşmiş zekâ kuramı**nı sunduğu konferansla eş zamanlı bir konferansta çok yönlü zekâ **yapısı**nı destekleyen nörofizyolojik bulgularını sunmuştu. *Bkz.* **faz sırası**; **Hebbian öğrenme kuralı**; öğrenme kuralı.

Hebbian öğrenme kuralı (Hebbia learning rule) **Hebb**'in, iki sinir hücresinin aynı anda etkinleştirilmesi durumunda aralarındaki bağlantının güçleneceği kuralı: **Birlikte ateşlenen, birbirine bağlanır.** Bu kural, giriş yapılarının tümü dikey ya da birbiriyle ilişkisiz olduğu sürece iyi işliyor. Ancak, bu dikeylik koşulu, Hebbian öğrenme kuralını önemli ölçüde kısıtlıyor. Buna karşılık, sisteme verilen ağırlıkların değiştirilmesinde her bir çıkış biriminin istenen çıkışı ile eylemli çıkışı arasındaki tutarsızlığı kullanan **delta kuralı**, daha güçlü bir kuraldır. *Bkz.* öğrenme kuralı.

hebefreni *Bkz.* **şizofreni (Gerilemeli Şizofreni).**

hebefrenik şizofreni *Bkz.* **şizofreni ((4) Gerilemeli Şizofreni).**

hedef *Bkz.* **amaç**, **erek**, **gaye**.

hedef analizi (goal analysis) Eğitimde hedef (erek) olan bireylere istendik davranışları kazandırma amacına (ereğine) ne kadar yaklaşıldığını belirlemek için yapılan analiz; ***hedef çözümlemesi.*** Eğitilen bireylere, amaçlanan istendik davranışları kazandırmak için her eğitim etkinliği ile belirli hedefler doğrultusunda çaba gösteriliyor. Belli bir eğitim sürecinde istenilen hedeflere ne kadar ulaşıldığını belirlemek için hazırlanan testlerin o eğitim sürecinde işlenen konuları içermesi; geçerli ve güvenilir olması gerekiyor. *Bkz.* **geçerlik; güvenirlik**. Hedefler, testler aracılığıyla, testlerdeki maddelerin davranışlara çevrilmesiyle yoklanıyor. Bu amaçla oluşturulan testler, hedeflerin doğru bir çözümlemesinin yapıldığı **belirtke tablosu**na uygun olarak hazırlanıyor. Örneğin, bilişsel hedeflere yönelik bir eğitimin belirtke tablosu **bilgi, kavrama, uygulama, çözümleme** ve **değerlendirme** bölümlerini içeriyor; bu hedeflere de her konu ile onların alt konularından sorular serpiştirilerek, testin ölçmek istediği hedefler saptanıyor.. **Hedeflerin Oluşturulmasında Göz Önünde Tutulması Gereken Özellikler**: **(1)** Belirlenen hedef, ne çok genel ne de çok sınırlı

olmalıdır. **(2)** Hedefler, herkesçe aynı anlama gelecek biçimde somut ve açık olarak anlatılmalıdır. **(3)** Test maddeleri, hedeflere uygun olarak hazırlanmalıdır. **(4)** Belirtke tablosunda yer alan her hedefin ve konunun ağırlığı yüzde olarak saptanmalı ve soruların sayısı, bu yüzdeye uygun olmalıdır. **(5)** Dikey sütunlarında hedeflerin; yataylarda da işlenen konu başlık ve alt başlıklarının yer aldığı ve bunların çakıştıkları noktalara yüzde ve sayılar yazılmalıdır. **Bloom'un belirlemiş olduğu aşamalı sınıflamaya** (taxonomy'ye) **göre bireylere kazandırılacak olası hedefler**, aşağıdaki gibi üç ana alana ayrılıyor. **1. Bilişsel alan** (cognitive domanin): Bu alan, kuramsal bilgilerden doğan zihinsel işlevleri içeriyor. Bu alana ilişkin davranışlar; **bilgi, kavrama, uygulama, çözümleme, bireşim** ve **değerlendirme** diye **altı bölüm**e; bunlar da kendi içlerinde alt bölümlere ayrılmıştır. Örneğin, çözümleme; öğelerin çözümlemesi, öğeler arasındaki ilişkilerin çözümlemesi ve **örgütleme ilkelerinin çözümlemesi** alt basamaklarını içeriyor. **2. Duyuşsal alan** (affective domain) Bu alan, bireylerin duygularını, ahlak değerlerini içeriyor. Bölümleri; **algılama, algılamaya tepkide bulunabilme, değerleme, örgütleyebilme** ve **nitelendirme**dir. Bu **beş bölüm** de kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Örneğin, örgütleme; **bir değerin kavramsallaştırılması ve bir değer sistemi örgütleme** olarak iki alt basamakta inceleniyor. **3. Ruhsal-devimsel alan** (psychomotor domain). Bu alan da bireyin zihinsel işlevleriyle bedensel etkinliklerini uyumlu olarak birleştirip birleştirmediğini gösteriyor. Bu alana ilişkin davranışlar**; kaba devinimler, eşgüdümlü devinimler, sözsüz iletişim davranışları** ve **konuşma** olarak **dört basamak**ta toplanmıştır. Onlar da ayrıca alt basamaklara ayrılıyor. Örneğin, **sözsüz iletişim** davranışları; **yüz anlatımı, jestler ve beden devinimleri** alt basamaklarına ayrılmıştır. Ruhsal-devimsel alan, edim testleriyle ölçülüyor. *Bkz*. **Bloom'un bilişsel öğrenme sınıflaması; eğitim (eğitimin amacı); geçerlik; güvenirlik.**

hedef çözümlemesi *Bkz.* **hedef analizi**.

Hedeflerin Oluşturulmasında Göz Önünde Tutulması Gereken Özellikler *Bkz.* **hedef analizi.**

hedonizm *Bkz.* **hazcılık.**

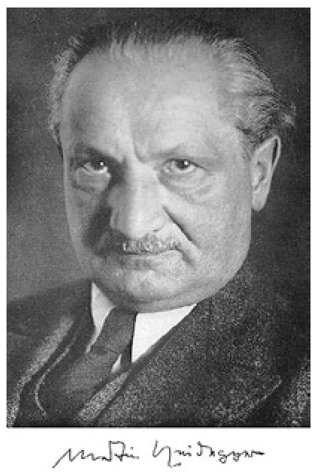
HEİDEGGER, Martin (1889-1976) **Yeni bir varoluşçuluk anlayışı geliştirip insan varlığının özünde kaygının bulunduğu görüşünü savunan Alman düşünür.** Messkirch'da, Baden'de doğdu; Freiburg'da

öldü. Freiburg Üniversitesi'nde E**. Husserl**'in öğrencisi oldu. Felsefe, psikoloji ve tanrıbilim okudu. 1913'te düşünür **H. Rickert**'in yanında yaptığı çalışmasıyla doktora derecesini aldı. 1916'da aynı üniversitede doçent; 1923'te de Marburg Üniversitesi'nde profesör; sonra da ordinaryüs profesör oldu. Nazilere yakınlık duyduğu gerekçesiyle 1945'te görevine son verildi; 1952'de yeniden görevine döndü ve 1959'da emekli oldu. Onun felsefesi, **var olan; ancak "burada" olan** (dasein) kavramına dayanıyor. Temel varlık, "burada olan"dır. Varlıkbilimin ana konusu budur. O, özü, içeriği ortaya konarak tanımlanamaz; onun özü varoluşundadır. Heidegger, *Oluş ve Zaman* adlı yapıtında varoluşçulukla ilgili görüşlerini açıklamış ve görüngübilimde (fonomenolojide) benimsenen çözümleme yönteminin bu alanda da uygulanması gerektiğini savunmuştur. "Varlık nedir?" sorusundan yola çıkan bu öğretide önem taşıyan, varoluşun yorumunun temel çizgileriyle ortaya konmasıdır. Varoluşçuluk, varlıkbilim niteliğindedir. Görüngübilim ise varoluşun betimleyici, sınırlandırıcı bir varlıkbilimidir. Bütün bilimlerin temelini, bu bilimin benimsediği çözümleme oluşturuyor. Varoluş, kendi niteliklerinin oluşturduğu bütünlük içinde vardır. Onu kavramak için önce insanı anlamaya çalışmak gerekiyor. İnsanlığı kendi varlığında bütünüyle yansıtan insanın özü, var olmaktır. Bu var olmayı ele alan felsefe, insan varlığının yorumundan yola çıkan, kendi ilgi alanına giren odakları bu varlığın doğduğu ve sonunda döneceği yerde bulan, görüngübilime dayanan bir varlıkbilimdir. Varoluşçuluğun benimsediği çözümleme, insan varlığını kendi özel varoluşuyla ve doğrudan aydınlığa çıkarmaya çalışıyor. Ayrıca insan varoluşunun görüngübilime dayalı yorumlanışı da bir yöntemdir. Bu yöntemin amacı, varoluşu, dıştan bir gözlemci gibi bakmadan, kendi akışı içinde kavramaktır. Yaşam, bu varoluşun içkin sürecidir. Heidegger kuramına göre insan, en yüce görünüş aşamalarında bile sınırlı, sonlu, aşağı nitelikte bir varoluştur. Çünkü insan varoluşu, köklü bir **kaygı** içeriyor. Bu kaygı, insanın evren içinde yitmişliğin bilincine varışından kaynaklanıyor. Evrende yitmişliğin anlamının kavranmasıyla sarsıcı bir durum olan **korku** ortaya çıkıyor. **Sıkıntı** ise insan varlığının kendini bırakması, kendinden çözülmesidir. İnsanı bu üç varlık kuşatmıştır. Ancak, kaygının temelini de varoluşun varlığının anlam ve temelini de **zaman** oluşturuyor. Zaman, kendi gelişim evreleri olan **geçmiş, şimdi** ve **gelecek** içinde bir bütün olarak kavranabiliyor. Zamanlaşma, bu üç boyutun birliği ile gerçekleşiyor. Zaman, gerçekte

kendi üzerine yığılarak uzayıp giden bir akıştır. O, yalnız gelecekte aşkın bir nitelik kazanıyor. Ne varoluş, zaman içinde yerleşmiştir ne de zaman varoluşun açık bir belirtisidir. Zaman yoktur; o, boyuna kendi kendini zamanlaştırıyor. **Zamanlılığın temeli**ni gelişim oluşturuyor. Zamanla varoluş arasındaki bağlantı, insanı kaygı ile karşılaştırıyor. İnsan, evreni tanımadan, kendini onun içinde buluyor. Gerektiği kadar bilinmeyen evren, içinde yaşayan insana kaygı konusu olarak görünüyor. Bu kaygı, **insanın nesnel evrende duyduğu derin bir ürküntü**dür. İnsanın evrenle ilgilenmesi, özgür istencinin değil; varlığının, içinde bulundığu doğasının yapısından ileri geliyor. Başta evrene duyulan ilgi, sonra sırasıyla topluma, ulusa, uygarlığa yöneliyor. Evrenin yarattığı kaygı, öte yandan insanı soydaşlarıyla yüz yüze getiriyor, ona soydaşlarıyla ilgilenme gereğini duyuruyor. İki türlü kaygı vardır. **Birincisi** günlük yaşamın içinde beliren ve belli bir bireyde odaklaşan kaygı; **ikincisi** ise varoluş karşısında, evrene bırakılmışlığın insanı saran uçurumun bilincine varmaktan doğan kaygıdır. Birinci tür kaygıda görüngübilimin incelemesi gereken, belli bir kişi değil; "herkes"tir. Bu, toplumdaki ortalama bir kişiyi (varlığı) yansıtıyor. Bu belirsiz özne, varlığın daha önceden bilindiğini ve herkesçe kavranabileceğini ortaya koymakla kendini ve başkalarını sorumlu olmaktan kurtarıyor. Ne ki bu, evrensel bütünün kavranmasını engelliyor. Bundan başka bu belirsiz özne, bütün değerleri yadsıyor; onun isteği, **varoluşun olabilirliğini dümdüz bir duruma getirmek, toplumda bir değerler aşamasının oluşumunu önlemek**tir. Bu nedenle bu durumda insan, evrendeki gerçek yerini bulamıyor, evrene yabancılaşıyor. Oysa "varoluşun başlıca niteliği, evren içinde var olmaktır. Kaygının ikinci türünde **ahlak sorunları, vicdan, ölümün görüntüleri** ortaya çıkıyor. Burada bireyi aşan ve uyulması gereken kural, üzüntüyü **sıkıntı**ya dönüştürüyor. O da yapısı gereği, yeni bir sorun ortaya çıkarıyor. Öznesi belirsiz kişi, bu yeni sorun karşısında kendine özgü tutumunu takınıyor; herkesin öleceğini düşünerek avunmaya çalışıyor. Heidegger**, ölüm** sorununu kaygıdan yola çıkarak şöyle açıklıyor: Ölüm, varlığın çok kişisel, çok aşılmaz nitelikteki bir olanağıdır. Ölüm, varoluşun varlığı olarak nitelenen kaygı üzerine kurulmuştur. Bu nedenle ölüm için varlık, varoluştan ayrılamayan bir öğedir. İnsanlar, ölüm nedeniyle kendikendilerine düşüyorlar. Ölüm, varoluş açısından, yine ölüm aracılığı ile yorumlanıyor. Bu durum, insanı yüreklendiriyor ve insan, bilerek, isteyerek ölüme boyun eğiyor. Heidegger'e göre **bilgi**, insandan bağımsız

bir konu değildir; insanla ilgili çözümlemelere dayanıyor. Varlığa ilişkin bilgi edinmeyi sağlayan **yöntemi**, bu çözümlemeler ortaya koyuyor ve biçimlendiriyor. İnsan, çevresinden soyutlanarak ele alınınca onunla ilgili bilgileri edinme olanağı ortadan kalkıyor. Ancak, somut varlık özelliklerinin çözümlenmesinde son amaç, insanın bütün davranışlarında ortaya koyduğu, "**burada olan** olandır". İnsanı ve gerçeği kavramayı sağlayacak bilginin kaynağı budur. Yaşantıların anlamını ve onun ardından varlığın gerçeğini ortaya çıkaran özel bir yöntem vardır. Bu yöntem, iç düşünmeye dayanan gerektirici bir **görüngübilim yöntemi**dir. Ancak, bu yöntemin çözümlemeye çalıştığı **fainomenon,** alışılmış anlamındaki **görünüş** değildir; **kendi kendinde görünen varlık** demektir. İşte edinilecek bilgi, bu tür varlığın bilgisidir. Heidegger, bilgi ve yöntem ilişkisini sonunda **insan-varoluş-nesne-olay-yöntem bağlantısı**na dönüştürüp bütünleştirmiştir. Heidegger'in felsefesinde varoluşla birlikte ele alınıp incelenen temel sorunlardan biri de **evren**dir. Onun önde gelen özelliği, varoluşu içermesidir. Çünkü dasein, evrende var olmaktır. Evren nesnelerden oluşmamıştır; özü gereği, **kendi kendisi için olan araçlar**dan kurulmuştur. Bu araçların başlıca özelliği, "her zaman el altında olma" niteliği taşımalarıdır. Her araç, sürekli olarak başka bir araçla ilişki içindedir ve aracı kullananla da bağlantılıdır. Bütün araçların bir yeri vardır; bu yeri sağlayan ise **yakınlık** kavramıdır. "Burada-olan", araçla yakınlık kurma eğilimindedir; bunu sağlayan ise **ilgi**dir. "Burada-olan"ın evreni, bir birlikte olmadır. "Burada-olan", kendi özü gereği, bir ortaklaşa varlıktır. Heidegger, felsefesinin odağını oluşturan "dasein" kavramından, **dil** konusunda da yararlanmıştır. Belli bir varlık ve varoluş biçimini belirten bu kavram, dilde "anlama, kavrama ya da **tam algı** niteliği ile açıklığa kavuşturma"dır. Ancak, açıklığa kavuşturma, bir anlatım demek değildir. Ondan sonra **söz** gelir. Söz, dilin temelidir. İnsan, "konuşan varlık"tır. Onda **söz dinleme, anlama** gibi yetiler vardır. Bunları, çevresini kuşatan ve kendi **ben**'ine yabancı olan kişilerden kurtulmak için kullanabilir. İşte bu kurtulma, ayrılma eylemi, bir **seçme**dir. Seçme, kişinin kendini kavraması, gerçek bir ben olabilmesi için giriştiği eylemi gösterir. Bunu başarmak, kesin bir yargıda bulunmaya, yapılacak olanı belirlemeye bağlıdır. Bu ben olabilme amacındaki yargı, vicdanı oluşturan, onun varlığına tanıklık eden tek etkendir. Ancak, vicdan dirimsel bir olay değildir; suskunluk içinde bütünleşen bir iç daralması biçiminde kendini gösteren eğilimdir. Heidegger, görüngübilim-

varlıkbilim yöntemini insanın evrenle, başka kişilerle, toplumla olan bağlantılarını, inanç, sanat, dil sorunlarını açıklamada uygalayarak varoluş kavramına yeni bir içerik kazandırmıştır. Bununla şair, yazar, düşünür, bilgin, bilge, ressam, yontucu, tiyatrocu, müzisyen gibi çok değişik uğraşı olan insanları etkilemiştir. **Başlıca yapıtları:** *Sein und Zeit, 1927 (Oluş ve Zaman); Was ist Metaphysik?, 1929 (Metafizik Nedir?); Vom Wesen der Wartheit, 1943 (Gerçekliğin Özü* Üstüne); Was heisst Denken?, 1954 (Düşünme Nedir?); Was ist das-die Philosophie?, 1956 (Felsefe Nedir?); Der Satz vom Grund, 1957 (Temel Önerme); Gelassenheit, 1959 (Bırakılmışlık); Untervegs zur Sprache, 1959 (Dile Giden Yolda); Nietzsche, 1961. Bkz. **varoluşçu psikoloji.**

hekimlik psikolojisi (medical psichology) Psikolojinin bilgi ve yöntemlerini hastalıkların tedavisine uygulayan psikoloji dalı; ***tıbbi ruhiyat, tıpsal psikoloji, hekimlik ruhbilimi.***

hekimlik ruhbilimi *Bkz.* **hekimlik psikolojisi.**

Hellin yasası (Hellin’s law) Çoğul doğumlarda bebeklerin sayısı arttığı oranda genel nüfus içindeki bütün doğumlara göre görünüş sıklıklarının geometrik bir oranda azalacağını belirten kural.

HELMHOLTZ, **Herman Van** (1821-1894) **Alman fizikçi, fizyolog ve psikolog.** Berlin yakınlarında dünyaya gelen Helmholtz, tıp eğitiminden sonra orduda cerrah olarak göreve başladı. Bu dönemde fizyoloji çalışmalarını yürüttü. Daha sonra, geliştirdiği **enerjinin korunumu yasası**yla ünlendi. Bu yasayı canlılara da uygulayarak, bir hayvanın

harcadığı enerjinin, aldığı enerjiden daha çok olduğunu kanıtladı. Bununla, o dönemde yaygın kabul görmekte olan ve canlıların, fiziksel güçlerinin ötesinde özel bir “yaşam gücü”ne sahip olduğunu savunan **canlıcılık** öğretisine ağır bir darbe vurdu. Böyle olmakla birlikte, Helmholtz’un psikolojideki yeri daha çok, **duyu** ve **algı** konusundaki kuram ve bulguları bugün bile yaygın kabul görüyor. *Bkz.* **bilinçsiz çıkarsama, piyano kuramı; üç renk kuramı.**

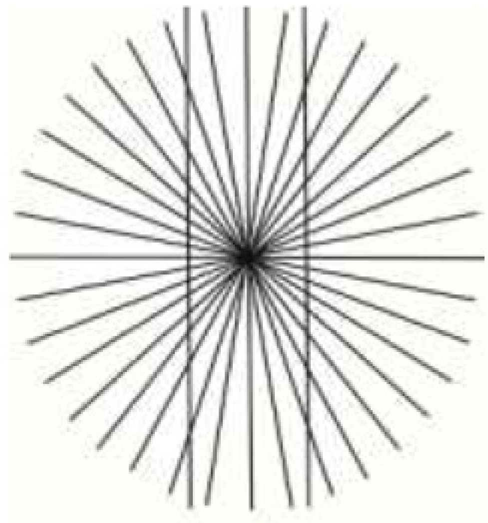

hemoliz (hémolyse) Kanda osmaz basıncı azaldığında, örneğin damara damıtık su şırınga edildiği zaman görülen olgu. Damıtık su verilince alyuvarlar su emerek aşırı biçimde büyüyor ve bozuluyor. *Bkz.* **Rh etkeni.**

Herbart’ın beş öğrenme basamağı (Herbartian steps in learning) Johan Frederich Herbart’ın 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında öğretmen yetiştiren kurumlarda geniş ölçüde benimsenmiş olan **beş öğretim adımı** şunlardır: **(1) Hazırlık.** Öğrenmeyi sağlama sırasında öğretmen, konunun tarihçesine dokunarak, konuya karşı öğrencide ilgi uyandırmayı amaçlıyor (öğrenciyi konuyu izlemeye hazır duruma getiriyor)**. (2) Sunum. (3) Bağlantı kurma. (4) Özetleme. (5) Uygulama.** Her derste, bu beş basamağa bağlı kalınması isteniyordu. *Bkz.* **dizgeli eğitimde ders planı düzenleme; öğrenme-öğretme yaklaşımları.**

her çocuğa yararlı olmak *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

Hering yanılsaması (Hering illusion) Kusursuz ölçüde birbirine koşut olan iki çizginin, şekildeki gibi bir zemin üzerinde orta yerleri şişkince birer çizgi gibi algılanması.

Hering Yanılsaması

hermafrodit (hermophrodite) Bedensel cinsel özellikleri açısından erkek ya da kadın olarak nitelendirilemeyen; iki cinsin de örneğin hem penis hem de vajina gibi cinsel özelliklerine sahip olan kişi; ***erseliksel, erdişisel.*** Bu bozukluk, **Turner sendromu, klinefelter sendromu** gibi kromozom anormallikleri, **androjen duyarsızlığ**ı gibi doğumsal metabolizma bozuklukları, **hormonal dengesizlikler** ve benzerlerinden kaynaklanıyor. Gerçek hemafroditlerin kromozomları da örneğin, yumurtalık dokularında XX kromozomlarının bulunması, testis hücrelerinde XY kormozomları bulunması biçiminde belirsizlik gösteriyor.

her öğrenciyle tek tek ilişki kurma *Bkz.* hümanist öğretmenlik (İnsana Saygı).

“Her Türlü Bilgi Şimdiliktir.” Önermesinin İçerdiği Anlamlar *Bkz.* **olabilirlik.**

hesap yitimi (acalculia) Basit aritmetik işlemlerini yapamama. Genellikle **yan lop**un zarar görmesinden ileri gelen bu durum, bir tür **söz yitimi**dir. Kişi ayrıca sayıları yazma ya da okuma yetisinden de yoksun olabiliyor. *Bkz.* **beyin; diskalkuli**.

heterojen *Bkz.* **ayrışık.**

heterosexuel *Bkz.* **karşıcinsel.**

heyecan (emotion) **1.** Değişik kuramcıların değişik biçimlerde tanımladığı; yüksek düzeyde bir etkinliğe, iç organ değişikliklerine yol açan yoğun ve güçlü bir duygusal durum; ***emosyon, coşkulanım.*** Bu duygusal durum, bedensel ve ruhsal değişikliklere yol açan, yeğin duyguların eşliğinde karmaşık bir davranış olarak ortaya çıkıyor. Belli bir organa bağlı olmayan bu güçlü duygu, bütün bedeni kuşatıyor. Solunumun sıklaşması, kalp atışlarının çoğalması, kan dolaşımının hızlanması, sararma, kızarma bezlerde salgılama artışı ya da azalışı gibi bedensel değişimlere yol açıyor. Heyecan durumunda zihinsel etkinlik de aksıyor; kişi, başkalarının etkisi altında kalıyor; isteğe bağlı denetim azalıyor; kişilik dengesi bozuluyor. Bu bedensel ve ruhsal değişimlerde hem **merkez sinir sistemi** hem de özerk sinir sistemi etken oluyor. Heyecanlar üzerinde, olumlu ve olumsuz duyguların büyük bir payı bulunuyor. **Duygular**, bilinçli yaşantılardan kaynaklanıyor. Ya dış uyarıcıların ya da türlü bedensel durumların sonucu olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, gülü, yasemini kokladığımız zaman, içimizde hoş bir duygu uyanıyor. Organlar ve kaslardan kaynaklanan uyarıcılar, bizde haz ya da acı duyguları yaratıyor. Güzel bir yemek, istekle yapılan bir çalışma, dost söyleşileri, cinsel duyumlar, genellikle hoş, haz verici duygular oluşturuyor. Hastalık, yorgunluk, başarısızlık gibi olaylar da bize hoş olmayan, acı veren duygular yaşatıyor. Duyguların yalın olmalarına karşılık heyecanlar, daha karmaşık ve yeğin olup tüm bedeni kapsıyor. Hafif bir öfke ya da rahatsızlık, başkalarınca ayrımsanmazken, iç organ ve daha başka değişimlere yol açan derin bir öfke tepkisini sıradan bir gözlemci bile açık seçik görebiliyor. Buna göre duygu ile heyecanı birbirinden ayıran temel özelliklerden biri, heyecanların duygulardan daha yoğun olarak ortaya çıkmalarıdır. O nedenle duygulara ince, hafif heyecanlar; heyecanlara da yoğun, güçlü duygular deniyor. Heyecanlar yeğin yaşanıyor; ama kısa sürüyor ve gözlemlenebiliyor. Duygular ise daha uzun sürüyor ve gözlemlenemiyor. Heyecanlar, güdülerle de ilişkilendiriliyor. Güdülendiğimizde heyecanla da kuşatılıyoruz. Örneğin, korku ile birlikte, içimizde güçlü bir kaçma isteği uyanıyor. Yıkma ya da saldırma davranışında, öfke (kızgınlık) de vardır. Cinsel amaç da kendine özgü heyecansal durumlar yaratıyor. Kimi psikologlar, güdülenme ile heyecanın aynı şey olduğunu ileri sürseler de aralarında ortak özellikler bulunsa da bunların iki ayrı kavram oldukları kuşku götürmüyor. **Birincil güdü ya da dürtüler**, dönem dönem ortaya çıkıyor ve değişen fizyolojik ritimlere bağlı bulunuyor. Heyecanlar ise

uyarıcı durumlara ve bu durumların birey için taşıdığı öneme bağlı gibidir. Normal bir insan, güdülenmedikçe derin bir öfke ya da üzüntü yaşamıyor. Heyecanlar, başkalarının söylediklerine ya da yaptıklarına, işimizin gidiş biçimine, parasal durumumuza, başkalarıyla anlaşmamıza bağlı olarak ortaya çıkıyor. Güdülerin ya da dürtülerin, doyum, alışkanlık biçimleriyle de sıkı ilişkileri bulunuyor. Heyecansal tepkiler ise hazır tepki kalıplarımıza dayanmadan, daha tipik olarak beliriyor. Örneğin, açlık, susuzluk, cinsel gereksinimler, genellikle öğrenerek oluşturduğumuz davranış kalıplarımızla bağı olmayan durumlarda, daha tipik olarak ortaya çıkıyor. Bunlar, yetişkinlerde az çok bir alışkanlık durumuna gelebiliyor. Ancak, sevdiğimiz birini yitirdiğimizde; ormanda dolaşırken bir gömü bulduğumuzda ya da bir ayı ile karşılaştığımızda göstereceğimiz kalıplaşmış, yarı kendiliğinden tepkilere ya da alışkanlığa sahip değiliz. Heyecansal davranışlarımız, çok kez örgütsüz, düzensizdir. Güdülenmiş davranışımız ise tipik olarak bir amaca yöneliktir. Birdenbire ortaya çıkan tipik bir öfke, derin bir acı, dehşet ve benzeri heyecan durumlarında bireyin davranışı, büsbütün örgütsüzlük, amaçsızlık ve aşırı davranışsal tepki özelliği taşıyor. Oysa heyecansal olmayan güdülenmiş davranış, iyi örgütlenmiş, belli bir amaca yönelmiş, eldeki ödeve en uygun bir uyarılma düzenine sahip bulunuyor. **G**enellikle sevinç, üzüntü, korku, öfke, tiksinti, sevgi, **birincil heyecanlar**; estetik, kültürel ve ahlaksal heyecanlar da **ikincil heyecanlar** olarak adlandırılıyor. Temel özellikleri yeğinlik, geçicilik ve gözlemlenebilirlik olan heyecanlar, belli dönemlere bağlı olarak ortaya çıkmamaları; hazır belli davranış kalıplarına bağlı ve bir amaca yönelik olmamaları; örgütlenmemiş ve dağınık olmaları ile güdülerden ayrılıyor. **Heyecanlara İlişkin** Üzerinde **Görüş Birliği Olan Noktalar:** Değişik düşünür ve psikologlar, değişik açıklamalar getirseler de; bu alanda daha birçok şey öğrenilmemiş olsa da şu noktalarda görüş birliği oluşmuştur: **(1)** Heyecanlar, özel bir ruh durumudur ve benliğin yaşantılarından kaynaklanıyor. Duyumlar, algılar gibi nesnel değildir. **(2)** Belli bir uyarıcı organı yoktur; tüm bedeni saran bir yaygınlık gösteriyor; evrenseldir. **(3)** Edimseldir; günceldir; bir anı imgesine bağlı değildir. Kimi yetenekler gibi gizilgüç özelliği taşımıyor**. (4)** Duygusal ve zihinsel bir boşalım ya da parlama özelliği; bir coşma ve çalkantı durumu sergilediği için zihinsel ve organsal işlevlerde aksaklığa ve dengesizliğe yol açabiliyor. **(5)** Heyecanların ortaya konuluş, anlatılış biçimleri, içinde bulunulan kültüre göre değişiklikler gösteriyor. *Bkz.* **birincil heyecan;**

coşku; dürtü; güdü; heyecan bozukluğu; heyecan denetimi; heyecan dengesizliği; heyecan evresi; heyecan gelişimi; heyecanlanabilirlik; heyecan olgunluğu ölçeği; heyecan patlaması; heyecansal bağımlılık; heyecansal davranış; heyecansal denge; heyecansal olgunluk; heyecansal ortam; heyecansal örüntü; heyecansal uyma; heyecan uyumu; heyecan yüklemi kuramı; içgüdü.

heyecan bozukluğu (emotionel disorder) Uyaranlar karşısında gösterilen heyecanın baskınlık ve süre açısından gereğinden çok güçlü, uzun ya da çok güçsüz, kısa olması. *Bkz.* **heyecan.**

heyecan denetimi (emotionel control) Kişinin heyecansal davranışını çevreye yöneltirken gösterdiği kendini tutma gücü; ***heyecan kontrolü.*** *Bkz.* **heyecan.**

heyecan dengesizliği (emotional instability) Dış uyaranlarla ilişkili olmadan heyecansal tepkilerde baş gösteren aşırı ve yersiz değişkenlik. *Bkz.* **heyecan.**

heyecan evresi (exphase) **Cinsel ilişki**nin ilk evresi; ***uyarılma evresi.*** Bu aşamada penis sertleşiyor, vajina ıslanıyor. *Bkz.* **cinsel tepki döngüsü; heyecan.**

heyecan gelişimi (emotional development) Çocukluğun duygusal bağımlılığından kurtulup yetişkinliğin sorunlarını yüklenebilecek ve yetişkinliğe uygun duygu ve heyecan ilişkilerini kurabilecek düzeye erişme. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; heyecan.

heyecan kontrolü *Bkz.* **heyecan denetimi.**

heyecanlanabilirlik (emotionality) Heyecan yaratan durum karşısında kolaylıkla ve güçlü bir biçimde kişinin tepkide bulunması özelliği; ***heyecana kapılırlık.*** Bunda genellikle aşırı tepki söz konusudur; heyecanlılıkta ise denetim vardır. *Bkz.* **heyecan.**

Heyecanlara İlişkin Üzerinde Görüş Birliği Olan Noktalar *Bkz.* **heyecan.**

heyecan olgunluğu ölçeği (emotional maturuty scale) Kişinin eriştiği heyecansal olgunluk düzeyini ölçmek için kullanılan ölçme aracı. *Bkz.* **heyecan.**

heyecan patlaması (emotional decompensation) Genellikle önemsiz ve ufak olaylar yüzünden, birikmiş duyguların birdenbire açığa çıkması. *Bkz.* **heyecan.**

heyecansal bağımlılık (emotional dependency) Güvenlik, kılavuzluk ve karar verme gibi konularda heyecansal nedenlerle başkalarına alışkanlık düzeyinde bağlı olma. *Bkz.* **heyecan.**

heyecansal davranış (emotion behavior) İstem dışı çalışan içsalgı bezleri, düz kaslar ile kendiliğinden işleyen sinir sistemi ve bunlara ilişkin duyguların etkisiyle ortaya çıkan davranış. *Bkz.* **heyecan.**

heyecansal denge (emotional stability) Heyecanlandırıcı durumlar karşısında kişinin aşırı heyecansal tepkiler yapmaması durumu. *Bkz.* **heyecan.**

heyecansal olgunluk (emotional maturity) Kişinin çocukluk dönemine özgü heyecansal davranışlardan kurtulup yetişkinlere özgü heyecansal davranışları benimsemiş olması durumu. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; heyecan.

heyecansal ortam (emotional climate) İnsan ilişkilerinde ya da toplumsal durumlarda sezilen heyecansal hava. *Bkz.* **heyecan.**

heyecansal örüntü (emotional pattern) Belirli durumlar karşısında kişinin yapmaya alışkın olduğu heyecansal tepkilerin özelliği. *Bkz.* **heyecan.**

heyecansal uyma (emotional adjusment) Bireyin heyecansal tepkilerinin toplumca benimsenebilecek davranışlarla uyumlu olma durumu. *Bkz.* **heyecan.**

heyecan uyumu (emotional rapport) Heyecanlandırıcı durumlara karşı uygun ve yeterli tepki gösterme. *Bkz.* **heyecan.**

heyecan yüklemi kuramı *Bkz.* **JAMES, William.**

hezeyan *Bkz.* **sabuklama.**

hıfzetme *Bkz.* **belleme.**

hırsızlık *Bkz.* çalma.

hırsızlık deliliği *Bkz.* çalma deliliği.

hısımla sevişme *Bkz.* **ensest tabusu.**

HIV *Bkz.* **AIDS.**

hızlandırma *Bkz.* **zenginleştirme programları.**

hızlı okuma (speed reading) Ortalama **okuma hızı**nın üstünde bir hızla okuma. Günümüzün iletişim koşulları hızlı okumayı gerektiriyor. Ancak bu, aşırı önemsenmemelidir. Hız aşırı önemsendiğinde, okunanı anlama oranı önemli ölçüde düşürüyor. Oysa kişi için en iyi okuma, doğru ve

okuduğunu anlamasını sağlayacak hızda okumadır. Değerli olan, okuduğunu anlama göz ardı edilmeden artırılan okuma hızıdır.

hız testi (speed test) Edimin (eylemin), belli bir sürede yapılanların ya da doğru çözülen soruların sayısıyla ölçüldüğü test. Bu testlerde doğruluk kadar, hız da belirleyici oluyor. *Bkz*. **güç testi**.

hidrosefalus (hydrocephalus) Beynin içindeki boşluklarda aşırı sıvı birikmesi ile oluşan bir hastalık. Karmaşık genetik etkenler nedeniyle doğuştan gelebildiği gibi **spina bifida, menenjit, kafa travması, beyinde ur çıkması** gibi nedenlerle sonradan da oluşabiliyor; kafa içine; beyne baskı yaparak beyin dokularına zarar veriyor. O nedenle bu suyun alınması gerekiyor.

hidroterapi (hydrotherapy) Sıcak, soğuk su banyoları, su buharı ve buzun tedavi amaçlı kullanımı. Ilıcalar, kaplıcalar, buhar banyoları, saunalar bu tedavi türüne giriyor.

Hintlilerde eğitim (education in İndia) Brahman, asker, esnaf ve tutsak olarak birbirinden ayrılmış olan sınıflardan (kastlardan) oluşan eski Hint toplumunda bu sınıfların birinden öbürüne geçmek olanaksızdı. Burada aile eğitimi temeldi. Çocuk, küçük yaşta hayata atılıyor, iş içinde yetişiyordu. Hintlilerin inanışları, Panteizm felsefesine dayanıyordu. Bu inanışa göre Tanrı, her yerde ve her biçimde görünürdü. Hindulara göre önemli olan vücut değil, ruhtu. O nedenle Budizm'de, her türlü isteklerden, duygulanımlardan, tutkulardan arınıp en yüksek ruh durumuna erişme demek olan **nirvana,** en büyük mutluluktu. Brahman eğitimi, bireylere yaşamı değersiz, aşağı görmeyi telkin ediyordu. Buda, Brahma dininin ilkelerini biraz değiştirmeye çalıştı. Ona göre, tüm fenalıkların kaynağı, insana özgü isteklerdi. Hinduların öğretmenleri, rahip olan Brahmanlardı. Bunların çocuklar üzerindeki etkisi, onların babalarınkinden fazlaydı. Çocuk, öğretmenine, Buda'ya tapar gibi saygı göstermek zorundaydı. En önemli ceza, çocuğun üzerine su dökmekti. Kadınlara okuma yazma öğretilmiyordu. Yalnızca rahipler yüksek öğretim görüyorlardı. Çocuklar 6 yaşına geldiklerinde ilkokula gidiyorlardı. Onlara şu ahlak kuralları telkin ediliyordu: Hiç kimseyi öldürme! Çalma' Meşru olmayan cinsel ilişkide bulunma! Sözde ve işte haksızlık etme! İçki içme! *Bkz.* **eğitim tarihi.**

hiperaktiflik *Bkz.* **aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği.**

hipermnezi *Bkz.* **aşırı anımsama**.

hipertriodizm (hypertriodism) **Tiroid bezi**nin aşırı çalışması durumu; ***aşırı kalkanlanma.*** Bu bozukluk, uyumakta güçlük çekme, kilo yitimi, sinirlilik, bulantı, kusma benzeri belirtilerle ortaya çıkıyor. *Bkz.* **endokrin bezleri.**

hipnoterapi (hypnotherapy) Tedavi amacıyla ağırlıklı ya da yardımcı olarak **hipnoz**un kullanılması ile yapılan tedavi. Bu tedavi ile hasta, **depresyonu hafifletme, sigarayı bırakma, daha az yemek yeme** gibi belli bir davranışa yönlendiriliyor; hastanın algı eşiğini değiştirmesi, bastırdığı anıları bilince çıkarması, unuttuğu eski olayları duygusal olarak yaşaması sağlanıyor. Ancak, bu etkilerin kalıcı olması kuşkuludur.

hipnotik (hypnotic) **1.** Hipnozla ilgili. **2.** Uyku getiren ilaç ya da madde.

hipnotizma *Bkz.* **hipnoz**.

hipnoz *Bkz.* **uyutum**

hipnoz yöntemleri *Bkz.* **MESMER, Franz Anton.**

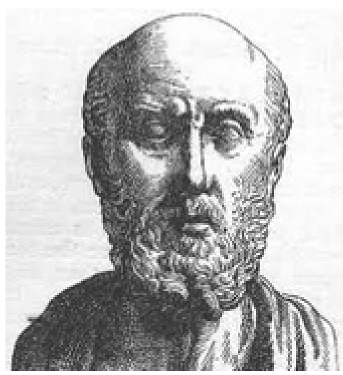
hipofiz bezi (pituitary gland) **Beynin alt bölümü**nde bulunan; ön lop ve **arka lop** olarak iki parçadan oluşan küçük bir salgı bezi. **Hipotalamus**a bağlı olan **hipofiz bezinin** ön bölümü, altısı vücuttaki **endokrin hormonları**nın üretimini düzenleyen **yedi hormon** üretiyor. Bunlar, tiroit uyarıcı, yumurtalık uyarıcı, melanosit uyarıcı hormonlar ile adrenokortikotropik, büyüme, luteojenik ve luteotropik hormonlardır. Bu yedi hormon, endokrin hormonlarının üretimini düzenliyor. **Hipofiz bezinin arka bölümü** ise vazopresyon oksitoksin hormonlarını üretiyor. Vücuttaki öteki hormonların üretimini de düzenlemesi nedeniyle hipofiz bezine **endokrin sisteminin ana salgı bezi** olarak da niteleniyor. *Bkz.* **devleşme; endoktrin bezleri.**

hipokampus (hippocmpus) Beynin **limbik sistemi**nin önemli bir parçasını oluşturan; öğrenme, bellek ve duygu süreçlerinde önemli bir etken olan bölümü.

HİPOKRAT (İ.Ö. yak. 460-yak. 377) **Eski Yunanlı hekim. Kuramsal ya da deneysel çalışmalarından çok, tedavi yöntemleri ve hekimlik anlayışı ile bütün Eski Çağ tıbbına yön veren ve "tıbbın babası" olarak anılan kişi.** Ege Denizi'ndeki Kos adasında (bugünkü İstanköy'de) doğdu; Teselya'daki Larissa kentinde öldü. Aşırı ünlü oluşu, herkesçe tanınması nedeniyle çağdaşlarının yalnızca adını anmakla yetindikleri; onun yaşamını ayrıntılarıyla yazma gereğini duymadıkları

için, bugün onun yaşamının ayrıntalarına ilişkin bilgilerden yoksun olduğumuz yorumu yapılıyor. Hipokr’t’ın bilinen en eski yaşamöyküsünü, kendisinden beş yüz yıl sonra yaşamış olan Yunanlı hekim Soranos yazmış. Bu da gerçek ile söylenceyi birbirinden ayırmayı sağlayacak kesin bilgileri vermiyor ve ondan sonra yazılmış olan üç yaşamöyküsüyle de çelişen yanlar taşıyor. Onun bir hekimin oğlu olduğu; ilk hekimlik bilgilerini babasından aldığı sanılıyor. Tıp öğrenimini Kos’un ünlü **asklepios** tapınağında tamamladığı belirtiliyor. Adına “Asklepiades” sözcüğünün neden eklendiği bilinmiyor; ama onun Yunanistan, Ege adaları ve Anadolu’da uzun yıllar gezgin yaşamı sürdürdüğü ve Kos’taki tıp okuluyla çok yakın bağlantısı olduğu konusunda görüş birliği bulunuyor. Hipokrat’ın büyük bir hekim olduğu kadar da inançlı bir yurtsever olduğu söylenir. Hipokrat tıbbının temsilcisi olan Kos Okulu’nun kitaplığından derlenerek Eski Çağ’ın en büyük bilim merkezi durumuna gelen İskenderiye’deki ünlü kitaplığa taşınan 60 kadar tıp kitabı, o günden bugüne “Hippokrat derlemesi” (Corpus Hippocraticum) olarak tanınmıştır. Ancak, bunlardan hangilerinin Hipokrat’a ait olduğu kesinlikle bilinmiyor. Dünyanın birçok ülkesinde iki bin yıldır, tıp mesleğinin “ahlak yasası” sayılan ve özüne dokunulmadan değiştirilerek mesleğe yeni atılan hekimlerin ant içme törenlerinde yinelenen ünlü “Hippokrat Yemini”, onun *Yemin* adlı kitapçığında yer almıştır. Hipokrat da kendisinden önceki hekimler ve öteki ünlü tıp okulu olan Knidos okulunun üyeleri gibi, hastalık ve sağlık kaynağının, vücut sıvıları olduğunu öne süren **dört suyuk kuramı**nı benimsemiştir. Bu kurama göre, hastalığın en önemli nedenlerinden biri, sırasıyla kalp, beyin, dalak ve karaciğerden kaynaklanan kan, lenf (akkan), sarı safra ve kara safra adlı dört suyuğun (sıvı bölümlerinden birinin) organizmadaki olağan dengesinin bozulmasıdır. İnsan kişiliğini bu suyuklardan birinin öbürüne baskın olması belirliyor. İçekapanık, öfkeli, heyecanlı ya da **duygusuz** kişilik, suyuklardan birinin etkisiyle ortaya çıkıyor. Hipokrat’ın tıbba getirdiği yeniliklerden biri de çevre koşullarını hastalık yapan etkenler arasına katmasıdır. Çevrenin ve yeryüzü koşullarının insan doğasını nasıl etkilediğini ilk gözlemleyen kişi olarak, Hipokrat gösterilir. O güne dek inanıldığı gibi **sara**nın kutsal bir hastalık olmadığını; bütün hastalıkların sıcak, soğuk, güneş, rüzgâr gibi doğal nedenlerden etkilendiğini; dış koşulların insanın kişiliği ve ruhsal yapısı üzerinde etkili olduğunu da ilk kez önemle o vurgulamıştır. Hipokrat, çağdaşlarından farklı olarak,

tedavide beslenmenin önemini de öne çıkardı. Suyuk saplantısına bağlı olarak kimi bilim dışı uygulamalardan kendini kurtaramamakla birlikte, Hipokrat'ın kafa yaralanmalarına ilişkin kimi anatomi ve nöroloji gözlemleri de oldu. Örneğin, başın sol yanındaki bir ezikliğin sağ yandaki organlarda felç ya da işlev bozukluğuna yol açtığını saptayan ilk kaynak, onun *Kafa Yaralanmaları Üstüne* adlı kitapçığıdır. Tıbbı boş inançlardan kurtararak bilimsel değilse de akılsal bir temele oturtan, tıp mesleğine büyük bir güven ve saygınlık kazandıran Hippokrat, yakın çağlarda bile etkili oldu ve "tıbbın babası" unvanını korudu. **Başlıca yapıtları ve ona ilişkin yapıtlar**: *Hippokrates'in Tıp Yapıtları (1950), Hippokrates ve Öteki Eski Hekimlerden Kalanlar 3 cilt (1859-1864), Hippokrartes'in Toplu Yapıtları 10 cilt (1839-1861). Bkz.* **Hipokrat'ın bedensel yapı sınıflaması.**

Hipokrat'ın bedensel yapı sınıflaması (Hippocrates's classification of somatic structure) İ. Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Hipokrat, insanlar şu **iki tip**e ayırdı: **(1) Habitus apoplecticus:** Bunlar tıknaz, ağır bedenli olup apopleksi ve benzeri hastalıklara eğilimlidirler. **(2) Habitus phthisicus:** Bunlar ise Uzun, ince yapılı; verem gibi solunum organlarına bağlı hastalıklara eğilimli tiplerdir. *Bkz.* **tipoloji**

hipotalamus (hypothalamus) Beyinde **diensefalon**da, **talamus**un altında bulunan ve özerk tepkileri düzenleyen bir denetim merkezi. Hipotalamustaki arka ve dış yan çekirdekler **sempatik işlevler**i; ön ve iç yan çekirdekler ise **parasempatik işlevler**i örgütlüyor. **Omurilik** ve **medulla**nın özerk tepkileri denetlemelerine karşın hipotalamus, özellikle **hipofiz bezi**yle bağı nedeniyle, bu özerk tepkilerin en üst komuta merkezi durumuna geliyor. **Hipotalamusun Başlıca İ**şlevleri: Hipotalamus, vücut

ısısı ve sıvı dengesini, kalp atışı ve kan basıncını, solunumu, stres tepkilerini, güdülenme ve stresi (duygu işlevlerini) düzenliyor. Bu etkinlikler, sempatik ve parasempatik sinir sistemlerinin işleyişine göre artıyor ya da azalıyor. Hipotalamus, acıkma ve susama durumlarıyla hoşlanma ve cinsel işlevler gibi duygusal davranışlara da merkezlik ediyor. *Bkz.* **endoktrin bezleri; merkez sinir sistemi.**

hipotez *Bkz.* **varsayım**.

hipotiroidizm (hypotryodism) Tiroid bezinin az çalışması durumu. Hipotiroidizm, erişkin kadınlarda daha yaygındır. **Bazal metabolik** oranda azalma, yorgunluk, uyuşukluk, kabızlık, kilo alma, fazla uyuma gereksinimi duyma, soğuğa duyarlık, unutkanlık gibi belirtilerle hastalık ortaya çıkıyor. Tedavisinde kadınlarda miksödeme; bebeklerde **kretenizm**e; gençlerde de hafif zekâ ve gelişim geriliğine yol açıyor. Erişkin kadınlarda daha çok görülüyor. Hipotiroidizm tedavi edilebiliyor. *Bkz.* **endokrin bezleri.**

his *Bkz.* **duygu.**

hissetme *Bkz.* **duyumsama; sezgi**.

histeri (hysteria) Bastırılmış kimi kaygıların, bilinçdışı çatışmaların felç, körlük, duyumsama yitimi gibi bedensel belirtilere dönüştürülmesi; ***dönüşümce.*** Bu belirtilerin hem kaygıyı dindirmeye hem de dikkat çekmeye, yakınlık uyandırmaya yaradığı kabul ediliyor. Histeri, çocukluktaki korku, yetersizlik duygusu, kaygı ve çatışmalar, karın ağrısı, kusma ile; daha ileri yaşlarda da görmeme, işitmeme, titreme, el ve ayağın uyuşması, donma, ses yitimi, kol ve bacak felçleri (yürüyememe, organı hareket ettirememe) baş ağrısı, öksürük, hıçkırık, kasılma, ayakta duramama, kambur durma gibi çok değişik bedensel belirtilerle ortaya çıkıyor. **Histerik**lerde ayrıca, bilinç bulanıklığı, alacakaranlık durum, uyurgezerlik, görülen rüyanın dışta davranışa dönüştürülerek yaşanması, amaçsız kaçma, **sabuklama, sanrı, ikili kişilik** durumları da gözlemleniyor. Bu nevroz, çocuklarda 10 -15 yaşlar arasında sık görülüyor. Histerik erkek, kadıncıl, edilgin; histerik kadın ise, erkeksi ve saldırgan bir kişilik, çocuksu ve saf bir benlik gelişimi, erotik ilişkiler, telkine yatkınlık ve dramatize davranışlar gösteriyor. Histeriye en çok kadınlarda rastlanıyor. Histerinin tam iyileştirilmesi, bilinçdışı nedenin bulunup ortaya çıkarılmasıyla gerçekleştirilebiliyor. Bu **ilkel savunma mekanizması**nın günümüzde eskiye oranla daha az kullanıldığı

görülüyor. *Bkz.* **bellek yitimi; duygu dönüşümü histerisi; histerik bellek yitimi.**

histerik belirti *Bkz.* **yazar krampı.**

histerik bellek yitimi (hysterical amnesia) Suçluluk, reddedilme, başarısızlık gibi kaygı uyandıran olumsuz yaşantıları anımsayamama olarak tanımlanan çözülmeli (nevrotik) bir tepki; **histerik amnezi.** *Bkz.* **bellek yitimi; histeri; histerik boğulma; histerik körlük.**

histerik boğulma (globus hystericus) Kimi zaman, boğulma duygusu eşliğindeki gırtlağa bir şeyin takılmış olduğu duygusu. Histerik bir belirti olarak boğulma duygusu, ağır engellenmelerle, hoş olmayan durumlarla ya da öfkeyi dile getirme zorluklarıyla karşılaşıldığında ortaya çıkan bir bozukluktur. *Bkz.* **histeri.**

histerik körlük *Bkz.* **histeri; işlevsel körlük.**

Histerik Yapı *Bkz.* **psikoz öncesi yapı sınıflaması.**

histeri nevrozu *Bkz.* **histeri.**

histogram (histogram) Bir popülasyonda ya da örneklemdeki sıklık dağılımının gragikle gösterilmesi.

hiyerarşi *Bkz.* aşama sırası; sıradüzen.

hizmet içinde öğretmen eğitimi (in-service teacher training) İşbaşındaki öğretmenlerin meslekte gelişmelerine ve niteliklerini artırmalarına hizmet eden geziler, meslekle ilgili yapıtları okuma, okulları gezme, program hazırlama çalışmalarına ve yaz kurslarına katılma gibi etkinliklerle gerçekleştirilen eğitim; ***hizmet içi eğitim; meslek içi eğitim.*** *Bkz.* öğretmen.

hobi (hobby) **1.** Kişinin yaşamını kazanmak amacıyla çalıştığı işi, sürekli uğraşı ya da yapmak zorunda olduğu şeyler dışında kalan dinlenme, eğlenme, yaşamı tekdüzelikten kurtarma aracı olarak gördüğü şeyler. **2.** Gerçekleştirilmekten hoşlanılan uğraş.

holizm (holism) **1.** Bütünün, kendisini oluşturan parçalardan öte bir şey olduğu görüşünü savunan yaklaşımların ortak adı. Buna göre bütün, yalnızca bileşen parçalarının çözümlenmesiyle anlaşılamaz. Örneğin, toplumsal holizm, bireylerin ancak, içinde yaşadıkları toplumun, kurumların bir parçası olarak anlaşılabileceğini savunuyor. **2. Psikoloji ve psikiyatride** Adolf Meyer ve Kurt Goltstein'in öncülük ettiği bir yaklaşım. Bu yaklaşıma göre insan davranışı ve kişiliği, ayrı ayrı parçaları

ya da özellikleriyle tam olarak açıklanamayan biyolojik, ruhsal ve toplumsal-kültürel bütünlükler olarak ele alınıyor. *Bkz.* **Gestalt.**

homeostaz *Bkz.* **dengeleşim; sabitlik ilkesi.**

homogami *Bkz.* **eş benzerliği.**

homolog (homologous) **1.** Görünüm, yapı ya da işlev açısından benzer olan. **2. Genetikte,** çift olarak bulunan ve biri anneden, biri babadan gelen kromozomlar. **3.** Ortak evrimsel kökene sahip olup işlevleri farklı olabilen yapılar. Örneğin, insan kolu ile yarasa kanadı homologdur.

homoseksüellik *Bkz.* eşcinsellik

homojen *Bkz.* **bağdaşık; türdeş.**

hormik psikoloji (hormic psychology) **W. McDougal**'in (1871-1938) geliştirdiği ve davranışın amaçlılık yönüne ağırlık veren psikoloji; ***hormik ruhbilim.*** Bu psikoloji yaklaşımının temel sayıtlısı, davranışın belirgin özelliğinin, belli bir amacının olmasıdır. Amaca dönük davranış ise temelde içgüdülerin ya da duyguların dürtüsü ile oluşuyor. Merak, bir şeyler edinme, kendini onaylatma ve kaçma gibi içgüdüler, doğuştan gelen güçlerdir. Bütün içgüdüler, şu üç temel özellik çevresinde betimleniyor: **Bilme**, **duygulanma** ve **isteme**. Başka deyişle bütün içgüdüler, güdülenme öğesini, duygusal ve heyecansal öğeleri barındırıyor. İçgüdüler sevgi, kıskançlık ya da yurtseverlik ve başka duygulara dönüşebiliyor. İçgüdülerin bileşimi olan bu dönüşümler, yaşantılarla karmaşık uyarıcı durumlara bağlanabiliyor. 1920'lerde, dinamik açıdan **yapısalcı** ve **davranışçı sistem**leri kısır bulan psikolog, sosyolog ve antropologlar, hormik psikolojiyi benimsendiler. McDougall'ın bu psikolojiye giriş niteliğindeki yapıtı pek çok kez basıldı. Ancak, içgüdü kavramı davranışçılarca tartışma konusu edilince, hormik psikoloji, temelinden sarsıldı.

hormik ruhbilim *Bkz.* **hormik psikoloji.**

hormon *Bkz.* içsalgı.

hormonal bozukluklar *Bkz.* **şişmanlık; zayıflık.**

HORNEY, Karen (1885-1952) **Almanya doğumlu Amerikalı psikanalist.** Horney, Almanya'da doğdu. Berlin Üniversitesi'nden doktorasını aldıktan sonra Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nün sekreterliğini yaptı. 1932 yılında Amerika'ya gitti. Çeşitli enstitü ve üniversitelerde görev yaptı. 1941 yılında Amerikan Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu ve

enstitünün dekanlığını üstlendi. **Freud'**un kadın psikolojisi, Oedipus karmaşasının evrenselliği kuramlarına, yapısal (ilkelbenlik, benlik, üstbenlik) kuramına, başından beri karşı çıktı. Giderek holistik, insancı çizgideki kendi **nevroz kuramı**nı geliştirdi. Genel psikodinamik yaklaşıma bağlı kalmakla birlikte, nevrozların kökeninde toplumsal ve kültürel etkenlerin belirleyici rol oynadığını savundu. **Nevroz**un çocukluk döneminde çocuk ile onun anne babası arasındaki bozuk ilişkiler nedeniyle çocukta yoğunlaşan **temel kaygı**nın ortadan kaldırılmasına yönelik girişimlerin bir sonucu olduğunu belirtti. Buna bağlı olarak **ruh hastalığı**nı büyük ölçüde, bireyin çevresine uyum sağlayamamasına bağladı. Tedavide de bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmayı; kişinin çatışmalarına, içinde yaşadığı kültüre uygun, sağlıklı çözümler bulmasına yardımcı olmayı hedefledi. **Başlıca yapıtları**: Çağımızın Nevrotik Kişiliği (1937), Psikanalizde Yeni Yollar (1939), Kendikendine Psikanaliz (1942), İç Çatışmalarımız(1945), Nevrozlar ve İnsan Gelişimi (1950), Kadın Psikolojisi (1967). *Bkz*. çekilme; çekinik tip; dışsallaştırma; gerçek öz; hümanist psikoloji; kendi kendine psikanaliz; nevrotik çatışma; nevrotik çözüm; nevrotik gereksinimler; nevrotik gurur; nevrotik savunma; Oedipus karmaşası; özsöndürme; temel çatışma; temel yönelim; uyumlayıcı yaklaşım; yeniden kurgulayıcı psikoterapi; yeni Freudculuk.

hoşgörü (tolerans) Farklı düşünce, tutum ve davranışları, yanlış olduğu düşünülen ya da onaylanmayan görüşleri anlayışla karşılama; kendisine tanıdığı hakları başkalarına da tanıma.

hoşgörülü anne baba (permissive parent) **Baumrind'a göre**, çocuğa **tam özgürlük** tanıyan ve **gevşek disiplin** uygulayan anne baba. Bu anne babalar, çocuğa yalnızca onun güvenliği ve beden sağlığı ile sınırlı olan kurallar koyuyorlar. Çocuğu yönlendirmiyor; istediklerini yapması için özgür bırakıyorlar. Çocuğa ilişkin kararlarda genellikle onun kendi istenci, kaprisi ya da isteği belirleyici oluyor. Ne ki bu anne babaların çocukları, bu tutumun sonucu olarak, **bağımlı, çocuksu, özgüven ve özdenetimden yoksun, mutsuz** oluyorlar; en küçük sorun karşısında bile anne babanın yardımını arıyorlar. *Bkz.* **anne baba tutumları;** çok güvenilir (otoritatif) **anne baba; yetkeci** (otoriter) **anne baba**.

hoşlanım 1. (pleasure, pleasentness) **a**. Sürmesi istenen ve kesin olarak tanımlanamayan duygusal bir durum. **b**. İç organlardan gelen ve oluştuğu yer saptanamayan özel bir duyum türü. **2**. (hedonia) Olağanüstü canlılık ve neşelilik durumu. *Bkz.* **hazcılık.**

hoşlanım-acı ilkesi (pleasure-pain principle) **Freud**'un, insan yaşamının hoşlanım veren **yaşam içgüdüsü**yle bunun karşıtı olan ve insana acı veren ölüm içgüdüsünce yönetildiğini savunduğu görüşünü dile getiren ilke. *Bkz.* **haz-acı ilkesi; içgüdü kuramı.**

hoşlanımcılık (hedonism) Her davranışın hoşlanım ya da acıdan kaçınma isteği ile güdülendiğini savunan görüş; ***hedonizm, hazcılık.***

hoşlanım yitimi (anhedonia) Belli durum ve uyaranlar karşısında olağan sayılan hoşlanımdan ya da hoşlanım duygusundan yoksun kalma.

HULL, Clark Leonard (1884-1952) **Güdülenme mekanizmalarını vurgulayan davranışçı öğrenme kuramı ve psikolojiye getirdiği matematiksel yaklaşımı ile tanınan ABD'li psikolog.** New York Eyaleti'nin Akron kentinde doğdu. Connecticut Eyaleti'nin New Haven kentinde öldü. Michigan Üniversitesi'ni bitirip 1918'de doktora derecesini aldığı Wisconsin Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başladı. 1929'da, Yale üniversitesi'ne bağlı İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde üstlendiği araştırma profesörlüğünü ölünceye dek sürdürdü. İlk araştırmalarını **hipnotizma** ve **yetenek testleri** üzerinde gerçekleştirdi. Yale'deki çalışmalarında ise öğrenme mekanizmalarına ağırlık verdi. O yıllarda ABD'de öğrenme kuramları, birbirinden farklı iki temel yaklaşıma dayanıyordu. Bunlardan biri, **J.B. Watson**'un öncülüğünü yaptığı ve **E. R. Guthrie'**nin katkıda bulunduğu **davranışçı kuram**dı. Öğrenmede önemli bir etken olan **bilinç**, metafizik bir olgu olduğu gerekçesiyle bu

kuramcılarca yadsınıyor; uyaran-tepki (etki-tepki) zincirine dayalı **mekanik bir öğrenme kuramı** psikolojinin temel taşı olarak benimseniyordu. **Tolman**'ın öncülük ettiği ikinci yaklaşımı savunanlar ise yalnızca insanlarda değil; basit organizmalarda bile öğrenmenin bilişsel yanını vurgulayarak organizmaların davranışını "beklenti", "bilişsel plan" gibi davranışçı kuramcıların tümüyle dışladığı kavramlarla açıklıyorlardı. Bundan da önemlisi, davranışçı yaklaşımcılar, öğrenme ve **performans** arasında bir fark görmezken, Tolman, **gizli öğrenme** olgusunu ortaya çıkarmış; organizmanın öğrendiği ile bunun davranışa yansımasının farklı olduğunu ve değişik koşullarda gerçekleştiğini kanıtlamıştı. Davranışı yönlendiren güç olarak da geliştirdiği öğrenme kuramında seçmeci davranarak **Pavlov'**un koşullama mekanizmasını **Thorndike'**ın öğrenmede pekiştirmeyi (bir tür ödünü) vurgulayan görüşüyle birleştirdi. Davranışı yönlendiren güç olarak da Freud'un psikodinamik kuramındaki güdüleme mekanizmasını **dürtüler** olarak davranışçı bir kalıba soktu. Bu ortamda Hull, geliştirdiği kendi kuramında psikolojik olguların da Darwin'in **doğal ayıklama** ilkesine uyduğunu vurguladı. Davranışların birbirini izleyen uyaran-tepki zincirlerinden oluştuğunu; bu zincirleri izleyen pekiştirenlerin de bütün davranışın düzenli olarak gerçekleşmesini sağladığını savundu. Organizma düzeyinde bir ereksel yapıya sahipmiş gibi görünen davranışın bütünselliğini, pek çok deneyden sonra ortaya çıkardığı parametrelerle açıklamaya çalıştı. Pekiştiricilerin nicelik ve niteliğinin davranış zincirindeki halkaları nasıl etkilediğini betimledi. İnsan da içinde olmak üzere organizmaların **davranış**larını **uyaran-tepki yasası**na uygun olarak öğrenilmiş **alışkanlıklar**ın gene pekiştiricilerle belirlenen aşama sıralı yapısıyla açıkladı. Çalışmalarında **matematiksel-tümdengelimsel bir yöntem**le öğrenme mekanizmalarını açıklamak için gerekliliğine inandığı, örneğin, **tepki gizilgücü, davranışı ketleyen etkenler, güdülmeye nicel değer katan gereksinimler** gibi çok sayıdaki parametreyi olanak ölçüsünde iyi denetlenmiş deneylerle gözler önüne sermeye çaba gösterdi. Onun için yalın deneyler tasarladı ve fare, güvercin gibi denekleri yeğledi. Aynı nedenle insanlarla gerçekleştirdiği deneylerde de **anlamsız hecelerden oluşan listelerin ezberlenmesi** gibi, içeriğin önemli olmadığı konuları inceledi. Sonuçta, geliştirdiği oldukça karmaşık, matematiksel modelleri, değişik ruhsal olgulara uyguladı. Onun bu çalışmaları, 1940-1960 arasında özellikle ABD'deki öğrenme kuramlarını etkiledi; yetiştirdiği öğrenciler, ülkesindeki akademik

psikolojinim önde gelen kuramcıları arasına girdi. Watson'ın ve **Skinner'**ın davranışçı yaklaşımları, 1960'lardan sonra güç yitirmeye başlayınca Hull'ın katkıları da ikinci plana itildi. Ancak, matematiksel yaklaşımı, basit organizmaların öğrenme modellerinin incelenmesinde etkisini sürdürdü. Birçok kuramcı, yine de Hull'ın kuramsal psikolojiye kalıcı katkı sağladığı görüşündedir. **Başlıca yapıtları:** *Aptitude Testing, 1928 (Yetenek Testi); Hypnosis and Suggestibility, 1933 (Hipnotizma ve telkine Yatkınlık); Principles of Behavior, 1943 (Davranışın İlkeleri); A Behavior System, 1952 (Bir Davranış Siatemi).*

Huntington koresi (Huntington Corea) 4p numaralı kromozomdaki bir başat genin, 40'lı yaşlarda ortaya çıkardığı ilerlemeli, baskın bir bozukluk. Bu hastalık, kişinin görünüşüne, giyim kuşamına dikkat etmemesine, kişiliğinde değişikliklere, algı ve dikkatinde yetersizliklere, belleğinde bozukluklara, öfke patlamaları yaşamasına, çöküntüye girme sonucu intihar etmesine yol açıyor. Tanı için en önemli ipucu, vücudun organlarında tik biçimindeki istenç dışı **titreme davranışı**dır. Yüz buruşturma, dudak şapırdatma ve küfürlü sözler söyleme, hastalığın öbür belirleyici özellikleridir. 12-16 yıl süren hastalığın sonunda bunama ortaya çıkıyor. Tedavisi olmayan bu hastalık, ölümle son buluyor.

hususi tedris usulleri *Bkz.* **özel öğretim yöntemleri.**

husye *Bkz.* **erbezi.**

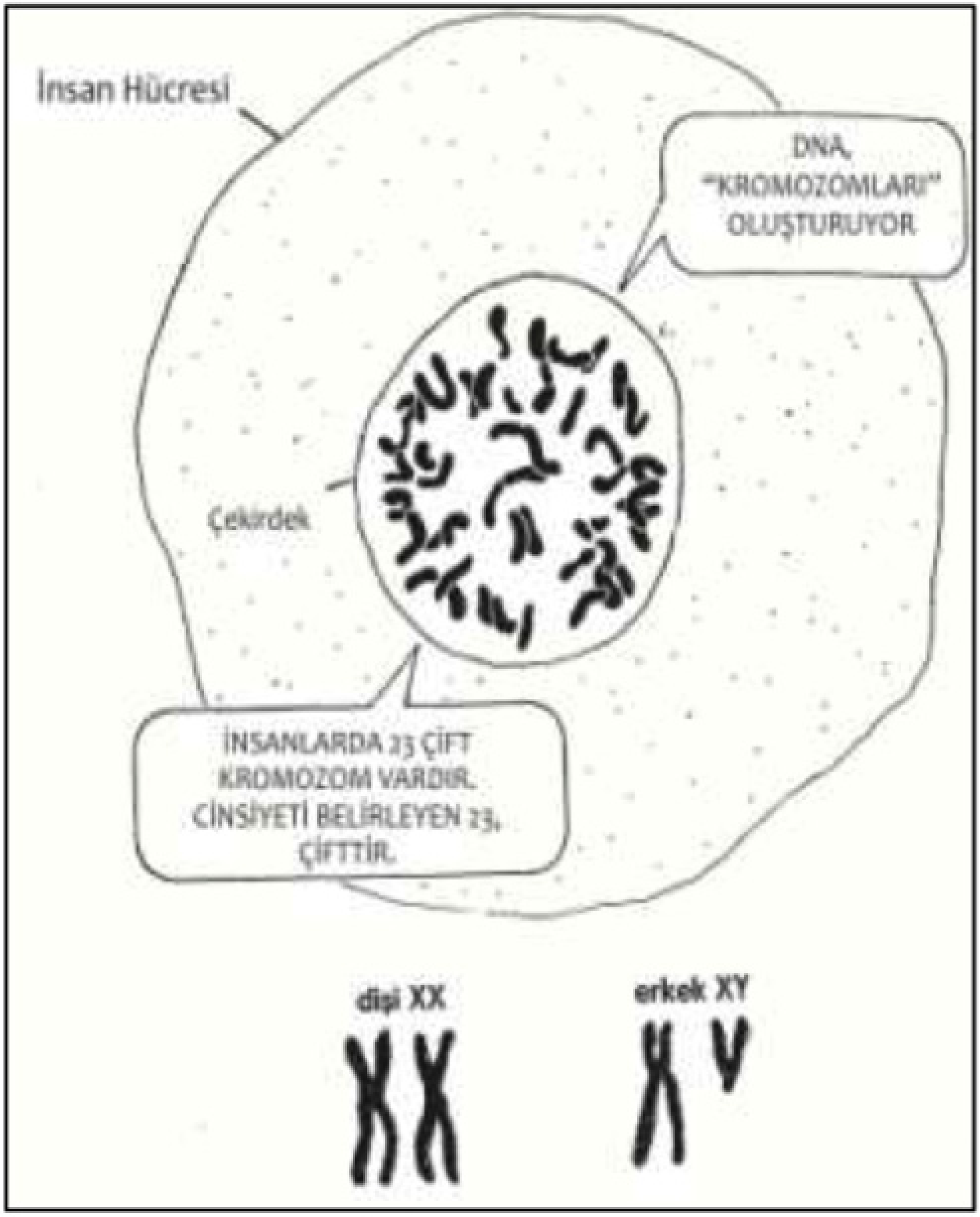
huy (temperament) **1. Halk dilinde,** öfke ya da yersiz öfkelenme, terslik gibi olumsuz alışkanlıklar. **2.** Bireyin kalıtım kökenli olan genel etkinlik düzeyi, duygusal donanımı, tepkilerinin hızı ve şiddeti gibi, kişilik gelişiminde etkili davranış yapıları; ***mizaç***. **Metabolik süreçler**, huy

üzerinde geniş biçimde etkili oluyor. **3. McDougall’e göre**, haz ve acının etkisinde oluş ya da olmayış gibi içtepilerin kendilerini ortaya koyma yolunu gösteren bir kişilik özelliği.

huzur (peace) Kişinin içinde duyumsadığı rahatlık duygusu, gönül rahatlığı, iç rahatlığı, baş dinçliği, dinginlik; ***erinç***.

huzursuzluk *Bkz.* **tedirginlik**.

hücre (cell) Gözle görülemeyecek kadar küçük; yarı geçirgen bir ince zarla çevrili **protoplazma** ve çekirdekten oluşan; bitki ve hayvanlarda dokuları oluşturan temel yapı birimi; ***göze.*** Hücre ya doğrudan bölünme (**amitoz**) ile ya da dolaylı bölünme (**mitoz**) ile çoğalıyor. Hücre, morfoloji ve fizyoloji bakımından değişikliğe uğrayıp yeni biçim ve işlev kazanarak farklılaşıyor. Yumurta farklılaşmış değildir. Art arda bölünüp çoğalan hücreler **gastrula evresin**den başlayarak özgül bir gizilgüç ve olanak kazanıyor. Benzer olanaklara sahip olan hücreler bir araya gelerek dokuları; onlar da örgütlenerek organları oluşturuyor. Hücre temel canlı birimi olmakla birlikte hücresel olmayan canlu yapılar da bulunuyor. Bir çekirdek ve sitoplazmadan oluşan **koenosist**ler, **plazmod**lar ya da **sinktiyum**lar ve **virüs**ler bu tür yapılardır. *Bkz.* **hücre kuramı; zigot.**

Hücre

hücre çoğalması *Bkz.* hücre.

hücre kuramı (cell theory) Hayvansal ve bitkisel yaşamın ana canlılık birimi olan ve ancak mikroskopla görülebilen hücreyi açıklayan kuram; ***göze kuramı.*** Hücre kuramı, biyolojide büyük ses getirmiş, üreme mekanizmasını açıklamış, embriyondaki gelişim süreçlerini yorumlama olanağını yaratmıştır. *Bkz.* **hücre.**

hümanistik akım *Bkz.* hümanistik psikoloji.

hümanist insan *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

Hümanist Öğretmenliğin Üç Temel İlkesi *Bkz.* hümanist öğretmenlik.

hümanist öğretmenlik (humanistic teacher) **Hümanist psikoloji**nin betimlediği öğretmenlik; ***insancı öğretmenlik*.Hümanist Öğretmenliğin Üç Temel İlkesi:** Bu anlayışa göre, okulda öğretmen-öğrenci ilişkilerinin de tüm insan ilişkileri gibi hümanist psikolojinin belirlemiş olduğu ve insana saygı, içtenlik ve dürüstlük ile eşduyum olarak adlandırılan 3 temel ilkeye dayanması gerekiyor. **(1) İnsana Saygı:** Hangi olumlu ya da olumsuz davranışları olursa olsun, insan olması nedeniyle her öğrenci**, başlı başına bir değer**dir ve aynı nedenle her öğrenci **saygı görme hakkı**na sahiptir. İnsana saygı, her yaşta ona zarar vermemeyi, onu incitmemeyi; tersine benimsemeyi gerektiriyor. İnsan, saygı gösterdiği kişinin davranışlarını yönlendirmeye kalkışmıyor. Kişiye saygısızlık etmek, ona **kendi olma**, **kendini yaşama hakkı**nı tanımamak anlamını taşıyor. Kişiye saygı, **onu, sahip olmaya kalkmadan, kendi malı gibi bakmadan sevebilmek**tir. Her insan gibi öğrencinin de koşulsuz saygıya hakkı vardır. **Koşulsuz saygı**; kusurlu, hatalı öğrenciyi de kusursuz, hatasız öğrenci kadar **değerli görmek**tir. Öğretmen, öğrenciye bu saygıyı **sıcak bir ilişki** içinde gösterebilecek nitelikte bir kişiliğe sahip olmalıdır. Olumlu yaklaşım ve çaba gösterse bile, **soğukluk**, öğretmenin başarısını engelliyor. Sınıfta bu sıcak saygı iletişimini algılayamayan öğrenciler çıkabiliyor. Özellikle toplumsal-ekonomik yönden avantajsız kesimden gelen öğrenciler, bu konudaki risk gruplarını oluşturuyorlar. Öğretmenin, o gruplara sıcak saygıyı duyumsatıncaya dek özel çaba göstermesi, onların da aşağılanmadan korunmalarını sağlaması gerekiyor. Öğrencisine bu anlamda bir saygı göstermeyen eğitimci, onun özsaygısını azaltıyor; öğrencisine saygı duyan öğretmen ise, öğrencisi için olumlu örnek (model) oluşturuyor. Öğretmenin koşulsuz saygısı, öğrencinin **benlik saygısı**nı giderek güçlendiren bir etken oluyor. Öğrenci, kendisinden saygı gördüğü öğretmenini daha çok seviyor, beğeniyor ve onunla özdeşleşmek istiyor. Benlik saygısı, öte yandan insan ilişkilerini düzenleyen, **başkalarına saygı** biçimine dönüşüyor. Bütün bu gelişmeler, kişinin hem kendine hem de başkalarına güvenmesine ve kendini özgüvenli bir **ortam**da duyumsamasına yardım ediyor. Kendini güven içinde gören insan, **yanlış yapma korkusu** duymadığı gibi, **kendini ortaya koyma**da da zorlanmıyor. Öğretmen, öğrencisine saygısını; **konuşma**sı, **yüz anlatımı, davranışlar**ı ve onu **dikkatle dinleme** biçiminde belli ediyor.

Öğrenciye saygısını duyumsatması için öğretmen, başka pek çok fırsattan daha yararlanıyor. Öğrencilere adlarıyla seslenmek; eşit ölçüde söz ve görev vermek, eşit davranmak bunlardan birkaçıdır. Eşit davranma, kimi kez koşulsuz saygı ile atbaşı gitmeyebiliyor. Örneğin, öğretmenin içedönük öğrenciyle dışadönük öğrenciye; eksikleri, yanlışları çok olan öğrenciyle az olan öğrenciye eşit süre ayırması beklenemez. Öğrencinin yanlışları üzerinde durmaktan çok, **doğruları üzerinde durma;** onu **yermekten çok övme** daha etkili oluyor. Öğrenciye, eskiye oranla daha başarılı olduğunun söylenmesi ve bu başarıların neler olduğunun bildirilmesi, öğrenilenlerin pekiştirilmesini sağlıyor. Derslerde olduğu gibi ödevlerin denetiminde de **doğruların belirtilmesi ve övülmesi**, yanlışları göstermekten daha yararlı oluyor ve bu tutum, gelişimi hızlandırıyor. Ancak, övgülerin genellik **taşımaması;** somut, konu ya da ödevin belli yerlerine yönelik olması gerekiyor. Öğretmen, öğrencinin uyumlu davranışlarını ve başarılarını pekiştirmeye önem verince öğrenci, kendi benliğine daha olumlu bakmaya başlıyor. Öğretmenden, öğrencileriyle ilişkilerinde **demokratik ölçütlere uyma**sı, öğrencilerin **haklarını gözetme**si, onlara **bağımsız davranma, bağımsız karar verme hakkını tanıma**sı bekleniyor. **Örnek**, eğitimde tartışma götürmez bir önem taşıyor. Öğrenciler için önemli bir örnek olan öğretmen, birçok alana ilgi yaratmakla, öğrenciyi olabildiğince güdülemekle görevlidir. Öğretmen, öğrenciyi çok sevdiği bir alandan soğutan; öğrencinin öğrenme ve gelişme isteğini söndüren bir kişi olmamak için gerekeni yapmak zorundadır. Bir insan olarak, kişisel sorunlar, aile ve meslek sorunları gibi nedenlerle kimi kez, öğretmen de hümanist davranışlardan uzaklaşabiliyor. Önemli olan, öğretmenin, olumsuz duygularını bir **yer değiştirme mekanizması** ile sınıfta kullanmaması; olumlu çaba göstermesine karşın, bağışlanabilecek küçük ya da büyük yanlışlar yaptığında, bunları görüp kabul edebilmesi ve bağışlanması için girişimde bulunmasıdır. Bu durumda öğrenci, sevdiği ve dost bildiği öğretmenini anlıyor ve ona gücenmiyor. Duyarlı öğrenciler, bunu insan ilişkilerinde bir basamak daha ilerleme fırsatı olarak değerlendiriyorlar. Öğretmen, koşulsuz saygı göstermeyi benimsemekle, öğrencilerine güvendiğini ortaya koymuş oluyor. O, bu güvenini onların yeteneklerine, davranışlarının doğru olanını seçmeye eğilimli olduklarına inandığını belli ederek kanıtlıyor. **Güven**inin gereği olarak da **her öğrenciye kendi düzeyinde ve kendi yetenekleri yönünde başarı göstermesi için fırsat verme**ye özen gösteriyor. Bu fırsatı, kendi

gerçekleri çerçevesinde en iyi kullanmaları için onları yüreklendiriyor ve onlara bu konuda yardımcı oluyor. Herkesin hep iyi olmayı istemesinden yola çıkarak, aynı yüreklendirici ve destekleyici yaklaşımını, davranış bozukluğu gösteren öğrencilerinden de esirgemiyor; kendilerine güvendiğini onlara da duyumsatıyor. Güvenilmediğini duyumsayan öğrenci, gelişememekten de öte, büsbütün çıkmaza giriyor. O nedenle öğretmenin, sorunlu-sorunsuz **her öğrenciyle tek tek ilişki kurma**sının ve bu yolla öğrencilerini cesaretlendirmesinin önemi büyüktür. Sınıflar kalabalık olsun olmasın, öğrencileriyle tek tek görüşen öğretmen, onlara kendilerinin her şeyden önce, **ilgilenilmeye değer birer kişi** olduklarını anlatmış oluyor. Bu tür bir ilişki, öğretmenin, öğrencileriyle iletişimini oldukça kolaylaştırıyor. **(2) İçtenlik ve Dürüstlük:** İçtenlik, öğretmenin, öğrencileriyle ilişkilerinde **gerçek duygularını yaşama**sıdır. Öğretmenden, ne tüm öğrencilerinin davranışlarını beğenmesi ne de öğrencilerinin yanlış davranışlarını onaylaması beklenebilir. Kişiye saygı ilkesini zedelemediği sürece öğretmenin, öğrencilerini olumlu ve olumsuz olarak değerlendirmesi, açıklığın, içtenliğin ve dürüstlüğün gereğidir. Bir kişinin başkalarıyla ilişkilerinde gerçek duygularını yaşaması, içten ve açık davranması, onun doğal hakkıdır. Sınıfta öğrencilerin uyması beklenen kurallar, her sınıf düzeyinde ulaşılması gereken eğitim hedefleri vardır. Öğrencilerin gelişmeleri için bunları öğrenmeleri ve bunlara uygun davranış kazanma yolunda güdülenmeleri söz konusudur. Hümanist eğitimin, **sınırsız hoşgörü** ve **başıboşluk**la bir ilgisi yoktur; uyulacak ölçütleri vardır. Hümanist öğretmen, bu ölçütler çerçevesinde öğrencinin olumlu davranışlar geliştirmesine, özgüven ve özdeğer kazanmasına yardım ediyor. Ancak, bunu yaparken öğrenciyi, **ulaşılamayacak ölçütler**le küçük düşürmüyor, utandırmıyor. Özbenliğini, özgüvenini ve özsaygısını sarsmayan bir sıcaklık ve saygıyla öğrencinin kendisini algılamasını sağlıyor. Tutum ve davranışlarıyla, düzenlediği eğitim etkinlikleriyle öğrencisine, onun her şeyden önemli ve değerli olduğunu; ancak, göstereceği çabayla **kimi standartları tutturma**sı gerektiğini kendisine duyumsatıyor. Öğretmen, **daha çok, başarıyı** ödüllendirmeyi yeğlemekle birlikte, **başarısızlık**larla da ilgileniyor. Bu uğraş sırasında yalnızca öğrencinin benliğini yaralamayan, insana saygı ilkesini zedelemeyen **cezalar**a yer veriyor. Ancak, cezadan önce, tüm güdüleme araçlarını, öğrenme yöntem ve tekniklerini deniyor. Hümanist öğretmen, sınıf ortamının denetimi anlamında uygulanan **disiplin**i, **güdüleme,**

özgürlük, sorumluluk, saygı, sevecenlik gibi öğelerden sonra başarıya götürücü bir koşul olarak görüyor. **Sağlıklı bir disiplin uyguladığını düşünen öğretmen,** aşağıdaki soruları içtenlikle "Evet" diye yanıtlıyor. **(1)** Kabul edilir ve kabul edilmez durumlarla karşılaştığım zaman sınıfta **açık** olabiliyor muyum? **(2)** Öğrenci disiplin sorunlarını, bana yapılan bir **hakaret** olarak algılamaktan uzak duruyor muyum? **(3)** Sınıfta **gözdeler**imin ve **kurbanlar**ımın olmaması için çaba gösteriyor muyum? **(4)** Öğrencilerime getirdiğim sınırlamalar, onların **etkin ve doğal olma**larını engellemekten uzak mıdır? **(5)** Günlerin çoğunu öğrencilerimi **cezalandırma**dan geçirebiliyor muyum? **(6)** Her gün derslerimle ilgili gerektiği gibi bir **hazırlık** yapıyor muyum? **Öğretmen, içtenlik ve dürüstlüğünü,** öğrencileriyle ilişkilerinin kendinde oluşturduğu **olumlu ya da olumsuz duygular**ı, **kendi görüşlerini onlarla paylaşmak**la ortaya koyuyor. Bunların nezaket kuralları içerisinde enine boyuna tartışılmasına izin veriyor. **Olumsuz duygular**ı, öğrencinin olumsuz davranışlarından çok, kendi olumsuz davranışlarının uyandırdığını biliyor. Öğretmen, öğrencileriyle ilişkilerine, ancak böyle baktığı zaman, öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir rol oynayabiliyor. Öğretmenin de herkes gibi **gereksinimler**inin, **kaygılar**ının ve **savunma mekanizmaları**nın olması doğaldır. Bunlar, öğrencinin belli bir davranışı karşısında, öğretmende ayrı duygular uyandırıyor. Bu nedenle öğretmenin öznel gerçekleriyle öğrencinin öznel gerçekleri çatışabiliyor. Bu durumda hümanist öğretmen, kendi duygularını anlatma özgürlüğünü yaşarken, bu hakkı öğrencilerine de tanıyor. Bu özgürlük, hem öğretmenin hem de öğrencinin ruh sağlığı açısından büyük bir önem taşıyor. **Açıklık, saydamlık ve dürüstlük ilkesi,** bunu gerektiriyor. Öğretmen, öğrencisini suçlamadan duygularını anlatmayı başardığında, öğrenci de aynı yolu öğreniyor. Bu da **sınıfta olumsuz duygulardan arınabilme**yi sağladığı için öğrenmeye olumlu bir ortam hazırlanmış oluyor. Öğretmen, insan ilişkileri konusunda yeterince donanımlı ise böyle bir bilgi alışverişi, kendisine ve öğrenciye zarar vermediği gibi, bu bilgi alışverişi, sınıfı öğrenmeye daha elverişli duruma getiriyor. Öğretmen, bu önemli işi başarmakla kendini ve öteki **insanları olumlu-olumsuz tüm yönleriyle benimseyen bir tutum**a sahip olduğunu kanıtlamış oluyor. Sınıf içinde konuşulmasının sakıncalı olacağı düşünülen öğrenci davranışlarının **ikili görüşme**lerde ele alınması, daha olumlu sonuçlar veriyor. O nedenle böyle durumda öğretmen, öğrenciye konunun ikili görüşülmesini öneriyor. Gerçekleştirilen ikili görüşme ile

öğretmen ve öğrenci, sorunu açıklıkla görüşerek yeterince bir **duygu boşalımı** sağlıyor. Öğretmen, bu tür yaklaşımlardan yararlanarak öğrencileriyle **duygusal yakınlık** kurduğunda öğrenciler, ona kendiliklerinden gelmeye başlıyorlar. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, bu tutum ve davranış sahibi olan öğretmeniyle duygularını rahatlıkla paylaşıyor. Yeter ki öğretmen, sır saklamayı bilsin; sorunlarla gerektiğinde **birlikte savaşım sorumluluğu**nu yüklensin; bu sorumluluğu ne ölçüde taşıyabileceğini işin ta başında öğrencisine açıklasın. Hümanist öğretmen, eğer kendini tutamaması nedeniyle sınıfta olumsuz bir duygu yaşamışsa, bunun öğrencide uyandırdığı duygulara da önem veriyor. Bu konuda kendi payına düşen sorumluluğun bilinciyle davranıyor ve öğrencisini de aynı bilinçle davranmaya yöneltiyor. Öğretmenin, kendini öğrencilerinin üstünde görmemesi, insan olarak onlarla eşit haklara sahip olduğu bilinciyle davranan bir otorite olması, öğrencilerin özgüven ve özsaygı geliştirmelerine büyük katkı sağlıyor. Tüm iyi niyetine ve çabasına karşın bir sınıfa, sınıftaki bir öğrenciye açık, dürüst davranma gücünü kendinde bulamayan; **sınıfla ya da sınıfta bir öğrenciyle güvene dayalı olumlu ilişkiler kurmayı başaramayan öğretmen**i o sınıfın ya da o öğrencinin öğretmenliğini sürdürmeye zorlamak, yarardan çok zarar getiriyor. Bu durumda en iyi çare, bu sınıfı ya da öğrenciyi, başka bir öğretmenin sorumluluğuna vermektir. **(3) Eşduyum** (empaty, duygu sezgisi): Kişinin nesnelliğini yitirmeden kendini başkasının yerine koyarak onun düşünce ve duygularını anlamasına eşduyum deniyor. Öğretmenin, öğrencisine bu anlayışla yaklaşımı, kendini öğrencisinin yerine koyarak, olay ve olgulara onun baktığı gibi bakabilmesini gerektiriyor. Hümanist anlayışa sahip bir öğretmen için eşduyum gücünün önemi büyüktür. Bir **değerlendirme amacı olan eşduyumsal yaklaşımın niteliği**ni, kişinin kendini, davranışlarını nasıl gördüğü; çeşitli konulara ilişkin geliştirmiş olduğu olumlu ve olumsuz düşünce, tutum, amaç, inanç ve değer yargıları belirliyor. **Kişinin algılarının dayanağı**nı da benliğinde bir bütünlük oluşturacak biçimde örüntülenmiş olan bu **duygusal içerikli öznel yapılar** oluşturuyor. Algı dayanağının bu yapılandırıcıları, kişinin duyduğu gereksinimler ve edinmiş olduğu yaşantılarıdır. Kişi, çevrede olup biten her olayı, kendi gereksinim ve yaşantılarına bağlı olarak algılıyor. Tepkileri de bu algılama biçimine uygun oluyor. İşte, **eşduyum yeteneğine sahip olmak,** kişinin bu algı dayanağını kavrayabilmek demektir. Birbirine tümüyle benzemeyen yapılarla dünyaya gelen bireyler,

ayrı çevrelerde ayrı yaşantılar edinerek geliştikleri için, bunların bilişsel ve duyuşsal yaşamları birbirinden farklıdır. Bu nedenle birey, **eşsiz, benzersiz ve kendine özgü bir varlık** olarak kendini gösteriyor. Eşsizliği ve kendine özgülüğü nedeniyle dış dünyayı, kendi öznel gerçeği içinde algılıyor ve davranışlarını bu öznel gerçeğinin sınırları içinde biçimlendiriyor. Her insan, sürekli değişen belli bir toplumsal-ruhsal çevrenin odağında yaşıyor. İnsan, gereksinimlerinin oluşturduğu bir güç sistemi konumundadır. Bu sistem içindeki her gereksinim, bir gerilim kaynağıdır. Kişi, hem içindeki gerilimi hem de bu gerilimi gideren çevre koşullarını algılayabiliyor. Gereksinime bağlı olarak algılanan çevre koşulları, onu belli bir davranışa yöneltiyor. Gerek gereksinimlerin örüntüsü, gerekse her gereksinimin gücü, kişiden kişiye değişiyor. Bunun gibi çevre olanakları da değişkenlik gösteriyor. Kişi, başkalarıyla ilişkilerinde çok kez, onların davranışlarını kendi gereksinimlerine ya da kendi öznel gerçeklerine göre yorumlama yanılgısına düşüyor. Onun, başkasına bütünüyle kendi açısından bakması, ilişkileri temelinden bozabiliyor. Oysa, insan ilişkilerini düzenleyen en önemli etkenlerden biri, **başkalarının davranışlarına, onların öznel gerçekleri ve gereksinimleri açısından bakabilmek** ve onların davranışlarının, bu gereksinim ve gerçeklerin sonucu olduğunu görebilmektir. Öğretmenin, **açıklık ilkesi**yle de beslenen eşduyumsal davranışı, öğrencisine duyduğu saygıya güç katıyor. Gerçekte **güvenli bir ortam**ı oluşturan, bu ilkedir. Kendinden çok yakınılan kavgacı bir öğrenciyi ele alalım. Bir öğretmenin, bu öğrenci için “Senin yaramazlıklarından ben de bıktım, bütün öğretmenler de bıktı.” dediğini varsayalım. Bir başka öğretmenin ise, “B., senden şikâyetçi; kolunu bükerek canını yakmışsın. B., seni çok mu kızdırdı?” dediğini; öğrencinin “Evet.” yanıtından sonra da “B., ne yaptı da o kadar çok kızdın?” diye sorduğunu ve konuşmanın bu doğrultuda sürdüğünü düşünelim. Öğrenci, ikinci öğretmene, daha **güvenilir öğretmen** olarak bakıyor. Daha kolay açılabilmesine ortam hazırlandığında öğrenci, olumsuz davranışlarını düzeltmesi için bu öğretmene doğruları daha kolay söyleyebiliyor. Eşduyumsal yaklaşımdan, **başarısızlık** konusunda da yararlanılıyor. Örneğin, bir öğrencinin, öğretmenine, çok çalıştığını; ama, sınıfın en düşük notunu aldığını üzülerek belirttiğini varsayalım. Bu durumda öğretmen, o öğrenciden çalışma yöntemi ve ev yaşantısına ilişkin bilgi alıyor. Sorunun çözümü için getireceği önerilerin uygulanabilir olup olmadığını öğrencisiyle

birlikte gözden geçiriyor. Öğretmenin bu tür davranışları, öğrencinin onu bir değerlendirici ve not verici gibi algılamadan önce, değerli bir kişi olarak görmesini sağlıyor. Öğrenci başarısını artıran önemli etkenlerden biri de öğretmenin, çocukları öğrenci **velilerinin nasıl algıladıklarına ve onlardan neler beklediklerine ilişkin eşduyumsal bir görüş sahibi olması**dır. Veliler, çocuklarından kimi kez olumsuz şeyler bekliyorlar. Öğretmen, öğrencisini tanıyıp, o nun yetenek ve ilgileri doğrultusunda elde ettiği başarıları velilerle paylaşarak, velilerin çocuklarına yönelik gerçeğe uymayan bu beklentilerini değiştirebiliyor. Eşduyumsal yaklaşım, **meslek seçimi**nde öğrencinin vereceği kararı da önemli ölçüde etkiliyor. Öğrencinin kendi yetenek ve ilgisine uygun mesleği tanımasına yardımcı olmak, onun meslek seçimi konusundaki öznel gerçeğine daha nesnel boyutlar katmak demektir. Öğretmen, eşduyumla öğrencinin belli konulara, belli insan gruplarına karşı geliştirdiği olumlu ve olumsuz tutumları tanımasına ve bu tutumları akıl süzgecinden geçirmesine de yardımcı oluyor. Eşduyum, kişiyi ya savunmaya ya da saldırıya iten **yargılayıcı eleştiri**den de uzak tutuyor. Çünkü amaçlar, ülküler, değerler, yargılayıcı eleştiriden sürekli olarak zarar görüyor. Araştırma bulguları; koşulsuz benimseme, saygı, içtenlik ve açıklık ile eşduyum ilkelerine uygun insan ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilen eğitimin başarılı olduğunu gösteriyor. Temel gereksinimlerini karşılamakta olan öğrenciler, bu ilkelere uygun bir eğitimle kendilerini gerçekleştirmede zorlanmıyorlar. Eğitimimiz, bu ilkeleri özümseyip yaşama geçirecek olan öğretmeni yetiştirdiği zaman, çağdaş ölçütlere uygun bir düzeye ulaşmış olacaktır. *Bkz.* **bilişsel alan kuramı; değer; hümanistlik; hümanist psikoloji; inanç, kanı, değer; nitelikli öğretmen; öğretmenlik; rehberlik ve psikolojik danışma..**

hümanist psikoloji (humanistic psychology) 1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD'de özellikle orta sınıfta maddi bolluğun yanındaki ruhsal boşluk ve anlamsızlığı gören hümanist (insancı) psikologların, daha önce bilimsel olarak kimsenin pek eğilmemiş olduğu **sevgi, anlam, yaratıcılık, kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme** olgularını incelemeye başladıkları ve kısa sürede, güçlü bir akım durumuna getirdikleri kuram; ***insancı ruhbilim.*** Hümanist psikoloji; **varoluşçuluk** (egsstansiyalizm) ve **görüngübilim** (fenomenoloji) geleneğinden geliyor. Bu yaklaşıma göre insan eşsizdir. İnsanın onuru, istenç özgürlüğü, kendi kararlarını kendisi verme ve onların sonuçlarının sorumluluğunu üstlenme; kendi seçimini

yapma, **kendine özgü bir yaşam biçimi oluşturma** yetisi, **kendini gerçekleştirme** gücü vardır. Bu yaklaşımda bilinç dışından, geçmiş yaşantılardan çok, bugünkü durum, "burada ve şu anı yaşama" vurgulanıyor. Hümanist yaklaşıma göre ruhsal yönden sağlıklı kişi, benliğini toplumsal otorite içinde eritip yok ediyor; ancak, başkalarının istek ve eğilimlerine göre değil, kendi duygu ve gereksinimleri doğrultusunda davranışlar gösteriyor. Toplumla ciddi bir çatışmaya düşmeden gizilgüçlerini ortaya çıkarmaya çalışıyor. Bu kişinin davranışlarını yönlendiren güç, **kendini gerçekleştirme güdüsü**dür. **Maslow'a göre** ruh sağlıklı kişi, temel gereksinimlerini yeterince gidermiş, kendini gerçekleştirme yönünde güdülenmiştir. Gizilgüçlerini işleyerek yeteneklerini geliştirmeyi sürdürme yolundadır. Kendi doğal yapısını tanımış ve olduğu gibi kabul etmiştir. Birliğe ve bütünlüğe yönelmiştir. **F. Brentano** ve **Husserl**'in görüngübilimsel yöntemlerinden, **Kierkegaard** ve başkalarından etkilenen **Alfred Adler, Rollo May, Abraham Maslow, Karen Horney, Carl Rogers, Erich Fromm, Victor E. Frankl**, bu yaklaşımın önde gelen temsilcileridir. *Bkz.* **hümanist öğretmenlik; ruh sağlığı (Hümanist Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı).**

Hümanist Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı**

hümanist sosyalizm. *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

hümanist tedavi *Bkz.* **güdümsüz tedavi; ROGERS, Carl R.**

hümanist vicdan (humanistic consience) **E. Fromm'a göre**, davranışlarını, bir dış otoritenin korkusuyla değil; kendi iç standartları ve değer yargılarıyla düzenleyen sağlıklı bireylerin vicdanı. *Bkz*. **insancı vicdan**.

hümanist yaklaşım *Bkz.* **davranışçılık; hümanist psikoloji.**

hümanizm (humanism) İnsanın onur ya da ilgilerine; kozmik düzen içinde de insanoğlunun önemine ağırlık veren; insanın her şeyin ölçüsü olduğunu savunan felsefe; ***hümanistlik, insancılık.*** Hümanizm, 14., 15., ve 16. yüzyılda etkin olan bir felsefe idi. Roma, Yunan dil ve yazını ile uygarlığına önem veriyor; Hıristiyan din ve metafiziğine karşı olmamakla birlikte, Orta Çağ iskolastiğine karşı duruyordu. Bu akım, Rönesans hareketinin bir parçası oldu.

hünsa *Bkz* **erselik.**

hürriyet *Bkz.* **özgürlük.**

I

ıra *Bkz*. **karakter.**

ıra farkları psikolojisi *Bkz.* **karakter farkları psikolojisi.**

ıra hastası *Bkz*. **karakter hastası**.

ırk (race) Geçmişi, kalıtsal beden özellikleri, ulusal kimliği, kültürel yapısı ve benzeri özellikleri bir olan doğal topluluk. Saf bir ırk söz konusu olmadığı gibi, her ırkın kendi içindeki değişkenlikler de çok fazladır. Örneğin, belli bir ırka özgü deri rengini, yüz yapısını ve başka ortak özellikleri belirleyen bilimsel bir tanım yapmak, hemen hemen olanaksızdır. O nedenle ırk, bilimsel olmaktan çok, toplumsal, kültürel ve ideolojik bir kavramdır.

ırkçılık (racism) Davranışları, eylemleri, toplumdaki her türlü gelişim ve değişimi, egemenlik ilişkilerini ırk etkenine bağlayarak açıklama; bir ırkı öbürlerinden ayırma ve üstün görme. Kendi ırkını öbür ırklardan üstün görerek onlar üzerinde egemenlik kurmayı meşru sayan ve o yolda savaşım vermeyi öngören ideoloji.

ırksal bellek (racial memory) **Freud ve Jung'a göre**, bireyin zihinsel gereçleri arasında yer alan, çok eski geçmişinden ona kalıt olarak geçen ve onun ruhsal yapısını, davranışlarını etkilediğine inanılan düşünce yapıları, duygular, tepiler, yaşam izleri. Ayrı açılardan olmak üzere, hem Freud hem de Jung, **türoluşsal kalıt** üzerinde durmuştur. Örneğin Freud, her çocuğun, kendi ırkının ruhsal (zihinsel, duygusal) evrimini birkaç yıla sığdırdığını; **Oedipus karmaşası** ve üstbenliğin köklerinin, ilk babanın katledilmesine dayandığını savundu. Jung da bunu ırkın geçmişinde yaşananların izlerini barındıran **ortak bilinçdışı** ile açıkladı. *Bkz*. **analitik psikoloji; psikanaliz; Totem ve Tabu.**

ırksal bilinçdışı (collective unconscious) **Jung'a göre**, insan ırkının geçmişinin; dahası, insan olma evrimine ulaşmadan önceki geçmişinden kalıtsal olarak getirdiği gizli bellek kalıntı topluluğunun, insanın evrimsel gelişiminin kalıntısı olduğunu; geçmiş kuşakların yaşantılarının birikimi olan bu kalıntının, bireyin kişisel yaşantılarıyla ilgisi bulunmayan evrensel bir nitelik taşıdığını anlatan kavram; ***kolektif şuur; ortak bilinçdışı.*** Jung'un kişilik kuramının en özgün, en güçlü, en etkin yanını, ırksal bilinçdışı kavramı oluşturuyor. Jung'a göre insanların ırksal bilinçdışı, yaklaşık olarak aynıdır. **Irksal bilinçdışının evrenselliği**, ortak bir evrim ürünü olan **beyin yapısının, insan ırkının tümünde aynı olması**ndan kaynaklanıyor. *Bkz.* **analitik psikoloji.**

ırksal psikoloji (ethnopsychology) Özellikle ilkel durumdaki ırkları ve ulusları, karşılaştırmalı bir yöntemle inceleyen psikoloji dalı; ırksal ruhbilim.

ırksal ruhbilim *Bkz.* **ırksal psikoloji.**

ısı duyarsızlığı (thermanesthesia) Sıcak ve soğuk uyaranlarına karşı duyarlık göstermeme.

ısı duyusu (thermal sense) Algılanan sıcaklık duyusu; ***termal duyu.***

ısınma dönemi (warming-up period) Bir işe başlamadan önce, o işi tanıma va kavrama amacıyla yaşanan dönem.

ısınma dönemi etkisi (warming-up effect) Bir iş ya da işlemin nerede ve nasıl yapılacağını kavrayıp, o iş ya da işleme uyumu sağlayan başlangıçtaki kısa sürenin etkisi.

ıslahevi (reformatory school) **Sorumluluk yaşı**na (18 yaşına) gelmeden önce suç işlemiş çocuk ve gençlerin tutuklu olarak bakılıp eğitildikleri yatılı kurum. Erkeklerle kızların ayrı ayrı barındırıldıkları bu kurumlarda çocuk**, sorumluluk yaşına** gelinceye dek kalıyor.

ıslak rüya (wet dream) Gece boşalması. Özellikle gençlik döneminde erotik rüyalar eşliğinde meni boşalması.

ıstırap *Bkz* **acı.**

ıstırap çekmek *Bkz*. **acı çekmek.**

ışık alıcıları (photoreceptors) Retinada ışık enerjisini elektrokimyasal sinyallere dönüştüren hücreler. Bu alıcılar, konlar ve rodlar olarak ikiye ayrılıyor. **Konlar,** renk bilgilerinin algılanmasından ve görüş

keskinliğinden sorumlu bulunuyor. **Rodlar** da gece gibi ışığı yetersiz ortamlarda görüş sağlıyor.

ışık kutusu (light box) İçine, parlak ışık veren bir dizi ampulün yerleştirildiği, iç çevresi yansıtıcı maddelerle kaplı, normal iç mekân aydınlatmasından 10-20 kat daha fazla ışık veren ve **kış depresyonu** gibi mevsime bağlı duygusal bozukluk tedavisinde kullanılan bir kafes; ışık tedavisi, ışık sağaltımı. Tedavi, tipik olarak sonbahar, kış ve ilkbahar aylarında hasta, 15 dakika ile 3 saat arasında değişen sürelerle bu ışık kafesinin önünde oturtularak gerçekleştiriliyor. Araştırmalardan, parlak ışığın, vücudun hormon salgılamasını ve uyku düzenini denetleyen **biyolojik saat**in düzenlenmesine yardım ettiğini düşündüren bulgular elde edilmiştir.

ışık sağaltımı *Bkz.* ışık kutusu.

ışık tedavisi *Bkz.* ışık kutusu.

ışık terapisi *Bkz.* ışık kutusu.

İ

İBNİ Sina (980-1037) **Aristotelesçi felsefe anlayışını İslam düşüncesine göre yorumlayan, görgücü-usçu yöntemin gelişimine katkıda bulunmuş olan İslam düşünürü.** İbni Sina, Buhara yakınlarında Hormisen'de doğdu. Babası, Samanoğulları hükümdarlarından II. Nuh döneminde sarayda yüksek görevler almış olan Abdullah'tır. İbni Sina, önce babasından; sonra çağın önde gelen bilginlerinden mantık, matematik, gökbilim dersleri aldı. Bir süre ilgilendiği tıp alanında hastalıkların ortaya çıkış ve yayılış nedenlerini araştırdı ve hastalıkların tedavisiyle uğraştı. Bu alandaki başarısı nedeniyle II. Nuh'un özel hekimi olup onu sağlığına kavuşturunca dönemin önde gelen tıp bilginlerinden biri olarak ün kazandı. İslam ve Yunan düşünürlerinin görüşlerini eleştiren ve yorumlayan İbni Sina, genellikle Aristoteles ve Farabi'nin düşüncelerine bağlı sorunları ele aldı. Bunları bilgi, mantık, evren (fizik), psikoloji, metafizik, ahlak, Tanrıbilim ve bilimlerin sınıflaması oluşturuyor. İbni Sina'ya göre bütün bilgi türleri, usa uygun biçimlerden oluşuyor. Us kuralları, insan zihninde doğuştan var olan, değişmez ve genelgeçer ilkelerdir. Sonradan duyularla kazanılan bilgi için de bu kurallara uyuluyor. Deney verileri, us ilkelerine göre, yeni bir işlemden geçirilerek biçimlendiriliyor; ancak onların anlam ve önemi, burada sınırlanıyor. İbni Sina'ya göre biri **bitkisel**, öteki **insanla ilgili** olmak üzere **iki türlü ruh** vardır. Bedeni devindiren, ona dirilik kazandıran bu tözün bir özelliği de **yetkin düşünme yeteneği**dir. Sürekli olarak özünü ve birliğini koruyan ruh, bütün izlenimlerini beden aracılığı ile alır; zihin yoluyla kavramları; kavramlardan yararlanarak da usavurmayı gerçekleştirir. Bu nedenle bedenle dolaylı olarak bağlantılıdır; ancak bu bağlantı, onun oluş koşulu değildir. İbni Sina, canlı sorununa **gözlem**

kaynaklı bir psikoloji anlayışıyla çözüm aradı. Ona göre **canlılar**, doğal organların, göksel güçlerin yardımıyla birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk olarak, varlığında tohumla üreme, beslenme ve büyüme güçleri olan **bitki** ortaya çıktı. İkinci aşamada, kendikendine devinme ve algı güçleri olan **hayvan** var oldu. İnsan özü ise, doğal evrim sürecinde en üst düzeyde oluşarak öteki varlıklardan ayrı bir özellik kazandı. İnsandaki iki algı türünden **dış algı**, duyumlarla; **iç algı** ise tasarlama yetisi de bulunan beynin ön boşluğundaki ortak duyu ile sağlanıyor. Duyularla alınan izlenimler, bu ortak duyu ile beyne gidiyor. İnsan için en önemli olan **düşünen öz**, yapıcı ve bilici güçlerle donatılmıştır. **Yapıcı güç** (us), gerekli özel eylemler için bedeni uyarıyor. **Bilici güç** de yapıcı gücü yönlendiriyor. Yapıcı güç, insanda iyiyi kötüden, yararlıyı yararsızdan ayırdığı için, bir istenç (irade) niteliğindedir. İbni Sina'ya göre **5 türlü us** vardır. Bunların **ilki,** kavrama ve bilmeyi sağlayan **maddesel us**tur. İkincisi yalın, açık seçik olanı bilen, eyleme yönelik olan **işlek us**tur. Üçüncüsü, kazanılmış verileri kavrayan ve ikinci aşamada bulunan ustan üstün olan **eylemsel us**tur. **Dördüncüsü,** kendisine verilen ve düşünülebilen nesneleri bilen, aşama bakımından usun olgunluk basamağında bulunan **kazanılmış us**tur. **Beşincisi** de usun en yüksek aşaması olan, bütün varlık türlerinin özünü, kaynağını, onları oluşturan gücü, başka bir aracıya gereksinim duymadan bir bütünlük içinde kavrayan **kutsal us**tur. İbni Sina, insanın, ayrıntıları **duyu**larla algıladığını; tümelleri **us**la kavradığını; tümelleri kavrayan **yetkin us**un da nesneleri anlama yeteneği olan **etkin us**a olanak sağladığını ileri sürdü. Ona göre us, bu kavranabilir nesneleri kazanabilmek için önce, duyu verilerinden yararlanıyor; sonra, duyu verilerini usun genel kurallarına göre işlemden geçiriyor ve yargıları ortaya koymada da onları aşıyor. İbni Sina'nın yapıtları 12. yüzyılda Latinceye çevrildi ve ünü Batı'da da yayıldı. **Başlıca yapıtları**: *Kitâb al-Şifa (Ruhun Tedavisi Kitabı), Kitâb al-Necat (Kurtuluşun Kitabı), Kanun fi'l-Tıb (Tıbbın Yasası).* Son iki yapıt, 1593 yılında Roma'da basıldı.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA (1670-1745) İlk Osmanlı matbaasını kuran Osmanlı yayıncı. Macaristan'ın Erdel bölgesinde Kolozsvar'da (bugünkü Romanya'da Cluj'da) doğdu; doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor; İstanbul'da öldü. Bir manastırda tanrıbilim okudu. Erdel Avusturya'nın eline geçince Katoliklik resmi mezhep durumuna gelip öbür inançlar üzerinde baskı kurmaya başlayınca İbrahim, Osmanlı uyruğunu seçerek 1688'den önce Müslüman oldu. 1710'da yazdığı *Risale-i İslamiye* ile dikkati çekti. Yapıt, Hıristiyanlık inançlarına yönelik eleştirileri içeriyordu. Sonra devlet hizmetine girerek **müteferrika** oldu. 1715'te bu görevle Mora sorunu için Viyana'ya gönderildi. 1716'da çevirmenlik ve komiserlik göreviyle Macar ordusu yanında Belgrat'ta bulundu. 1718-1735 arasında Türkiye'ye sığınan Orta Macar Kralı II. Rakoczi'nin mihmandarı oldu. Rakoczi'nin ölümü üzerine yeniden resmi görevler aldı. İbrahim Müteferrika, daha çok yayıncı, basımcı kişiliği ile tanınmıştır. Erdel, basımcılığın gelişmiş olduğu bir yerdi. Ünlü harf dökümcüsü ve basımcı Mihail Kiss, 1689'da Kolozsvar'da o dönemin en büyük basımevlerinden birini kurmuştu. Müteferrika, 1719'da basım işleriyle ilgilenmeye başladı; 1726'da Osmanlı yetkililerine basımevinin gerekliliğini, yararlarını anlatan bir dilekçe yazarak, basımevi kurmak için **ferman** ve **fetva** istedi. 1728'de Sait **Mehmet Efendi**'yle birlikte ilk Osmanlı-İslam basımevini kurdu. Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 250 yıllık bir gecikme ile İbrahim Müteferrika'nın kurduğu basımevinde Türkçe basım başlamış oldu. Bu gecikmeye Osmanlı İslam kültürünün dışa kapalılığı ile birlikte iktisadi, siyasal ve teknik nedenler yol açmıştı. Şeyhülislam basımevi için din dışı kitapların basımı için fetva vermiş ve **ulema**dan on kişi, ilk kitabın başına konan takrizler yazmışlardır. Dinsel

kitapların basımının yasaklanmasında, İmparatorluğun her yanındaki çok sayıda hattatın işsiz bırakılmaması kaygısı da bulunuyordu. Uzun bir serüvenden sonra 31 Ocak 1729'da ilk kitap olarak *Vankulu Lügatı* basıldı. Kitap için kâğıdı, Sait Çelebi Fransa'dan getirtmişti. Sonra 29 Mayıs 1729'da Kâtip Çelebi'nin Osmanlı deniz seferleriyle ilgili kitabının basımı gerçekleştirildi. Onu da konusu dil, tarih, coğrafya, pozitif bilimler, askerlik olan kitapların basımı sürdü. Basılacak kitapların seçiminde Osmanlı Devleti'nin kendini aydınlatma eğilimi de vardı. Müteferrika'nın matbaasında 17 yapıt basıldı. Bunların toplam baskı sayısı, 13200'dür. Bu kitapların bir bölümünü İbrahim Müteferrika yazmıştı. Kimisine de önsöz ve dizin eklemişti. Bu yapıtların en önemlisi, **Kâtip Çelebi**'nin 03 Temmuz 1732'de basılan *Cihannüma'*sıdır. Cihannüma, bilimsel bir yapıttır. Yapıt, Müteferrika'nın ekleriyle önemli ölçüde yenilenmişti. 14 Haziran 1733'te de aynı yazarın *Tarihler Takvimi* basıldı. Kâtip Çelebi'nin yapıtlarına yaptığı katkılar; coğrafya, astronomi ve mıknatıs üzerine yazdığı yazılar, Müteferrika'nın Batı Rönesansı'ndan haberli olduğunu ortaya koyuyor. Basımcılıktaki ünü öne çıkmış olsa da yaptığı öneriler, onun Osmanlı düzenini çağdaşlaştırma çabası içinde olduğunu da gösteriyor. 1731'de I. Mahmut'a sunduğu *Ulusların Düzeni Üzerine Akıl İlkeleri* adlı yapıtında **Nizam-ı Cedit** terimini ilk kez Müteferrika kullanmış ve işlemiştir. Orada pozitif bilimlerin gelişmediği bir ülkede güçlü bir devletin olamayacağını anlatmış; Avrupalıların geliştirmiş olduğu askerlik düzenini kurmanın önemine değinmiştir. **Başlıca yapıtları:** *Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l Ümem, 1732 (Ulusların Düzeni Üzerine Akıl İlkeleri); Risale-i İslamiye, (ö.s.), H. Necatioğlu yay., 1982. Bkz.* **GUTENBERG, Konstantin.**

içalgı (proprioception) Bedensel devinim ve konum algısı. Duyu alıcılarından, kaslardan, eklemlerden, merkez sinir sistemine gelen ve bedene ilişkin bilinçsiz bir **farkında olma duygusu yaratan bilgiler.** Duyu-devinim bütünleşmesinde belirleyici olan bu duygu, refleksler, istemdışı tepkiler ve planlı davranışlarla çevreye uyumu sağlıyor.

içben *Bkz.* **ilkelbenlik.**

iç çatışmalar *Bkz.***içgüdü kuramı (Çatışma).**

iç çevre (internal environment) Canlıyı etkileyen ve böylece dış uyaranlara karşı yaptığı tepkileri değiştirip yönlendiren bütün fiziksel koşullar, duygular, coşkular ve zihinsel süreçler.

iç çevre etkisi (internal environment effect) Salgı bezi, kan dolaşımı gibi organlarla ilgili etkinliklerin, **davranış** ve **uyum** üzerindeki etkisi.

iç davranış (implicit behavior) Canlı varlıkların salgı bezleri, solunum ve kan dolaşımı organlarının işleyişinden başka, konuşma alışkanlıkları, tasarım ve düşünmeyi de kapsayan davranışlar.

iç denetim (internal control) Vicdanı izin vermediği ya da adalet duygusu engel olduğu için kişinin kendi davranışlarına koyduğu kısıtlama ya da yaptığı baskı; ***otokontrol, özdenetim.*** İç denetim, çocukça ya da gence özgü bir ülküyü; olgun, kendini engelleyebilen ve sorumlu bir yetişkin idealizmini yansıtabiliyor. *Bkz.* **dış denetim.**

iç dil (inner language) Sözcük ve kavramların zihindeki görsel, işitsel, devimsel temsilleri; içinden konuşma. **Vygotsky'ye göre**, iç dil, **beniçinci konuşma**dan sonra gelişiyor ve bu gelişim çocuğun, dili akıl yürütme süreçlerinde kullanmaya başladığını gösteriyor. *Bkz.* sözlü düşünme.

iç disiplin *Bkz.* iç denetim.

içe aktarım *Bkz.* özdeşim.

içealım (incorporation) Olağan bir beslenme eylemi; özümseme. Bu **savunma mekanizması, içeatım** mekanizması ile karıştırılmamalıdır. Çocuk, içealımla, dıştan verilen her türlü besini ve gelen uyarıları, ağız ve duyu organlarıyla alarak besleniyor; başkalarının özelliklerini ya da davranışlarını özümseyip kendi benliğinin bir parçası durumuna getirerek bedensel ve ruhsal yapısını geliştirip zenginleştiriyor. Annenin sütü,

çıkardığı tatlı ses, bu besinlerdendir. Olumlu, doyum sağlayıcı şeyler, yaşamın her döneminde içe alınıyor. *Bkz.* **içe yansıtma; içselleştirme.**

içeatım (introjection) **Psikanalize göre,** ilkel ve bilinçdışı bir **savunma mekanizması.** İçeatım, bir başka şeyin varlığının ya da varlığının bir parçasının, yenip yutulurcasına benliğe katılmasıdır. İnsan, yabancı bir nesne gibi benlikte tuttuğu bu varlıkla ilişki kurabiliyor. Bu varlığı, gerektiğinde yaşatılan; gerektiğinde yok edilen bir savunma aracı olarak algılıyor. Kendisini içine şeytan girmiş kişi olarak algılama durumu; küçük çocuğun eşyayı, kişiyi yiyip yutmuş gibi içinde yaşatması, bu mekanizmayla gerçekleştiriliyor. Bu niteliği ile içeatım, özdeşim mekanizmasının bir öncüsü gibidir. Ancak, ondan farklı olarak içe atılanlar benimsenmiyor; ayrı bir varlıkmış gibi içte yaşatılıyor. Bu mekanizmayla içe atmış oldukları bir sevgi nesnesine ağır bir kin ve nefret duyanların, içlerindeki nesneyi öldürmek isteği ile özkıyıma (intihara) başvurdukları bile görülüyor. *Bkz.* **içealım.**

içebakış (introspection) **1. Yapısal psikolojide**, bireyin bilincinde olanları izleyip ruhsal süreçlerin özellik ve niteliklerine ilişkin bilgi vermesi durumu; ***içgözlem.*** Bu yöntem, psikolojide olayların önemli bir bölümünün zihinde oluşan iç yaşantılar oluşu nedeniyle, bunların başkalarınca gözlemlenemeyeceği; bunları ancak, kişinin kendisinin inceleyebileceği s**ayıltı**sından yola çıkılarak geliştirilmiştir. İçgözlem, **geleneksel tedavi yaklaşımları**nda, **kişilik testleri**nde kullanılan bir yöntemdir. **2. Yapısalcılık** (structuralism) **okulu**nun kullandığı özel bir teknik. Yapısalcılık, aklın öğelerinin neler olduğunu araştırmayı amaç edinmiştir. Bu yaklaşımda her öğe, bir duyum olarak düşünülüyor. Yapısalcılar, sıcak, soğuk, ak, kara, acı, tatlı gibi öğelerin ve bunların birbiriyle ilişkilerinin ne olabileceğini incelemek için **içebekış tekniği**ni geliştirmişlerdir. Bu tekniğin kullanımı sırasında deneğe sıcak, acı gibi bir uyarıcı verildiğinde ne duyumsadığı soruluyor ve denekten, duyumsadığını ayrıntılı olarak betimlemesi isteniyor. Bu yolla zihnin yapısı anlaşılmaya çalışılıyor. *Bkz.* **davranışçılık; duygusal boşalım; KÜLPE, Oswald.**

içe bakışçılık (introspectionism) **Psikoojide** temel ve güvenirliği olan tek yöntemin içe bakış olduğunu savunan akımlar.

içedönük kişilik *Bkz.* **Eysenck'in ruhsal yapı sınıflaması; Jung'un ruhsal yapı sınıflaması**

içedönüklük *Bkz.* **Eysenck'in ruhsal yapı sınıflaması; Jung'un ruhsal yapı sınıflaması.**

içekapanık (schizoid) Dış dünyaya karşı ilgi ve ilişkisi güçsüz, içine kapanık (kişi); şizoid. *Bkz.* **içe kapanık kişilik.**

içe kapanık çocuk *Bkz.* **otizm.**

içekapanık kişilik (schizoid personality) Başkalarıyla yakın ilişki kurmaktan kaçınan, düşmanca ve saldırgan duygularını açığa vurmakta güçsüz, düşünceleri gerçekler yerine dilek ve özlemlerince yönetilen uyumsuz bir kişilik tipi. *Bkz.* **içedönük kişilik; içekapanık.**

içerik çözümü (content analysis) İletişimde kullanılan düşünce, duygu, gerçek ve kişisel ilintilerin belirli bir tasarım çerçevesinde görünüm sıklıklarını belirleme.

içe yansıtma (introjection) **1.** Dışarıda olan bir şeyi kendi bedenine alma. **2.** Bir başka kişinin ya da kümenin değer yargılarını, inançlarını kendi kişiliğine katma. Bu alma ve katmalar, özümseme, benimseme biçiminde değil; daha çok, kopyalama, olduğu gibi alma biçiminde gerçekleşiyor. Örneğin, çocuk, anne babasının tutumunu; ergen, akran grubunun değer yargılarını kopyalayarak içine yansıtıyor. Kaygı yaratan durumlarda içe yansıtma, bir **savunma mekanizması** olarak kullanılıyor. "Bükemediğin eli öp, başına koy." atasözü bunu açıklıyor. *Bkz.* **içe alım; içe atım; içselleştirme; özdeşim**; özümseme.

içeyönelik kişilik (autistic personality) Toplumsal etkileşimlerden kaçınarak yaşamın gerçekleri ile ilgisi olmayan bir düşünce dünyası içinde yaşama özelliği gösteren kişilik. *Bkz.* **içedönük kişilik; içekapanık kişilik.**

içe yöneliklik *Bkz.* **otizm.**

iç geçerlik (internal validity) Bir deneyin, bir araştırmanın sonuçlarının, o deney ya da araştırma tasarımındaki hatalara değil de manipüle edilen bağımsız değişkenlere bağlanabilme derecesi; başka deyişle, bir değişkenin, öteki değişken üzerindeki nedensel etkilerine ilişkin geçerli sonuçlar çıkarabilme derecesi. Ancak bu, genelleştirme ya da temsil etme güvencesi oluşturmuyor. *Bkz.* **dış geçerlik; karıştırıcı değişken.**

içgörü (insight) **1.** Daha derin bir düzlemde öz-bilgi, öz-kavrayış. **2. Psikoterapide**, kişinin belirtilerin varlığını, anlamını, kaynağını ve hastalığın ortaya çıkmasında oynadığı rolü ayırt etmesi. İçgörü kazandırıcı

tedavi, bir başına hastalığı iyileştirmese de kişinin kendi rahatsızlığını duygusal boyutta kabul etmesi, çoğunlukla anlamlı değişimlerin ve belirtilerin hafiflemesinin önkoşuludur. Buna “Aha!” deneyimi de deniyor. **3. Gestalt psikolojisinde** sorun çözmede, soruna yönelik bakış açısının değiştirilmesi, önceden görülmeyen ilişkilerin görülmesi sonucu ortaya çıkan birdenbire, sonuç verici bir kavrayış, görüş derinliği. **4.** Bir durumun ya da şeyin gerçek yapısını, ayırt edici özelliğini, o duruma ilişkin altta yatan gerçeği görme yetisi.

içgörü kazandırıcı tedavi *Bkz*. içgörü.

içgözlem *Bkz*. **içebakış.**

içgüdü (instinct) Doğuştan getirilen ve insanı her türlü etkinliğe yönelten enerji; ***dürtü.*** *Bkz*. **davranışçılık; içtepi; içgüdü kuramı.**

içgüdü kuramı (instinct theory) **Freud**’un geliştirdiği altı kuramdan biri. Freud’a göre İçgüdü, doğuştan getirilen ve insanı her türlü etkinliğe yönelten bir **enerji**, sürekli olarak doyumu amaçlayan bir dürtüdür. **Doyum** ise, duyulan gereksinimin yarattığı gerginliği ya da acıyı belli bir enerji kullanımı ile gidererek bozulmuş olan dengeyi yeniden kurup **haz duymak**tır. Bu amaca, istenen nesne elde edilerek ya da bir nesne aracılığı ile ulaşılıyor. İçgüdüler: Kaynaklarına göre içgüdüler iki grupta toplanıyor. **Birinci grup** açlık, susuzluk, solunum, işeme, dışkılama, uyku, etkinlik gibi **bedensel gereksinimler**i içeriyor. Bu içgüdülerin her birinin, bedende oluşum ve doyum bölgesi vardır. Kimi bedensel gereksinimlerin yarattığı değişimler, geciktirilemeyen duyular oluşturuyor. Bu duyular, insanı belirli bir eyleme itiyor. O eylemin gerçekleştirilmesiyle, bedende beliren değişim ortadan kaldırılarak, rahatlama ve haz sağlanıyor. Örneğin, işeme ve dışkılama gereksinimi böyledir. İkinci grubu ise, **Freud**’un ortaya koyduğu ve incelediği **içgüdüler** oluşturuyor. Bunlar **yaşam içgüdüsü** (öbür adlarıyla libido, cinsel içgüdü, eros) ile ölüm içgüdüsünden (thanatos’tan) oluşuyor. **Haz veren, haşlanım sağlayan her türlü nesne ya da uyarana yönelme** yaşam içgüdüsünün; **türlü biçimlerdeki saldırganlıklar, yıkıcı davranışlar** da ölüm içgüdüsünün türevleri olarak ortaya çıkıyor. İçgüdüler, engellendikleri ve benlikçe bastırıldıkları için çoğu kez, oldukları gibi ortaya çıkamıyor; bu yüzden kılık, amaç ve nesne değiştirerek bilince ulaşmanın yolunu arıyor. **Freud’a göre** çocukların belli davranışları, cinsel içgüdüye dayanıyor. Bunun birkaç nedeni vardır.

Bunlardan **birincisi**, insanın geleceğinin, çocukluğunun toprağında yeşermesidir. Örneğin, yirmi iki yaşındaki koşucu, bir yaşında iken emekliyordu. Ünlü yazar, bir zamanlar, anlamsız sesler çıkarıyordu. Üç evlat yetiştirmiş anne babanın da yıllar önce, çocuksu cinsel istek ve eğilimleri vardı. Çocuk, bütünüyle büyüyüp gelişince yetişkin bir insan durumuna geliyor; kendini yetişkinlere özgü devinimlerin; konuşma, yazma etkinliklerinin ve cinsel yaşamın içinde buluyor. İkincisi, cinsel gelişim, bedendeki kimyasal değişim özellikleriyle ilişkili olarak gerçekleşiyor. Bu kimyasal değişiklikler, kişiyi cinsel davranışlara iten **cinsel** (erojen) **bölgeler**i uyarıyor ve insanı o bölgede kimi cinsel eylemlere geçmeye yöneltiyor. Çocukluktaki bu **basit cinsel süreçler**, zamanla **karmaşık, zengin ve olgun bir bütünlük** kazanıyor. Freud'un cinsel içgüdüyü öne çıkarmasına ve insan davranışlarının pek çoğunu bu içgüdüye bağlamasına, dün olduğu gibi bugün de karşı çıkanlar vardır. Böyle olmakla birlikte daha önce, cinsellikle ilişkisi olmadığı sanılan birçok tutum ve davranışın cinsel içgüdü ile ilişkili olduğunu Freud'un açıkladığı da bir gerçektir. Örneğin, birçok ruhsal bunalımın dayandığı cinsel nedenleri ve çocuk cinselliğini Freud ortaya çıkarmıştır. Freud'un libido kuramı, çok eleştirilmekle birlikte, saldırganlık (ölüm içgüdüsü) kuramına göre daha çok tutunmuştur. Olumsuz eleştirilerin birçoğuna, **cinsellik** teriminin dar anlamıyla ele alınması yol açmıştır. Oysa Freud, "cinsel içgüdü" terimiyle "haz veren herhangi bir nesne ya da uyarana yönelme" anlamını dile getiriyordu. Buna göre, "sevilen, hoşlanılan her nesne ve uyaranın cinsel niteliği vardır." **Libido**, oldukça karmaşık dürtü öğelerinden oluşuyor. Her dürtü öğesi, örneğin ağzcıl, dışkıl, genital bölgelerin her biri, kendi kaynağının özelliğini taşıyor. Ölüm İçgüdüsü: İnsanın başkalarını bile bile incitmesi, başkalarının canına kıyması; Nazi kamplarında tüyleri diken diken eden insan kıyımı, arenalardaki boğa güreşleri, boks maçları, Freud'u ölüm içgüdüsünün varlığını düşünmeye yöneltiyor. Ayrıca meşrulaştırılan avcılığa, kişinin sevdiğini çimdiklemesine, ısırmasına, elezerliğine (sadistliğine), özezerliğine (mazohistliğine) bakarak, onda saldırgan içgüdülerin (ölüm içgüdüsünün) varlığını ileri sürüyor. Freud'a göre kıskançlık, kin, nefret, elezerlik gibi türevleri olan ölüm içgüdüsünün, cinsel içgüdüden ayrı bir kaynağı ve amacı vardır. Saldırganlıkla cinsel içgüdü genellikle çatışıyor; kimi de kaynaşıyor. Freud'a göre bunların ikisi de doyum peşindedir. Bunlara bu doyumu benlik sağlıyor. Üstbenlik de doyumu onaylayan ya da

yasaklayan dış dünyanın yasalarını temsil ediyor. Uygunsuz cinsel istekler, benlik için ne kadar tehlikeli görünüyorsa, yersiz saldırılar, pişmanlık ve suçluluk duyguları da o kadar kaygı verici bulunuyor. Ölüm içgüdüsünün türevi olan saldırganlık içgüdüsünün açlık, susuzluk, solunum, işeme, dışkılama içgüdüleri ve cinsel içgüdü gibi bedende belli bir bölgesi yoktur. Örneğin, sevgimiz gibi öfkemizi de bedenimizin belirli bir parçası ile yansıtmıyoruz. İçgüdülerinin doğal bir beklentisi olan doyumu engellendiğinde insan, saldırgan tepkiler gösteriyor. Malını mülkünü, ülkesini, sınırlarını korumak, varlığını sürdürmek için savaşım veriyor. Daha da ileri giderek başkalarının evine, ülkesine yerleşmeye girişiyor; haklının hakkına el koyma haksızlığını gösteriyor. Hayvanların ise gemellikle insanlar kadar saldırgan olmadıkları, birbirini insanlar kadar öldürmedikleri; insanların yaptığı gibi birbirinin evine, ülkesine yerleşmeye çalışmadıkları, kendi bölgeleriyle yetindikleri görülüyor. Freud'a göre saldırgan, yıkıcı davranışları başlatan ölüm içgüdüsünün enerjisidir. Ne ki çağımız psikologlarının çoğu, bu görüşü reddediyor. Onlara göre saldırgan, yıkıcı dürtülerin ortaya çıkıp gelişmesine yol açan neden, **engellenme** ve çatışmalardır. Ölüm içgüdüsü eğer doğal bir dürtü olsaydı, her şeye karşın, dünyadaki onca barış yanlısı insan ve kurumların bu yoldaki bilinçli ve inançlı çabaları anlamını yitirirdi. Oysa, ağır da olsa, dünyada barışı kurma yolundaki bilinçlenme savaşımı, amacına doğru ilerliyor. **Engellenme:** Engellenme (frustration), önüne geçme yüzünden dürtü boşalımı olmaması sonucu gerginliğin ortadan kalkmaması ve doyum amacının gerçekleşememesi durumudur. Engellenme nedeniyle organizmanın doyma gereksinimi giderilemediğinde, gereksinimin yarattığı gerilim sürüyor. Organizma, bu acı veren durumdan genellikle ya kaçınarak (ite bulaşacağına çalıyı dolaşarak) ya da engeli ortadan kaldırarak gerilimden kurtulmaya çalışıyor. Engellenmeyi ya içten ya da dıştan gelen etkenler yaratıyor. Bedensel güçsüzlükler, suçluluk duyguları, korkular, içselleştirilmiş yasaklar, **içten gelen etkenler**dendir. Doğal ve toplumsal çevreden kaynaklanan doğal yıkımlar, çetin doğa koşulları, savaşlar, aşırı toplumsal yasaklar gibi engelleyiciler ise **dıştan gelen etkenler**i oluşturuyor. Bilinçli engellenmelerin yanı sıra, bir dizi de bilinçdışı engellenme söz konusudur. Ruhsal bozuklukların birçoğunun nedeni, çocukluktan gelen bilinçdışı engellenmelerdir. Örneğin, **cinsel korku, fobi** gibi **nevrozlar**ın birçoğu, çocukluğun ilk yıllarındaki engellenme ya da çatışmalar nedeniyle

bilinçdışına bastırılan dürtülerin daha sonra kılık değiştirerek ortaya çıkan; gerçek olay ya da nesneyle doğrudan ilişkisi olmayan sonuçlarıdır. **Engellenmeye karşı ilk ve temel tepki**, önleyicileri ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Kişi, engeli ortadan kaldırmak için **engele saldırma, geri çekilme, dürtü nesnesini değiştirme** ya da **gerçek nesnelerin yerine düşsel nesneler yaratma** yollarından birine başvuruyor. İnsanın doğuştan bu yana pek çok engelle karşılaşması, ona bu durumlara karşı dayanıklılık kazandırıyor. İnsan, gereksinimlerini doyurmak için kimi zaman beklemeyi; kimi zaman gereksinimlerinin giderilmesini ertelemeyi; kimilerinden **vazgeçme**yi; gereksinim nesnelerini değiştirmeyi; kimi zaman da gereksinimlerini gidermek amacıyla saldırıya geçmeyi öğreniyor. **Engellenmeye dayanma gücü** ile **benlik gücü**nün birbirine yakın anlam kazanmasının nedeni, kişinin bu süreçte edindiği dayanıklıktan yararlanarak uyum sağlama yollarını öğrenmiş olmasıdır. Çatışma: Bir engelin bulunmadığı durumlarda ilkelbenlikten gelen dürtü, üstbenliğin izni, çevrenin uygunluğu ve benliğin etkinliği ile kişinin doyum nesnesini bulup boşalımı gerçekleştirerek doyuma (hazza) ulaşmasını sağlıyor. Engelli durumlarda ise kişi, ilkelbenliğinden gelen dürtüyü, üstbenliğinin baskısı karşısında benliğinin zayıf kalması; ayrıca uygunsuz çevre koşullarının (engellerin) varlığı yüzünden, amaçladığı doyuma ulaştırmayı başaramıyor. Dürtülerin sıklıkla engellenmesi, dürtü birikimine, gerginliğin artmasına ve hoşnutsuzluğa yol açıyor. Bunun sonucunda da saldırganlık dürtüleri güç kazanıyor. Bir saldırganlık dürtüsü engellenmeye çalışılırken, başka bir saldırganlık dürtüsü beliriyor ve böylece uyumsuzluk, artarak sürüyor. Ruhsal aygıtın üç yapısını oluşturan ilkelbenlik, benlik ve üstbenlik arasında ortaya çıkan bağdaşmazlık ya da uyuşmazlık, psikanaliz dilinde çatışma olarak adlandırılıyor. Örneğin, ilkelbenlik dürtülerinin doyum istemesi karşısında, benliğin bunu çevresel gerçeklere aykırı bulması ve yasakçı üstbenliğin de benliği tehdit etmesi (benliğe korku salması), bir çatışmaya yol açıyor. Benliğin engellemediği bir ilkelbenlik isteğini üstbenlik suçladığında, benlik ile üstbenlik arasında bir çatışma ortaya çıkıyor. Psikanalitik kuram, kaygıya yol açan çatışmaları, **iç** (ruhsal) çatışmalar olarak adlandırmıştır. Kişi, bilinçdışında oluşan bu çatışmaları ayırt edemiyor. Onun bilincinde olduğu, bu çatışmalar sonucunda beliren, gerginlik ve kaygıdır. Freud’a göre **ruhsal bozukluklar**, çocukluk çağından kalma iç çatışmalardan ileri geliyor. Engellenme ve çatışmalar,

benlikte olumsuz izler bırakıyor. Bunların şiddetli olanları ise, ruhsal sarsıntılara (travmalara) yol açıyor. Bunlar, benliğin gelişimini bozarak, saptırarak, yavaşlatarak durduruyor ve geriletiyor. Benliği, kaldıramayacağı ağırlıkta uyaranlar etkileyince ruhsal sarsıntılar ortaya çıkıyor. Örneğin, hem sevdiği kişiyle evlenmeyi hem de öğrenim yapmayı çok isteyen; ama bunlardan birini yeğlemek durumunda kalan; ancak, buna karar veremeyen bir genç için bu çatışma, bir ruhsal sarsıntı nedeni olabiliyor. Ruhsal sarsıntıların güçlü ya da zayıf oluşunu, organizmanın yapısı, gelişim çağı, içinde bulunulan toplumsal-ruhsal ortam belirliyor. Örneğin, **anneyi yitirme**, çocuk için ağır bir ruhsal sarsıntı nedeni olurken, yetişkin için yalnızca zor bir yaşantı özelliği taşıyor. Benliği zayıf kişiye ise **günlük olağan kısıtlamalar** bile sarsıcı bir etki yapıyor. Görüldüğü gibi, Freud'un önem verdiği konulardan biri de ruhsal yapılar, güçler, ilkeler ve bölümler arasındaki **ikilikler** ile bu ikiliklerden doğan çatışmalardır. **Cinsel ve saldırgan içgüdüler**, bu ikilik ilkesinin en belirgin örneğidir. **Cinsel içgüdü** (yaşam içgüdüsü), bağdaştırıcı, birleştirici, yapıcı bir işlev görüyor; yani, olumlu durumları belirliyor. **Saldırgan içgüdü** (ölüm içgüdüsünün türevi) ise, ayırıcı, bozucu, kırıcı, yıkıcı ve dağıtıcı işlevi ile ortaya çıkıyor; yani, olumsuz durumları simgeliyor. Melek ve şeytan, yaz ve kış, yaşam ve ölüm gibi ikilikler arasında değişmeyen tek şey, ikilerin birleşimi ve değişimidir. Sanıldığının tersine, cinsel içgüdü, insanı çok kez cinsel ilişkiye; saldırgan içgüdü de öldürmeye güdülemiyor. Bunlar insanı; cinsel ilişkiyi, öldürmeyi de kapsayan tüm olumlu ve olumsuz eylemlere yöneltiyor. Örneğin, cinsel birleşmeye, bununla ilişkili öpme, koklama, dokunma, ısırma, sevişme gibi eylemler de eşlik ediyor. Türün yeryüzünde yaşamını sürdürmesini, bu içgüdünün varlığı ile ona boyun eğen organın varlığı sağlıyor. Alınmak istenen onca önleme karşın doğan milyonlarca çocuk, cinsel içgüdünün gücüne; tarih boyunca süren ve bitmek bilmeyen savaşlar, kırım, kıyım ve yıkımlar ise ölüm içgüdüsünün varlığına tanıklık ediyor. İnsan, bu içgüdülerin güdümüyle zaman zaman en vahşi, en ilkel bir canlı olarak varlık gösteriyor. Öte yandan en güzel ezgileri, en değerli bilimsel ve sanatsal yapıtları, en hızlı uçağı, en çabuk iyileştiren ilacı, etkili ve öldürücü silahı da bu içgüdülerin zorlamasıyla yine insan ortaya koyuyor. Bireyin birbiriyle bağdaşmayan birden çok dürtü ya da dürtü nesnesi ile karşı karşıya kalması sonucu ortaya çıkan üç çatışma biçimi daha tanımlanmıştır. *Bkz.* çatışma. Korkudan ayrı, gerçek dışı tuhaf bir

duygu da **kaygı** (anxiety, endişe, bunaltı) denen duygudur. **Korku**, gerçek bir tehlikenin varlığından kaynaklanıyor. **Kaygı** ise, ortada görünür bir tehlike yokken kişiyi boğucu bir sıkıntının, “Kötü, tehlikeli bir şey olacak.” duygusunun, dehşete düşüren, yoğun bir ruhsal acı veren bir korku kuşatması biçiminde ortaya çıkıyor. Örneğin, aslandan korkup kaçmak doğal ise de fındık faresinden korkmayı o kadar doğal sayamayız. Sürekli ev temizleyen, durmadan ellerini yıkayan, başkasının elini sıkamayan, uçağa binemeyen, pistte dans edemeyen, alttan alan, üstten alan, ezen, ezilen insanlar, o anda ya da sürekli olarak kaygı içindedirler. İçgüdüsel istekler, çocukluğun özellikle ilk yıllarında üstbenliğin yasakladığı zaman, yer ve biçimlerde bilince çıkmak isteyince benlikte bir çatışma yaşanıyor. Benlik, bu çatışmanın yarattığı kaygıdan kurtulmak, kendi uyumunu aksatmamak amacıyla ilk iş olarak, üstbenliğin de yardımıyla, gerçeklere ters düşen ilkelbenlik isteklerini bastırıyor ve yok biliyor. Çocuklukta, üstbenliğin benliği suçlaması nedeniyle benlikçe zararlı bulunarak bilinçdışına itilen içgüdüsel istekler, doyurulmamış, değişmemiş, canlı, dinamik ve tehlikeli bir yığın olarak orada duruyor. Bastırılmakla, kişiliğin bir parçası olmaktan çıkarılan bu istekler, her fırsatta bilince çıkmayı bekliyor. Kaygı, işte bu tehlikenin varlığını algılayan benliğin yaşadığı bu **bilinçsiz duygu**nun adıdır. Bastırılan istekler, içten ya da dıştan gelebilecek önemsiz uyarılarla güçlendiklerinde, kimi zaman onları engelleyen karşıt enerjiyi (sansürü) aşmayı başararak bilince çıkıyor. Bunun gerçekleşmesi bir yana, böyle bir olasılık belirdiğinde bile, benlik bunu büyük bir tehlike olarak algılıyor; ilkelbenliğin birdenbire boşalımını durduramayacağı, görevini yapamayacağı korkusuna kapılıyor. Bu korku, benlikte, “İleride tehlike var!” duygusunu; yani, kaygıyı yaratıyor. Duyulan kaygının şiddeti, üstbenliğin sertliğine; kişinin, sorunları gerçekçi tepkilerden yararlanarak çözebilecek kadar güçlü bir benlik geliştirmiş olup olmamasına göre değişiyor. Karşılaşılan bu sorunları birçok kez **gerçekçi çabalar**la çözerek kaygıdan kurtulmayı ve ruhsal bütünlüğünü korumayı başaramayan benlik, bu amaçla birtakım **savunma mekanizmaları** geliştiriyor. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları; yapısal kuram.**

içgüdü parçası (partinstinct) Yaşam ya da ölüm içgüdüsünün bilinçli yaşantılarda bir biçimde belirmesi.

içgüdüsel davranış *Bkz*. **içgüdü kuramı** (İçgüdü).

içgüdüsel gereksinimler (instinctoid needs) **A. Maslow**'un doğuştan geldiğini savunduğu çabaları anlatmak için kullandığı terim. *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası**.

iç kaynaklı kaygı (endogeneus anxiety) Kişinin kendi iç zorlamalarının yarattığı kaygı. Bu kaygı bir hormon ya da sinir iletici işlev yitimiyle ilgili olarak ortaya çıksa bile, bir kaygı bozukluğunun sonucudur.

içki bağımlılığı *Bkz.* içki tutkusu.

içkin adalet (immanent justice) Küçük çocuğun kuralların değişmediği; yanlış davranışlar karşısında cezanın kendiliğinden olduğu inancını dile getirmek için Piaget'nin kullandığı terim. **Piaget'ye göre** çocuklar, bir eylemin ahlakını 8 yaşına dek yalnızca sonuçlarıyla değerlendiriyorlar Ceza, eyleme yol açan niyetle değil; sonuçlarıyla doğru orantılıdır. Örneğin, bir tepsi dolusu bardağı istemeyerek kıran kişi, bu çağdaki çocuğun gözünde, kasıtlı olarak bir adet bardak kıran kişiden daha büyük bir cezaya çarptırılmalıdır. *Bkz.* **ahlak gelişimi (Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi) ahlaksal gerçekçilik; denk adalet; nesnel yönelim; öznel yönelim;**

içki tutkusu (dipsomania) İçeceklere; özellikle alkollü içeceklere yönelik denetlenemeyen, sıklıkla dönemsel, hastalıklı bir istek; ***dipsomani.*** *Bkz.* **alkol bağımlılığı; bağımlılık.**

içorgansal itki (visceral drive) Açlık, susuzluk, cinsellik gibi fizyolojik gereksinimlerden kaynaklanan dürtü. Cinselliğin, toplumsal-ruhsal boyutları da vardır.

içorgansal gereksinimler (viscerogenic needs) **H. A. Murray**'ın, organsal süreç kaynaklı olup bedensel doyum sağlayan hava, su, yiyecek, cinsellik gibi temel, fizyolojik gereksinimler için kullandığı terim.

içsalgı (hormone) **Endokrin bezleri**nce üretilip kan dolasımına boşaltılan; hücrelerin, organların ya da sistemlerin işlev, etkinlik ya da yapılarını denetleyen ve düzenleyen kimyasal maddeler; ***hormonlar.*** Hormonlar genellikle vücudun iç ortamını (dengeleşimsel denetimini) ve üreme süreçlerini düzenliyor; ruhsal durumu ve davranışları etkiliyor. **Adrenal** (epinefrin)**, noradrenal** (norepinefrin), **dopamin** gibi kimi hormonlar ayrıca, sinir iletici özelliği de taşıyor. *Bkz.* **endoktrin bezleri.**

içsalgı bezleri *Bkz.* **endokrin bezleri.**

içsalgı bilgisi *Bkz.* **yerçekimsel güvensizlik.**

içsel denetim odağı (internal locus of control) Bireyin, kendi davranışlarını ve davranışlarının sonuçlarını denetlediğine inandığı bir kişilik yönelimi. *Bkz.* **dışsal denetim odağı.**

içsel disiplin *Bkz.* **disiplin; iç denetim; özdenetim.**

içsel gereksinim (internal need) Dış uyaranlardan bağımsız olarak canlının içinde beliren değişimlerden doğan gereksinim.

içsel güdülenme (intrinsic motivation) Doyumun ya da itici gücün doğrudan doğruya eylemin kendisinden sağlandığı bir güdülenme biçimi.

içselleştirme (internalization) Çocuğun, başta anne babasınınkiler olmak üzere, toplumsal rolleri, normları, değer yargılarını kendisininmiş gibi benimsemesi. Bu düzeyde benimsenen normlara, değer yargılarına uygun davranmama, çocukta suçluluk duygusu yaratıyor. **Psikanalize göre** bu mekanizma, üstbenliğin oluşumu ve gelişiminde temel etken oluyor. **Sosyal psikolojide** ise, toplumsallaşmanın önde gelen süreçlerinden biri olarak kabul ediliyor. *Bkz*. **dışsallaştırma; içe yansıtma; içsel denetim odağı; özdeşim; özümseme.**

içteki anne ya da baba *Bkz.* **yapısal kuram (Üstbenlik).**

içten ketleme (internal inhibition) **Pavlov'a göre**, koşullama yoluyla kurulan hareket eğilimi karşısında bedende ketleyici bir sürecin uyandığı varsayımı. Herhangi bir zamanda tepki yapma eğiliminin gücünü, bu iki sürecin gücü belirliyor. *Bkz.* **ketleme.**

içtenlik *Bkz.* hümanist öğretmenlik; hümanist psikoloji.

içtepi (impulse) **1. Psikanalizde** zaman zaman **içgüdü** yerine kullanılan terim. İçtepiler, insanın hayvansal yanında gittikçe güçsüzleşerek süren içgüdü kalıntılarıdır. İnsanın bilinci geliştikçe hayvanlık evresindeki içgüdüleri, içtepilere dönüşmüştür. **2. Sinir akımı**. Organizmanın alıcıları mekanik, kimyasal ve başka yollarla uyarıldığında, bu uyarının yoğunluğu ve şiddeti, içtepiler (elektrik enerjisi) aracılığı ile gerekli organlara iletiliyor. Bu sinir akımı, bir elektrik telindeki gibi kesintisiz değil; çok kısa süreli sıçramalarla ilerliyor. Söz konusu sinir akımına bu nedenle **impuls** adı verilmiştir. Bir organizmaya ulaşan uyaranların (stimulusların) o organizma için önemli olan özellikleri ayrılıp derecelendiriliyor ve bu bilgiler, merkeze iletilmek üzere sinir içtepileri biçiminde kodlanıyor. *Bkz*. **sinaps**, **sinir hücresi**.

id *Bkz*. **yapısal kuram (İlkelbenlik).**

idantifikasyon *Bkz*. özdeşim.

ideal (ideal) **1.** Türünün en güzel örneği. **2.** Örnek alınacak model.

ideal benlik *Bkz*. **ülküsel benlik.**

ideal ego *Bkz*. ülküsel benlik.

ideal kendilik *Bkz*. **ideal öz.**

idealize etme *Bkz***. ülküleştirme.**

idealizm ve eğitim (idealism and education) İdealizmi savunan düşünürlerin eğitime bakışları. İdealizmin ilk temsilcisi olan **Eflatun** (İ.Ö. 427-347), episteme ve sanı olmak üzere iki türlü bilgi olduğunu söylüyor. Akılla kavranan ve dünyayla ilgili olan episteme ikiye ayrılıyor. Matematika gibi bağıntılarla ilgili olanlar **bilimsel bilgi**; **idea** ile ilgili olanlar ise **arı us**tur. **Episteme**; kesin, değişmez, mutlak doğrudur. Çünkü idea, bölünmez, değişmez, öncesiz ve sonrasız, parçalanmaz ve ölümsüzdür. **Sanı** ise duyu organlarıyla anlaşılandır (dünyayla ilgili olandır). O da ikiye ayrılıyor. Bir bölümü imgelerle ilgili olup **kestirim**dir; öbürü ise hayvanlar, bitkiler ve öbür varlıklarla ilgili olan **inanç**tır. Sanı, eğreti bilgidir. Çünkü duyularla algılanan dünya, bölünüyor, parçalanıyor, değişiyor; ölümlü, önceli ve sonludur. İnsanın ölümlü olan **beden**i nesneler dünyasına; ölümsüz olan **ruh**u ise idealar dünyasına aittir. Aynı topraktan doğdukları için kardeş olan yurttaşları Tanrı, bir tutmamış; kimisinin mayasına altın cevheri; kimisininkine gümüş cevheri; kiminkine de demir ve tunç cevheri katmıştır. Aynı cevhere sahip olanlardan genellikle aynı cevhere sahip insanlar doğuyor. İdealar dünyasına yalnızca, ,sezgi, diyalektik ve tümdengelimi kullanan **akıl** ulaşabiliyor. **Akıllı insan**, en iyi idealine sahip olandır. **En iyi ideali**, sürekliliğe, bilgeliğe, dayanıklılığa, oranlı ölçülülüğe, mevsimindeliğe, hakseverliğe; doğru bilgiye ve akla, acının olmadığı hazza ve sevgiye dayanıyor. Güzel, iyidir ve sanat öykünmedir. Eflatun'un eğitim anlayışı, *Devlet, Nomoi* ve *7. Mektup* adlı yapıtlarında yer almıştır. **Eflatun'un felsefesine göre eğitim,** "ruhu iyiye (Tanrı'ya, ideaya) çevirme ve bu amaç için en kolay, doğru ve şaşmaz yolu bulma sanatıdır." Kötü insan, yanlış bedensel alışkanlık ve olumsuz yetiştirilme nedeniyle kötü olmuştur. Eflatun'a göre yalnızca akıl parçası baskın olan altın cevherlilerle yürekli parçası baskın olan gümüş cevherliler eğitilmelidir. İştahsal parça baskın olan demir ve tunç cevherlileri eğitmeye gerek yoktur. Devleti, akılsal parçası fazla olan sınıf yönetecektir. Yürekli

parçası fazla olanlar da onları koruyacaklardır. Devlet, herkese yaradılışına uygun görev ve sorumluluk verdiğinde doğru devlet olur. Devleti, yalnızca ideaya (gerçek dünyaya) ve doğru bilgiye ulaşabilme gücünü taşıyan **aklı fazla olanlar** yönetmelidir; bunlar ise filozoflardır. "**Ya filozoflar kral ya da krallar filozof olmalıdır**." Olgun döneminde **komünizm**i; yaşlılık döneminde ise **monarşi**yi savunan Eflatun'a göre **eğitimde uyulması gereken ilkeler** şunlardır: **(1)** Yöneticiler **ve koruyucular**ın malı, mülkü, parası, eş ve çocukları ortaktır. Bu iki sınıfın en sağlıklı olanları birbirleriyle ilişki kurarak çocuk sahibi olmalıdırlar. Doğan çocuklar, yabancı annelerce emzirilip büyütülmelidir. Aynı yılda doğanlar kardeş sayılıp, bunların birbiriyle cinsel ilişki kurmaları yasaklanmalıdır. **(2)** Bu iki sınıfın çocukları **3 yaşına dek** beslenip vücut bakımları yapıldıktan sonra 7 yaşına dek oyun ve masallarla **temel eğitim** ve **vatandaşlık eğitimi**; **7-10 yaşları arasında** da beden eğitimi ve müzik eğitimi verilmelidir. **(3) 11-18 yaşları arasında okuma yazma, hesap** ve müzik, eğitimin temeli olmalıdır. **18-20 yaşları arasında bedence ve ruhça en iyiler** seçilip bunlar, **zihinsel ağırlıklı bir eğitim**den geçirilmelidir. **20 yaşına girenler**den askerler ve koruyucular seçilerek bunlara **zihinsel ve ruhsal eğitim** verilmelidir. 30'unda ikinci bir seçme daha yapılmalı; seçilenler, 5 yıl süresince sıkı bir **diyalekti**k ve **felsefe eğitimi**nden geçirilmelidir. **35 yaş**ında yapılan son seçimde kazananlar, **devlet yönetimi**ne katılmalıdır. İkinci derecede görevlerde çalıştırılıp uygulamalı bir eğitimden geçirilen bu kişilerden başarılı olanlar **50 yaş**ına dek bu çalışmaları yapan başarılı kişiler artık filozof olmuşlardır ve devleti yönetme yeterliği kazanmışlardır. İdealist Program: İdealizme göre insan, ideaya (Tanrı'ya) bilinçli olarak ulaşınca kendini gerçekleştirebiliyor. Bunun için aklını kullanması gerekiyor. O nedenle **eğitim programı**, Tanrı ve kozmozla insan arasındaki kesin ilişkileri ele alıp açıklamalıdır. Bu tür bir program, çok genel ve soyut olan felsefe, matematik ve teoloji temeline dayanmalıdır. Derslerin içeriği, genel ve özel ilkeleri desteklemelidir. Öbür dersler de bunlara ters düşmemelidir. Bu üç ders ve onun dışındakiler kişinin duyuşsal alanını ve bilişsel alanını geliştirecektir. **Eğitim yöntemleri, idealist bilgi kuramı**ndan çıkarılıyor. İdealizme göre tüm doğru, kesin, mutlak bilgiler, insan aklında önceden vardır. İnsan, aklıyla **doğru bilgiye ulaşmak** için **tümdengelim**i ve onun kurallarını kullanıp kendi içine dönmelidir; çünkü insanın aklı, evrensel aklı içeriyor. Kişi, bunun için **içgözlem** yapmalıdır. Öğrenme-öğretme

ortamı, öğrencinin **gizil ilgiler**ini uyarıcı olmalıdır; çünkü öğrencinin ilgi ve isteği ile öğrenme gücü, birbiriyle ilişkilidir. İstekle belli olay, olgu ve nesnelere yönelen öğrenci, öğrenmek için başka bir uyarıcıya, çabaya gereksinim duymayacaktır. Başat kültürel değerlerin aktarıcısı olan öğretmen, öğrencilerin kendisini **taklit** ederek öğrenmesini de sağlamalıdır. İdealist eğitimin kullandığı tekniklerden biri de **Sokratik tartışma**dır. Bu tartışma; alaysı (ironi) ve doğurtmaca olmak üzere iki aşamadfan oluşuyor. **Alaysı basamağı**nda öğrenci, sorulan sorularla, hiçbir bilgisinin doğru olmadığını anlıyor. **Doğurtmaca basamağı**nda ise yine sorular ve ipuçları aracılığı ile öğrencinin doğru bilgiyi bulması sağlanıyor. İdealist eğitimi uygulayan öğretmenin özellikleri şunlar olmalıdır: **(1)** Doğru bilgilerle donanmış, kültürlü olmalı; Her yerde evrensel değerlere göre (doğru, dürüst) davranmalıdır. **(2)** İnsanları tanıma becerisi olmalıdır. **(3)** Öğretmeyi uzmanca yapmalıdır. **(4)** Öğrenciye arkadaş, dost gibi davranmalıdır. **(5)** Tutum ve davranışları, öğrencide öğrenme isteği uyandırmalıdır. **(6)** Doğru ve evrensel olan insanlık hedef davranışlarını, öğrencide öğrenme isteği uyandırarak kavratmalıdır. **(7)** Her evrensel doğrunun kültürel miras içinde yeniden yaratılmasına yardımcı olmalıdır. İdealist eğitim, **konu**yu (dersleri) **evrensel doğrular**ı ve bunların aktarıcısı olan öğretmeni **odak** almıştır. *Bkz.* **eğitim akımları.**

ideal öz (ideal self) **K. Horney!ın nevroz kuramına göre,** kendini kendi yarattığı ideal imgeyle özdeşleştiren nevrotik bireyin, olduğuna gerçekten inandığı kusursuz ve yüceltilmiş öz; olmak istediği kişi; ülküsel öz. *Bkz.* **gerçek öz; uyuşmazlık.**

ideoloji (ideology) **1.** İnsan, toplum, dünya ve evrenle ilgili duygu, düşünce ve inançlar toplamı; ***düşünyapı*. 2.** Marksizme göre, sınıflı toplumlarda egemen sınıfların çıkarına hizmet edecek biçimde çarpıtılmış gerçeklik anlayışı.

ideomotor kuramı (ideomotor theory) **W. James ve onunla aynı görüşü paylaşanların geliştirdiği kuram. Onlara göre,** bilinçli hedefler, yapısal açıdan dürtüseldir; başka bilinçli düşüncelerle engellenmedikleri sürece, kendiliğinden gerçekleşme eğilimi gösterirler.

idiyo *Bkz.* **alık.**

idiyosi *Bkz.* **alıklık.**

idrak *Bkz.* **algı.**

idrak etme *Bkz.* **algılama.**

idrar kesesi *Bkz.* işlevsel işeme.

iğdiş (eunuch) Erkeklik bezleri burulmuş, iğdiş edilmiş erkek; ***hadım.***

iğdiş etmek (to make (s.o.) aeunuch, castrate) Erkeklik bezlerini burarak ya da çıkararak dölleme yapamaz duruma getirmek, ***enemek, hadım etmek.***

iğdiş edilmek (castration) Erbezlerinin; kimi zaman da yumurtalıkların kesilip atılması. **Klasik psikanalize göre**, erkek cinsel organının (penisin) simgesel olarak kesilmesi; ***hadım edilmek***. *Bkz.* **iğdişlik karmaşası; iğdişlik kaygısı**.

iğdişlik karmaşası (castration complex)***:*** 4-5 yaşındaki erkek çocuğunun, cinsel organının değerini abartması ve onun zarar görmesinden korkması.; ***iğdişlik kompleksi*. Freud'a göre** bu yaşlardaki erkek çocuğu, kendini üstün görüyor ve erkekliği ile böbürleniyor. Bunların arasından, annesine kendisinin bakacağını, evin geçimini kendisinin sağlayacağını, düşmanları öldüreceğini söyleyenler bile çıkıyor. Çünkü onun pipisi vardır; o, erkektir. Psikanalize göre gelişimin bu döneminde cinsel organı çocuğun dünyasında, olduğundan daha önemli bir yer tutuyor. Kendi varlığını neredeyse üreme organına eşit görüyor. Bu duygu, kimi yetişkin erkek için de söz konusu olabiliyor. Bu yaşlarda üreme organında toplanan özsever enerjinin çokluğu ve bu organa bağlı olarak gelişen yeni duygular, hem organın değerinin abartılmasına hem de onun zarar görmesinden korkulmasına yol açıyor. Pipisinin kesilerek yok edileceği tehdidi ile bu özseverliğine darbe indirildiğinde ise çocuğun görkemi de yerle bir edilmiş oluyor. Oysa o, gerçekte daha ufacıktır. Kurumlanmasını, kendini beğenmesini sağlayan, onca değerli gördüğü organı da daha miniciktir. Bu tür darbelerin etkisiyle babasının yanında çok güçsüz kalan çocuk, yoğun ve acılı bir çöküntüye uğruyor. Organının küçüklüğünü, babası karşısında gerçek bir yenilgi olarak görüyor. Ağızcıl dönemde **süt, besin, meme, sevgi**; dışkıl dönemde **dışkı, güç, denetim, para** ne kadar önemliyse, üretken dönemde de üreme organı o kadar önemlidir. Nasıl, ağızcıl dönemde **yenilip yutularak yok olma kaygısı;** dışkıl dönemde, **bedenin içindekilerin zorla alınması kaygısı** yaşanıyorsa üretken dönemde de **bedenin parçalanması korkusu** ve **ceza kaygısı** yaşanıyor. Bu dönemde, **"Suçlu organ cezalandırılır."** ilkesi yürürlüktedir. Benzer cezalandırmalara ilkel anlayışın egemen olduğu yerlerde, yetişkinler arasında da rastlanıyor. Freud, işte bu aşırı korkuyu "iğdişlik karmaşası" diye adlandırmıştır. Freud'a göre, yaşamın her alanında, kocasının neyi,

nasıl, ne zaman yapması gerektiğini belirleyen; onu, 13 yaşındaki güçsüz çocuk gibi yetersiz kılan kadınlar vardır. Bunlar, öylesine değerli bir organdan yoksun olmanın bilinçdışı öfkesiyle davranan kadınlardır. Bu yaşama boyun eğen erkekler ise söz konusu davranışı gerçekten istiyorlar. İğdişlik karmaşasını yaşayan erkek, kendini iğdiş edebilecek kadını buluyor. Ancak, bu kişi, iğdiş olmadığını biliyor. Bunlar, şöyle bir mantık geliştiriyorlar: “Sen beni iğdiş ettiğini sanıyorsun; ama, benim organım hâlâ duruyor.” Bu dönemde kendini babasıyla karşılaştırması sonucu kendisinde **beden ve organ kısalığı saplantısı** (iğdişlik karmaşası) oluşan çocuklar, büyüdüklerinde başkalarının önünde ezilip büzülerek; kendilerini küçük, aşağı görerek; kendilerine her durumda sonunculuğu yakıştırarak bu kaygıyla baş etmeye çalışıyorlar. Bu duygu, kişinin bilgi, beceri ve düşüncesine; dahası, beden ölçülerine de yayılabiliyor. Bir seksen boyundaki kişi bile bu duygunun etkisiyle kendini cüce olarak görebiliyor. Erkek çocukta iğdişlik karmaşasının en önemli nedenlerinden biri, onun kızların bedenindeki farkı öğrenmesidir. Özsever çocuk, kendi dışındaki uyarıları, kendini odak yaparak algılıyor. Dünya, onun çevresinde, onun için döndüğüne göre, her şey onun dilediği gibi olmalıdır. Özsevere göre herkes, kendisi gibidir. O nelere sahipse, başkaları da onlara sahiptir. Onun bedeninde olanların, herkesin bedeninde de olması doğaldır. Ancak, bir gün, bir rastlantı sonucu, yeni doğan kardeşinin orasında o şeyin olmadığını görünce, merakla bunu annesine soruyor. Annesi de gülerek “Kızların yoktur.” diyor. Çocuk ise, bunu başka biçimde yorumluyor: “Onunkini kestiler.” “Onunkini kestilerse, benimkini de kesebilirler.” Kesilmesini gerektiren kendisince nedenleri de vardır. Bedeninin o parçası, ona yepyeni ve tatlı duygular yaşatıyor. Onunla kimi eylemler yapmak istiyor. Ancak, üstbenliğin uyarılarıyla, bu isteklerinin büyük bir suç olduğunu da biliyor. Suçlu cezalandırılır. Suçu bu organ işlediğine ya da işlemek istediğine göre, şimdi ya da gelecekte bu organ cezalandırılacaktır. O da kız kardeşi gibi olacaktır. Böyle bir kaygıya kapılan çocuk, düşünmeye başlıyor: “Kim kız, kim erkek; kim anne baba, teyze, hala, abladır?” Açık, gizli, bunu araştırmaya girişiyor. Kimi erkekler, iğdiş edilmiş kişinin organından (karşı cinsin organından) kaçınıyor. Bu kaçınma, daha sonra eşcinselliğin ve cinsel yetersizliğin nedenlerinden biri olarak ortaya çıkıyor. İğdişlik karmaşası, basit bir duygu değildir. Bunun yarattığı kaygının kaynağı, insanın bilinçdışındaki sayısız olay örüntüsünün oluşturduğu binlerce

ruhsal süreçle ilgisi olan karmaşık, kendine özgü, dinamik bir güçtür. Bu kaygı, kişiliğe sinip onu yapılandırıyor; tüm davranışları etkisi altına alabiliyor ve kişiyi bilincinde olmadığı olumlu, olumsuz birçok davranışa itiyor. İğdişlik karmaşası, yalnızca çocuklara ve ruhsal bunalımlı insanlara yakıştırılmamalıdır. Eğer, bir kişi kendini bir bilenin yanında bilgisiz, iri kıyım adamın yanında küçücük görüyorsa; boyunu, yeteneklerini, cinsel gücünü çevresindeki kişilere göre inip çıkan bir özellikte algılıyorsa; kendisinden aşağıda olanlarla daha güvenli, yukarıda olanlarla güvensiz ve gergin ilişkiler kuruyorsa, o da bu karmaşayı belli belirsiz yaşıyor demektir. Kız çocuklar da erkeklerin cinsel organını ilk gördüklerinde şaşırıyorlar. Erkek çocuğu, pipisinin yok olma olasılığından kaygılanırken, kız çocuğu,. "Ben de ondan istiyorum." ya da "Bende de vardı; ama, yok edildi." duygusuna kapılıyor. Dahası, kızlarda erkeklerin organına benzeyen ve cinsel yaşamlarında önemli etken olan klitoris bulunuyor. Kız, üretken dönemde cinsel uyarıları yalnızca döl yatağında değil, organının öbür parçalarında da duyumsuyor. Döl yatağına ilişkin isteklerini tehlikeleri nedeniyle bastırınca, klitoris cinselliği öne çıkıyor ve ilerki yaşlarda bu alanı uyararak cinsel doyum sağlıyor. Kız da erkek çocuğu gibi kendi dışındaki olayları, kendine göre yorumluyor. O da henüz **bencil** ve özseverdir. Herkesin de kendisine benzediğini sanıyor. Bunun böyle olmadığını öğrenmesi, eksik görülmesi, erkeğe tanınan hakkın ona tanınmadığına tanık olması ise hoşuna gitmiyor. Çoğu kadının benimsediği erkek egemenliğine, toplumsal koşulların, iki cins arasındaki anatomi ayrımı ve bu ayrımın iki cinsçe önemsenmesinin yol açtığı ileri sürülüyor. Cinsel ilişkide de kadın daha edilgin, erkek daha etkindir. Kadın gebe kalabiliyor ve bu, onun tüm yaşamını önemli derecede etkileyebiliyor. Oysa cinsel ilişki, erkek için fazla bir kısıtlama getirmiyor. Bebek de uzun süre, annesine bağımlı olarak yaşıyor. Erkek gibi olmadığını gözlemledikten sonra, onun gibi olmayı istemek ve onun organına imrenmek ise birçok kızın ruhsal gelişimini ve kişiliğini olumsuz etkiliyor. Kimileri, erkeklik organının yokluğunu bir ceza olarak algılayıp kabulleniyor; kimileri ise bu cezalandırılmanın haksızlığını düşünerek bunun öfkesini yaşıyor. Kimi kadınlar, kendileriyle yarışacaklarına, erkeklerle yarışa giriyorlar. "Mademki bende yok, onda da olmasın." biçimindeki bilinçdışı dürtüyle, örneğin, sevişmenin bir aşamasında öyle bir söz söylüyorlar ki erkek, cinsel eylemini yürütemez duruma düşüyor. Kadın, bu davranışıyla, erkeğin var olan organını simgesel olarak yok

ediyor. Kimi kadınlar ise, çocukluğunda yaşadığı eksikliğe, toplumsal koşullanmaların da etkisiyle şu duygular içinde boyun eğiyor: “Ben, güçsüzüm; bir şey yapamam; benim bir şeye aklım ermez; on yaşındaki erkek çocuk bile benden daha güçlüdür.” Gerçekte ise iki cins, birlikte değerli ve anlamlıdır. Biri olmayınca öbürü yeterince değerlenemiyor. Her iki cins de doğanın yasasına uyarak, erkek erkekliğini, kadın da kadınlığını bildiğinde yaşam mutlu geçiyor. Sağlam bir bilinçlendirme ile bu sorunun bir ruhsal sarsıntıya dönüşmesini önlemek gerekiyor. Çocuğu büyüten ve yaşama hazırlayan kişiler, onun sağlıklı bir yetişkin olmasını istiyorlarsa çocuğa her yaşın doğal eğilimlerinin tadını çıkarma hakkını tanımalıdırlar. Çocuğun sağlıklı bir yetişkin olması için çocuk cinselliğinin son aşaması olan üretken dönemin ruhsal zorluklarını da aşması gerekiyor. Freud, bu nedenle çocukluk yaşamını önemsiyor. Oedipal dönemde anneye bağımlı kalmış çocuklar, çevreye ve okula uyumda zorlanıyorlar. O dönemin çözümlenmemiş kimi olaylarının anısını taşıyan çocuklar, daha sonra o tatsız takıntıların yarattığı kaygıyı yaşıyorlar. Bu olumsuz duyguların yatıştırılması amacıyla bu yaşlarda ruhsal gücün spor, sanatsal ve toplumsal etkinlik gibi alanlarda kullanılması, oldukça yararlı sonuçlar veriyor. Bilgilendirme ve olumlu koşullamalarla çocuğun başına buyruk davranma eğilimleri sınırlandırılabiliyor. Çocuğun anne babasından başka, öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla, beğendiği başka kişilerle özdeşleşme çabaları görülüyor. Cinsel dürtünün hafifliği, dengeliliği, dışa yönelik oluşu ve olumlu özdeşleşmeler, çocuğun kişilik gelişimine önemli katkılar sağlıyor. Böylece ev dışındaki dünyasını oluşturan **okul** ve **sokak** da çocuğun toplumsallaşmasını desteklemiş oluyor.. Çocuk, buralarda ailesinden bağımsız yaşamayı öğreniyor. Çocukta bu dönemdeki egemen duygu, hem **anne babasına ve evine bağlı olma** hem de **onlarda**n **bağımsız davranma** eğilimidir. Bu iki eğilim arasında denge sağlandığı ölçüde çocuk, uyumlu davranışlar sergiliyor. Aile bağımlılığı ağır bastığında ise okula uyumda güçlükler yaşanıyor. Bunun sonucunda da çekingenlik, içekapanıklık, aileye karşı direnç gösterme gibi uyumsuz davranışlar ortaya çıkıyor. Gizil dönemde ise cinsel ilgi; çocuksu mastürbasyon, annelik, karı kocalık, hemşirelik oyunları biçiminde sürdürülüyor. Bireyin, üretken döneme saplanma sonucu geliştirdiği kişilik özellikleri, onda üretken kişilik oluşturuyor. Üretken kişiliğin belirleyici özellikleri övünme, aşırı özgüven, özsever kibir, kimi zaman da saldırgan ya da

göstermeci davranışlardır. *Bkz.* **anne baba tutumları; iğdiş edilmek; iğdişlik kaygısı; ruhsal-cinsel gelişim kuramı..**

iğdişlik kaygısı (castration anxiety) **Psikanalize göre**, çocuğun cinsel işlev ve etkinliklerine ilişkin gerçek ya da düşsel tehditler nedeniyle cinsel işlevlerini, haz alma yetisini ya da cinsel organını yitireceği kaygısı; ***hadımlık anksiyetesi.*** Genellikle erkek çocuklar için böyle bir kaygıdan söz ediliyor ise de kız çocuklarda da bu tehdidin gerçekleşmiş ve suçluluk duygusu yaratmış olması inancı yaygındır. *Bkz.* **iğdişlik karmaşası.**

iğdişlik kompleksi *Bkz.* **iğdişlik karmaşası.**

ihmal sendromu *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; savsaklama sendromu.

ihtiyaçlar hiyerarşisi *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası**.

ihtiyarlık *Bkz.* **yaşlılık.**

iki cinslilik (gynandry ambisexuality) Bir kişide erkeklik ya da dişilik özelliklerinden birinin baskın olarak gelişmediği ve iki cinsin cinsel özelliklerinin de görüldüğü durum.

iki etkenli duygu kuramı (two-factor theory of emotion) Duygusal yaşantıların, iki aşamalı bir özalgılama sürecinin (genel fizyolojik uyarılma ile bu uyarılmaya ilişkin bilişsel değerlendirme etkileşiminin) bir sonucu olduğunu ileri süren kuram; ***iki faktörlü duygu teorisi.*** Bu kurama göre kişi, önce fizyolojik uyarılmayı duyumsuyor, buna uygun bir açıklama arıyor; eğer bu uyarılmayı duygusal bir kaynağa bağlarsa o duyguyu yaşıyor. Bu kuramın belirttiği çok önemli bir şey daha vardır: Uyarılma, fizyolojik düzlemde aynılık ya da benzerlik gösteriyor; duygunun niteliğini ise uyarımın bağlandığı kaynak belirliyor. *Bkz.* özel etken.

iki evreli bellek kuramı (two stage memory theory) Öğrenmeyle edinilen bilginin önce kısa süreli bellekte saklandığını; orada işlendikten sonra uzun süreli belleğe aktarıldığını açıklayan kuram. *Bkz.* **kısa süreli bellek; uzun süreli bellek.**

iki faktörlü duygu teorisi *Bkz.* **iki etkenli duygu kuramı.**

ikili çağrışım öğrenmesi (paired associate learning) Deneğin, belli sayıda yinelemelerle ikili sözcükleri öğrendikten sonra, bu ikili sözcüklerden birini karışık bir düzen içinde gördüğünde, bunun eşini anımsama çalışması.

ikili kaçınma çatışması (avoidance-avoidance conflict) Deneylerde hayvanın istenmeyen bir durumdan kaçınmaya çabalarken, istenmeyen başka bir durumla karşılaşması. *Bkz.* ç**atışma ((2) Kaçınma-Kaçınma Çatışması).**

ikilik ilkesi *Bkz.* içgüdü kuramı (Çatışma).

ikili kişilik (dual personality) Bireyin, birbirine benzemeyen iki kişiliği sıra ile yaşaması; çifte şahsiyet. *Bkz.* çözülme; kişilik.

ikili kod kuramı (dual code theory) Hem görsel hem de sözel olarak kodlanan bilginin **uzun süreli bellek**te saklanma ve anımsanma olasılığının, bunlardan yalnızca biriyle işlenip kodlanandan daha yüksek olduğunu açıklayan kuram. *Bkz.* **bellek.**

ikili yaklaşma çatışması (dual approach conflict) Canlının, ikisi de çekici ve uzlaştırılamayan isteği bir arada duyması nedeniyle birini ötekine yeğleyememesi. *Bkz.* çatışma (**(1) Yaklaşma-Yaklaşma Çatışması).**

İkinci Çocukluk Dönemi (second childhood period) 7-11 yaşlar arasındaki evre. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri..

ikinci düzeyden koşullama *Bkz.* **yüksek düzeyli koşullama.**

ikincil (secondary) **1.** Önem, ağırlık, sıralama açısından ikinci derecede olan; ***tali***. **2.** Varlığı başka bir şeye dayalı olan ya da başka bir şeyden kaynaklanan. Örneğin, kimi hastalıklar, belli başka bir hastalıktan kaynaklanıyor. *Bkz.* **ikincil birleştirim; ikincil cinsel özellikler; ikincil döngüsel tepki; ikincil gereksinimler; ikincil gereksinimlere dayanan yaklaşım; ikincil güdüler; ikincil işler; ikincil öğrenmeler; ikincil özdeşim; ikincil özseverlik; ikincil pekiştirme; ikincil savunma belirtileri; ikincil süreçler; ikincil tedavi teknikleri.**

ikincil birleştirim (secondary integration) Yaklaşık 5-6 yaşlarında, çocukluk evresi cinsel dürtülerinin yavaş yavaş yetişkinlik evresinin cinsel örüntüsüne dönüşmeye başlaması.

ikincil cinsel özellikler (secondary sex character) **Birincil cinsellik** özelliklerini oluşturan üretim organları ve onların görevleri dışında, ergenlik döneminde cinselliğe bağlı hormon artışıyla birlikte ortaya çıkıp yaşam boyu varlığını koruyan, erkek ve kadınlarda boy, ağırlık artışı; el ve ayakların, burun ve çenenin büyümesi, kıllanma, cinsel organların büyümesi, kızlarda memelerin büyümesi, kalçaların genişlemesi, vücudun belli bir yuvarlaklık kazanması; erkeklerin omuzlarının genişlemesi;

sakalının, bıyığının çıkması, sesinin kalınlaşması gibi yapı ve kişilik özellikleri olarak beliren özellikler. *Bkz.* **birincil cinsel özellikler; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4)Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi: a) Bedensel ve Devimsel Gelişim); estrojen.**

ikincil döngüsel tepki (secondary circular reaction) **Piaget'ye göre,** duyusal-devimsel evreye rastlayan dördüncü, beşinci aylarda ortaya çıkan ve bebeğin nesneleri kullanmaya yönelik devinim yinelemeleri. Bebek, geçmişte sonuç veren devinimleri yineliyor; ama bunları yeni durumun gereksinimleriyle eşgüdümleyemiyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; birincil döngüsel tepki; döngüsel tepki; duyusal-devimsel evre; üçüncül döngüsel tepki.**

ikincil dürtüler *Bkz.* dürtü; içgüdü; ikincil güdüler.

ikincil gereksinimler (secondary needs) Yaşam sürerken ortaya çıkan **sevme, sevilme, hoşlanma, saygınlık, kendini gerçekleştirme** gibi, ortaya çıkışlarında öğrenmenin ağır bastığı, daha çok toplumsal-ruhsal kaynaklı gereksinimler. Bunlara üstün gereksinimler de deniyor. İkincil gereksinimler, içinde bulunulan yaşın, zamanın, toplumun ve bölgenin izlerini taşıyor. *Bkz.* **gereksinim; gereksinimler aşama sırası; güdü.**

ikincil gereksinimlere dayanan yaklaşım *Bkz.* **başkalarıyla birlikte olma isteği.**

ikincil güdüler (secondary motives) Öğrenme sonucu kazanılan güdüler; ***ikincil dürtüler.*** *Bkz.* **MASLOW, Abraham.**

ikincil işler *Bkz.* iş.

ikincil öğrenmeler *bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

ikincil özdeşim (secondary identification) **1.** Kişinin anne babası dışında hayranlık duyduğu kimselerle özdeşleşmesi. **2. Psikanalize göre**, birincil özdeşim evresinden sonra gerçekleşen; örneğin, ölmüş olan ve sevilen bir kişinin özelliklerini benimseyerek onu yaşatma isteği gibi savunma amaçlı bilinçsiz çabalarla başka birinin özelliklerini kendi benliğine katma biçimindeki hastalıklı bir özdeşim. *Bkz.* **birincil özdeşim; özdeşim.**

ikincil özseverlik (secondary narcissism) **Psikanalize göre**, libidonun başlangıçtaki bebeksi **birincil özseverlik**ten sonraki dönemlerinde kişiler ve öteki nesnelerden geri çekilerek, kişinin kendine; özellikle anne babanın örnek olduğu "benlik" üzerine yönelmesi ile gelişen özseverlik. **Görkemlilik kuruntusu** bunu örneklendiriyor. *Bkz.* özseverlik.

ikincil pekiştirme (secondary reinforcement) Öğrenilmiş pekiştireçlerle yapılan pekiştirme. İkincil pekiştireçler, birincil pekiştireçlerle eşlenerek ikincil pekiştirme gerçekleştiriliyor. Bu iki pekiştirici uyarıcı arasındaki bağ, gerektiği kadar güçlendiğinde önceleri etkisiz olan uyarıcı, davranımı güçlendirmek için ödül olarak kullanılabiliyor. Örneğin para, birincil güdüleri doyuracak olan yiyecek gibi birçok birincil pekiştirecin satın alınmasını sağladığı için, ikincil pekiştirici güç kazanıyor. *Bkz.* **klasik koşullama**.

ikincil savunma belirtileri (secondary defense symptoms) Takınaklı nevrotik bozukluğu olan kişinin, bastırdığı anılara karşı oluşturduğu temel savunmalar işe yaramaz duruma geldiğinde başvurduğu savunma manevraları. Bu savunmalar, daha çok **fobiler, törensel tepkiler, boşinançlar** ve **bilgiçlik** biçiminde ortaya çıkan **takınaklı düşünme, kuşku deliliği** ve **kurgu**lardan oluşuyor.

ikincil süreç (secondary process) **Psikanalize göre**, benliğin (gerçeklik ilkesinin) denetimindeki bilinçli bilişsel etkinlikler ile düşünme süreçleri. **Akıl yürütme, bilgileri düzenleyip sistemleştirme, sorun çözme** gibi etkinlikleri içeren bu düşünme süreçleri, çevrenin beklentileri ile içgüdüsel gereksinimlerimizi akla ve koşullara uygun, etkili bir biçimde gidermemize olanak sağlıyor. *Bkz.* **birincil süreç.**

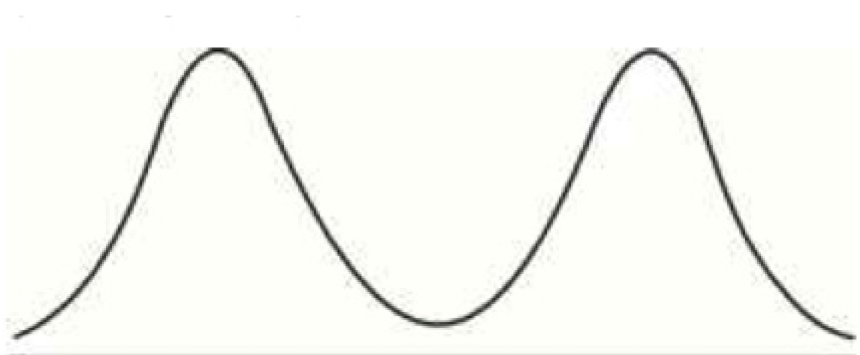
ikincil tedavi teknikleri *Bkz.* **yardımcı tedavi**

İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Eğitimsel Çabalar *Bkz.* Türklerde eğitim.

ikirciklilik (ambivalance), **ikirciklilik öncesi** (pre-ambivelant stage), **ikirciklilik sonrası** (post-ambivalent) **Karl Abraham**'ın, libidinal dönemlerin evrimini nesne ilişkileri ışığında tanımlamada kullandığı terimler. İkirciklilik, aynı nesneyle ilişkili olarak karşıt eğilim, düşünce, duygu ya da tutumların var olması; özellikle aynı kişiye karşı, aynı anda hem sevgi hem de nefret duyulmasıdır. Normal koşullarda ikirciklilik, tümüyle bilinçli değildir. Eğer aşırı ölçüde ise hastalıklı olabiliyor. Anne babalar, aynı anda hem yetke hem sevgi kaynağı oldukları için, onlarla ilgili çatışan duygular daha güçlüdür. Evlenme, bir işe girme gibi durumlarda gözlemlenen kararsızlıklar, çoğu kez, en azından bir oranda bilinçsiz ikircikli duygulara dayanıyor. İkirciklilği, aynı nesneye karışık duygular beslemeden ayırt etmeliyiz. İkirciklilik, karşıt duygusal tutumların, ortak bir kaynaktan geldiği ve birbirine bağlı olduğu bir

duygusal tutumdur. **Karışık duygular** ise, nesnenin kusurlu yapısına ilişkin gerçekçi bir değerlendirmeye dayanabiliyor. Her türlü nevrotik çatışma, ikirciklilik yaratabiliyor. En belirgin durumu ise, ikirciklililiğin iki yanını da bilinçte dengelemeye çalışan takınaklı nevrozlarda gözlemleniyor. Buna karşılık, öteki nevrozlarda ikirciklililiğin şu ya da bu yanı, genellikle bastırılıyor. Ağzcıl dönemin ilk (emme) evresi, **ikirciklilik öncesi** diye adlandırılıyor. Ağızcıl dönemin ikinci (ısırma) evresinde ortaya çıkan **ikirciklilik**, dışkıl dönemde doruğa ulaşıyor; üretken dönemde sürerek gizil dönemden ve cinsel(genital) sevgi ilişkisi kurulunca ortadan kalkıyor. İkirciklilik sonrası evre, **psikanalize göre**, ruhsal-cinsel gelişimin, cinsel organların önceliği ve gerçek sevginin varlığı ile yaşanan doruk evresidir. Örneğin, ağızcıl dönemdeki yeme ve ısırma sürecinde olduğu gibi, nesnenin yok edildiği önceki evrelerin tersine, bu evrede doyuma ulaşma sürecinde sevgi, en azından, normal koşullarda nefret ya da yıkıcılık duygularıyla birleşmiyor. Bu evre, cinsel organlarda tam doyuma ulaşma (orgazm olma) yetisini gerektiriyor. *Bkz.* **cinsel tepki döngüsü; nevrozlar.**

iki tepeli dağılım (bimodal distribution) Puan ölçeği üzerinde öteki noktalardan daha sıklık gösteren iki noktası bulunan bir dağılım; ***iki modlu dağılım*.** Başka deyişle, **iki tepe noktası** (iki modu) bulunan bir dağılım.

İki Tepeli Dağıtım

iki yanlı felç (diplegia) Beynin her iki dilimiyle ilişkili olan inme. *Bkz.* **felç.**

ikiz çalışmaları (twin studies) Çevresel ve kalıtsal etkenlerin insanda belli bir özelliği ne ölçüde etkilediğini belirlemek için, birlikte ya da ayrı ortamlarda büyüyen tek yumurta ve çift yumurta ikizleri üzerinde yapılan

araştırmalar. Bu araştırmalardan **kişilik, zekâ, belli bozukluklara yatkınlık, ruh hastalıkları** gibi konularda kalıtımın ve beslenme, yetişme koşulları, toplumsal ortam gibi çevresel etkenlerin görece katkılarına ilişkin önemli bilgiler elde ediliyor. *Bkz*. **ikiz denetimi**.

ikiz denetimi (twin control) Kalıtsal ve çevresel etkenleri denetleme yollarından biri olarak deneysel araştırmalarda ikizleri kullanma. *Bkz*. **ikiz çalışmaları**.

ikna tedavisi (persuasion therapy) Terapistin, hastayı hatalı tutum ve davranış yapılarını kendi kaynaklarından yararlanarak değiştirmeye özendirdiği destekleyici bir tedavi biçimi. Doğrudan telkin ve yönlendirmeye dayandırılan bu tekniği, **Adler** ve yandaşları, **kısa süreli psikoterapi** seçeneği olarak desteklemişlerdir.

ikonik bellek *Bkz.* **duyu belleği; şipşak bellek.**

iktidar 1. (power) Bireyin ya da bireyler topluluğunun kendi istekleri yönünde, rızaları olup olmadığına bakılmadan öbür insanların davranışlarını etkileyip yönlendirmesi ya da denetlemesi; ***saltanat, erk, güç*. 2.** (government) Toplumu yönlendirme, yönetme gücü; bu gücü ya da yetkiyi elinde tutan organ, hükümet.

iktidarı zorlayıcı strateji (pauorcoercive strategy) **Sosyal psikolojide** grev, boykot, gösteri, oturma eyemi gibi şiddet içermeyen yollarla toplumsal değişim yaratmak için toplumsal, ekonomik ve siyasal gücü kullanmaya dayalı bir strateji. *Bkz*. **görgül-ussal strateji; normatif-yeniden eğitici strateji.**

iktidarsız (impotent) Cinsel gücü olmayan, cinsel yönden güçsüz (erkek). *Bkz***. dikleşme bozukluğu; ilaç bağımlılığı; ruhsal güçsüzlük.**

iktidarsızlık (impotence) Erkekte gerektiği gibi cinsel ilişkide bulunamama durumu; ***dikleşme bozukluğu.*** Bu duruma **psikasteniklerde** ve cinsel ilişki sonucu kendilerini suçlu duyumsayan **heyecanlı kişilerde** sık rastlanıyor. Fizyolojik sorunlar dışında beliren iktidarsızlık durumları, **kültürel koşullamalara** sıkı sıkıya bağlı bulunuyor. Cinselliği yaşamın normal bir işlevi olarak gören Pasifik Okyanusu'ndaki Markiz adalarında yaşayan yerli erkeklerde iktidarsızlığa rastlanmaması, bunu kanıtlıyor.

IQ testi (IQ test) *Bkz*. **zekâ testi.**

ilaç bağımlılığı *Bkz***. madde bağımlılığı**.

ilaçbilim (pharmacology) **1.** İlaçları, ilaçların kaynaklarını, yapılarını, özelliklerini ve etkilerini inceleyen bilim dalı; ***farmakoloji.*** **2.** İlaçların özellikle tedaviyle ilişkili olarak özellikleri ve vücutta yol açtığı tepkiler.

ileri derecede ağır zekâ geriliği *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

ileri görüşlülük *Bkz.* **vizyon.**

ileri şizofreni *Bkz.* **şizofreni.**

ileriye doğru bozucu etki. *Bkz.* **bozucu etki**.

ileriye doğru zincirleme *Bkz.* **davranış zinciri.**

ileriye dönük bellek yitimi (anterograde amnesia) Bellek yitimine yol açan ruhsal sarsıntıdan sonraki olay ve yaşantıların unutulması. Tam ileriye dönük bellek yitiminde hasta, rahatsızlığın başlangıcından önce öğrendiklerini ve yaşadıklarını anımsayabilmesine karşın, yeni yaşantıları anımsayamıyor; öğrenme yeteneği, büyük ölçüde azalıyor. *Bkz.* **geriye dönük bellek yitimi**.

ileriye etkili engelleme *Bkz.* **ketleme; ileriye ketleme.**

ileriye etkili kolaylaştırma (proactive facilitation) Önceden edinilen bilgilerin, yeni bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırması. *Bkz.* **geriye etkili kolaylaştırma; geriye ketleme.**

ileriye ketleme (proactive inhibition) Önceden edinilen bilgilerin, yeni bilgilerin öğrenilmesini zorlaştırması, engellemesi; ***ileriye ketvurma, ileriye etkili engelleme.*** Aynı biçimde, önce öğrenilen bilgiler, yeni bilgilerin anımsanmasını da engelliyor. *Bkz.* **bozucu etki; geriye ketleme; ketleme; öğrenme; unutma.**

ileriye ketvurma *Bkz.* **ileriye ketleme.**

ilerlemecilik (progressivism) **Pragmatik felsefe**ye dayanan ve onun eğitime uygulanması olarak kabul edilen eğitim akımı. **Heraclitos** (İ.Ö. 540-480), **Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias, Francis Bacon** (1561-1626), **Auguste Comte** (1798-1857), **Charles Peirce** (1859-1952), **William James** (1842-1910), **John Dewey** (1859-1952), bu felsefenin hazırlayanları ve savunucularıdır. Heraclitos'a göre evren, akan bir süreç; başı ve sonu olmayan bir değişim; tükenmez, canlı bir ateştir. Bunun nedeni karşıtların savaşıdır. Evrendeki tüm şeylerin yaratıcısı bu savaştır. Gerçeğin oluşu, onun oluşuna bağlıdır. Evrenin genel uyumunu evrensel akıl (Tanrısal akıl) sağlıyor. Seçkin bir grup (en iyiler, aristokratlar) evrensel akıldan en çok; halk ise en az pay alıyor. Devleti, evrensel

akıldan en çok pay alanların yönetmesi gerektiği için yalnız onlar eğitilmelidir. Evren akan bir süreç olduğu için mutlak iyi, kötü, mutlak doğru yoktur. Bilgi de görelidir. **Sofistler** (Protagorasi Gorgias, Prodikos, Hippias ve başkaları**) arkhe**'yi, **sürekli oluş** olarak tanımlıyorlar. "**Biricik bilgi,** duyu algısı ve bundan doğan sanıdır." Bilgi görelidir; çünkü insan, gerçeğin ölçütüdür. Bu nedenle ahlak da toplumdan topluma, kişiden kişiye değişiyor. Göreli olmayan yasalar, doğanın oluşturduklarıdır; bunların karşısında tüm insanlar eşittir; bu bağlamda yönetime tüm insanlar katılmalıdır. "Hiçbir bilgi öbürüne göre daha doğru ya da daha yanlış olmadığına göre, ne ölçü alınarak davranılacak?" sorusunu Protagoras, "Her sanı, başkasına göre daha doğru değilse de daha iyi, daha sağlam, daha yararlı, daha uygundur; öyleyse bunlara göre davranılmalıdır." diye yanıtlamıştır. İnsanlara bu tür sanılar, eğitimle aşılanarak onlar yararlı yurttaşlar durumuna getirilmelidir. Bunun için eğitim ortamında **tartışma, kanıtlama, çürütme teknikleri**yle **dilbilgisi, retorik, diyalektik teknikleri**ne yer verilmelidir. Bu çalışmalarla kişilere utanma duygusu, kendi kendini yönetme becerisi; haklı olanla olmayanı ayırma, özenle çalışma, erdemli olma yeteneği kazandırılmalıdır. **F**. Bacon ve A. Comte da aralıksız değişimin kaçınılmaz olduğunu savundular. İnsan, **doğaya egemen olma** görevini yerine getirmek için daha çok **tümevarım yöntemi**ni kullanarak bilgilenmek zorundadır. "Çünkü o, sürekli gelişen zeki ve toplumsal bir varlıktır." W. James ve J. Dewey de eğitim felsefesini **bilim**e dayandırdı ve doğacı bir temele oturttular. Bu yaklaşıma önce pragmatizm; daha sonra **aletçilik ve deneycilik** denen C. Darwin'n *Türlerin Kökeni* adlı yapıtından etkilenerek Dewey, "Her şey değişir; hiçbir şey aynı kalmaz." yargısını ortaya koydu. Öyleyse gerçek, doğal ortamda sürekli değişime dayanan yaşantıdır. Bu değişim ve farklılaşım, eğitimin de belirleyici normudur. Eylemlerimizi zihnimiz değil; zihnimizi eylemlerimiz belirliyor. Zihin, deneyimle geliştiği için insan, çevresiyle etkileşen, sürekli oluşum içinde olan bir varlıktır. Buna bağlı olarak sonuncul gerçeğe ulaşılamıyor. Tanrı, insanlarca oluşturulan en yücü ideallerdir. Bilgi, doğruluğu (iş görürlüğü) sınamayla kanıtlanan denencedir. Yani bilgi, eylem için yararlı olduğu sürece doğrudur. Doğru düşüncelere sahip olmak, eylem aletleri elde etmek; edim için işe yarayan aletlere sahip olmaktır. Gerçek, sürekli değiştiği için, bilgiler ve aletler de değişiyor. Kesin bilgimizin olmama nedeni budur; bilgi görelidir. İnsan, doğayı denetlemek, yeniden yaratmak

için bilgiyi elde ediyor. Bu nitelikteki bilgi, **yansız düşünme** ya da **sorun çözme**yle elde edilebiliyor. **Dewey'e göre bilimsel yöntemin beş basamağı** şunlardır: **(1)** Güçlükle karşılaşma. **(2)** Sorunu keşfedip tanıma. **(3)** Olası çözümleri belirleyip denenceler kurma. **(4)** Denenceleri sınama ve sonuçları düşünme. **(5)** Uygulamadan elde edilen sonuçlara göre denenceleri benimseme, onarma, değiştirme ya da askıya alma. Baskın olan **tümevarım** olmakla birlikte, bilimsel yöntemde **tümdengelim**in de bununla birlikte kullanıldığı görülüyor. Bilimsel yöntem, aynı zamanda deneme yanılma sürecidir. Pragmatizme göre, toplum ile birey arasındaki etkileşim sonucu ortak yarara göre oluşan **ahlaksal değerler** de görelidir. Bu değerlerle hem toplum hem de birey korunuyor. Yaşam, kendiliğinden ne iyi ne de kötüdür. İyi, kişi ya da topluma yararlı olandır. W. James ise "Yaşamın amacı, bireyi korumaktır." diyerek toplumla bireyin dengesini değil; tek kişiyi savunmuş oluyor. **Pragmatik Program:** Pragmatizme göre eğitim, "yaşantılar yoluyla istendik değişiklik oluşturma sürecidir" Her bilgi, insanın doğal ve toplumsal çevresiyle etkileşimi sonucu edindiği yaşantılar sonucu kazanıldığına ve eğitim, yaşam için olduğuna göre, yaşamdaki tüm uğraş alanları programda yer almalıdır. Dersler, her insan için **basitten karmaşığa, kolaydan zora, somuttan soyuta, birbirinin önkoşulu oluş özeliklerine göre** düzenlenmelidir. Dersler, her **bireyin düzeyi**ne uygun olarak ayarlanmalıdır. Kuram ile uygulama birlikte ele alınmalıdır. Planlamada kurama; derslerde ise uygulamaya ağırlık verilmelidir. Bilgi, bilimsel yöntemle elde edildiğine göre, öğrenci, pragmatik programda **bilimsel yöntem**i kullanmalı; karşılaştığı sorunları **sunama yanılma**yla çözmeli; öğretmen yol gösterici olmalıdır. Eğitim ortamı ve etkinlikler, her öğrenci için demokratik olarak düzenlenmelidir. Programlar, öğrencinin yeteneğine, **ilgisi**ne, **hazırbulunuşluk düzeyi**ne göre düzenlenmeli; öğrenci istediği her konuyu sınıfa getirebilmelidir. Öğrenci odaklı **program anlayışı**nda konular, toplumsal süreç ve yaşantılara dayalı, çekirdek, işlevsel ve teknolojik yaklaşımlar olarak ele alınması gerekiyor. **Toplumsal süreç ve yaşantılara dayalı program anlayışı**nda ise ortak, zorunlu, doğal ve toplumsal gereksinimler odak alnıyor. Bu programda grup ve bireysel rehberlik yapılıyor. **Teknolojik yaklaşım**da da odak, öğrencidir; ancak toplumsal süreç ve yaşantılara dayalı program yaklaşımındaki gibi doğal ve toplumsal gereksinimler de göz önünde bulunduruluyor. Düzenlenen programlar, video, teyp, film, bilgisayar ve televizyon gibi teknolojiler aracılığı ile her öğrencinin ilgi,

yetenek ve gereksinimlerine göre kendilerine sunuluyor. Bu programlarda süreç değil; **elde edilen ürün** önemseniyor. Öğrenci de süreç de ürüne bakılarak değerlendiriliyor. Bu programda öğretmen, rehberlik ediyor ve yönlendiriyor. Çekirdek yaklaşımda programlar, sorunlara göre, şu **dört öğe** göz önünde bulundurularak düzenleniyor: **(1)** Bütünleştirme. **(2)** Öğrenci gereksinimlerini karşılama. **(3)** Öğrencinin etkin katılımıyla öğrenmeyi gerçekleştirme. **(4)** Öğrenme ile yaşantı arasında bağ kurma. Bu tür programda temel ilke, kişileri toplumsal sorunları çözecek bilgi ve becerilerle donatılmış olarak yetiştirmektir. İşlevsel yaklaşımda ise her öğrenci için hedefler, içerik, eğitim ve sınama durumları belirleniyor ve bunlar her uygulama sürecine göre yeniden düzenleniyor. Sonrasız olan bu öğelerin aralarında dirik bir ilişki vardır. İlerlemeciler için **hedefler**, sürekli değişen bir yaşam gerçeğine dayanıyor. Özgür, bağımsız, girişken, yaratıcı, sorumluluk bilinci gelişmiş, hoşgörülü, kendini sürekli yenileyen, demokrat, yararlı olanı doğru, değerli, iyi kabul eden, toplumla anlaşabilen, kendi yaşantıları aracılığı ile zihnini ve yeteneklerini geliştiren , düşünmeyi öğrenmiş olan, toplumun güçlü ve verimli bir üyesi durumuna gelmiş olan bireyler yetişmesini istiyor. **Eğitim yaşam olduğu; yaşama hazırlık olmadığı için okullarda her türlü derse yer verilmelidir.** Yaşamda yer alanher meslek, sorun okullarda yer almalı; öğrenci de yaşama gitmelidir. **Derslerin içeriği, toplumsal açıdan istenen etkenliğe, öğrencinin kullanabilmesine, ilgisine, tasarım ve sorunlara açık olarak düzenlenmelidir.** İçerikte sunulan bilginin yeni ortamlarda değişebileceği anımsatılmalıdır. Öğrenci bunlardan istediğini seçebilmelidir. **Eğitim durumlarının uyması gereken ilkeler** şunlardır: **(1) Eğitilecek olan öğrenci odak alınmalıdır.** Çocuğun yetişmesinde dış etkenlerden çok, yaradılışına, kişiliğine önem verilmeli; öbür değişkenler, ona göre düzenlenmelidir. **(2) Öğrenme yaşantılarla gerçekleştiği için öğrencinin zengin yaşantılar edinmesi sağlanmalıdır.** Bu amaçla çocukta öğrenmeye ilgi uyandırılmalı,un önceki yaşantılarından yararlanılmalıdır. **(3)** Öğrencinin, kendisine sunulan olay, olgu ve sorunlardan yargılar çıkarması sağlanmalıdır. Bu, öğrencinin, neyi değil; nasıl düşüneceğinin önemli olduğu temeline dayanıyor. **(4) nsan zihni bir bütün olduğu için fakülte psikolojisi bırakılmalıdır.** Algı, imgelem, akıl, dil ve istenç ayrı ayrı değil, duruma göre birbirleriyle ilişki içinde çalışıyorlar. Onun için öğrenciye **sorun çözme yöntemi** kullandırıl malıdır. Öğrenci **tümevarım**ı ağırlıklı olarak; ama **tümdengelim**i de

birlikte kullanmalıdır. Ayrıca kubaşık çalışmaya ve proje yöntemi de kullanılmalıdır. **(5) Okul yaşamın kendisi olduğu için yaşamdaki her olgu ve olay, eğitim ortamına getirilmeli ya da öğrenci o ortamlara götürülmelidir.** İnsan, toplumda ve doğadaki olay ve olguları çözerek onlara egemen olabiliyor.Okul, bu işe yardım eden iş eğitimine de ağırlık vermelidir. Bunda işin ekonomik değerinden çok, toplumsal bilinç ve gücü geliştirmesine ağırlık vcerilmelidir. **(6) Yalnızca kitap bilgisi öğrenciye olayların nedenlerini ve doğurduğu sonuçları kavratamadığı için eğitim ortamında kuramdan çok uygulamaya ağırlık verilmelidir.** Bilimsel yöntemle, deneme yanılmayla, kubaşık çalışmayla ve proje yöntemiyle birlikte gerçekleştirilen uygulama, unutulmayan bilgi ve becerilerin öğrenilmesini sağlıyor. **(7) Eğitim ortamında yapay disiplin yerine doğal disiplin egemen kılınmalıdır.** Bu disiplin, anlatma, d,inletme ile değil; deneme yanılma, yaparak yaşayarak öğrenme, proje çalışması ve bilimsel yöntem uygulamalrı ile gerçekleşiyor. Orada herkes işe katılımın, iş yapmanın hareketliliği ve işletişimi içinde uğraşıyor. Bu ortamda öğrenciye ceza verme de söz konusu değildir; tersine onu özendirmek gerekiyor**. (8) Eğitim ortemı demokratik olmalıdır.** Öğrencilerin, istedikleri her konuyu sınıfa getirip gözlem, deney, araştırma, inceleme ve tartışma yoluyla öğrenmelidir. Bu ortamda öğretmen, anlatan, açıklayan değil; öğrenci etkinliklerinin yolunda gitmesini sağlayan, zengin öğrenme-öğretme yaşantılarını sınıfa getiren kişi konumundadır. **(9) sınama (değerlendirme) durumları ezbere dayanmamalıdır.** Sınama sırasında öğrenciye yaşamda karşılaştığı, karşılaşabileceği sorunlar sorulmalı; onlardan bilimsel yöntemlerle bunları çözmesi istenmelidir. Sınavlarla öğrencinin gizilgüçlerini ortaya çıkarmalarına, uygun programlara yerleştirilmelerini sağlamaya çalışılmalıdır.

ilerlemiş annelik yaşı (advanced maternal age) 34 yaşın üstünde olan ve dölütte kalıtsal değişim riski artmış olan kadınların yaşı. **ileti** (message) İletişim **kuramı**na göre, bildirişim sisteminde vericinin belli bir anlam yükleyerek alıcıya gönderdiği ve alıcının da anlamını çözdüğü bir simge; ***mesaj.***

iletici (efferent) Beyinden kas ve organlara komut götüren sinirler.

iletişim (communication) **1.** Kişiler arasında duygu, düşünce, bilgi, haber alışverişi; duygu, düşünce ve haberlerin konuşma, dinleme; soru sorma,

soruyu yanıtlama gibi akla gelebilecek her yolla kişiden kişiye aktarılması; ***ortak ileti, karşılıklı ileti, sözel öğrenme.*** İletişim süreciyle biz başkalarını; başkaları da bizi anlamış oluyor. İletişimde, bilgi, duygu, düşünce ve becerileri sözcük, resim, figür, grafik gibi simgeler aracılığı ile birbirimize aktarıyoruz. İletişim, bir etkileşim, bir ilişki, bir toplumsal süreçtir. İletişim Sürecinin Temel Öğeleri: Bunları kaynak, ileti, kanal, alıcı ve dönüt oluşturuyor. **(1) Kaynak**: Alıcıda (hedeflediği kişi ya da grupta) davranış değişikliği gerçekleştirmek üzere iletişim sürecini başlatan kişi, kaynak konumunda bulunuyor. Örneğin, sınıfta bu görevi, öğretmen üstleniyor. Öğretmenin kaynak olarak başarısını kendisi, alıcısına ve ileteceği konuya ilişkin bilgi ve becerileri; kendisine, alıcısına ve ileteceği konuya karşı tutumu; içinde yetişmiş olduğu ve bulunduğu toplumsal ve kültürel ortam; dille iletişim yeteneği; güvenilirliği (uzmanlığı, inanılırlığı) ve çekiciliği etkiliyor. **(2)** İleti: Kaynağın alıcıyla paylaşmak istediği duygu, düşünce ve davranışları belirten simgeler, iletidir (mesajdır). **(3) Kanal**: İletinin alıcıya iletilmesini sağlayan ortam, araç yöntem ve teknikler, kanal görevi yapıyor. **(4) Alıcı:** Kaynağın gönderdiği iletilere hedef olan kişi ya da kişiler, alıcı durumunda bulunuyor. İletişim sürecinde alıcı rolünü üstlenenler, istenen tepkiyi vermesi beklenenlerdir. **(5) Dönüt:** Kaynağın gönderdiği uyarıcılara, alıcının gösterdiği tepki de dönüt (geribildirim) olarak adlandırılıyor. Kaynak, alıcısına gönderdiği iletilerin alınıp alınmadığını; alındıysa anlaşılıp anlaşılmadığını ya da ne kadar anlaşıldığını, kendisine dönecek tepkilerden anlayacaktır. İletinin gönderilmesi, alıcının bu iletiyi doğru olarak alacağının ya da istenilen tepkiyi vereceğinin güvencesi değildir. *Bkz.* **uyulmayıcı davranış. 2.** Kişilerin birbirini anlaması. *Bkz.* **eşduyum. 3. Telefon, telgraf, radyo, e-posta** gibi aygıtlardan yararlanılarak yürütülen bilgi alışverisi**.** *Bkz.* **iletişim araçları; iletişim bozuklukları; iletişim kuramı; uyulmalı davranış.**

iletişim araçları *Bkz.* **kitle iletişim araçları.**

iletişim bozuklukları (communication disorders) Sözlü ya da yazılı dille iletişim kurmada yaşanan güçlüklere tanı koyma sınıflamasında kullanılan terim. *Bkz.* **yaşlılık bunaması.**

iletişim kuramı (communications theory) Bir kuramdan çok, fiziksel, ruhsal ve toplumsal tüm yönleri ile bir iletişim tekniği. Bu teknikle makinelerde, canlılarda, ve kurumlardaki iletişim süreçleri arasında var

olan benzerlikler betimleniyor ve benzer süreçler için ortak terimler aranıp bulunuyor ya da eskilerden türetiliyor. İletilen bir şey olduğu için, **bilgi kuramı** ile iletişim kuramı arasında kesişen pek çok nokta vardır. Bu bağlamda psikoloji, fizyoloji, nöroloji ve elektronik, bu kurama yararlı oluyor.

İletişim Sürecinin Temel Öğeleri *Bkz.* **iletişim.**

ilgi (interest) **1.** Bir kimsenin bir etkinliğe, kişiye ya da nesneye karşı, kısıtlayıcı koşullar altında bile oldukça uzun süren bağlanma isteği ya da eğilimi; ***alaka, duyuşsal yapı.*** İlgiler ve amaçlar: Bunlar, birbiriyle yakın ilişkisi olan iki kavramdır. **İlgi,** kişinin bir konu, etkinlik, kişi ya da bir nesneye karşı kendiliğinden dikkatle yakınlık duymasıdır. Kimi konular renkli, canlı olduğu; belli bir gereksinimi giderdiği ya da özel yeteneklere ve başarılı yaşantılara uygun olduğu için kişinin kolaylıkla dikkatini çekiyor. **Kendiliğinden dikkat**, özellikle yeni bir konuya başlarken ya da bir konunun belli bir yönünü öğrenirken de öğrenimi kolaylaştırıyor. **İstenç**le (irade ile), birtakım **güdüleme araçları**yla öğrencide belli bir konuya karşı ilgi (öğrenme gereksinimi, öğrenme isteği) uyandırmak, öğretmen için de öğrenci için de yorucu oluyor. Öğrenim konuları **öğrencinin ilgi duyduğu alanlar**dan seçilince bu yoruculuk yaşanmıyor. Ancak, okulda öğrenilmesi gereken bilgi, beceri ve alışkanlıkların tümünün ilgi çekici olduğu söylenemez. O nedenle sürekli olarak kendiliğinden dikkatle öğrenimi sürdürmek olanaksızdır. Belli bir gereksinimi giderme amacına yönelik öğrenmeyi **istence dayalı dikkat**ten yararlanarak gerçekleştirmeye ve kişiyi başkalarından üstün kılmaya uğraşmak, yararsız bir uğraştır. Çünkü bu tür bir amaç gerçekleştirilse bile, kişinin bu yolla elde ettiği özgüven, kalıcı olmuyor. **Başarma amacı** ile **ilgi** arasında da olumlu ve ileri düzeyde bir ilişki vardır. Öğrenci, bir öğrenme çalışması sırasında (derste) ilk konuyu başarıyla bitirdiğinde, bir sonraki konuya geçmesi kolay oluyor. İlk başarıya ikinci başarının da eklenmesi, öğrencinin **akademik benlik tasarımı**nda olumlu bir gelişim sağlıyor. Bunun sonucu olarak o konu alanına giren öğrenmelerde, kendini yeterli buluyor ve o alana daha çok ilgi gösteriyor. Başarısızlıklar ise öğrencinin o konu alanına yönelik öğrenmelerden uzaklaşmasına yol açıyor. *Bkz.***bilişsel öğrenme; dikkat; duyuşsal öğrenme; ilgi çekme uğraşısı; ilgi envanteri; ilgi kümesi; ilgi odağı; ilgi ölçeği; ilgisizlik; ilgi testi.**

ilgi çekme uğraşısı (attention getting mechanism) Beğenilmediği ya da ihmal edildiği duygusuna kapılan kişinin, çevresindekilerin ilgisini kendi üzerine çekmek için gösterdiği çaba.

ilgi envanteri (interest inventory) Kişinin sevdiği, ilgi duyduğu ve sevmediği, hoşlanmadığı nesne ve etkinlikleri tanımak için uygulanan; çoğunlukla da akademik ve mesleksel eğilimlerini saptamaya yarayan sorular ya da yargılar dizisi; ***ilgi ölçeği.*** Bunlar arasında **ilgi testleri** (interest tests) de bulunuyor. Bir kişinin **gerçek ilgiler**iyle **yetenekler**i arasında koşutluk saptandığında, ona yol göstermek kolaylaşıyor. Örneğin, öğrencinin yetenekleriyle desteklenen ilgilerini bilen öğretmen, ders etkinliklerini bu ilgiler doğrultusunda düzenleyebiliyor. Yalnızca çalışkan öğrenciler değil, çalışma isteği göstermeyen ya da suça eğilimli öğrenciler de hoşlandıkları etkinliklere yöneltilince, onlarda da çalışma hevesinin uyandığı görülüyor. Kişiyi **mesleğe yöneltmek** söz konusu olduğunda, onun en güçlü yeteneklerine dayalı ilgilerinin saptanması, yine büyük önem taşıyor. İlgi testlerinin en çok tanınanı, **Kuder İlgi Alanları Tercihi Envanteri Form CH'**dir. İkincisi de **Strong Meslek İlgi Testi'**dir. *Bkz.* **ilgi testi; psikolojik testler.**

ilgi kümesi (interest group) Öğrenim ya da etkinliklerde amaçları, ilgi duydukları konu aynı olan kişilerin bu amaçlar ve konu çevresinde örgütlenmesiyle oluşan küme.

ilgileşim *Bkz.* **korelasyon.**

ilgi odağı *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

ilgi ölçeği *Bkz.* **ilgi envanteri; ilgi testi.**

ilgisizlik (indifference) **1.** Bir kişi, nesne ya da duruma karşı duygusal tepki göstermeme, yansız davranma, aldırmazlık. **2. Felsefede,** gönlün sevgi ve nefret gibi duygulardan soyutlanmış olması.

ilgi testi (interest test) Kişinin hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyleri ölçmede kullanılan bir test ya da araç; ***alaka testi.*** Bir kişinin tipik olarak hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyler örüntüsünün, belli bir iş ya da mesleğe, derse, programa ya da daha başka etkinliklere karşı ilgisi bilinen kişilerin hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyler örüntüsüne ne ölçüde benzediğine bakılarak kişinin ilgisi belirleniyor. Bu testler genellikle **birçok iş ve meslek, ders ve etkinlik türü**nü içeriyor. Testi alan kişi, sorulan şeyden hoşlandığını ya da hoşlanmadığını belirtiyor. *Bkz.* **ilgi envanteri; psikolojik testler.**

ilham *Bkz.* **esin.**

ilim *Bkz.* **bilim.**

ilişkiler kuramı (interpersonal theory) Kişilik gelişiminin ve ruh hastalıklarının, kalıtımdan ya da kişi dışındaki nedenlerden önce, kişiler arası ilişkiler ile toplumsal düzenden kaynaklandığını savunan görüş.

ilişkinlik ilkesi (principle of intimacy) Biçimin yeni parçalar eklenip çıkarılabilecek bir toplam olmadığı; ekleme ve çıkarmaların hem bütünü hem de parçayı etkilediği ilkesi. Bu ilkeye göre biçimde parçaların bağımsızlığı değil; birbirine bağımlılığı söz konusudur. *Bkz.* **ilişkinlik yasası.**

ilişkinlik yasası (law of belonging) **Thorndike**'ın, birbiriyle bağlantılı olan söz, kavram ve nesnelerin, bağlantılı olmayanlardan daha kolay ve yeterli olarak anımsanacağını savunan görüşü; ***aidiyet kanunu.*** *Bkz.* **ilişkinlikj ilkesi.**

ilk baba (primal father) **Freud'a göre**, kendi oğullarınca öldürülüp yenilen ve daha sonra tanrı katına çıkarılan ilkel sürünün başı. Ona göre boy öncesi bu toplumdaki bütün kadınlar, tek bir erkeğin tekelindeydi ve çocuklar da içinde, herkes, o babanın buyruğu altındaydı. Bu ilk baba, kadınlarıyla başka erkeklerin yatmasına izin vermiyordui; buna kalkışan erkekleri ya öldürüyor ya da sürüden kovuyordu. Bu durumdan rahatsız olan oğulları birleşerek bu ilk babayı öldürdüler ve kadınları paylaştılar. Bu ilk baba katli, aynı şeyin kendi başlarına da gelmesinden korkan oğullarda derin bir suçluluk duygusu yarattı. Bu duygu da "Öldürmeyeceksin!" kuralının, yakın akraba ile sevişme tabusunun, dışevliliğin, üstbenliğin; kısacası, bildiğimiz anlamdaki insan toplumunun oluşmasını sağladı. *Bkz.* **totem ve tabu**.

İlk Çocukluk Dönemi (first childhood period) **Erken çocukluk dönemi** de denilen **3-6 yaşlar arası**nda yaşanan dönem. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.

ilk depresyon (primal depression) İlk çocukluk döneminde yaşanan ve çocuğun özsaygı için gereksindiği **güvenlik** ve **sevgi**den oluşan duygusal kaynakların bulunmamasından doğan depresyon.

ilke (principle) (***prensip)*****.** **1.** Her türlü tartışmanın dışında ve üstünde tutulan anadüşünce ve inanış, baş kural**.** **2.** Temel bilgi, temel kural**.** **3.** Uyulması gerekli davranış kuralı**.**

ilkel (primative) **1.** İlk, temel olan; evrim aşama sırasında, alt sıralarda kalan, gelişmemiş; ***iptidai.*** **Antropolojide** vahşi, uygarlaşmamış; toplumsal örgütlenmenin ortaya çıkmadığı dönemlere ait (insanlar). **Freud**, bu terimi ruh gelişiminin ilk iki evresi olan insan yaşamının tümüyle dış etkenlere bağlı bulunduğu **cancılık öncesi dönem** ile dünyanın dış olayları ve insan yaşamını yöneten şeytanlarla, ruhlarla dolu olduğu **cancılık dönemi** için kullandı ve bu dönemi, insanın düşüncelerinin gücüne olan özseverce inancının bir yansıması olarak yorumladı. **2.** Bir sistemin, daha fazla indirgenemeyecek olan temel yapı taşı. **Biliş psikolojisinde**, indirgenemeyen, kendinden başka göndermelerle tanımlanamayan bir kavram. Örneğin, "Mavi nedir?" sorusuna verebileceğimiz tek yanıt, rengi mavi olan şeyleri göstermektir. Burada mavi, anlamsal ilkel bir şeydir. Biliş psikolojisinde **ilkel** kavramının önemli bir yeri vardır. Çünkü bu belirleme, araştırmacıyı, sonsuz bir döngüsel düşünceler zincirine girme tehlikesinden kurtarıyor. *Bkz*. **işlevsel çözümleme**.

ilkelbenlik *Bkz.* içben; topografik kuram; yapısal kuram (İlkelbenlik)).

ilkelbenlik erkliliği (omnipotence of id) **Freud'a göre**, gücü gerçeklerle sınırlanmamış olan ilkelbenliğin, her zaman düşlemeyle doyum sağlayıp isteklerini giderebilmesi.

ilk düşlem (primal fantasy) **Psikanalize göre**, çocukların cinsel deneyimle ilgili bilgilerindeki boşlukları doldurmak için başvurdukları, özellikle gebelik, doğum, anne baba ilişkisi, iğdişlik gibi konulardaki düşlemleri.

ilkel imge (primordial image) **Jung'a göre**, çocuğun kafasındaki sonuçta **ortak bilinçdışı**ndan türetilen özgün, "bilinçdışı anne imgesi" gibi ilkörnek (arketip) düşünceler.

ilkel öz *Bkz.* **topografik kuram (Bilinçdışı).**

ilkel özdeşim *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı ((3)** Üretken Dönem).

ilkel ruhsal yapı *Bkz.* **yapısal kuram (Üstbenlik).**

ilkel savunma mekanizması *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

ilköğretim (primary education, elementary education) (i***lk tedrisat)*** **1.** Birkaç öğrenim basamağından oluşan örgün eğitim sisteminin okuyup yazmayı, aritmetiği, iyi bir yurttaş olmak için gerekli bilgi ve becerileri kazandıran ilk basamağı**. 2.** Bütün yurttaşların, ulusal eğitim amaçlarına

uygun olarak beden, zihin ve ahlak bakımından gelişimlerine hizmet eden temel öğretim dönemi**.**

ilköğretim okulu (primary school) Sekiz yıllık temel eğitim veren okul. *Bkz.* **ilköğretim.**

ilkörnek (archetype) ***(arketip)*** **1.** Bir şeyin oluşturulduğu özgün yapı ya da model; ***ilk tip.*** Örneğin, gördüğümüz bir ağaç, o ağaçla ilgili düşüncemizin ilk örneği ya da modelidir. **2. C. G. Jung'a göre**, ortak bilinçdışını oluşturan kalıtsal (anımsanan) eğilim ve düşünceler; duygusal yönleri oldukça güçlü olan evrensel düşünce biçimlerinin her biri. Örneğin, anne ilkörneği, önce bir **anne ilkörnek imgelemi** oluşturuyor. Sonra bu, gerçek anne ile özdeşleşiyor. Çocuğun anneyi algılayış biçimi, annesiyle ortak yaşantılarından da etkileniyor. Böylece, çocuğun annesiyle ortak yaşantısı, anneyi algılayışını etkileyen içsel eğilimlerle annenin gerçek özelliklerinin ortak ürünü olarak beliriyor. Bu yaşantılar, dünyanın her yerinde ve her çağında yaşamış ve yaşamakta olan insan için aynıdır. Örneğin, anne ilkörneği ile bireyin gerçek annesinin özellikleri arasında büyük bir ayrım yoktur. İlkörnekler; aşk, cinsellik, anne baba, ölüm gibi özel düşünceler konusundaki evrensel ırksal belleklerdir. Farklı kültürlerde, bir ölçüde farklı ilkörnekler bulunuyor. Bu kalıtsal bellekler, sanatta, masallarda, dinde, rüyalarda ve ortak bilinçdışının başka dışavurumlarında evrensel simgelerle kendilerini ortaya koyuyor. Freud kuramında bedensel anlamda içgüdü ne kadar önemliyse Jung kuramında da ruhsal anlamda ilkörnekler o kadar önemlidir. İlkörnekler, algılarımızı örgütlüyor, imgeler topluyor, bilincimizin içeriğini düzenliyor, değiştiriyor ve davranışlarımızın temel yönünü belirliyor. Jung, çok sayıda ilkörnek tanımlamıştır. **Persona, gölge, anima** ve **animus, ölümden sonra yaşam, yeniden doğuş, anne, baba, toprak ana, kahraman, benlik ilkörnekleri** bunların başlıcalarıdır. *Bkz.* **analitik psikoloji (Irksal Bilinçdışı; Kişiliği Oluşturan Sistemler).**

ilk psikolojik testler *Bkz.* **CATTELL, James McKeen; psikolojik testler.**

ik tedrisat *Bkz.* **ilköğretim.**

ilk tip *Bkz.* **ilkörnek.**

ILLICH, Ivan (1926-2002) **Avusturyalı düşünür ve toplum eleştirmeni.** Viyana'da Hırvat bir baba ile Yahudi bir annenin çocuğu olarak doğdu. 2002'de öldü. Babasının gelir durumunun elverişli olması nedeniyle pek çok ülkeyi gezip gördü. İtalyanca, Fransızca ve Almancayı ana dili gibi

öğrendi. Daha sonra bunlara Sırpça-Hırvatça, antik Yunan, Latin dilleri ile İspanyolca, Portekizce ve Hintçeyi ekledi. İtalya’da Florence Üniversitesi’nde Histoloji ve Kristalografi; Vatikan’da Pontifical Gregorian Üniversitesi’nde teoloji ve felsefe; Strazburg’da Orta Çağ tarihi eğitimi gördü. Portoriko Katolik Üniversitesi başkan yardımcılığına getirildi. 1961’de Meksika Cuernavaca’da Centro Intercultural de Documentacion’u kurdu. Merkezin araştırmaları, Vatikan ve CIA ile çatışmalarına neden oldu. 1970’lerde Fransa’nın sol aydın çevrelerinde popüler olmasına karşın F. Mitterand’ın 1981’deki seçiminden sonra görüşleri fazla kötümser bulunduğundan, bu çevrelerdeki etkisi azaldı. Daha sonra kansere yakalandı. Eleştirdiği geçerli tıp yerine geleneksel yöntemlere başvurdu. Hastalığının ilk aşamalarında tümörle ilgili bir doktora danıştı. Ancak, müdahale durumunda konuşma yeteneğinin yitme olasılığının çok yüksek olduğu söylendi. O nedenle “ölümlülüğüm” dediği tümör ile yaşamının sonuna dek yaşadı. Illich, gerçekte toplum eleştirmenidir. O, çağdaş Batı kültürü, kurumlar ve eğitim, çalışma yaşamı, enerjinin kullanımı, ekonomik gelişim, sağlık gibi sorunlar üzerinde durdu. Eleştirel pedagoji alanında sistemli çalışmalar ortaya koydu. Ancak bu konudaki savları üzerinde çok tartışıldı. Bunun nedeni, görüşlerinin yadsınamayacak düzeyde olmasıdır. Yarın da tartışılacak olan bu görüşler, temelde kurum üzerinde biçimlenmiştir. Bu eleştirilerin eğitime yansıması ise okul temelinde oldu. Ona göre okul, bireysel özgürlüğü kısıtlayan ve bireyi ideolojik düşüncesine göre biçimlendiren bir yapıya sahipti. Bu tartışmaların kırılma noktası ise demokratik değerlerin yüceltildiği bir okul anlayışıydı. **Summerhill** gibi örneklerde de bu görülmüştü. Illich’in tartıştığı okul, çok boyutlu sorunlar içeriyordu. Okul, yaşamın her alanına nüfuz etmiş durumdaydı. O, okulun, toplumdaki kurumların prototipi olduğu yolundaki yargısıyla her kurumu bir okul; her kurumsallaşmış kişiyi de öğretmen olaak düşünüyordu. İktidarın gözünde toplum, sürekli eğitimdem geçirilmesi gereken bir öğrenci topluluğu gibiydi. Illich’in okulu eleştiren başka kişilerden farkı, çıkış noktası olarak okulsuzlaşmış bir toplumu benimsemesidir. Onun bu anlamdaki görüşleri, *Okulsuz Toplum* adlı yapıtında geniş bir yankı bulmuştur. Illich, okulsuzlaşma savına gerekçe olarak kurumsallığın insan yaşamındaki yıkımlarını gösteriyordu. Çünkü kurumsallaşmış eğitim, bireyin okul dışında bir yerden ya da okulun belirlemediği kişiden alacağı eğitimi güvenilir bulmuyor ve geçersiz sayıyordu. Illich, okulu bu

anlamda, değerleri kurumsallaştıran bir araç olarak görüyor ve öğretmen iktidarının oluştuğunu vurguluyordu. Öğrenciye öğrenimde yardımcı olmaktan öte bir görevi olmayan öğretmenin, eğitim uzmanı olup çıktığını ileri sürüyordu. Toplumda milletvekili, yönetici, doktor, asker ve polisin yaptığını olulda öğretmen yapıyordu. Böylece oluşan toplumsal ilişkiler ağı, uzman egemenliğini meşrulaştırıyordu. Toplumda uzmanlaşma ve sertifikalı yaşam, okul aracılığı ile sağlanıp sürekli kılınıyordu. Illich, bu eleştirilerini, sahnede kendisinden başka kimseyi görmeden, hiçbir partiyi desteklemeden, hiçbir grubun yardımını almadan yapmıştır. Kitap ve makalelerinde hiçbir dipnot bulunmuyor. Dilimize çevrilen **başlıca yapıtları:** Şenlikli toplum,1989; H2O,1991; Profesyoneller İktidarı, 1994; Sağlığın Gaspı, 1995; Enerji ve Eşitlik,1997; Okulsuz Toplum, 2005; İşsizlik Hakkı,2011.

imaj *Bkz* **imge.**

im dili *Bkz.* işaret dili.

imge (image) ***imaj, hayal*. 1.** Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, görüntüsü**. 2.** Bir nesnenin ayna, lens, retina gibi optik düzeneklere yansıyan görüntüsü. **3.** Dış uyarıcı olmadan anımsanan daha önceki bir algısal yaşantının benzeri ya da kopyası. **4.** Duyusal bir uyaran olmadan bilinçte beliren nesneler, olaylar ve izlenimler; düş gücünün yarattığı bir düşünce. **5.** Bir kişi, kurum ya da grubun başka kişiler üzerinde bıraktığı genel izlenim. **6**. Bireyin, kendi gerçek kişiliğine, benliğine ilişkin çarpıtılmış algısı**.** İmge; görme, işitme, tat alma, dokunma duyularını ve devinimi de içerebiliyor. Birden çok

kanalla kodlanan duygusal yaşantı, güçlü bir imge oluşturuyor ve daha kolay anımsanıyor. İmge, duyumla birlikte, algının temelini oluşturuyor. *Bkz*. çift kodlama **varsayımı.**

imgelem (imagination) Zihinsel olarak geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bağ kurma gücü; zihnin tasarım, **imge** oluşturma gücü, yetisi; ***muhayyile.***

imgeleme (imagining) Yaşantıların imgelerini, tasarımlarını analiz, sentez gibi işlemlerden geçirip zihinde canlandırma; ***tahayyül etme, zihinde oluşturma.*** Bir düşünce süreci olan imgelemede **yaratıcılık** vardır. Özgür düşünme sırasında imgeler birbiri ardına zihinde canlandırılıyor ve hayal kuruluyor; imge ya da tasarımlar, daha da soyutlanıp birbirine katılıyor; benzetilerek, çıkarılarak, nitelikleri değiştirilerek yeni sentezler gerçekleştiriliyor. Bu, **yaratıcı düşünme** işlemidir. Söz konusu işlem gerçekleştirilirken beyinde depolanmış olan bilgi ve yaşantı zenginliği kullanılıyor. Görsel belleği iyi gelişmiş kişiler, resimsel imgeleri görsel belleklerinde bir fotoğraf gibi tüm ayrıntılarıyla yineleyebiliyorlar. Bu yeteneğe, **fotoğrafsı imgeleme gücü** deniyor.

imgesel arkadaş (imaginary companion) Özellikle üstün yetenekli ya da yalnız çocukların imgelemlerinde kendilerine arkadaş olarak yarattıkları ve değişmez, belirli özellikler yükledikleri, kendilerine uygun ve yakın buldukları kişi; ***hayali arkadaş,düşsel arkadaş.***

imgesiz düşünce (imageless thought) **Yapısal psikolojide** içe bakış yöntemiyle yapılan dikkatli çözümlemelere karşın, duyum izleri ya da imge belirtisi göstermeyen düşünce.

impals *Bkz*. **tepi**.

im sistemi (sign system) İnsanın düşünmesine, iletişim kurmasına, sorun çözmesine yardımcı olacak biçimde bir kültürün ürettiği simgeler toplamı. Bu, yalnızca her türlü sözü, anlatımı, mimiği, işareti (imi) ya da simgeyi içermiyor; bilgiyi de içeriyor. Çünkü bilginin kendisi de bir im sistemidir. Örneğin, matematik, fizik, kimya, psikoloji, eğitim bilimi birer işaret sistemidir. *Bkz.* **kodlama, sinyalleme sistemi.**

im yöntemi (manual method) İşitme engellilere anadili öğretiminde kullanılan parmak alfabesi ve öteki işaretlerden yararlanma yöntemi; ***işaret metodu.***

inanç (belief) Belirli görüş ve sayıtlıların dayanaklarını inceleyip değerlendirme gereksinimi duymadan, bu görüş ve sayıtlıları, özellikle

duygusal bir tutumla benimseme. *Bkz.* **inanç, kanı, değer; inançla iyileştirme; inandırma tedavisi.**

inanç, kanı, değer (belief, opinion, value) Birbiriyle yakından ilişkili öznel kavramlar. Bir düşünceye sağlam bir biçimde içten bağlanmak, onu güvenle doğru saymak, ona inanmak demek olan **inanç**ta, **bir değere ilişkin öğrenmeler ağırlıktadır. Kanı**da ise ağırlık, **öğrenmeler sonucu ortaya çıkan öznel genellemeler**dedir. Mantık dışı sayıltılar denilebilecek kimi düşünce ürünü olan ve benliği yenilgiye uğratan düşünceler olan inançların etkisiyle oluşan **ülküsel benlik**, kişiyi kusursuzluğa zorluyor. Bunlar, kişiye zarar vermeden, duyuşsal eğitim yoluyla gerçekçi sınırlar içine çekilmelidir. **Benlikle ve Demokratik Değerlerle Çelişen Düşünce Ürünleri**: **(1)** Kendini başkalarından üstün duruma getirme. **(2)** Kusursuz olma. **(3)** Fiziksel yapıya göre erkek ve bayan oluşla ilgili kalıp yargılar geliştirme. **(4)** Yanlış yapmaktan çekinme. **(5)** Kişisel başarıyı grup başarısına yeğleme. **(6)** Nesnelliği duygusallık ya da öznellikten üstün tutma. Bunlar, çoğu kez ulaşılması güç ve sonuçları ruh sağlığını bozan **yanlış inançlar**dır. Birçok inanç ve kanı, insanın değerler sistemine **çevrenin sözel telkinleri** ya da **yanlış pekiştirmeler**le yerleşiyor. Bunlar, birer **önyargı** olarak bireyin hem kendi yaşantılarını hem de başkalarının yaşantılarını olumsuz yönde değerlendirmesine yol açıyor. Benzer genellemeler, yaşantıları sınırlı olan ve önyargıları çevrenin telkinleriyle gelişen çocuğun bakış açısına da daraltıcı bir etki yapıyor. Birey, kendi **ahlak değerleri**ni, toplumun **ahlak standartları**nı içselleştirerek oluşturuyor. **Psikanalize Göre Ahlak Değerleri**, 2-4 yaşlarında üstbenliğin gelişmesiyle birlikte oluşmaya başlayan ahlak değerleri, Oedipus karmaşasının yaşanmasıyla sürüyor. Okul çağında çocuk, **yetişkin beğenisi**ne önem verdiği için, kimi kurallara daha kolay uyuyor. Ergenlik döneminde ise **kurala, kural olduğu için uyma**ya başlıyor. Bu dönemde genç, soyut düşünme yeteğinin de gelişmeye başlamasıyla, çelişen değerleri uzlaştırıp o **değerlerin ortaya koyduğu uygulanabilir sonuçlarına göre bir seçim yapma**yı başarıyor. Soyut düşünme yeteneğinin gelişimine koşut olarak genç, **kendi değerleriyle toplumun değerlerinin sentezini yapma**ya yöneliyor. Çocuk, gelişim düzeyine uygun olarak okulda, değerlerle ilgili yaşantıları üzerinde düşündürülerek eğitildiğinde, toplum değerlerini ona bilinçsiz koşullamalarla kabul ettirmeye son verilmiş oluyor. Onun yerine, bu **değerleri akılcı değerlere dönüştürüp özümsetme** ve bu yolla ona

ahlaksal bağımsızlık kazandırma başlatılmış oluyor. Bu çabanın sonunda o çocuk, kendi **değerler bütünü**nü, içinde yaşadığı **toplumun değerler karmaşasının tehlikeleri**nden koruma olanağını elde ediyor. **İnsanı olgun değerler sistemine ulaştırmak** ise okulun vazgeçilmez amaçlarından biri olarak görülüyor. Böyle bir sistem, her şeyin üstünde olan insanın değerliliğinin ve demokrasi ilkelerinin bir örüntüsüdür. Olgun değerler sistemini oluşturan kişi, kendinin ve öbür insanların mutluluğu için neyin doğru olduğuna karar vermekte güçlük çekmiyor. Kendini gerçekleştirme yolunda olan bu kişi, hem kendinin hem de başkalarının yaşamına değer veriyor; **demokratik bir kişilik** oluşturuyor; insanları benimseyip onlara **sevgi, saygı** ve **acıma duyguları** besliyor. Bu değerler, **kişilik eğitimi**nin de vazgeçilmezleridir. **İnsanın saydamlık ve dürüstlüğünün kanıtı**, benimsemiş olduğu bu değerlerle davranışlarının tutarlılığıdır. **Ahlaklı olmanın önkoşulu**, gerekli bilişsel güce ve soyut düşünme yeteneğine sahip olmaktır. **Ahlak oluşumu için çocuk, yetişkinlerin yardımından yararlanarak, bunlarla birlikte duyuşsal güvenlik içinde olmalıdır; beğenilme isteği duyma**lıdır; **ahlak değerlerine uygun davranım örnekleri görme**li ve **hümanist yapıtlar okuma**lıdır; çevresinde olup biten **olayların değerlere ilişkin yönlerini seçebilme**lidir. Aynı sınıftaki öğrenciler, bilişsel güçlerinin ve aile ortamlarının farklılığı nedeniyle, değerler yönünden farklı gelişim evresindedirler. Sınıftaki her öğrenciye bu farklılığı giderme konusunda yardım edildiğinde sınıf, **herkes için güvenli bir ortam** durumuna getirilmiş oluyor. Bunu, öğrenciye saygı, anlayış gösteren, dürüst davranan **hümanist öğretmen**, kolaylıkla başarabiliyor. **Sınıfı Her Öğrenci İçin Güvenli Bir Ortam Durumuna Getiren Okulda Öğrenci, Neler Yaşıyor? (1) Öğretmeninden yeterince ilgi görüyor. (2) "**Ya yanlış yaparsam?" korkusunu duymuyor. **(3)** Kendini bir yarış ortamında duyumsamıyor. **(4)** Arkadaşlarıyla belli bir amaç peşinde işbirliği içinde çalışmaya alışıyor. (5) Bireysel özelliklerine uygun bir öğrenim görüyor. **(6)** Kendini bulunduğu sınıfın bir bireyi olarak algılıyor. Böyle bir toplumsal-ruhsal ortamda, belirtilen niteliklerle donatılmış olan öğrenci, her gelişim basamağında, zorlanmadan **sağlıklı inanç, kanı ve değerler** kazanmayı sürdürüyor ve bunları kolaylıkla ortaya koyuyor. Öğretmen, kendi değerlerinin eleştirilmesine, tartışılmasına olanak tanıyınca, onun öğrencileri de kendi değerlerini rahatlıkla tartışabiliyorlar. **Demokratik sınıf ortamı**, hem **demokratik değerler**in benimsenmesine hem de

geliştirilmesine olanak tanıyor. **Kendi inanç, önyargı ve değerlerini tek doğru seçenek olarak öğrenciye sunan öğretmenin sınıfı**nda ise, sağlıklı bir iletişim ve ilişki yaşanamıyor. Böyle bir öğretmenin sınıfında farklı görüşteki öğrenciler, **kendi değerlerini katı bir tutumla savunma eğilimi gösteriyorlar. Bu öğrenciler, öğretmenlerine karşı da olumsuz tutum geliştiriyor ve ona yabancılaşmaya başlıyorlar. Değerleri Geliştirmek ve Ahlaksal Yapılaşmayı Gerçekleştirmek İsteyen Bir Okul Neler Yapıyor? (1)** Duygusal güvenin temelini atıyor. **(2) Öğrencide arkadaşlarınca ve yetişkinlerce beğenilme isteği yaratıyor. (3)** Var olan değer ve kuralları aklın süzgecinden geçirtiyor. **(4)** Çatışan değerlere zekice uyum sağlanmasına ortam hazırlıyor. **(5)** Etik kuralları, genellemelere vararak sözelleştiriyor. Bunlar gerçekleştirildiğinde **yaşantıları zenginleşip bütünleşmiş, sorumluluklarının bilincine varmış olan öğrenci,** kendisini **yaşamda anlamlı ve önemli bir yer**de görüyor. Böylece çevresinde olup bitene bir anlam verebilme ve **çevresini değerlendirebilecek bir algı dayanağı geliştirme olanağı**na kavuşuyor. *Bkz.* **ahlak; değer; hümanist öğretmenlik.**

inançla iyileştirme (faith healing) Bedensel ya da ruhsal hastalığı, Tanrısal bir gücün yardımıyla ya da duayla iyileştirmeye çalışma. Üfürükçülerden, ermişlerden, türbelerden medet umma da inançla iyileştirme sınıfına giriyor. Bu mekanizmada olduğu gibi, terapiste ya da danışmana, tedavi edeceğine, iyileştireceğine inanmak da iyileşmede belirleyici bir etken oluyor. Organik bozukluklarda bile iyileşeceğine, uzmanın iyileştireceğine inanmanın çok önemli rolü olduğu biliniyor. *Bkz.* **boşinanç; din; plasebo**.

inandırma (persuasion) İnsanların değer yargılarını, inançlarını, tutumlarını değiştirmeye ya da insanları bunların yenilerini kazanmaya özendirme çabası. Çok karmaşık olan bu süreçte ya **akılcı tartışmalar**a, **iletiler**e dayanılıyor ya da **akıl dışı istek ya da gereksinimlere seslenen yöntemler** kullanılıyor. *Bkz.* **bilişsel uyumsuzluk**; **inandırma tedavisi.**

inandırma tedavisi (persuasion therapy) Terapistin, hastayı, hatalı tutum ve davranışlarını kendi kaynaklarından yararlanarak değişmeye özendirdiği destekleyici bir terapi; ***ikna tedavisi, inandırıcı tedavi.*** *Bkz.* **inandırma.**

inatçılık (obstinacy) Bir düşünce ya da yargıya, vazgeçemeyecek düzeyde bağlı kalma; direnme, ayak direme. Dikkafalılık. *Bkz.* **obsesif-kopulsif nevroz.**

inceleme (study) Ele alınan konunun bir bölümünü ya da tümünü öğrenmek, bir sorunu çözmek amacıyla o konu, sorun ya da bölüm üzerinde uzunca bir süre dikkatle durmak, çalışmak. Bir olayın nasıl ortaya çıktığını, bununla ilgili kural ve yasaların neler olduğunu anlamak, saptamak ya da bunları denetlemek, deneyimi genişletmek amacıyla dikkati belli noktalara yöneltertek olayın bütün evrelerini gözden geçirmek. İnceleme yapan kişi, dikkatini, incelediği konunun belli evreleri üzerine çevirip öznel yanılmalardan olabildiğince kaçınarak konunun niteliğini iyice öğrenmeye çalışıyor. Bu sırada duyu organlarını etkin biçimde kullanarak konuyu tüm özellikleriyle kavramaya çalışıyor. Deney de bir tür incelemedir. **Gözlem, deney** ve inceleme, hem eşyanın hem de olayların özellikle doğa bilimlerinin gizlerini öğrenme açısından çok önemli araçlardır. O nedenle eğitim öğretimle ilgili çalışmalarda onlara değer veriliyor. Arada başka bir araç bulunmadan gerçekle doğrudan ilişki kurularak girişilen çalışmalardan olumlu sonuçlar alabilmek için incelemeyi yeğlemek gerekiyor. O nedenle **iş ilkesi**ne dayanan öğretimde öğrencilerin planlı incelemelere alıştırılmaları ve bu yönde eğitilmeleri gerekiyor. İnceleme Sürecini Oluşturan Basamaklarda Öğrencilerin Bu İşe Alıştırılabilmeleri İçin Yapılması Gerekenler: **(1)** İncelemenin hangi yönlerden yapılacağı araştırılıp belirlenmelidir. **(2)** Bunlar bir düzene konmalıdır. **(3)** İncelenecek konu, parçalarına ayrılarak inceleme alanları tek tek ortaya konulmalıdır. **(4)** İncelemeyle ilgili görüşler, konu çözümlenirken uygulanmalıdır. **(5)** İnceleme araçları ustalıkla kullanılmalıdır. **(6)** İncelenen konu kavranarak tanımlanmalı ve betimlenmelidir. **(7)** Konu el işi aracılığıyla anlatılmalıdır. (8) İnceleme sonuçları değerlendirilmelidir. İncelemenin hangi yönlerden yapılacağını kestirmek, ilköğretim öğrencileri için kolay olmayacaktır. O nedenle orada öğretmenin yol göstermesi gerekiyor. Öğretmen, bu konuda daha ileri durum gösteren öğrencilerin buluşlarını değerlendirmeli, bunları öbür öğrencilere örnek göstermelidir. İncelemenin hangi yönlerden yapılması gerektiği konusunda gözlemin ögeleri bilinmeli ve bunlar anlatılabilmelidir. Çocuklar, çevre olanaklarına göre, okula birçok gözlem yapmış olarak geliyorlar. Bunlardan yararlanılarak inceleme çalışmaları kolaylaştırılabilir. **Derslerde Uygulanabilecek İnceleme Biçimleri**: **(1)** Toplu ya da parça olarak bir kez yapılan incelemeler. **(2)** Öğretmenin yönetiminde ya da özgürce yapılan incelemeler. (3) Öğrencileri mikroskop, ölçü, deney araçları gibi inceleme araçlarını kullanmaya

alıştırmak amacıyla yapılan incelemeler. **(4)** Öğrencileri incelenecek konuları saptamaya, incelenecek noktaları bulup belirtmeye alıştırma amacına yönelik incelemeler. **(5)** Sınıfça, kümelerle ya da öğrencilerin teker teker yaptıkları incelemeler. İncelemenin eğitsel değer taşıması için inceleme konusu, çocuğun düzeyine uygun olmalıdır. Öğrencilere inceleme yapma fırsat ve olanağının bulunması da oldukça önemlidir. Bu açıdan doğa oldukça zengin bir kaynaktır. *Bkz.* **inceleme gezileri.**

inceleme gezileri (survey trips) Belli bir konunun incelenmesi amacıyla yapılan geziler. Bunlar, önceden saptanmış bir amaca göre belli konuları incelemek üzere yapılmaları ve bu yönleriyle bilimsel bir nitelik taşımaları ile okul gezilerinden farklılık gösteriyor. Her düzeydeki okulda öğrencileri de öğretmenleri de ilgilendiren ve incelenmesi gereken birçok konu bulunuyor. Bunların bir bölümü geziyi gerektiren konulardır. Yeni eğitim ilkelerini gerçekleştirmek isteyen okullarda inceleme gezilerine, okulda ders yapmak kadar önem ve değer vermek gerekiyor. İnceleme Gezilerinin Yararları: **(1)** Geziye katılanlar, temiz hava alma, bol güneş ışığına kavuşma ve yürüme aracılığıyla vücutlarını güçlendirme olanağını elde ediyorlar. **(2)** Gezi, katılanların görüşlerini keskinleştiriyor; ufuklarını genişletiyor; güzellik duygularını geliştiriyor; doğayı sevmelerine yardım ediyor; bilgilerini artırıyor. **(3)** Gezide değişik tipteki insanları, iş ortamında tanıma, toplumsal sorunlarla ilgilenme, bireyler arasındaki ilişki ve bağlılıkları anlama olanağı doğuyor. Bütün bunlar, katılımcıların yurt sevgisini güçlendiriyor; yaşamı daha iyi anlamalarını sağlıyor; görgülerini artırıyor; belirgin bir dünya görüşü edinmelerine katkı sağlıyor. İnceleme, bilimsel bir nitelik kazanınca daha kesin ve sağlan bir görüşle yapılmaya başlanıyor. İnceleme, yeni sorunlarla karşılaşma olasılıkları yaratıyor. Onlar da ele alınınca, iş genişleyip derinleşiyor. Bu da inceleme yapanları dar görüşlülükten, öznel ve yüzeysel yargılardan uzakalaştırıyor. İnceleme yapan her insan, dikkatli davranmak; kavram ve terimleri yerinde kullanmak; sorunları, özellikle çözümleme, bireşim, karşılaştırma yoluyla ele almak ve gerektiğinde eleştiri yapmak zorundadır. *Bkz.* **inceleme.**

inceltme (thinning out) İşlemsel koşullamada düzenli ve sürekli pekiştirmeyi, belli bir davranış yapısı oluşturduktan sonra azaltma, daha aralıklı bir çizelgeye bağlama. Örneğin, başlangıçta, her istenen tepki sonunda verilen pekiştirme, daha sonra her ikinci doğru tepkide; derken, her üçüncü, her dördüncü, her beşinci tepkide …veriliyor.

ince zar (pia mater) Beyin ve omuriliğin yüzeyi ile **beyin zarları**nın iç tabakasını kaplayan zar.

indeks (index) Aynı sıfta ya da sınıflamada yer alan; aralarıonda bir ortak payda bulunan değerlerin rakamsal, alfabetik ya da başka bir ölçüte göre sıralanmış biçimi; ***dizin.***

indirgemecilik (reductionism) Karmaşık olgu ya da yapıları, olabildiğince basit ilkelerle temel bileşenlerine indirgeyerek açıklama eğilimi. Bu eğilim, **psikolojide** insan davranışının hayvan davranışlarına dayanarak yorumlanabileceği; son çözümlemede de cansız maddelerin hareketlerini yöneten fizik yasalarına indirgenebileceği düşüncesinin ortaya konmasına yol açmıştır. **Pavlov'un köpekleri**nin, **Skinner'ın kobayları**nın, **Lorenz'in kazları**nın içgüdüsel davranış yapıları, insan davranışlarıyla ilkişkilendirilerek, insanın içgüdüsel davranışları açıklanmaya çalışılmıştır. Suçun nedenini bireyin ruhsal durumunda; dahası, beyin dalgaları, kalıtsal etkenler, kandaki maddeler gibi biyolojik-kimyasal etkenlerde aramak da indirgemeciliğe örnek gösteriliyor. *Bkz.* **atomculuk**, **yapısalcılık.**

indirgemeci yorum (reductive interpretation) **Jung**'un, davranışın, ruhu etkileyen bilinçsiz bir sürecin belirtisi olarak yorumlanan savı.

individüal psikoloji *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

informel (informal) Genel, resmi, bağlayıcı nitelik taşımayan. *Bkz.* **formel.**

inisiyatif (initiative) **1.** Bir şeyi yapmaya davranma, önceliği ele alma, öncecilik. **2.** Kişinin, alınması gerekli kararı, öncelikle ve kendiliğinden alabilme konusundaki yeterliliği.

inkâr etme *Bkz.* **yadsıma.**

inklolot test *Bkz.* mürekkep lekesi testi.

inme *Bkz.* **felç.**

İnsan İçin Ruh Sağlıklı Bir Gelecek Nasıl Yaratılabilir? *Bkz* dünyada ruh sağlığı.

insana saygı (respect to humanbeing) **Hümanist psikoloji**nin üç temel dayanağından biri. Öbür ikisi **içtenlik ve dürüstlük** ile **eşduyum**dur. *Bkz.* **hümanist öğretmenlik.**

insanbilim *Bkz.* **antropoloji**.

insancı anlayış *Bkz.*özgürlükten kaçış yaklaşımı (Marx ve Freud'un İnsana ve Topluma Bakışı: Marx ve Freud'a Göre Temel Gerçekler).

insancılık *Bkz.* hümanizma.

insancı öğretmenlik *Bkz.* hümanist öğretmenlik.

insancı ruhbilim *Bkz.* hümanist psikoloji.

insancı sağaltım *Bkz.* hümanist tedavi.

insancı toplumculuk *Bkz.* hümanist sosyalizm.

insancı vicdan *Bkz.* hümanist vicdan.

insan hakları (rights of men) İlk kez 1776'da Amerika Bağımsızlık Bildirisi'nde yer alan; ondan sonra 1789'da Fransız Kurucu Meclisi'nce benimsenen ve Rousseau'nun savunduğu özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi temel hakları daha da genişleten Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nca Haziran 1948'de hazırlanıp birkaç değişiklikle **10 Aralık 1948'**de Genel Kurul'un Paris oturumunda, çekimser kalan altı sosyalist ülke ile Suudi Arabistan ve Güney Afrika Birliği dışındaki ülkelerin oylarıyla kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde yer alan haklar. Bildiri, demokratik anayasalarda tanınan temel uygar ve siyasal hakların yanı sıra ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları da belirlemiştir. İlk grupta yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği gibi haklarla keyfi tutuklama, hapis ya da sürgünden korunma, bağımsız ve tarafsız mahkemelerde adil ve kamuya açık biçimde yargılanma hakkı; düşünce, vicdan, din, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri yer alıyor. Toplumsal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, eğitim hakkı, toplumun kültürel yaşamına katılma hakkı ile sanatın ve bilimsel ilerlemenin ürünlerinden yararlanma hakkı da bildirinin getirdiği yenilikler arasında bulunuyor. Bu bildirinin 36. maddesinde **eğitim hakkı** ele alınıyor.

insanın sekiz çağı (eight stages of man) Psikanalizi benimsemiş olup ona yeni boyutlar kazandıran ve insan yaşamını doğumdan ölüme dek değerlendiren psikolog. Erikson'a göre insan yaşamı, aşağıdaki gibi birbirini izleyen sekiz toplumsal-ruhsal gelişim evresinden oluşuyor. Bu sekiz evrenin başlıca özellikleri şunlardır: (1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi: Yaşamın ilk bir yılını kapsayan bu evre, Freud'un ağızcıl dönemiyle örtüşüyor. Çocuk, doğduğu andan başlayarak toplumla bir alışveriş içine giriyor. Bu yaşta bebek, tümüyle bir alıcı yapıdadır ve annenin ilgisine, bakımına bağımlıdır. İç içe olan

biyolojik ve ruhsal gereksinimleri karşılandığında haz; karşılanmadığında ise acı duyuyor. Karşılıklı işleyen bir bütünü oluşturan bu alıcı yapıya karşı annenin vericiliği, denge ve düzeni sağlıyor. Bunun sonucunda, bebeğin içinde bir iyi olma, kendini iyi duyumsama duygusu gelişiyor. Çocukta temel güven duygusunun çekirdeğini, işte annesinin kendini hep seveceğine, bırakmayacağına, isteyeceğine inanma duygusu oluşturuyor. Anne, farkına varmadan, toplumun gerçeklik varsayımlarını da bebeğe aktarıyor. Çocuk, sevgi içinde büyüme olanağı bulamaz ya da süreklilik, tutarlılık, aynılık göremezse, temel güvensizlik duygusu oluşturuyor. Temel güvensizlik, yoksun kalmışlık, bölünmüşlük ve itilmişlik duygularının güçlü bir bileşimi olarak ortaya çıkıyor. (2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi: Bu evre, Freud'un dışkıl dönem olarak adlandırdığı ve ikinci yaşı kapsayan, çocukta bağımsızlık duygusunun temellerinin atıldığı gelişim evresidir. İlk gelişim bunalımını atlatan çocuk, bu evrede istemli hareketleri yaptıran kas ve hareket sisteminin gelişimine koşut olarak örneğin, ayakta durmaya, yürümeye, istediğini almaya, atmaya, konuşmaya başlamakla bağımsızlık yolunda çabaya girişiyor. Büzgen kasları olgunlaşınca işeme ve dışkılama işlevlerini de denetliyor. Çocuk artık, tutma ve bırakmayı, isteğine göre gerçekleştiriyor. O, bu dönemde istemli hareketleri denetlemekten haz duymaya başlıyor. İsteme ya da istememe; yapma ya da yapmama gibi yeni bir yeteneğin gelişmesi, çocukta bu birbirine karşıt istek ve eğilimler arasında bir seçim yapabilme gücü olan bağımsızlık duygusunun gelişimi anlamını taşıyor. Bu sırada yetişkinler, tuvalet eğitimini gerçekleştirmek amacıyla çocuğu kısıtlamaya başlıyorlar. Tuvalet eğitimi, çocuğa kendi ürünlerini başkalarının isteğine göre tutmayı ya da bırakmayı öğretmeye çalışma biçiminde sürüyor. Bu karşıt iki eğilim arasında bir seçim yapabilme evresinde dış denetimin ve öğretilenlerin güven verici olması; çocuğun seçim yapma yetisini aşırı uçlara zorlamaması gerekiyor. Bu olmazsa, seçim, inatçı bir tutma ya da istenilmeyen yer ve zamanda öfkeyle bırakma tepkilerine yol açabiliyor. Bu tutabilme ya da bırakabilme, giderek toplumsal bir anlam taşıyan davranış örüntülerine dönüşerek genelleşiyor. Ya insanları, parayı, eşyayı, alışkanlıkları, sevgiyi tutmak, bunlara tutunmak ya da bunları bırakmak, bırakabilmek söz konusu oluyor. Tutma ve bırakmanın, toplumsal uyum için birçok olumlu yönlerinin yanı sıra, olumsuz yönleri de gelişebiliyor. Örneğin, tutmak; kin, yıkıcılık, saldırganlık yüklü kısıtlayıcı bir tutuculuk eğilimi ile

kendini gösterebiliyor. Bırakmak ise, kırıcı, yıkıcı, yok edici eğilimler olarak ya da rahat bırakma ve boş verme biçiminde belirebiliyor. O nedenle anne babanın, tutum ve davranışlarıyla çocuğun seçim yapma yeteneğini, bağımsızlığını zedelememeye özen göstermesi; kesin ve tutarlı davranması gerekiyor. Kimi şeyleri, örneğin kakasını, çişini tutarak, uygun yer ve zamanda bırakmayı öğrenmekte olan çocuk ağır biçimde utandırıldığı, cezalandırıldığı zaman, onda utanç ve kuşkuculuk duyguları yerleşiyor. Bu ise seçim yapabilme ve istenç yeteneklerinin gelişimini engelliyor. Utanç, “Yer yarılsa da içine girsem.” isteği yaratıyor. Suçlama, kimse izlemez ve üstbenliğin sesi dışında bir ses duymazken, kişinin yalnız başına duyduğu bir kötü olma duygusudur. Aşırı utandırılmanın, meydan okuyan bir utanmazlık tepkisine yol açma olasılığı da vardır. Kuşku da utanca çok yakın bir ruhsal durumdur; bir önü ve arkası olmanın bilinçliliği ile ilgilidir. Bedenin büzgenler ve kalçalar üstündeki saldırgan ve cinsel odaklanmanın yer aldığı arka yüzünü çocuk göremiyor; dahası, burayı, başkalarının istekleri yönlendirebiliyor. Bedenin bu kesimi, küçük varlığın, başkalarınca büyüsel bir biçimde yönetilebilecek karanlık alanıdır. Arka yüzünü yönlendirenler, çocuğun bağırsaklarından geçerken iyi olarak duyumsadığı ürünlerini kötü olarak niteleyebiliyorlar. Bu temel kuşku duygusu, yetişkin yaşlarda, ardındaki kişilerce arkasından tehdit edildiği biçimindeki gizli düşmanlıklara ilişkin kuruntusal (paranoyak) korkulara dönüşebiliyor. Bu durumda paranoyanın oluşumuna, yansıtma mekanizmasından çok, çocuğun başkalarınca aşırı denetlenmesi ve çocuğa, bağımsızlığına saldırıldığı duygusunun yaşatılmış olması neden oluyor. Onun için, utanç ve kuşkuya karşı bağımsızlık kazanmada belirleyici, sevgi ve kızgınlığın; işbirliği ve bencilliğin; kendini ortaya koyma özgürlüğü ve içinde tutmanın birbirine orantısıdır. Kalıcı bir olumlu düşünme ve gurur duygusu, benlik saygısını koruyan bir denetim ve istenç gücüyle yaratılıyor.(3) Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi: Bu evre, Freud’un üretken dönem olarak adlandırdığı 3 -6 yaşları arasıyla örtüşüyor. Bu oyun çağında, çocuğun büyüme ve gelişim mucizesinin merak ve girişim duygusu ile bunun her yana dağılan belirtileri ortaya çıkıyor. Çocuk bu dönemde daha rahat, bilinçli, sevgi dolu ve etkindir. Girişim duygusu, daha önce kazandığı bağımsızlık duygusuna, etkin olma ve başarma uğruna bir görevi tasarlama ve üstlenme niteliğini katıyor. Başarılı olma, tüm yaşam savaşımları ve çabalarını kapsıyor. En küçük bir işi becermekten, en

karmaşık bilimsel ya da sanatsal çalışmalara; en yoğun sevişme ve cinsel birleşmeye dek her etkinlikte bu iki sözcüğün içerdiği anlam geçerli oluyor. Girişimcilikte erkek çocukta ağırlık, üretken (fallik) dalıcı tutumlara; kızda ise, yakalama tutumlarına, saldırganca kapmaya ya da ılımlı biçimde kendini çekici kılma ve sevdirme tutumlarına yöneliktir. Çocuğun zihinsel ve devimsel güçleri arttıkça eylem alanı genişliyor; istek ve merakları artıyor. Cinsel ayrılıkları tanıdıkça, çocukta bu ayrılıklarla ilgili başka birçok şeyi bilme isteği güç kazanıyor. Çocuk, Oedipus karmaşasını, iğdişlik karmaşasını ve yasak aşkı da bu evrede algılıyor ve kavrıyor. Çocukta törel sorumluluk duygusu, zamanla gelişiyor. Çocuğun cinsel konulara ilgi göstermesi, tükenmeyen öğrenme merakı; anne, baba yerine geçmeye özenmesi ve bu yöndeki amaçları, onun girişim duygularına öncülük eden etkenlerdir. Çocuğu bu evrede bekleyen ana tehlike, suçluluk duygusudur. Çocuksu istek ve eylemleri, atılımları, soruları, cinsel ilgileri nedeniyle sıklıkla korkutulan, cezalandırılan çocuk, ağır bir suçluluk duygusu geliştiriyor. Bu duyguyu, bu dönemin başlarında oluşmaya başlayan ve ilkel, katı, acımasız olan üstbenlik yaratıyor. Bu nitelikteki bir üstbenliğin denetimine giren çocuk, aşırı uysal, ürkek ve girişim duygusundan yoksun olarak büyüyor ve yaşıyor. Gelecekte küçük bir işe, yalın bir sevişmeye başlamak bile, bu kişiye çok güç geliyor. Ceza korkusu ve suçluluk duygusu, onun girişim ve becerme gücünü kısıtlıyor. Kısıtlanma ve suçluluk duyguları, bu insanları edilgin, bağımlı ve ürkek davranmaya zorluyor. Bunlar, kimi de histerik tepkiler gösteriyor, cinsel güçsüzlükler ve yetersizlik duyguları yaşıyorlar. Ağır geleneksel, toplumsal ve politik baskılar yüzünden, bu kişilerde belirgin bir toplumsal girişim eksikliği de görülüyor. (4) Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygularının Gelişimi: Yaklaşık 7-11 yaşlarını kapsayan bu evre, Freud’un gizil (latent) dönemini karşılıyor. Çocuk, bu aşamada, gerçek yaşama girmeye hazır gibidir. Ancak, gerçek yaşama girmeden önce, onun okul eğitiminden geçmesi gerekecektir. Okul öğrenimiyle, sınıflardaki öğrenim etkinlikleriyle birlikte ev, bahçe, tarla, orman gibi yerlerdeki öğrenim de söz konusudur. Çocuk, gerçek anne baba olmak için bu evrede, toplumun beklentilerine göre bir şeyler yapmayı öğreniyor, gerekli becerileri kazanıyor. Anne baba olabilmenin, önce çalışma ve yapıcılıkla kendine bir yer edinmeyi gerektirdiğini kavrıyor. Okul çocuğu olarak o, bu evrede benlik sınırları içine giren araç gereçleri kullanma becerilerini kazanmaya hazırdır. Her toplum, çocukları bu gelişim

evresinde düzenli ve tutarlı bir eğitimden geçirmeye çalışıyor. Bu dönemde çocuğun yaşayabileceği tehlike, yetersizlik ve aşağılık duygusudur. Olanaksızlıklar nedeniyle umudunu yitiren çocuk, öğrenim dünyasını benimseyemiyor; sahip olduğu beceri, girişim duygusu ve öğrenme yeteneğinin yetersizliğine inanıyor. Bu olumsuz inanç da onun aile içi bağımlılığa dönmesine yol açıyor. Çocuğun bu duruma düşmemesi için, toplum, teknolojisi içinde belli bir yeri olan rolleri (kimlikleri), çocuğa anlamlı gelecek biçime sokmalıdır. Toplumda geçerli olan araçların, çocuk zihninde anlam kazanmasına önem vermelidir. Bu aşamadaki bir tehlike de çocuğun, öğretilenleri olduğu gibi almakla yetinmesi, bunların dışına çıkmaması ve görüş alanını daraltmasıdır. Bir kişi, işini biricik yükümlülüğü; işe yaramayı da değerliliğinin tek ölçütü olarak görüyorsa o kişi, kendini, sömürme konumundakilerin uydusu, düşüncesiz bir kölesi yapmış demektir. (5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi: Bu aşama, 12-20 yaşları arasındaki ergenlik (adolescence) ve gençlik (youth) dönemidir. Bu dönemde, ilk çocukluk dönemindekine yakın hızda bir bedensel büyüme ve cinsel olgunlaşma sürdüğü için, daha önceki aynılık ve süreklilikler, yeniden sorgulanıyor. Yetişkin görevleriyle yüz yüze gelen ergen ve genç, bu görevlerden başka iki sorunu daha çözmek durumunda kalıyor. Bunlardan biri, kendini ne olarak gördüğü ile başkalarının gözünde ne olduğunu karşılaştırmak; edindiği kimlik ve becerileri, günün meslek örneklerine nasıl bağlayacağını belirlemektir. İkincisi ise, yeni bir aynılık ve süreklilik duygusu arayışı içinde, önceki savaşımlarından birçoğunu yeniden vermektir. Kimlik arayışında yaşıt gruplar ve grup önderleri, genç için büyük bir önem taşıyor. Onlarla özdeşleşmeler, kimlik yitimi noktasına bile varabiliyor. Grup üyeleri, aynı duygu ve düşünceleri taşıyorlar. Dahası, aynı kişilere düşman oluyorlar. 14-15 yaşlarında, bir ölçüde cinsellik içermeyen aşklar yaşanıyor. Ergenlik aşkları, bir yere dek, kendi kimliğini tanıma çabalarıdır. Ergenlik aşklarının çok kez konuşmalarla geçme nedeni budur. Bu evrenin ikinci yarısını oluşturan 17-20 yaşları arasındaki ergenler ise, kendi değerlerini bulmaya ve benimsemeye, anne babadan bağımsız davranmaya; kısacası, kendi kimlik bütünlüğünü oluşturmaya önem veriyorlar. Temel güven duygusu tam gelişmemiş olan genç, bu dönemde, güven duyabileceği insanları, sığınacağı, dini, ülküyü, dünya görüşünü arama çabasına düşüyor. Bağımsızlık duygusu gelişmiş olan genç ise bir yandan bağımsız karar verme fırsatları kolluyor, öte

yandan da kendi bağımsızlığından kuşkuya düşebileceği işlere girişip zorlanmaktan korkuyor. İş ve meslek seçme, bu yaşlarda önem kazanıyor. Onu en çok, gelecek belirsizliği ve meslek ülküsünü benimseyememek tedirgin ediyor. Çok önem kazanan bir başka şey de yeni değerler bulmak ve onları benimsemek oluyor. Bu evrede genç, hem bulduğu değerleri korumak hem de her şeyi yenilemek, yaşarlığını yitirmiş olanları kökten düzeltmek için devrim yapmaktan; dahası, bu uğurda yaşamını duraksamadan ortaya koymaktan çekinmiyor. Benliği bütünleştirme yeteneğinin kişiliğe yerleşmesi demek olan kimlik duygusu, şimdi gelişiyor ve toplumsal anlamlar kazanıyor. Genç, bu dönemde “Ben kimim?”, “Ben neyim?” sorularına daha açık yanıtlar verebiliyor; kendini kabul ediyor. Böylece kişiliğini cinsel, toplumsal ve mesleksel yönden tamamlıyor. Bu evrede karşılaşılabilecek en büyük tehlike, kimlik karmaşasıdır. Bu, kendini bulamama, kendi olamama biçimindeki ağır kimlik sorununun varlığıdır. Kimlik bunalımı ise, normal birçok gençte özellikle duygusal bağlılıklara girişildiğinde; iş, meslek seçimine karar verme sırasında; önemsenen yarışmalara girildiğinde ortaya çıkıyor. Kimlik karmaşası, geçici de olsa, kimlik bunalımının ağırlaşması sonucu, uyumun ağır biçimde bozulması olarak yaşanıyor. Kimi genç, bunu eğitimi, işi benimsemeyerek, dağınık bir yaşam sürdürerek; kimi de önceki yıllardan gelen kuşkuların etkisiyle cinsel kimlik karmaşası biçiminde yaşıyor. Cinsel kimlik, gencin biyolojik olarak sahip olduğu kadınlığı ya da erkekliği, ruhsal anlamda da benimsemesi ya da reddetmesiyle başlıyor. Erkekçe ya da kadınca rolleri reddetme biçimindeki terslik, ilerde kadın-erkek ilişkilerinde, anne baba sorumluluğu yüklenildiğinde türlü çatışmaların yaşanmasına yol açıyor. Kimlik karmaşası, zamanında ele alındığında giderilebilen bir sorundur. Genç, önceki evrelerle ilgili sağlıklı ve sağlıksız tüm gelişmeleri bu evrede bir kez daha değerlendirerek kimliğini biçimlendiriyor. Bağımsız ve olgun bir benlik gelişimini gerçekleştirebilen kişiler, elverişli kalıtsal ve çevresel koşulları yakalayabilenlerdir. (6) Yalnızlığa Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi: 21-34 yaşları arasında süren genç yetişkinlik evresi, yakınlaşma duygusunun geliştiği dönemdir. Kimlik duygusunu yerleştirmiş genç yetişkin, kendi kimliğini başkalarınınkiyle birleştirip kaynaştırmaya hazırdır. Bu hazır oluş, kendini somut bağlılık ve eşleşmelere bırakabilmenin üstesinden gelebilecek güç ve yeteneği kazanmış olmaktır. Sağlıklı genç yetişkin, yakın bağlılıklardaki

dayanışmaya, cinsel birliktelik ve orgazmlara, yakın dostluk ve arkadaşlıklara kendini bırakabiliyor. Bu durum ve konumlarda, benliğinin bir parçası yitiyormuş gibi kaygılar yaşamıyor. Bu güce ulaşamayan genç, benlik yitimi korkusuyla bu türlü ilişkilerden kaçınmasına yol açan derin bir yalnızlık duygusu oluşturuyor; o da genci kendini yiyip bitirmeye yöneltiyor. Uzak tutma, varlığı kendisi için tehlikeli görülen kişi ve güçleri soyutlama, gerekirse yok etme eğilimidir. Bu eğilimde olanlar, bu evrede, kendine benzeyen kişilerle hem yakınlaşma hem de yarışma ve savaşma gibi tehlikeli ilişkiler yaşıyorlar. Bu bozukluk, önemli kişilik sorunu yaratıyor; eşleri, ikili yalnızlıklar yaşamaya itiyor. Bunlar, yarışçı çarpışma ile cinsel kucaklaşma farklılaştığında, törel duygunun buyruğuna girerek tehlike olmaktan çıkabiliyorlar. Gerçek eşeysel (genital) uyumun sağlandığı evre, genç yetişkinliktir. Sağlıklı cinsel ilişki, erkekle kadını, düşle gerçeği, nefretle sevgiyi, düşmanlıkları ve kızgınlıkları yumuşatıyor. Cinsellik, kişinin saplantılarını, aşırılıklarını azaltıp elezer denetimleri ortadan kaldırıyor. (7) Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi: Üretkenlik, yaklaşık 35-60 yaşları arasında yaşanan yetişkinlik evresinde gelişim gösteriyor; evrimsel gelişim içinde öğrenen, öğreten ve kurumlaştıran insanı anlatıyor. “Gelecek kuşağı oluşturup yönlendiren ilgi” demek olan üretkenlik, “yaratıcılık” anlamını da içeriyor. Bu çaba ve ilişkiler sırasında çocukların yetişkinlere bağlılığı abartılınca, yaşlı kuşağın, genç kuşağa bağlılık gereksinimi gözden kaçabiliyor. Bedenlerin ve zihinlerin buluşmasında **kendini yitirebilme yeteneği**, zamanla benlik ilgilerinin genişlemesini ve üretilen, yaratılan üzerine bir libido yatırımının yapılmasını sağlıyor. Benlik; üretme, yaratma ve **ortaya konulan ürünlere sevgiyle bakma** işlevini bu yolla yerine getiriyor. Çocuk gibi, bilim, sanat yapıtları da bu üretkenlik içinde yer alıyor. Üretkenlik, bu anlamıyla toplamsal-ruhsal gelişim programında da temel evredir. Bu zenginliği yaratamayanları, **kısırlık, durağanlık, verimsizlik** ve **benlik yoksulluğu** gibi tehlikeler bekliyor. **Orta yaş depresyonları**, böyle bir durağanlık ve benlik yoksulluğunun yansımalarıdır. Böyle kişilerce yetiştirilen çocuklarda, birtakım **yetersizlik ve yoksunluk duyguları** görülüyor. Çocukluklarında kişiliklerine aşırı emek verilmiş olan kimi genç anne babalar, özseverlik duygusu nedeniyle, bu evreye ulaşmakta zorlanıyorlar. **(8) Umutsuzluğa Karşı Benlik Bütünlüğünün Oluşumu:** Yalnızca nesnelerin ve insanların bakımını üstlenmiş; varlıklara yönelik düş kırıklıklarına ve başarısızlıklara uyum sağlamış;

başkalarının, nesnelerin ve düşüncelerin zorunlu bir üreticisi ve yaratıcısı olan kişi, **yedi evre**nin meyvesini yavaş yavaş olgunlaştırarak bu sekizinci ve sonuncu evrede benlik bütünlüğünü ortaya koyuyor. Bu bütünlüğü, düzene ve anlamlılığa doğal bir eğilim gösterdiğinin kanıtı olan **benliğin birikmiş güvenliği** oluşturuyor. Benlik bütünlüğüne kavuşan kişi, özseverliğin ötesinde, kendi benliği ile birlikte **tüm insanların benliği**ni de seviyor. Sonuçta, kendi anne babasına yönelik **değişik bir sevgi anlamı** yansıtıyor; uzak çağların ve değişik uğraşların yalın ürün ve değerlerinde beliren düzenlerine bağlanıyor. Kendini insanın uğraşlarını anlamlı kılan türlü yaşam biçimlerinin onurunu korumaya hazır görüyor. Çünkü o, kişinin yaşam sürecinin, tarihin bir kesitiyle rastlantı sonucu çakışmış olduğunu biliyor. **A**ncak bu biçimdeki bir son çözümün önünde ölüm korkusu duyulmuyor. Benlik bütünlüğü, yalnızca bu korkusunun duyulmadığı yerde var olabiliyor. Ölün korkusu duyulduğunda, biricik yaşam süreci, yaşamın amacı olarak benimsenmemiş oluyor. Benlik bütünlüğüne ulaşmak için **bireyin din, siyasa, ekonomik düzen ve teknolojinin, soylu yaşamın, sanat ve bilim öncülerinin izleyicisi olma**sı gerekiyor. Önceki evreleri sağlıklı geçirmiş olan bir yaşlı, ölümü huzurlu bir ağırbaşlılıkla, yaşamın doğal bir parçası olarak değerlendirdiği için ondan korkmamuyor. **Umutsuzluk**, ölüm korkusu duymaktır. Benlikleri, anne babalarınca ölümden korkmayacak kadar bütünlenmiş olan çocukların, yaşamdan korkmama olasılıkları yüksektir. *Bkz.* **ERİKSON, Erik H.**

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
	İleri Yetişkinlik Dönemi (65 Sonrası)	Dışkıl Dönem (1,5-3 yaş) (İlk Çocukluk)	Üretken Dönem (3-6 yaş) (İlk Çocukluk)	Gizil Dönem (7-11 yaş) (Son Çocukluk)	Ergenlik Dönemi (12-20 yaş)	Genç Yetişkinlik Dönemi (21-34 yaş)	Yetişkinlik Dönemi (34-64 yaş)	İleri Yetişkinlik Dönemi (65 Sonrası)
1	Temel Güvensizliğe Karşı TEMEL GÜVEN							
2		Utanç ve Kuşkuya karşı BAĞIMSIZLIK						
3			Suçluluk Duygusuna karşı GİRİŞİM					
4				Yetersiz duygusuna Karşı ÇALIŞMA VE YAPICILIK				
5					Kimlikkargaşasına Karşı KİMLİK GELİŞİMİ			
6						Yanlızlığa Karşı YAKINLAŞMA		
7							Durağanlığa Karşı ÜRETKENLİK	
8								Umut Yitimine karşı BENLİK BÜTÜNLÜĞÜ

Aşamalı Oluşumsal (Epigenetik) Gelişim Çizelgesi
(Yaşanan Toplumsa - Ruhsal Bualımlar)

İnsanın Sekiz Çağı

İnsanın Sekiz Çağı Kuramına Göre Ruh Sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

insanın temel amacı *Bkz.* **analitik psikoloji.**

insanlaşma *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı (Kaçış Mekanizmaları).

insan mühendisliği (human engineering) Araç gereç yapımında,çalışma yerlerinin fiziksel koşullarının düzenlenmesinde insanın duyu organlarının özelliklerini, devimsel yeteneklerini, öğrenme güçlerini, bedensel olanaklarını, rahatını, güvenliğini ve doygunluk kazanmasını göz önünde bulunduran psikoloji ve teknolojiden oluşan bilgi dalı.

insan resmi çizdirme (draw-a-man behavior) Çocuklara, resimsel gelişim evrelerini bilen kişilerce insan resmi çizdirerek onların zihinsel gelişim durumlarını saptamaya çalışma.

insan odaklılık (anthropocentrism) İnsanın, her türlü değerin odağında ve her şeyin ölçüsü, evrenin tek önemli varlığı olduğu görüşü. Çağcıl (modern) insanların ve daha önce yaşamış olan insanların çoğu, bu görüşü benimsiyor. Kendilerini çağcıl ötesi (postmodern) sayan kişiler ise insanların evrimleşerek ileride oldukça farklı türlere dönüşeceğine ya da kendilerini, yaşadıkları dünyayı yok edeceklerine inanıyorlar. Şimdiye dek

yaşamış olan türlerin yüzde 99’unun bugün var olmadığını da bu görüşlerine kanıt gösteriyorlar.

insan olma *Bkz.* **insanlaşma.**

interaction *Bkz.* **etkileşim**.

intihar (suicide) Kişinin bilerek ve isteyerek kendi yaşamına son vermesi; özkıyım, kendini öldürme, canına kıyma. İntihar olaylarına özellikle gençlik ve yaşlılık yıllarında rastlanıyor. Pek çok genç, intiharı düşünüyor; bunların bir bölümü intihara girişiyor; çok azı da intiharı gerçekleştiriyor. Her türlü intihar, gözdağı ya da intihar girişimi, psikiyatride önemseniyor ve bunlara anında müdahale edilmesinin önemi üzerinde duruluyor. Çünkü intiharın seslendirilmesi, gerçek bir girişimin habercici olabiliyor. Bu girişimlerin, kaza sonucu, gerçekleştiği de görülüyor. İntihar, çok çeşitli nedenlere dayanıyor. Derin bir umutsuzluk, dayanılmaz acılar, depresyona girme, başarısızlık, yaşlılık korkusu, başkalarını cezalandırma ya da onlara suçluluk duygusu yaşatmaktan kurtulma, öç alma, **intiharın başlıca nedenleri**ni oluşturuyor. **Psikanaliz** bu eylemi, kişinin **saldırganlık dürtüsünü kendine yöneltme**si olarak açıklıyor. Yaygın kanı ise intiharda kişilik yapısının; bireysel, toplumsal ve kültürel etkenler gibi birden çok nedenin etkili olduğu yönündedir. Bu girişimin en önemli nedeni, yalnızlık ve kişinin türlü baskılar karşısında kendini güçsüz duyumsamasıdır. İntiharı düzenli bir biçimde inceleyen ilk otoritelerden biri olan **E. Durkheim**, bu girişim ve eylemin, kişinin toplumsal yaşamla bütünleşme sorunundan kaynaklandığını savunmuş ve **ekonomik intihar**, özgecil intihar, **bencil intihar** olarak üç ayrı intihar türünden söz etmiştir. *Bkz.* çocuk ve ergenin **gelişim dönemleri (4)Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi)); duygusal psikoz; intihar eylemi; intihar girişimi ve intihar eylemi; yaşlılık.**

intihar düşüncesi (suicidal ideation) Özel planlar yapmadan, intihara girişmeden intihar düşünceleriyle oyalanma. Bu tutum, sıklıkla hastalığa ilişkin üzüntü durumlarında, depresyonda, özellikle yalnız kalan ve reddedilen kimi yaşlılarda, ölümcül hastalarda ve alkoliklerde gözlemleniyor. Bunların yalnızca küçük bir bölümü intihara girişiyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi); depresyon; DURKHEİM, Emile, intihar; intihar girişimi ve intihar eylemi; yaşlılık.

intihar eylemi *Bkz.* **intihar düşüncesi; intihar girişimi ve intihar eylemi.**

intihar girişimi ve intihar eylemi *Bkz.* **intihar; intihar düşüncesi.**

inzal *Bkz.* **bel gelmesi.**

iptidai *Bkz.* **ilkel.**

ipucu (cue) **1.** Bir uyarıcı ile başka bir uyarıcı arasında ayrım yapmayı olanaklı kılan özellik. Bu özellik, davranışın pekiştirilip pekiştirilemeyeceğini gösteren bir sinyal olarak çalışabiliyor. **2.** Belli bir işlemi, işlevi kolaylaştıran, tetikleyen ya da hızlandıran bir uyarıcı

ipucuyla anımsama (cued recall) Bellek araştırmalarında, özgür anımsamanın biraz değiştirilmiş biçimi. Ezberlenmesi istenen maddelere ilişkin belli ipuçları veriliyor. Maddeler listesinde örneğin, "bitki adı olan sözcükleri sıralayın." deniyor. "Bitki adı" burada bir ipucu oluyor ve özgür anımsamaya göre daha iyi anımsama sağlıyor. *Bkz.* **direnmeli yineleme hataları**

irade *Bkz*. **istenç.**

irade kaybı *Bkz.* **istenç yitimi.**

iradeli faaliyet *Bkz.* **istençli etkinlik.**

İran'da eğitim (education in Iran) Eski İran'da halk; rahipler, savaşçılar ve çiftçiler olarak üç sınıftan oluşuyordu. İranlılar, savaşçı bir kavimdi. Halk, savaş ve kahramanlık öykülerini seviyordu. Ata binmek, iyi ok atmak, cesurluk, krala bağlılık göstermek, olumlu alışkanlık, iyi davranış sayılıyordu. İranlılar, çocuk yetiştirmeye çok önem veriyorlardı. Kral, çok çocuğu olanlara armağanlar veriyor, onları ödüllendiriyordu. Çocuğa 5 yaşına dek annesi bakıyor ve eğitim veriyordu. O yaştan sonra ise kendisine ata binme, ok atma, yalan söylememe, avcılık gibi yaşamsal değerdeki beceriler kazandırılıyordu. Tarım işlerinin de özel bir önemi vardı. Tarlasını işlemeyen, boş bırakan, Işık tanrısına karşı günah işlemiş sayılıyordu. İran'ın eski dini, iyilik mabudu Hürmüz'e yaranma; kötülük mabudu Ehrimen'den sakınma temeline dayanıyordu. O nedenle İranlılar, kendiliklerinden iyilik yapmaya; bedensel ve ahlaksal yönden yetkin insan haline gelmeye çalışırlardı. Onların dinsel ve ahlaksal eğitimlerinin gelişimini güçlü ve sürekli olarak etkileyen ise **Zerdüşt'**tü. Onun anlatısına göre, her erkeğin aile kurması bir görevdi. 13-15 yaşındaki kızlar, evlenmeyi isteme hakkına sahiptiler. Eş seçme, anne babaya ait bir işti. Bu işi kendileri yapmak isteyenler, cehenneme atılarak cezalandırılacaklardı. Zerdüşt'e inananlar, çocuğu topluma yararlı olacak

biçimde yetiştirmeye çalışırlardı. Halkın değerli saydığı erdemleri çocuklara benimsetmeye çaba gösterirlerdi. Çocuklar daha çok babalarının mesleğine göre eğitiliyordu. Hangi sınıftan bir aileden olursa olsun, rahipler, her çocuğa kutsal yazıları ve duaları öğretiyorlardı. 15 yaşına giren her kız ve erkeğin beline, büyük bir törenle kutsal kuşak bağlanırdı. Bu, olgunlaşma işaretiydi. Aynı zamanda bu kuşağın, insanları kötü güçlerden ve seytandan koruduğuna inanılıyordu. Kuşak takınan çocuk, davranışlarında özgür oluyordu. Bundan sonra çocuğun eğitilmesi, çevrenin etkilerine bağlı olarak sürdürülüyordu. Zerdüşt'ün amacı, insanları ahlaklı yapmaya çalışmaktı. O, beden gibi ruhun da temiz olmasını öneriyordu. Tembellik, yalancılık, iftira, hile, hırsızlık, şehvet düşkünlüğü, ruhu çürüten alışkanlıklardan sayılıyordu. Zerdüşt, sudan yararlanarak çiftçilik yapmayı, toprağı sürüp ekmeyi, ağaç yetiştirmeyi önermekle İranlıları tarıma özendirmiştir. Açıklanan bu değerlerin ışığında eski İranlılar, Dünya tarihinde önemli bir yer tutan bir kültür yaratmayı başarmış ve yüzyıllar boyunca, bu zengin kültürden yararlanmışlardır. *Bkz.* **eğitim tarihi.**

iri kafa (macrocephaly) Çok kez zihinsel yetersizlikle koşut giden, normal olmayan iri kafatası.

irkilme refleksi (startle reflex pattern) Beklenmeyen bir işitme uyaranına karşı yapılan kassal ve kimi kez dışkılamayı da kapsayan bir tepki.

irsiyet *Bkz*. **kalıtım**.

İslamda eğitim (education in Islam) İslam dininin ilkelerine uygun eğitim. Her yeni din, insanları kendi ilke ve yöntemlerine göre eğitmeyi görev bilmiştir. Kur'an'da da eğitime ilişkin birtakım yargılar yer alıyor. İslamlık, kadın ve çocuk hukukunu tanıdığı için eğitimde kadınla erkek arasında bir fark görmüyor. Hz. Muhammet, bir hadisinde "Her ağacın bir meyvesi vardır. Kalbin meyvesi de çocuktur. O, dünyada övünce ve sevince neden olur; ahrette de nurdur." diyor. Bir başka hadisinde de Kur'an, kitabet ve sair ilimleri, maarifi öğretmeye çalışmanın, çocuğun babası üzerinde hakkı olduğunu belirtiyor. İslamın anne babadan istediklerini şunlar oluşturuyor: Çocuk konuşmaya başlayınca kendisine önce kelimei şehadet öğretilecek; ondan sonra da kimi ayetler ezberletilecek. Çocuğun aklı başına geldiğinde kendisine farzlar, vacipler ve sünnetler öğretilecek. Kız çocuğuna ise bunların yanı sıra kadınları ilgilendiren ev sanatları öğretilecek. Çocuk yedi yaşına bastığında

kendisine namaz kılma talim ettirilecek. Çocuklar onuncu yaşta namaz kılmazlarsa kendilerine bu terbiye verilecek. Hıristiyanlık nasıl manastırlarda öğretilmişse İslamlık da camilerde öğretilmeye başlanmıştır. İslam ülkelerinde tekkelerde, imaretlerde, evlerde ve daha başka yerlerde de ders halkaları oluşturuluyordu. Camiler yetmemeye başladığında onların yanı başında medreseler açılmaya başlandı. İlk medreseyi XI. yüzyılda **Melikşah**'ın veziri **Nizamülmülk** kurdu. Onun en ünlü medresesi Bağdat'taki **Nizamiye** medresesidir. İslamlık ilerledikçe her camide bir okul açılmaya başlanmıştır. Çocuklar, 5-8 yaşına dek bu okullara devam ediyorlardı. Bu okullarda okuma kitabı olarak Kur'an okutuluyor ve kısmen ya da tamamen ezberletiliyordu. Namaz dualarını ezberlemek ise zorunluydu. Buralarda cami imamları, müezzinler ya da okumuş başka dindar kimseler ders veriyordu. Yüksek öğretim kurumu düzeyindeki medreseler, büyük camilerin yanında açılıyordu. Burada okutulan derslerin tümü Kur'an yorumuna ve dine ilişkin derslerdi. Kendi kendini eleştirmeye kapalı, şekle ve göreneğe bağlı kaldığı; zamanın gereksinimlerine yanıt veremediği için bu kurumlar varlıklarını sürdüremediler. *Bkz.* **eğitim tarihi; Türklerde eğitim (Medreseler, Sıbyan Okulları (Mahalle Mektepleri) ve Enderun Okullarında Eğitim).**

İSMAİL MAHİR EFENDİ (1869-1916) Kastamonu'nun Araç ilçesine bağlı Boyalı bucağının Balcı köyünde doğdu; İstanbul'da öldü. Bir süre medresede okuduktan sonra İstanbul'a gitti ve Darülmuallimin'de (Öğretmen Okulu'nda) öğrenim gördü. Selanik Mülkiye Rüştiyesi öğretmenliğine atandı. Sonra Selanik Darülmuallimin Müdürlüğüne getirildi. Bu görevle birlikte Askeri Rüştiye'nin Farsça öğretmenliğini üstlendi; ek bir görev olarak da Mithat Paşa Sanayi Okulu Müdürlüğü'nü parasız olarak yürüttü. Bu okulu demircilik, tesviyecilik işliklerine kavuşturdu. Oradan İstanbul Çapa Kız Öğretmen Okulu (Darülmuallimat) Müdürlüğü'ne atandı. Gizli İttihat ve Terakki emiyeti'nin kurucularından olan İsmail Mahir Efendi, Kastamonu mebusluğuna seçildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne birçok hizmet verdi ve özellikle 31 Mart Olayı'nda önemli yardımlarda bulundu. 1913 yılında Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Maarif bütçesi konuşulurken **köylere öğretmen yetiştirme sorunu**na ilişkin önemli düşünceler ileri sürdü. Ona göre köy eğitimi tümüyle ele alınmalıydı. Bunun ilk koşulu, çok sayıda öğretmen yetiştirmekti. Bunun çaresi ise uygulanmakta olan yöntemleri bırakarak her il ve sancakta tarım

işlerine elverişli yerlerde yatılı öğretmen okulları açmak; bu kurumlara her köyden en az bir kız, bir erkek çocuk alarak bunları kendi köyleri için yetiştirmekti. Bu sırada bir yandan da köylüler, kendi köylerinin okul binalarını yaparak hazırlamalıydı. Öğretmenler, kendilerine ayrılan tarlaları da işleyerek geçimlerini sağlamalıydılar. İsmail Mahir Efendi, 1913'te atandığı İstanbul Darülmuallimat Müdürlüğü'nde bir yıl kaldı**.** Trablus ve Balkan Savaşları nedeniyle anne babasız kalmış çok sayıdaki çocukların acınacak durumları karşısında harekete geçmek gereğini duydu. Başta Talat Paşa olmak üzere önemli mevkilerde bulunan eski dostlarının desteği ile **Darüleytamlar**'ı (Öksüz Yurtları'nı) açtı. Bu kurumun genel müdürlüğüne getirildi. Bu kurumların programlarına kültür derslerinin yanı sıra sanat dersleri de koydu. Bu başlangıçtan sonra İstanbul'da ve öbür illerde birçok Darüleytam daha açıldı. Böylece binlerce kimsesiz çocuk, buralarda yatılı olarak yetişme ve ilerleme olanağına kavuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın kimsesiz bıraktığı çocuklar için de bu kurumlar kurtarıcı oldu. İsmail Mahir Efendi, özellikle kızlara sanat öğretilmesine şiddetle karşı çıkanlarla da uğraşmak zorunda kaldı. Bir gün Bebek'teki Darüleytam'ın kapatılmasına girişildiğini öğrendiğinde bunu önlemek için uğraşırken hastalandı ve öldü. *Bkz.* **Türklerde Eğitim (İkinci Meşrutiyet Dönemi'ndeki eğitim Çabaları).**

ispata yönelik argüman *Bkz.* tümdengelim yöntemi.

İsraillilerde eğitim (education in Israel) İbraniler olarak anılan **Beniisrail** kavmi, **Arzu Kenan** denilen ve bir yanı Arabistan ve Suriye çölü; öbür yanı deniz; kuzeyi de Lübnan dağlarıyla sarılı yerde yaşıyordu.. Bu

durumuyla Beniisrail'in yurdu olan **Filistin,** bütün dünyadan ayrılmış gibiydi. Bu kavmin çocuklarının okulu, aileleriydi. Çocuk, Tanrı'nın sadık kulu olarak yetiştiriliyordu. O nedenle onun çok yüksek düzeyde bilgiler edinmesine gerek yoktu. Anne babasından işittiği sözler, gördüğü örnekler, dinsel telkin niteliğinde duyduğu ahlaksal kurallar yeterli görülüyordu. Çocuk, göçebe (bedevi) olarak yaşayabilmek için gereken becerileri, çok küçük yaşta iken anne babasından görüp öğreniyordu. Hayvanlara bakıyor, tarım işlerinde çalışıyor, ok atıyor, avcılığı beceriyordu. Aşiretin dinsel ve ahlaksal anlayışlarını çocuğa anne baba aşılıyordu. **Musa** peygamber, İsraillilerin eğitimine temel oluşturacak nitelikte ve önemde birçok ilke koydu. Halkı, bir Tanrı çevresinde birleştirdi. Kavmi çobanlıktan kurtarıp tarıma geçirdi. Çocukları, anne baba sözü dinlemeye alıştırdı. Halka birbirini sevme, birbirine yardım etme alışkanlığını kazandırdı; büyüklere saygı göstermeyi öğretti. Kimsesizlere, dullara, yoksullara insanca davranıp yardımda bulunmayı benimsetti. İnsanları, adalete uygun davranmaya, köleleri ailenin bir organı gibi görüp 6 yıl hizmetten sonra özgür bırakmaya alıştırdı. Musa'nın bir büyük hizmeti de Museviler arasına yazıyı sokmasıydı. Bu davranışıyla o, İbrani yazınının temelini atmış oldu. Okuma yazma, önde gelen becerilerden biri sayılmaya başladı. Zenginler, özel öğretmenler tutarak çocuklarını okutmaya yöneldiler. Halk, öğretmene büyük bir saygı gösterir oldu. "Babanız ve öğretmeniniz size muhtaç olurlarsa önce öğretmeninize yardım ediniz. Babanız size ancak bu dünyada hayat verebilir; oysa öğretmeniniz, sizi gelecekteki bir dünya için yetiştirdi." deniyordu. İbraniler arasında yaygınlaşan okullara Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında çocuk, 6 yaşında giriyordu. Okulda çocuklara okuma yazma, tabiat bilgisi, geometri ve kozmografya dersleri veriliyordu. Öğrencilere verilen ilk kitap, **Tevrat'**tı. Öğretimde yöntem olarak **telkin** ve **cazip** kullanılıyordu. İbranilerin ilk dönemlerindeki sıkı, şiddetli disiplin ve bedensel cezalar, giderek hafifletildi. "Çocuklar bir el ile cezalandırılmalı; iki el ile okşanmalıdır." sözü ünlendi. İsa'nın doğumundan 450 yıl önce, Hahamlığın da kurucusu olan **Ezra** adlı bir bilgin, bütün kutsal yazıları toplayarak bir dinsel külliyat oluşturdu.**Haham**lar, Musevilerin eğitilip yetiştirilmesinde önemli, bir rol oynadılar. Halkın öğretmeni olarak sinagogları, eğitim kurumu durumuna getirdiler. Halka kararlılık, adalet, cesaret, dindarlık, akıllı davranma gibi erdemleri aşılamaya çalıştılar. *Bkz.* **eğitim tarihi.**

istatistik (statistics) Belirli amaçlarla veri toplama; toplanan verileri bölümleme, çözümleme, yorumlama yöntem ve teknikleri bilimi. İstatistik, **bilimsel yöntem**in temel ve güçlü araçlarından biridir. *Bkz.* **istatistik çözümleme; istatistik psikolojisi; istatistiksel anlamlılık; istatistiksel evren; istatistiksel hata; istatistiksel test.**

istatistik çözümleme (statistical analysis) Sayısal bilgilerin toplanması, sunulması, eleştirilmesi ve yorumlanması ile ilgili istatistik kuram ve işlemlerin uygulanması; ***istatistiksel çözümleme.***

istatistik psikolojisi (statistical psychology) Bulguları, istatistik ilkelerine uygun olarak düzenleyip yorumlayan psikoloji dalı; ***istatistiksel psikoloji, sayılama ruhbilimi.*** *Bkz.* **değersel psikoloji; örneklem.**

istatistiksel anlamlılık (statistical significance) Bir deney ya da araştırmada gözlemlenen sonucun (deney ve kontrol grupları arasındaki farkın) tümüyle rastlantıya bağlı olması (sıfır varsayımının doğru olma olasılığı). p ile anlatılan bu olasılığın küçüklüğü, farkın daha anlamlı olduğu biçiminde yorumlanıyor. Sosyal bilimlerde bu değer gemellikle 0.05 olarak kabul ediliyor. Bu da elde edilen sonucun rastlantı olma olasılığının %5 ya da daha küçük olduğu biçiminde anlaşılıyor. *Bkz.* **anlamlılık; istatistiksel test.**

istatistiksel çözümleme *Bkz.* **istatistik çözümleme.**

istatistiksel evren (statistical universe) Araştırma amacıyla içinden örneklem seçilen ve araştırma sonuçları genelleştirilen grup ya da **popülasyon.**

istatistiksel hata (statistical error) Araştırma verilerinden geçerli bir sonuç çıkarılmasını engelleyen örneklem, ölçüm ya da işlem hatası.

istatistiksel psikoloji *Bkz.* **istatistik psikolojisi.**

istatistiksel test (statistical test) Bir **popülasyon**un, örneğin araştırma varsayımının nicel özelliklerine ilişkin bir savın doğruluğuna karar vermek amacıyla elde edilen verilerin istatistiksel olarak değerlendirilirken kullanılan **istatistiksel yöntem.** Kullanılacak olan yöntem belirlenirken araştırmanın niteliği, **paradigma**sı, seçilen örneklemin özellikleri ve büyüklüğü, değişkenlerin sayısı gibi etkenlere uygunluğu aranıyor.

istek (desire) Belirli bir gereksinimi gidereceği düşünülen nesne ya da duruma karşı duyulan özlem; ***arzu.*** *Bkz.* **amaç; dürtü; gereksinim;**

güdü; ilgi; istek artırıcı ilaçlar; istek giderme.

istek artırıcı ilaçlar (aphrodisiac) Cinsel isteği ve cinsel gücü artırdığına inanılan maddeler; ***afrodizyak.*** Bu maddeler, et; özellikle de av eti, yumurta, havuç, turp, istakoz, balık, havyar, kererviz, enginar, kuşkonmaz, mantar, safran, tarçın, vanilya, biber, nane, zencefil, sarımsak olarak belirlenmiştir. Ayrıca eczacılık bilimi, cinsel etkinliği gerçekten etkileyen ilaçlar bulmuştur. Adı **Yohimbin** olan bu madde, Batı Afrika'da yetişen Yohimbe ağacının kabuğundan çıkarılan ve hem kadınlarda hem de erkeklerde cinsel etkinliği artıran bir **alkaloid**dir**.** Bugün bu amaçla kullanılmak üzere yapılmış olan bir ilaç da **viagra** ve benzerleridir.

istek giderme (wish fulfilment) **1.** Kişinin kendi isteklerini doyurması; ***arzu doyurma.* 2. Psikanalize göre**, kişiyi cinsellik, saldırganlık gibi içgüdüsel gereksinimin yarattığı gerilimden kurtarma dürtüsü. **Rüyalar, dil süçmeleri, histerik tepkiler** ve benzerleri bu dürtülerdendir. Kişi, normalde bastırdığı dürtülerini, isteklerini rüyalarda kılık değiştirmiş, çarpıtılmış, simgeleşmiş olarak doyuruyor.

istek listesi (requirement list) Çocuk ya da gencin doyurulmamış gereksinimlerini, açığa vuramadığı duygularını, umut ve beklentilerini ortaya çıkarmak amacıyla düzenlenen soru listesi. Örneğin, "İstediğiniz kadar paranız olsaydı neler yapardınız?", "Olanak verilse hangi mesleği edinmek istersiniz?" soruları bu türdendir. İstek listesi, bireyden tamamlanması istenen "Arkadaşlarım, …", "Annem, …", "Babam, …" gibi bireyden tamamlanması istenen tümcelerle de oluşturulabiliyor. İstek listesinin, bireyin kendi istediği biçimde yanıtlamasının sağlanması gerekiyor.

istem (volition) İstenç ya da istenç eylemi; olası seçenekler arasından birisini istençli ve bilinçli olarak seçme; dışarıdan etkilenmeden başlatılan belli bir hedefe yönelik etkinlik; ***talep.***

istemli kaslar *Bkz.* **istençli kaslar.**

istence dayalı dikkat *Bkz.* **amaçlar, ilgiler.**

istenç (will) Davranışlara ilişkin tepkilerden bir bölümünü engelleyip ötekileri eyleme dönüştürme gücü; çoğu kez eğilimler, içgüdüler de içinde olmak üzere kişisel çabanın belli bir yöne yöneltilmesi için verilen kararın biçimi; ***irade.*** İstenç, psikolojide bireyin temel görevi olarak kabul ediliyor ve her türlü yaşayışın belirli niteliği olarak da istençli davranışa önem veriliyor. Bu anlamda istenç ile eğitim arasında sıkı bir ilişki

bulunuyor. Bireyi sağlam ve güçlü bir istence sahip kılmak, istenç eğitiminin odak noktasını oluşturuyor. İstenci Gerçekleştirmenin Başlıca K**oşullar**ı: Bunlar şöyle sıralanıyor: **(1)** İstenç özgürlüğü ve egemenliği. **(2)** Karar verme yetisi. **(3)** İstenç sağlamlığı. **(4)** İstençli davranışlarda sebat etme. Kitaba dayalı okulun en büyük eksikliği, istenç eğitimine önem vermemesidir. Onun için günümüz okullarının çoğu, istenci zayıf çocuklar yetiştiriyor. Bunları güçsüz, korkak, beceriksiz, uyuşuk varlıklar olarak topluma katıyor. Eski okulun bu tür kusurlarını gidermek için köy enstitüleri gibi işe dayalı eğitim kurumlarında istenç eğitimine ilişkin çeşitli çalışmalar yapılıyor. Sanatsal eğitim, toplumsal alanlardaki eğitsel çalışmalar da bunlara katılınca istenci güçlü bireyler yetiştirmenin yolu açılmış oluyor. *Bkz.* **istençli etkinlik; istençli kaslar; içtensiz; istenç yitimi; temel erdemler.**

istençli etkinlik (voluntary activity) Hiçbir dış zorlama olmadan kişinin kendi kararıyla seçip uyguladığı etkinlik; ***iradeli faaliyet.***

istençli kaslar (voluntary muscles) İstençle gerilip gevşetilen kaslar; ***istemli kaslar.***

istençsiz (involuntary) Yapılması istenmemesine karşın yapılan (davranış); ***iradesiz***.

istenç yitimi (abulia) Amaçlı etkinlikleri başlatma ve sürdürme yetisinden yoksunluk; duraksama ve çatışmalara yol açan zihinsel durum; ***irade kaybı.*** İstenç yitiminin ağır olması, hastalığı ortaya çıkarıyor ve kişiyi iş, zihinsel uğraş, kendine bakma gibi birçok etkinliği gerçekleştirmekten alıkoyuyor.

isteri *Bkz.* **histeri.**

istidat *Bkz.* **yetenek.**

istifçi kişilik (hoarding character) Güvenlik duygusunu, sahip olabileceği, tasarruf ile biriktirebileceği maddi varlıklara dayandıran; başkalarına karşı sahiplenmeci bir tutum takınan; her türlü kişisel yakınlığı tehdit olarak algılayan; katı, inatçı, aşırı düzenli olma eğilimi gösteren kişilik tipi için Fromm'un kullandığı terim. *Bkz.* **dışkıl kişilik; özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

istismar *Bkz.* sömürü

iş (job, work) Bireylerin işbölümü yaparak yerine getirdikleri, karşılığında ücret verilsin ya da verilmesin, üretime katkı sağlayan her türlü etkinlik.

Tarım, hayvancılık ve madencilik gibi doğrudan hammadde elde etmeye yarayan işler **birincil işler;** halıcılık, el sanatları, zanaatçılık, çömlekçilik gibi yoğun bilgi ve beceri gerektiren işler **ikincil işler;** mal üretiminden çok servis üretimi gerçekleştiren işler üçüncül işler; bir işin üretimi için gerekli bilgi, görgü ve deneyim de **iş kütürü** diye adlandırılıyor. *Bkz.* **iş eğitimi; işevuruk tanım.**

işaret dili (sing language) İşitme engellilerin, sözcük ve kavramları el işaretiyle anlatmakta kullandıkları iletişim dili; ***im dili.*** İşaret dilindeki mimik ya da simgeler, dilbilimsel bir düzenlemeye sahiptir. Her işaret, **elin biçimi, konumu, hareketi** olmak üzere üç ayrı bölümden oluşuyor. İşaret dili evrensel değildir; kullanıldığı ülkenin diline de dayanmayabiliyor. Örneğin, Amerika'da yaygın olarak kullanılan Amelsan, herhangi bir dile dayalı değildir. *Bkz.* **parmak söyleyişi.**

işaretleme listesi *Bkz*. **dereceleme ölçeği.**

işaret metodu *Bkz.* işaret yöntemi.

işbirliği *Bkz.* **tam öğrenme.**

işbirliği ahlakı (morality of kooperation) **Piaget**'nin iki evreli gelişim kuramının **kısıtlama ahlakı** evresini izleyen evresi. Yaklaşık 10-11 yaşlarında başlayan bu ikinci evrede çocuk, toplumsal norm ve kurallara karşı çıkabileceğini; tarafların anlaşması durumunda bu kuralların değişebileceğini anlamaya başlıyor. Kurallara, korktuğu ya da sorgusuz boyun eğdiği için değil; akıl yürüterek doğruluğuna inandığı için gönüllü olarak uyuyor. *Bkz.* **ahlaksal görecelilik.**

İş **bölümü** (division of labor) 1. Bir işin birden çok kişinin yapabileceği biçimde bölüştürülmesi. 2. Bir iş, hizmet ya da üretimin, her biri ayrı bir birimce yapılacak biçimde küçük parçalara ayrılarak yapılması. 3. Birlikte yaşayan ve birbirine gereksinim duyan insanların, tüm gereksinimlerini kendi çalışlmaları ile değil de yeteneklerinin daha güçlü olduğu bir alanda uzmanlaşıp sürekli o işi uğraşarak öbür insanlarla işbirliğine gitmesi.

iş doyumu (occupational satisfaction) İşin, işi yapan için doyurucu olması. Kuramsal boyutta, denge ve eşitlik kavramı temel alınmak koşuluyla iş doyumu etkenlerinde bir ölçüde uyum bulunuyor. Bir kişi, iş durumunda, kendi görüşü ve ait olduğu grubun görüşüne göre, kendisi için uygun olanı elde edebiliyorsa o kişi, işinden memnun ve mutludur. Öte yandan, bireyin ve grubun belirlediği eşitsizlik, doyumsuzluğa yol açıyor. Araştırmacılarca desteklense de, bireylerin iş doyumu düzeyini etkileyen

referans gruplarını nasıl seçtikleri konusunda henüz yeterli bilgi bulunmuyor. İş doyumunun, davranış üzerine etkisi açısından önemi de tartışma konusu olmaktan çıkmamıştır. Ancak, bunun, işe devamsızlık ve işten ayrılma gibi işten uzaklaşmaya etkisi yönünden onemli olduğu kuşkusuzdur. İş doyumunun performansa etkisi, söz konusu bireye bağlı olabiliyor. İyi performansı, bireyin, doyumlarının ayrılmaz bir parçası olarak görüp görmemesi, büyük önem taşımaktadır. İş doyumsuzluğu, yapıcı ve yıkıcı saldırganlığa ve şiddete de yöneltebiliyor. *Bkz.* **endüstri psikolojisi.**

iş eğitimi (work oriented education) Bireye iş görme olanağı yaratarak onu **iş içinde iş aracılığı ile eğitmek.** İş eğitimi ile çocuk, toplumun çalışma yaşamına katıldığında etkin bir yurttaş olarak yaşayacak duruma getirilmeye çalışılıyor. Bu amaçla çocuğun ilgi ve yetenekleri tanınıyor ve ona uygun işler belirleniyor. İş eğitimi, **aile ocağı**nda başlıyor; **ilköğretim** ve **orta öğretim**de sürdürülüyor. Bu konuda özellikle meslek okullarında ve meslek yaşamında geniş alanlar ve olanaklar yaratıyor. İnsan eğitimi başlangıçta, işe dayanıyordu. Basit aletlerle barınak yapmak, besin maddeleri elde etmek, giyecek hazırlamak, bu eğitimin temelini oluşturuyordu. **Ev, bahçe, tarla, işlik, dükkân**, iş eğitiminin uygulandığı yerlerdi. Buralarda eğitilen insanlar, yaşamın zorluklarıyla başa çıkmayı öğrenerek türlü kültür basamaklarına tırmanıyor ve kültür yaratıyorlardı. Ancak, daha sonraları dünyada ortaya çıkan büyük değişiklikler nedeniyle toplumların belli sınıf ya da tabakalarından insanlar, iş eğitiminden yoksun kalmaya başladılar. Eğitim alanında 200 yılı aşkın zamandan beri gösterilen çabalarla, özellikle bu insanlar için iş eğitimi canlandırılmaya çalışılıyor. *Bkz.* **iş okulu; köy enstitüsü; PESTALOZZİ, Johan Heinrich.**

işeme erotizmi (urolognia) İşemenin cinsel duyguları çağrıştırması.

işevuruk tanım (operational definition) Özellikle doğrudan gözlemlenemeyen kavramları ölçmek ve gözlemleyebilmek için ne tür iş ya da işlemler yapıldığını belirterek tanımlama. Bu yolla soyut bir kavram, herkesçe anlaşılabilir, denenebilir (somut) duruma getiriliyor. İşevuruk tanımlar aracılığı ile psikolojinin birçok kavramı, herkesin ayrı anlamlar vermesinden kurtarılarak bilimsel iletişim daha sağlıklı dayanaklara kavuşturuluyor. Ayrıca, kuramın kavramsal düzeyine, görgül düzey kazandırılıyor ve bilimsel araştırmalarda da kolaylık sağlanıyor. İşe

vuruk tanımda önemli olan, bir kavramın hangi işlemlerle tanımlandığının belirtilmesidir. “Pilav, pirinç ve yağla yapılan bir yemektir.” diye tanımlamak yerine, “Pilav, şu kadar ölçek pirinç, şu kadar ölçek suda, şu derece ateşte, suyunu iyice çekinceye dek tutulur. Sonra, üzerine şu kadar yağ dökülerek, şu ısıda, şu kadar bekletildikten sonra yemeğe hazır duruma getirilir.” dediğimizde, pilavın işevuruk tanımını yapmış oluyoruz. Aynı işlemleri bir başkası da gerçekleştirdiğinde, her zaman, lezzetli bir pilav pişirilebiliyor. İşevuruk tanımlar, şu açılardan eleştirilmiştir: **(1)** İşevuruk tanım, anlamlı kavramları anlamsızlardan ayırt etmede yararlı olamıyor. **(2)** Somut işlem ve ölçümleri abartıyor; olgu ve bilgi ikinci planda bırakılıyor. **(3)** Hangi ölçme türünün uygun olduğunu göstermiyor; seçim, araştırmacının kararına bırakılıyor. **(4)** Birden çok işlemle yapılabiliyor; bu nedenle ilgili kavram, tüm özellikleriyle tanımlanamayabiliyor. **(5)** Kavram sayısının olağandışı çoğalmasına yol açabiliyor. **(6)** Tanımdaki kavramları açıklamak için de işevuruk tanım gerekiyor. Yetersizliklerine karşın işevuruk tanım, yordanmış birçok kavramı ölçmek ve tanımlamak zorunda olan psikolojide, iletişimde **denencel**erin test edilmesinde büyük kolaylıklar sağlıyor.

iş güvenliği (security of work) İş yerinin, yaralanmaya, sakatlanmaya ya da ölüme yol açan durumlardan uzak bulunması; işin sürekliliğinin kurallara bağlanması; bunun için her türlü önlemin alınmış olması; sözleşmenin yapılmış olması.

işitme alanı (auditory span) Bir kez duyulduktan sonra yinelenebilen sözcük, sayı ve benzerleri.

işitme belleği *Bkz.* işitsel bellek.

işitme engeli (acoustucally handicapped) İşitme gücü duyarlığının, değişik aşamalarda yitirilmesi.

işitme imgesi (auditory image) Birbirinden ayrı zamanlarda alınan işitme izlenimlerinin zihinde birleştirilmesi.

işitme kuramları (hearing theories) Ses titreşimlerinin, işitmeyi sağlayan sinir tepkilerine nasıl çevrildiğini açıklamaya çalışan kuramlar.

işitme siniri (auditory nevre) İşitme ve denge duygusunu oluşturan VI-II kafa siniri. Bu sinir, iki ana koldan oluşuyor. Bunlardan biri, kulağın salyangozundan beyne işitsel sinyalleri taşıyor; öbürü de vücudun konumuyla ilişkili denge bilgilerini iletiyor.

işitsel bellek (auditory memory) ***(kulak hafızası)*** **1.** İşitildiğinde tanıma. **2.** İsteyerek anımsama. **3.** En verimli olanı, ses niteliğini, şiddetini, sesin yüksekliğini ve ritmini sesle ya da başka araçlar yardımıyla yeniden çıkarma.

işitsel bellek tipi (type of auditory memory) İşitme ile kazanılan izlenimleri uzun süre bellekte tutan ve kolayca anımsayan kişilerin bellek tipi.

işitsel çözümleme (auditory analysis) Sözcük ya da hecelerin temel ses öğelerine ayrılması.

işitsel söz yitimi (auditory verbal dysgeusia) İşitme duyusu ile alınan sözel iletinin simgesel anlamını kavramada güçlük çekme; işitsel-sözel kavrama yetisinin yitirilmesi.

işitsel tip (auditory type) Görme yerine işitme yoluyla daha iyi kavrama eğiliminde olan kimse, kulaktan alan tip.

işkence (torture, persecution) Bir kişiye bir eylemi yaptığı ya da bir sözü söylediğini kabul ettirmek; rızası olmadan kişiyi bir konuda konuşturmak, öç almak ya da elezer duygularını doyuma ulaştırmak gibi amaçlarla yapılan maddi ve manevi baskı ya da eziyet. İnsanlık onuruna yakışmayan biçimde gerek insana, gerekse öbür canlı varlıklara hak görülen acı verici muamele. *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme.**

iş kültürü *Bkz***. iş.**

işlemcilik (operationalism) Sözcük, kavram ve kuramların, gözlem ve araştırma yöntemleriyle sağlanan anlamlarından başka bir anlamı olmayacağı görüşü.

İşlem Öncesi Evre *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

işlem psikolojisi (act psychology) Brentano'nun ortaya koyduğu; varlıkları ve olayları ruhsal ya da zihinsel yolla tanımak; onlardan hoşlanmak-hoşlanmamak; onları değerlendirmek gibi görüntülere ilişkin konu ve görüşleri ele alan **psikoloji dalı**.

işlemsel çözümleme *Bkz.* **SKİNNER, Burrhus Frederik.**

işlemsel davranış (operant behavior) **B. F. Skinner'in koşullama modelinde,** belirlenebilir bir uyarıcı olmadan, organizmanın kendiliğinden sergilediği bir davranış. İstemli olan bu davranış, çevresel bir uyarıcıya bağlı olmadan ortaya çıkıyor. Sıklığı, pekiştirmeyle artarken, cezayla azalıyor. Örneğin, rastlantı sonucu bir kola basan deney hayvanı, bu eylemin, bir düzeneği harekete geçirerek yiyeceği açığa çıkardığını

görüyor. Daha sonra, gerçekleştirdiği başka davranışların aynı sonucu vermediğini gözlemlediğinde, "kola basma" davranışı, pekiştirme ile **ayırt edici uyarıcı**nın denetimine giriyor; böylece işlemsel koşullama gerçekleşiyor. Kimi işlemsel davranışlar, yalnızca çevre üzerindeki etkileriyle değil; topografileriyle de tanımlanıyor. *Bkz.* **koşullu tepki; SKİNNER, Burrhus Frederik; vakum etkinliği.**

işlemsel koşullama (operant conditioning) **B. F. Skinner**'in koşullama modelinde, bir davranışın aynı ya da benzer koşullarda yeniden ortaya çıkma sıklığını değiştirmek amacıyla ayırt edici uyarıcı ile işlemsel davranış ve pekiştirici (ödüllendirici) arasındaki olumsal ilişkilerin denetlendiği bir davranış değiştirme yöntemi. Bu yöntemde istenilen davranışlar pekiştirilerek; istenmeyenler de cezalandırılarak (ödüllendirilmeyerek) davranış değişikliği gerçekleştiriliyor. Sık sık araçsal koşullama ile eşanlamda kullanılsa da bunlar birbirinden farklı yöntemlerdir. *Bkz.* **bulmaca kutusu; davranış değiştirme teknikleri; klasik koşullama.**

işlemsel koşullama ilkeleri *Bkz.* **Walden Two Toplumu.**

işlemsel öğrenme kuramı *Bkz.* **işlemsel koşullama**.

işlemsel tanım (operational definition) Gözlemlenebilen öğeler ya da davranışlardan yararlanılarak yapılan tanım.

işlev (function) ***fonksiyon*** **1.** Bir nicelik ya da etken ile bir başka nicelik ya da etken arasında y = f (x) biçiminde dile getirilen ve birisindeki değişimin, ötekindeki değişime bağlı olduğu biçiminde yorumlanan ilişki**.** Örneğin, istatistiksel araştırmalarda x bağımsız değişken; y ise bağımlı değişkendir; y, x'in bir işlevidir. **2.** Bir sistemin, bireyin, organın, yapının, makinenin belli bir amaca, hedefe yönelik tipik etkinliği beklenen davranışı**.** Örneğin, kalbin işlevi kan pompalamak; bir salgı bezinin işlevi hormon salgılamak; bir öğretmenin işlevi de öğrencilerini bilgilendirmektir. *Bkz.* **işlevler; işlevsel; işlev yitimi.**

işlevbilim *Bkz.* **fizyoloji.**

işlevbilimsel ruhbilim *Bkz.* **fizyolojik psikoloji.**

işlevcilik *Bkz.* işlevselcilik.

işlevler *Bkz.* **alt işlev; kişiliğin dört işlevi; üst işlev.**

işlevsel (functional) ***(fonksiyonel)*** **1.** Amaçlı etkinlik; becerileri, belli sonuçlar alınacak biçimde kullanma. **2.** Ruhsal etkenlerden kaynaklanan;

ruhsal kökenli. Bu tanım, daha çok, organik bir temele dayanmayan histerik belirtiler gibi bozuklukları anlatmada kullanılıyor. *Bkz.* işlev; **işlevsel aşağılık; işlevsel bağımsızlık; işlevsel bilgi; işlevsel bozukluk; işlevselcilik; işlevsel çözümleme; işlevsel değişmezler; işlevsel dışkılama; işlevsel engram; işlevsel işeme; işlevsel koşullama; işlevsel körlük; işlevsel kültür; işlevsel özerklik; işlevsel psikoloji; işlevsel psikoz; işlevsel sabitlik; işlevsel tipler; işlevsel yakın etki.**

işlevsel açıklama *Bkz.* açıklama.

işlevsel aşağılık (functional inferiority) **Adler'e göre**, nicelik ya da nitelik bakımından yeterli çalışma gücünün olmaması durumu. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

işlevsel bağımsızlık *Bkz.* **ALLPORD, Gordon Willard.**

işlevsel bilgi (functional knowledge) Uygulanma, kullanılma niteliği olan bilgi; ***fonksiyonel bilgi.***

işlevsel bozukluk (functional disorder) Beden yapısında bir çöküntü olmadan bir organın işleyişinde görülen bozukluk; ***fonksiyonel bozukluk.*** Nevrotik körlük, sağırlık, dil tutulması, birer işlevsel bozukluktur. *Bkz.* **işlevsel.**

işlevselci kültür *Bkz.* **MALİNOVSKİ, Bronislaw.**

işlevselcilik (functionalism) Organizmanın çevresine uyması ve çevresini değiştirmesi sırasında zihinsel süreçlere, yerine getirdiği işlevler ya da işlemler olarak bakılması gerektiğini ve bu uyumun, bütünüyle biyolojik olduğunu ileri süren öğreti; ***fonksiyonalizm.*** İşlevselciliği **William James** ile **John Dewey** kurmuştur. Bu yaklaşıma göre, çevreye uyumda zihinsel içerikten çok, zihinsel etkinlikler üzerinde durulmalıdır. Bilincin yanı sıra, gereksinimleri daha iyi karşılayacak uyum davranışları da incelenmelidir. Bu görüşe göre **algı**, önce gereksinimlere ve heyecanlara dayalı etkinliklerin sonucudur. Buna göre önemli olan, davranışın ve zihinsel süreçlerin uyumluluğu ile kişinin değişen çevresine yaptığı uyumdur. **Akımın temel amacı**; algılama, düşünme gibi içsel eylemlerin, bireyin çevresinde karşılaştığı sorunlarla baş etmesine nasıl yardımcı olduğunu açıklamaktır. İşlevselciler bu görüşleriyle yapısalcılara karşı çıkıyorlar. **Dewey'e göre** beden ve zihin ayrımı, ancak **yöntembilim** açısından yapılabilir. Çünkü her edimin hem zihinsel hem de bedensel yanı vardır. O nedenle zihinsel süreçler, yapısalcıların yaptığı gibi, soyut olarak

incelenemez. İnsan davranışlarını, psikofizik (ruhsal-bedensel) nedenler oluşturuyor. Bu akım, **Darwin**'den etkilenmiştir. *Bkz*. **yapısalcılık**.

işlevsel çözümleme (functional analysis) **1.** Karmaşık bir sistemin işleyiş biçimini açıklamak için yapılan çözümleme; ***fonksiyonel analiz.*** Bu yaklaşımda, bütün olarak anlaşılması zor olan sistemler, daha basit bileşenlerine (işlevlerine) indirgenerek çözümleniyor. Bu yöntemin temelinde, karmaşık süreçlerin, daha basit süreçlerden oluşan temel bileşenlerine indirgenebileceği ve bu bileşenlerin de daha temel, daha basit mekanik, biyolojik, fizyolojik yasalarla açıklanabileceği düşüncesi yer alıyor. İşlev çözümleme yöntemine, örneğin, **biliş sistemleri**nin incelenmesinde sıkça başvuruluyor. Bu çözümleme yöntemi, bilgi işlemin nasıl gerçekleştiğini açıklamada doğal bir yöntem öngörmesi ile, biliş bilimlerinde önemli bir yer tutuyor. Örneğin, **bilişsel psikoloji**nin bir model ya da kuram olarak önermiş olduğu bir **karakutu şeması**, işlevsel çözümlemenin çözümsel evresinin sonucunu simgeliyor. Bilişsel yapıyı oluşturan her önerme, söz konusu işlevlerin gerçekleştiği düzeydeki bilişsel işlevlerin doğasına ilişkin bir varsayım olarak değerlendirilebiliyor. *Bkz.* **işlevsel yapı (mimari); ilkel. 2.** İşlevsel koşullamada, **Skinner**'ın hangi koşullarda hangi tepkilerin tam olarak ortaya çıktığını çözümleyerek davranışı anlama çabasını anlatmak için kullandığı terim.

işlevsel değişmezler (functional invariants) **Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında,** çevreyle etkileşimin temel tepe değerleri; ***işlevsel sabitlik.*** Ona göre zihinsel gelişimi, bu tepe değerler biçimlendiriyor; davranışın, daha önce yaşananlara uygunluğunu sağlıyor ve yeni zihinsel çıkışları uyarlıyor. En önemli işlevsel değişmezler, **asimilasyon** ve **uyum**dur.

işlevsel dışkılama (functional encopresis) Bireyin toplumsal-kültürel kurallara aykırı, normal dışı yerlere, herhangi bir fiziksel bozukluğa bağlı olmadan yaptığı istemli ya da istemsiz dışkılama. Bir dışkılama eylemine bu adı verebilmek için, dışkılamanın en az 6 ay sürekli ve ayda en az 1 kez yinelenen ve takvim yaşıyla zekâ yaşının en az 4 olması gerekiyor. Uygunsuz tuvalet eğitimi ve toplumsal-ruhsal zorlanmalar, bozukluğu kolaylaştırıcı etkenler olarak biliniyor. Bu bozukluk, erkeklerde kızlardan daha çok görülüyor. Bozukluğun toplumsal-ruhsal ve öteki ruhsal bozukluk olarak beliren sonuçları şöyle sıralanıyor: Çocuk, sıkılıyor ve utanıyor. Bu nedenle bir kampa, arkadaşlarının yanına gönderilmesini

önlemeye çalışıyor. Böyle çocukların yüzde 25’inde işlevsel işeme de görülüyor. İşlevsel dışkılama, organik kökenli dışkılama bozukluklarıyla karıştırılmamalıdır.

işlevsel engram (functional engram) **Jung’un ırksal bellek modelinde** işlevsel kalıtımı oluşturan bir bellek izi ya da “eskil kalıntı”. Jung’a göre ilkörnek simgeleri anlamlandıran, bu işlevsel engramlardır. *Bkz.* **engram.**

işlevsel işeme (functional enuresis) Organik bozukluğa bağlı olmadan, idrarını tutmasının beklendiği yaşta (en az 5 yaşında) olan çocuğun gece ya da gündüz, istenç dışı idrarını kaçırması; ***fonksiyonelenüresiz.*** Bunda ölçüt, 5 -6 yaşlarında, ayda en az 2; daha büyüklerde 1 kez, istemsiz idrarını kaçırmadır. **Bozukluğu kolaylaştırıcı etkenler**in başlıcaları; **idrar kesesi**nin kas yapısının gevşek, idrar kesesi iç hacminin az oluşu; tuvalet eğitimi eksikliği ve özellikle 2-4 yaşlarında hastaneye yatma, okula gitme, yeni kardeş doğması gibi toplumsal-ruhsal streslerdir. İstenmeyen sonuçları ise, cezalandırılma korkusu, akranlarından uzaklaşma, kızgınlık, özellikle kızlarda idrar yolu yangılarıdır. İşlevsel işemenin **birincil ve ikincil tipleri** bulunuyor. İşlevsel işeme, fizik muayene ile diyabet ve sara durumlarından ayırt edilmelidir. Koşullama ve anti-depresan ilaçlarla tedavi ediliyor.

işlevsel koşullama *Bkz.* işlevsel çözümleme.

işlevsel körlük (functional blindness) Gözün yapısında, görme sinirlerinde bir bozukluk bulunmamasına karşın görememe. **Histerik körlük**, bir işlevsel körlüktür. *Bkz.* **histeri.**

işlevsel özerklik (functional autonomy) **G. W. Allport**’un geliştirdiği kuram. Bu kurama göre başlangıçta içgüdüsel dürtülerle güdülenen davranış, başlangıçtaki temel dürtüleri aşıp, özerk olarak çalışan türetilmiş güdülere dönüşebiliyor. Örneğin, başlangıçta eğlenmek için içki içen kişi, daha sonra içki içmekten hoşlanmaya başlayabiliyor. Öğrencinin İyi not almak, öğretmenin gözüne girmek için ders çalışmaya başlayan öğrenci, giderek okumamaktan, akademik uğraşlardan hoşlanabiliyor. Bu ilke, bu basit örneklerin ötesinde, toplumsal kurumlar, inanç sistemleri gibi daha genel ölçekteki yaşantılara da uygulanabiliyor. Din sistemlerindeki gündelik yaşayışa ilişkin işlevini yitirmiş olan kurallar, bunun örneklerindendir.

işlevsel psikoloji (functional psychology) Zihinsel görüntüleri süreç ve etkinlik olarak niteleyen; bu etkinliklerle görevlerin yararına önem veren

psikoloji dalı; ***fonksiyonel psikoloji***. *Bkz.* işlevselcilik.

işlevsel psikoz (functional psychosis) Nedenleri organik olmayan; psikolojik kaynaklı ruh hastalıkları; ***fonksiyonel psikoz***. Örneğin **taşkınlık-çöküntü psikozu, paranoya,** işlevsel psikozlardandır.

işlevsel sabitlik *Bkz.* işlevsel değişmezler.

işlevsel tipler (functional typs) Jung’un işlevsel bakışla sınıflandırdığı kişilik tipleri. Jung, duygusal, düşünsel, duyusal ve sezgisel olarak dört kişilik tipi tanımladı. Ona göre bunlardan ilk ikisi, ussal; öteki ikisi de usdışı tiplerdir. Bu dört tip de herkeste vardır; kişi tiplemesi, onun genel yapısında ağırlıklı olana göre yapılıyor. *Bkz.* analitik psikoloji; Jung’un ruhsal yapı sınıflaması.

işlevsel yakın etki *Bkz.* yakın etki.

işlev yitimi (anorexia) Beyindeki bir sakatlanma nedeniyle kişinin araç kullanma ve tasarladığı hareketleri yapabilme gücünü yitirmesi; ***anoreksiya, fonksiyon kaybı, edim yitimi.***

iş okulu (active school) Öğrencilerini etkin kılan, eğitsel değeri olan çeşitli işler aracılığı ile onların hem bedensel hem de zihinsel ve duygusal yetilerini geliştirmeyi amaçlayan okul; ***etkin okul.*** İş okulunu gerçek anlamıyla kavramak için bu okulun ortaya çıkış nedenleriyle temel özelliklerini bilmek gerekiyor. Bu özellikler, şöyle özetlenebilir: (1) Eski (geleneksel) okul, çocuğun kişiliğine, yeteneklerini nasıl geliştirdiğine, çalışma isteğinin hangi alanlara yönelik olduğuna dikkat etmeyen bir okuldu. Bu nedenle çocuk, orada eğitilme yerine eziliyordu. Yeteneklerini ve kişiliğini geliştirme olanağını bulamıyordu. En doğal gereksinimi olan oyun oynama, eğlenme; iş, deney, inceleme, gözlem yapma gibi etkinliklerden yoksun bırakılıyordu. Öğrendiklerini söz, yazı, resim, müzik, temsil gibi araçlarla yaşına ve kişisel gelişim özelliklerine uygun biçimde anlatabilme fırsatını bulamıyordu. Eski okulda, çoğu kuramsal nitelikli bilgileri ezberlemek, çalışmaların temelini oluşturuyordu. Çocuklara özgürlük tanınmıyor; onlardan, yetişkinlerce belirlenmiş olan ve nedenini bilmedikleri kural, buyruk ve yasaklara uymaları isteniyordu. Onların, konularını görmelerine, yaşayarak, onlar üzerinde kişisel çalışmalar yaparak öğrenmelerine; belli amaçları gerçekleştirmek için işbirliği yapmalarına, örgütlenemelerine; toplumsal etkinliklerde bulunmalarına, kendi ülkülerinin ardından koşmalarına izin verilmiyordu. İş okulu, eski okulun işte bu kusur ve eksikliklerini ortadan kaldırmak için

doğdu. (2) İş okulunun her çalışması işe dayanıyor. Bu okulun temelini oluşturan etkinlik, kişisel çalışmalardır. Öğretme ve öğrenme işi, bilinçli, amaçlı, tekniğine uygun, evrelerine ayrılmış kişisel çalışmalara dayanıyor. Yaşayarak, görerek, gözlemleyerek, inceleyerek, araştırarak, tartışarak, deneyerek, uygulayarak öğrenmek; öğrendiklerini birbiriyle karşılaştırmak, yerinde kullanmak, özgürce iş görmek, iş okulu öğrencilerinin başlıca görevlerini oluşturuyor. (3) Bu okulda, çeşitli dersleri iş ilkesine dayanarak vermek ve bağımsız iş dersini uygulamak için çeşitli tesisler kuruluyor. Özel derslikler, işlikler, öğrenci deneyleri için laboratuvarlar, biçki, dikiş ve ev idaresi derslerine özgü işlikler, mutfak ve çasmaşır yıkama yerleri, kümes, arılık, ahır, ağıl gibi hayvan bakım yerleri; tarım çalışmalarına elverişli işletme; beden eğitimiyle ilgili spor ve oyun alanları, bu amaçla hazırlanıyor. Bir okulun iş okulu niteliğini kazanması için yalnızca bunların sağlanması yetmiyor. Onların yanı sıra çeşitli ders konularının çocuklara, çalışma alanlarında oyuna, gözleme, araştırmaya, incelemeye, deneye, işe dayanarak ezberletilmeden öğretilmesi; öğretilen bilgilerin anlaşılıp anlaşılmadığının, benimsenip benimsenmediğinin denetlenmesi de gerekiyor. Çocuklar, iş okulunda gerekli bilgi, beceri, alışkanlık ve değer duygularını, kendi kendine çalışarak; öğretmenle işbirliği yaparak öğreniyor ve içselleştiriyorlar. Bu okulda öğrenciler, kendikendilerini yönetiyorlar. Çalışmalarla öğrenciler iyiyi, gerçeği, doğruyu, güzeli öğrenmeye alıştırılıyor. Çocukluğa ve gençliğe özgü yaşam, onlara bütün gerekleri ile yaşatılıyor. Böylece onlar kültür değerlerinin yaratılması işine katılıyor; kendileri, yurttaşları ve insanlık adına iş görmekten zevk alan bireyler olarak yetiştiriliyor. Okulun yönetiminde, her türlü çalışmada bu ilkeler göz önünde tutuluyor ve bunların uygulanması, ülkü olarak kabul ediliyor. (4) İş okulunda öğretim yönteminin temelini kişisel çalışmalar oluşturduğu için öğrenciler tek başlarına ya da belli amaçlarla oluşturulan gruplar içinde kendi kendilerine çalışmaya alıştırılıyorlar. Ders konuları, öğrencilerin gelişim dönemleri, bedensel ve ruhsal özellikleri göz önünde tutularak saptanıyor; iş ilkelerine dayanan öğretim yöntemleri, buna uygun biçimde uygulanıyor. *Bkz.* çocuğa göre okul; çocuktan yola çıkma ilkesi; sessiz çalışma; toplu öğretim. (5) İş okulunda, karşılıklı yardım temeline dayanan neşeli, zevkli bir çalışma yaşamı yaratılıyor. Bu yolla orada yaratıcı iş için uygun ortam yaratılmış oluyor. İş yapmaktan doğan sınırsız zevk, bütün öğrencileri sarıyor. Çocuklar değer yaratmaya başlıyor;

yeteneklerini özgürce geliştirme olanak ve fırsatlarına kavuşuyorlar. Köy enstitüleri, bu ilkelere dayanılarak kurulmuş, çalışmalarına bunları temel yapmıştır. Enstitü çıkışlı öğretmenlerin görev yapacakları okulların kuruluş ve donanımlarında da aynı ilkelere uyulmuş; bu okullar, işlik, uygulama bahçesi, oyun alanı gibi iş yerleri ve araçlarıyla donatılmıştı. Bu kurumların yıkılışının acı sonuçları açık seçik görülmüştür. *Bkz.* iş eğitimi.

iş performansı ve iş doyumu (work performance and accupational satisfaction) Endüstri psikolojisinin önemli alanlarını oluşturan ve oldukça kaşmaşık olan değişkenler. İyi bir işçinin tanımı, kullanılan ölçüye bağlı bulunuyor. Performans ölçüleri ise birbiriyle karşılaştırılamıyor. Eğer bu durum, yaşadığımız dünyayı daha karmaşık kılıyorsa, bununla birlikte yaşamayı öğrenmamiz öneriliyor. İş doyumu, iş performansı kadar karmaşık değilse de onun da kendine özgü sorunları bulunuyor. O nedenle endüstri psikoloğu, iş performansının ölçüleri için olduğu kadar, iş doyumu için kullanılan ölçüler üzerinde de önemle durmalıdır. Bunu yapmada, ölçülerin yapısal geçerliğini değerlendiren çoklu özellik ve çoklu yöntem modeli, gittikçe daha çok kullanılan verimli bir teknik olarak görülüyor. *Bkz.* endüstri psikolojisi.

iş psikolojisi (occupational psychology) Ruhsal ve uygulamalı etkinlikleri ve bunların sonuçlarını araştırmayı amaçlamış olan bir psikoloji dalı. Bu bilim dalı aracılığı ile kas gücü, alıştırma, öğrenme, yorgunluk, ekonomik yaşamdaki iş dalgalanmaları, doğal ve yapay araçlarla çalışma gücünü artırma yolları, işçi seçiminin araştırılması, elde edilen sonuçlardan yararlanma yollarının saptanması, bunlardan eğitim aracı olarak kullanılacakların belirlenmesi gibi iş evreleri ve bunlarla ilgili bedensel görünüşler ölçülebiliyor. *Bkz.* psikoloji.

iştah yitimi (anorexia) Yemek yeme isteğinin az ya da çok yitirilmesi; ***anoreksiya.***

iştah yitimi bozukluğu (anorexia nervosia) Yemek yememe, yediklerini kusarak çıkarma, yeterince zayıf olamama takıntısıyla beliren bir yeme bozukluğu; ***anoreksiya nervoza.*** Bu hastalarda us dışı yoğun bir şişmanlama korkusu bulunuyor. Hastalar, kendi yaşına ve boyuna uygun en az normal kiloyu reddediyor ya da koruyamıyorlar. Gerçekçi olmayan bir vücut imgesi ile var olan kilolarının azlığını kabul etmiyorlar. Özdeğerlendirmede kiloya ya da bedensel görünüme aşırı bir önem yüklüyorlar. Bu tür bozukluğu olan kişilerin tipik olarak kiloları, normalin

yüzde 15 kadar altına inebiliyor. Bu hastaları genellikle küçüklüğünde "örnek çocuk" olarak görülmüş 30 yaşın altındaki genç kadınlar oluşturuyor. Çoğunlukla kusursuzcu olan bu kadınlar, yaşam alanlarının birçoğunda kendilerine gerçekçi olmayan yüksek beklentiler koyuyorlar. Bu beklentiler sıklıkla strese, özsaygı düzeyinin düşmesine ve denetimsizliğe yol açıyor. Anoreksik kısıtlı yeme, kendini "denetim altında duyumsama çabası" olarak görülüyor. Bunlar, diyetle, alıştırmayla, kusmayla ve çeşitli ilaçların yardımıyla sürekli kilo vermeye çalışıyorlar. Giderek ağırlaşma eğilimi gösteren bu bozukluğun bedensel belirtileri olarak kadınlarda düzensiz aybaşı kanaması, erkeklerde cinsel isteğin zayıflaması; her iki cinste ciltte kuruluk, düşük nabız, düşük kanbasıncı bulunabiliyor. Davranışsal belirtiler arasında ise toplumdan uzaklaşma, tedirginlik ve sinirlilik, duygusallık, depresyon görülüyor. Hastalık tedavi edilmediğinde süreğenlik kazanıyor. Büyük çoğunluğunda kendiliğinden iyileşme görülse de kimi durumlarda bozukluk, ölümle sonuçlanacak kadar ağırlaşabiliyor. Bu bozukluk, hastanın davranış özelliklerine göre, kısıtlayıcı ve bulimiya olarak iki alt gruba ayrılıyor. Kısıtlayıcı alt tipte kişi, yeme cümbüşlerine kapılmazken bulimiya alt tipinde, yinelenen yeme cümbüşleri görülüyor. *Bkz.* bulimiya nervosa; yeme bozuklukları.

itaat (obey) Sıradüzensel bir ilişkinin bulunduğu ortamlarda üstün söz ve yönergelerine uygun davranma, onların gereğini yerine getirme; ***boyun eğme.***

itici anne tutumları *Bkz.* anne baba tutumları.

itici baba tutumu *Bkz.* **anne baba tutumları.**

itici tedavi (aversive therapy) Davranışçı tedavi tekniklerinden biri. *Bkz.* davranış değiştirme teknikleri; gizli duyarlılaştırma.

itici terapi *Bkz.* itici tedavi.

itici uyarıcı (aversive stimulus) Elektrik şoku gibi, varlıkları ile organizmayı rahatsız eden ve organizmayı kaçma ya da kaçınma davranışı göstermeye zorlayan uyarıcılar.

itilme *Bkz.* bastırma.

itki *Bkz.* dürtü.

iyelenme içgüdüsü *Bkz.* sahiplenme içgüdüsü.

iyi biçim yasası (low of good shape) Gestalt psikolojisine göre biçim, dış çizgiler ve örüntülerin eksiksiz, dengeli ve sürekli algılandığına ilişkin

yasa.

iyi bir çocuk kitabında bulunmaması gereken özellikler *Bkz.* çocuk kitaplarında bulunmaması gereken özellikler.

iyi bir öğretmenin nitelikleri *Bkz.* öğretmenin nitelikleri.

iyileşme amacı (healing way) Jung'a göre, ruhsal tedaviyle hastanın yaşamında daha iyi ve benimsenebilir amaçlar bulması.

iyileştirme 1. (improvement) a. Yetiştirme sonucu bireyin davranışlarını belli bir standarda ulaştırma. b. İyileşme ile sonuçlanan değişim süreci; ıslah etme. 2. (treatment) İnsanın sağlığına kavuşması ya da uyumunu gerçekleştirmesi için ona yardımda bulunma çabası; ***tedavi etme.*** Bu yardım, hekimlik, ameliyat, psikolojik danışma, ruhsal tedavi ya da doğrudan yardım yolu ile sağlanıyor. 3. Düzeltim.

iyi meme *Bkz.* meme.

iyimserlik (optimism) Nesne ve olayların sürekli iyi yanlarını görme ve iyi sonuçlar vereceğine inanma biçimindeki tutum ve davranış.

iz *Bkz.* engram.

izah etme *Bkz.* açıklama.

izleme *Bkz.* rehberlik ve psikolojik danışma.

izlenim (impression) 1. Uyaranların, duyu organları ve ilişkili sinirler üzerindeki etkileri. 2. Bir kişiye, duruma, olaya, olguya yönelik bulanık, çözümlenmemiş bir yargı ya da tepki; ***intiba.*** *Bkz.* izlenimci, açıklayıcı görüş; izlenim oluşumu; izlenim yöntemi.

izlenimci, açıklayıcı görüş (expressive approach) Psikolojide tepkilerin ölçümünde niteliği önemseyen yaklaşım. Bu görüşte olanlar, bireyi bir bütün olarak tanıyıp onun nasıl bir kişi olduğunu, ayrıntılı betimleyici bir yaklaşımla ortaya koymaya çalışıyorlar. Bir tepkiye yol açan öğelerin neler olduğuna, bunların nasıl oluştuğuna yanıt arıyorlar. İzlenimci, deneğin yeteneklerinin ne kadar olduğunu bilmekle yetinmiyor; yeteneğini nasıl ortaya koyduğunu; ne tür hataları niçin yaptığını da sorguluyor. Böylece bu yaklaşımla deneğin kendisini tüm yönleriyle ortaya koymasını sağlıyor; değerlendirme aşamasında da testöre büyük sorumluluk yükleyip onun yorumunu öne çıkarıyor. İzlenimci görüşün de psikometrik görüş gibi üstün ve zayıf yönleri vardır. O nedenle ölçmelerde, amaca bağlı olarak bu iki görüşten uygun düşenin kullanılması öneriliyor. İzlenimci yaklaşımda hem bireyin hem de testörün

yorumu önemseniyor. Bununla birlikte bireyin kendini anlatmakta yetersiz olabileceği; testörün de değerlendirmede yanlı davranabileceği belirtilerek bunun standart ve nesnel bir ölçme olmayacağı ileri sürülüyor. İzlenimciler de sonuç üründen çok, ürünün oluşum sürecini önemseyerek bu süreçte bireyin ruhsal yapısının tüm yönleriyle gözlemlenmesinin ve değerlendirmede buna yer verilmesinin daha olumlu olduğunu savunuyorlar. Bu tanımada, psikometrik yaklaşımdaki gibi formel bir puanlamanın olmaması, izlenimci testöre ağır sorumluluk yüklüyor. İzlenimci görüşe uygun testler, açık uçlu ve kompozisyon türü testlerdir. İzlenimcilere göre seçenek program ise değerlendirmeyi kolay ve güvenilir kılmakla birlikte, yanıtı sınırlayarak deneğin, kendisini özgürce ortaya koymasını engelliyor. Bu görüş, II. Dünya Savaşı yıllarında özellikle Alman psikologlarınca savunulmuştu. *Bkz.* izlenim; izlenim oluşumu; izlenim yöntemi.

izlenim oluşumu (impression formation) Başkalarına ilişkin çeşitli bilgi kırıntıları, algı ve benzerlerinin genel, tutarlı bir yargı biçiminde bütünleştirilmesi. *Bkz*. izlenim.

izlenim yöntemi (impression management) Goffman'ın, toplum içindeki bireylerin, toplumsal ya da ekonomik güce sahip olan patron, arkadaş, öğrenci ve benzerlerinin gözünde benimsenebilir bir imge yaratmak için giriştikleri bilinçli ya da bilinçsiz çabalarını dile getiren terimi. Belli bir uyarıcı karşısında deneğin hoşlanma, hoşlanmama ya da başka duygularını bildirdiği yaşantılarını içebakışla her ortaya koyuş biçimi, bu tür bir yöntemdir. Bunlardan en çok kullanılanı eşleştirilmiş karşılaştırmadır. *Bkz.* izlenim; izlenimci, açıklayıcı görüş; izlenim oluşumu .

izli koşullama (trace conditioning) Klasik koşullamada, koşulsuz uyarıcı ile koşullu uyarıcı arasına değişmez bir zaman aralığının konulduğu bir koşullama türü. Bu yolla gerçekleştirilen koşullamanın, koşullu uyarıcı ortadan kalktıktan sonra da süren bir izden kaynaklandığı düşünülüyor. *Bkz*. gecikmeli koşullama.

izolasyon *Bkz.* yalıtım.

J

Jackson sarası (Jacksonian epilepsy) Kas seyirmesi, yüz hareketleri, dudak şapırdatma, sınırlı **tonik** kasılmalar ya da vücudun bir kesimindeki **spazm**larla başlayan; daha sonra şiddeti artarak vücudun öteki organlarına sıçrayan; kimi zaman, aralıklı genel bir bilinç yitimi ile noktalanıp yinelenen kısmi nöbetlerle ortaya çıkan bir sara türü. *Bkz.* **sara.**

Jackson yasası (Jackson's law) Hastalık yüzünden zihinsel görevlerde yitim ya da bozulma olunca, hareket düzeninde önce, son öğrenilenlerin yitirildiğini ileri süren görüş.

Jacosta karmaşası (Jacosta complex) **Oedipus karmaşası**nda erkek çocuğunun anneye tutularak babayı kıskanması.

James-Lange kuramı (James Lange theory of emotions) Coşkuların, coşku uyandıran durumlar algılandığında bedende beliren işlevsel değişimlerin algılanmasının sonucu olduğu görüşü. Bu iki araştırmacı, bu konudaki benzer görüşlerini, birbirinden habersiz ortaya koymuşlardır. *Bkz.* **JAMES, William.**

JAMES, William (1842-1910) **Yararcılığın** (pragmatizmin) **kurucularından; ABD'li psikolog, tıp bilgini ve düşünür.** James, New York'ta doğdu; New Hampshire'da öldü. Babası bir yazar ve Tanrıbilimci olduğu için eğitimi ve gelişimi, sürekli felsefe tartışmalarının yapıldığı bir ortamda geçti. Babasının yer değiştirmesi nedeniyle sık sık okul değiştirdi. 1857'de Collége de Boulogne-sur Mére'de; 1859'da Newport'da resim çalıştı. 1867'de Almanya'da Helmholtz ve Claude Bernard ile çalıştı. Harward Üniversitesi'nde 1868'de tıp doktora derecesini aldı. Ruhsal bunalımlı bir dönemden sonra 1872'de Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başladı. Bu görevi, 1876'ya dek

sürdürdü. O dönemde bir psikoloji laboratuvarı kurdu ve psikoloji konularını bilimsel yöntemlerle incelemeye başladı. Çok ilgi çeken makaleler yazdı. 1890'da *Psikolojinin İlkeleri* adlı yapıtını yayımladı. Sağlık nedeniyle öğretim üyeliğinden ayrıldı. Ondan sonra konferanslar vermeyi ve yeni yapıtlar yayımlamayı sürdürdü. William James, en çok C. S. Peirce'in felsefesinden etkilendi. 1870'lerin sonunda önermelerin anlamlarını saptamada, uygulamadaki sonuçların önemini vurguladı. Bu düşünceyi felsefesine temel yaptı ve çeşitli alanlara uyguladı. Ona göre bir nesnenin kavranmasında açıklık seçiklik, o nesnenin uygulamadaki etkilerini anlamakla sağlanıyor. Nesneyi kavramak, bu etkileri kavramaktır. **Yararcı** (pragmacı) **kural** denen bu ölçüt, James için hem **anlamlılık** hem de **doğruluk** için geçerlidir. Önermeler, uygulanabilirlikleri ve elde bulunabilirlikleri ölçüsünde anlamlıdır. Uygulamadaki sonuçları farksız olan iki önerme eşanlamlıdır. Pek çok metafizik çatışkı uygulamada bir ayrılık getirmediği için, bunlar gerçek çatışkılar değildir. Dahası metafizik önermelerin çoğu, uygulamada hiçbir sonuç doğurmadığı için anlamsızdır. James'e göre "doğru eylem, nasıl, amaca göre en yararlı davranış ise doğru düşünce ya da önerme de düşünce içinde yararlı olandır." Buna göre, **doğru önerme**, onaylanması başarıya götüren önerme; yanlış önerme de düş kırıklığı ve başarısızlık getiren önermedir. Uygulamada elde edilen sonuçlar, hem doğruluk, hem anlam hem de kavramsal açıklık ve seçiklik için en önemli değerlendirme temelini oluşturuyor. İstenilir ve başarılı sonuçlar elde etmenin aracı, **bilgi**dir. Bilginin kaynağı ise **deney**dir. Ancak deney, daha düşüncenin yoğurmadığı ilk aşamasındaki durumuyla anlaşılmalıdır. Duyumlardan beyne sürekli bir akış biçiminde gelen ilk girdiler, kavramlarla gruplandırılmış olan **aklın ilk deney içerikleri, gerçek**leri oluşturuyor. Gerçek, deney içeriğidir; görüngüler dünyasına ilk gelen ve daha zihnin kalıplarının uygulanmadığı duyumlardır. Ancak gerçeklik, düşünceden bağımsız deneydir. Başka durumlarda da insanın tüm bilincidir. **Deney ortamı**nı, birbirinden bağımsız, kopuk durumlar değil; sürekli değişim ve oluşum içindeki deney akışı belirliyor. James'e göre **maddeciliğin ve idealizmin getirdiği tekçi açıklamalar**, belirlenimci, yazgıcı ve katı sistemlerdir. Eğer gerçek öyle olsaydı amaca, eylem özgürlüğüne, seçime, ahlaksal sorumluluğa, yeniliğe, yaratıcılığı gerek kalmazdı. Oysa insan da onun istenci de saltık bir tözün elinde oyuncak değildir. **Başarılı eylem,** özgür seçime bağlıdır; onun için de evrenin bir çeşitlilikler ve çokluklar

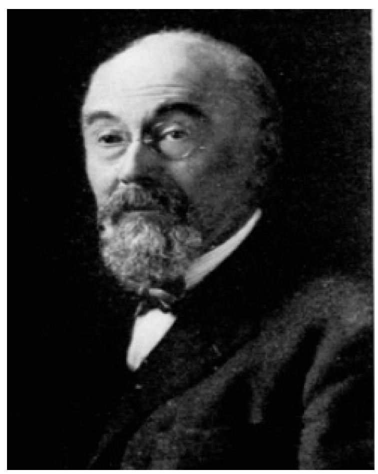
evreni olması gerekir. James'in, **bilimsel psikoloji**nin kuruluşunda da çok önemli bir yeri bulunuyor. 1890'da yayımlanan *Psikolojinin İlkeleri*'nde, bu bilim dalı açısından **içdeney**in (introspection'un) önemini belirtmiştir. Zihnin kendi üzerine dönerek gerçekleştirdiği işlemleri ve onların içeriklerini gözlemlemesi demek olan içdeney, bir bilim olan psikolojinin tek yöntemi olmasa bile hiç de göz ardı edilmemesi gereken önemli bir bilgi edinme yöntemidir. O, bir tıp bilgini olarak fizyolojinin önem ve değerini hiçbir zaman küçümsemeden **bilincin durumlarının beden ve özellikle beyin durumlarıyla işlevsel ilişkileri**ni öne çıkarmıştır. Çünkü bedensel bir değişiklikle bir arada ortaya çıkmayan hiçbir zihinsel değişiklik söz konusu değildir. Fizyolojik deneylerle öğrenilenler, içdeneyden edinilen bilgilerle tamamlanıyor. Bilinç, bir zihinsel töz anlamında bağımsız bir töz değildir. Bilincin, ancak işlevsel bir birlik olarak varlığından söz edilebilir. Bu nedenle **tinselci açıklama** da **duyumcu ve çağrışımcı zihin kuramları** da doğru değildir. Zihin, sürekli değişimin birliğidir. **Bilinç akışı** (stream of consciousness), zihni en iyi açıklayan ve deney akışından başka bir şey olmayan gerçeklik düşüncesiyle de tutarlı olan bir kavramdır. İstenç kavramını da geçmişteki gizemli niteliklerinden arındırmak gerekiyor. İstenç, bilinç akışından yalıtılmış, kendi başına bir olgu değil; bilincin, bir genel niteliğidir. Bütün düşüncelerde (idelerde), karşıt düşüncelerce önlenmedikçe, bir eylem başlatma eğilimi vardır. James, buna **ideomotor** adını veriyor. İstenç, zihnin, başka düşünceleri karıştırmadan, bir tek düşünce üzerinde yoğunlaşma yetisidir. Bu yoğunlaşma gerçekleştirildiğinde eylem kendiliğinden oluşuyor. İstenç özgürdür. Tanrı varsayımı, yararcı ilkeler açısından doğrudur. Çünkü insanlar için bir doyum sağlıyor. İnsanın duygularını doyurduğu için, bir yaradanın varlığı onaylanmalıdır. Bu yaklaşımla Tanrı, evrenin bir parçası; insanlara yardımcı olan bir güç; insanla benzerlikleri olan bilinçli ve ahlaklı bir üstün kişiliktir. James'in içdeneye ağırlık veren görüşü, **psikolojide bir okul** olmuştur. İçdeneye karşı olan **davranışçılık** bile James'in "her zihinsel değişim için bir fizyolojik değişiklik" ilkesinden esinlenmiştir. James'in yaklaşımı, **Dewey**'i de etkilemiştir. **Başlıca yapıtları:** *The Principles Psychology, 1890 (Psikolojinin İlkeleri); The Will to Believe, 1897 (İnanç İstenci); Human Immortality, 1898 (İnsanın Ölümsüzlüğü); Tolks to Teachers, 1899 (Öğretmenlere Konuşmalar); Pragmatism, 1907 (Pragmacılık); The Meaning of Truth, 1909 (Doğruluğun Anlamı); A Pluralistic Universe,*

1909 (Çoklu Bir Evren); Essays in Radical Empiricism, (ö.s.), 1912 (Radikal Deneycilik Üzerine Denemeler).

JANET, Pierre (1859-1947) Çağdaş nevroz kuramının öncülerinden Fransız psikolog, nöroloji ve psikoterapi uzmanı. Janet, Paris'te doğdu; aynı kentte öldü. Paris Üniversitesi'nde felsefe ve tıp okudu. 1882-1889 arasında lise felsefe öğretmenliği yaptı. **Hipnoz** üzerindeki çalışmalarıyla ünlü nöroloji bilgini **J. M. Charcot**'nun ilgisini çekti. Onun çağrısı üzerine 1889'da **dönemin en büyük ruh sağlığı kuruluşu** olan Salpétriére Hastanesi'nin patolojik psikoloji labvoratuvarında yönetici oldu. 1898'de Sorbon Üniversitesi'nde deneysel psikoloji dersleri vermeye başladı. 1902'de, hocası **T. Ribot,** Clléege de France'taki kürsüsünü ona bıraktı. 1904'te çalışma arkadaşı **G. Dumas** ile birlikte *Journal de Psychologie normale et pathologique* adlı dergiyi yayımlamaya başladı. 1906'da ABD'deki Harvard Üniversitesi'ne gitti. Oradaki derslerini *Histerinin Temel Belirtileri* adlı kitabında topladı. Janet, döneminde etkili olan psikolojiyi fizyoloji ve felsefeden kesin olarak ayırma çabaları içinde yer aldı. Çaşılmalarını özellikle kişilik sorunu ve patolojik özellikler üzerinde yoğunlaştırdı. Psikolojiye **ruhsal dinamizm** ve **bütünleyici işlevler** kavramlarını kazandırdı. **Nevrozların kavramlaştırılması**na önemli katkı yaptı. Daha sonra **Freud'**un kavramlaştıracağı **bilinçdışı** alanını ortaya koydu. **Histeri**ye ilişkin görüşlerinden ve **hipnoz** yardımıyla uyguladığı bir tür psikanalizden Freud çok etkilendi. Takınaklar, tikler, nedensiz kaygılar geliştirmek

demek olan **psikasteni**yi; bunun temel belirtileri olup **kaygı, takınaklı düşünceler** ile ortaya çıkan **obsesyon**u; kendini tutamama, **bir davranışı yapmadan edememe** ile ortaya çıkan **kompülsiyon**u ve **fobi**yi (bu üçlü nevrozu) ilk kez Janet tanımladı.Kürsüye çıktığı günden 1936'da emekli olana dek verdiği derslerle büyük ilgi toplayan Janet, Fransız psikoloji okulunun kavramsal temellerini oluşturan kişi oldu. **Başlıca yapıtları:** *L'automatisme psychologique, 1889 (Psikolojik Otomatizm); L'état mental des hystériques, 1893 (Histeriklerin Zihinsel Durumu); Névroses et idées-fixes, 1902 (Nevrozlar ve sabit fikirler); Les obsessions et la psychasthénie, 1903 (Obsesyonlar ve Psikasteni); The Major Symptoms of Hystéria, 1906 (Histerinin Temel Belirtileri); Médications psychologiques, 1919 (Psikolojik Tedaviler); L'évolution de la mémoire et la Notion de temps, 1928 (Belleğin Evrimi ve Zaman Kavramı); L'intelligence avant le language, 1936 (Dilden Önce Zekâ).*

Pierre JANET

Jenosit *Bkz.* **soykırım.**

jinekolog (gynécologue) **kadın hastalıkları uzmanı.**

jinekoloji *Bkz* **kadın hastalıkları bilimi**.

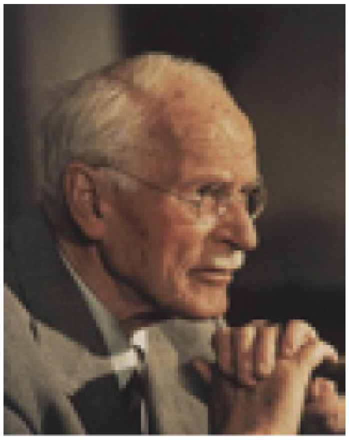
Jost yasası (Jost's law) Güçleri eşit; ancak yaşları değişik olan iki çağrışımdan eskisinin gücünün, yinelenme sonucu yenisinden daha çok arttığını ve belirli bir süre içinde eskinin daha güç unutulduğunu öne süren görüş.

Jukes ailesi (Jukes' family) Üyelerinin büyük bir bölümünün, değişik kuşaklarda geri zekâlı, uyumsuz oldukları saptanan aileye verilen takma ad.

JUNG, Carl Gustav (1875-1961) **Psikoloji uzmanı, analitik psikoloji** (çözümsel ruhbilim) **okulunun kurucusu.** Jung, İsviçre'nin kuzeyinde, ünlü Rhine çağlayanının yakınındaki küçük bir kasaba olan Kesswil'de doğdu. Küssnacht'te öldü. Altı yaşında Latince öğrenmeye başladı. Bu, özellikle antik edebiyata ilişkin ilgisinin başlangıcı oldu. Çağcıl Batı Avrupa dillerinin birçoğunu, Sanskritçe ve Arapçayı ve başka kimi dilleri ileri düzeyde öğrenip okudu. Kendi anlatımıyla, yalnız, yalıtılmış ve mutsuz bir çocukluk geçirdi. Babası, inancını yitirdiği açıkça belli olan huysuz ve alıngan bir rahip; annesi ise duygusal bozuklukları olan, davranışları dengesiz bir kadındı. Bir an, mutlu bir ev kadınıyken, birdenbire anlamsız şeyler mırıldanan bir şeytan görünümüne dönüşüyordu. Anne babasının evlilikleri oldukça mutsuz olan Jung, erken yaşlarda özelde anne babasına; genelde de dış dünyaya güvenmemesi ve onlara açılmaması gerektiğini öğrendi. Bunun sonucunda rüyalarından, imge ve tasarımlarından oluşan iç dünyasına (bilinçdışı dünyasına) yöneldi. Ona çocukluğunda ve yaşamının geri kalan bölümünde **sağduyunun bilinçli dünyası** değil; **rüyalar**ı ve **bilinçdışı** yol gösterdi. Jung, bilinçdışının, rüyaları aracılığı ile ona söylediklerinin temelinde kararlar alarak yaşamının çok önemli zamanlarında sorunlarını çözdü. Üniversitede hangi alanı seçeceği konusunda düşünürken, rüyasında kendini tarihöncesi hayvanların kemiklerini toprağı kazarak çıkaran biri olarak görmüştü. Bu rüyasını, bilim ve doğa çalışması yapması gerektiği biçiminde yorumlamıştı. Bu ve kendini üç yaşındayken büyük bir yer altı mağarasında gördüğü rüyası, onun, gelecekteki çalışma yönünü belirledi: **Zihnin yüzeyde görünenlerin altında kalan bilinçdışı güçler.** Jung, klasik filoloji ve arkeoloj öğrenmek için girdiği Basel Üniversitesi'nde gerçekte tıbba ilgisi olduğunu anlayarak, tıp öğrenimi gördü. 1900'de Basel Üniversitesi'ni bitirdi. 2 yıl sonra Zürih Üniversitesi'nden tıp doktoru unvanını aldı. Ünlü **Eugen Bleuler**'in yönetinimdeki Berghölzli Akıl Hastanesi'nde psikiyatri uzmanı olarak çalışmaya başladı. Fransa'da **Janet** ve **Charcot**'nun da bir süre öğrencisi oldu. 1913'te hastanesindeki görevinden ayrılarak tüm zamanını özel hasta bakımına, araştırma ve eğitime ayırdı. **Freud**'a ilk mektubunu yazdı. Bir yıl sonra da Viyana'ya gidip onunla tanıştı. Düşünce benzerliğinin etkisiyle iki bilim adamı

arasında yakın bir dostluk kuruldu. 1909'da birlikte çağrıldıkları ABD'deki Cılark Üniversitesi'nde bir dizi konferans verdiler. Viyana Psikanaliz Enstitüsü, 1910'da Viyana Uluslararası Psikanaliz Derneği'ne dönüştüğünde Jung, derneğin başkanlığına getirildi. Ne var ki iki dost arasındaki bu yakın ilişki, iki yıl sonra soğumaya başladı; 1913'te de tümüyle koptu. 1914'te Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin başkanlığından tümüyle ayrılan Jung'la Freud, bir daha karşılaşmadılar. O günden sonra Jung'un ileri sürdüğü görüşler, "analitik psikoloji" adıyla yayılmaya başladı. Freud'la Jung arasındaki ilişkinin kopmasına birçok karmaşık nedenin yol açtığı söylenebilirse de bunların en belirgin olanı, Jung'un Freud kuramındaki **ruha** (psyche'ye) **ilişkin her** şeyi cinselliğe bağlamasını benimsememesidir. Jung, insanın ruhsal-cinsel dürtülerden çok, **manevi ve ahlaksal değerler**le güdülendiğini savundu. Kendine özgü bir kişilik kuramı olarak geliştirdiği analitik psikolojide **psikolojik yapı**yı **benlik**, **kişisel bilinçdışı** ve **ortak bilinçdışı** olarak üç bölümde inceledi; **persona** ve **gölge** ile birlikte bu üç yapının **kişiliği oluşturan sistemler** olduğunu vurguladı. **Psikolojik işleyiş**te de dinamik bir görüş belirleyen Jung, bu işleyişin **karşıtların birliği**, **eşdeğerlilik** ve **entropi** olarak üç ilkeye göre gerçekleştirildiğini ileri sürdü. Jung, kuramındaki **içedönüklük-dışadönüklük**, **anima-animus, erkeklik-dişilik** gibi temel kavramlarını hep bu karşıtlık içinde ele aldı. Örneğin, dışarıdan içedönük olan birinin, içeriden dışadönük olduğunu; dışarıdan kadın olan birinin de içeriden erkek olduğunu savundu. Buna bağlı olarak, ruhsal hastalığı da bu **karşıtların dengede olmaması;** tedaviyi bu **dengesizliği giderme süreci** olarak gördü. Çok üretken; ama kolay okunamayan yapıtları, 20'ye yakın ciltten oluşan toplu yapıtlar biçiminde yayımlandı. Jung, 1933-1941 yılları arasında Zürih'teki Federal Politeknik Üniversite'de ders verdi. Emekliye ayrıldıktan sonra, yetiştirdiği öğrencileri, Zürih'te onun adını taşıyan bir okul açtılar. 1944'te Basel Üniversitesi'nde Jung için özel bir **tıpsal psikoloji** kürsüsü kuruldu. Ancak, sağlığının bozulması nedeniyle bu kürsüde bir yıl ders verebildi. Jung, 60 yıllık çalışma yaşamı süresince pek çok yapıt verdi. **Kişiliğin derinlerindeki süreçleri inceleyen bir ruh hekimi ve duyarlı bir psikolog** olarak ün yaptı. Kuramı yalnızca tıpta ve psikolojide saygıyla karşılanmakla kalmadı; her alanda ilgi gördü. Harvard ve Oxfort Üniversitesi'nce onur madalyalarıyla ödüllendirilen Jung, daha çok, ABD'de etkin oldu. Jung'un psikoloji ve psikiyatriyi oldukça etkileyen çalışmaları, bunlardan daha çok da **din, tarih, sanat** ve

yazın gibi alanlar üzerinde etkili oldu. Pek çok tarihçi, yazar, ilahiyatçı, Jung'un kendilerine esin kaynağı olduğunu bildirdi. Bunun yanı sıra önemli bir nokta da **bilimsel** psikolojinin analitik psikolojiyi görmezden gelmesi oldu. Jung'un geleneksel bilim yöntemlerini küçümsemesinden başka, zor anlaşılan yazış biçiminin de etkisiyle deneysel psikologların, yazılarındaki tüm mistik ve dinsel öğelere karşın, Freud'un yazılarından bile az ilgilerini çekti. Böyle olmakla birlikte Jung'un **psikolojik tipler**e ilişkin görüşleri, anılmaya değer ölçüde araştırma yapılmasına yol açtı. 1920'lerde yapılandırılan ve bir kişilik testi olan **Myers - Briggs göstergesi**, hem yapılan psikolojik tiplerle ilgili araştırmalarda temel araç oldu hem de özellikle çalışan seçimi ve danışmanlık gibi alanlarda uygulama amacıyla kullanıldı. Jung'un **içedönüklük** ve **dışadönüklük** ile ilgili çalışması bir de İngiliz psikolog **Hans Eysenck**'e esin kaynağı oldu ve bu kişinin, içedönüklük ve dışadönüklüğü ölçen **Maudsley kişilik envanteri** adlı testi geliştirmesini sağladı. Bu çalışma, Jung'un düşüncelerinin en azından bir bölümünün deneysel testlere uygun olduğunu gözler önüne sermiş oldu. Ancak, Freud'un çalışmaları gibi Jung'un kuramının **karmaşalar** (kompleksler), **ortak bilinçdışı, ilkörnekler** (arketipler) gibi konuları içeren büyük bölümü de bilimsel geçerliği sağlama girişimlerine karşı koydu. Jung'un psikolojiye önemli bir katkısı da standart bir yansıtıcı teknik durumuna gelen **sözcük çağrışım testi**nin, **Rorschach mürekkep lekesi testi**'nin geliştirilmesinde güdüleyici olmasıdır. Bir başkası, **Maslow**'un **kendini gerçekleştirme** kavramıyla ortaya koyduğu çalışmalarının ve öbür çalışmalarının kaynağını oluşturan yaklaşımları daha önce görmesidir. Yine Maslow ve **Erikson**'un benimseyip psikolojiye geniş ölçüde uyarladıkları **orta yaşın, kişilik değişimi için çok önemli olduğu görüşü** de Jung'a aittir. **Başlıca yapıtları**: *Dementia Praecox Psikolojisi Üzerine (1907), Libidonun Değişimleri ve Simgeleri (1911-1912), Psikolojik Tipler (1921), Egoyla Bilinçdışı Arasındaki İlişkiler (1928), Altın Çiçeğin Gizemi (1929), Psikoloji ve Din (1940), Psikoloji ve Simya (1944), Ruhun Simgeleri (1948), Aion, Simgelerin Tarihine İlişkin Araştırmalar (1951), Geçmiş ve Gelecek (1957), Çağdaş Mitos: Gökyüzünde Görülen Şeyler (1958). Bkz*. **benlik; büyücü bacı**; **büyükler imgesi**; **etkin düş kurma; güç karmaşası**; **ilkel imge; indirgemecilik**; **paleopsikoloji**; **psikanaliz**; **Rorschach Mürekkep Lekesi Testi**; **ruh imgesi**; **simgeleştirme**; **UFOlar**.

Jungcu analiz (Jungian analysis) **Uyum güçlüğü** çekenleri ya da **ruh hastalığı**na yakalananların tedavisi için ruhsal olayları **Jung'un yöntemi**yle çözümleme; ***Jungçu çözümleme.*** *Bkz.* **analitik psikoloji; JUNG, Carl Gustav.**

Jung kuramı *Bkz.* **analitik psikoloji.**

Jung ruhbilimi *Bkz*. **analitik psikoloji.**

Jung'un ruhsal yapı sınıflaması (Jung's taxonomy of psychological teaching) Jung'un ortaya koyduğu ruhsal tipler. Jung, insanları genelde **içe dönük** ve **dışa dönük** diye iki tipe ayırıyor. İçedönüklük ve dışadönüklük (introversion-extroversion), **Jung'a göre** iki temel kişilik boyutudur. **Jung**, **içedönük kişiler**i, dış dünyaya kapalı, utangaç, çekingen ve iç yaşantılarıyla (düş ve düşlemleriyle) fazlaca ilgili kişiler olarak tanımlıyor. **Dışadönük kişiler**i ise, atılgan, toplumsal yanı gelişmiş, sorunlarını başkalarıyla paylaşabilen kişiler olarak belirliyor. Bunların yanı sıra bir de duygusal, düşünsel, duyusal ve sezgisel olarak dört işlevsel tipten söz ediyor. Bunlardan ilk ikisini **ussal tip;** öbür ikisini de **usdışı tip** olarak adlandırıyor. **Ussal tipler,** davranışlarını daha çok aklına dayandırıyor, duygularını denetliyor. **Usdışı tipler** ise davranışlarını öncelikle **duyum**larına ve **sezgi**lerine dayandırıyor. Bunlar, özellikleri bakımından birbirine karşıt iki tip özelliği taşıyor. *bkz.* **analitik psikoloji; işlevsel tipler; JUNG, Carl Gustav; tipoloji.**

K

kabızlık (constipation) Çocuğun, aşırı titiz, baskıcı olması nedeniyle tam olarak sevemediği annesine karşı sessiz direnişe geçmesi ve dışkısını annesinin istediği zaman, istediği yere bırakmaması sonucu ortaya çıkan rahatsızlık. Çocuklarda görülen süreğen kabızlık olaylarının çoğunun nedeni olarak, tuvalet eğitiminde zorlayıcı yöntemlerin kullanılması gösteriliyor. Kimi zaman da çocuğun okula yetişmesi, derste sıkıştığında izin istemekten çekinmesi; soğuk, karanlık gibi nedenlerle tuvalete gitmemesi de dışkısını tutmayı alışkanlık durumuna getirmesinin nedeni olabiliyor. Sürekli ruhsal gerilim de kimi insanlarda barsak hareketlerini etkileyerek işlevsel kabızlık yaratıyor. Dışkıl dönemde libido hoşlanımı, idrar yapma ve dışkılama organlarına yöneliktir. Annesinin yemek yeme, tuvalet eğitimi ve giyim konusundaki beklentilerine uygun davranmak, çocuğa oldukça güç geliyor. Çocuk, buna ancak, annesini sevmesi durumunda katlanabiliyor. Anne, aşırı titiz, baskıcı (**dışkıl kişilik**li) ise çocuk, tam olarak sevemeyeceği annesine karşı sessiz direnişe geçiyor; dışkısını annesinin istediği zaman, istediği yere (tuvalete) bırakmıyor. Dışkıyı bırakmamanın yollarından biri de kabızlıktır. Çocuk, tuvalette dışkı çıkarmadan oturunca telaşlanan annenin **müshil**lere, **fitil**lere başvurması, ruhsal nedene bir de organik nedeni eklemiş oluyor. Çocuk, genç ve yetişkinlerde görülen kabızlığın önemli bir nedeni de beslenme biçimidir. Kabızlığı önlemenin etkili çarelerinden biri, sebze ve meyve ağırlıklı beslenmedir. Çocuklardaki kabızlığı gidermek için müshilden, fitilden önce sorunun açıklanarak ailenin yatıştırılması ve çocuğun ruhsal gücünün artırılması etkili oluyor. *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

kabiliyet *Bkz.* **yetenek**.

kâbus *Bkz.* **karabasan**.

kaçınma (avoidance) Organizmanın yaptığı davranımla uyarıcının uyarımı başlatmasını engelleme ya da geciktirme. Kaçınmanın olması için organizmanın söz konusu uyarıcıyı daha önce öğrenmiş olmalıdır. *Bkz.* **kaçınma alıştırması; kaçınma aşamaları; kaçınmacı kişilik bozukluğu; kaçınmacılık; kaçınma düzeni; kaçınma-kaçınma çatışması; kaçınma kuramı; kaçınma öğrenimi; kaçınma tedavisi; kaçınma tepkisi.**

kaçınma alıştırması (escape training) Denek hayvanının her denemede tedirgin edici bir uyaranla karşılaştırılmasına dayanan deneysel bir süreç. *Bkz.* **kaçınma; kaçınma aşamaları.**

kaçınma aşamaları (avodiance gradient) Belirli durumlar içinde kaçınma tepkisinin öğrenilmesi sırasında, çekince işaretinin görünmesiyle kaçınma tepkisi arasındaki sürenin giderek azalması evreleri. *Bkz.* **kaçınma; kaçınma alıştırması.**

kaçınmacı kişilik bozukluğu (avoidant personality disorder) Yaygın bir toplumsal ketlenme, yetersizlik duyguları, eleştiriye ya da reddedilmeye karşı aşırı duyarlık nedeniyle kabul edilmediği, destek görmediği sürece toplumsal ortamlardan kaçınma ve etkileşimlerde belirli bir utanma korkusu duyma belirtileriyle tanımlanan kişilik bozukluğu. *Bkz.* **kaçınma.**

kaçınmacılık (escapism) Gerçekçi tepkiler yapılması gereken tedirgin edici durumlardan kaçınma eğilimi. Örneğin, **nevroz**larla ilgili görüntülerin çoğu, kaçınma aracı sayılıyor. *Bkz.* **kaçınma.**

kaçınma düzeni (escape mechanism) Tedirgin edici çatışma ve durumlardan kurtulmak amacıyla sürekli olarak düş kurma ya da nevroz ve psikozlara sığınma. *Bkz.* **kaçınma.**

kaçınma-kaçınma çatışması *Bkz.* **kaçınma;** çatışma.

kaçınma kuramı (theory of escape) **Sullivan'**ın oluşturduğu ve benliğin, yürürlükte olan etkinlik örüntüsüne aykırı düşen yaşantıların etkilerinden kaçınma eğiliminde olduğunu savunan kuram.

kaçınma öğrenimi (escape learning) Bir ceza uygulandığında, kaçarak kurtulmayı öğrenme. Cezanın verdiği acıdan kaçınma, bir tür ödül etkisi yapıyor.

kaçınma tedavisi (aversion therapy) Alkol, uyuşturucu kullanma, zorlanımlı tepkiler, alışkanlıklar gibi istenmeyen davranışların **elektroşok**,

tiksindirici maddeler ve benzeri acı verici ya da hoş olmayan uyarımlarla eşleştirilerek bastırıldığı bir davranış tedavi türü; ***kaçınma terapisi, kaçınma sağaltımı.*** *Bkz.* **kaçınma.**

kaçınma tepkisi (avoidance reaction) **1.** Belli bir uyarıcı ya da yaşantıdan kaçınma biçimindeki davranış. **2.** Belli bir durumdan uzaklaşma ya da o durumu yaratan uyarıcıyı yok ederek o durumdan kurtulma.

kaçınma sağaltımı *Bkz.* **kaçınma tedavisi.**

kaçınma terapisi *Bkz.* **kaçınma tedavisi.**

kaçış (fugue) Kimi psikozlarda kişinin gerçek kimliği dışında bir kimliğe bürünerek, yaşadığı çevreden uzaklaşması; ***firar.*** Kişi, kaçış süresi içindeki yaşantılarını, kendine geldikten sonra anımsamıyor. *Bkz.* çoğul kişilik.

kaçış düzenekleri *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları (özgürlükten kaçış yaklaşımı: Yetkecilik; Kendiliğinden Uyum; Yıkıcılık).**

kaçma (escape) **1.** Kaçış, firar etme. **2.** Kurtulma, paçayı kurtarma. **3.** Gözünden kaçma, aklından çıkma.

kaçma-kaçma çatışması *Bkz.* **kaçınma-kaçınma çatışması.**

kadın cinsellik hormonu *Bkz.* **estrojen.**

kadında cinsel heyecan bozukluğu (female sexual arousal disorder) Kadında uygun koşullar ve yeterli uyarım olmasına karşın döl yolunda (vajinada) ıslanma ya da şişmenin gerçekleşmemesi ya da sürmemesi ile ortaya çıkan cinsel heyecan bozukluğu. *Bkz.* **cinsel birleşme; cinsel heyecan bozuklukları.**

kadında cinsel soğukluk *Bkz.* **cinsel soğukluk**.

kadın düşmanı (misogynist) Kadından, doğumdan, çocuk bakımı gibi konulardan iğrenen, uzak duran kişi.

kadın eşcinsel *Bkz.* **kadın eşcinselliği.**

kadın eşcinselliği (lesbianism) Adını İ.Ö. 600'lerde şair Shappo'nun Ege'de, üzerinde yaşayan kadınlar arasındaki erotik etkinlikleri anlattığı Lesbos adasından almış olan terim; ***lezbiyenlik.*** Buna Shappism de deniyor. *Bkz*. **eşcinsellik.**

kadın hakları (women rights) Kadınların cinsiyet farklılığı nedeniyle haksızlığa uğramalarını önleyici, eşit işe eşit ücret; hukuk önünde, eğitimde, mirasta ve öbür alanlarda erkeklerle eşitlik ya da doğum, çocuk

bakımı ve emzirme gibi yalnızca kadınlara özgü durumlarda da onlara ayrıcalık sağlayan haklar. *Bkz.* **insan hakları.**

kadın hastalıkları bilimi (gynécologie) Kadın cinsel organlarını, bunların fizyolojisini ve hastalıklarını inceleyen tıp dalı; ***jinekoloji.***

kadın rolünden kaçma *Bkz.* **erkeksi protesto.**

kadınsı (effeminate) Bedensel ve ruhsal özelliklerinin bir ya da birkaçı yönünden erkekten çok kadına benzeyen (kişi); ***efemine.***

kadınsılık (androgyny, androginism) **1.** Bir kültürde geleneksel cinsellik rollerinin dışına çıkan ve tipik erkeksi olduğu düşünülen olumlu özellikleri, tipik kadınsı olduğu düşünülen olumlu özelliklerle bütünleştiren bir kişilik tipi; cinsellik rolleri konusunda esneklik; ***androcini.*** Bu terim genel olarak kadınsı kişilik özellikleri bulunan erkekler için kullanılıyor. Psikolojide feminist baskılar sonucu üzerinde çok durulan bu özelliğin bir "ideal" olduğu; uzunca bir süre, erkekleri "geleneksel maço katılığı"ndan kurtararak özgürleştirdiği savunulmuştur. Ancak yapılan birçok araştırma sonucunda, bu özelliğe sahip olan erkeklerin, savunulduğu gibi hiç de mutlu ve özgür olmadıkları; cinsel kimlikleri konusunda kafalarının karışık olduğu anlaşılmıştır. Bunun sonucunda terim, yeni anlamlar kazanmıştır. **2.** Bedensel nedenlerle ya da yönelim sonucu biyolojik cinselliğin açıkça belli olmaması. Kadınsıların davranışlarında; giyim kuşam, kendini sunuş biçimlerinde, üstlendikleri rollerde bir belirsizlik vardır. Bu kişiler genel olarak cerrahi müdahale istemeseler de zaman zaman hormon tedavisine ve ikincil cinsel özellikleri bastırıcı cerrahi müdahalelere başvuruyorlar. **3.** Cinsellik rollerini tümüyle reddetme. **4.** Cinsel kimliği olmama; bu bakımdan nötr olma.

kadınsı Oedipus karmaşası *Bkz* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Oedipus Karmaşası).**

kafa emekçisi *Bkz.* **entelektüel.**

kafa-kuyruk sokumu sistemi *Bkz.* **özerk sinir sistemi.**

kafa sinirleri (cranial nerves) Omurilik yoluyla değil; doğrudan kafaya giren, kafadan çıkan ve yüzle, boyunla ilgili duyusal, devimsel ya da **parasempatik sinir lifleri**ni taşıyan 12 sinir. Bu sinirleri sırasıyla şunlar oluşturuyor: Koku, görme, göz devinimi ve göz bebeğinin büyüyüp küçülmesi, yüzden, ağızdan gelen tat dışındaki duyular ile çiğneme

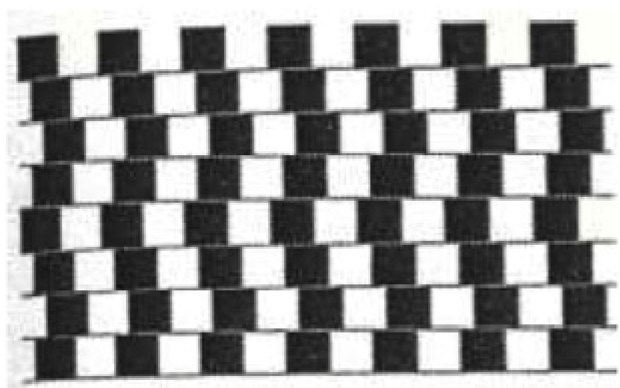
kaslarına giden devinim sinyalleri, gözyaşı bezleri, tat duyusu, işitme ve denge, dilin arkasından tat duyuları, kulak ve ortakulaktan gelen duyular ile yutkunma, kan basıncı, konuşma ve yutma edimlerindeki devinim sinyalleri, boğaz kasları ve dil hareketleri sinirleri.

kafatası bilimi (phrenology) Yetilerin gücünü, bağlı bulundukları beyin alanının gelişimine dayandıran ve bu gelişimlerin de kafatasının biçim, çöküntü ve çıkıntılarında yansıdığını savunan, geçerliğini yitirmiş bir yaklaşım; ***frenoloji.***

kafatası çatlaması *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

kafa travması *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları**.

kafe duvarı (cafe wall) **Zöllner yanılsaması**nın başka bir türü. Şekildeki yamalar, kusursuz birer dikdörtgen olmasına karşın, gerçekte birbirine koşut olan yatay çizgileri koşut değilmiş gibi algılıyoruz. *Bkz.* **yanılsama.**

Kafe Duvarı

kafein (caffeine) Çay, kahve, kola, kakao gibi maddelerde bulunan acı tatta, kristal bir alkaloid. **kalabalık davranışı** *Bkz.* sürü psikolojisi.

kalabalık korkusu (demophobia, ochlophobia) Kalabalık içinde ya da karşısında duyulan hastalık derecesindeki korku; ***kalabalık fobisi, kalabalık yılgısı.***

kalıtım (heredity) **Eşey hücre**lerdeki **DNA** zincirleriyle anne babanın **kromozom**undaki kalıtsal (genetik) özelliklerin **oğul döll**ere aktarılması; ***veraset, irsiyet, soyaçekim.*** Annenin **yumurta**sı ve babanın **sperm**inin birleşimiyle yeni döllere aktarılan bu özellikler, anne ve babadaki saç, göz, ten rengi, organsal yapı, belli hastalıklara yatkınlık gibi bedensel

özellikler, huy, zihinsel yeti ve yetenekler, duygusal yatkınlıklar olabiliyor. Eşey hücrelerdeki kromozom sayısı, organizma türlerine göre değişiyor. İnsanda **23 çift kromozom** bulunuyor. Anne ve babadan alınan 23'er kromozom, anormal oğul döller oluşturacağı için, **mayoz bölünme** gerçekleşerek, bu durum önleniyor. Kromozomlardaki küçük bir aykırılık, oğul döllerde anormal özelliklerin belirmesine yol açabiliyor. **Gen** çiftlerinin çoğunlukla biri öbürüne **baskın** (dominant)**;** öbürü çekinik (recessive) olmakla birlikte, bunlar özdeş de olabiliyor. Bu durumda baskın özellik, oğul döllere aktarılmış oluyor. İki çekinik özellik de baskın özellik gibi oğul döllere aktarılıyor. Kalıtım; gelişim ve öğrenme psikolojisinde, beden ve ruh sağlığında, ruhsal bozukluklarda temel rol oynuyor. Belli bir davranış biçiminin; örneğin şizofreni gibi bir hastalığa yatkınlığın, kişilik özelliklerinin, yeteneklerin ne ölçüde kalıtımdan, ne ölçüde çevreden kaynaklandığının bilinmesi, psikoloji ve eğitimde büyük önem taşıyor. Bununla, hangi konuda nelerin yapılamayacağı ve nelerin, nasıl yapılabileceği belirlenebiliyor. Kalıtsal nitelikleri kromozomların taşıdığı, 1903'te drosophila adlı meyve sineğinin 8 iri kromozomu incelenerek ortaya konuldu. Genetiğin bu başlangıç yıllarında insan kromozomlarının sayılması olanaksızdı. Bu yüzden kitaplar yıllar boyu insan kromozom sayısını 48 olarak yazdı. Gelişen teknoloji yardımıyla bu sayının 46 olduğu, 1956'da belirlenebildi. *Bkz*. **adanmışlık; kalıtım bilimi; kalıtım iplikçikleri; mongolluk; RNA.**

kalıtım bilimi (genetics) Biyolojik soyaçekimin yasalarını düzenli olarak inceleyen bilim dalı; ***soyaçekim bilimi, genetik.***

kalıtım iplikçikleri *Bkz*. **kromozom**.

kalıtsal (genetic) **1.** Genlerle ilgili, genlerce üretilen ya da etkilenen. **2.** Belli bir organizmanın ya da türün kökeni ya da gelişimiyle ilgili. **3.** **Kalıtım bilimi**yle ilgili. *Bkz*. **kalıtsal bilinçdışı; kalıtsal psikoloji; kalıtsal yatkınlık kuramı; kalıtsal zekâ geriliği.**

kalıtsal bilinçdışı *Bkz*. **analitik psikoloji (ortak bilinçdışı).**

kalıtsal psikoloji (genetic psychology) Davranışı kalıtsal yöntemle inceleyen psikoloji dalı; ***genetik psikoloji; kalıtsal ruhbilim.*** Kalıtsal psikoloji, ruhsal olayları, birey açısından da tür açısından da kökeni ve gelişimi yönünden inceliyor. Kuramsal olarak, insan türü dışındaki türlere de eğiliyor. Bu psikoloji dalı, gelişim psikolojisinin bir parçasıdır. *Bkz*. **evrim psikolojisi**.

kalıtsal ruhbilim *Bkz.* **kalıtsal psikoloji.**

kalıtsal yatkınlık kuramı (heredity-predisposition theory) Kimi bireylerin, belirli hastalıklara kalıtsal yatkınlık gösterdikleri görüşü. Bu tür hastalıklar, elverişli koşulların oluştuğu ortamlarda ortaya çıkıyor.

kalıtsal zekâ geriliği (endogenous feeble-mindedness) Zekâ geriliğinin, dış etkenlerin etkisi olmadan, bir kuşaktan, sonraki kuşağa kalıtımla geçen biçimi.

kalkan alıklığı *Bkz.* **kretenizm.**

kalkan bezi *Bkz.* **tiroit bezi.**

Kallikak ailesi (Kallikak family) Aynı baba ve iki değişik anneden üreyen kuşakların bir dalında uyumlu, normal ve başarılı; ötekinde ise geri zekâlı, uyumsuz ve başarısız kişilerin oluştuğu görülen bir aile incelemesinin takma ad.

kamışçık *Bkz.* **klitoris.**

kamış özentisi (penis envy) **Psikanalize göre**, kadınların, bilinçdışında kamış (penis) sahibi olmayı istemeleri. Bu isteğin, **iğdişlik karmaşası**nın bir parçası olduğu ileri sürülüyor.

kamuoyu (public opinion) 1. Bir sorun karşısında çoğunluğun ortak kanısı. 2. Halkın görüşü; halk katında oluşan düşünce; ***efkârı umumiye.***

kan fobisi *Bkz.* **kan korkusu.**

kanı *Bkz.* **duyuşsal yapı; inanç, kanı, değer.**

kanıt (evidence) Bir olayın, durumun ya da önermenin doğruluğuna ya da yanlışlığına karar vermede kabul gören bilgi, belge ya da akıl yürütme.

kan korkusu (hemophobia) Kan görünce duyulan aşırıkorku; ***kan fobisi, kan yılgısı.***

KANT, Emanuel (1724-1804) **Bilginin deney ve deney öncesi olarak iki kaynaktan geldiğini; deney bilgisinin de önsel kurallarının bulunduğu görüşünü içeren bir öğreti geliştirmiş olan düşünür.** Kant, Könisgberg'de doğdu. Çocukluk yıllarında geleneklere, inançlara aşırı bağlı olan ailesinden etkilendi. 1732'de verildiği Collegium Friedericianum'da dinsel ilkelere dayalı bir öğrenim gördü. 1740'ta Könisberg Üniversitesi'ne girdi; felsefe ve doğa bilimleri okudu. Orada Wolff'un izleyicilerinden Knutzen'in öğrencisi oldu. *Canlı Güçlerin Doğru Değerlendirilmesi Üstüne Düşünceler* konulu çalışmasıyla

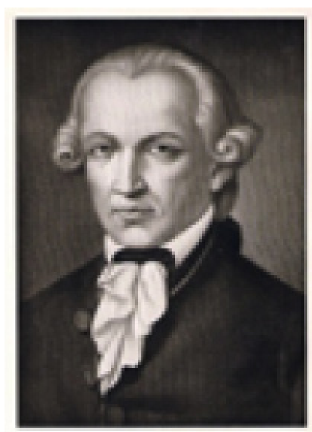
üniversiteyi tamamladı. Bir süre özel öğretmen olarak çalıştıktan sonra 1755'te Könisgberg Üniversitesi'nde aylığı öğrencilerce ödenen öğretim üyeliğine başladı. O yıl *Genel Doğa Tarihi* ve Gök Kuramı adlı çalışmalarını yayımladı. Çalışmalarının ilkinde **Descartes** ve **Leibniz**'in görüşlerini inceleyerek fizik güçlerin matemetik ilkelerine göre anlatımı konusundaki kendi görüşlerini ortaya koydu. İkincisinde ise evrenin oluşumunu mekanik kurallara bağlayarak Laplace'ın geliştireceği kuramın temelini atmış oldu. 1770'te *Duyu Dünyası ile Düşünce Dünyasının Formu ve İlkeleri Üzerine* adlı yapıtı ile çalıştığı üniversitede matematik ve mantık ordinaryüs profesörlüğüne yükseldi. 1781'de *Salt Aklın Eleştirisi*'ni; 1788'de *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni; 1790'da da *Yargı Gücünün Eleştirisi*'ni yayımladı. Kant'ın düşünce yaşamı, bu çalışmalarına dayanılarak eleştiri öncesi ve eleştiri dönemi olarak ikiye ayrılıyor. Fizik, matemetik, gökbilim ve coğrafyaya eğilen; bunları tarihsel insan düşüncesinin gelişimi açısından açıklayan Kant'ın felsefesinde odak sorun; ahlak, estetik, varlıkbilim, psikoloji, insan, evren, özgürlük, ödev, mantık, metafizik gibi konulara ilişkin düşüncelerinin kaynağının bilgi; ölçüsünün ise akıl oluşudur. Kant bu konuda, İngiliz düşünürü **D. Hume**'dan esinlendiğini söylüyor. Onun yanı sıra **Hutchesen, Shaftesbury** ve **J. J. Rousseau'**dan da etkilenmiştir. Bilgi sorununa yöntem sorunuyla yaklaşmıştır. Onun eleştiri öncesi ile eleştiri dönemini birbirine bağlayan *Duyu Dünyası ile Düşünce Dünyasının Formu ve İlkeleri Üzerine* adlı yapıtında, duyulur bilgi ile düşüncede var olan bilgi arasındaki temel bağlantı üzerinde durmuştur. Bu bağlantı, duyularla ilgisiz "salt öğeler" sorununa dayanıyor. Kant'ın felsefeye getirdiği yenilik, bu öğelerin önsel olduğunu göstermiş olmasıdır. Kant'a göre duyu bilgisinin de uzay ve zaman denen önsel öğeleri vardır. Bunlar olmadan bir duyu bilgisi ortaya çıkmıyor. Ne ki uzay ve zaman, birer kavram değil; birer görüdür (anschaung'dur).Uzayla matematik; zamanla kuramsal mekanik ilgilidir. Deney, uzay ve zaman gibi iki önsel ilkeye dayandığından, bu iki bilim kesindir. Kant'a göre "bütün bilgiler deneyle başlar; ancak bu, bütün bilgilerin kaynağının deney olduğu anlamına gelmez. Deney verileri, uzay ve zaman denen iki koşulla biçimlenmelidir. **Bilgi**nin **kavramlar, yargılar** ve **usavurmalar** denilen üç ana öğesi ve **duyarlık, anlık** ve **us** denilen üç yetisi vardır. **Yargılar**, önsel ve **deney sonrası** olarak ikiye ayrılır. Önsel olanlar analitik; deney sonrası olanlarsa hem analitik hem de sentetiktir. **Analitik yargılar**, kavramları

açıklamaya; onların tanımında saklı niteliği aydınlığa çıkarmaya yarıyor. Ancak, bu yargılar yeni bilgi vermiyor. **Sentetik yargılar** ise kavramın dışına çıkarak ona yeni bir nesne eklediği için yeni bilgi veriyor. Örneğin, "Nesneler yer kaplar."yargısında "yer kaplama", nesnenin tanımı içinde olduğundan, yer kaplamayan bir nesne olmadığı için analitiktir. Oysa "Nesne ağırdır." yargısı, nesne kavramının dışına çıkıp onu ağırlıkla bağlantılandırdığı için yeni bilgi veriyor; bu nedenle sentetiktir. Kant, bilgi sorununun çözümünde yargıları inceleyerek kesin sunuca ulaşmak istiyor. Bunun için de matematik, fizik ve metafizik üzerinde duruyor. Ona göre matematikteki tüm yargılar, yalnızca tanımlardan çıkarılamadığından sentetiktir. "Doğru, iki nokta arasındaki en kısa yoldur." yargısı, yalnızca doğru kavramına dayanmıyor; onun dışında nokta ve yol kavramlarını da gerektiriyor. Tümel olan bu yargı, deneyle karşıtı saptanabilecek durumda değildir. Bu özelliklerinden ötürü de önsel sentetiktir. Bilginin gerçekleşmesinde yalnızca görüler, kavramlar, yargılar yeterli değildir; bunların aşılıp nesnelerle ilgi kurulması gerekir. Düşünce ve duyu verilerinin ötesinde bir öğe taşıdıkları için kimi sentetik yargılar önseldir. Deneyden gelmeyen bu bilgi öğesi, bütün deney bilgilerinin temelini kuruyor. Bilginin oluşmasında birlikte çalışması, aralarında uyum sağlası gereken iki yetiden biri, etkin olan **zihin**: öbürü ise edilgin olan **duyarlık**tır. Kavramın içeriğini, duyulur olanın oluşturması, doldurması gerekiyor. Duyu verileriyle dolmayan kavramlar, içi boş birer kabuk olmaktan öteye geçemiyor. Salt zihin, olayları kendi yasalarına uygun olarak biçimlendiriyor. Bunu yaparken, uzay ve zamandan başka, kimi önsel kurallara da dayanıyor. Bu kategoriler, deney verilerini dağınıklıktan kurtarıp birliğe kavuşturuyor ve düzenliyor; insanın anlayış yetisinde, düşünmenin özünde yer alıyor. On iki tane olan bu kategoriler, **nicelik, nitelik, bağlantı** ve **kiplik** olarak dört bölümde toplanıyor. Nicelikte **birlik, çokluk, bütünlük**; nitelikte **gerçeklik, yadsıma, sınırlama**; bağlantıda **töz-ilinek, neden-etki, karşılıklı bağlılık;** kiplikte ise **olabilirlik, gerçeklik, gereklilik** gibi kategoriler bulunuyor. Kant'a göre, **metafizik sorunları**nda kesin sonuca varma olanağı yoktur. İnsan aklı, birtakım sorunlarla sürekli uğraşma gereğini duyar. Çözüme ulaştıramadığı sorunları bırakamaz. **Akıl, aklın belli yöntemlere göre yaptığı çıkarsamalar** ve **metafizik** üçlüsü arasında içten bir bağlantı vardır. Sağlıklı bilgi, deney verileriyle önsel öğelerin uzlaşmasından oluştuğu için, bunu metafizik alanda da aramak gerekiyor. Oysa

metafiziğin **tin, evren** ve **Tanrı** gibi üç ana konusunu oluşturan bu idelere kesin bir açıklık getirilemiyor. İde, duyulur evrende karşılığı bulunmayan bir varlık olduğundan, bilginin kapsamına alınsa da çözümsüz kalıyor. Salt akıl kavramı olan ideyi anlamaya girişen her çaba, onunla sağlanacak bilgi, "boş görünüş" olmaktan öteye geçemiyor. Bu konuyu işleyen düşünme yetisi, deney alanının dışına çıkınca, birtakım çelişkilerle karşılaşıyor. Evreni açıklama girişimi, **antinomi sorunu**nun kaynağını oluşturuyor. Kant, bu girişimin insanı ister istemez kimi çıkmazlarla karşı karşıya getireceğini ileri sürüyor. Ona göre insan aklı, çözemeyeceği birtakım sorularla yüklüdür. Böyle de olsa bunlardan kurtulamıyor. Çünkü bunlar, "aklın yapısının gereği"dir. **Evren idesi**nden kaynaklanan bu antinomiler, **bağlantı** ve **kiplik** başlıkları altında toplanıyor. Bunlardan ilki evrenin başlangıcı, sonu, uzayda bir sınırı olup olmadığını içeriyor. Maddeyi oluşturan atomların sonsuzca bölünebileceği de bölünemeyeceği de düşünüldüğü için kesin sonuca varılamıyor. Üçüncü antinomi, özgürlüktür. Bu konuda birbirini izleyen nedenler dizisi düşünüldüğü zaman, nedenden bağımsız bir varlık bulunur mu, bulunmaz mı? Bu sorunun da kesin karşılığı bulunmuyor. **Dördüncü antinomi** ise **nedensellik** ya da **Tanrı sorunu**nu içeriyor. Evrenin nedeni olabilecek bir nesnenin varlığı ya da yokluğu, kesin bir sonuca ulaştırılamıyor; karşıt nitelikte kanıtlar ileri sürülebiliyor. Bu çelişmelerin ortaya çıkış nedeni, düşüncenin deneyi aşmaya kalkması, deneyin; görünmeyen varlık alanı ise bilinemeyen, yalnızca var olduğu üstüne çıkmasıdır (yükselmesidir). Kant'a göre, biri **görünen;** öbürü **görünmeyen** iki varlık alanı vardır. Görünen varlık alanı **bilinebilen;** görünmeyen varlık alanı **bilinemeyen**; var olduğu düşünülebilendir. İnsan da bir yanıyla görünen varlık; öbür yanıyla da görünmeyen varlık alanına bağlıdır. Ancak, insan, öbür **diriler**e oranla "eksik bir varlık"tır. Doğa, ona öteki dirilere verdiği yaşam olanaklarını vermemiştir. İnsan, bu eksiğini yalnızca aklıyla giderebiliyor. Görünmeyen varlık alanı, **kendi kendinde olan**dır; yalnızca tasarlanabildiğinden, **bilginin sınırı** durumundadır. İnsanın **istenç özgürlüğü**, bu alanda beliriyor. Bu özgürlük, duyarlığın egemenliğinden çıkmış olan insan özüne dayalı bir gereklilikten kaynaklanıyor. Bunun karşıtı da evrenin yapısıyla ilgili olan, evrendeki nedenler dizisini kendi kendine başlatan güçtür. Kişinin istenç özgürlüğü, **ahlak**la bağlantılıdır. Bu özgürlük, insanın ahlak yükümlülüğünün temelini oluşturuyor. Kant felsefesini oluşturan iki varlık alanı vardır. Bu varlık alanlarından biri,

insanı kuşatan, her alanda bütünlüğü ile var olan doğadır. İkincisi de var olması geren alan, özgür davranışların oluşturduğu alandır. Ahlak, bu ikinci alanın bütününü içeriyor. Ahlak alanında iki yöntem kullanılıyor. Bunlardan biri deney verilerinden yola çıkıp çözümlemeyle **genel yargılar**a varma; öbürü, akıl kavramlarına dayanarak deney alanına, **görünen varlıklar**a ulaşmadır. Ahlak sorunlarını açıklamada da yanılan ilke, önsel olandır. Ahlakta da bilgide olduğu gibi önsel öğeleri bulmak gerekir. Ahlak, bu öğelerle geçerlik taşıyan bir bilimdir. Ahlakın **içgüdülerl**e, **doğal eğilimler**le ilgisi yoktur. Ahlak, **akılda bulunan bir yasa**ya, kesin buyruğa bağlıdır. Bu buyruklar da önseldir. Bu buyruğun özünü, tek salt değer olan **iyi istenç** oluşturuyor. Bu istenç, "başkalarında bir amaç olarak görecek gibi davran."dır. Bu tümel yasa dışında ahlakın özerklik ve özgürlük gibi iki ilkesi daha vardır. **Ahlak ilkeleri** hukuk, tarih ve devlet için de geçerlidir. *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde estetikle ilgili görüşlerini ortaya koyan Kant'a göre **doğa ile bilgi arasındaki uyum**u kavramak önemlidir. Estetiğin kapsadığı sorunların kaynağını bu uyum oluşturuyor. Doğadaki genel uyumun kaynağını, nedenlerini bilme olanağı yoksa da doğada sağlam bir düzenin, genel uyumu yaratan bir yasanın bulunduğu sezilebiliyor. Bu sezgi, kişide **doğayı yüce bir aklın, yüce bir zihnin düzenlediği, uyumlu kıldığı kanısı**nı uyandırıyor. Özü bilinemeyen bu yasa ve uyumun sağladığı düzen karşısında kişide bir haz, bir beğeni oluşuyor. **Doğadaki diri varlıklarla ilgili algılar** da böyle bir düzenin ve uyumun bulunduğu görüşünü doğuruyor. Estetiğin ve dirileri konu edinen **doğa biliminin kaynağı** ise doğa ile bilgi iletisi arasındaki uyumdan doğan ve diri varlıkları düzenleyen üstün yasayı sezmedir. **Estetiğin temeli**ni güzel ve yüce kavramları kurmuştur. Güzelin tanımı, beğeni temeline dayanıyor. **Beğeni** ise "bir nesne üzerine, bir karşılık beklemeden hoşlanma ve hoşlanmama ile yargıya varma yetisi'dir. Bu nitelikteki hoşlanmanın içeriğine **güzel** deniyor. Güzelden **yararlı olma** beklenmiyor. Yararlı olanda, bir nesneyi isteme, onu elde etme eğilimi bulunurken, güzel için böyle bir şey söz konusu değildir. **Güzellik,** "nesnenin amaca uygun gelmesinin biçimi" olarak da tanımlanıyor. Ancak, bu uygun gelme ile **nesnenin bir amacı içerdiği tasarımı** ileri sürülmüyor. Güzeli tanımlamak için yaygın olarak kullanılan "Beğeni tartışılmaz." yargısı, güzeli oluşturan öğelerin tümelliği ve önselliği nedeniyle Kant için geçerli değildir. Duyuların sınırlarını aşan, bütün ölçülerin üstüne çıkan ve "biyolojik olan nesne" diye nitelenen **yüce,**

estetiğin ikinci temel kavramıdır. Bu nesneye uzaktan bakılıyor; onun görkemi karşısında bir eziklik duyuluyor. Böylece geçilen ahlakla ilgili varlık alanında **estetik duygu** ile **ahlak bilinci** kaynaşıyor. Bu kaynaşma ile de kavranır idelerin duyulur varlık alanının ışığında, **doğa** ile **sanattaki güzellik** oluşuyor. **A**hlaksal ödevlerin tanrısal bir buyruk niteliğinde anlaşılması demek olan din, **başlıca sorun** olarak, **insan doğasındaki kötü**nün nereden kaynaklandığını ele alıyor. İnsanda bulunan kötüye karşı köklü eğilim ortadan kalkmıyor; ancak, akılla önlenebiliyor. Çünkü kötü, insanı yönlendiren itici güçlerin yer değiştirmesi, tersine dönmesidir. Oysa insan, yaşamına anlam kazandıran **iyi**yi gerçekleştirmek için vardır. Kant, **tarih**e doğa ile özgürlük; kılgısal aklın amaçlarıyla deneysel gerçekliğin nedenselliği arasındaki bağlantı nedeniyle yakınlık duyuyor. Kant'ın kuramı, **uzay ve zaman sorunu** geniş yorumlara neden olmuş; **yeni Kantçılık** denilen akımın doğmasına yol açmıştır.

Emanuel KANT

kan yılgısı *Bkz.* **kan korkusu.**

kaos (chaos) Uyum, düzen ya da istikrarın olmaması durumu.

kapalı uçlu soru (closed ended question) Verilen seçenekler arasından bir ya da birkaçının seçilmesi istenen; doğru-yanlış ya da çoktan seçmeli biçiminde düzenlenmiş soru. *Bkz.* **ucu açık soru.**

kapalı yer fobisi *Bkz.* **kapalı yer korkusu.**

kapalı yer korkusu (cleithrophobia) Herhangi bir dış neden olmamasına karşın, kapalı yerlere girdiğinde kişinin bilinçdışı mekanizmaların

etkisiyle duyduğu yoğun kaygı ya da bunaltı; ***kapalı yer fobisi, kapalı yer yılgısı.***

kapalı yer yılgısı *Bkz.* **kapalı yer korkusu.**

kapasite *Bkz*. **alabilirlik**.

kapatma (closure) Zihnin, algılanan bir imgedeki eksik parçaları bütünlediğini; gerçeklik ile istenen tablo arasındaki boşlukları kapattığını belirten bir **biçim yasası**. *Bkz.* **kapatma yasası**.

kapatma yasası (law of closure) Bir **biçim düzenleme yasası**. Bir figür taslağında eksik olan öğeleri, görsel sistem dolduruyor. *Bkz.* **biçim; Gestalt düzenleme yasaları.**

kapsam geçerliği *Bkz.* **geçerlik**.

karabasan (nightmare) Bir hızlı göz hareketli uyku döneminde (**REM'**de) uykunun son üç saatinde görülen uzun ve duygusal yoğunluğu fazla, aşırı korkutucu, çok canlı rüya; ***kâbus.*** *Bkz.***korku.**

karaduygulu *Bkz*. **Galen'in huy sınıflaması.**

karakter *Bkz.* **kişilik; özyapı.**

karakter analizi *Bkz.* **kişilik çözümlemesi.**

karakter farkları psikolojisi *Bkz.* **bireysel ayrılıklar psikolojisi.**

karakterlerin ayrılığı yasası *Bkz.* **MENDEL, Johan. Gregor.**

kara kutu *Bkz.* öğrenilmiş çaresizlik; SKINNER, Burrhus Frederik.

karamsarlık *Bkz.* kötümserlik.

karanlık fobisi *Bkz.* **karanlık korkusu.**

karanlık korkusu (nyctophobia) Karanlıktan aşırı ölçüde korkma hastalığı; ***niktofob, karanlık fobisi, karanlık yılgısı.***

karanlık kutu (black box) **Davranışçılar**ın, uyaranla tepki arasına giren değişkene verdikleri simgesel ad. *Bkz*. **davranışçı psikoloji.**

karanlık yılgısı *Bkz.* **karanlık korkusu.**

karar (resolution) Belirli bir tutum ve davranışı benimseme.

kararlı davranış (determined behavior) Bir davranışı ya da iki, üç davranıştan birini seçip gerçekleştirmek için zamanında karar verme tutumu ve o tutuma dayalı davranış. *Bkz***. anlayış; bilinçlilik; dengelilik; tutarlılık.**

kararlılık *Bkz.* **dengelilik.**

kararsızlık (indecision, instability) Karar vermekte güçlük çekme, kolayca karar verememe ya da ikide bir karar değiştirme. *Bkz.* **tutarsız davranış.**

karasevda (melancholia) Belirli bir neden olmadan çöküntüye girip çevreden gelen uyaranlarla bağını koparma; güçlü suç ve günah duyguları içine düşme durumu; ***melankoli.***

kardeş kıskançlığı *Bkz.* kıskançlık.

kardeş yarışması (sibling rivalry) Genellikle kardeşler arasında herhangi bir konuda, kıskançlığa dayanan yarışma.

karıştırıcı değişken (confounding variable) Deneyde olmamasına karşın deneyin sonucunu etkileyen değişken. *Bkz.* **içgeçerlik.**

karizma (charisma) Çok sayıda ve farklı insanlarca beğenilme, onların güvenini ve hayranlığını kazanma yetisine ve bu niteliği ile siyasal, dinsel, sanatsal, bilimsel konularda kitleleri etkileme gücüne sahip olma. *Bkz.* **saygınlık.**

karmaşa (complex) Davranış üzerinde etkisi olan örgütlü, düzenli bir dizi bilinçsiz ya da yarı bilinçsiz düşünce, duygu, anı ve eğilimler; ***kompleks.*** Karmaşaları, çocukluktaki bireyler arası ilişkiler oluşturuyor ve ruhsal yapının duygu, tutum, uyum davranışları gibi her düzleminin oluşumunu etkileyebiliyor. Karmaşalar, ilgili oldukları kuramın bakış açısına bağlı olarak türlere ayrılıyor Örneğin, klasik psikanaliz, **Oedipus karmaşası** ile **iğdişlik karmaşası**nı; Adler, **aşağılık karmaşası**nı ve üstünlük karmaşasını; Jung, **anne karmaşası**nı tanımlamıştır. Karmaşalar, sıklıkla hastalıklı anlamda kullanılsalar da Jung’un yaklaşımında olduğu gibi, kesinlikle hastalık yaratıcı olmaları gerekmiyor. Örneğin, Jung’un anne karmaşası, başlangıçta kişinin kendi annesiyle ilgili düşünce, duygu ve anılarından oluşuyor. Giderek, çevresinde gördüğü öbür anneler ile onlardan edindiği izlenimler de anne karmaşasına katılıyor. Kişinin anne kavramına ilişkin düşünce, duygu ve tutumlarını bu karmaşa belirliyor. Görüldüğü gibi karmaşa, değişmez ve hastalık yaratıcı olabileceği gibi, dinamik ve normal de olabiliyor. *Bkz.* **karmaşa psikolojisi.**

karmaşa psikolojisi (complex psychology) Psikanalistlerin baskıya alınmış, duygusal yanı ağır basan düşünce sistemini, hastalıklı davranışları kendisine çalışma alanı olarak seçtikleri psikoloji dalı; ***kompleks psikolojisi, karmaşa ruhbilimi.*** *Bkz.* **karmaşa.**

karmaşa ruhbilimi *Bkz.* **karmaşa psikolojisi.**

karşı aktarım (counter transference) **Psikanalizle tedavi sürecinde** psikanalistin hastaya duyduğu düşmanlık ya da sevgi duygularından oluşan geçişim. *Bkz*. **psikanalitik tedavi yöntem ve teknikleri**

karşıcinsel (heterosexual) **1.** Karşı cinsten kişiler arasındaki cinsel ya da romantik ilişkiler. **2.** Cinsel nesne olarak karşı cinsten birini seçen, seçme eğilimi gösteren ya da cinsel yönden ağırlıklı olarak karşı cinse ilgi duyan kişi; ***heteroseksüel.***

karşıcinsellik (heterosexuality) Karşı cinsten kişilere cinsel ilgi duyma.

karşı gelme-karşıt olma bozukluğu (resistance) Çocuk ve ergenlerde görülen sıklıkla öfkelenme; büyükleriyle tartışmaya girme, onların isteklerine uymama; başkalarını kızdıran davranışlar yapma; kendi yaramazlıklarının suçunu başkalarına yükleme; alınganlık gösterme, kin gütme biçimindeki uyum ve davranış bozukluğu. Bu bozukluğu olan çocuk ve ergenlerin, başkalarının haklarına önemli boyutta saldırdıkları görülüyor. Bunlar, erişkinlerle tartışma sırasında **özdenetim**lerini yitiriyor, terliyor, aşırı sinirleniyorlar. En çok, ev ortamında sorun yaşıyorlar. Bunların, okulda öğretmenleri ve yaşıtlarıyla da ilişki zorlukları olabiliyor. Başka bir ruhsal bozuklukları yoksa bunların **duygudurum**, düşünce süreçleri, yönelim ve konuşmalarında bir hastalık göze çarpmıyor. Ağır giden bozukluklarda sözel beceri ve içgörü kısıtlılığı görülebiliyor. Kızlarda daha çok, edilgin-saldırgan bir tutum gözleniyor. Belirtilerin değerlendirilişinde **gözden kaçırılmaması gereken nokta**, bu belirtilerin bir bölümünün, okul öncesi ve ergenlik çağındaki çocukların normal davranışları olduğudur. O nedenle tanı sırasında belirtilerin şiddetine, sıklığına ve çocuk ya da ergenin yaşantısını ne oranda engellediğine dikkat etmek gerekiyor. Bu bozukluğa sıklıkla özgüven eksikliği, duygudurum oynaklığı; uyuşturucu madde, alkol, sigara kullanımı eşlik ediyor. Oranı, yüzde 1-16 olarak belirlenen bu bozukluk, çoklukla **8. yaş**tan önce ortaya çıkıyor. Başlangıçta yavaş başlayan bozukluk, aylar ve yıllar içinde gelişim gösteriyor. **Psikodinamik görüşe göre** bu sorunların nedeni, gelişim dönemlerindeki **bağlanma, ayrışma** ve **ruhsal bağımsızlık**la ilgili zorluklardır. Bu çocukların anne babalarının en az birinde **antisosyal kişilik bozukluğu**, özellikle annede **depresyon** olmak üzere, **duygudurum bozukluğu, aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği görülüyor.** Karşı gelme-karşıt olma bozukluğu olanların **tedavi**si için de **davranım bozukluğu** (saldırganlık ve şiddete yönelme) görülen

çocuklara uygulanan **eğitim programları** öneriliyor. Bu program, ergenlik öncesinde daha etkili oluyor. Söz konusu programın uygulanışı sırasında anne babadan, bu çocukların olumlu ve istenilen davranışlarını **ödüllendirme**si; istenmeyenleri de **görmezlikten gelme**si ya da olumsuz davranışı gördüğünde çocuğu, içinde bulunduğu ortamdan uzaklaştırması isteniyor. Anne babaya, hedeflenen davranışları geliştirerek, bunların süreç içindeki sıklığını ve şiddetini derecelendirme yöntemi öğretiliyor; sonra klinik görüşmelerde bu derecelendirmeler inceleniyor. Bu bozukluğa başka bir ruhsal bozukluk eşlik etmedikçe ilaç tedavisine başvurulmuyor. *Bkz.* **çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.**

karşı koşullama (counter conditioning) Belli bir uyarıcıya yönelik koşullu tepkinin yerine başka bir koşullu tepki koyma. **Watson**, küçük beyaz tavşandan, koşullanma nedeniyle korkan Albert'i bu korkusundan kurtarmk için gerçekleştirdiği şey, bu tür bir koşullamadır. Davranış tedavilerinde kullanılan **düzenli duyarsızlaştırma** gibi yöntemlerde, bu temel ilke geçerlidir. *Bkz.* **koşullama; yerinde duyarsızlaştırma.**

karşılaşım grubu (encounter group) Hümanistik kuramları temel alıp duygu ve deneyimleri paylaşma, bireysel gelişimi destekleme gibi değerleri vurgulayan bir hümanistik grup tedavisi. Bu tedavinin amacı, grup üyelerinin hem kendilerinin hem de başkalarının duygularına karşı duyarlı olmalarını sağlamak; yüz yüze etkileşimle kendilerini açma, anlatma ve karşıdakini dinleme yetilerini geliştirmek; olumsuz savunma mekanizmalarını kullanmalarını önlemek; "burada, şu anı yaşayabilir" duruma gelmelerini sağlamaktır. Karşılaşım grubu, tedavi özelliğinden başka kişisel yetileri daha etkili, daha doyurucu kullanmayı sağlayacak koşulları yaratmada da etken oluyor. *Bkz.* **T grubu.**

karşılaştırma *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

karşılaştırma düzeyi *Bkz.* **değiş tokuş kuramları.**

karşılaştırmalı psikoloji (comparative psichology) Hayvan türlerinin, değişik ırkların ya da bireylerin ayrı gelişim aşamalarında zihin ve davranış açılarından gösterdikleri farklılıkları karşılaştıran psikoloji dalı; ***mukayeseli ruhiyat; karşılaştırmalı ruhbilim.*** *Bkz.* **psikoloji.**

karşılaştırmalı ruhbilim *Bkz.* **karşılaştırmalı psikoloji.**

karşılayıcı davranış (substitute behavior) Baskı altında tutulan ya da önlenen tepkilerin yerine geçerek onların doyurulmasına yarayan ödünleyici davranışlar.

karşılıklı asimilasyon (reciprocal assimilation) **Piaget'**nin asimilasyon kuramında, iki ya da daha çok şemanın karşılıklı olarak birbirini asimile etmesi için kullandığı terim. *Bkz.* **Piaget kuramı.**

karşılıklı ateş kes *Bkz.* **uyum (II)**

karşılıklı belirlenimcilik (reciprocal determinism) **Bandura'**nın, davranışları, çevrenin ve algı, bilişsel yetenekler gibi kişisel değişkenlerin birbirini karşılıklı olarak etkilemesinin oluşturduğunu ve kişiliği, bu etkileşimin biçimlendirdiğini belirten görüşü; ***karşılıklı determinizm.*** Bu görüş, davranışı çevrenin belirlediği görüşünü reddediyor; birey, çevreden etkilenirken çevreyi de etkiliyor. *Bkz.* **toplumsal öğrenme kuramı**.

karşılıklı ceza (reciprocal punishment) **Piaget'ye göre** 8 yaş ve üstü çocukların suça uygun cezayı savundukları bir ceza türü. Örneğin bu yaştaki çocuklar, kedisini beslemeyi sürekli ihmal eden çocuğun yemekten yoksun bırakılması gerektiğini savunuyorlar. Böylece davranışlarının sonuçları konusunda içgörü kazanmış olacaklarını düşünüyorlar. *Bkz.* **ahlak gelişimi (Piaget'ye Göre Ahlak gelişimi); kefaretli ceza; kısıtlama ahlakı.**

karşılıklı determinizm *Bkz.* **karşılıklı belirlenimcilik.**

karşılıklı ileti *Bkz.* **iletişim.**

karşılıklı ketleme (reciprocal inhibition) **1.** Birbiriyle ilişkili iki sözcüğün, adın ya da imgenin, birbirinin anımsanmasını engellemesi. *Bkz.* **duyarsızlaştırma; engel; ketleme. 2.** Bir sinir yolu etkinliğinin, başka bir sinir yolu etkinliğince engellenmesi. **3. Davranış tedavisi**nde, kaygı yaratan uyarıcılarla karşılaşıldığında kaygıyı engelleyen tepkilerin verilmesi durumunda, bu uyarıcılarla kaygı arasındaki bağın zayıflayacağı varsayımı. **4**. Bir refleksin başka bir refleksle engellenmesi ya da karşıt kasların aynı anda kasılmasını önleyen bir düzen.

karşılıklılık anlayışı *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

karşılık ödeme adaleti (retributive justice) **Piaget**'nin açıkladığı **haklılık anlayışının gelişimi.** Piaget, haklılık anlayışının gelişimini, **karşılık ödeme adaleti** ve **bölüşüm adaleti** kavramlarıyla açıklıyor. Karşılık ödeme adaleti, hatalı davranışlar için uygulanan cezaların haklılığı ile ilgilidir. Piaget, bu amaçla çocuk deneklere, suç işleyen bir çocukla ilgili öyküler anlatmış ve bu çocuk için farklı cezalar önermiştir. Çocuklara bunların hangisinin uygun ceza olduğunu sormuştur. Sonuçta, şu iki ceza

türünün, farklı yaşlarda farklı değerlendirildiğini saptamıştır: **ceza çektirici ceza** ve **ödünleyici ceza**. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; PİAGET, Jean.**

karşıta dönüşme (reversal into opposite) **Freud'a göre**, içgüdülerin dolaysız amaçlarına götüren yol kapalı olduğunda içgüdüsel amacı, karşıtına dönüştürerek doyuma ulaştırmaya yarayan **savunma mekanizması.** *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

karşıt cinsellik (transsexualism) Kişinin kendini yanlış cinsin bedenine hapsolmuş duyumsadığı; karşıt cinse özgü bedensel özelliklere ve toplumsal rollere sahip olmak için zorlayıcı bir istek duyduğu ruhsal-cinsel bir bozukluk. Gerçek karşıt cinselliği şizofreniden, ağır ruh hastalıklarından, bedensel ya da kalıtsal anormallik kaynaklı bozukluklardan ayırt etmeye yarayan çeşitli ölçütler bulunuyor. Kişinin kendi cinsel anatomisinden rahatsız olması (**benlik uyumsuz**); karşıt cinsten birisi olmaya ilişkin derin, kalıcı bir istek; buna bağlı olarak da cinsiyet değiştirmeyi istemek, bu ölçütlerdendir. Kimi karşıt cinseller, ameliyatla cinsiyet değiştirmeye yönelirken, kimisi de karşıt cins gibi giyinmekle yetiniyorlar. Cinsel kimlik bozukluğu olarak değerlendirilen karşıt cinselliğin, **eşcinsellik** ve **karşıt giysicilik**le karıştırılmaması gerekiyor. *Bkz.* **cinsellik hoşnutsuzluğu.**

karşıt duyarlığı (contrast sensitivity) Bir nesne ile o nesnenin arka yönü arasındaki farklılıkları algılama yetisi; ***tezat hassasiyeti.***

karşıt duygu ve eylemler *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Dışkıl Dönem).**

karşıt enerji boşalımı *Bkz.* **topografik kuram (Bilinçaltı).**

karşıt etkisi (contrast effect) Beklenilenden farklı olan uyarıları, olduklarından daha farklı algılama eğilimi; ***tezat tesiri.***

karşıt giyinme *Bkz.* **kılık özentisi.**

karşıt iletiler *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

karşıt istek *Bkz.* **bozma.**

karşıt koşullama (counter-conditioning) **Klasik koşullamada**, önceden koşullandırılan bir uyarıcının, koşullu refleksle çatışan ve ondan daha güçlü olan bir tepkiye yol açan koşulsuz bir uyarıcıyla eşlenerek, söz konusu koşullu refleksin ortadan kaldırılması; ***duyarsızlaştırma.*** Daha yalın bir dille; belli bir uyarıcıya yönelik koşullu tepkinin yerine, başka

bir koşullu tepkinin konulması. Watson'un klasik örneğinde küçük beyaz tavşandan korkan **küçük Albert**'i bu korkusundan kurtarmak için yapılan koşullama, buna örnek oluşturuyor. Davranış tedavilerinde kullanılan yöntemlerin çoğunun; örneğin, **sistemli duyarsızlaştırma**nın dayandığı temel ilke budur. *Bkz.* **girişkenlik eğitimi.**

karşıtlar birliği (ambivalence) **Analitik psikolojide**, **ruhsal işleyişin** üç ilkesinden biri olan ve her istek ve eğilimin ya da güdünün, tersini de yaratacağını dile getiren ilke. Buna göre, nesne ya da kişiye karşı örneğin, sevgi, tiksinti; saldırganlık, çekingenlik, aynı zamanda duyuluyor. Öteki iki ilke için *bkz.* **entropi; eşdeğerlilik.**

karşıtları bulma testi (antonym) Deneklerden, verilen bir dizi sözcüğün ya da resmin karşıtını bulmaları istenen test.

karşıt süreç kuramı (opponent process theory) **1. Algı psikolojisinde** belli bir rengin algısının, birbirine karşıt üç alıcı çiftinden ya da kanalından; örneğin, kırmızı-yeşil, sarı-mavi ve siyah-beyazdan gelen sinyallerin birleşimine bağlı olduğu görüşünü ileri süren kuram. **Hering**'in ortaya attığı bu kurama göre, her öğe, bileşendeki yalnızca bir rengi; örneğin, kırmızı ya da yeşili sinyalliyor; hiçbir zaman, ikisini birden sinyallemiyor. *Bkz.* üç renk kuramı. **2. Richard Solomon**'un, her duygusal tepkinin, özgün duygu ortadan kalktıktan sonra bile süren karşıt bir duygu tepkisi yarattığını savunan kuramı. Bu kurama göre, sağlıklı bir organizma, normal bir güdülenme düzeyini korumaya çalışıyor. Şu ya da bu yöndeki bir artış, sistemi yeniden dengeye kavuşturacak karşıt bir süreci yaratıyor. Bu da örneğin, bir akrobatın, işinden neden zevk aldığını açıklıyor. Akrobat, hareketinden önce yoğun bir kaygı duymasına karşılık, hareketini tamamladıktan sonra, büyük bir rahatlama duyumsuyor. Uyuşturucu kullanımında da haz, kaygıya yol açıyor. Her alışkanlık, tersini yaratıyor. Bu kurama göre ayrıca, yeniden yeniden uyarıcıyla karşılaşma, ilk tepkinin giderek daha çok zayıflamasına ve daha güçlü bir karşıt tepkinin ortaya çıkmasına yol açıyor. Örneğin, uzun süre madde kullanımı, giderek daha az haz veriyor; buna karşılık, maddenin kesilmesi, daha şiddetli ve hoş olmayan tepkilere neden oluyor.

karşıtlık ilkesi (principle of contrariety) Mantıkta, "iki karşıt önermenin ikisi birden doğru olamaz; ama ikisi birden yanlış olabilir." ilkesi; ***karşıtlık kuralı, karşıtlık yasası***. "Tüm bilim adamları nesneldir." önermesi doğru ise, "Hiçbir bilim adamı nesnel değildir." önermesi

yanlıştır. Öte yandan, “Tüm bilim adamları nesneldir.” önermesi, hem doğru hem de yanlış olabilir.

karşıtlık kuralı *Bkz.* **karşıtlık ilkesi.**

karşıtlık yasası *Bkz.* **karşıtlık ilkesi.**

karşıt tepki oluşturma (reaction–formation) Bireyin, kendini rahatsız eden bilinçdışı istek ya da dürtülerini gizleyerek, bunun tam karşıtı davranışlar sergilemesi biçiminde ortaya çıkan bir **savunma mekanizması**. Komşusunu “orospu” diye suçlayarak ahlakçılık taslayan biri, gerçekte kendi cinsel istek ya da dürtülerini gizlemenin peşindedir. **Obsessif kompulsif tepkiler** de karşıt tepki oluşturma mekanizmasının işlemekte olduğunu ortaya koyan örneklerdir.

kas duyumu (muscle sensation) Duyu organları uyarıldığında kaslarda algılanan belirli bir basınç duyumu.

kas gerginliği (tonus) Etkin olmadıkları zaman kaslarda görülen hafif ve sürekli gerginlik durumu.

katabolizma (catabolism) Karmaşık maddelerin parçalanarak basit maddele dönüştürülmesi de içinde olmak üzere, karmaşık **protein molekülleri**nin parçalanarak **aminoasit**lere dönüştürülmesinde olduğu gibi, metabolizmanın parçalama, indirgeme bölümü.*Bkz.* **anabolizma; metabolizma.**

katalepsi (catalepsy) Kol ve bacaklardaki mumsu katılık, uyarımlara karşı tepkisizlik, dilsizlik ve hareketsizlik belirtileriyle ortaya çıkan hastalık. Kişi, saatlerce, günlerce bu durumda kalabiliyor. Mumsu nitelemesi ile, hastanın kol ve bacak duruşuna birisinin bir muma biçim verir gibi biçim verebildiği; kişinin de uzun süre o durumda kalabildiği dile getiriliyor. Bu belirti genellikle **donuk**

şizofrenide görülüyor.

katarsis *Bkz.* **arınma.**

katarsis terapisi *Bkz.* **arınma tedavisi.**

katatoni *Bkz.* **donukluk durumu.**

katatonik stupor (catatonik stupor) Çevreye yönelik hareketlerde ve kendiliğinden, normal hareketlerde belirgin ölçüde azalma durumu. Bu etkinlik azalımı, kimi zaman hastanın, çevresinde olup bitenlerin farkında

değilmiş gibi görünmesine neden olabiliyor. Ancak, tepkisiz, suskun, hareketsiz görünmesine karşın, hastanın bilinci yerindedir.

katatonik şizofreni *Bkz*. şizofreni.

kategori (category) **1.** Nicelik, nitelik ya da düzeyleri benzerlik gösteren nesne, kişi, anlatım ya da sözcüklerin oluşturduğu bütünlük; bağdaşık, türdeş yapı; ***sınıf, grup, ulam.*** **2.** Bir anlatımda yer alan öğelerden herhangi birinin yerine konulabilecek öbür sözcük ya da sözcük grupları arasında var olan ortaklık. *Bkz.* **kategorik tutum; kategorileme.**

kategorik tutum *Bkz.* **soyut tutum.**

kategorileme *Bkz*. **gruplama; sınıflandırma.**

katı, dayatmacı eğitim yöntemleri *Bkz.* **geleneksel eğitim.**

katılık (rigidity) Nesnel durumların gerektirmesine karşın, kişinin tutum ve davranışlarını değiştirme yeterliğini gösterememesi.

katılım (participation) **1.** Bir etkinlikte, deneyde, grupta ve benzerlerinde etkin rol alma. **2. Piaget'ye göre**, çocukların, kendi isteklerini, düşlemlerini, rüyalarını gerçeklikle karıştırma eğilimi. **3.** Benzer şeyleri aynıymış gibi algılama eğilimi.

katılımcı gözlem (participant observation) Gözlemcinin, bilgi edinmek istediği bir toplumsal gruba, onun bir üyesi gibi katılarak yaptığı grup içi gözlem. *Bkz.* **katılımcı gözlemci.**

katılımcı gözlemci *Bkz.* **gözlem; SULLİVAN, Harri Stack.**

KÂTİP ÇELEBİ (1609-1657) **Tarih, coğrafya ve bibliyografya alanında önemli yapıtlar vermiş, medrese düşüncesini eleştirmiş Osmanlı, düşünür.** Kâtip Çelebi, İstanbul'da doğdu; aynı yerde öldü. Doğu'da Hacı Halife; Batı'da ise Hacı Kalfa adıyla anılan Kâtip Çelebi'nin asıl adı Mustafa'dır. Babası Abdullah, Enderun'da yetişmiş, silahdarlık göreviyle saraydan ayrılmıştı. Kâtip Çelebi 14 yaşına dek özel eğitim gördü. 1623'te Anadolu Muhasebesi Kalemi'ne girdi. IV. Murat döneminde kâtip olarak Doğu seferlerine katıldı. İstanbul'a döndüğünde kendini tümüyle okuma ve yazmaya verdi. Dönemin ünlü bilginlerinin derslerine katıldı; medrese öğrenimindeki eksiklikleri giderdi. Çok geniş bir ilgi alanı olan Kâtip Çelebi'nin zengin bir kitaplığı vardı. 1645'te sırası geldiği halde yükseltilmediği için kalemdeki görevinden ayrıldı. 1648'de *Takvimü't-Tevarih* adlı yapıtı dolayısıyla şeyhülislam Abdürrahim Efendi, onu kalemde ikinci halifeliğe getirdi. Ondan sonra art arda yapıtlar verdi. En

önemlileri tarih, coğrafya ve bibliyografya alanında olmak üzere, telif, çeviri 20'yi aşkın kitap yayımladı. Bu arada dönemin medreselerinin din bilimleri ve pozitif bilimler alanındaki durumunu ortaya koyduğu ve eleştirdiği yapıtlarıyla da adını duyurdu. Coğrafya ile ilgili yapıtlarının en önemlisi olan *Cihannüma*, Osmanlı coğrafyacılığında yeni bir çığır açtı. Bu yapıt, o güne dek hemen hemen hiç yararlanılmamış olan **Batı kaynakları**nı Osmanlı coğrafyacılığına tanıtımı bakımından büyük önem taşıyor. Kâtip Çelebi'nin Batı'da tanınan en ünlü yapıtı *Keşfü'z-Zünun an Esamii'l-Kütübi ve'l Fünun*'dur. Bu Arapça bibliyografya sözlüğünde 14.500 kitap ve risalenin adı ve yazarı verilmiştir. Son yapıtı olan *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l Ahakk*'ta da dönemin din bilginlerinin tartıştıkları konulara ilişkin düşüncelerini açıklamıştır. Burada pozitif bilimlerin gerekliliğini, bunların ortaya koyduğu verilerin dinsel bilgilerle çatıştığını açıklamış; düşünce ve görüş farklılıklarının insanlık tarihi kadar eski olduğunu vurgulamıştır. Bunun doğal olduğunu ve hoşgörüyle karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca din bilginlerinin kendi aralarındaki tartışmalarının temelsizliğini vurgulamıştır. Kâtip Çelebi, yapıtlarının yanı sıra medresenin egemenliğindeki düşünce dünyasının dışında görüşler ortaya koymuş olmakla da önem kazanan bir bilgindir. Batı kaynaklarının önemine dikkat çekmesi, bu dilden yapıtlar çevirmesi ve doğu kaynaklarına eleştirel bir gözle bakması, Kâtip Çelebi'nin, o dönem açısından büyük önem taşıyan atılımlarıdır. **Başlıca yapıtları:** *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar, (ö.s.), 1729, (yeni harflerle 1973); Cihannüma (ö.s.), 1732; Takvimü't-Tevarih, (ö.s.), 1733; Düsturü'l-Amel li-İslahi'l-Halel, (ö.s.), 1863, (yeni harflerle 1982); Nizamü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk, (ö.s.), 1864, (yeni harflerle 1972); Türkçe Fezleke, (ö.s.), 2 cilt, 1869-1870; Keşfü'z-Zünun an Esamii'l-Kütübi ve'l-fünun, (ö.s.) Ş. Yaltkaya ve R. Bilge (yay.), 2 cilt, 1941-1943; İlhamü'l-Mukaddes fi Feyzi'l-Akdes, (ö.S.), . Hamidullah (yay.), İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, IV, (3-4), 1971.*

kavga etme *Bkz.* eğitim güçlükleri.

kavram (concept) Nesne, varlık, olay ya da olguların somut özelliklerinin soyutlanıp sınıflandırılması ve genellenmesi; ***konsept, mefhum.*** **Düşünme,** kavramlar aracılığı ile gerçekleştiriliyor. Kavram öğrenmek için bir nesne, varlık, olay ya da olgunun tüm özelliklerini ve o nesne, varlık, olay ya da olgunun öbür nesne, varlık, olay ya da olgularla ilişkilerini ve farklılıklarını bilmek gerekiyor. Bundan anlaşılan, **ayırt etmeyi öğrenme**den kavramın öğrenilemeyeceğidir. Ayırt edilen özellik, öbür benzer nesne, varlık, olay ya da olgulara genellenerek kavram edinilmiş oluyor. Bir kavram, başka sözcüklerle tanımlanabildiğinde ya da bir sözcük değişik bağlamlarda kullanılabildiğinde öğrenilmiş oluyor. Örneğin, "kitap" kavramı, belli bir "kitap" değil; gördüğümüz değişik kitaplara ilişkin algılarımızdan yararlanarak beynimizde oluşturduğumuz bir "kitap"tır. Daha açık deyişle "kitap" diye bir kavramın oluşabilmesi için "kitap" sözcüğünün anlamını bilmemiz; gösterilen "kitap"ı tanımamız ya da onun bulunmaması durumunda onu düşünebilmemiz (ona ilişkin bir **imge**mizin ya da **düşünce**mizin varlığı); "kitabın doğası"nı bilmemiz, özelliklerini anlamış olmamız gerekiyor. Bilinçte bir nesneye göndermede bulunan bütün sunumlar (bütün bilişler), ya birer **sezgi** ya da birer kavramdır. Sezgi, bir **tekil sunum**; kavram ise bir genel sunum ya da çeşitli nesne, varlık, olay ya da olgularda ortak olan özellikler örüntüsünün sunumudur. Görgül olaylara, kavramlarla anlam kazandırarak iletişim sağlıyoruz. Sınıflandırma ve genellemeleri kavramlarla gerçekleştiriyoruz. Tüm kuramların kavramlara dayandığı anımsanırsa kavramların açık seçik bir tanımını yapmanın bilimsel araştırmalarda ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Kimi kavramlar,

örneğin hacim, kütle gibi gözlemlenebilir nesnelerle ya da nesnelerin özellikleriyle ilintili iken; duygu, akıl gibi kavramlar, doğrudan gözlemlenemiyor; ancak, gözlemlenebilir değişkenlerle bağlantıları kurulabiliyor. O nedenle kavramları kavramlarla açıklayabildiğimiz gibi, bunu birincil terimlerle (anlamlarının ne olduğunda birleştiğimiz sözcüklerle) de yapabiliyoruz. Küçük çocukların izlediği yol, daha çok budur. **Psikoloji** için en önemli noktalardan biri de kavramlarının, işevuruk tanımlarla açıklanmasıdır. Buna bağlı olarak iyi bir kavram tanımı, tanımlamanın ayırt edici özelliklerini kapsayıp öbürlerini dışarıda bırakan; olabildiğince o şeyin ne olmadığını değil, ne olduğunu anlatan; açık ve anlaşılır olan; farklı kişilerce farklı anlamlar yüklenemeyecek anlatımlardan oluşan tanımdır. Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, bir nesne, varlık, olay ya da olguya ilişkin ne denli çok **algı, yaşantı** edinilirse o nesne, varlık, olay ya da olguya ilişkin o denli yeterli bir kavram oluşturuluyor. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; kavrama; kavrama** (buluş) **yoluyla öğrenme; kavramlaştırma; kavram oluşturma; kavram öğrenme; kavramsal öğrenme; kavrayış; sözcük öğrenme.**

kavrama (comprehension) Her yönüyle ve iyice, kesin olarak anlama. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; kavram.**

kavrama (buluş) **yoluyla öğrenme** *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

kavramlaştırma (conceptualization) Nesne, varlık, olay ya da olguların algılanan temel öğelerini yapılandırarak kavram durumuna getirme. *Bkz.* **kavram.**

kavram oluşturma (con copt formation) Kavramları (bir nesne, varlık, olay, olgu ve durumları ya da nitelikler kümesinin ortak özelliklerini zihinde birleştirip soyutlama ve genelleme ile belli düşünceleri öğrenme ya da geliştirme. İster taş, toprak, su, bitki, buğday, hayvan, kuş gibi somut; isterse iyilik, doğruluk, kötülük, adalet gibi soyut olsun; bütün kavramlar, soyutlama ve genelleme sonucunda oluşturuluyor. *Bkz.* **kavram.**

kavram öğrenme (concept learning) Algılama ve sözcük öğrenmeden sonra gelen süreç. Bebekler sözcükleri nesne, varlık adı olarak öğreniyorlar. Kavram, birçok yönden birbirinden farklı olabilen nesne, varlık, olay ya da olguların ortak özellikleri zihinde soyutlanıp genellenerek yapılandırılıyor. Bitki, soğuk, taş, mavi gibi. Kavram öğrenmenin temelinde ayırt etmeyi öğrenme vardır. *Bkz.* **algı; kavram.**

kavramsal gelişim *Bkz.* **kavram.**

kavramsal öğrenme (conceptual learning) Bir konuyu, ilişkili kavramlara dayanarak öğrenme, öğrendiği kavramların anlamını, kapsamını değiştirerek geliştirme. *Bkz.* **devimsel öğrenme.**

kavrayış (comprehension) Bir nesne, varlık, olay, olgu, durum ya da sözlü bir anlatımın öğrenilip anlaşılması. *Bkz.* **kavram.**

kaygı (anxiety) **1.** Bilinçdışından kaynaklandığı için nedeni bilinmeyen tehlike, talihsizlik korku ya da bekleyişinin yarattığı tedirginlik, akıldışı korku; ***anksiyete, endişe, bunaltı.*** Kaygı, güvensizlikten doğan tedirgin edici duyguyu dile getiriyor. Belli bir ölçüde **tasa** ve **kuşku** sözcükleriyle de anlamdaştır. Kaygı, genel anlamıyla böyle tanımlansa da kullanıldığı yere, yer aldığı kurama bağlı olarak değişik anlamlarda kullanılıyor. Örneğin, “akıl dışı bir korku” tanımı, yalnızca gerçek tehlikeyle karşılaştırıldığında orantısız olan **fobik kaygılar** için geçerlidir. *Bkz.* **fobi**. **2.** Nesnesi olmayan korku. **Korku**, tehlike yaratacağı düşünülen bir insan, hayvan ya da olay karşısında duyuluyor. **3.** Öğrenme kuramlarında “kaçınma”yı güdüleyen ikincil bir dürtü. Kaçınma tepkisinin kaygıyı azalttığı düşünülüyor. **4. Klasik psikanalize göre**, kişinin benliğinde bulunan ya da çevrenin engellemesi yüzünden bastırılan bilinçsiz güçlerin etkisiyle ortaya çıkan, henüz algılanmamış bir etkene yönelik duygusal tepki. Freud, kuramını geliştirdiği süreç içinde üç ayrı **kaygı kuramı** ortaya koydu. Bunların **ilkine göre** kaygı, bastırılan libidonun bir dışavurumudur. İkincisine göre, doğum yaşantısının yinelenen bir simgesidir. Üçüncüsüne göre ise kaygı, bir uyarıdır (**sinyal**dır). Bu sonuncu kuram da benliğin içgüdüsel ya da coşkusal gerilimdeki artışa gösterdiği bir tepki olmak üzere, birincil kaygı ve uyarı kaygısı olarak ikiye ayrılıyor. **Birincil kaygı**, benliğin çözülmesine eşlik eden bir duygu; **uyarı kaygısı** ise benliği, dengesini bozma tehditlerine karşı uyaran bir etkendir. Uyarı kaygısının işlevi, savunma mekanizmaları oluşturarak, birincil kaygının duyumsanmasını önlemektir. Birincil kaygı, savunma mekanizmasındaki bir başarısızlığı gösteriyor ve karabasanlarda ortaya çıkıyor. *Bkz.* **bastırma; bütüncü kuram (Temel Kaygı); içgüdü kuramı (Engellenme, Çatışma, Kaygı); kaygı nevrozu; yapısal kuram. 5. Varoluşçu psikolojiye göre** kaygı, yaşanılan dünyanın açık anlamsızlığının ve kaotik yapısının ayrımsanmasına eşlik eden bir duygudur. *Bkz.* **içgüdü kuramı (Engellenme, Çatışma, Kaygı); kaygı**

boşalımı; kaygı bozukluğu; kaygı denkleşimi; kaygı dindirme tepkisi; kaygı giderici ilaçlar; kaygı histerisi; kaygılı ve güvensiz çocuk: kaygı nevrozu; varoluşçu psikoloji (Varoluş ve Hiçlik, Varoluşsal Suç, Varoluşsal Kaygı).

kaygı boşalımı (discharge of anxiety) Ruhsal çözümlemede, bilinçdışı gerginlikleri, günlük yaşantılar yoluyla dışarı atma.

kaygı bozukluğu (anxiety disorder) Belirli bir olay, nesne ve benzerleri ile orantılı olmayan tedirginlik, kaygı, korku gibi olumsuz duygu belirtileriyle ortaya çıkan ve bu duygulardan dolayı genel işleyişte kötüleşmelere götüren çeşitli uyumsuzluklar (**DSM-IV** sınıflaması). **Alan korkusu**, **basit fobiler**, **toplumsal fobi**, **panik, akut stres bozukluğu**, **genelleştirilmiş kaygı bozukluğu**, **ruhsal travma sonrası stres bozukluğu** bunlardandır. *Bkz.* **kaygı; kaygı nevrozu.**

kaygı denkleşimi (anxiety equivalence) **Psikanalizde**, bilinçli korku ve bunalımların, çarpıntı, soluk darlığı gibi organik belirtilere dönüşümü.

kaygı dindirme tepkisi (anxety relief response) **Davranışçı tedavide** kaygıyı azaltabilecek öğrenilmiş bir **işlemsel davranış** tepkisi. Bu tekniği öğrenen kişi, tepkiyi “Sakin ol.”, “Rahatla.” gibi bir sözü yüksek sesle söyleyip ya da içinden geçirip, söylediklerinin anlamını, acı verici uyarımın; örneğin elektrik şokunun ortadan kalkmasıyla birleştirerek gerçekleştiriyor. Bu biçimde bir rahatlama duygusuyla birleştirilen tepki, en azından, kural olarak, başka kaygı verici durum ya da ortamlarda kullanılabiliyor.

kaygı dönüşümcesi *Bkz.* **kaygı histerisi**.

kaygı giderici ilaçlar (antianxiety drugs) Hafif **trankilizan** olarak bilinen ve kaygı, panik gibi bozukluk belirtilerinin ortadan kaldırılmasında kullanılan psikoaktif ilaçlar.

kaygı histerisi (anxiety hysteria) Belirgin görüntüsü kaygı olan histeri; ***kaygı dönüşümcesi.*** *Bkz.* **histeri**.

kaygılı ve güvensiz çocuk *Bkz.* bütüncü kuram.

kaygı nevrozu (anxiety neurosis) Ortada belli bir tehlike yokken kişinin bir sıkıntı duymasına, dehşete kapılmasına, boğulur gibi olmasına; kötü, tehlikeli bir şey olacak kuşkusuna kapılmasına yol açan, korkudan ayrı, gerçek dışı bir duygu olarak ortaya çıkan nevroz türü; ***anksiyete nevrozu, kaygı bozukluğu, genelleştrilmiş kaygı bozukluğu.*** Aslandan korkup

kaçmak doğaldır; ama, fındık faresinden korkmak nasıl açıklanabilir? Durmadan ev temizleyenler, bir yere dokunur dokunmaz ellerini yıkamadan edemeyenler, eli kirlenecek diye başkasının elini sıkamayanlar, uçağa binemeyenler, bu davranışlarını bilinçdışındaki asıl kaçmak istedikleri bir gerçek olay ya da nesnenin yerine geçirmişlerdir. Annesinin yerine bir yabancıyı görme, annesinden ayrılma tehlikesi, acı veren bir olay ya da olguyu öğrenme, bebekte kimi korkular ve kaygılar yaratıyor. Annesinin kızdığında, onun kendisini cezalandıracağını öğreniyor ve buna koşullanıyor. Duyduğu sıkıntının verdiği acıdan kurtulmak amacıyla, aşırı el, kol, bacak hareketleri yapıyor; beslenme ve uyku bozuklukları gösteriyor. Bunlarla sıkıntısını gideremeyince de çaresizlik içinde kaygı yaşıyor. İçgüdüsel, dürtüsel isteklerinin engellenmesi, ardından da bastırılması sonucu oluşan kaygıyı küçük çocuk, basit tepkilerle; büyük çocuk da savunma mekanizmalarıyla ortadan kaldırmayı deniyor. Küçük çocuğa kaygıyı, onun ilkelbenlik isteklerine annesinin koyduğu engeller, yasaklar yaşatıyor. **6 yaşından sonra** ise, bu yasaklama işlevini, oluşan kendi üstbenliği (süperegosu) yükleniyor. Benlik (ego), gerçeğe uygun görülmeyen ilkelbenlik (id) isteklerini engelliyor. Çünkü bunlara üstbenlik yasak koymuş ve bu konuda benliği uyarmıştır. Bu engellenme, ilkelbenlikle benlik arasında çatışma yaratıyor; bu çatışma da kaygının oluşmasına yol açıyor. Benlik, ilkelbenlik isteklerinin yol açtığı bu dayanılması zor acıdan kurtulmak için, bilince çıkmak isteyen içgüdüsel dürtüleri bilinçdışına bastırıp yok bilme yolunu seçiyor. Bastırılan; ancak, her an bilince çıkmak isteyen o dürtülerin bu etkinliğini her sezişinde kaygı duyuyor. Bu durumda, ya temel görevlerinden biri olan ilkelbenlik isteklerini baskı altında tutmayı başaramamaktan korkuyor ya da kaçamadığı acı verici nesnenin yerine, onunla ilgisiz, kendisinden kaçabileceği bir nesneyi koyuyor. Örneğin, genç kız, çocukluğunda kendisini rahatsız eden erkeğin yerine, bilinçdışı oluşturulan mekanizmayla köpeği koyarak köpek fobisi geliştiriyor.

Kaygının şiddeti, kişinin üstbenliğinin oluşum biçimine, güçlü bir benlik geliştirip geliştirmemesine göre değişiyor. Benlik, ilkelbenliğin uyumsuzluk yaratan isteklerini üstbenliğin kırıcı cezalarla karşılaması sonucu oluşan kaygıyı **gerçekçi tepkiler**le önleyip ruhsal bütünlüğü koruyamadığında, onlara karşı birtakım savunmalar geliştiriyor. Psikanalize göre nevrozlar, üstbenliğin, ilkelbenlik dürtülerini bastırmasından sonra ortaya çıkıyor. Nevrozların silik biçimleri de olsa,

bunları tanımak, erken önlem almak açısından önemlidir. Sınav, duruşma gibi tehdit edici bir durumun tetiklediği bir anlık korku ve tedirginlik duygusuna **akut kaygı** deniyor. Bu kaygı genellikle kendini yaratan durum ortadan kalkınca hafifliyor. *Bkz.* **bastırma; fobi; içgüdü kuramı (Engellenme, Çatışma, Kaygı); kaygı; kaygı bozukluğu; nevroz; yapısal kuram.**

kayıtsızlık (unconcern) Aldırmazlık, ilgisizlik, umursamazlık.

kaynakça (bibliography) 1. Bir inceleme ve araştırmada yararlanılan kaynak kitaplarıi yapıtları gösteren liste. 2. Bir konuyla ya da dönemle ilgili kitapların, yapıtlarin tümünü içeren ya da en iyilerini seçerek sıralayan kılavuz; ***bibliyografya.***

kaynak kişilik özellikleri (source traits) **R. B. Cattell**'in, faktör analiziyle belirlenip **yüzeysel kişilik özellikleri**nin temellerini oluşturduğunu, onları belirlediğini savunduğu 12 kişilik özelliğini dile getirdiği terim. *Bkz.* **kişilik alanı.**

kaynaşma (fusion) **1. Klasik psikanalize göre**, farklı içgüdülerin; örneğin, cinsel içgüdüyle (yaşam içgüdüsüyle) saldırganlık (ölüm) içgüdüsünün birleşerek elezerliğe yol açması**.** Olağan koşullarda bu iki içgüdü arasındaki kaynaşma, sağlıklı ve gereklidir; tersi durum, ağır nevrozlara yol açıyor. **2. Kimlik çözülmesi bozuklukları**nda alter kişiliklerin ya da **kişilik pragmanları**nın birleşerek tek bir bütünlük oluşturması; ***bütünleşme.*** Çözülme engelleri, kendiliğinden gerçekleşebileceği gibi, belli bir tedavi işlemiyle de gerçekleştirilebiliyor.

KAZANOVA *Bkz.* **DON JUAN.**

kaza yatkınlığı (accident proneness) Bilinçdışı suçluluk ve günah işleme karmaşalarının etkisiyle kişinin sıklıkla kazaya uğrayarak kendini cezalandırma eğilimi.

kazıbilim *Bkz***. arkeoloji**

kedi fobisi *Bkz.* **kedi korkusu.**

kedi korkusu (ailurophobia) Kediye karşı duyulan aşırı korku; ***kedi fobisi, kedi yılgısı.*** *Bkz.* **fobi.**

kedi yılgısı *Bkz.* **kedi korkusu.**

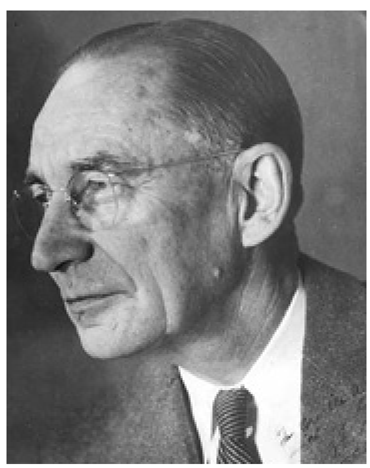
kefaretli ceza (expiatory punishment) **Piag,et'ye göre** 7-8 yaşına kadarki çocukların tercih ettikleri ceza biçimi. Bu yaşları geçmemiş olan cocuklar, Piaget'ye göre, suçluların işlediği suçla orantılı olarak cezalandırılması

gerektiğine inanıyorlar. Ancak, söz konusu cezanın suçla aynı içeriğe sahip olması gerekmiyor. *Bkz.* **ahlak gelişimi (Piaget'ye Göre Ahlak Gelişimi); karşılıklı ceza; kısıtlama ahlakı.**

kekemelik (stamerring, stuttering) **3 -5 yaşları**nda ortaya çıkan; önce belli sözcüklerde; sonra her sözde takılma biçiminde kendini gösteren konuşma aksaklığı; ***pepelik.*** Kekemelik, ses, hece, sözcük ya da tümce biçimindeki konuşma parçalarının kimisini, özellikle b, d, g, k, p, t gibi damak seslerini çıkarmada görülen bir söyleyiş aksaklığıdır. Bu aksaklık, ya bu harflerden biri ile başlayan hece ya da sözcükleri dosdoğru söyleyemeyip bunların baş harflerini zorunlu olarak ve güçlükle yineleme ya da bu harfler karşısında duraklayıp kalma biçiminde beliriyor. Ailesel yatkınlık, ateşli hastalıklar da kekemeliğin nedenleri arasında yer almakla birlikte bu bozukluk, daha çok ruhsal nedenlerle ortaya çıkıyor. Sarsıcı, örseleyici yaşantılar, kekemeliğin önde gelen nedenlerindendir. Yetişkinlerin, "Seni sokağa atarım." gibi yaşamsal gözdağı içeren sözlerinden, sünnetçiden, anne baba kavgasından, evde yalnız bırakılmaktan, babanın şiddetinden, dayak yemekten, ağzına biber sürüleceğinden, polisten, dilenciden, sokaktaki ayıdan... korkmak, kekemeliğe neden olabiliyor. Bunların yanı sıra, kendisinden korkutulan köpeğin, çocuğun üzerine gelmesi; aşırı titiz, kuralcı, beklentileri yüksek; yanlışı, kusuru, eksiği bağışlamayan, aşırı eleştirici anne baba da kekemeliğe yol açabiliyor. Bu gibi davranışların yarattığı duraksama ve iç çatışmaları, dile yansıyor. Kekemeler, konuşmaktan çekiniyor; her an kekeleme korkusu yaşıyorlar. Çekingenlik, utangaçlık, güvensizlik, ruhsal ve toplumsal uyumsuzluk, bu çocukların belirgin davranışlarıdır. **Kekemeliği önleme**nin biricik yolu, aile bireylerinin yukarıda belirtilen nedenleri yaratmamaya özen göstermesi; bu nedenleri yaratmışlarsa onları ortadan kaldırmalarıdır. Kekeme olan çocuğun konuşmasına sürekli karışılmamalı; konuşmayı düzeltme gibi kekemeliği pekiştirici davranışlardan kaçınılmalıdır. Anne baba ve öbür büyükler, çocuk konuşurken üzüldüklerini ona duyumsatmaktan; sabırsızlık gösterme, çocuğun üzerine titreme davranışlarından uzak durmalıdırlar. Doğru davranış, kekeme çocukla sabırlı, doğal ilişkiler kurup onları sürdürmektir. **Tedavi** için, kekemelik ortaya çıkar çıkmaz, çocuk psikiyatristine başvurulmalıdır. Kekemelikte ilaç tedavisinden de olumlu sonuçlar alınıyor. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.

KELLY, George (1905-1967) **Amerikalı psikolog.** Kelly, Rahip bir baba ile öğretmen bir annenin tek çocuğu olarak Kansas, Perth'te doğdu. Önce

fizik ve matematik okudu; sonra, Kansas Üniversitesi’nde sosyoloji masteri yaptı. Daha sonra, Edinburg Üniversitesi’nde psikoloji alanında doktora yaptı. Başlangıçta **Freudcu** çizgide iken, sonraları **görüngübilim**cilerden; özellikle **C. Rogers**’tan etkilendi ve bir kuram geliştirdi. Bu kurama göre, bilim insanları gibi sokaktaki sıradan insanlar da kendilerini, dünyayı, olayları anlamaya çalışıyor ve bu çabanın verimi olarak kafalarında, dünyayı yorumluyor, kullandıkları türlü şemalar oluşturuyorlar. Bilim insanlarının kuramları gibi, onların da gerçeklik kurguları, beklentileri (varsayımları) vardır. Kelly, kuramını “Kişinin süreçleri ruhsal olarak, olaylarla ilgili beklenti yollarıyla yönlendiriliyor.” biçimindeki temel bir önerme ile bu önermeye bağlı 11 alt önerme olarak ortaya koydu. Kelly, kuramındaki süreçle kişinin yaşantılarını, duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını dile getirmeye çalıştı. Ona göre **anormal davranış** ya da **hastalık**, yaşantılarla yanlışlığı yeniden yeniden kanıtlanan kurguların sürmesi demektir. Bunun sonucu olarak, tedavide de yanlışlığı kanıtlanmış olan kurguların düzeltilmesi amaçlanmalıdır. Kelly’nin kuramı bugün daha çok sosyal psikolojide ve sosyolojide belli bir yere sahiptir. Çok sayıdaki makalelerinden başka bir de kuramının ayrıntılarını anlattığı *The Psichology of Personal Contructs (1955)* adlı yapıtı yayımlanmıştır. *Bkz.* **kişisel kurgu; Rep testi.**

kemik yaşı *Bkz.* **anatomik yaş.**

kemiyet *Bkz.* **nicelik.**

kendi içinde örgütlü düşünce alışkanlıkları *Bkz.* **bilişsel şema.**

kendi kendine psikanaliz (self analysis) Kişinin kendi dürtü, istek ve davranışlarını psikanaliz yöntemlerini uygulayarak anlamaya çalışması. **Freud**, başlangıçta kişinin kendi kendini ruhsal çözümlemeden geçirmesinin olanaklılığını düşünmüşse de daha sonra, **aktarım** yapacak kimsenin bulunmaması ve **direnme**ler nedeniyle bunun olanaksızlığını belirtmiştir. Buna karşılık **Horney,** bunun olabileceğini savunarak, sıradan insanların, kendilerini çözümlemelerine yönelik yöntemler geliştirmiştir. *Bkz.* **amatör analiz; HORNEY, Karen; kendini çözümleme.**

kendi kendine telkin (autosug gestion) Kişinin özgüvenini yükseltmek, kendini rahatlamak ya da hastalıktan kurtarmak için kendine, başaracağı, rahatlayacağı, hastalıktan kurtulacağı duygu ve düşüncesini aşılaması.

kendi kendini eğitme ve yönlendirme *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

kendi kendini denetleme ve yönetme *Bkz.* **kişilik bağımsızlığı.**

kendi kendini tatmin *BKz.* **mastürbasyon.**

kendiliğinden canlanma (spontaneous recovery) Körelme yüzünden ortadan kalkan koşullu bir tepkinin birkaç günlük dinlenme sonunda pekiştirme olmadan yeniden ortaya çıkması.

kendiliğinden davranış (spontaneous behavior) Belirli bir uyaran olmadan ortaya çıkan davranış.

kendiliğinden dikkat *Bkz.* **dikkat; ilgi, amaç.**

kendiliğinden düşük (spontaneous abortion) Gebeliğin tıpsal ya da başka bir müdahale olmadan kendiliğinden sonlanması.

kendiliğinden geri gelme (spontaneous recovery) Pekiştirilen bir davranımın sönmeye bırakılıp, organizma dinlendirildikten sonra başlayan oturumlarda davranım sıklığının, bir önceki oturumun sonundaki sıklıktan daha yüksek olması. Ayrıca, söndürme oturumları arasındaki süre ne kadar çoksa, bir önceki oturumun sonundaki sıklıkla bir önceki oturumun başındaki sıklık arasında o kadar çok fark oluyor. Kendiliğinden geri gelmede davranım, davranımı denetleyen ikinci ayırt edici uyarıcıların denetiminde gibi görünüyor.

kendiliğindenlik testi (spontaneity test) **J. L. Moreno**'nun, bireyler arası ilişkilerin yalnızca çekme-itme (hoşlanma-hoşlanmama) boyutunu konu edinen **standart sosyometrik test**lerle belirlenemeyen ilişkilerde **içgörü** sağlamak amacıyla geliştirdiği bir tür sosyometrik test. Bu testte kişi, **olumlu ya da olumsuz duygusal ilişkiler**i bulunan grup üyeleriyle tipik

yaşam durumlarındaki etkileşimlerini sahnede doğaçlama canlandırmaya özendiriliyor. *Bkz.* **kendiliğindenlik tiyatrosu; MORENO, Jacop Levy.**

kendiliğindenlik tiyatrosu (Theater of Spontaneity) **J. L. Moreno**'nun 1921 yılında Viyana'da kurduğu deneysel tiyatro. Bu tiyatroda provasız, doğaçlama oyunlar sergileniyordu. Bu yolla hem oyuncuların eğitiminde hem de bireyler arası ilişkilerde etkili olan bir ortam yaratılıyordu. Bugünkü **psikodrama**nın (ruhsal oyunun) temeli, bu tiyatrodur. *Bkz.* **kendiliğindenlik testi.**

Kendiliğinden Uyma (spontaneous adaptation) **E. Fromm'a göre** çağdaş toplum koşullarının ortalama insanda güçsüzlük ve güvensizlik duyguları oluşturması sonucu, insanın kendine güven verecek, kendisini kuşkularından arındıracak yeni yetkelere (otoritelere) boyun eğmeye hazır duruma gelmesi biçimindeki kaçış mekanizması. Bu insanın kendisinin verdiğine kendini inandırdığı kararlarının çoğu, çağdaş toplumlarda ona dışarıdan telkin edilmiştir. Bu insan, yalnızlık korkusu ve özgürlüğüne yönelik tehlikeler yüzünden başkalarının beklentilerine göre davranmak zorunda kalıyor. Çocuk, kendisinin olmayan duyguları, düşünceleri öğrenerek büyüyor. Toplumların çoğunda duyguların yaşanması engelleniyor. Eğitimde özgün düşünceye geçit verilmiyor; bireylerin kafasına hazır düşünceler sokuluyor. Sonuçta insan beyni, olguları kaydeden bir aygıt durumuna getiriliyor ve birey, otomat gibi kendiliğinden uyma mekanizmasına göre yaşamayı sürdürüyor. *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı (Özgürlükten Kaçış Mekanizmaları).

kendiliğinden üreme kuramı *Bkz.* **LAMARCK, Jean Batiste De Monetde.**

kendilik *Bkz.* **gerçek kendilik; ideal kendilik.**

kendinden geçme (trance) Uyaranlara karşı duyarlığın olmadığı, çevrede olup bitenlerin algılanamadığı bir tür uyku durumu; ***vecit.***

kendine güven *Bkz.* **özgüven**.

kendine hizmet eden önyargı (self serving bias) **Yüklem kuramına göre,** kişinin kendi başarılarını yeteneklerine, kişilik özelliklerine ve benzerlerine; başarısızlıklarının suçunu ise kendi dışındaki koşullara ve etkenlere bağlaması.

kendine yetme (self-sufficient) **1.** Başkalarının desteği olmadan kendi gereksinimlerini kendisi karşılayabilme, kendi başına ayakta durabilme. **2.**

Başkalarının hizmetine bağlı olmama.

kendine yöneltme *Bkz.* **yer değiştirme.**

kendine zarar verme davranışları *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar.**

kendini algılama (self-perception) Kendi benliğini oluşturan eşsiz duygu, dürtü, özlem, kişilik özellikleri ve benzerlerinin farkında olma; özkavram. *Bkz.* **algı, kavram.**

kendini algılama kuramı (self perception theory) Kişinin kendi duygu, dürtü, inanç ve tutumlarını, yine kendi davranışlarını ve bu davranışların gerçekleştiği koşulları inceleyerek anladığını savunan kuram. Örneğin, bu yaklaşımda kişi, kendi tutum ya da uygulamalarından emin olmadığında; bu konuda belirsizlik duyumsadığında, söz konusu duygu, dürtü, tutum ya da davranışlarını ya da bağlamı inceleyerek çıkarsamaya başvuruyor.

kendini anlatma (self expression) Kişinin dürtü, duygu, düşünce, tutum ve yeteneklerini şiir, düz yazı, resim, müzik, yontu, oyun, dans gibi sanatsal etkinliklerle; bilimsel, teknik çalışmalarla özgürce dışa vurması; ***kendini ifade etme, kendini ortaya koyma.***

kendini aşırı beğenme *Bkz.* **kendini aşırı önemseme.**

kendini aşırı önemseme (self idealization) Kendini olduğundan daha değerli, önemli görme; ***kendini aşırı beğenme***. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

kendini aşırı sevme *Bkz.* **özseverlik.**

kendini benzetme (identification) çocuğun yetişkinlere benzemek için gösterdiği ve üstbenliğin özünü oluşturan çaba. *Bkz.* **birincil kendini benzetme.**

kendini cezalandırma (self-punishment) Davranış değiştirme tekniklerinden biri. *Bkz.* **kendini değiştirme.**

kendini çözümleme (auto-analysis) **1.** Kendi olumlu, olumsuz davranışlarını anlamaya çalışma; özçözümleme. **2.** Kendini analiz etme. Freud ve K. Horney kimi durumlarda bunu önermişlerdir. *Bkz.* **FREUD, Sigmund; HORNEY, Karen; kendi kendine psikanaliz.**

kendini değiştirme (self-modification) **Davranışçı tedavi teknikleri**nden biri. Bireyce uygulanan değişim ve denetim teknikleriyle kendi kendini değiştirme ya da sorun oluşturan davranışını ortadan kaldırma. Kendini değiştirme programında önce, değiştirilmek istenen **sorun davranış**

saptanıyor ve bu davranışın açık seçik tanımı yapılıyor. Ardından, sorun davranışla ilgili veri toplamak amacıyla kolay kayıt yapılabilecek bir araç geliştiriliyor. Bir iki hafta veri toplandıktan sonra, bunların bir grafiği yapılarak bu grafik, kolay görülebilecek bir yere asılıyor. Kimi zaman, veri toplamanın kendisi, davranış değişikliğini sağlayabiliyor. Veri toplandıktan sonra bunlar çözümlenerek nasıl bir düzenleme yapılacağı kararlaştırılıyor. Davranış değiştirme sürecine **davranışın işlevsel** çözümlemesi deniyor. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri.**

kendini denetleme *Bkz*. **kendini değiştirme**.

kendini gerçekleştiren kehanet (self-fulfiling prophecy) "Korkan göze çöp düşer.", "Ben sana demiştim.", "Kırk gün deli dersen deli olur." gibi sözlerle dile getirilen şey; kendini gerçekleştirme beklentisi ya da inancı. Bir kişi ya da gruba ilişkin beklentilerin gerçek olmasına yol açma süreci; gerçek olduğuna inanılan şeyin gerçekleşmesi. Bu süreçte kişi, başka bir kişinin nasıl davranacağına ilişkin bir beklentiye giriyor; o kişiye karşı bu beklentiye uygun bir tutum gösteriyor; söz konusu kişi, onun bu beklentisine denk düşen davranışlar geliştiriyor. Sonuçta, başta gerçekliği olmayan şey, gerçekleşmiş oluyor. Bu terim, özellikle **sosyal psikoloji**de ağırlıklı bir önem taşıyor. Bireyler arası her türlü etkileşimde kendini gösteriyor. Örneğin, kimi kişilerin suç işleyebileceği önyargısı ve onlara suçluymuşlar gibi davranılması, onların da kendilerini suçlu olarak görmelerine ve her türlü suç davranışına girme eğilimi göstermelerine yol açıyor. *Bkz.* **boşinanç; etiketleme kuramı.**

kendini gerçekleştirme (self-actualization) **Rogers'a göre**, insan yaşamının amacını oluşturan tek güdü; **Maslow'a göre**, gereksinimler aşama sırasının en üst basamağı; ***özgerçekleştirim, özsaygısı geliştirme.*** Tüm davranışları açıklamaya yeten bu güdü, kişiyi kendi organizmasının belirlediği yönde farklılaşmaya ve daha bağımsız, daha toplumsallaşmış duruma gelmeye yöneltiyor. Kişi, geliştirici ve geriletici davranış yollarının ayırdına varabildiği ölçüde kendini gerçekleştirmiş oluyor. İyi seçim, iyi ve kötüye ilişkin edinilen bilgiye dayanıyor. **Tam verimlilik** demek olan kendini gerçekleştirme, **toplumsal evrimin son aşaması** olduğu gibi, ruhsal tedavinin (psikolojik danışmanın) de son amacıdır. Bu basamağa ulaşmış olan kişi, yaşamının her anında **büyük bir doyum** içindedir. Tam verimli olarak sürdürdüğü **yaşamın anlam ve enginliği**nin bilincindedir. **Kendini gerçekleştirmekte olan kişinin gösterdiği**

başarıları şunlardır: **(1)** Gerçeği olduğu gibi algılıyor ve gerçekle rahat bir ilişkiye giriyor. **(2)** Kendini, öbür kişileri ve doğayı olduğu gibi kabul ediyor. **(3)** Kendiliğinden, doğal davranıyor. **(4)** Kendinden çok, bir soruna dönük bulunuyor. **(5)** Ayrılık ve yalnızlık gereksinimi duyuyor. **(6)** Çevreden bağımsız davranıyor. **(7)** Her zaman yeniden beğenebiliyor. **(8)** Sıklıkla gizemsel ve doruk yaşantılara giriyor. **(9)** Tüm insanlarla birlikte olma duygusunu taşıyor. **(10)** Kişilerle derin ve ayrıntılı ilişkilere girebiliyor. **(11)** Demokratik bir kişiliğe sahip bulunuyor. **(12)** Araçla amacı; iyiyle kötüyü tutarlı bir biçimde ayırt edebiliyor. **(13)** Düşmanlık duyguları taşımayan bir gülmece anlayışına sahip bulunuyor. **(14)** Yaratıcı etkinlik gösteriyor. **(15)** Toplumsal kalıplaşmaya karşı direnç gösteriyor ve herhangi bir kültürü aşabiliyor. **(16)** Zamanı iyi kullanıyor. **(17)** Desteği dıştan değil, içten alıyor. Duygusal bakımdan açık davranıyor. **(18)** İnsanın temelde iyi bir yaratık olduğuna inanıyor**. (19)** Saldırganlık eğilimlerini gerçekçi bir tutumla kabulleniyor. **(20)** Yakın ilişki kurabilme yeteneğine sahip bulunuyor. *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası; kendini gerçekleştirme kuramı; MASLOW, Abraham ; ROGERS, Carl Ramson.**

kendini gerçekleştirme gereksinimi *Bkz.* **kendini gerçekleştirme güdüsü.**

kendini gerçekleştirme güdüsü *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası; kendini gerçekleştirme; hümanist psikoloji.**

kendini gerçekleştirmekte olan kişinin gösterdiği başarılar *Bkz.* **kendini gerçekleştirme.**

kendini gerçekleştirme kuramı *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası; MASLOW, Abraham.**

kendini ifade etme *Bkz.* **kendini anlatma; kendini ortaya koyma.**

kendini kabul etme (accepting oneself) **Rogers'a göre**, danışanı odak alan danışma ortamında danışan, kendisine gösterilen **koşulsuz saygı, eşduyum** ve **saydamlık ilkeleri**nin sağladığı **güven**le **kendini kabul etme** olanağına kavuşuyor. Kendini kabul etmesi için kişiye yapılan yardım, onun **başkalarını kabul etme**sini de sağlıyor; danışan, bu tutumu daha sonra diğer kişilere de genelliyor. Kendini kabul etme; **özgüven** ve **özsaygısı** gibi olumlu benlik tutumlarını içeren geniş ve örgütlenmiş bir benlik tutumudur. **Kendini kabul etmek için** şunlar gerekiyor: **(1)** Kimi konularda kendini yeterli bulma ve bunlarla yaşam sorunlarını kendine özgü yöntemlerle çözeceğine inanma. **(2)** Kendi davranışlarının

sorumluluğunu taşıma. **(3) Sıklıkla aşırı suçluluk ve pişmanlık duygularına kapılmama.** **(4)** Aşırı utangaç olmama. **(5)** Kendi inanç ve değerlerine uygun yaşama. **(6)** Kendi beden yapısını benimseme. **(7)** Kendi cinselliğini benimseme. **(8)** Kimi değerli kişilik özelliklerine sahip olduğuna inanma. **(9)** Kendini başkalarının da kabul ettiğine inanma. **(10)** Olumlu ve tutarlı yönleri gibi olumsuz ve tutarsız yönlerini de kişiliğinin birer parçası sayma. Kişinin **kendi benliğini algılayış biçimi**ni, kendisiyle ilgili **inanç** ve **kanı**ları ile **örgütlü benlik tutumu** belirliyor. Kişi, inanç ve kanılarını ancak, bunları kazandırmayı amaçlayan bir eğitimle ediniyor. Kendini gerçekçi bir gözle görmeyi, kendi yaşantılarını **kendini kabul eden bir ortam**da değerlendirdiğinde başarabiliyor. **Riskli öğrenciler**in olumlu benlik tutumu geliştirebilmesi için öğretmenin onlara özel bir dikkat ve ilgi göstermesi; **sınıf yaşantıları** yetmediğinde de rehberlik ve psikolojik danışma görevlilerinden ve başka ilgili kurumlardan yardım alması gerekiyor. Kişinin kendini kabul etmesi; başkalarının onu kabul ettiğine, beğendiğine, önemsediğine inanması ile gerçekleşiyor. Sınıfta çok beğenilen öğrencilerin yanında gruptan dışlanmış olanların da bulunması doğaldır. Sınıfta grubun dışında kalmış olan öğrencilerin gruba katılması için öğretmen, mutlaka bir çare bulmalıdır. Sınıfın önderi görünümündeki öğrencileri de arkadaşlarıyla demokratik bir tutum içinde ilişki kurmaya yöneltmelidir. *Bkz.* **duygusal alan; duyuşsal yapı; eğitimin amacı; öğrenme koşulları; özgüven; özsaygısı.**

kendini kandırma (self deception) Kendi yanlışlarını, eksiklerini, tutarsızlıklarını, sınırlarını görmekten kaçınma ya da görememe. *Bkz.* **yadsıma.**

kendini kendi kararıyla denetim altında tutabilmek *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

kendini ortaya koyma (self assertion) Kendi duygu, düşünce ve haklarını kullanma, onlara sahip çıkma; başkalarını rahatsız etmeden, onların özgürlüklerini kısıtlamadan duygu ve düşüncelerini dışa vurabilme; ***kendini ifade etme, kendini anlatma.*** Kişide bu yetinin bulunmaması, özellikle depresyon için önemli bir etken olarak görülüyor. *Bkz.* **atılganlık; depresyon; girişkenlik eğitimi; hümanist öğretmenlik (İnsana Saygı).**

kendini öldürme *Bkz.* **intihar.**

kendini pekiştirme *Bkz.* **kendini değiştirme.**

kendini somut bağlılık ve eşleşmelere bırakabilme *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi).**

kendini tutamama (incontinence) Temel bedensel işlevleri, özellikle işeme ve dışkılama işlevlerini denetleyememe. Bu terim, **cinsel dürtülerini denetleyememe** anlamında da kullanılıyor.

kendini yitirebilme yeteneği *Bkz.* **insanın sekiz çağı (7. Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi).**

kendini yönetme *Bkz.* **bağımsız kişilik; gelişimsel gecikme; ruhsal bağımsızlık; uyumlayıcı davranış.**

kent sosyolojisi (urban sociology) Köyden kente göçün nedenlerini, kentleşme sürecinde kentlere yığılan insanların sorunlarını, bunlarda oluşan toplumsal ve siyasal değişimleri, gecekondularda yaşayan insanların geleneksel ilişki ve değerlerini, bir bütün olarak kentleşme sürecini inceleyen sosyoloji dalı. *Bkz.* **kır sosyolojisi.**

kesinlik yasası (law of precision) **Gestalt psikolojisine göre**, yaşantı ya da davranışların örgütlenmesiyle ilgili genel bir yasa.

kesinti kuramı (interruption theory) **E. Berscheid**'in geliştirdiği kuram. Bu kurama göre, kişiler arası yakın duygusal ilişkilerde bireyler, kişisel amaç ya da isteklerine ulaşmalarında kesintilere, aksamalara yol açan nedenlerle karşılaştıklarında genellikle şiddetli duygulara kapılıyorlar. Kesinti kuramı, ilişkilerin nasıl kurulduğunu değil de süren ilişkilerdeki aksamalar sonucu oluşan duygusal iniş çıkışları; özellikle bunları, öbür birey açısından ele almasıyla ilginç bir yaklaşım olarak görülüyor Örneğin, ilişki içindeki eşlerden biri olan A, zaman içinde eşi B dışında birisiyle (C ile) ilişki kuruyor. Asıl eş B, bu durumda engellenmiş oluyor ve onun ilişkiden aldığı ödül azalıyor. Bu nedenle A'nın, C ile ilişkisini bilen B'de birdenbire duygusal bir yükselme oluyor ve A'ya, ilişkilerinin sıfıra indiği durumdan daha fazla ilgi ve sevgi göstermeye başlıyor. Kesinti kuramı, ilişkinin neden kopma noktasına geldiğine (sıfıra indiğine), şöyle bir açıklama getiriyor: Eşler arasındaki ilişkiyi kopma noktasına getiren, **belirsizlik**tir. Eşler, ilişkinin başlangıcında birbirini tam olarak tanımadıklarından, aralarındaki belirsizlik yüksek oluyor. İlişkideki ödül ve bedelin ne olduğu bilinmiyor. Ancak, bireyler, süreç içinde birbirini tanıdıkça aralarındaki belirsizlik azalıyor ve doyuma ulaşmaya başlıyorlar. Bu durumda ise ilişki sıradanlaşıyor ve kopma noktasına geliyor. İşte

böyle bir anda eşlerden biri (A), başka bir kişiyle (C ile) ilişkiye girdiğinde, öteki eşte (B'de) duygusal bir yükselme oluyor. Bu kurama göre aşk; **romantik aşk** ve **arkadaşça aşk** olarak ikiye ayrılır. Romantik aşk, yoğun duyguların yaşanmasına bağlı olduğu ve ilişki sürdükçe belirsizlikler azaldığı için uzun sürmez; kesintilere uğrar. Sürekli olanı arkadaşça aşktır.

kesitsel yöntem (cross-sectional method) Özellikle **gelişim psikolojisi**nde kullanılan bir araştırma yöntemi; ***kesitsel araştırma.*** Bu yöntemle araştırma, farklı yaş gruplarından seçilen bireylerle sürdürülüyor ve sonuçta, elde edilen veriler karşılaştırılıyor. Örneğin, 1-6 yaş arasındaki çocukların sözcük dağarcığını incelemek isteyen araştırmacı, yaş bakımından 6 ay arayla çocukları saptadıktan sonra, çocukların günlük yaşantılarında kullandıkları sözcükleri sayarak araştırmasını yapıyor. Yaşa göre sözcük dağarcığı yüzdesinde ortaya çıkan değişiklikler, araştırmacıya betimleyici bir veri sağlamış oluyor. Bu yöntemin üstünlüğü, araştırmacıya kısa sürede, farklı yaş grubundaki bireylerin davranışlarına ilişkin bilgi elde etme olanağı vermesidir. Zayıf yanı ise, kişinin gelişimi içinde davranışın durağanlığını inceleyememesi; farkın yaştan mı, çevresel koşullardan mı ileri geldiğine ilişkin bilgi verememesidir. *Bkz.* **dikey inceleme.**

kestirim *(*prediction) **1.** Bir olayı, gerçekleşmeden önce görme; ***tahmin.*** Bu anlamda her bilimsel çabanın en son hedefi kestirimdir. Bilimsel kestirimler, bir olasılık biçiminde dile getiriliyor. Doğal bilimlerde bu olasılık yüzde 100'lere tırmanırken, psikoloji gibi davranış bilimlerinde, ilkiyle karşılartırılamayacak kadar düşük olduğu görülüyor. Örneğin, kişilik yapısı yaklaşık olarak bilinen bir hastanın genel davranışlarını; zekâ derecesi puanı bilinen bir öğrencinin, bir sınavda göstereceği başarıyı kestirmek olasıdır. Ancak, hastanın kesin olarak ne yapacağı; öğrencinin, girdiği sınavdan kaç puan alacağı kesin olarak kestirilemiyor. **2.** Bir değişkenin değerinin (Y'nin), bir ya da daha fazla kestirimci değişkene (Xi'ye) dayalı olarak kestirilmesi. **3.** Geleceği görme.

kestirim değişkeni (predictor variable) Kestirimde kullanılan değişken; ***tahmin değişkeni.***

kestirim etkililiği (predictive efficiency) Bir test, ilke, kuram ve benzerlerinin hatasız kestirilme gücü ya da ölçüsü; ***tahmin etkililiği.***

kestirime yönelik araştırma (predictive research) Bir testin**,** değişkenin ve benzerlerinin başka bir değişkeni, davranışı ne ölçüde kestirebileceğini; örneğin zekâ testinin sonuçlarının öğrencinin üniversite sınavlarındaki başarısını ne ölçüde gösterdiğini) belirleyen araştırmalar*; **tahmine dayalı araştırma.***

kestirim geçerliği (predictive validity) Bir testten alınan puanların, testin ölçmeyi amaçladığı (daha sonraki) gerçek performansı (asıl davranışı) kestirme davranışı; ***tahmin geçerliği.*** Bu, genellikle bir **korelasyon katsayısı** ile anlatılıyor.

ketleme (inhibition) **1.** Bir dürtünün, tepkinin ya da işlevin kısıtlanması; bu tür bir kısıtlama, engelleme yaratan süreç; ***inhibisyon.*** **2**. **Klasik psikanalize göre**, içgüdüsel dürtüler dışa vurarak benliği tehdit ettiğinde, üstbenliğin içgüdüsel dürtülere ya da ilkelbenliğe benlik aracılığı ile baskı uyguladığı bilinçdışı bir **savunma mekanizması**. Örneğin, ketlenmiş bir cinsel istek; anne babaya yönelik cinsel saplantı ya da anne babanın aşıladığı bilinçsiz suçluluk duyguları gibi durumlardan kaynaklanabiliyor. **3. Sosyal psikolojiye göre**, başkalarınca gözlenme ya da değerlendirilme kaygısının etkisiyle başkalarının varlığının, belli bir iş yapan kişiler üzerindeki kısıtlayıcı etkisi. **4. Biliş psikolojisine göre**, başka öğrenmelerin (bilgilerin) araya girmesi ile **anımsama** gibi öğrenmeye dayalı bir performansın düşmesi. *Bkz*. **engel; geriye ketleme; ileriye ketleme; unutma. 5.** Alıcı sinir hücresinin uyarılmasını (eylem gizilgücü oluşumunu) önleyen bir sinir uyarımı. **6.** Koşullama kuramında bir tepkinin etkin olarak engellenmesi, geciktirilmesi ya da pekiştirmenin kesilmesi ile tepki sıklığının azaltılması. *Bkz*. **bozucu etki; karşılıklı ketleme; ketlenme; ketleyici gizilgüç; sönümleme; tepkisel ketleme.**

ketlenme (entrainment) **1.** Doğada gözlemlenen bir eşleme olgusu. Dönemsel davranış gösteren sistemler ya da organizmalar, eşzamanlılık geliştirme, aynı **frekans**ta ve **faz**da sakınma eğilimi gösteriyor. Birbirine yakın iki ya da daha fazla sarkaçlı saati eşleme, bunun en çok bilinen örneğidir. Farklı salınımlı biyolojik sistemler, insanlarda kalp ritimlerinin temel frekansına, olumlu duygusal durumlarda sıklıkla kenetleniyorlar. Ayrıca, örneğin, dans ederken, insanlar arasında hareket eşlemesi gerçekleşiyor. **2. Biyogenetik yapısalcılık**ta, sinirsel-bilişsel işleyişe ilişkin bir model. Bu modele göre, sinir ağları, vagonların birbirine bağlanarak bir katar oluşturması gibi birleşerek bir işlev gerçekleştiriyor.

Bilinçlilik ve onun bütün özellikleri, sinir ağlarının sürüp giden kenetlenmesinin bir işlevidir. Bilinçliliğin belli bir anında hücre ağları kenetlenirken (kendi aralarında belli bir düzen içinde etkileşirken), başka bir anında iletişimi kesiyor (hücre ağları birbirinden çözülüyor); bir başka anda, tümüyle yeni bir düzende, yeniden kenetleniyor (birbiriyle ilişki kuruyor). *Bkz.* **ketlenmiş heyecan; ketlenmiş cinsel istek; ketleyici gizilgüç; ket vurma.**

ketlenmiş heyecan (inhibited arousal) Cinsel istek duyulmasına karşın cinsel heyecan duyma ve haz alma yetisinden yoksunluk. *Bkz.* **cinsel ketlenme.**

ketlenmiş cinsel istek (inhibited sexual) Cinsel isteğin çok az olması ya da hiç olmaması. *Bkz.* **cinsel ketlenme.**

ketleyici gizilgüç (inhibitory potential) Canlının yaptığı bir tepkinin yeniden ortaya çıkması olanağını azaltan etki.

ket vurma *Bkz.* **ketleme**.

keyfiyet *Bkz.* **nitelik.**

keyfi yordama *Bkz.* **bilişsel şema.**

kılavuz kurgular (guiding fictions) Bireysel psikolojiye göre, kişinin kendi yaşantılarını anlayıp yorumlamakta ve kendi yaşam biçimini belirlemekte kendine kılavuz yaptığı kalıcı, önemli ölçüde bilinçsiz düşünce ya da ilkeler; kılavuz şema. Normal bir kişide bu kılavuz kurgular esnek, gerçeğe uygun, uyum sağlayıcı; buna karşılık, örneğin, nevrotik kişilerde katı, uyumsuz, "gerçek"ten bir ölçüde uzak oluyor.

kılavuzluk *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma**.

kılık özentisi (transvestism) Erkeğin kadın giysileri giymekten ya da kadınlar gibi makyaj yapmaktan haz duyması, cinsel doyum elde etmesi; ***transvestizm, karşıt giyinme.*** Karşıt giyinişin kaynağı bilinçdışı olabiliyor. Karşıt giyinme, farklı biçimlerde görülüyor. Fetişçi (tapıncakçı) karşıt giyinme, karşıt cinsle cinsel ilişkiyi yeğleyen erkeklerde görülüyor. Bu erkekler karşıt giyinmedikleri zaman kadınsıdan çok erkeksi görünüyorlar ve kadın donu giyerek mastürbasyona yöneliyor ve orgazmla sonuçlanan cinsel bir heyecan duyuyorlar. Cinsel bir heyecan duymadan yalnızca kendi erkekliğini yadsıma ve karşıt giyinmeyi, kendini karşıt cinse aktarma yolu olarak kullananlar, şehvet duygularını yaşama aleti olarak penisle ilgilenmiyorlar; penisi korumak yerine, erken yıllardan

başlayan anatomik olarak kadın olma isteğini taşıyorlar. Kimisinde bu istek o kadar güçlü oluyor ki bunlar iğdiş olmak istiyorlar ya da bir erkek olarak yaşamayı sürdürmek istemeyerek canlarına kıyıyorlar. **Açık eşcinseller** ise kadın giysilerini giyerek hem kadınla özdeşleşiyor hem de ona öykünerek ve onu karikatürleştirerek onunla alay ediyorlar. Kadın eşyası giymek, bunları cinsel olarak heyecanlandırmıyor. Bu eğilim, erotik olmaktan başka, **inat, başkaldırı** gibi etkenler yüzünden de ortaya çıkabiliyor.

kın kasılması *Bkz.* **vajinismus.**

KIRAY, Mübeccel Belik (1923-2007) **Kır ve kent sosyolojisiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan Türk, sosyolog.** Kıray, İzmir'de doğdu; İstanbul'da öldü. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi; aynı fakültede sosyoloji dalında yüksel lisans derecesini aldı. 1950'de gittiği ABD Northwestern Üniversitesi'nde kültürel antropoloji dalında doktora yaptı. 1952'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde fahri asistan oldu. 1954-1957 arasında Abort ilaç firmasında çalıştı. 1960'ta Ortadoğu Üniversitesi'ne geçti. 1966-1973 arasında orada profesör olarak çalıştı. 1965-1972 yıllarında Sosyal Bilimler Bölümü Başkanlığı yaptı. 1966-1969 ve 1973-1974 yılları arasında London Scool of Economics'te konuk profesör olarak görev yaptı. 1974'te İstanbul Teknik Üniversitesi'nde kentleşmeyle ilgili dersler vermeye başladı. 1978'de İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi (Marmara Üniversitesi) Sosyoloji Bölümü Başkanlığı'na getirildi. 1964'te yayımlanan *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* adlı kitabında Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın yapımına başlandıktan sonra Ereğli kasabasının 1962'deki toplumsal yapısını ve değişim sorunlarını inceleyerek **tampon kurum** ve **tampon mekanizma** kavramlarını ortaya koydu; bunları toplumsal değişimin bunalımsız olmasını sağlayan; ne tümüyle eski ne de yeni oluşmaya başlayan toplumsal yapılara ait olup belirli işlevler gören yeni kurumlar olarak tanımladı. Genelde işlevci görüşün denge kuramı yaklaşımını benimseyen Kıray, toplumsal değişim nedeniyle eski dengeler bozulduğunda oluşan tampon kurum ve tampon mekanizmalarla yeni bir toplumsal dengeye ulaşıldığını savundu. *Kalkınmanın Engeli olarak Toplumsal Tabakalaşma* adlı çalışmasında, Çukurova bölgesinde farklı teknolojik gelişim düzeyindeki dört köyü inceledi. Bu çalışmasının sonunda teknolojik gelişimin toplumsal tabakalaşmayı, topraksızlaşmayı artırdığını, yaşam düzeyini düşürdüğünü,

muhtarlık gibi kurumların toplumsal kutuplaşmaya yol açtığını ve bu koşallarda ailenin yardımlaşma bakımından özel bir önem kazandığını saptadı. Örgütleşmeyen Kent adlı metropoliten kentine dönüşümünü çözümledi. Kıray'ın, kırsal ve kentsel toplumsal değişim çalışmalarının, çağdaş Türk sosyolojisine önemli katkısı olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, 1964; Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analiizi, 1964; Social Stratification as an Obstacle to Development (J. Hinderink ile), 1970 (Kalkınmanın Engeli Olarak Toplumsal Tabakalaşma); Örgütleşemeyen Kent, 1972; Toplumbilim Yazıları. 1982.*

kırıcılık ve yıkıcılık *Bkz.* eğitim güçlükleri.

kırmızı-yeşil körlüğü (red-green blindness) Kırmızı ve yeşil renklerin sarı, mavi ya da boz olarak algılandığı bir renk körlüğü türü.

kır sosyolojisi (rural sociology) Kırsal alanda yaşanan toplumsal ilişkileri, inançları, oradaki kurumları inceleyen sosyoloji dalı. *Bkz.* **kent sosyolojisi.**

kısa süreli anne yoksunluğu *Bkz.* **anne yoksunluğu sendromu.**

kısa süreli bellek (short-term memory) Anımsanması istenen şeyi o anda anımsamayı sağlayan bellek; ***kümeleme***. Bu belleğin iki tipik özelliğinden biri, 5-9 adet bilgi istifi ile sınırlı oluşudur. İkincisi de bu bilginin kısa süreli bellekte 20 saniye kadar saklanabilmesidir. Bu bilgiler, bilgi prova yoluyla, kısa süreli bellekte daha uzun süre tutulabiliyor. *Bkz.* **bellek; uzun süreli bellek.**

kısa süreli psikoterapi (brief psycho-therapy) Bitiş koşulları, ya yaklaşık 15 seansla ya da kesin hedeflerle belirlenen tedavi; ***kısa süreli ruhsal***

sağaltım. Kısa süreli psikoterapiler, çoğunlukla hedefe odaklı ve etkin oluyor; belli bir sorun ya da belirti üzerinde yoğunlaşıyor; belirlenen sorun'un çözümü ya da belirtinin giderilmesi ile sınırlı bulunuyor. Basit fobilerde, kişilikten kaynaklanmayan güncel çatışmalarda etkili oluyor.

kısa süreli ruhsal sağaltım *Bkz.* kısa süreli psikoterapi.

kısıtlama ahlakı (morality of constraint) **Piaget**'nin iki evreli ahlak gelişim kuramının ilk evresi. Yaklaşık 10 yaşlarına dek süren bu evrede çocuğun ahlaksal davranışı, anne babanın koyduğu kurallara sorgulamadan, kayıtsız koşulsuz uymaktır. Bu davranış, korkuya, kuralların değişmez olduğu inancına dayanıyor. Piaget, ikinci evreye de **işbirliği ahlakı** adını vermiştir. *Bkz.* **ahlak; ahlaksal gerçekçilik; kefaretli ceza.**

kısıtlayıcı *Bkz.* iştah yitimi bozukluğu.

kıskançlık (jealousy) Sevilen kişilerin, başka birine ilgi göstermesinin ya da ilgi gösteriyor sanılmasının yol açtığı gücenme ve çekememe duygusu. Bu duygu, genelde **korku** ve öfke içeriyor. Kıskanan kişi, kıskandığı kişinin, sevdiğini elinden alacağını düşündüğü için bir yandan korkuyor; bir yandan da sevdiği ile kendisi arasında engel olarak gördüğü kişiye öfke duyuyor. Kıskançlık, bir yere dek doğal ve evrensel bir duygudur. Ancak, **eksiklik duygusu**nun ötesinde **eksiklik karmaşası**ndan kaynaklanan ve çevreyi sürekli rahatsız, tedirgin eden duygu ve tepkilerin ortaya konulması biçimindeki kıskançlık, bir davranış bozukluğunun varlığını bildirir. **Kardeş Kıskançlığı:** Bebekte duygular henüz farklılaşmamıştır. Bebek için yalnızca **haz** *ve* **acı** vardır. Farklılaşma, **6. ay**dan sonra başlıyor ve giderek artıyor. Sevinç, korku ve kaygı duygularından sonra, bir yaş dolayında beliren kıskançlık, **4-5 yaş**ına dek gelişimini sürdürüyor. Kıskançlığın doğal sınırları içinde kalmasını da şiddetlenmesini de içinde yaşanılan çevre belirliyor. Örneğin, yeni bir kardeşin dünyaya gelişi, çocuğun rahatını kaçırıyor. Kendi hakkı olduğunu düşündüğü annesinin, babasının sevgisini, bu kardeşin, elinden alacağını düşünerek, ondan hem korkmaya başladığı hem de anne babasının kendisine yönelik sevgisine engel oluşturduğunu düşündüğü için, ona kızmaya başlıyor. Bunu önlemek için anne babanın, daha kardeş doğmadan önlem almaya başlayarak çocuğu kardeşin varlığını kabul etmeye hazırlaması; çocukta kardeşin dünyaya gelişiyle pabucunun asla dama atılmayacağı duygusu yaratılması gerekiyor. Bebek doğmadan, onun özel bir yerinin hep olacağı, sevileceği, uygun zamanlarda ve uygun bir

dille kendisine anlatılmalıdır. Doğacak bebek için yapılan hazırlıklar konuşulurken onun da düşüncesi alınmalıdır. Çocuk, bebekle ilgili sorular sormaya başladığında onu hazırlamaya girişmek, en doğru davranış olarak görülüyor. Ancak, hiçbir şey sormazsa, doğuma yakın günlerde konunun açılması, kendisine gerekli açıklamalar yapılması öneriliyor. Çocuğun odası değişecekse ya da çocuk, kardeşiyle aynı odada kalacaksa, bütün bunların, onu yeterince yüceltici, önemseyici bir dille kendisine anlatılması gerekiyor. Çocuk, bir yuvaya, anaokuluna verilecekse, bu, doğumdan çok önce yapılarak, onda evden uzaklaştırıldığı gibi yanlış bir izlenim oluşmasına yol açılmamalıdır. Çocuğa, "Sana oyuncak geliyor; arkadaş geliyor." gibi gerçek dışı şeyler söylenmemelidir. Böyle bir yaklaşım, yalnızca sorunun çözümünü güçleştirmiş oluyor. Çünkü daha sonra onunla oynayamayacak, arkadaşlık edemeyecek ve düş kırıklığına uğrayacaktır. Bütün bu hazırlıklara karşın çocuk, yine de kıskançlık belirtileri gösterebiliyor. Bu durumda **yapılacak en doğru şey**, ona yönelik sevgi ve ilgiyi azaltmamak, bu davranışından ötürü onu ikide bir sorgulamamaktır. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da çocukların birbiriyle karşılaştırılmamasıdır. Bu yanlışlıktan sakınılmaması durumunda kıskançlığa bir de eksiklik duygusu ekleniyor ve kıskançlık, bir karmaşaya dönüşerek yerleşmiş oluyor. Bunun sonucunda çocuk, içine kapanabiliyor; arkadaş ilişkilerini bozabiliyor; bencil, tedirgin, alıngan, geçimsiz bir kişilik sergiliyor. Çocuk, kıskançlığını türlü yollarla ortaya koyuyor. Kimi zaman, kardeşini sevmediğini açıkça söylüyor. Kimi zaman ise, kıskançlığını davranış bozukluğu biçiminde ortaya koyuyor. Yeni doğan kardeşinin kimi davranışlarını benimseyip, onları yapıyor. Altını ıslatmamayı ve kirletmemeyi; konuşmayı, yürümeyi öğrenmişken, kardeş dünyaya geldikten sonra, o da kardeşi gibi altını ıslatmaya ve kirletmeye, bebekçe konuşmaya, emeklemeye, tırnak yemeye, parmak emmeye başlıyor. Çocuğun ruh sağlığını büyük ölçüde etkileyen bu davranışların altındaki amaç, anne babanın bunları yapan kardeşine yönelik sevgi ve ilgisini kendi üzerine çekmektir. Çocukta kıskançlık; yemek yemede, giyinmede ve başka işlerde sorun çıkarma, inatlaşma biçiminde de ortaya çıkabiliyor. Yemekleri beğenmemeye, yememeye, biberonla süt içmek istemeye, annesinin yedirmesini istemeye başlıyor. Kardeşin gelişinden sonra daha az sevildiğini düşünen çocukta bir de anne babasına güvensizlik ortaya çıkıyor. Çocuk, bu güvensizliğini parmak emme, tırnak yeme, saçlarıyla oynama, istenç dışı hareketler yapma,

sivilce çıkarma, konuşma bozuklukları, kekeleme, uyku düzensizlikleri, rüyasında korkunç yaratıklarca kovalanma, uykuda konuşma ve bağırma, birdenbire uyanma, annesinin yanında yatmak isteme gibi tepkilerle ortaya koyuyor. Kıskançlığın, kardeşine ya da onun eşyalarına zarar verme biçiminde kendini gösterdiği de oluyor. Bu davranışlarından dolayı çocuğun azarlanması, suçlanması ya da **cezalandırılması,** kıskançlık davranışlarının pekişip süreklilik kazanmasına, işin büsbütün çıkmaza girmesine yol açıyor. Azarlama, suçlama ve cezalandırma, kıskançlığı şiddete, saldırganlığa, ikiyüzlü davranışlara dönüştürüyor. Anne babasının uygulayacağı cezadan korunmak için çocuk, kardeşine yalancı sevgi gösterileri yapmaya; ama, fırsat buldukça da onu gizlice ağlatmaya yöneliyor. Her fırsatta çevreye zarar veriyor. Gücünün yettiği çocukları itip düşürüyor, dövüyor; kedileri, köpekleri taşlıyor; çiçekleri eziyor, ağaçların dallarını kırıyor, eşyaları parçalıyor. Çocuk, kıskançlığı uyum güçlükleri, tembellik ve başarısızlık gibi davranışlarla okula da taşıyabiliyor. Bu duygu içindeki çocuk, akla gelmedik davranışlar gösteriyor. Korku ve kızgınlığın türevleri olarak gelişen kin, nefret ve düşmanlık duygularının etkisiyle yalan söyleyebiliyor, hırsızlık yapabiliyor; arkadaşlarına, onların eşyalarına zarar verebiliyor; arkadaşlarının kitaplarını, defterlerini yırtabiliyor, kalemlerini kırabiliyor, giysilerini parçalayabiliyor. Kıskançlığın ortaya çıkardığı davranışlar tanınarak, bunlara yol açan nedenleri ortadan kaldıracak **önlemler** alınmadığında, çocuk büyüdükçe onun saldırganlığı da büyüyor. Saldırganlığını, arkadaşlarına, anne babasına, öğretmenlerine, yöneticilere, her türlü yetkeye (otoriteye) ve tüm çevreye yöneltebiliyor. İşin bu noktalara varmaması için, kıskançlık tepkileri, zamanında tanınıp değerlendirilmeli; çocuğa, hakkı olan sevgi ve ilgi gösterilmeli; azarlama, suçlama, cezalandırma ve karşılaştırma gibi yanlışlıklardan uzak durulmalıdır. Yetişkinlikte görülen kıskançlıklar da benzer bir mekanizma çerçevesinde, yetişkin duyguları ve mantığıyla yaşanıyor. Onların olağan düzeydeki kıskançlıkları **eksiklik duygusu**ndan; yoğun olarak yaşadıkları da **eksiklik karmaşası**ndan kaynaklanıyor.. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; **insanın sekiz çağı ((1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi); kardeş kıskançlığı.**

kısmi nesne (partial object) **Psikanalize göre**, kadın memesi gibi vücudun belli bir yerinin sevgi nesnesi olarak bir libido dışavurumu

kısmi pekiştirme düzeni (partial reinforcement schedule) İşlemsel koşullamada pekiştirecin, belli bir tepkiden ancak belli bir süre sonra uygulandığı ya da her tepkinin değil, yalnızca kimi tepkilerin pekiştirildiği bir düzen; ***aralıklı pekiştirme düzeni***. *Bkz.* **değişken aralıklı pekiştirme düzeni; değişken oranlı pekiştirme düzeni; sabit aralıklı pekiştirme düzeni; sabit oranlı pekiştirme düzeni.**

kısmi uyumlar (partial adjustments) **H. S. Sullivan**'ın, şizofrenlerin, akut bir psikotik nöbetten önceki dönemde çevresel stresi azaltmak için kullandıkları tekniklere verdiği ad. **Olumsuzculuk, düşünselleştirme** gibi mekanizmalar; dengeleyici ya da yüceltici etkinlikler, kısmi uyumları örneklendiriyor.

kış depresyonu *Bkz.* **depresyon; mevsime bağlı duygusal bozukluk.**

kışkırtma *Bkz.* **çalkalanma.**

kıyıcılık (cruelty) Başkalarına haksızlık etmekten, acı vermekten çekinmeme ve bundan hoşlanma eylemi ya da eğilimi; ***acımasızlık, taşyüreklilik.***

kıymet *Bkz.* **değer.**

kızgın (choleric) Alıngan; kolaylıkla duygusallaşıp öfkelenen (kişi).

kızgınlık I *(*ragel*)* Ortaya çıkışını yüz ve vücut anlatımı ile gösteren güçlü öfke; ***hiddet.*** Kızgınlık tepkisi genel olarak saldırı hareketleri ve kendini korumaya önem vermeme biçiminde beliriyor. *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

kızgınlık II (heat) **Biyolojide,** içsalgıların (hormonların) etkisi ile birçok hayvan türlerinde; özellikle memelilerde görülen ve organik belirtileri de olan bir cinsel isteklilik ya da eş arama dönemi; ***kızışma.***

kızlık zarı (hymen, maidenhead) Cinsel ilişkide bulunmamış kızların dölyolunun ağzını daraltan ve ilk cinsel ilişkiyle yırtılarak kanayan, yarımay biçimindeki zar. Her kızda bu zar, yırtılacak kadar dar olmayabiliyor. *Bkz.* **bekâret.**

kibritle, ateşle oynama, yangın çıkarma (playing with matches orfire, starting fire) En çok, küçük çocuklarda ve biraz büyük okul çocuklarında rastlanan bir uyumsuzluk. Daha küçük çocuklarla ergenlerde ateşle oynamakla yangın çıkarmak, kundaklamak arasındaki sınır, oldukça zor belirleniyor. Yangın, her zaman bilinçli bir davranış olarak gerçekleştirilmiyor; bir duygusal gerilimin sonucunda çıkarıldığı da

görülebiliyor. Çocukların, **özdenetim yetersizliği** nedeniyle yangın çıkardıkları da oluyor. **Davranım bozukluğu** geliştirmiş ya da suça yönelmiş ergenler, düşmanlık, öç alma ve saldırganlık duygusu ile de yangın çıkarıyorlar. Görüldüğü gibi bu konuda nedenler çeşitlidir. Onun için alınacak önlemler de bunlara bağlı olarak değişik olmalıdır. *Bkz.* **çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.**

“Kimdir bu?” tekniği (“Who this?” technique) Öğrencilerden kendilerinin ve arkadaşlarının toplumsal-ruhsal gelişimlerine ilişkin bilgi veren bir teknik. Bu teknikle öğrencilerin kendilerini ve birbirlerini nasıl gördükleri ortaya çıkıyor. Hazırlanışı, uygulanışı ve değerlendirilmesi kolay olan bu teknikte, öğrencilere olumlu ve olumsuz davranış özelliklerini içeren bir liste veriliyor. Öğrencilerden, listede betimlenen ya da tanımlanan özelliği taşıdığını düşündüğü arkadaşlarının adlarını, o tümcenin önüne yazmaları isteniyor. Kendine uygun gördüğü tümcenin önüne de “Kendim” diye yazıyor. Doldurulan listeler toplanıp yanıtlar, soldaki dikey sütunda sınıftaki öğrencilerin ad ve soyadları; üstteki yatay aralıkta da tanımlanan kişilik özelliklerinin sıra numaraları yazılıyor. Kimin, kime hangi özelliği yakıştırdığı, bu listede gösteriliyor. Bir özelliğe öğrencinin temel kişilik özelliği diyebilmek için o özelliği, grubun çoğunun o kişiye yakıştırmış olması gerekiyor.

kimi hayvanlardan korkma *Bkz.* **eğitim güçlükleri.**

kimlik (identity) **1.** Kişinin dün, daha önceki yıllarda kim ise, hangi **benlik** sahibi ise yine o olduğunu belirleyen öznel bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusu; “Ben kimim?” sorusuna verdiği ve eşsizliğini, biricikliğini dile getiren yanıtı; ***hüviyet.*** Kimlik duygusunun biçimlenişinde kişinin **bedensel algı**ları, **beden imgesi**, amaçları, **değer yargıları** ve yaşadıkları kadar, cinselliği, etnik özelliği, yaşı, **statü**sü gibi toplumsal konumu ve başkalarının ona hangi gözle baktığına ilişkin inançları da etkili oluyor. **Kimlik arayışı**, gelişimin temel özelliklerinden biridir. Şizofreni, sınırda kişilik bozukluğu, kimlik bozukluğu gibi rahatsızlıklar, kimlik duygusunda önemli kusurların varlığını ortaya koyuyor. *Bkz*. çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi); insanın sekiz çağı (5. Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi); kimlik bozukluğu; kimlik bunalımı; kimlik çözülmesi bozukluğu; kimlik duygusu; kimlik duygusunun gelişimi; kimlik karmaşası; kimlik kazanımı. 2. Piaget’nin bilişsel gelişim

kuramına göre, çocuğun; bir nesnenin birçok değişikliğe uğrasa da aynı kaldığının; örneğin, bir parça kili çeşitli biçimlere soksa da kilin yine kil olarak kaldığının bilincine varması. *Bkz.* **korunum.**

kimlik arayışı *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

kimlik bozukluğu (identity disorder) İlk gençlik dönemini yaşayan kişide uzak hedefler, kariyer seçimi, cinsel yönelim ve cinsel davranışlar, gruba bağlılık, ahlaksal değerler ve benzeri konularda bütünsel bir benlik duygusu geliştirememesinin yol açtığı kaygı ve bunalım. *Bkz.* **kimlik bunalımı.**

kimlik bunalımı *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

kimlik çözülmesi bozukluğu (discociative identity disorder) Kişilik bütünlüğünün, benlik işlevlerinin ve buna bağlı algısal, bilişsel süreçlerin iki; kimi de daha fazla sayıda farklı, birbirinden bağımsız ve çoğu kez alt kişiliklerin ortaya çıkması, kişiliğin bölünüp parçalanması; çok kişiliklilik, çoklu kişilik. Çok az görülen bu bozukluğun, özellikle çocuklukta yaşanan ağır, sarsıcı sömürülmeler (istismarlar) sonucu ortaya çıktığı düşünülüyor. Bu yaklaşıma göre bunlar, birbirini bütünleyen kişiliklerdir ve her birinin farklı bir konuşma, giyinme, yürüme ve benzeri biçimleri vardır. Örneğin, biri ketum, sönük, kendi halinde iken öbürü **dürtüsel, girişken,** konuşkandır. **DSM-IV'teki ölçütlere göre,** bir kişiye bu tanının konulması için, iki ya da daha çok farklı kimlik ya da kişilik durumu bulunmalı. Bunlardan en az ikisi, zaman zaman kişinin davranışlarını denetlemeli. Bu dönemlerde yaşanan olaylarda normal unutkanlıkla ya da olağan rahatsızlıklarla açıklanamayan kapsamlı unutmalar gözlemlenmeli. Görülen rahatsızlık, bir maddenin ya da genel tıpsal bir rahatsızlığın dolaysız sonucu olarak ortaya çıkmamış olmamış olmalı. Eğer çocuk ise, öteki kişilikler, düş ya da düşlem ürünü olmamalı. DSM-IV'te çoklu kişilik yerine ilk kez bu terim, söz konusu rahatsızlığın, birden çok kişilik yaratma yerine, çekirdek kişiliğin oluşamamasından kaynaklandığı görüşünün ağır basması nedeniyle kullanılmıştır. Bu bozukluk, ABD'de her yıl bine yakın kişide görülüyor. ABD dışında rastlanmaması ise bu bozukluğun ABD'ye özgü olduğunu gösteriyor. *Bkz.* çözülme.

kimlik duygusu *Bkz.* çocuk **ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi); insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına**

Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).

kimlik duygusunun gelişimi *Bkz* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

kimlik karmaşası (identity complex) Gencin kendi içinde, kendisiyle olan savaşa bağlı olarak ortaya çıkan “kendi kendini bulamama”, “kendi olamama” biçimindeki ağır kimlik sorunu. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

kimlik kazanımı (identity achievement) **Marcia’ya göre**, seçeneklerin araştırılmasıyla geçen bir bunalım döneminden sonra yapılan seçimlerle edinilen bir kimlik statüsü.

kim olduğunu kestir yöntemi (guess who techniques) Bireyin, açık ve kesin kişilik özelliklerini yansıtan sözcüklerin altına, ilişkisi olan kendi yakınlarından birinin adını yazmasıyla uygulanan kişilik değerlendirme yöntemi.

kimyasal alıcı (chemoreceptor) **1.** Bir hücrenin yüzeyinde bulunan ve kimyasal değişikliklere tepki vererek sinir sinyali yaratan moleküler yapılar. **2.** Kimyasal etkinliğe duyarlı olan ve koku, tat gibi duyuları olanaklı kılan organlar.

kin (rancour) Birine karşı duyulan ve öç alma amacını güden gizli düşmanlık.

kinestetik alıcılar (kinesthetic receptors) Eklemlerde, kaslarda ve deride bulunup hareket, duruş, yönelim bilgisi sağlayan alıcılar.

kinestezi *Bkz*. **devinduyum**.

kiriş refleksi (tendon reflex) Bir kas kirişinin, örneğin, kirişe vurulduğunda birden gerilmesi sonucu ortaya çıkan refleks; ***kiriş tepkesi.*** Diz refleksi, bir kiriş refleksidir.

kirlenme fobisi *Bkz.* **kirlenme korkusu.**

kirlenme korkusu (mysophobia) Çok kez aşırı el yıkama ile ortaya çıkan, kirlenmeye ya da bulaşıcı hastalıklara karşı duyulan aşırı korku; ***kirlenme fobisi, kirlenme yılgısı***.*Bkz.* **temizlik fobisi.**

kirlenme yılgısı *Bkz.* **kirlenme korkusu.**

kirletici değişken (confounding variable) Bir deney yapılırken bağımlı değişkeni bağımsız değişkenle birlikte ya da bağımsız değişkenin yerini alarak etkileyen; denetlenemediği, etkisi bilinemediği için araştırma

sonuçlarının doğru çıkmamasına neden olan; başka deyişle araştırmacının, deney sonucunu genelleştirmesini zorlaştıran değişkenler. Gözden kaçan **rastgele değişkenler**, plasebo etkisi, deney yapanın önyargısı sayılabiliyor. Örneğin, çok kahve içenlerin kalp krizine daha yatkın olduğunu varsayalım. Ancak, kahve içenler, sigara içmeye de yatkın oldukları için asıl ilişki, sigara ile kalp krizi arasında olabiliyor. Bu örnekte sigara içme, kahve ile kalp krizi arasındaki ilişki açısından kirletici değişken durumundadır. *Bkz.* **ara değişken.**

kişiler arası çekicilik (interpersonal attractiveness) Kişlilerarası ilişkilerden doğan bir çekicilik; bir bireyin başka bir bireye karşı olumlu tutumlara sahip olması. Bireyin, ikili ilişkilerde seçme özgürlüğüne sahip olduğu durumlarda, çekiciliğe dayalı ilişkilerin belirmesindeki etkenler; yer yakınlığı, bedensel çekicilik, benzerlik ve karşılıklılıktır. Çekicilik Bağlamında Oluşan İlişkiler: **Levinger ve Snoek'e göre** bu ilişkiler **dört aşama**ya ayrılıyor: **(1)** İlişkisizlik Aşaması: Bu aşamada, çekiciliğin ortaya çıkıp çıkmamasını **yer yakınlığı** belirliyor. **Festinger, Schachter** ve **Back** da araştırmalarıyla, yer yakınlığının çekiciliğin belirleyici etkeni olduğunu saptamışlardır. **(2) Farkında Olma Aşaması:** Bu aşamada, kişiler arasında henüz ilişki kurulmamış bulunuyor. Ancak, kişiler, iletişim bağlamında farkındalık oluşturuyorlar. **Bedensel çekicilik**, temel etken işlevi görüyor. Karşıdakinin giyim biçimi, bedensel özellikleri, çevresine karşı nasıl davrandığı algılanıyor. Araştırmalar, birbirine denk kişilerin, birbirini çekici bulduğunu gösteriyor (**denklik ilkesi**). Toplum içinde çekici bulunanlar, yine çekici bulunanlarla; olağan kişiler de kendileri gibi olağan kişilerle ilgileniyorlar. **(3) Yüzeysel İlişki Aşaması:** Bu aşamada kişiler, **birbirini tanıma**ya başlıyorlar. İlişkinin sürüp sürmeyeceğini, ödül sağlayıp sağlamayacağını belirliyorlar. **Tutum benzerliği** ile **toplumsal onay**, ilişkiyi belirleyen temel etken olarak öne çıkıyor. **Foa** ve **Foa,** etkileşimde **verilip alınan ödüller**in de benzer olması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bu araştırmacılar, ödülleri özel-genel, somut-soyut boyutlarına göre; **sevgi, statü, bilgi, para, mal ve hizmetler** olarak altı kümeye ayırmışlardır. Bu kümelendirmeye göre, sevgi ile paranın değiş tokuşu uzak; sevgi ile sevginin değiş tokuşu yakın bir olasılıktır. Araştırmalar, benzerliğin, bu aşamada tek belirleyici etken olduğunu ortaya koymuştur. **(4) Karşılıklı İlişki Aşaması:** Bu aşamada ise gereksinimler gideriliyor; karşılıklı olarak ödüller alınıp veriliyor. İlişki, üç adımlı bir binişiklik gösteriyor. İlk adımda kişiler, kendilerine

ilişkin **bilgileri açma**ya başlıyorlar. İkinci adımda **hoşlanma duyguları**nı sözel ve sözel olmayan yollarla anlatmaya başlıyorlar. Üçüncü adımda da binişikliğin artmasıyla **hoşlanma, sevgi**ye dönüşüyor. Bir başka açıdan bakıldığında, içsel etkenler olan kişilerin iletişim öncesi tutum ve gereksinimleri; **bedensel özellikler, onay ve tutum benzerliği** gibi dışsal etkenlerce belirlendiği görülüyor. Çekiciliğe İlişkin Gündelik Kavramlar: Bunlar da üç boyutta inceleniyor. **(1) Sevgi ve Yakınlık Duyma:** Bu kavram, cinsellik içermiyor. Bu kavramın içeriğini genellikle bir dost ya da arkadaşa duyulan ve kişilerin yaşantılarıyla gelişen duyguları içeriyor. Bunun gibi bir ilişkide cinsellik önemli değildir. **(2) Saygı ve Hayranlık Duyma:** Birey, öteki bireyle kişisel yaşantıları olmadan da onun başarılı birkaç özellik ya da ürününe hayranlık duyabiliyor. **(3)** Âşık Olma: Bu kavram, hemen her zaman karşıt cinsten bir bireye yönelik olup cinsellik içeren bir duyguyu anlatmak için kullanılıyor. Âşık olmanın bağlanma ve önem verme olarak **iki alt boyut**u bulunuyor: (**a) Bağlanma duygusu**, çekici kişiye sahip olma, kesinlikle onunla birlikte olmayı isteme biçiminde gözleniyor. Bunda önemli olan, âşık olan kişinin doyumudur. O nedenle bu duygu, bencil bir duygudur. (**b)** Önem verme duygusu, çekici kişinin doyumuna, mutluluğuna yönelik olduğundan, bunda özveri vardır. Bu üçüncü kavramı, farklılığı olan iki boyutta incelesek de genellikle **bağlanma ve önemseme**nin ortasında bir **aşk** yaşanıyor. Niteliksel olan bu aşamal, derece derece, üç arın üçünde de niceliksel bir boyuta sahip olan hoşlanma duygusuaşamada da gözleniyor. Yine bu üç aşama, günlük yaşamda çoğu kez iç içe ve binişik biçimde yaşanıyor. *Bkz.* çekicilik; **evlilik (**S**ağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları).**

kişileştirme (personification) **1.** Cansız nesnelere ya da doğal güçlere kişi ya da insan özellikleri verme, yakıştırma. **2.** Yazıda, fimde, tiyatroda bir kimsenin kişiliğini canlandırma, ona kişiliği verme, kişileşme.

kişiliğin dört işlevi *Bkz.* **analitik psikoloji.**

kişiliğin katli (character assassination) **Psikanaliz kuramı**nın, kişiliği aşağılamak ve güdüleri linç etmek amacıyla kötüye kullanıldığını açıklamak için **Leslie Faber**'in belirlediği terim. Ona göre bu aşağılama ve linç, ya davranışı yüceltme, eğitim gibi süreçlerin oluşturduğu değişiklikler göz önünde bulundurulmadan çocukluk güdüleriyle yorum yapılarak ya da kişilik eğilimleri, psikiyatri etiketleriyle açıklanarak gerçekleştiriliyor. Birinci teknikte incelik, düşüncelilik gibi özellikler,

elezerliğe karşı; becerikli, temiz, düzenli olmak da dışkıl dürtülere karşı bir tepki oluşumu olarak yorumlanıyor. İkinci teknikte ise örneğin, yukarıdaki özellikler **takınak**; canlılık, taşkınlık; nesnel ve uzak olma becerisi, şizoidlik; tetikte ve uyanık olma, **paranoyaklık**; kendiliğindenlik ve duygusallık ise **histeriklik** olarak adlandırılıyor. Psikanaliz; kıskançlık, çekememezlik ve nefret yüzünden bu biçimde kötüye kullanılıyor. *Bkz.* **psikanaliz.**

kişiliğin merkezi *Bkz.* **kişiliğin odağı.**

kişiliğin odağı *Bkz.* **analitik psikoloji; bireysel psikoloji.**

kişiliğin ölçümü *Bkz.* **kişilik.**

kişiliğin tekliği *Bkz.* **bireysel psikoloji,**

kişiliğin temeli *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı; yapısal kuram (İlkelbenlik).**

Kişiliği Oluşturan Sistemler *Bkz.* **analitik psikoloji.**

kişilik (personality) Bireyin bedensel ve devimsel yapısının, bilişsel ve duygusal tepki biçimlerinin, benlik oluşumunun özgün, karmaşık ve dinamik bir bütünü; ***personalite,*** şahsiyet**.** Bu yapı, bireyin yaşamında yer almış ve yer almakta olan olumlu, olumsuz tüm etkenlerin izlerini taşıyor. Bireyin kişiliğini bedensel, zihinsel özellikler gibi kalıtımsal etkenler ile ilişkide bulunduğu doğal, ekonomik ve kültürel etkenler oluşturuyor. Bireyin gizilgüçleri, bunların ortaya çıkmasına elverişli çevresel olanaklar var olduğu ölçüde ortaya çıkabiliyor. Çevresel olanakların başlıcaları; aile çevresi, okul, iş yeri ve buralarda yaratılan yaşantı ve öğrenme ortamlarıdır. “Kişilik” anlamındaki **personalite** sözcüğü, Latince, tiyatro oyuncularının yüzlerine taktıkları **persona** denen maskeden geliyor. Kimi zaman **huy** (temperament); özellikle **karakter** (character) kavramıyla eş ya da yakın anlamda da kullanılan kişilik, bireyi başka bireylerden ayıran nesnel, öznel özellik ve davranışları kapsıyor. Bireyin ortaya koyduğu davranışlar, onun kişiliğine ilişkin tama yakın bir görüş geliştirmeye yetmiyor. Bunun için uzunca bir süre ve değişik yöntemlerle bireyin tanınmaya çalışılması gerekiyor. Kişiliğin çok boyutlu ve karmaşık bir yapı olması nedeniyle kişiliğe ilişkin birçok kuram geliştirilmiş; bunun sonucu olarak da kişilik, çok değişik biçimlerde tanımlanmıştır. *Bkz.* **bağımlı kişilik; bağımsız kişilik; bilinçdışı kişilik (çoklu kişilik); bireyi tanıma teknik ve araçları; biriktirici kişilik; döner kişilik; kişiliğin dört işlevi; kişiliğin katli; kişiliğin odağı; kişiliğin tekliği; kişiliğin**

temeli; kişiliği oluşturan sistemler; kişilik alanı; kişilik aşama sırası; kişilik birleştirimi; kişilik bozukluğu; kişilik çözümlemesi; kişilik dökümü; kişilik envanteri; kişilik gelişimi; kişilik kuramları; kişilik örüntüsü bozuklukları; kişilik özelliği; kişilik psikolojisi; kişiliksizleşme; kişilik testi; kişilik tipi; kişilik uyumu; kişilik yapısı; kullanıcı kişilik; nevrotik kişilik; psikoz öncesi yapı sınıflaması.

kişilik alanı (personality sphere) **R. B. Cattell**'ın, insanın ölçülebilen **kişilik özelliklerinin tümü**nü anlatmak için kullandığı terim. Cattell, başlangıçta binlerce kişilik niteliğinden 200 kadarını seçip, bunları faktör analizinden (etken çözümlemesinden) geçirmiş ve bu çözümlemenin sonunda **35 yüzeysel kişilik özelliği**; 16 da kaynak kişilik özelliği belirlemiştir. Cattell'ın belirlediği **16 Kaynak Kişilik** Özelliği: A. **Sıcaklık,** B. **Akıl yürütme**, C. **Duygusal kararlılık**, E. **Baskınlık**, F. **Canlılık**, G. **Kurallara bağlılık**, H. **Toplumsal girişkenlik**, I. **Duyarlık**, L. İhtiyatlılık, M. **Dalgınlık**, N. İçtenlik, O. **Kaygı**, $Q_{1,}$ **Değişime açıklık**, $Q_{2.}$ **Kendine yetme**, $Q_{3.}$ **Yetkincilik**, $Q_{4.}$ **Gerginlik.**

kişilik aşama sırası (personality hierarchy) Kişiliği yöneten güdülerin, temel ve kaynak güdülerden başlayarak, birbirlerini belli bir düzen içerisinde izlemesi. *Bkz.* **kişilik alanı.**

kişilik bağımlılığı *Bkz.* **bağımlılık.**

kişilik bağımsızlığı *Bkz.* **bağımsızlık; ruhsal bağımsızlık.**

kişilik birleştirimi (personality integration) Kişinin, güdülerini, dinamik eğilimlerini, kendi iç çatışmalarını azaltacak biçimde örgütleyip kaynaştırması.

kişilik bozukluğu (personality disorder) Derinlere kök salan, kişinin mesleksel ve toplumsal yaşamında bozulma ya da ruhsal yapısında kaygı yaratan uyumsuz, katı bir ilişki kurma, algılama, düşünme ve davranma ile ortaya çıkan genel kişilik gelişimi bozuklukları. Bunlar, **nevrozlar, psikozlar, kaygı bozukluğu** ve **duygusal bozukluklar**dan ayrı değerlendiriliyor. Genellikle ergenlikte ya da daha erken dönemlerde ortaya çıkıyor; yetişkinlik dönemi boyunca sürüyor; yaşlandıkça da belirginliği azalıyor. **DSM**'de **paranoid**, **şizoid**, şizotip, **istriyonik**, **antisosyal**, **sınırda**, **takınaklı zorlanımlı**, **bağımlı**, **kaçınmacı**, **özsever**, **edilgin saldırgan kişilik bozukluğu**, bunlar arasında gösteriliyor. Bu

bozukluklar daha çok, **uyum güçlükleri** ve **davranış yetersizlikleri** olarak niteleniyor.

kişilik çözümlemesi (character analysis) **W. Reich**'ın **ruhsal çözümleme yöntemi**ne verdiği ad; ***karakter analizi, şahsiyet tahlili.*** **Freud'**un **rüyalar, perde anılar** ve benzerlerinden yararlanarak yaptığı derinlik yorumu yerine Reich, hastanın oturup kalkışı, sesinin tonu, mimikleri, bedensel duruşu gibi gözlemlenebilen her türlü davranışını yorumlamayı yeğlemiştir. Bunun, sedirde yatan hastadan bir rüya ya da anı koparmak için kimi zaman günlerce beklenmesi gereken derinlik yorumundan, bir malzemenin ortaya çıkmasının beklememesi nedeniyle, daha etkili olduğunu savunmuştur. Ayrıca derinlik yorumunun edilgin; kendi kişilik yorumunun ise etkin bir teknik olduğunu ileri sürmüştür. *Bkz.* **REİCH, Wilhelm.**

kişilik dökümü (personality inventory) Kişiliğin türlü boyutlarına ve kişisel özelliklere ilişkin düzenlenmiş olan bir dizi soru. Denekten, kendisine verilen bu soruları okuyarak, bunlardan kendisinde bulunan ve bulunmayanları işaretlemesi isteniyor.

kişilik envanteri (personality inventory). Bireyin duygusal uyumu ya da içidönüklük ve dışadönüklük eğilimleri gibi özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanmış olan bir ölçme aracı. Bu özellikleri, söz konusu aracı kullanarak bireyin kendisi de bir başka kişi de değerlendirebiliyor. *Bkz.* **kişilik; kişilik testi; psikolojik testler.**

kişilik gelişimi (personality) Bireyi başka bireylerden ayıran özgün yapının oluşumu. **Sağlıklı bir kişilik gelişimi**, sağlam örülmüş bir duvara benzetiliyor. Sağlam bir duvarın gizi, birbirini seven, birbiriyle uyumlu taş ya da tuğlaların yan yana, üst üste konulmuş olmasında saklıdır. Taş duvarın ufak tefek boşlukları, küçük taş parçaları ve harçla; tuğla duvarın da yalnızca harçla doldurularak yapılan duvar, sapasağlam ayakta kalmayı ve zamana meydan okumayı başarıyor. Kişiliğin yapısı, elbette duvarın yapısıyla tam bir benzerlik göstermez. Kişiliğin tanımını anımsarsak benzetmenin yalnızca genel çizgileriyle yapıldığı anlaşılır. Kişilik gelişiminin sağlıklı olarak sürmesi için bedensel sorunlar gibi ruhsal sorunların da tanısı ve tedavisi gerekiyor. Ruhsal sorunların ne tanısı ne de tevavisi bedensel sorunlara benziyor. Ruhsal sorunların tanısı gibi tedavisi de uzun sürüyor. Bunlar için çok zaman, emek ve paraya gereksinim duyuluyor. *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi;**

çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; çocuk ve ergenin ruhsal-cinsel gelişimi; kişilik; kişilik kuramları; okulda öğrencinin kişilik gelişimi.

kişilik kuramları (personality theories) Psikologların, kişiliği kendilerine özgü bir bakış açısıyla değerlendirerek ortaya koydukları kuramlar. Kişiliğin tüm yönleriyle anlaşılması için, şimdiye dek ortaya konulmuş olan kişilik kuramlarının başlıcalarının incelenmesi gerekiyor. Bu kuramlardan hiç biri, tek başına insan kişiliğinin ne olduğunu bütünüyle ortaya koyamıyor; ama, her biri, kişiliğin bir ya da birkaç yönüne ışık tutuyor. Çünkü örneğin, bir kişide yoğun bir aşağılık duygusu ya da aşağılık karmaşasının etkisiyle; bir başka kişide cinsel doyumsuzluk nedeniyle belli bir ruhsal sorun ortaya çıkabiliyor. Bir psikolog, ilgisini cinsellik üzerinde; bir başkası ise üstünlük elde etme konusunda yoğunlaştırıyor. Cinsel doyumsuzluktan kaynaklanan sorunu anlamak için en çok, Freud'un geliştirdiği psikanalaitik kuramdan; aşağılık duygusu ya da aşağılık karmaşasının etkisi nedeniyle ortaya çıkan sorunu anlamak için de Adler'in bireysel psikoloji kuramından yararlanılıyor. Öyleyse, insan ve onun kişilik sorunları söz konusu olduğunda, tüm kuramları bilmek ve insanı, bu kuramların ortaya koyduğu görüşler açısından değerlendirme eğilimi göstermek gerekiyor. Ola ki yardım etmek istediğimiz kişinin sorunu, insanların yüzde doksan dokuzu için geçerliliği kanıtlanmış olan türden değil de yüzde birinde rastlanan türden bir sorundur. Demek ki işin doğrusu, kuramdan değil; insandan yola çıkmak; insana özgü sorunu tanımada, buna uygun bir çözüm yolu bulmak ve sorunu ortadan kaldırmak için bu kuramlardan yararlanmaktır. Kişilik kuramları, bireye özgü özelliklere dayanan kişilik kuramları, psikodinamik kuramlar, hümanist (insancıl) kuramlar ve öğrenme kuramları olarak dörde ayrılıyor.(1) Bireye Özgü Özelliklere Dayanan Kişilik Kuramları: Bireye özgü kişilik özelliklerine dayanan kuramlarda kişilik, araştırıcıların farklı sayıda belirlediği özelliklerden yola çıkılarak tanımlanmıştır. Bu kuramcılardan H. Cattell, faktör analizi (etken çözümlemesi) tekniği ile binlerce kişilik özelliğini 16 kişilik etkenine; H. Eysenck de içe dönüklük ya da dışa dönüklük, nevrotiklik ve psikotiklik olarak üç etkene bağladı. Kişiliği oluşturan özellikleri bu biçimde tanımlayan özellik kuramcıları, kişilik özelliklerinin testler ve derecelendirme ölçekleriyle belirlenebileceğini ileri sürdüler. Ne ki, binlerce özelliğin seçiminde ve sınıflandırılmasındaki öznellik, bu ölçümlerin güvenilirliğini azaltıyor. *Bkz.* CATTELL, James McKeen;

EYSENCK, Hans Jurgen; kişilik alanı. (2) Psikodinamik Kuramlar: Freud'un adıyla bütünleşen; ancak, farklı yaklaşımların da bulunduğu psikodinamik kuramlara göre kişilik, ruhsal aygıtın üç yapısını oluşturan ilkelbenlik (id), benlik (ego) ve üstbenlik (süperego) arasındaki etkileşime göre belirlendi. Bu kurama göre kişiliğin hedefi, hazzı artıran; ancak gerilimi de azaltan dinamik bir dengeyi sağlayan ruhsal yapı oluşturmaktır. Bunun için gerekli enerjiyi ilkelbenlik sağlıyor. Psikodinamik kuramcılara göre, kişinin bastırdığı ve onun gerçek kişiliğini yansıtan bilinçdışı malzemelerini bilince çıkarabilmek için ruhsal çözümlemeler, rüya çözümlemeleri yapılmalı ve geliştirdikleri yansıtıcı testlerden yararlanılmalıdır. Freud'dan kimi yönlerden ayrılmakla birlikte, A. Adler, C. G. Jung ve H. A. Murray gibi kimi psikologlar da psikodinamik temelli kuramlar geliştirmişlerdir. (3) Hümanist Kuramlar: Bunların en ünlüsü, C. Rogers'ın görüngübilimsel kuramıdır. Rogers'a göre insanın kişiliği, yaşantılarının bütünüdür. Bir kişinin yaş**antılarını anlamaya çalışırken, o kişinin dünyayı nasıl algıladığını da anlamak gerekiyor. Kendini** gerçekleştirmeyi sürdüren insana, koşulsuz olumlu saygı duyulmalıdır. Rogers, "kişilik" yerine kendilik terimini kullanmıştır ve ideal kendilik ile gerçek kendilik arasındaki karşıtlığın, insanı mutsuzluğa sürüklediğini ileri sürmüştür. Kendiliğin ölçülmesi için de Q Tekniği adlı bir teknik geliştirmiştir. Bu ölçümde kişiden, 100 karttan oluşan anlatımları kendine göre bir sıraya dizmesi isteniyor. Bunun sonucunda kişinin ideal kimliği ile kendilik algısı arasındaki uzaklık ölçülüyor. Gereksinimlerimizin aşama sırasını belirleyen A. Maslow da tanınmış insancıl kuramcılardandır. (4) Öğrenme Kuramları: Bunlara göre bireyin kişiliğini, onun gözlemlenen davranışları ortaya koyuyor. Toplumsal davranış demek olan kişilik de öteki davranışlar gibi öğrenilerek biçimleniyor. Watson, kişiliği, insanın alışkanlıklarının toplamı olarak tanımladı. Skinner ise benliğin, bir kişinin davranışını açıklamak için yeterli değişken olmadığını; psikolojinin bu kavramlara gereksinimi bulunmadığını ileri sürdü. Buna bağlı olarak öğrenme kuramcıları kişiliği, "öğrenilen toplumsal bir davranış olarak nitelendirdiler. Kişilik, bireyin kalıtsal özellikleriyle yakından ilişkili olmakla birlikte, başta aile olmak üzere öbür toplumsal-kültürel etkenlerce biçimlendiriliyor. Çocuğun toplumsallaşma sürecinde bu çevreler, çok önemli roller oynuyor ve kişiliği yapılandırıyor. Kişiliğin ne olduğu konusunda farklı kuramların geliştirilmiş olması, kişiliğin ölçümü için de

gözlem, görüşme, psikolojik danışma, kişilik testleri, kişilik envanterleri, dereceleme ölçekleri gibi çeşitli yöntem, teknik ve araçların geliştirilmesine yol açmıştır. *Bkz.* analitik psikoloji; benlik psikanalistleri; bilişsel gelişim kuramı; bireysel psikoloji; bütüncü yaklaşım; davranışçı psikoloji; özgürlükten kaçış yaklaşımı, Gestalt psikolojisi; hümanist psikoloji; insanın sekiz çağı; kişilik; varoluşçu psikoloji.

kişilik ölçeri *Bkz.* kişilik testi.

kişilik örüntüsü bozuklukları (personality pattern disturbance) Kişiliğin bütünlüğünde ve davranışlarda görülen ve güç yaşam koşullarında ruh hastalıklarına dönüşebilen sürekli bozukluklar.

kişilik özelliği (personality trait) Zihin, duygu, heyecan, alışkanlık yönünden bütünlük ve süreklilik gösteren; kişiler arasındaki farklılıkları oluşturan kişiye özgü tutum ve davranışlar.

kişilik psikolojisi (personalistic psychology) Bir kişinin bütün ruhsal etkinlik ve görevlerinin, o kişinin yaşamıyla ilişkili olduğunu; bu görevleri, kişiden kopuk soyutluklar olarak değerlendirmenin yanlış olduğu görüşünü savunan psikoloji dalı; ***kişilik ruhbilimi.*** *Bkz.* **kişilik.**

kişilik ruhbilimi *Bkz.* **kişilik psikolojisi.**

kişiliksizleşme (depersonalization) **1.** Benlik, kimlik duygusunu yitirme, kendine yabancılaşma. **2.** Şizofreni, depresyon, hastalık hastalığı, çözülmeli bozukluklar, şakak lopu sarası gibi hastalıklarda yer alan ve kişinin kendi vücuduna, dış gerçeklikle ilişkilerine, benliğine yönelik algılarının değişmesi ile ortaya çıkan bozukluk. Bu tür bir bozukluğu olan kişi, bir gerçek dışılık, kendine yabancılaşmışlık duygusunu yaşıyorsa da gerçekle ilişkisini tümüyle yitirmiyor. Bedensel imgesine yönelik algısı değişiyor; kendi konuşmasının ve davranışlarının kendi denetiminde olmadığını düşünüyor; adına, yaşantılarına, başkalarınınmış gibi uzaktan bakıyor. Bu tür duyguların birdenbire ortaya çıkması; kişinin bireysel, toplumsal ve mesleksel yaşamında gözle görülen kötüleşmelere yol açacak düzeyde ağırlaşması durumunda buna, kişiliksizleşme bozukluğu tanısı konuluyor. Kişiliksizleşme, daha çok, bireyin tehdit edici durumlardan kaçma çabası olarak yorumlanıyor. *Bkz.* çözülme; çözülmeli kaçış.

kişilik testi (personality test) Bireyin kişiliğini yansıtan ruhsal dinamikliğine ve toplumsal davranışlarına ilişkin özellikleri ölçmeye çalışan test; ***kişilik ölçeri.*** Böyle kapsamlı ölçme ve değerlendirme

oldukça güçtür. Güçlüğü, önce kişiliğin karmaşıklığı ve dinamikliği; sonra da kişilik testlerinin birçoğunun, yeterince belirgin olmayan sorulardan oluşması yaratıyor. Kişiliğin ölçülmesi, başarının ölçülmesinden farklıdır. Başarının belirlenmesinde, kişinin önceden saptanmış olan bir standarda yaklaşma aşaması temel alınıyor. Kişiliğin ölçülmesinde ise, deneğin kendine özgü düşünsel ve duygusal süreçlerine, tepkilerine, anlayışına, uyaranları seçişine bakılıyor. Her bireyin kendine özgü kişilik özellikleri, buna göre belirleniyor. Kişiliği ölçme ve değerlendirme amacıyla çok sayıda test geliştirilmiştir. Ancak, bugün, kişiyle ilgili bir karara temel oluşturması istendiğinde, birkaç kişilik envanteri ile belli başlı yansıtma testleri dışındaki kişilik test ve envanterleri az kullanılıyor. Çünkü kişilik testlerinin birçoğunda, yeterince belirgin olmayan sorular yer alıyor. Bir de kişilik özelliklerinin yalnızca dışsal değerlendirme araçlarıyla ortaya konulamayacağı söz konusudur. **Minnesota çok yönlü kişilik envanteri, Edwards kişilik envanteri, Cattell kişilik envanteri,** bu konuda önde geliyor. **Yansıtma testleri** olarak da Mürekkep lekesi testi, tematik değerlendirme testi (TAT), Beier cümle tamamlama testi, Resim yorumlama testi, CAT, Goodenough (insan resmi çizme) Testi, ağaç testi, anılmaya değer kişilik testleridir. *Bkz.* **psikolojik testler.**

kişilik tipi (personality type) Bireyin, kişilik özelliklerine ve davranış eğilimlerine göre sokulduğu kalıp. *Bkz.* **tipoloji.**

kişilik uyumu (personality adjustment) Kişinin, kendi istencini kullanarak, kendi istekleriyle çevrenin istek ve gereklerini uyuşturması durumu; şahsiyet intibakı. *Bkz.* **uyum I; uyum II; uyumluluk.**

kişilik yapısı (personality structure) Kişinin tutarlı, çelişkili ve değişken görünen tüm davranışlarının oluşturduğu bütünlük.

kişinin yaşam alanı *Bkz.* **bilişsel alan kuramı.**

kişisel bilinçdışı (personal unconscious) **Jung'a göre**, bilinçdışının sonradan bastırılan, unutulan ya da görmezlikten gelinen bireysel yaşantıları barındıran bölgesi. Bireyin, yaşamı içinde bastırdığı, unuttuğu ve yüceltti̇ği her şey, kişisel bilinçdışında yer alıyor. Benlikle komşu olan bu bölgedeki içerik, **Freud'**un bilinçaltı (önbilinç) dediği bölgedeki içerik gibi, benlikle kişisel bilinçdışı, iletişim içinde olduğundan, gerektikçe bilince çıkabiliyor. Jung'a göre her bireyin bilinçdışı, bir, insanlığın tümünde ortak olan ilkörnekleri (arketipleri); bir de onların bireysel

yaşantılarını içeren kişisel bilinçdışını barındırıyor**.** *Bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliği Oluşturan Sistemler).**

kişisel görüşme (personal interview) Araştırma, rehberlik, tedavi gibi amaçlarla kişilerden güdümlü ve güdümsüz yöntemlerle belli birtakım bilgilerin edinilmesi. *Bkz.* **psikolojik danışma; psikoterapi.**

kişisel kurgu (personal construc) **G. Kelly'nin kişilik kuramına göre,** kişinin toplumsal gerçeklik ve dünyaya öznel bakış açısı (dünyayı algılama, anlama ve değiştirme çabasına yön veren bilişsel eğilimleri).

kişisel rehberlik (psychologycal counseling) Bireyin duygu, düşünce ve toplumsal ilişkileriyle ilgili sorunlarını çözmesi için kendisine uzmanlık düzeyinde yapılan yardım; ***psikoterapi, psikolojik danışma.*** Başka deyişle kişisel rehberlik, bireye kendini, başkalarını, ailenin değerini anlama, kabul etme; toplumsal olguyu anlama, karar verme, amaç belirleme, plan yapma ve onu yürütme; kendini tehlikelerden koruma ve kişisel güvenliğini sağlama yardımı yapmaktır. Bu yolla onun, bireysel-toplumsal gelişimi, yaşamayı öğrenmesi sağlanıyor. *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma; rehberlik ve psikolojik danışma çeşitleri.**

Kişiyi Evliliğe Güdüleyen Etkenler *Bkz.* **evlilik.**

kitap delisi (bibliomaniac, biblioman) Çalmaya varacak kadar kitaplara düşkün olan kimse; ***kitap düşkünü.***

kitap düşkünü *Bkz.* **kitap delisi.**

kitapla sağaltım *Bkz.* **kitapla tedavi.**

kitapla tedavi (bibliotherapy) Bilgi kazandırma ve bireyi iyileştirme gibi iki yönlü yararı olan bir tanıma tekniği; ***bibliyoterapi, kitapla terapi, kitapla sağaltım.*** Kişiye **eğitsel rehberlik** ve **meslek rehberliği**nde, bilgilendirici kitaplar; **iyileştirme** ya da **yeniden eğitim** amacıyla da seçilmiş roman, öykü, oyun, psikoloji ve ruh sağlığı kitapları okutuluyor. İkinci gruptaki kitaplar, sorunlu kişinin hem kendi duygularını anlamasına hem de bireysel rehberlik ve psikolojik danışmaya istek duymasına ve sorunlarını rahatça, gerektiği gibi anlatmasına yardımcı oluyor. Kitapla tedaviyi gerçekleştirecek danışmanın, uygulama öncesinde, bu amaçla kullanılacak yapıtları okumuş; her düzeye ve soruna uygun kitapların listesini hazırlamış olması gerekiyor.

kitapla terapi *Bkz.* **kitapla tedavi.**

kitap okuma alışkanlığının kazanımı *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (3) İkinci Çocukluk Dönemi).**

kitapsever (booklover, biblipohile) **1.** Kitap okumayı seven kimse. **2.** Az bulunur ve değerleri yüksek kitapları toplamaya düşkün kimse.

kitle *Bkz*. **yığın.**

kitle davranışı *Bkz.* **kitlesel davranış.**

kitle histerisi (mass hysteria) Algılanan bir tehdit karşısında çok sayıda insanın yoğun duygu ve özyıkıcı davranışlarla tepkide bulunduğunda ortaya çıkan usdışı, kolaylıkla yönlendirilebilen kitlesel davranış. Bunun ilginç örneklerinden biri, Orson Welles'in 1938'de radyo aracılığı ile uzaydan gelen yaratıkların Dünya'yı işgal ettiği konusunda yaptığı yayınlara gösterilen kitlesel tepkilerdir. *Bkz.* **kitle histerisi.**

kitle iletişim araçları (mass media) Bilgi ya da iletilerle geniş kitleleri aydınlatmak, yönlendirmek, denetlemek ve eğlendirmek amacıyla kullanılan televizyon, radyo, gazete, dergi, internet gibi araçlar.

kitle özezerliği (mass masochism) **T. Reik'e göre,** insan yığınlarının kendi güçlerini teslim ettikleri diktatör bir önderin istediği özverilere, acılara gönüllü olarak katlanması. Yığınların faşist önderleri desteklemeleri, tarikat intiharları, buna örnek olarak gösteriliyor. *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı (Özgürlükten Kaçış Mekanizmaları).

kitle psikolojisi (mass psychology) Toplumsal örgütleri olmayan insan yığınlarının davranışlarını ve davranışlarının nedenlerini düzenli biçimde inceleyen bilim dalı; ***kitlesel psikoloji***, ***yığın ruhbilimi.***

kitlesel davranış 1. (collective behavior) Bir ölçüde örgütsüz olan kalabalık insanların kendiliğinden olan davranışları. Nerede duracağı önceden kestirilemeyen bu davranışlar linç, yağmalama ve benzerleriyle sonuçlanabiliyor. *Bkz.* **kalabalık davranışı; kitle histerisi. 2.** (mass behavior) İnsan yığınlarının aynı olaylara aynı biçimde tepki verdiği durumlarda gözlemlenen ortak davranış yapıları. Bu davranış yapılarının ortaya çıkması için insanların coğrafi anlamda birbirine yakın olması, birbirini doğrudan etkilemesi ya da aralarında iletişim kurmaları gerekmiyor. Bununla birlikte, bu ortak davranışlarda medyanın belli bir ölçüde etkisinin bulunduğu varsayılıyor. Moda, siyasal hareketler, fanatik taraftarlık, bu tür ortak davranış örnekleridir.

kitlesel davranış kuramı *Bkz.* **sürü psikolojisi.**

kitlesel eğitim *Bkz.* **eğitim.**

kitlesel psikolojisi *Bkz.* **kitle psikolojisi.**

klasik psikanaliz (classical psychoaanalysis) **Freud**'un kurup geliştirdiği psikanaliz. *Bkz.* **psikanaliz.**

klasik tepkisel koşullama (classical conditioning) İ. P. Pavlov'un deneysel olarak incelediği ilk koşullama türü; bir öğrenme yolu. Pavlov, köpeğin, asistanı gördüğünde, asistan ona yiyecek vermeden, ağzından salya akıttığını görüyor ve bunun bir öğrenim yaşantısı olabileceğini düşünerek, konuyu derinlemesine araştırmaya başlıyor. Pavlov daha sonra, köpeğe yiyecek verirken, ona zil, çıngırak ve metronom sesini dinletiyor. Hayvan, bir süre sonra, bunlardan birini, örneğin zil sesini duyunca salya salgılamaya başlıyor; yani, koşullanmış oluyor. Bir organizma için daha önce yansız bir uyarıcı olan zil sesi, bir koşulsuz uyarıcı durumundaki ağza konan et ile birlikte bir organizmaya yeniden yeniden verilince, bir süre sonra, koşulsuz uyarıcı verilmeden, koşulsuz uyarıcıya verilen salya tepkisi, yansız uyarıcı olan zil sesine de verilmeye başlıyor. Bu olay, bir **tepkisel koşullama** (klasik tepkisel koşullama); yansız uyarıcı da **koşullu uyarıcı**dır. Görüldüğü gibi, yeni uyarıcılar tepki uyandırma gücü kazandığında, tepkisel koşullama gerçekleşiyor. Tepkisel koşullamada, koşulsuz uyarıcıların aynı tepkiyi vermeleri için elektrik şoku, sıcaklık (elimiz yandığında çekmemiz) gibi bir öğrenim yaşantısı gerekmiyor. Koşulsuz tepkiler, birer reflekstir. Bir tepkinin koşullu ya da koşulsuz olması, o tepkiyi uyandıran uyarıcının koşullu ya da koşulsuz olmasına bağlıdır. Ağza yiyecek konulduğunda ağzın sulanması, koşulsuz tepki; "limon" sözcüğünün duyulmasıyla sulanması, koşullu tepkidir. Limonun, ağzı sulandırdığı, daha önce öğrenilmiştir. Koşullu uyarıcı birçok kez, koşulsuz uyarıcı olmadan verildiğinde, koşullu tepki sönüyor. *Bkz.* **davranışçılık; davranışçı psikoloji, koşullama.**

klastrofobi (claustrophobia) Asansör gibi dar, kapalı yerlerde yaşanan hastalıklı bir sıkışıp kalma korkusu. Yaygın bir kaygı belirtisi olan bu aşırı korku, panik düzeyine de ulaşabiliyor.

KLEİN, Melanie (1882-1960) **Psikanalizde nesne ilişkileri kuramını gerçekleştiren Avusturyalı psikanalist**; **çocuk psikanalizinin öncüsü**. Klein, Yahudi bir doktorun ikinci karısından en küçük çocuğu olarak dünyaya geldi. Düzenli bir tıp ve ruh hekimliği eğitimi almamış olmasına karşın, kendisini analiz eden **Frenczi**'nin özendirmesiyle psikanalize;

özellikle de çocuk psikanalizine yöneldi. Aynı dönemde çocuklar üzerinde çalışan **Anna Freud**’un ve Ortodoks Freudçuların tüm karşı çıkışlarına karşın, çocuk psikolojisi ve oyun tekniği konusundaki kuramlarını ve teknik yaklaşımlarını kabul ettirmeyi başardı. Klein’in geliştirdiği ve 1960’larda İngiltere’den Amerika’ya getirilen nesne ilişkileri kuramı ile psikanalizde önemli bir değişiklik daha gerçekleştirilmiş oldu. Bu kuram, bebek ile annesi arasında biçimlenen yoğun duygusal ilişki üzerine odaklanmıştı. Ancak, Klein, anne-bebek bağını cinsel terimlerden çok, toplumsal-bilişsel terimlerle açıklıyordu. Bu ilişkiyi, bebekleri doğrudan gözlemleyerek belirlemişti. Klasik psikanalizde ise yetişkin hastalardan, ilk çocukluk deneyimlerini anımsamaları ve onları yeniden yapılandırmaları isteniyordu. Klein’in, bir analizci olan kızı ile arası sürekli bozulmuştu. Kızı, Klein’i aşırı müdahaleci olarak suçluyordu. Erkek kardeşinin bir dağa tırmanırken ölmesini, gerçekte annesiyle arasındaki zayıf ilişki nedeniyle gerçekleştirdiği bir intihar olarak değerlendiriyordu. Başlangıçta Freud’dan; daha sonra da özellikle kendisini psikanalize (ruh çözümlemeye) razı eden **Abraham**’dan oldukça etkilendi. Buna karşın, çocuk psikolojisi ve analizi konusunda, Ortodoks olmamakla birlikte, daha radikal görüşler ortaya attı. Örneğin, aralarında Anna Freud’un da bulunduğu Ortodoks Freudçuların tersine, nesne ilişkilerinin ve iç ruhsal yapıların doğuştan beri bulunduğunu savundu. Ayrıca üstbenliğin çok küçük yaşta **kısmi nesne ilişkileri** arasındaki çatışma ile oluşmaya başladığını; dolayısıyla üstbenliğin, Oedipus karmaşasından önce ortaya çıktığını ve suçluluk duyguları yarattığını; çocuklara ilke olarak psikanaliz uygulanabileceğini; Ortodoksların tersine, çocuk analizinin olasılığını savundu. Klein’in yayımlanmış birçok makalesi ve dört ciltlik bir dizi biçiminde yayımlanan kitapları bulunuyor. *Bkz.* **ABRAHAM, Karl; benlik psikanalistleri; benlik psikolojisi; FREUD**, **Anna; iyi meme**, kötü meme; **nesne ilişkileri; oyunla tedavi; paranoid-şizoid konum**; **yansıtmalı özdeşim**.

kleptomani *Bkz.* çalma hastalığı.

Klinefelter sendromu (Klinefelter syndrome) Erkeklerde 47+XXY biçimindeki fazla bir X kromozomunun yol açtığı kalıtsal hastalık. Bu hastalık, yüksek estrojen düzeyi, tüysüzlük, göğüslerin büyümesi, er bezlerinin küçük kalması, kısırlık, kadınsı görünüm; kimi zaman da zekâ geriliği, öğrenme ve davranış bozuklukları gibi belirtilerle ortaya çıkıyor.

klinik (clinic) Hekimlik ve psikoloji açısından ya da insancıl açıdan yardıma gerek duyan birey ya da ailelerle ilgilenen ve bu nitelikte bir yardımı yapabilecek yeterlikteki uzmanların çalıştığı yer. Kliniklerin temel özelliği, hastaları ya da hastalık konularını ana kaynağında ve doğrudan gözlemlemesidir. Bu kuruluşlar, bir kuruma, mahkemeye ya da toplumsal yerleşime bağlı olarak çalışıyorlar.

klinik psikiyatrisi (clinical psychiatry) Ağırlıklı olarak organsal ve ruhsal kökenli ruh hastalarının tanı ve tedavisiyle uğraşan tıp dalı; ***klinik ruh hekimliği.***

klinik psikoloğu (clinical psychologist) Klinik psikoloji dalında doktora yapmış ve ruhsal bozuklukları olan kimselerle uğraşan kişi; ***klinik ruhbilimcisi.***

klinik psikolojisi (clinical psychology) Psikolojinin genel ilkelerini, araştırma yöntem ve bulgularını uyumsuzluk, normaldışı davranışlar ve ruh hastalıkları gibi davranışsal ve duygusal sorunların incelenmesi, tanısı, tedavisi ve önlenmesi için uygulayan psikoloji dalı; ***klinik ruhbilimi.*** İlk psikoloji laboratuvarını 1879 yılında **Wudt** kurmuş olmakla birlikte, ilk resmi klinik laboratuvarını, 1896'da **Lightner Witmer**

gerçekleştirdi. Klinik psikoloji uygulamalarında, toplumsal-ruhsal çevresine uyumunu güçleştiren davranışlarının değiştirilmesi için klinik psikoloğa gelen kişi, gözlemlenerek, kendisiyle görüşülerek, ona testler ve ölçekler uygulanarak tanı süzgecinden geçirilip değerlendiriliyor. Sorunun çözümlenip değerlendirilişinden sonra, uygun tedavi teknikleri saptanıyor. Bu işleri yapacak olan klinik psikoloğunun, en az bir bilim doktorası ile genel ruh hastalıkları, davranışın psikodinamiği, araştırma ve yöntem, tüm ruhsal tedavi yaklaşımları, teknikleri ve bunların ilişkili olduğudisiplinler konusunda bilgisinin olması öngörülüyor.

klinik ruhbilimcisi *Bkz.* **klinik psikoloğu.**

klinik ruhbilimi *Bkz.* **klinik psikolojisi.**

klinik ruh hekimliği *Bkz.* **klinik psikiyatrisi.**

klinik testi (clinical test) Klinikte, ruhsal bozukluğu olan kişiye tanı koymada ve tedavi uygulamada kullanılan testler. *Bkz.* **kişilik testi; psikoljik testler.**

klinik tip (clinical type) **Mongoloid** ve **kreten**lerde olduğu gibi, bedensel belirtileri bilinen geri zekâlı türlü tiplerden birine giren kişi.

klinik yöntemi (clinical method) **1.** Hastalıkların ve başka bozuklukların tanı, sınıflama ve tedavisi ile ilgili yöntem ve işlemlerin tümünü içeren bir terim. **2.** Kişisel, sezgisel ve öznel çözümlere dayanan normal ya da bozuk ruhsal olayların psikolojide incelemesinde yararlanılan bir yaklaşım biçimi; klinik psikoloğun kullandığı bir teknik. **3. J. Piaget**'nin kullandığı terimlerden biri; çocukla sözde karşılıklı doğal etkileşime dayalı bir veri toplama yöntemi. Bu yöntemle, çocuğun nasıl düşündüğünü belirleyecek olan her türden eylem belirtileri ile söylenen sözlerden sonuç çıkarma amaçlanıyor

klitoris (clitoris) Döl yolu (vajina) ağzının üst bölümünde, yapısal açıdan da uyarılabilirlik açısından da küçük bir penise benzeyen organ; ***kamışçık.*** Bir sinir yumağı olan bu organ, sürtünme, okşanma ile uyarıldığında, kadının cinsel uyarımının artmasına ve orgazmına yardımcı oluyor. *Bkz.* üretken sevgi.

klonus (clonus) Hızlı bir dönüşümle kasların istemsiz olarak kasılıp gevşemesi. Hıçkırma, sıçrama gibi uykuya dalma anında ortaya çıkabilen türleri normal sayılıyor. Klonus ayrıca sarasal konvülsiyonun bir parçası

olabildiği gibi, daha ağır türlerinde omurilik hasarıyla kimi zehirlenme ya da enfeksiyon türleriyle de ilişkili olabiliyor. *Bkz.* **spastiklik.**

kod (code) Bilgi iletmek amacıyla bir sistem oluşturacak biçimde kullanılan bir simgeler ve işaretler kümesi. İster sözlü, ister yazılı, isterse davranışsal olsun, özel bir dille her türlü bilgi iletimine kod deniyor. Bu durumda söz, eylem ve olaylar, kullananlara özgü özel bir anlamla yüklü bulunuyor. Bu tür kodlu iletilerin göndericisi ve alıcısı arasında bir anlaşma olabilmesi için, bu kodların, kendine özgü bir dilbilgisi ile yorumlanması gerekiyor. Örneğin, bir psikoloji öğrencisi, öğretmeniyle aynı simgesel dünyayı paylaşabilmek için psikolojiye özgü kodu öğrenmelidir. *Bkz.* **kod anahtarlama**.

kod anahtarlama (code switching) **Psiko-dilbilimde** bir dilden öbürüne geçme yetisi. Bu durum, evde anne babasıyla aynı dili konuşan; ama sokağa çıktığında egemen kültürün dilini konuşmaya başlayan göçmen çocuklarında yaygın biçimde gözlemleniyor. *Bkz.* **kod.**

kodlama (encoding) **1.** Belli bir işeret sisteminde belli bir işarete anlam yükleme. Örneğin, bir işaret-deyim olan **ruh hastası,** türlü biçimlerde yorumlanabiliyor (kodlanabiliyor). Bu kişi psikiyatride çok kez “tedavi edilmesi gereken hasta” biçiminde anlaşılıyor. Din dilinde ise birçok yerde**,** özellikle geçmişte “Tanrı’ya yakın kişi” ya da “ruhuna şeytan girmiş insan” olarak yorumlanıyor. **2.** Bilgileri belleğe kaydedip bellekten okunabilecek bir formata dönüştürme (fiziksel uyarımların zihinsel temsilcilerini oluşturma. **3.** Dille anlatma (sözcükleri seçme, düşünceleri anlatacak biçimde örgütleme; yazılı ya da sözlü olarak karşıdakine iletme) süreci. *Bkz.* **kod.**

KOFFKA, Kurt (1886-1941) **Gestalt psikolojisinin kurucularından biri olan Alman psikolog.** Koffka Berlin’de doğdu; ABD’de öldü. Berlin Üniversitesi’nden felsefe doktoru derecesini aldı. 1910’da Frankfurt’ta **M. Wertheimer** ve **W. Köhler** ile tanışması, kendisi için uzun yıllar süren bir çalışma arkadaşlığını başlatan bir dönüm noktası oldu. Frankfurt’taki çalışmaları, **Gestalt** (biçim) **psikolojisi**nin oluşturucularıdır. Koffka’nın ilk kitabı olan İmgeler ve Yasalarının Çözümlenmesi Üzerine, 1912’de yayımlandı. Koffka 1913’te *Gestalt Psikolojisine Katkılar* genel başlıklı bir dizi yazının yayımını yönetti. 1918’de Giessen’de profesör oldu. 1924-1925 yıllarında ABD’de Cornell Üniversitesi’nde çalıştı. Köpler’le birlikte Gestalt hareketini temsil eden kişiler olarak Clark

Üniversitesi'nde bir dizi konferans verdi. 1927'de Smith College'daki çalışmalarını ölümüne dek sürdürdü. Gestalt hareketi, o dönemde yaygın biçimde benimsenen **davranışçılık** gibi **indirgemeci psikoloji kuramları**na bir karşı çıkıştı. Bir bilim olarak psikolojinin konusunu oluşturan öğelerin tümünün çözümlenebilir olması gerektiği halde başlangıç noktası olarak alınan deneyime yeterince önem verilmediğine dikkat çeken Gestalt kuramının öncüleri, psikolojinin konusunun deneyimin kendisi olduğunu ve laboratuar çalışmalarında deneyimin kendi doğal öğelerinden ayrılmaması gerektiğini ileri sürdüler. Koffka, çalışmalarında ağırlığı, görsel algılamaya ilişkin sorunların araştırılmasına tanıdı. Yaptığı deneylerle uyaranlar arasındaki farklılıklarıb ortaya koyarak psikolojide bir uyaran tanımı sorunu olduğunu ileri sürdü. *Gestalt Psikolojisinin İlkeleri*, Koffka'nın Gestalt grubunun çalışmalarını bir ana görüş çevresinde toplamaya çalıştığı son yapıtıdır. Kitap, **algı, öğrenme** ve **bellek** konularına önemli katkılar sağladı. Bu yapıtında yazar, belleğin ve geçmiş deneyimlerin algılar ve olaylar üzerindeki kapsayıcı etkisini özellikle vurguladı. Merkezi sinir sisteminde beliren **yeni süreçler**in, eski süreçlerin izlerini barındırdığını; zihinsel gelişimi, ancak bu olgunun anlaşılır kıldığını savundu. **Başlıca yapıtları:** *Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze, 1912 (İmgeler ve Yadalarının Çözümlenmesi), The Growth of the Mind, 1928 (Zihnin Gelişmesi); Principles of Gestalt Psychology, 1935 (Gestalt Psikolojisinin İlkeleri).*

kognitif psikoloji *Bkz.* **bilişsel psikoloji.**

kognitif terapi *Bkz.* **bilişsel tedavi.**

Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişimi *Bkz.* **ahlak gelişimi.**

Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişiminin Üç Evresi *Bkz.* **ahlak gelişimi.**

Kohlberg'in kuramı *Bkz.* **ahlak gelişimi (Kohlberg'e Göre Ahlak Gelişimi).**

KOHLBERG, Lawrence (1927-1987) **Amerikalı eğitimci ve psikolog**. Kohlberg, öğrencisi olduğu **Piaget**'den çok etkilendi ve onun gelişimsel yaklaşımını ahlaksal akıl yürütmedeki değişimlerin çözümlenmesine uyguladı. Chicago ve Harward üniversitelerinde özellikle çocuklardaki ahlak gelişimini, ahlaksal ikilemlere ilişkin akıl yürütmeleri inceledi ve **sekiz evreli** bir **ahlaksal gelişim modeli** geliştirdi. Kohlberg'e göre bu evreler değişmez bir diziyi oluşturuyor. Ahlaksal akıl yürütmede giderek daha esnek bir yapı oluşuyor. Bir hastalık sonucu 60 yaşında ortada görülmeyen Kohlberg'in cesedi, bir bataklıkta bulundu. İntihar ettiği yönünde yaygın bir kanı bulunuyor. **Başlıca yapıtları**: *The Just Community Approach to Corrections (1974), The Meaning and Measurement of Moral Development (1981), The Philosophy of Moral Development (1981), Child psyphology and Childhood Education: A Cognitive Developmental View (1987), The Stages of Ethical Development from Chilhood Through Old Age (1986), Programs of Early Education: The Constructivist View (1987). Bkz.* **ahlak; ahlaköncesi evre; evre kuramları; evrensel; gelişim evreleri.**

kokain (cocain) Çok güçlü uyarıcı ve uyuşturuculardan biri. Kokain, kısa süren canlılık verici ve enerji artırıcı etkisinin ardından, kişide bedensel ve

ruhsal çöküntü yaratıyor. Ruhsal canlılığın yanı sıra, sıkıntı, korku ve kuşku sanrıları oluşturuyor. Bedende direnç geliştikçe kişi, yeniden ve daha yüksek dozda kokain almak gereksinimi duyuyor. Çok yoğun olan ruhsal bağımlılığına karşın, kokainin kesilmesiyle kokain kullananlarda, **morfin** ve **eroin** yoksunluğundaki ağır belirtiler görülmüyor. *Bkz.* **uyuşturucu madde bağımlılığı.**

koku tomurcuğu (alfactory bulb) Beyin kabuğunun, burun boşluğunun gerisine doğru uzanan ve tüm koklama sinirlerini içeren kesimi.

koku yitimi (anosmia) Koku duyumlarına karşı duyarsızlık durumu.

koleksiyonculuk (collectionism) Bir türden değişik nesneyi bulma, toplama ve biriktirme eğilimi. İnsanlarda bir şeyler toplayıp biriktirme ve saklama isteği, her yaşta görülebiliyor. Bu istek, yedinci yaştan on dördüncü yaşa dek erkek çocuklarda kızlardan daha güçlü biçimde belirip gelişiyor. Bir heves olarak koleksiyonculuk duygusa türlü biçimlerde görülüyor. Mektup pulu, eski para, posta kartı, oyuncak, bitki ve böcek koleksiyonları bunlardandır. Çocukları kişisel etkinli,ğe yönelten bir uğraş olması nedeniyle koleksiyonculuk, eğitsel bir değer taşıyor. Çocuğu gözlem ve inceleme, karşılaştırma yapmaya alıştırıyor. Hem koleksiyon nesnelerini hem de kavramları edinmeye temel oluşturuyor; çocuğun ufkunu genişletiyor. Koleksiyonla ilgili çalışmalar, hayat bilgisi, fen ve tabiat bilgisi, tarih, coğrafya, dikiş, iş, sanat tarihi derslerini sevilen ders haline getirebiliyor. O nedenle okulda koleksiyonculuğun özendirilmesi gerekiyor. Bu bağlamda okuldaki ders araçları koleksiyonunu zenginleştirmek amacıyla öğrenciler, yurt manzaralarına ilişkin katlar, resimler, taş örnekleri, bitki kabukları biriktirebilirler. Öğretmen yetiştiren kurumlarda da aynı yol izlenebilir.

kolektif bilinçdışı *Bkz.* **ortak bilinçdışı**.

kompleks *Bkz.* **karmaşa**.

kompleks psikolojisi *Bkz.* **karmaşa psikolojisi.**

kompülsif nevroz *Bkz.* **yineleme zorlanımı.**

kompülsiyon *Bkz***. zorlanımlı davranış**.

kompüter *Bkz.* **bilgisayar.**

komünizm (kommunism) **1.** Özel mülkiyetin olmadığı; malların v**e** üretim araçlarının topluma ait olduğu; bunları herkesin ortaklaşa kullandığı

toplum düzeni. **2.** Bu tür bir düzenin kurulması amacını güden siyasal, toplumsal ve ekonomik öğreti. *Bkz.* **Marksizm.**

konferans (conference) **1.** Yeri, zamanı, konusu ve konuşmacısı daha önceden duyurulan; çoğunlukla bir kişinin konuşmacı olarak katıldığı herkese açık toplantı. **2.** Bir sorunun çözümlenmesi amacıyla, sorunun niteliğine bağlı olarak Ulusal ya da uluslar arası düzeyde yapılan ve konunun uzmanları ile o konuda karar almaya yetkili kişilerin katıldığı toplantı.

konformizm *Bkz.* **uymacılık.**

konfüzyon (confusion) **1.** Kafa karışıklığı, şaşkınlık. **2.** Karışıklık, düzensizlik. **3.** Bir şeyi ya da birini başka şey ya da biri sanmak.

konsensüs (consensus) Bir grup ya da toplum üyelerinin, temel toplumsal değerler konusunda aynı düşüncede olması ya da bir kişinin bir olaya tepkilerinin, başkalarınca paylaşılması düzeyi. **Kelley'in kuramına göre** bu bilgi, insanların duruma mı yoksa huya mı **yükleme** yaptığını belirliyor.

konsensüs yoluyla geçerlik (consensual validation) Bir grubun, bir üyesinin görüşlerini onaylayıp destekleme süreci.

kontrol *Bkz.* **denetim**.

kontrol grubu (control group) Araştırmada deney grubu ile aynı özelliklere sahip olan; ancak, deneysel işleme (bağımsız değişkene) katılmayan karşılaştırma grubu; ***denetim kümesi.*** Bu grupta bağımlı değişkende gözlemlenen değişimler, araştırmacının ya da deneycinin bağımsız değişkeni uygulamasından değil, rastgele (değişmeyen) etkenlerden kaynaklanıyor. Örneğin, yeni bir ilaç denenirken, deney grubuna etkin ilaç; kontrol grubuna ise farmakolojik etkisi bulunmayan şeker hapı gibi bir madde veriliyor. Bu iki grubun karşılaştırılması, deneyden elde edilen sonuçların rastlantıya, zamana ve benzerlerine bağlı etkenlerden ayrı tutulmasını olanaklı kılıyor. Başka deyişle, kontrol grubuyla deney grubunun karşılaştırılması, bağımlı değişkendeki değişimlerin, bağımsız değişkendeki değişimlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirlemiş oluyor.

kontrollü araştırma (controlled study) Biri, üzerinde araştırma yapılan işleme, uygulamaya ya da değişkene bağlı tutulan; öbürü ise karşılaştırma

amacıyla deneye bağlı tutulmayan (bağımsız değişkeni sabit tutulan) olmak üzere en az iki gruptan oluşturulan bir deney ya da araştırma.

kontrollü deney (controlled experiment) Deneysel etkenin dışındaki etkenlerin denetim altında tutulduğu ya da bütün deney grupları için değişmez tutulduğu bir deney.

konu bulma (object finding) **Freud'a göre**, libidonun, bedenin erotik bölgelerinden ayrılarak çevredeki konulardan birine yönelmesi.

konu libidosu (object libido) Benliğin dışında olan kişi, nesne ya da ülkülere bağalanan libido.

konulu düşleme (thematic fantasy) Düşlemede duygu, imge ve tasarımların bir konu üzerinde birbirini izleyerek belli bir amaca doğru gelişimi.

konusal algılama testi *Bkz.* **tematik değerlendirme testi.**

konusal duygu yatırımı (object cathexis) Genel olarak, libidonun herhangi bir konu üzerinde toplanması; özel olarak ise libidonun cinsel niteliği olmayan başka konulara yönelmesi.

konu seçimi (object choice) **Freud'a göre**, sevgi konusu olarak bir kişiyi ya da nesneyi seçme.

konuşamama (mute) Konuşma olumsuzluğu, dil ve iletişim bozukluğu. *Bkz*. şizofreni.

konuşma azalımı (hypologia) Konuşma gücünün, aşırı zekâ gerilikleri ya da beyin özürleri nedeniyle, anormal biçimde yetersizlik göstermesi.

konuşma bozukluğu (defective speech, speech impairment) Konuşmanın, organsal ya da işlevsel nedenlerle anlaşılması güçleşecek biçimde değişkenlik göstermesi.

konuşma fobisi *Bkz*. **konuşma korkusu.**

konuşma kaybı (aphemia) Beyin engeli nedeniyle bireyin ne söyleyeceğini bilmesine karşın konuşmaması durumu.

konuşma korkusu (lalophobia) Türlü nedenlerle konuşmaya karşı duyulan aşırı korku; ***konuşma fobisi, konuşma yılgısı.***

konuşma merkezi (speech center) Sol dilimdeki **beyin kabuğu**nda konuşmanın, işitilen sözlerin sözdiziminin, yapısal karmaşıklığın kavranmasının yönetilip denetlendiği bölge. Konuşma merkezi, bu bölgeyi ilk kez tanımlayan **Paul Broca**'nın adıyla, **Broca alanı** olarak da biliniyor. **Sağ elli kişiler**de genellikle beynin sol yanında; **solak kişiler**de

ise sağ yanında bulunan bu alandaki bir zedelenme, **Broca söz yitimi** denen bir konuşma bozukluğuna yol açıyor. *Bkz*. **Wernicke alanı**.

konuşma sağaltımı *Bkz.* **konuşma tedavisi.**

konuşma tedavisi (speech therapy) Konuşma bozukluklarının türlü yöntemlerle düzeltilmesi işi; konuşma terapisi.

konuşma terapisi *Bkz.* **konuşma tedavisi.**

konuşma yılgısı *Bkz.* **konuşma korkusu.**

konuşulanı anlama ve kendini anlatma *Bkz.* **gelişimsel engeller.**

konversiyon *Bkz.* döndürme.

konvulsiyon (convulsion) Bilinç yitimi ve istemli kasların şiddetli, istemsiz olarak kasılıp gevşemesi durumu. Bu durum, sıklıkla saralı hastalarda görülüyor. *Bkz.* **nöbet; sara**

koordinasyon *Bkz*. **eşgüdüm**.

kopma *Bkz.* **bağlanma-kopma.**

kopuntu (dissociation) Zihinsel içerik gruplarının bilinçlilik durumundan ayrılmaları, çözülmeleri süreci; ***ayrılma, çözülme*.** Bu süreç, histerik çevirmenin ve çözülmeli bozuklukların temel ve bilinçdışı bir **savunma mekanizması**dır. Şizefrenlerde görülen uygunsuz duygulanım gibi, bir düşüncenin duygusal öneminden, duygulanımından ayrılmasıdır. Birçok yazar, **ayrışma**nın, birçok yazar, zamanla anormalleşebilen bir sürece dönebilen normal bir savunma mekanizması olduğuna inanıyor. Bu görüşe göre, kopuntu, bir süreklilik gösteriyor ve yalnızca uygunsuz bağlamlarda göründüğü ya da şiddet ve sıklık sınırlarını aştığı zaman uyumsuz oluyor. Kopuntu bozukluklarının, bir travma sonucu oluştuğuna inanılıyor.

korelasyon (correlation) İki ya da daha çok değişkenden birindeki artışın, ötekindeki ya da ötekilerdeki artış ya da azalışla birlikte gözlemlenerek belirlenen istatistiksel ilişki; birlikte var olma, değişme, ortaya çıkma ilişkisi; ***ilgileşim, bağlılaşım*. İki değişkenin birlikte var olması ya da birbirine bağlı olarak değişiyor gibi görünmesi, nedensel bir ilişki anlamına gelmiyor. Korelasyon, yalnızca iki değişken arasındaki ilişkinin gücü konusunda bir fikir veriyor; nedensellikleri konusunda değil. Örneğin, yaz aylarında insanlar, çok dondurma yiyor ve yaz aylarında boğulma olayları da artıyor. Buna göre** hesaplandığında bu ikisi arasında olumlu bir korelasyon çıkacaktır. Ancak, bu sonuca

dayanarak boğulma nedeni diye dondurma yeme gösterilemiyor. *Bkz.* **korelasyon katsayısı**.

korelasyon katsayısı (correlation coefficent) İki değişken arasındaki ilişkinin güç ve yönünü gösteren istatistiksel değer. Bu değerin mutlak büyüklüğü, iki değişkenin birlikte değişme (birbiri için kestirimci olma) derecesini gösteriyor. Yönü ise birindeki artışın, ötekindeki artışla mı yoksa eksilişle mi ilişkilendiğini belirtiyor. Bu değer, **+1** (tam olumlu korelasyon) ile **-1** (tam olumsuz korelasyon) arasında değişim gösteriyor. Değerin **0** olması, değişkenler arasında bir ilişki bulunmadığını; **1** olması ise kusursuz bir ilişki bulunduğunu gösteriyor. Örneğin, bir testten alınan puanlarla başka bir testten alınan puanlar arasındaki korelasyonun 1 olması, bu testlerden birindeki puana bakarak, ötekini kesin olarak kestirmemizi olanaklı kılıyor. Ancak, burada da bu ilişkinin nedensel olmayabileceği gözden kaçırılmamalıdır. İki değişkenden biri artarken öbürü de artıyorsa, buna **olumlu korelasyon** (pozitive correlation) (r = + 1); değişkenin biri artarken öbürü azalıyorsa buna da **olumsuz korelasyon** (negative correlation) (r = -1) deniyor. Bu konuda, korelasyon katsayısının asla neden-sonuç ilişkisi olarak yorumlanamayacağı, unutulmaması gereken noktadır. r = 0 durumu, üç olasılıktan birini gösteriyor. Bu, ya "İki değişken arasında ilişki yoktur." anlamına geliyor; ya "korelasyon doğrusal değildir." anlamını dile getiriyor; ya da böyle bir sonuç, ölçme işlemindeki hatalardan doğmuş oluyor. Korelasyon tekniği genellikle neden-sonuç ilişkisini araştırmada değil; iki değişken arasındaki bağlılığın miktarını ve yönünü bulmayı amaçlayan korelasyonel çalışmalarda kullanılan bir tekniktir. En çok da **Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı** kullanılıyor. Pearson katsayısı, iki sürekli değişken arasında doğrusal bir ilişki olduğunda hesaplanıyor. Standart puanlardan da korelasyon hesaplanabiliyor. Değişkenlerin sürekli olup olmamasına bağlı olarak, **Çift Dizili** (biserial), **Nokta-Çift Dizili** (point-biserial), **Phi ve Tetrakorik** korelasyon teknikleri de kullanılıyor. *Bkz.* **güvenirlik katsayısı; korelasyon; nedensellik.**

korku (fear) Görünen ya da görünmeyen bir tehlike, tehdit anında duyumsanan ve hoş olmayan bir gerilim, güçlü bir kaçma ya da kavga etme dürtüsü; hızlı kalp atışları, kas gerginliği ve benzeri belirtilerle yaşanan duygusal uyarılma (heyecan). Korku, doğal ve gerekli bir duygu olarak ortaya çıkıyor. Tehlikeye karşı uyarıcı bir işlevi vardır; kişiyi kaçarak, saklanarak, olmazsa savaşarak savunmaya zorluyor. Çocuklarda

görülen korkuların, yaşa göre de değişen birçok kaynağı vardır. Korku, ilk yaşlarda daha çok görülüyor. Öğrendikleri çoğaldıkça, bilmediklerini bilir duruma geldikçe çocuğun korkuları azalıyor. Aynı kural, yetişkin için de geçerlidir. 2-3 yaşındaki çocuklar, gök gürültüsü, elektrik süpürgesinin sesi gibi yüksek seslerden korkuyorlar. 3-4 yaşında bunlara karanlıktan, dilenciden, hırsızdan, polisten, öcüden korkma ekleniyor. 4 yaşındaki çocuklar köpekten, düşüp yaralanmaktan, çizilen bir yerinin kanadığını gördüklerinde korkuyorlar. 6 yaşında ise hayalet, cadı, hortlak, yangın, hırsız, çocuk için korku nedeni oluyor. Bu yaştaki çocuklar, olay ve olguları abartarak, çarpıtarak, başka şeylere benzeterek, onlardan korkulu sonuçlar çıkarıyorlar. Korkuyu **susturma, sindirme, alıkoyma, gözdağı verme** aracı olarak kullanan anne babaların çocukları, daha korkak oluyorlar. “Susmazsan, seni hav hava veririm.” “Akşam, baban eve gelince görürsün gününü!” “Uslu durmazsan, Anıl’ın annesi olurum.” “Sesini kesmezsen, öcüyü çağırırım, alır gider seni, haberin olsun.” ”Yaramazlık edersen, hastalanır, ölürüm.” “Beni seviyorsan yaramazlık yapmazsın.” “Öyle yaparsan, Allah baba görür ve seni cezalandırır.” “Susmazsan, Ay Dede seni göğe çeker.” “Ağlamayı sürdürürsen, polis amcayı çağırırım, seni alır götürür!” gibi uyarı ve gözdağı, çocuğun içine anlaşılmaz, karmakarışık korkular salıyor ve ruh dünyasını altüst ediyor. Ürkek, korkak anne babalar, çocuklarını korkutmasalar bile bu korkaklık ve ürkekliklerini çocuklarına bulaştırıyorlar. **Aşırı koruyan, kollayan anne babalar** çocuklarında korkuyu çoğaltıyorlar. Aşırı korumak, çocukları girişkenlikten, deneyim kazanmaktan, öğrenmekten ve dayanıklı olmaktan alıkoyuyor. Çocuk, içine düşürüldüğü bu güçsüzlük, becerisizlik ve özgüvensizlik yüzünden, korkağın biri olup çıkıyor. Çocuğun hemen her girişimini ve her isteğini “Yapamazsın, beceremezsin.”, “Terlersin, üşürsün.” deyip engellemek, onu kapıdan dışarı çıkarmamak, oyundan ve arkadaşlarından uzak tutmak, ona iyilik değil; tersine, en büyük kötülüktür. Oysa 5 yaşındaki çocuğa, zaman zaman izlemek koşuluyla, tek başına bahçeye çıkma özgürlüğü, arkadaşlarıyla oyun oynama hakkı tanımak, onun temel gereksinimlerinden birini gidermesine izin vermektir. **Anne baba dışında korku yaratan etkenler** de vardır. Geçirilen kazalar, evin soyulması, yangın, deprem, su baskını, yıldırım, ölümlü kavgalar, karanlık bodruma atılmak, zorla denize sokulmak, şiddet içeren filmleri izlemek de çocukta aşırı korkulara kaynaklık ediyor. Çocuğu olağan dışı korkulardan uzak tutmanın en iyi çaresi, onun oyun oynama,

arkadaşlarıyla birlikte olma özgürlüğünü kısıtlamamaktır. Anne baba, davranışlarını gözden geçirerek, çocuklarına karşı aşırı koruyucu davranıp davranmadıklarını saptamalıdır. Eğer çocuklarını aşırı koruyorsa, ilk işleri, bu tutumlarını değiştirmek olmalıdır. Çocuklarının gereksiz korkuları yaşamamasını istiyorsa, bunu kesinlikle başarmalıdır. Kendi işlerini kendilerinin görmesi için, çocuklarına fırsat tanımalıdır. Aile ve okul, asla cezaya umut bağlamamalıdır. Çocuğa yalnızca, yapmayı ihmal ettiği bir işi tamamlatma, verdiği zararı ödetme gibi iş ve işlemler ceza olarak uygulanabilir. Bunlar, onur kırıcı olmadıkları gibi, aynı zamanda **sorumluluk ve bilinç kazandıran yaptırımlar**dır. Çocuğu zorla denize sokmak, karanlık bodruma kapatmak, bir odaya kilitlemek, kapıya atmak, dövmek gibi akla mantığa ters düşen; onun aşırı ve tehlikeli korkular geliştirmesine yol açan eğilimlerden kesinlikle uzak durulmalıdır. Çocuğu gereksiz korkulardan kurtarmada ilk adım, korkunun nedenini bulmak; sonra da o nedenin ortadan kaldırılmasına çalışmaktır. **Korku Çeşitleri:** Çocuklarda okul korkusu, gece korkuları, karabasan gibi değişik korkular da görülebiliyor. **(1) Okul Korkusu**: Bu korku, okula gitmek istememe ve bu isteksizliğini çeşitli bedensel, ruhsal tepkilerle ortaya koyma biçiminde ortaya çıkıyor. Okula başlamadan önce, çocuğa okulla, öğretmenle ilgili **korkutucu olaylar** anlatılmış ya da duyurulmuşsa, bu anlatım ve duyumlar, çocukta okula karşı bir korku oluşturabiliyor. Okulda göz dağı ile, şiddetle karşılaşan ya da kendi dışındaki birine şiddet uygulandığına tanık olan, bu tür bir uygulamanın yapıldığını duyan çocuk da okul korkusu geliştirebiliyor Ancak, okul korkularının çoğu, okuldan değil, evden kaynaklanıyor. Bu korkulardan birinin kaynağını çocuğun, annesine aşırı bağımlılığı oluşturuyor. Okul öncesinden başlayarak kendini yönetmeye, kendi sorunlarını kendi başına çözmeye alıştırılmayan çocuk, okul çağı geldiğinde okula gitmek istemiyor. Böyle bir soruna yol açmış olan anne baba, olaya soğukkanlılıkla yaklaşarak; örneğin, çocuğu bir süre okula anne götürerek sorun çözülebiliyor. Okul korkusu, kimi kez de **anneyi ya da babayı yitirme korkusu**na dayanıyor. Anne ya da babasının evden ayrılacağı, hastalanacağı, öleceği yönünde korkular geliştirmiş olan çocuklar da okula gitmek istemiyorlar. Çocuk, anne babasının kavgaları sırasında babasının annesine vurduğuna, annesinin ağlayıp sızladığına tanık olmuş; ona babasının, “Çık git bu evden.” dediğini; annesinin de “Ölmedim ki kurtulayım senin elinden.” biçiminde konuştuğunu duymuş; ardından da annesi hastalanıp yatağa düşmüşse,

çocuk, “Annem ölecek.”korkusunu yaşayabiliyor. Anne babanın seviştiğini, cinsel ilişkilerini gören ve bunu babasının annesine saldırısı olarak yorumlayan çocuklarda da anneyi yitirme korkusu gelişebiliyor. Gördüğü ya da duyduğu bu tür olay ve olguların etkisiyle çocuk, annesinin evden ayrılacağı ya da öleceği; babasının, annesini öldüreceği; kendisinin annesiz kalacağı korkusuna kapılıyor. Bu görüp duyduklarından sonra bir de annesi hastalanmış ve hastaneye kaldırılmışsa, çocuğun korkusu büsbütün artıyor. Bu nedenle de çocuk, annesinden ayrılıp okula gitmek istemiyor. Ayrıca, anne-çocuk anlaşmazlıkları sırasında **annenin sergilediği yanlış tutumlar** da bu tür bir korkunun oluşmasına yol açabiliyor. Anne, çocuğuyla tartışırken, ona öfkeyle , “Ölsem de kurtulsam senden.” gibi sözler söylemişse bu sözler çocukta suçluluk duygusu ve korku yaratıyor. Bunu izleyen zaman içinde annesi, yatacak kadar hastalanmak bir yana, azıcık rahatsızlansa, çocuk, annesinin öleceğini düşünüyor. Bu ölüme ise kendisinin yol açtığı biçiminde bir yorum yapıyor. Bu tür korku ve kaygıları da çocuğu, annesinden ayrılarak okula gitmekten alıkoyuyor. Bilinçdışı bir duyguyla, onun yanında olunca, onu ölmekten koruyacağını düşünüyor. Bu durumda **anne babaya düşen görev**, konuyu öğretmene de anlatarak, çocuğu mutlaka okula göndermek ya da götürmektir. Bu çocuklara yapılacak en iyi yardım, onun sıkıntılarını anlayışla karşılamak ve anne baba olarak, öğretmen olarak onu desteklemek, onun yanında olduklarını ona duyumsatmaktır. Bunun yanı sıra anne-baba, anne-çocuk ve baba-çocuk ilişkileri gözden geçirilip var olan aksaklıklar düzeltilmelidir. Bütün uğraşmalara karşın düzelme olmazsa, bir psikoloğa ya da çocuk psikiyatristine başvurulmalıdır. **(2) Gece Korkuları:** çocukta gece yatağına gitmek istememe, annesiyle yatma isteğinde direnme, annesiyle babasının arasında yatmak isteme biçiminde ortaya çıkıyor. Bu korkuların çoğunu da anne baba kavgaları, bu kavgalar sırasında kullanılan “Çek git, defol git!”, “Seni mahvedeceğim, sürüm sürüm süründüreceğim.”, “Seni öldüreceğim.” ya da “Beni sen öldüreceksin.” biçimindeki sözler yaratıyor. Tanık olduğu anne baba sevişmelerini, annesine yapılan saldırı olarak algılayan ve babasının, annesini öldüreceğinden korkan çocuk, bunu gece korkusu olarak yansıttığı da oluyor.. O, kendi mantığınca, annesiyle babasının arasına yatma ya da annesini babasının yanından uzaklaştırıp kendi yanında yatırma yoluyla, anneyi babanın saldırısından korumaya çalışıyor. Çocuğun, anne babasıyla yattığında uyumaması, bu

gizli amacı açığa vuruyor. Bu tür korkuları gidermenin yolu açıktır. Yukarıda belirtilen nedenleri ortadan kaldırmak; yani yukarıda belirtilen sözleri çocuğa duyurmamak, cinsel ilişkileri çocuğun görmesini kesinlikle önlemek gerekiyor Çünkü bunlar, başka birçok ruhsal bunalımın da hazırlayıcısı oluyor. **Karabasan: "**Kâbus" adıyla da anılan aşırı korkutucu rüyalar, çoğu kez gündüz yaşanan heyecanlı olayların etkisiyle ortaya çıkıyor. Hemen her çocuk, karabasan türünde korkulu ve sıkıntılı rüyalar görüyor. Karabasanları, annenin evden ayrılışı, çocuğun hastaneye yatışı, kazalar, yaşanan büyük korkular oluşturuyor. Bunlar, beklenen kötü bir sonucun, önceden yaşandığı rüyalardır. Kötü sonucun önceden yaşandığı bu korkulu rüyalar, **başarısız rüyalar** diye adlandırılıyor. Bir de **başarılı rüyalar** vardır. Bu rüyalarda da istek ve özlemler gerçekleştiriliyor. Örneğin, gireceği sınavı heyecanla bekleyen çocuk, bir gün önce rüyasında, sınava girdiğini ve yüksek bir puan aldığını görüyor. Yetişkin korkuları, genelde daha doğal korkulardır. Ancak, kimi yetişkin, kimi çocukluk korkularını bilinçdışı olarak yetişkin yaşlarına taşıyor ve bunların ciddi rahatsızlığını yaşıyor. *Bkz.* çocuk ve **ergende görülen uyumsuzluklar; içgüdü kuramı (Engellenme, Çatışma, Kaygı)).**

korkutucu olaylar *Bkz.* **korku ((1)Okul Korkusu; (2) Gece Korkuları)**

korpus kallosum *Bkz.* **nasırlı cisim**

Korsakof bozukluğu *Bkz.* **Korsakof psikozu.**

Korsakof psikozu (Korsakoff syndrome) Özelliklse süreğen alkoliklerde; kimi de ağır kafa travması, uzun süren enfeksiyon, metalik zehirlenme ya da beyin tümörü gibi olaylarda gözlemlenen organsal kökenli ağır bir bellek bozukluğu (amnestik sendrom). Hastalık, **boşluk doldurma** yoluyla gidermeye çalıştığı **geriye dönük bellek yitimi**, uykusuzluk, **sanrı, kendi kendine mırıldanma, kişilik değişimleri**, **psikoz, yönelim duygusu yitimi** gibi belirtilerle ortaya çıkıyor. *Bkz*. **alkole bağlı bellek yitimi bozukluğu.**

korteks (cortex) Bir organın; özellikle beynin dış yüzeyi. *Bkz.* **beyin kabuğu**.

korteks altı (subcorterical) Beyin kabuğunun altında kalan sinir sistemi yapıları ya da süreçleri. Belkemiği refleksleri, beyin kabuğunun altında kalan sinir sistemi süreçlerini örneklendiriyor

kortikal bellek yitimi (cortical amnesia) İnme ya da beyin travması gibi organsal nedenlerden kaynaklanan bellek yitimi.

kortikosteroidler (corticosteroids) Vücutta böbreküstü bezlerinin kabuğunda ya da laboratuvar ortamında üretilen prednizon, kortikosteron, kortizon, aldosteron ve benzeri steroid hormonlar. Bu hormonların temel işlevi, iltihaplaşmayı önlemektir. Ancak bu hormonların cinsel hormonlar, yağ metabolizması ve vücudun su-elektrolit dengesi üzerinde de önemli etkileri bulunuyor. Bağışıklık sistemi üzerinde de bastırıcı bir etki yaratıyor. *Bkz*. **adrenal korteks.**

kortizol (cortisol) Böbreküstü kabuğunda, vücudun strese tepki olarak salgılanan ve vücud dokusunu parçalayarak enerji açığa çıkaran kortikorteroid bir hormon. Depresyon, alkolizm, madde bağımlılığı, anoreksiya nervoza, fazla sigara içme, inme, kanser, Parkinson hastalığı gibi birçok bozuklukta, kortizol düzeyinde aşırı bir artış gözlemleniyor. *Bkz*. **böbreküstü bezleri; stres hormonları.**

kortizon (cortisone) Böbreküstü bezlerinin kabuğundan salgılanan; yapay olarak da üretilebilen ve **kortizol**un hem öncülü hem de metaboliti olan bir hormon. Kortizonun protein, yağ, karbonhidrat, sodyum ve potasyum **metabolizma**sında düzenleyici bir işlevi bulunuyor. **Farmakoloji** bakımından iltihap giderici olarak da kullanılıyor.

korunum (conservation) **Piaget'in bilişsel gelişim kuramında,** bir nesneye bir şey eklenmediği ya da nesneden bir şey çıkarılmadığı sürece, söz konusu nesnenin, örneğin, biçimi gibi algısal özelliklerinin değişiminin nesnenin, örneğin ağırlığı, sayısı, miktarı gibi niteliklerini değiştirmeyeceğini çocuğun fark etmesi. Piaget'ye göre, **somut işlemsel evre**deki temel gelişimlerden birisi, **nesnenin korunumu**dur. *Bkz.* **tersine çevrilebilirlik**

korunum ilkesi *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

koruyucu ruh sağlığının amacı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

koşullama (conditioning) **Koşullu uyaran**la birlikte canlıya uygulanan bağımsız bir uyaranı yeterince yineleyerek, **koşulsuz uyaran**ınkine benzeyen etkiler yapabilecek duruma getirme; şartlandırma. *Bkz*. **davranışçı psikoloji; karşıt koşullama; koşulsuz uyaran; WATSON, John Broadus.**

koşullu coşku tepkisi (conditioned emotional reaction) Belli bir uyaran karşısında, **koşullama** yoluyla gösterilen belirli coşkusal tepki; şartlı heyecan tepkisi.

koşullu davranım *Bkz*. **koşullu tepki**.

koşullu ketleme (conditioned inhibition) **Koşullu uyaran**ı**, koşulsuz uyaran** olmadan, ilişkisiz bir uyaranla eşleştirerek **koşullu tepki**yi uyarma yeterliğini ortadan kaldırma.

koşullu olumlu saygı (unconditional positife regard) **C. Rogers'a göre**, insanı benimsemeyi, ona gösterilecek saygıyı, bir koşula dayandırma. Koşullu olumlu saygı, yalnızca başkalarının değil; kişinin kendini benimsemesi ve kendine saygı duyması için kendi kendine koyduğu koşulları; tutum, davranış ve değerleri benimseyip yaşamayı da içeriyor. Rogers'a göre, **olumlu saygı**nın koşullu olanı da koşulsuz olanı da evrenseldir. *Bkz.* **hümanist psikoloji (İnsana Saygı); koşulsuz olumlu saygı; ROGERS, Carl Ramson.**

koşullu pekiştirici uyarıcı *Bkz*. **edimsel koşullama.**

koşullu refleks *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

koşullu tepke *Bkz.* **koşullu refleks.**

koşullu tepki (conditioned response) Belirli bir refleksin, doğal yolla uyarılmasını sağlayamayan bir uyaran karşısında da canlanması; şartlı tepki. Zil sesi duyan ya da bir ışık gören köpeğin et görmüşçesine davranması gibi. *Bkz.* **davranışçı psikoloji (Koşullu Refleks).**

koşullu uyaran (conditioned stimulus) İlişkisiz bir uyaranın, koşulsuz uyaranla birlikte, canlıya yeterince uygulanmasının sonucunda, koşulsuz uyaranınkine benzer nitelikler kazanan ilişkisiz uyaran; şartlı uyaran. *Bkz.* **davranışçı psikoloji; klasik tepkisel koşullama.**

koşulsuz olumlu saygı (unconditional positive regard) **C. Rogers'a göre**, insanı, hiçbir koşula dayanmadan benimseme ve ona koşulsuz saygı gösterme; insanın koşulsuz kabul edildiğine, benimsendiğine inanması. Rogers'ın yaklaşımında **danışman**ın hastaya karşı takınacağı bu tutum, hastanın hem özayrımsamasını hem de kişilik gelişimini en üst düzeye çıkaran temel etkendir. Rogers, bu kavramı, annenin, çocuğunu kendiliğinden, koşulsuz sevmesi için de kullanıyor. **Sevgi,** sağlıklı bir gelişimin önkoşuludur ve evrensel bir gereksinimdir. Kişinin kalıcı bir değerlilik duygusu geliştirmesine sevginin katkısı büyüktür. *Bkz*. **hümanist psikoloji (İnsana Saygı); koşullu olumlu saygı**; **ROGERS**, **Carl Ramson**;

koşulsuz pekiştirici uyarıcı *Bkz*. **edimsel koşullama**.

koşulsuz refleks (unconditioned reflex) Herhangi bir koşullama sürecinin başında belirli bir uyaranla sağlanan doğal refleks.

koşulsuz sevgi *Bkz* **sevgi.**

koşulsuz tepki *Bkz.* **klasik tepkisel koşullama.**

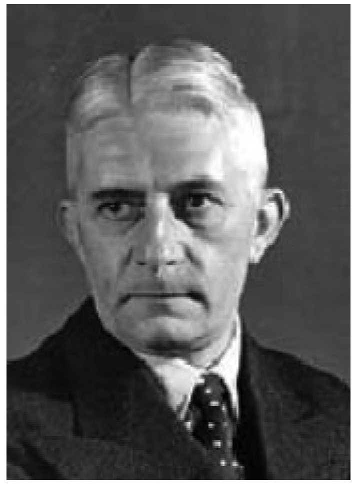
koşulsuz uyaran (unconditioned stimulus) Belirli bir öğrenme ya da koşullama deneyinin başında, belirli bir tepkiyi doğal biçimde harekete geçiren uyaran; şartsız uyaran.

koşut dağılımlı işlem modeli (parallel distributed processing model) **Rumelhart, Hintot, McClelland** ve diğerlerinin belleğe ilişkin bilgi işlem modeline seçenek olarak geliştirdiği **bağlantıcı** bir bellek modeli; ***paralel dağılımlı işlem modeli.*** Seri yollara ek olarak, bir sinirsel bağlantılar sisteminin koşut bir **matris** halinde dağıldığını ortaya koyan bulgulardan yola çıkan bu model, zihinsel işlem türlerinin, çok karmaşık bir sinir ağı boyunca dağıldığını varsayıyor. Yaklaşımını şu üç temel ilkeye dayandırıyor: **(1)** Bilgi, temsili dağılımlıdır (belli bir yerle sınırlı değildir). **(2)** Belli şeylere ilişkin bellek ve bilgi, belli yerlerde saklanmıyor; birimler arasındaki bağlantılarda saklanıyor. **(3)** Öğrenme, deneyim sonucu bağlantı gücündeki tedrici değişimlerle gerçekleşebiliyor. Bu modele göre bilgi işlem, her biri öbür birimlere uyarıcı ya da engelleyici sinyaller gönderen ve birim diye adlandırılan çok sayıdaki basit işlem öğelerinin etkileşimiyle gerçekleşiyor. Başka deyişle eski modeller, bilginin kademeli olarak önce duyu belleğine; oradan kısa süreli belleğe ve sonunda da uzun süreli belleğe aktarıldığını (**seri işlem** yapıldığını) varsayıyor. Bu model ise bilginin aynı anda bellek sisteminin tüm bölümlerine dağıldığını (**koşut işlem**in gerçekleştiğini) ve bilginin, duyu belleğinde, kısa süreli bellekte ve uzun süreli bellekte aynı anda işlendiğini belirtiyor. *Bkz.* **bağlantıcılık; sinir ağı.**

koşutluk yasası (paralel law) Bir duyu organına belirli bir süre için ayrı güçlerde iki uyaran uygulandığında, bir süre sonra uyaranların gücünün azalmasına karşılık, aralarındaki ayrımda bir değişme olmayacağı görüşü; ***paralellik kanunu.***

kovaryans analizi (analysis of covariance) Değişkenelerden birinin ya da birkaçının denetleyemediği durumlarda var olan verilerin bu değişkenlere göre denetlendiği (uyarlandığı) bir **varyans analizi** türü.

kozalaksı bez *Bkz.* **epifiz bezi.**

KÖHLER, Wolfgang (1887-1967) **Alman-Amerikalı psikolog; Gestalt (biçim) psikolojisinin kurucularından**. Köhler, Estonya, Rovel'de dünyaya geldi. Berlin Üniversitesi'nden doktora aldıktan sonra Frankfurt Üniversitesi'ne geçti. Orada **Wertheimer** ve **Koffka** ile tanıştı. Bir süre Kanarya Adaları'nda **maymunların biliş yapıları** üzerinde çalıştı. Sonra çalışmalarını ABD'de sürdürdü. Kendi dönemindeki **atomcu yaklaşım**lara karşı çıktı. Özellikle şempanzelerin bile, bir tür **içgörü** geliştirebildiğini gösteren çalışmalarıyla dikkat çekti. **Başlıca yapıtları**: *the mentality of apes (1917), The place of value in a world of facts (1938), Dynamics in psychology (1939), Gestalt psychology (1947). Bkz.* **alan kuramı; Gestalt psikolojisi**; öğrenme kuramları.

kökbilim *Bkz.* **etimoloji.**

köktencilik (radicalism) ***(radikalizm)*** **1.** Var olanı tümüyle ortadan kaldırıp yerine yenisini koyarak değişim gerçekleştirmeyi amaçlayan düşünüş ya da eylem biçimi. 2. İyileştirmeci yöntemleri reddedip karşı çıkılan yapı ya da sistemin kökten yılılması ve her şeyin yeniden kurulması gerektiğine inanma.

K.ölçeği (K scale) **(M.M.P.İ.) Minnesota çok yönlü kişilik ölçeği**nin uygulandığı deneklerin sorulara verdikleri karşılıklarda ne oranda kaçamak ve uydurma tepkiler bulunduğunu belirlemeye yarayan bir envanter.

köprü *Bkz.* **beyin kökü.**

köpürme (foam) Çok öfkelenme, çok kızma.

kör (blind) Bütün düzeltmelerden sonra, iyi gören gözünde normal görme gücünün en çok onda biri bulunan kişi; âmâ, görme özürlü, görme engelli. *Bkz.* körlük.

körebe yansıtma yöntemi (graphomotor projective techniques) Deneğin gözleri bağlı olarak kalemini bir tabaka kâğıt üzerinde dilediği yönde ve biçimde gezdirmesi.

körelme (extinction) İyice öğrenilmiş olan koşullu refleksin, koşulsuz refleks ya da ödülle pekiştirilmesi yüzünden ortadan kalkışı. *Bkz.* **duygu.**

körelme oranı (extinction ratio) Koşullu öğrenmede, **pekiştirilmiş refleks**lerin pekiştirilmemiş olan reflekslere oranı.

körler alfabesi (Braille) Görme engellilerin okuyup yazmasını sağlayan alfabe; ***Brayil alfabesi.*** Bu alfabede harfler ve rakamlar, altı adet kabartma nokta düzenlemeleri ile temsil ediliyor.

körler psikolojisi (psychology of the blind) Körlerin zihinsel ve duygusal dünyası ve bunlara ilişkin değişiklikleri inceleyen psikoloji dalı; ***körler ruhbilimi, görme engelliler psikolojisi.***

körler ruhbilimi *Bkz.* körler psikolojisi.

körlük (blindness, ablepsia, anopia, anopsia) Odaksal ya da çevresel nedenle görmeme; âmalık, görme engellilik. *Bkz.* **kör.**

kör nefret (rage) Kişiye gazap, hırs, hışım yaşatacak; kişinin verip veriştirmesine yol açabilecek türden bir nefret.

kör nokta (blind spot. Mariotte’s blind spot) Ağsı katmandaki ışık uyarımlarına duyarlı olmayan küçük bir alan. Bu nokta, görme sinirinin göz yuvarından çıktığı yerde bulunuyor. Burada çubukçuk ve çomakçık yoktur. Kör nokta, bulucusunun adıyla **Mariotte noktası** olarak da anılıyor.

kösnül *Bkz.* **erojen.**

kötü (bad) **1.** İstenen ya da beklenen davranışlara aykırı ya da kurallara göre bireylerin gönenç ve mutluluğunu, kendini gerçekleştirmesini engelleyen eylem, tutum ya da koşullar. **2.** Genellikle elverişsiz, uygun olmayan, hoşa gitmeyen, işe yaramayan ya da güvenilir olmayan, bozuk olan (şey).

kötü meme *Bkz.* **meme.**

kötümserlik (pessimism) Toplumsal düzensizliklere aşırı duyarlık gösteren ve geleceğe ilişkin toplumsal evrim konusunda umutsuzluk sergileyen bir tutum içinde olma; ***bedbinlik.***

kötü uyum (maladaptation) Çevresi ile ilişki kurmak için gerekli dinamik özellikleri geliştirmemiş olan canlının uyumu. *Bkz.* **uyum.**

köy enstitüsü *Bkz.* **Türklerde eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası: Köy Enstitülerinin Kuruluşu).**

köy sosyolojisi (rural sociology) Köylülerin, köy yerleşkelerinde ya da göçüp yerleştikleri gecekondu bölgelerindeki ilişki biçimleri, değerleri ve oluşturdukları kurumları inceleyen sosyoloji dalı. *Bkz.* **kent sosyolojisi; kır sosyolojisi.**

KRAEPELİN, Emil (1856-1926) **Yaptığı ruh hastalıkları sınıflandırmasıyla tanınan Alman psikiyatristi. Kraepelin,** Neustrelitz'de (bugünkü DAC'de) doğdu; Münih'te öldü. Tıp öğrencisi iken Wilhelm Wundt'la dost olan Kraepelin, psikiyatri,ye derin bir ilgi duydu. 1878'de Würzburg Üniversitesinin tıp bölümünü bitirince Wundt'la çalışmak için 1882'de Leipzig'e gitti. 1883'te, sürekli geliştirip yeniden yayımlayacağı ünlü yapıtı Psikiyatri El Kitabı'nı yayımladı. 1885'te Dorpat Üniversitesi psikoloji profesörlüğüne atandı. Altı yıl sonra Heidelberg Üniversitesinde çalışmaya başladı. 1923'ten emekli olduğu 1903'e dek Münih Üniversitesi'nde klinik psikiyatri profesörü olarak görevini sürdürdü. Sonra da Münih Psikiyatri Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğinde bulundu. Kraepelin'in psikiyatriye en önemli katkısı, ruh hastalıklarını sınıflandırmasıdır. *Psikiyatri El Kitabı*'nın 6. baskısında ruh hastalıklarını bugün şizofreni olarak adlandırılan dementia praecox (erken bunama) ile manik-depresif psikozu (taşkın-çöküntülü ruh hastalığını) açık bir biçimde birbirinden ayırıp iki temel hastalık grubu olarak tanımladı. Ancak hastalıkların tedavisi konusunda iyimser olamadı. Tanıya çok önem vermesine karşın tedaviye çok az değindi. Kraepelin, deneysel psikoloji yöntemlerini klinik çalışmaya uyarlama, ruh hastalarının ruhsal yetersizliklerinin nesnel testlerle belirlemeye çalışma gibi öncü çabalarıyla klinik psikolojinin kurucularından biri olarak tanınıyor. Öncü nitelikteki çalışmalarından biri de ilaçların zihin ve davranışlar üzerindeki etkilerini araştırmasıdır. Laboratuvar deneylerinden elde ettiği sonuçların büyük bir bölümü, o dönemde gereken ilgiyi görmemiş olsa da, sonraki araştırma bulgularınca desteklenmiştir. Ruh

hastalıkları sınıflandırması da bu konudaki yeni bilgilere ve değişikliklere karşın çağdaş sınıflandırmada hâlâ temel oluşturmaktadır. **Başlıca yapıtları:** *Compendium Psychiatrie, 1883 (Psikiyatri El Kitabı).*

kreş *Bkz.* **çocuk yuvası.**

kretenizm (cretinism) Gebelikte ya da doğumdan hemen sonra tiroid (kalkan) içsalgı bezinin yetersiz salgı salması nedeniyle beliren ve tedavi edilmemesi durumunda dönüşü olmayan ağır bedensel, zihinsel ve cinsel gerilikle sonuçlanan bir anormallik***; kalkan alıklığı.*** *Bkz.* **hipotiroidizm.**

KRETSCHMER, Ernest (1888-1964) **Alman nörolog ve psikoloji uzmanı**. Kretschmer, Wüstenrot'ta bir papazın oğlu olarak dünyaya geldi; Tübingen'de öldü. Münih Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. 1914'te **manik-depresif psikoz**un belirtileri konusunda doktora çalışması yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında askere alındığında askeri hastanede bir nöroloji bölümü kurmakla görevlendirildi. Savaş boyunca özellikle **histeri** üzerinde çalıştı. 1918'de Tübingen Üniversitesi'ne girdi. 1921'de *Beden Yapısı ve Karakter* adlı ünlü yapıtında birbirinden farklı beden tipleriyle ruh hastalıkları arasında bir bağ olduğunu belirten kuramını geliştirdi. 1923'te aynı üniversitede psikiyatri ve nöroloji doçenti oldu. 1926-1946 yılları arasında Malburg Üniversitesi'nde çalıştı. 1946'da döndüğü Tübüng,en Üniversitesi'nde 1959'a dek nöroloji kliniğinin yöneticiliğini yaptı. Bu yıllarda, fizyolojik gelişim ve ruh hastalıkları üzerinde ayrıntılı çalışmalar gerçekleştirdi. Aynı dönemde, gelişim çağındakilerde rastlanan ruh hastalıkları üzerinde de durdu; yeni **hipnoz** ve onun tedavi

yöntemlerini geliştirmeye çalıştı. Kretschmer, geliştirdiği **tip kuramı**nda, insan bedeninin biçimsel yapısını temel aldı. Ruh hastalıkları ile normallik arasındaki ayrımın nicel olduğu varsayımından yola çıkarak üç ana **huy** ve **beden tipi**ni belirledi. Ona göre şizotimik (içe kapanık) **huy**, **leptozom-astenik beden tipi**ne denk düşüyor. Bu tipin kasları iyi gelişmemiştir. Omuzları dar, kolları ve gövdesi incedir. **Siklotimik** (canlılık ve durgunluk, çoşkunluk ve çöküntü arasında gidip gelen, ruh durumu birden değişen) **huy**, **piknik beden tipi**ne denk düşüyor. Bu tipin boyu kısa, gövdesi kalın ve geniş, derisi yumuşak ve az kıllıdır. Gövdesi ve organları arasında denge bulunan; kemik ve kas yapısı iyi gelişmiş olan **atletik tip** ise **yapışkan** (viscous) **huylu**; ağırkanlı ve sıkılgandır. Bu bağlantılar, farklı beden yapılı kişilerde farklı ruh hastalıklarının görülmesine yol açıyor. Leptozom-asteniklerde şizofreni; pikniklerde **manik depresif psikoz**; atletiklerde ise **sara** daha yaygın olarak görülüyor. Kretschmer'in beden tipleriyle ruh hastalıkları arasında kurduğu bağlantılar bugün, kimi psikiyatri çevrelerinde kabul görse de normal kişilikler açısından henüz geçerlik kazanmamıştır. **Başlıca yapıtları**: *Körperbau und Character (1921) (Beden Yapısı ve Karakter), Hysterie, Reflex undİnstinkt (1948) (İsteri, refleks, İçgüdü). Bkz*. **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması; tipoloji.**

Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması (Kretschmer's classification of somatic structure) Kretschmer atletik, dalımsı (astenik) ve kütbeden (piknik) olmak üzere üç tipin yanı sıra bir de biçimsiz tip belirlemiştir. **1. Atletik Tip** (atletic type). Bu, geniş omuzlu, kalın boyunlu, iri kaslı, karınsız, kalın kemikli ve iri beden yapılı tiptir. Dayanıklı olan bu tiplerin spordan hoşlandıkları, sürprizli yaşamı sevdikleri ve **paranoid eğilimli**

oldukları varsayılıyor. **2. Dalımsı Tip** (asthenic type); ***astenik tip.*** Bu tip, dar omuzlu, dar gövdeli, basık göğüslü, uzun kol ve bacaklı, orta ile ortadan biraz uzunca boylu, narin, dikine oturtulmuş dikdörtgen benzeri beden yapılı; bağnaz, soğukkanlı, soyut zekâlı, derin düşünceli, iyi inceleyici, sebatlı, içedönük, şizofrenik eğilimli bir tiptir. **3. Küt Beden Tipi** (picnic type); ***piknik tip.*** Bu tip, karın boşluğu geniş, deri altı yağları kalın, belsiz, kafası omuzlarına gömülü, küçük el ve ayaklı, bedeni az kıllı, yuvarlağa yakın beden yapılıdır. Kretschmer'e göre bu tip, açık kalpli, duyguları ateşli ve değişken, **pratik zekâ**lı, toplumsal konulara ilgisi güçlü, canlı, nükteci, insancıl huylu, **manik-depresif psikoza eğilimli kişilik özellikleri**ne sahiptir. **4. Biçimsiz Tip** (displastic type); ***displastik tip.***Kretschmer, beden yapılarına göre belirlediği üç ana tipten birine girmeyen tipleri de böyle adlandırmıştır. *Bkz.* **KRETSCHMER, Ernest; Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

kriminoloji (criminology) Suçu, suçun nedenlerini saptayabilmek için, suçlunun ve genel olarak insanın durumunu inceleyen ve suçun nedenlerini saptamak üzere kimi sentezlere varan bilim dalı; ***suçluluk bilimi.*** Kriminoloji, suç nedenlerini inceleyerek suçlulukla savaşıma da katkı sağlıyor. Kriminolojik veriler ve durum, bir ülkenin suç siyasasının, cezalandırmataki eğiliminin temelini belirliyor. *Bkz.* **LOMBROSO, Cesare.**

kristalleşmiş zekâ (crystalized intelligence) **Cattell'e göre**, **akışkan zekâ**nın değişik alanlara uygulanmasıyla edinilen çeşitli bilgi, beceri ve stratejilerden oluşan bir bilgi dağarcığı. **Belsky**, bu bilgi dağarcığını "kişinin içinde yaşadığı kültürün içeriğini öğrenme derecesi" olarak niteliyor. Kristalleşmiş zekânın, deneyim ve eğitimle yakından ilişkisi bulunuyor. Yaşla birlikte azalan **akışkan zekâ**nın tersine kristalleşmiş zekâ, yaşla birlikte artıyor. **WAIS** gibi ölçeklerin sözel alt bölümlerinin çoğu, kristalleşmiş zekâyı ölçmeyi amaçlıyor. Yaşlanmayla; yaşlanmanın zekâ ve bilişsel yetiler üzerindeki etkileriyle ilgili araştırmalarda önemli bir etken olarak ortaya çıktığı için, psikologlar, kristalleşmiş zekâyı önemsiyorlar. Zekânın yaşla birlikte azalıp azalmadığı, tartışmalıdır. Öyle de olsa, deneyime ve öğrenmeye dayalı olması nedeniyle kristalleşmiş zekânın zaman içinde bir ölçüde kararlığını koruduğu kabul ediliyor. Buna karşılık, bilgiden çok edim, hız gerektiren işlerde etkili olan akışkan zekânın ise, zamanla zayıfladığı düşünülüyor. *Bkz.* **zekâ.**

kriter *Bkz*. **ölçüt**.

kritik evre (critical period) Organizmanın sağlıklı, dengeli bir yaşam için gereksinimi olan belli gelişim süreçlerini geçirmeye, belli davranışları öğrenmeye, belli işlevleri yerine getirmeye özellikle elverişli olduğu biyolojik olarak belirlenmiş evrelerden her biri. Belli bir evrede gerçekleşmemesi durumunda, söz konusu öğrenme ve kazanımlar, daha sonra gerçekleştirilemiyor. Örneğin, **Lorenz'in kazları** , izleme tepkisini, yumurtadan çıktıktan sonraki ilk birkaç saat içinde geliştirebiliyor. **Konuşma**yı belli bir yaşa dek öğrenemeyen çocuğun, daha sonra konuşmayı öğrenmesi zorlaşıyor. Çocuk, **temel güven duygusu**nu en iyi, doğumdan sonraki bir buçuk yıl içinde ediniyor. *Bkz*. **CHOMSKY, Noam; duyarlı dönem**; **insanın sekiz çağı; mühürlenme.**

kriz *Bkz.* **bunalım.**

kromozom (chromosome) Kalıtımsal geçişlerde önemli görevleri olduğu bilinen hücre çekirdeğinde bulunan ve temel genetik bilgi taşıyıcıları olan **gen**leri içeren ipliksi, mikroskopik yapı. Biri anneden, biri de babadan gelen kromozomlar, çiftler halindedir. Normal bir insan hücresinde 23 çift (46) kromozom yer alıyor. Bunlardan 23'ü anneden; 23'ü de babadan geçiyor. Kromozomların 22 çifti, cinsellikle ilgisi olmayan ve vücudun öbür organlarını oluşturan (otozomal); bir çifti de kadında **XX**; erkekte **XY** biçiminde işlev gören cinsellik kromozomudur. *Bkz*. **androjen duyarsızlığı; DNA; gen; genetik; kromozom bozukluk belirtileri; kromozom bozukluklarından kaynaklanan sendrom; kromozom hataları; RNA.**

kromozom bozukluk belirtileri *Bkz.* **mongolluk.**

kromozom bozukluklarından kaynaklanan sendrom *Bkz.* **Down sendromu**.

kromozom hataları (chromosome disorders) Kimi bedensel bozukluklara; giderek kişilik dengesizliklerine yol açan nedenlerden biri. Başlıcalarını **Klinefelter sendromu, mongolluk** ve **Turner sendromu** oluşturuyor.

kronik *Bkz.* süreğen.

kronoloji (chronology) Bir şeyin ortaya çıktığı tarihi gösterme işi ya da bir olay için gösterilen tarih; tarih olaylarının zamanlarını saptama bilimi.

kronolojik yaş (chronologie age) Doğumdan başlayarak sayılan gerçek yaş; ***milat yaşı, takvim yaşı.*** Kronolojik yaş, **Stanford Binet zekâ testi**

türünden testlerle ölçülen zekâ yaşı gibi niceliği belirlemek için kullanılıyor. *Bkz.* **psikolojik yaş.**

kubaşarak öğrenme (cooperative learning) Bilimsel yaklaşım ve demokratik tutumun baskın olduğu; öğretmenin, öğrencileri önce 2 ile 6 kişilik kümelere ayırdığı; bu ayırmada kümelerde her düzeyde öğrencinin görev almasını sağladığı; ayrıca kümeleri oluştururken, üzerinde çalışılacak sorun ya da konuya ilgi duyanları bir araya getirdiği öğrenme yaklaşımı. **Kubaşarak Öğrenme Yaklaşımında Uyulması Gereken Aşamalı Sıra: (1) Konuyu Saptama:** Hedef davranışlarla ilgili konuları, öğretmen belirliyor ve kümelerin, ilgi duydukları konuları seçmelerini sağlıyor. **(2) Kubaşarak Planlama:** Öğretmen ve öğrenciler, belirlenen konunun alt başlıklarını, hedeflerini, her öğrencinin görevini, özel olarak da öğrenme süreçlerini birlikte planlıyorlar. **(3) Çalışmaya Başlama:** Öğrenciler, plan üzerinde geniş bir çalışma yapıyor; okulda ve okul dışında, çevrede sorunla (konuyla) ilgili kaynakları bulup alıyor, okuyor; ilgili kişilerle görüşüyor. Öğretmen de onların çalışmalarını yakından izliyor ve istedikleri zaman onlara yardım ediyor. **(4) Analiz Yapma ve Sentezleme:** Öğrenciler elde ettikleri bilgileri önce analiz ediyor, değerlendiriyor; sonra konuyla ilgili ve gerekli olan bilgileri özümseyip birleştiriyor ve sınıfa sunmak üzere düzenliyorlar. Bu sürece bütün küme üyeleri etkin olarak katılıyorlar. **(5) Bilgiyi Sınıfa Sunma:** Öğrenciler, çalışmalarını öğretmenin denetiminde tek tek ya da birlikte bir plan çerçevesinde sınıfa sunuyorlar. **(6) Değerlendirme:** Çalışmaya katılan her öğrenci ve kümeyi öğretmen değerlendiriyor. Bu sıralama, küme ile araştırma yapma (Group Investigation)yaklaşımınca ileri sürülen **kubaşarak çalışma yaklaşımı**nın bir türüdür. Kubaşarak öğrenme yaklaşımı genelde 6 basamaktan oluşuyor. Bunlar; (**1) Hedefleri saptama; (2) Kaynaklarla öğrenciye bilgi sunma; (3) Bir konuda çalışacak öğrencilerden küçük bir küme oluşturma; (4) Belirlenen konu üzerinde çalışması için kümeye belli bir zaman verme ve onların takım olarak çalışmalarına yardım etme; (5) Sonuçları değerlendirme; (6) Hem bireyin hem de kümenin erişisini kavrama**dır**.** *Bkz.* öğrenme-öğretme yaklaşımları.

Kuder ilgi alanları tercihi envanteri (Kuder-Preference test or record) Geniş olarak tanımlanmış ilgi alanlarındaki **göreli ilgi**yi belirlemek amacıyla hazırlanmış ve bireyin kendi bildirimine dayanan bir soru yanıtlama listesi. Kuder'in 1940 yılından sonra geliştirdiği İlgi Alanları

Tercihi Envanteri açık hava ilgisi, mekanik ilgi, hesaplama ilgisi, bilimsel ilgi, ikna ilgisi, sanatsal ilgi, edebiyat ilgisi, müziksel ilgi, sosyal hizmet ilgisi, büro işleri ilgisi olmak üzere **10 meslek alanı**nı içeren bölümden oluşuyor. Bunun yanı sıra envanter **aile, grup durumu, düşünce konuları** ile **çatışmalardan kaçma, başkalarını yönetme** gibi 5 ilgi alanını da içeriyor. Bu testi ülkemizde ilk kez, *Mesleğimi Nasıl Seçeyim? a*dlı kitapçığıyla **Nüvit Osmay** tanıtmıştır. **R. Öncül** de testin **Ch takımı**nı **Kuder Meslek Tercihi Listesi** adıyla dilimize uyarlayıp uygulamıştır.

kudurganlık (tantrum) Tepinme, tekmeleme, kırıp dökme, ağlama ile ortaya çıkan aşırı öfke nöbeti. *Bkz.* **kükremek.**

kulak hafızası *Bkz.* **işitme belleği.**

kulaklar arası gecikme (interaural delay) Bir sesin, iki kulağa ulaşma zamanı arasındaki fark. Bu fark, ses kaynağının yönü konusunda önemli bir bilgi kaynağıdır. *Bkz.* **zamanlama ipucu.**

kullanıcı kişilik (exploitative character) **Erich Fromm**'ın, istediği şeyi elde etmek amacıyla aldatmaca, şiddet de içinde olmak üzere her türlü yöntemi kullanmaya eğilimli kişilik yapısına verdiği ad.

kullanışlılık (usability) Bir ölçme aracının puanlanması, geliştirilmesi, çoğaltılması ve uygulanmasının kolay ve ekonomik olması.

kuluçka dönemi *Bkz.* **bilişsel alan kuramı.**

kuluçka evresi (incubation) **Yaratıcılık**ta, bir sorun üzerinde bilinçdışında ya da bilinçaltında odaklaşılan ve ancak sonunda sorunun çözümüne yol açan evre.

kuraldışı davranış (anomalous behavior) Özellikle normal yapıdan ya da normal sıklıktan sapma biçiminde anormallik gösteren davranış. *Bkz.* **anormal davranış.**

kurallı oyun evresi (game stage) Çocukların toplumsal gelişimi konusunda **G. H. Mead**'in öngördüğü iki evreden biri. Çocuklar oyun evresinde, önemli başkalarının rolünü taklit ediyorlar; ama, oldukça yaratıcı davranıyorlar; oyunda kural uygulamıyorlar. Kurallı oyun evresinde ise, kuralları öğrenmek ve uygulamak önem kazanıyor. İki evre de yetişkinin toplumsal edimine bir hazırlık oluyor. *Bkz.* **oyun**.

kuram (theory) Belli bir **olgu**yu ya da olgusal ilişkileri açıklamaya ve öndeyiye elverişli, yeni gözlem ve deneylere yönelten **kavramsal sistem;**

teori, nazariye. **Bilimsel kuram**ın ayırıcı özelliği, test edilebilir (olgusal yoklanmaya açık) olmasıdır. **Metafiziksel sistem**ler, test edilmeye elverişli değildir.

kurdeşen (urtiker) Organizmanın türlü saldırılara karşı duyarlı duruma gelmesine bağlı olarak şiddetli kaşıntı, yanma duyusu ve ödemli bir **papülle**nin belirgin olduğu; ısırgan batmasına benzer bir deri hastalığı; ürtiker. Değişik boydaki kurdeşen kabarcıkları birleştiklerinde el ayası kadar büyüyebiliyorlar. Tırtıklı duruma gelen bu şişkin, pembe beyaz renkteki plakların kenarları çok kızarıktır. Kurdeşenin en belirgin niteliği, birdenbire başlaması ve birdenbire yitmesidir. Birkaç saat süren lezyonlar, iz bırakmıyor. Kısa ya da uzun aralıklarla yinelenen krizler, daha sonra süreğen kurdeşene dönüşebiliyor. Bitki ya da hayvanlara dokunmaktan ileri gelen kurdeşen, çok değişik nedenlere dayanıyor. Soğukta güneş kurdeşeni, sıcak kurdeşeni, besin kökenli kurdeşen, ilaç kurdeşeni; bağırsak asalağı; mikrop, mantar kurdeşeni ve sinirsel kurdeşen gibi çok çeşitli nedenden ileri gelen kurdeşenler görülüyor. Akut kurdeşen **tedavi**sinde **antihistaminik**lere başvuruluyor. Köklü bir tedavi ile nedenin ortadan kaldırılmasına direnen kurdeşenlere özgül olan ya da olmayan **duyarlığı giderme yöntemi** uygulanıyor. *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

kurgu *Bkz.* **ikincil savunma belirtileri.**

kurgusal amaççılık (fictional finalism) **Alfred Adler**'in, bireylerin, çocukluk yaşantıları gibi geçmiş olaylardan çok, kendileri için yarattıkları hedefler ve düşüncelerle (kurgularla) güdülendiklerini; geleceğe ilişkin gerçekleşmesi pek de olanaklı görünmeyen beklentilerden (kurgulardan) daha çok etkilendiklerini ileri süren öğretisi. Adler'e göre bu olgu, büyük başarıların elde edilmesini sağlayabiliyor. Ancak, kişi bu kurgulardan uzaklaşıp gerçekle yüzleşemediğinde nevrotik bir sürece giriyor.

kurgusal psikoloji (speculative psychology) Felsefe ya da din felsefesi psikolojisi deney öncesi psikoloji türü; ***kurgusal ruhbilim.***

kurgusal ruhbilim *Bkz.* **kurgusal psikoloji.**

kurma *Bkz.* **niyet etme.**

kurtarılmış bölge *Bkz.* **savunulabilir alan.**

kurum (institution) Göreceli olarak düzenlilik, süreklilik ve istikrar gösteren inanç, davranış ya da etkinlik biçimi. *Bkz.* **kurumlaşma;**

kurumsal davranış.

kurumlaşma (institutionalization) Belli bir kurumun kural ve yaşayış düzenine alışarak bağımlı duruma gelme ve dış dünyada bağımsız yaşama olanağını yitirme; ***kurumsallaşma.***

kurumsal davranış (institutional behavior) Kişisel özelliklerin ya da durumun gerektirdiği biçimde yapılmayıp kurumun düzen ve kurallarına bağlı olarak gerçekleştirilen davranış.

kurumsallaşma *Bkz.* **kurumlaşma.**

kuruntu (delusion) Gerçeklere ters düşen çıkarsamalara, **yorum**lara dayanan; inandırıcı, uygun, herkesçe yeterli gibi görünen; tersine kanıtlara karşın inatla korunan ve kişinin içinde yaşadığı kültürün ya da alt kültürün inanç sisteminin bir parçası olmayan yanlış, yersiz inanç. Bir deri bir kemik kalan **iştah yitimi** hastasının, şişman olduğuna ve fazla kilolardan kurtulması gerektiğine inanması, kuruntuya iyi bir örnek oluşturuyor. Bir kişinin, başkalarına ilgi gösteren eşini kıskanması normal iken, yalnızca pencereden dışarı bakan eşinin birisiyle işaretleştiğini düşünmesi, kuruntu özelliği taşıyor. Kuruntu; şizofreni, paranoya, manik-depresif psikoz, depresyon, organsal bozukluklar, madde kullanımına bağlı hastalıklar, epilepsi, obsesif kompulsif kişilik bozuklukları ile öbür **kimi psikolojik bozukluklar**da gözlemlenen ve her zaman, normal davranıştan kolaylıkla ayırt edilemeyen yanlış, yersiz inançlar, **sanrı** ya da **yanılsama** ile karıştırılmamalıdır. *Bkz.* **dinsel kuruntular; duygusal psikoz; gerçeklik testi; görkemlilik kuruntusu**; **sistemli kuruntu**.

kuruntulu kıskançlık (delusional jealousy) Eşinin ya da sevdiği kişinin kendisine sadık olmadığını ileri sürme biçimindeki değişmeyen kuruntuyla belirlenen bir **paranoid kıskançlık** tepkisi. Kuruntulu kıskançlık gösteren kişi, eşinde ya da sevdiği kişide sürekli olarak sadakatsizliğin izlerini arıyor. Kanıt bulamadığında ya kanıtı yaratıyor ya da tersine kanıtlara gözlerini kapatıyor.

Kusurlu Anne Baba Tutumları *Bkz.* **anne baba tutumları.**

kuşdili (idioglossia, idiolalia) Çocuklarla ruh hastalarının sözcüklere hece ekleyerek ya da sözcüklerden hece çıkararak konuştukları dil.

kuşku (suspicion) Başkalarının iyi niyet ve amaçlarını kötüye yorma durumu. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi); kaygı.**

kuşku deliliği *Bkz.* **ikincil savunma belirtileri.**

Küçük Albert *Bkz.* **WATSON, John Broadus.**

küçük burjuvazi (petite bourgeoisie) Sınıfsal yaklaşımda toplumun iki ana sınıfını oluşturan **burjuvazi** ve **proleterya**nın özelliklerini tam olarak taşımayan küçük esnaf, kendi adına çalışan zanaatkâr gibi orta sınıf ya da geçiş sınıfı.

küçük çocukta kişilik gelişimi *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi (Küçük Çocuk Olmak).**

küçük kafalı (microcephalic) Kafatası normalden çok daha küçük olan (kişi); ***mikrosefal.***

küçüklük hezeyanı *Bkz.* **küçüklük sabuklaması.**

küçüklük sabuklaması (Mignon delusion) Çocuğun, anne babasının içinde bulunduğu durumu benimsemeyerek, yüksek ve seçkin bir anne babanın çocuğu olduğunu söylemesi biçimindeki **sabuklama; *küçüklük hezeyanı***.

küçük nöbet (petit mal) Daha çok, çocuklarda ve yirmi yaş öncesinde görülen **sara** nöbeti. Bu nöbette saralı kişi, kısa süreli bilinç yitimiyle birlikte, birdenbire donma davranışına giriyor ve kişinin gözleri kayıyor. *Bkz.* **sara.**

kükreme (roar) **1.** Taşkınlık gösterme, coşma. **2.** Öfke içinde yüksek sesle bağırmak. **3. Coşku**yla saldırma. *Bkz.* **kudurganlık.**

KÜLPE, Oswald (1862-1915) **Alman düşünür ve psikoloğu**. Külpe, Livonya'da (Letonya'da) doğdu; Münih'te öldü. Leipzig'de tarih öğrenimi görürken **Wundt**'tan etkilenerek psikoloji ve felsefeye ilgi duydu. Bir süre Berlin, Göttingen ve Dorpar üniversitrelerinde felsefe, tarih ve psikoloji okudu. 1886'da Leipzig Üniversitesi'nde Wundt'un yardımcısı olarak psikoloji üzerinde çalıştı. 1887'de doktorasını tamamladı. 1894'te Leipzig Üniversitesi'nde profesör olduktan sonra Würzburg Üniversitesi'ne geçti ve orada bir psikoloji laboratuvarı kurdu. Sonra, değişik üniversitelerde psikoloji ve felsefe okuttu. Küple, **Kant**'ın yapıtlarını okuduktan sonra felsefeye ilgi duymaya başladı. **Olgucu görüş**lerden de etkilenerek eleştiriye dayalı bir **gerçekçilik** anlayışı üzerinde yoğunlaştı. Gerçekçilikten duyu verilerinin nesnel kaynağına inmeyi, **algı**yla sağlanan izlenimleri, us ölçülerine göre değerlendirmeyi amaçladı. Ona göre **us**, bilgiyi oluşturma sürecinde yaratıcı değil; yönlendirici, biçimlendirici bir işlem yapıyor. Bu işlemin temelini ise

duyu verilerinin düzenlenmesini, belli bir anlam içeriği kazanmasını sağlayan eleştiri oluşturuyor. Küple, çalışmalarında Wundt'un deneysel yöntemle ortaya koyduğu psikolojiyi odak aldı. Ona göre **psikoloji**, yalnızca içeriğe dayalı, duyumsal olmalı; hem duyum hem de us edimlerinden yola çıkmalıdır. Çünkü insan, ussal ve duyumsal olmak üzere iki nitelik taşıyor. Us edimlerinin en yaygını, kesinlikle gözlemlenemeyen s**oyutlama**dır ve bu yalnızca **içebakış**la kavransa da gerçektir. İnsanda biri düşünme; öbürü düşünmekle üretilen nesne, **düşünce** gibi iki ruhsal varlık bulunuyor. **Düşünme**, anlamın, düşünmek eyleminin görünüş alanına yansımayan edimlerini içeriyor. Bunlar, bilincin gerçekliklerini görünür gerçekliklere dönüştürmeyi sağlayan etkinliklerdir. Küple'ye göre, soyut da olsa, bir **nesne**nin bilincine varmak, bilincin onu bulup ortaya çıkarması, kavraması anlamına geliyor. Çünkü, görünmeyen bilinç içerikleri de vardır. Bunların başında anlamlar geliyor. **Anlam**, bir sözcük, bir belirti olmasa da bilincin akışı içinde bulunabiliyor. Küple'nin kurduğu Würzburg Okulu, yalnızca bilinç akışı içinde bulunan ve bir anlam niteliğinde olan **varlıkları nesnel kılma**yı amaçlıyordu. Ona göre ussal edimler, anlam niteliğinde olan bilinç varlıklarının bilgisini sağlıyor. Küple'ye göre **estetikte beğeninin temeli**ni de en üstün varlık aşamasında olan nesneler arası oran ve us oluşturuyor. Ancak, birtakım önbilgilerin edinilmesi, deneyimli olunması gerekiyor. Estetik beğenide düzen, uyum ve karşılıklı dengelilik önem taşıyor. **Başlıca yapıtları**: *Einleitung in die Philosophie (1895) (Felsefeye Giriş), Die realisierung, Ein Beitrag zur Grundlegung der Realwissenschaften (1912) (Gerçek Bilimlerin Temellendirilmesi Konusunda Bir Katkı Gerçekleştirme), Vorlesungen über Psychologie (1912) (Psikoloji Üstüne Konuşmalar), Grundlagen der Aestbeti (1912) (Estetiğin Temelleri), Vorlesunger Üben Logi (1923) (Mantık Üstüne Konuşmalar).*

kültür (culture) **1.** Tarihsel, toplumsal gelişim süreci içinde yaratılan bütün maddesel değerlerle bunları yaratmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü; ***hars, ekin.*** **2.** Bir toplumu niteleyen öğelerin, toplumun duyuş, düşünüş birliğini sağlayan davranışların, düşünce ve sanat ürünlerinin bütünü. **3.** Toplumun bireylerinden birinin, toplumsal kültür kalıtından edinebildikleri. **4.** Bireyin edindiği bilgi, düşünce, görüş; benimsediği inanç. *Bkz.* **antropoloji; kültür çağları kuramı; kültürden bağımsız test; kültür dışı test; kültürel antropoloji; kültürel belirlenim; kültürel uyum; kültür koşutluğu; kültürler arası eğitim; kültür örüntüsü; kültür psikolojisi.**

kültür çağları kuramı (culture epochs theory) Her çocuğun, birey olarak zihin gelişiminin eski kültür çağlarının düzeylerinden geçmesi ve eğitimin, bu çağlar göz önünde bulundurularak düzenlenip uygulanması gerektiği inancı. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.

kültürden bağımsız test (culture-free test) Etnik kökenden ya da kırsal, kentsel; üst sınıf, alt sınıf gibi farklı kültürel ortamlarda büyümüş ya da yaşamış olmaktan kaynaklanan önyargıları, **deneyim farklılıkları**nı en aza indirgeyecek biçimde tasarlanan ve kültürle bağlantılı sorular, bilgiler içermeyen **zekâ testleri**; ***kültür dışı test.*** Bu testler, sözel ve akademik olmayan sorulardan oluşuyor. Ancak sonradan edinilen her özellik gibi öğrenme de doğası gereği, çevreyle belirleyici bir ilişki içindedir. Çevreden; yani içinde yaşanılan kültürden etkilenmeyen bir öğrenme düşünülmediği için bu tür testler oluşturmak, son çözümlemede olanaksızdır. Araştırma bulguları da bu yargıyı doğruluyor. Kültürle

ilgisiz olduğu, evrensel olduğu sanılan birçok şeyin, kültürle yakından bağlantısı görülüyor. Örneğin, bu tür testlerde sıkça kullanılan geometrik şekillerden daire, kimi kültürde parayı; kimisinde güneşi; başkalarında da tekerleği simgeliyor.

kültürdışı test *Bkz.* kültürden bağımsız test.

kültürel antropoloji (cultural anthropology) İnsan davranışının altında yatan toplumsal, dilsel ve teknolojik etkenler gibi toplumların biyolojik olmayan davranış özelliklerini inceleyen**;** etnografya ile etnoloji adlı iki alt dalı bulunan antropoloji dalı; ***sosyal antropoloji.***

kültürel belirlenim (cultural determinism) Kişiliğin gelişimi ve uyumu sırasında önemli kimi niteliklerin öncelikle kişinin içinde yetiştiği kültürün değerlerince, duygu ve düşüncelerince biçimlendirildiğini ya da belirlendiğini savunan görüş; ***kültürel determinizm, toplumsal gerekircilik.*** Çevresel etkenlerin ve öğrenmenin, kişiliği ve davranışları biyolojik ve kalıtsal etkenlerden çok daha derinden etkilediği görüşü, bu yaklaşımla örtüşüyor. *Bkz.* **belirlenim; çevre; kalıtım.**

kültürel gerekircilik *Bkz.* **kültürel belirlenim.**

kültürel insanbilim *Bkz.* kültürel antropoloji.

kültürel uyum (acculturation) **1.** Egemen kültürün inanç ve davranışlarının, geleneksel inançların yerini alması; ***asimilasyon.*** **2.** Toplumsal ve kültürel düşünce, inanç ve değerlerin, davranış yapılarının aşılanması. **3.** Çocukların, kendilerini çevreleyen kültürün, özellikle içinde yetiştikleri alt kültürün davranış yapılarını kazanması; ***toplumsallaşma; kültürlenme.*** **4.** Bir yetişkinin, örneğin yeni gittiği ülkedeki kültüre uymasını sağlayan tutum ve davranış değişimleri. **5. Sosyal antropolojide**, bir halkın ya da bir grubun, yabancı kültür yapılarını benimsemesi.

kültür koşutluğu (cultural parallelism) Türlü toplumlarda benzer kültürlerin ya da özelliklerin ilişkisiz olarak gelişebileceği görüşü. *Bkz.* **kültürel uyum.**

kültürlenme *Bkz.* kültürel uyum.

kültürler arası eğitim (intercultural education) Kültürler arasındaki gerçek ya da olası gerginlikleri, önyargıları ve ayrıcalıkları azaltmak ya da yapıcı programlarla grupsal ya da toplumsal ayrılıkları hoşgörü ile karşılama, bunların toplum yaşamına eşit ölçüde katılmalarını sağlamak amacıyla yapılan eğitim. Bu konu, okullarda ırk, din ve başka ayrılıklara önem

vermeden çocukların birlikte çalışma, oynama ve yaşamalarına olanak sağlayarak ele alınıyor.

kültür örüntüsü (culture pattern) Bir kültürü oluşturan değişik öğeler arasındaki ilişki.

kültür psikolojisi (cultural science psychology) Psikolojiyi temel toplumsal bilimlerden biri sayan; buna bağlı olarak da amaç ve yöntemlerinin doğa bilimlerinden ayrı olması gerektiğini savunan görüş; ***kültür ruhbilimi.*** Bu görüşü benimseyenler, nedenlerin araştırılması yerine, anlamayı amaçlıyorlar.

kültür ruhbilimi *Bkz.* kültür psikolojisi.

küme *Bkz.* **grup**

küme baskısı *Bkz.* **grup baskısı.**

küme bilinci *Bkz.* **grup bilinci.**

küme çözümlemesi *Bkz.* **grup analizi.**

küme davranışı *Bkz.* **grup davranışı.**

küme devingenliği *Bkz.* **grup dinamiği.**

küme etken kuramı *Bkz.* **grup etken kuramı.**

küme katılığı *Bkz.* **grup katılığı.**

kümeleme *Bkz.* **gruplama; kısa süreli bellek.**

küme ruhbilimi *Bkz.* **kitle psikolojisi.**

küme sağaltımı *Bkz.* **grup psikoterapisi.**

küme süreci *Bkz.* **grup süreci.**

küme tartışması *Bkz.* **grup tartışması.**

küme üyeliği *Bkz*. **grup üyeliği.**

küme yapısı *Bkz.* **grup yapısı.**

küme zekâ ölçeri *Bkz.* **grup zekâ testi.**

küresel (global) Bir ulusa, ülkeye ya da devlete özgü olmayan; belli bir dönemdeki tüm dünyayı etkileyecek özelliği olan. Örneğin, **insan hakları** ve **demokrasi** gibi dünya ölçeğinde kabul edilen değerler; **internet** yoluyla dünya ölçeğinde alışveriş yapılabilen pazarlar, küreseldir. *Bkz.* **yerel.**

küresel söz yitimi (global aphasia) Hem **Broca alanları**nın hem de **Wernicke alanları**nın zedelenmesinden kaynaklandığı düşünülen ve dil

becerilerini (hem anlama hem de üretme yetilerini) bir bütün olarak olumsuz etkileyen söz yitimi biçimi.

kütbeden tipi *Bkz.* **Kretschmer’in bedensel yapı sınıflaması.**

kütüksü beden *Bkz.* **Sheldon’un bedensel yapı sınıflaması.**

L

labirent (maze) Deneme-yanılma ile öğrenmede kullanılan ve başlangıç-bitiş noktaları bulunan bir düzenek; ***dolambaç.*** Denek, hedefe; örneğin yiyeceğe ulaşmak için doğru yolu öğrenmek ve izlemek zorundadır.

labirent testi (maze test) Amaca götüren yollara bağlı birçok çıkmaz sokağı bulunan bir dolambaçta, denekten, amaca götüren yolu bulmasını isteyen bir test.

laboratuvar (laboratory) ***deneylik***, ***deney odası.*** **1.** Bilim insanlarının bilimsel deneyler ve araştırmalar yapmada kullandıkları ve bu amaçla donatılmış yer; **2.** Okullarda fen bilgisi, fizik, kimya, biyoloji gibi derslerle ilgili olarak öğrencilerin deney yapmalarına ve yapılan deneyleri görmelerine olanak sağlayan, bu amaçla donatılmış özel oda.

laboratuvar çalışması (laboratory work) Fizik, kimya, botanik (bitkibilim) gibi belli bir derse ayrılmış laboratuvarlarda öğrencilerin yaptığı öğrenme çalışmaları, gözlem, deney ve araştırma yolları ile kuramın uygulaması çalışmaları. *Bkz.* **laboratuvar.**

laboratuvar deneyi (laboratory experiment) Bilimsel yöntemin temel mantığını araştırmaya en etkin biçimde yansıtan yöntem; ***deney.*** Laboratuvar deneyinin koşulları, yüksek denetim düzeyi ve **kesinlik**tir. Araştırmacının laboratuar deneyinde yaptıkları, üç noktada toplanıyor: **(1)** Araştırmayı, eldeki varsayıma (hipoteze) ve araştırmanın amacına göre ayrıntılı olarak düzenliyor. **(2)** Bağımsız değişkenleri sistemli bir biçimde değiştiriyor. **(3)** Bu değişkenler dışında sonucu etkileyecek başka değişkenleri denetliyor. Deney yönteminde bağımsız değişken **neden;** bağımlı değişken de **sonuç** olarak düşünülüyor ve ikisi arasında bir nedensel ilişki kuruluyor. Sosyal bilimler içinde laboratuar deneyini en

çok psikoloji ve sosyal psikoloji kullanıyar. Birçok bilim felsefecisine ve sosyal psikoloğa göre, **bilimsel yöntem**le deney yöntemi aynıdır. Deneysel olmayan araştırmalarla bilimin gelişemeyeceği demek olan bu görüş, elbette aşırı bir yaklaşımdır. Ancak, herkesin üzerinde görüş birliğine vardığı nokta şudur: Kuramsal gelişim için **varsayım sınaması** önemlidir; varsayım sınaması da en etkili biçimde deney yöntemiyle gerçekleştiriliyor. Laboratuvar deneyi ile yapılmak istenen, gerçek yaşamı laboratuvarda taklit etmek değildir. Bununla **amaç**lanan, etkenleri ayırmak, olanak ölçüsünde en saf bir ortamda bu etkenlerin kimisini tek tek sistemli bir biçimde değiştirmek; kimisini denetleyerek değişmez duruma getirmek ve çeşitli etkileri en saf bir biçimde ortaya koymaktır. **Laboratuvar Deneyinin Üstünlükleri**: **(1)** Çalışılan olaylar arasında nedensel ilişkiler kurmaya ve böylece varsayım sınaması yapmaya en çok, laboratuar deneyi olanak veriyor. **(2)** Sosyal bilim araştırma yöntemleri içinde en etkili denetimler, laboratuvar deneyinde uygulanabiliyor. **(3)** En saf bir ortamın gerçekleştirilebilmesi nedeniyle bu yöntem, kesin çözümlemelerin, dolayısıyla kesin sayısal, istatistiksel işlemlerin yapılmasını sağlıyor. **Laboratuvar Deneyinin Zayıf Yanları**: **(1)** Sosyal bilimlerde olduğu gibi denek olarak insanlar kullanıldığında laboratuar deneyi, çözülmesi zor kimi sorunlar ortaya çıkarıyor. Doğal deney ve alan deneyi için de geçerli olan bu sorun, en çok laboratuvar deneyinde belirgin olarak görülüyor. Deneklerin laboratuvara birlikte getirdikleri beklentileri, önyargıları, başka artalan ve kişilik etkenleri, sonucu etkileyebiliyor. Bunun yanı sıra, deneklerin araştırmacının temel amacına ilkişkin doğru ya da yanlış düşünceleri de davranışlarını etkileyebiliyor. **(2)** Laboratuvar, yapay bir ortamdır. Türlü etkenlerin birbirinden ayırılarak tek tek çalışıldığı bu saf ortamda elde edilenler, pek çok etkenin karmaşık bir etkileşim içinde olduğu gerçek yaşama kolaylıkla genellenemiyor. **(3)** Kimi durumlar, laboratuvarda çalışılamıyor. Örneğin, güçlü duygular, acı yaşatan bedensel etkiler ve daha başka uyaranlar, insanlara uygulanamıyor. Laboratuvarda çoğunlukla gerçek yaşamdakinden daha hafif etkileri olan olaylar üzerinde çalışılabiliyor. **(4)** Laboratuvar deneyine katılan denekler, araştırma amacını öğrenenlerce kasıtlı davranmaları yönünde kandırılabiliyor ve bu, büyük bir ahlaksal sorun yaratıyor. *Bkz.* **yöntem.**

laboratuvar gözlemi (laboratory observation) Deneye katılanların tümünün davranışlarının aynı ortamda, aynı denetimli koşullar altında gözlemlenip,

görülenlerin kaydedildiği gözlem yöntemi. *Bkz.* **gözlem (Doğal Gözlem)**.

laf salatası (word salad) Kapsamlı bir anlamı, mantıksal tutarlığı olmayan, rastgele birbirine eklenmiş sözler karması. Şizofrenik bozukluğu olanlarda bu, sıklıkla gözlemleniyor. *Bkz.* **akışkan söz yitimi**.

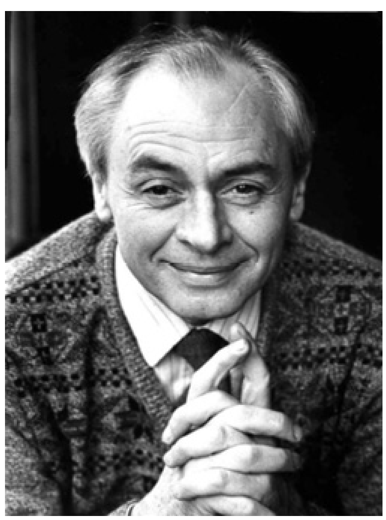
laik eğitim (laic education) Din etkisinden kurtulmuş olan, bireylerin dinsel amaçlarına herhangi bir biçimde karışmayan ve öğretim kurumlarındaki çalışmalar ile din işlerini birbirinden ayrı tutan eğitim. *Bkz.* **laiklik; laik okul.**

laiklik (secularism, laicism) **1.** Dinsel olmayan geniş bir yaşam görüşü. Laik anlayışta doğa yasalarına uymakta güven bulunuyor; insanın kendi geleceğine kendisinin yön vermesi gerektiğine inanılıyor. Bu anlayışta, her türlü olumsuzluktan, günah korkusuyla değil; yanlış, tutarsız, gelişimi engelleyici davranışların insan onuruna yakışmadığı için uzak duruluyor. **2.** Eğitim ve kültürün öbür alanlarının dinin ve din kurumlarının etkisinden kurtarılmış olması. Bu anlayış, dünyada büyük ölçüde **Rönesans**la başlamıştır.

laik okul (laic school) Öğretim programında din dersine yer verilmeyen, çalışmalarında çocuk velilerinin din ve mezhep ayrılıklarından kaynaklanan etkenlerin etkisi altında kalmayan okul. İnsanlığın lail okula kavuşması için 1789 Fransız Devrimi'nden bu yana savaşım veriliyor. Eğitimci Jules Ferry, F. Buisson, bu savaşımın büyük kahramanlarındandır. Okulun laik bir eğitim kurumu durumuna getirilmesi birkaç biçimde gerçekleşebilmiştir: **(1)** Okulların öğretim programlarında din dersine yer vermeyerek; **(2)** Çocuklarına laik öğretim uygulanmasını isteyen velilerin isteklerine uygun laik okullar açılarak; **(3)** Din dersine girmek istemeyen çocukları bu derslerde serbest bırakarak. Anayasamızda laiklik ilkesi yer almış olmasına karşın bizde laik okul düşüncesini savunan aydın ya da eğitimci çıkmamıştır. *Bkz.* **laik eğitim; laiklik.**

LAING, Ronald David (1927-1989) İngiliz psikiyatri uzmanı. Laing, İskoçya, Glasgow'da doğdu. 1951'de Glasgow Üniversitesi Tıp Bülümü'nü bitirdi. 1953'e dek psikiyatri uzmanı olarak orduda görev yaptı. 1953-1956 yılları arasında Glasgow Üniversitesi Kraliyet Hastanesi'nde ve Glasgow Üniversitesi Psikolojik Tıp Bölümü'nde çalıştı. Bu yıllarda **süreğen şizofreni** davranışlarını gözlemledi. 1956'da gittiği Londra Tavistock Kliniği'nde, deliliğin belirleyicileri olarak kabul edilen

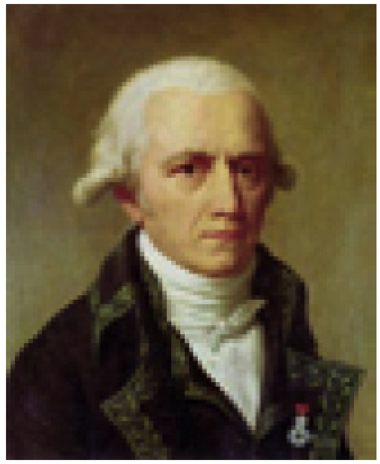
belirtilerin anlaşılmaz olmadığını; şizofreniyi, **katlanılmaz bir duruma katlanmak için başvurulan bir strateji** olarak anlattığı ünlü yapıtı olan *Bölünmüş Kişilik*'i 1960'ta yayımladı. Bu yapıtı ile büyük yankı uyandıran Laing, kliniğinde uzman arkadaşlarıyla "delilik" sorunu üzerindeki çalışmalarını sürdürdü. 1965'te, ruh hastalıklarının nedenlerini, önleme yollarını araştırmayı ve geleneksel tedavi yöntemlerini uygulamadan kaldırmayı, **ruh hastasına deli diye bakmama**yı amaçlayan hasta kabul merkezleri oluşturmak üzere Philadelphia Limited Şirketi'ni kurdu. Kimilerinin karşıt psikiyatri dediği ve psikiyatriyi köklü biçimde eleştiren Laing, uygulamaları ve yapıtlarıyla birçok düşünceyi etkiledi. **Karşıt psikiyatriye göre, ruh sağlığının ölçütü**, kişiyi herkesin sağlıklı kabul etmesidir. Bir kültürde "onaylanamaz" olan davranış, ruhsal bozukluk olarak niteleniyor. Buna göre **sağlık,** toplumsal bir olay; **delilik** ise kültürel, toplumsal ve siyasal bir yaftadır. Laing'e göre, psikiyatrist ve psikanalistler, hastaları türlü parçalara bölüyor; ruh hastalıkları hastanelerinde uygulanan yöntemler, sorunu daha da ağırlaştırıyor. Bu anlayışıyla o, Foucault'un yaklaşımına koşut bir yaklaşım sergilemiştir. Ailenin bir **toplumsal baskı aracı** olduğunu araştıran laing, şizofreninin de aile ilişkileri ağındaki baskının bir ürünü olduğu sonucuna varmıştır. Kimileri, onun, şizofreniyle ilgili yapıtında şizofreniyi anlamayı değil, yüceltmeyi amaçladığını ileri sürmüşlerdir. **Başlıca yapıtları**: *The Divided Self (1960) (Bölünmüş Kişilik), The Politics of Experience (1967) (Deneyimin Politikası), The Politics of the Family (1971) (Ailenin Politikası).*

LAMARCK, Jean Batiste De Monetde (1744-1829) **Fransız, doğabilimci**. **Canlıların evrimini**, **yaşam boyu kazanılmış özelliklerin kalıtımla yeni kuşaklara aktarımı ve türlerin birbirine dönüşmüyle açıklayan "dönüşümcülük kuramı"nın oluşturucusu**. Lamarck, Bicardiye bölgesindeki Bazentin-le-Petit'te doğdu; Paris'te öldü. Yoksullaşmış soylu bir ailenin on birinci ve sonuncu çocuğuydu. Babasının uygun görmesiyle başladığı din eğitimini, babasının ölümü üzerine 15 yaşında yarım bırakarak orduya katıldı. Ancak, sağlığının bozulması yüzünden 9 yıl sonra ordudan ayrılarak Paris'e yerleşti. Gittiği yerlerde ülkesinin bitki örtüsünü inceleyen Lamarck, Paris'te botanik ve tıp öğrenimine başladıysa da daha sonra tıbbı bırakarak özellikle botanik çalışmalarına ağırlık verdi. 1778'de yayımlanan üç ciltlik ünlü *Flore Française (Fransa Florası)*, Bilimler Akademisi'ne seçilmesini sağladı. Profesörlüğe yükselen Lamarck'ın önüne, 50 yaşında, canlıların evrimini inceleme olanağı çıktı. Böcekler, solucanlar ve botanik üzerindeki araştırmaları sonucunda dönüşümcülük kuramını geliştirdiyse de kuramı eleştirilere uğradı, sonra da göz ardı edildi. Özel yaşamı da başarısızlık ve mutsuzlukla geçti. 1818'de görme duyusunu yitiren kuramcının son yılları, üç evliliğinden olan sekiz çocuğuyla birlikte yoksulluk içinde geçti. **Omurgalı** ve **omurgasız** terimlerini ilk kez kullanan bilim adamı olan Lamarck, fosiller ile yaşayan türler arasındaki ilişkiyi araştırması ile kendisini **türlerin evrimi** kavramına götüren en önemli çıkış noktalarından birini yakalamış oldu. Doğayı anlamak için gerekli gördüğü birçok alanda araştırmalar yaptı. Birdenbire değişiklikler yerine, sürekli etkili olan koşulların; özellikle okyanusların yeryüzündeki hareketlerinin, bilinen jeolojik olguları zamanla bir birikim sonucu ortaya çıkarabileceğini savundu. *Canlıların Yapısı Üstüne Araştırmalar* adlı yapıtında işlediği evrim düşüncesini, *Zooloji felsefesi* adlı yapıtında geliştirdi. Yedi ciltlik *Omurgasız Hayvanların Doğa Tarihi* adlı dev yapıtının önsözünde, daha sonra **Lamarckçılık** olarak adlandırılan kuramının yasalarını açıkladı. **Evrim** sözcüğünü kullanmamakla birlikte, bu konuda ilk geniş kapsamlı bilimsel çalışmayı yapan bilim insanı oldu. Canlıları sınıflandırmaya çalışırken, türlerin basitten karmaşığa doğru ilerleyen gelişimlerini gözlemledi. Bitki ve hayvanların, iki ayrı kökenden geldiğini düşünüyordu. **Kendiliğinden türeme kuramı**nın yaratıcısı Lamarck oldu. Türlerin birbirine dönüşümüyle canlılar dünyasında en basitten en gelişmişe doğru uzanan **evrim sürecinin dört temel yasası**nı

şöyle özetledi: **(1)** Doğadaki canlılar, daha karmaşık bir yapıya doğru eğilim gösteriyor **(2)** Doğaya uyum sağlama amacıyla ve çevre koşullarının etkisiyle beliren bu eğilim, yeni organların oluşmasına yol açıyor. **(3)** Kullanılan organlar güçleniyor, kullanılmayanlar köreliyor. **(4)** Böylece kazanılmış özellikler, sonraki kuşaklara aktarılabiliyor. Kazanılmış özelliklerin kalıtımı ya da kuşaktan kuşağa aktarımı demek olan son yasaya Lamarck, ünlü örneği olan zürafanın vücut yapısının evrimini göstermiştir. Ona göre beslenme gereksinimi nedeniyle ağaçların üst dallarına uzanmak zorunda kalan zürafanın boynu ve bacakları giderek uzamış ve bu değişim, kalıtım yoluyla sonraki kuşaklara geçmiştir. Kazanılmış olan bu özelliklerin kuşaklar boyu birikimi sonucunda zürafanın tipik yapısı ortaya çıkmıştır. Küçük birikimler, evrimi zamanla insana varıncaya dek en karmaşık türlere götürebiliyor. Yaşanan çevre koşullarındaki değişiklikten doğan yeni gereksinimlerin oluşturduğu alışkanlıklar da evrim sürecinde itici bir güç oluyor. Lamarck'ın kuramı, evrim kuramına karşı olan ve türlerin, ayrı ayrı yaratıldığını düşünen **Cuvier** gibi doğa bilimcilerin sert eleştirilerine uğradı ve kısa sürede unutuldu. Bunda, başka birçok etken de rol oynadı. Çağın düşünürleri, İncil'in öğretilerini sarsacak bir evrim kuramını sindirmeye hazır değildiler. Kuramda var olan birçok boşluk da eleştiriya kapı aralıyordu. Lamarck, çevre koşullarının etkisiyle ortaya çıkan değişimleri tümüyle yararlı ve olumlu kabul ediyordu. Kazanılmış özelliklerin kalıtımla aktarıldığına ilişkin ipuçları vermiyordu ve istençli davranış dışında kalan değişimlerin, örneğin, zürafanın benekli derisinin nasıl oluştuğuna yönelik bir açıklama getirmemişti. Bu nedenlerle yıllarca unutulan Lamarckçılık, 1850'lerde **Darwin'in evrim kuramı**nı açıklamasıyla yeniden tartışma konusu oldu. Ancak, geçerliğini büsbütün yitirdi. Böyle olmakla birlikte, evrime maddeci yaklaşımı nedeniyle Lamarkçılığın zaman zaman **Yeni Lamarckçılık** diye gündeme getirildiği olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Flore Française, 3 cilt (1778) (Fransa Florası), Recherche sur les causse des principaux faits physiques, 2 cilt, (1794) (Temel Fizik Olgularının nedenleri Üstüne Araştırma), Hydrogéologie, (1802) (Hidrojeoloji), Recherches sur l'organisation des corps vivants, (1802) (Canlıların Yapısı Üstüne Araştırmalar), Histoire naturelle desvégétaux, 15 cilt (1803) (Bitkilerin Doğa Tarihi), Philosophie zoologigue, 2 cilt (1809) (Zooloji Felsefesi), Histcire naturelle des animaux sans vertébres, 7 cilt (1815-1822), (Omurgasız Hayvanların Doğa Tarihi), Systeme Analitique*

desconnais sances positives de l'homme (1820) (İnsanın Pozitif Bilgisinin Çözümlenme Sistemi). Bkz. **DARWIN, Charles.**

Lamarckçılık (Lamarckianism) Canlı varlığın, yaşam süresi içinde organlarından birini kullanmasından ya da kullanmamasından doğan değişimlerin bir kuşaktan ötekine geçtiğini benimseyen bir evrim kuramı.

latens *Bkz.* **gizillik**.

Leiter uluslar arası zekâ testi (Leiter international performance test or scale) Belli bir kültürün ya da ulusun etkisinden uzak olarak hazırlanmış olup, dile dayanmayan bir zekâ testi dizisi. Test, kimisinin üzerinde resimler, şekiller, renkler, sayılar bulunan tahta bloklardan oluşuyor. Testi alanın, bu blokları, renk, biçim ve benzerleri bakımından eşleştirmesi gerekiyor. Bu test, 2 -18 yaşlar için standartlaştırılmıştır. *Bkz.* **kültürden bağımsız test; zekâ; zekâ testi.**

lenf (lymph) Lenf damarlarında ağır ağır dolaşan, kan plazmasından gelen, içinde akyuvarlar bulunan, saydam, solgun sarı renkli bir sıvı; ***akkan.***

lenfavi (limphatic) Lenf sistemi fazla gelişmiş kişi. Lenfatiklerin cildi aşırı beyaz, eti çok yumuşak oluyor. Ayaklarında şişme ve boyun bezlerinde büyüme görülüyor.

lengüistik *Bkz.* **dilbilim.**

leptozom-astenik beden tipi *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.**

letarji (lethargy) Günlerce ve çok seyrek olarak da aylarca, dahası yıllarca sürebilen ölüme benzer derin uyku durumu.

Lewincilik (Lewinionism) **Alan kuramı**nı geliştiren Kurt Lewin'in görüşlerini benimseme. *Bkz.* **LEWIN, Kurt.**

LEWIN, Kurt (1890-1947) **Almanya doğumlu Amerikalı psikolog.** Lewin, Prusya, Megilno'da (bugünkü Polonya'da) doğdu; Massachusetts, Newtonville'de öldü. Freiburg ve Münih üniversitelerinde felsefe ve psikoloji okudu. 1914'te Berlin Üniversitesi'nde felsefe doktorasını tamamladı. 1921-1933 yılları arasında Berlin Üniversitesi'nde ders verdi. 1932'de kısa bir süre ABD'de Stanfort Üniversitesi'nde konuk öğretim üyeliği yaptı. 1933'te Almanya'ya döndüyse de Yahudi olması nedeniyle, Hitler'in iktidara geçmesi üzerine ülkesinden ayrılmak ve ABD'ye yerleşmek zorunda kaldı. Geçici olarak Cornell Ünüversitesi'nde çalışmasının ardından, 1935'te Lowa Eyalet Üniversitesi'ne çocuk psikolojisi profesörü olarak atandı. 1945'te bu görevinden ayrılıp MassachusettsInstitute of Technology'ye geçti. Burada, Grup Dinamiği Araştırma merkezi'ni kurdu. California, Berkeley, Harvard üniversitelerinde ders verdi. Lewin, felsefe ve kuramsal psikoloji konularında öğrenim görmüştü; ancak, kuramsal varsayımlarını, gündelik deneylerden yararlanarak oluşturdu; yaşadığı toplumsal çevrenin gereklerine uygun araştırma yöntemlerini benimsedi. Kahvedeki garsonların müşteri siparişlerini akılda tutma güçleri, küçük bir çocuğun davranışları, gruplarda **demokrat önder** ve **otokrat önder**in oluşması, onun araştırma konuları arasında yer aldı. O, insan deneyim ve davranışının tüm görgül gerçeklerini yansıtan matematiksel bir kuram oluşturmayı amaçlıyordu. Lewin, geliştirdiği **alan kuramı** ile tanındı. Birey ve çevresinin ayrılmaz bir bütün oluşturduğu, bu kuramın temel varsayımıdır. İnsan davranışı, birey ile onun çevresinin bir işlevidir. Ancak, insan davranışını çevrenin tümü değil, kişinin yaşam alanı olan bölümü etkiliyor. **Yaşam alanı**nı, birey ile çevrenin bireye ruhsal etki yapan bölümü oluşturuyor. Bireyin ilgi alanları ya da karşılaştığı çevre koşulları zaman içinde değiştikçe bunlara bağlı olarak yaşam alanı da değişiyor. Bireyin davranışı, o anda var olan güçlerin bir işlevidir. Geçmiş deneyimler ya da geleceğe yönelik beklentiler, ancak, bireyin o andaki yaşam alanına yansıdıkları ölçüde etkili oluyor. Lewin'e göre, bireyi etkileyen olaylar, bireyin çevresinde bir **dinamik alan** yaratıyor. Birey ve onun çevresi, kendi içinde bölgelere ayrılıyor. Bu bölgelerin her biri, bireyin olası bir eylemini, durumunu ya da yerini temsil ediyor. Bölgeler, birbiriyle çeşitli ilişkilere giriyorlar. Bu ilişkilerin niteliğini, bölgelerin

sahip oldukları merkezi konum, birbirinden uzaklıkları gibi etkenler belirliyor. Bölgelerin sayısındaki artış, ruhsal çevrede bir değişim anlamına geliyor. Davranışın anlamının açıklanması da yaşam alanını oluşturan bölgeler arasındaki devinimin açıklanması anlamını taşıyor. Devinim, bireyi etkileyen güçlerin (gereksinimlerin) yarattığı bir sonuçtur. Kimi güçler, bireyin kendi içinden doğuyor. Ötekileri ise bireyi etkileyen uyarılmış çevresel güçlerdir. Bireyin yaşam alanının hangi bölgesinin, ruhsal devinimin o andaki amacını oluşturduğunu ve ayrı bölgelerin birbirini olumlu, olumsuz ya da nötr etkileme kapasitesini, onun bedensel ya da bedensel olmayan **gereksinim**leri belirliyor. Birey, uyarılmış güçler olmadığında, amaçlanan ya da birbirini olumlu etkileyen bölgelere doğru deviniyor; birbirini olumsuz olarak etkileyen bölgelerden ise uzaklaşıyor. Ancak, uyarılmış güçler, bu tür doğal bir devinimi engelleyebiliyor ya da yönünü saptırabiliyor. Farklı güçler, birbirine karşı durabiliyor ya da önceden kestirilemeyecek yeni güçler oluşturmak için birleşebiliyor. Lewin, bölgeleri ve ruhsal devinimi, matematiğin bir dalı olan topolojinin araçlarını kullanarak belirlemiştir. Lewin'in **dinamik kuram** ya da **topolojik psikoloji** adı da verilen alan kuramı, psikolojinin birçok alanını etkiledi. Kuram için ilk uygulama alanı, **Gestalt psikolojisi**nin ilgilendiği algı, dikkat, bellek gibi konular oldu. Ardından, çalışmanın kesintiye uğramasının etkileri, çalışmanın başka şeylerin yerine geçmesi olasılığı, doyum, özenme düzeyi gibi güdüleme sorunlarına uygulandı. Kuramının etkilediği alanlardan biri de çocuk psikolojisidir. Bu alan, Lewin'in ikilem ya da çatışma durumlarının tanımlanması ve bunların çözümleri konusundaki görüşlerinden ve insanın, çevresi ile kurduğu dengenin bozulması sonucu ortaya çıkan sinirlilik ya da gerginlikle ilgili çalışmalarından etkilendi. Lewin, ABD'ye gidişinden sonra özellikle toplumsal eylemler ve sorunlarla ilgilendi. Kuramını **davranış değişikliği, önyargı, grup davranışı ve dinamiği, çevrebilimin davranış üzerindeki etkisi, kültürel değerlerdeki değişiklikler** gibi konulara uygulanabilecek biçimde geliştirdi. Lewin ve arkadaşlarının bu konulardaki çalışmaları, **sosyal psikoloji** konusunda daha sonra yapılacak araştırmalara temel oluşturdu. Ancak, alan kuramı, Lewin'in ölümünden sonra etkisini koruyamadı. Bununla birlikte, **toplumsal sorunların** çözümüne ya da **bireysel gelişim**in özendirilmesine yönelik çalışmaları, daha sonra da yaygın olarak benimsendi. Öğrencilerinin çoğu, araştırma ve öğrenmeyi bir arada yürüttüler ve toplumsal sorunların çözümü

yolunda çaba gösterdiler. Lewin'in davranış değişikliği ve grup dinamiğinde kullandığı **eylem araştırması yöntemi**, **deneysel öğrenme yöntemleri**nin geliştirilmesinde etkili olmuştur. ***Başlıca yapıtları****: Principles of Topological Psycholog (1936) (Topolojik Psikolojinin İlkeleri), Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics, (ö.s.) (1948) (Toplumsal Çatışmaların Çözülmesi: Grup Dinamiği Üzerine Seçme Yazılar), Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers, (ö.s.), D. Cartwright (der.) (1963) (Sosyal Bilimde Alan Kuramı: Seçme Kuramsal Yazılar). Bkz.*

Kurt LEWIN

ALLPORT, Gordon Willard ; çevrebilim; dış kabuk; duyarlık eğitimi; eylem araştırmaları; güç alanı; HEİDEGGER, Martin; KÖHLER, lokomosyon; T grubu; topoloji; topolojik psikoloji; vektör; vektör analizi.

lezbiyen *Bkz.* **kadın eşcinsel.**

lezbiyenlik *Bkz.* **kadın eşcinselliği; sevicilik.**

liberalizm (liberalism) Serbestlik, bireysel ve toplumsal özgürlük savunuculuğu. Kamu otoritesinin ekonomik, toplumsal, dinsel ve benzeri süreçlere karışmasına ya da bu süreçleri kendi istediği biçimde yönlendirme girişimlerine karşı çıkılması gerektiğini savunan görüş. Bu bağlamda devletin ekonomiye karışmaması ya da iktisadi yaşamın yönlendirilmesine devletin en az düzeyde karışması gerektiğini; arz-talep

mekanizması ya da fiat mekanizmasıyla piyasanın iktisadi ve toplumsal açıdan en yararlı sonuçları üreteceğini ileri süren görüş. Özel sektörün önünü açmak gerektiğinin özlü bir anlatımı olarak “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” ilkesini savunan öğreti, **iktisadi liberalizm;** kamu otoritesinin toplumu oluşturan bireylerin yaşamlarını yönlendirmelerine karışmaması, toplumsal yaşamı biçimlendirmede belirleyici rol oynamaması gerektiğini; “en iyi hükümetin, en az hükmeden hükümet olduğunu” savunan görüş de **siyasal liberalizm**dir.

libidinal tipler (libidinal tupes) **Freud**’un, yaşam enerjisinin (libidonun) ruhsal yapıdaki dağılımına dayanarak belirlediği **kişilik sınıflandırması**. Bu sınıflandırmaya göre ortaya konulan üç kişilik tipinden biri olan **erotik tip**te libido, büyük ölçüde ilkelbenlik içinde kalıyor ve kişinin temel ilgisinin sevme ve sevilme üzerinde odaklaşmasına yol açıyor. Hastalığa kayınca **histeri** ortaya çıkıyor. Özsever tipte libido, ağırlıklı olarak benliğe aktarıldığı için kişi, başkalarına ya da benliğin buyruklarına aldırmadan, kendini öne çıkarıyor. Hastalığa sapma durumunda, **psikoz** ya da **antisosyal bozukluıklar** görülüyor. **Takınaklı tip**te ise üstbenlik egemendir. Bu tipin üstbenliği ile benliği arasında şiddetli çatışmalar yaşanıyor. *Bkz*. **Freud’un ruhsal yapı sınıflaması; libido; tipoloji; yapısal kuram.**

libido (libido) **1**. **Psikanalize göre**, kaynağını ilkelbenlikten alan **ruhsal güç** ya da **diriklik**; ***yaşam içgüdüsü; cinsel içgüdü; cinsel dürtü, yaşam enerjisi.*** Bu terim, Freud’un ilk yazılarında, cinsel ağırlıklı bir anlam taşıyordu. Sonraki yazılarında, içgüdü kuramında yaptığı değişikliklere bağlı olarak, her türlü ruhsal gücü (enerjiyi) anlatan ve hem **yaşam içgüdüsü**nü (erosu) hem de ölüm içgüdüsünü (thanatosu) içeren bir kavram olarak kullandı. Freud’a göre, zihnin değişmeyen bir ruhsal gücü (libidinal enerjisi) bulunuyor. Bu güç, her türlü düşünme, algılama, düş kurma, belleme ve cinsel dürtüye yakıt sağlıyor. Freud’a göre, evren gibi ruhsal aygıt da var olan gücü ne yok edebilir ne de yeni güç yaratabilir. Yapabileceği, ruhsal gücü, **bir biçimden başka bir biçime dönüştürmek** ya da bir yerden (bir işlevden) başka bir yere (başka bir işleve) aktarmaktır. Örneğin, **bastırma** ve **saplantı** gibi süreçler, ilkelbenlikten, önemli ölçüde güç kullanıyor ve kişinin öteki işlevlerde kullanabileceği güç miktarını önemli ölçüde azaltıyor. Ruhsal güç, farklı biçimlerde bulunuyor; bağlandığı yere ya da işleve göre, değişik adlar alıyor. Örneğin, **ağzcıl, dışkıl, organik libido; benlik, nesne libidosu** gibi. **2.**

Jung'a göre, her türlü biyolojik, cinsel, toplumsal, kültürel ve yaratıcı etkinliği güdüleyen **genel bir güç.** Jung, Freud'un libido kavramını genişleterek buna, bizi her türlü etkinliğe güdüleyen **genel yaşam gücü** (yaşam enerjisi) anlamını yükledi. *Bkz.* **Eros; içgüdü kuramı; libidinal tipler; libido akışkanlığı; libido değişimleri; libido esnekliği; libido kuramı; libido örgütlenmesi; yapısal kuram; yük.**

libido akışkanlığı (viscosity of libido) **psikanalize göre**, libidonun bebeklikten yetişkinliğe dek bir dönemden öbürüne yavaş yavaş hareket etme ve daha önceki bir döneme takılı kalabilme ya da dönebilme özelliği.

libido değişimleri (vicissitudes of libido) Libidonun doygunluk eşiği ile seçtiği dört ana yol; ***sevgeç değişimi.*** **Dört ana yol**u şunlar oluşturuyor: **(1)** Doygunluğun düşler yoluyla gerçekleşmesini sağlayan baskı. **(2)** Yüceltme. **(3)** İstek ve duyguları karşıtlarına dönüştürebilme. **(4)** Dıştaki bir konuya yönelmiş içgüdüsel amacı benlik üzerine çevirme.

libido esnekliği (plasticity of libido) Doyum sağlamada doğrudan yollar kapandığında, libidonun dolaylı doyum yolları arayıp bulma yeteneği; ***sevgeç esnekliği.***

libido kuramı (libido theory) **Ruhsal-cinsel gelişim**in ve **dışavurum**un, tek güç kaynağı olan libidodan kaynaklandığını ortaya koyan psikanalitik görüş. Freud, **yaşam içgüdüsü** ve ölüm içgüdüsü biçimindeki ikili içgüdü kuramını ortaya koyduktan sonra, ölüm enerjisini (saldırganlık dürtüsünü) de cinsel dürtüyle birlikte ele aldı. *Bkz*. içgüdü kuramı; libido.

libido örgütlenmesi (libido organization) **Psikanalize göre**, libidonun ağırlıklı olarak yöneldiği ağzcıl, dışkıl, üretken ya da organik diye adlandırılan **erojen bölgeler**de, öteki erojen bölgelere göre öne çıkan aşama sıralı (hiyerarşik) bir sistem. Bebeklikten gizil döneme dek yaşanan **ruhsal-cinsel gelişim dönemleri**, libidonun bu dağılımına bağlıdır. *Bkz.* **libido; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

lider *Bkz.* **önder.**

liderlik *Bkz.* **önderlik.**

Likert ölçeği (Likert scale) **Tutum** ve **davranış** araştırmalarında kullanılan anketlerdeki "1. Kesinlikle katılıyorum, 2. Katılıyorum. 3 Kararsızım. 4. Katılmıyorum. 5. Kesinlikle katılmıyorum." gibi niteleyici değerlendirmeleri nicel çokluklara dönüştüren bir ölçek. Öbür ölçeklerde yalnızca ölçeği benimseme, yadsıma seçeneği varken, bunda 3 ya da 5

basamaklı ölçekle denekten, belirtilen özelliği benimseyip benimsememe derecesini de belirtmesi isteniyor. Deneklerin ölçekte yer alan yargılara ilişkin yanıtları böyle üçlü ya da beşli yanıtlardan birinin belirtilmesine yönelik olan ölçeklete **Likert tipi ölçekler** deniyor. Bu ölçeklerin amacı, araştırmadan elde edilen verilerin **faktör analizi**nde kullanılabilmesini sağlamaktır. *Bkz.* **THURSTONE, Louis Leon; tutum ölçeği.**

liliputyan sanrılar (liliputian hallucinations) Şakak lopu nöbetleri, ateşli ve çözülmeli bozukluklarda ortaya çıkan ve nesnelerin çok büyük ya da çok küçük göründüğü bir **sanrı** türü. Bu belirti, gerçekte bir sanrıdan çok, nesnelerin büyüklüğü konusundaki bir **algı yanılması**dır. En abartılı biçimi de odanın içinde küçük hayvanların irileşerek hastayı korkuttuğu **titreme sabuklaması** ve **alkolden uzaklaşım sabuklaması**nda görülüyor. Terim, Swift'in *Gulliver'in Gezileri* adlı yapıtında anlatılan 15 santimetre boyundaki cüce insanlarla dev cüsseli insanların yaşadığı düşsel ülkelerden esinlenilerek oluşturulmuştur.

limbik sistem (limbic system) Ara beynin **hipokampus, amigdala, bazal gangliya, septal bölge** gibi beyin yapıları ile bu yapılar arasındaki bağlantılardan oluşan ve **istemsiz davranışlar**ı denetleyen sistem. Bu sistem, **cinsel etkinlik**lerin heyecansal denetiminin yanı sıra, türe özgü **duygu**lar, **davranış**lar, **güdülenme, algı** ve **bellek** süreçlerinde önemli bir etken oluyor. Bu sisteme limbik (sınırda) denmesinin nedeni, **beyin kabuğu**nun sınır sayılan bir kesiminde oluşmasıdır.

Linkoln, *Bkz.* **MASLOW, Abraham.**

literatür (literature) Bir konu üzerinde yazılmış yazıların, yapıtların tümü.

lityum (lithium) Özellikle çift kutuplu bozukluk diye adlandırılan **manik-depresif psikoz**un manik evresinde; ayrıca hem manik hem de depresif nöbetlerde kullanılan **antipsikotik, antimanik madde** ve bu maddeden üretilen ilaçlar. Vücut dokularında bir ölçüde sodyumun yerini alabildiği ve beyin hücrelerindeki **serotonin metabolizması**nı etkilediği için vücudun sodyum düzeyindeki değişimlere bağlı ruhsal dalgalanmaların denetiminde etkili olduğu düşünülüyor.

lobotomi (lobotomy) Süreğen, ağır psikotik davranışların önlenmesi için ön beyin lop bağlantılarının cerrah müdahalesiyle kesilimi. 19. yüzyıl sonlarında hayvan deneyleriyle başlayan ve 1930'lu yıllarda Portekizli nöropsikiyatrist Antoni Egas Moniz'e Nobel ödülü getiren lobotomi yöntemi, 1950'lere dek büyük ilgi toplamış; ancak, ondan sonra türlü

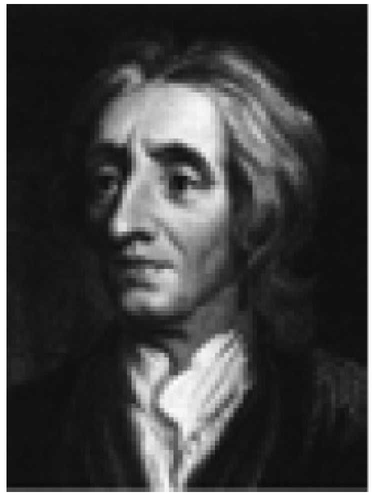
nedenlerle ilgiyi yitirmiştir. Bunun başta gelen nedenlerden biri, lobotominin psikotik ve saldırgan davranışları önlemede fazla etkili olmadığının anlaşılmasıdır. Nitekim Moniz'i, bu yolla tedavi ettiği hastalarından biri kurşunlamış ve Moniz, günü gelmeden emekliye ayrılmıştı. Öbür nedenlerin başlıcalarını beyne verilen geri dönüşü olmayan yıkımlar ile cerrah müdahalesinin, hastaların kişiliği ve duygusal yaşamları üzerindeki apati, duyarsızlık, akıl yürütme yeteneğinin yitirilmesi ve nöbet gibi ağır etkilerine karşı ortaya konulan etik eleştiriler ve daha insani tedavi yöntemlerine yönelik istemler ile antidepresif ilaçların ortaya çıkmasıdır.

LOCKE, John (1632-1704) **Deneycilik öğretisini kuran, toplumsal yönetim kavramını temellendirerek çağdaş demokrasinin doğmasına öncülük eden İngiliz düşünür.** Locke**,** Somerset'teki Wrinton'da, iç savaşta I. Charles'a karşı parlamentonun yanında yer alan avukat bir babanın oğlu olarak doğdu; Oates'da öldü. Westminster School'da Yunanca, Latince, İbranice ve Arapçayı öğrendi. 1656'da Oxford Üniversitesi'nde Felsefe öğrenimini bitirdi. 1664'te bu kurumda öğretim üyeliğine başladı. Tıp öğrenimi gördü. Değişik ülkelerde diplomatlık yaptı. Krala karşı tutumu nedeniyle Hollanda'ya kaçmak zorunda kaldı. Kral James'in devrilişinden sonra İngiltere'ye döndü; önemli devlet görevlerinde bulundu. Deneyci yaklaşımın kurucusu olmasına karşın Locke, us ilkelerine bağlılığı önemsedi. Descartes ve Gassendi'nin yapıtlarını inceledikten sonra onların öğretisini temel aldı. Descartes'tan açıklık seçiklik, usa uygunluk, çözümsellik ve varlıkbilim kavramlarını aldı; Gassendi'den de deneycilik ve atomculuk konularında etkilendi. Devlet kuramını oluşturmada ise Hobbes'tan esinlendi. Tasarım (ide), Locke'un **bilgi kuramı**nın ana kavramıdır ve ona göre **tasarım**, zihnin doğrudan kavradığı algı, düşünce ya da duygulanımdır. Buna göre **bilgi** de bütünüyle tasarımlardan oluşmaktadır. Tüm bilgi, deneyle sağlanan tasarımlardan kaynaklanır. Bu görüş, onun falsefesinin temelidir. Kurduğu **deneycilik**te, Descartes'ın usçuluğuna karşı çıkmış; doğuştan tasarımlar savını yadsımıştır. Ona göre doğuşta insan zihni düz bir levhadır; ona tüm tasarımlar sonradan deney yoluyla gelmiştir. Zihinde doğuştan getirilmiş tasarımlar olsaydı insan bunların bilincine varırdı. Yalın olan tasarımların da bileşik olan tasarımların da iki deneysel kaynağı bulunuyor. **Yalın tasarımlar**, beş duyu organından yararlanarak zihne dış dünyadan izlenimler sağlayan, konu olarak dış dünyayı seçen tasarımlar üreten

duyum (sensation); **bileşik tasarımlar** da **içduyum**dur (reflection'dur). İçduyumun konusu ise zihnin kendi içerikleri, işlemleri ve tasarımlarıdır. Zihnin bu kaynaklardan sağladığı ve yalın olan tasarımları yineleme, karşılaştırma ve birleştirme yetisi vardır. Bu işlemlerle bileşik tasarımlar elde edilir. İşte bu nedenle bilginin tüm öğeleri deneye dayanır. Zihinde yeni, yalın tasarım üretilemez, imgeleme yapılamaz. Yeni diye nitelenen her nesne, yalın tasarımların yeni bileşkesidir. Biçim, devinim, uzam, girilmezlik gibi tasarımlar, görme ve dokunma duyuları ile ayrı ayrı kavranabilir. Rengi görme; ısıyı ise dokunma duyusu ile ediniriz. Yalnızca iç deneyle sağladığımız tasarımlarımız, düşünme ve istençle ilgilidir. Hem iç hem de dış deneyle edindiklerimiz de haz, acı, varlık, güç, birlik ve zamandır. Zihnimiz yalın tasarımları oluştururken edilgin; bileşik tasarımları oluştururken etkindir. **Yalın Tasarımı Sırasında Ruhun Gerçekleştirdiği Üç Edim: (1) Bağlayan Edim:** Birkaç tasarımı bileşik duruma getiriyor. **(2) Düzenleyen Edim:** Yalın ya da bileşik tasarımları bir araya getiriyor. **(3) Soyutlayan Edim:** Bir tasarımı öbürlerinden ayırıyor. Bileşik tasarımları tözler, bunların kipleri ve ilişkileri oluşturuyor. Locke'a göre **bilgi**, tasarımların uyumu, bağlantısı, uyumsuzluğu ya da karşıtlığının zihince kavranmasıdır. Şu üç aşama, bilginin sağlamlık ve güvenirliğini gösteriyor: Aşamalardan biri **sezgisel bilgi**dir. Bu bilgi, zihnin iki tasarımın birbirine uygunluğunu doğrudan ve kendiliğinden kavramasını sağlıyor. Zihin, karanın ak olmadığını, altının sarı olduğunu böyle biliyor. İkincisi **ussal bilgi** denen dolaylı bilgi türüdür. Zihin bu bilgiyi iki tasarım arasındaki ilişkiyi başka tasarsımlar yardımıyla kavrıyor. Kesin kanıtlara götürebilmesine karşın bu bilgi, açık seçik değildir. Üçüncüsü de **duyusal bilgi**dir. Algıya dayanmakla birlikte kesin olmayan ve gerçek bilgi değeri taşımayan bu bilgi, insanı kuşatan gerçek bir dış dünyanın bulunduğuna ilişkin inancı konu ediniyor. Lcke'un **varlıkbilim** görüşüne göre insanı, bir dış dünya çevreliyor. **Algıların kaynağı** bu çevredir. Dış dünyayı, cisimler ve ruhlar olmak üzere iki türlü töz oluşturuyor. Niteliklerin ve eylemlerin odağı bunlardır. Maddesel tözler olan cisimlerin birincil nitelikleri, girilmezlik, uzam ve devinimdir. Ruhsal tözlerin niteliği ise düşünmeyi, kavramayı ve devinimi başlatan **istenç**tir. Locke'a göre **düşünce** zihnin öz niteliği değil; eylemi, etkinliğidir. Salt ruh, Tanrı'dır ve yalnızca etkindir. Madde ise yalnızca edilgindir. **Algı**, maddenin ruhu etkilemesi; **eylem** ise ruhun maddeyi etkilemesidir. Mekanik yasalara göre devinen cisimler, **nedensel ilişkiler**e

bağlıdır. Bir nesnenin, değişik zaman ve yerlerde kendisiyle olan ilişkisi, özdeşlik bağlantısıdır. Kişinin özdeşliği bilincin sürekliliğine; öbür canlıların özdeşliği ise yaşamın sürekliliğine bağlıdır. Locke'un ahlak anlayışının dayanağı, **hazcılık**tır (hazcı ahlak). Haz veren iyi; acı veren kötüdür. Ancak insanlar bir eylemin ileride getireceği hazzı kestiremedikleri zaman, kısa süreli hazlar uğruna kendilerine uzun süre acı çektirecek eylemlere girişebiliyorlar. Ahlak ilkeleri doğuştan getirilmiyor; deneysel olarak kuruluyor ve öğreniliyor. İnsanın eylem konusundaki inançları da onun **vicdan**ıdır. Ona göre üç tür yasa bulunuyor. Bunlardan birincisi, insanların nasıl davranması gerektiğini kurala bağlayan ve görevlerle günahların temeli olan **tanrısal yasa**dır. İkincisi devletin kolluk güçleri ve mahkemelerince uygulanan ve suçsuzluk ile suçluluğun temelini oluşturan **devlet yasası**dır. Toplumu mutluluğa götüren eylemlerle ilgili deneysel genellemeler, erdem ve kötülük düşüncelerini temellendiren yasalar ise **kamu yasası**dır. Son ikisinin birbiriyle örtüşen değerlendirmeleri, temelde **yararcı**dır. Locke'a göre özgürlük ve eşitlik, insanların doğal hakkıdır. **Doğa durumu**, insanların devlet örgütü altına girmeden, yalnızca ahlak temeline girmeden bir arada yaşadıkları düşünülen durumdur. Onun insanlar arası ilişkileri çözecek bir varsayımı budur. Doğa durumunda insanlar hem özgür hem de eşittirler; bu durumda insanların birbirine zarar vermemesi gerekir. Bu yasaya karşı gelenler, doğa durumu içinde cezalandırılırlar. Doğa durumu, barış, dayanışma, güven ve eşitlik ortamıdır. Devlet ve toplum, bu ortamın yaratılmasıyla oluşur. Her birey, böyle bir toplumda doğa durumunun sağladığı yaptırım gücünü topluma ve devlet yapısına aktarır ve çoğunluğun oyuna uyma kuralı benimsenir. Doğa durumunda her nesne, insanların ortak mülküdür. Ancak, doğal nesneye emeğini katan insan, nesneyi doğal durumundan çıkararak kendi malı yapmıştır. Böylece mülkiyetin temeli atılmıştır. Çağdaş demokrasinin ve özgürlükçü devlet düşüncesinin temelini Locke'un bu felsefesi oluşturdu. Ahlakta doğuştan ahlaklılığın temelini yıkarak İngiliz düşüncesini hazcı ve yararcı yöne yöneltti. En büyük etkisi ise deneyciliği ile gerçekleşti. Yalnızca İngiliz deneycilerini yönlendirmekle kalmadı; 18. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesi'ni de etkiledi. 19, yüzyıl **pozitivizm**inin kökeni de Locke'un deneyciliğine dayanıyor. **Başlıca yapıtları:** *An Essday Concerning Human Understanding, 1690 (İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme); Two*

Treatises of Government, 1960 (Yönetim Üzerine İki İnceleme); The Reasonableness of Christianity, 1965 (Hıristiyanlığın Usa Uygunluğu).

logofobi *Bkz.* **konuşma korkusu**.

logosağaltım *Bkz.* **logotedavi.**

logotedavi *Bkz.* **logoterapi.**

logoterapi (logotherapy) **Victor E. Frankl**'in geliştirmiş olduğu anlam odaklı, **varoluşçu yönelim**li bir psikoterapi; ***logotedavi.*** **Frankl'e göre** insanı güdüleyen **temel güç**, yaşamını anlamlı kılma ya da yaşamına bir anlam bulma çabasıdır. Bu çabada başarısız olan kişide **varoluşsal boşluk** ortaya çıkıyor ve kişi kendini yalnız, yaşamı anlamsız ve boş duyumsuyor. Buna bağlı olarak psikoterapinin amacı, kişiye kendine bir amaç; yaşamasını sağlayacak, varoluşsal boşluğunu dolduracak bir anlam bulması için yardımcı olmaktır. Psikiyatriyi yeniden insanlaştırma savıyla ve Freud ve Adler'den sonra üçüncü Viyana ekolü olarak adlandırılan Frankl'in yaklaşımı, psikodinamik, davranışçı ve varoluşçu psikolojilerin bir karışımı niteliğindedir. *Bkz.* **anlam istemi; aşırı düşünme; düşünce odağını değiştirme; paradoksik amaç.**

loğusalık (puerperium) Doğumdan başlayarak kadının vücudunun normal bedensel durumuna döndüğü dönem. Tıp, bunu 42 gün olarak belirlemiştir. Ancak, ruhsal dönüğşüm daha uzun sürebiliyor. *Bkz.* **loğusalık rahatsızlıkları.**

loğusalık rahatsızlıkları (pueperal disorders) Loğusalıkta kanama, bitkinlik, enfeksiyon ya da kanda zehirli maddelerin bulunması gibi

etkenlerce tetiklenen şizofrenik ve depresif tepkiler, kimi zaman manik nöbetler ya da sabuklama durumu. *Bkz.* **doğum sonrası duygusal bozukluklar; doğum sonrası psikozu; loğusalık.**

lokal (local) **1.** Belli bir yere, belli bir bölgeye ilişkin; belli bir yerle ilgili; ***yerel, bölgesel.*** **2.** Belli bir vücut bölgesiyle sınırlı kalan.

lokal amnezi *Bkz* bölgesel bellek yitimi.

lokalizasyon *Bkz.* **yerelleştirme**.

lokomosyon (locomotion) **1.** Bir yerden öbürüne hareket. **2. K. Lewin'e göre**, kişinin, bir bölgenin ya da bölgelerin değerliliğinin değişmesi nedeniyle kendi **yaşam alanı**nda ruhsal yer değişimi yapması**.** *Bkz.* **LEWİN, Kurt.**

LOMBROSO, Cesare (1835-1909) İtalyan hukukçu; çağdaş kriminolojinin kurucusu. Lombroso, Verona'da doğan Lombroso, Torino'da öldü. Yahudi bir aileden gelen Lombroso, 1858'de Pavia Üniversitesi'ni tıp doktoru olarak bitirdikten sonra asker cerrahı olarak çalıştı. Beyin üzerine yaptığı incelemeleri, psikoloji ve psikiyatriye ilgi duymasına yol açtı. 1872 yılına dek on yıl Pavia Üniversitesi'nde psikiyatri dersi verdi. Bu sırada ruh hastalarının fizyolojik özellikleri üzerine ilgisi arttı. İtalya'da sağlık ve suç konuları üzerinde araştırmalar; ölen suçlular üzerinde otopsi yoluyla incelemeler yaptı. 1876'dan sonra, Torino Üniversitesi'nde adli tıp, kamu sağlığı ve psikiyatri konularında; 1906'dan sonra, **suç antropolojisi** konusunda ders verdi. Kurduğu *Psikiyatri ve Antropoloji Arşivi* dergisinin yayımını sürdürdü. Lombroso'nun düşüncelerinde **Aoguste Comte'**un **pozitivizm**inin, **Charles Darwin**'in **evrim**ci yaklaşımının, Fransız Ruh hastalıkları uzmanı **Benedict Morel**'in **dejenerasyon kuramı**nın ve karşılaştırmalı anatomi uzmanı **Bartolomoe Panizza**'nın izleri görülüyor. Lombroso, ünlü yapıtı *Suçlu İnsan*'da, suçu tanımladı ve suç işleyen insanın özelliklerini açıkladı. Ona göre **suç**, insan organizmasının belirli özelliklerinin bir ürünüdür ve doğum, ölüm gibi doğal bir olaydır. Kimi hayvanların yırtıcı, kimi hayvanların asalak olması gibi, kimi insanlar da suçlu doğuyorlar. Ancak bu, çağdaş insan için doğal değildir; ilkel ırkların özelliğidir; suçlu kişi, evrimin erken dönemine biyolojik bir geri dönüş yapmıştır. Bu nedenle suçlu insan, bir **antropolojik tip**; çağdaş toplumun yasalarını çiğneyen bir varlıktır. Anatomik, biyolojik olarak yabanıl ve sert bakışları, küçük ve brakisefal kafatası, dar alnı, çukurdaki eğri

gözleri, uzun ve geniş yüzü, maymuna benzeyen özellikleri, bol saçı ile tanınıyor. Tat alma ve acı duymada daha az duyarlığı, görmede ve hareketlerinde anormallikler, kadınlaşma ve erkekleşme gibi kimi organların oluşum bozukluklarına bağlı işleyiş farklılığı ile dikkat çekiyor. Ahlak duygusu zayıflığı ya da yokluğu; bencillik, öç alma, hırs duyguları bulunuyor. Tutku aşamasında kumar, alkol, sefahat alışkanlıkları ediniyor. Lombroso, yöneltilen eleştiri ve tepkiler sonucu, görüşlerinde kimi değişiklikler yaptı. Tek suçlu tipi olarak **doğuştan suçlu**yu göstermekten vazgeçerek **biyolojik bozulmalar**ın da olabileceğini ileri sürdü. Doğuştan suçlu'ya verdiği önemi hiçbir zaman azaltmamak koşuluyla suçlu tiplerini geri zekâlı suçlu, saralı suçlu, rastlantısal suçlu, alışkanlık yüzünden suç işleyen, öfke ya da hırsla suç işleyen **kriminoloid tip**i içerecek biçimde genişletti. *Suç, Nedenleri ve Çareleri* adlı kitabında çevrenin etkisine de belirli bir önem vererek, toplumun suça yönelten özellikleriyle bir ölçüde sorumluluk taşıdığına değindi. Lombroso, suçu, istençten bağımsız bir olay olarak gördüğü için suçluya hasta olarak baktı. Bu nedenle ceza yerine, sağlığı koruma önlemlerinin daha etkili olacağını düşündü. Suçluları toplumdan tümüyle ayırmak yerine, onları üretime sokma çabası gösterdi. Suçluların kurbanlarına bir anlamda, "geri ödeme" yapabilecekleri bir çalışma programı önerdi. Bu çalışmalarıyla Lombroso, 18. yüzyıl hukukçularından farklı olarak, 18. yüzyılın ikinci yarısında ceza hukukuna, **pozitivizm**e dayanan yeni bir anlayışı getirdi. Lommroso'nun kuramı ve suçluların fiziksel özellikleriyle ayırt edilebilecekleri savı geçerliğini yitirse de o, suçluların özelliklerini bilimsel bir temele oturtma çabası ile suç antropolojisinin ve çağdaş kriminolojinin kurucusu sayılıyor. **Başlıca yapıtları**: *Genio e follia (1864) (Deha ve Delilik), La Medicina legale dell'alienazione studiata secondo il metodosperimentale (1873) (Deneysel Yöntemle Akılsal Dengesizlik Üzerine Adli Tıp Çalışması), L'uomo delinquente in rapporto all'antropologia, allagiurisprudenza ed alle discipline carreraie (1876) (Psikiyatri, Hukuk ve Antropoloji Açısından Suçlu İnsan), La dona delinguente, la prostituta e la dona normale (G. Ferrero ile) (Suçlu kadın: Fahişeler ve Normal Kadınlar), Genio edegenerazione: Nuovi studi e nuove battaglie (1897) (Deha ve Dejenerasyon), Il crimine, causa e remedi (1900) (Suç, Nedenleri ve Çareleri).*

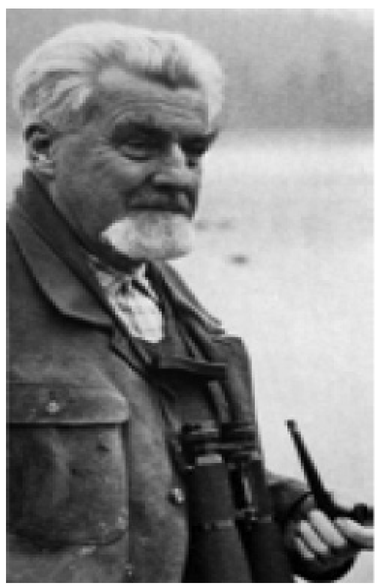

loplar *Bkz.* **beyin lopları.**

LORENZ, Konrad (1903-1989) **Hayvanların doğal yaşam ortamındaki davranışlarını inceleyen Avusturyalı zooloji ve etoloji bilgini.** Lorenz, Viyana'da doğdu. Babasının isteği ile tıp okuduktan sonra kendi ilgi alanında bulunan zooloji eğitimi gördü ve 1933'te Viyana Üniversitesi'nde bu dalda doktora derecesini aldı. 1937-1940 yılları arasında aynı üniversitede **anatomi** ve **hayvan psikolojisi** dersleri verdi. 1940'ta Königsberg Üniversitesi'nde psikoloji profesörlüğüne ve bölüm başkanlığına atandı. II. Dünya Savaşı'nda hekim olarak Alman ordusuna katıldı; 1944-1948 yılları arasında SSCB'nin savaş tutsağı olarak kaldı. Özgür kalınca Avusturya'da 1949-1951 arasında Altenberg'deki Karşılaştırmalı Etoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini yürüttü. 1951'de Almanya'ya giderek Max Planck Deniz Biyolojisi Enstitüsü'nün Davranış Fizyolojisi Araştırma İstasyono'nu örgütleyip başkanlığında bulundu. 1956-1973 arasında Max Planck Davranış Fizyolojisi Enstitüsü'nün yöneticiliğinde; 1973-1982 arasında Avusturya Bilimler Akadenmisi'ne bağlı Karşılaştırmalı Etoloji Enstitüsü'nde Hayvan Sosyolojisi Bölümü'nün başkanlığını yaptı. 1982'de ise yine Akademiye bağlı olarak kendi adına kurulan Konrad Loranz Enstitüsü Etoloji Araştırmaları İstasyonu'nun yöneticiliğine getirildi. 1964'te Londra'daki Royal Society'nin yabancı üyeliğine seçildi. 1973 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü iki kişiyle bölüştü. Çağdaş etolojinin kurucuları arasında yer alan Lorenz, **hayvan davranışlarının kendi doğal çevrelerinde ve kendi mantıklarıyla incelenmesi gerektiği**ni vurgulamakla etolojiye

karşılaştırmalı bir bilim dalı niteliği kazandırdı. Birçok hayvan türünün ortak alışkanlıklarını sistemli olarak inceledi; temel güdülerin, hayvan davranışlarını nasıl biçimlendirdiğini araştırdı. Ortaya çıkardığı önemli nokta, hayvanların, basit refleks zincirlerinden oluştuğu sanılan davranışların, çok daha karmaşık ve çevre koşullarıyla çok daha köklü bir etkileşim içinde olduğunu gözlemlemesiydi. **Doğuştan gelen davranış modeli** olarak adlandırdığı bu davranış kalıpları, ona göre her türde ayrı ve kendine özgüdür. Bu modeller, tıpkı anatomik yapı gibi türleri birbirinden ayırmada kullanılabilir. Kimi organlardaki benzerlik ve işlevsel değerlilik, bu davranış kalıpları için de geçerlidir. Yine Lorenz'in, Tinbergen gibi etoloji bilginleriyle yaptığı çalışmalardan elde ettiği verilere göre, davranış kalıpları, merkezi bir sinir mekanizmasıyla denetleniyor. Bu kalıpları basit reflekslerden ayıran temel özellik, hiçbir uyarıya bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkabilmeleridir. Bu kalıpların dışa vurulması, yine de belli çevre koşullarına ve belirli türden **salıverme uyarıları**na bağlıdır. Lorenz, önemli bir buluş olarak da **türlere özgü davranış profilleri**ni çıkardı. Lorenz, türler arasındaski önemli davranış farklarının, daha önce sanıldığı gibi, öğrenmeyle kazanılmadığını; doğuştan geldiğini kanıtladı. Türdeşler arasında, yiyecek, avlanma, eş seçimi, bölge egemenliği için verilen savaşımı da araştıran Lorenz, saldırganlığın yaygın ve kimi durumlarda kalıplaşmış olduğunu; öğrenmeden çok, doğuştan getirilen mekanizmalardan kaynaklandığını saptadı. Son yıllarda bu bulgularını insan davranışlarına uyguladı ve kendi doğal yapısı ile uygarlık koşullarının çeliştiği oranda insanın ruhsal açıdan ve yaşama koşulları açısından zorlandığını; kavga ve savaş eğiliminin doğuştan gelen, bu nedenle de kaçınılmaz bir güdü olduğunu; insanın bu güdüyü toplumun kabul edebileceği kimi etkinliklere yöneltmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu görüşü, düşünürler ve toplumbilimciler arasında önemli tartışmalara neden oldu. Lorenz, bir başka olgu olarak da kimi türlerde çevrenin etkisine ve öğrenmeye açık bir **kritik dönem**in varlığını tanımladı. Özellikle ördek ve kaz palazları üzerindeki araştırmaları ile yumurtadan çıkan yavruda ilk 30-35 saatlik kritik dönemde anne kavramının olmadığını; bu süre içinde annesinin değil; herhangi bir devingen nesnenin anne olarak algılanabildiğini gösterdi. Lorenz, son yapıtlarında, aşırı nüfus yoğunluğu, çevre kirliliği, toplumsal şiddet olayları ve nükleer silahlanma gibi sorunlar üzerinde durdu; **insanın, çevresiyle uyum içinde savaşsız bir dünyada yaşaması**

için çözüm arayarak geniş okuyucu kitlesine ulaştı. Lorenz, kimi görüşleri eleştirilmiş olsa da karşılaştırmalı hayvan ve insanın çevresel sorunlarının **yeni bir araştırma alanı** olarak gelişmesinde en etkili bilim insanlarından biri oldu. **Başlıca yapıtları:** *Er redete mit dem Vieb, den Vögeln und den Fischen, 1949 (Memelilerle, Kuşlarla ve Balıklarla Konuşurdu); So kam der Mensch auf den Hund, 1950 (İnsan Köpeği Böyle Eğitti); Phylogenetische Anpassung und adaptive Modifikation des Verhaltens, Zeitschrift für Tierpsychologie, (18), 1961 (Davranışın Soyoluş Açısından Uyum ve Uyarlayıcı Değişiklikleri); (1965'te Evolution and Modification of Behavior adıyla kitaplaştırıldı); Das sogenante Böse: Zur Naturgescichte des Aggression, 1963 (Kötülük Denilen şey; Saldırganlığın Yapısı Üstüne); Über Tierisches und Menschliches Verhalten, 1965 (Hayvanların ve İnsanların Davranışı Üstüne); Civilized Man's Eight Deadly Sins, 1973 (Uygar İnsanın Sekiz Büyük Günahı).*

LSD (Lysergic acit diethylamide) Çok güçlü bir **psikoaktif uyuşturucu.** İlk kez 1938 yılında **Albert Hoffman**'ın sentezini gerçekleştirdiği kokusuz, tatsız, beyaz kristalize bir pudra olan bu madde, **sentetik halüsinojen**ler arasında en yaygın kullanılanıdır. Güçlü **halüsinojenik etki**leri ve kısa sürede **bağımlılık** yaratabilmesi nedeniyle bu madde yasaklanmıştır.

Luria tekniği (Luria technique) Deneğe özgür çağrışım testi uygulama sırasında, bir elinin parmağını çok duyarlı bir kaydetme aracı üzerine

basarak el titremelerini saptayan ve öbür elinin parmaklarını da olabildiğince kımıldatmamaya çalışarak heyecan gerginliğini ölçen teknik.

M

madde analizi (item analysis) Testte yer alan maddeleri güçlüğü, ayırt edici gücü, işleyip işlemediği, sayısı, yanıtlama zamanı, puan dağılımı, erişilemeyen maddelerin sayısı açısından belirleyip çözümleme; yani, maddelerin işleyip işlemediğini saptama; madde işlemiyorsa, nedenlerini bularak onlar üzerinde gerekeni yapma süreci; ***madde çözümlemesi.*** Analiz sonucunda tüm test puanlarıyla **yüksek korelasyon** gösteren maddeler bırakılıyor; ötekiler atılıyor.

madde bağımlılığı (substance depondence) Madde istismarından daha ağır olup kullanılan maddeye uzun süreli **fizyolojik bağımlılık, ruhsal bağımlılık** ve bunların yol açtığı bireysel, toplumsal ve mesleksel yaşamın kötüleşmesi gibi belirtilerle ortaya çıkan bir **madde kullanım bozukluğu; *uyuşturucu madde bağımlılığı.*** Kişiye madde bağımlısı tanısının konulması için madde kullanımı uzunca bir süre sıklıkla yinelenmelidir. Alınan maddeye karşı hoşgörü gelişmeli (kişi, aynı sonucu almak için, aldığı maddenin dozunu artırmalı); maddenin azaltılması ya da kesilmesi durumunda titreme, huzursuzluk, uykusuzluk gibi **uzaklaşım belirtileri** göstermel, ve bu belirtilerin giderilmesi için maddeye gereksinim duyduğu gözlemlenmelidir. *Bkz.* **madde istismarı; madde kullanımından kaynaklanan bozukluklar.**

madde bağımlılığı ile ilgili bozukluklar. *Bkz.* **madde bağımlılığı.**

maddeci ideoloji *Bkz.* **Marxizm.**

maddecilik (materialism) **1.** Ancak maddenin gerçek olduğunu; son çözümlemede, düşünme (usavurma, yargılama, anlama) ve amaç gibi bütün gerçeği, devinim durumunda olan maddeye indirgeme olanağının bulunduğunu savunan tarihsel görüş; ***materyalizm,*** özdekçilik. **2.**

Usavurma, yargılama ve anlama hakkında yeni bir davranış kuramı ortaya atan ve çağdaş bilimin geliştirdiği bir madde kavramını ileri süren çağdaş maddecilik, **bilimsel yöntemi**; bunun doğayı denetim altına alacağını iyimserlikle izliyor ve insanla evreni aynı yönde görüyor. Bu görüş, **vitalizm, genel erekbilimi, ikicilik, kuşkuculuk, doğaüstücülük** ve bugünkü **doğacılık** anlayışını benimsemiyor.

madde çözümlemesi *Bkz.* **madde analizi.**

madde istismarı (substance abuse) Bir maddenin hastalıklı ve takınaklı biçimde kullanılması sonucu, kişinin toplumsal ve mesleksel yaşamının kötüleşmesi. Madde istismarı, benzeri kötüleşme belirtileri bulunan **madde bağımlılığı** ile yakından ilişkilidir. Tipik belirtileri arasında iş, okul ya da ev yaşamındaki temel yükümlülüklerini yerine getirememe; maddeyi, fiziksel olarak tehlikeli olduğu ortamlarda yeniden yeniden kullanmanın yanı sıra, maddeye ilişkin yasal sorunlar yaratmasına ve kişiler arası ilişkileri bozmasına karşın, madde kullanımının sürdürülmesi de yer alıyor. *Bkz.* **madde kullanımından kaynaklanan bozukluklar.**

madde kullanımı *Bkz.* **madde bağımlılığı.**

madde kullanımından kaynaklanan bozukluklar (substance-induced disorders) **Merkez sinir sistemi**ni etkileyen maddelerin aşırı ya da sürekli kullanımına bağlı olarak ortaya çıktığı laboratuvar bulgularıyla belirlenen; alışılan maddeyi almadan duramama; maddenin azaltılması ya da kesilmesi durumunda **uzaklaşım sendromları**; bireysel, toplumsal ve mesleksel işleyişte kötüleşme, **sabuklama, ruh durumu bozukluğu, kaygı bozukluğu, cinsel işlev bozukluğu, inatçı bellek yitimi bozukluğu, ruhsal bozukluklar** gibi bedensel kökenli ruhsal bozukluklar. Bu bozukluklar, çoğu kez **psikotropik** ilaçların doktora danışılmadan kullanımı; bunun yanı sıra **alkol, eroin, amfetamin, kokain** gibi maddelerin kullanımı gibi nedenlere dayanıyor. *Bkz.* **madde bağımlılığı; madde istismarı.**

mahrumiyet *Bkz.* **yoksunluk.**

MALİNOWSKİ, Bronislaw (1884-1942) **Polonya asıllı İngiliz antropolog ve etnolog**; **sosyal antropolojinin kurucularından**. Malinowski, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda Krakovi kentinde doğdu; ABD'de Connecticut Eyaletinde New Haven'de öldü. Babası, Polonyalı ünlü dilbilimci ve Slav felsefesi profesörü, folklor ve etnografyayla da ilgilenmiş olan Lucyan Malinowski'dir. Krakovi'de

Jagellonia Üniversitesi'nde öğrenim gören Malinowski, 1908'de fizik ve matematik alanında üstün başarı ile doktorasını tamamladı. **J. G. Frazer**'in *Altın Dal* adlı yapıtına duyduğu ilgi, onu antropolojiye yöneltti. İki yıl kadar, Leibzig Üniversitesi'nde psikolog **W. Wundt** ile **deneysel psikoloji** üzerine çalıştı. 1910'da London school of economics'e gitti. **C. G. Seligman ve E. Westermarck** gibi dönemin ünlü antropologlarından dersler aldı. Daha sonra LSE'de ilkel dinler ve sosyal psikoloji dersleri verdi. Aynı dönem, Yeni Gine'de bir **alan araştırması**na başladı. Bu araştırma ile bilim doktoru oldu. 1921'de yeniden LSE konferanslarına başladı. 1924'te okutmanlığa atandı. 1927'de Londra Üniversitesi'nde antropoloji profesörü oldu. 1930'larda Afrika kültürleriyle ilgilenmeye başladı. 1938'de konuk öğretim üyesi olarak ABD'ye gitti ve Yale Üniversitesi'nde dersler verdi. 1941-1942 yıllarında Meksika'da alan araştırmaları yaptı. Trobriand Adaları'ndaki dört yıl süren etnografik çalışması ile çağdaş araştırma yöntemlerinin temelini attı. Araştırmalarını yerli dilini kullanarak sürdürdü. **Yerlilerle uzun süre aynı yaşam biçimini paylaşan ilk antropolog** unvanını kazandı. Bu araştırmalarını 1922-1935 yılları arasında yazdığı 7 kitapta topladı. Aile yaşamı ve çoğalma, değer yargıları, kula denilen hediye takası gibi yerli yaşamının farklı öğeleri, bu kitapların konularını oluşturdu. **Kültürün farklı boyutlarının kendi bütünselliğinde kavranması** gerektiğini savundu. Kültür yaklaşımının ikinci öğesi olarak, toplumsal yaşamın kurallarının, toplumsal gerçekliğin kendisi olmadığını vurguladı. İnsanların söyledikleriyle yaptıkları ve düşündükleri arasındaki farklılıkların, **gerçekliğin farklı aşamaları** olduğunu; bir etnografın bunları ayırt edebilmesinin zorunluluğunu gösterdi. Üçüncü olarak da ilkel (yabanıl) insanların, çağdaş insanlar gibi **akılcı kişiler** olduğunu ve olasılıkları kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirebildiklerini ortaya koydu. Bu görüş, Malinowski'nin **işlevselci kültür** yaklaşımının özünü oluşturuyor. Örneğin, **büyü,** mantık dışı olmaktan çok, işlevseldir ve bilinmeyen karşısında duyulan korkuları, tedirginliği gidermeye yöneliktir. Kültürü oluşturan her öğe, her gelenek, bunun gibi bir amaca yöneliktir ve bir bütün içinde birbirleriyle tutarlıdır. Ona göre, insan kültürü öncelikle, **insanın biyolojik gereksinimleri** üzerine kuruludur. En temel biyolojik gereksinimlerini kültür araçlarıyla doyuran insan, davranışlarına yeni belirleyiciler ekliyor, yeni yeni istekler geliştiriyor. İlkel insan, yiyecek toplama ve üretim eylemlerini bilgi aracılığıyla düzenlemek zorundadır.

Bu, bilim gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Başarıyla sonuçlanan deneysel eylemler, kurumlaşıp yerleşmiştir. Büyü, din gibi kurumların doğuş nedeni de bu tür gereksinimlerdir. Malinowski'nin bu basite indirgeyici yöntemi daha sonra çok eleştirildi. Bu şematik yaklaşımın, özellikle **kültür değişimleri** gösteren topluluklarda yeterli olmadığı ileri sürüldü. Malinowski, toplumsal sisteme kavram olarak bile değinmemesi ve kuramsal genellemeleri nedeniyle de eleştiri aldı. Malinowski'nin işlevselciliği, **Durkheim**'in etkisindeki **Radeliffe-Brown** gibi antropologların savundukları toplumsal işlevselcilikten farklı olarak, daha çok ruhsal ve bireysel özellikler taşıyordu ve toplumu, bireylerin toplamı olarak görme eğilimini yansıtıyordu. Geleneklerin işlevi, tüm toplum için değil, birey için taşıdığı anlam açısından ele alınıyordu. Malinowski, **Wundt'un halk psikolojisi** ile **Freud psikanalizi**nden de yararalandı. İlkel Psikolojisinde Baba adlı yapıtında, Freud'un Oedipus karmaşası varsayımının ilkel topluluklardaki yansımasını araştırdı. Trobriand yerlilerinin anasoylu olmaları nedeniyle, **erkek çocukların güç simgesi**, dolayısıyla rakip olarak, baba yerine **dayı**yı gördüklerini ortaya koydu. Bununla Freudçu yaklaşımın sınırlılığını da göstermiş oldu. Malinowski, toplumlar üzerinde uzun süreli ve sistemli araştırmalar yapmadan varsayımsal yaklaşımlar ortaya koyan evrimci ve yayılmacıların görüşlerine de kesinlikle karşı çıktı. Bir araştırmacının, önce yerli insanın görüş açısını, yaşamla olan ilişkilerini, kendi dünyasını kendisinin nasıl gördüğünü anlaması ve yansıtması gerektiğini savundu. Antropolojiye kazandırdığı bu hümanist bakış açısı ile yöntemleri, bir kuşağı tümüyle etkiledi. **Sosyal antropoloji**nin kurulmasında etkin oldu. Öğrencileri üzerinde de güçlü etkileri oldu. Bununla koskoca bir antropologlar kuşağının yetişmesine öncülük etti. **Başlıca yapıtları**: *Argonauts of the Western Pacific (1922) (Batı Pasifik Argonotları), Myth in Primitive Psycholog (1926) (İlkel Psikolojisinde Mit), Sex and Repression Savage Society (1927) (Vahşi Toplumda Cinsellik ve Baskı), The Father in Primitive Psychology (1927) (İlkel Psikolojisinde Baba), The Sexuıal Life of Savages in North-Western Melanesia (1929) (Kuzeybatı Melanezya'da Vahşilerin Cinsel Yaşamı), Coral Gardens and their Magic, 2 cilt (1935) (Mercan Bahçeleri ve Bunların Büyüsü), The Foundations of faith and morals (1936) (İnanç ve Ahlakın Temelleri), A Scientific Theory of Culture (1944) (Bilimsel Kültür Kuramı), The Dynamics of culture Change (1945) (Kültür Değişiminin Dinamikleri); Fredom and Civilization (1947)*

(Özgürlük ve Uygarlık), Magic, Sciewnce and Religion and Other Essays (1948) (Büyü, Bilim ve Diğer Yazılar).

malûmat *Bkz.* **bilgi.**

mal ve para tutumluluğu *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz; ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Dışkıl Dönem).**

mana *Bkz.* **anlam.**

mandala *Bkz.* **analitik psikoloji.**

mani (mania) Çift kutuplu bozukluğun manik evresinde olduğu gibi abartılı heyecan, düşünsellik, aşırı bedensel etkinlik, abartılı bir mutluluk duygusu; aşırı iyimserlik, görkemlilik, önemlilik duyguları, savurganlık, yoğunlaşma yetisinden yoksunluk, dikkatsizlik, düşünce uçuşu, konuşma baskısı gibi belirtilerle tanımlanan duygusal bozukluk; ***taşkınlık.*** *Bkz.* **manik; manik–depresif psikoz; manyak; sayı sapıklığı.**

manidar *Bkz.* **anlamlı**.

manidarlık *Bkz.* **anlamlılık.**

manik (manic) Çift kutuplu bozukluğun mani evresini yaşayan kişi ya da bu evreyle ilişkili. *Bkz*. **manik-depresif psikoz; manyak.**

manik-depresif bozukluk *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

manik-depresif psikoz (manic depresssive psychosis) Aynı kişide birbirine karşıt iki ruh durumunun dönüşümlü olarak ortaya çıkması biçimindeki ağır bir duygusal bozukluk; ***taşkın-çöküntülü psikoz, çift kutuplu***

bozukluk. **Bleuler**'in **siklofreni** adını verdiği bu hastalık, daha çok **kütbeden**lerin hastalığı olarak biliniyor. Normal insanlarda da görülen iyimserlik, kötümserlik, bu psikozda en yüksek düzeye ulaşıyor. İlk bakışta birbirine karşıt gibi görünen taşkınlık ve çökkünlük, gerçekte aynı temele dayanıyor. Şizofreni gibi gençlikte başlayan bu hastalık, nöbetleşe geliyor. Ancak, hangi nöbetin ne zaman geleceği, süresi önceden kestirilemiyor. Yaşamları boyunca tek nöbet geçirenler; yılda 2-3 nöbete girenler; bir nöbetten öbürüne geçenler oluyor. Bir taşkınlık ya da çökkünlük nöbetini, normal bir aradan sonra ikinci, üçüncü… taşkınlık ya da çökkünlük nöbeti izleyebiliyor. Şizofreniden sonra en sık rastlanan ruh hastalığı, taşkın-çöküntülü psikozdur. **Manik-Depresif Psikoz Çeşitleri:** Bu psikoz, taşkın, çöküntülü, taşkın-çöküntülü ve paranoid biçim olarak **4 ayrı görünüş**te ortaya çıkıyor. **(1) Taşkın Psikoz:** Aşırı bir sevinç, coşkunluk, çevik ve çekinmesiz davranışlar, çağrışım ve bellek artışı ile çok ve çabuk konuşma, konuşulanlar arasında bağlantısızlık, istençli dikkat azlığı, kendiliğinden dikkatin güçlenmesi, uyumsuzluk ve giyimde aşırılıklar, bu psikozun başlıca özelliklerini oluşturuyor. Normal insanlar, bilinçdışı **yadsıma mekanizması**nı kullanarak kaygılarının oluşturduğu mutsuzluklarını gizliyorlar. Taşkınlar ise geçmişte işlemiş oldukları ve baskıladıkları suç ve günahlarının belirtisi olan kaygılarını, **abartılmış duygu, düşünce ve davranışlar**la yatıştırma yolunu seçiyorlar. Hırsızlık, dolandırıcılık, hakaret, gözdağı verme, imzasız mektup yazma, adam yaralama ve öldürme, göstermecilik, yasadışı cinsel ilişki, yangın çıkarma, taşkın hastanın işleyebileceği suçlardandır. Bu nöbet basit, ilerlemiş, sabuklamalı ve karışık taşkınlık biçimlerinde görülebiliyor. (**a) Basit Taşkınlık** (hipomani): Bu, taşkınlığın en hafifidir. Basit taşkınlığa günlük yaşamda sıklıkla rastlanıyor. Bu tür taşkınlık gösterenler çok canlı, sevinçli, şakacı, konuşkan, cömert kimselerdir. Bunlar, olayları çabuk kavrıyor, çok çalışıyor, yorulmak bilmiyorlar. Kendilerine çok güveniyor, her işe atılıyorlar. Çevrelerinde kendilerini beğeniyle dinletmeyi beceren bu kişiler, herkese akıl veriyorlar. Önlerine çıkan herkesle senli benli oluyorlar. Genel yerlerde yüksek sesle konuşmaktan, açık saçık öyküler anlatmaktan çekinmiyorlar. Başkalarının düşüncelerine değer vermeyen, eleştiriye katlanamayan, birdenbire öflelenen bu kişilerin, bol para harcadıkları, eğlence yerlerinde herkesi ağırlamaya kalkıştıkları görülüyor. Gereksiz alışverişe; makale, bilimsel yapıt (!) yazmak gibi işlere yöneliyor; bunları yayımlamak için varlarını yoklarını harcıyorlar.

Kadına, kumara düşkünlük gösteriyorlar. Her önüne gelenle cinsel ilişki kurmayı düşünüyorlar. Hafif taşkınların istençleri zayıflamış; ancak, bilinçleri tümüyle bozulmamıştır. (**b) İlerlemiş Taşkınlık** (akut mani): Bu taşkınlık biçimi, kısa süreli ve şiddetli yaşanıyor. Kıskançlık, kuruntu, büyüklük, zenginlik ve gizem sabuklamaları, ilerlemiş taşkınlığın egemen belirtileridir. Taşkınlık özelliklerinin tümünü yansıtan hasta, tam uykusuzluk çekiyor. Yerinde duramıyor; oturup kalkıyor, şarkı söylüyor, sormadan söze karışıyor, çevresindekiler üzerinde egemenlik kurmak istiyor, bunu kabul etmek istemeyenlere de kızıyor. Salyalar saçarak, sesi kısılıncaya dek, yüksek sesle ve ölçüsüz konuşuyor. Bellek ve çağrışım gücü arttığı için, konuşurken konudan konuya geçiyor. Ya kızgınlık, saldırganlık ya da aşırı sevinç ve canlılık gösteriyor. Gülmeden ağlamaya; tatlı davranıştan suçlama ve sövmelere birden geçişler yapıyor. Bağıra çağıra, çırılçıplak, sokaklarda dolaşmaktan cinsel organını göstermekten çekinmiyor. Bu çalkantılı taşkınlık sırasında tek çıkar yol, hastayı yatağına bağlamaktır. Bunlar, hastanelik hastalardır. (**c) Sabuklamalı Taşkınlık** (delirli mani): İlerlemiş taşkınlık nöbetinde görülen çalkantılar, bunda daha da artıyor. Onlara ısırma, saldırma ve vurup kırma da ekleniyor. Sabuklamalar çoğalıyor. Hasta, hiçbir ahlaksal yasaktan etkilenmiyor. Günlerce uykusuzlukla birlikte süren çalkantı, hastanın aşırı zayıflamasına, yara bere içinde kalmasına yol açıyor. Hastayı bağlama, hastaneye kaldırma zorunluluğu bu aşamada daha çok duyuluyor. (ç) Karışık Taşkınlık (konfüzyonlu mani): Bu, çok az rastlanan taşkınlık biçimidir. Taşkınlık, karışıklık, perişanlık, sanrı ve sabuklamalar, hafif ateş yükselmesi, zayıflama, bu nöbet biçiminin başlıca özelliklerini oluşturuyor. **(2) Çöküntülü Psikoz** (melankoli-depresif psikoz): Başta acı, üzüntü, kendini suçlama olmak üzere, harekette, düşüncede, konuşmada, çağrışımda azalma, çöküntülü psikozun ayırt edici nitelikleridir. Hastanın ağzı kuruyor ve paslanıyor. Libido ya çok azalıyor ya da tümüyle yitiyor. İştahsızlığı, kendisini yemek yemeye ve yaşamaya layık görmemesi nedeniyle besini geri çeviriyor. Çok kez, başında bir ağırlık ve karıncalanma, göğsünde sıkışma, karın bölgesinde belirsiz ağrılar duyuyor. Bu rahatsızlıkların mide ülseri, barsak tümörü ve benzeri ile ilgisi yoktur. Hasta, çökkünlük, kaygı ve uykusuzluk yaşıyor. Kendisini suçlu, günahkâr, onursuz ve değersiz görüyor. Sıklıkla gözyaşı döküyor. Her türlü günlük uğraşı, onun için altından kalkınmaz bir yük olarak görünüyor. Hiçbir zaman iyileşemeyeceğine inanıyor. Kendini suçlama,

kimi zaman hastalık tablosuna öylesine egemen oluyor ki hasta, kendisiyle ilgisi bulunmayan suçların işleyicisi olduğunu savunmaya kalkıyor ve adalet kurumlarına teslim oluyor. Bu tür düşsel bir suç için kimi zaman da hem kendisini hem de bir başkasını ele veriyor. Özellikle sabaha karşı sıkıntı arttığından, kendini öldürme olayları, çoğunlukla bu saatlere rastlıyor. Hasta, sıkıntılarından kurtulmak için son çıkar yol olarak başvurduğu canına kıyma girişimlerini, başarıya ulaşıncaya dek yineliyor. Hastaların kimileri, kendi suç ve günahları nedeniyle onurlarının incindiğini, eziyet göreceklerini **kuruntu**luyor ve bu nedenle önce sevdiği yakınlarını, anne babasını, çocuklarını, sonra da kendilerini öldürüyorlar. Çökkün hastalarda sıklıkla görülen bir belirti de tüm kötülük, suç ve günahların kökeni olarak kabul ettikleri bir organlarını ve özellikle de cinsel organlarını kesmeleridir. Çöküntü psikozunun nedeni olarak, **bastırılmış olan suçluluk ve günahkârlık duyguları** gösteriliyor. Hastanın, işkence göreceği biçimindeki sabuklamaları; baskılanmış suçluluk, günahkârlık duygularının bilince yansımaları; yani **içeatım mekanizması**nın abartılı olarak kullanılmasının bir sonucu olarak yorumlanıyor. Çöküntülü psikozun sıklıkla görülen biçimleri basit, donuk, kaygılı ve sabuklamalı çöküntülerdir. (**a) Basit Çökkünlük:** Sıklıkla rastlananı ve en hafif olanı budur. Bu hasta, yaşamaktan hoşlanmıyor; yemeden içmeden kesiliyor. Kendinde güç bulamıyor, çalışamıyor. Kendini değersiz görüyor. Uykusuzluk çekiyor. Bir kenarda günlerce oturup sessiz gözyaşı döküyor. Bedensel rahatsızlıklardan yakınıyor. Sorulanlara cansız ve isteksiz bir anlatımla, renksiz ve bir iki sözcüklük kısa karşılıklar veriyor. Canına kıymayı düşünüyor **(b) Donuk** (stuporlu) Çökkünlük: Bu çöküntü biçiminde isteksizlik daha da artıyor. Hasta, saatlerce, günlerce durgun, hareketsiz, suskun, bir başına oturuyor. Yüzünde derin bir üzüntü anlatımı yer alıyor. Ancak çok zorlandığı, hekimce sarsıldığı zaman bir iki sözcük söylüyor. Bu durgun hasta, birdenbire yerinden fırlayarak kendisini pencereden atmaya; kafasını duvara vurmaya ya da karşısındaki kişiye saldırmaya yönelebiliyor. Beslenmeyi reddettiği için günlerce sonda ile besleniyor. Hasta, sanrılar görüyor ve sabukluyor. **Donuk bunama**ya çok benzeyen ve çökkünlüğü ondan ayıran, hastanın yüzünün üzüntülü anlatımı, zorlanınca bir iki sözcüklük karşılığın ancak alınabilmesi ve bu sözcüklerin hastanın suçluluk, günahkârlık, ruhsal değersizlik gibi üzüntülerini anlatmasıdır. (**c) Kaygılı** (anksiyeteli) Çökkünlük: Bu çökkünlük biçiminde olağanüstü

bir sıkıntı ön plana çıkıyor. Hasta durmadan ağlıyor, inliyor, ellerini oğuşturuyor, saçını yoluyor, kafasını öteye beriye vuruyor. Hastayı uyku tutmuyor. Hastanın alnı, derin üzüntüsünü ve umutsuzluğunu yansıtan kırışıklılklarla doluyor. Kendilerini öldürenlerin çoğu, kaygılı çökkün hastalar arasından çıkıyor. Hasta, kendini öldürmek için her yola başvuruyor. (ç) Sabuklamalı Çökkünlük (delirli çöküntü): Bunda, çökkünlüğün sıkıntısı ile taşkınlığın çalkantısı bir arada görülüyor. Hasta, olağanüstü şiddette üzüntü duyuyor. Bu yüzden, bir yerde duramıyor; boyuna yer değiştiriyor; kendini öteye beriye atıyor, inleyip duruyor. Herkese ıstırabını ve küçüklük sabuklamalarını anlatıyor. Bu çöküntü biçiminde de kendini öldürmelere sıkça rastlanıyor. Hasta, günahlarının cezasını yalnız kendisinin değil; yakınlarının, giderek tüm insanların çekeceğini ileri sürüyor; kendisinin ölmeyip dünya durdukça ilençleneceğini, bu ıstırabı sürekli olarak yaşayacağını söylüyor. Kimi de kendisinin o anda var olmadığını, çevresindekilerinin gördüğü bedeninin çürümüş ya da bir odun, bir çöp, bir ölü olduğunu ileri sürüyor. Çevresiyle duygusal ilişkisini tümüyle keserek kendi iç ıstırabına gömülüyor. **(3) Taşkın-Çöküntülü Psikoz** (mixed): **Siklofreni**nin çok az rastlanan bu üçüncü biçiminde taşkınlık ve çökkünlük bir arada yer alıyor. Bunda hasta, kimi günlerde ya da günün kimi saatlerinde taşkınlık; kimi günlerde ya da günün kimi saatlerinde ise çökkünlük yaşıyor. Böylece aynı nöbet içinde her iki tablo da yer almış oluyor. **(4) Paranoid Biçim:** Gerçekte paranoid biçim, taşkın-çökkün olan hastanın taşkınlık-çökkünlük nöbetleri arasında, belirleyici **paranoya** biçimlerini andıran nöbetlerin yer aldığı çöküntü durumlarına verilen addır. Hasta bu dönemde, kendisine işkence edileceğini ileri sürüyor. Bunu **erken şizofreni** ve paranoya kuruntularından ayıran, bunda her zaman bir kendini suçlamanın yer almasıdır. **Manik Depresif Psikozun Tedavisi:** Tedavinin kesinlikle hastanede yapılması gerekiyor. 8-10 kürlük **elektroşok** uygulaması, hastanın açılmasını sağlıyor. Ayrıca **yatıştırıcı ilaçlar** kullanılıyor. Direnç gösteren taşkınlık olaylarında, birkaç kez uygulanan **ensülin koma** tedavisinden de yararlanılıyor. Çöküntülü psikozlular için önemli olan bir nokta da **hastanın uykusunu düzenlemek**tir. Kendini öldürenler en çok, kaygının arttığı sabah saat 3-6 arasında görüldüğünden, bu saatlerin uykuda geçmesini sağlamak gerekiyor. *Bkz.* **depresyon; duygusal psikoz; mani.**

manik-depresif bozukluk *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

manik-depresif psikozun tedavisi *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

manik olay *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

manipülasyon (manipulation) Deneysel çalışmalarda bağımsız değişkene, denetimli olarak farklı nicel ya da nitel değerler verme; ***değişilme, değişilmeme (çekip çevirme, kurcalana), güdümleme, yönlendirme.*** Yeterli denetim teknikleri kullanılarak, bağımsız değişkenin manipüle edilişi, bağımlı değişken üzerinde açıkça değişime yol açıyor ve bağımlı değişkendeki değişime, bağımsız değişkenin manipüle edilmesinin yol açtığı ortaya çıkarılarak, neden-sonuç ilişkisinin kurulması sağlanmış oluyor. Bir ilacın, örneğin LSD miktarının **sanrı** görmeye etkisi inceleniyorsa, ilacı 0 mgr, 10 mgr, 20 mgr gibi belirli dozda verme, bağımsız değişkene LSD miktarını manipüle etme (nicel değerler verme) olayıdır. LSD'nin veriliş biçiminin (nitel değerlerin) sanrıya etkisi incelenmek istendiğinde ise, manipüle olayı, LSD'nin veriliş biçiminin, örneğin, kas içinden, damardan verilişinin denetimli olarak ayarlanmasıdır (nitel değerler vermedir). *Bkz.* **psikomotor beceriler.**

manipüle etme (manipulation) Güdümleme, yönlendirme, çekip çevirme. *Bkz.* **denetim.**

mantığa büründürme *Bkz.* **neden bulma**.

mantık (logic) Önermelerin tutarlılığı ile çıkarımların geçerliliğini belirleyen kuralları konu edinen bilim. Bu kurallar, **mantıksal değişmezler**in içeriğine (olağan yorumuna); mantıksal olmayan değişmezlerin ise yalnızca biçimine (dizimsel türlerine) dayanıyor.

mantık öncesi düşünme (prelogical thinking) **1.** Mantık yasalarına uymayan düşünme biçimi. **2. Psikanalize göre**, düşüncelerin, **gerçeklik ilkesi**nden çok, **haz ilkesi**nin denetiminde olduğu ilk çocukluk dönemine özgü düşünme biçimi; ***birincil süreç.*** Örneğin, istek gidermenin ağır bastığı düş kurma, mantıköncesi düşünme biçimidir. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

mantık ötesi düşünce *Bkz.* **sapık düşünce.**

mantıksal açıklama *Bkz.* açıklama.

manyak *Bkz.* **manik.**

marazi ruhiyat *Bkz.* **normaldışı davranışlar psikolojisi.**

marijuana (marihuane, marijuana, haschisch) Değişik ülkelerde ayrı adlarla anılan ve Hint kenevirinden çıkarılan bir tortu. Bu maddenin

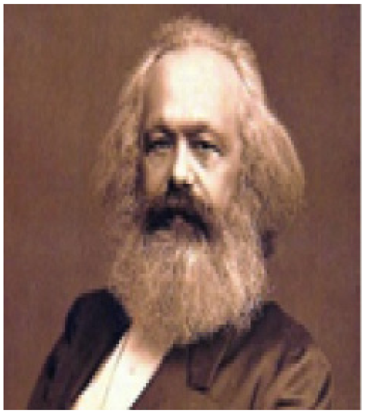
etkisi, **esrar** ve **LSD 25**’inkine benziyor. Hint kenevirinin yaprak, sap ve çiçeklerinden yapılan karışım, daha çok sigara biçiminde kullanılıyor. Bu ilaç, alan kişiye bir rahatlık veriyor; kişinin kendini denetleme ve dizginleme duygusunu gevşetiyor. Önce, zaman ve yer algısının yok olmasına; ardından da uyku ve düşe dönüşen bir heyecan denetimine girilmesine yol açıyor. Işık ve renk görüntüleri oluşturuyor. Sanrılar, özellikle cinsel düşler, hoş zaman geçirten bir gerginlik ve sarhoşluk durumu yaratıyor. Uzunca süre kullanıldığında taşkınlıklara yol açıyor. Tutku durumuna getirilince de kişiyi çöküntüye sokuyor.

Mariotte noktası *Bkz.* kör nokta.

MARKS, Karl (1818-1883) **Adıyla anılan okulun öğretisiyle uluslar arası sosyalist hareketi etkileyen ve bu hareketin başlıca önderlerinden biri olan Alman iktisatçı, düşür ve siyaset adamı.** Marks, Rhine Eyaleti’nin Trier kasabasında doğdu; Londra’da öldü. Trier’deki Friedrich-Wilhelm Gymnasium’a 1830’a girdi ve orayı 1835’te bitirdi. Aydın ve liberal düşünceli ortamın olanaklarıyla çok genç yaştan başlayarak felsefe ve toplumsal konulara karşı yoğun bir ilgi geliştirdi. Önce Bonn; sonra Berlin Üniversitesi’nde hukuk, felsefe ve tarih okudu. 1841’de Jena Üniversitesi’nde sunduğu *Demokritos ve Epikuros’un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark* konulu teziyle doktora derecesini aldı. O, üniversite yıllarındayken ileri düşünceli aydınların bir bölümü **Genç Hegelciler** olarak anılan grupta toplanmıştı. Prusya yönetimi, onların üniversitedeki etkinliğine son vermek istiyordu. Hegelci düşünürlerin üniversiteden atılması, Marx’ı, çok istediği akademik mesleğe girme isteğinden caydırdı. 1842’de bir gazetede yazı yazmaya başladı. ve birkaç ay içinde gazetenin önde gelen yazarlarından biri oldu. Radikal demokrat tutumu nedeniyle gazete 1843 ortalarında kapatıldı. Aynı yıl evlenerek Paris’e yerleşti. Burada sosyalist önderlerle tanıştı. Engels’le yeniden buluşması, yaşam boyu sürecek derin dostluğun ve düşün arkadaşlığının başlangıcı oldu. Yazdıkları ve çalışmaları nedeniyle Fransa’dan sürülünce 1845’te Brüksel’e yerleşti. Engels’le birlikte *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi Bruno Bauer ve Hempalarına karşı*’yı ve *Alman İdeolojisi*’ni yazdılar. Marx, aynı dönemde *Felsefenin Sefaleti*’ni yazdı. 1846’da Avrupa sosyalistleri arasında ilişki kurmak amacıyla Brüksel Haberleşme Komitesi’ni kurdu. 1947’de Komünist Birlik’in kuruluşuna katıldı. Birliğin ikinci kongresindeki istek üzerine Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*’yu yazdılar. 1948’de Belçika’dan sürülen Marx,

Paris'e geçti ve orada Komünist Birlik'in merkez komitesi başkanlığına seçildi. Aynı yıl Engels'le birlikte Almanya'ya gitti. Prusya hükümetince de sürülmesi üzerine önce Paris'; oradan sürekli oturacağı Londra'ya geçti. Burada Engels'in ve ailesinin desteği ile zorlukla yaşayan Marx, 1848 devrimlerinin ve devrim sonrasının deneyimlerini *Fransa'da Sınıf Mücadelesi* ve *Louis Bonaparte'ın Darbesi* adlı kitaplarında çözümledi. On yıl boyunca *New York Daily Tribune* gazetesinin Avrupa muhabirliğini yaptı. 1852'de dağılan Komünist Birlik ve öbür kimi sosyalistlerle ilişki içinde oldu. 1850'li ve 1860'lı yıllarda politik iktisat çalışmalarına ağırlık verdi ve *Grundrisse*'i yazdı. 1859'da *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı***'**yı; 1867'de *Kapital'*in birinci cildini yayımladı. 1864'te Birinci Enternasyonal'in kuruluşunda ve Alman sosyalizminin partileşme aşamalarında Engels'le birlikte yer aldı. 1871 Paris Komünü'nü *Fransa'da İç Savaş* adlı kitabında çözümledi. Kapital'in 2. ve 3. ciltlerini de bu yıllarda yazdıysa da bunları, ölümünden sonra Engels yayımladı. Marx'a göre "**düşünce**, gerçekteki hareketin yansımasıdır." "İnsan düşüncesinden, algılamasından bağımsız olarak var olan maddi dünya ve doğa, öncüldür ve düşünceyi belirler." Marx'ın diyalektiği, "hareket ve gelişim içindeki madde ve düşüncelerin kavranmasında kılavuzlık etme"yi amaçlıyor. Marx diyalektiğini belirleyen önermelerden birkaçını şunlar oluşturuyor: Hareket ve gelişim, "çöküntülerin, devrimlerin, niceliklerin niteliklere dönüşümü ile doğrusal değil; helezoni biçiminde", "çelişkilerin yol açtığı dinamiklerle" "belli bir olguyu oluşturan ve etkileyen farklı güçlerin ve bütün öğelerin karşılıklı bağlantıları içinde" oluşuyor. Marx'ın geliştirdiği **Maddeci Diyalektik**'le toplumsal çözümlemeler yapılmasına **Tarihsel Maddecilik** deniyor. Buna göre toplumsal bilinci, toplumsal varlık belirliyor. Tarihsel maddeciliğin temel çözümleme kavramları; insanın doğayla ilişkisinin ve doğayı geliştirmesinin temel araçlarının (teknoloji ve insan bilgisinin) oluşturduğu üretim güçleri; toplumdaki mülkiyet ilişkilerinin belirlediği artı değere el koymanın farklı biçimlerini açıklayan üretim ilişkileri; bu iki kavramın birlikte anlatımı olan üretim biçimi ve siyasal kurumlarla hukuk kurumlarının ve toplumsal bilinç ideolojisinin oluşturduğu üstyapı'dır. Buna göre, her üretim biçimine özgü toplumsal sınıflar, **temel öğeler** olarak ele alınıyor ve **tarih,** sınıf mücadelelerinin tarihi olarak değerlendiriliyor. Marx'a göre **sosyalizm**, "kapitalizmin doğal gelişimi içinde, emek süreçlerinin giderek artan sosyalizasyonu ile üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin çelişkisinin

çözümü aşamasında tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkacaktır." Marx, yaşadığı dönemde kuramcı ve örgütçü olarak büyük saygı toplamış; öğretisi, 20. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. **Başlıca yapıtları:** *Manifest der kommunistischen Partei (Engels ile), 1848 (Komünist Manifestı.1976); Zur Kritik der politischen Ökonomie, 1859) (Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı); Das Kapital, 1. Cilt, 1867, 2. Cilt 1885, (ö.s.), 3. Cilt (ö.s.), 1894 (Kapital 3 cilt, 1975-1978); Theorien über denMehrwert, 3 cilt (ö.s.), 1905-1910 Artı Değer Teorileri); Marx-Engels Selected Works, 3 cilt, 1969-1970 (Seçme Yapıtlar, 3 cilt, 1976, 1977, 1979).*

Marksçılık *Bkz.* **Marksizm.**

Marxçı psikoloji Wilhelm (Marxian psychology) Davranışı **diyalektik** açıdan ve **maddeci ideoloji**ye dayalı olarak yorumlayan psikoloji dalı; ***diyalektik psikoloji.*** Bu yorum, insan doğasının baş öğesini ekonomik etken olarak benimsiyor.

Marxçı ruhbilim *Bkz.* **Marxçı psikoloji.**

Marksizm (Marxism) **1.** Karl Marx (1818-1883) ve Frederich Engels (1820-1895) ile onları izleyenlerin değişik yönlerde geliştirdiği **diyalektik materyalizm** (eytişimsel özdekçilik) **felsefesi. 2.** Toplumsal değişmeyi, bilgilendirme, inandırma ve halkoyu ile gerçekleştirmeyi savunan **demokratik toplumculuk**tan (demokratik sosyalizmden) ayrı olarak güç zoru ile ihtilali öneren ve daha köktenci bir sola kayan Marksçı sosyalizm ya da **komünizm; Marksçılık.**

masal (tale) Belli değer ve inançları dolaylı yollardan çocuklara aşılamak, onları eğlendirmek ya da onlara zihin esnekliği kazandırmak amacıyla

onlara anlatılmak üzere uydurulan, olağanüstü konuları dile getiren ilginç öyküler; ***efsane.*** 2. Bir toplumun ya da alt kültür grunun geçmişiyle ilgili ya da yararlıklar göstermiş kahramanlarına ilişkin kuşaktan kuşağa büyük bir övgü ile anlatarak aktardığı olağandışı ve doğaüstü nitelikteki öyküler ve inançlar. *Bkz.*

masallama tutkusu *Bkz.* **masal uydurma; mit.**

masal uydurma (confabulation, fabulation, fabrication) Gerçekle ilişkisiz, düş ürünü düzmece öyküler uydurma; ***masallama tutkusu*.** Bu, temelde bellekteki boşlukları doldurma, oralara ayrıntılar ekleme biçiminde oluyor. Bilinçli olarak bellek eksikliklerini tamamlamayı amaçlayan masal uydurma, bilinçsiz olarak bir **savunma mekanizması** gibi **bozma** ve **yanılma** için kullanılıyor. Çocuklarda görülmesi olağandır; ancak, ruh hastaları da masal uydurabiliyor. Her ikisi de söylediklerinin doğruluğuna inanıyor. Bunun bir tutkuya dönüşmesine **masallama tutkusu** deniyor.

maskeleme (masking) **1.** Algı süreçlerinde bir uyarıcının (maskeleyicinin), başka bir uyarıcıya ait algılanma eşiğini yükseltmesi ya da onun algılanmasını engellemesi. Örneğin, gürültü, konuşmayı anlaşılmaz kılıyor; bir koku, başka bir kokuyu bastırıyor. Ses gibi dalga hareketinde frekans bileşenlerinin yakınlığına ve masekeleyici uyarının yoğunluğuna bağlı olarak maskeleme derecesi artıyor. Kokuda ise belirleyici olan, kokunun keskinliğidir. **2. Psikanalize göre**, gerçek ruhsal sarsıntı yaratan anının, bir ölçüde doğru; ancak, daha az ürkütücü olan başka bir anının arkasına gizlenmesi. *Bkz.* **perde anı. 3.** Kişinin duygularını gizlemesi.

maskelenmiş anne tutumları. *Bkz.* **anne baba tutumları (Kusurlu Anne Baba Tutumları).**

maskeli yoksunluk *Bkz.* **duygusal ayrılma.**

MASLOW, Abraham (1908-1970) **Amerikalı psikolog; hümanist psikolojinin kurucularından; "güdü** (gereksinim) **kuramı"nı geliştiren ve "kendini gerçekleştirme" kavramıyla tanınan psikolog.** Maslow, Rusya'dan Amerika'ya göç eden eğitimsiz Yahudi bir ailenin yedi çocuğundan ilki olarak New York Eyaleti'nde Brooklyn'de dünyaya geldi. Californiya'da Menlo Park'ta öldü. Yüksek öğrenimini Wisconsin Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde yaptı. Aynı üniversitede, 1934'te, maymunların toplumsal ve cinsel davranışlarında hükmetmenin rolü konusunda doktorasını tamamladı. 1935'te Columbia Üniversitesi'ne geçti. Bir süre sonra Brooklyn College'e öğretim üyesi olarak girdi ve orada 15 yıla yakın bir süre görev yaptı. 1951-1969 yılları arasında Brandeis Üniversitesi Psikoloji Bölümü başkanı olarak çalıştı. 1967-1968 arasında Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanlığını yaptı. **Geleneksel psikoloji**nin güdüleri olan **açlık, susuzluk, cinsellik** gibi bireyin korunmasını ve türün çoğalmasını sağlayan **temel güdüler** ve **ikincil güdüler** (türeme güdüleri) olarak ikiye ayıran güdü anlayışını yetersiz buldu. Geliştirdiği kuramla güdüleri (gereksinimleri) bir aşama sırasına koydu. 1943'te **bütüncü-dinamik güdü kuramı**nı ortaya attı ve bunu, 1950'lerde geliştirdi. Maslow'a göre sevgi ve benzeri **yüksek güdüler**in, türün tüm bireylerinde görülmemesinin nedeni, temel ya da birincil olmamaları değil; öbür güdülere göre **daha az güçlü** olmalarıdır. Fizyolojik kökenli gereksinimler bile kimi zaman birbiri üzerinde üstünlük sağlıyor. Örneğin, aç birisinin, birdenbire soluyacak havadan yoksun kalması, açlık gereksinimini bastırıp öne geçiyor. Gücü azalan

açlık gereksinimi, hava gereksinimi giderilinceye dek yok oluyor. Aynı süreç, insana özgü öbür gereksinimler için de söz konusudur. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi **bedensel** (**fizyolojik) gereksinimler**in karşılanmasından sonra, sırasıyla **güvenlik güdüsü**; sonra **sevgi** ve **ait olma** güdüsü; daha sonra da özbeğeni (saygınlık) geliyor. Davranışları, gereksinimler (dürtüler, güdüler) yönetiyor; kavrama ve algıyı çarpıtıyor. Eksikliğin yarattığı bütün gereksinimler doyurulduğunda davranış artık güdülmüyor; algı ve kavrama çarpıtılmıyor; kişi, sahip olduğu en yüksek gizilgücü eyleme geçiriyor. Bu da **kendini gerçekleştirme**dir (özgerçekleştirimdir). Maslow, kendini gerçekleştirmeye **Einstein, Lincoln, Walt Whitman, A. Schweitzer** gibi kişileri örnek göstermiştir. Bu kişilerde, ortalama bireyden farklı olarak, **gerçekliği etkili bir biçimde algılama ve gerçeklikle daha rahat ilişki kurma; kendini, doğayı ve başkalarını olduğu gibi kabul etme; yalın ve doğal olma; tüm insanlıkla özdeşleşme; düşmanca olmayan, felsefi bir mizah anlayışına, özgünlüğe ve yaratıcılığa sahip olma** gibi özelliklerin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak, Maslow'a göre, bu kişiler de **tam yetkin** değildirler; tüm kaygı ve çatışmalardan onlar da kurtulmamışlardır. Böyle de olsa, onların gereksinimleri, sıradan bir bireyin gereksinimi gibi maskelenmemiştir; onlar, **doyurulmamış gereksinimlerinin baskısı** altında değildirler. Maslow, organizmacı, insan doğasının gizilgüçlerinin araştırılmasını konu alan yaklaşımını 1960'larda **hümanist psikoloji** olarak adlandırdı. 1961'de *Jurnal of Humanistic Psychology'*nin yayımını başlattı. Ertesi yıl da Amerikan Hümanist Psikoloji Derneği'ni kurdu. **Başlıca yapıtları**: *Motivation and Personality (1954) (Güdü ve Kişilik), The Psichology of Science: A Reconnaissance (1965) (Bilim Ruhbilimi: Bir İrdeleme), Toward a Psichology of Being (1968) (Bir Varlık Psikolojisine Doğru). Bkz.* **dengeleşim; eksiklik gereksinimleri; eksiklik güdülenmesi; gereksinim; gereksinimler aşama sırası; içgüdüsel gereksinimler; kendini gerçekleştirme; Maslow'un insan güdülenmesi kuramı; metagüdülenme; özgüncelleme; temel gereksinimler; üst gereksinimler; varlık sevgisi.**

Maslow'un insan güdülenmesi kuramı (Maslow's theory of human motivation) *Bkz.* **kendini gerçekleştirme.**

Masters ve Johnson'un dört evreli cinsel tepki modeli *Bkz.* **cinsellik; cinsel tepki döngüsü.**

mastürbasyon (masturbation) 3-5 yaşlarından başlayarak daha çok, temizlenme ve yıkanma sırasında çocuğun uyarıya duyarlı olan cinsel organına dokunması sonucunda bu organın haz kaynağı olduğunu keşfederek bu organıyla oynaması; özdoyurum. Çocuğun ara sıra özdoyuruma başvurması doğaldır; bu eylem, normal ruhsal-cinsel gelişimin bir parçasıdır. Bu eylem karşısında büyükler telaşa kapılmamalı; bu eylemi yasaklamaya, denetim altında tutmaya kalkmamalı; çocuğu korkutmamalıdırlar. Bu tür yanlış davranışlar, çocukta cinsellikle ilgili yasak kavramı ve suçluluk duygusu oluşturuyor. Ancak, mastürbasyonun süreklilik kazanması önemsenmeli; bunun sevgi eksikliği, can sıkıntısı yüzünden başvurulan bir eylem olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu konuda yapılacak doğru davranış, belli etmeden, çocuğu başka uğraşılara yöneltmek, onun hoşlanacağı yeni uğraşı alanları bulmasına yardımcı olmaktır. Bu ilgi, 12-13 yaşlarında doğal olarak yeniden ortaya çıkıyor. Ergenin başvurduğu mastürbasyon ise, daha ayrı bir anlam taşıyor. Genç, cinsel düşlerini bu kez, olgun cinsel organlara sahip olarak deniyor. Uzmanlara göre mastürbasyon, henüz cinsel ilişkiye başlamamış olan "normal ve sağlıklı gencin ayrılmaz bir parçasıdır." Mastürbasyonu reddedenler, korku ve suçluluk duygusu yaşayan kişilerdir. Ergenlikten sonra mastürbasyon, iki durumda normal sayılmıyor. Bunlardan biri, yetişkinin karşı cinsle ilişki olanağı olduğu halde, mastürbasyonu yeğlemesidir. İkincisi de kişinin cinsel gerilimi gidermek için değil de tek doyum kaynağı olarak mastürbasyona başvurmasıdır. Kişi, sıkılganlık ya da karşı cinse yaklaşma korkusuyla mastürbasyonu yeğliyorsa, bu kişi, karşı cinsle birlikteliğin çok daha yoğun bir haz vereceğini öğrenmekten kendini yoksun bırakmanın yanı sıra, bir de sıkılganlığın üstesinden gelmekten kaçıyor demektir. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Üretken Dönem).

masum yalan *Bkz.* **yalan.**

matematiksel mantık (mathematical logic) Matematikle yakın ilişki içinde olduğu; matematiğin temellerini araştırdığı; işlemleriyle simgeleri matematiğinkilere benzediği için çağdaş mantığa verilen ad.

matematiksel psikoloji (mathematical "model" psychology) Matematiksel ve istatistiksel modeller yardımı ile psikoloji verilerini sistemleştirme

çabası; örneklemdeğersel psikoloji**.** Bu tür modellerden ruhsal verilerin düzenlenmesi için kavramlar elde etme.

materyalizm *Bkz.* **maddecilik.**

mazohist *Bkz.* **özezer kişi.**

mazohizm *Bkz.* özezerlik.

mazoşist *Bkz.* **özezer kişi.**

mazoşizm *Bkz.* **özezerlik.**

MEAD, Margaret (1901-1978) **Güney Pasifik'te farklı kültürler üstüne araştırmalar yapan, herkesin anlayabildiği bir dille yazarak antropolojinin yaygınlaşmasına katkıda bulunan ABD'li sosyal antropolog**. Mead, iktisat profesörü bir baba ile toplumbilimci, ilk **feminist**lerden olan bir öğretmen annenin çocuğu olarak Philadelphia'da dünyaya geldi; New York'ta öldü. İlk ve orta öğrenimini evde, öğretmen olan büyükannesinin gözetiminde tamamladı. 1919'da De Pauw College'de başladığı yüksek öğrenimini New York'taki Barnard College'da sürdürdü. Burada, çağdaş sosyal antropolojinin kurucularından **Franz Boas**'ın ve **Ruth Benedict**'in öğrencisi oldu. 1923'te psikoloji; 1924'te de lisansüstü eğitimini tamamladı. Doktorasını ise 1929'da Columbia Üniversitesi'nde antropoloji alanında yaptı. 1925'te Güney Pasifik'te Samoa Adaları'nda **alan araştırmaları**na başladı. 50 yıl boyunca çeşitli aralıklarla bu araştırmalarını sürdürdü. 1926'dan emekli olduğu 1969'a dek New York'taki Amerikan Doğa Tarihi Müzesi Etnoloji Bölümü'nde asistan, müdür yardımcısı ve müdür olarak çalıştı. 1976'da Mead adına bir kürsü, bir de antropoloji çalışmalarının geliştirilmesi amacıyla Mead Vakfı kuruldu. Mead, 1925-1939 yılları arasında Samoa'da, Admiralty Adaları'nda Manus'ta, Omaha'da, Yenigine'de Arapesh, Mundurgumor ve Tchambuli kabilelerinde ve Bali'de yaptığı araştırmalarda çocukluk, ergenlik, gençlik evreleri ve cinselliğe ilişkin kunular ile doğum, emzirme, çocuk yetiştirme açılarından toplumlardaki kadın-erkek rolleri ve bunların değişkenliği üzerinde çalıştı. **Biyolojik gereklilik** savına karşı çıkarak **cinsel kişiliği kültürün belirlediği**ni ileri sürdü. Mead'ın bulgularına göre, Arapesh kültüründe kadın ve erkekler, Batı kültüründeki kadınlara; Mundurgumor'daki erkek ve kadınlar, Batı'daki erkeklere benzer davranıyorlardı. Tchambuliler'de ise kültürel rol ve ilişkilerde, Batı'nın geleneksel kalıplarının tersine, **etkin kadın** ve **edilgin erkek** rolleri belirgindi. Mead'ın Samoa'da *Ergenlik Çağı* ve Üç

İlkel Toıplumda Cinsiyet ve Davranış adlı yapıtları, ABD’de en çok satan kitaplar arasında yer aldı. Mead, Bali’de birlikte araştırma yaptığı eşi antropolog **Gregory Bateson** ile birlikte çeşitli alan araştırma yöntemleri de geliştirdi. Fotoğraf ve filmin belgeleme aracı olarak kullanımı, bu yöntemlerin başında geliyor. Onların 1942’de birlikte hazırladıkları *Balili Karakteri: Fotoğrafik Bir Çözümleme* adlı yapıt, fotoğrafın alan araştırmasında kullanımının en iyi örneklerinden biridir. Mead’ın Üç Kültürde Bebeklerin Yıkanması adlı filmi, etnografik belgesel klasikleri arasında sayılıyor. Başka birçok araştırma daha yapan Mead, **kültürlerin, biyolojik gelişimi de etkilediği**ni ileri sürdü. Ayrıca, çocuk doğurmamış kadınların da emzirebildiğini gösterdi. Beslenme alışkanlıklarının standartlaşmış kültürel davranış kalıplarından biri olduğunu savundu. Mead, yakın çalışma arkadaşı da olan Ruth Benedict’in ölümünden sonra, onun Columbia Üniversitesi’nde başlattığı Çağdaş Kültürler Üzerine Araştırmalar Tasarımı’nın yöneticiliğini üstlendi. Uzmanlardan oluşan bir ekip, yazılı kaynaklara dayalı olarak Çek, Fransız, Polonyalı ve Rus kültürleri ile Amerikan ulusal kültürünü araştırdı. Kültürün biçimsel nitelikleri üzerinde duran Mead, bu kuramın, kültürün kökenlerini değil, yalnızca **kültürleşme süreci**ni açıkladığını; çocuklara kültürü, kundaklama ya da sütten kesme gibi belirli eylemler değil, bu eylemleri de içeren **kültürel bütün**ün ilettiğini ileri sürdü. Mead, araştırma yaptığı topluluklarla ilişkisini sürdürerek bir kuşak boyu değişimi inceleyen az sayıdaki antropologlardan biri oldu. Yapıtları, konferansları, köşe yazıları ile antropolojinin yaygınlaşmasında çok etkili oldu. 1970’te yayınlanan *Kültür ve Bağlanma* adlı yapıtta karşıt kültürler konusundaki deneyimlerinin aydınlatıcılığında Amerika’nın kimi toplumsal sorunlarına çözüm önerileri getirdi; gençlerle yaşlılar arasında artan gerilimi araştırdı. Çeşitli üniversitelerden 28 onursal üyelik ve ödül aldı. Ölümünden sonra 1979 yılında da Amerika’nın en büyük ödülü olan *Cumhurbaşkanlığı Özgürlük Madalyası* ile onurlandırıldı. Kimi eleştiriler yöneltildiyse de onun çağdaş antropolojiye katkıları, genel bir kabul gördü. Geriye, 44 kitap ve 1000’i aşkın makalenin yanı sıra, çok iyi düzenlenmiş büyük bir arşiv bıraktı. **Başlıca yapıtları**: *Goming of Age in Samoa (1928) (Samoa’da Ergenlik Çağı), Growing up in New Guince (1930) (Yeni Gine’de Büyüme), Sex andTemperament in Thiree Primitive Societies (1935) (Üç İlkel Toplumda Cinsiyet ve Davranış), The Mountain Arapesh, 3 cilt (1938-1949) (Dağlı Arapeşler), And Keep Your Powder Dry: An*

AnthropologistLooks at America (1942) (Ve Barutunuzu Kuru Tutun: Bir Antropoloğun Amerika'ya Bakışı); Balinese Character A Photographic Analisis (G.Bateson ile) (1942) (Balili Karakteri: Fotoğrafik Bir Çözümleme), Male and Female: A. Study of the sexes in a Changing Worlt (1949) (Erkek ve Dişi: Değişen Dünyada Cinsiyet Üzerine Bir Çalışma), New Liver for Old, 1956 (Eski İçin Yeni Yaşam Biçimleri), Culture and Commitment (1970) (Kültür ve Bağlanma), A Way of seeing (R. Matreux ile) (1970) (Bir Görme Biçimi), Letters from the Field: 1925-1975 (1977) (Araştırma Alanından Mektuplar: 1925-1975).

medeniyet *Bkz.* **uygarlık.**

meditasyon (meditation) **1.** Derin düşünmeyi, derin ve düzenli soluklanmayla nötr imgeler üzerinde odaklanmayı içeren bir gevşeme tekniği; ***gerilim azatlımı.*** *Bkz.* **gevşeme tedavisi. 2.** Meditasyonla ulaşıldığı var sayılan ve **iç dinginlik**, **erinç** ile belirlenen farklı bir bilinç durumu. **Budizm** ve **Hinduizm** dinlerinde bu anlam geçerlidir. *Bkz.* **transandantal meditasyon**.

Medreseler, Sıbyan Okulları (mahalle mektepleri) ve Enderun Okulu'nda Eğitim *Bkz.* Türklerde eğitim.

medulla *Bkz.* **beyin kökü; merkez sinir sistemi.**

medya *Bkz.* **kitle iletişim araçları.**

medyan *Bkz.* **ortanca.**

megalomani *Bkz.* büyüklük sabuklaması; görkemlilik kuruntusu.

mekân algısı *Bkz.* **yer algısı.**

mekanik alıcı (mechanoreceptor) Baskı ya da gerilim gibi mekanik dokunmaya (uyarıma) duyarlı olan duyu alıcıları; alıcı**.** Bunlar, derideki uzmanlaşmış sinir uçları ya da serbest sinir uçları olabiliyor. Bu alıcılar 4 gruba ayrılıyor. Her grup, farklı mekanik uyarıcı frekans ve şiddetine tepki verebilecek bir düzene sahip bulunuyor. Vücuttaki dağılımları tekdüze olmayan bu mekanik alıcılar en yüksek yoğunlukla el parmak uçlarında toplanmıştır.

mekanik düşünme testi *Bkz.* **farklı yetenek testleri.**

mekanik yetenek 1. (mechanical ability) Mekaniğin temel ilkelerini anlayışla uygulama ve **avadanlık**larla makineleri rahatlıkla kullanma gücü. **2**. (mechanicalintelligence) Kişinin soyut ya da toplumsal sorunları değil de somut sorunları çözme yetenek ve becerisi. Bu yetenek, çok kez çeşitli soyut zekâ türleri ile bileşik durumdadır. *Bkz.* **somut zekâ**; **mekanik zekâ**; **soyut (toplumsal) zekâ**.

mekanik yetenek testi (mechanical aptitude test) Kişinin makinelerle mekanik araçları kavrama ve kullanmada başarı elde etmesini sağlayan, gizli yeteneğini ölçen test.

mekanik zekâ (mechanical intelligence) **1.** Makinelerle, araç ve gereçlerle uğraşmada gerekli olan **gizilgüç**. **2.** Makinelerin, araç ve gereçlerin kullanılmasında karşılaşılan sorunların çözümünü sağlayan zekâ. *Bkz.* **zekâ.**

mekanizma (mechanism) ***düzenek.*** **1.** Makine ya da onun gibi çalışan bir sistem. Birlikte çalışan ve belli görevler yapan parçaları sistemli olarak bir araya getirme. **2.** Makineye benzeyen bir sistemin işleme biçimi. Örneğin, akciğerde oksijen değiş tokuş mekanizması bulunuyor. **3.** Bir amaca ulaşmak ya da bir görevi yapmak için kullanılan araçlar. **4.** Bir amaca ulaşmak için alışkanlık, dikkat çekme, uyum mekanizması gibi az çok sürekliliği olan bir etkinlik gösterme. **5**. **Psikanalizde,** duygunun da yer aldığı bir düşünsel düzenek.

mekânsal konum (position- in- space) Gözlemcinin, çevresiyle konumsal ilişkisi. Nesnelerin, birbirinin yanında, önünde, arkasında, altında, ya da üstünde olduğunu algılama; yersel konum. Mekânsal konum algılamasıyla ilgili sorunlar, öğrenmede güçlükler yaratabiliyor. Örneğin, bir sözcüğü oluşturan harflerin birbirlerine göre konumları doğru algılanmadığında, okuma yazma sorunu yaşanıyor. *Bkz.* **tersine çevirme.**

melankoli (melancholia) DSM-IV düzenlemesinde aşırı depresif şiddeti tanımlayan terim. Bütün etkinliklerden zevk almama, zevk veren dış uyaranlara yanıt vermeme, kendi sabahları daha kötü duyumsama; ***karasafra, karasevda, depresyon.*** Melankoli, belirgin bir durgunluk ya da kaygılı, sıkıntılı, gergin bir hareketlilik, önemli ölçüde kilo yitimi, aşırı ya da uygunsuz günah duygusu gibi özellikleriyle öbür depresif şiddetlerden farklı olan bir aşırı, şiddetli depresyondur. Freud'a göre, normal üzüntü, yas ile melankoli, normal korku ile kaygı gibidir. Aşk nesnesinin yitimi, yaşam enerjisinin gerçekten çekilmesine yol açıyor ve yaşan enerjisi, yitirilmiş aşk nesnesinin zihinsel imgesine içerikleştiriliyor. Bu durumu Abraham, yaşam enerjisinin ağızcıl döneme gerilemesi olarak kuramlaştırıyor.

melankolik özellikler (melancholic features) Daha çok **ağır depresif olay**larda görülen ve belli bir haz yitimi, ruhdevimsel yavaşlık ya da ajitasyon, kilo yitimi, uykusuzluk gibi belirtilerle ortaya çıkan bozukluk. *Bkz.* **depresy.**

melatonin (melatonin) **Beyin epifizi**nin üretip kan dolaşımına boşalttığı ve **gonatotropik hormonlar** da içinde olmak üzere birçok **endokrin** işlevini ketliyor gibi görünen bir hormon. Bu hormonun, üreme işlevinde ve günlük ritimlerin düzenlenmesinde etken olduğu biliniyor. Örneğin, çocukların cinsel açıdan zamanından önce olgunlaşmalarını bu hormon önlüyor. Jet gecikmesi ve kimi uyku bozukluklarında da etkili olduğu biliniyor. Yaşlanmayı yavaşlattığına ve bağışıklık sistemini güçlendirdiğine de inanılıyor. *Bkz.* **serotonin.**

meme (breast) Anatomik organ ya da kişinin kafasında buna ilişkin oluşturduğu düşünce (nesne temsili). Ağızcıl isteklerin, dürtülerin, düşlemlerin, kaygıların nesnesi olan meme, **kısmi nesne**" olarak "anne" ya da "gereksinim giderici nesne" olarak "anne" ile eşanlam taşıyor. Bu yaklaşımla kavram, yalnızca bir emme organı olan memeyi değil; bebeğin, bilincinde olmadığı annenin kişiliğini de içeriyor. Bebeğin memeyi ikiye ayırma süreci, **memenin bölünmesi** deyimi ile dile getiriliyor. Bunlardan biri kusursuz, sevgi dolu, gereksinim giderici (**iyi meme)** olarak duyumsanırken, öbürü nefret eden, reddeden (**kötü meme**) olarak değerlendiriliyor. Memenin bölünmesi, aynı nesneye yönelik sevgi ve nefret algısına karşı bir **savunma** olarak gerçekleştiriliyor;

cezalandırıcı kaygı pahasına ikirciklikten kurtuluşu sağlıyor. *Bkz.* **paranoid şizoid konum.**

memeden kesme (ablactation, weaning) Çocuğu anne sütü emmekten ya da şişeden beslenmekten vazgeçmeye alıştırma; ***sütten kesme.*** Emzirme, anne ile bebek arasında yaşanan çok özel bir paylaşım sürecidir. Anne, bebekten gelen sinyalleri algılayarak bebeğinin acıktığını anlıyor (ya da anlamalıdır). Emzirme, anneye ve bebeğe karşılıklı haz veriyor. Bebeğin emmesi, annenin hormonlarını uyarıyor ve annenin süt üretimi artıyor. Emzirmeyen annelerin bir süre sonra sütleri kesiliyor. Gerek ruhsal gelişimi desteklemesi gerekse iyi bir besin olması nedeniyle bebeğin ilk altı ay, anne sütüyle beslenmesi gerekiyor. Daha sonra mamaya geçilmesi ve anne sütünün ara öğünlerde verilmesi öneriliyor. Memeden kesme, bebeğin ayrışıp bireyleşmesini sağlayan ilk adım özelliğini taşırken, annenin, bağımlılığı yitirme kaygısını yaşamasına yol açıyor. Bu nedenle memeden kesmeye annenin ruhsal açıdan kendisini hazır hissettiği bir zamanda karar vermesinin doğru olacağı düşünülüyor. İşe başlama dönemi, meme emzirmeyi sonlandırmak için uygun zaman olarak görülüyor. Memeden kesmeye, emzirme sayısını azaltıp süresini kısaltarak başlanabiliyor. Ancak, bu yöntemin kararlı ve tutarlı biçimde uygulanması gerekiyor. Önce öğlen emzirmeleri kaldırılıp onun yerine formül mama veriliyor. Kimi öğünlerde çocuğa, sağılmış anne sütü, biberonla veriliyor. Uykudan önceki emzirmelerin kesilmesi ise en sona bırakılıyor. Çocuğu memeden uzaklaştırmak için çocuğa bağırma, onu azarlama, korkutma; memenin dış görünüşünü çocuğun beğenmeyeceği biçime sokma; memeye acı, ekşi tatlar sürme gibi yöntemlere kesinlikle başvurulmaması gerekiyor. Çocuğun emme isteğini geçiştirmek, çocuğu, erteleyerek emzirmek, güven ilişkisini zedeleliyor. Onun için kararlı bir biçimde emzirme eyleminden vazgeçilmeli ve artık büyüdüğü, bu nedenle öbür beslenme biçimlerine geçildiği açıklanarak kendisine yeni besinler verilmelidir. Yemediğinde ısrar edilmemeli; acıktığında yiyebileceği söylenmelidir. *Bkz.* **meme.**

menapoz *Bkz.* **aybaşı kesilimi** (yaş dönümü).

MENDEL, Johann Gregor (1822-1884) **Bitkiler üzerinde yaptığı incelemelerle kalıtımın temel yasalarını ortaya koyan ve kalıtımbilimin öncüsü olan Avusturyalı rahip; botanik ve kalıtım bilgini**. Mendel, Silezya'daki Heinzendorf'ta (Hyncice'de) doğdu;

Moravya'daki Brünn'de (Brno'da) öldü. Üç çocuklu ailenin tek erkek çocuğudur. Babası çiftçi; annesi ise, eskiden beri bahçıvanlıkla uğraşan bir ailenin kızıdır. Mendel, çok küçük yaşlarında babasından, sonra bir öğretmeninden bitki yetiştirmenin bütün özelliklerini öğrendi. 1833'te Leipnik'teki; bir yıl sonra da troppau'daki bir liseye gönderildi. Burada üstün bir başarı gösterdi. 1840'ta lise diplomasını aldı ve Olomouc Üniversitesi'nde felsefe derslerini izlemeye başladı. Ailesinin ekonomik sıkıntısı nedeniyle 1843'te fizik profesörünün önerisiyle Brünn'deki Augustinus tarikatının manastırına girdi ve Gregor adını aldı. Burada hem din eğitimi gördü hem de Felsefe Enstitüsü'nde tarım ağırlıklı dersleri izledi. 1847'de rahip oldu. 1849'da bir okula yedek öğretmen olarak atandı. Öğretmenliği sevdiğini anlayınca doğa bilimleri öğretmeni olmaya karar verdi. Ancak, girdiği üniversite sınavında jeoloji ve zoolojide başarı gösteremedi. O nedenle bu hakkını yitirdi. Manastır'ın da desteği ile gittiği Viyana Üniversitesi'nde doğa bilimleri ve botaniğin yanı sıra, sonraki araştırmalarında kendisine ilerde yararlı olacak istatistik yöntemleri de öğrendi. 1854'te Brünn Teknik Okulu'nda fizik ve doğa tarihi dersleri için yedek öğretmenlik görevi aldı. Başladığı bitki malzeme çalışmalarını tamamladığı 1861 yılında başrahip oldu. Mendel, küçük yaşlarında babasından ve bir öğretmeninden öğrenmiş olduğu bitki yetiştirme, bitkilerde aşılama ve çaprazlama konularında, bilimsel araştırmaya değer veren Viyana Üniversitesi'nin kütüphanesinden ve bahçesinden çok yararlandı. Bitki fizyolojisi profesörü **Franz Unger**'in derslerini ilgiyle izledi. Başta bezelye olmak üzere, birçok bitkinin **melezleme**sini ayrıntılı olarak öğrendi. Mendel, manastıra dönerek, sonradan bilim tarihinin en değerli deneysel çalışmaları arasına girecek olan incelemelerine, konusunda derin bir bilgiye sahip olarak başladı. On yılı aşkın bir süre, başta bezelye olmak üzere, çeşitli bitkiler üzerinde araştırmalar yaptı. Çalışmalarının sonuçları, **meteoroloji** alanında değerlendirildi ve kendisine büyük bir ün kazandırdı. Ancak, incelemelerinin **botanik** ve **genetik**te çığır açtığını; kendisini en büyük bilim adamları arasına kattığını göremedi. Mendel, 30.000'e yakın bitki üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmıştı. Bu çalışmalarında çıkış noktası, **saf soy** bezelye türleri elde etmekti. Bu amaçla 1854-1856 yılları arasında bir dizi denemeler yaptı. Yapay yollardan kendi içinde üretildiğinde her zaman aynı özellikleri gösteren bezelye türlerini ayrıştırmayı başardı. Örneğin, kendi içinde her kuşağı yeşil ya da sarı taneli bezelye veren

bitkiler elde etti. Bu saf soyları birbiriyle çaprazlama yöntemiyle çiftleştirerek **melezleme** çalışmalarına başladı ve saf soy bitkilerin özelliklerinin melez döllerde nasıl ve hangi oranda ortaya çıktığını izledi. Önce, tek basit özelliğin dölden döle nasıl aktarıldığını araştırdı. Bu amaçla, yetiştirdiği yaklaşık 14.000 bitkide uzunluk, cücelik gibi bitki boyu; yuvarlaklık, kırışıklık gibi tanenin biçimi; yeşil, sarı gibi renk; çiçeklerde ve yaprak koltuklarında rengin varlığı ya da yokluğu; çiçeğin bitki gövdesindeki konumu ve tohum kılıfının biçimi gibi yalnızca ikili olasılıkları inceledi. Örneğin, saf soy yeşil ve saf soy sarı bezelyeleri birbiriyle çaprazladığında, birinci melez dölde, ister dişiden ister erkekten gelsin, sarı rengin egemen olduğunu; yeşil taneli bitkilere ilk dölde rastlanmadığını belirledi. Mendel, önemli bir adım olarak, bu kuşakta yeşil rengin yitirilişini ısrarla araştırdı. Bugün **Fı** denilen bu dölü, kendi içinde çaprazladığında oldukça düzenli bir olguyla karşılaştı. **F2** denilen ikinci melez dölde, birinci dölde ortadan kalkan yeşil rengin yeniden görüldüğünü saptadı. Yeni kuşaktaki bitkilerde sarı yeşil oranı yaklaşık 3:1 değerinde beliriyordu (3 sarı, 1 yeşil). Sürdürdüğü araştırmalarda Mendel, Fı dölünde görülen özelliğin, bu kuşakta ortaya çıkmayan özelliğe, F2 kuşağında 3:1 oranında üstünlük sağladığını gözlemledi. Bu düzenli bulgulardan yola çıkarak kalıtıma ilişkin **iki temel sonuc**a vardı: **(1)** İlk melez döldeki **tüm bitkilerin aynı özelliği taşıması**nın nedeni, bu kuşaktaki bitkilerin, o özellik bakımından eşit ya da tekdüze oluşudur. **(2) özyapıların** (karakterlerin) **ayrılığı yasası** adıyla anılan ikinci temel bulguya göre, özellikler dölden döle, bütünlüklerini koruyan, ayrışık özyapılar olarak aktarılıyor. Böylece Mendel, bir kuşaktan ötekine geçen özelliklerin, o güne dek yaygın olarak sanıldığı gibi, anne ve babaların özelliklerinin karışımı biçiminde ortaya çıktığını ileri süren **bileşim kuramı**na köklü bir biçimde karşı çıkmış oldu. Mendel'in buluşu gibi, hep ya da hiç kuralına göre değil de **ara değerler**le dölden döle iletilebilen özelliklerin, genelde birden fazla gen tarafından belirlendiği ise, daha sonra ortaya çıkarıldı. Mendel, iki melez döldeki farklılıkları, **baskın** özellikler ve çekinik özellikler arasındaki etkileşimlerle açıkladı. Örneğin, saf soy yeşil ve saf soy sarı bezelyelerin melezlerinde baskın olarak tanımladığı sarı renk, yeşile baskın çıkıyor. Böylece bu özellik, erkek ya da dişi eşey organınca aktarılışından bağımsız olarak ilk melez döldeki tüm bezelye tanelerinin sarı olmasını sağlıyor. Bu kuşak, kendi içinde çaprazlandığında, iki taraftan da ya da yalnızca bir taraftan sarı

renk özelliğini alan tüm bitkiler sarı oluyor. Buna karşılık, ancak, iki taraftan da çekinik özelliği alan bitki (deneydeki her dört bitkiden biri) bu çekinik özelliği göstererek yeşil tane verebiliyor. Mendel bu evrede, birden çok özelliğin çaprazlanmasına yöneldi; iki ayrı baskın özelliği taşıyan bitkiler ile iki çekinik özelliği taşıyanların melezlenmesinden ortaya çıkan sonuçları inceledi. Örneğin, sarı ve yuvarlak tane gibi iki baskın özelliği olan bitkiler ile yeşil ve karışık tane gibi iki çekinik özelliği taşıyan bitkileri çaprazlayarak, melezlerin özelliklerini ve oranlarını araştırdı. Sonuçta, ilk melez döldeki (F1'deki) tüm bitkilerin, daha önceki gibi baskın özellikleri taşıdığını gördü. Çekinik özelliklerin yine ortaya çıkmadığı bu dölde elde edilen yuvarlak ve sarı taneli bitkileri birbiriyle çaprazladığında, ikinci melez kuşakta değişkenlikler, bu kez iki özelliğin de birbirinden bağımsız olarak aktarıldığını gösterecek biçimde ortaya çıktı. Örneğin Mendel, çok sayıda bitkiyle yaptığı inceleme sonucu, iki özelliğin birbirinden bağımsız olarak aktarılmaları durumunda, beklenildiği gibi, ikinci melez kuşakta 9 sarı-yuvarlak; 3 sarı-karışık; 3 yeşil-yuvarlak ve 1 yeşil-karışık taneli bitki oranı elde etti. Mendel'in iki ayrı özelliğin çaprazlanmasını bu biçimde incelediği başka durumlarda da yaklaşık 9:3:3:1 oranını elde etmesi; bu arada daha çok sayıda ikili özelliği içeren bitkiler üstüne yaptığı araştırmalarda bu özelliklerin melezleme nedeniyle etkileşmeden birbirinden bağımsız olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığını saptaması, yeni bir Adım daha atmasını sağladı. Onun bu bulgusu, özyapıların **bağımsız ayrılığı yasası** adıyla genelleştirildi. Mendel, araştırmalarının sonuçlarını ve geliştirdiği kuramı, 1865 yılı Şubat ve Martında Brünn Doğa Bilimleri Derneği'nin iki aylık toplantısında özetledi. Anne babalarda birer çift olarak yer alan öğelerin, dişi ve erkek eşey organında (yumurta ve çiçek tozunda) teke indiğini; döllenme sonucu bu ikisinin birleşimiyle yeniden bir çift oluşturduğunu düşündü. Böylece her dölde bitkinin belirli bir özelliği, anne babasından aldığı öğelerin niteliğine bağlı olarak belirleniyordu. Mendel'in buluşunu açıklayan *Bitki Melezleri Üstüne Denemeler* adlı makalesine de toplantıdaki açıklamalarına olduğu gibi, herhangi bir tepki gelmedi. Mendel, araştırmalarını benzer amaçla mısır, fasulye ve gecesefası başta olmak üzere birçok bitki üzerinde de yürüttü ve **kalıtımbilim**de, **biyoloji**de bir devrim gerçekleştirdi. 1900'lere dek, bilim insanlarının dikkatinden kaçan bu gerçekler, ancak 1900'lerde bu konudaki araştırmalarla başka bilim insanlarınca ortaya konulduğunda, bunları çok

önceden Mendel'in belirlediği anlaşıldı. Mendelci yaklaşım, insanı da kapsamak üzere, bütün canlılar üzerindeki kalıtım araştırmalarının çıkış noktası oldu. **Mendelcilik**, **Darwin**'in evrim kuramında yer alan **doğal ayıklanma** ile seçilen değişkenliklere de somut bir mekanizma kazandırdı. 1920'lerde Çetverikov'un; 1930'larda da **R. A. Fisher, S.Wright ve J. B. S. Haldane**'in katkılarıyla **Darwincilik**le Mendelciliğin bireşimi gerçekleştirildi. Başta **T. H. Morgan** olmak üzere, 20. yüzyıl bilim insanlarının **kromozom kuramı**nın ışığında yaptıkları araştırmalar sonucu, Mendelin bulgularının **biyokimya**sal ve yapısal temeli belirlendi. **Crick** ve **Watson**'un **DNA**'nın yapısını çözmeleriyle **moleküler genetik**te başlayan yeni dönem, Mendel yasalarının temelinde yer alan biyokimyasal mekanizmayı ortaya çıkardı. Bu da yasaların genler düzeyinde geçerli olduğunu gösterdi. Ele aldığı yedi özelliğin, bezelyede yedi ayrı kromozomda bulunması, Mendel'in incelemelerini kolaylaştırmış; buna karşılık, ikinci yasasında belirttiği özelliklerin ayrı ayrı iletildiklerine ilişkin olguyu ise aşırı biçimde genellemesine yol açmıştı. Morgan'ın da eleştirdiği bu yasanın, ancak, ayrı kromozomlardaki özellikler (genler) için geçerli olduğu, daha sonra anlaşıldı; aynı kromozomlardaki genlerin birbiriyle ilintili oldukları ölçüde birlikte aktarılma olasılıklarının arttığı, Morgan ve başka birçok araştırmacının incelemeleriyle ortaya konuldu. Kromozomlara ilişkin hiçbir şey bilmemesine karşın, bu konuda iki ayrıntı dışında en temel olguları gün ışığına çıkarıp sağlam istatistiksel yöntemlerle yorumlamayı başaran Mendel'in çalışması, bilim tarihinin en anlamlı başarılarından biri olarak nitelendiriliyor.

Mendel yasaları *Bkz.* **MENDEL, Johann Gregor**.

menenjit *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları**.

meni (semen) **Sperm**lerin içinde bulunduğu kıvamlı sıvı; ***atmık.*** Meni kimi zaman sperm anlamında da kullanılıyor.

menopoz (menopause) Kadınlarda aybaşı kanamalarının kesildiği, doğurganlığın sona erdiği dönem; ***yaş dönümü.*** Doğal menopozda bu dönem, 45-55 yaşlar arasını kapsıyor. Kadınlar için sıkıntı yaratan bu geçiş döneminde sıklıkla rastlanan belirtiler sıcak basması, gece terleme, kaygı duygusu, duygu salınımları, vajinal kuruluk, cinsel istek dalgalanmaları, unutkanlık, uykusuzluktan kaynaklanan yorgunluk ve kilo alma yer alıyor. Son yıllarda, yaş dönümü belirtilerini hafifletici etkili tıpsal yöntemler geliştirilmiştir. *Bkz.* **estrojen.**

merak (curiosity) **1.** Özellikle yeni ya da ilginç şeyleri araştırmak, incelemek; onlara ilişkin bilgi toplamak için duyulan yoğun ve içten gelen istek. Bu dürtü, hayvanlarda ve çocuklarda kendiliğinden beliriyor. Küçük çocuklar, önlerine çıkan, ellerine geçen her şeyi eline alma, tadına bakma, ısırma, koklama, eğip bükme davranışını gösteriyorlar. Bu görünümüyle merakın, insandaki temel öğrenme eğilimlerinden biri olduğu anlaşılıyor. 3-4 yaşındaki çocuğun “Bu ne?”, “Şu ne?”, “O ne?” biçimindeki bitip tükenmeyen sorularıyla, öğrenme merakının doruğa çıktığı görülüyor. Çocuklarda çok erken yaşlarda ortaya çıkması; hayvanlarda da görülmesi, bu merakın doğuştan geldiğini düşündürüyor. **Freud** ise merakın, bakma içgüdüsünün yüceltilmiş bir türü olduğunu ileri sürüyor. *Bkz.* öğrenme; **yüceltme**. **2.** Bir şeyi yapma, bir şeyle uğraşma, bir şeyi edinme isteği. **3.** Aşırı düşkünlük, istek. **4. Kaygı, tasa.** *Bkz.* **bilişsel alan kuramı.**

merak, girişim ve becerebilme duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((3) Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi).**

merdiven yanılsaması (staircase illusion) Gözün, bakıldığı anda sabitlendiği noktaya bağlı olarak merdivenin yukarıya doğru çıkıyormuş ya da aşağıya doğru iniyormuş bigi göründüğü görsel yanılsama. *Bkz.* **tersinden görülebilen figür.**

merhamet etmek *Bkz.* **acımak.**

merkezcil sinir (contripetal nevre) Sinir akımını çevreden ya da alt merkezlerden merkez sinir sistemine ya da üst merkezlere ileten sinir; ***getirici sinir, duyu siniri.***

merkezci psikoloji (centralist psychology, centralism) Davranışın, beynin (merkezi sinir sisteminin) işlevi olduğu görüşü; davranışı açıklamada beyinde yer alan olayları önemseyen; vücudun yakın çevresinde gerçekleşen olaylara ağırlık veren çevreci psikolojinin karşıtı olan görüş; ***merkeziyetçi psikoloji; merkezci ruhbilim.*** Çevreci görüşe göre davranışın kökeni çevrede; yani duyu organları, kaslar ve bezlerdedir. Merkezci görüş, davranışın bir tepki süreci oluşunu yadsıyor ve uyarıcı ile tepki arasında yer alan beyni, bütünleyici ve denetleyici merkez olarak benimsiyor. **Bilme**ye, **sorun çözme**ye ve **tutum**lara ağırlık veriyor. Oysa çevreciler ağırlığı **dürtü**lere, **alışkanlık**lara ve **kassal tepki**lere tanıyorlar. Bu iki görüşün orta yerinde bulunan psikoloji ise, bu iki görüşe de katılıyor ve **merkez ve çevre süreçlerin etkileşimi** üzerinde duruyor. Davranışın, çevresel ve organsal etkenin karşılıklı etkileşimine bağlı olduğunu vurguluyor. Merkezci psikologlara göre çevre, canlıyı ancak çevresel alıcı düzeneklerle etkiliyor ve beyni besliyor. Öte yandan tepki organları da çevreyi, merkez sinir sistemi ile etkiliyor. Ayrıca, davranışın yalnızca uyarıcılara tepki olmadığını; etkilenen canlının uyarıcılara tepkisi olduğunu ileri sürüyor. Böylece, üç etkenin de önemli olduğunu savunuyor. *Bkz*. çevrecilik; **dış çevre.**

merkezci ruhbilim *Bkz.* **merkezci psikoloji.**

merkezi eğilim (central tendency) **1. Ortalama, ortanca, tepedeğer** gibi bir **frekans** dağılımını gösteren puan. **2.** Bir dağılımdaki gözlem ya da deneklerin, **mutlak değer** ya da yineleniş oranına göre bir noktada toplanma eğilimi; özeksel eğilim.

merkezi eğilim hatası (central tendency error) Herkesi ortalama olarak değerlendirme eğilimi.

merkezi epilepsi *Bkz* **odaksal sara.**

merkezi kişilik özelliği (central traits) **1. Allport'a göre**, insan kişiliğini en iyi ortaya koyan çekirdek özellikler. Bu özellikler, bir durumdan bir başka duruma geçildiğinde değişmeyen **iyimserlik, arkadaş canlılığı, yardımseverlik, babacanlık** gibi genelleşmiş özelliklerdir. **2.** Başkalarıyla ilgili izlenimlerin oluşumu sırasında, genel izlenimi belirleyici bir biçimde etkileyen kişilik özellikleri.

merkezi oluk *Bkz.* **beyin .**

merkeziyetçi psikoloji *Bkz.* **merkezci psikoloji**

merkez sinir sistemi (central nervous system) **Sinir sistemi**nin beyin ve omuriliği kapsayan bölümü. Diğeri, boyun ve omuriliğin dışını kapsayan çevre sinir sistemidir. Beyin; ön beyin, orta beyin ve arka beyin olarak üç bölümden oluşuyor. Orta arka beyne **beyin sapı** da deniyor. Arka beyinde medulla, pons, serebellum ve dört ventrikul bulunuyor. **Medulla**, kalp basıncı, kalp atışı ve soluk alma gibi işlevleri gerçekleştirdiği için, **beynin yaşamsal merkezi** olarak niteleniyor. Merkez sinir sisteminin çeşitli yerleriyle lif alışverişi yapan ve ağız ile yüzün duyumunu, hareketlerini yöneten **pons**, önemli bir merkezdir. Yapı bakımından gelişmemiş bir **serebral hemisfer** olarak görülebilen **serebellum,** kassal hareketlere yol açan **impuls**ların düzenlenmesinde etkili oluyor. Arka ve ön beyin, orta beyin alanında birleşiyor. "Taban"da duyusal demetler yukarıya; devimsel demet aşağıya doğru bir yol izliyor. **Tektum**, duygusal bir görev yapıyor. İlkel görme ve işitme merkezleri, tektumda bulunuyor. Ön beyin, yüksek zihinsel işlevleri oluşturuyor. Talamus, **görme demeti, hipofiz**, **mememsi cisim,** hipotalamus, **3. ventrikul, koku soğanı**, serebral hemisferler ve **bazal gangliyonlar,** önbeyinde bulunuyor. **Talamus,** beynin role ve aktarma merkezliğini yapıyor. Getirici-götürücü demetlerin çekirdekleri, talamusta kontakt kuruyorlar. **Hipotalamus** ise, denetim merkezi olarak, özerk işlevleri bütünlüyor. **Sempatik ve parasempatik işlevler**in düzenleyicisi, hormonları denetleyen merkez olmanın sonucu, duygu ve coşkulara, açlık ve susuzluğa, cinsel uyarılmaya merkezlik yapıyor. **Serebral hemisferler; serebral korteks**, **korpus striatum** ve **korpus kallosum** oluşturuyor. Beynin parçalarından biri de arka beyinden ön beyindeki hipotalamusa kadar uzanan **RAS**'tır. Merkez sinir sisteminin bir başka parçası durumundaki **omurilik**, temel işlev olarak **ileti görevi** yapıyor. Dışardan gelen uyaranları beyne; beyinden gelen uyaranları da gerekli organ ve dokulara iletiyor. Diğer bir işlev olarak da **refleksler**in birçoğunu beyne iletmeden yanıtlıyor

Merkezsizleşme (decenter) **Piaget'e göre**, çocuğun **beniçincilik**ten yavaş yavaş uzaklaşarak başkalarıyla paylaşılan gerçekliğe yönelme süreci. Çocuk, bu süreçte dünyayı başkalarının nasıl algıladığını anlıyor; kendi algılarının, başkalarınınkinden farklılığını biliyor; başkalarından farklı duygulara ve güdülenmelere sahip olduğunu kavrıyor. Bu tanımın bir gereği olarak, **somut işlemsel evre**de çocuğun, bir durumun ya da nesnenin aynı anda birden çok yanı üzerinde düşünebilme becerisinin varlığını da yansıtıyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

mesaj *Bkz*. **ileti**.

meslek (profession) Bir kimsenin yaşamını sürdürmek ve geçimini sağlamak için yaptığı sürekli iş ya da çeşitli kuruluşlardaki benzer iş ya da konumlar (pozisyonlar) grubu. Meslek, başkalarının yararına mal ve hizmet üretmek olarak da tanımlanıyor. Bir uğraşın meslek özelliği taşıması için yasal düzenlemesi, belli bir eğitimi, statüsü, kuralları, ölçüleri (normları) ve kullandığı belli araç gereçleri olmalıdır. Buna göre örneğin, doktorluk, öğretmenlik, yargıçlık birer meslektir. *Bkz.* **meslek bilgisi; meslek danışmanlığı; meslek seçimi; meslek eğitimi; meslek psikolojisi; mesleksel gelişim; mesleksel gelişim evreleri.**

meslek bilgisi (professional knowledge) Meslek uzmanlık okullarının programlarında yer alan ve amacı öğrencilere meslekleriyle ilgili yetkinlik kazandırmak olan dersler aracılığıyla verilen bilgiler. Değişik mesleklerin özelliklerine; o mesleği seçenlerde aranan ilgilere, bedensel ve zihinsel yeteneklere; iş bulma olanaklarına ve mesleğin sağladığı kazanca ilişkin bilgiler. Okullarda her fırsattan yararlanılarak mesleklere ilişkin yapılan açıklamalar, öğrencileri ilerde seçecekleri mesleklere hazırlamaya yardım ediyor.

meslek danışmanlığı (vocational counseling) Yetenek ve ilgilerine uygun bir mesleği seçmesi, benimsemesi, seçtiği mesleğe hazırlanması ve o meslekte ilerlemesi için kişiye götürülen uzmanlık düzeyindeki düzenli ve sürekli hizmetler. Meslek rehberliği, kişinin ruhsal ve ekonomik bağımsızlık kazanması, sağlıklı bir aile kurması ve toplumsal çevresini geliştirmesi ile yetenek ve ilgilerine uygun bir meslek seçmesi, öbür gereksinimlerini doyurucu düzeyde karşılayıp karşılayamaması ile de yakından ilgilidir. Mesleğinde gelişen kişi, çalışmayı da öğrenmiş oluyor. *Bkz.* **meslek seçimi; rehabilitasyon.**

meslek eğitimi (vocational education) Bir mesleği yürütmek için gerekli olan bilgi, beceri ve değer duygularını, o mesleğe hazırlanan öğrencilere kazandıran eğitim. Okula devam etmenin temel amaçlarından birinin de girilmek istenen meslek için gerekli ve yararlı bilgiler kazanmak olduğu düşüncesi, **Pestalozzi'**ye dek uzanıyor. Bu kanı, 19. yüzyılda dünyanın hemen her yanına yayılmaya başladı ve eğitimin amacı genişledi. Çocuğun ileride gireceği mesleğin gereklerine göre yetiştirilmesi gerektiği bilinci oluştu. İnsan eğitimiyle ilgili çalışmalarda bireyin, gireceği mesleğe ısındırılması gerekiyor. Genel eğitim, yalnızca çok yönlü

kuramsal bilgilerle edinilemiyor. İnsan, sağlam ve temelli bir genel eğitimi, meslek yaşamının günlük istek ve gerekleri ile ilişki kurarak edinebiliyor. Genel eğitim, mesleklerle ilgili günlük küçük işler aracılığı ile gerçekleşiyor, anlam ve değer kazanıyor. Bunun gibi, genel bilgi aracılığı ile de meslek eğitimi güçlenip soylulaşıyor. Pestalozzi'nin vurguladığı gerçeğin yaşama geçirilmesi için yüzyıldan fazla zaman boyunca emek harcanıyor. Ne ki eğitimi yalnızca bilgi aracılığı ile sağlamayı amaçlayan anlayış, zihinlerden hâlâ tümüyle sökülüp atılamamıştır. Eğitimi geleneksel kalıntılardan kurtararak çağdaş niteliklerine kavuşturmak, son çözümleme günümüz eğitimci ve öğretmenlerine düşen önemli görevlerden biri konumundadır. *Bkz.* **meslek; meslek bilgisi**.

mesleki gelişim *Bkz.* **mesleksel gelişim.**

mesleki gelişim dönemleri *Bkz*. **mesleksel gelişim evreleri.**

meslek psikolojisi (occupational psychology) Uygulamalı psikolojinin iş ve mesleklerle ilgili olan bölümü; ***meslek ruhbilimi.*** Bu psikoloji, mesleklerin istediği özellikleri araştırıyor; bunları ölçecek araçlar hazırlıyor ve bunları uyguluyor. Çalışanların verimi, özgüvenleri ve yaşama bağlılıkları üzerinde etken olan koşulları inceliyor. Yoğunluğun ve iş kazalarının önlenmesi, çalışanların mutlu olması gibi konulara çözümler arıyor.

mesleksel rehberlik (occupational guidance) *Bkz.* **meslek danışmanlığı; meslek psikolojisi; meslek seçimi.**

meslek seçimi (vocational choice) Edinilecek iş ve meslek üzerinde kesin karar verme. Bu gereksinim genellikle ilköğretim ve lise sonlarında ortaya çıkıyor. Daha önceki yaşlarda müzik, resim gibi kimi özel yetenekler doğrultusundaki ilgiler dışında meslek ilgisi değişkenlik gösteriyor; meslek ilgisi, 15-16 yaşlarından sonra yerleşmeye başlıyor. Meslek seçimi en iyi, bireyin ilgi duyduğu ve yetenekli olduğu alanlardaki iş ve meslekleri yeterince tanıdıktan sonra, kendi istenci ile gerçekleştiriliyor. Çocuk, meslek seçimi konusunda 10-12 yaşına dek **düşlem** (fantezi) **dönemi**ni yaşıyor. 12-15 yaşlar arası, **taklit dönemi**dir. Bu dönemde çocuk, yakınlarının, tanıdıklarının mesleklerine öykünüyor. Tanıdığı mesleklerin tek bir yanının bile ilgisini çekmesi, o mesleğe heveslenmesi için yetiyor. 15-17 yaşlar arasında genç, **gerçeği arama**ya başlıyor. 17 yaşından sonra ise **gerçekçi döneme** tam olarak giriyor. Bu yaştan sonra

gençte kendini, içinde bulunduğu toplumsal-ekonomik düzeyden bir üst düzeydeki yaşama ulaştıracak; kendi ilgi ve yeteneklerine uygun mesleklere yönelme eğilimi görülüyor. Bu evrede genci, ilgi ve yeteneklerine uygun mesleklere yönelme yerine, saygınlığı yüksek mesleklere yönelmeye heveslenme tehlikesinden uzak tutmak gerekiyor. Çünkü genç, bu yanlış yönelişle kendisine mutsuz bir gelecek hazırlayabiliyor. Kişi, mesleksel mutluluğu ve onun etkilediği aile mutluluğunu; giderek de toplumsal mutluluğu, kendi ilgi ve yeteneklerine uygun bir mesleği seçip onda ilerlemeye çaba göstererek yaşayabiliyor. İsteyen gençler için edebiyat fakültelerinin psikoloji bölümleri ile **rehberlik ve araştırma merkezleri**nde ilgilerini ölçtürebilme olanağı bulunuyor.

mesleksel gelişim (vocational development; professional growth) Kişinin mesleğe yönelişinden başlayarak, meslek seçimine, mesleğe uyumuna, meslekte ilerlemesine ve emekliliğine dek süren meslek yaşamının tümünü kapsayan süreç; ***mesleki gelişim***. Bu anlamdaki bir meslek rehberliği için, kişiye ve mesleğe ilişkin, dikkatle toplanmış çok yönlü bilgilere gereksinim vardır.

mesleksel gelişim evreleri (professional development stages) Sırasıyla; büyüme, araştırma, yerleşme, koruma ve sürdürme ile emeklilik olarak **beş evre**de gerçekleşen süreçte yer alan aşamalar; ***mesleki gelişim dönemleri.*** Bu evreler, evrensel nitelik taşımakla birlikte, toplumlara ve kültürlere göre farklılıklar da gösteriyor. **(1) Büyüme Evresi:** Doğuştan 14 yaşına dek süren dönem, büyüme evresidir. Bu evrede bireyde açık ve kesin bir mesleksel eğilim görülmüyor; özellikle benlik gelişimi hızla sürüyor. Birey, birtakım **meslek düşlemleri** oluşturuyor. Bu evrenin sonuna doğru, bireyde **yetenek** ve **ilgi**ler önem kazanmaya; bunlar doğrultusunda mesleksel eğilimler belirmeye başlıyor. Belirli konulara ve alanlara yönelik yetenek belirtileri ortaya çıkıyor. **(2) Araştırma Evresi:** Bu evre 15-24 yaşları arasını kapsıyor. Kişi, bu dönemin başlarında geçici mesleksel eğilimler gösterirken, izleyen yıllarda, oluşturduğu meslek tasarımını gerçekle karşılaştırarak denetliyor ve bu tasarımını gerçekleştirme çabası gösteriyor. Kişiye bu çabaları sırasında meslek yaşamındaki olası rolünü ve olanaklarını gözden geçirme; bu rolü gerçek ya da gerçeğe yakın durumlarda deneme fırsatı verildiğinde, gerekli yorumları ve değişiklikleri yapma olanağı tanındığında kişi, kendine uygun bir mesleği seçebiliyor. **(3) Yerleşme Evresi:** 25-44 yaşları

arasında, kişi, gerekli araştırmaları tamamlayıp, hazırlandığı mesleğe yerleşiyor ve meslekte kendini geliştirme çabasına girişiyor. Kendini geliştirmeyi ihmal etmeyen bir kişi, bu evrenin sonlarında, meslek gelişiminin doruğuna tırmanıyor. **(4) Koruma ve Sürdürme Evresi:** Meslek yaşamının 45-64 yaşları arasını kapsayan bu evrede mesleğe yerleşme ve meslekte kendini geliştirme çabasını bilinçli bir biçimde göstermiş, deneyimlerini sürekli olarak çoğaltmış olan kişiler, doruğa ulaştırmış oldukları verimliliklerini koruyor ve sürdürüyorlar. **(5) Emeklilik Evresi:** 65 yaş ve sonrası ise emeklilik evresidir. Etkin mesleksel uğraş, bu evrenin başında son buluyor. Bu evre, dinlenme yıllarınu kapsıyor. Kişi, artık, günlerini kendi isteğine göre değerlendirebilme olanağına sahip oluyor. Emekli kişi bu dönemi, mesleğine ilişkin ya da özel ilgi alanına giren konularla uğraşarak geçirebiliyor. Birçok kişi bu evrede, meslek yaşamı boyunca edindiği birikimleri verime, ürüne dönüştürme çabasını sürdürüyor.

mesleksel sağaltım *Bkz.* **mesleksel tedavi.**

mesleksel tedavi (occupational therapy) Kişinin bağımsız çalışma yetisini, bedensel ve toplumsal becerilerini geliştirmek; bedensel engellerini iş yapabilecek duruma getirmek amacıyla kendi kendine bakma, oyun, yaratıcı çalışma gibi etkinlikleri kullanma; ***mesleki terapi, mesleksel sağaltım.***

mesleksel terapi *Bkz.* **mesleksel tedavi.**

mesleksel uyum (vocational adjustment) Kişinin, kendi istek ve yeteneklerine en uygun iş ya da mesleği yürütmek için yeteneklerinden yararlanma, ruhsal uyum sağlama derecesi; ***mesleki intibak.***

mesleksel yetenek (vocational aptitude) Belli bir meslek için gerekli ilgi, güdülenme, beceri ve kişilik özellikleri.

meslek testi (occupational test) **1.** Bir kişinin belli bir iş ya da meslek dalına ne ölçüde uygun olduğunu kestirmek amacıyla kullanılan test. **2.** Belli bir iş ya da meslekte çalışan bir kişinin meslek yeterliğini ölçmede kullanılan test. *Bkz.* **psikolojik testler.**

MESMER, Franz Anton (1734-1815) **Mesmercilik diye anılan tedavi yöntemlerini geliştirip ruhsal tedavide hipnoz uygulamalarının öncüsü olan Avusturyalı hekim**. Mesmer, o zaman İsviçre sınırları içinde olan Weil (bugünkü Fac) yakınındaki Iznang köyünde doğdu. Meersburg'da öldü. Üç ayrı yüksek öğrenim denemesinden sonra Viyana

Üniversitesi tıp Fakültesinde karar kıldı. 1766'da doktorasını tamamlayarak aynı üniversitede çalışmaya başladı. Zengin bir dulla evlendi ve Viyana'nın seçkin çevrelerinde adını duyurdu. Para sıkıntısı çekmeden araştırmalarını sürdürdü ve hızla artan hastalarına kendi geliştirdiği **manyetizmayla tedavi yöntemleri**ni uyguladı. Ancak, bir süre sonra meslektaşlarınca büyücülük yapmakla suçlanınca 1778 başlarında Viyana'dan ayrılarak Paris'e yerleşti. Birkaç yıl içinde Mesmer'in yöntemleri yaygın bir tedavi yöntemine, hatta giderek gizli bir Mason örgütüne dönüştü. Bunun üzerine Mesmercilik, üniversiteli bilim adamları ile geleneksel tıp hekimleri arasında ve sarayda terdirginlik yaratmaya başladı. 1784'te hükümetin isteği üzerine aralarında **Lavoisier**, **Benjamin Franklin** gibi ünlü bilim adamlarının da bulunduğu bir kurul, Mesmer'in yöntemlerini inceledi ve bunların bilim dışı olduğu sonucuna vardı. Ardından Fransız Devrimi'nin başlaması üzerine, Mesmer, Fransa'dan ayrıldı. Birkaç Avrupa ülkesini dolaştıktan sonra İsviçre'ye döndü ve yaşamını, hekimlikten ve tartışmalardan uzak olarak orada sürdürdü. **Mesmercilik,** insan vücudunun bir mıknatıs gibi manyetik akım depoladığı ve insanın bu görünmez akışkanı, dokunduğu kişilere iletebileceği inancına dayanıyordu. Astrolojiyle de ilgilenen Mesmer, **kozmik güç**lerin, özellikle gezegenlerin, çekim etkisini yalnızca evrende değil, insan üzerinde de gösterdiğine inandığı için, bunu hastaların tedavisinde kullanmayı düşündü. Ona göre, bu güçler, insan vücudundaki sıvı dengesini etkileyerek kişinin sağlıklı ya da hastalıklı olmasına yol açıyordu. Öyleyse hastanın vücudundaki bu görünmez akışkanı denetim altına almak gerekirdi. Mesmer, başlangıçta bu işte mıknatıstan yararlanırken, bir süre sonra, dokunduğu her şeyin mıknatıslandığına ve sağlık veren akışkanın kendi vücudunda var olduğuna inanmaya başladı. Hayvansal manyetizma diye adlandırdığı bu etki, kendi parmaklarından hastanın vücuduna akıyor ve akışkanın odaklandığı yerleri etkileyerek sıvı dengesini sağlıyordu. Meslektaşlarınca şarlatanlıkla suçlanmış olsa da özellikle hekim ile hasta arasındaki ilişkiye verdiği önemle ruh hastalıklarının tedavisinde yeni bir uygulamayı başlatan kişi oldu. Sonraki yıllarda İngiliz cerrah **James Braid**'in öncülüğünde **Charcot** ve **Freud**'un da kullandığı **hipnoz yöntemleri**, ruh hastalıklarının analiz ve tedavi yöntemleri arasına girmiş oldu. **Başlıca yapıtları**: *Dissertatio physico-medica de planetaruminfluxu (1766) (Gezegenlerin Etkisinin*

Fiziki ve Tıbbi Yorumu), Mémoire sur la découverte du magnétisme animal (1779) (Hayvansal Manyetizmanın Keşfine İlişkin İnceleme).

Mesmercilik *Bkz*. **hipnoz; MESMER, Franz Anton.**

mesuliyet *Bkz.* **sorumluluk.**

meşguliyet terapisi *Bkz.* uğraş tedavisi.

metabolik anormallikler. *Bkz.* **şişmanlık.**

metabolizma (metabolism) Canlı organizmada ya da canlı hücrelerde hareketi, enerjiyi sağlayarak gelişimi ve işleyişi sürdürmek için oluşan biyolojik ve kimyasal değişimlerin bütünü; ***yapım-yıkım.*** Metabolizmanın karmaşık maddelerin parçalanarak basit maddelere dönüştürülmesi de içinde olmak üzere, örneğin, karmaşık **protein molekülleri**nin basit maddelere dönüştürülmesi için parçalanması ve indirgenmesine **katabolizma** (yıkım); basit organik maddelerden, canlı beden için gerekli olan karmaşık maddelerin üretildiği sürece de **anabolizma** (yapım) deniyor.

metafizik (methophysics) **1.** İlk nedenler, evrenin en son doğası gibi duyu organlarıyla, yaşantılarla bilinenin ötesindeki gerçeği inceleyen, araştıran felsefe dalı; ***fizikötesi, doğaötesi*****. 2. Parapsikoloji.** *Bkz*. **varlıkbilim**.

metafizik psikoloji *Bkz.* **doğa ötesi psikolojisi.**

metafor (metaphor) Bir şeyin, başka bir şeyin yerini tutması; bir şeyi, başka bir şeyin yerine kullanma.

metagüdülenme (metamotivation) **Maslow'a göre**, bireyi, temel gereksinimler karşılandıktan sonra devreye girerek kişilik gelişimine,

olgunlaşmaya ve özgerçekleştirime yönelten güdüler.

metapsikoloji (metapsychology) **1. Ruhsal aygıt**ın, davranışların kökeni, yapısı, amacı ve benzerleriyle ilgili felsefe sorunlarına yönelik kuramsal, **spekülatif** bir yaklaşım, ***doğaötesi pskolojisi.*** Bu yaklaşım, görgül olanın ötesine geçiyor ve psikolojinin genel ilkelerini, yasalarını tümüyle speülatif bir düzlemde belirlemeye çalışıyor. **2. Freud** bu terimi, geliştirmiş olduğu alt psikanalitik kuramlar için kullanmıştır. *Bkz.* **metafizik psikoloji; psikanaliz.**

metin (text) Postmodernistlere göre, özel bir kurgulama olarak her türlü kuram, olay, kişi, yer ya da şey. Bu tanım da içinde olmak üzere her şey, olkunması gereken bir metindir. *Bkz.* **okuma.**

metodoloji *Bkz*. **yöntembilim**.

mevsime bağlı duygusal bozukluk (Seasonal Affective Disorder (SAD)) Sonbahar ve kış aylarında günlerin kısalması nedeniyle ortaya çıkma ve yinelenme eğilimi gösteren **depresyon, letarji,** ruhsal-devimsel yavaşlama, aşırı uyuma, aşırı yeme (aşırı karbonhidrat gereksinimi) gibi belirtilerle tanınan bir ruh durumu bozukluğu; ***kış depresyonu; kış uykusu.*** Bu bozukluk, kişinin ışık miktarının eksilmesine ve havaların soğumasına verdiği olumsuz tepki olarak yorumlanıyor. Bozukluğun, gün ışığına bağlı olarak **serotonin** düzeyinin düşmesi nedeniyle ortaya çıktığı sanılıyor. Parlak ışık ve ilaçla tedavi ediliyor. *Bkz*. ışık kutusu.

meydan korkusu *Bkz.* **alan korkusu**.

MEYER, Adolf (1866-1950) **ABD'li psikiyatyrist; sinir hastalıkları uzmanı.** Meyer, İsviçre, Niedereeningen'de doğdu; Maryland, Baltimore'da öldü. Zürih Üniversitesi Tıp Fakültesi'i bitirdi. Çeşitli akıl hastanelerinde çalıştıktan sonra 1910'da Johns Hopkins Üniversitesi'nde psikiyatri profesörü oldu. Freud ve Pavlov'un etkisinde kaldı ve psikoloji ile fizyolojinin ilkelerini **psikobiyoloji** adıyla birleştirdi. Kişinin bütünüyle eyleme katılmasından yola çıkarak hastanın kişiliğini değişik açılardan belirlemeye çalıştı. Hastanın geçmişiyle ilgili olayları, kalıtım ve çevre etkenlerini; bedensel, toıplumsal ve iktisadi, bilinçli ve bilinçsiz etkenleri birlikte inceleme yöntemini ABD psikyatrisine Meyer kazandırdı. **Clifford Whittingham Beers** ile birlikte, toplumsal ve bireysel yolla ruh hastalıklarını önlemeyi amaçlayan **ruh sağlığı hareketi**ni başlattı. Nöroloji, patoloji, psikiyatri ve ruh sağlığı konularında yapıtları bulunuyor. *Bkz.* **dünyada ruh sağlığı.**

mezhep (sect) Bir dinsel inanışın **farklı** yorumlarını benimseyen alt kolları.

mezomorf *Bkz*. **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

Mısırlılarda eğitim (education in Egypt) Mısırlılar, Nil nehri sayesinde insanlık tarihinin en eski dönemlerinde güçlü bir uygarlık yaratmışlardır. Herotot'a göre Mısır, Nil nehrinin bir armağanıdır. Mısırlıların astronomi, geometri alanlarında ilerlemiş olmalarının başlıca nedeni olarak her yıl taşan ve çevresindeki tarlaların sınırlarını karıştıran; ancak, bununla Mısır'a bolluk da getiren Nil nehri gösteriliyor. Çünkü Nil, Mısır halkını mevsimleri izlemeye, toprakların ölçülmesine (geometriye) ilişkin bilgileri öğrenmeye zorlamıştır. Böyle de olsa Mısır'da her türlü bilgiye sahip olanlar ve eğitimin birinci derecede temsilcileri, rahiplerdi. Tüm bilgilerin özü, kutsal kitaplarda yazılıydı. Bunları ellerinde tutan ve büyük tapınakların çevresinde toplanan rahipler, bir sınıf oluşturmuştu. Bunlar, doğal olarak, varlıklarını sürdürebilmek, bilgilerini kuşaktan kuşağa aktarmak için sınıflarını örgütleyip yetiştirme yolunu izliyorlardı. Rahiplerin yönettiği okullar vardı. Savaşlarda önderlik yapacak kişileri yetiştirmek amacıyla bir de özel akademi kurulmuştu. Okuma yazma, iki bin yıl boyunca, rahip okullarında eğitilen memurlarla yazıcıların tekelinde kaldı. Eski Mısırlılar, **papyrus** adlı ağaççıktan kâğıt yapmayı başarmış ve **hiyeroglif** denilen yazıyı bulmuşlardı. Bu yazı, şekillerden oluşuyordu. Zamanla değişmekle birlikte bu yazı, dekoratif karakterini korudu. Mısırlılarda yazı yazma yaygındı. Büyük **tapınak okulları**nda yetiştirilen ve **yazıcı** denilen bilgili kimseler, yurdun her yanına dağılıp hizmet veriyorlardı. **Ramses** zamanında bu kurumlara prensler de alınmaya başlamıştı. Ramses'in oğlu **Seti** döneminde tapınak okulları çok gelişti. Rahipler, memurlar, doktorlar, kadastrocular ve yazıcılar

yetiştirildi. Kurumun ilköğretim ayağında yüzlerce çocuk okuyordu. Eski Mısır'da aile eğitimine de önem veriliyordu. Mısırlı kadın, bir yandan iyi bir ev kadını olmaya çalışıyor; bir yandan da çocuklarının eğitimi ile uğraşıyordu. Kadınlar, hem erkeklerden hem de çocuklardan saygı görüyorlardı. Aile eğitimini okul eğitimi izliyordu. Okullar genelde ilkokul ve yüksek dereceli okul olarak iki grupta toplanıyordu. Bu okullarda okuma yazmanın yanı sıra pratik işlere, cimnastiğe, zamanın bilimlerine, din ve ahlak eğitimine yer veriliyordu. Bu ülkenin yüksek okulları, eski Yunanlılara örnek oldu. İ. Ö. 7. yüzyılda birçok Yunanlı, Mısır'a gelerek bu okullardan yararlandı. Yunan düşünürleri, Mısırlıların geliştirdiği aritmetik, geometri ve astronomiden esinlendi. Bu anlamda Mısırlılar, Batılıların hocası oldu. *Bkz.* **eğitim tarihi.**

migren (migraine) Başın bir ya da iki yanında birden oluşan ve dönemsel olarak yaşanan ağrı. Migrene mide ve bağırsak bozuklukları, baş dönmesi, bitkinlik, sinirsel gerilim, görme alanında kıvılcım ve lekelerin belirmesi, aşırı duyarlık, çöküntü de eşlik edebiliyor. Duygusal zorluklar, aile baskısı; duyarlı, hırslı, katı kişilik, migreni oluşturan önemli etkenler arasında yer alıyor. Okul başarısızlığı ve aile baskısı, korku gelişimi, okul yaşlarında görülen migrenin en önemli nedenleridir. Migrenin iyileşmesi için, evde, okulda, iş yerinde sorun yaratan etkenleri ortadan kaldırmak; ilaçla tedavi ve ruhsal tedavi uygulamak gerekiyor. *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

mikroorganizma *Bkz.* **mikrop.**

mikrop (microbe) Çeşitli hastalıkların nedeni olabilen, gözle görülmeyen tek hücreli canlıların ortak adı. Mikroplar yalnızca mikroskopla görülebiliyor. Büyüklükleri birkaç mikronu aşmıyor. Kimileri ise ancak elektron mikroskobu, fluoresan mikroskop gibi özel mikroskoplarla görülebiliyor. Yuvarlak ya da çomak biçiminde olanlar bulunuyor. Kimi zaman aralarında birleşerek gruplar ve gözle görülebilen sineriler oluşturabiliyorlar. Bölünerek ya da sporla çoğalıyorlar. Mikropların zararlı olan salgılarına **toksin** deniyor. Mikropların, insan ve hayvanlarda hastalık oluşturmayan; dahası, organizmaya yararlı olan türleri de bulunuyor. Mikroplar, havada, karada, suda bulunabiliyor. Büyük çoğunluğu, 100 santigrat derecenin üstündeki sıcaklığa dayanamıyor.

mikrosefal *Bkz.* küçük kafalı.

mikroveri *Bkz.* yığma veri.

milat yaşı (chronologic age) Doğum tarihine göre hesaplanan yaş; ***kronolojik yaş.*** *Bkz.* **biyolojik yaş.**

Milgram deneyi (Milgram experiment) Sosyal psikolog **Stanley Milgram**'ın 1974 yılında zararlı davranışların gelişiminde yetkenin (otoritenin) etkisini göstermek amacıyla yaptığı deney. Milgram, sözde elektrik şoku uygulayan bir deney düzeneği hazırlıyor. Deneklere (öğretmenlere), yanlış yanıt veren öğrencilere elektrik şoku uygulamaları yönergesini vererek insanların, öğrencilerin yaşamını tehlikeye attığını bile bile bu yönergeye ne ölçüde uyduklarına ilişkin veriler topluyor. Gerçekte, deneyi yapanlarla işbirliği içinde olan sözde öğrenciler ise, bile bile pek de parlak olmayan yanıtlar veriyorlar. Bu yanıtlar karşısında öğretmenlerden, giderek daha yüksek şoklar uygulamaları isteniyor. Deneye katılan öğretmenlerin yüzde 65'i, en yüksek düzey olan 450 wolt elektrik akımını uygulamakta duraksamıyor. Birçoğu karşı çıkıyor; kimileri ağlıyor; ama bilim insanının yetkesine boyun eğiyor. Bu deney, savaş, suç, ceza gibi konulara ilişkin ilginç sonuçlar ortaya çıkarmış; insan doğası, **gerçek benlik** gibi soyut kavramlara karşı kuşku yaratmanın ötesinde, **davranışın biçimlenmesinde yetkenin etkisi**ni gözler önüne sermiştir. Çok eleştirilen Milgram'ın bu deneyinin birçok üniversitede okutulması yasaklanmıştır. *Bkz.* **boyun eğme; Zimbardo deneyi**.

militan (militant) Bir düşünceyi, bir inancı, bir ideolojiyi ya da siyasal görüşü, zora başvuracak kadar şiddetle ve ödünsüz savunan (kişi).

millet *Bkz.* **ulus.**

Millet Mektepleri *Bkz.* **Ulus Okulları.**

milli kütüphane (national library) 1948'de Ankara'da Saraçoğlu mahallesinde halkın yararına sunulan büyük kitaplık. Milli kütüphaneler, bulundukları ülkelerin bütün düşünce ürünlerini eksiksiz toplayan ve ayrıca başka ülkelerin değerli yayınlarını seçerek bir araya getiren; bunları düzenli izleyip sağlayan merkizi bilim kütüphanelerdir. Ülkemizde Ankara'dan başka İstanbul ve İzmir'de de milli kütüphane bulunuyor.

milliyet *Bkz.* **uyruk,**

milliyetçilik *Bkz.* **ulusçuluk.**

mimik(gesture) İletişim amacıyla kullanılan el kol hareketleri, yüz anlatımı gibi sözel olmayan simgesel anlatım biçimleri.

mimik spazmı (mimic spasm) Göz ya da yüz kaslarında yinelenen seğirmeler. Bu tür seyirmeler, boyunda, omuzlarda da görülebiliyor. Çocuklarda, özellikle **aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği** bulunanlarda bu bozukluk yaygın olarak görülüyor. Nedeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, **stres**le ilişkili olabileceği düşünülüyor. **Tik**lerin çoğu tedavi gerektirmiyor; gerekli eğitimle kendiliğinden geçiyor.

Minnesota çok yönlü kişilik envanteri (Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI)) **Hathaway** ve **Mc Kinley**'in geliştirdiği; ABD'de yaygın olarak kullanılan ve Türkçeye de uyarlanıp standartlaştırılmış olan kişilik envanteri. MMPI, normal deneklerin yanıtları ile anormal bireylerin yanıtlarının karşılaştırılması sonucunda **10 alt test ile 3 geçerlik alt testi**nden oluşturulmuştur. 10 alt test, **hipokandri, depresyon, isteri, psikopatik sapma, erkeklik-dişilik, paranoya, psikasteni, şizofreni, hipomani ve toplumsal içedönüklük** niteliklerini ölçüyor. Geçerlik alt testleri ise **L, F** ve **K** adlarıyla biliniyor. Geçerlik alt testleri, **savunucu tutumu, kendini olduğundan iyi ya da kötü gösterme** eğilimlerini ölçüyor. MMPI, hastanede yatan hastalar üzerinde yapılan çalışmalarla standartlaştırılmış olduğu için, daha çok, psikiyatri alanına giren hastaların tanısında kullanılıyor. Anormal (bozuk) davranış eğilimlerini oldukça iyi ölçüyor. Bu nedenle Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri, danışmada ve deneysel çalışmalar için belli kişilik özellikleri bakımından yüksek ve düşük olan deneklerin seçiminde yararlı oluyor. Uygulamada alt test puanları, **standart t puanları**na çevrildikten sonra, her alt testten elde edilen puanlar bir çizgi ile birleştirilerek bir profil elde ediliyor. Sonucun yorumu, bu profilin dağılımına, eğimine ve yüksekliğine bakılarak yapılıyor. Alt testler, puanlarına göre tek tek yorumlanamıyor. Örneğin, şizofreni alt testinden yüksek puan almış olan birinin, şizofren olduğu yargısına varılamıyor. Bu testlerde, bu puanın, öteki alt test puanları içindeki göreceli yeri de önem taşıyor. 18 yaş ve bu yaşın üstündeki kişilere uygulanan ve özgün yapısıyla 550 soruyu içeren bu test, çok çeşitli alanlarda uygulanıyor. Örneğin, **klinik görevliler,** bu testten, **ruhsal sorunları belirleme**de yararlanırken, **psikologlar,** kamu güvenliği alanında çalışanların kişiliklerinin **işe uygunluk derecesi**ni belirlemede; **araştırmacılar, temel kişilik parametrelerini belirleme**de yararlanıyorlar. Eleştiriler ve güncelleme gereksinimi karşısında gözden geçirilen testin soruları, 567'ye ulaştırılmıştır. Yenileştirilen bu test, 15 kadar ayrı ölçeği içeriyor.

mistisizm *Bkz***. gizemcilik.**

mit (myth) **1.** Kaynağı ve yazarı bilinmeyen; kimi doğa olaylarını ya da bir kültürün, toplumun tarih, gelenek, kurum, dinsel tören ve benzerlerine ışık tutan masalsı anlatılar. Bu nitelikleriyle mitler, içinde tanrıların ve kahramanların da bulunduğu yaradılışı, başlangıçlarda olanları, kutsal bir tarihi anlatıyor. **Freud**, mitleri **klasik psikanaliz**de hem bir **psikolojik bilgi kaynağı** hem de **psikolojiden elde edilen bilgilerin tarihsel bir doğrulaması** olarak değerlendirmiştir. **Oedipus karmaşası**, bunun bilinen en iyi örneğidir. Freud, mitlerle rüyaları karşılaştırmış ve mitlerin ait oldukları kültürlerin tarihini olduğu gibi, insan doğasını da aydınlattığına inanmıştır. Ona göre mitlerin anlattığı, uygar insanın bastırdığı, unuttuğu tarihsel, ilkel bir olaydır. Onun hem hastalıklı süreçleri hem de simgeciliği açıklarken sıklıkla mitlere gönderme yapmasının nedeni budur. Mitlere **Jung** da büyük bir önem vermiş ve mitleri, **bilinçdışı etkinliklerinin simgeleri** olarak değerlendirmiştir. Ona göre, dinsel simgeler gibi mitler de uydurulmuş değildir; bilinçdışından kaynaklanmıştır. Mitler, iç gerçekliği bilimsel gerçeklerden daha doğru tanımlıyor ve **ortak bilinçdışındaki temel düşünceler**i temsil ediyor. **2.** Yanlış, dayanaksız; ama o denli de yaygın bir inanç. *Bkz.* **ilkörnek; masal; ortak bilinçdışı.**

mitoloji (mitology) **1.** Belli bir kültür, toplum ya da kişiyle ilgili **mitl**eri konu alan; bunların doğuşlarını araştıran, anlamlarını inceleyen, yorumlayan bilim; ***söylence bilim***. **2.** Bir yöre, ülke ya da uygarlığa özgü mitler, efsaneler ya da masallar bütünü. *Bkz.* **Eros.**

mitos (mityos) Büyümeyi ve kişinin gelişimini sağlayan ve ana hücrenin kromozom sayısını sabit tutan bölünme biçimi.

mizaç *Bkz.* **huy.**

mod *Bkz.* **tepedeğer**.

modalite (modality) **1.** Bireyin bilgi alma ve öğrenme yolu; ***duyu kipi, duyu kanalı, duyu türü*. 2.** Belirtileri gidermek ya da davranış değişikliği yaratmak amacıyla kullanılan özel bir tedavi yöntem ve tekniği. Örneğin, **detoksifikasyon** (antagonist ilaç kullanımı), güdüsel yönlendirme; bilişsel, davranışsal tedaviler, grup tedavisi, toplumsal beceri kazanma eğitimi, meslek danışmanlığı, yardımlaşma grupları ve benzerleri, madde bağımlılığı tedavisi modalitelerindendir. **3.** Bir frekans dağılımındaki başlıca tepe noktaları.

model (model) **1.** Bir araştırma evreni içinde yer alan öğelerin aralarındaki ilişkileri anlamak, bunları çözümlemek ya da bunların neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak amacıyla oluşturulan kuramsal, matematiksel ya da kavramsal ilişkiler yumağı. *Bkz.* **kuram. 2.** Yapımı planlanan bir işin üretiminde kılavuzluk edecek örnek.

model alma *Bkz.* **toplumsal öğrenme**.

modelleme *Bkz.* **BANDURA, Albert ; taklit.**

modern *Bkz.* **çağcıl; çağdaş.**

modern toplum *Bkz.* **çağcıl toplum.**

modülerlik (modularity) **Biliş psikolojisinde**, her biri, belli bilgi türlerini işleyen ve birbirinden bir ölçüde bağımsız bir dizi **modül**den oluştuğunu varsayan kuramların ortak adı. **Modüler biliş kuramı**nın önde gelen savunucularından biri olan **Jerry Fodor**, kimi ruhsal süreçlerin kendine yeterli (modüler) olduğunu savunuyor.

molekül (molecule) Bileşik cisimlerin ve gazların tüm niteliklerini taşıyan ve bir araya gelerek maddeyi oluşturan en küçük kısmı; ***zerre.*** Molekül, birbirine benzeyen ya da birbirinden ayrı olan atomların yığılmasıyla oluşuyor. Kimyasal değişimlerle yeni cisimlerin doğması da bu moleküllerin yer değiştirmesiyle gerçekleşiyor. *Bkz.* **DNA**

monarşi (monarchy) Dinsel ya da simgesel öneme sahip olanlar da içinde, tüm siyasal nüfuz, yetki ve güçlerin seçim dışı yöntemlerle ve daha çok, miras yoluyla yönetimi ele geçiren tek bir kişide toplanması temeline dayanan yönetim biçimi.

mongolizm *Bkz* **mongolluk.**

mongolluk (Down syndrome) **Kromozom bozuklukları**ndan kaynaklanan ve yarık dilli, çekik gözlü, basık yassı burunlu, basık kafalı, kısa geniş boyunlu, geniş ve kısa parmaklı, yumuşak kemikli bir yapıyla birlikte ortaya çıkan bir geri zekâlılık türü; ***mongolizm.*** Down hastalık tablosu (**Down sendromu**), ilk hücrenin oluşumu sırasında kromozomların 21. çiftine 3. bir kromozomun eklenmesiyle oluşuyor. Sonuçta mongolların hücrelerinde 47 kromozom bulunuyor. Zihinsel gerilik düzeyi olaydan olaya değişse bile, böyle çocukların tümünde **zihinsel gerilik** bulunuyor. Bunların yüzde 95'inde **ZB**, 50'nin altındadır. En çok yaşlı anne ve babaların çocuklarında rastlanan bu bozukluk, yaşlı annelerin çocuklarında daha sık görülüyor. Gebelikte X ışınlarından etkilenme,

sarılık, kızamıkçık geçirmiş olma ve ilaç kullanma gibi etkenler de kromozomal anormalliklerin nedenleri arasında yer alıyor. *Bkz.* **kromozom bozukluk belirtileri**.

mongoloid (mongoloid) Mongolluk hastalığı olan.

MONTESSORİ, Maria (1870-1952) İtalyan eğitimci ve psikiyatrist; kendi adıyla anılan çocuk eğitimi yönteminin kurucusu. Montessori, Ancona yakınında Chiravalle'da doğdu; Hollanda'da Noordwijkaan Zee'de öldü. Geleneksel anlayışta bir subay olan babasının karşı çıkmasına karşın, annesinin yüreklendirmesi ve desteği ile eğitimini sürdürdü. 14 yaşında bir teknik eğitim enstitüsüne girdiyse de sonra biyolojiye ilgi duyması üzerine, tıp eğitimine yöneldi. O yıllarda kadınların üniversitelere girmesi, büyük bir kararlılık ve cesaret istiyordu. 1894'te İtalyaða tıp doktoru unvanını kazanan ilk kadın olarak, yaşamı süresince uluslararası kadın hakları kongrelerinde etkinliklerini sürdürdü. Asistanlığa başladığı Roma Üniversitesi Psikiyatri Kliniğinde ilk kez, geri zekâlı çocuklarla sürekli ilişki kurma olanağını buldu. **Engelli çocuklar**a uygulanacak tıpsal tedavinin yanı sıra, onlara eğitsel çalışmalar yaptırılmasının gerekliliğine inanıyordu. 1898'de, iyileştirilmeleri olanaksız **geri zekâlı çocuklar**ın bulunduğu Devlet Ortofreni Okulu'na yönetici olarak atandı. Çocukları eğitmek amacıyla onlarla zevkle doğrudan kendisi ilgilendi. Çocuklara uygulanan yöntemleri geliştirdi ve yine zevkle öğretmenleri eğitmeyi sürdürdü. 1901'de araştırmalarını yapmak amacıyla okuldan ayrıldı. Bir yandan bir kız okulunda sağlıkbilim dersleri verdi, bir yandan da Roma Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde araştırmalar yaptı. 1904'te aynı üniversitede profesör oldu.1906'da İtalyan Hükümeti Montessori'yi yoksul semtlerden biri olan San Lorenzo'nun kalkındırılması tasarımı içinde, 3-6 yaşlar arasındaki çocukların eğitilmesiyle görevlendirdi. Montessori, daha önce geliştirdiği yöntemi, kültürel bakımdan geri kalmış olan bu çocuklara uyguladı. Bu yoksul yörede, 30 bin kişi barınıyordu. Yöre halkı, işçiler, dilenciler ve hapisten yeni çıkmış işsiz güçsüzlerden oluşuyordu. Montessori bu yörede 1907'de ilk Çocukların Evi'nin yönetimini üstlendi. Öğrencileri, ürkek, beceriksiz, aptal görünüşlü 60 çocuk oluşturuyordu. Bunlar, yürümeyi bile beceremiyor; her şeyden korkuyor, ağlıyor; verileni almaktan çekiniyordu. Ailelerinin ya işe gitmesi ya da iş aramakta olması nedeniyle bunlar, aile içinde hiç eğitilmemişlerdi. Bu özellikleri, onların, yeni yöntemleri kolaylıkla benimsemelerini sağladı. Çocukların Evi, bir tür psikoloji laboratuvarı

olarak görev yaptı. Burada “özgür toplumsal yaşam”, **“kendiliğinden disiplin**”, “**zorlanmadan okuma yazma**” gibi, bütün dünyanın ilgisini çeken önemli deneyler gerçekleştirildi. Bir Çocukların Evi de Milano’da 1908’de Musevi toplumcular’ın emekçi halka hizmet amacıyla kurduğu örnek işlik, konut ve sosyal tesislerin yer aldığı Umanitaria’da açıldı. Buradaki eğitim için öngörülen bilimsel malzemenin sağlanması, Montessori’nin çalışmalarına büyük destek oldu ve yeni Montessori okullarının açılmasını sağladı. Montessori, 1922’de, tüm İyalyan okullarını denetlemekle görevlendirildi. Ancak, faşit yönetimin başa geçmesi nedeniyle 1934’te İtalya’yı terk etmek zorunda bırakıldı. Bir süre İspanya ve Seylan’da (bugünkü Siri Lanka’da) kaldıktan sonra Hollanda’ya yerleşti. 40 yıl boyunca Avrupa’yı, Hindistan’ı ve ABD’yi içine alan gezilerinde konferanslar verdi, yazdı, öğretmenler için eğitici seminerler düzenledi ve yeni Montessori okullarının açılmasına yardımcı oldu. Yapıtları, en az 20 dile çevrildi. Montessori’nin okulöncesi ve ilköğretim öğrencileri için geliştirdiği yöntem; **davranışlarda sorumluluğu ihmal etmeyen özgürlük; duyular yoluyla algılamanın geliştirilmesi; oyun ve beden hareketleriyle bedensel uyumun sağlanması** ilkelerine uygun bir eğitim uygulamasının yaşama geçirilmesini istiyordu. Çocuğa tanınan bedensel özgürlük, onun girişkenliğini ve algılama gücünü geliştiriyordu. Çocukların kendi kendilerine kullanabildikleri oyun malzemesi; okuma, yazma ve hesaplamada, kısa bir sürede başarılı olmayı sağlıyordu. **Montessoi yöntemi, davranışçılık** ve **Freudculuk** gibi 20. yüzyılın önde gelen akımlarından değil; **Rousseau, Fröbel** ve **Pestalozzi**’nin çalışmalarından etkilendi. **Deneysel psikoloji** yöntemlerinde, **Itard**’ın gözlem ağırlıklı çalışmalarından ve **E. Seguin**’in geri zekâlı çocuklarla ilgili deneylerinden çokça yararlandı. Avrupa’da yaptığı araştırmalar sonucunda, orada uygulanan eğitim yöntemlerinin, öğrencileri **sürekli olarak sınıflarda oturmak** zorunda bıraktığını; bunun da çocukların yeteneklerini geliştirmediği gibi, onları edilginliğe iterek zekâlarını köreltiğini gözlemledi. İlk kitabı olan *Montessori Yöntemi*’nde, 3-6 yaşlar arasındaki çocuklar üzerinde yaptığı denemelerin sonuçlarını açıkladı. Çok basit gibi görünen **araç gereç**lerin, çocukların yoğun ilgisini çektiğini gördü. Örneğin, sayıları artırılarak **dizilen boncuk sıraları**nın matematikte sayıların kavranmasını kolaylaştırdığını; çeşitli boylardaki **tahta tabletler**in yan yana dizilmesinin, gözü soldan sağa okumaya alıştırdığını

belirledi. Küçükten büyüğe doğru sıralanan **tahta silindirler**in yuvalarına yerleştirilmesi, küçük kas gelişimini etkiliyordu; 3-6 yaş çocukları, bu tür malzeme ile, çevreden etkilenmeden 15-60 dakika kadar ilgileniyorlardı. Bunun ardından yaptırılan **zorunlu ödev**in yorgunluğunu da duymuyorlardı. Disipline uymayan çocuklar bile isteklerine bağlı olarak yaptıkları bu tür işlerden sonra, küme içinde daha **uyumlu** oluyorlardı. Montessori yönteminde odaların temizlik ve düzeni, sofranın kurulması ve toplanması gibi ev işleri, birlikte gerçekleştiriliyordu. **Kendi kendini eğitme ve yönlendirme, girişkenliği artırma**, bu yöntemin temel taşlarıydı. Uygulayıcı (öğretmen), saymak için boncukları, geometrik şekillerden oluşan boz-yap'ları, büyüklük sırasına göre dizilmiş tahta küpleri, silindirleri, ölçü kaplarını çocuklara gösterip ne yapılacağını açıkladıktan sonra, oynamaları için onları kendi başlarına bırakıp geri çekiliyor ve **edilgin bir gözlemcilik** yapıyordu. Yalnızca, **yapılmaması gereken davranışlar**da onları uyarıyordu. Çocukların, kendi deneyleri ile önlerindeki engelleri aşmaları bekleniyordu. Başarmanın sevincini ancak o zaman tadıyorlardı. Montessori'ye göre, çocuğun belli yaşlarında görülen **duyarlık dönemleri**ndeki **zihinsel** yeti, bilginin özümsenmesinde çok elverişli bir olanak yaratıyordu. Çocukların öğrenmeye en açık olduğu zamanlar, bu dönemlerdi. Çocuklar, bu duyarlık dönemlerinde **yaratıcı anlar** yaşıyorlardı. Bu nedenle söz konusu dönemlerin çok iyi değerlendirilmesi; yapay, sağlığa aykırı sınıflarda çocuğun zamanının boşa harcanmaması gerekiyordu. Çocuk için **en doğal ödül**, **bir işin başarılması**dır; bunun dışında bir ödüle gerek yoktur. Geleneksel okullarda verilen ödüller ve cezalar, çocukların doğal davranışlarını, sağlıklı gelişimlerini kısıtlayıcı özellikler taşıyor. **Geleneksel okulun ödül ve cezaları**, çocuğun dikkatini, sorunun özünü oluşturan öğrenmekten uzaklaştırıyor. Öğrenci çabaları için **en büyük ödül** ise **zihinlerde bir kıvılcım oluşturabilmek**, bir uyarının, yerine vardığını görebilmektir. Çocuklardan daha güçlü olması nedeniyle çoğu kez onlara **boyun eğdiren öğretmen**, böyle yapacağına, çocuklara ışık tutan sevecen bir yol gösterici olduğunda, çocuğun sevgisini ve güvenini çok daha kolay kazanıyor. Montessori, **sağlıklı disiplin** konusuna da eğilmiş ve canlı, etkin bir disiplin olan **iç disiplin**in, özgür bir öğrenme ortamında geliştiğini belirlemiştir. Baskıların kalkması durumunda, yıldızları yönlendiren doğa yasalarının, insanları da yönlendireceğini ileri sürmüştür. Dilsizler gibi **yapay bir sessizlik içinde, hareketsiz durma**nın

disiplinle bir ilgisinin olmadığını ve bu tutumun, kişinin varlığını hiçe indirgemekte olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, kişi, ancak **kendi kendinin efendisi** olarak, yaşamı boyunca **kendini kendi kararıyla denetim altında tutabilme**yi başardığı ölçüde disiplinli olur. Montessori'nin eğitim anlayışında, toplumsal sınıf ya da katmanları, ulusal ayrılıkları düşünmeden, **her çocuğa yararlı** olmak, **temel ilke**dir. Onun amacı, geleneksel okullarda uygulanan eğitimin yerine, çocuklar için yepyeni kapılar açmaktı. Bu eğitimde çocuğun **bedensel gelişim**ine de önem veriliyor; bedensel ölçüleri kaydediliyordu. Anne babasından, sağlığına ilişkin bilgi alınıyordu. Sınıflarda her çocuk için bir sandalye ve küçük bir masa bulunuyordu. El, yüz yıkayacakları yerler, çocuklara göre ayarlanıyordu. Bu yöntemle çocuklar, 6 yaşına gelmeden, okuma yazma ve sayı saymayı öğreniyorlardı. Montessori'nin sonradan geliştirdiği yötemlerle 6 yaşın üstündeki çocukların da yaşıtlarından daha önce dilbilgisi, geometri, aritmetik işlemleri, kesirler, biyoloji, müzik, tarih, coğrafya, fen konularını **kişisel çabalarıyla öğrenme**yi başardıkları görülmüştür. **Başlıca yapıtları**: *Il metodo della pedagogia scientifica (1909) (Çocuk Eğitimi-Montessori Metodu), L'Auto educazione nelle sucude elementari (1912) (İlkokullarda öz eğitim), Çocuklar Evi, Il segreto del' infanzia (1936) (Çocukluğun Gizi), Il bambino il famiglia (1936) (Ailede Çocuk), Education for a niw World (1946) (Yeni Bir Dünya Kurmak İçin Eğitim), To Educate the Human Potential (948) (İnsan Gizilgücünün Eğitimi), The Absorbent Mint (949), (Özümleyen Zihin).*

Montessori yöntemi *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

moral çöküntüsü (demoralization) Sorunları çözmede etkisiz, yetersiz olma ve kendi yaşamını yönetememe duygusu, utanma ve mutsuzluk, moral çöküntülü kişinin tipik özellikleridir. Bu duygular, uzun süreli **panik bozukluğu**nun ve **depresyon**un da sıklıkla görülen belirtileridir.

moralite *Bkz.* **ahlak.**

moral realizm *Bkz.* **ahlaksal gerçekçilik.**

moratoryum (moratorium) **E. Erikson'a göre**, ilk gençlik döneminde kişinin kalıcı bir meslek, toplumsal kimlik seçimi yapmadan önce, değişik kimlikleri (toplumsal rolleri) denediği, kimlik kazanımını uzun süre askıya aldığı evre. Ancak, kimliğin bu biçimde uzun süre askıya alınması, toplumsal-ekonomik statüyle ilişkili olduğu görülüyor. Örneğin, çocuk yaşta çalışmaya başlayan; yirmisine basmadan belli bir meslekte yer alan, evlenip çoluk çocuğa karışan bir kişi için böyle bir **askıya alma** söz konusu değildir. *Bkz*. **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

MORENO, Jacop Levy (1892-1974) **Rumen asıllı Amerikan sosyolog.** Moreno, Bükreş'te doğdu; New York'ta öldü. Viyana'da psikiyatrist olarak çalıştı. **Freud** ve **Marx**'ın etkisinde kaldıysa da Freud'un çocukluk dönemleri üzerine araştırmalarını ve grupların toplumsal-duygusal yapısının gerçekliğini göz önünde tutmayan önselci Marxçı ideolojiyi benimsemeyi reddetti. Tiyatro merakının etkisiyle **doğaçlama tiyatro**yu (Stegreiftheater'ı-kendiliğindenlik tiyatrosunu) yarattı. Burada her oyuncu, kendi rolünü doğaçlama oynuyordu. 1925'te ABD'ye gitti. Orada **sosyometri** ve **grup dinamiği** ile ilgili kuramlarını oluşturdu. 1934'te *Who shall Survive? (Kim Hayatta Kalacak?)* adlı başyapıtını yayımladı. 1944-1954 arasında *Psychodrama Monographs* başlığı altında yayımladığı bir dizi makalede düşünce ve deneylerini açıkladı. *Bkz.* **kendiliğindenlik testi; kendiliğindenlik tiyatrosu.**

morfin (morphine) **Eroin** gibi afyondan elde edilen, sentetik üretilen ve kullanan kişide kısa sürede yoğun ruhsal ve bedensel bağımlılık yaratan güçlü bir uyuşturucu. Morfin ve benzeri ağrı kesiciler, başlangıçta genel bir gevşeme ve rahatlık, zihin bulanıklığı, umursamazlık, keyif ve mutluluk yaratırken, doz artırıldığında kan basıncı düşüyor, bulantı ve kusma görülüyor; göz bebekleri çok küçülüyor. Ağır zehirlenmelerde ise, göz bebekleri büyüyor, refleksler ortadan kalkıyor ve kişi komaya girerek ölebiliyor. Morfin bağımlılarında bedensel ve cinsel güçte azalma, beden direncinde de düşme oluyor. Morfin yokluğu, kişide sinirlilik, terleme, çarpıntı, kas kasılmaları, iç sıkıntısı, uykusuzluk, bulantı, kusma, karın ağrısı, ateş yükselmesi gibi belirtilere yol açıyor.

morfoloji *Bkz.* **biçimbilim.**

morfolojik eksiklik (morphological inferiority) **Adler**'in organ eksikliğinin, bir organın ya da parçasının biçiminde, büyüklüğünde ya da gücündeki kusurlarla tanımlanan bir alt grubuna verdiği ad; ***biçimsel eksiklik.***

motif *Bkz.* güdü.

muhafazakârlık (conservatizm) Var olan yapıya şaşam veren geleneksel değer ve normları korumadan yana olma; ***konservatizm, statükoculuk.*** Hızlı değişimle geleneklerden kopmaya karşı çıkma.

muhakeme etme *Bkz.* **akıl yürütme**.

muhayyile *Bkz.* **imgelem.**

muhtelif *Bkz.* **ayrışık.**

mukayeseli ruhiyat *Bkz.* **karşılaştırmalı psikoloji.**

muktesebat *Bkz.* **edim; eylem.**

multiple skleroz (Multiple Sclerosis (**MS**)) Beyinde ve omurilikteki ak maddeyi örten miyelin tabakasının aşınması sonucunda genç yetişkinlik ya da orta yaşlılık döneminde ortaya çıkan ve kadınlarda erkeklerden daha sık rastlanan süreğen bir **merkezi sinir sistemi hastalığı**. Bu bozukluk, miyelini aşınan yere; yani aşınmadan etkilenen sinirlere bağlı olarak MS belirtileri de bilinen bütün sinirsel bozuklukların belirtilerine benzeyebiliyor. Hastalığın belirtileri arasında dengesizlik, dengesiz yürüme, bitkinlik, konuşma bozuklukları, gözlerin hızlı ve istemsiz hareketi, bulanık ya da çift görme, körlük, duygusuzluk, felç, dikkatsizlik, akıl yürütme yeteneğinin yitirilmesi ve benzerleri yer alıyor. Kesin nedeni bilinmeyen bu hastalık, tedavi edilemiyor. **Inferon** gibi ilaçlarla, daha çok, yinelemelerin sayısı ve ağırlığı azaltılabiliyor.

MURRAY, Henry Alexandre (1893-1988) **Geliştirdiği kişilik tanımlama testleri ile tanınan ABD'li psikolog**. Murray, New York'ta doğdu. Columbia Üniversitesi'nde tıp öğrenimi yaptı. Harvard Üniversitesi'nde iki yıl fizyoloji dersleri verdi. İki yıl Columbia Presbiteryen Hastanesi'nde cerrahi asistanı olarak çalıştı. İki yıl New York'ta, Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde embriyoloji araştırmaları yaptı. 1927'de İngiltere'de Camridge Üniversitesi'nde biyokimya konusunda doktora yaptı. O yıllarda **Jung**'un yapıtlarından etkilenerek tüm ilgisini psikolojiye yöneltti. ABD'ye dönüşünde, akademik eğitim görmemiş olmasına karşın, Harvard Üniversitesinde psikoloji dersleri vermeye başladı. 1928'de, kurmuş olduğu Harvard Psikoloji Kliniği yöneticiliğine getirildi. 1943'te orduda görev aldı. 1947'de yine Harvard'a döndü. İki yıl sonra klinik psikolojisi profesörü oldu. 1962'de emekli olduktan sonra çeşitli kitaplar yayımladı. Murray, **kişilik kuramı** ve **kişilik tanısı**na yaptığı katkılarla psikolojide önemli bir yer edindi. Kişiliğin soruşturulmasında birbirinden farklı yöntemler, özellikle belirli durumlar karşısında kişinin verdiği tepkilerin yorumlanmasını temel alan **yansıtıcı testler** geliştirdi. Kısa adı **TAT** olan **Tematik Değerlendirme Testi** (Konusal Algılama Testi) ile ünlendi. Bu test, **Rorschhach yöntemi**yle birlikte, uygulamada en çok kullanılan kişilik tanısı yöntemidir. Söz konusu testte, resim üzerine oluşturulacak imgesel öykülerin, bireyin

kişiliğini anlatacak çeşitli yorumlara açık resimlerin bulunduğu 30 küçük kart kullanılıyor. Deneklerden, bu kartlardaki resimlerde olup bitenlerle ilgili öyküler uydurmaları isteniyor. Bu öyküler, belirlenmiş olan ölçütlere göre değerlendirilerek deneğin **kişilik yapısı** ortaya çıkarılıyor. Murray, en çok etki yaratan *Kişilik Araştırmaları* adlı kitabında gereksinim kavramını inceledi. Her bireyde var olan **yirmi temel psikolojik gereksinim**i belirledi. Birey davranışlarının dinamiklerini oluşturduğunu ve göreli sıralanma farklılıklarına göre kişiliklerini kurduğunu belirttiği bu temel gereksinimlerin başlıcaları; **kendini alçaltma, başarma, önder olma** gereksinimleridir. Murray, gereksinimlerin yanı sıra bir de **bireyin kişiliğini oluşturan zorlayıcılar**dan söz etmiştir. Ona göre **gereksinim,** davranışın güdüsel köklerini ortaya koyan bir düzenleyicidir. Zorlayıcı davranışı belirleyen ya da etkisi altında tutan ise çevredir. Murray'ın, Freud ve Jung'un psikanalitik görüşlerinden etkilendiği; **Whitehead**'in felsefesinde uygun mantıksal modeli bulduğu bilinir. O, bilimsel yaşamı süresince hep çok sayıda öznenin ya da grupların değil; az sayıda bireysel olayın ayrıntılı olarak incelenmesini temel alan davranış araştırmalarını savunmuştur. **Başlıca yapıtları**: *Explorations in Personality (1938) (Kişilik Araştırmaları), Thematic Apperception Test Manuel (1943) (Tematik Değerlendirme Testi Kılavuzu).*

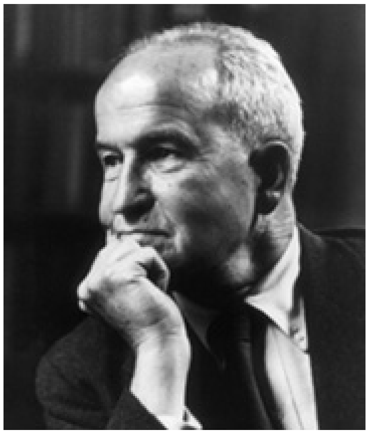
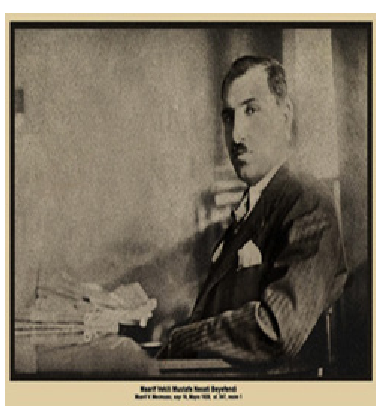

Photo: Harvard University Archives

MUSTAFA NECATİ (1892-1929) **Milli Eğitimde köklü atılımların öncüsü olan Türk devlet adamı ve eğitimci.** Mustafa Necati, İzmirde doğdu; Ankara'da öldü. İzmir İdadisi'ni ve İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1914'te İzmir'de avukat olarak çalışmaya başladı. Kız Muallim

Mektebi’nde öğretmenlik; 1915-1918 yılları arasında Şark İdadisi’nde yöneticilik yaptı. Demiryollarında hukuk danışmanlığında bulundu. 15 Mayıs 1919’da İzmir’i Yunanlıların işgal etmesi üzerine Balıkesir’deki milli çetelerle birleşerek Kuva-yı Milliye Komutanlığı yaptı.Vasıf Çınar’la birlikte Balıkesir’de İzmir’e Doğru gazetesini çıkardı. Kutuluş Savaşı’ndan yana yazılar yayımladı. 1920’de Saruhan (Manisa) mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne girdi. Sıvas İstiklal Mahkemesi üyeliği ve TBMM Müdafaa-i Hukuk Grubu kâtipliği yaptı. Kastamonu ve çevresi İstiklal Mahkemesi başkanlığını yürüttü. 1923’te İzmir mebusu seçildi. 20 Ekim 1923’te Mübadele İmar ve İskân Bakanı; 7 Mart 1924’te Adalet Bakanı oldu. 1923-1925 arasında Muallimler Birliği Başkanlığına getirildi. 20 Aralık 1925’te Maarif Bakanlığı’na atandı. 20 Mart 1926’da Maarif-i Umumiye Kanunu’nu çıkarttırdı. Bu yasa ile eğitimde sürekliliği sağlayacak olan Talim ve Terbiye Dairesi’ni ve eğitimin merkezleştirilmesini başlatan Maarif eminliklerini oluşturdu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nu uygalamaya koydu. Bakanlıkıta halk eğitimi birimi, halk dersaneleri, sanayi-i nefise (Güzel Sanatlar) müdürlüğü gibi yeni birçok örgütlenmelerle eğitim kurumlarının ve kadrolarının belirli bir ölçüde geli,şimini sağladı. 1926-1927 yıllarında Kayseri-Zincirdere’de ve Denizli’de ikji köy öğretmen okulu açtırdı. 26 Mayıs 1927’de teknik ve mesleki okulların Maarif Bakanlığına bağlanmasını sağladı. 1 Ocak 1928’de kabul edilen Latin harflerinin ülke çapında uygulanmasını yönetti. Öğretmenler için *Terbiye* dergisinin yayımını başlattı. Meskeki kurslar düzenleyerek öğretmen niteliğinin yükseltilmesine çalıştı. *Bkz.* **Türklerde eğitim (Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).**

mutasyon *Bkz.* **yapı değişimi.**

mutlak duyarlık (absolute sensitivity) Bir duyum yaratmak için gerekli olan en az uyarım miktarı. *Bkz.* **mutlak eşik.**

mutlak eşik (absolute threshold) **1.** Denemelerin yüzde 50'sinde ölçülebilen en düşük uyarım miktarı. **2.** Bir tepki ya da duyumsama yaratmak için gerekli olan en az sinir uyarım miktarı. Uyarımların etkin olarak duyumsama yaratması, değişmez bir düzey düşündürse de mutlak eşik, görelidir; kişiden kişiye; aynı kişide alıcılarda ve çevresel koşullardaki değişmelere bağlı olarak dalgalanma gösteriyor. *Bkz.* **mutlak duyarlık.**

mutlak sapma (absolute inversion) **Freud'a göre**, karşı cinse yönelik ilginin tümüyle devre dışı bırakıldığı; karşı cins düşüncesinin bile tiksinti uyandırabildiği eşcinsellik türü. *Bkz.* çift cinsellik.

mutluluk (happiness) Beliren bedensel, zihinsel, toplumsal, duygusal ve cinsel gereksinimler doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde giderildikçe; duyulan istekler, gerçekçi bir çaba gösterilerek karşılandıkça; kendini gerçekleştirme yolunda başarı kazanıldıkça duyumsanan göreli yoğun duygu. Uzun ya da kısa bekleyişlerin ardından, istenen sona ulaşıldığında duyulan kıvanç durumu. Kimi kulağa fısıldanan bir sözün yarattığı duygu, tatlı bir bakışla karşılaşmak, bir ev sahibi olmak, çocuğunun iyi bir eğitim aldığını görmek; kimi de ülkesi için, insanlık için yararlı bir iş yapmak, ürün ortaya koymak; ***saadet, kut, ongunluk.*** İnsan, yoğun mutlulukları, duyduğu çok güçlü gereksinimlerini doyuma ulaştırdığı, yoğun beklenti ve özlemlerini gerçekleştirdiği zamanlarda yaşıyor. *Bkz.* **aşk; başarı; evlilik (Evliliği Sürekli Kılmanın Koşulları); gerçeklik ilkesi; haz ilkesi; sevgi.**

MUTLULUK

Öztin AKGÜÇ

Mutluluk nedir? Nazım Hikmet, Abidin Dino'ya sormuş "Sen mutluluğun resmini yapabilir misin?" diye; soralım, mutluluğun tanımı yapılabilir mi?

Mutluluk kimine göre yaşamdan haz almak, hazcılık, hedonizmdir. Ağırlıklı olarak içgüdüsel bir yaşam, içgüdüsel doyumun getirdiği haz, mutluluktur. Kimine göre mutluluk, yaşamdaki beklentilerin karşılanması, isteklere

ulaşılmasıdır. Beklentiler, para, şöhret, düzgün, mesut bir aile yaşamı, politik güç, sağlıklı ömür gibi farklılıklar gösterebilir. Ancak bu teze göre mutluluk için önemli olan, kişinin istediğini elde etmesidir. İsteğin niteliği, içeriği ise özneldir, kişiden kişiye farklılık gösterir. Bazıları için anlamlı olan para, politik güç, şöhret gibi istekler, kimileri için bir anlam taşımayabilir; istek, beklenti listesinde yer almayabilir.

Amaç listesi kuramına göre ise mutluluk, yalnız duygu, duygusal bir doyum değildir. Mutluluğu salt duygusal doyumdan ayırmak gerekir. İnsanların gerçekten değerli amaç listesi olmalıdır. Bu amaç listesinde iyi bir vatandaş olmak, Tanrı'ya iyi bir kul olmak, kültür düzeyini yükseltmek, topluma, insanlığa yararlı projeler üretmek ve gerçekleştirmek, bilim ve sanat alanında eserler vermek, insanlara yardımcı olmak, bilgeliğe ulaşmak gibi amaçlar yer alabilir.

Mutluluk anlayışı belki de üçe; haz duyma, istediğini elde etme ve amaçları gerçekleştirmeye, amaç listesi oluşturmaya indirgenebilir. Ayrıntı, uyarlama farkı gibi gelse de daha değişik mutluluk anlayışı veya yaşamı da savunulabilir.

Kitilonlu ***Zenon****'un Stoacı felsefe okuluna göre mutluluk, erdemli, doğaya, akla uygun ve her türlü kötülükten uzak olarak yaşamı sürdürmenin sonucu ruh dinginliğine ulaşmaktır. Buna karşı* ***Fuzuli****'nin "Aşk imiş her ne var âlemde" dizesinden de esinlenerek yaşamı, mutluluğu daha romantik, duygusal algılayabiliriz. Mutluluğu platonik, cinsel dürtü ve arzulardan kurtulmuş bir aşkı yaşamak olarak da özetleyebiliriz.*

Mutluluk anlayışı, algılaması değişik olduğu gibi, mutluluğun değerlendirilmesi de farklıdır. Mutluluk nasıl değerlendirilecektir? Mutluluk anlık bir duygu mu, yoksa geçmişe, yaşananlara bakılarak yapılacak bir değerlendirme midir? "Mutlu muyum?", "Mutlu oldum mu?" yaklaşımları da bu farklılığı yansıtır.

(...)

Mutluluk, kuşkusuz öznel bir duygu. Ancak insan olarak içgüdüsel bir yaşantımız, hazcı, hedonist olduğu yadsınamaz bir yönümüz, sadece yaşamdan haz, zevk almak, acıdan kaçınmak, arzuların gerçekleşmesini beklemek mutluluk için yeterli mi? Mutluluk anlayışımız kuşkusuz daha kapsamlı, daha nitelikli olmalıdır. İçgüdülerden arınmış duygusal bir yaşam, toplumsal amaçlarımızın olması, doğaya, insanlara zarar vermeden erdemli bir yaşam sürdürmek de mutluluk anlayışımızın

ayrılmaz öğeleri olmalıdır. Mutluluk, belki farklı kriterlerin, anlayışların, kuramların bir sentezi de olabilir. Ancak Hüdayi nabit, kendi biten bir ot gibi duygu ve düşünceden ırak, içgüdüsel ağırlıklı bir yaşam, herhalde mutluluk olarak algılanmamalıdır. (Cumhuriyet, 30.12.2007)

mutluluk hormonu *Bkz.* **serotonin.**

mutlu olma *Bkz.* **mutluluk.**

muzırlık *Bkz* **pornografi.**

mücerret *Bkz.* **soyut.**

müdafaa *Bkz.* **savunma.**

müdahale (intervention) Tanı konulan ya da risk taşıyan tıpsal, gelişimsel ya da ruhsal sorunları gidermeyi (iyileştirmeyi) ya da önlemeyi amaçlayan eylemlerin tümünü dile getiren terim. Müdahale, tedavi ya da eğitim amaçlı olabiliyor.

müeyyide *Bkz.* **yaptırım.**

müfredat (curriculum) Bir eğitim kurumunun resmi olarak duyurulan ders ve öbür eğitim etkinlikleri.

mühendislik psikolojisi (engineering psychology) **Endüstri psikolojisi**nin insanla makine iletişimini inceleyen dalı. Makine ve araçların tasarımında insanın bilişsel ve davranışsal özelliklerine uygunluk -sağlamayı hedefleyen araştırma, geliştirme çalışmaları; ***mühendislik ruhbilimi.***

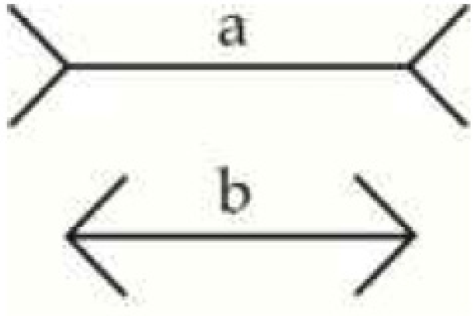
mühendislik ruhbilimi *Bkz.* mühendislik psikolojisi.

mühürleme (imprinting) Yaşamın ilk evrelerinde gerçekleşen, türe özgü, çok hızlı, bir oranda istikrarlı, programlı bir öğrenme; yaşamın duyarlı döneminde anne babalara ya da onların yerine geçenlere bağlanma biçimindeki içgüdüsel davranış yapılarının tetiklenmesi. Yumurtadan yeni çıkmış olan civcivlerin, hareket eden insan, hayvan ya da başka bir nesnenin arkasından gitme eğilimi, bunu örneklendiriyor. Mühürleme, insanlarda geri dönüşlü; hayvanların çoğunda ise geri dönüşsüzdür.

mükâfat *Bkz.* **ödül.**

mülakat Bkz. **görüşme.**

Müler-Lyer yanılsaması (Müler-Lyer illusion) Boyları birbirine eşit olmasına karşın, uçlarında birbirini kesen çizgilerin yön farkları nedeniyle bu iki çizgiden birinin boyunun kısa görünmesi.

Müller L. Yer Yanılsaması

mümarese *Bkz.* **alıştırma.**

mümarese kanunu *Bkz.* **alıştırma yasası.**

münakaşa *Bkz.* **tartışma.**

münazara (open debate) Bir konu üzerinde, belli kural ve yöntemlere uyularak yapılan sözlü tartışma.

mürekkep lekesi testi (inkblot test) Başlıca aracı genellikle beyaz kâğıt üzerine basılmış (ara sıra renkli) kara mürekkep lekeleri olan bir psikoloji testi. Testi alan kimseye, bu lekelerin her birini dikkatle inceleyip, neye benzediğini söylemesi gerektiği açıklanıyor. Rorsch Testinde olduğu gibi, genellikle tepki türüne göre puanlanıyor. *Bkz.* **RORSCH Herman; Rorsch Testi.**

müstehçen (obscene) **1.** Açık saçık, **edep** dışı. **2.** Kişilerin cinsel duygularını sömürücü, küçük çocukların ahlak yapılarını bozucu niteliği olan çalışma ve yayınlar; ***pornografik.*** Bu tür yayın ve çalışmaların sergilenmesi ve dağıtımı, uluslararası anlaşmalarla önlenmeye çalışılıyor. Bunlar, Türk Ceza Yasası'yla da yasaklanmış ve bunların yayınlanması suç sayılmıştır. Bilim ya da sanat yönünden değer taşıyan çalışmalar, müstehcen sayılmıyor. Ancak, bu çizginin belirlenmesinde birçok kez, anlaşmazlık ortaya çıkıyor. *Bkz.* **pornografi.**

müstesna *Bkz.* **ayrık.**

müşahade *Bkz***.** gözlem.

müşahade metodu *Bkz.* gözlem yöntemi.

müşterek psikoloji *Bkz.* **ortak psikoloji.**

müşteri (client) Tedavi gören ya da danışmanlık hizmeti alan kişi; ***danışan.*** Psikoterapist (ruh sağaltımcı) ve psikiyatristler (ruh hekimleri), genellikle

hasta terimini kullanıyorlar. Hümanist yaklaşımcılar ise “hasta” terimini aşağılayıcı, damgalayıcı buluyorlar. Tedavi gören, şu ya da bu konuda yardım arayan insanların, bir tür **hizmet satın alma**ları nedeniyle onlar için **müşteri** terimini kullanmayı yeğliyorlar. İlk bakışta insancıl görünen bu yaklaşım, gerçekte tedaviyi piyasa koşullarına göre pazarlanan bir mala; hastayı da bu malı satın alabilecek bir müşteri ye dönüştürmekte olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ancak, bunun hastayı rahatlatan; onun kendini normal duyumsamasını sağlayan bir yanı olduğu da unutulmamalıdır. Bu terimin Türkçe karşılığı olarak **danışan;** “Terapist” karşılığı olarak da **danışman** gibi oldukça anlamlı birer Türkçe terim önerilmiş ve bu terimler işlerlik kazanmıştır. *Bkz.* **danışan odaklı tedavi.**

müzikle tedavi (musical treatment) Müzikal seslerin ve ezgilerin fizyolojik ve ruhsal etkilerinin çeşitli ruhsal bozukluklara belli yöntemlerle uygulanarak gerçekleştirilen tedavi biçimi. Müzikle tedaviden, bedensel ve ruhsal sorunu olan çocuk ve yetişkinlerin ruhsal bozukluk durumlarını gidermede tıpsal tedavinin yanı sıra yardımcı bir öğe olarak yararlanılıyor. Toplumsal ilişkiler geliştirmde, özgüven kazandırmada, bedensel sorunları giderici alıştırmalar yapmada da etken oluyor. Müzikle tedavinin geçmişi, Afrika, Amerika, Asya ve Avrupa’da tarihin derinliklerine uzanıyor. İlkel insanlar, hastalıklarla kötü ruhların neden olduğuna inanıyor ve bu varlıkları büyücülerin, hekimlerin, Şamanların yardımıyla düzenledikleri tedavi törenlerinden yararlanarak denetim altına alıyorlardı. Bu törenlerin vazgeçilmez ögeleri müzik, dans ve ritimdi. Bu gelenek, kimi ilkel kabilelerde bugün de yaşatılıyor. Araştırmalar, müziğin insan ruhu üzerinde yatıştırıcı bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Müzik eşliğindeki dansla tedavinin hemen bütün Türk toplumlarında da uygulandığı biliniyor. Uygur Türklerinin müzik örnekleri, günümüzden 6000-8000 yıl öncesine dayanıyor. Orta Asya döneminde kopuz ya da saz, iyi ruhları çağırıp kötü ruhları kovmada önemli bir çalgı olarak kullanılmıştır. Altay Türklerinde de Davul, Şamanlarca hasta tedavisinde ve dinsel törenlerde kullanılan önemli bir araçtı. Şaman, kendine özgü tekniği ile ruhu bedenden ayırarak göklere yükselttiğini kişilere duyumsatıyor; böylece, insanı bu kendinden geçirme (trans) ustalığını sergilemiş oluyordu. Davul çalarak ruhları buyruğu altına alıyor; ölülerle, şeytanlarla, cinlerle, perilerle iletişim kurarak hastaları iyileştiriyordu. Türklerde önemli ilk müzikle tedavi çalışmaları, Selçuklu ve Osmanlılarda şifahanelerde uymaya başladı. Şam’daki Nureddin

Hastanesi, İstanbul’daki Fatih Darüşşifası, Edirne’deki Edirne Darüşşifası, bunların en önemlileridir. Buralarda tıpsal tedavinin yanı sıra, özellikle ruh hastalarının müzikle tedavisi de başlatıldı. Bugüne dek yapılan birçok araştırma, duygu ve düşünceleri belli bir düzen ve estetik anlayış içinde dile getiren müziğin, çocuk ve yetişkin insan üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Müzik, bu özelliği ile çeşitli hastalıkların tedavi sürecini de olumlu etkiliyor. Müzikle tedavi, en çok kullanılan bir sanatsal tedavi yöntemi oldu. Bugün bu tedavi, toplumsal ilişkilerin geliştirilmesini, kendine güveni, bedensel alıştırmaların etkililiğini, devinimlerim denetimine yoğunlaşmayı sağlamada, psikiyatri alanında tedavi programlarının bir öğesi durumuna gelmiştir. Bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri, uyumlu yaşamaları için müzikten çokça yararlanılmaya başlanmıştır. Konser dinleme, konser icra etme, müzik yaratma çalışmaları yapma ve müzikle dans etme, bu tedavi yönteminin başlıcalarıdır. İlki edilgin; öbürleri ise etkin tedavi biçimleridir. Dördüncüsü, müziğin ritmini bedenin devinimleriyle uyumlu ve dengeli biçimde bütünleştirerek gerçekleştirilen bir dışavurumdur. Müzik, koruyucu olarak da etkili oluyor. Kişiye ve bozukluğa uygun müziklerle örneğin stres giderilebiliyor; kaygı hafifletilebiliyor.

müzik psikolojisi (psychology of muzic) Müzik ve san atla ilgili işitme yaşantılarını inceleyen bir psikoloji dalı; ***müzik ruhbilimi.*** Bu dal, müzik seslerini değil de müzik yaşantıları, müzik bilinci ve bunların yorumu, müzik yapıtı yaratma ve müzik yetenekleri gibi konuları araştırıyor.

müzik ruhbilimi *Bkz.* müzik psikolojisi.

müzik yetersizliği (amusia) Beynin sol yarımküresindeki yıkım sonucu ezgileri algılama yetisinin yitirilmesi biçiminde ortaya çıkan bir tür **işitsel körlük;** ***amuziya.*** Bu terim, müzikle anlatım yetisinin yitirilmesi için de kullanılıyor.

N

narkoanaaliz (narcoanalysis) Bugün pek kullanılmayan, bir ölçüde kısa süreli bir psikanalitik tedavi biçimi. Bu tedavide doktorla işbirliği yapması, duygularının araştırılması ve dışavurumunun sağlanması, önemli çocukluk yaşantılarının su yüzüne çıkarılması ve hastalık belirtilerinin altında yatan bilinçdışı güçler konusunda daha iyi **içgözlem** yapması için hastraya sürekli olarak **narkotik** bir ilaç veriliyor.

narkotik (narcotic) 1. Genellikle opioid alkaloidlerden türetilen bir ilaç grubu. Bu ilaçlar küçük dozlarda sedatif ve ağrı kesici özellikler taşıyor. Ancak, alkol gibi apioid olmayan maddeler de merkez sinir sistemi üzerinde etki yaratabiliyor. 2. Yasayla yasaklanmış olan esrar, eroin LSD gibi uyuşturucu maddeler. Bu iki madde grubunun farmakolojik yapıları farklı olduğundan, bu terim bugün çok kullanılmıyor.

natüralizm ve eğitim (naturalism and education) Natüralizmi savunan **J. J. Rousseau**'nun bu düşünceleri doğrultusundaki eğitim anlayışı ve bu anlayışın dayandığı temel önermeler; ***doğal eğitim***. **Natüralist Program:** Gerçek, doğadır ve doğal bir varlık olan insan, doğuştan iyidir; çünkü **yaradanın elinden her şey iyi çıkıyor; bunlar, insanın elinde bozuluyor.** Toplum, insanın istenmeyen davranışlar göstermesine neden oluyor. İnsan, güçsüz doğduğu için güce; her şeyden yoksun doğduğu için yardıma; aptal doğduğu için akla gereksinim duyuyor. Büyüyünce gereksinim duyacaklarını ona eğitim veriyor. Bu **eğitimi insan ya doğadan ya insanlardan ya da eşyadan alıyor.** Yeteneklerinin ve organlarının iç gelişimini doğanın eğitimi sağlıyor. Bu gelişimi nasıl kullanacağını insanlar öğretiyor. Etkilendiği nesnelerden kendi kendine edindiği deneyim de eşyanın eğitimi olarak niteleniyor. Bu üç tür eğitim

aynı hedefleri gerçekleştirdiğinde çocuk iyi yetişmiş oluyor. **Natüralit Eğitim için Ortam Hazırlanırken Uyulan İlkeler:** Bu amaçla şu ilkelere uygun bir eğitim ortamı düzenlenmelidir: **(1) Öğrenci odaklı ve demokratik bir program hazırlanıyor.** Öğrenci, doğal ortamda karşılaştığı sorunları çözmeyi yaparak, yaşayarak öğreniyor, duygularını geliştiriyor ve yaşamına düzen veriyor. İyi bir kılavuz olan doğa, kimseye ayrıcalık tanımıyor; doğada insanın yaşaması için her işini kendisinin yapması bekleniyor; başarırsa ödülünü alıyor; başaramazsa cezalandırılıyor. (**2) Kişi, öğreneceklerini doğal ortamda ilgisine ve yeteneğine göre seçiyor.** Bu nedenle öğrenme, kişinin ilgi ve yeteneklerine göre gerçekleştirilmelidir. Öğretmen, bilgi aktaran ve onları ezberleten değil; doğal ortamda bilgi için fırsat ve olanaklar yaratan kişi olmalıdır. **(3)** Öğrenciye hazır bilgiler sunulmuyor; öğrenci bunları keşfederek öğreniyor. Bizim **gerçek öğretmenlerimiz deneyim ve merak duygusu** olduğu için öğrenci, keşif için yüreklendiriliyor. Düşünüp sonuca varmayı öğrenemeyen, sonra başkalarının kölesi oluyor. **(4) İnsana uygun bir bir eğitim gerçekleştiriliyor.** Çocuğa gerçekler, olduğu gibi anlatılıyor. Gerçeklerin üstü örtülmüyor. Öğrenciye yaşamda yararlı olacak bilgi ve beceriler öğretiliyor. Öğrenci, bilgin olmadan önce, insan oluyor. **(5) Kafasının almadığı, anlayamadığı toplumsal olaylardan öğrenci uzak tutuluyor;** çünkü, anlaşılmayan şey öğrenilemiyor. Görevimiz, öğrenciye bir şey öğretmek değil, ona aydınlık, doğru düşünceler edindirmektir. Çocuğa büyüyünceye dek hiçbir **dinsel inanç** ve **ahlaksal değer yargısı** verilmiyor. Çocuk, inanç ve değer yargılarını kendi mantığıyla oluşturuyor. *Bkz.* **eğitim akımları.**

neden (cause) Belli bir değişimden, sonuçtan önceki koşul; ***sebep.*** Bilim bakımından neden, bir önceki ile sonraki arasında var olan normal ilişki gerçeğinden çıkarılan bir **tümevarım**dır. Nedensel ilişki, felsefenin tartışma konularından biridir. *Bkz.* **nedenbilim; neden bulma; neden-sonuç ilişkisinin üç koşulu.**

nedenbilim *Bkz.* **etyoloji.**

neden bulma (rationalization) Kişinin bastırdığı içgüdüsel istekleri bilinçdışında tutan güçlerin zayıflaması sonucu, gerçeklere uymayan davranış gösterdiğinde, bu davranışı haklı çıkarmak için akla uygun nedenler bulması; ***rasyonalizasyon; bahane bulma, mantığa büründürme, neden uydurma; ussallaştırma.*** Bu **savunma**

mekanizması, **yalıtım**la ilişkili gelişiyor. Kişi, gerçeklere uymayan bir davranış gösterdiğinde, bu davranışı haklı çıkaran bir neden bulmak gereğini duyuyor. Gerçeğe aykırı olan davranışı, bulduğu nedenle gerçeğe uygunmuş gibi göstermeye çalışıyor. Gerçekte akla ve mantığa uymayan davranışını, akla ve mantığa uygunmuş gibi sunuyor. Bu gerçekdışı davranışını, bir an için kişiliğinin bir parçası olarak benimsiyor; ilkelbenliğinin eylemini değiştirerek içselleştiriyor. Kişinin bulduğu neden, akla ne kadar uygun olursa, duyduğu kaygı, o kadar azalıyor. Kırmızı ışıkta geçtiği saptanan sürücü, kuralı çiğnemediğine ilişkin çok tutarlı nedenler bularak onları, büyük bir inançla sayıp döküyor. Örneğin, "Ben ışığa geldiğimde yeşil yanıyordu. Kırmızı, geçerken yandı." Ya da "Herkes geçiyordu; arkamda da araba vardı; geçmek zorunda kaldım." diyor. Çalışmadığı için kırık not alan öğrencilerin çoğu, çok çalışmıştır; sınavdan önceki gece uyuyamamıştır ya da canı sıkkın olduğu, heyecanlandığı, o gece annesi hastalandığı için iyi bir sınav kâğıdı yazamamıştır. Kimisi de öğretmenlerinden kaynaklanan nedenlerle zayıf almıştır. Bunlar arasında kimileri, bile bile; kimileri ise bilinçdışı bir mekanizma ile neden uyduruyorlar. Bilinçdışı savunma kullananların buldukları neden, kendi benliklerine, kişiliklerine uygun bir nedendir. Örneğin, evlenmemiş bir kız, herkes peşinden koştuğu halde kimseye yüz vermemiş, kendini anlayacak birinin çıkmasını beklemiştir. Erkeklerin tümü kabadır; para, ün, çıkar peşindedir. Evlenmemesinin nedeni bunlardan biri ya da birkaçıdır. Kişi geç kalmıştır; ama, nedeni trafiktir. Bir başkası, arkadaşlık edecek kimse olmadığı için yalnızdır; öbürü dünyada işsizlik olması nedeniyle işsizdir. Kişinin evi, yaramaz mı yaramaz çocuğu yüzünden böyle dağınıktır. Anlaşıldığı gibi neden bulma, **güçlü bir benlikten yoksun kişiler**ce sıklıkla kullanılan **ilkel bir savunma kanizması**dır.

nedensel davranışlar *Bkz.* **davranış çeşitleri.**

nedensellik (causality) Önce oluşan **görgül** bir olayın, başka görgül bir olayın oluşumunu belirlemesi. Neden-sonuç ilişkisinin üç ölçütü bulunuyor. Bunlardan **biri**, birlikte değişimdir. Bunun için, iki değişken arasında yüksek bir ilişki olmalı; X değişince Y de aynı zamanda değişmelidir. İkincisi, önce nedende değişim; sonra, sonuçta değişim olmalı; Y, X'i izlemeli. Üçüncüsü de ilişkiyi açıklayabilen başka değişkenler olmamalı; başka değişkenler, denetim altına alınmış olmalı, sanal olmamalıdır. Deneysel çalışmalarda **neden-sonuç ilişkisinin** üç

koşulu olan **karşılaştırma, manipülasyon** ve **kontrol** yer almalıdır. Deney ve kontrol (denetim) gruplarının ilk ölçümleri ile son ölçümleri, karşılaştırma; bağımsız değişkenin manipüle edilmesi de neden-sonuç ilişkisini kontrol olanağı veriyor. Neden-sonuç ilişkisinin yüksek olması, iki değişken dışındaki değişkenlerin denetiminin iyi yapılmasına bağlıdır. Neden-sonuç ilişkisini belirlemeyi amaçlayan deneysel çalışmalarda etkisinin ne olduğu incelenen değişkene **bağımsız değişken**; üzerinde bağımsız değişkenin etkisinin araştırıldığı değişkene de **bağımlı değişken** deniyor. Bağımsız değişken (X) **neden**; bağımlı değişken (Y) de **sonuç**tur. Bu niteliği ile deneysel çalışmalar, **bilimin dört amacı**nı da gerçekleştirmiş oluyor. **Korelasyonel çalışma**larda X ile Y arasındaki ilişkinin yalnızca yönü ve miktarı bulunabiliyor; neden-sonuç ilişkisi kurulamıyor. Dolayısıyla, açıklama ve kontrol amacı da gerçekleştirilemiyor. *Bkz.* **bilimin amaçları**

nedensellik öncesi düşünme (precausal thinking) **Piaget terminolojisinde**, sekiz yaşın altındaki çocukların yağmur, bulut, rüzgâr gibi doğa olaylarını mekanik olmaktan çok, istendik, istençsel (antropomorfik) olaylar olarak algılama eğilimleri.

nedensellik yükleme *Bkz.* yüklem kuramı.

neden-sonuç ilişkisinin üç ölçütü. *Bkz.* **nedensellik.**

nefret (hate) **1.** Bir kişiye, bir şeye karşı duyulan çok olumsuz duygu. **2.** Tiksinme, tiksinti, iğrenme.

negatif halüsinasyon *Bkz.* **olumsuz sanrı.**

negatif transfer *Bkz.* **olumsuz geçiş.**

negentrop (negentropy) Düzen, yapı, kestirilebilirlik. Rastlantı, kaos anlamındaki entropinin anlamının karşıtı. Sistem kuramında sistemler, düzen sorununu çevreden sistem aktarma yoluyla çözüyorlar. Kimi toplumlar düzen yaratmak için özellikle ekonomik ve yasal güç kullanıyorlar. Kimileri ise düzen sorununun çözümünde ortak etkileşimi ve toplumsallaşmayı yeğliyorlar. *Bkz.* **sistem kuramı.**

negentropi (negentropy) Düzen, yapı, kestirilebilirlik. Rastlantı, kaos anlamına gelen **entropi**nin karşıtı. Sistemler, düzen sorununu, sistemler kuramında, çevreden sistem aktararak çözüyor.Toplumbilimde kimi toplumlar, düzen yaratmak için zor; özellikle ekonomik ve yasal zor

kullanıyor. Kimileri ise düzen sorununu çözmede ortak etkileşimi ve toplumsallaşmayı kullanıyor.

nekrofili (necrophilia) Kişinin cesetle cinsel ilişki kurarak ya da cesedi izleyerek cinsel doyum aldığı, çok az görülen bir sapma. Tama yakını erkek ve çoğu **psikotik** olan ve normal cinsel ilişkiye ilgi duymayan bu kişiler, kimi zaman kurbanı önce öldürüp sonra onunla ilişkiye giriyorlar; ancak çoğunlukla morglardan ya da mezarlıklardan ceset çalıyorlar.

nemfomani (nymphomania) Kadında cinsel isteğin hastalık derecesinde aşırı ve sürekli olması durumu. Nemfomaniye özellikle **manik** kadınlarda rastlanıyor.

neopsikanaliz *Bkz.* **yeni psikanaliz.**

nesne (object) **1.** Bağımsız bir varlığı olan; duyu organlarıyla algılanabilen ya da zihinsel olarak incelenebilen şey. **2. Freud'a göre**, bir içgüdünün doyum amacına ulaşmasını sağlayan kişi, şey ya da vücudun bir bölümü. *Bkz*. **nesne değişmezliği; nesne dili; nesne ilişkileri; nesne ilişkileri kuramı; nesne kalıcılığı; nesne kavramı; nesne sevgisi; nesne yükü.**

nesne algısı *Bkz*. **algı**.

nesne değişmezliği (object constancy) Gözlem koşullarının değişmesine karşın, nesneyi değişmez olarak algılama eğilimi. Örneğin, bizden uzaklaşan nesnenin retina üzerindeki imgesinin küçülmesine karşın, o nesneyi yine aynı büyüklükte ve aynı biçimde algılıyoruz. *Bkz.* **nesne; renk değişmezliği.**

nesne dili (object language) Sözsüz iletişimde sözsüz bir kodlama biçimi olan dil. Nesne dili, niyet taşıyan ya da niyet taşımayan sanat yapıtları, aletler, bedeni örten giysiler gibi tüm malzemeleri kapsıyor . Örneğin, harflerin kitaplarda italik ya da dik yazılışı gibi yönleri ile işaretlerdeki kullanımın da bir maddeleşme niteliği bulunuyor; bu da onları nesne dili kapsamına sokuyor. *Bkz.* **nesne.**

nesne ilişkileri (object relations) **1. Psikanalize göre,** doyum kaynağı olarak libidinal ya da saldırganca iş gören kişilerin etkinlikler ya da nesneler ile olan ilişkisi. Bu doyum, ya doğrudan ya da söz konusu ruhsal enerjiyi yüceltme yoluyla sağlanıyor. **2.** Klasik psikanalize göre, başka bir kişiye yönelik duygusal bağ. Yeni Freudcular, örneğin **M. Klein**, bu terimin anlamını anne, bakıcı gibi önemli başkalarıyla anlamlı bireyler

arası ilişkiler kurabilme yetisini de içerecek biçimde genişletmiştir. *Bkz.* **birincil nesne; nesne; KLEİN, Melanie; nesne ilişkileri kuramı.**

nesne ilişkileri kuramı object relations theory) **Psikanalizin tanımladığı benlik psikolojisinde**, bebeğin, benlik gelişimini ve sonraki bireyler arası ilişkilerini, annesine ve çevresindeki öbür kişilere yönelik ilk duygusal bağları temelinde biçimlendirdiğini savunan kuram. *Bkz*. **nesne; nesne ilişkileri.**

nesne kalıcılığı (object permanence) **Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına göre**, bir yaş dolayındaki çocuğun, bir nesnenin, onu artık görmese bile, varlığını koruduğunu anlaması. Bu gelişim, bebeğin nesnelerin zihinsel imgelerini oluşturmasını gerektiren bir yetidir. *Bkz.* **nesne.**

nesne kavramı (object concept) **Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre**, çocuğun kendi dışındaki bir nesnenin kendisiyle aynı gerçek ortamda bulunduğunu ve hareket ettiğini algılama yetisi. *Bkz*. **nesne; nesne kalıcılığı**

nesnel (objective) **1.** Duyu organlarıyla algılanabilen; fiziksel bir varlığı bulunan; öznel olmayan. **2.** Çarpıtmalardan öznel (kişisel ya da duygusal) önyargılardan uzak, yansız olan. *Bkz.* **nesnellik.**

nesnelerin değişmez görünme eğilimi *Bkz.* **algı; nesne değişmezliği.**

nesnel kaygı (objective anxiety) Açık seçik bir nedeni bulunan; dışsal bir olay ya da nesneden kaynaklanan kaygı. Bu, kaygının standart tanımıyla çelişen bir tanımdır. *Bkz*. **kaygı**.

nesnellik (objectivity) **1.** Yansızlık; bir olayı, durumu, veriyi önyargısız yorumlama; kişisel duygu, düşünce ve isteklere göre değerlendirme yerine, dış gerçekliğe dayandırılarak değerlendirme. Bilimde belirleyici bir önem verilse de **postmodern görüngübilim**ciler gibi kimi yetkeler (otoriteler), yorumcunun öznel etkinliğinden bağımsız bir doğal ya da toplumsal gerçekliğin bulunmadığını savunuyorlar. **2**. Bir bulgunun, yorumun başkalarınca da test edilebilmesi, belirlenebilmesi. *Bkz.* öznellik.

nesnel psikoloji (object psychology) Psikolojinin konusunun yalnızca yeterli gözlemcilerin gözlemleyebilecekleri olaylar ve görüntülerle sınırlandırılması gerektiğini savunan psikoloji akımı; ***objektif psikoloji***; ***nesnel ruhbilim.*** Bu terim, **davranışçılık** akımı ortaya atılmadan önce, özellikle Rusya'da kullanıldı. Nesnel psikoloji, dar anlamıyla hem davranışı hem de fizyolojik olayları konu edindi. Karşıtı, öznel

psikolojidir. Bugün psikoloji, tümüyle nesneldir; olguları, tepkileri ya da eylemleri inceliyor. Ancak, nesnel psikoloji, **içebakış**ı ve buna ilişkin yorumları benimsemiyor.

nesnel ruhbilim *Bkz.* **nesnel psikoloji.**

nesnel test (objective test) Çok sayıda kişiye uygulanarak güvenirliği ve geçerliği belirlenmiş ya da çoktan seçmeli bir dizi sorudan oluşmuş; yanıt anahtarı önceden belli olan ve bu nedenle puanlamada uzman yargısı (öznellik) gerektirmeyen; bunun sonucu olarak da puanlayan kişinin izlenimlerinden, inançlarından etkilenmeyen test. *Bkz.* **geçerlik; güvenirlik.**

nesnel yönelim (objective orientation) **Piaget'nin gelişim kuramında**, 10 yaşın altındaki çocuklarda tipik olarak gözlemlenen bir ahlaksal yargı biçimi. Bu çağ çocukları, ahlaksal değerlendirmeyi davranışın neredeyse yalnızca nesnel, fiziksel sonuçlarına bakarak yapıyorlar. *Bkz.* **içkin adalet; öznel yönelim.**

nesnel yöntem (objective method) Araştırma, inceleme ya da uygulamada, doğruluğu kabul edilmiş bilgilerden yararlanma yolu. Bu yolla kişisel kanılardan ya da önyargılardan uzak duruluyor. *Bkz.* **PAVLOV, İvan Petroviç.**

nesnel zekâ (concrete intelligence) Nesneye ya da nesnel durumlara uyabilme gücü ile ilişkili yetenek.

nesnenin bilincine varma *Bkz.* KÜLPE, Oswald.

nesne sevgisi (object libido) **Psikanalizde, libido**nun benliğin dışındaki nesnelere (kişi, düşünce, hedef ya da etkinliklere) bağlanması. *Bkz.* **birincil nesne.**

nesne yükü (object cathexis) **Psikanalizde libido**nun kişinin kendi dışındaki nesnelere (kişi, düşünce, hedef ya da etkinliklere) yüklenmesi. Nesne yükü, bir **benlik yükü**dür.

neşeli kişi *Bkz.* **ruh durumu.**

nevrasteni *Bkz.* **sinir argınlığı.**

nevrotik (neurotic) Nevrozla, bu bozukluğu olan kişiyle ya da nevrotik kişinin davranışları ve benzerleriyle ilgili. **nevrotik bozukluk; nevrotik çatışma; nevrotik çekilme; nevrotik çocuk; nevrotik çözüm; nevrotik gereksinimler; nevrotik gurur; nevrotik hak iddiası; nevrotik kaygı;**

nevrotik kişilik; nevrotik kurgu; nevrotiklik; nevrotik savunma; nevrotik suçluluk duygusu; nevroz.

nevrotik bağımsızlık gereksinimi *Bkz.* **nevrotik gereksinimler.**

nevrotik bozukluk (neurotic disorder) Kişinin kendine yabancı ve kabul edilemez gördüğü bir kaygı belirtisi ya da belirtiler grubu biçimindeki ruhsal bozukluk. Bu bozuklukta **gerçeklik testi** bir ölçüde çarpıtılıyor, davranışlar oldukça engelleniyor. Ancak, bu bozukluğu yaşayan kişi, genel toplum normlarını çiğnemiyor; genel işleyişi fazlaca bozmuyor. Tedavi edilmediğinde, bozukluk yineleniyor. Nevroz, kaynağında organsal bir neden bulunmayan bozukluktur. Nevrotik bozuklukların kimisi zamanla **ağır nevrotik bozukluk** özelliği kazanabiliyor. *Bkz.* **nevroz.**

nevrotik çatışma (neurotic conflict) **1.** Sürekli uyumsuzluklara ve duygusal bozukluklara yol açan ruhsal (içsel) çatışmalar. **Klasik psikanalize göre** bu çatışma iki yapı arasında; örneğin libidinal ve saldırgan içgüdüler; benlikle ilkelbenlik; benlikle üstbenlik arasında ortaya çıkabiliyor. **2. Horney'a göre**, aşırı bir güç ve bağımsızlık gereksinimi ile sevgi ve bağımlılık gereksinimi arasındaki gibi, nevrotik gereksinimlerin birbiriyle çatışması. *Bkz.* **bütüncü yaklaşım; nevroz.**

nevrotik çekilme (neurotic resignation) **Horney'a göre**, iç çatışmaların üç ana çözümünden biri. Bu çözüm, çatışmaların ayırt edilmesine neden olacak insanlardan, ortamlardan uzaklaşmayla ve heyecansal yalıtımla tanımlanıyor. *Bkz.* **bütüncü yaklaşım;** çekinik tip; **nevrotik çözüm; nevroz.**

nevrotik çocuk (neurotic child) Yetişkindekine benzer biçimde sınırlanıp belirlenebilir türden bir **nevroz** belirtisi olmamakla birlikte, yetişkin nevroz ve psikozlarının gereçlerini oluşturan belirtiler gösteren çocuk. Doyum arayan ilkenbenlik isteklerinin (içgüdülerin) bilinç alanına çıkmalarını ve doyum bulmalarını küçük çocukta aile; daha sonraki yaşlarda da bireyin kendi üstbenliği engelleyip yasaklıyor. Bu durumda benlik rahatsız olduğu, yoğun bir acı duyduğu için, o isteklerin bastırılmasına yardımcı oluyor. Oldukları gibi boşalım ve doyum sağlayamayan içgüdüler (dürtüler), bu kez, yasak olmayan başka belirtilerle bilince yansıyor ve orada yer alıyor. Nevrozları, işte bu belirtilerin bir bölümü oluşturuyor. Nevrozlar, 5 yaşından küçüklerde de görülmekle birlikte, genellikle **gizil dönem**de (6-7 ile 11 yaşlar arasında) ve sonraki dönemlerde rastlanan bozukluklardır. Nevrozların belli

başlıları; **fobi nevrozu, histeri nevrozu, kaygı nevrozu, obsesif-kompulsif nevroz** ve **depresyon** diye adlandırılıyor.

nevrotik çözüm (neurotic solution) **Horney'a göre**, bir iç çatışmayı yüksüzleştirmeye, dindirmeye, bundan kaçınmaya ya da bunu bilinçten çıkarmaya ve bu yolla gerilimleri azaltıp bir ölçüde ruhsal bir bütünlük yaratmaya yönelik girişimlerden oluşan bilinçsiz, dinamik ruhsal eylemler. Nevrotik kişi, **temel çatışma**yı ortadan kaldırmak için Horney'ın önerdiği **insanlara yönelme, insanlara karşı olma** ve **insanlardan uzaklaşma** biçimindeki üç çözüm **yolu**ndan birine bilinçdışında yapışıp kaldığı için başarı gösteremiyor. Kişi, bu üç gereksinimi de birleştirici bir tutumla doyuma kavuşturduğunda sağlıklı bir çözüm sağlıyor. Ancak, bunu başarabilmek için **temel kaygı**nın yoğunluğunu da ortadan kaldırması gerekiyor. *Bkz.* **nevrotik çekilme; nevrotik gereksinimler; nevroz.**

nevrotik gereksinimler (neurotic needs) **Horney'a göre**, İçsel çatışmaların kaynağını oluşturan ve hiçbir zaman doyurulamayan üç ana gereksinim. Bu gereksinimlerin doyurulamama nedeni, nevrotik kişinin, bilinçdışında hep daha fazlasını istemesidir. Horney, daha önce on nevrotik gereksinim belirlemişken, sonra bunları üçe indirdi. **Temel kaygı**dan kurtulmak için usdışı çözümler arayan ve doymak bilmeyen bu üç gereksinim şunlardır: **(1)** Nevrotik sevgi gereksinimindeki gibi **insanlara yönelme** (başkalarına bağımlılık); **(2)** Nevrotik bağımsızlık gereksinimindeki gibi **insanlardan uzaklaşma** (bağımsızlık, özyeterlik, etkilenmezlik); **(3)** Nevrotik güç kazanma gereksinimindeki gibi **insanlara karşı olma** (güç, saygınlık, mal mülk kazanma)**. Sağlıklı kişi**, bu üç gereksinimi de bilinçli olarak dengeli bir biçimde gideriyor; **nevrotik kişi,** bilinçdışının etkisiyle bunlardan birine saplanıyor ve ne bunu ne de öbür ikisini doyurabiliyor. *Bkz.* bütüncü kuram; nevroz.

nevrotik gurur (neurotic pride) **Horney'a göre**, bireyin kişisel özelliklerine bağlı olarak kendisinde var olan abartılı ve us dışı gurur. *Bkz.* **nevroz.**

nevrotik güç kazanma gereksinimi *Bkz.* **nevrotik gereksinimler.**

nevrotik hak iddiası (neurotic claim) **Horney'a göre**, kişinin; başkalarının ya da tanrının, doğanın, kurumların istek ve gereksinimlerine boyun eğmesi, bunlara uygun davranması gerektiği ve buna hakkı olduğu inancı. Nevrotik hak savunucusunun, belli bir oranda bilinçli olduğu durumlarda,

ussallaştırma yoluyla haklı çıkarıldığı da oluyor. Nevrotik hak iddialarının boşa çıkarılması, kişide öfke, kinlenme ve haksızlığa uğramış olma duygusu yaratıyor. *Bkz.* **nevroz.**

nevrotik kaygı (neurotic anxiety) **1. Yüzer gezer kaygı. 2. Psikanalize göre**, biliçdışı çatışmalardan, ilkelbenlik dürtülerinden kaynaklandığı; duygularla davranışları olumsuz yönde etkilediği ve tedaviye direnci artırdığı için **uyumsuz** olarak değerlendirilen kaygı. **3. Varoluşçu psikolojiye göre**, normal varoluşsal kaygıdan kaçınma sonucu yaşanan kaygı. *Bkz.* **içgüdü kuramı (Kaygı); nevroz; varoluşçu psikoloji** (**Varoluşsal Kaygı).**

nevrotik kişilik (neurotic character) **1. Nevroz**a yatkın kişilik özellikleri olan ya da **nevrotik** tanısı konan bireyin kişiliği. **2. Psikanalize göre**, **uyumsuz** olarak nitelendirilen kaygıyı yaşayan bireyin kişiliği. **3. Adler'e göre**, kişinin eksiklik duygularına bir karşı savunma olarak kullandığı; dolayısıyla onu nevroza yatkın kılan eğilimler ve özelliklerden oluşan kişilik. **4. Hümanist psikolojiye göre**, **korunma, sevilme, ait olma, saygınlık** gibi kendini gerçekleştirmeye göre öncelik taşıyan gereksinimlerini zamanında ve yeterince doyuramamış olan kişi. Sürekli olarak, bu gereksinimlerini gidermek için uğraşan nevrotik kişilikli birey, çevresindeki kişi ve nesneleri, gereksinimlerini giderme aracı olarak algılıyor. Çocukluktaki bir engellenmenin yol açtığı bir nevrozu ya da psikozu ortadan kaldırmak için o zaman çocuğa verilmemiş olan olanağı çok zaman sonra ona sunmak, bilinçdışına bastırılan istekler için fazlaca bir işe yaramıyor. Çünkü ne gün, o gün ne de saat, o saattir. Kişinin çok sonra elde ettiği olanak, yalnızca geçici bir süre rahatlama sağlıyor. Geçmişte boşalmak (doymak) isteyen ve buna olanak verilmeyerek boğulan (bastırılan) isteğin yarattığı bozukluk (nevroz) sürüp gidiyor. Bu istek, o uzak zamanlardaki yaşın, çağın isteği olduğu ve bastırıldığı için unutulup gidiyor. Şimdi yaşanan rahatsızlık, unutulan o olayın kalıntısı olan **acılar** ve tanınmaz duruma sokulan **görüntüler**idir. *Bkz.* **bağımlı kişilik; bağımsız kişilik; bütüncü kuram (Nevrotik Gereksinimler); nevroz.**

nevrotik kurgu (neurotic fiction) **A. Adler**'in, gerçekçi olmayan, ulaşılması olanaksız hedefleri içeren bir **kılavuz kurgu** türüne verdiği ad.

nevrotiklik (neuroticism) Temelsiz kaygı, gerilim ve duygusal dengesizlik gösteren kişilik özelliği. *Bkz.* **EYSENCK, Hans Jürgen.**

nevrotik savunma (neurotic defence) **1. Psikanalize göre**, **savunma mekanizmaları** normal ve nevrotik olarak ikiye ayrılıyor. Bütün savunma mekanizmaları, bir tür koruyucu işlev görüyor. Ancak, katı bir biçimde uygulanan ya da gerekli ve uygun olmayan durumlarda da kendiliğinden varlık göstermeleri, hastalıklı sonuçlar doğuruyor. Bu nedenle nevrotik savunmalar, **başarısız savunma**lardır. **Başarılı savunma** mekanizmaları dışındaki tüm savunmalar, er ya da geç, kişinin yaşamında aksaklıklara yol açıyor. *Bkz*. **benliğin savunma mekanizmaları. 2. Horney'a göre**, çocukla onun çevresi arasındaki çatışmalar ve bozuk ilişkilerden kaynaklanan **temel kaygı**ya karşı benimsenen savunma stratejileri. *Bkz.* **nevrotik gereksinimler.**

nevrotik sevgi *Bkz.* **nevrotik gereksinimler.**

nevrotik suçluluk duygusu (neurotic guilt) Kaygıya, özseverliğin yitirilmesine ve çatışmalara yol açan gerçek ya da düşsel bir kural çiğnemekten kaynaklanan suçluluk duygusu; ***hastalıklı suçluluk duygusu.*** **Psikanalize göre** bu duygu, **benlik** ile üstbenlik arasındaki çatışmadan kaynaklanıyor ve bilinçli ya da bilinçsiz bir cezalandırılma korkusuyla ilişkili bir **kaygı** biçiminde ortaya çıkıyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((3) Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi) nevroz; suçluluk duygusu.**

nevrotik tepki *Bkz.* **nevrotik savunma.**

nevroz (neurosis) **Freud'a göre,** bedensel ya da sinirsel kökenli olmayan; gerçeklikle ilişkisi bir ölçüde çarpıtılmış olsa da henüz tümüyle yitirilmemiş olan ruhsal kökenli bozukluklar***; psikonevroz; sinirce.*** **Kaygı**, **takınaklı düşünceler**, **kompulsif davranışlar, fobiler, bedensel tepkiler, çözülmeli durumlar, depresif tepkiler, isterik dönüşümler**, nevrozlar arasında yer alan bozukluklardandır. Nevrozlularda, psikozlulardaki içgözlem yeteneği ya da gerçeklikle ilişki kurma gücü tümüyle yitirilmediği için kişi, aile ve iş yaşamına, toplumsal çevreye belli bir ölçüde uyum sağlıyor ve onu sürdürüyor. Kişinin rahatsızlığı, dışardan bakıldığında ilk anda görülmüyor. Bozukluk, daha çok, kişinin kendisiyle ilişkilidir; yani özneldir. *Bkz.* **bireysel psikoloji; deneysel nevroz; depresyon; fobi nevrozu; histeri nevrozu; nevrotik; obsesif-kompulsif nevroz.**

nevrozlu kişilik *Bkz.* **nevrotik kişilik.**

nicel değişken *Bkz.* **değişken.**

nicelik (quantity) Sayılabilen, toplamı doğrudan sayı olarak belirtilebilen genel özellik; ***kemiyet.*** *Bkz.* **nitelik.**

nikotin (nicotine) Tütün bitkisinde bulunan, zehirli, uçucu bir alkaloid. Sinir sistemine hem küçük dozlarda uyarıcı hem de büyük dozlarda bastırıcı bir etkide bulunan nikotin, kolaylıkla bağımlılık yaratıyor. Buna karşılık, bağımlılığı, zorlukla ortadan kaldırılabiliyor. Nikotin, insan bedenine ölümcül zararlar veriyor. *Bkz.* **nikotinden uzaklaşım.**

nikotinden uzaklaşım (nicotine withdrawal) Tütün gibi nikotin içeren maddelerin kullanımının birdenbire bırakılmasıyla ortaya çıkan bir sendrom. Kaygı, yoğun bir nikotin alma isteği, engellenmiş olma duygusu, sinirlilik, iştah açılması, kilo alma belirtileri gösteren bu sendrom, maddenin bırakılmasını izleyen bir iki saat içinde başlayıp haftalarca, hatta aylarca sürebiliyor.

niktofobi *Bkz.* **karanlık korkusu.**

nimfcil tutku (nymphonania) Kadınlarda görülen aşırı cinsel istek; ***nimfomani.***

nimfomani *Bkz.* **nimfcil tutku**.

nirvana (nirvana) Sanskritçede "söndürmek, sönmek" anlanımı taşıyan bir Budist öğretisi terimi. Nirvana, insanı, birçok dinde de olduğu gibi dünya isteklerinden kurtulmaya, kendi yazgısını kabullenmeye ve ölümden sonra daha iyi, mutlu bir yaşamı umut etmeye ve bu yolla kaygıdan kurtulmaya çağırıyor. Mayahana Budizminde bir **mutluluk durumu**na karşılık gelen nirvana, Hinayaana Budizminde **yokoluş**a karşılık geliyor. *Bkz.* **nirvana ilkesi.**

nirvana ilkesi (nirvana principle) **Psikanalize göre**, tüm içgüdülerin ve yaşam süreçlerinin, cansız (inorgansal) maddelerin istikrara ve denge durumuna ulaşma eğilimi. Freud'a göre ölüm içgüdüsünün hedefi, bu istikrar ve denge durumunu yaratmaktır. *Bkz.* **nirvana.**

nişanlılık *Bkz.* **evlilik (Eş Seçme ve Eş Olmanın Koşulları: Tanımak, Sevmek, Paylaşmak).**

nitel değişken *Bkz.* **değişken**.

nitelik (quality) Bireyi, nesneyi, yaşantıyı ya da onların bir yönünü, ötekilerden ayıran, şöyle ya da böyle yapan; ***keyfiyet.*** *Bkz.* **nicelik.**

nitelik karmaşası (quality complex) Kimi düşlerle şizofrenili konuşmalarında görülen, türlü düşünce ya da düşünce parçalarını mantıklı

hiçbir ilişki kurmadan bir araya getiren hastalıklı bir düşünce düzeni.

nitelikli öğretmen (qualified teacher) Belli okul basamaklarında öğretmenlik yapabilmek için yasalarla saptanan öğrenimi başarı ile tamamladıktan sonra gereken staj (deneme) süresini de geçirerek öğretmenlik yapma hakkını kazanmış olan öğretmen. Nitelikli bir öğretmenin yapması zorunlu genel ve mesleksel öğrenim, çalışacağı okul basamağına ve öğretim dalına göre değişmenin ötesinde, staj süreleri de ülkelere göre farklıdır. *Bkz.* **hümanist öğretmenlik; öğrenciyi odak alan öğretmen; öğretmenin nitelikleri.**

nitritler (nitrites) Hafif hoşnutluk, kafada doluluk duygusu, zaman algısının değişimi, düz kasların gevşemesi ve cinsel duygu artışı gibi belirtilerle bir sarhoşluk yaratan bütil ve isobütil nitrit gibi maddeler. Bu maddeler ruhsal bağımlılık yaratabiliyor, bağışıklık sisteminin işleyişini bozabiliyor, solunum sistemini tahriş edebiliyor ve şiddetli baş ağrısına, sersemliğe, kusmaya yol açabiliyor. İnhalanların (tiner, benzin, uhu gibi uçucu maddelerin) sürekli koklanp ciğerlere çekilmesi de sabuklama, bunama, hallüsinasyon görme, kuruntulu psikotik bozukluk gibi bozukluklar oluşturuyor.

niyet (intent) Bir şeyi önceden isteyip düşünme; bir şeye kendi kendine karar verme; kişinin içindeki bir amaca yönelme istek ve düşüncesi; ***kasıt.***

niyet etme (intention) **1.** Bilinçli olarak bir amaç izleme. **2.** Elverişli koşullar olduğu sürece belli bir eylem için bir amaç tasarlama, bir amaca yönelme. **3. Brentano'ya göre** bilinçli ruhsal olayların tümünde yer alan, olay dışındaki bir şeye yönelme özelliği; ***niyetlenme, akla koyma, kurma.***

niyetlenme *Bkz.* **niyet etme.**

niyetli davranış (intentional behavior) **Piaget'ye göre**, çocukta 8-12 aylar arasında ortaya çıkan hafif yönelimli davranış. Çocuk, bu dönemde istediği şeye ulaşmak için belirli **strateji**ler izlemeyi öğreniyor. Bebeğin niyetli davranışı, engellere ya da gecikmelere karşın, bir hedefe istekle ulaşma çabası olarak ortaya çıkıyor.

niyetlilik (intentionality) Zihnin (bilincin), kendi dışındaki gerçek dünyada olup biten olaylara ya da nesnelere yönelik olma; bir şeyin farkında olma özelliği. Buna göre her bilinçlilik anı niyetlidir; niyetli olmayan bir bilinçlilik anı yoktur. Niyetlilik, bilincinde olunan çevrenin evrensel ve temel özelliklerinden biridir. Genelde **korku, kaygı** ve benzerleri niyetli değilken **inançlar, istekler** ve **amaçlar** niyetlidir.

nominal ölçek (nominal scale) Verilerin sayısal ya da “evet”, “hayır”, “sarı”, “kırmızı” gibi adlandırmalı dışlayıcı gruplar halinde sınıflandırıldığı bir ölçek. Söz konusu ölçekte sıralama, büyüklük, küçüklük, sıfır noktası ve benzerleri bulunmuyor; bu biçimde elde edilen verilerle aritmetik işlemleri yapılmıyor.

noradrenal *Bkz.* **adrenal ve noradrenal.**

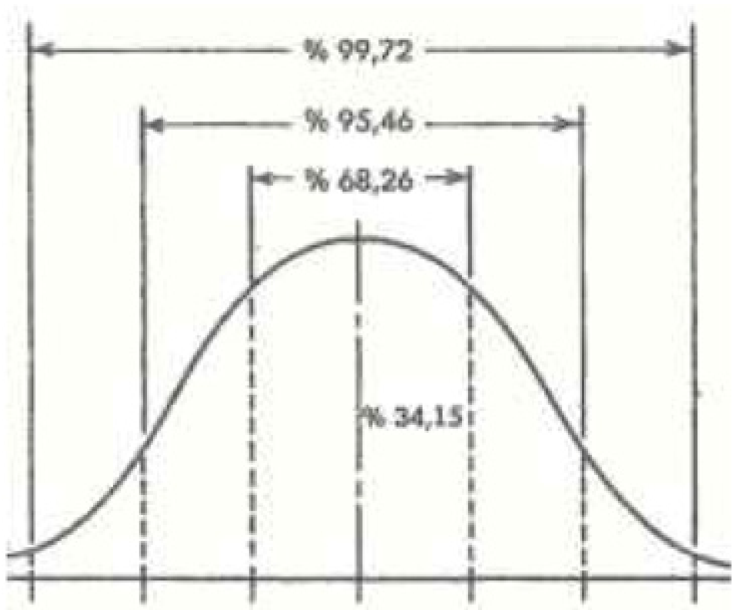
noradrenalin *Bkz*. **adrenalin ve noradrenalin**.

norepinefrin *Bkz*. **noradrenalin; stres hormanları.**

norm (norm) ***Düzgü***. **1.** Belli bir grubun belli koşullardaki ortalama standart edimini gösteren ve bireysel edimin değerlendirilmesinde temel olarak alınan bir ölçü. **2.** Bir grubun üyelerinin, belli bir durumda en çok göstereceği (tipik) davranış. **3.** İnsanların çeşitli ortamlarda yapması ve yapmaması gerekenleri belirleyen öğrenilmiş toplumsal kural; beklenen her davranış ve inanç standardı.

normal (normal) ***Düzgülü.*** **1.** Belli bir grupta **tipik**, ortalama olan; norma uyan; toplumca kabul edilebilir olan**. 2. Ruh sağlığı** yerinde olan**.** Normallik ölçüsü, kültüre ve zamana göre değişse de **evrensel kabul edilebilecek normallik ölçütleri**nden de söz edilebiliyor. Bir kültürde işleyişi bozan iç çatışmaların bulunmaması; etkili düşünme, örgütlü davranma, yaşamın olağan beklenti ve sorunlarını çözebilme yeteneğinin varlığı; **kaygı, bağımlılık** gibi yoğun olumsuz duyguların bulunmaması, bunlardandır. *Bkz*. **anormal**.

normal dağılım (normal distribution) İstatistikte sonsuz sayıda nüfustan (popülasyondan) örneklem alınarak elde edilen bakışımlı (simetrik) çan eğrisi (normal dağılım eğrisi) biçimindeki kuramsal bir olasılık dağılımı; eşdeyişle, bir diziye ilişkin ortalamanın çevresinde bakışımlı olarak dağılan değerler ya da nitelikler. Bu nitelikteki dağılımda **ortalama**, **ortanca** ve **tepedeğer** aynıdır. Değerlerin büyük çoğunluğu, orta nokta çevresinde kümeleniyor. Yaklaşık yüzde 68’i ortalama değerden **bir standart sapma**; yüzde 95’i **iki standart sapma** ve yüzde 99.75’i üç standart sapma kadar uzakta bulunuyor. Ruhsal özelliklerin birçoğunun normal dağılım gösterdiği varsayımı, özellikle test geliştirme çalışmalarında yararlı oluyor. *Bkz.* **T dağılımı.**

Normal Dağılım

normal dağılım eğrisi *Bkz.* **normal dağılım**.

normal davranış (normal behavior) **Adler'e göre**, gerçekle yüzleşirken düşlerin etkisinden sıyrılabilen kişinin davranışı.

normal dışı (abnormal) **1.** Kuraldan; normal, doğal ya da tipik olandan az ya da büyük ölçüde ayrılan, uzaklaşan; uyum açısından kurallara uygun olandan, sağlıklıdan ya da ruhsal bakımdan istenenden belirgin bir biçimde sapan davranış; ***anormal.*** Normal dışı terimi çok kez, **istenmeyen** ya da **hastalıklı** anlamında kullanılıyor; ancak arada bir aşırı üstünlüğü ya da **normalin üstünde olan**ı anlatmak için kullanıldığı da oluyor. **2.** İstatistikte, bir dağılımın ortalamasından **ortalama altı, ortalama** üstü biçiminde sapan, ayrılan. Anormalliği istatistik bakımından tanımlamaya kalkanlar; normal olasılık eğrisi sınırlarının dışında kalan bireyleri anormal saymak gerektiğini öne sürenler olmuş; ancak bunlar, normalin sınırlarını belirlemede hangi puanı ayrım noktası saymak gerektiği konusunda karar vermenin güçlüğü ile karşılaşmışlardır. **3. Toplumbilimde**, belli bir düzenin genel yapısına uymayan, bütün olarak düzenin umulan işleyişine aykırı düşen. **4. Psikolojide**, çok kez sağlıklı olmayan; hastalıklı, bozuk olan. Bu alanda çok kullanılan normal ve normal dışı terimlerini eksiksiz tanımlamak çok güçtür. Kimileri de normallik ve **anormalliği kültürel ölçülere göre tanımlamak**

istemişlerdir. Ancak, orada da bir kültürde anormal sayılanın, bir başka kültürde normal sayılabildiğini görmüşlerdir. Kimi yazarlar ise **anormalliğin bir ölçüde öznel bir tanımının yapılması**nı; bireyin olgunluk, mutluluk duygusuna ve başkalarıyla ilişki biçimlerine göre belirlenmesini önermişlerdir. Bu kadar geniş bir tanımın da ancak klinik araştırma sonucu yapılabileceği açıktır.

normal dışı davranış (abnormality, abnormity) Kuraldan, normdan ayrılma, uzaklaşma; ***anormallik.*** **Benlik psikanalistlerine göre** normaldışı davranış, bilinçli denetim altında olmayan ya da tehdit edici durumlarda denetimi yitirilen davranışların etkisiyle ortaya çıkıyor. **Davranış bozukluklukları**; benlik, ilkelbenlikten ve gerçeklerden koptuğu zaman görülüyor. Bunun önde gelen nedeni, edinilen davranışların yetersizliği ve bunların benlik yapısı içinde iyi düzenlenmemiş olmasıdır. Asıl önemli olan, içgüdüsel güçlerin varlığı değil, **dış dünyadaki olaylar ve öğrenilmiş davranışların varlığı**dır. **Benlik psikanalistleri**, psikanalizin psikoloji, sosyoloji, kültürel antropoloji ve biyoloji alanlarındaki gelişmelere uygun bir nitelik kazanmasını sağladılar. Benliği öne çıkaran benlik psikanalistlerinin yaklaşımını bugün de canlı tutan, bu kazanımdır.

normal dışı davranışlar psikolojisi (abnormal psychology, psychopathology, pathological psychology) Zihinle (akılla) heyecanlar arasındaki çatışmaları da kapsamak üzere, normaldışı davranışları, normaldışı zihinsel süreçlerle tepkileri inceleyen ve tedavi etmeye çalışan psikoloji dalı; ***marazi ruhiyat; anormallik psikolojisi.***

normal kişi (normal individual) **Horney'a göre**, çatışmalarını **insanlara yönelme, insanlardan uzaklaşma** ve **insanlara karşı olma gereksinimleri**ni birleştirici bir tutumla, gerçeklere uygun bir biçimde çözen kişi. Çatışmalarını bu üç gereksinimini birleştirici bir tutumla, gerçeklere uygun bir biçimde çözmeyi başaramayan kişi ise **nevrotik kişi**dir. Nevrotik kişi, temel kaygısını doğal yolla giderememesi yüzünden, gerçekdışı çözüm yollarına başvuruyor. Bu üç yoldan yalnızca birini kullanıyor; öbür ikisini görmezden geliryor. *Bkz.* **nevrotik kişilik; nevroz; psikoz öncesi yapı sınıflaması.**

normallik (normality) **1.** Dağılımın normal olasılık eğrisine uyması. **2.** Norma uyma ve ondan önemli ölçüde uzaklaşmama. **3.** Bedensel, zihinsel,

toplumsal, ahlaksal ve ekonomik yönden insanın çevresine uyma ve türlü durumlara uygun tepkide bulunma yeteneği.

normal zekâlılık ile normal üstü zekâlılık *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi ((1) Öğrenme Güçlüğü Çekenler, (2) Normal Zekâlılar, (3) Zekiler, (4) Çok Zekiler).**

normatif bilim (normative science) Davranış, eğitim, sağlık ve benzeri konulardaki **norm**ları belirlemeyi, eksik ya da kusurları gidermeyi amaçlayan bilim dalı. Bu bilim, açıklamak ve tanımlamaktan çok, perspektif belirleyicidir. Bu nedenle, gerçek tanımına uygun bir bilim değildir. Örneğin, **etik** ve **estetik** gibi dallar da bu nedenle normatif bilim olarak nitelendiriliyor.

normatif-yeniden eğitici strateji (normative-reeducative strategy) Toplumsal değişimin, söz konusu toplumun ya da grubun geleneksel kültürel etkenlerini de göz önünde bulunduran **etkin eğitim**e dayanması gerektiği biçimindeki **sosyal psikoloji görüşü**; ***görgül-ussal strateji.*** Buna göre, yalnızca akla seslenen bir toplumsal değişim programı, yeterli bir program değildir. Çünkü davranış yapıları, büyük ölçüde geleneksel tutumlar ve kültürel normlarla biçimlendiriliyor. Bu nedenle eğitim, bu **tutum, değer** ve **norm**ları da değiştirmeyi hedeflemelidir. **nostalji** (nostalgia) **1. Geçmişe özlem.** Bugünün düne göre daha kötü durumda olduğuna ve güzel günlerin geride kaldığına inanmanın sonucu olarak, geçmişteki güzel günleri özleme; bu özlemin baskın duygu durumuna gelmesi. **2.** Değişim karşısında duyulan derin korku nedeniyle geçmişe sığınma duygusu.

nöbet (seizure) **1.** Bir hastalığın ya da hastalık belirtilerinin birdenbire ortaya çıkması. **2.** Kafa zedelenmesi, beyin uru, kurşun zehirlenmesi, kalıtsal ve bulaşıcı hastalıklar, yüksek ateş gibi türlü nedenlerden dolayı beynin normal dalga yapısındaki birdenbire, geçici bir bozulma sonucu, beyindeki sinir hücrelerinin denetimsiz boşalımı. Bilinç yitimi; bağırsağı, mesaneyi denetleyememe, titreme, ani kas spazmları ve türlü davranış değişiklikleri. *Bkz.* **konvulsiyon; sara.**

nörobiyolojik model (neurobiological model) **Ruh hastalıklarında tıpsal model** için öngörülen ve beyin ile öbür biyolojik süreçlerin **anatomi**sinde ve **kimya**sındaki bozuklukları vurgulayan model.

nöroepinefrin *Bkz.* **sinir ileticileri.**

nörolog *(neurologist)* Beyin ve sinin sistemi bozukluklarının taranması, tanısı ve tedavisinde uzmanlaşan tıp hekimi; ***sinirbilimci.*** *Bkz.* nöroloji.

nöroloji (neurology) (neuroscience) Çeşitli bilim dallarını varlığında toplayan ve sinir sisteminin yapısı, gelişimi, işleyişi, kimyası ve hastalıklarını inceleyen bilim dalı; ***sinir bilimi.*** **Biliş bilimleri**nde bu dalın insandaki biliş süreçlerinin incelenmesine önemli katkıları oluyor. *Bkz.* **biliş bilimi; sinir.**

nörolojik bozukluk (neurologic disorders) Sinir sisteminin yapısında ya da işleyişindeki felç, **konvülsif bozukluk**lar, öğrenme ve konuşma bozuklukları, zekâ geriliği, **multiple skleroz** gibi **organsal bozukluklar**dan kaynaklanan hastalıklar.

nöron *Bkz.* **sinir hücresi**.

nöropatoloji (neuropathology) Sinir sistemi hastalıkları ile bu hastalıkların sonucunda oluşan yapısal ve işlevsel değişiklikleri inceleyen tıp dalı; ***sinir hastalıkları bilimi.***

nöropsikiyatri (neuro psychiatry) Nöroloji ile psikiyatri alanlarındaki bulguları birleştirerek sinir sistemiyle ilgili hem organik hem de işlevsel hastalıkları inceleyen tıp dalı; ***sinir-ruh hekimliği.***

nöropsikoloji (neuropsychology) **Fizyolojik psikoloji**nin, sinirsel süreçlerle davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen dalı; ***sinir ruhbilimi.***

nöroşirürji (neurosurgery) Beyin ve sinir hastalıklarının cerrahi tedavisi ile uğraşan hekimlik dalı.

nörotransmiter *Bkz.* **sinir ileticileri.**

nörovejetatif sistem *Bkz* özerk sinir sistemi.

nötr uyarıcı *Bkz.* **klasik tepkisel koşullama.**

nükleik asit (nucleic acid) Her canlı hücrede bulunan ve kalıtsal öğeleri oluşturan bir grup asit. Nükleik asit; şeker ve fosfat kümeleriyle birleşerek **DNA** ve **RNA**'nın yapı taşları olan **nükleotid**leri oluşturuyor.

nükleotid (nucleotide) Kalıtsal öğe olan **DNA** ve **RNA**'yı oluşturan yapı taşlarından biri. Nükleotidler, bir **baz**dan (adenin, stozin, guanin, tiymin ya da urasil'den) ve bir şeker ile bir **fosfat** grubundan oluşuyor.

O

objektif *Bkz.* **nesnel.**

obsesif-kompulsif bozukluk *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz.**

obsessif-kompulsif nevroz (obsessive-compulsive neurosis) Tehlikeli sayıldıkları için kaygı yaratan ve bilinçdışına itilen (bastırılan) isteklerin, benliğin yönetim ve denetim gücü azaldığında istenç dışı bilince çıkan ve kişinin kafasında davranışında yinelenen kuruntulu ve tedirgin edici simgeleri; ***takınaklı-zorlanımlı nevroz, duygusal katılık.*** Her takınaklı düşüncenin, zorlanımlı davranışın, fobinin bilinçdışında gizli, gerçek bir anlamı vardır. Örneğin, yıkanma buyruklarının karşıtı olarak eldiven giymek, günde onlarca kez ellerini yıkamak, **kirlenme korkusu**ndan dolayı; uyku öncesinde belli törensel davranışları yapmadan edememek de **uyuyakalıp uyanamamak korkusu** yüzünden ortaya çıkıyor. Kişinin, saçma olduğunu bildiği; ama kafasından atamadığı asalak düşünce ve korkular, takınaklı düşünceler; gerçek olduklarına inandıkları da sabuklamalı (hezeyanlı) düşüncelerdir. **Takınak** (obsession), doyumu engellenen ve kaygı yaşanmasına yol açan dürtülere karşı benliğin bir savunma tepkisidir. Takınaklı kişinin kafasında tehlike, yitme, **saygınlığını yitirme korkusu** vardır. **Takınaklı düşünce**lerle kişinin yaptığı, bunların oluşturduğu sıkıntıdan kurtulma çabasıdır. Çözümsel (analitik) açıklamaya göre takınaklar, **dışkıl-erotik dönem**den kaynaklanıyor. Bu dönemde çocuk, yetişkin gibi, dışkının pis olduğu bilgisinden yoksun oluşu nedeniyle bunu tutmak istiyor, yitirmekten korkuyor. Bundan, ileride değeri olan **mal ve para tutumluluğu** gelişiyor. Dışkısını yerinde ve zamanında boşaltma buyruklarına uymaktan, **aşırı düzencilik, titizlik**; anne buyruklarına direnme isteğinden de **inatçılık**

oluşuyor. O nedenle tutumlu, düzenli, titiz, inatçı, egemen olmaktan hoşlanan ve saldırganlık eğilimi gösteren bireye **dışkıl kişilik**li deniyor. Takınaklı düşünce, kimi kez belli bir nesnenin, durumun ya da etkinliğin yarattığı ve kişinin kendisince de yersiz ya da aşırı kabul edilen, **akıl dışı, yoğun ve inatçı bir korku** (fobi) biçiminde de ortaya çıkabiliyor. Yükseklik, yılan, örümcek, hamam böceği, fare, karanlık, uçak, kapalı alan, açık alan korkusu, yaygın fobilerdendir. Aşırı korkulan şeyden kaçınamama durumunda, dayanılmaz yoğunlukta bir **kaygı** ve **panik** yaşanıyor. Takınaklı düşünce nevrozuna 10 yaşından önce çok az rastlanıyor. Yetişkinlerde görülen takınak nevrozlarının yarısı, çocukluk döneminde başlıyor. Kişi, örneğin, yerdeki çatlaklara basınca; geçen arabaları, elektrik direklerini saymayınca, annesinin başına kötü şeyler geleceği kuruntusuna kapılıyor. Daha sonra sol yanından kalkmamayı, evden çıkarken önce sağ ayağını atmamayı, salı günü yola çıkmayı ve benzerlerini uğursuzluk sayıyor. Takınakların ortaya çıkmasına, özellikle aile bireylerinin, böyle bir yapıya sahip oluşları yol açıyor. Takınaklı çocuklar, büyüyüp de küçülmüş izlenimini yaratıyorlar. Çokbilmiş, düzenli ve titiz davranıyorlar. Her işleri tam olmadıkça rahat edemiyorlar. Kimilerini içlerinden bir dürtü, bir yere elini, vücudunu dokundurmaya; başını, elini kolunu belli yönlerde sallamaya, tükürmeye, çizgilere basmamaya, 2 ya da 3 kez öksürmeye, arabaları saymaya zorluyor. Kimilerini "Niçin?", "Neden?" diye yinelemeli soru sormaya; elektrik ve havagazı düğmelerini, kapıyı kapatıp; sonra kapatıp kapatmadığı kuşkusuyla yeniden, yeniden denetlemeye itiyor. Kimilerini de ellerini bir yere vurur vurmaz, birisiyle tokalaşır tokalaşmaz tedirgin edip, ellerini iyice yıkamaya zorluyor. Bunlar da birer **zorlanımlı davranış**tır. Önemsiz şeyleri çalıp saklamak (kleptomani), yangına yol açmak, cinsel organını göstermek gibi tehlikeli tepkiler de zorlanımlı davranışlar arasında yer alıyor. Kişinin akıl dışı diye nitelemesine karşın, yapamayınca kaygı duyduğu; ancak, yaptığında biraz rahatladığı bu tür davranışlara insanlar arasında çokça rastlanıyor. **Durmadan yıkanan kişi**, bilinç dışı bir mekanizmanın zorlamasıyla kötü düşüncelerden, suçluluk duygularından kendini sözde arındırmış oluyor. Ne ki aynı rahatsız edici duyguları, kısa süre sonra yeniden duyumsuyor ve yeniden yıkanma zorunluluğu duyuyor. Böylece, enerjisinin önemli bir bölümünü bu gereksiz çabada tüketmeyi sürdürüyor. "İçten duyulanı aynı biçimde ya da yerine başkasını koyarak gerçekleştirmek" demek olan bu zorlanımlı davranışlar,

çocuklukta sıkça görülüyor. Bunların çoğu, çocuk büyüyüp geliştikçe ortadan kalkıyor. Çünkü bu davranışların kimisi, gelişim dönemlerinin doğal tepkilerindendir. Böyle de olsa, aileler, bunlara karşı gerekli koruyucu önlemleri almalıdırlar. Sağlıklı aile ilişkileri içinde büyüyen çocukta zor yerleşen gereksiz korku, aşırı koruyucu aile çocuklarında kolaylıkla yerleşme olanağı buluyor. Ancak, korktuğu olay ya da nesne açıklandığında; korktuğu şeye, sevdiği şeyin yanında yer verildiğinde, bir süre sonra çocuğun sakinleştiği görülüyor. Çocuğun gereksiz, aşırı korkular geliştirmemesi için onu aşırı korumamak; ondan kısa sürede çok şey yapmasını istememek gerekiyor. Çocuğun önünde sert tartışmalar yapmak; çocuğu ikide bir tedirgin etmek; hastalık, ölüm gibi olayları ona yaşına uygun bir dille, olağan biçimde açıklamamak da onun aşırı korku geliştirmesine yol açıyor. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları (yer değiştirme); fobi nevrozu; nevroz.**

obsesif-kompulsif tepki *Bkz.* obsesif-kompulsif nevroz.

obsesyon *Bkz.* **takınak**.

obur (gourmand) Çok yemek yiyen.

oburluk *Bkz.* **beslenme bozuklukları; yer değiştirme.**

odakçı ruhbilim *Bkz.* **merkezci psikoloji.**

odak öz *Bkz.* **ALLPORT, Gordon Willard.**

odaksal sara (focal sara, Jackson sarası) Beynin kimi bölgelerindeki elektriksel boşalıma bağlı olarak, vücudun ilgili bölgelerinde yaşanan sara nöbeti, ***merkezi epilepsi.****Bkz.* **sara.**

odyometre (audiometer) İşitme duyarlığını ölçen alet.

odyometri (audiometry) Ayrı **frekansl**ardan sesleri işitme yetisini belirlemede kullanılan yöntem.

OEDİPUS Thebai efsanesinin kahramanı. *Bkz.* **Oedipus karmaşası; Oedipus söylencesi.**

Oedipus evresi *Bkz.* **anneye karşı tutku evresi.**

Oedipus karmaşası (Oedipus complex)***:*** **Freud'a göre** 3-6 yaşlarında yaşanan üretken dönemde çocuğun annesini sevdiği kadar da ondan nefret etmesi; ***Oedipus kompleksi; anneye karşı tutku.*** Çocuğun ilkel dünyasında karşıt duygular aynı anda var olabiliyor ve bu karşıt duygular onu rahatsız etmiyor. Benlik yapılandıkça, üstbenliğin de uyarılarıyla,

çoğunlukla kötü anne bastırılıyor; iyi anne ise varlığını koruyor. Böylece, bu karşıtlık ve tutarsızlık ortadan kalkmış oluyor. **Erkek çocuğu**, bu açıdan, daha kolay gelişiyor. Çünkü üretken olmadan önceki dönemlerde gerçekleştirdiği gelişimi boyunca annesine bağlı kalan erkek çocuk için üretken dönemde cinsel içgüdülerin nesne değiştirmesi gerekmiyor. Ancak, benliği ve üstbenliği güç kazandıkça, erkek çocuğun karşısına bir başka güçlük çıkıyor: Annesine yönelik sevgisiyle babasına yönelik sevgi ve nefreti çatışıyor. Bu çok sevdiği kadına sahip çıkabilmek için, babası gibi büyük ve becerikli olması, onunla özdeşleşmesi gerekiyor. Annesine sahip çıkacaksa, babasından nefret etmelidir. Freud, bu çatışmayı, Kral Oedipus söylencesinden esinlenerek **Oedipus karmaşası** diye adlandırmıştır. Bu çatışmanın, içgüdülerin tam da üreme alanında toplandığı sırada, 4-5 yaşlarında güçlenmesi, erkek çocuğun bununla baş etmesini zorlaştırıyor. Anne, **kız çocukları**nın yaşamında da en değerli varlıktır. Ancak, kızın, üretken dönemde artan cinsel dürtülerin etkinliğe geçmesiyle annenin erkeklere verdiği organı ona vermemiş olduğunu düşünmesi, annesinin ona vermediğini, babasından almak amacıyla, cinsel içgüdülerini babasına yöneltmesine yol açıyor. Kız çocuklarının birçoğunun, babasına benzeyen olgun erkeklerden hoşlanmalarının, yaşıtlarına çocuk gözüyle bakmalarının, kocalarının biraz da baba olmasını istemelerinin nedeni, küçük yaşlardaki bu baba hayranlığıdır. Günü geldiğinde, çocuksu doyum biçimlerinden kurtularak **cinsel dürtülerini olgunlaştırmış olan kadınlar,** herhangi bir gereksiz korkuya kapılmıyorlar. Ama, cinselliği çocukluktaki nesneler ve doyum yollarıyla karıştıranlar (o dönemlere saplananlar), ilerleyen yaşlarında korkulacak, kaygılanacak çok şey buluyorlar. Kimi, bu kaygıyı tüm cinsel duygularını bastırarak denetlemeye çalışıyor; kimi de dışa yansıtıyor. Örneğin, köpekten, fareden, yılandan, asansörden, sokağa çıkmaktan korkuyor, evde kalmaktan kaygı duyuyor. Evlenmemiş ya da ayrılmış kimi kadınlar, bu nedenle evlerinde hırsız arayıp duruyorlar. Kızların cinsel gelişimi, erkeklerinkine göre daha karmaşık bir gidiş gösteriyor. İlk anne bağımlılığı, kadını kısıtlayan toplumsal baskılar, anatomik yapı, bu karmaşıklığı daha da artırıyor. Kızların çoğu, annelerinden koparak babalarına; sonra, ondan da koparak bir başka erkeğe yönelmede hayli zorlanıyor. Anneleriyle ilişkilerinde de belirli karşıt duyguları yaşıyorlar; anneleriyle zaman zaman çatışıyorlar. **Freud'a göre**, erkeksi ve kadınsı olmak üzere, iki tür Oedipus karmaşası bulunuyor. Erkek çocuğunun **iğdiş**

edilme kaygısıyla annesine aşk derecesindeki bağlılığından vazgeçip babası gibi bir erkek olmayı amaçlaması, **erkeksi Oedipus karmaşası**dır. Kız çocuğunun iğdiş edilerek cezalandırıldığını düşünmesinden duyduğu düş kırıklığından dolayı annesinden çok, babasına ilgi göstermesi de **kadınsı Oedipus karmaşası**dır. Oedipus karmaşası, iki cinste de **çocuksu cinselliğin doruğu**dur. Çocuk, bu aşamada cinsel dürtülerini çoğunlukla kendini uyararak doyuruyor. Bu yönelim, onun suçluluk duygularını yoğunlaştırıyor. Annesine bağlı olan erkek çocuğu, babasının vereceği cezaların korkusuyla bu sevgiden vazgeçiyor. Kız çocuğu da annesinin sevgisini yitirmemek için, utancı nedeniyle ya da annesinin vereceği cezaların korkusu yüzünden, babasıyla ilgisini azaltıyor. Bu kez kız çocuğu, ruhsal dünyasında hem sevgi hem de öfke beslediği annesi gibi; erkek çocuğu da benzer duyguları beslediği babası gibi bir kişi olmaya çalışıyor. Bu özdeşleşmelerin yardımıyla ikisi de üstbenlkiklerini tam olarak yapılandırmış oluyorlar. Erkek çocuğu, annesine ya da annesi gibi kadınlara sahip olmak amacıyla babası gibi olma çabasını göstererek, babasının üstbenliğini içselleştiriyor. Babası gibi olmak isteği, artık, onun benliğinin amacı oluyor. Kız da annesine yönelik benzer bir amacı benimsiyor. Oedipus karmaşasına ilişkin dürtülerini kendi gücüyle denetlemeyi başaramayan benlik, bu yasak eğilimleri, anne babanın yöntemlerini benimseyerek bastırıyor ve iç dünyasını artık tümüyle kendisi denetliyor. Daha önce kendi dışındaki çekici; ama yasak olan nesnelere yönelen içgüdüsel enerjisinin büyük bir bölümü, üstbenliğinin yönetimine girerek cinsel niteliğini yitiriyor ve yasak cinsel isteklerine karşı kullanılmaya başlıyor. Neyin yapılacağını, neyin yapılmayacağını; neyin sevileceğini, neyin sevilmeyeceğini bu gelişim aşamasından sonra, yasaları temsil eden ve kişinin içindeki yargıç olan üstbenlik belirliyor. İçgüdüsel enerjinin (libidonun) önemli bir bölümü üstbenliğe bağlanınca, bu enerjinin cinsel ve saldırgan nitelikleri yansızlaşarak hızlarını azaltıyor. Cinsel duygular, artık yalnızca belirli nesnelere, belirli ölçüde ve belirli amaçlarla yöneltiliyor. Anne babaya yönelik duygular, cinselliğini yitirip sevgi ve sevecenliğe dönüşüyor; yalnızca üstbenliğin onayladığı nesnelere cinsel anlam yükleniyor. Oedipus karmaşasının çözüme kavuşturulmasıyla benlik de güç kazanıyor. Çünkü bundan sonra üstbenlik, ona artık bildiği gerçeğin yasalarını anımsatıyor, onu tehlikelere karşı uyarıyor. Bütün bu gelişmeleri gerçekleştiren, yeni nesnelere yönelebilecek olgunluğa ulaşan çocuk, şimdi ilköğretime başlama yeterliliğine ulaşmıştır. Freud’a göre

çocuğun sağlıklı davranışlar geliştirmeye yönelmesi, Oedipus karmaşasını çözmüş olmasına bağlıdır. Bilinçdışında doyum arayan Oedipus karmaşasıyla ilgili duyguları orada tutmaya yardım edecek güçte bir üstbenliğin gelişmemiş olması ise **nevrozların ortaya çıkması**na yol açıyor. Bu en önemli gelişim görevlerinden birini gerçekleştiremeyen çocuk, üretken dönemin özelliklerine saplanıp kaldığı için yetişkinlik döneminin cinsel yaşamını sürdürmekte de zorlanıyor. Bu zorluklarla başa çıkamayan yetişkin, gerileyerek Oedipus karmaşası döneminin çözüm biçimlerini kullanmaya kalkıyor. Her nevrozlu, bu nedenle bir cinsel yaşam bozukluğu taşıyor ve anne babasıyla sorun yaşıyor. Sağlıklı insandaki Oedipus karmaşasının artıkları, nevrozlu kişininkinden çok daha azdır. **Ruh sağlığı yerinde olan kişi**, enerjisinin çoğunu yasaklı dürtülerini bilinçdışında tutma yolunda değil; **yaşamaya dönük isteklerini doyurma**da kullanıyor. Ruhsal gelişimin bir parçası olan Oedipus karmaşasının sonuçlarını çocuğun içinde yaşadığı ortam belirliyor. **Nevrozlu ortam**, nevrozlu kişi yetiştiriyor. Örneğin, annesiyle yatmak isteyen çocuğu kimi aile ortamları kesinlikle korkutuyor. Kimileri, çocuğun bu isteğini anlayışla karşılayarak üstbenliğin denetimine sunuyor. Kimileri ise, çocuğun bu duygularını daha da uyararak, kendi ruhsal bunalımlarını ona yansıtıyor ve kendi denetimsizliğini çocuğuna da öğretmiş oluyor. Çocuğun, anne babasının odasında yatması, onların cinsel ilişkilerini izlemesi, Oedipus karmaşasının sağlıklı çözümünü engelleyen önemli nedenlerden biridir. Bu gözlem, çoğu çocukta derin bir travma (ruhsal sarsıntı) yaratıyor; çocuğun ruhsal dünyasını allak bullak ediyor. Oedipus karmaşasını etkileyen bir başka olay da **yeni bir kardeşin doğması**dır. Anne baba, bilinçli davranarak çocuğu gelecek kardeş konusunda bilgilendirse bile çocuk, olayı yeterince sindiremiyor. Önce sevinse de daha sonra öfkelenmekten ve kıskanmaktan kendini alamıyor. Ancak, büyüklerin ilgisini yitireceğinden korktuğu için bu duygularını saklama gereğini duyuyor. Çocuk, düne dek evin tüm ilgisini üzerinde toplarken şimdi gelen birisinin, onun tahtını paylaşmasına bir türlü razı olamıyor. Küçükle fazla ilgilenilmesini, kendisinin daha az sevildiği biçiminde; az ilgilenilse, onu da “Demek ki küçükken benimle de az ilgilendiler.” biçiminde yorumluyor. Bencilliği ve bu yorumları onu daha çok sevgi ve ilgi istemeye, bebekleşmeye, huysuzlaşmaya, şımarıklığa itiyor. Bütün bu yaşananlar da Oedipus karmaşasının doğal çözümünü güçleştiriyor. Ölen babasının yokluğunu gidermek amacıyla annesinden

aşırı sevgi, ilgi gören erkek çocuk, annesinin özelliklerini ve üstbenliğini içine aktardığı için, dış görünüşü erkek; ama, içi (ruhsal yapısı) kadın olan bir kişi olabiliyor. Çocuğun güçsüz kalışı, onu çevresindekilere bağımlı kılıyor ve çocuk, bu kişilere özel bir duyguyla bağlanıyor. Ayrışmamış ve olgunlaşmamış olan cinsel duyguları da onlara yöneliyor. Bir çocuk için kendi annesinden daha güzel, kendi babasından daha güçlü bir insan yoktur. Anlayışlı anne babalar, çocuklarının bu ilgilerini, çocuksu cinsel yaşamlarını anlayışla karşılayıp iyi yönetince onların bu karmaşayı olağan koşullarla yaşayıp zamanı geldiğinde bastırmasını kolaylaştırmış oluyorlar. *Bkz.* **DON JUAN; eksiklik karmaşası; HORNEY, Karen; Kral Oedipus söylencesi.**

Oedipus kompleksi *Bkz.* **Oedipus karmaşası.**

Oedipus söylencesi (Oedipus legend) Yunan mitolojisindeki **Thebai efsanesi**. Bu söylence özetle şöyledir:

KRAL OEDİPUS SÖYLENCESİ

Behçet NECATİGİL

Thebai kralı Laios'a Delphoi kâhinleri, erkek çocuğu olmamasını, olursa o çocuğun eliyle öldürüleceğini hatırlatmışlardı. Ama karısı İokaste, Laios'a bir oğlan doğurdu. Çocuğu, ayaklarını delerek Kithairon dağına bıraktılar. Çocuğu dağda çobanlar buldular, ona Oidipus (şiş ayaklı) adını taktılar, alıp Korinthos'a getirdiler. Kral Polybos, onu kendi oğlu gibi büyüttü. Oidipus büyüyünce kendi soyu sopu üzerine şüpheye düştü. Delphoi tapınağına başvurdu, kâhin ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini bildirdi. Bu korkunç kaderden kaçınmak için, Oidipus, babası bildiği kral Polybos'un yurdu Korinthos'a dönmedi, Thebai yoluna saptı. Phokis'te bir üç yol ağzında, Delphoi'ye gitmekte olan asıl babası Laios'la karşılaştı. Yol vermek meselesi yüzünden aralarında kavga çıktı; Oidipus, Laios'u öldürdü; onun kim olduğunu bilmiyordu. Thebai önlerine varınca Sphinks adlı canavarın sorduğu bilmeceyi çözdü, şehri canavardan kurtardı. Mükâfat olarak Oidipus'u Thebai'ye kral yaptılar, kraliçe İokaste'yi de Oidipus'a verdiler. Oidipus, kendi öz annesiyle evlendiğini bilmiyordu. Annesinden Eteokles, Polineikes adlarında iki oğlu; Antigone ve İsmene adlarında iki kızı oldu. İşlenen bu günah

*yüzünden şehirde bir veba salgını baş gösterdi. Delphoi tapınağına kurtuluş çaresini sordular; kâhinlerden, Laios'un katilinin cezalandırılması gerektiği cevabı alındı. Kâhin Teiresias durumu açıkladı. Oidipus'un araştırmaları da Teiresias'ın dediklerinin doğruluğunu ortaya koyunca, İokaste kendini astı, Oidipus, kahrından gözlerini kör etti. Oğulları, babalarını kovdular, o da saltanat kavgalarında birbirinizi öldüresiniz diye onlara beddua etti; sonra da kızı Antigone ile birlikte yollara düştü, dilene dilene sonunda Attika'daki Polonos şehrine vardı, orada barındı, orada öldü.(*Mitologya, 1969)

oğlancılık (Sodomy) Dışkıl ilişki. Cinsel ilginin erkek çocuğu ya da genç üzerinde toplanması ve onlarla doyurulması sapkınlığı; ***Sodomi.*** Sodomi adı, Sodom kenti insanları arasındaki cinsel sapkınlık öykülerinden kaynaklanıyor. *Bkz.* **Sodom.**

oğulcuk (embryo) Organizmanın döllenme sonrası gelişim dönemlerinden ilki; ***embriyon.*** İnsanda bu dönem, döllenmeyi izleyen 6 -8 haftalık süre içinde yaşanıyor. Bu dönemde kalp atmaya, beyin çalışmaya, vücudun öbür temel yapıları oluşmaya başlıyor. Bu dönemi kan dolaşımı ile başlayan **dölüt** (fetus) dönemi izliyor.

ojenik *Bkz.* **GALTON, Sir Francis.**

okul (school) **1.** Okuma yazma öğreniminden başlayarak en üst düzeyde bilim ve sanat bilgisi vermeye dek çeşitli derecede toplu öğrenimin yapıldığı, verildiği yer. **2.** Bir okuldaki öğrencilerin, öğretmen ve yöneticilerin ve öbür görevlilerin tümü. **3.** Görüş ve anlayışları birbirine benzeyen, bir öğretiye bağlanan felsefecilerin, bilim insanlarının ya da sanatçıların oluşturdukları akım; ***ekol*.** *Bkz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; ev ödevi; hümanist öğretmenlik; okul başarısızlığı; okulda ruh sağlığı; okul korkusu; okul olgunluğu; okul öncesi eğitim; okul programı; okul psikoloğu; okul psikolojisi; okulsuz toplum; rehberlik ve psikolojik danışma; rehber öğretmen.**

okul başarısızlığı (scholastic or academic failure) Öğrencinin bulunduğu sınıfta yeterliliğini kanıtlaması ve başarılı sayılması için alması zorunlu en az notu alamaması ve kendisinden beklenen toplumsal uyumu gösterememesi. Öğrencinin başarısı, değişik ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleriyle belirleniyor. Öğrenimin her aşamasında ortaya çıkabilen bu önemli sorun aile, okul ve giderek toplumla ilgili birçok nedenden kaynaklanıyor **dilek düzeyinin düşüklüğü**, **düzenli ve verimli**

çalışma alışkanlığının kazanılmamış olması, **kötü alışkanlıklar** gibi çocuğun kişilik gelişimindeki eksiklik ve aksaklıklar, bunların başında geliyor. Bunlara çoğu kez, anne-baba-çocuk ilişkilerindeki olumsuzluklar yol açıyor. **Okulda Başarısızlık Nedenleri: Bu nedenlerin başlıcaları ile bunları giderme yolları** şöyle sıralanıyor: **(1) Ailesine aşırı bağımlı çocuk ve ergenler,** okula ve derslere uyumda güçlük çekiyorlar. Çocuğuna aşırı bağımlı annelerle çocuk arasında oluşan kısır döngü, kaygı yaşanmasına yol açıyor. Özgüven zayıflığı ve yaşanan **kaygı** nedeniyle çocuk, gerektiği kadar çalışamıyor. Sonuçta, öğrenemediği için okula karşı gittikçe artan bir korku geliştiriyor. Bu korku, onun çalışma isteğini büsbütün azaltıyor. Bunun giderilmesi, özgüvensizliğin ortadan kaldırılması ve bağımlılığın bağımsızlığa dönüştürülmesi gibi zor bir işin başarılmasına bağlıdır. İyi ilişkiler içinde olan ailede anlayışlı davranılan, sorunlarına ilgi gösterilen, başarısızlıkları anlayışla karşılanan çocuk ve gençler, **anlayış ve ilgi görmeyen, suçlanan çocuk ve gençler**den daha başarılı oluyorlar. **(2) Zekâ gerilikleri, nevrotik durumlar, ruhsal bozukluklar ve ergenlik bunalımları**, bir başka başarısızlık nedenidir. İlköğretimin birinci kademesindeki öğrencilerin yüzde birinde zekâ geriliği; yüzde 2-3'ünde de geç ve güç okuma görülüyor. Çocuk ve gençleri, yeteneklerinin üstünde bir başarıya zorlayan **aşırı titiz ve kaygılı anne babalar**, çocuklarında sürekli olarak başarılı ve önde olma kaygısı yaratarak, onların çalışma, öğrenme ve başarılı olmalarını güçleştiriyorlar. Başarısızlığın çocukta oluşturduğu tedirginlik, sıkıntı, eksiklik duygusu, hem çocuğu hem de onun ailesini sarsıyor. Bu olumsuz sonuç, ayrıca, büyük boyutlarda insan gücü ve maddesel güç yitimine yol açıyor. Çocuk ve gençleri, yeteneklerinin üstünde bir başarıya zorlayan **aşırı titiz ve kaygılı anne babalar**, çocuklarında sürekli olarak başarılı ve önde olma kaygısı yaratarak, onların çalışma, öğrenme ve başarılı olmalarını güçleştiriyorlar. Başarısızlığın çocukta oluşturduğu tedirginlik, sıkıntı, eksiklik duygusu, hem çocuğu hem de onun ailesini sarsıyor. Bu olumsuz sonuç, ayrıca, büyük boyutlarda insan gücü ve maddesel güç yitimine yol açıyor. **(3) Üstün zekâlı çocuk ve gençler**de de başarısızlık görülebiliyor. Bulundukları ev ve okul ortamın tekdüzeliği, yaşadıkları aile içi anlaşmazlıklar; kıskançlık, denge ve düzen bozuklukları, aşırı duyarlı ve çabuk öğrenen gençlerde kimi nevrozların oluşmasına yol açıyor. Bu ruhsal bozukluklarla ilgili ilk belirtiler, başarısızlık, uyumsuzluk ve korku biçiminde ortaya çıkıyor. O nedenle başarılı bir gençte bu tür belirtiler

görülür görülmez, soruna eğilmek ve onu çözmek gerekiyor. **(4) Uyarıcı ya da uyuşturucu madde kullanımı,** bir başka başarısızlık nedenini oluşturuyor. **Esrar, amfetamin** gibi maddeler, ruhsal tedirginlik, ilgisizlik, durgunluk yaratarak çocuk ve gencin çalışma gücünü ve başarma isteğini azaltıyor. O nedenle aile ve okulun önemli görevlerinden biri de çocuk ve gençlerde bu tür eğilimlerin bulunup bulunmadığını yakından izlemek ve bu eğilimleri, alışkanlığa dönüşmeden önlenmektir. **(5) Bedensel değişimler** de çocuk ve gençte başarısızlığa yol açan **duygusal sorunlar** yaratabiliyor. Bu tür nedenlerin başarısızlığa yol açmasını önlemek için, başarısız çocuk ve genç üzerinde önce, bedensel değişimlerin sıkıntı, huzursuzluk, güvensizlik, çekingenlik yaratıp yaratmadığı araştırılmalıdır. Gencin ruhsal durumu göz önünde tutulmadan yapılacak bir müdahale ve destek, fazla bir yarar sağlamıyor. **(6) Öğrencinin cinsel yayınlarla aşırı ilgilenmesi**, duygularının sömürülmeye elverişli olduğu yaşlarda düşünce alanını daraltıp kısırlaştırabiliyor ve onun için çalışma, başarma ve sınıf geçmeyi bir amaç olmaktan çıkarabiliyor. Bu nedeni ortadan kaldırmak amacıyla okul ve aile, işbirliği yaparak ergenin enerjisini ilgi ve yeteneğine uygun bir sanat ya da spor etkinliğinde kullanmasına yardımcı olmaları gerekiyor. **(7) Ergen, belleğe, düşünmeye dayanan, sürekli ve yorucu bir çaba isteyen işlerden kaçıyor.** Kolay inanan, kolay bağlanan, çabuk seven, kolay kopan bir kişi olarak onun düşlerini daha çok, çabuk ve **kısa yoldan tanınma**, **öne geçme, her fırsatta kendini gösterme** istekleri süslüyor. Bu özellikleri unutulmadan kendisine anlayışlı davranıldığında, kendisiyle sağlıklı ve bilinçli bir iletişim kurulduğunda onun, bu sorunları büyük oranda çözmesi kolaylaştırılabiliyor. Bu eğilim ve sorunların yanı sıra ergenin önemli bir başka amacı da **bağımsız bir kişilik kazanmak, kendi kişiliğini onaylatmak**tır. Ancak kimi gençler, bu amaca ancak büyük bir çaba göstererek ulaşabilecekken, bağımsızlığı bahane ederek **sorumluluk yüklenmek**ten kaçınıyor; ders çalışmayı, başarıyı gözlerinde anlamsızlaştırmaya yöneliyor ve sonuçta amaçsız, avare bir yaşantıya sığınıyorlar. Genç, böyle bir çıkmazdan kurtulmak için içten bir yardıma gereksinim duyuyor. Küçük sınıflarda aile zoruyla üstün başarı göstermiş olan kimi gençler, ergenlik dönemiyle başlayan bağımsızlık eğilimlerinin sonucu olarak, o aşırı çalışmanın verdiği sıkıntı ve tedirginliğin de etkisiyle, çalışmayı bırakıyor ve sonuçta başarısız duruma düşüyorlar. Anne babanın bir türlü anlam veremediği bu durumdan genci kurtarmak için, kendisine yanlışını kavratacak bilinçli bir

yardım yapılarak onun doğru yolu görmesini sağlamak gerekiyor. **(8)** Lise ve yükseköğretimin son sınıflarında duyulan **gelecek kaygısı**, gencin çalışma gücünü azaltan ve başarısını düşüren bir başka önemli etkendir. Toplumsal boyutu ağır basan bir sorundan kaynaklanan bu kaygı, böyle gelen her olumsuzluğun, böyle gitmeyeceğine genç inandırılarak azaltılabiliyor. **(9) Öğrenim kurumu** da başarısızlığa yol açan nedenler üretebiliyor. Sınıfların kalabalıklığı; kitaplık, laboratuvar, **araç gereç yetersizliği**; çağını tamamlamış, **aktarmacılık** ve **ezbercilik** gibi yararsızlığı kanıtlanmış öğrenim yöntemlerinin kullanılması; öğretmen eksikliği ve yetersizliği, **baskıcı disiplin** anlayışı bunların başlıcalarıdır. Öğrencilere başarı yolunu en iyi, çocuk ve gençlerle olumlu ilişki içinde olan; öğrencilerinin başarısızlık nedenlerini araştırıp ortadan kaldırmaya uğraşan; öğrencileri için rahat, güvenli, ve her öğrencinin gereksinimi karşılayacak biçimde donatılmış bir çalışma ortamı sağlamayı beceren yönetici ve öğretmenler açıyor. **(10)** Öğrencinin verimli çalışma yollarını bilmemesi, başarısızlığın önemli bir başka nedenidir. Bu eksikliği gidermek için her öğretmen, öğrenim yılı başında verimli çalışmanın genel kurallarını, kendi derslerine verimli biçimde nasıl çalışılabileceğini öğrencilerle tartışmalı; sonuçta da her öğrenciyi **kendine özgü çalışma yöntemi**ni geliştirmeye yöneltmelidir. Bunun yanı sıra dersinde **inceleme, araştırma, tartışma, sorgulama** gibi düşünmeyi ve sorun çözmeyi öğreten etkili ve geliştirici yöntem ve tekniklerin kullanılmasını sağlamalıdır. Öğrencilerinin, **uygulama düzeyinde bir öğrenme** gerçekleştirebilmeleri için gerekenleri yapmalıdır. Öğretmen, niçin öğrendiklerini; nasıl çalışacaklarını ve nasıl öğreneceklerini öğrencilerine gerektiği gibi kavratmadan, hiçbir öğrenim etkinliğini başlatmamalıdır. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; eğitim.**

okuldan kaçma *Bkz.* **okul korkusu**.

okulda öğrencinin kişilik gelişimi *Bkz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; hümanist öğretmenlik; kişilik gelişimi; okulda ruh sağlığı (Okulda Ruh Sağlığını Bozan, Öğrencinin Kendini Gerçekleştirmesinin Önünü kesen Başlıca etkenler).**

okulda ruh sağlığı (psychology at school) Çağdaş okul, öğrenciye gerekli bilgi, beceri, tutum ve davranışları kazandırarak onun kendi bilişsel gücünü, bağımsız düşünme yeteneğini geliştirmesini ve toplumsal beceriler kazanmasını amaçlıyor. Öğrenciye bu gelişim olanağını ise en

iyi, bunu başarabilecek donanıma sahip olan öğretmen ve yöneticiler sağlayabiliyor. Çağdaş okulda öğrenci, yaşamda karşılaşacağı sorunların çözüm yollarını, öğrenim etkinliğine katılıp sorumluluk yüklenerek öğreniyor. Bu okul, öğrencinin **bağımsız düşünme**sini ve kendi yaşantılarına güven oluşturmasını engelleyen tüm etkenleri, eğitim ortamının dışında tutuyor. Öğrencinin bedensel, devimsel, zihinsel, toplumsal ve duygusal yönden bir bütün olarak gelişimini sağlamak ve ona **kendini gerçekleştirme** yolunu açmak, çağdaş eğitimin ana hedefidir. Bu yaklaşımla bireye dış dünyanın genel gerçekleriyle uyum sağlayabilecek **bağımsız bir kişilik kazandırma**ya çalışıyor. Bunu başarmak için de öbür etkenlerle birlikte öğrencide ruh sağlığını koruyup geliştiren bir öğrenim ve yaşam ortamının **hazırlanması**na özen göstermek gerekiyor. ***O*kulda Ruh Sağlığını Bozan Etkenler: Geleneksel eğitim**i tümüyle bırakıp **çağdaş eğitim** uygulamasına geçişi, kendini gerçekleştirmeye adım atmayı engelleyen etkenlerin tümü. Ruh sağlığının oluşturulup korunmasında baş etken olan çağdaş eğitime geçmek ve bu eğitimi yaygınlaştırmak güç olsa da bunun önünü açmak, bilinçli öğretmen ve yöneticilerden bekleniyor. **Okulda Ruh Sağlığını Bozan, Öğrencinin Kendini Gerçekleştirmesinin Önünü Kesen Başlıca Etkenler**: Bu etkenler şunlardır: **(1) Öğrenci İlgisini Canlı Tutmayan Edilgin Bir Sınıf Ortamı ve Ders İşleme Düzeni:** Geleneksel eğitimde öğretmenler, konuyu daha çok dış denetim altında (baskıcı bir disiplin anlayışıyla), ses çıkmayan bir sınıf ortamında öğrencilere aktararak ve onları öğrencilerin ezberlemesini isteyerek görevlerini sürdürüyorlar. Anlatıp dinletme yöntemi, öğrenci ilgisini yok ediyor; öğrenciye sıkıntı yaşatıyor; öğrencilerin soru sormalarının, konuyu tartışmalarının önünü kesiyor. Ö**ğretmen odaklı sınıf**ta öğrenci etkinliği ve girişimi engellendiği için burada öğrenciler, öğrendiklerinden çok azını davranışa dönüştürebiliyorlar. Bu okulda, **alışılagelen davranışları gösterenler başarılı sayılıyorlar. Oysa gerçek başarı,** daha çok öğrencinin konuşması, sorması, incelemesi, araştırması, denemesi, gözlem yapması, tartışması, sorun çözmesi, üretmesi ve yaratıcı etkinlik göstermesi; öğretmenin de bu etkinliklerin düzenleyicisi ve izleyicisi konumunda olmasıyla elde edilebiliyor. Geleneksel okulda her **şeyin her zaman tek doğru yanıtı varmış gibi davranılıyor. Öğretmenin düşüncesine katılmayan öğrenciye, düşüncesini dile getirme izni verilmiyor. Bu okulda ele alınıp işlenen konular, özellikle sıra üstü**

öğrencilere yararlı olmuyor. Onun için bu öğrenciler, sınıfın dışındaki konular üzerinde düşünmeye yöneliyorlar. İlgisiz, başarısız ve yetenekleri sınırlı sanılan bu yaratıcı gücü yüksek öğrenciler, sınıflarda öğretmenleri ürkütüyorlar. Bu çocuklardan birçoğu okulu bırakmak; başıboş ve **zihinsel tembellik içinde, amaçsız ortalıkta dolaşmak zorunda kalıyorlar. Bu yanlış tutum, bu çocuklardan ve bunların ailelerinden birçoğunun gelecekten umut kesmesine yol açıyor. Oysa, doğru hedefe odaklanmış olan öğrencilerini gerektiği gibi güdüleyen çağdaş okul**da bu çocuklar, sınıflarının yıldızı oluyorlar. **Öğrenimi ve disiplini dış denetimle (otoritenin baskısı ve yönlendirmesiyle) sürdürmeyi amaçlayan okul**da bu yüzden **öğrencide bağımsız kişilik** yerine, **bağımlı kişilik** geliştiriliyor. Öğrenciler, **iç denetim** (kendi kendini kontrol etme) yeteneğinden yoksun bırakılıyorlar. Hangi kurallara ve yasaklara niçin uyacaklarını sınıfta öğrencilerle tartışarak belirlemek bir yana, uyulması gereken kural ve yasakların gerekçesini öğrencilere açıklamak bile kimsenin aklına gelmiyor. Öğretmenin anlattığı konuları ezberleyenlere başarılı ve sorumluluk bilinci yüksek öğrenci; özgün ve yaratıcı tepkiler göstermeye girişenler ise aykırı, sorumsuz, dahası saygısız öğrenci olarak niteleniyor. Okulda uyumlu davranışların değil, uyarlı (conformative) davranışların öğretilmesi hedefleniyor. Geleneksel okul, bu tutumuyla çağın, gerçek yaşamın dışına düşüyor. **(2) Öğrenciyi Başkalarıyla Karşılaştıran ve Yarıştıran Eğitim:** Geleneksel okulda öğrenciler, sıklıkla birbiriyle karşılaştırılıyor ve onlara başkalarıyla **yarışma öğretiliyor. Her yarışmada öğrencilerin biri ya da birkaçı yarışmayı kazanan**; onların dışındaki bütün öğrenciler ise yitiren konumuna düşürülüyor. Karşılaştırıldığı kişinin düzeyine ulaşamayan öğrenciye de gereksiz bir **eksiklik duygusu yükleniyor. Birinin ya da birkaçının bir yarışmayı kazanması, büyük çoğunluğun yenik düşmesi anlamına geldiğinden, büyük çoğunluk, bir avuç başarılı arkadaşlarına karşı ya çekememezlik, kıskançlık** ve **nefret** ya da **kaygı** ve **güvensizlik** duygusu geliştiriyor. Öğrencinin değeri, yarışmayı kazanması ya da kazanmaması ile özdeşleştirildiği için eğitimin amacı, **öğrenmeden çok, kazanma**ya odaklanıyor. Oysa **gerçek yaşam**, yarışa değil, **işbirliği**ne, **yardımlaşma**ya dayanıyor ve herkesin kendi gücü oranında bu ortak yaşama katkı vererek başarıya ulaşmasını bekliyor. Beklentilerinden birisi de herkesin sürekli olarak **kendisiyle yarışma**sı ve **kendini geçme**sidir.

Bu tür bir yarışmanın sonuçları, herkesi sağlıklı ve mutlu kılıyor. Başkalarıyla yarışma ise öğrencilerin büyük çoğunluğunu mutsuzluğa itiyor. Yaşamın içinde elbette yarışma da vardır; ama yaşam, tümüyle bir yarış arenası değildir. Günlük yaşamda insanın gereksinimlerini olağan yolla gidermesi, öbür insanlarla işbirliği yapmasına bağlıdır. Kavgasız gürültüsüz bir yaşam için, küçük yaştan başlayarak insanların sevgi, arkadaşlık, yardımseverlik, hakka hukuka saygı ve işbirliği eğilimlerini geliştirmek gerekiyor. Yalnızca başka güdüleme araçları etkisini yitirdiği zaman ve tüm olumsuz yan etkiler denetim altına alındıktan sonra başvurulan yarışmalar sakınca taşımıyor. **(3) Gizilgüçleri Ortaya Çıkarmayan Eğitim:** Geleneksel okulda akademik gizilgüçlerin geliştirilmesi öne alındığı için, **akademik güçlerin dışındaki gizilgüçler** ortaya çıkarılamıyor. Bu da insanın gizilgüçlerinin büyük bölümünün görmezden gelinmesi anlamına geliyor. Geleneksel okulda resim, müzik, okuma, yazma, spor ve diğer sanatsal yeteneklerle ilgili konulara az yer veriliyor; yer verilince de bundan bir avuç insan yararlandırılıyor. Oysa, öğrencinin istediği, ilgilendiği bu konular, onda belli bir özel yeteneğin olduğunu gösteriyor. Bunun algılanarak, akademik yönden başarısız olan öğrencilere de bu konularla uğraşması için yeterli zaman verilmesi gerekiyor. Toplumda akademik gereksinimler dışında kalan alanlar, akademik alanlardan daha az önemli değildir. Dahası bunlar, yaşamı renklendiren, insanı mutlu kılan uğraşlardır. **(4) Genellemeye Vardırmayan Eğitim:** Geleneksel okullarda ayrıntılar **üzerinde** yoğunlaştırılan öğretimde **genellemelere varma**, çoğu kez ihmal ediliyor. Öğrenciler, ilgi ve gereksinimleri yönünde ayrıntılı bilgileri öğrenmeye istekli görüldüğünde ayrıntılı bilgilere yer vermek, öğrenmenin verimini artırıyor. Ancak, bu ayrıntılı bilgilerin kalıcılık kazanması için genellenmeleri gerekiyor. Bu ise, geleneksel okulun amaçları arasında yer almıyor; bu okulda buna uygun yöntemler kullanılmıyor. **(5) Kişilik Bütünlüğünü Bozucu Davranışlara Yönelten Eğitim:** Geleneksel okulda **öğrenme** yerine**, sınıf geçme** amaçlanıyor. Bunun başarılması için çoğu kez, dürüst olmayan yollara, kişilik bütünlüğünü bozucu davranışlara başvuruluyor. Öğrenci, kimi zaman öğrenme yerine sınıf geçmeyi sağlayan stratejiler geliştirerek geçer not alabilmenin yollarını arıyor. İş, örneğin, **kopya çekme**ye, **öğretmene şirin görünme**ye ya da **öğretmenle hoş olmayan gerginlikler yaşama**ya dek varabiliyor. Çağdaş eğitimin uygulayıcısı olan öğretmen ise öğrencileriyle ilişkilerini bu tür

ilkel, **ikiyüzlü davranışlar** yerine **saygı, eşduyum, içtenlik ve dürüstlük ilkeleri çerçevesinde sürdürüyor. (6) Edinilen Bilginin Anlamı Üzerinde Durmayan Eğitim: Çağdaş eğitimde öğrenci için, edinilen bilginin anlamı üzerinde önemle durulurken, geleneksel eğitimde, taşıdığı anlam üzerinde düşünülmeden öğrenciye bilgi kazandırılmaya çalışılıyor. Bu yüzden de bu bilgiler öğrencide köklü bir davranış değişikliği yaratmıyor. Oysa sınıfta yer verilen her etkinliğin, öğrenci için bir anlamı ve amacı olmalıdır. (7) Yetişkin Mantığına Göre Düzenlenen Eğitim:** Geleneksel okul programları ve etkinlikleri, öğrencinin isteklerine, zihinsel yapısına uygun olarak değil, **yetişkin mantığı**nın işleyişine ve tercihine göre düzenleniyor. Gerçek yaşamda belli bir bütünün farklı boyutları olan **konular**, geleneksel okulda bütünden soyutlanarak ele alınıyor. Bu yapay yaklaşım da çocuk için fazla bir anlam taşımıyor. Oysa gerçek yaşamda o bütünlüğün bir anlamı vardır ve o **bütünlük**, bir gereksinime yanıt veriyor. **(8) Olumsuz Tutumları Öğreten Eğitim:** Geleneksel okulda öğretmenler çocuğa belli bir konu yerine daha çok, onun benliğine ilişkin **olumsuz tutumları öğretiyorlar. Bu da öğrenmeyi ve kendini gerçekleştirmeyi güçleştiriyor. Öğretmenler, öğrencinin öğrendiklerini değerlendirirken verdiği notla öğrenciye "Öğrenmen henüz yeterli değil." iletisi yerine, "Benliğin yetersiz olduğu için başarı gösteremedin." iletisini veriyorlar. (9) Duygusal Nitelikli Öğrenmelere Gerektiği Kadar Yer Vermeyen Eğitim:** Geleneksel okul, **duygusal nitelikli öğrenmeler**e hemen hiç yer ve önem vermiyor. Oysa köklü davranış değişiklikleri, ancak duygusal nitelikli öğrenmelerle gerçekleşiyor. Okulda ve sınıfta insanlarla olumlu ilişkiler kurma, başkalarına karşı olumlu tutum geliştirme, ancak gerçek yaşantılarla sağlanabiliyor. Gerçek yaşantıların içinde ise duygular vardır. Onun için okulun, **duyguların da konuşulabildiği ve yaşandığı bir yer** durumuna getirilmesi; okulda öğrenmeyi olumsuz etkileyen duyguların yaratılmaması gerekiyor. Öğrenilenlerin kalıcılığını sağlamada **olumlu duyguların önemli bir yeri bulunuyor. Olumsuz duygular ise yeni öğrenilenleri zorlaştırdığı gibi, öğrenilmiş olanların da unutulmasını çabuklaştırıyor. Eğitimin hedefine ulaşmasına engel olan, ruh sağlığını bozan eğitim uygulamaları**nın bu olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak yeni, bilimsel dayanaklı uygulamaları gerçekleştirmek, elbette güç bir iştir. Ancak, **öğretmenin geleneksel eğitim uygulamalarının**

verdiği zararların bilincine varması ya da vardırılması; bunların yerine geçmesi gereken uygulamaların neler olması gerektiğini bilmesi bile eğitime pek çok olumlu etki yapacaktır. Bu konuda ilk görev, elbette öğretmen yetiştiren kurumlara düşüyor. Bu kurumların, öğretmene üstün bir meslek yeterliliği kazandırması; Milli Eğitim Bakanlığının da düzenli ve yeterli bir **meslek içi eğitim**i gerçekleştirmesi, sorunun çözümü için en etkili adımlar olacaktır. B*kz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; hümanist öğretmenlik; ruh sağlığı.**

Okulda Ruh Sağlığını Bozan, Öğrencinin Kendini Gerçekleştirmesinin Önünü Kesen Başlıca Etkenler *Bkz.* **okulda ruh sağlığı.**

okul fobisi *Bkz.* **okul korkusu**.

okul korkusu (school phobia) Okula gitmek istememe ve bu isteksizliğini çeşitli bedensel ve ruhsal tepkilerle ortaya koyma; ***okul fobisi, okul yılgısı.*** Okula başlamadan önce, çocuğa okulla, öğretmenle ilgili **korkutucu olaylar** anlatılmış ya da duyurulmuşsa, bu anlatım ve duyumlar, çocukta okula karşı bir korku oluşturuyor. Okulda göz dağı ile, şiddetle karşılaşan ya da başka birine şiddet uygulandığına tanık olan, bu tür bir uygulamanın yapıldığını duyan çocuk da okul korkusu geliştirebiliyor. Ancak, araştırmalar, okul korkularının çoğunun okuldan değil, evden kaynaklandığını gösteriyor. Bu korkulardan birinin kaynağını çocuğun, annesine aşırı bağımlılığı oluşturuyor. Okul öncesinden başlayarak **kendini yönetme**ye, kendi sorunlarını kendi başına çözmeye alıştırılmayan çocuk, okul çağı geldiğinde okula gitmek istemiyor. Böyle bir soruna yol açmış olan anne baba, olaya soğukkanlılıkla yaklaşmalı; gerekirse bir süre, çocuğu okula anne götürmelidir. Okul korkusu, kimi kez de **anneyi ya da babayı yitirme korkusu**na dayanabiliyor. Anne ya da babasının evden ayrılacağı, hastalanacağı, öleceği yönünde korkular geliştirmiş olan çocuklar da okula gitmek istemiyorlar. Çocuk, anne babasının kavgaları sırasında örneğin, babasının annesine vurduğuna, annesinin ağlayıp sızladığına tanık olmuş; ona babasının, “Çık git bu evden.” dediğini; annesinin de “Ölmedim ki kurtulayım senin elinden.” biçiminde konuştuğunu duymuş; ardından da annesi hastalanıp yatağa düşmüşse, çocuk, “Annem ölecek.” korkusunu yaşamaya başlıyor. Okula gittiğinde, annesinin öleceğinden korkuyor. Anne babanın seviştiğini, cinsel ilişkilerini gören ve bunu babasının annesine saldırısı olarak yorumlayan çocuklarda da anneyi yitirme korkusu gelişebiliyor. Gördüğü

ya da duyduğu bu tür olay ve olguların etkisiyle çocuk, annesinin evden ayrılacağı ya da öleceği; babasının, annesini öldüreceği; kendisinin annesiz kalacağı korkusuna kapılıyor. Bu görüp duyduklarından sonra annesi bir de hastalanıp hastaneye kaldırılırsa korkusu büsbütün artıyor. Bu nedenle de çocuk, annesinden ayrılıp okula gitmek istemiyor. Ayrıca, anne-çocuk anlaşmazlıkları sırasında **annenin sergilediği yanlış tutumlar** da bu tür bir korkunun oluşmasına yol açabiliyor. Anne, çocuğuyla tartışırken, ona öfkeyle , "Ölsem de kurtulsam senden." gibi sözler söylediğinde, bu sözler çocukta suçluluk **duygusu ve korku** yaratıyor. Bunu izleyen zaman içinde annesi, yatacak kadar hastalanmak bir yana, azıcık rahatsızlansa bile çocuk, "Annem ölecek!" diye korkuyor. Bu ölüme ise kendisinin neden olacağı yorumunu yapıyor. Bu tür korku ve kaygılar da çocuğu, annesinden ayrılarak okula gitmekten alıkoyuyor. Onun yanında olunca, onu ölmekten kurtaracağını düşünüyor. Bu durumda **anne babaya düşen görev**, konuyu öğretmene de anlatarak, çocuğu mutlaka okula göndermek ya da götürmektir. Bu çocuklara yapılacak en iyi yardım ise onun sıkıntılarını anlayışla karşılamak ve anne baba olarak, öğretmen olarak onu desteklemek, onun yanında olduklarını ona duyumsatmaktır. Bunun yanı sıra da anne-baba, anne-çocuk ve baba-çocuk ilişkileri gözden geçirilip, varsa, aksaklıklar düzeltilmelidir. Bütün uğraşmalara karşın düzelme olmazsa bir psikoloğa ya da çocuk psikiyatristine başvurulmalıdır. *Bkz.* **korku.**

okul olgunluğu (school maturity) İlköğretime başlamak için gerekli **bedensel, devimsel, zihinsel, dilsel, toplumsal ve duygusal gelişim düzeyi**. Okul olgunluğu yaşı, birçok ülkede 6 yaş sonu olarak belirlenmişse de araştırmalar, ilköğretime başlayanların yaklaşık dörtte birinin, okul çalışmaları için yeterli olgunluğa ulaşmadıklarını gösteriyor. Bu nedenle çocukların okul olgunluğuna ulaşıp ulaşmadıklarını belirlemek amacıyla **okul olgunluğu testi** geliştirilmiştir. Kalıtımsal etkenler ve yaş etkeni dışında toplumsal-ekonomik ve kültürel açıdan elverişli durumda olanlarla onların karşıtı olan ailelerin çocuklarında farklılıklar saptanmıştır. Bu farklılık, çocuklarda **sayı olgunluğu**, **okuma olgunluğu, genel olgunluk** gibi konular üzerinde durularak belirleniyor. Zekâ üzerinde toplumsal-kültürel etkenin belirleyici bir rolü olduğu konusunda pek çok görüş ve araştırma bulunuyor. Bu nedenle zekâyı ölçmede daha çok "Adam çiz", şekil testleri gibi kültürel koşullardan arınmış testler kullanılıyor. Olgunluk düzeyini belirlemede çocukların

zekâya dayalı eylemlerinin bir başka yönü olan **koşullara uyabilme**, çevre ile ilişkilerdeki ve **dili kullanma**daki başarı da ölçülmeye çalışılıyor. Örneğin, çocuğun çevredeki yeni nesnelere ilgi duyma ve yeni karşılaştığı sözcüklerin anlamını sorma konusundaki durumu belirleniyor. Öğrenme ilgisi (güdülenme), özellikle okuma öğreniminde pek çok araştırmacının üzerinde durduğu bir konudur. Çocuğun bütün bir gün içinde bulunduğu anın yerini günlük olaylarla ilgili olarak belirleyebilen çocuk, okula başladığında, gün boyunca türlü etkinliklerin art arda gelmesini kolayca kavrayabiliyor. Zihinsel gelişimi gösteren bir başka konu, **eşyaları kullanılışlarına göre kavramak**tır. Konu dışına çıkmadan **olayları anlatabilme**, öykülere ilişkin kestirimde bulunma ve bunları anlatabilme de dikkat, belleme gücü ve dili kullanma yeteneğinin gelişmişliğini gösteriyor. Sonuç olarak araştırmalar, zekânın değişik yönlerinin gelişimi ile içinde yaşanılan ekonomik ve toplumsal-kültürel çevre arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu ortaya koyuyor. Çevre uyaranları yetersiz olan çocuklar, bu uyaranların fazlasıyla yer aldığı ortamlarda yaşayan çocuklara erişmede oldukça zorlanıyorlar. İşittikleri sesleri zaman içinde doğru olarak yerleştiremeyen çocukların okuma zorlukları ile karşılaştıkları saptanmıştır. Kendi bedeninin sağını, solunu doğru adlandırma, 5. yaşta başarılıyor. Buna göre çocuklar okula başladıklarında, kendi bedenleri konusunda belirli bir fikre sahip olmaları bekleniyor. Araştırmalar, **okuma bozukluğu** olan çocukların sağ-sol ayrımı konusunda güçlük çektiklerini belirlemiştir. Sağ ya da sol elin kullanımı, beyin yarımkürelerinden birinin egemen olmasıyla ilgili olduğu kadar da toplumsal çevre ile değiştiğine ilişkin kanıtlar bulunuyor. Anne baba ve öğretmenlerin gösterdiği hoşgörü de solaklığın artmasında etken oluyor. Okula hazırlıklı olmayı kısaca çocuğun okul gereksinimlerini en iyi biçimde **karşılayabilmesi** olarak tanımladığımızda, toplumsal-ekonomik durumun hem gerekli malzemeleri almayı sağlayacak parasal olanaklar hem de çocuğun içinde yaşadığı maddesel çevre koşulları açısından rolünün büyük olduğu görülüyor. Okul öncesi dönemde çocuğa yeterli besinin, ayrı bir odanın, oyuncağın, birtakım etkinliklere alışmasına yardımcı olan araçların sağlanması, öncelikle maddesel olanak gerektiriyor. Çocuğun kendisine örnek olarak seçeceği **anne babanın evde ilgilenmekten hoşlandıkları uğraşların türü,** toplumsal-kültürel çevrelere göre farklılık gösteriyor. Anne babasının sıklıkla bir şeyler okuduğunu gören çocuk, onları taklit etme yoluna gidiyor. Başlangıçta

çocuk, bir kitabı, bir dergiyi okuyormuş gibi yapıyor; daha sonra sıklıkla yinelenen basılı şekilleri öbürlerinden ayırmayı; giderek okumayı bile öğrenebiliyor. **Evde çocuğun zihinsel ve kültürel gelişimini hızlandıracak koşullar**ın**, ailenin yapısı**nın da çocuğun gelişiminde önemli rolü bulunuyor. Anne babanın birlikte karar verdikleri ve kendisiyle ilgili kararlarda düşüncesi sorulan çocuklar, hem dil gelişiminde hem de düşünsel ve kültürel gelişimde daha kolay başarı sağlıyorlar. Babanın tek söz sahibi olduğu; annenin bile düşüncesinin sorulmadığı bir aile ortamında ise çocuklar **bir konu üzerinde düşünüp görüşünü söyleme**yi değil; **boyun eğme**yi öğreniyorlar. Bu tür aile ortamında çocuk ancak boyun eğerek kendini güvencede duyumsayabiliyor. Çocuğun duygusal gelişimini etkileyen etkenlerden birini de **anne babanın anlaşması** oluşturuyor. Anne babanın birbirine sevgi ve saygıyla davrandığı; kendisine ilişkin kararlarda ortaklaşa ve kararlılıkla davranılan bir evdeki çocuğun yetişme koşulları ile sürekli tartışmaların yer aldığı, birinin verdiği karara öbürünün karşı çıktığı bir evde çocuğun sağlıklı gelişim olanakları, birbirinden farklı oluyor. Duygusal dengesizlik, çocuğun sağlıklı ilişkiler kurmasını, öğrenme isteğini; dolayısıyla okul hazırlığını da olumsuz etkiliyor. **Anlaşan ailelerin çocukları,** dış çevreye daha çok ilgi duyuyor; başkalarıyla daha iyi ilişki kuruyor; yeni şeyler öğrenmek için daha çok güdüleniyor. Çocuğun anne **baba ile oyun oynama olanakları** da okul öncesi dönemdeki duygusal ve zihinsel gelişimini etkiliyor. Oyunlarda iç dünyasını yansıtma olanağı bulan çocuk, kimi anneyi kendi konumu ile oyuna sokuyor; kimi de babayı evin küçük çocuğu yaparak onların kendisini olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyen davranışlarını anlamalarına yardımcı oluyor; bu davranışların kendisi üzerindeki olumsuz etkilerini de oyun biçiminde anlatarak rahatlıyor. Ayrıca, oyun kurallarına uymakta güçlük çeken çocuk, kimi oyunları anne babasıyla oynayarak öğrenince onları başka çocuklarla oynarken oyun kurallarına yetyerince uymamasından kaynaklanan çatışmalarını da çözmüş oluyor. Başta anne olmak üzere, öbür aile bireylerinin **konuşma**ları, okudukları öykü ve **masal**lar, anlattıkları öyküler, okul öncesinde çocuğun dile ilişkin yaşantılarının en önemli bölümünü oluşturuyor. Çocuk, ilköğretime başladığında, aile çevresinde edindiği bu dil yardımı ile arkadaşları, öğretmeni ve öbür yetişkinlerle başarılı bir iletişim kuruyor. Bu konudaki araştırma sonuçları, çocuğun ileride okumadaki başarısının evde yaşadığı

dil ve konuşma olanakları ile yakından ilgili olduğunu gösteriyor. Çocuğun okula başlamadan önce okumaya karşı duyduğu ilgi de onun öğrenmesini kolaylaştırıyor. Bütün bu sayılanların yanı sıra çocuğun öbür insanlarla ilişkileri de onun okul başarısını önemli ölçüde etkileyen etkenler arasında yer alıyor. Çocuklarla rahatlıkla oynayabilen, onlara kendi düşüncelerini aktarıp kabul ettirebilen, ilk karşılaştığı kimselere kolaylıkla uyum gösteren çocukların okul başarısı, bunları başaramayanlardan daha iyi oluyor. Okul yaşına gelen her çocuğun okula gitmesi ile sorun çözülmüş olmuyor. Eğer okul, çocuğun gelişimini sağlayacak olanaklara sahip değilse **evden avantajsız gelen çocuklar,** okulda bir engelle daha karşılaşmış oluyorlar. Okulda bu **avantajsız çocukların eksik devimsel, algısal, dil ve düşünce gelişimlerini sağlamak için uygulanan hazırlık programı**, oldukça yararlı sonuçlar veriyor. Çünkü bu alanlar ve bunlar arasındaki ilişkiler, her öğrenme düzeyinde önem taşıyor. Dengeli ve iyi bir **duygusal uyarılma**nın gerçekleştirildiği bir ortamda bu özellikler, düzenli ve çabuk gelişiyor. Ancak, hazırlık programının, oyunun yerini asla almaması; tersine ona yardımcı olması, yön vermesi gerekiyor. **Oyun**un, özellikle okul öncesinde çocuğun dış dünyayı tanımak için kullandığı çok etkili bir araç olması nedeniyle hazırlık programı uygulanan bir okulda da çok önemli bir yere sahip bulunuyor. Bu durumda yapılacak en iyi uygulama, **serbest oyun**un yanı sıra, özellikle okumaya hazırlık çalışmalarına yardımcı olabilecek **"resme bakarak anlatma", "eşleri ve karşıtları bulma", "boz-yap", "saklı olanı bul", "en kısa yolu bul"** (Labirent), değişik dokunma duyusu veren nesnelerden yararlanarak **"sayıları, renkleri, geometrik şekilleri tanıtma"** türünden oyunlar ve **kitaplara bakma, şekilleri boyama** gibi uğraşlara da programda yer verilmesidir. **Eğitimde fırsat eşitliği** koşulunun gereği olarak gruplar arası fark, bu yolla en aza indirilmelidir. **Devletin, Ailelerin Alacağı Önlemler ile Okul veAilelerin İşbirliği Yaparak Almaları Gereken Önlemler: Devletin ve Ailelerin Alması Gereken Önlemler: (1) Devletin ve Kurumların Alacağı Önlemler:** İlk önlem, **okulöncesi eğitimi yaygınlaştırmak** olmalıdır. Ancak, bu eğitimi, yeterli ve yetkili öğretmenler vermelidir. **Eğitim ortamı**, çocukların her türlü gereksinimlerini karşılayacak biçimde düzenlenmelidir. Okulöncesi eğitim programları, ülkenin en geri bölgelerinden başlanarak uygulamaya konmalıdır. Bu gerçekleştirilene dek ilköğretimde **hazırlık sınıfları** açılmalı; çocuk kütüphanelerinde

okulöncesi çocuklar için özel bölümler oluşturulmalıdır. **(2) Ailelerin Yapması Gerekenler:** Aileler, öncelikle çocuklarının gelişim özelliklerini yansız bir biçimde değerlendirmeli ve o doğrultuda çocuklarının gelişimine yardımcı olmalıdırlar. Yanlış değerlendirme, çocuğu okula erken göndermekle sonuçlanmamalıdır. Aileyi, çocuğun yalnızca zekâ gelişimi yanıltmamalıdır. Anne baba, kimi zaman da çocuğun okumaya karşı gösterdiği aşırı ilgi karşısında ne yapacağını bilemiyor. Anne baba, çocuğun sözcüklerle, yazılarla ilgisine yanıt vermelidir. Çocuğun deneyimini zenginleştirmek anlamlı bir iştir. Çocuğa fazla yüklenerek ilgisini öldürmek yanlış olmakla birlikte, kimi özel durumlarda çocukların kendi kendilerine okuma yazmayı öğrendikleri görülüyor. Ancak, çocukların yalnızca harfleri tanımasına, sözcükleri okumasına okuma denemez. **Okuma,** bir okuma parçasından ileti çıkartılan, birbirini izleyen bir etkinliktir. Anne babalar, özellikle dış çevre uyaranlarının etkisiyle okula gitmekte güçlü bir istek ortaya koyan, okumaya ilgi duyan; dahası kimi basılı parçaları okuyan çocukları okula göndermede dikkatli olmalıdırlar. Çünkü **okula başlama olgunluğu,** bunlar dışında çocukta **belli bir süre oturabilme**k ve **dikkatini toplayabilme**k, **arkadaşları ve öğretmeniyle iyi ilişkiler kurabilme**k, **verilen ödevi sonuna dek yapabilme**k, **el-göz eşgüdümü, görme ve işitmede farklılaştırma** gibi çok yönlü özelliklerin varlığını gerektiriyor. Bunlardan birinin ya da birkaçının yetersizliği, çocuğun bu yeni ortama uyumunu güçleştirmekle kalmıyor; bu yeni kurumda kendisinden beklenen görevlerde başarısız duruma düşmesine yol açabiliyor. Böylece daha ilköğretimin başlangıcında **düş kırıklığı**na, **okumaya karşı olumsuz tutum oluşturma**ya kapı açılmış oluyor. **(3) Okulla Ailenin İşbirliğine Dayanan Önlemler:** Hazırlık programlarının başarılı biçimde uygulanmasında temel işlevi, iyi yetiştirilmiş öğretmen ve uzmanlar yerine getiriyorlar. Okulöncesi kurumların verdiğini çocukların evde pekiştirebilmesi için anne babaların okulun etkinliklerine katılabilmelerini sağlamak üzere, çocuk eğitimine koşut olarak **yetişkinlerin eğitimi**ne de yer vermek söz konusudur. Bu amaçla düzenlenen kurslar, konferanslar; hazırlanan kitap ve kitapçıklar önemli yararlar sağlıyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim Dönemleri (3) İkinci Çocukluk Dönemi); okul öncesi eğitim; yetenek; zekâ; zekânın derecelendirilişi.

okul ödevi (assignment) *Bkz.* **ev ödevi.**

okulöncesi eğitim (pre-school education) 2-5 yaşları arasındaki çocuklara, okula başlayıncaya dek, gruplar içinde, çocuk yuvaları ve **ana okulları**nda verilen eğitim. Konuşma, gözlem, araştırma, duyuları geliştirme, el ve beden çalışmaları okulöncesi eğitimin başlıca konularını oluşturuyor. Okulöncesi eğitim programında, çocuğun sağlıklı bir bedensel gelişim göstermesini sağlayacak çeşitli oyun ve harakatler, serbest oyunlar, resim, kil, kukla, su oyunu gibi etkinliklerin yanı sıra çocukların özellikle ana dillerini iyi kullanabilmelerine ilişkin etkinliklere ve dil konusundaki deneyimlerini artıracak sözlü anlatın etkinliklerine ağırlık verilmesi gerekiyor.*Bkz.* **okul olgunluğu**

okul programı (educational program, school program) Bir okulun ders dışı çalışmalarını da kapsayan tüm programı; ***eğitim programı*.** Bu programda ders ve öbür etkinliklerin amaçları, açıklamaları, türleri ve sıraları belirtiliyor. Bu terim, belli bir dersin programı (program of study) ile eşanlamda da kullanılıyor. *Bkz.* öğretim programı.

okul psikoloğu (school psychologist) Psikoloji yöntem ve tekniklerinde uzman olan (ABD'de psikolojide en az master derecesi bulunan) bir okul görevlisi; ***okul ruhbilimcisi.*** Başlıca işi, öğrencilerin davranışlarını yorumlama yolu ile öğretmen ve yöneticilere ve öteki görevlilere yardımcı olmak ve çocuklar üzerinde olay incelemeleri yapmaktır. Okul psikoloğu bu amaçla bireylere testler uyguluyor ve tanı koymaya çalışıyor. Okullarımızda bu görevi **rehber öğretmen**ler yapıyor.

okul psikolojisi (school psychology) Eğitim psikolojisinin ilköğretim ve ortaöğretimde ortaya çıkan **ruhsal-eğitsel sorunlar**ı inceleyen ve bunların çözüm yollarını ortaya koyan dalı; ***okul ruhbilimi.*** Öğrencilerde görülen davranış bozukluklarına ilişkin danışmanlık, psikolojik testlerin uygulanması, öğretim programlarının planlanması ve uygulanması, çocukların eğitim ve davranış sorunları üzerinde anne babalarla görüşmeler, eğitim sorunlarının araştırılması, okul psikolojisinin başlıca konularıdır.

okul ruhbilimcisi *Bkz.* **okul psikoloğu.**

okul ruhbilimi *Bkz.* **okul psikolojisi.**

okulsuz toplum (school deschooling) Bireyin bilgilenme gereksiniminin, belli bilgilerin çoğu kez baskıcı bir yöntemle ve aşamalı olarak verildiği; ekonomik ve siyasal sömürünün ayrıştırılamayan bir aracı durumuna gelmiş okul kurumuyla değil; isteyenin istediği bilgiyi istediği yerden ve

istediği zaman oğrenmesini sağlayan bir örgütlenmeyle giderildiği düşünülen toplum. *Bkz.* **eleştirel pedagoji; ILLICH, Ivan.**

okuma (reading) **1.**Yazılı ya da basılı bir metni, harfleri tanıyarak ve sessizce, gözle çözümleyerek anlamak ya da aynı zamanda seslendirmek. **2**.Yazılı bir metnin içeriğini, iletmek istediklerini öğrenmek. **3**. Öğrenim görmek. **4.** Şiir, şarkı, türkü ve benzerlerini sesli olarak ya da ezgisiyle söylemek. **5.** Bir şeyin anlamını çözmek. **6.** Kimi belirtilere bakarak bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak. **Postmodern yaklaşıma göre**, açıklama, bakış açısı ya da kuramı. Postmodernistler, tarihe, olaylara, bilime, kuramlara, sağlığa, hastalığa ve benzerlerine bir tür metin gibi baktıkları için, bunları "okumak"tan söz ediyorlar. Buna göre, örneğin bir olayı, bir hastalığı "okumak", o olayı, hastalığı, şu ya da bu gözle, şu ya da bu bakış açısından anlamak, açıklamak, yorumlamak anlamını taşıyor. *Bkz.* **okuma alışkanlığı; okuma becerisi; okuma bozukluğu; okuma güçlüğü; okuma olgunluğu; okuma psikolojisi; okuma sevgisi; okumaya hazır olma; okuma yeteneği; okuma yeteneği testleri; okuma yitimi.**

okuma alışkanlığı *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (3) İkinci Çocukluk Dönemi).

okuma becerisi (reading skill) Okuma başarısı için gerekli yetenek. Bu yetenek, sözcükleri tanıma, sözcüklerin anlamlarını kavrama, sözcükleri düzenleme ya da anımsama gibi becerilerle ortaya konuluyor.

okuma bozukluğu (dyslexia) Zekâ düzeyinin normal ya da normalin üstünde olmasına karşın söylemek, yazmak, okumak ve okunanı anlamak için gerekli sözcükleri tanıma, çözme, sıralama gibi yetilerin yitirilmesi ya da bu yetilerin gelişmemiş olması; ***disleksi*,** özel okuma bozukluğu, okuma yetersizliği. Okuma bozukluğunun, **konuşma bozukluğu** ile bir bağlantısı bulunmuyor.

okuma güçlüğü (reeding difficulty) **1.** Öğrencinin yeterli düzeyde okumasını engelleyen belli bir beceri eksikliği. **2.** Belli bir öğrencinin ya da grubun seçilen parçayı ya da kitabı okumadaki güçlük derecesi. Bu güçlük, çocuğun yaşına ve zekâ düzeyine göre, okunan parçanın konusunun basitliği ya da karmaşıklığı; parçanın sözcük içeriği, tümce yapısı, mecaz dili, tümce uzunluğu gibi etkenler incelenerek saptanıyor.

okuma kaybı *Bkz.* **okuma yitimi**.

okuma olgunluğu (reading maturation) **1.** Bedensel, zihinsel ve duygusal gelişim sonucu okumaya hazır olma durumu. **2.** Okumada tam gelişime ulaşmış olma; bir kişinin okumaya tam uyum sağladığı aşama. *Bkz.* **okumaya hazır olma.**

okuma psikolojisi (psychology of reading) Karmaşık bir işlem olan okumada yer alan duyusal, kassal ve zihinsel etkinlikleri ayrıntılı olarak inceleyen ve bunlardan okumada en iyi biçimde yararlanma yollarını ortaya koyan psikoloji dalı.

okuma sevgisi *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (**3)** İkinci Çocukluk Dönemi).

okumaya hazır olma (reading readiness) **1.** Çocuğun okuma öğrenmesi için gerekli gelişim basamağı. Ciddi bir kişilik uyumsuzluğu, içekapanıklık, görme ve işitme engeli gibi özel bir özür olmadığında bu, genellikle takvim yaşı olarak 6 yaş; zekâ bölümü olarak da 100 ve daha yukarısı anlamına geliyor. **2.** Belli bir güçlük basamağındaki okuma öğretimi için gerekli bedensel, zihinsel ve duygusal olgunluk. *Bkz.* **okuma olgunluğu.**

okuma yeteneği (reading ability) Bir dildeki basılı simgeleri, olağan göz hareketleriyle bir bakışta tanıyabilme ve doğru olarak yorumlayabilme gücü.

okuma yeteneği testleri (reading ability tests) Okuma yeteneğini ölçen testler. Okuma yeteneği testleri, bu yeteneğin ya sözcük bilgisi, okuma hızı ve okuduğunu anlama düzeyi gibi yönlerini ölçen bir test takımı olarak uygulanıyor ya da söz konusu yönleri ölçen ayrı testler olarak kullanılıyor. Okuma becerilerinin güçlü ve zayıf yanlarını belirten bu testlerden **eğitsel rehberlik**te çok yararlanılıyor.

okuma yetersizliği *Bkz.* **okuma bozukluğu.**

okuma yitimi (alexia) Görme yetersizliği ya da güçlü bir zihinsel bozukluk ve yetersizlik bulunmamasına karşın, bir yazıyı okuma yeteneğini yitirme; ***aleksi, okuma kaybı, sözcük körlüğü.***

okuryazarlık (literacy) Köken olarak okuma yazma becerisi. Ancak, bu terime günümüzde, özellikle **endüstri psikolojisinde**, işlevsel anlamda, örneğin, “belli bir işin gerektirdiği düzeyde bilgisayar kullanabilme **bilgisayar okuryazarlığı** yada **bilgi okuryazarlığı** gibi çok daha özel anlamlar yüklenmiştir.

okülomotor siniri (oculomotor nevre) Göz çevresindeki kasların hareketini denetleyen üçüncü kafa sinirleri. Bu sinir felç olduğunda göz kapağı düşüyor; gözün dışakayması sonucu kişi çift görüyor ve göz bebeği genişliyor.

olabilirlik (possibility) **Sönmez'**in (2011) daha önce ortaya konulmuş olan ve bilimsel anlayışta temel kabul edilen iki görüşün dışında ileri sürdüğü üçüncü bir görüş. Bu iki görüşten biri **naiv pozitif görüş**tür. Buna göre doğal ve toplumsal olguların tek olan nedeni bulununca sorun, kesin olarak çözümlenir. Bunu bulmanın yöntemi de tektir ve bu yolla elde edilen bilgi, yüzde yüz değişmez doğrudur. Bu görüşe karşı çıkan **anti pozitivistler**, doğal ve toplumsal olguların tek değil; pek çok nedeni olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre sürekli değişim olduğundan, doğal ve toplumsal olgular ve bunlara ilişkin elde edilen bilgiler de değişiyor; dolayısıyla bu bilgiler, yüzde yüz doğru olamaz; doğrular eğretidir. Her olgu için aynı yöntem de kullanılamaz. **Olabilirlik**te ise "her türlü bilgi şimdiliktir" ve "olmaz; olamaz" önermeleri temel kabul ediliyor. **"Her türlü bilgi şimdiliktir." Önermesinin İçerdiği Anlamlar: (1) "Her bilginin doğru, yanlış, saçma, belirsiz, olabilir gibi doğruluk değerleri alması zamana bağlı olabilir."** Örneğin, insanın Ay'a gidebilmesini 19. yüzyılın sonuna dek çoğu insan saçma olarak nitelemiştir; yaklaşık iki bin yıl, Dünya'nın düz ve evrenin merkezi olduğu savunulmuştur. (**2) "Üzerinde bilgi elde etmeye çalıştığımız gerçeğin niteliğini, boyutlarını bilemediğimizden ve tümüne ulaşamadığımızdan dolayı, elde edilen bilgi şimdilik doğru, yanlış, saçma, belirsiz, olabilir gibi doğruluk değerlerini alabilir."** Örneğin, atom bombası patlatıldıktan sonra "Maddenin bölünemeyen en küçük parçası atomdur." önermesinin yerini "Maddenin bölünemeyen en küçük parçası kuarktır." önermesi almıştır. **(3) "Bilgi elde ederken ve onun doğruluk değerini saptarken kullanılan ölçütlerin göreli olması da "Bilgi şimdiliktir." ilkesini destekleyebilir; çünkü ölçütler belli bir objeye göre belirlenmektedir."** Örneğin, bir santimetre küp suyun kütlesi, bir **gram** sayılıyor. Ekvator'un kırk milyonda birine **metre** diyoruz. **Saat,** Dünya'nın kendi ekseni çevresinde dönüşünün dörtte biridir. Dünya yerine ışığın hareketi ölçüt alındığında, **zaman kavramı** farklı biçimde tanımlanacaktır. **(4) "Gerçeğe; yani olgu, olay ve objelere 'kavramsal olarak, o zamana dek elde edilen bilgiyle oluşturulan bir çerçeveden, kuramcadan, kuramdan' bakılıyor."** Gerçeği açıklamada daha önce **Galileo-Newton;**

daha sonra **görecelik;** zamanımızda da **Bing Bank** ve **Hawking kuramları** kullanılıyor. Her kuram, öncekinin ve kendisinin açıklayamadığını da gözler önüne seriyor. **(5) "Bilginin 'şimdilik olması'nın bir diğer nedeni de onu elde ederken kullandığımız akıl yürütme yollarından ve işlemsel süreçlerden kaynaklanabilir."** Bilinen hiçbir akıl yürütme, insanı yüzde yüz doğruya ulaştıramıyor. **(6) "İnsan ne kadar çalışırsa çalışsın, tümüyle objeye göre davranamıyor."** Onun geçmiş yaşantıları, bilgi, beceri ve duyuşları, yaşadığı kültürel değerler, dilinin ve beyninin yapısı ve gücü onun gerçeğe bakışına ve ulaşmasına engel oluşturabiliyor. **(7) "Tüm olgu ve olayların pek çok nedeni olabilir."** Bu nedenlerin tümü şimdilik belirlenemiyor. **(8) "Her bilginin temelinde sayıltı ve tanımsız eleman vardır."** Sayıltılar, doğru kabul edilen akla uygun önermelerdir. Her bilim, tanımsız kavramları kullanmak zorunda kalabiliyor. Örneğin, nokta, matematikte tanımsız elemandır. **(9) "Gerçeğin somut, soyut, insan ürünü olup olmaması, yapısı, niteliği, ona ulaşmadaki güçlükler ve engeller, ona ilişkin elde edilen bilgilerin doğruluk değerlerini etkileyebilir." (10) "Bilim insanı, nesne ve olgular üzerinde çalışırken onun niceliğini ve niteliğini istemese de değiştirmektedir." (11) " Gözlemlerin sınırlı; olguların sonsuz olması." (12) " Kanıtlamanın gelecekle ilgili olması: Her kanıtlama işi, gelecekte işe koşulur."** Gelecek daha gelmemiştir ve ne olacağı tümüyle bilinemiyor." **(13) "Tüm bunlardan dolayı bileşke nedene baş vurulabilir ve o, doğruluk değerini daha tutarlı biçimde açıklayabilir." Bileşke neden,** "başlangıçtaki koşullara duyarlı bağlılık" ilkesine dayanıyor. Buna **kelebek etkisi** deniyor. Bu ilkeye göre **sonuç,** kendisini oluşturan koşullara bağlı bulunuyor ve kendinden sonraki sonuçların oluşumunu da etkileyebiliyor. "Bir mıh bir nal; bir nal, bir at kurtarıyor." Örneğin, bir öğrencinin başarısı, kalıtsal ve çevresel pek çok değişkene zincirleme bağlı olabiliyor, Doğa bilimlerinde de toplum bilimlerinde de "olgular, sürekli düzenli bir düzensizlik" içinde bulunuyor. Bu durum, yeni bir nedenle açıklanıyor; buna da bileşke neden deniyor. **"Bileşke neden, zorunlu ve yeter nedenlerin belli bir sıra, yer, zaman, yoğunluk, sayı vb. da birleşerek, aracı/larla (katalizörlerle) sonucun oluşmasını sağlayan neden olarak ele alınabilir."** Bugün çözmekte zorluk çekilen ışıktan daha hızlı gitme, entropi, başarı, başarısızlık, kanser, yaşlanma, ölümsüzlük, toplumsal olgular gibi sorunların bileşke nedeni ve aracı/ları olabilir. Bu bileşke nedeni ve aracıları çözebilmek,

yeni araçlar, yöntemler, akıl yürütme yolları bulup işe koşmayı gerektirebilir. Şimdilik, bu amaçla bulanık-belirsiz mantık kullanılabilir. Buna bağlı olarak olabilirlik felsefesinin temel sayıtlısı, “Her şey olabilir.” önermesine dayandırılıyor. Eğer **“her türlü bilgi şimdilik ise ve mutlak doğru değilse”** pozitivistlerin ve anti pozitivistlerin ileri sürdüğü savlar, mutlak doğru ya da yanlış olarak temel sayılamaz; çünkü bu savların kesin yanlış ya da doğru olduğuna karar vermemizi olanaklı kılan bilgimiz bulunmuyor. Ayrıca olabilirlikle ilgili doğru olarak buraya dek ileri sürülen savların tümü de yanlış, saçma, belirsiz ve doğru olabilir. **Dizgeli eğitim, olabilirlik felsefesini temel olarak kabul ediyor.** Buna göre eğitim, her öğrenciye uygun biçimde yeniden düzenlenebiliyor; belli gruplara; dahası tüm insanlara göre de düzenlenebiliyor. Duruma, koşullara göre tüm eğitim etkinlikleri değişebiliyor. Eğitim, yerine göre öğrenci; yerine göre öğretmen, toplum, devlet, kurum, konu, sınama durumları, hedef ve davranışlar temeline dayandırılıyor ya da bunların hiçbirine dikkat edilmiyor. Eğitim ortamında öncelik, değeri yüksek olan önermelere veriliyor. Sonuç olarak **eğitim**, olanak ve fırsatların elverdiğince insanı tüm boyutlarıyla geliştirme, çok yönlü yetiştirme, beyninde istendik biyo-kimyasal değişiklikler oluşturma süreci olarak tanımlanabilir. Olanak ve fırsatlar da her duruma göre denge kuracak biçimde yeniden düzenlenebilir. Eğitim ortamında herkes bilgi, beceri ve duyuşlarını paylaşabiliyor; insan, her zaman temel alınmayacağını benimsiyor; gerektiğinde zaman, doğa; gerektiğinde toplum; gerektiğinde tek tek her kişi öncelik taşıyabiliyor; hoşgörülü davranılıyor; ancak, vurdum duymaz tepkiler gösterilmiyor; kişinin kendini, başkalarını, öbür varlıkları tanımasına ve yeteneklerini geliştiresine, saydam olmasına, duyuşsal gereksinimlerini gidermesine, özgür ve demokratik ortamlarda yaşamasına, bilgi, beceri ve duygularını zenginleştirip inceltmesine; çok yönlü düşünebilmesine; dinamik dengeler kurabilmesine; doğruluk değeri ve sorun çözme olasılığı yüksek olan bilgi ve yöntemleri kullanmasına olanak veriliyor. Bununla birlikte bu ilkeler de sürekli gözden geçiriliyor; çünkü tüm bilgiler şimdiliktir ve olup biten hiçbir durum söz konusu değildir. Her zaman, her durum ve koşulda her şey olabiliyor. *Bkz.* **eğitim akımları.**

olağan ikizler (dyzigotic twins, fraternal twins) İki ayrı yumurtanın döllenmesiyle oluşan ve aralarında, başka başka zamanlarda doğan

kardeşlerinkinden daha çok benzerlik olmayan ikizler; ***ayrı yumurta ikizleri***

olasılık (probability) **1.** Bir şeyin olabileceği inancını yaratan görünüş, durum; ***ihtimal.*** **2.** Belli bir olayın gerçekleşme oranı. **3.** Gerçekleşen olayların sayısının, olabilecek olayların sayısına oranı.

olay (event, occurrence) **1.** Bir olgu olarak yer alan ve geçen şey; **vaka 2.** İlgiyi çeken ve çekebilecek olan her türlü eylem; ***hadise.*** **3.** Tarihte yer alan önemli olgu. **4.** Öykü, roman, oyun, masal gibi yazınsal ürünlerde konuyu geliştiren olguların tümü.

olay incelemesi (case study) Belli bir birey, grup, durum, hastalık ve benzeri konularda ailenin geçmişi, eğitim durumu, geçirdiği hastalıklar, aldığı testlerden elde ettiği sonuçlar, görüşme kayıtları ve benzerlerinin toplanıp incelenmesi ve her türlü verinin, bilginin toplanması için kullanılan araştırma yöntemi; ***vaka etüdü, örnek olay incelemesi.*** *Bkz.* **gözlem.**

olay yazımı *Bkz.* gözlem.

olgu (fact) **1.** Olayların dayandığı neden ya da bu nedenlerin yol açtığı sonuç; ***vakıa.*** **2.** Yapılan bir şey; gerçek dünyada eylemli olarak var olma durumu. **3.** Özel bir bakış açısına bağlı olarak gözlemlenen bir olay ya da durum. **4.** Yazınsal yapıtlarda olayı geliştiren davranış, iş, hareket. **5.** Sinema ve tiyatroda olaylar dizisi.

olguculuk (positivism) **1.** Fransız düşünürü **August Comte**'un (1798-1857) geliştirip sistemleştirdiği, gerçeğe ancak olgulara, deney ve gözleme dayanılarak, pozitif bilimlerin yardımıyla ulaşılabileceğini öne süren; fizikötesi açıklamaları olanaksız ve yararsız sayan öğreti; ***pozitivizm***. **2.** Bu öğretinin, sonunda gerçekçilik akımını doğuran, yazın alanında uygulanmış biçimi.

olgun değerler sistemi *Bkz.* **inanç, kanı. değer.**

olgunlaşma (maturation) Organizmanın doğuştan getirdiği özelliklerinin etkisiyle, **beynin ve bedenin uygun koşullardaki gelişimi; canlıdaki hücresel, işlevsel gelişim süreci**. İnsanın birçok yeteneği, olgunlaşmaya bağlı olarak gelişiyor. Sinir ve kas sisteminde büyümeye koşut olarak gerçekleşen gelişim ve kalıplaşmış davranışların birçoğu, olgunlaşma sonucu ortaya çıkıyor. Bu niteliği ile olgunlaşma, bir yönüyle, örneğin, yürümede ve elleri kullanmada olduğu gibi, öğrenmeden bağımsız olarak

gerçekleşiyor. Çevrenin sağladığı devimsel alıştırmalar olgunlaşmaya hız katsa da olgunlaşma, zamanı geldiğinde, organizmanın doğuştan getirdiği **fizyolojik özellik** olarak beliriyor. Konuşma, düşünme gibi birçok yetenek de olgunlaşmaya dayanıyor. Örneğin, ne kadar çaba gösterilirse gösterilsin, altı aylık bebeğe konuşma öğretilemez. Olgunlaşmada görülen bedensel değişiklikler, düzenli bir sıra izliyor. Bebek, yürümeden önce, başını dik tutmayı başarıyor (Baştan ayağa ilkesi). Çocuk, büyüdükçe; yani onun kemik, kas ve sinirlerinin hacmi ve ağırlığı arttıkça, organizmanın temelindeki **gizilgüçlerin göreve hazır duruma gelmesi** demek olan olgunlaşma gerçekleşiyor. Bu süreç, ilerideki başarıların temel çalışmaları olan **gelişim alıştırmaları**nı da içeriyor. Kimi çocukların bir yaşına doğru, nerdeyse bir gece içinde yürümeyi öğrenmeleri, bunun en iyi örneğidir. Bu, hem **büyüme**nin hem de **olgunlaşma**nın sonucunda gerçekleşiyor. Yürüme, gerçekte bir gecede ortaya çıkmıyor. Yürümenin temelleri, çocuğun, ilk yeteneklerini geliştirmek için yaptığı alıştırmalarla atılıyor. Çocuk, aylar önce başını dik tutmayı başardığında, yürümenin ilk adımlarından birini atmış oluyor. Bu konuda yetişkinlere düşen, çocuğun yalnızca bu temel bağlantıları geliştirebileceği uyum ortamını yaratmaktır. **Kalıtım**la olduğu kadar çevresel koşullarla da ilgili olan olgunlaşma, **insanın gelişimi için ön koşul**dur. İnsan, olgunlaşmasına koşut olarak, öğrenim yaşantılarıyla **yetenek**lerini geliştiriyor. Olgunlaşma süreci insan yavrusunda ayları, yılları alırken, hayvan yavrularında bu süre oldukça kısadır. Bir tay, doğuşundan çok kısa bir süre sonra ayağa kalkıyor ve çöplenmeye başlıyor. *Bkz.* **olgunlaşma bunalımı; olgunlaşma ilkesi; olgunlaşma kuramı; olgunlaşma yeterliği; olgunluk.**

olgunlaşma bunalımı (maturational crisis) Okula başlama, askere gitme, işe başlama, evlenme, çocuk sahibi olma, emekli olma gibi bir gelişim evresinden ötekine geçişlerin duygu ve davranışlarda oluşturduğu çalkantılar; ***olgunlaşma krizi***. *Bkz.* **insanın sekiz çağı; okul olgunluğu; olgunlaşma; rastlantısal bunalım.**

olgunlaşma ilkesi (principle of maturation) Eğitimde çocuğun zihinsel ve duygusal olgunluk basamağının eğitim ödevlerini yapacak elverişliliğe ulaşmadıkça öğrenmenin etkili olamayacağını savunan öğreti. *Bkz.* **olgunlaşma.**

olgunlaşma krizi *Bkz.* **olgunlaşma bunalımı; rastlantısal bunalım.**

olgunlaşma kuramı (maturation theory, or maturation hypotheis) "Kimi davranışlar, yalnızca kalıtım ürünü olsa bile, ilgili organlar ya da sinir yolları belli bir olgunlaşma düzeyine erişinceye dek uygun uyaranlar olsa da gerçekleştirilemez." varsayımına dayanan kuram; ***olgunlaşma varsayımı.*** *Bkz.* **olgunlaşma.**

olgunlaşma varsayımı *Bkz.* **olgunlaşma kuramı**.

olgunlaşma yeterliği (maturational readiness) Yeterli bir olgunlaşma aşamasına gelindiği için belirli öğrenme durumları karşısında hazır ve güdülenmiş olma. *Bkz.* **olgunlaşma; olgunluk.**

olgunluk (maturity) İnsanın bilgi, görgü edinerek, hoşgörü geliştirerek, duygusal dayanıklılık kazanarak, olayları geniş bir açıdan değerlendirebilecek duruma gelerek toplumca kabul edilebilir bedensel, zihinsel ve toplumsal-ruhsal bütünlüğe ulaştığı gelişim evresi; ***erginlik.*** **Erikson'a göre** olgunluk, kişinin ya kendi çocuklarını yetiştirerek ya da edinmiş olduğu bilgi ve becerileri başkalarına aktararak yeni kuşakların gelişimiyle etkin bir biçimde ilgilendiği evredir. *Bkz* **insanın sekiz çağı; olgunlaşma; ruhsal olgunluk.**

oligarşi (oligarchy) **1.** Geniş halk kitlelerinin, küçük bir azınlığın ya da belli bir sınıfın egemenliği ve denetimi altında tutulduğu yönetim biçimi. **2.** İktidarın, zenginlik, askeri güç ya da toplumsal statü gibi ortak bir paydası olan küçük; ancak sözü geçen bir azınlığın tekelinde bulunan yönetim biçimi.

oligofreni *Bkz.* **zekâ geriliği.**

olmamış kılma (undoing) **Psikanalize göre**, suçluluk duygusu yaratan duygu, düşünce ya da davranışların verdiği zararı gidermeye, yok saymaya, olmamış kılmaya, yapılmış olanı bozmaya ilişkin simgesel davranışlar gösterme biçiminde işleyen bilinçsiz bir **savunma mekanizması. Sağlıklı kişi**, yaptığı hata karşısında örneğin, özür dileme, zararı giderici şeyler yapma, armağan verme gibi yollara başvurarak hatasını bağışlatmaya çalışıyor. **Obsesif-kompulsif** (takınaklı düşünceleri ve zorlanımlı davranışları olan) kişi ise örneğin, gün boyu aynı duayı okuma, sayı sayma, sıklıkla ellerini yıkama, tahtaya vurma gibi simgesel eylemlerle suçluluk duygusunu hafifletmeye, olmamış kılmaya çalışıyor.

olumlu aktarım (positive transferance) Ruh çözümleme (psikanaliz) sırasında kişinin daha önce anne babasına ya da ilişkili olduğu başka önemli insanlara duyduğu sevgi, bağlılık, yüceltme gibi olumlu

duygularını psikanaliste yansıtması; ***pozitif transfer.*** **Freud'a göre**, yaşanan çatışma ve güçlüklere karşın bu **aktarım,** hastanın tedaviyi sürdürmesini sağlayan önemli bir özendirici; dahası, çoğu kez belirleyici bir etkendir. Ancak, psikanalist, bu aktarıma karşılık vermemelidir. *Bkz.* **olumsuz aktarım.**

olumlu ceza (positive punishment) İşlemsel koşullamada bir davranışın sıklıkla yinelenmesini önlemek için işlemsel davranıştan sonra, hoş olmayan bir uyarıcı (ceza verme); örneğin, elini sıcak sobaya vurmak isteyen çocuğun eline vurmamız, onun aynı davranışı sıklıkla yinelemesini önlüyor. *Bkz* **olumsuz ceza**.

olumlu değerlik *Bkz.* **değerlik.**

olumlu duygu *Bkz.* **duygu.**

olumlu etki yasası *Bkz.* **THORNDIKE, Edvard Lee.**

olumlu geçiş (positive transfer) Öğrenmede, var olan bir alışkanlık, beceri, düşünce ya da ülkü ve benzeri özelliklerin, yeniden öğrenilecek ya da yapılacak olan üzerindeki kolaylaştırıcı etkisi. *Bkz*. **geçiş**; öğrenmede olumlu geçiş; öğrenmede olumsuz geçiş.

olumlu pekiştireç *Bkz***. bulmaca kutusu; davranışçı psikoloji.**

olumlu pekiştirme (positive reinforcement) İşlemsel **koşullamada**, istenen davranışı güçlendirmek ve sıklıkla yinelenmesini sağlamak için işlemsel davranışı ödüllendirme. Örneğin, bebeğimizin gülümsemesine dikkatle ve okşayarak karşılık verdiğimizde, bebeğimizin gülümseme davranışı güçleniyor ve bebeğimiz bu davranışı daha sık yineliyor. *Bkz*. **olumsuz pekiştirme.**

olumlu tutum *Bkz.* **duyuşsal öğrenmeler (Duyuşsal Öğrenme Ürünleri: Tutumlar).**

olumlu yük (positife cathexis) Bir nesne, düşünce ya da etkinliğe yüklenen sevgi, ilgi, benimseme gibi olumlu duygular.

olumsuz aktarım (negative transference) **Psikanalize göre,** ruh çözümlemeyi (psikanalizi) gerçekleştirmeye çalışan kişiye karşı düşmanlık duyguları geliştirme; ***negatif transfer.*** *Bkz.* **olumlu aktarım.**

olumsuz ceza (negative punishment) İşlemsel koşullamada, bir davranışın yinelenme sıklığını azaltmak için işlemsel davranıştan sonra olumlu bir uyarıcının (olumlu pekiştirecin) kesilmesi. Örneğin, ev ödevlerini aksatan

çocuğa televizyon yasağı konulması, onun ödevini aksatma davranışının sıklığını azaltıyor. *Bkz.* **olumlu ceza.**

olumsuz değerlik *Bkz.* **değerlik.**

olumsuz duygu *Bkz.* **duygu.**

olumsuz etki yasası (negative law of effect) **E. L. Thorndike**'ın "Bir tepki cezalandırılırsa, o tepkinin yinelenme olasılığı azalır." biçimindeki genellemesi. Thorndike'a göre, tepkinin olumsuz, hoş olmayan bir pekiştireçle cezalandırılması, öğrenmeyi ortadan kaldırmaktan çok, tepkinin bastırılmasına yol açıyor. *Bkz.* **etki yasası; görgül etki yasası**; güçlü etki yasası.

olumsuz geçiş (negative transfer) Öğrenmede, var olan bir alışkanlık, beceri, düşünce ya da ülkü ve benzeri özelliklerin edinilmesini, yapılanmasını ya da yeniden öğrenilmesini zorlaştırması ya da engellemesi. *Bkz.* **bozucu etki; geçiş; olumlu geçiş; öğrenmede olumlu geçiş; öğrenmede olumsuz geçiş.**

olumsuz korelasyon *Bkz.* **korelasyon.**

olumsuz koşullama (negative or inhibitory conditioning, negative conditioning or inhibition) Doğal olmayan bir uyarıcı, pekiştirilmediğinde koşullu bir tepkinin oluşmaması durumu; yapmamaya koşullama.

olumsuzlaştırma *Bkz.* **yadsıma.**

olumsuz pekiştireç *Bkz.* **davranışçı psikolojisi; edimsel koşullama.**

olumsuz pekiştirme (negative reinforcement) Hoşa gitmeyen, cezalandırıcı ya da gerginlik yaratıcı uyarıcı vererek canlıya belirli bir tepkide bulunmayı öğretme yolu; ***rahatsız edici pekiştirme.*** Uyarımsız koşullamada bir kola ya da çubuğa basınca cezalandırmanın son bulması. *Bkz.* **olumlu pekiştirme.**

olumsuz sanrı (negative hallucination) Nesne ya da kişiye bakmasına karşın onu görememe. *Bkz.* **sanrı.**

olumsuz tutum *Bkz.* **tutum.**

olumsuz uyma (negative adaptation) Bir uyarıcıya yapılan tepki eşiğinin, bu uyarıcı sürekli yinelendiğinde duyarlığının azalması. Bu durumda özgün uyarıcıya yapılan tepkiler giderek zayıflıyor; aynı güçte bir tepki sağlamak için daha güçlü bir uyarıcı gerekiyor.

oluşumsal kuram *Bkz.* **epigenetik kuram.**

omurilik (cord, spinal cord, myelon) Omurgalı hayvanlarda omurganın içini dolduran; sinir hücreleri ile bunların uzantılarından oluşan; **merkez sinir sistemi**nin, **medulla**nın alt ucundan, belkemiğinin alt bölümüne dek uzanan yapı; ***hayat ağacı.*** Omurilik, beyin ile vücudun öbür bölümleri arasındaki sinyal alışverişinde **ana röle istasyonu** görevi yapıyor. Omurilik ayrıca, beyinden bağımsız birçok **refleks**i gerçekleştiriyor ve bunların eşgüdümünü sağlıyor. Omurilik zedelenmeleri ve omurilik hastalıkları, **geçici ya da kalıcı felç**lerin oluşması, reflekslerin ortadan kalkması gibi birçok sinirsel anormalliklere yol açıyor. *Bkz*. **merkez sinir sistemi; omurilik merkez kanalı; omurilik refleksi; omurilik siniri düğümü; omurilik sinirleri; omurilik soğanı; omurilik-talamus yolu; sinir sistemi.**

omurilik merkez kanalı (spinal or ependymal canal) Omuriliğin, içinde yer aldığı omurga kemikleri arasındaki kanal.

omurilik refleksi (spinal refleks) ***omurilik tepkesi.*** **1.** Üst merkezlere gitmeden omurilikte tamamlanan bir refleks. **2.** Beyin merkezlerinin denetimi kalktığında görülen refleks.

omurilik sıvısı *Bkz*. **beyin-omurilik sıvısı**.

omurilik siniri düğümü (spinal ganglion) Her omurilik sinirinin yalnızca kökeninde kümeleşmiş olan sinir hücresi. Bu hücrelerden, omurilik sinirleri çıkıyor.

omurilik sinirleri (spinal nerves) İnsanın omuriliğinin türlü noktalarından çıkan 31 çift sinir. Her sinirde hem özerk sinir **sistemi**nden hem de **beyin-omurilik sinir sistemi**nden gelen duyu ve tepki sinir iplikleri bulunuyor.

omurilik soğanı (afterbrain, medulla oblangala) Beynin son bölgesi olan ve omurilikle süren bölüm. **Merkez sinir sistemi**nden çıkan sinirlerin bir bölümü burada çaprazlanıyor. Solunum, kan dolaşımı gibi görevleri denetleyen hücreler burada yer alıyor.

omurilik-talamus yolu (spinothalamic tract) Omurilikten talamusa uzanan bedensel duyu sinyallerinin geçtiği yollardan biri. Bu yolu, iki lif kümesi oluşturuyor. Bunlardan biri, baskı duyu sinyallerini taşıyan **merkezi lif kümesi**; öbürü de ağrı ve sıcaklık sinyallerini taşıyan **yanal lif kümesi**dir.

omurilik tepkesi *Bkz* **omurilik refleksi.**

onaylama gereksinimi (need approval) Başkalarınca beğenilme ve benimsenme gereksinimi; ***takdir edilme ihtiyacı***. Onaylanma, kişinin

kendine biçtiği değerin önemli bir parçasıdır. Bu, kendi tutumlarını toplumsal açıdan doğru, istenilir görüşlere uygunmuş gibi sunma gereksinimi ile dışa vuruluyor.

onaylama ihtiyacı *Bkz.* **onaylama gereksinimi.**

onikofaji *Bkz.* tırnaklarını kemirme dürtüsü.

on nevrotik gereksinim *Bkz.* bütüncü kuram.

ontoloji *Bkz.* **varlıkbilim.**

onur (honor, honour) Kişinin kendisini, çoğunluğun benimsediği doğruluk, dürüstlük gibi kurallara uyar görmesi ve başkalarının da bunu onaylaması durumu. Kişinin kendine saygı duyması; şeref, özsaygısı.

operant şartlanma *Bkz.* **edimsel koşullama**.

opioid (opioid) **1.** Uyuşturucu özelliği olan madde. **2.** Stres ve ağrıya tepki olarak vücutta artan ölçülerde üretilen **endorfin** türü maddeler. **3.** Doğal olarak bulunan uyuşturucu **alkaloid**lere ve onların türevlerine benzer etkileri bulunan metadon benzeri **sentetik maddeler** ya da böyle maddelerle ilgili. *Bkz.* **narkotik.**

optik siniri (optic nevre) 11. Kafa siniri. Retinadan gelen görsel bilgileri beyne taşıyan sinir.

oral (oral) Ağızla ilgili, ağza değgin. *Bkz.* **oral agresiflik; oral bağımlılık; oral davranış; oral dönem; oral erotizm; oral fiksasyon; oral kişilik; oral sadizm.**

oral agresiflik *Bkz.* **ağız saldırganlığı.**

oral bağımlılık *Bkz.* ağızcıl bağımlılık.

oral davranış *Bkz.* ağızcıl davranış.

oral dönem *Bkz.* ağızcıl evre.

oral erotizm *Bkz.* ağızcıl erotizm.

oral erotizm safhası *Bkz.* ağızcıl erotizm evresi.

oral fiksasyon *Bkz*. **ağızcıl saplantı.**

oral kişilik *Bkz.* **ağızcıl kişilik.**

oral sadizm *Bkz.* **ağız elezerliği.**

oran (rate) **1.** Büyüklük, derece yönünden ya da sayısal yönden iki şey arasındaki ya da parçayla bütün arasındaki bağıntı. **2.** İki ya da daha çok

şey arasındaki karşılıklı tutarlılık, uygunluk. *Bkz.* **oran düzeni; oranlı tarifeler; oransal; ölçekler.**

oran düzeni (ratioschedule) İşlemsel koşul**lamada** bir pekiştirecin verilmesi için organizmadan beklenen **işlemsel davranış** sayısı. Beklenen tepki sayısı sabit de olabiliyor (**sabit oranlı pekiştirme düzeni**); bir pekiştireçten öbürüne farklılık da gösterebiliyor (**değişken oranlı pekiştirme düzeni**).

oranlı ölçek *Bkz.* **ölçekler.**

oranlı tarifeler *Bkz.* **edimsel koşullama.**

oransal (kısmi) **pekiştirme etkisi** (partial reinforcement effect) Aralıklı pekiştirme ile öğrenilen davranışların, unutmaya karşı (sönümlemeye karşı) kesintisiz öğrenilenlerden daha dirençli olması; ***kısmi pekiştirme etkisi.*** Davranışları aralıklı olarak pekiştirilen kişi, davranışlarının artık pekiştirilmediğinin hemen farkına varmıyor. Çünkü her tepkisinin ödüllendirilmemesine alışmış bulunuyor. Kesintisiz pekiştirme ile pekiştirilen kişi ise her tepkisi için pekiştirilmeye alışmış bulunduğu için ödüllendirilmeye karşı daha duyarlı oluyor.

Orestes karmaşası (Orestes complex) **Psikanalize göre**, erkek çocuğun, bilinçdışındaki annesini öldürme dürtüsü ya da gerçekten annesini öldürmesi. Terim, annesi Clytemnestra ile annesinin âşığını öldüren Orestes mitinden alınmıştır. *Bkz.* **Oedipus karmaşası.**

ORESTES

Behçet NECATİGİL

Agamemnon'un oğlu Orestes, babasının katilleri olan annesi Klytaimestra ile Aigisthos'tan intikam almayı kendine vazife bildi. Cinayeti işledikten sonra Erinys'ler, Orestes'in peşine düştüler. Sonunda Atina'da Areopag önüne çıkarıldı. Hâkimlerin oyu sayesinde kurtuldu. Efsanenin bir başka şekline göre, Tauris'teki Artemis resmini getirmek suretiyle kurtuldu. - Euripides, Orestes tragedyasında onu, vicdan azaplarıyla perişan bir hasta olarak gösterir. - Orestes daha sonra Hermione ile evlendi, uzun zaman kral oldu.

Pylades, Orestes'in sadık dostudur. Ayrılmaz iki arkadaş oluşları, atasözü haline gelmiştir. Babaları Agamemnon'un ölümünden sonra Elektra,

küçük kardeşi Orestes'i Phokis kralı olan amcaları Strophios'un yanına götürmüştü. Orestes orada amcasının oğlu Pylades ile beraber büyüdü. İki delikanlı birbirlerine sıkı bir dostlukla bağlandılar. Büyüyünce Argos'a beraber gittiler. (Tragedya, 1969)

organ aşağılığı *Bkz.* **organ eksikliği.**

organ eksikliği (organ inferiority) **A. Adler**'in, eksiklik duygularına ve ödünleme çabalarına yol açan gerçek ya da düşsel bedensel yetersizlik ve eksikliklere ya da gelişim bozukluklarına verdiği ad; ***organ aşağılığı.*** *Bkz.* **eksiklik duygusu; eksiklik karmaşası; morfolojik eksiklik.**

organizma (organisma) **1.** Canlı bir varlığı oluşturan organların tümü. **2.** Herhangi bir canlı varlık; örgenlik.

organ kökenli ruhsal bozukluk (organic mental disorders) Alkol, uyuşturucu, toksik maddeler, amfetamin, travma, enfeksiyon, yaşlanma gibi belli organik etkenlerden kaynaklanan geçici ya da kalıcı beyin işlev yitimi belirtileriyle ortaya çıkan çeşitli ruhsal bozuklukların ortak adı. **Sabuklamalar, bellek yitimi, bunama, hallüsinoz, kuruntular, uzaklaşma** ve benzeri dışavurumlar, bu bozuklukların ortak belirtileridir.

organsal beyin bozuklukluklukları (organic brain disorders, disfunctions) Türlü nedenlerle beyinde beliren organsal bozukluklardan kaynaklanan ruhsal bozukluklar. Psikoloji ve psikiyatride işlevsel ve organik ayrım, temel alınıyor. Kişinin, **nevroz** gibi işlevsel bozukluk biçimindeki hastalıklı davranışları, yaşam sorunlarıyla uzun süreli baş etme çabalarıdır. Ancak, şizofreni gibi, bu iki gruptan yalnızca birine girmeyen hastalıklı davranışlar da vardır. **Organsal Beyin Bozukluklarının Belirtileri**: Bunlar genellikle şöyle beliriyor: **(1) Yönelim Bozukluğu:** Hasta, nerede ve hangi zamanda olduğunu bilemiyor. **(2) Bellek Bozukluğu:** Hasta, anılarını anımsayamıyor. **(3) Bilişsel İşlev Yetersizliği:** Hasta, kavrama, dikkat, yargılama, öğrenme ve zekâ işlevlerinde yetersizlik gösteriyor. **(4) Duygusal-Coşkusal Bozukluk:** Hasta, değişken ya da **künt duygudurum**unu yaşıyor. Organsal beyin bozukluklarında duygusal bozukluk, organik nedenlerden çok, bilişsel gelişimde engellenmelerle karşılaşması sonucu oluşuyor. **Organsal Beyin Bozukluklarında Tanı:** Bu işlem, bellek ve dikkat testleri gibi psikolojik testler, olay öyküsü, nörolojik muayene ile; devimsel etkinlikler, refleksler saptanarak, omurilik suyunun basıncı ölçülerek; BBT, MR ve EEG ile gerçekleştiriliyor. Beyindeki hastalık ne kadar ağırsa, tanı o kadar kolay

oluyor. Hafif hastalıklarda, psikolojik testlerden yararlanılıyor. **Organsal Beyin Bozukluklarının Sınıflandırılması:** Sınıflandırma, nedenlerine ve belirtilerine göre şöyle yapılıyor: **(1) Enfeksiyonun Yol Açtığı Organsal Beyin Bozuklukları:** Bunlar, mikropların beyin dokusunda yol açtığı iltihaplanma sonucu ortaya çıkıyor. **Ansefalit** ve **menenjit**, bu tür hastalıklardandır. İkisinin de benzer belirtileri ve tedavileri vardır. Bunlarda kusma, ateş, baş ağrısı, uyuşukluk ve ense sertliğinin yanı sıra, çöküntü, sanrı; dikkat, bellek ve algı işlevlerinde bozukluk gibi ruhsal belirtiler görülüyor. Hasta, zaman zaman bilincini yitiriyor ve sonuçta komaya giriyor. Bu hastalar, antibiyotiklerle iyileştiriliyorlar. Hastada kimi zaman sağırlık, konuşma bozukluğu kalabiliyor. Enfeksiyonun yol açtığı bir diğer hastalık olan **nörosifiliz**, frengi (sfiliz) mikrobunun beyin kabuğuna yerleşmesiyle oluşuyor ve **genel felç** ortaya çıkıyor. Bu felç çöküntü, öfkelilik, yorgunluk, dikkat toplama güçlüğü, yargılama yanlışlıkları, taşkınlık, yerinde duramama, büyüklük sanrıları ve zihinsel karmaşa (konfüzyon) gibi ruhsal özellikleriyle ötekilerden ayırt ediliyor. Bedensel ve sinirsel belirtiler olarak da baş ağrısı, kilo yitimi, yüz kaslarında güçsüzlük, el-yüz kaslarında titreme görülüyor. Bunların konuşmaları da yazıları gibi bozuktur. Yürürken sallandıkları görülüyor. En önemli tanı ölçütleri, göz bebekleri refleksinin ölçümüdür. Tedavisi, antibiyotiklerle yapılıyor. Tedavi edilmediğinde bedensel ve zihinsel yıkım oluyor; beyin, zamanla küçülüyor. **(2) Kaza ve Yaralanmanın Neden Olduğu Organsal Beyin Bozukluğu:** Kazalar ve travmalar (örselenmeler) sonucu görülen kafa zedelenmeleri, kimi beyin bozukluklarına yol açabiliyor. Bunlar, dört biçimde beliriyor: (**a) Kafa Travması:** Kaza ve yaralanmanın neden olduğu en hafif beyin bozukluğu, kafanın bir yere çarpmasıyla oluşuyor. Hastada geçici bellek yitimi, kısa baygınlıklarla birlikte bilinç yitimi, yönelim ve dikkat yoğunlaşmasında bozukluk, baş dönmesi, kusma, bilinç bulanıklığı görülüyor. Hastalık, bir iz bırakmadan sona eriyor. (**b) Beyin Travması:** Bu, kafa travmasından daha ağırdır. Çarpma nedeniyle beyin yüzeyinin berelenmesi, mutlak bilinç yitimine (komaya) yol açıyor. Hasta, **sanrı**lar görüyor; gürültüye karşı duyarlık gösteriyor. Hastada konuşma bozuklukları ve çırpınmalar görülüyor. Sürekli kafa zedelenmesi, beyin zedelenmesine neden oluyor ve dikkat, bellek, hareket ve zihin bozuklukları beliriyor. Duygusal davranışlarda da dengesizlik ortaya çıkıyor; hasta, sarhoş gibi yürüyor ve konuşuyor. (**c) Beyin Yıkımı:** Kazma, kurşun gibi nesneler, beyin

dokusunu kesince ya da yırtınca, bilinç yitiminin yanı sıra, yıkım görülen yere göre felç ortaya çıkıyor. Zekâ ve kişilik bozuklukları görülüyor. Tedavi sonrasında sara görülebiliyor. (ç**) Kafatası Çatlaması:** Kafatasının kırılması ya da çatlaması durumunda sonuç, bilinç bulanıklığı, koma ve ölümdür. Ameliyatla müdahale edildiğinde kişi sakat kalıyor, felç oluyor, zihinsel işlev yetersizliği yaşıyor. **(3) Beslenme Yetersizliklerinin Yol Açtığı Organsal Beyin Bozuklukları:** Bu bozukluklar, iki biçimde ortaya çıkıyor: (**a) Wernicke Bozukluğu:** Bu, B vitamini eksikliği nedeniyle bilinç bulanıklığı, uyuklama, yürüyüş dengesizliği belirtileriyle alkoliklerde görülüyor. Vernicke, beyinde biçimsel körelmeye (atrofiye) de yol açabiliyor. (**b) Korsakoff Bozukluğu (psikozu):** Bu bozukluğu yaşayanlar, normal, sakin ve dostça bir görünüm sergiliyorlar. Gerçeklerden uzak, düşlemler geliştirdiklerinde tanı kolaylaşıyor. Öbür belirtiler, duygu körelmesi, yönelim bozukluğu ve bilinç bulanıklığıdır (konfüzyon'dur). Bu psikozda **talamus**ta yıkım saptanıyor. İki bozukluk birlikte görüldüğünde, tanı için en önemli belirtiler, bellek yitimi ve bellek boşluklarını masallarla ve düşlemlerle doldurmadır (konfabulasyon'dur). **(4) Beyne Kan Taşıyan Damarlardaki Bozukluklardan Kaynaklanan Hastalıklar:** (serebrovasküler hastalıklar). Bunlar, çağın hastalıkları olarak da adlandırılıyor. Üç ayrı biçimi vardır: (**a) Damar Sertliği:** Beyin damarlarının çeperleri yağ dokusuyla kaplanıp daralınca beyin, yeterli oksijen ve glikoz alamadığında, beyin dokularında yıkım başlıyor. (**b) Beyin Damarlarının Tıkanması:** Bir kan pıhtısı beyin damarlarını tıkadığında beyne oksijen gidemiyor ve beyinde karbondioksit birikmeye başlıyor. Bunun sonucunda **söz yitimi** (aphasia) ortaya çıkıyor. (**c) Beyin kanaması:** Beyindeki damarların çatlaması sonucunda beliren kanamada, **ani bilinç yitimi**; dikkat, bellek ve **yönelim bozukluğu** görülüyor; ardından da koma ve ölüm gerçekleşiyor. **(5) Beyin Tümörlerinin Yol Açtığı Organsal Beyin Bozuklukları:** Hastalıklı oluşumlar olan ve beynin özgün yapısını bozan tümörler, iyi huylu ve kötü huylu olarak ikiye ayrılıyor. Bunlar, beyne basınç yapıyor ve kanamalara neden oluyor. Bunun sonucu olarak baş ağrısı, kusma ve görme sorunları beliriyor. Beyinde oluştukları bölgeye göre **duygusal bozukluk, depresyon, kaygı, ilgisizlik** gibi değişik belirtilerin ortaya çıkmasına yol açıyor. Akıl yürütme işlevleri, ağır biçimde bozuluyor. Kimi hastalarda **sara** nöbetlerine rastlanıyor. **Sanrı**, **donma** durumu ortaya çıkıyor. **Frontal lopla**r**da ve **temporal loplar**daki tümör, kişilikte yıkımlara; kimi

olaylarda suçlu davranışlara yol açıyor. Hastayı iyileştirmek için, tümörün hemen alınması gerekiyor. Ancak, tedavi sonucunda sekeller oluşuyor. (**6) Yapısal Bozulmalar Nedeniyle Ortaya Çıkan Hastalıklar:** Bu hastalıklar, iki grupta toplanıyor: (**a) Yaşlılık Öncesi Bunamalar** (presenil demanslar)**:** Bunlar, 30-50 yaş arası yaşlılık öncesi bunamalardır (demans'lardır). Bu gruptaki dört tür hastalık için *bkz*. **Alzheimer hastalığı, Huntington koresi, Parkinson hastalığı; Pick hastalığı. (b) Yaşlılık Bunamaları** (senil demans'lar): Yaşlılıktan dolayı zihinsel işlevlerin giderek yıkılması, genellikle 65 yaşından sonra, yaşlılık bunamasının ortaya çıkmasına yol açıyor. Bunayan yaşlı, önce giyim kuşamına özen göstermemeye başlıyor. Ardından, bellek, dikkat ve yönelim bozuklukları, öfke patlamaları gösteriyor; önemsiz şeylere ağlıyor. Bu tablo, giderek **psikoz**a dönüşüyor. Hasta, gerçekle bağlarını iyice kopararak, kendi **otistik** dünyasının düşleriyle yaşamaya yöneliyor. Beyninde körelim de görülen bunamalıda **zorlanma**, yalnızlık ve kalıtım yatkınlığı da etkenler arasında yer alıyor. (**7)Toksik (zehirli) Maddelerden Kaynaklanan Bozukluklar:** Kurşun (egzoz gazları), manganez, cıva gibi maddelerin etkisiyle beyin ve omurilikte yıkım oluyor. Omurilik suyunun beyinde toplanmasıyla beyin zedeleniyor. Dikkat ve yönelim bozukluğu, duygusal bozukluklar beliriyor. Kusma, yüz solgunluğu ve bellek yitimi de belirtiler arasında önemli bir yer tutuyor. (**8) Endokrin İşlevleri Bozukluğu:** Bu bozukluklar iki grupta toplanıyor: (**a) Troid Bezi Bozukluğu:** Troid bezinin aşırı çalışması (hipertriodism), **Graves hastalığı**na yol açıyor. Bu hastalarda, ruhsal uyanıklık ve düşünme işlevlerinde artışın yanı sıra, bilinç bulanıklığı, kaygı ve huzursuzluk görülüyor. Bunlara, iyod almayı dengeleyen bir diyet uygulanıyor. Troid bezinin az çalışması (hypotriodism) da Mikzodem hastalığına yol açıyor. Bunda, ruhsal süreçlerde yavaşlama, dalgınlık, cilt kuruluğu, tüy dökümü görülüyor. İyod eksikliği, zekâ geriliğine de yol açıyor. (**b) Böbreküstü Bezleri Bozukluğu:** Bu eksiklik giderilerek, hasta iyileştirilebiliyor. **Adrenalin** yetersizliğinde, **Addison hastalığı** ortaya çıkıyor. Hasta hızla zayıflıyor, çabuk yoruluyor ve tansiyon bozukluğu yaşıyor. Bunlarla birlikte hastada ruhsal bozukluk olarak çöküntü ve huzursuzluk görülüyor. Adrenalin fazlalığı ise, Cushing bozukluğuna yol açıyor. Bu hastalıkta şişmanlık, cilt bozukluğu, kas ve kemiklerin erimesinin yanı sıra, çöküntü, huzursuzluk ve taşkınlık gibi bozukluklar ortaya çıkıyor. **(9) Sara (epilepsi):** Her yaşta görülebilen ve

tedavisi bulunmayan; ancak, ilaçla nöbet araları uzatılabilen bu hastalık, merkez sinir sisteminden kaynaklanıyor ve özellikle çırpınmalarla kendini gösteriyor.

organsal beyin sendromu *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

organsal konuşma bozukluğu (organic speech disorder) Ön dişlerin olmayışı, yarık dudak gibi gözle görülen bedensel bir neden sonucu olan konuşma bozukluğu.

organsal nevroz (organic neurosis) Mide nevrozu, kalp nevrozu gibi belirtisi bir organda ya da organ düzeninde görülen nevroz türü. *Bkz.* **nevroz.**

organsal psikoloji (organismic psychology) Davranışı, canlının bütününün bir yapısı ve işlevi olarak yorumlayan psikoloji dalı. Bu pisikoloji dalı, davranışın yorumunda **yapıbilim**sel ve **işlevbilim**sel temele ağırlık veriyor ve bütün tepkilere yön veren güçlerin, enerji sisteminin genel yasalarını izlediğini; canlı ile çevresinin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu savunuyor. Beden-ruh ikiliğine karşı çıkıyor. **K. Goldstein, A. Gelb, R. Wheeler, J. Kantor**, bu psikoloji dalını benimseyen psikologlardandır.

organsal psikoz *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

organ yetersizliği *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

orgazm (orgasm) Cinsel ilişkide doruk noktası; gerilim **duygulanım**larının, yerini boşalım duygulanımlarına bıraktığı an; ***dorukdoyum.*** Orgazm, **eşeysel** (cinsel) **libido**nun hem peniste hem de döl yolunda tüm duyarlığı ile bedenden çırpıntı biçiminde boşalarak dışa vurduğu en yoğun cinsel doyum noktasıdır. *Bkz.* **cinsel tepki döngüsü; insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi); orgazm bozukluğu; orgazm olamama; sevişme.**

orgazm bozukluğu *Bkz.* **cinsel soğukluk.**

orgazm olamama (orgasmic disorders) Daha çok, kadının cinsel ilişkide boşalımla sonuçlanan cinsel coşku, gerilim ve doygunluğu yaşayamaması; orgazma ulaşamaması; ***dorukdoyuma ulaşamama.*** Buna neden olarak, çocukluk yıllarında cinsel konuların ona uzun süre ayıp, kötü olarak gösterilip yasaklanması, cinselliğe karşı korkuya koşullandırılması gösteriliyor. *Bkz.* **birincil orgazm bozukluğu; orgazm.**

orta beden *Bkz.* **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

orta beyin (midbrain) **Arka beyin**le ön beyin arasında bulunan ve kulaklar, gözler ve deriden aldığı bilgileri öteki merkezlere yönlendiren küçük bir yapı. Ayrıca kavga ve cinsel davranışların denetiminde, davranışlar sırasında acıya karşı duyarlığın azaltılmasında da etken olduğu düşünülüyor. *Bkz.* **beyin; beyin kökü.**

ortada cinsel eğilim *Bkz.* **cinsel kimlik.**

orta derecede zekâ geriliği *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

orta düzeyde uyarılma *Bkz.* **Yerkes-Dotsen Yasası.**

ortak bellek (collective memory) Toplumsal kalıtları ortak olan bireylerde bulunduğu ileri sürülen ortak anı ya da anı izleri.

ortak bilinç (collective conscious) Aynı gelenek ve inançları paylaşan, ortak değerlere sahip olan, sevinç ve üzüntüleri birbirine benzeyen insanlarda oluşan ve sorunlar karşısında benzer çözüm önerileri üretme; aynı etkilere, benzer tepkiler verme biçiminde beliren bilinç durumu.

ortak bilinçdışı (collective unconscious) **Jung'a göre**, her insanda, bastırdığı duygu, dürtü ve düşüncelerden oluşan kişisel bilinçdışının yanı sıra var olan ve evrim boyunca bütün insanlarla; dahası, hayvanlarla paylaştığı bilinçdışı; ***kolektif şuurdışı.*** Jung'un **ilkörnek** (arketip) ya da **ilkel imgeler** dediği önemli yaşantı imgelerinden ve anılarından oluşan, bütün insanlıkça paylaşılan kalıtsal duygu, düşünce ve anıları içeren; kişinin algılarını, isteklerini biçimlendiren ortak bilinçdışı, dinde, mitlerde, masallarda ve düşlemlerde simgelerle dışavuruluyor. Örneğin, tabak biçimindeki UFO görüntüleri, Jung'a göre tanrı ilkörneği ile ilgilidir. *Bkz.* **analitik psikoloji.**

ortak erek (collective goal) Ancak ortak çabalarla erişilebilen amaç.

ortak etki *Bkz.* **etkileşim.**

ortak ileti *Bkz.* **iletişim.**

ortak imge (collective image) **Jung'a göre**, ırksal yaşantılar sonucu oluşan ve bilinçdışında yatan bir imge. *Bkz.* **analitik psikoloji.**

ortak kişilik özelliği (common trait) Allport'un belli bir kültürdeki bireylerin tümünde ortak olan kişilik özellikleri için kullandığı terim. Ona göre ortak bir kişilik özelliği, belli bir kültürün bütün bireylerinde bulunsa da bunların dışavurumu farklılık gösteriyor. *Bkz.* **ALLPORT, Gordon Willard.**

ortak psikoloji (collective psichology) **1.** Ortak bilinci inceleyen psikoloji dalı; ***müşterek psikoloji; grup psikolojisi; ortak ruhbilim.*** **2.** Sosyal psikolojinin bir bölümü. Bu bölüm, bir grubun üyesi olmanın, bireyin davranışları üzerindeki etkisini ya da grubu bütün olarak inceliyor.

ortak ruhbilim *Bkz.* **ortak psikoloji.**

ortak vicdan (collective conscience) **Durkheim'e göre**, toplumdaki ortak ahlaksal dünya görüşü. Durkheim, bunun toplumdaki herkes için ortak olduğunu; topluma uyum sağlayacak biçimde toplumsallaşan her bireyin, bu ortak vicdanın denetimine ya da biçimlenmesine katkıda bulunduğunu ileri sürüyor. *Bkz.* **vicdan.**

ortakyaşam (symbiosis) Birbirinden farklı canlıların ortak çıkarları uğruna birlikte yaşamaları. Gergedanlar, Bufalolar ve kimi Afrika av hayvanları, öküz gagalayan adıyla anılan küçük kuşları sırtlarında taşıyor. Bu kuşlar, sırtına kondukları hayvandaki kan emen asalakları yiyor. Bu arada tümüyle birbirine destek olan hayvanların oluşturduğu ortakyaşam örnekleri de vardır. Örneğin, beyaz karıncalar, sindirim sistemlerinde bulunan ve yuttukları tahta parçalarını ufalayan tek hücreli ilkel hayvanlarla birlikte yaşıyor.

ortalama (average) Değerlerin toplamının, değer sayısına bölünmesi ile elde edilen istatistiksel bir **merkezi eğilim ölçüsü** ya da ortalaması. Başına örneğin, "geometrik" gibi bir sıfat gelmediğinde, yaygın olarak, **aritmetik ortalama** anlamında kullanılıyor. Ortalama, uç değerlere oldukça duyarlıdır. Örneğin, bebek ölüm oranı çok yüksek olan bir toplumda yaşam süresi ortalaması yanıltıcı oluyor. *Bkz.* **mod**; **ortanca**; **paramatre; popülasyon.**

ortalama sapma (average or mean deviation) Bir **istatistik değer** dizisinde tek tek her değerin, kümenin ortalamasına uzaklıklarının ortalaması; ***standart sapma, standart kayma.*** Her değerin, kümenin, ortalamasına uzaklığı toplanıp, bunun ortalaması alınınca, ortalama sapma elde ediliyor.

ortalama zekâ (average intelligence) Zekâ gücünün toplum içindeki dağılımında orta noktada yer alan ve kimi kez Z.B. 100'lük ya da 50'lik noktası ile gösterilen düzey.

ortam (milieu) Nesnel ve toplumsal yönlerle kimi zaman kişinin iç dünyasını da kapsayan yakın çevre.

ortam sağaltımı *Bkz.* **ortam tedavisi.**

ortam tedavisi (milieu therapy) Ruh hastalıkları ve ruhsal uyumsuzluklarda tedavi için kişinin yakın çevresinde önemli birtakım düzeltme ve değişiklikler yapma.

ortam terapisi *Bkz.* **ortam tedavisi.**

ortanca (median) İstatistik ortalama ölçülerinden biri. Gözlemlenen ölçümlerin yarısını altında, yarısını da üstünde bırakan noktanın değeri; ***medyan.***

ortanca çocuk olmak *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

ortaöğretim (secondary education) 1. İlköğretim ile yüksek öğretim kurumları arasında yer alan genel okulları, teknik ve meslek okullarını yönetme görev ve sorumluluğunu yüklenmiş olan örgün eğitim kurumları. 2. İlköğretimden sonra öğrenimini sürdürmek isteyen gençleri ulusal eğitim amaçlarına uygun olarak daha üst öğrenime, teknik alanlara ve meslek alanlarına ya da yaşama hazırlamak için planlanan öğretim dönemi. *Bkz.* **ilköğretim; yüksek öğretim.**

orta sınıf (middle class) **1.** Yaşadıkları toplumdaki gelir düzeyi ve toplumsal statüsü düşük düzeyle yüksek düzey arasında bulunan her iş kolu ve meslekten insanı içine alan geniş kesim. **2.** Belli bir topluma özgü yaşam standartlarına göre orta gelir düzeyine sahip; toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan yoksul halk kesiminin üzerinde, üst gelir gruplarının da altında yer alan geniş kesim.

ortopedik engelliler (orthopedically or neurologically handicapped) Sara, beyin inmesi ve yangısı, menenjit sonrası gibi **merkezi sinir sistemi**ni ilgilendiren bir bozukluk nedeniyle sakat kalan çocuklar; ***ortopedik özürlüler.*** Ortopedik engelliler; çocuk felci, omurilik veremi, kırıklar, yanıklar gibi engellilerle karıştırılmamalıdır. Ortopedik engelli çocuklarda bu engel, onların zihinsel güçlerine doğrudan etki yapıyor. Buna karşılık, **sinirsel engelliler**de bu etki görülebiliyor.

ortopedik özürlüler *Bkz.* **ortopedik engelliler.**

Osmanlı Eğitiminde İlk Yenileşme Çabaları *Bkz.* Türklerde eğitim.

otantik varoluş *Bkz.* **evlilik (Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları: Tanımak, Sevmek, Tamamlamak).**

Othello sendromu (Othello syndrome) Eşin sadakatsizliğine ilişkin kuruntular eşliğinde gelişen ağır, hastalıklı kıskançlık.

otistik çocuk *Bkz.* **otizm.**

otistik davranış *Bkz.* **otizm.**

otizm (autism) Türlü belirtilerden oluşan bir mozaik görünümünde ortaya çıkan bozukluk; ***erken çocukluk otizmi, bebeksi otizm, içeyöneliklik.*** İçine kapanık olan, kendi dünyasında yaşayan **otistik çocuk**, ilk yıl, yatağına yaklaşan anne babasına tepki vermiyor. Bu durum, onun ya görmediği ya da gördüklerini algılamadığı biçiminde yorumlanıyor. Çünkü otistik, annesinin ilgi ve sevgisini yanıtsız bırakıyor. Normal çocukların banyo yaparken, yemek yerken, gezmeye giderken gösterdikleri sevince, bunlarda rastlanmıyor. Bu çocuklar, başka bir dünyadaymışlar gibi bir görüntü sergiliyorlar. Otistik çocuk, yerinde duramıyor; uyku bozukluğu yaşıyor; yemek yemede ve diğer zamanlarda tuhaf davranışlar gösteriyor. Çoğu kez, yinelemeli bir oyun oynar gibi bir arabayı sürekli ileri geri iterek dakikalarca oyalanıyorlar. Bunların yanı sıra ise **güçlü bir bellek yeteneği** ortaya koyuyorlar. Giysilerinin, ayakkabılarılarının yerinin; sofradaki tabakların renginin, biçiminin değiştirilmesini hemen fark ediyor ve bundan hoşlanmıyorlar. Bu tür durumlarla karşılaştıklarında, çok yüksek sesle bağırıp çağırıyorlar. Otistik çocuk ya hiç konuşmuyor ya da anlaşma sağlayamıyor. Gürültüye karşı aşırı tepki gösteriyor; dışarıdan gelen uyarılardan korunmak için kulaklarını kapıyor. İnsan ve hayvanlarla az ilgileniyor. Duygusal ve toplumsal iletişim zorluğu yaşıyor. **Sözsüz testler**de ise geri zekâlılardan daha yüksek puan alıyor. Bir zamanlar, otizmin orta ve yüksek toplumsal-kültürel sınıftan ailelerde daha sık görüldüğü ileri sürülmüşse de son yılların araştırmaları, bu görüşü doğrulamamıştır. Bugün, otistik çocukların zeki; ama ruhsal bozuklukları nedeniyle zekâlarını kullanamadıkları görüşü yaygındır. Harfler, sayılar, yazı makineleri, bunların oldukça ilgisini çekiyor. Orta düzeyde bir zekâ tepkisi veren otistikler, eğitildiklerinde bir meslek sahibi olabiliyorlar. **Dil gelişimleri, yüzde 50 oranında bozuk olan otistik** çocukların üçte ikisi konuşmayı öğrenebiliyor. Konuşmayı öğrenemeyenlerin bir bölümü de konuşulanı anlıyor. 5-6 yaşlarına geldikleri halde hiç konuşmayan otistik çocuklar, sesleri bozuk çıkarıyorlar. Bunlardan kimileri yalnızca harfleri söylüyor. Kimileri ise söylenenleri yineleyebiliyorlar. Bunlar arasında daha önce öğrendikleri sözcükleri, gereksiz yerde yineleyenler, yeni sözcük üretenler de görülüyor. Bu, şizofren ve **zihinsel engelli** çocuklarda da rastlanan bir özelliktir. Otistik çocuklar, kendilerinden, 3. kişi gibi söz ediyorlar. **5-6**

yaşlarına dek konuşmayı biraz öğrenmiş olan otistik çocukların, yüzde 50 dolayında iyileşme olasılıkları bulunuyor. **Konuşamayan çocuklar**da ise iyileşme oranı çok düşüktür. Son yıllardaki biyokimyasal çalışmalardan umut verici sonuçlar alınıyor. Az da olsa, **birdenbire iyileşmeler** görülebiliyor. Otistik çocuklar arasından, besteciler, matematikçiler çıkmıştır. Araştırmalar, nedeni henüz tam olarak bilinmeyen otizmin organik bir temeli olduğunu, herhangi bir eğitim yanlışlığı sonucunda ortaya çıkmadığını gösteriyor. Otistik çocuklarda, kimi biyokimyasal bozukluklar da saptanmıştır. Bununla birlikte, otistik çocukların aileleri arasında, **takınaklı ve baskıcı aileler**in varlığı dikkat çekiyor. Otistik çocukların, özel eğitimle ve **sabırlı bir uzman tedavisi** ile iyileştirilmeye çalışılmaları gerekiyor.

otobiyografi *Bkz.* **özyaşamöyküsü.**

otoerotika (autoerotica) Kişinin düşlemlerle ya da başka bir biçimde cinsel olarak kendikendini uyarması.

otoerotik asifaksi (autoeroticasphyxia) Kişinin kendini asma, boğazını sıkma ya da başka bir biçimde havasız kalma yoluyla mastürbasyon yaptığı bir cinsel davranış türü. Bu, istenmeyen ölümlere yol açabilen çok tehlikeli bir eylemdir.

otoerotizm *Bkz.* özüneroslukn

otofobi *Bkz.* **yalnızlık korkusu**.

otokinetik etki (autokinetic effect) Karanlık bir odada sabit bir ışığa bakıldığında yaşanan görme yanılsaması. Böyle bir odada ışık, çeşitli yönlerde hareket ediyormuş gibi görünüyor. *Bkz.* ŞERİF, Muzaffer.

otomatizm (automatism) Genel olarak ruhsaldevimsel (psikomotor) sara, donuk şizofreni, ruhsal kökenli füj, karmaşık kısmi nöbet, **travma** (örselenme) sonrası **otomatizm, ağır duygusal stres** ve benzeri nöbetlerde ya da nöbetlerden sonra ortaya çıkan bilinçli ya da bilinçsiz davranışlar. Bu olayları yaşarken kişi normal gibi görünse de kendinden geçmeye benzeyen bir durumda bulunuyor ve çoğunlukla amaçsız, anlamsız ya da zarar verici kimi bedensel ya da sözel davranışlara zorlanıyor. Sonradan anımsamadığı oldukça karmaşık hareketler yapabiliyor. Hasta bu durumda bilinçli olmadığı için yalnız bırakılmamalıdır.

otonom sinir sistemi *Bkz.* **özerk sinir sistemi.**

otorite *Bkz.* **yetke.**

otozom (autosome) **Cinsellik kromozomu** olmayan kromozom. İnsanda 1 çift, cinselliği belirleyen kromozom (kadında XX; erkekte de XY kromozomu); 22 çift de cinselliği belirlemeyen kromozom bulunuyor. *Bkz.* **diploid; kromozom.**

otozomal (autosomal) Cinselliği belirleyen kromozomların dışındaki kromozomların içerdiği genler ya da bu genlerden kaynaklananlar.

otozomal baskın (autosomal dominant) Cinsellik kromozomu olmayan kromozomun içindeki bir genin, tek kopya bile olsa kendini belli etmesi. Örneğin, kalıtsal bir görme engelinin ortaya çıkması, otozomal baskın görme yitimi geninin bir kopyasının bulunmasına bağlıdır. Öbür gen, normal görme sağlayan çekinik bir gen olabilir. Böyle bir kişinin görme yitimini **yüzde 50** dolayında çocuklarına geçirme olasılığı vardır. Aynı aileden olup da görme özrü olmayan kişiler, görme engelini çocuklarına geçirmiyorlar. *Bkz.* **gen.**

otozomal çekinik (autosomal recessive) Cinsellik kromozomu olmayan kromozomun içerdiği genin, iki kopyası olmadığı sürece kendini belli etmemesi. Örneğin, otozomal görme yitimi genleri, iki ailede de kuşaklar boyunca bulunuyor. Genin yalnızca bir kopyasını taşıyan ve görme engeli bulunmayan kişilere **taşıyıcı** deniyor. Söz konusu olan gen çiftindeki öbür gen baskındır ve normal görme sağlıyor. İki taşıyıcının bir çocuk sahibi olması durumunda çocuğun, her iki kusurlu geni alarak **yüzde 25** görme engelli olma olasılığı bulunuyor. Bu çocuğun ayrıca yüzde 25, kusurlu gen almama; yüzde 50 de anne babası gibi taşıyıcı olma olasılığı vardır.

oynak duygu (labile affect) Değişken, istikrarsız, abartılı ve denetimsiz duygu dışavurumu; sinirlilik ve duygu salınımları. Kimi **kişilik bozuklukları**, **kaygı bozuklukları**, çift kutuplu **bozukluk, salınımlı bozukluk** ve **organik beyin bozukluğu** gibi bozukluklarda oynak duygu, yaygın bir belirtidir.

oyun (play) Geleceğe dönük bir amaç ya da bir doyum düşüncesi olmadan, yalnızca kendi içinde etkinlikten haz almak, eğlenmek için yapılan; insanlarda olduğu kadar hayvanlarda da gözlemlenen her türlü etkinlik. Hayvanlarda da görülmesi, bunun yeme içme, uyuma gibi doğal bir gereksinim, içgüdüsel bir davranış olduğunu düşündürüyor. Oyun, çoğunlukla küçüklere özgü olmakla birlikte, eğlenmek ve dinlenmek için yetişkinlerin de oyuna yöneldiği görülüyor. Spor, avcılık, başka salon

oyunları, yetişkinlerin yöneldiği oyunlar arasında yer alıyor. Oyun, çocuğun özgürce gerçekleştirdiği, onu mutlu eden çok yönlü bir etkinliktir. Çocuk, oyunlarında deneyimlerini yinelemenin yanı sıra, çevrede gördüklerini oynuyor, yeni şeyler deniyor, yeni keşifler yapıyor.Oyun, çocuğun iç dünyasını toplumsal çevreyle buluşturarak, onun toplumsal-ruhsal gelişimine önemli bir katkı sağlıyor. Oyunun konusunu, yerini, zamanını, oynanış biçimini çocuğun kendisinin özgürce belirlemesi, ona bağımsız bir kişilik geliştirmenin yolunu açıyor. Oyunun bir başka işlevi de çocuğun duyu organlarını, sinir sistemini, kaslarını, bilişsel yeteneklerini birlikte çalıştırmasıdır. Oyun bu nitelikleriyle ilgiyi, kendiliğindenliği ve eğlenceyi içerem karmaşık, dirik (dinamik) bir süreç olarak ortaya çıkıyor. Özgürce seçilmeden; dikkat, bu seçilen konu ya da nesne üzerinde toplanmadan girişilen bir uğraşa oyun denmiyor. Organizmanın doğal durumu, dirikliktir. Organizma, sürekli olarak çevresi ile etkileşiyor. Çocuk da sürekli olarak coşku arıyor; bulunduğu ortamda ilgisini çeken nesne ile oyun etkinliğine giriyor. Çocuğun dikkatini bilinen nesnelerden çok, bilinmeyenler çekiyor. Çocukta Oyun İlgisinin Yaşlara Göre Değişimi: Yeni doğan çocuk, oynama tepkisi göstermiyor**.** Yaşı ilerledikçe dış dünyayı içine alma isteğine ve çevreye uyma davranışına bağlı olarak oyuna yöneliyor ve oyun oynamayı sıklaştırıyor. Oyunlarının süresi de artıyor. İlk iki yaşta çocuk, özellikle sözsüz bilişsel işlevlerin gelişimini sağlayan **alıştırma oyunları** oynuyor. Bu uğraş onun, çevresindeki çeşitli nesnelerle ilişki kurarak onlarla ilgili bilgi edinmesini sağlıyor. Üç yaşlarında, cansız nesnelere canlı imişler gibi roller yüklüyor (onları simdeleştiriyor). Örneğin, oyuncak bebekleriyle konuşuyor; boş fincandan kahve içiyor ya da içiriyor; değnekten atını bir küheylan gibi koşturuyor. Bu simgesel oyunlar, onun bu yaşlarda düşlem (fantezi) dünyasında yaşadığını gösteriyor. Üç yaşından sonra düşlemlerin konuşmayı da katıyor ve oyunları daha da karmaşıklaşıyor. Örneğin çocuk. Bir hayvanat bahçesini canlandırmaya girişiyor. Bu bilişsel çalışmalarla **mantıklı düşünme**ye başlıyor. Bu aşamadaki düşünme, nesnelerin yanı sıra, öbür çocuklarla da oynama biçiminde gelişimini sürdürüyor. Çünkü bilişsel gelişim için konuşma ve birlikte çaba da önem taşıyor. Bu oyunlarda artık kural vardır. Bu kuralları çoğu, yıllar öncesinden gelmektedir; çok azı da yeni konulmuştur. Çocuk, böylece **kurallı oyunlar**a geçmiş oluyor. Ne ki bu kurallara uyma zorunluluğu, kendini denetleme girişimleri, çocukta iç çatışmaların oluşmasına yol

açıyor. Bu durumda çocuk, ya kuralları çiğneyip oyunu kazanacak ya da sonuca katlanacaktır. Çocuk, çoğunlukla kuralları çiğneğerek iç çatışmasından kurtulmayı seçiyor. O zaman da dış çatışmalar ortaya çıkıyor. Ancak, grup üyelerinin iyi niyetleri, çocuğu kurallara uymaya yöneltiyor. Kurallara uydukça, çocuk, bencil düşüncelerden kurtularak oyunun ve toplumun kurallarına uygun davranmayı öğrenmiş oluyor. **Oyunla Yaratıcılık ve Düşlemsel Davranışların İlişkisi:** Araştırmalar, oyundan hoşlanan çocukların yaratıcılıklarının yüksek olduğunu; yaratıcı düşüncenin, oyun ortamında daha iyi ortaya çıktığını gösteriyor. Düşlemsel davranışlarla oyunlar arasında da ilişki bulunuyor. Çocuk, oyunlarında yetişkinler gibi bilinçdışı istek ve zorluklarını, kendine göre yeniden yaşayarak onların yarattığı kaygılardan kurtulabiliyor. Örneğin, yasak olan bir şeyi yaptığı için annesince cezalandırılan çocuk, kendisi anne rolüne girip bebeğini azarlayarak kızgınlı ve suçluluk duygularından kurtulabiliyor. Bu **rol oyunu**nda kendisi artık suçlu değil, cezalandırıcıdır. Güçlü bir özdeşleşme, çocuğun korktuğu şeyin daha kolay üstesinden gelmesini sağlıyor. Bu mekanizma, bütün korkular için geçerlidir. Önemli işlevleri yerine getiren rol oyunlarında çocuk, sevdiği bir klişinin rolünü ya kendisi üstleniyor ya da bu rolü bebeğine, hayvanına oynatıyor. Kendisinde korku yaratan bireyin ya da nesnenin yerine geçerek ya da birisini onun yerine geçirerek, söz konusu korkuya bu yolla meydan okuyor. Çocuk, örneğin, kendisine iğne yapan doktorun rolünü üstleniyor. Bulunduğu toplumsal çevrede istediği kadar ilgi çekemeyen çocuk, palyaço rolüyle ilgi çekmeyi başarıyor. **Oyunun Toplumsal Gelişim ve Uyuma Katkısı:** Çocukların yaşıtlarıyla oynadıkları oyunlardaki toplumsal etkileşim de üzerinde durulmaya değer bir konudur. Bilişsel gelişim gibi toplumsal gelişim de en iyi, birlikte oynanan oyunlarla destekleniyor. İki yaşındaki çocuk, arkadaşlarına birer eşya imişler gibi bakıyor; onların ellerindeki oyuncağa sahip olmak için girişimde bulunuyor. Bu amaçla oyuncağı arkadaşının elinden çekince, iki çocuk arasında itiş kakış oluyor. İşte bu eylem, bir toplumsal ilişkiyi başlatıyor. 2-4 yaş çocukları, grup oyunlarına daha alışmamışlardır. Bu yaşlarda ancak, kısa süreli ikili gruplar oluşturabiliyorlar. Grup oyunları asıl, 5-8 yaşlarında başlıyor. Ayrıca bu gruplar içinde, süreklilik göstermeyen gruplar da oluşuyor. 9 yaşlarında, her iki cinste de aynı yaştaki komşu çocukları, 6-7 kişilik gruplar oluşturuyorlar. Bireysel ilgi ve gereksinime göre grup içinde ikili alt gruplar da kurulabiliyor. Grup üyelerinin

ortaklaşa ilgi duydukları şeyler ne kadar çoksa, grup dayanışması o kadar güçlü ve sürekli oluyor. Ancak bu nitelikteki birlikteliklere grup olarak bakılıyor. Çocuklar büyüdükçe grupta önder (lider) belirmeye başlıyor. Bilişsel yeteneği yüksek, güçlü olan, yetişkinlere bağlı olmayan kişi, gruba önder oluyor. Oyun, **toplumsal uyum**da da etken oluyor. Oyun grubuna giren çocuk, birçok toplumsal ilişki biçimini öğrenmek gereğini duyuyor. Özgür oyun ortamında çocuk, birçok davranış biçimini deneyebiliyor. Her arkadaşı, onun için örnek (model) oluşturuyor. Grup içinde kendi görüşlerini, yaşama bakışını öbür çocuklarınkilerle karşılaştırma, ayrıntılarını tartışma ve düzeltme olanağını elde ediyor. Özellikle büyük ve güçlü çocuklar, küçüklerin davranışlarına olumlu ya da olumsuz tepki göstererek o davranışın yerleşmesine ya da değiştirilmesine yardım etmiş oluyorlar. Oyuun çocuğun toplumsal uyumuna bir başka katkısı da onun gelecekteki rollerine, rol oyunlarında ayrıntılarıyla deneyebilmesidir. Bu oyunlarda çocuk, ast-üst ilişkilerini; güçlü olma, sahip olma, paylaşma, hak, sorumluluk duygularını yaşıyor. Öbür kişilerle uygun ilişki kurmayı, hoşgörülü olmayı öğreniyor. Çevresini, üstlendiği rol açısından görme fırsatını buluyor. Çocuk, oyun içinde değişik rolleri taklit ettiğinde, o rollere ilişkin ilke ve kuralları, tanıyarak uyguluyor. Kendini başkalarının yerine koymayı öğreniyor. Rol üstlenme becerisinin gelişimine koşut olarak iç denetim gücü de artıyor. Çocuk, kurallı oyunları en iyi oymaya başladığı 8 yaşından sonra bilişsel gelişimin de güç kazanmasıyla futbol, basketbol gibi hareketli oyunlara ilgi gösteriyor. Yaş ilerledikçe bu ilgi artıyor ve bu oyunlar da kurallara bağlanıyor. 10-12 yaşlarındaki yeteneklşi çocuklar, futbola, voleybola; düşük yetenekliler ise saklambaç, yakalamaca gibi oyunlara daha çok ilgi gösteriyorlar. 10-15 yaşlarındaki çocuklar ise daha karmaşık, geniş alanları gerektiren oyunlarayöneliyorlar. Bu oyunlarda çocukların karşılıklı anlaşarak oyunun kurallarını koymaları, onları, sağlıklı toplumsal ilişkilere hazırlamış oluyor. Bu oyunlar, çocuğa, kendini odak olmaktan kurtarmanın yanı sıra, denetim gücünü artırıyor ve kendi kendine karar verme becerisini kazandırıyor. Çocuklar, daha sonraki yaşlarda kurallara karşı çok duyarlı, grup üyelerine çok bağlı oldukları için kurallara uymayanları hemen dışlıyorlar. Grupta en çok, dürüst çocuklar seviliyor. Dolayısıyla sevilmek isteyen çocuklar, grup kurallarına uymakta duyarlı davranıyorlar. Bu öğrenmelerin etkisiyle çocuk, benimsediği ahlaksal değerleri oyun dışında da yaşıyor. Sonuç olarak;

toplumsal oyun yeteneği, bir gelişim süreci izliyor. Çocuk oyunları, yalancı gruplarda koşut oyunlarla başlayıp ikili ve dörtlü gruplarla ürüyor. Daha sonra, belli bir aşama sırasının (hiyerarşinin) olduğu 6-7 kişilik takım oyunlarına geçiliyor. Yaş ilerledikçe önderlik davranışı gelişiyor; bencillik, yerini özgeciliğe bırakıyor. Bilişsel gelişime kşut olarak çocukta iç denetim ve vicdan oluşuyor. Toplumsal gelişimin en üst ve zor aşaması olan “kendini başkasının yerine koyma ya da kendini başkasının gözü ile görme yeteneğini kazanmak” için uzun bir uğraş gerekiyor. Bu yetenek, bir dizi taklidin, gerçeği hayal dünyasında değiştirmenin, konuşarak başkalarıyla ilişki kurma çabalarının sonucunda gelişiyor. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki çocuğun sağlıklı bir devinişsel, bilişsel, duyuşsal ve toplumsal gelişim göstermesinde oyunun önemli bir yeri vardır. Bu ise oyunların uygun yerlerde ve zamanlarda gerektiği gibi ve gerektiği kadar oynanabilmesine elverişli oyun alanlarının bulunmasını gerektiriyor. Günümüz kentlerine: özellikle büyük kentlerine çocukların gereksindiği oyun alanları açısından baktığımızda karşılaştığımız görünüm, hiç de iç açıcı değildir. Çocuklarımızın büyük çoğunluğu, okul saatleri dışında evlerine, apartmanlarının 7. Ya da 14. Katındaki dairelerine hapsedilmiş gibidir. Gecekondularda ise çok daha farklı bir dram yaşanıyor. Kaç apartmanın ya da evin yakınında, komşu çocuklarının bir araya gelerek oyun oynayabilecekleri, kaynaşabilecekleri bir alan, bir çocuk parkı bulunuyor? Çocuklarımızın sağlıklı büyümeleri için gerekli olanakları onlara hazırlamadıkça, onlardan eksiksiz ve yanlışsız davranışlar bekleyemeyiz. *Bkz.* **kurallı oyun evresi; okul olgunluğu; oyuncak.**

oyuna dayalı değerlendirme (pley baset assessment) Çocuğun bir başına, arkadaşlarıyla, anne babasıyla ya da bakıcılarıyla oynadığı özel oyunlarını gözlemlemeye dayanan bir gelişim değerlendirmesi.

oyun arkadaşı *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

oyuncak (toy, plaything) Çocuğun kendi kendine etkin duruma geçmesini sağlamak için yetişkinler ya da çocuklarca yapılan türlü araçlar. Bugün oyuncakçılık, önemli bir sanayi dalı durumuna gelmiştir. Çok basit oyuncaklardan, karmaşık makinelerle işleyenlere dek çok değişik türde, eğitsel olan ve eğitsel olmayan oyuncaklar üretiliyor. Çocukları harekete geçiren oyuncaklar, eğitim yönünden en değerli oyuncaklar olarak nitelendiriliyor. Her çocuk, gücünün elverdiği oranda kendisi için gerekli oyuncakları ya da **oyun araçları**nı elde etmeye ya da kendisi yapmaya

çalışıyor. O nedenle çocukların yararlanacakları oyun araçları, onun özellikle ilk çocukluk çağındaki gelişimi açısından çok önemlidir. Çocuğu kişisel çalışmaya yöneltmeyen oyun araçlarının eğitsel değeri çok düşüktür. Basit, ama çocuğun imgelemini çalıştıran, yaratıcı yeteneğini geliştirip güçlendiren oyun araçları, her bakımdan değerli görülüyor. Bu temel düşünceye dayanan oyuncak endüstrisi, hem eğitsel hem de sanatsal değer taşıyan oyun araçları yaratarak piyasaya sürüyor. Yetişkinlerin oyun aracı olarak görmediği Leğen, sepet, kum kovası, kürek, makas gibi birçok nesneyi çocuklar, hoşlanarak oyun aracı olarak kullanıyorlar. Bunlar, çocukların, yetişkinlerce yapılan işleri, oyun biçiminde taklit etmelerine yaradığı gibi imgelemlerini de işletmelerini sağlıyor. Eğitimcilerin başlıca görevlerinden biri, çocuğu oyun araçlarıyla beslemek ve doyasıya oyun oynamasını sağlamaktır. *Bkz.* **oyun.**

oyunla alıştırma kuramı (practice theory of play) Canlının gelecekteki yaşamında yararlı olacak beceri, alışkanlık ve yaşantıları oyun etkinlikleriyle sağlayıp geliştirdiği görüşü.

oyunla sağaltım *Bkz.* **oyunla tedavi.**

oyunla tedavi (play therapy; puppet therapy) Tedirgin çocukların içe atılmış isteklerini, bilinçdışı korku ve yılgılarını öğrenmek; özel biçimde hazırlanmış gereçlerle onların davranış bozukluklarını gidermek için başvurulan tanıma tekniği; ***oyun terapisi, oyunla tedavi, oyunla sağaltım.*** Oyunla tedavide çocuk, özgürce oynayabileceği bir odaya konuluyor. Bu odada, bir evde bulunabilecek eşyalar, oyuncak olarak yer alıyor. Çocuk, verilen plana göre ya da özgürce oynarken, tedaviyi uygulyan kişi, çocuğu izliyor. Çocuk, bu ortamda, içinde tuttuğu ya da bilinçdışından kaynaklanan kinlerini, kızgınlıklarını, korkularını oyuncaklara geçirerek yaşıyor. Gözlemci, gerek duydukça, çocuğa sorular soruyor, yorumlar yapıyor ve gerektikçe aydınlatıcı bilgiler veriyor. Oyunla tedavi, uzman kişilerce uygulanan tekniklerdendir. **Psikanalitik kuram**ın katkılarıyla geliştirilen oyun tedavisinde oyunun, çocuğun ruhsal tedavisinde temel olduğu; oyun sırasında yalnızca, onun anlattıklarını ona geri çevirerek, **farkına varış**ın artırılabileceği görüşünden yola çıkılıyor. Bu uygulamada, bu alanda eğitimli, güdüleme ve eşduyumu yüksek olan tedavi uzmanı ile yardım alan kişi arasında güvenilir, gerçeğe dayalı bir ilişki kurulması **temel ilke**dir. **Amaç**, hastanın kendini ortaya koymasına,

kendini daha fazla fark etmesine ve kendine egemen olmasına olanak sağlamaktır. *Bkz* **FREUD, Anna; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

Oyunla Yaratıcılık ve Düşlemsel Davranışların İlişkisi *Bkz.* **oyun.**

oyunla yansıtma (play jection) Belirli araç ve nesnelerle oynarken kendi tutum ve kişilik özelliklerini yansıtma.

oyun terapisi *Bkz.* **oyunla tedavi.**

Oyunun Toplumsal Gelişim ve Uyuma Katkısı *Bkz.* **oyun.**

Ö

öç (vengeance) **1**. Yapılan gerçek ya da düşsel bir haksızlık ya da kötülüğe karşı birine, bir gruba haksızlık, kötülük etme ya da zarar verme, zarar verdirme eylemi; ***intikam, öç alma.*** **2.** Öç alma eylemi sonucunda yapılan haksızlık ya da verilen zarar.

ödev 1. (task) **a.** Yapılması, yerine getirilmesi vicdan açısından ve yasalarca gerekli olan şey; ***vazife.*** **b.** Bireyin kendinden, başkasının da bireyden istediği bir iş ya da bu işin sonucu, **2.** (assignement) Öğretmenin öğrenciye ve sınıfa; deneycinin deneğe, yapması için verdiği iş, sorun. *Bkz.* **ev ödevi. 3.** (duty) **a.** Bir insanın az çok zorunlu olarak başkasına, kendine yapılana denk davranışı ya da davranış türü; ***vecibe, mükellefiyet, boyun borcu, yüküm.*** **b.** İnsanın bir kişiye ya da topluma karşı belli biçimlerde davranma zorunluluğu ile ilgili duygusu ya da koşulu. Bu, benimsenmiş bir otoritenin yapılmasını istediği eylemdir.

ödül (reward) Başarılar sonucunda sağlanan hoşa giden ve doyurucu bir yaşantı; ***mükâfat.*** Ödül, bu tür davranışların yinelenmesine yol açıyor. Doyum sağlayan ve öğrenilmiş davranışın yinelenme olasılığını artıran her **uyarıcı, uyarıcı nesne, durum ya da söz**, bir ödüldür. Ödüllendirilmiş bir davranış ya da tepkinin istatistiksel olarak yinelenme ya da öğrenilme olasılığı vardır. Bu anlamda ödül, davranışçı psikologların **olumlu pekiştirme** terimleriyle eşanlam taşıyor. Eğitimde ise yaygın olarak ödül terimi kullanılıyor. *Bkz.* **ödül beklentisi; ödüllendirme; ödül ve ceza; tam öğrenme.**

ödül beklentisi (reward expectancy) **E. C. Tolman**'ın, daha önceki deneylerde ödüllendirilmiş durum ve koşulları algılama sırasında hayvanda görüldüğü varsayılan sürece verdiği ad. Hayvanı amaç aramaya

yönelten bir tutum ya da hazırlık. Bu beklenti, belli bir yerle ödülü birbirine bağlayan belli deneme ya da sınamalardan sonra oluşuyor ve hayvan, ödül bekler duruma geliyor. Beklenti, ödül ortadan kaldırıldığında, hayvanın ödülü merakla arama tarama davranışlarından anlaşılıyor. *Bkz.* ödül.

ödüllendirme *Bkz.* **SKINNER, Burrhus Frederik.**

ödül ve ceza (reward and punishment) Ödül: Olumlu sayılan davranışların sağladığı hoşa giden yaşantılar; ***mükâfat.*** **Ceza:** Olumuz davranışların yol açtığı hoşa gitmeyen yaşantılar. Doyum sağlayan ve öğrenilmiş bir davranışın yinelenme olasılığını artıran her uyarıcı nesne, durum ya da söz, bir ödüldür. Ödüllenmiş bir davranışın, tepkinin istatistiksel olarak yinelenme ya da öğrenilme olasılığı vardır. Davranışçı psikologlar, ödül yerine genellikle **pekiştirici** terimini kullanıyorlar. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; davranışçı psikoloji; duyuşsal öğrenme; edimsel koşullama; geliştirici ceza; ödünleyici ceza.**

ödünleme (compensation) **1. Klasik psikanalize göre**, kişinin **gerçek ya da düşsel kusur**larını örtmeye, bu kusurları bilinçten uzak tutmaya çalıştığı **bilinçsiz savunma mekanizması**; ***dengeleme.*** **2. Bireysel psikolojiye göre**, kişilik oluşumunun çekirdeğinde bulunan **aşağılık duyguları**yla başa çıkmakta kullanılan **temel mekanizma**; ***telafi.*** Bu anlamıyla ödünleme süreci, gerçek ya da düşsel eksiklikleri gidermeye yönelik bilinçli bir çabadır **3. Analitik psikolojiye göre**, bilinçdışının özdüzenleyici eğilimi. Bilinç, belli bir yönde aşırı yanlı olduğu; yani bilincin belli bir yanı ağır bastığı zaman, bilinçdışının organik dengesini yeniden kurmak için gölgede kalan kesimi yukarı doğru itiyor. Bu dengeleme mekanik olmaktan çok, içgüdüsel olan ve karşıtların birbirini tamamlayıcılığı ilkelerine göre işliyor. Örneğin, aşırı bencil bir kişi, dürtüsel olarak, birdenbire cömertlik gösterebiliyor. **4.** Bireyin, gerçek, düzeltilebilir kusurlarını giderme çabası ya da belli bir hedefe doğru ilerlerken engellenmesi durumunda çabasını artırması ya da farklı bir hedef seçmesi. Sağlıklı olan bu çabanın, hastalık önleyici bir değeri de bulunuyor. *Bkz.* **aşırı ödünleme; dengeleşim; ödünleyici ceza.**

ödünleyici Aşırı Koruyucu Anne *Bkz.* **anne baba tutumları (Kusurlu Anne Baba Tutumları: İtici Anne Tutumları).**

ödünleyici ceza (punishment of reciprocity) **Piaget'nin ahlak gelişimi kuramına göre**, karşılıklı ödeme adaleti içindeki haklılık anlayışından

biri. Buna göre ceza, hatalı davranışa denk olunca, haklı olarak algılanıyor. Piaget'ye göre ödünleyici ceza anlayışı, eşitlik ve kendine bağımlılık anlayışı ile birlikte gelişiyor. 8 -12 yaş arasındaki çocuklara ceza uygulamadan önce, hatalı davranışın zararlı sonuçlarının açıklanması, daha etkili oluyor ve ceza haklı bulunuyor. *Bkz.* **ceza; ceza çektirici ceza.**

öfke (anger) Gerçek ya da kuruntuya dayanan engellenme, incitilme, korkutulma, tehdit edilme, yoksun bırakılma, saldırıya uğrama gibi durumlarda duyumsanan ve genellikle neden olan şeye ya da kişiye yönelik saldırgan ya da savunucu davranışlarla sonuçlanabilen yoğun, olumsuz bir duygu. Öfke çok kez belirgin birtakım yüz anlatımlarına ve özerk **sinir sistemi**nin çalışmasına yol açıyor. Öfke, geçici bir duygusal çalkantı olarak yaşanıyor. **Kükreme** ya da **kızgınlık** ise az çok süreklilik gösteriyor ve düşmanlık duygusunun dizginlenememesinden doğan güçlü bir örke görünümünde ortaya çıkıyor.

öfkeli tip *Bkz.* **Galen'in huy sınıflaması.**

öfke nöbeti (tantrum) Küçük çocukların özellikle toplumsal ortamlarda hareketleri engellendiğinde beliren öfke patlaması. **Sinirsel bozukluk**la ya da bir hastalıkla ilgili öfke nöbetlerine her yaşta insanda da rastlanıyor.

öğrenci 1. (pupil) **a.** Anaokuluna ya da ilköğretim okuluna giden çocuk. **b.** Orta öğretime giden çocuk. **c.** Bir öğretmenin yakın gözetimi ve denetimi altında öğrenim gören çocuk ve yetişkin. **2.** (student) **a**. Yükseköğrenim kurumlarına giden. **b.** Ara sıra, orta öğretim kurumlarına giden öğrenciler için de kullanılıyor. *Bkz.* öğrenci bağımsızlık ölçeği; öğrenci gelişim dosyası; öğrenci katılımı; öğrenci kişilik hizmetleri; öğrencinin benliğini yaralamayan ceza; öğrencinin kendisini algılaması; öğrenci odaklı öğretim; öğrenci tanıma fişi; öğrenci uyumu; öğrenciyi odak alan öğretmen.

öğrenci bağımsızlık ölçeği (student independence scale) Öğretmen tutumunun ilköğretim beşinci sınıfta öğrenciye kazandırdığı bağımsızlık özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla **Rasim Bakırcı'**nın (Rasim Bakırcıoğlu'nun) geliştirip A. Ü. Eğitim Fakültesi'nde Ekim 1981 tarihinde sunduğu Öğrenciyi Merkez Alan ve Almayan Öğretmen Tutumunun Öğrencinin Bağımsızlık Kazanmasına Etkisi başlıklı yüksek lisans tezinde kullandığı bir ölçek. İlkokul 5. Sınıf öğrencilerine uygulanan bu ölçekte yer alan yirmi madde, öğrencilerce "Evet,

Kararsızım, Hayır” biçiminde yanıtlandıktan sonra anahtara uygun olarak, öğrencinin bağımsızlık kazanması üzerinde öğretmen tutumunun etkisine ilişkin sonuç ortaya konmuştur. Ölçekte yer alan yirmi tümce şunlardır: **(1)** Birçok işimi büyükler yaptığı için çocuk oluşumdan memnunum. **(2)** Çabuk öfkeleniyorum ve öfkemi kolay kolay yenemiyorum. **(3)** Sınıfta öğretmenin sorduğu sorunun cevabını bildiğim halde, çoğu kez parmağımı kaldırıp cevabı söyleyemiyorum. **(4)** Giderlerim için haftalık ya da aylık harçlık alarak harcamalarımı kendim yapmak istiyorum. **(5)** Arkadaşlarım beni oyuna almadıkları zaman çok bozuluyorum, çok üzülüyorum. **(6)** Oyunda kurallara uymak için kendimi çok zorluyorum; ama bunu çoğu zaman başaramıyorum. **(7)** Ders çalışırken birisinin her an bana yardım edebileceğini bildiğim zaman daha rahat çalışıyorum. **(8)** Bir işe giriştiğimde, başkaları ne diyecek diye kaygıya kapılıyorum. **(9)** Arkadaşlarımla bir konuyu tartışırken içimden geçenleri söylemekten çoğu kez kaçınırım. **(10)** Bende kusur buldukları zaman ne yapacağımı şaşırıyorum. **(11**) Ancak, yapabileceğime inandığım ve sevdiğim işlere girişirim; her işe girişmem. **(12)** Bir konuda öğretmenimin dediğinden farklı düşünüyorsam, bunu açıkça söylerim. **(13)** Bir kenara çekilip hayal kurmayı, arkadaşlarımla birlikte bir şeyler yapmaktan daha çok severim. **(14)** Oyun zamanı bitince oyunu rahatlıkla bırakabiliyorum. **(15)** Oynadığım oyunların kurallarına uyarım; ama oyunun kurallarından hoşuma gitmeyenler varsa onları değiştirmeye çalışırım. **(16)** Başladığım bir işi başkalarının beğenmediğini görünce o işi yapmaktan vazgeçerim. **(17)** Büyüklerimin “Haydi dersine çalış!” demelerini beklemedem çalışırım. **(18)** Sınıfta hangi kümede ve hangi konu üzerinde çalışacağıma be karar vermeliyim. **(19)** Bana ait işleri kendi başıma yapmak, en çok hoşlandığım şeylerden biridir. **(20)** Başladığım bir işi yarıda bırakmam.

öğrenci gelişim dosyası (cumulative recort) Türlü yöntem, teknik ve araçlar yardımıyla öğrencinin gelişimine ilişkin, okul rehberlik ve psikolojik danışma görevlilerince toplanan bilgilerin özet olarak yazıldığı, öğrencinin gelişim sürecinin anlaşılmasını sağlayan ve öğrenciyi tanımaya yarayan bir araç; ***toplu dosya, öğrenci kişisel dosyası.*** Rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti için önemli bir araç olan bu dosyanın, öğrenci gelişiminin gidişi ve düzeyi ile ilgili özgün, somut, tutarlı ve belirleyici bilgileri içermesi gerekiyor. Öğrenci gelişim dosyası olarak, karton yaprak tipi, iki yaprak karton tipi, defter tipi ve kardeks tipi dosyalar kullanılıyor. İyi Bir Öğrenci Gelişim Dosyasının İçerdiği Bölümler: Açıklama, kimlik

ve fotoğraf. Veli sayfası. Devam edilen okullar ve alınan belgeler. Ailenin toplumsal-ekonomik durumu ve aile içi ilişkiler. Bedensel gelişim ve sağlık. Devimsel gelişim, bilişsel ve dilsel gelişim, toplumsal-duygusal gelişim, okul eğitimi ve başarı durumu. Sınıf ve okul dışı etkinlikler ve iş deneyimi. İlgiler, geleceğe yönelik planlar ve mesleksel eğilim. Uygulanan testler ile öteki rehberlik ve psikolojik danışma teknikleri ve bunların sonuçları. Disiplin durumu. Psikolojik danışma sonuçları. Öğrenciye ve öğrenci velisine yapılan öneriler.

öğrenci katılımı (pupil participation) Belli becerileri elde etmek için öğretmenin kılavuzluğunda öğrencilerin öğreme çalışmalarına katılması işi.

öğrenci kişilik hizmetleri *Bkz.* **duyuşsal öğrenme.**

öğrencinin benliğini yaralamayan ceza *Bkz.* **ceza; eğitici (geliştirici) ceza; hümanist öğretmenlik (İçtenlik).**

öğrencinin kendisini algılaması *Bkz.* hümanist öğretmenlik (İçtenlik).

öğrenci odaklı öğretim (learner based teaching) Okulun amaçları kadar da öğrencilerin ilgi, gereksinim ve sorunları doğrultusunda öğrenim etkinliklerine katılımlarına ağırlık veren öğretim; öğrenci merkezli öğretim. Derslerin mantıksal sırası ve öğretmen görüşlerinin ağır basması yerine öğrencileri ilgilendiren, psikolojinin benimsediği anlamlı ve yararlı etkinliklere yer veren bir öğretim uygulaması; çocuğa göre eğitim. Derslerin öğrencilerle birlikte planlanması, özel çalışmalar, laboratuvar yönteminin uygulanması, öğrenmede işbirliğine yer verilmesi bu yaklaşımın başlıca özelliklerini oluşturuyor. Bu uygulamada öğretmenin temel görevi öğrenciye kılavuzluk etmek, yardımcı ve destek olmaktır. Öğrenci Odaklı Öğretim İçin Okulda Yaratılması Gereken Beş Gereksinim: Bu yaklaşımın benimsendiği okulda eğitim, şu **beş gereksinim** yaratılarak uygulanıyor: **(1) Bilme:** Öğrencilere, ele aldıkları konuyu öğrenmenin neden önemli olduğu kavratılıyor. **(2) Kendini yönetme:** Kendilerinin de katıldıkları öğrenim etkinlikleriyle öğrencilerde kendini bilgiylr yönlendirme gereksinimi yaratılıyor. **(3) Öğrenilenlerin, Öğrencinin Yaşamıyla** İlişkili Olması. Öğrencilere, öğrendiklerinin, yaşamlarının hangi alanlarıyla ilişkili olduğu, somut örnekler gösterilerek açıklanıyor. **(4) Öğrenmeye Hazır Olma.** İnsanlar, hazır olmadıkları, güdülenmedikleri hiçbir konuyu doğru dürüst öğrenemiyorlar. O nedenle öğrenciler, güdülendirilerek öğrenmeye hazır duruma getiriliyorlar. **(5)**

Yaşam Odaklı, Konu ya da Sorun Odaklı Bir Yönelim. Bu yönelim çabası sırasında öğrencilerin öğrenmelerini ketleyen davranış ve inançlarını a-şabilmeleri ve yaşamın getirdiği sorunları çözmeye istek duymaları için öğretmen, kendilerine sıklıkla yardımcı oluyor. *Bkz.* **bilişsel öğrenmeler; duyuşsal öğrenmeler; eğitim; öğretmen odaklı eğitim.**

Öğrenci Odaklı Öğretim İçin Okulda Yaratılması Gereken Beş Gereksinim *Bkz.* öğrenci odaklı öğretim.

öğrenci tanıma fişi (record form of the student) Öğrenci gelişim dosyasında yer alması gereken bilgilerin bir bölümünü kısa sürede öğrencinin kendisinden ya da velisinden sağlamada kullanılan fiş (soru listesi). Bu yolla bilgi elde etmeye girişmeden önce öğrencinin ve velisinin güveni sağlanmış olmalıdır. Yoksa güvenilir bilgiler alınamayabilir. Öğrenci tanıma fişi, fişin doldurulduğu tarihi, öğrencinin kimliğini ve fotoğrafını, veli ve ev adresini, aile yapısını ve ilişkilerini, ekonomik ve toplumsal durumunu, bedensel gelişimini ve sağlığını, toplumsal ve duygusal gelişimini, ilgilerini, geleceğe yönelik planlarını ve mesleksel eğilimini, okul eğitimini ve başarı durumunu, okul dışı etkinliklerini yansıtacak biçimde düzenleniyor. Her okul, kendi öğrencilerinin özelliklerini göz önünde bulundurarak bir öğrenci tanıma fişi düzenlemelidir. Fişteki sorular, herkesin aynı anlamı çıkaracağı, rehberlik ve psikolojik danışmada işe yarayan yanıtlar almayı sağlayacak bir anlatıma kavuşturulmalıdır. Soruların, öğrencilerden toplanacak bilgileri almaya elverişli özellikte ve yanıtlayanı sıkmayacak biçimde düzenlenmesine özen gösterilmelidir. Uzun yanıtlar gerektirecek sorulardan kaçınılmalı; zorunluluk duyulursa bu sorular en aza indirilmelidir. Çünkü bu tür yanıtların okunması uzun süre alıyor ve sınıflandırılmaları zor oluyor. Bölümlerin ve soruların sıralanışında mantıksal bir yol izlenmelidir. Her sorunun önünde ya da altında, yanıtların ilk bakışta kavranılmasını sağlayacak biçimde ve yanıtların sığacağı kadar yer bırakılmalıdır. Bu listeler öğrencilere 25 kişiden az gruplarda uygulanınca, alınan yanıtlar sağlıklı oluyor. Ayrıca, örneğin, çocuğun geçirdiği hastalıklar gibi bilgilerin veliden; boş zamanları değerlendirme gibi bilgilerin de öğrenciden alınması daha güvenilir oluyor. Küçük sınıflarda öğrenci tanıma fişi, öğrencilere sözlü olarak uygulanıyor. Alınan yanıtları, fişi uygulayan kişi, fişe yazıyor. Bu yolla toplanan bilgilerin güvenilir olmama olasılığı bulunduğundan, bunlar,

başka teknik ve araçlarla da sınandıktan sonra ve rehberlik uzmanının görüşleri de alınarak öğrenci gelişim dosyasına özet olarak yazılmalıdır.

öğrenci uyumu (pupil adjustment) **1.** Uyumsuzluğun nedeni ya da nedenleri bulunup ortadan kaldırılarak uyumsuzluğun ortadan kaldırılmasıyla öğrencinin içinde bulunduğu durum. Öğrenci uyumunun sağlanması çoğu kez, alışkanlıklarda ve isteklerin yönetilmesinde değişiklik yapılmasını gerektiriyor. **2.** Öğrencinin gereksinimleri ile eğitim çevresi arasında denge kurma başarısı.

öğrenciyi odak alan öğretmen (student centered teacher) Geleneksel anlayışa sahip olan öğretmenden, aşağıda belirtilen nitelikleriyle ayrılan öğretmen. Öğrenciyi Odak Alan Öğretmen Neler Yapıyor? öğrencileriyle birlikte şunları gerçekleştiriyor**: (1)** Öğrencileri yeni durumlara alıştırıyor. Bunun için öğretim yılı başında öğrencilerle birlikte, yapacakları dersin amaçlarını, yaşamdaki yerini belirliyor. Dersi hangi konular; deney, gözlem, gezi, araştırma, inceleme ve benzerleriyle amacına ulaştıracağını kararlaştırıyor. Konuların en iyi nasıl öğrenilebileceğini, düzenli ve verimli çalışma yollarını belirliyor. Derste hangi kaynak, kitap, kişi ve kurumlardan nasıl yararlanacağını saptıyor. Sınıf, ev ve dönem ödevlerinin neler olacağını, ne zaman ve nasıl yapılacağını kararlaştırıyor. **(2) Her öğrencinin kişisel gelişimini sağlayan bir öğrenim ortamı hazırlıyor.** Sınıfta ve sınıf dışında ilişkilerin sevgi ve saygıya dayandırılacağını; herkesin düşünce ve duygularını içtenlikle ortaya koyabileceğini; ayırım gözetilmeksizin her öğrencinin değerli bir varlık olarak görüleceğini öğrencilerine duyuruyor. Her öğrencisinin kendini geliştirmesi, kendi kararlarını kendisinin vermesi ve bu kararlarının sorumluluğunu taşıması için yardımcı olacağını bildiriyor. **(3) Ders konularından çok, öğrencilerin kişilik gelişimine önem veriyor.** Ders konularının öğrenilmesi çabalarına, öğrencinin kişilik gelişimine katkısı olan birer etkinlik olarak bakıyor. Ders içi ve ders dışı eğitici grupsal etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin kendi ilgi, yetenek ve değer yargılarını, toplumsal ilişkilerdeki güçlü ve eksik yanlarını tanımalarına ve bu konulardaki eksiklerini gidermelerine yardımcı oluyor. **(4)** Öğrencilerini gözlemlemeye, incelemeye ve tanımaya özen gösteriyor. Öğrencilerini her ortamda gözlemliyor. Öğrencilerin bir daldaki başarısına ya da başarısızlığına bakarak ona ilişkin bir yargıda bulunmuyor. Değişik alanlara ilişkin başarı durumlarını inceliyor. Bu yaklaşımla onların ilgi alanları, tutumları, değer duyguları, çalışma alışkanlıkları, toplumsal ilişki

biçimleri gibi özelliklerini tanıyor. Belirlediği sonuçları, öğrencileriyle paylaşıyor ve o andaki durum olarak öğrenci gelişim dosyasına geçiriyor. Görevini öğrencilerin davranışlarını pek çok etkenin belirlediği bilinci ile sürdürüyor. **(5)** Öğrencilerinin derse ilişkin sorunlarının yanı sıra başka sorunlarına da eğiliyor. Öğrencilerinin sorunlarıyla yakından ilgilenerek onların özgüvenlerini ve özsaygılarını güçlendirmeye çalışıyor. Duygusal sorunlarını çözüme kavuşturmalarına yardımcı olmakla onların başarılarının önündeki önemli bir engeli kaldırmış oluyor. **(6)** Özel yardıma gereksinimi olan öğrencilerle ilgileniyor. Özel yardımı gereksinen öğrencilerin okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinden; burada sorun çözülemezse daha üst kurumlardan yardım almaları için gerekli girişimlerde bulunuyor. **(7) Her fırsatta öğrencilerinin aileleriyle görüşüyor.** Öğrencilerini kendilerine tanıtmak amacıyla onları tanımada ve sorunlarını çözmelerine yardım etmede anne babalardan da yeterince yararlanma gereğini duyuyor. **(8) Sınav sonuçlarını, öğrencilerin yalnızca yetenek ve başarılarını saptamaya yarayan veriler olarak değil; onların kişisel gereksinimlerini ve karşılaştıkları engelleri tanımaya yarayan veriler olarak da değerlendiriyor.** Öğrenci başarılarının yalnızca sonuçlarıyla ilgilenmiyor; o sonuçların alınmasına yol açan nedenlere de eğiliyor. Her öğrenciyi, onların sahip olduğu olanakları, bireysel özellikleri de göz önünde tutarak değerlendiriyor. **(9) Dersiyle ilgili eğitsel ve mesleksel rehberlik de yapıyor.** Okulda meslek rehberliğini en ekonomik biçimde, dal öğretmenlerinin yapabileceği bilincini taşıyor. Öğrencilerinin, dersiyle ilgili mesleklerin konusu ve etkinlik alanı, gerektirdiği yetenek ve ilgiler, eğitimi, çalışma koşulları, iş olanakları ve sağladığı kazanç konularında bilgilenmelerini sağlıyor. Bununla meslek tanıtımının yanı sıra, öğrencilerin okudukları konularla yaşam arasındaki bağları da kurmuş oluyor. (**10) Rehberlik ve psikolojik danışma görevlileriyle işbirliğine ve onlardan yararlanmaya önem veriyor.** Okul rehber öğretmeni ve sınıf öğretmeniyle sürekli iş birliği yapıyor. Onlarla bilgi alışverişinde bulunarak öğrencilerinin sorunlarını ağırlaşmadan çözmeye çalışıyor. Böylece "öğretmenin rehberlik programındaki yerinin yaşamsal olduğunu" da kanıtlamış oluyor. *Bkz.* **hümanist öğretmenlik; öğrenci odaklı eğitim; rehberlik ve psikolojik danışma.**

Öğrenenle İlgili Olarak Öğrenmeyi Etkileyen Etkenler *Bkz.* öğrenme.

öğrenilmemiş davranış (unlearned behavior) Eğitim ya da yetiştirme sonucu olmayan; vücut yapısının gelişimi ve farklılaşması sonucu ortaya çıkan davranışlar. Öğrenme sonucunda ortaya çıkmamış olan bu tür davranışlara **doğuştan gelen** ya da **kalıtıma ve olgunlaşmaya bağlı davranış** da deniyor.

öğrenilmiş çaresizlik (learned helplessness) Olumsuz yaşantıların, olumsuz davranışlardan kaçınma çabasının yokluğu sonucu olarak "Ben yetersizim.", "Ben güvensizim.", "Ben beceriksizim." gibi duygu ve düşünceleri taşıyan kişinin durumu. Bu terimi "bireyin denetleyemediği olumsuz olaylarla karşı karşıya kalması sonucunda ortaya çıkan çaresizlik duygusu ve güdülenme yokluğu" için ilk kez **Seligman** kullanmıştır. Örneğin, her türlü davranışında elektrik şoku alan bir deney hayvanı, sonunda, şoktan kaçma olanağı bulunan düzenekte, bunu başaramıyor. Sürekli stresle karşılaşan, engellenen kişi de sıklıkla depresyon geliştiriyor, kaderciliğe yöneliyor ve sorunlarını çözme başarısı gösteremeyeceğine inanıyor. Öğrenilmiş çaresizliği, önceleri depresyon açıklaması olarak sunanlar, toplumsal öğrenme kuramcıları, psikodinamikçiler ve bilişsel yaklaşımcılar karşısında bir süre zafer kazanmış gibi görünmüşlerse de bunlar, zaman içinde geri adım atmak ve bunun bir çaresizlik değil, bir umutsuzluk olduğunu; dolayısıyla **kara kutu** diye niteledikleri bilişsel-duyuşsal etkenlerin varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır.

öğrenilmiş davranış (learned behavior) Geniş ölçüde eğitim ya da yetiştirme sonucu ortaya çıkan davranışlar. *Bkz.* **WATSON, John Broadus.**

öğrenim (instruction, study, education) Herhangi bir uğraş alanı, sanat ya da meslek için gerekli bilgi ve becerileri elde etme, edinme işi; ***tahsil***. *Bkz.* **eğitim; öğrenim birliği; öğrenim dalı; öğrenim durumlarını anlayabilme; öğrenim yeteneği; öğrenme.**

öğrenim birliği (unification of instruction) Osmanlı döneminde din eğitimi veren kurumlarla öbür eğitim kurumlarının (Şeriye (Din İşleri) Vekâleti ve Maarif Vekâleti'nin) sağladığı ikili eğitimin Türkiye Cumhariyeti'nde tek elden, tek tür olarak yönetilen laik eğitim uygulamasına dönüştürülmesi. Yurdumuza öğrenim birliği 3 Mart 1924'te çıkarılan bir yasa ile sağlandı.

öğrenim bölümü *Bkz.* öğrenim dalı.

öğrenim dalı (branch, department) **1.** Yüksek öğretim kurumlarının başlıca yetişme ve derinleşme bölümleri. **2.** Yüksek öğretim kurumlarında öğrencilerin yetişmek ve derinleşmek amacıyla seçtikleri öğrenim alanı; öğrenim bölümü.

öğrenim durumlarını anlayabilme (dil ve okuma becerisi, temel ön bilgi ve becerileri, konuyla ilişkili terimler) *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğrenim yeteneği (academic ability) Dil ve sayı ilişkileri gibi yeteneklerle okul çalışmalarında gerekli olan öbür genel ve özel yetenekler; ***tahsil kabiliyeti.***

öğrenme (learning) **1.** Kavramsal düzenlemeler yapma süreci. **2.** Alıştırma ve uygulamaların oldukça sürekli olan etkilerine verilen ad. **3.** Belli bilgi, beceri ve anlayışlar edinme. **4.** Yaşantı sonucu ya da yineleme yoluyla davranışta oluşan oldukça sürekli bir değişiklik. Öğrenmenin Nitelikleri: Algılama, belleme, depolama, anımsama, unutma gibi birçok ruhsal süreç ve işleyişle yakından ilgili olan öğrenme, çok karmaşık bir fizyolojik ve ruhsal mekanizmadır. Büyüme, olgunlaşma ya da sakatlanma sonucu oluşan değişiklikler, öğrenme olarak nitelenmiyor. Hayvanların içgüdüsel davranışları da öğrenme dışında tutuluyor. Kimi davranışları içgüdüsel olarak nitelense de insan, beğenmediği her davranışını, temel gereksinimlerini daha iyi karşılayacak biçimde değiştirebiliyor. Öğrenmede de hayvandan üstün özellikler taşıyor. Her şeyden önce, çevreyi eliyle doğrudan; diliyle de dolaylı **olarak değiştirme yetenek ve becerisi**ne sahip bulunuyor. Öğrenme, ayrıca bir **uyum süreci** olarak da değerlendiriliyor. Bu açıdan öğrenme, davranışların, gereksinimleri daha iyi karşılayacak biçimde düzene konulması ya da yeni bir durum karşısında, davranışların yeniden örgütlenmesi anlamını taşıyor. Öğrenmenin nasıl oluştuğunu; zihin ilkelerinin neler olduğunu; insan davranışlarının laboratuvar koşullarında anlaşılabileceğini ilk kez, Alman psikolog **Ebbinghaus** ortaya koymuştur. Öğrenmeye açıklık kazandırmak amacıyla binlerce anlamsız hece kullanmıştır. Birçok ruhsal süreç gibi öğrenme de doğrudan gözlemlenemediği ve ölçülemediği; hâlâ tam anlamıyla açıklanamadığı için organizmanın davranışlarına bakılarak vardanabiliyor. **Fizyolojik psikolog**lar**,** öbür ruhsal süreçler gibi öğrenmenin de fizyolojik temelini bulma uğraşı verirken **bilişsel psikologlar,** çalışmalarını öğrenmenin bilişsel süreçleri üzerinde yoğunlaştırıyorlar. **Davranışçı psikologlar** ise, gözlemlenebilen

davranışlar üzerinde duruyorlar. Dolaylı da olsa psikoloji dışındaki özellikle **genetik, nörobiyoloji, biyokimya** ve hücre biyolojisi gibi disiplinlerde de öğrenme ve bellekle ilgili çalışmalar yapıldı ve yapılıyor. Bu olgu, bu konuda **disiplinler arası eşgüdüm**ün zorunlu olduğunu ortaya koyuyor. Öğrenenle İlgili Olarak Öğrenmeyi Etkileyen Etkenler: **(1) Zekâ:** Öğrenenin zekâsı ile öğrenme arasında doğrusal bir ilişki bulunuyor. **(2) Yaş:** Öğrenme, yaşam boyu sürüyorsa da özellikle **sözel öğrenme yeteneği**, 20 yaşına dek durmadan gelişiyor; 50 yaşına dek değişmiyor; ondan sonra da düşüş gösteriyor. **(3) Genel Uyarılmışlık Düzeyi ve Kaygı Durumu**: Bir şeyi öğrenebilmesi için bireyin, uyarılmış durumda olması gerekiyor. Kaygı da genel uyarılmışlık durumu yaratıyor; ancak, her genel uyarılmışlık durumu için mutlaka kaygı duyulması gerekmiyor. Kaygı ile öğrenme arasındaki ilişkinin akademik yeteneğe bağlı olduğu, bilimsel olarak kanıtlanmıştır. **Yüksek kaygı** ise, öğrenmeyi ketliyor. **(4) Eski Öğrenilenlerin Geçişi (aktarımı):** Daha önce öğrenilenlerin yeni öğrenilene katkısına **olumlu geçiş** (olumlu aktarım); engelleyici etkisine de **olumsuz geçiş** (olumsuz aktarım) deniyor. Her öğrenme, olumlu geçiş sağlamıyor. Örneğin, ilk öğrenmeler, sonraki öğrenmeleri zorlaştırabiliyor. İki parmakla daktilo yazmayı öğrenmiş olan kişi, on parmakla daktilo yazmayı, daktilo yazmaya ilk kez on parmakla başlayan kişiden daha zor öğreniyor. Belli bir konuya karşı geliştirilen olumlu tutumlar, ileride o konuyla ilgili öğrenmeleri kolaylaştırırken (olumlu aktarım sağlarken), olumsuz tutumlar, sonraki geçişleri zorlaştırıyor (aktarım güçleşiyor). Kişinin **amaçlar**ı, davranışlarının ödül ya da **ceza**yla karşılanması da öğrenmeyi etkileyen etkenler arasında yer alıyor. **Öğrenmeyi Kolaylaştıran Yaygın Görüş ve İlkeler:** Bireyler arasında farklılıklar bulunduğu ve öğrenme karmaşık bir süreç olduğu için, öğrenmeyi kolaylaştıran belli bir öğrenme ilkesi, her bireyde ve her öğrenme sürecinde aynı olumlu sonucu vermiyor. Belli bir öğretim kuramını ve yöntemini uygulayan her öğretmen de bundan aynı verimli sonucu elde edemiyor. Öyleyse "Eğitimde yıllardır yararlanılan ve gerçekte birbirini tamamlayan pekiştirme, yineleme, öğrenmeye hazıroluş ilkeleri, bilişsel öğrenmeyi sağlayacak biçimde nasıl kullanılmalıdır? Öğrenmenin geçişi ve öğrenme bağlarının sürekliliği nasıl sağlanmalıdır?" soruları üzerinde düşünürken bu gerçeklerin de göz önünde tutulması gerekiyor. **(1) Pekiştirme** (ödül ve ceza)**.** Pekiştirme, özellikle ödül ve ceza yoluyla gerçekleştiriliyor. Ancak, **ödülün öğrenmede ceza**dan daha

etkili olduğu, hemen herkesçe kabul edilmiştir. Ne ki ödül ve ceza görelidir. Bir öğretmen, öğrencisini cezalandırırken, gerçekte onu ödüllendirmiş; ödüllendirirken de cezalandırmış olabiliyor. Öğrenmede kimi öğrenciler üzerinde ödül; kimileri üzerinde de ceza daha etkili oluyor. Kimilerini maddesel ödüller; kimilerini ise manevi ödüller daha çok etkiliyor. Öğretmenin olumsuz eleştirileri ve yerici sözleri, yalnızca olumsuz davranışlarıyla ilgi çekmeye odaklanmış olan öğrenciyi amacına ulaştırmış oluyor. Bu nedenle öğrencilerine ödül ya da ceza uygularken öğretmenin dikkatli olması gerekiyor. Her öğrencisinin olumlu ya da olumsuz beklentilerinin hangi ortam ve koşullarda doyuma ulaşabileceğini iyi bilmesi ve elbette aşağılayıcı cezalar vermekten her zaman uzak durması zorunlığu bulunuyor. Ödül ya da **olumlu pekiştirme sürmediğinde, öğrenilen davranışlar sönme**ye başlıyor. Öğrencide pekiştirilen davranışın sürmesini ise en çok, **öğretmenle öğrenci arasında kurulan olumlu ilişki** ve **öğrenme ile elde edilen doyum** sağlıyor. Başlangıçta pekiştirme ile sağlanan öğrenmenin ömrünü bu ilişki uzatıyor. Hümanist eğitimin üç temel niteliğini oluşturan **saygı, eşduyum, içtenlik ve dürüstlük ilkeleri**ni özümseyen ve öğrencileriyle bunlara uygun bir ilişki kuran öğretmen, en güçlü pekiştireçleri kullanmış oluyor. Hiçbir teknolojik olanak, hümanist anlayışa sahip olan öğretmenin işlevini yerine getiremiyor. Teknoloji, yalnızca öğretmenin işlerini kolaylaştırıp öğrencilerine daha çok zaman ayırabilme olanağını veriyor. Bu da öğretmenin gerçekleştirdiği öğretimin niteliğinin artmasını sağlıyor. **Hümanist eğitimin özelliklerinden yoksun bir ortamda ödül**, öğrenciye yalnızca başarısı nedeniyle ilgi gösterme anlamını taşıyor. O nedenle onun yanlış yapma korkusunu daha da derinleştiriyor ve davranışlarını denetleyen odağın, dışa kayma tehlikesini yaratıyor. Araştırmalar, disiplin sorunları çok olan bir sınıfta öğretmenin, olumsuz davranışlara ilgisiz kalmasının ve yalnızca **olumlu davranışları pekiştirme**ye çalışmasının daha iyi sonuç verdiğini ortaya koymuştur. Sıklıkla verilen ödüller, en çok, **özgüven ve iç denetimden yoksun öğrenciler** üzerinde etkili oluyor. *Bkz*. **davranış psikolojisi; hümanist öğretmen; hümanist psikoloji. (2) Yineleme. Öğrencilerine konuyu yinelettirdikleri; konu üzerinde alıştırma yaptırdıkları ölçüde onların iyi öğreneceklerine inanan öğretmenler vardır. Ancak yineleme, belli bir amaçla ilgi ve dikkat eşliğinde iyi sonuç veriyor. Dikkatsiz yineleme**lerle birçok yanlış tepkinin de alıştırması yapılmış oluyor. **Çok**

yineleme, yanlışlar kadar, kimi doğru alışkanlıkları da yok ediyor. Yineleme, **üstün zekâlı çocuklar** üzerinde olumsuz etki yapıyor. **Ağır öğrenen çocuklar** ise yineleme ile anlamlı bir bütünlük göstermeyen öğrenme konularını daha iyi öğreniyorlar. *Bkz.* **bilişsel öğrenme (yineleme). (3) Öğrenmeye Hazıroluş.** Yaygın ilkelerden biri de öğrenmeye hazıroluş (aynı sınıfta okuyan aynı yaştaki öğrencilerin, aynı konuları öğrenebileceği) varsayımıdır. Bunun gerçekleşmesi için, bir sınıftaki her öğrencinin, o sınıfta okutulan konuların gerektirdiği **ilgi** ve **yetenekl**ere sahip olması gerekiyor. Oysa her bireyin ilgi ve yeteneği, önce onların fizyolojik olgunlaşmasına, edinmiş oldukları yaşantılara; daha da önemlisi, **toplumsal ve duygusal uyum**una bağlı olarak değişiyor. Buna göre, böyle bir beklentinin gerçeğe dönüşmesi olanaksızdır. Her sınıftaki ağır gelişen öğrencilerden oluşmuş grubun dörtte birinin normal ve normalin üstünde bir zihin gücüne sahip olduğunun saptanmış olması da zihinsel gücü fizyolojik olgunlaşmalarına koşut giden öğrencilerin bile o sınıfın **öğrenim görevleri**ni başarıyla tamamlayamadıklarını gösteriyor. **Öğrenci, öğrenmeye hazır olmadıkça,** kendisine sağlanan öğrenim olanaklarından o anda yararlanamamakla kalmıyor; bu vakitsiz çaba, o konuyla ilgili daha sonraki öğrenme çabalarına da engel oluşturuyor. Çocukta, kendine ve o konuya karşı olumsuz tutumlar gelişiyor. İleride düzeltici bir yardım sağlanmadığında, bu çocuğa, o konuyla ilgili öğrenme yolları tümden kapanıyor. Geç ve güç gelişen sayı kavramı eksikliği nedeniyle **matematik**te başarılı olamayan çocuk, üst sınıflarda kimya ve istatistik derslerinde de başarısız oluyor. Matematik konuları üzerinde düzeltici çalışmalar yapılınca, öğrencinin kimya ve istatistik derslerindeki başarısı da yükseliyor. **Okuma becerisi**nin de birçok dersi etkilediği bilinen bir gerçektir. *Bkz.* **bilişsel öğrenme (öğrenmeye hazıroluş). Unutmaya Yol Açan ve Öğrenmenin Geçişini Artıran Nedenler:** Herkes, okulda öğrenilenlerin unutulmasını azaltmak ve **öğrenilenlerden çeşitli yaşam sorunlarının çözümünde yararlanmak** istiyor. Ne işe yaradığı bilinmeyen ve kısa süre sonra unutulan bilgiler, yalnızca öğrencinin sınıf geçmesine yarıyor. Zeki öğrencilerin çoğu, öğretilmek istenen bu tür bilgileri anlamsız buldukları için okulda fazla bir şey öğrenemiyorlar. O nedenle okulda yaşamın gerçeklerine uygun bilgilerin öğretilmesi; öğretmenlerin, öğrenimi kuramsal çerçevede bırakmaması; öğrencilere daha okul bitmeden unutulan türden bilgileri öğretmemesi gerekiyor. **Anlamlı, işe yarayan**

bilgilerin hem kolaylıkla unutulmadığı hem de **benzer durumlara geçiş**inin (transferinin) kolay olduğu biliniyor. Unutmaya yol açan nedenler ile öğrenmenin geçişini artıran önlemle**r**i aşağıdaki kuramlar şöyle açıklıyor: **(1) Atrofi Kuramı.** Unutma, sinir uzantıları arasında oluşan öğrenme bağlarının zamanla aşınması ile ortaya çıkıyor. Bu aşınma, öğrenilen bilgiler zaman zaman kullanılarak önleniyor. Ancak, yinelemenin öğrenmeye katkısı, önemli bir nedenle yapılarak sağlanabiliyor. **Aralıklı yineleme**, üst üste yinelemeden daha yararlı oluyor. **Verimli çalışma yollarının bilinmesi** ve izlenmesi de öğrenmenin geçişini artıran etkenler arasında yer alıyor. **(2) Ketleme Kuramı. Öğrenmenin yapılaşması sürecinde genellikle geriye ketleme** oluyor. Sonra öğrenilenler, önceden öğrenilenleri unutturuyor. Bunun tersi olan **ileriye ketleme** de görülüyor. Ketlemeleri önlemek için anlamlı öğrenmelere önem vermek, dış görünüşteki benzerlikler karşısında öğrencinin dikkatini ayırt edici uyarıcılara çekmek, seçici bir pekiştirme sağlamak gerekiyor. **(3) Psikanalitik Kuram.** Unutma, öğrenme sırasında kişiyi rahatsız eden, **hoş olmayan yaşantıların bastırılması** (bilinç dışına itilmesi) sonucunda oluşuyor. O nedenle öğrenmelerin sıkıcı olmamasına; öğrencilerde yetersizlik ve başarısızlık duygusu yaratmamasına, öğrencilere ruhsal acı vermemesine çalışılıyor. **(4) Bilişsel Alan Kuramı. Lewin**'in bu kuramına göre, kişinin öznel gerçeği açısından önemsiz görülen, **bir anlam taşımayan öğrenmeler**, çabuk unutuluyor. O nedenle öğrenilenlerin kişiye özgü bir anlamı da olmalıdır. Öğrenci, yaptığı çalışmadan hoşlandığı, ondan gurur duyduğu zaman öğrenme, öğrenmeyi körüklüyor. Öğrenilenlerin, yeni öğrenmeleri kolaylaştırması, geçişi amaçlayan bir eğitimin gerçekleştirilmesini gerektiriyor. Ancak, bunun için, öğrenenin zihin gücü ve öznel gerçeği, savunma mekanizmalarıyla nesnel gerçeklerden koparılmamış; öğrenen, **nesnel gerçeklere ulaşmayı kolaylaştıran yöntemler**i öğrenmiş olmalıdır. **(5) Benzer Öğeler Kuramı.** Okulda öğretilenler, **yaşamın kendisi** olmalı ya da yaşamın uygun ve olanaklı yönleri okula getirilmelidir. Çünkü geçişin fazlalığı, öğrenilen durumla geçişi beklenen durum arasında **benzerliğin çok olması**na ve bireyin bu **benzerliği görebilme**sine bağlıdır. Birey, eğitilerek benzerlikleri görebilecek yeterliliğe kavuşturulabiliyor. **(6) Genelleme Kuramı.** Bireyin benzer örnek ve olaylardan bir genellemeye varabilmesi ve vardığı genellemeyi açıklayabilecek yeni örnekler arayabilmesi, **benzerlikleri görmeyi sağlayan zihinsel güçten daha**

çoğuna sahip olmasını gerektiriyor. Normalin altında bir zihin gücüne sahip olanlardan, geçiş yoluyla yeni öğrenmeler beklenmemelidir. Bunlara yinelemelerle ancak her temel bilgi ve becerinin kendisi, olduğu gibi kazandırılabiliyor. Okul öğreniminde **konuların bilgi düzeyinde öğrenilmesi**nden çok daha önemli olanı, o konunun **temel öğrenme yöntemi**nin ve destekleyicisi olan **çalışma beceri ve alışkanlıklarının öğrenilmesi**dir. Bu yöntem, beceri ve alışkanlıklar, bireyin ileride gereksinim duyacağı bilgi ve becerileri kendi çabasıyla kolayca öğrenmesine yardımcı olacaktır. O zaman birey, karşılaştığı sorunun çözümü için gerekli bilgi ve becerileri elde etmede zorlanmayacaktır. Öyleyse okulda öğrencinin belli konular aracılığı ile **sorun çözme yöntemi**ni kavramasına ve **öğrenmeyi öğrenme**sine önem verilmelidir. Kolay unutulmayan ve geçişi yüksek olan **bilgiler**, ayrıntılar değil; ayrıntıların kavranmasından sonra ulaşılan **genelleme**lerdir. **Anlamlı öğrenme**lerin de unutulma derecesi düşük ve geçiş değeri yüksektir. *Bkz.* **bilişsel alan- Gestalt kuramı; bilişsel alan kuramı; bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; eğitim (öğrenme); gelişimsel engeller; öğrenme becerileri; öğrenme biçemi; öğrenmede yayılma kuramı; öğrenme engelleri; öğrenme etkinliği; öğrenme güçlükleri; öğrenme hedefleri; öğrenme hızı; öğrenme koşulları; öğrenme kuramları; öğrenme makinesi; öğrenmenin üç alanı; öğrenmenin ürünü; öğrenmenin üstesinden gelme; öğrenme ortamı; öğrenme-öğretme ilkeleri; öğrenme-öğretme yaklaşımları; öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri; öğrenme psikolojisi; öğrenme seti; öğrenme stratejisi; öğrenme yasaları; öğrenmeye hazıroluş; öğrenme yeteneği; öğrenmeyi başarma; öğrenmeyi öğrenme; öğrenme yöntemleri; tam öğrenme.**

öğrenme becerileri (study skills or technique, learning skills, study methods) Öğrencilerin ders konularını eleştirel bir yaklaşımla **okuma, dinleme; yazılı ödevler hazırlama, formülleri ezberleme, sınavlara hazırlanma** gibi ders çalışma, öğrenme yöntem ve tekniklerini kullanabilme ustalıkları. Eğitim kurumlarının, **verimli ders çalışma** ve **tam öğrenme** konusunda öğrencilerin gerekli yöntem ve teknikleri öğrenmeleri ve bunlardan kendi kişisel özelliklerine ve öğrenim amaçlarına uygun yöntem ve teknikleri geliştirmeleri için onlara yardım etmesi gerekiyor. *Bkz.* öğrenciyi odak alan öğretmen; öğrenme.

öğrenme biçemi (learning style) Bir kişinin düşünme, sorun çözme ya da öğrenmede kullanmayı yeğlediği yol; öğrenme üslûbu. Bir konuyu

bütünüyle (holist); parçalarına bölerek (serialist); düşünerek (reflective); içtepisel (impulsive) öğrenme biçemleri bulunuyor. Kişi, çoğu kez öğrenme biçeminin farkında olmuyor; değişlik öğrenme durum ya da ödevlerinde değişik öğrenme biçemlerine baş vurabiliyor. *Bkz.* öğrenme stratejisi.

öğrenme bozuklukları *Bkz.* **okuma güçlüğü; öğrenme güçlükleri.**

öğrenmede etken kuramı (factor theory of learning) **Mc Dougall**'ın, bütün öğrenme türlerinde, birisi koşullanma ya da ezberlemede söz konusu olan **mekanik süreç**; öbürü de **yeni anlam ve ilişkilerin kavranması** olmak üzere, iki etkenin etkili olduğu görüşü; öğrenmede faktör teorisi.

öğrenmede etmen kuramı *Bkz.* öğrenmede etken kuramı.

öğrenmede faktör teorisi *Bkz.* öğrenmede etken kuramı.

öğrenmede olumlu geçiş *Bkz.* öğrenmenin geçişi.

öğrenmede olumsuz geçiş *Bkz.* öğrenmenin geçişi.

öğrenmede yayılma kuramı (irradiation theory of learning) Bir uyaran karşısında ortaya çıkabilecek türlü tepkilerden birinin pekiştirilmesi sonucunda öğrenmenin gerçekleştiğini savunan kuram.

öğrenme engelleri (learning disabilities) Okuma, söyleyiş, dinleme, konuşma gibi becerilerde görülen ve **sinirsel kökenli** olduğu düşünülen öğrenme bozuklukları. Öğrenme engelleri terimi, genellikle zekâ düzeyi normal olup da okuma, yazma, matematik gibi konularda kendi yaş grubunun oldukça altında kalan çocuklar için kullanılıyor. İşlev yitimi, gelişimsel söz yitimi, disleksi, disfazi gibi bozukluklar, bu tür engellerdir. *Bkz.* **okuma bozuklukları; öğrenme becerileri.**

öğrenme etkinliği (learning activity or process) Öğrenme sırasında gerçekleştirilen **dikkat etme, düşünme, inceleme, araştırma, sorgulama, tartışma** gibi açık ya da kapalı etkinlikler; öğrenme süreci. Bunların öğrenmeyi geliştirdiği düşünülüyor.

öğrenme güçlükleri (learning difficulty or disability) **1.** Bedensel, zihinsel, duygusal ve toplumsal nedenlerle ya da elverişsiz ortam ve koşullar yüzünden birey ve grupların karşılaşmış oldukları türlü zorluklar; öğrenme zorlukları, öğrenme yetersizlikleri. **2.** Bir öğrencinin belli bir ders ya da konuyu öğrenme sırasında karşısına çıkan zorluklar. Bu tür zorluklar, önbilgi **eksikliği, daha önce öğrenilenlerin yeni öğrenileni engellemesi, öğretmenin yetersizliği, öğrenme konusunun belirsiz ya**

da tutarsız olması, öğrencinin bedensel ya da zihinsel engelinin bulunması sonucu ortaya çıkabiliyor. *Bkz.* öğrenme.

öğrenme güçlüklerinin giderilmesi *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğrenme güdüsü *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğrenme hedefleri *Bkz.* **duyuşsal öğrenme; öğrenme.**

öğrenme hızı *Bkz.* **bilişsel öğrenme; tam öğrenme.**

öğrenme kabiliyeti *Bkz.* öğrenme yeteneği.

öğrenme kanunları *Bkz.* öğrenme yasaları.

öğrenme koşulları (conditions of learning) **Robert Gagné**'nin geliştirdiği ve farklı öğrenme türleri ya da düzeyleri olduğunu belirten bir öğrenme kuramı. Buna göre, her farklı öğrenme türü, farklı bir eğitim gerektiriyor. **Sözel bilgi**, **zihinsel beceriler**, **bilişsel stratejiler**, **devimsel beceriler** ve **tutumlar** olmak üzere başlıca **beş öğrenme türü** vardır. Her öğrenme türü için farklı iç ve dış koşullar var olmalıdır. Örneğin, bilişsel stratejilerin öğrenilebilmesi, sorunlara yeni çözümler üretme uygulamasının yapılabileceği fırsatların ortaya çıkmasını ya da bu fırsatların yaratılmasını gerektiriyor. Devimsel becerilerin gelişmesi için de onlara uygun ortam ve araçların sağlanması gerekiyor. *Bkz.* öğrenme.

öğrenme kuramı (learning theory) Öğrenme süreçlerini, öğrenmenin kaynaklandığı etken ve dinamikleri olduğu kadar, unutmayı da açıklayan kuramların ortak adı. **Davranışçı öğrenme kuramı** ve **bilişsel öğrenme kuramı**, doğrudan gözlemlenemeyen; ancak davranış değişikliklerine dayalı olarak gözlemlenebilen öğrenmeleri konu ediniyor. **Pavlov, E. C. Tolman, Thorndike, Guthrie, Skinner, Hull** gibi öncülerin başı çektiği davranışçı modelde öğrenme, genel anlamda bir **uyarıcı-tepki** (U-T) ilişkisiyle açıklanıyor. Bilişsel öğrenme modellerinde ise, uyarıcı ile tepki arasındaki süreçlere dikkat çekiliyor. Bu süreçler için **ara değişken** terimini kullanan **Tolman**'a göre öğrenmede organizmanın beklentileri belirleyicidir. Bu anlamda Tolman, davranışçı modellerle bilişsel modeller arasında bir geçiş sağlıyor. Bilişsel modelde köktenci çıkışı, **Wolfgang Köhler** yapmıştır. Maymunların kimi zaman bir tür içgörüsel öğrenme ile sorun çözebildiğini gösteren **Köhler'e göre öğrenme**, uyarıcıların ya da işaretlerin, anlamlarına göre etkin bir biçimde örgütlenmesinin bir sonucudur. Uyarıcı-uyarıcı (U-U) ilişkisi olarak nitelenen bu öğrenme, **iki etken kuramı** olarak da adlandırılıyor. **Sönmez** (2004)**,** öğrenme

kuramlarını **“1. Bağlaşımcı kuram; 2. Bilişsel alan-Gestalt kuramı; 3. Güdüleme, kişilik, toplumsal ağırlıklı kuram; 4. Bilgi, işlem süreci kuramı; 5. Tam öğrenme; 6. Biyoteknolojik kuram”** olarak adlandırıp açıklamıştır. *Bkz.* **bağlılaşımcı kuram; beklentisel kuram**; **bilişsel harita**; işlemsel koşullama; öğrenme; örtülü öğrenme.

öğrenme kurulumu *Bkz.* **bilişsel öğrenme**.

öğrenme makinesi (learning machine) Her öğrencinin yetenek gücü ve çalışma hızına göre ilerleyen ve yapılan yanlışları, öğretmenin karışması gerekmeden herkesin kendisinin düzelttiği bir **kendi kendine öğrenme ya da öğretme aracı.** Öğrencilerin kendi kendilerine bir şeyler öğrenmelerini sağlayan araç ve gereçlerin ortaya çıkış tarihi eski olsa da elektrik ve elektroniğin uygulanması ile bu makineler, daha karmaşık bir biçimde kullanıma sunulmuştur. Öğrenme ya da öğretme makineleri, yalın bir kitaptan en karmaşık bir makineye varıncaya dek türlü biçimlerde oluşturulmuştur. Bunlar, okulun ders dağıtım çizelgesinin hazırlanışından, jet motorlarındaki aksaklıkları bulmaya dek, okul içi ve okul dışı türlü alanlarda kullanılıyor. Bu araçlarda temel ilke şudur: Programlanmış öğretim (programmed learning) bulunan bu araçlarda öğrenciye bir soru soruluyor. Üç seçeneği olan bu soruda öğrenci doğruyu seçerse dizideki öbür soruyu yanıtlamaya geçiyor. Birinci soruyu doğru yanıtlayamazsa aynı türden başka bir soruyu yanıtlaması gerekiyor.

öğrenme merkezleri *Bkz.* **beyin kabuğu.**

öğrenme metotları *Bkz.* öğrenme yöntemleri.

öğrenmenin geçişi *Bkz.* **bilişsel öğrenme; geçiş.**

öğrenmenin geçişi ve kalıcılığı *Bkz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; öğrenme.**

Öğrenmenin Üç Alanı *Bkz.* **Bloom taksonomisi.**

Öğrenmenin Nitelikleri *Bkz.* öğrenme.

öğrenmenin ürünü (learning outcome) Öğrenim yaşantıları aracılığı ile kişinin elde ettiği beklenen ya da beklenmeyen bilgi, beceri ve tutumlar. Öğrenme sürecinde elde edilenler, amaçlanan türden olabileceği gibi, istenmeyen türden de olabiliyor. Bu nedenle öğrenme ürünü ya da sonucunun amaçla karıştırılmaması gerekiyor.

öğrenmenin üstesinden gelme *Bkz.* öğrenmeyi başarma.

öğrenme ortamı (learning milieu) Öğrenmede etken olan derslik, masa, sandalye ya da sıra, ders araç ve gereçleri, ısı, ışık ve benzerlerinin oluşturduğu fiziksel ortamla öğrencinin öğretim etkinliklerinden mutlu olmasını sağlayan ya da onu mutsuz eden duygusal, bilişsel ve toplumsal ilişkilerin oluşturduğu **fiziksel ve toplumsal-ruhsal ortam**. Başarılı bir öğrenim süreci, her şeyden önce olumlu bir öğrenme ortamının varlığına bağlı bulunuyor.

öğrenme-öğretme ilkeleri *Bkz.* **dizgeli (programlandırılmış) eğitim; eğitim; eğitim ilkeleri (Çağdaş Eğitim Etkinliklerinin Düzenlenmesinde Uyulması Gereken İlkeler, Uygulamaya Dönük Eğitim İlkeleri); öğrenme kuramları; öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri.**

öğrenme-öğretme yaklaşımları (learning-teaching approaches) **Sönmez**'in, temel ilkelerine göre, hedef davranış, eğitim ve sınama durumlarıyla da bağ kurarak açıkladığı, daha çok sınıf ortamında kullanılan sekiz öğrenme-öğretme yöntem ve tekniği. *Bkz.* **araştırma, soruşturma yoluyla öğrenme; buluş yoluyla öğretme; etkin öğrenme; kubaşarak öğrenme; programlı öğretim; proje tabanlı öğrenme; sunuş yoluyla öğrenme; yapılandırmacılık.**

öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri *Bkz.* **dizgeli öğretimde ders planı düzenleme; dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim; dizgeli (programlandırılmış) eğitim; eğitim; öğrenme; öğrenme kuramları; öğrenme-öğretme ilkeleri; öğrenme-öğretme yaklaşımları; öğrenme stratejisi; öğrenme yasaları; öğrenmeyi öğrenme; öğrenme yöntemleri; programlı öğretim; proje tabanlı öğrenme.**

öğrenme psikolojisi (psychology of learning, learning psychology) Öğrenme olayını ayrıntıları ile inceleyen psikoloji dalı; öğrenme ruhbilimi. *Bkz.* **davranış bilimleri; öğrenme.**

öğrenme ruhbilimi *Bkz.* öğrenme psikolojisi.

öğrenme seti (learning set) Öğrenme stratejisinin öğrenilmesini sağlayan öğrenme etkinliği. Benzer sorunları çözme çalışmaları sonucunda yeni sorunları çözmeyi öğrenme hızı artıyor; eşdeyişle belli bir konuda edinilen öğrenme becerisi, benzeri yeni konuların öğrenilmesine aktarılıyor. *Bkz.* **işlevsel sabitlik**; öğrenmeyi öğrenme.

öğrenme stratejisi (learning strategy) Öğrenme biçemi gibi öğrencinin değişik öğrenme ödevleri karşısındaki genel yaklaşımı; öğrencinin seçmiş

olduğu belli bir ödevi yaparken başvurduğu yol. Öğrenme konusunun derin ve yüzeysel işlenmesi, değişik iki öğrenme stratejisine örnek olarak gösterilebilir. Öğrenme, birçok biçimde incelenmiş ve bu konuda birçok öğrenme stratejisi oluşturulmuştur. Bunlar; **aralıklı öğrenme** ya da **ara vermeden öğrenme**, **geribildirimle öğrenme** ya da **sınama yanılma yoluyla öğrenme**, çağrışım yoluyla öğrenme, **bütün olarak öğrenme** ya da **parçalara bölerek öğrenme** ve benzerleridir. Sözel öğrenme üzerinde de oldukça durulmuş; sözcük, kavram öğrenme olayları da incelenmiştir. *Bkz*. **edimsel koşullama**; **gözlem; kavram öğrenme; tepkisel koşullama.**

öğrenme süreci *Bkz.* öğrenme etkinliği.

öğrenme ve uyum güçlüğü bulunanlar *Bkz.* **engelliler.**

öğrenme yasaları (laws of learning) Öğrenme kuramlarına bağlı olarak öğrenmenin hangi etkenlerle ve hangi koşullar altında gerçekleştiğini, **etki yasası**, öğrenmeye **hazır oluş yasası** gibi türlü biçimlerde genelleştirerek açıklayan ve betimleyen ilkeler; öğrenme kanunları.

öğrenmeye dayanan yaklaşım *Bkz.* **başkalarıyla birlikte olma isteği.**

öğrenmeye güdülenme düzeyi *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğrenmeye hazıroluş (readine) Bireyin belli bir işi başarabilecek, belli bir konuyu öğrenebilecek bedensel, devimsel, zihinsel, toplumsal ve duygusal olgunluk ile gerekli ön bilgi, beceri ve davranışlara sahip olması; ***hazıroluş.*** Hazıroluş, genellikle bireyin üyesi olduğu grubun ortalamasının eriştiği düzey olarak kabul ediliyor. *Bkz.* **bilişsel öğrenme; hazıroluş; öğrenme (Öğrenmeyi Kolaylaştıran Yaygın Görüş ve İlkeler; öğrenme yasaları.**

öğrenmeye karşı sürekli ilgi *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğrenmeye katılma isteği *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğrenme yeteneği (learning ability) Geçmiş yaşantılardan yararlanma becerisi; yeni tepkiler oluşturmaya elverişli bellek, akıl yürütme, sinirsel-kassal etkinlikler yolu ile uyarıcılara tepkide bulunma tutum, yöntem ve davranış biçimlerini elde etme gücü; öğrenme kabiliyeti. Bu güç, doğuştan gelmiş ya da sonradan edinilm,ş olabiliyor.

öğrenme yetersizlikleri *Bkz.* öğrenme güçlükleri.

öğrenmeyi başarma (mastery learning) **Amerikalı psikologlara; özellikle Bloom'a göre**, öğrenenlerin yüzde 80'inin, yüzde 90'ının istenen

öğrenme amacına ulaşabileceği görüşü; öğrenmenin üstesinden gelme. Bu terim karşılığı olarak Almanlar**, herkes için öğrenme başarısı**; Fransızlar da **başarının pedagojisi** terimini türetmişlerdir. Ülkemizde de bu terim karşılığı olarak **tam öğrenme** kullanılıyor. Öğrenmeyi başarma sözü ise öğrenme konusunun tümünün öğrenilmesinden çok, öğrenenlerin büyük çoğunluğunun öğrenmede başarı göstermiş olması, öğrenmeyi başarması anlamını çağrıştırıyor. Öğrenenlere yeterli süre tanınıp onların gereksinimlerine ve özelliklerine önem veren bir öğrenim gerçekleştirildiğinde, kuramsal olarak hemen herkes, öğrenmenin üstesinden gelebiliyor. Oysa okullarda bunun tersi yapılıyor. Okul başarısında yalnızca **yetenek** belirleyici değildir; öğrenmeyi başarmanın öğrenenlerin **dili kavrayış ve kullanış**ları, öğrenme istek ve **kararlılıkları,** öğrenmeye ayrılan **süre**, öğretimin niteliği gibi birçok etkene bağlı olduğu saptanmıştır.

Öğrenmeyi Kolaylaştıran Yaygın Görüş ve İlkeler *Bkz.* öğrenme.

öğrenmeyi öğrenme (learning to learn) Benzer yapıdaki sorunların çözülmesi sonucunda kişinin aynı türden yeni sorunları daha çabuk, daha kolay çözmesi. Öğrenmeyi öğrenmenin, uygun bir öğrenme setinin oluşturulmasıyla gerçekleştirilebileceği varsayılıyor. *Bkz.* **eğitim; eğitsel rehberlik; öğrenme (Unutmaya Yol Açan ve Öğrenmenin Geçişini Artıran Nedenler: (6) Genelleme kuramı); öğrenme seti.**

öğrenme yöntemleri (methods of learning, learning hethods) İnsan ve hayvanın öğrenmede izlediği türlü yollardan her biri; öğrenme metotları. Öğrenme yolları, öğrenene ve öğrenme konusuna göre değişiyor. Öykünme, sınama-yanılma, birden kavrama, kafa yorma, düşünme, akıl yürütme, yapma, sonucu görme**, konuyu bölerek ya da tümüyle öğrenme, zamanı bir solukta tüketerek ya da parçalayarak (dura dura) öğrenme,** öğrenene ve konuya göre çok değişiklik gösteriyor.u bölerek ya da tümüyle öğrenme, zamanı bir solukta tüketerek ya da dura dura parçalayarak öğrenme, öğrenene ve konuya gör *Bkz*. öğrenme-öğretme ilkeleri; öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri; öğrenme stratejisi.

öğrenme zorlukları *Bkz* . öğrenme güçlükleri.

öğreti (doctrine) ***(doktrin)*** **1.** Bir düşünürün ya da siyasal önderin, belli bir konuda ortaya koyduğu ve benzerlerinden ayırt edilebilecek, kendine özgü özellikleri bulunan kuramsal çözümleme ya da siyasal dizge. **2.** Bir

konuyu aydınlatma ya da yorumlamayı amaçlayan sistemli bilgiler bütünü.

öğretici 1 (instructor) Öğreten, öğretme işi gören kişi. **2.** (instructive) Öğretme özelliği olan, yetiştirici, aydınlatıcı. **3.** (didactic) Öğretimle ilgili, öğretici; ***didaktik.***

öğretilebilir zekâ geriliği (educatable mental retardetness) Eğitilebilirlik beklentisi olan zekâ geriliklerinden biri. Zekâ katsayısı 55-75 arasında değişen bu gruptan kişiler, standart eğitim görebiliyorlar. Bunlar, toplumsal uyum sağlayabiliyor; toplumda belli ölçülerde bağımsızlık kazanabiliyor; meslek eğitimi sonucu kendilerini tümüyle ya da bir ölçüde geçindirebiliyorlar. *Bkz.* **eğitilebilir zekâ geriliği**.

öğretim (instruction, teaching) **1.** Kişinin, belli bir amaca ulaşmasını sağlayacak bilgileri öğrenmesine yardım etme işi. **2.** Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, araç gereçleri hazırlama ve öğrenmede yol gösterme işi; *Bkz.* eğitim (öğretim); öğretim bilgisi; öğretim ilkeleri; öğretim makinesi; öğretim özgürlüğü: öğretim programı; öğretim üyesi; öğretim yöntemi; öğretmen; tam öğrenme.

öğretim bilgisi (didactics) Öğretimin ilke ve yöntemlerini, bunlarla ilgili sorunları konu edinen bilgi dalı***; didaktik.*** *Bkz.* öğrenme-öğretme ilkeleri; öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri.

öğretim durumları *Bkz.* **tam öğrenme.**

öğretim ilkeleri (teaching principles, principles of teaching) Öğrencilerin eğitim amaçlarına yönelmelerini sağlamak için öğretmenlerin yararlandıkları kavram ya da genellemeler . *Bkz.* öğrenme becerileri; öğrenme-öğretme ilkeleri.

öğretimin niteliği *Bkz.* eğitim.

öğretim izlencesi *Bkz.* öğretim programı.

öğretim makinesi *Bkz.* **SKINNER, Burrhus Frederik.**

öğretim mesleği *Bkz.* öğretmenlik.

öğretim özgürlüğü (freedom of teaching, teaching freedom) **1.** İlk kez 1711'de Almanya'da Halle Üniversitesi'nde **Gundling**'in ortaya attığı ilke. Bu ilke kimilerine göre, sonucu ne olursa olsun, gerçeği bulma ve izlemede özgür olma hakkı, akademik özgürlüğün temel taşı olmuştur. *Bkz*. **akademik özgürlük**. **2.** Yasaların belirleyeceği koşullara bağlı kalınarak herkese okul açma ve öğretim yapma hakkının tanınması;

öğretimin yalnızce devlet tekelinde olmaması. **3.** Öğretim görenlerin, her öğretim basamağındaki öğrencilerin ancak istedikleri konuları ve kendilerinin istediği biçimde öğretilmesini isteme hakkı. (Bu, yalnızca **erkinlik** anlamına geliyor.)

öğretim programı (instructional program, curriculum, course of study) **1.** Bir örgün eğitim kurumunda yetişmek isteyene kazandırılması düşünülen bilgi, beceri, tutum ve davranışları belirten yazılı belge **2.** Okul ve kurslarda ulaşılması istenen amaçları, bunları gerçekleştirecek ders ve konuları sıralayan; öğretmene yol gösteren düşünceleri de içeren kılavuz. **3.** Belli bir okulun, öğretmenin, belli bir süre içinde okuttuğu dersler ya da konular dizisi. *Bkz*. **okul programı**.

öğretim üyesi (teaching staff) 1.Bir okul, bölüm ya da üniversitede öğretim ve yönetimden sorumlu kişi. **2.** Bir eğitim kurumundaki öğretmenler topluluğu, öğretim sorumluları.

öğretim yöntemi *Bkz.* öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri.

öğretme *Bkz*. **eğitim;** öğretim.

öğretmen (teacher, instructor) **1**. Resmi ya da özel bir eğitim kurumunda öğrencilerin öğrenim yaşantıları kazanmalarına kılavuzluk etmek, onlara yol ve yön göstermek amacıyla görevlendirilmiş olan kişi; ***muallim.*** **2.** Belli bir alandaki zengin ya da olağanüstü yaşantısı, eğitimi ya da bunların her ikisinin varlığından dolayı kendisiyle ilişki kuran başka kişilerin büyüme ve gelişimlerine hizmeti dokunan kişi. *Bkz*. **hümanist öğretmenlik; öğrenciyi odak alan öğretmen;** öğretmenlik; öğretmenin nitelikleri; öğretmen odaklı eğitim; öğretmen tutum envanteri.

öğretmenin nitelikleri (teacher qualification) Öğretmenin, belli bir eğitim görevini yerine getirip getiremeyeceğini gösteren öğrenim derecesi, eğitim deneyimi; bedensel, toplumsal-ruhsal ve zihinsel özellikleri; iyi bir öğretmende bulunması zorunlu özellikler; öğretmen niteliği; öğretmenin yeterliği. Okuldaki öğrenme ve öğretme çalışmalarından beklenen verimli sonucu alabilmek için iyi öğretmenlik niteliklerine sahip olan öğretmen bulunmadıkça, iyi öğretim programı, tutarlı yöntemler, yeterli ders araç gereçlerinin varlığı fazla bir anlam taşımıyor. O nedenle eğitim işlerinde görevli olanların, iyi bir öğretmenin niteliklerini yeterince bilmeleri ve öğretmenlerin bu niteliklerle donatımı için gereken her şeyi yapmaları gerekiyor. İyi bir öğretmenin niteliklerinin başlıcaları şunlardır: (1) Planlı çalışma alışkanlığı bulunuyor. (2) Öğrencilere karşı merhametli

davranıyor; onları içten gelen bir sevgiyla seviyor. (3) Öğrencilerle ve okulun öğretmenleriyle işbirliği yapıyor. (4) Demokratik bir anlayışa sahip bulunuyor. (5) Yol gösterici ve özendirici olduğunu ortaya koyuyor. (6) Telkin yeteneğine sahip bulunuyor. (7) Öğrenme-öğretme etkinliklerinde öğrencinin bireyselliğini göz önünde bulunduruyor ve buna uygun önlemler alabiliyor. (8) Öğrencileri sürekli olarak ilerlemeye yöneltebiliyor. (9) Çocuğun ilgisini çekerek öğrenime yön verebiliyor. (10) Güçlükleri önceden kestirebiliyor ve onları gidermenin yollarını biliyor; bunun gereği olarak öğrencilerin her birinin özelliklerini tanıyor. (11) Öğrencinin ruh sağlığını korumanın koşullarını biliyor. (12) Öğrencileri inisiyatif kullanmaya ve düşünce özgürlüğüne sahip kılmaya yöneltmeyi başarıyor. (13) Öğrencilere bilgi, beceri ve alışkanlık kazandırma yöntemlerini biliyor ve bunları başarıyla kullanıyor. (14) Öğrenciyi kendine güvenen bir kişi durumuna getirebiliyor. (15) Öğrenciye bağımsız bir kişilik kazandırabiliyor; onun bu yönde gelişim göstermesi için gerekli önlemleri alıyor. (16) Sabır ve dayanıklılık gösteriyor. (17) Öğrencilere kendini sevdirmeyi biliyor. (18) Öğrencilere ülkesinin ve dünyanın sorunlarına karşı duyarlı olmak, onlarla yakından ilgilenmek başta olmak üzere her yönden örnek oluyor. (19) Sağlam bir genel kültüre sahip bulunuyor ve mesleksel yenilikleri izliyor. (20) Öğrencilere karşı adil davranıyor. *Bkz.* hümanist öğretmenlik; öğrenciyi odak alan öğretmenin nitelikleri; öğretmen tutum envanteri.

öğretmenin yeterliği *Bkz.* öğretmenin nitelikleri.

öğretmenlik (teaching, being a teacher) Öğrenme, öğretme ve eğitim mesleği. *Bkz.* **hümanist öğretmenlik;** öğretmen; öğretmenlik bilgisi dersi;

öğretmenlik bilgisi dersi (Professional subjects) Öğretmen yetiştiren kurumlarda okutulan öğretmenlikle ilgili gelişim ve öğrenme psikolojisi, öğrenme ve öğretme ilke, yöntem ve teknikleri, Çocuk ruh sağlığı ve uyum bozuklukları, rehberlik ve psikolojik danışma, eğitim sosyolojisi, sosyal psikoloji, rehberlik ve psikolojik danışma, ölçme ve değerlendirme gibi dersler ya da kurslardan her biri. Bu derslerin konuları birinci derecede eğitimle ilgilidir. Bunlar, **eğitim dersleri** ya da **eğitim kursları** adıyla da anılıyor. *Bkz.* öğretmenlik formasyonu; öğretmenin nitelikleri.

öğretmen odaklı eğitim *Bkz.* eğitim; öğrenci odaklı eğitim.

öğretmen tutum envanteri (Minnesota Teacher Inventory) Türkçeye uyarlanmış olan ve öğrenciyi odak alan ve almayan öğretmen tutumlarını belirlemek amacıyla Türkçeye uyarlanmış olan 150 maddelik bir tutum envanteri. Bu envanterdeki her maddeyi denek, “Kuvvetle katılırım. Katılırım. Kararsızım. Katılmam. Asla katılmam.” seçeneklerinden birini işaretleyerek tutumunu ortaya koyuyor. Bir araştırmada kullanılmak üzere, bu 150 maddelik öğretmen tutum envanterinden, iki uzmanın daha açık ve anlaşılır bularak seçtikleri 100 maddeden birkaçı şunlardır:

Arasıra ufak tefek disiplin olayları öğretmen tarafından şakaya dönüştürülmelidir.

Çekingenlik, atılganlığa tercih edilir.

5. Öğretmen (eğlenceli durumlarda) sınıfla birlikte gülerse sınıfı kontrol edemez hale gelir.

20. Öğrencilerin ihtiyaçları da yetişkinlerin ihtiyaçları kadar önemlidir.

21. Öğrenciye soru sormaksızın yetişkine itaat etmesi öğretilmelidir.

29. Her öğrenciden aynı düzen ve tempoda bir çalışma beklemek doğru olmaz.

34. Bir öğrencinin karşı cinsle ilgilenmektense utanması daha iyidir.

42. Öğretmenlerin çoğu öğrencilere karşı yeterince sert davranmamaktadır.

50. Öğrencilere fazla ödev vermek, çoğu zaman iyi bir cezalandırma yoludur.

55. Hiçbir öğrenci otoriteye başkaldırmamalıdır.

64. Sınıfta öğrencilere bugünkünden daha fazla konuşma ve hareket özgürlüğü verilmelidir.

69. Öğrenciler c,nsel konularda soru sormamalıdırlar.

77. Müstehçen yazı yazan öğrenci şiddetle cezalandırılmalıdır.

80. Okul çalışmalarını öğrencilerin ilgilerine dayamak sonuç vermez.

85, Öğrenciler kendi kararlarını kendileri verecek kadar olgun değildirler.

90. Öğrencilere yaptığımız kısıtlamanı n nedenini açıklamamız gerekir.

92. Bir öğrencinin kendinden ne beklendiğini tamamen ve her zaman bilmesi gerekir.

97. Öğrenciler gibi öğretmenler de yanılabilirler.

*98. Bir öğrencinin, öğretmeniyle aynı görüşte olmadığını açıkça ortaya koymaya hakkı vardır. (*Rasim Bakırcı, Öğrenciyi Merkez Alan ve

Almayan Öğretmen Tutumunun Öğrencinin Bağımsızlık Kazanmasına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. A. Ü. Eğitim Fakültesi, Ekim 1981)

öğretmen yapımı başarı testi *Bkz.* **standart olmayan test.**

öğretme-öğrenme ilkeleri *Bkz.* öğrenme-öğretme ilkeleri.

öğretme-öğrenme yöntem ve teknikleri *Bkz.* öğrenme-öğretme yöntem ve teknikleri.

öğüt (advice, counsel) Bir kişiye yapması ve yapmaması gereken konularda söylenen söz. Öğüt verme, demokratik düzende olumlu karşılanmıyor. Onun yerine kişiyi düşünmeye yönelten tutum ve davranışlar, öneriler önemseniyor.

ölçekler (scales) Ölçme işlemi için geliştirilmiş ve düzenlenmiş araç gereçler. Ölçekler, basitten karmaşığa doğru olmak üzere sınıflama ölçekleri, sıralama ölçekleri, aralıklı ölçekler ve oranlı ölçekler diye sıralanıyor. **(1) Sınıflama Ölçekleri.** Nesnelerin, ilgilenilen özelliklere göre kümelendirilmesiyle ortaya çıkan sınıflama ölçekleri, süreksiz ve nitel **değişken**lerin kümelenmesinde kullanılıyor. Bunlarda yalnızca toplama ve çıkarma çözümlemesi yapılabiliyor. **(2) Sıralama Ölçekleri.** Bu ölçekler ile özelliklerin derecesine göre büyükten küçüğe, küçükten büyüğe sıralama yapılıyor. Bu ölçeklerde miktar kavramı ve başlangıç noktası yoktur. Bu ölçeklerde ancak A>B, B>C ise A>C denebiliyor. Psikolojideki ölçeklerin çoğu, sıralama türünden ölçeklerdir. Bunlarda istatistiksel olarak **ortanca, çeyrek kayma, frekans sayımı, sıra farkları korelasyon katsayısı** işlemleri yapılabiliyor. **(3) Aralıklı Ölçekler.** Bu ölçeklerde farkın yönünün yanı sıra, miktarı da bellidir. Başlangıç noktası gerçek değil; rastgeledir. Ölçek üzerindeki birimler birbirine eşittir; ancak, bunlarla örneğin, termometre gibi oranlı karşılaştırmalar yapılamıyor. İstatistiksel olarak **ortalama, standart kayma**, **Pearson korelasyon katsayısı** ile **sıralama** ve **sınıflama**daki işlemler yapılabiliyor. **(4) Oranlı Ölçekler.** Bunlarda ise aralıklar birbirine eşit olup gerçek bir başlangıç (sıfır) noktası bulunuyor. Ölçek üzerindeki aralıklar, sonsuz sayıda ve eşit bir biçimde bölünebiliyor; oran olarak karşılaştırma yapılabiliyor.

ölçer *Bkz.* **test.**

ölçer dizisi *Bkz.* **test bataryası**.

ölçme (measuring, measurement) Bir nesneyi ya da nesnelerin belli bir özelliğe sahip olup olmadığını; bu nesne ya da nesneler belli bir özelliğe

sahipse bunların sahip oluş derecesini gözlemleme; gözlem sonuçlarını simgelerle, özellikle sayısal simgelerle anlatma. Ölçme ile **görgül ilişkiler sistemi**, **formal ilişkiler sistemi**ne çevriliyor. Ancak, bu formal ilişkilerin görgül sistemdeki değerleri bire bir temsil edebilmesi, anlamlı olması gerekiyor. Değişkenlerle ilgili bilgi elde etme yollarının başında, ölçme geliyor. Ölçme yapabilmek için, bir özelliğe sahip oluş ve bir özelliğe sahip oluş farklılığı gerekiyor. Kimi özellikler doğrudan; kimileri ise, dolaylı olarak gözlemlenebiliyor ve ölçülebiliyor. **Psikolojide ölçme**, fizik bilimlere göre daha güçtür. Psikoloji daha çok, doğrudan gözlemlenemeyen; ancak, doğrudan gözlemlenen değişkenlerle belirli ilişkileri olan değişkenler (ara değişkenler) üzerinde çalışıyor. Örneğin, zekânın, zekâ testleriyle ölçüldüğü varsayılıyor. Zekâ testleriyle gerçekte, zekâ ile ilişkili olduğu varsayılan kimi değişkenler ölçülüyor. Bu tür ölçmeler, **dolaylı ölçmeler**dir. Fizik bilimleri dışındaki alanlarda kalan bir olayın evrendeki değeri belirsizdir. Onun için bunlardaki ölçme işlemi, bir miktar hata payı taşıyor. **Deneysel psikoloji** çalışmaları, **psikofizik** ölçmeler, **bireysel ayrılıklar**ı inceleme gereksinimi, normalden ayrılanların **kliniksel** incelenmesi, değişik alanlardaki çalışmaların birleştirilmesi gibi nedenler, psikolojide ölçmeyi gerekli kılıyor. Ölçme süreci sonucunda, ölçüm denen sayısal değerler elde ediliyor. Ölçme işlemi ise, belirli kurallara göre düzenlenmiş ve ölçek diye adlandırılan araç gereçlerle yapılıyor. *Bkz.* **değerlendirme; dizgeli öğretimde ders planı düzenleme; eğitsel ölçme; sınav.**

ölçme işlemi *Bkz.* **ölçme.**

ölçme teknikleri (measurement techniques) **1.** Ölçme yöntemi. **2.** Öğretmen yetiştiren kurumlarla testçi yetiştiren kurumlarda bu ad altında okutulan dersin adı.

ölçüm *Bkz.* ölçme.

ölçüt (criterion) **1.** Bir şeye ilişkin bir yargıya varabilmek ya da bir şeye bir değer biçebilmek için başvurulan ilke, ölçü; ***kriter, kıstas.*** **2.** Bilgide doğruyu yanlıştan ayırt etme aracı.

ölçüt bağıntılı geçerlik *Bkz.* **geçerlik.**

ölü ile cinsel ilişki tutkusu (necrophilia) Kişinin ölü ile cinsel ilişki kurarak ya da ölüyü seyrederek cinsel doyum sağlaması biçimindeki çok az görülen bir sapma; ***nekrofili.*** Tama yakını erkek ve çoğu **psikotik** olan ve normal cinsel ilişkiye hiç ilgi duymayan bu kişiler, kimi zaman kurbanı

önce öldürüyor, sonra ilişki kuruyorlar. Çokluk ise morgdan ya da mezarlıktan ceset çalıyor.

ölüm içgüdüsü (thanatos) **Freud'a göre,** en belirgin ve yaygın türevi **saldırganlık** olan ve açlık, susuzluk, solunum, işeme, dışkılama içgüdüleri ve cinsel içgüdüler gibi bedende belli bir bölgesi bulunmayan içgüdü; ***tanatos.*** Örneğin, sevgimiz gibi öfkemizi de bedenimizin belli parçaları ile yansıtmıyoruz. İnsan, kendi doğal hakkı olan içgüdülerinin doyumu engellendiğinde saldırgan tepkiler gösteriyor. Hayvanların, saldırılarında birbirini insanlar kadar çok öldürmedikleri; genellikle, başkalarına ait bölgelere girmeye kalkışmayıp kendi bölgeleriyle yetindikleri görülüyor. Cinsel içgüdülerden ayrı bir kaynağı ve amacı olan saldırganlığın **kıskançlık, kin, nefret, elezerlik** gibi türevleri de vardır Saldırganlığın aradığı doyumu da ona benlik sağlıyor. Üstbenlik, doyumu onaylayan ya da yasaklayan dış dünyanın yasalarını simgeliyor. Uygunsuz cinsel istekler gibi, yersiz saldırılar, pişmanlık ve suçluluk duyguları, benliği kaygılandırıyor. Freud'a göre saldırgan, yıkıcı davranışları başlatan, ölüm dürtüsüdür. Bu içgüdü, haz ya da acı verici olduğuna bakılmadan, canlıyı eski yaşantılarını yinelemeye zorluyor. Freud'un bu kuramı oluşturmasında, insanlık tarihinde hiç eksik olmayan ölüm ve yıkım olgusunun, I. Dünya Savaşı'nda belki daha geniş kapsamlı olarak bir kez daha yaşanması etkili olmuştur. Freud, bu bilgi ve gözlemlerinin sonucunda yaşamın, yaşam içgüdüsü (eros) ile ölüm içgüdüsü (thanatos) arasındaki kesintisiz savaşım ve dengeye bağlı olduğu kanısına varmıştır. Ancak, Freud'un; savaşların, yıkımların, insan eliyle yaratılan trajedilerin sorumlusu olarak gösterdiği ölüm içgüdüsüne psikanaliz kuramcılarından olduğu kadar, öbür alanlardan da şiddetle karşı çıkıldı. Bunlara göre saldırgan, yıkıcı dürtülerin ortaya çıkıp gelişmesine ölüm içgüdüsü değil; **engellenme** ve **çatışma**lar yol açıyor. İnsanlığı tehdit eden engellenme ve çatışmalar ortadan kaldırıldığı ya da azaltıldığı; her insana kendini gerçekleştirme olanağı sağlandığı ölçüde, saldırganlık da azalacaktır. Dünyadaki savaş karşıtı, barış yanlısı onca insan, bu amaç yolunda uğraş veriyor. *Bkz.* **birincil özezerlik; cinsel içgüdü; hoşlanım-acı ilkesi; içgüdü kuramı; saldırganlık ve şiddete yönelme; yaşam içgüdüsü.**

ölüm isteği *Bkz.* ölüm içgüdüsü.

ölüm korkusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((8) Umutsuzluğa Karşı Benlik Bütünlüğünün Oluşumu).**

önalgı (preperception) Bir uyarıcı algılanmadan önceki hazırlık evresi. Düş gücünü de içerebilen bu evrede ayrıntılar bulanık ve daha düzenlenmemiş durumdadır.

önbeyin (forebrain) Beynin **talamus, hipotalamus** ve **beyin kabuğu** da içinde olmak üzere, kafatasının büyük bir bölümüne verilen ad. Bu kesimin her türlü duyu, algı. duygu, güdülenme, dil, öğrenme ve düşünme gibi en yüksek düzeydeki zihinsel işlevlerden sorumlu olduğu kabul ediliyor. *Bkz.* **beyin; ön lop.**

öncelik yasası (law of primacy) Belleme, dolambaç öğrenmeleri gibi, öğrenmeyi açıklamada kullanılan bir ilke. Buna göre, bir konu dizisinde önce yer alan konular ya da eylemler daha çabuk öğreniliyor ve daha kolay anımsanıyor; kolay kolay unutulmuyor. *Bkz.* **seri konum eğrisi.**

önder (leader) Belirli zaman ve durumlar içinde, ilişkide bulunduğu grup ya da toplumun tutum ve davranışlarını değiştirme, onları yeni hedeflere yöneltme yeteneğini gösteren kişi; ***lider.***

önderlik (leadership) Önderin yetenek ve becerilerini kendinde bulundurma durumu; ***liderlik.*** Girişkenlik, yön verme, yönettiği birey ya da grupların tutum ve davranışlarını onları doyuma ulaştıracak biçimde denetleme, önderliğin önemli niteliklerindendir.

öndeyi (prediction) Genelde, olgular arasında bilinen ya da varsayılan ilişkilere dayanılarak, gerçekleşmiş gözlemlerden, gerçekleşmemiş olanları kestirme. Bilimde, yoklanan bir kuram ya da varsayımdan çıkarsanan olgusal beklenti ya da beklentiler.

önemli başkaları *Bkz.* **özgüvensizlik.**

önerme (proposition) **1.** Ayrı bir sav olma niteliği taşıyan, doğruluk ya da yanlışlığı test edilebilen ve bir kavramla o kavramın bir özeliği; iki ya da daha fazla kavram arasındaki ilişkiyi temsil edebilen en anlamlı küçük bilgi birimi. **2. Dilbilgisinde**, özneye ilişkin bildirimde ya da yargıda bulunan bir tümce ya da tümce parçası. Örneğin, “Bütün kediler hayvandır.” Ya da “Sığırlar, doğurarak çoğalır.” **3.** Doğruluğu test edilmek için öne sürülen sav. *Bkz.* tümdengelim.

ön hipofiz bezi *Bkz.* **hipofiz bezi; yumurtalık uyarıcı hormonu.**

önleyici ruh sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı**.

ön lop (frontal lobe) Beynin ön bölümü. Ön lop, limbik sistem gibi derin yapılar da içinde olmak üzere, beynin öbür bölgeleriyle karmaşık

bağlantılar kuruyor ve planlama, örgütleme, istemli hareket denetimi, dürtülerin ketlenmesi, seçici dikkat, duygular, öğrenme, sözlü anlatım, sorun çözme, kişilik ve öbür birçok yüksek düzeyli bilişsel işlevlerde önemli bir etken oluyor. *Bkz.* **beyin; hipofiz bezi; önbeyin; ön lop sendromu.**

ön lop sendromu (frontal lobe syndrome) Ön lop hasarından ya da beyindeki genel doku bozukluklarından kaynaklanan ve kişilik değişimleri, akıl yürütme yetisinden yoksunluk; dürtüsellik ve planlama yetisi yitimi, kimi zaman duyumsamazlık gibi belirtilerle ortaya çıkan bir sendrom. *Bkz.* ön lop.

önoluşçuluk (preformationism) Tohumun, her şeyiyle; kaşı, gözü, bütün organlarıyla oluşmuş insan minyatürünü içinde barındırdığı inancı. Önoluşçuluk, gelişimi, birbirini izleyerek gerçekleşen karmaşık, birikimsel ve farklılık yaratıcı evreler olarak gören **epigenesis**in tersi bir yaklaşımdır.

ön oyun (foreplay) Cinsel ilişkinin fizyolojik ve fiziksel uyarımla gerçekleştirilen ilk evresi. Bu evre, dokunma, öpme, okşama gibi eylemlerle gelişiyor ve sıklıkla cinsel birleşmeyle noktalanıyor. Ancak, cinsel birleşme olmadan da orgazmla sonuçlanabiliyor. *Bkz.* **cinsel tepki döngüsü.**

ön plan (foreground) Algının ya da ilginin odağında bulunan; zeminden ayrı, bağımsız bir bütün olarak algılanan. Bir sahnenin, bakanlara en yakın olan bölümü. *Bkz.* **zemin.**

önyargı (prejudice) Bir nesne, birey ya da kümeye ilişkin, doğrudan, yeterince bilgi edinmeden geliştirilen yargı; önceden geliştirilen, genellikle duygusal yönü ağır basan olumlu ya da olumsuz tutum; ***peşin hüküm.*** Önyargı; birey, nesne ya da gruba karşı kalıp yargıların geliştirilmesine ve o birey ya da grupla toplumsal uzaklığın, düşmanca duyguların artmasına yol açıyor. Önyargılar, haklılığa dayanmamaları, doğrudan bilgi edinmeden geliştirilmiş katı yargı olmalarıyla **tutum**lardan ayrılıyor. Öteki tutumlar gibi öğrenmeyle oluşan önyargılar da bireyin, kümenin ya da nesnenin çarpıtılarak algılanmasıyla oluşuyor. Örneğin, ırkçı birey ya da grup, ırkçı olmayan grupla arasındaki toplumsal uzaklığı artırarak, toplumsal ayrımcılığa yol açıyor. *Bkz*. **inanç, kanı, değer.**

örgen *Bkz*. **organ**.

örgen eksikliği *Bkz*. **organ eksikliği**.

örgenlik *Bkz*. **organizma**.

örgensel beyin bozuklukları *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları** .

örgensel çıldırı *Bkz*. **organsal psikoz**.

örgensel ruhbilim *Bkz.* **organsal psikoloji**.

örgün eğitim (formal education) **1.** Alışılmış türlere göre, düzenli biçimde, mantıklı bir doğrultuda yapılan yetiştirme ya da eğitim; ***okul eğitimi, biçimsel eğitim.*** **2.** Öğrencilerin sınıf içi yaşantıları ile sınırlı ve sınıf dışındaki canlı yaşantılarından yararlanmayan her eğitim proramı. Örgün eğitim, okullarla öbür eğitim kurumlarında yer alan ve gittikçe güçleşip uzmanlaşan türden örgütlenmiş bir eğitimdir. Örgün eğitim basamaklarından birinin bitirilmesi, bir üst basamağa gitme hakkını kazandırıyor. *Bkz.* **ilköğretim; orta öğretim; yaygın eğitim; yüksek öğretim.**

örgüt (organization) Bellibir amaçla kurulmuş bir yapı içinde bir arada çalışan insan topluluğu. Amaç, görev ve sorumlulukların yazılı olarak belirlendiği; işbölümü ve görevlerin yerine getirilmesinde yaptırımın söz konusu olduğu örgüt **formel örgüt;** kendiliğinden gelişen ilişkilerle oluşup, katı bir işbölümü bulunmayan; karşılıklı güvene dayalı ve sözlü kurallara göre çalışan örgüt de **informel örgüt** olarak adlandırılıyor.

Örnek Alma Yoluyla Özgerçekleştirim *Bkz.* **duyuşsal öğrenme (Duyuşsal Eğitimi Uygulama Biçimleri); kendini gerçekleştirme.**

örneklem (sample) Belirli bir özelliğe göre evrenden, belirli bir yolla seçilmiş daha az sayıda nesne ya da bireylerin oluşturduğu grup. Örneklemden yararlanarak evrene genelleme yapma, araştırma ve deney açısından ekonomik bir yoldur. Evrende araştırma ve deney yapmak, ayrıca olanaksızdır. Ancak, örneklem seçiminde titiz davranılmalıdır. Evrendeki nesne ve bireylerin, evreni en iyi biçimde temsil etmesine özen gösterilmelidir. Evrenden örnekleme bireyler ve nesneler genellikle seçkisiz atanıyor. *Bkz.* örneklemdeğer; örneklemdeğersel psikoloji; örneklemdeğersel ruhbilim; örnekleme.

örneklemdeğer (istatistic) Ortalama, değişke ve benzerleri gibi örneklemdeki değerlerden bulunan bir değer; ***istatistik.***

örn**eklemdeğersel psikoloji** (statistical psychology) Açıklayıcı ya da sistematik anlamlar elde etmek için örneklemdeğer ilkelerinden yararlanan psikoloji; ***istatistiki psikoloji; örneklemdeğersel ruhbilim.***

Elde edilen bu anlamlardan yararlanılarak psikoloji verileri düzenleniyor. Örneklemdeğersel psikoloji, matematik değerde bir psikoloji olması nedeniyle, bu dala **matematik psikoloji** demenin daha uygun olduğunu belirtenler vardır.

örneklemdeğersel ruhbilim *Bkz.* **örneklemdeğersel psikoloji.**

örnekleme (sampling) İncelenmesi gereken evrenin yeterli örneği sayılabilecek sınırlı bir kesimini belirli kurallara göre seçme. *Bkz.* örneklem; örnekleme hatası.

örnekleme hatası (sampling error) Araştırma evreninden örnekleme ile seçilen bireylerin taşıdığı değerlerin, evrenin bireylerinin ortalama değerinden gösterdiği sapma. Örnekleme hatası büyüdükçe örnek evrenin temsil gücü azalıyor.

örnek olay incelemesi *Bkz.* **olay incelemesi.**

örselenme *Bkz.* **travma.**

örtülü bellek (implicit memory) Bir deneyime ilişkin bilinçli anımsamaya, sözel bileşenlere dayanamayan bilgi; devimsel becerilere, alışkanlıklara, işlemlere ilişkin uzun süreli bellek *Bkz.* **yöntemsel bellek.**

örtülü bilgi (tacit knowledge) Davranışı ve ruhsal durumu etkileyen; ancak, normal koşullarda bilince kapalı olan bilgiler; bilinçsiz bilgi. Bu bilgiler, açıkça öğrenilmeyen ya da dışa vurulmayan; ancak bireysel yaşantılarla edinilen bilgilerdir. *Bkz.* örtülü öğrenme.

örtülü gözlem (unobtrusive methods) Üzerinde gözlem, ölçüm ve benzerleri yapılan kişinin farkında olmadan ya da davranışlarını etkilemeden yapılan her türlü gözlem ve araştırma. Bu tutumla elde edilen verilerin, araştırma yöntemlerinden etkilenmemesi sağlanıyor. *Bkz.* **doğal gözlem; tepkisel ölçümler.**

örtülü öğrenme (implicit learning) **A. S. Reber'e göre**, bilinçten bağımsız olarak, hem öğrenme süreci hem de öğrenilen bağlamında, kişinin bilinçten bağımsız (farkında olmadan) öğrendiği şeyler. Kişinin yaşamında öğrendiklerinin büyük çoğunluğu, öğrenmeye yönelik bilinçli, etkin bir çabası olmadan gerçekleşiyor. Kişi, anadilini, yaşadığı çevreyi, toplumsallaşmayı böyle öğreniyor.

örüntü tanıma *Bkz.* **tanıma belleği**.

östrojen *Bkz.* **estrojen.**

ötanazi (euthanasia) Yaşamından umut kesilen, öleceği kesinleşen bir hastanın, acısını bir an önce dindirmek amacı ve hastanın isteği ile yaşamına bir hekimce son verilmesi biçiminde işlenen insan öldürme suçu.

öyküsel bellek *Bkz.* açık bellek.

öz (actual self) Bireyi oluşturan özelliklerin karmaşık örgütü. *Bkz.* özaşkınlık; özbeğeni; özbiliş; özdeğerlendirme; özdenetim; özdeş; özdeşim; özdinamizm; özdisiplin; özdoyurum; özdüzenleme; özeleştiri; öze yabancılaşma; özezer; özezerlik; özgeçmiş; özgerçekleştirim; özgüvensizlik; öz imgesi; öz kavramı; özkıyım; öz kimlik; özsaygısı; öz sever; öz sevgi; özsistem; öz söndürme; özuzanım; özveri; özyapı.

özaşkınlık(self-transcendence) **V. Frankl'e göre**, kişinin kendisiyle uğraşmayı bırakıp kendini başkalarına, işine, başka bir amaca, etkinliğe adayabilme yetisi. Ona göre kişinin kendini unutabilmesi, kendi dışındaki şeylerle uğraşabilmesi, ruh sağlığı için temel önemdedir.

özbeğeni (saygınlık güdüsü) *Bkz.* **MASLOW; Abraham.**

özbiliş (self-awareness) Kişinin kendi davranış ve güdülerini sezmesi ve onlara karşı anlayış kazanması.

özdeğerlendirme (self-evaluation) Kişinin kendi değerine, benliğine, kimliğine, yeteneklerine, sınırlılıklarına, değer yargılarına, amaçlarına, kişiliğine, duygularına, tutumlarına ilişkin görüş, kanı ve yargıları; kendine ilişkin zihinsel tablosu; ***kendini değerlendirme, özkavramı.*** *Bkz.* **benlik; kendini algılama; özimge; özsaygısı.**

özdekçilik *Bkz.* **maddecilik**.

özdenetim (self control) Kişinin kendi davranışlarına söz geçirebilme, kendi dürtülerini dizginleyebilme yetisi; ***kendini kontrol etme.*** *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.**

özdeş (identical) bütün nitelikleri yönünden eş, eşit, benzer olan; ***aynı.*** *Bkz.* **özdeş ikizleri denetleme yöntemi; özdeşim; özdeşleşme; özdeş öğeler kuramı; özdeş yumurta ikizleri.**

öz**deş ikizleri denetleme yöntemi** (method ofcotwin control, cotwin control method) Özdeş ikizlerin gelişim farklılıklarını incelemek amacıyla kullanılan yöntem. Bu araştırmalarda özdeş ikizler, farklı çevre koşullarında tutuluyor. Özdeş ikizler, aynı kalıtsal özellikleri taşıdığına göre, ayrı çevrelerde büyüyen ikizlerdeki bedensel, zihinsel, toplumsal ve

duygusal farklılıkların, çevrenin etkisiyle kazanılmış olduğu yargısına varılıyor. *Bkz.* **ayrı yumurta ikizleri; özdeş yumurta ikizleri.**

özdeşim (identification) **Psikanalize göre**, dıştaki bir kişinin, bir nesnenin özelliklerini benimsemek; onun gibi duymak, düşünmek, davranmak ve onun gibi olmak isteği ile gerçekleştirilen **savunma mekanizması**; ***idantifikasyon; özdeşim kurma, özdeşleşme.*** “Üzüm üzüme baka baka kararır.”, “Körle yatan şaşı kalkar.”, “Kıratın yanında duran ya huyundan ya suyundan.” atasözleri, bu mekanizmaya örnek oluşturuyor. Benliğin gelişiminde önemli etkenlerden biri olan özdeşim, **bilinçdışında gerçekleşen bir savunma ve olgunlaşma mekanizması**dır. Bebek, ilk ilişkilerini, içgüdülerini doyuran nesnelerle kuruyor. Bir nesnenin, duyulan gerginliği gidermesi, o nesnenin istenmesine ve ilerde sevilmesine yol açıyor. Gerginliği gideren nesnenin bulunmaması durumunda bebek, çoğu kez o nesne ya da nesnelerden vazgeçmek, beklemek zorunda kalıyor. Beklemek, bebekte acı uyandırdığından, onun gelişmemiş ruhsal yapısı, gücünü duygulanım dışında tek çare olarak, istenen nesnenin düşsel görüntüsüne (anı izlerine) yönelterek gerginliğini giderme yolunu seçiyor. Bu sürece **içe aktarım** deniyor. Öyleyse içe aktarımın ve daha sonra oluşacak özdeşleşmelerin ilk koşulu, nesnenin olmaması ve doyumun gecikmesidir. Eşdeyişle büyümek, gelişmek, olgunlaşmak; istenen şeylerden vazgeçebilmek; yani, onlardan yoksun kalmaya katlanmaktır. **İ**çe aktarılan nesneler, ruhsal yapıda yerleşip birbirleriyle birleşmeye başlıyor ve benliğin parçaları oluyor. İçe aktarılıp zaman içinde aralarında birleşerek bir bütünlük kazanan nesneler, bağımsızlıklarını yitiriyor ve benlikle bağdaşıp onun hamurunu oluşturuyorlar. Örneğin, kız çocukları, anneleri gibi; erkek çocukları da babaları gibi yürümeye özeniyorlar. Anne babaları kitap okuyorsa, çocuk da eline bir kitap alıp, onlar gibi bacak bacak üstüne atarak kitabın sayfalarını çevirmeye başlıyor. Her çocuk, önce anne babasının işini seçeceğini söylüyor. Kaportacının oğlu, büyüyünce kaportacı olmayı düşlüyor. Ancak, bu aşamada bunda etken olan, kaportacılık mesleğinden çok, çocuğun gereksinimlerini gideren o güçlü baba örneğidir (baba modelidir). İçinde bulunduğu ortamlar, ona yeni nesneleri, yeni iş ve meslekleri tanıma olanağı sağladıkça, çocuğun girmeyi düşlediği iş ve meslekler de değişiyor. Çocuk bu kez, kimi çöpçü, sürücü, itfaiyeci; kimi de polis, bakkal olmak istiyor. Çünkü bu iş ve mesleklerin her biri onu, belli bir özelliği ile etkilemiştir. Örneğin, itfaiyecinin kırmızı merdivenini,

bakkalın da şekerini sevmiştir. Çocuk, bu iş ve mesleklerin her birinin sevdiği parçasını içine aktarıyor. Onların görüntüsüyle avunuyor. Ne ki bütün bunları içeren tek bir nesne yoktur. Okula başladıktan sonra, eğer öğretmenini sevdiyse, öğretmen olmayı istiyor. Anne babasından alıp içselleştirdiği parçaları, öğretmeninden aldıklarıyla birleştiriyor. Çocuğun hayranlık duyduğu kişiler ve onlardan kendi içine aktardığı parçalar çoğaldıkça bunlar, aralarında bağdaşmaya ve bütünleşmeye başlıyor. Örneğin, çocuğun gülüşü annesine, inatlaşması ağabeyine, akıllılığı babasına benzetiliyor. Delikanlı olduğunda herkes gibi; aynı zamanda herkesten ayrı, kendine özgü bir kişi durumuna geliyor. O, yakın arkadaşlar edinmiştir. Bir süre, müzik tutkunu olmuştur. Sonra, düşünürlere hayranlık duymaya başlamıştır. Edebiyat öğretmeninin etkisiyle şiir yazma hevesine kapılmıştır. Nerdeyse, yirmi dört saatini şiir doldurmuştur. Bu durumda anne babayı ise, ”Çocuğumuz, işe yaramaz şeylerle uğraşıyor!” diye bir kaygı almıştır. Genç, sonra üniversiteye giriyor. İlk yıl, belki bölümüne, çevresine yabancılık çekiyor. İkinci yıldan başlayarak, bölümünü daha çok sevmeye, öğretmenlerine daha çok ısınmaya, onlardan etkilenmeye başlıyor. Birçok bilim, sanat, kültür etkinliğine katılıyor. Politikayla, ülkesinin ve dünyanın sorunlarıyla yakından ilgileniyor, onlara çözüm bulmak uğruna, kimi zaman dozu kaçan eylemlere katılıyor. Değişik alanlarda adını duyurmuş ülkesel ve evrensel önderleri yakından tanıyor; içinde yer aldığı grupla bağdaşmak için belli modaları, bilinçdışı mekanizmalar kullanarak, kişiliğinin öteki yönleriyle özdeşleştirmeye uğraşıyor. Çocuklukta kurulmaya başlayan özdeşleşmeleri benlik, ancak gençlik çağında birbiriyle yoğurarak, onlara bir tutarlılık ve bütünlük kazandırıyor. Benlik, çocukluktan bu yana parça parça gerçekleştirilen özdeşleşmeleri, kişinin yaşının gereklerine, kendisinin beklentilerine ve kendisinden gelecekte beklenenlere göre yoğurup biçimlendirdiğinde, görevini yerine getirmiş ve gücünü kanıtlamış oluyor. Genç, böyle **güçlü bir benlik** geliştirdiğinde, çevresindekilerle anlaşabilen bir **kimlik** kazanıyor. İçinde bulunduğu yaşın ruhsal görevlerini yerine getiremeyen benlik ise, yıkılmaya yöneliyor; üretken olmadan önceki çağların çürük, parça buçuk, eksik özdeşim ve saplantılarının etkisiyle **bunalım**a giriyor. Özdeşleşmelerin başlamasında ve kişiliğe yerleşmesinde çocuğun içinde bulunduğu ortam, en önemli etken oluyor. Çocuk, ancak gereksinimlerini giderecek nesnelerle kişileri, onların parçalarını içine aktarıyor ve onlarla

özdeşleşebiliyor. Örneğin, çocuğun çevresinde onu etkileyenler, sağlıklı görünen sağlıksız kişilerse, onun benliği, sağlıksız parçaları da içine aktarıyor. İnsanın özdeşim, yeni tutum ve davranışlar edinme süreci, elbette bu denli basit değildir. Çocuk, hangi nesnenin hangi parçasını içine aktaracaktır? Bu parçaya karşı nasıl bir savunma oluşturacaktır? Aktardığı o parçayı, aktarmış olduğu öteki parçalarla nasıl bağdaştıracaktır? Kimi çocuk, babasının yumuşaklığını tepki ile karşılarken kimisi , o yumuşaklığı benimseyip sanata yöneliyor. Biri, kendisinde kaygı yaratan saldırganla özdeşleşip, ondan daha saldırgan olabiliyor; bir başkası ise, aynı saldırganlığı yok bilip, kendinde ve çevresinde yıkıcılık yokmuş gibi bir tutumu benimsiyor. Genelde herkes, kendi kişilik özelliklerine uygun tutumları içselleştiriyor. Anne baba, çocuğun benliğinin temellerini atan ilk eğitimciler olmakla birlikte, onlar da daha büyük bir ortamın etkisinde bulunuyor. Çocuk, aileden yararlanmak zorunluluğunu duyuyor; aile de içinde yaşadığı ortamdan yararlanıyor. Örneğin, kimi aileler, olanakları kıt ya da karmaşık bir ortamda yaşama savaşımı veriyorlar. Çocuklarını güvenle yollayabilecekleri bir oyun yerinden; çocuklarına gerekli nesneleri sunabilecek parasal güçten yoksun bulunuyorlar. Okulda öğretmenin yaptıklarını evde yıkıyorlar. Kimi zaman da evde yapılanları okul yıkıyor. Kimi de evde, okulda çocuğa sunulan değerler, filmlerle ve başka yollarla yok ediliyor. **Dürüstlük**, bir türlü **yaygın değer** olamıyor. Hırsızlığın ilgi, saygı gördüğü ve gelir getirdiği görülüyor. Bu durumda gencin edindiği olumsuz kişilik özellikleri nedeniyle anne babayı hangi hakla suçlayacağız? Bunca tutarsız ve çelişkili ortamda yaşayan çocuk ve genç, ne istenen ölçüde sağlıklı özdeşimler yapabilme ne de sağlam bir kimlik ve kişilik geliştirebilme olanağı bulabilecektir. Öyleyse çocuklarımızın sağlıklı özdeşimler yapmasını, güçlü birer kişilik geliştirmesini istiyorsak, evde, okulda ve toplumun öbür kesimlerinde onlara, uygun ortamlar hazırlamak zorundayız. *Bkz.* **birincil özdeşim; ikincil özdeşim; yansıtmalı özdeşim; yapısal kuram (Üstbenlik).**

özdeşim kurma *Bkz.* **özdeşim; özdeşleşme.**

özdeşleşme *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi); özdeşim.**

özdeş öğeler kuramı (identical elements theory) Yeni öğrenilecek bir konunun öğeleri arasında, eskiden öğrenilmiş olanlarınkine benzeyen ne

kadar çok öğe varsa öğrenilecek konunun o kadar kolay öğrenilebileceğini savunan kuram.

özdeş yumurta ikizleri (identical twins) Dişinin döllenen tek yumurtasından iki yavrunun oluşması; ***tek yumurta ikizleri.*** Özdeş yumurta (monozigot) ikizleri diye adlandırılan iki yavru dölün kromozom ve genleri **genotip**i (genleri) ve **feotip**i birbirinin aynıdır. Bu nedenle kalıtım ve çevre etkisinin incelendiği araştırmalarda özdeş ikizler, sıklıkla kullanılıyorlar. *Bkz.* özdeş ikizleri denetleme yöntemi.

özdinamizm (self-dinamism) **H. S. Sullivan'a göre**, özsistemimizi oluşturan ve özellikle biyolojik doyum ve güvenlik ile kaygıdan kurtulma arayışına yönelten güdü ya da dürtüler.

özdisiplin (self discipline) Kişinin istek ve dürtülerini denetleyebilmesi, uzun vadeli hedefler için anlık doyumlardan vazgeçebilmesi; *Bkz.* **dışsal disiplin**; **içsel disiplin.**

özdoyurum *Bkz.* **mastürbasyon.**

özdüzenleme (self regulation) **Bandura'ya göre**, kişisel standartlarımıza uyup uymamasına bağlı olarak, kendi davranışlarımızı bilişsel yolla pekiştirme ya da cezalandırma süreci. Davranışı denetleme, üç alt süreçten oluşuyor. (**1**) İstenen ve istenmeyen davranışları yaratan ortam ve koşulların gözlemlenmesi; (**2**) Kişisel çevrenin, istenen davranışı kolaylaştıracak biçimde oluşturulması ve istenmeyen davranışı yaratacağı sezilen koşullardan kaçınılması; (**3)** Davranışların değerlendirilmesi ve pekiştirilmesi.

özeksel eğilim *Bkz.* **merkezi eğilim**.

özel (special) **1.** Yalnızca bir tek kişiye, bir tek şeye ya da bir tek amaca ilişkin olan. **2.** Ayırt edici bir niteliği, yönü bulunan. *Bkz.* özel alan; özel eğitim; özel eğitim gerektiren çocuklar psikolojisi; özel eğitim pedagojisi; özel etken; özel öğretim; özel öğretim bilgisi; özel yetenekler; özel yetenek testleri.

özel alan (private sphere) Yalnızca bir bireyi ya da bir aileyi ilgilendiren; öbür insanları ya da insan topluluklarını ortak bir düzenleme yapmayı gerektirecek düzeyde ilgilendirmeyen düşünce, davranış ya da etkinlik.

özel eğitim (special education) **Normal** olarak adlandırılan oldukça türdeş öğrenci grubundan, standart programın kendi eğitsel gereksinimlerine uygun sayılmayacak ölçüde bedensel, zihinsel, duygusal ya da toplumsal

bakımdan ayrılan görmeyen, az gören, sağır, zihinsel bakımdan normalin altında ya da üstünde olan öğrencilere uygulanan eğitim.

özel eğitim gerektiren çocuklar psikolojisi (exceptional child psychology) Bedensel, zihinsel, duygusal ya da toplumsal bakımdan özel eğitim gerektiren çocukların özelliklerini ve gereksinimlerini araştırıp belirleyen psikoloji.

özel eğitim gerektiren çocuklar ruhbilimi *Bkz.* **özel eğitim gerektiren çocuklar psikolojisi.**

özel eğitim pedagojisi (pedagogy of special education, particular pedagogy) Özel eğitim gerektiren çocukların eğitiminin yöntem ve tekniklerini gösteren bilim dalı.

özeleştiri (self criticism) Kişinin kendi düşünce, duygu ve davranışlarını, çevresiyle kurduğu ilişki düzenini belli ölçütlere göre değerlendirip sorgulaması, hatalarını açıkça belirtmesi; ***otokritik.*** *Bkz.* **eleştiri.**

özel etken (specific factor or S-factor, unique factor) **Sperman'ın zekânın iki faktör kuramı**nda yer alan özel etkenlerden biri; özel faktör. Bu faktörler ruhsal-sinirsel öğeleri ya da yüksek atlama, dans etme, tümdengelime göre düşünme, el becerisi gibi özel yetenekleri belirleyen özellikler olarak orytaya konmuş ve aynı kişide, özel yetenek sayısı kadar çeşitli olduğu ileri sürülmüştür. Aynı kişide tüm yeteneklerin temeli ya da ortak özelliği sayılan **g** de **genel faktör**lerden ayrılıyor ve bağımsız bir özellik taşıyor. Faktör analizlerinde önemli bir yeri olan genel faktör, aynı insanda oldukça değişmez olarak kalıyor.

özellik analizi (feacture analysis) Biçim tanımanın ancak, duyusal uyarıcılar basit (temel) bilişenlerine göre çözümlendikten sonra gerçekleştiği varsayımı. **Aşağıdan yukarıya işleme** modeline benzeyen bu varsayıma göre, örneğin sinir sisteminin görmeyle ilgili bölümü, görsel uyarıcının tümünü önce "özelliklerine" ayırarak çalışıyor; yani görsel girdinin ayrı ayrı parçaları, özellik sezinleyicilerini oluşturan özel hücre örgütlenmelerince algılanıyor. *Bkz.* **prototip eşleme kuramı; şablon eşleme.**

özel öğretim (private education, private teaching) **1.** Sahipleri kurumlar ya da kişiler olabilen; resmi okullar dışındaki ana okullarında; ilköğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim kurumlarında yapılan öğretim. **2**. Eve getirilen özel öğretmenler ya da yetiştiricilerle gerçekleştirilen öğretim. *Bkz*. **resmi öğretim**.

özel öğretim bilgisi (special teaching knowledge) Türkçe, matematik, hayat bilgisi, sosyal bilgiler, fen bilgisi, resim, müzik, beden eğitimi gibi derslerden her birinin kendine özgü yöntem, teknik ve araç gereçleri ile bunların nasıl kullanılacağını açımlayan bilgiler; ***hususi tedris usulleri.***

özel öğretim yöntemleri (special teaching methods) Türkçe, matematik, hayat bilgisi, fen bilgisi, resim-İş, müzik, beden eğitimi gibi derslerin her birine özgü yöntem ve teknikler; ***hususi tedris usulleri.***

özel yetenekler (special abilities) Resim, müzik, edebiyat, matematik, mimarlik, mühendislik gibi özelleşmiş etkinlik alanlarında başarı göstermek için gerekliliğine inanılan dar kapsamlı yetenekler.

özel yetenek testleri (special ability tests) Kimi mesleklerde ve öğrenciyi bu mesleklere hazırlayan programlarda başarılı olunup olunamayacağını kestirebilmek için bilinmesine gerek duyulan yeteneği ölçmeye yarayan testler. **Uzay ilişkileri testi, mekanik düşünme testi, büro işleri, hız ve doğruluk testi** adlı testleri içeren **farklı yetenekler testi**, bir özel yetenek testidir. *Bkz* **psikolojik testler.**

özendirici (incentives) **1.** Canlıyı eyleme geçiren, onu iten ya da sürükleyen etkenler ya da güçler; ***teşvik edici.*** **2.** Bir güdüyü doyurabilecek nitelikte olan; canlıda kendisine ulaşma isteği yaratan dış bir nesne ya da koşul. Özendiricilerin çoğu, yalnızca harekete geçmiş güdüleri değil; uyuyan güdüleri de uyanmaya zorluyor. **3.** Ana amacı gerçekleştirmeye yardımcı olabilecek özelliği bulunan ek bir amaç ve nesne. Okul çalışmalarını güdüleyen dış etkenler, not; başarılı olması için öğrencilere verilen ödül; küçük çocuklara verilen şeker, oyuncak gibi, bir isteği doyurabilecek, bir özlemi giderebilecek her şey. **4.** Bir hayvanı yönlendiren ve o yöndeki davranışına güç katan çevresel özellik.

özerk (autonomic) **1.** Kendi kendini düzenleyen, dış denetimden uzak; ***otonom*****.** Bütünün oldukça bağımsız görevleri olan parçası özelliğinde**. 2.** (periferal) sinir sisteminin istemdışı olan bölümüyle ilgili. Bu sistem, kalp atışlarını, solumayı, sindirimi ve bu sistemlerin sitrese tepkisini düzenliyor.

özerklik (autonomy) **1.** Çocuğun doğumdan önceki göreli biyolojik bağımsızlığı. **2.** Kişinin, kendi davranışlarına yön vermede, onları düzenlemede başkalarının gereksiz etkisinde kalmadan, kendi seçimini yapabilme, doğru-yanlış konusundaki değer yargılarını oluşturabilme, kendi inanç ve değer yargılarına uygun davranabilme, kendi kararını

kendisi verebilme, dış denetim olmadan kendini yönetebilme yetisi; ***bağımsızlık.***

özerklik ve bağımlı olma (autonomy and heteronomy) **Piaget'**nin, bebeklerin, başkalarının egemenliği altına girmesiyle (onlara bağımlı olmasıyla) erişkinlerin özerkliği arasındaki ayrımı belirtmek için kullandığı terim. Bu ayrım, psikanalizde çocuksu bağımlılıkla erişkin bağımsızlığı arasındaki karşıtlıkla açıklanıyor. Özerk (bağımsız) bir erişkinin, kendini başkasına bağımlı görmesi, **nevrotik bağımlılık** olarak değerlendiriliyor. **E. H. Erikson**, çocukta bağımsızlık duygusunun, insanın sekiz çağının ikinci evresinde, utanç ve kuşkuya karşı geliştiğini vurguluyor. Bu ise klasik psikanalizin dışkıl dönemine; anüs kaslarını denetleme yeteneğinin (bağımsızlığın) kazanıldığı ruhsal-cinsel gelişim dönemine karşılık geliyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi); ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Dışkıl Dönem).**

özerk sinir sistemi (autonomic nervous system) **Sinir sisteminin istem dışı işlevleri**ni düzenleyen ve denetleyen bölümü; ***nörovejetatif sistem, otonom sinir sistemi***. Bu sistem, iç çevreyi oluşturan iç salgı bezlerini, kalp kaslarını, bağırsakları ve kan damarlarının düz kısımlarını denetliyor. Özerk sinir sisteminin getirgen ve götürgen uyarılarını belkemiği ve kafatası sinirleri sağlıyor. Görevini büyük ölçüde birbirine karşıt işlevli sempatik ve parasempatik bölümlerle sürdürüyor. **Sempatik sistem**, organizmanın acil duruma karşı koyması için fizyolojik yapısını harekete geçirirken, **parasempatik sistem**, bozulan dengeyi koruma görevini üstleniyor. Birbirine karşıt işlev yüklenmiş olsalar da bu iki sistem, gerçekte birbirini bütünlüyor ve birbiriyle uyumlu bir biçimde işliyor. Bunlar, insanın **dengeleşim**inde büyük bir etken oluyor. Sempatik sistem, belkemiği sinirlerinden yararlanarak, iç çevre ile beyin arasında bağlantı kuruyor. Belkemiğinde, 22 sempatik ganglionun oluşturduğu bir sempatik zincir bulunuyor. Sempatik **ganglion**dan çıkan lifler, çeşitli ve karmaşık yollar izliyor. Bu liflerin çıktığı bölgelere bağlı olarak buna **göğüs-bel sistemi** de deniyor. Acil durumlarda soğuk ter dökmemize; kalbimizin hızla çarpmasına; kaslarımızın gerilmesine; gözbebeklerimizin küçülmesine yol açan, sempatik sistemdir. Organizmanın acil ve tehlikeli durumla başa çıkabilmesi (kaçması ya da savaşması) için, iç organlardaki kan damarları büzülerek sindirim etkinliğini ketliyor; adrenalin salgılanarak, kanda şeker yükseltiliyor; hızlı hızlı solunarak, acil durumla

başa çıkması için kana gerekli oksijen sağlanıyor. Kısacası, sempatik sistemin uyarılmasıyla, **organizmanın genel uyarılmışlık düzeyi**nde bir artış gerçekleştiriliyor. Parasempatik sistemin sinirleri, sempatik sistemin tersine, dağınık ya da ganglionları gerekli organların yakınında bulunuyor. Buna bağlı olarak bu sistem, daha bağımsız çalışıyor. Liflerin vücuttaki işlevlerinden yola çıkılarak, parasempatik sisteme, **kafa-kuyruk sokumu sistemi** de deniyor. Sistem, karşıt görevli olarak kalp atışlarını yavaşlatıp normale döndürüyor; solunumu normale çeviriyor. Öte yandan, tükürük salgılanması, mide kasılmaları, sidik torbasının ve bağırsakların boşaltılması yoluyla sindirim sisteminin işleyişini denetliyor. Böylece, organizmanın normal yaşayışının sürmesini sağlamış oluyor. *Bkz.* **sinir sistemi.**

öze yabancılaşma *Bkz.* **yabancılaşma.**

özezer kişi *Bkz.* **özezerlik.**

özezerlik (masochism) Kendine acı çektirmekten ya da başkalarınca bedensel ya da ruhsal acı çektirilmekten haz alma; ***mazohizm, mazoşizm, üzgülenmecilik.*** Bu bozukluk, adını roman kahramanlarının tümü cinsel sapık ve zalimce muamele görmekten zevk duyan kişilerden oluşan Avusturyalı roman yazarı Leopold von **Sacher-Masoch** (1836-1895)'tan almıştır. Bu cinsel sapıklar, kırbaçlanma, dövülme, ellerinin kollarının bağlanması, gözlerinin kapatılması yoluyla ıstırap duyarak, acı çekerek; galiz küfürlerle aşağılanarak, altına bez bağlanarak (infantilizm) cinsel doyum sağlıyorlar. Çoğunluğu erkek olan özezerlerin bir kısmının elezer (sadist) düşlemler kurduğu (mazosadist olduğu) görülüyor. Freud önceleri özezerliğin ikincil olduğunu ve elezerliğin günahkâr duyguların etkisiyle kişinin kendisine yönelmesini temsil ettiğini belirtmişse de daha sonra **Tanatos** (ölüm içgüdüsü) ve **Nirvana** kuramlarını uygulayarak erotomanik (cinsel özezerlik), kadınsı özezerlik, morak özezerlik olmak üzere üç tip özezerlik ayırt etmiştir. Cinsel doyum için özezerlik gerektiğinde erotogenetik-cinsel özezerlikten söz ediliyor. Ölüm içgüdüsünden kaynaklanan kendini yok etme eğilimleri, yaşamın ik yıllarında büyük ölçüde dış dünya nesnelerine yerleştirilerek düzenleniyor. Bu durum, üstesinden gelmek ve güç isteği ile belirli gerçek bir elezerliktir. Bu biçimde yeri değiştirilmemiş kısımlar, özgün erotogenetik özezerlik olarak kalıyor ve libidonun ağızcıl (hırsla yenilip yutulmak korkusu), dışkıl (baba tarafından dövülme isteği), üretken (iğdiş

edilme düşlemleri), genital (kadınlara özgü durumlar, cinsel ilişkide edilgin tutum, doğum yapmak) gibi bütün gelişim dönemlerinde izlenebiliyor. Kadınsı özezerlik, Freud'un kadın doğasının belirleyici özelliği olarak düşündüğü edilginlik ve alıcılık özelliğidir. Moral ya da ideal özezerlik, Oedipal karmaşanın yeniden etkinleştirilmesine ve anne baba içselleştirilmesinin yeniden cinselleştirilmesine ilişkin bilinçdışı gereksinimlerden kaynaklanan bir cezalandırılma gereksinimi duyulduğunda gündeme geliyor. Açıkça bedensel acıyı içermeyen özezerlik örnekleri de görülüyor. Küçük düşürülme, çilecilik, fedailik gibi çok çeşitli biçimlerde de var olabiliyor. *Bkz*. **ahlaksal özezerlik; birincil özezerlik; ruhsal-cinsel gelişim dönemleri (Dışkıl Dönem).**

özgeci kişi *Bkz.* **özgecilik; özgecillik.**

özgeci kişilik (altruistic personality) Çeşitli ortamlarda başkalarına yardım etmeye yönelik özelliklere sahip olan kişilik; özgecil kişilik.

özgecilik (altruism) Kendini düşünmeden, dışarıdan bir ödül beklemeden; dahası, özveride bulunarak, başkalarının çıkarını koruma, iyiliğini düşünme; ***diğerkâmlık, elseverlik.*** Özgeciliğin, bolluk dönemlerinde çok güçlü; kıtlık dönemlerinde ise cılız olduğu düşünülüyor. *Bkz.* **bencillik; toplum yanlısı davranış.**

özgecillik *Bkz.* özgecilik.

özgeçmiş *Bkz.* **yaşamöyküsü.**

özgerçekleştirim *Bkz.* **kendini gerçekleştirme**.

özgül (specific) **1.** Türle ilgili. **2.** Faktör analizinde diğer etkenlerle ya da durumlarla ilişkili olmayan. **3.** Ayırt edici, kendine özgü. **4. Psikiyatride** zekâ geriliği, otizm ve benzeri temel sendromlarla ya da hastalıklarla ilişkili olmayan bozukluklar. *Bkz.* özgül dil engeli; özgül gelişimsel bozukluk; özgüllük; özgül öğrenme engeli.

özgül dil engeli (sfecific language disability) **Dinleme, konuşma, okuma, yazma** ya da **söyleyiş** gibi dil kullanımı ile ilgili öğrenmeler konusunda yaşanan zorluklar. Bu tanının konulabilmesi için öbür alanlardaki becerilerin, yaş grubunun normlarına uygun olması gerekiyor. *Bkz.* **dil bozuklukları.**

özgül gelişimsel bozukluk (specific developmental disorder) Belli işleyiş alanlarıyla ilişkili olup **bebeksi otizm**, **zekâ geriliği** gibi diğer

hastalıklardan kaynaklanmayan **gelişimsel okuma bozukluğu**, **gelişimsel dil bozukluğu** gibi bozukluklar. *Bkz.* özgül.

özgüllük (specificity) **1.** Özgül olma, tek nedene ya da belli bir sonuçla değişmeyen bir ilişkisi bulunma durumu **2. Klinikte**, bir tanı testinin, doğru uygulanması durumunda belli bir bozukluğun bulunmadığını gösterme yetisi. Bu yeti, gerçek olumsuzların sayısının, gerçek olumsuzların sayısıyla yanlış olumluların sayısının toplamına bölünmesiyle elde edilen bir oran olarak belirleniyor. "Özgüllük arttıkça **duyarlık** azalır." yargısı kuraldır. **3. Faktör analizinde**, **varyans**ın temel faktörlerle (etkenlerle) ilişkisi bulunmayan bölümü. **4. Toplumbilimde,** belli bir durumda beklenen dar kapsamlı bir davranış yapısı.

özgül öğrenme engeli (specific learning disability) Zekâ geriliği, sara, beyin felci; görsel, işitsel ya da devimsel kusurlar gibi bedensel ya da zihinsel bir engelle ya da çevresel, kültürel, ekonomik yetersizliklerle ilişkilendirilemeyen ve okuma, söyleyiş, yazma, hesap yapma gibi dili anlama ya da konuşmayla ilgili **temel bilişsel süreçler**in birinde ya da birkaçında ciddi güçlükler yaşama biçiminde tanımlanan öğrenme bozukluğu. *Bkz.* öğrenme engelleri.

özgüncelleme (self-actualization) **1. Organizmik kuramcı Kurt Goldstein'e göre**, organizmanın, kendi gizilgüçlerinin tümünü gerçekleştirme güdüsü. Daha sonra başkaları da örneğin **C. Rogers** de bu terimi, buna yakın bir analamda kullanmıştır. **2. A. Maslow'a göre** kişinin, yeteneklerini, gizilgüçlerini bedensel, zihinsel, toplumsal ve duygusal gereksinimlerini en iyi bütünleştirerek en üst özgerçekleştirim düzeyine ulaşacak biçimde kullanımı. Özgüncelleme, Maslow'un öngördüğü **gereksinimler aşama sırası**ndaki 5 gereksinimin üstündedir ve ancak, öbür gereksinimlerin tümü gerektiği gibi karşılandıktan sonra gerçekleşebilir. Maslow'a göre tarihte bu düzeye çok az kişi ulaşabilmiştir. **3. Horney'a göre** ise bu terim, kişinin düşlerinde yarattığı ülküsel özün gerçek olduğuna inanması ya da bu ülküsel özü güncel yaşama aktararak gerçekleştirmeye çalışması biçimindeki hastalıklı bir süreci dile getiriyor.

Özgün Ürün *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

özgür anımsama (free recall) Bellek araştırmalarının tekniklerinden biri; ***serbest hatırlama*.** Bu tekniğin uygulanmasında deneğe, bir listedeki sözcükler birer birer okunuyor ya da gösteriliyor: bu işlem bittikten sonra

deneğin bu sözcükleri anımsaması isteniyor. Özgür denmesinin nedeni, anımsamada sözcükleri, okunuş ya da gösteriliş sırasına göre söyleme zorunluluğunun olmamasıdır. Denek, dilediği biçimde sıralama yapabiliyor. Bu deney, **biliş psikolojisi**nde önemli bir değer taşıyor. Çünkü bu deney, belleğin işleyişi konusunda önemli ipuçları veriyor. Özgür anımsama deneylerinin sonuçları, tipik olarak bir **seri konum eğrisi** üzerinde gösteriliyor. Bu grafikte, en iyi anımsanan sözcüklerin, sunum sırasına göre, ilk ve son sözcükler olduğu gözlemlenmiştir. Bu da bir öncelik etkisi, bir de **sonralık etkisi** olduğunu kanıtlıyor. Bu sonuçları ikili bellek kuramı yanlıları, son sözcüklerin hâlâ kısa süreli bellekteki gibi kolay anımsanmasına; buna karşılık ilk sözcüklerin daha fazla **prova** edilmasine ve bu nedenle **uzun süreli belleğe** aktarılmış olmasına bağlıyorlar. *Bkz.* **direnmeli yineleme hataları.**

özgür bırakma kuramı (release theory) Mizahın, bireyin cinsellik ya da saldırganlık dürtülerine ya da bunlarla ilişkisi olan kaygıya beklenmedik bir boşalma kanalı sağladığı için eğlendirici olduğu savı; ***serbest bırakma kuramı.*** Freud, **dil sürçmeleri, söz oyunları** ve **mizah** ile ilişkili çözümünde bu yaklaşımı ayrıntılarıyla açıklamıştır.

özgür bırakma sağaltımı *Bkz.* **özgür bırakma tedavisi.**

özgür bırakma tedavisi (release therapy) **1.** Dışavuran derin ruhsal çatışmaların, baskı altında tutulan duyguların, kendi içlerinde tedavi değeri olduğu varsayımına; hastanın bastırdığı düşmanlık, öfke, saldırganlık, hüzün ve benzerlerini açıkça dile getirmeye özendirilmesine dayanan; **psikodrama, Gestalt, oyun tedavisi** ve benzeri tedavilerde sıklıkla kullanılan tedavi yöntemleri; ***serbest bırakma terapisi.*** **2. D. M. Levy**'nin geliştirdiği ve küçük çocukların ürkütücü yaşantıları, kaygıları, travmatik olayları oyun içinde bebekler, oyuncak tabancalar **ve** benzerleri üzerine boşaltmasını hedef alan bir tedavi tekniği.

özgür bırakma terapisi *Bkz.* özgür bırakma tedavisi.

özgür çağrışım (free association) **Psikanalizde** hastanın aklına gelenleri, özgürce söylemesi; ***serbest tedai, serbest çağrışım, özgür çağrışım yöntemi.*** Hastanın bilinçdışına bastırmış olduğu anı, istek ya da dürtülerinin bilince çıkarılmasının yolu, psikanalize göre özgür çağrışımdır. Psikanalist (çözümleyici), bilince çıkarılanları yorumlayarak, hastanın içgörü kazanmasına yardımcı olmaya çalışıyor. **Nancy okulu**nda, **Charcot** ve **Bernheim**'le birlikte **hipnoz** oturumlarına katılan **Freud**,

Viyana'ya dönünce, **J. Breuer**'le bir süre daha hipnoz uyguladıktan sonra, bunu bırakarak, özgür çağrışımı uygulamaya başlamıştır. Çünkü herkes hipnoza sokulamıyor. Özgür çağrışımı hastanın öğrenmesi zaman aldığı; hasta, başlangıçta direnç gösterdiği için, hekimi görmeyecek biçimde, rahat bir kanepeye yatırılıyor. Geçmişte ve şimdi bilinçdışına bastırdığı dürtü, anı ve isteği dışa vurmakta özgür olduğunu biliyor. Bu süreçte hastanın yanında bulunan analist (çözümleyici), ona destek oluyor; ancak, yansız bir tutum takınıyor. Hastanın özgür çağrışımları sürdürebilmesi için direnç belirtilerinin yorumunu yapıyor. Bir süre sonra direnç ortadan kalkıyor ve hasta, aklına gelen her şeyi özgürce anlatmaya başlıyor. Çözümleyici, bu anlatılanlardan, hastanın hastalığına yol açan bilinçdışı nedeni ortaya çıkarınca, hastanın iyileşmesinin yolu açılmış oluyor. *Bkz.* **Benliğin savunma mekanizmaları; rüya yorumu.**

özgür çağrışım testi (free associaton test) Denekten, seçilmiş bir dizi söz karşısında, aklına gelen ilk sözlü tepkiyi yapması istenen test türü; ***serbest tedai testi.***

özgür insan *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı (Marks ve Freud'a göre temel gerçekler).**

özgürleşme *Bkz.* **bireyleşme.**

özgürlük (liberty) **1.** Hertürlü baskıdan kurtulma; ama başkalarının özgürlüğüne engel olmama; ***hürriyet.*** **2.** Kendisinin seçtiği etkinlikleri gerçekleşterebilme, kişisel görüşlerini bildirme, dilediği yere göç etme serbestliği. **3. Bağımsızlık. 4. Felsefede,** akıl sahibi varlığın özerkliği ya da kendi hakkına ilişkin kararı kendisinin vermesi ilkesi. Kişinin hiç olmazsa akla uygun ülküler üzerinde düşünebilmesi, kendi istenciyle eyleme geçebilmesi; düşünce ve eylemlerinde biyolojik mekanizmalarla çevresel uyarıcıların baskısı altına girmeme yeteneği; ***etkinlik.***

Özgürlükten Kaçış Mekanizmaları *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

özgürlükten kaçış yaklaşımı (avoiding freedom approach) Freud'un psikanaliz kuramını özümsemiş ve ona yeni boyutlar kazandırmış; yapıtlarıyla uzmanların ve geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmiş bir psikolog olan Erich Fromm'ın ortaya koyduğu kişilik kuramı. Fromm başlangıçta Freud'un görüşlerini bütünüyle benimsedi. Daha sonra toplumsal-felsefi görüşleri, iki dünya savaşı arasındaki gelişmelerden ve üyesi olduğu Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün görüşlerinden etkilendi. Ona göre Freud, biyolojik gerekirciliği (insanın

ruhunun biyolojik olarak belirlenmişliğini) temel almıştır. Freud'un bu fizyolojik maddeci anlayışı, insanların kendi bireysel çıkarları doğrultusunda davrandıklarını da varsaymıştır. Freud, bilinçdışı olanı bilince dönüştürmeyi amaçlayarak aklın egemenliğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yaşamının sonlarına doğru kuşkucu ve kötümser olmuş, insanlığın ilerleme içinde olduğu inancını sarsmıştır. Marx'ın düşüncelerinden de etkilenen Fromm, Freud'un biyolojik düzeyde açıkladığı psikolojik olgulara toplumsal bir boyut katmaya çalıştı. Bu amaçla, Marxizm'i olgucu (pozitivist) ve belirlenimci olmayan bir bakış açısından yorumladı. Freud'un biyolojik belirlenimciliği ile birlikte tarihsel maddeciliğe de karşı çıktı. Fromm asıl, çağdaş burjuva toplumunu eleştirmeyi amaçlıyordu. 1962'de yayımlanan *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum* adlı kitabında insan psikolojisini ve kişiliğini toplumun belirlediğini öne sürdü ve bu oluşumu toplumsal kişilik kavramıyla açıkladı. Ona göre toplumsal kişilik, bireyin, var olan toplumsal kurallara uyumunu sağlıyor; onların bilincini ve bilinçdışını, toplumun gereksinimleri doğrultusunda oluşturuyor. Bu kişiliğin oluşumunda en önemli görev, ailenindir. Freud'un içgüdüler ve bastırılan istekler için bir depo olarak tanımladığı bilinçdışını da bilinç gibi toplum belirliyor. Yazar, çok sayıdaki yapıtlarında insanın dünü, bugünü ve yarını özet olarak şöyle belirlenip yorumlandı: İnsanın ve toplumların gelişim serüveni: Yaşadığı doğal ve toplumsal çevreye milyonlarca yıl sıkı sıkıya bağlı kalan; kendini kozmozun ayrılmaz bir parçası bilen insan, bir gün özgür bir birey olduğunu fark etti. İnsanlık tarihi ve felsefe, işte bu fark edişle başladı. Doğadan bağımsızlaşma olgusu demek olan bireyleşme, insanda Reform Çağı ile zamanımız arasında en üst aşamaya vardı. İnsan, eskiden doğaya edilgin bir tutumla uyum sağlarken, bu evrimleşme sonucunda etkin bir tutum sergilemeye, doğaya egemen olma yolunda önemli adımlar atmaya başladı. Sürekli olarak bir şeyler üretip yarattı. İnsan, doğanın içinde; ama, ondan daha yüce bir varlık olduğunu bu aşamada kavradı. Ne ki bu aşama, aynı zamanda onun dramının da başlangıcı oldu. Çünkü o, ölümün kaçınılmaz olduğunu da bu aşamada algıladı. Çağdaş kapitalist toplum yapısı, insan doğasının gereksinimleri ile çelişmeye başladı. İlk baştaki doğa-insan birliği, insan düşüncesini geliştirmesi ve kendini doğadan ayrı bir varlık olarak algılamasıyla ortadan kalktı. Daha sonra bu ikiliğe insan-toplum çelişkisi eklendi. Çağdaş toplum, yapısı gereği, insanlar arasındaki ilişkileri metalar arasındaki ilişkilere indirgemesi, çelişkiyi daha da

keskinleştirdi. Bireyleşme ve Bağımsızlaşma: Tarihin değişik dönemlerine özgü farklı toplumsal kişilik yapıları oluşmuştur. Örneğin, 19. yüzyılda biriktirici toplumsal kişilik yapısı egemendi. 20. yüzyılda ise pazara yönelik bir toplumsal kişilik yapısı egemen oldu. Bu kişilik yapısında insanlar arası ilişkiler, piyasa ve değişim ilkelerince belirlenmeye başladı. Bu iki kişilik yapısı da üretici olmadığı için insanın yaratıcı doğasıyla çelişti. 19. yüzyılda, bağımsız birey, bireysel girişim egemendi. O yüzyılda histerik (canlı, coşkulu) bir yaşam biçimi geçerliydi. 20. yüzyıl ise insanda içine dönük, her türlü girişimden yoksun (şizoid) bir yapı oluşturdu. Bu yüzyılın insanı, ruhsal bunalım; “normallik hastalığı” gibi bir sorun yaşadı. 19. yüzyıl, Tanrı’nın ölümüne; 20. yüzyıl da bireyin ölümüne tanık oldu. Yaşanan canına kıymalar, alkolizm, yalnızlıklar, kayıtsızlıklar ve bunalımlar, bu durumun göstergeleri olarak ortaya çıktı. Bu yüzyılda egemen psikiyatri de bireyin, insan doğasına yabancı olan çağdaş topluma uyumu için çaba gösteren bir yaklaşım sergiledi. Çocuk, insanlığın tarih boyunca yavaş yavaş kendini anlaması ve tanımasına benzer biçimde bir gelişim gösteriyor. Her çocuk, doğanın, ailesinin, toplumun ve kendi beden yapısının sınırları içinde gelişiyor. Koşulları elverişli bir ortamda gelişen çocuk, bireyleşme sonucu, aklın ve istencin yönettiği bir kişi durumuna geliyor ve anne babasına bağımlılığı, gittikçe azalarak ortadan kalkıyor; yerini bağlılığa bırakıyor. Anne babasına, özellikle de annesine bağımlı iken büyük bir güven duygusu içinde olan çocuk, bireyleştiğinde bu güven duygusunu yitiriyor ve kaygı dediğimiz acı veren bir duyguyu yaşamaya başlıyor. Bireyleşme, kendi kendine gerçekleşiyor. Benliğin gelişimi ise, türlü bireysel ve toplumsal engelleri aşmayı gerektiriyor. Bu iki süreçten birinin öbüründen geri kalması, insanda katlanılması zor bir yalnızlık ve güçsüzlük duygusu yaratıyor. Bireyleşip bağımsızlaşma sonucu yalnızlığın artması ve kişinin kendini önemsiz, değersiz duyumsaması, en açık biçimde, Reform Çağı’nda görülmüştür. Bireyin önemsizliği, değersizliği, özgüvensizliği ve bunların bir sonucu olarak duyduğu başkalarına boyun eğme gereksinimi, Hitler ideolojisinin ve benzeri ideolojilerin ana konusunu oluşturuyor. Reformdan önce bireysel özgürlük söz konusu değildi. Toplumsal düzenin doğal olarak algılandığı toplumlarda insanın ait olma duygusu doyurulabilirken, Reform Çağı’nın sonlarına doğru toplumların yapısı ve insan kişiliği değişime uğradığı için, bu gereksinim karşılanamaz oldu. Her sınıftan insan, bireyleşmeye yöneldi. Zengin sınıfların ve kentlilerin

kültürü olan Rönesans'ın getirdiği özgürlükle insanlar, gerçekleştirdikleri bireyleşme sonucunda, Ortaçağ toplumsal yapısından kalma güvenlik ve ait olma duygusunu yitirdi; buna bağlı olarak gelişen kapitalizm, bireyi geleneksel sınırlama ve bağlardan kurtardı. Etkin eleştirel düşünceye sahip ve sorumlu bir benliğin gelişimi demek olan olumlu özgürlüğün artmasında bu bağımsızlık, geniş ölçüde etkili oldu. Yalnızlık ve Değersizlik Duygusu: Ancak, bir yandan Luther ve Calvin; bir yandan da sermaya birikimi için çalışma ilkesi olan kapitalizm, insanın güçsüzlük ve önemsizlik duygusuna kapılmasına yol açtı. İnsan, bu etkilerle, çağdaş toplum içinde kendi benliğinin önemsizliğini duyumsamaya ve kendi yaşamını yalnızca kendi dışındaki amaçlara bağlamaya başladı. İnsan, sevgi ve adaletin simgesi olamayan bir Tanrı'ya hizmet eden bir araç durumuna getirildiği için kendi ürettiği makinenin, ardından da Führer'in buyruğuna girmekte fazla zorlanmayan bir kişilik oluşturdu. Gelişen endüstri sistemi, büyük ve ünlü küçük bir dişli olmakla övünen insanlar yarattı. Bu insanlardan, fazla soru sormamaları ve kendilerini işlerine adamaları istendi. Susturulan çağdaş insan, kendisine sağlanan iş güvenliğine, emeklilik haklarına, ulusal üyeliğe karşın, özgürlüğü kısıtlandığı için mutsuz kişi olup çıktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında da insanın yazgısını ekonomik bunalımlar, işsizlik ve savaşlar belirledi. Bunun sonucu olarak insan, kendi ürettiği ürünlere yabancı kaldı. Bu ise, onu daha da yalnızlaştırdı ve kendi dışındaki büyük güçlerin bir aracı durumuna getirdi. Bu koşulların insanı, önemsizlik ve değersizliğini fark ettikçe, mal mülk edinme gereksinimini duymaya başladı. Politik propaganda yöntemleri de bireyin önemsizliğini artırıcı yönde gelişimini sürdürdü. Ekonomi ve politikanın gittikçe daha karmaşık duruma gelmesi, bireyin karşılaştığı tehlikelerin büyümesine yol açtı. Toplumsal yapının yarattığı işsizlik, güvensizlik duygusunu artıran bir başka etken oldu. Ortalama ve normal insanların yalnızlık ve güçsüzlük duyguları, özel işlerinde ve toplumsal ilişkilerinde gösterdikleri başarı ve buldukları güvenlik, eğlenme, yolculuk, gezi yapma olanağı ve benzerleri ile örtülüp gizlendi. Onun için bu insanlar, bu duygularını fark edemiyorlardı. İşte bu acı veren duygu ve durumlardan kurtulmak için, birer kaçış olan ruhsal mekanizmalar geliştirmeye başladılar. Özgürlükten Kaçış Mekanizmaları: Çağdaş kapitalist toplum yapısı, insan doğasının gereksinimleri ile çeliştiği için ilk baştaki doğa-insan birliği, insanın düşüncesini geliştirmesi ve kendini doğadan ayrı bir varlık olarak algılaması ile

ortadan kalktı. Daha sonra ise bu ikiliğe insan-toplum çelişkisi eklendi. Çağdaş toplum, yapısı gereği, insanlar arasındaki ilişkileri metalar arasındaki ilişkilere indirgeyince, bu çelişki daha da keskinleşti. Çağdaş toplumlarda insan, üzerine almak zorunda olduğu toplumsal rolü gerçekleştirmeyi başardığında, normal ya da sağlıklı diye nitelendiriliyor. Oysa, toplumun düzenli bir biçimde işlemesine yardımcı olan amaçlarla bireyin gerektiği gibi gelişimini ve mutluluğunu sağlayan amaçlar arasında temel bir uyuşmazlık vardır. Bu gerçek, toplumsal zorunluluklara bağlı olan sağlık ile bireye ilişkin norm ve değerlere bağlı sağlık arasında kesin bir ayrım yapmayı gerektiriyor. Bir başına kalmış olduğunu duyumsayan bireyin güvensizliğinden kaynaklanan yetkecilik, kendiliğinden uyma ve yıkıcılık olarak adlandırılan üç kaçış mekanizması, ya olumlu özgürlük biçiminde ya da özgürlükten vazgeçip kişinin dünya ile benliği arasındaki uçurumu kaldırarak yalnızlığını gidermeye çalışması biçiminde işliyor. Yetkecilik: Günümüz toplumlarında birey, özgürlükten kaçma mekanizmasını kullanmak zorunda kalıyor ve bu mekanizmayla, yitirdiği temel bağların yerine, ikincil bağlar arıyor. Bunlardan biri, yetkeciliktir (otoriter tutumdur). Yetkeciliğin temel belirtileri, elezer (sadist) ve özezer (mazohist) çabalardır. Her iki çaba da bireyin katlanmakta zorlandığı yalnızlık ve güçsüzlük duygusundan kaynaklanan tepki biçimidir. Özezerin tek amacı, özgürlüğün yükünden kurtulmaktır. Birey, özezer çabalarla doyum sağlayacak kültürel kalıplar bulunca, baskıcı rejimlerde öndere boyun eğmek gibi, milyonlarca insanla birlikte belli bir güvenliğe kavuşmuş oluyor. Bu durumda o, özgürlüğünü ve kişilik bütünlüğünü yitirmiş olsa da içinde eridiği güce katılmakla, yeni bir güvenlik ve yepyeni bir gurur elde ediyor. Nazi ideolojisi, en güçlü yankısını Avrupa ülkelerinde aşağı ve orta sınıfın büyük çoğunluğundaki elezer-özezer kişilik yapısında bulmuştur. Yetkeci kişilik, insan özgürlüğünü kısıtlayan koşulları ve yazgıya boyun eğdirmeyi seviyor. Bu tür kişilik, bireyin dışında daha üstün bir güce dayanmaktan doğuyor. Üstün güç, güçsüzlük belirtisi göstermeye başlayınca da ona duyulan sevgi, bu kez kine ve nefrete dönüşüyor. Kendiliğinden Uyma: Çağdaş toplumda birey, tıpkı bir otomat gibi, kendiliğinden uyma davranışı gösteren duruma getiriliyor. Çağdaş koşullar, ortalama insanda güçsüzlük ve güvensizlik duygularını artırınca insan, kendine güven verecek, kendisini kuşkularından arındıracak yeni yetkelere boyun eğmeye hazır duruma geliyor. Bu insan, kendi verdiği kararlara kendini inandırıyor.

Oysa onun bu kararlarının çoğu, çağdaş toplumda ona dışarıdan telkin ediliyor. Bu insan, yalnızlık korkusu ve özgürlüğüne yönelik tehlikeler yüzünden, başkalarının beklentilerine göre davranmak zorunda kalıyor. Çocuğa, eğitiminin daha ilk yıllarında, kendisinin olmayan duyguları edinme, insanları sevme, eleştirel düşüncesini kullanmadan onlara dostça davranma ve gülümseme öğretiliyor. Eğitimin bu yönde eksik bıraktıklarını da sonraki yaşamında toplumsal baskılar tamamlıyor. Çağdaş toplumların birçoğunda, duyguların yaşanması da engelleniyor. Her yaratıcı düşünceye duygu ve heyecanlar eşlik ettiği halde, insanın bu duygu ve heyecanlarını yaşamasına izin verilmiyor. İnsandan onları gizlemesi isteniyor. İnsan, bu duygu ve heyecanlarının, düşünceleri ile ilgisini kesmeye, onları yaşama geçirmemeye zorlanıyor; bunun yerine, bayağı ve düzmece duygululuğu öne çıkaran filmler, popüler şarkılar aracılığı ile duygusal doyum sağlamaya itiliyor. Bu çarpıklıkların sonucu olarak birçok psikiyatrist, psikolog ve psikanalist (ruhçözümlemeci) tarafından bile normal kişilik, “hiçbir zaman çok fazla üzgün, çok fazla öfkeli ya da çok fazla heyecanlı olmayan bir kişilik” olarak tanımlanabiliyor. Bu toplumlarda duygular ve heyecanalar gibi, düşünceler de bozuluyor. Eğitimin daha ilk yıllarından, özgün düşünce engellenerek bireylerin kafasına hazır düşünceler yerleştiriliyor. Sonuçta insan beyninin, olguları kaydeden aygıttan bir farkı kalmıyor. Çağdaş insan, kendi gerçek isteklerini değil de neyi istemesi bekleniyorsa, onu istediğini ayrımsayamıyor. Çağdaş insanın, kendi amaçlarıymış gibi, başkalarınca konulmuş amaçlara ulaşmak uğruna, büyük tehlikeleri göze aldığı bile oluyor. Kendini eski otoritenin elinden kurtarmış olan insan, yeni otoriteyi göremiyor. Bugün kişinin benliği zayıflamış; kişi, içinde yaşadığı dünya ile bağlarını büyük ölçüde koparmıştır. Bu dünyada herkes ve her şey, bir araç durumuna gelmiştir. Ruhsal yönden kendiliğinden davranır duruma getirilmiş olan insan, biyolojik yapı olarak canlıdır; ama, içinden geldiği gibi yaşayamıyor. İçinde yaşama isteği canlandığında, onu yaşama yerine, heyecan yaratıcı herhangi bir araca başvuruyor. İçkinin, sporun, perdede ya da ekrandaki düşsel kişi ve olayların heyecanını kendine yansıtarak yaşıyor. Kendiliğinden uyma davranışı gösteren ortalama insan, bilinçdışı acılarını görebildiği zaman, karşı karşıya olduğu tehlikeyi de ayrımsayacaktır. İnsanın görmesi gereken tehlike, “yaşamını düzenli ve anlamlı kılacağı söylenen simgeleri, politikayı, önderi ya da ideolojiyi kabul etmeye hazır olma tehlikesi”dir. Yıkıcılık: İnsan ve

hayvanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için, içgüdülerini doyuma kavuşturma yönünde savaşmaları, gerekli ve zararsız saldırganlıktır. Bir de yalnızca insana özgü olan ve yıkmaktan, bozmaktan, yaşamı yok etme eğiliminden başka hiçbir amaç taşımayan saldırganlık vardır. İşte bu saldırganlık, zararlı, yıkıcı saldırganlıktır. İlk insanların savaşlarının kansız olduğu anımsandığı zaman bu yıkıcı, zararlı saldırganlığın, toplumların insanı, kendini gerçekleştirerek insanlaşmaktan alıkoyması sonucunda ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Fromm'ın amaçladığı insan doğasına uygun bir toplumun yaratılması için sanayide çalışanlar yönetime katılmalı, üretimle ilgili kararlarda etkin bir rol oynamalıdırlar. Sınırsız bir iktisadi büyüme yerine, insanlığın ortak çıkarları doğrultusunda belirli üretim alanlarına öncelik tanıyan bir program uygulanmalıdır. Bilimsel veriler, insanlık için tehlike oluşturmayacak biçimde kullanılmalıdır. Çalışma yaşamında maddi kazanç yerine duygusal doyum önde tutulmalıdır. Bireysel inisiyatif, yaşamın tüm alanlarında yaygınlaştırılmalı; kitleler, siyasal kararlara etkin bir biçimde katılmalıdır. Bu değişiklikler, üretim araçlarının kamulaştırılmasına gerek duyulmadan gerçekleştirilebilir. Marx ve Freud'un İnsana ve Topluma Bakışı: Fromm'a göre Marx (1818-1883), Freud ve Einstein (1879-1955), çağımızın üç mimarıdır. Üçü de kendi yolunda ve kendi alanında bilime, insanoğlunun öğrenme ve anlama serüvenine önemli katkı sağlamışlardır. Fromm, Marx'la Freud'un insana ve topluma bakış biçimlerini karşılaştırmış ve bu konuda aşağıda kısaca belirtilen yargıları ortaya koymuştur. Freud'un dünya tarihindeki yeri ve etkileri açısından Marx'la karşılaştırılamayacağı kesindir. Marx, Aydınlanma Çağı hümanizminin (insancıllığının) manevi mirasını ekonomik ve toplumsal olguların gerçeği ile birleştirerek yeni bir insanı tanımlamış ve toplumbilimin temelini atmıştır. Ancak, Marx'ın düşünce yüceliğine erişememesi, Freud'un psikolojiye katkılarını görmezlikten gelmemizi gerektirmez. Freud da dinamik psikolojinin kurucusudur. Onun keşfettiği bilinçdışı süreçler ve kişilik özelliklerinin dinamikliği, insanın anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Freud, insan kavram ve modelimizi temelinden değişikliğe uğratmıştır. Marx ve Freud'a Göre Temel Gerçekler: Marx, temel gerçeği, toplumsal-ekonomik yapıda; Freud ise, bireyin cinsel enerjisinin (libidosunun) denetiminde buluyor. Ancak, ikisi de insanların kafalarını dolduran ve inançlarının temelini oluşturan kalıp düşüncelere, ussallaştırmalara ve ideolojilere aynı güvensizliği gösteriyor. İkisi de

uyanmanın, özgürlüğe kavuşmanın, gerçeklerin önündeki engellerin kaldırılmasının gerekliliğini savunuyor. İki kuramcı da bir başka ortak noktada daha; “Her birey, ‘insanlık’ denen oluşumu temsil etmektedir.” biçiminde dile getirilebilen hümanist anlayışta birleşiyor. Ancak, Freud, insanı “kendine yeten ve içgüdüsel gereksinimlerini gidermek için başka insanlara ikinci dereceden gereksinim duyan bir varlık”; Marx ise “toplumsal bir varlık” olarak tanımlıyor. Marx, ruhsal hastalıklara yol açan etkenleri, yabancılaşma ve güdükleşme kavramları ile; ruh sağlığını oluşturan etkenleri de üretken ve özgür insan kavramıyla dile getiriyor. Freud ise insanı, libidonun (cinsel gücün) hareket ettirdiği bir makine olarak niteliyor. Freud da Marx da insanın gelişimini evrimci bir bakışla değerlendirmiştir. Freud’a göre ilk insan, içgüdüsel gereksinimlerini ve ilkel cinselliğinin bir parçası olan sapık (doğal) içgüdülerini tümüyle doyurmaya uğraşan kişidir. Ancak, ilkel insan, o içgüdülerini tümüyle doyurma biçimindeki yaşamını sürdürüp gelseydi, bugünkü kültür ve uygarlığı yaratamazdı. O ilkel insan, Freud’un tam olarak açıklayamadığı nedenlerle, daha sonra uygarlaşmaya başlamıştır. İnsanın üretkenliğe ve yaratıcılığa yönelişi, onu kimi içgüdülerini doyurmaktan uzaklaştırmıştır. Doyurulması engellenen içgüdüleri, cinsel nitelikten yalıtılarak ahlaksal ve duygusal enerjiye dönüştürülmüştür. Değişime uğrayan (yüceltilen) bu cinsel enerji, uygarlığın yapı taşı olmuştur. Uygarlık geliştikçe, insanoğlu daha fazla yüceltme gereksinimi duymuş ve bu amaçla içgüdülerinin doyumu engellendikçe de insanın nevrotik olma olasılığı artmıştır. Freud, insanı cinsellik ve saldırganlık gibi “birbiriyle çatışan içgüdülere sahip bir varlık diye nitelerken, Marx, her şeyden önce “yemek içmek, barınmak ve giyinmek zorunda olan bir varlık” diye tanımlıyor. Marx, toplumsal ve politik kurumların, giderek sanatın ve dinin de temelini, toplumun ulaştığı ekonomik gelişim düzeyinin belirlediğini ortaya getiriyor. Sahip olma ve tüketme isteğine yenilen insanın ise, güdük kaldığını vurguluyor. Onun ülküleştirdiği (idealize ettiği) toplumda ana amaç, kâr ve özel mülkiyet yerine, insanın hümanist güçlerinin özgürce gerçekleştirilmesidir. Bu insan, çok şeye sahip olabilen değil, çok şey olabilen, tam olarak gelişmiş, gerçekten hümanist insandır. ***Hasta birey ve toplumdan sağlıklı birey ve topluma:*** Marx’a göre toplumculuğun amacı, psikiyatrinin ruhsal hastalık dediği yabancılaşmayı ortadan kaldırmaktır. Çağdaş insan, dünyaya yabancılaşmıştır. Çünkü çağdaş dünyada insan artık, kendi eylemlerinin yapıcısı olma rolünü bırakmış; kendini, yaratıcı gücünün dışa yansıyan

verimlerinin bir nesnesi olarak algılamaya başlamıştır. Kendisiyle ancak, yaratıcılığının ürünlerine teslim olduğu oranda ilişki kurabiliyor. Bu yüzden insan, kendisini, duyan, düşünen, seven bir varlık olarak göremiyor. Uygarlığın gelişimiyle birlikte ortaya çıkan yabancılaşma, tüm insanlık değerlerini çarpıtıp yozlaştırıyor. Ekonomik etkinliğin özünü oluşturan girişimcilik, uyanıklık, iş, kâr ve kazanç gibi hedefler, toplumda en üstün değerler durumuna gelince, insanlık, gerçek törel (moral) değerleri olan vicdan ve erdem zenginliğini yitirmiştir. Marx'ın yabancılaşma kavramı, Freud'un aktarım (transference) olgusunu çağrıştırıyor. Bu iki kavram arasında yakın bir ilişki vardır. Nevrozlu yetişkin, kendisini yaşantılarının ve eylemlerinin gerçek sahibi olarak göremediği için, korku duyuyor. Kendi iç boşluğunu ve güçsüzlüğünü gidermek amacıyla sevgi, zekâ, yüreklilik gibi insancıl güç ve niteliklerini, beğendiği bir nesneye ya da ülküye yöneltiyor. O nesne ya da ülküye o denli bağlanıyor ki onu yitirmekle kendini yitirmek, eşanlam kazanıyor. Kişinin kendi yarattığı bir nesne ya da ülküye aşırı bir tutkuyla bağlanmasını, o nesneyi putlaştırmasını, o ülküye körü körüne tutulmasını Freud, aktarım olarak adlandırıyor. Duygusal içeriği çocukluk gereksinimlerine bağlı olan aktarımın yoğunluğu, kişinin yabancılaşma derecesine göre değişiyor. Buna göre nevrozların tümü, geniş anlamıyla bir yabancılaşmayı ortaya koyuyor. Çünkü bunlar, belli bir tutkunun bireyi egemenliği altına alması ve onu kişiliğinden ayırması biçiminde ortaya çıkıyor. Sonuçta bireyi, giderek bir güç durumuna gelen nevrotik tepkiler yönetmeye başlıyor. Fromm'a göre abancılaşmaya ancak, insancıl toplumculuk (hümanist sosyalizm) adı verilen düşünce sistemiyle son verilebilir. Bugün yabancılaşma, endüstrileşmiş ülkelerde dinsel, ruhsal ve politik gelenekleri yıkarak, bütün dünyayı nükleer bir savaşla yok edebilecek bir aşamaya ulaşmıştır. O nedenle Marx'ın vurguladığı gerçek, bugün, dünden daha iyi anlaşılıyor. Freud'un bireysel hastalıklarla ilgilenmesine karşılık Marx, toplumlarda var olan ortak hastalıklarla ilgilenmiştir. Freud, "ilkelbenlik, benlik ve üstbenliğin nesnel koşullarla kararlı bir denge kuramaması"nı hastalık olarak nitelerken Marx, hastalığı birincil olarak "insanın insanlığından ve öbür insanlardan uzaklaşması"nda görüyor. Freud'un ilgilendiği toplumsal nevroz ile Marx'ın bu konudaki görüşü arasında temel bir ayrılık yoktur. Marx'a göre insanı toplum bilinçlendirdiği için, hastalığın kökeni de toplumsal örgütlenmeye özgü niteliklere dayanıyor. Freud'a göre ise insan, temelde

aile içindeki yaşantılarının ürünüdür. Oysa, bebeğin yetişkin bir kişi olması için, kendisine fizyolojik olgunluk kadar, toplumsal olgunluk da gereklidir. İnsanın tümüyle insan olabilmesi, doğayla ve toplumla sağlıklı ilişki içinde olmasına, toplumsal olgunluğuna bağlıdır. Çağımızda toplumsal kişilik (sosyal karakter), ekonomik sistemin bireyden beklediklerini ve istediklerini onun severek yerine getireceği biçimde oluşturuluyor. Toplumsal denetim artık, herhangi bir güce başvurmadan, halkla ilişkiler adıyla gelişen bir bilim dalı aracılığıyla, bürokratik bir seçkinler grubunca, inandırma ve özendirme yoluyla gerçekleştiriliyor. Toplumsal kişilik, ekonomik temele dayanmanın yanı sıra, toplumsal-ekonomik yapı ile toplumdaki egemen düşünce ve ülküler arasında bir arabulucu görev de yapıyor. Tanık olduğu olay ve olgular, çağdaş toplumun insanına sürekli olarak, yenilgilerini ve dünyadaki yalnızlığını anımsatıyor. Yalnızlık ve toplum dışına itilmişlik duygusu, insanı çıldırtabilir. Çünkü başkalarıyla birlik içinde olma, onlara benzeme gereksinimi, cinsellik bir yana, yaşama isteğinden bile güçlü bir tutkudur. O nedenle insanlar, toplumun "yok" dediğini görmüyor ve "doğru" dediğini de olduğu gibi benimsiyorlar. Çelişkileri anlamasına karşın, tepki vermeyen insan, özel yaşamında, neden bulma yoluyla onları yadsımak zorunda kalıyor. Bugün insan, hem kendi toplumunun hem de kendi vicdanında ve bilincinde üyesi olduğu insanlığın dışına atılma korkusunu yaşıyor. Toplumsal amaçlarla insancıl amaçların çatışması arttıkça, bireyin bu iki tehlikeli kutup arasında ezilme olasılığı da artıyor. Freud, toplumsal bilinçdışına değinmeden, bireysel bilinçdışını bilinçli kılmada ruhsal çözümleme ile, başarılı adımlar atmıştır. Ancak, toplumsal bilinçdışına girilmeden, kişi üzerindeki toplumsal baskının tümüyle kaldırılamadığı görülmüştür. Kişinin kendi insanlığı ile ilişki kurmayı başarabilmesi için kendi toplumunun ötesindeki hümanist güçlerin nasıl geliştiğini, bunların toplumu nasıl etkilediğini algılayabilmesi gerekiyor. Bireyin toplumsal baskıdan kurtulması için uyanmasının ön koşulu, onun toplumsal bilinçdışını fark etmesidir. İşte, insanlığa bu bilinci Marx kazandırmıştır. Psikanalitik tedavi, hastanın var olan koşullara ya da gerçeğe daha iyi uyum sağlaması çabasıdır. Psikanalizde ruh sağlığı, çoğunlukla böyle bir uyum olarak anlaşılıyor. Psikanalitik tedavide gerçek soruna girilmemesi; hastanın yalnızlaşmasına ve yabancılaşmasına, yaratıcı bir ilgiden yoksun kalışına değinilmemesi, bu tür bir ruhsal çözümlemenin önemli bir eksiğidir. Yaşam İçgüdüsü ve Ölüm İçgüdüsünün Anlamı: Fromm,

Freud’un yaşam içgüdüsü ve ölüm içgüdüsü kavramlarını da eleştirmiştir. Freud’a göre insandaki yaşam içgüdüsü, cinsel içgüdülere dayanıyor. Ölüm içgüdüsü ise insanın cansız maddeye karşı duyduğu bir istekten kaynaklanıyor. Saldırganlık, sadistlik, mazohistlik gibi davranışlar, bu içgüdülerin türevleridir. Fromm’a göre ise insanlar, tarih boyunca iki karşıt eğilim sergilemişlerdir. Birincisi, bireyin yaratıcı güçlerini bastırmaya, ölüme ve yıkıcılığa yönelik bir eğilim olan ölüm sevgisidir (necrophilia’dır). İkincisi ise bireyin yaratıcı güçlerinin gelişimini sağlayan yaşam sevgisidir (hiophilia’dır). Bu eğilimler arasındaki karşıtlık, Freud’un belirttiği gibi bütünüyle biyolojik nitelikli bir karşıtlık değildir; bunun toplumsal bir boyutu vardır. O nedenle ölüm içgüdüsü, normal biyolojik bir olgu değil, psikolojik bir hastalıktır. Yaşam sevgisi, insanın gelişimini sağlayan temel itici güçtür. Ölüm sevgisi ise amacı yıkıcılık olan ikincil bir güç özelliğindedir. Cinselliğin ve Oedipus Masalının Anlamı: Fromm’a göre Freud’un psikanaliz kuramında sevgi ve sevecenlik, fazla etkili değildir. Freud bunu gözden kaçırdığı gibi, üzerinde çok durduğu cinsel olayları da tam olarak anlayamamıştır. Cinsellikte yalnızca fizyolojik bir içtepi öğesini görmüş; cinsel doyumu da acı veren gerilimin giderilmesi olarak nitelemiştir. Cinsellik, Freud’un öne sürdüğü gibi, insan davranışlarını anlamaya yarayan bir anahtar değil; insanın zorunlu gereksinimlerinden yalnızca biridir. Kişinin mutluluğu, benimsediği değer yargılarının geçerli ve aranır olmasına bağlıdır. Değer yargılarını bilinçdışı ve gerçekdışı isteklerin giderilmesi olarak görmek, kişiliği daraltmak ve onun biçimini değiştirmek demektir. Birçok olayda nevrotik tepki, ahlak çatışmalarının özel bir belirtisidir. Tedavinin başarısı, söz konusu ahlak çatışmalarını, tedavi eden kişinin anlamasına bağlıdır. Erdemin kaynağı, iyi örgütlenmiş üretken kişiliktir. Ahlaklı yaşamak, üretken olarak yaşamaktır. Oedipus masalı, ataerkil ailede erkek çocuğun baba otoritesine karşı başkaldırısını simgeliyor. Bu ailede oğul, tüm ayrıcalıklarıyla babanın yerini alıyor. Freud, Oedipus masalını zorlanarak yorumlamıştır. Birincil sorun, baba otoritesine karşı verilen savaşımdır. Bu savaşımın kökleri ise çok derindedir. Trajedi kahramanları, birincil olarak baba gücü ve otoritesi üzerine kurulmuş olan bir toplumsal düzene saldırıyorlar. Baba-oğul çatışmasında Freud, cinselliğin etkisini abartmıştır. Baba-oğul çatışmasını gerçekte, babanın insandaki özgürlük isteklerine ters düşen tutumu yaratıyor. Oedipus öyküsünün anne-oğul arasındaki cinsel ilgi ile bir bağlantısı yoktur. Bu zorlama ilişkiyi de Freud

yaratmıştır. Kültürcüler de Oedipus karmaşasının tüm insanlara özgü olmadığını belirtiyorlar. Bu karmaşa, onlara göre de Freud’un ileri sürdüğü gibi evrensel özellik taşımıyor. Örneğin, güçlü bir ataerkil otoritenin bulunmadığı toplumlarda baba-oğul çekişmesi görülmüyor. Erkek çocuğun anne sevgisinin de her zaman cinsel özelliği yoktur. Çocuğun anneye düşkünlüğünün nedeni, özellikle annenin çocuğa yaptığı baskıdır. Annenin bu davranışı, çocuğu çok zayıf bırakıyor ve onda büyüklere sevgi isteği ve hayranlık yaratıyor. Bilinçte ya da bilinçdışındaki çatışmanın kaynağı budur. Nevrozlara da Oedipus karmaşasına da insandaki bağımsızlık istekleri ile toplumsal koşullar arasındaki uyuşmazlıklar yol açıyor. Çünkü toplumsal koşullar, insanın kişilik gelişiminin, mutluluk ve bağımsızlığının önündeki engellerden başka bir şey değildir. Toplumlar, herkesin hak ve bağımsızlığına saygı göstererek tam ve normal bir gelişim gerçekleştirmesine olanak hazırladığında Oedipus karmaşası ve belki de nevrozlar, insanlık için geçmişte kalan olumsuzluklar olarak anılacaktır. Benliğin Etkinlik Gereksinimi, Güvenlik ve Sevgi: Fromm’a göre çağdaş insan bir yandan toplumla kaynaşmak gereksinimini duyarken öte yandan da toplumsal baskıların bilincine varmanın yol açacağı yalnızlıktan korkuyor. O nedenle çağdaş toplumun bireyi, özgürlükten kaçarak var olan toplumsal normlara, güçlü olana sığınmaya yöneliyor ve böylece yetkeye (otoriteye) saygılı bir kişilik yapısı oluşturuyor. Çağdaş toplumsal yapının sürekliliği, bireyin toplumsal kurallara uyumunu bir alışkanlığa dönüştüren mekanik uzlaşmacılık temelinde gerçekleşiyor. Öte yandan birey, insanlık ilkelerinden kopmaktan da korkuyor. Diğer insanlarla, insan doğasına uygun bir ilişki içinde yaşamını sürdürmek istiyor. Bu, yaşam sevgisinin varlığını gösteren bir eğilimdir. İnsan doğasıyla toplum arasında ancak, sevgi temelinde bir birliktelik gerçekleşebilir. Sevginin temel öğeleri ise özen, sorumluluk, hoşgörü ve bilgidir. Bireyin kendisi, toplumu ve dünya ile bütünleşmesinde birincil etken, onun özgür etkinliğidir. Bu, kişinin özgür istencini gerektiren, içten gelen, insanın zihinsel ve duygusal deneyimlerini, istencini harekete geçiren üretken ve yaratıcı bir çabadır. İçten gelen etkinlik, bireyin kendi bütünlüğünü bozmadan, yalnızlık korkusunu yenme yoludur. İnsan, kendi benliğini içinden geldiği gibi gerçekleştirme sırasında içten gelen etkinlikleriyle dünyayı benimseme, onunla bütünleşme, benliğini sağlamlaştırma ve güvenliğe ulaşma olanağını elde edecektir. Yeni güvenliğin kökleri, kişinin kendi dışındaki

bir güce değil; kendisinin oluşturduğu, kendi içinden gelen etkinliğe dayanmalıdır. Bu güvenlik, ona yalnızca özgürlüğün vereceği dinamik güvenliktir. Söz konusu güvenliğin özünü oluşturan içtenliğin başta gelen öğesi ve besin kaynağı ise, sevgidir. Varolma sorununun çözüm yolu, sevgiden geçiyor. Sevgi, iki ayrı varlık olarak kalanların bir olması olgusunun hazırlayıcısı ve sürdürücüsüdür. Bu olgu, yalnızca özgürlük içinde gerçekleşebilir. Sevgi, başlı başına bir sevinç olan verme işidir. Kişi, sevme ile, içinde yaşayan sevinçlerden, anlayıştan, ilgilerden bir şeyler veriyor ve bunlarla karşısındakini zenginleştiriyor. Verme, karşıdakini de verici kılıyor. Bu karşılıklı vermelerle, ortaklaşa bir şeyler yaratmanın sevinci paylaşılmış oluyor. Sevgi; kardeş sevgisi, anne baba sevgisi, arkadaş sevgisi, cinsel sevgi gibi birbirinden ayrı nitelikleriyle yaşanıyor. Başkalarını seven insanın kendini sevmesi de doğaldır. Ancak, bunu bencil kişilerin sevgisiyle karıştırmamalıdır. Benciller, elde edemedikleri mutlulukları yaşamdan koparıp almaya çalışan; başkaları gibi kendilerini de sevmeyen kimselerdir. Politik, ekonomik özgürlükleri ve toplumsal ilişkileri pazar ilkeleri üzerine kurulmuş olan çağımız toplumları, zevkleri kalıplaşmış, kolay etkilenebilen, bir arada çalışabilen çok sayıda insan istiyor. Çağdaş insan, bir mal durumuna gelmiştir. Bu insanın yaşam güçleri, en yüksek kâr getirecek bir yatırım olarak kullanılıyor. Sıkı yönetilen iş düzeni, bu insanları, kendini aşma ve birleşme isteklerinin bilincine varmaktan uzak tutuyor. Bu insanın belki karnı tok, sırtı pek, cinsel gereksinimi doyuma ulaşıyor; ama, kişiliği gerektiği gibi gelişmiyor. İnsanlarla ilişkileri yüzeyseldir. Onun için ruhsal ya da nesnel her şey, değiş tokuş nesnesidir. Bu insan, sevgiyi de bu toplumsal özelliklere uygun biçimde yaşıyor. Eğer insan öbür konularda yaratıcı değilse, sevmede de yaratıcı olamıyor. İnsan, her şeyden önemli sayılmadıkça, ekonomik makine insana hizmet etmeye başlamadıkça, insanın gerçekten sevebilmesi düşünülemez. İnsanın varoluş sorununun tek çözüm yolunun sevgiden geçtiğine inananlar, toplumsal yapıda önemli ve kökten değişimlerin yapılması gerektiğini de kabul etmelidirler. İnsan, nitelikli özgürlüğe kavuşarak kendi benliğini tam olarak güçlendirdiğinde bugünkü toplumsal güdülerin temel nedeni ortadan kalkacağı için, yalnızca hasta ve anormal kişiler tehlike oluşturacaklardır. Bu nitelikte bir özgürlük, insanlık tarihinde bugüne dek gerçekleşmemiştir. Bu durumda, tarih boyunca süren bunca acımasızlık ve yıkıcılığa değil; tüm olumsuzluklara karşın, insan soyunun, onur, yüreklilik, iyilik, erdem gibi

yüce değerleri oluşturmuş olmasına ve bunları günümüzde de birçok kişinin yaşamasına şaşmak gerekir. *Bkz.* aşkınlık gereksinimi; biriktirici kişilik; FROMM, Erich; insancı vicdan; kendiliğinden uyma; kullanıcı kişilik; pazarlamacı yönelim; psikanaliz; sembiyotik ilişki; uzaklaşım-yıkıcılık; üretken kişilik; üretken sevgi; yeni Freudculuk; yetkeci vicdan.

Özgürlükten Kaçış Yaklaşımına Göre Ruh Sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

özgür toplumsal yaşam *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

özgür yaratıcı çalışma (free creative activite) Bir güzel sanat ürünü ortaya koymak üzere güzel sanatlarda özgürce ve .çten geldiği gibi kendini anlatma.

özgüven (self-confidence) Kişinin kendi güç ve yeteneğine olan inancı, güveni; ***kendine güven.*** *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (3) İkinci Çocukluk Dönemi); insanın sekiz çağı ((1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi); kendini gerçekleştirme; kendini kabul etme; özsaygısı.

özgüvensizlik *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

öz imgesi (self-image) Bireyin dış görünüş, özyapı (karakter) ve kişilik gibi tüm yönlerine ilişkin edindiği ve gerçeğe uygunluğu aranmayan karmaşık **benlik inancı.**

öz kavramı *Bkz.* **öz değerlendirme.**

özkıyım *Bkz*. **inhihar.**

özkimlik *Bkz.* **kimlik.**

özkösnüllüğü *Bkz.* **özüneroslulk.**

özne (subject) Bilgi nesnesi olmayıp bilgi sürecinin yönlendiricisi ve temel aktörü durumundaki varlık, benlik, insan; ***subje.*** *Bkz.* **nesne.**

özne erotizmi (alloeroticism) Libidonun, kişinin kendi varlığından başkalarına yönelmesi; özne kösnüllüğü.

öznel (subjective) Kişiye özgü; başkalarınca gözlemlenip izlenemeyen; ancak kişinin bilincinde olduğu (içsel süreç); ***sübjektif.***

öznel algı *Bkz.* **yaşantı.**

öznellik (subjectivity) **1.** Kişisel olmayan ve gerçek veriler yerine bir kişinin kanı, yargı ya da önyargısına bağlı olma durumu; ***subjektiflik.*** **2.** Gerçeğin, tarih, gelenek, mantık gibi nesnel ölçüler yerine, bireyin kişisel bilincine, kanısına ya da sezgisine göre araştırılmasını ve denetlenmesini

savunan dinsel ya da felsefi öğreti. **3.** Ölçmede, aynı yeterlikteki ayrı puanlayıcılar puanladığında değişik sonuçlar veren ve puanlamada kişisel kanı, yargı ve önyargıların puanı etkileyecek biçimde hazırlanmış olan testin özelliği. **4.** İnsanın kişisel duygu ve düşüncelerinin ağır bastığı; nesne ya da olay ve olguyu tümüyle kendi görüş açısından görme eğilimi.

öznel psikoloji (subjective psychology) Psikolojide içgözlemsel ya da görüngübilimsel verilere ağırlık veren yaklaşımlar için kullanılan ortak ad; öznel ruhbilim.

öznel ruhbilim *Bkz.* **öznel psikoloji.**

öznel yönelim (subjective orientation) On yaşın üzerindeki çocuklarda gözlemlenen ve bir olayı değerlendiriken kişinin öznel isteklerini göz önünde tutma yetisiyle tanımlanan bir ahlaksal akıl yürütme biçimi. Genellikle daha küçük yaştaki çocuklar, güdüleri göz önünde tutmuyorlar. Onlar daha çok, olayın fiziksel sonuçlarıyla ilgileniyorlar. *Bkz.* **nesnel yönelim.**

özsaygı (saygınlık) gereksinimi *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası; grup psikoterapisi; özsaygısı.**

özsaygısı (self-respect) Kendini benimseme, onaylama, kendine saygı duyma, değer verme. Özsaygı, ruh sağlığının temelini oluşturuyor. Örneğin, **depresyon**un yaygın belirtilerinden biri, özsaygının yitirilmesi ve **değersizlik duyguları**dır. *Bkz.* çocuk **ve ergenin gelişim dönemleri (3) İkinci Çocukluk Dönemi); onur; kendini gerçekleştirme; kendini kabul etme; özsaygısı.**

özsever (narcissistic) Sevgisi kendine yönelmiş (kimse); ***narsisist.*** *Bkz.* özsever büyüklenme; özseverci benlik ülküsü; özseverci konu seçimi; özsever çocuk; özsever enerji; özseverlik; özseversel kişilik bozukluğu; özseverlik; özseversel kişilik bozukluğu; özsevgi

özsever büyüklenme *Bkz.* **üretken kişilik.**

özseverci benlik ülküsü (narsissistic ego-ideal) **Psikanalize göre**, benliğin çocukta gelişen üstün, güçlü ve sevilen bir imgesi; ***narsistik ego ideali***. Bu benlik, gerçekçi olmadığından, sağlıklı kişilerce zamanla bir yana bırakılıyor.

özseverci konu seçimi (narsissisticogject choice) **Psikanalize göre**, sevgi nesnesi olarak anne yerine kendi benliğini geçirme ve kendisine benzeyenlere libidosunu yöneltme.

özsever çocuk *Bkz.* iğdişlik karmaşası; özseverlik.

özsever enerji *Bkz.* **özseverlik; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

özseverlik (narcissism) Adını Yunan mitolojisindeki durgun suda yansıyan kendi görüntüsüne âşık olan **Narcissus**'tan alan ve aşırı özsevgi, kendini olduğundan büyük görme, beniçincilik anlamlarını taşıyan terim; ***narsisizm.*** Özseverlik, dört ayrı anlamda kullanılıyor **1.** Kişi, bir cinsel sapma sonucu, cinsel nesne olarak kendi bedenini seçiyor, kendi bedeninden cinsel haz duyuyor. *Bkz.* **otoerotizm**; **mastürbasyon. 2.** Kişi, nesnelerle ilişki kurma **tepedeğer**i olarak; **a.** Çevreyle nesne ilişkilerini bir oranda yok sayıyor; çevredeki nesnelerle açık, gözlemlenebilen ilişkilerden uzaklaşıyor. **b.** Nesne seçiminde kişi, kendine benzerliği ölçü alıyor. **3.** Bir gelişim dönemi olarak özseverlik. **Freud**, bebeğin libidinal ekonomisinde, libidonun tümünün benliğe yatırıldığı; **nesne yükü**nün henüz gelişmediği bir dönemin varlığından söz ediyor. *Bkz.* **birincil özseverlik**. **4.** Sağlıklı bir özsaygı olarak özseverlik. **Freud'a göre**, libido miktarı değişmediği için ağırlıklı olarak libido dış nesnelere bağlandığında, benliğin kendi amaçları için kullanabileceği enerji miktarı azalıyor; bu, benlik işlevlerini tehlikeye sokuyor. Libidonun ağırlıklı olarak benliğe bağlanması ise, dış dünyayla gerekli ilişkilerin kurulmasını güçleştiriyor. Kişi, normal koşullarda nesneye (özneye) bağlanmış olan libidonun bir bölümünü geri çekerek, benliğin kullanımına sunuyor. *Bkz.* **birincil özseverlik**; **ikincil özseverlik**; özseversel kişilik bozukluğu; özüneroslu k.

NARKİSSOS

Behçet NECATİGİL

Irmak tanrısı Kephiios'un güzel oğlu Narkissos, kendisine âşık olan, dağ nymphe'lerinden Ekho (yankı)'yu hor gördüğü, aşkına karşılık vermediği için cezalandırıldı: Bir pınara eğilmişti, suda kendi yüzünü gördü, kendi hayaline vuruldu, dindirilemez bir özlem içinde oracıkta eridi, yerinde bir nergis açtı.(Mitologya, 1969)

özseversel kişilik bozukluğu (narsissictic personality disorder) Görkemlilik düzeyinde eşsiz olma, yeteneklilik, önemlilik ve benzerleri duygusu; zihnin sınırsız başarı kazanma düşlemleriyle uğraşması;

başkalarından sürekli ilgi ve hayranlık görme gereksinimi; başkalarının eleştiri ve değerlendirmelerine karşı aşırı duyarlık gösterme; ancak, başkalarını kullanma, onları ülküleştirme ile aşırı küçümseme gibi özelliklerle ortaya çıkan bir kişilik bozukluğu; ***narsistik kişilik bozukluğu.*** *Bkz.* İtici Anne Tutumları; özseverlik.

özsever tip *Bkz.* **libidinal tipler.**

özsevgi (self love) Kendine, yeteneklerine, yaptıklarına aşırı bir değer verme tutum ve davranışı gösterme, kendini aşırı sevme. *Bkz.* **egotizm; özseverlik.**

özsistem (self-system) **H. S. Sullivan'a göre**, bireyin anne babasıyla ve yaşamındaki öbür önemli yetişkinlerle ilişkilerinden kaynaklanan ve bir ölçüde sabit olan kişilik yapısı. Ona göre bu kişilik yapısında onaylanan tutum ve davranışlar **korunma;** onaylanmayanlar ise **engellenme** eğilimi gösteriyor *Bkz.* özdinamizm.

özsöndürme (extinction) **K. Horney'a göre,** kişinin özalgılayıcı ve özyönlendirici bir bütün olarak hiçbir duyu taşımaması biçimindeki nevrotik bir davranış türü. Bu nevrozu yaşayan kişi, kendini yalnızca başkalarının bir yansıması olarak algılıyor ve onların yaşantıları aracılığı ile yaşamaya çalışıyor.

özuzanım (self-extention) **Allport'a göre**, yaklaşık 4 yaş dolayında benliğin (**propriyum**un) gelişmeye başladığı ve çocuğun insanları, nesneleri ve soyutlamaları kendi özkavramına katmaya başladığı evre. Ona göre özuzanım, benliğin, kişinin dışında bulunan ve yakınlık duyduğu ya da özdeşim kurduğu nesnelere yatırılmasıdır.

özümleme *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

özümseme *Bkz.* içealım.

özüneroslıuk (autoeroticism) **1.** Kişinin kendi gövdesi üzerinde ve benliğine yönelik cinsel etkinliklerde bulunma sapıncı; ***otoerotizm,*** özkösnüllüğü. Bunda kişi, haz etkinliğinin nesnesi olarak, mastürbasyonda ve parmak emmede olduğu gibi kendi bedenini kullanıyor. Bu terim ayrıca düşlemler, düşler, rüyalar, ya da saç tarama, ritmik hareketler, okşama gibi cinsel öğeler içeren çok çeşitli davranış ve düşünceler için de kullanılıyor. **2.** İlk çocukluk döneminde, bir organın çalışmasına ya da erojen bir bölgenin uyarımına bağlanan bileşen içgüdünün, dışarıdan bir nesneye gereksinim duymadan kendi bedeninden haz alması biçimindeki cinsel davranış.

Klasik içgüdü kuramı, çocukların otoerotik yönelimli olduklarını belirtiyor. Onların annelerine yönelik davranışları yalnızca özsevgi ve doyum verme yetisiyle anneye duydukları gereksinime dayanıyor. Bu tanımıyla otoerotizm, özseverlikle eşanlamlıdır. **Nesne kuramı** ise çocukluktaki otoerotik dönem görüşüne karşı çıkıyor ve bebeğin baştan beri anne yönelimli olduğunu; onun haz değil, anne aradığını savunuyor. Buna göre otoerotik davranış, bir yerine koymadır; kişi, kendinin bir parçasını, bir başkasının simgesel bir eşdeğeri olarak kullanıyor.

özveri (self denial) Uğruna, değerli saydığı şeylerden; dilek, istek ve heveslerinden vazgeçme; ***fedakârlık, feragat etme.***

özyapı (character) **1.** Kişiliğin, belli ahlak ölçülerine göre değerlendirilen yanı; ***karakter, ıra.*** **2.** Bir organizmayı başkalarından ayıran belirgin bir özellik ya da özellikler. **3.** Bireyi, başka bireylerden ayıran temel özellik. Bkz. özyapıların bağımsız ayrılığı yasası.

özyapıların bağımsız ayrılığı yasası *Bkz.* **MENDEL, John Gregr; özyapı.**

özyaşamöyküsü (autobiography) Kişinin kindi yaşamöyküsünü anlattığı yapıt ya da yazı; ***otobiyografi.***

P

paleopsikoloji *Bkz*. **eski insanlar psikolojisi; JUNG, Carl Gustav.**

panik *Bkz.* **panik bozukluğu.**

panik atak (panic attack) Sıklıkla görünürde gerçek bir tehlike içermeyip kişinin tehlike olarak algıladığı, tehlikenin eşiğinde olduğu duygusu eşliğinde birdenbire ortaya çıkan ve şiddetli tedirginlik, korku, dehşet, kapana kısılmış olma, çaresizlik duygusu; aklını, kendini yitirme, çıldırma korkuları ve soluk darlığı, çarpıntı, titreme, göğüs ağrısı, boğulma duygusu, baygınlık, geçici felç gibi bedensel belirtilerle ortaya çıkan bir **akut kaygı nöbeti;** ***panik nöbeti, panik bozukluğu.*** Panik bozukluğunda duyumsanan şey öyle ürkütücü oluyor ki kişi, yeniden panik nöbeti yaşamaktan ölesiye korkuyor ve nöbetten kaçınmak için, günlük yaşam etkinliklerinin büyük ölçüde kısıtlanması gibi önemli **savunma mekanizmaları** ile **alan korkusu** gibi belirgin fobiler de oluşturuyor. Panik nöbetlerinin başlangıcı, her zaman durumsal bir tetikleyiciyle ilişkili olarak ortaya çıkmıyor; gökten zembille inmiş gibi, beklenmedik bir anda da görülebiliyor. **Duruma bağlı olan nöbetler ise** nerdeyse değişmez bir biçimde durumsal bir tetikçinin etkisi (ipucu) görülür görülmez ya da böyle bir beklenti söz konusu olur olmaz ortaya çıkıyor. Panik nöbeti bir de **durumsal bir yatkınlığa bağlı** olarak ortaya çıkıyor. Belli bir durumsal tetikçi duyulduğunda belirebiliyor. Panik hastaları, sıklıkla **kalp krizi, astım krizi** gibi korkularla hekime başvuruyorlar. Panik nöbetleri, panik bozukluğunun tipik bir özelliği olmakla birlikte **bedenselleştirme bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu** ve şizofreni bozuklukluğunda da görülebiliyor. *Bkz.* **panik bozukluğu.**

panik bozukluğu (panic disorder) **1**. Kaza, arızalanan bir asansörde kalma, yangın, deprem gibi önemli tehdit içeren olaylarla karşılaşıldığında ağız kuruluğu, çarpıntı, hızlı soluma, terleme, dehşet ve çaresizlik duygusu gibi bedensel, özerk ve ruhsal tepkilerle yaşanan **akut kaygı durumu**. Tehlike karşısında gösterilmesi doğal ve sağlıklı olmakla birlikte panik, geçici felç ya da baygınlığa yol açabiliyor. Bu dehşet duygusunu, belirsizlik yorgunluk, engellenme, telkin ve başkalarının histerik davranışları daha da artırıyor. Ortada bir tehlike yokken yaşanan abartılı panik, çoğu kez bir panik bozukluğunun habercisidir. Paniğe, **dış kaynaklı stres**ler ya da **iç kaynaklı kaygı** yol açıyor. Bu nedenlerle panik bozukluğu, kimi durumlarda **ağır panik nöbetleri** biçiminde de yaşanabiliyor. **2.** Gerçek ya da varsayılan bir tehdit karşısında çok sayıda kişinin yoğun duygularla, özyıkıcı, akıl dışı davranışlarla tepki gösterdiği bir tür kitlesel davranış. Saatlerce, kimi zaman günlerce süren **ağır panik nöbetleri**. *Bkz.* **kaygı.**

pankreas bezi (pancreas gland) Sindirim olayına katılan birtakım salgıları ve **ensülin** salgılayan bez. Bu bez, midenin arkasında yer alıyor. Dış salgılarını 12 parmak barsağına boşaltıyor. İç salgısı olan ensülin ise karbonhidrat metabolizmasında önemli bir rol oynuyor; eksikliği şeker hastalığına yol açıyor.

paradigma (paradigm) **Genel bir tanımla** "bir dünya görüşü, dünyayı belli bir algılayış ve anlayış biçimi; ***değerler dizisi***. Özelde ise, 5 ayrı alanda şu anlamları üstleniyor: **1. Bilim tarihi; özellikle Thomas Khun'un bilim tarihi çözümlemesinde**, bilimsel sorunlara yaklaşımı tanımlayan yol gösterici varsayım, kuram ve yöntemler toplamı. **Khun**'a göre, doğal bilimlerde ve toplumda, her biri kendinden öncekilerden daha kapsamlı olan ilerlemeci bir paradigmalar evrimi gerçekleşiyor. **2. Sosyal psikolojide**, üretim ilişkileri, bireylerarası etkileşim, devlet-birey ilişkisi, resmi ideoloji ve benzerleri de içinde olmak üzere, **kapitalist paradigma, toplumcu paradigma** gibi, belli bir **toplumsal yapı modeli. 3. Araştırmalarda**, örneğin, işlemsel koşullama gibi, araştırmanın çeşitli aşamalarına ilişkin deneysel bir tasarım, plan, incelenen sürecin ya da davranışın modeli. **4. Bir sorunun çözümü ya da anlaşılması konusunda**, örneğin, depresyona yönelik **bilişsel paradigma** ya da **psikanalitik paradigma** gibi, benimsenen, temel kabul edilen belli bir kuramsal ya da bilimsel yaklaşım. **5. Dilbilimde**, "yaparım, yaparsın, yapar; yaparız, yaparsınız, yaparlar" gibi **bir sözcüğün aldığı biçimlerin tümü.** *Bkz.* **metafor**.

paradoksal amaç (paradoxicalintention) **Viktor E. Frankl**'in **logoterapi**de kullandığı bir teknik; ***paradoksik niyet.*** Bunda hastadan, asıl korktuğu şeyin olmasını istemesi bekleniyor. Bunun içinse hastanın, durumu kendine gülünç gösterecek yeni bir bakış açısı geliştirebileceği bir mizah duygusu gerekiyor. Örneğin, toplum karşısında konuşmak zorunda kaldığında kızaran ve tekleyen kişiye, bir daha toplum karşısında konuşurken, kendine şunu söylemesi öneriliyor: "O kadar çok kızarıp terleyeceğim ki dünyadaki en kırmızı ve en sulu kişi ben olacağım." Bu, hastanın kendine gülmesini, rahatsızlık belirtilerinden uzaklaşmasını sağlıyor. **Kekeleme, basit fobiler, saplantılar, erken boşalma** ve benzeri bozukluklarda bu teknik, özellikle etkili oluyor. *Bkz.* **aşırı düşünme.**

paradoksik niyet *Bkz.* **paradoksal amaç.**

parafili (paraphilia) **Kılık özentisi, fetişizm, göstermecilik, gözetlemecilik, cinsel özezerlik, cinsel elezerlik, çocuk sevicilik, ölü sevicilik, hayvan sevicilik** gibi cinsel heyecan ve cinsel doyum için alışılmadık, tuhaf, toplumun normal kabul etmediği imge, nesne ya da etkinliklerin kullanıldığı ruhsal-cinsel bozukluklara verilen ortak ad; ***atipik cinsel davranış.*** Parafili, zararsız gibi görünen etkinlik ve nesnelerden, yaşamı tehdit eden etkinlik ve nesnelere dek büyük çeşitlilik gösteriyor.

paragrafi (paragraphia) Yazıda kimi harf ve sözcükleri atlama ya da yerlerini değiştirme, kimi hatalı, ilgisiz sözcükleri yineleyip durma gibi bir yazma bozukluğu. Paragrafi en çok **beyin lezyonlu hasta**larda, kimi zaman da şizofrenlerde görülüyor.

paralel dağılımlı işlem modeli *Bkz.* **koşut dağılımlı işlem modeli.**

paralellik kanunu *Bkz.* **koşutluk yasası.**

parametre (parameter) **1.** İstatistikte, olasılık dağılımına bağlı olarak hesaplanan ve örneklemi değil; onun alındığı evreni istatistiksel bir değerle özetleyen **ortalama, standart sapma** ve benzeri sayısal bir değer. *Bkz.* **parametrik istatistik**. **2.** Bir araştırma ya da deneydeki denetlenebilen, ayrı değerler verilebilen bir değişken.

parametrik istatistik (parametric statistics) Yapısı bilinen ve çoğunlukla normal bir dağılım gösteren evrenlerden elde edilen örneklemler üzerinde yapılan istatistiksel işlemler. Bu işlemler; parametrik çözümlemeler, toplama, çıkarma, bölme gibi aritmetik işlemlerin yapılmasını; dolayısıyla **ortalama, standart sapma** gibi parametrelerin tanımlanmasını olanaklı

kılan aralık ya da oran ölçekli verilerle yapılabiliyor. Araştırmalarda, **parametrik olmayan istatistik**ler yerine daha çok, parametrik istatistikler kullanılıyor; çünkü bunlar, daha doğru sonuçlar veriyor ve daha güçlü çözümleme teknikleri sağlıyor.

parametrik olmayan istatistik (nonparametric statistics) Parametre hesaplarına ya da duyarlı dağılım varsayımlarına dayanmayan, **sıralı ya da nominal ölçekler**le toplanan istatistiksel teknikler.

paramnezi *Bkz.* **anı karışıklığı.**

paranoid (paranoid) **1.** Düzenli ya da geçici, çoğunlukla **görkemlilik** ya da **zulüm kuruntuları**yla ortaya çıkan; ancak kişilik bozulmasına ya da parçalanmasına ilişkin başka belirtileri pek göstermeyen bir psikoz olan **paranoya** ile ilgili. **2.** Paranoya hastalığına sahip kişiler. Bu terim, bu tür eğilimleri daha hafif düzeylerde gösteren kişiler için de kullanılıyor. *Bkz.* **paranoid durum; paranoid düşmanlık; paranoid düşünce; paranoid erotizm; paranoid kişilik bozukluğu; paranoid şizofreni; paranoid-şizoid konum; paranoya; paranoyak kişilik.**

paranoid biçim *Bkz.* **manik depresif psikoz.**

paranoid durum (paranoid state) Paranoyadaki kadar ayrıntılı ve düzenli ya da **paranoid şizofreni** kadar bulanık ve dağınık olmayan **görkemlilik** (megalomani) ya da **zulüm kuruntuları**yla ortaya çıkan geçici, **akut psikotik bozukluk.** İş değiştirme, evden ayrılma, başka ülkeye göç etme, sığınma, tutsak düşme gibi yaşam koşullarındaki birdenbire ve sıklıkla yaşanan değişiklikler, bu tür kuruntuları tetikliyor.

paranoid düşmanlık (paranoid hostility) Başkalarının kendisine tuzak kurmaya, kötülük etmeye çalıştığı biçimindeki kuruntulardan kaynaklanan öfke ve kuşkulandığı kişilere zarar verme isteği.

paranoid düşünce (paranoid ideation) Gözetlendiği, denetlendiği, horlandığı, dışlandığı, kötülük edildiği gibi aşırı abartılı, kuşkucu bir düşünce yapısı. Bu düşünce yapısı, psikotik bozukluğun tipik bir belirtisidir. *Bkz.* **referans düşünceleri.**

paranoid erotizm (paranoid eroticism) Aşkının gerçekleşmesini engelleyen koşullar ya da kişiler yüzünden karşılıksız kalan bir aşk ilişkisi kuruntuları besleme biçimindeki paranoya türü; ***aşk paranoyası.*** Aşk paranoyağı, sıklıkla ünlü ya da güçlü birisine âşık olduğu kuruntusunu sergiliyor ve

ona mektupla, telefonla, internet aracılığıyla ya da ziyaretine gitme girişimleriyle boşuna iletişim kurma çabalarına yöneliyor.

paranoid kişilik bozukluğu (paranoid personality disorder) Çevresindeki insanların gizli güdülerine, hizli amaçlarına kafayı takma, aşırı kuşkuculuk,, kendi yanlışını üstüne almaktan kaçınma, aldatıldığına, kullanıldığına inanma, kendi önyargı ve tutumlarını haklı çıkaracak ipuçları bulmak amacıyla çevreyi dikkatle tarama gibi başkalarına karşı yaygın yersiz kuşkuculuk ve güvensizlik; kolaylıkla kırılma ve öfkelilik, pireyi deve yapma, inatlaşma, saldırıya geçme gibi aşırı duyarlık; duygusal soğukluk, mizah duygusundan, sevecenlik duygularından yoksunluk gibi duygusal sığlaşma; kendi duygularını başkalarına yansıtma ve benzeri belirtilerle ortaya çıkan kişilik bozukluğu. Bu kişilik bozukluğunu, öbür kişilik bozukluklarından ayıran, onlardaki inatçı (kalıcı) kuruntularla sanrıların bunda görülmemesidir. Genellikle savaşta tutsak düşme, göçmenlik, sığınmacılık ya da evinden ilk kez ayrılma gibi köklü çevre değişikliği yapan kimi kişilerde birden bire ortaya çıkan ve altı aydan kısa süren paranoid bozukluğa **akut paranoid kişilik bozukluğu** (acute paranoid disorder) deniyor. *Bkz.* **suçluluk kuruntusu.**

paranoid şizofreni *Bkz.* **görkemlilik kuruntusu;** şizofreni.

paranoid-şizoid konum (paranoid-schizoid position) **M. Klein'e göre**, bebeğin doğumu bir saldırı olarak algılaması ve 3-4 aylık oluncaya dek bir yok edilme korkusu ve zulüm görme kaygısı geliştirmesi. Buna göre bebek, kendi ölüm içgüdüsünce kendini yıkımdan korumak için saldırganlığını dışsal bir nesneye yansıtıyor; kendi saldırganlığını cezalandırıcı nesneye yöneltiyor ve memeyi bir oranda iyi, yararlı bir nesne olarak; bir oranda da kötü, nefret edilen nesne olarak içine yansıtıyor ya da içselleştiriyor ve bilinçdışına itiyor. *Bkz.* **iyi meme; kötü meme.**

paranoid yapı *Bkz.* **psikoz öncesi yapı sunuflaması**

paranoya (paranoia) Klinik anlamıyla son derece sistemli, inatçı, kalıcı, zulüm ya da görkemlilik kuruntuları, kuruntulu kıskançlık, kuşkuculuk, güvensizlik, kavgacılık gibi özelliklerle tanımlanan ve net, tutarlı düşünme eşliğinde gelişen bir **psikotik bozukluk**; ***paranoid psikoz, yansıtımca.*** Paranoya, yansıtma mekanizmasının abartılarak kullanılması sonucunda oluşturulan ve sürekli sabuklamaların, kuşku ve bilinçsiz suçluluk duygularının yoğun olduğu psikoz çeşidi olarak da tanımlanıyor.

Bu hastalık, organsal öğesi en zayıf ruh hastalığı olarak biliniyor. Sanrıların yer almaması, bilincin açık olması ve gerçek bunamanın yer almaması, paranoyanın ayırt edici nitelikleridir. Hastanın akıl yürütme gücü, mantık örgüsü normal olduğundan, hasta ilk bakışta “onuruna fazla düşkün birisi”sanılabiliyor. **Paranoyanın Ortaya Çıkmasına Yol Açan Nedenler:** Bu konuda şunlar ileri sürülmüştür: **(1) Paranoid yapı**lı kişinin, **yaş dönümü** denen orta yaşa gelmesi. **(2)** Daha önceki yaşantıların acı ve düş kırıklıkları yaratmış olması. **(3)** Gençlikle birlikte birçok umut ve fırsatların yitirilmesi. **(4)** Hormon yıkımı ile birlikte cinsel gücün ve yaşamın gerilemesi. **(5)** Yaşlılığın yaklaştığının sezilmesi. **(6)** Bedensel kusur ve çirkinliklerin bulunması. **(7)** Tutukluk ya da tutsaklık. **(8)** Alışılmadık, yabancı bir çevrede bulunmak. **(9)** Çevrenin anlayışsızlıklarına ve haksızlıklarına uğramak. **(10)** Zehirlenmek. **(11)** Gebelik gibi bedensel ve toplumsal-ruhsal zorlanmalarla karşılaşmak. Bununla birlikte küçük ve önemsiz de olsa paranoyanın ortaya çıkmasında hemen her zaman bir **ilk gerçek çekirdek** bulunuyor. Koca bir sabuklama düzeni, bu ilk neden üzerine kuruluyor. Psikanalitik görüş, konuyu tek açıdan; kendinin ağırlık verdiği açıdan yorumlamıştır. Buna göre paranoyaklarda **eşcinsel eğilim**ler vardır. Bunun sonucu olarak bireyde, karşısındaki kişi için önce “Ben onu seviyorum.” düşüncesi uyanıyor. Bu düşünce ayıplandığından ve toplumsal yaşan kurallarına ters düştüğünden, kişide dayanılmaz bir **kaygı** yaratıyor. Bu kaygıyla baş edebilmek amacıyla birey, **tepki geliştirme mekanizması**nı kullanarak bu düşünceyi, benliğinin daha kolay katlanabileceği “Ondan nefret ediyorum.” biçimine çevirerek bu kuruntu sabuklamasını oluşturuyor. İlk ve temel olan eşcinselliğin ayıbından ve onun yarattığı kaygıdan bu yolla kurtulmaya çalışıyor. **Bilinçdışı oluşup işleyen mekanizmalar**dan habersiz birey, **bilinçdışı zincirin son halkası** olan kuruntuların bilincindedir. Birey, bilinçli ruhsal yaşamını onlara göre yönlendiriyor. Paranoidlerde ruh çözümlemeleri sonucu ortaya çıkan bir başka nokta, bunlardaki **kimseyi sevmeme; yalnızca kendilerini sevme** biçimindeki ben odaklı duygulardır. Büyüklük sabuklamalarının çekirdeğini de bu belirti oluşturuyor. Akıl hastanelerindeki hastaların yaklaşık yüzde ikisini oluşturan paranoyakların yüzde 75’i erkektir. **Paranoyanın Oluşum Evreleri:** Paranoya, 40-45 yaşlarında ortaya çıksa da hastalığın çekirdeği, çocukluk yaşlarından bu yana gözlemlenebiliyor. Çocukluktaki paranoid çekirdek, zamanla çeşitli değişim ve gelişimlerden geçerek paranoyaya

dönüşüyor. Paranoid yapı, yanlış akıl yürütme, büyüklenme, özgüven yokluğu, alınganlık ve toplumsal uyumsuzluk özellikleriyle varlığını belli ediyor. Paranoid çocuklar, kaprisli ve huysuz oluyorlar. Sıcak ve sürekli arkadaşlık kuramıyorlar. Böyle bir çocuk, delikanlılık çağına geldiğinde çeklingenliği, özgüvensizliği ve alınganlığı ile ilgi çekiyor; karşı cinsle rahat bir ilişki kuramıyor. Cinsel güçlükler içinde bunalıyor ve dikkafalılığa başvuruyor. Kişisel inançlarından milim sapamıyor. Daha ileri yaşlarda ise çok çalışkan, ciddi, aşırı alıngan, kuşkucu, güvensiz, onuruna aşırı düşkün, verdiği sözü ne pahasına olursa osun tutan bir kişi kimliği kazanıyor. Kendisini tutkuyla belirli ülkülere adıyor. Dikkatli bir gözlemci, tüm bu niteliklerin temelinde her zaman, normal dışı gelişim göstermiş olan bir benliğin doyurulması amacının bulunduğunu görebiliyor. Kişinin paranoyak durumuna gelmeden önce geçirdiği evrelerin her biri, kimi zaman yıllarca sürüyor. Paranoid kişi, bazen bu evrelerden birine de takılıp kalabiliyor. **Paranoya Yerleşmeden Önce Hastanın Yaşadığı Dönemler**: **(1)** Çözümleme ve Yorumlama Dönemi: Bu evrede kişi, çevresinde olup biten olayları dikkatle izliyor, onları gelecekteki sabuklamalarını besleyecek biçimde çözümlüyor. Kendisinde ve kendisine karşı gösterilen davranışlarda bu amaca hizmet edibilecek pek çok özellik buluyor. Herkesin gülüşünden, bakışından, konuşmasından kuşkulanıyor; onlara hep olumsuz anlamlar yüklüyor. **(2) Kuruntu Sabuklamaları Dönemi:** Bu ikinci evrede sıra, çözümleme sonuçlarını yorumlayarak birtakım kuruntu sabuklamaları oluşturmaya geliyor. Hastaya göre, çevresinde kendisine kötülük yapmak, kendisini küçük düşürmek, aşağılamak, öldürmek için fırsat kollayan kişi ya da örgütler vardır. Çevresindekilerin ve kendisinin her durumunu, bu kuruntularının yorumlanmasında araç olarak kullanıyor. Örneğin, rastladığı cenaze, onun ölümünün yakın olduğunu anımsatmak için hazırlanmış bir düzendir. Her olağan beden rahatsızlığı, zehirlendiğinin kanıtıdır. (**3) Büyüklük Sabuklamaları Dönemi:** Bu evrede hastada çeşitli büyüklük (megalomani) sabuklamaları yer almaya başlıyor. O, çok güçlü bir yol gösterici, soylu, varlıklı bir kişi, peygamber, dahası bir tanrıdır. Bu nedenle onu çekemeyenler vardır. Onlara karşı var olan durumunu koruması, bu yolda savaşım vermesi gerekiyor. Görüldüğü gibi bu evreye giren kişi, ikinci evrede oluşturduğu kuruntularını büyüklük sabuklamaları ile açıklamaya yöneliyor ve **paranoyak** kimliğini kazanmış oluyor. **(4) Çöküntü ve Çözülme Dönemi:** Paranoyada tam bir bunama

görülmüyor. Her insanda 60'lı yaşlarda, önceki yılların dirikliğinde, istek ve tutkularında zayıflama oluyor. Bu nedenle paranoyaklarda da sabuklamalar, eski canlılığını yitiriyor. Böyle de olsa bunlar, daha direngen ve katı tutumlarıyla ayırt ediliyorlar. Bunlardan zor altında her şeyi Tanrı'ya bırakarak yaşamlarını sürdürenlerin, bunadıkları sanılmamalıdır. **Paranoya Biçimleri:** Paranoya, genellikle 7 farklı biçimde kendini gösteriyor. **(1) Kuruntu Paranoyası:** SBu paranoya biçimi, sklıkla yaşanıyor. Kuruntulu (perseküte) paranoyak, belirli bir kişinin isteği ile birilerinin kendisini izlediğini, kendisine kötülük etmek istediklerini ileri sürüyor. Bu kişilerin amaçlarını gerçekleştirmek için boyacıyı, şoförü ve başkalarını kullanarak, kılık değiştirerek kendisini izlediklerini savunuyor. Hasta, önlem olarak mahallesini, köyünü, kentini, ülkesini değiştirebiliyor. Ne ki gittiği her yere, sabuklamalarını da birlikte götürdüğünden, onları gittiği yerde de yaşıyor. Bunlar, kendilerine karşı kuruntu geliştirdikleri kişilerden kurtulmak için resmi makamlara; giderek uluslar arası adalet kurumlarına bile başvuruyorlar. Buralardan istediği sonucu alamayan hasta, kurtulmak için o kişi ya da kişileri öldürebiliyor. **(2) Soyluluk Paranoyası:** Bu biçimdeki paranoyayı geliştirenler, büyük ve soylu bir aileden geldiklerini; anne ya da babaları olarak bilinen kişilerin gerçek anne babaları olmadığını savunuyorlar. Bu savlarını akla uygun duruma getirmek için de geçmişteki kimi olayları, sabuklamalarıyla uyuşacak biçimde yorumluyorlar. Örneğin, A ülkesinin başkanının ülkemizle görüşmeye gelirken onu karşılayanlar arasında kendisi de bulunmuştur. Başkan orada halkı selamlarken kendisine özellikle gülümsemiş ve içten el sallamıştır. Başkanın ailesinden bir kızın nişanlanması için soylu bir damat arandığına ilişkin çıkan haberler, kendisinin görüp okuması için yayımlanmıştır. **(3) Buluş Paranoyası:** Bu tür bir hasta, ya yeni bir buluş yaptığını ya da bilinen bir buluşun kendisinin olduğunu ileri sürüyor. Bu buluşunun (!) patentini almak için ilgili kuruluşa başvuruyor. Hastanın buluşları, çoğunlukla şimdiye dek görülmemiş ya da bilimin şimdiye dek çözemediği alanlarla ilgili oluyor. Hasta, örneğin, denizde, yerde, yer altında ve havada yürüyen bir araç yapmıştır; kansere ilaç bulmuştur. **(4) Gizemli Paranoya:** Gizemli (mistik) paranoyak, kendisinde tanrısal bir gücün olduğunu; insanlığa yeni bir din yaymak ya da insanlığı kurtarmak için Tanrı'nın kendisini görevlendirdiğini savunuyor. Türlü olağanüstü olaylar gösterebildiğini öne sürüyor. Bu sabuklamalarını çevreye yaymak için konuşmalar düzenliyor,

gazetelerde yazılar yazıyor. Kimi zaman bu paranoyakların, çevrelerinde geri zekâlılar ve histeriklerden bir inanmışlar grubu oluşturarak toplumu tedirgin ettikleri de görülüyor. Böyle durumlarda o hasta öldüğünde ya da hastaneye yatırıldığında, çevresindeki sabuklar dağılıyor. **(5) Hak Arama Paranoyası:** Bu paranoya biçiminde hasta, yenildiğine inandığı hakkını elde etmek için sürekli bir savaşıma girişiyor. Gazetelere, yenilen hakkına ilişkin yazılar yazıyor. Yaşamını, bu sabuklamaları yolunda mahkeme kapılarında dolaşmakla geçiriyor. Avukatının ya da yargıcın, karşı tarafla birlik olup hakkını yediklerini düşündüğü için hukuk öğrenimi yapanlara ya da oğluna, kızına hukuk öğrenimi yaptırıp davasını sürdürenlere rastlanmıştır. Bu hastaların, haklarını yediğini ileri sürdükleri kişiyi öldürdükleri de rastlanan olaylardandır. **(6) Aşk Paranoyası:** Bu tür bir hasta (erotoman), genellikle nüfuzlu ve önemli bir kişinin kendisine âşık olduğunu ileri sürüyor. Aşk paranoyakları da öbür paranoyaklar gibi günlük olayları ve anılarını, bu sabuklamalarını besleyecek biçimde yorumluyorlar. Bu paranoyaya daha çok, evlenmemiş ya da dul kalmış kadınlarda rastlanıyor. Örneğin, hekim, hastayla senli benli olmuşsa o, bunu hekimin kendisini sevmekte olduğu biçiminde yorumlayarak, bu gerçek olmayan sevgiyi mektuplarla, telefonlarla sürdürmeye kalkıyor. Bu hastanın kuruntusuna göre, ünlü sinema oyuncusu, kendisine âşıktır; ancak bunu kendisinin doğrudan açıklamasına toplumsal düzeyi elvermemektedir. Bu yüzden, aşkını gazetelerde yayınlattığı fotoğraflarla; filmlerde aldığı rollerle anlatıyor. Hasta, genellikle uzun bir düşsel dönemden sonra eyleme geçiyor. Erkek paranoyak, kendini bu denli çok seven (!) kızla evlenme girişiminde bulunuyor. Doğal olarak isteği geri çevrilince de bu düşsel sevgiliye ve onun çevresindekilere karşı küskünlük ve kızgınlık geliştiriyor. Onlara kötülük yapmaya bile girişebiliyor. **(7) Kıskançlık Paranoyası:** Gerçekte çocukluk döneminde başlayıp bir aşamaya dek herkeste görülebilen kıskançlık, paranoyaklarda hastalığa dönüşüyor. Kıskançlıkta gerçek sevgiden çok, **büyüklenme** ve özbenlik sevgisi baskın bulunuyor. Bu nedenle en tipik kıskançlıklara paranoyaklar arasında rastlanıyor. Örneğin, kıskanç bir erkeğe göre her eylem, üstü kapalı biçimde ya karısını baştan çıkarmaya ya da karısının kendisini aldattığını anlatmaya yöneliktir. Karısı kendisine aşırı sevgi gösteriyorsa bunu, kendisini aldatmakta olduğunu örtmek için yapıyordur. Paranoyak kıskançlık gösteren kadın, kocasının omzunda bir saç teli gördüyse bu, kesinlikle onun gizli sevgilisinden düşmüştür. Kıskançlık, alkoliklerde

daha kolay filizleniyor. Ruhsal çözümlemeler, bu tür hastaların cinsel güçten yoksun, gizli eşcinsel ya da ileri aşamada eksiklik duygulu kişiler olduklarını ortaya koyuyor. **Paranoyanın Tedavisi:** Kişiye paranoya tanısı konulabilmesi için, onun hastalığının, şizofreni, organsal akıl hastalığı, organsal akıl **belirtisi** gibi bozukluklardan kaynaklanmadığının belirlenmesi gerekiyor. Paranoya, iyileştirilmeşi şimdilik olanaksız, süreğen bir psikozdur. Bununla birlikte, özellikle başlangıç döneminde uygulanan ruhsal çözümleme (psikolojik analiz) ile tepkilerin yumuşatılması biçiminde bir yarar sağlanıyor. Ömür boyu **paranoid yapı**larıyla ülke yönetmiş olan kişiler vardır. *Bkz.* **bunamalı paranoya; dinsel kuruntular; paranoid; paranoid erotizm; psikoz öncesi yapı sınıflaması ((3) paranoid yapı); referans kuruntusu; suçluluk kuruntusu.**

paranoya biçimleri *Bkz.* **paranoya.**

paranoyak kişilik (paranoiac character) Temel belirtisi, kendi güçlüklerinden ötürü çevresini suçlama eğilimi olan bir kişilik tipi. *Bkz.* **paranoya.**

parapsikoloji (parapsychology) Var olan bilimsel veri ya da yasaların ışığında açıklanamayan **telepati**, **gaipten haber verme**, **duyu ötesi algı**, **psikokinezi** gibi normal ötesi olguların sistemli olarak incelenmesi.

parasempatik işlevler *Bkz.* **merkez sinir sistemi.**

parasempatetik sinir sistemi *Bkz.* özerk sinir sistemi; **sempatik sinir sistemi**.

parataksis (parataxis) **H. S. Sullivan**'ın bütünleşmemiş bir düşünce tepedeğeri ya da çeşitli tutum, beceri, ilişki ve benzerlerinin büyük ölçüde birbirinden koparıldığı bir kişilik için kullandığı terim. *Bkz.* **parataksik çarpıtma, parataksik tepedeğer; sentaksi.**

parataksik çarpıtma (parataxic distortion) **H. S. Sullivan**'ın, çocukluk yaşantılarından kaynaklanan çarpıtılmış algı, yargı ve ilişkileri belirtmek için kullandığı terim. Örneğin, anne babanın, çocuğa gösterdiği soğuk, reddedici, eleştirici davranışların çocukta oluşturduğu değersizlik duygularının etkisiyle çocuk, başkalarının tutumlarını yanlış yorumluyor. Bu çarpıtma, kaygıya karşı benliğini savunma amacına hizmet ediyor. *Bkz.* **konsensüs yoluyla geçerlik**.

parataksik mod *Bkz.* **parataksik tepedeğer.**

parataksik tepedeğer (parataxic mode) **H. S. Sullivan**'ın akıl yürütme ve mantık evresine daha ulaşmamış olan küçük çocuklara özgü yaşantıların öznel, otistik yorumu ve anlatımı için kullandığı terim; ***parataksik mod.***

paratimi (parathymia) Ruhsal durumun çarpıtılması. Paratimi, şizofrenik bir bozukluktur. Bu bozukluk sırasında kişi, örneğin, kendisine büyük bir miras kaldığını duyduğunda ağlıyor; duruma hiç uymayan bir tepkide bulunuyor.

paratip (paratype) Tipten uzaklaşan, tipe uymayan. Kalıtsal bir eğilimin ya da özelliğin bireysel dışavurumuna yol açan çevresel etkenlerin bütünü.

paratiroid bezi (parathyroid glands) Boğazda **tiroid bezi**nin ardında yer almış olan; kalsiyum ve fosfor metabolizmasını denetleyen ve **paratiroid hormonu**nu salgılayan bez.

paratiroid hormonu (parathormone) Paratiroid bezinin salgıladığı ve kemikle kandaki **kalsiyum-fosfat** düzeylerini ayarlayan bir hormon. Kandaki paratiroid hormonunun yüksekliği, yüksek kalsiyum ve düşük fosfat düzeyini; düşüklüğü ise düşük kalsiyum, yüksek fosfat düzeyini gösteriyor. Kandaki kalsiyum düzeyinin düşmesi, kas seyirmesine, sinirlerde kolay uyarılabilmeye; ağır olaylarda **konvülsiyon**lara yol açıyor.

parazitik süperego *Bkz.* **parazitik üstbenlik**.

parazitik üstbenlik (parasitic superego) **Psikanalize göre**, bireyin çocukluğunda oluşan ve sonraki etkilerle sentezlenen, üstbenliği ile çatışan telkinler ya da buyruklar içeren geçici bir üstbenlik. Örneğin, düşman propagandasına boyun eğme, etkili bir önderin kışkırtmasıyla kendi ahlaksal değerlerine ters düşen eylemlere girişme, bu üstbenliğin etkisiyle gerçekleştiriliyor. Bu geçici üstbenliği geliştiren kişi, gerçek üstbenliği ile çelişen; ancak, suçluluk duymadan geçici olarak güruh ruhsal tepkileri gösterilebiliyor.

parçacılık (partialism) Kişinin, cinsel eşinin bacakları, göğüsleri gibi vücudunun yalnızca bir yerine dokunmaktan vücudunun yalnızca bir yerine dokunmaktan cinsel doyum sağlama biçimindeki bir tür cinsel sapma. Bu eğilim, cinsel organları temsil eden simgesel bir nesnenin, cinsel eşin yerine konan **fetişizm**le ilişkili değildir.

parçalanma (frag mentation) **1.** Farklı parçalara ayrılma, parçaların bütünleşmesini önleme ya da bir ve daha çok parçanın bütünden

ayrılması. **2.** Normalde bütünleşmiş olan düşünce ya da eylemlerin birbirinden kopması demek olan ruhsal bir bozukluk. Bu bozuklukta örneğin, kişide çağrışım ilişkileri zayıflıyor; kişinin düşüncelerinde bulanıklık baş gösteriyor ya da kişide tuhaf eylemler gözlemleniyor.

parçalanmış büyüme (split growth) Aynı bireyin farklı özelliklerindeki büyüme hızının birbirinden oldukça farklılık göstermesi.

parçalara bölerek öğrenme *Bkz.* öğrenme; öğrenme stratejisi.

Parkinson hastalığı (Parkinson illness) Daha çok 50-70 yaşları arasında görülen bu hastalık, bedensel titremelerle kendini belli ediyor. Ellerde başlayan titremeden sonra, konuşma ve yazma bozuluyor; yüz, bir maske gibi anlatımsız bir görünüm kazanıyor. Depresyona da girebilen hasta, iyileştirilebiliyor.

parmak emme (thumb or finger sucking) **1**. Genellikle 3. ay ile 4-5 yaşına dek çocuğun baş parmağını, kimi zaman da ayak parmağını, kurdele gibi bir eşyayı emerek, duyduğu emme isteğini doyurması. Çocuğun ilk bir yıl içinde parmağını emmesi doğal sayılıyor. Bu eylemin, organlarını ve çevreyi tanıma ve keşfetme gereksiniminden kaynaklandığı düşünülüyor. Ayrıca, korkma, acıkma, anneden ayrılma ve uykuya dalma sırasında da çocuğun parmağını emdiği gözlemleniyor Parmak emme, çok emzirilen çocuklarda da görülüyor. Yeterli sevgi görmeyen, özgüvensiz, yalnız, sinirli çocuklarda parmak emmeye daha sık rastlanıyor. Bu zararsız; ancak, rahatsız edici davranışın ortadan kaldırılması için çocukla ailesi arasındaki ilişkilerde var olan aksaklıkların giderilmesi; sert davranışlara hiçbir zaman yer verilmemesi gerekiyor. Küçük çocuklara ise, emzik verilmesi öneriliyor. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar. **2. Psikanalize göre** parmak emme, çocukluktan kalma cinsel isteklerin anlatımı olan bir kendi kendine cinsel doyum sağlama yoludur.

parmak söyleyişi *Bkz.* işaret dili.

pasif *Bkz.* **edilgin.**

pasif içedönüklük *Bkz* **edilgin içedönüklük**.

pasif kelime hazinesi *Bkz.* **edilgin sözcük dağarcığı.**

pasif öğrenme *Bkz.* **edilgin öğrenme.**

pasif öğretme *Bkz.* **edilgin öğretme.**

pasif saldırgan şahsiyet *Bkz.* **edilgin saldırgan kişilik**.

patlama eylemi (raptus action) Katlanılmaz derecede aşırı gerilime yönelik bir tepki. Kişi, bu eylem sırasında kendini iğdiş etmeğe, başkalalarını ya da kendini öldürmeye, yangın çıkarmaya yönelik birdenbire, yıkıcı ya da özyıkıcı bir dürtüye kapılıyor; birdenbire, düzensiz hareketlerle **katatoni**k şizofrenlerde gözlemlenen katılığa giriyor.

patlama sağaltımı *Bkz.* **patlama tedavisi.**

patlama tedavisi (implosive therapy) **Davranışçı tedavi** tekniklerinden biri; ***patlama terapisi, patlama sağaltımı.*** Bu teknik de temelde **sistemli duyarsızlaştırma** gibi **sönme**ye dayanıyor. Patlama tedavisi, kısa süreli bir tedavi tekniğidir. Sistemli duyarsızlaştırmada olduğu gibi, hastayla işbirliği yapıldıktan sonra kaygı aşama sırası oluşturuluyor ve tüm **davranışçı tedavi**lerdeki gibi hasta, tedavi sonrasında izleniyor. Patalama tedavisinin sistemli duyarsızlaştırmadan en önemli farkı, bunda gevşeme tekniklerinin kullanılmamasıdır. Bu tedavi uygulamasında yalnızca **istenmeyen davranışın söndürülmesi**ne odaklanılıyor. Aşama sırası, olabildiğince canlı yaşatılıyor. Tedavi eden kişi, imgelem gücünün yanı sıra, işitsel, görsel ve dokunsal olanakaları da kullanıyor. Patlama tedavisini ilk kez, 1961 yılında **Thomas Stampfl**, **duyarsızlaştırma**ya seçenek olarak kullanmıştır. Patlama tedavisine, kişinin duyduğu kaygıdan dolayı yaşamının tehlikeye girdiği ve kullanılacak başka bir teknik bulunamadığı durumlarda başvuruluyor. Çünkü patlama tedavisinde kaygı, gerçek yaşamdan verildiği için risk oluşturuyor; sorun, olduğundan daha kötü duruma gelebiliyor; bu uygulamaya herkes dayanamıyor ve tedaviyi bırakabiliyor. B*kz*. **davranış değiştirme teknikleri**; **sistemli duyarsızlaştırma.**

patlama terapisi *Bkz.* **patlama tedavisi.**

patojenik aile yapısı (pathogeniç famıly pattern) Hastalığa hazırlayıcı aile yapısı.

patoloji (pathology) Hastalığın nedenleri, doğası, hastalıktan kaynaklanan yapısal ve işlevsel değişiklikler gibi tıbbın hastalığın bütün yönlerini inceleyen dalı***; hastalıklar bilimi.***

patolojik kumar (pathologicalgambling) Kumar oynama dürtüsüne yenik düşme sonucu ailesel, toplumsal ilişkilerde, yasalarla ciddi sorunların yaşanmasına yol açan süreğen, ilerlemeli bir **dürtü denetleme bozukluğu**; ***hastalıklı kumar.***

patonevroz (pathoneurosis) **Psikanalize göre**, bedensel bir hastalığa, o hastalığın yarattığı kısıtlamalara ilişkin sakatlığın yadsınması ya da hastalığınm, kendisine verilmiş bir ceza olduğu inancı gibi nevrotik belirtiler.

PAVLOV, İvan Petroviç (1849-1936) **Rus hekim, fizyoloji bilgini; sindirim sistemi üzerindeki çalışmalarıyla tanınmış; koşullu rerflekslere ilişkin temel bulgularıyla psikolojide çığır açmış kişi**. Pavlov, Riazan'da doğdu; Leningrat'ta öldü. Bir köy papazının oğlu olarak Rizanda din eğitimi gördükten sonra, 1870'te, sonraki adı Leningrat olan St Pertersburg'daki üniversitenin hukuk fakültesine kaydoldu. Ancak, başta **I. M. Seçenov** olmak üzere, yapıtlarını okuduğu fizyoloji bilginlerinin etkisinde kaldı ve doğa bilimleri öğrenimini yeğleyerek fizyoloji ve kimyaya ağırlık verdi. 1875'te bu okulu bitirişinden kısa bir süre sonra Tıp ve Cerrahi akadamisinde, daha sonra Askeri Tıp Akademisi'nde Tıp öğrenimine başladı. 1879'da bu okulu bitirince, aynı kurumda fizyoloji laboratuarının yöneticiliğine getirildi. Bir yandan da doktora çalışmalarını sürdürdü. 1883'te doktorasını tamamladıktan sonra, bir bursla Almanya'ya gitti. Orada iki yıl, Breslau'da **H. Heidenhain**'ın laboratuarında sindirim sistemi; Leipzig'de de **K. Ludvig** ile birlikte **kardiyovasküler sistem fizyolojisi** üzerinde çalıştı. Ülkesine döndüğünde bir süre geçici görevlerde bulunduktan sonra 1890'da Askeri Tıp Akademisi'nin farmakoloji alt bölümünün başkanı oldu. Bu görevi, 1924'e dek sürdürdü. Onun yanı sıra, 1891'de, yeni kurulan Deneysel Tıp Enstitüsü'nün başkanlığını da üstlendi. 1925'te SSCB Bilimler Akademisi yöneticiliğine getirildi. Buraya bağlı olan Fizyoloji Enstitüsü'ndeki çalışmalarını da yaşamının sonuna dek sürdürdü**.** Pavlov, sindirim sistemi üzerindeki çalışmalarıyla 1904'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandı. 1912'de Légion d'honneur unvanını aldı. 1917 Ekim Devrimi'ni başlangıçta benimsemeyen ve yönetime ilişkin açık eleştirilerini 1930'lardan sonra değiştiren Pavlov'a 1921'de Lenin'in imzasını taşıyan kararla yaşamının sonuna dek bilimsel araştırmalarında güçlü destek sağlandı. Bu, dünyaca ünlü bilim adamının onuruna SSCB Bilimler Akademisi 1934'te Pavlov Ödülü; 1949'da da Pavlov Madalyası koydu. Birçok bilimsel kuruma onun adı verildi. Pavlov, 60 yılı aşkın süreyi kapsayan araştırmalarında özellikle üç ana konuya ağırlık verdi. Bunların ilki **kalp ve kan dolaşımı** üstüne araştırmalarıdır. İkincisi **sinir sistemi** incelemeleri; üçüncüsü de **koşullu**

refleksler (tepkeler) üzerindeki çalışmalarıdır. Pavlov, son dönem araştırmalarını koşullu refleksler üzerinde yoğunlaştırdı. Bu çalışmaları, psikoloji ve psikiyatriyi derinden etkiledi. Sindirim sistemi araştırmaları sırasında deney hayvanı olarak kullanılan köpeklerde yiyeceğin görülmesiyle birlikte başlayan tükürük salgılamasının temel ve tutarlı bir tepki olduğu anlaşıldıktan sonra, bir tür koşullanmayla gerçekleşen **refleks** türündeki benzer tepkiler, Pavlov'un laboratuvarında düzenli bir biçimde incelenmeye başlandı. Pavlov, başlangıçta öznel ve **psikolojik kökenli** diye yorumladığı; bu nedenle de kuşkuyla karşıladığı bu olguyu, **nesnel yöntem**lerle inceleyebileceğini düşündü. **Seçenov,** daha önceleri davranışın, genel olarak genişletilmiş refleks kavramıyla açıklanabileciğini ileri sürmüş; üst düzeyde refleksler olarak yorumladığı davranışın, özellikle beyin kabuğunu kapsayan sinirsel refleksler biçiminde gerçekleştiğini belirtmişti. Seçenov'un bu savlarından yola çıkan Pavlov, koşullu refleksleri köpeklerin davranışları düzeyinde inceledi ve bu davranışların temelini oluşturabilecek **fizyolojik mekanizmalar** ile **beyindeki sinirsel etkinlikler**e ilişkin bir kuram ortaya koydu. Pavlov ve asistanları, hayvanın ağzına her konuluşunda koşulsuz reflekse yol açan et ya da seyreltik asit gibi **koşulsuz uyaran**ların, başka uyaranlarla nasıl eşleştirilerek koşullu reflekslerin oluşturulabileceğini sistemli bir biçimde incelediler. Bugün **klasik koşullama** ya da **Pavlov koşullaması** diye adlandırılan yönteme göre, zil sesi ya da benzeri koşullu uyaranın hayvana dinletilmesinden kısa bir süre sonra, koşulsuz uyaran sunuluyor ve hayvanın tepkisi ölçülüyordu. Başlangıçta yalnızca koşulsuz uyarana bir tepki gözlemlenirken, **koşullu uyaran** ve koşulsuz uyaranın sık sık eşleştirilerek hayvana algılatılması sonucu, koşullu uyaran da bir reflekse (koşullu reflekse) yol lmış fizyoloji araştırmalarında kullandığı yöntemlerden yararlanarak yürüttüğü bu araştırmalarla, oldukça yalın görünen koşullu refleks olgusunu tüm ayrıntılarıyla inceledi. Koşullu uyaranla koşulsuz uyaran arasında ancak birkaç saniyelik aralığın, en iyi koşullama sonucunu verdiğini; koşullu uyaranın, koşulsuz uyarandan sonra sunulmasının koşullamayı gerçekleştirmediğini belirledi. Bir koşullama sonucu, kullanılan koşullu uyarana benzeyen uyaranların, daha az yoğunlukta da olsa, bir tepkiye yol açtığını ortaya çıkarmakla da **davranışta genelleme mekanizmasına** ışık tutmuş oldu. Bunlardan başka, bir deneyde iki uyarandan yalnızca biri koşulsuz uyaranla eşleştirildiğinde, hayvan, eşleştirilen uyarana koşullu

bir refleks geliştiriyor; başlangıçta büyük olasılıkla bir genelleme sonucu eşleştirilmeyen uyarana yolladığı refleks, giderek gücünden yitiriyordu; yani **ketl**eniyordu. Koşullama, üst düzeyde de gerçekleştirilebiliyor; **zincirleme koşullama** sonucu bir deneyde koşullu uyaran olarak kullanılan bir uyaran, bir ikinci deneyde zorlukla da olsa, koşulsuz uyaran işlevi kazanabiliyordu. Pavlov, koşullamadan yola çıkarak üst düzey beyin işlevleri, **insan psikolojisi** ve **psikopatoloji** konularında kapsamlı ve tartışmalı kuramlar geliştirdi. Kuramsal görüşlerinin sınırlarını oluşturan koşullu reflekslerin temelinde, beyin kabuğunu da içeren bir **fizyolojik mekanizma**nın yer aldığı görüşü oluşturuyordu. Ona göre, koşulsuz tepkiler, beyin kabuğunu gerektirmiyor; ama koşullu uyaranın neden olduğu fizyolojik değişiklik, bir uyarma mekanizması aracılığı ile beyin kabuğunda oluşuyordu. Böylece, eşleştirilen koşıllu-koşulsuz uyaran ikilisi, beyin kabuğunda bir tür fizyolojik bağ kuruyordu. Koşullu uyaranın, koşullama ile belirli bir odaktan başlattığı **uyarma**, bir **yayılma** mekanizmasıyla beyin kabuğunda giderek daha geniş bir alanı etkileyebiliyor; deneylerde gözlemlenen genelleme, koşullu uyaranın odağından uzaklaştıkça gücünü yitiren bir tür **uyarmanın yayılması mekanizması**yla gerçekleşiyordu. Koşullama, temelde birbirine karşıt bu iki mekanizmanın etkileşimi ile ortaya çıkıyordu. Örneğin, uyarma ağırlıklı bir koşullama sürecinden sonra, koşullu uyaranın ardından koşulsuz uyaranın sunulmadığı **söndürme** denen deneysel işlemde koşullu tepkinin giderek gücünü yitirmesi, **ketleme mekanizması**na bağlıydı. Pavlov, uyarma ve ketleme mekanizmasının etkileşimine dayalı önerileriyle ruhsal hastalık olgularını açıklamaya ve köpekler üzerinde yaptığı deneylerle bu olgulara benzer davranış kalıplarını köpeklerde oluşturmaya çalıştı. Örneğin, koşulsuz uyaranla eşleştirdiği bir daire ile, eşleştirilmeyen bir elips arasındaki ayrımı giderek azalttı ve köpek, o ayrımı algılayamadığında, Pavlov'un **deneysel nevroz** adını verdiği davranış bozukluğu göstermeye başladı. Bu ve bunun benzeri çalışmalardan yola çıkan Pavlov, koşullama süreçlerinin, **ruh hastalıkları**nın kökenindeki mekanizmaya ışık tutabileceğini savundu. Koşullamanın temelinde yattığını varsaydığı uyarma ve ketleme mekanizmaları aracılığı ile ruhsal hastalıklar için kimi tedavi yöntemleri de önerdi. Ayrıca, insan kişiliğini, bireyin fizyolojik yapısında var olan uyarılma ve ketleme eğilimleri arasındaki denge ile bu eğilimlerin yeğin, koşullama konusundaki en önemli katkılarından birini de yaşamının son

yıllarında gerçekleştirdi. İkincil sinyal sistemi diye adlandırdığı dilin, koşullamaya nasıl aracı olduğunu gösterdi. Ona göre, yaptığı deneylerde kullandığı türden koşullu ve koşulsuz uyaranların eşleştirilmesiyle oluşturulan koşullama, insanların birçok hayvan türüyle paylaştıkları **birincil sinyal sistemi**nin sonucudur. İkincil sinyal sistemi olan dil aracılığı ile insanlar, ayrıca doğrudan koşullanabiliyor; sözcükler, hem koşullu hem de koşulsuz uyaran işlevi görebiliyordu. Pavlov, bu katkısıyla bir yandan, koşullamanın kapsamını genişletti; öte yandan niteliğini de oldukça değiştirerek özellikle çocukların dil ve zihinsel **gelişimi**nin koşullama yöntemleriyle incelenmesine kapı açtı. Pavlov, uzun araştırmacılık yaşamında bilimsel **dürüstlük, kuşkuculuk** ve **titizlik** ilkelerinden ödün vermemesiyle de ünlendi. Koşullama mekanizmalarının açıklığa kavuşturulmasında en önemli rolü oynamakla kalmadı; sonraki araştırmacılara da ulaşmaları gereken **bilimsel standart** konusunda örnek oldu. Beyin mekanizmalarına ilişkin görüşleri ile psikiyatri (ruh hastalıkları bilimi) konusundaki savları, daha sonraki bulgularca desteklenmemiş olsa da koşullu refleks, psikoloji ve fizyolojiye temel bir kavram olarak yerleşti. Pavlov'un çalışmaları, birçok ülkede psikoloji araştırmlarını, özellikle de öğrenme kuramlarını önemli ölçüde etkiledi. **Başlıca yapıtları**: *Lektsiy o rabote glavnkpişçevaritelnik zelez (1897) (Temel Sindirim Bezlerinin İşlevleri Üstüne Dersler), Eksperimentalnaya psikologya psikopatologya na zivotnik (1903) (Hayvanlarda Deneysel Psikoloji ve Psikopatoloji), Dvadtsatiletni opit obektivnogo izuçenya visşey nervnoy deyatelnosti (povedenya) zivotnik (1923) (Hayvanların Üst Sinirsel Etkinlikleri Üzerine Yirmi Yıllık Deney), Lektsiy o rabote bolşik poluşari golovnogo*

Pavlovculuk (Pavlovianism) Ruhsal süreçlerin, fizyolojik süreçlerden oluştuğunu ve bu yoldan incelenmesi gerektiğini savunan Pavlov'un koşullama ile ilgili görüşünü benimseyen akım; ***Pavlov okulu.*** *Bkz.* **PAVLOV, İvan Petroviç.**

Pavlov koşullaması *Bkz.* **klasik koşullama**.

pazarlamacı yönelim (marketing orientation) **Erich Fromm**'ın, çağdaş toplumda kişinin ticari bir meta olarak görüldüğü ve kişiliğin, piyasa değeriyle ölçüldüğü bir kişilik yapısı tanımı. Ona göre bu yönelimde ticari ya da toplumsal yaşamda başarı sağlama gizilgücü bulunan özelliklere bilgi, yaratıcılık, bütünlük, kendini adama gibi değerlerden daha fazla

önem veriliyor. Bu da ilişkilerin sığlaşmasına ve kişinin hem kendine hem de topluma yabancılaşmasına yol açıyor. *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı.

pazar nevrozu (Sunday neurosis) Nevrotik belirtilerin hafta sonlarında ve tatillerde ağırlaşması. **Ferenczi** ve başka **kimi psikanalistler,** bastırılan dürtülerin ve bir zamanlar suçluluk duygusu yaratan, ilk sahne gibi düşlemlerin, tatil günerinde su yüzüne çıkıyor olabileceğini savunuyorlar. Varoluşçu **V. E. Frankl,** buna başka bir açıklama getiriyor. Ona göre pazar sıkıntısı, varoluşsal boşluktan kaynaklanıyor. Hafta içi, kendini işine vererek **anlamsızlık duygusu**ndan kaçabilen kişi, yapacak bir iş bulamayınca anlamsızlık, boşunalık duyguları da yoğun bir biçimde bilince ulaşıyor ve kişiyi anlamlı-anlamsız bir şeyler yapmaya zorluyor.

Pearson korelasyon katsayısı (Pearson product moment coefficient of correlation) +1 ile -1 değerleri arasında değişen bir sayı. Bu sayı, iki değişken arasındaki sürekli ilişki derecesini gösteriyor. Türlü formüllerle hesaplanıyor.

pedagog *Bkz.* **eğitim bilimci; eğitimci.**

pedagoji *Bkz.* eğitim; eğitim bilimi.

pedagoji tarihi *Bkz.* **eğitim tarihi.**

pediyatri (pediatrics) Tıbbın, çocukluk hastalıklarının ortaya çıkışı, gidişi ve tedavisi ile ilgilenen dalı. Bu dal bugün, bebeklikten ergenlik dönemine dek sağlıklı gelişimin sağlanmasına yönelik çalışmalar yapıyor.

pedofili *Bkz.* **çocuğa yönelik sapıklık.**

pedoloji *Bkz.* çocuk bilimi.

pekiştireç (reinforcer, reinforcement agent) Tepkiyi güçlendiren uyarıcı ya da olay; ***pekiştirici.*** Pekiştirici, ödül gibi olumlu ya da **ceza** gibi olumsuz; birincil ya da ikincil olabiliyor. Örneğin küçük çocuklar için şeker, çikolata **birincil pekiştirici**; toplumsal bir övgü ya da toplumsal bir armağan, **ikincil pekiştirici** oluyor. *Bkz.* ödül.

pekiştirici *Bkz.* **pekiştireç.**

pekiştirici uyarıcı (reinforcing stimulus) Denek, istenen tepkiyi yaptıktan sonra uygulanan koşullanmamış uyarıcı ya da ödül.

pekiştirme (reinforcement) **1.** Türlü teknik, süreç, ödül ya da ceza aracılığı ile bir tepkinin yinelenme sıklığını ya da olasılığını artırma ya da azaltma.

Pekiştirme, **davranışçı yaklaşım**da hem bir öğrenme ilkesi hem de **davranış değiştirme teknikleri**nden biridir. Öbür öğrenme ilkeleri **genelleme, ayırt etme ve söndürme**; davranış değiştirme teknikleri ise **biçimlendirme**, **cezandırma** ve **sistemli duyarsızlaştırma**dır. *Bkz.* **pekiştireç** (pekiştirici)**. 2. Klasik koşullamada**, koşullu bir uyarıcının, örneğin, zil sesinin, yeniden yeniden koşulsuz uyarıcıyla ilişkilendirilmesi. **3.** İşlemsel koşullamada, doğru tepkiden sonra ödül ya da yanlış tepkiden sonra **ceza** verme. **4**. **Hull'un kuramında**, öğrenmenin zorunlu bir koşulu olarak, belli bir dürtünün (gereksinimin) giderilmesi. Bu kurama göre öğrenmenin olabilmesi için pekiştirmenin gerçekleşmiş ve bir itkinin giderilmiş olması gerekiyor. *Bkz.* **birincil pekiştirme.**

pekiştirme aralığı (reinforcement interval) Deneylerde istenen tepki ortaya çıkıncaya dek ödüllendirmenin belirli, değişmeyen aralıklarla sürdürülmesi.

pekiştirme basamağı (gradient of reinforcement) "Ödül ne kadar yakın ise, bir dizi eylem içinde bir eylem, o kadar çok pekiştirilir." genelleme ya da ilkesi. Başka deyişle tepki, pekiştirmeye ne kadar yakın ise o tepki o kadar güçleniyor.

pekiştirme çizelgesi (Schedule of reinforcement) Uyarıcı-tyepki öğreniminde, deneğin tepkiyi kaçıncı uygulamada pekiştireceğini belirleyen çizelge.

pekiştirme varsayımı (reinforcement hypothesis) **1. İ. P. Pavlov'a göre,** koşullanmamış bir uyarıcı-tepki etkinliği ile geçici bir yakınlığı bulunan bir uyarıcının tepkiye yol açma eğiliminin bulunduğu varsayımı genellemesi. **2. C. Hull'e göre**, bir uyarıcı-tepki etkinliği ile bir dürtü gidericisinin bir arada bulunmasının, uyarıcının tepki uyandırma eğilimini güçlendireceği genellemesi. **3.** Öğrenmenin pekiştirmeye bağlı olduğunu savunan kuram.

pekiştirme yasası *Bkz.* **pekiştirme varsayımı**.

pelteklik (lisp, lisping) **1.** Dilini dişleri arasına almış gibi konuşma ve bu nedenle z, s, J, ş seslerini kusurlu söyleme. **2.** Peltek konuşma durumu.

penis (penis) Erkeğin cinsel ilişki ve işeme organı. *Bkz.* üretken sevgi.

penise imrenme (penis envy) **Psikanalitik yaklaşıma göre**, kadının erkek cinsel organına sahip olma (erkek olma) isteği. Kız çocuğu, penisin kendisinde bulunmadığını keşfettiği üretken dönemde kötülüğe uğramış,

penisinin yok edilmiş olduğuna inanıyor ve bunun için annesini suçluyor; yeniden penise sahip olmak istiyor. Freud'a göre bu, kadınların evrensel isteğidir ve kadınlık gelişiminin doğal bir parçasıdır. Bu istek, kadını önce penis; sonra çocuk isteği biçiminde erkeğe yöneltiyor. *Bkz.* **iğdiş karmaşası; Oedipus karmaşası.**

penis korkusu (castration complex) Psikanalize göre iğdiş edilme korkusu. *Bkz.* **iğdişlik karmaşası.**

pepelik *Bkz.* **kekemelik; pepemelik.**

pepemelik (stuttering, stammering) Sözcüklerin ilk seslerini güçlükle söyleme ve birkaç kez yineledikten sonra arkasını getirme durumu; dil dolaşıklığı ya da dil tutukluğu; ***pepelik, kekemelik.***

peptid (peptide) İki ya da daha çok amino asidin birleşmesiyle oluşan ve proteine benzeyen; ancak ondan daha kısa olan bir molekül. Bu moleküller de birleşip proteinleri oluşturuyor. Vücutta üretilen peptidlerin birçoğu, birer hormon, sinir düzenleyici ya da sinir iletici işlevi görüyor.

perde anı (screen memory) **Psikanalize göre**, ürkütücü ve katlanılmaz olan bir anının gizlenmesini, bilinçten uzak tutulmasını amaçlayan ve bir ölçüde doğru olan ya da hastanın kurgulamış olduğu anı. Bu tür anılar, rahatsız edici de olsa anımsanıyor ve kişi bunları örneğin, rahatsızlığının, talihsizliğinin nedeni olarak gösterebiliyor: Babasının istismar ettiği bir kız, bu travmayı şiddetle bastırıyor; bunun yerine üvey babası, uzak akrabası ve benzerlerinin istismarlarına ilişkin anılarını öne çıkarıyor. *Bkz.* **perde savunma.**

perde savunma (screen defense) **Psikanalize göre**, rahatsız edici gerçek duygu ya da olayları gizlemek amacıyla bilinçdışı kullanılan bir anı, düşlem ya da rüya imgesi. *Bkz.* **perde anı.**

performans (performance) **1.** Başarı, elde edilen iyi sonuç. **2.** Bir şeyin değerini belirleyen nitelikler. **3.** Bir sporcunun güç sınırı, elde edebileceği en iyi derece.

performans kaygısı (performance anxiety) Bir işi yapamama korkusu. Sıklıkla başarısızlık korkusundan kaynaklanan bu kaygı, **iktidarsızlıkta** olduğu gibi, cinsel bir etkinlikle ve sınav kaygısı biçiminde ortaya çıkıyor. *Bkz.* **beklentisel kaygı.**

perhiz (obstinence) Alkol, sigara, uyuşturucu, cinsel ilişki ya da çeşitli yiyeceklerden; tedavi sırasında alışkanlık yaratan **psikoaktif**

maddelerden uzak durma. Bunların dışında kumar, aşırı yeme gibi davranış alışkanlıklarından vazgeçme anlamında da kullanılıyor.

perhiz hezeyanı *Bkz.* **perhiz sabuklaması**.

perhiz kuralı (abstinence rule) Çözümsel tedavinin, hastalık belirtileri için olabildiğince **yerine koyma** yoluyla doyum bulabileceği bir biçimde düzenlenmesi kuralı. Bu tedavide uzman, kural olarak hastanın isteklerini gidermekten ve uzmana biçtiği rolleri oynamaktan kaçınıyor. Tedavi sırasında uzman, hastanın özellikle sevgi ve sevecenlik beklentilerini yanıtlamayı reddediyor.

perhiz sabuklaması (abstinence delirium) Alkolizm ya da uyuşturucu bağımlılığının uzaklaşım belirtileri arasında yer alan bir sabuklama türü; ***perhiz hezeyanı.***

periferal sinir hastalığı (peripheral neuropathy) Duygusuzluk, karıncalanma ve yanma duygusu, ağrı, kas zayıflığı, anormal refleksler, kısmi felç gibi belirtilerle daha çok ellerde ve ayaklarda; kimi de kol, bacak ve yüzde ortaya çıkan sinir, kas bozukluğu. Vitamin eksikliği, alkol, diyabet; kurşun, arsenik, civa gibi toksik maddeler ve kimi ilaçların yan etkileri, bu hastalığın nedenleri arasında gösteriliyor.

periferal sinir sistemi (peripheral nervous system) Sinir sisteminin, beyin ve omuriliğin dışında kalan ve duyu organlarından gelen duyu sinyallerini **merkez sinir sistemi**ne; merkezi sinir sisteminden gelen sinyalleri ise **kaslar**a ve **iç organlar**a ileten sinirlerden oluşan bölümü. İstemli ve **istemsiz** bütün kas hareketleri ile salgı bezlerini denetleyen bu sistem, **bedensel sinir sistemi** ve **özerk sinir sistemi** olarak ikiye ayrılıyor.

perimenopaz (perimenopause) Belirtilerin görülmeye başladığı menopaz öncesi dönemle menopazdan sonraki ilk birkaç yıllık dönem.

persona (persona) **Jung'a göre**, kişinin toplum beklentilerine karşı takındığı maske. Bunu kişiye, yaşamı boyunca oynaması beklenen bir rol olarak, toplum veriyor. Maske, öbür kişiler üzerinde belli bir etki yaratmak ve çoğu kez, kişinin gereksiz yere gerçek özelliklerini gizlemek amacıyla kullanılıyor. Toplum, kişiyi, **toplum içi kişilik** demek olan personaya göre değerlendiriyor. Benlik, personayla özdeşleştiğinde birey, gerçek duygularından çok, bilinçli kişiliğinin, kendi gerçek kişiliği olduğunu sanıyor ve kendine yabancılaşıyor. Böyle olunca, bağımsız bir kişi olması gerekirken, toplumun bir yansıması olarak yaşamını sürdürüyor. *Bkz.* **analitik psikoloji; ilk örnek; kişilik.**

personalite *Bkz.* **kişilik.**

personel psikolojisi (personnel psychology) Bir kişinin endüstride, silahlı kuvvetlerde ya da başka herhangi bir kurumdaki görevleriyle ilgili, ruhsal özelliklerini inceleyen uygulamalı bir psikoloji dalı; ***işgören psikolojisi.*** Bu dal, personelin seçimi, işe yerleştirilmesi, işte ilerlemesi, denetimi, morali ve öbür sorunlarını, öğrenci personelinin benzer sorunlarını da ele alıyor. Çoğu kez okullarda; arada bir de endüstride kişisel ve mesleksel rehberlik ve psikolojik danışma konularını da içeriyor.

perspektif (perspective) **1.** Bir nesne, durum ve benzerleri konusunda genel bir yaklaşım, bir bakış açısı. **2.** Nesnelerin birbirine göre konumu, büyüklüğü ve uzaklığı gibi özelliklerinin iki boyutlu bir yüzeyde üç boyutluymuş gibi algılanacak biçimde yerleştirilmesi. *Bkz.* **doğrusal perspektif.**

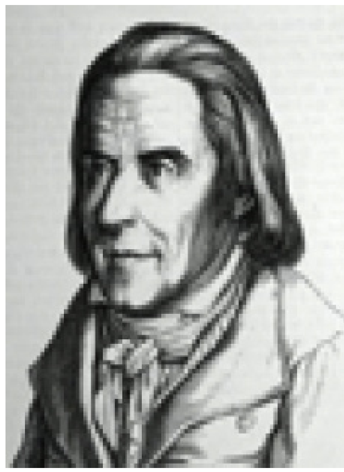
pervers yapı *Bkz*. **psikoz öncesi yapı sınıflaması.**

PESTALOZZI, Johann Heinrich (1746-1827) İsviçreli eğitimci; çağdaş ilköğretimin öncüsü. Pestalozzi Zürih'te doğdu; Brugg'da öldü. Küçük yaşta babasını yitirdi. Yoksulluk içinde geçen çocukluğu ve içinde yaşadığı koşullar, onda toplumsal adalet duygusunu güçlendirdi. Döneminde Avrupa'yı saran **aydınlanma** duygusundan etkilendi. İnsanlığa hizmet amacıyla din adamı olmayı istediyse de üniversitedeki teoloji (tanrıbilim) derslerinde başarı gösteremedi. Ardından, hukuk ve siyasal bilimleri denedi. Bu dönemde insancıl davranışlarını, yardımda bulunduğu insanlar bile kuşkuyla karşıladı ve köktencilikle suçlandı. Eğitimini yarıda bırakarak, **J. J. Rousseau**'nun düşüncelerinin de etkisiyle doğaya yöneldi. 1769'da Birr'deki Neuhof adlı çiftliğine yerleşti. İyi tarım yaparak yoksullukla savaşabileceğini umuyordu; ancak başarılı olamadı. Yeni bir girişim kararı aldı: Çevredeki ilgiden yoksun kimi çocukları bir araya topladı ve 1774'te ilk eğitim denemesine girişti. Çalışmanın, sade, sağlıklı yaşama ile sevecen bir ortamın, bu kimsesiz ve mutsuz çocuklara, mutlu ve umutlu bir gelecek hazırlayacağına inanıyordu. Bu amaçla onlara eğitimin yanı sıra iplik bükmeyi, kumaş dokumayı öğreterek onların ilerde yaşamlarını kazanacak duruma gelmelerine çalıştı. Pestalozzi'nin bu denemesi, eğitimde ve kimsesiz, suçlu çocukların eğitiminde yeni bir çığır açtı. Pestalozzi de insanlığın gelişmesinin ancak, her insanın kendini geliştirmesine bağlı olduğu; insanların gelişmelerine de ancak öğretmenlerin yardımcı olabileceği

inancı ile öğretmenlikte karar kıldı. Ne ki parasal sıkıntılar nedeniyle Pestalozzi 1779’da okulunu kapatmak zorunda kaldı. 1780’de, düş kırıklıklarını ve karamsar düşüncelerini *Bir Münzevinin Akşam Saatleri* adıyla yayımladı. Bu kitapta ayrıca, eğitimin doğa ile uyumlu olması gerektiğini ve insan mutluluğunun evdeki güvenli yaşama bağlı olduğunu özellikle vurguladı. Onu asıl üne kavuşturan, *Lienhardt ve Gertrud* adlı romanı oldu. Büyük bir ilgiyle karşılanan bu romanında Pestalozzi, kırsal yaşamın ilk kez gerçekçi bir betimlemesini yapmıştı. Bunun yanı sıra bu kitapta toplumsal gelişimin, eğitim yoluyla sağlanabileceğini savundu. Bu romanın kahramanı olan kadın, yolsuzluklara karşı çıkıyor; düzenli ev yaşamıyla hem köy okulundaki çocuklara hem de topluma örnek oluyordu. Ayrıca, kitabında, sonraki yazılarında da sıklıkla değindiği, öğrenimin ilk yıllarında annenin, çocuk üzerindeki etkisini de vurguluyordu. Pestalozzi’ye düşüncelerini uygulama olanağı, elli yaşından sonra, 1789 Fransız Devrimi sonrasında doğdu. Devrim, İsviçre’de de etkisini gösterdi ve kantonlarda özgürlük ve eşitlik yolunda ayaklanmalar başladı. Fransız ordularınca işgal edilen İsviçre’de kısa süreli bir cumhuriyet kuruldu. Bu sırada Pestalozzi Fransa’ya çağrılarak, düşünceleriyle devrimin gerçekleşmesine katkıda bulunmuş kişi olarak Fransız yurttaşlığı ile onurlandırıldı. İsviçre, içinde bulunduğu savaşlar nedeniyle ortada kalan binlerce kimsesiz ve öksüz çocukla ilgilenmek zorunda kalınca hükümet, Pestalozzi’yi 1799’da Stans’da açılan Kimsesizler Yurdu’nun başına getirdi. Pestalozzi, çok az sayıdaki yardımcılarıyla birlikte, bu çocukların yıkılmış dünyalarını onarmak, onlara mutlu bir ev ortamı yaratmak için uğraştı. Bu çok yorucu çalışmalar, onun yaşamının en mutlu günleri oldu. Pestalozzi, 1800’de Burgdorf’ta bir yatılı erkek okulunun yöneticiliğine getirildi. 1804’e kadar bu görevi sürdürdü. 1801’de bir ölçüde, savunduğu eğitim ilkelerini sergilediği *Gertrud Çocuklarını Nasıl Eğitiyor?* adlı kitabını yayımladı. Pestalozzi, kitabında sözcüklerin ve sayıların ezberlenmesi yerine duyular yoluyla algılanmaları gerektiğini ileri sürdü. Bunların yanı sıra, çocuğun doğal yetilerinin nasıl geliştirileceğini, düşünmenin nasıl öğrenileceğini; gözlemden kavrayışa geşiş sürecini ve düşünceye nasıl kesinlik kazandırılacağını ayrıntılı biçimde işledi. Bu yöntem, aritmetik, yabancı diller ve coğrafya gibi derslerde yepyeni uygulama biçimlerine yol açtı. Ne ki zamanın hükümetleri, bu ileri eğitim yöntemlerini benimsemedi ve geleneksel öğrenme kalıpları varlığını korudu. Yalnızca, çocukların

onurunu kırıcı ağır disiplin cezaları, bir ölçüde azalmış oldu. Pestalozzi, geliştirdiği eğitim felsefesini “**kafa, yürek ve el eğitimine aynı değeri vermek**”diye özetliyordu. O, bu felsefesini 1805’te görev aldığı Yverdon’daki yatılı erkek okulunda uygulama olanağını elde etti. Daha sonra da meslek seçimi ve yurttaşlık eğitimi ve benzeri konulara eğildi. Yverdon’daki enstitüde uygulanan ilerici yöntemler, Avrupa’nın her yanından buraya öğrenci akmasına yol açtı. Okula, aralarında **F. Fröbel, R. Owen, J. E. Herbart, Stael ve K. Ritter** gibi ünlü eğitimcilerin de bulunduğu birçok ziyaretçi gelerek burada uzun süren incelemelerde bulundu ve Pestalozzi’nin yöntemlerinden yararlandılar. Pestalozzi’ye göre eğitimin amacı, çocuğun doğasına uygun olarak gelişimini sağlamaktır. Buna göre okula ve öğretmene düşen görev, çocuğun doğal yeteneklerinin özgürce gelişimi için gerekli ortamı hazırlama ve yönlendirmeyi yapmaktır. Eğitim, her çocuğun özelliklerine uyacak biçimde esnek olmalı ve çocuğun değişim ve gelişimine uygun olarak belirlenmelidir. Kitaplardan çok, gözleme dayanan, dünyada olup bitenleri kavramayı sağlayıcı yöntemler izlenmelidir. Pestalozzi, İnsanlığın Gelişiminde Doğanın Oynadığı Role İlişkin Araştırmalarım adlı kitabında, insandaki gizilgücün, onun ahlaksal ve zihinsel yetilerini geliştireceğine olan kesin inancını dile getirdi. Pestalozzi, eğitim anlayışıyla birlikte felsefeyi, siyaseti ve iktisadı da içeren yazılarının hemen tümünde toplumsal sorunlara eğildi; halkın yaşam koşullarının değiştirilmesinin zorunlu olduğu üzerinde durdu. **Devrim niteliğindeki eğitim ilkeleri**, çağdaş eğitimin gelişmesine ışık oldu. Ne ki 20 yıl yöneticiliğini yaptığı ve bütün dünyanın ilgisini üzerine toplayan Yverdon Enstitüsü’nün o hayranlık uyandıran eğitim ortamı, sonraki yıllarda öğretmenlerin birbiriyle anlaşamaması ve bitmez tükenmez ziyaretçiler yüzünden bozuldu. Okul, edinmiş olduğu ününü ve öğrencilerini yitirdi. Pestalozzi’nin yapıcı çabaları sonuç vermedi; kalan az sayıdaki öğrencileriyle 1825’te Neuhof’a çekildi. Pestalozzi, “**En iyi** öğretmen, **yaşamın kendisidir.**” biçiminde özetlenebilecek olan *Kuğunun Türküsü* adlı kitabının yayımlanmasından kısa bir süre sonra, dünyaya küskün bir kişi olarak yaşama gözlerini yumdu. II. Dünya Savaşı’ndan sonra, yersiz yurtsuz ve kimsesiz kalan milyonlarca çocuk için çare aranırken Pestalozzi’nin okulları akla geldi ve ilk **Pestalozzi Okulu**, 1946’da İsviçre’nin Trogen kentinde kuruldu. Daha sonra, başka ülkelerde de bu tür olkullar açıldı. O okulların çok daha geliştirilmişi ve kapsamlısı ise

Pestalozzi Okulu’ndan önce **köy enstitüleri** adıyla Türkiye’de açılmıştı. **Başlıca yapıtları**: *Abendstunde eines Einsiedlers (1780) (Bir Münzevinin Akşam Saatleri), Lienhardt und Gertrud (1781-1787) (Lienhard ve Gertrud), Meine Nachforshungen über den Gangder Natur (1797) (İnsanlığın Gelişiminde Doğanın Oynadığı Role İlişkin Araştırmalarım), Wie Gertrud ihre Kinder lehrt (1801) (Gertrud Çocuklarını Nasıl Eğitiyor), Schvanengesang (1826) (Kuğunun Türküsü).*

Pestalozzi akımı (Pestalozzianism) İsviçreli eğitimci J. H. Pestalozzi (1746-1827) ile onu izleyenlerin eğitim öğretisi ve uygulama sistemi; ***Pestalozzi yöntemi***. Bu sistem, eğitimi eşya dersleri ile kazandırılan duyu izlenimleri ve algılamalarla başlayıp adım adım soyut düşüncelerin kavranılıp uygulanmasına doğru giden bir zihinsel gelişim olarak görmüştür. Bu gelişim, zihnin bütün gücünü işletmesi ile, uyumlu biçimde sürüyor. Bunun için, bir derste incelenecek konuların, en yalın parçalarına bölünmesi ve bunların her biri öğrenildikten sonra da bu parçalardan bir bileşim oluşturulması isteniyor. Bu sistemde **anlayış** ve **höşgörü**, temel özelliktir. *Bkz.* **PESTALOZZİ, Johann Heinrich.**

peşin hüküm *Bkz.* **önyargı.**

peşin seçim *Bkz.* **peşin tercih.**

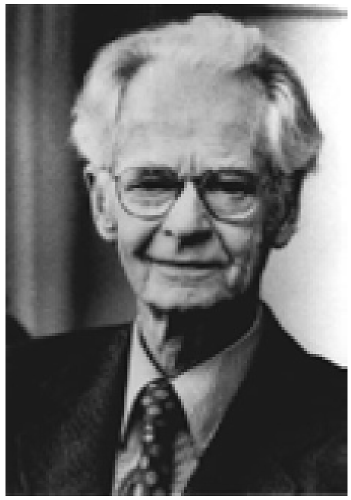
peşin tercih (foreclosure) **Marcia**’nın tanımladığı bir kimlik statüsü; ***peşin seçim.*** Bu statüde kişi, seçenekleri değerlendirmek için zaman harcamıyor, çok erken yaşta ve sıklıkla öz kavramını pekiştirmek için başkalarının, örneğin, anne babasının onun yaşamı için belirlediği plana uygun davranarak kimlik arayışını zamanından önce noktalıyor. Örneğin,

baba mesleğini seçerek babasının yanında çalışan tamirci çocuğu, kimlik arayışına bile girmeden, kimlik sorununa nokta koyuyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı kimlik Duygusunun Gelişimi); kimlik kazanımı; moratoryum.**

Peter Panizm (Peter Panism) Kişinin büyüdüğünü, yaşlandığını kabullenememesi. Bunun tipik dışavurumları arasında doğum günlerini atlama, saçlarını boyama, yüz gerdirme, yaşına uygun giyinmekten kaçınma, sıklıkla "O denli yaşlı değilim"i yineleyip durma davranışları sayılabilir.

PIAGET, Jean (1896 1980) **Gelişim psikolojisi alanındaki çalışmalarıyla tanınan İsviçreli yapısalcı bilgin ve düşünür.** Piaget, Neuchâtel'de doğdu; Cenevre'de öldü. Çocuk denecek yaşta zoolojiyle ilgilenmeye başladı. 15 yaşında bu alanda yaptığı çalışmalarla Avrupalı zoologlar arasında ün kazandı. 1918'de Neuchâtel Üniversitesi'nde zooloji dalında doktorasını tamamladı. Aynı yerde felsefe öğrenimi yaptı. Bu arada psikolojiye yöneldi ve gördüğü biyoloji eğitimini, **epistemoloji**ye duyduğu ilgiyle bütünleştirdi. Zürich'te **Jung** ve **Bleuler**'in öğrencisi olduktan sonra 1919'da Paris'e gitti ve Sorbonne'da iki yıl öğrenim gördü. Orada Alfred Binet Enstitüsü'nde ilkokul öğrencileri için okuma testleri hazırladı. Bu çalışmaları ve kendi çocukları üzerindeki gözlemleri, çocukların derslerde yaptığı hataların ratgele olmadığını; belli yaş dönemlerinde özgül **hata**lar yapıldığını ortaya çıkardı. Buradan, yetişkinliğe dek çocuğun, bir dizi **zihinsel gelişim evresi**nden geçtiği sonucuna vardı. 1921'de Sorbonne'dan ayrılmadan önce bulgularını yayımlamaya başlayan Piaget, o yıl İsviçreye döndü ve Cenevre'deki J. J. Rousseau Enstitüsü'nün başına geçti. Orada çocuklardaki uslamlama süreçleri üzerinde çeşitli deney ve araştırmalarını sürdürdü. 1926-1929 yılları arasında Neuchâtel Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. 1929'dan ölümüne derk Cenevre Üniversitesi'nde çocuk psikolojisi profesörü olarak çalıştı. 1955'te Cenevre'de Uluslararası Genetik Epistemoloji Merkezi'ni kurdu ve yöneciciliğini yürüttü. Piaget'ye göre çocuk, sürekli, kendi kafasındaki **gerçeklik modeli**ni yaratıyor ve onu yeniliyor. Böylece oluşturduğu basit kavramlar, her evrede daha yüksek kavram düzeylerinde bütünleşiyor. Piaget, özellikle Fransız antropolog **Claude Levi-Strass**'un **yapısalcı görüş**ünden de etkilenerek sürdürdüğü araştırmalarının sonucunda bilişsel gelişimin her zaman aynı sırayı izleyen, kalıtsal olarak belirlenmiş olan dört evreden

geçtiğini varsaydı. Çalışmalarını giderek, **düşünmenin, düşünsel süreçlerin gelişimi** üzerinde yoğunlaştıran Piaget, kendi kuramsal yaklaşımına bilginin ve düşünmenin gelişiminin incelenmesini dile getirmek amacıyla **genetik epistemoloji** (kalıtsal bilgibilim) adını verdi. Bilişsel gelişimin dört evresini **bilişsel gelişim kuramı** olarak sistemleştirdi. Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı, çocuk eğitiminin önemli ölçüde değişimine yol açtı. Öğretimde **basit pekiştirme yöntemleri**nin yeterli olmayacağı; belli kavramların özümsenebilmesi için **bilişsel gelişimin belli bir aşamaya gelmiş olması** gerektiği ortaya konuldu. Öğretmenin görevinin de yalnızca bilgi aktarmak olmadığı; çocuğa, dünyayı **keşfetmesinde rehberlik etme işlevi**ni de üstlenmesinin zorunlu olduğu anlaşıldı. Piaget, bunların dışında bir de Uluslar arası Genetik Epistemoloji Merkezi'nde 40 ciltlik bir bilimsel yayını yönetti; Fransız psikoloji bilgini **Paul Fraisse**'le deneysel psikoloji; ABD'li dilbilimci **Chomsky**'yle dil öğrenme üzerinde çalışmalar yaptı. Fizik, biyoloji, psikoloji, bilgibilim gibi alanlar arasında bir bireşim yapmakla uğraşan Piaget, 20. yüzyılın en büyük gelişim kuramcısı kabul ediliyor. **Başlıca yapıtları**: *Le langage et la pensée chez l'enfant, 1923 (Çocukta Dil ve Düşünce, 1938); Le Jugement et la raisonnement chez l'enfant, 1924 (Çocukta Hüküm ve Muhakeme, 1939); De la logique de l'enfant alalogique l'adolescent, 1955 (Çocuğun Mantığından Ergenin Mantığına); Mécanismes perceptifs, 1961 (Algı Mekanizmaları); Le structuralisme, 1968 (Yapısalcılık, 1982); L'epistémologie genetuque, 1970 (Genetik Epistemoloji: Çocukta Ruhsal ve Zihinsel Gelişme, 1984); Psychologie et epistemelogie, 1970 (Epistemoloji ve Psikoloji: Bir Bilgi Kuramına Doğru).*

Piaget kuramı *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

Piaget'nin bilgi kuramı *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı**

Piaget'nin bilişsel gelişim aşamaları *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı**

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

Piaget'ye göre ahlak gelişimi *Bkz.* **ahlak gelişimi**

piblokoto (piblokto) Eskimolar; özellikle Eskimo kadınları arasında rastlanan **kültürel sendrom.** Hasta, ağlıyor, çığlık atıyor, giysilerini yırtıyor, hayvan sesleri çıkararak karlar üzerinde koşuyor. Bir iki saat süren bu bunalımdan sonra bilincini yitiriyor. Kendine gelince olayı anımsamıyor. Duruma ilişkin **boşinanç**lar nedeniyle bunalım sırasında hasta yakınları ona yardım etmiyor. Bu bozukluğun, uzun süreli engellemeler ve bastırmalardan kaynaklandığı düşünülüyor.

Pigmalion etkisi (pygmalion effect) Kişinin, Bir süre sonra başkalarının; özellikle şu ya da bu yanıyla kendisinden üstün gördüğü insanların, ona ilişkin beklentilerine denk düşen davranışlar göstermesi. Bunun ilginç örneği, öğretmenin bir öğrencinin başarılı ya da başarısız olacağına ilişkin beklentisinin, söz konusu öğrenciyi başarılı ya da başarısız kılmasıdır. *Bkz.* **deneyci önyargısı; kendini gerçekleştiren kehanet.**

pigmalionizm (pygmalionism) Kendisinin yaptığı heykele âşık olunca aşk cazibesi tanrıçası **Venüs**'ten ona can vermesini isteyen ve sonra ondan bir çocuğu olan Kıbrıs mitoloji kralının adına ilişik gösterilerek, kendi yaptığına, yazdığına hayran kalan yazarlar; hastasının çok az bildiğini

varsayarak ona çocuk gibi davranılması gerektiğine inanan psikoterapistler için kullanılan bir terim. *Bkz.***Pigmalion etkisi.**

pika (pica) En az bir ay süreyle, yenilebilir olmayan bir maddeyi yeniden yeniden yeme biçimindeki bir **beslenme bozukluğu**. Bu bozukluk genellikle 1-2 yaşlar arasında başlamakla birlikte, daha önce de görülüyor. İlk çocukluk çağında sona erenler gibi, ergenliğe dek sürenler de oluyor. Çocuğun yediği maddelerin temel özelliği, besleyici olmamalarıdır. Çocuk, kum, toprak, boya, plastik, ip, saç, kumaş, gübre, böcek gibi şeyleri ağzına götürüyor ve bunları yiyor. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.

Yediği maddelerden dolayı, zararlı sonuçlar da ortaya çıkabiliyor. Bu çocuklarda kurşun zehirlenmesi ve buna bağlı olarak **toksik maddeler**in yol açtığı **organik beyin bozuklukları**, **zihinsel işlev bozuklukları** ve **bellek yitimi** görülebiliyor. Yenen kıllar, bağırsakların tıkanmasına yol açıyor. Zekâ geriliği, mineral eksikliği, dikkat ve ilgi zayıflığı, duygusal yetersizlik, Pikayı kolaylaştıran etkenler olarak biliniyor. Çok az karşılaşılan bu bozukluğa her iki cinste de rastlanıyor.

Pik hastalığı (Pick's illness) **Fronta**l **loplar**da ve **temporal loplar**daki bozukluklardan kaynaklanan, daha çok kadınlarda görülen bir hastalık. Bu hastalık, 30-50 yaş arasında görülüyor. Beyin ağırlığının azalışının yanı sıra hastada birdenbire, kişilik değişikliği baş gösteriyor. 4-7 yıl yaşayan hastaya, psikologla işbirliği yapmadığı için, testler ve gözlemle tanı konulmaya çalışılıyor. Klinik açısından bu hastalığın belirtilerini **Alzheimer hastalığı**ndan ayırmak çok zor oluyor. Düşünme, yoğunlaşma, yeni durumlar ve soyutlamalarla başa çıkma konusunda güçlükler yaşama, yönelim duygusunu yitirme, dilsel ve devimsel becerilerin kötüleşmesi, belleğin zayıflaması, güçsüzlük, kendini tutamama, giderek felç olma, hastalığın başlıca belirtileri olarak ortaya çıkıyor. Hastalık, 4-7 yıl içinde ölümle sonuçlanıyor.

piknik beden tipi *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.**

piktofili (pictophilia) Cinsel heyecanın, **pornografik resim**lerin ya da filmlerin izlenmesine bağımlı duruma geldiği bir cinsel sapma.

pilot uygulama (pilot study) Bir araştırmanın ya da bir değişimin son çerçevesini oluşturmadan önce, uygulamada karşılaşılabilecek zorlukları görmek ve ilk tepkileri (sonuçları) almak amacıyla gerçekleştirilen küçük çaplı ön araştırma ya da uygulama. Örneğin, bir anket formuna son

biçimini vermeden önce, soruların kolay anlaşılıp anlaşılmadığının; kapalı uçlu soruların yanıtlanmasında var olan şıkların yeterli olup olmadığının; anketin yanıtlanmasının farklı eğitim ve yaş gruplarına göre ortalama ne kadar bir süre aldığının ya da amaçlanan verileri toplamak için var olan soruların az, yeterli, fazla olup olmadığının belirlenmesi amacıyla anketin sınırlı sayıda kişiye uygulanması. Eğitime getirilmek istenen bir yeniliği tüm okullarda uygulamaya başlamadan önce, bu yeniliğin, seçilen pilot okullarda uygulanarak, genellenebilecek niteliğe kavuşturulduktan sonra tüm okullara genellenmesi.

pirofobi (pyrophobia) Hastalıklı bir yangın (ateş) korkusu; ***yangın fobisi.***

piromani (pyromania) Yangın çıkarmaya yönelik dürtülere direnmeyi başaramama, yangını başlatmadan önce duyumsanan bir gerilim duygusu ve yangın çıkardıktan sonra yaşanan yoğun bir haz, doyum ya da rahatlama duygusu ile tanımlanan bir **dürtüsel denetim bozukluğu**.

pişmanlık (regret) Kişinin, geçmiş yaşantıları başka türlü olabilirdi diye özlemle, acınma, üzülme ve yakınma biçiminde duygusal tepkide bulunması. *Bkz.* **suçluluk duygusu.**

piyano kuramı (piano theory) **Helmholtz'**un ortaya koyduğu bir perde algısı açıklaması. Buna göre her biri farklı bir frekansa akortlanmış bir dizi titreşim lifinden oluştuğu söylenen bazilar zardaki uyarım noktası, kşinin algıladığı sesin frekansını belirliyor. Örneğin, bazilar zarın ön bölümlerinde yüksek frekanslı sesler, dalga hareketi üretiyor; düşük frekanslı sesler de arka bölümünde dalga hareketi üretiyor.

plan (plan, schema) **1.** Bir işin, bir yapıtın gerçekleştirilmesi, bir konunun yolunda yürümesi için uyulması tasarlanan düzenleme. *Bkz.* **dizgeli öğretimde ders planı düzenleme. 2.** Geleceğe dönük tasarı, düşünce.

planlama (planning) Yapılacak bir işi belli bir plana göre düzenleme.

planlı davranış kuramı (theory of planned behavior) İnsanların belli eylemlere girişmeye yönelik bilinçli kararlarının söz konusu eyleme yönelik tutumlarıyla, bununla ilgili öznel normlarıyla ve algılanan davranış denetimiyle belirlendiğini ileri süren kuram.

plasebo (placebo) Önceleri, ölülerin ruhlarını hoşnut etmek için kiliselerde öğleden sonraları okunan ve "placebo" sözcüğü ile başlayan dua. Günümüzde farmakolojik etkisi olmayan görünümü ile etkin bir ilacın tıpatıp benzeri olan bir madde olarak tanımlanıyor. Böyle bir maddenin,

tedavi edilen duruma nesnel olarak özgül bir etkisi olmamasına karşın belirti ya da hastalığı belli bir derecede iyileştirici bir etki göstermesi, plasebo etkisi olarak biliniyor. *Bkz.* **inançla iyileştirme; plasebo etkisi.**

plasebo etkisi (placebo effect) Araştırmalarda gerçek ilacın yerine verilen, kimyasal açıdan etkisiz, tıpsal ya da **farmakolojik etki**si bulunmayan "şeker hapı" gibi madde. Bu haplar, araştırmalarda kullanılan asıl ilacın gerçek etkisini hastanın ya da araştırmacının beklentilerinin yaratacağı psikolojik etkilerden ayrılmak için **kontrol grubu**na veriliyor. Bu tür araştırma tasarımlarında hasta da doktor da hangi deneğe gerçek, hangi deneğe sahte ilaç verildiğini bilmiyor. Bu haplar ayrıca **ruhsal kökenli bedensel belirtiler**in telkinle giderilmesi için de kullanılıyor. *Bkz.* **inançla iyileştirme; plaseboya duyarlı.**

plaseboya duyarlı (placebo reactor) **Plasebo**ya gerçek ilaçmış gibi tepki verme eğilimi olan kişi. Çeşitli araştırmalar, bu tür bireylerin telkine açık kişiler ya da süreğen yalancılar olduğunu ya da bu tepkilerine neden olan başka özelliklere sahip olduklarını gösteriyor.

plasenta (placenta) Oğulcuğun (embriyonun) döl yatağı duvarına tutunmasını sağlayan bir organ. Plasenta, göbek kordonu aracılığıyla **dölüt**ün oksijen ve besini; dölütü hastalıklara karşı koruyan **antikor**lar gibi diğer kritik maddeleri annenin kanından almasını ve atık maddeleri yine aynı yolla atmasını sağlayan bir tür **yaşam destek** ünitesidir. Plasenta ayrıca gebeliğin sürmesini sağlayan koryonik gonadotropini gibi hormonlar salgılayan bir salgı bezi işlevi de görüyor.

plastik sanatlar (plastic arts) **Yontu, mimarlık, resim** sanatları gibi oyma, yontma ve biçim verme ve benzeri yollarla nesnelere özgün bir yapıt özelliği kazandırma sanatları.

plato (plateau) **1.** Öğrenmede sıklıkla yorgunluk, sıkılma, güdülenme eksikliği ya da istenen beceri düzeyindeki değişiklik gibi etkenler yüzünden öğrenme artış oranının geçici olarak durduğu, öğrenme eğrisinin düzleştiği bir dönem. **2. Cinsel tepki döngüsü**nün üçüncü evresi. **Orgazm**ın (dorukdoyumun) hemen öncesindeki bu evrede kişi, cinsel açıdan uyarılmış bulunuyor ve orgazma yaklaşabiliyor.*Bkz.***cinsel tepki döngüsü. 3.** Klinikte iyileşme sürecinin geçici ya da kalıcı bir biçimde kesilmesi.

platonik aşk (platonic love) Belirgin bir cinsellik içermeyen **aşk.** Bu aşk, adını bu tür bir aşkın madde dünyasını aşarak manevi ideale ulaşmak

anlamına geldiğini düşünen **Platon**'dan almıştır.

Platonlaştırma (Platonization) Cinsel isteğin olmadığı aşk biçimine sokma. İstenilen bir eylemi gerçekleştirmeden düşünce düzeyinde tutan bir **zihinsel savunma mekanizması.** Platonlaştırma, içtepilere karşı bir savunmadır. Kimilerine göre de düşünmenin büyülü bir biçimde her şeye yeten gücüne çocukça bir inanışla düşünceyi eylemle eşitleyen mantık öncesi ilkel düşüncenin bir kanıtıdır. Platonlaştırma, eylemden çok, düşünmenin üstün tutulduğu **paranoya**nın tipik özelliğidir. Nasıl, **bastırma, yüceltme ve yansıtma** mekanizmalarını kullanmak gibi Platonlaştırmayı kullanmak da psikiyatrik bir bozukluk yaratmıyor. *Bkz*. **düşünselleştirme.**

poligraf (polygraph) Nabız, soluk alıp verme, kan basıncı gibi, duygulara eşlik eden çeşitli fizyolojik tepkileri aynı anda ölçen aygıt; ***yalan makinesi.*** Bir zamanlar, suçluların sorgulanması sırasında yalan söyleyip söylemediklerini belirlemek için kullanılmış olması nedeniyle bu aygıt, bu adla da anılıyor. Araştırmalar, söz konusu aygıtın yalan söyleyip söylememeyi kesin olarak belirleyemeyeceğini kanıtlamıştır. Özellikle **psikopat** ve **sosyopat** gibi kimi suçluların bu makineyi kolaylıkla kandırabildiğini ortaya koymuştur. Birçok masum insan da yok yere suçlanmış olmanın kaygısıyla suçlu gibi belirlenmiştir. Bu aygıttan bugün, laboratuvarda uyku araştırmaları türünden araştırmalarda yararlanılıyor.

politeknik eğitim (polytechnical education) **Diyalektik materyalizm**e dayanan ve onun eğitime uygulanması olan eğitim akımı. Bu felsefeyi hazırlayan ve savunanların başlıcaları Çarvaka Okulu (Lokayata) (İ.Ö. 1000-500), Anaksagoras (İ. Ö. 500-428), Demokritos (İ. Ö. 460-370), Epikuros ((İ. Ö. 342-271), Hobbes (1588-1679), Diderot (1713-1784), L. Feuerbach (1804-1872), Marx (1818-1883), Engels (1820-1895) ve Lenin (1870-1924)'dir. Politeknik eğitimin savunucu ve uygulayıcılarının başlıcaları ise N. K. Krupskaya (1869-1939), P. P. Blonks (1884-1941) ve A.S. Makarenko (1888-1935)'dur. Çarvaka Okulu, eskil Hint'te ortaya çıkan materyalist bir öğretidir. Bu öğretiye göre bilginin geçerli kaynağı duyusal algılamadır. Çıkarsama ve sonuçlama, hatalı bilgiye götürür. Bu okul, insana hazveren her olay ve olgunun iyi, güzel, ahlaklı olduğunu savunuyor. **Anaksagoras**'a göre evrene canlılık kazandıran, özü ince, arındırılmış olan zihindir (noustur). Kendi kendine ve evrenin ruhu olan zihin, temel maddeleri bir amaca göre düzenliyor. İnsan ise, büyük ölçüde

ellerini kullanarak araç gereç yapıyor. **Demokritos,** evrenin temel maddesinin atomlar olduğunu belirtiyor. Ona göre atomlar, yaratılmamış, yok olmayan, değişmeyen özelliktedir. Tüm doğal olayları, atomların sürekli, öncesiz ve sonrasız olan devinimleri yaratıyor. Doğru bilgilere yalnızca akılla ulaşılabiliyor. İnsan, aklıyla ilkellikten kurtulup uygarlaşmıştır. İnsanın mutlu yaşamasını sağlayan bir araç olan devleti üstün yaradılışlı iyi ve akıllı olan ve akıl ilkelerine dayanan bir eğitimden geçirilmiş olanlar yönetmelidir. Ahlak eğitiminde erdem temel kabul edilmelidir. İnsan, bedeninden çok ruhunu geliştirmelidir. Temel maddenin atomlar olduğunu savunan **Epikuros** da bunların belli bir amaca ve yasaya göre devinmediklerini; insanın da atomlardan oluştuğunu ileri sürüyor. Kişiyi doğru eylemlere ve mutluluğa götüren bilgi algılar, duygular ve kavramlar (tasarımlar) olmak üzere üç türlüdür. Duyumlar, apaçık gerçekler olduğundan, algılarla elde edilenler doğru bilgilerdir. Duygular, haz ve acı olarak ortaya çıkıyor. İnsan, acıdan kaçmak, hazza ulaşmak istiyor. Kavramlar ise algılarla kazanılmış olan tasarımlardır. Bunlar da gerçeğe uygun olmaları nedeniyle doğrudur. Doğru bilgiye mantıkla aklın kurallarına uygun düşünmekle ulaşılıyor. Tüm canlıların acıdan kaçıp yöneldikleri haz, bedensel ve ruhsaldır. Sürekli haz, bilgiyle elde ediliyor. Bunun için, doğanın kurallarıyla aynı olan aklın kurallarına uymak gerekiyor. Ölçülü yoksulluk, büyük bir zenginlik; sınır tanımayan zenginlik ise büyük bir yoksulluktur. İnsanın istekleri; para, onur, ün, şan, mal, mülk, mevki gibi doğal ve zorunlu olmayanlar; cinsel doyumda, giyimde, beslenmede aşırıya kaçmak gibi doğal olup zorunlu olmayanlar; yeme, içme, soğuk ve sıcaktan korunma gibi doğal ve zorunlu olanlar olarak üçe ayrılıyor. Gerçek olan, doğadır ve üçüncü tür isteklerimizi gidermede bize kolaylık sağlıyor. Bilge kişi, onur, ün, şan, mevki gibi değerleri içerem politikadan da uzak duruyor. Bencil olması nedeniyle insan, öbür insanlarla sürtekli çatışıyor. Devlet, bunları önlemek ve genel güvenliği sağlamak için kurulmuş yapay bir kurumdur. **Hobbes**'a göre "cevher olan her şey cisimdir ve her olay da bir devinimdir. Olup bitenler, doğal nedenlere bağlıdır. İnsanın bu nedenleri bulması ve olayları açıklaması gerekiyor. Bilgiler, nesnelerin duyu organlarını etkilemesiyle oluşuyor. Kendi varlığını koruyup sürdürmeye çalışması, insanı doğal nimetlerden olabildiğince çok yararlanmaya sürüklüyor. Böyle bir ortamda herkes, başkasıyla savaşmaya başlıyor. Bu durumda tehlikeye düşen varlığını korumak için insanlar, ortak bir yararda

anlaşmak zorunluluğunu duyuyorlar. Devlet, bu zorunluluktan doğuyor. Herkesin herkesle savaşmasını önlemek zorunda olan devlet, onun için mutlak güçtür. **L. Feurbach**'ın önermeleri şunlardır: "Var olan, maddedir; insan, doğanın bir parçasıdır. Onu mutlu etmek için bilime, eğitime, sevgi ve saygıya başvurulmalıdır." Diyalektik materyalizmin (bilimsel sosyalizmin) kurucusu ise **Karl Marx** ve **Engels**'tir. Arkhe, madde, ondaki çelişki ve onun doğurduğu sürekli devinimdir. Evrendeki sürekli ve kaçınılmaz olan değişim, niceliksel birikimlerin niteliksel değişime dönüşümüyle oluşuyor. Evrendeki tüm olay, olgu ve nesleler birbirine bağlıdır. Birindeki değişim, giderek tüm olay, olgu ve nesneleri etkiliyor ve değiştiriyor. Evrendeki tüm olay, olgu ve nesnelerin temeli, maddedeki çelişkiler ve onun ortaya koyduğu sürekli değişimdir. Tüm olay, olgu ve nesnelerin nedeni budur. Toplumsal olayların nedeni de maddeye dayanıyor. Bu nedenler, diyalektik akıl yürütmeyle anlaşılabiliyor. Bu tür akıl yürütme, tez, antitez ve sentezden oluşuyor. Bir tez olan sentezin de antitezi geliyor ve bu böyle sürüp gidiyor. Bilinç ise maddesel bir organ olan beynin işlevidir. Doğru bilgi, beynin diyalektiği ile doğanın diyalektiğinin etkileşimiyle ortaya çıkıyor. Diyalektik süreçle elde edilen bilgi, gittikçe daha doğruya doğru ilerliyor. Yüzde yüz doğru bilgi yok; doğruluk değeri yükselen bilgi vardır. Bilgi, uygulama ve kuramın iç içe işlemesi ile tutarlılık kazanıyor. Uygulamadan elde edilenlerle kuram oluşturuluyor; kuram, yeniden uygulamaya konuluyor ve bu, böyle sürüp gidiyor. **Toplumsal değişimin en önemli nedenlerinden biri, üretim araçlarına sahip olanlarla buralarda çalışanlar arasındaki çelişkidir.** İnsanlık, **ilkel komünal toplum**dan **feodal toplum**a; oradan da **kapitalist toplum**a doğru gelişim göstermiştir. Bundan sonra, işçi sınıfının egemen olduğu **sosyalist toplum**a doğru gelişecektir. En sonunda da **komünist toplum**a dönüşecektir. Bu nedenle insanlık tarihi, sınıfların savaşlarının tarihidir. Bu savaşların son bulması için üretim araçlarının ve artı değerin sınıfların elinden alınıp insanlara verilmesi gerekiyor. Bu nitelikteki bir yönetim, önce işçi diktatoryası; ardından halk demokrasisi; son aşamada da komünizmle; yani devletin ortadan kalkmasıyla gerçekleşecektir. Devlet, artı değerle oluşmuştur. Sosyalist devlet, artı değeri halkın mutluluğu için kullanıyor. Feodal devlet, senyorlar, krallar ve soyluların; kapitalist devlet ise burjuva sınıfının mutluluğu için kullanıyor. Sosyalist devlette bu, en alt düzeye indirilecek; kömünist devlette ise sömürü sonlandırılmış olacaktır. Çünkü o zaman herkes yeteneği ve gücü

ölçüsünde üretecek; ancak geresinimi kadar tüketecektir. Bu aşamaya varmak için kapitalist sistemin devrimle yıkılması ve işçi diktatoryasının kurulması gerekiyor. Bu ise işçilerin nasıl sömürüldükleri konusunda bilinçlendirilmeleri ile olabilecektir. İşte bu bilinç, politeknik eğitimle sağlanacaktır. Marx, **eğitime ilişkin görüş**ünü *Kutsal Aile, Felsefenin Sefaleti, Alman İdeolojisi, Komünist Manifesto ve Kapital* adlı yapıtlarında belirtmiştir. Marx, gençlik döneminde yazdıklarında **hümanist eğitim anlayışı**na savunurken olgunluk döneminde **politeknik eğitim anlayışı**nı benimsemiştir. Onun ilk dönemindeki anlayışına göre **kapitalist işbölümü**, insanı bir işe bağlı kılarak köleleştirmiş, kendi özünden, türünden ve özgürlüğünden ayırmış ve tekdüzeleştirmiştir. Kapitalist sistem, bu yapısıyla insanı **yabancı**laştırmış ve gittikçe küçültmüştür. Oysa İlkçağ'da yaşayan insanlar, çok yönlü yetiştiriliyorlardı. Bunun için kapitalist işbölümünden kurtulmak, insanı bütün yönleriyle eğitmek gerekiyor. Olgunluk döneminde de kişiyi yabancılaştıran kapitalist işbölümü yerine, insanın bütünüyle gelişimini sağlayacak yeni bir işbölümünü savunmuştur. Buna göre insan, üretici olarak işe katılınca biçimlenebiliyor. Onun için bütün çocuklar, üretime dayalı resmi, parasız ve tüm yönleriyle yetiştiren bir eğitimden geçiriliyor. Politeknik eğitimde insanlar, üretim süreçlerinin genel, bilimsel ilkelerini öğreniyor; uyguluyor; gerekli araç gereçleri kullanıyorlar.. Bu eğitimde üretimin yapıldığı fabrika, atölye, tarla, çiftlik gibi yerlerin hepsi okuldur. Eğitim üretim için yapılıyor ve toplumsal üretimi artırma amaçlanıyor. İnsan, sınıf bilinci edinmeli; sömürüye karşı olmalı, doğaya egemen olmaya çalışmalı, onu değiştirmeli ve üretmeli; son aşamada komünizmi gerçekleştirmeyi hedeflemeli; barışı, kardeşliği, özgürlüğü, adaleti, öz eleştiriyi başat değerler olarak kabul etmelidir. **Diyalektik Program:** Diyalektik materyalizme göre **gerçek,** madde ile ondaki çelişki ve onun yarattığı değişimdir. **Eğitim,** işte bu değişimi denetleyip en aza indirme ve üretme sürecidir. İnsan da araç gereç kullanarak üretim yapan varlıktır. İnsanın çok yönlü yetiştirilmesi gerekiyor. Onun için politeknik yaklaşım, **Marxist eğitimin temeli**ni oluşturuyor. Bu eğitimde toplum ve insan dengesi korunuyor; ancak, öncelik topluma tanınıyor. Üretimde kullanılacak her türlü bilgi ve beceri, politeknik yaklaşımda düzenli olarak programda yer alıyor. Eğitim üretim için yapıldığından, tüm eğitim etkinlikleri, üretim için düzenleniyor. İnsan bu programda üretimi gerçekleştiren kişi olarak eğitildiği gibi, komünizmi de bilen, savunan;

güzel sanatlardan anlayan, bedence güçlü olarak da yetiştiriliyor. Her yurttaşa, kullanabileceği düzeyde akıl yürütme öğretiliyor. Eğitimde uygulamaya ağırlık veriliyor; her uygulama sonunda kuram yeniden oluşturuluyor ve yeniden uygulamaya konuluyor. Programda üretime yönelik teknik ve uygulama ile politik dersler ağırlık kazanıyor. İnsan, merkezde bulunan komünist ideolojiye, yeteneklerine göre ve toplumun gereksinimlerini karşılayacak biçimde yetiştiriliyor. Yalnızca okul değil; üretim yapılan her yer eğitim ortamı olduğundan, buralarda demokratik bir ortamda işin yapılıp, ürünün ortaya koyması bekleniyor. Öğretmenin, iyi bir komünist, çok iyi usta, iyi bir insan ve yurttaş olması; öğrencilerin okul yönetimine katılımlarını, yetki ve sorumluluk almalarını sağlaması gerekiyor. Eğitimde, topluma kazandırma amaçlı ceza uygulanıyor. Amacı insanı çok yönlü yetiştirmek, doğaya egemen olup onu değiştirmek ve üretimi gerçekleştirmek olan eğitimle okulda doğa ve toplum bilimlerine, iş ve teknik, beden eğitimi ve estetik derslerine, temel politik ve teknik konuları içeren derslere yer veriliyor. Dersler ve onların içerikleri, öğrencide ilgi yaratacak, üretici yaratıcılığını geliştirecek; kolektif üretimi, çalışmayı, yaşamayı sağlayacak; somuttan soyuta, basitten karmaşığa, kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene ve birbirinin önkoşulu olma ilkelerine göre düzenleniyor. **Eğitim durumları düzenlenirken uyulması gereken ilkeler** şunlardır: (**1) Kuram ve uygulama birlikte kullanılmalıdır.** Üretimin yapıldığı her alan okuldur. Öğrenci, okulda öğrendiklerini üretim yerlerinde uygulamalı, uygulama sonuçlarını gözden geçirerek eksikleri, yanlışları giderip kuramı yeniden oluşturarak uygulamaya koymalıdır. Bu, böyle sürüp gitmelidir. (**2) Eğitim üretim için olduğundan, okul bir endüstri kurumu olmalıdır.** Öğrenci, eğitim ortamında hem yeteneklerini geliştirmeli hem de ekonomik değeri olan bir iş üretmelidir. Deney, gözlem, inceleme, araştırma, gezi yapmalı; yaparak yaşayarak öğrenme-öğretme sürecine girmelidir. **(3) Ortak bilinç için ortaklaşa çalışılmalı ve üretilmelidir.** Öğrencilerin tümü üretim içine girmelidir. **(4) Eğitim ortamında karakter eğitimi de önemsenmelidir.** Bu amaçla yurttaşlık eğitimi işe koşulmalıdır. Öğrenci, hem yaratıcılığını geliştirmeli hem de buyruk beklemeden sorumluluğunun gereğini yapmalıdır. **(5) Eğitimde özeleştiriye yer verilmelidir.** Üretimin planlanması, uygulanması, değerlendirilip geliştirilmesi aşamalarında yapılanlar grupça tartışılmalı, herkesin görüşü alınmalıdır. **(6) Eğitimde öğrenciler, diyalektik akıl yürütmeyi kullanmalıdır.** Bu amaçla doğal

ve toplumsal olgular sınıfa getirilmelidir. **(7) Doğada ve toplumdaki tüm olay, olgu ve nesnelerin birbiriyle ilişkili olduğunu gösteren durumlar, eğitim ortamına taşınmalıdır.** Öğrencilerin bunları çözümleyerek öğrenme-öğretme etkinlikjlerine katılımları sağlanmalıdır. Sınıfta kapitalizm, faşizm ve feodalizmin tutarsızlığını gösteren örnekler üzerinden bunlar eleştirilmelidir**. (8) Kişilerin bedence ve estetik yönden yetiştiren etkinliklere de katılımları sağlanmalıdır. (9) Okul öncesinde ve ilköğretimde diyalektik materyalizmin ilkeleri eğitsel oyunlarla kazandırılmaya çalışılmalıdır. (10) Eğitimde disiplin, gerektiğinde caza uygulanarak sağlanmalıdır; ancak, cezanın amacı, bireyi yeniden topluma kazandırmak olmalıdır. (11) Politeknik eğitimde kişinin başarısı, tutumu, emeği, üretici işteki yapıp ettikleriyle değerlendirilmelidir.** *Bkz.* eğitim akımları.

politik eğitim *Bkz.* **siyasal eğitim.**

Polyanna düzeneği *Bkz.* **Polyanna mekanizması.**

Polyanna mekanizması (Polyanna mechanism) Kişinin, tersine kanıtlara karşın, her şeyin güzel, insanların iyilik dolu olduğuna inandığı, her olayın iyi yanını düşünerek avunduğu bir **savunma mekanizması**; ***Polyanna düzeneği.*** Bu mekanizma, adını **E. H. Porter**'in **Polyanna** adlı romanındaki aynı adlı kahramandan almıştır.

Polycrates karmaşası (Polycrates complex) **Psikanalizde** bazen büyük başarı kazanan hastalarda gözlemlenen bilinçsiz bir suçluluk duygusu, kaygı ve cezalandırılma gereksinimi. Bu kavram, adını **Herodotos**'a gönderme yapılan bir öyküden almıştır. Zorba **Polycrates**, başarılı manevralarının tanrıları kıskandırdığına inanıyor ve onları yatıştırmak için mühür yüzüğünü denize atıyor. Ancak, yüzüğü ertesi gün sofrasına gelen balığın karnında görünce, bu yazgısından kaçamayacağını anlıyor. *Bkz.* **başarı nevrozu.**

Ponzo yanılsaması (Ponzo illusion) Şekilde görüldüğü gibi, eşit uzunluktaki yatay çizgiler, doku, perspektif ve benzeri derinlik ipuçlarından dolayı farklı uzunlukta görülüyor.

popülasyon (population) **1.** Nüfus. Belli bir coğrafi bölgede yaşayan insanların ya da belli bir canlı türünün bütünü. **2. Genetikte** aynı türün gizilgüç olarak ya da eylemli olarak çiftleşme yapabilen bireylerinin toplamı. **3. İstatistikte** kuramsal olarak bir araştırma içine alınabilecek deneklerin, araştırmaya konu olan olay, nesne ve benzerlerinin tümü;

içinden rastgele örneklem seçilen ve özellikleri bilinmeyen evren. Bu evren, belli bir okuldaki psikoloji öğrencileri gibi sınırlı ya da olası bütün yazı-tura atışları gibi sınırsız olabiliyor. Örneklem üzerindeki araştırmadan, deney ve benzerlerinden elde edilen sonuçlar bu evrene genelleştiriliyor. *Bkz.* **rastgele örneklem.**

popüler kültür (popular culture) Derinlik ya da süreklilik savı olmayan, hızlı üretilen ve çoğu kez de hızlı kaybolan; eğitilmiş insanların ya da elitlerin değil; ortalama insanların sahip olduğu kültürel özellikler.

popüler psikoloji (popular psychology) Bilim öncesi, halk bilgisine dayalı psikoloji. Bu psikoloji, bilimsel yöntemlerle edinilen bilgileri değil; yalnızca günlük deneylerden edinilen bilgileri içeriyor.

popüler ruhbilim *Bkz.* **popüler psikoloji.**

poriomani (poriomania) Evden kaçmaya, ötede beride dolaşmaya yönelik görünürde amaçsız; ama karşı konulmaz bir dürtü. Bu dürtü, bilinçli olabileceği gibi **bellek yitimi** dönemlerinde de gözlemlenebiliyor. Bu dönemlerde kişi sorumsuz davranabiliyor ya da suç işleyebiliyor. Poriomani genellikle saralı ve yaşlı hastalarda görülüyor. *Bkz.* **füj; göçebelik.**

pornografi (pornography) Yazın, sanat yapıtlarında, yayınlarda ve benzerlerinde amacı, okuyanın, bakanın cinsel dürtülerini uyarmayı amaçlayan açık saçıklık, edebe aykırılık. Yazı ya da resimli hiçbir şey, bir başına **fahişe**yi anlatmıyor; o nedenle de pornografik değildir. Bu araçlar ancak, okuyanın, bakanın kendi **imgelem**lerini bu araca yansıttıkları zaman cinsel heyecana yol açıyor. Pornografi tanımı, yere ve zamana göre de değişiyor. O nedenle pornografiyi tanımlamak, genellikle zordur; çünkü pornografi öznel bir konudur. Örneğin, insanların çoğu, Olimpiyat oyunlarındaki jimnastikçi çocukları cinsel bir ilgi duymadan izlemekte olsa da **pedofilik kişi**ler, bu etkinlikleri izlemekten büyük bir cinsel heyecan duyabiliyorlar. *Bkz.* **erotik; muzırlık; müstehçen.**

pornografik *Bkz.* müstehçen.

pornolagni (pornolagnia) Cinsel nesne olarak fahişelerin çekimine kapılma.

postfigüratif kültür (postfigurative culture) **M. Mead**'ın, çocukların ağırlıklı olarak anne babalarından, büyük anne ve babalarından ve diğer erişkinlerden öğrendikleri bir toplum ya da kültür için kullandığı terim. *Bkz.* **prefigüratif kültür.**

postmodern (postmodern) çağcıl dönem sonrası.

postmodern görüngübilim (postmodern phenomenology) Çağcıl dönem sonrası görüngübilimi. *Bkz.* **görüngübiim.**

postmodernizm (postmodernism) 20. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan; daha sonra felsefe, sosyoloji, bilim, politika ve eğitimde de yer alan sanat akımı. Bu akım, **Aydınlanma Dönemi**'nin (Modernite'nin) tüm değer ve görüşlerine karşı çıkan bir yaklaşım olarak nitelendiriliyor. Yaklaşımın haberci ve kurucularının başlıcaları F. Nietzsche, M. Heidegger, J. Derrida, M. Foucault,R. Trigg, L Witgenstein, P. Feyerabent, J. Baudrillard ve J. F. Lyotard'dır. Postmodernizmin doğuşunda **ilk etken**, Nietzsche ve Heiddegger'in özneden yola çıkan bilgi anlayışını, bilginin ve fen bilimlerinin evrenselliğini, akılcılığı yadsımalarıdır. İkinci etken, Avrupa'nın siyasal tarih anlayışının, sömürgeci tutumunun; iki Dünya savaşının getirdiği yıkımların, soykırımlarının, Aydınlanma Dönemi'nin ne kadar vahşi olduğunu göstermesidir. Üçüncü etken, Marxizmin uygulandığı ülkelerdeki baskıcı ve acımasız yönetimlerin bilimi tek boyutlu kullanmaları, üretimdeki yetersizlikleridir. **Dördüncü etken** de Aydınlanmacıların sanat tarihine bakışlarını ve sanat anlayışlarını postmodernistlerin yaratıcılık ve yenilik açılarından yetersiz bulmalarıdır. Modern sanat anlayışının, var olan yönetim ve ekonomiyle birleşip onu desteklemesine postmodernistler karşı çıkmışlar; bu durumun, sanatın niteliğini ve yaratıcılığını engellediğini ileri sürmüşlerdir. Postmodern görüşte **arke**, gerçeğin ya da modernitenin oluşturduğu hiper gerçek değil; gerçeğin yerini alan (sanal) modellerdir. Bunları her insan yeniden oluşturabilir, yapılandırabilir. Sanatta düzenlilik, mantık ve bakışım gerekmiyor. Evrende de bunlar değil; çelişki ve **karışıklık** (kaos) bulunuyor. Öyleyse sanat ve bilim de buna göre düzenlenmelidir. Sanat, dâhilerin işi ve özgün değildir; salt yineleme, öykünmedir ve herkesin işidir. Sanatta **eklektizm, aktararak söyleme** ve **rastlantısallık** vardır. Bir sanat yapıtında önemli olan, sanatçının niyeti değildir; çünkü metin, yazardan; yazar da bireyden daha üst konumdadır. Yapıt, sanatçısının otoritesini ve gücünü kabul etmez. Bunlara bağlı olarak sanatta **içerik** değil; **biçim** ve **söylem** (üslup) daha önemli görülüyor. Modernizm, insanı bilgisizlikten, akılsızlıktan, mantıksızlıktan, yobazlıktan, dogmalardan, boşinançlardan kurtarmayı amaçlarken postmodernizm, bu kurtarmalara karşı çıkıyor. Bilgisizliği kabul etmiyor. Çünkü her insanın, yaşamı boyunca her seferinde yeniden yapılanan bildikleri vardır. Tek bir akıl,

mantık da olmadığı gibi, sorunlar her zaman akıl ve mantıkla çözülemiyor. Pek çok sorunun çözümünde duygularımızı ve sezgilerimizi kullanıyoruz. Gerektiğinde boşinançlar, dogmalar da mutlu olmamızı sağlayabiliyor. Modernizm, akılla, bilimsel bilgiyle insanlığı mutlu edememiş; dahası, bir çıkmaza sürüklemiştir. Batı uygarlığının getirdiği **sanayileşme, kentleşme, ulus devlet, liberalleşme, temsili demokrasi, hoşgörü, insancılık, adalet, eşitlik,** yaşamda gerçekleşemediği gibi tam tersi olmuştur. O nedenle bunların yerine **seçmecilik, yerellik, bilginin göreliliği** benimsenmeli; bilim, sanat, felsefe, din, mitoloji **iç içe** olmalı (disiplinler arası bir anlayış temel kabul edilmelidir). Bilim, sanat, düşünce de kendi aralarında ve içlerinde sınıflandırılmamalıdır. **Tek ve evrensel bilimsel yöntem** de yoktur. Bilgi ve gerçeklik, çoğunlukla, başka olanaklarla, birçok yöntemle açıklanabilir ve görelidir. Doğru bilginin tek ve gerçek kaynağı bilim değildir; pek çok şey, bilginin kaynağı olabilir(Trigg). Yine postmodernizme göre kentsel yaşamın, kır yaşamından üstün bir yanı yoktur. **Her türlü yaşama biçimi** bir zenginliktir. Bunlar teke indirilmemeli; tersine artırılmalıdır. Tarih, geçmişi genelleme ve ilkelere bağlama yoluyla anlatma yerine, mikro anlatımlara geçmelidir; çünkü herkesin yaşadığı anlamlı ve önemlidir. Hiçbir insan bir başkasını temsil edemeyeceği için **temsili demokrasi** kabul edilemez. Bunun yerine **ben bilinci, çoğulculuk** ve **başkalarını anlama** temel sayılıp uygulamaya konulmalıdır. Bilim, sanat, düşünce, değerler tam olarak yansız değildir. **Genel geçer etik değerler** yoktur. O nedenle öteki etik savunulmalıdır. Bunlar, postmodernizmin **hedefler**ini oluşturuyor. İçerik düzenlenirken de bunlara uyulması gerekiyor. **Bilgiyi kişinin kendisinin bulması**na olanak tanınması, ben bilincine yer verilmesi; içeriğe "öteki etik" ve "Her şey gider." ile ilgili örnekler konulması gerekiyor. **Program**da ağırlık, birbirine bağlı derslerdee, nitel araştırma tekniklerinin kullanılabileceği konularda oluyor. **Eğitim durumları**nı her birey kendine ve elde edeceği kazanıma göre düzenliyor. Eğitim ortamında esnek bir yaklaşım benimseniyor. Her öğrenci, içeriği ve eğitim durumlarını istediği zaman değiştirebiliyor. Sınıf dışı etkinliklere daha çok yer veriliyor. Çok çeşitli sınama durumları gerçekleştiriliyor. Portfolye, rubrikişevuruk, ürün, süreç, hem süreç hem ürün türü değerlendirmeler kullanılıyor. **Göreli bir değerlendirme** yapılıyor. Bireye nitel araştırma tekniklerini kullanacağı sorunlar veriliyor.

Soruların ben bilincini ve öteki etiği ölçecek nitelik ve türde olmasına dikkat ediliyor. *Bkz.* **eğitim akımları.**

potansiyel güç *Bkz.* **gizilgüç.**

pozitif transfer *Bkz.* **olumlu geçiş.**

pozitivist ilkeler *Bkz.* **davranışçılık.**

pozitivizm (positivism) Felsefede, her türlü bilginin, yalnızca gözlemlenebilen olgulardan çıkarsanabilenlerle sınırlı olduğunu; buna bağlı olarak, her türlü açıklamanın **görgül** olarak sınanabilir olması gerektiğini ileri süren; felsefi sorunları, metafizik kurgulara karşı olan bir yaklaşım. Başlangıçta Auguste Comte'un metafiziğin en son nedenlere ilişkin kurgularına karşı bilimsel bir yöntem olarak belirlediği bu yaklaşım daha sonra, kendi köklerini (diyalektiği) ve bu nedenle maddeciliğı yadsıyarak öznel **idealizm**e gerilemiştir. "Madde yoktur; tarih, uzun bir rastlantılar zinciridir." diyerek bilimin şeylerin yalnızca dış görünüşlerini tanımlayabileceğini ve doğada ya da tarihte hiçbir anlamın ya da yasanın bulunmadığını savunmuştur. Böylece mekanik maddeciliği de reddederek kendi bindiği dalı kesmiştir. Bu yaklaşım psikolojiye, her türlü duygusal ve zihinsel süreç, ahlaksal değerler, inançlar ve benzerleri de içinde olmak üzere, insan davranışını yalnızca koşullanmaya bağlayan **davranışçılık** olarak yansımıştır. Bunun daha yumuşatılmış bir biçimi ise **toplumsal öğrenme** olarak karşımıza çıkmıştır.

pötimal (petit mal) Hastanın birdenbire elindeki işi bırakıp hareketsiz kalarak, anlamsız bir yüzle boş boş çevresine bakmasıyla tanımlanan hafif bir **sara** türü. Daha uzun süren ve **bilinç yitimi** ile **konvülsiyon** içeren **grandmal**den farklı olarak kısa süren ve bilinç yitiminden çok, geçici dalgınlık biçiminde kendini gösteren **pötimal**, genellikle çocuklukta görülüyor. Nöbet, o denli kısa süreli oluyor ki dışarıdan bakan, bunu birkaç saniyelik bir dalgınlık olarak değerlendiriyor.

pragmacı *Bkz.* **pragmatik**.

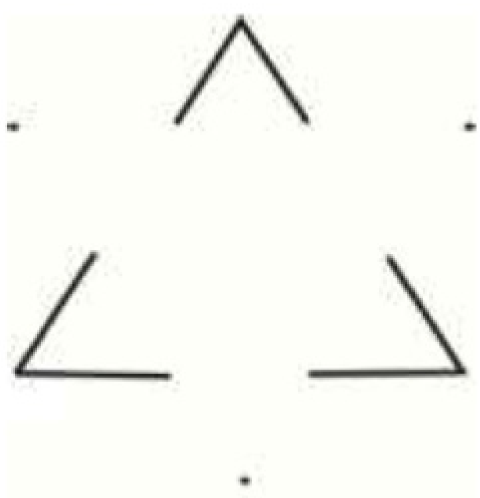
pragmatik (pragmatic) **1.** Yöntemden çok sonuçla ilgilenen; kuramdan çok uygulamaya dönük olanı yeğleyen. *Bkz.* **eklektik; oranlama. 2. (**pragmatics) **Semiyotik** denilen bilim dalının, işaret ya da din simgeleri ile bunları kullananlar (dil ile onun kullanıldığı toplumsal bağlam) arasındaki ilişkileri inceleyen dalı. *Bkz.* **pragmatik psikoloji; pragmatizm.**

pragmatik psikoloji (pragmatic psychology) **Pragmatizm**e uygun bir yaklaşımla psikolojiye eğilen bir psikoloji dalı.

pragmatik ruhbilim *Bkz.* **pragmatik psikoloji.**

pragmatizm (pragmatism) Felsefede, düşünceler, değer yargıları, kuramlar ve benzerlerini bunlardan elde edilebilecek pratik sonuçlarla değerlendiren bir yaklaşım. Bu yaklaşımı ilk ortaya koyan **William James'e göre**, düşünmenin temel amacı, çevreye daha iyi uyum sağlamaktır. Bu nedenle düşünmenin değeri, insanın gereksinimlerini karşılama düzeyi ölçüsündedir. *Bkz.* **JAMES, William; pragmatik.**

pragnanz (pragnanz) Dışarıdan gelen duyular biliş sisteminde değerlendirilirken, algının daha basit, istikrarlı, bakışımlı, bütünsel ve anlamlı biçimler alma eğilimi gösterdiğini belirten bir **Gestalt düzenleme ilkesi.** Bu ilke, yalnızca görsel algılar için değil, örneğin, harflerin sözcükler biçiminde gruplandırılması, ayrı ayrı notaların ezgiler biçiminde algılanması gibi durumlar için de geçerlidir. *Bkz.* **Gestalt; Gestalt düzenleme yasaları.**

Pragnanz

pratiğin güç yasası (power law of practice) Öğrenmede belli bir becerideki başarının, bu beceri konusunda yapılan uygulama miktarının basit **güç** işlevi olarak artacağı genellemesi. Başka deyişle uygulama yapmak, daha çok **performans** sağlıyor.

pratik *Bkz.* **alıştırma; pratik zekâ; uygulama; uygulama yapma etkisi.**

pratik yapma tesiri *Bkz.* **uygulama yapma etkisi.**

pratik zekâ (practical intelligence) Bilinenleri, günlük yaşamın sorunlarının çözümünde uygulayabilme yetisi. *Bkz.* çözümsel zekâ; yaratıcı zekâ; zekâ.

prefigüratif kültür (prefigurative culture) **M. Mead'a göre**, erişkinlerin çocuklardan öğrendiği bir toplum ya da kültür. Mead, aşırı hızlı toplumsal değişimin ve buna bağlı olarak erişkinlerin yaşadığı tecridin, çağdaş toplumu bu yöne sürüklediğini; o noktaya gelindiğinde çocukların yaşanan zaman konusunda erişkinlerden daha keskin sezgilere sahip olacağını; dolayısıyla geleceği onların keşfe çıkacağını savunuyor. *Bkz.* **postfigüratif kültür.**

prematürlük (prematurity) Bebeğin, gebeliğin 37. haftasından önce dünyaya gelmesi ve doğum ağırlığının 2.5 kilogramın altında olması durumu. Nedenleri kesin olarak bilinmemekle birlikte buna annenin alkol, uyuşturucu, sigara kullanması, **sentetik** östrojen **hormonları**, **stres**, uzun süreli hastalık, **endokrin sorunları, toksemi**, **yüksek tansiyon**, **enfeksiyon**, **dölyatağı** ile ilgili sorunlar ya da **dölüt**teki (fetüs'teki) anormalliklerle ilgili olduğu biliniyor.

premodern (premodern) İnsan düşüncesinin, biri insanların yaşamakta olduğu; öbürü ise geçmişte yaşadığı ve gelecekte (ahrette) de yaşayacağı olmak üzere iki ayrı dünyanın varlığı çevresinde döndüğü; doğa olaylarının, yaşamın, ölümün ve benzerlerinin doğaüstü güçlerle açıklandığı çağ. Bu biçimde düşünen kişi ya da bu çağla ilgili. *Bkz.* **modern; postmodern.**

presinaptik sinir hücresi (presynaptic neuron) Uç noktaları, başka bir sinir hücresiyle **sinaps** oluşturan ve salgıladığı sinir iletici maddelerle o hücreyi uyaran ya da ketleyen bir sinir hücresi. *Bkz.* **uyarıcı sinaps; uzun süreli gizilgüç artışı.**

prestij *Bkz.* **saygınlık.**

prestij telkini (prestige suggestion) *Bkz.* **saygınlık telkini.**

problem (solving) *Bkz.* **problem çocuk; problem çözme; problemli çocuk; problem merkezli başa çıkma; sorun.**

problem çocuk *Bkz.* **sorunlu çocuk.**

problem çözme *Bkz.* **sorun çözme.**

problem merkezli başa çıkma *Bkz.* **sorun odaklı başa çıkma.**

profil (profile) Bir birey ya da grup için çubuk grafiği ya da **histogram** gibi karşılaştırılabilir ölçüm birimleriyle anlatılan puanların grafiklerle gösterilmesi. Bu yöntem, bir durumun bir bütün olarak ve çabucak görülmesini olanaklı kılıyor.

profil çözümlemesi (profile analysis) Bir insanın kişilik özeliklerinin, bir dizi normla ya da standartla karşılaştırılarak değerlendirilmesi.

progesteron (progesterone) Kadınlarda, yumurtlamadan sonra **korpus liteum**un; gebelik durumunda ise **plasenta**nın ürettiği ve gebelikte dölyolu duvarının kalınlaşarak dölütün dölyolu duvarına tutunmasını ve böylece gebeliğin sürmesini sağlayan **steroid** bir horman. Aynı hormon bir de **prolaktin**in, süt bezlerini bebeğin beslenmesi için hazırlamasına yardımcı oluyor. Sentetik türleri, doğum kontrolünde ilaç olarak da kullanılıyor.

prognoz (prognosis) Hastanın durumuna ve diğer insanlarda gözlemlenen gidişine dayalı olarak, hastalığın gidişi ve olası sonucu konusunda hekimin kestirimi.

program 1. (program, programme) Etkinliklerin ya da işlemlerin önceden saptanmış sırasını ve zamanını gösteren plan, tasarım; ***izlence.*** Program; tören, gezi, müzik, radyo programları gibi kısa; eğitim, yatırım, parti programları gibi uzun olabiliyor. **2.** (educational program) Öğrencilerin okulu bitirmesi, diploma alması ya da bir meslek ve uzmanlık alanına girebilmesi için okulun, okul türünün ya da okul sisteminin kazandırmayı amaçladığı konuları içeren yazılı belge; ***eğitim izlencesi.*** Bu programlar, bir dersin ya da sınıfın programından, bir okul sisteminin ülke çapındaki **eğitim programı**na dek her tür eğitim programını; ders içi, ders dışı her tür çalışmayı içine alıyor. Program, eğitimin bir eylem planıdır. İleri ülkelerde eğitim programı denildiğinde yalnızca okutulacak konuların listesi anlaşılmıyor; öğretimin başarılı olması için alınacak tüm önlemler anlaşılıyor. Öğretim amaçlarının tanımını, öğretim konularını, **değerlendirme**yi de içermek üzere öğretim yöntemleri ve öğretimin bireyselleştirilmesi önlemlerini de kapsayan bir öğretim yöntemi kılavuzu olarak anlaşılıyor. *Bkz.* öğretim programı. 3. (course of studies) Bir okulda yer alan belli bir dersin ayrıntılı öğretim konuları. **4. Bilgisayar makinelerinde**, yapmaları için hazırlanan veri ve bilgilerin tümü. *Bkz.* **program geliştirme; proglamlama; programlanmış öğretme**

(öğrenme); programlı öğrenme kuramı; programlı öğretim; programlı yaşlanma kuramı.

program geliştirme (curriculum development) Belli bir okul ya da okul sistemi için uygun programlar hazırlama süreci. Öğretimin **genel amaçlar**ını ve özel amaçlarını saptama, buna uygun **program meteryali** seçme, öğretim yöntemlerini ve **değerlendirme araçları**nı belirleme, her dersin resmi program taslağını oluşturma. Bunları deneme ve bunlara son biçimini verdikten sonra ortaya çıkan programı sürekli **izleme, inceleme**, **değerlendirme** ve **iyileştirme.** Program geliştirme, uzman kişilerin yönetimindeki çalışma kurullarınca gerçekleştiriliyor. *Bkz.* öğretim programı.

programlama 1. (program making) **a.** Okul etkinliklerine işlerlik kazandırma. **b.** Sınıfların günlük ve haftalık ders ve etkinliklerini belirleme. **2.** (programing) **a. Bilgisayar işlerinde** eletronik beyne (bilgisayara) vermek üzere kart, ses bandı ya da başka gerekli araçları hazırlama, eldeki verilere uygun işlemleri yapmak üzere, bilgisayar makinesini hazır duruma getirme. Programlama, istenen işlem türüne göre bilgi toplamaktan ya da verileri hesaplama işi karmaşık ise, **işlem basamakları** sıralamaktan oluşuyor. İstatistik işlemlerin çoğu için, makineye vermek üzere, en çok, ses bantları hazırlanıyor. En yalın programlama, **delikli kart** hazırlamadır. Daha karmaşık bilgisayarlar için her işleme göre ayrı ayrı şifreleme yolu izleniyor. Temelde bu tür programlar, matematikteki şemalara göre hesaplama çizelgelerine dayanarak program yazma tekniğidir. **b. Eğitimde** programlama, öğretilecek bir konuyu, programlanmış öğretme ya da öğrenme amacıyla yalın birimlere ayırma ve yöntemli bir biçimde düzenlemedir. Bu, iki türlü yapılıyor. Birincisi, **F. A. Skinner'in doğrusal programlama yöntemi** ya da tekniğidir. İkincisi, **N. Crovder'in** çoktan seçmeli yöntemi ya da tekniğidir. Birincisinde (linear programming'de) sorular, çocuğun her sınamada doğru yanıtı bulacağı yalınlık ve kolaylıktadır. Öğrenci, yanlış yapıncaya dek soruları yanıtlamayı sürdürüyor. Her soruya yüzde 95 düzeyinde doğru yanıtlama ilkesine uygun olarak, adım adım ilerliyor. Bu ilerlemede öğrencinin yanlış yapmamasına özen gösteriliyor ve yanlış yapma önleniyor. **Zayıf öğrenciler** ve **ağır öğrenen öğrenciler** için bu yöntem, daha elverişlidir. İkincisinde (multiplechoice programming'de) öğrenci, birden çok yanıt içinden doğrusunu seçerse, birinci yöntemdeki gibi, öteki soruları yanıtlamayı sürdürüyor. Doğru yanıtı bulamazsa bir alt

paragraftaki sorular yanlışı bulduruyor. Ancak, ondan sonra, bir sonraki sorunun yanıtlanmasına geçiliyor. Bu teknik, **ortanın üstündeki çocuklar** ve çabuk öğrenen çocuklar için daha elverişlidir. Öğrenme makinelerinin icat edilmesine Skinner tekniğinden çok, bu teknik gerek duymuştur. Skinner tekniği, programlanmış kitaplarla da uygulanabiliyor. Eğitimde programlama, hayvan öğrenmelerinde davranış değişiklikleri incelenirken kullanılan tekniklerin eğitime uygulanması ile elde edilmiştir. Bu çalışmalar temelde, Amerikan davranışçılık akımından kaynaklanmıştır. Skinner, bu tür **programlamada göz önünde tutulacak kurallar**ı şöyle sıralıyor: **(1)** Öğretilecek konu, küçük parçalara (birimlere) ayrılmalıdır. **(2)** Bu parçalar, gittikçe güçleşen anlamlı bir sıraya konmalıdır. **(3)** Öğrenci, verdiği her yanıtın doğru olup olmadığını sıcağı sıcağına denetlemelidir. **(4)** Programlama, her soruyu yüzde 95 düzeyinde doğru yanıtlama ilkesine göre uygulanmalıdır.

programlanmış öğretme (öğrenme) (programmed instruction, programmed learning) **Programcı**nın hazırladığı düzene ve **programlanmış açıklamalar**a göre birtakım araçların kullanımı ile yapılan bir öğretim ya da öğrenme türü; ***pekiştirmeyle öğrenme.*** Programlanmış öğretme sözü, öğretilmesi istenen konuların, yalın, küçük sorular (öğrenme birimleri) biçimine getirilmesini ve bir önce çözülen sorunun, bir sonrakinin çözümüne yardımcı olacak biçimde düzenlenmesini dile getiriyor. Bu programlar yerine göre ya **programlanmış öğretme kılavuz kitapları**yla ya da öğretme makineleri, **bilgisayar makineleri** ile gerçekleştiriliyor. Soruları art arda sunan ve biri doğru yanıtlanmadan öbürünü göstermeyen araçlar ya da makineler yardımıyla izlenmeye geçildiğinde bu programlar, kendiliğinden ya da kendi kendine öğretim durumuna gelmiş oluyor. Hangi yolla gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, **temel ilke**, öğrenilecek konuların küçük ve öğrenilmesi kolay birim ya da adımlara ayrılmış olmasıdır. Öğrenilecek Konuların Düzenleniş Biçimi: Her ödevin bir açıklaması bulunuyor. Bunun kavranması, üzerinde düşünülmesi ve işlenmesi gerekiyor. Buna dayanarak öğrenci, ödevi çözmeyi başarırsa konuyu biliyor demektir. Kendini nesnel olarak denetleyebilmesi için çözümün yazılması gerekiyor. Çözümün doğruluğu ya da yanlışlığı, karşılaştırma sonucunda hemen belli oluyor. Yanıt doğruysa bir sonraki ödeve geçiliyor. Yanıt yanlışsa ödev, açıklamaya göre, yeni baştan ele alınıyor. Çünkü bir sonraki soruyu doğru yanıtlamak için, bir öncekini doğru yanıtlamış

olmak gerekiyor. Böylece öğrenci, kendi yetenek ve çalışma hızına göre ve her soruyu denetleye denetleye, tek başına konuları öğrenebiliyor. Bu tür öğretimde öğretmen ya da yardımcı bulunabileceği gibi el kitabından (kılavuzdan) yararlanılarak da öğrenme sürdürülebiliyor. Birçok alanda yararlı ve verimli olduğu deneylerle saptanmış olan programlanmış öğretim, hiçbir zaman öğretmenin yerini alma savında olmamıştır. Bu tür öğretimde öğretmenin görevi, programı başlatmak ve her öğrenci ile tek tek danışmalarda bulunmak, aşırı yarışma hırsını önlemektir. Programlanmış öğretim dışında öğretmenle öğrenciler, olağan rollerine dönüyorlar. Görüldüğü gibi bu öğretim türü, çok büyük bir zihinsel çaba ve dikkat gerektiriyor ve oldukça yorucu oluyor. Ayrıca, tek başına bir eğitim sağlama gücüne de sahip değildir. 1954 yılında Skinner ile kesin bir kullanım alanı bulan ve giderek hemen her ülkeye yayılan programlanmış öğretim ya da öğrenmenin bugün, değişik programlama türleri geliştirilmiştir. Öğrencilerin kendi kendilerine bir şeyler öğrenmelerini sağlayan araç gereçlerin tarihi çok eski de olsa elektrik ve elektroniğin doğmasıyla **eğitim teknolojisi** içinde bugün bu konu, öğrenme ve öğretme makineleri adıyla üst bir gelişim aşamasına ulaşmıştır. 1960'lı yıllarda özellikle ABD'de çok ilgi gören bu buluş, bugün de daha çok, **uzaktan öğretim** ile **test uygulamaları**nda geniş bir yer alarak eğitim teknolojisine büyük katkılar sağlıyor.

programlı öğrenme kuramı *Bkz* **SKINNER, Burrhus Frederik.**

programlı öğretim (programmed teaching) **Skinner'**ın öğrenme makinelerine ve pekiştirme ilkesine; öğretimin bireyselleşmesi ve tam öğrenme ilkelerine dayandırılarak yapın öğretim. **Programlı Öğretim İçin aşamalı olarak Öğrenme-Öğretme Ortamı Düzenlenirken Uyulan İlkeler: (1) Küçük adımlar ilkesi:** Ünite, öğrencinin kolayca öğreneceği biçimde en küçük bilgi ve beceri birimlerine ayrılıyor. Öğrenci, adım adım ilerleyerek bunları öğreniyor. **(2) Etkin katılım ilkesi:** Öğrenmeyi, doğrudan öğrenci gerçekleştiriyor. Ünitede bu amaçla bir alıştırma ve alıştırmayla ilgili bir soru bulunuyor. Soru ile hem sunulan bilginin kazanılıp kazanılmadığı yoklanıyor hem de öğrencinin öğrenmesinde bir araç oluyor. **(3) Başarı ilkesi:** Öğrencinin yanıtlayabileceği düzeyde sorular hazırlanıyor. Öğrencinin her soruyu yapması gerekiyor. Bu nedenle öğrencinin yanıtladığı her soru, öğrenciyi güdülemiş oluyor. **(4) Anında düzeltme ilkesi:** Öğrencinin sorulan soruya verdiği yanıtın doğru ya da yanlış olduğu anında kendisine bildiriliyor; yanlışsa hemen

düzeltme fırsatı veriliyor. Doğru yanıt verilmeden sonraki soruya geçilemiyor. **(5) Aşamalı şlerleme ilkesi:** Sunulan bilgi basitten karmaşığa, kolaydan zora, somuttan soyuta ilkelerine ve birbirinin önkoşulu olacak biçimde sıralanıyor. Öğrencinin bu sıranın mantığını öğrenip kavraması ve aşamalı olarak ilerlemesi gerek,iyor. **(6) Bireysel hız ilkesi:** Öğrenci, öğrenme hızını kendi ilgi ve yeteneğine göre ayarlıyor. Bu eğitim uygulamasında öğrencinin başarısız olması, sınıfta kalması olanaksızdır. *Bkz.* öğrenme-öğretme yaklaşımları; programlı öğrenme kuramı.

programlı yaşlanma kuramı (programmed senescence theory) Yaşlanmayı, belli genlerin birbiri ardı sıra açılıp kapanmasına bağlı olarak açıklayan kuram. Bu kurama göre yaşla ilişkili kusurlar, önceden belirlenen zamanlarda ortaya çıkıyor. *Bkz.* **genetik programlama kuramları; yaşlanma.**

progriyum *Bkz.* **ALLPORT, Gordon Willard.**

proje (project) *Bkz.* **proje çalışması; proje tabanlı öğrenme; tasarım.**

proje çalışması (project study) *Bkz.* **tasarım çalışması.**

proje tabanlı öğrenme (project-based learning) Bir sorun'un çözümünü kurgulama, planlama, uygulama ve sonucu gözlemleyip sunma tekniği. Okul ortamında da kullanılabilen iki tür proje tekniği bulunuyor. Ancak ağırlığın **yaratıcı proje**ye; önceliğin ise **klasik proje**ye verilmesi gerekiyor. Öğrenciler, klasik proje tekniği ile bilimsel çalışmayı öğrendikten sonra yaratıcı proje tekniği ile özgün düşünceler oluştumaya geçiyorlar. Yaratıcı proje tekniği ile çalışan öğrenci ya da öğrenci kümesi üniteyle ilgili bir sorunu belirliyor. Sonra onun çözümü için yaratıcı düşler kuruyor ve yaratıcı düşünceler oluşturuyor. Bu kurgu ve oluşumlardan birini adım adım planlayıp uyguluyor. Elde edilen sonucu gözlemliyor ve rapor halinde sunuyor. Örneğin, deprem, sel baskını, erozyon, sağlık, hastalık ve kanserden birini sorun olarak belirliyor. Sorunu, **"Depremi nasıl önleyebiliriz? Erozyonu önlemek için neler yapabiliriz? Kanserden nasıl kurtulabiliriz? Depreme dayanıklı evleri nasıl yapabiliriz?"** biçiminde soru haline getiriyor. Ondan sonra sıra çözüm önerilerinin; yani denencelerin kurulmasına geliyor. Bunların yaratıcı olması, bilinen yolların dışına çıkılması gerekiyor. Klasik proje tekniğinde de önce sorun; sonra sorunun çözümü için öneriler belirleniyor. Bunların yaratıcı olması gerekmiyor; bilinen çözümler olabiliyor. Bunlar

uygulanıyor. Örneğin, **“Erozyonu nasıl önleyebiliriz?”** sorusuna **“Ağaç dikerek, toprağı enine sürerek, setler oluşturarak”** yanıtları verilebiliyor. Bunlar, özgün değil; bilinen ve uygulananlardır. Öğrenci ya da öğrenci kümesi bu çözümlerden birini alıp inceliyor; uygulayıp gözlemliyor; sonucu rapor olarak sınıfa sunarken nasıl yapıldığını da gösteriyor. Proje tabanlı öğrenme tekniğinde öğrenciler, öğrenme-öğretme çalışmalarına etkin olarak katılıyorlar. Kendi öğrenmelerini kurgulayıp planlıyor, uyguluyor ve sunuyorlar. İnsanlarla ilişki kuruyor, onların görüşlerini alıyorlar. Kaynakları tarıyor, olguları gözlemleyip inceliyorlar. Deniyor, yapıyor, çiziyor, bozuyor, yeniden oluşturuyorlar. Bu etkinlikleri gerçekleştirirken öğretmeni, aileyi, ilgili öbür kişi ve kurumları da öğrenme-öğretme etkinliğine katıyorlar; ancak işi onlar yapmıyor; yalnızca bilgi veriyor, yol gösteriyorlar. Öğrenciler, araç gereç kullanıyorlar; kimisini de yapıyorlar. Bu yolla özgüvenli, araştırmacı, yaratıcı, sorun çözücü , üretici kişiler yetişiyor. **Eğitimin Proje Tekniği ile Planlamasında Adım Adım Yapılacak İşlemler**: **(1) Ders ya da ünite hedeflerinin en az uygulama düzeyinde olması, sentez basamağında bir hedefe yer verilmesi gerekiyor.** İsteyen uygulama basamağında, isteyen sentez basamağında proje hazırlayabiliyor. **(2) Hedeflerin saptanışından sonra, bunlarla ilgili en can alıcı sorunun belirlenmesi gerekiyor.** Proje, bir soruyla başlatılabiliyor. **(3) Sonuç raporunun ve sunu biçiminin özellikleri belirleniyor.** Bu teknikte hem ürün hem de **süreç** gözlemleniyor; çünkü proje tekniği, süreç ve üründen oluşuyor. O nedenle ürün ve süreç bölümü sonuç raporunda açık ve anlaşılır olarak yer alıyor ve öğrenciye de duyuruluyor. Ürünler, bilimsel rapor, makale, resim, maket, afiş, poster, öykü ve benzerleri olabiliyor. Ayrıca sunumun nasıl yapılacağı da önceden saptanıyor. Sözlü, yazılı, drama ve benzeri biçimlerden birkaçı birlikte de kullanılabiliyor. Bunun için mikrofon, teyp, video, cd., sahne, tepegöz gibi araç gereç ve ortamın önceden hazırlanması gerekiyor. **(4) Değerlendirme aracı belirleniyor.** Ürün ve süreç bölümünü ölçecek değerlendirme türleri belirleniyor; her basamakta neyin gözlemlenip ölçüleceği saptanıyor. **(5) Alt sorunların belirlenmesi aşamasında, sorunun çözümlenmesi için başka nelerin inceleneceği saptanıyor** (Sorun, parçalara ayrılıyor). Anlaşılabilmesi için nelere bakılması gerektiği ortaya konuyor. **(6) Öğretmen, öğrenci ve uzmanlarca, birlikte çalışma takvimi hazırlanıyor.** Proje, bir dönem ya da iki dönem olabiliyor. Takvimde, yapılacak işler satırlara; süreleri

sütunlara yazılıyor. Her sürenin sonunda, yapılanlar değerlendiriliyor. Bu değerlendirmeyi öğretmen ya da **değerlendirme kurulu** yapıyor. Öğrenci de ne zaman, neyi yapıp göstereceğini biliyor. Hastalık, kaza ve benzeri durumlar olmadıkça ödün verilmiyor. **(7) Sorunla ve alt sorunlarla ilgili bilimsel kaynaklar taranıyor.** Bu amaçla kütüphanelere, uzmanlara gidiliyor, internet kullanılıyor. Sonra öğretmenle ve değerlendirme kuruluyla görüşülüp onlardan olur alınıyor. Kaynaklar okunuyor ve onlardan not alınıyor. Uzmanlar ve kaynak kişilerle görüşülüyor. **(8) Elde edilen bilgiler örgütlenip sunuluyor.** Sunu, projenin çok önemli aşamasıdır. Bu amaçla aşağıdaki ölçütler kullanılabiliyor. **(a)** Genelden özele doğru kavram analizi yapılıyor. **(b)** Yerinde ve uygun alıntılar gerçekleştiriliyor. **(c)** Örnekler bulunuyor. **(ç)** Paragraflar arasında uygun geçişler yapılıyor. **(d)** Gerekli grafik, şekil, fotoğraf, resim ve benzerleri bulunuyor. **(e)** Öğrencinin yorumuna yer veriliyor. **(f)** Yeni çözüm sunuluyor. **(g)** Çözümün gerekçeleri ve oluru belirleniyor. **(ğ)** Yeni öneriler sunuluyor. **(h)** Bilgi, yazım yanlışı ve cümle bozuklukları gideriliyor. Bu değerlendirmelerden elde edilen puan, öğrencinin (kümenin) proje puanı oluyor. Söz konusu yaklaşım, daha güvenli ve geçerli sonuç veriyor. *Bkz.* öğrenme-öğretme yaklaşımları.

projeksiyon *Bkz.* **projektif test; yansıtıcı test; yansıtma**.

projektif test *Bkz.* **yansıtıcı test**.

projektif yöntem *Bkz.* **yansıtıcı yöntem**.

proje metodu *Bkz.* **tasarım yöntemi.**

projektif test *Bkz.* **yansıtıcı test.**

proje yaklaşımı *Bkz.* **tasarım yöntemi**.

proksemi (proxemics) **Sosyal psikolojide,** mekânın bireyler arası ilişkilerde ve iletişimde kullanılış biçimini inceleme. Bölgecik, bireyler arası uzaklık, mekân düzenlemeleri, kalabalıklaşma, kişisel alan ve fiziksel çevrenin davranışı etkileyen diğer özellikleri bu dalın ilgi alanına giriyor. *Bkz.* **uzaklaştırıcı mekân; yaklaştırıcı mekân.**

proleterya (proletariat) Marksist literatürde, kullandığı üretim araçlarına sahip olmayan ve emeğini satarak geçinen, bu nedenle üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuva sınıfınca sömürülenlerin oluşturduğu sınıf; ***proleterler sınıfı, işçi sınıfı.*** *Bkz.* **burjuvazi; küçük burjuvazi; Marksizm; sınıf.**

promethean istenç (Promethean will) **Cattel'in faktör modelinde** saygısızlık, saldırganlık, kararlılık, beceriklilik ve bencillikle kendini gösteren bir **kişilik özelliği**.

propaganda (propaganda) Başkalarının inançlarını ve davranışlarını etkilemeye, kamuoyu oluşturmaya yönelik; **gerçek**lerden, **akıl**dan çok **duygu**lara seslenen; olayları tek yanlı sunarak işin özünü gizleyen örgütlü ve sistemli her türlü çaba.

propriyum (proprium) **G. W. Allport**'un benlik için kullandığı ve bireyin içindeki eşsiz, tutarlı, **odak öz** olarak tanımladığı yapı. Allport'a göre **beden; kimlik duygusu, öz saygı, ussal düşünme, özimge, benlik arayışı, kendini bilme** ve **tanıma**, bu **benlik** içinde bütünleşiyor. Bunlar, bebeklikten başlayarak **7 birikimsel evre** halinde gelişiyor. Gelişim, her evrede önceki evrelerdeki başarılara bağlı olarak gerçekleşiyor. Ancak, erişkin propriyumu, geçmişin yansımasından öte bir şeydir; kendine ait amaçları, güdüleri olan **bütünleşmiş biyolojik-toplumsal bir varlık**tır.

prosodi (prosody) **1.** Konuşmada sesin tonu, rengi, vurgusu, ezgisel yapısı, ritim gibi özellikleri. **2.** Bu özelliklerden anlam çıkarma (alıcı prosodi) ve bu özellikleri kullanarak anlam bildirebilme (dışa vurucu prosodi) yetisi.

prosodik özellikler (prosodic features) Bir dilin tonlama, vurgu, renk, perde, ezgisel yapı, ritim gibi özellikleri. Bu özellikler, anlam farkına yol açmaktan çok, amaç ya da işlevi belirliyor. Soru sorulurken son hecelerin yüksek bir tonlamayla belirtilmesi; keskin vurguların kızgınlık; yüksek bir tınının kaygı anlatabilmesi, bunu örneklendiriyor. *Bkz.* **yan dil.**

protein (protein) Canlı hücrelerin **ana madde**sini ve genellikle oksijen, sülfür ve karbon öğeleri bulunan amino asit bileşiminden oluşan karmaşık yapılı doğal madde.

protoplazma (protoplasm) **1.** Hücrenin içinde oluştuğu yaşamın ilk dönemlerine ait sıvı oluşum. **2.** Hücre zarı içinde bulunan ve hücreyi oluşturan sıvı. *Bkz.* hücre.

prototip (prototype) *Bkz.* **ilkörnek.**

prototip eşleme kuramı (prototype matching theory) Biçim algısının duyu uyarıcıları ile soyut, sınıflandırılmış bilişsel bir yapının (biçimin) eşlenmesiyle gerçekleştiği savı. Buna göre, uyarıcının yapısı ilkörneğe ne kadar benziyorsa uyarıcı o kadar tanınacaktır. *Bkz.* özellik analizi; şablon eşleme.

prova (rehearsal) **1.** Öğrenilenlerin daha sonra kolayca anımsanması amacıyla bilinç düzeyinde yinelenerek **uzun süreli belleğe** aktarılması. Bu tür yinelemelerin, bellek izini güçlendirdiği düşünülüyor. Ancak **biliş psikolojisi**nde bu tür yinelemeler sığ işlemler olarak adlandırılıyor. **2. Davranışçı tedavilerde** hastanın bir davranışı güvenli ortamlarda yineleyerek öğrenmesi ve bu davranışı gerçek yaşamda, daha zor koşullar altında uygulama yetisini kazanması.

psikanalist (psychoanalist) Psikanaliz konusunda uzmanlaşmış ve bu alanda çalışan hekim.

psikanalitik (psychoanalytic) Psikanalizle ilgili, psikanalize ilişkin; ***ruhçözümsel.*** ***Bkz.*** **psikanalitik okullar; psikanalitik psikoloji; psikanalitik tedavi yöntem ve teknikleri.**

psikanalitik okullar (psychoanalytic schools) Psikanalizle ilgili okullar.

psikanalitik psikoloji *Bkz.* **psikanaliz.**

psikanalitik tedavi yöntem ve teknikleri *Bkz.* **psikanaliz.**

psikanaliz (psychoanalysis) **Sigmund Freud**'un ortaya koyduğu bir **kişilik** (insan gelişimi ve davranışı) **kuram**ı, bir **araştırma yöntemi**, bir **tedavi tekniği**; ***psikoanaliz, dinamik psikiyatri, derinlik psikolojisi, ruhçözümleme.*** Psikanaliz kuramı, öbür psikanalitik kuramların ilki ve başta gelenidir. Freud, bugüne dek insan davranışları üzerinde en çok kafa yoran ve çağdaş psikolojiye önemli katkıları olan kişilerden biridir. Freud, ömrü boyunca insanın ruhsal dünyasının derinliklerindeki duygu, istek ve anlamları aydınlatmak amacıyla büyük bir sabır ve dikkat göstererek çalıştı. İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarının arkasında saklı olan nedenleri; iyi insanın içindeki kötülüğü, cömert insanın bencilliğini, uysal görünen insanda barınan saldırganlığı ortaya çıkarmaya uğraştı. İnsanın dış görünüşünden çok, onun davranışlarını güden **kaygı**larını (anxiety'lerini), **rüya**larını, **takınaklı düşünce**lerini, **zorlanımlı davranış**larını, **görünmeyen dürtü**lerini araştırdı. Görünen ilginç, hoş davranışlarının büyüsüne kapılmadan, bakışlarını onun birbiriyle çelişen, çevresiyle sürtüşen, çatışan eylemlerine çevirdi. Sonuçta insan davranışlarının altında, türlü biçimlere giren **cinsel ve saldırgan istekler**in bulunduğu sonucuna vardı. Kendi başına yaşayamayan insanın, toplumdışı eylemlerini çevresiyle bağdaştırmayı istediğini; sevebilmek için de kızabilmek için de başkalarını gereksindiğini belirledi. Freud'a göre insan, bir **dinamik canlı**, bir **enerji** (güç) **yığı**nıdır. Saatlerce bir

yontu gibi kıpırdamadan duran ruh hastasının içinde bile, sürekli bir devinim bulunuyor. İnsan, her an düşünüyor, duygulanıyor ya da eylemde bulunuyor. Gözleri gördüğü, kulakları işittiği halde kör ve sağır olabiliyor; toplumsallaşmışken bencil bir bebek gibi davranabiliyor. İnsan, yaşamını anlamlandırmak, kişilik bütünlüğünü kurmak ve sürdürmek için hemen her çareye başvuruyor. İzleyen gözlerini, donuk bakışlarının ardında; yakınlık belirtilerini ilgisizliğinin gölgesinde; sevgisini öfkesinin altında saklayabiliyor. İnsan, **güçlü bir düşünme yetisi**ne sahiptir. En önemsiz bir davranış bile, onu etkileyebiliyor ve onun iç dünyasında pek çok anlamlar oluşturuyor. O, bunların kimisinin bilincindedir; kimisinden ise habersizdir. İşte bu nedenle davranışlarının tam olarak ve doğru biçimde anlaşılması, onun bilinçdışının da bilinmesini gerektiriyor. Freud için çıkış noktası, insana ilişkin her duygu, düşünce ve davranışın bir nedeninin bulunmasıdır. O, bu olguya **ruhsal belirlenimcilik** (psychological determinism-psikolojik determinizm) adını vermiştir. Freud'a göre doğada nedensiz bir sonuç olmadığı gibi, insanın da nedensiz bir davranışı yoktur. Gülmesinin, ağlamasının, başarısı gibi başarısızlığının, dikkatsizliğinin, bilincinde olsun ya da olmasın, bir nedeni vardır. Temel neden ise insanın geçmişinde yatıyor. Nedeni bulunup ortadan kaldırılmadıkça, onun başarısızlığı başarıya, mutsuzluğu mutluluğa tam anlamıyla dönüştürülemiyor. Ruhsal olayların nedenlerini ortaya koyan ruhsal belirlenimcilik, Freud psikanalizinin **temel varsayım**ıdır. Başlangıçta Freud'un ortaya attığı piskanalitik kuramın daha sonra birçok farklı biçimlerinin ortaya çıkmış olmasına karşın, hepsinin ortak noktası, kişiliğe, kişiliğin gelişimine ve davranışlara **dinamik açı**dan bakmalarıdır. Bunların hepsi, çocukluk döneminin ve bu dönemin yaşantıları ile bilinçdışı etkenlerinin hem kişiliğin hem de ruhsal hastalıkların gelişiminde belirleyici bir rol oynadığını savunuyor. Buna karşılık, çocuk cinselliğinin önemi, Oedipus karmaşası, içgüdüsel yaşam, yineleme **zorlanımı ilkelerinin işleyişi, yüceltme, saldırganlık** ve benzeri konularda Freud ile onu izleyenler arasında önemli görüş ayrılıkları bulunuyor. *Bkz.* **kişilik kuramları.** Freud'un bir **tedavi tekniği** olarak ortaya koyduğu psikanalizin birçok temel özellikleri de öbür psikanalistlerce paylaşılmıştır; ancak, ayrıntıdaki farklılıklara bağlı olarak bunlarda da değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, kimileri, bilinçdışı dinamiklerini gözlemlemeyi öne çıkarırken, kimileri dışarıdan gözlemlenebilir kişilik özelliklerini önemsemişlerdir. Özgür çağrışım

yöntemiyle rüyalar ve direnmeler çözümlenerek, çocukluk travmaları ve çatışmaları su yüzüne çıkartılarak hastanın bu çatışmaların bilincine varması, onların olumsuz sonuçlarından kurtulması ve böylece yaşamla daha iyi başa çıkabilecek bir donanım kazanması, psikanalitik tedavilerin (terapilerin) ortak tekniği ve amacıdır. Freud'un psikolojiye ve psikiyatriye oluşturduğu alt kuramlar ile birçok kavram katmıştır B*kz.* **Freudculuk; FREUD, Sigmund; içgüdü (libido) kuramı; psikanaliz diliyle çatışma; psikanalize göre ruh sağlığı; psilkanaliz okulu; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; ruhsal ekonomi kuramı; topografik kuram; yapısal kuram.**

psikanaliz alt kuramları *Bkz.* **psikanaliz.**

psikanaliz diliyle çatışma *Bkz.* **içgüdü kuramı.**

psikanalize göre ruh sağlığı *Bkz* **ruh sağlığı.**

psikanaliz okulu *Bkz.* **psikanaliz.**

psikasteni (psychastenia) **Pierre Janet**'nin, kaygılı, saplantılı, fobik takıntılı hastalar için kullandığı; bugün geçerli sayılmayan bir tanımlama; ***ruh argınlığı.***

psikiyatr *Bkz.* **psikiyatrist.**

psikiyatri (psychiatry) Bireyde sıkıntı duygusu yaratan, zihinsel işlevlerinin önemli bir kısmında bozukluğa yol açan ruhsal (psikolojik) ya da ruhsal-bedensel (psikofizik) belirtilerin tanısı, tedavisi ve önlenmesi ile uğraşan tıp dalı; ***ruh hastalıkları bilimi, ruh hekimliği.*** Ruh (akıl) hastalıklarının tanımı, kültürden kültüre belirgin farklılıklar gösteriyor. **Davranış sapmaları**, tek başlarına bir akıl hastalığı oluşturmadığı gibi, **toplumsal ölçütler** de insan davranışlarının değerlendirilmesinde önemli bir rol oynuyor. Böyle olmakla birlikte alışılmış gündelik davranışların da **sabuklama, takınak** ya da **zorlanımlı davranış** biçimlerinden ayırt edilmeleri gerekiyor. Ruh hastalıkları sınıflandırmalarında öncelikle kişinin **somut gerçekliği görebilme ve değerlendirme** becerisi inceleniyor. **Psikoz** tedavisi, bu beceriden yoksun olanlara uygulanıyor. Gerçeklikle bağını koparmamış hastalar ise, kendi ruhsal bozukluklarına karşı gösterdikleri tutuma göre değerlendiriliyorlar. Kişisel tutumunu soyut, toplumdan kopuk ve sorunlara yol açan bir durum olarak görenlerin hastalığı da **nevroz** ya da **psikonevroz** olarak adlandırılıyor. Hastalığını normal bir durum gibi algılayanlarda ya da ortada bir sorun bulunduğunu yadsıyanlarda ise bir **kişilik bozukluğu** ya da topluma uyumsuz davranış

örneği olduğu düşünülüyor. Ancak, bu terimler, kişinin tüm yaşamını tanımlamıyor. Bunlar daha çok, belirli bir dönemdeki bir dizi sorunu sınıflandırıyor. *Bkz.* **nevroz; psikolojik bozukluk; psikoz; uyum bozukluğu.**

psikiyatrik acil durum (psychiatric emergenci) İntihar girişimi, akut **psikotik bunalım, cinnet getirme, kendini yitirme** gibi acil psikiyatrik müdahale gerektiren durumlar. Hasta, bu durumlarda genellikle dengesine yeniden kavuşuncaya dek sakinleştirici ilaçlarla gözetim altında tutuluyor.

psikiyatrik klinik (psychiatric clinic) *Bkz.* **tam gözetim kurumları.**

psikiyatrik sınıflandırma *Bkz.* **Tanı ve İstatistik Kılavuzu.**

psikiyatri sosyal hizmetlisi (psychiatric social worker) ***ruh hekimliği sosyal hizmetlisi.*** Psikiyatri hastalarının toplumsal durumlarını, klinik yönetimlerine yardımcı olmak üzere araştıran ö<zel eğitim görmüş görevliler.

psikiyatrist (psychiatrist) Tıp fakültesini bitirdikten sonra psikiyatri alanında uzmanlaşarak ruhsal bozuklukların tanısı ve tedavisi konuları üzerinde çalışan hekim; ***ruh hekimi.*** **Psikolog**larla psikiyatristlerin çalışma alanları, belli ölçüde örtüşüyor. Aralarındaki belirgin farklardan biri, hekimlik eğitimi alan psikiyatristin psikolojik bozukluklar için ilaç yazma yetkisine sahip olmasına karşılık, psikoloğun böyle bir yetkisinin olmamasıdır. İkincisi de psikologların genellikle araştırma ve normal gelişim konularında daha fazla eğitim almalarına karşılık, psikiyatristlerin, normal dışı davranışların biyolojik temelleri konusunda daha fazla eğitim almış olmalarıdır.

psiko (psycho) *Bkz.* **Zihin, zihinsel; ruh, ruhsal** anlamındaki önek. *Bkz.* **psikoaktif; psikoaktif maddeler; psikoaktif madde kullanımı bozuklukları.**

psikoaktif (psychoactive) Bilinci; bilişsel, algısal süreçleri, ruhsal durumu ya da davranışları etkileyen ilaçların ortak adı. Bu terim, gerçekte pek bir anlam taşımıyor. Çünkü hemen her ilaç, bu sınıfa sokulabilir. Bunun yerine kapsamı, sınırları daha belirgin olan sınıflamaların kullanımı yeğlenmelidir. *Bkz.***psikotropik ilaçlar.**

psikoaktif maddeler (psychoactive substance) Sinir sistemini etkileme sonucu bilinçte, duygularda, algısal süreçlerde ve davranışlarda değişiklik yaratan maddeler. *Bkz.* **uyarıcılar.**

psikoaktif madde kullanımı bozuklukları (psychoactivr substance use disorders) Sinir sisteminin etkilenmesi sonucunda duygusal durumda, algısal süreçlerde, bilinçte ve benzerlerinde değişiklik yaratan ilaçların düzenli ve uzun süreli kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan ve **tipik bilişsel-davranışsal belirtiler**le ortaya çıkan bozukluklar.

psikoanaliz *Bkz.* **psikanaliz.**

psikobiyoloji (psychobiology) **1. Adolf Meyer**'in, bireyi **biyolojik, toplumsal ve ruhsal yaşantıların bir toplamı** olarak gören ve normal olduğu kadar, anormal davranışı da bu temelde değerlendiren **holistik yaklaşım**ı. **2.** Psikolojinin, ruhsal mekanizmaları ve işlevleri ağırlıklı olarak biyolojik bir bakışla inceleyen dalı.

psikocerrahi (psycho surgery) Ruh hastalıklarının iyileştirilmesi amacıyla cerrahi yöntemlerin kullanımı. Bu amaçla ya beynin belli bir bölümü alınıyor ya sağ, sol yarımküreler gibi belli bölgeleri arasındaki başlantı kesiliyor ya da belli bölgelerdeki dokular donduruluyor. Bunun en çarpıcı örneği, 1940'lı ve 1950'li yıllarda ruh hastalarındaki saldırganlık davranışlarını azaltmak amacıyla uygulanan **alın lobotomisi**dir. Ancak, tartışmalı sonuçlar veren bu yöntemler, başka sakıncalar da içerdiği için günümüzde pek kullanılmıyor. *Bkz.* **amigdalatomi; lobotomi.**

psikodans *Bkz.* **psikodrama.**

psikodinamik (psychodynamic) **1.** İnsanı davranışa güdüleyen bilinçdışı dürtüler ya da gereksinimler ve heyecanlar açısından açıklamaya çalışan psikoloji dalına ilişkin; ***ruhdevingen.*** Düşünceler ve içtepiler, ruhsal enerji, **duygulanım**la yüklüdür. Örneğin, kötülük görme **sanrı**ları, **tutku**lar ya da **zorlanım**lar, ruhsal güçlerin etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan psikodinamik olgulardır. **2.** Psikanalize (ruhçözümlemesine) ya da **derinlik psikolojisi**ne ilişkin. **3.** Gelişimde değişmeye yol açan ruhsal süreçlerle ilişkili. *Bkz.* **dinamik psikoloji; psikodinamik yönelimli bireysel tedavi.**

psikodinamik kuramlar (psychodynamic theories) İnsan davranışında bilinçdışı güdülerin ve duygulanımın işlevsel önemini vurgulayan kuramlar. Düşünceler ve içtepiler, ruhsal enerji diye adlandırılan duygulanımla yüklü bulunuyor. Örneğin, kötülük görme sanrıları ya da tutkular ya da zorlanmalar, ruhsal güçlerin etkinliklerinin sonucudur. Bunlar, psikodinamik olgular olarak tanımlanıyor. *Bkz.* **psikanaliz; psikodinamik yaklaşım.**

psikodinamik yaklaşım (psychodynamıc approach) İnsanı davranışa güdüleyen bilinçdışı dürtüler ya da gereksinimler ve heyecanlar açısından açıklamaya çalışan yaklaşım. *Bkz.* **davranışçılık; psikanaliz.**

psikodinamik yönelimli bireysel tedavi (psychodynamic oriented individual therapy) **Anna Freud**'un geliştirdiği bir tedavi yöntemi; ***dinamik bireysel terapi, ruhdevingen bireysel sağaltım.*** Bu yöntemin amacı, hasta çocuğun var olan gücünü en iyi biçimde kullanmasını, yaşamdan olabildiğince haz almasını ve olabildiğince etkin olmasını sağlamaktır; temeli ise tedaviyi gerçekleştiren kişi ile çocuk arasındaki ilişkiye dayanmasıdır. Tedavi, üç aşamada gerçekleştiriliyor. İlk aşamada tedavi uzmanı ile çocuk arasında ilk etkileşim sağlanıyor. İkinci aşamada, duygu aktarımı ve yorumlama yapılıyor. Üçüncü aşamada da güncel bir başarı amaçlanıyor; **bağımlılık** ve **bağımsızlık** gündeme geliyor. *Bkz.* **psikanalitik tedavi yöntem ve teknikleri; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

psikodiyagnoz *Bkz.* **ruhsal tanılama.**

psikodrama (psychodrama) Genellikle insan ruhunun çatışmalarını, oyuncuların karşılıklı konuşma ve eylem ile anlatmaları; ***ruhsal oyun, ruhoyunsal boşalım.*** Psikodramada hastanın, ortamındaki öteki kişilerle; onun ve başkalarının geçmişte oynadığı, gelecekte de oynayabileceği roller oynanarak özel kişiliği ve **arınma**sı ile ilgileniliyor. Bu uygulamada, altta yatan kendiliğinden anlatma sürecini gerçekleştirmeye elverişli teknikler geliştirilmiştir. Psikodrama en iyi, bir **tedavi edici tiyatro**da gerçekleştiriliyor. Ancak, sorunları öyle gerektiriyorsa, hastanın yaşadığı herhangi bir yerde de yapılabiliyor. Psikodrama tekniklerinden biri, hastanın kendisini tanıması amacıyla uygulanıyor. Psikiyatrist, hastadan yaşamının bir parçası olan, özellikle içinde bulunduğu ana çatışmaları yaşamasını ve anlatmasını istiyor. İkinci bir psikodrama tekniği, kendi kendine konuşmak ya da eylemde bulunmaktır. Bu teknik, gerçek yaşamda eşi ile belli durumlarda yaşadığı; ama dile getirmediği gizli duygu ve düşünceleri yinelemek için kullanılıyor. Kendiliğinden, doğaçlama tekniği ile hasta, sorunlarına göre, doktorunun dikkatle seçtiği imgesel ya da yapay rolleri oynuyor. İletişimin en az düzeye inmiş olduğu hastalarda psikodrama ile yardımcı bir dünya ya da hastanın içinde işlev gördüğü bir dünya yaratılmaya çalışılıyor. Bu uygulama, hastanın psikotik dünyasını somutlaştıracak bir **yardımcı benlik** takımının kullanılmasını

gerektiriyor. Bu yöntemle psikiyatrist, **yardımcı dünya**yı oluşturan yardımcı benlik takımından yararlanarak hastanın kendiliğinden davranışları aracılığı ile eylem oluşturuyor; ancak, **gerçek arınma** (catharsis), psikodramanın kendisi gelişirken gerçekleşiyor. Psikodramanın çeşitleri bulunuyor. Bunlardan, drama (oyun) ile ruhsal çözümlemenin sentezi olan **psikodrama**da bireyler üzerinde duruluyor. **Sosyodrama**da gruplar üzerinde; **fizyodrama**da beden üzerinde; **aksiodrama**da da etik ve genel değerler üzerinde yoğunlaşılıyor. **Hipnodrama,** hipnoz ile dramanın birleştirilmesiyle oluşturuluyor. **Psikodans ve psikomüzik**, müzik ve dansın drama ile kendiliğinden birleşmesi sonucu ortaya çıkıyor. **Tedavi edici film tekniği** ise bir filmin psikodrama ile sentezinin oluşturduğu bir drama çeşididir.J. L. **Moreno**'nun geliştirdiği bu teknikte, görüldüğü gibi, hasta (sorunlu kişi), tedavi edici, yardımcı tedavi edici, sahne ve seyirciler bulunuyor. *Bkz.* **psikoterapi.**

psikofarmakoloji (psychopharmacology) Psikolojinin, ilaçların sinir sistemi, beyin, bilişsel işlevler, duygular, davranışlar ve benzerleri üzerindeki etkilerini inceleyen dalı.

psikofizik (psychophysics) Çevresel uyarıcıların fiziksel özellikleri ile bu uyarıcıların yarattığı ruhsal yaşantılar arasındaki nicel ilişkileri inceleyen psikoloji dalı. **Duyu eşiği, duyu uyumu** gibi konular, bu dalın alanına giriyor.

psikofizyoloji (psychophysiology, physiological psychology) **Ruhsal olay**larla **sinir sistemi**nin görevleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı; **fizyolojik psikoloji, fizyolojik ruhbilim, ruhsal işlevbilim.**

psikogeriatrik hizmetler (psychogeriatric services) Ruh sağlığı hizmetlerinin hem ruh sağlığı alanında hem de yaşlıların bakımı konusunda uzmanlık gerektiren yaşlı ruh hastalarına yönelik bölümü.

psikojenik *Bkz.* **zihin açıcılar**

psikokinezi (psychokinesis) **Parapsikolojide** düşünce gücüyle olayları denetleme ya da nesneleri hareket ettirme, biçimlerini değiştirme; örneğin, metal kaşığı eğme, yemek tabağını masanın bir başından öbür başına hareket ettirme yetisi.

psikolepsi (psycholepsy) Tipik olarak duygusal açıdan dengesiz kişilerde gözlemlenen ve özellikle ruhsal gerilimin doruğa çıktığı **aşırı sevinç,**

esrime duygularından sonra birdenbire ortaya çıkan bir çaresizlik ve **ruhsal atalet**, çöküntü duygusu.

psikolinguistik (psycholinguistics) Psikoloğun dile; dilbilimcinin ise psikolojiye ilgisinden doğan ve sözel davranışın altında yatan zihinsel süreçleri inceleyen **melez bir bilim.** Psikolinguistiğin temel ilgisi, **kodlama** (konuşma), **kod çözme** (konuşulanı anlama) ve **dil öğrenme** süreçlerinin altında yatan ruhsal süreçlerdir. Zihinsel, duygusal ve davranışsal işlemleri inceleyen psikoloji ile dil öğelerini ve yapısını inceleyen dilbilimin birbiriyle ilişkili olduğu, uzun süredir kabul ediliyordu. Ancak, kendine ait savları, kuramları ve yöntemleri bulunan ayrı bir disiplin olarak 20. yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıkabildi. **Davranışçı**lardan; özellikle **Skinner**'den **bilişçi**lere dek geniş bir yelpazeden insanların ilgisini çeken bu alan, **Noam Chomsky**'nin *Syntactic Structeres* adıyla yayımlanan çalışmasıyla birlikte büyük bir ivme kazandı. Bugün **bellek araştırmaları**nda önemli bir yer tutan psikolinguistik, **bilişsel psikoloji**nin bir dalı durumundadır. *Bkz*. **dil edinim mekanizması; sosyolinguistik.**

psikolog (psychologist) **Psikoloji** alanında araştırmalar yapan ve psikoloji yöntemlerini uygulayan kimse.

psikoloji (psychology) Doğrudan ya da dolaylı olarak gözlemlenebilen insan ve hayvan **davranış**larını; insanların algılama, kavram oluşturma, usavurma, sorun çözme gibi **bilişsel süreç**lerini; **duygu, coşku, heyecan** gibi özelliklerini; birbirleriyle **etkileşim**lerini **bilimsel yöntem ve teknik**lerle inceleyen bilim dalı; ***ruhbilim.*** Psikoloji, **etimoloji**sindeki **ruh** gibi soyut, metafizik ve doğaüstü kavram ve açıklamalarla ilgilenmiyor; tüm **bilişsel, duyuşsal** ve **davranışsal** yönleriyle insanı ve insanlar arası ilişkileri inceliyor. Psikoloji, konusu gereği, **sosyal bilimler**den **fizik bilimler**e dek çok geniş bir alanda, çok sayıda **alt dal**larıyla yer alıyor. Hem **temel bilim** hem de **uygulamalı bilim** olma özelliği taşıyor. Psikoloji, kaynağı olan **felsefe**nin etkisiyle gelişim sürecinde birçok akıma, yaklaşıma sahne olmuştur ve olmayı sürdürüyor. İçerik ve yöntem açısından **sosyal bilimler**le **fizik bilimler** arasında yer aldığı için bir, **gözlemlenen davranışlar**la; bir de zekâ, tutum gibi gözlemlenen davranışlardan çıkarsanan (vardanan) **davranışlar**la ilgileniyor. Bu durum nedeniyle psikoloji, araştırma, ölçme yöntem ve teknikleri açısından zaman zaman haksız eleştirilere uğramıştır. Oysa

psikoloji, özellikle **araştırma** ve ölçme konusunda bilime birçok yöntem ve teknik de kazandırmıştır. **Antropoloji, sosyoloji, felsefe, biyoloji, genetik, tıp** gibi birçok alanla iç içe geçmiştir. Bunların her birinden hem yararlanıyor hem de onlara katkı yapıyor. Psikolojinin doğuşuna ve gelişimine pek çok düşünür ve bilim insanı katkı yapmıştır. Birçok tartışmalı konusu bulunsa da **Wundt**'un ilk psikoloji laboratuvarını açmasıyla (1879), psikolojinin bir bilim dalı olarak doğduğu görüşünü herkes paylaşıyor. Psikolojide pek çok alt dal oluşmuştur *Bkz.* **adalet psikolojisi; algı psikolojisi; analitik psikoloji; askerlik psikolojisi; benlik psikolojisi; Gestalt (biçim) psikolojisi; bilimsel psikoloji; biliş psikolojisi; bireysel psikoloji; biyolojik psikoloji; bütüncü psikoloji; çocuk psikolojisi; davranış bilimleri; davranışçı psikoloji; deneysel psikoloji, derinlik psikolojisi (psikanaliz); dil psikolojisi; eğitim psikolojisi, endüstri psikolojisi; ergen psikolojisi, evrim psikolojisi; fizyolojik psikoloji; gelişim psikolojisi; hormik psikoloji; hümanist psikoloji; insanın sekiz çağı; işlevsel psikoloji; karşılaştırmalı psikoloji; klinik psikolojisi; Marxçı psikoloji; okul psikolojisi, öğrenme psikolojisi; özel eğitim gerektiren çocuklar psikolojisi, özgürlükten kaçış yaklaşımı; personel psikolojisi; psikolojide ölçme; psikolojinin kısa tarihi; psikometri; psikolojik danışma; sosyal psikoloji;varoluşçu psikoloji.**

psikolojide ölçme *Bkz.* **ölçme.**

psikolojik (psychological) psikoloji ile ilgili, psikolojiye değgin. *Bkz.* **psikolojik bağımsızlık; psikolojik bozukluk; psikolojik danışma; psikolojik danışman; psikolojik danışma ve rehberlik; psikolojik gerilim; psikolojik işleyiş; psikolojik olgunluk; psikolojik otopsi; psikolojik savaş; psikolojik tedavi; psikolojik testler; psikolojik travma; psikolojik uzlaşma; psikolojik yapı; psikolojik yaş; psikolojik zaman; ruhbilimsel; ruhsal.**

psikolojik bağımsızlık *Bkz.* **bağımsızlık; kişilik bağımsızlığı; ruhsal bağımsızlık.**

psikolojik belirlenimcilik *Bkz.* **belirlenimcilik**

psikolojik bozukluklar *Bkz.* **ruhsal bozukluklar.**

psikolojik danışma (psychological counseling) Gelişim süreci içinde kendilerini tanıma, kabul etme ve kendilerini gerçekleştirme isteği gösteren kişilere bireysel olarak ya da grupta, bu işi meslek edinmiş olan

uzmanlarca yapılan düzenli ve sürekli yardım; ***psikoterapi, kişisel rehberlik.*** Psikolojik danışma, bir **toplumsal öğrenme etkileşimi**dir. Bireysel psikolojik danışmanın da grupta psikolojik danışmanın da güdümlü ve güdümsüz olarak sürdürülmesi söz konusudur. **Bireysel Psikolojik Danışma: Danışman**la **danışan**ın yüz yüze sürdürdüğü ikili ruhsal danışmaya bireysel psikolojik danışma deniyor. Bu danışmada, danışanın sorunuyla ilgili gerçekler belirlenerek onun dikkat ve ilgisi bunlar üzerine toplanıyor ve sorununu çözmede kendisine yardım ediliyor. Grupla psikolojik danışma, etkili ve ekonomik ise de kimi durumlarda, bireysel psikolojik danışma zorunlu oluyor. Sorunları çok karmaşık olan kişiler, grupta psikolojik danışmadan gerektiği kadar yararlanamıyorlar. Grup içinde kendilerini denetleyemeyen, cinsel davranış bozukluğu gösteren kimseler olabiliyor. Kimileri, gerçek duygu ve gereksinimlerini bilemiyorlar. Kimileri de ürkek ve dışa kapalı oluyorlar. Danışanlar arasında, kendini sergileme ve ilgi çekme isteği güçlü olanlara, aşırı kuşkululara da rastlanıyor. Bu gibi kimseler için bireysel psikolojik danışma zorunluluğu doğuyor. **Grupta Psikolojik Danışma:** Danışman'ın grupta yüz yüze iletişimle gerçekleştirdiği ruhsal danışmaya bu ad verilmiştir. Danışan, bu danışmada bir grubun üyesi olma, onlarca benimsenme, bağımsız olma duygusunu yaşıyor. Bu gereksinimlerin giderilmesi, özellikle ergenlik dönemindeki kişiler için büyük önem taşıyor. Kişi, grupta insanları daha iyi anlamayı öğreniyor. Başkalarının varlık ve olayları nasıl algıladıklarını görüyor. Arkadaşlarıyla ilişki kurma, onlarla konuşma becerisini geliştiriyor. Grup üyelerinden en az birkaçının ilgi ve tepkisini sorunlarının üzerine çekiyor. Başkalarına karşı daha derin bir saygı duymayı, özellikle farklı düşünenlere karşı saygılı olmayı öğrenme fırsatı buluyor. **Güdümlü Psikolojik Danışma:** Bu danışma, danışmana, **odak olma** ve **otorite** (yetke) statüsü tanıyan psikolojik danışma biçimidir. Bu yaklaşımda danışanın yetişme ya da gelişimi; yapacağı seçimlerin ya da alacağı kararların sorumluluğu, danışman'ın yükümlülüğündedir. Bu nedenle danışman, danışma süresince danışana telkinlerde bulunuyor, öğüt veriyor, ona yol gösteriyor. Danışma sırasında sorunu tanımlama, sorunun nedenlerini ve giderilme yollarını saptama ve danışanı belli hedeflere yöneltme görevi, önder konumundaki danışmanındır. Her bireyin seçme özgürlüğüne saygı gösteren, insanı saygıya değer bir varlık olarak değerlendiren demokratrik toplumlarda bu danışma yaklaşımı ilgi görmüyor. **Güdümsüz Psikolojik**

Danışma: Danışman'ın, danışanla kendisi arasında yarattığı yakın ve güven verici ortamda danışanın benlik yapısının yumuşamasını, yadsımış olduğu yaşantıları algılamasını ve benliğine katmasını sağlama süreci, güdümsüz psikolojik danışma olarak anılıyor. Rogers ve yandaşlarına göre her birey, **kendini gerçekleştirme** güdüsüne ve bu güdülerini doyuma ulaştırma gücüne sahiptir. Bu güç, uygun koşullarda ve elverişli ortamda kendini gösteriyor. Bu nedenle **kendini yönetme**, bireyin temel hakkıdır. *Bkz*. hümanist psikoloji; psikolojik danışman; psikoterapi yöntem ve teknikleri; MASLOW, Abraham; ROGERS, Carl Ramson.

psikolojik danışman (psychological consultant) Gelişim süreci içinde kendini tanıma, kabul etme ve gerçekleştirme isteği gösteren kişilere bireysel olarak ya da grupta düzenli ve sürekli yardım etme yetki ve yeterliliğini taşıyan kişi. *Bkz.* **psikolojik danışma.**

psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma.**

psikolojik evrenseller *Bkz.* **ruhsal evrenseller.**

psikolojik gerilim *Bkz.* **ruhsal gerilim.**

psikolojik işleyiş *Bkz.***JUNG, Carl Gustav.**

psikolojik kökenli bellek yitimi *Bkz*. çözülmeli bellek yitimi.

psikolojik körlük *Bkz.* **ruhsal körlük.**

psikolojik mastürbasyon *Bkz.* **ruhsal özdoyurum.**

psikolojik olgunluk *Bkz.* **ruhsal olgunluk.**

psikolojik otopsi (psychological autopsy) Mektuplarını, günlüklerini inceleyerek, ailesi ve arkadaşlarıyla görüşerek intihar eden kişinin olası intihar nedenlerine ilişkin bilgi toplama.

psikolojik profil *Bkz.* **ruhsal profil.**

psikolojik savaş (psychological war) Temel öğesi propaganda olan ve karşı grupların birbirlerini etkilemek, onların istedikleri biçimde davranmalarını sağlamak için tehdit, yıldırma, kendini güçlü gösterme gibi psikolojik etkenlerin araç olarak kullanıldığı savaşım biçimi

psikolojik tedavi *Bkz*. **psikoterapi.**

psikolojik testler (psychological tests) **Bireysel zekâ testleri, genel yetenek testleri; grup zekâ testleri, gelişim ölçekleri, özel yetenek testleri, eğitim testleri, meslek testleri, psikomotor testler, klinik**

testleri, kişilik test ve envanterleri, yansıtıcı testler, ilgi envanterleri, tutum envanterleri olarak bilinen test ve envanterler. Bu testler bugün, psikolojik danışmada, meslek rehberliğinde öğrencinin dal, ders, okul seçiminde; yetenekleri oranında başarı gösterip göstermediklerinin ve bunların nedenlerinin saptanması gerektiğinde kullanılıyor. İleri derecede uyum bozukluğu gösteren davranışlar, psikolojik testler aracılığıyla belirleniyor ve bu davranışları gösteren kişiler, klinik psikologlar ya da psikiyatristlerden yardım alıyorlar. **Kişilik testleri** de uyumluluk derecesini saptamada kullanılıyor. Danışanın gereksinimlerini hangi yöntem, teknik ve araçların daha iyi karşılayacağı da psikolojik testlerle anlaşılmaya çalışılıyor. Örneğin, okulda başarısızlığın **yetenek azlığı**ndan mı, seçilen alanın **ilgi alanı** dışında oluşundan mı; yoksa, **okuma güçlüğü**nün varlığından mı ileri geldiği, testler aracılığı ile belirlenerek, gerekenler yapılıyor. Danışmanın etkinlik derecesini ortaya çıkarmak; öğrencileri belli yetenekleri üzerinde düşündürmek için de psikolojik testlerden yararlanılıyor. Ölçülmek istenen davranışın örneklemi olan testin **yordama** değeri, davranışı yeterince temsil etmesine bağlıdır. **Puanlama** ve **yorumlama**da birliktelik sağlamak için de testin **standart**laştırılmış olması gerekiyor. Testten alınan sonucun, diğer bireylerden alınan sonuçla karşılaştırıldığında anlam kazanabilmesi, koşulların eşit olmasına bağlıdır. Bir grubun bir testteki başarı ya da davranış özeti demek olan **norm**lar, **iyi-kötü, ideal** biçiminde öznel yargılar içermiyor. Psikolojik testlerin de önceden belirlenen **geçer-kalır, iyi-kötü** biçiminde standartları yoktur. Testi nesnel kılan, puanlanmasıdır. Testin puanlanması, **güvenirlik** ve **geçerlik** derecesi, **soruların güçlük derecesi** ve bunun nesnel yollarla saptanması, testi nesnel kılıyor. Grubun testten aldığı puanlar, normal dağılımı gösterıyor. *Bkz.* **ilk psikolojik testler.**

psikolojik tipler *Bkz.***tipoloji.**

psikolojik travma (psychological trauma) Deprem, sel, yangın gibi afetler; savaş, ırk ya da din ayrımcılığı, reddedilme, boşanma, işkence, tecavüz, çocuk sömürüsü gibi yaşantıların bireyin kişiliği ve ruhsal yapısı üzerinde şu ya da bu ölçüde kalıcı bir etki bırakan felaket niteliğinde, olağandışı bir yaşantının anılarından kaynaklanan bir bozukluk ve bunaltı durumu; ***ruhsal örselenme***, ***ruhsal sarsıntı***. Ruhsal travmalar, yaşanan olayın ağırlığı kadar kişinin duyarlılığına ve dayanıklılığına da bağlı bulunuyor. Bir kişi için travmatik gördüğü bir yaşantıyı bir başkası oldukça normal

karşılayabiliyor. Travma ile stres, birbirine karıştırılmamalıdır. *Bkz.* **birincil travma.**

psikolojik travma sonrası stres bozukluğu *Bkz.* **kaygı.**

psikolojik uyarıcılar (psychostimulants) **Merkez sinir sistemi**ne uyarıcı bir etki yapan ilaçlar.

psikolojik uyumluluk ve uyumsuzluk ölçütleri *Bkz.* **uyumluluk.**

psikolojik yapı *Bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliği Oluşturan Sistemler).**

psikolojik yaş (psychological age) Kişinin duygu, zihin ve yaşama bağlılık açısından kendisini içinde gördüğü yaş.

psikolojik zaman *Bkz.* **zaman algısı.**

psikolojinin kısa tarihi (brief history of psychology) Psikolojinin nasıl doğduğunu ve geliştiğini belirten tarih. Psikoloji, çok kısaca, şöyle bir tarihsel gelişim gösteriyor: Çağdaş psikolojinin felsefi temeli, **Platon** ve **Aristo**'ya dayanıyor. Bu iki düşünür arasında önemli bir ayrılma noktası bulunuyor. Platon, gerçeğe giden yolun, "ruh"un **sezgi gücü**nden geçtiğini savunuyor. Ona göre iki ile ikinin dört ettiğini söyleyebilmek için nesneleri saymak gerekmez; aynı sonuca, matemetiksel mantık yoluyla daha güvenilir biçimde varılabilir. Aristo ise **gözlem**i önemsiyor. Ancak, gözlemin de kendine özgü sorunları vardır. Örneğin, Aristo, kendi gözlemlerine dayanarak kurbağaların her ilkbaharda kendiliğinden oluştuklarını söylemişti. Bu yanılgı, ondan 2000 yıl sonra Pastör'ün yaşamın kendiliğinden oluşamayacağını kanıtlayışına dek süregeldi. Buna karşın, günümüzdeki kanı, bilimin gözlem olmadan ilerleyemeyeceği yönündedir. Ancak, gözlemin geçerlik ve güvenirliğini artırmak için hata kaynaklarının denetlenmesi gerekiyor. Platon'un etkilerinin Alman psikolojisinde; Aristo'nun etkilerinin de İngiliz ve Amerikan psikolojisine yansıdığı görülüyor. **Ortaçağ ve** ardından gelen Rönesans **dönemi**nde iki ad öne çıkıyor. Bunlardan ilki olan **Sir Thomas Aquinas**, Platon, Aristo ve Hristiyan din adamlarının yapıtlarının bir sentezini yapıyor ve bunu Ortaçağ bilim anlayışı olarak sunuyor. Bu çaba, kilisece kabul görüyor ve dinsel yapının ayrılmaz bir parçası oluyor. Onun özellikle özgür istenç konusunda söyledikleri; kişinin başarı ve başarısızlıklarını dıştaki kişi ya da koşullara bağlamak yerine kendisinin yüklenmesi açısından bıraktığı iz, olumlu olmuştur. Daha sonra **Rene Descartes,** Aquinas'ın dogmatik felsefesi üzerinde bir çatlak yaratıyor. Geleneksel yaklaşımlı bir düşünür olsa da gövdenin bir makineye benzeyişi üzerine yaptığı vurgu,

kendisinden sonra gelenlerin, istemli davranışlar da içinde olmak üzere, tüm davranışların belirlenimcilik ilkeleri içinde açıklamalarında etken oluyor. Ondan sonra psikoloji tarihinde, İngiliz deneyimciliği önemli bir rol oynuyor. İngiliz deneyimcileri, deneyime büyük önem veriyorlar. **Düşüncelerin çağrıştırılması** (birleştirilmesi) ise zihnin temel ilkesi durumuna getiriliyor. Zihnin, içinde Tanrı'nın verdiği değiştirilmez ve ölümsüz düşünceler olan bağımsız ve özgür bir araç olmadığını; doğru ve güzel olarak düşünülen, büyük değişiklikleri yapabilen bir güç olduğunu; bu nedenle bireylerin davranışları arasındaki farklılıkların, onların düşüncelerindeki farklılıklara dek götürülebileceğini belirtiyorlar. Bu yaklaşım, felsefede bir Pandora kutusu açmış oluyor. **Güzellik ve doğruluk** düşünceleri, Tanrı'dan değil de deneyimlerimizden geliyorsa, o zaman hangi dinin görüşlerinin doğru olduğunu bilemeyiz. Bu görüşün, inançlar üzerinde yıkıcı; hoşgörü üzerinde ise yararlı bir etkisi oluyor. Bu oluşum, kimi direnmelere karşın sürüp gidiyor. **Hume**'un çağdaşlarından **David Hartley,** deneyimcilerin öğretilerini sistemleştiriyor; **düşüncelerin çağrışımı ve düşünceleri birleştirme ilkesi**ni popülarize ediyor. 19. yüzyılda **James Mill** ve oğlu **John Stuart Mill**, deneyimci görüşleri daha da genişletip vurguluyorlar. Özellikle John Stıart Mill'in yapıtları, Almanya'da **Wilhelm Wundt**'u etkiliyor ve Wundt, Leipzig'de **ilk psikoloji laboratuarı**nı kuruyor. **Alman felsefesi**nin temsilcileri **Leibniz, Kant** ve **Herbart** da **etkin zihin** kavramında birleşiyorlar. Bunlar, zihnin hareket halinde olduğunu vurguluyorlar. Alman düşünürlerine göre insan, ancak, doğuştan getirdiği **alan** ve **zaman** düşüncelerine sahip, etkin bir zihin ve **kavrama yeteneği** ile bu ham deneyimleri anlamlı bir bütün haline getirebiliyor. Zihin yasaları, matematik yasaları gibi evrenseldir; araştırılıp bulunabilir. Bu **rasyonel psikoloji,** Alman düşünürleri ile İngiliz düşünürlerinin **deneyim psikolojisi** arasındaki farkı ortaya koyuyor. Alman düşünürlere göre insan, alan ve zaman yasalarını, deneyim elde etmeden, duyu organlarına gelen çeşitli ve parça parça uyaranlardan anlamlı bir bütün çıkarmak için kullanıyor. Çağcıl psikolojinin bilimsel temelleri, deneysel psikoloji ile atılıyor. Deneysel psikolojinin kurucusu olarak bilinen Wundt'la aynı dönemde yaşayan başka kişilerin, onun kavramlarını değiştirip geliştirdiklerini ve eleştirdiklerini görüyoruz. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk çeğreğinde Almanya'da deneysel psikolojinin kurulması, oldukça tartışmalı geçmiştir. Wundt'un çalışmaları, birçok yerden saldırıya uğramıştır. Fizyolog ve

psikolog **Franz Brentano**, onun öğrencisi **Carl Stumpf,** Würzberg ekolünden **Oswald Külpe**, bunlar arasında yer alıyor. Wundt, yaşlı bir kişi iken, 30 yaşındaki genç ve zihin gücünün doruğunda olan Külpe ve öğrencileri, Wundt'un "her düşüncenin ona ilişkin bir imgesi (duyum ya da duygusu) olduğu" görüşüne karşı çıkıyorlar. Külpe'nin de içinde olduğu ekol, kimi düşüncelerin imgesiz olduğunu belirtiyor ve **imgesiz düşünce ilkesi**ni oluşturuyorlar. Fizyolojinin saygın bir bilim olarak ilerleme göstermesiyle birlikte deneysel psikoloji de kendine bir yer ediniyor. Duyu organlarının fizyolojisinin araştırılması, kendiliğinden, duyumların araştırılmasına yol açıyor. **Weber, Fechner, Helmholtz** gibi araştırmacıların da **uyaran-tepki** konusuyla ilgilenmeye başlamasıyla psikoloji, bir bilim olma yolunda adım atmaya başlıyor. Wundt, kurduğu psikoloji laboratuarında, fizyolojik araştırmalardaki son öğretiler ile **Locke, Mills,** Helmholtz gibi büyük deneyimcilerin öğretilerini bir araya getiriyorsa da bulguları çok kısa bir zaman sonra modası geçmiş, geleneksel görüş durumuna geliyor. Genç psikologlar, Wundt psikolojisinin "engelleyici dogmalar" olarak gördükleri noktaları acımasızca eleştiriyorlar. Wundt psikolojisina tepki olarak, psikolojideki **Gestaltçı ve davranışçı yaklaşımlar** doğuyor. Bunların doğuşu, elbette Wundt'un, psikolojiyi temellendirmedeki önemli yerini yok edemiyor. Almanya'da bunlar olurken dünyanın birçok yerindeki çalışmalarla **işlevselci psikoloji** ve **işlevselcilik** doğuyor. **Galton, Binet** ve **James**, psikolojinin **uygulamalı bir bilim** olması yönünde uğraş veriyorlar. Galton ve Binet, **zekâ testleri**nin uygulama sorunları üzerinde çalışıyorlar. James ise konuya daha felsefi ve spekülatif yaklaşıyor ve çok az araştırma yapıyor. Buna karşın, onun görüşleri, birçok kişinin, psikolojiyi fildişi kulesinden çıkarıp gerçek dünyaya uygulama yönünde harekete geçiriyor. Chicago Üniversitesi'nde çok etkin bir düşünür ve eğitimci olan **John Dewey**, James'in yaklaşımına kendi yaratıcı katkılarını da ekleyerek, onu genişletiyor. 1952'de 93 yaşında ölünceye dek, düşünce dünyasını etkilemek için zaman buluyor. Bu iki kişinin de etkileriyle işlevselcilik (fonksiyonalizm) adı verilen psikoloji ekolü kuruluyor. Bu ekolün asıl kurucusu, **James Rowland Angell'**dir. Angell, James'in öğrencisi; Dewey'in de Chicago'da çalışan meslektaşıdır. Ona göre işlevselciler, zihnin yapısından çok, nasıl işlediğini araştırıyorlar. Wundt ve **Titchener**'in zihnin durağan yapısına ilişkin görüşleri, **yapısalcılık** diye anılıyor. Zihnin pratik sorunları nasıl çözdüğünü

araştıran işlevselciler, insan davranışlarında **alışkanlıklar**ın rolü ile de ilgilenmişler ve alışkanlıkların bilinç altında olduğunu ileri sürmüşlerdir. İşlevselciler, kuramsal tartışmalara girmek yerine deneylerinden veriler toplamaya çalışmış; **bilinç** ve **içgözlem** kavramlarında kimi sorunların bulunduğunu görseler de bu kavramları yadsımamışlardır. **Davranışçı psikoloji**nin kurucusu olan **Watson,** bu tutumları yüzünden işlevselcileri iki yüzlülükle suçlamıştır. Watson'a göre bilinç ve içgözlemin, öznellikleri nedeniyle nesnel olan bilimde yerleri olamaz. Watson, bu konuda son adımı atıp zihin ve ruh kavramlarıyla ilişkisini tümden kesiyor. Ancak, Watson, işlevselcilerin etkililiğini yok edemiyor. İşlevselcilik, yıllarca etkili bir ekol olarak varlığını koruyor. Amerikan psikolojisi, hâlâ öznel ve nesnel bakış açılarının çelişkili bir karışımı olarak yaşıyor. Çağdaş psikologların pek çoğu, bilimsel araçları ve nesnel verileri kullandıkları halde, zaman zaman psikolojik bilgi kaynağı olarak içsel deneyimlerin zengin dünyasından da yararlanıyorlar. Bu tür yaklaşım, çeşitli ve karmaşık sorunlar yaratıyor. Pratik kişiler, gergin kuramsal tartışmalar yapmış olsalar da ellerindeki işi bir sonuca vardırabilmek için ortak bir yerde anlaşmak zorunluğunu duyuyorlar. Bu ortak yol yaklaşımı, bugün de varlığını koruyor. Watson, psikolojiyi **davranışçılık** bayrağı altında birleştirmeyi düşlüyorsa da bunu gerçekleştiremiyor. Bugün, davranışçılar bile klasik davranışçılıktan radikal biçimde ayrılmışlardır. Watson'u izleyen ünlü psikologlar **Edwin R. Guthrie, Clark L. Hull, B. F. Skinner** ve **Edward C. Tolman'**ın deneyleri, kuramları ve tartışmaları, psikoloji literatürünün en ilginç konuları arasında yer almıştır. Davranışçılık, Gestalt psikologlarının, Freudcuların ve pek çok klinik psikoloğunun çeşitli saldırılarına uğramıştır. Örneğin klinik psikologları, davranışçıların, davranışın moleküler yönleri gibi çok önemsiz yönleriyle uğraştıklarını söylüyorlar. Sevgi, evlilik, tutku, olgunlaşma, dinsel yaşam, yaşamda anlam arama gibi davranışlar üzerinde açıklamada bulunamayacaklarını belirtiyorlar. Davranışçılar ise o karmaşık davranışların, daha küçük birimlerden oluştuğunu; bütünü parçalara,; parçaları da daha küçük parçalara ayırarak bütünü anlama olanağından söz ediyorlar. Klinikçilere göre koşullu reflekslerin bu tür çözümlenişi, çok yapaydır Bu, Wundt'un zihinsel yaşantıyı ya da bilincin içeriğini duyusal öğelere indirgemesine benziyor. Klinik psikologlarının bu eleştirisini Gestaltçılar da tümüyle desteklemişlerdir. Pek çok kişi, davranışçıların, yalnızca bir alanda; nesnelcilik üzerindeki ısrarlarında kusursuzluklarına

inanmışlardır. Psikolojinin, görülmeyenle, bilinmeyenle ilgilenen mitolojiyi bir yana bırakması isteği, pek çok kişiye çekici gelmiştir. Ancak bu konuda bile davranışçı akımın çok tutarlı olmadığı görülmüştür. Eleştiricilere göre Thorndike'ın koşullanan refleksleri ve alışkanlıklar da doğrudan doğruya gözlemlenemezler. Koşullanmış refleks, ancak etkisi ile bilinebiliyor. Kişinin gördüğü, gerçekte koşullu refleks değil; onun yarattığı sonuçtur. Bunu fark eden yeni davranışçılardan Tolman ve Hull, sistemlerinde **görülmeyen** kavramların da var olabileceğini kabul etmişlerdir. Davranışçıların ölçme sırasındaki nesnellik idealine karşı ileri sürülen en geçerli eleştirilerden birini **Wolfgang Köhler** yapmıştır. Ona göre, gerçek nesnelciliğe hiçbir zaman ulaşılamaz. Bu fizikte bile olanaksızdır. 10 ayrı gözlemciden ölçme sonuçkarını bildirmeleri istense 10 ayrı yanıt alma olasılığı vardır. Bu durumda, Watson'ın dediği gibi içgözlemi bir psikolojik araç olarak kullanmak zorundayız. Binlerce psikolojik deneyi gerçekleştiren davranışçı psikoloji, her şeye karşın, psikoloji tarihinde en etkin ekollerden biri olmuştur. Gestalt psikoljisinin babası olarak nitelendirilen **Max Wertheimer'**den sonraki en önemli psikologları **Wolfgang Köhler, Kurt Koffka**'dır. Köhler'in yer değiştirme ve içgörü konusundaki deneyleri, Gestalt yorumlarının güçlü kanıtlarını oluşturuyor. Kofka, aynı zamanda Gestalt psikolojisini ABD'de tanıtan kişidir. Köhler gibi Koffka da çocuğun en erken davranışlarının bile belli amaçlara yönelik olduğunu savunmuştur. Kofka'ya göre çocuğun belli amaçlara yönelik davranışları, insandaki "bütün biçimleri algılama eğilimini belirten Gestalt ilkesinin (bütünlemenin) bir örneğidir. Yine Koffka, öğrenmenin **bütünden parçalara doğru** olduğunu söylüyor. O nedenle çocuklar, **ezberleme**ye değil, **parça-bütün ilişkileri**ni görebileceği problemler aracılığı ile öğrenmeye yöneltilmelidir. Bu yaklaşım, Werthaimer'in Verimli Düşünme'de belirttiği görürlerine benziyor. Gestalt yaklaşımından en çok etkilenen psikologlardan biri de **Kurt Lewin**'dir. Bu psikolojinin, Amerikan psikolojisi üzerinde önemli etkisi olmuştur. Ancak bu kuram burada Köhler'in mutsuzluğunu belli etmesine yol açacak kadar da değişikliğe uğratılmıştır. Geştaltçılara karşın ABD'deki akademik psikoloj, davranışçı olarak süregelmiştir. **Freud, Jung** ve **Adler**, nevrotikler için önerdikleri **yeni tedavi yöntemleri** ve **bilinçdışı dürtüleri**ni kişilik kuramının temel kavramı olarak göstermeleriyle psikoterapi ve kişilik kuramları tarihinin öncüleri olmuşlardır. Üçü de **derinlik psikoloğu** olmakla birlikte Jung, **türe özgü**

dürtü kavramı ile insan ruhsal yapısına yeni bir **gizil tabaka** ekledi. Adler, bunların içinde bilinçdışı dürtülerinden en az söz etti; özellikle **insanın bilinçli ve amaca yönelikj davranışları**nın araştırılmasına ağırlık verdi. Kimi davranışçılar ve deneysel psikologlar, bilinçdışı dürtü kavramını yetersiz bir kavram olarak görseler de bu kavram, psikiyatrist ve klinik psikologlarına vazgeçilmez gibi görünüyor. Bu üç öncüyü izleyen yetenekli birçok araştırmacı vardır. Örneğin **Karen Horney, Erich Fromm** bunlardandır. Bu araştırmacılar, Freud'un kuramlarının şu ya da bu yanını farklı yorumlamış, psikanalize yeni katkılar sağlamışlardır. Çağdaş kişilik kuramları, öbür birçok yazardan da katkı almıştır. **Psikolojinin Bugünü Nasıldır; Yarını Acaba Nasıl Olacaktır?** Bugün psikolojinin karşısında çözüme kavuşturulmamış birkaç sorun duruyor. Bunlardan biri **ruh-beden sorunu**dur. İnsana beden ve ruh olarak mı; yoksa "beyin ve sinir sisteminin hareketi sonucu oluşan **bilinç ve zihin bütünü**" olarak mı bakacağız? Çağdaş psikoloji, ikinci görüşte karar kılmıştır. İkincisi, özgürlüğe karşı belirlenimciliktir. İnsan, özgür istenç sahibi midir; yoksa çok karmaşık, ancak sonuçta, davranışları yasalara indirgenebilecek bir robota mı benzemektedir? Bunun yanıtı da deneylerle elde edilemeyecek türdendir. Bu sorulara ancak mantık ve akıl yürüterek yaklaşılabiliyor. Davranışçılıkta ve psikanalizde de belirlenimci bir temel vardır. Bilim nesnel olduğundan, organizmaya dışarıdan bakıyor. Bireyin kendi yaşamına ilişkin görüşleri ise özneldir. Kişi, **Soren Kierkegaard, Martin Heidegger** ve **Jean Paul Sartre**'ın yazılarında belirledikleri biçimde **varoluşçu yakaşım** içinde olabiliyor. Bu düşünürlere göre insan varoluşunun başlangıç noktası, gerçekte öznel alandadır. Her şeyin başlangıç noktası da özneldir. Eğer kişi kendini özgür duyumsuyorsa özgürlük, onun için gerçektir. Varoluşçu bakış, çağdaş psikolojide **varoluşçu psikoloji** ya da **hümanist psikoloji** akımını yaratmıştır. **Rollo May, Viktor Frankl** ve **Carl Rogers**, hümanist görüşün başlıca sözcüleridir. Bunlar insan davranışını hem bir bilim insanı hem de bir düşünür gözüyle incelemişlerdir. Onlara göre özgürlük ve belirlenimcilik, birbirinin tamamlayıcılarıdır. Üçüncüsü, **nativizme karşı deneyimcilik**tir. Davranış örüntüleri, nereye kadar doğuştan gelen etkenlerin sunucunda oluşuyor? Platon, Kant ve Jung, doğuştan gelen etkenlere; Aristo, Locke, Helmholtz ve Watson da bu konuda **tabula-rasa**'nın ve öğrenmenin önemini vurguluyorlar. Gerçekte ne biri ne de öbürü tek başına etkendir. Psikologlar, doğuştan gelen ve öğrenilen

etkenlerin aynı andaki etkileşiminin önemini daha yeni fark etmeye başlamışlardır. Davranış genetiği araştırmaları, **huy**un (mizacın) belli bir aşamaya dek kalıtımla geldiğini gösteriyor. Ancak, bugüne dek kimse kişisel öğrenme deneyimlerinin insan davranışlarının oluşumundaki önemini yadsıyamamıştır. Çağdaş psikologların pek çoğu, orta yolu yeğliyorlar; iki yaklaşımda da değer görüyorlar. Dördüncüsü **kliniğe karşı deneysel psikoloji** görüşüdür. Klasik yapısalcı, davranışçı, psikanalitik ve işlevselci psikoloji ile Gestalt psikolojisi bugün, özgün yapılarıyla yaşamıyorlar. Yıllar içinde ekoller arasındaki sınırlar, keskinliğini ve belirginliğini yitirmiş bulunuyor. Çadaş psikoloji, **deneysel psikoloji** ve **klinik psikolojisi** olarak ikiye ayrılmış gibidir. Deneysel psikolojide kavramlar, gözleme dayalı, deneysel manipülasyon terimleriyle tanımlanıyor. İstatistik yöntemlerle çözümlenen niceliksel veriler önde tutuluyor. Bu psikolojinin amacı, bilimsel yöntemi kullanarak, davranışa ilişkin güçlü ve soyut bir anlayış ortaya koymaktır. Klinik psikolojisi ise çözümlenmesi gereken pratik sorun alanlarına eğiliyor. Buna bağlı olarak klinik psikolojisinin ününe, deneysel psikoljiden daha yumuşak ve dada az dakik bulunması nedeniyle kuşkuyla bakılıyor. Klinikçi gerçek psikolojik sorunlar yaşayan insanlarla uğraştığı için daha öznel ve insan deneyimine daha yakın bir dil kullanıyor; kaçınılmaz olarak istekler, korkular, üzüntüler, amaçlar üzerinde konuşuyor. **Hümanistik psikologlar** da bu öznel bakış açısını benimsiyorlar. Onlara göre psikoterapist, dünyayı hastanın gördüğü biçimde görebilirse ona yardımcı olabilir. Deneysel psikoloji de kendi yöntemiyle psikoterapi uyguluyor. Psikoterapideki en heyecan yaratan gelişmelerden biri, **davranış tedavisi** olarak anılan yaklaşımdır. Davranış tedavicileri, Clark L. Hull ve B. F. Skinner gibi ünlü davranışçıların düşüncelerinin sistemli bir uygulamasını yapıyorlar. Örneğin, ruh hastalarına, daha işlevsel olan davranışları yeniden kazandırmak için Skinner'in **araçlı koşullama**sını uyguluyorlar. Bu yaklaşıma göre, olumlu sonuçların **pekiştirici** bir niteliği vardır. Benzer deyişle **belli bir sonuca hizmet eden davranışın yeniden oluşma olasılığı** fazladır. Örneğin, yatağını yapmayan; ancak yemek yemeğe düzenli giden ruh hastasına, yemek yiyebilmeci için yatağını yapması gerektiği bildiriliyor. Yatağını yapmadıkça yemek yiyemeyeceğini anlayan hasta, yatağını yapmaya başlıyor. Gerçek dünyada da her davranışın bir karşılığı vardır. Bu tedavide koşullar yeniden düzenlenip, yatak yapma davranışı, yiyecek elde etme davranışı için araç oluyor.

Çocuklar da davranışlarını denetlemeyi ve biçimlendirmeyi öğrenirken anne babaları onları ödüllendiriyor ya da cezalandırıyor. Bu uygulamada gerçek hastalığın tedavi edilmediği biçimindeki eleştiriyi davranışçı tedaviciler, belirsiz ve ikili yönü bulunan bir düşünce olarak değerlendiriyorlar. Onlara göre gerçek hastalık, davranış ya da belirtiler arasında ikilem yaratmak, anlamsızdır; ruh hastalığı, gerçekte, hastanın normal dışı ya da sapmış davranışlardır. Hastanın taburcu olduktan sonra yine aynı durumlara düşeceği eleştirisini de bunun başka türlü tedavi gören hastalar için de geçerli olduğu biçiminde yanıtlıyorlar. Gerçekte bu iki psikoloji, zaman zaman ortak noktalarda birleşiyor ve **deneysel psikolojinin bulguları**nın, klinik psikolojisinin uygulamalarına katkı yaptığı görülüyor. **Klinikçinin sezgi ve düşünceleri** de deneyci için zengin varsayım kaynağı oluşturuyor. Psikologların çoğu, hem deneysel psikolojinin hem de klinik psikolojisinin verilerini bir arada kullanmaya çalışan sağduyulu kişilerdir. **Gelecekte Nasıl Bir Psikoloji ile karşılaşılacaktır?** Dr **Jose M. R. Delgado,** boğanın **subkortikal tabaka**sına bir elektrod yerleştiriyor. Boğa, arenada insana saldıracağı sırada Delgado, elindeki verici düğmesine basıyor ve boğanın beynine kısa bir elektrik akımı gönderiyor. Boğa o anda duruyor. Çünkü bununla hayvanın beynindeki **haz merkezi** uyarılmış ve hayvanda artık **saldırganlık duygusu** kalmamıştır. Çağdaş psikolojik araştırmalarla ortaya çıkarılan bu buluşlar, **davranışın denetlenebilirliği**ni gösteriyor. Aynı deney insanlara da uygulanmıştır. Saldırgan bir hastanın beynine yerleştirilen elektrod, onun kendi davranışlarını kendisinin denetlemesine bile olanak verebiliyor. Hasta, öfkelendiğini duyumsadığı anda düğmeye basıyor. Bu teknik, gelecekte dünyayı insanlıktan uzaklaştırmak için kullanılabilir mi? Psikobiyoloji, araçlı koşullama, bilinçdışı güdülenme alanlarındaki çağdaş araştırmalar, gelecekte kötü amaçlarla kullanılabilecek gizilgücü de barındırıyor. Ruh hastalarının ruhsal dünyalarında değişiklik yapan ilaçlar da bunun bir başka örneğidir. Şimdi bir başka soruyu soralım: Acaba bir devlet, gelecekte özgür yurttaşlarının davranışlarını bile denetlemeye kalkabilir mi? Skinner'in koşullama tekniği de bilinçdışı güdülenme de kimseden kuşkulanmayan yurttaşları istenen doğrultuda yönlendirmede kullanılabilir. Ayrıca **reklam şirketlerinin, tüketim toplumunun bastırılmış kaygı ve bilinçdışı gereksinimleri üzerine kurdukları kimi oyunlar**la arabadan sabun tozlarına, her tür gereksinim araçlarına dek satabildikleri biliniyor. Bu

konuda günümüzdeki kimi uygulamalar övünülecek nitelikte olsa da bir diktatörün elinde bilinçdışı güdüler, korkunç sonuçlara yol açacak biçimde de kullanılabilir. **Hitler'**in propaganda danışmanı Dr**. Joseph Gebels'**in ekonomik bunalım döneminde, halkın doğal sayılabilecek kaygılarını sömürerek onlara tüm sıkıntıların kaynağı olarak Yahudi ırkını göstermesi, bunun somut örneklerinden biridir. Aldous Huxley'in *Yeni ve Cesur Dünya'*sı; George Orwell'in *1984'*ü bir biçimde gerçekleşebilir mi? Psikolojik bilgilerin, şimdiden kötü amaçlarla kullanıldığına göre, gelecekte de aynı amaçlarla kullanılabileceği düşünülebilir. Ancak, bu bilgiler, **insanlığı yeniden insanlaştırmak, daha iyi noktalara taşımak** için de kullanılabilir. Bugün, pek çok psikolojik teknik, bireylere ve gruplara psikoterapi, evlilik danışmanlığı, çocuk rehberliği, endüstri, eğitim alanlarında, yardım amaçlı kullanılıyor. Psikolojogların büyük çoğunluğunun buralara yönelmiş olmasından yola çıkarak uygulamalı psikolojinin çok büyük bir kesiminin bu yönde kullanılacağını söyleyebiliriz. Bu noktada bir de şöyle bir soruya yanıt aramalıyız: Psikolojinin kötüye kullanılma gizilgücüne karşı kendimizi korumak için ne yapabiliriz? Bu soruya yanıt olarak şunlar akla geliyor: Sürekli, **yeni bilgiler**e açık olabiliriz. Bilinçli olarak çok okuyabilir ve **tartış**abiliriz. Örneğin, **bilinçdışı güdülenmeler konusunu iyi bilen bir kişi**, cinsel çatışmayı ya da kaygıyı sömüren reklamlara aldırmayacaktır. Psikolokların büyük çoğunluğu, psikolojik bilgilerini kişilere ve gruplara aktarma yeteneğine sahip oldukları kadar da buna isteklidirler. Psikoloğun amacı, kendisinin ve ailesinin de içinde yaşayacağı daha iyi bir dünyanın oluşturulmasına katkı yapmaktır. Bu konuda karamsar olmamak için nedenlerimiz vardır: **Bilimsel konuları oku**yup **dinle**yen ve **anla**yanların sayısı her gün artıyor. Daha çok sayıda insan öğrenim yapıyor. **Kişiler arası iletişim** gelişiyor. Bütün bunlar, bizim, geleceğe umutla bakmamızın güvenceleridir. *Bkz.* **kişilik kuramları; psikoloji.**

psikoloji okulları (schools of psychology) Psikolojik süreçlerin çözümlenmesine; insanın ruhsal-davranışsal özelliklerinin incelenmesi, anlaşılması ve değerlendirilmesine farklı kapsamda ve farklı yöntem ve teklniklerle yaklaşan görüş ve sistemler; ***psikoloji ekolleri.*** **Yapısal psikoloji, işlevsel psikoloji, davranış psikolojisi, derinlik psikolojisi (psikodinamik psikoloji, psikanaliz), Gestalt psikolojisi, bireysel psikoloji, analitik psikoloji, varoluşçu psikoloji, hümanist psikoloji** bunlardandır. *Bkz.* **kişilik kuramları.**

psikoloji ötesi (parapsychology, metapsychics) Var olan bilimsel verilerin ya da yasaların ışığında açıklanamayan duyu ötesi algı, gaipten haber verme, telepati, psikokinezi gibi doğa ötesi olguların düzenli incelenmesi; ***parapsikoloji, metapsikoloji.***

psikolojinin yöntemleri (methods in psychology) Psikoloji konularının incelenme ve araştırılmasında kullanılan yöntemler. Psikoloğun kullanacağı yöntemi, ele alacağı ruhsal konunun niteliği belirliyor. Psikoloğun amacı, öbür bilim insanlarının amaçlarının aynısıdır. Psikolojinin konusu olan davranışa yol açan önkoşullar, davranışı önceden kestirmenin anahtarını oluşturduğu için psikolog, deneysel yöntem ve doğal gözlem yöntemi denen iki temel yöntemle o koşulları ortaya çıkarmaya çalışıyor. Bu iki yöntem de gözleme dayanan yöntemlerdir. **Deneysel Yöntem**: Bu yöntemde araştırmacı, önkoşullara eylemli olarak çekidüzen veriyor ve buna bağlı olarak oluşan davranış değişikliklerini gözlemliyor. Doğal gözlem yönteminde ise önkoşullarla ilgili olarak doğada var olan davranış farklılıklarını gözlemliyor. Psikolog, olayları, belirli ve anlamlı bilgiler sağlayacak biçimde önyargısız, nesnel bir yaklaşımla oluş sırasında olumlu, olumsuz yanlarıyla özenli bir biçimde saptıyor. Psikoloğun incelemekte olduğu davranışın nedeni olabileceğini düşündüğü önkoşullar, **deneysel değişkenler**dir. Deneğin tepkilerini etkileyeblecek ve bu neddenlşe değişmezliğinin korunması gereken öbür dış koşulların tümü de **denetlenen değişkenler**dir. Deneysel değişkenle birlikte bu tür koşulların da etkisi olduğunda, deneğin tepkisine hangi değişkenin yol açtığı bilinemiyor. Uyarıcılar bir nesne ya da kişiyi etkilediği için deney çoğu kez **U-T** yerine **U-O-T** olarak özetleniyor. Ancak, deneyde gözlemlenen olaylar, uyarıcılarla tepkilerdir. Psikologlar bu O etkenine **ara değişken** diyorlar. Çünkü bu, uyarıcı ile tepkinin arasına giriyor. Bu bağlamda psikoloji, uyarıcılarla tepkilere aracılık eden canlıyı (ara değişkeni) inceliyor. Psikolojideki ara değişkenler, kendilerine çekidüzen verebilen önkoşullar biçiminde işlemsel olarak tanımlanmalıdır. Örneğin zekâ, onu ölçmede kullanılan testlerden bağımsız bir varlığa sahip değildir. Psikolog da öbür bilim insanları gibi, doğal olaylara ilişkin deneysel sorularını **varsayım**lar biçiminde düzenliyor. Deneyin sonucu ile ilgili akıllıca bir sezgi, bir kestirim olan varsayım, psikoloğun ele aldığı olaya ilişkin bilgisine dayanıyor. Deneyin sonuçları, deneycinin sezgisini doğruladığında, varsayım ispatlanmış oluyor ve araştırıcı, amacına ulaşıyor. Belli koşullar altında deneğin ya da deneklerin, önceden

kestirildiği gibi davranacağı saptanmış oluyor. Varsayım doğrulanmadığında ise ondan vazgeçiliyor. **Doğal Gözlem: P**sikolojide eskiden beri geniş ölçüde kullanılan yöntem, doğaş gözlemdir. Bu gözlem, doğal olayların özenle denetlendiği koşullarda gerçekleştiriliyor. Deneysel yöntemden farklı olarak bunda araştırmacı, davranışa yol açan koşullar ya da denekler üzerinde bir değişiklik yapmadan onları gözlemliyor. Doğal gözlem, ahlaksal ya da başka nedenlerle araştırmacının deneysel yöntemi kullanamayacağı her durumda yararlı oluyor. Özellikle küçük çocuklar, doğal gözlemle daha kolay incelenebiliyor. Çocuklar, hayvanlar, zihinsel engelliler üzerindeki pek çok inceleme, bu yöntemle gerçekleştirilmiştir. *Bkz.* **içgözlem; psikoloji; yöntem.**

psikometri (psychometry) Kişilik özelliklerinin ya da yeteneklerin, psikolojik testler ve istatistiksel yöntemler kullanarak ölçmeye çalışan psikoloji dalı. *Bkz.* **psikometrik psikoloji; psikometrik yaklaşım; psikometrist.**

psikometrik psikoloji (psychometric psychology) Test ve ölçek geliştirmekle, psikolojik verilerin çözümlenmesi için istatistik yöntem ve teknikler geliştirmekle uğraşan ve bu konularda araştırma yapan psikoloji dalı. *Bkz.* **psikolojik testler.**

psikometrik yaklaşım (psychometric approach) Psikolojide tepkilerin ölçülmesinde niceliğe önem veren yaklaşım; ***ruhölçümsel yaklaşım.*** Bu yaklaşımın temelini **Thorndike**'ın "Doğada bir şey varsa, belli bir miktarda vardır; belirli bir miktarda varsa ölçülebilir." görüşü oluşturuyor. Buna göre, bu görüşün temel dayanağı, **fizik bilimler**dir. Bu görüşte önemli olan, ölçümlerin nicel olarak, nesnel bir biçimde anlatılmasıdır. **Psikanalitik görüş**, her özelliğin ayrı ayrı ölçülmesini amaçlıyor. Bu yaklaşımda, bütün insanların aynı özelliklere değişik miktarlarda sahip olduğu düşünüldüğü için, her özellikle ilgili olarak, "Ne kadar?" sorusuna yanıt bulunmaya ve sonuçta, bireyler arasındaki fark ortaya konulmaya çalışılıyor. İzlenimci **ve açıkayıcı yaklaşım** gibi bu görüşün de üstün ve zayıf yanları vardır. O nedenle test uygulamalarında amaca göre bu iki görüşten birinin ya da iki görüşün, karışık olarak kullanımı uygun görülüyor. Psikanalitik görüşte değerlendiricinin öznel yorumu yer almıyor; yalnızca belirgin bir işlem gerçekleştiriliyor. Denek, testteki hazır tepkilerden; örneğin, çoktan seçmeli yanıtlardan birini seçiyor ve buna formel bir puanlama uygulanıyor. Testler standartlaştırılmış olduğu

için uygulamacının önemi azalıyor. Bu yaklaşımın zayıf yanı, yanıtı sınırlaması; deneğin kendini özgürce ortaya koymasını engellemesidir. İkinci bir özelliği de bu uygulamanın akıcılığa ve deneğin anlatım becerisine bağlı olmaması; sonuçların kısa sürede değerlendirilmesi ile ekonomi sağlamasıdır. Kişilerin hazır tepkilerden birini seçmelerinin, doğru seçeneği işaretlemelerinin rastlantıya bağlılığı ise bir zayıf noktasıdır. Tanıma belleğince yanıt anımsanmasa da tanınabiliyor. Oysa kimi durumlarda, deneğin kendini anlatması, o andaki **duygudurum**unun dikkate alınması gibi etkenler, öne çıkabiliyor.

psikometrist (psychometrist or psychometrician) Psikometri uzmanı; psikometriyi bilen ve uygulayan kişi; ***ruhölçümcü.***

psikomotor beceriler (psychomotor skills) Yürüme, konuşma, tenis oynama, bisiklete binme gibi duyu süreçleriyle devimsel davranışlar arasında eşgüdüm gerektiren beceriler; ***ruhdevimsel beceriler.*** Bu becerilerin edinilmesi, zorluk derecesine göre şu sırayı izliyor: **(1) Taklit:** Kişi, beceriyi izliyor ve yinelemeye çalışıyor. **(2) Manipülasyon:** Beceriyi, gözlemleyerek değil, anlatıldığı biçimde uyguluyor. **(3) Duyarlı hareket:** Beceriyi hatasız, orantılı ve kesin bir biçimde yapıyor. **(4) Ayrıntılama**: Birden fazla beceriyi belli bir sıraya göre uyumlu ve tutarlı bir biçimde birleştiriyor. **(5) Doğallaştırma:** Kendiliğindenleşen becerileri kolayca eyleme aktarıyor.

psikomotor sara (psychomotor epilepsy) **Temporal loplar**daki elektrik boşalımının etkisiyle **bilinç yitimi** ortaya çıktığında, kendiliğinden hareketlerin sürdüğü sara; ***psikomotor epilepsi, ruhdevimsel sara.***

psikomüzik *Bkz.* **psikodrama.**

psikonevrotik reaksiyon *Bkz.* **nevrotik tepki.**

psikonevroz *Bkz*. **nevroz**.

psikonöroimmunoloji (psychoneuroimmunology) Psikolojinin ruhsal etkenlerle **sinir sistemi**, **endokrin sistemi** ve **bağışıklık sistemi** arasındaki ilişkileri inceleyen dalı.

psikopat *Bkz.* **ruh hastası.**

psikopatoloji (psychopatology) **1.** Psikolojinin ruhsal bozuklukları inceleyen dalı; ***ruh hastalıkları bilimi.*** Psikopatolojiyi, psikolojinin bir dalı sayılmayanlar da bulunuyor. Çünkü bu alan, **nöroloji, fizyoloji, anatomi, biyoloji, tıp, farmakoloji, psikoloji, psikiyatri** gibi birçok

disiplinin ortak çalışmasını ve çok farklı alanlarda araştırmayı gerektiren bir daldır. **2.** Bir ruhsal bozukluğun durumu ve gidişi. **3.** Normal ya da etkili davranış yapısından patolojik bir sapma, psikoz.

psikopedi (psychopedics) Klinik psikolojisinin, çocukların ruhsal tedavisinde ve yönlendirilmesinde uzmanlaşan dalı.

psikoseksüel fonksiyon bozukluğu *Bkz.* **ruhsal-cinsel işlev bozukluğu.**

psikoseksüel gelişim *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

psikoseksüel gelişim evreleri *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

psikoseksüel gelişim teorisi *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

psikoseksüel travma *Bkz.* **ruhsal-cinsel travma.**

psikosomatik hastalıklar *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar**

psikosomatik tıp (psychosomatic medicine) Tıbbın, genelde ruhsal kökenli bedensel bozuklukların yanı sıra bütün organik hastalıklarda ruhsal etkenlerin önemli bir rol oynadığı varsayımıyla, bedensel hastalıklarla ruhsal etkenler arasındaki ilişkileri inceleyen dalı.

psikososyal gelişim *Bkz.* **toplumsal-ruhsal gelişim.**

psikososyal kriz *Bkz.* **toplumsal-ruhsal bunalım.**

psikososyal mahrumiyet *Bkz.* **toplumsal-ruhsal yoksunluk.**

psikososyal stres yükleyici *Bkz.* **toplumsal-ruhsal stres yükleyici.**

psikoşirürji (psichosurgery) Beynin kimi bölümlerini birleştiren yolları kesmek, ayırmak amacıyla yapılan cerrahi girişim; ***psikoverrahi.*** Günümüzde bu tedavi biçimine yalnızca önlenemeyen ağrıların ve obsesif kompulsif bozukluğun tedavisinde, çok az başvuruluyor.

psikoteknik (psychotechnics) **1.** Psikolojiden elde edilen bilgilerin, davranışı değiştirmek ya da denetlemek amacıyla uygulanması. **2.** Psikoloji ilkelerinin ekonomi, toplumbilim, siyaset ve benzeri alanlarda uygulanması. *Bkz.* **psikoteknoloji.**

psikoteknoloji (psycho technology) Psikolojinin bulgularına ve ilkelerine dayanarak davranışı denetlemek amacıyla geliştirilen yasa, üretilen her türlü yöntem, araç gereç ve **teknikbilim**. İlaçlar, **elektrik şoku, davranışçı teknikler,** elektronik aygıtlar, **psikocerrahi, danışmanlık,** gözetleme kameraları ve benzerleri, bu teknikbilimin birer parçasıdır. *Bkz.* **psikoteknik.**

psikoterapi (psychotherapy) Genelde, **geleneksel-sözel tedaviler** ve **davranışçı tedaviler** olarak ikiye ayrılan ve bireyde iyiye doğru değişimi sağlayan ruhsal tedaviler; ***psikolojik tedavi, psikolojik danışma, ruh sağaltımı.*** Bu çalışmalar, çocuk, genç ve yetişkinde ruhsal bozukluk nedenlerini bulup, bozukluk belirtilerinin sıklığını ve şiddetini azaltarak ruhsal bozukluğu ortadan kaldırılmayı amaçlıyor. Ruhsal tedavinin ardından da kişinin **gizilgüç**lerini etkin duruma getirme, özgüvenini artırma ve **ruhsal olgunlaşma**sını sağlama çalışmalarına geçiliyor. Bilindiği gibi **kişilik oluşumu**na, **yaşamın ilk beş yılı** içindeki anne-baba-çocuk ilişkileri damgasını vuruyor. Çocuk, anneye bağımlı olduğu ilk yıllardan sonra kişiliğini, dış dünya ile kurduğu ilişki biçimine göre oluşturmayı sürdürüyor. Bu yaşam savaşımıyla ulaştığı **gençlik dönemi**nin sonunda ya **bağımsız kişilik geliştirme**yi başarıyor ya da gelişim basamaklarında yaşadığı aksaklıklar nedeniyle birtakım ruhsal bozukluklar oluşturuyor. Çocukluktaki çeşitli **karmaşa, engellenme, çatışma** ve **bastırma**ların, yetişkinlikte yaşanan **nevroz, psikoz** ve başka **kişilik bozuklukları** için temel oluşturdukları düşündüğünde, çocuk ruh sağlığı ve çocuk ruh hekimliğinin (çocuk psikiyatrisinin) önemi daha iyi anlaşılıyor. Yetişkinlikteki ruhsal bozuklukların nedenlerini belirlemede ve bunların tedavisinde, çocuk ruh **hastalıkları**nı iyi bilen uzmanların daha başarılı oldukları da bunu kanıtlıyor. İşte bu nedenlerle çocuk ve gencin duygusal, düşünsel ve davranışsal sorunlarını doğru ve kolay kavramak için, onun güçsüz bir varlık olarak dünyaya geldikten sonra, gelişim dönemlerinin herbirini nasıl yaşadığını bilmek gerekiyor. Çocuk ya da genç, yaşına göre hangi gelişim evresinde olmalıdır? İçinde bulunduğu evrenin **ruhsal gelişim düzeyi**ne ulaşmış mıdır, yoksa daha ilkel bir evreye mi saplanıp kalmıştır? Ruhsal yapısında daha önceki bir evrenin kalıntılarını taşımakta mıdır? Geçmişte ulaşmış olduğu ruhsal gelişim evresinden daha ilkel bir evreye mi gerilemiştir? Bir çocuk ruh hekimi ancak, bu sorulara yanıt bulduktan sonra, bir ruhsal bozukluğu tüm gerçekliği ile anlayabiliyor. Yetişkinin ruhsal sorunlarının anlaşılması için de onun çocukluğu ile ilgili olarak bu soruların yanıtlanması gerekiyor. Her gelişim dönemine özgü gereksinimlerinin sağlıklı yollardan doyumu engellenen çocuk ve genç, ileride ya saldırgan, başkaldırıcı, toplumdışı davranış gösteren (psikopat) ya da içe kapanık, kararsız, tedirgin, korkak, kaygılı, silik bir kişilik geliştiriyor. Daha da kötüsü, **psikotik bozukluklar** oluşturuyor. İşte, türlü nedenlerle ortaya çıkan ruhsal bozukluklarıyla

kendi kendine başa çıkamayan kişi, bu nedenle bir uzmandan yardım almalıdır. Kimi hastalıklar çocuklarda çok az görülmesine karşılık, kimi hastalıklara daha sık rastlanıyor. Ayrıca çocuk, sürekli büyüyüp geliştiği için, bugün saptanan bir ruhsal hastalık süreci, yarın ya ortadan kalkmış ya da yerini bir başkasına bırakmış olabiliyor. Belirli bir yaşın doğal bir tepkisi, daha sonraki yaşın hastalık sayılan bulgusu olarak ortaya çıkabiliyor. Çocuk ve gençte gözlemlenen ruhsal sorunlar, özellikle aile içindeki olumsuzluklardan kaynaklanıyor. Ruhsal sorunların tanı ve tedavisinde, çocuğun değişik yaşlarda yaşadığı olumsuz çevresel etkinin cinsi ile çocuğun bu duruma yaptığı tepki biçiminin bilinmesi, büyük önem taşıyor. Çocuk, istediği verilmediğinde, onu elde etmek için ya çevresine başkaldırıyor ya da yaşadığı düş kırıklığının oluşturduğu kızgınlık ve saldırganlık duygusunu çevresinden ve kendi bilincinden saklıyor. Bu duygunun kendisine verdiği acıdan kurtulmak için de olayı bilinçdışına bastırıyor. Çocuğun bu iki yoldan birini seçmesinde, özyapısı etken oluyor. Kızgınlık ve saldırganlık duygularını göstermeyip bastıran çocuk, **nevroz, psikoz** ya da **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar**dan (psikosomatik hastalıklardan) birini ya da birkaçını yaşamaya aday oluyor. Bu sorunların ortaya çıkmasının baş nedenlerinden biri, aile içindeki olumsuzluklar olduğu için, çocuk ruh hekimliğinde hasta çocukla ya da gençle birlikte anne babanın da uzun bir **ruhsal tedavi**ye alınma zorunluğu doğuyor Oedipal dönemden önce, çocuğun çevresinin düzeltilip değiştirilmesi, anne babanın **ruhsal tedavisi**, çocuğu iyileştirmenin önkoşuludur. Üretken dönem ve ondan sonraki yaş ya da dönemde bulunan çocuklar, o zamana dek içinde bulundukları hastalıklı çevreyi daha geniş bir çevreye dönüştürdüklerinden, sonraki yakın çevre değişiklikleri, duygusal durumları açısından fazla bir önem taşımıyor. O nedenle anne babanın sonraki dönemlerde tedavi edilmeleri, çocuğun ruh sağlığı açısından, önceki dönemlerdeki kadar etkili olmuyor. Çevre koşullarının çok kötü olması ve düzeltilme olanağının bulunmaması durumunda ise, çocuğun o çevreden başka bir yere götürülmesi zorunluluğu doğuyor. Çocuk ruh hekimlerinin uğraştığı ruhsal bozuklukların büyük bir bölümünü **beslenme güçlükleri, gece yatağını ıslatma, tik**ler gibi **nevrotik belirtiler**le **egzama, ürtiker, astım** gibi ruhsal kökenli bedensel bozukluklar ve **cinsel sapkınlıklar** oluşturuyor. Çok az rastlanan çocukluk otizmi ve çocukluk şizofrenisi dışında kalan **psikoz** olayları ise, çocuklukta pek görülmüyor. Beslenme güçlükleri,

tikler, egzama, ürtiker, astım, cinsel sapkınlıklar, yetişkinlikte de yaşanılan bozukluklardandır. *Bkz.* **kişilik kuramları. Psikolojik Bozukluklara Tanı Koymak:** Sorunlu çocuk ise uzman, onun anne babasına, bu amaçla aşağıdaki soruları soruyor. Ondan sonra, bir oyun odasında çocuğu muayene ediyor. Ardından bedensel muayenesini yapıyor. Bunların yanı sıra bir de belli ölçme araçları uygulanıyor. Uzman, aynı zamanda tıp doktoruysa, çocuğun bedensel muayenesini de yapıyor; değilse, çocuğu muayene ettiriyor. Sonra, çocuğun kendisini nasıl gördüğünü; zayıf ya da çelimsiz mi, yoksa güçlü mü bulduğunu; arkadaşlarının onunla alay edip etmediklerini, ona takılıp takılmadıklarını; kendisinin bunlara nasıl tepki verdiğini öğreniyor. Bu yolla ve daha önce belirtilen yollarla toplanan bilgiler ışığında hastaya tanı koyduktan sonra tedaviye başlıyor. Çocukla görüşmeden önce uzman, onun bilgisi dışında ve ondan ayrı bir yerde anne babadan çocukla ilgili bilgi alıyor. Çocuğa ya da Ergene İlişkin Olarak Anne Babadan Alınacak Bilgiler: Bu bilgiler, şu sorulara alınan yanıtlarla elde ediliyor: **(1)** Kaç yaşındadır? **(2)** Ruhsal ve bedensel bozuklukları var mıdır? **(3)** Anne sütüyle mi, başka türlü mü beslendi? **(4)** Annesi onu kaç yaşına dek emzirdi? **(5)** İşeme ve dışkılamayı ne zaman denetlemeye başladı? **(6)** Anne, bu konuda çocuğu ne zaman uyarmaya başladı? **(7)** Çocuğun buna tepkisi ne oldu? **(8)** Sidik ve dışkısını tutmaya kolay mı, zor mu uyum gösterdi? **(9)** Büyük ya da küçük kardeşleri var mı? **(10)** Kardeşlerine tepkisi nasıldır? **(11)** Rahatsızlık belirtileri, herhangi bir kardeşin doğumu ya da ölümü ile ilgili midir? **(12)** Anne baba odasında ya da anne babadan biriyle aynı yatakta mı, yoksa kendi yatağında mı yatıyor? (yattı?) **(13)** Aynı yatak odasında büyük ya da küçük, kız ya da erkek kardeş bulunuyor mu**? (14)** Varsa, ailede yaşanan sorunlar nelerdir? **(15)** Sıkça çevre değiştirmek zorunda kaldı mı? **(16)** Çocuk ya da yetişkinde görülen sevgi, nefret ya da korkular ve bugünkü belirtiler nelerdir? Danışman ya da psikiyatrist, çocuğun, gencin hangi oyuncaklara ilgi gösterdiğine, hangi oyuncakları yeğlediğine, hangi oyunları oynadığına dikkat ederek, istediği bilgilere ulaşmaya çalışıyor. Çocuğa, doğrudan sorulan sorularla istenen bilgilere çoğu kez zor ulaşılıyor. Oyun odasında ise çocuğun sevgi ve korkuları, bağımlılık durumları ve karmaşaları, saldırganlık eğilimleri, kin ve nefret duyguları, oyun yardımıyla daha kolay anlaşılıyor. Uzman, çocuk ya da ergenle yakın, olumlu ve güvenli bir ilişki kurduktan sonra ona bir de bu amaçla geliştirilmiş olan ölçme araçlarını uyguluyor. Bu amaçla çocuklara özgü

kişilik ve zekâ testlerinden, çocukların ve gençlerin duygusal sorunlarını belirleyen özel testlerden yararlanıyor. **Stanford-Binet, Gessel, Luisa Döss, T.A.T., Rorschach, Wise, Aldrich** bunların başlıcalarıdır. Yetişkin psikoterapisi daha değişik bir uygulama gerektiriyor. *Bkz*. **psikoterapist; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

psikoterapist (psychotherapist) Akıl, duygu ve davranış bozukluklarının tanısı ve tedavisi konusunda eğitim almış kişi; ***ruh sağaltımcı.*** Psikoterapistin tanımı, ülkelere göre değişse de bu terim genellikle klinik psikologları ve psikiyatristler için kullanılıyor.

psikoterapi yöntem ve teknikleri (psychotherapy methods and techniques) Çocuk, ergen ve yetişkinlerdeki ruhsal bozukluklar, özellikle ruhsal tedavi yöntem ve teknikleriyle iyileştiriliyor. Ancak, çocuk ve ergen yaş grubuyla ilgili tedavi yöntem ve teknikleri oldukça sınırlıdır. Erişkinler için etkililiği yıllardır kanıtlanmış yöntemler, son zamanlarda çocuk ve ergenin ruhsal tedavisinde de başarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımların çoğunda, gelişimsel sürecin önemi öne çıkmış ve çocuklarda tek bir tedavi yöntemi yerine, çok boyutlu ruhsal tedavilerin daha etkili olduğu anlaşılmıştır. Aynı amaçla **oyunla tedavi**nin kullanımı da yaygınlaşmıştır. Erişkinlere özgü aşağıdaki davranışçı terapiler, bilişsel terapiler, bilişsel-davranışçı terapiler, akılsal-duygusal terapi, psikodinamik yönelimli bireysel terapi, oyun terapisi, aile terapileri, çok boyutlu psikoterapi ve grup psikoterapileri, bugün yetişkinlerin yanı sıra çocuk ve ergenlere de uygulanan ruhsal tedavi yöntemlerindendir. **Davranışçı Tedaviler:** Olumlu, olumsuz her davranış, birleştirme, koşullu refleksler oluşturma, pekiştirme, deneme-yanılma-başarma yollarının izlendiği öğrenme süreçleriyle gerçekleştiriliyor. Davranış terapisi, sorunun altında yatan nedenlere, içsel çatışmalara eğilmeksizin, sağlıksız davranışı yok etmeyi amaçlıyor. Tedavide uygulama destekleniyor; yorumlamaya çok az yer veriliyor. Bu dolaysız, kısa süreli ve belirtiye (semptoma) odaklı uygulama ile, 1950'lerden bu yana çocuk ve ergenlerin istenilen (uyumlu) davranışlarını artırma; istenmeyen (uyumsuz) davranışlarını azaltma da hedefleniyor. Davranışçı tedavi, şu tekniklerle gerçekleştiriliyor: **(1) İstenilen Davranışı Pekiştirme, Güçlendirme ve Geliştirme Teknikleri:** Bunların **ilki edimsel koşullama**dır (operant conditioning). Bu süreçte, olumlu pekiştiricilerle, bireyin olumlu davranışları ödüllendiriliyor; istenmeyen davranışları da **ceza**landırılıyor. İstenilen davranış ortaya çıktıktan sonra, cezalandırıcı (rahatsız edici)

uyarıcı çekilip bireye ödül veriliyor. Pekiştirici olarak yemek, para, bir etkinliğe katılım, toplumsal içerikli bir özendirme ödülü, bir gülümseme ve benzerleri kullanılıyor. Pekiştiriciyi hem birey kendi kendine hem de başka biri, örneğin uzman, anne baba, uyguluyor. **İkincisi, uyarıcıyı ayırt etme eğitimi**dir. Bu teknikte uygulanan üç yöntemden ilkinde **biçimlendirme** yer alıyor. İstenilen davranışa yakın ya da onun benzeri davranışlar pekiştiriliyor. Örneğin, aşırı etkin çocuk yerinde oturmayı başarmadan önce, sandalyenin çevresinde durmayı öğreniyor. Ondan sonra **soldurma**ya, **söndürme**ye yer veriliyor. Bu, bir yanıtı ortaya çıkaran uyarıcıyı değiştirme; yeni uyarıcı ile aynı yanıtın verilmesini sağlama ve onun ödüllendirilmesi biçiminde gerçekleştiriliyor. Örneğin, bir otistik çocuğa ayakkabı gösteriliyor (eski uyarıcı); sonra bunun yerine ayakkabıdan söz ediliyor (yeni uyarıcı) ve bunu anlaması ödüllendiriliyor. Üçüncü adımda da uyarıcı-yanıt bağlantısı pekiştirilerek **zincirleme** sağlanıyor; yani, birey, bir davranışı bütün olarak öğreniyor. Bu işlem, önceki iki işlem için de yapılıyor. Üçüncüsü, koşullanmış pekiştiricilerdir. Bunda, ödüllendirme sistemi ön planda yer alıyor; işlevsel bir puanlama sistemi uygulanıyor. Davranış değişimi için para-puan-yemek kullanılıyor. **Dördüncüsü, anlaşma yapma**dır. Özgül davranışlar için özellikle sözel ya da sözel olmayan yöntem kullanılıyor. Anlaşmada sorumlu kişiler, artırılması ya da azaltılması hedeflenen davranış, bu davranışta başarı ve başarısızlığın sonuçları ve geçerli olduğu süre belirtiliyor. **Beşincisi, model oluşturma**dır. Birey, amaçlanan davranışı yapan birini izliyor (gerçek durum*);* amaçlanan davranışı yapan birini bir filmde ya da düşleyerek görüyor (simgesel durum) ya da birinciden sonra birey, istenilen davranışı yapıyor (eşlik etme durumu). **Altıncısı da becerileri artırma eğitimi**dir. İçerdiği **toplumsal beceriyi artırma**; **olumlu pekiştirme, örnek alma** ve **rol değişimi** ile sağlanıyor. **Bilişsel beceri artırma** ise, **sorun çözme teknikleri** ve özdenetimle gerçekleştiriliyor. **(2) İstenmeyen Davranışı Azaltma ve Eleme Yöntemleri: Edimsel koşullama**, istenmeyen davranışı azaltma ve eleme amacıyla da kullanılıyor. İlk adım, **istenmeyen davranışı görmezlikten gelmedir**. Başlarda, istenmeyen davranışta artış gözlemlense de belli bir süre sonra azalma başlıyor. İkinci adım, **istenmeyen davranışı cezalandırma**dır. Bu yöntem, olumlu uyarıcı çekilerek ya da rahatsız edici bir uyarıcı verilerek istenmeyen davranışı azaltma biçiminde uygulanıyor. Birey, ortamdan uzaklaştırılarak ödüllerden yoksun bırakılıyor; sonra ondan, istenmeyen

davranışı düzeltmesi isteniyor. Cezalandırma uygun olmayan yerde kullanıldığında, korkuyu artırdığı için duygusal çekilmeye neden olabiliyor. Üçüncü adım ise, duyarsızlaştırmadır. Bir etki altında tutma eğitimi olan bu uygulama, klasik koşullamaya dayanıyor. En çok, fobi tedavisinde, **sistemli duyarsızlaştırma** biçiminde kullanılıyor. Bu amaçla**,** tedavi eden kişi ile tedavi olan kişi, birlikte, sorun yaratan durumla ilgili bir liste yapıyorlar. Listede yaşantılar, en az zorlanılanlardan, en çok zorlanılanlara doğru sıralanıyor. Gevşeme alıştırmasından sonra sorunlu kişiden, listedeki en az zorlayan sahneyi düşlemesi isteniyor. Çocuklar için düzenli liste önem taşırken etki altında tutma, **risk** oluşturuyor. **Bilişsel-Davranışçı Tedaviler:** Adından da anlaşıldığı gibi bu tedavi, davranış denetiminin önemini öne çıkarıyor. Bu uygulamada tedaviyi gereksinen kişinin, bilişsel alıştırmalar yoluyla gerçek dışı inanışlarını tanımasına ve bunları, gerçekleriyle değiştirmesine yardım ediliyor. Stresli yaşantılar, bireyin gelişim öyküsüne koşut olarak, yaşamın çok erken döneminde oluşan kişisel şemaların olumsuzlarını etkinleştiriyor. Bunun sonucunda kendi kendine işleyen ve olumsuz **duygulanım**a yol açan düşünceler devreye giriyor. Bu tedavide doğrudan etkili olan terapist (tedavi eden kişi), önce çocuk, ergen ya da yetişkinin düşünce sistemini dikkatle inceleyerek olumsuz düşüncelerin, onun günlük yaşamında ve duygulanımındaki yerini belirliyor. Sonra, hastanın, beklentilerini ve algılarını değerlendirip ortaya koymayı öğrenmesine, kendi olumsuz inanışlarını değerlendirmesine yardımcı olmaya başlıyor. Bu tedavinin çocuklarda da uygulanabilir olduğu belirtiliyorsa da çocuklar, düşünceyi kendiliklerinden değerlendirmede zorlanıyorlar. Bunun yanı sıra, tedavinin ilk aşamalarında çocuğu düşünceleriyle yüzleştirmek, tedavi ilişkisini bozabiliyor. **Tedavi planı**, belirtilere uygun bir biçimde düzenleniyor. Tedaviyi yürüten kişi, seçenek olabilecek düşünme yöntemlerini hastaya öğretirken, kendisini denetlemediğini özellikle belirtiyor. **12 yaşın altı**ndaki çocuklarla program daha çok, **rol değişimi** biçiminde yürütülüyor. Bu amaçla akla uygun düşünce, karta yazılarak çocuk tarafından gün boyu seslendiriliyor. Çocuk ve ergen, uzun görüşmelerden hoşlanmadığı için, onlarla görüşmeler, yarım saatle sınırlı tutuluyor. Ardından da kendilerine yaşantıların not edilmesi biçiminde az miktarda bir ev ödevi veriliyor. **Rol değişimi, örnek alma,** edinilen davranışı pek çok ortamda **deneme**, bu yöntemin **temel stratejiler**idir. **Bilişsel-Davranışçı Tedavilerin Ortak** Özellikleri: Bu özellikler şöyle

sıralanabilir: (**1**) Amaçları saptama ve tanımlama. (**2**) Özdeğişim için beceri edinmeyi öğretme. (**3**) Davranışları tanımlayabilme ve değiştirme çabası gösterme. (**4**) Kendi işlevini ölçebilme. **Bilişsel-Duygusal Tedavi:** Bu yaklaşım, bilişsel tedavi ve bilişsel-davranışsal tedavi arasında doğal bir bağ oluşturuyor. Bilişsel-duygusal tedavi, 1950'den bu yana çocuk ve ergenlerde de uygulanıyor. Çocuk ve ergenin tedavisi şu biçimde gerçekleştiriliyor: (**1**) Kendi sıkıntılı durumlarını tanımlaması için çocuk ve ergenden, en kötü ana 100; en iyi ana da 0 vererek, bunları not etmesi isteniyor. (**2**) Çocuk ve ergenin **duygu skalası** oluşturuluyor. (**3**) Sıkıntılarıyla nasıl baş ettiği çocuk ve ergenle konuşuluyor. (**4**) Çocuk ve ergenin **duygusal haritası** çıkarılıyor. (**5**) Çocuk ve ergenden, bildiği duyguların adını yazması isteniyor. (**6)** Çocuk ve ergenin farklı duygulanımlara yol açan düşünceleri saptanıyor. (**7)** Çocuk ve ergene tümce tamamlama ödevi yaptırılıyor. (**8**) Çocuk ve ergenin sesli düşünmesine yardım ediliyor. (**9**) Belirsiz durumları anlatması isteniyor. (**10**) En can alıcı sorununu düşlemesi ve duygularını anlatması bekleniyor. (**11**) Beceri eğitimi sırasında liste yaparak, belli olaylar karşısındaki duygu, düşünce ve davranışlarını belirtmesi isteniyor. **Psikodinamik Yönelimli Bireysel Tedavi:** Bu tedaviyi çocuklar için **Anna Freud** geliştirmiştir. **Yöntemin birincil amacı,** hastanın var olan gücünü en iyi biçimde kullanmasını, olabildiğince etkin olmasını, yaşamdan olabildiğince hoşlanmasını sağlamaktır. Bu tedavide, gelişimsel temele dayalı içsel çatışmaların erken dönemlerdeki gelişmemiş kişilik niteliklerinin varlığından yola çıkılıyor. **Temel tedavi mekanizması**, tedaviyi gerçekleştiren kişi ile çocuk arasındaki ilişkiye dayanıyor. Bu yaklaşım, öbür tedavi yöntemlerinden, bu özelliğiyle ayrılıyor. Davranışçı-bilişsel tedavinin tersine, bunda belirtilerin kısa sürede ortadan kaldırılması amaç değildir. Bu tedaviyi uygulayan çocuk terapistinin, üstün bir gelecek görüşü ile süreklilik taşıyan bir olay izleyicisi olması gerekiyor. **Tedavi**, üç aşamada gerçekleştiriliyor. **Birinci aşamada**, terapist ile çocuk arasında **ilk etkileşim** sağlanıyor. Çocukla, tedaviye niçin başvurduğu konuşuluyor. Oedipal dönem öncesindeki ve Oedipal dönemdeki çocuklarla iletişim ve tedavi bağı, oyun aracılığıyla sağlanıyor. Gizil dönemde ise **sözel iletişim** başlatılıyor. Bu dönemde amaç, güvenilir bir ilişki kurmak ve çocuğun dikkatini kendi söz ve eylemlerine çekmektir. İkinci aşama, **duygu aktarımı** ve **yorumlama aşaması**dır. Bu aşamada çocuk, duyuş ve davranışlarının nedenini; terapistin, söylediği

her şeyle ilgilendiğini fark ediyor. Oyun, amaca yönelik olarak oynanıyor. Çocuğun duygu aktarım biçimi, hâlâ anne babasıyla bağımlı bir ilişki sürdürmesi; tedaviyi yürüten kişi ile eşit olmaması ve gelişmekte oluşu nedeniyle erişkin duygu aktarım biçiminden farklıdır. O nedenle tedavi eden kişi, bu aşamada çocukla yeterince güvenilir ve gerçekçi bir ilişki kurduktan sonra, gözlemlediği anlık davranışları, daha öncekilerle birleştiriyor. Önce, çocuğun **direnç** ve **savunma**larını; sonra da dürtüsel ve nörotik belirtileri yorumluyor. **Bu aşamanın son amacı**, çocuğun önceki düşlemleriyle bugünkü davranışı arasında bağlantı kurmasını ve daha önce onu rahatsız eden şeyi ayrımsamasını sağlamaktır. Üçüncü aşamada ise, güncel bir başarı amaçlanıyor. Bu aşamada, bağımlılık ve bağımsızlık gündeme geliyor ve **3-6 ay**lık süre sonunda çocuk, **terapistten ayrılma**ya hazır düzeye getiriliyor. **Oyun Tedavisi:** Oyunla tedavi, psikanalitik kuramın katkıları ile geliştirilmiştir. Tedaviyi ve bunun yorumlarını ilk kez ayrıntılı biçimde **M. Klein** ele aldı. **Axline** ise, oyunun, çocuk ruhsal tedavisinde temel olduğunu; oyun sırasında yalnızca, onun anlatımlarını ona geri çevirerek, farkına varışın artırılabileceğini belirledi. Psikanalistlerin önemli bir kesimi de oyunun doyum sağlayıcılığını vurgulamış ve egemenlik kurabilme becerilerini geliştirdiğini belirlemiştir. Bu tedavide **genel ve temel yaklaşım**, eğitimli, güdüleme ve eşduyumu yüksek olan terapist ile yardım isteyen kişi arasında güvenilir, gerçeğe dayalı bir ilişki kurulmasıdır. Tedavi, haftada 1-4 kez, 30-50 dakika süren seanslarla, 1,5-2 yıl sürüyor. Amaç, hastanın kendini ortaya koymasına, kendini daha fazla ayrımsamasına ve kendine egemen olmasına olanak sağlamaktır. **Aile Tedavileri:** Bu tedaviler, uzun yıllar, psikiyatriden bağımsız olarak gelişimini sürdürmüşken, son zamanlarda, çocuk psikiyatrisi ile de bütünleşmiştir. Bu yaklaşımın amacı, bireyi tedavi etmekten çok, ailedeki işlevini yerine getiremeyen ya da işlevini yitirmiş olan etkileşimleri, uygun yönde değiştirmek ve geliştirmektir. Aile tedavilerinde özellikle şu üç akım yeğleniyor. **(1) Sistem Kuramı ve Bütüncü Yaklaşım:** 1950'de ortaya konulan genel sistem kuramının dayandığı **ilke**, "karşılıklı etkileşime önem vermek gerektiği ve bütünün, tek bir parçadan daha önemli olduğu"dur. İki kişi arasındaki etkileşimin bir gözlemlenebilen, bir de gözlemlenemeyen yönü vardır. Çocukların erişkinlerle ilişkileri sırasında edindikleri olumlu-olumsuz yaşantılar, onlarda bilinçdışı ve içsel çalışan örnekler oluşturuyor. Bu örnekler, etkileşimsel yaşantılara dayanan kendisi ve

başkaları ile ilgili duygu yükü olan zihinsel tasarımlardır. Toplumsal yaşantı, önceden var olan örneğe göre bunlarla yorumlanıyor. Bu tasarımlardaki **alt sistemler ve onların etkileşimleri**, bireyler arasında sınırlar oluşturuyor. Bireyler arasındaki sınır, aile ile toplum arasındaki sınırdır. Bu kurama göre, ailelerin yardım başvurularının pek çoğu, işlev bozukluğu nedeniyle ailede bir bireyin gelişim dönemine ve dengenin bozulduğu döneme rastlıyor. **(2) Yapısal Aile Tedavisi:** Bu tedavi yaklaşımında, toplumsal yapı ve aile değişimi bağlantılarının incelenmesine ağırlık veriliyor. Tedaviyi gerçekleştiren kişi (terapist), ailenin günlük toplumsal ilişkilerini ortaya çıkarmak amacıyla, sorunlu kişinin sözel ve sözel olmayan iletişimini inceleyerek, işlev bozukluğu olan etkileşimini kesiyor ve olumluya yönlendiriyor. Sorunluya, olumsuz davranışın altında yatan iyi niyeti göstermeye çalışıyor; kuşaklar arasındaki sınırı çizerek alt sistemlerden söz ediyor ve sorumluluğu örgütlüyor. Bu tedavi biçimi, özellikle **yeme bozukluğu** ve a**stım**ı olanlarda; **diabeti**klerde ve **suçlu çocuklar**da olumlu sonuçlar veriyor **(3) Stratejik Aile Tedavisi:** Bu yaklaşımı benimseyen uzman ya da hekim, ruhsal bozukluk belirtilerini, bozuk işlevsel etkileşimlerin yinelenmesi olarak görüyor. Belirtilere, hastalık olarak değil, **sorun** olarak bakıyor. Kısa süreli ve dolaylı bir tedavi yaklaşımını benimsiyor. Yaygın olmayan çözüm önerileriyle, olumsuz etkileşimi değiştirtmeye çalışıyor. Belirtiye, **aileyi yöneten etken** olarak bakıyor. Çocuklarla ilgili uygulamalı çalışmalara çok az yer veriyor. Diğerleri gibi bu aile tedavisinde de aile içi etkileşimleri ve belirtilerin etkileşimle bağlantısı ele alınıyor. Çok Boyutlu Psikoterapi: Bilişsel-davranışçı tedavilerin yalnızca belirtilerden yola çıkan indirgeyici yaklaşımlar oluşu; dinamik yönelimli tedavinin zaman açısından ve parasal açıdan ekonomik olmayışı, hareket alanlarının kısıtlılığı, bunların birlikte kullanımını zorunlu kılmıştır. Çok boyutlu ruhsal tedavi (multi dimensionel psychotherapy), **bilişsel-davranışçı** ve **psikodinamik kuramlar**ın bütünleşmesiyle ortaya çıktığı için nedenlerin incelenmesi sırasında yapısal etkenler, hastanın genel bilişsel işlevleri ve ilk nesne ilişkileri, birlikte araştırılıyor. Üstünlüğünü, iki yöntemin de olumlu ve etkili yönlerini kullanması oluşturuyor. Psikodinamik tedaviyle çocuk ve anne baba, çok şey kazanıyor. Bu tedavi, geçmişe dayalı etkileşimsel çatışmalar ile, tedavi edenle hasta ilişkisini temel alıyor. Buna göre, tedavinin ana noktası, çocukta sorun oluşturan ve bunun sürmesine yol açan etkenlerin neler olduğunun saptanmasıdır. Bu yaklaşımda

amaçlanan hastaya **içgörü** kazandırma, hastanın ruhsal olgunlaşma düzeyine uygun olarak gerçekleştiriyor. Örneğin, **sınır davranım bozukluğu** durumlarında, **baskılayıcı-destekleyici ruhsal tedaviler** işe yarıyor. Bunda **gerçeklik** destekleniyor, öteki düşünce azaltılıyor, **içtepi denetimi** öğretiliyor, tedavi edenle özdeşim gerçekleşiyor ve **bilişsel strateji** ön plana geçiyor. **Grup Psikoterapileri:** Bu terapiler; etkinlik grubu, çözümsel grup, etkileşimsel grup ve özel kitle grupları olarak bölümleniyor.**(1) Etkinlik Grubu:** Bu tür grupta hasta, bağımsız davranma ve etkinlik gösterme hakkına sahiptir. Her çocuk, genç ve yetişkin, kendi istenci yönündeki etkinliğini sürdürmesi yolunda destekleniyor. Bireyler bu grupta kendilerini, eşduyumun var olduğu bir ortamda duyumsuyorlar. Hastalara yalnızca tehlikeli bir şey yaptıklarında terapist müdahale ediyor. **(2) Çözümsel Grup:** Bu tür grup çalışması, okul öncesi, okul çağı ve ergenlik çağı çocuklarına uygulanıyor. Okul öncesi çocuklarda, masa başı etkinliklerine ağırlık veriliyor; etkinliğin ardından, tartışmaya geçiliyor. İlköğretimin 1. kademesini oluşturan çocuklar, 5-7, 8-10, 10-12 yaş gruplarına ayrılarak bunlarla haftada bir, iki kez, 45 dakika ile bir saat süren çalışmalar yaptırılıyor. Grup etkinliğinin başarıyla sürmesini zorlaştıran bir durum ortaya çıkması durumunda, ketlenmiş çocuklarla saldırgan-dışavurum davranışları olan çocukların, kendi içinde gruplandırılması öneriliyor. Küçük yaş gruplarında, iyi oynama ve kötü oynama biçiminde **drama** ile **video teknikleri**nden yararlanılıyor. Gizil dönem çocuklarından da aile gruplarının haritalanması istenebiliyor. Bir çocuk bunu yaparken, grubun öbür çocuklarından, korku ve kaygılarını anlatmaları bekleniyor. Erken ergenlerde (12-14 yaş arasındaki çocuklarda), 45-60 dakikalık seanslarla, en çok bağımlılık, bağlanma, ayrılık ve yarışma (rekabet) konuları işleniyor. Orta ve geç ergenlerde (15-19 yaş arasındaki çocuklarda) ise çalışmalar, 6-8 kişilik gruplar ve 1-1,5 saatlik seanslarla sürdürülüyor. **(3) Etkileşimsel Grup:** Bu grup tedavisi bir yandan şimdi ve buradaki etkileşimlere dayalı olarak sürdürülüyor; bir yandan da psikodinamik yönelimli üç temel öğe olan **eşgüdüm**, **yorum** ve **konfronte etme**yi kapsayan etkinlikler gerçekleştiriliyor. **(4) Özel Kitle Grupları:** Az başarılı çocuklara eğitim grubundan, boşanmış ailelerin çocuklarına, sömürülmüş çocuklara, doğal felaketlere uğrayanlara, göç sorunu olanlara; savaştan, bir bunalımdan etkilenenlere dek çok farklı amaçlarla kurulan tedavi grupları da bu başlık altında toplanıyor. Her gruba, özel

sorunlarına uygun tedavi uygulanıyor. *Bkz.* **davranışçı psikoloji; stratejik aile tedavisi; stres aşılama eğitimi.**

psikotik (psychotic) **1.** Psikozla ilgili. Belirtileri sıklıkla psikoza özgü olan ya da psikoza benzeyen bozukluklarda bir niteleme olarak kullanılıyor. Bunda ölçüt, kişinin gerçeklikle olan bağıdır. Gerçeklikle bağ büyük ölçüde kopmuşsa kişi, kendi algılarını ve düşüncelerini yanlış değerlendiriyor ve tersine kanıtlara karşın dış gerçeklik konusunda yanlış sonuçlara varıyor. Gerçekliğe ilişkin ufak tefek çarpıtmaların, psikotik olarak nitelenmemesi gerekiyor. Örneğin, elde ettiği başarıları, olduğundan küçük gören depresyonlu bir insan, psikotik değildir; ancak, uzaktaki bir depreme kendisinin neden olduğuna inanıyorsa o zaman psikotik demektir. **2.** Bu tür rahatsızlığı olan kişi. *Bkz.* **psikoterapi; psikotiklik; psikotik tepkiler; psikoz.**

psikotik bozukluk *Bkz.* **psikotik.**

psikotiklik (psychoticism) **Eysenck**'in normal, şizofrenik ve manik-depresif biçimindeki üç kişilik tipini birbirinden ayırt etmek için geliştirdiği bir **kişilik boyutu etkeni**.

psikotik tepkiler (psychotic reactions) **Nevrotik tepki**lerden daha ağır ruhsal bozukluklar. Psikotik tepkilerde kaygıya karşı geliştirilen tepki, gerçekler dünyasına ters düşen tepkidir. Psikotiklerin düşünceleri de gerçeklerden sapkın ve kopuktur. Bunlar, sıklıkla sanrılar görüyor, sabukluyorlar. Psikotik tepkiler; **duyuşsal** (affective) **tepkiler**, **paranoid tepkiler**, şizofrenik tepkiler biçiminde ortaya çıkıyor. Beyindeki yıkımlar da psikotik tepkilere yol açıyor. *Bkz.* **manik-depresif psikoz**; **organsal beyin bozukluğu; paranoya; psikoz;** şizofreni.

psikotojenik (psychotogenic) Psikoz ya da psikozlarda görülenlere benzer belirtiler yaratabilen maddeler. Bu terim özellikle **LSD** ve benzeri maddeler için kullanılıyor. *Bkz.* **zihin açıcılar.**

psikotropik ilaçlar (psychotropic drugs) Ruhsal işlevleri, duyguları, düşünceleri, yaşantıları etkileyen ilaçlar. **Antidepresan**lar**, yatıştırıcı**lar**, uyarıcı**lar**, ağrı kesici**ler**, uyuşturucu**lar ve benzerleri bu gruba giriyor. Ancak, bu türden yan etkileri bulunan ilaçlar genellikle bu gruptan sayılmıyor.

psikoz (psychosis) Gerçeklikle ilişkinin yitirilmesi, normal toplumsal işleyişin bozulması ve aşırı kişilik değişimleriyle ortaya çıkan organik ya da işlevsel kaynaklı ağır bir ruh hastalığı; çıldırı. Tipik belirtileri arasında

kuruntular, sanrılar, konuşmada belirgin tutarsızlıklar, yönelim duygusunun yitirilmesi, zekânın ve belleğin yerinde olmasına karşın işgörü yokluğu, zihin karışıklığı, gerileme davranışları, dürtüsellik ve tuhaf davranışlar yer alıyor. Bu terim, ayrıca, genel anlamda zihinsel işleyişin, hastanın günlük yaşamının sıradan beklentilerine yanıt verme yetisini büyük ölçüde yitirmesine yol açacak kadar bozulduğu ruhsal bozukluklar için de kullanılıyor. Psikoz, a**kut psikoz** ya da **süreğen psikoz**, çocukluk şizofrenisi ve çocukluk otizmi biçiminde olabileceği gibi, çeşitli **organik ruh durumu bozuklukları**, çift kutuplu bozukluk, bunalım, Alzheimer hastalığı, depresyon ve **madde bağımlılığıyla ilgili bozukluklar** olarak da ortaya çıkabiliyor. *Bkz.* **manik-depresif psikoz; paranoya; psikotik; psikoza yol açan gerileme; şizofreni; psikoz öncesi panik; psikoz türleri.**

psikoza yol açan gerileme *Bkz.* **gerileme.**

psikoz öncesi panik (prepsychotiv panic) Şizofreninin gelişiminde, hastanın özimgesinin çarpıtıldığı, suçluluk, sevilmeme, küçük düşürülme ya da başka türlü ayrı tutulma duygularına kapıldığı; ancak **kuruntu** ve **sanrı** belirtilerini daha geliştirmediği evre.

psikoz öncesi yapı sınıflaması (pre-psychosis structure classification) Normal iken ruhsal bozulmaya uğradığında hangi ruhsal hastalıkların ortaya çıkacağını belirleyen ruhsal yapı sınıflaması. 19. yüzyılda birçok hekim, klinik çalışmaları sonucunda ruh (akıl) hastalıklarının, normal davranış ve eğilimlerin abartılı biçimde sürdürülmesi olduğunu ortaya koymuştu. Bu görüşü, 20. yüzyıl ruh hekimlerinin de doğrulamalarıyla psikoz öncesi yapılar, genel bir kabul görmüş oldu. **A. Delmas** ve **Marcel Boll** adlı Fransız hekimleri, kendilerinden önce ortaya konulan buluşlara kendi çalışmalarının sonuçlarını da ekleyerek **manik-depresif, paranoya, coşku nevrozları, mitomani** (yalancılık hastalığı) ve **psikopati** diye adlandırdıkları 5 ana nevroz ve psikoz için, 5 ana psikoz öncesi yapı tanımladılar. **Bleuler,** bu sınıflamaya şizoid yapıyı kattı. **Kretschmer,** astenik beden yapısını şizoid kişilik; piknik beden yapısını da sikloid kişilik olarak niteledi. Bunlara 1923'te **F. Minkwska**'nın **epileptoid yapı**yı da eklemesiyle psikoz öncesi yapıların sayısı 7'ye yükseldi. Bu normaldışı yapıların tümü kalıtıma dayanıyor ve süreklilik gösteriyor. Belli ruh hastalıkları ile bunlara kaynaklık eden belli psikoz öncesi (normal) yapılar arasında uçurum bulunmuyor. Psikoz öncesi yapının

belirtileri, çocukluk çağından bu yana görülüyor; ancak, bunlar, kişinin toplumsal yaşamında önemli bir uyumsuzluğa yol açmıyor; hemen her zaman aynı düzeyi koruyor. Psikoz öncesi yapıya ilişkin kalıtım, normal dışı özelliklerin ağırlığına göre iki biçimde ortaya çıkıyor. Ya herhangi bir **dışsal neden olmadan**, kimi zaman çok erken; kimi de çok geç zaman birtakım gelişim belirtileriyle kendini gösteriyor ya da önemsiz kimi belirtilerle varlık göstermekle birlikte, ancak etkili bir **dış neden altında** bir hastalığa dönüşüyor. Normal bir kişiliğin de çocukluk ya da gençlik çağında türlü ağır duygusal travmalar geçirmesi sonucu birtakım ruhsal bozulmalara kaynak olabilecek normaldışı bir yapı niteliğine büründüğü oluyor. Bunun yanı sıra, çağdaş ruh hekimlerinin ve psikanalistlerin çoğu, kişinin çocukluk çağındaki duygusal ilişkilerinin niteliğine göre beliren ruhsal etkenlere, kalıtımsal etkenlerden daha fazla ağırlık veriyorlar. Bütün eleştirilere karşın, psikoz öncesi yapılarla ilgili araştırmalar konuya, anılmaya değer düzeyde açıklık getirmiştir. **Yedi Ruhsal Yapının Adları ve Ana Nitelikleri: (1) Şizoid Yapı:** Bu yapıyı içedönük kişiler oluşturuyor. Bunlar, gündüz düşü dalgınlığı gösteriyorlar. İçsel tutkuları, ıstıraplı yüz anlatımları ve konuşmaları arasında uyşmazlık bulunuyor. Meslek ve hoşlanım alanlarıyla ilgili atılım güçsüzlüğü gösteriyorlar. Genelde yalnız yaşamayı seven şizoidler, kimi zaman telkine açık oldukları halde, çoğu kez bir olumsuzluk durumunun içine düşüyorlar. Dış dünya gerçekleriyle çok güç ilişki kuruyorlar. Dış dünyadan çok, kendi iç dünyalarıyla, hayalleriyle oynamayı yeğliyorlar. Şizoid yapılılar, çocukluklarında dikkatle incelendiklerinde bunlarda şizofrenlere benzer belirtiler görülebiliyor. Şizoid (şizotimik) yapı, özellikle 15-25 yaşlar arasında ortaya çıkan ve duygusal küntlük, coşku azalması ile kendini belli eden şizofreni adlı psikoza kaynaklık ediyor. **(2) Sikloid Yapı:** Kimi sikloid (siklotimik) yapılı kişiler,ya yaşamları boyunca yalnızca dışa dönük bir yaşantı ya da bir süre sonra ruhsal çöküntülü bir yaşantıya geçiyorlar. Buna **dönemsellik** deniyor. Dışa dönükler, dirik, yaşamayı seven, konuşkan, sağlıklı toplumsal ilişkiler kurabilen, cana yakın, bedensel ve zihinsel çalışma gücü yüksek (hipermanyak) kişi olarak kendilerini belli ediyorlar. İçedönükler ise güçsüz, isteksiz, tembel, umutsuz, az hareketli, zayıf istençli, ruhsal ıstıraplar duyan (hipomanyak-aşağılık duygulu) kişilerdir. Normal siklotimiklerin bile taşkın-çökkün (manik-depresif) bunalımlar geçiren bir aileden gelme olasılığı yüksektir. Ancak, bu kişilerin yapıları olumsuz bir gelişim göstermediği sürece, açık

bir taşkınlık-çöküntü psikozu aşamasına varmıyor. Sikloid yapı, olumsuz toplumsal ve ekonomik koşullar nedeniyle bozulduğunda, değişik **manik-depresif** (taşkınlık-çöküntü) **psikoz** biçimleri ortaya çıkıyor. **(3) Paranoid Yapı:** İkinci çocukluk çağından sonra belirmeye başlayan kendini beğenme, kuruntu ve korku, bu yapının ana özelliklerini oluşturuyor. Bunlar, onurlarına aşırı düşkün oluyorlar. Kendilerine çok değer veriyorlar**.** Başkalarına yukarıdan bakıyorlar. Aşırı titiz, ciddi ve ağırbaşlı davranıyorlar. Bir işte yenilmek, bir şeyi bilememek, bunları çok sarsıyor. Başkalarının hemen her söz ve davranışını kuşkuyla karşılıyor; o söz ve davranışları, kendilerine yönelik tepkiler olarak yorumluyorlar. Yakınlarına bile güvenmiyorlar. Her şeyden, kendilerine karşı bir sonuç çıkarıyorlar. Başkalarının gülmelerine aşırı sinirleniyorlar. Örneğin, burnu ile oynayanın bu davranışını, kendi burnu ile alay edildiği biçiminde yorumluyorlar. Başkalarının gözlerine bakmak istemiyorlar. Süslenenlere iyi gözle bakmadıkları halde, kendileri süslenmekten, özenli giyinmekten hoşlanıyorlar. Bu tipler korkak olmalarına karşın, cesur ve atak görünüyorlar. Sinsice hesaplar yapıyorlar. Sürekli, yetersizliklerini örtme çabası gösteriyorlar. Böyle erkekler kadınlardan; kadınlar da erkeklerden uzak duruyorlar. Paranoid yapılılar çoğu kez kamu düşüncesine aykırı düşen sabuklamalar geliştiriyorlar. Bunların düşünce ve davranışlarının çoğunun normal olmasına karşılık, belirli konulardaki saplantıları nedeniyle akla ve toplumsal kurallara ters düşen amaçlar peşinde koştukları, eylemlere giriştikleri görülüyor. Başkalarının canına kıyanların bir bölümü, sabuklamalarının etkisi altında eyleme geçen paranoidlerdir. **Zenginlik, soyluluk, kıskançlık, aşk, hak arama** gibi konularda asılsız savlar ileri sürme biçimindeki **büyüklük sabuklamaları** (megalomanlıklar), paranoid tepkilerdir. Bu tepkiler kimi zaman, gerçekten yenilgilere, haksızlıklara uğramış olan kimselerde **25-45 yaşlar arası**nda önemli bir nedenin etkisiyle **paranoya**ya dönüşüyor**. (4) Emosyonel** (Coşkusal) **Yapı:** Bu yapıda olanlar, içsalgı bezleri sistemlerinin oynaklığı nedeniyle çabuk kızarıyor, sararıyor, terliyor, kalabalıktan sıkılıyorlar ve kendilerinde bir kalp çarpıntısı başlıyor. Ağızları kuruyor, elleri titriyor. Bunların derileri çizilince derilerinin üzerinde, kalın, kırmızı çizgi biçiminde bir iz kalıyor. Emosyonellerin önemli ayırt edici özelliklerinden biri de nedenini açıklayamadıkları bir ruhsal acı (kaygı) duymalarıdır.Birçokları bu duyguyu istençleriyle engellemekle birlikte, bu sıkıntı, kimilerini şiddetli duygusal tepki

bunalımlarına, nedeni ruhsal olan organ rahatsızlıklarına itiyor. Kalıtsal kaynaklı olan emosyonel yapı, kimi travmaların etkisiyle de kazanılmış olabiliyor. Bu kişilerin kısa çizgili, göbekli, obur, sıkıntılı, cinsel bakımdan güçlü olanlarıyla; uzun çizgili,zayıf, düz karınlı; sıkıntılı olmaktan çok, sinirli ve moral güçleri yüksek olanları bulunuyor. İçsalgı bezleri sistemi, her iki yapıya uygun belirtiler gösterenler de oluyor. Bu tip için özellikle saplantı, takınak, fobi ve önemsiz beden rahatsızlıklarını büyütme,ciddi hastalık diye yorumlama ve kendini çok dinleme gibi nevrozlara yataklık eden ayrı bir yapı (psikastenik yapı) tanımlayanlar da olmuştur. Bunlar, bedensel kaynaklı duygusal belirtiler yanında ve çoğu kez onlardan daha belirgin olarak erken yaşlarda ortaya çıkıyorlar. İstençli bütün çabalara karşın, zaman zaman zihinleri kurcalıyorlar. Bu yapının ruhsal bozulmaya uğraması durumunda, **emosyonel nevrozlar** ortaya çıkıyor. **(5) Histerik Yapı:** Gerçekleri değiştirme, düşsel yalanlar söyleme, uydurma şeyler anlatma, hastalık taklidi yapma gibi ruhsal dengesizlik eğilimleriyle beliren bu yapı, histeri nevrozunun alt yapısını oluşturuyor. **Mitoman**larda (yalancılık hastalarında) görülen özellikler, çocukluk çağının olağan bir ruhsal durumudur. Çocuk, gerçekleri değiştiriyor; gerçek olmayanı, yaşantı durumuna getirmeye kalkabiliyor. Hayal ettiği konuları, okuduğu bir serüveni ya da seyrettiği bir serüven filminin konusunu gerçekmiş gibi anlatıyor; bunları yaşamaya kalkabiliyor. Ancak, çocuk yalancılığı, isterik yapılı olmayanlarda giderek ortadan kalkıyor. Histerik yapılılarda ise erinliğe doğru, histerik tepkiler (hastalık belirtileri) durumuna geliyor. Histerik yapılılar, geniş hayal güçlerinden yararlanarak gerçek dışı, düş ürünü olan istek ya da özlemlerini, bilinçdışında birtakım beden hastalıklarına dönüştürüyorlar. Böylece bedenleriyle yalan söylemiş oluyorlar. **Histerik bayılma bozukluğu, ses yitimi, sağırlık, felç olma, parkinsonculuk,** bu yolla ortaya çıkıyor. Bunlar, gerçek hastalık olmayıp birer hastalık taslama, gerçek dışı hastalık belirtileridir. **(6) Pervers** (Sapkın) **Yapı:** Bu yapı, özellikle toplumsal davranış ve törel eğilim sapmalarına yol açıyor. Erginlik yıllarında toplumsal kurallara ters düşen çeşitli töre dışı tepkilerin gelişimine yol açıyor. Bu tipler, insana karşı sevgi ve yakınlık duygularından yoksun, bencil insanlardır. Sapkın yapılılar, daha çocukluklarında gösterdikleri hırsızlık, saldırganlık, yaralama; kuşlara, hayvanlara eziyet etme, ahlak dışı cinsel önerilerde bulunma ya da bu tür önerileri kolaylıkla kabul etme biçimindeki tutum ve davranışlarıyla

kendilerini belli ediyorlar. Bunların kötülük yapmaktan, töre dışı davranışlarda bulunmaktan, can yakmaktan hoşlanmalarının nedeni, her türlü ahlak duygusundan yoksun olmalarıdır. Bunların aşırı ahlak yıkımı göstermeyenlerinde ayrıksı (ekzantrik) davranışlar, bir yerde duramama; evini, mesleğini bırakarak gezilere çıkma, toplumdan kaçma gibi daha hafif eğilimler göze çarpıyor. Bu ruhsal bozukluklar, kalıtımsal etkenlerle alkol kalıtımı gibi nedenlerin yanı sıra, çocukluk çağındaki olumsuz yaşam ve eğitim koşullarına da bağlanıyor. İkinci Dünya Savaşı'ından sonra birçok ülkede görülen kitlesel suç işleme ve töre dışı davranışlar, çevresel nedenlere bağlı sapkınlıklara örnek gösteriliyor. Bunun sonucu olarak **anadan doğma sapık yapı** kavramına, **sonradan bozulan yapı** kavramı eklenmiş ve bu neden, öbürüne gölge düşürmüştür. Anadan doğma suçluluk konusunda ünlenen **Lombroso**'nun görüşü, giderek önemini yitirmiştir. Suç işlemede kalıtımsal etken büsbütün yok sayılmamakla birlikte, suçlunun, eğitimi sonucunda oluşan kişiliğinin önemli bir etken olduğu kesinleşmiştir. Nevrotik ve psikotik yapıların yanında bir de **ağır suçlu** (kriminal) **yapı** vardır. Suç işleme eğilimi yalnızca belli bir bedensel yapıyla değil; özellikle beden kimyasının, içsalgı bezleri sisteminin de etken olduğu kişilik dirikliği ile ilişkilidir. **Kriminoloji**ye (çağdaş suçluluk bilimine) ilişkin incelemeler suçlu tipi, kalıtımdan gelen, ilk çocuklukta kazanılan ve birtakım merkez sinir sistemi bozuklukları gibi nedenler oluşturuyor. **Psikopatlık** ve **suçluluk**, bu olağan tipin bozulması ile ortaya çıkıyor. **(7) Epileptoid** (Saraya Eğilimli) **Yapı:** Bu yapıya sahip olanların, küçük yaştan bu yana şiddetli kızgınlık gösterdikleri, sıklıkla kendilerini yere atıp çırpındıkları, bağırıp çağırdıkları görülüyor. İyilikçi görünen bu tipler, en küçük bir etki karşısında şiddetli tepki gösteriyorlar. Bunlarda, çok kısa süreli bilinç yitimi gözlemleniyor. Epileptoid özellik gelişim gösterince öfke kudurganlığı artıyor. Bu evrede "kişinin gül tenine güllerle bile dokunulamıyor.**"** "Dokunma, bozulurum." sözü bunlar için söylenmiş gibidir. Bunlar için "öfke, baldan tatlıdır. Bunlar, her yerde ve her zaman kavgaya hazırdırlar. Bu dönemde kişi, bilinç yitimi anıoda birini öldürebiliyor; ama olayı anımsamıyor. Katillerin kimisi bu tiplerdir. Bu tip, bıçağı çekince kimse onu tutamıyor. Böyle kişilerin, "kimse beni kızdırsa da başına bela olsam" der gibi bir durumları olsa da bunlar kışkırtılmadıkça zararlı olmuyorlar. Epileptoid yapılılarda görülen bozuklukların son aşamasında, **sara** (epilepsi) ortaya çıkıyor.

psikoz (psychossis) Gerçeklikle ilişkisini tümüyle ya da büyük ölçüde yitirmiş, normal toplumsal i,lişkileri bozulmuş ve aşırı kişilik değişimleri gösteren kişilerin organsal ya da işlevsel kaynaklı ruhsal hastalığı. Psikozların belirleyici belirtileri halüsinasyonlar, kuruntular, belirgin konuşma tutarsızlıkları, yönelim duygusu yitimi, içgörü yokluğu, zihin karışıklığı, davranış gerilemesi, dürtüselliktir. Birden bire yoğun biçimde ortaya çıkan ve kısa bir süre sonra gücünü yitiren psikoza **akut psikoz** deniyor. Psikozun **manik-depresif psikoz, paranoya, şizofreni** gibi çeşitleri vardır.

psikoz türleri *Bkz.* **manik-depresif psikoz; paranoya; şizofreni.**

psişe (psyche) İnsanın **duygulanım**, **akıl yürütme**, **düşünme** yeteneği; **bilinç**li ve **bilinçdışı** yaşam; ***ruh*****.** **Mitolojide:** Psişe, oğlu Apollon Cupido'ya (Eros'a) tutkun olduğu için Afrodit'in (Venüs'ün) kıskandığı genç kızdır. Daha sonra Psişe ile Apollon evleniyor ve Jüpiter dünyaya geliyor.

EROS İLE PSİKHE

Edith HAMİLTON

(Bu öykü, İ.S. ikinci yüzyılda yaşamış olan Latin yazarı Apuleius tarafından anlatılmıştır. Bu yüzden Aphrodite'nin adı Venüs; Eros'un adı da Cupido olarak geçmektedir.)

Çok eskiden, bir kralla üç kızı vardı. Kızların hepsi güzeldi, güzeldi ya, en küçükleri Psykhe'nin eşi yeryüzünde yoktu. Bazıları tanrıçaların, hatta Aphrodite'nin bile onun yanında sönük kaldığını söylerlerdi. Psykhe'nin adı ölümlüler arasında olduğu kadar, ölümsüzler arasında da yayılmıştı.Dünyanın her tarafından onu görmek, ona sunular sunmak için insanlar gidiyordu kralın sarayına. Bu, en çok Aphrodite'yi kızdırıyordu. Tapınakları boşalmış, kentleri ıssızlaşmış, bir zamanlar ateşlerin yanmadığı yerleri soğuk küller kaplamıştı. Halk yüz çevirmişti tanrıçadan.

Aphrodite Psykhe'yi cezalandırmak için bir yol düşündü; oğlu Eros'u çağırdı yanına. "Gücünü kullan," dedi; ünlü oklarından birini Psykhe'nin yüreğine sapla. Dünyanın en iğrenç, en çirkin yaratığına tutulsun."

Bunları söylerken bir şeyi unutmuştu Aşk tanrıçası: Oğlunun da Psykhe'ye tutulabileceğini. Eros, güzel kızın yüzüne bakar bakmaz, ancak

kendi oklarının yaratabileceği bir ateşin yüreğini sardığını duydu. Bir şey demedi annesine, sevgisini anlatmadı; Aphrodite, dileğinin yerine getirildiğini sanarak, rahatladı.

Bir süre geçti; Psykhe kimseye tutulmuyordu. Değil iğrenç bir yaratık, çirkince bir insanoğluna bile gönlünü kaptırmıyordu. Ablalarının ikisi de evlendi. Psykhe'yi kimse istemedi. Herkes onun güzelliğinin eşsiz olduğunu söylüyor, ama evlenmeye gelince bir başkasıyla evleniyordu. Psykhe'nin annesiyle babası, sonunda Apollon'un tapınağına gidip bakıcıdan bilgi aldılar. Korkunç şeyler söyledi Apollon; Eros, gidip derdini tanrıya anlatmıştı. Psykhe'ye kara elbiseler giydirilmesini, kayalıklı bir tepeye tek başına bırakılmasını; kanatlı, çirkin bir yılanın gelerek onu kendisine karı olarak alacağını bildirdi.

Bütün saray yaslara büründü; ama tanrıların sözünden çıkılır mıydı hiç? Kara elbiseler giydirdiler Psykhe'ye, onu tepeye götürdüler. Güzel kız, cesaretini yitirmemişti. “Daha önce ağlasaydınız,” dedi. “Bu kadar güzel olmama ağlasaydınız. Biliyordum, ölümsüzler güzelliğimi nasıl olsa çekemeyecekti. Hadi gidin artık; sonumun geldiğine seviniyorum.” Annesiyle babası üzüntüyle saraya döndüler, günlerini ağlayıp sızlamakla geçirdiler.

Karanlık tepede otururken tatlı bir rüzgâr başladı. Zephiros'tu bu. Ağlayan, titreyen Psykhe'yi havaya kaldırdı. İnce soluğuyla uzaklara, çiçeklerin, çimenlerin kapladığı bir çayıra taşıdı onu. O kadar sessiz, o kadar sevimli, rahat bir yerdi ki çayır, Psikhe'yi uyku bastırdı.

Uyandığı zaman bir sarayın yanında buldu kendini. Altın sütunlarla, gümüş duvarlarla yapılmış bir saraydı; Psykhe, tam eşikten girerken bir ses duydu: “Korkma, gir, burası senin sarayındır.” İçeri girdi Psykhe, yıkandı, temizlendi; çeşit çeşit yemeğin, çiçeğin süslediği masaya oturdu. “Biz senin uşaklarınız,” dedi ses, “ne istersen yapacağız.”

Yemek yerken akşama kocasının da kendisiyle birlikte olacağını biliyordu Psykhe. Öyle oldu. Yatağına çekilince birinin gelip yanına uzandığını, kulağına tatlı tatlı fısıldadığını duydu. Kocasını görmedi; ama korunç, çirkin bir canavar olmadığı besbelliydi onun.

Günler böylece geçiyordu. Gündüzleri tek başına oturan, kocasını hiç görmeden yaşayan Psykhe, mutluluk içindeydi. Bir gece kocası, “Kardeşlerin, senin bırakıldığın tepeye tırmanıyorlar,” dedi. “Onları görmemelisin. Onlarla konuşmamalısın. Yoksa başımıza büyük bir kötülük

gelir. Ayrılmak zorunda kalırız.” Psykhe, kardeşlerini görmeyeceğine dair söz verdi kocasına. Ama ertesi gününü de ağlamakla geçirdi.

Akşam oldu, kocası yine geldi. Karısının üzgün olduğunu anlamıştı. “Peki,” dedi, “kardeşlerini buraya göndereceğim; ama onların dediklerini yapma.”

Ertesi sabah Zephyros, Psykhe’nin kardeşlerini saraya getirdi. Üç kardeş, sevinç içinde kucaklaşıp mutluluk yaşları döktüler. Ablalarına büyük bir şölen verdi Psykhe, eşsiz ezgiler dinletti. Onun zenginliğini gören iki kardeşin yüreklerini bir ateş, bir kıskançlık kapladı. Kocasının kim olduğunu sordular ona. “Yakışıklı bir delikanlı,” dedi Psykhe. “Şimdi avda. Sonra ablalarının avuçlarını altınla, değerli taşlarla doldurarak Zephyros’u çağırdı, onları yine tepeye götürmesini söyledi. O gece kocasına yine yalvardı Psykhe; kardeşlerini görmek istediğini söyledi. “Onların söyleyeceği şeyi yapmamaya söz verirsen görürsün,” dedi kocası. Psykhe söz verdi.

Böylece üç kardeş zaman zaman buluştular. Kötü yürekli ablalar, Psykhe’ye, kocasının kanatlı bir yılan olduğunu, bir gün kendisini yiyeceğini söylediler. Bir kuşku kapladı Psykhe’nin içini. Kocası çirkin birine benzemiyordu, benzemiyordu ya, neden karısının kendisini görmesine izin vermiyordu. Gündüzleri neden kaçıyordu kendinden? Bu işin içinde bir şey vardı mutlaka. Karar verdi: Kocasını görecekti.

Ablaları ona akıl verdiler. “Geceleyin yatağının yanına bir lambayla bir bıçak saklarsın,” dediler. “Önce lambayı yakarsın, sonra da ışıktan yararlanarak bıçağı kocanın yüreğine saplarsın. Sakın çekineyim deme. Biz, buralarda olacağız. Birlikte kaçarız.”

Akşama kadar Psykhe düşünüp durdu. Sonunda, öldürmeden önce yüzünü görmeye karar verdi.

Geceleyin kocası uyuyunca usulca kalktı. Sakladığı lambayı yakarak yatağın üstüne tuttu. Karşısında yeryüzünün en yakışıklı delikanlısı duruyordu; böylesi, belki göklerde ölümsüzler arasında bile bulunamazdı. Eli titredi Psykhe’nin; kocasını öldüremeyecekti. O anda lambadan sıçrayan bir damla yağ, delikanlının omuzuna düştü. Delikanlı, hemen fırladı yataktan; tek kelime bile söylemeden kaçıp gitti.

Psykhe de kocasının arkasından dışarıya fırladı. Bir ses geldi kulağına: “Güvenin olmadığı yerde aşk yaşayamaz!”

“Aşk tanrısı!” diye düşündü Psykhe. “Demek benim kocam, Aşk tanrısı Eros’un ta kendisiymiş! Ne yaptım ben? Ama her yeri dolaşır, kocamı ararım. Ömrümün sonuna kadar ararım onu. Bulur, konuşurum. Belki beni bağışlar…”

Böyle düşünerek dünyayı dolaşmaya başladı. Kocasını nerede bulabileceğini bilmiyordu; umutsuzluk içinde her yeri arıyor, herkese Eros’un nerede olduğunu soruyordu. Sonunda,tanrılara yakarmaya, onlardan yardım dilemeye karar verdi; ama tanrıların hiçbiri Aphrodite’nin öfkesini üstüne çekmeye yanaşmıyor; Psykhe’ye yardım etmiyordu. Psykhe de baktı başka çare yok, Aphrodite’yi bulmaya karar verdi. Zaten Aşk tanrısı da büyük bir öfkeye kapılmış, onu arıyordu.

Psykhe, Aphrodite’nin yanına çıkınca, Aşk tanrısı alayla güldü. “Yeni bir koca mı arıyorsun kendine?” diye sordu. “Eski kocan yanık yarasından neredeyse ölecekti. Şimdi ağır hasta, yatıyor.”

“Sizin yanınızda çalışmak,sevginizi kazanmak istiyorum,” dedi Psykhe. Kimbilir, belki bir gün kocasına kavuşurdu…

“Sana vereceğim işleri yapacaksın öyleyse,” dedi Aphrodite; onun önüne koca bir yığın buğday, arpa gibi çeşitli tahıl koydu. Bunları akşama kadar ayıracaksın; her çeşidi bir köşeye yığacaksın.”

Psykhe, umutsuzluk içinde kalakaldı. Akşama kadar nasıl bitirebilirdi bu işi? Ağlamaya başladı. Birden, ayaklarının dibinden gelen bir ses duydu; üzülmemesini, arkadaşlarını çağırıp Aphrodite’nin buyurduğu işi yapacağını söylüyordu. Kısa bir süre sonra, binlerce karınca geldi, akşama kalmadan işi bitirdi.

Aphrodite çok şaşırdı. Psykhe’ye kuru bir ekmek parçası verdi, yerde yatıp uyumasını söyledi. “Böylece belki güzelliği de kaybolur,” diye düşünüyordu.

Ertesi sabah yanına çağırdı Psykhe’yi. “Şu gördüğün ırmağın kıyısına gidersin, dedi. Her gün altın postlu koyunlar geçer oradan, Altın tüylerinden biraz koparır, akşama bana getirirsin.”

Irmak kıyısına varınca yine ağlamaya başladı Psykhe; koyunların, yanlarına yaklaşılamayacak kadar tehlikeli olduklarını biliyordu. “Üzülme güzel kız,” diye bir ses duydu. Kıyıdaki sazlardan biriydi konuşan. “Sen az ileri git, rahat rahat otur. Biz sana altın tüy toplarız.”

Altın postlu koyunlar, ırmak kıyısından geçerken keskin sazlar uzanıp altın tüyler kopardılar. Akşam olunca da Psykhe Aphtodite’ye sundu tüyleri.

Sabahleyin, Aphrodite yine çağırdı Psykhe’yi. Karşıda gördüğün çağlayan, kara ırmak Styks’in kaynağıdır. Oraya gidip bir tas su getireceksin bana.”

Çağlayanın yanına yaklaşılmıyordu. Sivri kayaları aşsa aşsa bir kartal aşabilirdi ancak. Zaten Psykhe’nin yanına koşan da bir kartal oldu. Tası gagasına sıkıştırıp kara suyla doldurdu.

Aphrodite’nin buyurduğu işlerin sonu gelmiyordu. Yeraltına, Persephone’nin yanına gidip bir kutu güzellik getirmesini söyledi Psykhe’ye; Psykhe, kendisini Aphrodite’nin gönderdiğini söyleyecekti Persephone’ye. Persephone de kendi güzelliğinin birazını kutuya koyup Aşk tanrıçasına gönderecekti. Yolda bir kuleye rastladı Psykhe. Kule de ne yapılması gerektiğini bir bir anlattı.

Persephone, güzelliğinin birazını bir kutuya koyup Psykhe’ye verdi. Aphrodite’nin yanına dönerken bir tutku sardı Psykhe’nin içini. Kutuyu açıp güzelliğin birazını kendine almak istedi. Bu amaçla kutuyu açtı. Ama bombuştu kutunun içi; Psykhe’nin ansızın uykusu geldi.

Bu arada Eros, annesinin kendini kapattığı odanın penceresinden kaçmış, karısını aramaya koyulmuştu. Psykhe’yi uyur bulunca öyle sevindi ki. Hemen uykuyu yine kutuya koydu. Karısını kucaklayarak doğru Zeus’un yanına çıktı. Psykhe’yle evlenmek istediğini söyledi.

“Bana ne oyunlar oynadın Eros,” dedi Zeus. “Senin yüzünden az mı gülünç oldum. Ama seni Psykhe’yle evlendireceğim. Değil Aphrodite, bütün ölümsüzler birleşseler engel olamayacaklar buna.”

Sonra tanrıları toplayarak Eros ile Psykhe’nin evlendiklerini bildirdi. Psykhe’ye de ambrosia yedirerek onu ölümsüz kıldı. Gelini ölümsüz olunca, pek bir şey diyemedi Aphrodite. Zaten böylece, Psykhe yeryüzünden çekilerek, insanlar tarafından bilinip aranmayacaktı. Bu serüven de mutlu bir sonuçla bitti. Aşk ve ruh (psykhe’nin adı bu anlama gelir) birbirini bulmuştu; bu birlik de hiç bozulamayacaktı. (Mitologya. çeviren: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, 6. Basım, 1992)

puan (puan) Genellikle test tipi sınavlarda yanıtlanacak soruların sayı olarak değeri ya da yaıtlayanın başarı değeri, *Bkz.* **puan anahtarı; puan**

çevrimi; puanlama; puanlama çizelgesi; puanlama formülü; puanlayıcılar arası güvenirlik; puan ölçeği; puan sistemi.

puan anahtarı *Bkz*. **yanıt anahtarı**.

puan çevrimi (conversion) Ham puanları T-puanlarına, yüzde puanlarına ya da zekâ bölümlerine çevirme gibi bir dizi test puanını bir ölçü biriminden öbürüne aktarma ya da çevirme işlemi. Kişinin birden çok testte elde ettiği sonuçları birbiriyle ya da başkalarının sonuçlarıyla doğrudan doğruya karşılaştırmaya yarayan işlem.

puanlama (scoring) Teste verilen yanıtların değerlendirilmesi ya da kimin ya da neyin özelliklerinin kestirildiğinin değerlendirilmesi. Bu değerlendirme genellikle elle ya da makine ile yapılıyor.

puanlama çizelgesi (scoring table) Puanları ölçek puanlarına ya da notlara çevirmede kullanılan bir çizelge.

puanlama formülü (scoring Formula) **1.** Bir testin (genellikle nesnel olan bir testin) puanlamasında kullanılan herhangi bir formül. **2.** En çok kullanılan formül: X=D ya da X=Y. Buradaki X ham puanı; D doğru yanıtlanan soruları; Y de yanlış yanıtlanan soruları gösteriyor. **3.** (correction for guessing) Yanıtlandırılmamış soruların sayısındaki farklara bir pay veren yakıştırmaları düzeltme bölümü de bu formüller arasında yer alabiliyor. *Bkz*. **yakıştırmayı düzeltme formülü.**

puanlayıcılar arası güvenirlik (interrater reliability) Aynı yöntemi kullanan iki ya da daha fazla gözlemcinin bağımsız gözlemlerinin birbirine uyma derecesi. *Bkz*. **gözlemciler arası güvenirliek; güvenirlik.**

puan ölçeği (point scale) Puanları yaşa ya da başka işlenmiş bir puana çevirme yerine puan ya da ölçek birimleri olarak belirtecek biçimde düzenlenmiş bir ölçme aracı. Her test sorusuna bir puan veriliyor. Bunların toplamı, kişinin başarısını gösteriyor. Bu ölçek en çok belli birtakım zekâ ölçekleri hazırlamada kullanılıyor.

puan sistemi (point system, grade-point system) **1.** Bir testin doğru yanıtlandırılmış sorularına, yaş ya da başka işlenmiş bir puan yerine, puana ya da ölçü birimine göre değer verme sistemi. **2.** Her başarıya, başarı derecesi puanı ya da nitelik puanı veren bir not verme sistemi. **3.** Her öğrenciye ders dışı çalışmaları için, puan verme kuralı. Bu kuralda, dar ve dağınık katılım için A; tam katılım için de B kredisi veriliyor.

Purkinje hücreleri (Purkinje cells) Beyincikte, vücudun hangi konumda olduğunun sinyallerini alan ve eşgüdümlü kas hareketleri için omurilik sinirlerine sinyal gönderen hücreler. Sinyal alışverişinde **GABA sinir ileticisi**ni kullanan bu hücrelerin bozulması, titreme, ayak sürüme gibi kas-sinir bozukluklarına yol açıyor. Bunun otizm ile ilişkili olabileceğine ilişkin savlar da vardır.

R

radikal (radical) Düşüncede, tutum ya da davranışta belli bir yeğlemeyi ödünsüz benimseyen.

radikal davranışçılık (radical behaviorism) **B. F. Skinner**'ın koşullama kuramı; davranışın en son nedeninin çevresel etkenler olduğunu ve bunların inceleme konusu yapılması gerektiğini savunan; insan aklını bilimsel açıdan bir **kara kutu** olarak nitelendiren psikoloji felsefesi. *Bkz.* **davranışçılık; tanımlayıcı davranışçılık.**

radyo (radio) Her türlü sesi uzağa ileten sistemin ve bu sesleri alan aygıtın adı. Radyo verici postası, sesleri elektromagnetik dalgalara yükleyerek havaya salıyor. Bu dalgalar, antenler aracılığıyla havadan alınıyor. Dalga, anten üzerinden bir akım geçiriyor. Radyo alıcı, bu akımı çeşitli işlemlere uğrattıktan sonra kulakla duyulacak ses haline getiriyor. Verici istasyonların birbirine karışmaması için her birinin yayınladığı dalga boyu, dolayısıyla **frekans**ı ayrıdır. Alıcı, verici postanın frekansına ayarlanıyor ve o postanın yayını dinleniyor. Elektrikle, pille ve elektronikle çalışan radyolar yapılmıştır.

radyoaktiflik (radioactivity) Radyum, uranyum gibi bazı cisimlerin gazları iyonlandıran fizyolojik değişikliklere neden olan ve daha başka fiziksel etkiler oluşturan ışınımlar yayma özelliği; ***radyoaktivite.***

radyo ve televizyonla eğitim (radio and television education) Kamusal ve özel radyo ve televizyondan yararlanılarak yapılan eğitim. Eğiticilerin ya da eğitim amaçlarına uygun programların yer aldığı bu yayınlar, sınıflara, eğiticilere, okul dışındaki öğrencilere ve halka yönelik eğitsel amaçlı programlar yayımlıyor. **Radyo ve televizyonun çocuk gelişimine etkisi** önemlidir.

rage *Bkz.* **kör nefret.**

rahim *Bkz.* döl yatağı.

rakip (rival) Herhangi bir işte birbirinden ileri geçmek isteyenlerin her biri.

RAM Rehberlik ve araştırma merkezinin kısa adı.

Rankçı psikanaliz (Rankian psychoanalysis) **Otto Rank**'ın geliştirdiği ve ruhsal gelişimde doğum öncesinin doyurucu ve güvenli dengesini aramayı vurgulayan, Freud okulunun bağımsız sayılabilecek bir uzantısı. *Bkz.* **RANK, Otto.**

RANK, Otto (1884-1939) **Kendi kendini yetiştirmiş Avusturyalı psikanalist.** Viyana'da doğdu; ABD'nin New York kentinde öldü. Bir Yahudi aileden gelen ve asıl adı Rosenfelt olan Rank'ın çocukluğu ve gençliği sıkıntı içinde geçti. Teknik meslek okulunda öğrenim gördü. 1904'te Freud'un yapıtlarını okudu ve çok etkilendi. Yazdığı, sanatçının yaratıcılığının ve edebiyatın psikanalitik yorumlarını yaptığı *Sanatçı* adlı kitabını okuyan A. Adler, onu Freud'la tanıştırdı ve Rank, Freud'un Çarşamba Toplantıları'na katılmaya başladı. 1906'da Viyana Psikanaliz Derneği'nin sekreterliğine getirildi. Ayrıca üstlendiği Freud'un özel sekreterliğini yirmi yıl sürdürdü. Freud'un isteği ile Viyana Üniversitesi'nde Alman dili ve edebiyatı bülümünde okumaya başladı. 1909'da yayımladığı Kahramanların Doğuşu Söylencesi ile psikanaliz çevresinde ün kazandı. 1912'de Avrupa'daki psikanaliz dergilerinin yayın kurullarında yer alarak, farklı görüşleri savunmaya başlayan Jung ve Adler'e karşı Freud'u savundu. Aynı yıl dokrorasını tamamladı ve tezini genişleterek Şiir ve söylancede Ensest Motifi adıyla yayımladı. Don Juan söylencesini Oedipus karmaşası açısından yorumladığı Don Juan Tipi adlı yapıtını yayımladı. 1924'te birçok tartışma ve eleştirilere yol açan Doğum Travması adlı yapıtını yayımladı. Aynı yıl, New York'ta konferanslar verdi, hastalara psikanaliz uyguladı ve sonbaharda Viyana'ya döndü. Kitabına yönelik yoğun eleştirilerin de etkisiyle 1926'da Paris'e yerleşti ve psikanalizden koparak kendi psikoloji anlayışını geliştirmeye çalıştı. 1927-1929 arasında üç ciltlik Bir Genetik *Psikolojinin Anaçizgileri*'ni yayımladı. 1934'te ABD'ye yerleşti. Rank, "çocuğun anneden kopup dış dünya ile karşılaşmasının yarattığı ruhsal örselenme" demek olan **doğum travması** kavramıyla psikanalizde yeni bir yaklaşımı başlatmış oldu. Zihinsel gelişimdeki en önemli öğenin doğumla bebeğin annenin güvenli döl yatağından atılması, annenin bedeninden ayrılması olduğunu savundu.

Ona göre tüm nevrozların kaynağı, bu ayrılmanın yarattığı **temel kaygı**dır. Çağcıl psikanalizde önemli bir yer tutan **iyi-kötü anne, ilk sevgi, döl yatağına geri dönüş fantezileri, ayrılık kaygısı** gibi kavramlara Rank'ın bu yaklaşımı öncülük etmiştir. Freud'un çevresindekiler ve Freud, cinselliği ve Oedipus karmaşasını ikinci plana iten bu görüşe şidddtle karşı çıkmışlardır. Rank, çözümlemelerinde de tedavi yönteminde de bu görüşünü temel almıştır. Ona göre hastanın üzerine uzandığı kanepe, dölyatağını; hastaya uygulanan psikanaliz de doğumu simgeliyordu. Buna göre her analiz seansının bitibi, hastanın anneden ilk ayrılışının yeniden yaşanmasıdır. Hastanın psikanalizin bitmesine direnç göstermesinin nedeni budur. Rank'a göre babaya düşmanlığın nedeni, çocuğun anneye geri dönüşüne babanın engel olmasıdır; babanın anne ile ilişkileri değildir. Cinsellik de doğum travmasının acılı anısını bastırma girişimidir. Yaşamının son yıllarında kültür, sanat ve sanatçıyı ruhsal açıdan irdeleyen Rank, 1932'de yayımladığı *Sanat ve Sanatçı*'da sanatın, din gibi, insanın ölümsüzlük isteğinin bir anlatımı olarak anlaşılması gerektiğini; bunun sanatta daha bireysel, daha özsever, daha az toplumsal bir biçimde ortaya çıktığını savundu. **Başlıca yapıtları:** *Der Küntsler, 1907 (Sanatçı); Der Mithus von der Geburt des Heldens. 1909 (Kahramanın Doğuşu Söylencesi); Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage, 1912 (Şiir ve Söylencede Ensest Motifi); Die Don Juan-Gestalt, 1924 (Don Juan Tipi); Trauma der Geburt, 1924 (Doğum Travması); Grudzüge einer genetischen Psychologie 1927-1929 (Bir Genetik Psikolojinin Anaçizgileri); Art and Artist: Creative Urge and Personality Development, 1932 (Sanat ve Sanatçı: Yaratıcı Dürtü ve Kişilik Gelişimi); Beyond Psychology (ö.s.), 1941 (Psikolojinin Ötesi).*

rastgele (random) **1.** İstatistikte, belli bir plandan, önceden belirlenmiş bir düzenden yoksun olan; sistematik olmayan, yalnızca olasılık temelinde belirlenebilen. **2. Araştırmada** örneklemdeki her şeyin, deneğin ve benzerlerinin eşit seçilme şansına sahip olması. *Bkz.* **rastgele değişken; rastgele etkinlik; rastgele hata; rastgele olmayan örneklem; rastgele öğrenme; rastgele örneklem; rastgele seçim; rastgele özgüleme.**

rastgele değişken (random variable) **1. Deneyde** bağımsız değişkenle birlikte ya da onun yerine bağımlı değişkeni etkileyen ve denetlenmeyen ya da denetlenemeyen bir **kirletici değişken**. **2.** Değeri rastgele belirlenen bir değişken. Burada rastlantıya bağlı olan, değişkenin değeridir.

rastgele etkinlik (random activity) Görünürde belli bir hedefi, amacı bulunmayan ya da belli bir uyarıcıya yönelmeyen davranışlar. Örneğin, bebeklerin davranışları böyledir.

rastgele hata (random error) **Araştırmalarda** yalnızca rastlantıya bağlı olan hatalar; ***yansız hata.*** *Bkz.* **sabit hata; sistemli yanlılık.**

rastgele olmayan örneklem (non-random sample) Rastgele örneklemin olanaksızlığı durumlarında seçilen örneklem. Bu tür örneklemler; **uygunluk** (deneklerin ulaşılabilirliği), **gönüllülük** (gönüllü deneklerin alınması), **amaca yöneliklik** (deneklerin belli özelliklere sahip olduğu için seçilmesi) ve **kartopu** (önceki deneklerin tanıdığı kişilerin denek olarak seçilmesi) gibi koşullarda seçiliyor. *Bkz.* **rastgele örneklem.**

rastgele öğrenme (incidental learning) Tasarlama ve belirli bir güdü söz konusu olmadan rastgele koşullar içinde gerçekleşen öğrenme.

rastgele örneklem (random sample) İstatistikte örneklemin, **popülasyon**daki herkesin eşit seçilme şansına sahip olmasını ve böylece seçilen örneklemin popülasyonu temsil etmesini (popülasyon örneklerinden en azından kimilerini-eğitim düzeyi, toplumsal-ekonomik statüsü, zekâ düzeyi, yaşı, cinsiyeti ve benzerlerini içermesini) sağlamaya yönelik bir seçme tekniği. Burada amaç, örneklem üzerinde yapılan araştırmadan elde edilen sonuçların, popülâsyona genelleştirilmesini olanaklı kılmaktır. Rastgele örneklem, **rastgele özgüleme** ile karıştırılmamalıdır. *Bkz.* **rastgele olmayan örneklem.**

rastgele özgüleme (random assignment) Deneklerin, herkesin deney ya da kontrol grubuna girme şansı eşit olacak biçimde gruplara özgülenmesi; ***rastgele tahsis.*** Bu yöntemle her deneğin, bağımsız değişkenin her düzeyine katılma şansının eşit olması kesinlik kazanmış ve birbirine denk

grupların oluşturulması; yani deney sonuçlarını etkileyebilecek bireysel ayrılıkların denetlenmesi sağlanmış oluyor. Deneylerdeki rastgele özgüleme ile diğer araştırmalardaki **rastgele örneklem** arasında fark vardır. İlki, neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmayı hedeflerken, ikincisi popülâsyona genelleştirme yapmayı olanaklı kılıyor.

rastgele seçim (randomization) Nesne, denek ve benzerlerinin belirlenebilir yanlılıklar ya da sistemli yapılar içermeyecek biçimde seçilmesi. *Bkz.* **rastgele; rastgele örneklem.**

rastgele tahsis *Bkz.* **rastgele özgüleme.**

rastlantısal (accidental) Rastlantıyla ilgili, rastlantıya değgin, rastlantıya dayanan. *Bkz.* **rastlantısal bunalım; rastlantısal gözlem; rastlantısal öğrenme; rastlantısal örneklem; rasatlantısal uyarıcılar.**

rastlantısal bunalım (accidental crisis) **Topluluk psikolojisinde** iki temel bunalım türünden biri; ***tesdadüfi kriz.*** Aile üyelerinden birinin ölümü, hastalık, kaza, ameliyat, işini yitirme ya da değiştirme, ailesel geçimsizlik gibi stresli ve bir anlamda önceden kestirilemeyen bir yaşam deneyimiyle ortaya çıkan **akut** bir davranış ya da duygu düzensizliği. *Bkz.* **olgunlaşma bunalımı**

rastlantısal gözlem *Bkz.* gözlem.

rastlantısal örneklem (accidental sampling) Olayların, kişilerin ve benzerlerinin sistematik, popülasyonu temsil edecek yöntemlerle değil de yalnızca rastlantıya bağlı olarak seçilmesi; ***tesadüfi örneklem.*** Sokağa çıkıp yoldan geçen şu kadar kişiyi örneklem olarak almak, buna örnektir. Bu tür örneklemler, doğası gereği, **yanlı**dır. Rastlantısal örneklemin yanlılığını, herkesin eşit seçilme şansına sahip olduğu **rastgele örneklem** ortadan kaldırıyor.

rastlantısal uyarıcılar (incidental stimulus) Kas krampı ağrısı, kapı zili, gürültü gibi dış duyusal yapıdaki rüya uyarımları.

rasyonalizasyon *Bkz.* **neden bulma.**

rasyonalizm *Bkz.* **akılcılık.**

reaksiyon *Bkz.***tepki.**

reaksiyon teşkili *Bkz.* **tepki oluşumu.**

realite *Bkz.* **gerçeklik.**

realizm *Bkz.* **gerçekçilik.**

realizm ve eğitim (realism and education) Realizmi savunan düşünürlerin önde gelenlerinin felsefeleriyle ilişkili eğitim anlayışlarının dayandığı temel önermeler. Bu düşünürlerden **Aristoteles** (İ. Ö. 384-322), gerçek varlığı, **fenomenlerin içinde gelişen öz** (hep olmuş olan varlık) olarak tanımlıyor. Aristoteles, bu görüşüyle realizmin kurucusu sanını almıştır. **Platon'un** (Eflatun'un) ise idealarla nesneleri birbirinden ayrı olarak düşündüğü biliniyor. Ona göre **gerçek evren**, akılla kavranan idealar evrenidir. Aristoteles'e göre ise idealar, nesnelerin içindedir. Nesneleri idealar nesne yapıyor (forma sokuyor; maddeye canlılık kazandırıyor.) Aristoteles bunu **canlılık ilkesi** olarak adlandırıyor; idealar evreniyle nesneler evrenini birleştiriyor. Ona göre **madde,** oluşup biçim kazanan bir olabilirlik; öz, olabilme olanağı ve gücüdür. Maddede biçim kazanma itilimi; formda da bir ereğe (ilk devindiriciye) doğru devinim gücü vardır. Bütün var olanların ve özlerin en yükseği ve en iyisi, salt formdur (ilk devindiricidir). Kendi kendini düşünen, düşünmenin düşünmesi, bilincin bilincidir (tanrısallıktır). Tanrı, devinimleriyle evreni etkilemiyor; ancak, evren, ona ulaşmak istediği için ona doğru deviniyor. Bu nedenle her türlü devinimin nedeni Tanrıdır. **Ruh**, bedenin işlevi; öte yandan da bedenin biçimlenmesini ve bir ereğe yönelmesini sağlayan; bedenin devinimleri ve değişimleri içinde kendini olgunlaştırıp gerçekleştiren form; bedeni devinderen, ona egemen olan güçtür. Ruh; bitkisel, hayvansal ve insansal olmak üzere üç tabakalıdır. **Bitkisel ruh**ta özümseme ve üreme; **hayvansal ruh**ta onların yanı sıra kendiliğinden devinim, istek ve duyum; her insanda aynı oranda olmayan bitki ve hayvan ruhlarının üzerine yükselen **insan ruhu**nda ise akıl baskındır. Bitkisel ruhu baskın olanlar köle; hayvan ruhu ağır basanlar tüccar ve zanaatkâr; akılsal ruhu baskın olanlar da yurttaş oluyorlar ve devleti bunların yönetmesi gerekiyor. **Edilgin akıl**la, beden kullanılarak edinilen duyu verileri biçimlendiriliyor. Aklın kendi kendine salt etkinliği olan **etkin akıl**la ise mutlak doğru elde ediliyor. Araştırmalarda tek tek nesnelerden yola çıkıp gözlemleyerek, deneyerek, sınayarak tikelden tümele; kesin olmayan bilgiye varılıyor. Bilgi edinmede hem tümevarım hem de tümdengelim kullanılabiliyorsa da tümdengelim baskınlık taşıyor. Çünkü duyum, zorunlu olarak bireyseli (tikeli) ilgilendiriyor. Buna karşılık bilim, evrensel bilgiye dayanıyor. Bilimsel bilgi, akılsal sezgi ile varılan tümelin bilgisidir. Akıllı ve toplumsal-politik bir hayvan olan insan, **ahlak** olgusuna ancak toplumda (devlette) erişebiliyor. Bir toplumda yaşamayan ya hayvandır ya da Tanrı.

İnsan için **en yüce erek**, mutluluktur. Ancak, mutluluğa, insanın özü olan aklını kullanarak erişebiliyor. **Akıl,** eylem ve düşünme ile kendini gösteriyor. Eyleme dayananlar **etik erdem**; düşünmeyle ilgili olanlar ise **bilinçsel erdem**dir. Etik erdemleri **yüreklilik, cömertlik, dostluk, ölçülülük, adalet** gibi alışkanlıklarla, **yapıp etmelerle elde edilenler** oluşturuyor. Bilinçsel erdemleri ise **uzun süren bir isteç eğitimi** kazandırıyor. **Dengeli durum** ise tüm aşırılıklardan ve çelişkilerden sakınmayı, "**doğru orta**"yı bulmayı gerektiriyor. **Eğitim,** hem toplum hem de birey açısından ele alınmalıdır. Ancak, yalnızca özgür yurttaşlar (akıl yönü baskın olanlar) eğitilmelidir. Eğitim, bedeni ve ruhu güzelleştirmek için yapılmalıdır. Erkekler daha akıllı oldukları için zihinsel eğitim yalnızca onlara verilmelidir. Öncelikle ve ağırlıklı olarak toplumsal eğitim gerçekleştirilmelidir. **Aristo'ya Göre Toplumsal Eğitimin Dayanması Gereken İlkeler: (1) İnsan, ancak toplum içinde var olduğuna göre eğitim, kişiyi toplumun erdemli bir varlığı yapmak için gerçekleştirilmelidir.** Bunun için insanın akla ve tutkulara yönelik yanları sentezlenmesi gerekir. Bilim, bilgelik, güzel sanatlar ve kılgısal kavrayış gibi nitelikler, **zihinsel erdemler**i; cesaret, cömertlik, hakseverlik, ölçülülük, yiğitlik gibi nitelikler de **ahlaksal erdemler**i oluşturuyor. Zihinsel erdemler, açıklamalarla öğretilebiliyor. Ahlaksal erdemler de araştırmalarla ve kişiye yaptırarak kazandırılabiliyor. **(2) Aile önemlidir**; çünkü ilk toplumsallaşma orada başlıyor. Devlet ise varlığını yasalara uygun bir eğitimle sürdürebiliyor. İnsanlar, yasalara uygun olarak eğitildiğinde, insan insanlaştırılmış oluyor. Bu yapılamadığında devlet yıkılabiliyor. **Kişi Açısından Eğitimde Uyulması Gereken İlkeler: (1) İnsanlar yetenek bakımından farklı olduğu için, yalnızca erkek yurttaşlar eğitilmelidir.** Kadınların beyni erkeklerin beyninden daha küçük olduğundan, kadınlarda akılsal yön daha zayıftır. **(2) 0-5 yaşına dek çocuklar çalışmaya ve öğretime başlatılmamalıdır. Bu yaşlarda oyunlara ve masallara yer verilmelidir. 5-7 yaşlarında, öğrenecekleri şeyler onlara seyrettirilmelidir. 7-10 yaşlarında müzik ve entelektüel eğitim verilmelidir. 10-21 yaşlarında da savaş yöntemleri ve cinsel duygulara egemen olma, perhiz yapma yolları, öğretilmelidir**. Bunlar, zihinsel ve ahlaksal eğitimle verilebilir. Önce beden eğitimiyle başlamalı, **zihinsel** (entyellektüel) **eğitim** onun üzerine oturtulmalıdır. Bu amaçla müzik, dilbilgisi, güzel konuşma, grafik, aritmetik, geometri, diyalektik, felsefe, politika ve devlet bilimi dersleri okutulmalıdır. İnsan, zekâsını

özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü seçeneğin olanaksızlığı gibi aklın kurallarına uygun olarak kullandığında **ahlaksal davranışlar** gösterip mutlu oluyor. İyilik, doğruluk, ölçülülük, yiğitlik gibi değerler, alıştırmalarla öğretiliyor. Eflatun ve Aristo felsefelerinin temelinde insan bulunuyor ve eğitim, özgür olan insanlar için hedefleniyor. Eskil Yunan'da ve Ataerkil Krallık Dönemi'nde baskın eğitim görüşü **kahramanlık**; Kent devleti döneminde **bedence ve ruhça güzel insan yetiştirme**; Atina demokrasisinde, seçkin yurttaşlara **güçlülük, iyilik, ahlaklılık, erdemlilik, ölçülülük, hakseverlik, yiğitlik** kazandırmak; Helenistik Dönem'de özgürlerin dilbilgisi, güzel konuşma, diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi ve müzik adlı yedi sanatıyla **genel formasyon** gerçekleştirmek; Roma'da ise tüm **bunlarla birlikte hatipliği geliştirmek**ti. Hıristiyanlıkta ise temelde Tanrı bulunuyor ve erdemlilik, öbür erdemlerin de hizmetine girdiği **dindarlık**tır. Tanrı önünde eşit olduklarına göre, kadın-erkek, yoksul-zengin, şu ya da bu ırktan, meslekten ayırılmadan herkes dinsel eğitimden geçirilmelidir. Tanrı odak olunca, günahkâr olan insan, ikinci plana atılmıştır; onun için, bu dünya bir sınav dünyasıdır. Bu anlayış biçimini, Eskil Yunan ve Roma görüşleriyle ilk kez İ. S.215'te İskenderiyeli Klemens bağdaştırdı. Sonra **A. Augustinus**, bu sentezi temellendirdi ve tek yanlı, İncil'in buyruklarını yerine getiren insan görüşü yaygınlaştı. Özgürlüğün yedi sanatından dilbilgisi, güzel konuşma ve tartışma, **Tanrı'nın buyruklarını öğretme ve varlığını kanıtlama**da; matematik ve astronomi, **kutsal günleri hesaplama ve kiliseler yapma**da; müzik de dinsel içerikli olarak **kilise koroları**nda kullanılmaya başladı. Pek çok din okulu ile iş yaşamı için meslek ve kent okulları kuruldu. Ortaçağ'da egemen olan **Skolastik Düşünce Akımının Özellikleri**: **(1)** Felsefeyi teolojinin açıklanması ve temellendirilmesi için bir araç olarak kullanarak ikisini bağdaştırmak. **(2)** Aristoteles'e bağlı kalarak onun mantığını dinsel buyrukların kanıtlanması için kullanmak. **(3)** Araştırma, inceleme, deney, gözlem yerine Platon, Aristoteles, S. Anselmus, A. Thomas gibi düşünür ve kilise babalarının görüşlerini benimseyip yazdıkları kitapları ezberlemek, sorunları bunlarla çözmek. Bunlara ek olarak da **Sokrates'in doğruyu buldurma yöntemi**ni kullanmak. Bu görüş, Batı dünyasında **Rönesans**'a dek sürüyor. Rönesans döneminde ve ondan sonraki idealist ve realist görüşlerde büyük bir değişiklik olmuyor. **Descartes'a göre** ilk neden (arkhe), Tanrı; **Spinoza'ya göre** Tanrı ya da doğa; **Leibniz'e göre** (Monat

(Tanrı); **Berkeley'e göre** evrensel ruh (Tanrı); **Hegel'e göre** ise mutlak bilinçtir (Geist'tir). İnsanı Descartes, düşünen varlık; **Spinoza,** doğanın ve kendi düşüncelerinin varlığı; Leibniz, evren üzerindeki tasavvurların küçük bir bölümünün tam bilincine sahip olan bir varlık; **Locke** ve **Herbart** da doğal ve ruhsal bir varlık olarak niteliyor. İdealistler genellikle temelinde Stoacı ahlak anlayışı olan bilgelik ahlakını savunuyorlar. Descartes, ılımlı, tutarlı, kararlı olmak, kendini yenmek, dünyayı değiştirmekten çok kendini değiştirmek, ölçülü olmak, görevini yapmak; Spinoza, akla uygun yaşamak, ölçülü olmak, erdemli olmak, bilge olmak, yıkmamak; Leibniz, akla uygun yaşamak, açık seçik bilgi sahibi olmak ve sevmek, bilge olmak; Berkeley, Tanrı'ya ulaşmak; gerektiğini ileri sürüyor. **Kant,** akla dayalı yaşamak, ödevini çıkar gütmeden yerine getirmek; realist Locke, ahlaklı olmak için erdemli olmak, bilgi ve beceriye, iyi bir yaşam biçimine sahip olmak gerektiğini; Herbart, ahlaklılığın iyilikseverlik, doğruluk, hakseverlik, yetkinlik ve mutluluk olduğunu savunuyor. İdealistlere göre **akıl yürütme** (bilgiye, doğruya ulaşma) **yolu** genelde tümdengelimdir. Descartes'e göre bunun yolu bilimsel kuşkudur. Bunun için analiz, sentez yapılmalı, sonra denetlenmelidir (sezgi, tümevarım, tümdengelim). Spinoza'ya göre sezgi ve tümdengelim; Berkeley, Leibniz ve Kant'a göre tümdengelim; Hegel'e göre tez, antitez ve sentez (diyalektik); realistlerin çoğuna göre tümevarım; Locke ve Herbart'a göre de deney, gözlem, inceleme yoluyla algılamadır. Klasik realizm ile idealizme dayanan daimicilikte insan, "akıllı ve özgür, davranışlarından sorumlu bir varlık" kabul ediliyor. Onun niteliği değişmez; o nedenle kesin doğrular vardır ve onlara akılla varılır. O nedenle çoğu kez tümdengelim; kimi de tümevarım kullanılmalıdır. Gezi, deney, gözlem, mutlak doğrunun bulunmasında aklın kullandığı araçlardır. Aklını tutarlı kullanabilmesi için insan, yaşadığı toplumdaki bilgi birikimini edinmelidir. Bu birikim, düşünceyi, sanatı, toplumsal kurumları ve ahlaksal ilkeleri de içerir. **Eğitimin görevi,** insanı bu yolla mutlak doğrulara ulaştırmak, evrensel gerçeğe uyumunu sağlamak, özgür ve mutlu kılmaktır. Aklı zihinsel çalışma, tutarlı akıl yürütme, aklın ilkelerine uyma; istenci ise gözlem, inceleme, araştırma ve disiplin geliştiriyor. Eğitim, insanı bu hedeflere ulaştırmalıdır. **Değerlendirme**de (sınama durumunda) ise hedef, genelde entelektüel aristokrat yetiştirmek olduğu için öğrencinin aklını çalıştırıp çalıştırmadığını yoklayan sorulara yer veriliyor. Sorular, gerçek yaşam yerine ideal ve evrensel gerçekleri

içeriyor. **Realist Program:** Realizme göre **gerçek olan madde**, değişmez ve ölümsüzdür. Bu yaklaşımda insan, doğal ve toplumsal bir varlık olarak algılandığı için **eğitim**, insanı toplumsallaştırma süreci olarak görülüyor. Gerçeğe, en etkili akıl yürütme yolu kabul edilen **tümevarım**la ulaşılmaya çalışılıyor. Tek olay, olgu ve nesnelerden genele gidiliyor. Çünkü madde dil, tarih, coğrafya, fizik, kimya, biyoloji, botanik, matematik gibi disiplinlere ayrılabiliyor. Bu yapılardan her biri, doğal ve toplumsal ilişkileri açıklayan genellemeler, kavramsal yapıya ilişkin bir çerçeve sunuyor. Realist program akla dayandığı için bu çerçevenin sunuluşunda **en etkili öğe akıl** kabul ediliyor. Her disiplin kendi içinde örüntüleniyor. Örneğin, üniversiteler, tıp, fen, edebiyat, güzel sanatlar, mühendislik, eğitim, ekonomi biçiminde fakültelere; onlar da bölümlere ayrılmış bulunuyor. Bu nedenle realist yaklaşım, disiplinleri göz önünde bulunduruyor **Bu yaklaşımın iki özelliği** vardır: **(1)** Fizik, kimya, biyoloji, tarih, coğrafya, matematik gibi disiplinlerle ilgili öğretilecek olan bilgi, gerçeği yansıtmalı ve üniteler biçiminde örüntülenmiş olmalıdır. **(2)** Her disiplinin içeriği, öğrencinin gelişimine, hazırbulunuşluğuna, öğrenme-öğretme ilkelerine uygun olarak düzenlenmelidir. Bunları gözlem, deney teknikleri, kütüphane araştırması, araştırma-soruşturma stratejisi oluşturmalıdır. Öğretmen, öğrendiklerini öğrencilere aktarırken **düzanlatım**dan, **söylev**den, **monografi**den ve **kitaplar**dan yararlanmalıdır. İlköğretimde ise okuma yazma, kestirim, araştırma önem taşıyor. Ortaöğretimin içeriği ise bilim insanları ve uzmanlarca hazırlanıyor. Bilgi; gözlem, deney, inceleme, araştırmayla elde ediliyor; çünkü insan zihni boş bir levhadır. Bunlara bağlı olarak programda **dersler, konular ve öğretmen odak** alınmıştır. Hiçbir bilgisi olmayan öğrenciye evrensel doğruları, bilim insanları, uzmanlar ve öğretmenler aktaracaktır. **Realist programın üç öğesi**ni öğretmen, öğretilecek bilgiler, beceriler ve öğrenci oluşturuyor. Öğretmen, konunun uzmanı olmalı; evrensel doğruları tam ve kesin olarak bilmelidir. Neyi, nasıl öğreteceğini, öğrenciyi nasıl güdüleyeceğini bilmelidir. **Bilgi ve beceriler,** dil, tarih, coğrafya fizik, kimya gibi derslerde belirtilmelidir. Öğretmen bu disiplinlerde hangi evrensel bilgi ve becerileri, hangi sıraya göre vereceğini belirlemelidir. Öğrenci, kafası boş, bilgi ve beceri kazandırılacak olan, aklını kötüye kullanabilecek kişidir. Öğrenme, disiplin ve çaba isteyen, sıkı ve zor bir iştir. Öğrenci, öğretmenin istediklerini, okulun kurallarını karşı çıkmadan yerine getirmelidir. Realist

eğitimde, idealist eğitim için de söz konusu olan **geniş alan yaklaşımı** ile **disiplin alanı** program desenleri kullanılıyor. Disiplin alanı yaklaşımı, gerçeğin sınıflanmış bilgisini temel kabul ediyor. Gerçek, dersler biçiminde belirlenmiş; bunlar da kendi içlerinde alt disiplinlere ayrılmıştır. Bu program yaklaşımında, konu alanı yaklaşımındaki gibi konu, doğal yapısı içinde örüntüleniyor. Ancak, konu alanı yaklaşımında içeriğin açık ve temellendirilmesi önemli sayılmazken, disiplin alanında çok önemseniyor. Disiplinle bilgi, bu programın temel özelliğidir. Öğrenilecek konunun yapısı, kullanılacak yöntemi de belirliyor. Örneğin, öğrenci tarihi öğrenecekse bir tarihçi gibi araştırma; fizik öğrenecekse fizikçi gibi deney yapmalıdır. Disiplin alanı yaklaşımında öğrenci, deney, gözlem, araştırma yaparak öğrenmeye etkin biçimde katılıyor. Ayrıca öğrencinin her disiplin yapısını ve onun dayandığı mantığı algılaması; kavramlar ve ilkeler arasındaki ilişkileri, araştırmanın nasıl yapılacağını anlaması isteniyor. Bunda bilginin **geçiş**i de bekleniyor. Öğrenciden, öğrendiği ilke ve yöntemleri, yeni ve benzer durumlarda kullanması da bekleniyor. Buna uygun bir eğitim ortamı düzenleniyor. Bütün bunlara karşın, bu yaklaşımda da temelde disiplinler ve öğretmen bulunuyor; öğrenci ikinci planda kalıyor. *Bkz.* eğitim akımları; idealizm ve eğitim.

referans (reference) **1.** Bir metinde geçen bir sözün, düşüncenin, aktarılan bir bölümün ve benzerlerinin alındığı kaynak. **2.** Bir kimsenin daha önce çalıştığı yerlerde işe yarar çalışmalar yaptığını gösteren belge. *Bkz.* **referans çerçevesi; referans düşünceleri; referans grup; referans grup kuramı; referans kuruntusu; referans noktalı eğitim; referans noktası.**

referans çerçevesi (frame of reference) **1.** Konum ve hareket belirlemede kullanılan bir **koordinat eksenleri sistemi**. **2.** Bireyin ya da grubun düşünceleri, davranışları ve sonuçları değerlendirirken, gerçek dünyayla baş etmeye çalışırken kullandığı ölçüt, standart ve kavram kümesi, ahlaksal ve öbür normların toplamı. **3.** Gelişmekte olan çocuğun, genişleyen coğrafi deneyim aralığı. Çocukta bu gelişme, sırasıyla vücut bölümlerinin eşgüdümünden, yakın çevreye ve sonunda yerler arasındaki uzaysal ilişkiye doğru ilerliyor. *Bkz.* **referans düşünceleri; referans grup; referans grup kuramı: referans kuruntusu; referans noktalı eğitim; referans noktası.**

referans düşünceleri (ideas of reference) Kişinin yakın çevresindeki olayları, nesneleri ya da kişileri, kendisiyle doğrudan ilişkiliymiş; özel, olağandışı bir anlamı varmış gibi yorumlaması. Kişi, bunların hafif türlerinde bilinçlidir; başkalarının kendisini durakta, otobüste, pastanede ve benzeri yerlerde fark ettiğini ve görülmesini istemediği yönlerini gözlemlediklerini düşünmekten kendini alamıyor. Bu düşüncelerin kendinden kaynaklandığını, başkalarından daha fazla dikkat çekmediğini; ancak, böyle düşünmekten kendini alamadığını biliyor. Ağır biçimlerinde ise kişi, başkalarının kendisini eleştirdiğine, ona güldüğüne ve benzerlerine inanıyor; bu düşünceler, bir **kuruntu** düzeyine çıkabiliyor ve genellikle özbilinçli bir **eksiklik duygusu**na dayanıyor. *Bkz.* **referans; referans kuruntusu.**

referans grup (reference group) Bireyin standartlarını ve kanılarını, kendi inançlarını, değer yargılarını, yaşam biçimini, davranışlarını ve benzerlerini değerlendirirken ya da tanımlarken ölçü olarak aldığı bir toplumsal grup. Birey, söz konusu grubun bir üyesi olabiliyor da olmayabiliyor da. Referans grubu, özlenen (kişinin üyesi olmak istediği); bu nedenle ideallerinden, inançlarından ve değer yargılarından derinlemesine etkilendiği bir grup olabileceği gibi, olumsuz (ait olmak istemeyeceği), kendi değerlerini ve inançlarını gruptakilerle karşıtlık içinde tanımlamaya çalıştığı bir grup da olabiliyor. *Bkz.* **referans; referans grup kuramı.**

referans grup kuramı (reference group theory) İnançların, önyargıların, **tutum** ve **davranış**ların toplumsal ve bireyler arası standartların büyük oranda ölçü olarak kullanılan referans grupça belirlendiği savı. Bu biçimde referans alınan grup, genellikle aynı toplumsal konuma sahip bir grup olacaktır. Örneğin, yoksullar kendi durumlarını değerlendirirken zenginleri değil, diğer yoksulları referans alıyor. *Bkz.* **referans grup.**

referans kuruntusu (delusion of reference) Kişinin, yakın çevresindeki insanların, nesnelerin ya da olayların kendisiyle olağandışı ölçüde anlamlı bir ilişkisi olduğuna inanması. Kişi, örneğin, insanların kendisi hakkında konuştuklarını, dedikodu ettiğini; radyo programlarının, televizyondaki filmlerin, haberlerin ya da gazetelerin kendinden söz ettiğini ileri sürüyor. Hemen her olayı; örneğin, yol işaretlerini, reklam afişindeki yazıları, televizyon sunucusunun sözlerini kendisine yönelik gizli bir ileti gibi, gizli bir anlamı varmış gibi yorumluyor. Genellikle olumsuz, aşağılayıcı

olan; ancak içeriğinde görkemlilik öğeleri de bulunabilen bu kuruntular, **paranoid şizofreni**de sıklıkla görülüyor. *Bkz.* **paranoid düşünce; paranoya; referans; referans düşünceleri; yardım kuruntusu.**

referans noktalı eğitim (anchored instruction) **Referans noktası** ya da somut bir **izlek** (genellikle bir tür olay çalışması ya da sorun durumu) üzerinde tasarlanan ve öğrencilerin incelemesine sunulan eğitim etkinlikleri.

referans noktası (anchor) **1.** Gözlemcinin, yapacağı değerlendirmede dayanak olarak kullandığı bir ilk standart. Örneğin, bir derinlik algısı deneyinde deneklerin, nesneler arasındaki uzaklığı ayarlaması için deneyci, iki nesne arasındaki uzaklığı verdiği zaman bir referans noktası belirlenmiş oluyor. Bu uzaklık değeri, deneklerin sonraki yargılarında bir referans noktası olarak iş görüyor. **2.** Belli bir tepkiyle (iç durumla) ilişkilenen belli bir yapı, davranış ya da uyarım. Örneğin, vücudun belli bir kısmına dokunulması, belli bir duygu için referans noktası oluyor. Türüne ve oluş biçimine göre referans noktası, **klasik koşullama** ya da **işlemsel koşullama**yla karşılaştırılabiliyor. *Bkz.* **referans noktalı eğitim.**

refleks (reflex) Belli uyarıcılar karşısında organizmanın verdiği doğuştan gelen; dolayısıyla öğrenme gerektirmeyen türe özgü, istemsiz, sabit tepkiler; ***tepke.*** Bu tepkiler, çoğunlukla bilinçli tepkilerden çok daha hızlı olup bu özelliği nedeniyle, ateşe değmek üzere olan elin, anında, istemsizce geri çekilmesi gibi, yaşamsal bir önem taşıyabiliyor. Aynı olaya bilinçli yaklaşım söz konusu olsaydı bu, çok daha fazla zaman alacağından, elin yanması engellenemeyecekti. *Bkz.* **refleks arkı; refleks ketleme; refleksoloji; refleks zinciri.**

refleks arkı (reflex arc) Refleks işlevini temsil ettiği; duyu sinyallerini alan, bu sinyalleri omuriliğe; bağlantı ve devinim sinyallerini kaslara taşıyan eylemci sinir hücrelerinden oluştuğu düşünülen **nörolojik birim**; ***tepke arkı.***

refleks ketleme (reflex latency) **Merkez sinir sistemi**nin, doğuştan gelen şaşırma refleksi türünden refleksleri devre dışı bırakma süreci; ***tepke ketleme.*** Bu süreç, planlı, istençli devimsel etkinliğin gelişimi için gerekli bir öncüldür.

refleksoloji (reflexology) **1.** Ruhsal süreçlerin, birer refleks ya da refleks örüntüsü olarak anlaşılabileceğini savunan mekanik, davranışçı yaklaşım; ***tepkebilim.*** Bu yaklaşımda uyarıcılara yönelik istemsiz, kendiliğinden

tepkilerin (reflekslerin), özellikle insan ve hayvan davranışları üzerindeki etkileri inceleniyor. Refleksoloji terimi, özellikle **Pavlov** ve **Bechterev**'in, reflekslerin, sinirsel köklerine dayalı olarak incelenmesi amacıyla geliştirdiği fizyolojik yaklaşım için kullanılıyor. **2.** Ayaklar, eller ve kulaklar üzerindeki belli organları temsil ettikleri savunulan özel noktalara baskı uygulanarak gerçekleştirilen ve **parmakla akupunktur**a benzeyen bir alternatif tedavi tekniği.

refleks zinciri (chain refleks) Dizideki bir tepki harekete geçince, yutkunmada olduğu gibi, birbirine bağlı bir dizi refleksin bunu izlemesi; ***zincirleme tepke.***

reform *Bkz.* **iyileştirme.**

regresyon *Bkz.* **gerileme.**

rehabilitasyon *Bkz.* **yeniden güçlendirme; iyileştirme.**

rehberlik ve araştırma merkezi (counseling and research center **(RAM)**) Eğitim kurumlarındaki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin etkin bir biçimde yürütülmesi; ildeki özel eğitim gerektiren bireylere tanı konulması, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinden yararlandırılması için gerekli çalışmaları yürüten kuruluş; ***RAM.*** Rehberlik ve araştırma merkezi müdürlüğü; Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre merkez müdürlüğü, merkez müdür yardımcılığı, bölüm başkanlığı, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri bölüm başkanlığı, özel eğitim hizmetleri bölüm başkanlığı, uzmanlıklar biçiminde örgütlenmiştir. Bir de merkez komisyonu bulunuyor. Bunların her birinin görevleri, söz konusu yönetmelikte belirtilmiştir.

rehberlik ve psikolojik danışma (guidance and psychologycal counseling) Kendini, çevresindeki olanakları tanıması, gizilgüçlerini geliştirmesi, sorunlarını çözebilmesi ve kendini gerçekleştirmesi için kişiye, bu işi meslek edinmiş olan uzmanlarca yapılan düzenli yardım süreci; ***psikolojik danışma ve rehberlik (PDR).*** **Rehberlik ve Psikolojik Danışmanın Birincil İşlevi**: Bu işlev, kişinin kendisini **tanıma**sına yardım etmektir. Kişinin kendisini tanıması için devimsel ve bilişsel yeteneklerinin, ilgilerinin, değer yargılarının, tutum ve davranışlarının, yaşamdan beklentilerinin, hoşlandığı ve hoşlanmadığı varlık, olay ve olguların neler olduğunu bilmesi gerekiyor. Bu hizmetle kişiye kendisi, bir, dıştan değerlendirici çalışmalarla; bir de kendi gözü ile görmesine dayanan

çalışmalarla tanıtılıyor. Dıştan değerlendirme, **gözlem, anket, test** gibi teknik ve araçlar kullanılarak gerçekleştiriliyor. Kişiye kendini kendi gözü ile tanıtıcı çalışmalar ise, **psikolojik danışma**, özgeçmiş gibi tekniklerden yararlanılarak yapılıyor. Bu uygulamalardan elde edilen bulgu özetleri, görüşmelerle danışana (öğrenciye) iletiliyor. Bu bilgilerden gizli kalması gerekmeyenler, öğrenci gelişim dosyasına (toplu dosyaya) işlenerek, öğrencinin eğitiminden sorumlu olanların bilgisine sunuluyor. Kişi, kendisine ve çevresine ilişkin bilgileri özümsedikçe, benliğini gerçekçi doğrultuda değiştirme, doğru kararlar verebilme ve kendini yönetebilme olanağını elde ediyor. Kişiye bu **ruhsal bağımsızlık kazanma yolu**, dıştan değerlendirme ile değil; bir iletişim tekniği ve **kendini öğrenme süreci** olan **psikolojik danışma** ile açılıyor. **Rehberlik ve psikolojik Danışmanın İkincil İşlevi:** Bu ise bilgi verme, yerleştirme ve izleme hizmetlerini yerine getirmektir. **Bilgi verme** ile bireyin kişisel-toplumsal uyumuna yardım ediliyor. Birey, **verimli çalışma** ve **tam öğrenme yolları;** kişilik gelişim kuralları; yetenek ve ilgilere göre program; okul ve meslek seçimi; burs, kredi ve yurt olanakları ve benzeri konularda bilgilenme gereksinimi duyuyor. Bunlar gibi örneğin, birer kişilik hizmeti olan sağlık hizmetlerini, ucuz ve iyi beslenme yollarını tanıtma da bir rehberlik ve psikolojik danışma hizmetidir. **Yerleştirme** denilince, rehberlik ve psikolojik danışma aracılığı ile bir okula, bir programa ya da bir mesleğe gitmek üzere kararlar alabilmesi ve uygulayabilmesi için kişiye yardım etme, gerekli olanakları sağlama gibi işlevler anlaşılıyor. İzleme hizmetlerini ise, kişinin aldığı kararların sonuçlarını değerlendirmeye yönelik rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri oluşturuyor. Bununla birlikte rehberlik ve psikolojik danışma, “her derde deva bir hizmet” olmadığı gibi, birey, çocukların anne babaları bu hizmetten yararlanmak istemedikçe kendisine herhangi bir yardımda bulunulamıyor. **Rehberlik ve Psikolojik Danışmanın Amaçları:** Rehberlik ve psikolojik danışmanın amacı bir tümceyle; bireyin, kendini tanımasını ve kendi güçlerine güvenmesini sağlayarak, kişisel-toplumsal gelişimine yardımcı olmaktır. Bu amaçla **rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinden yararlandırılan birey,** şunları başarabilecek düzeye geliyor: **(1)** Kendi yetenek ve ilgilerini, eğitim olanaklarını, içinde yaşamakta olduğu toplumun beklentilerini ve meslekleri tanıyor. **(2)** Özyapısından gelen ya da doğal ve toplumsal çevresinin etkileri sonucu ortaya çıkan sorunlarını görebiliyor ve bunları çözümleyebiliyor.

Bedensel, devimsel, bilişsel ve duyuşsal sorunlarının olası çözüm yollarını inceleyerek bu çözüm yollarından kendine en uygun olanını kendi özgür istenciyle seçebiliyor. Sorunlarının çözümünü planlayabiliyor ve bu plan doğrultusunda, beklenen eylemleri gerçekleştirip gerekli uyumu gösterebiliyor. **(3)** Başkalarıyla iyi ilişkiler kurabiliyor. Yaşama karşı olumlu bir tutum gösteriyor. **(4)** Boş zamanlarını en uygun biçimde kullanabilmek için gerekli anlayış ve görüşü ediniyor. **Rehberlik ve Psikolojik Danışmanın İlkeleri:** Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin verilişi sırasında şu ilkelerin göz önünde tutulması gerekiyor: **(1)** Rehberlik ve psikolojik danışma, çocuk ve insan haklarına, demokratik toplum değerlerine ve bireysel gereksinimlere dayandırılacaktır. **(2)** Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri, kendilerini tanımak, sorunlarını çözmek, kendilerine yeter duruma gelmek isteyen her bireye sunulacaktır. **(3)** Rehberlik ve psikolojik danışmada bireye, saygın bir varlık olarak bakılacaktır**.** **(4)** Rehberlik ve psikolojik danışmada bireye, kendisi için seçimler yapma ve kararlar verme özgürlüğü tanınacaktır. **(5)** Rehberlik ve psikolojik danışma, sürekli yararlanılabilecek bir hizmet olarak uygulanacaktır. **(6)** Bireysel boyuttaki rehberlik ve psikolojik danışma, gizlilik temeline dayanacaktır. **(7)** Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri, öğrenci odaklı bilimsel ve çağdaş eğitim sisteminde uygulanacaktır. **(8)** Rehberlik ve psikoljik danışma, öğrencilerle ilgili olan herkesin işbirliği ile yürütülecektir. **(9)** Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde, bireysel ayrılıklar göz önünde tutulacaktır. **(10)** Rehberlik ve psikolojik danışma ile bireyin bedensel, zihinsel, toplumsal ve duygusal yönden, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bütünüyle geliştirilmesine ve kendini gerçekleştirmesine çalışılacaktır. **(11)** Rehberlik ve psikolojik danışma, eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak uygulanacaktır. **(12)** Rehberlik ve psikolojik danışma, her okulun kendi amaç, gereksinim ve olanakları ile çevre koşullarına ve öğrencilerin düzenli olarak değerlendirilmesine dayandırılarak uygulanacaktır. **(13)** Rehberlik ve psikolojik danışma, örgütlü, planlı bir biçimde ve profesyonel bir hizmet olarak verilecektir. **Rehberlik ve Psikolojik Danışmanın Sınırlılıkları:** Rehberlik ve psikolojik danışma, sınırlılıkları olan bir hizmetler bütünüdür. Sağlıklı bir kişilik geliştirmek için psikolojik yardımla birlikte öbür kişilik hizmetlerinin de karşılanması gerekiyor. Ancak, bu hizmetlerden yararlanmak durumunda olan kişinin kendisi, anne babası, öğretmeni, yöneticisi ile anlayış ve işbirliği

yapılabildiği ölçüde gerçekleştirilebiliyor. Bütün bu ilgililere karşın, tutarlı bir rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti verilemiyor. Özellikle danışana karşın onun sorununu çözme olanağı bulunmadığı gibi onunla birlikte onun sorununu çözmeye de olanak yoktur. Alanın uzmanından ve öbür ilgililerden öncelikle beklenen, bu hizmetlerden yararlanmak isteyen kişiye kendi gerçeklerini, sorunlarını ve çevresini tanıması için yardımcı olmaktır. Bu anlamdaki yardımla danışan, kendi güçlerini kullanarak sorunlarını çözebilecek ve kendini gerçekleştirebilecek duruma gelecektir. Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleriyle ulaşılmak istenen amaç budur. Bundan sonraki başarıyı kişinin olanakları, kararı, girişim gücü ve çabası belirleyecektir. O nedenle okulun rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerini vermeye hazır olmasıyla öğrencilerin tüm sorunlarının çözülebileceği sanılmamalıdır. Ayrıca bu hizmetlerden çoğu kez kısa sürede sonuç alınamadığı da bilinmelidir. *Bkz.* **bireyi tanıma teknik ve araçları; davranış bilimleri; duyuşsal öğrenme ((4) Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetlerinden Yararlanma); gelişimsel rehberlik; psikolojik danışma; rehberlik ve psikolojik danışma çeşitleri.**

rehberlik ve psikolojik danışma çeşitleri *Bkz.* **eğitsel rehberlik; meslek rehberliği; kişisel rehberlik.**

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanın Amaçları *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma.**

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanın İlkeleri *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma.**

rehberlik ve Psikolojik Danışmanın Sınırlılıkları *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma.**

rehber öğretmen (guidance counselor) İlköğretim ve ortaöğretim okullarında rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerini yürütmekle görevli öğretmen. Rehber öğretmen, rehberlik ve psikolojik danışma eğitimi görmüş olan bir görevlidir.

REICH, Wilhelm (1897-1957) **Cinsel enerjinin canlılara özgü bir acunsal elektrik enerjisi olduğunu savunan psikanaliz kuramcısı.** Reich, Galiçya'da bir Yahudi köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. ABD'nin Pennsylvania Eyaletindeki Lwisburg kentinde öldü. 1918'de başladığı Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1922'de bitirdi ve Viyana Ruhçözümlemesi Bakımevi ile Viyana Ruhçözümsel Tedavi Toplu

çalışması'nda işe başladı. 1921'de tıp öğrencisi olan ve ruhçözümlemesiyle ilgilenen Reich Annie Pink'le evlendi. 1922-1924 arasında Viyana Üniversitesi Hastanesi'nde nöropsikiyatri asistanı olarak çalıştı.1924'te toplu çalışmanın başkanı oldu. Freud'un yakın ilgisiyle Viyana Psikanaliz Derneği'ne üye oldu ve Freud'un başyardımcılığını yaptı. Daha sonra, dogmalara çelme takmaya başlayınca katı gelenekçi ruhçözümcülerce karalanmaya başlandı. *Bedensel Boşalmanın İşlevi* adıyla 1927'de yayımladığı ilk ve önemli kitabı, bu kopmanın ilk adımını oluşturdu. Bu kitabında ruhsal sağlığın orgazm gücüne bağlı olduğunu ileri sürdü. Ona göre, hastanın iyileşmeye gösterdiği direnmenin çözümlenmesi, rüyalarının çözümlenmesinden daha önemlidir. *Kişilik Çözümlemesi* adlı kitabında çözümleme uygulamasını şu biçimde tersine çevirmeyi önerdi: Hemen her zaman, sinir hastalığının temelinde cinsel bozukluklar vardır. Ona göre kişilik, bir bakıma bireyin dinamik koruyucu zırhıdır; bastırılmış dürtülerin baskısını azaltmayı ve benliği güçlendirmeyi amaçlayan bir zırhtır. Böylelikle bu zırh, cinselliği, haz duyma ve yaratma yeteneğini güçten düşürüyor. *Cinsel Ahlakın Boy Göstermesi* ve *Cinsel Devrim* adlı yapıtlarında da şu görüşü savundu: Sinir hastalığının geçmesi, cinsel bozuklukların düzelmesine bağlıdır. Ruh hastalıkları, ancak toplum sağlıklı kılınarak iyileştirilebilir. 1927'de Alman Komünist Partisi'ne girdi ve Cinsel Siyaset Derneği'ni kurdu. 1928'de Viyana'nın emekçi mahallelerinde işçiler için ruhsal bakımevleri açtı. 1933'te Hitler'in başa geçmesinden önce Danimarka'ya göç etti. 1934'te yapılan XII. Uluslar arası Psikanaliz Kongresi'nde Uluslar arası Psikanaliz Derneği'nden çıkarıldı. 1936'da bağışlar ve kimi meslektaşlarının yardımıyla kurduğu laboratuvarında **orgazm kuramı**nı biyolojik açıdan temellendirme çalışmalarını sürdürdü. 1939'da da ABD'ye yerleşti. 1939-1941 yılları arasında New School for Social Research'de öğretim üyeliği yaptı. Orada **cinsel enerji**nin, canlılara özgü bir **acunsal eletrik enerjisi** (orgon) olduğunu ileri süren kuramını oluşturdu. 1942'de Orgon Enstitüsü kuruldu. *Uluslar arası Cinsel Ekonomi ve Orgon Araştırma Dergisi* yayımlanmaya başlandı. Kanada'da bu enerjiyi tutup biriktirmek ve sonra da kullanmak üzere dev boyutlu bir laboratuvar kurdu. Mac Carthicilik salgını sırasında başı derde girdi ve birçok kez mahkemeye verildi, kitapları yakıldı. Pensilvanya'da hapishanede iken öldü. Psikanalizi her şeyden önce bir tedavi tekniği olarak gören Reich, libido kuramını çok önemsedi. Yalnızca kimi ruhsal

bozuklukların değil; tüm nevrozların cinsel enerjinin boşaltılamayıp tıkanmasından ileri geldiğini savundu. Cinselliğin psikolojisinden cinselliğin biyolojisine adım atma yolunda hayli ilerleyen Reich'a göre doğadaki her şey gibi insanın coşkusal yaşamı da maddenin ve enerjinin yasalarına bağlıdır. Bu görüşüne uygun olarak insan ruhunu değil; bitkisel sinir sistemini hedefleyen tedavi yöntemi olarak **vegetotherpie**'yi geliştirdi. **Başılıca yapıtları:** *Die Funktion des Orgasmus, 1927 (Bedensel Boşalmanın İşlevi); Charahteranalyse, 1933 (Kişilik Çözümlemesi); Massen Psychologie des Faschismus, 1933 (Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı); des Eimbruch desa Sexualmoral, 1935 (Cinsel Ahlakın Boy Göstermesi); Die Sexuelle Revolution, 1936 (Cinsel Devrim); Listın Little Man, 1948 (Dinle Küçük Adam); Der Krebs, 1948 (Kanser); Ether. Got and Devil, 1951 (İnsanın Doğadaki Yeri).*

reklam psikolojisi (advertising psychology) Tüketicinin satın alma güdüleri, sloganların kullanılması ve değeri, basılı medyadaki reklam malzemesinin özellikleri, **animasyon**lar ve benzerleri de içinde olmak üzere etkili reklamcılık tekniklerini inceleyen psikoloji dalı: ***reklam ruhbilimi.***

reklam ruhbilimi *Bkz.* **reklam psikolojisi.**

REM (rapid eye movement sleep) Hızlı göz hareketli uyku. Genellikle rüya görmeyle ilişkilendirilen uyku evresi. Bu evrede beyin dalgaları çok etkindir; EEG'de **beta etkinlik** gözlemleniyor, kas gerginliği azalıyor, göz kasları dışındaki kaslar felç oluyor. Freud, bu felç durumunu özkoruyucu içgüdünün dışavurumu olarak yorumlamıştır, Ona göre kişi, bu

dışavurumu gerçekleştirmezse rüyasında gördüğünü yapmaya kalkacak ve her gece istenmeyen olaylar olacak, sayısız cineyatler işlenecektir. Her insan, gece boyunca ortalama 60-90 dakikada bir REM yaşıyor. İlk REM'ler çok kısa; birkaç dakika sürüyor. Gece ilerledikçe bu süre dakikanın üzerine çıkabiliyor. *Bkz.* **REM uykusu davranış bozukluğu.**

REM uykusu davranış bozukluğu (REM sleep behavior disorder) Olağan durumlarda REM uykusunda kişinin göz kasları dışındaki istemli kasları felç oluyor. Kimi insanlarda ise bu felç gerçekleşmiyor ve uyuyan kişi, rüyalarını yaşamaya (onları eyleme aktarmaya) başlıyor; bu da kimi zaman tehlikeli sonuçlar doğurabiliyor. **Uyurgezerlik,** bu tür bir bozukluk olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **REM.**

renk (clour) Işığın, özyapısına ya da cisimlerden yansımasına bağlı olarak gözde oluşturduğu duyum. *Bkz.* **renk bilgisi; renk değişmezliği; renk duyumu; renk körlüğü; renklerin coşkusal özellikleri; renkli işitme; renk tedavisi.**

renk bilgisi (chromatics) Çocuğun yaratıcı gücünü geliştirmede önemli bir etkisi olan bilgi. Çocuğa okulda renk zevk ve düşüncesinin verilmesi, rastlantılara bırakılmamalıdır. Çocukta renk düşüncesi 4-5 yaşlarında uyanıyor ve yaklaşık olarak 14. yaşta da estetik duyular ortaya çıkıp gelişiyor. Çocuk, renklere karşı yetişkinlerden daha duyarlı tepki gösteriyor. O nedenle çocuk odaları, derslikler çocuğun hoşuna giden renklerle boyanıyor ve buraların aydınlık olmasına özen gösteriliyor. Evde, çocuk bahçesinde ve ilköğretimin birinci kademesinde çocuklara renk zevki kazandırmak amacıyla renkli eşyalardan yararlanılıyor; onların oynamaları ve oyalanmaları için ellerine renkli şeyler veriliyor. Ünlü eğitimci Maria Montessori, Çocuklar Evine devam eden küçük öğrenciler için hazırladığı ilk alıştırma araçlarını 8 temel renkle bunların her birinin 8 tonla karıştırılmışı olmak üzere 64 rengi gösteren renkli levhacıklar ve renkli iplikler biçiminde düzenlemiştir. Küçük çocuk, renkleri yalnızca taklit etmemeli; onun yanı sıra rengi düşleyerek kullanmaya da alıştırılmalıdır. Çocuk, 120renkleri kullanarak yaratıcı çalışmalar yapma olanağına kavuşuyor. Yaptığı her türlü resimde hangi rengi kullanmak istiyorsa onu özgürce kullanması gerekiyor. Okul öncesinde ve ilköğretimin birinci kademesinde çocuklara kapatma boyaları ile yüzeyleri boyama biçimindeki çalışma, özellikle önerilmelidir. Bunun için renklerin farkları ve onları tokça kullanma öğrenilmiş olmalıdır. Bu

gerçekleştirildiğinde, çocuğa belirgin bir renk tasarımı kazanması için yardım edilmiş oluyor ve sonuçta doyurucu nitelikte renkli şekiller ortaya çıkıyor. İlköğretimde renkli kalemler ve renkli kâğıtlar da kullanılıyor. Renkli kâğıtlarla yapılan yapıştırma işlerinde mat renkler yeğleniyor. Bunlarla renkler arasındaki ahenk daha kolay oluşturuluyor. Resim derslerinde çocuklara renk eğitimi vermek için çok fırsatlar vardır. Çocuklar, yaşları ilerledikçe eşyanın doğal renklerinin en güzel süs olduğunu anlamaya başlıyorlar. Kız çocuklarının renk düşüncesinin gelişiminbde dikiş derslerinin de çok yararı bulunuyor. Renkli kumaş ya da yün gibi malzemenin seçimi ve onların düzenlenişi öğrencilere bırakılarak bu gelişime katkı yapılması gerekiyor. Bütün bunların başarıyla uygulanabilmesi, renklerin ana niteliklerinin, etkilerinin; bir araya getirildikleri ya da birbirine karıştırıldıkları zaman nasıl değiştiklerinin ve renklendirilen eşyanın izleyiciler üzerinde nasıl bir etki yapacağının iyi bilinmesi gerekiyor. *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

renk değişmezliği (color constancy) Algısal değişmezlerden birisi. Bilinen bir nesnenin renginin farklı aydınlatma ortamlarında aynı biçimde algılanması. **Uyarım** (yüzeysel ışık yansıtma özellikleri) değişse bile nesneyi aynı nesne olarak algılıyoruz. *Bkz.* **nesne değişmezliği.**

renk duyumu (color sensation) Görme sinirleri ile alınan ve beyne götürülen uyarımların renk olarak algılanması.

renk körlüğü (color blindness, daltonism, achromatism, achromatopsia) Renkleri, çoğunlukla da kırmızı ile yeşili birbirinden ayırt edememe ile tanımlanan bir görme kusuru. İlaç kullanımına ya da yaralanmaya bağlı olarak da ortaya çıkmakla birlikte, olayların büyük çoğunluğunda renk körlüğü, kalıtsal bir görme kusurudur. *Bkz.* **Sitilling testi.**

renklerin coşkusal özellikleri (emotional characteristics of colors) Ayrı renklerin, yaşantıların oluşturduğu coşkusal tepkilere bağlanmasıyla ortaya çıkan belirti ve özellikler. Renklerin temsil ettikleri coşkular şöyle sıralanıyor: **Kırmızı:** Tüm renkleri en sıcağıdır; şiddeti ve gücü, coşkuyu temsil ediyor; iştah açıyor, kan akışını hızlandırıyor; grubu güdülüyor. **Mavi:** Dinginliği, güvenirliği simgeliyor; bu nedenle zeminlerde çok kullanılıyor. **Yeşil:** Güven veren bir renk olarak niteleniyor; bağlılığı, zekâyı, dengeyi ve dayanıklılığı simgeliyor; rahatlatıyor; sakinleştiriyor; iyileştirici etkide bulunuyor. **Turuncu:** Sıcak, hayranlık uyandırıcı, canlı, içten bir renk olarak niteleniyor. **Kahverengi:** İnsan devinimlerini

hızlandırıyor. **Sarı:** İyimserliği temsil ediyor; geçiciliği ve dikkat çekiciliği simgeliyor. **Mor:** Soyluluğu, bilgeliği, lüks ve gücü simgeliyor; nevrotik duyguları ortaya çıkarıyor. **Siyah:** Gücü ve tutkuyu temsil ediyor; genellikle üzüntü ve depresyon rengi olarak biliniyor. **Beyaz:** Temizliği ve saflığı temsil ediyor. *Bkz*. **renk bilgisi.**

renkli işitme (colored hearing, chromesthesia) İstenç **dışı**, belirli sesleri duyarken belirli renkleri de algılama.

renk sağaltımı *Bkz* **renk tedavisi.**

renk tedavisi (color therapy chromotherapy) Renklerin ruhsal bozuklukların giderilmesinde kullanılması; ***renk terapisi; renk sağaltımı.*** Bu tedavi, kimi renklerin uyarıcı, yatıştırıcı etkileri olduğu varsayımına dayanıyor. *Bkz.* **renk bilgisi.**

renk terapisi *Bkz.* **renk tedavisi.**

represyon *Bkz.* **bastırma.**

Rep testi (rol kurgusu repertuarı testi) (roleconstruct repertory test **(REP)**) **G. A. Kelly**’nin, klinik uygulamasında yararlanılmak üzere, kişinin dünyayı ve olayları algılamada kullandığı kavram ya da kurguların, onun davranışlarını etkilediği görüşüne dayanarak geliştirdiği teknik. Bu testle, başkalarının hastanın yaşamında oynadığı rol gibi, hastanın önemli kurgularını belirleme amaçlanıyor.

reseptör *Bkz.* **alıcı.**

resim tamamlama testi (Picture completion test, incomplete Picture test) Görsel örgütleme yeteneğini ölçmede kullanılan bir araç; ***eksik resimler testi***. Bu testte deneğin, eksiği bulunan bir bloku seçmesi ve yerine koyması ya da resmin eksik yanını çizerek tamamlaması isteniyor.

resim yorumlama testi 1. (Picture interpretation test) Resimlerin anlamını kavrama ya da açıklama yeteneğini ölçen bir test. **2.** (Thematic Apperception Test. **(TAT)**) Standartlaştırılmış bir dizi resmin yorumlanmasını gerektiren yansıtıcı testlerden biri. *Bkz.* **tematik değerlendirme testi.**

resmi eğitim (public education) Devlete bağlı eğitim kurumlarında gerçekleştirilen eğitim.

resmi ölüm *Bkz.* **beyin ölümü.**

retiküler etkinlik sistemi (reticular activating system, Rett's syndrome) Beyin kökünde bulunan ve omurilikle beyin kabuğu arasındaki sinyal alışverişinde genel bir **filtre, aktarma ve düzenleme merkezi** olarak çalışan karmaşık sinir hücreleri sistemi**.** Sistem, bu işlevleriyle hangi durumlarda hangi uyarıcılara tepki vereceğimizi etkiliyor; uyku, uyanıklık ve dikkat süreçleriyle kimi reflekslerde rol oynuyor. Bu merkezin uyarılması, **algısal ayırt etme** kapasitesinin artmasına; zedelenmesi ise **koma**ya yol açabiliyor.

retorik (rhetoric) **Klasik anlamda**, bir düşünceyi **sözel simgeler** kullanarak sunma. Çağcıl kullanımda ise sağlam temelleri olan bilimsel sorgulamaların ve bulguların tersine **yapay, boş açıklamalar** anlamını taşıyor. Postmodernistler, her tür yazı ve konuşmanın klasik anlamda bir retorik olduğunu ileri sürüyorlar.

Rett sendromu (Rett's syndrom) Doğum sonrası yaşamın ilk 6-7 aylık döneminde olağan bir gelişim gösteren; ancak, 1,5-2 yıl içinde ağır bunama, otizm, elleri amaçlı kullanma yetisinin yitirilmesi, başın gelişmemesi, konuşma bozukluğu, sara, spastik kısmi felç belirtileriyle ortaya çıkan X beğıntılı baskın bir kalıtsal gelişim bozukluğu. Erkek çocuklarında öldürücü olan bu hastalık, yalnızca kız çocuklarında görülüyor. *Bkz.* **yaygın gelişim bozukluğu.**

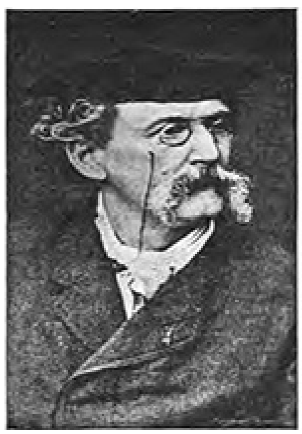
rezerv kapasitesi (reserve capacity) Organların ve vücut sistemlerinin, stres altında, normalde olandan 5-10 kat daha fazla çaba ortaya koyabilme yeteneği. Buna **organ rezervi** de deniyor.

Rh etkeni (Rh factor) İnsanların çoğunun kanında alyuvarların yüzeyinde bulunan **antijenik** bir medde; ***Rh faktörü.*** Bu maddenin bulunduğu kan grubuna ise **Rh+**; bulunmadığı kan grubuna ise **Rh-** adı veriliyor. Kan grubu, ABO sınıflandırılmasına göre belirleniyor. Kan nakli de aynı sınıflandırmaya ve bu etkene bağlı olarak yapılıyor. Örneğin, Rh- birisinin Rh+ kan alması, **hemoliz** ve **anemi**ye yol açıyor. Aynı biçimde Rh- kan grubundan bir annenin karnındaki fetüsün Rh+ kan grubundan olması, annenin Rh+ kana karşı kalıcı **antikor**lar geliştirerek kan uyuşmazlığı denen ve giderilmemesi durumunda sonraki gebeliklerinde bebeğin alyuvarlarını yok ederek ölümüne neden olabilen bir duruma yol açıyor. İnsanların yaklaşık yüzde 85'i Rh+; geri kalanı da Rh- kan grubundandır.

Rh faktörü *Bkz.* **Rh etkeni.**

rıza yaşı (age of consent) Kişinin cinsel yaklaşımlara rıza gösterme ehliyetine sahip olduğu yaş. Yasayla belirlenen bu yaş, ülkeden ülkeye değişiyor. Bu yaşın altındakilerle cinsel ilişkiyi hukuk, **tecavüz** sayıyor. Ülkemizde bu yaş, 15'tir.

ribonükleik asit (ribonucleic acid) **DNA**'ya benzeyen tek örgülü bir **nükleik asit** dizisi; ***RNA*. Adenin, sitosin, guanin** ve **urasil** bloklarının birbirine eklenmesiyle oluşan RNA, DNA'da bulunan genetik bilgileri kopyalıyor ve yeni proteinlerin sentezinde kullanmak üzere hücrelere taşıyor. DNA kadar istikrarlı olmayan RNA, üretimi sırasında sıklıkla **mutasyon**a uğruyor. Bu nedenle kimi virüsler dışındaki bütün canlı türleri RNA'yı yalnızca DNA'da kayıtlı bulunan genetik bilgileri taşıyan geçici bir **molekül** olarak kullanıyor. Buna karşılık **HIV** türü **retrovirüs**lerde genetik bilgiler RNA'da saklanıyor. *Bkz.* **deoksiribonükleik asit.**

RIBOT, Théodule (1839-1916) **Fransız düşünür ve psikoloğu.** Ribot, Sorbonne'da öğrenim gördü. 1888'de Collége de France'ta profesör oldu. *Revue Philosophique*'i (Felsefe Dergisi'ni) yönetti. Deneysel psikoloji ile ilgili yazılar yazdı. **Başlıca yapıtları:** *Les Mgladies de la Mémoire, 1881 (Bellek Hastalıkları); Les Maladies de la Volonte, 1883 (İrade Hastalıkları); Les Maladies dee la Personnalité, 1885 (Kişilik Hastalıkları); Psychologie de l'Attention, 1888 (Dikkat Psikolojisi).*

ribozom (ribosome) Hücrelerde **protein**in sentezlendiği yerler olarak iş gören, büyük bir **RNA** ve protein içeren yapılar.

rijit tip *Bkz.* **beyinsel kötürümlük.**

risk (risk) **Psikolojide** bir davranışın, insanın yaşamı, sağlığı, çevresi, ilişkileri ve benzerleri açısından istenmeyen, olumsuz sonuçlar doğurma gizilgücü ya da olasılığı. *Bkz.* **riske girme; risk etkeni; riskli; riskli grup; riskten kaçınma.**

riske girme (risk taking) **1.** Kazanılacak olası başarı ya da ödüle karşı yitirme olasılığı hesabına dayanan bir tür bilinçli davranış. Bu, normal ölçülerde sağlıklı ve gerekli bir davranış biçimi olarak değerlendiriliyor. **2. Psikiyatride,** genellikle bilinçsiz, mazohistik itkilerle ya da gösteriş yapma, kendini kanıtlama ve benzeri isteklerle güdülenen ve önemli, gereksiz risklere girmeyle tanımlanan bir davranış yapısı. **Rus ruleti** gibi tehlikeli oyunlar ve kumar, bunun örneklerindendir.

risk etkeni (risk factor) Kişinin belli bir bedensel ya da ruh risklisal bozukluğa yakalanma olasılığını artıran ırk, cinsellik, yaş, kilo, kalıtım, toplumsal çevre ve benzeri durumlar ya da sigara içme; alkol, uyuşturucu kullanma ve benzeri davranışlar; ***risk faktörü.*** *Bkz.* **riskli grup.**

riskli (at risk) **1.** Bir sorunun, hastalığın ve benzerlerinin ortaya çıkma olasılığının türlü nedenlerle yüksek olması. **2. Suçluluk biliminde, Oscar Lewis'e göre**, kenar semtlerin yaşam biçiminin, bir kuşaktan ötekine geçen ve duyumsamazlık, sinizm, çaresizlik, toplumsal kuramlara karşı güvensizlik gibi özelliklerle tanımlanan bir **yoksulluk kültürü** yarattığı ve bunun da söz konusu insanları suça daha yatkın kıldığı görüşü. *Bkz.* **risk.**

riskli grup (risk group) Kendilerini belli bir bedensel ya da ruhsal bozukluğa yatkın olan ortak özelliklere sahip insanlar topluluğu. *Bkz.* **risk etkeni; riskli.**

riskten kaçınma (risk aversion) "Eldeki bir kuş, daldaki iki kuştan iyidir." kazanç-yitirme riskinin orantılı olduğu durumlarda yitirme riskini en aza indirme eğilimi. Bu eğilim, örneğin, hem yitirme hem de kazanç riskinin yüksek olduğu (kişinin büyük bir kazanç elde etmesinin mümkün olduğu) durumlarda da ortaya çıkıyor. İnsanlar, yalnızca yitirmenin kaçınılmaz olduğu durumlarda da riske girme eğilimi gösteriyor.

ritmik alıştırmalar *Bkz.* **hareket tedavisi.**

ritüel (ritual) Bir toplumda yaşayan bireylerin belli bir kısmının kabul ettiği ve birlikteliğin sürdürülmesi ya da pekiştirilmesi amacıyla belli simgeler çerçevesinde düzenli olarak yineledikleri dinsel ya da seküler kökenli tören ya da davranış.

RNA *Bkz.* **gen; ribonükleik asit.**

Robber mağarası (Robber's cave) Çocuklar arasındaki grup davranışı incelemeleri için kullanılan terim. **Muzaffer Şerif** ile **Carılyn Şerif**, 1950'lerde minyatür bir toplum oluşturarak işbirliği, çatışma ve yapay olarak yaratılan çatışmaların çözümü gibi konuları incelemişlerdir. Yaz kamplarında bu amaçla bir dizi klasik doğal deney gerçekleştirmişlerdir. *Bkz.* ŞERİF, Muzaffer.

robotlarla eğitim (education with robots) **Sönmez'e göre**, gelecekteki olası eğitim sistemlerinden biri. Ona göre gelecekte eğitim, robotlarla yapılabilecektir. Okul öncesi, engelliler; ilk, orta, yüksek eğitim, yüksek lisans ve doktora öğrenimi, her meslek ve her ders için, her öğrencinin hazırbuluınuşluk düzeyini göz önünde bulundurarak eğitim ve sınav yapacak olan bir robot hazırlanabilecektir. Her öğrenci, kendi gizilgüçlerine, yeteneklerine, ilgilerine; bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve sezgisel hazırbulunuşluğuna uygun programlarla donatılmış robotları kendi eğitiminde kullanabilecektir. Robotlar, öğrencinin belirlenmiş olan davranışı öğrenmesi için gerekli öğrenme-öğretme strateji, taktik, kuram, yöntem, teknik ve araç-gereci, gerekli zamanı kullanabilecek; öğrenciye gerekli ve uygun ipucu, dönüt, düzeltme, pekiştireç sunabilecektir. Gerekiyorsa öğrenciyi atelyeye, fabrikaya, tarlaya, iş yerine, laboratuvara, uzay aracına, hastahaneye, otomobile ve benzeri yerlere götürebilecektir. Bu çalışmaları önce sanal ortamda gerçekleştirecek; sonra da gerçek ortamlara taşıyacaktır. Bu robotlar, uygun ve değişik ölçme araçlarıyla, öğrencinin bir davranışı öğrenmeden öbürüne geçmesini önleyebilecektir. Robotlarla eğitim için Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki Yüksek Eğitim Şurası'nda, Eğitim Kurmayı Enstitüsü'nde, Sınav Yüksek Kurulu Başkanlığı'nda, Eğitim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nda gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

ROGERS, Carl Ramson (1902-1987) **Amerikalı psikolog; danışan odaklı (müşteri merkezli) terapinin öncüsü.** Rogers, İllinois, Oak Park'ta doğdu; California, Jolla'da öldü. İnşaat mühendisi baba ile dindar bir annenin altı çocuğundan dördüncüsüdür. Wisconsin Üniversitesi'nde tarım eğitimi aldıktan sonra ilahiyat okumaya başladı. Okulu bitirdiğinde New York'a taşındı. Orada, liberal bir dinsel kurum olan Union Theological Seminary'a katıldı ve öğrencilik yıllarında başlayan dinden uzaklaşma, burada doruğa çıktı. Daha sonra, Columbia Üniversitesi'nde

klinik psikolojisinden doktora aldı. Doktora çalışmaları sırasında Rochester'daki Çocuklara Kötü Muameleyi Önleme Derneği'nde çocuklarla ilgili araştırmalar yaptı. 1930'da bu kurumun yöneticiliğine getirildi. 1935-1940 yılları arasında Rochester Üniversitesi'nde ders verdi; araştırmalarının sonuçlarını *Sorunlu Çocuklarda Klinik Terapi* adlı kitapta topladı. 1940'ta Ohio Üniversitesi'nde klinik profesörü oldu. Bu yıllarda, kendi tedavi yaklaşımını geliştirmeye başladı ve zamanla **hümanistik akım**ın önde gelen adlarından biri oldu. Yayımladığı *Danışma ve Psikoterapi* adlı kitabında, **yargılamayan, anlayışlı ve içten bir terapist**le ilişki kuran hastanın, güçlüklerini aşıp yaşamını yeniden düzene sokmak için gereken **içgörü**yü edinebileceğini ileri sürdü. Her insanda **doğuştan gelen büyüme ve gelişme eğilimi**nin bulunduğunu; bu eğilimin normal yatağında akmasının (sağlıklı bir gelişimin), **koşulsuz olumlu saygı**ya bağlı olduğunu; insanın kişiliği de içinde olmak üzere davranışlarına, **kendi gizilgüçlerini gerçekleştirme güdüsü**nün yön verdiğini savundu. Ona göre **ruh hastalıkları**, bu gelişimin engellenmesi yüzünden ortaya çıkıyor. O nedenle tedavi (terapi), danışman'ın, danışana koşulsuz saygı göstererek onun gelişiminin önündeki **engelleri aşmasına yardım etme**yi hedeflemesiyle gerçekleştirilebilir. **Güdümsüz psikoterapi**de terapinin akışını, hızını ve süresini belirleme hakkı, danışanındır. Rogers, Chicago Üniversitesi'nde psikoloji dersleri verirken, üniversiteye bağlı bir danışmanlık merkezinin kurulmasını sağladı. Orada yöntemlerinin etkinliğini sınama olanağını buldu. Bulgu ve kuramlarını *Danışanı Odak Alan Terapi; Psikoterapi ve Kişilik Değişimi*; adlı kitaplarında topladı. Wisconsin Üniversitesi'nde psikoloji dersleri verirken *Kişilik Kazanma; Bir Terapistin Psikoterapiye Bakışı* adlı kitabını yazdı. 1963'te taşındığı California, La Lolla'da Kişi Araştırmaları Merkezi'nin kuruluşuna katıldı. Psikoterapi literatüründe **hasta** (patient) yerine, **danışan** (müşteri-client) terimini ilk kez, Rogers kullandı. **Başlıca yapıtları**: *The Clinical Treatment of the Problem Child (1939) (Sorunlu Çocuklarda Klinik Tedavisi, Couseling and Psychotherapy (1942) (Danışma ve Psikoterapi), Client-Centered Therapy (1951) (Danışanı Odak Alan Tedavi), Psychotherapy and Personality (Psikoterapi ve Kişilik Değişimi), On Becoming a Person; A Therapist's View Psychotherapy (1961) (Kişilik Kazanma Üzerine; Bir Terapistin Psikoterapiye Bakışı), Carl Rogers on Personal Power (1977) (Kişisel Güç Üzerine), Freedom to Learn fort he 80's (1983) (80'lerde Öğrenme Özgürlüğü). Bkz.* **benlik**

kuramı; birincil eşduyum; danışan; danışan odaklı tedavi; duyarlık eğitimi; duygu yansıtımı; güdümlü tedavi; hümanist psikoloji; kendini gerçekleştirme; koşullu olumlu saygı; koşulsuz olumsuz saygı; özgüncelleme; tedavi ortamı; uyuşma; uyuşmazlık; yardım ilişkisi.

rol (role) Belli bir toplumsal kimlik ya da statüyle ilişkili olarak kişiden belli durumlarda ya da yaşamı boyunca kendisinin istediği ya da başkalarının beklediği ve aynı kimliğe, statüye sahip olan kişilerle paylaştığı kültürün biçimlendirdiği **tutum, inanç, norm ve davranışlar grubu**; bunlara bağlı olarak üstlendiği **işlevler, yükümlülükler**, kazandığı **haklar** ve **ayrıcalıklar**. Rol, yöneticilik gibi kazanılmış; siyahlık, beyazlık, kadınlık, erkeklik, çocukluk, erişkinlik, annelik, babalık, doktorluk, hastalık, öğretmenlik, öğrencilik gibi doğuştan ya da yaşamın belli bir döneminde kişiye yüklenmiş de olabiliyor. *Bkz*. **rol beklentisi; rol çatışması; rol değiştirme; rol göstergeleri; rol haritası; rol karışıklığı; rol kuramı; rol modeli; rol oynama; rol oynama kuramı; rol provası; rol seti; rol uzaklığı; rol üstlenme: rol yapma; rol yapma kuramı; statü; sterotip; toplumsal rol.**

rol beklentisi (role expectation) Grubun ya da toplumun, belli bir statüye ya da kimliğe sahip olan kişilerden beklediği tutum, davranış ve normlar silsilesi. Örneğin, annelik, öğretmenlik, doktorluk rolleri, toplumca bu rollerle ilgili olarak tanımlanmış **sterotipik** denebilecek bir dizi davranış yapısını çağrıştırıyor.

rol çatışması (role conflict) Kişiden beklenen ve bir gerilim ya da çatışma duygusu yaratan iki ya da daha fazla rolün birbiriyle çelişmesi. Örneğin, çalışan kadın, annelik ve yöneticilik rolleri arasında çatışma yaşayabilir.

rol dağıtım *Bkz.* **rol oynama.**

rol değiştirme (role reversal) **1.** Özellikle karşılıklı toplumsal rollere sahip olan kişilerin ilişki içindeki rollerini değiştirmesi. Evlilikte, çalışmakta olan erkeğin işsiz kalması ve bunun sonucunda ev işleriyle uğraşması; buna karşılık annenin, evin geçimini sağlayacak bir iş bularak ev işlerinden uzaklaşması, rol değiştirmeyi örneklendiriyor. **2. Psikodrama, iş eğitimi** ve benzeri rol yapma tekniğini kullanan oyunculardan örneğin, yöneticinin işçi; işçinin yönetici rolünü oynayarak, birbirinin bakış açılarını daha iyi anlamayı amaçlamaları.

rol göstergeleri (role indicators) **Rol haritası**nda yer alan ve her temel etkinlik için etkin **performans**ın nasıl olması gerektiğini tanımlayan kurallar ve standartlar. Bunların, ya etkinliğin sonucuyla ya da yapılış biçimiyle ilişkisi bulunuyor. Örneğin, bir rol göstergesi bize bir anne babanın, besin değeri yüksek yemekler yapınca, yemek yapmada başarılı olduğunu; günde, normalin üzerinde iş çıkaran işçinin ya da müşterilerini güler yüzle karşılayıp onlara adlarıyla seslenen garsonun başarılı olduğunu bildiriyor.

rol haritası (role map) Toplum genelinde erişkin rollerine ilişkin benimsenmiş açık kurallar ve standartlar. Rol haritası, bu rollerin etkili olarak sürdürülmesi ve toplumsal gereksinimlere yanıt vermesi için gereken sorumlulukların, temel etkinliklerin, rol göstergelerinin**,** bilgi, beceri ve yetilerin tanımını ortaya koyuyor.

rol karışıklığı (role confusion) Kadında erkeksi davranış ya da erkekte kadınsı davranış. Rol karışıklığı, doğuşta cinsel organların belirsizliği nedeniyle yanlış cinsellik nitelemesinden, çocukluk döneminde karşı cinsin giysilerinin giydirilmesinden, bebeklik döneminde anne babadan ayrı kalmaktan ve daha başka çevresel etkenlerden kaynaklanıyor. *Bkz.* **cinsel kimlik; insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

rol kuramı (role theory) **1. Kişilik kuramında**, kişilik gelişimini erkek, kız, suçlu, polis, yargıç ve benzeri rol edinimleriyle, bireyin **rol model**leriyle, kültürel olarak öngörülen rol davranışlarıyla ve rol seçimindeki bireysel tercihlerle açıklayan bir kuram. **Zimbardo**

deneyinden elde edilen bulgular, bu görüşü destekliyor. **2. Simgesel etkileşimcilikte**, daha yapısal bir yaklaşım olarak davranışların, rol beklentileriyle belirlendiği görüşü. İlkini de kapsayan bu tanım, toplumdaki **rol setleri**yle cinsel etkinlikten suç davranışına; yardımlaşmadan yarışmaya dek insan davranışlarının çoğunu belirliyor. Bu da insan davranışının kaynağını genlerde ya da bedensel gereksinimlerde arayan **biyolojik davranış kuramları**nın tersi bir konumu ortaya koyuyor. Bu yaklaşımdan çıkan sonuçlardan biri, normaldışı kabul edilen davranış biçimlerinin örneğin, bireysel tedavi ya da hapis gibi yöntemler yerine **toplumun yeniden örgütlenmesi**yle değiştirilebileceği; ikincisi de toplumla bireyin karşılıklı olarak birbirini belirlediğidir. Örneğin, suçlunun olmadığı yerde polisten; öğrencinin olmadığı yerde öğretmenden söz etmek anlamsızdır. *Bkz.* **doğa-çevre tartışması. 2. Rol yapma kuramı**. *Bkz.* çözülme.

rol modeli (role model) Kişinin tutumlarını, hedeflerini, davranışlarını örnek aldığı, onlarla özdeşim kurduğu, onları taklit etmeye çalıştığı insanlar ya da gruplar.

rol oynama (role-playing) **1. Eğitimde ve psikoterapide,** kişinin başkasının rolünü oynadığı ya da kendisi için yeni roller denediği bir eğitim tekniği; ***rol yapma.*** Başlangıçta bir **psikodrama** tekniği olarak geliştirilen bu teknik, günümüzde endüstride, eğitimde ve psikoterapide örneğin çalışanları müşteri ilişkileri konusunda eğitmek; grup ve aile tedavilerinde farklı tutum ve ilişki biçimlerini denemek; **stres**le ve çatışmayla başa çıkmanın farklı yollarını sınamak ve benzeri amaçlarla kullanılıyor. Bu teknik, kişinin risk almadan yeni rolleri denemesini ve yeni yöntemler keşfetmesini olanaklı kılıyor. Örneğin, kişi bir **psikodrama** seansında rolünde başarısız olsa bile, bu bir tehlike yaratmıyor ve başarıncaya dek aynı rolü yeniden yeniden oynayabiliyor. Böylece öğrendiği yeni yaklaşımları, gerçek yaşam durumlarına uygulayabiliyor. **2.** Kişinin üstlendiği role uygun bulduğu biçimde ya da gerçek tutum ve duygularını gizlemek amacıyla, durumun gerektirdiği biçimde davranması. *Bkz.* **rol oynama kuramı.**

rol oynama kuramı (role enactment theory) **Uyutum** altındaki kişinin bilinç durumunda gerçekte herhangi bir değişiklik olmadığı; yalnızca uyutumcunun telkin ettiği rolü bilinçsizce oynadığı ve **uyutumsal trans** sırasında bu role uygun davrandığını savunan kuram. Bu kuram, uyutum

gerçekleştirme yöntemlerine, uyutumcunun telkinlerine uymaya yönelik, toplumsal açıdan kabul edilebilir bir neden sağlıyor. *Bkz.* çözülme kuramı; durum kuramı.

rol provası (role rehearsal) Çocuğun, oyun içinde erişkin rolü üstlenmesi. Çocuklar arasında çok yaygın olan evcilik, doktorculuk ve benzeri oyunların çocuklara uygun erişkin rolleriyle özdeşim fırsatı sağlayan önemli bir toplumsallaşma öğesi olduğu kabul ediliyor. *Bkz.* **toplumsal öğrenme kuramı.**

rol seti (role set) **1.** Belli bir statü ya da kimlikle ilişkisi olan rollerin toplamı. **2.** İki ya da daha çok kişinin etkileşimiyle oluşturulan ortak toplumsal davranış. Her birey, örtülü ve karmaşık etkileşimlerle herkes için toplumsal bir kimlik ve rol tanımı oluşturuyor. Her rol kümesi, kamunun bildiği ya da üyelere öğretilmiş olan genel eylem kılavuzlarından oluşuyor. B*kz.* **rol kuramı.**

rol uzaklığı (role distance) Kişinin gerçekte benimsemediği, özdeşleşmek istemediği bir rolü şu ya da bu nedenle sürdürmek zorunda kaldığında, oynadığı rolle kendisinin arasına koyduğu uzaklık; "Bu rol gerçekte bana göre değil; ama zorunluluk var." diye düşünmesi. Bunun, yapılan işi küçümseme, kendine yakıştıramama, sıkıcı ya da anlamsız bulma gibi nedenleri olabilir. Bu yolla kişi, rolüyle ilgili olumsuz duygularını hafifletmiş oluyor.

rol üstlenme (role taking) Başka bir insanın rolünü oynama ya da olaylara onun bakış açısından bakabilme yetisi. Bu yeti, bilişsel ve toplumsal gelişimde önemli bir etken oluyor. *Bkz.* **doğa-çevre tartışması; rol oynama kuramı.**

rol yapma *Bkz.* **rol oynama.**

rol yapma kuramı (role construct theory) İnsanların çevrelerini anlaşılabilir ve kestirilebilir kılabilecek ve buna bağlı olarak uygun davranışa ilişkin ipuçlarını sunabilecek kurguları oluşturmaya ya da kavramları seçmeye ve dünyayı bu temelde algılayıp yorumlamaya, bu biçimde oluşturulan kurgu sistemini sürdürmeye çalıştığını ileri süren kuram. *Bkz.* **rol oynama kuramı.**

rol yayılması (role diffusion) **E. H. Erikson'**un, ergenin çeşitli rol modelleriyle (çeşitli insanlarla) kurduğu özdeşimler arasındaki uyumsuzluklarla tanımlanan gelişim evresi için kullandığı terim. Kişi, örneğin, farklı gereksinimlerine yanıt vermesi nedeniyle aynı anda hem

saldırgan, despot bir önderle hem de barışçıl, insancıl bir aydınla özdeşleşebiliyor. *Bkz.* **eşduyum; insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi).**

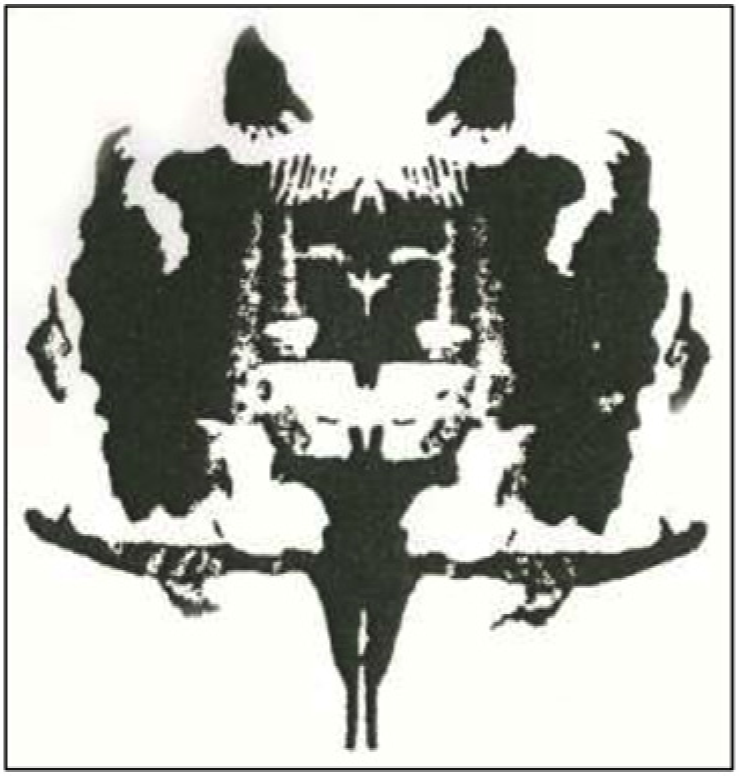
romantik aşk (romantic love) Çoğu kez gerçekçi olmayan, tutkulu, ülküleştirilmiş bir aşk ilişkisi. Bu terim günlük dilde, cinsel birliktelik içermeyen ilişkiler için kullanılıyor. *Bkz.* **aşk; sevgi.**

Romeo ve Juliet etkisi (Romeo and Juliet effect) Ailelerin ya da başkalarının engelleme çabasının, iki insan arasındaki çekimi artırması. Bu adlandırmada, *Romeo ve Juliet* adlı romanın konusundan esinlenilmiştir. *Bkz.* **tepkisellik kuramı.**

RORSCHACH, Herman (1884-1922) **Kendi adıyla anılan mürekkep lekesi testi'ni geliştiren İsviçreli psikiyatrist.** Rorschach, Zürih'te doğdu; Herisau'da öldü. Bir resim öğretmeninin oğludur. 1912'de Zürih Üniversitesi'ni tıp doktoru olarak bitirdi. Münstelingen Akıl Hastanesi'nde görevli iken o dönemin ünlü psikitatristlerinden biri olan Eugen Bleuler'le üniversitede birlikte çalıştı ve 1912'de **sanrı**lar üzerine hazırladığı teziyle psikiyatri uzmanı oldu. Bir yıl Rusya'da çalıştı. İsviçre'ye döndüğünde Herisau kanton akıl hastanesinde başhekim yardımcısı oldu. Ölünceye dek bu görevi sürdürdü. Bleuler ve Jung'un da etkisiyle psikanalize ilgi duydu ve 1919'da İsviçre Psikanaliz Derneği'nin kuruluşuna katılarak derneğin ikinci başkanlığına getirildi. Rorschach, psikanalizin yeni bir çığır açtığı dönemde bilimsel ve meslek yaşamına başlamıştı. Bilinçdışı duyguların, coşkuların ölçülüp ölçülemeyeceği konusuyla daha tıp öğrencisi iken ilgilenmişti. Rusya'dan döndükten sonra yerel dinsel topluluk önderlerinin kişilik yapıları üzerinde çalışırken, topladığı verilerin değerlendirilmesinde, belirli bir şeyi anlatmayan; ancak bir resmi andıran biçimlerin bir test aracı olarak kullanılabileceğini düşündü. Bu yaklaşımla rastgele 15 mürekkep lekesini kullanarak yaklaşık 300 ruh hastası ve 100 sağlıklı insan üzerinde deneyler yaptı. Bu çalışmalarının sonuçlarını, bugün kendi adıyla anılan test yöntemini sunduğu *Psychodiagnostic (1921) (Ruhsal Bozukluklarda Tanı)* adlı yapıtında topladı. Bu yapıt, sağlığında pek ilgi görmediyse de daha sonra psikolojide değerlendirme ve tanı koymada çok önemli bir araç durumuna geldi. *Bkz.* **Rorschach mürekkep lekesi testi**.

Rorschach mürtekkep lekesi testi (Rorschach Inkblot Test) İsviçreli psikiyatrist **Herman Rorschach**'ın geliştirdiği bakışımlı (simetrik), çoğu siyah –beyaz, kimisi de renkli ikircikli 15 mürekkep lekesinden oluşan yansıtmalı bir kişilik testi. Sistemli ve belli formatlı bir görüşme yöntemi olan testte kişiye mürekkep lekelerini neye benzettiği konusunda belli sorular soruluyor. Alınan yanıtlar, hareket, renk, bütünlük, ayrıntı, sıradan, sıra dışı, insan, hayvan, biçim açısından kümelendiriliyor; buna göre, testi alanın kişiliği bilişsellik, duygusallık, yaratıcılık, savunma mekanizmaları açısından yorumlanıyor. Bu test, kişinin yorum ve duygularını mürekkep lekeleri gibi görünürde bir anlam taşımayan uyaranlara yansıtması temeline dayanıyor. Hastanın kendi düşünce ve yorumlarına göre verdiği yanıtın yardımıyla onun **algılama yeteneği**ni, **zekâ düzeyi**ni ve **duygusal özellikler**ini değerlendiriyor. Hastanın yanıtlarındaki ipuçlarından yararlanan bu alanın deneyimli uzmanı, hastanın **derinlerdeki kişilik özellikleri**ni ve tepkilerinin anlamını ortaya çıkarıyor. Test, nesnelleştirme çabalarına karşın, **yansıtma testler**inin öznelliğinden tümüyle kurtarılamamıştır. Yorumlamanın öznelliği, testi bilimsel geçerliği açısından kuşkulu duruma getirmiş olsa da testte kullanılan mürekkep lekesi, sokaktaki insan için psikolojinin simgesi olmuştur. *Bkz.* **Behn-Rorschach testi; RORSCHACH, Hermann.**

Rorschach Mürekkep Lekesi Testinden Bir Örnek

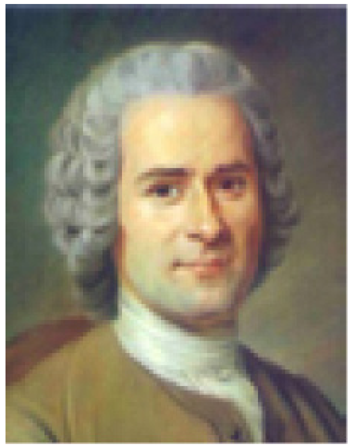
Rorschch Testi *Bkz.* **Rorschach mürekkep lekesi testi.**

ROUSSEAU, Jean Jeac (1712-1778) **Fransız düşünür ve siyaset kuramcısı; 1789 Fransız Devrimi'in önderlerinin esin kaynaklarından biri.** Rousseau, Cenevre'de doğdu; Paris yakınlarındaki Ermenoville'de öldü. Bir saatçi babanın oğlu olan Rousseau, annesini doğumundan kısa bir süre sonra yitirdi. Babası, çocukluğu boyunca ona Fransız ve Yunan edebiyatının başyapıtlarını dinletti. Katolikliğin yanında daha akılcı, daha bireyci ve sade olan Calvinist ahlak anlayışıyla yetiştirildi.1722'de babası bir kavga nedeniyle hapse girmemek için Cenevre'yi terk edince dayısının yanına yerleşti. Bir Protestan papazın yanında Latinceyi ve Klasikleri öğrendi. Noter kâtipliği, oymacı çıraklığı yaptı. Ustasının baskısından kurtulmak için 1728'de Cenevre'den kaçarak Savoie'ya gitti. Orada, Katolikliği yeni benimsemiş olan L. E. Warens'in koruması altına girdi. Protestanlığı reddederek Katolikliği kabul etti. 1729'da Savoie'ya döndü ve bir süre din eğitimi aldı. Sonra âşığı olduğu Warens'in yanında geçirdiği uzun yıllar içinde çeşitli işlerde çalıştı ve çokça okuyarak kendini geliştirdi. Bir müzik okuluna giderek İtalyan müziğini öğrendi,

orkestra yönetecek düzeye ulaştı, beste yaptı ve müzik öğretmenliğine başladı. Geliştirdiği bir nota sistemi taslağını Bilimler Akademisine sunmak için Paris'e gitti. İki yıl sonra bastırdığı bu taslak, ona beklediği ünü getirmedi. Kurduğu ilişkilerin yardımıyla 1743'te Venedik büyükelçisinin sekreteri oldu. Ancak, anlaşamadığı için ertesi yıl Paris'e döndü ve kaldığı oteldeki oda hizmetçisi ile birlikte yaşamaya, bu arada varlıklı bir banker ailesinin yanında sekreterlik yapmaya başladı. **Denis Diderot**'yla tanıştı ve yakın bir dostluk kurdu. 1950'de Diderot'nun özendirmesiyle "Bilimler ve sanatlar ahlakın bozulmasına mı yoksa arınmasına mı hizmet etmiştir?"konulu yarışmaya katıldı ve konan ödülü aldı. Rousseau'nun bilimlerin; özellikle sanat ve edebiyatın eşitsizliğe dayalı uygar toplumda zenginlerin elindeki servetin ve köleliğin kaynağı olarak ahlakı bozduğunu savunduğu denemesi, büyük bir yankı uyandırdı. 1752'de yazdığı *Köyün Kâhini* adlı opera büyük bir başarı kazandı. Bunun üzerine kendisine verilmek istenen krallık onur ödeneğini reddetti. İlkeleri ile bağdaşık bir yaşam sürdürmek amacıyla Dublinlerin bankasındaki işinden de ayrıldı ve değerli eşyalarının tümünü satarak yaşamını nota kopya ederek kazanmaya başladı. Diderot ve arkadaşının çıkardığı *Ansiklopedi*'ye müzik maddeleri yazdı. Yazdığı siyasal yazılar, polisçe göz hapsine alınmasına neden oldu. 1755'te Dijon Akademisi'nin açtığı yarışmaya İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma adlı yapıtıyla katıldıysa da ödül alamadı**.** Paris yaşamından usandığı için 1756'da bir kır evine yerleşti. 1757'de *Ansiklopedi'*de yazılan *Cenevre* maddesinde kentte felsefi düşüncelerin yayılması için tiyatro kurulması önerisine karşı çıktı ve *Ansiklopedi'*ye tiyatronun yerine, festivaller, danslar, spor yarışmaları ve oyunlar gibi eğlencelerin düzenlenmesi gerektiğini ileri süren bir mektup yazdı. Bu mektup, ansiklopedicilerden ayrılmasına yol açtı. 1761'de yayımladığı *Julie yahut Yeni Heloise* adlı romanı başarılı bulundu. Aynı dönemde yazıp 1762'de yayımladığı *Toplum Sözleşmesi ya da Siyasal Hukuk İlkeleri* adlı yapıtının Fransa'da dağıtımı yasaklandı. Aynı yıl yayımladığı ve Paris'te satışa çıkan *Emil ya da Eğitime İlişkin* adlı yapıtının dinle ilgili bölümünün yakılarak Rousseau'nun tutuklanmasına karar verildi. Bu nedenle Rousseau, İsviçre'ye geçti. Orada da mahkûm edildiği için gittiği Bern'den de ayrılmak zorunda kalınca Prusya'nın Neuchatel Prensliği'ndeki Môtiers köyüne sığındı. 1763'te, olası bir siyasal tartışmayı önlemek amacıyla Cenevre yurttaşlığından ayrıldı. 1764'te

Voltaire'in kendisini hedef alan bir yazısı üzerine İtiraflar adlı özyaşamöyküsünü yazmaya başladı. Bir mektubu yüzünden evi taşlanınca bu kentten de ayrılmak zorunda kaldı. Gittiği Bern'den de yeniden sürüldüğünde Ocak 1766'da **David Hume**'un çağrısı ile İngiltere'ye geçti. Ne ki onunla da arası açıldı ve bir yıl sonra döndüğü Fransa'da adını değiştirerek birçok kent ve kasabada yaşadıktan sonra 1770'te oturma izni alınca Paris'e yerleşti. 1771'de Polonya milliyetçilerinin isteği üzerine Polonya ile ilgili bir siyasal reform tasarısı hazırladı. Yaşamı boyunca birçok kez birçok hastalıklarla da becelleşen Rousseau, son yıllarında herkesten kuşkulanması nedeniyle az sayıdaki genç ziyaretçi dışında kimseyle görüşmeddiği Ermenoville'e gidişinden kısa bir süre sonra öldü. Orada bir adaya gömülen Rousseau'nun kemikleri, **Fransız Devrimi** sırasında Paris'teki Pantheon'a taşındı. Rousseau, doğal hukuk görüşünü savunan düşünürlerin mirasçısı olmakla birlikte, halk egemenliğini savunmadıkları için onlara karşı çıkmıştır. **Hobbes**'un "İnsan, insanın kurdudur." görüşünü, bir zamanlar hayranlık duyduğu **Locke**'tan aldığı kanıtları kullanarak çürütmeye çalışmıştır. *Toplum Sözleşmesi*'nin yazılışında, bu iki düşünürden de esinlenmiştir. Rousseau gelişimi, karşıtlıklar içeren ve çelişkili bir süreç alarak ale almıştır. Onun İnsaanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı adlı kitabını **Engels,** diyalektiğin üstün yapıtları arasında saymıştır. Yazar, bu ilk büyük yapıtında, doğal durumda herkesin eşit ve özgür olduğunu ileri sürüyor. Ona göre maden işletmeciliğinin ve tarımın başlamasıyla; bireyin, bir toprak parçasını çevirerek orasının kendisine ait olduğunu ilan edişliyle doğal eşitlik bozulmuş ve zengin-yoksul, efendi-köle doğmuş; onların ortaya çıkışı da kuralları, yasaları doğurmuştur. Bu anlaşma, özgürlüğü ortadan kaldırmıştır. Çağdaş toplum, herkesin eşitliğine dayanan ve herkesin doğal haklarını güvence altına alan bir toplum durumuna gelmelidir. Rousseau, Toplum Sözleşmesi'nde ise daha önce sözünü ettiği hileli sözleşme yerine kimsenin kimse üzerinde otorite kurma hakkının olmadığı gerçek bir toplum sözleşmesini öneriyor. Ona göre toplum üyeleri, tüm doğal haklarıyla birlikte kendi varlığını, toprağını topluma bırakmalı, bir **genel irade**nin buyruğuna vermelidir. Genel irade, çoğunluk iradesi değildir; üyeler arasındaki ortak toplumsal çıkarlardır. Yasalar, halk tarafından yapılmalıdır. Halk iyiyi istediği halde bunu her zaman göremediği için bunu, halka ait yasama yetkisine sahip olmamak koşuluyla bir yüksek zekâ gerçekleştirmelidir. Halkın seçtikleri, onun vekili değil, yalnızca

memurları olabilirler. Hükümet biçimi ne olursa olsun, egemenlik her durumda tümüyle halkındır. Rousseau, eğitim ve kültüre ilişkin görüşlerini de *Emil ya da Eğitime İlişkin* adlı yapıtında dile getirmiştir. Bu yapıtta öğretmenin istekleri ve otoritesine dayanan bir eğitimin özgür insanlar yerine buyurganlar ve köleler yetiştirmekte olduğunu vurguluyor. Çocuğun doğada gereksinimlerini tam bir özgürlük içinde gidermesi sağlanıp öncelikle bir insan olarak yetiştirilmesi; beynin eğitiminden önce bedenin eğitiminin gerçekleştirilmesi; çocuk, olgunluk çağına erişinceye dek kilise öğretilerinden ve ahlaksal eğitimden uzak tutulması; olgunluk çağına eriştiriğnde, öğretmeni ile özgür bir arkadaşlık ilişkileri içinde, toplumsal yaşamda kendisine gerekli olan şeyleri öğrenmesi gerektiğini ileri sürüyor. Rousseau'nun bu görüşleri, Pestalozzi ve Froebel başta olmak üzere eğitimciler üzerinde büyük etki yaratmış; onun çocuk psikolojisinin ve eğitiminin öncüsü; dahası kurucusu olarak anılmasına yol açmıştır. O, yoksulların dine gereksinimleri olduğunu ileri sürmüş; ancak kilise dogmaları yerine, kafaya değil duygulara dayanan, az sayıda kuralı olan basit, uygar bir din anlayışını savunmuştur. Rousseau'nun duyguyu öne çıkaran görüşleri, akla ağırlık veren 18. Yüzyıl Aydınlanma felsefesinin sona erişini simgeliyor. Düşüncelerinden etkilenmiş olan Kant, Fichte, Hegel gibi düşünürler, **Romantizm** akımını canlandırmışlardı. Onun Fransız Devrimi'ni etkileyen siyasal modelini, Jakobenler ve Robespierr, 1793 Anayasası ile yaşama geçirmeye çalışmış; ancak, bulanık iktisadi görüşü, uygulamaya da yansımıştır. Rousseau, savunduğu doğal haklara dayalı toplumsal eşitlik düzeni ile küçük mülk sahiplerinin sözcüsü olmuştur. **Başlıca yapıtlar:** *Discours sur les sciences et les arts, 1750 (İlimler ve Saanatlar Üzerine Nutuk); Le devin du village, 1752 (Köyün Kâhini); Discours sur L'origine et les fundements de l'inégalité parmiles hommes, 1755 (İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma); Du contrat social: ou principes du droit politique, 1762 (Toplum Sözleşmesi ya da Siyasi Hukuk İlkeleri); Emile ou de l'éducation, 1762 (Emil ya da Eğitime İlişkin); Confessions, 1765-1770 (İtiraflar); Dictionnaire de musique, 1768 (Müzik Sözlüğü); Les reveries du promeneur solitaire, 1782 (Yalnız Gezen Adamın Hayalleri).*

röle çekirdeği (relay nuclei) **Talamus**ta bulunan ve aldığı sinyalleri hiçbir değişikliğe uğratmadan başka bir yere ileten sinir hücreleri.

Rönesans (Renaissance) XIV. Yüzyılda İtalya'da başlayıp XV. ve XVI. yüzyıllarda Batı Avrupa'ya yayılan felsefe, edebiyat, güzel sanatlar alanındaki **yenilik akımı**. Ortaçağ'ın sınırlı, doğaya kapalı kalıplarını kırıp İlk Çağ Yunan ve Latin kültüründen esinlenme çabası, bu akımın başlıca özelliklerini oluşturuyor. Rönesans, Ortaçağ sonlarında Avrupa'da gelişen ekonomik ve toplumsal değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu hareketin önce İtalya'da başlamış olmasının önde gelen nedeni de budur. Cenova, Venedik, Floransa gibi İtalyan kentleri o zamanlar, Avrupa'nın en zengin ticaret merkezleriydi. Haçlı Seferleri sırasında Doğu'ya giden orduları taşıma işi ve Doğu ile yapılan baharat ticaretiyle zenginleşen burjuva sınıfı, bu kentlerde siyasal iktidara da sahip olmuştu. İlk Çağ Yunan ve Latin edebiyat ve felsefe yapıtlarının Avrupa dillerine çevrilmesi hareketi demek olan **hümanizma,** Rönesans'ın başlangıcı oldu. İtalyan Rönesansı'nın başlangıcındaki **yeni edebiyat hareketi**ne Petrarch öncülük etti; onun ardından Boccacio bu yolda yapıtlar ortaya koydu. Rabelais, Monteigne, Fransa'nın yetiştirmiş olduğu ilk büyük Rönesans yazar ve düşünürleri olarak yerlerini aldılar. William Shakespeare de İngiltere'de Rönesans'ın en büyük temsilcisi oldu. **Güzel sanatlar,** en parlak örneklerini, XVI. yüzyılda verdi. **Mimarlık** alanında Bruneleschi, Alberti, Bromante, Polladio; heykelde Jaccopo della, Quercia, Ghilberti, Donatello, Verrochio, Pollajuolio, Michelangelo; **resim**de Gentile di Fabriano, Fra Angelico, Gozzoli, Carpaccio, Gentile ve Giovanni Bellini, Massacio, Rafaello, Leonardo da Vinci, Perugini, Boticelli, İtalya

Rönesansı'nın önde gelen temsilcileridir. Albrecht Dürer de Almanya'nın ilk büyük ressamıdır.

röntgencilik (voyeurism) Cinsel heyecan yaşama amacıyla başkalarını soyunurken, sevişirken gizlice izleme sapıncı. Buradaki ince çizgi, heyecan duymak için cinsel etkinlikleri, çıplaklıkları gözlemlenen kişilerin, bundan habersiz olmalarının gerekliliğidir. Röntgenci, örneğin, porno filmleri, topluca izlenilen striptiz gösterileri ve benzeri etkinliklerden hiçbir heyecan duymuyor, zevk almıyor.

R tipi şartlandırma *Bkz.* işlemsel koşullama.

Rubin figürü (Rubın's figure) Şekilde görüldüğü gibi, bir vazo ya da birbirine bakan iki insan yüzü gibi algılanabilen ikircikli bir figür. *Bkz.* **belirsizlik; çift istikrarlı algısal olaylar; figür-zemin; figür-zemin ayırt etme; Gestalt; Pragnanz; tersine çevirme.**

Rubin Figürü

ruh (psyche) **1.** İnsanın aklının, duygularının, benliğinin, benlik ötesinin ve sezgilerinin oluşturduğu iç dünyası. Ruhsal (akılsal, duygusal ve sezgisel) tepkileri, insanın beyninin bir işlevidir. *Bkz.* **anima, animus; JUNG, Carl Gustav; ruh imgesi. 2. İdealist felsefe ve dinde**, ölümsüz bir varlık olarak tasarlanan madde dışı üstün bir varlık; ***tin.*** İnsan ve hayvan bedenine canlılık ve etkinliği, bedenden bağımsız olduğu düşünülen bu varlığın kazandırdığına inanılıyor. *Bkz.* **ruh-beden sorunu; ruhcinsel boşalım; ruh dinginliği; ruh durumu; ruh durumu bozukluğu; ruh durumuyla tutarlı psikotik özellikler; ruh durumuyla tutarsız**

psikotik özellikler; ruh hastalıkları; ruh hastalıkları bilimi; ruh hastası; ruh imgesi; ruh sağlığı; ruh-sinir koşutluğu; ruhu okuma.

ruh argınlığı *Bkz.* **psikasteni.**

ruh-beden sorunu (mind-body problem) İlk kez Descartes'in ortaya koyduğu, **zihin felsefesi**nde çok iyi bilinen sorun. Bu sorunu aklın (zihinsel süreçlerin), bedensel durum ve süreçlerle nasıl bir ilişki içinde olduğu; örneğin, algılarda ve istençli devinimler gibi süreçlerde nasıl bir etkileşim içinde bulundukları oluşturuyor. Bu konudaki **temel yaklaşımlar** şunlardır: **(1)** Beden ve ruh ayrı bütünlerdir; karşılıklı birbirini etkiler **(etkileşimcilik). (2)** Beden ve ruh örtüşürler; ama birbirinden ayrı süreçlerdir **(koşutçuluk). (3)** Yalnızca ruh vardır ve beden ruhun yansımasıdır (işlevidir) **(idealizm). (4)** Hem beden hem de ruh ortak bir bütünlüğün işlevleridir **(ikili özellik kuramı) (5)** Ruh, bedensel süreçlerin bir yan ürünüdür **(epifenomenalizm). (6)** Bedenle ruh, kendi yasalarına göre işleyen iki farklı bütünlüktür. **(dualizm). (7)** Yalnızca beden gerçektir; ruh yoktur **(materyalizm).**

ruhbilim *Bkz.* **bilimsel psikoloji; psikoloji.**

ruhbilimci *Bkz.* **psikolog.**

ruhbilimsel (psychological) Psikoloji ile ilgili, psikolojiye değgin; ***psikolojik.***

ruhcinsel boşalım (psycholagny) İmgelem etkinlikleri çerçevesinde başlayıp sonuçlanan cinsel gerilim ve doyum.

ruhçözümleme *Bkz.* **psikanaliz.**

ruhçözümsel *Bkz.* **psikanalitik.**

ruhdevimsel (psychomotor) Ruhsal süreçlerin devinim üzerindeki ya da devimsel davranışların ruhsal süreçler üzerindeki etkileriyle, özellikle istençli devinimlerle ilgili; ***psikomotor.***

ruhdevimsel alan *Bkz.* **Bloom taksonomisi.**

ruhdevimsel beceriler (psychomotor skills) Yürüme, konuşma, top oynama, bisiklet binme gibi duyu süreçleriyle devinimler arasında eşgüdüm gerektiren beceriler; ***psikomotor beceriler.*** Bu tür becerilerin kazanımı, zorluk derecesine göre şu sırayı izliyor: **(1) Taklit:** Kişli izlediği beceriyi yinelemeye çalışıyor. **(2) Manipülasyon:** Kişi beceriyi gözlemleyerek değil; anlatıldığı biçimde uytguluyor. **(3) Duyarlı devinim:** Kişi beceriyi yanlışsız, orantılı ve kesin bir biçimde

gerçekleştiriyor. **(4) Ayrıntılama:** Kişi, birden fazla beceriyi belli bir sıraya göre, uyumlu ve tutarlı bir biçimde birleştiriyor. (**5) Doğallaştırma:** Kendiliğinden yapılabilecek duruma gelen becerileri kolaylıkla eyleme dönüştürüyor.

ruhdevingen *Bkz.* **psikodinamik.**

ruhdevingen bireysel sağaltım *Bkz.* **psikodinamik yönelimli bireysel tedavi.**

ruh dinginliği (psychological calmness)Telaşsız, ruhsal yönden erinç içinde olma; sürekli can sıkıcı bir durumu bulunmama. *Bkz.* **ruh durumu.**

ruh durumu (mood) Yaygın, uzun süreli olan ve belirginleştiğinde kişinin davranışlarını ve dünyayı algılayış biçimini önemli ölçüde etkileyen duygu; ***ruh hali.*** Ruh durumu, daha değişken olan ve içsel duygu tonunu dışa vuran duygu ile karşılaştırıldığında, **duygusal iklim** olarak değerlendirilebiliyor. Örneğin, hoşnutsuzluk; üzüntü, kaygı ya da sinirlilik gibi olumsuz duyguları; neşe; abartılı bir iyi olma, hoşnutluk duygusunu anlatıyor. **Neşeli kişi**, kendini “dünyanın tepesinde”, “bulutlarda” ve benzeri bir yerde duyumsadığını söyleyebiliyor. **Dengeli kişi**, normal aralıktaki duyguları duyumsuyor; ne depresyona giriyor ne de aşırı coşkulu oluyor. **Taşkın kişi**, sıklıkla kendi değerini ya da önemini abartan bir tutumla dışa vurduğu duygularını denetleyemiyor. **Sinirli kişi** ise kolay uyarıldığı için çabuk öfkeleniyor. *Bkz.* **ruh dinginliği.**

ruh durumu bozukluğu (mood disorder) Normal algıları, düşünce ve davranışları etkileyen yoğun, uzun süreli ruh durumu değişimi. Rahatsızlıkların ruh durumu bozukluğu olarak nitelendirilebilmesi için, ruh durumu değişiminin, genel işleyişi bozması, uzun süreli olması ve görünür bir nedene dayanmaması gerekiyor. **DSM-IV’te** depresif bozukluklar, çift kutuplu bozukluklar, genel tıpsal durumdan kaynaklanan ya da madde kullanımına bağlı ruh durumu bozuklukları ve benzerleri, bu grupta değerlendiriliyor. *Bkz.* **ruh durumu.**

ruh durumuyla tutarlı psikotik özellikler (mood-congruent psychotic features) İçeriği çökkün ya da taşkın ruh durumunda rastlanan **tipik temalar**la tümüyle tutarlı olan **kuruntu**lar ya da **sanrı**lar. Örneğin, ruh durumu çökkün ise kuruntu ya da sanrıların içeriği kişisel yetersizlik, suçluluk duygusu, hastalık, ölüm, nihilizm ya da cezayı hak etmiş olma gibi aşağılayıcı kavramlara dayanıyor ve kuruntu, cezalandırılma temalarını içerebiliyor. Buna karşılık ruh durumunun taşkınlığında

kuruntu ya da sanrılar, abartılı değer, güç, bilgi, kimlik, tanrısal varlıklarla ya da ünlü kişilerle özel ilişki gibi kavramlara dayanıyor ve kuruntu, cezalandırılma temaları içeriyor. *Bkz.* **ruh durumuyla tutarsız psikotik özellikler.**

ruh durumuyla tutarsız psikotik özellikler (mood incongruent psychotic features) İçeriği çökkün ya da taşkın ruh durumunda rastlanan **tipik temalar**a uymayan **kuruntu**lar ya da **sanrı**lar. Örneğin, ruh durumu çökkün ise kuruntu ya da sanrılar, kişisel yetersizlik, suçluluk duygusu, hastalık, ölüm, nihilizm ya da cezayı hak etmiş olma gibi temalar içermiyor. Ruh durumu taşkın olduğunda ise kuruntu ya da sanrılar abartılı değer, güç, bilgi, kimlik, tanrısal varlıklarla ya da ünlü kişilerle özel ilişki gibi temalar içermiyor. İçeriği yukarıdaki özaşağılama ya da görkemlilik duygusu gibi temalarla ilişkili gibi görülmeyen zulüm kuruntuları, düşünce sokma, düşünce yayma ve denetlenme kuruntuları bunu örneklendiriyor. Bunların yanı sıra taşkın olayda görülen **katatonik stupor**, dilsizlik ve olumsuzculuk da ruh durumuyla tutarsız psikotik özellikler olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **ruh durumuyla tutarlı psikotik özellikler.**

ruh hali *Bkz.* **ruh durumu**.

ruh hastalıkları (mental disease) **Nevrozlar** ve **psikozlar** gibi **ruhsal bozukluklar**: ***akıl hastalıkları.*** *Bkz.* **uyumsuz davranış.**

ruh hastalıkları bilimi (psychopathology) **1.** Psikolojinin ruh hastalıklarını inceleyen dalı; ***psikopatoloji.*** Ruh hastalıkları bilimi gerçekte bir dal değil; **biyoloji, fizyoloji, nöroloji, farmakoloji, tıp psikolojisi, psikiyatri** gibi disiplinlerin ortak çalışmasını ve farklı alanlarda araştırmayı gerektiren bir daldır.

ruh hastası (psychopath) **1.** Üstbenliği ve vicdanı gelişmemiş, bu nedenle **ahlak değerleri bulunmayan**; normal suçluluk ve acıma duygularından yoksun, suçluluk ve acıma duyguları olmayan, kolayca **saldırganlık** ve **toplumdışı davranış**lar gösteren tehlikeli kişi; ***vicdansız; toplumsal uyumsuz, psikopat.*** **2. Psikopatik kişilik** tanısı konulan birey. Bugün bunların yerine daha çok **antisosyal kişilik** bozukluğu terimi kullanılıyor. *Bkz.* **sosyopat.**

ruh hekimi (psychiatrist,psychiater) *Bkz.* **psikiyatrist, psikiyatr.**

ruh hekimliği (psychiatry, psychiatrics, medical psychology) *Bkz.* **psikiyatri.**

ruh hekimliği kliniği *Bkz.* **psikiyatri kliniği.**

ruh imgesi (soul image) **Jung psikolojisinde** ruhsal aygıtın **anima** (kadın) ve **animus** (erkek) ilk örneklerinden oluşan derin, bilinçsiz bölümü. *Bkz.* **analitik psikoloji.**

ruhiyat *Bkz.* **psikoloji.**

ruhoyunsal boşalım *Bkz.* **psikodrama.**

ruh ölçümcü *Bkz.* **psikometrist.**

ruhölçümsel yaklaşım *Bkz.* **psikometrik yaklaşım.**

ruh ölçümü *Bkz.* **psikometri.**

ruh sağaltımcı *Bkz.* **psikoterapist.**

ruh sağaltımı *Bkz.* **psikoterapi.**

ruh sağlığı (mental health, mental hygiene) Kişinin acıyı acı, sevinci sevinç, mutluluğu mutluluk olarak duyumsaması; güçlerini acı veren etkenleri ortadan kaldırma ve mutlu olmayı gerçekleştirme yolunda verimli biçimde kullanması ve çevresine etkin bir uyum sağlaması durumu; ***mental hijiyen.*** Bunu başarabilmesi için kişinin, kendini olduğu gibi benimsemesi, değerli bir varlık olarak görmesi, kendine karşı olumlu ve sağlıklı bir tutum geliştirmesi; kısacası akıl ve duygu sağlığına sahip olması gerekiyor. Ruh sağlığı kavramı, bireyin normal ve normaldışı davranışlarıyla birlikte, içinde bulunduğu toplumla bireyin ilişkilerini de anlatıyor. Belli bir ölçüyü aşan dış baskılar, ruhsal dengeyi sarsıyor; stres, kaygı (anxiety), çatışma (conflict) ve başka davranış bozukluklarının ortaya çıkmasına yol açıyor. Bir yakının ansızın ölümü, ağır bir hastalık, işsizlik, can güvensizliği, boşanma, doğal yıkımlar (yangın, yer sarsıntısı, sel baskını, fırtına...) gibi etkenler, ruh sağlığını geçici ya da sürekli olarak bozabiliyor. Dış baskılar karşısında insanların dayanma güçlerinin, kırılma noktalarının farklı olduğunu görüyoruz. Örneğin bir kişi, sevgilisinin kendine yüz çevirmesini aşırı önemsediği için kendi canına kıymaya kalkarken, bir başka kişi, sevgilisinin yüz çevirmesini değil de varlığı, malı mülkü aşırı önemsemesi nedeniyle bunları yitirmesi durumunda benzer bir tepkiyi gösteriyor. Birçok kişi ise, her iki durumda da canına kıymayı aklından geçirmiyor. Gerçekçi çözüm olmayan yollara daha çok, sarsıcı kimi yaşantıları nedeniyle ruhsal güçleri azalmış olan insanlar başvuruyorlar. Ruh sağlığı, tıbbın bireyi her türlü hastalıklardan koruma, hastalıkların tedavisi ve hastaların yeniden uyumlarının sağlanması

çalışmalarıyla uğraşan koludur. Psikoloji, sosyal psikoloji, psikometri, psikiyatri, rehberlik ve psikolojik danışma, toplumbilim, antropoloji, genetik , felsefe ve ekonomi, ruh sağlığının ilişkili olduğu ve yararlandığı başlıca bilim dallarıdır. Ruh sağlığı algısı çağa, topluma ve bireyin gelişim evrelerine göre değişiklik gösteriyor. Her toplum, aynı davranışları sağlıklı ya da sağlıksız olarak nitelemiyor. Örneğin, yoktan sesler duyan bir kişiyi ilkel toplumlar "ermiş" olarak görürken uygar toplumlar, "ruhsal bozukluğu olan kişi" diye nitelendiriyorlar. Dengeli bir kişi, saldırgan bir toplumsal çevrede yaşamak zorunda kaldığında, zaman içinde ruhsal dengesini yitirebiliyor. Ruh sağlığını çeşitli kişilik kuramları da az çok farklı biçimlerde ve farklı kavramlarla açıklıyor: Psikanalize Göre Ruh Sağlığı: Bireyin, içgüdülerini toplumla çatışmaya düşmeden doyurmayı başarmasıdır. Bu, ilkelbenlik, benlik ve üstbenlik arasında gereksinimlerin olumlu yollarla doyurulması konusunda bir anlaşmaya varılması demektir. Başka deyişle ruh sağlığı, kişinin aklın ilkelerini izleyerek, haz ilkesine göre yaşamaktan uzaklaşıp gerçeklik ilkesine göre yaşama yoluyla mutlu olması ve mutlu etmesidir. Örneğin, tam bir inançla "Ben peygamberim.", "Ben Napolyon'um." diyenler, türlü nedenler yüzünden gerçeklerle, aklın ilkeleriyle bağını önemli ölçüde koparanlardır. Başka ruhsal bozukluklar da bunlar gibi, değişik savunma mekanizmalarının belirli biçimlerde örgütlenmesi ile ortaya çıkıyor. Ruh sağlıklı kişi, yeterince güçlü bir benlik geliştirmiştir. Sağlıklı kişinin üstbenliği, aşırıbaskıcı değildir; esnek bir yapıya sahiptir. Sağlıklı insan, ne kendini dünyanın merkezi olarak görüyor ne de kendi istek ve gereksinimlerini bir yana iterek başkasını ya da başkalarını mutlu etmenin peşine düşüyor. Yalnızca kendi mutluluğunu amaçlamak ise bencil bir dünya kurmayı istemekle eşanlam taşıyor. Bu tür bir amaç peşinde koşanlar, "Herkes ve her şey, beni mutlu etmek için vardır." düşüncesini taşıyorlar. Bencil kişiler, kendileri için paralanan insanları çok seviyorlar. Normal kişi, kendisi için yaratmayı başardığı mutlu dünyayı, başkalarıyla da paylaşmaktan hoşlanıyor. Yalnızca kendi mutluluğu için uğraşmak, başkalarının mutluluğunu kıskanmak nasıl normal değilse, başkalarını mutlu etmek uğruna kendi gereksinimlerini yok saynak da normal dışı bir davranıştır. Bireysel Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı: Bireyin, ulaşılabilecek amaçlar belirleyip onlara ulaşarak güç kazanmasıdır. Birey, üstün, güçlü olma çabasında ne denli başarılı olursa, o denli mutlu oluyor ve yaratıcı benliğinin gücü ile dost, yardım sever bir toplumsal varlık durumuna geliyor. Eksiklik (aşağılık) duygusu kişiye,

üstün olmayı gerçekleştirmek için kamçı görevi yapıyor; eksiklik (aşağılık) karmaşası ise kişiyi abartılı üstünlük çabalarına yöneltiyor. Bu da onun mutlu olmasını engelliyor. Analitik Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı: Kişi, ırksal bilinçdışı istek ve eğilimlerini, toplumsal gerçekler engellemediği, bastırmaya zorlamadığı; kişiliğin dört temel işlevi olan düşünme, duygu, duyarlık ve sezgiyi uyumlu bir biçimde kullanabildiği ölçüde ruhsal yönden sağlıklı oluyor. Başka deyişle analitik psikoloji açısından ruh sağlığı, ırksal bilinçdışı istekleriyle dış dünya gereksinimlerinin uzlaştırılmasıdır. Bütüncü Yaklaşım Kuramcısı Horney'a Göre Ruh Sağlığı: Çocuğun, ruh sağlıklı bir yetişkin olabilmesi, gelişim sürecinde kendisinde kaygı ve güvensizlik yaratan etkenleri ortadan kaldırmasına bağlıdır. Bunun için kişi, insanlara yönelme, insanlardan uzaklaşma ve insanlara karşı olma gereksinimlerinden birine yapışıp kalmadan, üçünü birleştirici bir tutumla çözümleyebilmelidir. Bunu başarabilmesi için de temel kaygısının yoğun olmaması gerekir. Çocuğun gelişiminden sorumlu olanlara düşen görev, çocuk için bu olanakları yaratmaktır. İnsanın Sekiz Çağı Kuramına Göre Ruh Sağlığı: Bu kurama göre ruh sağlığına, gerekli görevleri yerine getirebilen bir benlik geliştirerek kavuşuluyor. Bu benlik, dış dünyadan gelen bilgileri belli bir düzene sokma, algılananları değerlendirme, uyum sağlayıcı davranışları yönetme ve geleceğe yönelik tasarımlar oluşturma gücüne sahip bulunuyor. Bu nitelikte bir benliği olan kişi, istediğini gerçekleştirip istediği gibi olabiliyor ve sonuçta kendini iyi görüyor. Böyle bir benlik kimliği kazanabilmesi için kişiye sorunlarla baş etmesini sağlayan yaşam deneyimleri gerekiyor. Sağlıklı bir toplumsal-ruhsal gelişimin güvencesi olan bu sonuca kişi, toplumsal-ruhsal gelişim aşamalarında sırasıyla temel güven, bağımsızlık, girişim, çalışma ve yapıcılık, kimlik, yakınlaşma ve üretkenlik duygularını ve benlik bütünlüğünü oluşturarak ulaşabiliyor. Bu gelişimle kişi; umut, istenç, amaç, yeterlik, bağlılık (sadakat), sevgi, bakım verme ve bilgelik erdemlerine sahip oluyor. Benlik Psikanalistlerine Göre Ruh Sağlığı: Bu psikanalistlere göre ruhsal sağlık, benliğin en önemli işlevleri olan düşünme gücünü ve bilinçli dikkati kullanarak kişinin davranışlarını yönetmeyi başarmasına bağlıdır. Davranışlar, yalnızca içgüdülerin güdümünde olmadığına; öğrenme süreçlerini de içerdiğine göre her insan, kendisine yön verme ve çevresindeki sorunlarla baş edebilme gücüne sahiptir. Bu nedenle kişi, düşünme gücünü ve bilincini (benliğini) sürekli zenginleştirerek ruh

sağlığını geliştirip korumayı başarabilir. Davranışçı Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı: Bu kuram, ruhsal yönden sağlıklı olmayı, iyi ve mantıklı öğrenim yaşantılarıyla toplumun onaylayacağı davranışları edinmeye bağlıyor. Buna göre, çevre nasıl koşullandırıyorsa kişi, öyle bir yaşam sürdürüyor. Özgürlükten Kaçış Yaklaşımına Göre Ruh Sağlığı: Bu sağlık, toplumun bir üyesi olarak insanın, örgütlenen toplumsal ve ekonomik güçlere egemen olduğu ve onlara köle olmaktan kurtulduğu, olumlu özgürlüğe ve tam olarak gelişmiş bir benliğe sahip olduğu zaman gerçekleşecek olan sağlıktır. İnsan, kendini mutsuzluğa sürükleyen etkenleri, ancak, ekonomik örgütlenmeyi insan mutluluğunun amaçlarına uygun duruma getirdiği; toplumsal oluşuma etkin olarak katıldığı zaman yok edecektir. İnsan doğası toplum yapısına dinamik bir uyum sağladığında sağlıklı kişilik oluşacaktır. Bu ise hümanist sosyalizm (insancıl toplumculuk) anlayışını yaşatmak ve yaymak için çabalarını sürdüren özgürlükçü toplumcuların gerçekleştirebileceği bir iştir. İnsan, kendi gerçeğine uygun bir yaşama ancak, bu yolla kavuşabilir. Toplumsal ülküler ve düşünceler, hümanist ülkülerle ancak o zaman bağdaşabilir. Varoluşçu Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı: Bu psikolojiye göre insan, insanlar dünyasına yabancılaşmadığı, kendi dünyası içinde özgür olduğu zaman ruhsal sağlığa kavuşabilecektir. Kopukluk, ilişkisizlik ve duygusal donukluk yaşayan ya da sorunlarını mantıksal, zihinsel formüllerle kapatmaya çalışan insan sayısının giderek artmasının nedeni, çağdaş insanın hem insanlar dünyasına yabancılaşması hem de kendi dünyası içinde tutsak olmasıdır. Hümanist Psikolojiye Göre Ruh Sağlığı: Bu yaklaşıma göre ruh sağlığının gerçekleştirilmesi ise hümanist anlayışın temel alındığı bir aile ve okul eğitimi ile sağlıklı bir iletişim ve etkileşimi sağlayan ruhsal yapının varlığına bağlı bulunuyor. Bunu sağlayacak olan eğitimin, insana saygı, içtenlik ve dürüstlük ile eşduyumdan güç ve hız alması gerekiyor. Ruh Sağlığının Amacı: Ruh sağlığında amaç, ruhsal hastalıklara karşı kendini koruması için kişinin benliğini güçlendirmek ve yaşamdan istedikleriyle yaşamın ona verdikleri arasında bir uyum, denge oluşturmaktır. İnsan, yaşamı boyunca bu amaç uğrunda savaşım veriyor. Kişinin bireysel ve toplumsal amaçlarına ulaşmasını beden ve ruh sağlığı, oldukça kolaylaştırıyor. Bunun sağlanması için ruh sağlığı bilgileriyle kişinin ruhsal hastalıklara karşı savunma gücünün artırılmasına, gizilgüçlerini verimli bir biçimde kullanabilmesi için yapması gerekenler ortaya konuluyor. Ruh Sağlığının Etkinlik Alanı: Bireyin duyguları,

düşünceleri, davranışları ve yaşamın bütün kesimleri, ruh sağlığının etkinlik alanı içine giriyor.. Genel ahlak (moral) ve meslek ahlakı (meslek etiği), dinsel yorumlar, değer yargıları, psikoloji ve psikiyatri kavramlarının yanı sıra ekonomik, politik ve benzeri alanlarla da ruh sağlığının ilişkisi bulunuyor. Özellikle yirminci yüzyılda, ruhsal bozukluklara yol açan ekonomik, toplumsal-ruhsal ve genetik nedenlerin ortaya çıkarılması, insanda ruh sağlığının korunup geliştirilmesini ve ruhsal hastalıkların tedavisine yardım eden bilgilerin büyük artış gösterdi. Ruh sağlığının çalışma alanları da tıptaki gibi bu artan bilimsel bilgilerin ışığında koruyucu ruh sağlığı, tedavi edici ruh sağlığı ve uyumlandırıcı ruh sağlığı olarak üç başlık altında toplanmıştır. (1) Koruyucu Ruh Sağlığı (ruh sağlığı bilgisi): Bu çalışmalarla sağlıklı bir kişilik gelişiminin nasıl gerçekleştirileceğine ışık tutuluyor. Kişilik bozukluklarının nedenleri, belirtileri, kişilik bozukluklarını ileri aşamada bir ruhsal bozukluğa dönüşmeden önleme yolları gösteriliyor. Beden sağlığındaki gibi ruh sağlığında da koruyucu çabalar öncelik taşıyor. Çocukluk dönemi yaşantılarının önemi anlaşıldıktan sonra koruyucu ruh sağlığı, daha hızlı gelişmeye başladı. Çocukluk dönemi yaşantılarının ruh sağlığı üzerindeki etkileri, çocuklardaki davranış bozuklukları, geniş çapta yirminci yüzyılın başlarından bu yana aydınlatılmaya başlandı. Daha önce altı aylık, bir, iki, üç, beş yaşındaki çocukların önemsenecek bir duygu ya da düşünce dünyalarının, birtakım uyum sorunlarının, ruhsal bozukluklarının olmayacağı sanılıyordu. Oysa bugün, Freud'un "İnsan, çocukluğunun çocuğudur." sözü abartılı bulunsa da çocukluk yaşantılarının, bireyin kişiliğinde derin izler bıraktığı biliniyor. O nedenle ruh sağlığını koruyucu çabaların, annenin gebelik döneminden başlatılıp ölünceye dek sürdürülmesi gerekiyor. Çağdaş dünyada ruh sağlığı ile hekimlerden çok eğitimciler ilgilenmeye başlamışlardır. Çünkü davranış bozukluklarının pek çoğu, eğitim eksiklik ya da yanlışlıklarından kaynaklanıyor. Onun için evde anne babanın; okulda da öğretmen ve yöneticilerin, çocuk ve ergenin kişilik gelişimi ve uyumuna ilişkin sorunlarını çözmede ona yardım edebilecek donanıma sahip olmaları önem taşıyor. Bu yeterlik sağlandığı zaman, bugün çocuk ve ergende görülen davranış bozukluklarının çok büyük bir bölümü ortadan kalkmış olacaktır. Erken görülen ya da sezilen davranış bozuklukları, çoğu kez kolayca ortadan kaldırılabiliyor. Örneğin, Filiz niçin bu denli kendine güvensiz ve utangaçtır? Oğuz, neden hırsızlık yapıyor? Ayşe'yi hangi nedenler, sıklıkla otoriteye karşı çıkmaya

zorluyor? Yetkin'i kavgacılığa, geçimsizliğe, okuldan kaçmaya iten nedenler nelerdir? Erdem, niçin hep yalan söylüyor? Ali, yetenekli görünmesine karşın, niçin tembelliğe sığınıp sınıfta kaldı? Bunlar ve benzerleri, yeterli eğitimcilerce çoğu kez nezle kadar kolaylıkla anlaşılabilecek ve ortadan kaldırılabilecek nitelikte sorunlardır. Kişinin ruh sağlığının korunmasında bir başka önemli etken, iş yerinin olanak ve koşullarıdır. Kişilerin mesleklerinde mutlu ve başarılı olmaları, onların ilgi, yetenek ve çabalarıyla işleri ve kazançları arasında bir dengenin bulunmasına bağlıdır. Bu denge sağlandığında; çalışan ve çalıştıran ilişkileri sağlıklı olduğunda; çalışanın kişisel sorunlarının çözülmesine yardım edildiğinde iş verimi de artıyor. Ruh sağlığını koruyucu ve geliştirici önlemlerin alınmadığı iş çevrelerinde uyumlu, dengeli, verimli bir çalışma düzeninin sürmesi olanaksızdır. Ruh sağlığını koruma çalışmalarına adalet kurumlarında ve askerlikte de gereksinim vardır. Ayrıca her ortamda; iş yerinde, sokakta, alışverişte, gezide, bir sergide, bir konferans ya da konserde, bir eğlence yerinde de insanlar, birbirinden ilgi, saygı ve gerektiğinde yardım bekliyorlar. Kişi, bu doğrultudaki olumlu iletişimi, ruhsal yönden sağlıklı olduğu ölçüde beklenen düzeyde gerçekleştiriyor. Buna göre koruyucu ruh sağlığının amacı, bedensel, duygusal, zihinsel ve toplumsal sorunlarını çözerek günlük yaşantılarını daha rahat, daha mutlu duruma getirmesi için bireye yardım etmektir. Birey, kendini gerçekleştirme amacına ne kadar yaklaşılırsa, yeniden eğitime o kadar az gereksinim duyulacaktır. Anne baba ve öğretmeni, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanlarını asıl ilgilendiren, ruh sağlığının bu koruyucu koludur. Her anne baba ve öğretmen, ruh sağlığı bilgilerinin ışığında önce kendi istek ve eğilimlerine söz geçirebilmeli, onları en uygun biçimde yönlendirmelidir. Her okul, bir an önce donanımlı öğretmen ve yöneticilere, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanlarına kavuşturulmalıdır. Biyoloji, genetik, fizyoloji, psikoloji ve psikiyatri ile ilgili araştırmalar, ruhsal bozulmaların nedenlerinin, dolayısıyla ruh sağlığının geliştirilmesi ve korunması yollarının her gün biraz daha aydınlanmasını sağlayan bulgular ortaya koyuyor. Bunlar, anne baba ve çocuklar; öğretmen ve öğrenciler arasındaki sağlıksız ilişkilerin anlaşılmasına ve düzeltilmesine kapı açıyor. Halkın aydınlatılması ve eğitilmesi görevi en çok, gerekli olanakların yaratılması koşulu ile öğretmenlere, psikiyatristlere, psikologlara, rehberlik ve psikolojik danışma uzmanlarına, yazarlara, sosyal hizmet uzmanlarına ve

hemşirelere düşüyor. Radyo, özellikle televizyon, bilgisayar, bilgisunar ve öbür iletişim araçları, bu konuda önemli yararlar sağlıyor. Öğretmen yetiştiren kurumların tümünde koruyucu ruh sağlığının anlam ve öneminin, ruh sağlığını koruma yollarının öğretilmesine yer verilmesi, bu yolla öğretmen adaylarının, konunun bilincine vardırılması, genç kuşakların sağlıklı yetiştirilmeleri açısından önem taşıyor. Pratisyen hekimlerin, okul eğitimiyle; okuldan sonra da kurslarla, hastalarında gördükleri ruhsal bozukluk belirtilerine, uzman hekime başvurmadan tanı koyabilecek ve basit bozuklukları, fazla ilerlemeden ortadan kaldırabilecek düzeyde bir eğitim almaları, ruh sağlığının korunmasına önemli bir katkı sağlayacaktır. (2) Tedavi Edici Ruh Sağlığı: Bireyde görülen davranış bozuklukları, öteki kişilerle, toplumla ilişkilerinde önemli aksaklıklara yol açıyor. Bozukluk belirtilerini, bunların nedenlerini ortaya koyma ve bozuklukları düzeltme işiyle psikiyatristler ve psikolojik danışmanlar ilgileniyorlar. Tedavi çalışmalarını psikiyatri klinikleri, ruh ve sinir hastalıkları hastaneleri (ruh sağlığı merkezleri) ve psikolojik danışma merkezleri yürütüyor. Ruh hastalıklarının tedavisi, beden hastalıklarının tedavisinden çok daha zordur. Çünkü bu tedavi, uzun süre istiyor. Bu hastalıklar, tek bir nedene ve çoğu kez organik nedenlere dayanmıyor. Birçoğunun nedeni, çocukluk yıllarının olumsuz yaşantılarına dek uzanıyor. Erken tanının tedaviyi kolaylaştırdığı, öteden beri biliniyor. İlköğretim, orta öğretim ve üniversitelerin mediko-sosyal merkezleri, poliklinikler, rehberlik ve araştırma merkezleri, okulların rehberlik ve psikolojik danışma büroları düzenli ve sürekli taramalar yapma; ilk belirtiler görülür görülmez tedaviyi başlatma olanağına kavuşturulduğunda tedavi, oldukça kolaylaşacaktır. Çağdaş anlayış, ruh sağlığı merkezlerini ve ruh sağlığı kliniklerini, psikiyatristin en yoğun çalışma alanı olmaktan çıkarmıştır. Yeni anlayış, psikiyatristin ve psikolojik danışmanın görev alanını daha da genişletmiştir. Bu anlayışta psikiyatrist ve piskolojik danışmandan beklenen görevlerden biri de evlerde, okullarda, sağlık ocaklarında, çocuk ıslahevlerinde, yetiştirme yurtlarında ve huzurevlerinde hastalar ya da danışanlarla bulundukları ortamda ilgilenmek ve özellikle buralardaki eğiticilere yol göstermektir. Hasta, hastanede olanak ölçüsünde kısa süre tutulacak; tedavi, hastanın hastaneyle ilişkisi kesilmeden, toplumsal yaşamın içinde sürdürülecektir. Günümüz anlayışında psikiyatrist, ruh sağlığı merkezlerinde ve ruh sağlığı kliniklerinde bir takım çalışması yürütmekle yükümlüdür. Bu takımı tıp

hekimi, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, psikolojik danışman ve psikiyatri hemşireleri oluşturuyor. Gündüz hastaneleri, bu amaçla geliştirilmiştir. Psikiyatri çalışmalarının hastane dışına taşınması, sosyal psikiyatri dalının gelişimi sonucunda doğmuştur. (3) Uyumlandırıcı Ruh Sağlığı: Ruhsal bozukluğu olan kişinin tedavisinde güdülen amaç, onun yitirdiği toplumsal uyum gücünü yeniden elde etmesini sağlamaktır. Uyumlandırma (rehabilitasyon, yeniden güçlendirme) çalışmalarında, meslek dallarıyla işbirliği yapılması da önemlidir. Belçika'daki Ghel adlı köy, yüzlerce yıldır ruh hastalarını barındırma, tedavi etme ve uyumlandırma çalışmaları yapmakla bu konuda ilk örnekliğini sürdürüyor. Ruh Sağlığı Yerinde Bir Kişinin Nitelikleri: Bu nitelikleri ile arkadaşlık, sevgi, aşk, önderlik, birlikte yaşama ve iş başarma gibi amaçlarına ulaşmada zorlanmıyor. Ruhsal yönden sağlıklı kişi, (1) Kendine güveniyor. Yeteneklerini gerçeğe yakın biçimde tanıyor. Aşırı üstünlük ya da aşağılık duygusu duymuyor. Önyargıdan uzak duruyor. Kendi özellik ve yeteneklerine uygun bir özdeğer, özgüven, özsaygı ve benlik duygusuna sahip bulunuyor. Ne olduğunu, ne olmak istediğini; ne yaptığını, ne yapmak istediğini biliyor. (2) Sıklıkla kaygı (anxiety), korku, kuruntu, üzüntü, eksiklik, güvensizlik, suçluluk, öfke ve nevroz belirtileri göstermiyor. Çevresinin yarattığı gerginlikleri gidermeyi başarabiliyor. Bununla birlikte günlük yaşamda zaman zaman yer alabilen; ancak, ruhsal bozukluk belirtisi olarak nitelendirilmemesi gereken ve çoğu kez nedeni bilinen kaygı, korku ve üzüntüleri elbette o da yaşıyor. (3) Ailesiyle, yakın ve uzak çevresiyle çoğunlukla olumlu ve tutarlı ilişkiler kuruyor. Değişen ortamlara uyum sağlayabiliyor. İş ve meslek alanının içinde ya da dışında, insanlarla işbirliği yapabiliyor, arkadaşlık kurabiliyor. (4) Bir arada yaşadığı ve işbirliği yaptığı insanlarla kendisi arasında sevgi ve saygıya dayalı bağlar oluşturuyor. Bir ya da birkaç kişiyle gizlerini paylaşacak kadar yakın ilişki kurabiliyor. Aile bireylerine bağlılığını sürdürmenin yanı sıra, toplumsal ilişki ağını da genişletebiliyor. Nerede bağlı, nerede bağımsız davranacağını ayırt ediyor. Yaşına, cinsiyetine, içinde bulunduğu toplumdaki kimlik ve statüsüne uygun davranış gösteriyor. (5) Toplumda belli bir yeri ve işlevi olduğunun bilincini taşıyor. Bu bilinçle verimli işlere yönelip çalışıyor. Yeteneklerini geliştiriyor ve gösterdiği başarıdan tat alıyor. (6) Cinselliği, yaşamın doğal, zengin ve önemli bir boyutu olarak görüyor. Karşı cinsle sevgiye dayalı ilişkiler kurabiliyor; eş seçmede bir başına sorumluluk yüklenebiliyor. (7) Geleceğe yönelik tasarı

ve amaçlar oluşturuyor. Geleceğe umutla bakıyor. Amaçlarına ulaşmak için gerçekçi bir yol izliyor. Bu yolda önüne çıkan sıkıntılı durumlara katlanabiliyor. Başarısızlıklar karşısında yılgınlığa düşmüyor; savaşımını umutla ve kararlılıkla sürdürerek engelleri aşmaya çalışıyor. Gerçekleştiremediği isteklerini, başka başarılarla ödünlüyor. Örneğin, insan ilişkilerinde kendini başarısız buluyorsa bilişsel alanda çalışmayı deniyor. Tersine, yetenekleri sınırlı bir kişi de çevresiyle sıcak ilişikler kurmayı gerektiren bir alana yönelerek sevilen bir insan konumuna geliyor ve eksiğini bu yolla gideriyor. (8) Yaşama karşı, çok yönlü ilgiler geliştiriyor. Bu ilgi alanlarına dönük kendi başına kararlar alıyor ve girişimlerde bulunuyor. Sorumluluğunu üstlendiği eylemlerinin olumsuz sonuçlarına katlanabiliyor. Başarısızlıklarının nedenlerini nesnel olarak belirleyip eksik ya da yanlışlarını ortadan kaldırarak sorununu çözüyor. Özeleştiri yapıyor; kendi yanlışlarının kabahatini başkalarının sırtına yüklemiyor. Yanlışlarını yinelememeye ve düzeltmeye özen gösteriyor. (9) İçinde yaşadığı çevreyle, toplumla uyumlu çağdaş değerler ve inançlar geliştiriyor. Toplumun töre, gelenek, görenek ve değer yargılarını tümden yadsımıyor; kendini onların dışında görmüyor. Ancak, toplumun çağ dışı yasalarına ve değer yargılarına karşı tutum takınıyor; yeniliklere açık bir duruş sergiliyor Toplumun etkili ve katkı yapan bir üyesi olmak için uğraşıyor. Önyargılı olmamaya çalışıyor. Paylaşmadığı başka inançlara, ayrı kültür değerlerine saygı gösteriyor. (10) Mesleği dışında eğlendirici, dinlendirici ve geliştirici bilim, sanat, toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve spor gibi uğraşlara yöneliyor. Kimi ruhsal sorunları da olsa, Freud'un sevmeyi, çalışmayı ve bilimsel bilgi edinmeyi önemsiyor. Bu sayılanlar bedensel, devimsel, zihinsel, toplumsal, duygusal ve cinsel bakımdan olgunlaşmış bir insanın nitelikleridir. Bunlar, birbirinden kolayca ayrılamaz özelliklerdir. Birey, bu niteliklerini hangi ölçüde, nasıl bir denge ve düzen içinde kişiliğine katmışsa, o ölçüde sağlıklı bir uyum gösteriyor. Beden sağlığı gibi ruh sağlığı da belli olumsuz koşullar yüzünden bozuluyor. Belli bir ölçüyü aşan dış baskılar, kişinin ruhsal dengesini sarsıyor; onda stres, kaygı (anxiety), çatışma (conflict) ve türlü davranış bozukluklarının ortaya çıkmasına yol açıyor. Bir yakınımızın birdenbire ölümü, ağır bir hastalık, işsizlik, can güvensizliği, boşanma, doğal yıkımlar; yangın, yer sarsıntısı, sel baskını, fırtına gibi etkenler, ruh sağlığımızı geçici ya da sürekli olarak bozabiliyor. Bir başka olgu da dış baskılar karşısında her insanın dayanma gücünün, kırılma noktasının aynı

olmadığıdır. Gerçekçi olmayan çözüm yollarına daha çok, ruhsal güçleri zayıf olanlar başvuruyor. Ruh sağlığı bozukluğu, kişinin bütün yaşamını olumsuz etkiliyor. Nedenini bilmediği kaygı, üzüntü, kuruntu ve öfkeler onun karamsar, tedirgin, mutsuz ve uyumsuz olmasına yol açıyor; çevresindekilerle ilişkilerini ve iş düzenini bozuyor. Kimi ruhsal bozukluklar, bedensel hastalıklardan daha yıkıcı oluyor. Ruhsal dengesi yerinde olan kişi de örneğin, beklenmedik bir anda sevdiği bir insanı yitirince, yoğun bir mutsuzluk yaşayabiliyor. Bir süre onun da çalışma isteği azalıyor; o da bir süre yemeden içmeden kesiliyor, uyuyamıyor. Ancak onun, ruhsal bozukluğu olan kişiden farkı, yaşamın gerçeği olan bu tür olay ve olgular karşısında kolayca yıkılmaması; kısa sürede toparlanıp yastan çıkmayı başarabilmesidir. Sağlıklı insan, gönlünün çektiğine değil, gücünün yettiğine ulaştığında onunla yetinmeyi biliyor. *Bkz*. çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; davranış bilimleri; dünyada ruh sağlığı; okulda öğrencinin kişilik gelişimi; ruh sağlığının ölçütü; ruh sağlıklı aile; Türkiye'de ruh sağlığı; uyumsuzluk.

Ruh Sağlığının Amacı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

Ruh Sağlığının Etkinlik Alanı *Bkz.* **ruh sağlığı.**

ruh sağlığının ölçütü *Bkz.* **LAING, Ronald David.**

Ruh Sağlığı Yerinde Bir Kişinin Nitelikleri *Bkz.* **ruh sağlığı.**

ruh sağlıklı aile *Bkz.* **aile.**

ruhsal (psychologic, psychological) Ruhla, ruh yapısıyla (duygularla, bilinçli ve bilinçdışı davranışlarla) ilgili, ruha değgin; ***psikolojik.*** *Bkz.* **ruhsal acı; ruhsal atalet; ruhsal bağımsızlık; ruhsal belirlenimcilik; ruhsal biyoloji; ruhsal bozukluklar; ruhsal-cinsel boşalım; ruhsal-cinsel gelişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; ruhsal-cinsel işlev bozuklukları; ruhsal-cinsel travma; ruhsal çevre; ruhsal denge; ruhsal ekonomi kuramı; ruhsal etkileşim; ruhsal evrenseller; ruhsal gerçeklik; ruhsal gerileme kuramı; ruhsal gözlem; ruhsal güç; ruhsal güçsüzlük; ruhsal hava; ruhsal intihar; ruhsal kalıtım; ruhsal kökenli bedensel bozukluklar; ruhsal körlük; ruhsal olgunluk; ruhsal oluşum; ruhsal özdoyurum; ruhsal profil; ruhsal sağırlık; ruhsal tanılama; ruhsal tedavi; ruhsal tedirginlik; ruhsal travma; ruhsal uyuşukluk; ruhsal uzaklaşma; ruhsal uzlaşma; ruhsal yaklaşım; ruhsal yalnızlık; ruhsal yaşam alanı; ruhsal yetersizlik; ruhsal yöntem; ruhsal zaman; ruhsal zırhlanma.**

ruhsal acı (psychic pain) Belirli bir uyaran ya da görünür bir neden olmadan duyulan duygusal acı.

ruhsal atalet (psychic inertia) **Psikanalize göre,** tedavi sırasında bir direnme ve engel olarak karşılaşılan bebeksi bir döneme takılıp kalma. Ruhsal ataletin, nevrozların temel özelliklerinden ve tedavinin önündeki en büyük engellerden biri olduğu kabul ediliyor.

ruhsal aralık *Bkz.* **ruhsal uzaklaşma**.

ruhsal aygıt *Bkz*. **yapısal kuram** (İlkelbenlik, **Benlik**, Üstbenlik).

ruhsal bağımsızlık (psychological weaning) **1.** Çocuğun ruhsal yönden anne babaya bağımlılığının sona ermesi, kişinin kendi işine kendisinin karar verebilmesi ve işini sonuçlandırmayı, **kendini yönetme**yi başarması; ***psikolojik bağımsızlık, ruhsal özerklik.*** *Bkz.* **anne baba tutumları; bağımsız kişilik; insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi); ruhsal olgunluk.**

ruhsal bağımsızlık istek ve çabası *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişimi (4)Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi).**

ruhsal-bedensel bozukluklar *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

ruhsal-bedensel hastalıklar *Bkz.* **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

ruhsal-bedensel hekimlik *Bkz.* **psikosomatik tıp.**

ruhsal belirlenimcilik (psychic determinism) **Freud'a göre**, önemli, önemsiz her ruhsal olayın neden-sonuç yasalarına bağlı olduğunu ve özgür istence ya da rastlantıya bağlı olmadığını ileri süren görüş; ***ruhsal gerekircilik***. Bu görüş, psikanalizin ana varsayımıdır. *Bkz.* **belirlenimcilik; psikanaliz.**

ruhsal biyoloji (psychobiology, biopsychology) **1. Adolf Meyer'in holistik görüşü.** Bu yaklaşıma göre birey, biyolojik, toplumsal ve ruhsal yaşantıların bir toplamıdır; normal ve normaldışı davranışlar da bu toplamın içinde değerlendirilmelidir. **2.** Ruhsal mekanizma ve işlevleri ağırlıklı olarak biyolojik bir bakış açısından inceleyen psikoloji dalı.

ruhsal bozukluklar (mental disorders) Uyumsuzluk diye adlandırılan, düzeltilmesi bir ölçüde kolay ruhsal sorunlardan daha karmaşık olan bozukluklar; ***zihinsel bozukluklar, psikolojik bozukluklar, anlıksal bozukluklar.*** Çocuğun belli bir gelişim evresindeki eksiklik ya da aksaklıkları giderilemeyip bir sonraki döneme aktarıldığında, yalnızca sonraki evrenin çözüm bekleyen sorunları katlanarak artırılmış olmuyor; o

sorunların hem çözümü zorlaşıyor hem de bunlar giderek birer ruhsal bozukluğa dönüşebiliyor. Örneğin, oyun çağında arkadaşlarıyla birlikte olmaktan, onlarla oyun oynamaktan alıkonulan çocuk, okula gittiğinde arkadaşlarıyla birlikte oyun oynarken, çalışırken sorunlar yaşıyor. Eğer gereken yardım ve destek sağlanmazsa bu sorunlar, giderek daha ağır birtakım ruhsal bozukluklar olarak ortaya çıkıyor. Bu bozukluklar, zihinsel, duygusal bozukluk ve davranış bozukluğu biçiminde beliriyor. *Bkz.* alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı; anne yoksunluğu sendromu; cinsel sapkınlık; fobi; içgüdü kuramı (Çatışma); intihar girişimi ve intihar eylemi; madde kullanımından kaynaklanan bozukluklar; manik-depresif psikoz; mevsime bağlı duygusal bozukluk; nevrotik bozukluk; nevrotik kişilik; nevroz; obsesif-kompulsif nevroz; özgül gelişimsel bozukluk; paranoid kişlilik bozukluğu; paranoya; pazar nevrozu; psikoz; ruhsal kökenli bedensel bozukluklar; şizofreni; şizotip kişilik bozukluğu; **z**ekâ geriliği.

ruhsal-cinsel gelişim (psychosexual stages) Batı'da da uzun yıllar tartışılan; sonra okullara ders olarak konulan; buna karşın, bu gelişim için nasıl saağlanacağına ilişkin kesin bir anlayış oluşturulamayan konu; ***psikoseksüel gelişim.*** Durum böyle de olsa bu konuda da doğru bilgilenmenin gerekliliği noktasında görüş birliğine bulunuyor. Çocuk ve gençte ruhsal-cinsel gelişim ve eğitim sorunları, yakın geçmişte ülkemizin gündeminde de yer aldı. Ne ki temel dürtülerimizden biri olan cinsellik, hâlâ yeme, içme, uyuma gibi doğal bir olgu olarak görülmekten uzak bir yerde duruyor. Temelde bir üreme ve üretme eylemi olan cinsellik, canlıların oluşumundan bu yana, her canlıda süregelen doğal bir olgu olduğu halde, gelişimin en üst düzeyinde olan insanoğlu, bu **yaşamsal işlev**ine hâlâ gereksiz birçok **baskı** uyguluyor ve katı yasaklar ve kurallar koyuyor. Öyle ki bu baskılar nedeniyle kimi zaman bu işlev, doğallığından uzaklaştırılıyor; temel amacından bile saptırılıyor. Kimi toplumsal kural ve yasaklar, insanın bu doğal dürtüsünü doğru algılama, ortaya koyma ve yeterince doyurma eylemlerini engelliyor; işi "namus cinayetleri"ne dek vardırıyor. Psikanalitik kuramın geliştirilmesi ve psikanalitik tedavinin uygulamaları, nevroz sınıfına giren birçok hastalığın altında ve derinlerde, toplumsal engellemelerin ürünü olarak cinsel sorunların yattığı ortaya konmuştur. Oysa cinsellik, yaşamın bütününden bağımsız değil; onun içinde yer alan bir konudur. Bu nedenle ne her davranış bozukluğunun yaratıcısı olarak gösterilebilir ne de varlığı ve işlevi yadsınabilir. Öbür

etkenler gibi **cinsel bozukluk** ve **cinsel doyumsuzluk**lar da kimi normal dışı davranışların, huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açıyor. Ancak, "Cinsel sorunum var." diye ruh hekimine başvuran pek çok hasta üzerinde yapılan incelemeler, bu bozuklukların birçoğunun doğrudan cinsel yaşantılarla ilgili aksaklıklara dayanmadığını gösteriyor. Bunların, ruhsal gelişim sürecindeki **yetersizlikler**den ve insanlar arasındaki yanlış ilişkilerden ileri geldiği görülüyor. Onun için yapılması gereken, cinsel konulara ve cinsellik kavramına da öteki konu ve kavramlar gibi doğru ve gerçekçi yaklaşmaktır. **Gelişim Dönemlerinde Cinselliğin Ortaya Çıkış Biçimleri:** Cinselliğin bugün, geçmişte sanıldığı gibi, ergenlikte ortaya çıkan, erişkinlikte yaşanan ve yaşlılıkta da sönüp biten bir olgu olmadığı biliniyor. **Cinsellik**, bireyin doğduğu günden ölümüne dek var olan ve onu haz elde etmeye iten bir içgüdüdür (dürtüdür). Bu anlam ve kapsamdaki cinselliğe, psikanaliz diliyle **libido** (yaşam içgüdüsü) ya da **erotizm** deniyor. Bu içgüdü, her gelişim döneminde değişik biçimlerde ve değişik doyum yollarıyla kendini gösteren bir **yaşam enerjisi**dir. Çocukta yaşam içgüdüsü, onun doğumunu izleyen yıllarda, kendi varoluşunu sürdürme çabası olarak beliriyor ve çocuk, bunun için gereksindiği beslenme ve korunmayı sağlayacak olan annesine yöneliyor. Bu yöneliş ve bağlılık, yaşamsal bir gereksinimdir. Annesi, onun kısa bir süre önce yaşamını paylaştığı varlıktır. Bebek, algı ve düşünme yetenekleri geliştikçe, yaşamındaki ikinci önemli kişi olan babasına; ardından da ailenin öbür bireylerine yöneliyor. Düşünme yeteneği gelişmeye başlayan çocuk, yaşadığı toplumsal etkileşimlerle edindiği kavramlardan etkilenerek iç dünyası ile dış dünya arasında bağlar kurmaya başlıyor; kendi benliğini, bulunduğu ortamdaki rolünü tanıyıp benimsiyor. İşte onun bu benlik geliştirme sürecinde önemli bir ruhsal aşamayı da **cinsel özdeşim**i oluşturuyor. Bir gizilgüç olan **yaşam içgüdüsü**, başlarda çocuğun kendi varoluşunu koruma eylemlerini sürdürürken, bir yandan da toplumsal etkilerle onun algılarını zenginleştirip kavramlarını ve düşünme yeteneğini geliştiriyor. Dış etkilere ve izlenimlere çok açık olduğu bu öğrenme döneminde çocuk, bir yandan da sürekli olarak, kişiliğini etkileyen yaşantılar ediniyor. Bu izlenimlerle, **2-3 yaş** dolayında, kız ya da erkek olduğunu algılıyor ve cinsel özdeşim gerçekleştirmeye başlıyor. Erinlik öncesi dönem olan **8-11 yaşlarında bir yandan toplumsal etkilerle beslenirken bir yandan da fizyolojik işlevlerini, algılama ve düşünme gücünü olgunlaştırıyor. Beden imgesi**ni oluşturma ve

benimsemeyi de bu yaşlarda tamamlıyor. Bütün bu gelişmelerle birlikte cinsellik de erişkinlikteki anlamını kazanmaya doğru yol alıyor. Cinsel organlar, cinsel dürtünün güdümüne girerek, asıl işlevi olan **üreme etkinliği**ne hazırlanıyor. **Erinlik**ten sonra organik gelişim hızla tamamlanınca da kişi, üreme eylemine hazır duruma gelmiş ve cinsellik, erişkinlikteki gerçek anlamını kazanmış oluyor. **Cinsel Sapmalara Yol Açan Tutum ve Davranışlar: Çocuklar, küçük yaşlardaki ilk fizyolojik gelişimleriyle birlikte, keskin bir algılama yeteneği** de kazanıyorlar. Çevrelerindeki doğru ya da yanlış konuşma ve davranışları, bir fotoğraf makinesi gibi saptıyorlar. Ne ki gördükleri ve duyduklarıyla ilgili bilgilerden yoksun oldukları için, kafaları nda onlara ilişkin **bozuk ve yanlış imgeler** oluşup yerleşebiliyor. O nedenle anne ve babanın, "Çocuktur, anlamaz, etkilenmez." düşüncesiyle onların yanında her şeyi ulu orta konuşmaması; yararını, zararını düşünmeden, her davranış ya da eylemi onların önünde sergilememesi; onları kendi duygu ve düşüncelerine alet etmekten özellikle sakınması gerekiyor. Örneğin, kız çocuğu istediği halde, erkek çocuğu olan anne ya da baba, ona kız çocuğu gibi davranmamalıdır. Bunun tersi de yapılmamalıdır. Bu tür **ters ve yanlış davranışlar**, çocuğun ruhsal-cinsel gelişiminde kimi kalıcı bozuklukların oluşmasına; onda cinsel sapmaların ortaya çıkmasına yol açıyor. Yine, kimi anne ve babalar, bilincinde olmadan, çocuklarını, kendi cinsel sorunlarının, suçluluk duygularının, meraklarının bir boşalım aracı yapma yolunu seçiyorlar. Örneğin, cinsel konuları iğrenç bulan ve yasaklayan bir ortamda yetiştirilmiş, karşı cinsle ilişkilerinde başarılı ve mutlu olamamış anne ya da baba, çocuğunu bu duygularının etkisiyle bilerek ya da bilmeden cinselliğe, karşı cinse soğuk bakan, bu konulardan ürken birisi durumuna getirebiliyor. Çocukken mastürbasyona giriştiği için cezalandırılmış ve suçluluk duygusu geliştirmiş bir anne ya da baba, benzer bir yanlışı yapmaktan uzak duramıyor. En zararsız ve normal sayılan evrede çocuğunun bu eylemine tanık olunca, onu ağır bir biçimde cezalandırmaya kalkabiliyor. Bu anne ya da babanın, bilincinde olmadan yaptığı şey, gerçekte kendini, yaşamakta olduğu suçluluk duygusundan kurtarma çabasıdır. Geçmişte çapkınlık yapmış bir anne ya da baba, bu konularda aşırı tutucu ve yasaklayıcı bir tutum sergilemeyi de aynı mekanizmayla gerçekleştirebiliyor. **Etkili Bir Cinsel Eğitim Uygulamanın Önemi:** Cinsellikle ilgili yeterli bilgiden yoksun, bu konuda korkuları ve sorunları olan utangaç bir anne babanın, çocuğuna

nasıl davranacağını bilememesi, bocalaması doğaldır. Bu konularda sorunu olmadığını sanan olgun, başarılı pek çok erişkinin bile çocuklarının değişik cinsel eğilim ve soruları karşısında apışıp kaldıkları bir gerçektir. **13-14 yaşına gelen çocuklarına bir şeyler söylemenin gerektiğini düşünüp de bunları ona bir türlü söyleyemeyen anne babalar vardır.** Uygarlaşmayla birlikte doğadan ve doğal ortamlardan uzaklaştırılan çocukların bir de doğal dürtülerini **bastırma**ya, yapay birtakım toplumsal kurallara boyun eğmeye zorlanması, istenmeyen bir dizi sonuçlar doğuruyor; onları, yaşamamaları gereken bunalımlara düşürüyor; bunlar arasında intihara girişenler bile oluyor. Ergenlik çağındaki hızlı ya da yavaş gerçekleşen bedensel değişimleri, yok yere kendilerine dert eden genç sayısı, bugün de hayli kabarıktır. Bu gençlerin büyük çoğunluğu, bu konularla ilgili doğru bilgileri kendi anne babalarından alması gerektiği halde bunu elde edemiyorlar. Daha da kötüsü, onlarla bu konuları hiç konuşamayan gençlerin, bunlara başka kaynaklardan yanıt arama cesaretini bile gösterememeleridir. Çocuk, ilk toplumsal ilişkilerine aile ortamında başlıyor. Orada gördüklerinden etkilenerek ya iyi ya da kötü toplumsal ilişki biçimlerinin temellerini atıyor. Bu nedenle aile içindeki ilişkilerin düzenli ve olumlu olması çok önemlidir. Cinsellik de öncelikle **bir kişinin, diğer bir kişi ile bir araya gelerek, karşılıklı iletişim ilkelerine dayanan ortak bir eylemde bulunması** demek olduğuna için bu da iki kişinin toplumsal ilişkilerinin dengeliliği ve düzenliliği oranında başarıya ulaşıyor. Buna göre, bir kişinin cinsel gelişiminin beklenen düzeyde gerçekleşmesi için o kişinin önce toplumsal ilişkilerinin olumlu gelişim göstermiş olması gerekiyor. Toplumun yeni üyeleri olan çocuklara, sürekli değişen ve gelişen yaşama uyum sağlayacak nitelikte bir cinsel eğitimin verilmesi de bu nedenle tüm ileri toplumların ilgilendiği bir konu olmuştur. **Cinselliğe ilişkin en sağlıklı tutum**, cinselliği yaşamın bir parçası, doğal bir gelişim süreci, bir olgu olarak görmektir. Çocuğa temizlik, yürüme, konuşma, toplumsal davranış eğitimi nasıl, olağanüstü bir olay durumuna getirmeden, aile yaşantısı içinde yeri geldikçe, gereksinim duyulduğunda veriliyorsa cinsel eğitim de duyulan gereksinim oranında ve gizliliğine özel oluşuna dikkat edilerek verilmelidir. Aile içinde başlatılması gereken **ilk ve etkili cinsel eğitim,** çocuğa dengeli, düzenli bir yaşayış içinde, güven ve huzur duygusu yaratılarak verilebiliyor. Huzursuz, cinsel konularda bilgisiz, tedirgin, korkuları olan anne baba, çocuğa güven ve huzur duygusunu

yaşatamadığı gibi, çocuk için birtakım sorunlar yaratıyor. Kendine güvenli, sağlıklı bir kişilik geliştirmiş olan insanlar, tüm ilişkilerinde olduğu gibi, cinsel ilişkilerinde de başarı gösteriyorlar. Öyleyse, **küçük yaşlarda en iyi cinsel eğitim aracı** bilgi değil, davranıştır**.** Bu çağda çocuğun etkili cinsel eğitimcileri, günlük yaşam içinde en yakın ilişkide bulunduğu erişkin kişilerdir. Anne baba, çocuğun diğer doğal gerçekler gibi cinsellik gerçeğini de normal gelişim sürecinde, sevgi ve anlayışla öğrenmesine yardımcı olmalıdır. **Çocuk için en önemli ve gerekli yaşam gerçeği olan sevgi**, ona hiçbir kitap, resim, film ya da ders aracılığıyla öğretilemiyor. Çocuk, sevgiyi en iyi, çevresindeki kişilerin; özellikle anne babasının birbirine karşı davranışlarından öğreniyor. Kitap, resim, film ya da ders gibi araçlarla ancak, ne olduğu, yaşanan insan ilişkileriyle kavranılan bu duygunun nasıl zenginleştirilebildiği, değişik alanlarda nasıl yaşandığı anlatılabiliyor. Sevginin doyasıya yaşandığı bir aile ortamında yetişen **çocuğun cinsel eylemle ilgili sorusuna yanıt** olarak, **"Tıpkı senin anne baban gibi birbirini seven erişkin kişilerin yaptığı bir şeydir."** demek bile yetiyor. Bu yanıt, çocuğun kafasında somut bir ilk sevgi algısı oluşturabiliyor. Anne babası uyumsuz, sürekli birbiriyle çatışan çocuğa ise, sevginin ne olduğu konusunda sözle ya da yazıyla ne anlatılırsa anlatılsın, fazla bir anlam taşımıyor. **Çocuğun cinsel soru ve cinsel oyunlarına karşı takınılması gereken tutum:** Doğru bir cinsel eğitim, bebeklikten başlatılıp ergenliğin sonuna dek sürdürülen bir uygulamadır. Çocuk, konuşmaya başlar başlamaz, çevresiyle ilişki kurabilmek, çevresini algılayabilmek için, durmadan soru soruyor. "Annem (ya da babam) neden her sabah evden gidiyor?", "Gökyüzü neden mavi?", "Kedi niçin konuşmuyor?" gibi sorularının arasında "Çocuklar nereden geliyor?" ya da "Neden kızlarla oğlanların şeyleri birbirinin aynı değil?" gibi sorular da yer alıyor. Bu gibi soruların tümüne, **doğru, inandırıcı, gelişim düzeyine uygun yanıtlar vermek** gerekiyor. Bu yanıtlar yetersiz olunca ya da kimi sorular hoş karşılanmayıp yanıtsız bırakılınca, normal çocuk, bu merakında hoş karşılanmayan bir şey olduğu yargısına varıyor. Yanıtı saptırılan ya da doyurucu yanıt verilmeyen konuya çocuğun aklı takılıyor. Çocuk, bu konuların bir bölümünü daha sonra türlü davranış ve oyunlarıyla yansıtıyor. Kendisinde yoğun bir ruhsal acı yaratanlardan kurtulmak için de çoğu kez onları bastırıyor. Bastırılarak doyumsuz bırakılan bu istek ve meraklar ise ileride türlü simgesel belirtilerle bilince çıkıyor. **Çocuk en çok, erişkinleri**

görerek, onlara öykünerek öğrenip gelişiyor; oyunlarında erişkin rollerine girerek onların davranışlarını yaşantıya dönüştürüyor. Bu yönüyle çocuk oyunları, bir tür **yaşam provası**, yaşam alıştırması ve çocuğun sorunlarının aynası görünümündedir. Çocuk, sorulmasının sakıncalı olduğunu sezdiği, tam yanıtını alamadığı sorularını da zaman zaman açıkça ya da örtülü (simgesel) bir biçimde oyunlarında ortaya koyuyor. Bunu gören büyüklerin korkuya, daha da kötüsü paniğe kapılmaları, çocuğu azarlamaları, cezalandırmaları, sorunu çözmediği gibi bu davranışlar sonraları, çok acı sonuçlara götürecek **saplantıl**arın oluşmasına yol açıyor. Çocuğun sık başvurduğu cinsel oyunlardan biri de **mastürbasyon**dur. Çocuklarda ilk mastürbasyon girişimi **3-5 yaşlarında görülüyor. Karşı cinsin organlarına karşı merak da o yaşlarda uyanıyor. Bu, ne bir cinsel merak ne de cinsel bir suçtur; gerçekte gelişim sürecinin bir parçası, nesne dünyasını tanıma, bilmediği şeyleri öğrenme merakıdır. Öbür çocuklarla kimi cinsel oyun girişimlerine, kapı aralarından başkalarını gözetlemelere de bu sıralarda rastlanıyor. Bu eğilim ve girişimler karşısında gösterilecek en doğru davranış, çocuğun merakını, yaşına ve anlayış gücüne uygun bir biçimde gidermek ve dikkatini başka şeylere çekmektir. Bu konuları alayla ya da şakayla geçiştirmeye çalışmak da en azından, çocuğu inandırıcı ve doyurucu yanıttan yoksun bırakmaktır. Çünkü çocuk, her ciddi sorusuna ciddi bir yanıt almak istiyor. Çocukların 3-5 yaşlarında cinselliğe ilişkin sorduğu sorular**a şöyle yanıtların verilmesi öneriliyor: **Soru**: “Neden benim de ağabeyiminki gibi bir şeyim yok?” **Yanıt**: “Kızlar ve oğlanlar ayrı ayrı yaratılmışlardır. Kızlarda öyle bir şey yoktur ki onlar büyüdüklerinde anne olabilsinler. Sadece anneler çocuk yapabilirler. Oğlanların öyle bir şeyi vardır; ama onlar, anne olamaz, bebek yapamazlar.” **Soru**: “Babamın neden göğüsleri yok?” **Yanıt**: “Yalnız annelerin göğüsleri olur ki yeni doğan bebeklerini besleyebilsinler.” **Soru**: “Bir baba kediyi bir anne kediden nasıl ayırabiliriz?” **Yanıt**: “Bir oğlanla bir kızı ayırt ettiğin gibi.” **Soru**: “Çocuklar nereden geliyor?” Ya da “Anne senin (veya bilmem ne teyzenin) karnında ne var?” veya “Ben nereden geldim?” **Yanıt**: “Çocuklar, annenin içinden çıkarlar. Onlar, annenin karnında büyürler. Annelerin içinde, çocukların büyümesi için, sıcacık bir yer, bir bebek yuvası vardır. Kızlar büyüyünce anne olur, bebek yapabilirler.” **Soru**: “Çocuk, anneden nasıl çıkar?” ya da “Doğmak ne demektir?” **Yanıt**:

“Bebek yeniyken çok küçüktür ve annedeki bir delikten kolayca dışarı çıkabilir.” **Soru**: “Çocuk, hangi delikten çıkar?” **Yanıt**: “Kadınlarda çocuğun çıkması için özel bir delik vardır. Çocuk doğmaya hazır olunca o delik büyür ve çocuk çıkar.” Çocuk, bunlar gibi kısa ve yalın yanıtlarla konuyu pek kavrayamamış olsa bile, belli bir yanıt aldığı için rahatlıyor ve konuyu bir süre unutuyor. Bu yaşlarda çocuğa uzun ve ayrıntılı açıklamalar yapmak gerekmiyor. Daha sonra, anlayabileceği biçimde ve anlayabileceği dille kendisine bu bilgiler verildiğinde, bunları daha kolay kavrayacaktır. **Ailede Sağlıklı Bir İletişimin Cinsel Gelişim Açısından Önemi:** Bu ilk dönemden sonra, çocuğun cinsel merak ve ilgisi, 10 yaş dolayında yeniden canlanıyor. Çocuk, bu yaşlarda **ergenlik öncesi** denilen, birtakım fizyolojik ve ruhsal değişimlerin de başladığı zor evreye giriyor. Çocuk bu evrede toplumsal çevreyle ilişki kurmada zorlanıyor. Hem kendi içinde hem de çevresiyle kendisi arasında iletişim bozuklukları, hoşnutsuzluklar yaşıyor ve birçok şeye başkaldırmaya başlıyor. Bu dönemde çocuğun, anne babasıyla **sağlıklı iletişim sürdürmesi; özellikle kendi cinsinden anne babayla rahat bir iletişim kurabilmesi, aralarında birçok konuyu, bu arada cinsel konuları da konuşabilmeleri, onun sağlıklı gelişimi açısından büyük önem taşıyor. Bu nedenle evde anne babadan; okulda da öğretmen ve yöneticiden bu aşamada da çocuğa rahat, gerçekçi bir tutum ve davranış göstermesi bekleniyor. Bitki ve hayvanlardan yola çıkılarak sözü insana getiren tartışmalarla çocuk, cinselliğin ayrıntılarını artık öğrenmiş ve bu konudaki bilgilerle donatılmış olmalıdır. Bu dönemde çocukta, üreme işlevlerine yönelik ilgi ağır basıyor. Çocuğun bu ilgisinden yararlanılarak ona bu sırada, toplumsal kurallarla cinsellik arasındaki ilişkiler de yalın bir dille anlatılmış olmalıdır. Ancak, bu yapılırken, çocuğun henüz almaya hazır olmadığı ayrıntılara girmemeye özen gösterilmelidir. Böyle yapılarak çocuk, zamansız uyarılmamalıdır.** Anne babayla sağlıklı bir iletişim kurulmuş olmasının bir başka yararı da çocuğun cinsel sömürüye (istismara) karşı korunmasında etkili olmasıdır. “Çocuğun, bir akrabası ya da tanıdığı bir yetişkince, cinsel haz sağlamak amacıyla kullanılması” demek olan **cinsel sömürü** konusunu, çocuğuyla sağlıklı bir iletişim kurmuş olan anne baba, daha rahat konuşabilir. Cinsel sömürü eylemleri, gelişmekte olan (az gelişmiş) ülkelerde çoğunlukla saklanıyor. Oysa cinsel sömürü, çocukluk ve ergenlikte, depresyona yol açmanın yanı sıra, yaşam boyu süren daha

ağır **ruhsal travma**lara (psychic trauma'lara) ve **ruhsal bozukluklar**a neden oluyor. Tedavisinin çok zor, kimi zaman da olanaksızlığı anımsanırsa, çocukların cinsel sömürüden korunmalarının ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Cinsel bölgelerinin gizli yerler olduğu; herkese gösterilmemesi, elletilmemesi; böyle bir istekle karşılaştıklarında, oradan uzaklaşıp anne babalarından yardım istemeleri gerektiği de onlara anne babalarınca daha kolay anlatılabiliyor. Olanları kimseye duyurmamaları için kendilerine gözdağı verilmiş olsa bile, kesinlikle haber vermeleri gerektiğini, çocuğuyla sağlıklı iletişim kurmuş olan anne baba daha kolay söyleyebiliyor. **Cinsel eğitim nasıl ve kim tarafından verilmelidir? Cinsel bilgiler kız ve erkeklere birlikte mi yoksa ayrı ayrı mı verilmesi daha doğrudur?** Bu gibi sorulara hâlâ kesin bir yanıt bulunamamasının başta gelen nedenlerinden biri, cinselliğin çok özel ve duyarlı bir konu olmasıdır. Belli kurallarla sınırlı olan toplumsal yaşamda bireye bu eğitimin sarsıcı tedirginlikler yaşatacak biçimde verilmemesine dikkat edilmelidir. Zor da olsa **okulda cinsel eğitim** gereksinimi, ülkemizde de ağırlık kazanmaya başlamış; bu konuda ilk adımlar da atılmıştır. Yakın geçmişte ikiöğretim okullarının 2. kademesinde, konuya ilişkin birkaç eğitim denemesi gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere sınıflarda cinsel gelişim konuları anlatılmış ve onların soruları yanıtlanmıştır. Onlara cinsel gelişimi anlatan bir de kitapçık verilmiştir. Okullarımızda okutulan fen bilgisi konuları arasında kimi cinsel gelişim konuları da yer alıyor. Toplumumuzun erişkin kişileri arasındaki birçok huzursuzluk ve ruhsal bozukluğun, şiddet uygulamalarının temelinde, **cinsel bilgi yoksunluğu** ve **cinsel sorunlar** yatıyor. Bireylerin sağlıklı ruhsal gelişim göstermeleri, cinsel bilgileri de zamanında ve gerektiği gibi almalarına bağlıdır. Kişi, en güçlü doğal gereksinimlerinden biri olan cinsel gereksinimlerini de yeterince tanımalı ve uygun yolla gidermelidir. Bugün toplumumuzda çocukların yanı sıra erişkinlerin de cinsel eğitim almalarının gerekliliği ortadadır. Bunun sağlanması görevi, öncelikle devlete düşüyor. Ailede çocuğun sağlıklı gelişimi ve eğitimi için her anne babanın uygulayabilecek düzeyde bilmesi gereken gelişim bilgilerinden biri de cinselliğe ilişkin bilgilerdir. En iyi sonuç, gençliğe hazırlanma döneminde verilen cinsel eğitimden alınabiliyor. Gençler, ergenlik sonuna dek cinsellikle ilgili tüm ayrıntıları, gerçeğe uygun ve açık bir biçimde öğrenmiş, cinsellikle toplumsal yaşamın gerekleri arasındaki dengeyi nasıl kuracaklarını algılamış olmalıdırlar. Bu öğrenme sonucu kendi

mutluluklarında önem taşıyan cinsel yöntem ve önlemlerin neler olduğunu da kavrayan genç, kendini rahat, özgüvenli, mutlu bir yaşama hazırlamış olacaktır. *Bkz.* cinsel tedavi; **içgüdü kuramı; psikanaliz; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ruhsal-cinsel gelişim dönemleri *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ruhsal-cinsel gelişim kuramı (psychosexual development theory) **Psikanalize göre** çocukların, yetişkinlerinkine benzemeyen; bu nedenle de çocuksu cinsellik denen cinsel yaşamlarını açıklayan kuram; ***psikoseksüel gelişim teorisi*.** Çocuklara cinsel duyguları, yalnızca üreme organları duyumsatmıyor. Yetişkinler, cinsel haz duymak ve soylarını sürdürmek için cinsel organlarını kullanırken çocuklar, cinsel haz amacıyla bedenlerinin birçok parçasından yararlanıyorlar. Üreme organları, bunlardan yalnızca biridir. Arkasının çimdiklenmesi, saçının okşanması, ağzıyla bir şeyi tutması, bir şeye bakması, cinsel organıyla oynaması gibi süreçler, çocuk için hep birer cinsel doyum yoludur. O nedenle aşırı ve zamansız uyarmaktan sakınmak amacıyla çocukları sıkmamak, dudaklarından öpmemek, "sevgilim, aşkım" gibi sözcüklerle sevmemek, yatak odasına almamak, koynunda yatırmamak, onların yanında soyunup dökünmemek gerekiyor. Çocuk cinselliği iyi kavranıldığında, çocukların sağlıklı bir gelişim gerçekleştirmelerine daha bilinçli biçimde yardım etme olanağı doğuyor. Bebekte cinsel duygular, henüz ayrışmamıştır. **Zaman içinde ayrışma** gerçekleştiğinde cinsel enerjinin (libidonun) bir bölümü, üretken cinsellikle ilgili olarak cinsel organlarda toplanıyor. Cinsel enerjinin büyük bir parçası ise benliğe yüceltiliyor. Bir bölümü de cinsel ilişki öncesi oyunlara bağlanıyor. Çocuğun evcilik oyunlarında, üretkenliği andıran davranışlara giriştiği, cinsel organını incelediği ve gösterdiği, cansız nesnelere bağlandığı, hayvanlarla yakınlık kurduğu ve bunlardan haz duyduğu gözlemleniyor. Freud, doğumdan 6-7 yaşlarına dek uzanan ve çocuksu cinsellik dönemi diye adlandırdığı yılları sırasıyla **ağzcıl** (oral) **dönem**, **dışkıl** (anal) **dönem** ve üretken (fallik) **dönem** olarak ele almıştır. Bu dönemleri izleyen yıllarda çocuğun cinsel yaşamında **durulma ve gizillik** başlıyor. O nedenle 6-7 yaşlar ile 11 yaş arasına Freud, **gizil** (latans) **dönem** adını vermiştir. Erinlikle başlayan ve **cinsel olgunlaşma**yla sonuçlanan yılları da **cinsel** (genital, eşeysel) dönem diye adlandırmıştır. Freud'a göre **kişiliğin temeli** çocuklukta, bu ruhsal-cinsel gelişim dönemlerinde atılıyor. Yetişkinin davranışlarını, çocukluğundaki **aşırı doyum** ya da

doyumsuzluk nedeniyle saplanıp kaldığı içgüdüleri yönetiyor. Çocuklukta beliren içgüdülerin çoğu, daha sonra, cinsellik dönemi öncesinin özelliklerinden kurtarılarak yüceltiliyor. Yüceltilen içgüdüler için amaç, artık çocuksu cinsel doyum olmaktan çıkıyor. İçgüdülerin bir bölümü ise, yasaklar nedeniyle engellenip bastırılıyor. Bunlar daha sonra, nedensiz olduğu sanılan birtakım saplantılar, takınaklar olarak kişini davranışlarına yansıyor. **Saplantı** ya da **takınak** ne kadar erken yaşta oluşmuşsa kişilik, ondan o kadar çok etkileniyor. Freud, özellikle kişinin gelecek yaşamının temeli olarak gördüğü ve ağızcıl dönem, dışkıl dönem, üretken dönem diye adlandırdığı çocuklukdönemlerini ayrıntılı olarak; c insel dönemi ise kısaca incelemiştir.**Ruhsal-Cinsel Gelişim Dönemleri** (psychosexual development stage): Freud'a göre bu dönemler ile bunların özellikleri şunlardır: **(1) Ağızcıl Dönem** (oral stage): Bu dönem, doğumdan bir buçuk yaşına dek süren ve ağız yoluyla doyum sağlanan ruhsal-cinsel gelişim dönemidir. Henüz ayrışmamış olan ruhsal enerji, beslenmeyle birlikte cinsel duyguları da içerdiği için besin ve besin kaynakları, bebeğin ruhsal dünyasında önemli bir yer tutuyor. Freud, ağızla duyulan hazza, **ağızcıl cinsellik** adını veriyor. Öpüşme, yetişkinlerin de haz duyduğu bir eylemdir. Dudaklarını sevdiğine dokundurmak, kişide haz uyandırıyor. Ağız, iki karşıt hazzın kaynağıdır. Dudakların ve ağzın uyarılması, nesneleri ağza alma ya da yutma, hoş duygular yaratıyor. Bir saldırganlık örneği olarak ısırmak da bireye zevk veriyor. Ağızcıl cinsellik döneminin yaşantılarına saplanıp kalanlar, genellikle **edilgin kişilik**li oluyorlar. Bebek gibi hep almak istiyorlar. Dıştaki her şey, bu kişiler için çocukluklarındaki anneleri gibi besin sağlayan nesneler olarak görülüyor. Kendilerine besinin verilmesi, sevildiklerini; verilmemesi ise, sevilmediklerini duyumsatıyor. Freud, bu davranışa **ağızcıl bağımlılık** diyor. **Almak**, bu döneme saplanıp kalan kişinin yaşam ilkesidir. Hep ona verilecek, o sevilecek, bakılacak, beslenecek, hep onunla konuşulacaktır. **Ağızcıl saldırganlık** ise, etkin bir tutumla kendini gösteriyor. Bebek, keskin dişiyle ısırıyor, parçalıyor, yıkıyor; yakınıyor, suçluyor. Kimi kez işi, egemenliği altına alıp yönetmeye dek götürebiliyor. Ağızcıl dönemin kalıtı olarak **bağımlılık kaygısı** yaşayan yetişkin, savunmaya geçerek **ters tepki** geliştirip bağımsızlığı seçebiliyor. Bu durumda, kimseden bir şey istemiyor, isteyemiyor. Verileni kolay alamıyor; ama, her gün birinin yardımına koşuyor. Yardım isteyenler çoğaldıkça kendisinin başkalarına değil,

başkalarının kendisine bağımlı olduğuna inanıyor. İştahsızlar, oburlar; yedikçe kusan, kustukça yiyenler, bir zamanlar kendilerine verilmemiş olan şeye karşı şimdi, hastalık adı altında tepkilerini gösteriyorlar. Yiyecekler, bunların bilinçdışındaki anne baba nesnesini simgeliyor. Bebeği emzirmeye yarayan nesneye (memeye) yetişkinlikteki düşkünlük de ağzcıl evrenin önemine tanık gösteriliyor. Ağızcıl hoşlanım sağlıklı ve doyurucu yaşanınca, insanı zenginleştiriyor; engellendiğinde ise, insanın enerjisini, birçok sıkıntı ile baş etme yolunda boşuna tüketmesine neden oluyor. **(2) Dışkıl Dönem** (anal stage): **Freud'a göre** dışkıl dönem, çocuğun 2-4 yaş arasında yaşadığı ve dışkılamayı denetim altına almaya başladığı dönemdir. Anne, bu yaşlar arasında çocuğunu bildiği kurallarla kendini denetlemeye, temizlik ve kuruluğa alıştırmaya çalışıyor. Çocuk ise **haz ilkesi**nin gereği olarak, refleks türü eylemlerini sürdürüp dilediğince dışkılamak, yaşamak istiyor. Bu karşıt istekler, anneyle çocuğun çatışmasına ve aralarında adeta bir savaşın başlamasına yol açıyor. Ne ki hiçbir anne, gücünü çocuğuna dayatarak aptes bozdurmada başarılı olamamıştır. Dayatma söz konusu olduğunda çocuk, yapmamış; o değerli nesnesini annesine vermemiş; oturağından kaldırılıp giydirildikten sonra yapmıştır. Bununla annesine, sonsuz gücünü göstermiştir. Bu savaş olumlu yönetildiğinde çocuk, kendi dürtülerinin bir bölümünü tutup, kalanını eyleme dönüştürme yoluyla kendini yönetebilme yetkisini kazanıyor. Artık, bedeni onu değil, o bedenini yönetmektedir. Çocuk, bu aşamaya geldiğinde yürüme, tüm kaslarını hareket ettirebilme başarısının sevincini ve gururunu da yaşamaya başlamıştır. Çocuğun kaslarını kendi isteğine göre hereket ettirme sürecinin cinsel bir anlamı da vardır. Dışkıyı tutma, sonra da bırakma, ona haz veriyor. O, artık her şeyi denetleyebileceğine, kendi isteği ile her şeyi yapabileceğine inanıyor. O, zamanla kendi isteği ile eyleme geçme, kendi varlığının değerini ortaya koyma gücünü, yaşamın tüm süreçlerine aktaracaktır. Bu aşamada **aşırı denetim** ise çocukta mutsuzluğa yol açıyor. O nedenle çocuğun kendini denetlemesi ve yönetmesi abartılıp, yaşamı kısırlaştırılmamalıdır. Yaşamın, cinsel ilişki gibi, üzerinde denetimin olmaması gereken eylemleri bile vardır. Ya hep ya hiç ilkesi, kişide **cinsel güçsüzlük** yaratıyor. Cinsel güçsüzlük çekenlerin çoğunun, bilgi, düşünce ve mantıklarını duygularına tümüyle egemen kılanlar olduğu biliniyor. Bunların kişilik özelliklerini **ters tepki, bölünme, bozma, düşünselleştirme** gibi **savunma mekanizmaları** belirliyor. Dışkılama

denetiminde annenin tutumu, bu nedenle büyük önem taşıyor. Kaslarını daha denetleyemeyen 12 aylık bebeği tuvalet eğitimi amacıyla oturağa oturtan anne, çocuğunu genellikle kendini yönetemeyen, dizginleri başkasının eline veren bir **edilgin kişilik** geliştirmeye hazırlıyor demektir. Bu çocuk, ileride hemen hiçbir düşünce ve planını, başkasının yardım ve desteği olmadan hayata geçiremeyecek; bir şeyi birisine vermede, birisiyle paylaşmada zorlanacaktır. Ne yiyebilecek ne de yedirebilecektir. Temizlik ve kuruluk eğitimine erken zorlanan çocuk, dışkılamaya ve yaptığı nesneye fazla değer vermeye başlıyor. Bu eylem ve dışkı, özsever (narcissist**) enerji**yle yükleniyor. Bu çocukların ilerde sahip oldukları şeyler, kendi gözlerinde paha biçilmez değer kazanıyor. Bunlar, örneğin, altını herkesten çok seviyor ve değerli buluyorlar. Mal toplama meraklıları, koleksiyoncular, çevrelerindeki cansız; ama değerli nesneleri, cansız dışkıyla eşit kılıyorlar. Gerekli olgunluğa ulaşan ve kendisiyle iyi iletişim kurulan çocuklar ise annelerinin koyduğu temizlik kurallarına uymada ve onları içselleştirip onlarla özdeşleşmede fazla zorlanmıyorlar. Zorlama, kendini denetleme ve yönetme olanaklarını kısıtlama, çocukta kimi kez de pisletme eğilimi yaratıyor. Annesinin koyduğu yasaklar, onun çabalarını kısıtlayınca o da kendi gücünü kanıtlamak için başkaldırıyor. Temiz olmasını isteyenlere, altını, çevreyi kirleterek pisliği bir beceri, bir başarı gibi sunuyor. Çocuk, bu eylemleriyle katı, dayatmacı eğitim yöntemlerine boyun eğmeyeceğini çevresine duyurmuş oluyor. Büyüdüklerinde koltukları, arabaları çizenler; tuvaletlere, asansörlere yazı yazanlar, bunların arasından çıkıyor. Bunlardan kiminin dolabı; kiminin de el yazısı pis ve düzensiz oluyor. Bu döneme saplanmış kişilerde üstbenlik, benlikte **suçluluk duygusu** yarattığından, benlik, bunu giderecek **savunma mekanizması** oluşturuyor. Benliğini savunmak amacıyla gerçekte pisliği isteyen kişi, temizliğe; edilgin kişi, etkin davranışlara; cimri kişi, eli açıklığa yönelebiliyor. Bunların tümünde gözden kaçmayan şey, **aşırılık**tır. Bunların kişilikleri, **yapmak-yapmamak, boyun eğmek-direnmek, güçlülük-güçsüzlük, yönetmek-yönetilmek, iyilik-kötülük, temizlik-pislik** gibi karşıtları içeriyor. Bu döneme saplanmış olan **elezer** (sadist) **kişi için çevresindekiler**, dışkısı gibi denetlenmesi, koparılıp atılması, ezilmesi gereken nesnelerdir. Elezerlerin yanı sıra, bu gelişim aşamasını geçememiş olmanın ezikliği içinde, bir **güçlünün kendisini yönetmesine istekli ve hazır** bekleyen pek çok özezer (mazohist) de vardır. Çoğu kez, **elezer ile özezer** birbirini

bularak bir bütünlük oluşturuyor ve bir daha da birbirinden ayrılmıyor. Elezerlerin tümü eli kırbaçlı değildir. Kocasından daha akıllı olmasına karşın, onun bir dediğini iki etmeyen çok kadın vardır. Yayaları çamura bulayan sürücü; kuyruktakileri umursamayan, ses çıkaranı azarlayan memur; kelebeklerin kanatlarını koparan çocuk; yoksulun ekmeği ile oynayan işveren; hastanın hastalığından yararlanan hekim; sevgi arayanlardan sevgisini, öğrenmelerine yardımcı olması gerekenlerden bilgisini esirgeyen, tam notu kendine ayıran öğretmen, ilkel elezer örnekleridir. Sonsuz bir sabırla boynu bükük kuyrukta bekleyenler, kendilerini sömürüye açık tutanlar, jiletle orasını burasını kesenler, içine düşmek için çukur arayanlar, herkese yol verenler, amirinin yanında kendilerini karınca gibi görenler ise özezerlerdir. Bir de gözüne kestirdiklerine horozlanıp, güçlü gördüğü kişi karşısında sustalı maymuna dönen hem elezer hem de özezerler (sado-mazohistler) vardır. **(3)** Üretken Dönem (phallic stage): Çocuk cinselliğinin bu son aşaması, genellikle **3-4 yaşlar**ında başlıyor ve **6 yaş**ına dek sürüyor. Bu yaşlarda çocukta **benlik**, ilkelbenlikten koparak, ona karşı ayrı bir yapı biçiminde gelişmeye başlıyor ve giderek güç kazanıyor. Çocuk, bu yaşlara kadarki denemelerinin sonuçlarını, kendi dışındaki pek çok nesne ve olayı içine aktararak, onları **ilkel özdeşim**ler yoluyla birleştiriyor. Çocuğun ruhsal dünyası, belli bir tutarlılık, uyumluluk ve bütünlük kazanıyor. Çocuk, bu dönemde ilişkilerin nesnelerin bütünlüğü düzeyinde sürdürmeye başlıyor. Birbirine karşıt davranışları da olsa annesi, artık onun dışında, **anne simgesi**yle bir varlıktır. Daha önce memesi iyi, tokadı kötü olan bu nesne şimdi, sevdiği, hoşlanmadığı yönleriyle bir bütündür. Denge art arda değişse de çocuk, nesnelerle ilişkilerde sürekli bir düzen olduğunu seziyor. Belirli bir evi, odası, yatağı, anne babası olduğunun bilincine varıyor. **Cinsel içgüdü** (libido), **4-5 yaşlar**ındaki çocukta üreme organlarında yoğunlaşıyor. Daha önce bir enerji yığını olan bu içgüdü, ayrışmaya başlıyor. Bir bölümü, **yansız**laşıp benliğe bağlanıyor (onun buyruğuna giriyor); bir bölümü ise cinsel niteliğini koruyarak, üreme organının ve üreme eylemlerinin buyruğuna giriyor. **4 yaş**ından küçük çocuk da cinsel organıyla ilgileniyor. Ancak o dönemlerde cinsel içgüdü tüm bedene yayılmış olduğundan, bedenin her parçası, cinsel haz uyandırıyor. Üretken dönemde ise, cinsel uyarı, bedenin neresinden doğarsa doğsun, çocuk, bu uyarıları özellikle üreme organında duyumsamaya başlıyor. Artan haz isteği de cinsel organlarla ilgili

eylemlerle giderilmeye çalışılıyor. **Mastürbasyon** (masturbation), çocuğun ruhsal dünyasında önem kazanıyor. 4-5 yaşındaki çocuğun cinsel yaşamı, bir yönüyle yetişkininkine benziyor. Her ikisi de cinsel uyarıları üreme organlarında duyuyor ve cinsel gerginliği bu organlarla gidermeye yöneliyor. Yetişkin, çocuktan fazla olarak, cinsel ilişki arıyor; mastürbasyon, yetişkin için kısır kalıyor. Zaman zaman yetişkin de mastürbasyona başvursa da o, gerçekte karşı cinsle cinsel ilişki yaşamak istiyor. Çocuk ise, bu kısır; ama, zararsız doyumla yetiniyor. Bunun olağan koşullarda bir sakıncası yoktur. Gerçekte sakınca yaratan; söz konusu eyleme tanık olan anne babanın, çevrenin telaşı; ayıplayıcı, suçlayıcı, cezalandırıcı tutum ve davranışlarıdır. Çocuğu "Kopar, düşer, kurur, yiter.", "Bir daha görürsem elini keserim; biber sürerim."; "Hasta olur, ölürsün." biçimindeki korkutma ve ona gözdağı verme, bu eğilimi yok yere karmaşıklaştırıyor ve bir bunalım nedeni durumuna sokuyor. Bu hazdan vazgeçemeyen çocuk, engellemeler karşısında yeni çarelere başvuruyor. Örneğin, oyuncağına, köpeğine aşırı ilgi gösteriyor; öne, arkaya sallanmaya, bacağını sallamaya, elini cebinde tutup organını yoklamaya başlıyor. Evcilik, doktorculuk, bu yaş çocukları için en ilginç oyunlar arasındadır. Bu oyun, yatakların altında, dolaplarda gizlice oynanıyor. Evler kuruluyor, yemekler pişiriliyor, iğneler yapılıyor. Büyükler yoksa, oyunun en zevkli aşamasına bile ulaşılarak cinsel ilişkiyi andıran davranışlara geçiliyor. Bu aşamada erkek kızı, kız kızı, erkek erkeği inceliyor. Bu arada, üstbenliğin suçlamaları, ayıplamaları, onları dizginlediğinden, araya "Önce sen, sonra ben." tartışmaları giriyor. Yaptıklarının kabahat sayıldığını bilmelerine karşın, bu davranışları sürdürüyorlar. Yetişkinler gördüğünde kaçıyor, saklanıyor, yaptıklarını yadsıyorlar. **(4) Gizil Dönem** (latent stage): **7** ile **10-11 yaşlar**ı arasında yaşanan bu dönemde karşı cinse yönelim sürmekle birlikte, çocukta libido dürtüsü yavaşlıyor ve **toplumsallaşma** hız kazanıyor. Çocuk, Oedipal dönemde **anne baba ve akraba aşkı**nın yasak olduğunu deneyimleriyle çözümlüyor ya da o eğilimlerini bastırıyor. Ailenin iyi, kötü, doğru, yanlış dediği **değer yargıları**nı içselleştirerek üstbenliğinin gelişimini tamamlıyor. Bu döneme dek çocuk, dışardan gelen kurallara ilişkin uyarıları benimsemeye çaba göstermişken, bu dönemde **ideal benlik** oluşturup belirginleştirme yolunda çaba gösteriyor. Libido ile ilgili dürtülerini bastırmış olduğu için, bu dönemde bütün gücü ve **merak**ıyla öğrenmeye yöneliyor. Önceki dönemlerde çocuk, duygusal

gereksinimlerine daha çok özsevercilikle doyum bulurken ergenlik dönemine girince özseverci duygularının bir bölümünü, gerçek nesnelere yöneltmeye başlıyor. **Cinsel çekicilik, grup etkinlikleri, toplumsallaşma, bir mesleğe yönelme tasarımı ve yuva kurma isteği** güç kazanıyor. Çocuk, toplumsal gelişimle gerçeklere yöneldikçe öbür insanlara özgeci kişi olarak yaklaşan bir yetişkin olma yoluna giriyor. **(5) Cinsel Dönem** (genital stage): **11-12 yaşlar**ında girilen ve daha sonra yerini **gençlik dönemi**ne bırakan; yaklaşık **18-20 yaşları**na dek süren **ergenlik dönemi** (genital dönem), psikanalize göre ruhsal-cinsel gelişimin, **beşinci evre**sidir. Bu evrede kişi, bedensel olarak olgunlaşıyor; cinsel dürtüler, yeniden ve bilinç düzeyinde güçlü bir biçimde etkisini duyumsatıyor. Ergenin cinsel enerjisi (libidosu), yeniden cinsel organlar üzerinde odaklanıyor ve ergen, cinsel isteklerinin doyumu için karşı cinse yöneliyor. Çocuğun çözülmemiş ruhsal-cinsel dönemlerde kullandığı enerji ne kadar azsa, karşı cinsle normal ilişki kurup geliştirme yetisi o kadar yüksek oluyor. Eğer ergen, önceki dönemlerden birisine; özellikle üretken (fallik) evreye takılıp kalmışsa, **bastırma** ve öteki **savunma mekanizmaları**na çok enerji harcayacağı için karşı cinsle ilişki kurmada çeşitli zorluklar yaşıyor. Kesin çizgilerle birbirinden ayrılamayan beş gelişim döneminden her birinin derin iz bırakan etkileriyle yetişkinlik aşamasına gelen bireyin kişiliği, temel özellikleriyle belirleniyor. Ergenliğe kadarki gelişim dönemlerini tüm ayrıntılarıyla ele alan Freud, ergenlik dönemini ayrıntılı olarak incelememiştir. *Bkz.* **cinsel tedavi; iğdişlik karmaşası; insanın sekiz çağı ((5) Kimlik Karmaşasına Karşı Kimlik Duygusunun Gelişimi); Oedipus karmaşası; ruhsal-cinsel gelişim.**

ruhsal-cinsel işlev bozukluğu (psychosexual disfunction) Cinsel isteğin, heyecanın, orgazmın bastırılmış olması, erken boşalma, ağrılı ilişki ya da vajinismus ile beliren bozukluk; ***psikoseksüel fonksiyom bozukluğu.*** **DSM-4** sisteminde bu bozukluk, biyolojik öğenin çoğunlukla var olduğu gerçeğini daha doğru yansıtmak amacıyla cinsel kimlik ya da cinsellik kimliği olarak adlandırılmıştır. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim.**

ruhsal-cinsel travma (psychosexual trauma) Çocukluk döneminde yaşanıp yetişkinlik dönemindeki ruhsal-cinsel işlev bozukluklarına neden olan küçültücü, korkutucu, sarsıcı , yaralayıcı cinsel deneyimler**; *psikoseksüel travm.*** Ensest ve öbür cinsel sömürüler, bu tür travmalar yaratabiliyor.

ruhsal çevre (psychological environment) Belli bir anda bireye etki yapan dış çevre. Bu çevre içine düşlemeye ya da dile dayanan yapıtların sağladığı; **K. Lewin** gibi kimi yazarlara göre ise gerçek dünya ile ilgili çevre de giriyor.

ruhsal çözümleme *Bkz.* **psikanaliz.**

ruhsal danışma *Bkz.* **psikolojik danışma**.

ruhsal denge (psychological balance) İnsanın ruhsal süreçlerinin normal biçimde işlemesi; organizmanın ruhsal işlevlerini yaradılışına uygun biçimde yerine getirmesi durumu; ***psikolojik denge.*** Duygulanma, heyecanlanma, sevinme, üzülme gibi ruhsal işlevlerde ortaya çıkan ve kim,i zaman biyolojik dengeyi bozan işlev bozuklukları, **ruhsal dengesizlik** olarak adlandırılıyor.

ruhsal dengesizlik *Bkz.* **ruhsal denge.**

ruhsal ekonomi kuramı (psychological economy theory) **Freud'a göre**, bedensel devinimler gibi ruhsal süreçler için de belli bir enerji (güç) kullanımına gereksinim vardır. Örneğin, düşünmek, belli bir duyguyu yaşamak için de belli ölçüde bir enerji kullanılıyor. **Ruhsal enerji**mizin kaynağı, doğal yapımızı oluşturan ve haz ilkesinin egemen olduğu ilkelbenlikteki içgüdülerdir. Ruhsal enerji, doğuşta tümüyle içgüdüseldir. Bu nedenle kaygan, dizginlenmemiş bir sel gibi başıboş akıyor. Gelişim sürecinde bu enerji ayrışarak belirli bedensel ve ruhsal işlevlere bağlanıyor. Ayrışma gerçekleştikçe ruhsal enerji, içgüdüsel niteliklerini yitirip yansızlaşıyor, esneklik ve kararlılık kazanıyor. Ruhsal enerjinin gerçekleştirdiği bu değişimle örneğin, bir zamanlar belirsiz sesler çıkaran bebek, daha sonra ünlü bir şair, yazar; akla gelmedik yaramazlıklar yapan küçük yavru, kılı kırk yaran ünlü bir bilim insanı oluyor. İnsan, sağlıklı bir gelişim gösterdiğinde ruhsal enerjisinin önemli bir bölümü, 3-4 yaşlarında ilkelbenliğinden koparak benliğinin buyruğuna giriyor. Büyük bir bölümü ise içgüdüsel özellikleriyle ilkelbenliğinde varlığını sürdürüyor. **Benlik**, buyruğu altına aldığı bu **yansızlaşmış** ve **bağlanmış ruhsal enerji**nin bir bölümünü **algı, düşünme, anı, gerçeği izleme, eyleme geçme** gibi süreçler için kullanıyor. Önemli bir bölümünü de **ilkelbenliği denetlemek** ve bu iki yapıyı uzlaştırmada, **bilinçli süreçleri bilinçdışı dürtülerden korumak** üzere, 4-5 yaşlarında üstbenliğin buyruğuna veriyor. Görüldüğü gibi Freud'un ruhsal ekonomi kuramı, **ruhsal enerjinin dağılım ve tüketiliş biçimi**ni açıklıyor. Sağlıklı bir gelişim gerçekleştirildiğinde

içgüdüsel enerji, bu üç ruhsal yapı arasında dengeli ve verimli bir biçimde kullanılmış oluyor. Nevroz ve psikozları ortaya çıkaran yaşantılar ise ruhsal gücün, sıkça beliren **iç çatışmalara karşı benliğin savunulması** için tüketilmesine yol açıyor. Elbette istenen ve beklenen, her insana, ruhsal enerjisinin çoğunu **sorun çözücü çabalar**la **kendini gerçekleştirme** yolunda kullanabileceği ortamların sunulmasıdır. *Bkz.* **psikanaliz.**

ruhsal enerji *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı; ruhsal ekonomi kuramı.**

ruhsal etkileşim (psychokinesis) 1. Ruhötesi (parapsikoloji) çalışmalarında, öznel etkiler sonucu cansız varlıklar üzerinde, fiziksel bir etki, araç, gereç kullanmadan, örneğin, yemek tabağını masanın bir başından öbür başına hareket ettirme gibi bir eylem gerçekleştirme varsayımsal yetisi; ***psikokinezi.*** 2. Psikiyatride, önlenemeyen güçlü kas tepkileri.

ruhsal evrenseller (psychological universalities) Öğrenme, algı, bellek gibi bütün bireylerde işleyen ruhsal süreçler. *Bkz.* **biyolojik evrenseller; toplumsal evrenseller.**

ruhsal fizyoloji *Bkz.* **fizyolojik psikoloji**

ruhsal gelişim *Bkz.* **ruhsal olgunluk.**

ruhsal gerçeklik (psychic reality) **Psikanalize göre,** gerçek yaşantıların ya da olayların nesnel gerçekliğinden farklı olarak, **düşlemler**in, **istekler**in, **korkular**ın, **beklentiler**in ve benzeri öznel, içsel gerçekliği.

ruhsal gerekircilik *Bkz.* **ruhsal belirlenimcilik.**

ruhsal gerginlik (psychological strain or stress, sustained mental effort) 1. Biyolojik ve ruhsal bir hazır olma; ***psikolojik gerginlik,ruhsal gerilim.*** Canlının bozulan denge durumunda kas gerginliği artıyor, solunum ve kalp refleksleri çoğalıyor. *Bkz.* **gevşeme.**

ruhsal gerilim *Bkz.* **ruhsal gerginlik.**

ruhsal güç *Bkz.* içgüdü kuramı (İçgüdüler ve Güdülenme: Libido).

ruhsal güçsüzlük (psychic impotence) Erkeğin cinsel organlarının ve isteğinin normal olmasına karşın normal cinsel ilişki kuramaması ile beliren işlev bozukluğu; ***iktidarsızlık.*** Ruhsal güçsüzlük; **erken boşalma, dikleşme yokluğu** ya da cinsel ilişki için belli koşulların sağlanamaması biçiminde ortaya çıkıyor.

ruhsal hastalıklar *Bkz.* **ruh hastalıkları.**

ruhsal hava (psychological climate) İnsanın çevresindeki baskın olumlu ya da olumsuz duygusal ortam. Bu ortamı özellikle kişisel ve toplumsal uyarıcılar oluşturuyor.

ruhsal intihar (psychic suicide) Kişinin fiziksel yollara başvurmadan, yalnızca ölmek istediği için ölmesi.

ruhsal işlevler *Bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliğin Dört İşlevi .**

ruhsal kökenli bedensel bozukluklar (psychosomatic disorders) Biriken ve artan **ruhsal gerilim**in iç organları etkilemesi ile oluşan bedensel hastalıklar; ***psikosomatik hastalıklar.*** Çocuk ve gençlerde ruhsal kökenli bedensel bozukluklara az rastlanıyor. Rastlanılanların da sürelerinin kısa olduğu gözlemlenmiyor. Çünkü çocuk, duyduğu sıkıntı ve kızgınlığı çok kez, içinde denetim altında tutup biriktirmiyor. Ruhsal gerilim ise, **içgüdüler** ile onlara karşı çalışan **savunma mekanizmaları**nın oluşturduğu karmaşalar, uygun bir anlatım bulamadığında ortaya çıkıyor. Çocuğun sınırsız isteklerini ya da içgüdülerini ilk yıllarda annesi; sonra çevresi, üstbenliği ve onun bir işlevi olan **vicdan**ı engelliyor. **Annenin aşırı koruması, aşırı aldırmazlığı, kararsız tutumları**, çocuğun anneden erken ayrılması, dışkıl dönem çatışmaları ve ödipal süreçle ilgili **saplantılar**, çocukluktaki olumsuz etki kaynaklarını oluşturuyor. Ruhsal kökenli bedensel bozuklukların oluşumunu **kalıtım** da etkiliyor. Kimi çocuklar, çok etkin; kimileri ise daha az etkin olarak doğuyorlar. Bunun sonucu olarak çocukların **engellenme**ye, **sevgi**ye karşı uyarılma derecelerinin farklı oluşu, annenin tutumunu da etkiliyor. Öte yandan, **kaygılı anne**, bebeği kucağında gerilim içinde tuttuğu ve öyle emzirdiğinde, kendi kaygısını çocuğuna da aktarıyor. Çocuğunu önemsemeyen anne, onun açlık ve benzeri isteklerini duyumsamakta geç kalıyor. Böylece, annenin **sevmek-sevmemek, kızgınlık-aldırmazlık** gibi çelişkili davranışları, çocukta **karşıt iletiler** oluşturuyor. Çocuk, kalıtım özellikleri ve annesinin bu tür tutumlarının sonucu olarak **tedirginlik** *ve* **kaygı** yaşıyor. Bu duygusunu bebeklikte ağlama, katılıp tepinme, kusma, kabız olma biçiminde ortaya koyuyor. Büyüklerin ruhsal kökenli bedensel bozukluklarının yüzde 75'inde, çocukluk çağıyla ilgili bir ruhsal olay saptanmıştır. Dışsal ve içsel uyaranlara insanın hem bedensel hem de ruhsal yapısı aynı anda yanıt veriyor. Bu durum, her hastalığı, birden çok etkenin belirlediğini de ortaya koyuyor. Çocuk, ergen ve yetişkinde en çok

görülen ruhsal kökenli bedensel bozukluklar **kabızlık, migren, astım, egzama, kurdeşen** ve **tik**tir**.** Bunların dışında deri, kas, iskelet, solunum, dolaşım, sindirim, üretim-boşaltım, metabolik-endokrin sistemleri, özel duyu organları ve öbür sistemler ile ilgili birçok ruhsal kökenli bedensel bozukluğa da rastlanıyor. *Bkz.* **bastırma.**

ruhsal körlük (psychic blindness) Bilinen fiziksel bir nedenle değil; **histeri** gibi bir ruhsal mekanizmanın etkisi ile görememe; ***beyinsel körlük, psikolojik körlük.***

ruhsal olgunluk (psychomaturity) Akılsal ve duygusal tepkilerin yapı ve görev açısından yetişkinlik düzeyine ulaşması; olaylara etkin bir biçimde katılabilme; ***psikolojik olgunluk***. Günlük konuşma dilinde olgun terimine olumlu; olgunlaşmamış terimine de olumsuz anlam yüklenmiş olmasının sonucu olarak olgunluk sözcüğü, "sağlıklılık, dengelilik, beğenilen nitelikleri olma" gibi birden çok anlam kazanmıştır. Yakın geçmişte, ruhsal olgunluğa ilişkin araştırmalar yapılmış, görüşler ortaya konulmuştur. Ruhsal olgunluğun ne olduğu konusunda davranış bilimciler, şu görüşte birleşiyorlar: Olgun kişi, gerçekleri net bir biçimde algılayabiliyor; öbür kişilerle, güvene dayalı sıcak ilişkiler kurmaya çalışıyor ve kurduğu bu ilişkilerin sorumluluğunu taşıyor. Kendini benimsemiş olmanın erincini yaşıyor. Bu erinçle başka kişilerin gereksinimleriyle de ilgileniyor; onların sevinç ve üzüntülerini paylaşıyor. Üretkenliğini ve yeteneklerini sürekli geliştirmekten hoşlanıyor. Birey, ruhsal olgunluğunun bu niteliklerini, yaşamının her evresinde koruyor. Gruplar üzerinde yapılan kimi araştırmalar da başta bedensel sağlık olmak üzere, zihinsel yeterliliğin; ekonomik, toplumsal olanakların ve iş olanağının ruhsal olgunlukla ilişkili olduğunu ortaya koymuş bulunuyor. Ancak, birçok olanaktan yoksun olmalarına karşın kimi kişilerin gerçekleri görerek, üretkenliklerini sürdürmeyi, öbür kişilerle içten dostluklar kurmayı başardıkları görülüyor. Ne ki bu insanların, zorlukları nasıl aştıkları, kişilik bütünlüklerini nasıl korudukları, tutarlı bir varoluşu nasıl gerçekleştirdikleri, bugüne dek belirlenememiştir. Ruhsal Olgunluk Kazanmış Kişinin Gerçekleştirdiği İşlevler: İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında 20-30 yaşlarındaki sağlıklı genç yetişkin kişiler üzerinde yapılmış olup kuramcı, deneyci, gözlemci ve klinikçilerin ortak görüşlerine ve araştırma sonuçlarına göre, ruhsal olgunluk kazanan kişi şu işlevleri gerçekleştiriyor: (1) Çevresindeki insanlara ve olaylara karşı duyarlı davranıyor. (2) Öbür kişilerin kendisinden beklentilerinin neler

olduğunu görüyor ve onları karşılamaya çalışıyor. (3) Öbür kişilerle ve toplumun temel kurumlarıyla uyumlu bir birliktelik kuruyor. (4) Kendi değer yargıları ve görüşleriyle öbür kişilere, toplumdaki olaylara ters düştüğünde rahatsız olsa da kişilik bütünlüğünü koruyor. (5) Yeteneklerine uygun işte çalışıyor. Çalışmalarını kendisine ve içinde yaşamakta olduğu topluma yararlı olacak biçimde yürütüyor. Kendi kişilik çatışmalarından ya da çevresel ve rastlantısal olaylardan kaynaklanan türlü zorlukları yaşayarak ruhsal olgunluğa ulaşmış kişiler üzerinde yapılan araştırmalardan da belli sonuçlar çıkmıştır. Bu kişiler, kendilerini çok sarsan çatışma ya da olayların yarattığı stresten sonra, içlerinde bir düzeltme mekanizması varmış gibi toparlanabiliyor ve dengelerini yeniden kazanarak, varmak istedikleri yere doğru yol alıyorlar. Stres sonrasındaki toparlanmada ve yeniden denge kazanmada, kişinin kimliğini (rolünü) sürdürme kararlılığı kendisine destek oluyor. Bu kararlılık, beklenmedik durumlar karşısında bu kişilerin ne yapabileceklerini düşünme yetenek ve becerisini geliştirmiş olmalarından kaynaklanıyor. Stresin yarattığı kaygı da bu yeterlilikten yararlanılarak denetleniyor. Bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinden her birinin bir olgunlaşma düzeyi vardır. Ruhsal olgunluk, her gelişim döneminde organizmanın yeniden örgütlenmesiyle kazanılıyor. O nedenle, genç ve orta yetişkinlik dönemlerinde varılan biyolojik olgunlaşma ve toplumsal olgunlaşma ile ruhsal olgunlaşmayı birbirine karıştırmamak gerekiyor. Ruhsal olgunluğa ulaşan kişi, benliğini bütünlemiş oluyor. O nedenle kim olduğunu araştırma gereğini duymuyor. Çünkü kim olduğunu, nasıl yaşamak istediğini biliyor. Meslek ve eş seçimi gibi çekinceli dönemler dışında, varmayı amaçladığı yere doğru ilerlerken, gizilgüçlerini nasıl kullanacağını düşünebiliyor ve buna ilişkin tutarlı kararı verebiliyor. Ruhsal olgunluğa ulaşmış kişinin değerleri, zihinsel işlevleri ve kendini algılayışı, kendine yönelik düşünceleri, başka kişilerle kurduğu ilişkiler genellikle dengelidir. Bu kişi, bunları dış etkilerle kolay kolay değiştirmiyor; olumlu ve etkili olanları olduğu gibi koruyor. Düşüncelerinde, çalışmasında, başarısında belirli bir kararlılık görülüyor. İlişki kurduğu kişilere karşı kararlı bir tutum takınıyor. Çünkü ne olduğunu ve ne olmadığını biliyor. Olgun kişiliğin en önemli belirleyicisi durumundaki güçlü benlik, zekânın bir işlevi olarak oluşup ortaya çıkıyor. Çünkü yaşantıların biçimlendirilmesi, bunların bellekte saklanması ve gerektikçe yapıcı bir biçimde kullanılması ile beynin

gelişim düzeyi arasında doğrudan bir ilişkili bulunuyor. Benliğin gücü üzerinde, en az zekâ kadar etkili olan bir etken de kişinin sahip olduğu esnek denetim mekanizmasıdır. Bu mekanizma, gerçekleştirilmesi uygun görülmeyen istek ve yaşantılar bastırılırken, organizmayı aynı zamanda yaşantıya açık tutuyor. Benliği güçlü kişiler, kaygılarıyla baş etmede zorlanmıyorlar; tutarlı bir gelişimle yaşama hep değer veriyorlar. Ruhsal Olgunluk İçin Gereken Çevresel Etkenler: Bu etkenler şunlardır: (1) Yeterince geliştirilmiş anlama, usavurma ve yargılama gücü. (2) Çocukluk dönemini, huzurlu bir aile ortamında geçirmiş olma. (3) Anne babanın, çocuğun gereksinimlerini karşılamada duyarlı davranması. (4) Yeterli ekonomik güvence, eğitim ve iş olanakları. Bu etkenlerden birinin ya da birkaçının eksik olmasına karşın ruhsal olgunluğa ulaşmayı başaran bireyler de vardır. Kimi görgül araştırmalara ve psikanalizcilere göre, kimi güçlükleri yaşamak, olgunlaşmayı hızlandırıyor. Bir kişinin ulaştığı olgunlaşma düzeyi, ancak o kişinin, zorlayıcı durumlarla karşılaştığında anlaşılabiliyor. Psikanalize göre, organizma tam bir doygunluk yaşadığında, durumun değişebilmesi için bir neden kalmayacağı için gelişim olmayacaktır. Sonuç olarak; bireyin ruhsal olgunluğa ulaşması, hem ruhsal desteğin hem de ekonomik ve toplumsal olanakların var olduğu bir ortamda gelişimini sürdürmesine bağlıdır. Bunun yanı sıra bireyin, benliği güçlendiren zorlu deneyimleri yaşamış olması da gereklidir. Ruhsal Olgunluk ve Kimlik Bilinci: Ruhsal olgunluğa erişenler de erişmemiş olanlar da belirli bir kimlik geliştiriyor ve bu kimliği, “kendileri” olarak benimsiyorlar. Bu olgu, kişilik gelişiminin doğal bir sonucudur. Ancak, ruhsal olgunluğa ulaşmış kişi, ruhsal yönden yeterince olgunlaşmamış kişiden farklı olarak, kendi kimliğinin bilincinde oluyor; kendi kimliğini daha tutarlı olarak yaşıyor. Kendisini başkalarının da kendisi gibi algıladığına inanıyor. Bu konudaki kestirimi genellikle doğrudur. Çünkü olgunlaşmış kişi, gerçekçi ve bütünlenmiş bir kişiliğe sahiptir. Olgunlaşmamış kişinin ise, kendisinin tanıdığı benliği ile toplumsal benliği arasında önemli bir ayrım vardır. Ruhsal yönden olgunlaşmamış kişi, yetişkin insanın duygusal, toplumsal ve cinsel işlevlerini sağlıklı biçimde yerine getiremiyor. Olgun insan, kendini seviyor; ama, bu sevgi, bencil ve ben odaklı değildir. Onun kendine duyduğu sevgi ve saygı, ilgisinin sınırları, öbür insanların tümünü içine alacak genişlikte ve yoğunluktadır. Olgun kişinin, öbür kişilerle yakın ve sıcak ilişkiler kurabilmesinin nedeni, kendini sevebilmesidir. Başka

insanları sevmesi, kişinin kendini sevmesine; kendini sevmesi de başka insanlarca sevilmesine bağlıdır. Kişi ruhsal olgunluğunu, gelişimi boyunca karşılaştığı duygusal ve toplumsal görevlerle başa çıkmakla kanıtlıyor. Her gelişim döneminin kendine özgü bir doyum biçimi ve üstesinden gelinmesi gereken sorunları vardır. Beklenen, bunların tümünün değilse de büyük çoğunluğunun çözüme kavuşturulmasıdır. Yaşamı boyunca karşılaştığı bedensel, bilişsel, devimsel, toplumsal, duygusal ve cinsel sorunlarının tümünü çözüme kavuşturmuş olan insan, zaten görülmemiştir. İçinde yaşanılan ortamın koşulları, gelenek ve görenekleri, kimi görevlerin gerçekleştirilmesine engel oluyor. Bu nedenle, ruhsal olgunluğa ulaşmış olan insanların ruhsal dünyalarında da kimi saplantıların varlığı ve bunların kimi gerilemelere yol açması doğaldır. Ancak bunlar, o insanlara ruh hastası dedirtecek düzeyin çok altındadır. Ayrıca, her insanın ruhsal bozukluk geliştirebilme yeteneği olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, en zor koşullarda bile genellikle dengelerini korumayı, olumsuz tepki göstermemeyi başaran kişilerin, benliği güçlü kişiler oldukları da unutulmamalıdır. Özetle ruhsal olgunlaşmaya, kimlik bilinci kazanmaya ve benliği güçlendirmeye bir süreç olarak bakılmalıdır. Olgunlaşmış olmanın en önemli ölçütü, kişinin gizilgüçlerini ortaya çıkarma çabasını sürdürmesidir. Kişinin aralıksız gelişimini bu süreç sağlıyor. Yinelenmeyen her yanılgı, edinilmiş deneyim niteliğinde olduğu için, kişinin başarıları, öbür kişilerin de yararlanabileceği sonuçlar olarak ortaya çıkıyor. Böylece kişi, kendisini ve dünyasını sürekli bir gelişim ve bütünlük içinde yaşayıp gitme olanağını elde ediyor. *Bkz.* insanın sekiz çağı.

Ruhsal Olgunluk İçin Gereken Çevresel Etkenler *Bkz.* ruhsal olgunluk.

Ruhsal Olgunluk Kazanmış Kişinin Gerçekleştirdiği İşlevler *Bkz.* ruhsal olgunluk.

Ruhsal Olgunluk ve Kimlik Bilinci *Bkz.* ruhsal olgunluk.

ruhsal oluşum (psychogenetics, psychogeny, psychogenesis) **1.** Ruhsal olayların kökenini ve oluş biçimini inceleyen psikoloji dalı; ***psikogenetik, ruhun oluşumu.*** **2.** Ruhsal özelliklerin kalıtımdan gelen nedenlerini inceleyen bilim dalı

ruhsal örselenme *Bkz.* **ruhsal travma.**

ruhsal özdoyurum (psychological masturbation) Cinsel boşalım olmadan, düşleme yoluyla gerçekleştirilen özdoyurum; ***psikolojik mastürbasyon.***

ruhsal özerklik *Bkz.* **ruhsal bağımsızlık**.

ruhsal profil (psychological profile) Bir kişinin nicelik yönünden belirlenebilen ve çizgi ile gösterilebilen zihinsel ve öbür kişisel özelliklerinin çizgilerle şemalartırılması; ***psikolojik profil.***

ruhsal sağırlık 1. (psychic deafness, functional orhisterical deafness) Bilinen bir bedensel nedenden değil; **histeri** gibi, bir ruhsal mekanizmanın etkisiyle işitememe durumu. **2.** (cortical deafness) Arada bir beyin kabuğu sağırlığı. Kulaktan çok beyin kabuğunun bir bozukluğu ya da özrü nedeniyle ortaya çıkan sağırlık.

ruhsal sarsıntı *Bkz.* **duygusal boşalım; ruhsal travma.**

ruhsal savaş *Bkz.* **psikolojik savaş.**

ruhsal sinirce *Bkz.* **nevroz.**

ruhsal tanılama (psychodiagnosis, psychodiagnostics) İlgili tekniklerden yararlanarak davranışın; özellikle bozuk davranışın altında yatan nedenleri ortaya koyma; ***psikodiyagnoz.***

ruhsal tedavi *Bkz.* **psikoterapi.**

ruhsal tedirginlik (tension, strain) **1. Fizyolojide**, eğilme, bükülme, uzama gibi belli bir basınca karşı vücudun gösterdiği direnç. **2.** İstemli çaba sonucu kasların aşırı biçimde gerilmesi ya da zorlanması ve bu yüzden doğan bir özel kas duyusu; ***gerginlik.*** **3.** Biyolojik ve ruıhsal hazır olma; ***psikolojik gerilim.*** Bozulan denge durumunda canlının solunum ve kalp refleksleri artıyor.

ruhsal-tepkisel (psychomotor) Ruhsal süreçlerin devimsel davranışlar; devimsel davranışların da ruhsal süreçler üzerindeki etkileriyle; özellikle **istençli hareketler**le ilgili.

ruhsal travma (psychic or psychogenic trauma) Kişide ruhsal bozukluk yaratabilecek kadar güçlü bir **ruhsal sarsıntı**; ***ruhsal yaralanma, ruhsal örselenme.*** *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

ruhsal uyuşukluk (psychic inertia) **Psikanalize göre**, tedavide bir direnme ve engel olarak karşılaşılan bebeksi bir evreye takılıp kalma. Bu tür takılmaların, nevrozun temel özelliklerinden ve tedavinin önündeki en önemli engellerden biri olduğu düşünülüyor.

ruhsal uzaklaşma (psychokogical distance) **1.** Çizgisel bir **kanı ölçeği**nde bir utangaçlık türünün bir nokta üzerinde; başka bir türünün de başka bir

nokta üzerinde gösterilebilir olması gibi, aynı yersel şemadaki iki veri arasında bulunan doğrusal uzaklık. **2.** Bir insanın başka biri ile ruhsal ilişkilerinde karşılaşmış olduğu güçlük derecesi ya da güçlüğün kestirim derecesi. Bu güçlük, davranış, kişilik ya da statü ayrılığı, ideoloji anlamında ya da uzmanlaşmayı, düşmanlığı sezme türünde olabiliyor. **3. Topolojide**, ruhsal bir gücün izlediği yolun göreli uzaklığı, ruhsal bir birimden öbürüne geçerken karşılaşılan engellerin en az sayısı. **4. Estetikte**, bir sanatçının, bir nesnenin; özellikle güzel sanat yapıtının pratik öneminden ya da çekiciliğinden kendini ayırması, ondan uzak durması, duygusal olmama derecesi; ***psikolojik mesafe, ruhsal aralık.***

ruhsal yaklaşım (psychological approach) **1.** Yeni konu ve düşüncelerin, öğrencilerin öğreneceği biçimde ve onlar için anlamlı olan yönde öğretilmesini savunan **yeni öğretim yöntemi. 2.** Bireysel psikolojik danışmada, başvuranın kendi sorunlarını öğrenmesine ve tanılamasına, önerilenlerin kendisi için anlamlı olmasına önem veren bir yaklaşım; ***işlevsel yaklaşım.***

ruhsal yalnızlık (psychic isolation) **Jung'a göre,** bilinçdışı malzemelerinin su yüzüne çıkmasını önlemek amacıyla toplumsal ilişkilerden kaçınma; ***ruhsal tecrit.*** Jung, ruhsal yalnızlık terimini **ortak bilinçdışı**ndaki malzemenin bilince ulaşması durumunda yaşanan **yabancılaşma** duygusu için de kullanmıştır. *Bkz.* **analitik psikoloji.**

ruhsal yaralanma *Bkz.* **ruhsal travma.**

ruhsal yaşam alanı (psychological life space) Belli bir anda kişinin davranışını belirleyen olguların tümü; ***ruhsal çevre.***

ruhsal yetersizlik (psychic inadequacy) **Psikanalize göre,** cinsel girişimlerde gereği gibi doyum sağlayamama sırasındaki yetersizlik duygusu.

ruhsal yöntem psychological method) Yabancı dil öğretiminde kullanılan dolaysız bir yöntem; ***psikolojik metot.*** Bu yöntemin uygulanışında, günlük yaşamla ilgili tümce, nesne ile birlikte sözlü olarak söyleniyor. Öğrenci, bu yolla her yeni sözcüğü zihinsel imgesiyle bütünleştirmiş ya da düşüncelerin mantıksal ilişkisini kavramış oluyor.

ruhsal zaman (psychological time) Zamanın, saat ve güneş durumunun yardımı olmadan, öznel olarak kestirilmesi; yaşantılar sırasında geçen süre ile ilgili öznel izlenim. Bu tür yargılarda, yaşanan olay sayısı ve bunların doğaları ile ruhsal ritimden yararlanılıyor.

ruhsal zırhlanma (psychological encapsulation) **K. Lewin'e göre**, gerginlik yaratan durumlardan kurtulmak için, bir kazayı görmemek için gözlerini kapamak gibi, kendini tüm dış uyarıcılara kapalı tutma davranışı.

ruh-sinir koşutluğu (psychoneural parallelism) Bütün zihinsel (ruhsal) etkinliklerin belirli sinirsel eylemlere neden olduğunu savunan anlayış.

ruhun oluşumu *Bkz.* **ruhsal oluşum**.

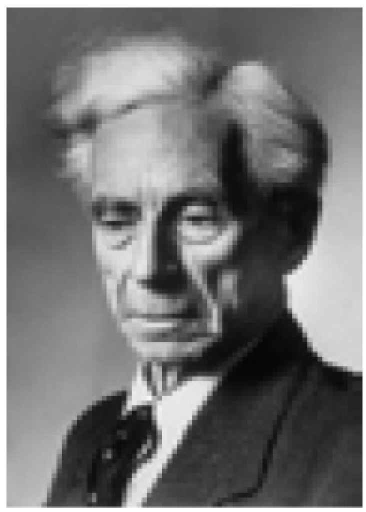
ruhu okuma (psychognosis, psychognosy, psychognostics) **1.** Kişiyi anlama bilim ve sanatı. **2. B. Sild'e göre**, uyutma yoluyla kişiyi inceleme ve tanıma.

rumuz *Bkz.* **simge.**

RUSSEL, Bertrand (1872-1970) **Yeni Gerçekçilik düşüncesinin öncülerinden; mantık ve metematik ilkelerine dayalı bir felsefe anlayışı geliştirmeye çalışmış İngiliz matematikçi ve düşünür.** Russel, Monmouthshire yakınlarındaki Trelleck'te doğdu; Vales yakınındaki Penrhyndendraeth'te öldü. İngiltere'nin soylu bir ailesindendir. Cambridge Trinity College'da felsefe, matematik ve ahlak okudu. 1910-1916 arasında, bitirdiği üniversitede rektörlük yaptı. I. Dünya Savaşı'nda savaşa karşı çıktığı için tutuklandı. Salıverildikten sonra Califoernia Üniversitesi'nde rektör olarak çalıştı. Çin ve SSCB gezilerine çıktı. 1940-1943 arasında Barnes Foundation'da felsefe profesörlüğü yaptı. Düşünce özgürlüğünü savunmayı ve uluslar arası barışa yönelik eylemlerini sürdürdü. Nükleer silahlara karşı çıktı; her türlü savaş aracının yapımının yasaklanması yönünde girişimde bulundu. Savaş yanlılarının yargılasnması ve ve savaşın önlenmesi amacıyla Fransız düşünürü J. P. Sartre'ın da aralarında olduğu arkadaşlarıyla Russel Mahkemesi'ni kurdu. Teknik buluşların insan yararına kullanılmasının bir insanlık ödevi ve uytgasrlık gereği olduğunu savundu. Russel'ın bilimsel ilgisi matematikten felsefeye; ahlaktan eğitime ve toplumbilime dek geniş bir alanı kapsıyor. Değişik eğilimlerden sonra Yeni Gerçekçilik ve lojistik öğretilerinin öncüleri arasında yer aldı. Düşünceleri matematiksel mantık, felsefe ve ahlak, toplumsal ilişkiler ve gelişmeler olarak üç odakta toplanıyor. Russel felsefesinin temelini matematik mantık bağlantısı oluşturuyor. Bu temele oturttuğu öğretisine **mantıksal atomculuk** diyor. Bu kurama göre gerçeği kavramak için algı verilerinin ilk öğelerine dek gitmek gerekir. Bunun yöntemi **matematik**te vardır. Çünkü matematik, sayı ve niceliklerinin bilimi olmanın yanı sıra, "doğa düzeninde yasal

belirlilik ve bağlılıkla kazanılabilecek bütün içeriklerin bilimidir.” Bunun için önce mantığın temel kavramları ile bu kavramların birbiriyle olan bağlantısını saptamak ve bir **mantık dili** kurmak gerekir. Ona göre **algı**, ruhsal ve maddesel alanda olayların birbiriyle bağlantısını veriyor; nesnel olanın kendini kavramayı sağlamıyor. Buna göre insan, varlığın özünü değil, duyularla verilen niteliklerini bilebiliyor. Bununla **görüntü ve gerçeklik arasındaki ayrılık** ortaya çıkıyor. Çünkü nesnel varlıklar karşısında insanın bilebildiği, yalnızca kendi durumuna göre olan **duyular**la kendisine verilendir. Duyular ise varlığın gerçeği yerine görüntüsünü veriyor. O, bunu *Felsefe Meseleleri* adlı yapıtında irdelemiştir. Öğretisinin ikinci temelini oluşturan **felsefe ve ahlak sorununu** insan-doğa ilişkisi içinde ele almıştır. Ona göre felsefe, genel ilkelerini dinden, dinsel ahlaktan değil; doğabilimlerinden, doğanın kendinden çıkarmalıdır. Çünkü doğa, salt mantık ilişkileriyle birbirine bağlanan duyu verilerinin oluşturduğu bir bütündür. Bu, Russell’ın **dolaysız gerçekçilik** dediği felsefe kuramıdır. Gerçek olan madde, doğrudan doğruya bilgiye dönüşecek durumda değildir. Ahlak, gelenekler, alışkanlıklar yerine felsefeye, bilime dayanmalı ve insanın iyiliğini, mutluluğunu, güzel yaşamasını amaçlamalıdır. İnsan, düşüncelerini beynini çalıştırarak doğa yasalarına göre üretiyor; bütün bildiklerini doğadan alıyor. Bu nedenle o, doğanın bir bölümcüğüdür. Bilginin tek kaynağı olan bilim, bize tanrısal varlık, ölümsüzlük olgulşarına inanmak için yeterli kanıt gösteremiyor. Korku temeline oturtulan din de bu tür bir inancı bilimsel ilkelerle gerçekleştiremez. Bu durumda insan, gerçek önemini, yarattığı değerlerle yeni bir dünya oluşturarak ortaya koyacalktır. Bu değerlerin oluşturduğu dünya, içinde yaşanılan dünyadan üstündür; insan, buna uytgun bir yaşama düzeni, ahlakı kurma durumundadır. Bu yaşamı, insanın amacı, dünya görüşü biçimlendirecektir. Bu **iyi ve mutlu yaşam**ı, dayanağı sevgi ve bilgi olan yönetim oluşturacaktır. Russell’e göre insan, içinde yaşadığı toplumla uyum vedenge sağlamayı istemelidir. Bu ise bilgiye dayanan ilişkilerle, barış içinde yaşama, düşünce ve davranma özgürlüğü ile kurulmalıdır. İnsanın evrende içinde bulunduğu çatışmayı tek tek insanlar yıkıcı olmaktan kurtaramaz; ama yönetim kurtarabilir.İnsan doğayla, insan insanla ve insan kendisiyle çatışmaktadır. İnsanın doğayla çatışmasını bilim; insanın insanla çatışmasını politika ve savaş; insanın kendisi ile çatışmasını da din yönlendiriyor. Russell’ın görüşleri, geniş bir etki alanı yaratmış; yayınları ve eylemleri yeni bir

dünya politikasının oluşmasına katkı sağlamıştır. **Başlıca yapıtları:** *Principia Mathematica (A. N. Whitehead ile 3 cilt, 1910-1913 (Matematiğin İlkeleri); The Problems of philosophy, 1912 (Felşsefe Meseleleri); Our Knowledge of External World, 1914 (Dış Dünya Bilgimiz); Roads to Freodom, 1918 (Özgürlüğün Yolları); Misticism and Logic, 1918 (Mistiklik ve Mantık); Introduction to Mathematical Philosophy, 1919 (Matematik Felsefesine Giriş); Analysis of Mind, 1921 (Zihnin Çözümlenmesi); The Analysis of Matter 1927 (Maddenin Çözümlenmesi); On Education, 1926 (Eğitim Üstüne); An Outline of Philosophy, 1927 (Felsef enin Temel Çizgileri); Mariage and Morale,1929 (Evlilik ve Ahlak); History of Western Philosophy,1946 (Batı Felsefese Tarihi).*

rutin (routine) Her zaman yapılan, alışkanlık durumuna gelmiş olan (iş). *Bkz.* **rutin etkinlikler kuramı; rutinleşme.**

rutin etkinlikler kuramı (routine activities theory) Suçun, çağdaş yaşamın rutin etkinliklerinin normal bir işlevi olduğunu; yaşam biçimlerinin, suçun hem miktarını hem de türünü önemli ölçüde etkilediğini savunan yaklaşım.

rutinleşme (routinization) **Giddens'e göre,** günlük toplumsal yaşam etkinliklerinin büyük bir çoğunluğunun alışkanlık durumuna gelmesi; **varoluşsal güvenlik duygusu**nu destekleyen ve bu duygudan destek alan bilinen davranış biçimlerinin öne çıkması.

rüya (dream) **REM uykusu** sırasında sıklıkla; diğer zamanlarda da belli bir ölçüde görülen öykümsü imgeler, duygular, algılar dizisi ya da uyku sırasındaki zihinsel etkinlikler; uykuda kurulan hayaller; bilinçdışının uyku sırasındaki simgesel dışavurumları ve benzerleri; ***düş.*** Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, rüyalar, bir bilmece olarak gizemini koruyor. Yüzeysel de olsa **rüyalara ilişkin bilinen birkaç gerçek** şunlardır: **(1)** Rüyalar çoğunlukla REM döneminde görülüyor**. (2)** Birçok canlı türünde rüya olgusu REM teknikleriyle gözlemleniyor. **(3)** Dışarıdan verilen uyarıcılarla rüyalar tetiklenebiliyor. **(4)** Rüyaların, kişinin o gün ya da yakın zamanda yaşadıklarıyla yakından ilişkili olduğu biliniyor**. (5)** Rüya sırasında yaşananlar, o anda rüya değil de gerçekmiş gibi algılanıyor ve yaşanıyor. Rüyaların oluşumu ve ortaya çıkışı konusundaki çeşitli kuramlar arasında en ünlüsü, **Freud'un rüya kuramı**dır. Rüyalarla öğrenme arasında önemli bir ilişki bulunuyor. Bu da rüyaların, **bellek sistemiyle gün içinde öğrenilen ve yaşanan yeni bilgileri, yaşantıları eski bilgiler ve yaşantılarla bütünleştirme** gibi bir işlevi bulunabileceğini düşündürüyor. Rüya görmesi engellenen kişilerde öğrenmenin zorlaştığı; çeşitli psikotik ve depresif tepkilerin ortaya çıktığı deneysel olarak gözlemlenmiştir. *Bkz.* **rüya analizi; rüya çalışması; rüya simgeciliği; rüya yorumu.**

rüya analizi (analysis of dreams) **Psikanalize göre**, terapistin rüyaların gerçek, gizli içeriğini su yüzüne çıkarmak için rüyalarda bulunan **simgesel öğeler**i terapistin yorumlaması; ***rüya çözümlemesi.***

rüya çalışması (dreamwork) **Freud'a göre,** bedensel uyarıcılar, günün kalıntıları, rüya düşünceleri ve benzerleri gibi rüya araçlarının görülen rüyaya dönüştürülmesindeki süreçlerin tümü. Rüyanın açık içeriğinde gözlemlenen yoğunlaşma ve çarpıtılma, bu süreçlerin sonunda ortaya çıkıyor.

rüya simgeciliği (dream symbolism) **Klasik psikanalize göre**, bastırılan ve bilince çıkması engellenen istek ve dürtülerin, bastırılmakla ortadan kalkmaması; tersine bunların, bastırmayı sağlayan sansürden kurtulmak, bilince ulaşmak için her fırsatı değerlendirerek; ağırlıklı olarak da kılık değiştirmiş olarak (simgesel yollardan) dışavurum araması. **Histerik belirtiler** ve **rüyalar,** iki temel dışavurum yoludur. Ancak, histerik belirtiler gibi rüyada görülen şeyler de gerçekte göründüklerinden farklı bir şeyi temsil ediyorlar; farklı bir şeyin simgesidirler. Freud'a göre bu

simgelerden kimileri **evrensel**dir; her kültürde aynıdır. Örneğin, klasik rüya yorumunda **bıçak, silah, sopa gibi delici, yırtıcı, uzun, sivri uçlu şeyler** penisi; **kutu, sepet** gibi şeyler de döl yolunu (rahimi) temsil ediyor. **Su**, her zaman doğumun ya da anne karnına geri dönmenin, cinsel ilişkinin simgesidir. Ancak, rüya simgelerinin büyük çoğunluğu **kişisel**dir; kişinin geçmiş yaşantılarından türetilmiştir ve yalnızca o kişiye özgüdür. Onun için standart "rüya tabirleri" kitaplarına dayanılarak bir rüya yorumlanamaz. Bir rüyanın tam olarak anlaşılması, ancak, rüyayı gören **kişinin kendine özgü simgeler**in açıklanmasıyla olanaklıdır. *Bkz.* **simgecilik.**

rüya yorumu 1. (dream interpretation) Rüyaların anlamını çözümleme tekniği; ***rüya tabiri***, ***rüya tahlili, düş yorumu.*** Psikanalistler (ruhçözümlemeciler), rüya yorumunu rüyaların hastaca anımsanan açık içeriğinde bulunan simgelere dayanarak hastanın bilinçdışı isteklerini, çatışmalarını, dürtülerini belirlemede kullanıyorlar. "Domuzlar, taneli mısır koçanlarını; kazlar ise mısır tanelerini düşler." atasözünün anlamına uygun olarak **Freud, isteklerin doyurulduğu ya da gerçekleştirildiği olgular** diye nitelediği rüyaların, kişinin en derin gereksinimlerini ve bunların doyumunu dile getirdiğini varsaymıştır. Ancak, bu istek ve dürtüler, kaygı uyandırıcı (yasak) oluşları nedeniyle bastırılmış olduğundan, rüyalarda gerçek durumlarıyla gözlemlenemiyor; daha çok, **yoğunlaşma, yer değiştirme, dönüştürme** ve benzeri süreçlerle tanınmaz bir kılığa sokuluyor. Onun için **rüya yorumunun temel amacı,** rüyanın açık içeriğindeki simgelerin gerçek anlamlarını açıklamaktır. Bu amaçla rüya yorumcusu, kişinin rüyasının içeriğini olabildiğince eksiksiz anlatması için Freud'un geliştirmiş olduğu özgür çağrışım yöntemini uyguluyor ve **rüya simgeciliği** konusundaki bilgilerine dayanarak rüyayı yorumluyor. Bu sırada, rüyada yer alan simgeler üzerinde önemle duruyor. Bu simgelerden evrensel olanları, kolaylıkla yorumluyor. Çünkü örneğin, **sivri ve dik nesneler**, erkek cinsel organını; **kutu gibi nesneler,** kadın cinsel organını; **akarsu** da doğumu simgeliyor. Rüya görene özgü (kişisel) olan başka birçok simgeyi de yine özgür çağrışım aracılığıyla yorumlmaya çalışıyor. Rüya görenin çağrışımlarından, onun güdülenmesine ve gördüğü rüyanın temelinde yatan dinamizme ilişkin ipuçları yakalıyor. Rüya yorumlamalarını az da olsa psikanalistler dışındaki psikologlar da kullanıyorlar. Rüyalar halk arasında, geçmişten çok, geleceğe yönelik olarak yorumlanıyor. *Bkz.* **açık içerik; gizli içerik.**

2. (oniromancy, oneiromancy) Rüyalarla bir olayın gerçekleşeceğini önceden bilme; ***kâhinlik.***

S

sabırlı davranış (patient behavior) **1.** Olacak ya da gelecek bir şeyi, telaşlanmadan bekleme davranışı. **2.** Öfkeye yol açacak bir şey karşısında bile öfkelenmeme durumu. **3.** Acı, yoksulluk, haksızlık gibi üzücü durumlar karşısında, ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme **erdem**ini gösterme davranışı. *Bkz.* **anlayışlı davranış; bilinçlilik; dengelilik; kararlı davranış; tutarlılık.**

sabit aralıklı pekiştirme düzeni (fixed interval reinforcement schedule) İşlemsel koşullamada dört temel **kısmi pekiştirme düzeni**nden biri. **Pekiştireç**ler, deneğe önceden belirlenen düzenli aralıklarla veriliyor. Bu pekiştirme düzeninde gerekli süre (aralık) sabittir. Bu süre genellikle son pekiştirmenin bitiminden başlanarak ölçülüyor. *Bkz.* **değişken aralıklı pekiştirme düzeni; değişken oranlı pekiştirme düzeni; pekiştirme; sabit oranlı pekiştirme düzeni.**

sabit aralıklı tarife *Bkz.* **edimsel koşullama.**

sabit hata (fixed error) Hatalı donatım, teknik, ayarsızlık ve benzeri nedenlerle beliren ve yinelenebilen hatalar; ***sistemli hata.*** *Bkz.* **güvenirlik; rastgele hata**.

sabitlik ilkesi (constanci principle) **1. Freud'a göre**, canlıların sabit bir gerilim düzeyini sürdürme eğilimini tanımlayan ilke. *Bkz.* **haz-acı ilkesi. 2.** Homeostaz.

sabit oranlı pekiştirme düzeni (fixed ratio reinforcement Schedule) İşlemsel koşullamada dört temel **kısmi pekiştirme düzeni**nden biri. Bu pekiştirme düzeninde, istenen davranış önceden belirlenen sayıda yinelendikten sonra **pekiştireçl**er veriliyor. Bunda, gerekli yineleme sayısı

sabittir. *Bkz.* **değişken aralıklı pekiştirme düzeni; değişken oranlı pekiştirme düzeni; sabit aralıklı pekiştirme düzeni.**

sabit oranlı tarife *Bkz.* **edimsel koşullama.**

sabit referans sistemi (fixed system of reference) Çevre psikolojisinde çocuğun, büyük ölçekli yerleri anlaması için ev, bakkal, okul, arkadaşın evi gibi bilinen yerleri kullanması.

sabuklama (delusion) **Akut** bir bilinç bozukluğu; ***delüzyon, hezeyan.*** Bozukluk dikkatin kolaylıkla dağılması ve yeni dışsal uyarılara yönlendirilememesi, zihin bulanıklığı, zaman ve yerle ilgili **yönelim yitimi**; düzensiz, tutarsız düşünme ve konuşma, **yanılsama** ve **sanrı** gibi **algı bozuklukları**, belirgin aşırı etkinlik, **kuruntu**, heyecan, **bellek** sorunları, uyku-uyanıklık döngüsünün bozulması, bilinç zayıflığı gibi belirtilerle ortaya çıkıyor. Bu bozukluğu, kafa travması, zehirli maddeler, kan şekerinin düşmesi, sarhoşluk, **uzaklaşım**, yetersiz oksijen, vücudun **sıvı-elektrolit dengesi**nin bozulması, ateşli enfeksiyon, böbrek yetmezliği gibi etkenler tetikleyebiliyor. Bunama ya da ölümle sonuçlanmazsa iyileştirilebilen bu bozukluk, psikiyatride **geçici organik akıl hastalığı** olarak ele alınıyor.

saç yolma (trikotilomani) 1-2 yaşlarından başlayarak kendi saçlarını koparma ve başında saçsız bölge oluşturma. Kaşlarında, göğüslerinde ve koltuk altlarındaki kılları koparma alışkanlığı geliştirenlere de rastlanıyor. **Uyumsuzluk ve huzursuzluk belirtileri**nden biri olan bu davranışa **annenin ayrılığı,** çocuktan uzak duruşunun sonucu olarak çocuğun duygusal gelişiminin engellenmesi ve **kardeş kıskançlığı** yol açıyor. Bu çocuklar, duygusal gerilimlerini dışa vuramamaları nedeniyle kendilerinde oluşan **saldırganlık dürtüleri**ni kendilerine yöneltiyorlar. Bu durum, daha büyük çocuk ve gençlerde, daha önemli ruhsal bozuklukların belirtisi olarak ortaya çıkabiliyor. Az rastlanan ve özellikle kızlarda görülen saç yolma, nedene uygun bir tedaviyle iyileştirilebiliyor. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.

sadakat *Bkz.* **bağlılık.**

sadistik kişilik bozukluğu *Bkz.* **elezer kişilik bozukluğu**.

sadistlik *Bkz.* **elzerlik.**

sadizm *Bkz.* **elezerlik**.

sado-mazohizm *Bkz.* **elezerlik-özezerlik.**

safha *Bkz.* aşama; evre.

sağ (right) Ekonomide, siyasette, düşüncede eskiden yana olan, gerici, tutucu (kimse, görüş).

sağaltıcı danışma *Bkz.* **tedavi edici danışma.**

sağaltım *Bkz.* **tedavi.**

sağaltıcı *Bkz.* **terapist.**

sağduyu (commen sense) **1.** Aynı kültüre bağlı insanların az çok değişmez nitelikteki ortak toplumsal inanç, kanı ve yargıları; ***aklı selim.*** Bunlar, seçme ve eyleme geçmede önemli bir etken oluyor ve insanların birçoğu, bilinçdışının etkisinde bu tür kanılarla davranışa sürükleniyorlar. **2. Aristo öğretisinde**, beş duyu organından gelen verileri nesneye ilişkin bütünsel bir kavrayışta birleştirme yetisi. **3.** Doğru, tutarlı yargı ya da yanıltmayan akıl. Günlük işlerde, **eleştirel ilkeler**e başvurmadan doğru yolu seçebilme, doğruyu doğru olmayandan ayırabilme yeteneği anlamını dile getiriyor.

sağır (deaf) İşitme duyusunu, işlevine uygun biçimde kullanmaktan yoksun olan kişi.

sağırlık (deafness) **1.** İşitme duyusunun ya tümüyle ya da günlük gerekleri karşalayamayacak ölçüde bozuk oluşu. **2.** Yardımcı işitme araçları ile günlük gereksinimleri karşılayacak kadar işitememe.

sağlık (health) **1.** Vücut esenliği; beden ve ruh sağlıklı olunması durumu. **2.** Öğretmen için; kendisinin ve öğrencilerinin esenliği için öğretim görevini başarıyla yürütecek düzeyde bir beden ve ruh sağlığının varlığı. *Bkz.* **LAİNG, Ronald David.**

Sağlıklı Anne Baba Tutumu *Bkz.* **anne baba tutumları.**

sağlıklı disiplin *Bkz.* **disiplin; hümanist öğretmenlik (İçtenlik).**

sağlıklı iletişim *Bkz.* **iletişim; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

sağlıklı inanç, kanı ve değerler *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

sağlıklı kişi *Bkz.* **evlilik (Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları: Tanımak, Sevmek ve Paylaşmak); gerileme; olmamış kılma; ruhsal olgunluk; yapısal kuram (Benlik); yüceltme.**

sağlıklı öğrenme ortamı *Bkz.* **bilişsel öğrenme; duyuşsal öğrenme; hümanist öğretmenlik.**

sağlıklı ülküsel benlik *Bkz.* **ülküsel benlik; yapısal kuram (Benlik, Üstbenlik).**

sağlık psikolojisi (health psychology) Beden ve ruh etkileşiminin sağlığı nasıl etkilediğini; kişinin sağlıklı ve hastalıklı zamanlarının ruhsal özelliklerini ve davranışlarını inceleyerek elde ettiği bulguları, hastalıktan korunma ve sağlıklı yaşam bilincinin güçlendirilmesi konularında kullanıma sunan psikoloji dalı; ***sağlık ruhbilimi.***

sağlıksız kişi *Bkz.* **ruh sağlığı; ruhsal olgunluk; yapısal kuram (Üstbenlik).**

sağ yarımküre (right hemisphere) Beynin, sözel olmayan ya da **performansa dayalı bilgileri işleme** konusunda uzmanlaşan bölümü. **Görsel-yersel yetiler, sezgi, akıl yürütme, Gestalt işlevleri** bu yarımkürede gerçekleşiyor. *Bkz.* **beyin; sol yarımküre.**

saha *Bkz.* **alan.**

sahiplenme içgüdüsü (passessice instinct) **Psikanalize göre,** bebeklerin sevgiyi elde etme ve elde tutma konusundaki bilinçsiz çabaları; ***iyelenme içgüdüsü.***

sahne korkusu (stage fright) Topluluk önünde konuşma, bir şey yapma ya da başkalarının gözlemine açık olma ile ilişkilenen bir **aşırı korku;** ***sahne fobisi.*** Bu gibi durumlarda tedirgin ve gergin olan kişi, kekeleyebiliyor, söyleyeceklerini unutabiliyor, terleyebiliyor, titreyebiliyor, kızarabiliyor. Bu korku tepkilerini kimi psikanalistler, **gösterimcilik eğilimlerine karşı bir savunma** ve bu eğilimlerin neden olduğu bir **bilinçsiz iğdişlik karmaşası** olarak değerlendiriyorlar. *Bkz.* **sosyal fobi.**

sahte anı sendromu (False Memory Syndrome: **(FMS)**) False Memory Syndrome Foundation'un 1990 başlarında, gerçek olmayan olaylara ilişkin anıları tanımlamak için kullandığı terim. Bu vakıf, sahte anı sendromunu şöyle açıklamıştır: "Sahte anı sendromunu yaşayan bireyin kişiliği, bireylerarası ilişkileri, açıkça gerçek dışı bir anı çevresinde odaklaşıyor ve kendisinin, yaşadığını ileri sürdüğü olayda yer alan başkalarının yaşamında bu olayın belirleyici, yıkıcı bir etki yarattığına güçlü bir inanç duyuyor. Bu vakfı, çocukluklarında yaşadıkları ve genellikle psikoterapiyle açığa çıkarılmış olan çocuk sömürülerine ilişkin gecikmeli anılar bildiren yetişkinlerin anne babaları kurmuştur. Bu anne babalar, çocuklarını sömürdüklerini yadsıyor ve bu sahte anıları, yetişkin olan çocuklarının kafasına terapistlerin soktuğunu savunuyorlar. Bu terim, ünlenmesine karşın, klinik araştırmalarına ve kabul görmüş kuramlara dayanmıyor. Medyada **gecikmeli bellek** ve **bastırılmış bellek** ile

eşanlamlı kullanılan bu terimin, onlarla da bir ilgisi bulunmuyor. *Bkz.* **yalancı anı.**

sajital yarık (sagittal fissure) Beyni **sol yarımküre** ve **sağ yarımküre** olarak boylamasına ve derinlemesine ikiye ayıran yarık. Bu yarığın tabanında, iki yarımküre arasındaki iletişimi sağlayan ve katı madde, nasırsı madde, beyin direği diye adlandırılan kalın bir **sinir lifi demeti** bulunuyor. Sinir lifleri, soğanilikte; ender olarak da omurilikte çaprazlanarak yön değiştirdikleri için beynin sol yarımküresi vücudun sağ yansını; sağ yarımküresi de sol yanını denetliyor. *Bkz.* **beyin; sağ yarımküre; sol yarımküre.**

sakarlık yaşı (awkward age, difficult age) **Ergenlik çağında**ki gençlerde hızlı ve dengesiz gelişimin sonucu olarak görülen dil ve kalem sürçmesi, eşyayı yerine koyamama, unutkanlık ve beceriksizlik gibi devimsel aksaklık ve beceriksizlik dönemi; ***sarsaklık çağı*.**

sakinleştirici uğraş (sedative occupation) Boncuk dizme, örgü örme, hayvanlara ve bitkilere bakma, hoşlanılan daha başka rahatlatıcı etkisi olan tekdüze yinelenebilen etkinlikler.

saklama (retention) **1.** Öğrenilen davranışın, yaşantının ya da araç gerecin kullanılmadığı dönem boyunca korunması; bellek sürecinin ikinci aşaması. *Bkz.* **bellek. 2.** Bağırsaklarını ya da sidik torbasını boşaltamama ya da boşaltmayı reddetme.

saldırgan davranış *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme.**

saldırganla özdeşim (identification with the aggressor) Kişinin, başa çıkamadığı bir saldırgan ya da rakibi ile özdeşleşip onun davranışlarını taklit ederek onunla başa çıkmaya yönelmesi biçiminde kullandığı bilinçsiz bir **savunma mekanizması.** Saldırganla özdeşim, **zulüm sendrom**unun da belirtileri arasında yer alıyor.

saldırganlık *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme.**

saldırganlık içgüdüsü *Bkz.* **içgüdü kuramı (Engellenme, Ölüm İçgüdüsü, Çatışma.)**.

saldırganlık ve suça yönelme *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme; suça yönelme.**

saldırganlık ve şiddete yönelme (aggression and violence) Öfke ve düşmanlık duygularının, kişilere ya da nesnelere yönelik eylemli, yıkıcı fiziksel zor yoluyla ortaya konulması. Ailede, okulda, iş yerinde ve

sokakta kişiler, gruplar, ırklar ve benzerleri arasındaki her türlü çatışma ilişkisinde rastlanan şiddet, saldırganlığın özgürlüğü, insan istencini, toplumsal değerleri hiçe sayan en ileri, en aşırı boyutudur. **Saldırgan çocuk, genç ve yetişkinler**, yaşıtları ve çevresindeki öbür kişilerle uyumlu ilişkiler kuramıyor ve geçinemiyorlar. Hemen her zaman gergin, sürtüşmeli, kural tanımaz, saygısız ve kavgacı bir tutum sergiliyorlar. Örneğin arabaları çiziyor, arabaların camlarını kırıyor; insanların evinde, iş yerinde yangın çıkarıyor, özel eşyalarını kırıp döküyor, yok ediyorlar. Birilerinin gizlice evine giriyor, arabasını çalıyor, özel eşyalarını alıyor; silahlı soygun yapıyor, çanta kapıp kaçıyor, insanlara pervasız davranıyor, gözdağı veriyor, onlarla alay ediyor; kavga çıkarmak için neden arayor, türlü kesici ve patlayıcılarla insanları yaralayyor, öldürüyorlar. Saldırgan kişi, aynı acımasızlığı hayvanlara da uyguluyor. Bu **davranım bozukluğu**nu gösterenler, yapıp ettiklerinden, çoğunlukla utanç ve pişmanlık duymayan çocuk, ergen ve yetişkinlerdir. Bunların bir bömlümünün suçluluk duymamaları; başkalarının istek ve duygularını anlamamaları ile başkalarının kendilerine saldırma niyet ve tutumu (kuruntulu düşünceleri) olabileceği olasılıklarına bağlanıyor. Bunların, **cinsel taciz** ve **tecavüz**e de yöneldikleri, sözlerinde duramadıkları; çıkar sağlamaktan, yalan söyleyip başkalarını kandırmaktan haz duydukları da görülen olaylardandır. Çocuk ve ergenlerde görülen saldırganlık biçimindeki bir başka davranım bozukluğu da **okuldan ve evden kaçma**dır. Bu bozukluk, en erken, 5-6 yaşlarında ortaya çıkıyor. En çok, önergenlikte (10-13 yaşlarında) görülüyor. Tecavüz, hırsızlık, en son ortaya çıkıyor. Hastalık belirtileri **hafif belirtiler, orta derecede belirtiler** ve **ağır belirtiler** olarak üç ayrı biçimde kendini gösteriyor. Özgüvensizlik, öfke atakları, kazalar, erken hamilelik, bulaşıcı cinsel hastalıklar, sigara, **alkol, madde kullanımı, intihar düşüncesi ve eylemi, paranoid düşünceler, aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği, öğrenme bozukluğu, duygudurum bozukluğu ve kaygı bozukluğu,** sıkça bu bozuklukla birlikte yer alıyor. Bozuk, düzensiz aile ortamı, anne babada ileri aşamada ruhsal bozukluk olması, bu konudaki anlamlı toplumsal riskleri oluşturuyor. Şiddet gören çocuk, anne babanın davranışını örnek alıp benimseyebiliyor. Çocuk, edindiği birtakım davranış bozuklukları ve sürekli zorlanmalar sonucu, beynindeki fizyolojik ve nörokimyasal değişimlerin de etkisiyle suça ve şiddete yönelebiliyor. Bu bozukluk, erişkinlikte geçiyorsa da olumsuz davranışların, **antisosyal kişilik** tanısı

konulmasına yol açan bölümü, kişinin yakasını bırakmıyor. Bunlarda erişkin yaşta **madde kullanımı** riski yüksektir. Erişkin yaşlarda **kaygı bozukluğu**, **duygudurum bozukluğu** ve bedensel bozukluklar da yaşanabiliyor. Tedavi için birden çok yöntem ve ilaç kullanılıyor. Saldırganlık, değişik yaklaşımlarca değişik biçimlerde yorumlanmıştır. **Duyusal tanımlara göre saldırganlık,** öfke duygusunun yol açtığı bir davranıştır. **Güdüsel tanımlara göre saldırgan davranışlar**ı, niyet belirler; yalnızca zarar verme amacıyla yapılan davranışlar, saldırgan davranış olarak adlandırılır. **Davranışsal tanımlara göre saldırgan davranış,** davranışın temelinde yatan niyet ne olursa olsun, bir başkasına bedensel ve ruhsal zarar veren davranıştır. İçgüdü kuramına (Freud'a) göre saldırganlık, doğuştan geliyor. Ölüm içgüdüsünün (thanatos'un) en önemli türevi olup, bastırılan ölüm içgüdüsünün, doyum amacıyla dış dünyaya yöneltilmesidir. **Lorenz'e göre saldırganlık,** çevrede salıverici uyarıcılar olduğunda ortaya çıkan içgüdüsel tepkidir. Saldırganlık yok edilemez; ancak, bu enerji, spor, sanat etkinlikleri gibi **yapıcı, yaratıcı uğraşlar**la başka alanlara aktarılabilir. **Biyolojik ve genetik kuramlara göre,** saldırgan davranışları, beyinde **hipotalamus** denetliyor. Saldırganlığın nedeni, cinsellik kromozomları arasında erkekliği belirleyen **Y kromozomu**dur. **Kimi kişilik kuramcılarına göre,** saldırganlıkla kişilik arasında doğrudan bağıntı vardır. **Toplumsal öğrenmecilere göre, saldırganlık,** öteki davranışlar gibi, **pekiştirme** ve örnek (model) **olma** biçimindeki öğrenme süreçleriyle kazanılıyor. Buna göre, sonradan öğrenilen bu toplumsal davranış, koşullar olumluya dönüştürüldüğünde azaltılabilir ve ortadan kaldırılabilir. **Dollard, Miller ve diğerlerinin engellenme ve saldırganlık kuramına göre saldırganlık**, içgüdüsel bir davranış değildir. Saldırgan davranışın temelinde bir engellenme vardır. Saldırganlık, hedef davranışın yerine, **yer değiştirme** yoluyla başka hedeflere de yönelebiliyor. Bu kuram, değişime uğramıştır. **Berkowitz,** "Engellenme, saldırganlık için başat bir uyarıcıdır; organizmayı saldırgan olmaya hazırlar." diyor ve **ipucu kuramı**nı eleştirerek, engellenme ve saldırganlık arasına, çevresel ipuçlarını koyuyor. **Buss,** saldırganlığı, ortaya çıkış nedenlerine göre **tepkisel saldırganlık** ve **araçsal saldırganlık** olarak ikiye ayırıyor. Ortaya konuş biçimine göre de **etkin-edilgin, dolaylı-doğrudan, fiziksel-sözel saldırganlık** olarak üç boyutlu saldırganlıktan söz ediyor. Buss'a göre tepkisel ve araçsal saldırganlık, ortaya konuluşuna göre çeşitli

birleşimlerde ortaya çıkıyor. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; içgüdü kuramı; suç işleme; şiddet; şiddet alt kültürü varsayımı.

LAUTREC YA DA GARRY (YARAT YA DA YOK ET)

Kriton DİNÇMEN

Her şeyden önce saldırganlığın varlığını insani bir güç olarak kabul etmek gerekiyor. Saldırganlık, baskı altında bulundurulan kişide oluşan savunma durumunun bir sonucu ve ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Bu esnada hiddet ve kızgınlık özellikleri de ortaya çıkıyor ve saldırganlık durumunun somutlaşmasına yol açıyor. İşte bu safhada nörovegetatif sistem de işe karışarak adrenalin ve noradrenalin maddelerinin ifrazına yol açıyor ki bu şekilde hiddet ve kızgınlığa eşlik eden bedensel bazı belirtiler de ortaya çıkıyor.

Anlaşılıyor ki normal bir kişi kendisinin veya çevresindekilerinin varoluşunu, sağlığını veya saygınlığını tehdit eden bir durum karşısında, tehdit eden kişiye ya da duruma yönelik olarak o zamanda ve o yerde saldırgan (agresif) bir cevapta bulunuyor; ne var ki verilecek saldırgan cevap ile o cevabın nedeninin şiddeti açısından bir oranın bulunması gerekiyor.

Saldırgan davranış nedensiz veyahut nedeni ile kıyaslanmayacak derecede yüksek olduğunda patolojik olup, her hangi belirgin bir akıl hastalığının bulunmadığı durumlarda, çok kere antisosyal-psikopatik bir kişilik yapısını gösteriyor. Aynı şekilde, böyle bir saldırgan davranışın ortaya çıkmasını gerektirecek bir nedenin varolmasına rağmen, saldırgan bir cevabın olmadığı veyahut nedeni ile kıyaslanamayacak bir derecede zayıf olduğunda patolojik bir mahiyet söz konusu olup, çoğunlukla yetersiz kişilik veya pasif-agresif kişilik yapısına işaret ediyor.

Bu konuda bir hususun daha vurgulanması gerekiyor: Saldırganlık kendisini yıkıcı bir davranış ile gösterebildiği gibi, bazen yapıcı bir davranış ile de gösterebiliyor. Bu ikinci şıkta kişi, kendisini tehdit eden neden’e karşı, bu neden’i küçültecek, onu zor duruma düşürtecek, onu utandıracak, onu üzecek, onu yenecek üst seviyede ve toplumsal değer açısından makbul, yapıcı bir davranışta bulunuyor. Toplum yaşamı içinde

üst niteliklere sahip kişilerde, agressörlerine karşı duymakta oldukları kızgınlık ve hıncı, onları aşarak ve yenerek göstermekte olduklarına tanık oluruz. Ayrıca bu tür kimselerin, göstermekte oldukları fikirsel kusur ve yetersizliklerin kendilerine yüklediği aşağılık hissini ve onun neden olduğu bunaltı'yı karşılama tarzlarında da -ki, bu durumda da temelde bir agression söz konusu- hınç ve saldırganlık üst düzey bir yapıcılığa dönüşüyor.

Bu son durumu, hepimizin yakından tanıdığı üç belirgin örnekle açıklamak mümkün.

Beethoven, otoskleroza yakalanıp en önemli hissi olan duymayı kaybettiğinde; Toulouse Lautrec, kendisini hiçbir kadının arzulamasını olanaksız kılan iğrenç bir çirkinlik ve yetersizliğe mahkûm eden akondrosplastik bücürlüğe makkûm olduğunda kader'e, Yaradan'a karşı duymakta oldukları hınçlarını, birincisi en önemli eseri olan 9. Senfoni'yi besteleyerek; diğeri de "Kadınlık"ın, "sevişme"nin en yalın ifadesi olan sokak orospularını tuvalinde ilaheleştirerek; yani, Yaradan'a karşı saldırganlıklarını toplumu yüceleştiren eserler vererek gösterdiler. Buna karşılık, 1950'lerde İnterpol'un aradığı ve İstanbul Sultanahmet'te kendisini kıstıran polisle çatışmaya giren ve iki polisi yaraladıktan, bir komiseri de öldürdükten sonra Tophane'de teslim olan ve bir gözünün protez olması nedeniyle "Camgöz Garry" diye tanınan İngiliz gangsterde, gene bir organ yetersizliği sonucu oluşmuş büyük bir saldırganlığın varlığını görürüz. Ne var ki Beethoven ve Lautrec'de mevcut aynı durum, bir kompansasyon (eksikliği telafi etme) mekanizmasının araya girmesiyle tüm insanlığa birer armağan olan eserlerin ortaya çıkmalarına neden olurken; gangter Garry'de aynı durumun sonucu ve de aynı mekanizmanın araya girmesiyle, neticede gerçek bir yıkıcılık'a "camgöz olmanın acısını çok mükemmel bir nişancı olarak adam öldürme"ye neden oldu.

Saldırganlık'ın özel bir şekli de saldırganlığın kişinin kendisine yönelmiş olması. Burada, yıkıcı ve tahripkâr dürtüler, şahsın kendisine yöneliyor. Bu gibi hallerde, yazımızın başında sözünü ettiğimiz pasif-agresif kişilik diye tanımlanan özel kişilik belirtilerinin ortaya çıkmasının yanı sıra, kişinin kendisini tahrip etmesi durumu başlığı altında toplanan çok geniş ve ilginç psikopatolojik tablolar oluşuyor. Bütün bu tablolarda, kişide, yıkıcılık ve ölüm ögelerinin yapıcılık ve sevgi ögelerine galip gelmesi söz konusu. Bu kişilerde işini bırakmak, hazırlanmış geleceğini mahvetmek,

alkolizm ve toksik madde kullanmaktan tutun da kaybedeceğini önceden çok iyi bildiği riskli işlere karışmaya, gereksiz ameliyatlara tabi tutulmasını amaçlayan bir davranışta bulunmaya, sık sık kaza geçirmeye ve intihara kadar değişen ve çoğu kez birinin diğeriyle bağlantısı kolayca düşünülmeyen, karmaşık bir olaylar yelpazesi ile karşılaşırız.

Çok kısa ve özet bir şekilde ifade etmeye çalıştığımız saldırganlık konusunun toplumsal yönü de çok ilginç. Burada belli başlı iki noktanın, toplumun çoğunluğunun saldırganlığının, toplumun küçük bir kesimine yönelmesi, toplumsal hareketlerin doğup genişlemeleri ve sönmeleri konusunun irdelenmesi gerekiyor.

Toplum, huzursuzluk, problem, güçlük ve felaketlere neden olan olaylarla karşılaştığında, kendini koruma insiyakı içinde, hissetmekte olduğu genel bunalımı azaltmak amacıyla, kendi bütünü içinde, tüm hıncını yönelteceği ve kızgınlığını kanalize edeceği bir kesimi arıyor, yaratıyor ve sonuçta tüm saldırganlığını ona karşı gösteriyor. Bu saldırganlığın hedefi, daima toplumun çoğunluğunun ortak vasıflarından farklı bazı ırksal veya düşünsel ve davranışsal özellikleri gösteren kesim oluyor. Renkleri, davranışları, düşünce ve inançları, beğenileri, dilleri ile ırksal ve dinsel özellikleri nedeni ile bu kesim günah keçisi (bouc emissaire) durumuna geliyor ve topluma yönelik her kötülüğün reaksiyonunun (tepkisinin) odağına yerleştiriliyor.

Toplumdaki bir kesimin saldırganlık hareketinin ortaya çıkması, genişlemesi ve silinip sönmesi ögeleri, sosyal psikiyatrinin ilginç konularından birini oluşturuyor. Bu konuda, daima bir hareketi başlatan kişi veya grup, yani hareketin nüvesi bulunuyor. Bu nüve sağlıklı bir idealist önder veya idealist grup olabildiği gibi, paranoid bir hasta ya da kendi özel çıkarı uğruna toplumu coşturup peşinden koşturmak isteyen veya başkalarının yönlendirmesi üzerine hareket eden ve genelde psikopatik-antisosyal kişilik özellikleri taşıyan bir kimse olabiliyor. Bu nüvenin etrafında da genelde, bir liderin ortaya çıkmasını bekleyen ve liderdeki duygu ve düşünceleri paylaşan, aynı idealleri taşıyan kimselerden oluşan bir çevre toplanıyor. Ancak, unutulmaması gereken husus, çoğu kez bu çevre grubunun içine hafif derecede zekâ geriliği gösteren ya da histerik kişilik özellikleri taşıyan büyük bir kitlenin katılması... Doğaldır ki sözünü ettiğimiz bu grubun herhangi gerçek bir ideali, fikir veya coşkusu olmadığı için, grup hareketinin liderleri şu veya

bu nedenle ortadan kalktığında veya kaldırıldığında onların tüm hareketlilikleri de çok kısa bir sürede sönüyor ve kayboluyor. (Cumhuriyet Pazar, 07.09.2008, sayı 1172)

saldırgan uyarıcı (aggressive stimulus) Silah, bıçak gibi saldırganlık tepkileriyle ilişkilenen ve yalnızca varlığı bile saldırganlık olasılığını artıran nesne. Kesici, delici aletler, silah, bunları taşıyan kişide saldırgan davranışlar yaratıyor.

saldırı (aggression) **1. Engellenme-saldırganlık varsayımına göre** engellenmenin yarattığı davranışlar; ***tecavüz.*** **2. Adler'e göre**, egemenlik istencinin bütün görünüşleri. **3. Freud'a göre**, ölüm içgüdüsünün bilinç aşamasındaki yansıması.

salgı kuramı (glandular theory) Davranışın; özellikle coşkusal davranışın salgı bezlerinin etkinlikleri sonucunda oluştuğunu ileri süren görüş.

salınımlı bozukluk (cyclothymic disorder) Çift kutuplu bozukluğun hafif türü. Bunda bir dizi hafif **depresif belirti**nin ardından, bir dizi hafif **manik belirti** yaşanıyor. Bu süreğen bozukluk, dalgalı bir ruh durumu olarak yaşanıyor. Hastalığa bu tanının konulabilmesi için, hastada en az iki yıl bu belirtilerin görülmesi gerekiyor. *Bkz.* **çift kutuplu III.; manik depresif psikoz.**

salt algı alanı (absolute perceptual span) Çok kısa bir süre için gösterilen yazılardan, deneğin algılayabildiği en yüksek harf ya da sözcük sayısını kapsayan alan; ***mutlak idrak sahası.***

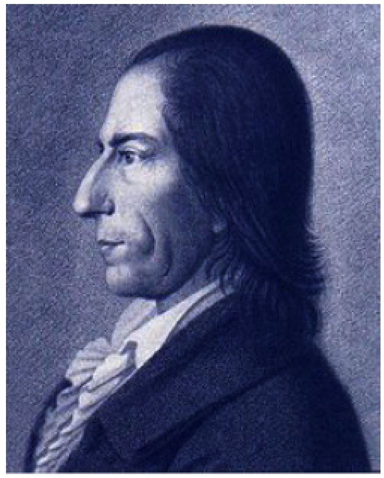
salt duyarlık (absolute sensitivity) Ancak algılanabilecek güçteki uyarana karşı gösterilen duyu organı duyarlığı.

salt eşik (absolute threshold) **1.** Canlının tepki yapması için yeterli olan uyarıcının istatistk açıdan saptanmış olan miktarı. **2.** Elverişli deney koşulları altında bir uyarıcının etkili olmasını sağlayan en düşük güç.

salt perhiz programı (abstinence-only curricula) Evleninceye dek cinsel perhizi savunan **cinsel eğitim programı.** Bu programlarda güvenli cinsel ilişki, gebeliği önleme yöntemleri gibi konularda bilgi verilmiyor. Çünkü bu görüşten olanlara göre cinsel yolla bulaşan AIDS gibi hastalıklardan korunmanın en iyi yolu, cinsel ilişkiden uzak durmaktır.

SALZMANN, Chr. G. (1744-1811) **Almanya'da Schnepfenthal'de Philanthropin adlı eğitim yurdunu kurup yönetmiş olan eğitimci.** Salzman, 1784'te kurduğu bu eğitim yurdunda derslerde kuramsal

terimlerin yerine somut sözler kullanılmasını sağladı. Ana dili, ölü dillere üstün tuttu. Bellemeye dayanan din derslerini, kalbin sorunu durumuna getirdi. Öğretim programında eşya derslerine geniş bir yer ayırdı. Bu dersin öğretimini, gözleme, çocukların herhangi bir konuyu yaşayarak öğrenmelerine, gezi sonuçlarına, elle yapılan işlere dayandırdı. Pratik yaşamın olaylarıyla besleyerek öğrencilerin isteklerine yanıt veren bir eğitim uyguladı. Geleneksel eğitimin acımasız cezalarının hiçbirine yer vermedi; çocuklara iyi davranılmasını sağladı. Okulu düzenli tuttu. Öğrencileri özgürce ve isteyerek söz dinler ve anlar duruma getirdi. Disiplini, sabır ve sevgi temeline dayandırdı. Okul çalışmalarının sorumluluğunu müdür, öğretmenlerle birlikte yüklendi. Salzmann, okulunu bu ileri adımları atmaya hazırlayıp işe girişmekle genelde eğitimde, özelde de iş eğitiminde çığır açmış oldu. Salzman'a göre doğanın bize bağışladığı beden gücümüzü bir yana bırakmamalıyız. Ellerimiz, bizim en değerli aletimizdir. Bu alet kullanılmazsa insanın zihin ve yetenek gelişimi eksik kalır. Eğitimin eksik kalmaması, çocuğu kendi işini kendisi görebilecek, kendini yönetebilecek biçimde yetiştirmemize bağlıdır. Salzmann'ın okulunda her çocuk bahçede çalışıyor; gölde balıkçılık yapıyor, su hayvanlarını avlıyor, elde ettiklerini satıyordu. Göl kıyısında arıcılık ve başka işleri de yürütüyordu. Bu işler eğlenmek için değil; kişilik geliştirmek, sorumluluk kazanmak için gerçekleştiriliyordu. Çünkü insanı tanımak için onu işe koşmak gerektiğine inanılıyordu. Bu okulda çocuklar hesaplı olmaya, ekonomik davranmaya alıştırılıyordu. Bu tutumla çocukları düşündürmenin, yardımlaşmaya yöneltmenin, bir mesleğe hazırlamanın kolay olacağına inanılıyordu. Bu yapılanlardan anlaşıldığı gibi Salzmann, işin (çalışmanın) olağanüstü bir değer taşıdığına inanmış bir eğitimcidir. .Salzmann'ın yapıtlarından biri olan Çocuklarınızı Kötü Eğitiyorsunuz-Yengeç Kitabı adlı yapıtı Türkçeye çevrilmiş ve büyük ilgi görmüştür.

sanat 1. (art) Kişinin bedensel ya da maddesel gereksinimlerini karşılamak üzere gösterilen çaba ve az çok ustalık isteyen becerili iş; ***zanaat, sanat.*** **2.** (fine arts) Güzel şeyler ortaya koyma uğraşları; ***güzel sanatlar.***

sanat psikolojisi (art psychology) Güzel sanatlardaki yaratma olayını; sanatçının kişiliğini, sanat yeteneğini; sanatın etkisinin derinlik ve genişliğini, estetik yaşantıyı inceleyen psikoloji dalı; ***estetik psikolojisi, sanat ruhbilimi.*** *Bkz.* **VYGOTSKİ, Lev Semionovivh.**

sanat ruhbilimi *Bkz.* **sanat psikolojisi.**

sanat sağaltımı *Bkz.* **sanat tedavisi**

sanat sosyolojisi (sociology of art) Toplumsal yapılarla sanat anlayışları ve etkinlikleri arasındaki bağlantıları, sanatla ilgilenen kişiler,in kendi aralarında ve öbür insanlarla geliştirdikleri ilişkileri inceleyen sosyoloji dalı.

sanat tedavisi (art therapy) Resim, el sanatları gibi uğraşların tedavi amacıyla kullanımı; ***sanat terapisi, sanat sağaltımı.*** Bu tür tedavi uygulamaları özellikle kendilerini sözle anlatmada zorlanan insanlarda özellikle yararlı oluyor **Algısal yeti**leri, **devimsel beceri**leri ve özsaygıyı artırmayı amaçlayan bu uğraşlar, **ruh sağlığı** gibi **beden sağlığı**na da iyi geliyor.

sanat terapisi *Bkz.* **sanat tedavisi**

sanayi psikolojisi *Bkz.* **endüstri psikolojisi.**

sanrı *Bkz.* **varsanı.**

sanrısal imge *Bkz.* **varsanısal imge.**

sansür (censorship) İktidarın ilişkilerine ya da toplumsal-kültürel dengelere zarar vereceği düşünülen her türlü sözlü, yazılı ya da görüntülü iletişimin denetim altına alınması. İletişim odaklarının kendilerini denetlemeleri **otosansür** deniyor. *Bkz.* **karşıt enerji boşalımı.**

sapaklık (anomaly) **1.** Ortalamadan ya da normalden sapma. Doğuştan kusurlar, bu tür bir sapmadır. **2. Psikiyatride**, normal kabul edilen şeyin sınırındaki **nevrozlar** ya da şizoid kişilik gibi kişilik özellikleri.

sapık (deviated) Tutum ve davranışları, grubun benimsediği törel ölçülerle bağdaşmayan kimse.

sapık düşünce (paralogical thinking) Özellikle şizofrenlerde gözlemlenen mantıksız düşünme ve sözel anlatım; ***mantık ötesi düşünce.*** Şizofren hastaların yanlış sonuçlar çıkardıkları, konunun özünü atladıkları, sorulan sorulara yanlış yanıtlar verdikleri görülüyor. Bleuler'in ünlü örneğinde şizofren hasta, İsviçreli olduğunu haklı çıkarmak için "İsviçre özgürlüğü sever. Ben de özgürlüğü severim. Öyleyse ben İsviçreliyim." diyor. *Bkz.* **mantık öncesi düşünme.**

sapıklık (perversion) **1.** Temel bir içgüdü ya da eğilimin soysuzlaşması, bozulması ya da sağlıksız duruma gelmesi; ***sapkınlık, soysuzlaşma.*** **2. Psikanalize göre,** daha çok cinsel konularda doğal ve normal olandan sapma eğilimi. **3.** Bulguları kötü yolda sunma.

Sapir-Whorf hipotezi (Sapir-Whorf hypothesis) **Benjamin Whorf** ve **Edward Safir'**in, insan dili ile düşüncesi arasında yakın bir ilişki bulunması gerektiğini savunan varsayımı. Bu görüş, sıklıkla iki versiyon olarak ortaya konuluyor. Birincisine göre dil, düşünceyi, kişinin dünyayı algılama biçimini belirliyor ve buna **dilsel belirlenimcilik** deniyor. İkinciye göre ise farklı diller, farklı düşünceleri kodluyor. Buna da **dilsel görelilik** adı veriliyor. *Bkz.* **Whorf varsayımı.**

sapkınlık (perversion) Özellikle cinsel davranış alanında toplumca ilgisiz bulunan yollara sapma durumu.

saplanım (fixation) Çocuğun gelişim sürecinde ilk çocukluk döneminin kimi özelliklerini benliğinde tutması ve sonraki dönemlerde de bunları bırakmaması biçiminde ortaya çıkan **savunma mekanizması;** ***fiksasyon, saplanma.*** Kimi çocuklar, yeni bir gelişim dönemine geçmeleri gerekirken, önceki gelişim döneminin özelliklerine saplanıp kalıyorlar. Bunları, sonraki dönemin özellikleriyle uyumlu duruma getiremiyorlar. Bu gelişim döneminde aşırı engellenmeleri yüzünden yaşam boyunca, bu

engellenen gereksinimlerini özleyip duruyor ve onları arıyorlar. Belli bir dönemde aşırı doyurulmak da sonraki dönemlere geçmeyi zorlaştırabiliyor. Örneğin, bebeklik döneminde çocuk, tam bağımlıdır. Tüm bakım ve korumayı başkalarından; özellikle de annesinden bekliyor. Onun bu dönemi geride bırakmasına fırsat verilmeyip bu döneme saplanıp kalmasına yol açıldığında çocuk, ilerki yaşlarında da bu bağımlılığını sürdürmek istiyor. Hep başkalarından bekleyen bencil, bağımlı, edilgin bir kişilik sergiliyor. Bununla birlikte, bir dönemin tüm özelliklerinin sürüp gitmesi de olanaksızdır. Yoğun saplanımları olan kişilerde bile, sonraki dönemlere özgü özellikler de kişilikte yer alıyor. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

saplanım yasası (law of fixation) Öğrenme ve alıştırmayı, yalın anımsama noktasının ötelerine götürmenin, öğrenmeye süreklilik kazandıracağını savunan kural.

saplantı (fixed idea; fixation; obsession) Yersiz olduğu bilinen; ama kişinin kendini etkisinden bir türlü kurtaramadığı düşünce; ***obsesyon, takınak.*** *Bkz.* tümden nevroz.

saplantı nevrozu obsessional neurosis) Hastanın türlü düşünce ve eylem saplantılarına yol açan nevroz; ***takınak nevrozu.*** *Bkz.* **obsesif-kompülsif nevroz.**

sara (epilepsy) Türlü nedenleri ve görünümleri olan, genellikle bilincin kararması, sarsıntı ve çırpınmalarla kendini belli eden, beyin süreçlerindeki bozulmalar; ***epilepsi, tutarık.*** Her yaşta görülebilen ve tedavisi bulunmayan; ancak, ilaçla nöbet araları uzatılabilen bu hastalık, **merkez sinir sistemi**nden kaynaklanıyor ve çırpınmalarla ortaya çıkıyor. Hastalığı, "beynin ritmik elektriksel etkinliklerindeki değişimlere koşut olarak görülen bilinç değişimleri" diye tanımlayanlar da vardır. Sara nöbeti zorlanma, kanda şekerin düşmesi gibi değişik nedenlerle ortaya çıkıyor. Büyük nöbet, küçük nöbet, odaksal sara (Jackson sarası) ve ruhdevimsel (psikomotor) sara olarak dört tür sara tanımlanmıştır. **Büyük nöbet** (Grandmal): Sara denince, en ağır ve gösterilisi olan bu sara biçimi akla geliyor. Büyük sara nöbeti çoğunlukla hiçbir ön belirti göstermeden, birdenbire genel bir çarpıntı, seyirme bunalımlarıyla; kimi zaman da çığlık atarak yere düşmekle başlıyor. Nöbette gerileme, çırpınma, gevşeme ve nöbet sonrası evreler yer alıyor. **Gerileme evresi**nde beden kasılıyor, gözler bir yana kayıyor, çeneler kenetleniyor, ağız köpürüyor,

dil ısırılmışsa ağız kanlanıyor. Çırpınma evresinde baş ve gövde, şiddetli devinimlerle rastgele sarsılıyor. Hasta çeyrek saatte ya da daha uzun bir süre sonra derin bir komaya giriyor. Bu, **gevşeme evresi**dir. Hasta, **nöbet sonrası evre**de şaşkınlık, perişanlık, bozulma, utanma duygularıyla birlikte, tanyerinin ağarması gibi yavaş yavaş komadan çıkıyor. Çoğunlukla güçsüzlükten, baş ağrılarından yakınıyor. Hastanın altına kaçırması, ötesini berisini yaralaması, görülen olaylardandır. Saralı, bir kaya başında, deniz kıyısında nöbete girdiğinde ölüm tehlikesi belirebiliyor. Büyük sara nöbetleri birbirini izlerken çok tehlikeli durumlar ortaya çıkıyor. O nedenle böyle hastalar izlenmelidir. Bunlar, sıklıkla suç işliyorlar. Adam öldürme, yaralama, yangın çıkarma, aşağılama ve gözdağı verme, bunların başlıcalarını oluşturuyorlar. Hastalar, kişilik yapıları gereği, öldürme suçlarını özellikle öfkelenmeleri sonucu ya da nöbetin baş ve sonundaki şaşkınlık, perişanlık dönemlerinde işliyorlar. Öldürmeyi genellikle bıçak ya da balta vuruşuyla ve acımasızca yapıyorlar. 15-20 balta ya da bıçak vuruşuyla öldürülenleri, büyük olasılıkla saralılar öldürmüşlerdir. Saralı, annesini, çocuğunu bile öldürebiliyor. Acı olayın ayrımına nöbet sonrasında varıyor. Yaptığı işten dolayı bu kez kendini de öldürdüğü görülebiliyor. Büyük nöbeti benzerlik gösterdiği **histerik büyük bayılmalar**la karıştırmamalıdır. Histerik nöbetlerin altında hep bir duygusal yaralanma vardır ve bilinç tümüyle yitirilmiyor. Histerik bayılmalarda saranın sinirsel belirtileri de görülmüyor. Ağır sara nöbetinden sonra ya da önce psikotik tepkiler ortaya çıkabiliyor. Kimi zaman bu tepkiler nöbetin yerine geçiyor. Saralının, nöbet dışı zamanlarda da kimi psikotik tepkiler gösterdiği de görülebiliyor. Uzun yıllar sara nöbeti geçirmiş kişide ileri aşamalarda süreğen psikoz belirtileri ortaya çıkabiliyor. **Küçük Nöbet** (petitmal): Bunda hasta birdenbire 15-20 saniyelik bilinç bulanıklığı ya da bilinç yitimi yaşıyor. Bir konuşma, herhangi bir iş ya da eğlence sırasında birdenbire işini bırakıyor, bir süre duraklıyor. 3-5 saniye kendini yitiriyor, göz kapaklarını kırpıştırıyor; dudaklarını, sararan yüzünü oynatıyor. Kimi zaman da esniyor ya da gülüyor. Bu arada altını ıslattığı da oluyor. Bu saranın çocuklukta görülüp ergenlikte geçtiği ya da yerini ağır sara nöbetine bıraktığı da görülebiliyor. Hasta, istençsiz; ama bilinçli ve genellikle iki yanlı olarak kas sarsıntıları geçiriyor. **Odaksal Sara** (Jackson sarası): Bu sara çeşidi, bulucusunun adıyla Jackson sarası olarak da anılıyor. Bu sarada nöbet, önce el ve parmak kaslarının sarsılmalarıyla

başlıyor. Bu sarsılmalar yavaş yavaş kola, ordan yüze ve aynı yandaki bacağa yayılıyor. Tüm bedene yayıldığında hasta kendini yitiriyor. Odaksal sara görme, işitme, koklama ve dokunma duyularından birine bağlı olarak ortaya çıkıyor. Kimi nöbetler ruhsal etkinliğe, sanrılara, bilinç değişikliklerine ve kendiliğinden devinimlere yol açabiliyor. Yarım baş ağrısı, mide, böbrek ağrıları, apandisit bunalımları, soluk darlığı nöbetleri görülebiliyor. Saranın başlangıç noktası, beynin şakak bölgesi ise devinim bunalımı beliriyor. **Ruhdevimsel Sara** (psychomotor epilepsy)**:** Ayrıntılı ve birden çok duyu, devinim ya da ruhsal bileşeni bulunan bir sara türü de ruhdevimsel saradır. Belirleyici özellikleri arasındabilincin bulanması, dudak şapırdatma, çiğneme ve benzeri kendiliğinden, istemsiz,uygunsuz ve amaçsız davranışlar, paramnezi, sanrılar, kimi olaylarda öfke patlamaları, başka duygusal patlamalar, korkular yer alıyor. EEG, uyku sırasında şakak lopunda sıklıkla çivi boşalması gösteriyor. İyi incelenip uygun tedavi yöntemi seçilince, düzenli denetlenip izlenince saralı iyileştirilebiliyor. Nedeni bilinmeyen saralılara ise düzenli ve ölçülü bir yaşam öneriliyor; hastanın ruhsal zorlanmalardan uzak kalması isteniyor. Bol yağ, az karbonhidrat ve az tuzlu su rejimi uygulanıyor. Ayrıca ilaç tedavisi de yararlı oluyor.

sarsıntı *Bkz*. **travma.**

sarsıntı bunaması *Bkz.* **travmatik bunama.**

sarsıntı sağaltımı *Bkz* **travma tedavisi.**

SATI BEY (1880-1968) **Eğitimci ve düşünür; Osmanlı Devleti'in eğitimini çağdaşlaştırma ve Arap milliyetçiliği konularında çalışmalar yapan Arap.** Satı Bey, Yemen'in başkenti Sana'da doğdu; Bağdat'ta öldü. Yargıç olan babasının sıklıkla yer değiştirmesi nedeniyle özel öğrenim gördü, Fransızca öğrendi. İstanbul Mülkiye Mektebi'nin idadi (lise) bölümüne girdi. 1900'de bu okulun yüksek bölümünü bitirdi. Yanya'da öğretmenliğe başladı. Eğitimde yenileşme çabaları nedeniyle 1905'te Kosova kaymakamlığına alındı. Ertesi yıl Manastır'ın Florina kazasına atandı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gitti. 1909'da Darülmuallimin müdürlüğü görevi verildi. Orada genç bir kadroyla Batılı ölçülere uygun bir eğitim sistemini uygulamaya koydu. Sosyoloji, psikoloji ve etnografya gibi derslerin programa alınmasını sağladı. Avrupa'ya geziler yaptı. Tedrisat-ı İptidadiye Mecmuası'nı çıkararak ilk ve orta öğretim üstüne yazılar yayımladı. 1912'de maarif nazırı ile

anlaşamama nedeniyle görevinden ayrıldı. Bir süre Darüşşafaka müdürlüğü yaptı. Çıkardığı *Terbiye* adlı dergide eğitim bilimi üzerine makaleler yazdı. Batı'nın bilim ve teknolojisinin yanı sıra uygarlık değerlerinin de benimsenmesi gerektiğini savundu. Mondros Mütarekesi'nden sonra, artık Osmanlı Devleti'nin yaşamayacağına inandığı için Şam'a gitti. Emir Faysal'la yakın ilişkiler içinde etkin siyasete atıldı. Suriye hükümetinde eğitimle ilgili görevler aldı. Fransızların hükümeti yıkması üzerine İtalya'ya; oradan da İstanbul'a geçerek Kuva-yı Milliyecilerle ilişki kurmaya çalıştı. Girşimi sonuç vermeyince Kahire'ye döndü. 1921'de gittiği Irak'ta eğitim genel müdürlüğü görevine getirildi. Yayımladığı Eğitim ve Öğretim Dergisi aracılığı ile İslami özellikler dışında bir Arap birliği anlayışına dayalı ve Batı uygarlığını özümsemiş yeni bir Arap kültürü yaratmaya yönelik çağdaş bir eğitim sistemi oluşturmaya çalıştı. 1927'de muhalifleri artınca görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Dört yıl Bağdat'taki Darülmuallimin'de ders verdi. Kısa bir eğitim müfettişliğinden sonra 1935'e dek Hukuk Fakültesi dekanlığı yaptı. Oradan Eski Eserler Genel Müdürlüğü'ne alındı. Eski uygarlıkların gün ışığına çıkarılması ve korunması konusunda önemli çalışmalar yaptı. İngiliz yanlısı Nuri Said'in dış siyasetinin karşısında yer aldığı için İngiliz müdahalesinin ardından Halep'e sürüldü. Oradan geçtiği Beyrut'ta üç yıl kaldıktan sonra Suriye hükümetince eğitim danışmanlığına getirildi. Fransız etkisini silmek amacıyla eğitim sistemini Araplaştırmaya çalıştı. Laik tutumu tepki topladığından 1946'da Beyrut'a döndü; ertesi yıl da Kahire'ye yerleşti. Orada Arap Birliği Kültür Komitesi danışmanlığının yanı sıra Kahire Üniversitesi'nde ders verdi. 1953'te Arap İncelemeleri Yüksek Enstitüsü'nün başına geçti ve 1957'ye dek bu görevde bulundu. Arap birliği düşüncesini benimsemiş kuşakların yetiştirilmesinde etkili oldu. Ölümünden kısa süre önce Bağdat'a yerleşti. Satı Bey, gerçekleştirmeyi düşlediği düzen için eğitime birincil önemi vermiş; Osmanlıcılıktan Arap milliyetçiliğine dönüş yaptıktan sonra "önce Araplık düşüncesiyle öz kültür kaynaklarını laik ve çağdaş bir yorumla canlandırmaya uğraşmıştır.
Başlıca yapıtları: *Fenn-i Terbiye, 2 cilt, 1909; Ümit ve Azm, 1913; Vatan İçin, 1913; Ârâ ve Ahâdisfi't-Terbiye ve't-Talim, 1944 (Eğitim ve Öğretim Hakkında Düşünceler ve Konuşmalar); Ârâ ve Ahâdis fi'l Vataniye ve'l-Kavmiye, 1944 (Yurtseverlik ve Milliyetçilik Hakkında Düşünceler ve Konuşmalar); Difaen el-Urube, 1956 (Araplığın Savunulması); el*

Bidaü'l-Arabiye ve'd-Devleti'l-Osmaniye, 1957 (Arap Ülkeleri ve Osmanlı Devleti).

satiryazis *Bkz.* **Don Juan karmaşası.**

savaş nevrozu (combat neurosis) Savaş sırasında önde çarpışanlar arasında gelişen ve bilinçdışı düzeyde tehlikeden uzak kalma özlemini yansıtan nevroz.

savaş örselenmesi *Bkz.* **savaş travması.**

savaş şoku (battle shock) Savaş alanında dış kaynaklı stresin neden olduğu psikiyatrik çöküntü. Savaş şoku, klinik açıdan belirtilerin ortaya çıkış hızına bağlı olarak akut (çarpışma şoku) özelliğindedir. Tedrici olan ise çarpışma yorgunluğu olarak adlandırılmaktadır.

savaş travması (shell shock) Savaş koşulları ve özellikle ağır bombardımanlar sonucunda gelişen ruh ve sinir bozuklukları; ***savaş sarsıntısı, savaş örselemesi.***

savaş yorgunluğu (operational combat fatigue) Savaşta geçirilen uzunca bir zaman sonunda ortaya çıkan, yerinde duramama, uykusuzluk, **karabasan** görme, kolayca sinirlenme, sindirim bozuklukları, ürkeklik ve genel olarak sinirlilik gibi belirtileri olan ruhsal dengesizlik. *Bkz.* **savaş şoku.**

savsaklama sendromu (neglect syndrome) Beynin bir yanındaki zedelenmeden kaynaklanan ve hastanın, vücudunun öbür yanında olup bitenlerden habersiz olduğu nörolojk bir bozukluk. Kişinin bütün duyuları

bundan etkilenebiliyor. Örneğin beyninin sağ yanı zedelenen bir hasta, sol yanından gelen sesleri işitemiyor, görüntüleri göremiyor.

savunma (defense) Kaygı, değer duygusunun yitirilmesi gibi hoş olmayan, yoğun bir acı veren durumlara karşı kişinin benliğini kendiliğinden savunmasına yarayan ruhsal işlev; ***müdafaa.*** *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları; yapısal kuram (Üstbenlik).**

savunma mekanizmaları *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları.**

savunulabilir alan (defensible space) Bireyin içinde yaşadığı, kişiselleştirdiği, kendini güvende duyumsadığı sınırları belli bir alan; ***kurtarılmış bölge.***

saygı (esteem, respec) Yaşama düzeni ya da felsefe, program, örgüt, kurum gibi üstünlük, yaş, nitelik ve benzerleri bakımından başkalarına ya da başka nesnelere duyulan sevgi ile çekinme karıoşımı bir bağlılık duygusu; ***hürmet.***

saygınlık (prestige) **Toplumsal konum**a ya da **statü**ye mal edilen ve o yeri işgal edenin kişisel özelliklerinden bağımsız olan **onur**. Saygınlık, toplumsal bir konuma ya da statüye toplumun genelince de dar bir çevrece de mal edilebiliyor. Saygın kişiler, genellikle saygın oldukları alanlarda insanları etkileme gücüne sahiptirler. *Bkz.* **karizma; saygınlık telkini.**

saygınlık gereksinimi *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası.**

saygınlık telkini (prestige suggestion) **1.** Belli bir konuda saygınlığı olan kişileri kendi yanına çekerek başkalarını **ikna etme**; ***prestij telkin*i. 2.** Terapistin hastanın gözündeki saygınlığına dayanarak yaptığı destekleyici, yönlendirici, belirtilere dayalı psikoterapi. Hastanın gözünde "her şeye gücü yeten" terapist, telkin yoluyla en azından bir süreliğine hastalık belirtilerini ortadan kaldırabiliyor. *Bkz.* **telkin.**

sayılama ruhbilimi *Bkz.* **istatistik psikolojisi.**

sayıltı (assumption) Doğru olduğu varsayılan yargılar, ilkeler, genellemeler; Bilim insanı, bu sayıtlılarla araştırmasına başlıyor. Sayıltılar doğru olabileceği gibi, yanlış da olabiliyor. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularla doğruluğu kanıtlanmayan sayıltı, terk ediliyor. Sayıltılar kanıtlanabildiği gibi, hiçbir zaman kanıtlanamadığı da oluyor. Bununla birlikte, şu ya da bu biçimde belirli sayıtlılara dayanılarak yola çıkmanın kaçınılmaz olduğu bilinmelidir. Sayıltılar, gelişigüzel saptanmıyor. Daha önce yapılan çeşitli araştırmalardan çıkarılan sonuçlar üzerine

yapılandırılıyor. Her araştırma başlangıcında sayıtlıların oluşturulması zorunludur. Örneğin, "Örneklemimiz evreni temsil eder." bir sayıltıdır. Bunun gibi, bilimin de sayıtlıları vardır: "Belirli olaylar, belirli sonuçlar doğurur.", "Doğayı bilmemiz mümkündür." gibi. *Bkz.* **varsayım.**

sayısal dereceleme ölçeği *Bkz.* **dereceleme ölçeği.**

sayısal yetenek (numerical ability) Matematiksel ilişkilerden yararlanma ve fen bilimlerindeki temel kavram ve ilkelerle düşünme gücü. *Bkz.* **yetenek testleri; zekâ testi.**

sayı sapıklığı (arithmomania) Nesneleri saymaya karşı hastalıklı bir tutku duyma ya da gereği ve önemi yokken sayı bağlantılarıyla aşırı biçimde ilgilenme durumu. *Bkz.* **mani.**

sayı yitimi (acalculia) Çok yalın sayısal işlemlerde bile başarısız olma durumu.

sayrılık sayrılığı *Bkz.* **hastalık hastalığı.**

sayrılık ürküsü *Bk.* **hastalık korkusu.**

sayrılık yılgısı *Bkz.* **hastalık korkusu.**

SD *Bkz.* **standart sapma.**

seans (seance) **1.** Oturum, tedavi ya da başka bir iş, uğraç gibi belli bir amaçla her defa bir arada harcanan süre. **2.** Kişilerin özel olarak hazırlanmış ortamlarda; örneğin, karanlık bir odada oturarak doğaüstü şeyler yapmaya ya da gözlemlemeye; örneğin, ruhlarla konuşmaya çalışmaları biçimindeki **parapsikoloji** etkinliği. **3**. Sinema, tiyatro, müzik gibi sanat dallarında yapılan gösterimlerden her biri; ***gösterim.***

seçenek (alternavite) Bir işin ya da sorunun iki ya da daha fazla yönünden her biri; ***alternatif, almaş.***

seçerek algılama *Bkz.* **algısal seçicilik.**

seçici algı *Bkz.* **algısal seçicilik.**

seçici anımsama (selective recall) Kişinin beklentileriyle, tutumlarıyla tutarlı olan bilgilerin daha iyi anımsanması. *Bkz.* **seçici saklama.**

seçici dikkat (selective attention) Birden çok uyarıcının bulunduğu ortamlarda kişinin dikkatini yalnızca önemli gördüğü uyarıcılar üzerinde toplama ve diğer uyarıcıları yok sayma yetisi; ***seçici algı.*** *Bkz.* **filtre kuramı; filtre paradoksu.**

seçici dikkatsizlik (selective inattention) **1. H. S. Sullivan'a göre**, kaygı verici ya da korkutucu deneyimlerin göz ardı edildiği ya da unutulduğu bir tür **algısal savunma**.

seçici dilsizlik *Bkz.* **dilsizlik.**

seçici saklama (selective retention) Anımsama kapasitesinin, anımsanacak şeyin canlılığı, doğruluğu, niteliği ve içeriği bağlamında kişiden kişiye ve söz konusu kişinin ilgisine, yaşantısına, güdülenmesine ve duygusal etkenlere bağlı olarak değişmesi. *Bkz.* **seçici anımsama.**

seçici serotonin geri alım engelleyicisi (serotonin-specific reuptake inhibitor (SSRI) Üç halkalı, dört halkalı ilaçlarla ve **MAOI**'lerle birlikte bu ilaçlar, başlıca **antidepresan ilaçlar** arasında sayılıyor. Ayrıca çift kutuplu I bozukluğu, dysthmic disorder, **yeme bozuklukları, panik bozukluğu, takınaklı-zorlanımlı belirtiler, sınır kişilik bozukluğu** da içinde olmak üzere başka birçok bozukluğun tedavisinde de etkili oluyor. Genellikle öbür antidepresanlardan daha az olumsuz yan etkileri bulunması nedeniyle daha yaygın olarak kullanılan bu ilaçların en ünlüsü **fluoksetin**dir (Prozac'tır). **Histamin, asetilkolin** ve **norepinefrin** alıcılarına çok daha az bağlanmaları nedeniyle üç halkalı antidepresan ilaçlara göre çok daha az **sedadif, antikolinerjik** ve **kardiyovasküler etki**leri vardır. Ayrıca **monoamin oksidazı** engellemiyorlar; **antikolinerjik etki**leri de bulunmuyor.

seçici soyutlama *Bkz*. **bilişsel şema.**

seçici uyum (selective adaptation) Bir deneğin yeniden yeniden uyarılması durumunda uyumun gerçekleşmesi ve deneğin o uyarıma duyarlığının azalması biçimindeki uyum. Deneğin ancak benzer; ama ayırt edilebilecek düzeyde farklı uyarımlara normal bir tepki vermesi durumunda seçici uyum sağlanmış oluyor.

seçilim *Bkz.* **ayıklama**.

seçimli dikkatsizlik (selective inattention) Renkli olarak yazılmış sayıları ya da çizilmiş şekilleri kısa bir süre deneğe gösterip ardından deneği sorgulayınca, deneğin sayı ya da biçimleri anımsamasına karşın renkler konusunda izlenimsiz kalması durumu.

seçimli sessizlik (selective silence) Ruhsal tedavi ya da danışma sırasında, tedavi edilenin açığa vurmak istemediği tepkilerini gizlemek için başvurduğu konuşmama durumu.

seçimli yaşam alanı *Bkz.* **temel yaşam alanı.**

seçim yanlılığı (selection bias) Deney ya da araştırma için seçilen örneğin **popülasyon**u temsil etmemesinden; yani araştırmaya katılanların özelliklerinin, katılmayanlarınkinden sistematik olarak farklı olmasından kaynaklanan hataların oluşturduğu yanlılık.

seçkin (elite) Bir toplumsa saygın ve etkin yerlerde ve görevlerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askerlik, din, sanat ve benzeri alanlarında denetimi elinde tutan azınlık. 2. Bir grubun içinde yönlendirici gücü elinde tutan ve kendilerinde üstün özellikler bulunduğu düşünülen kişi ya da kişiler; ***elit.***

seçkisiz hata *Bkz.* **güvenirlik.**

seçme tekniği (nominating technique) Her üyenin, en çok sevilen, en geçimsiz, en uyumlu ve benzeri ölçütlere en iyi uyan kişiyi seçmesi yoluyla grubun yapısı konusunda bilgi toplamaya yönelik bir **sosyometrik teknik.**

sedasyon (sedation) **1.** Özellikle bir ilacın etkisiyle ruhsal heyecanın yatışması ya da fizyolojik işlevlerin bastırılması, yavaşlaması. **2.** Bu biçimde yaratılan durum. *Bkz.* **sedatifler.**

sedatifler (sedatives) Kaygı, ağrı, uykusuzluk, gerilim belirtilerinin giderilmesinde kullanılan **sakinleştirici, rahatlatıcı bendoniazepinler** ve benzeri ilaçlar. Diazepam, klordiazepoksid, ailprazolam, klonazepam, temazepam, lorazepam, flurazepam, oksazepam, klorazepat ve triozolom bunlardandır.

seğirme (fasciculation) Kasta görülebilecek küçük, yersel bir kasılma; tek bir hareket sinir lifinin ateşlenmesi ile bir dizi kas lifinin kendiliğinden boşalması.

sekiz benlik gelişim dönemi *Bkz.* **insanın sekiz çağı.**

sekme (saccade) Gözün bir sabitlenme noktasından ötekine çok hızlı, sıçramalı hareketi. İnsan gözü yalnızca çok küçük bir görsel açıya net olarak odaklanabildiği için, gözün görsel dünyayı yorumlaması için birçok hareketi gerçekleştirmesi gerekiyor. Bu sıçramalı hareketler sırasında yeni bilgilerin algılanması bastırılıyor; bu da istikrarlı bir dünya algısını olanaklı kılıyor.

sekmeli hareket (saccadic movement) Hareketli nesneyi izlerken gözlemlenen yumuşak izleme hareketlerinin tersine, gözün görsel bir alanı

tararken; örneğin, okurken, bir resme bakarken yaptığı birden bire, hızlı hareketler.

seks *Bkz.* **cins**; **cinsellik**.

seksoloji (sexology) Cinsel etkinliği ve üremeyi, anatomisi, fizyolojisi ve psikolojisi ile inceleyen bilim dalı; ***cinselbilim.***

seksüel mazohizm *Bkz.* **cinsel özezerlik.**

seksüel sadizm *Bkz.* **cinsel elezerlik.**

seksüel travma *Bkz.* **cinsel travma.**

sekülerizm (secularism) İnsanileşme. Dinsel olan ya da dinsellik atfedilen tüm değer ve ilkeleri bireysel ve toplumsal yaşamın dışına çıkaran; yalnızca bu dünyayı yaşanabilir kabul edip öte dünya ile ilişkisini koparan insan odaklı düşünme ve yaşama biçimi; ***sekülerleşme, dünyasallaşma.*** Semavi dinlerle bağların koparılması ideolojisi; insanın kendikendine yeteceğini kabul eden felsefe. Birbirinin yerine de kullanılan sekülerizm ve laiklikten birincisi belli bir yaşam biçimini; ikincisi ise o yaşam biçiminin siyasal örgütlenme biçimini dile getiriyor. *Bkz.* **aydınlanma; laiklik.**

semantik açıklama *Bkz.* **açıklama.**

sembiyotik evlilik symbiotic relatedness) Nevrotik gereksinimlerini doyurmak için birbirine bağımlı iki bireyin evliliği. Bu eşlerden ikisinin de nevrotik ya da evlilik dışında kolaylıkla doyuramayacakları normal dışı gereksinimleri olabiliyor. *Bkz.* **sembiyotik ilişki.**

sembiyotik evre *Bkz.* **ayrılma-bireyleşme**.

sembiyotik ilişki (symbiotic relatedness) Bir bireyin, nevrotik gereksinimlerini doyurmak için bir bireyin ötekine **asalakça bağlanma**sı. **Erich Fromm'a göre**, bu ilişkide kişi, ruhsal özerklik kazanamıyor ve **anormal bağımlılık**la karşısındakiyle kaynaşmaya dayanan bir ilişki biçimi geliştiriyor. *Bkz*. **sembiyotik evlilik; sembiyoz.**

sembiyotik psikoz. *Bkz.* **yaygın gelişim bozukluğu**

sembiyoz (symbiosis) **1.** Genel ve özgün anlamıyla birlikte yaşama. Biyolojide iki canlı türünün, bağımlı bir ilişki içinde yaşaması. Bu yaşam biçiminin her zaman her ikisi için de yararlı olması gerekmiyor. *Bkz.* **sembiyotik ilişki**. **2. Psikiyatride Fromm'a göre**, iki insan arasında aşırı bağımlılıkla ve karşılıklı birbirini kullanmayla ya da taraflardan birinin

yaşamak için asalakça ötekine tutunmasıyla ortaya çıkan **hastalıklı ilişki**. **Elezer-özezer kişilik,** bunu örneklendiriyor. Fromm'ın verdiği ikinci bir örnek de **yakın akraba ile sevişme**dir (ensest ilişkidir). **3.** Bebeğin gelişiminde, annesine tam bağımlı olduğu ve bu nedenle ne bedensel ne de ruhsal anlamda kendini annesinden ayrı görmediği evre. Normal görülen bu evrenin aşılamaması, ağır bozukluklara yol açıyor. *Bkz.* **ayrılma-bireyleşme.**

sembol *Bkz.* **simge**.

sembolik proses *Bkz.* **simgesel süreç.**

sembolizasyon *Bkz.* **simgeleştirme.**

sembolleştirme *Bkz.* **simgeleştirme.**

seminer (seminar) **1.** Bir uzman, öğretmen ya da gözetmen yönetiminde yapılan, belli bir konunun kapsamlı biçimde irdelenmesine yönelik özel mesleksel çalışma; bu tür çalışmaların sunulduğu toplantı. **2.** Üniversitelerde bir öğretim elemanının denetiminde öğrencilerin yürüttüğü inceleme- araştırma çalışmaları.

semiyoloji *Bkz.* **göstergebilim.**

sempati *Bkz.* **duygudaşlık; duygu yakınlığı.**

sempatik işlevler *Bkz.* **merkez sinir sistemi.**

sempatik sinir sistemi *Bkz.* **özerk sinir sistemi.**

sempozyum (symposium) Belli bir konuyla ilgili olarak birçok konuşmacı ya da uzmanın hazırlamış olduğu bildirileri, bir dinleyici topluluğu önünde sundukları, çeşitli yönleriyle ele alıp tartıştıkları, herkese açık bilimsel toplantı.

semptom *Bkz.* **belirti.**

semptomatik fiil *Bkz.* **belirtisel eylem.**

semptomatik tedavi (symptomatic treatment) Nedenleri, koşulları ortadan kaldışmaya, hastanın kişiliğini yeniden oluşturmaya çalışmaktan çok, sıkıntıya yol açan belirtilerin hafifletilmesini hedefleyen davranış tedavisi, hipnoterapi, telkin tedavisi gibi tedavilerin ortak adı; ***belirtisel tedavi.***

semptomatik terapi *Bkz.* **semptomatik tedavi.**

semptom grubu *Bkz.* **belirti grubu.**

semptom lokalizasyonu *Bkz.* **belirti lokalizasyonu.**

semptom teşekkülü *Bkz.* **belirti oluşumu.**

senaryo çözümlemesi (script analysis) Etkileşimsel çözümlemede, hastanın bilinçsiz yaşam planını (**yaşam senaryosu**nu) bütün olarak çözümleme.

sendrom (syndrome) Birlikte ortaya çıkan ve ayırt edilebilir bedensel ya da ruhsal bir bozukluğu oluşturan bir belirtiler kümesi; ***hastalık tablosu.*** Sıklıkla "hastalık" terimiyle eşanlamlı kullanılsa da "hastalık" daha özel bir durumdur. Gerçekte hastalıkların birçoğu birer sendromdur.

sentaksi (syntaxis) **H. S. Sullivan'a göre**, nesnel, başkalarının gözlemine ve doğrulamasına açık bir düşünme ve iletişim modu. *Bkz.* **parataksik çarpıtma; sentaksik düşünce; sentaksik mod.**

sentaksik düşünce (syntaxic thought) **H. S. Sullivan'a göre**, mantıklı, hedefe yönelik, gerçek yönelimli bir düşünme biçimi; en yüksek biliş düzeyi. *Bkz.* **sentaksi; sentaksik mod.**

sentaksik tepe değer (syntaxic mode) **H. S. Sullivan'a göre**, dünyayı algılamadaki en yüksek evre; ***sentaksik mod.*** Ona göre bu algı modunda kişi, gerçeklik konusunda başkalarınca doğrulanan bütünsel, mantıklı, tutarlı bir tablo oluşturuyor. *Bkz.* **sentaksik düşünce.**

sentez (synthesis) **1.** Parçaları, ayrı öğeleri bir bütün oluşturacak biçimde birleştirme ya da bu biçimde birleştirilmiş şey. **2.** Psikiyatri ve psikolojide tutumlar, inançlar, davranışlar, kişilik özellikleri gibi öğelerin bütünleştirilmesi; ***bireşim.*** *Bkz.* **analiz.**

serbest anımsama (free recall) *Bkz.* özgür anımsama.

serbset bırakma teorisi *Bkz.* özgür bırakma kuramı.

serbest bırakma terapisi *Bkz.* **özgür bırakma tedavisi.**

serbest çağrışım *Bkz.* **özgür çağrışım.**

serbest hatırlama *Bkz.* **özgür anımsama.**

serbestlik derecesi *Bkz.* t dağılımı.

serbest sinir ucu (free nerve ending) Deride bulunan ve basınç, sıcaklık ve acı uyarılarını algılayan duyu alıcı hücreler.

serbest tedai *Bkz.* **özgür çağrışım.**

serbest yaratıcı çalışma *Bkz.* **özgür yaratıcı çalışma**.

serebral (cerebral) **Serebrum** (beyin) ile ilgili. *Bkz.* **serebral korteks.**

serebral korteks *Bkz.* **beyin kabuğu.**

serebrum (cerebrum) Beyinciğin ön, üst bölümünde bulunan ve iki yarımküreden oluşan en büyük, en önemli bölümü; ***beyin.*** En son evrimleşen ve insanda **15 milyardan fazla sinir hücresi** içeren **beynin kabuğu** zekâ, düşünme, bellek, bilinçli hareket denetimi, algı gibi **yüksek bilişsel süreçler**den sorumludur. *Bkz.* **beyin.**

sergileme kuralları (display rules) Kişinin hangi ortamlarda ne tür duygular sergileyebileceğini ya da hangi duyguları sergilemekten kaçınması gerektiğini belirten öğrenilmiş kurallar.

seri (serial) Çabuk, hızlı. *Bkz.* **seri anımsama; seri davranış; seri ilişkilendirme; seri konum eğrisi; seri konum etkisi; seri öğrenme; seri pekiştirme; seri yorum.**

seri anımsama (serial recall) Değişmeyen bir sıralamaya göre öğrenilen bilgilerin, yine aynı sıraya göre anımsanmasının beklendiği bir bellek araştırma yöntemi; ***seri hatırlama.*** *Bkz.* özgür anımsama; seri öğrenme.

seri davranış (serial behavior) Piyano çalmada olduğu gibi, biri öbürünü uyaran ve bütünleşmiş değişmez sıralamaya sahip olan davranış dizisi.

seri hatırlama *Bkz.* **seri anımsama**.

seri ilişkilendirme (serial association) **Dizelge**deki bir maddenin, bir sonraki maddeyle ilişkilendiği bir tür öğrenme tekniği. *Bkz.* **seri öğrenme.**

seri konum eğrisi (serial position curve) Bir özgür anımsama deneyinin sonuçlarını grafik halinde gösteren eğri. Bu grafiğin X ekseni, anımsanacak maddelerin sırasını; Y ekseni ise deneklerin genel ortalamasıyla elde edilen ve söz konusu madde için belirlenen anımsanma olasılığını gösteriyor. Bu eğri U biçimindedir. Bunun nedenleri ve yorumu için *Bkz.* öncelik etkisi; seri konum etkisi; sonralık etkisi;.

seri konum etkisi (serial position effect) Özgür anımsama deneylerinde dizelgenin başında ve sonundaki bilgilerin ortadakilere göre daha kolay anımsanması. *Bkz.* öncelik etkisi; seri konum eğrisi; sonralık etkisi.

seri öğrenme (serial learning) Bilgilerin verilen sıraya göre öğrenilmesi ve anımsanması. Bu öğrenme biçiminde her bir tepki (yanıt), dizideki bir sonraki tepkiyi tetikliyor (o tepki için bir uyarıcı oluyor). Bir şiirin ezbere okunması, bunun yalın bir örneğidir. *Bkz.* **seri anımsama; seri pekiştirme.**

seri pekiştirme (serial reinforcement) Her doğru tepkinin (yanıtın), doğru tepkinin yinelenme olasılığını artırdığı bir **seri öğrenme** tekniği.

seri yorum (serial interpretation) **Psikanalize göre**, birbirini izleyen bir dizi rüyayı birlikte yorumlama. Bu tür rüyalar tek tek ele alındığında pek bir anlam taşımıyor; ancak, birlikte değerlendirildiğinde önemli ipuçları veriyorlar.

serotonin (serotonin) Temel **aminoasit**lerden biri olan **triptofandan**dan türetilen; kanda, sinir hücrelerinde, kimi dokularda bulunan ve sinir hücreleri arasındaki sinyal alışverişini düzenleyen **monoamin** bir sinir iletici; ***mutluluk hormonu*.** Serotonin, kanın pıhtılaşmasından düzenli kalp atışlarına, vücut ısısının düzenlenmesine, **bellek işlevleri**ne, **uykuya geçiş**e, **yeme bozuklukları**na dek birçok bedensel, duygusal-davranışsal süreçte etkili oluyor. Ayrıca **kaygı bozuklukları, depresyon, şiddete yönelik davranışlar, obsesif kompulsif bozukluk, şizofreni, oburluk, şişmanlık, mevsime bağlı duygusal bozukluk, migren, alkol bağımlılığı** gibi birçok bozuklukta da etkendir. Serotonin, vücudun **biyolojik saat**ini düzenleyen **melatonin**in de öncülüdür. *Bkz.* **serotonin geri alım engelleyicisi; sinir ileticileri**.

serotonin gerialım engelleyici (Serotonin Reuptake İnhibitor: **(SRI)**) Beyin sinir hücrelerinin serotonini geri almasını yavaşlatan ve depresyon tedavisinde kullanılan ilaçların ortak adı. Bu ilaçlar en iyi sonucu, **artırımlı doz** ile veriyor. Bunlar **monomin oksidaz engelleyici** ilaçlarla birlikte alındığında, kas ve sinir bozuklukları, nöbetler, hatta koma ve ölüm gibi tehlikelere yol açabiliyor.

sert akıllı (tough-minded) **William James'e göre**, maddeci, kuşkucu, yazgıcı ve görgül olarak tanımladığı bir kişilik türü. *Bkz.* **yumuşak akıllı.**

sert zar (dura mater) Beyni ve omuriliği koruyan en dıştaki kalın, sert zarlardan oluşan üçlü tabaka.

sert zar altı kanaması (subdural hemorrhage) Kafa travması, ur, inme ve benzeri nedenlerle sert zar ile beyin arasında kanamanın olması. Kanamanın yol açtığı nörolojik belirtiler, beynin kanamadan etkilenen bölümüne bağlı olarak değişiyor.

sesbilim (phonology) Dilleri, ses özellikleri ve değişimleri bakımından inceleyen ve bu alanda kuramlar geliştiren bilim dalı. *Bkz.* **dil psikolojisi.**

ses kısıklığı (ophonia) Ruhsal kökenli olduğunda bir **histerik dönüşüm** belirtisi. Nedeni organik olan ses kısıklığı, gırtlaktan ya da bunun sinir bağlantılarındaki bir hastalıktan kaynaklanıyor. *Bkz.* **alali.**

ses-simge ilişkisi (sound-symbol association) Seslerle bunlara karşılık gelen harfler ya da işaretler arasında ilişki kurma yetisi. Okuma için bu bir önkoşuldur.

sessiz alanlar (silent areas) Beyin kabuğunda ön, art kafa ve şakak loplarının elektrikle uyarılması durumunda hiçbir **duygusal ya da devimsel tepki yaratmayan bölümler**i.

sessiz konuşma (internal speech) İçten, sessiz olarak kendi kendine yapılan konuşma.

ses yitimi (aphonia) Normal konuşma sesini, beyin özürleri dışındaki organik ya da ruhsal nedenlerle yitirme.

set *Bkz.* **uysal tepki seti.**

s etkeni (s factor) **Spearman'a göre**, belli bir işe özgü bir zekâ etkeni; ***s faktörü.*** Belli bir testteki s etkeni, testle ilgili alandaki özel yeteneği temsil ediyor.

sevecenlik (tenderness) Acıma, kollama, koruma duygusuyla sevme; şefkat. *Bkz.* **sevecenlik bağları; sevecenlik davranışları; sevecenlik itkisi; sevecenlik gereksinimi; sevecenlik içerikli sevgi; sevecenlik yönelimi.**

sevecenlik bağları (affectional attchments) Çoğu kez anne olmak üzere temel bir sevgi nesnesine olduğu kadar, evcil hayvanlar da içinde olmak üzere ailenin öbür üyelerine karşı da duyulan sevecenlik. Yaşamın ilk yılının sonlarında başlayan öpme, okşama, sevgi sözcükleri gibi sevecenlik dışavurumları ortaya çıkıyor. Bu bağlar, tutunma, sarılma, okşama gibi davranışlarla sürüyor. Çocukların ayrılık durumunda yaşadıkları yitirme duygusu, üzüntü ve kaygı, sevecenlik bağlarının varlığına kanıt oluşturuyor.

sevecenlik davranışları (affectional behaviors) İki insan; örneğin karı koca, iki dost arasındaki ilişkinin sevecenlikle benimsenip onaylanarak sürmesini sağlayan davranışlar.

sevecenlik dürtüsü *Bkz.* **sevecenlik itkisi.**

sevecenlik itkisi (affectional drive) Bebeklerin doğdukları andan başlayarak kucağa alınmaya tepki göstermeleri nedeniyle birçok psikologun doğuştan geldiğini kabul ettiği sevecenlik gösterme ve sevecenlik duygusunu alma itkisi; şefkat dürtüsü, sevecenlik dürtüsü. Soğuk ve mekanik davranışla karşılaşan çocuklar, genellikle mutsuzluk; dahası acı çekme belirtileri gösteriyorlar. **Freud** ise çocuğun annesine ya da onun yerini alan kişiye

bağlanmasının nedenini, bu kişilerin, onun temel gereksinimlerini karşılamaları ile açıklamıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda da örneğin, sarılacak bir annesi ya da anneye benzer yumuşak bir yapay anne bulamayan maymun yavrularında ağır depresyon belirtilerinin ortaya çıktığı görülmüştür. *Bkz*. **anne yoksunluğu; duygusal yoksunluk.**

sevecenlik gereksinimi *Bkz*. **gereksinimler aşama sırası; ilk depresyon.**

sevecenlik içerikli sevgi (affectionate love) Kişinin karşısındakine yakın olmak istemesi ve ona karşı derin bir sevecenlik ve sevgi duyması.

sevecenlik yönelimi (affectional orientation) Kendimizi yanında rahat, dingin duyumsadığımız; cinsellik içermeyen bir duyguyla kendimize yakın bulduğumuz kişilere yönelme; şefkat meyli. Bu yöneliş, iki cinse de olabilir.

sevgeç *Bkz*. **libido.**

sevgeç değişimleri *Bkz*. **libido değişimleri**.

sevgeç esnekliği *Bkz*. **libido esnekliği**.

sevgi (love) İnsanı bir kişiye ya da şeye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten içsel duygular bütünü, sevme duygusu. **Fromm'a göre sevgi**, güvenliğin özünü oluşturan içtenliğin başta gelen öğesi, besin kaynağı; iki ayrı varlık olarak kalanların bir olması olgusunun hazırlayıcısı ve sürdürücüsüdür. Var olmanın çözüm yolu sevgiden geçiyor. Sevgi olgusu, yalnızca özgürlük içinde gerçekleşebiliyor. Sevgi, başlı başına bir sevinç olan verme işidir. Kişi, sevme ile içinde yaşayan sevinçlerden, anlayıştan, ilgilerden bir şeyler veriyor ve bunlarla karşıdakini de zenginleştiriyor. Verme, karşıdakini de verici kılıyor Bu karşılıklı vermelerle ortaklaşa bir şeyler yaratmanın sevinci paylaşılmış oluyor. Sevgi; kardeş sevgisi, anne baba sevgisi, çocuk sevgisi, arkadaş sevgisi, cinsel sevgi gibi ayrı nitelikleriyle yaşanıyor. Başkalarını seven insanın, kendini de sevmesi doğaldır. Ancak, bunu bencil kişilerin sevgisiyle karıştırmamalıdır. Benciller, elde edemedikleri mutlulukları yaşamdan koparıp almaya çalışan; başkaları gibi kendilerini de sevmeyen kimselerdir. *Bkz.* **aşk; dostluk; duyuşsal öğrenme; evlilik (Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları: Tanımak, Sevmek, Paylaşmak); özgürlükten kaçış yaklaşımı (Benliğin Etkinlik Gereksinimi, Güvenlik ve Sevgi); sevgi gereksinimi; sevgi yetersizliği; varoluşçu psikoloji.**

sevgi gereksinimi *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası; ilk depresyon; MASLOW, Abraham.**

sevgi güdüsü *Bkz.* **sevgi; sevgi gereksinimi.**

sevgi yetersizliği (affective deprivation) Duygusal güvenlik, insan ilişkileri, onaylanma gibi temel birtakım ruhsal doyumlardan yoksun kalma ya da bunların eksikliği. Sevgi yetersizliği, önce şaşkınlık, saldırganlık ve kaygı davranışı gibi belirtilerle ortaya çıkıyor. Uzun sürdüğünde, içe kapanma gibi cesaretsizliklere yol açıyor. Bu yoksunluk, küçük yaşlarda daha önem taşıyor. Suça yönelenler arasında anne sevgisinden yoksun kalan çocukların oranı yüksektir.

sevi *Bkz.* **aşk**.

sevicilik (lesbianism) Kadınlarda cinsel ilginin birbirine yönelmesi durumu; ***lezbiyenlik.***

sevilme *Bkz.* güvenli bağlanma.

sevinç (joy) Çok istenen ya da hoşa giden bir şeyin gerçekleşmesiyle duyumsanan coşku.

sevişme (caressing each other) **1.** Birbirini sevme. **2.** Birbirini kucaklayarak öpme, okşama. **3. Cinsel ilişki**de bulunma.

sevme (love; like) **1.** Birine ya da bir şeye sevgi ve bağlılık duyumsamak. **2.** Birine gönül vermek, âşık olmak. **3**. Çok hoşuna gitmek, yapmaktan zevk almak. *Bkz.* **sevgi.**

seyirci etkisi (bystander effect) Başkalarının varlığının, kişinin yardım etme davranışını engellemesi. Acil bir durumda, olaya tanıklık edenlerin sayısı ne kadar fazlaysa, acil gereksinimi olan kişilere yardım etme olasılığı o kadar düşük oluyor. Başka deyişle, olay yerinde yalnız olan, büyük olasılıkla yardıma koşuyor. Bunun, kent yaşamının yol açtığı **genel duyarsızlaşma**dan kaynaklandığını düşünenler olduğu gibi basit bir varsayım eğilimine dayandığını ileri sürenler de var. Olay yerinde çok sayıda izleyicinin bulunması, her izleyicinin, oradakilerden birinin yardım edeceğini düşünmesine yol açıyor. Bu da hiç kimsenin yardım etmemesi gibi bir sonucu doğurabiliyor. *Bkz.* özgecilik; yardım davranışı.; sorumluluğun dağılması.

seyirci sağaltımı *Bkz.* **seyirci tedavisi.**

seyirci tedavisi (spectator therapy) Grup tedavisine katılanların, benzer sorunlara sahip olan başka hastaların tedavilerini gözlemleme yoluyla

tedaviden yararlanma eğilimi; ***seyici terapisi, izleyici sağaltımı.*** Bu, yeni davranış biçimlerinin denenerek öğrenilmesinde yararlı oluyor.

seyirci terapisi *Bkz.* **seyirci tedavisi.**

sezgi (intuition) **1.** Yargılama ya da düzenli bir düşünce söz konusu olmadan kişinin edindiği düşünce ya da yargı; ***içgüdüsel bilgi.*** Sezgiler, bilinçli, yönlendirilmiş düşünsel süreçlerin değil, duyguların, duyu izlenimlerinin ya da bilinçdışı güçlerin bir ürünü gibi görülüyor. **2. Jung'a göre**, kişiliğin dört temel ruhsal işlevinden biri olan ve insanın duygu ve düşüncelerinin ötesine geçerek gerçeğin özüne ulaşabilmesini sağlayan bilinçdışı süreçler aracılığı ile gerçekleştirdiği **algılama.** Jung ve yandaşlarına göre, bu tür bir farkında olma, insanlığın **ortak bilinçdışı**nda saklı olan **birikmiş bilgelik**ten kaynaklanıyor. Sezgiler, sıklıkla mistik ya da normalüstü bir izlenim bırakıyor. Öbür üç ruhsal işlev için *bkz.* **analitik psikoloji (Kişiliğin Dört İşlevi); kavram; sezgisel düşünme basamağı; sezgisel öğrenme; sezgisel tip.**

sezgisel düşünme basamağı *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

sezgisel öğrenme (insightful learning) **1.** Hayvanın, amaca ulaşmayı kolaylaştıran ipuçları ya da sorun oluşturan durumlarda ilişkileri kavradığı bir öğrenme. **2.** İlişkileri kavramanın yol açtığı bir öğrenme.

sezgisel tip (intuitive type) **C. G. Jung**'un dört temel işlevsel tipinden, dış gerçekliğe, bilinçsiz algılara, belli belirsiz uyarıcıları algılama ve yorumlama yeteneğine dayanarak uyum sağlayan; akıl yürütmeden, yargılamadan çok, algıları öne çıkaran us dışı kişilik tipi. Bkz. **işlevler**; **işlevsel tipler**.

s faktörü *Bkz.* **s etkeni**.

Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması (Sheldon's classification of somatic structure) Sheldon'un, beden yapısını temel alarak ortaya koyduğu ve atletik beden; dal beden; kütüksü beden; orta beden diye adlandırdığı üçü özgün; biri de karışık olan tipler. **1. Atletik beden** (mesomorphy); ***mezomorfi.*** Bu tip, **mezoderm dokusu**nun baskınlığı sonucu, gelişkin bir iskelet ve kas sistemine sahip bulunan geniş omuzlu, ince belli, güçlü pazulu, kasları gelişkin tiptir. Spordan, sürprizlerden hoşlanan, önder olma eğilimli, hareketli olan bu tipte **bedencil kişilik** egemendir. **2. Dal beden** (ectomorphy); ***ektomorfi.*** Bu tip, **dölüt**ün dış dokusuna bağlı olarak, dar omuzlu, basık göğüslü, ince ve uzun kemikli, uzun boylu; aşırı duygulu, yalnızlıktan hoşlanan, içe dönük, zihinsel etkinliklere öncelik veren, soyut

kavramlara eğilimli, uyanık ve hoşgörüsüz olarak nitelenen **beyinsel kişilikli beden tipi**dir (serebrotonik)**. 3. Kütüksü beden** (endomorphy); ***endomorfi.*** Bu tipte **endoderm dokusu** baskınlığı söz konusu olduğu için bunun iç organları iyi gelişmiştir; kare biçimine yakın, şişmanca ve kısa boylu bir beden yapısı vardır**.** Bu tip, rahatı seven, insancıl, hoşgörülü, iyi huylu, canlı, yemeğe düşkün, **toplumsal zekâ**sı güçlü, geleneklere uyumlu **sindirimcil kişilikli**dir. **4. Orta beden** (middle body) ise Sheldon'un kütüksü, atletik ve dal beden özelliklerini taşımayıp bu üç tipin özelliklerini de gösteren ve sayıları öteki tiplerden daha çok olan tiplere verdiği addır. *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması; SHELDON, William Herbart.**

SHELDON, William Herbert (1898-1977) **ABD'li psikolog.** Warwick, Rhode İsland'da doğdu. Çalışmaları arasında özellikle ortaya koyduğu tipoloji dikkati çekti. Tipolojisinde beden yapısını üç **kurucu etken**e temellendirdi ve üç de **ruhsal kurucu** öğenin bulunduğüunu ileri sürdü. Bunların yanı sıra istatistik yöntemle ruhsal ve bedensel türden ve iki kurucu öğeden oluşan üç grup arasında öbür olası korelasyonlara oranla daha yüksek korelasyon olduğunu belirledi. *Bkz.* **Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması; tipoloji.**

sıçramalı iletkenlik (saltatory conduction) Miyelinli sinir hücrelerinde sinyalin (**eylem gizilgücü**nün) bir **Ranvier düğümü**nden öbürüne sıçradığı bir sinir sinyali iletim biçimi.

sıfır sıralı korelasyon (zerro-order correlation) İki değişken arasında diğer ilişkili değişkenleri sabit tutmadan hesaplanan bir korelasyon; ***sıfır sıralı bağlılaşım.*** Bu korelasyon, -1 ile+1 arasında değişiyor

sığlaşma *Bkz.* **duygu.**

sıkıntı 1. (embarressement, confusion) Hoş olmayan tasa ve bir ölçüde karışıklık ile refleks çatışmalarının yol açtığı duygusal durum. **2.** (distress) Bir karışıklığın, bozukluğun neden olduğu güç durum ya da etkili ve sürekli ruhsal ve bedensel yorgunluk. **3.** (poverty, indigence) Yokluğun ve parasızlığın neden olduğu geçim darlığı. **4.** Büyük acı, güçlük, zorluk.

sıkıştırma tekniği (squeeze technique) **Erken boşalma tedavisinde**, erkeğin boşalmak üzere olduğunu duyumsadığı an, erkeğin ya da eşinin penisin uç bölümünü boşalma itkisi ortadan kalkıncaya dek sıkarak beklemesi.

sık rastlanan engeller (high incidence disabilities) Genel nüfusta **yüzde 2-3** dolayında görülen **zekâ geriliği, bedensel engel,** öğrenme güçlükleri, duygusal bozukluklar, konuşma bozuklukları gibi engeller; ***sık rastlanan özürler.***

sık rastlanan özürler *Bkz.* sık rastlanan engeller.

sınama (trial) **1.** Belli bir sonuca ulaşmak için gösterilen bir çaba; özellikle bir dizi çabadan biri. **2.** Deneylerde ya da testlerde tek deneme; belli bir uyarıcı grubunun yol açtığı tek tepki karmaşası. **3.** Bir şeyi deneme ya da kanıtlama süreci. *Bkz.* **sınama yanılma yoluyla öğrenme.**

sınama-yanılma yoluyla öğrenme (trial-and-error learning) Hedefe ulaşmak için yapılan davranımlardan "sorun"un çözümüne yardımcı olanların benimsenmesi, öbürlerinin yinelenmemesi biçiminde gerçekleştirilen öğrenme; sonuçlara ilişkin **geribildirim** alarak yapılan öğrenme; ***geribildirimle öğrenme, deneme-yanılma ile öğrenme.*** Yazıyı yeni öğrenen çocuk, öğretmeninden harfleri doğru yazıp yazmadığına ilişkin bir geribildirim alamazsa, doğru yazıp yazmadığını bilemez. Okullarda yapılan ara sınavlar da öğrenci için bir geribildirimdir. Bilimsel olarak, ilk kez **Thorndike**'ın incelemiş olduğu sınama-yanılma yoluyla öğrenmede öğrenen, amaca ulaşmak için birçok yolu deneyen davranımlar yapmaya güdülenmiş olmalıdır. Birey, sonuçta olumsuz davranımları yinelemekten vazgeçecek; olumlu olanları sürdürecektir. **Labirent deneyleri**, bu öğrenme biçimine iyi bir örnek oluşturuyor. Thorndike, bu konudaki deneylerden **hazırlık ilkesi** (güdülenme), **yineleme ve alıştırma, davranışların sonucunun önemi** gibi öğrenme ilkelerini çıkarmıştır. Thorndike, 1930'larda çevredeki hoş uyarıcıların, hoş olmayanlardan daha çok yinelendiği görüşünü dile getiren **etki yasası**na

(etki ilkesine) daha çok önem vermeye başlamıştır. Bununla, psikolojiyi daha sonra çok etkileyecek olan **pekiştirme ilkesi**nin de tohumlarını atmıştır. Fiziksel, toplumsal ve duygusal birçok beceri, sınama-yanılma yöntemiyle öğreniliyor. *Bkz.* öğrenme.

sınav (examination) Sınıf geçme, bir okulu bitirme, bir üst okula girme durumundaki öğrencilerin ya da bir işe girmek isteyenlerin zekâ, yetenek, bilgi ve beceri derecesini belirlemek için yapılan sözlü ya da yazılı yoklama; ***imtihan.***

sınavda başarılı olma (being successful in the exams) Girilen sınavda istenen en az yeterliği gösterme. **Sınavda Başarılı Olmak İçin Bilinmesi ve Yapılması Gerekenler**: Bunlar şöyle sıralanıyor: **(1)** Sınav gözde büyütülmemelidir. Hiçbir sınav ölüm kalım sorunu değildir. Bu gerçeği unutmayarak kişi kendini gereksiz yere strese sokmamalıdır. Çevrenin olumsuz etkilerine kulak asmamak da önemlidir. Çünkü hiç kimse, sınava girecek kişinin başarıulı olup olmayacağını tam olarsak kestiremez. Bu nedenle sınava girecek olan kişi asla özgüvenini sarsmamalıdır. **(2)** Her sınav, kişinin başkasından çok kendisiyle yarışı olarak görülmelidir. Başarısızlığı bir felaket gibi göreceğine, başaramama durumunda neler yapabileceğini düşnmelidir. Örneğin, bir sonraki sınava daha güçlü olarakhazırlanmayı düşünebilir. **(3)** Kişi kendisini başkalarıyla karşılaştırmamalıdır. Kendini başkalarının yerine değil, kendi yerine koymalıdır. **(4)** Sınavdan yeteri kadar önce şu konularda bir karara varmalıdır: **a)** Bildiği ve bilmediği konuları belirlemelidir. **b)** Süreyi nasıl kullanacağını, soruları yanıtlarken nelere dikkat edeceğini saptamalıdır. **c)** Önce kolaylıkla öğrenebildiği konuları öğrenmelidir. ç) Dinlenme, beslenme ve yeterince uyumaya dikkat etmelidir. Sınav arifesine, şöyle bir göz atma gereksinimi duyduğu işler dışında pek bir şey bırakmamalıdır. **d)** Sınavdan önceki akşam, rahatsız etmeyecek besinler yenmeli, zamanında yatılmalıdır. **e)** Sabah kahvaltısı ihmal edilmemeli, kimseyle can sıkıcı tartışmalara girilmemelidir. **f)** Aşşırı heyecan, en büyük düşmandır. İşiniz o düşmanla muhatap olmamızı gerektirmediğine; muhatabımızın sorular olduğuna göre, aşırı heyecan bir yana bırakılıp soruları çözmeye bakmalıdır. **g)** Sınavla ilgili açıklamalar iyi dinlenmeli, ve onlara uyulmalıdır. ğ) Sorular dikkatle ve tümüyle okunarak yanıtlamaya geçilmelidir. **h)** Önce iyi bilinen sorular çözülmeli; iyi bilinmeyen sorulara takılıp zaman yitirilmemeli; kalan sürede onlar yanıtlanmaya çalışılmalıdır.

sınıf (class) Belli ölçülere göre ortak özellik taşıyan insan, nesne ya da kavram kümesi; ö***bek.*** **2.** Üretime katkıları, üretimden aldıkları pay ve üretim ilişkilerinin ya da üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma bakımından konumları birbirine benzeyen; bu konumlarının bilincinde olan insanların oluşturduğu toplumsal gruplardan her biri. *Bkz.* **sınıfa katma; sınıf geçme; sınıflama ölçekleri; sınıflandırıcı çiftleşme; sınıflandırma; sınıflandırma testi; sınıf testi; sınıf toplumsal çizgesi; sınıf yönetimi; toplumsal sınıf.**

sınıfa katma (class inclusion) Parça-bütün ilişkilerini anlama. **Piaget'ye göre**, bir nesneyi aynı anda birden çok sınıfa sokma işlemi. Bilişsel gelişimin **somut işlemsel evre**sindeki çocuğun, daha genel nesne sınıflamalarını olduğu kadar, alt gruplar arasındaki ilişkileri de aynı anda düşünmeyi öğrenmesi. Çocuk, bu evrede kişisel etkenlere, algısal özelliklere ve ortak işlevlere dayalı bir sınıflandırmadan, aşama sıralı ilişkilere dayalı bir sınıflandırmaya geçiyor. Örneğin, maymun bir memelidir (alt sınıflandırma); ama ayrıca omurgalı bir hayvandır (genel sınıflandırma). *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

sınıf geçme (promotion) Bir öğrencinin bir üst sınıf öğrencisi olmaya hak kazanması ve bir üst sınıfa geçmesi.

sınıfın tehdit edici ortamı *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

sınıflama ölçekleri *Bkz.* **ölçek.**

sınıflandırıcı çiftleşme (assortative mating) Fiziksel ya da toplumsal nedenlerle belli kişilerin eş olarak seçilmesi ya da seçilmemesi.

sınıflandırma (classification) Varlıkları gruplara ayırma, belli ilkelere göre düzenleme ya da daha kolay tanımlayabilmek için benzer özelliklere sahip olan birimleri öbürlerinden ayırarak bir araya getirme; ***tasnif etme, öbeklendirme, sınıflama.*** **2.** Karşılaştırma yapmak amacıyla sınıflar oluşturma.

sınıflandırma testi (classification test) classification test) **1.** Öğretim amacıyla öğrencileri gruplamaya, sınıflandırmaya ya da sınava girenleri yetenekleri, başarıları bakımından sınıflandırmaya yarayan test. **2.** Algılama ve benzerlikleri ayırt etme yeteneğini ölçen nesnel bir test. Bu sınıflandırma testi, şu tür soruları içeriyor: Yeşil, mavi, siyah, sıcak, turuncu; 5, 3, 6, 1, 9; yürümek, koşmak, durgun, dinlenmek, bakmak. Sınava giren kişiden, her soruda öbürlerinden ayrılan ya da öbürlerine banzemeyenleri seçmesi isteniyor.

sınıf testi (classroom test, informal objective test) Sınıfta kullanılmak üzere öğretmenlerce hazırlanan çoktan seçmeli ya da kompozisyon türü test; ***standartlaştırılmamış test.***

sınıf toplumsal çizgesi (class sociogram) Sınıftaki toplumsal ilişkileri belirlemek amacıyla uygulanan **toplumsal ilişki** ölçümünün değerlendirilmesi sırasında kimlerin kimleri istediğini; bu istemelerin karşılıklı olup olmadığını; kümeleşmelerin durumunu daha açık bir biçimde gözler önüne sebilmek için hazırlanan bir çizge; ***sosyogram.***

sınıf yönetimi (classroom management) Sınıfın çalışmalarına yön verme ya da sınıf çalışmalarını yönetme; ***sınıf idaresi.*** Bu görev, özellikle disiplin, sınıftaki demokratik toplumsal ilişkiler, araç gereçlerin bakımı ve kullanımı, dersliğin görünümü gibi konuları içeriyor.

sınırda kişilik bozukluğu (borderline personality disorder) Özellikle **nevroz** ile **psikoz** arasındaki sınırda bulunan; özellikleri herhangi bir sınıflandırmaya sokulamayan ya da mekanizmaları **psikotik** olup da davranışları psikotik olarak değerlendirilmesini gerektirmeyen kişilik yapısı. Bu özellikleri taşıyan kişi, sürekli olarak, normal, uyumlu işleyişle gerçek ruhsal bozukluklar arasındaki sınır çizgisinde yaşıyor. Genellikle pek de açık olmayan bir dizi belirgin istikrarsızlıkla tanımlanıyor. Örneğin, bireyler arası ilişkileri istikrarsızlık eğilimi gösteriyor. Abartılı ve orantısız duygular, yaygın biçimde ve yersiz, yoğun öfke patlamaları ve şiddet sergiliyor. Özimgesi bozulabiliyor. Sıklıkla kumar oynuyor, soygunculuk yapıyor. Can sıkıntısı yaşıyor. Gerçek ya da düşsel terkten kaçınmaya yönelik yoğun çabaları oluyor. Bireyler arası ilişkileri, aşırı idealleştirme ile aşırı küçümseme arasında; özimgesi de kendini aşıp üstün görme ile aşırı aşağı görme arasında gidip geliyor. İntihar girişimlerini ya da tehditlerini ya da kendine zarar verici davranışları, **duygusal dengesizlik**leri yineliyor. **Dürtüsellik,** süreğen bir **boşluk duygusu**; geçici ve strese bağlı **paranoid düşünceler** ya da **ağır çözülmeler** sergiliyor.

sınırdaki şizofreni (borderline schizoprenia) Bazen gizilgüç anlamında şizofrenik olan; ancak stres karşısında şizofrenik tepkiler verebilmesine karşın, gerçeklikle daha bağlarını koparmamış olan şizofrenik kişide görülen bozukluk.

sınırlı bellek yitimi (catathymic amnesia) Belli bir yaşantının ya da sıkı ilişkileri bulunan belli yaşantıların unutulması.

sınırüstü zekâ (borderline intelligence) **1.** Zihinsel gelişim basamağı bakımından kolaylıkla normal ya da zekâ geriliği sınıflarından birine konulamayacak durumda olan zekâ. Bu tanım daha çok, uygun toplumsal durumlarda yaşam koşullarına uyabilecek ve bir kurumda bakımına gerek olmayan hafif geri zekâlıları belirtiyor. **2.** Z. B. ile gösterildiğinde **yetenek derecesi 70-80** arasında olan kimse. *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

sıradüzen *Bkz.* aşama sırası; hiyerarşi.

sıralama becerileri (sequencing skills) Nesneleri, kavramları, etkinlikleri ve benzerlerini doğru bir biçimde sıralama yetisi. Örneğin, devimsel tepkileri doğru sıraya göre ve kesintisiz bir biçimde yapma, sözcükleri tümce içinde yerinde kullanma.

sıralama ölçekleri *Bkz.* ölçekler.

sıralama ölçekleri *Bkz.* ölçekler.

sızan kova varsayımı *Bkz.* **unutma.**

sızıntı (leakage) **1.** Gerginliğe yol açan koşulların değişmesi ya da kalkması sonucu, gerginliğin gevşemesi. **2.** Ruhsal tedavi sırasında, başka biri ile olup bitenler üzerinde konuşma ve tartışma.

sigma değeri *Bkz.* **standart puan.**

sigma puanı *Bkz.* **z puanı**.

siklofreni *Bkz.* **manik depresif psikoz.**

siklotimi (syclothymia) Özellikle iç uyaranların etkisiyle ve düzenli aralıklarla etkinlik-durgunluk, canlılk-bitkinlik, mutluluk-mutsuzluk arasında gidip gelme durumu; ***dönerlik.*** *Bkz.* **siklofreni; siklotimik kişlilik.**

siklotimik kişilik *Bkz.* döner kişilik; Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması.

silah etkisi (weapons effect) Silahların yalnızca bulundurulmasının bile saldırganlık olasılığını artırma eğilimi.

silvius kanalı (aqueduct of sylvius) Beyinde üçüncü odacık ile **dördüncü odacık** arasındaki iletişimi sağlayan kanal. *Bkz* **beyin.**

simge (symbol) **1.** Yapısal bir ilişki, çağrışım, anlaşma, rastlantısal benzerlik gibi yollarla başka bir şeyi temsil eden, onun varlığına işaret eden nesne, figür, imge, mimik, eylem, olay, ses, harf, sözcük, işaret ve benzerleri; ***sembol, rumuz.*** Örneğin, "ağaç" sözcüğü, ağacın; + işareti

toplama işleminin; kırmızı zemin üzerinde beyaz ay yıldız Tükiye'nin simgesidir. **2. Piaget'ye göre**, dışsal değil, içsel, kişisel bir temsil. *Bkz.* **simgesel işlev. 3. Psikanalize göre,** bilinçsiz, bastırılmış bir istek, dürtü, ilişki, gereksinim, karmaşa, çatışma ve benzerlerini temsil ettiğine inanılan düşünceler, davranışlar, imgeler, belirtiler. *Bkz.* belirti; **edim hataları; simge; simgecilik; simgeleştirme; simgesel düşünme; simgesel etkileşimcilik; simgesel eylem; simgesel işlev; simgesel süreç; simge setleri; üretken simge.**

simgecilik (symbolism) **1.** Simgelerin ya da simgeler kuramının sistemli biçimde kullanılması. **2. Freud'a göre**, bilinçdışı baskıya alınmış olan duygu ve isteklerin kılık değiştirerek farklı belirtilerle bilinç alanına çıkması. **3. Estetikte**, belirli bir yöntem olarak düzenli bir biçimde simgeler kullanan bir sanat türü.

simgeleştirme (symbolization) **Psikanalizde**, benliğin tehdit olarak algıladığı ve bu nedenle bastırdığı bir dürtünün, isteğin, duygunun ya da nesnenin yerine bir temsilini ya da simgesini koyma süreci; ***sembolleştirme; sembolizasyon.*** Bu anlamıyla simgeleştirmenin, üstbenliğin sansüründen kurtulmak gibi bir işlevi vardır. Bu süreç, **rüyalar, histerik belirtiler, takınaklar, zorlanımlar, dil süçmeleri** ve benzerlerinin oluşumunda önemli bir etkendir. Örneğin, cinsellik konusunda duyumsadığı suçluluk ya da kaygı duyguları nedeniyle **cinsel isteklerini bastıran kişi**nin rüyalarında **cinsel etkinlikler, merdivenden inip çıkma, yüzme, dağa tırmanma** gibi simgelerle anlatılıyor. Freud'dan ayrılmasına karşın **Jung** da rüyalara büyük bir önem vermiş ve **mitolojik, dinsel simgeler**in ortak bilinçdışına ışık tuttuğunu; simgeleştirmenin her türlü **sanatın, mitin ve dinin temeli** olduğunu savunmuştur. *Bkz.* **analitik psikoloji; bastırma.**

simgesel düşünme (symbolic thinking) Varlıklara, somut olay ve olgulara dayanarak düşünmekten çok, simgeler ve soyut kavramlardan yararlanarak düşünme. Örneğin, cebirsel işlemler, simgesel düşünmeyi örneklendiriyor.

simgesel etkileşimcilik (symbolic interactionism) Sosyolojide ve sosyal psikolojide **George Herbert Mead**'ın geliştirdiği ve her türlü insan etkileşiminde simgelerin ve dilin oynadığı merkezi rolü vurgulayan bir yaklaşım. Bu yaklaşıma göre insanlar simgelerle iletişim kuruyor ve bireysel olduğu kadar toplumsal gerçeklik de insanlar arasındaki anlamlı

etkileşimden doğuyor. “Her türlü gerçeklik, iletilen gerçekliktir.” Bu, simgesel iletişimle yorumlanıyor; dolayısıyla kişinin gerçekliğe bakış açısı, simgeleri nasıl yorumladığına bağlı bulunuyor. Başka deyişle toplumsal gerçeklik ve insan davranışı, hem biçim hem de içerik açısından simgesel. iletişimli ve özneldir. *Bkz.* **etiketleme kuramı.**

simgesel evre *Bkz.* işlem öncesi evre.

simgesel eylem (symbolic action) Tırnak yeme, saç çekme gibi altta yatan bir anlamı dışa vuran bilinçsiz, kendiliğinden bir hareket. *Bkz.* **belirtisel eylem.**

simgesel işlev (symbolic function) **Piaget’ye göre**, çocuğun sözcük, sayı, imge gibi simgeleri (zihinsel temsilleri) anlamlandırıp kullanma yetisi. İşlemöncesi düşüncenin belirgin bir özelliği olan bu yeti, simgesel oyunlarda, dilde ve **ertelenmiş taklit**te görülüyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; simge.**

simgesel süreç (symbolic process) Kavramlar, işaretler, formüller, imgeler ve benzeri simgelerin kullanımına dayalı her türlü zihinsel (bilişsel) etkinlik; ***sembolik proses.***

simge setleri (symbols sets) İnsanların bir durumu tanımlamak ve toplumsal gerçekliği kurgulamak ya da anlatmak için kullandıkları simge grupları. Bu simgeler üç grupta toplanıyor. **(1) Ses simgeleri:** Sesin tonu, tınısı, yüksekliği, hızı ve benzerleri. **(2) Yüz anlatımı, bedensel duruş. (3) Cinsiyet, yaş, otorite ve benzerlerini gösteren giysiler ve aksesuarlar.** İletinin biçimini belirleyen bu simgeler, iletiden bağımsız ve iletiye ek olarak birçok bilgi ve ipucu veriyor.

sinaps (synapse) Sinir yolunda bir sinir hücresinin ucunun başka bir sinir hücresinin gövdesiyle ya da gövde zarıyla birleşme noktası. Birinci sinir hücresinden gelen sinir sinyali, bir sinir iletici aracılığı ile bu birleşme noktasında diğer sinir hücresinde de aynı biçimde bir sinyal yaratıyor. Sinapslar **polarize**dir; yalnızca bir yönde sinyal iletiyor; yorulmaya elverişli olduklarından sinyal geçişine direniyor ve çok çeşitli ilacın, kimyasal maddenin, oksijen eksikliğinin etkilerine açık bulunuyor. *Bkz.* **sinir hücresi.**

sindirimcil kişilik *Bkz.* **Sheldon’un bedensel yapı sınıflaması.**

sinema (cinema) **1.** Sinema filimlerini düzenleme ve yönetme sanatı. Sinema denildiğinde bugün dramatik yapı, sahne düzeni, oyun, konuşma,

görüntü çerçevelemesi ve düzenlemesi, kamera hareketleri, dekor, aydınlatma, ses, müzik, kurgu gibi bir filmi yaratan bütün öğelerin en eygun biçimde lkullanılmasını gerektiren sanat ve sanayi kolunu anlıyoruz. **2.** Sinema filmi oynatılan salon.

sinerji (synergy) İki ya da daha fazla güç, etken, organ ve benzerlerinin birlikte, uyumlu bir işbirliği içinde çalışması.

sinerjik evlilik (synergic Marriage) Eşlerin, birbirinin ruhsal gereksinimlerini gidermede olumlu katkılar yaptığı bir evlilik ilişkisi. *Bkz*. **sembiyotik evlilik.**

sinir (nevre) **MSS** (merkezi sinir sistemi) ile vücudun öteki duyu organları, kasları, salgı bezleri arasında elektro-kimyasal sinyallerle bilgi alışverişi sağlayan liflerden oluşan ipliksi bir yapı. Bu yapılar, ya çevreden beyne doğru (merkeze giden) ve deriden, eklemlerden, kaslardan ve iç organlardan gelen duyusal uyarıcıların algılanmasına hizmet ediyor ya da beyinden çevreye doğru ve kasların ya da organların çalışması için gerekli yönergeleri taşıyor. Sinir türleri arasında **duyusal, devimsel, özerk, ketleyici ve uyarıcı sinirler** yer alıyor. *Bkz*. **bedensel sinir sistemi;** çevre sinir sistemi; merkez sinir sistemi; nöropsikoloji; özerk sinir sistemi; parasempatik sinir sistemi; sempatik sinir sistemi; sinir ağı; sinir akımı: sinir alıcısı; sinir argınlığı; sinirbilimci; sinir bilimi; sinir bozukluğu; sinir çöküntüsü; sinir hastalıkları bilimi; sinir hücresi: sinir ileticileri; sinir koruyucu; sinir lifleri; sinir merkezi; sinirsel alışkanlık; sinirsel iletim; sinirsel tepi; sinirsel tümevarım; sinirsel uyarım; sinirsel yansıma; sinir sistemi; sinir teli; sinir tıkanması; sinir yolu; sinir yolu kusuru.

sinir ağı (neural network) **Bağlantıcı yaklaşıma göre,** beyin işlevlerinde merkezi bir yer tutan ve birbiriyle bağlantılı sinirlerden oluştuğu varsayılan bir ağ sistemi. Bu sistemi oluşturan çok sayıdaki basit işlem birimi, karmaşık bir **tetikleme-engelleme düzeni** içinde birbirine bağlı bulunuyor ve etkinliği, bu bağlantılarla öteki birimlere yayılıyor. Belli bir birimin var olan durumu ve öteki birimleri tetikleme gücü, onları hareket ettirme etkisiyle biçimleniyor. Başka deyişle her birimin, öteki birimleri etkileme konusunda belli bir **etkinlik değeri, ağırlığı** vardır. Bu ağırlık, birimlerin karşılıklı olarak sahip olduğu bağlantı sayısına, öteki birimlerin onu etkileme gücüne bağlı bulunuyor ve bu deneyimden etkileniyor; yani öğrenmeye bağlı olarak değişiyor. Bu ağları yalnızca verilen yönergeleri sabit bir sıraya göre yürüten geleneksel bilgisayar sistemlerinden ayıran

başlıca özellik, onun bu öğrenme yeteneğidir. Başka modellerden farklı olarak sinir ağları, paralel işlemler yapabiliyor; yani bilgi işlemleri sırasında farklı birimler, ortak bir çözüm üretecek biçimde sorunun farklı yanlarını birbirinden bağımsız olarak ele alabiliyor. *Bkz.* **bağlantıcılık; sinir akımı; sinir sistemi.**

sinir akımı (nevre impulse) **1.** Uyarılması sonucu sinir telciğinde yayılan sinir akımının ya da dengenin bozulması. **2.** Sinir hücresindeki sinir akımının tek atışı. Sinir akımı, bir sinir hücresinin, eşik uyarımı ile oluşturarak yaydığı elektrik akımıdır. Bu akım, sinir zarının sodyum ve potasyum iyonları gibi iyonlara karşı geçirgenliğinin hızla değişimi ile doğuyor. İyonlar sinir zarından geçerken, sinir akımının en belirgin özelliği olan elektrik akımı oluşuyor. Doğan sinir akımı, saniyede 120 metreye varan büyük bir hızla tüm sinir hücresi boyunca ilerliyor. Bu akımlar, "ya hep ya hiç" yasasına göre oluşuyor. Başka deyişle sinir hücresinin büyüklüğü ve durumu ölçüsünde beliriyor. Bu yasaya göre sinir hücresi ya da dokusu, akımı izleyen kısa bir süre, yalnızca bir kez duraklayıp dinlenmeye geçiyor. Bu nedenle çok güçlü de olsa hiçbir uyarıcı, saniyenin binde birkaçı kadar bir sürede, dokuyu uyaramıyor. Sinir hücresi, bundan çok kısa bir süre sonra yeniden akım verir duruma geçiyor. *Bkz.* **sinir ağı; sinir ileticileri; sinir sistemi.**

sinir alıcısı (neuroreceptor) Bir sinir hücresinin yüzeyinde bulunup bir sinir ileticisi ile uyarıldığında, sinir hücresinin tetiklenmesi ya da engellenmesi gibi tepkiler veren yapı. Sinir alıcıları, sinir ileticilerinin anahtar rolü oynadığı bir kilit mekanizmasına benzetilebilir. *Bkz.* **sinir ağı; sinir akımı; sinir hücresi.**

sinir argınlığı (neurasthenia) Yorgunluk, uykusuzluk, sinirlilik, kaygı, gürültüye katlanamama, baş ağrısı gibi bedensel ve ruhsal belirtilerle ortaya çıkan bozukluk; ***nevrasteni.*** Bugün bu bozukluk, ağırlıklı olarak **duygusal çatışmalar, gerilimler** gibi ruhsal etkenlere bağlanıyor.

sinir bilimci *Bkz.* nörolog.

sinir bilimi *Bkz.* **nöroloji.**

sinir bozukluğu (nervous disease) **Sinir sistemi**nin ve işlevlerinin herhangi bir bozukluğu. Çoğu kez **nevrotik**leri de kapsayan oldukça **hafif zihinsel bozukluklar**. *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar.**

sinirce *Bkz.* **nevroz.**

sinir çöküntüsü (nervous breakdown) Birdenbire başlayan ve şiddetli bir kaygı yaratarak günlük yaşam düzenini bozan her türlü ruhsal bozukluk için halk dilinde kullanılan bir terim.

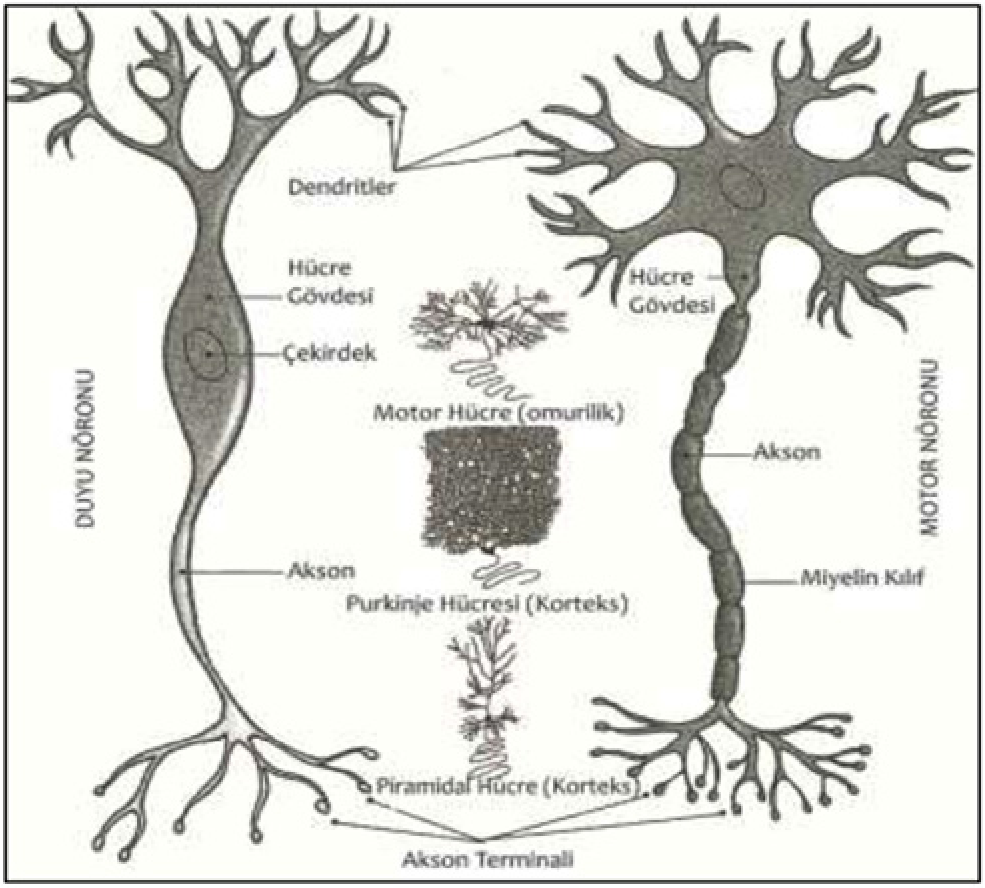
sinir dizgesi *Bkz.* **sinir sistemi.**

sinir gözesi *Bkz.* **sinir hücresi.**

sinir hastalıkları bilimi *Bkz.* nöropatoloji.

sinir hücresi (neuron) Sinir hücrelerinden biri; ***nöron, sinir gözesi***. Sinir hücresi, **sinir sisteminin temel birimi**dir. Çekirdeği içeren hücre gövdesi ile dentrit ve akson adı verilen kollardan oluşuyor. Dentrit ve aksonlara **lif** de deniyor. **Dentritler,** sinir hücresinin alıcı ucu; aksonlar da tepileri (impulslar'ı) öbür etkileyicilere (effectorlar'a) ve sinir hücrelerine veren ucudur. **Akson,** her sinir hücresinde tektir ve onun uzun olan bölümüdür. Birden çok sayıda olan dentritler ise gövdeden ayrılır ayrılmaz, incelip kısalıyor. Aksonlar, çevresel sinir sisteminde yenilenebiliyor ve onarılabiliyor. Merkezi sinir sisteminde bu olanak bulunmadığından, oradaki yıkım, kalıcı oluyor. Dört ayrı tip sinir hücresi vardır. Bunlardan **hareket sinir hücreleri**, merkezi sinir sisteminden verilen komuta göre, uyaranların gerekli organlara taşınmasını sağlıyor. **Uyum sağlayıcı** (ara) **sinir hücreleri**, duyusal ya da devimsel yollar üzerinde birleştirici çizgiler oluşturuyor. Çalımsı görünümdeki **kısa ara sinir hücreleri** ise yalnızca merkezi sinir sisteminde bulunuyor. Sinir sisteminde en büyük yeri, uyum sağlayıcı (ara) sinir hücreleri tutuyor. Öte yandan, **alıcı sinir hücreleri**, **uyum sağlayıcı sinir hücreleri** ve **etkileyici sinir hücreleri** biçiminde bir sınıflama da yapılmıştır. En çok, uyum sağlayıcı sinir hücreleri uzmanlaşmıştır. Bunlar, organizmanın, çevresindeki uyarıcılara çok çeşitli uyumsal tepki yapabilmesine olanak sağlıyor. Sinir sistemi gelişmiş canlılarda aksonun çevresi, bir kılıfla kuşatılmıştır. Kılıfın dışındaki nörilema (neurilemma) denen ince zar ve nörilema ile akson lifi arasında, miyelin kılıfı denen bu yağlı kılıf, tepi (impuls) iletiminde çok etkin bir rol oynuyor. Yalnızca çevresel sinir sisteminde bulunan nörilema, onarım yapıyor. Mekkezi sinir sisteminde ise nörilemaya benzeyen glia hücreleri bulunuyor. Tüm aksonlarda miyelin kılıfı yoktur. Miyelin kılıfının, Ranvier boğumu denilen bölümleri vardır. Tepiler, bu boğumlar sayesinde sıçramalı bir biçimde ve yeniden oluşup ilerleyerek, her boğumda gücü azaltılmadan iletiliyor. Miyelinli liflerde tepi iletimi, saniyede 15-20 metre; miyelinsizlerde ise 1-5 metredir. Miyelin kılıfı, akım kaçağını

önlüyor. Yeni doğan çocukların lifleri miyelinsizdir. O nedenle bir uyarana karşı özgül olmayan bütünsel sıçrama hareketiyle karşılık veriyor. Seçici olan hücre zarı ise, ortamla ilişkiyi sağlıyor. Kimi maddeleri içeri alıyor, kimisini dışarıda bırakıyor. İki yanındaki basınç ve iyon dengesini korumak, hücre zarının temel özelliğidir. Bu özelliği ile o, tepi iletimini gerçekleştiriyor. Zarın iki yanındaki negatif ve pozitif iyonların dengeli durumuna polarizasyon deniyor. Bu dinlenme durumunda hücre içi, dışına göre -71 mV bir değere sahip oluyor. Depolarizasyonda ise bu değer, +30 mV'a yükseliyor. Bu işleyiş, şöyle bir gelişim gösteriyor: Mekanik, kimyasal ya da elektriksel herhangi bir uyarım sonucu, bir sonraki sinir hücresinde "dereceli gizilgüç" oluşuyor. Bu gizilgüç, mekânsal ve zamansal olarak, akson tepeciğinde toplanıyor. Belirli bir **uyarılma eşiği**ne ulaşınca (tepi birikimi eşiği aşınca); yani eylem gizilgücü adı verilen, tepi ilerlerken görülen bu "ya hep ya hiç" durumu oluştuğu zaman, aksonda iletim başlıyor. Bu sırada kimyasal olarak da hücre zarının dışındaki Na+, sodyum kapısından içeri giriyor; K+ da potasyum kapısından dışarı çıkıyor. Hücre içindeki protein anyonları (-) ile hücre içindeki Cl (-) iyonları da elektrostatik biçimde bu dengenin bozulmasında ve korunmasında etken oluyor. Hücre zarı, daha sonra yeniden polarize duruma geliyor. Sivri gizilgücün oluştuğu; yani zarın depolarize olduğu anda zar, bir başka uyarıcıya yanıt vermiyor. Bu duruma **mutlak refrakter dönem** deniyor. Zarın uyarılması bittikten sonra -71mV ile tanımlanan eski durumuna dönmesi, zaman alıyor ve bu arada zar uyarılabilirse de bu, daha zor oluyor. Bu dönem de **göreli refrakter dönem** diye adlandırılıyor. *Bkz.* **sinir ağı; sinir akımı; sinir ileticileri.**

Sinir Hücresi

sinir ileticileri (neurotransmitter) Sinirsel uyarımın bir sinir hücresinden öteki sinir hücresine iletilmesini sağlayan kimyasal maddelerin ortak adı; ***nörotransmiterler.*** Bir sinirsel uyaranın, sinir hücresinin akson düğümüne ulaştığında presinaptik zardan salgılanan bu maddeler, **sinaps** yarığından geçerek öteki sinir hücresinin dentrit tomurcuklarını (postsinaptik zarını) eksitasyon ya da ketlenme için etkinliğe geçiriyorlar. Sinaptik, görevi bittiğinde parçalanıyor. Hücre, nörotransmiter maddeleri kan dolaşımında gerekli bileşenleri alarak bireştirdiği gibi, bu parçalanan nörotransmiterler de yeniden kullanılıyor. İşleyiş, şöyle gerçekleşiyor: Sinir hücresi uyarılınca Na+ içeri giriyor ve golgi cisimciklerinde paketlenmiş olan transmitterlerin iletilmesini sağlıyor. Sivri gizilgüç aşağı indikçe bu paketçikler de iniyor. Bu sinaptrik kesecikler, sinir akımının etkisiyle düğümün en ucundaki zarda kaynaşıyor ve çatlayarak içlerindeki nörotransmitter maddeyi boşluğa akıtıyorlar. Postsinaptik zarda bulunan ribozomlardaki proteinler, belli nörotransmitterlere karşı duyarlı oldukları

için bir gizilgüç oluşuyor ve bu güç de aksona iletiliyor. Nörotransmiterler genellikle klasik, aminoasit, peptit nörotransmiterler ve nöroregülatörler olarak dörde ayrılıyor. **Gerçek Nörotransmiter Maddelerin Yerine Getirdiği Dört Görev**: Bu görevler şöyle sıralanıyor: **(1)** Maddenin hücre içinde sentezlenmesini ve yerine iletilmesini gerçekleştiriyor. **(2)** Sinir akımının etkisinde vezikülün içinde eçebilmesini sağlıyor. **(3)** Post sinaptik zarda bu maddeyi tanıyan alıcıları oluşturuyor. **(4)** Görevi tamamladıktan sonra sinaptik bölgede parçalanıp geri alınması görevini yapıyor. Bu konuda en önemli **dört nörtotransmiter madde** şunlardır: **(1) Asetilkolin**: Bu madde, **beyin**de, özerk sinir sistemi gangliyonlarındabulunmasını, akson zarıyla kaynaşmasını ve içindekilerin sinaptik boşluğa g, **parasempatik sinir sistemi**nin hedef organlarında ve **sinirle kas kavşağı**nda bulunuyor. Beyinde yalnızca uyarıcı; ötekilerde ise hem uyarıcı hem de ketleyici etki yapıyor. Kan dolaşımı sırasında sinir hücresince alınan kolin ve asetil koenzim A'nın senteziyle oluşuyor. Etkinliğini, kolinesteraz emzimi sona erdiriyor. Asetilkolinin postsinaptik zardaki alıcıları sinirle çizgili kas kavşağında nikotinik; beyinde muscarinic'tir. **(2) Nöroepinefrin**: Beyinde, kan damarlarında, glia hücrelerinde ve öteki organlarda bulunuyor. Beyinde **ketleyici**; hedef organlarda ise **uyarıcı** işlev görüyor. Trosinden önce dopa; daha sonra nöroepinefrin sentezleniyor. Nöroepinefrini de monoamino eksidaz emzimi yıkıyor. Barbituratlar ise etkilerini nöroepinefrin etkinliğini ketleyerek gösteriyor. Nöroepinefrin, insanın **heyecan durumu**yla ilgilidir. **(3) Dopamin**: Beyinde bulunan bu madde, **ketleyici**dir. Aminoasit'in (trosin'in) sinir hücresinde sentezlenmesiyle oluşuyor. Yıkımı, monoaminoeksidaz emzimince gerçekleştiriliyor. Dopamin, insanın **duygusal durum**larında ve **amaçlı hareketler**inde rol oynuyor. Dopamin eksikliği, Parkinson hastalığında da etkili oluyor. **(4) Serotonin**:Aminoasitten (triptofan'dan) sentezlenmekte olan bu madde, beyinde ve omurilikte bulunuyor ve **ketleyici** bir etki yapıyor. Seretoninin insanda **uyku** gibi durumlarda etkin bir rol oynadığı biliniyor. Aminoasit nörotransmitterlerden Glumatik asit, beyinde **uyarıcı;** GABA, beyinde **ketleyici**; Glisin, arka beyinde ve omurilikte **ketleyici** etkide bulunuyor. Peptid transmitterler ise bir ya da birkaç aminoasitten, genetik şifreye uygun olarak ribozomlarda sentezleniyor; akson boyunca iletiliyor ve veziküllerde depolanıyor. Sinaptik boşlukta yıkımı yapıldıktan sonra geri alınmıyor. Transmitter maddeler, klasik nörotransmitterlerin duyarlık

düzenleyiciliğini yapıyor; **yeme** davranışında, **türe özgü davranış**ta, **su içme**de, **acıya, ağrıya duyarlık**ta etkili oluyor. Beyinde bulunan, sinapsa özgü olmayan nöroregülatörler, sentezlendikleri yerden çok uzaktaki yerlerde etken olabiliyor. Postsinaptik zarı uyarabiliyor, nörotransmiter maddelerin sentezlenmesini ve salınmasını etkiliyor. Psikoaktif ilaçlar, nörotransmiter maddelerin sinirsel iletimdeki etkin rolleri nedeniyle nörotrasnsmitterleri etkilemek için hazırlanıyor. *Bkz.* **sinir hücresi.**

sinir koruyucu (neuroprotective) Sinir hücresi ölümünü ve yaralanmasını engelleme gücü olan ilaçlar. Bu terim genel olarak **glutamat** ile aşırı tetiklenme sonucu oluşan sinir hücresi ölümlerini engelleyen ajanlar için kullanılıyor.

sinir lifleri (nevre fibers) Bir sinir hücresinin gövdesinden dışa doğru uzanan ve sinir sinyalleri taşıyan lifler. *Bkz.* **sinir hücresi.**

sinirli çocuk (nervous child) Bedensel ya da zihinsel bir nedenle çok sinirlenen ve kolayca öfkelenen çocuk; ***asabi çocuk.*** *Bkz* **ruh durumu.**

sinirlilik (nervousness) **1.** Birden bire beliren amaçsız ya da içtepisel tepki. **2.** Duygusal uyarımlara karşı birdenbire, aşırı ve uyum sağlamayan türden tepki yapma durumu. **3. Halk dilinde**, sinirsel bir sağlık bozukluğu. *Bkz.* **öfke**.

sinir merkezi (nevre center) **1.** Sinir sisteminde, çevreden gelen sinir akımını çevreye giden sinir akımına çaviren bir parça. Sinir merkezi, tek sinir hücresi de karmaşık bir grup sinir hücresi de olabiliyor. Adı ile belirtildiğinde, omurilikteki merkezleri de içeriyor. **2.** Sinir sisteminde, çoğu kez **beyin** ve **omurilik**te yer alıp, uyarıldıklarında belirli tepkileri olan; yok edildiklerinde de belli işlevlerde büyük aksaklıklara yol açan yerler. Bu merkezler, yerlerine göre; **beyin, beyin kabuğu, omurilik, beyincik, otomatik merkezler** gibi sınıflandırılıp adlandırılıyor. **3.** Beyinde özel görevleri olan ve bağımsız çalıştıkları varsayılan bir grup sinir hücresi. “Sinir” terimi çoğu kez “çevresel sinirler” anlamını dile getirdiği için “sinir merkezi” yerine “sinirsel merkez” demek, daha açıklayıcı oluyor. **1.** ve **2.** tanımlar **sinirsel merkez**i; **3.** tanım da **beyin merkezi**ni belirliyor.

sinir ruhbilimi *Bkz.* nöropsikoloji.

sinirsel alışkanlık (nervous habit) Kişinin gerginlik, çatışma ve sinirlilik belirtisi olarak amaçsız; ama düzenli birtakım hareketler yapması.

sinirsel bellek yitimi (neurologycal amnesia) Sinir sistemini etkileyen hastalıktan ya da örselenmeden kaynaklanan bellek yitimi ya da bellek kötüleşmesi. İşitsel bellek yitimi, sözel bellek yitimi, görsel bellek yitimi, **Wernicke bellek yitimi**, bunlar arasında yer alıyor.

sinirsel biliş (neurocognition) **Biliş psikolojisinde**, beynin belli bölgelerinin, bilişsel işleyişin kimi yanlarında ağırlıklı rol oynadığı varsayımından yola çıkarak bilişsel işlevlerle kimi özel nöroanatomik yapılar arasındaki ilişkileri inceleyen bir dal. *Bkz.* **nöroloji.**

sinirsel iletim (neural conduction) Uyaran ve tepilerin sinir sistemi boyunca ya da sinir hücreleri arasındaki iletimi.

sinirsel tepi (neural impulse) Bir sinir hücresi boyunca geçen akım parçası.

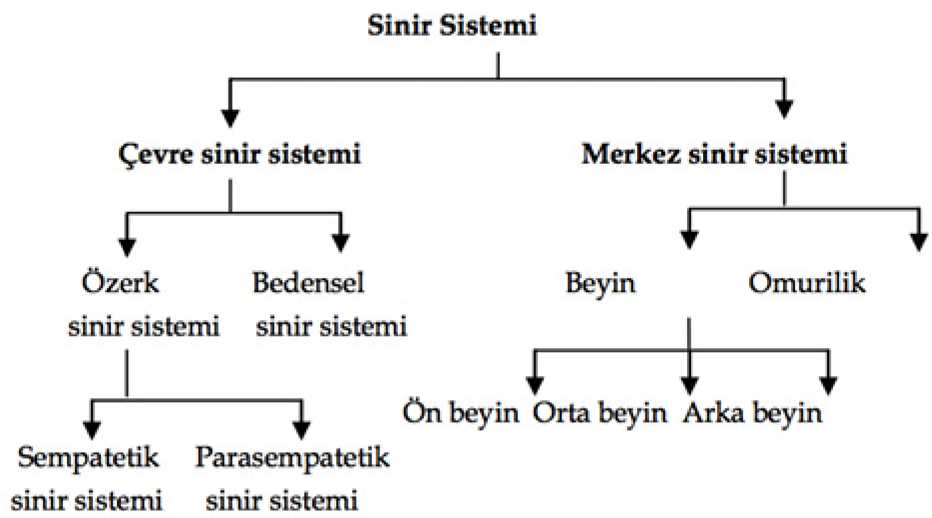
sinirsel tümevarım (neural induction) Belirli bir etkinlik sistemi içindeki bir ketlenme süresinin, ilintili olduğu başka bir sistemdeki tepkiyi güçlendirdiği (olumlu iletim sağladığı) ya da belirli bir etkinlik sistemindeki uyarılmanın ilişkili bulunduğu başka bir sistemdeki ketlenmeye yol açtığı (iletimi olumsuzlaştırdığı) görüşü.

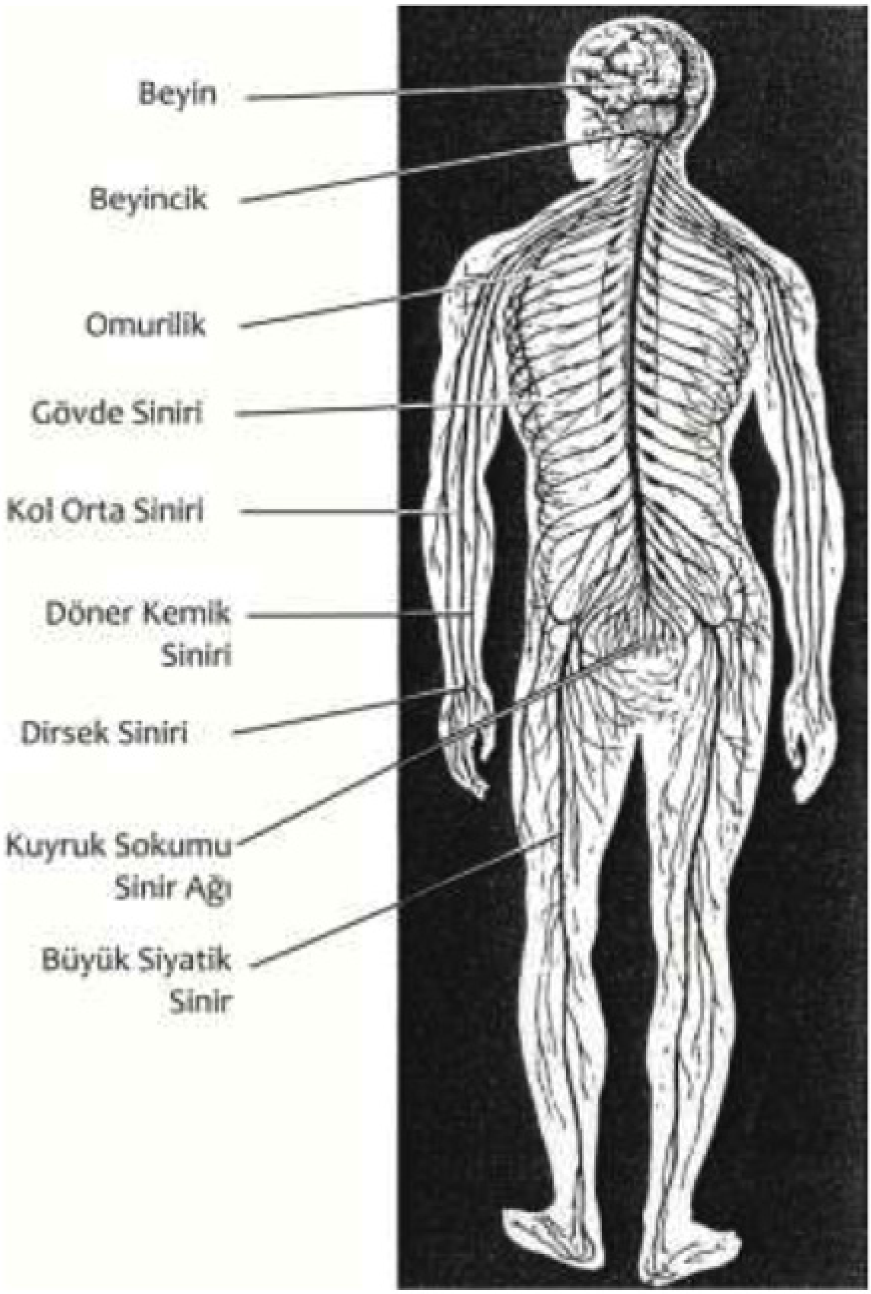
sinirsel uyarım (neural exitation) Herhangi bir uyaranla sinir sisteminden bir kesimin ve ona bağlı olan kasların etkin bir duruma geçmesi.

sinirsel yansıma (neural reverberation) **Hebb'e göre**, uyaranın bilinmesinden sonra beynin kısa bir süre daha eylemini sürdürmesi.

sinir sinyali (nevre impulse) Bir sinir hücresinden ya da ağından geçen ve alıcılardan gelen duyu bilgileri ile **etkileyici**lere giden hareket bilgilerini taşıyan elektro-kimyasal bir sinyal. *Bkz.* **eylem gizilgücü.**

sinir sistemi (nervous system) Vücudun iç ve dış uyarıcılara yönelik tepkilerini denetleyen ve düzenleyen sinir hücrelerinden, dokularından ve organlarından oluşan sistem; ***sinir dizgesi.*** Omurgalılarda bu sistem **beyin, omurilik, sinirler, gangliya** ile **alıcı** ve **etkileyici** organlardaki sinir merkezlerinden oluşuyor. Aşağıdaki çizemde sinir **sisteminin ana bölümleri ve birbirleriyle ilişkileri** gösterilmiştir. Her bölüm, alfabetik sıralamadaki yerinde açıklanmıştır.

Sinir Sistemi
Çevre sinir sistemi
Merkez sinir sistemi
Özerk sinir sistemi
Bedensel sinir sistemi
Beyin
Omurilik
Ön beyin
Orta beyin
Arka beyin
Sempatetik sinir sistemi
Parasempatetik sinir sistemi

Sinir Sistemi

sinir teli (nevre fiber) **1.** Sinir gövdesinden çıkan uzun kılcal uzantılar akson ve dallantılar; ***sinir iplikçiği.*** **2.** Ak bir zarla kaplı ipliksi sinir hücreleri demeti.

sinir tıkanması (nevre block) **1.** Bir sinirin sinir akımını bir yerde geçici olarak iletmemesi ya da aksak iletmesi. **2.** Uyuşturucu bir ilaç ya da başka bir etkenle sinir yolları yakınındaki bir bölgenin uyuşması.

sinir yolu 1. (nevre pathway) Bir sinir sinyalinin sinir sisteminde izlediği yol. **2.** (neural tube) Oğulcuğun (embriyonun) arka bölümünde bulunan ve daha sonra gelişerek omuriliğe ve beyne dönüşen tüp. *Bkz.* **sinir yolu kusuru.**

sinir yolu kusuru (neural tube defect) Sinir yolunun gereğince gelişmemesi ya da kapanması sonucu **omurilik, beyin ve kafatası** da içinde olmak üzere, **merkezi sinir sistemi**nde ortaya çıkan **ansefali** ve **spina bifida** gibi doğum kusurları. Bugün bu tür kusurlar, gebelik sırasında yapılan **standart tarama testleri**yle belirlenebiliyor. *Bkz.* **alfa fetoprotein.**

sinkop (syncope) Beyne giden kan miktarının birdenbire azalması sonucu ortaya çıkan geçici bir **bilinç yitimi, bayılma.**

sinkretik düşünce (syncretic thought) **Piaget'ye göre, işlem öncesi evre**deki (**simgesel evre**deki) çocuklarda belirleyici olan temsili düşünme biçimi. Çocuğun yaşamındaki ilk; yani **mantık öncesi düşünme biçimi**ni karşılayan bu evrede çocuk, **beniçinci**, çoğu kez **animistik düşünce** süreçleri sergiliyor. Örneğin, basit bir tahta parçasına araba diyebiliyor; bir sopaya atlayıp ata biniyormuş gibi koşabiliyor. Bu evrede bağlantılar, rastlantıya bağlı olarak kuruluyor gibidir. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

sinyal (signal) **1.** Bir şeyi anlatmakta kullanılan bir işaret; ***uyarı.*** *Bkz.* **simge. 2.** Bilgi ileten bir davranış yapısı. **3.** Belli bir tepkiye yol açan bir uyarıcı. *Bkz.* **sinyal saptama kuramı. 4.** İletide kullanılan, örneğin, görüntü sinyali gibi şey.

sinyal kaygısı (signal anxiety) **Psikanalize göre**, içerden ya da dışarıdan gelen bir tehdit ya da tehdit beklentisi karşısında duyulan kaygı. **Freud,** konuya ilişkin sonraki değerlendirmelerinde kaygının koruyucu bir işlevi bulunduğuna ve kişiyi tehlikeye karşı kullanabileceği kaynakları harekete geçirmeye yönelten bir savunma sistemi olduğuna dikkati çekmiştir. *Bkz.* **kaygı.**

sinyal saptama kuramı (signal detection theory) Fiziksel sinyallerin saptanması, sinyalin varlığı ya da yokluğu konularındaki kararın, sinyalin şiddetine ve parazit miktarına olduğu kadar kişinin karar verirken kullandığı ölçütlere, güdülenme derecesine ve algı eşiğine de bağlı olduğunu ileri süren matematiksel bir kuram.

sistem (system) Birbiriyle ilişkili, etkileşimli, birbirine bağlı parçalardan oluşan tutarlı, karmaşık bir bütünlük; ***dizge.*** Bu bütünlük, bilgisayar sistemi gibi bir aygıtlar kümesi, organ ya da dolaşım sistemi gibi organlar

kümesi ya da Marksist düşünce sistemi gibi, dünyayı, olayları belli bir perspektiften ele alan düşünceler, varsayımlar, kuramlar kümesi ya da kapitalist sistem gibi, toplumsal örgütleniş biçimi olabiliyor. *Bkz.* **dizgeli öğretimde ders planı düzenleme; dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim; dizgeli (programlandırılmış) eğitim; sistem kuramı; sistemli çarpıtma; sistemli duyarsızlaştırma; sistemli gözlem yöntemi; sistemli hata; sistemli kuruntu; sistemli sabuklama.**

sistematik hezeyan *Bkz.* **sistemli sabuklama.**

sistem kuramı (systems theory) Fiziksel ve toplumsal gerçekliğin bütün düzeylerinde düzenin nasıl gerçekleştiğini açıklamayı hedefleyen ve dünyayı, her olayı birbiriyle ilişkili, birbirine bağımlı olarak, bileşen öğelerine indirgenemeyen özelliklere sahip bir bütün halinde değerlendiren kuram. Bir sistem, varlığını sürdürebilmek için genellikle çevresinden düzen geçişimine bağımlı bulunuyor. Bu kurama göre bir sistem, çevresinden düzen geçişimi sağlayamadığı zaman, ya çevrenin ya da sistemin değişmesi gerekiyor. Sistem kuramı, bir toplumun insani ve fiziksel çevresini göz ardı eden önlemleri, toplumun ve insanın yeterince anlaşılmasının önündeki politik engeller olarak görüyor. *Bkz.* **negentropi.**

sistemli çarpıtma (systematic distortion) Bellek izlerinin zamana bağlı olarak şu ya da bu ölçüde düzenli bir yapıda giderek, ilerlemeli değişimler geçirmesi.

sistemli duyarsızlaştırma (systematic desensitization) **J. Wolpe ve diğerleri**nin geliştirdiği davranış değiştirme tekniği; ***sistematik hissizleştirme.*** Bu tekniğin uygulanışında kişiye önce derin kas gevşetme alıştırmalarıyla **rahatlama**sı öğretiliyor. Daha sonra en hafifinden başlanarak en yoğununa doğru, **temel sorunla ilişkili kaygı yaratan çeşitli durumları sıralama** gerçekleştiriliyor. Hastaya daha sonra, rahatlama alıştırmalarıyla birlikte, düşsel olarak ya da gerçekten, yine en hafifinden başlanarak, **kaygı durumları ile karşı karşıya gelme** çalışmaları yaptırılıyor. Kas gevşetme, kaygı ile uyuşmadığı için bu süreç sonunda hastada, kaygı yaratan durumlara karşı düzenli bir duyarsızlaşma ortaya çıkıyor. Öbür **davranış değiştirme teknikleri; biçimlendirme, pekiştirme** ve **ceza**dır. *Bkz.* **duygusal boşalım; gözlem; karşılıklı ketleme; sistemli gözlem yöntemi.**

sistemli gözlem yöntemi (systematic observation method) Sonucu gözlemlenmek istenen değişkenlere, deney yapmak amacıyla herhangi bir

müdahalede bulunmadan, bütün koşulların denetim altında tutulduğu bilimsel inceleme yöntemi. *Bkz.* **gözlem (Düzenli Gözlem)**

sistemli hata (systematic error) Hatalı teknik, donanım, ayarsızlık gibi nedenlerle beliren ve yinelenebi,lir hatalar. *Bkz.* **sabit hata.**

sistemli kuruntu (systematized delusion) Son derece gelişkin, yüzeysel açıdan tutarlı, inatçı ve değiştirilmesi zor bir inanç. Kişi, ortada bu konularda tek somut bir ipucu yokken, örneğin CİA'nın, mafyanın ve benzerlerinin kendisini izlediğine; birilerinin ona tuzak kurduğuna, ona karşı işbirliği yaptığına; uzmanlık sınavını başaramayan bir hekim, yetkili kurulun kendisine tuzak kurduğuna inanıyor ve toplumsal, mesleksel yaşamındaki başarısızlıkların ya da sorunların tümünü söz konusu tuzağa bağlıyor. Bu tür kuruntular, özellikle **paranoid** olaylarda görülüyor ve **sabuklama**da gözlenen geçici, bölük pörçük **kuruntu**larla karşıtlık gösteriyor.

sistemli sabuklama (sytematized delusions) Gerçeğe uygun olmasa da kendi aralarında mantıklı bağlar kurulmuş olan düşünce ve inançlar sistemi; ***sistematik hezeyan.***

sitosin (cytosine) **DNA** ve **RNA** yapı taşları olan **nükleotidler**i oluşturan nükleik asit bazlarından biri.

sivil itaatsizlik (civil disobedience) Belli bir politikanın ya da yasanın değiştirilmesi amacıyla sivil halkın protesto mitingleri, boykot, vergi vermeme, güvenlik güçlerine direnme gibi şiddet içermeyen yöntemlerle eylem gerçekleştirmesi.

sivri nesne fobisi (aichmophobia) Çivi, bıçak, iğne gibi sivri nesnelere yönelik hastalıklı bir korku. Hasta, bu tür aletlerden kaçınıyor; çünkü bunlar, onda bu nesneleri başkalarına saldırı amacıyla kullanma dürtüsünü güçlendiriyor.

siyasal (political) Siyasa özelliği olan, siyasayı ilgilendiren; siyasayla ilgili; siyasaya değgin; ***siyasi, politik.*** *Bkz.* **siyasal eğitim; siyasal psikoloji.**

siyasal eğitim (political education) **1.** Hükümet sorunları üzerinde anlayış kazandırmayı ve siyasal yaşama katılma yeteneğini geliştirmeyi amaçlayan eğitim. **2.** Düşünce aşılama amacıyla devletin yaptığı eğitim.

siyasal psikoloji (political psychology) Psikoloji bilgi ve yöntemlerinden siyasal konularda nasıl yararlanılacağını gösteren psikoloji dalı. *Bkz.* **siyaset psikolojisi.**

siyasal ruhbilim *Bkz.* **siyasal psikoloji.**

siyaset (politics) ***Siyasa, politika.*** *Bkz.* **siyaset psikolojisi; siyaset sosyolojisi.**

siyaset psikolojisi (political psychology) Siyasal davranışların kişisel ve ruhsal yönlerini, siyasal düşüncelerle kişiler arasındaki ilişkileri ve toplumlardaki siyasal önderlik imgelerinin ruhsal kökenlerini inceleyen psikoloji dalı. *Bkz.* **siyasal psikoloji; siyaset sosyolojisi.**

siyaset sosyolojisi (political sociology) Siyaset biliminin bir alt disiplini olmasına karşın daha çok, sosyolojinin yöntemlerini kullanarak, doğrudan siyasal kurum kabul edilmeyen aile, okul, din gibi kurumların siyasal yapı ve süreçlerle olan ilişkisi ve yerine getirdikleri işlevlerin niteliğini, değişik toplumsal grupların iktidarın belirlenmesindeki ağırlık, rol, karşılıklı ilişki ve etkileşim düzeylerini inceleyen sosyoloji dalı. *Bkz.* **siyaset psikolojisi.**

SKINNER, Burrhus (Frederick) (1904-1990) **Davranışçı okulun önde gelen temsilcilerinden; işlemsel koşullamanın kurucusu; ABD'li psikolog.** Skinner, Pensyllvania, Susquehanna'da doğdu. Önce İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi aldı. Yazar olma isteği ile kısa öyküler ve şiirler yazıp yayımladı. Gazetelerde işçi sorunları üstüne yazılar yazdı. Ardından bir süre bohem yaşamı sürdürdü. Fizyolog İ. Pavlov'un koşullu refleks kuramından; **B. Russel**'ın davranışçılık üzerine yazdığı yazılardan ve bu akımın kurucusu olan **J. B. Watson**'ın düşüncelerinden etkilenerek psikolojiye yöneldi. 1931'de Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra, araştırmacı olarak bu üniversitede kaldı. 1936'da Minnesota Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. İlk yapıtı olan *Canlılarda Davranış: Deneysel Bir Çözümleme*'yi bu dönemde yayımladı. Indiana Üniversitesi'nde 1945-1948 yılları arasında psikoloji dersleri verirken Skinner'in gerçekleştirdiği bir buluş, bilim çevreleri dışında da tanınmasını sağladı. **Hava odacığı** adını verdiği bu büyük kutu, mikroptan arındırılmıştı; ses geçirmiyordu; bir de hava düzeneği vardı. Bu kutunun, 0-2 yaş arasındaki bebeklerin büyüme süreçlerinde en uygun ortamı sağladığı düşünülüyordu. Skinner, 1948'de yayımladığı *Valden İki* adlı romanında yansıttığı toplum mühendisliği ile ilgili görüşleri nedeniyle sert eleştirilere uğradı. Bu tek kişilik ütopya deneyi, adını 1854'te yayımlanmış olan *Valden*'den almıştı. Yapıtta, davranışın toplum yararına denetlenip yönlendirildiği bir ütopya yaratmıştı. Skinner, 1948'de ders vermeye başladığı Harvard Üniversitesi'nde bütün bir psikolog kuşağını

etkiledi. Tasarımını da kendisinin gerçekleştirdiği deney düzenekleriyle yaptığı deneyler, büyük bilimsel başarılar olarak nitelendirildi. Bu düzeneklerle çeşitli becerilere sahip olan hayvanlar; özellikle masa tenisi oynayan güvercinleri yetiştirdi. **Skinner kutusu** adıyla tanınan bir başka buluşu da ilaçların insanlardan önce hayvanlar üzerinde denenmesi için sanayide kullanıldı. Skinner, bir başarısını da deney hayvanlarını aşamalı biçimde eğitme deneyimlerinin sonucunda gösterdi. Bunlardan yararlanarak **programlı öğrenme kuramı**nı geliştirdi. Öğretim makinesi adını verdiği düzenek aracılığı ile gerçekleştirilen **programlı öğrenme**, ödüllendirme ve **pekiştirme**ye dayanıyordu. Öğrenci, öğrenmesi istenen konu ile ilgili soruları doğru yanıtladığında ödüllendiriliyor ve bu yolla, öğrenme pekiştirilmiş oluyordu. O, **insan davranışı**nı, "dış çevreden kaynaklanan uyaranlara karşı geliştirilen fizyolojik tepkiler" olarak açıklıyordu. İnsan doğasının en dolaysız yoldan, bu tepkilerin bilimsel olarak incelenmesiyle açıklanıp denetlenebileceğini ileri sürüyordu. İnsan davranışı konusunda doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramlarla, **kara kutu** olarak değerlendirdiği dışarıdan gözlemlenemeyen ruhsal etkenlerle hiç ilgilenmedi; davranışı, yalnızca istenen hedef açısından etkili ya da etkisiz olması ile değerlendirdi. Çalışmalarında, **organizmanın dış uyarıcılara ilişkin tepkileri**ni temel aldı. Ancak, **klasik koşullama**dan farklı olarak, öğrenmeyi, organizmanın çevresindeki uyarıcılara edilgin olarak tepki vermesi biçiminde değil, **kendi davranışlarının çevre üzerinde yarattığı sonuçları algılayıp kavraması** olarak tanımladı. Başka deyişle , **Skinner'in tanımladığı** öğrenme, klasik koşullama modelindeki neden-sonuç ilişkisinin tersine çevrilmiş biçimiydi. Klasik koşullamada dış uyaran neden; tepki sonuç iken, **işlemsel öğrenme**de organizmanın kendiliğinden davranışı **neden**; bu davranışın çevrede yarattığı değişiklikler ise **sonuç**tu. **Davranış teknolojisi** diye adlandırdığı yöntemleri ve geliştirdiği kuramları Skinner, dile, eğitim yöntemlerine, öğrenmeye, kültürel çözümlemeye ve psikolojik tedaviye uyguladı. Skinner'in Özgürlük ve Onurun Ötesinde adlı kitabı da çok tartışıldı. Bu yapıtta, özgürlük ve **onur** gibi kavramların, kişiyi kendini yok etme noktasına dek götürebileceğini; ayrıca fizik ve biyoloji gibi bir davranış teknolojisi geliştirebileceğini savundu. **Başlıca yapıtları**: *The Behavior of Organisms An Experimental Analysis (1938) (Canlılarda Davranış: Deneysel Bir Çözümleme), WEalden Two (1948) (Walden İki), Science and Human Behavior (1953) (Bilim ve İnsan Davranışı), Verbal Behavior*

(1957) (Sözel Davranış), The Analisis of Behavior (1961) J. G.Holland ile birlikte (Davranışın Çözümlenmesi), Technology of Teaching (1968) (Öğretim Teknolojisi), Beyond Freedom Dignity (1971) (Özgürlük ve Onurun Ötesinde), Particulars of My Life (1976) (Yaşamımdan Ayrıntılar). Bkz. **ardışık yakınsama; biçimlendirme; davranışçılık; indirgemecilik; işlemsel çözümleme; işlemsel davranış; işlemsel öğrenme kuramı; pekiştirici; taht; tanımlayıcı davranışçılık; tepki koşullama; tepki zinciri; vakum etkinliği.**

Skinnerian şartlandırma *Bkz.* **işlemsel koşullama**.

Skinner kutusu (Skinner Box) **Deneysel psikolojiye göre**, bir düğmeye basıldığında, bir ip çekildiğinde ya da bir mandal yerinden kaldırıldığında denek hayvanının içinden kurtulduğu ya da başka bir ödül elde ettiği kapalı kutu. Skinner'in geliştirdiği bu araç, çoğunlukla koşullu öğrenme deneylerinde kullanılıyor. *Bkz.* **bulmaca kutusu.**

skopofili (scopophilia) Sevişen kişileri izleme, çıplak resimlere bakma, pornografik film izleme ve benzeri etkinliklerden haz alma. Bu etkinlik, cinsel doyum için bir ön koşul olduğunda cinsel sapma olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **röntgencilik.**

Sodom Filistin'de Ölü Deniz (Bahr-i Lût) yakınında zenginliği ile ünlenmiş bir kent. Tevrat'a göre halkın ahlaksızlığı yüzünden Gomore ve başka kimi kentlerle birlikte Tanrı'nın ateşiyle mahvedilmiştir. *Bkz.* **Sodomi.**

Sodomi İncil'de geçen Sodom ve Gomore öyküsünün çağrıştırabileceği türlü sapıklıkların alışılageldiği ve o nedenle Tanrı'nın gazabına uğrayan Sodom kentinden esinlenilerek şu tür cinsel sapıklıklar için kullanılan bir terim: **1.** İnsanların hayvanlarla cinsel ilişki kurması ve bu yolla doyum sağlaması. Bu konuda daha doğru olanı, **bastialite**dir. **2.** Yetişkin erkeklerin genç oğlanlarla cinsel ilişki kurmaları. Oğlanlarda ağız ya da makat yolunun cinsel doyum sağlamak için kullanılması sapıklığı. *Bkz.* **oğlancılık; Sodom.**

soğancık (medulla oblangata) **Merkez sinir sistemi**nin beyinle omurilik arasında yer alan, omuriliğin beyne gideceği yerde yumrulaşmış bölümü. Önemli yaşamsal işlevleri olan belli sinir hücreleri burada bulunuyor.

soğukkanlılık (cool-headedness) **1.** En ağır durumlar karşısında bile telaşa, heyecana kapılmama, şaşkınlık göstermeme, kolayca öfkelenmeme, duygularını ölçülü kullanma, serinkanlılık durumu. **2.** Soğukkanlı davranış.

soğukluk (coldness) **1.** Duygusal yakınlık yokluğu; ***duygusuzluk.*** **2.** Ruhsal nedenler yüzünden, olağan **cinsel istek**ten yoksun olma. Bu durum, çoğunlukla kadınlarda ve uzun evlilik yıllarından sonra görülüyor. *Bkz.* **cinsel soğukluk.**

Sokrat yöntemi (socratic method) Biz dizi soru sorma ve onları yanıtlandırma yoluyla öğrenciyi istenen kararı vermeye ya da benimsemeye sürükleyen **diyalektik tümevarım yöntemi.** Eski Yunan felsefecisi Sokrates'in ortaya koyduğu ve yaydığı bu yöntem, eğitimde şöyle bir anlam taşıyor: Öğretmenin yöneteceği bir tartışma, **akıl yürütme**nin ya da sağlam bir sonuca varmanın tutarlılığı üzerinde, öğrencinin kafasında kuşku uyandırıyor.

sol (left) Yaşamı kolaylaştırmanın yolunun, değişim ve ilerlemenin önündeki engelleri kaldırmak olduğunu savunan siyasal ideolojilerin genel adı. *Bkz.* **sağ.**

solaklık (left-handedness) Eller kullanılarak yapılan işlerde sol elin baskın olması.

sol yarımküre (left hemisphere) Beyni önden arkaya doğru ikiye ayıran derin yarığın solunda kalan yarımküre. Beynin sol yarımküresi, vücudun sağ yanını; sağ yarımküresi ise sol yanını denetliyor. Bu yarımküreler birçok bakımdan birbirinin ayna görüntüsü biçimindeyse de aralarında önemli işlev farklılıkları bulunuyor. Örneğin birçok kişide konuşmayı

denetleyen bölgeler sol yarımkürede; yer (mekân) algısını denetleyen bölgeler ise sağ yarımkürede bulunuyor. *Bkz*. **beyin; sağ yarımküre.**

soma (soma) **1.** Bir bütün olarak beden; organsal dokuların tümü; ***beden.*** **2.** Hücre gövdesi; nöronun denetim merkezi**.** *Bkz.* **somatik bellek; somatik bozukluk; somatip; somatoform bozukluk; somatostatin; somatotopik örgütlenme; somatotropin.**

somatik bellek (somatic memory) Organik bir bozukluk olmadan ortaya çıkan ve travmatik ya da istismar içerikli bir yaşantının çözülmeli bir yanını temsil eden fiziksel bir duyum ya da işlev değişikliği; ***beden belleği.***

somatik bozukluk *Bkz*. **bedensel bozukluk.**

somatip (somatype) Kişinin vücut yapısına göre sınıflandırılması. Kimilerine göre bu, kişilik özelliklerini de belirtiyor. *Bkz.* **Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması; Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması.**

somatoform bozukluk (somatoform disorder) Belli bir bedensel bozukluğu düşündüren; ama tıpsal muayeneler ve analizler sonucunda genel tıpsal bir bozukluktan, organik bir durumdan ya da başka bir ruhsal bozukluktan kaynaklandığı belirlenemeyen; buna karşılık ruhsal etkenlerle ilişkili olduğu konusunda açık ipuçları bulunan belirgin fiziksel belirtilerle tanımlanan ruhsal bozukluklar; ***bedenselleştirme bozukluğu*****.** *Bkz.* **nevrasteni.**

somatostatin (somatostatin) **Hipofiz bezi**nin salgıladığı ve **somatotropin** adlı büyüme hormonunun üretimini engelleyen; bazen de bir **sinir iletici** olarak görev yapan bir **hormon,**

somatotoni *Bkz.* **bedencil kişilik.**

somatotopik örgütlenme (somatotopic organization) Bedensel duyu sisteminin beyin kabuğu üzerinde belli bir düzene göre; yani vücudun çeşitli noktalarının beyin kabuğu üzerinde bunlara karşılık gelen noktalarla temsil edilmesi. Beyin kabuğu üzerindeki çeşitli noktaları elektrikle uyarıp bunun sonucunda vücudun yüz, kollar, bacaklar gibi bölümlerindeki hareketleri gözlemlenerek bunlara ilişkin **beyin kabuğu haritası** çıkarılmıştır.

somatotropin (somatotropin) **Hipofiz bezi**nin ürettiği büyüme hormonu. *Bkz.* **büyüme hormonu; stres hormonları.**

somut (concrete) **1.** Soyut ya da kavramsal olmayan, duyu organlarınca varlığı duyumsanabilen. **2.** Yararlı, pratik, kullanılabilir olan. *Bkz.* **somut düşünme; somut düşünme evresi; somut işlemler; somut işlemsel evre; somutlaştırma; somut tutum; somut zekâ.**

somut düşünme (cocrete thinking) **Soyutlama** yerine doğrudan yaşantıya dayanan düşünme; gerçek şeylerden soyutlanan kavramlarla ya da düşüncelerle değil, somut şeylerle düşünme. *Bkz.* **soyut düşünme**. **2.** Bireyin her durumu eşsiz olarak değerlendirdiği ve durumlar, olaylar, ilişkiler arasındaki benzerlikleri genelleştiremediği bir düşünme biçimi. Bu düşünme biçiminde sözcükler gerçek, özgün anlamıyla anlaşıldığı için **mecazlar, özdeyişler** ve benzerleri kolayca kavranılamıyor. Bu ikinci tanımdaki durumuyla somut düşünme, küçük çocukların, şizofrenlerin ve **beyin travması** geçiren kimi kişilerin belirgin özelliğidir. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı((3) Somut İşlemsel Evre).**

somut düşünme evresi *Bkz*. **bilişsel gelişim kuramı ((3) Somut İşlemsel Evre); çocuk ve ergenin gelişim Dönemleri (3) İkinci Çocukluk Dönemi).**

somut işlemler (concrete operations) **Piaget**'nin **somut işlemsel evre**de bulunan çocuklara özgü saydığı; bu dönemde geliştiğini ortaya koyduğu sınıfa katma, sınıflandırma, **tümevarımsal akıl yürütme; tersine dönebilirlik, geçişlilik** gibi bir dizi bilişsel işlem. Bütün bu işlemler, gelişmekte olan çocuğun zaman, yer, nicelik gibi günlük yaşamın fiziksel öğeleriyle ilişkili zihinsel temsillerle yaptığı işlemlerdir ve mantık öğeleri içerse bile daha, somut, elle tutulur olanın ötesine geçememiştir. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı ((3) Somut İşlemsel Evre); bilişsel işlemler; formel işlemler.**

somut işlemsel evre *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

somutlaştırma (concretization) **1. Somut** duruma getirme, somutlaşmasını sağlama. **2.** Nedeni ve kaynağı belirsiz sıkıntı ve kaygıların somut bir nedene, duruma bağlanması. Olayların, uyaranların, tasarımların belirsizliği ve karmaşıklığı, insanda kaygı yaratıyor. O nedenle insan zihni, bunları somutlaştırma, belirli kılma gereğini duyuyor. **Kalp nevrozu**nda olduğu gibi, ruhsal bir kaygının bedensel bir bozukluğa dönüştürülmesi; **paranoid psikozlar**daki gibi, belirli bir kuruntunun, belirli düşmanlara bağlanması, somutlaştırma örnekleridir.

somuttan soyuta ilkesi *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı; öğrenme-öğretme ilkeleri; tam öğrenme.**

somut tutum (concrete attitude) Belli bir nesneye ya da o anki duruma yönelik bir düşünüş, davranış biçimi. **Somut tutum** sergileyen bir kişi, soyut kavramlardan kaçınacak; **soyutlama**lardan çok, anın somut koşullarına göre düşünecek ve davranacaktır. *Bkz.* **soyut tutum**.

somut zekâ (concrete intelligence) Somut, pratik ilişkileri, durumları kavrama ve kullanma yetisi. *Bkz.* **soyut zekâ.**

son büyüme yaşı (MG-age) Boy ölçülerinde son gelişim basamağına erişilen yaş.

son çare sağaltımı *Bkz.* **son çare tedavisi**

son çare tedavisi (salvage therapy) Var olan tedavilere yanıt vermeyen ya da bu tedavileri kaldıramayan hastalara son çare olarak uygulanan tedavi; ***son çare terapisi.*** Bu tedavi, normal koşullarda uygulanmayan bir yöntem olabileceği gibi, hiç denenmemiş yeni bir ilaç denenerek de yapılabiliyor.

son çare terapisi *Bkz.* **son çare tedavisi.**

son pekiştirme (terminal reinforcement) Hedefe vardıktan sonra ya da organizma doğru tepkiyi ya da tepkiler dizisini verdikten sonra uygulanan bir pekiştirme.

sonradan gerçekleşen bastırma *Bkz.* **bastırma; içgüdü kuramı.**

sonuç bilgisi (knowledge of results) Öğrenmenin her basamağında öğrenciye sonuca ilişkin verilen bilgi. Bunun öğrenmeyi kolaylaştırdığı savunuluyor.

son uyarıcı (terminal stimulus) Bir organizmanın tepki verebileceği maksimum uyarıcı.

sormaca *Bkz.* **anket.**

soru çözümleme (item analysis) Belli bir **test** sorusu ya da konusunun, değişik derecelerde yetenek sahibi bireyleri ya da başka birtakım özelliklerde ayrık gösteren kimseleri ne dereceye kadar iyi ayırt edebildiğini belirtmek için testleri **değerlendirme**de ya da düzenlemede kullanılan birçok yollardan biri.

sorumluluğun dağılması (diffusion of responsibility) Örgütlü ya da anonim gruplarda zor durumdakilere yardım etme, onlara ilişkin karar

verme ve sorumluluk üstlenme eğilimlerinin azalması. Ortamdaki insan sayısı arttıkça bu eğilim azalıyor. *Bkz.* **seyirci etkisi; sorumluluk.**

sorumluluk (responsibility) Bir kimsenin üstüne aldığı, yapmak zorunda olduğu ya da yaptığı bir iş için gerektiğinde hesap verme durumu, ***mesuliyet***. Kişide sorumluluk duygusu geliştirmeye çocukluktan başlanması; her yaşa ve gelişim düzeyine uygun olarak düzenli ve sürekli bir çaba ile bunun geliştirilmesi gerekiyor. *Bkz.* **sorumluluğun dağılması.**

sorun (problem) **1.** Önemli, şaşırtıcı ve meydan okuyan gerçek ya da düşsel her durum; ***mesele.*** Soronun çözümü, çare bulacak biçimde düşünmeyi, çözüm yollarını bulmayı ve o yolların gerektirdiği adımları atarak sonuca ulaşmayı gerektiriyor. *Bkz.* **sorun çözme. 2. Matemetikte**, yanıtı, belli tanım ve kurallara göre, bilinenden bilinmeyene yönelen usavurmayı gerektiren bir soru; ***problem.*** *Bkz.* **sorun çözme; sorun çözme yeteneği; sorun çözme yöntemi; sorun kutusu; sorunla baş edememe korkusu; sorunlu çocuk; sorunlu davranış; sorun odaklı başa çıkma; sorun tarama listesi.**

sorun çözme (problem solving) İstenen amaca varabilmek için türlü olanaklar arasından etkili ve yararlı olan araç ve davranışları seçme, kullanma ve sonuca varma; ***problem çözme.*** *Bkz.* öğrenme ve öğretme yöntem ve teknikleri.

sorun çözme yeteneği (problem solving ability) Sorunların çözümünde olası olanaklar arasından, amaca ulaşmada en etkili olanları seçme ve kullanma yeteneği.

sorun çözme yöntemi *Bkz*. **bilişsel alan kuramı.**

sorun kutusu (problem box) **Deneysel psikolojide** kullanılan **Skinner kutusu** gibi denek hayvanının sürgü ve benzeri şeyleri açmasını başarınca ödül elde ettiği bir kutu ya da kafes.

sorunla baş edememe korkusu *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar.**

sorunlu çocuk (problem child) Zekâsı, tutumları, davranışları ve kişiliği normal çocuklarınkinden oldukça farklılık gösteren ve gelişebilmesi özel önlemler gerektiren çocuk; ***problemli çocuk.***

sorunlu davranış (problen behavior) Gelişim güçlüğü ve **uyumsuzluk** belirtisi sayılan davranış.

sorun odaklı başa çıkma (problem focused coping) Stres koşullarını değerlendirerek o koşulları değiştirmeye ya da onlardan, kaçınma yoluyla kurtulma stratejisi. *Bkz.* **duygu odaklı baş etme.**

sorun tarama listesi (problem scanning list) Öğrencilerin her birini üzmekte ya da düşündürmekte olan sorunların saptanıp giderilmesine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış olan liste. Bu amaçla ortaokullar ile lise ve dengi okullar için iki ayrı Problem Tarama Listesi yayımlanmıştır.

soru sorma (questioning) Dikkatlerini çekmek, sınıfa canlılık getirmek ya da anlayıp anlamadıklarını öğrenmek amacıyla öğrencilere soru yöneltmek. *Bkz.* **soru sorma yaşı.**

soru sorma yaşı (age of asking questions) Çocuk gelişiminin adları sorma dönemi. Bu dönem, ikinci yaşta "**Ne?**" diye; dördüncü yaşta ise "**Neden?**", "**Niçin?**" diye başlayan **ikinci soru sorma yaşı**nı içeriyor. *Bkz.* **soru sorma.**

soruşturma (questionnaire) Bir konuyla ilgili durum ya da tutumu belirlemek için düzenlenmiş ayrıntılı ve kapsamlı soru dizisi.

soru-yanıt yöntemi (question answer method) Öğrencilerin yanıtlaması gereken sorular kullanılarak öğretimin yürütülmesi ve sınavların yapılmasına dayanan bir öğretim ve sınav yöntemi. *Bkz.* öğrenme-öğretme yöntemleri.

sosyal adalet (social justice) ***(toplumsal adalet)*** **1.** Gelir dağılımı, yaşam standardı, fefah düzeyi gibi ölçütler açısından değişik toplum kesimleri arasında belli bir dengenin sağlanmış olması; kamplaşmalara yol açabilecek gelişim farklılıklarının, uçurumların ortadan kaldırılması. **2.** Dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmadan insanlara yeteneklerini değerlendirebilecekleri eğitim ve çalışma olanaklarının sağlanması; istedikleri yerde yaşama olanağının yaratılması ve çalışmaları karşılığında hak ettikleri ücretin verilmesi.

sosyal adaptasyon *Bkz.* **toplumsal uyum.**

sosyal antropoloji *Bkz.* kültürel antropoloji.

sosyal baskı *Bkz.* **toplumsal baskı.**

sosyal beceri *Bkz.* **toplumsal beceri.**

sosyal belirlemecilik *Bkz.* kültürel belirlemecilik.

sosyal benlik *Bkz.* **toplumsal benlik.**

sosyal bilimler (social sciences) Doğa olaylarının yasalarını saptayan **pozitif bilimler**e karşılık, insanı, toplum olaylarını ve ağırlıklı olarak onun bir parçası olan bireyin bireylerle, toplumla ve öbür varlıklarla ilişkilerini sistemli bir biçimde incelemeyi amaçlayan, bilimsel yöntemlerle üretilmiş düzenli bilgilerle oluşturulmuş olan bilimlerin ortak adı; ***içtimai ilimler, toplumsal bilimler.*** Bu bilimler, yalnızca **siyaset, iktisat, hukuk, antropoloji, sosyoloji** gibi toplumsal disiplinler; **eğitim, ahlak, felsefe, psikoloji** gibi yarı toplumsal disiplinler ve **biyoloji, tıp, coğrafya, dil, sanat** gibi toplumsal yönlü disiplinler olarak üç sınıfa ayrılıyor.

sosyal buluşma *Bkz.* **toplumsal buluşma.**

sosyal çatışma *Bkz.* **toplumsal çatışma**.

sosyal Darwincilik *Bkz.* **toplumsal Darwincilik.**

sosyal dayanışma *Bkz.* **toplumsal dayanışma**

sosyal destek *Bkz.* **toplumsal destek.**

sosyal determinizm *Bkz.* kültürel belirlenim.

sosyal devlet (social state) Ekonomik ve toplumsal alanda devlete planlama, düzenleme ve gerektiğinde piyasaya etkin müdahale işlevi yükleyen; bu bağlamda bireylere toplumsal güvenlik ve adalet getirici politikalar geliştirme ödevi veren **refah devleti** modeli.

sosyal drama (social drama) Oyun tekniklerinden yararlanarak, kişilere insan ilişkileri konusunda gerekli bilinç ve beceriyi kazandırmak için uygulanan bir **deney sel eğitim tekniği**. Bu uygulamada ilgi, kişilerden çok, kümenin ortak sorunlarına yöneltiliyor ve kişinin öbür kişilerle kurduğu ilişki biçimleri inceleniyor. Bu uygulamada oyuncular, belirli tipleri inceliyorlar. Önce, oyunun konusu ve roller belirleniyor. Ardından, oyuncular seçiliyor ve sahne hazırlanıyor. Sonra da gözlemciler belirlenerek oyun oynanıyor ve oyun tartışılıp değerlendiriliyor

sosyal endişe *Bkz.* **toplumsal kaygı.**

sosyal evrenseller *Bkz.* **toplumsal evrenseller.**

sosyal fobi (social phobia) Kişinin, başkalarının gözlemlediği bir grup içindeki konuşma, yemek yeme ve benzeri etkinlikleri sırasında duyumsadığı bilinçdışı inatçı bir korkuyla bu tür etkinliklerden kaçınmaya zorlanması biçimindeki kaygı bozukluğu; ***toplumsal yılgı.*** Çoğunlukla **küçük düşme, olumsuz izlenim bırakma, aptalca davranma** gibi

başarısızlık korkularından kaynaklanıyor. Kaçınma, sınırlı düzeyde kalabileceği gibi, **kaygı** ve **panik**le birlikte yaşamın her alanına da yayılabiliyor. Böyle durumlarda sosyal fobiyi **agorafobi**den ayırmak zorlaşıyor. Bu duruma beynin cesaretsizlik anlarındaki **serotonin eksikliği** yol açıyor. **Yetkincilik**te de beynin ön bölgesi etkin oluyor. Bu bölge, ilaç tedavisi ile ayarlanıp dengelenebiliyor. İletişim kurma, konuşma, dinleme, soru sorma becerileri geliştirilerek sosyal fobinin zayıflatılması olasıdır. Sosyal fobinin tedavisinde **korku merkezi**nde bir bozukluk olup olmadığı araştırılarak bu tür bir bozukluk olmadığı belirlendikten sonra, hastanın zorlanma ve sıkıntılarıyla baş edebilme yöntemlerini uygulamasına geçiliyor. Bu hastalarda **depresyon, alkol bağımlılığı** da görülüyor.

sosyal güdü *Bkz.* **toplumsal güdü.**

sosyal hareket *Bkz.* **toplumsal davranış**.

sosyal hareketlilik *Bkz.* **toplumsal hareketlilik**.

sosyal hizmet uzmanı (social worker) Bireylerin ve grupların hastalık, işsizlik, yoksulluk, geçimsizlik gibi sorunlarının; toplumun okul, yol, su gibi sorunlarının çözümüne yardımcı olmakla görevli uzman. Sosyal hizmet uzmanının, alan bilgi ve becerilerinin yanı sırta Türkçe, psikoloji, sosyoloji, ekonomi, hukuk alanında da yetkin olması gerekiyor. Çünkü farklı toplumsal,ekonomik ve kültürel düzeylerde kişi ve gruplarla iletişim kurmak durumundadır. Çalışma alanı oldukça kapsamlıdır.

sosyal hüviyet teorisi *Bkz.* **toplumsal kimlik kuramı**.

sosyal ihtiyaçlar *Bkz.* **toplumsal gereksinimler**.

sosyal ikilem *Bkz.* **toplumsal ikilem**.

sosyal ikili Bkz. **toplumsal ikili**.

sosyal iklim *Bkz.* **toplumsal iklim**.

sosyal istenirlik *Bkz.* **toplumsal istenirlik**.

sosyalizm *Bkz.* **toplumculuk.**

sosyal kategori *Bkz.* **toplumsal sınıflama**.

sosyal ketleme *Bkz.* **toplumsal ketleme**.

sosyal kıyaslama teorisi *Bkz.* **toplumsal karşılaştırma kuramı**.

sosyal kod *Bkz.* **toplumsal kod**

sosyasl kolaylaştırma *Bkz.* **toplumsal kolaylaştırma**.

sosyal kuvvet *Bkz.* **toplumsal güç**.

sosyalleşme *Bkz*. **toplumsallaşma.**

sosyalleşme araçları *Bkz.* **toplumsallaşma araçları.**

sosyal mesafe *Bkz.* **toplumsal uzaklık**.

sosyal mesafe ölçeği *Bkz.* **toplumsal uzaklık ölçeği**.

sosyal motif *Bkz*. **toplumsal güdü.**

sosyal mübadele teorisi *Bkz.* **toplumsal değiş tokuş kuramı**.

sosyal nesne *Bkz.* **toplumsal nesne**.

sosyal nüfuz *Bkz.* **toplumsal nüfuz.**

sosyal öğrenme *Bkz.* **toplumsal öğrenme**.

sosyal öğrenme teorisi *Bkz.* **toplumsal öğrenme kuramı**.

sosyal patoloji *Bkz.* **toplumsal hastalık.**

sosyal psikiyatri (social psychiatry) Ruhsal bozukluklarla toplumsal çevre arasındaki ilişkileri inceleyen psikiyatri dalı; ***toplumsal ruh hekimliği.*** Çevresel, antropolojik, toplumsal etkenlerin ruhsal bozuklukların oluşumundaki önemi, giderek daha iyi anlaşılıyor. **Fromm, Horney, Sullivan** gibi ünlü psikologlar, kültürel etkenlerin, ruh sağlığı üzerindeki önemini belirlemişlerdir. Bunların da etkisiyle **kamu sağlığı** diye bir alanın ortaya çıkması, psikiyatride toplumsal bakış açısının ağırlık kazanmasını sağlamıştır.

sosyal psikoloji (social psychology) Bireyin düşünce, duygu, inanç ve davranışlarının, başkalarının gerçek ya da düşsel varlığından nasıl etkilendiğini (insan davranışlarının toplumsal kaynaklarını) inceleyen psikoloji dalı; ***toplumsal ruhbilim.*** Bireyle birey, bireyle grup ve grupla grup ilişkileri ve etkileşimleri (**toplumsal etki ve uyum**, **grup yapısı ve dinamiği, iletişim, toplumsallaşma**); bu ilişki ve etkileşimlerin aile, din, devlet gibi toplumsal kurumlar aracılığı ile nasıl yönlendirilip biçimlendirildiği; **toplumsal kimlik, tutum**, **norm**, **rol** ve **statü**lerin nasıl tanımlandığı (**kültür** ve **kişilik**, **toplumsal değişim** ve **kişilik değişimi**), sosyal psikolojinin başlıca konularını oluşturuyor. Sosyal psikoloji, bu niteliği ile **psikoloji, toplumbilim** ve **antropoloji** arasında bir **disiplin** olarak yerini almış bulunuyor. *Bkz.* **davranış bilimleri; sosyoloji; psikoloji.**

sosyal referans noktası alma *Bkz.* **toplumsal referans noktası alma**.

sosyal rol *Bkz.* **rol.**

sosyal seçim *Bkz.* **toplumsal seçim.**

sosyal sınıf *Bkz.* **toplumsal sınıf.**

sosyal statü *Bkz.* **toplumsal statü.**

sosyal şuur *Bkz***. toplumsal bilinç.**

sosyal tecrit sendromu *Bkz.* **toplumsal ayırma sendromu**.

sosyal tercih *Bkz.* **toplumsal seçim.**

sosyal tesir teorisi *Bkz.* **toplumsal etki kuramı.**

sosyal teşkilatlanma *Bkz***. toplumsal örgütlenme.**

sosyal vakıalar *Bkz.* **toplumsal olgular.**

sosyal varlık *Bkz.* **toplumsal varlık.**

sosyal yapı *Bkz*. **toplumsal yapı.**

sosyobiyoloji (sociobiology) İnsanda ve hayvanlardaki toplumsal davranışların biyolojik ve genetik temellerini belirlemeye; başka deyişle **toplumsal davranış** yapılarını **biyolojik evrim** yasaları temelinde anlamaya çalışan bilim dalı. Birçok hayvan türünün yuva yapma, çiftleşme, yavrularına bakma gibi sonradan öğrenilmeyen karmaşık davranış yapılarına sahip olduğu gerçeğinden yola çıkan sosyobiyoloji, insanda bu türden programlı (genetik) davranış yapılarının ne ölçüde bulunduğu; bu yapıların öğrenilmiş davranışlarla ne ölçüde devre dışı bırakıldığı ve hangi koşullarda **genetik program**lı davranış yapılarının harekete geçtiği gibi sorulara yanıt arıyor.

sosyodrama (sociodrama) Rol oynama (drama) tekniklerinden yararlanan bir **deneysel eğitim yöntemi**; ***toplumsal oyun.*** İnsan ilişkileri ile ilgili **tutum, bilinç** ve **beceriler**i daha iyi öğrenmek ve kavramak amacıyla insanın çözüm bekleyen durumlarda kendi rolünü değil de başka bir insanın rolünü oynaması. Bunda oyuncular, kişileri değil, belirli tipleri canlandırıyorlar. Örneğin, grup üyelerine, iş arayan bir kişinin nereye, nasıl başvuracağı oynatılarak, grubun bu toplumsal sorun konusunda bilinçlenmesi ve olumlu tutum geliştirmesi sağlanıyor. Toplumsal oyun düzenlenirken **(1)** Oyun hazırlanıp konu ve roller belirleniyor. **(2)** Oyuncular seçiliyor. **(3)** Sahne hazırlanıyor. **(4)** Gözlemciler belirleniyor. **(5)** Oyun oynanıyor. **(6)** Oynanan oyun tartışılarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **psikodrama.**

sosyodramatik oyun (sociodramatic play) 3-4 yaşın üzerindeki çocuklar arasında **annelik, babalık, doktorluk** gibi kişilikleri içeren ve sıklıkla esinini anne babalar arasındaki ilişkilerle görsel medyadan alan ayrıntılı **rol** oyunları.

sosyoekonomik statü (socioeconomic bias) Kişinin katmanlaşmış bir toplumda gelir düzeyi, mesleği, eğitim düzeyi, toplumsal sınıfı gibi göstergelere dayalı olarak tanımlanan **toplumsal statü endeksi**.

sosyogram *Bkz*. **toplumsal ilişki çizgesi**.

sosyolinguistik (sociolinguictics) Dilin ancak toplumsal bağlamda anlamlı olabildiği ilkesinden yola çıkan ve **dil ile davranış arasındaki ilişki**yi, etkileşimi her yönüyle ele alan oldukça yeni bir bilim dalı. **Antropoloji, dilbilim, sosyal psikoloji, eğitim psikolojisi ve sosyoloji** gibi birçok alanı içeren sosyolingüistik, dillerin evrimi ve tanımı üzerinde çalışan **sosyolinguistik çeşitleme**; dilsel etkileşimi yöneten toplumsal gelenekleri inceleyen **konuşma etnografisi** ve toplumsal yapının dil seçimini nasıl etkilediğini inceleyen **dil sosyolojisi** gibi alt disiplinlere ayrılıyor. Bu yaklaşıma göre dil, kişisel olmaktan çok, toplumsal bir olgu olduğu için bir yandan toplumsal yapıyı yansıtıyor; öte yandan da bu yapıya katkıda bulunuyor. *Bkz.* **psikolinguistik.**

sosyoloji (sociology) **1.** Toplumsal gruplaşmaların ve davranışların incelenmesi ya da bilimi; ***toplumbilim.*** Sosyoloji, konuyu genel ve ortaklaşa ele alıyor ve özel olarak da insan toplumunun kökenini, amaçlarını, gelişimini, görevlerini, uyumlarını ve öbür özelliklerini inceliyor. **2.** Grup içinde yaşayan insanın incelenmesi. *Bkz.* **davranış bilimleri.**

sosyometri (sociometry) Grupta bireyler arasındaki ilişkilerin yapısını ve dinamiklerini belirlemek amacıyla **J. L. Moreno**'nun geliştirdiği bir ölçüm tekniği; ***toplumsal ilişki ölçümü.*** Bu teknik uygulanırken her üyeden, örneğin, birlikte çalışmak, yemek yemek, aynı evde oturmak ve benzerleri için istediği kişi ya da kişileri seçmesi isteniyor ve elde edilen bilgiler, bir **toplumsal ilişkiler** çizgesi (sosyogram) üzerinde gösteriliyor. Bu yöntem, kimlerin en popüler olduğunu; kimlerin reddedildiğini ya da toplumdışı (isolate) bırakıldığını; kimlerin önder olduğunu, anlamlı bilgiler olarak ortaya çıkarıyor. Bu teknikle sağlıklı bilgiler elde edilebilmesi için teknik, grup üyeleri yeterince birbirini tanıdıktan sonra uygulanması gerekiyor. *Bkz.* **seçme tekniği.**

sosyopat *Bkz.* **antisosyal kişilik bozukluğu; sosyopati.**

sosyopati *Bkz.* **antisosyal kişilik bozukluğı; sosyopat; sosyopatik kişilik.**

sosyopatik kişilik *Bkz.* **antisosyal kişilik bozukluğu.**

sosyoterapi (sociotherapy) Hastanın toplumsal çevresinde iyileşme ve değişiklik yapmaya yönelik destek tedavilerinin ortak adı; ***toplumsal tedavi; toplumsal sağaltım.*** Hastanın bireylerarası iletişim ve ilişkilerini düzeltmeye çalışan **grup tedavileri, psikodrama, karşılaşım grupları,** hasta yakınlarıyla **görüşme**, **aile danışmanlığı**, **iş danışmanlığı** ve benzerleri, bu kapsamda değerlendiriliyor. *Bkz.* **grupta psikolojik danışma.**

Soto sendromu (Soto's syndrome) Uzun, büyük bir kafası, iri çenesi, ayrık gözleri, iri elleri bulunan ve hafif ya da orta düzeyde zekâ geriliği olan bireylere özgü doğumsal bir hastalık.

soyaçekim *Bkz.* **kalıtım; soyaçekimsel bilinçdışı**.

soyaçekimsel bilinçdışı *Bkz.* **kalıtsal bilinçdışı; soyaçekim**.

soyarıtımı (eugenics) Soyaçekim yasalarını kullanarak bilinçli ve denetimli biçimde yeni kuşakların ya da ırkın kalıtımsal özelliklerini daha iyi bir duruma getirme çabası. Bu yönelim, insan hak ve özgürlüklerine ve değerlerine aykırıdır.

soygelişim ilkesi (phylogenetic principle) Bireyin gelişiminde, türün gelişimindeki aşamaların yinelendiğini savunan ilke.

soykırım (genocide) Dinsel, ırksal, ulusal ya da etnik bir grubun ortadan kaldırılmasına yönelik sistemli eylemler; ***jenosit.*** Bu eylem, açıkça **kitlesel imha** biçiminde olabileceği gibi, **kısırlaştırma** ve benzeri yöntemlerle söz konusu grubun çoğalmasını önleme, doğan çocukları başka gruplar içinde **asimile etme, yaşam koşullarını kötüleştirme** gibi çok farklı yöntemlerle de uygulanıyor.

soyluluk sabuklaması *Bkz.* **paranoya.**

soysuzlaşma (degeneration) Bir canlının ya da organik gelişimin, herhangi bir anlamda iyiden kötüye gitmesi; ***dejenerasyon.***

soyut (abstract) **1.** Somut olmayan; maddesel nesneleri ya da belli örnekleri değil; bir niteliği, durumu ya da eylemi andıran sayılar, **soyut gerçek** gibi yalnızca zihinde var olan; ***mücerret.*** **2.** Somutun tersine, bir nesnenin diğer özelliklerinden ayrı ele alınan belli bir özelliğini, özeli değil;

“memeliler” gibi **genelleştirme**leri anlatan. *Bkz.* **soyut algılar; soyut düşünce; soyut düşünme; soyut düşünme yeteneği; soyut kavram; soyut kimlikler; soyutlama: soyut modelleme; soyut öğrenim; soyut tutum; soyut yargılama; soyut yetenek; soyut zekâ.**

soyut akıl yürütme *Bkz.* **soyut zekâ.**

soyut algılar (abstract perception) Vücutta ve vücut çevresinde, uçma, dönme, yükselme ve alçalma gibi algılar. Çoğunlukla uykuya dalmadan hemen önce, rüyalarda ve stresli ortamlarda ortaya çıkan bu algılar, bebeklikteki öznel yaşantıların yankıları olabiliyor.

soyut düşünce (abstract idea) Somut deneyimlerden ayrı değerlendirilen **genelleştirilmiş düşünce**; ***mücerret fikir.*** Somut bir olgudan çok, **genel kavramlaştırma**yı tanımlayan bir öğe ya da **simge**.

soyut düşünebilme *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

soyut düşünme (abstract thinking) Bilinen kavramları yeni durumlara ve ortamlara uygulayabilme, **soyutlama** ve **genelleştirme**lerden yararlanma yetisine dayanan bir düşünme biçimi; ***akıl yürütme.*** Kendiliğinden **zihinsel varsayımlar** yapabilme; bir olay ya da olgunun çeşitli durumlarını ve değişkenliğini tasarlayabilme; bir bütünün özelliklerini ve bir bütün içindeki parçaları ayırt edebilme, **yaratabilme.** Olay ve olguların temel özelliklerini kavrama, durumların farklı yanlarını aklında tutma ve bir durumdan ötekine zihinsel olarak geçme, önceden **kestirebilme** ve **planlama, simgesel düşünme ve sonuç** çıkarma becerisi. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı ((4) Biçimsel-İşlemsel Evre).**

soyut düşünme yeteneği *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4) Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi); soyut düşünme;

soyut kavram (abstract cancetpt) Özel bir olgu ya da nesneyle ilgili olmak yerine, gizilgüç anlamında farklı birçok durum ya da nesne için geçerli olabilen **adalet, özgürlük** gibi bir kavram ya da düşünce. Bilişsel kusuru olan (**yeterli yaşantı**ları olmayan) kişiler soyut kavramları anlamakta sıkça zorlanıyorlar. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı (Soyut Düşünme Basamağı); çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (3)İkinci Çocukluk Dönemi: c) Zihinsel ve Dilsel Gelişim)**

soyut kavramlaştırma (abstract conceptualization) Özgürlük, eşitlik, hak, adalet gibi soyut kavramlar oluşturma süreci. *Bkz.* **soyut düşünme.**

soyut kimlikler (abstract identifications) “**Ben kimim?**” sorusuna verilen yanıtların çözümlenmesinde “**Ben bir insanım**.” biçimindeki toplumsal kimlik öğelerini oluşturamayacak kadar genel tanımlar içeren bir aşama.

soyutlama (abstraction) Düşünce aracılığı ile elde edilen nesnelerden ya da belirgin somut örneklerden ayrıştırma ve genelleştirme işlemi. Belli olaylardan ve olgulardan **genel kavramlar oluşturma**; somut bir bütünden belli parçalar ya da özellikler çıkarma. Örneğin, “Bütün ördekler kuştur; ama bütün kuşlar ördek değildir.” yargısı bir soyutlamadır. **Sınıflandırma** için soyutlama gereklidir. Zekâ geriliğinde ve şizofrenide soyutlama yetisi genellikle zayıftır; **güzellik, iyilik** gibi kavramlar bozulmuştur. *Bkz.* **KÜLPE, Oswald.**

soyut modelleme (abstract modeling) **Toplumsal öğrenme kuramı**nın bir uzantısı. **Davranış yapıları**nı bir dizi gözlemden ortak öğeler, ilkeler ya da ortak yapısal özellikler çıkararak kazandığımızı ve bunları daha sonraki davranış yapılarına kattığımızı savunan bir öğrenme kuramı. Önceki toplumsal öğrenme kuramı, çocukların gördüklerini taklit ederek öğrendiğini varsayıyordu. Soyut mıodelleme, eski kuramda değişiklik yapmış ve çocukların, gözlemledikleri davranıştaki genel yapıları ayırt ettiğini ve bu gözlemsel yapılara dayanarak, gözlemledikleri özgün davranıştan oldukça farklı davranışlara yol açabilecek kendi kılavuz ilkelerini geliştirdiklerini varsaymıştır.

soyut öğrenim (abstract learning) Durum ve nesnelere değil, **kavram** ve **simge**lere dayanan öğrenim. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı ((4) Somut İşlemsel Evre); çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4)Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi: c)Zihinsel ve Dilsel Gelişim).**

soyut tutum (abstract attitude) **Goldstein'**ın, somut ve yalnızca doğrudan deneyim terimleriyle düşünmenin tersine, genel **kavram** ya da **simge**lerle farklı bakış açıları arasında gidip gelerek, eldeki sorunu bileşenlerine ayırarak **düşünme, planlama** ve **kurgulama** gibi becerileri içeren bir **bilişsel işleyiş biçimi**; ***kategorik tutum***. Soyut tutum geliştirememek ya da durumun gereklerine uygun olarak **somuttan soyuta** kolayca gidip gelememek, birçok psikiyatrik bozukluğun belirgin özelliğidir. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı ((4) Biçimsel-İşlemsel Evre); somut tutum ((3) Somut İşlemsel Evre); soyut düşünme.**

soyut yargılama (abstract reasoning) Somut veriler yerine **simgeler** ve **genelleme**lerle gerçekleştirilen yargılama; ***mücerret muhakeme.***

soyut yetenek (abstract ability) Soyut **kavram**ları, bunların birbiriyle ilişkilerini anlama ve bunları kullanma yeteneği; ***mücerret kabiliyet.***

soyut zekâ (abstract intelligence) İlişkileri anlama, somut nesnelere olduğu gibi kavramlara, elle tutulmayan görüşlere, imgelere ve simgelere tepki verebilme, **soyut kavramlarla düşünme becerisi;** ***toplumsal zekâ.*** *Bkz.* **somut zekâ; soyut düşünme.**

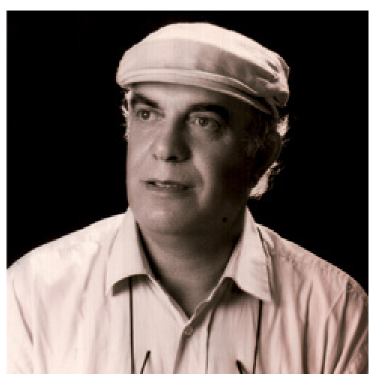
sömürü (exploitation) Karşısındakinin gereksinim ve haklarını hesaba katmadan onun üzerinden kendi gereksinim ve çıkarlarını giderme eğilimi, eylemi ve düzeni; ***istismar.***

söndürme (extinguish) Öğrenme ilkelerinden biri. *Bkz.* **alışma; davranış değiştirme teknikleri; genelleme; sönümleme.**

sönme *Bkz.* **alışma.**

SÖNMEZ, Veysel (1943-) Sönmez, Sürmene'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Hacettepe Üniversitesi Program Geliştirme Anabilim Dalı'nda 1976'da master; 1978de de doktorasını tamamladı. Aynı üniversitede 1988'de doçent; 1996 'da da profesör oldu. Hacettepe Üniversitesi'nden 2010'da emekliye ayrıldı. Yüzden fazla araştırma yönetti ve bu alanda ona yakın yapıt verdi. Sönmez, **olabilirlik felsefesi**ne, **köy enstitüsü modeli**ne, **tam öğrenme yaklaşımı**na, **bilgi işleme süreci**ne ve **bilgisayar destekli eğitim**e dayandırarak yapılandırdığı **dizgeli eğitim modeli'**ni geliştirdi. Bu eğitim modelini *Dizgeli Eğitim* adlı yapıtının Önsöz'ünde, kırk yılı aşan kendi eğitim deneyimlerine; Türkiye'deki ve ilerlemiş kimi ülkelerdeki eğitim birikimlerine; insanın hazırbulunuşluk düzeyine ve doğal yapıdaki değişimlere; Türkiye'nin politik, toplumsal (kültürel) gerçeğine; çağdaş bilim, sanat ve düşüncedeki gelişmelere dayandırarak oluşturduğunu belirten yazar, bunlara özetle şu görüşlerini de ekliyor: Bu yaklaşımda bilim, önemli bir değişkendir; çünkü bilimdeki hızlı gelişim ve değişim, tüm yaşamı etkiliyor; eğitime bakışı da farklılaştırıyor. Kalkınmakta olan ülkelerden biri olarak bizde de kolay olan ve yanlış bir yöntem benimsenerek bilimsel sonuçlar dışarıdan alındı ve olduğu gibi uygulanmaya kalkışıldı; bunun bilimsel yaklaşım olduğu sanıldı. Sonuçta beklenmedik sorunlar ortaya çıktı. Bocalanıp kalındı; çünkü yapılan, bilime tersti. Takınılan tutum sorgulanacağına, bilime karşı olumsuz

yargılar oluşturuldu. Eğitimde de böyle oldu. İkinci bir yanılgıyı **insan hakları, çocuk hakları, demokrasi, özgürlük, eşitlik** gibi kavramların yanlış yorumlanması, bu konularda uçlara kaçılması oluşturdu. Çocuk eğitiminde de uçlarda dolaşıldı. Çocuğun ya her isteğini yerine getirmeye; ya çocuğu aşırı korumaya; ya da ona karşı vurdum duymaz bir tutum sergilemeye yönelme oldu. Eğitim sistemimiz **yaz boz tahtası**na döndü. **Eğitime yapılan yatırımlar** boşa gitmenin ötesinde, ters işlemeye başladı. Yazara göre "bir ülkenin güvenlik, adalet, dışişleri, merkez Bankası ve eğitim kurumları çağdaş bilime, sanata ve düşünceye dayandırılmalı ve özerk olmalıdır." Sönmez, *Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri* adlı yapıtında dizgeli (programlandırılmış) eğitim modeli kapsamında geleceğin eğitim sistemlerine ilişkin modelleri de geliştirmiştir. **Başlıca yapıtları:** *Program Gelkiştirmede Öğretmen El Kitabı, 1985; Sevgi Eğitimi, 1986; Eğitim Felsefesi, 1992; Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri; 2000; Dizgeli Eğitim, 2004; Eğitim Bilimine Giriş, 2006; Öğretim İlke ve Yöntemleri,2007; Bilim Felsefesi, 2008; Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 2011. Bkz.* **biyoteknolojik eğitim; dizgeli öğretimde ders planı düzenleme; dizgeli (programlandırılmış) bilgisayarlı eğitim; dizgeli (programlandırılmış) eğitim; öğrenme kuramları; öğrenme-öğretme yaklaşımları; robotlarla eğitim.**

sönümleme (extinction) **Davranışçı psikoloji**nin ortaya koyduğu öğrenme ilkelerinden biri. Daha önce pekiştirilen bir davranımın artık pekiştirilmemesi. Öğrenilmiş davranış, sönümleme sonucu zayıflıyor.

Tepkisel koşullamada zil sesiyle birlikte yiyecek verilmezse; **edimsel koşullama**da hayvanın manivelaya basması ödüllendirilmezse, davranım sıklığı giderek azalıyor. Örneğin, her zaman açtığımız kapı açılmazsa, açmak için her günkü davranımı yineliyoruz. Yine açılmazsa, belki ona şiddetle vurmayı bile deniyoruz. O zaman da açılmadığında kapıyı açma girişimimizi azaltıyor; sonra da girişimden vazgeçiyoruz. Pekiştirme tarifeleri, sönümlemeyi etkileyen önemli değişkenlerdir. Örneğin, **aralıklı pekiştirme tarifeleri**, davranımı, sönümlemeye daha dirençli duruma getiriyor. Pekiştirecin şiddeti ve miktarı, pekiştirilmiş davranım sayısı arttıkça, direnç de artıyor. Organizmanın geçirdiği sönümleme yaşantılarının sayısı, sönümlemeyi etkileyen bir başka değişken özelliği taşıyor. Sönümleme sürecini, organizmanın sönümleme sırasındaki güdülenme şiddeti de etkiliyor. Bunlar, **olumlu pekiştireç**lerle yapılan öğrenmelerde geçerlidir. **Korku, kaçınma koşullaması** gibi **itici uyarıcılarla oluşan öğrenmeler**, çok güç sönümleniyor. Öbür öğrenme ilkeleri **ayırt etme, enelleme** ve **pekiştirme**dir.

sönümleme patlaması (extinction burst) Normalde pekiştirilmeyen bir davranış, zamanla ortadan kalkarken, davranış tümüyle sönmeden önce koşullu davranışta birdenbire, sıklıkla ortaya çıkan güçlü bir artış. Organizma, sanki yeterince çok denerse ödülü alacağını düşünüyor. Bu artışa sönümleme patlaması deniyor. Koşullu davranış daha güçlü ve belirgin olup, uzun sürede oluşuyor. Davranış patlaması ortadan kalkmadan davranış pekiştirildiğinde, daha güçlü olan tepki pekiştiriliyor. Sönümleme patlaması genellikle yeni davranış düzeyinin pekiştirilmesi ile davranışın daha yüksek bir düzeyde biçimlenmesi için kullanılıyor. *Bkz.* **sönümleme.**

sönümlemeye direnme (resistance to extinction) Sönümleme çalışmaları sırasında koşullu bir tepkinin varlığını sürdürmesi ya da sönümleme sağlamak için gerekli uygulama sayısının fazla olması. Bu, koşullamanın gücünün değerlendirilmesinde bir standart görevi yapıyor. *Bkz.* **sönümleme.**

söylem (discourse) ***(diskur)*** **1.** İktidar ilişkileri ile birlikte geliştirilen ve kendi içinde mantıksal tutarlılığı olan bir düşüncenin sözlü ya da yazılı anlatımı (M. Foucault). **2.** Kişilerin içinde anlam ürettikleri ya da anlam oluşturdukları tarihsel, kurumsal ve toplumsal önermeler, sınıflar, terimler ve inançlardan oluşan belli bir yapı. *Bkz.* **eylem.**

söyleme güçlüğü *Bkz*. **sönümleme; söyleme yitimi.**

söyleme yitimi *Bk z.* **adsal söz yitimi; söyleme güçlüğü.**

söylencebilim *Bkz.* **mitoloji.**

söyleyiş bozukluğu (anarthria) Beyindeki konuşma hücresinde oluşan bir bozulmadan ötürü sözcüklerin söylenmesinde beliren bozukluk.

söyleyiş güçlüğü *Bkz.* **telaffuz güçlüğü.**

söz (speech) Bir duyguyu, bir düşünceyi eksiksiz anlatan sözcük ya da sözcük dizisi. *Bkz.* söz dinleme; söz dizimi; söz sağırlığı; söz yitimi.

sözcük (word) Bir ya da birden çok heceden oluşan, belli bir anlamı olan, tümce kurmaya yarayan ve tümce kuruluşunda özel görev yüklenen kavramın adı; ***kelime.*** *Bkz.* **sözcük çağrışımı; sözcük çağrışım testi; sözcük dağarcığı; sözcük körlüğü; sözcük öğrenme; sözcük salatası.**

sözcük çağrışımı (word association) Denekten, kendisine sunulan sözcüğe karşılık aklına gelen ilk sözcüğü söylemesi istenen bir tür yansıtma testi. Tekniği, 1879'da bireyler arası farklılıkları inceleyen **Francis Galton** geliştirmiştir. **Jung**, bu testi bilinçdışı karmaşaları belirlemek amacıyla kullanmıştır. *Bkz.* **CATTELL, James McKeen; çağrışım.**

sözcük çağrışım testi *Bkz.* **JUNG, Carl Gustav.**

sözcük dağarcığı (vocabulary) Bir dilin, kişinin ya da grubun sahip olduğu **söz varlığı**; ***kelime hazinesi***. Bu varlığın kullanılanı, kullanılmayanı vardır. Ayrıca konuşulanının, yazılanının sayısı değişik olabiliyor. Örneğin kişinin anlamını bildiği sözcük sayısı yazılı anlatımda kullandıklarından; yazılı anlatımda kullandığı sözcük sayısı da sözlü anlatımda kullandıklarından daha çoktur.

sözcük körlüğü (word blindness) Normal zekâya ve öncesinde okuma yazma öğrenilmiş olmasına karşın yazılı sözcükleri tanıma ya da anlama yetisinin yitirilmesi. *Bkz*. **aleksi.**

sözcük öğrenme (word learning) Hiçbir sözcük bilgisi olmayan yeni doğmuş bebek, 4.-6. aylarda ma, mu, da gibi sesler çıkararak kendi kendine konuşmaya başlıyor. 9.-10. aylarda, yetişkinlere öykünmede bu sesleri kullanıyor. Bir yaş dolayında mama, baba gibi ilk sözcüklerini söylüyor. Bu süreçte, sözel davranışları ve giderek onlarla birlikte işitsel davranışları ayırt etmeyi öğreniyor. İnsan yavrusu, genetik olarak yatkın olduğu konuşmayı, öykünmeyle, **klasik ve edimsel koşullanma**yla

kavramak üzere işe, **sözcükleri öğrenmek**le başlıyor. *Bkz.* **CHOMSKY, Noam; kavram**; **kavram öğrenme**.

sözcük salatası (word salad) Kimi ruh hastalıklarında görülen ve anlamlı tümce ilişkisine göre söylenmemiş sözcükler yığını.

sözde (pseudo) Gerçekte öyle olmayıp öyle bilinen, öyle sanılan. *Bkz.* **sözde psikoloji; sözde öğrenme.**

sözde bilim (pseudoscience) Bilimsel olduğu savunulan ya da bilimsel olduğuna inanılan; ancak, bilimle ilgisi olmayan **astroloji, biyoritm, duyu** ötesi algı, psikokinezi, telepati ve benzeri kuramlar ve yöntemler sistemi; ***syalancı bilim.***

sözde öğrenme *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

sözde psikoloji (pseudo psycholohy) Psikolojinin benimsenip yerleşmiş ilke ve yöntemleriyle çatışmasına karşın kendini psikoloji ya da psikoloji görüşü sayan sistem ya da öğreti; ***yalancı psikoloji.***

sözde ruhbilim *Bkz.* sözde psikoloji.

söz dinleme (obedience) Anne baba, öğretmen gibi otoritenin buyruk ve isteklerine uygun davranış gösterme; ***itaat, boyun eğme.***

sözdizimi (syntax) Dilbilgisinde sözcüklerin ilgilerine göre sıralanışını, tümce yapısını inceleyen bilim; ***sentaks.****Bkz.* **dilbilgisi.**

sözel (verbal) Sözle ilgili, söze değgin, dile dayalı; ***dilsel***. *Bkz.* **sözel beceri; sözel bellek; sözel bellek yitimi; sözel davranış; sözel döngü varsayımı; sözel olmayan bellek; sözel okuma yitimi; sözel olmayan iletişim; sözel olmayam zekâ; sözel öğrenme; sözel ölçek; sözel özezerlik; sözel performans; sözel zekâ.**

sözel ataklık *Bkz.* **atak çocuk.**

sözel beceri (verbal ability) Konuşma ile etkili iletişim kurma yetisi. Bu hem konuşmada kullanılan sözcüklerin örtülü anlamlarını, ayrıntılarını anlamayı hem de sözel akışkanlığı içeriyor.

sözel bellek (verbal memory) Şiir gibi sözel bilgileri öğrenme ve anımsama yetisi. Bu yetinin ağırlıklı olarak beynin sol yarımküresinin derin yapılarıyla ilişkili olduğu sanılıyor. *Bkz.* **beyin.**

sözel bellek yitimi (verbal amnesia) Sinirsel bozukluklar nedeniyle sözcükleri anımsama yetisinin yitirilmesi. *Bkz.* **bellek yitimi.**

sözel bilgi *Bkz.* öğrenme koşulları.

sözel davranış (vebal behavior) Konuşma, söylenenlere yanıt ya da tepki verme, sözel araçları öğrenme ve benzerleri de içinde olmak üzere, sözel tepkiler içeren davranışlar.

sözel döngü varsayımı (verbal loop fypothesis) **Duyusal-algısal bilgiler**in, algılanan şeylerin **sözcük**lere dönüştürülerek edinilip saklandığı ve bu biçimde anımsandığı savı.

sözel düşünme *Bkz.* **düşünme.**

sözel körlük *Bkz.* **adsal söz yitimi.**

sözel mazohizm *Bkz.* sözel özezerlik.

sözel okuma yitimi *Bkz.* **okuma yitimi.**

sözel olmayan (nonverbal) **Dil kullanımı**na dayanmayan iş, süreç ya da durumlar için kullanılan sıfat.

sözel olmayan bellek (nonverbal memory) Şekilleri, **yer ilişkileri**ni ve benzerlerini içeren bellek. Bu belleğin **sağ şakak lopu**nun derin yapılarına dayalı olduğu düşünülüyor. *Bkz*. **beden dili; beyin.**

sözel olmayan iletişim (nonverbal communication) Konuşulan **dil** kullanılmadan **ses tonu, bakışlar, yüz anlatımı, el kol işareti, dokunma** gibi hareketlerle gerçekleştirilen iletişim; ***sözsüz iletişim.***

sözel olmayan zekâ (nonverbal intelligence) Sözlü dil yeteneğinin kullanımını gerektirmeyen işlerin yapımında ortaya çıkan zekâ; ***sözsüz zekâ.*** *Bkz.* **sözel zekâ; sözsüz test.**

sözel öğrenme (verbal learning) Uyarıcı ya da davranım olarak **sözcüklerin kullanımı**nı gerektiren öğrenme. **Düşünme** ve **iletişim** için belli kurallara göre kullanılan bir **simgeler bütünü** olan **dil**, sözel öğrenme ile oluşuyor. Simgeleri genellikle sözcükler oluşturuyor. O nedenle sözel öğrenme, önce **sözcüğü söyleme**yi; sonra da kavramları öğrenmeyi anlatıyor. Bebekler sözcükleri öykünmeler, **tepkisel koşullama**lar ve **edimsel koşullama**larla öğreniyorlar. *Bkz.***CHOMSKY, Noam.**

sözel ölçek (verbal scale) **Genel zekâ testleri**nin, **sözel beceri**leri ölçen bölümleri.

sözel özezerlik (verbal masochism) Kişinin küçük düşürücü, yaralayıcı sözler duymaktan **cinsel haz** aldığı **ruhsal-cinsel bozukluk**; ***verbal mazoşizm.***

sözel performans (verbal performance) Sözel başarım; elde edilen sözel iyi sonuç. *Bkz.* sözel zekâ.

sözel sağırlık *Bkz.* **adsal söz yitimi.**

sözel söz yitimi *Bkz.* **söz yitimi.**

sözel yetenek *Bkz.* **tam öğrenme.**

sözel zekâ (verbal intelligence) İletişimde ve **sorun çözme**de, **sözcük**leri, **kavram**ları ve **simge**leri etkili bir biçimde kullanma yetisi. Bu yeti, genel bir dili öğrenme yetisi ya da örneğin, ağırlıklı olarak tarih, edebiyet gibi **sözel öğrenme**ye dayalı **sözel performans** olarak ortaya konuluyor.

sözleşme (contract) Tedavi edenle hasta arasında, hasta açısından tedavide güvenli ve makul sınırlar çizmek amacıyla yapılan yazılı ya da sözlü anlaşmalar. Bu tür sözleşmeler, hastanın neden-sonuç duygusunu besliyor ve onu davranışlarının sorumluluğunu yüklenmeye özendiriyor.

sözlü düşünme (verbal thought) **Vygotsky'ye göre**, **dil kullanımı**nı gerektiren ve dolayısıyla dil ile düşüncenin kaynaşmasını temsil eden bir **akıl yürütme süreci**. *Bkz.* **arı anlam.**

sözlülük ve nişanlılık *Bkz.* **evlilik (Sağlıklı Bir Eş Olma ve Eş Seçmenin Koşulları: Tanımak, Sevmek, Paylaşmak).**

sözlü olmayan iletişim *Bkz.* sözsüz iletişim.

söz sağırlığı *Bkz.* işitsel söz yitimi.

sözsüz iletişim *Bkz.* **beden dili.**

sözsüz test (nonverbal test) Uygulanması ve içerdiği sorunların çözümü, **sözlü ya da yazılı dil simgeleri**ne dayanmayan test. *Bkz.* **otizm.**

sözsüz zekâ *Bkz.* **sözel olmayan zekâ.**

söz yitimi (aphasia) Özellikle **beynin sol yarısında inme, yaralanma** ve benzeri nedenlerle oluşan zedelenmelerden ileri gelen **konuşma, yazma, okuma, mimikler, dinleme, dili anlama; simgeleri, mimikleri yorumlama** gibi dil modalitelerini etkileyen ve **dille ilgili yetilerin** bir ölçüde ya da tümüyle yitirilmesine neden olan organik bozuklukların, edinilmiş dil kusurlarının genel adı; ***afazi, söyleme yitimi.*** Bu kusurlar ya **kendini sözle anlatamama** ya **başkalarının konuştuklarını anlayamama** ya da her **ikisinin birleşimi** biçiminde ortaya çıkıyor. **Dildeki simgeleri anlayamama, işitsel anlama zorlukları, sözcük anımsama zorlukları, sözcük dağarcığının daralması** ve benzerleri, dil

kusurlarının ortak özellikleri arasında yer alıyor. Söz yitimi, sorunun kaynaklandığı beyin bölgesine, organik sorunun kökenine ya da belirtinin türüne bağlı olarak ikiye ayrılıyor. **Bunlardan biri** olan **alıcı söz yitimi**, sözcükleri anlamada yetersizlik biçiminde kendini belli ediyor. Bu belirtiyi gösterenler, bir metni okuyabiliyorlar. İkincisi ise, **anlatımsal/devimsel söz yitimi**dir. **Anlatımsal söz yitimi**nde, bir tümcedeki sözcüklerin yerinin ya da sözcüğün hecelerinin değiştirilmesi gibi, sözcük ve tümce yapısına ilişkin sorunlar yaşanıyor. **Devimsel söz yitimi** ise günlük dilde çok kullanılan sözcükleri anımsayamama biçiminde ortaya çıkıyor. Bunların dışında; adları anımsayamama, **nominal söz yitimi;** açık, anlaşılır bir söyleyiş (telaffuz), **normal konuşma ritmi;** anlamsız ve uzun anlatımlar, yanlış sözcükler ya da sesler gibi belirtilerle tanımlanan konuşma bozukluğu da **akışkan söz yitimi** (fluet aphasia) olarak adlandırılmıştır. *Bkz.* **beyin; Wernicke söz yitimi.**

spastik (spastic) Spazmla ilgili ya da spazm içeren. *Bkz.* **spastik çocuk; spastik felç; spastik konuşma; spastiklik; spastik tip.**

spastik çocuk (spastic child) Spastik bozukluğu olan çocuk.

spastik felç (spastic paralysis) Kısmi felçle birlikte ortaya çıkan **spastiklik.** Bu durum, genellikle hareket sinirlerindeki zedelenmelerden ve beyin felcinden kaynaklanıyor.

spastik konuşma (spastic speech) Spastik bozukluklarla ilişkili olarak ses üretiminde rol oynayan kasların düzensiz çalışması sonucu güçlükle ve düzensiz, inişli çıkışlı konuşma..

spastiklik (spasticity) Beyin ya da omurga zedelenmesi sonucu kasların normal esnekliğini yitirmesiyle ortaya çıkan bir **hareket siniri bozukluğu**. Belirtileri arasında genellikle eklem yerlerinde **kas gerginliği, harekete karşı direncin artması** ve buna bağlı olarak **sarsak, titrek yürüyüş,** kasların uzamasına yönelik **istemsiz direnç, derin kiriş refleksleri** ve **klonus** yer alıyor.

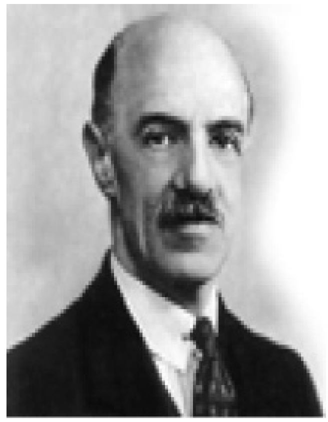
spastik tip *Bkz.* **beyinsel kötürümlük.**

spazm (spasm) Bir kasın ya da kas grubunun birdenbire, şiddetli ve istemsiz kasılması. Bu kasılma kesintisiz olabileceği gibi, kasılma-gevşeme biçiminde de gelişiyor. *Bkz.* **spazmodik hareket.**

spazmodik hareket (spasmodic motion) Spazm biçiminde ortaya çıkan hareket. *Bkz*. **spazm; yüz tikleri.**

Spearman-Brown Formülü (Spearman-Brown Formula) **1.** Gözlem sayısını artırarak **güvenirlik katsayısı**nı iyileştirmek için kullanılan istatistiksel denklem. **2.** Her birinin güvenirliği bilinen iki ayrı alt testten oluşan bir testin **güvenirlik kestirimi** için kullanılan bir teknik.

SPEARMAN, Edward (1863-1945) İngiliz psikolg; zekâ psikolojisinde faktör analizleri okulunun öncülerinden. Londra'da doğdu; aynı kentte öldü. Leamington College'ı bitirdikten sonra felsefenin kafasındaki sorulara yanıt veremediği düşüncesiyle 1883'te orduya ve çeşitli savaşlara katıldı. O yıllarda yaşadıkları ve gözlemledikleri psikolojiye yönelmesine yol açtı. Ve 1987'de Almanya'ya giderek Leipzig Üniversitesi'nde ünlü psikolog W. Wundt'un yanında doktora yaptı. 1907'ye dek Almanya'da Würzburg ve Göttingen üniversitelerinde araştırmalar yaptı. 1907'de Londra'da University College'da deneysel psikoloji okutmanı olarak çalıştı. 1911'de profesör oldu. 1931'de emekli oluncaya dek aynı görevi sürdürdü. 1923-1926 arasında İngiliz Psikoloji Derneği'nin başkanlığını üstlendi. Spearman, birbiriyle bağlantılı iki nedenle psikoloji alanında önem taşıyor. Bunlardan birincisi psikolojide, fizik bilimlerde olduğu gibi genel yasaların saptanmasına inanması nedeniyle zekâyı ve bilmeyi (cognition'u) belli yasalara bağlama çabası; ikincisi ise **zekânın iki faktörü kuramı**dır. Her bilme ediminin iki belli işlevlerin yapılmasında rolü olan faktör içerdiğini savundu ve bunlardan, farklı bireylerin ve yeteneklerin tümü için geçerli olan **genel zekâ faktörü**nü **g faktörü**; özel yetenekleri gösteren faktörü ise **s faktörü** olarak adlandırdı. Çok eleştirilmiş olmasına karşın bu yaklaşımıyla Spearman, zekânın ölçülmesi konusunda psikolojide **faktör analizleri okulu**nun geklişmesinde öncü bir rol oynadı. **Başlıca yapıtları:** *The Nature of Intelligence and the Principles of Cognition, 1923 (Zekânın doğası ve b ilmenin İlkeleri)¸The Abilities of Man, 1927 (İnsanın Yetenekleri); Creative Mind, 1930 (Yaratıcı zigin).*

spektral duyarlık (spectral sensitivity) Duyu alıcılarının, belli bir **spektrum**un tümündeki uyarıcılara; örneğin, retinanın ışık dalga boylarına, kulağın ses frekanslarına tepki verme duyarlılığı.

spektrum (spetcrum) Ses ve ışık gibi dalga özelliği taşıyan bir enerji kaynağının frekans ya da dalga boyu olarak adlandırılan bileşenleri; **tayf.**

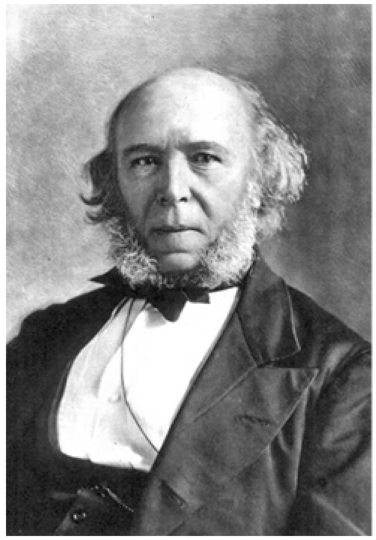
spekülasyon (speculation) **1.** Bir konunun düşünülmesi, ele alınması. **2.** Veriye dayanmayan, **kestirim yoluyla ulaşılan bir sonuç**, bir kanı, kuram ya da bilimsel verilere dayanmayan akıl yürütme; ***kurgu.***

SPENCER, Herbert (1820-1903) **Evrim kuramını yaşamın bütün alanlarına uygulayan, bilimsel bir felsefe sistemi kurmaya çalışan İngiliz düşünür.** Özgür düşünceli bir öğretmenin oğlu olarak Derby'de doğdu; Brighton'da öldü. Doğa bilimlerine ilgi duyan Spencer, bir süre serbest bırakıldıktan sonra düzenli eğitim görmesi için Bath yakınında oturan amcasının yanına gönderildi. Disiplininden sıkıldığı okulu güçlükle bitirdi. Amcasının göndermek istediği Cambridge Üniversitesi'ne gitmeyi reddederek kendi çabasıyla bilgisini artırmada karar kıldı. 1837'de Derby'de başladığı öğretmenliği üç ay sonra bırakıp demiryolu inşaat mühendisliğine başladı. Bu sırada bulduğu fosiller üzerindeki gözlemlerinin onu evrim konusuna yöneltti̇ği sanılıyor. 1841'de demiryolu tamamlanınca evine döndü. Teknolojik buluşlar, frenoloji, doğa tarihi üzerinde çalışırken genel oy hakkı üzerindeki kitlesel hareketlere katılıp hareketin Derby'deki kolunun başkanlığına getirilince bu çalışmalarını bıraktı. Yazdığı makalelerde devletin iktisadi ve toplumsal yaşama müdahalesini eleştirdi. 1848'de *The Economist* dergisinin yayın yönetmen yardımcısı oldu. George Eliot, Thomas Henry Huxley gibi dönemin ünlü kişileriyle tanıştı. 1850'de yayımladığı *Sosyal Statik* adlı

kitabında insanın doğal haklarını kullanabilmesi için gerekli koşulların yaratılması ile birey ve çevre arasında denge kurulacağını ve siyasal örgütlenmenin ideal koşulu olan **statik uyum**un gerçekleşeceğini savundu. 1852'de yayımlanan *Gelişme Varsayımı* adlı makalesinde canlı türlerinin ayrı ayrı yaratıldığı biçimindeki görüşü reddedip **organik evrim kuramı**nı ortaya koydu. 1855'te yayımladığı *Psikolojinin ilkeleri*'nde yaşamın tüm biçimlerinin, ileriye doğru bir evrimin sonucunda ortaya çıktığını ileri sürdü. 1857'de yazdığı İlerleme; Yasası ve Nedeni adlı makalede, evrimsel gelişimin yalnızca biyolojik organizmalarda değil; insanlarda da söz konusu olduğunu savundu. Doğabilimci **K. E. Von Baer**'in, canlı yaşamının basitten karmaşığa doğru giden bir süreç olduğu biçimindeki görüşünü Güneş sistemlerinin, hayvan türlerinin, insan toplumlarının, endüstrinin, dilin, sanatın evrimine uyarladı. 1859'da çıkan Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı kitabına büyük bir ilgi gösterdi ve eleştirilere karşı onu savundu. Bilimsel verilere ve yöntemlere dayanarak her şeyi kapsayan bir felsefe kuramı ortaya koyma amacıyla metafizik, pisikoloji, sosyoloji ve ahlak konularını evrimci bakışlaincelemeye girişti. 1860'ta, *Sentetik Felsefe* adıyla bu geniş kapsamlı yaklaşımın taslağını yayımladı. Sentetik Felsefe'nin ilk kitabı olan ve evrim ilkesini kapsamlı olarak ele alan İlk Prensipler'i yayımladı. 1867'de üç araştırmacının yardımıyla çeşitli toplumların kültürel özellikleri ile toplumsal kurumlarına ilişkin verileri değişik başlıklar altında sınıflandırdı ve *Tanımlayıcı Sosyoloji* genel başlığı ile 8 cilt halinde yayımlamaya başladı. Ancak bu dizi Spencer'in ölümünden sonra tamamlanabildi. Dizi özellikle ABD'de etkili oldu; Spencer ünlendi. Düşünür, bilginin madde ile sıkı bir ilişkisi olduğu önermesine dayandırdığı bilgi kuramını *Ahlak Biliminin İlkeleri* adlı kitabıyla ortaya koydu. O, biri deney; öbürü gerçeklik olarak adlandırdığı iki alanın varlığını kabul ediyor. Ona göre **deney**, **gerçeklik** ve **tikel** insan organizması arasındaki etkileşimden doğuyor. Dışsal uyarıcı var; ama onun nasıl bir şey olduğu kesin biçimde bilinemiyor. Gerçekliğin doğası bilinemeyeceği için **bilinemeyen**e inanmak zorunlu oluyor. Ancak bu Tanrı'nın varlığına inanmak biçiminde anlaşılmamalıdır. **Bilgi** için tümüyle duyusal veriye bağımlı olmak, bu bilinemeyenin herhangi bir tanrısal töz ile karıştırılıp karıştırılamayacağının söylenmesini olanaksız hale getiriyor. Tanrıcılık'ın da Tümtanrıcılık'ın da yadsınması, bilinemeyenin var olmadığını değil; yalnızca bilinemeyene ilişkin bilgi bulunmadığını gösteriyor. Bilinemezcilik, yalnızca usa uygun inançtır.

Spencer, Darwin'in varsayımının gerçek bir felsefi kuramın çekirdeği olabileceğini düşünüyordu. Her şeyin basit, ilkel bir aşamadan, daha karmaşık işlevler gören aşamaya doğru geliştiğini ileri sürüyor ve evrimi "kesinlikten uzak, belirsiz, homojen bir durumdan göreli kesin, heterojen bir duruma doğru değişim" olarak tanımlıyordu. Her şeyde var olan **başlangıç, denge** ve **son** dönemleri, sınırlı bir uzam ve zamanda gerçekleşiyordu. Toplumlar da doğan, olgunlaşan ve ölen insanlar gibi kuruluyor, denge aşamasına ulaşıyor ve iç, dış etkenlerle parçalanıyor. Evrim yasaları her yerde işlediği halde, evrenin bu sürece bir bütün olarak uyup uymadığı hiçbir zaman bilinemiyor. Spencer, Lamarck'ın kazanılan ya da yitirilen yapısal görünümün yeni döllere aktarıldığı biçimindeki görüşünü benimsemekle Darwin'den ayrılıyordu. Daha sonra ise **doğal seçmen**in biyolojik evrimin nedenlerinden biri olduğunu benimsedi. Spencer'e göre duygular da evrimle oluşuyor. Haz, yaşamın sürmesi için gerekli bir duygudur. Acı ve keder ise bunu tehlikeye düşüren duygulardır. Organizma, kendini yeniden ürettiği ve yaşamı sürdürdüğü için ödüllendirilmezse yaşamak için çaba göstermeyebilir. Toplumsallık ve sempati duyguları, insanların yaşam savaşımı sırasında duydukları işbirliği gereksinimi sonucu doğmuştur. Toplumsallaşma hazzı, işbirliğinin sürmesi için ödül oluyor. Gelişen toplumsallık ve sempati de yeni toplumu doğurmuş bulunuyor. Batı uygarlığı, olgunluk dönemine gelmiştir. Sempati ve anlayış artmış, uluslar daha az savaşır olmuşlardır. Konuşma, din, basın özgürlüğü güvence altına girmiştir. İnsanlar, daha üst basamaklara daha kolay çıkabilmektedir. Temsili hükümet benimsenmeye başlanmıştır. Doğal seçme yoluyla uyumsuz bireylerin ayıklanması yararlı olacaktır. Her bireyin kendi çıkarı için davranması, iktisadi sistemin iyi işlemesini sağlayacaktır. Anne babaların, çocuklarının eğitimini seçme hakkı olmalıdır. Çocuk, eğitim görmeden de toplumun iyi bir üyesi olabilir. İnsanlara çevreleriyle mücadele etme bilgileri verilmelidir. Spencer'in bireyciliği, onu yararcı bir ahlak sistemi geliştirmeye itmiştir. Spencer'in savunduğu "Bırakın yapsınlar." ilkesi, ABD'deki acımasız rekabet koşullarına iyi bir ideolojik dayanak oluşturmuştur. 20. yüzyılda bu görüş önemini yitirmiştir. Yalnız, Spencer'in sosyolojiye katkıları kalıcı olmuştur. Spencer, sistemli, karşılaştırmalı sosyolojinin öncüsü olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Social Statics, 1850 (Sopsyal Statik); First Principle, 2 cilt, 1862 (İlk Prensipler); The Principles of Biology, 2 cilt, 1864-1867 (Biyolojinin İlkeleri); Descriptive Sociology, 17 cilt, 1873-*

1934 (Tanımlayıcı Sosyoloji); The Principles of Sociology, 3 cilt, 1876-1896 (Sosyolojinin İlkeleri); The Man Versus the State, 2 cilt, (İnsana Karşı Devlet); The principle of Eythics, 2 cilt, 1892-1893 (Ahlak Biliminin İlkeleri).

sperm (sperm) Erkeğin üreme organının oluşturduğu, kadının yumurtasını dölleme yeteneği olan koyu sıvı madde; *atmık.* Bu maddenin içinde temel eleman olarak **sperm hayvancıkları** denen üreme hücreleri bulunuyor. *Bkz.* **sperm hayvancığı; sperm kanalı.**

sperm hayvancığı (spermatozoom) Spermin temel elemanı olan ve **döllenme** sırasında yomurta ile kaynaşan eleman. *Bkz.* **sperm; sperm kanalı.**

sperm kanalı (vas deferens) **Testis**leri sidik yoluna bağlayan kanal. Bkz. sperm; sperm hayvancığı.

spina bifida (spina bifida) Omuriliğin doğuştan açık olmasıyla tanımlanan ve **felç**, **nörolojik bozukluk**lar, **hidrosefali** gibi beyin anormallikleri, bağırsak ve böbrek denetiminin gelişmemesi gibi sonuçlara yol açan doğumsal bir anormallik. Günümüzde bu anormallik, annenin kanında yapılan **alfa fetoprotein** testiyle gebelik sırasında belirlenebiliyor.

spor (sport) **1.** Belli kurallara ve tekniklere uygun olarak yapılan, bedensel gelişime yararlı, eğlenme ve yarışma amacı da olan beden hareketlerinin tümüne verilen ortak ad. **2.** Sporcuların giydiği gibi, kullanışlı ve rahat

(giysi, ayakkabı ve benzerleri). *Bkz.* **gerilim boşaltma kuramı; spor psikolojisi.**

spor psikolojisi (sport psychology) Amatör ve profesyonel sporcularda **güdülenme, duygu, stres** ve benzeri ruhsal etkenlerin **sportif performans**la ilişkilerini inceleyen psikoloji dalı; ***spor ruhbilimi.*** *Bkz.* **spor.**

spor ruhbilimi *Bkz.* **spor psikolojisi.**

Spranger'in kişisel ve ülküsel yapı sınıflaması *Bkz.* **yaşam biçimleri.**

stabilite (stability) **1.** Zamana bağlı değişim ya da hareketin bulunmaması. **2.** Belli bir özelliğin, yetinin, duygunun ya da durumun süreklilik göstermesi. **3.** Bir sistemin bozulan dengesini yeniden kurabilme yetisi. *Bkz.* **stabilizasyon.**

stabilizasyon (stabilization) İntihar girişimi, sinir krizi, cinnet, kalp krizi gibi **akut belirti**lerle hastaneye kaldırılan kişinin normal tedaviye yanıt verecek duruma getirilmesi için uygulanan geçici, yoğun **belirtisel tedavi**. *Bkz.* **stabilite.**

standardizasyon (stardardization) Bir **popülasyon**u temsil eden olabildiğince büyük gruplara uygulanan testten yararlanarak testin uygulama ve puanlama **norm**larını ya da **standart**larını belirleme.

standart (standart) **1.** Kapasite, miktar, içerik, değer, nitelik, edim, hız, yeterlik ve benzeri konularda örnek olarak belirlenen, ölçüm ve değerlendirmelerde karşılaştırmak için temel alınan şey. **2.** Belli bir toplumda toplumsal düzlemde kabul edilen ve beklenen davranışlar; ***norm.*** **3.** İlk anlamın içinde olsa da metre, kilo gibi sabit fiziksel bir birim. *Bkz.* **standardizasyon; standart fark; standart hata; standart kestirim hatası; standartlaştırma, standart olmayan test; standart ölçme; standart ölçü; standart ölçüm hatası; standart puan; standart sapma; standart tedavi; standart test; standart uyarıcı; standart zekâ testleri.**

standart başarı testi *Bkz.* **standart test.**

standart fark (standart difference) İki **ortalama** arasındaki farkın, bu farkın **standart hatası**na bölünmesiyle elde edilen rakam.

standart hata (standart error) Bir **kuramsal** örneklem dağılımının **standart sapma**sı; ***standart yanılgı.*** Her **istatistik**, bir örneklemden öbürüne farklılık gösteriyor; **standart hata** da belli bir istatistiğin **ortalama değer**den ne kadar saptığını belirtiyor.

standart kayma *Bkz.* **standart sapma.**

standart kestirim hatası (standart error of estimate) Bir **regresyon** (gerileme) çizgisinin verilere uygunluk derecesini gösteren bir ölçü; bir değişkeni başka bir değişkenin işlevi olarak hesaplamadaki hataların ortalaması; ***standart tahmin hatası.***

standartlaştırma (standardize) **1. Ham puan**ların **standart puan**a dönüştürülmesi. **2.** Test geliştirme çalışmasında, bir testin uygulama ve puanlama standartlarını belirleme. **3.** Belli bir konuda geçerli **norm**ları ya da standartları belirleme.

standart olmayan test (informal test) Bir sınıfta ya da okulda kullanılmak üzere sınıf öğretmenlerince hazırlanan testlere verilen ad; öğretmen yapımı test.

standart ölçme (standart measurement) Test alacaklara yapılacak açıklamalar, puanlama biçimleri, testin zamanı, puanların yorumlanması gibi etkenlerin standartlaştırılmış olduğu koşullarda gerçekleştirilen ölçme.

standart ölçü (standart measure) Bir testte ya da başka bir ölçme aracında elde edilmiş olup, bu testin puan dağılışındaki ortalamaya ve standart sapmaya göre belirlenmiş bir işlenmiş puan; ***standart puan, standart birimli ölçü***. Standart ölçü, şunlardan biridir: **(1)** Puanın ortalamadan uzaklığı (farkı), standart sapmanın bir çarpımı olarak belirlenen ve sapmanın yönü artı ya da eksi işereti ile gösterilen puan **(z puanı, sigma puanı, standart ölçü, sigma ölçüsü).** Arada bir eksi işaretinden kurtarmak için ortalama ve taban-tavan farkı **(ranj),** 5’le ya da 0’la 10 arasında değişen bir sayı olarak kabul ediliyor. **(2)** Belli bir kümedeki puanların dağılışında ortalamayı 50 sayıp puanların bu ortalamaya uzaklığını standart kaymanın onda biri olarak **(T puanı)** kabul etme yoluyla elde edilen puan. **(3)** (1)’de tanımlanan **standart puan**ı, bir **değişmez sayı** ile çarpıp buna, cebirsel olarak değişmez bir başka sayıyı ekleyerek elde edilen **işlenmiş puan**.

standart ölçüm hatası (standart error of measurement) **Gözlemlenen puan**ların, **varsayılan (gerçek) puan**dan ne kadar saptığını gösteren ölçü.

standart puan (standard score) Uyumluluk, yorumlama kolaylığı gibi nedenlerle **ortalama**sı 0; **varyans**ı 1 olacak biçimde dönüştürülen; sikolojik araştırmaların ve testlerin yorumlanmasında çok kullanılan **z** puanı ve **t** puanı. z puanı olarak bilinen temel standart puan biçimi, belli

bir puanın standard sapma birimleriyle ortalamadan uzaklığını gösteriyor. Örneğin, belirleyici olarak **IQ testleri**nin standart puanı 15-16'dır. Öteki standart puanların çoğu, bu tür z puanı farklı ortalamalarla ve standard sapmalarla **doğrusal dönüştürme**lerdir. *Bkz.* **t puanı; z puanı.**

standart sağaltım *Bkz.* **standart tedavi.**

standart sapma (standard deviation) Belli bir **popülasyon**da ölçümler arasındaki farkları ve dağılmayı tanımlamak için kullanılan çeşitli değişkenlik **dizin**lerinden birisi; en çok kullanılan değişim ölçüsü; ***standart kayma, ortalama sapma.*** Matematiksel olarak **varyans**ın **karekök**ü olan standart sapma, puanların **ortalama**dan ne kadar saptığını gösteriyor. Varyans ise ortalamadan olan farkların kareleri toplamının **n**'ye bölümünün karekökü alınarak hesaplanıyor. Normal bir dağılımda puanların %68.3'ü, ortalama puan +-1 (artı eksi bir) **SD aralığı**nda kalıyor. Puanların %95'i ise ortalama puan +-2 SD aralığındadır.

standart tedavi (tandard treatment) Belli bir hastalıkta ya da bozuklukta etkili olduğu kabul edilen ve yaygın olarak kullanılan tedavi.

standart terapi *Bkz.* **standart tedavi.**

standart test (standardized test) Hedeflenen **popülasyon**dan yeterince kişiye uygulanarak **ortalama**, **standart sapma**, **standart puan**lar gibi uygulama ve puanlama normları; **güvenirlik katsayısı** ve **geçerlik katsayısı** ile **tutarlılık düzeyi** belirlenmiş olan test.

standart uyarıcı (standart stimulus) Öbür uyarıcıların karşılaştırılması için standart olarak kullanılan **deneysel uyarıcı.**

standart yanılgı *Bkz.* **standart hata.**

standart zekâ testleri (standardized intelligence test) Hedeflenen popülasyondan yeterli sayı ve nitelikte kişiye uygulanıp ortalama, standart sapma, standarty puanlar ve benzeri uytgulama ve puanlama normları ile güvenirliği, geçerliği ve tutarlılığı belirlenmiş olan zekâ testi.

Stanford-Binet ölçeği (Stanford-Binet Scale) 1905 yılında Fransız hükümetinin okulla ve okulda okutulan araçları öğrenmeyle ilişkili sorunları olan çocukların belirlenmesi yönergesiyle **Alfred Binet**'nin **Theodore Stanford** ile birlikte hazırladığı; daha sonra birçok kez farklı ülkelere ve yaş gruplarına uyarlanıp oldukça yaygın biçimde kullanılmaya başlanılan **zekâ testi**. **Bellek, yersel ilişkiler, pratik akıl yürütme** gibi yetileri ölçen bu test, sorunun nedenlerinden çok, **yaş normları**nı ve belli

bir **bireyin kendi yaş grubu normları**na uygun olup olmadığını belirliyor. *Bkz.* **Stanford hipnotik telkine yatkınlık ölçeği; temel zekâ yaşı.**

Stanfort hipnotik telkine yatkınlık ölçeği (Stanford Hypnotic Susceptibility Scale) Deneğin, arkaya yaslanma, gözlerini kapama, uzatılan kolu aşağıya indirme, uçan bir sineği hayal etme gibi telkinlere yönelik tepkileri ile **hipnoz**a yatkınlığını ölçmek amacıyla geliştirilmiş olan 12 maddelik bir **standart test.** *Bkz.* **Stanford-Binet Ölçeği.**

statik (static) Hareketsiz, değişmeyen; **dinamik** karşıtı.

statoakustik sinir (statoacoustic nevre) **8. kafa siniri.** Hem **işitme** hem de **denge duyusu**nda rol oynayan bir sinir. *Bkz.* **işitme siniri; statokinetik tepki.**

statokinetik tepki (statokinetic response) Hareket durumundayken kişinin dengesini ve yönünü korumasını sağlayan duruş ve kas refleksleri. *Bkz.* **statoakustik sinir.**

statü (status) **1.** Toplumsal olarak belirlenen ve kendisiyle birlikte belli ayrıcalıkları, hakları, yükümlülükleri ve **davranış beklentileri**ni (rolleri) anlatan doğuştan getirilmiş ya da edinilmiş **toplumsal konum**. Örneğin, önderlik, yöneticilik, doktorluk, öğretmenlik, annelik, evlatlık, öğrencilik statüsü gibi. **2.** Durum. **3. Hekimlikte**, hastanın tıpsal açıdan acilliği; örneğin, kesintisiz sara gibi. *Bkz.* **statü değişkeni; statü engellemesi; statü gereksinimi; statü grubu; statü seti; statü simgesi; statü suçu; statü tutarsızlığı.**

statü değişkeni (status variables) Yaş, cinsellik, sınıf, meslek, medeni durum, ailedeki konum gibi değişkenler.

statü engellemesi (status frustration) Toplumsal, ekonomik ve kültürel engeller ya da olanaksızlıklar nedeniyle beklenti ve hedeflerine meşru yollardan ulaşamayacağına inanan insanların yaşadığı **duygusal çalkantı**ların ve çatışmanın özellikle alt sınıflarda suça ve meşru olmayan yollara yönelme eğilimini artırdığını savunan kuram; ***gerileme kuramı.***

statü gereksinimi (status need) Toplumsal değeri yüksek bir statüye ulaşma, **saygınlık kazanma** gereksinimi.

statü grubu (status group) Toplumsal statü, ortak kimlik, ortak değer yargıları ve yaşam biçimlerine dayalı olarak birlikte ele alınan insanlar grubu.

statü seti (status set) Bir insanın belli bir anda sahip olduğu statülerin toplamı.

statü simgesi (status symbol) Rozet gibi kişinin sahip olduğu statüyü belirten işaretler ya da davranışlar.

statü suçu (status offense) Belli bir statü için normal kabul edilirken, başka bir statü için suç olarak değerlendirilebilen davranışlar. Örneğin, cinsel etkinlikler ya da evi terk etme, erişkinler için normalken çocuklar için suçtur.

statü tutarsızlığı (status inconsistency) **G. Lenski'ye göre**, kişinin sahip olduğu statüler arasındaki bir çelişki ya da uyumsuzluk. Örneğin, kişi mesleksel açıdan yüksek bir statüye; etnik köken açısından düşük bir statüye sahip olabilir.

Stenberg yöntemi (Stenberg task) **Saul Stenberg**'in bellek araştırmaları için geliştirdiği basit bir yöntem. Bu yöntemde deneklere ezberlemeleri için bir dizi araç veriliyor. Daha sonra bunlar teker teker gösteriliyor ve denekten, gösterilen şeyin, başlangıçta ezberlediği grupta olup olmadığını hızlı bir biçimde söylemesi isteniyor ve yanıtlama süreleri kaydediliyor. Bu kayıtlara dayanılarak kişinin belleğine ilişkin yargıya varılıyor.

steroidler (steroids) Karmaşık, dört halkalı steroid bir yapıya sahip olan karbon ve asit bileşenli yağda eriyebilen **organik moleküller. Kolesterol, adrenal hormonlar**, **cinsellik hormonları (androjen**ler**, estrojen**ler**, progesteron**) ve **D vitamini** birer steroiddir. Bunlardan protein **anabolizma**sı için kullanılan sentetik **testosteron** türevi ilaçlar, vücut geliştirici olan **body builder'**lerce kas yapıcı olarak kullanılıyor. Bu türevler sürekli kullanıldığında **bitkinlik, depresyon, öfke patlamaları, cinsel güçsüzlük, karaciğer bozukluğu** gibi olumsuz sonuçlar doğurabiliyor.

sterotip (stereotype) Bir grubun bütün üyelerine ilişkin sabit, aşırı basitleştirilmiş ve genelleştirilmiş, genellikle önyargılı bir kanı; bir grubun tüm üyelerinin paylaştığı düşünülen olumlu ya da olumsuz özellikler taşıyan **bilişsel şema**; ***basmakalıp yargı.*** Örneğin, "Bütün gençler, gürültülü müzik dinler." gibi. Kişilerin eşsiz oluşlarını, bireysel özelliklerini göz ardı eden ve tümüne ortak özellikler yükleyen **sterotipleştirme,** korku, ekonomik sıkıntılar, günah keçisi bulma gibi çeşitli güdülenmeleri yansıtıyor. *Bkz*. **sterotip duyarlığı; sterotipik**

davranış; sterotipik davranış bozuklukları; sterotipik düşünme; sterotipik hareketler.

sterotip duyarlığı (stereotype vulnerability) Olumsuz bir sterotipe konu olan grup üyelerinin, bir sterotipe uyan davranış ya da özelliklerinin, var olan sterotipi doğrulamasından duyduğu korku.

sterotipik davranış (stereotyped behavior) Bağlamın ve koşulların değişmesine karşın yinelenen katı, değişmez bir davranış yapısı; ***basmakalıp davranış.*** Bu davranışlar, özellikle otistiklerde sıkça gözlemleniyor. *Bkz*. **sterotipik hareketler.**

sterotipik davranış bozuklukları (stereotypicmovement disorders) İşlevsiz, anlamsız sterotipik hareketlerle tanımlanan; özellikle ağır zekâ geriliği ve otistik bozukluklarda sıkça gözlemlenen hareket bozuklukları.

sterotipik düşünme (stereotypical thinking) Katı, değişmez şemalarla düşünme; ***basmakalıp düşünme.*** *Bkz.* **sterotip.**

sterotipik hareketler (stereotyped movements) El çırpma, sallanma, bacakları sallama, eline aldığı şeyi ağzına alma, tırnak yeme, ağız şapırdatma gibi görünürde anlamsız ve gereksiz yere yinelenen davranışlar.

stilling testi (stilling test) **Renk körlüğü**nün belirlenmesinde kullanılan ve farklı renk tonlarına, doygunluklarına ve parlaklıklarına sahip nokta kümelerinden oluşan bir test. Bu nokta kümelerinden bazılarını normal gözün algıladığı; ancak, renk körlüğü ya da zayıflığı olan kişilerin algılayamadağı harfler ya da rakamlar oluşturuyor.

Stocholm sendromu (Stockholm syndrome) Bazen tutsakla tutsak eden arasında; özellikle **terörist**le **rehin** alınan kişi arasında gelişen duygusal bağ; ***zulüm sendromu*.** Bu terim, adını Stockholm kentinde bir banka soygunu sırasında beş gün süreyle rehin alınan ve soygunculardan birisine duygusal bağla bağlanan; daha sonra da nişanlısını terk ederek tutukluluk süresi boyunca bağlandığı soyguncuyu bekleyen bir kadının öyküsünden almıştır.

strateji (strategy) **1.** Belirlenen bir amaca ulaşmak için izlenmesi gereken yol ve yöntemlerin tümü; yöntemi tamamlayan parçalardan her biri. **2.** Başarıya ulaşabilmek için öngörülen politikaların etkinliğini artıran ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve öbür etkenlerin bir arada ve uyum içinde yönlendirilmesi. **3.** Savaş ortamında askeri birlikleri,

başarıyla yöneltmek ve yönetmek için en uygun ortama ve mevzilere zamanında yerleştirme. *Bkz.* **stratejik aile tedavisi; stratejik bilgi; stratejik özsunum.**

stratejik aile sağaltımı *Bkz.* **stratejik aile tedavisi.**

stratejik aile tedavisi (strategic family therapy) Tedavi uzmanının, ruhsal bozukluk belirtilerini, bozuk işlevsel etkileşimlerin yinelenmesi olarak gördüğü bir tedavi biçimi; ***stratejik aile terapisi; stratejik aile sağaltımı.*** Uzman, bu tedavide belirtilere **hastalık** olarak değil, **sorun** olarak bakıyor. Yaygın olmayan çözüm önerileriyle, kısa sürede olumsuz etkileşimi değiştirmeye çalışıyor. Tedavide, aile içi etkileşimlerin belirtilerle bağlantısı ele alınıyor. *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

stratejik aile terapisi *Bkz.* **stratejik aile tedavisi.**

stratejik bilgi *Bkz.* **bilgi yapıları.**

stratejik özsunum (strategic presentation) Güç, nüfuz, sempati ya da onay kazanmak için başkalarının izlenimlerini yönlendirmek amacıyla gösterilen bilinçli çabalar.

strefosimboli strephosymbolia) Beynin **konuşma merkezi**nin bulunduğu **sol yarımküre baskınlığı**nın oluşmaması nedeniyle **harfleri ya da sözcükleri tersten okuyup yazma** biçimindeki okuma güçlüğüne **Orton**'un verdiği ad. Bugün bu terim artık kullanılmıyor. *Bkz.* **beyin; mekânsal konum; tersine çevirme.**

stres (stress) Kişinin, gereksinimlerine doyum ararken, kendi içinden ya da çevresinden gelen ve kişiliğinde gerginlik, bozukluk yaratan; çok güçlü olunca da uyumunu sağlayan savunma kaynaklarını yıpratan, kişilik yapısı ve işlevlerinde köklü değişim ve çöküntülere yol açan engellerle karşı karşıya kalması; ***zorlanma.*** *Bkz.* **içgüdü kuramı; stres aşılama eğitimi; strese bağışıklık; stres görüşmesi; stres hormonları; stres kuramı; stres tepkisi; stres yönetimi; stres yükleyici.**

stres aşılama eğitimi (stress inoculation training) **Donald Meichenbaum**'un geliştirdiği ve kişinin, stres durumlarında, kendi tutumunda değişiklik yaratarak stresle başa çıkmayı öğrenmesini hedefleyen ve bunu **eğitim, prova, uygulama** olmak üzere üç aşamada gerçekleştiren bir **bilişsel-davranışsal tedavi**. *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

strese bağışıklık (stres immunity) Son derece gelişmiş bir duygusal gerilime dayanma yetisi; stres yaratan durumlara ya da olaylara tepkisizlik.

stres görüşmesi (stress interview) Bir zanlının parlak bir ışık altında sorgulanması ve amansız bir çapraz sorgulama ile sorgulanması gibi, kişinin aşırı bir duygusal gerilime sokulduğu görüşmeler; ***stres mülakatı.*** Bu tür görüşmeler kimi zaman, kişinin baskıya dayanma gücünü ölçmek için de kullanılıyor.

stres hormonları (stres hormones) Strese tepki olarak salgılanan **glukagon, epinefrin, norepinefrin, kortizol** ve **somatotropin** gibi **karşı düzenleyici hormonlar**.

stres kuramı (stres theory) Hoş olmayan ve tehdit edici olarak algılanan kimi uyarıcıların olumsuz duygusal, davranışsal ve fizyolojik tepkilere neden olduğunu bildiren kuram.

stres tepkisi (stres reaction) Baskı ya da gerilim koşullarından kaynaklanan uyumsuz, bozuk ya da hastalıklı davranışlar. Bunlar arasında **aşırı gerginlik** ya da **panik duygusu**, **düzensiz konuşma** yapısı, **alkol, uyuşturucu kullanma** ya da duygusal stresin etkisiyle **yaşanan kazalar** bulunuyor. Stres tepkileri, stresle başa çıkmak için gerekli yapıcı, akla uygun seçeneğin araştırılması biçiminde de ortaya çıkabiliyor.

stres yönetimi (stres management) Kişinin, ruhsal bunalım ya da bedensel belirtiler geliştirmeden, karşılaştığı stres durumlarıyla başa çıkmasını olanaklı kılan becerileri kullanması.

stres yükleyici (stressor) Kişide stres yaratan her şey.

Strong mesleksel ilgi testi (Strong's occupational interest test) İlgileri en iyi değerlendiren testlerden biri. Testini deneysel yöntemle geliştirmiş olan Strong, iki varsayımdan yola çıkmıştır. Bunlardan ilkine göre, belirli bir işte çalışanların ilgileri aynı türdendir. Aynı işte severek çalışlanların ilgileriyle o işe yönelmek isteyen kişilerin ilgileri aynı ya da benzer olmalıdır. Örneğin, avukat olmak isteyen birisinin, avukatların uğraştığı işlerden hoşlanması gerekir. İkinci varsayıma göre ilgiler, ergenlik çağının sonuna doğru kalıplaşıyor ve yaşam boyunca önemli bir değişime uğramadan sürüp gidiyor. Meslek seçimi, ergenlik çağının sonlarına doğru yapıldığına göre, testin uygulanması ile ortaya çıkan ilgiler, kişinin yaşamı boyunca uğraşmaktan hoşlanacağı bir mesleğe yönelik olacaktır. Bu varsayımlardan yola çıkan Strong, başarılı meslek insanlarının, o

meslekle ilgili olumlu duygu ve düşüncelerini saptadı. Belirli bir mesleğe ilişkin elde ettiği verileri başka mesleklerle ilgili verilerle karşılaştırdı. Eşler arasındaki ayrımların yüzdelerini buldu. Örneğin, tiyatro oyuncularının büyük bir yüzdesinin oyunculuğu sevmesine karşılık, mühendislerin tiyatro oyunculuğunu en az sevdiklerini gördü. 1966'da testini yeniden geliştiren Strong, işlevlerini yitirmiş olan soruları testinden çıkardı ve yeni denek grupları kullanarak, eskisi gibi erkek ve kadınlar için 39 mesleeğe yönelik ilgiyi ölçen ayrı formlar düzenledi. Strong'un puanlama yöntemiyle uğraşların değerlendirmesinden başka, erkek deneklerle kadın denekler karşılaştırılarak erkeklere özgü ilgi düzeyi; öğrenciler karşılaştırılarak da akademik başarı düzeyi ortaya konulabiliyor.

Stroop testi (Stroop test) **J. R. Stroop**'un 1935'te geliştirdiği ve üç bölümden oluşan bir **bilişim denetim testi.** Testin **ilk bölümünde** deneklere renk adları sunuluyor ve bunları olabildiğince hızlı okumaları isteniyor. İkinci bölümde renkli mürekkeple basılı nokta kümelerinin renklerinin olabildiğince hızlı söylenmesi isteniyor. Üçüncü bölümde de sunulan rengin adından farklı renkte mürekkeple yazılan sözcüklerin olabildiğince hızlı ve yüksek sesle okunması isteniyor. Örneğin, mavi sözcüğü, kırmızı renkle yazılıdır. Bu deneylerden çıkan ve **Stroop etkisi** olarak adlandırılan çarpıcı sonuç, deneklerin, farklı renkte mürekkeple yazılan renk adlarını; örneğin, mavi renkle yazılı kırmızı sözcüğünü okumakta oldukça zorlanmaları; doğru okuyabilmek için uzunca bir süre harcamaları; dahası, yazılı sözcüğü değil, mürekkebin rengini söylemeleridir. Örneğin, doğru okuma "kırmızı" olacakken, denek, "mavi" diyor. Bu testin **bilişsel psikoloji** açısından önemi, "renk" gibi görsel algıyla "rengin adı" gibi simgesel-semantik (anlambilimsel) algı arasında bir çatışma olduğunda **görsel algı**nın ağır basmasıdır. Başka deyişle görsel algı, daha temel, daha ilkeldir ve anlamsal süreçlerden önce geliyor.

strüktüral psikoloji *Bkz.* **yapısal psikoloji.**

stupor *Bkz.* **donma**.

suç (crime) Toplumda geçerli olan ortak değerlere, kurallara ve davranış kalıplarına ters düşen, bunların dışına çıkan eylemler; ***cürüm***. Hangi eylemin suç olduğu, yasayla belirleniyor. *Bkz.* çocuk suçluluğu;

LOMBROSO, Cesare; saldırganlık ve şiddete yönelme; suça yönelme; suç işleme; suçun nedenleri.

suça yönelme *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme.**

suç işleme (committing crime) Suç sayılan söz ve eylemleri gerçekleştirme. İşlenen suç çeşitlendirildiği gibi, suçu işleyenler de çeşitlendiriliyor. Çocuk suçluluğu, yetişkin suçluluğu, suçu, işleyene göre çeşitlendirmeyi örneklendiriyor. Çocuk, henüz toplumsal değer ve kuralları, gerektiğince içselleştirmediği için ona özgü suçlara çocuk suçluluğu deniyor. Buna bağlı olarak, çocuk suçlarına da çocuk gelişimini ve çocuk suçlarının niteliğini bilen kişilerin yetkilendirildiği çocuk mahkemeleri bakıyor. **Yetişkin suçlular**ın büyük çoğunluğunu da suç işleyegelen çocuk ve ergenler oluşturuyor. Çocukluk ve ergenlik yaşında suç işlemeyip tyetişkinlikte suça bulaşanların çoğunun ortaya çıkan suç eylemlerinin kuluçka dönemi, yine onlarsın geçmiş yıllarında yaşanıyor. **Suçun Nedenleri**: Bunları suçlunun kişiliğini oluşturan etkenlerden **kalıtım** ile yaşamını sürdürdüğü çevrenin doğal, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullarının bağlantıları ve bileşenleri yaratıyor. **Kalıtım**la geçen zekâ geriliği, sara ve ruhsal bozukluklar, **biyolojik nedenler** olarak nitelendiriliyor. Gelişim sırasında gerçekleşen saplantılar, olgunlaşmamış cinsel güdüler ve yüceltilememiş saldırganlık dürtülerine, **psikolojik nedenler** arasında yer veriliyor. **Toplumsal nedenler**i ise başta **aile** oluşturuyor. Çocuk ve gence çevrenin etkisi de daha çok aile yoluyla aktarılıyor. Önemli olan, suçluyu cezalandırmak değil, suç işlemeyi önlemek; kişiyi suça iten bireysel ve toplumsal etkenleri ortadan kaldırarak suç işlemenin önüne geçmektir. Çocuk, genç ve yetişkinlerin işlediği suçların nedenleri, bu amaçla araştırılıyor. Ülkemizdeki suçluların yaklaşık yarısını, **25 yaşın altındaki çocuk ve gençler** oluşturuyor. İleri yaş **suçlularının yüzde 90'ı**nın da çocukluk ve gençliklerinde suç işlemiş kimseler olduğu görülüyor. Bu sonuçlar, sorun'un önemini açıkça gözler önüne seriyor. Çocuk ve ergenlerde başlangıçta eve, okula, çevreye uyumsuzluk, geçimsizlik, yalancılık, okuldan ve evden kaçma, hırsızlık, sürekli sinirlilik, söz dinlememe, başkaldırma, kuralları çiğneme, yangın çıkarma, saldırganlık olarak beliren **uyum bozuklukları**, giderek **suç sınırının içine giren eylemler**e dönüşüyor. Çocuk, ergen ya da genç, şiddete varan saldırgan eylemlere girişerek toplumsal kurallar ve yasalarla çatışıyor. Çocuk ve gençler, çeşitli hırsızlık, yankesicilik, küfretme, bıçak ve tabanca taşıma, yaralama, dövme, öldürme gibi suçlar ile **cinsel suçlar**ı

işliyorlar. Cinsel suçlar, toplumsal baskının etkisiyle kadın-erkek ilişkisinin çok katı kalıplara sokulması, cinsel eğitimsizlik ve olumsuz toplumsal-ekonomik koşullar nedeniyle cinsel taciz, kız kaçırma ve ırza geçme ve benzerleri biçiminde işlenen suçlar olarak ortaya çıkıyor. Suç konusunda önemli olan, cezalandırmak yerine **suçu önlemek** ise, önce **suça eğilimli** ya **da suç işleyen genç ve yetişkinlerin ortak psikolojik** özellikleri bilinmelidir. Suçluların olumlu davranış kazanmasına yardımcı olabilmek için onların **kişilik yapıları**nı bilmek gerekiyor. Genç, bir yandan sınırsız özgürlük isterken, öte yandan, sorumluluktan kaçınıyor; anne babaya ve öbür otoritelere direniyor. Ergenliklerinde çabuk öfkeleniyor, ölçüsüz ve yersiz tepkiler gösteriyor. Sorunları kaba güçle çözmeye kalkıyor. Kısa yoldan doyuma ulaşmak istiyor. Güvensizlik ve yetersizlik içinde olduğundan, kendisi gibi kişilerin oluşturduğu gruplarda yer alıyor. **Cinsel sapma** da gösterebilen gençlerin kimisi, **alkol ve uyuşturucu madde bağımlısı** oluyor. Özellikle büyük kentlerdeki suça eğilimli, suç işleyen çocuk ve gençler, **aile ve topluma karşı kıskançlık, kin, nefret duyguları** ile dolu olmalarının etkisiyle, saldırgan davranış gösteriyorlar. Bu çocuk ve gençleri, kimi büyüklerin, **suç aleti** olarak kullandıkları da oluyor. **Suç İşlemeyi Önleme:** Tüm açıklama ve uyarılara karşın, yaptığı eylemin suç olduğunu bile bile onu sürdüren çocuklara, uyumsuzluklarını büsbütün artıran ezici, aşağılayıcı cezaların verilmemesi, şiddet uygulanmaması; bunların yerine ona **eğitici cezalar verilmesi** öneriliyor. Örneğin, suç işleyen çocuklar, nedeni onların anlayacağı bir dille açıklanmak koşuluyla, suçun niteliğine uygun olarak, bir süre oyun oynama hakkından, çok sevdiği uğraştan yoksun bırakılıyor; aksattığı sorumluluğunu yerine getirmesi isteniyor. Daha büyük çocuklara, bir süre sokağa çıkmama ve yükümlülüğünü yerine getirme cezası veriliyor. Ders hazırlığını, ödev yapmayı savsaklayan öğrenciye, dersini, ödevini hazırlamadan, çalışma masasından kalkmama cezası uygulanıyor. Televizyon izlememe cezası gibi, çocukları sevdiği şeyden yoksun bırakmak, eğitici sayılan cezalar arasında yer alıyor. Bu tür cezaları ilk uygularken, çocuk ya da gencin bu cezalara karşı göstereceği ağlama, tepinme, bağırıp çağırma, başkaldırma gibi tepkilerini birkaç kez sakin ve kararlı bir biçimde göğüslemeyi başaran kararlı ve tutarlı her anne baba ve öğretmen, ondan sonra çocuğuna, öğrencisine daha kolay söz geçirebiliyor. Yetişkin suçlularla ise güvenlik güçleri ve adalet kurumları ilgileniyor. Onlar için de örneğin, suçluya hapishanelerde, cazası

bittiğinde topluma uyumlu bir kişi olmasını sağlayacak eğitici programlar uygulanıyor. *Bkz.* **çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; saldırganlık ve şiddete yönelme; suçlu çocuk; suçluluk; suçluluk bilimi; suçluluk duygusu; Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi; suçluluk karmaşası; suçluluk kuruntusu; suçluluk kültürü; suçluluk sabuklaması; suçsuzlama.**

suç işlemeyi önleme *Bkz.* **suç işleme**.

suçlu çocuk (delinquent child) Yasaca kovuşturma gerektirecek saldırgan ve benzeri davranışlar gösteren çocuk ya da genç. *Bkz.* **suş işleme.**

suçluluk *Bkz.* **suçlu çocuk; suçluluk bilimi; suçluluk duygusu; suçluluk duygusuna karşı girişim duygusunun gelişimi; suçluluk karmaşası; suçluluk kuruntusu; suçluluk kültürü; suçsuzlama.**

suçluluk bilimi *Bkz.* **kriminoloji.**

suçluluk duygusu (guilt feeling) **Yasa**nın ya da **din**in yasakladığı ya da **ahlaksal açıdan ayıp** sayılan bir şey yapıldığı; toplumun **ahlaksal norm**larını ya da **kişinin kendi standartlarını çiğnediği düşüncesi**nin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duygusu. Eğer kişi, yaptığı şeyin yanlışlığına ilişkin yargıyı (ihlale konu olan normu) içselleştirmişse suçluluk duygusundan söz edilebiliyor. **Pişmanlık** eşliğinde gelişen bu duygu, kişinin kendisine istenç dışı verdiği bir cezadır. Bir yasayı, ahlaksal normu ve benzerlerini çiğneyen ve yalnızca yakalanması durumunda uğrayacağı adli ya da toplumsal ceza korkusuyla pişmanlık duyan kişide suçluluk duygusundan söz edilemez. Adli yargıda mahkeme kararından önce suçlunun pişman olmasının istenmesinin altında yatan mantık da budur. **Hastalıklı suçluluk duygusu**, gerçek ya da düşsel ihlallere yönelik oldukça abartılı bir tepkidir. Bu tepki bazen, örneğin, Türkiye'de yaşayan birisinin, Japonya'da olan depremden kendini sorumlu tutmasında olduğu gibi **paranoid tepki** derecesine varabiliyor. **Psikanalizde** bu duygular, benlik ile **ahlaksal otorite** olan üstbenlik arasındaki çatışmayla açıklanıyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((3) Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi); nevrotik suçluluk duygusu; yapısal kuram; varoluşçu psikiyatri (Varoluşsal Suç).**

Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim Duygusunun Gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı (üçüncü evre).**

suçluluk karmaşası (guilt complex) Birtakım toplumsal alışkanlıklara, ahlak kurallarına ya da yasalara aykırı davranma inanç ve bilgisinin

insanda yarattığı bir **bilinçdışı, yoğun kendini suçlama duygusu.**

suçluluk kuruntusu (delusions of guilt) Kişinin varlığı ya da durumu ile ailesine, yakınlarına yıkım getirdiği; yaşadığı rahatsızlıkların bu nedenle ona verilmiş bir ceza olduğu yolundaki inancı. Kişi, bazen bu duygularını normal suçluluk duygusuna göre çok abarttığını düşünüyor. Daha aşırı durumlarda ise büyük bir günah, suç işlediğine, dünyaya yıkım getirdiğine; doğal afetlere, kıtlığa, savaşlara ve benzerlerine neden olduğuna; cezayı, dahası ölümü, cehennem ateşini hak ettiğine inanıyor. Genellikle **depresif ruh durumu** ile birlikte ortaya çıkan ve düşmanca tutumlarla isteklerden kaynaklandığına inanılan bu kuruntulara sıkça **yoğun cezalandırılma korkuları** da eşlik ediyor. *Bkz.* **paranoid kişilik bozukluğu; paranoya.**

suçluluk kültürü (guilt culture) **Toplumsal denetleme** aracı olarak önceliği **kişisel vicdan**a tanıyan kültür.

suçluluk sabuklaması *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

suçsuzlama (impunitive) Kişinin engellenme karşısında kendisini ve başkalarını suçlamayıp durumu sorumlu görmesi.

suçun nedenleri *Bkz* **suç işleme.**

su kafalı (hydrocephalus) Beyni çevreleyen sıvının salgı bozukluğu yüzünden aşırı birikiminin neden olduğu, kafatasının anormal ve çarpık büyümesi; beyin ve zihinsel süreçlerin, sıvı basıncı yüzünden gereğince gelişme olanağını bulamaması; ***hidrosefal.***

sulandırma sağaltımı *Bkz.* **sulandırma tedavisi.**

sulandırma tedavisi (dilution therapy) Kötü davranışın ya da yetersizliğin herkeste görülen bir şey olduğuna kişiyi inandırarak onu suçluluk duygusundan kurtarma; ***sulandırma terapisi, sulandırma sağaltımı.***

sulandırma terapisi *Bkz.* **sulandırma tedavisi.**

SULLIVAN, Harry Stack (1892-1949) **Psikiyatride kişiler arasındaki ilişkilere dayanan bir kuram geliştiren ABD'li psikiyatrist.** Sullivan, New York, Norwich'te doğdu; Paris'te öldü. Ailenin tek çocuğu olarak dünyaya geldi. Yalnız, arkadaşsız bir çocukluk geçirdi. Fizik eğitimine başladı; ancak, bunu yarıda keserek iki yıl kadar ortada görünmedi. Daha sonra, 1917'de Amerika'nın en kötü tıp okulu sayılan Chicago Hekim ve Cerrah Okulu'nda tıp eğitimini tamamlayarak Eashington St. Elizabeth Hastanesi'nde psikiyatrist **William Alanson White** ile çalışmaya başladı.

White, **S. Freud**’un ilkelerini hastanede yatan ağır **psikoz**luların tedavisinde de kullanıyor; o dönemdeki Freudcuların çoğunun tersine, **işlevsel nevrozlar**la sınırlamıyordu. Sullivan, psikanaliz alanındaki yeteneğini ilk kez, bu hastalarla yaptığı görüşmelerde ortaya koydu. Şizofrenlerle iletişimde olağanüstü başarı gösterdi; bu hastaların davranışlarını üstün bir açıklık ve içgörüyle betimledi. Maryland’deki Sheppard ve Enoch Pratt Hastanesi’nde klinik araştırmalar yaparken de psikiyatrist **Adolf Meyer** ile tanıştı. Meyer, **ruhsal bozukluklar**ı, **sinirsel bozukluklar**dan çok, ruhsal ve toplumsal etkenlere bağlıyordu. Sullivan, 1925-1930 yılları arasında Pratt’ta yönettiği araştırmalarla davranışları ne kadar tuhaf olursa olsun, kendileriyle yeterli ilişki kurulduğunda şizofrenlerle iletişim gerçekleştirilebileceğini kanıtladı. Şizofreninin, erken çocukluk dönemlerindeki kişiler arası ilişkilerin bozukluğundan kaynaklandığını; şizofrenlerde zihinsel işlevlerin, düzelmeyecek kadar bozuk olmadığını; **uygun ruhsal tedavi**yle bu bozukluğun nedenlerinin tanımlandıktan sonra yok edilebileceğini ileri sürdü. 1929’da, erkek şizofrenlere **grup tedavisi** uygulamak üzere özel bir koğuş düzenlenmesine ön ayak oldu. Sullivan, bunların yanı sıra, kaygının ve öbür ruhsal bozukluk belirtilerinin de bireyin, çevresindekilerle **temel çelişkiler**inden kaynaklandığını; kişiliğin de insanlarla etkileşim sonucunda geliştiğini ileri sürdü. Geliştirdiği kavram ve düşünceleri, Yale Üniversitesi’nde verdiği dersler aracılığı ile psikiyatri uzmanlık eğitimine kattı. 1930’lardan sonra zamanının çoğunu görüşlerini geliştirip yaymaya ayırdı. **Edward Sapir** gibi toplumbilimcilerle çalıştı. Şizofreniyi yorumlama biçiminden yola çıkarak ortaya koyduğu kişilik kuramında, normal ve anormal kişiliklerin, kişiler arasındaki ilişkilerde varlığını koruyan kalıpları yansıttığını savundu: Buna bağlı olarak da çevrenin ve özellikle çevredeki bireylerin, kişilik gelişiminde belirleyici rol oynadıklarını ileri sürdü. Bireyin kimliğini, yıllar boyunca kendini, çevresindeki önemli kişilerin gözüyle algılamasının oluşturduğunu; davranış gelişimi sürecinde yer alan **farklı evrelerin, farklı etkileşim biçimlerine gereksinim gösterdiği**ni belirtti. Örneğin, **bebeklik dönemi**nde birincil önem taşıyan **anneyle ilişkiler**in bozukluğunun, çocukta **kaygı**ya yol açtığını belirtti. Çocuğun, bu kaygıyı azaltmak için daha sonra, bir davranış kalıbı geliştirdiğini ve erişkinlikte de varlığını sürdürecek olan kişilik özelliklerini kazandığını açıkladı. Sullivan, 1933’te William Alanson White Psikiyatri Vakfı’nın; 1936’da Washington

(D. C.) Psikiyatri okulu'nun; II. Dünya Savaşı'ndan sonra da **Dünya Ruh Sağlığı Federasyonu**'nun kuruluş çalışmalarında yer aldı. 1938'de yayımını başlattığı *Psychiatry* dergisini uzun yıllar yönetti. Geliştirmiş olduğu kişilik kuramı ve ruhsal tedavi teknikleri, ölümünden sonra, özellikle ABD'deki psikanaliz çevrelerinde çok sayıda yandaş buldu. **Başlıca yapıtları**: *The Interpersonal Theory of Psyichiatry (1953) (Kişilerarası Psikiyatri Kuramı), The Fusion of Psychiatry and Social Science (1964) (Psikiyatri ve Toplumbilimlerinin Birleşmesi). Bkz.* **bireyler arası psikiyatri; çözülme; eşduyum; güvenlik işlemleri; katılımcı gözlem; kısmi uyumlar; kişilikleştirme; özdinamizm; özsistem; parataksis; parataksik çarpıtma; parataksik tepe değer; seçici dikkatsizlik; sentaksi; sentaksik düşünce; sentaksik tepe değer; sosyal psikiyatri; toplumsallaşma; yeniden kurgulayıcı psikoterapi.**

Summerhill Okulu (Summerhill School) Özgür ortamda demokratik ilişkilere dayalı seçenek bir okul ilkörneği. 1921'de Londra'ya 150 km. uzaklıkta Leiston kentinde **A. S. Neill** ile karısının kurduğu bu okulda yepyeni ve köktenci bir eğitim uygulandı. Bu okula 5-15 yaşları arasında 45 çocuk alınarak eğitime başlanıldı. Neill, "oklula uyan çocukları eğitmek değil, çocuklara uyan bir okul kurmak" için yola çıkmıştı. Bu okulda otorite, disiplin, ceza, ev ödevi, ders notu, sınıf geçme ve sınav yoktu. Derslere girme, istediği dersi seçip seçmeme kararı öğrenciye aitti. Neill, **Rousseau** gibi çocuğun doğuştan iyi olduğuna, toplum içinde yolundan saptığına inanıyordu. Psikanaliz eğitimi almış olan Neill,

Pestalozzi ve **Froebel**'in ortaya koydukları eğitim anlayışlarını uygulamaya koydu. Suçlu ve suça itilmiş çocuklar yurdunda başarıyla uyguladığı özyönetim ilkelerini kendi okuluna aktardı. Kararlılıkla şu ilkeleri yaşama geçirmeye çalıştı: Eğitimin amacı, çocuğun gizilgüçlerini ortaya çıkarmaktır. Zorlama, baskı, yasak ve ceza, çocukta korku, gizli-açık düşmanca duygular yaratıyor; çocuğu sindiriyor ya da saldırganlaştırıyor. Bunlar, **bağımsız bir kişilik gelişimi**ni engelliyor. Özgürlük ise korkuyu ve öfkeyi yok ediyor; çocuğa kendisi olma olanağını veriyor. Öğrenimle kimse yeteneğinden daha yüksek düzeye çıkarılamaz; ama dengeli ve mutlu bir insan durumuna getirilebilir. Özgürlük içinde eğitilen herkes, kendi yeteneğinin doruğuna çıkabilir. Neill, işe, öğretmenleri yetiştirmekle başlıyor. Öğretmenleri çocukları dövmeyen, azarlamayan, suçlamayan, onlara saygı duyan öğretmen durumuna getirmeye çalışıyor. Özgürlüğü, başıboşluk olarak değil, sorumluluk olarak algılıyor. Öğretmenden, çocuğun doğru yaptıklarının **destek**lenmesi, **onay**laması isteniyor; çocuğu yöneltme, ona buyurma, kendi istediklerini yaptırma gibi davranışlardan uzak durması isteniyor. Çünkü çocuk, zorla yaprtırılan işlerden hoşlanmıyor, zevk almıyor. Çocuğa, kendi kendini yönetme yeteneği kazandıran **sevgi** gösteriliyor. Bu sevgi, ona inandığını, onun yanında olduğunu duyumsatan bir sevgidir. Bu okulda çocuğun yanlış davranışları sorgulanmayıp, onların nedenleri anlaşılmaya çalışılıyor. Örneğin, yalan söyleyen çocuğa, yalancılığın kötülüğü anlatılmak yerine, onu neyin yalan söylemeye zorladığı araştırılıyor. Neill, **oyun**u çocuğun özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak görüyor. Bu okulun bir başka ilkesi, özyönetimdir. Çocuklar, kendi yaşamlarına ilişkin kararları demokratik yolla kendikeri alıp uyguluyorlar. **Eğlence, oyun ve ders kararları**nı kendileri veriyorlar. Alınan ortak kararlar, herkes için bağlayıcı oluyor. Kararlara uymayanları, genel kurulun seçtiği küçük kurul yargılıyor. Bu kurul üyeleri belli aralıklarla değiştiriliyor. Cezalar, zararı giderme, oyundan men gibi yapıcı uygulamalar oluyor. Örneğin, gece arkadaşlarını uyutmayanlara eğlenceye katılmama cezası veriliyor. Özgürlük ortamında, kabadayı, uyumsuz çocukların kısa sürede özyönetim havasına uydukları görülüyor. Tembel, geçimsiz, başkaldırıcılar da uyumda zorlanmıyorlar. Kişinin duyguları özgürlük içinde eğitilince yetenekler kendiliğinden gelişiyor. İngiliz Eğitim Bakanlığı denetçilerinin raporu, okulun, büyük ölçüde amacına ulaştığını gösteriyor. Raporda okulun gerçekten özgürlük ilkelerine göre

işlediği; herkesin kendi çapında bir şeylerle uğraştığı vurgulanıyor. Bu okulda tartışmalara rastlanıyor; ama yumruklaşanı kimse görmüyor. Neill, bu okulu 1973'te ölümüne dek yönetiyor. **Sevgi, anlayış, özgürlük** ve **özyönetim**le eğitim yapılabileceğini tam 52 yıllık uygulamasıyla kanıtlamış oluyor. Kendi istek ve eğilimlerine kulak verilmeyen, kendisine özgürlük tanınmayan, saygı duyulmayan çocukların sağlıklı bir kişilik geliştirebileceklerini kimse savunamaz. *Bkz.* **FREIRE, Paulo; IVAN, Illich.**

sunuş yoluyla öğrenme (learning through presentation) **Sönmez**'in belirlediği sekiz öğrenme-öğretme yaklaşımından biri. **Sunuş Yoluyla Öğrenme Stratejisinin Kullanımı Sırasında Uyulması Gereken İlkeler: (1) Hedef ve davranışlar bilişsel alanın bilgi; duyuşsal alanın alma; devinişsel alanın uyarılma basamaklarından biriyle ilgili oluyor.** Davranışlar ezberden söyleme, yazma, tanıma ve anımsama gibi özellikler taşıyor. (**2) Öğretmen, önce olgu, araç gereç, simge, aşamalı dizi sınıflama, ölçüt, kuram, ilke, yöntem gibi bilgi düzeyindeki kavramları sınıfa anlatıyor ve her kavram ile ilgili yaşamdan en az iki örnek veriyor. (3) Öğretmen, "Anlatamadığım yer var mı?" diye soruyor.** Varsa yeniden anlatıp değişik bir örnek daha veriyor. **(4) Öğrencilerin arkaya yaslanmalarını isteyip anlattığı ve örnek verdiği olgu, yöntem, ilke gibi kavramları sınıfa soruyor ve içinden 5'e dek sayıyor.** Sonra, arkadan ve ortadan ikişer; önden bir kişiye soruları soruyor. Yanıtlayamayan ya da eksik yanıtalayan öğrenciye "Doğru yanıtı arkadaşın söyleyecek; dikkatle dinle; sana tekrarlatacağım." diyor ve doğru yanıtı ona söyletiyor. Doğru yanıtlayan her öğrenciye pekiştireç veriyor. **(5) Olguların yer, zaman ve kişileri; ilkelerin özellikleri gibi kavramların tanımlarını her öğrenciye yinelettikten ve yukarıda aşamalı olarak yer alan dört basamaktaki işlemleri yaptıktan sonra öğrencilerden, olgu, yöntem, ilke gibi kavramların her biri için yeni birer örnek istiyor.** Soruyu sorduktan sonra, içinden 20'ye kadar sayıyor; önden iki; ortadan bir; arkadan iki öğrenciye söz hakkı veriyor. Örneklerin doğruluğu, yanlışlığı üzerinde sınıfta tartışma açıyor. Doğru yanıtlayamayan öğrencilere ipucu veriyor; onun doğru yanıtı bulmasını sağlıyor. Tartışmadan sonra doğru yanıtlara pekiştireç veriyor. **(6) Öğretmen sürekli olarak 7-8 dakikadan fazla konuşmuyor. İlkokul 1., 2., 3. sınıflarda 2-3 dakika; 4.** ve **5. sınıflarda 4-5 dakika; ortaokul ve liselerde 5-6; üniversitede ise 7-8 dakika sürekli konuşuyor. Çünkü**

uzun süren konuşmalarda öğrencinin dikkati dağılıyor. Öğretmenin sürekli konuşması, ayrıca, tek yönlü bilgi aktarımı olduğundan istendik davranışların kazanılmasını sağlamıyor. İletişim, çift yönlü olduğuna göre, öğrenci de konuşturulmalıdır. Üstelik, öğrenecek olan öğrenci olduğuna göre, onun konuşmanın dışında tutulması yanlış olacaktır. Sürekli öğretmenin konuşması, öğrencilere anlattıklarını sormaması, onlardan örnekler istememesi durumunda öğretmen, çöğrencileri denetleyemiyor (iç dönütü kullanamıyor). **(7) Öğretmen, sınıfı eğitim ortamında sürekli denetliyor ve her öğrenciyle göz iletişimi kuruyor.** Olgu, ilke gibi her kavramı en az beş öğrenciye soruyor. Herkes bir kez konuşmadıkça aynı öğrenciye ikinci kez söz vermemeye özen gösteriyor. Bu stratejiyi kullanan öğretmen, bununla birlikte **düzanlatım, soru-yanıt** yöntemlerini; **informal öğretmen konuşması**nı; **sempozyum, söylev** gibi teknikleri de işe koşuyor. Soru-yanıt yönteminde kullanılan soruları kapalı uçlu olarak düzenliyor. *Bkz.* öğrenme-öğretme yaklaşımları.

survey yöntemi (survey method) Temel olarak, belli özelliklere sahip olan bir nüfusun belli soruları nasıl yanıtladıklarını çalışma konusu yapan; örneklem surveyi diye adlandırılan yöntem. Bu yöntemle genelde çok sayıda kişiye ulaşılmak isteniyor. Yazılı olarak ya da sözlü görüşme biçiminde verilen anketlerle amaca ulaşılmak isteniyor. Bu anketler daha çok derin değil; geniş kapsamlıdır. Araştırılan olguların birbiriyle anlamlı ilişkiler içinde olup olmadığı, kullanılan korelasyonlarla ortaya konuluyor. Ancak, korelasyonlar, temelde nedensel ilişkileri göstermiyorlar. Survey yönteminde çoğu kez örneklem kullanılıyor. Çünkü evren çok büyüktür. Bu yöntemdeki en önemli nokta, seçilen örneklemi, genellenmesi istenen nüfusu temsil etmesidir. **Survey yönteminin üstünlükleri** şunlardır **(1)** Sayısal çalışma olanağı vardır. **(2)** Dikkatle hazırlanmış olan ölçeklerden geniş ölçüde yararlanılabiliyor. **(3)** Bir ölçüde az sayıda kişiye sorulan sorularla büyük bir nüfusun özelliklerine ilişkin bilgi toplanabiliyor. **(4)** Özellikle gruplara yazılı anket uygulama yoluyla kısa sürede çok çeşitli bilgiler elde edilebiliyor. Bu uygulamanın masrafı da az oluyor. **Survey yönteminin üstünlükleri**ni ise şunlar oluşturuyor: **(1)** Geenelleme yapılacak nüfus çok büyük olduğunda örnekleme, sorun olabiliyor. **(2)** Özellikle görüşme anketi surveylerinde büyük örneklemeler, çok zaaman ve para gerektiriyor. **(3)** Surveyler, derinleme tepki yaratabilen bir yöntemdir.sine bilgi vermiyor. **(4)** Türlü etkenlerle etkilenme olasılığı

bulunan yanıtlara bağlı kalınma zorunluluğu bulunuyor. Bu özelliği ile survey, araştırdığı konuyu etkileyen, çalışılan kişilerde

susuzluk (thirst) Vücut dokularındaki en uygun su ve **elektrolit denge**sini sağlamaya yönelik artan su gereksiniminin yarattığı duygu. Suyun çeşitli yollardan vücuttan atılması sonucu vücuttaki su miktarı belli bir düzeyin altına düşünce, duyu hücreleri ağızda bir kuruluk duygusuyla beynin ilgili merkezini uyarıyor ve sıvı alma gereksinimi duyumsanıyor. Sıvı miktarının azalmasıyla kanın kimyasal bileşiminin değişmesi de susuzluk alıcıları için kimyasal bir uyarıcı yaratıyor. Araştırmalar, vücuttaki su miktarını düzenleyen ve büyük ölçüde **kozmotik** ölçülerle çalışan bir düzenek bulunduğunu gösteriyor. Bu düzeneğin uyarılması, örneğin, gereksinim olmadığı halde susuzluk duygusu yaratabiliyor. *Bkz.* **açlık.**

sübje *Bkz.* **özne.**

sübjektif *Bkz.* **öznel.**

süblimasyon *Bkz.* yüceltme.

sübyancılık (pederasty) Bir yetişkinle bir çocuk arasındaki; özellikle yetişkin erkekle erkek çocuk arasındaki cinsel ilişki; ***oğlancılık.*** *Bkz.* **cinsel suç; sodomi.**

süje *Bkz.* **denek.**

sünnet (circumcision) **Penis**in ucundaki derinin cerrahi yöntemle kesilip alınması. Sünnet, Yahudi ve Müslüman toplumlarda dinsel bir gereklilik olarak genellikle çocukluk döneminde yapılıyor. Batılı ülkelerde ise yalnızca temizlik ya da derinin çok kapalı olması gibi tıpsal nedenlerle gerçekleştiriliyor.

süperego *Bkz.* **yapısal kuram (Üstbenlik)**.

süper gen *Bkz.* **üstün gen**

süreç (process) İlerleyen, yol alan, sürüp giden; ***proses, vetire.*** *Bkz.* **birincil süreç; süreç içinde ikna modeli.**

süreç içinde ikna modeli (process model of persuasion) **Tutum** değişikliği araştırmalarında **ikna iletisi**nin etkisinin **dikkat, kavrama, benimseme, saklama** ve **davranış** olmak üzere **beş aşamalı bir süreç**le gerçekleştiğini saptayan model. *Bkz.* süreç.

süreğen (chronic) Yavaş yavaş gelişen ve uzun süren hastalık, davranış bozuklukları ya da durum; ***kronik.*** Süreğen hastalıklar, tedaviye direniyor

ve genellikle kalıcı özellik gösteriyor. Kötüye gitmeleri, ancak tedaviyle önlenebiliyor. *Bkz.* **akut; süreğen diyet; süreğen yorgunluk sendromu**.

süreğen diyet (cronic dieting) Özellikle lise ve üniversite çağındaki bayanlarda rastlanan yaygın bir **yeme bozukluğu; *kronik diyet.*** Sağlıklı yeme alışkanlıklarını bozan süreğen diyet, kişinin kendisine ilişkin, dış görünüme dayalı olumsuz düşünceleri içeriyor. Bu kişilerin özsaygısı, daha çok görünüme bağlı bulunuyor.

süreğen yorgunluk sendromu (cronik fatigue syndrome) İnatçı bir yorgunluk, yoğunlaşma güçlükleri, kimi zaman kaygı ya da panik nöbetleri, eklem ve kas ağrısı, nörolojik sorunlar gibi belirtilerle ortaya çıkan hastalık. *Bkz.* ***fibromiyalji sendromu.***

sürekli bellek yitimi *Bkz.* **bellek yitimi.**

sürekli eğitim *Bkz.* **yaşam boyu eğitim.**

sürekli kayıt (continuous recording) Davranışçı yaklaşımda belli bir zaman diliminde oluşan her davranışı kaydetme biçimindeki veri toplama tekniği. **Sürekli kayıt için olması gereken koşullar** şunlardır: **(1)** Yinelenen davranışların her biri kısa süreli ise ve birbirinden kolaylıkla ayrılabiliyorsa; **(2)** Davranışın her oluşu, süre açısından, aşağı yukarı birbirine eşitse; **(3)** Belirli bir süre içinde davranışın toplam yinelenme sayısı ilgi alanımıza giriyorsa, sürekli kayıt yapılıyor. *Bkz.* **davranışçı psikoloji; veri toplama teknikleri.**

süreklilik varsayımı (continuityhypothesis) Özellikle **klasik psikanalize göre,** normaldışı davranışın, normal davranışların aşırı bir biçimi olduğu görüşü. *Bkz.* **yaşlanma.**

süreklilik yasası (law of continuity) Kesintisiz bir biçim yaratıyor gibi görünen duyu uyarımlarının birbirine aitmiş gibi algılandığını belirten bir **Gestalt gruplandırma ilkesi.** *Bkz.* **Gestalt düzenleme yasaları.**

süreksizlik varsayımı (discontinuity hypothesis) normaldışı davranışın, normal davranışlardan ve normal ruhsal sorunlardan farklı olduğu görüşü.

sürrealizm *Bkz.* **gerçeküstücülük.**

sürtüşme friction) İki ya da daha çok kişi arasındaki ters, çelişik amaçlar, karşılıklı birbirini kızdırma ve sürekli; ama genellikle hafif uyuşmazlıklar gösteren bir ilişki biçimi. Bu terim, **psikolojik danışma** ve **tedavi**de, aile içindeki üyelerin birbiriyle anlaşmazlık, uyuşmazlık durumlarını belirtmek için kullanılıyor.

sürü içgüdüsü (herd instinct) Hayvanlar ve insanlarda bulunduğu ileri sürülen doğal bir arada yaşama eğilimi.

sürü psikolojisi (mob psiychology) Bireylerin yalnızca duygusal durumlarına dayanarak ortak davranışlar gösterme eğilimleri; ***güruh psikolojisi; sürü ruhbilimi.*** Gösteri, bombalama, linç etme ve benzerleri, bu psikolojinin etkisiyle de yapılıyor. Güruh üyeleri, grubun desteğini aldıklarında, özellikle **saldırganlık** ve **yıkıcılık duyguları**nı denetleyemiyorlar. Bu konuda, ortaya konulmuş olan çeşitli açıklamalar vardır. Bunlara göre, normal koşullarda yasaya, düzene saygılı yurttaşlar, kalabalığın **anonim**liği nedeniyle sorumluluğun ortadan kalkması; **"herkes aynı şeyi yapıyor"** izlenimi; yaşamın öteki alanlarından kaynaklanan engellenme duygularını açığa vurma olanağını bulma gibi nedenlerle bu tür olumsuz tepkilere karışıyorlar. *Bkz.* **bulaşma kuramı; kitle histerisi; kitlesel davranış.**

sürü ruhbilimi *Bkz.* **sürü psikolojisi.**

süt emme dönemi (lactation) Çocuğun anne sütü ile beslendiği dönem. *Bkz.* **memeden kesme.**

süzgeç kuramı (filter theory) **Algı psikolojisinde**, algı mekanizmasının çevredeki uyarıcılar yığınının kimilerini seçip özel işlemlerden geçirdiğini; öbürlerini ise göz ardı ettiğini; bununla dikkatin işlevinin, önemli şeylerde kullanılacak işlem kapasitesinde tasarruf sağlandığını savunan kuramlara verilen ad; ***filtre teorisi*. *Bkz.*** **seçici dikkat**; **süzgeç paradoksu**.

süzgeç paradoksu (filter paradox) Algı sisteminin, çevredeki uyarıcıların tümünü sürekli olarak taradığını ve bir ön süzgeçten geçirdiğini; belli ölçütlere uyan uyarıcılara farklı bir işlem uyguladığını belirten görüş. Seçici dikkat deneyleriyle, dikkat edilmeyen (bilincine varılmayan) uyarıcıların da kimi koşullarda oldukça yüksek düzeyde çözümlendiğini gösteren bulgular elde edilmiştir. Bu, dikkat edilmeyen girdilerin de dikkat edilenler kadar işleme alındığını düşündürüyor ve sonuçta **süzgeç kuramı** yanlılarının, "Dikkat, işlem kapasitesinde tasarruf sağlıyor." biçimindeki savını zayıflatıyor. Buna "Farklı dikkat; dolayısıyla farklı işlem düzeyleri vardır." biçiminde bir açıklama getiriliyor. Bu açıklamaya göre **algı sistemi**, çevredeki uyarıcıların tümünü sürekli olarak tarıyor ve bir ön süzgeçten geçiriyor; belli ölçütlere uyan uyarıcılara farklı bir işlem uyguluyor.

Szondi ölçeri *Bkz.* **Szondi testi.**

Szondi testi (Szondi test) P**sikozlu denek**lere bir dizi resim arasından en çok beğendiği ikisi ile hiç hoşlanmadığı ikisi seçtirilerek onların yorumlanmasıyla hastaya ilişkin tanı koymaysa yarayan **yansıtıcı kişilik testi.**

Ş

şablon eşleme (template matching) Şeylerin ve biçimlerin bellekte bir şablon olarak temsil edildiğini ve biçim tanımanın, algılanan nesnenin biçiminin bellekteki bu şablonlarla karşılaştırılmasıyla gerçekleştirildiğini savunan bir **biliş psikolojisi modeli.** Buna göre, algılanan biçimin bellekteki şablona tam olarak uyması, biçimin tanınmasını sağlıyor. Bu model, bilgisayar uygulamalarının temelini oluştursa da insanın biçim algısının yanında bilgisayar uygulaması basit kalıyor. Biliş psikologları bu zorluğu aşmak için başka kuramlar da ortaya koymuşlardır. *Bkz.* özellik analizi; prototip eşleme.

şahsiyet analizi *Bkz*. **kişilik çözümlemesi.**

şahsiyet intibakı *Bkz.* **kişilik uyumu.**

şahsiyet tahlili *Bkz.* **kişilik çözümlemesi.**

şakak lopları (temporal lobes) **Beyin kabuğu**ndaki, ön ve yan **loplar**ın arkasında bulunan ve **işitme merkezi** ile **görsel işlem merkezi**ni içeren; buna bağlı olarak **dilin ve konuşma yetisinin kazanılması**nda olduğu gibi **görsel algı**da da önemli rol oynayan bölümü. Gerçekte iki şakak lopu vardır. Bunlardan sağda olanı **görsel bellek**le; solda olanı ise **sözel bellek**le ilişkilidir. Bu loplar zedelendiğinde **görme kusurları** ve **bellek yitimi** ortaya çıkıyor. *Bkz.* **beyin lopları;** şakak lopu bellek yitimi; şakak lopu etkinliği; şakak lopu sarası.

şakak lopu bellek yitimi (temporal lobe amnesia) Şakak loplarındaki sinir dokularının; özellikle hipokampın, amigdal ve onunla ilgili yapıların zarar görmesi sonucu ortaya çıkan bir bellek yitimi.

şakak lopu etkinliği (temporal lobe activity) Beynin şakak loplarında sık sık **tuhaf duygular**la, **zaman çarpıtmaları**yla ve sanrılarla ilişkili olarak

gözlemlenen elektriksel etkinlikler. Bazen **hayalet görme**, **uzaylılarca kaçırılma** gibi görünürde normal üstü olan yaşantılara bu etkinlik, bir açıklama olarak kullanılıyor.

şakak lopu sarası (temporal lobe epilepsy) Şakak lopundan kaynaklanan ve birdenbire ortaya çıkan öfke patlamaları, şiddet eğilimli davranışlar, nedensiz gülmeler, tuhaf vücut hareketleri gibi belirtilerle tanımlanan sara türü. *Bkz.* **sara.**

Şaman (shaman) Sibirya'da ve Moğolistan'da yaşayan Türk boylarında tef çalarak, dans ederek ve şarkı söyleyerek tören **(kamlama)** yapan ve bu yolla iyi ve kötü ruhlarla ilişki kurarak hastaları iyileştirdiğine, istenilen birtakım sonuçları elde ettiğine inanılan ve **bir tür dinsel kişiliği olan kimseler**e Avrupalıların verdikleri ad; ***kam, kaman.*** *Bkz.*Şamanlık.

Şamanizm *Bkz.* **Şamanlık.**

Şamanlık (Shamanism) Şamanların doğa ötesi varlıklarla ilişki kurarak onların olağanüstü güç ve yeteneklerini benliklerine katmaları için yapılan dinsel-büyüsel uygulamalar ve törenler; Türklerin Müslüman oluşlarından önceki en yaygın inançlarından başlıcası; Şamanizm. Şamanlık, Asya'daki çeşitli Türk, Moğol ve Tunguz halklarının tarihinde ve kültüründe önemli bir yer tutuyordu. Bu inanç sisteminde evren, en büyük ruhun bulunduğu **gökyüzü;** insanoğlunun yaşadığı **yeryüzü** ve kötü ruhların yaşadığı **yeraltı** olarak üçe ayrılıyordu. Evrenin iyi ve kötü ruhların etkisinde olduğu ve Şaman'ın bu ruhlarla ilişki kurduğu kabul ediliyordu. Şamanlık, Asya'daki kendine özgü bir din; bağı ya da büyünün bir türü olmayıp, bu iki alanı da ilgilendiren yanları bulunan; **türlü din ve dünya görüşlerini birleştiren bir inanç ve uygulama**dır. Şamanlığın belirgin tema'sı, **ata ruhuna saygı, bağlılık ve ondan yardım ummak** olarak özetleniyor. Bu özelliği ile Şamanlık bir tür insani bir dindir. Şamanlar, boyların sayılan, her türlü törenlerini yöneten; **büyücülük, hekimlik, yargıçlık** gibi görevleri üstlenen, kişileriydiler. *Bkz.* Şaman.

şartlandırma *Bkz.* **koşullama.**

şartlı heyecan reaksiyonu *Bkz.* **koşullu coşku tepkisi.**

şartlı ketleme *Bkz.* **koşullu ketleme.**

şartlı pekiştirici uyarıcı *Bkz.* **koşullu pekiştirici uyarıcı.**

şartlı reaksiyon *Bkz.* **koşullu tepki.**

şartlı refleks *Bkz.* **koşullu refleks.**

şartlı tepki *Bkz.* **koşullu tepki.**

şartlı uyaran *Bkz.* **koşullu uyaran.**

şartsız refleks *Bkz.* **koşulsuz refleks.**

şartsız tepki *Bkz.* **koşulsuz tepki.**

şartsız uyaran *Bkz.* **koşulsuz uyaran.**

şaşırma 1. ((confused) Ne söyleyeceğini, ne yapacağını bilememe; işin içinden bir türlü çıkılamayacak duruma gelme. **2.** (lost) Artık ne söylediğini, ne yaptığını bilememe. **3.** (mistaken) Hataya düşmek: Sözünü şaşırmak, hesabını şaşırmak. **4.** (upset) Çekinme, ürküntü duyma.

şefkat *Bkz.* **sevecenlik.**

şefkat bağları *Bkz.* **sevecenlik bağları.**

şefkat davranışları *Bkz.* **sevecenlik davranışları**.

şefkat dürtüsü *Bkz.* **sevecenlik itkisi.**

şefkat içerikli sevgi *Bkz.* **sevecenlik içerikli sevgi.**

şefkat yönelimi *Bkz.* **sevecenlik yönelimi.**

şehevi *Bkz.* **erojen.**

şehvet *Bkz.* **cinsel istek.**

şekil algısı *Bkz.* **biçim algısı.**

şekil ayırt etme *Bkz.* **biçim ayırt etme.**

şekil değişmezliği *Bkz.* **biçim değişmezliği.**

şekillendirme *Bkz.* **biçimlendirme.**

şekil tanıma *Bkz.* **biçim tanıma.**

şekil verme *Bkz.* **biçim verme.**

şema (schema) **1.** Temel bir bilgi birimi; dünyaya ilişkin deneyime dayalı bir **genelleme**; bir insan, yer, olay ve benzerlerine ilişkin bilgileri örgütleyen ve bunların sentezini gerçekleştiren **zihinsel bir çerçeve.** Nesnelere, olaylara ya da insanlara ilişkin algıları etkileyebilen tutarlı, örgütlü bir inançlar ve beklentiler grubu. Şemalarla, düzenliliklerin önerme biçiminde ya da algısal sınıflandırmalar halinda kodlanması ve bu hazır kodların, sonraki olaylar algılanır ve yorumlanırken kullanılması olanaklı kılınıyor. Şemalar, şeylerin özel değil; genel ayrıntılarını temsil ettikleri için de birçok duruma uygulanabiliyor. Örneğin, sokak çocuklarının tehlikeli olduğu konusunda bir şema geliştirmişsek,

davranışlarımızı bu şemaya göre ayarlıyor ve bu şemaya uymayan bilgileri göz ardı ediyor; uyan bilgileri kolaylıkla kabul ediyoruz. Bu niteliği ile şema, biliş süreçlerinde büyük bir **ekonomi** sağlıyor. **2.** Nesneleri tanıma ya da belli bir eylemi başlatma sırasında kullanılan ve sinir sisteminde saklı olan bir tür şablon. **3.** Bebeklerde emme ya da kavrama gibi reflekslere dayalı tutarlı bir devinim yapısı. **4. Piaget'ye göre**, ilk tanım çerçevesinde farklı durumlarda uygulanan ve örgütlü davranış biçimlerinden oluşan **bilişsel yapılar**. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

şema kuramı (schema theory) Bilgilerin **uzun süreli bellek**te olaylara, insanlara ya da nesnelere ilişkin bilgileri örgütleyen ve yorumlayan **bilişsel yapılar** biçiminde; yani birer şema olarak saklandığını açıklayan kuram. *Bkz.* **bellek.**

şeref *Bkz.* **onur.**

ŞERİF, Muzaffer (Başoğlu) (1906-1988) **Türk asıllı Amerikalı psikolog**; **sosyal psikolojinin kurucularından.** Şerif, İzmir'in Ödemiş ilçesinde varlıklı bir ailenin beş çocuğundan ikincisi olarak dünyaya geldi. Ortaöğrenimini İzmir, Amerikan Koleji'nde; yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. 1929'da İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nda felsefe; 1932'de Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nde psikoloji öğretmenliğine getirildi. Aynı yıl, lisansüstü öğrenimi için ABD'ye gönderildi. Orada Harward Üniversitesi'nden aynı yıl, yüksek lisans derecesini aldı. 1935'te Columbia Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden *Algıdaki Bazı Toplumsal Etkenler* konulu teziyle doktorasını aldı. 1937'de Türkiye'ye döndüğünde Gazi Terbiye Enstitüsü'ndeki görevine ek olarak, 1939'dan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde psikoloji doçenti olarak ders vermeye başladı. 1940-1944 arasında Muzaffer Şerif Başoğlu imzasıyla *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* ve İnsan dergileriyle *Tan* gazetesine, başta ırkçılık olmak üzere dönemin ülke sorunlarını konu alan makaleler yazdı. 1943'te yayımladığı *Irk Psikolojisi* adlı kitabında üstün ırk kuramını ve ırkçı-Turancı düşünceleri eleştirdi. 1944'te derslerinde siyasal propaganda yaptığı gerekçe gösterilerek tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra üniversitedeki görevinden ayrıldı. 1945'te Princeton Üniversitesi'nin, hapiste iken kendisine yaptığı çağrıyı kabul ederek ABD'ye gitti. 1946'da Yale Üniversitesi'ne geçti. Bir süre sonra

Oklahama Üniversitesi'nde, ileride sosyal psikoloji alanında birçok deneyin yapılacağı ünlü Grup İlişkileri Enstitüsü'nü kurdu. 1980'lerin başında Pennsylvania Park Üniversitesi'nden emekli oldu. Şerif'in (Sherif'in) temel hedefi, **sosyal bilimler** içinde bir **antropoloji**nin kurulmasına yardımcı olmaktı. Ona göre, **davranışın toplumsal-kültürel çevrede bilimsel olarak incelenmesi** demek olan **sosyal psikoloji**, böyle bir bilimin oluşturulmasında önemli bir katkı yapma olanağına sahiptir. Bireyler, yalnızca içine doğdukları ve içinde büyüdükleri, yer aldıkları grupların toplumsal-kültürel özelliklerinden etkilenmiyorlar; aynı zamanda savaş, barış, devrim gibi tarihsel olaylarla **kültür**ü de yaratıyorlar. O nedenle insani olayları anlamak için bireylerin tüm çevreye; özellikle de **toplumsal-kültürel çevre**ye karşı tepki süreçlerini ve bunun özelliklerini anlamak gerekiyor. Şerif, bilimsel çalışmalarına, psikologların laboratuvar araştırmalarıyla sosyologların ve kültürel antropologların ilgilendikleri konular arasındaki boşluğun nasıl doldurulabileceği sorusunun öne çıktığı 1930'lu yıllarda başladı. ABD'li psikolog **Gardner Murphy**'yle birlikte, söz konusu boşluğun, **toplumsal kurallar**ın (normların) **algılama, yargılama ve anımsama** gibi **temel psikolojik süreçler**e etkilerinin laboratuvar deneyleri yoluyla incelenerek doldurulabileceğini savundu. Şerif, belirsizliği en aza indirme psikolojik eğilimine sahip olan bireylerin, **iletişimde birbirini etkileme ve bir kural geliştirme** durumunda kaldıkları, kuralın sonradan tek tek bireylerin davranışlarını etkilediği varsayımını doğrulamak için deneyinde **otokinetik etki** olarak bilinen bir **görsel algı yanılgısı**ndan yararlandı. Bunun sonuçlarını *Sosyal Kuralların Psikoloji*si*'*nde ele aldığı bu deneyi ile, kendi başlarına iken birer yargı sıtandardı geliştirmiş olan bireylerin, grupta iken ortak bir **standart yargı**ya yöneldiklerini; böylece birey olarak geliştirilen öznel gerçeğin yerini, grubun geliştirdiği toplumsal gerçeğin aldığını gösterdi. Aynı deneyle, başlangıçta grup içinde var olmayan; ancak, bir kez oluştuktan sonra **grubu oluşturan bireylerce benimsenen kuralın gerçeği yansıttığı inancı**nın oluştuğunu, **grubun büyüklüğü**nün, **söz birliği etmiş olma**nın, grup üyelerinin ya da **iktidar kaynağının bireylerin gözündeki saygınlığı**nın, bu kurala uyma davranışını olumlu olarak etkilediğini kanıtladı. Sonraki çalışmalarında Şerif, **gruplar arası çatışma** üzerine eğildi. Bu çatışmanın, grupların, karşıt gruplara ilişkin olarak üyelerine, açıklamadan verdikleri ve aralarındaki çatışmayı yansıtan tutumlar olarak tanımladığı kalıplaşmış

tutum ya da yargıların sonucunda ortaya çıktığını savundu. Bu yaklaşımla grupların kendi çıkarlarını sürdürmek için **kalıp tutumlar**ını pek değiştirmediklerini vurguladı; ancak, herkesin istediği; ama herhangi bir grubun kendi kaynakları ve iktidarıyla gerçekleştiremeyeceği amaçların, gruplar arası çatışmayı azaltacağını belirtti. **Tutum oluşumu** ve **değişim** konularına da önemli katkılarda bulunan Şerif, **ergenlik çağı**nı ele aldı ve Batı toplumlarında bu çağdaki bireyin benimseme gruplarının ortasında tam bir **belirsizlik** ve çatışma durumunda kalmasının **benlik tutumları**nı nasıl etkilediğini ortaya koydu. Sosyal psikolojinin kurucular kuşağında yer alan Şerif, bu bilim dalını sistemleştirme çabalarıyla ve **bireysel davranışların toplumsal durumlar ve kültürel yapılar içinde kavranması**nda **deneysel psikoloji yöntemleri**ni kullanmadaki başarısıyla bu bilim dalının en önde gelen birkaç kişisinden biri oldu. Ayrıca İbrahim Yasa, Mümtaz Turhan, **Mübeccel Kıray, Fatma Başaran** ve **Çiğdem Kâğıtçıbaşı** gibi Türk bilim insanları, toplumsal değişimle ilgili köy araştırmalarında Şerif'in Türkiye'de iken gerçekleştirdiği ve 1948'de *Sosyal Psikolojinin Anahatları* adıyla yayımladağı araştırmasında kullandığı **temel psikoloji kavramları**ndan yararlandılar. **Başlıca yapıtları**: *Sosyal Kuralların Psikolojisi (1985), Irk Psikolojis 1943), Değişen Dünya (1945), Sosyal Psikolojinin Anahatları (C. W. Sherif ile birlikte) (1948), Uyum ve Gerilim İçinde Gruplar (C. W. Sherif ile birlikte) (1953), Toplumsal Yargı: İletişimde ve Tutum Değişikliğinde Özümseme ve Konstrat Etkileri (C. I Hovland ile birlikte) (1961), Özümleme Kümeleri: Ergenlerin Uyum ve Çatışmasının Açığa çıkarılması (C. W. Sherij ile birlikte) (1964), Grup Çatışması ve İşbirliğinin Sosyal Psikolojisi (1966). Bkz.* **Robber Mağarası**; **yüksek hedef.**

şeytan girmesi (demomic possession) Şeytanın ya da kötü bir ruhun, kişinin bedenine girerek onu deli, hasta ya da suçlu kişi durumuna getirdiğine inanma.

şeytan fobisi (demonophobia) Şaytana ya da kötü ruhlara yönelik olarak duyulan hastalıklı korku; şeytan yılgısı.

şeytan yılgısı *Bkz.* şeytan fobisi.

şımarık çocuk (petted child) Kendisine gösterilen aşırı sevgi ve saygıdan ya da verilen değerden yüz bulup yersiz ve aşırı, rahatsız edici davranışlar gösteren çocuk. Her istediğini ve kaprislerini yaptırmaya alışmış, **kötü eğitilmiş çocuk**.

şıpsevdilik (puppy love, calf love) Ergenlik döneminde **karşı cinsten birine aşırı ve romantik tutulma** durumu. İlk aşklar. Bu sevgi biçimi ilgililerce önemli sayılsa da başkaları bunu geçici olarak niteliyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (4)Ergenlik ve Delikanlılık Dönemi).

şiddet (violence) **1.** Hakka, yasaya karşı kullanılan güç; bir gücün, davranışın derecesi, yeğinlik. **2.** Bir duygu ya da davranışın aşırılığı, yeğinliği. Örneğin, sevginin şiddeti. **3.** Karşıt tutumda, görüşte olanlara kaba güç kullanma, sert davranma, sertlik. Şiddet uygulayan yetişkin, duygusal olgunluğa ulaşamamış, duyguları ilkel kalmış bir kişidir ya da örneğin, **paranoya** gibi bir ruhsal bozukluğu vardır. *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme; suç işleme; şiddet altkültürü varsayımı.**

şiddet altkültürü varsayımı (subculture of violence hypothesis) Yüksek oranda suç davranışının gözlemlendiği bir alt kültürde şiddeti **suç davranışı**nın, büyük ölçüde bireyler arası çatışmanın kabul edilebilir bir

yöntemi olarak değerlendiren altkültür normlarının bir ürünü olduğu varsayımı.

şiddete yönelme *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme**.

şiddet ipucu (intensity cue) Ses kaynağının yönünü belirlemede kullanılan temel bilgi keynaklarından biri. Örneğin, soldan gelen ses, sol kulakta daha siddetli duyulacaktır. *Bkz.* **zamanlama ipucu.**

şifreleme (encryption) Bir bilgiyi başkalarınca anlaşılmayacak özel bir kodla anlaşılabilir bir formata dönüştürme; ***kodlama.*** Özgün iletiye çıplak metin; dönüştürülmüş iletiye ise şifreli metin deniyor.

şimşek korkusu (astraphobia, brontephobia) Gök gürlediğinde ve şimşek çaktığında duyulan hastalıklı korku; **fırtına korkusu; gök gürültüsü korkusu.**

şipşak bellek (eidetic imagery) Genellikle görsel; kimi de işitsel olan ve gerçek algıya büyük bir benzerlik gösteren zihinsel imge; olağandışı ölçüde **canlı ve ayrıntılı bellek imgeleri**; ***fotografik bellek.*** Bu bellek, Tetani ya da **Basedov hastalığı** (hipertiroidizm) gibi kimi hastalıklarda görülebiliyor. Bununla birlikte temelde çocuklarda gözlemleniyor. Çocukların yüzde 5-10'unda güçlü bir şipşak bellek bulunuyor; ancak, bu yetenek zamanla köreliyor. Erişkinlerde bu oran, binde biri bile bulmuyor. Araştırmalar, bunun **artimge** ile ilgisinin bulunmadığını; bir tür **duygu belleği** olabileceğini düşündürüyor. Örneğin, çocuğa bir-iki saniye süreyle üzerinde kuşlar bulunan bir ağaç resmi gösteriliyor ve ağaçta kaç kuş olduğu soruluyor. Çocuk, durup zihninde canlı olan imge üzerindeki kuşları tek tek sayıyor ve yanıltma çabalarına karşın doğru yanıtı veriyor. *Bkz.* **ikonik bellek.**

şişmanlık (obesity) Vücuttaki yağ oranının aşırılığı ile tanımlanan bedensel durum; ***obezite.*** Genelde aşırı kiloyla eşanlamda kullanılsa da şişmanlık, farklı bir anlam taşıyor. Örneğin, aşırı kilo, bedenin kas ve kemik yapısıyla ilişkili olabilir. Şişmanlık ise, kişinin yaş, cinsellik ve boy grubunda normal olandan **yüzde 20** ya da daha fazla yağa sahip olması için kullanılıyor. Şişmanlık, çok çeşitli etkenlerden kaynaklanabiliyor Bunlar arasında **diyet, metabolik anormallikler** ya da **endokrinolojik anormallikler, aşırı yeme, genetik yapı, hipotalamik zedelenmeler, hormonal bozukluklar** ve benzerleri yer alıyor.

şizo (schizo) Bölünme, çatlama, yarılma anlamında bir önek. Örneğin, **schizogenesis,** "hücre bölünmesi yoluyla üreme" demektir. *Bkz.*

şizoafektif bozukluk; şizofreni. Hem şizofreni hem de çift kutuplu bozukluk belirtilerini gösteren; ancak, bu iki tanıdan birisinin konulmasında güçlük çekilen bozukluk.

şizoafektif bozukluk (schizoaffective disorder) Hem şizofreni hem de çift kutuplu bozukluk belirtilerini ögsteren; ama bu iki tanıdan birinin konulmasında güçlük çekilen bozukluk. *Bkz.* **şizofreniform bozukluk.**

şizofren donukluk *Bkz.* şizofreni.

şizofreni (schizophrenia) Daha çok, 15-35 yaşları arasında görülen **psikoz** türü bir ruhsal bozukluk; ***zihin yarılması, usyarılım, erken bunama.*** Bu hastalık, **bilişsel ve duygusal işlev bozukluğu** olarak niteleniyor. Hastalık belirtileri arasında **sanrılar, sabuklamalar, dil ve iletişim bozuklukları, donuk davranışlar** ile **duygusal abartı** ya da **duygusal küntlük, düşünce ve konuşma akıcılığında kısıtlılık, amaca yönelik davranışları başlatamama** biçiminde azaltılmış tepkiler başta geliyor. Beş yaşına dek zihinsel, toplumsal ve duygusal gelişimini normal biçimde sürdürüp, bu yaştan sonra bu yeteneklerinde bir gerileme gösteren çocuğun hastalığına şizofreni tanısı konuluyor. Çocuklarda bu olguların yüzde 54'ü ile yüzde 86'sını **düşünme içeriği bozukluğu**; erken başlayan şizofrenilerin yüzde 40'ı ile yüzde 80'ini de **düşünce ve çağrışım yitimi** oluşturuyor. Beş duyu ile ilgili sanrılar da görülmekle birlikte, hem çocuklarda hem de yetişkinlerde en çok, **işitsel sanrılar**a rastlanıyor. Şizofrenili çocukların yüzde 79'u ile yüzde 82'sinde **düşmanca söylenen sözler, buyurma**, çocuğa ilişkin görüş belirten sesler, tartışma biçimindeki işitsel sanrılar; yüzde 13 ile 46'sında da **görsel sanrılar** saptanmıştır. Çocukluk şizofrenisi, yetişkinlik şizofrenisine benzemekle birlikte, çocukluk şizofrenisinde sanrılara çok az rastlanıyor. Hastalıkta **genetik bozukluklar** etken ise de daha çok, **aile içi iletişim bozukluğu**nun önemli bir rol oynadığı görüşü yaygındır. **Tedavi** sırasında, ailenin hasta çocuğun yanında kalması yeğleniyor. Böylece çocukla uygun bir duygusal ilişki kurma biçimi oluşturulmaya, çocukta zorlanma yaratan durumlar azaltılmaya çalışılıyor. Çocuğun sinirsel, fizyolojik ve devimsel yeteneklerinin düzeltilmesi için de **ilaç tedavisi** uygulanıyor. Şizofrenili çocukların iyileştirilmesinde insan ilişkilerinin etkililiği söz konusu ise de bu, oldukça zordur. Aynı ilişkinin, çocuğun ailesiyle de kurulması gerekiyor. Çocukluk otizmi gibi, çocukluk şizofrenisinde de yeterli bilimsel bilgilere henüz ulaşılamamıştır. Genç

yaşta başlayan ve insanın gerçeklerden koparak, kendine özgü dünyasının gerçekleriyla yaşadığı; **duyuş, düşünüş ve davranışlarda önemli bozukluklar**la beliren bu psikotik hastalığa şizofreni adını **Eugen Bleuler** vermiştir (1911). Bu bozukluğu daha önce, 1896'da **Kraepelin, erken bunama** (dementia praecox) diye adlandırmıştı. Şizofreninin nedenleri de tedavisi de henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinde yatan hastaların yarısı şizofrendir. Tedavi edilenlerin yarısı, yeniden hastaneye dönüyor. Bu süreğen hastalığa uygulanan tedaviler, genellikle belirtilere göredir. Şizofreni hem organik hem de psikolojik kaynaklı bir hastalık olarak tanımlanıyor. Nedenleri ve belirtilerindeki **karmaşıklık** ve **binişiklik** yüzünden şizofreninin sınıflandırılmasında da güçlükler yaşanıyor. Bir hastaya şizofreni tanısı konması için, o kişi 45 yaşın altında olmalı ve en az 6 ay, davranışlarında bozukluk gözlemlenmelidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO'nun), şizofreninin ortak ölçütlerini bulmak için bir çalışma başlatmıştır. Şizofreni Belirtileri: İnsan benliğinin her alanını etkileyen şizofreniye yakalanan hastada özetle şu belirtiler görülüyor: **(1) Düşünme işlevleri** bozuluyor **(a) Düşünme düzenlerinde bozulmalar** başlıyor. Çağrışım zinciri gevşiyor. Konuşmada kopukluk ve tutarsızlıklar görülüyor. Buna bağlı olarak, sözlü ve yazılı dilin incelenmesinden, tanı için önemli ipuçları elde ediliyor. Çağrışım testleriyle, şizofrenin tepki sıradüzeni (hiyerarşisi) bozuklukları ölçülebiliyor. **(b) Düşünmenin içeriğinde bozulmalar** oluyor. Hasta, sabukluyor. **Sabuklama**nın temelinde yanlış bir düşünce vardır. Bu düşüncenin içeriğini, hastanın yaşamını altüst edecek kadar önemsediği gerçekdışı korku ve güvensizlikleri oluşturuyor. Örneğin, gerçek olmadığı halde, "Yaşamım tehdit ediliyor." diyen şizofrenilinin sabuklamasının en önemli özelliği, değiştirilemez olmasıdır. Düşüncenin çalınması, izlendiği kuruntusu, bedensel sabuklamalar; "Ben Allah'ım" gibi büyüklük; "Çok büyük bir hata yaptım." gibi suçluluk; "Mahallemizin en güzel kızı, beni seviyor." gibi aşk; "Beni cinler yönetiyor." gibi denetlenme sabuklamaları, şizofren hastanın başlıca belirtileridir. *Bkz.* **paranoya. (2) Dikkat ve algı bozuklukları** gösteriyorlar. Şizofren, bir konu üzerinde dikkatini toplayamıyor ve **seçici dikkat**i kullanamıyor. Şizofrende uyarı ile tepki arasında geçen **tepki süresi** uzundur. Buna bağlı olarak tepki için gerekli olan **hazırlayıcı ruhsal ara** da uzuyor. Şizofren, bir uyaran karşısında hazırlık dönemini koruyup sürdüremiyor. Şizofrenlerde bu olgularla ölçülen **anlık dikkat** de

bozuktur. Hasta, dikkati çelen bir uyarının etkisine direnmede başarısızlık gösteriyor; hastanın dikkati kolayca çelinebiliyor. Bu durum, zihinsel karmaşaya (confussion'a) ve algısal işlev bozukluklarına yol açıyor. Algı bozukluğu üst düzeylerdedir. Örneğin, aynadaki saçı sakalı birbirine karışmış görüntüsüne hayran hayran baktığı görülüyor. Hasta, **sanrı**lar görüyor. En çok da kendisine cinlerin "Vur! Öldür!" gibi buyruklar verdiğini, küfürler duyduğunu söylüyor. Kimi şizofrenler, hiç konuşmadıkları halde, düşüncelerinin sesini işitiyorlar. Buna **düşünce yansıması** deniyor. Bunlarda, burunlarına kötü kokular geldiği biçimindeki **koku sanrıları**na; az sayıda **görme ve dokunma sanrılar**ına da rastlanıyor. **(3) Duygulanım** (affect) **bozuklukları** gösteriyorlar. Şizofrenlerde taşkınlığa varan öfke, sevinç, neşe tepkileri görülüyor. Künt duygulanımda, duygusal anlatımların şiddet ve frekansında azalma görülüyor. Donuk duygulanımda, duygusal anlatımlar yitiriliyor; yüz, maske görüntüsü kazanıyor; ses tonu da bu donukluğa eşlik ederek tekdüzeleşiyor. Uygun olmayan duygulanımda (affective labilite'de) ise heyecan anlatımı ile söylenen arasında bağ bulunmuyor. Örneğin, gülünç bir şey anlatılırken hasta ağlıyor; ölüm gibi büyük acı karşısında da gülüyor. Şizofrenlerdeki duygulanım bozuklukları, kimi normal insanlarda da görülebilen duygulanım bozukluklarından daha yoğun ve şiddetlidir. **(4) Ruhsal-devimsel bozukluklar** gösteriyorlar. Hareket, şizofrende tepkisizliğe dek azalabiliyor. Hasta, çalışmaya yönelik hareket yeteneğini yitiriyor, üretimi düşürüyor. Giyim kuşamına dikkat etmiyor. İlerlemiş olaylarda içe kapanıyor, kendine özgü bir dünyada yaşıyor. Şizofrenin dünyasında nesnel gerçekler, yerlerini çarpıtılmış ve mantık dışı olmuş öznel gerçeeklere bırakıyor. **(5) Gerçeklerle bağlantıları kopuyor**. Hastada kendilik duygusu bozuluyor. Hasta, kendi kimliğini ve kendi varlığının anlamını karıştırıyor; başkasının kimliğini taşır gibi davranıyor; benlik, sınırlarını yitiriyor. Şizofrenlerde birçok belirtinin binişik olması, sınıflandırmaların geçerlik ve güvenirliklerini kuşkulu kılıyor. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütünün 1978 ve 1980 sınıflandırmaları farklıdır. Şizofreni türleri: **Bleuler**'in, **Kraepelin**'in sınıflandırmasına basit şizofreniyi ekleyerek belirlediği sınıflandırmada, şu **dört temel şizofreni türü** yer alıyor: **(1) Basit Şizofreni** (simple schizophrenia): Bu, genç yaşta ortaya çıkan bir şizofreni çeşididir. Basit şizofrenide sabuklama, sanrı ve donuk belirtiler görülmüyor. Egemen belirtiler olarak **duygulanım bozuklukları** ortaya çıkıyor. Basit şizofrenler, çalışamıyor,

sevemiyorlar; küçüklere eziyet ediyorlar. Fazla bir şey istemeden yaşamlarını sürdürüyorlar. Bunlarda düşünce yoksulluğu, umursamazlık, konuşma yavanlığı ilgi çekiyor. Saç, sakal ve giyimleriyle, ihmal edilmiş bir toplumsal görünüm sergiliyorlar. **(2) Donuk Şizofreni** (catatonic schizophrenia): Bu şizofreni, 20 yaş dolayında şizofreninin öbür belirtilerinin yanında, örneğin, bir heykel gibi, aynı konumda, uzun bir süre hareketsiz kalma biçiminde yer alan donuk duruşlar, mumsu esneklik, dilsizlik, olumsuzluk, donma (duygusal katılık) ya da heyecan gibi tipik belirtilerle ortaya çıkan bir şizofreni türüdür. Donma (stupor), bu bozukluğun en belirgin özelliğidir. Hastanın bir beden organına bir biçim verildiğinde, hasta o biçimi bozmadan, saatlerce öyle kalıyor. Hasta, iletişimde karşıt tepkide bulunmuyor. Özellikle konuşma ve yemek olumsuzluğu yaşıyor. Aç da olsa, yemek yemiyor, sonra çalıyor. Saatlerce tuvalette oturup yapmıyor, çıkınca altına ediyor. Donuk şizofrenler, yataklarının kenarında yatıyorlar. Amaçsızca, acayip biçimde yüzlerini buruşturuyorlar. Anne karnındaki gibi tipik duruşlara giriyorlar. Bunlarda imrenme anlatımı, el sıkmada duraksama ve uykusuzluk görülüyor. **Delirium actum şizofreni** gibi kimi şizofreni türleri, şiddet tepkileriyle ortaya çıkıyor. Hasta, vurup kırıyor, ısırıyor, üstünü başını yırtıyor; kendisiyle ilişki kurulamıyor. Hastanın yüzünü dehşet anlatımı kaplıyor. Yemek yemediği için hasta, ağızdan tüple besleniyor. Bu olayların çoğu, ölümle sonuçlanıyor. Şizofreninin bir başka türü olan **Amok** ise, daha çok, ilkel kabilelerde görülüyor. Hasta, ne yaptığını bilmeden, elindeki silahla, yoruluncaya dek insan öldürüyor. Donuk şizofreni, bugün daha az rastlanılan bir şizofreni türüdür. **(3) Paranoid Şizofreni** (paranoid schizophrenia): 30 ve sonraki yaşlarda ortaya çıkan bu şizofrenide sabuklamalar ve kaynak düşünceler görülüyor. Kendisinin önemli bir kişi olduğu ve yabancı güçlerce izlendiği biçiminde baskı sanrıları ile görme ve işitme sanrıları bulunuyor. Hasta, radyo ve TV'de işittiklerinin kendisiyle ilişkili olduğunu söylüyor. Sanrıları ve kuruntuları onu sert, kavgacı bir kişilik sergilemeye de itebiliyor. **(4) Gerilemeli Şizofreni** (herbefrenic schizophrenia): Bu şizofreni türü, genç yaşların hastalığıdır ve yaygındır. Öteki türlerden daha renkli belirtilerle ortaya çıkıyor. Hasta, dağınık bir görünüm sergiliyor; eski güzelliklerini yitirdiği kaygısını taşıyor. Açıkça mastürbasyon yapıyor. Anlatımında kopukluk, konuşmalarında yinelemeler, çocukça kıkırdamalar görülüyor. Şizofreniyi bir hastalık olarak görmeyenler de vardır. **Ullmann ve Krasner'ın**

toplumsal öğrenmeci yaklaşımına göre şizofreni, toplumsal bir roldür. Bu rol, tuhaf davranışlara dikkatleri yoğunlaştıran ruh sağlığı çalışanlarınca pekiştiriliyor. Şizofreniyi çevre; yani toplum üretiyor. **Laing'e göre** de şizofreni, bir hastalık değildir; sorunlu bir davranışa konulmuş bir etikettir. Gerçek sorunlu olan ve hastaneye yatması gereken, ailedir. **Psikanalitik görüşe göre şizofreni** ise birincil özseverlik (benliğin ilkelbenlikten ayrılmadan önceki evresi) durumunda bir gerilemedir. Bunların dış dünyayla ilişkilerini yitirişlerinin nedeni, bu nitelikteki gerilemeden kaynaklanıyor. Şizofren, özellikle ilkelbenlik dürtülerini baskı altında tutabilmek için **gerileme mekanizması**nı kullanıyor. Şizofreniyi organik beyin bozukluklarından ayıran en önemli ölçüt, şizofrenlerde bellek bozukluğunun görülmemesidir. Şizofrenlerde **beynin ön bölgesi** (prefontal bölge) iyi çalışmıyor. Bunun sonucunda şizofrenlerin bilgi işlem yetenekleri zayıflıyor. Algılama, uslamlama, karar verme mekanizmaları bozuluyor. Bir beyin hastalığı olan şizofreni, beyin kimyasındaki bozulmaya, düşünce bozukluğuna dayanıyor. Genellikle kalıtım yoluyla aktarılıyor. Daha sonra çevre, yaşanan olaylar, hastalığın ortaya çıkmasında etken oluyor. Şizofreni, özdeş ikizlerde yüzde 88 oranında görülürken, ayrı yumurta ikizlerinde bu oran, yüzde 14'lere düşüyor. *Bkz.* **SULLİVAN, Harry Stack; psikoz öncesi yapılar ((1) şizoid yapı); şizofrenide ikincil belirtiler; şizofreniforn bozukluk; şizofrenik varoluş; şizofreni sonrası depresyon; şizofrenojenik anne baba; şizotip kişilik bozukluğu; tepkisel şizofreni.**

şizofrenide ikincil belirtiler *Bkz.* **yardımcı belirtiler.**

şizofreniform bozukluk (schizophreniform disorder) Şizofreni tanı ölçütlerinin tümüne uyan; ancak, genellikle 2 hafta ile 6 ay arası gibi daha kısa süreli olan ve sıklıkla duygusal çalkantılar, korku, zihin karışıklığı; özellikle de canlı sanrılar ile tanımlanan bozukluk. Hastalığın gidişi, şizofreniye göre daha olumludur; hasta, eski işleyiş düzeyine dönebiliyor. *Bkz*. şizoafektif bozukluk; tepkisel şizofreni.

şizofrenik varoluş *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

şizofreni sonrası depresyon (postschizophrenic depression) Akut şizofrenik olay sonrasında ya da iyileşme sırasında ortaya çıkabilen bir depresyon dönemi. Kimi otoriteler bunu şizofrenik bozukluklardaki her iyileşmede rutin bir olay olarak ya da daha önceden var olup şizofrenik

olayla maskelenen bir ruhsal bozukluğun ya da şizofreni tedavisinde kullanılan ilaçların bir yan etkisi olarak değerlendiriyorlar.

şizofrenojenik anne baba (schizophrenogenic parent) Soğuk, reddedici, kusursuzcu, duyarsız ve baskıcı; ayrıca aşırı koruyucu, bağımlılığı kamçılayıcı olan ve çocuklarına karşı aynı anda hem katı ahlakçı hem de baştan çıkarıcı bir tutum gösteren ve çocuklarında şizofreninin gelişmesinde etken olduğu düşünülen anne baba. Böyle anne babaları olan çocuklar, olgunlaşmamış, çaresiz, kaygılı, cinsel çatışmaları olan bir yapı geliştiriyorlar. Bu özelliklere sahip olan ailelerde yetişen çocukların, şizofreniye daha yatkın oldukları düşünülüyor.

şizoid (schizoid) 1. Şizofreni ile ya da bu hastalığa yakalanmış kişiyle ilgili; ***içekapanık.*** **2.** Şizofreninin kimi bilişsel ve davranışsal özelliklerini taşıyan; ancak, **psikotik** olmayan. **3. Şizoid (içekapanık) kişilik bozukluğu. 4.** Çocuklukta ya da erişkinlikte görülen şizoid kişilik bozukluğu.

şizoid kişilik bozukluğu (schizoid personality disorder) Utangaçlık, toplumsal yaşama ilgisizlik, sıklıkla düş kurma, yakın ilişkilerden ya da rekabetten kaçınma, duygusal soğukluk; eleştiriye, övgüye ve başkalarının duygularına kayıtsızlık gibi davranışlar gösteren; ancak, şizotip kişilik bozukluğunda gözlemlenen düşünce ya da davranış tuhaflıkları göstermeyenlerin kişilik bozukluğu. Bu kişiler, rahatsız edici yaşantılara, görünürde yaşamdan uzaklaşmaya tepki gösteriyor; ancak, düşmanlık, saldırganlık gibi duygularını dışa vuramıyorlar.

şizotimik huy *Bkz.* **KRETSCHMER, Ernest.**

şizotip kişilik bozukluğu (schizotypal personality disorder) **Şizofreni** tanısı için gerekli ölçütlere uyacak kadar şiddetli olmayan çeşitli algı, düşünce, iletişim ve davranış tuhaflıklarıyla tanımlanan bir kişlik bozukluğu. Söz konusu bozukluğa bu tanının konulabilmesi için şu belirtilerden en az dördünün görülmesi gerekiyor: Büyülü düşünme, referans düşünceleri ya da paranoid düşünce, kişiliksizleşme ya da yinelenen algı bozuklukları ve yanılsamalar; tutarlı, ama bulanık ya da **metaforik konuşma**; toplumsal tecrit, insanlardan uzaklaşma, duygusuzluk, kuşkuculuk ya da paranoid düşünceler ve gerçek ya da düşsel eleştiriye karşı aşırı duyarlılık.

şok (shock) **1.** Ruhsal dengede birdenbire ortaya çıkan bir bozulma; ***akut şok.*** **2.** Vücuda elektrik akımı verilmesi; çarpı. *Bkz.* **şok tedavisi 3.** Kan

basıncının (tansiyonun) aşırı düşmesi nedeniyle organların yeterli oksijen alamaması durumunda ortaya çıkan ve halsizlik, solgunluk, ağızda kuruluk, çarpıntı, soğuk terleme, kaygı gibi belirtilerle ortaya çıkan bir bozukluk *Bkz.* **akut şok psikozu; şok altı tedavi; şok tedavisi; şok tepkisi.**

şok altı tedavi (subshock therapy) Şok yaratmayacak kadar hafif bir elektrik akımıyla uygulanan tedavi; şok altı sağaltım.

şok sağaltımı *Bkz.* **şok tedavisi.**

şok tedavisi (shock therapy) Başka tedavi yöntemlerine tepki vermeyen ağır ruh hastalıklarında tercih edilmese de son çare olarak başvurulan ve hastayı bir **bilinç yitimi** ya da **konvulsiyon** durumuna sokmak için beyne elektrik akımı verme yöntemi; şok terapisi; şok sağaltımı. *Bkz.* **elektrokonvülsif tedavi.**

şok tepkisi (shock reaction) Deprem, trafik kazası gibi sarsıcı bir olaydan hemen sonra ortaya çıkan **akut duygusal bozukluk**. Şok **evresi** denilen bu evrede hasta genellikle şaşkınlık geçirdiği için aldığı yaraların ayrımına varamıyor; ağır durumlarda **yönelim duygusu**nu yitiriyor ve olay anını anımsayamıyor.

şok terapisi *Bkz.* **şok tedavisi.**

şuur *Bkz*. **bilinç.**

şuurluluk *Bkz.* **bilinçlilik.**

şuurlu mukavemet *Bkz.* **bilinçli direnç.**

şuursuz hafıza *Bkz.* **bilinçsiz bellek.**

şuursuz saiklenme *Bkz.* **bilinçsiz güdülenme.**

şüphe *Bkz*. **kuşku**.

T

tabakalaşma (strafication) Toplumun, her biri yaşam kaynaklarına ve iktidara farklı bir erişim düzeyine, farklı **rol** ve **statü**lere sahip olan **grup**ların ya da **sınıf**ların oluşması. Bu terimler, sosyoloji ve sosyal psikolojinin temel terimleri arasında yer alıyor. *Bkz*. **toplumsal tabakalaşma.**

tabakalaşmış örneklem (stratified sampling) Örneklem yanılgılarını azaltmak ve daha dengeli bir örneklem elde etmek amacıyla popülasyondaki yaş, cinsellik, sınıf, eğitim düzeyi gibi farklı grup, tabaka ve benzerlerinin seçilen örneklemde popülasyon içindeki ağırlıklarıyla orantılı biçimde temsil edilmeleri için her grup ve tabakadan popülasyondaki oranına göre alınan örneklem.

tabii seleksiyon *Bkz* **doğal ayıklama.**

tabu (taboo) **1.** Özgün anlamıyla aynı anda hem kutsal hem tehlikeli, tekin olmayan ve dinsel yasaklarla örülen bir nesne, kişi, eylem, yer, hayvan ya da bitki. **2.** Bir yerin, kişinin, eylemin ve benzerlerinin toplumsal-kültürel olarak yasaklanması; bu biçimde konulan yasaklar. *Bkz.* **bekâret tabusu; ensest tabusu.**

tadoma (tadoma) Görme ve işitme engellilerin, parmaklarını konuşmacının dudaklarına ve yüzüne koyarak söylenenleri anlamaya çalıştığı bir tür konuşma yöntemi. Terim, 1930'lu yıllarda bu tekniği kullanan **Tad** ve **Oma** adlı iki öğrencinin adlarından oluşturulmuştur.

tahayyül etme *Bkz.* **imgeleme.**

tahlil *Bkz.* çözümleme.

tahmin *Bkz.* **kestirim**.

tahmin değişkeni *Bkz.* **kestirim değişkeni.**

tahmin etkililiği *Bkz***. kestirim etkililiği.**

tahmine yönelik araştırma *Bkz.* **kestirime yönelik araştırma.**

tahmin geçerliği *Bkz.* **kestirim geçerliği**.

tahsil *Bkz.* eğitim; öğrenim.

tahsil kabiliyeti *Bkz.* öğrenim yeteneği.

takınak (obsession) Doyumu engellenen ve kaygı yaşanmasına yol açan içgüdü ve dürtülere karşı benliği savunmak amacıyla beliren tepki; ***obsesyon***, ***takınç, baskın düşünce, takıntlı düşünce.*** Takınaklı kişi, içinde tehlike, yitme, saygınlığı yitirme korkusunu taşıyor. Takınaklı tepki ile kişi, bunların oluşturduğu sıkıntıdan kurtulma çabasını gösteriyor. Takınaklı düşünce nevrozuna 10 yaşından önce çok az rastlanmakla birlikte, yetişkinlerde görülen takınakların yarısı, çocukluk döneminde başlıyor. Örneğin, kişi, yerdeki çatlaklara basınca; geçen arabaları, elektrik direklerini saymayınca, annesinin başına kötü şeyler geleceği korkusuna kapılıyor. Evden çıkarken sağ ayağını atmayı uğursuzluk sayıyor. Takınak, kişinin kendisince de yersiz, aşırı, akıl dışı kabul edilen yoğun ve inatçı bir korku (fobi) biçiminde ortaya çıkıyor. Korkulan şeyden kaçınamama durumunda, yoğun bir kaygı ve panik yaşanıyor. Uçak, açık ve kapalı alan, karanlık, yükseklik, fare, hamam böceği, yılan, örümcek fobisi gibi yaygın olan fobiler birer takınaktır. *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz; kompulsif tepki.**

takınaklı davranış *Bkz.* **kompulsif nevroz.**

takınaklı düşünce *Bkz.* **obsessiz-kompulsif nevroz.**

takınaklı düşüncelere dalma *Bkz.* düşüncelere dalma zorlanımı.

takınaklı tip *Bkz.* **libidinal tipler.**

takınaklı-zorlanımlı bozukluk *Bkz.* **obsessif-kompulsif bozukluk.**

takınaklı-zorlanımlı nevroz *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz.**

takınak nevrozu *Bkz.* **zorlanım.**

takıntılı düşünce *Bkz***. takınak.**

takistoskop (tachistoscope) Görsel uyarıcıları kısa; ancak kesin sürelerle sunan bir aygıt. 1-2 milisaniyeye dek duyarlı zaman ayarlaması yapabilen bu aygıt, bellek araştırmaları gibi çeşitli deneylerde ve kimi zaman da tanı

amacıyla kullanılıyor. Sözcükler, resimler, imgeler, simgeler, bu aygıtla görüş alanının sağına ya da soluna duyarlı bir biçimde sunulabiliyor.

taklit (imitation) Bir kişinin ya da grubun davranışlarını bilerek ya da bilmeden kopya etme süreci ya da alışkanlığı. Tutum ve davranışlarımızı, becerilerimizi, geleneklerimizi edinmede taklit, belirleyici olan temel öğrenme biçimlerinden biridir. Taklit, genelde normal bir davranış olmasına karşın, örneğin, **ekolali**de olduğu gibi hastalıklı bir biçim de alabiliyor. *Bkz.* **psikomotor beceriler.**

taklit etme ve örnek alma yoluyla öğrenme *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

taklit intiharı (suicide contagion) Birçok insanın art arda intihar etmesi; ***intihar salgını.***

taksis *Bkz.* **taktik.**

taktik (tactic) **1.** Taksis (taxis). Organizmanın uyarıcı kaynağına yönelmesi ya da bu kaynaktan uzaklaşması. Bitkilerdeki bu yönelmeye **tropizm**; hayvanlarınkine ise **taksis** deniyor. **2.** Daha geniş kapsamlı bir stratejinin ya da daha kısa süreli bir planın parçası olarak gerçekleştirilen eylem basamakları.

takvim yaşı (life age, calender age, chronological age) Kişinin doğum tarihinden, içinde bulunduğu ana dek geçen süre.

takvim yöntemi (calendar method) **Aybaşı**ları düzenli olan kadınların uygulayabildiği doğal bir **gebelikten korunma yöntemi.** Bu yöntemde, güvensiz denen dönemde cinsel ilişkiden ya da korumasız cinsel ilişkiden kaçınılıyor. Bu dönem, en kısa ay -17 gün ile en uzun ay -13 gün arasındaki dönemdir. Örneğin, en kısa ayı 25 gün; en uzun ayı 32 gün olan bir kadının güvenli dönemi 25-17= kanamanın başladığı günden itibaren 8. gün ile 32-13=19. gün arası olacaktır.

talamik duygu kuramı (thalamic theory of emotion) **Cannon-Bard**'ın, coşkuları, **beyin kabuğu** ile etkileşim içinde olan **talamus**un yönettiğini savunduğu görüşü. *Bkz.* **Cannon-Bard duygu kuramı.**

talamus (thalamus) Beyinde; **beyin yarımküreleri**nin altında, **beyin sapı**nın hemen üstünde **diensefalon**da yer alan; sağ ve sol olarak iki bölümden oluşan; omurilik, beyin sapı ve beyin kabuğu arasındaki sinyal alışverişinde bir **role istasyonu** gibi çalışan, çok sayıdaki çekirdek ile **gri madde**den oluşan bir merkez. Çekirdekler; **beyin kabuğu altı, aktarma** ve **bağlama çekirdekleri** olarak üç grup oluşturuyor. **Getirgen ve**

götürgen demetlerin çekirdeklerinin talamusta bulunması, talamusu beynin röle ve aktarma merkezi yapıyor. Koku duyusu dışındaki tüm uyaranlar talamusta toplandığı için talamus, gelen bu bilgiyi beyin kabuğuna aktararak bilinçli kılıyor. Böylece talamus; **bilinçlilik, uyanıklık ve dikkat, duygusal değişiklikler, ağrı, dokunma, seslerin ayırt edilmesi** gibi duyumların değerlendirilmesinde etkin bir rol oynuyor *Bkz*. **beyin; Cannon-Bard duygu kuramı.**

Talbot-Plateau Yasası (Talbot-Plateau law) Bir ışığın, kesintisiz algılanacak biçimde yanıp sönmesi durumunda algılanan parlaklığının, yanıp sönme süreleri arasındaki orana bağlı olarak azalacağı ilkesi. Örneğin, yanıp sönme sürelerinin eşitliği durumunda algılanan parlaklık, yanma süresindeki parlaklığın yarısına eşit olacaktır. Algılanan bu parlaklığa Talbot-Plateau parlaklığı deniyor.

talep *Bkz*. **istem.**

tam algı (apperception) Bir şeyin algılanan özellikleri, eskiden kazanılmış ve benzeş olan ya da onların ilgili bulunduğu bilgilere bağlanıp tam olarak anlaşılabilir duruma geldiğinde gerçekleşen algı.

tam algı yığını (apperception mass) Yeni nesnelerin nasıl algılanacağını, yeni düşüncelerin nasıl kavranılacağını belirleyen ve **Herbart**'ın zihinde var olduğunu söylediği düşünceler kümesi.

tamamlama (completion) **1.** Sinir sisteminin, gelen bilgilerdeki tutarsızlıkları ya da boşlukları görmezlikten gelerek eksiksiz bir bütünlük algılama eğilimi. Buna dayanılarak **ihmal sendromu**nun bir ölçüdeki nedeninin de aşırı tamamlama olabileceği düşünülüyor. **2**. (consummation) Cinsel birleşme olmadan evliliği hukuken geçerli saymayan kimi ülkelerde kullanılan bir terim. Cinsel birleşme ise penisin döl yoluna girmesi olarak tanımlanıyor. Eşlerden birisi evliliği tamamlamayı (cinsel ilişkiyi) reddederse, evlilik geçersiz kılınabiliyor. Kimi ataerkil toplumlarda tecavüz de tamamlama sayılıyor ve erkek, söz konusu kadının karısı olduğunu ileri sürebiliyor.

tamamlama testi (completion test) Sayı, resim, çizgi ya da sözcüklerden oluşmuş bir dizideki eksik parçayı ya da parçaları bulmayı gerektiren test.

tamamlayıcı davranış *Bkz.* **tamamlayıcı eylem**.

tamamlayıcı eğitim (continuing education) **1.** Zorunlu eğitim sınırlarının dışına çıkmış ya da orta öğretim ve yüksek öğretimden ayrılmış gençlerle

yetişkinlere okuma, öğrenme ve gelişme olanakları sağlayan her önlem. **2.** Yetişkinlere, örgün eğitim programları ya da akademik programlar yerine, esnek programlar sunan özel okul, merkez ya da kurumlarda verilen eğitim.

tamamlayıcı evlilik (complementary marriage) Karıkocanın kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış aile rolleri üstlendiği bir evlilik biçimi. Örneğin, ailenin ekonomik gereksinimlerini karşılayan kocanın ev dışında bir uğraşı olmasına karşılık, kadının temel sorumluluğunun evle, çocuk bakımı ve eğitimiyle, aile üyelerinin tamamının duygusal gereksinimlerini karşılamakla sınırlıdır. *Bkz.* **evlilik (Geleneksel Evlilik).**

tamamlayıcı eylem (consummatory act) Sıklıkla yinelenen belli bir etkinliği güdüleyen nedensel etkenlerin düzeyini, etkinliğin sonlanmasına yol açacak kadar azaltan bir eylem; ***tamamlayıcı davranış.*** Çiftleşmenin kur yapmayı; yeme eyleminin yiyecek arayışını sonlandırması, bunu örneklendiriyor.

tamamlayıcı gereksinimler (complementary needs) İki insan arasındaki ilişkide her birinin diğerinde eksik olan bir şeyi tamamlama eğilimi gösterdiğini savunan görüş. Eşlerden birindeki aşırı egemenlik gereksiniminin, diğerindeki aşırı boyun eğme gereksinimini tamamlaması, bu görüşü örneklendiriyor. Buna göre insanlar, kendilerindeki eksikleri tamamlayacak olan farklı insanların çekimine kapılıyor.

tamamlayıcı içgüdü (complementary instinct) **Psikanalize göre**, bir içgüdünün birbirine karşıt olan ve birbirini bütünleyen iki görünümü. *Bkz.* **içgüdü kuramı (İçgüdüler).**

tamamlayıcı renkler (complementary colors) Kırmızı-yeşil, mavi-sarı ışıkların eşit oranlarda karıştırılması durumunda beyaz rengin elde edilmesinde olduğu gibi, beyaz elde edecek biçimde birbirini tamamlayan renkler. Tamamlayıcı renkler, **renk çemberi**nde yaklaşık olarak birbirinin karşısında yer alıyor.

tamamlayıcı roller *Bkz.* **tamamlayıcı evlilik.**

tamamlayıcı terapiler *Bkz.* **alternatif tedaviler.**

tamamlayıcı tıp *Bkz.* **alternatif tıp.**

tam arama (exhaustive search) Bellekte arama yapılırken bütün seçeneklerin gözden geçirilmesi. Arama, istenilen bilgiye ulaşıldıktan sonra bile sürüyor.

tam çalışma (working thorough) **Psikanalize göre**, hastanın bilinçdışı araçları dışavurmaya yönelik direnmelerinin bilinçli olarak üstesinden gelmesi ve yaşadığı sorunların kaynağında yatan bastırılmış duygularıyla, korkutucu dürtüleriyle, iç çatışmalarıyla yeniden, yeniden yüzyüze getirildiği süreç. Bu sürecin amacı, hastanın içgörüsünü artırmak ve çatışmalarıyla başa çıkmasına; böylece yeni ve daha yapıcı davranışlar geliştirmesine yardımcı olmaktır.

tam donanımlı (totipotent) **Embriyolojide** bir **hücre**nin ya da çekirdeğin, ilgili organizmada bulunan her türlü farklılaşmış hücrenin oluşmasını sağlama yetisi. Tam donanımlı tek hücre, bölünme yoluyla organizmanın tamamını üretebiliyor. *Bkz.***kromozom; gen; genetik.**

tam gözetim kurumları (total institution) İnsanların, yaşamlarının belli dönemlerinde toplumun geri kalanından tecrit edildiği; bütün davranışlarının en küçük ayrıntısına dek planlandığı, denetlendiği **hapishane, psikiyatri kliniği** gibi yerler. Bu denetleme ve planlama sonucunda söz konusu kişiler topluma yeniden girmekte oldukça zorlanabiliyorlar. *Bkz.* **kurumsallaşma; yeniden toplumsallaşma.**

tam iletişim (totalcommunication) İşitme engellilerle olabildiğince etkili bir iletişim sağlamak için her türlü **işitsel dil, işaret dili** gibi görsel tekniğin bütünleştirilmesine dayalı bir yaklaşım. *Bkz.* **iletişim.**

tam itme sağaltımı *Bkz.* **tam itme tedavisi.**

tam itme tedavisi (total-push therapy) **Myerson**'un ağırlıklı olarak hastanede kalan süreğen şizofren hastalar için geliştirdiği ve günümüzde hastane koşullarının önemli ölçüde iyileştirilmesine yol açan destekleyici bir tedavi yaklaşımı; ***tam itme terapisi, tam itme sağaltımı.*** Myerson, hastaların moralini yüksek tutmak ve kötüleşmeyi önlemek için, oldukça **uyarıcı bir çevre oluşturma**ya ve hastaları sürekli olarak günlük yürüyüşler, spor; daha sonra iyileşme görüldükçe müzik, dans, el sanatları, mesleksel tedavi gibi etkinliklerle özendirmeye çalışmıştır. *Bkz.* **tedavi topluluğu.**

tam itme terapisi *Bkz.* **tam itme tedavisi.**

tam öğrenme (mastery learning) **Bloom**'un geliştirdiği önemli bir öğrenme modeli. Bloom, tam öğrenme ile ilgili görüşlerini ve onların gerekçelerini şöyle açıklıyor: **Bireysel ayrılıklara uygun olarak yapılan öğretim, öğrencilerin yüzde 75'i ile yüzde 90'ını öğrenim hedefine ulaştırabiliyor. Öğrencilerin belli bir ders konusuna ilişkin öğrenim**

görevlerini yerine getirmede yararlandıkları yetenekleri birbirine eşit değildir. Yeteneklerine bağlı olarak, **öğrenme hızları** da farklıdır. Her öğrenci, belli bir konuyu farklı sürelerde öğrenebiliyor. O nedenle öğretmen, her öğrenciye, belli bir **öğrenim görevi**ni tamamlayabileceği kadar süre vermelidir. Kendisine yeterli süre verildiğinde ve uygun öğrenim ortamı hazırlandığında her öğrenci, öğrenim görevlerini başarıyla sonuçlandırıyor. Her öğrencide farklı olan bir başka değişken, **öğrenme güdüsü**dür. Her öğrenci, kendi öğrenme güdüsünün gücü ölçüsünde, öğrenim görevini yerine getirmeye çabalıyor; öğrenme miktarını, kendi öğrenme güdüsünün gücü ölçüsünde artırabiliyor. Öğrencinin konuya karşı duyduğu ilgiyi, öğrenmeye etkin katılımını ve öğrenim sırasında karşılaştığı öğrenme güçlüklerini aşma isteğini, onun öğrenme güdüsünü yönlendiren temel etken durumundaki **akademik benlik tasarımı** besliyor. Öğrenme sırasında yaptığı yanlışlardan pay çıkarmasını; öğrenme sürecinde yaşanan engelleri sabırla aşmasını ise benliğine, öğretmene ve ders konusuna karşı geliştirdiği **tutumlar** belirliyor. Bir farklılık da **öğrenim durumlarını anlayabilme**de görülüyor. Bunun belirleyicilerinden biri, kişinin **dil ve okuma becerisi**dir. Dil ve okuma becerilerini; **dinleme, dinlediğini anlama, sözlü ve yazılı anlatım gücü** oluşturuyor. Dil ve okuma becerisinin yanı sıra, dersle ilgili **temel ön bilgi ve beceriler** kazanılmış; **konuyla ilişkili terimler** de daha önce öğrenilmiş ise, öğrenim durumlarına ilişkin yaşantıların edinilmesi kolaylaşıyor. Öğrenmenin gerçekleşmesinde ayrıca, öğretmenin **göze ve kulağa hitap eden araçlar**dan yararlanması, **somuttan soyuta ilkesi**ni bireysel yeteneklere göre uygulaması da önem taşıyor. Öğretimin niteliğini en iyi, öğretmen denetliyor. Öğretimi hedefine, **öğrencilerin ilgi, gereksinim ve yetenekleri**ne uygun olarak düzenlenen **öğretim durumları** ulaştırıyor. Tam öğrenme modelinde **öğrenci başarısı**, normal dağılım eğrisi yerine, sağa (üst puanlara doğru) **çarpık bir dağılım gösteriyor. Eğitimin görevi**, öğrenci gizilgücünün gelişimini normal dağılımla sınırlama yerine, bireysel ayrılıklara işlerlik kazandırarak, öğrenciyi ulaşabileceği son noktaya yaklaştırmaktır. **Tam öğrenme stratejisi**yle yetişen öğrenci, öğrenmeye ayırdığı zamanı gittikçe kısaltıyor. Öğrenci, bunu yalnızca **öğrenme durumlarını anlama yeteneği** ile gerçekleştirmiyor; okul içinde ve okul dışında aldığı **eğitimin niteliği** de bu konuda etkili oluyor. **Öğretmen**, bu iki değişkenle ilgili uygun koşulları yaratarak sınıfta öğrencilerin büyük çoğunluğunun tam

öğrenmesini sağlıyor. Çağdaş eğitimde **öğretim** terimiyle, her öğrencinin anlama yeteneğine göre öğrenim görevinin ve bu görevi yerine getirmek için izlenecek yolların belirlenişi dile getiriliyor. **Anlama**da sözel yetenek, genel bir etkendir. **Sözel yetenek**, okul öncesinde ve ilköğretim döneminde fazla etkilenmiyor. Bu yetenekteki değişim, daha sonra da düşük düzeyde sürüyor. Her öğrenme güçlüğünün giderilmesinde olduğu gibi, sözel yeteneğe ilişkin **öğrenme güçlüklerinin giderilmesi**nde de öğrencilere işbirliği ve etkileşime dayalı **üçer kişilik küme çalışması** yaptırmak, daha yararlı oluyor. Ancak, bundan da yararlı olanı, **öğretmenle öğrencinin bire bir ilişkisi**yle sürdürülen çalışmalardır. Farklı sözel yetenekleri olan öğrencileri ise, **farklı okuma yeteneklerine yanıt verebilen**, aynı konuda; ama, birbirinin seçeneği durumundaki **ders kitapları**yla yapılan öğrenme çalışmaları, verimli sonuçlara götürüyor. **Çalışma kılavuzlarıyla programlanmış öğretimin sunduğu yöntemler**in, ağır ilerleyen, çok alıştırma ve yinelemeye gereksinim duyan, sık pekiştirme isteyen öğrencilere daha yararlı olduğu görülüyor. Öğrenme isteği ve bilişsel gücü sınırlı öğrencilere ise **gör-işit araçları, akademik oyunlar, somut gösteriler**, daha ilginç geliyor ve etkili öğrenim yaşantıları kazandırıyor. Öyleyse yapılması gereken, sınıftaki her öğrenciye en elverişli öğrenme olanağı verecek bol ve çeşitli yöntem, araç gereç sağlamak; **öğretmenin kılavuzluğu**nda, kendi anlama yeteneğine uygun düşenleri seçme ve bireysel olarak bunlardan yararlanma fırsatı vermektir. **Öğrencinin öğrenmeye güdülenme düzeyi** ve **öğrenmeye katılma isteği**ni, onun geçmiş yaşantıları, başarıları ve bilişsel öğrenmelerle ilgili olarak geliştirdiği **duyuşsal öğrenmeler**i belirliyor. Geçmişteki çabası **ödül**lendirilmişse, öğrencinin aynı çabayı sürdürdüğü görülüyor. Geçmişteki çabasının bir işe yaramadığını gören öğrenci ise ne içinde bulunduğu andaki öğrenmeye karşı istek duyuyor ne de öğrenmeye katılıyor. Ödülün sıklaştırılması, öğrencide öğrenmeyle ilgili güdü ve çabayı artırıyor. Bütün bu değişkenler, bireysel ayrılıkları besleyen olağan öğrenme koşulları içinde her öğrencinin ilgi ve gereksinimine göre sunulduğu zaman, öğrenme süresinde azalma; öğrenme miktarında ise artış gözlemleniyor. Tam öğrenmeyi sağlayan **biçimlendirilmiş değerlendirme stratejisi**, konunun öğrenilmemiş yönlerine tanı koymaya yaramaktan başka, hangi yöntem ve araç gerecin, hangi öğrenci için uygun olduğuna tanı koymaya da yarıyor. Ünite değerlendirmesi için, tam öğrenme gerçekleşene dek, seçenek olabilen yöntem ve araç gereçlerden

yararlanılıyor. Tam öğrenme modelini değerlendirme stratejisinin ikinci önemli yönünü ise **genel değerlendirme**nin, bunların toplamı olarak ele alınışı oluşturuyor. Öğrenciler arasında, **yarışmadan çok, iş birliği**ne ağırlık verilerek gerçekleştirilen tam öğrenme çalışmaları ile öğrencilerin **yüzde 90**'a yakını **tam öğrenme**ye (A notuna) ulaşmakla kalmıyor; **benlik tasarımı**nda da olumlu değişmeler oluyor. Bu da ruh sağlığı için güçlü bir kaynak oluşturuyor. Yine bu modelle öğrencide, çevresini denetleme **duygusu** geliştiriliyor. Tam öğrenme ile öğrencide, **sonraki öğrenmeler için güdülenme** yaratılıyor; öğrenci, kendi ilerlemesini görerek öğrenme zevkini tadıyor; öğrenmeye karşı **yeni ve sürekli ilgi** oluşturuyor. Geleneksel öğretim gören öğrenci ise öğrenmeyi reddediyor ve eğitimin en son amacı olan **kendini gerçekleştirme** yolunu kendisine kapatıyor. **Sönmez,** Bloom'un öğrenme modelinde **girdi ve işlem değişiklikleri** olarak yer alan **bilişsel giriş davranışları ve duyuşsal giriş karakteristikleri ile öğretim hizmetinin niteliği**ni şöyle açıklıyor: **(1) Öğrencinin bilişsel giriş davranışları ve duyuşsal giriş karakteristikleri bilinmelidir.** Bir derse ya da kursa başlamadan önce, öğrencinin dağarcığında bulunan bildikleri, ilgileri, güdülenmişlikleri, tutumu ve başkaları belirlenmeli; öğretim, bu özellikler göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir. Çünkü bilişsel giriş davranışları, başarıda gözlemlenen varyansın .50'sini; duyuşsal giriş karakteristikleri .25'ini; ikisi birlikte işe koşulunca .65'ini açıklayabiliyor. **2.** Öğretim hizmeti ise en az şu niteliklerle donanmış olmalıdır: **(a) Her eğitim durumunda işaretler (ipuçları) bulunmalıdır.** Bu işaretler kimi öğrenciler için yazılı kaynaklar; kimisi için sözlü açıklamalar; kimisi için de gösteri, model ve açıklamaların birleşimi ya da başka işaretler olabilir. **(b) Her eğitim durumunda pekiştireç bulunmalıdır.** Bunlar, , öğrenciye, kültürel değerlere, dersin niteliğine, zamana, yere ve kazandırılacak hedef davranışlara göre belirlenmelidir. **(c) Her eğitim durumunda öğrencinin etkin katılımı sağlanmalıdır.** Katılım açıkça ya da zihinsel olabilir. Öğrencinin kendikendine yaptığı yineleme ve alıştırmalar da birer katılımdır. **(ç) Her eğitim durumunda dönüt ve düzeltme yer almalıdır.** Grupla öğretimde öğrenme sürecinin her öğrenci için etkililik derecesine ilişkin dönütlerden elde edilen kanıtlara gereksinimi bulunuyor. Öğretmenlerin, gerekli yerde yanlış ya da eksikleri giderici önlemleri almaları gerekiyor. Şöyle bir yol izlendiğinde tam öğrenme stratejisinin başarılı olduğu gözlemlenmiştir: Öğrencilere hem

işlenen ünitede neler öğrenmiş olduklarını hem de öbür üniteye geçmeden önce başka neleri öğrenmeleri gerektiğini belirleyen **izleme testleri** uygulanıyor ve öğrenciler, bunların sonuçlarından yararlandırılıyorlar. Öğrencilerin eksik ya da yanlışlarını düzeltmeden, sonraki üniteye geçmelerine izin verilmiyor. Bu tamamlayıcı eğitim, bire bir çalışmayla gerçekleştiriliyor. Buna olanak olmazsa öğrenciler küçük gruplara ayrılarak çalıştırılıyor**. (d) Ders ya da kursun üniteleri aşamalı olarak sıralanmalıdır.** Bir ünite tam olarak öğrenilmeden sonraki üniteye geçilmiyor. Bilişsel giriş davranışları, duyuşsal giriş karakteristikleri ve öğretim hizmetinin niteliği birlikte gerçekleştirildiğinde bu, başarı varyansının .81'ini açıklıyor.

tam öğrenme stratejisi *Bkz.* **strateji; tam öğrenme.**

tam verimlilik (fully functioning) **Rogers'a göre**, yaşantılara daha açık olma, daha varoluşsal bir yaşam sürdürme, organizmaya daha fazla güvenme, daha tam işlevde bulunma. *Bkz.* **kendini gerçekleştirme**

tanatoloji (thanatology) Ölümün ve ölmenin psikolojik ve tıpsal yönlerini inceleyen bilim.

tanatos (thanatos) **Freud'a göre**, kişiyi saldırganlığa, şiddete, sonsal anlamda özyıkıma güdüleyen içgüdüsel dürtü; ölüm içgüdüsü, ölüm isteği. *Bkz.* **içgüdü kuramı.**

tanı (diagnosis) Teşhis. *Bkz*. **tanılama.**

tanıdıklık yoluyla bilgi (acquanintance) Duyu organlarımız aracılığı ile dış dünyaya ilişkin edindiğimiz ve doğrudan farkında olduğumuz bilgi. İnsanların yüzleri, bilinen yerler ve benzerleri ile ilgili bildiklerimiz bu gruba giriyor.

tanıdık tecavüzü (acquaintance rape) Tecavüzün hukuksal tanımına uyan ve kurbanın tanıdığı kişilerce yapılan zora dayalı cinsel eylem.

tanıklık psikolojisi (psychology of witness) **W. Stern**'in ortaya koyduğu ve **adalet psikolojisi**nin bir bölümünü dile getiren terim. Tanıklık psikolojisi, adliyede bildirilenlerin mantık açısından gerçeğe, ahlak kurallarına uygun olup olmadığını, inandırıcılığını ve anlatılan olayların içinde geçtiği koşulların ele alınmış olan konuya etkisini inceliyor.

tanıklık ruhbilimi *Bkz.* **tanıklık psikolojisi.**

tanılama (diagnosis) Bir hastalığın ya da normaldışı davranışın belirtilerine ve gelişim özelliklerine bakarak onları öbürlerinden ayırt etme; ***teşhis***

etme.

tanılama testi (diagnostic test) **1.** Öğrencilerin özellikle zayıf oldukları konuları belirleyip gerekli giderici önlemleri almak amacıyla sınırlı bir ders konusundaki ya da onun küçük bir bölümündeki başarıyı ölçmek için hazırlanmış test. **2.** Öğrencinin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bir sınav türü. **3. Psikolojik danışmada** kişinin belli bir özelliğini ya da belli özelliklerini belirlemek üzere hazırlanan standart araç.

tanım (definition) Bir sözcüğün ya da önerinin anlamını, önemini açıklama, özel ve başlıca niteliklerini belirtme. *Bkz.* **döngüsel tanım**; **işlemsel tanım.**

tanıma (recognition) Daha önce görülen, işitilen, yaşanan bir şeyi yeniden gördüğünde, işittiğinde, yaşadığında aynı şeyi görmüş olduğunu anlama, fark etme; ***ayrımsama.*** **Anımsama**dan farklı olarak tanıma, ayrıntılı değildir ve bellek izinin temsil ettiği uyarıcının eylem olarak varlığını gerektirir. Örneğin, daha önce görülen bir yüzün, yerin ya da sunulan herhangi bir uyarıcının yeniden görüldüğünde anımsanması, **biliş psikolojisi**nde tanıma olarak açıklanıyor. Klasik bir tarih sınavı ile çoktan seçmeli bir tarih sınavı arasındaki fark, bu iki anımsama biçimi arasındaki farkı iyi örneklendiriyor. İlkinde soruların doğru yanıtlarının bellekten bulunup çıkarılması gerekirken, ikinci sınav biçiminde doğru yanıtlar, sunulan seçenekler arasında yer alıyor. Bu nedenle, rastlantıya bağlı olduğu için, anımsanan miktarın hatırda tutmayı tam olarak ölçtüğü söylenemez. Öte yandan, tanıma teknikleriyle ölçmede, değerlendiricinin yorumu puanlamaya katılmadığı için, daha nesnel sonuçlar elde ediliyor ve bu ölçme daha ekonomik oluyor. *Bkz*. üretme-tanıma.

Tanıma Belleği ((Recognition Memory (**RM**)) Ayrı bir bellek türü olmaktan çok, öteki bellek sistemleri içinde bir alt küme; örüntü tanıma. Hatırda tutmanın ölçülmesinde kullanılan **anımsama** ve **tanıma** arasındaki ilişki, iki farklı yaklaşımla ortaya konuluyor. Bunlardan **birincisine göre**, tanıma ve anımsama, aynı belleğin, aynı işi yapan iki ayrı alt alanıdır. İkincisine göre, tanıma ve anımsama, birbirinden farklı iki kümedir. Bilginin kodlanması bakımından da tanıma ve anımsama, birbirinden ayrı değerlendiriliyor. Anımsamada işitsel bilgi; tanımada ise görsel bilgi kullanılıyor. Ancak, tanıma anımsamaya göre daha kolaydır. Bilişsel psikologların geliştirdiği **bilgi işleme sistemi**'ne göre bilgi,

duyusal kayıttan sonra **STM**’ye geçmeden önce, örüntü tanımaya geliyor. Buna bağlı olarak TB, duyusal kayıttaki bilgiyle daha önce kazanılmış olan bilgi arasında bağ kuruyor ve duyusal girdi, anlamlı bir kavramla eşlendiği zaman tanıma gerçekleşmiş oluyor. Tanımanın, daha çok uyarıcıya anlam verme biçiminde düşünülmesi gerekiyor. Bu açıdan, çoktan seçmeli ve **doğru-yanlış** türü sınavlar, TB’nin işleyiş süreciyle ilgilidir. Tanımayla kodlanmış olan bilgi, STM’ye geçebiliyor. Tanıma belleği, **LTM**’deki bilgiyi de yoğun bir biçimde kullanıyor. Tanıma belleği için, LTM, STM ve **IM**’de birçok deney yapılmıştır. Bunların sonucu olarak TB, bütün bellek sistemleriyle yakından ilişkili olsa da ayrı bir bellek grubu olarak düşünülmüyor. *Bkz.* **bellek.**

tanıma şeması (cognitive schema) **1.** Kişinin geçmiş yaşantılarıyla ilgili bir algılama çerçevesi ya da kalıbı; ***bilişsel şema.*** Kişinin bugünkü ve yarınki yaşantıları, bu çerçeve ile ilişkilendirilerek değerlendiriliyor. Buna, yaşantıları gruplandırmada etkili olan **Gestalt ilkeleri**, en yalın örnek olarak gösteriliyor. Tanıma şeması, bir nesne ya da düşüncenin algılanma ve benimsenme biçimini belirlemek üzere sunulan uyarıcı ya da özelliği ile birleşip yaşantıyla canlı yapıya kazınmış sayılan karmaşık bir örüntüdür. Çok geniş bir kavram olan bu terim, bir nesnenin ayakkabı olarak algılanması gibi çok küçük bir kalıp olabileceği gibi, başka toplumsal gruptan insanların davranışlarını hoş olmayan bir biçimde engellemeye yol açan ırk önyargıları ya da zamanı, geçmiş, gelecek ve şimdi diye üç bölümde kavrama gibi çok daha kapsamlı geniş bir kalıp da olabilir. **2. E. C. Tolman’a göre,** bireyin, insan ve hayvanın dış çevreye ilişkin taşıdığı kapalı sayıltı ve beklentisi; canlının bir tür tanıma haritası, hazırlıklı oluş durumu; ***bilişsel şema***.

tanıma yöntemi (recognition method) Daha önce edinilen bilgileri türlü testler aracılığı ile denetleme yöntemi.

tanımlayıcı araştırma (descriptive research) Neden-sonuç ilişkilerinden çok, gözlemlenebilir özellikleri belirlemeyi ve tanımlamayı hedefleyen; başka deyişle deneysel olmayan, gözleme dayalı araştırma.

tanımlayıcı aşama sırası (descriptive hierarchy) Bir uyarımın zihinsel düzlemde farklı ayrıntı düzeyleriyle temsil edildiğini ileri süren görüş. Bu görüşe göre kenarlar gibi basit özellikler alt düzeyde; köşeler gibi daha karmaşık özellikler ise daha üst düzeylerde temsil ediliyor.

tanımlayıcı davranışçılık (descriptive behaviorism) **B. F. Skinner**'in başlangıçta çevresel olaylar ile davranışlar arasındaki ilişkileri açıklamaya değil, tanımlamaya yönelik çalışmaları için kullandığı terim. *Bkz.* **radikal davranışçılık.**

tanımlayıcı istatistik (descriptıve statistics) Belli bir **popülasyon**dan alınan örneklemden elde edilen **merkezi eğilim, korelasyon, varyans** gibi özel ölçümleri tanımlayan ve özetleyen nicel (sayısal) bilgiler.

tanımlayıcı normlar (descriptive norms) Hangi davranışların toplumsal onay gördüğüne bakmadan, başkalarının belli bir durumda nasıl davranışlar gösterdiğine ilişkin algılar.

tanımlayıcı psikiyatri (descriptive psychiatry) Ağırlıklı olarak, düşünce, duygu ve davranışların altında yatan **psikodinamik süreçler**i değil; gözlemlenebilen belirti ve davranışları inceleyen yöntemlerle elde edilen bilgilere dayanan psikiyatri; ***deskriptif psikiyatri*.** Bunun ilk örneklerinden biri, **Emil Kraepelin**'in ruh hastalıklarına ilişkin sistematik tanımlarıdır. *Bkz.* **dinamik psikiyatri.**

tanımlayıcı yöntemler (descriptive methods) Davranışı tanımlamaya yönelik yöntemler. Bunların, nedensel açıklamalar sağlaması beklenmiyor.

tanımsal ruh hekimliği *Bkz.* **betimleyici psikiyatri.**

tanısal asimilasyon (recognitory assimilation) **Piaget'nin asimilasyon kuramına göre**, çocuğun yineleyici asimilasyon yetisinden sonra gelişen nesneleri birbirinden ayırt edebilme ve bu farklılıklara dayanarak her birine farklı tepkiler verebilme yetisi. Bu evreyi çok daha gelişmiş olan **genelleştirici asimilasyon** izliyor. *Bkz.* **PIAGET, Jean.**

tanısızlık (agnosia) Tanınıp bilinen varlıkları, görme, onların sesini işitme gibi duyu organları yoluyla ayırt edememe durumu; ***agnozi.***

tanısız zekâ geriliği (unspecified mental retardation) Bilinen bir nedenden kaynaklanmayan ya da standart testlerle belirlenemeyecek kadar ağır olan **zekâ geriliği.**

Tanı ve İstatistik Kılavuzu DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual) Amerikan Psikiyatri Birliği'nin **ruh** (akıl) **hastalıkları**nın **tanımı**, **tanı**sı ve **sınıflandırılma**sı için geliştirdiği bir standart. Bu standartta yer alan tanımlar ve tanı ölçütleri, ruh hastalıklarına ilişkin şu ya da bu kuramsal açıklamalara değil; gözlemlere ve istatistiksel verilere dayalı olarak belirlenmiştir. Bu kılavuzda hastalıklar, **5 temel boyut** ya da **eksende**

değerlendiriliyor. Bu eksenler sırasıyla şunlardır: **1. eksen:** Klinik rahatsızlıkları. **II. eksen:** Kişilik bozuklukları ve zekâ geriliği. **III. eksen:** Genel tıpsal rahatsızlıklar. **IV. eksen:** Psikososyal ve çevresel sorunlar. **V. eksen:** Genel işleyiş değerlendirmesi. Örneğin, bir çocuğa 1. ve 2. eksende olduğu tanısı konulabilir; sara gibi genel tıpsal bir rahatsızlığı bulunduğu; 9 sınıftan (kategoriden) birisinde, anne babasının boşanmış olması gibi psikososyal sorunları olduğu saptanabilir ve genel işleyiş değerlendirme ölçeğinde önemli belirtileri ya da özürleri bulunduğu belirlenebilir. DSM-IV, türlü gerekçelerle yoğun **eleştiriler**e uğramıştır. Bunlardan **ilki**, kılavuzun sınıflandırma sisteminde kişide belli bir hastalığın ya bulunduğu ya da bulunmadığı gibi ikili bir değerlendirme yapmasıdır. Oysa boyutsal yaklaşımlar, belli bir özelliğin bir insanda ne düzeyde bulunduğunu tanımlıyor. Örneğin, bir hastalığın küçük bir özelliğini taşımayan bir çocuk, söz konusu hastalığı yokmuş gibi değerlendiriliyor. İkincisi, belirti listelerindeki kesme noktaları keyfi gibi görünüyor. Örneğin, 9 dikkatsizlik belirtisinden 5'ine; 9 **aşırı etkinlik-dürtüsellik** etkinlik-dürtüsellik belirtisinden de 5'ine sahip olan bir çocuğa **aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği** tanısı konabiliyor. Oysa bunlardan herhangi birinin 6'sını gösteren çocuğa bu tanı konacaktır. Bir başka eleştiri de DSM'nin, çok genel kapsamlı olduğu ve kesinlikle bir ruh hastalığı olmayan sorunları ya da güçlükleri içerdiğidir. Örneğin, el yazısı becerisi zayıf olan bir çocuğa zihinsel bir bozukluk tanısı konacaktır. Birçok insan, kötü yazı yazmayı bir ruh hastalığı olarak değerlendirmeyecektir. Aynı biçimde sıklıkla kızan, başkalarını rahatsız eden, erişkinlerle tartışan bir çocuğa **ters başkaldırıcılık bozukluğu** tanısı konabilir. Bu da bu türden psikiyatrik tanıların, normal yaşam alanlarına psikiyatrinin yersiz müdahalesi, o alanları denetlemesi oluyor. Son olarak, DSM'nin bir tür güç aracı olduğu; belli grupları; örneğin, kadınları, azınlıkları, çocukları denetim altında tutmaya, haklarını çiğnemeye, kurulu düzeni korumaya yönelik bir tür araç olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır. Kılavuz, **DSM-III, DSM-IIIR, DSM-IV** gibi revizyon numaralarıyla anılıyor. *Bkz*. **uluslar arası hastalık sınıflandırması.**

Tanrı (God) Evreni ve evreni yöneten kuralları yarattığı varsayılan ve çağdaş dinlerin çoğunun dayandığı doğaüstü güç; ***Allah.*** Tek, her şeye gücü yeten Tanrı kavramı, antik dünyanın ilk despotlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve o günden sonra Tanrı, toplumdaki egemen sınıfın

statüsünü yansıtır duruma gelmiştir. Çünkü Tanrı, her şeyi yaratan olmasının ötesinde, toplumsal yaşamı düzenleyen, gözlemleyen ve yargılayan, doğa ve toplum yasalarını değiştiren ya da hükümsüz kılan bir role sahiptir. **Postmodern teolojide,** Tanrı kavramının olduğu kadar kutsallaştırma-dünyasallaştırma süreçlerinin de açıkça insana dayalı süreçler olduğu ve toplumsal değişimlere bağlı olarak mutlaka değiştiği savunuluyor.

Tanrı tanımazlık (atheism) **1.** Tanrı ya da yüce bir varlık tanımama. **2.** Kişisel bir Tanrı tanımama.

Tanzimat Döneminde Eğitim *Bkz.* Türklerde eğitim.

Tanzimat devri (the years 1839-1876 in Ottoman history) **Osmanlı Devleti**'nde, **Mustafa Reşit Paşa**'nın önderliğinde girişilmiş planlı ilk Batılılaşma-yenileşme hareketi dönemi. Tanzimat hareketinin genel amacı, yüzyıllardır yalnızca bir şeriat ve Doğu devleti olan Osmanlı Devleti'nin yönünü Batıya çevirmek ve oranın ilkelerini benimsemek; yaşayabilmek için bilim, toplum ve uygarlık anlayışı bakımından da batılaşmaktır. Uzun yıllar Avrupa'da elçilik yapan, geniş bir kavrayışa ve güçlü bir yurt sevgisine sahip olan Mustafa Reşit Paşa, görüşlerini kabul ettirdiği padişay Abdülmecit'in ağzından kaleme aldığı **Tanzimat Fermanı**'nı **3 Kasım 1839'**da İstanbul'da **Gülhane Parkı**'nda geniş bir kalabalık önünde okuyup dünyaya ve ülkeye duyurdu. Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nden etkilenmiş olan bu fermanla yurttaşların ırz, mal güvenliği, yurttaşlık hak ve özgürlükleri sağlanıyor; adalet, vergi, maliye, askerlik, milli eğitim ve daha başka konularda batıya dayalı çağcıl kurumların oluşturulması öngörülüyordu. Medreselerin yanı sıra, ilkokuldan üniversiteye dek çağdaş eğitim verecek okulların açılması; şeriat mahkemelerinin yanında çağdaş mahkemelerin de kurulması gerekli görülüyordu. **Sanat, edebiyat** ve **bilimsel düşünme**deki yararlı etkileri, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin başında geliyordu. Tanzimat, belli bir süre içinde tüm yönleri ile tam sonuç verememiş olsa da bu hareketin Osmanlı Devleti'ne bir tür yaşama aşısı görevi yaptığı yadsınamaz.

Tanzimat Fermanı *Bkz.***Tanzimat devri.**

tapıncak *Bkz.* **fetiş.**

tapıncakçılık *Bkz.* **fetişçilik.**

tarafsızlık *Bkz.* **yansızlık.**

tarafsız tahmin *Bkz.* **yansız kestirim.**

tarafsız varyans tahmini *Bkz.* **yansız varyans kestirimi.**

tarama (I) (scanning) **1.** Belli bilgilere ulaşmak amacıyla çevrenin etkin bir biçimde gözden geçirilmesi. Bu terim genellikle okuma, araba kullanma gibi günlük etkinliklerde gerekli bir beceri olan görsel tarama için kullanılıyor. **2. Tıpta**, vücudun belli bir bölgesini; örneğin, beynin resmini çıkarma; bu biçimde elde edilen resim ya da bu amaçla kullanılan manyetik **rezonans**lı görüntüleme ve benzeri yöntemler.

tarama (II) (screening) Bedensel ya da ruhsal anlamda sağlık ve gelişim sorunları açısından risk taşıyan ya da hastalığın henüz ilk aşamasında olan kişilerin belirlenmesi amacıyla hedef kitle üzerinde yapılan hızlı bir ön çalışma.

Tarasoff Kararı (Tarasoff Decision) California mahkemelerinden birinin, hastanın belli kişi ya da kişiler açısından risk oluşturduğunun farkına varması durumunda terapiste ilgili kişi ya da kişileri uyarma yükümlülüğü getiren kararı. Bu tür durumlarda terapist, gizlilik kuralı dışına çıkabilme hakkına sahip bulunuyor.

tardiv diskenzi (tardive dyskinesia) **Psikoaktif ilaçlar**ın, ayrıca **beyin travmaları**nda kullanılan türlü ilaçların uzun süre kullanımıyla ilişkili olarak ortaya çıkan ve işlevsiz, istemsiz hareketlerle tanımlanan, birçok durumda geri dönüşü olmayan bir **nörolojik sendrom**. Kullanılan ilaçların kesilmesi, belirtilerin sıklıkla görülmesine ve iyice ağırlaşmasına yol açıyor. Yüzde tikler, yüz buruşturma, göz kırpma, dudak şapırdatma, dil şapırdatma; kafayı ileri geri, sağa sola savurma, ayak vurma; diz, bacak hareketleri, sarsak duruş, kafa sallama, bu istemsiz hareketlerdendir. Bozukluk, ayrıca soluk alıp verme güçlüğü, yemek yiyememe, ağız yaraları, ayakta durma ve yürüme güçlükleri gibi ciddi sorunlar da yaratabiliyor.

tartışma (discussion) **1.** Bir konu, sorun ya da soru üzerinde, katılanların içten bir karara ya da sonuca varmayı istedikleri etkinlik; ***münakaşa.*** Tartışma çoğu kez bir öğrenme yolu olarak kullanılıyor. Bu, bir gerçeğe ulaşmaktan çok, bir görüşü ispatlamanın öne çıktığı bilimsel ya da savlı tartışma ile karıştırılmamalıdır. Bunda amaç, inandırma ya da kendi düşüncesine yandaş sağlama ya da üstünlüğünü ortaya koyma değil; **konuya açıklık kazandırma** ve konunun anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlayan iki ya da daha çok kişinin görüşlerinin alınması ya

da karşılaştırılması temeldir. Ancak, bu düzeydeki tartışmalara çok az rastlanıyor. Bu amaçla gerçekleştirilmek istenen tartışmalara **sen-ben savı**, kendini gösterme çabaları karıştığında, tartışma, amacından saptırılmış oluyor. **2.** Bir konu ya da sorunun değişik yönlerini öğrenmek ve türlü görüşleri yansız olarak açıklamak isteyen bir kişinin o konu ya da sorunu gözden geçirmesi ya da başka biri ile incelemesi. Bu, sözlü ya da yazılı oluyor.

tasa (worry) Genellikle çok önem verilen bir varlığın yitirilmesi sonucunda duyulan üzücü ya da tedirgin edici durumların ortaya çıkmasını önlemeye uğraşma sırasında algılanan tedirgin edici duygu; ***elem.*** *Bkz.* **kaygı.**

tasarım (design) **1.** Ortaya konulacak bir iş, elde edilecek bir sonuç ile ilgili düşünce, tasarı, tasarlanmış şey; ***proje.*** **2. Eğitimde,** okulun içinde bulunduğu köyü, kasabayı, bir mahalleyi, çevrenin bir yönünü incelemek gibi eğitsel değeri olan ve belli bir amaca yönelik bir çalışma. **Eğitsel proje**ler, genellikle okul dışında inceleme yapmayı, bilgi toplamayı ve sonuçta sorun çözmeyi gerektiriyor. Çoğu kez, harita, model yapma gibi pratik çalışmaları da içeriyor. Proje konuları, öğrencinin doğal merak ve ilgilerine dayandırılıyor. Belli bir ders sınırını aşıyor; **sınıf çalışması** kadar **bireysel çalışma**yı da gerektiriyor. Belli bilgiler edinme yerine birtakım tutumların, zihinsel becerilerin geliştirilmesini hedefliyor. Bu çalışmalarda öğretmen, bir otorite, bir konuşmacı olmaktan çıkıp **yardımcı** ve **kılavuz** rolünü üstleniyor. Ders ve vakit çizelgesinin esnekleştiği bu çalışmalar sırasında derslik, bir işlik görünümü kazanıyor. Proje çalışması sonunda elde edilen ürün, bir **bildiri** ya da **gösterim** olarak ilgililere sunuluyor. Orta öğretimden çok ilköğretimde ve yüksek öğretimde yer verilen proje çalışmalarının temelinde yatan ilke, öğretimi bireyselleştirmektir.

tasarım çalışması *Bkz.* **tasarım.**

tasarımsal şemalar *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

tasarım yöntemi (project method) Öğretim sırasında toplumsal çevrede doğal olarak beliren ve bir amaca ulaşmak için üzerinde çalışılan konu; ***proje metodu.*** **Tasarım Yönteminin Uygulama Koşulları: (1)** Çalışmalar, öğrencilerin istek ve amaçlarına uygun bir konu üzerinde sürdürülüyor. **(2)** Öğrenciler etkin kılınıyor; yalnızca bilgi toplanmıyor; bir işi gerçekleştirilmeye çalışılıyor. **(3)** Tasarım, öğrenci yaşamının doğal akışına uygun olarak başarılıyor; zora dayandırılmıyor. **(4)** Gerektiğinde

öğrencilerin işbirliği yapmalarına olanak veriliyor. Bu nitelikteki çalışmalarla, çocukların yetenekleri, inceleme ve araştırma becerileri gelişiyor. Öğrencilerde iş yapma isteği, ortaya konulan yapıttan haz duyma eğilimi kökleşiyor. Tasarım geliştirmede ilk koşul, öğrencide içten bir ilgi yaratmakktır. Bunun için, yapılacak işin, ilgi çekici olmasına dikkat ediliyor. Bu koşullar var edilerek başlanan tasarım çalışmaları, öğrenciyi güçlü bir amaçla iş düzenlemeye; onu adım adım izlemeye; bunu yaparken karşısına çıkan zorlukları severek göğüsleyip aşmaya yöneltiyor. Köy enstitülerinde bu yöntemle ilginç ve başarılı çalışmalar yapılmıştır.

tasarruf yöntemi (savings method) Belleği ölçmekte kullanılan bir yöntem. Bu yöntemde deneklerden, eski; ama unutulmuş gibi görünen bilgileri yeniden öğrenmeleri isteniyor. İlk öğrenme için gerekli olan süre ile yeniden öğrenme için gerek duyulan süre karşılaştırılıyor ve bu karşılaştırma sonucunda bir **tasarruf puanı** elde ediliyor. *Bkz.* **anımsama; tanıma.**

tasvir etme *Bkz.* **betimleme.**

taşırma sağaltımı *Bkz.* **taşırma tedavisi.**

taşırma tedavisi (flooding therapy) **Fobi** ve **kaygı** içerikli bozukluklara yönelik bir **davranışçı tedavi tekniği**; ***taşırma terapisi, taşırma sağaltımı.*** Kişi bu tedavide korkulan; ancak, zararsız olan kaygı uyandırıcı durumla gerçek yaşamda ya da düşsel olarak karşı karşıya getiriliyor ve bu, uyarıcı artık kaygı yaratmayacak duruma gelinceye dek yineleniyor. *Bkz.* çöktürme tedavisi.

taşırma terapisi *Bkz* **taşırma tedavisi.**

taşifagi (tachyphagia) Aşırı hızlı yeme.

taşiferni (tachyphrenia) Hızlı zihinsel işleyiş.

taşiflaksi (tachyphylaxis) Sık, yinelenen uygulamaya bağlı olarak belli bir ilaca karşı aşırı hızlı tolerans geliştirme. *Bkz.* **tolerans.**

taşikardi tachycardia) Aşırı hızlı; genellikle dakikada 100 ya da daha fazla kalp atışıyla tanımlanan bir **kalp ritim bozukluğu**. Bu aşırı hız, sıklıkla ilaçlarla ya da kaygıyla ilişkili olarak da ortaya çıkıyor.

taşkın-çöküntülü psikoz *Bkz.* **manik-depresif psikoz.**

taşkınlık *Bkz.* **mani.**

taşkınlık hastalığı *Bkz* **taşkın psikoz.**

taşkınlık kuruntusu (expansive delusion) Genelleştirilmiş bir varlıklı, güçlü, önemli, görkemli olma kuruntusu.

taşkın psikoz *Bkz.* **manik-depresif psikoz ((a) Basit Taşkınlık, (b) İlerlemiş Taşkınlık, (c) Sabuklamalı Taşkınlık, (d) Karışık Taşkınlık).**

taşkın ruh durumu (expansive mood) Duyguların kısıtlamasız dışavurumu, aşırı bir önemlilik ve görkemlilik duygusu.

taşlaşma (petrification) **R. D. Laig**'in adlandırmasıyla önemli bir ruhsal tehdit altındaki kişinin kendini ya da tehdit edilenleri **kişiliksizleştirdiği** (taşlaştırdığı) bir tür **savunma tepkisi**.

tat (taste) Tat alma duyusu; bu biçimde algılanan tat. Tat duygusu, yiyecek maddelerinin tat alıcıları üzerindeki deliklerden giren moleküllerin ilgili alıcılarla **kimyasal tepkime** oluşturarak sinir sinyalleri yaratmasıyla ortaya çıkıyor. Bu biçimde algılanan tadın türü, alıcıya ve maddenin yoğunluğuna bağlı olarak değişiyor.

T.A.T. *Bkz.* **tematik değerlendirme testi; konusal algılama testi.**

tat alıcıları (taste buds) Dilin belli bölgelerinde yoğunlaşan ve farklı tatları algılayan duyu alıcıları.

tat duyusu (gustation) Ağza konulan nesnelerin tadını anlamayı sağlayan duyu.

tat hallüsinasyonu *Bkz.* **tat sanrısı.**

tatlı limon mekanizması (sweet-leman mechanism) Eldekiyle yetinmek için gerekçeler yaratılarak hoşnutsuzluğun haklı çıkarıldığı bir tür akılsallaştırma. Örneğin, yeni tanıştığı bir erkeğin kendisini reddeden bir genç kız, var olan erkek arkadaşının gözden kaçırdığı daha üstün özellikleri olduğunu fark ediyor. *Bkz.* **ekşi üzüm mekanizması.**

tatmin *Bkz.* **doyum**.

tat sanrısı (gustatory hallucination) Tat duyusuyla var olmayan anormal tatlar almayı içeren sanrı; ***tat hallüsinasyonu.***

tat tomurcukları (taste buds) Ağız boşluğunda tat duyumlarını algılamaya yarayan ve kimyasal süreçlerle uyarılarak tatlı, acı, ekşi, tuzlu gibi tat bileşiklerini ayırt eden küçük duyu merkezleri.

tat yitimi (taste blindness) Tat alma duyusunun tümden yok olması ya da kimi tatlara karşı bir körelme olması. Bu özellik kalıtımsaldır

taurin (taurine) Merkez sinir sisteminde, iskelet kaslarında bol miktarda; beyinde ve kalpte yoğun olarak bulunan bir **aminoasit**. **Merkezi sinir sistemi**nin gelişiminde ve korunmasında, **sinir ileticileri**nin etkinliğinin düzenlenmesinde; ayrıca **sara nöbetleri**nin denetiminde taurinin belli bir rol oynadığına inanılıyor.

tavır *Bkz*. **tutum**.

tavır bozukluğu *Bkz*. **tutum bozukluğu**.

tayf *Bkz*. **spektrum.**

t dağılımı (t distribution) **Ortalama**lar arasındaki **varsayım**ları test etmekte kullanılan bir olasılık eğrisi. Örneklemin büyüklüğü (**serbestlik derecesi**) arttıkça t dağılımı, **normal dağılım**a daha çok yakınsıyor.

Teacher Collins sendromu (Teacher Collins syndrome) Küçük gözler, küçük ve basık çene, büyük burun, biçimsiz kulaklar gibi yüz anormallikleri ile tanımlanan **otozomal** baskın kalıtsal bir hastalık. Bu hastaların birçoğunda görme ve işitme yitimi; kimilerinde de zekâ geriliği gözlemleniyor.

tecavüz (rape) Karşısındakinin rızası olmadan, şiddet kullanarak ya da şiddet kullanacağını söyleyip **gözdağı vererek cinsel ilişki kurma**. Bu şiddet, bedensel olabileceği gibi, işten atma, özel yaşamla ilgili bilgileri açıklama ve benzerleri biçiminde de olabiliyor. Genellikle erkekten kadına yönelik olsa da kimi koşullarda erkekten erkeğe ya da kadından erkeğe yönelik olanlarına da rastlanıyor. **Klasik psikanaliz**, tecavüzü **hem libidinal hem de saldırganlık dürtülerini bir çırpıda doyurmaya yönelik bir eylem** olarak değerlendiriyor. Bunun yanı sıra, kurbanı **küçük düşürme güdüsü** de söz konusu oluyor. **Feminist kuram** ise tecavüzü erkek egemenliğinin kaba bir biçimde ortaya konması ve dayatılması olarak açıklıyor. *Bkz*. **cinsel suçlar; rıza yaşı; tecavüz miti; tecavüz travması sendromu.**

tecavüz örselenmesi sendromu *Bkz*. **tecavüz travması sendromu**.

tecavüz miti (rape myth) Kadınların, bilinçdışının derinliklerinde bir yerde cinsel ilişkiye zorlanmaktan zevk aldığı; **tecavüz**ü cinsel anlamda heyecan verici buldukları inancı.

tecavüz travması sendromu (rape trauma syndrome) Tecavüz kurbanlarının yaşadığı kafa karışıklığı, korku, suçluluk duygusu, aşağılanmış olma, öfke ve utanç duyguları, tek başına kalma korkusu,

cinselliğe yönelik fobik tutum gibi belirtiler kümesi. **Vajinismus,** kirlilikten arınma anlamında simgesel olarak ortaya çıkan **sıklıkla yıkanma zorlanımı, erkekte iktidarsızlık** gibi belirtiler, tecavüzden yıllarca sonra bile sürebiliyor ve kadının tecavüzü davet ettiği, hak ettiği ya da giyim kuşamıyla, davranışıyla karşısındakini tahrik ettiği suçlamalarıyla daha da ağırlaşabiliyor. *Bkz.* **tecavüz; tecavüz miti.**

tecrit *Bkz.* **ayırma**.

tecrit olmaya karşı yakınlık *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi)**.

tecrübe *Bkz.* **deney, deneyim.**

tedai *Bkz.* **çağrışım.**

tedavi (therapy) Hastalıkların iyileştirilmesine, hafifleştirilmesine ya da önlenmesine yönelik her türlü psikiyatrik ya da psikolojik uygulama; ***terapi, sağaltım***. *Bkz.* **psikoterapi; psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

tedavi atmosferi (therapeutic). **C. R. Rogers**'ın, hastanın duygularını, çatışmalarını, sorunlarını dile getirme konusunda kendini özgür duyumsadığı, tutum ve tepkilerinde yapıcı değişiklikler yarattığı bir benimseme, anlayış ve **koşulsuz olumlu saygı ortamı**; ***sağaltım ortamı.***

tedavi bunalımı (therapeutic crisis) Genellikle ani bir içgözlem, **eylemleme** ya da hastanın önemli bir şeyi keşfetmesi gibi nedenlerle tedavi sürecinde yaşanan bir dönüm noktası; ***sağaltım bunalımı.*** Bu bunalım olumlu da olumsuz da olabileceği için, bunun nasıl ele alındığına bağlı olarak tedavinin daha iyiye ya da daha kötüye gitmesine yol açabiliyor.

tedavi edici danışma (therapeutic counseling) Duygusal sorunları, **dile dayalı teknikler**le tedavi etme; ***sağaltıcı danışma.*** Terapist, daha iyi uyum sağlaması için hastasına, **aydınlatıcı çözümleme ve yorumlar** yapıyor, önerilerde bulunuyor.

tedavi edici film tekniği *Bkz.* **psikodrama.**

tedavi edici ruh sağlığı *Bkz.* **ruh sağlığı ((2) Tedavi Edici Ruh Sağlığı).**

tedavi krizi *Bkz.* **tedavi bunalımı.**

tedavi topluluğu (therapeutic community) **Maxwell Jones**'un adlandırmasıyla hastayı verimli toplumsal, kültürel normlar çerçevesinde davranmaya özendiren özel olarak tasarlanmış bir **ruh hastalıkları**

hastanesi ortamı. Bu tasarlamada çevrenin tümü ve hastanenin tüm ayrıntıları, iyileştirmeyi kolaylaştıran ve kurumun yetersizliklerini ortadan kaldırmaya ya da bunlar için önlem almaya yönelik kapsamlı ve kesintisiz programlar oluşturuluyor. Bu program, standart tedavi uygulamalarının yanı sıra, hasta ile personel arasındaki etkileşim; hastalar arasında yapıcı toplumsal ilişkilerin geliştirilmesi, mimari yapı, mobilyalar, bahçenin estetik özellikleri, hasta yönetimine katılım, mesleksel çalışmalar, boş zaman etkinlikleri, eğitsel etkinlikler gibi her türlü **destek tedavisi**ni de içeriyor. *Bkz.* **tam itme tedavisi.**

tedavi türleri *Bkz.* **psikoterapi yöntem ve teknikleri.**

tedirginlik (restlessness) **1.** Can sıkıntısı nedeniyle amaçsız, sürekli dönüp dolaşma durumu; ***huzursuzluk, erinçsizlik.*** **2.** Bedensel ve ruhsal yönden rahat olamama durumu.

tedrici maruz bırakma *Bkz.* **derece derece etkileme**.

tefrik etme *Bkz.* **ayırt etme.**

tefsir *Bkz.* **yorum**.

tegmentum (tegmentum) **Orta beyin**de, **kırmızı çekirdek**, **siyah madde** ve **okülomotor sinir**in çekirdeği ile köklerinin bulunduğu bölüm.

tehdit mimiği (threat gesture) Bir hayvanın, aynı türden başka bir üyeye saldırmak üzere olduğunu gösteren ve bakma, havlama, miyavlama, eşinme gibi **sterotip**ik bir davranış. Bu mimikler genellikle gerçek bir saldırı isteğinden çok, istenmeyen hayvanı korkutarak uzaklaştırmayı amaçlıyor.

tekâmül *Bkz.* **evrim.**

tekâmül psikolojisi *Bkz.* **evrim psikolojisi.**

tek anne babalı disomi (uniparental disomy) Bir kromozom çiftinin ikisinin de aynı anne ya da babadan gelmesi.

tekbiçimli dağılım (uniform distribution) Doğabilecek bütün sonuçların, bütün olayların eşit gerçekleşme olasılığı bulunan bir dağılım. Bu dağılım sonucunda ortaya çıkan grafik, **yatay eksen**e koşut bir çizgi olduğu için, buna **dörtgensel dağılım** da deniyor.

tek boyutlu (unidimentional) Tek bir boyut içeren ya da tek, arı bir etkenden oluşan **değişken**.

tek çocuk olmak *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

tek değişkenli analiz *Bkz.* **tek değişkenli çözümleme.**

tek değişkenli çözümleme (univariate analysis) Belli bir anda yalnızca bir etkeni ya da değişkeni hesaba katan istetistiksel bir çözümleme; ***tek değişkenli analiz.*** Örneğin, akademik başarıyla yalnızca cinsellik arasındaki ilişkinin ele alınması; toplumsal-ekonomik statü, etnik köken, anne babanın boşanmış, dul, ayrı olması gibi aile yapısı ve benzeri etkenlerin hesaba katılmaması. *Bkz.* çok değişkenli çözümleme.

tek değişkenli dizayn *Bkz.* **tek değişkenli tasarım**.

tek değişkenli tasarım (univariate desing) Yalnızca bir değişken içeren deneysel tasarım.

tek doğrultulu evrim (unilinear evolution) Bütün toplumların aynı gelişim aşamalarından geçtiğini savunan ve günümüzde artık pek ilgi görmeyen toplumsal-kültürel evrimci kuram. *Bkz.* **evrimci kuram.**

tek eşeyli (unisexual) Organizmanın ya erkek ya da dişi olması.

tekeşlilik (monogamy) Tarafların yalnızca bir kişiyle eşlendiği bir çiftleşme-evlilik sistemi. Genellikle cinsel açıdan başkalarını dışlayıcı olan tekeşlilik, dünyada en yaygın olan evlilik biçimidir. *Bkz.* çokeşlilik.

tekil temsiller (single representations) **Yeni Piaget terminolojisinde** çocukların kendilerini tanımlama sürecinde, gelişimlerinde kendilerini birbiriyle ilişkisiz özelliklerle ve ya hep ya hiç terimleriyle tanımladıkları ilk evre. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

tek-kör (single-blind) Deneklerin, deney koşulları ya da araştırmanın amacı konusunda bilgilendirilmediği; ancak, deneyi uygulayanların, bu koşullar konusunda bilgi sahibi oldukları bir deney tekniği. Bir de bir tür denetimli araştırma/deney tekniği olan çift kör tekniği uygulanıyor. Bunda ise araştırmanın asıl amacından ya da kimin kontrol, kimin deney grubunda bulunduğundan ne araştırma ya da deneye katılan deneklerin ne de araştırmayı ya da deneyi uygulayan kişilerin haberi oluyor. Örneğin, yeni bir ilacın uygulanması ile ilgili bir araştırmada hasta ve doktor, hangi hastaların etken madde içeren ilacı; hangilerinin plasebo aldığını bilmiyor. Bu yolla araştırmacının ya da deneklerin beklentilerinin (kişisel önyargıların) ya da plasebo etkisinin deney sonucunu bozması önlenmiş oluyor.

tek kutuplu depresyon *Bkz.* **manik-depresif psikoz ((2) Çöküntülü Psikoz).**

tek kutuplu taşkınlık *Bkz.* **manik-depresif psikoz ((1) Taşkın Psikoz).**

tek modlu *Bkz.* **tek tepedeğerli.**

teknik (technique) ***(uygulayım)*** **1.** Bir sanat, üretim ve öğretim etkinliği için gereken beceri, işlem ya da yol. **2.** Mekanik uğraşılarla, sanayi ile ilgili işlerle ya da uygulamalı bilimlerle ilgili. **3.** Matemetik, fizik, kimya gibi bilimlerden elde edilen verileri iş ve yapım alanlarında uygulama.

teknikbilim *Bkz.* **teknoloji.**

teknofobi (technophobia) Teknoloji korkusu.

teknoloji (technology) Bir endüstri koluyla ilgili yapım yöntemlerinin, aygıtlarının incelenmesiyle oluşan bilgi kolu; ***uygulayımbilim.*** *Bkz.* **bilim; teknik.**

tekrarlama *Bkz.* **yineleme**.

tekrarlama kompulsiyonu *Bkz.* **yineleme zorlanımı**.

tekrarlama kuramı *Bkz.* **yineleme kuramı.**

tekrarlama öğrenimi *Bkz.* **yineleme öğrenimi.**

tekrarlayıcı asimilasyon *Bkz.* **yineleyici asimilasyon.**

tek sayılar *Bkz.* **bozma.**

tek sınama öğrenimi (one-trial learning) **1. Guthrie'ye göre**, belirli bir uyaranla sınanan iki tepki arasında tam bir çağrışımsal bağın kurulması. **2. Skinner'e göre**, uyaranla tepkinin ilk birleştirilmesinde kullanılan pekiştiricinin, aynı uyaran karşısında aynı tepkinin ortaya çıkması olasılığını artırması.

tek tepe değerli (unimodal) Yalnızca bir boyutu olan; ***tek modlu.*** Yalnızca bir tepe noktası bulunan bir frekans dağılımı *Bkz.* **tepe değer.**

tektum (tectum) **Orta beyin**deki üst ve alt tomurcuklardan oluşan **arka** (dorsal) **bölüm**. Tektumun **işitsel ve görsel uyarıcılara yönelik refleks tepkileri**ne aracılık ettiği düşünülüyor.

tek yönlü gözlem penceresi (one way screen) **Oyun tedavisi odaları**nın ya da çocuk inceleme odalarının bir duvarına yerleştirilen ve ancak gözlemcilerin bulunduğu yerden içeriyi gözlemlemeye yarayan cam.

tek yumurta ikizleri (identical twins) Dişinin döllenen tek yumurtasından iki yavrunun oluşması. Tek yumurta (monozygote) ikizleri diye adlandırılan iki yavru dölün **kromozom** ve **gen**leri (genotipi) ile gözlemlenebilir özellikleri (fenotipi) birbirinin aynıdır. Bu nedenle **kalıtım** ve çevre etkisinin incelendiği araştırmalarda tek yumurta ikizleri sıkça kullanılıyor.

telafi *Bkz.* ödünleme.

telafi edici ceza *Bkz.* ödünleyici ceza.

telaffuz güçlüğü (paralalia literalis) Kimi sesleri doğru söylemede zorlanma; ***söyleyiş güçlüğü***. Bu bozukluk, genellikle kekemelikle birlikte ortaya çıkıyor.

telefon sapıklığı (telephonescaatalogia) Rızası olmadan, insanlara yeniden yeniden telefon edip muzır, kaba şeyler söyleyerek cinsel haz alma.

telensefalon (telencephalon) Ön beynin, erişkinde **beyin kabuğu, medullar merkez, korpusstriatyum, rinensefalon** ve **yan odacık** oluşumunu sağlayan **rostral bölüm**ü.

teleoloji (teleology) Felsefede, doğal olayların hedef yönelimli; bu hedefin de önceden belirlenmiş (yazgı) olduğu görüşü. (Meşe tohumunun yazgısı, meşe ağacı olmaktır.) Aşırıya varıldığında bu görüş, bir insanın örneğin, **zekâ** (**IQ) testleri, yetenek testleri, yönelim testleri** ve **tercih testleri**yle ortaya çıkarılabilecek bir **doğal yazgı**sı bulunduğuna ya da bir ulusun başka bir ulusu yok etmesinin yazgı olduğuna inanma biçimini alabiliyor.

telepati (telepathy) **Parapsikolojide**, başkalarının düşüncelerini, duygularını okuma yetisi. *Bkz.* **duyu ötesi algı.**

teletraktör (teletractor) Ses dalgalarını yükseltip deri üzerinde duyumsanabilen titreşimlere dönüştürerek çalışan ve **sağırlara dil öğretimi**nde kullanılan bir aygıt.

telgraf dili *Bkz.* **dil psikolojisi.**

telkin (suggestion) Kişiyi bir düşünceyi, inancı ya da tutumu, **eleştirel yaklaşım**sız benimsemeye ya da belli bir davranışı kabul etmeye özendirme; bu amaçla kullanılan yöntem ya da araç. Telkin, **hipnoz**da olduğu gibi doğrudan **sözel**; tanık göstererek dolaylı ya da şampuan reklamlarında olduğu gibi **görsel** olabiliyor. *Bkz.* **kendi kendine telkin; propaganda; telkin tedavisi.**

telkine açıklık (suggestibility) Başkalarının telkin, düşünce, inanç ve tutumlarına **eleştirel yaklaşım**sız **boyun eğme** eğilimi. Bu eğilim, kişinin, örneğin, kolaylıkla **hipnoz**a sokulmasına ya da kitle hareketlerinde, hipnotik bir kendinden geçme durumundaymışçasına şiddet eylemlerine katılımına yol açıyor.

telkine aşırı yatkınlık (hyper suggestability) Hipnoz uygulayanın telkin ve yönergesine uymaya yönelik güçlü bir eğilim.

telkin tedavisi (suggestion therapy) Rahatsız edici belirtilerin doğrudan telkinle ve güvenceyle hafifletildiği kısa süreli bir tür psikoterapi; ***telkin terapisi, telkin sağaltımı.*** Kimi zaman **hipnoz**la da birleştirilen bu teknik, **stres**in azaltılmasında ve yüzeysel **dönüşüm** belirtilerinin hafifletilmesinde de etkili oluyor. Bu teknikte belirtilerin anlamına ilişkin açıklamalar yapılabilse de **kişiliği değiştirme**ye yönelik bir çaba söz konusu değildir.

tema (thema) Bir söylevde, öğretici ya da yazınsal bir yapıtta işlenen konu, düşünce, görüş.

tematik algılama testleri *Bkz*. **tematik değerlendirme testi.**

temas hallüsinasyonu *Bkz*. **dokunma sanrısı**.

tematik değerlendirme testi (Thematic Apperception Test (**TAT)**) **H. A. Murray** ve arkadaşlarının farklı yorumlara açık 19 resme ilişkin anlatılan öykülere dayanılarak, **kişinin tutum, çalışma, duygu ve kişilik yapısı**nı ortaya çıkarmak amacıyla geliştirdiği bir **yansıtıcı test;** ***resim yorumlama testi, konusal algılama testi.*** Bu testin uygulanışında denekten, örgütlenmemiş ve bu nedenle yoruma elverişli olan bu resimlere ilişkin birer öykü anlatması isteniyor. Deneğin anlattıkları, onun iç dünyasının yansıtıcıları olarak yorumlanıyor. Belirli durum ya da olayları içeren bu resimlere ilişkin anlatılan öykülerin **tema**ları (ana konuları) çözümlendiğinde, **anlatıcının temel gereksinimleri, temel kişilik özellikleri, değerleri, güdüleri, çağrışım türleri ve karmaşaları** konusunda önemli ipuçları elde ediliyor.

Tematik Değerlendirme Testinden İki Örnek

temel araştırma (basic research) Doğrudan uygulamaya dönük olmayan; kuramsal ilgiden ya da düşünsel meraktan kaynaklanan sorulara yanıt bulmayı amaçlayan araştırma. *Bkz.* **uygulamalı araştırma.**

temel bastırma *Bkz.* **bastırma.**

temel beceri (fundamental skill) Okuma, yazma, toplama, çıkarma, çarpma ve bölme gibi daha ileri öğrenim için gerekli olan beceri. *Bkz.* **temel beceri alanı.**

temel beceri alanı (basic skill area) Bireyin yaşamında ve işinde gereksinim duyduğu **okuma, yazma, dinleme, konuşma** ve **aritmetik** gibi beceri alanları.

temel bilimler (basic sciences) **1.** Fizik, kimya, biyoloji gibi **klasik bilim alanları. 2.** Bilimin uzmanlık alanları için temel ve ortak sayılan **genel bulgu ve ilkeler**i.

temel bilişsel süreçler *Bkz.* **bilişsel süreçler.**

temel biyolojik ritimler (biyolojik saat) *Bkz.* üst kiyazmatik çekirdek.

temel bunalım (basic anxiety) **Horney'a göre**, çocukluk döneminde, çevre karşısında duyulan düşmanlık, yalnızlık ve çaresizlik duyguları.

temel çatışma (basic conflict) **Horney'a göre; (1) Temel nevrotik eğilimler** arasındaki iç çatışmalar; **(2) Zorlanımlı iki dürtü** ya da nevrotik çözüm arasındaki; örneğin özgizleyici ve taşkın çözümler arasındaki iç çatışmalar ya da **(3)** Gurur sistemi içindeki **ideal özle küçümsenen öz** arasındaki çatışmalar. *Bkz.* çekirdek karmaşa; HORNEY, Karen ; nevrotik çözüm; toplumsal çevre.

temel çizgisi (baseline) Ölçülen niteliğin gözlem, deney ya da müdahaleden önceki normal ya da ilk değerini temsil eden bir gözlem ya da değer.

Temel çizgisi, deneysel işleme ya da çevresel uyarıma tepki olarak ortaya çıkan değerlerle ilk değerleri karşılaştırma amacıyla kullanılıyor.

temel çözüm (major solution) **Horney'a göre**, **temel çatışma**lardan birinin bilince çıkmasını önlemek için yapılan zorunlu etkinlikler. *Bkz.* **bütüncü yaklaşım.**

temel değişmezler (mental fundamentals) İnsanın düşünebilmesi, bilgi üretebilmesi ve ürettiklerini öbür insanlarla paylaşabilmesi için öncelliği olan **anlamlılık, düzenlilik, tutarlılık** gibi kategorik ortaklıklar.

temel epistemik model (basic epistemic model) Gerçekliğin evrimiyle ilgili bir **temel bilişsel model**. Bu modele göre, yeni durumlar, gerçekliğin önceki tarihiyle tanımlanan durumların üstüne bindikçe büyüyen bir silindir olarak canlandırılabiliyor. Silindirin ön yüzü, kavramı oluşturan açısından "o anki gerçekliği" oluşturuyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

temel erojen bölgeler (primary erogenous zones) Vücudun cinsel organlar, kalçalar, anüs, göğüsler, ağız, boğaz, kulak memeleri gibi yoğun sinir uçlarını içeren ve **dokunmaya çok duyarlı olan bölgeler**i. *Bkz.* **erojen bölgeler.**

temel erdemler (basic virtues) Erikson'un, **insanın sekiz çağı**na sonradan eklediği **sekiz erdem: (1)** Temel güvensizliğe karşı **temel güven duygusu**nun gelişimi: Dürtü ve **umut**. **(2)** Utanma ve kuşkuya karşı **bağımsızlık duygusu**nun gelişimi: Özdenetim ve **istenç**. **(3)** Suçluluk duygusuna karşı **girişim duygusu**nun gelişimi: Yön ve **amaç**. **(4)** Aşağılık duygusuna karşı çalışma ve yapıcılık duygularının gelişimi: yöntem ve **yeterlik**. **(5)** Kimlik karmaşasına karşı **kimlik duygusu**nun gelişimi: Adama ve **bağlılık**. ***(*6)** Yalnızlığa karşı **yakınlaşma duygusu**nun gelişimi: Bağlanma ve sevgi. (7) Durağanlığa karşı üretkenlik duygusunun gelişimi: Üreme ve **bakım verme**. **(8)** Umutsuzluğa karşı **benlik bütünlüğü**nün oluşumu: Çekilme ve **bilgelik**. *Bkz*. **insanın sekiz çağı.**

temel etkinsizlik-etkinlik döngüsü (basic rest-activity cycle) Uyku sırasında **biyolojik saat**le denetlenen uyanıklığın gevşeyip derinleşmesi döngüsü. Bu döngü insanlarda 90 dakika kadar sürüyor ve **REM uykusu** ile yavaş dalgalı uyku döngülerini denetliyor.

temel frekans (fundamental frequency) Ses algısında, karmaşık bir sesin en düşük ve genellikle en şiddetli **frekansı**. Bu frekans, sıklıkla **sesin temel tizliği** olarak algılanıyor.

temel gerçekler (basic realities) Erich Fromm'a göre, Marx'ın toplumsal-ekonomik yapıda; Freud'un ise, bireyin cinsel enerjisinin (libidosunun) denetiminde bulduğu gerçekler. Ancak, ikisi de insanların kafasını dolduran ve inançlarının temelini oluşturan kalıp düşüncelere, ussallaştırmalara ve ideolojilere aynı güvensizliği gösteriyor. İkisi de uyanmanın, özgürlüğe kavuşmanın, gerçeklerin önündeki engellerin kaldırılmasının gerekliliğini savunuyor. İki kuramcının birleştiği bir başka ortak nokta, **"**Her birey, insanlık denen oluşumu temsil ediyor." biçiminde dile getirilebilen insancıl anlayıştır. Ancak, Freud insanı "kendine yeten ve içgüdüsel gereksinimlerini gidermek için başka insanlara ikinci dereceden gereksinim duyan bir varlık"; Marx ise "toplumsal bir varlık" olarak tanımlıyor. Marx, ruhsal hastalıklara yol açan etkenleri, yabancılaşma ve güdükleşme kavramları ile; ruh sağlığını oluşturan etkenleri ise üretken insan ve özgür insan kavramlarıyla dile getiriyor. Freud'un yaklaşımına göre ise insan, libido denen yaşam enerjisinin hareket ettirdiği bir makinedir. Freud da Marx da insanın gelişimini evrimci bir bakışla değerlendirmiştir. Freud'a göre ilk insan, içgüdüsel gereksinimlerini ve ilkel cinselliğinin bir parçası olan sapık (doğal) içgüdülerini tümüyle doyuran kişidir. Ancak, ilkel insan, o yaşam biçimini sürdürüp gelseydi, bugünkü kültür ve uygarlığı yaratamayacaktı. O insan, Freud'un tam olarak açıklayamadığı nedenlerle, daha sonra uygarlaşmaya başladı. İnsanın üretkenliğe ve yaratıcılığa yönelişi, onu kimi içgüdülerini doyurmaktan uzaklaştırdı. Doyurulması engellenen içgüdüleri, cinsel nitelikten yalıtılarak bir ahlaksal ve duygusal enerjiye dönüştürüldü. Değişime uğrayan (yüceltilen) cinsel enerji, uygarlığın yapı taşı oldu. Uygarlık geliştikçe, insanoğlu daha fazla yüceltme gereksinimi duydu ve bu amaçla içgüdülerinin doyumu engellendi. Bu engellenme sürdükçe de insanın nevrotik olma olasılığı arttı. *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı (Marx ve Freud'a Göre Temel Gerçekler)

temel gereksinimler (basic needs) Bedensel gereksinimler, güven içinde olma, sevilme, beğenilme, değer verilme, bağlılık, çabaların başarı ile sonuçlanması (verimlilik) gibi yaş, cinsellik ya da yaşam düzeyi düşünülmeden herkeste ortak olan gereksinimler; ***temel ihtiyaçlar.*** *Bkz.* **birincil gereksinimler; gereksinimler aşama sırası.**

temel güdüler *Bkz.* güdülenme; MASLOW, Abraham.

temel güven duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven Duygusunun Gelişimi) .**

temel ihtiyaçlar *Bkz.* **temel gereksinimler.**

temel kabiliyet testi *Bkz.* **yetenek testleri.**

temel kaygı (basic anxiety) **Horney'a göre**, çocuğun düşman gördüğü bir dünya içinde duyduğu **yalnızlık ve çaresizlik duygusu**. **Olumsuz etkenler**, çocukta **güvensizlik duygusu**nun gelişmesine yol açıyor. Bu etkenler, doğrudan ya da dolaylı baskı, çelişkili tutumlar, çocuğun gereksinimlerine saygı göstermeme, yaptıklarını beğenmeme, çocuğa sıcak ve yakın davranmama, ilgisizlik, anne babanın görüş ayrılıklarında yan tutma zorunluluğu gibi çok çeşitlidir. Çocuğa aşırı ya da yetersiz sorumluluk verme, haksız davranma, verilen sözü yerine getirmeme, onu öbür çocuklardan ayırma, kardeşler arasında ayrım yapma, çocuğa önder olamama gibi etkenler de bunlardandır. *Bkz.* **nevrotik çözüm.**

temel kişilik tipi (basic personality type) **Kardiner'e göre**, bir toplumun bireylerinde ortak yaşantıların sonucunda gelişen kişilik özelliklerinin bütünü.

temel kural (basic rule) **Psikanalizin ana kuralı.** Psikanalizin temel kuralı, ruh çözümlemeciyle değil; hastayla ilgilidir. Ruh çözümlemede (psikanalizde) hastadan, aklına ne gelirse gelsin, ruh çözümlemeciye olduğu gibi anlatması isteniyor. Bu kurala göre, klinik anlamda, hastanın direnme ve savunmalarına uymayarak aklına gelenleri dışa vurması gerekiyor. *Bkz.* özgür çağrışım.

temel kusur (basic fault) Gelişiminin tümü hatalı ve eksik olan hastanın hastalıklı özelliklerini tanımlamak için **Baliant**'ın kullandığı terim. Baliant'a göre temel kusur, ancak hastanın çözümlemeciye yönelik oral bir **bağımlılık** durumuna **gerileme**sine ve yeni bir başlangıç yapmasına izin verilmesiyle giderilebiliyor.

temel kuşku duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi).**

temel mekanizma *Bkz.* **bastırma.**

temel oran yanılgısı (base-rate fallacy) İnsanların çoğu için geçerli olan temel oran bilgilerini görmezden gelme ve bunun yerine değerlendirilen durumun ayırt edici özelliklerini öne çıkarma eğilimi.

temel özseverlik *Bkz.* **gerileme.**

temel psikoloji (basic psychology) Psikoloji konularını uygulama yerine yalnızca bilgi edinmek amacıyla inceleyen psikoloji; ***temel ruhbilim.*** *Bkz.* **genel psikoloji; psikoloji.**

temel renkler (primary colors) Başka renklere indirgenemeyen **kırmızı, yeşil** ve **mavi** renkler. Beyaz da içinde olmak üzere öbür renkler, bu üç renkten herhangi ikisinin ya da üçünün çeşitli oranlarda karıştırılmasıyla elde adiliyor ve bu üç rengin terimleriyle anlatılabiliyor. Televizyon teknolojisinde ve bilgisayarda renk üretimi, bu üç renkle gerçekleştiriliyor.

temel savunma mekanizması *Bkz.* **bastırma.**

temel süreç *Bkz.* **yapısal kuram (İlkelbenlik).**

temel şikâyet (chief complaint) Hastanın tıpsal ya da ruhsal tedaviye gelmesi için gerekçe olarak gösterdiği temel belirti.

temel titreme (essential tremor) Amaçlı hareket etkinliği ile ilişkili bir titreme. Belirlenebilir bir neden olmaksızın rastlanan en yaygın titreme türü budur. Stres, kaygı, kafein gibi uyarıcı maddeler, sıklıkla titremenin artmasına yol açıyor. Bu tür titreme genellikle tadaviye gerek duyurmuyor.

temel yaş *Bkz.* **temel zekâ yaşı.**

temel yaşam alanı (fundamental niche) Bir hayvanın, rakiplerinin bulunmadığı en uygun koşullarda bulunacağı çok boyutlu yer; ***tercih edilen yaşam alanı.***

temel yönelim (basic orientations) **Horney**'ın başkalarına yönelme **(sevgi),** başkalarına karşı olma **(saldırı)** ve başkalarından uzaklaşma **(bağımsızlık)** olarak belirlediği **temel stratejiler**i anlatan kişilik özellikleri. *Bkz.* **bütüncü kuram.**

temel zekâ yaşı (basal mental age) **Stanford-Binet**'nin yaptığı gibi **standart**laştırılmış bir testte bütün soruların doğru olarak yanıtlandığı en yüksek yaş düzeyi. Örneğin, 10 yaşındaki bir çocuk, ancak 8 yaşla ilgili soruların tamamını doğru olarak yanıtlamışsa, o çocuğun temel zekâ yaşı 8 demektir. *Bkz.* **Stanford-Binet ölçeği.**

temel zihinsel yetenekler (Primary Mental Ağabeylities-**PMA**) **1.** Türlü biçimlerde birleştiklerinde başlıca yetenekleri oluşturacakları varsayılan temel yetenek öğesi ya da birimi. Temel zihinsel yetenekler, faktör analizi ile ortaya konuluyor. Birbirinden bağımsız olan bu öğeler, yalnızca belli

bir takım zihinsel işlemlerde yer alıyor ve çok etkenli testlerle ölçülüyor. **2. L. L. Thurston** ile **T. G. Thurston**'un **faktör analizi**yle ortaya koydukları **yedi temel yetenek**. Özellikle **zekâ** kavramına açıklık getiren bu temel yetenekler, özetle şunlardır: **(a) Dil kavrayışı** (verbal comprehension-V). **(b) Sözcük bulma hızı** (word fluency). **(c) Sayı kavrayışı** (number-N). **(ç) Uzay kavrayışı** (space-S). **(d) Çağrışıma dayanan bellek** (associative memory-M). **(e) Algı hızı** (perceptual speed-P). **(f) Yargılama, uslamlama ya da tümevarım** (reasoning). Adı geçen araştırmacıların bu yedi temel yeteneği ölçmek üzere 1938'de hazırladıkları grup zekâ testinin adı. Bu testleri 5-7, 7-11 ve 11-17 yaşlar için "Temel Kabiliyetler Testi" adıyla 3 takım olarak **R. Öncül** dilimize çevirmiş ve bunlar ülkemizde de kullanılmıştır.

temizlik fobisi *Bkz.* **kirlenme korkusu.**

temporal loplar *Bkz.* **loplar.**

temrin *Bkz.* **alıştırma**.

temsil (representation) **1.** Olayları, olguları ve nesneleri zihinde temsil eden, simgeleştiren ya da onların yerini alan kavram, imge ya da düşünce; onlara ilişkin bellek izleri. **Biliş psikolojisinde** zihnin nesnelerini doğrudan kazanmadığı, söz konusu nesneleri temsil ettiği varsayılan **düşünceler** ve **imgeler** aracılığıyla kavradığı kabul ediliyor. Bu durumuyla temsil, oldukça öznel bir süreçtir ve bireysel yaşantıya dayalı olarak toplumsal bağlamda biçimleniyor. **2. Psikanalizde** bir nesnenin, olayın ya da bilinçsiz bir dürtünün karşılığı olan simge, imge ve benzerlerini kullanım süreci. Örneğin, rüyalar ve düşlemler, bastırılan dürtülerin, bilinçdışı etkenlerin temsilleri olarak yorumlanıyor.

temsil becerileri (representational skills) **Piaget kuramında,** nesneleri ve yaşantıları büyük ölçüde simgeler kullanarak zihinsel düzlemde temsil etme; insanları, nesneleri ve olayları, imge, sözcük gibi simgelerin yardımıyla anlama yetisi. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

temsil evresi (representational stage) **Piaget kuramında,** işlemsellik öncesi evre ile biten bilişsel gelişim evresi. Piaget, çocuğun bu dönemde nesneleri ve yaşantıları büyük ölçüde simgelerin yardımıyla zihinsel olarak temsil etme yetisini kazanmaya başladığını varsayıyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

temsili deneme yanılma (vicarious trial and error) Zihinsel deneme yanılma; bir karar vermeden ya da harekete geçmeden önce çeşitli

seçenekleri gözden geçirme. Satranç oyuncusunun yapacağı hamleleri önceden planlaması ve bu hamlelerin olası sonuçlarını tartması, bunu örneklendiriyor.

temsili doyum (vicarious satisfaction) Başkalarının başarılarını izleyerek yaşanan doyum. Bir futbol yanlısının, takımının başarısından ya da anne babaların, kendilerinin ulaşamadıkları şeylere çocuklarının ulaşmasından aldıkları haz, bunu örneklendiriyor.

temsili haritalama (representational mapping) **Yeni Piagetci terminolojide** kendini tanımlamanın gelişimindeki ikinci evre. Çocuk, bu evrede benliğin çeşitli özellikleri arasındaki mantık bağlarını kuruyor; ama bu özellikleri hâlâ ya hep ya hiç terimleriyle değerlendiriyor.

temsili işlev (vicarious function) **1.** İnsanın beyin hasarlarnın olumsuz etkilerini iyileştirme yetisini, beynin birçok işlevinin yerelleşmediğini, zedelenen beyin bölgelerinin işlevlerini yitirmesi sonucunda bu işlevlerden kimisinin beynin öbür bölgelerince üstlenildiğini gösteren bulgularla açıklayan bir kuram; ***temsili beyin işlevi.***

temsili öğrenme (modeling) **1.** Model alınan kişinin davranışlarını gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenme; ***modelleme.*** Küçük çocukların sözel ve devimsel öğrenmelerinin önemli bir bölümü, bu öğrenme biçimiyle gerçekleşiyor. Modelleme, sosyal psikolojide, toplumsallaşmanın altında yatan temel süreçlerden birisi olarak görülüyor. Çocuk, sıklıkla anne babasını, öbür yetişkinleri ve başka çocukları taklit ederek öğreniyor. Taklit edilenler, kitaplarda geçen ya da TV’deki kahramanlar gibi simgesel de olabiliyor. **2.** Öğrenmenin yalnızca gözlemle temsili olarak gerçekleştiği; kişinin etkili ve uygun davranan kişileri gözlemleyerek davranışlarını düzelttiği bir davranışçı tedavi tekniği. Bu teknik, birinci açıklamadaki normal sürece benziyor. İkisi arasındaki fark, birinci açıklamadakinin doğal ortamlarda gerçekleşmesine karşılık, ikincinin yapay ortamlarda ve uyumsuz davranışı düzeltmeye yönelik oluşudur. *Bkz*. **gözlemsel öğrenme; toplumsal öğrenme kuramı.**

temsili pekiştirme (vicarious reinforcement) Toplumsal öğrenme kuramcılarına göre, bir modelin cezalandırıldığını ya da ödüllendirildiğini izleyen kişide gerçekleşen pekiştirme. Örneğin, modelin cezalandırıldığını gören kişinin, aynı davranışı gösterme olasılığı azalıyor.

temsili yaşam (vicarious living) **K. Horney’a göre**, kendi aşağılık, yetersizlik, anlamsızlık duygularından, sığ yaşamının sıkıntılarından

kurtulmak için magazin, televizyon, film kahramanlarının yaşamlarıyla özdeşleşip, onların yaşadıklarında doyum arayan kişilerin yaşam biçimi.

temsil sistemleri (representational systems) **Yeni Piagetci terminolojide kendini tanımlama**nın gelişiminde benliğin dengesi, bütünleşmesi ve çeşitli özelliklerinin değerlendirilmesinin gerçekleştirildiği üçüncü evre. **İkinci evre** temsili haritalamadır**.**

tensel (sensual) Duyu etkinlikleriyle; özellikle de cinsellikle ilgili (doyum).

tensel benlik (body ego) Benliğin (benin) özü olan beden üzerinde yaşanarak edinilen benlik imgesi.

tensel ceza (corporal punishment) Kulak çekme, dayak ve benzeri şeylerle bedene acı veren ceza.

tentoryum (tentorium) **Sert zar**ın, beyinciğin yüzeyini beyin kabuğunun **artkafa** ve şakak loplarından ayıran tabakası.

teomani (theomania) Kişinin tanrı olduğuna ya da tanrıyla ilişkisi bulunduğuna inanması kuruntusu.

teorem (theorem) **1.** Bir dizi mantık işlemiyle doğruluğu ya da yanlışlığı kanıtlanabilen **bilimsel önerme**. **2.** Genelde doğru olarak kabul edilen bir anlatım.

teori *Bkz.* **kuram**.

tepedeğer (mode) İstatistik **ortalama ölçüler**inden biri. Gözlemlenen ölçümlerden frekansı en çok olan değer; ***mod.*** Normal dağılımda **aritmetik ortalama, ortanca** ve **tepedeğer**, birbirine eşit ve aynı nokta üzerinde bulunuyor.

tepi (impulse) **1.** Bir sinir ya da kas lifi boyunca iletilen **deloparizasyon** dalgası; ***impals.*** **2.** Eylem gizilgücü. **3.** İstençli bir yöntem ya da uyarının denetimi söz konusu olmadan birdenbire yapılan güçlü; kimi zaman karşı konulamaz bir davranım. **4. Freud'a göre**, ilkelbenliğe bağlı cinsellik, düşmanlık, açlık gibi **içgüdü**sel bir davranış. *Bkz.* **dürtü.**

tepilenim (impulsion) Belirli bir davranışı yapma zorunluluğu duyma. Kişinin, tepkiyi ortaya çıkaran uyaranlara karşı özel bir duyarlığı oluyor.

tepisel (impulsive) Düşünmeden, birdenbire yapılan (tepki).

tepi sunuşu (impulse presentation) **Freud'a göre**, tepi durumu ya da fizyolojik etkinliğin bilinç düzeyindeki görünümü.

tepke *Bkz.* **refleks.**

tepke arkı *Bkz.* **refleks arkı.**

tepkebilim *Bkz.* **refleksoloji.**

tepke ketleme *Bkz.* **refleks ketleme.**

tepke zinciri *Bkz.* **refleks zinciri**.

tepki (response) **1.** Kuramsal farklılıkları ve karmaşıklıkları bir yana bırakılırsa, organizmanın uyarıcı karşısında gösterdiği her türlü sinir, kas, salgı ve benzeri tepkileri; ***reaksiyon*** **2.** Bir nesneyi tutmak gibi, sonucuyla ya da eli havaya kaldırmak gibi, topografik konumuyla tanımlanan bir davranış birimi. **3.** Özellikle anket türü araştırmalarda sorulara verilen yanıtlar. *Bkz.* **tepki aralığı; tepki aşama sırası; tepki büyüklüğü; tepkici, başkaldırıcı çocuk; tepki değişkeni; tepki dolaşımı; tepki eşiği; tepki gecikmesi; tepki geliştirme; tepki genelleştirme; tepki gizilgücü; tepki gücü; tepki koşullama; tepki oluşumu; tepki ölçütü; tepki önleme; tepki psikolojisi; tepkisel alkolizm; tepkisel bağlanma bozukluğu; tepkisel davranış; tepkisel benlik değişikliği; tepkisel depresyon; tepkisel ketleme; tepkisel koşullama; tepkisel öğrenme; tepkisel ölçümler; tepkisel pekiştirme; tepkisel psikoz; tepkisel saldırganlık; tepkisel şizofreni; tepkisizlik dönemi; tepki süresi; tepki yanlılığı; tepki yeğinliği; tepki yenilenmesi; tepki zamanı; tepki zinciri.**

tepki aralığı (reaction range) Kalıtsal bir özelliğin ortaya çıkışındaki çevresel etkenlere bağlı değişkenlik; bireyin tepkilerinin genetik etkenlerle belirlenen sınırları. Bireyin bedensel ve ruhsal sınırlarını **genetik** etkenler; bu sınırlara ulaşılıp ulaşılamayacağını ise çevre ve yaşantılar belirliyor.

tepki aşama sırası (response hierarchy) Belirli bir durumda ortaya konacak olan davranış dizisinin birbirini izleme olasılığı; ***tepki hiyerarşisi.***

tepki büyüklüğü (response magnitude) Bir tepkinin, süre, hız, sıklık, yüzde ya da oran gibi ölçülerinden herhangi biri.

tepkici, başkaldırıcı çocuk *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi.

tepki değişkeni (response variable) Deneydeki **bağımlı değişken.**

tepki dolaşımı (response circuit) Sinir hücrelerinin alıcı sinirlerden iletici sinirlere doğru düzenlenişi.

tepki eşiği (response threshold) Bir karşılığın ortaya çıkabilmesi için gerekli olan en düşük uyaran gücü.

tepki gecikmesi (response latency) Uyarımın başlamasıyla tepkinin başlaması arasında geçen süre. Bu zaman aralığı kimi kez koşullanmanın gücü için bir ölçüt olarak kullanılıyor.

tepki geliştirme (reaction formation) **Freud'a göre**, bilinçdışı duygu ve eğilimleri, onların karşıtı olan duygu ve davranışlarla açığa vurma özelliği. Örneğin, baskı altındaki korku, saldırganlık, nefret; saygı ya da sevgi olarak gösteriliyor.

tepki genelleştirme (response generalization) Belli ve düzenli bir tepki yaratabilen uyarıcının, ayrıca farklı; ancak uyarıcıyla ilişkili başka tepkiler de oluşturması. *Bkz.* **uyarıcı genelleştirme.**

tepki gizilgücü (reaction potential or SER) **Hull'e göre**, alışkanlık gücüyle, ilişkili dürtünün çarpımından oluşan, belirli bir tepkinin ortaya çıkabilme olasılığı; ***tepkisel potansiyel.***

tepki gücü (response strength) Belirli bir süre içinde tepkinin yenilenmesi ya da durağan kalmasının sonucu olarak görünen güç.

tepki hiyerarşisi *Bkz.* **tepki aşama sırası**.

tepki koşullama (respondent conditioning) **B. F. Skinner**'ın **klasik koşullama** anlamında kullandığı terim.

tepki kriteri *Bkz.* **tepki ölçütü**.

tepki oluşumu (reaction formation) **1. Psikanalize göre**; birey açısından kabul edilemez olan, kaygı yaratan ya da tehdit oluşturan dürtü, duygu ve benzerlerinin yadsınarak (bastırılarak) tam tersi bir dürtü ve duyguların benimsenmesiyle tanımlanan bir **savunma mekanizması.** Bu mekanizma, çok erken yaşlarda ve bilinçdışı olarak oluşup işliyor. Gerçek duygu, dürtü ve isteklerini saklamaya, kendini farklı göstermeye yönelik bilinçli yadsımayla bu mekanizma karıştırılmamalıdır. İkinci durumda, bilinçli algı düzeyinde, gerçek anlamda bir dönüşüm söz konusudur. Örneğin, sevgiyi yitirme, cezalandırılma korkusuyla anne babasına yönelik nefretini bastırarak, onlara sevgiyle, hayranlıkla bağlanan çocuğun bilinç düzeyinde duyumsadığı şey nefret değil; sevgidir. **2. Cohen'e göre**, bireyin ulaşmak isteyip de ulaşamayacağı hedefleri kötü (ekşi üzüm) olarak değerlendirdiği bir **savunma mekanizması.** Örneğin, üniversiteye gitme umudu olmayan bir genç, üniversite eğitimini, zaman yitirme olarak

değerlendiriyor. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları** (**bastırma; ters tepki).**

tepki ölçütü (response criterion) **Sinyal saptama kuramı**nda, kişinin sinyalle paraziti birbirinden ayırt etmekte kullandığı ölçüt. Sinyal gücü, kişinin güdülenmesini ve beklentilerini yansıtan bir ölçütü aştığında "Sinyal var." kararı veriliyor.

tepki önleme (response prevention) **Davranışçı tedavilerde**, kaçınma tepkilerinin sürdürülmesini hızlandırmak için kişinin kaçınma tepkilerinin engellenmesi. Bu engellenme, kişinin tepki vermemesi durumun da olumsuz sonuçlarla karşılaşmadığını görmesini sağlıyor. *Bkz.* **geciktirme tedavisi.**

tepki psikolojisi (reaction psychology) Akılsal süreçleri yadsımamakla birlikte, canlının öncelikle devimsel süreçlerine ağırlık veren psikolojik görüş; ***tepki ruhbilimi.*** Bu görüşe göre tepki, her şeyden önce, uyarıcıya tepkide bulunmaktır.

tepki ruhbilimi *Bkz.* **tepki psikolojisi.**

tepkisel alkolizm *Bkz.* **alfa alkolizm**.

tepkisel bağlanma bozukluğu (reactiveattachment disorder) Çocuğun bebeklik ya da 5 yaş öncesi döneminde sevgi ve sevecenlikten yoksun kalması, duygusal gereksinimlerinin karşılanmaması ya da toplumsal tecrit yaşaması sonucu, **ait olma duygusu** gibi normal toplumsal ilişkiler geliştirecek ortamı bulamamasının yol açtığı bir bozukluk; ***analitik depresyon***. Bozukluğun tipik belirtileri, gözle izleme, gülümseme, gözle ya da sesle karşılık verme, annenin ya da bakıcının sesine yönelme , oyunlara katılma gibi genel toplumsal etkileşimine yönelik davranışların bulunmaması; cılız bir sesle ağlama, aşırı uyuma, çevreye karşı ilgisizlik, kilo yitirme ya da kilo almamadır. **Zekâ geriliği** ya da başka belirgin **gelişim bozuklukları**nın bulunması durumunda bu tanı konuluyor. Ketlemeli ve ketlemesiz olarak değerlendirilen tepkisel bağlanma bozukluğunun ketlemeli olanında tepkisizlik ağır basıyor ve tepkiler, aşırı dikkatli, çekingen ya da aşırı ikircikli ve çelişkili oluyor. Dikkat donuklaşıyor. Ketlemesiz olanında ise yabancılarla kolay içtenlik kurma ya da **bağlanma figürü** seçiminde seçici olmamak gibi bir ayrım gözetmeyen toplumsallık, tipik özellik olarak beliriyor. Bu bozuklukları yaşayan çocukların büyük çoğunluğunun bakımının belirgin bir biçimde normal dışı ortamlarda gerçekleştiği görülüyor. Ya bakıcılar, çocuğun

temel bedensel ve duygusal gereksinimlerini sürekli savsaklıyor ya da bakıcının sürekli değişimi, çocukta kararlı bir **bağlanma** oluşumunu önlüyor. *Bkz.* **analitik depresyon; büyüyememe.**

tepkisel davranış (reactive behavior) Dış çevreden gelen bir uyaranın etkisi ile ortaya çıkan davranış türü.

tepkisel benlik değişikliği (reactive ego alteration) Ruhsal enerjinin, cinsellik ya da saldırganlık dürtülerinin bastırılmasına harcanması sonucu bu dürtülere yönelik **tepki oluşumu**nun , benliğin yapısında değişikliğe yol açması. Gerçekte nefret ettiği çocuklarına aşırı duyarlık gösteren histerik anne, bunu örneklendiriyor.

tepkisel depresyon (reactive depression) İşini, sevdiklerini yitirme, ekonomik sıkıntılar gibi aşırı bunaltıcı bir olayın tetiklediği geçici, yinelenmeyen bir depresyon.

tepkisel ketleme (reactive inhibition) **Hull'a göre,** bir tepkinin şiddetinin, artan uygulamayla ya da yorgunlukla birlikte azalma eğilimi. *Bkz.* **ketleme.**

tepkisel koşullama *Bkz.* **duyarsızlaştırma; klasik tepkisel koşullama.**

tepkisellik kuramı (reactance theory) "Yasaklar çekiciliği artırır." görüşüne dayanan bir kuram. Bu kurama göre, bir şeyi yapma ya da seçme özgürlüğünün kısıtlandığını, yasaklandığını duyumsayan ya da düşünen insanda, kendi özgürlüğünü yeniden ortaya koymak üzere, kısıtlanan ya da yasaklanan şeyi yapma eğilimi artıyor. Seçme ya da karar verme özgürlüklerinin kısıtlandığını ve başka seçimlere ya da kararlara zorlandıklarını duyunsayan insanların gözünde, kısıtlanan, yasaklanan eylem ya da nesnenin çekiciliği artıyor. İnsanlar, zorlandıkları seçime ya da karara karşı, güçlü bir direniş gösteriyorlar. *Bkz.* **Romeo ve Jüliet etkisi.**

tepkisel öğrenme *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

tepkisel ölçümler (reactive measures) İnceleme konusu olan değişkende değişiklik yapan ölçümler. Örneğin, deneğin gözlendiğinin bilincinde olması, gözleme konu olan davranışlarında deneysel uygulamanın yapacağı değişiklikten daha büyük değişiklikler yaratabiliyor. Bu da araştırma sonuçlarında belirgin bir kirlilik yaratıyor. *Bkz.* örtülü gözlem.

tepkisel pekiştirme (reactive reinforcement) **Freud'a göre**, bilinçteki bir sürecin, bilinçdışındaki bir süreci karşı yönde harekete geçirmesi.

tepkisel potansiyel *Bkz.* **tepki gizilgücü**.

tepkisel psikoz (reactive psychosis) Ağır çevresel baskıya ve strese, travmaya tepki olarak gelişen şiddetli; ancak geçici bir psikoz. *Bkz.* **psikoz.**

tepkisel saldırganlık *Bkz.* **saldırganlık ve şiddete yönelme.**

tepkisel şizofreni (reactive schizophrenia) **Aşırı stres** gibi güçlü yatkınlaştırıcı ya da tetikleyici çevresel etkenlere tepki olarak ortaya çıkan bir **akut şizofreni** türü. Bu bozukluk genellikle hızlı başlıyor ve kısa sürüyor. Hasta, çocukluğunda çevresine iyi bir uyum sağlamış, ergenlik döneminde karşı cinse ilgi göstermiştir. **Prognoz**, diğer şizofreni türlerine göre daha umut vericidir. *Bkz* şizofreni; şizofreniform bozukluk.

tepkisel zihin *Bkz.* **engram bankası.**

tepkisizlik dönemi (refractory period) **1.** Sinir hücrelerindeki **eylem gizilgüçleri** arasında geçen kısa bir dinlenme dönemi. Bu dönem, bir sinir hücresi aksonu boyunca saniyede yüzlerce eylem gizilgücü (sinyal) gönderebilecek kadar kısadır. Ancak, bu süre içinde, özellikle başlangıçta hücre tepkisizdir. **2. Masters ve Johnson**'un öngördüğü **cinsel tepki modeli**nde orgazmdan hemen sonra başlayan çözülme evresi ve erkeğin yeni bir orgazma ulaşma (penisin dikleşme) yetisini geçici olarak yitirdiği toparlanma evresi. **3.** Bir tepkiyi izleyen ve hemen hiçbir uyarıcının başka bir tepki yaratamadığı dönem.

tepki süresi 1. (reaction time) **-**Bir uyarıcının sunumu ile organizmanın bu uyarıcıya gösterdiği tepkinin başlangıcı arasında geçen süre. **2.** (response time) Bir tepkinin verilmesi için gereken süre. *Bkz.* **CATTELL, James McKeen; şizofreni; tepki.**

tepki şartlandırma *Bkz.* **tepki koşullama.**

tepki yanlılığı (response bias) Kişinin belli bir biçimde tepki verme eğilimi. Tepkiyi oluşturan uyarıcıların niteliğinden bağımsız olan ve kişilik yapısıyla ilişkili gibi görünen bu eğilim, araştırmalarda önemli sorunlara yol açabiliyor. Örneğin, “evet-hayır” seçenekli bir ankette, genelde “evet” deme eğilimindeki kişilerle “hayır” deme eğilimindeki kişiler, farklı sonuçlar veriyor. Kişinin, soruların içeriğinden çok, yanıtların toplumsal anlamlarını göz önünde tutarak, gerçek tutumları yerine, toplumsal açıdan kabul edilebilir gibi görünen tutumları yansıtarak yanıt vermesi de bunu örneklendiriyor.

tepki yeğinliği (response intensity) Uyaranın ya da güdünün gücünde baş gösteren değişimlere uygun olarak kasların ve salgı bezlerinin etkinliklerinde beliren değişiklikler.

tepki yenilenmesi (abreaction) 1950'lerden önce **Freud öğretisi**ni izleyen psikanalistlerin, hastanın bilinçli olarak direnemediği için bastırmış olduklarına inanadıkları acı, ağrı verici deneyimini bilinç düzeyine getirip hastaya anılarında yeniden yaşatarak hastada duygusal bir boşalma, rahatlama ya da bir duyarsızlaşma, içgörü kazandırmak amacıyla uyguladıkları bir tedavi yöntemi; ***katarsis, boşalım.***

tepki yeterliği (response adequacy) Canlının tepkiyi uyaran bir durumda, güdü ya da gereksinimlerine uygun değişiklikler yapabilmesi.

tepki zamanı (reaction time) Duyusal bir uyarıcı ile bu uyarıcıya yapılan tepki arasında geçen zaman. Yalın bir tepki zamanını ölçmek için yapılan bir deneyde deneğe, uyarıcı olarak küçük bir ışık gösterildiğinde, elinin altındaki düğmeye basması isteniyor. Deneğin, uyarıcıyı görmesi ile ona tepki göstermesi arasında geçen zaman, duyarlı bir saatle saptanıyor. Böylece deneğin tepki zamanı ölçülmüş oluyor. Çok değişik tepki zamanı deneyleri ve tepki zamanı terimleri bulunuyor. **Ayırt etme tepki zamanı, seçmeli tepki zamanı, çağrışım tepki zamanı** bunlardan birkaçıdır.

tepki zinciri (response chain) Her tepkinin, bir sonraki tepki için bir ipucu olarak iş gördüğü sıralı tepkiler. Tepkilerin biçim bakımından birbirine benzemesi; örneğin, bir **Skinner kutusu**nda hayvanın bir kola yeniden yeniden basması durumunda zincir bağdaşıktır; örneğin klasik vitesli bir araba kullanırken debriyaja basmak, vitesi değiştirmek, ayağı debriyajdan çekmek gibi farklı durumunda ise çok türlüdür.

terapi (therapy) *Bkz*. **tedavi.**

terapist (therapist) Hastaları tedavi etmeye çalışan ve bu amaçla eğitilmiş olan sağlık işgöreni***; tedavi eden, sağaltıcı.***

terapi türleri *Bkz.* **tedavi türleri.**

terapötik (therapeutic) **1.** Terapiyle ilgili. **2.** Tedavi edici, iyileştirici etkisi olan.

teratojen (teratogen) Annenin gebelik sırasında alması ya da aldırılması durumunda **embriyon** ya da **fetüs** gelişimini engelleyen, bu gelişimde anormallikler yaratan; böylece doğum anormalliklerine yol açan alkol, radyasyon, kimi ilaçlar, uyuşturucular, sigara gibi fiziksel ve kimyasal

etkenler. Ne tür etkileri olduğu bilinen ilaçların ve maddelerin sınıflandırılmış adlarıyla birkaçı angiotensin dönüştürücü enzim engelleyiciler, androjenler (erkek hormonları), antibiyotikler, pıhtılaşma önleyicileri (antikoagulan), antikonvülsanlar, antidepresanlar, antimetabolite-antikanser ilaçları, alkol, sigara ve uyuşturucu kapsamına giren maddelerdir.

teratoloji (teratogenic) Teratojen etkisi gösteren madde bilgisi.

terbiyeci *Bkz.* eğitimci.

tercih edilen yaşam alanı *Bkz.* **temel yaşam alanı.**

tercih etme *Bkz.* **yeğleme.**

tercihli algı (preferential perception) Çocuğun artık siyah-beyaz gibi yüksek karşıt şekiller üzerinde sabit bir biçimde odaklaşmayı bırakıp, kimi şekil ve renkleri birbirinden ayırmaya, bunlardan birini yeğlemeye ve onun üzerinde odaklaşmaya başlamasıyla ve buna bağlı olarak belli bir algısal esneklikle tanımlanan görsel algı biçimi; ***yeğlemeli algı.***

tercihli dilsizlik *Bkz.* **seçici dilsizlik**.

tercihli iştah yitimi (elective anorexia) Daha az yemeye yönelik bilinçli çabalarla ilişkili ve yiyeceklere karşı bir tiksinti eşliğinde gelişen iştah yitimi; ***tercihli anoreksi.***

terim (term) Felsefe, siyaset, sanat, edebiyat ya da belli bir bilim dalında yaygın olarak kullanılan ve genel sözlük anlamı dışında özel anlamı olan sözcük ya da sözcük kümesi; ıstılah.

terimbilim *Bkz.* **terminoloji.**

terk edilme tehdidi (abandonment threat) Disiplin amacıyla anne babaların çocuğa karşı kasıtlı olarak ya da bir öfke anında söyledikleri onu terk etme ya da kötü adamlara verme tehdidi. Bu gibi tehditler, genellikle **akut kaygı** ve **anne babaya bağımlılık** eğilimi yaratıyor.

terk edilme tepkisi (abandonment reaction) Anne babadan birinin ya da her ikisinin terk ettiği ya da ihmal ettiği çocukların yaşadığı bir **duygusal yoksunluk**, destek yitirme ve **yalnızlık duygusu**. Terk edilme tepkisi ayrıca, sevdikleri ve bağlı oldukları kişiyi yitiren erişkinlerde de ortaya çıkıyor.

terk edilmeye aldırmama *Bkz.* güvenli bağlanma.

termal duyu *Bkz.* ısı duyusu.

termik alıcılar *Bkz.* **alıcı.**

terminoloji (terminology) Sanatın, edebiyatın, bir bilim dalının, düşünsel ya da siyasal ekolün anlambilim ya da bilgisel çatısını oluşturan ve daha çok terim niteliği taşıyan sözcük ve kavramlar bütünü; ***terimbilim.***

terör (terror) Bir gücü, bir iktidarı zorla kabul ettirmek amacıyla sistemli olarak şiddet kullanma, yıldırma; ***tedhiş.***

terörist (terrorist) Terörizmle ilgili, terör yaratan.

ters (invert) **Klasik psikanaliz dilinde** ve argoda "eşcinsel".

tersinden görülebilen figür (reversible figüre) Perspektifin kolayca tersine çevrilebildiği ikircikli bir figür. *Bkz.* **Rubin figürü; merdiven yanılsaması.**

tersine çevirme (reversal) **1. Psikanalize göre**, bir içgüdünün hedefini tersine döndürme. Örneğin, kendine zarar vermeye yönelik özezerlik dürtüsü, başkalarına zarar verme dürtüsüne (elezerliğe) dönüşebiliyor. **2. Tersine çevrilebilirlik. 3.** "Sol kol" demek yerine "kol sol" demede olduğu gibi, iki sözcüğün ya da iki fonetik segmanın yer değiştirmesi ile tanımlanan bir dil sürçmesi. **4.** Üç boyutlu bir figürün, iki ya da daha fazla biçimde yorumlanması. *Bkz.* **tersinden görülebilen figür.**

tersine çevrilebilirlik (reversibility) **Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında biçimsel işlemsel evre**de kazanılan toplama, çıkarma, çarpma, bölme gibi matematiksel işlemleri tersine çevirme; olayların sırasını tersine çevirecek ya da başlangıç durumuna getirecek zihinsel işlemleri yapma yetisi. Örneğin, çocuk, şişeye doldurulan suyun, yeniden bardağa boşaltıldığında aynı kalacağını anlıyor. *Bkz.* **korunum.**

tersine çevrilemezlik (irreversibility) **Piaget'ye göre**, **işlemsellik öncesi evre**de, bir işlemin iki ya da daha fazla yöne gidebileceğini anlayamamadan doğan bir sınırlama. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

tersine dönebilirlik *Bkz.* **tersine çevrilebilirlik.**

tersine dönme (inversion) **1.** İçi dışına, baş aşağı ve benzeri dönme. **2.** Özellikle ilk dönem psikanalizinde **eşcinsellik. 3.** Genetikte kromozomun bir bölümünün kesilip baş aşağı dönerek yeniden kromozoma eklendiği kromozom bozukluğu.

ters tepki (reaction formation) Birbiriyle ilişkili tutumların yol açtığı davranış örüntülerinin oluşturduğu **savunma mekanizması**. Ters tepki savunması, kişiliğin tümünü değiştirerek belli bir kişilik oluşturuyor.

İçgüdüsel bir tehlike baş gösterir göstermez, benlik kaygıya giriyor. Çünkü ters tepki savunması, her an bir tehlike varmış gibi, benliği sürekli beklemede tutuyor. Bastırılmış olan tehlikeli dürtüye ve onun türevlerine karşı, kişiliği tanımlayacak nitelikte bir savunma örgüsü oluşturulmuştur. Örneğin, durmadan temizlikle uğraşan kişiyi hiç kimse bu uğraşından caydıramıyor. Katı takıntılı davranışı, düzen merakı, belli koşullara uymaktan uzak kalamaması; çevresindekilerden de bu koşullara uymalarını beklemesi ve bunu başarması, bu yolla oluşturduğu törensel kurallar dizisinin varlığı, onun tüm kişiliğine sinmiştir. Bu kişi, temiz olmasının yanı sıra planlı, düzenli, katı, ezici ve suçlayıcıdır. Savunma örgüsünü oluşturan işlerin her birini, belli bir sıra ve düzen içinde yapmaktadır. Öyle de olsa, ters tepki savunmasına saplananlar, yaşamlarının bir yerinde açık veriyorlar. Ters tepki ile savunulan bilinçdışı yoğun istek, bir yerde ortaya çıkıyor. Örneğin, temizlik yapmaktan bitkin düşen; “pistir” diye evin dışında tuvalete gitmeyen deneğin sokakta altına ettiği görülüyor. Aşırı çapkın kişi, cinsel yetersizlik yaşıyor. Bu kişi, içindeki yetersizlik duygusunu yok edebilmek uğruna, her gün ayrı bir kadın peşinde koşuyor. Aşırı nazik, saygılı, gereksiz kibar davranışların tersi olan kabalığı, nefreti, düşmanlığı bilinçdışında tutmak için sürekli uğraş veren bu kişilerin, beklenmedik bir anda, akla durgunluk veren incitici bir söz söyledikleri, böyle bir davranış gösterdiklerine tanık olunuyor. Ters tepki, yasak olan tutuma karşı yapılan savunmadır. Ancak, yasağı gerçekler değil, kişinin benliği koyuyor ve tanımlıyor. Benliğin yasakladığı, çevrede yasak olmayabiliyor. Örneğin, toplumun desteklediği sevmeyi, kimilerinin benliği yasaklıyor ve onun yerine öfkeyi özgür bırakıyor. *Bkz.* **bozma.**

ters U ilişkisi *Bkz.* **Yerkes Dotson yasası**

ters yüz etme deseni (reversal pattern) Bir **davranışçı araştırma deseni.** Bu uygulamada önce, veri toplanıyor (**A**). Sonra, davranış değiştirme programı (tedavi) uygulanıyor (**B**) ve davranış değiştirme programı kaldırılıyor. Ardından yeniden veri toplanıyor (**A)**, yeniden davranış değiştirme programı uygulanıyor (**B**). Ters yüz etme, böylece uzmana, uyguladığı davranış değiştirme programının etkili olup olmadığını görme olanağını veriyor. Genellikle iki kez gerçekleştirilen ters yüz etme, hiç ilgilenilmemiş durumlarda ikiden fazla da uygulanıyor. Veri toplama (**A**) aşaması, davranış kararlılık kazanıncaya dek sürdürülüyor. Güçlü bir desen olmasına karşın bununla her davranış, ters yüz edilemiyor. Örneğin,

okuma bilmeyen bir kişiye, bir teknik uygulayarak okumayı öğrettikten sonra, o tekniği kaldırdığımızda, bu kişinin, yeniden okuma bilmeme durumuna dönmesi olanaksızdır. Çünkü, davranış repertuarından çıkmayan davranışlar vardır. Kimi durumlarda davranışı ters yüz etmek ise, örneğin, intihar gibi, kişinin yaşamına mal olabiliyor. Bu tür durumlarda ters yüz etme deseni kullanılmıyor. Ayrıca, ters yüz etme deseniyle bağımsız değişkenimizden dolayı bir değişiklik olsa bile, ters yüz etme deseniyle, istatistiksel olarak, anlamlı bir ilişki bulunamayabiliyor. İşte, bu yetersizlikleri ortadan kaldırmak için, davranışçı uygulamalarda çok temel düzeyli desen kullanılıyor. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri**.

tesadüfi kriz *Bkz.* **rastlantısal bunalım.**

test (test) **1. Mantıkta,** bir varsayım ya da önermenin kusursuz, gerçek ya da doğru olup olmadığını belirlemede kullanılan ölçütler ya da işlemler. Geçerliğini ortaya koymak için uslamlamaya uygulanan her türlü işlem. **2. İstatistikte,** kuramsal bir standartla karşılaştırarak bir istatistiğin (örneklem değerinin) gerçek değerini ya da niteliğini ortaya koyacak bir işlem gerçekleştirme; ***istatistiksel yoklama***. Daha geniş sayısal veriler sağlayan bir derste yapılan sınav, istatistiksel anlamlılık yoklamaları gibi çeşitli ölçmeler. **3. Eğitim ve psikolojide,** belli bir alandaki başarı ya da yeteneği ölçmek için uygulanan **bir dizi standartlaştırılmış soru**, bir **sınav** ya da **yoklama**. Başarıyı, ilgiyi ve yeteneği ölçmeye yarayan her tür araç ya da işlem. Test, belli bir çevrede istenen davranışların bir örneğini elde etmek üzere, tepkide bulunması için kişiye sunulan **standart ve denetimli bir ortam** olarak da düşünülebiliyor. Tepkide bulunulacak ortam, çoğu kez soru ya da dilsel bir uyarıcı biçimindedir. Ancak, yine de yetkililerin birçoğu testi, en büyük başarıyı ölçme ile sınırlıyor. Testteki her birim, en iyi başarıyı göstermesi için bireye meydan okuyan bir ödev gibi düşünülüyor. Ancak bugün, ödev ve en büyük başarı anlayışı tavsamıştır. Bunun bir gereği olarak **tutum ölçekleri** ile bireyin kendi özelliklerini ortaya koyduğu **envanterler**e de test kavramı içinde yer veriliyor. Bugün okullarda ve psikoloji kliniklerinde kullanılan her test, şu **beş basamak**tan geçirilerek **standart**laştırılmıştır: **(1)** Testte yer alacak **soru** ya da ödevler seçiliyor, hazırlanıyor ve yazılıyor. **(2)** Seçilen sorular, büyük bir örneklem grubu üzerinde deneniyor. Bu denemenin sonunda çürük sorular ayıklanıyor; yaklaşık test süresi ve puanlama esasları saptanıyor. **(3)** Yurdun her köşesinden seçilen örneklem grubu üzerinde

standartlaştırma uygulaması gerçekleştiriliyor. Bu çalışma, alanın uzmanlarının yıllarını alıyor ve büyük harcamalar gerektiriyor. **(4)** Bu standartlaştırma çalışmalarına dayanılarak testin **standartlar**ı (normları) hazırlanıyor. Test, bireysel zekâ testi ise ölçüler, **zekâ yaşı** (Z.Y.) ya da **zekâ bölümleri (Z.B.)** olarak; grup testi ise **yüzde birimleri** olarak saptanıyor. **(5) Testlerin geçerlik ve güvenirliği** belirleniyor. Geçerlik ölçüleri, testin ölçme amacını ne ölçüde gerçekleştirdiğini; güvenirlik ölçüleri ise testin değişik zamanlarda uygulandığında aynı sonucu ne ölçüde verdiğini gösteriyor. Psikolojoglar ve eğitimciler, zekâ ve özel yetenekleri ölçmede çok değişik testler uyguluyorlar. Bunun dışında **endüstride, askerlikte** ve **değişik eğitim alanlarında** kullanılan özel yetenek testleri ve **zekâ testleri** de bulunuyor. Bu testler genel olarak şöyle gruplandırılıyor: **(1) Bireysel Testler** ve **Grup Testleri**. **(2) Dile Dayalı Testler** ve İşe Dayalı Testler. Bireysel testleri, o alanda yetişmiş kişiler, tek kişiye uyguluyor. Grup testleri ise aynı anda bir grup adaya verilebiliyor. Dile dayalı testler, sözlü ya da yazılı dilin kavranılma derecesi ile kullanım yeterliğini ölçüyor. İşe dayalı testlerin temel özelliği ise dilin kullanımını hemen hiç gerektirmeyen; eşya, alet ve şekil gibi dile dayanmayan öğelerden yararlanılarak hazırlanan testlerdir. Test ile **deney** arasında ise şu farklar vardır: Testle genel olarak bireysel ayrılıklar ölçülüyor. Deneyde ise ayrılıklar ya değişmez tutuluyor ya da tümüyle ortadan kaldırılıyor. Ancak, testin, geniş anlamda deneylerdeki payı da önemlidir. Test sözcüğünü bu anlamda ilk kez Amerikalı psikolog **J. M. Cattell** kullanmıştır. *Bkz.* **psikolojik testler; test bataryası; test edilebilirlik; test eş takımı; testin değerlendirilmesi; testin temsil gücü.**

test bataryası (test battery) Her biri farklı bir alanı ölçen; ancak, aynı örneklem üzerinde normlaştırılan ve aynı kişilere uygulanacak biçimde tasarlanan bir dizi alt test. Test bataryasının uygulanmasıyla elde edilen puanlar ya ayrı ayrı değerlendiriliyor ya da birleştirilip tek bir puana dönüştürülüyor.

test edilebilirlik (testability) Bilimsel bir kuramın, varsayımın ya da önermenin geçerliğini ve uygulanabilirliğini belirleyecek sistematik ölçme ve değerlendirmelere elverişliliği.

test eş takımı (alternate test) Tümüyle aynı olmamakla birlikte, biri öbürünün yerine konulabilecek biçimde hazırlanmış olan test takımları.

Soruları ve yapısı birbirine benzeyen iki teste **eşleştirilmiş takımlar** deniyor. Ham puanları aynı istatistik ortalamaya sahip olan iki test, **denk takım** olarak adlandırılıyor. Ortalamaları ya da standart kaymaları ve birbirine eşit olmamakla birlikte, ham puanları bir denkleştirme çizelgesi yardımıyla birbirine çevrilebilecek biçimde standartlaştırılmış olan testlere **koşut takımlar** adı veriliyor. Test eş takımlarının türlü yönlerden benzerlikleri olabiliyor. Test soruları arasında en azından karşılıklı yüksek bir bağıntı bulunan testler eştakım sayılıyor. Henüz herkes kullanmasa da iki testin eştakım oluşunu anlatmak için teknik olarak kullanılan terimlerden üçü yukarıda belirtilmiştir.

testin değerlendirilmesi (test evaluation) Bir testin geçerlik, güvenirlik, uygulama ve puanlama kolaylığı, normlarının elverişliliği, eş takımlarının bulunması ve yorumlama kolaylığı gibi özellikler bakımından değerini deneysel ya da nesnel biçimde belirleme işi.

testin temsil gücü (test representativeness) Test sorularının, bir testin ölçme amacına uygunluk derecesi. Bir aritmetik temel işlemler testinde, temel sayılan işlemleri testin kapsama derecesi.

testis (testis) **Testis torbası**nda bulunan ve temel erkeklik hormonu olan **testosteron** ile **spermatozoa**'yı üreten **erkeklik salgı bezi**. Üreme organlarının; vücutta ve yüzde kıllanma, sesin kalınlaşması gibi erkek cinsel özelliklerinin gelişimini de bu hormonlar sağlıyor.

test kaygısı *Bkz.* **performans kaygısı**.

testleri standartlaştırma (test standardization) **1.** Bir testi uygulamak ve puanlamak için değişmez yollar saptama. **2.** Bir test için **norm**lar saptama.

testosteron (testosterone) **Testisler**de ve **böbreküstü bezleri**nde üretilen **steroid** bir hormon. Erkekte ağır basan hormon olmasına karşın bu hormon, kadın vücudunda da az ölçüde bulunuyor. Sperm üretiminde, erkeğin üreme organlarının ve cinsel özelliklerinin gelişiminde, kemik ve kas gelişiminde belirleyici bir etkendir. Ayrıca saldırganlıkta da önemli bir etken olduğu biliniyor.

testör *Bkz.* **izlenimci, açıklayıcı yaklaşım.**

test takımı (test form) Belli bir görevi ya da özelliği ortaya çıkarmak üzere teste konmuş olan soruların bir oturum ya da sınamada verilecek biçimde bir araya getirilmiş olanları.

test yanlılığı (test fidelity) Bir testte ya da testin uygulanışında kültür, ırk, toplumsal-ekonomik statü, cinsellik gibi yetenekle ilişkisi olmayan etkenler nedeniyle belli bir gruba üstünlük sağlayan ya da engel oluşturan yanlılık.

test yaşı (test age) Bir testte elde edilip yaş birimlerine ya da yaş eşdeğerlerine standartlaştırılan puan.

test-yeniden test güvenirliği (test-retest reliability) Testlerin tutarlılık ölçüsü. Güvenirliği belirlemek için sözü edilen test, belli aralıklarla yeniden uygulanıyor ve elde edilen puanlar karşılaştırılıyor. Farklı zamanlarda uygulanan testlerden elde edilen puanlar birbirine ne kadar yakınsa, test o kadar güvenilir sayılıyor. Ancak, aralıklarda testin sorularının anımsanması ya da testi almanın kendi içinde öğretici bir öğe olması gibi etkenler, özellikle **bilgiye dayalı testler**le **tutum envanterleri** ve benzerlerinde bu güvenirliğin, oldukça yüksek çıkmasına neden oluyor.

test yineleme güvenliği (test-retest reliability) Aynı takım ya da eştakım tastin aynı kişiye iki kez uygulanması sonucu elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı ile belirlenen güvenirlik.

teşebbüs *Bkz.* **girişim.**

teşhircilik *Bkz.* **göstermecilik**.

teşhis *Bkz.* **tanı.**

teşvik edici *Bkz.* **özendirici.**

teşvik etme (encourage) 1. İsteklendirme. **2.** Özendirme. **3.** Yüreklendirme.

teşvik kuramı (incentive theory) Davranışın hedef yönelimli olduğunu savunan bir güdü kuramı. Bu kurama göre eylemler, **olumlu teşvikçiler** adı verilen ve istenen uyarıcılara ulaşmaya; **olumsuz teşvikçiler** enilen ve istenmeyen uyarıcılardan kaçınmaya yöneliktir.

tetikleyici (trigger) Bir uyarıcı olarak iş gören ve bir tepkiyi ya da tepkiler zincirini başlatan, harekete geçiren, ortaya çıkaran ya da şiddetini artıran etken.

tetikleyici neden (precipitating cause) Ruhsal bozukluğun en yakın nedeni olarak gösterilen belli bir etken ya da stres yükleyen bir yaşantı. Ruhsal bozukluklar, kişiyi genellikle ruhsal bozukluğa yatkın kılan bir dizi stres etkeniyle ilişkili olsa da belli bir etken yatkınlığı, açık bozukluğa dönüştürüyor.

tetikleyici olay (trigger incident) Travmatik bir olayın yarattığı bir tepki yapısını harekete geçiren bir uyarıcı olay. Bu olayın kendi içinde travmatik olması gerekmiyor; yalnızca anımsatıcı olması yetiyor. Örneğin, belli bir koku, görünüm, renk, ses ve benzerleri, tetikleyici olabiliyor.

tezat hassasiyeti *Bkz.* **karşıt duyarlığı**.

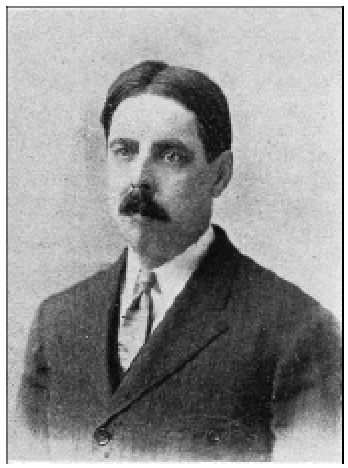
tezat tesiri *Bkz.* **karşıt etkisi**.

T-grubu (T-group) Önderlik ve iletişim becerilerinin gelişimini ve tutum değişikliğini özendirmeye yönelik **deneyimsel gruplar**ın ortak adı. Bu gruplar, **K. Lewin**'in küçük grup dinamikleri alanındaki çatışmalarından doğmuş olup kimi zaman **karşılaşım grubu** ile eşanlamda kullanılsa da t-grupları, kişisel gelişimden çok, bireyler arası pratik becerilerin kazanılmasında odaklaşıyor.

THORNDIKE, Edward Lee (1874-1949) Öğrenme kuramı ve eğitim psikolojisine ilişkin görüşleriyle ülkesindeki eğitim kurumlarının biçimlendirilmesinde etkili olan ABD'li psikolog ve eğitimbilimci. Karşılaştırmalı psikolojinin kurucusu. Massachusets'te Williamsburg'da doğdu; Newyok Eyaleti'nde Montrose'da öldü. Vesleyan Üniversitesinde dilbilim öğrenimi gördü. Bu sırada okuduğu William James'in *Psikolojinin İlkeleri* adlı kitabının onu derinden etkilemesi üzerine Harvard Üniversitesi'ne girerek James'in yanında psikoloji dalında uzmanlık çalışmalarına başladı. Orada geçirdiği iki yıl boyunca hayvanlar üzerinde çok sayıda öğrenme deneyleri gerçekleştirdi. Kafese kapatılan kedilerin, bir ödül söz konusu olunca deneme yanılma ile oradan kaçmayı öğrendiklerini kanıtladığı teziyle Columbia Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1898'de *Hayvan Zekâsı* adıyla kitaplaştırdığı tezi, deneysel yöntem, karşılaştırmalı hayvan psikolojisi ve öğrenme kuramı konusunda klasik bir yapıt oldu. Columbia Üniversitesi Teachers College'da psikoloji okutmanlığına başlayan Thorndike, 1904'te eğitim psikolojisi profesörü oldu. İki yıl, ABD ordusunun Personel Sınıflandırma Komitesi'nde görev aldı ve askeri personelin zihinsel yetilerini ölçmek için çalışmalar yaptı. 1921'de Eğitim Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirildi. Psikolojiyi matematik, cebir, okuma yazma, yabancı dil öğretme ve öğrenme alanlarına ilk uygulayanlardan biri oldu. Okulların daha etkili bir öğretim gerçekleştirmeleri için ne yapılması gerektiği konusundaki tartışmalara katıldı ve yaygın kabul gören görüşler ortaya koydu. Ölünceye dek bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Birçok

onursal unvanları olan Thorndike, Amerikan Ulusal Bilimler Akademisi üyesiydi. Thorndike, özellikle çağdaş eğitim psikolojisinin temel konuları olan öğrenme ve **bireysel ayrılıklar**, ölçme gibi konular üzerinde çalıştı. Bir zihinsel süreç olarak öğrenmenin incelenmesine özel bir önem verdi. Hayvan deneylerine dayanarak geliştirdiği öğrenme kuramında zihni, **bir uyarıya tepki verilmesini sağlayan sinir ve beyin hücrelerinin etkinlikleriyle kimyasal elektriksel işlevlerin bütünlüğünü anlatan bir terim** olarak tanımladı. Ona göre **duygu, istek, bilgi** gibi olguların tümü, **belli uyaranlarla belli tepkilerin biçimlendirdiği bir bağlantılılık durumu**dur. Öğrenme, ancak **tepki**, çevre üzerinde bir etki yaratabildiği zaman söz konusu oluyor. Öğrenmeyi, tepkinin yarattığı **hoşnut edici etkiler** gerçekleştiriyor; tersi durum söz konusu olduğunda ise öğrenme süreci zayıflıyor. Bu, öğrenmenin bir **uyarı** durumuyla **tepki** arasındaki **bağlantının güçlenmesi**yle oluştuğunu gösteriyor. Onun için **basit öğrenme** ile **yüksek zihinsel süreçler** arasında nitelik değil; nicelik ayrımı vardır. Her öğrenme de yeni bir tepki bağlantısının oluşması demektir; belirli bir becerinin öğrenilmesi, benzer bir başka becerinin öğrenilmesini belirgin olarak kolaylaştırmıyor. Thorndike'ın bu görüşü, ABD okul sisteminin yararlılık temeline dayanarak pratik amaçlara göre yeniden örgütlenmesinde önemli bir etken olmuştur. **Zihinsel farklılıklar** üzerinde de çalışan ve çeşitli ölçüm testleri geliştiren Thorndike, insanın zihinsel yetileri arasında kalıtımsal olanları birincil olarak görmüştür. Çevreyi önemseyen açıklamaları küçümseyip ırk ıslahı çalışmalarının bireyin ve toplumun geliştirilmesine yardımcı olabileceğini düşünmüştür. Bu görüşüyle sıradan Amerikan insanının "İyi insan, her yerde, her koşulda iyidir." yargısının pekiştirilmesine katkı sağlamıştır. Kuramları tartışılır olsa da Thorndike'ın görüşleri eğitim kurumlarını somut bir biçimde etkilemiş ve yaygın olarak uygulamaya aktarılmıştır. Bu özelliği ile yüzyılın en önemli eğitim psikologları arasında yer almıştır. Elde ettiği bulguları, yasa ya da ilke olarak düzenleyen Thorndike'ın öğrenme **ilkeleri** birer tümceyle şöyle özetlenebilir: **(1)** Öğrenme, hem uygulama hem de odül gerektiriyor **(etki yasası). (2)** Aynı eylem dizisi içinde olmaları durumunda, bir dizi uyarıcı-tepki bağlantısı gerçekleşebiliyor **(hazırlık yasası). (3)** Daha önce karşılaşılan durumlar sayesinde öğrenme aktarılabiliyor **(öğrenmenin geçişi yasası). (4) Zekâ**, öğrenilen bağlantıların sayısının bir işlevidir. **Başlıca yapıtları**: *Animal Intelligence, 1898 (Hayvan Zekâsı); An Introduction to thy Theory of Mental and*

Spocial Measurenent, 1904 (Zihinsel ve Toplumsal Ölçümler Kuramına Bir Giriş); The Principles of Teaching Basel on Psychology, 1906 (Psikoloji Temelinde Öğretimin İlkeleri); Education Psychology, 3 cilt, 1913-1914 (Eğitim Psikolojisi); The Fundamentals of Learning, 1932 (Öğrenmenin Temelleri); The Psychology of Wants, Interest and Attitudes, 1935 (İstekler, İlgiler ve Tutumlar Psikolojisi); Human Nature and the Social Order, 1940 (İnsan Dopğası ve Toplumsal Düzen). Bkz. **bağlantıcılık**; **bulmaca kutusu**; **dürtü azaltma kuramı; etki yasası; görgül etki yasası; güçlü etki yasası; olumsuz etki yasası; öğrenme;** öğrenme kuramları; **zekâ**.

THURSTONE, Louis Leon (1887-1955) **ABD'li psikolog ve psikometrist**. Thurstone, Chicago'da doğdu; Kuzey Carolina Eyaleti'ndeki Chapel Hill'de öldü. Elektrik mühendisliği eğitimi gördü. Bir süre Thomas Edison'un laboratuarında araştırmalar yaptı. Minnesota Üniversitesi Mühendislik Koleji'nde geometri ve teknik resim dersleri verdi. Öğrenme sürecinin deneysel olarak incelenmesine ilgi duyan Thurstone, Chicago Üniversitesi'nde psikoloji dalında yüksek lisans ve doktora yaptı. Bir süre Carnegie Enstitüsünde çalıştı. 1923'te hükümetin yönlendirdiği bir araştırmada psikolojik testler hazırladı. Ertesi yıl, Chicago Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak test kuramları ve istatistik dersleri vermeye başladı. 1927'de psikoloji profesörü oldu. Burada bir psikometri laboratuarı kurdu. Bunu 1952'de Kuzey Carolina Üniversitesi'ne taşıdı; ölümüne dek orada çalıştı. 1936'da kurucuları arasında bulunan Psikometri Derneği'nin ilk başkanı oldu. 1952'de de

Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanlığına getirildi. Yaşamı süresince **zihinsel yetiler, zekâ, tutumlar, toplumsal yargı** ve **kişilik** alanlarında geçerli ölçme yöntemleri geliştirme, Thurston'un ilgi odağı oldu. 1924'te yayımladığı *Zekânın Doğası* adlı önemli yapıtında zekâyı bir **soyutlama yeteneği** olarak ele aldı ve bir zihinsel özellik olarak **zekânın sürekli gelişen deneme-yanılmalar kapasitesi olduğu savı**nı destekledi. Testlerde geçerli olan **zekâ yaşı** kavramını eleştirerek çocuklar için kullanılan zekâ yaşını ölçme yönteminin, yetişkinlerin zekâlarını göstermede yetersiz kaldığını savundu ve yeni standartlar oluşturmaya çalıştı. Spearman'ın **g** (genel zekâ) **faktörü** yöntemine de karşı çıktı; zekânın, birbirinden farklı çok sayıda ve değişebilen öğelerin birleşmesinden oluştuğunu; **genel zekâ** diye bir şeyin olamayacağını belirtti. Geliştirdiği, bireylerin toplumsal tutumlarını istatistiksel olarak saptayan yöntem, yaygın bir kullanım alanı buldu. Görüşleri, üniversite dışındaki **askeri kurumlar, öğretim kurumları** ve **sanayi kesimi**nde de etkili oldu. Psikoloji üzerindeki çalışmalarınan önce titreşimsiz film kamersasını ve projektörü geliştirmiş; ırmak ve şelalelerden "saf enerji" elde etme teknikleri üzerinde çalışmıştı. **Faktör analizi**, ölçüm teknikleri, zekâ kuramları konusundaki çalışmalarıyla psikolojiye önemli katkılarda bulundu. Bugün bilinen ve kullanılan standartlaştırılmış **Düşünsel zekâ** (IQ) **puanı** (ortalaması 100; standart sapması 15 olan), onun buluşudur. **Başlıca yapıtları:** *The Nature of Intelligence, 1924 (Zekânın Doğası); The Fundamentals of Statistics, 1925 (İstatistiğin Temelleri); The Vectors of Mind, 1935 (Zihnin Vektörleri); The Measurements of Values (ö.s.), 1959 (Değerlerin Ölçülmesi). Bkz.* **birincil beceriler**; **etken kuramı**; **grup etken kuramı**; **Thurstone tutum ölçekleri**.

Thurstone tutum ölçekleri (Thurstone Attitude scales) Psikometrist L. L. Turstone'un geliştirdiği tutum belirleme ölçekleri. Bu ölçekler, her biri, eşit aralılarla belirleme yöntemine göre seçilen ve sansür, kürtaj, idam cezası gibi konularda en az 100 kişinin yargısına dayanılarak bir ölçek puanı verilen anlatımlardan oluşturulmuştur. *Bkz.* **Likert ölçeği.**

tıbbi ruhiyat *Bkz.* tıpsal psikoloji.

tıbbi terapi *Bkz.* **tıpsal tedaviler.**

tıkama (psychic interference) **1. Nörolojide**, yöresel uyuşturma sonucu sinir ve kaslarda akımın geçişinin engellenmesi. Engel, yerel uyuşturmalarda olduğu gibi bir dış engel niteliğindedir. Genellikle omurilik tkanıklığı gibi tıkanıklığın yeri belirtiliyor. **2. Psikanalizde**, bilinçdışı bir çatışma ya da gerginlik gibi bir iç direnme sonucunda başlamış olan bir eylemin birden durması, çağrışımın kesilmesi. **3. Düşünme**nin ya da bir **eylem**in, beklenmeyen bir engel çıkmış gibi birden durması, takılıp kalması. **Bunama**larda, **içe kapanma**larda çok görülen bu tıkanmaların, nesnel durumla ya da gerçek unutma ile açıklanma olanağı bulunmuyor.

tımarhane (asylum) Ruh hastasının barındığı yer. Psikiyatrik tutumun ülkemizde bugünkü anlamıyla egemen olmadığı, hastaların dayakla iyileştirilebileceğine inanılan dönemlerde Osmanlılar, **ruh hastalıkları hastaneleri**ne tımarhane diyorlardı.

tını (timbre) Sesin algılanan niteliği ya da rengi. Tını, fiziksel anlamda, ses dalgalarının karmaşıklığı ile tanımlanıyor. **Arı ton**larla çok az

karşılaşılıyor. İşittiğimiz sesler, çoğunlukla **birleşik ses dalgaları**ndan oluştuğu için **renkli**dir. Örneğin, farklı müzik aletleriyle çalınan aynı notanın ses niteliğindeki fark da tınıdır. Bir aletin özgün yapısının ürettiği **harmonik**ler ve **birleşik nota**lar, **rezonans**lar ve benzerleri, temel notaya eşlik ediyor.

tıp (medicine, medical science) Hastalıkları, sakatlıkları iyileştirmek, hafifletmek ya da önlemek amacıyla başvurulan teknik ve bilimsel çalışmaların tümü; ***hekimlik.***

tıpsallaştırma (medicalization) **Aykırı davranışlar**ı ya da **yasak davranışlar**ı bir **suç** ya da **günah** olarak değil; **tedavi edilmesi gereken bozukluk** olarak tanımlama. Yüzyıllar boyunca suç olarak tanımlanan **alkolizm, uyuşturucu madde bağımlılığı**, **eşcinsellik, kumar** gibi birçok davranış, günümüzde artık suç olmaktan çıkarılarak tıpsallaştırılmıştır. Bu ayrıca, iktidarlarca, sistem karşıtlarını şizofren ya da bizdeki gibi **meczup** (tedavi edilmesi gereken hasta" olarak dışlamakta kullanılan bir yöntem olmuştur.

tıpsal model (medical model) **Klinik psikolojisinde ve psikiyatride**, anormal davranışların ve ruhsal bozuklukların, altta yatan biyolojik bir nedenin (hastalığın) belirtileri olduğunu ve tıpsal yöntemlerle tedavi edilmesi gerektiğini savunan görüş. Tıpsal model, ruh hastalıklarının nedeni olarak **inanç sistemleri**ni, **toplumsal öğrenme**yi ve benzerlerini gösteren **bilişçi-davranışçı yaklaşımlar**la karşıt görüştedir.

tıpsal psikoloji (medical psychology) Psikoloji bilgi ve yöntemlerini hastalıkların tedavisine uygulayan psikoloji dalı; ***tıbbi ruhiyat, hekimlik psikolojisi.***

tıpsal tedaviler (medical therapies) Ruhsal bozukluğun nedeni olduğuna inanılan bedensel durumu düzeltmeyi hedefleyen **ilaç, elektroşok, psikocerrahi tedavi** gibi tedaviler.

tırnaklarını kemirme dürtüsü *Bkz.* **tırnak yeme.**

tırnak yeme (nail biting) 5-6 yaşlarında başlayıp, 11-15 yaşlarında sıklaşan; okul çocuklarının yüzde 10'u ile yüzde 30'unda gözlemlenen **psikolojik kökenli bozukluk**. Tırnaklarını en çok, aşırı hareketli, dışadönük ve otorite olmaya istekli normal ve zeki; ama **huzursuz** olan çocuklar kemiriyorlar. Tırnak yeme, çocuğun sıkıntı, ruhsal gerilim ya da saldırganlık duygularını açığa vuramadığı durumlarda, **saldırganlık dürtüsünü kendine yöneltme**si olarak açıklanıyor. **Mastürbasyon** gibi,

gerilimin giderilmesini sağlıyor. Yerleşmesi, önemli ruhsal sorunların habercisidir. Bu çocukların ailelerinde de sıkça tırnak yiyenlere rastlanıyor. Önlem için çocuğa baskı yapmak, yasak koymak, çocuğun sıkıntısını artırmaktan başka bir işe yaramadığı gibi sorunu daha da ağırlaştırıyor. **Yapılması gereken**, **ailede ve okuldaki baskıyı kaldırmak**tır. **Yatağını ıslatma, öfke bunalımları** gibi belirtilerle birlikte görülen tırnak yeme olaylarında, zaman yitirmeden **psikolojik tedavi** uygulanmalıdır. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; eğitim güçlükleri.

tik (tic*)* Beden, özellikle yüz kaslarının istenç dışı aralıklı kasılmaları biçiminde ortaya çıkan bir tepki; ***seyirce.*** **Yüz tikleri**nin yanı sıra, **burun oynatma, kaş kaldırma, göz kırpma; baş, omuz oynatma, burun çekme ve boğaz temizleme** tiklerine de rastlanıyor. Tikler, başlangıçta gezici iken, sonra yerleşik duruma geliyor.En çok, **aşırı heyecan**dan, **korku** ve ürküden sonra ortaya çıkıyor. 6 yaşından sonra ve daha çok, tedirgin, gergin erkek çocuklarda görülüyor. **Titiz, kuralcı, sıkı denetimci anne babaların çocukları**, örseleyici, sarsıcı bir olaya tik ile yanıt veriyorlar. Tike dikkat çekmek, tikin artmasına yol açıyor. Yüz tikleri, çoğunlukla **ruhsal nedenler**e; vücudun başka yerlerindeki tikler ise **organik nedenler**e dayanıyor. Bunların çoğu geçicidir. Kimi tikler, bilişsel tedaviyle yatıştırılabilse de bilinçdışı nedenlere dayananlara, **ruh çömzümsel** (psikanalitik**) tedavi** gerekiyor *Bkz.* **tik bozukluğu.**

tik bozukluğu (tic disorders) **DSM-IV'e göre**, hareket ya da ses tikleriyle tanımlanan ve genellikle çocukluk ya da ergenlik döneminde ortaya çıkan **Tourette sendromu**, süreğen hareket ya da sesle ilgili tik bozukluğu ve benzeri süreğen ya da geçici bozukluklar.

tikel (particular) 1. Aynı sınıfta yer alan birimlerin her biri. 2. Bir birimin, bütünü bağlamayan bir niteliği ya da özelliği; **tümel** olmayan.

tiksindirme tedavisi (aversion therapy) Bozuk bir davranışı, koşullama sırasında gerçek ya da düşsel bir tiksindiriciyle birleştirerek uyumsuz davranışı düzeltme ya da azaltma .

tiksinti (hate) Kişiler ya da nesnelere karşı duyulan öfke, iğrenme ve yok olma dileğinden oluşan sürekli duygu.

timin *Bkz.* **DNA**

timus bezi (thymus gland) Göğüs kafesinin arkasında, kalbin üzerinde bulunan ve **T-lenfositleri**nin üretiminde; buna bağlı olarak **bağışıklık**

sisteminde önemli bir rol oynayan salgı bezi.

tin *Bkz* **ruh**.

tiner *Bkz.* **nitritler; popper; inhalanlar.**

tinsel denge *Bkz.* **ruhsal denge**.

tip (type) Bir türden olan varlıkların nesnelerin ana özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek.

tipbilim *Bkz.* **tipoloji.**

tipleme (typing) Kişileri, nesneleri, olayları sınıflandırma.

tipoloji (typology) **Psikoloji ve psikiyatride** insanların bedensel özellikler, ruhsal özellikler arasındaki ilişkiler, davranış biçimleri gibi belli ölçütlere dayalı olarak çeşitli tiplere ayrılıp sınıflandırılması ve sınıflandırılan tiplerin incelenmesi ile uğraşan bilim dalı; ***tipbilim, tip bilimi.*** Yeryüzündeki insan sayısı kadar kişilik bulunmasına karşın, ilk çağlardan bu yana, belirleyici kişilik özelliklerinin oluşturduğu yapılardan yola çıkılarak ayrı kişilik tipleri ortaya konulmuştur. Tip sınıflaması yapanların, belli bir yönden bakarak kişiliği değerlendirdikleri ve sınırlı sayıda kişide görülebilen belirli nitelikleri ölçü aldıkları ve onlardan yola çıkarak kişilik tiplerini ortaya koydukları görülüyor. Onun için kişiliğe ilişkin bir yargıya varmak gerektiğinde bunlardan biri değil, tümü incelenmelidir. **Tipolojilerin Toplandığı, üç büyük sınıf:** Tipolojiler, şu üç büyük sınıfta toplanıyor. **(1) Morfolojik Tipolojiler:** Daha çok ırk tipleriyle uğraşıyor. **Schreider** bunlara bedensel tipler diyor. (**2) Fizyolojik Tipler:** Bu tiplerde bireysel ayrılıkların sınıflandırılmasına temel olarak, iç salgı bezleriyle özerk sinir sisteminin işleyişi alınıyor. Elde edilen sonuçlar, genel olarak **antropoloji**ye bağlanıyor. **(3) Psikolojik Tipler:** Bunlar da kişiliğin betimlenmesine ya da analitik kavramlara (yapıya) dayanıyor. Kimisi kişiliğin tek bir yönünü; kimisi ise birkaç niteliğini birden ele alıyor **(mixtes).** Bu karışık tipolojilerde (mixtes'te) morfolojik, sosyolojik ve psikolojik olanlar arasındaki bağlantılar temel alınıyor. Bu tipolojiler en çok tıpta kullanılıyor. *Bkz.* **Binet'nin zihinsel yapı sınıflaması; Eysenck'in ruhsal yapı sınıflaması; Freud'un ruhsal yapı sınıflaması; Galen'in huy sınıflaması; Hipokrat'ın bedensel yapı sınıflaması; Jung'un ruhsal yapı sınıflaması; Kretschmer'in bedensel yapı sınıflaması; psikoz öncesi yapı sınıflaması; Sheldon'un bedensel yapı sınıflaması; tip; tip yanılgısı.**

tip yanılgısı (type fallacy) İnsanları farklı tiplere ayırarak sınıflandırma ve onlara bu sınıfın arı tipleriymiş gibi davranma eğilimi. Kuramlarda tanımlanan ve süreklilik içeren bir boyutta ölçüm yapıldığı söylenen arı tiplere gerçek yaşamda pek rastlanmıyor. Gerçek böyle olsa da insanlar, bu tür sınıflandırmalara gereksinim duyuyor; bunlara göre insanları etiketliyor; söz konusu etiketle tanımlananlara arı tiplermiş gibi bakıyor. *Bkz.* **etiketleme kuramı.**

tiroid bezi (thyroid gland) İnsan vücudundaki en büyük **salgı bezi.** Boğazın alt bölümünde; gırtlağın ön ve yan bölümlerinde bulunup **tiroksin** ve **triidotyronin** adı verilen **tiroid hormonları**nı salgılayan tiroid bezi, vücuttaki her hücrenin işleyişinde temel bir rol oynuyor. **Metabolizma**nın, **kalp atışı**nın, **kan basıncı**nın (tansiyonun), **vücut ısısı**nın, **enerji dönüşümü**nün düzenlenmesi, **kas ve iskelet gelişimi**, **cinsel gelişim**, bu işleyişler arasında yer alıyor. Tiroid salgısının dengesizliği, bütün bu organlarda aksaklıklar yaratıyor. *Bkz.* **endokrin bezleri; hipertiroidizm; içsalgı bezleri; kretenizm.**

tiroid uyarıcı hormon *Bkz.* **tiyropropin.**

tirosin (tyrosine) Temel olmayıp kimi hastalık ya da beslenme sorunlarında temel önem kazanabilen bir **aminoasit**. **Temel aminoasitler**den biri olan **fenailalanin**den sentezlenen tirosin, vücuttaki **dopamin, epinefrin, norepinefrin** gibi sinir ileticilerinin öncülüdür. Bu maddeler; **ruh durumu, zihinsel işleyiş, bellek işlevleri, uyanıklık** ve benzerleri üzerinde önemli bir rol oynuyor.

tiryakilik (addiction) Organizmanın alkol, sigara, esrar ve eroin gibi **psikoaktif** bir maddeye ruhsal ya da bedensel olarak bağımlı duruma gelmesi; ***madde bağımlılığı.*** Sürekli kullanıma yol açan bir **zorlanımlı istek**, **artan tolerans** nedeniyle dozu artırma gereksinimi, kafanın sürekli olarak maddeyi elde etme ve kullanma düşünceleriyle dolu olması, söz konusu maddeyi azaltmaya ya da denetim altına almaya yönelik yinelenen sonuçsuz girişimler ve maddenin birdenbire azaltılması ya da kesilmesi durumunda ortaya çıkan **akut uzaklaşım belirtileri** ya da **perhiz belirtileri**, tiryakiliğin ölçütleri arasında yer alıyor. Bu bağımlılığın hem ruhsal hem de bedensel bir bileşeni bulunuyor. **Ruhsal bağımlılık**, **bedensel bağımlılık**tan daha uzun sürüyor. Tiryakilik, bir maddeyle olduğu gibi, **kumar, aşırı mastürbasyon, cinsel etkinlik** gibi bir

davranışla ilgili de olabiliyor. Kimi insanlar, tiryakiliğe yönelik biyolojik ya da genetik bir yatkınlık gösteriyorlar.

TITCHNER, Edward Bradford (1867-1927) Titchner, Chichester'de doğdu; New York'ta öldü. W. Wundt'un öğrencisi oldu. Leipzig'de ve ABD'de **deneysel psikoloji** üzerinde çalıştı. Titchener'ın Anglosakson psikoloji çalışmaları üzerinde büyük ölçüde etkisi oldu. **Başlıca yapıtları:** *An Outline of Psychology, 1896 (Psikolojiye Bir Bakış); Feeling and Attention, 1908 (Duyma ve Dikkat); Thought-Process, 1909 (Düşünme Oluşumu); Lehrbuch der Psychologie, 1910-1912 Psikoloji Ders Kitabı); A Beginner's Psycholohy, 1915 (Psikolojiye Giriş) Experimental Psychology, 1927 (Deneysel Psikoloji).*

titreme (tremor) Vücutta ya da vücudun bir bölümünde; örneğin, ellerde, bacaklarda, dudaklarda, çenede görülen ve organsal ya da ruhsal nedenlerle ortaya çıkan istem dışı küçük küçük ve hızlı salınım hareketleri. Yaşlanma, merkezi sinir sistemi hastalıkları, ilaç yan etkileri ve benzerleri, titremenin **organik nedenler**ini; kaygı, korku, aşırı heyecan ve benzeri de **ruhsal nedenler**ini oluşturuyor. Kişinin titremeyi denetlemeye çalışması, genellikle titremenin daha da artmasına yol açıyor.

titreme hezeyanı *Bkz.* **titreşik sabuklama**.

titreşik sabuklama (delirium tremens) Uzun süre aşırı alkol tüketiminden kaynaklanan ve genellikle aşırı alkol alımının kesilmesinden sonraki 1-4 gün içinde ortaya çıkan **akut;** kimi de ölümcül bir **psikotik tepki**; ***titreme***

hezeyanı. Zihin bulanıklığı, heyecan, canlı ve ürkütücü görsel-işitsel sanrılar, nöbetler, kaygı, kol ve bacaklarda, dilde titreme, kas spazmları, ateş, terleme, karın ve göğüs ağrısı, titreşik sabuklamanın tipik belirtilerindendir. Literatürde, alkol kullanımıyla gelişen bozukluklara **alkol halusinozu**; alkolun kesilmesinden sonra gelişen sabuklamaya da **alkolden uzaklaşım sendromu** deniyor.

titreşim alıcıları titreşim hissi *Bkz.* **titreşim duyarlığı.**

titreşim duyarlığı (vibratory sensitivity) Hızla titreşen bir varlığın çıkardığı uyaranlara karşı duyarlık.

tiyamin (thiamine) B vitamini kompleksinin, karbonhidratların gliloza dönüştürülmesi için gereksinim duyulan **koenzim** olarak iş gören **B 1 vitamini**. Bu vitamin, kas ve iskelet sisteminin, sinir sisteminin işleyişi için gerekli bir vitamindir. **Alkolizm, beriberi, Wernicke-Korsakoff sendromu** gibi bozukluklarda belirginleşen eksikliği iştah yitimi, uykusuzluk, yorgunluk, zayıflık, daha ileri durumlarda felç, sinirlilik, kilo yitimi, zihinsel işlevlerde zayıflama gibi sorunlara yol açıyor.

tiymin (thymine) **DNA**'yı oluşturan dört **nükleikasit bazı**ndan biri.

tiyroksin (thyroxine) **Tiroit bezi**nin ürettiği; bedensel gelişimde ve **metabolizma**da önemli bir rol oynayan **bir hormon**. Vücudun vitamin gereksinimi, **enfeksiyon**lara karşı savunma, yağ, karbonhidrat ve protein metabolizması, bu hormonun düzeyinden etkileniyor. Bu hormonun aşırı salgılanması, **hipertroidizm**e; az salgılanması da **hipotroidizm**e yol açıyor. *Bkz.* **kretenizm.**

tiyrotropin (thyrotropin) **Hipofiz bezi**nin ürettiği ve **tiroit bezi**nin gelişimini ve işlevlerini denetleyen **bir hormon**.

T grubu (training group) Üyeleri, kendi toplumsal etkileşimlerini inceleyen ve toplumsal becerilerini iyileştirmeye çalışan bir grup; ***yetiştirim kümesi.*** Katılımın çok önemli olduğu geliştirme grubunun amacı, başka kişilerle **bir arada çalışma becerisi** geliştirmektir. Kendi davranışlarını incelemekten başka bir amaçları olmayan bu örgütsüz grupların atanmış bir önderleri yoktur. Başlıca inceleme konuları, şu anda burada nelerin olduğudur. Gerçekte tedavi amaçlı kullanılan bu yöntem, 1960 ortalarında ve sonlarında moda olmuştu. Bugün, yetiştiricilerin kullandığı bir araç durumuna gelen bu yöntemin, doğası gereği, grup tedavi edici rolü kuşkuludur. Çünkü bunun için **derin bir birey ve grup psikolojisi anlayışı**na gereksinim vardır. Gerçekte bu, günlerce yalnız kandilerini

amaç edinen oturumlardan oluşan bir **grup yetiştirme tekniği**dir. Bu oturumlarda **kişiler arası algılama, sözlü anlatım, iletişim ve çözümleme yaşantıları** yer alıyor. Katılımcılar, yaşanan grup olaylarını kavrama ve grubun işlevlerinin bilincine varma olanağını elde ediyorlar. Bu anlamıyla T grubu uygulaması bir **duyarlılaştırma yetiştirmesi**dir. *Bkz.* **duyarlık eğitimi.**

T labirenti (T-maze) İki kanatlı bir erişim yolu bulunan ve kollarından birinde ya da ikisinde de pekiştireç bulunabilen T biçiminde basit bir labirent. Pratikte koşullama deneylerinde birkaç t labirenti "birleştirilerek daha karmaşık labirentler oluşturuluyor.

tohum (zygote) Dişi ve erkeğin cinsel hücrelerinin birleşmesi ile ortaya çıkan çekirdek canlı; ***zigot.*** *Bkz.* **sperm; yumurta.**

tohum evresi (germinal stage) Döllenmeyle başlayan ilk iki haftalık dönem. Hızlı hücre bölünmesi ve karmaşıklığın artmasıyla tanımlanan bu evre, **embriyon**un döl yatağına tutunmasıyla son buluyor.

tohumsu dönem (germinal period) İnsanda doğum öncesi gelişimin ilk iki haftalık süresini kapsayan dönem. *Bkz.* **tohum; tohum evresi.**

toksemi (toxemia) Kanda **zehirli madde**lerin (toksinlerin) bulunmasıyla tanımlanan hastalık. Bu hastalık, enfeksiyonel bir hastalıktan, zehirlenmeden ya da vücudun etkilendiği başka maddelerden kaynaklanabiliyor.

toksik bilimi *Bkz.* **toksikoloji.**

toksik-enfeksiyonel psikoz (toxic infectious psychosis) Enfeksiyonel bir hastalık ya da vücudun karşılaştığı zehirli bir madde sonucu ortaya çıkan ve **sabuklama, stupor**, **sara'ya benzer nöbetler**, **halusinoz**, **zihin bulanıklığı, tutarsızlık** gibi belirtilerle ortaya çıkan **ağır bir ruh hastalığı**. *Bkz.* **toksin; toksik psikoz; toksik sabuklama.**

toksik hezeyan *Bkz.* **toksik sabuklama**.

toksik madde *Bkz*. **toksin.**

toksikoloji (toxicology) Maddelerin vücuttaki **toksik** (zehirsel) etkilerini, bu maddelerin saptanmasını ve alınması durumunda tedavisini inceleyen bilim dalı; ***toksik bilimi. Bkz.*** **toksin.**

toksikomani (toxicomania) Zehir almaya yöneklik hastalıklı bir istek ya da ağır bir uyuşturucu bağımlılığı. *Bkz.* **toksin.**

toksik pisikoz (toxic psychısis) Enfeksiyonel hastalıklar, bitkinlik, zehirli maddelerin ya da ilaçların alınması gibi nedenlerden kaynaklanan **akut ya da süreğen beyin hastalığı**. Toksik psikozun en yaygın dışavurumu, **sabuklama**dır. Toksik durumun geçici, kişiliğin dengeli olması durumunda çabucak düzeliyor; değilse, kalıcı bir **psikoz** ortaya çıkabiliyor.

toksik sabuklama (toxic delirium) Zatürre, kızıl humma, sıtma, üremi gibi **enfeksiyonel hastalıkların akut ya da nekahet dönem**l**eri**nde gözlemlenen **sabuklama.**

toksin (toxin) Mikropların salgıladığı, hastalığa ya da ölüme yol açabilen **zehir**. Bu terim, sıklıkla kimi bitkilerin, hayvanların ve bakterilerin ürettiği ve öbür canlılar için son derece toksik olan protein türleri için kullanılıyor. Ancak, DDT gibi insan eliyle üretilen toksinler de vardır.

toksoid (toxoid) Zararlı (toksik) etkilerini yitirecek biçimde işlenen ve vucuda verildiğinde, söz konusu toksine karşı bağışıklık yaratabilen zayıflatılmış toksin. Aşılar, bu ilkeye göre hazırlanıyor.

tolerans (tolerance) **1.** Herhangi bir zarar görmeden strese, yüke, baskıya ve benzerlerine **dayanma, katlanma yetisi**. **2.** İlk tanımla ilişkili olarak **farklı tutum, inanç ve kültürleri hoşgörüyle karşılama**. Bu, mutlak farklılıkları benimseme anlamına gelmiyor. **3.** İlaç, alkol, sigara gibi bir maddenin sürekli kullanılmasına bağlı olarak, aynı dozda alınan maddenin etkisinin azalması ve öncekiyle aynı etkiyi sağlamak için **alınan madde ölçüsünün sürekli artırılması durumu**. Bu durum, madde bağımlılığının iki temel göstergesinden biridir. *Bkz.* **taşiflaksi; uzaklaşım.**

tolerans düzeyi (tolerance level) **1.** Bir maddenin, aşılması durumunda zararlı sonuçlar doğurabilen düzeyi. **2.** Bir uyarıcının, örneğin, duyu organlarında bozukluk yaratmadan algılanabildiği en yüksek düzey.

TOLMAN, Edward Chase (1886-1959) **ABD'li psikolog. Davranışçı psikolojinin temsilcilerinden.** Tolman, Massachussetts Eyaleti'nde, West Newton'da orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; California Eyaleti'nde Berkeley'de öldü. Teknoloji Enstitüsü'nde elektro-kimya okudu. Harvard Üniversitesinde felsefe kurslarına katıldı; ancak daha sonra psikolog olmaya karar vererek aynı üniversitede psikoloji yüksek lisans öğrenimine başladı. Doktora için gittiği Almanya'da **Gestalt psikolojisi**ni tanıdı. Doktorasını aldıktan sonra Northwestern Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Tolman,

1937’de Uluslar arası Bilim Akademisi üyesi oldu. Aynı yıl, Amerikan Psikoloji Birliği’nin başkanlığını yaptı. 1941-1947 yılları rasında genel psikoloji bölümünü yönetti. 1920’de yayımladığı **Davranışçılık için Yeni Bir Formül** başlıklı yazısında psikolojinin öznel verilere dayanmayı sürdürerek bir bilim olamayacağını vurguladı. **Uyarım-tepki** fomülünü temel alan davranışçılığın, zihnin bir yapı olarak anlaşılmasını güçleştirdiğini; bu nedenle Thorndike ve Hull’un bu görüşüne katılmadığını açıkladı. Watson’ın zihinsel olan her şeyi psikolojinin kapsamı dışına çıkarma çabasına karşı çıktı. Berkeley’deki laboratuarında tavsanların bir labirent içinde öğrenmeleri konusundaki çalışmalarıyla Berkeley Psikoloji Bölümü’nün dünyada ünlenmesine yol açtı. 1932’de İnsan ve Hayvanlarda Amaçlı Davranış adlı kitabını yayımlandı. Bu yapıtında, öğrenmenin yalnızca koşullama ve benzeri evrensel süreçlere bağlı olmadığını ileri sürerek dürtülerin, algıların ve amaçların nasıl önemli bir role sahip olduklarını laboratuvar araştırmalarının ışığında ortaya koydu. Ona göre öğrenme, organizmanın çevreye ilişkin bilgileri ile çevreyle ilişki kurma biçimi sonucunda ortaya çıkıyor. Öğrenme sürecinde ödüllendirmenin, öğrenme sürecinin odak noktasında yer almadığını; tavşanların labireni ödül almadan öğrendiklerini; ödülün öğrenmeyi sağlayıcı değil; kışkırtıcı, süreci hızlandırıcı bir etken olduğunu belirtti. Tolman, öbür davranışçılardan farklı olarak çevresel uyaranla gözlemlenir davranış arasındaki sürece müdahale eden birçok değişken olduğunu savundu. Bunlar arasına **biliş** (cognition), **beklenti** (expectancy) ve **amaç**ların özel bir önemi olduğunu belirtti. Tolman’a göre **davranış**, amaca yönelik türlü kas hareketlerinden oluşan ve bilişsel süreçlerle örgütlenen bir edimdir. Onun için davranışı fizyolojik ya da mekanik bir etkinlik olarak değil; amaçlar açısından ele aldı. Bu nedenle onun psikolojisi kimilerince **amaçlılık psikolojisi** olarak anılmıştır. Yaşadığı dönemde yeterli ilgi görmeyen yapıtları, 1960’larda yeniden önem kazanmış; birçok deneysel psikolog, çalışmalarında Tolman’ın kavramlarını kullanmıştır. Tolman, 1918’de ders vermeye başladığı California Üniversitesi’ndeki çalışmalarını ölümüne dek sürdürdü. **Başlıca yapıtları:** *Purpositive Behavior in Animals and Me, 1932 (İnsan ve Hayvanşlarda Amaçlı Davranış); Drives Toward War, 1942 (Savaş Dürtüleri); A History of Psychology Autobiogrphy, 1952 (Özyaşamöyküsüyle Bir Psikoloji Tarihi).Bkz.* **ara değişken; beklentisel**

kuram; **bilişsel harita; ödül beklentisi**; öğrenme kuramları; **Tolman'ın amaçlı davranışçılığı.**

Tolman'ın amaçlı davranışçılığı (Tolman's purposive behaviorism) Özellikle hayvanlarda öğrenme süreçlerinin incelenmesinde Gestalt ilkeleri ile davranışçılık ilkelerini birleştiren bir yaklaşım; ***amaçlı davranışçılık.*** ABD'li psikolog E. C. Tolman'ın ortaya koyduğu bu yaklaşıma göre örneğin labirentte koşan bir hayvan, çevresel ipuçlarından ve öznel beklentilerden oluşan işaret bütünlerinden bir **bilişsel harita** çıkarıyor. **Yer** öğrenme (hedefe ulaşmak için aynı yerden başlama), ödül beklentisi ve ödülsüz örtülü öğrenme, öğrenmeyi etkileyen diğer etkenlerdendir. **Sürecin tümü**, fizyolojik dürtüler, çevresel uyarıcılar, kalıtım, geçmiş deneyimler ve olgunluk gibi değişkenlerin bir birleşimidir. *Bkz.* **TOLMAN, Edward Chase; Uyarıcı-Organizma-Tepki (U-O-T).**

tomografi (tomography) Bilgisayarın da yardımıyla **X ışınları**nı kullanarak vücut dokularının üç boyutlu görüntüsünü almaya yarayan bir teknik.

ton (hue) Rengin, arı ışığın dalga boyuyla ilişkili algısal bir boyutu. Günlük dilde "renk" dediğimiz şey. Farklı dalga boyuna sahip ışıkların karışımı, belli bir ton etkisi yaratıyor. Bilimsel bakımdan renk; ton, doygunluk ve parlaklık bileşenlerine ayrılıyor.

TONGUÇ, İsmail Hakkı (1897-1960) Tonguç, Silistre ilinin Totrakan sancağına bağlı Tataratmaca köyünde doğdu; Ankara'da öldü. İlkokulu köyünde, rüştüyeyi Silistre'de bitirdikten sonra okumak için İstanbul'a

gitti. Maarif Nazırı Şükrü Bey'e ulaşarak okumak istediğini iletti. Kendisine parasız yatılı Kastamonu Öğretmen Okulu'nun kapısı böyle açıldı. Daha sonra nakledildiği İstanbul Öğretmen Okulu'nu 1918'de bitirdi. 20 arkadaşıyla birlikte ileri öğrenim için Almanya'ya gönderildi. Kurtuluş Savaşı nedeniyle öğrenimi sık sık kesintiye uğradı. Bu nedenle orada ancak resim, el işi, beden eğitimi ve iş eğitimi konularında kısa süreli kurs ve seminerlere katılabildi. Dönüşte 1925'e dek Eskişehir, Konya, Adana ve Ankara öğretmen okullarında resim-elişleri ve beden eğitimi öğretmenliği yaptı. 1926'da atandığı Levazım ve Ders Araçları Genel Müdürlüğü görevini 1932'de Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-Elişleri Bölümü'nü kurma görevi verilene dek sürdürdü. 1935 yılına dek bu bölümün yöneticiliğini yaptı. 3 Ağustos 1935'te İlköğretim Genel Müdürlüğü görevine getirildi. Bu görevi 21 Eylül 1946'ya dek yürüttü. O tarihten 2 Nisan 1949'a dek Talim Terbiye Kurulu üyeliği yaptı. Buradan Ankara Atatürk Lisesi resim öğretmenliği görevine atandı. 11 Eylül 1950'de Bakanlık emrine alındı. Uzun süreli davalar sonunda Danıştay, Bakanlık emri kararını kaldırdı ve Tonguç, 27 Şubat 1954'te emekli oldu. Ülkemizde ve dünyada öğretmenlik, okul ve eğitim yöneticiliği ve yazarlığından çok, Köy Enstitüleri'nin kurucusu ve yaşatıcısı olarak tanınan bir kişi oldu. 1930'larda özellikle köy çocuklarının ilköğretimden geçirilmesi gibi önemli bir sorun, hâlâ etkili bir çözüm bekliyordu. Köylerimizin yüzde 80'i okuldan ve öğretmenden yoksundu. Var olanların sayısı da istifa gibi nedenlerle daha da azalıyordu. Oysa köye eğitimi götürmedikçe Atatürk devrimlerini kentin ötesine geçirmek olanaksızdı. Köye dayanmayan hiçbir örgüt ya da hareket verimli sonuç alamazdı. Tonguç, İlköğretim Genel Müdürü olarak, kısa bir sürede 40-50 bin öğretmen yetiştirebilecek bir plan yaptı. Bu planın uygulanmasıyla 20 Köy Enstitüsü kuruldu. Köy enstitülerinin amaçları, kuruluşları ve eğitim etkinlikleri, **Türklerde Eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim devrimi ve sonrası)** maddesinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Tonguç, Pestalozzi, Kerschensteiner ve Dewey gibi ünlü eğitimcilerden derinden etkilenmiş, onlar gibi iş eğitiminin önemine inanmıştı. Ona göre "Uygulanmayan bilgi, boş ve gereksiz bilgidir. Bilmek demek, yapmak demektir." O nedenle kurduğu köy enstitülerinde eğitim, işe, beceriye, üretime dayandırıldı. Derslerin yarısı genel konulara, yarısı da tarım ve teknik öğretim uygulamalarına ayrıldı. Ensttitülerde yetişen öğretmenler, köye bilginin yanı sıra becerilerle de donatılmış olarak dönüyor; köyün

her açıdan kalkınmasına önderlik ve rehberlik ediyorlardı. Öğretmen köyde örnek tarım ve hayvancılık yapıyor, kooperatif açıyor, demircilik, yapıcılık, dülgerlik atelyeleri açarak bunları köylüye öğretiyordu. Bu niteliği ile köy enstitüleri gerçekte birer iş okuluydu; köy gençlerini iş içinde iş yaparak iş için eğitmek üzere kurulmuştu. Devletin güçsüz, karanlığın yaygın olduğu; önemli dünya ve yurt olaylarının yaşandığı 1940'lı yıllarda çok kısa sürede, ulusal bütçeye fazla yük olmadan 20 köy enstitüsünün; bir de Yüksek Köy Enstitüsü'nün kurulması, o yılların kahramanlık öyküsü, görkemli bir eğitim savaşımıdır. Tarihimizde ilk kez köylerimiz, kendi öğretmenleri yanında sağlık memuruna ve ebeye kavuşacaktı. Bilgisizliğin karanlığı dağıtılacak, köy insanı sağlığına kavuşacak ve her yönden canlanacaktı. Bu amaçla Tonguç, okul yöneticileri ve öğretmenleriyle ve karşılaşılan sorunlarla ayrı ayrı ilgileniyor ve birlikte çözüm arıyordu. İsmail Hakkı Tonguç'un bu başarısında, "İlköğretim davası, insan olma, millet olma davasıdır." diyen, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile onu sonuna dek destekleyen Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in payı elbette büyüktür. Dünyanın hayranlıkla izlediği bu özgün eğitim deneyimi, ülkemizde 1945'ten sonraki siyasal gelişmelerden yararlanan çıkarcı çevrelerce, önce Tonguç görevden alınarak; Hasan Ali Yücel Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayırılarak kısa sürede sona erdirilmiştir. 17 Nisan 1940'ta 3803 sayılı yasayla kurulan köy enstütüleri, 1947'de yapılan değişikliklerle özünü yitirmiş; 1953-1954 öğretim yılında da İlköğretmen okuluna dönüştürülerek tümüyle kapatılmıştır. Öyle de bu çağdaş eğitim hareketi Türk eğitim sistemini, işi ve üretkenliği sokarak; devleti ilk kez köye götürmeyi başararak; tarihte ilk kez kız ve erkek köy çocuklarına ilköğretimden sonraki eğitim kurumlarının kapılaranı açarak izi silinemeyecek güçlü bie etkide bulunmuştur. Bu kurumlar, köylerimiz için 17373 öğretmen, 1248 sağlık memuru yetiştirmiştir. **Başlıca yapıtları:** *Köyde Eğitim, 1938; Canlandırılacak Köy, 1939; Köy Enstitülerimizde Eğitim Öğretim İlkeleri, 1943; İlköğretim Kavramı,1946.*

Hasan Ali YÜCEL *Milli Eğitim Bakanı* - İsmail Hakkı TONGUÇ *M.E.B. İlköğretim Genel Müdürü*

tonometre (tonometer) **1.** Kas gerginliğini ölçmekte kullanılan bir alet. **2.** Bir ses tonunun perdesini ölçmeye yarayan bir alet.

ton sağırlığı (tone deafness) Normal işitme yetisi bulunmasına karşın, işitme aralığında bulunan farklı **frekans**tan iki sesi birbirinden ayırt etme yetisinden yoksunluk.

toparlanma (resilience) **1.** Bireyin **ruh sağlığı** üzerinde normalde önemli olumsuz etkiler yaratabilen stres koşullarından kurtulma yetisi. **2.** Bir toplumun ya da **ekosistem**in düzensizliklerden temel öğelerini ya da ilişki yapılarını yitirmeden kurtulabilme yetisi.

topektomi (topectomy) **Elektrokonvulsif** ya da başka tedavi biçimlerine yanıt vermeyen şizofreni, obsesif-kompulsif nevroz gibi tepkisiz ruh hastalıklarında ön beyin kabuğunun belli bölgelerinin kesildiği cerrahi bir işlem.

toplamalı sıralama tekniği *Bkz.* **tutum ölçeği.**

toplama manyaklığı *Bkz.* **toplama taşkınlığı**.

toplama taşkınlığı (collecting mania) Ayrım gözetmeyen, özellikle de çer çöp biriktirmeye yönelik hastalıklı, zorlanımlı bir **takınak**. Bu durum, sıklıkla **süreğen şizofreni**de ve **yaşlılık bunaması**nda görülüyor. Psikanalitik kuram, bu takınağı **dışkıl erotizm**le ilişkilendiriliyor. *Bkz.* **dışkıl kşilik; istifçi kişilik.**

toplamı sıfırlı oyun (zero-sum game) İki taraftan birinin kazanmasının, öbür tarafın yitirmesi anlamına gelen bir tür yarış ortamı. Sonuçta kazançların toplamı sıfır oluyor. *Bkz.* **toplamı sıfırsız oyun.**

toplamı sıfırsız oyun (non-zero-sum game) Sonucunun sıfır olması gerekmeyen; oyuncuların riske attıklarından fazlasını kazanabildiği bir oyun. İşbirliği yapmaları durumunda bütün taraflar kazançlı; rekabet durumunda ise zararlı çıkabiliyorlar. *Bkz.* **toplamı sıfırlı oyun.**

toplamlı oranlama (summated rating) Kimi testlerde deneklerin verdiği "kabul ediyorum, kabul etmiyorum" türünden yanıtların belli bir standarda göre puanlandıktan sonra bu puanların toplanarak bir rakam elde edilmesiyle tanımlanan bir puanlama tekniği. Örneğin, kişinin standart bir stres ölçeğinde kişinin verdiği yanıtlara denk düşen puanlar toplanıyor; bulunan rakamla kişinin yaşadığı stres arasında bir ilişki kuruluyor.

toplum (society) Normlar, değer yargıları; davranış, statü, aşama sırası tanımları, işbölümü gibi ortak, ayırt edici bir **kültür**ü olan; sınırları belli bir coğrafyada aynı siyasal otorite altında yaşayan, kendilerini başkalarından farklı, bütünlüklü bir grup olarak duyumsayan insaanlar topluluğu. *Bkz.* **sosyal antropoloji; sosyal psikiyatri; sosyal psikoloji; sosyal psikolog; topluma karşı; topluma kazandırma; toplumbilim; toplumculuk; toplum dışı kişilik; toplum dışı kişilik bozukluğu; toplum dinamikleri; toplum içincilik; toplum karşıtı davranış; toplum karşıtı kişilik; toplum karşıtı kişilik bozukluğu; toplum psikolojisi; toplumsal alan; toplumsal alışkanlık; toplumsal ayırma sendromu; toplumsal baskı; toplumsal belirleyiciler; toplumsal benlik; toplumsal bilinç; toplumsal biliş; toplumsal buluşma; toplumsal bunalım; toplumsal bütünleşme; toplumsal büyüme; toplumsal çatışma; toplumsal çevre; toplumsal Darwincilik; toplumsal davranış; toplumsal dayanışma; toplumsal değerler; toplumsal değişim; toplumsal değiş tokuş kuramı; toplumsal denetim; toplumsal destek; toplumsal devingenlik; toplumsal düzey; toplumsal etki kuramı; toplumsal etkileşim; toplumsal evrenseller; toplumsal gelişim; toplumsal gerçeklik; toplumsal gereksinimler; toplumsal gerginlik; toplumsal güç; toplumsal güdü; toplumsal güvenlik; toplumsal hareketlilik; toplumsal hastalık; toplumsal hava; toplumsal hizmet; toplumsal ikilem; toplumsal ikili; toplumsal iklim; toplumsal**

ilişki çizgesi; toplumsal ilişki ölçümü; toplumsal istenirlik; toplumsal kalıt; toplumsal karşılaştırma kuramı; toplumsal kaygı; toplumsal ketleme; toplumsal kimlik kuramı; toplumsal kod; toplumsal kolaylaştırma; toplumsal kuram; toplumsallaşma; toplumsallaşma araçları; toplumsal nesne; toplumsal normlar; toplumsal nüfuz; toplumsal olgular; toplumsal olgunluk; toplumsal öğrenme; toplumsal öğrenme kuramı; toplumsal örgütlenme; toplumsal referans noktası alma; toplumsal rol; toplumsal rol kuramı; toplumsal-ruhsal bunalım; toplumsal-ruhsal gelişim; toplumsal-ruhsal gelişim kuramı; toplumsal-ruhsal olgunluk; toplumsal-ruhsal ortam; toplumsal-ruhsal stres; toplumsal seçim; toplumsal sınıf; toplumsal sorumluluk; toplumsal sözleşme kuramı; toplumsal statü; toplumsal tabakalaşma; toplumsal tedavi; toplumsal uyum; toplumsal uyumluluk; toplumsal uyumsuz çocuk; toplumsal uyumsuzluk; toplumsal uzaklık; toplumsal uzaklık ölçeği; toplumsal varlık; toplumsal ve duygusal gelişim; toplumsal yakınlık ölçeği; toplumsal yapı; toplumsal yaşlılık bilimi; toplumsal yoksunluk; toplumsal yükleyici; toplumsal zekâ; toplumun ahlak standartları; toplumun değer karmaşası, toplum yanlısı davranış; toplum yanlısı saldırganlık.

topluma karşı (antisocial) Toplumun **kural**larına ya da **törel değer**lerine uymayan; onları bozucu davranışlar gösteren (kişi).

topluma kazandırma (decarceration)) **Ruh hastalıkları hastanesi, hapishane** gibi yerlerden olabildiğince çok sayıda insanı dışarı salmaya yönelik, “olabilecek en az kısıtlayıcı seçenek” anlatımıyla tanımlanan bir **rehabilitasyon** anlayışı.

toplumbilim (sociology) **İnsan davranışlar**ını, **toplumsal ilişkiler**i, **etkileşim** yapılarını; **gruplar**ın, **topluluklar**ın, **kurumlar**ın oluşumunu, yapısını, işleyişini inceleyen bilim dalı; ***sosyoloji.*** **Toplumbilimin psikolojiden farkı;** insanı öbür insanlarla ilişkisi ve etkileşimi bakımından değerlendirmesidir. *Bkz.* **sosyal bilimler; sosyal psikoloji.**

toplumculuk (socialism) Üretim ve değişim araçlarının özel mülkiyette bulunmasını eleştiren ve bunların toplumun hizmetine sunulmasını öngören öğretilere verilen ad; ***sosyalizm.*** İnsanın insanı sömürmesine karşı olan toplumculuk, her insanın ulusal gelirden emeği ölçüsünde pay alması temeline dayanıyor. Sosyalist toplum, işçi sınıfından, köylülerden,

emekten yana aydınlardan oluşuyor. Toplumcu üretim, emeğe dayanan makineli üretimi öngörüyor.Toplumcu düzende biri toplumcu devlet mülkiyeti; öbürü de kooperatif mülkiyeti olmak üzere iki tür mülkiyet bulunuyor. Bu, bir yandan devlet işletmesi; öte yandan da kooperatif işletetmeleri ortaya çıkıyor. Yönetim yetkisi, devlet mülkiyetinde bulunuyor. Büyük sanayi, ticaret, bankacılık, sigortacılık, tarım, ulaştırma kamunun oluyor. Küçük endüstri sahipleriyle köylüler, kooperatiflerde örgütleniyorlar. Emekçi, ürettiği ürünün bir bölümü ile kişisel gereksinimlerini karşılıyor; artanla da sağlık, eğitim, kültürel çalışmalar, yurt savunması gibi toplumsal gereksinimler karşılanıyor. Toplumculuğu birçok düşünür, İlk Çağ'dan beri türlü biçimlerde savınmuştur.. **Platon, Thomas More, Campanella, Robert Oven, Saint Simon, Fourler, Louis Blanc, Prouthon,** bilimsel sosyalizmin kurucuları olan **Karl Marx** ve **Frederich Endels**, önde gelen temsilcileridir. Bugün toplumculuk, yalnızca bir öğreti olmaktan çıkmış; ayrı özellikler taşıyan toplumsal rejimler anlamı kazanmıştır.

toplum dışı (asocial) **1.** Töreleri, kuralları ya da alışılmış toplumsal ilişkileri önemsememeye, bunlara ilgi göstermemeye ilişkin; ***asosyal.*** **2.** Toplumsal değer ya da anlamdan yoksun. *Bkz.* **psikopat.**

toplumdışı kişilik (antisocial personality) Temelde toplumsallaşmamış olan ve bu yüzden sürekli olarak toplumla ya da grupla çatışan; topluma ya da gruba karşı zararlı, yıkıcı davranışlar gösteren; toplumu ya da grubu tehdit eden bireyin kişilik yapısı; ***antisosyal karakter, toplum karşıtı kişilik***. *Bkz.* **asosyal.**

toplumdışı kişilik bozukluğu (antisocial personality disorder) Çocuklukta ya da ergenlik başlarında ortaya çıkan ve erişkinlik yıllarında süren, başkalarının haklarını dikkate almama ya da çiğneme gibi yaygın bir davranış örüntüsüyle tanımlanan bir kişilik bozukluğu; ***psikopati, sosyopati, antisosyal davranış bozukluğu, toplum karşıtı kişilik bozukluğu.*** Nezaketsizlik, yinelenen yalan söyleme, hırsızlık, sevgiye dayalı kalıcı ilişkiler kuramama, sıkıntıya gelememe, duygudaşlık kuramama, sorumsuzluk, acımasızlık, cezadan ders çıkaramama, engellenmeye dayanamama, birine bağlılık gösterememe, şiddete yönelme ve benzerleri, toplumdışı kişilik bozukluklarının başlıcalarıdır. Bu tipler, temelde toplumsallaşmamış olsalar da var olan toplumsal becerilerini, başkalarını sömürmek ve kendi çıkarlarına yönlendirmek için ustalıkla

kullanıyorlar. Bir kişiye **toplumdışı** tanısı koymak için, onun 18 yaşına gelmesini beklemek gerekiyor. Ancak, o kişiye 15 yaşından önce, **tutum bozukluğu** tanısı konmuş olmalıdır.

toplum dinamikleri (social dynamics) **1. Sosyal psikoloji**nin, toplumsal ve kültürel değişim süreçlerini ve bu süreçlerin etkilerini inceleyen dalı. **2.** Topc cxlumsal ve kültürel değişimlerin altında yatan etkenler ve süreçler.

toplum içi kişilik *Bkz.* **persona.**

toplumiçincilik (sociocentrism) Kişinin kendi toplumsal grubunun **norm**larını, **değer yargıları**nı ve benzerlerini evrensel kabul etme ve diğer bütün grupları bu standarda göre değerlendirme eğilimi. *Bkz.* **beniçincilik.**

toplum karşıtı davranış *Bkz.* **antisosyal davranış.**

toplum karşıtı kişilik antisocial personality) Temelde toplumsallaşmamış olan ve davranış yapıları nedeniyle toplumla sürekli çatışma durumunda olan bir kişilik. *Bkz.* **toplum dışı kişilik; toplum karşıtı kişilik bozukluğu.**

toplum karşıtı kişilik bozukluğu (antisocial personality) Çocukluk ya da ergenlik başında ortaya çıkan ve erişkinlik yıllarında süren; başkalarının haklarını dikkate almama ya da çiğneme gibi yaygın bir davranış örgüsü ile beliren bir bozukluk; ***psikopati, sosyopati.*** Bu bozukluğu gösterenlerin belirleyici özellikleri arasında; yinelenen yalan söyleme, nezaketsizlik, kalıcı ve sevgi temelli ilişkiler kuramama, eşduyum yoksunlşuğu, sorumsuzluk, sıkıntıya katlanamama, suçluluk, pişmanlık, acımasızlık, hırsızlık, dürtüsellik, deneyimden ya da cezadan ders çıkaramama, engellenmeye dayanamama, sadakatsizlik, şiddete yönelme gibi tutum ve davranışlar yer alıyor. Bunlar toplumsallaşmamış olsalar da toplumsal beceri sahibi oldukları için bu becerilerini başkalarını sömürmede ve kendi çıkarları yönünde kullanmada ustadırlar. Bir kişiye bu tanının konulması için o kişinin en az 18 yaşına gelmiş; 15 yaşından önce de kendisine **tutum bozukluğu** tanısı konulmuş olmalıdır.

toplum merkezcilik *Bkz.* **toplumiçincilik.**

toplum psikolojisi (communiti psychology) Toplumda **ruh sağlığı, eğitim, bireyler arası ilişkiler, suç, alkolizm, aile planlaması** ve benzeri sorunlara çözüm üretmek, sorunların ortaya çıkmasına yol açan koşulları ortadan kaldırmak amacıyla toplumbilim, psikiyatri ve benzeri alanlarla

da işbirliği yapılarak psikolojik yöntemlerin bir bütün olarak uygulanmasını kendine konu edinen psikoloji; ***toplum ruhbilimi.***

toplumsal alan (social space) **K. Lewin'e göre**, toplumsal sistemleri kapsayan ve geometrik nitelikleri bulunan gerçek bölge.

toplumsal alışkanlık (social habit) Toplumsal durumlara uyumu kolaylaştıran ve sonradan öğrenilerek alışkanlık durumuna gelmiş olan davranış.

toplumsal antropoloji *Bkz.* **kültürel antropoloji.**

toplumsal ayırma sendromu (social isolation) hayvan deneylerinin tam tecrit koşulları uygulanan maymunlarda bir köşeye büzülüp kendine sarılma, bağırma, sağa sola vurma gibi belirgin otistik özellikli ağır anormal davranışlarla ve cinsel etkinliklerde kötüleşmeyle ortaya çıkan bir sendrom; ***sosyal tecrit sendromu.*** Toplumsal ayırma sendromunu yaşayan maymunun, **terapist maymun** denilen daha genç ve sağlıklı bir maymunun yanına konulduğunda büyük ölçüde düzeldiği görülmüştür. İlaçla da düzelme sağlanıyor.

toplumsal baskı (social pressure) Başkalarının davranış yapılarını etkileme, denetleme gücü; bireyi uyum sağlamaya zorlayan ya da özendiren resmi olmayan ya da örtülü toplumsal güç; ***sosyal baskı.*** **toplumsal beceri** (social competence) Çeşitli toplumsal durumlarla etkili biçimde başa çıkma yetisi; bireyler arası ilişkilerdeki beceri; ***sosyal beceri.*** *Bkz.* **uyulmayıcı davranış.**

toplumsal belirleyiciler *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

toplumsal benlik (social self) Bir bireyin başkalarına sunduğu özelliklerinin toplamıyla, oynadığı rolle tanımlanan kimliği; ***sosyal ego.*** **George H. Mead'ın etkileşimci kuramına göre** özbilincinin de temeli olan toplumsal benlik, bir yandan başkalarının bireye yönelik tepkileriyle biçimlenirken, bir yandan da başkalarının bu toplumsal benlikle kişiye yönelik tepkilerini biçimlendiriyor. Bunun sonucunda toplum ile benlik, bir bütünün iki yarısı olarak beliriyor; biri olmadan öbürü (çocuksuz anne; öğrencisiz öğretmen) olmuyor.

toplumsal bilinç (social consciousness) **1.** Kişinin toplumsal bir varlık olduğunu ve toplumda belli bir rolü bulunduğunu ayırt eden bilinci; ***sosyal şuur.*** **2.** Kişinin kendi gereksinim, inanç ve benzerlerinin yalnızca kendine

özgü olmadığını; başkalarının da benzer gereksinim, inanç ve benzerlerine sahip olduğunu ayırt eden bilinci. **3.** Ortak bilinç; grup ruhu.

toplumsal biliş (social cognition) **Sosyal psikoloji**nin kişinin toplumsal bir dünyada kendisinin ve başkalarının davranışlarını nasıl algıladığını yorumladığını, yargıladığını inceleyen dalı.

toplumsal biyoloji *Bkz.* **sosyobiyoloji.**

toplumsal buluşma (social cognition) Bireylerin, kalabalıkta **toplumsal direnç** ve özbilinç düzeylerinin düşmesi ve telkine açıklık düzeylerinin yükselmesi sonucu belli duygu, düşünce ve davranışların, toplum içinde hızla yayılması; ***sosyal buluşma*****.** *Bkz.* **kalabalık davranışı; kitle histerisi.**

toplumsal bunalım (social crisis) Toplumsal olayların, grubun ya da topluluğun genlik açısından olumlu ya da olumsuz önemli bir değişim noktasına ulaşması ve toplumsal denetimin belirsizleşmesi durumu. Toplumsal genliğin son ölçütü, genellikle toplum birliğinin güç kazanması ya da gücünü yitirip dağılması olarak kabul ediliyor.

toplumsal bütünleşme (social integration) **1.** Kişinin, üyesi olduğu grubun ölçü, istek ve sorumluluklarına dengeli biçimde uyumu. **2.** İki ve daha çok kişi ya da grubun değer ve görevlerinin, belirlenebilir bir bütün haline getirilip kaynaştırılması ya da birbiriyle dengeli bir biçimde ilşkili duruma getirilmesi.

toplumsal büyüme (social growth) Bireyin toplumsal etkileşimi kolaylaştıran nitelik ve özelliklerinin gelişimi.

toplumsal çatışma (social conflict) **1.** Karşı taraftaki kişileri ya da onlardan birkaçını ele geçirmeyi; onların mal ve mülklerini ve başka varlıklarını zarara uğratmayı ya da yok etmeyi yakın amaç edinen çatışma; ***sosyal çatışma.*** Bu durumlarda boğuşma, saldırı ve savunma biçimini alıyor. **2.** Bir kişi ya da grubun etkinliklerini başka kişi ya da grupların konum ya da görevlerini, bilmeden engellediği durumlarda ortaya çıkan sınıf, ırk çatışmaları, devrimsel çatışmalar; ***sosyal çatışma.***

toplumsal çevre (social environment) Toplumun bireye etki yapan **kurum, kalıp** ve **süreçler**inin bütünü.

toplumsal Darwincilik (social Darwinism) İngiliz felsefeci **Herbert Spencer**'in ileri sürdüğü ve doğada olduğu gibi toplumda da güçlü olanın yaşadığını; toplumsal ve kültürel gelişimin rekabet ve zayıfın ortadan

kalkmasıyla gerçekleştiğini savunan toplumsal değişim kuramı; ***sosyal Darwincilik.*** Bu kurama göre, müdahale olmadığı sürece, toplumsal ve kültürel ilerleme kaçınılmazdır. Burada vurgulanan, özel girişime müdahaledir. En yalın anlatımıyla bu kuram, "Bırakınız yapsınlar." temeline dayanıyor.

toplumsal davranış (social behavior) **1.** Toplumun denetiminde ya da etkisinde olan ya da temelde **toplumsallaşma süreci**yle öğrenilen davranışlar; ***sosyal davranış.*** **2.** Belli bir grubun, kurumun ve benzerlerinin davranışı; ***sosyal davranış.*** *Bkz.* **elseverlik.**

toplumsal davranışçılık *Bkz***. kişilik.**

toplumsal dayanışma (social cohesion) Toplumda benzer uğraşlara, amaçlara sahip bireylerin anlamlı bir grup içinde birleşme ve bu grubun sürmesini sağlamada çaba gösterme eğilimi; ***sosyal dayanışma.***

toplumsal değerler (social values) Grup yaşamının istenen doğrultuda işlemesi için anlamlı, önemli ve değerli sayılan insan etkileşimleri; toplumdaki üyeleri korumak ve geliştirmek için ardında koşulan değerler. *Bkz.* **inanç, kanı, değer.**

toplumsal değişim (social change) Bir toplumun ya da grubun **temel yapı**sında ya da **işleyiş**inde, **gelenekler**inde, **normlar**ında ve **değerler**inde zamana ya da belli hareketlere bağlı olarak gerçekleşen değişim. *Bkz.* **gelecek kaygısı.**

toplumsal değiş tokuş kuramı (social exchange theory) Davranışın, özde karşılıklılık ve ödül beklentisiyle güdülendiğini; insanların, ilişkileri, kendileri açısından taşıdığı yarar ve maliyet hesabı açısından değerlendirdiklerini; toplumsal etkileşimin, çeşitli duygusal, toplumsal ve maddesel çıkarların değiş tokuşuna dayandığını savunan bir toplumsal yapı modeli; ***sosyal mübadele teorisi.***

toplumsal denetim (social control) Bir grubun ya da toplumun, toplumsal düzenin korunması ve sürdürülmesi için üyelerinin (grubun) değerlerine, ideolojisine, normlarına ve toplumdaki çeşitli konumlarla ilişkilenen uygun rollere uymasını sağlayacak olan düzenlemeleri; toplumun bireyin davranışlarını düzenleyen ya da etkileyen kurumları, yasaları ve gücü; ***sosyal kontrol.*** Bu güç, **polis örgütü, yargı** ve **terfi** gibi öğelerle kurumlaşmış olabileceği gibi **reddetme, ayıplama, ödüllendirme, onaylama** gibi etkileşimsel de olabiliyor.

toplumsal destek (social support) Bireyin stresle, yaşamsal sorunlarla başa çıkmada arkadaşları, aile üyeleri, kendi kendine yardım grubu üyeleri, kamu kuruluşları ve benzerlerinin sağladığı her türlü destek; ***sosyal destek.***

toplumsal devingenlik (social mobility) Bireylerin ya da grupların farklı toplumsal konumlar ya da statüler arasındaki hareketliliği; ***sosyaL hareketlilik.*** Bu devinim, iki ayrı grupta değerlendiriliyor. Bunlardan **birincisi**, **düşey hareketlilik;** yani katmanlaşmış bir sistemde, örneğin, alt sınıflarla üst sınıflar arasındaki geçişlerdir. Toplumsal statülerin babadan oğula geçtiği katı sistemlerde bu hareket pek gözlemlenmiyor. Çağcıl toplumlarda ise anlatılmak istenen şey, daha çok, aşağıdan yukarıya geçiş, **sınıf atlama**dır. Örneğin, babası çiftçi olan bir doktor, yukarı doğru hareketlidir. İkincisi, yatay ya da **yanlamasına hareketlilik**tir. Bu terim, hem iş değiştirme gibi aynı sınıf içindeki hareketler hem de bireylerin ya da grupların bir bölgeden öbürüne coğrafi hareket için kullanılıyor.

toplumsal dirimbilim *Bkz.* **sosyobiyoloji.**

toplumsal düzey (social level) Kişinin toplumsal sınıflar içindeki yeri. Bir ailenin toplumsal basamağı, onun, sınıfı içindeki yeri demektir. Bir aile, bir çevreden başka bir çevreye göç ettiğinde bu yeni çevrede de yaklaşık olarak eski toplumsal basamakta yer buluyor.

toplumsal eğitim *Bkz.* **Batı'da eğitimin gelişimi.**

toplumsal etki kuramı (social impact theory) Toplumsal etkiye boyun eğmenin, grup içindeki öbür insanların gücüne, yakınlığına ve sayısına bağlı olduğu savı; ***sosyal tesir teorisi***.

toplumsal etkileşim (social interaction) **1.** Kişilerle gruplar arasındaki ilişkilerde güçlerin dinamik rolü. Güçlerin bu dinamik rollerinin etkisi sonucunda, katılımcıların davranışlarında değişmeler oluyor. **2.** Toplumsal ilişkilerde kişilerin karşılıklı etkileri

toplumsal etkinlikler *Bkz.* **iyileştirme; yeniden güçlendirme.**

toplumsal evrenseller (social universals) Bütün kültürlerde ortak olan gruplar halinde yaşama, dil, yemek yapma ve benzeri toplumsal ögeler; ***sosyal evrenseller***. *Bkz.* **biyolojik evrenseller; psikolojik evrenseller.**

toplumsal gelişim (social development) Bireyin yıllar boyunca öbür insanlar, toplumsal kurumlar, gelenekler, örgütler ve benzeri kuruluşlarla

geçirdiği yaşantılar sonucunda ortaya çıkan değişimler. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; gelişimsel gecikme.

toplumsal gerçeklik (social reality) Belli bir grubun paylaştığı ortak tutum, inanç, norm ve benzerleri ile tanımlanan gerçeklik; belli bir grubun ya da toplumun olayları değerlendirmede kullandığı bilgi, yorum, inanç ve tutumların toplamı. Bu tanımdan anlaşıldığı gibi, toplumsal gerçeklik, **nesnel gerçeklik** ile aynı şey değildir; oldukça öznel olabilir ve öznel de olsa nesnel sonuçlar doğurabilir.

toplumsal gerekircilik *Bkz.* kültürel belirlenim.

toplumsal gereksinimler (social needs) Bireyleri amaçlarına ulaşmak için sürükleyen ve kendilerine yön veren gereksinimler; ***sosyal ihtiyaçlar.*** İnsanın bu gereksinimini doyurması, bir kişinin ya da kişilerin tepkilerini gerektiriyor.

toplumsal gerginlik (social tension) Sınıflar, partiler, devletler gibi toplumsal gruplar arasımdaki sürtüşmeler ve zıtlaşmalar sonucu doğan uyumsuzluk durumu. Bu tür gerginlik genellikle uzunca bir süre sonunda oluşuyor ve bir yandan çıkar gruplarının baskıları, bilgisizlik ve gelenekler sonucu; öbür yandan da yetersiz önderler, yer sarsıntısı, kuraklık gibi insan denetimi dışındaki çevresel koşullaerdan ileri geliyor.

toplumsal güç (social power) Bir grubun ya da kişinin başka bir grubun ya da kişinin davranışlarını denetleyebilme gücü; ***sosyal kuvvet***.

toplumsal güdü (social motive) Doğuştan gelmeyen; deneyim ve etkileşimle öğrenilen güdü; ***sosyal motif.*** **Toplumsal ilişki gereksinimi**nin, **başarı dürtüsü**nün öğrenilmiş olduğu kolayca ileri sürülebilse de çoğu kez hangi güdünün **temel** (birincil); hangisinin öğrenilmiş (ikincil) olduğunu söylemek, her zaman kolay değildir. Biyolojik temelli olmasına karşın, toplumsal etkenlerle biçimlenen **cinsellik**, bunun belirgin örneğidir. *Bkz.* **güdü; güdülenme; bireysel psikoloji.**

toplumsal güvenlik (social security) Kişiyi ve ailesini ekonomik ya da kişisel mutsuzluklara karşı korumayı amaçlayan bir siyasa ya da sigorta türü. Hastalık, işsizlik, hayat sigortası ile emeklilik hakları çoğu kez bu kavramın içinde yer alıyor ve bireyle birlikte devlet ya da özel kurumların para desteğini alıyor.

toplumsal hareketlilik (social mobility) Birey ya da grupların ayrı toplumsal konumlar ya da statüler arasındaki hareket: ***sosyal hareketlilik.*** Bu hareket, **iki ayrı biçim**de değerlendiriliyor. **(1)** Katmanlaşmış bir sistemdeki örneğin, üst sınıflarla alt sınıflar arasındaki geçişler gibi **düşey hareket.** Bu hareket, toplumsal statülerin babadan oğula geçtiği katı sistemlerde pek görülmüyor. Çağcıl toplumlarda ise bununla daha çok **aşağıdan yukarıya geçiş** (sınıf atlama) anlatılmak isteniyor. Örneğin, babası çiftçi olan bir doktor, yukarıya doğru hareketli olacaktır. **(2) Yatay** (yanlamasına) **hareket.** Bu, hem aynı sınıf içindeki (iş değiştirme gibi) hareketleri hem de bireylerin ya da grupların bir bölgeden öbürüne coğrafi hareketleri anlatıyor.

toplumsal hastalık (social pathology) **1. Durkheim'a göre**, belli bir toplumda normal, tipik ya da sıradan olandan sapmalar; ***sosyal patoloji.*** **2.** Bireylerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği anlaşılan **toplumsal örgütlenme** yapılarını, **tutum**ları ve **davranış**ları inceleyen bilim dalı**.**

toplumsal hava (social climate) **1. K. Lewin**'in kullandığı bir Gestalt terimi; ***toplumsal ortam.*** Bu terim, bir gruba ya da duruma kendine özgü uyarıcı değerini veren, gözle görülüp elle tutulan ve tutulmayan özellik ve koşulların tümü anlamında kullanılıyor. Özellikle durumun dostça ve cana yakın ya da bunun tersi olmasını etkileyen kişiler arası tutumları, kuralları, ilişkileri dile getiriyor. Bir grubu öbür gruplardan ayırt eden gelenek, görenek ve kişiler arası ilişkiler anlamını taşıyor. Toplumsal hava terimi, gruba yön verme düzeni ya da biçimi anlamında da kullanılıyor. **2. Psikolojik hava** ya da **psikolojik ortam** ile eşanlamda kullanılan terim.

toplumsal hizmet (social service) **1. Mutsuz aile** ve **mutsuz birey**lerin yaşama olanak ve koşullarını düzeltmek için türlü kurumların yürüttüğü çok yönlü çalışmalar. Bu çalışmalar, **dört ana grup**ta toplanıyor: Aile ve çocuk genliği, kamu sağlığı ve komşu yardımı. **2.** Toplumsal yardım çalışmalarının bir ana bölümü

toplumsal ikilem (social dilemma) Belli bir kişi için en yararlı hareketin, insanların çoğu tarafından yeğlenmesi durumunda, herkes için en kötü (zararlı) sonucu doğurması; ***sosyal ikilem.***

toplumsal ikili (social dyad) Çeşitli toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği etkileşen iki kişi ya da grup; ***sosyal ikili.***

toplumsal iklim (social climate) Bireylerin ve grupların yaşadığı çağın tipik özellikleri; davranışı ve topluma uyumu etkileyen egemen

geleneklerin, ahlak kurallarının, toplumsal değer yargılarının ve davranış normlarının toplamı; ***sosyal iklim.***

toplumsal ilgi *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

toplumsal ilişki çizgesi (sociogram) **Toplumsal ilişki ölçümü**nde kimlerin kimleri istediğini; bu istemelerin karşılıklı olup olmadığını; kümeleşmelerin durumunu daha açık bir biçimde sergileyebilmek için hazırlanan çizelge; ***sosyogram.*** Bu çizimde kız ve erkekler ayrı şekillerle; örneğin, kızlar eşkenar üçgen; erkekler de daire şekli ile gösteriliyor. Sonuç çizelgesinin seçilenler sütunundan yararlanılarak önce, en çok istenmiş olan öğrenci ya da öğrenciler bulunuyor. Bunlar kız iseler kâğıdın ortasına üçgen; erkek iseler daire çiziliyor ve bunların içine o öğrencilerin adı yazılıyor. Sonra, seçilenlerin seçtikleri öbür kişiler bulunuyor ve onların adları da aynı biçimde yazılıyor. Eğer seçilenler de kendilerini seçenleri seçmişlerse bunlar bir çizgiyle birbirine bağlanıp çizginin iki ucuna ok başlığı konuyor ve başlığın önüne seçilme derecesi yazılıyor. Seçilen, bir başkasını seçmişse o zaman o kişiyi simgeleyen şekil çizilip şeklin içine o kişinin adı yazılıyor ve o şekle doğru bir çizgi çizilip okun başında seçilme deresi belirtiliyor. Bu işlem, çok seçilenlerden hiç seçilmeyenlere ve içten dışa doğru aynı biçimde sürdürülüyor. Aynı dereceler değişik renklerle oklanıp numaralanınca çizge, daha anlaşılır oluyor; bu çizgeyi inceleyen kişi, kimlerin kimleri kaçıncı derecede seçtiğini kolaylıkla görebiliyor. Sınıfın bütünlüğü, sınıftaki kümeler, çok ve az istenenler, kimseyi istememiş olanlar ve kimsenin istemediği kişiler, kız ve erkek arkadaşlıkları, bu çizgede açıklıkla görülebiliyor. Kalabalık kümelere ilişkin şemalar çok karmaşık bir görünüm kazanacağından, bu kümelerde 1., 2. ve 3, derecede seçilenler için ayrı şema oluşturularak bu sakınca giderilebiliyor. Elde edilen sonuçlar, kümeyi oluşturanların her birinin belli bir konudaki küme içi toplumsal ilişkilerini ortaya koyuyor. Ancak, söz konusu sonuçlar, bu ilişkilerin nedenlerini açıklamıyor. Acaba bir öğrencinin en çok istenişi; öbürünün hiç istenmeyişi; bir başkasının karşılıksız ilgisi hangi duygu, kaygı ya da değer yargısından kaynaklanıyor? Bu ve benzeri sorulara yanıt bulmak için öğrenciler aile ve okul ortamında gözlemleniyor. Öğrencilerin özgeçmişleri, ekonomik durumları, ilgileri, yetenek ve başarıları durumları inceleniyor. Öğrencilerle, ders öğretmenleri ile ve yöneticilerle görüşme yapılıyor. Kurulan ya da kurulmak istenen toplumsal ilişkilerin; ekonomik düzey yakınlığı, aynı semtte oturma,

akrabalık, benzer kişilik özelliklerine sahip olma, ders başarısı bakımından yakınlık, kültürel yakınlık, aynı ders dışı etkinlikte bulunma gibi nedenlerden hangilerine dayandığı araştırılıyor. Kimi öğrencileri yalnızlığa iten nedenlerin ortadan kaldırılmasına çalışılıyor. Kızlarla erkeklerin ayrı gruplaşmalarının ya da birlikte grup oluşturmalarının; aile etkisi, beğenilmemek korkusu, uygulanan cinsel eğitim biçimi gibi nedenlerin hangisinden kaynaklandığı sorgulanıyor. Öğrencileri toplumsal ilişki ölçümünün sonuçlarına göre "önder, dengesiz toplumsal, istenmeyen, çekimser, çekimser az istenen, çekimser istenen, dengesiz, istenmeyen çekimser" gibi sınırlarının belirlenmesi kuşku götüren niteleme eğiliminde olanlara ratlanılıyor. Oysa dinamik bir varlık olan öğrenciye böyle damgalayıcı ve kalıpçı bir tutumla yaklaşmanın yanlış olduğu görüşü, bugün alanın uzmanlarınca kabul edilen bir gerçektir. Bunun yerine öğrencinin ortaya çıkan durumu kendisine yardım edilmesimi gerektiriyorsa bu yapılmalıdır. Ortaya çıkan durum, değişmez bir olgu değildir.

toplumsal ilişki ölçümü (sociometry) Bir grubun toplumsal dokusunu, üyeleri arasında yerleşmiş olan ilişkilerin yapısını saptamak için kullanılan bir tanıma tekniği; ***sosyometri.*** Grup üyeleri arasındaki hoşlanma ya da hoşlanmama duygularına göre ortaya çıkan kişiler arasındaki yakınlaşma ve uzaklaşmaların belirlenmesiyle, grubun belli bir ortamdaki **toplumsal konum**u anlaşılmış oluyor. Bu teknik, okulda bir sınıfın **toplumsal doku**sunu belirlemek amacıyla kullanılmak istendiğinde, öğrencilerin birbirini yeterince tanımaları, öğrencilerle uygulamacı arasında yeterli bir güven duygusunun oluşması bekleniyor. Bu uygulamada öğretmen, gereksinime göre "Sınıfta çalışma grupları oluşturmak istiyorum. Çalışma grubunda birlikte olmak istediğiniz üç arkadaşınız kimdir?" ya da " Gezide dörder kişilik gruplara ayrılmak zorunda kalsanız, kimlerle birlikte olmak istersiniz?" gibi sorular soruyor. Aldığı yazılı yanıtları **toplumsal ilişki çizgesi**nde değerlendirerek, sınıfın toplumsal dokusunu ortaya çıkarıyor. Toplumsal ilişki ölçümünden beklenen yararların sağlanması için aşağıdaki 5 ilkenin göz önünde bulundurulması gerekiyor. **(1) Gizlilik;** Gizlilik sağlanmadığında, yarardan çok zarar ortaya çıkıyor. Öğrencilerden doğru bilgiler alabilmek için bu bilgilerin gizl,i tutulacağı, uygulamadan önce öğrencilere bildirilmelidir. Gizliliği güvence altına almak amacıyla ilgili çizelgelerin şifreli olarak oluşturulması yoluna da gidilebilir. **(2) Süreklilik:** Bir

ölçümle yetilmemeli; öğretim yılının sonuna doğru ikinci bir ölçüm daha yapılarak toplumsal ilişkilerin geçen süre içindeki gelişimi ve alınan önlemlerin etki derecesi görülmelidir. **(3) Karmaşıklık:** Toplumsal gelişim, çok yanlı ilişkilerin bir sonucudur. Belli ortam ya da konumdaki ilişkilerin ölçümünü hedefleyen bir çalışmanın verilerinden yola çıkarak bireyin toplumsal gelişim düzeyine ilişkin genel yargılara varılamıyor. Öğrencilerin toplumsal statülerini belirlemek için onların değişik konumlardaki toplumsal ilişkilerini saptamak gerekiyor. Örneğin, "Sınıfta birlikte oturmak istediğiniz üç arkadaşınızın adını yazınız." dendiğinde öğrencilerin yeğledikleri arkadaşlarla "Gezide dörder kişilik gruplara ayrılmak zorunda kalsanız, kimlerle birlikte olmak istersiniz?" diye sorulduğunda yeğledikleri arkadaşlar ayrı olabiliyor. **(4) Geçerlik:** Elde edilen sonuçlar, yalnızca ölçünün yapıldığı zaman ve ortam için geçerlidir. Başka toplumsal ortam ya da konumlara genellenmemelidir. Örneğin bir alanda önder seçilen bir öğrencinin her durumda iyi bir önder olacağı söylenemez. **(5) Gerçeklik:** Toplumsal ilişki ölçümü, gerçek bir toplumsal durum için kullanılıyor. Öğrencilere bu amaçla yapay ya da düşsel durumlarla ilgili sorular sorulmuyor. Örneğin, "Mars'a hangi arkadaşınızla birlikte gitmek istersiniz?" sorusu düşsel; "Gelecek hafta küme çalışması yapacağız. Kümede hangi üç arkadaşınızla birlikte olmak istersiniz?"sorusu ise gerçek bir sorudur. **Toplumsal ilişki ölçümü şöyle değerlendiriliyor: (1)** Olanağı bulunan uygulamacı, ölçümle ilgili soruyu öğrenci sayısı kadar çoğaltıp dağıtıyor ya da sözlü olarak duyuruyor ve gerekli açıklamayı yapıyor. Yarım kâğıdın sağ üst yanına adını soyadını, numarasını, sağ üst yanına da günün tarihini yazmalarını; alt tarafa da alt alta 1, 2, 3 yazarak istedikleri arkadaşlarının numarasını ve adını soyadını yazmalarını istiyor. **(2)** Kâğıtları topluyor. **(3)** Yanıtları numara sırasıyla, üst yanında öğrencinin numarası, adı ve soyadı, birinci derecede seçilen, ikinci derecede seçilen, üçüncü derecede seçilen sütunları yer alan **toplumsal ilişki ölçümü yanıt** özet çizelgesine yazıyor. **(4)** Toplumsal ilişki ölçümü sonuç çizelgesini hazırlıyor. Bu çizelgenin ilk sütununa seçenlerin sırayla numaralarını, ad ve soyadlarını; ikinci bölüme de seçilenlerin sırayla adlarını yazıyor. Yanıt özet çizelgesinden yararlanarak her öğrencinin kimleri seçtiğini burada belirtiyor. Bir öğrenci 1. derecede kimi seçmişse o öğrencinin adının yazılı olduğu dikey sütunla kendi adının yazılı olduğu yatay sütunun kesiştiği yerde oluşmuş olan karenin içine **1** yazıyor. Aynı işlemi 2. ve 3. olarak seçilenler için de yapıyor. **(5)**

Tüm öğrencilerin 1., 2. ve 3. derecede seçtikleri arkadaşlarını sonuç çizelgesine işledikten sonra, çizelgenin alt tarafına her seçilen öğrencinin kaç kişi tarafından 1., 2. ve 3 derecede seçildiğinin toplamlarını yazıyor. **(6)** Toplumsal ilişki ölçümü sonuç çizelgesini değerlendiriyor. Sınıfın en çok istenen öğrencisinin, kaş kişli tarafından istendiğini, kaçıncı derecede istendiğini, karşılıklı istemelerin olup olmadığını; onu kimlerin, nasıl izlediğini; kimlerin hiç istenmediğini, kümeleşmelerin durumunu görüyor ve böylece öğrencilerin, ölçülen konudaki toplumsal durumlarını ortaya çıkarmış oluyor. Bunu daha açık bir biçimde gözler önüne sermek için de **toplumsal ilişki çizgesi**ni hazırlıyor. *Bkz.* **MORENO, Jacop Levy**.

toplumsal insanbilim *Bkz.* **sosyal antropoloji.**

toplumsal istenirlik (social desirability) **1. Araştırma** ve **anket**lerde deneğin sorulara toplumsal açıdan istenilir ya da kendini toplumsal açıdan istenir kılacak yönde yanıt verme eğilimi; ***sosyal istenirlik.*** **2.** Toplumda kabul gören, sahip çıkılan kişiyi istenilir kılan toplumsal özellikler.

toplumsal kalıt (social herigate) Bir grubun ya da toplumun kültürünün temelini oluşturan ve kimi değişikliklerle kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülen ülkülerin, **yaşam biçimleri**nin, **alışkanlıklar**ın, **kurumlar**ın, örgütlerin ve **araçlar**ın tümü; ***sosyal veraset.***

toplumsal karşılaştırma kuramı (social comparison theory) Kişinin kendi görüş, inanç ve becerilerini başkalarınkilerle karşılaştırarak kendisine ilişkin bilgi edindiği, bir kanıya vardığı savı; ***sosyal kıyaslama teorisi.***

toplumsal katsayı *Bkz.* **Vineland toplumsal olgunluk ölçeği.**

toplumsal kaygı (social anxiety) Toplumsal ortamlarda **utangaçlık, toplumsal sakarlık** ve benzerleri biçiminde ortaya çıkan bir bozukluk, tedirginlik duygusu; ***sosyal endişe.*** Ayrıca kişinin kendi toplumsal konumu, rolü, davranışları ve benzerleri konusunda duyumsadığı tedirginlik duygusu.

toplumsal ketleme (social inhibition) **1.** Başkalarının varlığının edimi düşürmesi. **2.** Davranışların toplumsal etkenlerle kısıtlanması; ***sosyal ketleme.*** *Bkz.* **toplumsal kolaylaştırma.**

toplumsal kimlik kuramı (social identity theory) **Sosyal psikolojide** insanların özsaygılarını artırmak için kendilerine benzeyen insanlarla birlikte olma (**iç grup oluşturma**) eğilimi gösterdiklerini ileri süren kuram; ***içtimai hüviyet nazariyesi, sosyal kimlik teorisi.***

toplumsal kod (social code) Belli bir toplumda kabul edilen resmi ya da resmi olmayan **yasalar, kurallar** ve **davranış normları kümesi**; ***sosyal kod.***

toplumsal kolaylaştırma (social facilitation) **1.** Başkalarının varlığının basit, kendiliğinden ya da çok iyi öğrenilmiş işlerdeki edim artırması; buna karşılık iyi öğrenilmemiş, zor işlerde edimi düşürmesi; ***sosyal kolaylaştırma.*** Ayrı da oynasalar, başka çocukların varlığının, çocuğun oyun etkinliğini artırması; sporcuların, izleyici karşısında daha iyi bir edim ortaya koymaları; tok hayvanların, aç hayvanların yanına konulması durumunda yeniden yemeye başlaması, bunu örneklendiriyor. **2.** Başkalarının varlığının egemen tepkileri güçlendirmesi. Başkalarının bulunduğu bir aracı kullanan genç bir sürücünün davranışları buna örnek oluşturuyor. Eğer araçta anne babası varsa aracı daha yavaş, daha dikkatli kullanıyor, trafik kurallarına uyuyor. Eğer kendi akran grubundan birileri varsa, o zaman hem arabayı daha hızlı, riskli kullanıyor hem de trafik kurallarını çiğneme eğilimi gösteriyor.

toplumsal korku *Bkz.* **sosyal fobi.**

toplumsal kuramlar *Bkz.* **ŞERİF, Muzaffer.**

toplumsallaşma (socialization) Bireyin, içinde yaşadığı toplumun **normlar**ını, **değerler**ini, kendisine biçilen **rolleri**, **tutumlar**ı, **davranış yapıları**nı, toplumsal etkileşim için gerekli **beceriler**i, **benlik** ve **kimlik** duygusunu kazanma, içinde yaşadığı **kültür**ü **içselleştirme** süreci; ***sosyalleşme, kültürel uyum.*** Bebeğin insanlara yönelmesi, gözleriyle insanları izlemesi, insanlara gülümsemesi ile başlayan ve yaşam boyu süren **toplumsallaşma süreci**, yemeğin nasıl yeneceğinden, suyun nasıl içileceğinden, nasıl oturulup kalkılacağından, birisiyle konuşurken nelere dikkat edileceğine; en basitinden en karmaşığına dek sayısız kuralın öğrenilmesini gerektiriyor. Toplumsallaşma genellikle **birincil toplumsallaşma** ve **ikincil toplumsallaşma** olarak iki alt grupta değerlendiriliyor. İlkini **aile** ya da **ilk bakıcılar** yürütürken; ikincisini **okullar, medya**, **dinsel kurumlar** ve benzeri toplumsallaşma araçları gerçekleştiriyor. Toplumsallaşma sürecinin çeşitli evrelerinde bireye çeşitli **geçiş törenleri** aracılığı ile var olan toplumsal ilişkileri yeniden üretme, var olan toplumsal yapıyı değiştirme de aralarında olmak üzere belli **haklar** ve **yükümlülükler** veriliyor. **Psikanalize göre toplumsallaşma,** kişinin içgüdüsel enerjisini daha yüksek, toplumsal

açıdan kabul edilebilir olan davranış biçimlerine dönüştürme süreci olan **yüceltme** ile eş değerde görülüyor. *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.

toplumsallaşma araçları (ogents of socialization) İnsanlara, topluma katılmak için bilmeleri gerekli şeyleri öğreten **kişiler**, **gruplar** ya da **kurumlar**; ***sosyalleşme vasıtaları.***

toplumsal nesne (social object) Kişinin eylemli olarak ya da düşleyerek toplumsal ilişki kurduğu **insanlar, gruplar**, örneğin, **oyuncak bebek** gibi nesneler, **hayvanlar**; ***sosyal nesne.***

toplumsal normlar (social norms) Bir kültürün hangi davranışların kabul edilebilir, hangilerinin kabul edilemez olduğunu belirleyen **standart**ları, **norm** kabul edilen **tutum**ları, **inanç**ları ya da **düşünce**leri tanımlayan kuralları; ***toplumsal düzgüler.*** **Kişilik bozuklukları, ruhsal bozukluklar, normal dışı davranışlar**, çoğu kez bu tür toplumsal normlardan saptığı için **anormallik** ya da **hastalık** olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **değer.**

toplumsal nüfuz (social influence) Bir kişi ya da grubun, başka kişi ya da grupların tutum, davranış ya da kanılarını etkilemesini sağlayan süreçlerin tümü; ***sosyal nüfuz.***

toplumsal olgular (social facts) **Emile Durkheim**'ın, belli bir kişiye bağlı olmayan **düşünüş, duyumsayış** ve **davranış** yapıları için kullandığı terim; **pozitivistl**erin toplumsal gerçekliğin ruhsal, bedensel, biyolojik ve kimyasal özelliklere indirgenemeyeceğine inandıkları özellikleri; ***içtimai vakıalar, sosyal olgular.***

toplumsal olgunluk (social maturity) Kişinin başka kişilere, toplumsal kurum ve araçlara yönelik **tutum, anlayış, duyuş** ve bezerilerinin yetişkinlere özgü gelişim aşamasına ulaşmış olması; ***sosyal olgunluk.*** Toplumsal olgunluğun birçok kültürdeki başlıca özellikleri kendi cinsi ve karşı cinsle normal ilişki kurabilme; kendini denetlemede, toplumsal ilgilerde ve özgecilikte oldukça üstün bir düzeye ulaşmış olmaktır.

toplumsal orun *Bkz.* **toplumsal statü.**

toplumsal oyun *Bkz.* **sosyodrama.**

toplumsal öğrenme (social learning) **Albert Bandura** ve **Robert Sears**'ın ortaya koyduğu, **gözlemle öğrenme** ve **taklit yoluyla** öğrenmeyi de kapsayan bir öğrenme kuramı; ***sosyal öğrenme.*** Öğrenme, genellikle **klasik (tepkisel) koşullama**, **edimsel koşullama**, **gözlem** ve **yaşantılar**

yoluyla gerçekleşiyor. Bandura, insanların birçok şeyi toplumsal ortamlarda **taklit** yoluyla öğrendiklerini; taklitle öğrenmenin de kimi yeni kavramlarla açıklanması gerektiğini savunmuş; öğrenmeye bir **bilişsel yaklaşım** getirmiştir. Bandura'ya göre insan, gözlem yoluyla daha hızlı öğreniyor. Gözlem yoluyla öğrenme, **bilişsel bir süreç**tir; bu süreçte ödül ve **ceza**, önemli bir etkendir. O, **Skinner**'in tersine, öğrenme kuramının, **içbilişsel değişkenler**i içerdiğine inanıyor. Ona göre, gözlem yoluyla yeni davranışların olası sonuçları da öğrenilebiliyor. Bandura, bu süreci **dolaylı pekiştirme** (vicarius reinforcement) diye adlandırıştır. Bandura'ya göre, kitap okuma gibi simgesel modellerin davranışları da öğrenilebiliyor. **Gözlemsel öğrenme**, **(1) Dikkat** süreci; **(2) Akılda tutma** süreci; **(3) Davranışı yineleme** ile ilgili süreçler; **(4) Pekiştirme** ve **güdüleme** ile ilgili süreçler olarak gerçekleşiyor. Bandura'ya göre, toplumsallaşma da öğreniliyor. **Yardımseverlik, cinsellik rolleri, saldırganlık** gibi toplumsal davranışlar da gözlem ve taklit yoluyla öğreniliyor. **Model alma**, hem davranışsal hem de sözel olabiliyor. Bandura, daha çok, dış çevrenin birey üzerindeki etkisine ağırlık vermesi ve bireyi edilgin bir varlık olarak görmesi nedeniyle eleştirilmiştir. *Bkz.* **davranışçılık; toplumsal öğrenme kuramı.**

toplumsal öğrenme kuramı (social learning theory) Ağırlıklı olarak **Albert Bandura**'nın çalışmalarına dayanan ve davranışın büyük ölçüde **gözlem** ve **taklit**le öğrenildiğini ileri süren **bilişsel kuram** ve **davranışçılık** karışımı bir yaklaşım; ***sosyaL öğrenme teorisi.*** Bu gözlem, önemli başkalarının davranışlarının doğrudan doğruya gözlemlenip kopyalanması olduğu gibi, medya yoluyla dolaylı da olabiliyor. Bu görüşe göre çocuk, ödüllendirilen davranışları kopyalarken, **ceza**landırılan davranışlardan kaçınıyor. Bu gözlem, toplumsal öğrenme kuramına belirgin bir **davranışçı renk** katıyor. Ancak, bu kuramda bir adım daha atılıyor ve birebir pekiştirme olmasa da öğrenmenin olabileceği ve bu öğrenmenin o an açık olmasa bile yıllar sonra kendini gösterebileceği belirtiliyor. Örneğin, **beklentisel toplumsallaşma**, böyle gerçekleşiyor. Böylece bu kuram, **beklenti, tasarlama** gibi **bilişsel süreçler**in önemini vurgulamış oluyor. *Bkz.* **model; rol provası; temsili öğrenme.**

toplumsal örgütlenme (social organization) **1.** Egemenlik aşama sıraları ya da **alan denetimi**, **eşleşme** sistemleri, **anne babalık** ve benzeri ilişkiler, bir grubun üyeleri arasındaki belirleyici ilişki yapıları. **2. Akrabalık, yaş, cinsellik, evlilik, din, oturulan yer, meslek** gibi kurumlar aracılığı ile

bireyleri toplumla bütünleştiren bir kurumlar silsilesi; ***sosyal teşkilatlanma.***

toplumsal referans noktası alma (social anchoring) Kişinin kendi karar ve davranışlarını, temelde başkalarının, grubun karar ya da davranışlarına bağlı olarak biçimlendirmesi; bunlar olmadan kendi başına karar verme ya da tutum belirleme yetisinden yoksun olması; ***sosyal referans noktası alma***.

toplumsal rol (social role) **Cinsellik, sınıf, yaş** gibi belli bir **toplumsal statü**ye sahip bir bireyden duruma ve bağlama göre beklenen ve bir **kültür**den ötekine farklılık gösterebilen davranışlar toplamı; ***sosyal rol.*** *Bkz.* **rol beklentisi; toplumsal rol kuramı.**

toplumsal rol kuramı (social role theory) Erkekle kadın arasında var olan bütün davranış farklarının, cinslere ilişkin **sterotip**ler ile bunlara uygun olarak çocuklara öğretilen **toplumsal roller**le açıklanabileceğini; başka deyişle cinsler arası farklılıkların, **toplumsal işbölümü**nden kaynakalandığını ileri süren kuram.; ***sosyal rol teorisi.***

toplumsal ruhbilim *Bkz.* **sosyal psikoloji.**

toplumsal ruh hekimliği *Bkz.* **sosyal psikiyatri.**

toplumsal-ruhsal bunalım (psychosocial crisis) **Erikson'un kişilik gelişim kuramına göre,** bireyin 8 yaşam evresinin her birinden geçerken çözmesi gereken sorunlar; ***psikososyal kriz****. Bkz.* **insanın sekiz çağı.**

toplumsal-ruhsal gelişim *Bkz.* çocuk ve ergenin gelişim dönemleri; insanın sekiz çağı; toplumsal-ruhsal gelişim kuramı.

toplumsal-ruhsal gelişim kuramı (psychosocial developmental theory) **Erik H. Erikson**'un **Freud psikanalizi**ni çekirdek aile sınırlarının dışındaki toplumsal çevreye açıp, Freud'un incelediği gelişim aşamalarına, erinlik sonrasındaki gelişim dönemlerini de katarak oluşturduğu **kişilik kuramı**. Psikanalizi daha da geliştiren Erikson, Freud'un, kişiliğin çocukluk döneminde kesin olarak belirdiği görüşüne karşı çıktı. Her şeyin, bir başkasının kusuru olmadığını; insanda, **kendi sorumluluğunu üstlenebilme gücü**nün de var olduğunu ve bu güce güvenmek gerektiğini savundu. Freud'un, cinsel yasakların yaygın olduğu dönemde yaşadığı için, nevrozların oluşumunu yalnızca cinsel çatışmalarla açıklamaya yöneldiğini; yaşamının son döneminde bu yaklaşımın tek yanlılığını kendisinin de fark ederek, **toplumsal etkenler**i

de incelemeye başladığını vurguladı. *Bkz.* **ERIKSON, Erik H.; insanın sekiz çağı**

toplumsal-ruhsal olgunluk *Bkz.* **ruh sağlığı.**

toplumsal ruhsal ortam *Bkz.* **bilişsel alan kuramı; bilişsel öğrenmeler; duyuşsal öğrenmeler.**

toplumsal-ruhsal stres yükleyici (psychological stressor) Ölüm, uzun süren hastalık, yer değişikliği, boşanma, aşırı rekabetçi iş ortamı, doğal afet gibi ruhsal bir bozukluğun ortaya çıkmasına ya da ağırlaşmasına etki edebilecek **ağır stresli yaşam** durumları; ***psikososyal stres yükleyici.***

toplumsal-ruhsal yoksunluk (psychosocial deprivation) Çocuklukta, toplumsal ve zihinsel gelişim için gerekli etkileşim, yakınlık, deneyim ve benzeri uyarım ve fırsatlardan yoksun kalma; ***psikososyal mahrumiyet.*** Bu yoksunluk genellikle aile yaşantısı bozuk olan; anne babasından ya da **anne baba ilgisi**nden yoksun kalan çocuklar için söz konusudur. Bu yoksunluğun, yetişkin yaşamında ortaya çıkan **duygusal bozukluklar**ın ve hafif **zekâ gerilikleri**nin önemli bir nedeni olduğuna inanılıyor. *Bkz.* **yalancı gerilik.**

toplumsal sağaltım *Bkz.* **sosyoterapi.**

toplumsal seçim (social choice) Toplumsal sınıfların varlığını açıklarken **Darwin**'in evrimci görüşünü temel alan ve **doğal seçim**e gönderme yaparak toplumda da güçlü olanın ayakta kaldığını savunan bir yaklaşım; ***sosyal seleksiyon***. Buna göre örneğin, yoksul insanların daha çok hastalanmasının nedeni, daha zayıf olmalarıdır; daha zayıf oldukları için de daha alt sınıflarda kalmışlardır. İdeolojik önyargı içeren bu yaklaşım, yapısal nedenleri incelemek yerine, yoksullukları nedeniyle yoksulları suçluyor.

toplumsal sınıf (social class) Bir toplumda ortak bir eğitimi, mesleği, gelir düzeyini ve birçok ortak değeri paylaşan insanlar grubu; daha yaygın olan **Marksist tanım**la katmanlaşmış bir toplumda üretim araçlarıyla ilişki açısından benzer bir konumda olan insanlar grubu; ***sosyal sınıf.***

toplumsal sorumluluk (social responsibility) Bireyin herkesin ortak çıkarının ne olduğunu anlamaya çalışması ve ona uygun davranması; ***içtimai mesuliyet.***

toplumsal sözleşme kuramı (social contract theory) Politik, ekonomik ve dinsel ilişkiler de içinde olmak üzere her türlü toplumsal ilişkinin,

insanların sözle ya da eylemle örtülü olarak kabul ettikleri bir **sözleşme**ye dayandığını savunan kuram; ***sosyal sözleşme teorisi***. Bu kurama göre egemenliğin, sivil toplumun, yurttaşlık hak ve görevlerinin temelini bu toplumsal sözleşme belirliyor.

toplumsal statü (social status) Bireyin, toplumda başkalarıyla ilişkili olarak bulunduğu konum; ***sosyal statü***, ***toplumsal orun.*** Bu konum, ırk, cinsellik, sınıf, etnik köken gibi doğuştan kazanılmış olabileceği gibi, **yetenek** ve çalışmayla da ediniliyor. *Bkz.* **statü.**

toplumsal tabakalaşma (social stratification) Temel kaynakları denetleyebilme yetilerine bağlı olarak büyük ölçekli toplumsal grupların aşama sıralı bir düzen içinde tabakalaşması; ***sosyal tabakalaşma***. Bu durum, zenginlik, saygınlık, iktidar gibi değer verilen toplumsal ürünlerin sistemli ve dengesiz bir biçimde dağılımıyla belirleniyor.

toplumsal tedavi (sociotherapy) ***sosyoterapi.*** **1.** Birey ile onun doğal ya da yapay toplumsal çevresi arasında **ruhsal etkileşim** sağlama yoluyla ruhsal bozuklukları azaltmayı ya da gidermeyi amaçlayan önlemlerin tümü. **2.** Zihinsel bozukluğu olanların **toplumsal çevre**lerini değiştirerek uyum sağlamalarına çalışma.

toplumsal uyum (social adjustment, social adaptation) Toplumsal çevrenin sürekli değişen koşulları ve baskıları karşısında gösterdiği çabalarla **kişinin kendi güvenliğini, rahatını, konumunu ve yaratıcı eğilimlerini sürdürmesi ve ilerletmesi;** ***sosyal adaptasyon.***

toplumsal uyumluluk (social adaptiveness) **1.** Değişik toplumsal durumlarda bir kişinin başkalarıyla iyi geçinmesini sağlayan özelliklerinin bileşimi. Toplumsal uyumluluk için **toplumsal zekâ**ya, **toplumsal uyum teknikleri**ne, gerekli **planlama**yı yapmaya ve belli **dinamik nitelikler**e gereksinim duyuluyor. **2.** Bireyin, toplumsal çevrece ya da kültür grubunca başarılı sayılan ölçütlere uygun tepkiler geliştirmesi. *Bkz.* **toplumsal uyumsuz çocuk; toplumsal uyumsuzluk.**

toplumsal uyumsuz çocuk (socially maladjusted child) Sorunlarını çözmeye çalışırken, **toplumsal değerler**le çatışan çocuk. Bir okul sorununu çözmek için **okuldan kaçma**yı geçici çözüm yolu olarak kullanan çocuk, toplumsal uyumsuz sayılıyor. Çünkü okuldan kaçma, çocuğu, gerçekten okula gitme zorunluluğu ile çatışma durumuna düşürüyor. Çocuğun **saldırgan davranışlar**ı da başkalarına zarar verdiği için doğru, uyumlu görülmüyor. Toplumsal uyumsuz çocuklar, çoğu kez

duygusal bozukluk gösteriyorlar. Kimi zaman okuldan kaçmanın, kötü davranmanın nedeni, bu duygusal bozukluklar olabiliyor. Kimi de **okulundaki durumu**ndan kurtulmak için başvurduğu kaçma ve kötü davranış, çocuğu duygusal bozukluğa sürüklüyor.

toplumsal uyumsuzluk (social maladjustment) **1.** İçinde yaşadığı toplumun **değerler**ini benimseme ve bunlara göre davranmada kişinin gösterdiği değişik ölçüdeki **yeteneksizlik**ler. **2.** Öğeleri arasında **bütünleşme** olmadığı için toplumsal işleyişte aksaklıkların ortaya çıkması. **3.** Kişinin toplumsal çalışmalarda eğlenme ve dinlenme etkinliklerinde gruplarla **doyurucu işbirliği** yapamaması ya da toplumsal yaşantılardan zevk almaması. *Bkz.* **toplumsal uyumsuz çocuk; toplumsal uyumsuzluk.**

toplumsal uzaklık (social distance) **1.** Irk, din, milliyet gibi farklı toplumsal gruplardan üyelerin birbirini **kabul etme** ya da **reddetme** derecesi. **2.** Birbirini tanımayan insanların etkileştiği durumlarda aralarına koydukları ve korudukları **maddesel uzaklık** düzeyi; ***sosyal mesafe.***

toplumsal uzaklık ölçeği (social distance scale) **Emory Bogardus**'un, insanların ırk, din, sınıf gibi ayrı gruplardan insanlarla **toplumsal ilişki**ye girmeyi **kabul etme** ya da **reddetme** derecesini ölçmek için geliştirdiği ölçek; ***sosyal mesafe ölçeği.***

toplumsal varlık (social being) Hayatta kalmak ve çoğalmak için toplumsal bir ortamda, toplumun öbür üyeleriyle sürekli etkileşim gereksinimi duyan ve yavruların yetiştirilmesi, yiyecek sağlanması, eğitimi, karşılıklı yardımlaşma gibi **düzenli davranış yapıları bulunan canlılar**ın ortak adı. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

toplumsal ve duygusal gelişim. *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.**

toplumsal yakınlık ölçeği (social distance scale) **E. S. Bogardus**'un ayrı etnik grup temsilcilerinin başka kişiler ve gruplarca ne kadar benimsendiğini ölçen ölçek. Ölçekte benimsenme derecesi, belli bir grubun temsilcisi olarak kendimizle başka bir grubun temsilcisi arasında görmek istediğimiz yakınlık ya da uzaklığa göre ayarlanmıştır. Kişi, örneğin, bir etnik grubun temsilcisi ile kurmak istediği yakınlığı ya da dostluğu böyle bir ölçek üzerinde, onu **toplumun bir üyesi olarak benimseme derecesi** ile gösterebiliyor. Aşırı uç olarak böyle bir kişiyi, yurdundan uzaklaştırmak istiyor. Öteki uçta da evlenerek **akrabalık** kurabiliyor.

toplumsal yapı (social structure) Belli bir dönemde, belli bir toplumda günübirlik etkileşimler gibi, uzun süreli olan etkileşimleri de dengeli, kalıcı bir yapı içinde tutan **kurumlaşmış ilişki**ler, **roll**er, **statü**ler ve **etkileşim**ler yapısı; ***sosyal yapı.***

toplumsal yaşlılık bilimi (social gerontology) Yaşlanmanın bedensel olmayan **toplumsal yönler**ini inceleyen bilim dalı; ***sosyal gerontoloji***.

toplumsal yetenek eğitimi *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar.**

toplumsal yılgı *Bkz.* **sosyal fobi.**

toplumsal zekâ (social intelligence) 1. Kişinin kendisini toplumsal çevreye ve bu çecreye olumlu özellikler katacak eylemlere uydurma yeteneği. 2. Kişinin toplumsal ilişkileri ve yeni toplumsal durumları etkili bir biçimde düzenleyebilme yeteneği.

toplumun ahlak standartları *Bkz.* **ahlak; değer; standart; toplum.**

toplumun değer karmaşası *Bkz.* **değer; toplum.**

toplum yanlısı davranış (prosocial behavior) Başkalarına yardımı amaçlayan olumlu, yapıcı toplumsal davranışlar; toplum dışı davranışın tersi. *Bkz.* özgecilik.

toplum yanlısı saldırganlık (prosocial agression) Bir **tecavüz**ü, bir **soygun**u önlemek ya da nükleer silahlara karşı bir eylem yapmak gibi toplumsal açıdan yapıcı ve istenilir sonuçları bulunan saldırganlık. Bu tanım, bilimsel değil; politik bir tanımdır; çünkü neyin toplumsal açıdan yapıcı, istenilir olduğu, her topluma ve aynı toplumda değişik koşullara göre farklılık gösteriyor.

toplu öğrenme yöntemi *Bkz.* **aralıklı ya da toplu öğrenme.**

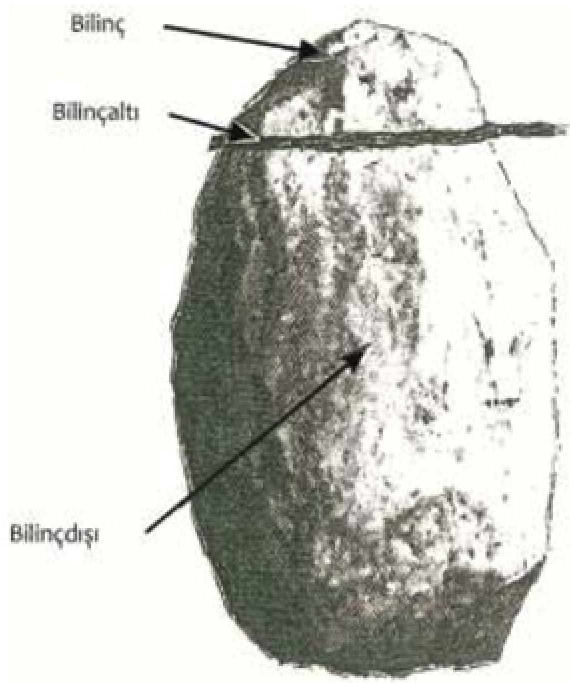
toplu varyans (pooled variance) Ayrı örneklem varyansının ağırlıklı ortalaması.

topografi (topography) **1.** Bir yerin coğrafi tanımı, bölgelerin birbirine göre konumu. Örneğin, bilişsel (zihinsel) süreçlerin beynin belli bölgelerinde odaklanması; ***yerbetim.*** *Bkz.* **topografik kuram; topografik psikoloji. 2.** Bir tepkinin ilgili, somut olarak ölçülebilir boyutlarının tümü. Örneğin, **işlemsel koşullama**da yiyecek almak için bir kola basması gereken hayvan, kola patisiyle, kafasıyla, burnuyla, kuyruğuyla basabilir. Bunlardan biri seçici olarak pekiştirilebilir. Tepki **sterotip**ik olduğunda, tepkilerin topografyası da nicel anlamda birbirine benzeyecektir. **3. Alan**

kuramına göre, içinde ya da aralarında ruhsal süreçlerin işlediği bölgeler, sistemler. *Bkz.* **topografik temsil.**

topografik bellek yitimi (topographical amnesia) Yerleri ya da şeylerin yerlerini anımsayamama; ***topografik hafıza kaybı, yerbetimsel bellek yitimi.***

topografik kuram (topographical theory) **Freud'a göre**, insan davranışlarına ya bilincin ya bilinçaltının ya da bilinçdışının kaynaklık ettiğini belirten kuram; ***topografik teori, yerbetimsel kuram.*** **Bilinç,** belli bir anda yaşadıklarımızı içeren, oldukça sınırlı bir ruhsal bölmedir. Biz, sınırlı bir süre içinde, az sayıda varlığın, olayın bilincine varabiliyoruz. **Duygular, düşünceler, anılar, algılar**, zihnimizden art arda akıyor. Bilincimizdeki bir duygu, düşünce, anı ya da algı, tıpkı sırayla ya da karmakarışık yanıp sönen; ama, belli bir düzeni olan ışıklar gibi, kısa süre sonra yerini bir başkasına bırakıyor. Bu yaşantılarımızı, **beynimizin anı bölümleri**ne yerleştiriyoruz. Bunların kimileri, aralarında daha sıkı ve gerçekçi; kimileri ise, gevşek, kaypak ve mantık dışı ilişkiler kuruyor. Örneğin, akla uygun bir konuyu tartışırken en yersiz, en uygunsuz bir şeyi anlattığımız da oluyor. Sınıfta öğretmenin söylediği bir sözcük, o anda tüm ilgisini derse veren öğrenciye, konuyla hiçbir ilgisi olmadığı sanılan bir yaşantıyı anımsatabiliyor. Çok kez bir tek uyarı, bilinçaltında saklı yüzlerce anıyı birden canlandırabiliyor. **Bilinçaltı,** istediğimiz zaman ya da çağrışımlarla anımsayabildiğimiz duygu, düşünce, anı ve isteklerimizin bulunduğu derin bir depoya benzeyen ruhsal bölmemizdir. Biz, her an belli bir duygu, düşünce, anı ya da algımızın bilincindeyiz. Şu anda bu satırları okuyan kişi, burada anlatılanları algılayacak ve bunların çağrıştırdığı duygu, düşünce ya da anıları bilincinde canlandıracaktır. Bunlar, daha sonra bilinçaltına dönecektir. Bu satırlardan öğrenilenler de oraya yerleşecektir. Geçmişteki yaşantılarımızın ve şimdi öğrendiklerimizin birçoğunu, dilediğimiz zaman ya da çağrışımlarla bilincimize taşıyabiliyoruz.

Bilinç, Bilinçalı ve Bilinçdışı

Bilinçaltımızdakilerin gerekli gereksiz bilince çıkmasını önlemek için, onun enerjisine (gücüne) karşıt bir enerji kullanmak zorundayız. Bu enerjiyi kullanma süreciyle **karşıt enerj boşalımı**nı (sansürü) gerçekleştiriyoruz. Bu yolla, o anda bilinçlenmesini istemediğimiz ruhsal süreçleri, denetim altında tutuyoruz. Böylece o andaki bilinçli davranışlarımızı, bilinçsiz dürtülerimizin tehlikesinden korumuş oluyoruz. Ne ki beklenmedik bir anda, olmadık şeyler aklımıza gelebiliyor. İşte bu gibi durumlarda, karşıt enerji kullanımıyla (karşıt enerji boşalımıyla), onları bilinçdışına bastırmaya çalışıyoruz. Örneğin, sınıftaki dikkatli öğrenciyi, öğretmenin haritada gösterdiği Uludağ, sınıfın dışına böyle taşıyor. Bu öğrenci, “Uludağ” sözcüğünü duyunca, yazın orada yaşadığı güzel günleri anımsıyor ve dersten koparak o anılara dalıyor. Ancak, bilinçaltındaki her olayın bilince çıkması kolay olmuyor. Daha düzenli, nesnel, mantıklı ve gerçeğe uygun olan anılar, bilinç bölmesine yakın yerde barınırken karışık, dağınık olaylar, daha derinlerde yer alıyor ve onlar, kolaylıkla bilince çıkarılamıyor. Çünkü onlar, tehlikeli görülmeleri nedeniyle bilinçaltının daha derinliklerine itilmişlerdir. Geçmişte yaşadığımız acılar, sevinçler, korkular, özlemler, ilk zamanki duyusal

derinliklerini yitirmiş olsalar da bunların kendilerine bağlı olan enerjileri, bunları bilince çıkmaya zorluyor. Kimisi az bir enerji kullanımıyla bilinçlenirken kimisi güçlü bir dikkatle ve yüksek bir enerji tüketimiyle bile zor anımsanıyor. Çünkü onlar, **haz ilkesi**nin koşullarına uyan, mantıkdışı düzenleri olan dürtülerle ilgili anılardır. **Bilinçdışı** ise bilinçten ve bilinçaltından, yüksek bir karşıt enerji kullanımıyla ayrılan duygu, düşünce, anı ve isteklerimizin barındığı, pek çok zenginlikle dolu uçsuz bucaksız, karanlık bir ruhsal bölmedir. Ne denli çaba gösterirsek gösterelim, ne denli çok ruhsal enerjimizi ona yöneltirsek yöneltelim, karşıt enerji boşalımının oluşturduğu duvarı yıkıp, bilinçdışımızda yatan ruhsal süreçlerimizin bilince çıkmasını sağlayamıyoruz. Çünkü onlar, anımsanmaları ve yaşanmaları yasaklanmış olması nedeniyle bilincimizden uzaklaştırdığımız içgüdüsel istek ve yaşantılarımızdır. İçimizde taşıdığımız bu eşsiz hazineyi işte bu yüzden kilit altında tutuyor; davranışlarımızın gerçek nedenlerini öğrenmekten kaçınıyor; bu bilinçdışı istek ve eğilimlerimizi susturmaya, yok bilmeye uğraşıyoruz. Onlar, ancak kendilerini bilinçdışına bastıran güçler etkisiz kılındığı zaman bilince çıkabiliyor. Canlılık ve diriliklerini sürekli koruyan bilinçdışı dürtülerimiz, oldukları gibi bilince çıkamadıkları (sansürlü oldukları) için, kılık değiştirerek, simgesel yollarla yaşamımıza girebiliyor ya da bilincimizi bilinçdışımızdan ayıran o kalın duvardaki bir aralıktan bilincimize sızıyor. **Dil sürçmeleri** böyle gerçekleşiyor. Karşısındakine, “Sizi tanımaktan çok mütehassis oldum.” demeye hazırlanan kişinin ağzından, birdenbire gerçek duygusunu açığa vuran, “Sizi tanımaktan çok müteessir oldum.” tümcesinin çıkıvermesi, bu tür bir sızmadır. Görüldüğü gibi insan, bir haz kaynağı ve kendi özü olan ilkelbenliğinin isteklerine karşı sürekli olarak kendini (benliğini) koruma gereğini duyuyor. Bir anlık haz için varlığını tehlikeye atmayı çoğu kez göze alamıyor; gerçeklere uygun davranmak zorunda kalıyor. Kendi özünü yok bilip, ilkelbenlik isteklerini bilinçdışına bastırıp orada tutmaya uğraşıyor. İnsan; yasa, kural bilmeyen **ilkel öz**ünü aşabildiği ölçüde yüceliyor. **Gerçeğe saygı**dan uzaklaşıp, özünü doyuma kavuşturmaya kalktığında ise, suçlanıp cezalandırılıyor. Eşini bekleyen kişinin, eşine ve çocuklarına ilişkin araba kazası korkusu, ölüm korkuları yaşamasının, tedirginlik duymasının nedeni Freud’a göre, bilinçdışındaki “Bir kaza oluverse de gelmeseler. Babam da çocuklar da gitse başımdan; hepsinden kurtulsam.” isteğidir. Bu öfkeli kişi, öte yandan da onlardan bıktığının bilincine varmaktan korkup

kaçıyor. Bıkmasının nedeni, **doğal isteklerinin engellenmesi**, özgürlüğünün kısıtlanmasıdır. Eğer onları kısıtlayanlara duyduğu öfkeyi açıklamasına olanak verilmiş olsaydı, o, bu kaygı ve suçluluk duygusuyla boğuşmak zorunda kalmayacaktı. Kimi çevreler, temel gereksinimleri ve onların türevlerini fazla gerçek dışı görmeyerek yasaklamazlarken kimileri, en doğal bilinçdışı (ilkelbenlik) dürtülerinin doyumunu bile engelliyor ve onların bastırılmasını istiyor. Çok sayıda dürtü bilinçdışına itildiğinde ise, bunları orada tutmak zorlaşıyor. Günlük olayların, yeni uyarıların da bu ruhsal süreçlerle ilişki kurması, onların gücünü daha da artırıyor ve insan, yoğun bir kaygı (anksiyete) yaşıyor; yüreği daralıyor ve boğazına bir şey tıkanır gibi oluyor. Nedensiz gibi görünen bu kaygı, **bilinçle bilinçdışı arasındaki çatışma** sonucunda ortaya çıkıyor. Bilinçdışı, boşalmak istiyor; karşıt enerji ise, bu isteği dizginliyor. Kişi, nedenini bilmediği o acı veren **kaygı**yı işte bu yüzden yaşıyor Bilinçdışı istek ya da dürtülere karşı **baskı** arttıkça, insanda dikkatsizlik, dalgınlık, yorgunluk, sinirlilik de artış gösteriyor; söyleneni dinleyemiyor, verdiği sözü unutuyor; çıt çıksa yerinden sıçrıyor, sinirleniyor; başı ağrıyor, uyuyamıyor. Çünkü suçlu, tehlikeli dürtüler, sürekli denetlenmek istiyor; kişi, nerdeyse tüm enerjisini bu yolda kullanmak zorunda kalıyor. İnsan, özünü bilmemeye, unutmaya zorlandığından, onun düşlerinin bile çoğu simgesel nitelik kazanıyor. Bilinçdışı, **rüya**da bile, kendini olduğu gibi ortaya koyamıyor. Çünkü benlik, uykuda bile, kapının önünde bir bekçi bulunduruyor. Her şey, kökenini kavramayı olanaksız kılacak biçimde değiştirilip simgeli anlatıma dönüştürülüyor. İlkelbenlik isteklerimizle ilgili olarak, biraz daha ileri giden rüyalar ise, **karabasan**a (kâbusa) dönüşüyor ve rüya göreni, uykudan sıçratıyor. Rüyasında korkuyla hırsızdan kaçan kızı, bir erkek aradığına; çocuklarının ölmekte olduğunu görerek kan ter içinde uyanan babayı, çocuklarından kurtulmak istediğine; bir canavarın, elindeki baltayla herkesin kafasını yarmakta olduğunu görüp, bu karabasandan silkinerek uyanan kişiyi, o canavarın kendisi olduğuna inandırmak kolay değildir. Rüyaların dilini anlamak için, bilinçdışında geçerli olan temel süreci bilmek gerekiyor. Bilinçdışında en üstten alta doğru kaygı, bastırılmış çatışmalar, kişilik tabakası, normallik-anormallik, ruhsal-cinsel gelişim tabakaları, genetik özellikler; en altta da **yaşam ve ölüm içgüdüleri** bulunuyor. *Bkz.* **psikanaliz; yapısal kuram**

topografik model *Bkz.* **yaşam alanı.**

topografik psikoloji (topographical psychology) **Bilişsel** (zihinsel) **yapı**nın haritasının çıkarılması ile ya da çeşitli bilişsel işlevlerin, beynin farklı bölgelerindeki yerini belirlemekle uğraşan psikoloji dalı; ***yerbetimsel ruhbilim.*** Örneğin Freud, bilişsel yapıyı bilinç, bilinçaltı (önbilinç) ve bilinçdışı olarak üç katman biçiminde kurgulamıştır.

topografik tanısızlık (topographical agnosia) **Beyin yarımkürelerin**deki **yan lop zedelenmeleri**nden kaynaklanan topografik yönelim bozukluğu.; ***topografik agnozi, yerbetimsel tanısızlık.*** Böyle bir hasta, sokağını, evinin yolunu bulamıyor, evinin çevresini tanıyamıyor.

topografik temsil (topographical representation) Her duyu organının beyinde bir haritasının bulunması. Vücudun belli bir bölgesindeki sinir alıcılarının dağılımı ile beyinde aynı işlevleri temsil eden sinir hücrelerinin dağılımı arasında belli bir koşutluk bulunması; ***yerbetimsel temsil*****.** Örneğin, uyarıcıdaki birbirine yakın iki nokta, beyinde de birbirine yakın olarak temsil ediliyor. Görme ve işitme alıcıları, ilgili duyu organları olan iki göz ve iki kulak gibi, beyinde de iki ayrı yerde bulunuyor.

topoloji (topology) **1.** Geometrik biçimlerin ve bunların mekân içindeki dönüşümlerini inceleyen bilim dalı. **2. Piaget'ye göre**, çocukların nesneleri mekân içinde temsil etme yetileri. Piaget'nin gözlemlerine göre örneğin, çocukların çoğu, bardak, kalem gibi bilinen nesneleri yalnızca dokunarak tanımlayabiliyor. Buna karşılık, çok azı, basit geometrik şekilleri görmeden de tanımlayabiliyor. **3. K. Lewin'e göre**, kişinin yaşam alanı içindeki davranışları. *Bkz.* **alan kuramı; topolojik psikoloji.**

topolojik psikoloji (topological psychology) **K. Lewin'e göre**, olguları, bireyin **yaşam alanı**ndaki formel ilişkilerine göre tanımlayıp sınıflandıran psikolojisi; ***topoloji ruhbilimi.*** Ona göre bu sınıflandırma sonucunda gereksinimlerin, amaçların geometrik bir haritası (topolojisi) elde ediliyor. *Bkz.* **alan kuramı; dinamik kuram; topoloji; vektör analizi.**

topolojik yönelimsizlik (topographical disorientation) beyin kabuğu bozuklukları nedeniyle yaşanan mekânları zihinde canlandırma (yersel görüntüleme) yetisinden yoksunluk. Bu hastalar, örneğin, evdeki odaların birbirine göre konumunu, mobilyaların yerleşim düzenini, çevrelerindeki önemli yapıların yerlerini anımsayamıyor ya da tanımlayamıyorlar.

toptancı davranışçılık (molar behaviorism) Davranışın kas hareketleri ve içsalgı bezlerinin çalışmaları ile açıklanamayacağını; bunun anlamlı bir

bütün olarak ortaya çıktığını savunan **davranışçılığın bir kolu**.

toptancı davranışlar (molar behavior) Temelleri aynı olan kapsamlı davranışlar.

toptancılık (molarism) Psikolojinin, toptancıl davranışları inceleme konusu olarak benimsemesi.

topyekün cinsiyetçilik *Bkz.* tümden cinsellikçilik.

topyekün nevroz *Bkz.* **tümden nevroz**.

topyekün ruhçuluk *Bkz.* **tümden ruhçuluk**.

Torrance yaratıcı düşünme testi (Torrance Tests of Creative Thinking) Ana okulundan üniversite düzeyine dek kişilere sözcükler, resimler ve seslerle uygulanabilen üçlü bir yaratıcı düşünme testi.

TOTE *Bkz.* **yapay zekâ.**

totem (totem) **Antropolojide** ilkel boyun **boy atası** olarak değerlendirdiği ve kendisine doğaüstü güçler yüklediği; boyu koruduğuna inandığı kutsal bir hayvan, bitki, simge, nesne ya da doğa olayı. Totem olarak kabul edilen şeyi öldürmek, yok etmek, yemek, onunla cinsel ilişki kurmak yasaktır. **Freud**, totemi **ilk baba**; totemin ihlalini **ensest**; yasağı ise **ensest yasağı** olarak yorumlamıştır. Freud'a göre totemizmin kökeninde, ilk babanın öldürülmesi; daha sonra, onu öldüren oğullarının, kendilerini de aynı sondan korumak için baba katlini yasaklaması yatıyor.

totemcilik (totemism) Doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan **totem**lere dayanan bir tür dinsel inanç; ***totemizm.*** Bu inanca göre insanlar, aynı totemden geliyorlar. Örneğin, boy üyeleriyle totem hayvanı akrabadırlar.

totemizm *Bkz* **totemcilik**

totem ve tabu *Bkz.* **ilk baba.**

totoloji tautology) **1. Dilde** gereksiz bir yineleme. **2. Mantıkta**, yalnızca yapısal biçimi sayesinde doğru olan şey. **3.** Kendi referans alarak ortaya konan ve bir şey kanıtlamayan döngüsel bir tartışma.

totolojik tanım (tautological definition) Bir şeyin kendini referans göstererek yapılan tanım.

Tourette sendromu (Tourette's syndrome) Devimsel ve sessel **tikler**le ortaya çıkan ve ilk kez Fransız hekim **Georges Gilles de la Tourette**'nin tanımladığı **otozom**al baskın kalıtsal, nörolojik bir hastalık; ***uluma.*** Bu hastalık tanısı, hemen her zaman 18 yaşından önce konuyor. Hastalık

genellikle 7 yaşlarında başlıyor. Göz kırpma, kol sallama, tekme atma, omuz silkme, öksürme, boğaz temizleme, homurdanma, koklama, başkalarının söylediğini yineleme (**yankıca**), havlama, **tipik tikler**dendir. Kişi, birçok olayda çirkin, kaba şeyler söyleme dürtüsüne karşı koyamıyor. Tiklerin sıklığı, şiddeti ve içeriği zaman zaman değişse de bozukluk, yaşam boyu sürüyor. Bu sendrom, erkeklerde, kadınlardan 3-4 kat daha fazla görülüyor. *Bkz.* **tik.**

töre (mores) Bir grubun ya da toplumun **davranış standartları**nı belirleyen ve uyulmaması, ceza hukukuyla değil de kınama, ayıplama, tecrit gibi toplumsal **yaptırım**larla cezalandırılan **gelenek-görenek** kuralları. **törebilim** (ethics) Ahlak ilkelerini, bu ilkelerin niteliklerini ve uygulanış biçimini inceleyen bilim.

törebilinç *Bkz.* **vicdan.**

törel (moral) Töreye, ahlaka uygun ya da töreye, ahlaka ilişkin; ***ahlaki.***

törel gelişim *Bkz.* **ahlak gelişimi.**

törel gerçekçilik (moral realism) **Piaget'ye göre,** çocuklarda; kimi kez de yetişkinlerde görülen belirli davranışların iyilik ya da kötülüğünün algılanabilir bir niteliğinin bulunduğu görüşü.

törel kişilik (ethical character) Bireyin, içinde yaşadığı toplumca benimsenen **töre**l ölçülere ya da **ilke**lere uygun davranış özellikleri.

tören (ritual) **1.** Son derece biçimsel ve **sterotip**ik bir durum alan davranış. **2.** Bir grup ya da toplumun düzenli bir biçimde katıldığı biçimsel, simgesel, sterotipik, katı bir davranışlar dizisi. Bunun en iyi bilinen örneği, **dinsel törenler**dir; ancak tören davranışı bununla sınırlı değildir. Birçok grubun kendine özgü tören uygulamaları vardır. **3.** Tanışma töreni gibi belli zamanlarda, duruma uygun olarak sergilenen biçimsel davranışlar. **4. Psikiyatride**, takınaklı-zorlanımlı kişilerde kaygıya karşı bir **savunma** olarak ya da gerilimden kurtulmak için sıkça yinelenen **zorlanımlı davranışlar** dizisi. Çocuklarda ve takınaklı-zorlanımlı yetişkinlerde bu törenler, yasak dürtü ve isteklerin yarattığı suçluluk duygularından kurtulmaya yönelik **bilinçsiz bir büyü çabası** olarak da yorumlanıyor.

törensi davranışlar (ritual movement) Töreni andıran, tören davranışlarına benzeyen davranışlar.

törensel istismar *Bkz.* törensel sömürü.

törensel sömürü (ritual abuse) Kimi yazar ve araştırmacılara göre, çocuklar bağlamında “din, büyü, doğaüstü anlamlar içeren simgeler ya da grup etkinliklerini çocukları korkutmak ya da yıldırmak amacıyla yeniden yeniden kullanma. Başka bir kesime göre ise çocuk, ergen ve yetişkinleri bedensel, cinsel ve ruhsal açıdan sömürme ve bu sömürüde törenleri kullanma. **Satanist törenler**, bu sömürü biçiminin tipik bir örneğidir. Törensel sömürü, genellikle uzun bir süre boyunca yinelenen bir sömürüler dizisidir. Törensel sömürünün bir kurgu olduğunu; bunu **magazin** ve **tolkshow** programlarının körüklediği **kitle histerisi**nin bir parçası olduğunu savunanlar da vardır.

törensel tepki *Bkz.* **ikincil savunma belirtileri.**

törpüleme-bileme (leveling-sharpening) Bir olayı ya da nesneyi, önemli olmayan özelliklerini, ayrıntılarını ve düzensizliklerini en aza indirecek (törpüleyecek); buna karşılık, önemli noktaları vurgulayacak ya da abartacak (bileyecek) biçimde algılama ve anımsama eğilimi. Bu iki olgu, aynı anda gerçekleşiyor. Örneğin, bir dedikodu yeniden yeniden anlatıldıkça, önemsiz ayrıntılar atlanıyor; belirgin özellikler ise iyice vurgulanıyor. Tanımdan anlaşıldığı gibi bu, daha çok bilişsel bir olgu olarak ortaya çıkıyor ve istence dayanan bir yanı bulunuyor. Bu terimler, bellek izlerinin kullanılmaması ya da anımsanmaması yüzünden zamanla zayıflaması ve sonunda tümüyle yitmesi (törpülenmesi) ve bellek izinin belli özelliklerinin, eskisine göre daha belirgin, önemli olmasını sağlayacak biçimde abartılması (bilenmesi) için de kullanılıyor.

t puanı (T-score) **Ortalama**sı 50; **standart sapma**sı 10 olan **standart puan**. Örneğin, 60 T-puanı, ortalamanın bir standart sapma üstündeki bir puanı karşılıyor.

trajik optimizm (tragic optimism) Yaşamın en yoksul, en acınası koşullarında bile bir anlam bulmanın olanaklılığını belirten **V. E. Frankl’e göre acı**yı, insan başarısına dönüştürmek; **suçluluk duygusu**nu, daha iyi olma yönünde değiştirmek için fırsat diye kullanmak. *Bkz.* **logoterapi.**

trajik üçlü (tragic triad) **V. E. Frankl’e göre**, insan yaşamında kaçınılmaz olan acı, suçluluk ve ölüm üçlemesi. Frankl, bu üçlüyü şöyle ya da böyle yaşamanın kaçınılmaz olduğuna inanıyor. **Acı**, insan olmak nedeniyle kesinlikle duyumsanıyor. **Suçluluk** da öyledir. İnsan, hata yapıyor ve bu hatanın sonuçlarından, “üzgünüm.” demekle kurtulamıyor; olmuş şeyi

olmamış kılamıyor ve silinemez bir suçluluk duyuyor. Ölüm ise herkesin başındadır. Ölüm, yalnızca ölenin değil; onu sevenlerin de inanılmaza inanmak, düşünülmezi düşünmek zorunda kaldığı acı bir sondur.

trankilizanlar (tranquilizers) Çeşitli kaygı bozukluklarının, nevrotik ve psikotik bozuklukların tedavisinde kullanılan çeşitli ilaçların ortak adı. Bu ortak adla sınıflandırılan ilaçlar, hafif ve ağır olarak iki gruba ayrılıyor. **Hafif ilaçlar**, nevrotik belirtilerin tedavisinde kullanılan barbituratlar, bezodiazepinler, diazepam ve benzeri ilaçlardır. **Ağır ilaçlar** ise psikotik belirtilerin tedavisinde kullanılan fentiyazinler, tiyoksantinler, bütirofenonlar ve benzeri ilaçlardan oluşuyor. Bu ilaçlar kas gevşetme, genel hareket etkinliğini azaltma, duyguları hafifletme, dış uyarıcılara duyarlığı azaltma gibi etkiler yaratıyor. Bu terim yerine bugün, **kaygı giderici** ve **antipsikotik ilaç** terimleri kullanılıyor.

trans (trance) **1. Yaşamdan ölüme geçiş**. **2.** Bilinçte ve uyarıcılara tepkilerde belirgin bir düşüş olması sonucu ortaya çıkan **uykuya benzer bilinç** durumu; ***kendinden geçme.*** **3. Hipnoz** durumu. Bu anlamıyla trans, hafif, orta ve derin düzeylerde gerçekleşebiliyor. **Hafif trans**, gözleri açamama, kol ve bacaklarda katılaşma ya da hareketsizlik, ellerde duyarsızlık biçiminde; **orta düzeydeki trans**, hafif transa ek olarak bir ölçüde bellek yitimi, hipnoz sonrası bellek yitimi ve telkine açıklık biçiminde; **derin düzeydeki trans** ise, bunlara ek olarak tam bir **uyurgezerlik, sanrılar** ve **aşırı duyarlık**la kendini gösteriyor.

trans- (trans-) “Karşısına, arasında, ötesinde, boyunca” anlamında önek.

transandantal meditasyon (transcendental meditation) **Mahesh Yogi**’nin tanıttığı; ancak **Bhagavad-Gita** ve başka eski Hindu yazarlarına dayanan çabasız meditasyon **tekniği.** Altı aşaması olan bu teknik, günde 2 kez 20 dakika süreyle gözler kapalı olarak oturulup **matra** denilen bir söz yinelenerek uygulanmaya başlanıyor. Matranın bu biçimde uygulanması, kişiyi dikkat dağıtıcı düşüncelerden uzaklaştırıyor, kişide bir **gevşeme** yaratıyor ve kişinin, **zihnin derinliklerine dalarak farklı bir bilinç düzleminden imgeleri ve düşünceleri izleme**sini olanaklı kılıyor.

transdüksiyon (transduction) **1.** Enerjinin bir biçimden başka bir biçime dönüştürülmesi. Örneğin, duyu organlarına gelen ışık, ses, sıcaklık gibi fiziksel uyarıcılar, duyu organlarınca beyne iletilen sinirsel sinyallere dönüştürülüyor. **2.** Beyindeki bilgilerin bir duyu **modalite**sinden öbürüne dönüştürülmesi. Örneğin, beyindeki işitsel bilgi, görsel bilgiye; görsel

bilgiden de hareket bilgisine dönüştürülüyor. **3.** Genetik öğelerin bir bakteriden ötekine aktarımı. Bu aktarım, doğal yollarla olduğu gibi, **gen teknolojisi**nin yardımıyla yapay olarak da gerçekleştiriliyor. **4. Piaget ‘e göre**, **işlemsellik öncesi evre**deki çocuğun, aralarında mantıksal, nedensel bir ilişki bulunsa da bulunmasa da belli yaşantılar arasında **bilişsel bağlantılar kurma** eğilimi. *Bkz.* **transdüktif akıl yürütme; bilişsel gelişim kuramı.**

transdüktif akıl yürütme (transdüctive reasoning) İşlemsellik öncesi **evre**deki çocuklarda yaygın biçimde gözlemlenen **neden-sonuç ilişkilerini anlama yanlışları**. *Bkz.* **transdüksiyon 4; bilişsel gelişim kuramı.**

transfer *Bkz.* **geçiş**.

transferans Bkz. **duygu aktarımı.**

transformasyon *Bkz.* **z puanı**

transgenderizm (transgenderism) Cinsellik rollerine ilişkin kafa karışıklığıyla ortaya çıkan bir tür **ruhsal-cinsel işlevsizlik.** Bu durumun, genellikle kişinin çocukluğunda anne babasının, kendisiyle özdeşleşebileceği güçlü bir cinsel kimlik modeli oluşturamamasından ya da çocuğu karşı cinse özgü davranış biçimlerine zorlamasından ya da örneğin, erkek çocuğa kız giysisi giydirmek gibi özendirmelerinden kaynaklandığına inanılıyor. *Bkz.* **rol karışıklığı.**

transkortikal söz yitimi (transcortical aphasia) Beyindeki **Broca** ya da **Wernicke alanları** olarak adlandırılan dil merkezlerine zarar vermeyen **beyin zedelenmeleri**nden kaynaklanan bir tür söz yitimi; ***transkortikal afazi.*** Bu bölgeler zarar görmese de bozulma nedeniyle beynin geri kalanından tecrit olabiliyor ve hasta, konuşma ya da konuşulanı anlama konusunda zorluk çekse de söylenen sözleri yineleyebiliyor. Bozukluk, yerine bağlı olarak **transkortikal hareket**, **duyusal söz yitimi** ya da **karma söz yitimi** olarak adlandırılıyor. Ön konuşma **merkezleri**ndeki bozulmalardan kaynaklanan ilk durumda birçok açıdan **Broca söz yitimi**ne benzeyen; ancak, anlama yetisinin korunduğu akışkan olmayan bir söz yitimi, **arka konuşma merkezleri**ndeki bozukluklardan kaynaklanan ikincisinde ise hem konuşmanın akışkanlığı hem de konuşulanı anlama yetisi zarar görüyor ve **yankıca** ortaya çıkıyor.

transkortikal yollar (transcortical pathways) 1920’li yıllarda **Pavlov**’un yürüttüğü ve beyin kabuğundaki **duyu bölgeleri** ile **devinim bölgeleri**

arasındaki doğrudan bağlantıların bulunduğunu gösteren deneylerle ilişkili bir kavram. Pavlov, transkortikal yolları kesilen hayvanlarda koşullamanın gerçekleşmediğini savundu. Ancak, yapılan sonraki araştırmalar, söz konusu hayvanlarda, çok zor da olsa, koşullamanın gerçekleştiğini gösterdi.

trans mantığı (trance logic) **Hipnoz**a sokulan kişinin, o anda, mantıksal açıdan birbiriyle çelişen, tutarsız algıları ya da düşünceleri zihninde canlandırabilme yetisi; ***kendinden geçme mantığı.*** Bu çelişkili algılar ve düşünceler, birbirinden tecrit edilmiyor, üst üste bindiriliyor. Bunun, eleştirel düşüncenin askıya alınmasından kaynaklandığı ileri sürülüyor. Ayrıca farklı bilinç düzeylerindeki bilgiler aynı anda kaydediliyor gibi göründüğü için bu olgu, **koşut işlem kuramı**nı destekleyen bir özellik taşıyor.

transmutasyon (transmutation) Belli bir yapıya ya da biçime sahip olan bir şeyin farklı bir yapıya ya da biçime dönüşmesi, **yapı değişimi**ne uğraması. Örneğin, bir canlı türü, evrimleşerek başka bir canlı türüne dönüşüyor.

transpozisyon (transposition) **1.** Bir sistemdeki iki ya da daha fazla öğenin konumlarını birbiriyle değiştirmek. **2.** Öğrenmede deneğin, kendi içinde uyarıcıların şiddet, büyüklük gibi niteliklerine göre değil; **uyarıcılar arasındaki ilişki**ye göre tepki vermesi. Örneğin, çapları 5 ve 7 cm. olan iki figürden çapı 5 cm. olana tepki vermeye koşullandırılan bir denek, daha sonra 7 ve 9 cm. çapında farklı iki figür sunulduğunda, "7 9'dan küçüktür." ilişkisiyle 7 cm.lik figüre tepki verebiliyor **3.** Müzikte bir notadan ötekine geçiş. **4.** Okuma ve yazmada harflerin, rakamların ya da sözlerin yerinin değiştirilmesiyle ortaya çıkan bir üretim yanlışı. 246'yı 264 olarak okumak, bunu örneklendiriliyor. *Bkz.* **mekânsal konum.**

transseksüelizm (transsexualism; gender identity disorder) Bireyin sürekli ve yoğun biçimde karşı cinsle özdeşleşmesi (içinde bulunduğu kültürün karşı cinse özgü kabul ettiği giyim kuşam, oyun gibi davranışlara yönelmesi) ve kendisine verilmiş cinsellikten ya da o cinsellik rolünün uygunsuzluğundan huzursuz olması, karşı cins gibi olmayı istemesi, karşı cinsin tipik **duygulanım**ına ve **tepki**lerine sahip olduğunu ısrarla belirtmesi, yanlış bir cinste doğduğuna inanması, karşı cinsi taklit etmek üzere **ikincil cinsellik özellikler**iyle aşırı ilgilenmesi gibi belirtilerle ortaya çıkan bir bozukluk; ***cinsel kimlik bozukluğu.*** Bu nitelikteki bir

bozukluğun varlığından söz etmek için, bireyin kültürel olarak karşı cinse verilen değerlerden yararlanma isteğinde olmaması ve iki cinse ilişkin özellikleri taşımaması gerekiyor.

transvestizm (transvestism) Karşı cinsten olmayı şiddetle isteyerek o cinsin giysilerini giymekten ya da o giysileri giyip dolaşmaktan cinsel bir zevk alma; ***karşıt giyinme; kılık özentisi.*** Karşıt giyinmenin cinsel kaynağı, bilinçdışı olabiliyor. Bu giyim, farklı biçimlerde görülüyor. Bunlardan **tapıncaklı** (fetişçiliğe yönelik) **karşıt giyinme**, karşı cinsle cinsel ilişkiyi yeğleyen erkeklerde görülüyor. Bu erkekler karşıt giyinmediklerinde kadınsıdan çok, erkeksi görünüyor; kadın donlarını giyerek **mastürbasyon** yapıyor ve **orgazm** ile sonuçlanan cinsel bir heyecan duyuyorlar. Cinsel bir heyecan duymadan, yalnızca kendi erkekliğini yadsıma ve kendini karşı cinse aktarma yolu olarak karşıt giyinmede şehvet duygularını gerçekleştirme aracı olarak penisle ilgilenilmiyor; penisi korumak yerine, erken yıllardan başlayan **anatomik yönden kadın olmak isteği** bulunuyor. Kimilerinde bu istek o denli güçlü oluyor ki bunlar, iğdiş olmak istiyor ya da bir erkek olarak yaşamayı sürdürmek istenmediği için **intihar** ediyorlar. Açık **eşcinsel**ler, kadın giysilerini giyerek hem kadınla özdeşleşiyor hem de onları taklit ederek ve karikatürlerini canlandırarak onlarla alay ediyorlar. Kadın giysisi giymek, bunlarda cinsel heyecan yaratmıyor.

transvestofili (transvestophilia) Kişinin ancak karşı cinse özgü giysiler; özellikle de iç çamaşırları giydiği zaman cinsel heyecan duyabildiği bir cinsel sapma.

travma (trauma) Bir dış etkenin yol açtığı **bedensel ya da ruhsal yara**; ***yaralanma, zedelenme, vuruk, örselenme, sarsıntı.*** Bedensel yaralar arasında kafanın aldığı darbeler, kesikler, yarıklar, yanıklar ve benzerleri sayılabilir. Travma genelde bireyin kişiliği ve onun içindeki ruhsal yapısı üzerinde belli bir ölçüde kalıcı bir etki bırakan olağandışı, korkunç bir yaşantının anılarından kaynaklanan bir bozukluk ve kaygı durumu olarak tanımlanıyor. Ruhsal travmalar arasında **deprem, sel, yangın** gibi afetlerle **savaş, ırk ayrımcılığı** ya da **din ayrımcılığı, reddedilme, çocuk sömürüsü, tecavüz, işkence, boşanma** gibi yaşantılar yer alıyor. Ruhsal travmalar, yaşanan olayın ağırlığına olduğu kadar, kişinin duyarlığına ve dayanıklılığına da bağlı bulunuyor. Birisinin korkunç bulduğu bir yaşantıyı bir başkası doğal karşılayabiliyor. Travma ile **stres**, birbirine

karıştırılmamalıdır. *Bkz.* **akut travmatik bozukluk; birincil travma; travma sonrası bellek yitimi; travma sonrası stres bozukluğu.**

travma öncesi kişilik (pretromatic personality) Kişinin travma öncesinde sahip olduğu kişilik özellikleri; ***örselenme önce"si kişilik***. Bu özellikler travma sonrası kişilik bozukluklarının tanısında, **prognoz**unda ve gerekli tedavinin belirlenmesinde önemli bir rol oynuyor.

travma sonrası bellek yitimi (post traumatic amnesia) Kafa travmasından ya da **akut ruhsal travma**dan hemen sonra ortaya çıkan ve haftalarca, kimi de aylarca sürebilen bir bellek yitimi dönemi; örselenme sonrası bellek yitimi. Ya travmatik olaylar (**geriye dönük bellek yitimi**) ya da travmadan sonraki olaylar unutuluyor (**ileriye dönük bellek yitimi**). *Bkz.* **travma; travma öncesi kişilik; travma sonrası kişilik bozukluğu; zincirleme travma.**

travma sonrası kişilik bozukluğu (posttraumatic personality) Bazen ağır kafa travmalarından sonra ortaya çıkan ve kimi hastalarda ilgisizlik, kendi içine kapanma, kimilerinde sinirlilik, dürtüsellik, sorumsuzluk, aşırı bencillik gibi belirtilerle ortaya çıkan kişilik bozukluğu. Yaşlı hastalarda ve ön lop zedelenmelerinde, **bellek işlevlerinde zayıflama** ve **boşluk doldurma** da görülebiliyor.

travma sonrası bozukluklar (posttraumatic disorder) Travmatik bir yaşantıdan sonra ortaya çıkan bellek yitimi, kişilik değişimleri, sara nöbetleri, baş ağrıları, mide-bağırsak bozuklukları gibi ruhsal ya da bedensel belirtiler.; örselenme sonrası bozukluklar.

travma sonrası sara (posttraumatic epilepsy) Kafa tavmalarıyla tetiklenen ve travmadan hemen sonra ya da bazen aylar, yıllar sonra ortaya çıkan sara nöbetleri; örselenme sonrası sara.

travma sonrası stres bozukluğu (posttraumatic stress disorder) Saldırı, tecavüz, işkence, aile içi şiddet, tutsak kampı, deprem, sel baskını, bombardıman, kaza, kafa travması gibi aşırı stres yükleyici, travmatik bir olayın neden olduğu **kaygı bozukluğu;** örselenme sonrası stres bozukluğu. **DSM-IV'e göre**, **tanı için** ölçüt olarak kullanılan şu **belirtiler** görülüyor: **(1)** Kişi, kendisine ya da başkalarına yönelik gerçek ya da olası bir ölümle, önemli bir yaralanmayla ya da bedensel bütünlüğe yönelik doğrudan bir tehditle karşı karşıya gelmesi ya da bu tür bir olaya tanık olması sonucu **yoğun bir korku**yla, çaresizlik ve **dehşet duygusu**yla tepki veriyor. Bu duygu çocuklarda, **düzensiz, heyecanlı davranışlar**la

dile gelebiliyor. **(2)** Travmatik olay; görüntüler, algılar, düşünceler, yinelenen ve bilinci zorlayan **bunaltıcı anılar** biçiminde **geçmişe dönüşler** ya da olayla ilişkili rüyalarla yeniden yeniden yaşanıyor. Bu durum küçük çocuklarda, travmanın ana temasının ya da kimi yanlarının dışavurulduğu yinelenen **oyunlar** biçiminde gözlemleniyor. **(3)** Travmatik olay yeniden yaşanıyormuş gibi davranma ya da **yanılsamalar, sanrılar, geçmişe dönüşler** de içinde olmak üzere duyumsama. **(4)** Travmatik olayın bir yanını simgeleyen ya da çağrıştıran iç ya da dış uyarıcıların etkisinde kalındığında **yoğun ruhsal bunaltı** duyumsanıyor. **(5)** Travmayla ilişkili uyarıcılardan inatla kaçınılıyor ya da **genel tepkilerde körelme, anlamlı etkinliklere ilgisizlik** görülüyor; başkalarından uzaklaşılıyor, **yabancılaşma** duyguları ortaya çıkıyor. Olayın önemli yanları bellekten siliniyor. **(6)** Kolay heyecanlanma**, sinirlilikj, öfke patlamaları, abartılı şaşkınlık** tepkileri görülüyor; **uyku düzeni** bozuluyor; **yoğunlaşma ve anımsama zorlukları** yaşanıyor. Başkaları ölürken kendisinin yaşamasından dolayı **suçluluk** duyuyor. **(7)** Rahatsızlık, bir aydan çok sürüyor ve belirgin bunaltı ya da kişinin mesleksel ya da toplumsal yaşamında önemli işlevsel **bozulmalar**a yol açıyor. *Bkz***. travma.**

travmatik (traumatic) **Travma**ya neden olan, travma yaratabilen.

travmatik beyin yaralanması (traumatic brain injury) Dışarıdan fiziksel bir etkenden, iyi huylu ya da **habis** urlar, menenjit, inme, **anevrizma**, **iştah yitimi** gibi bedensel hastalıklardan kaynaklanan ve kişide geçici ya da kalıcı bilişsel (zihinsel) yeti kayıplarına; bedensel ya da ruhsal işleyiş bozukluklarına yol açan her türlü beyin yaralanması ya da zedelenmesi.

travmatik bunama (traumatic dementia) Kafatası ve beyin üzerindeki güçlü sarsıntılar sonucunda oluşan ruhsal çöküntü; ***sarsıntı bunaması.***

travmatik sabuklama (traumatic delirium) Bir kafa ya da beyin travmasından sonra ortaya çıkan ve kimi hastalarda **boşluk doldurma**, **yönelim bozukluğu**, **bellek kusurları** gibi belirtilerle süreğenlik kazanabilen hezeyan; ***akut hezeyan.***

travmatik kaygı (traumatic anxiety) Bedensel ya da ruhsal bir travmayla tetiklenen bir tedirginlik durumu ya da kaygı paniği.

travmatik nevroz (traumatic neurosis) Travmatik yaşantılarca tetiklenen ve zihnin söz konusu travmayla sürekli meşgul olması; travma konusunda en azından bir ölçüde bir bellek yitimi, verimliliğin düşmesi, karabasan,

tedirginlik gibi belirtilerle ortaya çıkan nevrotik bozukluk. **DSM**'de bu terimin yerine önce **geçici durumsal kişilik bozukluğu**; daha sonra ise **travma sonrası stres bozukluğu** terimi kullanılmıştır.

travmatik olay (traumatic event) Savaş, ameliyat, tecavüz, doğal afet, kaza, ölüm gibi kişinin kendisinin ya da yakınlarının yaşamını; bedensel , ruhsal bütünlüğünü tehdit eden ya da böyle algılanan olaylar.

travmatik sabuklama (traumatic delirium) Bir **beyin travması**ndan sonra ortaya çıkan ve hastaların kimisinde **boşluk doldurma, yönelim bozukluğu, bellek kusurları** gibi belirtilerle süreğenleşebilen akut sabuklama; ***travmatik hezeyan.***

travmatofili *Bkz.* **kaza yatkınlığı**.

tremorlu tip *Bkz.* **beyinsel kötürümlük.**

tribadizm (tribadism) **Lezbiyen** kadınların, cinsel organlarını birbirine sürterek uyarılmaları. Terim, kimi zaman lezbiyenlikle eşanlamlı kullanılıyor. Lezbiyen ilişkide **klitoris**i büyük olan ve erkek rolü oynayan kadına **tribade** deniyor

triidotiyronin (triidothyronine) Tiroit bezinin, tiroksine benzeyen; anvak ondan daha etkili olan salgısı.

trikotilomani (trichotillomania) Belirgin bir saç yitimi ile sonuçlanan hastalıklı, zorlanımlı saç çekme. **DSM**'de **dürtü denetim bozukluğu** sınıfında yer alan bu zorlanım, saç çekme etkinliğinden hemen önce artan bir kaygı, gerilim ya da duygusal uyarım; sonrasında ise haz, doyum ve rahatlama duygusu yaratıyor.

triptofan (tryptophan) İnsan **diyet**indeki normal büyüme ve gelişim için gerekli olan **8 temel amino asit**ten biri. Bu amino asit, **serotonin**in ve bir **B3 vitamini**nin öncülüdür. Normal uykunun tetiklenmesi, bağışıklık sisteminin güçlenmesi, kaygı ve depresyon belirtilerinin giderilmesi, kalp ve damar spazmlarının azaltılması, **lisin** ile birlikte kolesterol düzeyinin düşürülmesi işlevlerinin de bulunduğu söyleniyor.

trisomi 18 (trisomy 18) 18 nolu kromozomdan 3 kopya bulunmasından kaynaklanan ve çeşitli yüz anormallikleri; işaret parmağı ile orta parmağın bitişik olması, görsel anormallikler ve ağır bir zekâ geriliği ile tanımlanan bozukluk.

trisomi 21 *Bkz.* **Down sendromu.**

troilizm (troilism) Üç kişiyle cinsel ilişki kurma ya da başkalarının yanında cinsel ilişki isteği.

tropik hormonlar (trophic hormones) **Endokrin bezleri**nin ürettiği ve vücuttaki öbür hormonların üretimini ve salgılamasını düzenleyen hormonlar.

tropizm *Bkz.* **taktik.**

t testi (t test) İki popülasyonun ortalamaları arasındaki farkın **istatistik**sel açıdan **anlamlı** olup olmadığını belirlemek amacıyla **t istatistiği**nin kullanıldığı **parametri**k bir test.

tuhaf davranış (bizarre behavior) Normal ölçülerle açıklanamayan ve alışılmadık davranışlar için kullanılan bir terim.

tuhaf kuruntu (bizarre delusion) İçinde yaşanılan kültürde tümüyle temelsiz olarak değerlendirilen olgulara ilişkin bir kuruntu.

TURING, Alan Mathison (1912-1954) İngiliz matematikçi; **bilgisayar biliminin**, **yapay zekâ çalışmalarının öncülerinden**. Turing, Londra'da dünyaya geldi. İlköğretim ve ortaöğretim yıllarında sıkıntılı dönemler yaşadı. Okul programına uymayan bağımsız çalışmalara yöneldi. Okulu ile evi arasındaki 70-80 km.lik yolu, bisikletle almak zorunda kaldı. Cambridge Üniversitesi'nde matematik eğitimi görürken Turing makinesi adıyla anılan zeki bir makine tasarladı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanların Enigma adlı makineyle ürettikleri askeri şifreleri, Collossus diye adlandırdığı ve dijital bilgisayarların atası olan bir makine tasarlayarak çözdü. Yapay zekânın sorun çözme yeteneğine sahip makineler tasarlanabileceğini savundu. Yukarıda anılan makineyi, bu amaçla tasarladı. Bir de bu makinelerin gerçekten zekice davranıp davranamayacaklarını belirleyecek bir test geliştirdi. Bugünkü bilgisayar teknolojisi ve **yapay zekâ** araştırmaları, Turing'in çalışmalarına ve kuramlarına çok şey boçludur. Turing, 1952'de eşcinsellikle ilgili yasaları çiğnediği gerekçesiyle tutuklandı. İki yıl sonra da potasyum siyanide daldırılmış bir elmayı yiyerek intihar etti. *Bkz*. Çince Odası; iletişim kuramı; Turing makinesi; Turing Testi; zayıf eşdeğerlik.

Turing makinesi (Turing machine) 1936'da **A. M. Turing**'in buluşu olan kurgusal bir **evrensel bilgisayar** modeli. Makine, her karesinde bir simge bulunduracak biçimde simge karelerine bölünmüş bir banttan ve bu bant üzerindeki simgeleri okuyan ya da başka simgelerle değiştirebilen bir kafadan oluşuyor. Her kare, öngörülen alfabeden bir simge ya da boşluk içeriyor. Makine çalışmaya başlamadan önce bant üzerinde bulunan şey giriş; makine çalışıp durduğunda bant üzerinde bulunan şey de çıkış oluyor. Kafa, belli bir kareyi okuyarak işlevine başlıyor. İleri ya da geri hareket etmeden önce, bu kareyi kodlayabiliyor ve hareketten sonra durumunu değiştirebiliyor. Bir kareyi okumadan önce kafa, belli bir durumda bulunuyor. Kafanın yaptığını iki etken belirliyor. Bunların ilki, okuduğu **simge;** ikincisi de içinde bulunduğu **durum**dur. Bu iki etken, hangi simgenin yazılacağını; bir sonraki adımda hangi karenin okunacağını ve ondan sonra hangi duruma geleceğini, durup durmayacağını belirliyor. Turing, bu makinenin, insan zekâsı mantığına özgü kabul edilen şeyleri yapabileceğini savunmuştur. Bunu kanıtlamak için de Turing Testi'ni geliştirmiştir. Bugünkü bilgisayarların çalışma ilkesini özetleyen bu modeli, özellikle **yapay zekâ** ve **biliş psikolojisi** üzerinde çalışan uzmanlar, büyük bir coşku ile karşıladılar. Çünkü bu modelin, insan beyninin çalışma ilkelerine ışık tutabileceği umuldu. Ancak, kısa süre sonra, ciddi eleştiriler yapılmaya başladı. *Bkz.* Çince Odası

Turing testi (Turing test) Davranışları denetimli koşullar altında insanların davranışlarından ayırt edilemeyen bir makinenin zeki kabul edilmesi gerektiğini ileri süren **A. M. Turing**'in bunu kanıtlamak amacıyla

geliştirdiği bir test. Bu testin mantığı şöyledir: Bir insan, ikinci bir insanla ya da makineyle yazılı soru-yanıt biçiminde bir etkileşime sokuluyor. Ancak, deneğin, karşısındakinin bir makine mi yoksa bir insan mı olduğunu etkileşmeksizin anlamasını sağlayacak koşullar ortadan kaldırılıyor. Yani denek, kendisine yanıt vereni görmüyor ve onun sesini duymuyor. Bu koşullarda sorduğu sorulara karşılık aldığı yanıtlara dayanarak, karşısındakinin bir insan mı yoksa makine mi olduğuna karar veriyor. Eğer ayırt edemezse bundan, makinenin zeki davranışlar sergilediği sonucuna varılıyor. Bu testin **biliş psikolojisi**nde yararlılığı konusuna ilişkin farklı görüşler bulunuyor. Son zamanlarda bunun bu biçimde yararlı olamayacak kadar zayıf olduğunu; farklı birçok sistemin yanlış (zeki olmayan) nedenlerle doğru davranış üretebileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. *Bkz.* Çince odası; zayıf eşdeğerlilik; yapay zekâ.

Turner sendromu (Turner's syndrome) Kadınlarda X kromozomlarından birinin eksikliğiyle (**46,XX** yerine **45,X** olarak) tanımlanan bir **kromozom anormalliği**. Boy kısalığı,, cilt ve kemik anormallikleri, düşük göz kapakları, geniş bir göğüs kafesi, hafif zekâ geriliği, ikincil cinsel özelliklerin gelişmemesi ve kısırlık, sendromun belirleyici özelliklerini oluşturuyor. Ergenlik döneminde yapılan **hormon tedavisi** ile bu kişiler, normal bir kadınsı görünüm kazanabiliyorlar. Ancak, yumurtalıkları olmadığı için **kısır** kalıyorlar. Bu anormallik, gebelik döneminde **amniyotik sıvı**nın kromozom çözümlemesiyle belirlenebiliyor.

tutarık *Bkz.* **sara**.

tutarlılık (consistency) Kişinin aynı uyarıcı ya da duruma farklı zamanlarda aynı biçimde tepki verme derecesi**. Kelley**'in kuramında bu bilgi, insanların **durum**a mı yoksa **mizac**a mı yükleme yaptığını belirleyen bir etkendir. *Bkz***. anlayış; ayırt etme; bilinçlilik; dengelilik; kararlı davranış; konsensüs.**

tutarsız davranış (inconsequential behavior) Psikolog **Scott**'un uyumsuzluk incelemelerinde tanımladığı bir davranış bozukluğu; ***mantıksız davranış.*** Tutarsız davranış gösteren çocukta dikkat, her uyarıcı karşısında kolayca dağılıyor; bu nedenle her türlü amaçlı etkinlik gösterirken dikkatini toplayamıyor. Bu çocuklarda kavram gelişimi yetersiz olduğundan, zekâları düşük sanılıyor. *Bkz.* **dengesizlik; kararsızlık.**

tutkal koklama (glue-sniffing) Plastik tutkalları, toluen, ksilen ve benzeri çözücüleri (örneğin tineri) koklama alışkanlığı ile tanımlanan bir tür madde bağımlılığı. Bu maddeler, merkezi sinir sistemini uyarıcı bir etkiye sahiptir. Ancak, etkisi geçtikten sonra **depresyon** belirmektedir. Türkiye'de tutkal koklama, özellikle çocuklar arasında oldukça yaygındır.

tutku (passion) İstenç ve **yargı**ları aşan güçlü bir **coşku** ve özlem; ***ihtiras.***

tutmalı ilişki (coitus reservatus) Erkeğin cinsel ilişki sırasında boşalma dürtüsünü bastırıp boşalmayı engellemesi. Erkeğin kendini tutması, cinsel ilişkinin uzamasına yardımcı oluyor. Tutmalı ilişki, hem haz artırıcı hem de erken boşalma bozukluğunun tedavisinde **etkili bir teknik**tir. *Bkz.* **cinsel ilişki.**

tutsak penis (penis captivus) Penisin cinsel ilişki sırasında vajina içinde vajina kaslarınca dışarı çekilemeyecek kadar sıkıca tutulması. Bu durum, örneğin köpeklerde çiftleşmenin doğal bir parçasıdır. Ancak insanlarda çok az rastlanan normal dışı bir durumdur. *Bkz.* **vajinismus.**

tutuculuk (conservatism) Yenilik amacıyla yapılan değişikliklere karşı çıkma; değişikliğe yeterince kanıttan sonra bile kuşku ile bakma; var olan değerlerin korunmasını önemli sayma; ***muhafazakârlık.*** *Bkz.* **yapısal kuram (Üstbenlik).**

tutukluk (dysfluency) **Kekemelik** gibi düzgün, kesintisiz konuşma becerisinin bozulması.

tutuklunun ikilemi (prisoner's dilemma) **Oyun kuramı**nda ve **sosyal bilimler**de çok ünlenen bir işbirliği-rekabet modeli. Adını yeterli kanıtın bulunamadığı bir olayda iki suç ortağının ayrı odalarda sorgulandığı bir polisiye sorgu tekniğinden almıştır. Sanıklardan her birine "itiraf" etmesi durumunda küçük bir ceza alacağı söyleniyor. Ancak, sonucu belirleyen şey, itiraf etme ya da etmeme değil; sanıkların birlikte mi yoksa tek başlarına mı davranacaklarıdır. İkisinin de susması, en iyi sonucu verecektir (karşılıklı işbirliği). İkisinin de itiraf etmesi (karşılıklı rekabet), azaltılmış da olsa ikisinin de ceza alması anlamına gelecektir. Birinin susup öbürünün konuşması ise (tek yanlı rekabet) konuşanın hafif; susanın ağır ceza alması demektir. En iyi seçenek, her iki tarafın da susmasıdır; ancak, kişi için en düşük risk, itiraftır. **Toplamı sıfırsız** diyebileceğimiz bu model, işbirliği ve rekabetle ilişkili güdülerin araştırılmasında kullanılıyor. *Bkz.* **toplamı sıfırlı oyun.**

tutum (attidude) Bireyin insan, nesne, olay ve olgularla ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilim; ***tavır.*** Tutumlar; **inanç, kanı** ve d**eğer**leri de içeren; insanlara, gruplara, olay, olgu ve nesnelere yönelik olumlu ya da olumsuz **duyuşsal tepki eğilimleridir. Tutumun gücü,** bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğelerin bütünü ile açıklanıyor. **Yerleşmiş tutum**larda bu güç, yüksek oluyor. Bir tutum güçlendikçe, onu değiştirmek zorlaşıyor. Örneğin, ırkçılık, böyledir. Tutumların, kimi ortamlarda rahatça **davranışa dönüşme**sine karşılık, kimi ortamlarda davranışa dönüşmesi güç oluyor. Onun için, çok **güçlü tutumlar**a dayanarak **kestirim**de bulunmak, yerleşmemiş tutumlara göre kestirimde bulunmaktan daha olumlu sonuç veriyor. Hem belli bir tutumu hem de farklı tutumları oluşturan özelliklerin şiddet derecesi, karmaşıklığı, öbür tutumlarla ilişkileri ve odakta olup olmaması, öğeler arası ve tutumlar arası tutarlılıkları farklılık gösteriyor. Bir toplumsal, ekonomik, politik, askeri karar almadan önce, **hedef kitle**nin alınacak kararlara ilişkin tutumları araştırılıyor. Bu amaçla birçok **tutum ölçeği** geliştirilmiştir. **Tutum**, davranışlarımıza yön veren bir öğe olduğu için tutumun ne olduğu, nasıl değiştiği ve nasıl ölçülebileceği üzerinde psikologlar önemle durmuşlardır. Bireyin yaşamını ve toplumsal yaşamı yakından ilgilendiren **iletişim, propaganda, ideoloji** gibi olgular, benimsenen tutumlarla ve tutum değişimiyle yakından ilişkilidir. Yaşamımızı büyük ölçüde, değiştirilmesi oldukça zor olan bu **kalıplaşmış tutumlar** yönlendiriyor. Bunların **bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğeler**i çok güçlüdür. İdeoloji ise kişide odak durumunda olan bir tutumun, onun öbür tutumlarını da etkileyerek, genel yaşam görüşüne yön vermesi biçiminde ortaya çıkıyor. Tutumların kimisi **koşullanma**larla; kimisi, içinde yaşanılan durumların **özümsenme**si ile; kimisi de **yaşantıların genelleştirilmesi**yle oluşuyor. Bunlar, **davranış**a dönüşerek de varlığını ortaya koyuyor. Örneğin, sınıfta öğretmenin azarladığı, korkuttuğu, tehdit ettiği öğrencinin, kendisini çok örselenmiş olarak algılaması, onun öğretmeninden ve o ders konusundan nefret etmesine, dolayısıyla o ders konusuna karşı **olumsuz tutum** takınmasına neden olduğundan, öğrencinin o dersi öğrenmesi güçleşiyor. O nedenle bir konunun öğrenilmiş olmasından, o **konunun hangi duygular içinde, nasıl öğrenildiği** daha önemli oluyor. **Psikanalize göre**, yoğun bir acı ya da ürküntü verdikleri için bastırılıp unutulan düşünce, anı ve istekler, bilinçdışı güçler olarak varlıklarını koruyor ve daha sonra o insanın

davranışlarını yönetiyor. *Bkz***.** **içgüdü kuramı. Davranışçılara göre** ise, kişinin bir uyarıcıdan kaçma davranışı ile birlikte yer verilen başka bir etkisiz uyarıcıdan da bir süre sonra kaçıldığı görülüyor ve bu tepki, etkisiz uyarıcıya benzer uyarıcılara da genellenebiliyor. Bundan anlaşılacağı gibi, **olumsuz bir tutumun etkileri**, benzer ve zamandaş uyarıcılara da yayılarak genişliyor. *Bkz.* **davranışçı psikoloji.** Okulda daha çok, **olumlu tutumlar yaratan öğrenim**in yapılabilmesi, öncelikle **öğretmenin sevilen bir kişi olması**na bağlı bulunuyor. Öğrenme konularına karşı olumlu tutum geliştirmek için öğretmenin, **öğrenmeyi kolaylaştırıcı yöntemler**i yeğlemesi; öğrenciyi güdüleyecek **canlı ve renkli araç gereç** kullanması; öğrencileri **ödüllendirme**k için fırsat aramaya ve **yaşantılar sağlama**ya önem vermesi gerekiyor. Sonuçta bu olumlu tutumlar başarıyı artırıyor; başarı da **olumlu benlik tutumu**nun gelişmini hızlandırıyor. Olumlu benlik tutumu, kendini kabul etmek; o da kapsamlı ve olumlu bir **duyuşsal öğrenme** demektir. Öğretim konularında; özellikle de yazın, sanat ve psikoloji alanlarında insan, **birincil öğrenmeler** olarak kendi duygularını tanıyor ve benimsiyor. Benlikle ilgili tutumların olumlu yönde yapılanması da özel etkileşim teknikleriyle gerçekleştiriliyor. **Olumlu benlik tutumunun oluşması için çocukla evde anne baba** da öğretmenin tutumuna benzer bir tutum sergilemelidir. *Bkz.* **kendini kabul etme; özgüven; özsaygısı; tutum değişikliği; tutum oluşumu; tutum ölçeği; tutum testi; tutum tipi.**

tutum belirleme ölçeği *Bkz.* **tutum ölçeği.**

tutum değişikliği (attitude change) **Kişilik psikolojisi** ve **sosyal psikoloji** alanında en çok araştırılan konulardan biri; ***tavır değişikliği.*** Siyasetçi, reklamcı, kamuoyu oluşturucusu, eğitimci, nükleer enerji karşıtı birçok kişinin ilişkili olduğu sivil ve resmi kurum ve kuruluşlar, insanların kendi amaçları doğrultusunda davranış göstermelerini sağlamak için onların tutumlarını değiştirmek istiyorlar. Bu konuda üç temel kuram bulunuyor. Bunlardan **birincisi iknaya yönelik iletişim**i öne çıkarıyor ve ödüllendirme ile insanların duygu ve düşüncelerini değiştirmenin tutum değiştirmek için yeterli olacağını savunuyor. Bu yaklaşıma göre yeni tutumların öğrenilmesi, sözel ya da devimsel becerilerin kazanılması gibidir. İkincisi, Gestalt kuramından etkilenen **denge kuramı**dır. Bu görüşte olanlara göre, inançlar dengede olmadığında bir stres ve ona bağlı olarak da tutum değişikliğine ilişkin bir baskı ortaya çıkıyor. Bu dengeyi etkileyen iki temel etken, **inançların duygusal özelliği** (hoşlanma-

hoşlanmama, onaylama-reddetme) ile **bütünsel özelliği**dir (benzerlik, yakınlık, ait olma özelliğidir). Olaylara ya da kişilere ilişkin inançlar aynı ölçüde olumlu ya da olumsuz olduğunda denge; farklı olması durumunda ise dengesizlik oluşuyor. Üçüncü kuram ise tutum değişikliğini **bilişsel tutarlılık**la açıklıyor. Buna göre insanlar**, inançları arasında bir tutarlılık oluşturmaya ve bu tutarlılığı sürdürme**ye çalışıyorlar. Tutarsızlık belirdiğinde kişi, ya tutumunu ya da inanç ve kanılarını değiştiriyor. Kuramlar arasında en çok kabul gören ve en çok araştırılan, **bilişsel uyumsuzluk** olmuştur. Bu araştırmalara göre tutum değişikliğine yol açan etken; istekler, inançlar, tutumlar ve benzerleri arasındaki çatışmadır. Çatışmanın ve bunun yol açtığı uyumsuzluğun gücünü; buna bağlı olarak tutum değişikliği için ne kadar çaba göstermek gerektiğini çeşitli etkenler belirliyor. Bu etkenler manipüle edilerek tutum değişikliği kolaylaştırılıyor ya da zorlaştırılıyor.

tutum envanteri *Bkz.* **tutum ölçeği.**

tutumluluk (parsimony) Çağcıl bilimde bir durum, bir olgu ve benzerlerine ilişkin seçenek oluşturan iki kuram ya da açıklamadan, daha basit olanının seçilmesi gerektiği görüşü.

tutum oluşumu *Bkz.* **ŞERİF, Muzaffer.**

tutum ölçeği (attitude scale) Kişinin nelere, ne aşamada değer verdiğini anlamaya yarayan; son yıllarda psikolog ve sosyologlarca sıklıkla kullanılan ölçekler. Tutum da içsel bir olay olduğu için, tutum testleri, ya **deneğin tepkileri**ne ya da **gözlemci yargıları**na dayanılarak geliştiriliyor. Her iki yaklaşıma dayanan birçok tutum ölçeği geliştirilmiştir Tutumların incelenmesinde, deneklerin kişisel düşüncelerini diledikleri gibi yazmalarını istemekten, önceden hazırlanmış bulunan soru ya da tümce listelerini yanıtlamaya dek türlü ölçekler kullanılıyor. Tutum testlerinin en çok tanınmış olanları; **Thurstone**'un **eşit görünen aralıklar tekniği***;* **Likert**'in **toplamalı sıralama tekniği** ve **Ospood'**un **duygusal anlam ölçekleri**dir. **Guttman** ve **Bogardus**'un geliştirdiği tutum ölçekleri de önemli tutum ölçeklerindendir. Bu tekniklerde ölçme sürecinin, ölçülen tutumu etkilememesi için, dolaylı yollar izleniyor. Her tutum ölçeğinin üstün ve zayıf yönleri vardır. Tutumlar, **deri yüzeyi** ölçümü ve **yüz elektromiyogramı** gibi fizyolojik belirtiler aracılığıyla da ölçülebiliyor. *Bkz.* **tutum testi.**

tutum testi (attitude test) Kişinin ya da grubun, çoğu kez kişisel uyumu, kesin çözüme varılmamış görüşlerle ilgili olarak zihinsel ve duygusal tutumlarını, hoşlanıp haşlanmadığı şeyleri ölçen test ya da ölçme aracı. *Bkz.* **tutum ölçeği.**

tutum tipi (attitude tipe) Jung'a göre, kişinin uyaranlar karşısındaki tepkilerinin içe ya da dışa doğru dönük oluşu; *Bkz.* **analitik psikoloji.**

tuvalet eğitimi (toilet training) Çocuğun doğal refleksleri ketleyerek bağırsaklarını ve sidik torbasını boşaltma işlemini toplumca kabul edilen yerlerde ve kabul edilen biçimde yapmayı öğrenmesi. Psikanalistler, bu eylemlere bağlanan libido yükü (bunlardan alınan haz) temelinde bu eğitimin, çocuğun yaşamında önemli bir rol oynadığını; gerektiği gibi ve doğru zamanda yapılmadığında, bu döneme takıntıların gelişeceğini; bunun ise kişilikte kalıcı izler bırakacağını savunuyorlar. Örneğin, onlara göre, katı bir tuvalet eğitimi, **nevrotik bir kusursuzluk, inatçılık, cimrilik** gibi tutumlara yol açıyor. Bu görüşü benimsemeyenler ise belirleyici etkenin, kendi içinde tuvalet eğitiminin ya da bu eğitimin veriliş biçiminin değil; **anne baba-çocuk etkileşimi**nin niteliği olduğunu ileri sürüyorlar. Bugün, bu konuya ilişkin bulgular çelişkilidir ve kesin bir sonuca varmayı sağlayacak nitelikten uzaktır. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı (Dışkıl Dönem).**

tükeniş 1. (burnout) Yüksek beklentili işlerde sürekli stres altında çalışan insanlarda ortaya çıkan ve sürekli artan uzun süreli bedensel, ruhsal ve davranışsal işlevsizlik. İş veriminin düşmesi, yorgunluk, uykusuzluk, depresyon, bedensel hastalıklara yatkınlık, geçici rahatlama için alkol ve uyuşturucu maddelere yönelme, tükenişin belirtileri arasında yer alıyor. **2.** (exhaustion) **a.** Türe özgü bir tepkinin uyuma ya da alışkanlığa dönüşmesine ilişkin verilerle ilgili olarak bir tepkinin sürekli yinelenmesinin, eyleme özgü enerjinin bir miktarını boşalttığını ya da tüketerek eşiği yükselttiğini; dolayısıyla söz konusu tepkinin daha sonra ortaya çıkma sıklığını ve şiddetini azalttığını anlatan terim. **b.** Genel bir yorgunluk, halsizlik, tepkisizlikle tanımlanan bedensel ya da ruhsal durum. *Bkz.* **tükeniş evresi.**

tükeniş evresi (exhaustion stage) **Genel uyum sendromu modeli**nin üçüncü ve son evresi. Kişi, bu evrede artık strese dayanamadığından, stres durumuna ilişkin hormon salgılarında ve kazanılmış uyumlarda çözülme başlıyor. Birinci ve ikinci evre için *bkz.* **alarm evresi; direnme evresi.**

tükeniş hezeyanı *Bkz.* **tükeniş sabuklaması.**

tükeniş sabuklaması (exhaustin delirium) Dağcılar, yabanıl doğada yiten kişiler gibi, uzun süre yoğun stres altında kalanlarda olduğu kadar, örneğin, yüksek ateş yüzünden tükenişin eşiğine yaklaşan hastalarda da görülen akut bir sabuklama; ***tükeniş hezeyanı.*** Tükeniş sabuklaması, aşırı çabanın özellikle uzun süreli uykusuzluk, açlık, yalnızlık, aşırı sıcak ya da soğuk gibi stres etkenleriyle birleştiğinde ortaya çıkıyor.

tüketici psikolojisi (consumerpsychology) Bugünkü ve gelecekteki tüketicilerin gereksinimlerini ve isteklerini araştıran, piyasa incelemeleri yapan, buna göre gereken tanıtma ve reklam çabalarını salık veren uygulamalı psikolojinin bir bölümü. *Bkz.* **duygu tonu**

tüketici ruhbilimi *Bkz.* **tüketici psikolojisi.**

tümce tamamlama testi *Bkz.* cümle tamamlama testi.

tümden cinsellikçilik (pansexualism) Her türlü insan davranışının cinsellikle açıklanabileceğini ileri süren görüş; ***topyekün cinsiyetçilik.*** Freud, bu görüşten yana olanlarca sıklıkla **kendisine gönderme yapmaları**nın, haksız ve yersiz eleştirilerden biri olduğunu; cinsel içgüdünün gücünü vurgulamasının tek nedeninin, o güne dek bilimde cinselliğin görmezlikten gelinmesi olduğunu belirtmiştir. Gerçekte Freud, cinselliği ön planda tutuyor gibi görünmesine karşın, cinsellikle ilişkisi olmayan kültürel ve toplumsal etkenlere de önemli bir yer vermiştir.

tümdengelim (deduction) Doğrudan yaşantı yerine, önceden verilmiş önermelere dayanarak ve mantık kurallarını uygulayarak genelden özele gitme ve bir sonuca varma; ***dedüksiyon.*** Tümdengelimde ortaya konan önermelerden her zaman bir sonuç çıkıyor; önermelerin doğru olması durumunda, sonuç da geçerli oluyor. Tümdengelim şu **3 aşama**dan oluşuyor: **(1)** Önermelerin anlaşılması; **(2)** Geçerli bir sonuca varılması; **(3)** Bu sonucun geçerliliğinin test edilmesi. Tümdengelim, **tümevarım**la birlikte, insan bilişinin (bilgisinin) de temelini oluşturuyor. *Bkz.* **tümdengelim yöntemi.**

tümdengelim yöntemi (deductive method) **1.** Öğrenimde ya da araştırmalarda genel sonuçlardan, kurallardan, konulardan örneklere, sorunlara, özel durumlara geçme yolu; ***ispata yönelik argüman.*** Örneğin, varlıkların durumunu, biçimini, rengini, sayısını; yani nasıl ve nice olduğunu bildiren sözcüklere **sıfat** dendiğini bildirdikten sonra buna **durgun** (su), **ince** (dal), kırmızı (gül), üç (arkadaş), **bu** (kitap) gibi

örnekler sıralayıp bunları açıklayan öğretmen, tümdengelim yöntemini kullanmıştır. **2. Bütünden parçaya; tümelden tikele** ya da **genelden özele**, **kuraldan örneğe** geçerek usavurma yöntemi. *Bkz.* **tümdengelim; tümevarım yöntemi.**

tümden nevroz (pan-neurosis) **Nevrotik şizofreni**de, her türlü nevrotik belirtinin aynı anda bulunduğu ya da kısa bir süre içinde ortaya çıktığı bir bozukluk. **Fobiler, saplantı**lar**, zorlanım**lar**, depresyon,** çeşitli **histeri**ler ve **ruhsal-fizyolojik bozukluk**lar**,** bu belirtiler arasındadır.

tümden ruhçuluk (panpsychism) panpsychism) Maddesel gücün ve enerjinin nitel özünü bir tür ruhsal etkinlik olarak yorumlayan ve son çözümlemede her türlü maddesel gerçekliğin ruhsal ya da bilişsel (zihinsel) güçlerle donatılmış olduğunu; şeylerin değişen ölçülerde içsel öznellik ya da yarı bilinçli özellikler taşıdığını savunan bir öğreti.

tümel (universal) 1. Bir nesne kümesinin ya da bir sınıfın üyelerinin paylaştığı ortaklık. *Bkz.* **tikel. 2.** Aynı sınıfta yer alan nesnelerin tek tek özelliklerini yansıtan genel soyutlama. Örneğin **Okan**, **tikel** bir varlığı; **insan** ise **tümel** bir sınıfı anlatıyor.

tümevarım (induction)) Özelden genele akıl yürütme; yani, bireysel gözlemlere dayanarak genel ilkeler ya da yasalar üretme; ***endüksiyon, ampirik*** (görgül) ***genelleştirme.*** Her türlü deneysel çalışma, öz olarak tümevarımsaldır. Çünkü üzerinde deney, gözlem yapılan küçük bir örneklemden, popülasyon evrenine genelleme yapılıyor. *Bkz.* **tümevarım yöntemi; tümdengelim.**

tümevarım yöntemi (inductive method) **1.** Öğrenimde örnek, sorun ve özel durumlardan genel sonuçlara, kurallara ya da kanılara varma yolu; ***genelleme yöntemi.*** Örneğin, suyu ısıtıp kaç derecede kaynadığını, belli koşullarda birden çok kez ölçerek "suyun 100 C derecede kaynadığı sonucuna tümevarım yöntemi kullanılarak varılmış oluyor. **2.** Özel durumlardan genel bir sonuca varmak için yapılan, usavurmaya dayanan bir çalışma, araştırma ve tartışma yöntemi. *Bkz.* **tümevarım; tümdengelim yöntemi.**

tümleyen diziler (complemental series) **Freud'**un, dış kaynaklı ve iç kaynaklı etkenler arasında kesin bir ayrım yapmadan, nevrozun kökenini açıklamak için kullandığı terim. Freud, bu iki etkenin gerçekte birbirini tamamladığını (biri ne denli güçlüyse öteki o denli zayıftır); bu nedenle kuramsal olarak her olayın, iki etkenin ters orantılı olduğu bir ölçek

üzerinde belirlenebileceğini savunmuştur. Bu dizinin iki uç noktasında yalnızca bir etkenin yer aldığı olaylar bulunabiliyor.

tüm-parça-tüm yöntemi *Bkz.* bütün-parça-bütün yöntemi.

tüm söz yitimi *Bkz.* **söz yitimi.**

türdeş (something that is of the same species) Aynı türden, türleri aynı olan.

türel ruh hekimliği *Bkz.* **adli psikiyatri.**

türe özgü davranış örüntüsü (species specific behavior pattern) Belli bir canlı türüne özgü olan, öğrenilmeyen ve türün tüm üyelerinde aynı biçimde görülen davranış yapıları. Bu terim çoğunlukla **içgüdü** yerine kullanılıyor.

türetilmiş gereksinim (derived need) **Birincil** (temel) **gereksinimler**in işleyişinin sonucu olarak ortaya çıkan, kendi içinde güdüleyici gücü bulunan bir gereksinim; ***ikincil gereksinim.***

Türkçe öğretimi Ana dilleri Türkçe olanlarla Türkçe olmayanlara Türk dilini öğretme. İlköğretim okullarında "Türkçe"; ortaöğretim okullarında da "Türk Dili ve Edebiyatı" adıyla bütün okullarımızda bağımsız bir ders olarak okutuluyor. Türk dili, ana dili Türkçe olmayan azınlık ve yabancılara, duyulan gereksinime göre, yurt içinde ve yurt dışında türlü kurs ve kurumlarda öğretiliyor. **Bu dersin genel amaçları** özetle şunlardır: Öğrencinin Türkçe konuşulanları ve Türkçe ile yazılmış olanları **tam ve doğru olarak anlama**sını; onu duygu, düşünce ve yaşantılarını sözle ve yazı ile **tam ve açık olarak anlatabilme**sini sağlamak; onda **dinleme ve okuma alışkanlıklarını ve zevkini yaratmak** ve bu yolla onun yaşamını zenginleştirmek; ona okuma, yazma ve konuşmada karşılaşacağı güçlükleri kendi başına yenmenin yollarını kavratmak ve ana dili Türkçeyi sevdirmektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası *Bkz.* Türklerde eğitim.

Türkiye'de ruh sağlığı (mental hygien in Turkey) Türkiye'de akıl ve duygu sağlığının durumu; ***Türkiye'de akıl sağlığı.*** Türkiye'de ruh sağlığının durumu Cumhuriyet öncesindeki durum ve Cumhuriyet dönemindeki gelişmeler olarak ele alınabilir.**Cumhuriyet Öncesinde Ruh Sağlığının Durumu.** Türk toplumlarında akıl hastalarına eski çağlardan beri insanca yaklaşıldığı biliniyor. Avrupalılar akıl hastalarını zincire

vurur, ateşe atarken , Müslümanlığın da etkisiyle Türkler “deli”ye, yardım edilmesi gereken hasta olarak bakmışlardır. Kimseye zararı dokunmayan budala tipli akıl hastalarına kutsallık yakıştırarak onları “veli” kertesine çıkardıkları bile olmuştur. **Selçuklular döneminde** yapılan Kayseri Gıyaseddin Keyhüsrev ve Gevher Nesibe Darüşşifası’nın, yapı olarak Orta Asya Türklerinin Nevbahar denilen hastane geleneğini sürdürdüğü anlaşılıyor. İlk tıp okullarından biri kabul edilen **Gevher Nesibe Darüşşifası**’nda ilk kez kuramsal ve uygulamalı tıp eğitimi birlikte yürütülüyor. Anadolu’nun birçok kentinde benzer kuruluşlar kuruluyor. Bunlar arasında Sivas Keykavus Darüşşifası ve Medresesi, Divriği Darüşşifası, Kastamonu Pervana Darüşşifası, Tokat Pervana Darüşşifası ünleniyor. Osmanlı döneminde kimi camilerin çevresinde aşevi, imarethane, darüşşifa, kütüphane, medrese, sebil, sübyan okulu, tabhane yapılarından oluşan külliyeler kuruluyor. Bu şifahanelerde akıl hastaları da iyileştirilmeye çalışılıyor. Fatih döneminde İstanbul’da kurulan **Fatih Külliyesi**, bir üniversite kimliği kazanıyor. Bursa Orhan Gazi ve Hüdavendigâr külliyeleri, Yıldırım Beyazıt külliyesi, III. Murat Külliyesi, İstanbul **Süleymaniye Külliyesi**, Manisa Hazfa Sultan Külliyesi gibi kurumlarda hastalar, o çağın tıp ilkalerine uygun olarak tedavi görüyorlar. Ne yazık ki 18. yüzyılda Avrupa’nın tersine, bilim ve fen alanında gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu’nda bu çalışmalar da aksıyor. 1868’de “deliler”, Toptaşı medresesindeki bimarhaneye aktarılıyor. Önceleri insanca ilgi gören hastalar, V. Murat’ın tahtına oturan II. Hamit’in, deliliğin bir padişahı ne hale getirdiğini görmesinden ve kuruntu geliştirmesinden sonra büsbütün unutuluyor. II. Hamit, delilerden söz edilmesini bile yasaklıyor. Meşrutiyet’in ilanından sonra Toptaşı Şifa Yurdu yeniden açılıyor. Bu adımla akıl hastaları için yeni bir umut ışığı beliriyorsa da İtalya, Balkan ve I. Dünya savaşlarının sürdüğü yıllarda akıl hastaları yine unutuluyor. II. Meşrutiyet’ten sonra yeniden düzenlenerek bir gözlem yeri durumuna getirilen Haseki Şifa Yurdu’nun başına, 1914’te, Avrupa’da eğitim gören **Mazhar Osman** (Usman) getiriliyor. Bu adım, ülkemizdeki ilk önemli ruh hekimliği ve nöroloji çalışmalarının başlangıcını oluşturmuştur. 1915’te Mazhar Osman, Edirne Akıl Hastanesi’ne giderek **Türk ruh hekimliği tarihinde bir ilk**i daha gerçekleştiriyor; oradaki akıl hastalarının zincirlerini çözdürüyor. **Cumhuriyet döneminde ruh sağlığı alanındaki gelişmeler.** Mazhar Osman, 1920’de Toptaşı Akıl Hastanesi Başhekimi; 1927’de ise burayı

taşıtarak kurduğu, bugünkü adıyla **Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi** yöneticisi oluyor. Uzun süre bu görevde kalan Usman, ruh hastalıkları alanının anlam ve öneminin doğru anlaşılmasında; ruh hastalıklarının büyüye, şeytana bağlanması inancının yıkılmasında çok etkili oluyor. Ruh hekimliğinde Fransa'da **Pinel'**in; daha sonra Almanya'da **Kraepelin**'in yaptığı devrimi Türkiye'de Mazhar Osman yapıyor. Türk Akıl ve Sinir Hastalıkları Cemiyeti'nin kuruluşunu da o gerçekleştiriyor. Avrupa'da psikiyatri eğitimi görüp ülkemize dönerek Cumhuriyet döneminin psikiyatrisinin kurulmasında Mazhar Osman'ın yanı sıra Hayrullah Efendi, Lois Mongeri, Pepo Acchioti, Lofçalı Derviş Bey, Raşit Tahsin, Mustafa hayri Diker, Hilmi Kadri Bey, Nazım Şakir Şakar, Fahrettin Kerim Gökay, Rasim Adasal, İhsan Şükrü Aksel gibi ruh hekimlerinin de önemli katkıları oluyor. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte sağlık kuruluşlarımızın içinde psikiyatri ile ilgili üniteler de yerlerini alıyor. Bugün ruh sağlığı ve bozuklukları ile ilgili kuruluşlarımız, Sağlık Bakanlığı'na ve tıp fakültelerine bağlı olarak ve özel olarak hizmet veriyorler. Bakanlığa bağlı olanlar, devlet hastaneleri bünyesinde ve özel hastane biçiminde görev yapıyorlar. Ruh ve sinir hastalıkları hastanelerimizden **Bakırköy**'deki Marmara Bölgesi'ne; **Manisa**'daki Ege Bölgesine; **Samsun**'daki Karadeniz Bölgesi'ne; **Elazığ**'daki Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne; **Adana**'daki Akdeniz Bölgesi'ne; **Ankara-Gölbaşı**'ndaki de Ruh Sağlığı Merkezi adıyla İç Anadolu Bölgesi'ne hizmet veriyor. Bunlardan en gelişmiş ve son zamanlarda **uyuşturucu madde tedavi birimi**ne de kavuşturulmuş olan Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları hastanesi, 1960 yılında, **açık kapı uygulaması** denilen ileri bir uygulamayı başlatıyor. Hastanede çeşitli iş alanlarıyla ilgili atölyeler açılıyor ve hastaların iyileşip topluma döndükten sonra bir işyerinde çalışabilecek duruma getirilmeleri planlanıp uygulamaya konuluyor. Hastanede bir de **kütüphane** kuruluyor. **Bahçe** işlerine; **spor, müzik ve tiyatro** etkinliklerine yer veriliyor. Hastanenin kapıları ziyaretçilere açılıyor. Böylece hastane, çağdaş bir biçim ve içeriğe kavuşturuluyor. Hastalar, daha doğal, topluma dönük uygulamalarla iyileştirilmeye çalışılıyor. Bu yapılanmalarla toplumun ruh hastalarına ilgi ve güveninin artırılması amaçlanıyor. Ne ki 1979 yılında bu hastaneden topluma yansıyan görüntüler, iç karartıcılığı ile izleyenleri şaşkına çevirmiştir. Hastane, nerdeyse Mazhar Osman'dan önceki çağ dışı görünümüne dönmüştür. Akıl hastaları, kilitli kapılarla dünyamızdan

ayırılmıştır. Hastalar yarı aç yarı tok; pis ve iğrenç kokular içinde yaşamaya terk edilmiştir. Giydiği lastik ayakkabı, hastanın ayağına kaynamış, uzayan tırnakları, ayaklarına gömülmüştür. Türlü pisliklerle sararmış zemin üzerinde yüzlerce hasta, balık istifi yaşamaya terkedilmiştir. Yedikleri, içtikleri de türlü pisliğin içindedir. Kimi yarıçıplak, kimi çırılçıplak hastalar, şiltesiz ya da kirli, paramparça şilteli ranzalarda, yerlerde, iç içe, üst üste yatmak durumunda kalmışlardır. 1979'da bu kuruma **Yıldırım Aktuna** başhekim olarak atandığında önce, bu feci durumu, televizyon aracılığı ile Türk altına sunuyor ve bu kurumu kurtarmak için herkesten yardım ve destek istiyor. Halk, yardım elini uzatmakta gecikmiyor. Aktuna da bütün kapalı kapıları açmak değil; söktürmek de içinde olmak üzere uzun ve yorucu bir çalışma ile burayı insanca yaşanılır bir yer durumuna getiriyor. Her hasta temizliğe, giyim kuşama; temiz, düzenli yatma, gezme, yemek yeme, su içme aptes bozma, banyo yapma yerlerine kavuşturuluyor. Bununla birlikte, ruh ve sinir hastalıkları hastanelerimizde de kimi öbür hastanelerimizde olduğu gibi olanak ve hizmetler, çağdaş dünya standartlarının altındadır. Batıda bir hekime 3-4 hasta düşerken bizde bir hekim, 50-100 hastaya bakmak zorundadır. 1930'da kurulan ve kısıtlı olanakları içinde çalışmalarını sürdüren **Türkiye Akıl Sağlığı Derneği**'nin yanı sıra, daha sonra benzer amaçla kurulan başka birçok dernek, ve vakıf da bu yoldaki çabalarını sürdürüyorlar. **Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği, Türk Psikologlar Derneği, Türk-Alman Psikiyatri-Psikoterapi-Psikososyal Sağlık Derneği** bunlardandır. Türkiye'de ilk kez 1948 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde **Ruh Sağlığı dersi** okutuylmaya başlanıyor. Mithat Enç, 1950'de **Ruh Sağlığı Bilgisi** adıyla Türkiye'nin ilk ruh sağlığı kitabını yazıyor. Bu ders daha sonra tüm eğitim enstitülerinin ve öğretmen yetiştiren öbür okullarla kimi fakültelerin ilgili bölümlerinin programlarında da yer alıyor. 1954-1955 öğretim yılında ilköğretmen okullarında okutulmak üzere Vedide Baha Pars, Turhan Oğuzkan, Hüsnü Cırıtlı ve Mithat Enç'in yazdıkları **Eğitim psikolojisi**nin 4 bölümünden birini ruh sağlığı oluşturuyor. Kitabın öbür 3 bölümü ise gelişim psikolojisi, öğrenme psikolojisi ve ölçme ve değerlendirmedir. Ruh sağlığı dersi 1980 yılında yüksek öğretmen okullarının eğitim bölümleri dışındaki bölümlerinden kaldırılıyor. Daha önce ruh sağlığı ve rehberlik adıyla okutulan ders, bu kez, **rehberlik** olarak okutulmaya başlanıyor. Bugün eğitim fakültelerinde **rehberlik ve psikolojik danışma**, çocuk ruh sağlığı

ve uyum bozuklukları adlarıyla okutulan dersler de aynı amaca hizmet eden öğretim programlarındandır. Sağlık Bakanlığına bağlı **Ruh Sağlığı Daire Başkanlığı** ve ona bağlı kuruluşlar, bir devlet kuruluşu olarak hizmet veriyor. Beklenen sayı ve niteliğe ulaşmamış olsalar da anılmaya değer ruh sağlığı hizmeti veren **psikoteknik laboratuarlarımız**; tüm illerde **rehberlik ve araştırma merkezlerimiz**, **okul rehberlik servislerimiz** vardır. Ülkemizde her yıl Ulusal ve uluslar arası **psikoloji, psikiyatri, sosyal psikiyatri kongreleri** düzenleniyor; bu kongrelerde çeşitli ruh sağlığı ve bozukluklarına ve ruhsal gelişime ilişkin bildiriler tartışılıyor. **Bugün Türkiye'de Ruh Sağlığı Ne Durumdadır?** Ruh sağlığının anlam ve öneminin, uygulanma gerekliliğinin kavranmasında düne göre bugün, elbette hayli yol alınmıştır. Buna karşın önümüzde ruh sağlığımızı tehdit eden bir dizi sorun'un varlığını da görmezlikten gelemeyiz. Yaygın bir **koruyucu ruh sağlığı** hizmeti vermek durumunda olan rehberlik ve psikolojik danışma servisleri, bu hizmetin amaç ve ilkelerine uygun bir verim elde edemiyorlar. Bugün bu konuda hem nicel hem de nitel eksiklik ve aksaklıklar yaşanıyor. **Türkiye'de Ruh Sağlığı Profili Projesi'nin Uygulanışı:** Ruh sağlığı hizmetleri gerçekte, koruyucu ruh sağlığına öncelik ve ağırlık verilerek yürütülmesi gerekirken, yakın zamana dek Türkiye'de tedaviye ağırlık veriliyordu. Son zamanlarda bu yanlıştan dönülerek daha çok, koruyuculuğa ağırlık verilmeye başlandı. Sağlık Bakanlığı Ruh Sağlığı Daire Başkanlığı'na bağlı olan il ruh sağlığı şube müdürlükleri, **hedef gruplar** olarak belirlenen çocuık ve ergenler, sakat ve engelli çocuklarla bunların aileleri, ruh hastası olan kişinin ailesi ve çevresi, çocuk yetiştirme ve çocuğun ruh sağlığının korunması için anne babanın eğitimi ile çok çeşitli gruplar üzerinde çalışma başlattı. Koruyucu ruh sağlığı çalışmaları, niteliği gereği, kapsamlı programlarıyla toplumun her kesimini kucaklayan bir programla işe başladı. Ruh sağlığı araştırmaları ise üniversitelerimizi psikiyatri kliniklerince yürütülüyor. Sağlık Bakanlığınca başlatılan çalışmalar, planlanmış olan Türkiye'de Ruh Sağlığı Profili Projesi çerçevesinde yürütülüyor. Bu proje gerçekleştirildiğinde, Türkiye'de ruh hastalıklarının bölgeler düzeyinde dağılımı ve bunların nedenleri ile en çok kimlerde görüldüğü belirlenecektir. **Sağlık Bakanlığı Rakamlarıyla Türkiye'de Ruh Sağlığı:** Halk katında henüz etkililiğini duyuramamış olan bu çalışmalar yürütülürken ülkemizde ruh sağlığı alanındaki nicel ve nitel sorunların başlıcaları olarak şunlar öne çıkıyor: Sağlık Bakanlığı Ruh Sağlığı Daire

Baaşkanmığı’nca gerçekleştirilen araştırmalara göre ruhsal tedavi gerektiren kişi sayısı, kırsal kesimden kente doğru gidildikçe artıyor. Ülke nüfusunun **yüzde 20**’sinde çeşitli düzeylerde **depresyon** (ruhsal çöküntü) belirtileri; **yüzde 10** da **depresyon bozukluğu** bulunuyor. Bakanlık istatistiklerine göre 1983 yılında psikiyatri kliniklerine **48.492 kişi** başvurmuş. Bu sayı her yıl, 3-5 bin kişilik artışlarla 1990 yılında **61.811 kişi**ye ulaşmış. Ancak, yetkililer, bu rakamların doğruyu tam olarak yansıtmadığını; ülkemizde **500.000 dolayında önemli bir ruhsal bozukluğu olan kişi** bulınduğunu belirtiyorlar. Bu kişilerin çoğu, toplumsal-kültürel özellikler nedeniyle yeterli sağlık hizmeti almadan yaşamlarını sürdürüyorlar. Uzmanlar, ülkemizde sıklıkla görülen ruhsal bozuklukların başlıcalarının **nevrozlar, depresyon bozuklukları** ve **ruhsal kökenli bedensel bozukluklar** olduğunu belirtiyorlar. Toplumumuzun üçte biri ise **uyku bozuklukları** yaşıyor. **Türkiye’de Psikiyatrinin Bugünü.** *“Türkiye’de Psikiyatrinin Bugünü”* üzerine yapılan araştırmalar da insanlarımızın ruh sağlığı açısından durumlarının hiç de iç açıcı olmadığını gösteriyor. Ülkemizde görülen ruhsal bozuklukların yaygınlığı ile bu yaygınlığı belirleyen etkenlere ilişkin bilgilerin kısıtlı oluşu, Türkiye’de ruh sağlığı politikalarının geliştirilmesini zorlaştırıyor. Ruhsal bozukluklar, daha çok kadınları etkiliyor. **Kadınlarda** en çok **nevrozlar, ruhsal kökenli bedensel bozukluklar, uyku bozuklukları, depresyon** daha yaygınken, **erkeklerde alkol tüketimi, ilaç alışkanlıkları** ve **kişilik bozuklukları** başta geliyor. 40 yaş üzerinde, **depresyon belirtileri;** 45 yaş üzerinde **nevrozlar;** 65 yaşın üzerinde de **organ kökenli ruhsal bozukluklar** sık görülüyor. Aynı araştırmaya göre **ruhsal bozukluklar** alt gelir gruplarında; **alkolizm** ve **ilaç alışkanlıkları** da üst gelir gruplarında ilgi çekici boyutlara ulaşıyor. İntihar olayları da azımsanmayacak boyutlardadır. İntihar, erkeklerde kadınlara oranla bir buçuk kat daha fazla görülüyor. 55 yaş üstü gruplarda ve eğitim düzeyi yüksek olanlarda intihar daha sık gerçekleşiyor. Öğrenciler ve işçiler, bu konuda risk gruplarını oluşturuyorlar. Çocuklarda tedaviyi gerektirecek düzeydeki **uyum bozuklukları** oranı, kırsal kesimde **yüzde 7,5-15,5;** kentte ise **yüzde 12,6** oranındadır. **Türk Gençliğinin Ruh Sağlığını Tehdit Eden Nedenler.** Ülkemiz gençliğinden mutsuzluk ve umutsuzluk sesleri yükseliyor. Bu **nedenler**i şunlar oluşturuyor: **(1)** Genç, uzun bir süre; yaklaşık 25 yaşına dek topluma üretici olarak katılamıyor. Uzun süren bu tüketicilik

yüzünden, **ekonomik bağımsızlık** kazanamıyor; kendi **yaşam seçenekleri**ni kendisi kararlaştıuramıyor; yaşamına kendi özgür kararıyla yön veremiyor. Yaptıklarıyla özdeğer, özgüven, özsaygısı kazanamıyor, yeni bir **iş** başaramıyor. **(2) Gördüğü eğitim**, ona güvenilir bir iş bulmanın yolunu açmıyor. Pek çok genç, eğitim gördüğü dallarla ilgisiz iş alanlarında çalışmak zorunda kalıyor. **(3) Toplumsal değer yargıları**, olumsuz yönde değişiyor. Üretim toplumunun değerleri olan çalışkan olma, topluma yararlı olma, elde edebilmek için hak etme; kendisine, ailesine, topluma, dünyaya karşı sorumlu olma; başkalarının yargılarına önem verme, günümüzde gereksiz ve yararsız görülüyor. Bu değerler, yerini tüketim toplumunun değerleri arasında yer alan **başkalarının çalışmalarından yararlanmak, kendi çıkarını kollamak ve yalnız kendi çıkarını önemsemek, istediği her şeyi en kısa yoldan elde etmeye çalışmak, kimseye karşı sorumlu olmamak, herkesi kendine karşı sorumlu saymak, başkalarının yargılarını önemsememek** diye özetlenebilen **değersizliklere** bırakıyor. **(4)** Aile içi **otorite kaynakları** değişime uğruyor. Geleneksel ailenin baskıcı otorite yapılanması birçok gelişimi engellese de **kimlik oluşumunda belirginlik** yaratıyordu. Baba otoritesi ortadan kalkınca gencin kendi girişimciliğini doğru kullanarak kimlik oluşumunu gerçekleştirmesi gerekirken, genç bunu başaramadığı için evde belirsizlikler yaşanıyor. Bu ise genci karmaşık yönelimlere ve çelişkili kararlara götürüyor. Bu istenmeyen durum, onların **ev içi ve ev dışı sorumluluklar**ını azaltıyor; kimi de yok ediyor. Sonuçta çocuk ve gençler **evde güç odağı** oluyorlar ve buna bağlı çeşitli sorunlar ortaya çıkıyor. çocuklar denetim dışında kalınca sorumluluklarını öğrenemiyor, kendilerini denetleyemiyor, bozuk davranışlar geliştiriyor, **değer odakları**ndan ve **kuramsal değerler**den kopuyorlar. **(5)** Çocuk ve genç, **cinsel konular**da da bir **karmaşa** yaşıyorlar. Çocuk ve genç ile aile arasında bu konuda **güvenilir bir iletişim** kurulamıyor. Aileler çekingen ve suskun kalınca, çocuk ve genç, bu konuda kendi duyduğu ve edindiği deneyimlerle yetiniyor. Bu ise gizlilik ve saklanma, **korunmasız ve bilgisiz cinsel girişimler**, **gizli ve denetim dışı cinsel ilişkiler, pornografik merak ve sömürü**, istenmeyen cinsel ilişki sonuçları, cinsel hastalıklar, istenmeyen gebelikler gibi türlü olumsuzluklara yol açıyor. Bütün bunlar, denetlenemeyen hızlı değişimin ve küreselleşen tüketim çağının getirdiği olumsuzluklardır. *Bkz.* **Dünyada ruh sağlığı; ruh sağlığı.**

Türkiye Maarifi Hakkında Rapor *Bkz.* Türklerde eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).

Türklerde eğitim (education in Turkis societies) "Eski Türk boylarında eğitim; medreseler, Sıbyan Okulları (Mahalle Mektepleri) ve Enderun Okulu'nda eğitim; Osmanlı eğitiminde ilk yenileşme çabaları; Tanzimat döneminde eğitim; I. Meşrutiyet ve İstibdat döneminde eğitimin durumu; II. Meşrutiyet dönemindeki eğitim çabaları; Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim devrimi; Mustafa Necatili yıllar ve sonrası; Köy enstitülerinin kuruluşu; Köy enstitülerinin kapatılışından sonra Türkiye'de eğitimin durumu; Türk cumhuriyetlerinde eğitim"i içeren çabalar. **Eski Türk Boylarında Eğitim:** Eski Türk töresinde çocuk, boyların değer ölçülerine göre yetiştiriliyordu. Türkler, yerleşik düzene geçmeden önce kırda hayvancılığı, biniciliği, savaş oyunlarını, atıcılığı ve diğer bilgileri, yaşamın içinde öğrenerek toplumsal yaşama katılıyorlardı. *Divan-ü Lügat-it Türk*'te (Kaşgarlı Mahmut, 11. yy.) bilgi ve erdem, yalınlık, alçakgönüllülük, güzel huyluluk ve mertlik, Türklerin üstün nitelikleri olarak belirtiliyor. *Kutadgu Bilig*'de (Balasagunlu Yusuf, 11. yy.) Türk toplumlarının bilgiye ve öğrenmeye düşkün oldukları anlatılıyor. *Dede Korkut Kitabı*'nda (14. yy. sonu-16. yy. arası) da bireylerin töre ve gelenek disiplini içinde yoğrularak geliştiği; çocuk sahibi olmanın üstünlük; onları yetiştirmenin de bir görev sayıldığı bilgileri yer alıyor. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda; daha sonra, Müslüman Türk devletlerinde ahlakın erdemliliği öne çıkarılıyor; olmaz görünen özveri ve kahramanlıkların gösterilmesi, Türk ulusunun özgörevi olarak belirtiliyor. Göktürklerden günümüze ulaşan *Orhun Yazıtları'*nda (8. yy.) bilgisizliğin devletin yıkımına yol açtığı; bağımsızlık duygusunun ise kurtuluşu sağladığı vurgulanıyor. **Medreseler, Sıbyan Okulları (Mahalle Mektepleri) ve Enderun Okulu'nda Eğitim:** 10. yüzyıldan sonra Türkler Müslüman olunca ulusalcılığı unutturan ümmetçiliği benimsemeye başlıyorlar. Hz. Muhammet, *"İlim Çin'de de olsa gidip öğreniniz."* dediği için İbni Sina, Biruni, İbni Batuta, İbni Haldun gibi bilgin ve düşünürler, ilk yıllarda ululanıyorlar. Müslüman Türk devletlerinin ilk Türk okullarında 10. yüzyılın ortalarına doğru, İslam hukukunun (fıkıhın) yanı sıra tıp, matematik, astronomi de okutuluyor. Abbasilerin kurduğu, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün geliştirdiği **medreseler**i daha sonra Eyyubiler, Anadolu Selçukluları ve diğer Türk devletleri çoğaltıp geliştiriyorlar. Bağdat'ta 1065'te ilk Nizamiye

Medresesi öğretime başlıyor. Anadolu Selçukluları, medreseleri, tekke ve okulları (sıbyan (mahalle) okullarını) yerli gelenekle İslamlık kurallarının sentezi olarak oluşturuyorlar. Anadolu'da zengin vakıfların beslediği medreseler, birer sağlık yurdu, yardım merkezi; toplanma, bilgilenme, dayanışma yeri olarak çalışmaya başlıyor. 1332'de Orhan Bey, ilk Osmanlı medresesini İznik'te, ikincisini Bursa'da açıyor. İstanbul'u alışından (1453) sonra Fatih Sultan Mehmet (1453–1481), Osmanlı eğitiminde çağının büyük atılımını başlatıyor. Kütüphanesini Grekçe ve Latince bilim kitaplarıyla zenginleştiriyor. Düşünür, bilgin ve sanatçıları İstanbul'a çağırarak pozitif bilimlerin, felsefe ve sanatın egemen olduğu bir kültür ve eğitim ortamı yaratmaya çalışıyor. İstanbul Fatih'te Fatih Camisi'nin çevresinde sekiz medrese ile bir idadi yaptırıyor. Kanuni Sultan Süleyman da çok genişleyen devletin eğitimden yargıya ve yönetime dek her alanın eğitimli insan gereksinimi için Mimar Sinan'a İstanbul'da camisi, sıbyan okulu, Darülkurrası, dört medresesi, Darülhadis'i, Darültıb'bı, Darüşşifa'sı, eczanesi, kütüphanesi, hamamı, imarethanesi ile Süleymaniye Külliyesi'ni yaptırıyor (1550–1557). 16. yüzyıla doğru Osmanlıda bilginlerin deney, gözlem yapma; medreselerde araştırma ve tartışma yolları kapatılıyor. **Akıl yürütme**nin yerini giderek şeriatın katı ve değişmez kuralları alıyor. Anadolu'daki eğitim kurumlarında Arapça ve Farsça yaygınlaşıyor. **Farabi,** İbni Sina, **Balasagunlu Yusuf, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yesevi, Edip Ahmet** gibi kişilerin yapıtları, Anadolu medreselerine giremez oluyor. Onların yerine, insanın yalnızca ahret için yetiştirilmesini savunan **Gazali'nin** (ölümü 1111) kitapları okutulmaya başlanıyor. Öte yandan 14. yüzyılda İtalya'da başlayan **Rönesans** (Yeniden Doğuş), 15. ve 16. yüzyılda bütün Avrupa'ya yayılıyor ve bilimsel çalışmalar hız kazanıyor. Kanuni'nin yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi'yle medrese eğitimi doruğuna ulaşıyorsa da Batı'daki gelişmelere göre medreselerin yetiştirdiği insan sayısı ve niteliği bile çok gerilerde kalıyor. Çünkü medreseler, sonuçta insanı ahret için hazırlama işlevi görüyor. 16. yüzyılda Avrupa'da **matbaa** bulunup kitap basılmaya başladığı yıllarda Türkiye'de azınlıklar dışında matbaanın adını bile kimse bilmiyor. İlk aydınımız olan **Kâtip Çelebi** (1609–1656), batıdaki gelişmelerden yararlanılması gerektiğini bildiriyorsa da bu uyarıya kulak veren olmuyor. **İbrahim Müteferrika**, Osmanlının Türk-Müslüman kesimine matbaayı 1720'lerde; bulunuşundan yaklaşık 3 yüzyıl sonra getirebiliyor. Oysa ülkemizdeki azınlıklar, 15. yüzyılda matbaayı

getirmiş ve her türlü kitabı basmaya başlamışlardır. Osmanlı yönetimi, dinsel kitapların basımına ise ancak 1803'ten sonra izin veriyor. İbrahim Müteferrika, Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunduğu tasarıda "*Kitaplar çoğalırsa herkes yararlanır. Matbaa yazısı güzel ve doğru olduğundan okutan da okuyan da sıkıntı çekmez. Kitap ucuza alınır ve herkes kitap edinebilir. Müslümanlık da yayılır.*" diye yazıyorsa da Şeyhülislam, matbaa için verdiği fetvada din kitaplarının basımını engelliyor. Medreseler, Fatih'ten II. Abdülhamit'e dek geçen **450 yıl**da verimli bir hizmet vermeyi başaramıyor. Medreseden yetişen **Molla Hüsref, İbni Kemal, Ebussuud, Cevdet Paşa** gibi beş altı ad; Doğu'nun İbni Sina'sı, **Seyyid Şerif**'i bile Batı'nın örneğin **Newton**'u, **Descartes**'i ile boy ölçüşebilecek düzeye ulaşamıyor. Bir **Kâtip Çelebi** vardır ki o da kendi kendini yetiştirmiştir. Osmanlılarda 4-7 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarının alındığı ilköğretim kurumlarına **sıbyan okulları** (mahalle mektepleri, taş mektep) deniyor. Büyük merkezlerde kızlar için ayrı sıbyan okulları da bulunuyor. Bu okulları, özel kişiler ve halk açmaktadır. Camilerin bitişiğinde açılan bu okulların eğitiminde Arapça dinsel bilgiler egemendir. Okulda ağır suç işleyenler, **falaka**ya yatırılmaktadır. Öğretimde temel yöntem, **ezbercilik**tir. Sıbyan okullarının öğretmenleri, aynı zamanda mahalle ya da köyün imamıdırlar. Tanzimat dönemine dek değişmeden yaşayan bu mahalle okullarının amacı, kuran okutmak, namaz öğretmektir. Halk yığınları, köylü ve kentliler, tekke, cami ve kahvehanelerde de vaaz ve nasihat dinleyerek usta-çırak ilişkisiyle eğitilmektedirler. **Enderun Okulu,** Fatih döneminde Saray okulu olarak açılmıştır. Osmanlılarda dil, edebiyat, matematik, jimnastik, müzik öğretimine de yer veren tek eğitim kurumu, Enderun Okulu'dur. Okulun programı, sarayın ve üst yönetimin gereksinim duyduğu her alanı kapsamaktadır. Adaylar, özel olarak seçilmiş devşirmelerdir. Bunlar, Türk asıllı olmadıkları ve toplumdan soyutlanmış bir yaşam sürdürdükleri için toplumu tanımamakta ve ulusal nitelik taşımamaktadırlar. Bunlardan vezirliğe, beylerbeyliğe getirilenler bile Türk ulusu yerine padişah için çalışmışlardır. Enderun Okulu, 17. yüzyıl sonlarında yozlaşmış ve bir dalkavuklar yuvası olmuştur. İyileştirilmek amacıyla 1850'den sonra, rüştiye statüsüne indirilmiştir. **Osmanlı Eğitiminde İlk Yenileşme Çabaları** (1773–1839): Batı'nın laik çağdaş eğitime geçtiği yıllarda bundan etkilenerek eğitimi yenileştirmeye girişen padişahlar çıkmışsa da ödüncü politikaları yüzünden bunlar, istedikleri hedefe ulaşamamışlardır.

III. Selim (1789–1807), çağdaş bir ordu kurmayı denemiş; ancak bu orduya subay yetiştiren okulun duvarında asılı olan falakayı oradan indirtememiştir. II. Mahmut (1808–1839), Yeniçeri Ocağı yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*'yi kurmuştur. Askeri okullar açmıştır. Başarılı Harbiyelileri eğitim için Avrupa'ya göndermiştir. Ancak, örneğin, iş yerlerine, yeterli öğrenim görmemiş çocukların alınmamasını; halen çırak olup okul görmeyenlerin de okula gönderilmesini istediği halde bunu yaptıramamıştır. 19. yüzyılın başında Osmanlıdaki köklü değişim ve dönüşüm girişimleri, gerçekte eğitimin, artık din denetiminden kurtarılmasının zorunlu duruma geldiğini işaret etmektedir. **Aktarmacı, ezberci, insan gerçeğine duyarsız yüzeysel eğitim**, toplumu çıkmaza sokmuştur. Öte yandan, bir **Salzman**'ın, **G. E. Lessing**'in, **Kant**'ın, **Frobel**'in, **Pestalozzi'**nin kim olduğunu bile bilmeyen ilmiye sınıfı, hâlâ her yeniliğe karşı çıkımakta ve "Çocuk okula başlayınca ilk üç gün dövülmelidir. Çünkü o, vahşi bir kuş gibidir." biçimindeki akıl dışı düşünceleri yaşatmanın peşine düşmektedirler. **Tanzimat Döneminde Eğitim** (1839–1876)**:** Osmanlı Devleti'nde, Mustafa Reşit Paşa'nın önderliğinde girişilen ilk planlı Batılılaşma hareketine **Tanzimat** adı verilmiştir. Hareketin amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönünü Batı'ya çevirmek, ülkeyi bilim, uygarlık anlayışı bakımından **Batılılaştırmak**tır. Mustafa Reşit Paşa'nın, Padişah Abdülmecit'in ağzından kaleme alıp, İstanbul'da Gülhane Parkı'nda okuyarak ülkeye ve dünyaya duyurduğu **Tanzimat Fermanı**'nda (1839) eğitime ve okula ilişkin tek sözcük geçmemişse de bu belge, eğitimi de gelişmeye zorlamıştır. Tanzimat'ın başlarında Sultan Abdülmecit (1839–1861), kişinin okur yazar olması; bilim ve fen öğrenip görgü ve erdem kazanarak kişiliğini geliştirmesi gerektiğinden söz etmiştir. Ancak, o da eğitimi geliştirmede askeri okulların yapımına ve askeri araç gerece öncelik tanımıştır. 1848'de Erkek Öğretmen Okulu (Darülmuallimin) açılmıştır. Okulda yeni yöntemlerin uygulanması kararlaştırılmış, falaka yasaklanmıştır. Ne ki bunları uygulayacak öğretmen bulunamamıştır. Bu yenilikler, ancak 1880'den sonra gerçekleştirilebilmiştir. 1848'de Genel Okullar Bakanlığı'na (Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı'na) atanan Kemal Efendi, rüştiyeleri geliştirmiş ve kız rüştiyeleri açmıştır. Ancak, onlara da öğretmen bulunamamıştır. Öğretmen Okulu'nun ilk mezunlarından, ilk eğitimcimiz **Selim Sabit Efendi**, Avrupa eğitiminden dönüşünde eğitimin yenileşmesine önemli katkı sağlıyor. Çağdaş yöntemleri ve araçları

kullanan okulları hizmete sokuyor. Yazdığı Öğretmen Kılavuzu, Osmanlı Alfabesi adlı ders kitaplarının ve başka araçların okullara girişi, gericileri rahatsız ediyor. Bunun üzerine Maarif Nazırı, Selim Sabit Efendi'yi ve öteki aydın öğretmenleri; *Kuran'ı Kerim*'in sırada ayaklar sallanarak okunamayacağını; Şeyhülislamın bu Frenk işlerinin yanlış olduğuna ilişkin fetva verdiğini; o nedenle işi yavaş götürmeleri için uyarıyor. Azınlıklar ise 1856'da yayımlanan **Islahat Fermanı** ile tanınan haklardan da yararlanarak eğitimde hızlı adımlar atıyorlar. Tanzimatçılar, az sayıda da olsa çağdaş okullar açıyorlar. Buralarda öğrenciler, dört yüz yıllık bir aradan sonra **inceleme, araştırma, karşılaştırma, tartışma, gözlem, deney, tümevarım** gibi **yöntem** ve **teknik**lerin kullanıldığı bir **eğitim**le tanışıyorlar. Öğretmenlerde nitelik aranmaya başlanıyor. Bu yenilik girişimlerine karşın İstanbul ve taşrada hâlâ dine dayalı bir eğitim egemendir. Batı benzeri eğitim uygulayan askeri okullar da yalnızca İstanbul'dakilerdir. İstanbul medreseleri bile niteliksiz ve çağ dışıdır. Taşra, **aydın** sözcüğünü henüz duymamıştır. İşte bu ortamda Abdülmecit, sıbyan okullarının yenileştirilmesini, rüştiyelerin açılmasını; herkese açık bir üniversitenin, bir Bilimsel Akademi (Encümen-i Daniş) ve Genel Eğitim Meclisi'nin (Maarif-i Umumiye Meclisi'nin) kurulmasını istiyor. Encümen-i Daniş kuruluyor. Ne ki umutları yeşertemiyor. Eğitim Meclisi, yalnızca ders kitapları yazdırmayı; programlar, tüzükler hazırlamayı, eğitim ilkelerini yönetmeliklere sokmayı başarıyor. Osmanlı yönetimi, eğitim işlerinin kötü gittiğinin bilincine ancak 1862'lerde varması üzerine, bu kötü gidişe çare olsun diye yeni okullar açılmasını ve okullara kitap gönderilmesini kararlaştırıyor. Ancak, ne yeterli sayıda okul yaptırabiliyor ne de okullara gereksinimi karşılayacak sayıda kitap gönderebiliyor. Açılan askeri okullarda ise başarılı gelişmeler oluyor. Bir ziraat okulu açılıyor. 1859'da 2 yıllık Mülkiye Okulu (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane); 1866'da sivil Hekimlik Okulu ve başka okullar hizmete giriyor. Mithat Paşa, 1868'de, yetim ve öksüz çocuklar için sanat okulları açıyor. İstanbul'da 1 Eylül 1868'de Galatasaray Lisesi (Galatasaray Sultanisi) öğretime başlıyor. Bu okul, müdürlüğünü de yapan **Tevfik Fikret**'in gözüyle *Doğu'nun, Batı ufkuna açılan ilk penceresi*dir. Okul, Fransızca öğretiminde büyük başarı gösteriyor. Aynı yıl, Kız Öğretmen Okulu (Darülmuallimat) ve Osmanlı Üniversitesi (Darülfünun-u Osmanî) açılıyor; ancak, okutulan fen konuları sakıncalı görüldüğü için 1871'de okulun kapısına kilit vuruluyor. 1869'da Maarif Nazırı **Saffet Paşa**

tarafından hazırlanan Genel Eğitim Tüzüğü'nün (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin) büyük merkezlerde de birer lise (sultani) açılmasını öngörmesi, rüştiye ile bu okullar arasında "idadi"nin (hazırlık okulunun) açılmasını zorunlu kılıyor. Osmanlı yönetimi, eğitim sorunlarına ciddi bir biçimde ilk kez, bu tüzüğün yayımlanmasından sonra eğilmeye başlıyor. İlköğretim zorunlu hale getiriliyor; her düzeyde okul açılıyor; öğretim yöntem ve teknikleri çağdaşlaştırılıyor. Öğretmenlerin bilgi ve görgülerinin artırılması isteniyor. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına dek, öngörülen düzeyde bir okullaşma, eğitimi yenileme planları yaşama geçirilemiyor. Galatasaray Lisesi'ne seçenek olarak 1873'te Darüşşafaka açılıyor. **I. Meşrutiyet ve İstibdat Döneminde Eğitimin Durumu** (1876-1908)**:** 1876 başlarında Devletin büyük iç ve dış sorunları, ekonomik sıkıntıları bulunmaktadır. Medrese öğrencileri, sorunlardan devlet adamlarını sorumlu tutarak Bab-ı Âli'ye saldırıyorlar. Kargaşa sonrasında II. Abdülhamit padişah oluyor (1876-1909). Padişah, başarılı bir vali olan Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getiriyor. Parlamentolu **meşrutiyet**i getiren **Anayasa**yı (Kanun-u Esasi'yi) kabul ediyor. Çok geçmeden, Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan alıyor. 19 Mart 1877'de ilk parlamentoyu topluyor. O arada Rusya Osmanlı'ya savaş açmışır (93 Harbi). Balkanlardaki saldırılar karşısında Osmanlılar yeniliyor. II. Abdülhamit, savaşı bahane ederek parlamentoyu kapatıyor (1878) ve 33 yıl sürecek olan İstibdat Dönemi'ni başlatıyor. **II. Abdülhamit**'in yoğun sansür ve baskısı, eğitimde de duyumsanıyor. Ancak, Genel Eğitim Tüzüğü ile getirilen yeniliklerin yaşama geçirilmesi çalışmaları durdurulamıyor. Eğitimli insana duyulan gereksinim, açılan okullara ilgiyi artırıyor. Öğretmen okullarının sayısı 31'e çıkarılıyor. Özel okullar, devlet okullarının önüne geçiyor. II. Abdülhamit, Mülkiye Okulu'nu 1867'de 4 yıla çıkarıyor. Yıldız'da şehzadelerin ve güvenilir devlet adamlarının çocuklarının okuduğu Şehzadegân Okulu'nu hizmete sokuyor. Mülkiyeden de yönetim karşıtı sesler duyan II. Abdülhamit, aydın öğretmenleri okuldan uzaklaştırıyor. Mülkiyelilerin dindar kişiler olarak yetişmeleri için edebiyat derslerinin yerine fıkıh, kelam, tefsir ve ahlak dersleri koyduruyor. Kitaplardan "vatan, hürriyet, meşrutiyet, murat, yıldız, sosyalizm" sözcüklerini çıkarttırıyor. Bir yanda bunlar olurken, II. Abdülhamit'in en yakın sadrazamlarından Sait Paşa, ülkedeki çöküşün, eğitimsizlikten kaynaklandığını; bu nedenle eğitim örgütlerinin genişletilmesini öneriyor. Bunun üzerine II. Abdülhamit, illerde 119;

İstanbul'da da 17 yeni rüştiye yaptırıyor. Büyük illerde 29 idadi açtırıyor. 1879'da öğretime başlayan Hukuk Okulu (Mekteb-i Hukuk), 10–15 yıl içinde İstanbul'un sayılı kalabalık eğitim kurumları arasına giriyor. Aynı yıl bir de Eczacılık Fakültesi açılıyor. **Ali Suavi** ve **Namık Kemal**, ilköğretimin temel olması; sürüp giden aktarmacılığın ve ezberciliğin bırakılması gerektiğini dile getiriyorlar. Namık Kemal, okuması yazması yetersiz, bilgisi kıt öğretmenlerle Osmanlılık bilincinin verilemeyeceğini; bunun aynı tip okullarda kazandırılabileceğini belirtiyor. Paris'e kaçan Türk aydınları da özgürleşmenin önündeki engel olarak eğitimsizliği görüyorlar. **Ziya Paşa** da yenilikçilerin yanında savaşım veriyor. **Ahmet Mithat Efendi**, halkta okuma ve okul sevgisi uyanması, eğitimin yenileşmesi için yazılar yazıyor, romanlar yayımlıyor ve gazete çıkarıyor. 1884'te her ilde eğitim müdürlüğü ile eğitim meclisi kuruluyor. Bu meclisler, il merkezlerinde birer öğretmen okulu açmayı, ilkokulları yenileştirmeyi, yeni yöntemleri yaygınlaştırmayı ve okullarda yeterli öğretmenler görevlendirmeyi amaç olarak belirliyorlasr. Ancak bütün bunlar, kâğıt üzerinde kalıyor. Falaka, **dayak** terörü hâlâ eğitimin en önemli ve herkesçe onaylanan öğeleri arasındaki yerini koruyor. Öğretmenlerin çoğunu **eğitim bilimi**nin ne olduğunu bilmeyen kimseler oluşturuyor. Bu acı tablo yaşanırken, 1900'de yürürlüğe giren *Muallimlikte Mesleki İhtisas Tesisine Dair Talimat*'la öğretmenliğin tanımı yapılarak öğretmenin hak ve sorumlulukları belirleniyor. İşte bu dönemde öğrenci olan **Mustafa Kemal** (1881–1938), daha sonra İstibdat Dönemi'ni şöyle anlatacaktır: *"Ağızlar kilitlenmiş; öğretmenlerden, eğiticilerden yalnız bir noktayı beyinlere yerleştirmeleri isteniyordu. Benliğini, her şeyini unutarak ürkütücü, korkutucu bir hayale boyun eğmek, onun kölesi olmak. (...) O baskı altında bile, bizi bugün için yetiştirmeye çalışan gerçek ve özverili öğretmenlerle eğiticiler eksik değildi. Onların bize verdiği feyiz, elbette esersiz kalmamıştır."* **II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Çabaları** (1908–1920)**:** Asker ve sivil halkta oluşup gelişen direnişe dayanamayan II. Abdülhamit'in 1908'de yeniden Meşrutiyet'i ilan etmesiyle II. Meşrutiyet Dönemi başlıyor. **Altı yüzyıllık Osmanlı** İmparatorluğu'nun perdeleri kapanmak üzere iken "*Devleti yıkılmaktan ancak eğitim kurtarabilir*." tümcesi, II. Meşrutiyet'in sloganı oluyor. Ne ki bu slogan, yıkılış süreciyle çakıştığı için etkili olamıyor. İktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası, 1908–1918 tarihleri arasında iktidarda bulunduğu sırada ülke insanını savaştan savaşa

sürüklediği için az sayıdaki öğretmenlerle genç öğrenciler de cephelerde eriyor. Bütün bu olumsuzluklara karşın **Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, Satı Bey, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu** ve **Ethem Nejat** gibi aydınlar, Osmanlı eğitimini çağ dışılıktan kurtarma savaşımını dirençle sürdürüyorlar. Okullarda, programlar yenileniyor. Kadınlar, yaşamın her alanına girmeye başlıyorlar. **Ezberci yöntem**in yerini deney, gözlem, inceleme, araştırma, tartışma gibi yöntemlerin alması için uğraşılıyor. Mesleki yayın başlatılıyor. Hükümet programında, ilk kez bu kapsamda çağdaş eğitim hedefi belirtiiyori. Mülkiye Okulu, 1908'den sonra, ileri düşüncelerin geliştiği bir eğitim kurumu oluyor (Bu okul, 1936'da Ankara'ya taşınacak ve Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak eğitim hizmetini sürdürecektir.). Eğitimci Emrullah Efendi, Maarif Nazırı olduğunda (1909) yayımladığı genelge ile **okulların zihin, duygu ve davranış yetilerini geliştiren örgün ve çağdaş birer kurum olması gerektiği**ni bildiriyor. Bunun **analiz ve sentez yöntemleri**, örnekten kural çıkarma yoluyla gerçekleştirilebileceğini belirtiyor. Ancak, bunları içeren yasa, "geçici" kaydıyla 1913'te yürürlüğe konulabiliyor. Ağırlığın, liselerle üniversiteye verilmesinin doğru olacağını savunan Emrullah Efendi, bu görüşüne kanıt olarak bütçe kıtlığını, okul yapısı eksikliğini, gereksinim duyulan 70 bin öğretmenin yüzde birini bile bulmanın zorluğunu gösteriyor. Medrese öğretim programlarında **doğal bilimler**e ve **akılsal yaklaşım**lara yer veriliyor. Ne ki orada da yeni dersleri okutacak öğretmen bulunamıyor. Bilimsel özerkliği olan bir üniversite ise ancak 1916'da kuruluyor. O yıllarda Erkek Öğretmen Okulu müdürü olan Satı Bey, Emrullah Efendi'nin görüşünün tersine, ilkokulu, ortaokulu, lisesi yetersiz bir ülkede üniversitenin de yetersiz olacağını ileri sürüyor. Satı Bey, bizdeki ilk eğitim kitabı olan *Fenni Terbiye*'nin yazarıdır. Çocuk edebiyatını, el işi derslerini, beden eğitimini, müziği ve laboratuvarı okullarımıza ilk sokan kişi odur. Programa ilk kez eğitim (pedagoji) dersini de o koydurtmuştur. Ayrıca Öğretmen Okulu'na bağlı bir **uygulama okulu** açmıştır. Ziya Gökalp'e göre, uluslararası uygarlıklara karşı kültürel ve siyasal özgürlük savaşı veren uluslar, önce ulusal kültürlerini aramalıdırlar. Eğitim yuvalarımız, yaratıcı eğitime yabancı kalmıştır; öğretmen kesimine değer verilmemektedir. Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu da çağdaşlaşmadan; üretici ve yaratıcı eğitimden yanadır. Ethem Nejat, **köylünün ve tarımın eğitim yoluyla kalkınması** gerektiğini savunmaktadır. **Ulusal duyguları güçlü, pratik becerilere**

sahip gençlerin yetiştirilmesini istemektedir. Yönetimde söz sahibi olanların, eğitime önem veriyor görünmekle yetinmeleri; asıl yapmaları gereken yatırımlardan ve sürekli eğitim politikalarından uzak durmaları nedeniyle bunca çabadan önemli bir sonuç alınamıyor. 1912'deki Balkan Savaşı yenilgisinden sonra gündeme, **ulusal eğitim** oturuyor. **Geçici İlköğretim Yasası** (Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati), bu sırada hazırlanıyor (1913). Emrullah Efendi, **anaokulları**nın ve **ilkokullar**ın iyileştirilmesi için illerde ve ilçelerde birer **eğitim** (maarif) **encümeni** kurduruyor. Bu yıllarda Doğu ve Batı kültüründen etkilenen eğitim görüşleri yanında "yerli" denilebilecek bir eğitim anlayışı da gelişiyordu. II. Meşrutiyet'i izleyen günlerde Selanik'te **M. Şekip**'in çıkardığı Çiftçi Öğretmenler ve Öğretmen Çiftçiler adlı dergide yayımlanan bir eğitim görüşünü sistemleştiren öğretmen kökenli Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, 1914'te Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde yaptığı konuşmada diyor ki: *(…). Aşağı yukarı 70 tane sancağımız var. Memleketi 70 eğitim bölgesine ayırırız. Bu sancakların devlet çiftliği olan bir yerinde yahut miri arazide, bir kızlar, bir de erkekler için gayet geniş yatılı ilköğretim okulları yaparız. Hangi köylerde ilkokul kuracaksak oralardan bir kız, bir erkek çocuğu alıp bu yatılı okullarda okuturuz. Kız okullarında tavukçuluk, dokumacılık, aşçılık, dikiş gibi dersler verilir. Erkek okullarında bütünü ile tarım dersleri gösterilir. Bunlara dört yıl ilköğretim verelim, üç yıl da öğretmen olmak için gerekli eğitimi görsünler; bir yıl da çırak gibi pratik bilgileri öğrensinler. Eder sekiz yıl. Bu sekiz yılda köyleri mecbur edersiniz, okullarını yapsınlar, öğretmene oturacak bir ev yapsınlar. Sonra o köyden aldığınız kız ve erkeği birbiriyle evlendirirsiniz. 2 lira gibi az bir maaşla kendi köylerine seve seve öğretmenliğe giderler. Köyün yanına yapılacak örnek tarlanın gelirini de öğretmenler alır. (…). Böyle yapılmaz da kız ve erkek öğretmen okullarından öğrenci çıksın da ondan sonra, derseniz, o vakit 300 senede ancak öğretmenleri yetiştirirsiniz.*" İsmail Mahir Efendi'nin görüşleri o zaman ilgi görmüyor. Ancak, bu görüşün yandaşları gittikçe çoğalıyor; 1923'te bu görüş, İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarına da yansıyor. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise 1935'ten sonra, köy eğitmenleri ve köy enstitülerinin oluşturulmasında, daha değişik ve kapsamlı bir biçimde uygulamaya konuluyor. Emperyalistlerin Osmanlı topraklarında, kendilerine ait yabancı okullara yoğun bir ilgi yarattıklarını fark eden İttihat ve Terakki önderleri, 1916'ya doğru öğretimin birleştirilmesini gündeme getiriyor ve Evkaf Nazırlığı'na

bağlı okulların tümünü Maarif Nazırlığı'na bağlıyorlar. Dönemin karışıklıklarına karşın ilk öğretmen meslek örgütü, bu dönemde kuruluyor. Eğitim yayınları, öteki yayınların önüne geçiyor. Öğretim birliği düşüncesi uyanıyor. **Okul, ders kitabı, öğretmen, eğitim yöntemi kavramları**, toplum katlarında algılanmaya başlanıyor. Dönemin iç ve dış eğitim dinamiklerinin tam anlamıyla değerlendirilmesi ise Cumhuriyet döneminin başlamasını bekliyor. İsmail Mahir Efendi, **darüleytam**ların kuruculuğu gibi önemli bir hizmeti de gerçekleştirmiş olan bir kişidir. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası: Mustafa Kemal'**in Çanakkale Zaferi gibi başarılarına karşın Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) imzaladı. Müttefikler İstanbul'a girip Mebuslar Meclisi'ni dağıttılar. Asker terhis edildi. İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler, ülkemize girdiler. Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktı ve içerlere doğru ilerlemeye başladılar. Bu sırada Sevr Antlaşması imzalandı (10 Ağustos 1920). Buna dayanarak Anadolu paylaşıldı; Marmara ve Çanakkale boğazları Müttefiklerin egemenliğine bırakıldı. Kimi aydınlar bile kurtuluş umutlarını yitirdiler. Saray ve çevresi, bağımsızlık ve direnme girişimcilerinin üzerine asker gönderdi. Mustafa Kemal, işte bu koşullarda ordu müfettişliğine atanarak İstanbul'dan ayrıldı ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Amasya'da ordu komutanları ile **ulusal savaşım** ve **haklı savunma** konusunda anlaştı. Erzurum ve Sivas'ta toplanan iki ulusal kongreden sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da **Türkiye Büyük Millet Meclisi** açıldı. Haklı savunmanın yanı sıra, ülkenin bir **devrim**e gereksinimi olduğu algılanmış ve bu, **halkçılık** olarak meclis gündemine taşınmıştı. Askeri güçler ve meclis, emperyalizme karşı direnme kararlılığı ile **Kurtuluş Savaşı**'nı başlattı. Ülkenin yüzde 80'ini oluşturan köylü aç, hasta ve cahildi. Güç koşullar altında çalışsa da meclis, halkın toprak, sağlık, eğitim, adliye, maliye, ekonomi sorunlarına da çözüm getirmek istiyordu. Ancak, toplumsal adaleti ve dayanışmayı gerektiren bu köklü değişim isteği, o koşullarda meclise sunulamadı. **Mustafa Kemal Nasıl Bir Eğitim İstiyordu?** Yaşadıklarına, gözlem ve araştırmalarına dayanarak **onun ülkemizde uygulana gelen eğitim**e **koyduğu tanı** şuydu: **(1)** Toplumumuzda bilgisizlik yaygındır. **(2)** Eğitimimizde bilim dışı ve çağ dışı öğretim yöntemleri kullanılıyor. **(3)** Aileler çocuklara baskı uyguluyorlar. **(4)** Eğitimimiz ulusal değildir; ulusumuz ancak ulusal ve çağdaş bir eğitimle yükselebilir. **(5)** Tutarlı ve

kararlı bir eğitim politikası oluşturulmamıştır. **(6)** Uygulanan eğitim, kendini, yaşamı tanımayan, yüzeysel bilgi sahibi, tüketici insanlar yetiştirmiştir. Mustafa Kemal, cepheden gelerek 16 Temmuz 1921'de Ankara'da gerçekleştirilen **Eğitim Kongresi**'ne katılıyor ve kongrenin açış konuşmasını yapıyor. Bu yaşanan, tarihte benzeri olmayan bir olaydır. Mustafa Kemal, öğretmenlerden, Türkiye'nin ulusal eğitimini kurmalarını istiyor ve ulusal eğitimden ne anladığını onlara açıklıyor. Mustafa Kemal'in önderliğinde sürdürülen Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandırıldıktan sonra **29 Ekim 1923**'te **Türkiye Cumhuriyeti Devleti** kuruluyor. Bu tarihten sonra, yine onun önderliğinde, nüfusunun yüzde 10'u bile okuma yazma bilmeyen toplumumuzda kısa bir sürede, yine tarihte benzeri olmayan önemli **siyasal, ekonomik, hukuksal, eğitimsel ve kültürel devrimler** gerçekleştiriliyor. O, her alandaki düşünceleri gibi eğitim devrimine temel oluşturan düşüncelerini de bir eğitimbilimci dikkati ve nesnelliği ile belirliyor. **Mustafa Kemal'in Türk Eğitim Felsefesine ve Politikasına İlişkin Görüş ve Önerileri:** Bunlar, aşağıdaki gibi beş başlık altında toplanabilir. **(1) Eğitim ulusal olacaktır.** Mustafa Kemal, ulusal eğitim istek ve önerisini, nedenleriyle birlikte dile getiriyor. 16 Temmuz 1921'de toplanan Eğitim Kongresi'ni açış konuşmasında şunları söylüyor: "Şimdiye kadar izlenen eğitim ve öğretim yöntemlerinin ulusumuzun gerileme tarihinde önemli bir etken olduğu kanısındayım. Onun için bir ulusal eğitim programından söz ederken, eski dönemin boş inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz niteliklerimizle hiçbir ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, Batı'dan ve Doğu'dan gelen bütün etkilerden tümüyle uzak, ulusal özyapı ve tarihimize uygun bir kültür anlatmak istiyorum.(…). Kültür, ortamla orantılıdır. O ortam, ulusun özyapısıdır." Eylül 1924'te Samsun öğretmenlerine seslenirken de"(…) Ulusal eğitimle geliştirilip yüceltilmek istenen genç beyinleri bir yandan da paslandırıcı, uyuşturucu düşsel gereksizliklerle doldurmaktan kaçınmak gerektir."diyor. **(2) Eğitim, laik, bilimsel ve karma olacaktır.** Mustafa Kemal'in bu konudaki sözlerinin birkaçı şöyledir: "Arkadaşlar! Ordumuzun şimdiye kadar elde ettiği zaferler ülkemizi gerçek kurtuluşa götürmüş sayılamaz. Bu zaferler ancak gelecekteki zaferimiz için değerli bir ortam hazırlamıştır. Askeri zaferlerimizle büyüklenmeyelim. Yeni bilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım." (26 Ocak 1923'te Akşehir'de halkla konuşmasından.) "Hiçbir zaman hatırınızdan çıkmasın ki Cumhuriyet sizden **fikri hür, vicdanı hür**, **irfanı hür kuşaklar** ister."

(25Ağustos 1924'te Ankara'da toplanan Öğretmenler Birliği'nde yaptığı konuşmadan). Aynı konuşmada Mustafa Kemal, kızların da eğitilmesini; kız-erkek çocuklarının bütün öğretim aşamalarında aynı biçimde öğretim ve eğitim görmeleri gerektiğini vurguluyor. Bu tarihte ilkokulların karma olması kararını alıyor. "Dünyada her şey için, yaşam için, başarı için **en gerçek yol gösterici bilimdir**, tekniktir. Bilim ve tekniğin dışında yol gösterici aramak aymazlıktır, bilgisizliktir, doğru yoldan sapmadır." (22 Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlerle yaptığı konuşmadan.) (973 tarihli Milli Eğitim Temel Yasası'ndaki 13 temel ilkeden birisi de **laiklik** olarak saptanmıştır.) **(3) Eğitim, demokratik olacak ve yeni kuşaklarda erdem, özveri, disiplin; kendine, ulusun geleceğine güven duygusu geliştirecektir.** Mustafa Kemal diyor ki: "(...) Yeni kuşağı donatıp değerlendirecek özellikler arasında güçlü bir erdemlilik tutkusu, güçlü bir düzen ve disiplin sevgisi de yer almalıdır." (16 Temmuz 1921'de Eğitim Kongresi'ni açış konuşmasından.). "Çocukları özgürce konuşmaya, duygu ve düşüncelerini olduğu gibi anlatmaya özendirmelidir. Böylece hem hatalarını düzeltmeye olanak bulunur hem de ileride yalancı ve ikiyüzlü olmalarının önüne geçilmiş olur. (…) Çocuklarımızı başkalarının içten düşüncelerine saygı göstermeye alıştırmalıyız. Aynı zamanda onların temiz yüreklerinde, yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisiyle birlikte doğruya, iyiye ve güzel şeylere karşı sevgi ve ilgi uyandırmalıyız." (973 tarihli Milli Eğitim Temel Yasası'ndaki temel ilkelerden birisi de **demokrasi eğitimi**dir.) **(4) Eğitim uygulamalı olacak, bireylerin yeteneklerini geliştirecek, işe yarayan bilgi ve beceri kazandıracak; üretici, ahlak düzeyi yüksek insanlar yetiştirecektir.** Mustafa Kemal, 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere şöyle sesleniyor: "Eğitim işlerinde kesinlikle zafer kazanmış olmak gerektir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yolda olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek bir can, tek bir düşünce olarak temelli bir program üzerinde çalışması gerekir. Bence bu programın iki temel noktası vardır: **1.** Toplumsal yaşamımızın gereklerine uyması, **2.** Çağın gereklerine uygun olmasıdır.(...) Çocuklarımızı özdeş öğrenim basamaklarından geçirerek yetiştireceğiz." 1923'te, "Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için bir süs, bir baskı aracı ya da uygar bir zevkten çok, maddi yaşamda başarıyı sağlayan uygulamalı ve yararlanılabilir bir duruma getirmektir." Diyor 1924'te Öğretmenler Birliği Kongresinde öğretmenlere: "Ülke evladı her öğretim basamağında ekonomik hayatta yapıcı, etkili ve başarılı olacak

biçimde donatılmalıdır Ulusal ahlakımız, uygar temellerle ve özgür düşüncelerle geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir.”diyor. 1931’de ise şunları söylüyor: “İlk ve ortaöğretim, mutlaka insanlığın ve uygarlığın gerektirdiği bilimi ve tekniği versin; fakat o kadar pratik bir biçimde versin ki çocuk okuldan çıktığı zaman aç kalmaya mahkûm olmadığına emin olsun.” **(5) Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını koruyacak, Cumhuriyeti yükseltecek olan kuşakları öğretmenler yetiştirecektir.** Mustafa Kemal öğretmenlere diyor ki: “Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnızca ortam hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanıp sürdüreceksiniz ve mutlaka başarılı olacaksınız.” (27 Ekim 1922’de Bursa öğretmenlerine seslenişinden.) “Bir ulus irfan ordusuna sahip olmadıkça, savaş alanlarında ne denli parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferin kalıcı sonuçlar vermesi ancak irfan ordusuyla sağlanabilir. İrfan ordusunun değeri de siz öğretmenlerin değeri ile ölçülecektir.” (24 Mart 1923’te Kütahya öğretmenlerine seslenişinden.) “Öğretmenler! Yeni kuşağı, Cumhuriyetin özverili öğretmen ve eğiticileri, sizler yetiştireceksiniz; yeni kuşak sizin eseriniz olacaktır. Eserin değeri, sizin beceriniz ve özverinizin derecesi ile oranlı olacaktır. Cumhuriyet, düşünce, bilim ve beden bakımından güçlü ve yüksek kişilikli koruyucular ister; yeni nesli bu nitelikte ve yetenekte yetiştirmek sizin elinizdedir. (25 Ağustos 1924’te Öğretmenler Birliği Kongresi’ne seslenişinden.) “Ulusları kurtaranlar, yalnız ve ancak öğretmenlerdir. (…) Onlardır ki bir toplumu gerçek ulus durumuna getirirler.(...) Ulus, ülke, Cumhuriyet sizden yüksek hizmet beklemektedir. Siz çalışmaya giriştikten sonradır ki en büyük yeteneği işe dönüştürmüş olacaksınız.” (14 Ekim 1925’te İzmir Erkek Öğretmen Okulu’ndaki konuşmasından.) Eğitim Bakanı İsmail Safa Özler’in 8 Mart 1923 tarihli genelgesinde, 3 maddelik “eğitimin amaçları” yer alıyor. Bunlar, **“(1)** Kuşakların ulusal varlıkları ile çatışmayan her düşünceye saygılı olarak yetiştirmek. **(2)** Okulların ülkeyi ekonomik tutsaklığa sokmayacak kafalar yetiştirmek. **(3)** Her şeyde güçlü ve azimli kuşaklar yetiştirmek”tir. Bu genelgede Mustafa Kemal’in “Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için bir süs, bir baskı aracı ya da uygar bir zevkten çok, maddi yaşamda başarıyı sağlayan uygulamalı ve yararlanılabilir bir duruma getirmektir.” sözü de öğretimin temel amacı olarak gösteriliyor. Böylece eğitim devrimi başlıyor. Eğitim Bakanı **Vasıf Çınar**’ın 8 Eylül 1924 tarihli genelgesinde **Eğitim ve öğretimin temel amaçları** daha ayrıntılı biçimde şöyle ortaya konuyor: **(1)** Eğitimi ulusal

temellere ve Batı uygarlığının yöntemlerine dayandırmak. **(2)** Okullarda insan ilişkileri, toplumsal yaşama kuralları, temizlik, düzen vb. konularda uygar ve örnek alınacak bir eğitim yapmak. **(3)** Çocukların, kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için özverili olma ülküsünü taşımalarını sağlamak. **(4)** Okullarda öğrencilere vicdan ve düşünce özgürlüğü ve bilinçli bir sorumluluk telkin etmek. **(5)** Öğretimi, uygulamalı ve işe yarar hale getirmek. **(6)** Okullarda öğrencilere bilim ve okuma zevki vermek. **(7)** Okullarda halka sağlığın değerini ve sağlıklı olmanın yollarını öğretmek. (**8**) Okullarda beden ve düşüncenin dengeli gelişimini sağlamak. **(9)** Okullarda toplumun ve ailenin gereksinimlerini dinleyip göz önünde tutmak. **(10)** Okullarda tutumluluk, yardımlaşma ve ekonomi düşünceleri vermek. **(11)** Okullarda çocuklarda özgür ve uygun bir disiplin oluşturmak. 1923 ve 1924 tarihli amaçlar, Cumhuriyetin başında belirlenmiş ve Mustafa Kemal'in bilgisi ve büyük olasılıkla talimatı ile hazırlanmış olması nedeniyle büyük önem taşıyor. **Mustafa Necati'**nin Eğitim Bakanlığı sırasında **Cumhuriyet eğitiminin ilkeleri** ise şöyle belirleniyor: "Türkiye'de herkesin ulusal ve dünyasal, çağdaş ve demokratik bir eğitim alması esastır. Eğitimin "milli" olmasından maksat, gençleri, yaşayan bütün kurumları, düşünce ve idealleriyle ulusal topluma uydurmaktır. Dünyasal sözcüğünden hedeflenen anlam, eğitimin "laik" olması, düşünceyi daraltan ve vicdan özgürlüğünü kıran her türlü dinsel etkiden uzak bulunması demektir. Çağdaş sözcüğü ile eğitimin yöntemler ve teknikler bakımından en yeni bilimsel kurallara göre sürdürülmesi; demokratiklik ile de eğitim ve öğretimin bütün olanaklarından kadın, erkek tüm ulus bireylerinin eşit derecede yararlanması; serveti, toplumdaki yeri ne olursa olsun her gencin yeteneği ve zekâsı derecesinde öğrenim görebilmesine hiçbir engelin konmaması düşünülmüştür. İlköğretimin milli, demokratik olması, kız erkek, zengin yoksul bütün ulus çocuklarının aynı biçimde eğitim görmesi, bu ilkenin gereğidir. Yine ilköğretimin mesleki eğilimlerden, dinsel etkilerden uzak tutulması, ilköğretim programına yabancı dil konulmaması da bu ilkeye dayanır." Bu **ulusal, laik, bilimsel ve demokratik eğitim**in yaşam bulması amacıyla 3 Mart 1924'te Öğretimi Birleştirme Yasası (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) kabul edildi. Bu yasayla eğitim, çağdaş yaşama uygun duruma getirildi. Bütün bilimsel kurumlar ve okullar, Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Yüksek din uzmanları yetiştirmek için bir İlahiyat Fakültesi; imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı okul açılmasına olanak sağlandı. Aynı tarihte

Şer'iye ve Evkaf Bakanlıkları ile halifelik de kaldırıldı. 30 Kasım 1925'te çıkarılan bir yasa ile tekkeler ve türbeler kapatıldı. Söz konusu yasalar, medreselerin varlığına da son vermiş oldu. Böylece eğitim, laiklik temeline oturtuldu. 1924–1927 yılları arasında, resmi okullardan başka kolejler ve öteki yabancı okullarda da dinsel simge ve öğretiler yasaklandı. Azınlık ve yabancı okullarına tarih, coğrafya, yurt bilgisi ile Türkçe dersleri konuldu. 1927'de Türkiye'de başka dinlerden insanların da bulunması nedeniyle ilköğretim ve ortaöğretimden din dersleri kaldırıldı. Laiklik, 5 Şubat 1937'de "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçıdır." tümcesiyle anlatılan 6 ilkeden biri olarak Anayasa'ya girdi. **Mustafa Necati'li Yıllar ve Sonrası:** Mustafa Necati (19 Aralık 1925–1 Ocak 1929), ölümü nedeniyle kısa süren Bakanlığı dönemine akıllara durgunluk verecek sayıda ve nitelikte yenileşmeler sığdırdı. Yapılan işlerin başta gelenleri şunlardır: Bakanlık örgütü yeniden düzenlendi. Bilim Kurulu (Heyet-i ilmiye) toplandı. 1926'da Genel Eğitim Yasası (Maarif-i Umumiye Kanunu) kabul edildi. Talim ve Terbiye Dairesi, Program Encümeni, Türk Dili Kurulu, Latin Harfleri Kurulu, Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu, Güzel Sanatlar Müdürlüğü, Binaları İnceleme Kurulu oluşturuldu. Müzeler üzerinde çalışıldı. Mustafa Necati'nin göreve gelişinden bir yıl kadar önce Türkiye'ye gelen ve eğitimimizle ilgili bir rapor hazırlayan Amerikalı eğitim düşünürü **John Dewey**'nin benimsenen görüşleri yönünde çok sayıda nitelikli işler gerçekleştirildi. Mustafa Kemal'in düşünce ve uygulamalarının heyecanla izlendiği Mustafa Necati döneminde de birçok yabancı uzman çağrıldı. Bunlardan kimilerine genel müdürlük bile verildi. Sorunların çözümünü hızlandırmak amacıyla oluşturulan 13 bölgede Maarif Eminlikleri kuruldu. Bakanlıkta kurulan Halk Eğitimi Birimi, Halk Dershaneleri'nde 64 000 kişinin halk eğitimi çalışmalarına katılımını sağladı. Bu dershaneler, yazı devriminden sonra Ulus Okulları (Millet Mektepleri) olarak çalıştı. Parasız yatılı öğrencilik ve karma eğitim yaygınlaştırıldı. Bakanlık, yazımını üstlendiği ders kitaplarının basımı için Devlet matbaasını geliştirdi. Öğretmenler için Eğitim Dergisi, Eğitim Bakanlığı Dergisi ve haftalık bir gazete çıkarıldı. Doğudan ve Batıdan çeviriler yapıldı. Avrupa'ya öğrenci ve öğretmen gönderildi. Doğuda 600 okulda kitaplık kuruldu. Dewey'nin raporundaki "Öğretmen nasıl olursa, okullar da öyle olur." yargısını paylaşan Mustafa Necati, öğretmenliğin saygın bir meslek haline gelmesi yolunda ilk sağlam adımları attı.

Öğretmenlere ciddi maaş zamları yapılmasını, ev ve yakacak tazminatı verilmesini, Devlet araçlarında yarım ücretle seyahat etme olanağını sağladı. Öğretmenlerin mesleksel yayın ve kitap gereksinimi ele alındı. Mustafa Necati'ye göre öğretmen, çabuk yıpranmamak, ihtiyarlamamak ve bezginlik getirmemek için, **okuttuğundan çok, okumak** zorundadır. Mustafa Necati, 1925 yılında Türkiye Öğretmenler Birliği Başkanlığına seçildi. Bunu Bakanlığının ilk yılında da sürdürdü. Öğretmenlerle yakından ilgilenerek onların gönlünde taht kurdu. Yılda üç bin öğretmen yetiştirmeyi, öğretmen okulunu iyileştirmeyi; ilkokul ve öğretmen okulu programını yeniden düzenlemeyi, öğretmen kadrosunu oluşturmayı; öğretmen okulunda bir uygulama sınıfı açmayı; hayvanat bahçesi, bitki bahçesi düzenlemeyi hedefledi. Onun döneminde açılan Gazi Orta Öğretmen Okulu ve **Gazi Eğitim Enstitüsü**, Mustafa Kemal'in de çok önemsediği bir kurumdu. Okul, 1929 yılında "ortaokullara öğretmen, ilköğretime denetmen yetiştirmek; araştırma ve incelemeler yaparak, dünyanın her yanındaki eğitim akımlarını, yöntemlerini izleyerek okullara yaymak amacıyla" ana binanın sınıflarında karma ve parasız yatılı olarak öğretime başladı. Mustafa Necati, Mustafa Kemal'in en büyük hedeflerinden biri olan, köylüyü cahillikten kurtarmak amacıyla çocuğun, köyden kopmadan gerekli bilgileri alıp bir an önce üretime dönmesi için üç yıllık köy okulları açmayı düşündü. Çıkarılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile 5 yıllık ilköğretmen okullarının yanı sıra, 3 yıllık **köy öğretmen okulları**nın açılması kabul edildi. 1927-1928 öğretim yılında Kayseri Zincirdere'de ve Denizli'de, köy yaşantısına uyum sağlayacak öğretmenler yetiştirmek üzere köy öğretmen okulları açıldı. Okulu bitirenlere köyde bir ev, bir de bahçe verilmesi kararlaştırıldı. 1940'ta kurulan köy enstitülerine model oluşturan bu okullardan Kayseri'deki 1932'de; Denizli'deki de 1933'te, Mustafa Necati'nin ani ölümüyle ilgisizlik yüzünden kapatıldı. Mustafa Necati, üretken, insan yeteneklerini geliştiren, yaşamsal bilgi ve beceriler kazandıran, çağdaş okulları hızla yaygınlaştırmak istiyordu. Ona göre eğitim, bireyi yaşama hazırlayan önemli bir araçtı. Orta dereceli okullar, öğrencilerin bir yandan us güçlerini işlerken bir yandan da **kişilik eğitimi**ni gerçekleştirmelidir. Eğitim söze dayanmamalıdır. Tüm öğretmenler araç gereç kullanmalı; öğrencilerini **araştırma**ya ya da makine başında çalışmaya yöneltmeli; **olaylar üzerinde düşündürme**li, **nasıl davranacağına kendisinin karar vermesi**ni sağlamalıdırlar. Eski okullar, ezberciliğe dayanmakta; iş

yeteneğini geliştirmemekte; düşünmeyi daraltmakta ve özgürlüğü sınırlamaktadır. Bugünün eğitimi, ulusal, çağdaş ve bilimsel olmalıdır; gençlerin toplumsal yeteneğini en yüksek düzeye çıkarmayı amaçlamalıdır. Dewey ve Mustafa Necati'nin ortak düşünceleri olan **eğitimin uzun süreli planlara dayandırılarak yürütülmesi,** çevrenin gereksinimlerine göre değişebilen programların uygulanması, öğretmenlerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesi ve nitelikli öğretmen yetiştirilmesi, bugünün de gereksinimleridir. Mustafa Kemal, l9 Ağustos 1928'de İstanbul'da Sarayburnu parkı gazinosunda halka Latin harflerinin kabul edileceğini açıkladıktan sonra diyor ki: "Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Bir ulusun, toplumun yüzde 10'u, 20'si okuma yazma bilir, yüzde 80'i, 90'ı bilmezse bu ayıptır; bundan, insan olanların utanması gerekir." Yeni Türk harflerinin habercisi olan bu konuşmadan sonra 1 Kasım 1928'de **Türk harfleri** kabul edilerek **yazı devrimi** gerçekleştirildi. Ocak 1929'dan sonra da Türk harfleriyle yazılmış kitaplar okutulmaya başlandı. 12 Kasım 1928'de çıkarılan bir yönetmelikle Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Başöğretmenliğinde **Ulus Okulları** (Millet Mektepleri) açıldı ve coşkulu bir okuma yazma seferberliği başlatıldı. Ulus Okulları'nda, 2.500.000 kişi okuma yazma öğrendi. Mustafa Necati, Mustafa Kemal'in temellendirmeye çalıştığı **halkçılık** ilkesi yolunda büyük adımlar attı. Ne yazık ki harf devriminin ve Ulus Okullarının sonuçlarını göremeden öldü. Bu ani ölüm, başta Mustafa Kemal olmak üzere herkesi, özellikle de öğretmenleri derinden üzdü . 1930'lu yıllarda **köy eğitim kursları, halkevleri, halk okuma odaları, sanat ve akşam sanat okulları** açıldı. Halkevlerinde, kapatıldıkları 1952 yılına kadar, çok verimli konuşma, söyleşi, forum, tartışma, panel, seminer ve bilgi şölenleri gerçekleştirildi; halk oyunları, müzik, tiyatro çalışmaları yapıldı. Mustafa Kemal, bu kez dil ve tarih konularına eğildi. 2 Ocak 1930'da dil konusunda diyor ki "Dilin ulusal ve zengin olması, ulusal duygunun gelişmesinde başlıca etkendir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil bilinçle işlensin. Ülkesini ve yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." Cumhuriyet aydınlanması ile kendi ortaçağımızdan köklü bir biçimde sıyrılmamız için gerçekleştirilen kültür devriminin ilk adımı **laik ve ulusal eğitim**; öbürleri de **yazı devrimi** ve **dil devrimi**dir. Dil, ülkenin kimliğini belirlemesi yanında kültürünün gelişimi ve aktarımında da temel etkendir. O nedenle alfabe

değişiminden sonra Mustafa Kemal, kendini tutku aşamasında **Türk tarihi**nin belgelerle ortaya çıkarılması ve Türk dilinin geliştirilmesi çalışmalarına verdi. Onun öncülüğü ile 1931'de **Türk Tarih Kurumu**; 1932'de **Türk Dil Kurumu** doğdu ve bu alanlarda çok yararlı çalışmalar yapıldı. 1933'te Darülfünun yerine İstanbul Üniversitesi kuruldu. Hitler rejiminden kaçan Yahudi kökenli Alman profesörlere burada görev verildi. Mesleki ve teknik öğretim de Rüştü Üzel'in devrim niteliğindeki özenli çalışmalarıyla bu yıllarda canlandırıldı. Uzel, **iş eğitimini mesleki eğitim alanına yerleştiren eğitimci**dir. 1950'de görevinden alınan bu önder, Tonguç'un köy enstitüleri için yaptığını mesleki eğitim için yapmıştır. 1929-1934 arası, "yitirilen yıllar ya da duraklama içinde oluşum yılları" olarak nitelendiriliyor. Cumhuriyetin kuruluşu üzerinden 13 yıl geçmiş; ancak, ülkenin pek çok köyüne hâlâ okul, eğitim ulaştırılamamıştır. **Eğitmen yetiştirmek**, bu eksiği gidermek amacıyla bulunan çarelerden biridir. Bu amaçla 11 Haziran 1937'de Atatürk'ün isteği ile "nüfusu öğretmen göndermeye elverişli olmayan küçük köylerin çocuklarına 3 yıllık eğitim vermek, tarımda köylülere rehberlik etmek" üzere **Köy Eğitmenleri Kanunu** çıkarıldı. Askerde onbaşı ve çavuş olanların alındığı 6 aylık kursu bitirenler, kendi köylerine eğitmen olarak atandı. Bu kurslarda 12 yılda 29'u kadın olmak üzere 8675 eğitmen yetişti. 1930'lu yıllarda, bütün köylerimizi okula ve öğretmene kavuşturma üzerinde sürekli kafa yoran bir kişi daha vardı. Bu kişi, 1935'te İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilen ve 1947 yılına dek o görevde kalan İsmail Hakkı Tonguç'tu. O, **köylerimizin eğitim yoluyla canlandırılması kuramı**nı geliştiren; bir süre sonra da bunu uygulamaya koyacak olan donanımlı bir eğitimciydi. Tonguç, Batı'da ve İsmail Mahir Efendi'den bu yana bizde eğitime ilişkin ortaya konulan kuramsal ve bilimsel veriler ile uygulamaları çok iyi bilmekteydi Bunlardan da esinlenerek **köy öğretmenlerine kazandırılması gereken nitelikler**i, 1935'te değerli Eğitim Bakanlarından **Saffet Arıkan**'a verdiği raporda şöyle sıraladı: **"(1)** Öğretmen adayları, çağdaş eğitimin verilerine göre yetiştirilmelidir. **(2)** Öğretmen adaylarının meslek bilgileri, iş ve üretim ilkelerine göre düzenlenmiş yeni ilkokul anlayışını temel almalıdır. **(3)** Öğretmen adayları, köy yaşamının bütün bölümleri ile içten ilgili olabilecek bir yaşamın içinde yetiştirilmelidir. **(4)** Öğretmen adayları, öğretmen olup göreve gittiklerinde halkın, çocukların ve gençlerin eğitimi ile ilgili olarak kendilerine devlet adına verilecek tüm yetkileri

kullanabilecek yeterliğe sahip kılınmalıdır. **(5)** Öğretmen adayları, eğitim tarihi ve çağdaş eğitimin verileri ışığında karşılaştıkları güncel eğitim sorunlarını araştırıp çözüm önerileri geliştirebilmelidirler. **(6)** Devlet, bu nitelikleri kazanan öğretmenlerin, meslek içinde yetiştirilmelerini, özlük sorunlarının çözümünü ve meslek güvencelerini sağlama ödevini de yerine getirmelidir." Tonguç'un aynı raporda belirttiği **köye yararlı eleman yetiştirme ilkeleri** ise özetle şunlardır: (**1)** Köy yaşamı, bir bütün olarak ele alınmalı; köy öğretmenleri çok yönlü eğitilirken köye yararlı başka elemanlar da yetiştirilmelidir. **(2)** Köye gönderilen yeni eleman, ideoloji ve psikoloji bakımından devletin kabul ettiği ortak değerleri benimsemiş olmalı, bunları halka benimsetebilmelidir. **(3)** Bu elemanları yetiştirecek eğitim kurumlarının öğrenci kaynağı, köyler olmalıdır. **(4)** Köye eleman yetiştirmek üzere açılacak kurumlar, üretici birer kurum olmalı; bu kurumlar, yaşayabilmesi için bütün araçları kendisi üretmelidir. **(5)** Bu kurumlar, öğrencilerini gerçek köy yaşamından uzun süre ayırmamalı; öğrenci daha okulu bitirmeden, köylerde stajyer sıfatıyla çalıştırılmalı; yaşamakta olan parasız yatılı okullarımızın, bir emek karşılığı olmaksızın öğrenciye sağladığı avantajlardan hiçbiri okullara sokulmamalıdır. **(6)** Bu kurumlardaki yönetim ve öğretmenliklerle belirli işlerin başına, ilgili görevi yapabileceği, deneyle anlaşılmış kimseler getirilmeli; okulu bilgi aktarıcılığına tutsak ettirmemelidir. **(7)** Cumhuriyet rejiminin hedefi olan köy ve kent arasında ideolojik birlik sağlanmalıdır. Bunun için kent çocuklarının yararlandığı tüm eğitim olanaklarından köylerdekiler de yararlandırılmalıdır Bu nitelik ve ilkeler, Tonguç'un kısa bir süre sonra kuruluşunu gerçekleştireceği **köy enstitüleri felsefesi**nin ve işleyiş düzeninin bir özeti gibidir. O güne kadar bu boyutta sistemleştirilip gerçekleştirilmiş bir eğitim uygulaması, dünyada görülmemiştir. Yalnızca **Pestalozzi** (1746-1827), bu modeli çağrıştıran bir eğitimi oldukça sınırlı boyutta uygulamaya koymuş; ancak o da başarıyla sürdürememiştir. **Atatürk**'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı; **Hasan Alı Yücel**'in Milli Eğitim Bakanı olduğunda (1939) İsmail Hakkı Tonguç, hâlâ İlköğretim Genel Müdürü'dür. Yücel, 8 yıllık Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Tonguç'la birlikte Türk ulusal eğitimine büyük katkılar sağlayacaktır. Deneyimli bir eğitimci oluşu, yazarlığı, şairliği, çalışkanlığı ve Atatürkçü düşünceye bağlılığı, onun ayırt edici özellikleridir. Yücel, köy enstitülerini tüm gücüyle destekledi. İlk **Maarif Şurası**, 1939'da onun Bakanlığı döneminde toplandı. **Tercüme Bürosu** kurularak 500

kadar **Batı ve Doğu klasiği** dilimize çevrilip yayımlandı. İslam Ansiklopedisi ve **Türk Ansiklopedisi** hazırlandı. Özerkliği de içeren Üniversite Kanunu çıkarıldı. O günlerde Türkiye'deki erkek nüfusun **yüzde 23,3'**ü; kadınların ise yalnızca **yüzde 8,2**'si okuma yazma bilmekteydi. Kent ve kasabalarda ilköğretim çağındaki çocukların yüzde 40'ı; köylerdekilerin ise yüzde 78'i okulsuzdu. İvedi olarak **20 bin öğretmen**e gereksinim vardı. Tonguç, 1939'da toplanan I. Eğitim Şurası kararları yönünde **köy enstitüleri tasarımı**nı, çağdaşlaşmış Türk köyünü ancak, köylünün yaşamına, çalışmasına katılmayı, köyün iş alanlarında yapıcı, yaratıcı sorumluluklar üstlenmeyi isteyen öğretmenin yaratacağı inancı ile uygulamaya koyma hazırlığına girişti. Bu inancının dayanaklarını *Köyde Eğitim* (1938) ve *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy* (1939) adlı kitaplarında ayrıntılı olarak anlattı. Tonguç'un köy enstitüleri düşüncesi, **Atatürkçü eğitim düşüncesinin yaşama geçirilmesi tasarımı**dır ve bunun diğer adı, çağdaş laik eğitimdir. Atatürk'ün eğitime ilişkin görüşlerinin özdeşi olan 8 Eylül 1924 tarihli "Eğitim ve öğretimin temel amaçları" ile "Cumhuriyet eğitiminin ilkeleri" incelendiğinde bu, açıkça görülüyor. İnönü de bu düşünsel uyum içinde yer aldı. Ona göre de **"İlköğretim davası, insan olmak, millet olmak davasıdır." Köy Enstitülerinin Kuruluşu:** 1937'de köy enstitülerinin ön denemesi niteliğindeki **köy öğretmen okulları**, 17 Nisan 1940'ta **Köy Enstitüleri Yasası**'nın kabul edilişinden sonra çok daha farklı ve yetkin bir yapı kazandırılarak köy enstitülerine dönüştürüldü. **Köy enstitülerinin amacı**, köy çocuklarına eğitim götürmek, köyü eğitim yoluyla canlandırmaktır. Yatılı olacak bu okullara, köy ilkokullarını bitiren kız ve erkek çocuklar, seçme sınavı ile alınacaktır. Buralarda yetişen ve 20 yıl köyde görev yapmayı üstlenen öğretmenler ve diğer elemanlar aracılığı ile köylü bilinçlendirildiğinde, köyde daha verimli üretim gerçekleştirilecek, köylü siyasal ve toplumsal haklarını öğrenecektir. Atatürk devrimleri köylerde de kök salacaktır. Sonuçta okul-köy bütünleşmesi sağlanacaktır. Bütün bunları; köyden çıkıp köye öğretmen olarak dönen ve köy yaşantısını yadırgamayan; köyü, köylüyü tanıyan, seven ve onları özlenen düzeye ulaştıracak bilgi, beceri ve davranışlarla donanmış olan **aydın önder öğretmen** gerçekleştirecektir. Bu amaçla Türkiye'nin 20 ayrı bölgesinde tarıma elverişli, devlete ait yeterli toprak belirlendi. Bu yerlerin, iki üç ilin bölge merkezi olmasına; ancak, il merkezlerinin olanaklarından yararlanamayacak uzaklıkta bulunmasına dikkat edildi.

Hava ve su bakımından sağlıklı; okul ve öğretmen durumu açısından ise geri yerler seçildi. Belirlenen bu yerlerde öğretmen, yönetici ve öğrenciler, el, kol emeği, alın teri ve beyinlerinin gücü ile bir yandan enstitüleri kurmaya, bir yandan da eğitime başladılar. Öğrenciler, öğretmenlerinin rehberliğinde zor koşullarla savaşımı öğrene öğrene, **köye benzeyen birer okul-köy** yarattılar. İlk yıllarda her enstitü, genel amaç ve ilkeler çerçevesinde kendi öğretim programını kendisi yaptı. Programın, gereksinimleri giderici ve birbirini tamamlayıcı; öğrencinin kişisel ve toplumsal yeteneklerini geliştirici olmasına; öğrencide iş, doğa, bitki ve hayvan sevgisi yaratacak özellikler taşımasına dikkat edildi. 19 Haziran 1942'de **Köy Okulları ve Köy Enstitüleri Teşkilat Yasası** çıkarıldı. Böylece köy enstitüleri ile köyler ve köy okulları arasında yasal bağlantı kurulmuş oldu. **Köy enstitülerine ve ilköğretime öğretmen, yönetici ve denetim elemanı yetiştirmek** üzere 1942-1943 öğretim yılında 3 yıllık **Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü** açıldı. Enstitünün, köy araştırmaları için de merkez olması amaçlandı. Enstitüde **8 bölüm** bulunuyordu. Bunlar; Güzel Sanatlar Kolu, Yapıcılık Kolu (Erkekler için), Maden İşleri Kolu (Erkekler için), Hayvan Bakımı Kolu (Erkekler için), Kümes Hayvancılığı Kolu (Kızlar için), Köy ve Ev Sanatları Kolu (Kızlar için), Tarla ve Bahçe Tarımı Kolu (Erkekler için), Tarımsal İşletme Kolu idi. Yüksek Köy Enstitüsü'nün öğrencileri, köy enstitülerinin son sınıf öğrencileri arasından seçiliyordu. 1945-1947 arasında Yüksek Köy Enstitüsü, **Köy Enstitüleri Dergisi'**ni yayımladı. Dergi, enstitülülerin hem okumalarına hem de yazmalarına olanak sağlıyordu. Deneme evresinden sonra 1943'te **Köy Enstitüleri Öğretim Programı** oluşturuldu. Program, haftada 114 saatlik kültür derslerini; 58 saatlik teknik dersler ve çalışmaları; 58 saatlik de tarım dersleri ve çalışmalarını içeriyordu. Programda yer alan konular, yaşamla doğrudan bağlantılı; öğrenim sürecinde zengin uyarı ve dürtü olanakları sağlayan, öğrencileri özgür düşünme ve davranmaya, sorumluluk geliştirici deneyimler edinmeye yöneltici nitelikteydi. 1944 yılında enstitü mezunu öğretmenler köye dönmeye başladılar. Köylerde bir yandan okul binaları, öğretmen evleri yapılıyor, bir yandan da öğretmenin geçimi ve okul uygulama bahçesi için toprak sağlanıyordu. Enstitü çıkışlı öğretmenler, köylere canlı, cansız öğretim araçları ve kitaplarıyla dönüyorlardı. Okul içi ve okul dışı işleri birlikte yürütmeye başlamışlardı. Deney ve gelişim evresi olan ilk 9 öğretim yılında az miktarda bir devlet katkısı ile **723 binalı 20**

enstitü kuruldu. Öğrenci sayısı 15529'a; mezun olan öğretmen sayısı 5525'e çıktı. 521 köy sağlık memuru yetiştirildi. Tarım alanında ve teknik alanda çokça ürün elde edildi; araç gereç yapıldı. Bağ, bahçe, fidanlık, sebzelik oluşturuldu. Akşam okulları, gündüzlü, yatılı bölge okulları, bölge meslek kursları ile ele alınan **halk eğitimi** çalışmaları hızlandırıldı. Köy enstitülerinin 1940-1946 yılları arasındaki yasalaşma, örgütlenme ve gelişim evresi, çağdaş eğitim ilkelerini daha da ileri aşamalara götüren uygulamalarıyla yurt içinde ve yurt dışında hem ün kazandı; hem de en ağır saldırılara uğradı. **Köy Enstitülerinde Uygulanan Eğitimin Dayandığı Temel İlkeler:** Bunlar, şöyle belirlenebilir**: (1) Bütünsellik.** Enstitülerde öğretmen, köyde **okul içi ve okul dışı eğitim** çalışmalarını bütünsel bir anlayışla yürütecek biçimde yetiştiriliyordu. Enstitülü öğretmen, köyde okul dışı okuma yazma, yurttaşlık bilgileri, iş ve meslek becerileri eğitimini de gerçekleştirerek **köyü kendi dinamikleriyle içten canlandırmak** amacıyla çaba gösteriyordu. Enstitü öğrencilerinin konuları severek, ilgiyle öğrenmelerini sağlamak için kültür, teknik ve tarım derslerinin kendi konuları arasında olduğu gibi bu üç alanın konuları arasında da bağlantı kuruluyordu. Örneğin, fizik dersleri, enstitünün elektrik ve su tesisatının yapımı; tarım dersi, toprağın gübrelenmesi, yağ, peynir yapımı, hayvan sağlığı konuları ile ilişkilendirilerek işleniyordu. Matematik dersindeki ölçme işlemleri, çizimler, işlikte yapılan işlerde kullanılıyordu. Kullanılan rakamlar, okulun döner sermayesi, okul kooperatifi ve köy gerçekleriyle ilişkilendiriliyordu. Konular, öğrencilerin yakın çevrelerinden seçilerek, kültür dersleri de işlevsel hale getiriliyordu. **2) Planlılık.** Köy enstitülerinin bütün uygulamaları en ince ayrıntısına kadar planlanıyordu. Tonguç, köyde eğitim için 1935-1955 arasını kapsayan bir planlama yapmıştı. 1940 yılının Nisanında Köy Enstitüleri Yasası görüşülürken Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, 1957'de bütün köylerin okula ve öğretmene kavuşturulacağını duyurdu. 1942 tarihli Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası'yla köy enstitüsü müdürlüklerine kendi kesimlerindeki illere bağlı köylerin eğitim sorunlarının taranıp çözüm planlarının yapılması görevi verilmişti. Buna göre öğretmen köye gitmeden, köyün okulu, öğretmenevi yapılmış olacak, köyün gereksinimleri belirlenecekti. Bu amaçla görevliler, inceleyecekleri köyde üç gün, üç gece kalmak zorundaydılar. **(3) Karma, Yatılı Eğitim.** Türkiye'de yatılı bir okulda karma eğitim ilk kez köy enstitülerinde uygulamaya konuldu. O güne dek ilkokuldan sonra okutulmayan köylü

kızlar, az sayıda da olsa enstitülere alınmaya başlandı. Köydeki bir arada yaşamın bir adım daha ilerisinde, kızlara bu okullarda yönetim ve önderlik rolleri verildi. Toplumsal ve eğitsel açıdan da yararlı olan karma eğitim, çağdaş, laik eğitimin; yatılılık da pozitif ayrımcılığın gereği idi. **(4) Çok Yönlü, Üretken, Demokratik ve Laik Eğitim.** İnsanın birden çok ilgisi, yeteneği ve gereksinimi vardır. Yeteneklerini geliştirme, her insanın hakkıdır. Köy enstitülerinde, bu bilinçle öğrenirken üretme, üretirken öğrenme ilkesine uygun olarak, bilimsel temellere dayalı ve öğrencinin kişiliğini bütün yönleriyle geliştiren **iş eğitimi** uygulanıyordu. İş eğitimi, Batılı eğitimcilerin geliştirdiği iş ilkesinden çok farklıydı. İş okullarında öğrenci, yalnızca bütçe yetersizliği nedeniyle üretim yapmıyordu. Aynı zamanda **değer yaratma**nın, **yaratılan değeri hakça paylaşma**nın; yediğini, giydiğini hak etmenin onurunu taşımak için üretiyordu. Medresenin olumsuz mirası **ezbercilik,** ülkemizde ilk kez tam olarak köy enstitülerinde eğitimin dışına atıldı ve yerine, bugün **etkin öğrenme** ya da öğrenci odaklı eğitim denilen yöntemle öğrenmeyi öğrenme geçmiş oldu. Öğrenciler, işlerine yarayan araçları yapmayı öğrenmekle, ileride kendi başına kaldıklarında gereksinim duyacakları bir konuyu, bir işi yapabilme yeteneğini kazanmış oluyorlardı. Bunun da ötesinde **düşünmeyi, üretmeyi ve yaratmayı seven bir insan** haline geliyorlardı. Etkin öğrenimde öğrenci, derste öğretmeninin yol göstericiliğinde küme ile birlikte ya da tek başına, temel gereksinimlerine ve gelişim gereksinimlerine dayanan öğrenme konusunu ele alıp planlıyordu. Bilimsel bilgi denilen aracı nereden, nasıl edineceğini; nerede, nasıl kullanacağını; parçaları birbirine nasıl bağlayacağını; eksik ya da yanlış yaptığında işe yeniden nasıl başlayacağını kavrıyordu. Çalışma sırasında gerektikçe **sorular** ortaya atıyor; bunları arkadaşları ve öğretmeniyle tartışıyor; yanıtların doğru olup olmadığını denetliyordu. Öğretmeninin anlattıklarını, ders kitaplarında okuduklarını da **eleştirel bir yaklaşım**la değerlendiriyordu. Öğrendiklerini izleyicilere sunuyor ya da uyguluyordu. **Yalman,** *Yarının Türkiye'sine Seyahat'*inde diyor ki *"(…)Enstitüde "ders vermek" diye bir şey yoktur. Öğretmen, uzun boylu anlatmalarla kitaplarda yazılan şeyleri yinelemez. Anlatılanı esneyerek dinlemek ve zil çalmasını beklemek, sonra başka bir derse koşmak yolundaki sistem, ortadan kaldırılmış, yok edilmiştir. (…) Bazen ders zamanı, gezi ile geçer. Örneğin, bir sınıf, coğrafya öğretmenleriyle birlikte Hatay'a gezi yapmıştır. Ülkenin iklim farklarını, durumlarını, şartlarını gözleriyle*

görmüşlerdir. Diğer bir sınıf tarih öğretmeniyle İstanbul ve Trakya'ya geziye çıkmış, ders haftalarından birini yollarda ve tarihsel anıtlar arasında geçirmiştir." Bu yaklaşımlarıyla enstitülüler, tam da Atatürk'ün istediği gibi "bilgiyi insan için bir süs, bir baskı aracı ya da uygar bir zevkten çok, maddi yaşamda başarıyı sağlayan uygulamalı ve yararlanılabilir duruma" getiriyorlardı. Ezberlenen bilgilerle derslik, yemekhane, yatakhane binası yapılamazdı; buraları yaşanası yerler haline getirme; bahçede, tarlada bölgeye uygun sebze, meyve üretme, köyde kullanılacak üretim yöntem ve tekniklerini öğrenme, üretim araçları yapma gerçekleştirilemezdi. Bu okullarda **ahlak eğitimi** de üretime dayalı bir eğitim yaşamının içinde kazandırılıyordu. Ahlaklılık, ulusal gelire katkıda bulunma, üretileni hakça paylaşma, içinde yaşanılan yerleri kendi eliyle yapma, temiz tutma, özenle kullanma; çevreyi ağaçlandırma, çiçeklendirme, koruma; dayanışma, yardıma gereksinimi olanlara yardım elini uzatma, ulusal ve tarihsel değerleri koruma, ulusunu sevme, yurdunu koruyup güzelleştirme düşünce ve davranışlarıyla yansıtılıyordu. Enstitülerde uygulanan bu nitelikteki eğitimle kul yurttaşa dönüştürülüyor; **din ve inanç özgürlüğü** kadar da **dinden inançtan özgür olma özgürlüğü** demek olan çağdaş, laik insan yetiştiriliyordu. **(5) Teknolojiden Yararlanma.** Enstitülerde en gelişmiş teknolojiyi kullanma hedeflenmişti. 24.06.1940 tarihli Bakanlık genelgesiyle öğrencilere bisiklet, motosiklet, otomobil, su motoru gibi araçların kullanılmasının öğretilmesi; 1942'de de elektriğe ve motora ait bilgilerin köy enstitülerinde temellendirilmesi istenmiştir. **(6) Demokratik Eğitimden Kaynaklanan Geliştirici Disiplin Uygulama.** Köy enstitülerinin temel ilkelerinden biri olan demokratik eğitim, siyasal erkin sağladığı özgürlük, eşitlik ve **güvence** ile yaşama olanağı buluyordu. Demokratik eğitimin kanıtı, kendisine tanınan özgürlük, eşitlik ve güvence içinde **bireyin kişilik geliştirmesine gösterilen saygı**dır. Köy enstitülü öğrenciler bu saygıyı görerek eğitiliyorlardı. Örneğin, herkes aynı kazanda pişen yemeği, aynı kaplardan yararlanarak aynı yemekhanede yiyordu. Köy enstitülerinde işlerin büyük çoğunluğunu **yönetici, öğretmen** ve öğrenci üçlüsü birlikte gerçekleştiriyordu. Ambardan erzak çıkarma da içinde olmak üzere, her bölümün işleri, öğretmen ve yöneticilerle nöbetçi öğrencilerin ve öğrenci başkanının gözetiminde yapılıyordu. Öğrenci başkanı, görevinin bitiminde, cumartesi günü bayrak töreninde çalışma raporunu sunuyor; öğrenciler, olumlu, olumsuz eleştirilerini yaptıktan

sonra yeni başkanı seçiyorlardı. Yemekhane, çamaşırlık, fırın, revir, yatakhane gibi görev alanlarının başkanları ve nöbetçileri, öğrenci başkanına; o da eğitim başına bağlı olarak çalışıyorlardı. Eğitsel kol başkanları ve üyeleri de aynı anlayışla etkinliklerini sürdürüyorlardı. Öğrenciler, seçim sonucu ya da dönüşümlü olarak üstlendikleri bu görevleri yaptıkça özgüvenlerini ve **özsaygı**larını güçlendiriyorlardı. Köy enstitülerinde düzen, gerekliliği öğrenciye açıklanan ve benimsetilen kurallara, yasaklara uymaya dayalı **geliştirici disiplin**le sağlanıyordu. Öğrenci, bu özyönetimle özdenetim gücü de kazanmış oluyordu. Bu disiplin anlayışında **cezadan çok ödül** verildiği için çok olumlu sonuçlar alınıyordu. Dayağa, baskıya dayalı eğitimin, ya ikiyüzlü, sinsi, pısırık, önderlik yeteneği yok edilmiş ya da saygısız, dik başlı, saldırgan tipler ürettiği bilinmekteydi. Yalman'ın da gözlemlediği gibi “Enstitüde disiplinin zorbacası yok; en ahenklisi, gönüllerden en kopanı vardır.” Böylece eğitim, çocuğun doğasına uygun bir değişim ve özgürce çok yönlü gelişim üzerine yapılandırılmıştı. Köy enstitülerinde yıllarca öğretmenlik ve müdürlük yapmış olan Rauf İnan, konuyla ilişkili olarak şunları yazmıştır: “Çocuk ve gencin hakkı olan bir özelliği de çevresinde neşe ile birlikte güler yüz, içtenlik ve tatlı dil bulmak, onu yaşamak gereksiniminde olmasıdır. Çocuk, genç, ancak böyle bir hava içinde toplumsallaşabilir; çevresine, topluma ilgisini artırır, ilgi alanını genişletir. Oysa geleneksel okulun yaşamı, işlevi, tüm koşulları, çocuğun ve gencin doğasına aykırıdır.” **(7) Geliştirici Ölçme ve Değerlendirme ile Yöneltme**. Köy enstitüleri sisteminde her insan bir değer olarak görüldüğü için ölçme ve değerlendirme ile başarısız öğrencileri eleme değil; bireyin bilgi ve becerilerini kullanarak iş yapabilme gücünü belirleme, daha neler yapması gerektiğini ortaya koyma amaçlanmaktaydı. Bireyi kendine özgü ilgi ve yeteneklerini geliştirerek uygun bir işe ya da **mesleğe yöneltmek** ve onun o alanda istediği kadar yetkinleşmesine olanak tanımak, çağdaş eğitimde temel ilkedir. Köy enstitüleri Yasası'nın 1. maddesinde “Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere…” diye başlayan tümce de öğretmen olma yeteneği gösteremeyenlerin, bu kurumlarda eğitimin dışına atılmayacağını vurgulamaktadır. Köy enstitülerine alınan öğrencilerden öğretmen olamayanlar, yeteneklerine göre, köyün gereksindiği sağlık memuru, ebe, tarım elemanı, demirci, duvarcı, marangoz olarak yaşamlarını sürdüreceklerdi. Eğitim yoluyla köyü canlandırmayı, çağdaş, laik,

demokratik bir eğitim uygulamayı amaçlamış olsalar da enstitülerin bireyi, meslek ilgisinin yerleşik duruma geldiği 15 yaşından çok önce ve sınırlı mesleklere yöneltmesi, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ilgili maddeleriyle bağdaşmıyor. Ancak, o günlerde baba mesleği dışında, kentte işçi olabilmekten başka bir olanağı bulunmayan; birçokları ilkokulu bile okuyamayan çocuklar için köy enstitüsü, "bulunmaz bir nimet"ti. Eğer kapatılmasalardı, kısa bir süre sonra her öğrenciye ilgi ve yeteneğine uygun, istediği mesleğe yönelme kapısı da aralanacaktı. **(8) Ulusal ve Evrensel Kültürü Benimsetme.** Köy Enstitüleri Yasası'nın 10. maddesinin b fıkrası, köy enstitüsü çıkışlı öğretmene köy halkının kültürünü yükseltmek, onları toplumsal yaşam bakımından çağın koşullarına ve gereklerine göre yetiştirmek, köy kültürünün olumlu değerlerini güçlendirip yaymak için gereken önlemleri alma görevini de vermiş bulunuyordu. Yetişkin kişinin topluma yönelik eksikliklerini, **sürekli eğitim** gereksinimini gideren **halk eğitimi**, daha önce Ulus okulları ve halkevleri ile karşılanmaya çalışılırken, şimdi bu hizmet, eğitmenden ve köy öğretmeninden de beklenmeye başlanmıştı. Enstitülerde yerel ve ulusal değerlerin tanınması, içselleştirilmesi ve geliştirilmesinden yola çıkılarak evrensel kültüre ulaşılması amaçlanmıştı. Bunun için fen, tabiat ve toplumsal bilgilerin birbiriyle sıkı ilişkileri kavratılmaya çalışılıyordu. Kültürü, yalnızca genel bilgilerin oluşturmadığı; tarımla ve teknik alanlarla ilgili bilgi ve becerilerin de kültürün öğeleri olduğu öğretiliyordu. Yayınların izlenmesi, **Türk ve dünya klasikleri**nin okunması yoluyla da evrensel kültürü özümsemeye doğru bir açılım gerçekleştiriliyordu. **Okuma alışkanlığı**, köy enstitülerinde kişilik gelişimini oluşturan önemli etkenlerden biri olarak algılanıyordu. Enstitü kitaplıklarında binlerce cilt kitap vardı. Yayımlanan Türk ve dünya klasikleri, öncelikle köy enstitülerinin kitaplıklarına ulaştırılıyordu. Her öğrencinin **yılda 24 kitap okuma zorunluğu** vardı. Her gün bir saat, okumaya ayrılmıştı. Enstitülerde 90-100 öğrencinin aynı anda kitap, gazete, dergi okuyabileceği okuma salonları bulunmaktaydı. Okuma salonunda, Türkiye'de yayımlanan bütün gazeteler ve birçok dergi, her gün okuyucusunu beklemekteydi. Öğrencilerin diğer enstitülere, kentlere yaptıkları geziler ve oralarda yaptıkları tarihsel ve kültürel incelemeler de kültürde yerelden (köyden) evrensele (kente, dünyaya) doğru gelişimlerinde etken olmaktaydı. **Toplu eğlenceler**, toplumsal-kültürel değeri nedeniyle enstitülerin önemle üzerinde durduğu bir başka

etkinlikti. Toplu eğlencelere hem okullarda sıklıkla yer veriliyor hem de bunların en doğru biçimleriyle halka götürülmesine çaba gösteriliyordu. Örneğin halk oyunlarımızdan ağırlamayı, zeybekleri, halayları, horonları enstitülerde yüzlerce öğrenci, el ele, kol kola oynuyor, korolarda halk türkülerini söylüyorlardı. Tonguç, enstitü müdürlerine gönderdiği mektuplardan birinde yöneticilere şunları anımsatmıştır: *"Köy enstitülerinde çalışma kadar boş zamanları iyi ve eğlenceli geçirme konusu da önemlidir. (…) Her enstitüde başta radyo olmak üzere gramofon, mandolin, ağız armoniği, akordeon, davul, zurna, kaval gibi müzik aletlerinin bulunması şarttır. (…) Nöbetçi öğrenci kümeleri işlerini bitirince ya da bir işten serbest kalan öğrenci kümeleri, tek tek çocuklar, enstitü binasının içinde, dışında, tarla kenarlarında, bahçede, ahırda, yollarda gelip gitmelerde müzik aleti çalmakta ya da şarkı, türkü söylemekte tamamen serbest bırakılmalıdır."* **(9) Köyün Ekonomik Yaşamını Geliştirme.** Enstitü çıkışlı öğretmenin bir görevi de köyün ekonomik yaşamını geliştirmekti. Bu amaçla öğretmen, tarımda, zanaatlarda ve teknik alanda örnek işler yaparak iş yaşamını canlandırmada köylüye yardım etmesi isteniyordu. Köy okulları, bölge okulları ve köy enstitüleri arasında bu konuda işbirliği yapılması gerekiyordu. Ancak, yasa gereği öğretmene verilmesi gereken toprak, üretim araçları, tohum, çift ve öğretmenin okul işliğinde kullanacağı araçların gönderilmesinde aksamalar oldu. Aksama olmasa da öğretmenler, tarımsal ve zanaatsal çalışmaları çok az hayata geçirebildi. Öğretmene köyde toprak sağlamak sorun yarattı. Hayvan bakımı ve beslenmesi konusunda da zorluklar yaşandı. Öğretmenin enstitü ile iletişimi istenildiği gibi gerçekştirilemedi. 18-20 yaşındaki genç öğretmen, omuzlarına yüklenen bu denli ağır yükü kaldırmakta zorlandı. Öyle de olsa köy enstitüleri, 20. yüzyılın ikinci çeyreğine damgasını vuran **Summerhill Okulu**'nda (Neill, 1978) gerçekleştirilen **eğitim mucizesi**ni de çok aşan yenilikleri uygulamaya koymuş ve bunları büyük ölçüde başarmıştır. Enstitü çıkışlı öğretmenlerin, üstlendikleri sorumluluğu, her şeye karşın, yüce bir yurtseverlik ve ulusseverlik bilinci ile yerine getirdiklerine Türkiye ile birlikte dünya tanık olmuştur. Unutmamak gerekir ki enstitülerin gerçek tarihi yalnızca altı yıl kadar sürmüştür. **Köy Enstitülerinin Kapatılışından Sonra Türkiye'de Eğitimin Durumu:** Köy Enstitülüler, iyi bir yurttaşın da özelliği olan "el etek öpmeyen, başı dik aydın" olarak yetişiyorlardı. Ne ki toplumda bu tutum, henüz gerektiği

kadar yaygın değildi. İşin çarpıcı yanlarından biri de tek partili bir dönemde, köy enstitülerinde çoğulcu demokratik eğitime izin verilmiş olmasıydı. Ülkede, gerektiğinde enstitülerin arkasında durabilecek **demokratik kitle örgütleri, sivil toplum örgütleri** de yoktu. İleri bir eğitim reformu, **altyapı reformları**yla birlikte yürütülmediğinde, engellenmesi kaçınılmazdı. Eğitim, toplumsal gelişimin bir parçası olduğu için, öbür parçaları ortaçağda kalan bir toplumda yapılan eğitim reformunun engellenmesi doğaldı. Köy Enstitüleri, işte bu gerçeklere karşın kuruldu; beklenenden çok fazla olumlu sonuçlar verdi ve toplumsal yapının değişimini istemeyen egemen güçlerin işbirliği ile kapatıldı. **Kapatılma süreci** şöyle gelişti: Çok partili yaşama geçildikten sonra, Cumhuriyetin kuruluşu sırasında sinen dinciler ortaya çıkmaya başladıar. 1944'te sindirilen aşırı milliyetçi hareket, yeniden canlandı. Toprak ağaları güç kazandılar. Yabancılarla Türkiye aleyhine ikili anlaşmalar imzalandı. Yeni kurulan ve büyük toprak sahiplerine dayanan Demokrat Parti, önündeki en güçlü engellerden biri olarak, köy enstitülerinin yetiştirdiği aydınlanmacı öğretmenleri gördü. Cumhuriyet Halk Partisi, iktidarı yitirme kaygısıyla Cumhuriyet devrimlerinden ödün vermeye başladı. Okullara yeniden din dersi konuldu. Din görevlisi yetiştirecek imam hatip kursları ve İlahiyat Fakültesi açıldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1946'da Hasan Ali Yücel'i görevden aldı; yerine Reşat Şemsettin Sirer'i getirdi. Tonguç'un deyişiyle "Köy Enstitülerinin kalbi" olan Yüksek Köy Enstitüsü, daha 213 mezun verebilmişken 27 Kasım 1947'de kapatıldı. Aynı yıl, köy enstitülerinin programında ve yönetmeliklerinde değişiklik yapıldı. Büyük ölçüde eski öğretmen okulu geleneğine dönüldü. Sirer, Tonguç'u görevden alarak kadrosunu dağıttı. Öğretmen adaylarına tarım ve teknik alanda verilen ek dallar kaldırıldı. Okuma etkinlikleri kısıtlandı ve okuma saatlerine son verildi. Enstitülere yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlatıldı. Buralarda komünistlik eğitimi yapıldığı, karma eğitim nedeniyle öğrencilerin ahlaka aykırı ilişkilerde bulunduğu, ulusal duyguların köreltildiği, yolsuzluk yapıldığı biçimindeki yalanlar yayıldı. 1948'de eğitmen kursları kapatıldı. Öğrenci sayısı 15529'dan 12809'a kadar düştü. Karma eğitime son verilerek kız öğrenciler Kızılçullu ve Beşikdüzü köy enstitülerinde toplandı ve bu nedenle kız öğrenci sayısı da düştü. 1951'de sağlık kolu kapatıldı. Bu okullara, geleneksel okuldan yana müdür ve öğretmenler atanmaya başlandı. Bunların bir bölümü, solla, komünizmle ilgili yazı, kitap, dergi aramaya

girişti; bulamayınca da yoktan var etme yollarına başvurdular. O yaşam dolu kurumlarda da **dört duvar arasına, karatahtaya, kitap sayfalarına dönüş** başladı 1940-1946 evresini 1950'ye dek süren değişiklik evresi izledi. Bu arada sayıları 21'e çıkan enstitülerin temposu ağırlaştırıldı. Köy okullarının toprakla, üretim araçlarıyla donatılmasından vazgeçildi; verilenler de geri alındı. Atamalarda değişiklik yapıldı. Enstitülerin köylerle ve öğretmenlerle ilişkileri zayıflatıldı. 27 Ocak 1954'te çıkarılan bir yasayla köy enstitüleri, 6 yıla çıkarılarak **ilk öğretmen okulu**na dönüştürüldü. Bu okullara yüzde 25 oranında kent çocukları da alınmaya başlandı. İlköğretmen okullarında 1960'tan sonra karma eğitime geçildi. Milli Eğitim Temel Yasası uyarınca 1974'te bu okullar, öğretmen lisesine dönüştürüldü; ilkokul öğretmeni, önce iki yıllık, sonra üç yıllık **eğitim enstitüleri**nde; daha sonra ise **eğitim fakülteleri**nde yetiştirilmeye başlandı. Ülkemizin aydınlanmaya en çok gereksinimi olan kesiminde uygulanan bu özgün, çağdaş eğitimin yankıları, aradan yarım yüzyıl geçmesine karşın, ülkemizde ve dünyada artarak sürüyor. Çünkü enstitü çıkışlı öğretmenler, sonraki yıllarda başta eğitim alanı olmak üzere yöneldikleri bilim, sanat, edebiyat, hukuk, yönetim, siyaset gibi pek çok alanda başarılı çalışmalar gerçekleştirdiler. Halkın yaşayışını, sorunlarını, dilinin söyleyiş yetkinliğini yazınımıza o kapsam ve derinlikte ilk kez, köyün içinden çıkan öğretmen şair ve yazarlar ortaya koydular. Daha öğrenciliklerinde Köy Enstitüsü Dergisi'nde yazmaya başlayan yüzlerce gençten birçoğu, sonraki yıllarda da kalemi ellerinden bırakmadılar. Her türden, çok değerli yapıtlar vererek haklı bir üne kavuştular. Mahmut Makal, Mehmet Başaran, Talip Apaydın, Dursun Akçam, Yusuf Ziya Bahadınlı, Behzat Ay, Emin Özdemir ve daha yüzlercesi, ülkemizin yüz akı oldular. Ülkemizde dogmaların yerine insan aklının ve bilimsel düşüncenin egemen kılınışı, Batı'dakinin benzeri bir süreç yaşanmadan, Atatürk devrimleriyle gerçekleştirildiği için karşı güçler, başından beri toplumsal yaşamımızı din temeline ve dogmalara dayandırma savaşımlarını sürdürüyorlar. İmam hatip okulları, bir meslek okulu olduğu halde işlevsel boyutuyla temel eğitimin yerine konulmaya çalışılıyor. Kızlar, imam hatip olamadıkları halde bu okullara gidiyorlar. İmam hatip okullarını bitirenlere Milli Eğitim Bakanlığı eliyle yüksek eğitimin her dalının açılması için türlü zorlamalara başvuruluyor. İlköğretimde okutulan zorunlu din dersleri, "din kültürü ve ahlak bilgisi" adını taşımasına karşın, bu derste yalnızca Sünni İslam dininin inanç ve

ibadetinin eğitimi yapılıyor. Kimi okullarda öğrencilerin topluca namaza götürüldüğü, mescit açıldığı zaman zaman basına yansıyor. Bunlar, yetkililerce "öğrencilerin istekleri", "münferit olaylar" diye niteleniyor. Bu konuda ilgilileri uyaranlar da dinci kesimce dinsizlikle suçlanıyor. "Dinsiz olmak, cezası çok ağır bir suç" olarak görülüyor. İşte bu nedenlerle laikliğin, eğitimin zorunlu temel değerler dizisinin başındaki yerinin iyi korunması gerekiyor. Köy enstitüleri, medrese eğitimini çıkmaza sokan aktarmacılığı ve yetke (otorite) bağımlılığını eğitimimizden tümüyle silmeye başlamışken, bu atılımın önü kesilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitimi yeniden çıkmaza sokulmuş; yeniden **kendini, yaşamı gerektiği gibi tanımayan, kişiliğini bütünüyle geliştiremeyen; doğruluğu, yanlışlığı üzerinde düşünmeye izin verilmeden öğretilen yüzeysel bilgileri ezberleyen tüketiciler** yetiştirilmeye başlanmıştır. Bugün öğrencilerin büyük çoğunluğu sınıf geçme, sınav kazanma dışında hemen hiçbir yaşamsal sorununu çözmeyen, öğrenme isteğini öldüren bilgilerin taşıyıcılığını yapıyor. Bu uygulama ne 1973 tarihli Milli Eğitim Temel Yasası'nda yer alan **Milli Eğitimin temel ilkeleri**ne uygundur ne de bununla **Türk Milli Eğitiminin genel amaçları** gerçekleştirilebiliyor. Bugün Milli Eğitimle ilgili Anayasa ve yasa maddeleri, öğretim programlarındaki, uzmanlarca belirlenen çağdaş eğitimin amaç ve ilkeleri, çoğu kez olduğu yerde duruyor; sınıflarda ise anaokulundan yüksek öğrenime dek, çoğu kez onlarla ilgisiz, bilim dışı, çağ dışı uygulamalar sürdürülüyor. Arada bir yapılan eğitimi yenileştirme çalışmalarına ise **nitelikli öğretmen yetiştirme** işiyle başlamak gerekirken, bu iş, 1 haftalık, 15 günlük yetersiz sürelere sıkıştırılarak öğretim programlarını değiştirme, ders saatlerinin sayısını azaltma-çoğaltma, yeni ders kitapları yazdırma gibi işlerle oyalanılıyor. Bu yetersiz ve çarpık uygulamalarla eğitimde gözle görülür bir iyileşme sağlanamadığı için de binlerce çocuk ve genç, üniversite sınavlarında sıfır puan alıyor. *Bkz.* **eğitim; eğitim tarihi.**

türoluşsal ilke (phylogenetic principle) İnsanın embriyodan erişkinliğe dek organik ve toplumsal evrimin bütün evrelerini yinelediği görüşü. **Freud**, bu görüşü psikanalizde ağırlıklı olarak kullandı. Örneğin, erkek çocuğun Oedipus karmaşasıyla ve buna bağlı olarak babasına duyduğu nefret gereği, onu ortadan kaldırma isteği ile, evrimsel açıdan insanlığın, ilk babayı öldürdüğü ilkellik dönemini yinelediğine inanmıştır. *Bkz.* **evrimsel yineleme kuramı.**

U

ucu açık soru (open-ended question) Yanıtı önceden belirlenmemiş olan; kişisel düşünce ve görüşlerin açıklanmasına olanak sağlayan; ancak kimi durumlarda açıklamanın uzunluğuna sınır konulan soru türü; ***açık uçlu soru.***

uçak fobisi *Bkz.* uçak korkusu.

uçak korkusu (aeroacrophobia) Uçağa binmekten, uçak yolculuğu yapmaktan panik derecesinde korkma; ***uçak fobisi.***

uç düğme (terminal buton) **Sinir hücreleri**nde, **akson**un uç bölümünde bulunan ve sinir iletici maddeler taşıyan şişkin, düğme biçimindeki yapılar. *Bkz.* **sinir sistemi.**

uç organ (end organ) Deri, kas, doku, mukoza zarı ve benzeri çevresel dokulardaki sinir ucunu oluşturan özel yapı.

UFO (Unidentified Flying Object) Tanımlanmamış uçan nesneler. **Jung'a göre**, yaşayan bir **mit**; bilinçdışı ilk örneğin bir ürünü; **içgüdü**ye dayanan ve basit, yuvarlak biçimi benliğin ilk örneğini temsil eden ve bu nedenle çağımızdaki ruhsal bölünmüşlüğü ödünlemeye en uygun istemsiz yansıtmalar." *Bkz.* **mandala.**

ufuk (horizon) **1. Algı psikolojisinde** algılanabilirlik aralığı. **2.** Kolaylıkla fark edilebilir bir ölçütle ya da özellikle belirlenen bir bölgesel kültürel dönem ya da kültürel gelişim düzeyi.

uğraş sağaltımı *Bkz.* uğraş tedavisi.

uğraş tedavisi (occupational therapy) Bedensel ya da ruhsal bozukluğu olanların, ilgi ve yeteneklerine uygun işlerde çalışmaya yöneltilerek

iyileştirilmelerini amaçlayan tedavi biçimi; ***meşguliyet terapisi; uğraşı sağaltımı.***

uğraş uyumsuzluğu (vocational maladjustment) Kişinin seçmiş olduğu uğraşının gerektirdiği yetenekleri çok az ya da aşırı ölçüde taşımasından ötürü, işi ya da benliği ile uyum sağlayamaması.

ulam *Bkz.* **kategori.**

ulaşılabilir örneklem (available sampling) Ulaşılabilir ve araştırmaya katılmaya gönüllü deneklere dayalı bir örneklem. Örneğin, maliyetin düşük ve kolaylıkla ulaşılabilir olması nedeniyle birçok **psikoloji deneyi** için yerleşkedeki öğrenciler kullanılıyor.

ultrason (ultrasonography) İnsan kulağının işitemeyeceği kadar yüksek frekanslarla vücut dokularına ses dalgaları uygulayarak, geri dönen sesin bir **monitör** aracılığıyla görüntüye dönüştürüldüğü bir tür muayene **tanı** tekniği. Sesi, farklı yoğunluktaki dokular, farklı oranlarda geri yansıtıyor. Bu teknik

uluma (aboiement) Kişinin istemsiz ve denetimsiz olarak havlama gibi çeşitli hayvan sesleri çıkardığı bir **konuşma bozukluğu**. Bu bozukluk, süreğen **ileri** şizofreninin ve **Tourette sendromu**nun bir belirtisidir.

ulus (nation) İmparatorlukların çözülmesiyle ortaya çıkan ve aralarında dil, din ve kültür bağı bulunan, ortak bir ülkü çevresinde birleşmiş, aynı yazgıyı paylaşan ve bağımsız bir siyasal kimlikle aynı topraklar üzerinde yaşayan insan topluluğu; ***millet.***

ulusçuluk (nationalism) Ulusunu sevmek, onun geçmişine bağlılık göstermek, geleceği ve yükselmesi yolunda çalışmak temeline dayanan ve bir ulusun ancak kendine ve kendi değerlerine dayanarak yaşayabileceğine inanan görüş.

ulusal dil (national language) Bir devletin bayrağı altında yaşayan bir ulusun yasayla belirlenen ortak dili. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal dili **Türkçe**dir.

ulusal eğitim (national education) **1.** "Üzerinde yaşanan toprağa bağlı, ortak bir **dil**i ve **kültür**ü olan halk topluluğu" demek olan bir ulusta **ulusal duygu** ve **ulusal bilinç** yaratmayı amaçlayan eğitim; ***milli terbiye***. Ulusal eğitim bu amacını halkın dilini, yaşamakta olan geleneklerini, sanatını, şarkılarını, yazınını, tarihini yeni kuşaklara aktarma, kendi değerlerini belirtme, bunları canlı tutma ve geliştirme ile gerçekleştiriyor.

Bunun için, tüm ülkede yaygın olan değerler, aileden başlanarak adım adım ülkedeki herkese mal ediliyor. Ulusal eğitimin temel taşı, ulusun değerlerini benimseme ve kendini o değerlere adamadır. **2.** Bir ülkenin özgün eğitim kurumlarının tümü; ülkenin eğitim düzeni.

uluslararası eğitim (international education) **1.** Uluslar arası ilişkilerde etken olan eğitsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik güçleri inceleme. Bunlar incelenirken eğitim güçlerinin gizilgücüne ve etkisine özel bir önem veriliyor. **2.** Öğretim yöntem ve teknikleri, **araç gereçler**i; öğrenci, öğretmen ve teknisyen değiş tokuş yolları ile karşılıklı anlayış oluşturmayı amaçlayan uluslar arası programlar.

uluslararası hastalık sınıflandırması (International Classification of Diseases (**ICD**)) **Dünya Sağlık Örgütü**'nün geliştirdiği ve biyolojidekine benzer ilkelere dayanan bir hastalıkları sınıflandırma sistemi. Her yeni düzenlemenin yayımlanmasıyla birlikte bu sistem, ICD-9, ICD-10 gibi adlarla anılıyor. Özellikle Avrupa'da yaygın olarak kullanılan bu sistemde temel hastalık sınıflandırmaları, üç basamaklı bir sayı ile ve belli hastalıklar için süreye ilişkin rakamlar ve işaretlerle kodlanıyor. Son dönemlerde DSM'de ICD ile koşutluk kurma eğiliminin öne çıktığı görülüyor. *Bkz.* **Tanı ve İstatistik Kılavuzu (DSM).**

uluslararası yapım ölçeği (Leiter international performance scale) Belirli bir kültürün ya da ulusun etkilemediği ve bütün toplumlarda uygulanabileceği ileri sürülen **zekâ ölçeği**. Bu ölçek, resim tamamlama, renk ve resim eşleştirmesi, tahta bloklardan biçimler oluşturma gibi soruları kapsıyor. *Bkz.* **zekâ ölçümü.**

Ulus Okulları *Bkz.* **Türklerde eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).**

umut (hope) **1.** Ummaktan doğan iç huzuru, güven duygusu. **2.** Güven duygusunu, iç huzurunu veren şey. **3.** Olması beklenen ya da olacağı, gerçekleşeceği sanılan şey. *Bkz.* **temel erdemler.**

UMUT HAYAL KURMAKLA BAŞLAR

Deniz KAVUKÇUOĞLU

Umutsuz insan karamsar olur; karamsarlık, kişinin hayal dünyasının yoksullaşmasıyla göstermeye başlar kendini. Hayallerinin yoksulluğu da

zenginliği de kişinin yaşadığı ortamın sunduğu koşullara bağlıdır. Ne var ki her şeyin bittiği," son"un geldiği, kurtuluşun olanaksız göründüğü koşullarda dahi hayal kurabilen, kurduğu hayallerin bir gün mutlaka gerçekleşeceği umudunu taşıyan insanlar da vardır. ***Mustafa Kemal Atatürk****, işte o ender insanlardan biriydi; geleceğe ilişkin hayallerini, umutlarını tek bir cümleye sığdıracak ölçüde akılcı ve o tek cümlede ne söylemişse birer birer gerçekleştirecek kararlılıkta bir insandı. 1919 Mayıs'ında Samsun'a çıkmadan iki ay önce hayallerini dillendirdiği o ünlü cümlesini anımsayalım: "Alınacak tek bir karar vardı; hâkimiyeti milliyeye müstenit, müstakil (ulusal egemenliğe dayalı, bağımsız), yeni bir Türk devleti kurmak!"* (Cumhuriyet, 3 Şubat 2008)

Umut Yitimine Karşı Benlik Bütünlüğünün Oluşumu *Bkz.* **insanın sekiz çağı (sekizinci evre).**

umutsuzluk *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((8) Umut Yitimine Karşı Benlik Bütünlüğünün Oluşumu.**

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü). Bu örgütü 1945'te Londra'da toplanan Müttefik Devletler Eğitim Bakanları kurdu ve örgüt, UNO'ya (Birleşmiş Milletler Örgütü'ne) bağlandı. Amacı, uluslar arasında eğitim, bilim ve kültür alanında işbirliği yaparak barış ve güvenliği korumaktır. Bunun için **halk eğitimi**ni geliştirme, **kitle iletişim araçları** ile karşılıklı olarak **bilgi**yi ilerletme, **kültür**ü yayma, **insan hakları** bilincini oluşturma, **temel özgürlükler**e saygıyı güçlendirme çalışmaları yapıyor.

UNICEF (United Nations Children's Fund) (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu). Fon, 1946'da; fonun Türkiye temsilciliği de 1957'de kuruldu. Kuruluş, özellikle az gelişmiş ülke çocuklarına **sağlık, beslenme** ve **eğitim** amacı ile özel anlaşmalara dayalı yardım elini uzatıyor. Geliri, kişi ve kurumların bağışları, tanınmış sanatçıların hazırladıkları kutlama kartları gibi kaynaklardan sağlanıyor.

uniseks (unisex) Giyim kuşam, duyuş, düşünüş, ilişki, davranış, çalışma, yaşayış biçimlerinde belli bir cinsellik rolüyle sınırlı olmayan.

unutma (forgetting) Daha önce öğrenilenlerin **bellek**ten yiterek anımsanamaması. Unutma, kuramsal yaklaşımla biri, bellekteki çözülme; öbürü, başka öğrenmelerden doğan bozucu etkiler olmak üzere, **iki nedenl**e ortaya çıkıyor. **Bellekteki çözülme**yi, **G.A. Miller** ortaya attı.

Sızan kova denen bu varsayıma göre, bellekteki anılar ve bilgi izleri uzun süre kullanılmayınca siliniyor ya da nitelik değiştiriyor. Ancak, bu varsayımı destekleyen **görgül veri**ler elde edilememiştir. Ayrıca, yaşlı bir kişinin çocukluk anılarını anımsayabilmesi, bu kurama kuşkuyla bakılmasına yol açmıştır. Miller'den bir yıl sonra, **B. J. Under Wood**, **bozucu etki kuramı**nı ortaya attı. Bu kurama göre, bir öğrenmeden önce ya da sonra yapılan öğrenmeler, o öğrenmeyi olumsuz etkiliyor ve unutmaya yol açıyor. Birçok görgül veri, bu kuramı destekliyor. Unutma olayını deneysel yaklaşımla ilk kez, **H. Ebbinghaus** ele aldı. Ona göre unutma, ilk başlarda çok hızlı gerçekleşiyor; sonraları yavaşlıyor. Ancak, bu, ortama ve kullanılan araçlara göre değişiyor. Ebbinghaus, bu konuda, ünlü **unutma ve anımsama eğrisi**ni çizen araştırmacıdır. **Psikodinamik görüşe göre** ise unutma, bir **bastırma** olayıdır. İnsanlar, kendisinde **suçluluk duygusu** uyandıran, kendisine utanç veren olayları unutma eğilimi gösteriyorlar. Suçluluk duygusunun verdiği acıdan kurtulmak için, onu yaratan olayları bilinçdışına atarak unutuyorlar. *Bkz.* **anımsama; Ebbinghaus unutma eğrisi; geriye ketleme; içgüdü kuramı; ileriye ketleme.**

unutma eğrisi (forgetting curve) Unutmanın başlangıçta hızlı olduğunu ve giderek yavaşladığını gösteren eğri. *Bkz.* **Ebbinghaus unutma eğrisi.**

unutma oranı (rate of forgetting) **Anımsama** ya da **tanıma** yoluyla edinilen bilgilerden, **bellek**te arta kalanı bularak saptanan **unutma hızı** ya da unutmanın zamanla olan oranı.

unutma ve anımsama *Bkz.* **Ebbinghaus unutma eğrisi; unutma.**

urasil (uracil) Yalnızca **RNA'**da bulunan 4 **nükleodit**ten biri. Bunun yerini **DNA**'da **tiymin** alıyor.

us *Bkz.* **akıl**

usavurma *Bkz.* **akıl yürütme; uslamlama.**

usçuluk *Bkz.* **akılcılık.**

usçu psikoloji (rational psychology) Zihinsel olayları tümdengelim yoluyla inceleyen psikoloji dalı. Felsefe ya da din kurallarına dayalı psikoloji; ***felsefi psikoloji; ussal psikoloji.***

usdışı tip (irrational type) **Jung'a göre**, işlevleri akıl yürütmeden (muhakeme etmeden) çok, algıların yoğunluğu ile belirlenen işlevsel

tipler. **Sezgisel tip** ve **duygusal tip**, bunlar arasında yer alıyor. *Bkz.* **işlevler; işlevsel tipler.**

us hastalığı *Bkz* **akıl hastalığı**.

uslamlama (syllogism) Bilinen ya da doğru olarak kabul edilen belli önermelere dayanarak başka önermeler çıkarma; önermeden önermeye geçerek düşünme. Bu düşünme biçiminin iki önermesi ve bir sonucu bulunuyor. Yargı bildiren bu iki önermeden en az biri evrenseldir ve sonuç, ilk iki önermeden zorunlu olarak çıkıyor. Ancak, aşağıdaki sınıflandırmalı ünlü örnekten de anlaşılacağı gibi sonucun geçerli ya da doğru olması gerekmiyor. Üç temel uslamlama biçimi vardır: **(1) Sınıflandırmalı biçim**: Bütün aslanlar ölümlüdür, insan da ölümlüdür; öyleyse insan bir aslandır. **(2) Seçenekli biçim**: Cango ya erkek ya da dişidir; Cango dişi değildir; dolayısıyla erkektir. **(3) Varsayımsal biçim**: Eğer süpürge yeniyse temiz süpürür; süpürge yenidir; dolayısıyla temiz süpürür.

uslanma (aging out) Yaşlanmaya bağlı olarak suç davranışlarının sıklığını azaltma süreci. Olgunlaştıkça insanların suç davranışlarını kendiliğinden azalttıklarına inanıldığından, buna **kendiliğinden tövbe** de deniyor. Uslanmanın, bütün suç gruplarında görüldüğü düşünülüyor. Şair, uslanma konusunda kendisini şöyle uyarmış: *"Sen de mi hâlâ esîr-î zülf-î yâr olmaktasın?/ Uslan ey kalb uslan artık ihtiyâr olmaktasın."*

USMAN, Mazhar Osman (1884-1961) **Türkiye'de ruhsal ve sinirsel bozuklukların çağdaş yöntemlerle tedavisine öncülük etmiş olan Türk hekim.** Dedeağaç'ın (bugün Yunanistan'da) Sofulu köyünde doğdu; İstanbul'da öldü. İlköğrenimini Kırklareli'nde yaptıktan sonra 1898'de Üsküdar İdadisi'ni; 1904'te de Askeri Tıbbiye'yi bitirip yüzbaşı rütbesiyle hekimliğe başladı. 1906'da Askeri Tıbbiye'de akıl hastalıkları dersi öğretmen yardımcısı oldu. 1908'de Almanya'nın Münih ve Berlin üniversitelerinde nöroloji ve psikiyatri uzmanlık eğitimi aldı. 1911'de Gülhane Asker Hastanesi Emraz-ı Akliye Kliniği'nde göreve başladı. Balkan Savaşı yıllarında gezici hastane başhekimliği yaptı. 1914'te Haseki Akıl Hastalıkları Müşahadehanesi başhekimi ve müdürü oldu. Sonra Haydarpaşa Asker Hastanesi akliye ve asabiye uzmanı olarak çalıştı.1917'de Şişli Fransız Hastanesi Akıl ve Sinir Hastallıkları Bölümü şefi; 1919'da Toptaşı Bimarhanesi Başhekimi; 1920'de Zeynepkâmil Hastanesi'ne aktarılan Akıl ve Sinir Hastalıkları Bölümü şefi; 1922'de

Zeynepkâmil ve Toptaşı hastaneleri başhekimi oldu. Bu dönemde, uygulanagelen eski tedavi yöntemlerinin yerini çağdaş yöntemlerin alması ve bu ruh hekimliği dalının öneminin anlaşılması yolunda büyük bir çaba gösterdi. Seroloji, nöro-patoloji, deneysel psikoloji laboratuarları oluşturarak nöro-psikiyatri dalının kurulmasına öncülük etti. Önemli bir başarı olarak da 1927'de Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ni kurdu ve yıllarca bu hastanenin başhekimliğinde bulundu. 1933'te ordinaryüs profesör oldu ve İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Başkanlığına atandı. 1941'de başhekimlik görevini bıraktıktan sonra 1952 yılında emekli oluncaya dek öğretim üyesi olarak çalıştı. Mazhar Osman Usman, hekimlik ve bilim adamlığının yanı sıra Akıl ve Sinir Hastalıkları Cemiyeti, İçki ile Mücadele Cemiyeti gibi sağlık derneklerinin kuruluşuna katılmış ve başkanlıklarını yapmıştır. Birçok yurt dışı sağlık kuruluşunun da onur üyeliklerine seçilmiştir. Hamburg Akıl Hastalıkları Derneği, Fransız Nöroloji Derneği; New York Nöroloji Akademisi bunlar arasında yer alıyor. **Başlıca yapıtları:** *Akıl Hastalıkları, 1929; Sıhhat Almanakı, 1933; Sinir Hastalıkları, 2 cilt, 1934-1936; Keyif Verren Zehirler, 1934; Serirî Cepheden Alkolizm, 1935; Lebra ile Mücadele, 1941; Konferanslarım, 1942; Psychiatria, 1944; Heroinciler, 1957; Cinnet-i Meşahirden, 1957. Bkz.* **Türkiye'de ruh sağlığı.**

ussal (rational) **1.** Akıl yürütme ve anlama yetisi olan. **2** Saçma, aptalca, anlamsız ve benzerleri olmayan; akla uygun, makul olan. **3** Duyguyla değil; us ve düşünme süreçleriyle ilgili olan; ***zihinsel.****Bkz.* **ussal-duygusal tedavi; ussal öğrenme; ussal psikoloji; ussal sorun çözümü.**

ussal bencillik *Bkz.* **yararcılık.**

ussal-duygusal sağaltım *Bkz.* **ussal-duygusal tedavi.**

ussal-duygusal tedavi (Rational Emotive Therapy **(RET)**) Ruhsal bozuklukların, kişinin gerçek dışı, akıl dışı inanç ve düşüncelerinden kaynaklandığı görüşüne dayalı olarak **Albert Ellis**'in geliştirdiği bir ölçüde kısa süreli, **yönlendirici**, eylemli, bilişsel bir **psikoterapi**; ***aklî hissi terapi, ussal duygusal sağaltım.*** Bu yaklaşımda davranışların nedenselliği, dış etkenlerden çok, inançlarda ve düşünce yapılarında aranıyor. RET'te tedavi eden, oldukça **eklektik** olan bilişsel, duygusal ve davranışsal yöntemlerden yararlanıyor. Hastanın "Her zaman mutlu olmalıyım.", "Her sorunun üstesinden gelmeliyim." gibi çeşitli inanç ve düşüncelerinin usdışılığını; bu inançların davranışlarını nasıl etkilediğini anlamasına çalışıyor. Yeni, daha gerçekçi, uyumlu, ussal ve yararlı düşünme ve davranma yollarını öğrenmesine yardımcı olarak iyileşme sağlamayı hedefliyor.

ussal duygusal terapi *Bkz.* **ussal duygusal tedavi**

ussallaştırma *Bkz.* **neden bulma.**

ussal öğrenme (rational learning) Gerçekleri ve onlar arasındaki ilişkileri kavrayıp öğrenme.

ussal psikoloji (rational psychology) Bütün ruhsal görünümlerin ölümsüz olan ve nesnel olmayan bir ruhun görünümleri olduğunu savunan felsefe ya da **dinsel psikoloji** akımı.

ussal sorun çözümü (rational problem-solving) Elde bulunan tutamaklar arasından en iyilerini seçerek güvenilir yargılarla sağlam bir yol izleyip soruları çözme; ***akılsal sorun çözümü.***

ussal tip *Bkz.* **Jung'un ruhsal yapı sınıflaması.**

usyarılım Bkz. şizofreni.

utanç duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi).**

Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Glişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı (ikinci evre); utandırma kültürü; utanma.**

utandırılma *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Bağımsızlık Duygusunun Gelişimi).**

utandırma kültürü (shame culture) Bireyin davranışlarının başkalarınca yapılan eleştiri ve küçük düşürücü tepkileriyle denetlendiği kültür tipi.

utangaçlık (shyness) Başkalarıyla ilişki sırasında duyulan ve davranışları ketleyen rahatsız edici duygu.

utanma (shame) Kişinin, içinde yaşadığı toplumun bir temel değerine, töresine, bir kuralına aykırı davrandığı duygusu. Utanmaya yol açan eylem, başkalarının yanında gerçekleşse de kotraya konulsa da kişisel bir yargı olduğu için toplumsal bir yargı olan **suçluluk duygusu**ndan farklıdır. Psikanalistler, utanmanın birçok durumda, bilinçsiz olarak bir cinsel açığa vurma korkusundan kaynaklandığını ya da üstbenlikle çatışan; toplumca alaya alınma, aşağılanma tehdidi içeren **gösterimcilik** eğilimlerine karşı bir **savunma** işlevi gördüğünü ileri sürüyorlar.

U-T bağlantısı (S-R connection) Öğrenmede uyarıcılarla tepkiler arasındaki bağlantı. *Bkz.* **Davranışçı psikoloji; Uyarıcı-Organizma-Tepki (U-O-T).**

uyak çağrışımları (clang associations) Aralarında mantıksal bir ilişki olmadan, sözcüklerin anlam benzerliği ile değil; söz benzerliği ile ilişkilendirilmesi. Bu çağrışımlar, ritmik ya da uyaklı olabiliyor. Şizofreni durumunda ve manik durumda, hastalık düzeyinde bir bozukluk olarak ortaya çıkıyor; ancak, küçük çocuklarda görülen anlamsız tekerlemelerde bu, normal bir eğilimdir.

uyandırma 1. (evocation) Önbilince gömülü bir anıyı canlandırma, tazeleme. Bir anı ya da imgeyi, isteyerek ya da istemeden çağrışımla tazeleme, canlandırma; çağrışımlama. **2.** (excitation) **a. Dar anlamda**; fiziksel enerji ya da sinirsel, salgısal bir etkinlik gibi dış ya da iç etken ile sinir sistemi, sinir uçları, duyu ve tepki organları gibi duyarlı organlarda ya da canlıda değişim oluşması, onları uyandırma eylemi ya da uyarma. **b. Geniş anlamda**; özellikle **psikiyatride**, düşünme sürecini çabuklaştıran; uyarıcıya karşı duyarlığı artırarak canlıyı tepkiye zorlayan; öte yandan da heyecanlanmayı denetlemeyi aksatıp aşırı harekete zihinsel gerilim yükleme, sinirleri ayaklandırma, telaşlanma, heyecanlanma, kışkırtma, azdırma,kızıştırma, tedirginleştirme. Bu terim, ruhsal işlevleri ile devimsel ya da dilsel tepkileri olağan dışı aşırı olan kişilerin durumunu belirtmede kullanılıyor. **Alkolizm** gibi **algılama**da ya da kimi **yeğin ruhsal durum**larda bozukluk belirtilerinin nedeni oluyor. Bridges, yeni doğan çocuğun her türlü uyarıcıya gösterdiği heyecan tepkilerine bu adı veriyor.

Piaget de sevinç, coşku ve esinlenme durumlarını, uyandırma terimi ile belirtiyor.

uyanık bilinç (waking consciousness) Uyanık durumdaki duygu ve düşüncelerin farkında olma.

uyanıkgezerlik (vigilambulism) **Uyurgezerliğe** benzeyen; ancak, uyanıkken gözlemlenen ve kişinin bir robot gibi davranması (**otomatizm**) ile tanımlanan bir bilinçsizlik durumu.

uyanık görülen canlı rüya (wake initiated lucid dream **(WILD)**) Kişinin, bilinçlilikte herhangi bir kesinti olmadan, uyanık durumdan rüya durumuna geçerek gördüğü canlı bir rüya.

uyanık koma (coma vigil) **Akut beyin sendromlu hasta**larda **sistemli enfeksiyon**, **toksik madde**lerden etkilenme, bitkinlik gibi nedenlerle ortaya çıkan bir tür koma. Uyanık komaya giren hasta, gözleri açık olmakla birlikte çevreyle bilinçli bir etkileşime girmiyor; ancak, uyku-uyanıklık döngüleri sürüyor. Kalp atışları istikrarlılık gösteriyor ve kendiliğinden soluk alıp veriyor.

uyanma merkezi (waking center) **Retiküler etkinlik sistemi**nden gelen sinir liflerini içeren **hipotalamus**un, beyin köküne dek uzanan arka bölümü. Bu bölümü kesilen denek hayvanları ile ur oluşması ve **enflamasyon** nedeniyle arka hipotalamusu zedelenmiş olan insanlarda anormal bir uyuma eğilimi görülmesi nedeniyle bu bölgenin bir uyandırma ya da uyanıklık merkezi olabileceği düşünülüyor. Benzer belirtiler, **retiküler eylem sistemi**ndeki bozulmalarda da görülüyor. Ancak, bugünkü yaygın kanı, beyinde bu işlevi düzenleyen tek bir merkezin olmadığıdır.

uyaran *Bkz.* **uyarıcı.**

uyaran genellemesi (stimulus generalization) Deney hayvanının belirli bir uyaran karşısında belirli bir tepki yapmayı öğrendikten sonra bu uyarana benzeyen başka uyaranlar karşısında da aynı tepkiyi göstermesi.

uyaran-tepki kuramı *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

uyarıcı (stimulus) **1.** Kuramsal farklılıklar, işlemsel tanım **ayırtıl**arı ve benzerleri bir yana, organizmada, organizmanın belli bir organının alıcısında belirli bir tepki yaratan içsel ya da dışsal her türlü durum, enerji değişikliği, nesne ya da olay; ***psikotropik ilaç, uyaran.*** **2.** Organizmanın duyu alıcılarına ulaşan ve bu alıcıları uyarma yeteneğine sahip olan;

örneğin, retinayı uyaran ışık, kulağa gelen ses, algılanan koku gibi her türlü fiziksel olay. **3.** Özellikle davranışçı yaklaşımda çevrenin, belli bir tepkinin ortaya çıkmasıyla düzenli bir ilişkisi olan belli bir bölümü ya da bu bölümdeki örneğin, **işaret uyarıcısı** gibi bir değişiklik. **4.** Organizmada, belli karmaşık olaylara neden olduğu varsayılan bir durum değişikliği ya da olay. **5.** Yukarıdaki tanımlarda söz konusu olan uyarma yetisine sahip olan nesne. Özellikle 4. tanımda belirtilen uyarıcı, genellikle iki bölümde değerlendiriliyor: **a.** Köpeğin yiyecek gördüğünde salya akıtması gibi, organizmadan doğal ya da doğuştan tepkiler yaratan (**koşulsuz uyarıcı**) ve **b.** Kendisinde organizmada bir tepki yaratma yeteneği bulunmayan, öğrenmeye bağlı olarak bu yeteneği edinen **koşullu uyarıcı.** *Bkz.* **uyarıcı aminoasit; uyarıcı denetimi; uyarıcı genelleştirme; uyarıcı gizilgüç; uyarıcılar; uyarıcılar arası süre; uyarıcılı hareket; uyarıcılı salgı; uyarıcı-organizma-tepki; uyarıcı potansiyel; uyarıcı sinaps; uyarıcı-tepki pekiştirmesi; uyarıcı-tepki psikolojisi; uyarıcıya bağlı algı; uyarı kaygısı; uyarılabilirlik; uyarılgan; uyarılganlık; uyarılma I-II; uyarılma alanı; uyarılma dalgası; uyarılma durumu; uyarılma duygu modeli; uyarılma gizilgücü; uyarılma güdüsü; uyarılma kuramı; uyarılmış sanrı; uyarım; uyarım geçişi; uyarımsız davranış.**

uyarıcı aminoasit (excitatory amino acid) **Sinir sistemi**nde doğal olarak bulunan amino asitler, L glutamat ve L aspartat ile bunların sentetik benzerleri; özellikle kainate, quisgualate ve NMDA. Bunlar **merkezi sinir sistemi**nde uyarıcı sinir ileticileri özelliğine sahip bulunuyor ve **uzun süreli gizilgüç artışı**nda rol oynayabiliyor. Bunun yanı sıra **eksitosin** etkisi de gösteriyor.

uyarıcı denetimi (stimulus control) **Ayırt edici** bir **uyarıcı**nın, **işlemsel tepki** olasılığını değiştirmesi. Yani davranış, çevrede bulunan bir uyarıcının denetimindedir. **Ayırt edici uyarıcı** ile **işlemsel tepki** arasındaki bu denetim ilişkisi, söz konusu ayırt edici uyarıcının varlığında söz konusu işlemsel tepkiyi izleyen **pekiştirme**den kaynaklanıyor (**Skinner'**in **dikkat** tanımı da böyledir). Başka deyişle uyarıcı denetiminin altında üç terimli olumsallık yatıyor. Daha açık bir anlatımla; gerçekte öğrenme ile eşanlamlı olan uyarıcı denetimi, **davranışçılar**ın öğrenmede çevresel uyarıcıların belirleyiciliği savını dile getiriyor.

uyarıcı genelleştirme (stimulus generalization) **1.** Bir tepki yaratma etkisi giderek düşen bir uyarıcılar dizisi. Örneğin, 1000 **Hertz**lik bir sese tepki verecek biçimde eğitilen bir hayvan, ayrıca eğitilmemesine karşın daha düşük frekanslı seslere de tepki veriyor. **2.** Bir uyarıcıya ya da bir uyarıcılar grubuna koşullanan bir tepkinin, ayrıca bir koşullama olmadan, **koşullu uyarıcı**ya benzeyen uyarıcılara da aynı biçimde tepki verme eğilimi. Bu benzerlik ne kadar büyükse tepki de özgün tepkiye o kadar yaklaşıyor. Örneğin, belli bir zil sesi duyduğunda havlayan köpek, öteki zil seslerine de havlıyor. Hem koşullama hem de sönme süreçlerinde gözlemlenen uyarıcıyı genelleştirmenin, organizmanın uyarıcılar arasındaki farkı ayırt edememesinden kaynaklandığı varsayılıyor. *Bkz.* **ayırt edici uyarıcı; ayırt etme; tepki genelleştirme.**

uyarıcı gizilgüç (excitatory potential) **Hull'un kuramına göre**, uyarım gizilgücü ile tepkisel ketlemelerin, tepkinin büyüklüğü üzerindeki ortak etkisini gösteren ve organizmanın tepki verme eğilimini yansıttığı varsayımsal bir durum değişkeni; ***uyarıcı potansiyel.***

uyarıcı kontrolü *Bkz.* **uyarıcı denetimi**.

uyarıcılar (stimulants) **Merkez sinir sistemi**ni uyararak genel ruhsal, zihinsel ya da davranışsal etkinliği artıran ve neşe, konuşkanlık, **dürtüsel davranış**, korkusuzluk, özgüven, **iştah yitimi** gibi dışavurumlar oluşturan **amfetamin, kokain, kafein, metilksantin, nikotin** ve benzeri **psikoaktif ilaçlar** ya da **psikoaktif maddeler**. Bunlardan **metilfenidat** (Ritalin), **deksroamfetamin** (Dexedrine), **pemolin** (Cylert) ve benzeri ilaçlar, aşırı etkinlik ve dikkat sorunlarının tedavisinde kullanılıyor. Bunların bağımlılık yaratma riski bulunuyor.

uyarıcılar arası süre (inter-stimulus interval) İki uyarıcı arasındaki süre. **Klasik koşullama**da, **koşullu uyarıcı** ile **koşulsuz uyarıcı**ların sunumları arasında geçen süre.

uyarıcılı hareket (exito-motion) Refleks sinirlerinin uyardığı hareket.

uyarıcılı motor *Bkz.* **uyarıcılı hareket.**

uyarıcılı salgı (excito secretory) Refleks hareketinin, salgılama işlevini hareket ettirme etkisi.

Uyarıcı-Organizma-Tepki (U-O-T) (Stimulus-Organism-Response **(S-O-R)**) **Klasik uyarıcı-tepki kuramları** ağırlıklı olarak uyarıcı (U) ve tepki (T) üzerinde duruyor. Özellikle **Tolman**'ın başı çektiği bu yaklaşımla

organizma da işe katılmış ve öğrenmede organizmanın da etkin rol oynadığı savunulmuştur. *Bkz.* **beklentisel kuram; bilişsel harita; öğrenme kuramı; örtülü öğrenme; Tolman'ın amaçlı davranışçılığı.**

uyarıcı potansiyel *Bkz.* **uyarıcı gizilgüç**.

uyarıcı sinaps (excitatory synapse) **Presinaptik hücre**deki eylem gizilgücünün, **postsinaptik hücre**de kimyasal ya da elektriksel bir eylem gizilgücünün ortaya çıkma olasılığını artırdığı bir sinaps.

uyarıcı-tepki görüşü *Bkz.* **uyarıcı-tepki psikolojisi.**

uyarıcı-tepki kuramı *Bkz.* **uyarıcı-tepki psikolojisi.**

uyarıcı-tepki pekiştirmesi (stimulus-response reinforcement) **Skinner'**in geliştirmiş olduğu bir **davranışçı öğrenme modeli**. Buna göre, deneğe sunulan bir uyarıcıya yapılan tepki, bir ödülle pekiştirilince öğrenme gerçekleşmiş oluyor.

uyarıcı-tepki psikolojisi (stimulus-response psychokogy) Psikolojiyi, dış uyarıcı ile görülen tepki arasındaki bağlantıları belli etmekle görevli sayan görüş; ***uyarıcı-tepki görüşü; uyarıcı-tepki kuramı, uyarıcı-tepki ruhbilimi.*** Eş söyleyişle bu, şöyle ya da böyle uyarılan bir canlının ne yapacağını açığa vurmaktır. Uyarıcı-tepki psikolojisi, **zihinsel etkinlikler**i de **içgözlem**i de yadsımıyor; ama çevre ile ortaya çıkan tepki arasındaki dinamik ilişkiye ağırlık veriyor.

uyarıcı-tepki ruhbilimi *Bkz.* **uyarıcı-tepki psikolojisi**.

uyarıcıya bağlı algı (stimulus bound perception) **1.** Tama yakınıyla uyarıcının niteliğine bağlı algı. Bu algının karşıtı **yanılsama** ya da **sanrı**dır. **2.** Tepkileri, tüm ayrıntılarıyla uyarıcıya bağlı kişi. Buna algıları esnek olmayan kişi de deniyor.

uyarı kaygısı (signal axiety) **Psikanalize göre,** içeriden ya da dışarıdan gelen tehdit ya da tehdit beklentisi karşısında duyulan kaygı; ***sinyal kaygısı.*** **Freud**, daha sonraki değerlendirmelerinde, kaygının koruyucu bir işlevi bulunduğunu ve kişinin tehlikeyle baş edebilmesini olanaklı kılacak kaynakları harekete geçirmesini sağlayan bir **savunma sistemi** olduğunu belirtmiştir. *Bkz.* **kaygı.**

uyarılabilirlik (excitability) **1.** Kolaylıkla uyarılabilme, harekete geçirilebilme, heyecanlanabilme, uyarıcılardan kolay etkilenme durumu. **2.** Duygusal, heyecanlı, duyarlı, sinirli olma. **3.** Canlı organizmanın, uyarıcıların eylemine tepki verme eğilimi.

uyarılgan (excitable irritable) **1. Fizyolojide,** canlı dokuların uyarıcılara duyarlığı. **2.** Kolaylıkla ya da aşırı biçimde heyecanlanmaya ilişkin. **3. Uyarılganlık** eğilimi.

uyarılganlık (excitability) **1. Fizyolojide,** dokuların uyarıcılara tepkide bulunabilme, uyarılabilme özelliği; ***uyarılma yeteneği.*** Tepki, **protoplazma**nın kımıldaması, kasılma gibi fiziksel ya da **metabolizma** değişimi, sinir akımı yollama gibi kimyasal olabiliyor. **2.** Heyecansal uyarıcılara karşı eşiğin düşük olması durumu ve bunun sonucu olarak aşırı heyecan tepkisi.

uyarılma (I) (arousal) **1.** Uyanık olma. Beyin kabuğunu etkinleştiren **retiküler etkinlik sistemi**nin düzenlediği ilkel dikkat (uyanıklık durumu). Kişinin dikkat ve **performans yetisi**ni artıran genel bir enerji artışı. Bir ölçüde uyarılma olmadan **biliş** olanaksızdır. **2. Cinsel heyecan** durumu.

uyarılma (II) (excitation) **1. Sinir hücresi**nin uyarıma verdiği tepki; elektrik gizilgücündeki değişim (**eylem gizilgücü**). **2.** Öğrenme kuramlarında, **sinir sistemi**ndeki genel etkinlik düzeyinin artması. **3.** Genel ruhsal etkinliğin (**gerilim**in) artması.

uyarılma alanı (exitatory field) Duyusal bir sürecin uyardığı beyin bölgesi. Bundan, belirli süreçlerin beyinde belirli bölgeleri uyardığı anlamı çıkarılmamalıdır.

uyarılma dalgası (wave of excitation) Canlı dokular aracılığıyla bir sinir tepesine dönüştürülen elektrokimyasal değişim.

uyarılma durumu (state of arousal) Bebeklerin, düzenli, dönemsel ve düzensiz uyku, ağlama, uyanık etkinlikler, uyanık hareketsizlik gibi oldukça düzenli bir dönüşümle ortaya koydukları durumlar.

uyarılma-duygu modeli (arousal-affect model) Saldırganlığın, bir uyarımın yarattığı hem uyarılmanın şiddetine hem de duygunun niteliğine bağlı olduğunu ileri süren bir kuram.

uyarılma eşiği *Bkz.* **sinir hücresi.**

uyarılma gizilgücü (excitatory potential) **Hull'e göre**, belli bir biçimde bir tepki yaparken o tepki eğiliminin gücü. Bu değişkenin, dürtü ile alışkanlık gücünün birleşmesinden doğduğu düşünülüyor.

uyarılma güdüsü(arousal motive) En uygun bir fizyolojik etkinlik düzeyini sürdürme güdüsü.

uyarılma kuramı (aorusal theory) **Kriminolojide,** yüksek uyarılma düzeyine sahip olan insanların, en elverişli bir uyarılma düzeyini sürdürmek için çevrelerinde daha güçlü uyarımlar aradıklarını savunan kuram; ***uyarılma teorisi.*** Bu kurama göre bu uyarımlar, sıkça şiddet ve **saldırganlık**la ilişkilidir. Toplumdışı kişiler, rahat bir yaşam düzeyine ulaşmak için, ortalamanın üzerinde uyarıma gereksinim duyabiliyorlar; bu da bu kişilerin suça eğilimli olduklarını açıklıyor.

uyarılma teorisi *Bkz.* **uyarılma kuramı.**

uyarılmış sanrı (induced hallucination) Denek uyutularak ya da sözle inandırılarak deneğin içinde uyandırılan sanrı.

uyarım (stimulation) Vücudun bir bölümünün ya da bir organının etkinliğini değiştiren; genellikle de artıran etken ya da uyarımın kendisi. Bu uyarım, bir hormonun bir salgı bezi; artan cinsel etkinliğin beyin; uyarıcı bir olayın duyu organları üzerindeki etkisi olabilir.

uyarım geçişi (excitation transfer) Bir uyarıcının neden olduğu uyarımın, ikinci bir uyarıcının yarattığı uyarıma aktarılması ve eklenmesi; sonuçta ortaya çıkan toplam uyarımın, ikinci uyarıma bağlanması süreci.

uyarımsız davranış (operant behavior) Belli bir çevre içinde ortaya çıkmakla birlikte, belli ve kesin bir uyaran sonucu olmayan davranış.

uydumculuk *Bkz.* **akran baskısı.**

uydurma (fabrication) **1.** Araştırma yaparken; araştırma sonuçlarını yorumlar ya da rapor ederken araştırmacının **araştırma etiği**ne göre davranması yerine, kafadan veri uydurması. *Bkz.* **veri çarpıtma. 2.** Öykü uydurma; boşluk doldurma. *Bkz.* **uydurma dil; uydurma sözcük.**

uydurma dil (neophasia) Kimi şizofrenlerin uydurduğu ve kendine özgü söz dağarı, dilbilgisi kuralları bulunan **karmaşık bir dil sistemi.**

uydurma sözcük (neologism) Belli bir amaçla üretilen yeni bir sözcük; bilinen sözcüklere yeni, oldukça öznel anlamlar yükleme ya da anlamsız sözcükler üretme. Bu uydurma çalışması, yeni bir kavrama, buluşa ad verme biçiminde olabileceği gibi, çocukların, anlamlarını yalnızca kendilerinin bildiği sözcükler üretmesi biçiminde de olabiliyor. Hastalıklı aşamada sözcük uydurma, sıkça şizofrenide ve organik bozuklukların yol açtığı kimi **söz yitimi** türlerinde de görülüyor. Şizofrenler uydurma sözcükleri, farklı sözcüklerin parçalarını birleştirerek üretiyorlar. Bu

sözcüklerin anlamları, oldukça bulanık olsa da hastanın **ruhsal durum**una ilişkin önemli ipuçları da verebiliyor.

uygarlaşma *Bkz.* **analitik psikoloji.**

uygarlık (civilization) Ayrı coğrafyalarda yaşayan insanların ürettikleri bilgi, teknoloji, yapı, kurum, inanç, sanat yapıtı ve başka maddi-manevi ürünlerin belli bir zaman kesitindeki genel adı; **medeniyet.**

uygulama (application) Bir düşünceyi, bir tasarıyı, bir kuramı gerçekleştirme işi, ***kılgı.*** *Bkz.* **uygulama becerileri; uygulama dersi; uygulamalı araştırma; uygulamalı bilimler; uygulamalı davranış çözümlemesi; uygulamalı dersler; uygulamalı hayvan davranışı; uygulamalı matematik; uygulamalı psikoloji; uygulama okulu.**

uygulama becerileri (applicationskills) Okuma, aritmetik ve öteki akademik becerileri gerçek yaşam durumlarına uygulayabilme becerisi.

uygulama dersi (practice lesson) Öğretmen adaylarının verdiği; sonra ilgili öğretmenin ya da öğretmenlerin de katılımıyla değerlendirilen ders; ***tatbikat dersi.***

uygulamalı araştırma (applied research) Belli bir öğretim tekniğinin, dil öğrenimi üzerindeki etkileri gibi pratik bir soruna çözüm üretmeye ya da sorunu daha iyi anlamaya yönelik tasarlanan araştırmalar. *Bkz.* **temel araştırma.**

uygulamalı bilimler (applied sciences) Bilimsel bilgilerden pratik sonuçlar elde etmeyi kendisine konu etmiş olan bilim kolları; ***tatbiki ilimler.*** Eğitim bilimi uygulamalı bir bilimdir.

uygulamalı davranış analizi (applied behavior analysis) *Bkz.* **uygulamalı davranış çözümlemesi.**

uygulamalı davranış çözümlemesi (applied behavior analysis) **1. Davranışçı** öğrenme **ilkeleri**nin davranışların anlaşılması ve değiştirilmesi amacıyla uygulanışı; ***uygulamalı davranış analizi.*** **2. Ivar Lovaas**'ın geliştirdiği ve öğrenilecek konuları öğrenilebilir öğelerine indirgeyerek öğretmeyi hedeflediği bir yöntem.

uygulamalı dersler (practical cources) Deney odası etkinliğini, işlik çalışmalarını ya da alan incelemelerini gerektiren dersler.

uygulamalı hayvan davranışı (applied animal behavior) Hayvan davranışının her yönünü inceleyen bir **alt disiplin.**

uygulamalı matematik *Bkz.* **bilişsel psikoloji.**

uygulamalı psikoloji (applied psychology) Psikolojinin değişik alanlarında ortaya konulan ilke, yöntem ve teknikleri, türlü alanlarda uygulayan psikoloji dalı; ***uygulamalı ruhbilim.***

uygulamalı ruhbilim *Bkz.* **uygulamalı psikoloji.**

uygulama okulu (laboratory school) Öğretmen adaylarına bir programa göre sürekli olarak gözlem, denemeler yapma, etkinliklere katılma ve uygulama dersleri verme olanağı sağlayan, öğretmen okuluna bağlı ya da onunla sıkı bir iş birliği içinde olan okul; ***tatbikat okulu.***

uygulama yapma etkisi *Bkz.* **alıştırma yapma etkisi.**

uygulayım *Bkz.* **teknik.**

uygulayımbilim *Bkz.* **teknoloji.**

uygun davranışın pekiştirilmesi *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri.**

uygun duygu (appropriate affect) Duygu tonunun, buna eşlik eden düşünce, davranış ya da anlatımla uyumlu olması.

uygunluk (conformity) Benimsenmiş olan, gerekli sayılan bir ölçü ya da kalıba uygun olma. Uygunluk, kişinin **temel güdüler**inden biri sayılıyor.

uygunsuz duygu (inappropriate affect) Söylenen ya da düşünülen şeyin içeriğine ya da duruma uygun düşmeyen bir duygu dışavurumu. Örneğin, üzücü bir haber aldığında gülümseme, şizofrenlerde yaygın bir belirtidir.

uyku (sleep) **Merkez sinir sistemi**nin ve bedenin edilgin dinlenmeye geçtiği ve **biyoritim**sel olarak kendiliğinden ortaya çıkan **bilinçsizlik** durumu. Uyku, gerçekte karmaşık **fizyoloji**k ve **biyokimya**sal işleyiş sonucunda gerçekleşen etkin bir süreçtir. Uyku ve uyanıklığı denetleyen merkez, **omurilik**ten çıkıp, büyük bölümü **arka beyin**de olan ve yukarıya doğru **hipotalamus**a dek uzanan **bağlanmış nöronlar sistemi**nden oluşan **ağsı tabaka**dır (reticular activity system). Bu merkezin **beyin kabuğu** ile **tepi** (impuls) gönderme ve alma biçiminde bir ilişkisi vardır. Bu merkeze, buradan beyin kabuğuna gidip gelen tepi akımı, organizmayı uyanık tutuyor. Bu tepi geçişi, uyku durumunda en aza iniyor; yani, ilgili merkez, uyaranlara karşı kapanıyor. Organizmanın uykuya geçebilmesi için, kasları gevşemiş olmalıdır. Bebekler günde 16 -17 saat uyurken, yetişkinlere 7 -8 saatlik uyku yetiyor. Yaşlılar ise çoğu kez gündüzleri kısa aralıklarla kestirdikleri için gece birkaç saatlik uykuyla yetiniyorlar. Uyku, organizmanın sağlığı için gerekli bir süreçtir. **Uykusuzluk**;

yorgunluk, huzursuzluk, öğrenme sürecinde yavaşlama, unutma gibi bozukluklara yol açıyor. *Bkz.* **REM uykusu; uyku apnesi; uyku bozuklukları; uykuculuk; uykuda konuşma; uyku felci; uyku ilaçları ve yatıştırıcılar; uyku merkezi; uykusunda korkma bozukluğu; uykusuzluk; uyku terörü bozukluğu; uyku yitimi; uyku yoksunluğu; uyurgezerlik.**

uyku apnesi (sleep apnea) Uyku sırasında üst solunum yolunun tıkanmasından ileri gelen ve kişinin soluk alıp verebilmesi için sık sık uyanması ve bu nedenle gündüzleri uykulu olmasıyla tanımlanan bir **uyku bozukluğu.**

uyku bozuklukları (sleep disorders) Uyku bozukluklarının ya da uyku sırasında yaşanan rahatsızlıkların ortak adı. **Uyku apnesi, uykusuzluk, aşırı uyku, narkolepsi, karabasan, uyurgezerlik, uykuda korkma bozukluğu** ve benzerleri, organik ya da ruhsal kökenli olabilen bu bozukluklar arasında yer alıyor. *Bkz.* **eğitim güçlükleri; uyku.**

ukuculuk (narcolepsi) Ara sıra gelen aşırı uyku düşkünlüğü.

uykuda konuşma (sleep talking) Uyku sırasında mırıldanma; kimi de açık seçik, anlaşılır bir biçimde konuşma. Genellikle **REM dışı uyku** döneminde ortaya çıkan bu durumda kişi kimi zaman kendisine sorulan sorulara da yanıt verebiliyor. Uykuda konuşma, çoğu kez hastalık olarak değerlendirilmiyor; değişik dönemlerde hemen herkeste görülebiliyor. *Bkz.* **uyku.**

uyku felci (sleep paralysis) **REM uykusu** sırasında kişinin kollarında, bacaklarında ve vücudunda ortaya çıkan hareket ketlemesi; kişinin REM uykusu sırasında hareket yeteneğini yitirmesi. Bu felcin rüyalara karşı bir tür savunma, kişiyi koruma işlevi gördüğüne inanılıyor. Bu yaklaşıma göre, rüyaların en yoğun yaşandığı REM sırasında vücudun hareket yeteneğinin aynı kalması durumunda, kişi giderilmesi olanaksız durumlara girebiliyor. *Bkz.* **uyku; uyurgezerlik.**

uyku ilaçları ve yatıştırıcılar *Bkz.* **uyuışturucu madde bağımlılığı.**

uyku merkezi (sleep center) Beynin **hipotalamus** bölümünde bulunan bir merkez. Uyku merkezi ameliyatla çıkarılan ya da elektrikle uyarılan hayvanın uykuya daldığı görülmüştür.

uykusunda korkma bozukluğu (sleep terror disorder) **REM dışı uyku** döneminde birdenbire uyanmayla tanımlanan bir uyku bozukluğu. Kişi,

aşırı bir **panik**, **kaygı** duygusuyla soluk soluğa uykusundan uyanıyor; korkudan gözbebekleri büyüyor; kalp atışları ve soluk alıp verişi hızlanıyor. Heyecanı yatıştıktan sonra, belli belirsiz **rüya fragmanları** gördüğünden söz edebiliyor; ancak, ertesi sabah, genellikle hiçbir şey anımsamıyor. *Bkz.* **uyku.**

uykusuzluk (insomnia) Uykuya dalmada ya da uykuyu sürdürmede yaşanan geçici ya da **süreğen bozukluklar.** Uykusuzluğun çeşitleri ve **depresyon, davranış bozukluğu, normaldışı uyku-uyanıklık döngüsü,** hastalık, ağrı gibi türlü nedenleri bulunuyor. *Bkz.* **uyku; uyku bozuklukları; yaşlanma çöküntüsü.**

uyku terörü bozukluğu (sleep terror disorder, pavor nocturnus) Çocukta asıl uyku döneminin üçüncü ve dördüncü evrelerinde derin uykudan hafif uykuya geçiş döneminde ortaya çıkan korkular; ***uykuda korku.*** Çocuk, anlamsız bir korkuyla çığlık atarak birdenbire uykudan uyanıyor. Aynı gecede bu korkunun yinelendiği de oluyor. Çocuk uyandığında, yanındakilerin kendisini rahatlatıcı çabalarına bir tepki vermiyor. Çocuk, bu durumunu açıklayacak ayrıntılı bir rüya da anlatamıyor; zorlukla teskin edilerek uyuması sağlanıyor. Ertesi gün, bu olayı anımsamıyor. 4-8 yaş arasındaki çocukların yaklaşık yüzde bir ile üçünde, uykuda korku ortaya çıkıyor. Bu tablo genellikle ergenlikte azalarak ortadan kalkıyor. Bu belirtiler, çocukta sıklıkla ortaya çıkmaya başladığında sara nöbeti olasılığının ve sorunu tetikleyen toplumsal bir sorunun bulunup bulunmadığının araştırılması için bir çocuk ve ergen psikiyatristine başvurulması gerekiyor. Derin uykuyu kısaltan ve uyku evreleri arasında uyanmayı engelleyen ilaçlar, kısa süreli olarak kullanılabiliyor.

uyku yitimi (sleeplessness) Uykuya dalamamak, uyuyamamak; ***uykusuzluk.***

uyku yoksunluğu (sleep deprivation) Şu ya da bu nedenle kişinin uyumasının engellenmesi. Araştırmalar, bir gecelik uykusuzluğun, zihinsel ya da bedensel işleyişte önemli bir olumsuzluk yaratmadığını; ancak, bu sürenin uzamasının, süreye bağlı olarak önemli bozukluklara yol açtığını gösteriyor. Örneğin, 2-3 günlük uykusuzluğun sonunda konuşma bozulmaya; psikolojik testlerdeki performans düşmeye başlıyor. 6-7 günlük bir uykusuzluktan sonra ise **gerçeklikten kopma, yönelim yokluğu, algısal çarpıtmalar, paranoid tepkiler** gibi **psikoz belirtileri** ortaya çıkıyor. *Bkz.* **uyku.**

uyruk (citizen) Bir devlete yurttaşlık bağıyla bağlı kimse.

uysallık (acquiescence) Başkalarının görüşlerine katılma eğilimi. Kaynağın bir otorite olması durumunda, anlatımın doğası ya da içeriği ne olursa olsun, uysal kişi, bu anlatıma katılma eğilimi gösteriyor.

uysal tepki seti (acquiescent-response set) İçeriklerine bakmadan, deneye katılanların anlatımlarını kabul etme eğilimi. **Evetçilik** demek olan uysallık, **kişilik testleri** ve **tutum testleri**nin sonuçlarını çarpıtabiliyor. *Bkz*. **set.**

uyum (I) (adaptation) Canlının gereksinimlerini gidermeyi, isteklerini karşılamayı başararak içinde bulunduğu çevre ile kurduğu uyarlı ilişkiler; ***intibak, denge duyusu.*** Uyum, göreli bir kavramdır. O nedenle uyum için kişi, kendisinde ve çevresinde değişiklikler yapma zorunluluğunu duyuyor. **Uyumlu kişi**, yaşının ve kendi özelliklerinin gerektirdiği bedensel, devimsel, toplumsal, duygusal, zihinsel, dilsel ve cinsel davranışları gerçekleştirmiş oluyor. Her yaşın ve dönemin ayrı gelişim gereksinimleri vardır. Birey, döllenmeden başlayarak gelişim görevlerini aşama aşama başarıyla yerine getirdiğinde hem yaşından ve kendinden beklenen uyumu sağlıyor hem de bir sonraki evrenin gelişimi için gerekli olgunluğa ulaşmış oluyor. *Bkz.* **insanın sekiz çağı; çocuk ve ergenin gelişim dönemleri. Darwin'e göre**, evrim sürecinde çevreye uyumu (adaptation'u) başaran canlılar yaşamlarını sürdürebilmiş; öbürlerinin ya türleri tükenmiş ya da göç ederek buldukları yeni yaşam alanlarında ayakta kalma olanağı bulmuşlardır. Örneğin, siyah orman ayısı, kutuplarda yaşayamıyor. Kutuplarda yaşamayı başaran, beyaz kutup ayılarıdır. Karmaşık bir canlı olan insanın çevreye uyumu da karmaşıklık gösteriyor. Beyninin gelişmişliği ve ona koşut olarak ellerini kullanabilme becerisinin sonucu insan, çevreyi değiştirerek, kimi de çevreyi kendine uydurarak uyumunu kolaylaştırıyor. *Bkz.* **alışma; uyum II; uyum anketi; uyum becerileri; uyumbilim; uyum bozukluğu; uyum değeri; uyum envanteri; uyumlayıcı bağışıklık tepkisi; uyumlayıcı beden eğitimi; uyumlayıcı davranış; uyumlayıcı davranış ölçeği; uyumlayıcı eylem; uyumlayıcı gelişim; uyumlayıcı mekanizmalar; uyumlayıcı öğrenme çevreleri programı; uyumlayıcı tepki; uyumlayıcı test; uyumlayıcı uygunluk; uyumlayıcı varsayım; uyumlayıcı yaklaşım; uyumlayıcı yayılma; uyumlu cinsel ilişki; uyumluluk; uyum mekanizmaları;**

uyumölçer; uyum refleksi; uyum sağlama; uyumsuz davranış; uyumsuzluk; uyumsuzluk kuramı; uyum süreçleri.

uyum (II) (accommodation) **1. Kişisel düzeyde**, çevreyle etkileşim yoluyla; ancak, kalıtsal olmayan uyum ya da uyarlanma. **2. Gözde**, lensleri uzak ya da yakın görüş için ayarlayan kasların kasılıp gevşemesi. Bu süreçte, yakınsama ve göz bebeğinin büyüklüğü de değişiyor; böylece görüş keskinliği sağlanıyor. Mutlak uyum, her gözün ayrı ayrı uyumudur. **Binoküler uyum** ise, iki gözün birden uyumudur. **3. Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına göre**, çocuğun yeni bilgileri anlama çabasında kendi bilişsel yapısında değişiklik yapması; ***uyuşum.*** Örneğin, bebek, yeni bir nesneyi farklı bir biçimde tutuyor ya da bu yeni nesneyi ağzına almaması gerektiğini öğreniyor. Bu yolla, düşünce biçimini yeni yaşantıya uyarlamış oluyor. Birlikte ele alındığında **asimilasyon** ve **uyum**, çocuğun kendi çevresine uyum sağlama yetisi anlamında kullanılan uyumu (adaptasyon'u) oluşturuyor. *Bkz*. **asimilasyon, denge kurma; uyum (I). 4.** Vücudu, gelen uyarılara yanıt vermeye uyarlayan tepki ya da hareket süreci. **5. Sosyoloji ve sosyal psikolojide**, grup içindeki ya da karşıt gruplar arasındaki uyumu korumaya yönelik bir **toplumsal uyum süreci.** Bu uyum, **uzlaşma, barış, hakemlik** ya da **karşılıklı ateşkes** gibi biçimler alabiliyor. **6.** Eşlerden biri, gizilgüç anlamında yıkıcı davranışlara giriştiği zaman, öteki eşin, buna yıkıcı tepkiyle karşılık verme eğilimlerini bastırması ve bunun yerine yapıcı tepkiler geliştirmesi. **7.** Öğrenme engeli olan bireylerin, okul ya da iş ödevlerini birtakım teknik ve araçlarla daha kolay ve daha etkili yapmaları. Yazım denetleyiciler, kaset kayıt aygıtları, ödevlerin bitirilmesi için ya da sınavlarda tanınan ek süreler ve benzerleri bunlar arasında sayılabilir.

uyum anketi (adjustment invertory) Bireyin, büyük ve temsil özelliği olan bir **bireyler örneklemi**ne göre duygusal ve toplumsal uyumunu değerlendirmek amacıyla kullanılan bir anket.

uyum becerileri (adaptive skills) Dürtüleri denetleme, eleştiri ve yönlendirmeyi kabul etme isteği gibi özdenetim, yeni çevreye uyum sağlama ve yeni şeyler öğrenme yetisini gerektiren etkinlikler. *Bkz.* **uyumlayıcı davranış.**

uyumbilim (harmony) Müzik biliminin bir dalı; ***armoni.*** Müzik kuramında ana bir dal olan uyumbilim, müzik seslerini uyum oluşturacak biçimde düzenlemeyi ve müzik parçalarını yazmayı konu ediniyor.

uyum bozukluğu (adjustment disorder) Okula gitme, evden ayrılma, anne baba olma, aile geçimsizliği, boşanma, iş bunalımı, bir yakının ölümü, emeklilik gibi belli, tanımlanabilir bir **toplumsal-ruhsal stres**in etkisinde kaldıktan sonraki 3 ay içinde ortaya çıkan **uyumsuzluk** tepkisi. Kimi insanlar, bu gibi yeni yaşam koşullarına gerektiği gibi uyum sağlamayı başaramıyorlar. Sonuçta bunlarda **kaygı, depresyon,** toplumsal ya da mesleksel işleyişte **bozulma belirtileri** ortaya çıkıyor. Bu belirtiler, adı geçen koşullarda, beklenenden fazla görülüyor. Uyum bozukluğu belirtileri en geç, stresin ya da sonuçlarının ortadan kalkışından sonraki altıncı aya kadar sürüyor. Bu bozukluk, belirtiler altı aydan az sürdüğünde **akut uyum bozukluğu**; altı ayı aştığında ise inatçı ya da **süreğen uyum bozukluğu** diye adlandırılıyor. *Bkz.* **zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar.**

uyum değeri (adaptive value) Bir özelliğin, canlının yaşamını sürdürmesine ve üremesine ya da çevreye daha iyi uyum sağlamasına katkı derecesi.

uyum düzeneği *Bkz.* **uyum mekanizması.**

uyum envanteri (adjustment inventory) Olumlu ya da olumsuz uyumu ortaya koyan ya da en azından böyle sanılan davranışların yazılı olduğu bir inceleme türü. Uyum envanteri, deneğin olumlu ve olumsuz uyum davranışlarından hangilerini gösterdiği konusunda bir kanı ortaya koyuyor.

uyumlayıcı bağışıklık tepkisi (adaptiveimmune response) **Bağışıklık sistemi**nin, belli bir hastalığa yol açan etkene karşı harekete geçmesi.

uyumlayıcı beden eğitimi (adaptive immune education) Engellilerin sınırlarına ve engellerine uygun olarak geliştirilen özel bir **beden eğitimi programı.**

uyumlayıcı davranış (adaptive behavior) **Kendini yönetme, iletişim** ve **toplumsal beceriler** de içinde olmak üzere, kişinin yaşadığı çevrenin gereklerini ve kendi gereksinimlerini, yaşına ve içinde yaşadığı kültürel ortama uygun olduğu düşünülen davranışlarla karşılaması. *Bkz.* **uyum becerileri.**

uyumlayıcı davranış ölçeği (adaptive behavior scale) Uyum davranışını (günlük işleyişi) değerlendirmek amacıyla en çok araştırılan ve test edilen psikolojik ölçüm araçlarından biri.

uyumlayıcı eylem (adaptive act) Organizmanın uyarıcılara, çevreye uyum sağlamak için gereksinim duyduğu uygun tepkileri vermesini sağlayan süreç.

uyumlayıcı gelişim (adaptive development) Bir çocuğun devimsel gelişimi, konuşma ve dil becerileri, kendini yönetme becerisi gibi konularda aynı yaş grubuna göre gelişim düzeyi.

uyumlayıcı mekanizmalar (adaptive mechanisms) **Vaillant**'ın, kişilerin yaşam durumlarına uyum göstermesinin erişkin gibi, acemice, nevrotik ve psikotik olmak üzere 4 tipik yolunu tanımlamak için kullandığı terim; ***uyulmayıcı düzenekler.*** *Bkz.* **uyum mekanizması.**

uyumlayıcı öğrenme çevreleri programı (adaptive learning environments program) Öğrenme güçlükleri ve **davranış bozuklukları** olan öğrenciler için **uyumlayıcı uygunluk** kavramına dayanan bir program.

uyumlayıcı tepki (adaptive response) Bireyin, çevrede olup bitenlere başarılı tepki göstermesini sağlayan davranış. Uyumlayıcı tepki, iyi bir **algısal bütünleşme**yi gerektiriyor ve algısal bütünleşme sürecini bu tepki ilerletiyor. Öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediği de bireyin tepkisinden anlaşılıyor.

uyumlayıcı test (adaptive testing) Ardışık maddeleri, önceki maddelere verilen yanıtlara dayalı olarak seçilen bir ters türü.

uyumlayıcı uygunluk (adaptive fit) Konunun gerekleriyle kişinin gereksinimleri arasındaki uyum.

uyumlayıcı varsayım (adaptive hypothesis) **H. Hartmann**'ın **benlik psikolojisi yorumunda**, **temel bağımsız benlik işlevi**nin, algı, bellek ve hareket yeteneği ile ortalama, kestirilebilir bir çevreyle başa çıkmak olduğunu ileri süren görüşü.

uyumlayıcı yaklaşım (adaptive approach) Ruhsal tepkilerin, dış gerçeklikle ilişkileri açısından ele alınması gerektiği düşüncesine dayanan ve kural olarak, var olmak için insanla toplumun sürekli birbirine uyum sağlaması gerektiğini vurgulayan bir ruhsal yaklaşım. **Karen Horney** ve **Erik Erikson**, bu yaklaşımın önde gelen savunucularıdır.

uyumlayıcı yayılma (adaptive radiation) Tek bir türden, çevrebilimle ilgili farklılıkları olan çok sayıda tür üreten **evrim**sel yayılma.

uyumlu cinsel ilişki *Bkz.* **cinsel ilişki.**

uyumluluk (adaptability) Kişinin içinde bulunduğu çevrede kurduğu duyarlı ilişkilerle **gereksinimler**ini kendisi ve çevresindekiler için yararlı olacak biçimde gidermesi, **isteklerini gerçekleştirme**si durumu. Uyum, **göre**li bir kavramdır. Bu anlamda bir uyum için, bireyin farklı koşullarla ya da farklı kişilerle karşılaştığında onlara uygun **yeni davranış yapılarını öğrenme**si, kendi davranışlarında ve çevresinde **değişiklik yapma**sı, gerekiyor. **Uyumlu birey**, yaşının ve özelliklerinin gerektirdiği bedensel, devimsel, zihinsel, dilsel, toplumsal, duygusal ve ruhsal-cinsel davranışları gösterebiliyor. Her yaşın ve her gelişim döneminin ayrı gelişim gereksinimleri vardır. Dolayısıyla evde anne babalar, okulda öğretmen ve yöneticiler, sürekli olarak belli sorunlarla karşılaşacak ve bunları çözmeye çalışacaklardır. İnsanın, duyduğu her gereksinimi, her zaman doyurucu düzeyde ve dengeli bir biçimde giderme olanağı yoktur. Her insan, hemen her şeyi, başkalarından farklı biçimde algılıyor; onlara başkalarından farklı bir değer biçiyor. Herkes, yaşamdan farklı şeyler bekliyor. Öyleyse sürekli olarak uyum içinde, sorunsuz yaşamak olanaksızdır. Bu durumda istenmesi gereken, sorunsuz bir yaşam değil; kişinin önüne çıkan sorunları, olanaklar ölçüsünde çözerek yaşamasıdır. İnsanı yaşam boyu, sorunlarla savaşım bekliyor. Her başarılı savaşımın sonunda belli bir sorun çözülecek ve uyumsuzluk uyumluluğa dönüştürülecektir. Çocuk, döllenmeden başlayarak gelişim görevlerini aşama aşama, kendine özgü bir çabayla gerçekleştirdiğinde, hem yaşından beklenen uyumu sağlamış hem de bir sonraki evrenin **gelişim görevleri**ni yerine getirmek için gerekli olgunluğa ulaşmış olacaktır. Her **gelişim evresi**nde çocuğun karşılaştığı sorunların büyük çoğunluğu, evde anne babanın; okulda da öğretmenin ve rehber öğretmenin desteği ile çözülebilecek niteliktedir. Çocuk desteklenmediği; anne baba, öğretmen, çocuğa **yanlış tutum**la davrandığı zaman, birçok olağan sorun büyüyor ve önemli bir uyumsuzluk nedeni olup çıkıyor. **Her normal çocuk ve genç şunları başarıyor: (1)** Arkadaşlarıyla iyi geçiniyor, **oyun**lara katılıyor. **(2)** Oyunlarda kimi zaman **önder** kimi zaman da **üye** olarak yer alıyor. **(3)** Okulda yeterli bir **başarı** gösteriyor. **(4) Sınavlarda aşırı heyecan**lanmıyor. **(5) Güçlüklere kendi kendine çare** bulabiliyor. İnsanlarla kolayca **ilişki** kurabiliyor. **(6) Toplumsal kuralları ve disiplin**i kolayca kabul ediyor. **(7) Duygularını açıklama**da zorlanmıyor. **(8)** Gerektiğinde **kendini savunma**yı başarıyor. **(9) Oyunlarda yenilgi**yi kabul ediyor. **(10)** Arkadaşlarıyla **yardımlaşma**yı seviyor. Bu başarıları,

yaşına ve kendine özgü gelişim gerçeklerinin gerektirdiği düzeyde gösteremeyen; bunları önemli ölçüde aksatan çocuk ve gençte, uyum sorunları ve davranış bozuklukları ortaya çıkıyor. Çocukluk ve gençliğinde bu başarıları gösterme olanağından yoksun bırakılan yetişkinlerin de uyumsuz, bozuk davranışlar göstermeleri doğaldır. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken nokta, kişilerde görülen birkaç belirtiden yola çıkılarak onların ruhsal durumuna ilişkin bir yargıya varılmamasıdır. Kişi davranışlarının ruhsal uyumluluk ve uyumsuzluk ölçütlerine uygunluğu, alanın uzmanınca yeterli ölçüde incelendikten sonra olumlu ya da olumsuz diye nitelenebilir. **Psikolojik uyumluluk ve uyumsuzluk ölçütleri** şöyle sıralanıyor: **(1)** Bireyin içinde bulunduğu **gelişim döneminin sorunları**, uyumsuzluk belirtisi olarak görülmemelidir. Örneğin, belirti, 4-5 yaşına dek çocukların **yatağı ıslatma**ları gibi, belli bir gelişim döneminde sıkça görülen olağan ve geçici bir durum ise bu, önemli bir sorun olarak değerlendirilmemelidir. Arada bir yatağı ıslatma, okul çağında bile olağan kabul edilmelidir. 2-3 yaşlarında rastlanan **uyku bozuklukları**; 3-4 yaşlarında beliren **korkular**; ara sıra görülen **korkulu düşler**; kısa süren **konuşma düzensizlikleri** de tek başına birer uyumsuzluk ve dengesizlik olarak nitelenmemelidir. 2 yaşına dek **yürüyememe**, 2-3 yaşına dek **konuşamama,** okul çağında da süren hemen **her söylenene karşı çıkma**, ara sıra **yalan söyleme**, gençlik çağının **aşırı duygusal** ve **coşkulu tepkiler**ini arada bir yetişkinlikte de gösterme de önemli bir sorun sayılmamalıdır. **(2)** Her ruhsal sorun değil; ağır, şiddetli belirtilerle ortaya çıkanlar önemsenmelidir. Örneğin, her temiz, düzenli, titiz çocuk ya da ergene sorunlu diye bakılmamalı; bir yere dokunur dokunmaz elini yıkamadan rahat edemeyen, üstü her tozlandığında **aşırı tedirgin** olup işi **giysi değiştirme**ye dek vardıran çocuk ya da ergene “sorunlu” olarak bakılmalıdır. **(3)** Arada bir **yaramazlık** yapan, **söz dinleme**yen çocuklar, normal sayılmalıdır. Yaramazlıklarını okulda, evde ve sokakta da sürdüren; **her zaman, söylenenin tersini yapan çocuklar**, önemli ruhsal sorun yaşayan çocuklar olarak ele alınmalıdır. Sorunlu çocuklar, özellikle ev dışında davranışlarını dizginleyemiyorlar. Çocukların evde yaptıkları huysuzluk, hırçınlık, çekişme ve didişmeler fazla abartılmamalıdır. **(4)** Önemli bir ölçüt de **belirtilerin sürekliliğid**ir. Örneğin, yeni bir kardeş doğunca görülen huysuzluk ve hırçınlık, yatağı ıslatma, altını kirletme süreklilik kazanmadıkça uyumsuzluk sayılmamalıdır. Hemen her çocuğun arada bir

arkadaşlarıyla **anlaşmazlık çıkarma**sı da doğaldır. Ancak, çocuğun arkadaşları ve çevresindeki öbür kişilerle ilişkilerinde **sık sık olumsuzluk** görülüyorsa bu durum, o zaman bir sorun olarak ele alınmalıdır. Ergenlik döneminde doğal karşılanan uyumsuz davranışlar, 18-20'lerden sonra da sürüyorsa bunlara üzerinde durulması gereken önemli sorun olarak bakılabilir. **(5**) **Başka belirtilere eşlik eden belirtiler** önemsenmelidir. Örneğin, **her gece yatağını ıslatan çocuk**ta bunun yanı sıra **kekemelik**, **gereksiz korkular** gibi davranış bozuklukları da görülüyorsa yatağı ıslatma, öbürleriyle birlikte önemli bir uyum sorunu olarak değerlendirilmelidir. **(6) Ruhsal sorunlarının tümünü dışa vurmayan çocuk ve yetişkinler** de bulunuyor. Dıştan durgun görünen kimi çocuk ya da yetişkinler, içlerinde fırtınalar yaşıyorlar. Onun için, dıştan olumsuz bir belirti göstermeyen her kişiye **uyumlu** ve **dengeli** diye bakılmamalıdır. Böyle kişiler, güçlerinin büyük bir bölümünü, **iç tedirginliklerini dışa vurmama çabası**nda kullanıyorlar. Küçük bir dış baskı karşısında, bunların dengeleri bozuluyor ve **ruhsal bozukluk belirtileri** gözler önüne seriliyor. **(7)** Uyum yeteneğinin bir başka belirleyicisi de **kişinin geçmişteki ve bugünkü becerileri, özel yetenekleri ve toplumsal ilişkileri**dir. Önceki gelişim dönemlerini uyum içinde geçirmiş olan çocuk, genç ya da yetişkin, önceki dönemlerini sorunlu yaşamış olanlara göre, bir sonraki dönemde karşılaştığı sorunu, daha kolay çözüyor. **(8)** Bunların yanı sıra, yenilgiyi kabul edememesi, duygu ve coşkularını denetleyememesi, güçlüklerle karşılaştığında onları aşmak için yaşına uygun çözümler bulamaması ve gerektiğinde kendini savunamaması da kişinin **uyumsuzluk belirtileri**ndendir. Görüldüğü gibi, her ruhsal uyumsuzluğu, çeşitli ve karmaşık nedenler yaratıyor. Bunların oluşmasında **en önemli etken**, aile ve öbür çevre koşullarıdır. Bu nedenle uyumsuzlukların giderilmesi ve ruhsal bozuklukların tedavisi için kişi, çevresiyle birlikte ele alınıyor. Her çocuğun yaşantıları ve koşulları ayrı olduğundan, değişik kişilerde ortaya çıkan bozukluk belirtileriyle bunların nedenleri de ayrı oluyor. Bireyin 18-20 yaşlarına dek süren **hızlı gelişim dönemleri**nde karşısına çıkan sorunlar gerektiği gibi çözülmediğinde bunlar, yetişkinlikte daha da ağırlaşmış birer sorun olarak yaşanabiliyor. Uyumsuzlukların en çok görüldüğü çocukluk çağında çocuklar, sorunlarını yardımsız çözemiyorlar. Bu dönemlerde sorunlarıyla baş başa bırakılmaları, onların tedirgin, mutsuz ve uyumsuz olmasına yol açıyor.

Bkz. çocuk ve gencin gelişim dönemleri; **insanın sekiz çağı; uyumsuzluk.**

uyum mekanizması (adjustment mechanism) Bireyin, yaşamın gereklerini yerine getirmesini olanaklı kılan ve alışkanlık durumunu alan davranış yapısı; ***uyum düzeneği***. *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları; PİAGET, Jean.**

uyumölçer (adaptometer) Duyu organlarının uyumunu ölçmeye yarayan araç. Bu ölçek, **duyu eşiği**nin düşmesi ve yükselmesi temeline dayanıyor. Özellikle gözün karanlığa uyumunu ölçmede kullanılıyor.

uyum refleksi (accommdation reflex) Kasların kasılıp gevşemesiyle gözlerin birbirine yaklaşması, göz bebeğinin büzülmesi ve lens biçiminin değişmesiyle gözün çeşitli uzaklıklara uyum sağlamasına yardımcı olan refleks hareketi; ***uyum tepkesi.***

uyum sağlama (adjustment) Tutum ve davranışlarda **bireyler arası yapıcı ilişkiler** kurma, **stres**li ya da **sorun**lu durumlarla başa çıkma, **sorumluluk**larını yerine getirme gibi yaşamın gerekleriyle etkin olarak başa çıkmayı sağlayan değişiklikleri gerçekleştirme. *Bkz.* **uyum (I); uyum (II).**

uyum sağlayıcı sinir hücreleri *Bkz*. **sinir hücresi.**

uyum sağlayıcı süreç *Bkz.* **uyum süreçleri**

uyumsuz (maladaptive) Kişinin, yaşamın sorunları ve stresiyle başa çıkma yetisi açısından işlevsiz ya da uygunsuz zihinsel etkinliklerini ya da davranışlarını anlatan terim. *Bkz.* **uyumsuz davranış.**

uyumsuz davranış (maladaptive behavior) Kişiye, gruba ya da topluma zararlı, belli bir ölçüde uygunsuz ya da etkisiz, kişinin başa çıkma yetisini engelleyen davranış. Büyük bir **popülarite**si olan bu terimi, toplumsal öğrenme kuramcıları sıklıkla **akıl hastalığı, ruh hastalığı, anormallik** ve benzerlerinin yerine kullanıyorlar. Bu terminolojik yeğlemenin nedeni, birçok bozukluğun, akıl hastalığının belirtisi olmaktan çok, uyumsuz davranış yapısı olduğu ve bu nedenle uygun tekniklerle düzeltilebileceği görüşüdür.

uyumsuzluk (dissonance) Meme emme, uyku, yemek yeme alışkanlığı kazanma, memeden kesilme, idrarını ve dışkısını tutmaya alışma, cinsel eğitim alma, oyun oynama, öğrenim görme sırasındaki eksiklik ve aksaklıklar, çocuğun sonraki gelişim dönemlerine birtakım **sorunlar**

olarak aktarılıyor. Bu sorunlar, sonraki gelişim dönemlerinin ve yetişkinliğin **uyum güçlükleri**ni ya da **davranış bozuklukları**nı katlayarak artırıyor. Örneğin, **oyun çağı**nda oyuna doyamamış ya da arkadaşlık ilişkisi kuramamış bir çocuk, okul çağında oyunlara katılmakta, yaşıtlarıyla yarışmakta güçlük çekiyor. İçinde bulunduğu gelişim döneminde kendisinden beklenen olgunluğun gerisinde kalmış olduğu için, uyumsuzluklar yaşıyor. *Bkz.* **eğitim güçlükleri; uyumluluk. Uyumsuzluk olarak yaşanan ruhsal sorunlar**ın bazıları, dış etkenlerden kaynaklanıyor. **Olumsuz anne baba tutumları** ve **olumsuz aile yaşantıları**, yapısal yatkınlıklarla birleştiğinde, kalıcı ruhsal bozuklukların oluşumuna elverişli bir ortam yaratıyor. İstenmeyen sonucun ortaya çıkmasında kimi zaman bunlardan biri ağırlık kazanıyor; kimi de tümü etkili oluyor. Çocuk ve ergen; daha sonra da yetişkin uyumsuzluklarını ya da **davranış bozuklukları**nı oluşturan pek çok neden arasında aile ile ilgili olanlar, ön sıralarda yer alıyor. **Uyum ve Davranış Bozuklukları Yaratan Ailelerin Özellikleri:** **(1)** Aile içi ilişkiler ve **etkileşim bozuk**tur. **(2)** Anne baba, ya **ilgisiz** ya da **aşırı ilgili**dir. **(3)** Anne baba **boşanmış** ya da aile **parçalanmış**tır. **(4)** Anne baba **alkol, uyuşturucu madde** kullanmaktadır. **(5)** Çocuğa **tutarsız, kararsız, baskıcı disiplin** uygulanmaktadır. **(6)** Çocuk, yersiz, yanlış ve **aşırı cezalandırılma**ktadır. **(7)** Çocukla ilişkilerde **insiyatifsiz** davranılmaktadır. **(8)** Aile işsizdir; **ekonomik sıkıntı** içindedir. **(9)** Çocuğun okul başarısı için kendisine **yardım edilememe**ktedir. **(10)** Çocuğun, **kötü arkadaş**la birlikte olması engellenememektedir. **(11)** Çocuğun **güçlü beklentiler** oluşturması sağlanamamaktadır. **(12)** Çocuğa, **aşırı toplumsal baskı** uygulanmakta, çocuğun özgürlükleri kısıtlanmaktadır. Bunlardan üçüncü, dördüncü ve sekizinci maddeler dışındaki nedenler, **okulda uyum ve davranış bozukluğu**na da yol açabiliyor. *Bkz.* çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; uyumluluk.

uyumsuzluk kuramı (dissonance theory) İnsanların, var olan tutumlarıyla uyumlu kılmayan bilgilerden çok, **uyumlu kılan bilgiler**e dikkat etmeye ve bu bilgileri yeğlemeye güdülendikleri varsayımı. *Bkz.* **bilişsel uyumsuzluk kuramı; seçici dikkat.**

uyum süreçleri (adjustment processes) Kişinin çevresel beklentilere uyum sağlamaya çalıştığı işlevler ya da etkinlikler için kullanılan genel bir terim. Kişinin gerçekliğe uyumu sırasında **olay**ları, **olgu**ları, **yaşantı**ları yorumlamasını sağlayan **algılama**; bilgilenerek ve başkalarıyla iletişim

kurarak sorunları çözmesini olanaklı kılan **dil** (kavram oluşumu); gereksinim duyduğunda anımsayacağı bilgileri saklayan **bellek**; yeni düşünce ve çözümleri hayal etmesini sağlayan **düş gücü**; benliğini korumasını sağlayan **savunma mekanizmaları**, birer uyum süreci örneğidir. *Bkz.* öğrenme.

uyum tepkesi *Bkz.* **uyum refleksi.**

uyum tepkisi (adjustment reaction) Bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde ortaya çıkan uyum tepkilerinin oluşturduğu ve bir **kişilik bozukluğu**ndan kaynaklanmayan, duruma bağlı ve **geçici kişilik bozuklukları** için kullanılan terim.

Uyum ve Davranış Bozuklukları Yaratan Ailelerin Özellikleri *Bkz.* **uyumsuzluk.**

uyurgezerlik (sleep walking; somnambulism) **REM dışı**, **delta dalgalı uyku** sırasında ortaya çıkan bir bozukluk. Uyurgezer kişi, uyku durumundayken yatağından doğruluyor, kalkıp dışarı çıkıyor, bir şeyler yiyor, çeşitli şeyler yapıyor. Bunlar 1-2 saat sürebiliyor. Karşısına çıkan olursa boş gözlerle, tepkisizce bakıyor; ancak, büyük zorluklarla uyandırılabiliyor. Sabah uyandığında ise bunları anımsamıyor. Uyurgezerlik en çok, çocukluk döneminde görülüyor. *Bkz.* **uyku.**

uyuşma (congruence) **1.** Karşılıklı olarak birbirine uyma, denk düşme. **2. Carl Rogers'a göre**, kişinin, yaşantılarını hem kendi benliği ile bilinçli olarak bütünleştirmesi hem de **danışman**'ın **danışan** karşısında kendi **gerçek duygular**ına uygun olarak davranması (danışana karşı dürüst olması) gereği. *Bkz.* **ROGERS, Carl.**

uyuşma düzeyi (goodness of fit) Elde edilen bulguların kuramsal temelde, kestirilen standartlara ya da değerlere uygunluk durumu.

uyuşma ilkesi (congurrence principle) Bellek incelemelerinde, **bellekte karşılığı bulunan bir arama**nın, karşılığı bulunmayan bir aramadan daha kolay olduğu ilkesi. Başka anlatımla; kişi, bir şeyi bilip bilmediği, görüp görmediği ve benzerleri konusunda belleğini yoklarken, orada bulunan bir şeyi, bulunmayan bir şeyden daha kolay, daha çabuk anımsıyor. *Bkz.* **anımsama; unutma.**

uyuşma kuramı (congruity theory) **Tutumda değişme** olduğunda bunun her zaman uyumsuzluğu ya da belirsizliği azaltma (uyuşmayı artırma) yönünde gerçekleşeceğini belirten kuram. *Bkz.* **bilişsel uyumsuzluk.**

uyuşma teorisi *Bkz.* **uyuşma kuramı**.

uyuşmazlık (incongruence) **C. Rogers'a göre**, kişinin **gerçek öz**ü ile **ideal öz**ü arasındaki tutarsızlık.

uyuşturucu bağımlılığı *Bkz.* **uyuşturucu madde bağımlılığı.**

uyuşturucular (opiates) **Morfin, kodein, eroin, meripidin, naloksin** gibi merkez sinir sisteminde sinir liflerinin **asetilkolin** ve **norepinefrin** salgısını engelleyip **uyku durumu** yaratan ve **ağrı kesici** etkisi yapan doğal ya da sentetik ilaçların ortak adı. Bu maddeler çoğunlukla kısa sürede **bağımlılık** yaratıyor. *Bkz.* **narkotik; opioid.**

uyuşturucu madde bağımlılığı (narcotism) Ruhsal gerilim ve çatışmalardan kurtulmak için **afyon, kokain** gibi uyuşturuculara karşı **aşırı tutkunluk** geliştirme; ***madde bağımlılığı.*** Hekimlikte kullanılan morfin gibi **ağrı kesiciler**, barbitürat (luminal) gibi **uyku ilaçları**, diazem ve librium gibi **yatıştırtıcılar,** bağımlılık yaratan ve kötüye kullanılabilen ilaçlardır. **Esrar, eroin, kokain** gibi maddeler ise, **keyif verici ve uyuşturucu maddeler**dir. Kokain, ruhsal canlılığın yanı sıra sıkıntı, korku ve kuşku **sanrı**ları oluşturuyor. Terleme, çarpıntı, kas kasılmaları, iç sıkıntısı, uykusuzluk, bulantı, kusma, karın ağrısı, ateş yükselmesi gibi belirtilere yol açıyor. **Madde bağımlıları**, bedende gelişen direnç nedeniyle, aynı etkiyi elde edebilmek için, alışmış oldukları maddenin dozunu sürekli artırmak zorundadırlar. Bir morfinmanın bir kez aldığı doz, bir insanı öldürebilecek güçtedir. **Morfin**, **eroin** gibi afyondan elde edilen ve **sentetik** üretilen güçlü uyuşturucular (**narkotikler**), kısa sürede **yoğun ruhsal ve bedensel bağımlılık** yaratıyor. Örneğin, morfin yoksunluğu, morfin bağımlısı kişide sinirlilik, terleme, çarpıntı, kas kasılmaları, iç sıkıntısı, uykusuzluk, bulantı, kusma, karın ağrısı, ateş yükselmesi gibi belirtilere yol açıyor. Morfin ve benzeri **ağrı kesiciler**, başlangıçta genel bir gevşeme ve rahatlık, zihin bulanıklığı, umursamazlık, keyif ve mutluluk yaratırken, doz artırıldığında kan basıncı düşüyor; bulantı ve kusma görülüyor; göz bebekleri küçülüyor. Ağır zehirlenmelerde ise, tersine, göz bebekleri büyüyor, refleksler kayboluyor ve kişi komaya girerek ölebiliyor. Uyuşturucu bağımlılarında beden direncinde düşme; **bedensel ve cinsel güç**te azalma görülüyor. **Uyku ilaçları ve yatıştırıcılar** da bağımlılık yapan maddelerdendir. Bunlar, birden kesildiklerinde sıkıntı, titreme, çarpıntı, bulantı, kusma, uykusuzluk, bilinç bozuklukları gibi **yoksunluk belirtileri** ortaya çıkıyor. Çok güçlü bir

başka uyarıcı olan **kokain**, kişiye başta canlılık verse, onun enerjisini artırsa da bu etki kısa sürüyor; ardından, **bedensel ve ruhsal çöküntü** başlıyor. Bedende direnç geliştikçe, yeniden ve daha yüksek dozda kokain alma gereksinimi doğuyor. Çok yoğun ruhsal bağımlılığa karşın, kokainin kesilmesiyle morfin ve eroin yoksunluğundaki ağır belirtiler görülmüyor. Kokain, ruhsal canlılığın yanı sıra sıkıntı, korku ve kuşku sanrıları oluşturuyor. Ülkemizde yasaklanmış olan **amfetamin** gibi uyarıcı ilaçlar da bağımlılık yapabiliyor. Bunlar, iştahsızlık yarattığı için zayıflama, uykuyu kaçırma ve yorgunluk giderme gibi asıl amacı dışında kullanıldıklarında **paranoid psikoz** benzeri belirtilerin, **sanrı**ların ortaya çıkmasına yol açabiliyor. İlaç kesilince, yorgunluk, bitkinlik, bilinç bulanıklığı, yönelim bozukluğu, uyuklama ve intihar girişimleri görülüyor. **LSD, psilocyn, peyote** gibi hayal görme, ses işitme sanrıları yaratan, gerçeği değerlendirme gücünü zayıflatan, bilinçdışını açığa çıkartan maddeler ise, kullananı ağır **depresyon**a, **paranoid psikoz**a benzeyen durumlara sokuyor ve **panik bozukluğu**na yol açıyor. Bu ilaçlar da hızla **ruhsal bağımlılık** yapıyor. Hint kenevirinden elde edilen **esrar (**hashish, marijuana), çoğunlukla sigaraya sarılarak içiliyor ve kişiye **güçlülük duygusu, canlılık** veriyor. 5-12 saat etkili olan bu uyuşturucu, üstbenliğin baskısını kaldırıyor; beden, yer, zaman algısını çarpıtıyor ve işitme duyarlığını artırıyor. Uzun süre kullanıldığında, **gizli şizofreni**yi ortaya çıkarıyor; akyuvarlarda ve spermlerde **yapısal bozukluk**lar oluşturuyor. Gençlerin, **benzin** gibi uçucu yakıtları, çözeltileri, **incelticiler**i, **sıvı zamklar**ı da zaman zaman keyif verici madde olarak kullandıkları oluyor. Bu **zehirli maddeler**, karaciğer ve böbreklerde yıkıma yol açıyor. Uyarıcı ve uyuşturucu maddeler, verdikleri tat ve zevkin karşılığını bir süre sonra bireye, **bedensel ve ruhsal yıkımlar** olarak ödetiyorlar. En az zararlı keyif verici olan **alkollü içki**nin bile aşırı alınışının sabahında bedende bir uyuşukluk, kırıklık, ağız tatsızlığı, keyifsizlik, baş ağrısı yaşanıyor. Bir iki kadehi kişinin yaşamına renk katan, karamsarlığını ve gerginliğini bir süre de olsa gideren alkol bile, zamanla yıkımlara neden olabiliyor. Alkol ve uyuşturucu madde bağımlısı olanlar, **tedavi**ye rıza gösterdiklerinde, güç de olsa, bu bağımlılıktan kurtarılabiliyorlar. *Bkz.* **alkolizm.**

uyuşturumlu çözümleme (narcoanalysis) Uyuşturulmuş kişinin bilinçdışı zihinsel süreçlerini araştırma ya da denetleme; ***narkoanaliz.*** Bu çözümleme, uyumsuz davranışların tedavisinde kullanılıyor. Bu

uygulama, ya **düşünce aşılama** (telkin) ile ya da **hastayı konuşturma** ile gerçekleştiriliyor. Sonra da elde edilen veriler yorumlanıyor.

uyuşturumlu tedavi (narcotherapy) Zihinsel bozuklukların tedavisinde uyuşturuculardan yararlanma; ***uyutarak sağaltım.***

uyuşum *Bkz.* **uyum (I-(3)).**

uyutum (hypnosis) Bir uyutucunun, deneğin dikkatini belirli bir **uyaran** üzerinde toplayarak **bilincini uyuşturma**sı ve deneği **kendi istenci altına alma**sı işi; ***hipnoz.*** Bu yapay yolla uyutulan kişi, verilen komutlara, bu kendine özgü fizyolojik özellikli ruhsal durum içinde, **bilinçdışı tepkiler** veriyor. Ancak, telkine açık kişiler uyutulabiliyor. **Telkin**, kişinin **algı, bellek, kendini denetleme mekanizması**nı etkiliyor ve körlük, sağırlık, bellek ve ağrı duyusu yitimi ve benzerlerine ortam hazırlıyor. Bu geçici durumda uyumuş (hipnoza girmiş) olan kişiye, gözlerini açamayacağı söylenmişse kişi, gözlerini açamıyor. Öte yandan, uyutum sırasındaki telkinlere, uyutum sonrasında da uyuyor. Ancak, niçin uyduğunu anımsayamıyor; uyumuna başka nedenler buluyor. Kişi, uyutumdan sonra, uyutulma ile ilişkili hiçbir şey anımsamıyor. Uyutumun bir iyileştirme yöntemi olarak kullanımı, **A. Mesmer**'e dek uzanıyor. Ancak, bu yöntemi asıl **bilimsel tedavi**nin hizmetinde kullananlar, 1850'lerde İngiliz hekim **J. Braid**; 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da Nancy Okulunda **J. M. Charcot, Bernheim, A. Liebeault** ve **Freud** olmuştur. Freud, daha sonra tedavide bunun yerine, özgür çağrışım (serbest tedai) yöntemini kullanmaya başladı. Uyutum, bugün de örneğin, acı duymadan **diş tedavisi** gibi çeşitli alanlarda kullanılıyor. Ancak, fizyolojik nedenlerinin henüz bilimsel olarak açıklanamamış olması, bunun, şarlatanların elinde amaç dışı kullanılmasına neden oluyor. *Bkz.* **uyutumlu çözümleme; uyutumlu tedavi; uyutum sonrası aşılama.**

uyutumlu çözümleme (hypnoanalyssis) Hastayı uyutum durumuna soktuktan sonra yapılan ruhsal çözümleme; ***hipnoanaliz.*** *Bkz.* **uyutum.**

uyutumlu tedavi (hypnotherapy) Ruhsal bozuklukların tedavisinde deneği uyutarak bilinçdışındaki çatışma ve karmaşaları kavrama ve çözümleme işi; ***hipnoterapi, uyuşturumlu tedavi.*** *Bkz.* **uyutum.**

uyutum sonrası aşılama (post hypnotic suggestion) Deneği uyutarak onun bilinçaltına, uyanınca belirli şeyleri, belirli biçimde yapabileceğini yerleştirme. *Bkz.* **uyutum.**

uzadevim (telekinesis) Herhangi bir fizik güç uygulaması söz konusu olmadan, nesnelerin harekete geçtiğini anlatmak için kullanılan **psikoloji ötesi** bir kavram.

uzaduyum (telepathy) Birisinin kafasından geçirdiklerini ya da uzak bir yerde geçen bir olayı, arada bir bağlantı olmadan algılama yeteneğinin var olduğunu dile getiren **psikoloji ötesi** bir kavram; ***telepati.***

uzaklaşım (withdrawal) **Alkol, uyuşturucu, kafein, amfetamin, sigara** gibi **bağımlılık yapan maddeler**in azaltılmasından ya da kesilmesinden sonra ortaya çıkan ve genellikle kaygı, huzursuzluk, tedirginlik, uykusuzluk, dikkat bozukluğu, **konvulsiyon**lar, güçsüzlük, titreme, terleme, baş dönmesi, **sanrı görme, sabuklama** gibi fizyo-psikolojik belirtilerle ortaya çıkan **ruhsal bozukluk**. *Bkz.* **alkolden uzaklaşım sabuklaması; uyuşturucu madde bağımlılığı; uzaklaşım sendromu.**

uzaklaşım belirtileri *Bkz.* **alkol bağımlılığı.**

uzaklaşım sendromu (withdrawal syndrome) Bağımlılık yapan maddenin azaltılması ya da kesilmesi durumunda ortaya çıkan kaygı, tedirginlik, dikkat bozukluğu, uykusuzluk gibi **uzaklaşım belirtileri**nin oluşturduğu maddeye özgü **sterotip**ik **belirtiler grubu.** *Bkz.* **tolerans 3; uyuşturucu madde bağımlılığı.**

uzaklaşım-yıkıcılık (withdrawal - destructiveness) **E. Fromm'a göre,** başkalarından uzaklaşmaya ve tecride, başkalarına yönelik yıkıcı davranışlara dayanan bir ilişki kurma biçimi. Ona göre, bu ilişki biçiminin arkasında, **bağımlılık korkusu**ndan dolayı başkalarıyla arasına duygusal bir uzaklık koyma gereksinimi yatıyor.

uzaklaştırıcı mekân (sociofugal space) Bireyler arası etkileşimi ve yakınlığı en alt düzeyle sınırlayacak biçimde tasarlanan bekleme salonu, otogar gibi fiziksel çevreler. *Bkz.* **yaklaştırıcı mekân.**

uzak tepki (distal response) Çevre üzerinde belli değişiklikler oluşturan tepkiler. *Bkz.* **yakın tepki.**

uzak uyarıcılar (distal stimuli) Çevrede, duyu alıcılarımıza gelen fiziksel enerjilerin (**yakın uyarıcılar**ın) kaynağı olan nesneler. Örneğin, bir ağaçtan gelen ışık enerjisi yakın uyarıcı; ağacın kendisi ise uzak uyarıcıdır.

uzamış gençlik dönemi *Bkz.* **ergenlik.**

uzay algısı (space perception) Gözlemleyenin, duyu organları ile belirli bir nesnenin yön, büyüklük, biçim, uzaklık gibi özelliklerine ilişkin edindiği algı.

uzay etkeni (space factor) **Faktör analizi** ile belirlenen bir özel yetenek birimi. Bu etken, uzay ilişkilerini algılama ve bunlara uymada söz konusu olan bireysel ayrılıkları açıklıyor.

uzay etmeni *Bkz.* **uzay etkeni**.

uzay ilişkileri testi *Bkz.* **özel yetenek testleri (farklı yetenekler testi).**

uzgörü *Bkz.* **vizyon.**

uzlaşmak *Bkz.* **uyum II.**

uzlaşma oluşumu (compromise formation) **Psikanalize göre**, çatışmanın ürünü olan ve söz konusu çatışmanın her iki yanını da bir ölçüde dile getiren oluşumlar. Örneğin, **belirtiler**, **bastırılan dürtü** ile **bastıran kurum** arasında bir uzlaşmanın ürünüdür. Bu biçimde oluşan belirti, iki tarafın amacına da hizmet ediyor. Bastırılan durumundaki duygu, dürtü ya da düşünce, kılık değiştirerek tanınmaz bir biçimde doyuma ulaşırken, bastıran durumundaki benlik de kendini üstbenliğin cezalandırıcı **baskısı**ndan kurtarmış oluyor. *Bkz.* **bastırma.**

uzman (specialist) 1. Bir bilim dalında, bir teknik alanda yoğun bir öğrenim görerek ya da gerekli uygulamalara katılarak yüksek derecede yeterlik kazanmış kişi; **mütehassis.** 2. Üniversite ve yüksekokulların deney odası, kitaplık, enstitü, klinik ve işliklerinde, öğretimle doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgili olan; özel bilgi ve yetişmeyi gerektiren bir görev yapan kişi. *Bkz.* **uzmanlaşma; uzman psikolog.**

uzmanlaşma (specialization) Belli bir alanda kendini özel olarak yetiştirme, uzman durumuna gelme,

uzman psikolog (specialist psychological) Bir alanda en az yüksek lisans eğitimi yapmış olan psikolog.

uzman ruhbilimci *Bkz.* **uzman psikolog.**

uzun süreli anne yoksunluğu *Bkz.* **anne yoksunluğu sendromu**.

uzun süreli bellek (USB) (Long–Term Memory **(LTM)**) Uzun süre yinelenmemelerine karşın, olayların ya da öğrenilenlerin bellekte tutulması işlevi. Özellikle bilginin depolanma kapasitesi, saklanma süresi ve geri getirilmesi açısından bellek, uzun süreli ve kısa süreli olarak ikiye

ayrılıyor. **Uzun süreli bellek**, bilginin en uzun süre bellekte tutulduğu yerdir. Bu belleğin bilgi depolama kapasitesi **sınırsız**dır. **Kısa süreli bellek**, uzun süreli belleğe oranla dış etkenlere karşı çok daha dirençsizdir. Uzun süreli belleğin **dirençli**liği yanında bir özelliği de oldukça örgütlü oluşu, **hızlı** çalışması ve bilgiyi anlamsal olarak koruyan **yetkin bir depo** oluşudur. Öyleyse **niçin her şeyi anımsamıyoruz?** Kimi kuramcılara göre bilgi hep oradadır; ancak, biz ona ulaşamıyor; onu geri getirmeyi başaramıyoruz. Buna göre uzun süreli bellek, bir bakıma, bilinçdışı bilgiyi depoluyor; ama her bilgi geri getirilip bilinçlilik düzeyine eriştirilemiyor. Uzun süreli bellek ile kısa süreli bellek arasında, bilgiyi geri getirme açısından da fark vardır. Kısa süreli bellekten bir şey geri getirilemiyor; çünkü o şey, gerçekten yitmiştir. Uzun süreli bellekten ise, yeniden yeniden çaba gösterilerek, birtakım bilgiler geri getirilebiliyor. Ancak, geri gelmesi istenen bilgilerden bazıları **engeller**le karşılaşıyor. Bu engeller, öğrenilenin miktarı, anlamlılığı ile öğrenmeyi bozucu etkiler olarak tanımlanıyor. Uzun süreli bellek; anlamsal ve bölümsel olmak üzere, iki biçimde ele alınıyor. En küçük bir duyum bile uzun süreli bellekte depolanmış zengin bilgiden her durumda, her an yararlanıyor. Buna dayanılarak, özellikle uzun süreli bellekte, birtakım biyokimyasal olayların, belleğin kalıcılaştırılmasında etkili olduğu öne sürülüyor. Uzun süreli belleğe bilgiyi, kısa süreli bellek aktarıyor. Bu bilgi aktarımı, organizmaya gelen bilginin önemine (uyarıcının şiddetine, yoğunluğuna) göre bilgi seçilerek gerçekleştiriliyor. *Bkz.* **bellek; kısa süreli bellek.**

uzun süreli gizilgüç artışı (USGA) (long term potentiation **(LTP**)) **Presinaptik sinir hücresi**nin yüksek frekansla (yeniden yeniden) uyarılmasının, uyarıcı **postsnaptik gizilgüç**te yarattığı uzun süreli bir artış. Değişik söyleyişle; sinirsel bir yol ne kadar sık kullanılırsa aynı yolu gelecekte de kullanmak o kadar kolaylaşıyor. Yani tetiklenmeleri birbiriyle ilişkili, birbirine bağlı iki sinir hücresi, gelecekte de birbiriyle ilişkili olarak tetikleniyor. Bu durum, önce Aplysia adlı ilkel bir canlı türünde keşfedilen USGA'nın, memeli hayvanların sinir sisteminde, özellikle **hipokampus**ta da baş gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu, çok önemli bir bulgudur. Çünkü özellikle hipokampusun, bellek işlemeden sorumlu başlıca **beyin merkezleri**nden birisi olduğuna inanıldığı dikkate alındığında USGA'nın öğrenememenin ve bellek süreçlerinin biyolojik (hücresel) temeli olabileceğini düşündürüyor. Örneğin, **MNDA** alıcı

kanallarının seçici bir biçimde ketlenmesinin, **USGA**'yı önlediği; bunun da mekânsal öğrenmeyi engellediği kanıtlanmıştır. USGA, bilişsel bir işlevin sinirsel uygulama mekanizmalarının ilk örneklerinden biridir. *Bkz.* **uyarıcı aminoasit.**

uzun süreli potansiyel artışı *Bkz.* **uzun süreli gizilgüç artışı**

Ü

üç boyutlu duygu kuramı (tridimensional theory of feeling) **Wund**'un her duygunun üç boyutlu, üç bileşenli bir yapıyla anlatılabileceğini savunan kuramı. Bu bileşenler **haz-hoşnutsuzluk** (acı), **gerilim-gevşeme** ve **heyecan** (uyarım)**-depresyon**dur.

üç günlük şizofreni (three-day schizophrenia) Yangın, sel baskını, çatışma, deprem gibi aşırı dış koşullarla tetiklenen ve heyecan, tutarsızlık, sanrılar, sistemli olmayan kuruntular gibi şizofreni belirtileriyle tanımlanan kısa süreli bir **psikotik olay.**

üç kromozomluluk (triploidy) İnsanda kromozom kümesinin üç kopyasının (69 kromozomun) her birinden üçer kopya bulunan bir anormallik. 32 kromozomun her birinden üçer kopya bulunan bu anormallik, sıklıkla **kendiliğinden düşük**le sonuçlanıyor.

üçlü (triad) **Anne-baba-çocuk** gibi dinamik bir ilişki içinde bulunan üç kişilik bir grup.

üçlü beyin kuramı (triune brain) **Paul Mac Lean**'ın, insan beyninin her birinin farklı üç evrimsel dönemden kaldığını; bir ölçüde birbirinden bağımsız **antik, eski** ve **yeni** olmak üzere üç bölümden oluştuğunu ileri sürdüğü kuramı. Bunlardan antik olanı **omurilik**, **arka beyin** ve **orta beyin**; eski olanı **limbik sistem**; yeni olanı ise **yeni beyin kabuğu**dur.

üçlü sinir (trigeminal nevre) Beşinci ve **en büyük kafa siniri**. Göz, üst çene ve alt çene olmak üzere üç bölümden oluşan; hem duyu hem de devimsel sinir liflerini içeren bu sinirin **devimsel lifler**i; çiğneme, yutma ve dil devinimlerini denetliyor. **Duyu lifleri** de dişler, dil ve çene içinde olmak üzere aynı bölgeyi kapsıyor; bunun yanı sıra liflerden kimileri gözlere, yüze, kafa derisine ve beynin sert zarına uzanıyor. Bu sinirin

duyu bölümündeki sorunlar, yüzde ağrıya ya da duyarsızlığa; devimsel bölümdeki sorunlar ise çenenin etkilenen yana kayması, çiğneme ve yutma güçlükleri gibi bozukluklara neden oluyor.

üçlü tarama (triple marker) **Fetüs**te spina bifida, trisomi 18 ve trisomi 21 (Down sendromu) riskini belirlemek amacıyla gebeliğin genellikle ilk aylarında annenin kanından örnek alınarak yapılan bir **genetik tarama testi**. Bu test bugün rutin olarak yapılıyor. *Bkz.* **alfa fetoprotein.**

üç nevrotik gereksinim *Bkz.* bütüncü kuram.

üç renk kuramı (trichromatic theory) **Young** ve **Helmholtz**'un ortaya attığı ve renk algısının, retinadaki her biri ışığın farklı dalga boylarına duyarlı üç kan tipiyle (kırmızı, yeşil ve mavi ile) olanaklı olduğunu ve algılanan bütün renk tonlarının, bu üç rengin etkileşimli birleşimiyle gerçekleştiğini savunan bir **renk algısı kuramı**. *Bkz.* **karşıt süreç kuramı.**

üç renklilik (trivhromatism) Normal renk algısı; üç temel renk sistemini oluşturan açık-koyu, kırmızı-yeşil ve mavi-sarı renkleri birbirinden ayırt etme yetisi. *Bkz.* **akromatizm; dikromatizm.**

üç terimli olumsallık (three-term contingency) Ayırt edici uyarıcı, davranış ve bu davranışın sonuçları arasındaki ilişki. Güdülenen organizma, ayırt edici bir uyarıcının karşısında özel bir tepki veriyor. Çünkü bu tepki, yalnızca söz konusu ayırt edici uyarıcının bulunduğu durumlarda pekiştirilmiştir.

üçüncül döngüsel tepki (tertiary circular reaction) **Piaget'ye göre,** genellikle ikinci yaşa girişle başlayan ve çocuğun var olan şemalarını yeni durumlara uygun ve yaratıcı bir biçimde değiştirme çabaları. Çocuğun bu davranışları, istenen bir hedefe ulaşmak için yeni şemalar geliştirmesi bakımından, önceki davranışlarından farklıdır. *Bkz.* **birincil döngüsel tepki; döngüsel tepki; ikincil döngüsel tepki; şema.**

üçüncü odacık *Bkz.* **silvius kanalı.**

üçüncü sol alın *Bkz.***beyin.**

üç X sendromu (triple X syndrome) Kadında iki yerine XXX olarak üç X kromozomunun (47 kromozomun) bulunmasıyla tanımlanan bir cinsellik kromozomu anormalliği. Önce akıl hastanelerindeki hastalarda belirlenmesi nedeniyle başlangıçta bunun zekâ geriliğinde bir etken olduğu düşünülmüş; ancak, sonraki araştırmalar, bunu doğrulamamıştır.

Normal insanlar arasında da çocuk doğuran üç X kromozomlu kadınların bulunduğu görülmüştür.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1901-1974) **Toplumun genel düzeyde bilgilenmesi yolundaki çabalarıyla tanınan Türk sosyolog ve felsefeci.** Ülken, İstanbul'da doğdu; aynı kentte öldü. 1921'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi ve Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Fakültesinde asistan oldu. Orta öğretimde çalışmak için üniversiteden ayrıldı. Bursa, Ankara liselerinde öğretmenlik, Bakanlığa bağlı kurumlarda bürokratlık yaptı. 1930-1933 arasında öğretmenliği İstanbul'da sürdürdü. Yayımladığı *Umumi İçtimaiyat ve Türk Tefekkürü Tarihi* adlı kitabıyla Atatürk'ün dikkatini çekti ve 1934'te araştırmalar yapmak için Almanya'ya gönderildi. Ertesi yıl döndüğünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Tefekkür Tarihi Kürsüsü'nde doçent olşdu. 1938-1943 arasında İnsan adlı dergiyi çıkardı ve Uzun süre Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*'ni yönetti. 1940'ta felsefe profesörü; 1942de sosyoloji profesörü; 1944'te sanat tarihi profesörü; 1957'de de ordinaryüs profesör oldu. 1960 Ekiminde 147 öğretim üyesiyle birlikte görevinden ayırıldı; ancak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki ek görevine dokunulmadı. Göreve döndürüldüğünde Edebiyat Fakültesindeki görevini kabul etmedi. 1973'te emekli oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında düşünmeye ve yazmaya başlayan Ülken, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık'a bir tepki olarak doğmuş olan Anadolu'yu temel alan milliyetçi düşünceye eğilim gösterdi. 1930 sonları ile 1940'ların başında Hümanizme ve Marksizme belli bir uzaklık çerçevesinde yatkın tutum gösterdi. 1951'de *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*'yi yayımladı. Düşüncesi, süreç içinde idealizmden maddecikliğe yöneldi. Bilimsel çalışmalarını felsefi bir temele dayandırma eğilimi, yazar olarak onun sorunlara geniş bir perspektiften bakmasını sağladı. Bu yönelimi, İslam düşünürleriyle Batılı düşünürler arasında düşünsel koşutluk aramak biçiminde somutlaştı. İslam toplumlarındaki düşünsel gelişimi Batılı kaynaklarla açıklamaya çalıştı. Bu konuda en çok İsmail Hakkı İzmirl,i'den etkilendi. İslam düşüncesine ilişkin genellemeleri, genel geçer doğrular olarak nitelendirildi. Belirleyici çalışması, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'dir. Yapıt, alanında hâlâ tek olma özelliğini taşıyor. Her konuda felsefi düzeydeki yaklaşımıyla yazdığı 50'ye yakın yapıtta söylediklerinden çok aktardıkları önemli bulunuyor. Yazar, çalışmalarının kapsayıcı ve bilgilendirmeci özelliği ile önemli bir işlevi yerine getirmiştir. **Başlıca yapıtları:** *Aşk Ahlakı, 1931; Umumi*

İçtimaiyat, 1931; Türk Tefekkürü Tarihi, 2 cilt, 1932-1933; İnsani Vatanperverlik, 1933; Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, 1935; İçtimai Doktrinler Tarihi, 1940; Ziya Gökalp, 1942 Dini Sosyoloji, 1943; İslam Düşüncesi,1946; Millet ve Tarih Şuuru, 1948; Tarihi Maddeciliğe Reddiye, 1951; Sosyolojinin Problemleri, 1955 Veraset ve Cemiyet, 1957; Siyasi Partiler ve Sosyalizm, 1963; Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi, 2 cilt, 1966; Eğitim Felsefesi, 1967; İslam Felsefesi, 1967; Varlık ve Oluş, 1968; İlim Felsefesi, 1969.

ülkü (ideal) Ulaşılması çok güç olan yüce dilek; ***ideal.*** *Bkz.* ülküleştirilmiş imge; ülküleştirme; ülküsel benlik; ülküsel öz.

ülküleştirilmiş imge (idealized image) **Psikanalize göre,** kendi benliğinde gerçeklere uymayan üstün birtakım özellikler bulunduğu kuruntusuna kapılma.

ülküleştirme (idealization) **Psikanalize göre**, kişinin kendine ya da başkalarına abartılı olumlu özellikler yükleme biçiminde oluşturduğu **savunma mekanizması; *idealize etme.*** Bilinçli de bilinçsiz de çalışan bu mekanizma, ülküleştirilen nesne ya da olaya ilişkin eksik ve kusurların oluşturduğu ikircikli duyguları bilinçten uzak tutmayı sağlamanın yanı sıra, benlik gelişiminde de etken oluyor.

ülküsel benlik (ideal ego) Kişinin, ileride olmayı düşlediği kendisine ilişkin benlik; ***ideal benlik, benlik ülküsü.*** Kavram, kişinin henüz tam olarak başaramadığı, iyi bildiği bir konuyu sonuna dek savunan, insanlarla iyi ilişki kuran, kimsenin yanında ezilip büzülmeyen, herkesi olduğu gibi

kabul eden bir kişi durumuna gelmek için duyduğu güçlü isteği; benlik ülküsünü dile getiriyor. Benlik ülküsü, kişinin sevmesini, istemesini büyük ölçüde yasaklamayan nitelikte olmalıdır. Çünkü çok sayıdaki yasaklar, insan benliğinin, **dilek düzeyi**ne erişmesini zorlaştırıyor. *Bkz.* **inanç, kanı, değer; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; yapısal kuram (Benlik).**

ülküsel öz (ideal self) **Karen Horney'ın nevroz kuramına göre**, kendini, kendi yarattığı ülküsel imgeyle özdeşleştiren nevrotik kişinin, gerçekte de olduğuna inandığı kusursuz ve yüceltilmiş özü; olmak istediği kişi. *Bkz.* **bütüncü kuram; gerçek öz.**

üniversite (university) **1.** Yüksek öğretim veren ve ülkelere göre fakülte (ana bölüm, bölüm ya da dal) ya da kolej diye adlandırılın kuruluşlardan oluşan bir bilim topluluğu. **2.** Öğretim ve araştırma birimlerinin tümü. **3.** Gerçekleştirdiği öğrenim karşılığında, yasa güvencesi olan birtakım derece, unvan ve diplomaları onaylama yetkisine sahip olan üst düzey öğretim kurumları. **4.** Üniversite birim üyelerinin tümü. **5.** Üniversitelerin içinde yer aldığı bina ya da kuruluşlar. **6.** Genel olarak ilköğrenim, orta öğrenim ve yüksek öğrenim diye adlandırılan örgün eğitim basamaklarının sonuncusunun ilk iki dönemi ile bunun üzerinde yer alan eğitim. Yüksek öğrenim basamağının tavanını oluşturan üniversiteler, kuruluş ve işleyiş bakımından her ülkede değişiklik gösteriyor. Üniversitelerde şunlar ortaktır: **(1)** Her üniversitenin başında **rektör** ya da **başkan** bulunuyor. Her bölüm ya da fakültenin başında **dekan** görev yapıyor. Yönetim ve bilim konularında başkana yardımcılık eden **kurullar** bulunuyor. **(2)** Hemen her üniversite, aşağıdaki amaçlardan önemli bir bölümünü gerçekleştirmeye çalışıyor: **(a)** Bilim üretmek, bilime katkıda bulunmak amacıyla **inceleme ve araştırma yapma** ve **bilim insanı yetiştirme**. **(b)** Bilimsel bilgi ve becerilerle donatılmış **meslek elemanları yetiştirme**. **(c) Bilimi yayma, halka ulaştırma ve öğrencilerine yardımcı olma**k amacıyla onlara burs, pansiyon, yurt bulma, psikolojik danışma ve sağlık, geçici ve sürekli iş bulma, ucuz yiyecek, kitap ve gezi gibi kişisel ve toplumsal sorunlarının çözümünü sağlama. *Bkz.* yüksek okul; yüksek öğretim.

üniversite lisans öğrenimi (1. dönem) (undergraduatestudy) Üniversitede seçilen alanda ilk üniversite derecesini (lisansı) almak için yapılan örgün eğitim.

üniversite lisans üstü öğrenimi (2. dönem) (graduate study) Üniversitenin ilk üniversite derecesini (lisansı) aldıktan sonra daha üst bir derece almak için yapılan yüksek öğrenim.

üreme hücresi *Bkz.* **siperm; yumurta.**

üreme organı erotizmi (genitalerotism) Cinsel organın uyarılmasıyla sağlanan cinsel coşkular. Bu kavram, genellikle belirli beden bölgelerinin uyarıcı gücünü dile getirmek için kullanılıyor. **Psikanalistler**, cinsel dönemdeki uyaranlara gelişim yönünden öncelikli önem veriyorlar. *Bkz.* **ruhsal- cinsel gelişim kuramı (Cinsel Dönem)**

üretici-dönüşümsel dilbilgisi (generative-transformational grammar) **1. Dilbilimde** dile temel oluşturan biçimsel kuralların gelişimini inceleyen **dilbilgisi kuramı. 2.** Bu biçimde gelişen kurallar. **3.** Dilin tümce üretiminde yer alan biçimsel süreç terimleriyle çözümlenmesi gerektiğini savunan kuram. Bu kurama göre **dilbilgisi,** dilbilgisi ile ilgili öğelerden oluşan bir küme üzerinde çalışan ve olası birleşimlerden kimilerini dilbilgisi açısından doğru olarak tanımlayan bir kurallar sisteminden oluşuyor. Bu kurallar, her zaman olmasa da genellikle **sözdizimsel yapı**lar halinde oluşturulabilecek **dönüştürme kuralları**nı da belirliyor.

üretim (production) **1.**Üretim etkenlerinin kullanılması ile otomobil, buz dolabı, makine yapan makineler gibi **mal üretme süreci**; ***istihsal.*** **2.** Üretim etkenlerinin kullanımı ile hekimin hastalığı tanılayıp iyileştirmesi, sanat ürünleri yaratma, radyo ve televizyon programları hazırlama, öğrencileri yetiştirme gibi **mal ve hizmet üretme süreci. 3.** Üretim sürecinin sonunda ortaya konulan ürün. Üretim süreci, makine sayısı ve yetişmiş personelin yetişmemiş personele oranı gibi personel ve örgütsel özelliklerin yanı sıra, mal ya da hizmetin türüne de bağlı bulunuyor. İnsanlığın varoluşunun belirleyici koşulu ve insanı hayvandan ayırt eden başlıca özellik, üretimdir. İnsanlar üretirken yalnızca doğayı değil; kendilerini de etkiliyorlar. Bu nedenle üretim ve üretimin gelişimi, **yaşamın temeli**ni oluşturuyor.

üretim araçları (production) Üretimde kullanılan ve ilkel insan için taş, sopa, balta; çağdaş insan için makineler, kara yolları ve su yolları gibi her türlü araç ve nesne. Toplumun gelişiminde üretim araçları **belirleyici etken**dir. Üretim araçları ne kadar gelişmişse toplum da o kadar gelişmiş demektir. Bu **araçların sahibi,** toplumların yönetim biçimine göre değişiyor.

üretken bölge (genital zones) Erotik duyumların uyandığı üretken ve ona bitişik bölgeler.

üretken dönem *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

üretken elezerlik (phallic sadism) **Psikanalizde** çocuğun **ruhsal-cinsel gelişim**inin, üretken evre ile ilişkilendirilen saldırganlığı; ***fallik sadizm.*** Çocuk, cinsel ilişkiyi erkek; özellikle penis açısından, şiddet içerikli, delen, yırtan, zorla içine giren, kanatan ve benzerleri gibi saldırgan etkinlik olarak yorumluyor.

üretken evre *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

üretken insan *Bkz.* **temel gerçekler.**

üretken kadın (phallic woman) **1**. **Klasik psikanalize göre** çocukların, kadının da penisi olduğuna inanması. **Oedipus öncesi evre**de çocuklar, iki cinsin de erkeklik organına sahip olduğunu sanıyor; kadınların penisinin bulunmadığını keşfettiğinde de onların iğdiş edildiklerini düşünüyorlar. Ancak, üretken kadın düşüncesinin bununla da sınırlı kalmadığı anlaşılıyor. Örneğin, değişik **halk bilimi** ürünlerinde ve **mit**lerde bu tür simgelere rastlanıyor. **2**. Üretken döneme takılıp kalan ve sonuçta bilinçte penisten yoksun olduğunu yadsıyan ya da bilinçdışında bütün erkekleri iğdiş etmeyi isteyen kadın. *Bkz.* **iğdiş karmaşası; ruhsal-cinsel gelişim dönemi.**

üretken kişilik (phallic character) **Psikanalize göre**, **iğdiş edilme** korkusuyla ilgili **tepki oluşumu**ndan kaynaklanan davranış yapıları ortaya koyan bir kişilik; ***fallik kişilik.*** Övünme, aşırı özgüven, özsever büyüklenme, kimi zaman da **saldırgan** ya da **gösterimci davranışlar**, bu kişilik tipini oluşturan özellikler arasında yer alıyor. Bu yapının **erkeklerde,** kendini penisle özdeşleştirmeye dayandığı düşünülüyor. **Kadınlarda** ise penise imrenme, erkeksi davranışlar ya da erkeklere düşmanlık biçiminde beliriyor. *Bkz*. **iğdişlik karmaşası; ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

üretkenliğin gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((7) Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi).**

üretkenlik (generativity) **Erik Erikson**'un tanımladığı erişkinlik kutuplarından biri; ***yaratıcılık.*** Kişisel çıkar beklentisi olmadan, kişinin kendini yeni kuşakların geleceğine adayabilme yetisi. *Bkz*. **insanın sekiz çağı ((7) Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi)**.

üretken öncesi dönem (pregenital stage) **Freud'a göre,** ilk çocukluk yıllarında libidonun öncelikle ağız ve dışkılama yoluyla doyurulduğu ve üretken bölgeye daha aktarılmadığı dönem. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim dönemi.**

üretken sevgi (phallic love) **1.** Erkek çocukta **penis**e; kız çocukta ise buna karşılık gelen **klitoris**e duyulan sevgi; ***fallik sevgi.*** **2.** Üretken evreye özgü sevgi. **3.** (productive love) **Erich Fromm'a göre**, kendi kişiliklerini köreltmeden, bastırmadan başkalarıyla bağımsız, yakın ilişkiler kurabilen, karşısındaki insana karşı sorumluluk üstlenebilen, ona saygı ve özen gösteren sağlıklı kişilerin yaşadığı sevgi. Üretken yönelimin bir özelliği olan üretken sevgi, etkin bir çabayla gerçekleşiyor. *Bkz.* özgürlükten kaçış yaklaşımı.

üretken simge (phallic symbol) **Psikanalize göre**, panise benzeyen ya da penisi simgeleyen bir nesne; ***fallik sembol.*** Kalem, ağaç, sigara, silah, roket, uçak, kuş, otomobil, yılan, çiçek, çivi ve benzeri, bunlar arasında yer alıyor. *Bkz.* **simge; simgecilik**.

üretken ve yaratıcı eğitim *Bkz.* **Türkiye'de eğitim (Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim Devrimi ve Sonrası).**

üretken yönelim (productive orientation) **Erich Fromm'a göre**, kendi **gizilgüç**lerini geliştirip gerçekleştiren; dış dünyaya gereksiz yere bağımlı olmadan bu gizilgüçleri kullanan; duygular, düşünceler, başkalarıyla ilişki kurma bağlamında etkin olan; aynı zamanda kendi ayrılığını ve **benlik bütünlüğü**nü koruyabilme yetisine sahip olan kişilerin yönelimi.

üretme-tanıma (generation-recognition) **Bellek** konusunda birisi üretme, öbürü tanıma evresi olmak üzere **iki evreli** bir geri alma sürecini öngören ve **anımsama** ile **tanıma**nın farklı süreçler olduğunu varsayan bir **geri alma** modeli.

üretral erotizm (urethral eroticism) **Psikanalize göre**, işeme eyleminden alınan haz. Bu evreye takılma, başkalarının üstüne işemeyle ilgili düşlemlere ya da isteklere yol açabiliyor. *Bkz.* ürolagni.

üretral evre (urethral stage) **Psikanalize göre**, **rusal-cinsel gelişim**in **dışkıl dönem**den üretken döneme geçişe karşılık gelen ve ikisinin de özelliklerini sergileyen bir dönemi. Çatışmanın sidik torbası denetimi üzerinde yoğunlaştığı bu dönemin başarıyla tamamlanmasının, kişide bir gurur ve beceriklilik duygusu ile **cinsellik kimliği**ne yol açtığına inanılıyor. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

üretral karmaşa (urethral complex) **A. Murray'a göre**, Freudcu **ağızcıl dönem** ve **dışkıl dönem** arasında kalan ve **aşırı hırs, narsizm, ölümsüzlük takıntısı** gibi özelliklerle tanımlanan bir ruhsal durum. *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

üretral kişilik (urethral character) **Psikanalize göre**, uzun süreli bir altını ıslatma geçmişiyle ve altını ıslatmayla ilişkili utanma ve küçük düşmeye karşı bir tepki oluşumu olarak kazanılan **aşırı hırs, sebatsızlık ve böbürlenme** gibi özelliklerle tanımlanan bir **kişilik tipi.**

ürkü *Bkz.* **panik.**

ürolagni (urolagnia) Sidik ve işeme konusunda hastalıklı bir takıntı; başkalarını işerken görmekten, cinsel ilişki sırasında üstüne işenmesinden ya da karşısındakinin üstüne işemekten, kendi sidiğini içmekten haz ya da cinsel heyecan duyma. *Bkz.* üretral erotizm; ürofili.

ürtiker *Bkz.* **psikoterapi; ruhsal kökenli bedensel bozukluklar.**

üstbenliğin gelişimi *Bkz.* **yapısal kuram.**

Üstbenlik *Bkz.* **yapısal kuram.**

üstbeyin *Bkz.* **benlik; bilinç.**

üstbiliş (metacognition) "Düşünme ile ilişkili düşünme"; kişinin kendi düşünsel süreçlerinin farkında olması. Kişinin nasıl öğrendiğini belirleyebilme, gözlemleyebilme ve buna uygun yeni **strateji**ler belirleme yetisi.

üst dil (metalanguange) **1.** Bir başka dili çözümlemek ya da tanımlamak için kullanılan dil ya da **simgeler kümesi.** Örneğin, bir sözcüğü başka türlü belirten sözcükler ya da yabancı dil öğretiminde anadil. **2.** İletişimi iyileştirmek amacıyla iki ya da daha fazla dilin özelliklerini taşıyan bir dil.

üst dilbilgisi (metalinguistics) Dil bilinci; daha açık söyleyişle dilin kullanımı, yapısı, içeriği ve benzerlerine ilişkin düşünme yetisi. *Bkz.* üst dil.

üst düzeyde koşullama *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

üst gereksinimler *Bkz.* **gereksinimler aşama sırası**.

üst işlev (superior function) **Jung**'un **dört temel psikolojik tip**inde, öne çıkarak öteki üçüne egemen olan ve onları alt işlevler durumuna indirgeyen işlev. *Bkz.* **alt işlev; işlev**.

üst kiyazmatik çekirdek (suprachiasmatic nuclei) **Hipotalamus**ta bulunan ve gece-gündüz döngüsü gibi **temel biyolojik ritimler**i (**biyolojik saat**i) düzenlediğine inanılan hücreler kümesi.

üstün çocuk *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

üstün gen *Bkz.* **baskın gen.**

üstün gereksinimler *Bkz.* **ikincil gereksinimler.**

üstün işlev *Bkz.* **analitik psikoloji.**

üstünlük arayışı (striving for superiority) **Bireysel psikoloji**nin anahtar kavramı. **Adler**, insanın, **aşağılık duyguları**nı ödünlemeye ilişkin doğuştan gelen ve üstünlük (kendini gerçekleştirme) **dürtüsü**ne sahip olduğunu savunuyor. Bu dürtü, toplumsal statü ya da başkaları karşısında egemenlikten çok, **eksiklerini tamamlama ve kusursuz olma dürtüsü** olarak tanımlanıyor. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

üstünlük çabaları *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

üstünlük çalımı *Bkz.* **bireysel psikoloji; eksiklik duygusu.**

üstünlük duygusu *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

üstünlük karmaşası (superiority complex) Kişinin başkalarınınkine göre kendi bedensel, zihinsel özellik ya da yetilerine, gerçeğe uymayan aşırı, abartılı bir önem vermesine ve kendini herkesten üstün, önemli görmesine yol açan karmaşa. **Adler**'in belirttiği gibi üstünlük karmaşası, sıklıkla **aşağılık karmaşası**na karşı bir **savunma** olarak geliştiriliyor. *Bkz.* **karmaşa; bireysel psikoloji.**

üstün olma çabaları *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

üstün olma isteği *Bkz.* **bireysel psikoloji; eksiklik duygusu.**

üstün özel yetenek *Bkz.* **özel yetenekler.**

üstün yetenekli *Bkz.* **yetenek; zekânın derecelendirilişi.**

üstün yetenekli çocuk (gifted child) Yaşıtlarının çoğundan üstün öğrenme ve eğitilme gücü olan çocuk.

üstün yetenekliler *Bkz***. eğitim; üstün zekâlı çocuklar; özel yetenekler.**

üstün zekâlı çocuklar *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

üstün zekâlıların eğitimi (education of gifted learners) Standart zekâ ve başarı testlerinde yaşıtlarının ortalamasının yüzde 98'inin üzerinde olanların eğitimi. Bunların eğitimi için şimdiye dek çeşitli uygulamaların

yapıldığını görüyoruz. Bunlardan biri, **hızlandırma** denilen uygulamadır. Bu uygulamada bu çocukların okula daha küçük yaşta başlamaları öngörülüyor. Bir yandan da özellikle ilk ve orta öğretimde sınıf atlama olanağı veriliyor. İkincisi, özel sınıf uygulamasıdır. Büyük kentlerde yaygın olarak uygulanmıştır. Bu uygulamada kent okullarından belirli bir tabanın üzerinde yeteneği olan öğrenciler seçiliyor. En çok 15'er kişilik sınıflar biçiminde, normal okullara bağlı özel sınıflarda özel öğretmenlerle yetiştiriliyorlar. Bu öğrenciler, belirli öğrenim alanları ve okul etkinliklerini öbür öğrencilerle birlikte yürütüyorlar. Üçüncüsü, **türdeş yetenek sınıfları ve kümeleri**dir. Bu uygulama da büyük kent okullarında yapılabiliyor. Okula yeni başlayanlar ölçülüp değerlendirildikten sonra A., B. Ve C bölümleri adı ile üstün, orta, ağır öğrenen diye üç kümeye ayrılıyor. Her bölümde, yetenek düzeyine uygun öğretim programı uygulanıyor. Her okulda uygulanabilecek olanı budur. Bu uygulamalar, şu açılardan eleştirilmiştir: Öğrenciler, yeteneklerine göre kümelendiriliyor. Oysa zekâ bölümü rakamının altında, çeşitli düzeylerde gelişmiş özel yetenekler yatıyor. O nedenle türdeş saydığımız kümeler, gerçekte türdeş değildirler. Örneğin, matematikte başarıyı belirleyen özel yetenekler, aynı kümede bulunan üç öğrenciden birinde üstün; ikincisinde orta; üçüncüsünde de ortanın altında bir gelişim gösterebiliyorlar. Zekâ bölümleri eşit diye bunların üçüne de aynı düzeyde matematik programı uygulanamaz. O nedenle öğrenciler, başarabilirlerse ancak özel yetenek kümelerine ayrılabilirler. Dördüncüsü, **program zenginleştirme**dir. En çok benimsenen ve yaygınlaşan uygulamalardan birisi budur. Üstün yetenekli öğrenci, yaşına uygun bir sınıfta bulunuyor.Yalnız, özel ya da gezici öğretmenlerin yardımıyla normal programın dışında ve üstünde, özellikle ilgi ve özel yeteneklerine uygun konularda daha ileri düzeyde öğrenim görüyor. Yabancı dil, güzel sanatlar, müzik, teknik, fen bilgileri, matematik, bunlardandır. Bunlar için gerekli yer ve zaman ayrılıyor. Beşincisi, **bireysel öğretim**dir. Özellikle zekâ düzeyleri 180 ve daha yukarı olan çocuklarla çok üstün düzeyde müzik ve resim gibi alanlarda üstünlük gösterenlerin devlet hesabına yurt içinde ya da yurt dışında özel öğretmenlerle yetiştirilmesini içeriyor. Altıncısı ise özel okuldur. Bu da büyük kentlerde ya da ülke çapındaki taramalarla belirlenen, belli bir yetenek tabanı üstünde olanlar, bu özel okullara alınıp devlet hesabına yetiştiriliyorlar. Bunlar, gündüzlü, yatılı ya da hem gündüzlü hem de yatılı olabiliyor. Bizdeki örneği, **Ankara Fen Lisesi**dir. Bu kurumda üstünler,

özel programlar ve özel yetiştirilmiş öğretmenlerle en uygun araç gereç, ve yöntemlerle eğitilme olanağına kavuşmuşlardır. *Bkz.* özel eğitim; zekânın derecelendirilişi.

üstün zekâlılık *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

üst üste binme (interposition) **Derinlik algısı**nda monoküler bir ipucu. Önünde bulunması nedeniyle başka bir nesneyi kapatan bir nesne, ondan daha yakın görünüyor.

üst yapı (super structure) Beslenme, barınma ve iletişim olanaklarından oluşan altyapı üzerinde gelişen toplumsal yaşamın paylaşılan anlamları, düşünceleri, inançları, değer yargıları ve ideolojileri; bilim, sanat, müzik, din, eğitim, hukuk, siyasal yapı ve benzeri kurumlarının tümü.

ütopya (utopia) İnsanların, gizilgüçlerini gerçekleştirdiği, üretken ve mutlu bir yaşam sürdürdüğü; yasaların, kamu düzeninin kusursuz olduğu bir yer, çağ, toplum ideali, ileri görüşü. Yunanca "u+topia: Hiçbir yer" ya da "eu+topia: Güzel yer" anlamına gelen ütopya, **Sir Thomas More**'un Ütopya adlı yapıtı ile literatüre geçti. Buna göre **din**, **Marksizm** gibi ideolojiler, birer ütopyadır. **Psikoloji**de de açık ya da örtülü ütopyalar vardır. Psikanalizden davranışçılığa, varoluşçuluğa dek her kuram (ekol), kendi ütopyasını birlikte getirmiştir. Bunlardan en açık biçimiyle ortaya konulanı, **B. F. Skinner**'in *Walden Two* adlı yapıtıdır. *Bkz.* **distopya.**

üvey çocuk düşlemi (foster child fantasy) Çocuğun, anne babasının onun gerçek anne babası değil; üvey anne babası olduğuna inanması. Bu, çocuklar arasında oldukça yaygın bir **düşlem** ya da **sanrı**dır.

üzgü (unnecessary trouble/saddening) Yersiz ve gereksiz çektirilen ya da çekilen sıkıntı; ***cefa, eziyet.***

üzgü sabuklaması (delusion of persecution) Bilinçdışı **suçluluk** ve **günahkârlık** duyguları nedeniyle çevresindeki insanların kendine kötülük ve zarar getirecek düzen ve davranışlar içinde bulundukları inancı.

üzüntü (worry) İstenilen bir şeyin gerçekleşmemesinden ya da olmaması istenen olaylardan doğan ruh tedirginliği. *Bkz.* **acı.**

V

vagotoni (vagotonia) **Vagus siniri**nin aşırı duyarlığı ile tanımlanan ve **vazomotor dengesizlik**, **kaygı**, terleme, soluk alıp verme güçlükleri, istemsiz ve acı verici **hareket spazmları**, kabızlık gibi belirtilerle tanımlanan bedensel bir anormallik.

vagus siniri (vagus nevre) Beynin alt bölümünden başlayıp göğse, karın bölgesine kadar uzanan ve kalp atışı, soluk alıp verme, konuşma, yutma, sindirim ve daha birçok bedensel işlevi düzenleyen **X siniri** ve **en uzun kafa siniri.**

vajina (vagina) Dölyatağı ağzından, vücudun dış bölümüne dek uzanan 12-15 cm. boyundaki kaslı kanal; kadının cinsel organı; ***döl yolu.***

vajinal orgazm (vaginal orgasm) Vajina içinde duyumsanan ve kadın cinsel tepkisinin **plato evresi**nde vajinal dokulardaki kasılma ve şişkinlikle kendini gösteren orgazm; ***dölyolu dorukdoyumu.*** Bugün, alanla ilgili birçok kişi, vajinal orgazmın kadın cinselliğinin doğal, normal, gerçek cinsel doyum sağlayan bir parçası olduğunu savunurken, kimileri kadının orgazm olmasının tek yolunun, **klitoral uyarım** olduğunu ileri sürüyorlar. *Bkz.* **cinsel tepki döngüsü; insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi).**

vajinismus (vaginismus) Kadının **cinsel (genital) bölge**sindeki kasların istemsiz olarak kasılması sonucu, cinsel birleşmeye olanak vermemesi; ***kın kasılması.*** Vajinismus, cinsel ilişkiden hemen önce ya da ilişki sırasında beliriyor ve **penis**in vajinaya girişini çok acı verici ya da olanaksız kılıyor. Bu işlev bozukluğu, çocukluktaki **ayıp, günah** korkuları, **suçluluk** duyguları, **penis korkusu**, yetişkinlikte de gebe kalma korkusu gibi organik olmayan nedenlere dayanıyor. Söz konusu

bozukluk, **davranışçı aile tedavileri**yle giderilebiliyor. Vajinismus, bugün tedavi edilebilen bir bozukluktur. Bu tür bir cinsel sorunu olan kadın, **cinsel tedavi** maddesinde yer alan **Cinsel Yaşamı İyileştirme Yolları**'nın Dördüncü Dönem'indeki uygulamaların sonuna doğru, varsa terapistinin danışmanlığında; yoksa kendi kararlılığı ve **istenç gücü** ile parmak alıştırmaları yapabiliyor. Bu uygulamada rahat ve gevşek olmaya özen gösteriyor. Önce serçe parmağını, ilk boğumuna dek vajinasına sokuyor ve kendini rahat duyumsayana dek orada tutuyor. Rahatlayınca ikinci boğuma dek; sonra da parmağının tümünü sokuyor. Bu alıştırmayı, hiçbir rahatsızlık duymadığına inanıncaya dek sürdürüyor. İlk boğumda rahatladığını duyumsamadan, kesinlikle bir sonraki aşamaya; ikinci boğuma geçmiyor. Nelerin kendisini rahatsız ettiğini anlamaya çalışıp onları ortadan kaldırma çabasını gösteriyor. Olanak varsa terapistten de yardım alıyor. Daha sonra aynı alıştırmayı daha kalın bir parmağıyla; örneğin orta parmağıyla yineliyor. Bu yinelemelerden sonra da kendini rahat duyumsuyorsa bu kez iki parmağını birden vajinasına sokarak benzer uygulamaları gerçekleştiriyor. İsterse bu kez eşinin parmaklarıyla bu alıştırmaları yineliyor. Eşinin parmaklarının da kendini rahatsız etmediğini duyumsadığında, aynı uygulamaları eşinin penisinin yalnızca baş bölümünün, vajinasına girip çıkmasıyla yineliyor ve sonunda vajinismusu alt ederek normal cinsel ilişkiye geçiyor.

vaka *Bkz.* **olay.**

vaka incelemesi *Bkz.* **olay incelemesi.**

vakum etkinliği (vacuum activity) **1.** Bir **sinir merkezi**nde, güdüleyen enerjinin boşalmasını sağlayacak uygun bir uyarıcının bulunmadığı durumlarda gözlemlenen çarpık ya da eksik bir tepki. **2.** İlkiyle ilişkili olarak, alışılmış işaret uyarıcısının belirgin olarak yokluğunda sabit eylem yapısının ortaya çıkması; daha yalın anlatımla **organizma**nın yüksek bir dürtü durumunda olduğu zaman, uyarıcısız gerçekleşen bir tepki. İki tanımda da organizmanın ya da sistemin sürekli olarak enerjiyle yüklendiği ve bu nedenle sabit bir enerji çıkışına gereksinim duyduğu; bu enerji boşalmasını sağlayacak çevresel koşulların elverişsizliği durumunda biriken enerjinin, belli bir eşik noktasından sonra adeta taşan bir su gibi eyleme dönüştüğü varsayılıyor. Bu enerji birikimi, ya genel bir uyarım, heyecan arayışı biçiminde ya da oynayacak fare bulamayan bir

kedinin, ip yumağına fare gibi davranmasında olduğu gibi, türe özgü davranış yapıları biçiminde varlık gösteriyor.

valin (valine) Sekiz temel **amino asit**ten biri. Bebeklerin büyümesine; erişkinlerin ise **nitrojen** dengesinde rol oynayan bu amino asidin, **hepatik ensepatoloji** ya da alkolle ilişkili beyin hasarlarının tedavisinde ya da düzeltilmesinde etkili olduğuna ilişkin bulgular vardır. Ayrıca **nörolojik bozulma**ların düzeltilmesinde de yararlı olabiliyor.

vandallık (vandalism) Kamusal alanın ya da mülkiyetin, özellikle güzel ya da sanatsal olan şeylerin kasten ve kötü niyetle yok edilmesi; ***vandalizm.***

vardama *Bkz.* çıkarsama.

vardamlı istatistik *Bkz.* çıkarsamalı istatistik.

varlıkbilim (ontology) Doğal dünyada var olan ve insan düşüncesinden, incelemesinden ayrı bir gerçekliği bulunan şeylerin doğasını, temel özelliklerini ya da var olma ilkelerini, nedenlerini inceleyen ve açıklayan **metafizik** dalı; ***ontoloji.*** Çağcıllık (modernizm) **öncesi dönem**dekilerin dış gerçekliğin; soyut biçimlerin ya da Tanrı'nın planının yetersiz bir taklidi olduğuna inanmasına karşılık çağcıllar, gerçekliğin insan aklından ve isteğinden ayrı olan; ancak bilimsel yöntemlerle varlıkları bilinebilen nesneler olarak var olduğuna inanıyor. **Son çağcıllar** ise gerçeklikle insan eylemi arasında, bilimsel yöntemlerle belirlenemeyecek karmaşık bir etkileşim bulunduğu inancındadırlar.

varlıkbilimsel psikoloji *Bkz.* **ontolojik psikoloji.**

varlıkları nesnel kılma *Bkz.* KÜLPE, Osvald.

varlık sevgisi (love of being) **Maslow'a göre**, karşılıklılık; karşısındakinin mutluluğuna yönelik içten bir ilgi; bağımlılık, kıskançlık ve bencillik en alt düzeye çekilerek gösterilen sevgi. Maslow'a göre varlık sevgisi, kendini gerçekleştirenlerin başlıca özelliklerinden biridir. *Bkz.* özgerçekleştirim.

varoluş *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluş bilimi *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluş çabası *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluşçu düşünce *Bkz.* varoluşçu psikoloji.

varoluşçu felsefe *Bkz.* varoluşçu psikoloji.

varoluşçuların insana bakışı *Bkz.* varoluşçu psikoloji.

varoluşçuluk (existentialism) **Kierkegaart, Sartre, Heidegger, Nietzche** gibi felsefecilerin etkisiyle ortaya çıkan ve birbirinden oldukça farklı bir dizi yaklaşımın ortak adı; ***eksistansiyalizm.*** Bu felsefi ve psikolojik yaklaşım, özet olarak şu görüşleri savunuyor: İnsan deneyimi, arı bilimsel ya da ussal terimlerle açıklanamıyor. İnsan, rastlantıya bağlı, amaçsız bir dünyada **seçme özgürlüğü**ne sahiptir. Varoluşun temel sorunu, **kendini bulmak, kendi olmak, amaçsızca "burada ve şu anı" yaşamak, kendini gerçekleştirmek ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek**tir. Bu yaklaşımda **bireysellik, öznellik** ve **istenç özgürlüğü** öne çıkarılıyor. *Bkz*. **varoluşçuluk ve eğitim; varoluşçu psikanaliz; varoluşçu psikoloji; varoluşçu tedavi; varoluşsal boşluk; varoluşsal çözümleme; varoluşsal engellenme; varoluşsal güvenlik; varoluşsal kaygı..**

varoluşçuluk ve eğitim (existentialism and education) Varoluşçuluğu savunan düşünürlerden kimilerinin eğitim anlayışları ve bu anlayışların dayandığı temel önermeler. **Varoluşçu eğitim akımı,** varoluşçuluk diye adlandırılan felsefeye dayanıyor. Bu felsefenin kurucuları ve savunucuları Kierkegaard (1813-1855), M. Heidegger (1889-1976), G. Marcel (1889-1973), K. Jaspers (1883-1969), N. A. Bardayev (1874-1948), J. P. Sartre (1905-1980), A. Camus (1913-1960) ve W. Baret'tir. **Kierkegaard'a göre varoluş, insanın gerçekleşmemiş iç varlığı, öz istencince belirlenen; ama tümüyle bilinemeyen varlığı**dır. Özgürlük ise **sonsuz olanaklar arasından kişinin, sorumluluğunu da üstlendiği birini seçmesi**dir. Çünkü **kendi kendini yaratan tek varlık** insandır. **Heidegger'e göre** kaygı, tedirginlik gibi insan kişiliğinin apriori biçimleri, bir bilinç biçimi (ruh durumu) olan **arkhe,** kendiliğinden oluyor ve insanın öznel varlığını oluşturuyor. Kendini sürekli olarak ölümle yüzyüze gören insanın, yaşamın her anındaki doluluk ve değerin bilincine varması için bu **dünya varlığın** anlamını önceden sezmesi gerekiyor. Bunu ise pratik tüm amaçları bir yana bırakarak kendi ölümlülüğünün, manevi zayıflığının bilincine vardığında gerçekleştirebiliyor. Ancak bunu başarabilen biri, toplumsal varlığın putlarından (ideallerinden, amaçlarından, bilimsel soyutlamalarından) kurtulabiliyor. Varoluş, gerçekten önce gelen bir kavrayıştır. Varlık, kişinin varolması sayesinde vardır. Kendi varlığını kendisi yaratan tek varlık insandır. Toplum gerçek değil; aldatıcıdır. **Düzenli bilgi** kesin olamaz; koşullu olabilir; yaklaşık, sezgisel ve kuşkuludur. **Bilgi,** kişinin yaşantılarının ve benimsediği tasarıların sonucu olarak bilincinde ve duygularında oluşup ortaya çıkıyor ve kişi için

taşıdığı değer ölçüsünde geçerlidir. **Sartre, "İnsan ne yaparsa odur."** diyor ve özne (suje) ile nesnenin (objenin) bir olduğunu söylüyor. Ona göre insan, ölümle karşı karşıya (sınır durumuna) geldiğinde kendisinin farkına varabiliyor. İnsan, varoluşun özden önce gelmesinin sonucu olarak özünü kendisi seçiyor. İçinde doğduğu toplumsal sınıfı, zekâsını seçmemiş olsa bile bunların karşısında **takınacağı tutum**u seçebiliyor. **Varoluşun özü** özgürlük olduğundan insan, isdediğini yapabiliyor. Kimse insana öğüt verme hakkına sahip değildir. Hayır ve şer, insan onları yaratırsa vardır. Varoluşun kapısı yokluğa, hiçliğe açıktır. Edinmiş olduğumuz bilgiden bağımsız maddesel nesnelerden oluşmuş bir evren yoktur. Evreni var eden, yaratan, insanın bilincidir. Bizi evren oluşturmuyor; tersine kesin olarak evren bizden oluşuyor. Biz her şeyiz: evren ise hiçbir şeydir. Kimse kendinden başkasına sahip değildir. "Ben"den başka ben yoktur. Hiçbir şey olan bilincin tüzel olan hiçbir şeyi yoktur. **Bilgi,** bilinen olma bilincinin adıdır. Bilmek, nesne yardımıyla kendimize ne olmadığımızı bildirmek demektir. Her şey, dış nesneler karşısında bilince dönüştürülüyor. Özgürlük, seçmek; seçmemek ise seçmemeyi seçmektir. İçsel varoluşla dışsal varoluş birdir. Görünüşler ne içseldir ne de dışsal. Örneğin, güç; hız ve sapma gibi etkilerin toplamıdır. Her varoluş, birtakım görünüşlerden oluşuyor. Bunlar ise birtakım olaylardır. Güç ve edim tektir; her şey **edim**dir. Görünüş ve öz, iki ayrı şey değildir; görünüşün kendisi özdür. **Varoluş,** insanda özden önce geliyor. Varolan insan, doğa ve toplumla türlü savaşlara, etki ve tepkilere girişirek ya da onlara katlanarak kendini yaratıyor. Bu, insanın kendi kişilik özelliklerini bu savaşlar sayesinde kazandığını gösteriyor. İnsan, her çağda başka bir değere ve niteliklere sahip oluyor. **Günümüz insanı**, savaşlar, açlıklar, yıkımlar, kıyımlar, ekonomik ve politik yarışmalar içinde bulunuyor. Kişiliğinin ve varolmasının değersizliğini ıstırap, bulantı ve benzeri duygularla kavrıyor. Bu kavrayış, onun ya düşünce ve eylemlerini özgürleştirmesine yarıyor ya da özgürlük düşüncesi içinde eylemlerinin anlamsızlığını, başıboşluğunu ve hiçliğini algılıyor. İnsan, günümüzün yaşam koşullarında kendi benliğini ya da bilincini yitirerek sürekli, gerçek benliğini arayan ve bu benliğin ne olduğunu anlamadan yaşayan ya da yaşatan **hasta bir varlık** oluyor. Kişisel istencini yitiren insanın bir robottan, makineden, eşyadan farkı kalmıyor; dahası kimsesizliğe, umutsuzluğa itiliyor. Bütün bunlardan kurtulması için onun, üzerine yüklenen ekonomik, toplumsal, tarihsel, ahlaksal ve dinsel

baskılara başkaldırması gerekiyor. **Varoluşçu Program:** Eğitim, insanı sınır durumuna getiren bir süreçtir. Buna bağlı olarak programlar, bireyin yaşama bakışını zenginleştiren ve seçimler yapmasını sağlayan yaşantılara yer vermelidir. İnsan, kendi yaşantılarını kendisi seçmeli, düzenlemeli; bunların sonuçlarından da kendisi sorumlu olmalıdır. Varoluşçu program, insancı psikolojinin ilkelerine dayalı; olabildiğince geniş ve çok çeşitli doğa olaylarına yer veren ve kendini gerçekleştirmesi için öğrencinin seçimine sunulan bir araç olmalıdır. Konuları, tarih, felsefe, edebiyat, güzel sanatlar, etik, estetik ve insan bilimleri gibi alanlardan, öğrenciler seçmelidir. Varoluşçu eğitim, seçilen sanatçıların, öğrencinin etik ve estetik duygu ve düşüncelerini uyarıcı, kendi görüşünü geliştirici bir işlev görmesini amaçlamalıdır. Tarih, edebiyat gibi dersler, neden-sonuç ilişkisi ortaya koyma yerine, kişinin kendini sınır durumuna getirecek yaşantılar edinmesini sağlayan seçenekler ortaya koymalıdır. Bu eğitimde **Sokratik yöntem** kullanılmalı; ancak, öğretmen, doğru yanıtı empoze eden sorular sormamalıdır. Öğrencinin kendi düşüncelerini oluşturmasını sağlayacak yeni sorunlar ve durumlar yaratmalıdır. Eğitim ortamı için öğrencinin dikkatini yoğunlaştıracak uyarıcılar bulmalıdır. Yaşamın anlamıyla ilgili sorularla kişinin kendi doğrusunu oluşturmasına yardım etmelidir. Eğitim ortamında öğrenci kendi sorumluluğu ile baş başa bırakılmalıdır. Bunun için gerekli olan **açık okul sisteminin ilkeleri** şunlardır: **(1) Öğrenci, geleneksel okul sistemindeki gibi zorla öğrenen, yasaklardan bunalan, zihinsel ve duygusal gelişimi engellenen, hileci, üçkâğıtçı, isyancı değil; öğrenmeye istekli, meraklı, enerjik ve açıkgözdür.** Öğretmen, öğrencinin seçim yapmasını ve bu seçimden sorumlu olmasını istemelidir. **(2) Geleneksel okul, yaşa, akademik duruma göre sınıflama, toplumsal görev ve yetkileri belirleme yoluyla öğrencileri bölüyor.** Testler ve notlarla, diplomalarla, kazandırdığı mesleklerle rollerini çok önceden belirlemekle onları aynı fabrikadan çıkmış robot durumuna sokuyor; onun kişiliğinin özgürce gelişimini engelliyor. İnsanın işlevini yadsıyor; onu bir ideolojiye göre yetiştiriyor. **Açık okul ise öğrencinin istediği konuları özgürce seçerek öğrendiği kurumdur.** Bu amaçla öğrenci, eğitim ortamında sürekli yüreklendirilmelidir. Öğrenci, kendini istediği konuya ve etkinliğe yönlendirmelidir. (3) Açık okul sisteminde eğitim durumları, geleneksel okulun tersine, açık ve kesin olarak belirlenmemelidir. Açık okulda çok çeşitli, değişik, esnek ve dinamik öğrenme ortamları bulunmalıdır. Öğrenciler ve öğrencilerle öğretmenler

arasındaki ilişkiler, öğrenci gekeksinimlerinden doğan ve eğitim ortamını zenginleştirecek nitelikler taşımalıdır. Kurallar ve baskı en aza indirilmelidir. Geleneksel eğitimde edilgin olan öğrenci, verileni aldığında ödüllendiriliyor; reddettiğinde de cezalandırılıyor. Disiplin dıştan zorlamayla sağlanıyor. **Kaynakları doğa, kültür, toplum ve yönetimin gücü olan disiplin anlayışı** bu okullarda şu sayıtlılara dayanıyor: **(1)** Zorlama, öğrencinin kişilik gelişimi için gereklidir. **(2)** Kuralların oluşturduğu düzen, yapılan işte en üst performansı sağlıyor. Bu nedenle bu kurallara ve düzene karşı çıkılmıyor. **(3)** Başkaldıran insan için ceza gerekiyor. Bunların, totaliter disiplin anlayışının sayıtlıları olduğu ortadadır. **Açık okulda ise** öğrenci kendi kurallarını üzerinde çalıştığı alanın özelliklerine göre kendisi koyuyor ve zamanını, gücünü ona göre harcıyor. Varoluşçu programda **doğa**, insanın seçimini sınırlayan etkendir. Çünkü ona boyun eğmek zorunludur. **Toplumsal ve kültürel kaynaklar**ın ve bunların çevresinde dönen olguların sunduğu çok çeşitli olanakların yardımıyla öğrenci, bunlara karşı belli bir duygu geliştiriyor. Kişi, kendi varoluşunu gerçekleştirmek için bunlardan istediğini seçiyor. **Yönetim gücü** ise yalnızca çocukluk döneminde tehlikeli durumlarda kullanılıyor. Sonraki yaşlarda ise bu güce gerek duyulmuyor. **Açık okulun programlarında bulunması gereken özellikler** şunlardır: (**1) Öğrenciye her an çok çeşitli araç gereç ve kaynaklar sunulmalıdır. (2) Öğrencinin yeteneğini geliştirecek çok çeşitli programlar düzenlenmeli ve öğrenciye bunları kullanma olanağı tanınmalıdır. (3) Aynı öğrenme gereksinimleri duyan bireyler bir araya gelebilmelidirler.. (4) Özel sorunların çözümü için baş vurulacak çok sayıda uzman bulunmalıdır.** Varoluşçu eğitim, yukarıda sayılan tüm özellikleri dikkate alması **gereken insancı program yaklaşım**ını benimsiyor. Varoluşçulara göre eğitim, yukarıda sözü edilen varoluşçu görüşleri gerçekleştirmeyi hedeflemelidir. İnsan, anlamsız bir evrene atılmış, sorumlu; ancak yalnız bir varlıktır. O, kendini, değerlerini kendisi yaratmış, yolunu kendisi seçmiş olan biricik varlıktır. Yaşam, insanın yaşamaya başlamasından sonra var oluyor; yaşama o anlam veriyor. İnsan, kendi kendini yarattığı, kendi eylemlerinden sorumlu olduğu için özgürdür. İnsanı eyleme zorlayan bunaltıyı yaşamak, bu sorumluluğu duymaktır. Anlamsız olan ve ölüm gibi fizikötesi bir eylemle son bulan evren, insana karşıdır. **Bunalım**, ölüm korkusunun sonucu ortaya çıkıyor; bu **korku** da kişiyi kendi çıkarını düşünmeye ve buna uygun eylemde

bulunmaya itiyor. Kişiyi eyleme bilimsellik ve toplumsallık itmiyor. Düzenlenen programlar, kişinin kendi kendini yaratması sırasında buna olanak sağlamalıdır; okul, aile, çevre devre dışı bırakılmalıdır; çünkü çevreye uyum diye bir sorun yoktur. Buna bağlı olarak **eğitim durumları düzenlenirken uyulacak ilkeler** şunlar olmalıdır: Öğrenme-öğretme sürecinde aristokrat öğrencilik temel kabul edilmelidir; çünkü bilgi kişiseldir; evrensel değildir. Dahası insan, "okulun, bilginin, aklın üstünde"dir. Bu durum, çocuğu bir bütün olarak ele almayı gerektiriyor. Çünkü çocuk, hem yaşayan gerçeklik hem de olanaklarını içinde taşıyan bir gizilgüçtür. Bireyin kişiliği, eğitimin etki alanı dışındadır. Buna karşılık özyapısının biçimlendirilmesi, eğitimin görev alanına giriyor. Bu eğitim için öğretmenin, yaşam dolu öğrencileriyle doğrudan iletişim kurmayı başarması yeterli olacaktır. Eğitim ortamında öğretmenin alçakgönüllü, öğrencide güven yaratan, kendisinin farkında olan birisi olarak davranması bekleniyor. **Marcel,** Batı uygarlığının insanı dikkate almadığı için **makineye benzeyen bir toplum** yarattığını; bunun sonucu olarak da insanın kim olduğunu unuttuğunu söylüyor. Ona göre bu durumdan kurtulmak için **her bireyin başat değer kabul edilmesi** gerekiyor. Bunun için de birey, kendi kendini yaratmalı, özgürce eylemde bulunmalıdır. Özgürlük, başkalarının etkinliğine içten katılımdır. Bu nedenle başkalarına özgürlük tanımak zorundayız. Bu ise sevgi ve karşılıklı paylaşımla sağlanıyor. Özgürlük, onun anlamını öğrenmekle değil, deneyimle elde ediliyor. Özgür kişi, yaşamını belirleyebilen kişidir. Sarte ve **Heidegger,** özgürlüğün topluma, genel istence teslim edilemeyeceğini; kişinin, kendi isteği, özgür istenci ile grupla birleşebileceğini belirtiyorlar. Buna bağlı olarak grupla eğitimin, her bireyin özgürce seçimini ve gelişimini sağlayacak biçimde düzenlenmesi;. Bu yolla grubun standartlarını yükseltme yerine kişinin varoluşunun temel kabul edilmesi gerekiyor. Öğretmen, eğitim ortamında iyiyi, kötüyü, güzeli, çirkini belirtmemeli; sorulara içten ve doğru yanıt vererek iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlışı sezdirmelidir. Bunların seçimi, bundan doğacak sonuçların sorumluluğu öğrenciye ait olmalıdır. Bilgi kesin olmadığı için öğretmen, kendi değerlerini öğrenciye benimsetmeye kalkmamalıdır. **Sokratik tartışma** ya da **bilimsel yöntem**, öğrencinin sezgi gücünü, kendi doğrusunu tanıyıp geliştirmek için kullanılmalıdır. Kişi, her değerin üzerinde olduğundan, eğitimde öğrenci odak alınmalıdır. An önemli olduğu için günlük sorunlar ele alınmalıdır. Nesneler dünyası yerine

kişinin dünyası temel olarak benimsenmelidir. Çünkü varoluşçu eğitim anlayışında, mutlu bir çağ yaratılması değil; **kişisel hoşnutluk yaratılması, kişinin kendini tamamlama özleminin giderilmesi** amaçlanıyor. Büyük buluşlar yapanlar, hep bu kendini tamamlama özlemini duyanlardır. İşte bu nedenle eğitim ortamı, tartışılıp seçilebilecek pek çok içeriğin bulunduğu; kişiye kendini tamamlayabileceği olanakların sunulup kullanımının sağlandığı; bireysel eğitimin bu yolla gerçekleştirildiği nitelik ve niceliğe kavuşturulmalıdır. Eğitimde aşırı uzmanlaşmaya gidilmemeli; çünkü bu, çocuğun içsel yaşamının gelişimine engel oluşturuyor. Meslek eğitimi küçük yaşta başlatılmamalıdır. Ama öğrencinin bir işi ya da mesleği, özgürleşmede bir araç olarak kullanmasının bir sakıncası bulunmuyor. **Varoluşçu eğitimde sınama durumları,** öğrencinin kendi varoluşunu gerçekleştirip gerçekleştirmediğini ölçecek özellikte olmalıdır. Bu amaçla öğrencinin sezgiye dayalı, özgürce seçim yapıp yapmadığı, sorumluıluk duyulup duymadığı, yaratıcılığının ortaya çıkıp çıkmadığı ölçülüp değerlendirilmelidir. Bu uygulamada ezbere dayalı, toplumsal değerleri ve yargıları, soyut bilgileri içeren sorulara yer verilmiyor. *Bkz.* **eğitim akımları; geleneksel eğitim; HEİDEGGER, Martin.**

varoluşçu psikiyatri *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluşçu psikoloji (existential psychology) Anlamsız bir evrene karşı insanın özgür istenciyle ve tam bir sorumlulukla direnmesi gerektiğini savunan psikoloji görüşü; ***eksistansiyal psikoloji teorisi.*** Varoluşçu psikoloji ve **varoluşçu psikiyatri**nin **başlangıcından bugüne gelişi**, özetle şöyledir: Varoluşçu psikoloji, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gelişmeye başladı. Daha sonra Amerika'da yaygınlaşarak geniş kitlelerin ilgisini gördü. Heidegger, psikanaliz ile psikanaliz kökenli psikoterapi'yi temel alarak geliştirdiği ve **varoluş bilimi** (ontoloji) adını verdiği düşünsel yaklaşımdan esinlenerek **varoluşçu psikiyatri**yi (existantialist psychiatry'yi) geliştirdi. Aralarında ilişki bulunmakla birlikte, varoluşçu psikiyatri ile **varoluşçu felsefe**nin birbirinden bağımsız olarak geliştiği biliniyor. Çünkü varoluşçu psikiyatri, varoluşçu felsefeden değil, varoluş biliminden doğmuştur. Varoluşçu düşüncenin başlangıcı, Danimarkalı yazar **Kierkegaard**'ın yüzyıldan fazla bir süre önce, o dönemde egemen olan katı mantıkçılığa şiddetle karşı çıkışına dek götürülüyor. **Hegel**'in yaptığı gibi, gerçeği soyut kavramlarda aramak, Kierkegaard'a göre bir yanılgıdır. Günümüz dünyasına da çokça egemen

olduğu gibi, gerçeği, yalnızca düşünerek varılabileceğine inanılan insanda arayamayız. İnsanı ölçülebilir, denetlenebilir bir nesne gibi göremeyiz. İnsan, kendisini davranışlarıyla yarattığı zaman gerçek ortaya çıkıyor. Günümüz insanının içinde bulunduğu çıkmaza bir seçenek olarak doğan bu akım, Kierkegaard'dan bu yana güçlenip gelişerek İkinci Dünya Savaşı yıllarında **Jean Paul Sartre**'ın, **Albert Camus'**nün yapıtlarında varoluşçuluk adını aldı. **Feuerbach**'ın "Bir düşünür gibi düşünme! Yaşayan gerçek bir varlık olarak düşün!.." sözünün özetlediği varoluşçu anlayış, **Dostoyevski, Kafka** gibi yazar ve düşünürlerin yapıtlarında da yer aldı. Varoluşçu psikiyatri, herhangi bir kişilik kuramını içermediği için, **bağımsız bir ruhsal tedavi yaklaşımı** olarak nitelendiriliyor. Varoluşçu psikiyatri bir **yöntem** değil, tedaviyi yürüten **kişinin kuramsal birikimi**nin sonucu olarak oluşan bir tutumdur. Bir kuram olmayan varoluşçu psikiyatri, psikiyatristin, tedaviye gelen kişiyle ilişkisindeki tutumunu tanımlamakla birlikte yine de ağırlıklı olarak belirli bir kurama dayanıyor. Varoluşçu psikiyatrinin ilk örneği olan **Daseinalysis**'i geliştiren **Boss** ve **Binswanger,** varoluşçu psikiyatri tutumlarını, psikanalitik kuramla onun uygulama tabanına oturttular. Bu tedavide, ayrıntıdaki davranış örüntülerinin ve bunların arkasındaki dinamiklerin öğrenilmesini gerekli görmenin nedeni budur. Bu bilgiler ise, ancak, tedavi ortamında birlikte olunan insanın varoluş yapısı içinde elde edilebiliyor. Varoluşçu psikiyatristlerin çoğu, psikanalitik kuramdan yararlanarak çalışmalarını sürdürseler de birbirlerinden farklı tedavi uygulamaları ortaya koyuyorlar. Ayrıca varoluşu, bilinen kavramlarla açıklamanın güçlüğü de ortadadır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında ünlenen psikolog ve psikiyatristlerden **Carl Gustav Jung** da yaşayan süreçlerin kuramlara sokulmasının güçlüğünü, "Kuramlarını iyi öğren; ama yaşayan ruhun mucizesine dokunduğunda, onları bir yana bırak." sözüyle belirtmiştir. Varoluşçu psikiyatri, önceliği, **ben'in** (kendi'nin) **algılanabilmesi**ne **ve yaşanabilmesi**ne tanıyor. Bu yaklaşıma göre **çözümün ön koşulu**, kişinin sorunlarına çözüm sağlamayan ben'in yaşanmasıdır. Bunu önemsemeyen **ruhsal tedavinin başarısı**, biçimsel düzeyde kalıyor. Tedavi eden kişinin (terapist'in), kendisine başvuran kişiyi koşulsuz kabul edişinin, onun kendini gerçekleştirebilmesi için yeterli olduğunu savunan görüşler de; psikanalitik tedavide kişinin, çözümlemeciye karşı geliştirdiği olumlu aktarım tepkilerine önem verilmesi de birer **yanılgı**dır. Dahası, kişide temel gereksinimin **sevgi** ve

kabul etme olduğu inancının geliştirilmesi, onun **edilginleşme**sine yol açabiliyor. Çünkü önemli olan, kabul etmek değildir. **Bu kabul etme** ile **kişi ne yapacak, kendi ben'ini algılayıp kendi varoluş sorumluluğunu nasıl yaşayacak?** Önemli olan budur. **Rolla May**'e göre, **ben'i yaşamak**la **benliğin** (egonun) **işlevini yerine getirmesi** ayrı şeylerdir. **Benlik,** daha güçlü iki ruhsal bölgenin süreçleri arasında sıkışıp kalmış ve ilkelbenlikten üretilmiş olan edilgin, zayıf bir kişilik bölgesidir. Kişiliğin dış dünya ile ilişkisini kuran, dış dünyanın bir yansıması olan özne-nesne ilişkisindeki öznedir. Önemi, kendisinden çok, geliştirdiği **savunmalar**dan ileri geliyor. **Ben** ise, bir özne değil; kendisini "o anda var olmakta olan bir özne" olarak algılayabilen bir yaşantıdır. O, gerektiğinde dış dünyaya karşı bir tutum takınabiliyor; var olmamaya karşı çıkabiliyor **Ben'i yaşamak,** bilinç ile, bilinçdışı ile insanın bütününü içeriyor. **Varoluşçuların insana bakışı:** Varoluş bilimi olan **ontoloji**, Yunanca; aynı anlama gelen **ekzistansiyalizm** de Latincedir. Bu yaklaşım, insanı birtakım birimler ve mekanizmalar topluluğu değil; olmakta olan bir varlık olarak görmüş ve öylece anlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte, varoluşçu davranışların arkasındaki dinamik gücü ve mekanizmaları, varoluşçu tutumu benimseyen psikiyatristler de inceliyorlar. Ancak, bunu yaparken doğru görünen şeylerin her zaman gerçek olmayabileceğini de göz önünde bulunduruyorlar. Varoluşçu, hem **öznel**liğin hem de **nesnel**liğin altındaki gerçeği araştırıyor. İnsanın yaşadıklarıyla birlikte, **yaşananları yaratmak**ta olan insanı da inceliyor. Çünkü ona göre gerçek, insanın yaşamakta olduğu anda kendi dünyasında yaşadıklarıdır. Bir düşünüş biçimi olarak varoluşçuluğun, Batı kültüründe yaşanan bunalımlara bir yanıt olmak üzere yazın, resim, felsefe, psikoloji ve psikanaliz alanında birbirinden habersiz ürün veren kişilerce ortaya konduğu görülmüştür. **Heidegger, Ortega Gassel, Medart Boss** ve **Ludwig,** bu kişiler arasında yer almıştır. Batı'nın yakın geçmişte yanıtlamaya çalıştığı varoluşsal soruların Doğu'da **Zen** ve **Laotzu** gibi düşünürlerce, yüzyıllar önce ele alınmış olması, düşündürücüdür. Laotzu, "Varoluşu tanımlamak, sözcüklerin gücünün ötesindedir."; "Kavramlar kullanılsa da hiçbir zaman mutlak anlamlarını yansıtmazlar."; "Yapmanın yolu olmaktır."; "Varoluşunun derinliğini yaşamaya çalış; oradan uzaklaştıkça daha az öğrenirsin." diyor. **Doğaya ve Kendine Yabancılaşan İnsanın Varoluş Çabası:** Varoluş bilimiyle ilgilenen varoluşçular da Doğu felsefecileri de insanın doğaya egemen olma

çabalarının, onu doğaya ve kendine yabancılaştırdığını belirtiyorlar. **Doğu düşüncesi**, şimdilerde batıda varoluşçulukla aşılmak istenen **özne-nesne ikilisi**nin hiçbir zaman kurbanı olmuyor. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da duygular; çalışma tutkusu ve katı ahlak kurallarıyla sınırlanıp yönlendirilince kişilikler de birbirine yabancılaşmış bölümlere ayrılmaya başladı. Giderek, **olmakta olanı yaşama** yerine, olması gerekeni yaşayan bir dünya oluştu. **Bilim**de de benzer bölüşüm ortaya çıktı. Her bilim dalı, ortak ilkelere bağlı kalmaksızın, kendi yönünde gelişti. İnsan bilimlerinde de yaşanan bu kargaşa, insanı anlamayı daha da zorlaştırdı. Bu durumda insanın, kendisini yöneten sistemler ağına başkaldırması, bu yabancılaşmaya çözüm getirmeyeceğine göre, yapması gereken, içinde bulunduğu koşullara karşın, kendini var etmeye çalışmak, sorumluluğunun gereğini yerine getirmektir. Kierkegaard, Nietzsche ve **Freud** da bunu yaptı; kendi kişiliklerini inceleyerek bilgilerini geliştirdiler. İnsanlar, egemen sistemin beklentileri yönünde başarılı olma ve kazanma tutkusuyla yaşadıkları; hiçbir şeye gerçek anlamda bağlanamadıkları bir dünyada nasıl birey olacaklardır? İçtenliği, ancak içsel yaşantılarının ayrımında olan insan, dünyayla kurduğu ilişkilerinde yaşayabiliyor. Kierkegaard şöyle diyor: "Gerçeğe öznel açıdan bakış, kişinin ilişkisine öznel olarak yönelmeyi içerir. Bu ilişkide gerçeklik varsa, ilişkide **şizofrenik** bir **varoluş** gibi gerçek olmayan bir şeyler olsa bile, kişi gerçeği yaşıyor." Ona göre, "Kişinin nesnel gerçekle nasıl ilişki kurduğu, nesnel gerçeğin kendisinden daha önemlidir. Hiçbir varoluş, gerçek ilişkiyi görmezlikten gelemez." Bu yaklaşım, psikolojide de geçerli olan, bir olaya katılmadığımız oranda, o olayı daha iyi gözleyeceğimizi ileri süren geleneksel yaklaşımın karşıtıdır. Gerçekte, olaya katıldığımız oranda, olayı daha yansız gözleyebiliyoruz. Bunun yanında, katılmadığımız halde, katıldığımızı sandığımız pek çok yaşantımızın olduğunu da bilmeliyiz. **Varoluş ve Hiçlik:** Var olmamak ya da hiçlik, var olmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Var olmanın anlamını kavramış olmak, her an yok olma olasılığını da kavramak demektir. İnsanın anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılanmasının nedeni, doğmuş olduğunu ve bir gün öleceğini bilen tek canlı oluşudur. Bu kaygıyı yaşamak istemeyen birçok kişi, ortak tepki ve tutumlar içinde eriyip yok olmayı seçmiştir. Var olmamanın en somut biçimi, ölümdür. **Günümüz uymacılığı**na (konformizmine) kapılıp var olmayarak yaşayanlar da vardır. Kaygımızı, düşmanca duygularımızı,

saldırganlığımızı bastırarak kendi varoluşumuza yabancılaşmak yerine, onlara katlanmak ve olabildiğince bu **duyguların gücünden yapıcı yolda yararlanmak** da var olmanın yollarından biridir. Ancak, **bu duyguların yoğun biçimde yaşanması** ve insanın kendisiyle, çevresiyle ilişkilerine egemen olması, ben'i yok edebilir. Var olmak amacıyla bu duyguların yaşanabileceği durumlardan sürekli **kaçınmak** ise, Nietsche'nin "güçsüz insanlar"ı gibi **cılız ve gerçek dışı bir ben'i yaşamak** demektir. Freud'un çevresinde yer aldıktan sonra kendi psikanalitik kuramlarını geliştirenler arasında varoluşçuluğa en yakın kişi, **Otto Rank** oldu. **Rallo May'e göre kaygı** (anxiety), yaklaşmakta olan bir hiçe indirgenme tehdidinin yaşanmasıyla oluşan bir duygu biçimidir. Bu duygu, insanın tümüyle özgür olduğu, buna bağlı olarak da nasıl seçim yaparsa kendini öyle var edebileceğinin sorumluluğunu ayrımsadığı anda yaşanıyor. Ne ki bu katlanılması güç duygudan kurtulmak için insan çoğu kez, özgürlüğünden kaçmayı yeğliyor. **Varoluşsal Suç** (existentiel culpability): İnsanın yeni bir **varoluş gizilgücü**nü de içeren her yeni özgürlükten kaçınmaya yönelmesinin nedeni, özgürlüğün yok olma tehdidini de birlikte getirmesidir. Bu kaçınmanın bedeli ise, **suçluluk duygusu**dur**.** Kişi, bu olguda gerçekten suçludur. Varoluşçu dilde bunun adı, varoluşsal (ontolojik) suçtur. Çok boyutlu olan bu suçun boyutlarından biri, **insanın doğadan kopmuş olma suçu**dur**. Çoğumuza farkında olmadığımız yoğunlukta bir yük taşıtan, bu suçtur. Bu varoluşsal suçun bir başka boyutu da insanın, kendi bakış açısıyla değerlendirerek öbür insanları sınırlı ölçülerde anlayabilme; insanların gereksinimlerini gereğince fark edememe suçu**dur**.** Varoluşsal suçun önemli bir özelliği, onu herkesin yaşamasıdır. Çünkü herkes, başka insanların gerçeklerini çarpıtıyor ya da **kendi gizilgücü**nün tümünü gerçekleştiremiyor. Ancak, bu suçluluk, **içinde yaşadığımız kültürün değer yargıları**na aykırı davrandığımızda ya da **toplumun bizden beklentileri**ni yerine getiremediğimizde yaşadığımız suçluluktan; ayrıca, **nevrotik suçluluk** duygularından da farklıdır. **Varoluşsal Kaygı: Nevrotik kaygı,** normal **varoluşsal kaygı**dan kaçınma sonucu yaşanıyor. Varoluşsal kaygı ise, anlamsız bir dünyadaki sınırlı yaşamımıza bir anlam katıp katamadığımız konusunda yaşadığımız bir duygudur. Varoluşsal suçu da bu sorumlulukla yüzleşmekten kaçınma nedeniyle yaşıyoruz. Varoluşsal suç, yaşamımıza anlam katıp katmadığımızı düşündüğümüzde değil, herhangi bir andaki **varoluşumuzu algılama ve bunu yaşantıya dönüştürme özgürlüğü**nü

yadsıdığımızda oluşuyor. **Varoluşçu psikiyatrist,** tedaviye gelen kişiyi, çevresindeki insanlar dünyası ile değil, onun içinde var olduğu kendine özgü dünyasında anlamaya çalışıyor. Varoluşçulara göre, Batı dünyası insanının yaşadığı kaygının ve umutsuzluğun kökeninde, **kendi dünyasını yitirmiş olma** olgusu yatıyor. Oysa, Doğu dillerinde, örneğin Japoncada "Bu çiçek çok güzel!." dendiğinde bununla, "Bu çiçek, bana göre çok güzel!" anlamı iletiliyor. Çağdaş insan, hem insanlar dünyasına yabancılaşmıştır hem de **kendi dünyası içinde tutsak** durumundadır. Yabancılaşma, kopukluk, ilişkisizlik ve duygusal donukluk yaşayan ya da sorunlarını mantıksal, zihinsel formüllerle kapatmaya çalışan insan sayısının giderek artmasının nedeni budur. Belki de çoğumuz böyle davranıyoruz. İnsan, geçmişi, içinde yaşadığı zamana getirerek yaşama ya da uzun süreli geleceğin tasarımlarına uygun davranma yeteneğine sahip olduğu için, varoluşçu psikiyatri, varoluşun zaman boyutunu çok önemsiyor. İnsanı, olmuş bitmiş bir süreç olarak değil, her an olmakta olan ve ***-yor, -makta, -mekte*** **ekleriyle anlatılan süreç** içinde ele alıyor. Geleneksel düşüncenin etkisiyle çoğumuz, yaşadığımız anı, daha önce yaşanmış olanlara ve gelecekte yaşanması tasarlananlara göre değerlendirme eğiliminde olduğumuz için kendimizi çok az fark edebiliyoruz; bunun sonucu olarak da çok az özgür olabiliyoruz. İnsan, zaman açısından saatlere tutsak ediliyor. Çağdaş teknolojik yaşam, insanların çoğunun gününü önceden programlayıp, zamanını saat hesabıyla satışa çıkarmaya zorluyor. Böyle de olsa, **içinde bulunulan anı, geçen, kalan hesabından bağımsız olarak yaşayabilmek önemlidir. Çünkü saatin farkında olmamız, birlikte olduğumuz kişi, konu ya da işle aramızdaki bağı koparıyor. Örneğin, sınava hazırlanan öğrenci, zamanla ilgilenmeye başladığı anda, konudan kopmuş, konuyla birlikteliğini sona erdirmiş demektir. Yaşadığımız anda değil, yaşamadığımız anlarda süremizin sınırlı olduğunu anımsıyoruz. Yaşadığımız anlar, "A! Ne kadar zaman geçmiş!" dediğimiz anlardır. Minkowsky,** kişinin kaygı ve depresyon yaşamasının nedenini, onun zamanla olan ilişkisinin bozulması ve gelecek kavramını yitirmesi ile açıklıyor. Depresyondaki şizofrenik bir hastanın, her gününü geçmiş ve gelecekten bağımsız bir ada gibi yaşadığını; sonuçta umudunu ve süreklilik duygusunu yitirdiğini gözlemlediğini belirtiyor. Varoluşçu psikiyatyatristler, varoluşun zaman boyutuna, gelecek zamanın, geçmiş ve şimdiki zamandan daha çok egemen olduğu kanısındadırlar. Çünkü o anda

olmakta olan insan, bir sonraki anda geleceğe doğru yöneliyor. Geçmişin belirleyici nitelikteki olaylarının anlamını da şimdiki ve gelecek zaman belirliyor. Geçmiş, şimdiki zamandan bağımsız yaşadığımız olaylar deposu değildir. Yaşanmak üzere olan andaki gerçeğimize göre, **kabul edilmiş geçmişimiz**in içinden **o anda seçilmiş olaylar**dır**.** Tedaviye gelen kişinin, geçmişinden getirdiği olaylar, gerçekte onun geçmiş yaşantılarını yansıtmıyor. Bunların çoğu cansız, cılız, tekdüze bilgilerdir. Perişan bir geçmişin bu üzücü öyküleri de kişinin şimdiki ve gelecek zamanla yüzleşmesinin göstergeleridir. **Kaygının ve öbür can sıkıcı belirtilerin yükünden kurtulup biraz özgürleşme**den, geçmişi kendi gerçeği içinde anlamak olanaksızdır. **Geleneksel tutuma göre,** tedaviye gelen kişiyi, kullandığımız teknikle anlayabiliyoruz. Batı düşüncesine egemen olan bu görüşün sonucu olarak**, yapılaştırılmış ruhsal tedavi yöntemleri** geliştirilmiştir. Tedaviye gelen kişilerin, bu yöntemler çerçevesinde değerlendirilerek anlaşılacağı varsayılıyor. Varoluşçu psikiyatride ise, anlama, teknikten ileri tutuluyor. Geleneksel yaklaşımlarda kaygının dindirilmesi için hekime karşı geliştirilen direncin kırılması, tedaviye gelen kişinin ayrıntılı yaşamöyküsünün alınması gibi, hekimin yapması gerekenler vurgulanıyor. Varoluşçular ise, özellikle tedavi sürecinin içeriğinde yoğunlaşıyorlar. Sonuçta da varoluşçu psikiyatristin tekniği, bir kişiden öbürüne, bir evreden öbür evreye değişen bir esneklik gösteriyor. Bu tutum, somut öğeler üzerinden denenen bir esnekliktir. Geleneksel psikiyatri yaklaşımlarında hekim, kendini, tedaviye gelen kişinin beklentilerinin imgesel bir yansıması ile sınırlıyor. Oysa varoluşçu tedavide**, tedaviye gelen kişiyle hekim arasında gerçek bir ilişki** yaşanıyor. Hekim, tedaviye gelen kişiyle geçirdiği saat süresince kendi sorunlarını bir yana bırakarak, onun bu süre içindeki varoluşunu anlayıp yaşamaya çalışıyor. İnsanın varoluş gerçeği, sürekli olarak bir şeyle ya da bir insanla olan ilişkisini içeriyor. Onun için, tedaviye gelen kişinin ilişki alanının önemli bir parçasını oluşturan hekim de tedaviye geleni ancak, onun dünyasına katılarak anlayabilecektir. Tedaviye gelenin beklediği de budur; açıklama değil, yaşantıdır. Ne yaşamakta olduğumuzu tümüyle seçebildiğimizde, yaşadıklarımızın nedenlerini de anlamış oluruz. Öyleyse, ruhsal yönden sağlıklı bir yaşam, varoluş gerçeğine uygun bir yaşamdır. Varoluşçu psikiyatrist, hastasını işte bu bilince ulaştırmaya çalışıyor. *Bkz.* **varoluşçu tedavi.**

varoluşçu psikolojiye göre ruh sağlığı *Bkz.* ruh sağlığı.

varoluşçu psikoterapi *Bkz.* **varoluşçu tedavi.**

varoluşçu ruhbilim *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluşçu tedavi (existential therapy) Varoluşçuluğu temel almakla birlikte, oldukça öznel bir temelde yürütülen bir tür **hümanist** (insancıl) **psikoterapi.** Bu tedavi, eçmişi kurcalama, bilinçdışı çatışmaları su yüzüne çıkarma gibi klasik psikanalitik yaklaşımlarla çevreye uyum sağlama gibi davranışçı yaklaşımları reddediyor. Bunun yerine **bugünü, bugünün değerlerini, sorunlarını önemseyen bir yaklaşım** benimseniyor. Özgürlük, özgür istenç, sorumluluk, benliğin sınırları, kimlik, yalnızlık, yaşamın anlamı, ölüm gibi temel yaşamsal sorunlar tartışılarak hastanın farklı görüş açıları kazanmasına ve bu yolla **duygusal ya da davranışsal sorunlarının** üstesinden gelmesine yardım ediliyor. *Bkz*. **varoluşçu psikoloji.**

varoluşsal boşluk (existential vacuum) **V. Frankl'e göre**, yaşamak için bir neden bulunmamasının ve bundan dolayı yaşamı sorgulamasının bireyin ruhunda yarattığı boşluk duygusu. *Bkz.* **can sıkıntısı; varoluşçu psikoloji.**

varoluşsal çözümleme (existential analysis) **Varoluşçu tedavi**de bireyin kendi değer sisteminin, ilişkilerinin, inançlarının oluşturduğu kendi varlığını çözümlemesi; ***eksistansiyel analiz.*** Bu çözümlemenin hedefi, olanı kabul etmek değil; **yeni ve daha doyurucu varoluş biçimlerini yaratmak**tır. Çünkü varoluş, sabit bir durum değil; bir oluş sürecidir. *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluşsal engellenme (existential frustration) **V. Frankl'e göre**, yaşamak için bireyin bir anlam, bir "neden" bulamamasının yol açtığı engellenme duygusu. Bu duygu zamanla **varoluşsal boşluğun oluşması**na neden oluyor. *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluşsal güvenlik (ontological security) **Son çağcıl psikolojide,** benliğin ve toplumsal kimliğin temel varoluşsal **parametre**leri de içinde olmak üzere, doğal ve toplumsal dünyanın göründüğü gibi olduğuna olan güven ya da inanç. *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluşsal kaygı (existential anxety) Anlamsız bir dünyadaki sınırlı yaşamımıza bir anlam katıp katmadığımız konusunda yaşadığımız duygu. *Bkz.* **varoluşçu psikoloji (varoluşsal suç).**

varoluşsal suç *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluş sorumluluğu *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varoluş ve hiçlik *Bkz.* **varoluşçu psikoloji.**

varsanı (hallucination) Bir algısal bozukluk; olmayan bir şeyi görme, duyma, algılama; ***hallüsinasyon, birsam, sanrı.*** Kişi, herhangi bir algısal uyarılma olmadan, algısal yaşantılara sahip oluyor. Sanrıları **yanılsama**lardan ayıran, uyarılma kaynaklarının olmamasıdır. Türlü sanrılar vardır. İşitme, görme, dokunma, tat alma bunların belli başlılarıdır. Yalnızca ruhsal bozuklukları olanlar değil; normal kişiler de sanrılar görebiliyorlar. **Galton**, normal kişilerin hangi koşullarda sanrılar gördüklerini araştırmış ve kişinin dul kalma gibi, uzun süre yalnız kalması; yani, **anlamlı ilişkilerden yoksun yaşama**sı, **uzun süre aç kalma**sı, **uzun süre uykusuz kalma**sı durumunda sanrılar gördüğünü belirtmiştir. **Olumsuz sanrı** (negative hallucination) olayında ise, tersine, uyarıcı durumundaki bir nesne algılanamıyor. Örneğin, **uyutum** sırasında kişi, önündeki sandalyeyi algılayamıyor ve ona çarpıyor. *Bkz.* **duygusal psikoz; gerçeklik testi; varsanısal imge.**

varsanısal imge (hallucinatory image) Var olmamasına karşın gerçek sanılan imge; ***sanrısal imge.***

varsayım (hypothesis) **1.** Yerine göre sayıtlı, öneri, sanı, sav, olumsallık, geçici açıklama, önerme, tartışma konusu olan eylem, kuram ya da görüş anlamında gelişigüzel kullanılan terim. **2.** Uygulama ile doğrulanması gereken ya da beklenen öneri. Geçici bir açıklama yapan bir sayıtlı ya da yanıltı; bir deneyle ya da bir dizi gözlemle yanıtı alınacak, doğaya sorulmuş soru. Varsayım, araştırmalarda, yardımcı bir araç görevi yapıyor. Deney sonuçlarına aykırı düşünce de gerçek dışı sayılıyor. **3. Mantıkta;** uslamlamaya başlarken verilen bir mantık yolu ile başka önermelerin çıkarılacağı kesinleşmiş önerme, varsayımsal bir önerme. **4. Yöntembilimde**, bir olguyu ya da bir grup olguyu koşul olarak açıklamada ileri sürülen ilke ya da birtakım gözlem ve deney yaparken, daha sonraki kanıtlarla doğrulanıncaya ya da çürütülünceye dek birtakım olayların nedenini bulmak için kullanılan geçici bir sayıtlı. Bu varsayımın çeşitleri bulunuyor. Varsayımlar, yeni bilgiler ve yollar kazandırdığında verimli oluyor. Bilimin sınırlı bir alanında sağlanan gerçeklerle ilişkili olarak kullanılan varsayımların tümü ya da birbirine bağlı varsayımların toplamı, bir kuram oluşturuyor. **5. Hayvan psikolojisinde**, hayvanların ayırt edilebilecek karmaşık durumları öğrenebileceğini belirten, çıkarsamaya **dayalı bir değişken.** Bu değişken, çok kez başarıya

götürmese de hayvanın belli bir uyarıya verdiği tepkilerin yineleneceğini gösteren bir çıkarım süreci sayılıyor. Bu, sınama-yanılma yoluyla öğrenmelerde **bir dizi seçime anlam kazandıran bireysel bir tutum** anlamına geliyor. **Tolman** ve **Kreshevsky,** bu kavramı, dolambaçtaki seçim noktalarında hayvanın davranışını açıklamak için kullanmışlardır. Hayvanın, "U uyarıcısına T tepkisinde bulunursam A amacına erişirim." gibi, varsayıma eş bir davranışta bulunduğundan söz ediliyor. **6. Eğitim ve rehberlikte**, gözlemlere başlamaya ve rehberlik etmeye; elverişli verilerle başka görüşleri araştırmaya ve birtakım sonuçları önceden kestirmeye yarayan bir **kılavuz düşünce**, geçici bir sayıtlı ve olasılıklarla ilgili bir bildiri.

varyans (variance) Bir frekans dağılımındaki değişkenliğin; bir puanlar kümesindeki dağılımın ölçüsü. **Standart sapmanın karesi** olarak dile getirilen ve genellikle **varyans analizi** adıyla anılan **istatistiksel testler**de kullanılan varyansın büyüklüğü, **belli bir puanın ortalamadan uzaklığı**nı gösteriyor. *Bkz.* **varyans analizi; varyans bileşenleri.**

varyans analizi (analysis of variance **(ANOVA)**) Belli bir **popülasyon**dan seçilen iki ya da daha fazla **rastgele örneklem**in elde edilen **ortalamal**arı arasındaki farkın istatistiksel açıdan **anlamlı** olup olmadığını belirlemek amacıyla **merkezi limit teoremi** ilkelerine uygun olarak uygulanan bir test; ***varyans çözümlemesi***. Bu testte, **F testi** denilen bir yöntemle **F değeri** hesaplanıyor. Bu değerin, **1**'den yeterince büyük olması durumunda, **elde edilen ortalamalar arasındaki fark**ın, istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna varılıyor. *Bkz.* **kovaryans analizi; istatistiksel anlamlılık.**

varyans bileşenleri (variance components) Gözlemlenen puanda birleştiği varsayılan ayrı bileşen parçaların varyansları. Varyans analizi yöntemleriyle hesaplanan bu varyanslar, sıklıkla duruma, yere, biçime, puanlayana, zamana ve benzerlerine bağlı etkileri yansıtıyor.

vazektomi (vasectomi) Bir doğum denetim yöntemi olarak, **testis**lerden **sperm** taşıyan kanalların, cerrahi yöntemlerle kesilmesi. Bu işlem sonrasında cinsel istek, cinsel etkinlik ve performansta bir azalma olmuyor; sperm üretimi sürüyor; ancak, vücuttan atılamıyor. Kesilen kanal, daha sonra yeniden birbirine bağlanabilse de başarı şansı çok düşük oluyor. Bu nedenle buna çoğunlukla kalıcı bir kısırlaştırma olarak bakılıyor.

vaziyet *Bkz.* **durum.**

vazokonjestiyon (vasocongestion) Cinsel heyecan nedeniyle cinsel bölgelerde kan toplanması. Bu, cinsel organların şişmesini ya da dikleşmesini sağlıyor.

vazomotor (vasomotor) **1.** Kan damarlarının genişlemesini ya da daralmasını, böylece kan basıncını ve akışını denetleyen sinirler, ilaçlar ya da maddelerle ilgili. **2.** Kan damarlarının genişlemesi ya da daralmasıyla ilgili.

vazopressin (vasopressin) **Hipotalamus**un üretip **hipofiz bezi**nin salgıladığı ve böbreklerin suyu yeniden emmesiyle vücudun su dengesini korunmasında etken olduğu bilinen bir **antidirüetik hormon**. Vazopressin, ayrıca kan damarlarının, bağırsak sisteminin düz kaslarının ve dölyatağının kasılmasını denetliyor. Bunun yanı sıra, bilgilerin bellekte saklanmasında ve anımsanmasında da rolü olduğu sanılıyor.

vecit *Bkz.* **esrime**

vegan (vegan) Yumurta, süt, peynir ve benzerleri de içinde olmak üzere, hiçbir hayvansal ürün kullanmayan arı bir **vejeteryan.**

vejeteryan (vegetarian) Diyetinde ete ve et ürünlerine yer vermeyen; onların yerine bitkisel besinlere ağırlık veren kişi. Bu kişiler, dengeli beslenme konusunda dikkatli olmadıklarında, vitamin B12 ekjsikliği gibi önemli sorunlar yaşıyorlar.

vekil anne (surrogate mother) **1.** Bir başka kadının yapay yöntemlerle döllenen yumurtasını kendi döl yatağına alarak onun için çocuk doğuran kadın. **2. Harry Harlow**'un, maymun yavrularındaki anneye bağlanma davranışı yapılarını araştırmak için kullandığı metal telle ya da yumuşak kumaşla kaplı bebekler. Bu sırada yavru maymunların yumuşak anneye daha çok bağlandığını; kendisini sert, soğuk metal telli anne ile avutmak zorunda kalan yavruların ise önemli **davranış bozuklukları** gösterdiği izlenmiştir.

vekil anne baba (surrogate parent) Gerçek anne babanın yerini ya da işlevlerini üstlenen kişi. Bu üstlenme, **vekil anne 1**. durumunda olduğu gibi biyolojik de olabiliyor.

vekil eş (subrogate partner) Cinsellik tedavisinde, doyurucu bir cinsel ilişki kurabilecek duruma gelmesi için ketleme ve direnmelerinin üstesinden

gelmesini sağlamak üzere hastaya yardımcı olacak biçimde eğitilen ve eş yerine geçen kişi.

vektör (vector) **1. Matematik ve fizikte**, büyüklüğü ve yönü bulunan **hız, momentum, güç** ve benzeri bir nicelik. Bu niceliklerle gerçekleştirilen matematiksel işlemler, kendine özgü kurallara göre yapılıyor ve kendine özgü sonuçlar veriyor. Örneğin, birbirine dik iki gücün toplam etkisi, güçlerin aritmetiksel toplamına eşit olmadığı gibi, yönü de farklıdır. Vektörlerin bu özelliğinden etkilenen psikologlar da ruhsal işleyişte benzeri vektörel uygulamalar öngörmüşlerdir. Örneğin, **K. Lewin'in alan kuramında**, bir bireyin **yaşam alanı**ndaki ruhsal hareketiyle ilişkili güçleri göstermek için kullanılıyor. *Bkz.* **vektör analizi. 2. İstatistikte**, puanları ya da değişkenleri uzunluğu ve yönü olan bir doğru biçiminde gösterme. **3. Tıpta** enfeksiyon ajanını bir organizmadan öbürüne aktaran sıtma virüsünü taşıyan sivrisinek ya da aşılardaki virüsler gibi taşıyıcı. **4. Moleküler biyolojide**, yabancı bir **DNA** parçasını alıcıya aktarmak için kullanılan ajan. *Bkz.* **yaşam alanı.**

vektör analizi (vector analysis) **K. Lewin**'in, bir bireyin kendi yaşam alanındaki ilişkilerini inceleme ve belli bir anda onu etkileyen güçleri ya da vektörleri belirleme tekniğine ad olarak verdiği matematiksel bir terim; ***vektör psikolojisi, vektör çözümlemesi.*** Bu güç vektörleri, çatışan hedefler gibi, uzunluğu ve yönü farklı çizgilerle şematik olarak gösteriliyor. *Bkz.* **değerlilik; topolojik psikoloji.**

vektör çözümlemesi *Bkz.* **vektör analizi.**

vektör psikolojisi *Bkz.* **vektör analizi.**

Ven şeması (Ven diagram) İki ya da daha fazla **değer, veri** ve benzeri grubun birbiriyle ilişkisinin, birbirine geçen dairelerle gösterildiği bir tür şema. Bu ilişkiler, **kapsama, dışlama** ve örtüşme terimleriyle de anlatılıyor.

ventromedital merkezler *Bkz.* açlık; susuzluk.

veri (data) **1.** Bir sonuca varabilmek için gerekli ilk bilgi, **dayanak bilgi** ya da **belge**. Bilinen dayanaklar ya da ipuçları. **2. Felsefede,** her türlü işlemden önce bilinçle araçsız ve doğrudan zihinde var olan. Varsayımsal olarak yapılanın karşıtı. **3. Psikolojide,** bilincin verileri gerek duyu ve algılarla gerekse arı akılca doğrudan verilen bilgi öğeleri; duyu ve algıların içeriği. **4. Mantıkta,** uslamlamada çıkış noktası olarak alınan, tartışmasız benimsenen **temel öğe** ve önermeler. Sonuçlara ulaşmada

kullanılan kanıtlanmış gereçlerin tümü. **5. Eğitimde;** sorun çözmede, özellikle matematikte çözümü gerçekleştirmeye yaradığı bilinen ya da kanıtlanmış olan gerekli **temel öğeler**. 6. **Deneysel eğitimde ve tüm bilimsel çalışmalarda** iyi hazırlanmış bir araştırmaya başlarken kesin ya da gerçek diye benimsenen; çıkış noktası yapılan öğeler ya da **ilkeler**. Üzerinde yorum yapılabilecek gözlemlerle test sonuçlarının tümü. Güvenilir olması için ham veriler değil, **istatistiksel işlemden geçmiş veriler** kullanılıyor.

veri çarpıtma (falsification) Araştırma etiğine göre, verilerin çarpıtılması, deneyin **prosedür**üne uygun yapılmaması gibi araştırmanın doğruluğunu zedeleyecek davranışlar. **Uydurma**dan farklı olarak veri çarpıtma, verilerdeki çarpıtmaları belirlemek, araştırma ve istatistiksel yöntemler konusunda belli bir bilgi gerektiriyor.

verili statü (ascribed status) Kişinin cinsellik, ırk, sınıf gibi doğuştan kazandığı ya da sonraki yaşamında kendi istenci dışında edindiği toplumsal konumu. *Bkz.* **edinilmiş statü.**

verili yeni strateji (given-new strategy) İletişimde, dinleyicilerin söylenenlerin işaret ettiği bilgileri bellekte arayarak yeni bilgilerle bütünleştirdiği bir strateji.

verimli çalışma (effcient working) Öğrenilecek konunun öğreniliş nedenini öğrenme; **planlı çalışma**; çalışma zamanını iyi ayarlama; uygun bir çalışma yeri belirleme; **dikkat**i çalışma konusu üzerinde yoğunlaştırma; uzun konularda **bütün-parça-bütün yöntemi**ni kullanma; yeterli **okuma hızı**na ulaşma; **iyi** ödev **hazırlama**, **sınavlarda başarılı olma yolları**nı kavrama ile gerçekleştirilen çalışma. **Verimli Çalışıp Çalışmadığını Anlamak İsteyen Herkesin Kendisine Soracağı Sorular. (1)** Çalışmaya başlamadan önce, söz konusu çalışma ile **hangi amaca ulaşacağım**ı belirliyor muyum? **(2)** Günlük, haftalık, aylık, yıllık çalışma planları yapıyor muyum? **(3)** Her konuya **yeterli zaman**ı ayırıyor muyum? **(4)** Çalışmaya ayırdığım zamanı **dikkat dağıtıcı etkenler**le kesintiye uğratmadan kullanıyor muyum? **(5) Düşünce yazıları**nı ve roman, öykü, gezi yazısı, şiir gibi **yaşantıya dayanan yapıtlar**ı okumaya, **sinema**ya gitmeye, **gezme**ye, **arkadaşlarla görüşme, spor yapma** gibi uğraşlara gereğinden fazla zaman ayırmamayı başarıyor muyum? **(6)** Çalışmak için **uygun bir yer** ayarlıyor muyum? **(7)** Çalışma sırasında yararlanacağım **temel ve yardımcı kaynaklar**ı; kâğıt, kalem, silgi, cetvel, pergel gibi araç

gereçleri elimin altında bulunduruyor muyum? **(8)** Bir konuyu okurken ya da anlatılanı dinlerken **dikkat**imi kesintisiz sürdürüyor muyum? **(9)** Çalışırken ya da dinlerken **hayal kurmak**tan uzak durabiliyor muyum? **(10) Zaman yitirme**den çalışmaya karar verebiliyor ve ısınma zamanına gerek duymadan çalışmaya başlayabiliyor muyum? **(11)** Verimli çalışamayacak kadar yorgun, ilgisiz ve uykulu olduğum zamanlar, çalışmayı, dinlendikten ve uyuduktan sonra **sürdürmek** üzere erteliyor muyum? **(12)** Bir okuma parçasını, bir konuyu ya da problemi **ilk okuyuş**ta anlıyor muyum? **(13)** Okuduğum bir yazının **ana düşünce**sini ve **yardımcı düşünce**lerini bulup çıkarabiliyor muyum? **(14)** Bir konuyu okurken **konunun her noktası**nı anlayarak ilerliyor muyum? **(14)** Uzunca bir konuya çalışırken **bütün-parça-bütün yöntemi**ni başarıyla kullanıyor muyum? **(15)** Çalışırken **inceleme, sorular oluşturma, anımsama, özetleme** ve **yineleme** aşamalarının gereklerine uygun bir çaba gösteriyor muyum? **(a)** Okuduğum kitabın ya da yazının ya **ana çizgiler**ini belirliyor (planını çıkarıyor) ya da ana çizgilerini birer **soru**ya dönüştürüyor muyum? **(b)** Okuduğum kitabın ya da yazının özetini çıkarıyor muyum ya da bunun yerine ana çizgilerini **ara çizgiler**le zenginleştiriyor muyum? **(c)** Bu çalışmalardan sonra onları bir kez de baştan sona **yineliyor muyum**? **(16)** Her kitabı, yazıyı **eleştirel bir** gözle okuyor; okuduklarıma ilişkin **duygu, düşünce ve değerlendirmelerimi söze ya da yazıya dök**üyor muyum? **(17)** Dinlerken **not al**ıyor muyum? **(18) Notlarımı, özetlerimi ve değerlendirmelerimi bir dosyada koru**yor muyum? **(19**) Dudaklarımı ve dilimi kıpırdatmadan **(sessiz) okuma**yı başarıyor muyum? **(20)** Sözcükleri **teker teker ve yavaş, geriye döne döne okumama**yı başarıyor; **kavrama uzaklığı**mı gittikçe genişletiyor ve **okuma hızı**mı artırıyor muyum? **(21) Okuma hızım**ı, okuduğum **yazının türü**ne göre ayarlıyor muyum? **(22) Sözcük dağarcığımı zenginleştirme**nin gereklerini yerine getiriyor muyum? **(23)** Ödevlerimi hazırlamaya yetecek **zaman**ı ayırıyor muyum? **(24)** Ödevlerimi, uymam gereken **kurallar**a göre ve özenle hazırlıyor muyum? **(25)** Sınavlara, **gerekli yinelemeler**i yaparak hazırlanıyor muyum? **(26)** Büyük sınavlardan önceki günü **dinlenme**ye ayırıyor ve yatmadan önce **sınav için gerekli araç gereçler**i **hazır**lıyor muyum? **(27)** Sınav günü özgüvenimi sarsacak, gereksiz **kaygı** yaratacak durumlardan uzak duruyor muyum? **(28)** Sınav saatinin ilk birkaç dakikasını, **sınav sorularını anlama**ya; son dakikalarını da

yazdıklarımı gözden geçirmeye ayırdıktan sonra kalan zamanımı sorulara paylaştırarak kullanıyor muyum?

verimlilik (efficiency) **1. Mekanikte;** harcanan enerjiye oranla sağlanan iş. **2. Psikolojide;** varılmak istenen sonuca, zamanı ve enerjiyi ekonomik kullanarak ulaşma yeteneği. Başarma gücü; başarma yeteneği. **3.** İstatistikte; istatistik yoklamanın, başka bir yoklama ile karıştırılması ile belirtilen bir başarma yeteneği ölçüsü. **Verim göstergesi** ya da **verim bölümü** diye adlandırılan ve örneklemin büyüklüğü oranı ile gösterilen bu ölçü, belli bir anlamlılık basamağına ulaşmak için en verimli yoklamayı bulmada kullanılıyor. *Bkz.* **kestirimin etkililiği; üretkenlik.**

veri toplama teknikleri (data collection techniques) **Davranışçı psikolojide** kullanılan ve aralıklı kayıt, sürekli kayıt, zaman örnekleme diye adlandırılan teknikler. **(1) Aralıklı Kayıt** (interval recording): Davranışın her yinelenişi, kimi zaman kısa sürelerde olmayabiliyor. O zaman, davranışın sıklığına ilişkin veri toplamak, bir anlam taşımıyor. Örneğin, "Günde yedi kez ders çalıştım." demenin bir anlamı yoktur. İşte bu durumlarda aralıklı kayıt kullanılıyor. Bunun için belirli bir zaman dilimi seçiliyor. Bu zaman dilimi, eşit olarak daha küçük zaman dilimlerine bölünüyor. Davranışın, belirlenen küçük zaman dilimi içinde olup olmadığına bakılarak kayıt yapılıyor. Davranışın her yinelenişi, süre açısından birbirinden çok farklı olduğunda; davranışın her yinelenişi çok önemli olmadığında; davranışın oranıyla (yüzdesiyle) ilgilenilmediğinde aralıklı kayıt kullanılıyor. *Bkz.* **davranış değiştirme teknikleri**. **(2)** Sürekli Kayıt (continuous recording): Bunda belirli bir zaman diliminde oluşan her davranış kaydediliyor. Öneğin, günlük sigara içme davranışı kaydedilerek, bu zararlı eylemin bir günlük dökümü açık seçik ortaya konuluyor. **(3) Zaman Örnekleme** (time sampling): Bu teknikte davranışın olup olmadığını birbirinden ayıran zaman dilimleri daha uzun; kayıt süresi ise çok kısa tutuluyor. Örneğin, her saat başı gidilip bireyin televizyon izleyip izlemediği kaydediliyor. Zaman örnekleme; **a)** Aralıklı kayıt için gerekli olan tüm koşullarda kullanılıyor. **b)** Gözlemci, birden çok kişinin davranışını ya da aynı kişinin birden çok davranışını kaydetmeyi amaçladığında kullanılıyor. **c)** Davranış, televizyon izlemek gibi bir kez belirdikten sonra uzunca bir zaman sürdüğünde kullanılıyor. ç) Kayıtçının, davranışı kaydetmekten başka sorumlulukları da bulunduğunda kullanılıyor. **d)** Davranışın dakik olarak ne kadar sürdüğü

ile ilgilenilmediğinde kullanılıyor. Zaman örnekleme ile veri toplama, bu ekonomik özellikleri ile kliniklerde, yeğlenen bir tekniktir.

Verstehen (Verstehen) **1.** Dillerini, mimiklerini, sanatlarını ve benzeri özelliklerini tanıyarak başkalarını anlama çabası. Bu anlama, başkalarının yaşantılarını "yaşayarak"; başkalarının ne duyduğunuı, ne düşündüğünü sezip onlarla empati kurma yoluyla gerçekleşebiliyor. Araştırmacının birçok toplumsal araştırmada bu beceriye sahip olması bekleniyor. *Bkz.* **katılımcı gözlem. 2. Weber**, bu terimi doğal bilimlerin hedefinden (açıklamadan) farklı olarak insanla ilgili ya da sosyal bilimlerin hedefi olan "incelediği insanları 'anlamak' " için kullanmıştır.

vertigo (vertigo) Sıklıkla bulantı ve kusma eşliğinde gelişen bir baş dönmesi; dış dünya, sanki kişinin çevresinde dönüyormuş (nesnel vertigo) ya da kendisi dönüyormuş (öznel vertigo) duygusuyla tanımlanan bir **hareket yanılsaması**. Bu rahatsızlıkla baş dönmesi, gerçekte farklı kavramlardır. Vertigo; beyin uru, Méniére hastalığı, akustik sinirlerin zedelenmesi gibi organik hastalıklardan; sarhoşluk gibi toksik durumlardan; çatışma, gerilim, kaygı, yükseklik korkusu gibi ruhsal stresten ya da içkulaktaki labirent düzeneğini bozan etkinliklerden kaynaklanabiliyor.

vestibüler bezler (vestibular grands) Dölyolu açılışının iki yanında bulunan ve cinsel uyarım sırasında yağlayıcı bir sıvı salgılayan iki küçük salgı bezi. *Bkz.* **cinsel birleşme.**

vestibüler duyu (vestibular sense) Kişinin bir yerdeki konumu, genel hareketleri konusunda bilgi sağlayan ve dengesini korumasına yardım eden duyu. Sıklıkla yalnızca **denge duyusu** dense de bu terimi kullanmak yetersiz kalıyor. Çünkü vestibüler duyu, yön ve kafa hareketi konusunda da bilgi veriyor.

vestibüler işlevler (vestibular functions) **Vestibüler sistem**de yer alan organların uyarıcıları algılaması ve bunlara uyum sağlamasıyla ilgili işlevler. Bu sistemin algıları birleşerek, yer içinde üç boyutlu bir yönelim ve örgüt sağlıyor. Ses ve daha önemlisi hareket; özellikle **döngüsel hareket**, yerçekimine tepki ve değişen **knestetik durumlar**, bu sistemi uyarıyor. Bedenin duruş denetimi (sıklıkla "denge" diye dile getirilmektedir), göz hareketleri ve yerin bilinç düzeyinde farkında olma, sistemin üç temel işlevidir. **Vestibüler sinir** (8. kafa siniri), uyarıcıları doğrudan beyinciğe gönderiyor.

vestibüler sinir (vestibular nevre) **8. kafa siniri**nin, denge ya da yön duygusuyla ilişkili sinir liflerini taşıyan bölümü. Bu bölüm, vestibüler alıcılardan gelen sinyallerin **beyin kabuğu**na iletim yolu olarak iş gören bir grup liften oluşuyor. Yukarı doğru uzanan liflerin çoğu, **akülomotor çekirdek**te sonlanıyor; kimileri de **talamus**taki sinir hücreleriyle iletişim kuruyor. **Retiküler aktivasyon sistemi** üzerindeki etkisi aracılığı ile ayrıca ruh durumunu, genel etkinlik düzeyini ve dikkatin belli noktalarda yoğunlaşmasını da etkiliyor. *Bkz.* **işitme siniri; vestibüler işlevler.**

vestibüler sistem (vestibular system) İçkulaktaki içi sıvıyla dolu üç yarım daire biçimindeki kanaldan oluşan ve vücudun dengesinden, duruşundan ve yer içindeki yöneliminden sorumlu olan bir sistem. Bu sistem ayrıca yer değiştirmeyi olduğu kadar diğer hareketleri de düzenliyor ve vücut hareket durumundayken nesnelerin görsel odak içinde kalmasını sağlıyor. Sistemin işleyiş düzeni oldukça yalındır. Salyangozdaki kılcal duyu hücreleri, yerçekimine bağlı olarak sıvı hareketi aracılığı ile kafanın ve dolayısıyla vücudun hareketini ve konumunu algılıyor. Bu hücrelerin ürettiği sinir sinyalleri kendiliğinden beyinciğe, omuriliğe ve öbür yapılara iletiliyor. *Bkz.* **vestibüler işlevler.**

vestibüler tomurcuklar (vestibular bulbs) Dölyolu açılışının iki yanında bulunan ve cinsel heyecan sırasında kanla dolarak şişen iki tomurcuk. *Bkz.* **cinsel birleşme; vestibüler bezler.**

vicdan (conscience) Kişinin tasarladığı ya da yapmakta olduğu davranışlarının uygun davranış olup olmadığını kestirmesini sağlayan **içselleştirilmiş ahlak ilkelerinin toplamı; *törelbilinç, bulunç.*** Vicdan, tümüyle **bilinçli**dir; dolayısıyla önemli bir bölümü bilinçdışında kalan ve kişinin bilinç düzeyinde onaylamadığı zorunlulukları içeren üstbenlikle karıştırılmamalıdır. **Freud**, üstbenlik kavramıyla, vicdanın kökenine ve gelişimine ışık tutmaya çalışmıştır. *Bkz.* **ahlak gelişimi; yapısal kuram (Üstbenlik).**

Vietnam sendromu (Vietnam syndrome) ABD’nin kazanacağına inanarak girdiği Vietnam Savaşı’ndan milyarlarca dolarlık maddi kayıp, 50 bin dolayında ölü ya da sonu belirsiz insan kaybından sonra geri çekilmek zorunda kalmasıyla uğradığı düş kırıklığı; zafer çığlıklarının ardından ABD için Vietnam’ın siyasal ve askeri açıdan içinden çıkılamaz bir bataklığa dönüşmesi; yenilginin utancı ve savaşın yıkımının üst üste gelmesi sonucu Amerika halkında oluşan savaş korkusu. 1990’lı yıllara

dek etkili olan bu sendromun, 1991 yılı başlarında Körfez bunalımını çözmek üzere Irak'a karşı girişilen harekâtın başarılı olmasıyla aşıldığı söyleniyor.

Vineland toplumsal olgunluk ölçeği (Vineland Social Maturity Scale) **E. A. Doll**'un insanların bebeklikten 30 yaşına dek, olabilecek **zihinsel engeller** de içinde olmak üzere, **gelişim**ini, **uyum** davranışlarını, çeşitli toplumsal ortamlarda **bağımsız davranma** becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirdiği bir test. Test uygulanan bireyi tanıyanlar, kendine bakma, iletişim, yönelim, toplumsallaşma, iş yaşamı gibi konularda ona belli puanlar veriyorlar ve elde edilen puanlar, takvim yaşına bölünüyor; böylece kişinin **toplumsal katsayı**sını veren **toplumsal yaş**ı ortaya çıkıyor.

virüs (virus) Mikrobu bulunamamış bulaşıcı hastalıkları oluşturan etkenlere verilen ad.

vitaminler (vitamins) Normal büyüme, gelişme, **metabolizma** ve vücut işlevlerinin yeterli ve doğru işleyişi için küçük miktarlarda gerekli olan ve taze yiyeceklerde bulunan çok sayıda karmaşık molekül. Genellikle suda ve yağda eriyen olarak iki gruba ayrılan vitaminlerin eksikliği, önemli hastalıklar yaratıyor. Raşitizm, iskorbüt, tavukkarası bunlardan birkaçıdır. **Vitaminlerin başlıcaları A**, B, C, D, E, K, P, PP'dir. Bunlar da türlere ayrılıyor. Süt, domates, limon, portakal, lahana, karnabahar, havuç ve enginar, üç dört türlü vitamin içeren besinlerdir.

Viyana okulu (Vienna school) **Freud**'un temel kuramlarını benimseyenler için kullanılan bir terim.

vizyon (vision) Zihinsel anlamda **kavrama**, **içgörü** netliği ya da gelecek görüşü; ***ileri görüşlülük, uzgörü.***

V kodlar (V codes) **DSM-IV**'te terapistin müdahalesini gerektirebilen; ancak ruhsal bozukluk ya da akıl hastalığı olarak değerlendirilmeyen sorun sınırlandırmaları. Anne babalarla çocuklar arasındaki çatışmalar bunu örneklendiriyor.

von Restorff etkisi (von Restorff effect) Kullanılan öbür maddelerden algısal ya da kavramsal açıdan ya da her iki açıdan farklı olan maddeleri daha kolay öğrenme ve anımsama atkisi; ***tecrit etkisi.***

vulva (vulva) **Klitoris**, iç ve dış dudaklar da içinde olmak üzere, kadın cinsel organının dış bölümü.

vurdum duymazlık (inaccessibility) Sözlü ya da başka türden toplumsal uyaranlar karşısında ilgisiz ve kayıtsız kalma. Bu, çoğu kez erken bunama belirtisidir.

vücut bilinci (body consciousness theory) Kişinin kendi bedenini algılama ve duyumsama biçimi. Bu kavram ayrıca toplumdaki bu özbilgiye katkıda bulunan toplumsal koşulların farkında olmayı da içeriyor.

vücut savunma sistemi (body defense system) Vücuda giren birçok hastalığa ve toksik kimyasala karşı korunmayı sağlayan **bağışıklık** ve **emzim sistemleri.**

vecit *Bkz.* **esrime**

VYGOTSKY, Lev Semyonovich (1896-1934) **Rus psikolog.** Vygotsky**,** Batı Rusya'da dünyaya geldi. Moskova Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldıktan sonra çeşitli kurumlarda öğretmenlik yaptı. Bu arada **sanat psikolojisi**yle ilgilendi. Birkaç yıl sonra psikoloji konusunda daha etkin çalışmalar ortaya koydu. Ölümünden sonra görüşleri ve çalışmaları adeta yasaklandı. Soğuk savaş sonrasında Batı, Vygotsky'yi yeniden keşfetti. Özellikle çocukların sorun çözme yöntemleri ve **dil öğrenme**leri, **bilişsel gelişim**leri alanındaki araştırmalarıyla tanındı. Bilişsel gelişim ve dil öğrenmede tarihsel, kültürel ve toplumsal etkilerin rolünü vurgulayan yazar, dilin, toplumun çocuğa sağladığı **en önemli simgesel araç** olduğunu savundu. Bilişsel gelişim konusunda ortaya koyduğu **toplumsal-kültürel kuram**, toplumsal etkileşimin, çocuğun düşünce ve davranışlarında bir kültürden öbürüne büyük ölçüde farklılık gösterebilen kesintisiz değişimlere yol açtığını; başka söyleyişle gelişimin, çocuğun içinde yaşadığı kültürle etkileşimine bağlı olduğunu ortaya koydu. **Başlıca yapıtları:** *Thought and Language (1934),* Bu yapıt, **psikolinguistik**te klasik bir metin sayılıyor. Birçok çalışması yayımlanmamıştır. *Bkz.* **benmerkezcil konuşma; iç dil; sözlü düşünme; Vygotsky Testi; yakın gelişim zonu.**

Vygostky Testi (Vygotsky test) **L. S. Vygotsky**'nin hazırladığı **düşünme ve kavram oluşumu** süreçlerini incelemek; **düşünme ve soyut düşünme bozuklukları**nı belirlemek amacıyla geliştirdiği test. Söz konusu testte, farklı şekillere, büyüklüklere ve renklere sahip olan ve her birinin alt tarafında anlamsız bir hece yazılı olan blokların sıraya konulması ve sınıflandırılma isteniyor.

W

Wada testi (Wada test) **Beyin yarımkürelerin**in uzmanlaşmalarını incelemek amacıyla yarımkürelerden birinin uyuşturulduğu bir test. Testte uyuşturulma, sol ya da sağ yarımküreye sodyum amatal verilerek gerçekleştiriliyor. Daha sonra, enjeksiyon yapılan yarımküre örneğin dilde ağır basan yarımküre ise **disfazi** belirtileri ortaya çıkıyor. İki yarı farklı günlerde test ediliyor. Bu tür testlerde, sağ elli insanlarda konuşmada genellikle sol yarımkürenin ağır bastığı görülüyor; ancak bu kuralın dışında kalan birçok kişiye de rastlanmıştır. *Bkz.* **beyin; yanallaşma.**

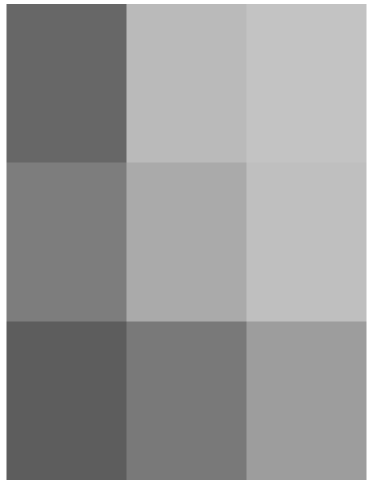
WAIS *Bkz.* **Weshler yetişkin zekâ ölçeği**.

Walden Two toplumu (Walden Two Community) **Davranış bilimi**ne dayalı bir topluluk. Bu topluluğun üyeleri, insan davranışı konusunda davranışçı bir felsefeye inanıyorlar. Topluluk, adını **B.F. Skinner'in işlemsel koşullama ilkeleri**ne göre yaratılan ütopik bir toplumu anlatan *Walden Two* adlı yapıtından almıştır.

WATSON, John Broadus (1878-1958) **Amerikalı psikolog**; **davranışçılığın kurucusu**. "Bana rastgele bir bebek verin; soyu sopu, yetenekleri, eğilimleri, becerileri ve benzerleri ne olursa olsun, ondan istediğim şeyi yaratayım: Bir doktor, avukat, tüccar; hatta bir hırsız, bir katil." diyen kiş**i.** Watson, Güney Carolina, Grreenvilel'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Katı dindar bir anne ile ayyaş, evlilik dışı ilişkiler peşinde olan bir babanın arasındaki çatışmaların ortasında büyüdü; babası tarafından terk edildi. **Sorunlu, şiddet eğilimli bir çocukluk dönemi** geçirdi. Anne babası gibi, ilk evliliğini yürütemedi. O da babası gibi evlilik dışı ilişkilere yöneldi ve sonunda boşandı. Çocukları ile ilişkileri de babası gibi hiç iyi olmadı. Buna karşılık, **davranışçılık**

adını verdiği psikoloji yaklaşımı konusundaki gözlem ve çalışmalarını gerçekleştirdi. Furman Üniversitesi'ndeki öğrenimini tamamladıktan sonra Chicago Üniversitesi'nde psikoloji doktorası yaptı. **Bilinçlilik, içgözlem, içgüdü** gibi kavramları reddetti. Bunların, bilimsel bir çalışmanın konusu olamayacağını savundu. Bunun yerine dışardan gözlenebilen, ölçülebilen davranışları; **uyaran-tepki** ilişkilerini, öğrenilmiş davranışları ve **koşullama**yı öne çıkardı. 1920'de ilk ve ünlü deneyini yayımladı. Bu deneyde, yüksek bir zil sesini kullanarak **Küçük Albert** diye adlandırdığı küçük bir çocukta, beyaz bir kobaya karşı, **koşullu bir korku** oluşturdu. Daha sonra bu koşullu korkunun, beyaz kürklü öteki nesnelere de genelleştirildiğini gördü. Bunlar arasında, Noel Baba sakalı ile Watson'ın kendi ak saçları da vardı. Watson, yaşadığı bir cinsel skandal nedeniyle Hopkins Üniversitesi'ndeki görevinden alınınca reklamcılık işine girişti. Geliştirdiği davranışçı teknikleri, bu alanda kullanmaya başladı. Ölümünden kısa süre önce, yayımlanmamış bütün çalışmalarını yaktı. **Başlıca yapıtları**: *Behavior: An Introduction to Comparative Psychology (1914), Psychology From the Standpoint of a Behaviorist (1919), Behaviorism (1924) ve The Psychological Care of Infant and Child (1928). Bkz.* **davranışçılık**; **davranışçı psikoloji; karşı koşullama**; öğrenme kuramı.

WEBER, Ernst Heinrich (1795-1878) **Alman fizyoloji ve anatomi bilgini.** Weber, Wittenberg'de doğdu; Leipzig'de öldü. Leipzig Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. İnsan anatomisi, karşolaştırmalı anatomi ve mikroskobik anatominin ilerlemesine katkı sağladı. Bunların dışında G. T. Fechner'le birlikte **psikofizik** üzerinde çalıştı ve duyularla ilgili **Fechner yasası** ile **Weber yasası**nı ortaya koydular.

Weber yasası (Weber’s law) Alman psikolog **Ernest Heinrivh Weber**’in keşfettiği bir uyarıcı enerjisindeki fark edilebilir en küçük enerji farkının “ancak fark edilebilir fark’ın), uyarıcı şiddetinin sabit bir kesri olduğu ilkesi. Başka söyleyişle uyarıcıda bir fark algılamak için gerekli olan değişim miktarının, özgün uyarıcının şiddetiyle doğru orantılı olduğu yasası. Bu yasa, orta aralıktaki uyarıcıların çoğunda geçerliliğini koruyor; ancak çok yüksek ve çok düşük şiddetlerde bu yasanın geçerliliği kalmıyor. **Algı psikolojisi**nde önemli bir yeri olan ve **duyum**lara ilişkin yargılarımızın göreliğini belirleyen bu yasanın biraz genişletilmesi, biraz da yorumlanması ile **Fechner yasası** oluşmuştur.

Wechsler-Bellevue Ölçeği (Wechsler-Belleue Scale) Yetişkinler için standartlandırılmış olup ergenlere de uygulanabilen bireysel bir genel **zekâ testi bataryası**; ***W. B. Ölçeği.*** Dile dayanan ve dayanmayan sorulardan oluşturulmuştur. Amacı, yetişkinlerin ve ergenlerin güçlü ve zayıf yanları ile genel gelişim düzeylerini ölçmektir. Dile dayanan ve dayanmayan sorularla tüm test için ayrı ayrı zekâ bölümleri vardır. Zekâ yaşları ile zekâ bölümleri, alışılagelen yoldan daha değişik biçimde hesaplanmıştır.

Wechsler okul öncesi ve birincil zekâ ölçeği (Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence **(WPPSI)**) 4-7 yaş arası çocuklarda yaygın olarak kullanılan ve erişkinlere uygulanan versiyonundaki gibi **sözel** ve **performans** olmak üzere iki bölümden oluşan bir zekâ testi. *Bkz.* **Wechsler yetişkin zekâ ölçeği.**

Wechsler yetişkin zekâ ölçeği (Wechsler Adult Intelligence Scale **(WAIS)**) David Wechsler’in 1955’te geliştirdiği ve daha sonra güncelleştirdiği,

erişkinlere yönelik bir zekâ testi. Bilgi, karşılaştırma, aritmetik, benzerlik, sözcük dağarı ve benzerlerinden oluşan **sözel**; resim tamamlama, blok tasarımı, resim düzenleme, nesneleri birleştirme ve benzerlerinden oluşan **performans** olmak üzere iki bölümlü bu zekâ testi, Stanfort-Binet Testi'ndaki kimi eksiklikleri de giderdiği için oldukça yaygın biçimde kullanılıyor. Bu testin uygulanışından elde edilen puanlar, sözel ve performans olarak ayrı ayrı değerlendirilebildiği gibi genel bir **IQ ölçümü** biçiminde de değerlendirilebiliyor. *Bkz.* **Wechsler okul öncesi ve birincil zekâ ölçeği.**

Wedenski etkisi (Wedensky effect) Belli bir uyarılma düzeyinde, sinir ve kasların hızlı bir titreşimle hazırlık tepkisi yapması. Bu düzey dışında, yalnızca bir kasılma ile onu izleyen gevşeme görülüyor.

Weismancılık (Weismannism) **Edinilmiş özellikler**in **kalıtım**la geçmediğini ve **genetik** özelliklerin **gen**ler aracılığıyla bir kuşaktan sonraki kuşağa aktarıldığını savunan görüş.

Wernicke alanı (Wernicke's Area) 1874'te **Carl Wernicke**'nin tanımladığı, beynin baskın yarımküresinde bulunan ve **dili yorumlama, anlama yetisi**yle belirleyici bir ilişkisi olduğu anlaşılan bir bölge. Konuşma ve ses bilgileri, işitsel bölgeden Wernicke alanına ulaşıyor ve burada içerik sözcüklerinin anlamı değerlendirilip yorumlanıyor. Sonra sözdizimi çözümlenmesi için **Broca alanı**na aktarılıyor. Konuşma sırasında içerik sözcükleri, Wernicke alanından seçiliyor; bunlara Broca alanında dilbilgisel eklemeler yapılıyor; daha sonra bu bilgiler, konuşmanın üretilmesi için **beyin kabuğu**ndaki **devinimle ilgili merkez**e gönderiliyor. Beyinlerinin Wernicke alanı hasar gören kişiler, duydukları **sözleri anlama** yetisi ve **anlamlı tümce kurma yetisi**ni yitiriyorlar. Bunlar, konuşmaları dilbilgisine uygun; ama tutarsız ya da anlamsız konuşuyorlar. *Bkz.* **dil merkezleri; Wernicke söz yitimi.**

Wernicke bozukluğu *Bkz* **organsal beyin bozuklukları.**

WERNİCKE, Karl (1848-1905) **Kendi adıyla anılan birçok beyin hastalığını tanımlayan Alman nöropsikiyatri ve nöroanatomi uzmanı.** Wernicke, Yukarı Silezya'daki Tarnowitz kentinde doğdu; Dörrbergim-Geratal'da öldü. 1870'te Breslau Üniversitesi'nde Tıbbı bitererek 1875'te psikiyatri uzmanı oldu. Bir süre özel çalıştıktan sonra 1885'te Breslau Üniversitesi'nde nöroloji ve psikiyatri doçentliği görevine başladı. 1890'da profesör oldu. 1904'te Halle Üniversitesi'e geçtikten bir yıl sonra

bir bisiklet kazasında yaşamını yitirdi. Ruh hastalıkları ile beyin hastalıkları arasında ayrım yapmayan Alman Nöropsikiyatri Okulu'nun önemli temsilcilerinden biri de Wernicke'dir. *Afaziye ilişkin Belirtiler Karmaşası* adlı kitabında, duyu ve devinim merkezlerinin beyindeki yerlerini belirleyerek **lokalizasyon** kavramının öncüleri arasına girdi. Kimi kişilerde beynin sağ ya da sol yarımküresinin egemenliğine dikkat çekerek, yazılı sözcüklerin ya da konuşmaların anlamını kavrayamama demek olan **Wernicke söz yitimi**ni ilk kez tanımlayarak bu hastalığın sol şakaktaki ilk beyin kıvrımının arka bölümüne rastlayan bir doku bozukluğundan kaynaklandığını belirledi. Günümüzde yine onun adıyla anılan bir başka hastalık da **akut kanamalı üst boz madde iltihabı** olarak tanımladığı Wernicke hastalığıdır. **Bozmaddenin kimi bölgelerindeki dokuların yıkımı** sonucu ortaya çıkan hastalık, özellikle bilinç ve düşünce bozuklukları, istemli hareketlerde düzensizlik, göz kasları felci belirtileriyle kendini belli ediyor ve en çok süreğen alkoliklerde görülüyor. Wernicke, arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı *Beyin Atlası* ile beyin anatomisine de katkı yapmış; yetkin gözlemleriyle klinik nöropsikiyatriye değerli bulgu ve tanı yöntemleri kazandırmıştır. **Başlıca yapıtları:** *Der aphasische Symptomencomplex, 1874 (Afaziye İlişkin Belirtiler Karmaşası); Lehrbuch der Gebirnkrankbeiten, 3 cilt, 1881-1883 (Beyin Hastalıkları Ders Kitabı); Atlas des Gebirns, 1897-1903 (Beyin Atlası). Bkz.* **Wernicke bozukluğu; Wernicke sendromu; Wernicke söz yitimi.**

Werniçke-Korsakof sendromu (Wernicke-Korsakof syndrome) Çoğu, yoğun alkol kullanımıyla ilişkili olarak ve sıklıkla aynı bireyde ortaya çıkan iki hastalık tablosu. İki durumun da **tiyamin** (B1 vitamini) eksikliğinden kaynaklandığına inanılıyor; ancak, doku bozukluklarının yerinin belirlenmesindeki farklılıklar, farklı klinik tabloların ortaya çıkmasına yol açıyor. Örneğin, ilki tiyamin tedavisine yanıt verirken, ikincisi yanıt vermiyor. *Bkz.* **alkol-amnestik bozukluğu; Korsakof psikozu; Wernicke sendromu.**

Werniçke sendromu (Wernicke's syndrome) Süreğen alkoliklerde sıklıkla rastlanan ve büyük ölçüde **tiyamin** eksikliğinden ileri gelen bir beyin hastalığı. Anormal göz hareketleri, kas eşgüdümünde güçlükler ve bilinç bulanıklığı, hastalığın belirgin belirtileri arasında yer alıyor. Bunların yanı sıra, **bellek yitimi** ve **boşluk doldurma** da görülebiliyor. Bu hastalık tablosu, kişide sıklıkla **Korsakof sendromu** ile birlikte ortaya çıkıyor.

Wernicke söz yitimi (Wernicke aphasia) **Sol şakak beyin kabuğu, yan beyin kabuğu** ve **Wernicke alanı** zedelenmesinden kaynaklanıp sözcüklerin anlamını kavrayamamaktan ötürü konuşulan dili anlayamama ve normal gibi görünse de oldukça anlamsız bir konuşma biçimiyle tanımlanan bir bozukluk. *Bkz.* **Broca söz yitimi; söz yitimi.**

WERTHEİMER, Max (1880-1943) **Gestalt psikolojisinin kurucularından Alman psikolog.** Wertheimer, Prag'da doğdu; ABD'de New York'ta öldü. Yetişme döneminde müziğe ilgi duydu; oda müziği yapıtları besteledi. Prag Karl Üniversitesi'nde başladığı hukuk öğrenimini ertesi yıl bırakıp 1901'de Berlin Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ne girdi. Yüksek lisans çalışması sırasında, tanıklar için kullanılacak bir yalan makinesi üzerindeki çalışmalara katıldı. 1904'te doktorasını tamamladı. C. G. Jung'un **sözcük** çağrışım tekniği ve ve **aleksiya** (okuma becerisini yitirme) üzedeneysel psikoloji dersleri ile; felsefe, mantık ve matematik seminerleri ile büyük ilgi topladı. Hitler yrinde çalıştı. 1910-1916 arasında Frankfurt Üniversitesi'nde Köhler ve Koffka ile tanışmasının ardından **algı** konusunda yaptığı araştırmalar, daha sonra **Gestalt psikolojisi**ni doğurcak olan düşüncelerin gelişmesine yardımcı oldu. Psikjolojik incelemenin, nesnelliğin yanında olguyu değiştirmesini önleyecek bir yöntemin gerekliliği üzerinde çalıştı. 1916-1929 yılları arasında Berlin Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde psikoloji doçenti olarak görev yaptı. 1922'de Köhler ve Koffka ile birlikte Gestaltçı psikolojinin yayın organı

olan *Psychologische Forschung* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. 1929'da profesör oldu. Hitler tehlikesi yüzünden 1933'te Çekoslovakya'ya geçti. Aynı yıl ABD'ye gitti. Ölümüne dek orada New School For Social Research'de dersler verdi. 1910'lu yıllarda, hareket görsel algılanırken hareketsiz nesnelerin art arda sıralanışının değil; farklı bir bütünün algılandığını saptadı. Örneğin, bir film seyredilirken tek tek film kareleri değil; bir hareket algılanıyordu. Bu olgunun belirlenmesi, Wertheimer ve arkadaşlarının psikolojiye bakışlarını derinden etkileyen bu olgudan yola çıkarak ruhsal olayların, tekil öğelerin toplamı olmadığını; parçalanamaz bütünler, yapılar olduğu yargısına vardılar. Wertheimer bu bütünleri Gestalt diye adlandırdı. Daha sonra da bu görüşe **Gestalt psikolojisi** denildi. Wertheimer, *Productive Thinking (Üretici Düşünce) (1945)* adlı kitabında düşünce ve mantığın yasalarını; alışkanlığa bağlı davranışlarla yaratıcı, üretici edimlerin birbirinden ayırt edilmesinin zorunlu olduğunu ortyaya çıkardı. Psikolojide soru soran ve bilimler arasında tartışmayı zorlayan, kendi bilim dallarına önemli katkılar yapan bir psikoloji kuşağı yetiştirdi.

Wetzel ızgarası (Wetzel grid) Boy, ağırlık ve yaş arasındaki ailişkileri gelişim normlarına bağlı olarak hesaplayıp belirtmeye yarayan araç.

Whitten etkisi (Whitten effect) Ortamda erkek fare bulunmasının, dişi farenin ergenliğe erken girmesine yol açması.

Whorf varsayımı (Whorfian hypothesis) Konuştuğu dilin, kişinin düşünme ve dünyayı görme biçimini doğrudan etkilediği savı. Kimi zaman **Sapir-Whorf varsayımı** da denilen bu kuramın gerçekte biri zayıf, öbürü güçlü olmak üzere iki biçimi bulunuyor. **Zayıf biçim**de, yalnızca dünyaya ilişkin algıların dille biçimlendiği varsayılıyor. Buna örnek olarak Whorf, Eskimoların **kar** anlamında kullandıkları sözcükleri gösteriyor. Kar için tek bir sözcüğün bulunduğu öbür dillerin tersine Eskimolar arasında kar anlamına gelen çok sayıda sözcük vardır. Whorf'a göre bu, Eskimoların karı, öbür dillerdekinden farklı görmelerine yol açıyor; Eskimolar, kardaki çok küçük farklılıkları başkalarından daha iyi algılıyorlar. **Güçlü biçim**de ise soyut kavramsal süreçlerin de dilden etkilendiği varsayılıyor. Buna örnek olarak da kimi ilkel kabilelerin, zamanı göreli olarak değerlendirmesine karşılık, Batı toplumlarının zamanı, mutlaklaştırması (geçmiş, şimdiki ve gelecek gibi bölümlere ayırması ve sabit aralıklı bir ölçekte ölçmesi) gösteriliyor. Farklı dil gruplarında renk algılama üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, bütün kültürlerin, rengi aynı biçimde algıladığını gösteriyor. Bu durum, dilin insanların düşünme biçimini "belirlemediğini" düşündürse de dilin, düşünme biçimini etkilemediğini kanıtlamıyor. Dilin düşünmeyi tam olarak nasıl etkilediği, henüz açıklık kazanmamıştır. Örneğin, dilin düşünceyi dolaylı olarak belirlediği; yani dilin kendisini de maddesel koşullarla biçimlendirip belirlediği rahatlıkla düşünülebilir ve Eskimo örneği, bunu destekleyen bir veri olarak değerlendirilebilir. Farklı kar biçimleri, dilde buna ilişkin yeni sözcüklerin oluşmasını sağlıyor; dil de dönüp düşüncenin biçimlenmesinde etken oluyor.

Williams sendromu (Williams syndrome) **DNA** yapısında, 7 numaralı kromozomdaki bir genin eksik olmasından kaynaklanan ve çok küçük bir kafa, kalp anormallikleri, tipik bir yüz anlatımı ve hafif ölçüde zekâ geriliği ile ortaya çıkan bir **genetik gelişim bozukluğu.** Bu bozukluk görülen kişilerin birçoğunda **otistik davranış**lar da gözlemleniyor.

Wilson hastalığı (Wilson's disease) Dokularda, özellikle karaciğerde ve merkezi sinir sisteminde aşırı bakır birikiminden kaynaklanan beyin hasarıyla tanımlanan **otozomal, çekinik** kalıtsal bir hastalık. Sarılık, güçsüzlük, titreme, ağır ve tutuk hareketler, kusma, bunama ve karaciğer yetmezliği, bu hastalığın belirtileri arasında yer alıyor. Bu hastalığa **hepatolentiküler bozulma** da deniyor.

Wisc-Çocuklara Özgü Wechsler Bellevue Testi (Wisc-Wechsler İntelligence Scale for children) Wechsler'in yetişkinlere özgü testinin, 5-15 yaşlar arasındaki çocuklar için 1949'da hazırlanmış türü.

Wisconsin Genel Test Aparatı (Wisconsin General Test Apparatus **(WGTA)**) Başlangıçta Wisconsin Üniversitesi'nde bir dizi öğrenme deneyine alınan çeşitli türden maymunlarda kullanılmak üzere tasarlanan ve değişik biçimleri, çeşitli hayvan türlerinde kullanılan bir **deney düzeneği**. Düzenek, içinde bir maymunun barınacağı bir kafesten ve çeşitli platformlar ile hayvanın kullanabileceği aletlerden oluşuyor.

Wolffian kanalı (Wolffian duct) **embriyon**da **androjen**ik **hormon**ların etkisiyle gelişip **iç erkeklik organları**na dönüşen yapılar. Kadınlarda ve **androjen anormalliği** bulunan kişilerde bu kanallar gelişmiyor.

WOODWORTH, Robert Sessions (1869-1962) İşlevsel akımın önde gelen temsilcilerinden ABD'li psikolog. Woodworth, Massachusetts Eyaletinin Belchetown kentinde bir din adamının oğlu olarak doğdu; New York'ta öldü. 1897'de felsefe ve psikoloji öğrenimi yaptığı Harvard Ünüversitesi'ni bitirdi. Columbia Üniversitesi'nde iradi davranışlar konusundaki teziyle 1899'da doktorasını tamamladı. 1900'de New York'ta; 1902'de İskoçya'da Edinburg kentinde ünlü fizyologlarla birlikte araştırmalar yaptı. 1903'te Columbia Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyeliğine başladı. 1912'de Almanya'da Wundt'la tanıştı. 1914'te Amerika Psikoloji Birliği başkanı oldu. 1956'da Amerika Psikoloji Vakfı'nın verdiği ilk Altın Madalya ödülünü Woodwrth aldı. Psikoljiye işlevselci nitelikli bir yöntem yaklaşımı gösterdi. Woodwort, temel ilşgi konusu olarak davranışları belirleyen koşulların incelenmesini seçti. Canlı organizmayı dikkate almadan yalnızca uyaran-tepki açısından davranışı incelemenin yetersiz olacağını düşündüğü için davranışların çözümlenmesinde **içe bakış** yönteminin de kullanılması gerektiğini ileri sürüyordu. Ona göre psikolojide de öbür bilim dallarında da nesnellik adına gözlemcinin varlığı yadsınamazdı. Davranışçıların yaptığının tersine gözlemciyi bile bile işin içine sokmak gerekirdi. Woodworth, davranışın açıklanmasında **dürtü** ve **mekanizma** kavramlarının kullanılmasını da öneriyordu. Son dönemlerinde ise **davranış temelli bir güdülenme kuramı** geliştirmeye uğraştı. Kitaplarının önemli bir bölümü psikoloji öğreniminde temel başvuru kaynağı olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Dynamic psychology, 1918 (Dinamik Psikoloji); Psychology, 192ı (Psikoloji);*

Contemporary Schols of Psychology, 1931 (Çağdaş Psikoloji Okulları); Dynamics of Behavior,1958 (Davranışın Dinamikleri).

WUNDT, Wilhelm (1832-1920) İlk psikoloji deney laboratuvarının kurucusu, Alman psikolog ve düşünür. Wundt, Mannheim kentinin banliyösü olan Neckarau'da Protestan bir din adamının oğlu olarak doğdu; Grossbothen'de öldü. Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi iken ünlü fizyolog Johasnnes Müller'in öğrencisi oldu. 1856'da tıp doktoru derecesini aldı. Ertesi yıl, bitirdiği üniversitede öğretim görevine başladı ve ünlü fizyolog H. Von Helmholtz'a asistan oldu. 19858'de kas hareketleri konulu bir kitap; 1864'te de bir fizyoloji el kitabı yayımladı. Aynı yıl profofesör oldu. İlgisi giderek psikolojiye kayan Wundt, 1867'den sonra tümüyle psikolojiyle uğraşmaya başladı. 1874'te büyük yapıtı olan *Fizyolojik Psikolojinin İlkeleri*'nin ilk cildini yayımladı. Daha sonra ikinci cildini de yayımladığı bu kitabın 6 kez yeniden gözden geçirilmiş basımı yapıldı. 1874'te Zürih Üniversitesi'nde ders verdikten sonra ertesi yıl Leipzig Üniversitesi'nde oluşturulan psikoloji kürsüsünün başkanı oldu. 1879'da dünyanın, psikoloji laboratuvarıyla da donatılmış ilk Psikoloji Araştırmaları Enstitüsü'nü kurdu. 1881'de yayımlamaya başladığı dönemin ilk etkili ve sürekli dergisi *Philosophische Studien*'i 1903'ten sonra *Psycholohische Studien* adıyla yayımlamaya başladı. 1917'de emekliye ayrıldı. Wundt'a göre psikolojide incelenen konuya, fizik bilimlerden farklı olarak, müdahale edilmeden doğrudan yaklaşılmalıdır. İnsanın bilincinde olup bitenler izlenip ruhsal süreçler üzerine bilgilenme, **içebakış** (introspection) yöntemiyle gerçekleştirilebilir. Fizikle psikoloji arasındaki yöntem farkı, optik

yanılsama örneğinde belirgin bir biçimde görülüyor. Suyun içindeki çubuk fizik bilimi için düz olduğu halde, içebakış yönteminin doğrudan izleyicisi, yaklaşımını o çubuğun kırık olarak algılanması üzerine kuruyor. Bireyin doğrudan deneylerinin açıklanmasını amaçlayan ve yapısı bakımından analitik olan içebakış yöntemi, bilinçli süreçleri öğelerine ayırarak aralarındaki bağlantıları ortaya koymaya çalışıyor. Farklı nitelik ve yoğunluktaki duyumların karmaşık algı ve düşünceler biçimine nasıl girdiklerini gösteriyor. Wundt'un laboratuvar çalışmaları, duyumlar ve algı ile tepki zamanının (uyarı anından uyarılanın tepki verdiği ana dek geçen sürenin) ölçümü üzerinde yoğunlaşmıştır. Bulduğu ölçüm yöntemleri o zaman çoşkuyla karşılanmışsa da sonra unutulmuştur. Wundt, 1900-1909 arasında İnsanlık Psikoljisi adlı 10 ciltlik kitapta dil, mitoloji, sanat, din, kültür, hukuk gibi konuları düzenli bir biçimde incelemiş; bu yolla laboratuvarda incelenemeyen düşüncenin doğasını anlamaya yönelik kimi sonuçları elde etmeye çalışmıştır. Değişik okulların temsilcisi olan birçok psikolog, özellikle içebakış yöntemini çok eleştirmiştir. Bunun nesnel bir yöntem olamayacağını; psikanalistler ise bilinçdışı süreçleri inceleyemeyeceğini belirtmişlerdir. Her şeye karşın, psikolojinin ayrı bir bilim dalı olarak kurulmasında Wundt'un etkisi büyüktür. Bu bilim dalına bir sistemleştirici, bir ansiklopedist ve bir deneyci olarak önemli katkılar sağlamıştır. **Başlıca yapıtları:** *Die Lehre von der Muskelbewegung, 1858 (Kas Hareketleri Kuramı); Vorlşesungen über die Menschen-und Tierseele, 1863 (İnsan ve Hayvan Zihni Üzerine Dersler); Grundzüge der physiologischen Psychologie, 2 cilt, 1873-1874 (Fizyolojik Psikolojinin İlkeleri); Logik, 3 cilt, 1880-1883 (Mantık); Grundrissder Psychologie,1896 (Psikolojinin Anahatkarı); Völkerpsychologie, 10 cilt, 1900-1909 (Halkların Psikolojisi).*

X

X bağlantılı (X-linkage) **X kromozomu** üzerindeki **gen**lerin **kalıtım** yapısı.

X bağlantılı hastalık (X-linked disease) **Belirleyici gen**i ya da ilgili **genom**unun bir bölümü bir **X kromozomu**yla taşınan **hemofili** gibi genetik (kalıtsal) bir hastalık. Bu hastalıkların çoğunun çekinik olması; erkeklerde yalnızca X kromozomu bulunması nedeniyle onlar bu gibi çekinik özellikleri sergileyeceklerdir. **Baskın** hastalıklar az sayıdadır ve eş genli durumlar çok azdır. Onun için bu tür hastalıklara kadınlarda pek rastlanmıyor.

X değişkeni (X-variable) Grafiğin **X ekseni**ne (yatay eksene) işaretlenen değişken. Normal bir deneyde X eksenine **bağımsız değişken** işaretleniyor.

X inaktivasyonu (X-inactivation) İki ya da daha çok **X kromozomu** olan kişilerde biri dışındaki bütün X kromozomlarının üzerindeki **gen**lerin **edilginleşme**si. 46, XX olan bir kadındaki 2 X kromozomundan yalnızca biri **etkin**; öbürü ise büyük ölçüde edilgindir. Bu durumda bir X kromozomlu erkeklerde ve iki X kromozomlu kadınlarda X kromozomu üzerindeki genler bakımından aynı ölçüde etkili gen dozu söz konusudur. Edilginleşme, embriyo gelişiminin ilk evrelerinde gerçekleşiyor. *Bkz.* **kromozom.**

X kromozomu (X chromosome) Normal kadınlarda çift (46 XX); normal erkeklerde ise Y kromozomuna ek olarak tek (46 XY) olan cinsellik kromozomu. X kromozomu, Y kromozomundan daha büyüktür. *Bkz.* **kromozom.**

X-0 testleri (X-0 tests) S. L. Pressey'in 1919'da hazırlayıp 1933'te geliştirdiği 3-4 ilgi ve tutum testi. Alanında öncü sayılan bu testlerle çocuk ve yetişkinlerin ilgi, duygu ve tutumları ortaya çıkarılmaya çalışılıyor.

XYZ kümelemesi (XYZ grouping) Öğrencileri öğretim görmek üzere, yeteneklerine göre üç gruba ayırma; üçlü kelimeleme. Bu uygulama sırasında gruplamanın amacını gizlemek için ağır öğrenenler genellikle Z yerine Y grubuna konuluyor.

Y

yabancı kaygısı (stranger anxiety) Bebeklerin, bir yaşına dek yabancıların bulunduğu ortamlarda ağlama ya da bakıcıya sığınma biçiminde görülen korku tepkileri. *Bkz.* **ayrılma kaygısı.**

yabancılaşma (alienation) Kendi benliğinden, çevresinden, işinden, kendi emeğinin ürününden uzaklaşma, kendini, ortaya koyduğu verimlerinin bir nesnesi olarak görme. Yabancılaşma kavramını en geniş biçimde K. Marx açmıştır. Marx'a göre insan, özel mülkiyetin gelişimiyle birlikte, kendi emeği ile yarattığı ürünü artık, üretim süreci boyunca denetleyemiyor, üretim sürecinde makinenin bir parçası durumuna geliyor ve yaşamı boyunca, kendi yarattığı ürünleri elde etme savaşımı veriyor. S. Freud'la K. Marx'ı karşılaştıran E. Fromm, bu kişilerin yabancılaşmaya ilişkin görüşlerini ortaya koymuş ve yabancılaşmayla yalnızlaşmayı eş anlamda kullanmıştır. Ona göre, özgürleşerek bireyleşen insan, yalnızlık ve çaresizlik duygularını yaşıyor. O nedenle insan, özgürlüğünden kaçmak için savaşım veriyor. *Bkz.* gereksinimler aşama sırası; özgürlükten kaçış yaklaşımı (Marx ve Freud'a Göre Temel Gerçekler); varoluşçu psikoloji.

yabancı ortam tekniği (strange stuation technique) **Ainswort**'un 1-2 yaşlarındaki çocuklarda **bağlanma**nın niteliğini incelemek için geliştirdiği deneysel bir yöntem. Bu yöntemde küçük çocuklar, her biri duygusal bakımdan biraz daha fazla stres yaratan bir dizi yabancı ortama bırakılıyor ve çocukların duygusal tepkileri gözlemleniyor. Örneğin, çocuk önce en az gerilim yaratan ortam olarak, annesiyle baş başa oyun oynamaya bırakılıyor. Orta derecede gerilim yaratan ortam olarak, anne ile çocuk oyun oynarken o ortama bir yabancı giriyor. En fazla gerilimli çevre

olarak da anne odadan ayrılıyor ve çocuk, odada yabancıyla baş başa bırakılıyor. *Bkz.* **anne yoksunluğu sendromu.**

yadsıma (denial) Acıdan korunmanın en ilkel yollarından biri olan **savunma mekanizması;** ***inkâr etme, kendini kandırma***. **Haz ilkesi**nin etkisinde olan **gelişmemiş benlik**, gerçeğin yalnızca haz vermesini istediği için, acı uyandıran gerçeklerden kaçınıyor. Kaçınamadığında ise, onları yadsıyor, görmüyor, duymuyor. Güzel, iyi, hoş, tatlı gerçeklerin düşlerini kuruyor. Sevgilisinden istemeden ayrılan kadın, onunla yeniden buluşmayı düşleyerek mutlu oluyor. Bu mekanizmayı kullanan kişi, duyduğu yoğun acıyı yok sayıyor. Bilindiği gibi, yaşamın içinde hem acı hem de hoş olan gerçekler bulunuyor. Bir yetişkinin, gerçeğin acı yönlerini, kurduğu düşlerle geçiştirip kendini az da olsa, tatsızlıklardan koruması zararsız; dahası, rahatlatıcı ve umut vericidir. Büyüklerin bu tür düşleri, çocukların oyunlarına benziyor. Oyun oynarken çocuk da gerçeğin acı yönlerini yadsıma eğilimi gösteriyor. Anne babasının gezmeye gideceklerini, kendisini götürmeyeceklerini anlayan çocuk, uslu uslu ve bir daha, bir daha "Siz gidin! Ben korkmam." diyor. Ne kadar çok söylerse, söylediklerine kendini o kadar çok inandırmış oluyor. Korkudan ödü koparken **kabadayı** kesilen; kadınlardan utanan biri olduğunu saklamak için **Don Juan** geçinen; kötü bir olayı, daha önemlisi, bir ölümü unutmak için maça giden, geziye çıkan, eğlenceye koşan insanlara rastlanıyor. Çocuğunun ölümünü bir türlü kabullenemeyen anne, çocuğu yolculuğa çıkmış da gelecekmiş gibi, onun evdeki yerini, eşyalarını olduğu gibi koruyor. Oysa ölüm gerçeği yaşanmışsa ağlamak, yas tutmak doğaldır. Ölünün sağlıklı yakınları, acılarını yadsımak yerine, yas tutuyorlar; bu, doğal bir davranıştır. Yeter ki o, süreğen çöküntüye yol açan çözülmemiş yasa dönüştürülmesin. Şizofrenili hastanın ruhsal belirtileri, **bilinçdışı yadsıma**nın en iyi örnekleridir. Şizofrenilide dış gerçeklerin yerini, onun iç gerçekleri almıştır. Çünkü güçsüz bir benlik, gerçeklerin yol açtığı acıdan kurtulmak için, gerçekleri yadsımaktan başka çare bulamamıştır. Hastabakıcı, şizofrenilinin teyzesi; kapıdaki yabancı, ilk kocasıdır; kendisi bir peygamber; hastane onun evi; şu adamlar da gizli polistir. Bir yadsıma biçimi de **olumsuzlaştırmak**tır. Şu anlatımlar, bu tür yadsımaları dile getiriyor: Şu anda kendimi iyi hissediyorum sayılmaz. Az fena değil. Rüyamda bir adam gördüm; ama babam değildi. Pencerede çikolata yiyen kızı görünce içim eridi. Apartmanın kapısından dalıp kızla sevişmeyi aklımdan bile geçirmedim.

yağmalama (Rowdyism) Gösteri olayları sırasında görülen bireyler arası şiddet ya da eşya, işyeri ve benzerlerinin kırım ve yıkımı.

ya hep ya hiç ilkesi (all-or-none principle) **1.** Bir **nöron**daki eylem gizilgücünün bir kez oluşmasından sonra nöronun ya tam güçle tetiklenmesi ya da hiç tetiklenmemesi. Bu durum, sinir dürtüsünün gücünün, uyarımın gücüne bağlı olmadığını gösteriyor. Sinir hücresinin tam kapasiteyle tetiklenmesi için uyarım gücü eşiğini aşması gerekiyor. Örneğin, zayıf bir uyarım, zayıf bir dürtü yaratıyor. **2. Psikolojide** davranış araştırmalarında da **1.** açıklamadaki olgu için kullanılan bir ilke. Bir davranış uyarımı ya tam bir tepki yaratıyor ya da hiç tepki oluşturmuyor.

yakalama refleksi (grasping reflex) Yeni doğan çocukların, ilk 6 ay içinde el ayaları uyarılınca parmaklarını istemdışı kapamaları refleksi; ***yakalama tepkesi.*** Bu aylarda çocuğun avuç içine dokunma ya da baskı yapma uyarımı, parmakların kapanmasına yol açıyor.

yakalama tepkesi *Bkz.* **yakalama refleksi.**

yakın akraba evliliği *Bkz.* **evlilik.**

yakın akraba ile aşk bağları (incestuous ties) **E. Fromm'a göre**, kişinin başkaları ve toplumla sağlıklı ilişki kurma yetisinin ketlenmesi ya da gelişmemesi durumunda annesine, ailesine ya da simgesel olarak onların yerine koyduklarına bağımlı kaldığını gösteren bağlar.

yakın akraba ile sevişme (incest) Yakın kan bağı taşıyanlar arasında yasayla ya da gelenekle yasaklanmış olan cinsel ilişki; ***ensest tabusu, hısımla sevişme, yasak aşk***. Yasak aşka bağlı akrabalık derecesi toplumdan topluma değişse de hemen bütün kültürlerde yasak aşk kavramı vardır. Yasak aşkın kapsamı yasayla belirlense de kardeş–kardeş, baba–kız, anne–oğul ilişkisi, hemen bütün kültürlerde yasak edilmiştir. Kimi ülkelerde çocuğun 16 yaşından küçük olması durumunda konu, yasak aşk olarak değil, çocuk sömürüsü (çocuk istismarı) sayılıyor. Yasak aşkın en sık görüleni baba–kız ilişkisidir. Bu tür olaylarda çoğu kez bedensel ve toplumsal açıdan daha güçlü olan babanın, ağabeyin, zayıf olanı ilişkiye zorladığı görülüyor. Bu ilişki, kız çocuğu üzerinde travmatik (derin, sarsıcı, zedeleyici, örseleyici) ruhsal etkiler bırakıyor. *Bkz.* **yakın akraba ile aşk bağları; yakın akraba ile sevişme düşlemi; yakın akraba ile sevişme engeli; yakın akraba ile sevişme yasağı.**

yakın akraba ile sevişme düşlemi (incest fantasy) **Psikanalize göre**, çocuğun karşı cinsten anne babasıyla cinsel ilişki kurma isteği. Bu istek, düşlerde ve düşlemlerde ortaya çıkıyor ve erkek çocukların anneye yönelik mastürbasyon etkinliklerinde özellikle yaygınlık gösteriyor. Bu ise **iğdiş edilme** kaygılarının güçlenmesine yol açıyor. *Bkz.* **Oedipus karmaşası; iğdişlik karmaşası.**

yakın akraba ile sevişme engeli (incest barrier) **Psikanalize göre**, yasak aşk yönelimli dürtü ve düşlemlere karşı, **gizil dönem**de geliştirilen **benlik savunmaları**. Toplumsal yasaların ve geleneklerin içe yansıtılmasının sonucu olan bu engel, kişinin libidosunu kendi anne babasından kurtararak dış nesnelere yöneltmesine olanak sağlıyor.

yakın akraba ile sevişme yasağı (incest taboo) Bir kültürde yakın akraba olan kişiler arasındaki cinsel ilişki yasağı; ***ensest tabu.*** Yakın geçmişte, bu yasağı açıklayan kalıtımsal, toplumsal ve psikanalitik kuramlar geliştirilmiştir. Örneğin, **biyolojik yaklaşım**, bu tabunun uyumsuz, hastalıklı genlerin toplumda çoğalmasını ve bunun sonucu olarak türsel yozlaşmayı önlemeyi hedeflediğini savunuyor. **Toplumsal yaklaşıma göre** yasak aşk, çocuğu, hazır olmadığı bir çağda bir yetişkin statüsüne sokuyor ve onun toplumsallaşma sürecinde bir sapma yaratıyor. Ayrıca yetişkinin anne babalık statüsündeki yapısal toplumsal gücü, kendi amaçları yönünde kötüye kullanılıyor ve yasak aşk, aile içindeki otorite ilişkilerinde çarpıklığa yol açıyor. **Fredud’a göre** ise aşk tabusu, ilk baba katline karşı bir tepki anlamı taşıyor. Bu tabu, babalarını katlederek evdeki kadınlara el koyan erkeklerin, bu felaketin bir gün kendi başlarına da gelebileceği korkusuyla koydukları yasaktır. *Bkz.* **yakın akraba ile sevişme.**

yakın bellek (immediate memory) Çok kısa bir süre önce öğrenilmiş olanı anımsama.

yakından uzağa gelişim (proximodistal development) Vücudun merkeze yakın bölümlerinin uç bölümlerinden daha önce gelişimi. Örneğin, bebekler, omuzlarını denetlemeyi el ve parmak hareketlerinin denetiminden önce öğreniyorlar.

yakın dostluk ve arkadaşlık *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6)Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi).**

yakın etki (near effect) **1. Golstein’e göre**, **yersel yakın etki**: Uyaranın uygulandığı noktaya olan uzaklığına göre, ilişkili **sinir sistemi**nin

uyarılma derecesi. **2.** İşlevsel yakın etki: İlişkili sinir bölgesine uygun düşüp düşmemesi açısından bir uyaranın tetikleyebildiği uyarma gücü.

yakın gelişim zonu (zone of proximal development) Kişinin düzeyinin hemen üstündeki gelişim düzeyi. Rus psikolog **Lev Vygotsky'e göre**, öğrenmeyi destekleyen çevre. Yakın gelişim zonu, çocuğun kendi başına davranmasıyla gerçekleşen gelişim düzeyi ile daha bilgili olan erişkinlerle **etkileşim**i sonucu gerçekleşebilecek gelişim düzeyi arasındaki farkı gösteriyor.

yakınlaşma duygusunun gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı (6)Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi)**.

yakınlığı koruyucu davranışlar *Bkz.* **bağlanma**.

yakınlık (affiliation) İlişki kurma gereksinimi; insanlarla karşılıklı bağlılığa, dostluğa, arkadaşlığa ve sevgiye dayalı ilişkiler kurmaya yönelik temel, toplumsal bir dürtü. *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi); yakınlık davranışı; yakınlık gereksinimi; yakınlık ilkesi; yakınlık dürtüsü; yakınlık yasası.**

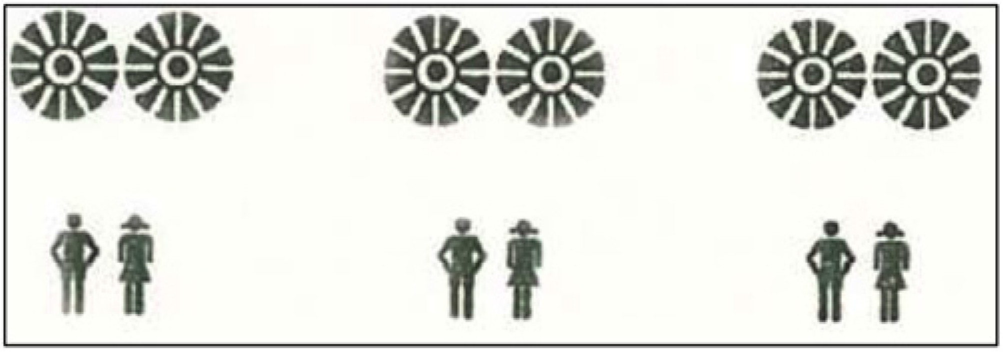
yakınlık davranışı (affiliative behavior) İnsanlar arasındaki yakınlaşmayı kolaylaştıran davranışlar.

yakınlık gereksinimi (need for affiliation) **H. Murray'a göre**, dostluk kurma, güç desteği, yakınlık, arkadaşlık ve benzeri gereksinimler.

yakınlık ilkesi (proximity principle) **1. Yakınlık yasası. 2. Sosyal psikolojide**, insanların birbirine bedensel anlamda yakın oluşlarının, birbirinden hoşlanmalarına yol açan bir etken olduğu savı.

yakınlık dürtüsü (affiliative drive) Dostluk, bağlılık, başkalarıyla güvene dayanan ilişkiler kurma dürtüsü; örgütlenme, toplumsal birlikteliklerden zevk alma eğilimi. Yakınlık, duygusal güvenliğin temel dayanağı olarak görülüyor. Bunun eksikliği, insanların çoğunda yitiklik, kaygı, engellenmişlik duyguları yaratıyor. Normal bir insanda yalnızlık duygusundan daha olumsuz bir duygunun olmadığı söylenebilir. *Bkz.* **yakınlık.**

yakınlık yasası (law of proximity) Bir **Gestalt düzenleme yasası**. Buna göre, birbirine en yakın olan öğeler, şekilde görüldüğü gibi, nitelik açısından farklı olsalar bile aynı gruba aitmiş gibi algılanıyorlar.

Yakınlık Yasası

yakın nedensellik (proximate causation) Davranışı etkileyen o anki çevresel olaylar ya da koşullar; davranışın o anki metabolik, fizyolojik, hücresel, çevresel, iklimsel ve benzeri etkenlerle açıklanması.

yakın tepki (proximal response) Organizmanın içinde ya da sınırında gerçekleşen kas ya da salgı bezi tepkisi gibi tepkiler. *Bkz.* **uzak tepki.**

yakın uyarıcı (proximal stimuly) Işık gibi doğrudan duyu alıcılarını etkileyen fiziksel enerjiler. *Bkz.* **uzak uyarıcılar.**

yaklaşım (approach) Bir olayı, bir konuyu ya da bir sorunu, temel noktalarda benzerlerinden farklılıklar gösteren; ancak kendi içinde tutarlılığı olan ele alış, değerlendiriş, anlamlandırış ve yorumlayış biçimi.

yaklaşma eğimi (approach gradient) **1.** Bir tepkinin gücü ile geçmişte bu tepkiye bağlı verilen pekiştirici uyarıcının bu tepkiye olan zaman ve yer uzaklığı arasındaki işlevsel ilişki. Pekiştirici uyarıcıya yaklaştıkça, çoğu durumda tepki de güç kazanıyor. **2.** Belli bir pekiştirici uyarıcının, belli bir tepki üzerindeki pekiştirici etkisi ile tepkinin ve uyarıcının oluşunun zaman aralığı arasında bir ilişki bulunduğu varsayımı.

yaklaşma-kaçınma çatışması *Bkz.* içgüdü kuramı (Çatışma).

yaklaşma tepkisi (approach response) Bir nesneye, hedefe ve benzerlerine yaklaşma davranışı. Bu davranış, fiziksel olabileceği gibi bir nesneyi, düşünceyi ve benzerlerini düşünmenin ya da duyumsamanın bir yolu olarak bilişsel, duygusal bir davranış da olabilir.

yaklaşma-yaklaşma çatışması *Bkz.* içgüdü kuramı (Çatışma).

yaklaştırıcı mekân (sociopetal space) Bireyler arası etkileşimi ve yakınlaşmayı özendirmek için tasarlanan kafe, restoran, bar gibi çevreler. *Bkz.* **uzaklaştırıcı mekân.**

yakma taşkınlığı (pyromania) Özellikle kimi yapıları ateşe verme konusundaki önlenemeyen zorunlu istek.

yalan (lying, lie, falsehood) Gerçek olmadığının bilinmesine karşın, aldatmak amacıyla, doğru diye söylenen uydurma, asılsız söz, haber ya da ileri sürülen sav. Ancak, çocuğun söylediği her yalan, bu tanıma girmediği için, **davranış bozukluğu** olarak nitelenmemelidir. Çocuğun içinde bulunduğu yaşın gelişim gerçeğinin gereği olan abartılı konuşmaları; bir özlemini dile getirmek amacıyla anlattığı gerçekdışı olay ya da olgular yalan kapsamında düşünülmemelidir. Çocuk o yaşlarda daha düşle gerçeği birbirinden ayıramıyor. Çocuğun korktuğu, zorda kaldığı, sıkıştığı için söylediklerini; kurnazca bir yaklaşımla yalanı kullanıp, giriştiği denemelerle yetişkinlerin eğilimlerini anlamak istemesini de yalan kapsamı dışında değerlendirmek gerekiyor. Bunlar **“masum” yalanlar**dır. Gerçeklik duygusunu geliştirmede, zihinsel ve ruhsal olgunlaşmada geri kalmış çocuk ve ergenler de yalan söyleyebiliyor. Onun için, anne babalar ve öğretmenler, çocuk ve ergenin söylediği yalanın kaynağını araştırmadan, onları yalancılıkla suçlamaktan kaçınmalıdırlar. Çocuk ve ergeni güvenmeme, korkma, utanma, anne babanın yalan söylediğine tanık olma gibi nedenler de yalan söylemeye yöneltebiliyor. Çocuğuna kendisiyle görüşmek üzere kapısını çalan kişiye “Evde yok.” dedirten babanın, çocuğunun da yakın ve uzak gelecekte yalan söylama olasılığı vardır. Anneyle babanın birbirine yalan söylediklerine tanık olunca da çocuk ve genç, doğrulukla, dürüstlükle tanışmada ve bunları içselleştirmede güçlük çekiyor; ileri yaşlarda topluma karşı davranışlarında, bu yerleşmiş yalanı vazgeçilmez bir araç olarak kullanıyor ve suça sapıyor. Çocuk ve ergende, giderek yetişkinde yalancılığı önlemek için alınabilecek en iyi önlem, özellikle anne babanın, çocukla güvene dayalı, sıcak, dürüst ilişkiler kurup sürdürmesidir. Çocuğu korkutarak, utandırarak eğitmeye kalkmak gibi uygulamalardan uzak durulmalıdır. Baskı yapmayan, korkutmayan, gözdağı vermeyen, anlayan, içten seven, yalandan dolandan uzak anne babanın çocukları, ilerde de kolay kolay yalan söylemiyorlar.

yalancı anı (pseudomemory) Gerçekliği olmayan; ancak, kişinin gerçek olduğuna inandığı sahte ya da kuşkulu anılar. *Bkz.* **sahte anı sendromu.**

yalancı bunama (pseudodementia) **Organsal beyin işlevsizliği**ne dayanmayan; çoğunlukla **depresyon**dan kaynaklanan ve bunama

belirtilerine benzer bilişsel belirtilerle ortaya çıkan geçici bir durum; ***düzmece hastalık.***

yalancı dahilik (pseudoprodigy) Çoğunlukla erken yaşta ve aşırı hırslı anne babaların ya da öğretmenlerin verdiği aşırı eğitimin sonucu olarak yüksek bir beceri ya da bilgi kazanan kişinin durumu.

yalancı depresyon (pseudodepression) Ön lop **doku bozukluğu** gibi durumlarda belirip **duyumsamazlık, kayıtsızlık, inisiyatif yitimi** gibi belirgin belirtiler gösteren; ancak, kişinin gerçek bir depresyon yaşamadığı bir kişilik durumu.

yalancı duygu (pseudoesthesia) Duygu yanılsaması. Örneğin, olmayan (kesik) parmaklarda karıncalanma duygusu duymak gibi. *Bkz.* **hayalet bacak.**

yalancı gebelik (pseudocyesis) Gebe olma inancı ve karnın büyümesi, göğüslerin şişmesi, sancılanma gibi gebeliğe özgü belirtilerle ortaya çıkan **somatoform bozukluk.**

yalancı gereksinim (quasi-need) Bedenden kaynaklanmayan; daha çok istek ya da amaçtan doğan ve böylece amaca yönelik davranışları doğuran gerginlik durumu.

yalancı gerilik (pseudoretardation) Doğuştan zihinsel engellerden çok, olumsuz kültürel ve ruhsal koşulların ortaya çıkardığı zihinsel gelişim geriliği. **Algısal engeller, annesiz büyüme, zihinsel yoksunlaşma, ağır duygusal bozukluklar**, bu etkenler arasında yer alıyor.

yalancı hallüsinasyon *Bkz.* **yalancı sanrı.**

yalancı karşılıklılık (pseudomutuality) Yüzeyde karşılıklılık, açıklık ve anlayış görüntüsü veren; ama gerçekte katı, kişiliksizleştirici olan bir aile ilişkisi. Şizofrenik ilişkilerde bunun sıklıkla gözlemlendiği, araştırmalarla saptanmıştır.

yalancı kişilik (pseudo personality) Kişinin kendisine ilişkin gerçekleri başkalarından gizlemek için uydurduğu bir **kurgusal kişlik**. Yalancı kişilik, genellikle bir kişilik savunmasına dönüşüyor ve tedavide de böyle değerlendiriliyor.

yalancı koşullama (pseudoconditioning) Yansız bir uyarıcıyla yeniden, yeniden karşılaştırma sonucu, bir tepkinin güçlendirilmesi. Bu uygulamada gerçekte uyarıcı ile davranış eşlenmemiş ve herhangi bir öğrenme gerçekleşmemiştir. Koşullamanın, yansız uyarıcıyla

organizmanın sürekli karşılaşması sonucu duyarlılaşmasından kaynaklandığı düşünülüyor.

yalancılık hastalığı (mitomania, patologicallying) **1.** Kişinin, ruhsal nedenlerle gerçekleri değiştirme ve çarpıtmayı alışkanlık durumuna getirmesi; ***mitomani.*** **2.** İmgelemde yaşanan olağanüstü serüvenleri gerçekmiş gibi anlatma tutkusu.

yalancı nöbet (pseudoseizure) Tepkisiz bakışlar, genel katılaşma ve ritmik titremeler, vücudun yalnızca birkaç bölümünün oynaması, bilinç değişiklikleri gibi belirtileriyle sara nöbetine benzeyen; ancak, organik bir dayanağı bulunmayan ve örneğin, EEG değerleri gerçek sara nöbetininkine uymayan ruhsal kökenli bir nöbet. Araştırmalar, bunların birçoğunun, bilinçdışı duygusal yükün dışavurumunu sağlayan **kendinden geçme** (trans) olayları; benlik durumundaki çözülmeli değişimler ya da çözülmeli durumlar olduğunu gösteriyor. Bu hastalarda cinsel ve bedensel sömürü oranının yüksek olduğu da araştırmaların ortaya koyduğu bir gerçektir.

yalancı psikoloji (pseudopsychology) **El falı, biyoritm** gibi bilimsel olmayan ya da sahtecilik yöntemlerini kullanan psikoloji yaklaşımı; ***yalancı ruhbilim***.

yalancı psikopati (Pseudopsychopathy) Ön lop **doku bozukluğu** gibi durumlarda belirip çocuksu davranışlar, **dürtüsellik** ve diğer hastalıklı davranışlar sergileyen; ancak, bunlara denk düşen ruhsal ya da duygusal bileşenleri içermeyen bir durum.

yalancı psikopatik şizofreni (pseudopsychopatic schizophrenia) Hastalık derecesinde yalan söyleme, cinsel sapma, şiddet eğilimi ya da benzeri denetimsiz davranışlar gibi **toplumdışı eğilimler**le tanımlanan bir tür şizofreni.

yalancı ruhbilim *Bkz.* **yalancı psikoloji.**

yalancı sanrı (pseudo hallucination) Varlığı olmadığı halde öznel yaşamda yer alan, duyu organlarından gelen bir algıymış gibi görünen sanrı. Bu, içeriği bakımından gerçek izlenimlerle ilişkisi olmayıp, psikozda olduğu gibi insanı rahatsız etmeyen bir sanrıdır.

yalancı sevgi *Bkz.* **sevgi.**

yalancı şartlandırma *Bkz.* **yalancı koşullama.**

yalancı tanı (pseudodiagnosticity) Bir konuda kısa yoldan karar verirken insanın sıklıkla yeğlenen başlangıçtaki bir **varsayım**ı korumaya ya da varsayımları çürütmekten çok, doğrulamaya eğilim göstermesi.

yalancı uykusuzluk (pseudoaddiction) Ağrıyla başa çıkmada yeterli teknikler uygulamayan kişilerin uykusuzluk yakınması.

yalancı zihinsel gerilik Bkz. **uzun süreli anne yoksunluğu.**

yalan makinesi (lie detector) Kişinin **stres**le ilişkilenen kaygı ve benzeri duygularıyla ortaya çıkan **galvanik deri tepkileri**ni nabız, soluk alıp verme, kan basıncı gibi **fizyolojik tepkiler**ini ölçerek yalan söyleyip söylemediğini belirlemeyi hedefleyen bir aygıt. Bu aygıt, örneğin, masum olmasına karşın suçlanmaktan korktuğu için heyecanlanan insanı da suçlu olarak gösterebiliyor. Olayların büyük bölümünde; normal, suça bulaşmamış, zayıf insanlarda doğru sonuçlar verse de suçu iş edinmiş, **psikopat** gibi kolaylıkla heyecanlanmayan ya da **duygularını denetleyebilen kişi**lerle **zekâ geriliği olan kişi**lerde çok yanıltıcı sonuçlar verdiği için artık kullanılmıyor. *Bkz.* **poligraf.**

yalan söyleme *Bkz.* **çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar; eğitim güçlükleri.**

Yale tutum değişikliği yaklaşımı (Yale Attitude Change Approach) İnsanların **ikna** iletileriyle tutumlarını değiştirme olasılığının en yüksek olduğu koşulları inceleme yaklaşımı. Bu doğrultuda araştırma yapanlar, “Kim kime ne söyledi?” üzerinde duruyorlar. Bu, iletinin kaynağı, yapısı ile alıcının yapısı üzerinde durmak demektir.

yalıtım (isolation) Olayların, düşüncelerin, duyguların arasına aralık, kopukluk konularak gerçekleştirilen bir **savunma mekanizması**; ***izolasyon***. Kişiler bu mekanizmayı genellikle, **düşüncelerini duygularından ayırma** biçiminde kullanıyorlar. Kişi, yalnızca düşünüyor; düşünceyle birlikte oluşan duyguyu duyumsamıyor; o duyguyu yok sayıyor. Bu savunma yolu **davranışları, olayları, yerleri, zamanları ayırma** biçiminde de kullanılıyor. Örneğin, söylendiğinde kendisinde ayıp duygusu uyandıran, kaygı yaratan bir sözcüğü söylemek zorunda kalan kişi, onun yerine yabancı karşılığını söyleyerek, o yaşamak istemediği duyguyu yaşamaktan kurtulmuş ve sözcüğün yalnızca düşünce boyutuyla ilgilenmiş oluyor. Eş anlamlılarının yerine “merkep, dışkı, tuvalete gitme”; işeme yerine “çiş yapma” diyor. Bu mekanizmayı cinsel yaşamlarında da kullanan karı koca, sevişmeyi renklendiren oyunlardan

kendilerini uzak tutuyor; sevişmeyi, tekdüze bir eyleme dönüştürüyor. Bu mekanizmayı özellikle **takınaklı düşünceler**i ve **zorlanımlı davranışlar**ı bulunanlar kullanıyorlar.

Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi. *Bkz*. **insanın sekiz çağı (altıncı evre).**

yalnızlaştırma *Bkz.* **yalnız yaşama.**

yalnızlık (isolation) Bir nesnenin bağlı olduğu coşkudan kopup ayrılması; kimi gerecin **ortak bilinçdışı**ndan kopup bilince çıkması sonucu, kişinin benzerlerine karşı yabancılık geliştirmesi. *Bkz* **analitik psikoloji; bütüncü kuram.**

yalnızlık aptallığı (isolation-amentia) İlk çocukluk yıllarını, normal insan ilişkilerinden büyük ölçüde yoksun olarak geçirmekten doğan **zekâ geriliği.**

yalnızlık duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlık Duygusunun Gelişimi)**.

yalnızlık etkisi (isolation effect) Dizi biçimindeki gerecin bellenmesinde bir maddenin büyük punto ile ya da başka renkte basılmasının bellemeyi kolaylaştırıcı etkisi.

yalnızlık mekanizması (isolation mechanism) **Freud'a göre**, kesin olarak tedirgin edici kişisel bir sorun ya da karmaşa ile bağlantı kurulmasına yol açan bir söz ya da hareketten sonra bütün ve kısa bir hareketsizlik dönemine girme.

yalnızlık ve güçsüzlük duygusu *Bkz.* **özgürlükten kaçış yaklaşımı.**

yalnız yaşama (isolation) **1.** Keşişler ve araştırmacılar gibi işten, ilgilerden kendi isteği ile elini eteğini çekme eğilimi ya da bu tür bir yaşam. **2.** Tutsak olma, karantinaya alınma, bir yere zorunlu kapanma gibi bir olaydan sonra, kendi isteği dışında yalnız kalma; ***ayırma.*** **3.** Çekingenlik, kara sevda, gençlik bunalımı gibi, yapıdan ya da bir hastalıktan ileri gelen bir davranış. **4. Koşullama**yı ortadan kaldırma ya da saldırgan bir hareketten, hastalık yayılmasından korkma gibi, kişi ile yakınlarını koruma amacıyla uygulanan bir **tedavi yöntemi. 5. Eğitsel ceza** gibi, başkaldırıcı ya da duygusal bir durumu önleyip işi tavsatma, eğitme kolaylığı**.**

yanal baskınlık (lateral dominance) Birçok işlevin yürütülmesinde beynin bir yarımküresinin, öbürüne baskın çıkması ve sonuçta, sağlaklıkta,

solaklıkta olduğu gibi vücudun bir yanının kullanımının yeğlenmesi. *Bkz.* **beyin.**

yanal ketleme (lateral inhibition) Bir sinir hücresindeki tepkinin, komşu sinir hücrelerinin tepkilerince bastırılarak ilgili **duyu eşiği**nin yükseltilmesi. Hemen her türlü duyu sisteminin bir özelliği olan yanal ketleme, tek biçimli uyarımların **filtrelenme**sine hizmet ediyor. Örneğin, burnun zamanla kokuya alışmasının altında bu mekanizma yatıyor. Aydınlık ile karanlık arasındaki sınırın (bir nesnenin kenarlarının) keskinleşmesine ve yersel değişikliklerin vurgulanmasına hizmet eden de yanal ketlemedir.

yanallaşma (lateralization) **1.** Beynin iki yarısının, çeşitli işlevler konusunda uzmanlaşması, öbürüne ağır basması. *Bkz.* **yanallık; Woda testi. 2.** Sesin, sağ-sol boyutundaki konumunun belirlenmesi.

yanallık (laterality) **1.** El, ayak, göz, kulak gibi organların işlevlerinde vücudun belli bir yanını kullanmayı yeğleme eğilimi. Örneğin, iş yapmada sağ elini kullanma, telefonla konuşurken sol kulakla dinleme gibi. Bu eğilim, beynin bir yarısının, belli işlevleri yerine getirmede öbür yarısına baskın çıkmasından kaynaklanıyor. Örneğin, **beynin sol yarısı**, genellikle konuşma, dil, sorun çözme, çözümsel ve ussal düşünmede uzmanlaşıyor. **Beynin sağ yarısı** ise sentez yapma, devimsel beceriler, yön duygusu kazanma; resim, müzik gibi sanatsal yetenekler geliştirme konularında uzmanlaşıyor. Bu, araştırmalarla doğrulanmıştır. Kimi otoriteler, beynimizin sol yarısına “insan yanımız”; sağ yarısına da “hayvan yanımız” diyorlar. *Bkz.* **yanal baskınlık; yanallaşma. 2.** Sağ-sol ayrımı yapabilme, vücudun sağ-sol yanlarını birbirinden ayırt edebilme yetisi.

yanal sorunlar (laterality problems) Sağla solun birbirine karıştırılması. Kimi zaman belli bir eli kullanmanın yeğlenmemiş olması için de kullanılıyor.

yan anlam (connotation) Sözcüklerin yalnızca kavramsal tanımlarının ötesinde taşıdıkları toplumsal, ruhsal ve fiziksel anlamları. Örneğin, “otel “ve “han” sözcükleri, ücret karşılığı geceleri konaklanan yerler olmaları nedeniyle işlevsel tanımları açısından birbirine benziyor. Ancak, “han”sözcüğü, otelden farklı olarak, eskiyi, çağı geçmişliği de çağrıştırıyor.

yanay çizelgesi (profile chart) Bireyin türlü ölçeklerden elde ettiği sonuçları, sayı yönünden karşılaştırmayı sağlayan çizelge.

yan dil (paralanguage) Dilin anlamsal, yapısal ve benzeri özelliklerinde bulunmayan; ancak, söyleyişe eşlik eden ve bir anlam aktarabilen **ses tonu, ses niteliği, mimikler** gibi kişiye özgü yan öğeler. Kimi dilbilimciler, bu özellikleri dilsel iletişimin kapsam ve çözümlenmesinin dışında üst dil olarak değerlendirirken, kimileri bunları kinezik duruş ve mimikle (**kinezik**le) ya da fonololojiyle (**prosodik özellikler**le) ilişkilendiriyor.

yangı (inflammation) Mikroplara karşı koymak üzere vücudun herhangi bir yerine fazla kan hücumu yüzünden orada şişkinlik, kırmızılık, ateş ve ağrı olması; ***iltihap.***

yangın çıkarma *Bkz.* **çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.**

yanılgı (fallacy) Doğru gibi görünüp gerçekte yanlış olan bir sonuca yol açan mantık yürütme. Yanlış yürütülen bir mantıkla doğru bir sonuca varma olanağı yoktur.

yanılgı çözümlemesi (error analysis) Belli bir ödevi yerine getirirken ya da belli bir etkinlikte bulunurken yanılgıların nerede, nasıl ve niçin gerçekleştiğini araştırma. Bu çözümlemeler yardımıyla öğrencilere o tür yanılgılara düşmemeleri öğretilmiş oluyor.

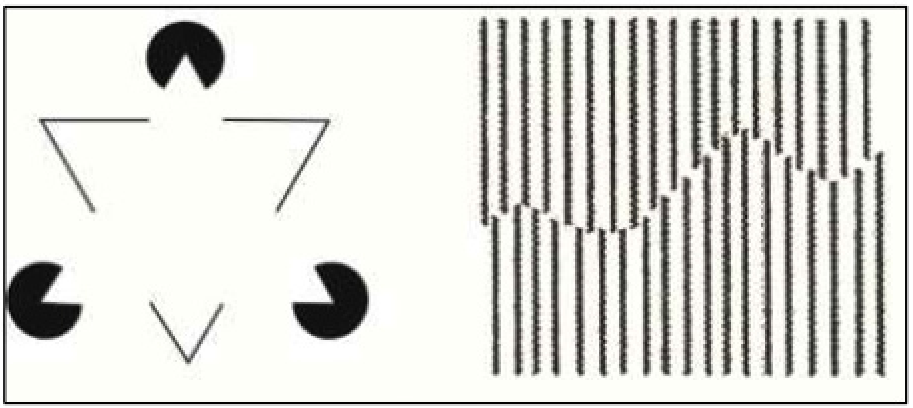
yanılma *Bkz.* **yanılgı.**

yanılsama (illusion) Yeterince net olmamaları ya da çeşitli bilişsel-duygusal eğilimler nedeniyle gerçek duyusal uyarıcıların yanlış yorumlanması; algı ya da bellek çarpıklığı; ***ilüzyon.*** Yanılsama nedeniyle örneğin, karanlıkta sallanan bir çalı, kişiyi izleyen bir düşman gibi algılanıyor; raylar uzaktan bitişikmiş gibi görünüyor; birkaç dakikalık tedirgin bekleyiş, saatler gibi uzun geliyor; sinemada belli bir hızda dönen tank paletleri ya da araba tekerlekleri, tersine dönüyormuş gibi algılanıyor. Yanılsamalar, günlük yaşamda olduğu gibi, **sabuklama**da, şizofrenide ve çeşitli ilaçların kullanımında da ortaya çıkabiliyor. Yanılsama ile kuruntu ve sanrılar birbirine karıştırılmamalıdır. **Yanılsama,** gerçekte var olan uyarıcıların yanlış yorumlanması sonucu ortaya çıkıyor ve belli kural ya da yasalarla açıklanabiliyor. Buna göre, belli koşullar altında yanılsama kaçınılmazdır ve nesneldir. Yaşanılan şeyin bir yanılsama olduğunun bilinmesi, bu algı yanılgısını ortadan kaldırmıyor. *Bkz.* **bilişsel geçirgenlik. Sanrılar** ise kişiye özgüdür; gerçek uyarıcılardan değil; **iç ruhsal süreç**lerden kaynaklanıyor. **Kuruntular** ise algısal bir anlam taşımıyor. Bunlar gerçeklik temeli olmayan öznel inançlardır. *Bkz.*

Ehrenstein yanılsaması; Hering yanılsaması; kafe duvarı; Müler-Lyer yanılsamaları; Ponzo yanılsaması.

yanılsamalı bağlılaşım *Bkz.* **yanılsamalı korelasyon.**

yanılsamalı kenarlar (illusory contours) Fiziksel uyarıcıda gerçekte bulunmayan kenarların, gerçek nesnelerin kenarı gibi algılanması. Bu yanılsama, algı sisteminin, karmaşık uyarıcıyı basitleştirerek ondan, anlamlı bir bütüm oluşturma; Prüagnanz eğiliminden kaynaklanıyor.

Yanılsamalı Kenarlar

yanılsamalı korelasyon (illusory correlation) İki ayrı olgu arasında bir ilişki olmamasına karşın, bir ilişki varmış gibi algılanması ya da var olan zayıf bir ilişkinin abartılması; ***yanılsamalı bağlılaşım*** Böyle ilişki algıları genellikle **sterotip**ler ve önyargıların oluşumunda ve sürdürülmesinde önemli bir etken oluyor.

yankı belleği (echoic memory) Ses bilgilerinin kaydedilmeden geçici olarak saklandığı düşünülen **varsayım**sal bir algı merkezi. Bu bellek, yüksek düzeyli işlem mekanizmalarının yararlı bilgileri çıkarması için gereksinim duyulan süre boyunca **duyusal bilgiler**i saklama işlevi görüyor. **Görsel modalite**deki **ikonik bellek** karşılığı olan bu bellek, birkaç saniyeden fazla sürmüyor. *Bkz.* **duyu belleği.**

yankıca (echolalia) Başka birinin kullandığı söz ya da tümceleri anlamsız olarak yankı gibi yineleme; ***ekolali.***

yankı tepkisi (eco reaction) Konuşmayı yeni öğrenen çocukların, anlamının bilincinde olmadan anne babalarının söylediklerini yineleme çabaları.

yankıyla yön belirleme (echolocation) Büyük nesne ya da engellerden gelen ayak sesleri, trafik gürültüsü gibi yankılara dayanarak bu nesnelerin yönünü ve uzaklığını belirleyebilme yetisi; ***yüzle görme*****.** Özellikle görme engellilerde çok gelişen bu yeti, **yüksek frekans**lı ses dalgaları yayarak nesnelerin yüzeyinden geri dönen bu ses dalgalarıyla yön ve uzaklık belirleyen yarasa görüşüne benziyor.

yanlılık (bias) **1.** Yargıyı, değerlendirmeyi etkileyen; ama etkilememesi gereken bir eğilim; önyargı. **2.** İstatistikte belli bir yöndeki hata; eksik ya da **popülasyon**u temsil etmeyen bir örneklemden elde edilen verilerin hatalı, yanıltıcı sonuç verme eğilimi; gözlemlenen sonucun, gerçek sonuçtan sapma eğilimi; araştırma ya da deneyin hatalı bir sonuç vermesine yol açan her türlü sistemli hata. **3. Kişilik testleri, zekâ testleri** gibi testlerin, belli kişi ya da grupların öbürlerinden farklı bir sonuç vermesine yol açacak özellikler sergilemesi ve bu farklandırmanın, testin temel amacıyla ilgisi olmayan özelliklere dayanması.

yanlı örneklem (biased sample) **Araştırma** ya da **deney**de örneklem olarak belli kişi, grup, olay ya da öğelerin öbürlerinden daha büyük bir şansa sahip olması sonucu elde edilen örneklemin, genelleme yapılması amaçlanan **popülasyon**u temsil eden özelliklerden yoksun olması. Bu durum, elde edilen sonucun popülasyona genelleştirilmesini olanaksızlaştırıyor.

yanlış bilgilendirme etkisi (misinformation effect) Bir olaya tanıklık edip bu konuda yanıltıcı bilgiler aldıktan sonra, bu yanıltıcı bilgileri olaya ilişkin anılarıyla bütünleştirme eğilimi.

yanlış inanç testleri (false belief tasks) **Zekâ kuramı** araştırmalarında çocukların **inanç**larla **davranış**lar arasındaki ilişkiyi gerçekten anlayıp anlamadığını; başkalarının gerçekliği nasıl algıladığını kavrayıp kavramadığını belirlemeyi amaçlayan **bir dizi test.**

yanlış negatif *Bkz.* **yanlış olumsuz**.

yanlış olumlu (falsepositive) Olumlu gibi görünen; ancak gerçek durumu yansıtmayan bir sonuç; gerçekte testin ölçtüğü özelliklere sahip olmayan; ama sahipmiş gibi sonuç veren. Örneğin, üniversiteye giriş sınavında, sınava dayanarak başarılı olması beklenen ve üniversiteyi kazanan; ancak başarılı olamayan bir öğrenci. Ya da gerçekte gebe olmayıp, gebelik testi gebeymiş gibi sonuç veren. *Bkz.* **yanlış olumsuz.**

yanlış olumsuz (false negative) Olumsuz gibi görünen; ancak gerçek durumu yansıtmayam bir sonuç; gerçekte testin ölçtüğü özelliklere sahip olmasına karşın, o özelliklere sahip değilmiş gibi sonuç veren. Örneğin, üniversiteye giriş sınavında, sınava dayanarak başarısız olması beklenen ve üniversiteyi kazanamayan; ancak, gerçekte bir üniversiteyi kazanmış olması durumunda başarılı olacak olan bir öğrenci. Ya da gerçekte gebe olup da gebelik testi, gebe değilmiş gibi sonuç veren. *Bkz.* **yanlış olumlu.**

yanlış pozitif *Bkz.* **yanlış olumlu**.

yanlış tepki (false reaction) Bir deneyde uyaran karşısında beklenen ve uygun olandan başka biçimde ortaya çıkan bir tepki.

yanlış yapma, başarısız olma korkusu *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

yan lop (parietal lobe) Beynin ön üst bölümünün iki yanında bulunan ve sıcaklık, dokunma, derinlik, büyüklük, yön, perspektif ve benzeri algıları, duyu uyarıcılarını yorumlama, dikkat, konuşma, yazma, bellek gibi işlevlerde ağırlıklı bir etken olan loplar. Sağ yanın hasar görmesi, yeni, hatta bilinen yerlerde yol bulmakta zorlanma gibi görsel-yersel kusurlara; sol yanın hasar görmesi ise sözlü ve yazılı anlatımı anlama yetisinin bozulmasına yol açıyor. *Bkz* **beyin; loplar.**

yan öğrenme *Bkz.* **rastgele öğrenme.**

yansıca (echopraxia) Başkalarının hareket ve davranışlarını anlamsız olarak yineleme.

yansılama *Bkz.* **taklit.**

yansımalı özdeşim *Bkz.* **özdeşim.**

yansıtıcı test (projective test) Kişinin, belirsiz, çok farklı biçimlerde yorumlanabilecek uyarımları kendi özellikleri, davranış eğilimleri, bilinçdışı korkuları, istekleri, düşlemleri, beklentileri ve başka eğilimlerine göre algılayıp yorumlayacağı ilkesine uygun olarak **mürekkep lekeleri**, **belirsiz şekiller, eksik tümceler**, oyun araçları gibi gereçlerle yürütülen ve bir ölçüde **formatsız** olan **kişilik testleri**nin ve **klinik**te **tanı amaçlı test teknikleri**nin ortak adı. Bu tür test tekniklerini **standartlaştırma** çabaları; **Rorscach testi, tematik değerlendirme testi** ve başka tekniklerde olduğu gibi, büyük ölçüde öznellik içermeleri, **bilimsel geçerlik** ve **güvenirlik**ten yoksun olmaları gibi nedenlerle, yoğun eleştirilere uğrasalar da bunlardan önemli sonuçlar da elde ediliyor. *Bkz.* **psikolojik testler.**

yansıtıcı yöntem (projective technique) Belirli bir tepkiyi tetiklemeyecek nitelikteki örtülü ve türlü yorumlara elverişli durumlarda da uyaranlar karşısında kişinin yaptığı tepkileri yorumlayarak **güdü, duygu, tutum** gibi **sürekli kişilik özellikleri**ni tanıma yöntemi. *Bkz*. **yansıtıcı test.**

yansıtımca *Bkz*. **paranoya**.

yansıtımca çıldırısı *Bkz***. paranoya**.

yansıtımcalı *Bkz.* **paranoid**.

yansıtımcalı kişilik *Bkz*. **paranoid kişilik bozukluğu**.

yansıtımcalı usyarılım *Bkz*. **paranoid şizofreni**.

yansıtma (projection) Gerçeğin yeterince tanınmaması sonucu ortaya çıkan ilkel savunma mekanizması; ***projeksiyon.*** Bebeklik döneminin olağan savunma biçimi olan bu mekanizmaya gerçekleri değerlendiremeyen bir benliğe sahip olan yetişkinler de başvuruyorlar. Kendilerinde kaygı yaratan dürtülerini dıştaki bir varlığa, duruma yansıtarak, yaşadıkları kaygıyı dindirmeye çalışıyorlar. Yansıtma, paranoid hastaların bilinçdışı olarak kullandığı temel savunma biçimidir. Paranoid kişi, kendi bilinçdışındaki olumsuz, başkalarınca onaylanmayan isteklerin, başkalarına ait olduğunu ileri sürerek, bu isteklerin kendisinde yarattığı acıyı ortadan kaldırmaya çalışıyor. İçindeki saldırgan dürtüler nedeniyle benliğinde kaygı yaşayan kişi, saldırgan düşüncesini bu bilinçdışı mekanizma ile başkasına yansıtınca, geçici bir rahatlık sağlıyor. Örneğin, karısını yok etmek istediği için dayanılmaz bir suçluluk duyan koca, bu isteğini bastırıyor. Eyleme dönüşmesi yasak olan, olumsuz karşılanan bu istek daha sonra, suçlanılmayan bir düşünce biçiminde bilince çıkıyor: “Karım, beni zehirlemek istiyor. O nedenle artık onunla yaşayamam.” Bu durumda, onu kimse suçlamayacağı gibi, olayı duyanlar kendisine hak veriyor; eşini suçlu olarak görüyorlar. Herkesin namussuz, cinsel sapık, yalancı olduğunu öne sürenler, kendi içlerindekini çevrelerindekilere kusan kimselerdir. Herkes ahlaksız olunca, onlar temize çıkmış oluyorlar. Paranoid kişinin, hastalığına özgü bir yeteneği de vardır. Suçladığı kişinin, o var olduğunu öne sürdüğü eğilime alt yapı oluşturabilecek özellliklere sahip olduğunu duyumsuyor ve pireyi deve yaparak onları ortaya getiriyor. Eğer, karısının kendisini zehirleyeceğini ileri sürmüşse, karısının davranışlarında öldürme eğilimine tanık olmasa da itici bir tutumun, öfke duygusunun varlığını gözlemlemiştir Zaten herkeste, çocukluktan kalma, bastırılmış cinsel ya da saldırgan istek ve eğilim kırıntıları vardır.

Paranoidin, bu devleştirme yeteneği, kendi bilinçdışını hem çok iyi kestirmesinden hem de bilmek istememesinden kaynaklanıyor. Kimi sağlıklı insanlar da bu savunmaya başvurabiliyor. Örneğin, sabah kalktığında kişinin tersliği üzerinde ise ona buna çatabiliyor; çevresindekileri azarlayabiliyor, suçlayabiliyor. Bu durumda ters olan onlar mıdır, yoksa bu suçlayan kişi mi? *Bkz.* paranoya; yansıtmalı değerlendirme; yansıtmalı oyun; yansıtmalı özdeşim.

yansıtmalı değerlendirme (reflected appraisal) Kişinin kendine ilişkin değerlendirmesini, başkalarının onu nasıl değerlendirdiklerine ilişkin algısına dayandırarak biçimlendirme.

yansıtmalı oyun (projective game) Çocuğun kendi seçtiği oyuncaklarla kurallarını kendisinin koyduğu oyunları oynayarak sorunlarını, kaygılarını ve düşlemlerini dışa vurmasını sağlayan bir tedavi tekniği. *Bkz.* **oyun; oyunla tedavi.**

yansıtmalı özdeşim (projective identification) **Melanie Klein**'in belirlediği ve aile dinamiği incelemeleri sonucunda varlığını ortaya koyduğu bir **savunma mekanizması.** Kimi çocuklar, kendi zihinlerinde geliştirdikleri anne baba özelliklerini kendi anne babalarına yansıtıyor, bu özellikleri onlarda varsayıp anne babalarıyla buna göre özdeşleşiyorlar. Örneğin, kendi annesinin, olduğundan daha güçlü olmasını isteyen çocuk, o özellikleri annesine yansıtarak, annesini öyle algılıyor ve onun bu yansıttığı özellikleriyle özdeşleşiyor. Aynı yansıtmalı özdeşim, babayla da gerçekleştirilebiliyor. Yansıtılan şey, benliğin ya da nesnenin kabul edilemez, acı verici, tehlikeli bir bölümü olabileceği gibi, değer verilen bir özelliği de olabiliyor. Ancak, **basit yanstma**dan farklı olarak burada kişi, yansıtılan şeyi tümüyle yadsımıyor. Kişi, kendi duygu ve dürtülerini fark ediyor; ancak bunları başkalarına yönelik akla, mantığa uygun tepkilere bağlıyor. Başlangıçta başkalarında olduğuna inandığı duyguları sıklıkla kamçılıyor; bu da ilk tepkinin kimden geldiğini netleştirmeyi zorlaştırıyor.

yansıtma testleri *Bkz.* **yansıtıcı test.**

yansız hata *Bkz.* **rastgele hata**.

yansız kestirim (unbiased estimate) Temsil yeteneği bulunan (yansız bir örnekleme dayalı olarak formüle edilen) bir kestirim; örneklem dağılımının ortalamasının, **popülasyon ortalaması**na eşit olması; ***tarafsız tahmin.*** *Bkz.* **yansız varyans kestirimi.**

yansız kestirim değeri (unbiased estimotor) Beklenen değeri, hesaplanan **parametre**ye eşit olan istatistik.

yansızlaşma *Bkz.* **ruhsal-cinsel gelişim kuramı.**

yansızlaştırılmış ve bağlanmış enerji *Bkz.* yüceltme.

yansızlık 1. (neutrality) Özellikle çeki şmeli toplumsal konularda yan tutmama tutum ve durumu. Yansızlık nesnellik demek değildir. **Nesnellik,** mantıksal sonuçlara varmada öznel yargılardan uzak kalmak için **kanıt** sağlama anlamını taşıyor. Oysa yansızlık, yalnızca yan tutmamaktır. **2.** (impartiality) Önceden verilmiş kararları göz önünde tutmadan, gerekli bütün veriler hesaba katılıncaya dek bu konu ya da soruna ilişkin yargısını sabırla erteleyen bir tutumu; **tarafgir davranmama.** Hem öğrenme hem de öğretme tutumu olan bu tutum, köklü kanıların ya da bağlılıkların bırakılmasını gerektirmiyor; ama bunların dürüstçe belirtilmesini ve yeniden gözden geçirilmesi isteğini gerektiriyor.

yansızlık ve değersizlik duygusu *Bkz.* **insanın sekiz çağı (6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlaşma Duygusunun Gelişimi).**

yansız tahmin *Bkz.* **yansız kestirim**.

yansız varyans kestirimi (unbiased estimate of variance) Küçük bir örneklemde, aşırı yüksek ya da düşük puanların pek bulunmadığı; bunun da varyansın, olduğundan küçük çıkmasına neden olduğu varsayımı ile varyans hesabında denklemde **N** yerine **N-I** kullanılarak yapılan düzeltme; ***tarafsız varyans tahmini.*** *Bkz.* **varyans analizi.**

yapan-gözlemleyen etkisi *Bkz.* **yapan-gözlemleyen önyargısı.**

yapan-gözlemleyen önyargısı (actor-observer bias) Gözlemcilerin, kendi davranışlarını dış nedenlere (koşullara; başkalarının davranışlarını ise iç nedenlere (kişiliğe)) bağlama eğilimi. *Bkz.* **ruh sağlığı (Ruh Sağlığı Yerinde Bir Kişinin Nitelikleri).**

yapay (artifact) **1.** Doğal olmayan, normalde vücutta bulunmayan. **2.** Sıklıkla dışsal bir etkenden kaynaklanan ve gerçekliği yansıtmayan **rastlantıya bağlı** bir sonuç. *Bkz.* **yapay ayıklama; yapaycılık; yapay sinir ağı; yapay yaşam; yapay zekâ.**

yapay ayıklama (artificial selection) İstenen özellikleri taşıyan bitki ve hayvanların, bu özellikleri gelecek kuşaklarda da geliştirmek üzere insanlarca seçilerek çiftleştirilmesi ve üretilmesi; ***yapay seçme.*** *Bkz.* **doğal ayıklama.**

yapaycılık (artificialism) **Piaget'**nin **işlemsellik öncesi evre**de bulunan çocuklara özgü **benmerkezcil düşünme** biçiminin tipik özelliği olarak değerlendirdiği dünyayı ve olayları insanların yarattığını; buna bağlı olarak güneşin doğuşu, yağmur, rüzgâr gibi doğal olayların insan yapımı olduğunu düşünme eğilimini karşılamak üzere kullandığı terim.

yapay seçme *Bkz.* **yapay ayıklama.**

yapay sinir ağı (artificial neural network **(ANN)**) Aralarındaki ilişki nedeniyle karmaşık şeyler yapabilen basit ağ birimleri. Öğrenme konusunda, geleneksel, simgesel yaklaşımlardan daha beyinsel olan ve her biri **farklı öğrenme kuralları**nı içeren olası **birçok model**e sahip bulunan **bir inceleme yaklaşımı**. *Bkz.* **bağlantıcılık; sinir ağı.**

yapay yaşam (artificial life) Biyolojik olguların dayandığı **temel dinamik ilkeleri soyutlama**ya çalışarak ve bu dinamikleri, bilgisayarlar gibi başka fiziksel ortamlarda yeniden üretip yeni **deneysel manipülasyon** ve **deneme türleri** için kullanarak yaşamı anlamaya çalışan bir **inceleme dalı**.

yapay zekâ (TOTE) "Test-Operate-Test-Exit'in (Test et-İşlem yap-Test et-Çık'ın) kısaltılmışı. Felsefe, psikoloji, nöroloji, bilgisayar mühendisliği, robot bilimi ve linguistik gibi birçok alanı içine alan ve **algı, öğrenme, kavrama, düşünme, akıl yürütme, sezgi** ve **tasarlama** gibi **insan zekâsına özgü davranışlar** gösteren bilgisayar yazılımı, robot tasarımı gibi konuları inceleyen **bilimsel alan**; bu biçimde ortaya çıkan ürün. **Bilişsel algoritmalar**ın çoğunda bulunduğuna inanılan tipik düzenleme. Bu düzenlemede **"Test et"** bölümleri, iki farklı **modalite** yaşantısı arasında bir test yaparken **"İşlem yap"** bölümü, ilk testin sonucuna dayanan işlemleri yürütüyor; **"Çık"** bölümü ise gerekli koşulun sağlanması durumunda işlemleri bitiriyor, başka bir işlem yapıyor ve **test modu**ndan çıkıyor. Örneğin, dünden kalan çorbanın tadına bakan kişi (test), çorbanın soğuk olduğunu görüyor ve çorbayı yanan ocağa koyuyor (işlem); arada bir ısınıp ısınmadığını denetliyor ve yeterince ısındığı kanısına varınca (test) ocağı kapatıyor (Çıkış). Bu model, davranışın, **geridenetim** yoluyla sonraki davranışları etkileyen bir davranış modeli olarak görülüyor. İlk yapay zekâ araştırmalarında insanın bilişsel modellerinden kaçınılırken, beynin çalışmasına ilişkin **teorem**lere dayanan **bağlantıcılık** geliştikten sonra bu yönelim de değişti. **A. M. Turing**, kendisini oluşturan parçalardan çok daha karmaşık bir makine

tasarlanabileceğini kanıtladı. Günümüzdeki **satranç programları**ndan kimileri, **insan satrançç ılar**ın çoğundan daha iyi oynayabiliyor. Günümüzde **bilgisayar mühendisleri** ile **biliş psikologları**, yakın bir işbirliği içinde çalışıyorlar. Yapay zekâ yaklaşımının **biliş psikolojisi**nde **algı, bellek, düş gücü, düşünme** ve **sorun** çözme gibi çok çeşitli uygulama alanları vardır. Bu iki alandan birinde oluşturulan bir model ya da elde edilen bulgular, öbüründe de rahatlıkla uygulanabiliyor. Kimi otoriteler, yapay zekânın, insanın düşünme becerisiyle karşılartırılamayacağını savunarak yapay zekâ modellerine karşı çıkıyorlar. Yapay zekâyı savunanlara yönelik eleştirilere, Çince odası iyi bir örnektir. *Bkz.* **biliş bilimi; bilişsel psikoloji; simgecilik; Turing testi; zekâ.**

yapı 1. (structure) **a. Biyolojide**, bir canlıda maddi parçaların bileşimi, karşılıklı yer ilişkileri ve özelliği. **b.** Tümcenin, zihnin, vücudun, toplumun yapısı gibi genel, karmaşık bir yığının, grubun parçalarının **düzen**i, **sıra**sı. *Bkz.* **görev; işlev; süreç. c. Gestalt psikolojisinde**, parçaların yer olarak birbirine bağlılığı bakımından düzenli bir bütünün ya da **birimin özelliği**; Gestalt'ta **bütünlük**. Sistemde akılsal düzen; örgütte parçaların rol ve göreve göre düzenlenmesi gerekiyor. *Bkz.* **aralarında işlevsel bir ilişki olmayan birimler grubu; yığın. 2.** (constitution) **a.** Canlının bedensel ve yaşamsal güçlerinin toplamı sayılan **vücut yapısı**. **b.** Canlının zihinsel güçleri ile özyapı özelliklerinin toplamı sayılan **ruhsal yapı**sı; ***yaradılış.*** **c.** Canlının bedensel ve ruhsal özelliklerinin, özellikle beden yapısı, boy, vücut biçimi, hastalıklara karşı dayanıklılığı gibi **kalıtımsal özelliklerinin tümü**. Beden yapısı; kişilik ve mizaç ile karıştırılmamalıdır. *Bkz.* **geotip** (gen tipi). ç. Bir nesneyi, kavramı ya da her türlü veriyi tipik olarak oluşturan, birbiriyle ilişkili etkenler, parçalar, öğeler grubu. *Bkz.* **yapıcı düşünme; yapıcılık duygularının gelişimi; yapı çözümlemesi; yapı değişimi; yapı geçerliği; yapılandırmacılık; yapım-yıkım; yapısal aile tedavisi; yapısal bozukluk; yapısalcılık; yapısal gecikme; yapısal geçerlik; yapısal gerilim; yapısal görüş; yapısal iletişim; yapısal kuram; yapısal model; yapısal psikolji.**

yapı analizi *Bkz.* **yapı çözümlemesi**.

yapıcı düşünme (constructive conflict) Yeni vargı ya da yargılara yol açan düşünme biçimi ve onun sağladığı buluşlar. *Bkz.* **yaratıcı düşünme.**

yapıcılık duygularının gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı ((4) Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygularının Gelişimi)**.

yapı çözümlemesi (patter analysis) İstatistikte, örneğin, **yetenek** gibi ortak bir değişkenin ölçümünde bir aşama olarak, ölçüme konu olan maddelerin gruplar halinde bir araya getirilmesi için kullanılan bir teknik; ***yapı analizi.***

yapı değişimi (mutation) Bir **gen**in yapısında kendini başka bir biçimde yenileyen değişimin birdenbire ortaya çıkması; ***mutasyon, değişinim.***

yapı geçerliği *Bkz.* **geçerlik.**

yapılandırmacılık (costructivist learning) Yaşamın sürekli değiştiğini; bu nedenle her şeyin her durumda yeniden yapılandırılması gerektiğini savunan, **pragmatik felsefe**yi temel kabul eden düşünürlerin öğrenme - öğretme yaklaşımı. **Sönmez**'in vurguladığı gibi "insan da sürekli olarak hem biyolojik hem de kültürel açıdan" değişiyor (1993). Gerçek bu olunca insan, daha önce öğrendiklerini, aynı olay, olgu, nesne için bile daha sonra kullanamıyor. Çünkü hem o olay, olgu, nesne hem de insan değişmiş oluyor. O nedenle kişi, elde ettiği **her bilgiyi yeniden yapılandırmak** zorundadır. Kişinin elde ettiği bilgi, çevresindeki yaşantılarına göre oluşuyor; bu bilginin doğruluk özelliği de gittikçe güçleniyor. Buna göre, **değişen bir gerçekte mutlak, değişmez bir doğru** da yoktur. Gerçek de onunla ilişkili yaşantılarla oluşuyor. Gerçeğe anlam ve değeri insan yüklüyor. Anlam yüklemediğimiz bir gerçek, bizim için yoktur. Öyleyse gerçeği ve bilgiyi insan oluşturuyor. Gerçeğe, edindiğimiz yaşantılarla bakıyoruz; gerçeği onlarla anlıyor, yorumluyor ve kullanıyoruz. "**Bilginin yeterince kanıtlanmış olması, yaşayabilirlik kavramı**yla" açıklanabiliyor. Bir bilginin yaşıyor olması, yaşaması, ona ilişkin kuramların, ilkelerin, modellerin, kavramların geçerli ve kullanışlı olmasına; belli sorunları çözmede işe yaramasına bağlı bulunuyor. Oysa gerçek ve bilgi, **objektivizm**de insanın dışında ve ondan bağımsızdır. Bilgi, bu dışsal gerçeklikten, insanın içsel gerçekliğine geçiş yapıyor. Doğru bilgi, insanın, gerçeğin niceliğine ve niteliğine uygun olarak elde ettiği bilgidir. Bu, doğrunun kişiye göre değil; gerçeğe göre olduğunu gösteriyor. İnsan, bilgiyi gerçeğe empoze etmiyor; bilgiyi insana gerçek empoze ediyor. Sönmez'e göre "yapısalcılık, **Dewey**'nin felsefesine ve eğitim anlayışına; **Piaget** ve **Vygotsky**'nin insanın biyolojik, kültürel, toplumsal ve dilsel gelişimi ile ilgili ilkelerine; **Bruner** ve **Ausubel**'in

öğrenme konusundaki görüşlerine dayandırılabilir." Öbür insanlardan farklı olmaları nedeniyle her insan, yaşama farklı bakıyor. Bilgi edinmede, gerçeğe ulaşmada herkes için genel geçer bir yöntem ve teknik de bulunmuyor. Herkes farklı strateji, taktik, yöntem ve teknik kullanarak farklı bilgiler elde ediyor. Bu, gerçeği ve doğruyu yok saymak değildir; gerçek ve doğru vardır ve herkes onlara edindiği yaşantılarla bakıyor ve ulaşıyor; yeni yaşantılar edindikçe onları yeniden oluşturuyor. Bu durum, yaşam boyu sürüyor. Onun için eğitim, yalnızca okulda gerçekleşmeyip yaşam boyu sürüyor. Eğitimde bu nedenle önemli olan, çok bilgi edinmek değil; bilgiyi elde etme yolunu öğrenmektir. Çünkü yöntem, bilgiye oranla daha yavaş değişiyor. Bunun sonucu olarak **kişiye bilgi aktarılacağına, bilgiyi elde etme yol ve yöntemlerini öğrenebileceği zengin ortamlar hazırlamak** gerekiyor. Kişi, yaşamda sürekli olarak sorunlarla karşılaşıyor. Onlarla ilgili yaşantılarından geçerli ve güvenilir olanları, benzer sorunların çözümünde kullanıyor. Bunlar, geçerli yaşantılar, kuramlar, yöntemler ve şemalardır. Genel ve esnek olması gereken bu öğeler, öbür yaşantı, kuram ve şemalarla birleşip bütünleşiyorlar; ancak bunların kullanımı, eninde sonunda sorun yaratıyor ve denge bozuluyor. Kişi yine yeni yaşantılar ediniyor ve geçerli yeni şemalar, kuramlar oluşturuyor. Bu süreç sonlanmaksızın sürüp gidiyor. **Denge bozulduğunda bireyin davranışları** şunlar oluyor: **(1) Yapılandırmayı benimsemiş olan kişi,** yaşantılarında, bilgi ve becerilerindeki eksik ve yanlışları belirliyor ve onları giderip soruna yeniden bakıyor; bu işi, sorunu çözene dek sürdürüyor. **(2) Yapılandırmayı benimsemeyenler** ise doğru yanıtı, başvurduğu otoriteden bekliyor; onun dediklerini yapıyor ya da çaresizliğe düşüp hiçbir iş yapmıyor. Ön öğrenmeler, hazırbulunuşluk düzeyi, içinde bulunduğu kültürel (toplumsal, ruhsal, politik) ortam, **kişinin gerçeğe bakışı**nı, **bilgi edinme süreci**nde etken oluyor. Bilgiler, her kültürde farklı biçimlerde elde ediliyor; gerçek, o kültürün özelliklerine göre yorumlanıyor. Örneğin, bir kültürde **doğru, ahlaklı, erdemli** sayılan bir değer, bilgi, şema, başka kültürde **yanlış, ahlaksız, erdemsiz** sayılabiliyor. Bu nedenle kişi, kültürel ortamını değiştirdiğinde kuramlarını, şemalarını değiştirip olay, olgu ve nesnelere bakışını yeniden yapılandırıyor. Böyle yapmadığında uyum sağlayamıyor; başkasına bağımlı oluyor ya da öğrenilmiş çaresizlik yaşıyor. **Bireysel yapılandırmacılar** bireyin karşılaştığı yeni durumları, bilgileri, sorunları kendisinin var olan bilgi ve deneyimleriyle yeniden yapılandırdığını

belirtiyorlar. **Toplumsal-kültürel yapılandırmacılar,** bilginin bireyin yalnızca zihninde yapılandırılmadığını; içinde yaşadığı toplumsal-kültürel ortamın da bunda çok önemli etkisinin olduğunu savunuyorlar. **Radikal yapılandırmacılar** ise bilgiyi bir dışsal gerçekliğe bağlı olmadan, bireyin yapılandırdığını savunuyorlar. Bu üç yapılandırmacılar arasında çok önemli bir farkın olmadığı görülüyor. **Yapılandırmacılık Temelli Eğitim Ortamına Kazandırılması Gereken Özellikler: (1) Bilgisini yapılandırması için öğrenciye zengin öğrenim ortamları sunulmalıdır. Bu ortamlar, özellikle yaşamdan alınmalı; önemli ve karmaşık düşünceleri içermeli; soruna ve sürece dayalı, etkileşimci olmalıdır.** Çünkü yaşamın içinde olan insan, zihnini geliştirmek zorundadır. Bilgisini yaşamda karşılaştıklarına (yaşantılarına) göre yeniden oluşturacaktır. Bilginin kazanımından çok, yapılandırılması önemlidir. **(2) Öğrenci odak yapılmalı; onun sorun çözmesine olanak ve fırsat tanınmalıdır;** çünkü öğrenecek olan odur. Sorunun içeriği, bunu sağlayacak biçimde ona sunulmalıdır. Öğrenci, bu içeriği **kendi öğrenme stratejisine göre düzenleyebilme**lidir. Öğrencinin ön deneyimleri göz önünde bulundurularak konu belirlenmeli ve derse başlanmalıdır. Öğrencinin bir başına değil; grupla çalışması, tartışması, gruptakilere sorular sorması, mantığını kullanması sağlanmalıdır. **(3) Öğretmen, öğrenciye yol göstermemeli; yalnızca çözüm yollarını öğrencinin bulmasını sağlayacak ortamlar hazırlamalıdır;** çünkü öğrencinin öğrenmesi, yaşantı kazanmasına bağlıdır. Bu da yaparak, yaşayarak; öbür kişilerle ve çevresiyle etkileşerek gerçekleşiyor. Bundan çıkarılacak sonuç şudur: **“Öğretmen bilgi, beceri duygu ve sezgiyi empoze edemez.”** Eğitim ortamında, öğrencinin olay, olgu ve nesnelere çok yönlü bakmasını sağlayacak etkinlikler bulunmalıdır. **(4) Öğrencilerin soru sormalarına; duygu ve düşüncelerini söylemelerine; yanlışlarını düzeltip eksiklerini tamamlamalarına; işbirliği yaparak çalışmalarına; yeni kuramlar, kavramlar, şemalar oluşturmalarına; bunları ve ön öğrenmelerini geliştirmelerine ve karmaşık düşünmelerine fırsat verecek çok boyutlu, zengin öğrenim ortamları hazırlanmalıdır.** Ders planları, seçenekli ve esnek olmalıdır. Bunları öğretmen, öğrencilerle birlikte hazırlamalı ve onlarla birlikte düzeltip geliştirmelidir. Bunu yaparken kültürel yapıyı, öğrencinin hazırbulunuşluğunu, gereksinimlerini ve ilgilerini göz önünde bulundurmalıdır. **(5) Öğrenci, çok boyutlu değerlendirilmelidir. Yalnızca ortaya çıkardığı ürüne değil; öğrenme-**

öğretme sürecinde yapıp ettiklerine, performansına, gelişimine ve arkadaşlarıyla, çevresiyle ilişkilerine de bakılarak onunla birlikte bir değerlendirme yapılmalıdır. Bu, öğrenme sürecinde bir değerlendirme demektir. *Bkz.* öğrenme-öğretme yaklaşımları.

yapısal açıklama *Bkz.* açıklama.

yapı psikolojisi *Bkz.* **yapısal psikoloji.**

yapısal aile tedavisi (constitutional family therapy) Toplumsal yapı ve aile değişimi b ağlantılarının incelenmesine ağırlık veren bir tedavi biçimi; ***yapısal aile terapisi.*** Tedavi uzmanı, ailenin günlük toplumsal ilişkilerinin ayrıntılarını ortaya çıkarmak amacıyla, sorunlu kişinin sözel ve sözel olmayan iletişimini inceleyerek işlev bozukluğu olan etkileşimi kesip olumluya yönlendiriyor. Sorunluya, olumsuz davranışın altında yatan iyi niyeti göstermeye çalışıyor. Kuşaklar arasındaki sınırı çizerek alt sistemleri anlatıyor ve sorumluluğu örgütlüyor. Bu tedavi biçimi, özellikle yeme bozukluğu olan, suç işleyen çocuklarda, astımlılarda ve diyabetiklerde başarıyla uygulanıyor. *Bkz*. aile tedavileri.

yapısal aile sağaltımı *Bkz*. **yapısal aile tedavisi.**

yapısal aile terapisi *Bkz.* **yapısal aile tedavisi.**

yapısal bozukluk (costitutional inferiority) **Zekâ geriliği** ve **bedensel engel**i olmadan, **ağır derecede sakatlayıcı farklılık**lar gösterme durumu.

yapısalcılık (structuralism) Bilincin algılar, imgeler, duygusal durumlar gibi yapısal bileşenlerinin içgözlem yöntemleriyle çözümlenmesine dayanan; bu indirgenemez zihinsel içerikleri ne, nasıl ve niçin sorularıyla açıklamaya çalışan yaklaşım; sütrüktüralizm. Bir başka anlatımla yapısal yaklaşım, psikolojide bilinç içeriklerinin niteliğini, yoğunluğunu, netliğini, süresini, birbirleriyle ilişkilerini ve fizyolojik karşılıklarını inceleyerek, bunların altında yatan zihinsel yapıyı ortaya çıkarmaya çalışıyor. Bu yaklaşımda toplum, sanat, psikoloji, din gibi bütün sistem ya da kurumların, temel, asal yapısal bileşenlerden oluştuğuna ve bu temel bileşenlerin (derin yapıların) bilimsel yöntemlerle açıkça belirlenip anlaşılması durumunda, evrenin kaotik görüntüsünün belli bir düzene sokulabileceğine; evrendeki her şeyin özünde keşfedilebilir, sayılara, denklemlere ve biçimsel kuramlara indirgenebilir olduğuna inanılıyor. *Bkz.* indirgemecilik; işlevselcilik. Psikanalistler, işlevselciler, Gestaltçılar ve davranışçılar gibi sonradan gelenler, bu yaklaşıma ağır eleştiriler yöneltmişlerse de bunların hemen tümü yapısalcılıktan değişik ölçülerde

etkilenmişlerdir. Örneğin, Freud'un yapısal kuramı (ilkelbenlik, benlik, üstbenlik); Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı, bu yaklaşımın izlerini taşıyor. Psikolojide bu yaklaşım, 1800'lü yılların sonları ile 1900'lü yılların başlarında Wilhelm Wundt ile E. B. Titchener'in öncülük ettiği egemen bir yaklaşım olmuştur. O günden bu yana toplumsal bilimlerde, örneğin, Ferdinant de Saussure'un, Claude Levi-Strauss'un, Emile Durkheim'ın, dahası J. Lacan'ın, M. Foucault'un postyapısalcı çalışmalarında yapısalcılığa ilişkin çok şey bulmak olasıdır.

yapısal gecikme (structural lag) Bir toplumun yapısal özelliği, öbür özelliklerinden daha yavaş değiştiğinde beliren **uyumsuzluk**. **Yaşam koşulları**nın çok değişmiş olmasına karşın bu koşulları düzenleyen **yasaların bu değişime ayak uyduramaması bunu örneklendiriyor.**

yapısal geçerlik (construct validity) Bir testin içerdiği maddelerin, ölçülmesi istenen nitelikleri ölçme derecesi.

yapısal gerilim (structural strain) **Smelser**'in **kitlesel davranış kuramına göre,** insanların, **toplumsal yaşamın gerçekliği** ile **değer yargıları** arasında bir çelişki gördüğü zaman yaşadığı gerilim.

yapısal görüş *Bkz.* **yapısalcılık.**

yapısal iletişim (structural communication) **Programlanmış bir öğrenme türü**. Bu tür öğrenmede öğrenci, uzunca yazı parçaları dizisi içinde kendine sunulan birçok seçenekten, birtakım yanıtlar seçme yoluyla tepkide bulunuyor ve seçtiği belli yanıtlara göre bir **bireysel geribildirim** elde ediyor. Doğru yanıt vermeyi gerektirmemekle birlikte, öğrenciye sunulan bir yığın bilgiye, ucu açık bir soruda olduğu gibi, onu elden geldiğince yanıtlayabilecek biçimde hazırlanıyor. Öğrenci, **birtakım yapılar kurma blokları**ndan bir **yanıt** oluşturuyor. Yanıtın yapısı, **kendikendine öğrenme**ye dayalı, **yapımcı ile öğrenci** arasında daha sonra kurulacak diyaloğu denetliyor. Bu tür yapısal iletişim, **tarih, edebiyat** ve **işletmecilik** gibi **karar vermeyi gerektiren dersler**de kullanılıyor. Bu yöntemi **Althony Hodgson** oluşturmuştur.

yapısal kuram (structural theory) **Psikanaliz kuramları**ndan biri. İnsan, içinde yaşadığı ortama ve gerçeklere uymayan **duygu, düşünce, istek** ve **dürtü**lerini kendinden ve kendi dışındaki kişilerden gizleyebilmek uğruna kimi **bencil, saldırgan**; kimi de **eli açık, uysal**, **toplumsal gerçekçi** olabiliyor. Ancak yine de özünü (**biyolojik yapı**sını) değiştiremiyor. **Freud psikanalizine göre** temelini insanın biyolojik yapısının

oluşturduğu **ruhsal bütünlük** üç yapıdan oluşuyor. Bunlar **ilkelbenlik** (id), **benlik** (ego) ve üstbenliktir (superegodur). Burada “yapı” sözcüğü ile **ruhsal örgütleniş** anlatılmıştır. Bu, beynin herhangi bir parçasını ya da bölgesini belirtmiyor. Bu yapılar, belirli özellikleri ve **işlevler**i içeren bir sistemi dile getiriyor. Freud’un bunlara ilişkin yaklaşımı, **yapısal kuram** olarak adlandırılmıştır. İlkelbenlik: Bu ruhsal yapı, **insanın özü**nü oluşturan ve ölünceye dek varlığını sürdüren **biyolojik yan**ıdır. İnsan, ilkelbenlikle doğuyor; benlik ve üstbenlik, çatışmalar sonucunda ilkelbenlikten ayrılan **ruhsal enerji**yle zaman içinde gelişiyor. **Kişiliğin temeli**ni oluşturan ilkelbenlik, **dinamik, ekonomik ve topografik özellikler** gösteriyor. İlkelbenlikte **haz** ve **acı** ilkelerine göre işleyen **temel süreç** geçerlidir. Örneğin, kızan insanı ilkelbenlik, anında öldürmeye; öldüremediğinde bağırmaya ya da öldürdüğünü düşlemeye yöneltiyor. Öldürmeyi isteyip düşündüğünde, öldürdüğünü varsayarak duyguya ve ilkel düşünceye boşalım (enerjisini onlar için kullanma) yolunu açıyor. Tükenmez bir enerjiye sahip olan ilkelbenlik; yazık, günah, ayıp, suç, yasak, yasa gibi değer ve kavramlara yabancıdır. O, yalnızca istediği anda **hazza ulaşma**yı; kızdığı anda da **saldırma**yı biliyor. Benlik ise, onun bu isteğinin duyulmasını, görülmesini, karşıt enerji kullanımıyla **engelleme**ye çalışıyor. İlkelbenlik, kimi kaypak, kimi de yaygın olan süreçlerini, çocuksuluğunu, ilkel düşünceliliğini, simgeli dilini, **toplumsallaşmamış mantık** yapısını engellendiğinde de olduğu gibi koruyor. Gerçekle bağ kuramadığı, kendi dışında bir gerçek tanımadığı için, onun öznel yapısı değiştirilemiyor. Bu **derin, zengin, uçsuz bucaksız denizin kapıları** ancak, alkol, LSD, esrar gibi uyuşturucularla; nevroz, psikoz ve rüyalarla azıcık aralanabiliyor. İlkelbenlik, hem **cinsel içgüdü**nün (libidonun, Eros’un, yaşam enerjisinin) hem de en önemli türevi **saldırganlık** olan ölüm **içgüdüsü**nün (Thanatos’un) deposudur. İlkelbenlik için **cinsel istek**, yalnızca karşı cinsten biriyle sevişme anlamını taşımıyor. Görmek, görülmek; duymak, duyulmak; dokunmak, dokunulmak; koklamak, koklanmak da sevişmenin yerine geçebiliyor. İlkelbenlik için canlı, cansız her şey; aynı cins, karşı cins, anne baba, kendisi, **sevgi nesnesi**dir. Bebek, yatağında annesine sarılamayınca, kendine, yastığa sarılıyor. Çünkü bunların tümü yumuşacıktır. Her ilkelbenlik isteğinin anında bilinçlenip doyuma kavuşturulması insan yaşamında sakıncalı görüldüğü için bunlar, bilinçdışında tutulmalıdır. **Benlik:** Doğuşta ilkelbenlikte vardır ve zamanla gelişiyor. İlkelbenliğin

toplumsal-ruhsal gerçeklerle çatışan, yaşamı aksatan istek ve eylemlerini denetleyip bilinçdışına **bastırma**kla uğraşıyor. Hem kendi içinde hem de dışında **uyum sağlama**ya çalışıyor. İnsanı, sevdikleri uğruna canını vermeye, inancı için darağacına gitmeye; bilimsel araştırmalarla, yaratıcı çalışmalarla yaşamını anlamlı kılmaya; kişilik bütünlüğünü koruyarak kendini **yüceltme**ye yöneltiyor. Gelişimini toplumsal etkileşimle sağlıyor. Açlık, susuzluk, uyku, düşünme, sevgi, korku, öfke, kıskançlık gibi içimizden gelen uyarıları ve beş duyu organımız aracılığı ile eşya, ses, koku, tat, sertlik, yumuşaklık gibi dıştan gelen uyarıları, benliğimizle algılıyoruz. Algıladığımız ve sinir akımlarıyla beynimize ulaşan duyuları birbiriyle karşılaştırıp bağdaştırma ve anlamlandırma; var olanla algıladıklarımız arasındaki ilişkiyi değerlendirme işini de benliğimiz gerçekleştiriyor. Var olana **gerçek**; bunun fiziksel, fizyolojik ya da sinirsel yollardan beynimize ulaşıp anlam kazanmasına da **algı** diyoruz. Algıladıklarımızla gerçek arasındaki uygunluğun derecesini, **benliğimizin gerçeği değerlendirme gücü** belirliyor. Günlük yaşantımızda akıp giden olayları, uyanık olduğu sürece, çoğu kez biz ayrımına bile varmadan benliğimiz izliyor, onlara ilişkin bilgi ediniyor ve edindiği bu bilgileri değerlendiriyor. **Sağlıklı kişi**yi sağlıksız kişiden ayıran en belirgin ayrım, sağlıklı kişinin benliğinin iç ve dış gerçekleri değerlendirmede gösterdiği üstün yetenektir. **Ruh hastası**, iç gerçekler ile dış gerçekleri birbirine karıştırıyor. Örneğin, kişinin **sanrı**lar görmesinin nedeni budur. Hasta, gerçekte var olmayan varlık ve olayları görüyor; kendi iç gerçeklerini dış gerçeklermiş gibi yaşıyor. Gerçek de tartışmalıdır. Örneğin, bir erkek bir kızı dünya güzeli gibi algılarken başka erkek çirkin buluyor. Gerçek, bunlardan hangisidir? Benlik, iç ve dış uyarılardan kendine uygun düşeni seçerek algılıyor. Seçimini kendi içgüdülerinin; inanç, istek ve tutumlarının etkisinde yapıyor. Sevmediklerine, hoşlanmadıklarına gözünü kapıyor, kulağını tıkıyor. Gerçekler onun için dayanılmaz olduğunda da bilincinin kepengini tümüyle indirip bayılıveriyor. **Benliğin ilk algıları**, ilkelbenliğin gereksinimlerine göre ve tümüyle özneldir; benlik, gerçeği zamanla kavrıyor. Kişinin algıladığı ile gerçek arasında benzerlik ve eşteşlik varsa, benlik doğru algılamıştır. Algılar nesnel olarak seçiliyorsa güçlü; öznel olarak seçiliyorsa zayıftır. Benlik, **duyulan gereksinimlerle ilgili uyarıları algılama** eğilimindedir. Açsa, burnuna ekmek, köfte kokuları geliyor. Bir erkek, cinsel istek duyuyorsa, birçok kadın, ona güzel

görünüyor. **Aşırı seçici benlik** ise, kişiyi yanlış yorumlara, gerçek dışı inançlara, saplantılara itiyor. İnsanın özünün belirleyicisi **haz ilkesi**dir. O nedenle **benliğin görevi**, ilkelbenlik isteklerine kulak vermek, haz ilkesinin amaçlarını yerine getirmektir. Ancak, benlik, ilkelbenliğin enerjisini dizginleyerek, onun istek ve gereksinimlerini **gerçeklik ilkesi**ne uygun biçimde doyurmak zorunda kalıyor. Bu durumda ilkelbenliğin gerçeklik ilkesine ters düşen haz arama girişimlerini benlik bastırıyor ve önlediği bu istekleri, gerçeğe uygun olmak koşuluyla, doyurma görevini de yüklenmiş oluyor. Öyleyse gerçeklik ilkesi, haz ilkesine boyun eğmek zorundadır. Freud'un, yanlış bulunup eleştirilen görüşlerinden birisi de bu **hazcı yaklaşım**ıdır. **Güçlü benlik**, ilkelbenlik isteklerini doyururken, eyleminin içgüdüsel yönü görülmeyecek biçimde davranıyor. **Zayıf benlik** ise, gerçeklik ilkesine yeterince uyamıyor ve ilkelbenliğin kuklası oluyor. Bastırılmış olan içgüdüler, bu zayıflıktan yararlananarak ortaya çıkıyor. Tanımadığı kadının ırzına geçenler; karısını, kocasını yaralayanlar, öldürenler; erkeklik taslayan kabadayılar; biri yan baktı diye eteğinin, bluzunun orasını burasını çekiştirenler; karısını, kocasını en yakınlarından bile kıskananlar; dünyayı ellerine geçirseler bile açgözlülüğünü sürdürenler, benlikleri zayıf kalmış olan kişilerdir. Bunlar, ilkelbenlikle benlik arasında sürekli bir çatışma yaşıyorlar. Bebekte temel süreç, anında boşalım, anında doyumla **haz elde etmek** iken, benlik geliştikçe bunun yerini, **gerçeklik ilkesi** alıyor. Ruhsal yapı, beklemeyi, dolambaçlı yollarla doyumu başarmayı öğreniyor. Olgunlaşmamış ve ruhsal bozukluğu olan kişiler ise çocuklar gibi ilkelbenlik isteklerini, haz ilkesine göre doyurmaya yöneliyorlar. Örneğin, annesinden ayrılmamak amacıyla okula gitmek istemeyen çocuk, bir mide bulantısıdır, tutturuyor. Bununla hem gerçeklik ilkesinin hem de haz ilkesinin gereğini yerine getirmiş oluyor. Okul saati geçince mide bulantısı sona eriyor. Bunu görüp bahaneyi fark eden kararlı ve tutarlı anne, aynı oyun yeniden sahneye konulduğunda, bu kez, "Okulda geçer." deyip, çocuğu okul kapısının önüne bırakıyor. Annenin bu davranışı, çocuğun, gerçeklik ilkesini kavramasını sağlıyor ve çocuk, söz konusu davranışından vazgeçiyor. Bu tür hastalıklara sığınarak sorunu atlatmak isteyen çocuk kalmış yetişkinlere de rastlanılabiliyor. Kişinin ruhsal yapısında kendisine yer edinen benlik, gerçekliği simgeliyor. Düşsel, ilkel, kısır doyumların yerine düşünme gücünden yararlanarak bekliyor ya da dolambaçlı da olsa, **gerçeğe uygun doyum yolları**nı arıyor; daha az enerji tüketerek gerçeğe

uyum sağlıyor. Kimi toplumlarda aşılması gereken engeller çok olsa da çoğu toplumlarda gereksinimleri doyurmanın meşru bir yolunun bulunduğu görülüyor. Ya gelenek ve göreneklerle ya da yasalarla kişiye bu sağlanıyor. Beslenmek için yiyecek ve içeceklerden yararlanma; cinsel gereksinim için evlenme; öfke boşaltımı için türlü iş ve uğraş alanları, spor yapma ya da bunları izleme yolları açık tutuluyor. Bunlar, insanın özüne yönelik doyumları yerine getirmeye yönelik gerçeklik kapılarıdır. Benlik, ilkelbenlik isteklerini bilinçli ya da bilinçsiz, sürekli değerlendiriyor ve o anda gerçekleştirilmesi sakıncalı olmayanlara izin veriyor. Gerçeklik ilkesine aykırı düşenleri ise, bilinçdışına bastırıp yok biliyor. Bilinçaltının bilince yakın yerindeki istek ya da düşüncelerle ilgili ruhsal süreci ise daha kolay değerlendiriyor. "Dilimin ucuna geldi; ama sustum.", "Defol git, diyecektim; sen bilirsin, dedim." biçimindeki düşünceler, bunun örnekleridir. Bilinçdışından gelen **dürtülere karşı geliştirilen savunmaları bilmek** ise çok daha zor; kimi kez de olanaksızdır *Bkz.* **benliğin savunma mekanizmaları**. Benlik, kendi içinde, karşıt enerjileri barındırmıyor. Benliğin önemli görevlerinden biri, kendi bütünlük, tutarlılık, denge ve uyumunu yaratmaktır. Bu amaca erişen kişilik, olgunlaşıp süreklilik kazanmış demektir. Tüm savunmaların temel amacı, benliği korumaktır. Kişinin ne olduğunu, kendine biçtiği değeri, **gerçek benlik** belirliyor. Kişinin bir de gerçekleştirmeyi düşlediği benliği vardır. O da ülküsel **benlik** (ideal benlik) ya da benlik ülküsüdür. Örneğin, kişinin ileride iyi bildiği bir konuyu sonuna dek savunan, insanlarla iyi ilişkiler kuran, kimsenin karşısında kırılıp dökülmeyen, gereksiz yere utanç duymayan, insanlara eşit davranan, hoşlanmadıklarına bunu duyumsatan, herkesi olduğu gibi kabul eden bir insan olmayı dilediğini varsayalım. İşte bu diledikler, onun ülküsel benliğini oluşturuyor. Kişi, her amaca ulaştıkça, kendine yeni bir amaç belirliyor. Olanak buldukça bu amaçlar doğrultusunda **kendini gerçekleştirme**yi ve **benliğini güçlendirme**yi sürdürüyor. **Sağlıklı bir ülküsel benlik**, kişinin sevmesini, kızmasını, istemesini, başarmasını engellemeyen bir benlik düşüdür. Çok ve gereksiz yasaklar, insan benliğinin hedeflediği noktalara erişmesini zorlaştırıyor. Üstbenlik: Ruhsal yapının bu bölümü ise, bireyin özellikle anne baba aracılığı ile içselleştirdiği gelenek, görenek ve toplum yasalarınca oluşturulan bir **ilkel ruhsal yapı**dır. Bebek, toplumu ve kendi dışındaki gerçekleri henüz bilmediği için ilkelbenliğin yönetimindedir. Benlik geliştikçe üç dört yaşında üstbenlik, ondan koparak ayrıca

yapılanıyor ve benliğe yol gösteren; ona, önlem alması gereken durumları bildiren; onu gerçekleri izlemeye zorlayan bir yardımcı olarak görev yapmaya başlıyor. İlkelbenliğin içinden fışkıran benlik, nasıl, ilkelbenliği yönetiyorsa, benlikten koparak oluşan üstbenlik de zamanla **benliğin yargılayıcısı** oluyor. Benlik, hem ilkelbenliğin isteklerine karşı kendini savunmak hem de üstbenliğin gerçekdışı buyruklarından kendini korumak zorunda kalıyor. Üstbenlik oluşturan çocuk için artık, anne babanın gözdağı veren sözlerine, öğretmenin kendini izleyen gözlerine gerek yoktur. Gelişimde atılan en önemli adımlardan biri, anne babanın koyduğu engellerin, onlar yokken de çocuk üzerinde etkili olmaya başlamasıdır. Üstbenlik oluşumunun ilk dönemlerinde çocuğun ruhsal dünyasında, onu ilerideki tehlikelere (toplumsal yasaklara) karşı uyarmayı amaçlayan bir bekçi var olmaya başlamıştır. Gerçeklere aykırı davranırsa bu bekçi, çocuğa annesinin onayını kazanamayacağını; kendisinin cezalandırılabileceğini bildirecektir. Bu görevli, benlikten ayrılıp, **içteki anne ya da baba** olan üstbenliktir. Çocuğun ruhsal yapısına giren anne, bu kez onu orada uyarıyor, ona sevgisini yitirebileceğini anımsatıyor. Çocuk, giderek baba ve başka yetişkinlerin türlü engelleyici kurallarını da bu biçimde içselleştiriyor. İşte, bu dıştaki nesnelerin içe aktarılması, benlikte önemli değişiklikler yaratarak üstbenliğin oluşmasını sağlıyor. Çocuk, duyduğu acıları anne babasının yardımı olmadan gideremeyeceğini gördükçe, onların kendinden daha güçlü olduğunu seziyor. Böylece çocuğun, anne babası gibi sonsuz güce sahip olma isteği, onda ilk istek olarak ortaya çıkıyor. Çocukta üstbenliğin ilk tohumlarını oluşturan, çocuğun anne babasının koyduğu yasaklar değil, onların aktardığı davranışlar ve onlarla gerçekleştirilen özdeşimlerdir. Anne baba gibi olmanın yarattığı güç ve bu gücün verdiği haz, anne baba tarafından beğenilme, onların koyduğu kuralları, çocuğun içine aktarmasını kolaylaştırıyor. Çocuk, anne babasının güçlü davranışlarıyla özdeşleşmenin yanı sıra, onların koyduğu toplumsal yasa ve kurallarla da özdeşleşiyor. Böylece üstbenliğinin temelini atmış oluyor. Kendisinin, anne babasına göre çok küçük ve güçsüz olduğunu algılayan çocuk, onların verdiği ya da vereceği cezaları da abartıyor. Anne babasının her dediğini yapacağını; o anda yapamazsa ilerde yapacağını düşünüyor. “Yemezsen, hepsini tıkarım ağzına.” diyen annesinin bunu yaptığında boğulup öleceğini aklından geçiriyor. Çünkü anne babasının, söylediklerini kimi kez gerçekten yaptığına tanık olmuştur. Çocukluk

dönemlerinde üstbenlik tam olarak yapılanmamıştır. O nedenle çocuk, anne babanın istemediklerini onların yokluğunda yapmayı deniyor. “Bakayım, annem ne diyecek; annem mi güçlü, ben mi?” dercesine, çişini donuna yapıyor. Bu tür eylemlere dıştakilerin verdiği gözdağını, çocuğun ilkel durumdaki benliği, değerlendirmeye girişiyor. “Ya suçsa?.. Ya sevmezlerse?..” O nedenle susuyor, büzülüyor, saklanıyor. Dört, beş yaşlarında üretken döneme giren çocuğun benliği, kişiler arası ilişkileri yetişkin düzeyinde yürütebilecek yeterliğe ulaşıyor; üstbenlik de **Oedipal istekler**i bastırıyor. Artık, çocuğun içindeki anne baba, ilkelbenlik isteklerine karşı benliği uyarmak için hazır bekliyor. Bundan sonra ilkelbenlik, sürekli denetim altında bulunuyor. Zaman zaman çocuğun duyduğu “Söyleme; ayıptır; çeneni tut!”, “Ağzını şapırdatma!” biçimindeki içsel sesler, onun üstbenliğinin, benliğine uyarılarıdır. Benlik, buyrukları yerine getirdiğinde “Bugün toplantıda güzel konuştun; iyi hazırlanmışsın. İyi bir dinlenmeyi hak ettin.” biçiminde de ödüllendiriliyor. Ne ki bu iyi yürekli yargıç, zaman zaman sertleşip katılaşıyor ve benliği aşağılıyor. Onu budala, şımarık, beceriksiz, tiksindirici olarak görüyor. Bu tür aşağılamalar sonucu çocukta **eksiklik karmaşası** (inferiority feeling, aşağılık kompleksi) oluşuyor. İlkelbenliğin etkisinde kalıyor diye, üstbenliğin suçladığı ve hırpaladığı benlik, bu eziyetin yarattığı **kaygı**ya karşı kendini **savunma**ya geçiyor. İlkelbenliğin isteklerini bastırarak yok biliyor. Yeterince güçlü olmayan benlik, kimi zaman da üstbenliğin kınamalarını duymazlıktan geliyor. Gerçeğe aykırı bu davranışlarla ortaya, korkak kabadayılar, bilgisiz bilginler, acemi ustalar ve benzerleri ortaya çıkıyor. Bunlar, insanları boşu boşuna kırıp döküyor; onlara yaşamı zehir ediyorlar. Anne baba, okul, toplumun değerlerini, yasalarını, gelenek ve göreneklerini; kısacası kültürünü, evrensel değerleri çocuklara aktaran öncüler olarak, toplumun sürekliliğini sağlıyor. Bu değerler, üstbenlik aracılığı ile yeni kuşaklara aktarılmasaydı, toplumun sürekliliği olamazdı. Aynı toplum bireylerinin benzer üstbenliklerinin oluşu, bireylerin anlaşmalarını; toplumun da işlerliğini kolaylaştırıyor. İyi-kötü, doğru-yanlış, hak hukuk, özgürlük, bağımsızlık konularındaki ortak görüş, bu yolla oluşuyor. Bu konuda çağdaş nitelikli bir eğitimin ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. **Tutuculuk**, katı bir üstbenliğin yani baskıcı, buyurgan aile ve okulun eseridir. Katı bir üstbenlik oluşturanlar, hiçbir haksızlığa göz yummuyorlar. Yeniliklere karşı çıkıyorlar. Onlara göre yenilik, yasalara

aykırılık demektir. O nedenle yenilikçiler, cezaların en ağırına çarptırılmalıdırlar. Öyleyse olması gereken, toplumda esnek üstbenlikleri olan anlayışlı kişilerin sayısının artırılmasıdır. Benliğin gelişimini amaçlayan; benliği, gerçeklere ve ilkelbenliğe karşı uyaran esnek bir üstbenliğe sahip kişileri çoğaltmak, birey ve toplum açısından çok önemlidir. Değişime ve gelişime açık olan bu insanların çoğunlukta olduğu toplumun kural ve yasaları da acımasız olmayacak; esnek bir nitelik taşıyacaktır. Bu insanları ise, olan bitenin gerçek nedenlerini çocuğa yaşına uygun bir dille anlatabilen; ılımlı, sevecen, demokratik bir tutuma sahip anne baba ve öğretmenler yetiştiriyor. **Sağlıklı kişi**de ilkelbenlik, benlik ve üstbenlik, onun gereksinimlerini olumlu yollarla doyurmada çoğu kez bir anlaşmaya varıyor ve içgüdüler, uygun yollarla doyuruluyor. **Sağlıksız kişi**de ise, bu üç yapı arasındaki denge, uyum, yerini sıklıkla ortaya çıkan çatışmalara, çelişmelere ve iç savaşa bırakıyor. Üstbenliğin içerdiği bilinçli ya da bilinçlenebilecek kural ve yasalar ise **vicdan**ı oluşturuyor. Sağlıklı bir üstbenliğin varlığı, sağlıklı bir vicdan oluşumunun da habercisidir. *Bkz.* **Oedipus karmaşası; psikanaliz; ruhsal-cinsel gelişim kuramı; topografik kuram; yapısalcılık.**

yapısal model (structural model) **Psikanalize göre** ruhsal aygıtın yapısal özelliği. Freud'un topografik kuramından farklı olarak ortaya koyduğu yapısal kuram. *Bkz.* **yapısal kuram; topogratif kuram; yapısalcılık.**

yapısal psikoloji (structural psychology) Zihinsel yapı ve süreçleri öncelikle **içebakış** yoluyla ve **deney** yardımıyla temel öğelerine ayırarak incelemek gerektiğini savunan psikoloji akımı. *Bkz.* **psikoloji okulları.**

yapısal ruhbilim *Bkz.* **yapısal psikoloji.**

yapışıklık (cohesion) Bir grubu oluşturan bireyleri birbirine çeken, bağlayan grup içi ve grup dışı etkenler. *Bkz.* **yapışıklık ilkesi; yapışıklık yasası; yapışkanlık.**

yapışıklık ilkesi (adhesion principle) **K. Lewin**'in, bir olayın başka bir olayı canlandırmasının nedeninin, bunların yapışık ya da bitişik olaylar olduğunu dile getiren ilkesi.

yapışıklık yasası (law of cohesion) Eş zamanlı ya da kısa aralıklarla öğrenilenlerin birbiri ile bağlanıp kaynaşarak yeni ve daha üst düzeyde bir birlik oluşturduğunu anlatan yasa.

yapışkanlık (adhesivity) Bir düşünce, kişi ya da nesneden kopup kurtulamama eğilimi. Bu eğilimdeki kişi, ağır düşünüyor, bir işe, etkinliğe

kolayca girişemiyor. Uyum için yeni uyarıcılara çabucak ayak uyduramıyor. Saralıların bir özelliği de budur. Bu tutum, özellikle anne babalarınca terk edilmiş çocuklarda görülüyor. Bu çocuklar çok kez, yakınlarındaki yetişkinlere yaşışıyor ve onlardan bir türlü ayrılmak istemiyorlar.

yapıt (work / product) **1.** Sanatçının ürettiği yazın, sanat ürünü. **2.** Bir kişinin emek harcayarak ortaya koyduğu şey. *Bkz.* **yaratıcılık.**

yap-inan oyunu (pretend play) **Piaget** ve **Sara Smilansky**'nin tanımladığı bir çocuk oyunu evresi. Bu evreye çocuklar 15. aydan sonra **basit bebek besleme oyunları** ile başlıyor ve anne, baba, doktor gibi çok daha karmaşık roller üstlendikleri oyunlarla sürdürüyorlar.

yapma-bozma *Bkz.* **bozma.**

yaptırım (sanction) **Toplumsal normları, uygun davranış yapılarını, ilişki biçimlerini özendirmek ya da uygun olmayanları caydırmak amacıyla bir insana ya da gruba yönelik ödül ya da ceza uygulaması;** ***müeyyide.*** Yaptırım, terfi ettirme ya da hapse atma türünden maddesel olabileceği gibi, onaylamayan bir yüz ya da memnun bir gülümseyiş biçiminde davranışsal da olabiliyor

yaradılış 1. (nature) **Biyolojide**, bir canlının ya da kişinin kalıtımdan gelen yapısı, yapı özelliği; ***natura, tabiat.*** **2.** (temperament) **Mizaç. 3. Yaratma.**

yaralanma *Bkz.* **travma.**

yararcılık (utilitarianism) En büyük hazzı ya da mutluluğu sağlayan şeyin ahlaksal açıdan da doğru olduğunu savunan bir **ahlak kuramı**. Bu kurama göre, ekonomi ve politika da içinde olmak üzere, toplumsal yaşamın tümü, olabildiğince çok sayıda insana mutluluğu (en iyi koşulları sağlamayı) hedeflemelidir. **J. Bentham** ile **J. S. Mill**'in **aydınlanma dönemi**nde geliştirdiği bu yaklaşıma göre, bir eylemin doğruluğu, yalnızca bu eylemin sonuçlarının değerine bağlıdır. Bugün, **ussal bencillik** olarak yorumlanan bu kuram, çıkarcılığı, kısa vadeli değerleri, maddeciliği; özetle kapitalizmi haklı çıkarmayı amaçladığı gerekçesiyle eleştiriliyor. *Bkz.* **eylem yararcılığı.**

yaratıcı (creative) Var edici, ortaya çıkarıcı. Bir hammadde kullanmadan ya da bir şeyin aracılığına başvurmadan, mutlak anlamda yoktan var eden; ***mutlak yaratıcı.*** **Göreceli yaratıcı** ise var olan araç gereci kullanarak ya da birtakım araç gereçlerden yararlanarak yeni bir şey, bir yapıt ortaya

koyuyor. Mutlak yaratıcı, mutlak varlık; göreceli yaratıcı da insandır. Bilimsel, sanatsal ve teknik alanlar, yaratıcıların çabalarıyla gelişip zenginleşiyorlar. *Bkz.* **yaratıcılık.**

yaratıcı anlar *Bkz.* **MONTESSORİ, Maria.**

yaratıcı anlatım (creative expression) **Dil, plastik sanatlar, müzik** ya da **oyun** gibi algılamayı durultan ve anlatım dürtüsünü güçlendirip derinleştiren etkinliklerle **yaşam deneyimlerini, duygu ve düşüncelerini bağımsız olarak ve özgün biçimde ortaya koyma.**

yaratıcı benlik *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yaratıcı düşleme (creative fantasy) Sorunların çatışan, çelişen yanlarını uzlaştırarak bulunan yapıcı çözüm yolları.

yaratıcı düşünme (creative thinking) Üreten ve yeni durumları araştıran ya da eski sorunlara yeni çözüm yolları bulan, düşünene göre yeni olan düşüncelerle sona eren düşünme. *Bkz.* **imgeleme; yaratıcı eğitim; yaratıcı imgelem; yaratıcılık.**

yaratıcı eğitim (creative education) Bireyin yaratıcı gücünü ortaya koymasına, yaratıcı etkinlikler göstermesine ve sonuçta yaratıcılığını yapıtlarıyla kanıtlamasına olanak veren eğitim.

yaratıcı etkinlik (creative activity) Yeni ilgilerin belirmesine ya da düşünme ve öğrenmede yeni bağlantıların anlaşılıp kavranmasına yardım eden etkinlik.

yaratıcı güç *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

yaratıcı imgelem (creative imagination) Üstün nitelikli ürünler ortaya koymak için önb hazırlığı gerçekleştiren imgelem.

yaratıcılık (creativity) Çağrışımsal ve düşünselleştirici anlatım düzgünlüğü, uyumlu ve doğal esneklik, mantıklı değerlendirme yapabilme yeteneği gibi özelliklerle belirlenen özgün düşünce ve davranış ortaya koyma. *Bkz.* **aşkınlık gereksinimi; bilişsel öğrenme; Bloom’un bilişsel öğrenme sınıflaması; imgelem; imgeleme; insanın sekiz çağı ((7) Durağanlığa Karşı Üretkenliğin Gelişimi); yaratıcı anlatım; yaratıcı benlik; yaratıcı düşleme; yaratıcı düşünme; yaratıcı eğitim; yaratıcı etkinlik; yaratıcı güç; yaratıcı imgelem; yaratıcı öğrenme; yaratıcı yaşantı; yaratıcı zekâ; yaratılmış kültür.**

yaratıcı öğrenme *Bkz.* **bilişsel öğrenme.**

yaratıcı yaşantı (creative experience) Güzel sanat yapıtlarını gözden geçirme, inceleme ve değerinin bilincine varma yerine ilgili teknikleri kullanarak özgün yapıtlar yaratmanın kazandırdığı **güzel sanat yaşantısı.**

yaratıcı zekâ creative intelligence) Bilinenlerle bilinmeyenler arasında yeni, pratik ilişkiler kurma ve bilinenleri yeni durumlara uygulama yetisi. *Bkz.* **çözümsel zekâ; pratik zekâ; zekâ.**

yaratılmış kültür (evoked culture) **Bilişsel uyum** bağlamında, kültürel öğelerin, birer çevresel değişken olan ve **uyumun ana alanına ait özellikleri. Örneğin, anadil, yaratılmış kültürün bir parçasıdır; çünkü öğrenme**, **dil edinim mekanizması**nın ana alanının bir parçasıdır. *Bkz.* **evrensel metakültür.**

yardımcı alet (assistive device) Gelişimsel bozukluğu olan bir insanın işlevsel becerilerini artırmak, geliştirmek ya da bu becerilerinin sürmesini sağlamak amacıyla tasarlanan aletler, donanımlar ya da sistemler. İşitsel engelliler için **görsel uyarı sistemleri** ya da görme engelliler için **görmeyenler alfabesi**, bunları örneklendiriyor.

yardımcı belirtiler (accessory symptom) **Bleuler**'in sanrı, bellek bozuklukları, kuruntu gibi **şizofrenide** temel olmayan **ikincil belirtiler için kullandığı terim.**

yardımcı benlik (auxiliary ego) **1.** Benliği geliştirmek ya da gereksinimlerini karşılamasına yardım sağlamak için başka bir kişiyi örnek alma, onun düşünce, davranış ve ülkülerini benimseme. **2. Moreno'ya göre**, güç vermek ve yardımcı olmak için başkasının amaçları ile anlatım biçimlerini bile bile benimseyen kişi. Bu yolla psikodramada (bireycil oyunda) baş oyuncunun bakış açısından onun rolünü destekleyen ikinci bir oyuncu rolü oynama. Yardımcı benlik ya da benlik rolünü oynayan kişinin, destekleme rolünü oynadığı kişiyi çok iyi anlaması gerekiyor.

yardımcı ders kitabı (supplementarytextbook) Ders kitabı olarak onanmış ve duyurulmuş olmamakla birlikte belli bir dersin öğretiminde öğrencilerin yararlanabileceği düşünülen kitap.

yardımcı figür (helpful figure) Çocuğun, yardım ya da sempati için sığınabileceği kurgusal, **düşlemsel kişi**. *Bkz.* **düşsel arkadaş.**

yardımcı sağaltım *Bkz.* **yardımcı tedavi.**

yardımcı sinir (accessory nevre) **On birinci kafa siniri**. Bu sinirden kaynaklanan felç, kafanın yana dönmesini engelliyor ve omzun düşmesine neden oluyor.

yardımcı tedavi 1. (adjunct tharapy) **Temel tedavi**nin yanı sıra uygulanan **destekleyici tedavi.** Kişi, **psikoterapi**ye ek olarak örneğin, **psikodrama, sanat tedavisi, dans tedavisi, girişkenlik eğitimi** gibi destekleyici tedavilere de katılıyor. **2.** (adjuvant therapy) Temel tedavinin etkisini artıran bir tedavi. Ruh hastalıklarının tedavisinde psikoterapi tekniklerine ek olarak kullanılan **ilaç, toplumsal etkinlikler, spor, hipnoz** gibi **ikincil tedavi teknikleri.**

yardımcı teknoloji (assistive technology) Teknolojinin, mühendisliğin ya da bilimsel ilkelerin, engelli insanların **işlevsel beceriler**ini artırmaya, geliştirmeye ve sürdürmeye yönelik aletlerin ya da sistemlerin **üretim**i için kullanımı.

yardım davranışı (helping behavior) Tipik olarak kişisel bir risk taşımayan ve küçük ricaları yerine getirmeyi içeren toplumsal davranış. *Bkz.* **Özgecilik; seyirci etkisi**.

yardım ilişkisi (helpingrelationship) **C. Rogers'a göre**, taraflardan en az birinin, öbür tarafın gelişimine, olgunlaşmasına, yaşamla daha iyi başa çıkmasına yardım etme niyetini taşıdığı bir ilişki.

yardım kuruntusu (delusion of assistance) Bir kişinin ya da bir kurum, güç, varlık ve benzerlerinin ona yardım etmeye çalıştığı inancını belirten kuruntu. R**eferans kuruntusu** olarak dile getirilen yaşantılara bir açıklama olarak gelişebilen bu kuruntu, başkalarının ona yardım ettiğine ya da meleklerin, tanrısal güçlerin, yazgının, yaşamdaki her şeyi onun iyiliğine olacak biçimde denetlediğine inanma olarak ortaya çıkabiliyor.

yardımlı intihar (assisted suicide) Hekim ya da bir başkasının, kişinin kendi yaşamına son vermesine yardımcı olduğu bir intihar biçimi.

yardımsever otokrat (benevolent autocrat) Gerektiğinde yüksek iş ya da düşük ilişki temelinde davranış gösteren; dolayısıyla daha etkili olan bir yönetici. Bu yönetici, çevresindekilerce, ne istediğini ve insanlarda içerleme yaratmadan istediğini nasıl alacağını bilen birisi olarak değerlendiriliyor.

yargı (judgment) Var olan verilere, kişisel deneylere, değer yargılarına, yeğlemelere ve içgözlemlere dayanarak bir kanı oluşturma, karar verme

yetisi ya da süreci; bu yolla oluşturulan kanı ya da karar. *Bkz.* **yargılama; yargılayıcı eleştiri; yargısal kestirimler.**

yargılama (To judge) **1.** Bir karara varmak için davacı ile davalının yargıç tarafından dinlenmesi. **2.** Bir şey için, o şeyin şöyle ya da böyle olduğu yolunda görüş öne sürme, yargı verme, yargısını söyleme.

yargılayıcı eleştiri *Bkz.* **hümanist öğretmenlik (eşduyum).**

yargısal kestirimler (judgemental heuristic) İnsanın hızlı ve etkili yargılara varabilmesini olanaklı kılan **zihinsel kestirimler.**

yarı dairesel kanallar (semicircular canals) **İçkulak**ta bulunan ve baş hareketlerine bağlı olarak bu hareketlerin hızı ve yönü konusunda beyne bilgi gönderen sinir hücrelerini uyaran, **içi sıvı dolu tüpler**.

yarık (fissure) Anatomide, beynin yüzeyindeki derin ya da yüzeysel çukurlardan her biri. Bunların çok derin olmayanlarına **çatlak** ya da **oluk** (sulcus) deniyor.

yarı savsaklama (hemi-neglect) İçinde bulunulan yerin bir yanına dikkat etmeme. *Bkz.* **savsaklama sendromu.**

yarışma *Bkz.* **büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; tam öğrenme.**

yas (bereavement) Sevilen birisinin yitirilmesi nedeniyle duyulan üzüntü ve buna bağlı uykusuzluk, iştahsızlık, kilo yitimi gibi belirtiler ve bu yitime uyum sağlama süreci. En yoğun üzüntüye yo açan olayın yarattığı üzüntüden bile bir süre sonra kurtularak yaşama yeniden tutunma bekleniyor. Bunu başaramayablara ruhsal yardım ve destek sağlanarak onların yastan çıkması sağlanmalıdır. *Bkz.* **yas tutma.**

yasak aşk *Bkz.* **yakın akraba ile sevişme yasağı.**

yasak yargısı (judgment of condemnation) **Psikanalize göre**, bir isteğinin bilincinde olmasına karşın ahlaksal kuralın ya da başka koşulların elverişsizliği nedeniyle bu isteği gerçekleştirmeyi kendine yasaklama.

yasasızlık *Bkz.* **anomi.**

yas çalışması (mourning work) **Freud**'un, kişinin bir yandan ölen kişiye ilişkin anıları anımsarken, öte yandan da kendini onun kimliğinden koparmaya çalıştığı evreyi anlatmak için kullandığı terim. Bu evre, kişinin ölenle özdeşleştiği **içe yansıtma evresi**nden sonra ortaya çıkıyor.

yastan çıkma *Bkz.* **yas.**

yas tutma (mourning) Sevilen kişinin yitirilmesinden sonra ortaya çıkan mutsuzluk, umutsuzluk duyguları, dış dünyaya ilginin yitirilmesi, etkinliklerin ve inisiyatifin azalması. Bu tepkiler, **depresyon**daki tepkilere benziyor; ancak, onlardaki kadar inatçılık göstermiyor ve hastalık olarak değerlendirilmiyor. *Bkz.* **yas.**

yaşam (life) **1.** Canlılarda doğumdan ölüme dek etkinliği sağlayan **olgular bütünü**. **2.** Doğumdan ölüme dek geçen süre. **3.** Canlıların ana özelliği, canlı olma durumu; *canlılık.* **4.** İnsanın ruhsal ve tarihsel eylemlerinin tümü. **5. İçinde yaşanılan koşulların tümü, yaşam biçimi**. **6.** Kişisel durum ve **meslek**.

yaşama ereği (life goal) **Adler'e göre**, kişinin gerçek ya da nedensiz aşağılık duygusunu ödünlemeye yarayan ve kişinin de bilinçsiz olduğu her davranışında **üstünlük elde etme uğraşısı.** *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yaşama isteği (will to live) **A. Schopenhauer'e göre,** benliğin temelini oluşturan "kör ve karşı durulmaz" isteklerin tümü. Yaşama isteği, bireyin var olmasının ve türün sürüp gitmesinin kökenidir.

yaşam alanı (life space) **K. Lewin'in kişilik kuramına göre**, bir kişinin belli bir zamandaki olası seçeneklerinin tümü ile bu seçenekleri içeren çevre. Yaşam alanı, kişinin belli bir zamandaki eşsiz gerçekliğini tanımlayan **çevresel, biyolojik, toplumsal ve ruhsal etkenler**i içeriyor. Lewin'in bu modeli, bireyi belli bir hedefe yönlendiren ya da algılanan bir tehlikeden uzaklaştıran olumlu ve olumsuz **değerlikler, vektörler, yönler, güçler** ve benzeri kavramları içinde değerlendirdiği **topografik model**e dayalı matematiksel bir davranış biçimidir. *Bkz.* **alan kuramı; çevre.**

yaşam alanı yapısı (structure of life spoce) **Sınırlar, engeller, buyruklar, yasaklar** gibi yaşam alanını oluşturan öğeler arasındaki ilişki.

yaşama sevinci (joy of living) Belirli bir amaca yönelmeden yaşamaya karşı gösterilen coşkusal tutum.

yaşam beklentisi (life expectanci) **Popülasyon**un ortalama ömrüne bağlı olarak bir insanın istatistiksel olarak kestirilen **yaşam süresi**. Bu süreyi kişinin doğduğu bölge, toplumsal-ekonomik durumu, tıpsal gelişmeler gibi etkenler, önemli ölçüde etkiliyor.

yaşam belirtileri (vital signs) Soluk alıp verme, kalp atışları, vücut ısısı, kan basıncı gibi kişinin canlı olduğunu gösteren **ölçülebilir, gözlemlenebilir belirtiler.**

yaşam biçemi (style of life) **1. Toplumbilimde,** bir kişinin ya da bir grubun alışkanlık nedeniyle özellikle meslek yaşamı dışındaki etkinliklerinin tümü; ***hayat üslubu,*** *yaşam stili.* Dinlenme, çocuk yetiştirme yolları, boş zaman uğraşları, kültürel ilgi alanları gibi, bilerek ya da bilincinde olmadan yaşama yön veren amaçlar. **2. A. Adler'in bireysel psikolojisine göre,** herkesin davranışını etkilediği varsayılan bir biçem; ***yaşam üslûbu*****.** Bu biçem, bireyin çocukluğunda kazandığı ve sonraki yaşamında **eksiklikler**ini gidererek **üstünlük sağlamada kullandığı bir yöntem ya da teknik**tir. Bu yöntem ya da teknik, kişinin kendi çevresi, gereksinimleri ve özlemleri ile başa çıkmada izlediği kendine özgü yol; yaşamı boyunca güdülerinin, amaçlarının ve yaptığı davranışların tümünü içeren bir kavramdır.

yaşam biçimleri (life forms) **Ed. Spranger'**in tanımladığı 6 kişisel ya da ülküsel yapı tipi. Bu yaşam biçimleri **kuramsal, ekonomik, toplumsal, siyasal, estetik** ve **dinsel tipler**le birtakım **ikincil tipler**den oluşuyor. *Bkz.* **tipoloji.**

yaşambilim *Bkz.* **biyoloji**

yaşambilimsel gerekircilik *Bkz.* **biyolojik belirlenimcilik.**

yaşam boyu eğitim (permanent education) İnsanın okulda edindiklerini geliştirmeye ve mesleğinin gerektirdiği üst düzeydeki bilimsel ve teknik bilgilerle yenilikleri özümlemeyi sağlayan eğitim; ***sürekli eğitim.*** *Bkz.* **halk eğitimi; yetişkin eğitimi; yetişkin psikolojisi.**

yaşam boyu gelişim *Bkz.* **genel psikoloji; yetişkin psikolojisi.**

yaşam döngüsü (lifecycle) Kişinin doğumdan ölüme dek geçen süre içinde yaşadığı **bebeklik, çocukluk, ergenlik, erişkinlik** gibi normal biyolojik ve kültürel evreler.

yaşam enerjisi *Bkz.* **analitik psikoloji; libido; yaşam içgüdüsü.**

yaşam fırsatları (life chances) **Max Weber'e göre**, kişinin eğitim, evlilik, saygınlık, mesleksel başarı gibi alanlarda belli bir yere gelme, belli kaynakları kullanabilme olasılığı. Bu fırsatlar, kişinin ait olduğu **sınıf, ırk, anne babasının toplumsal-ekonomik statüsü, cinsellik** gibi etkenlerle yakından ilişkilidir.

yaşam hedefi (life goal) **Adler**'in, kişinin yaşamda nelere ulaşabileceği ve gerçek ya da düşsel **temel eksiklikler**ini (aşağılık duygusunu) nasıl

yenebileceği konusundaki düşüncelerine dayalı olarak hedeflediği **gizli arayışları.** *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yaşamın amacı *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yaşam içgüdüsü (life instinct) **Freud'a göre**, ilkel benliğe bağlı iki temel içgüdüden biri; ***libido (Eros),*** içgüdü ise **ölüm içgüdüsü**dür (Tanatos'tur). *Bkz.* **hoşlanım-acı ilkesi; içgüdü kuramı.**

yaşam kalitesi (quality of life) Yaşamını sürdürebilmek için yeterli maddi olanaklara sahip olmanın yanı sıra sağlık, güvenlik, eğitim gibi kamu hizmetlerine kolaylıkla ulaşma, boş zaman kullanımı, eğlenceye zaman ve kaynak ayırabilme, saygı görme, saygın olma gibi gereksinimlerin karşılanmasına göre ortaya çıkan yaşam niteliği.

yaşam korkusu (life fear) **Otto Rank'a göre**, doğum sırasında yaşanan ve güvenli anne karnına geri dönmeye, bağımlı bir yaşam sürdürmeye yönelik kalıcı bir dürtü yaratan derin korku. *Bkz.* **RANK, Otto.**

yaşam olayları (lifeevents) Kişinin yaşamında yer alan doğum, iş değişikliği, evlenme, boşanma gibi ruhsal açıdan önemli olaylar.

yaşam öyküsü yöntemi (biographical method) **1.** Çocuğun gelişimini inceleme yöntemi. Gelişimi koşut olarak oluşan davranışlari düzenli olarak saptanıyor. **2. Öğretimde tarihsel konular, ilgi odağı olarak tarihteki önemli kişilerden yararlanıp inceleme ve düzene sokma yöntemi.**

yaşam planı (life plan) **Adler'e göre**, kişinin **üstünlük kazanma** (yaşam hedefine ulaşma) çabasında kendisine kılavuz edindiği **temel yaşam biçimi**; kendinde bulunduğunu sandığı üstünlük inancının, gerçekler karşısında sarsılıp yıkılmaması için aldığı bütün **savunma önlemleri**. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yaşam psikolojisi *Bkz.* **yazı psikolojisi.**

yaşamsal-ruhsal-toplumsal model (biopsychosocial model) Sağlığın nasıl korunacağını ve hastalıkların nasıl ortaya çıktığını açıklamak amacıyla bedensel, ruhsal ve toplumsal etkenleri birlikte inceleyen bir sağlık modeli; ***biyopsikososyal model.***

yaşam savaşımı (struggle for life) Canlıların yaşamaları ve üremeleri için gösterdikleri çaba; ***yaşam kavgası, yaşam savaşı.*** Bu savaşımda doğadan geçim ve barınak sağlamak, öbür türlerin ya üstesinden gelmek ya da onlardan yararlanmak, aynı türün üyeleriyle geçim, barınak ve üreme

konularında yarışmak yer alıyor. İnsan kavgalarının büyük bir bölümü, var olmaktan çok, daha iyi yaşama, ekonomik güvenlik, iktidar ve saygınlık için veriliyor. İnsanın yaşam savaşımı, “ilk insanın doğa ve öbür türlerle boğuşma ve savaşmaları ile değişik doğum hızından ileri gelen bilinçdışı yarışmalar” olarak nitelendiriliyor.

yaşam senaryosu (life script) **Erik Berne’ye göre**, kişinin yaşamı boyunca rolünü ve bireyler arası oyunlarını oynarken kullandığı senaryo. Yaşam senaryosunun, büyük ölçüde eski yaşantılardan türetilen düşlemlere dayanan **bilinçsiz bir plan** olduğu varsayılıyor. *Bkz.* **senaryo çözümlemesi.**

yaşam standardı (life standart) Bireylerin, içinde yaşadıkları toplumda tüketilen mal ve hizmetlerden yararlanabilme, bireysel ve toplumsal gereksinimlerinin karşılanabilme düzeyi.

yaşam yalanı (life lie) **1. Adler’e göre**, kimi nevrotiklerin **yaşam planları**nın, kendi denetimleri dışında başka insanlar ya da koşullarca mutlaka başarısızlığa uğratılacağı yolundaki inancı. Bu inancı Adler, **kişisel sorumluluk duygusu**ndan kaçınma yolu olarak yorumluyor. **2.** Kişinin yaşamını temellendirdiği **sahte inanç.**

yaşantı (experience) Kişinin doğrudan katıldığı, algıladığı, etkilendiği, gözlemlediği olay; bilincin o anki içeriği; bu olaydan edindiği bilgi, beceri ya da uygulama yetisi. Farklı yaklaşımlar, terime farklı anlamlar yüklemiştir. Örneğin, **davranışçılar**, her türlü bilginin yaşantıdan; yaşantının da sonuçta görsel-işitsel algılardan kaynaklandığını savunmuş; dolayısıyla yalnızca dış gerçekliği, **dışarıda yaşananı yaşantı olarak değerlendirmişlerdir. Diğerleri ise, sezgi, öznel algı**lar**, düşlem, duygu** gibi düşünsel ve duygusal süreçleri işe katarak **biliş sistemi**nin çıkarsama ya da genelleştirme yoluyla bilgi kazanımına aracılık ettiğini savunmuşlardır. Bir örnekle karşılaştırmak gerekirse; şizofren kişinin doğaüstü güçlerle iletişim kurması, ilk gruptakiler için bir yaşantı değildir; ikinci gruptakiler içinse gerçek bir yaşantıdır.

yaşantıların örgütlenmesi *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

yaşantısal öğrenme (experiential learning) Kişinin kendi yaşantılarına dayanarak bilgi ve beceri kazanması. **Anlamlı yaşantılar**, bu yaşantıların içeriği ve sonuçları konusundaki **ussal düşünme** aracılığı ile **gerçek yaşam**da ediniliyor.

yaşantısal zekâ (experiential intelligence) **Sternberg'e göre**, yeni durumlarla etkili bir biçimde başa çıkabilme ve daha önce rastlanan sorunları kendiliğinden çözebilme yetisi.

yaşa uygun davranış (age-appropriate behavior) Belli bir yaşta normal kabul edilen davranış.

yaşa uygun olgunluk age-appropriate maturity) Kişinin bulunduğu yaş düzeyinde normal kabul edilen ruhsal olgunluk ya da içinde bulunduğu **gelişim çağına uygun biyolojik, bilişsel ve toplumsal sorunları çözebilme yetisi.**

yaş ayrımcılığı *Bkz.* **yaşçılık**.

yaş bütünleştirmeli (age integrated) Öğrenme, çalışma gibi temel rollerin her yaştan yetişkinlere açık olması ve yaşam süresine yayılabilmesi; yaş farklandırmalı.

yaşçılık (ageism) Yaşları nedeniyle insanlara yönelik önyargı, ayrımcılık ve düşmanlıkla tanımlanan bir davranış, inanç ve algılar bütünü; ***yaş ayrımcılığı.*** Yaşçılık, her yaş grubuna, dahası gençlere yönelik bile olabiliyor. Özellikle yaşlıları yetersiz, kendine bakma becerisinden yoksun, zayıf görme; buna bağlı olarak, topluma olumlu katkı yapma gizilgüçlerini ya da kendi sorunlarını çözme becerilerini görmeme eğilimi. Bu önyargılı tutum, özellikle istihdam konularında orta yaşlı insanlara karşı da gösteriliyor. **Yaş önyargısı**, her yaştan insanın çarpık, **tekdüze** bir bakış açısından değerlendirme yapmasına yol açıyor.

yaş dönümü (mernopos, andropos) Kadınlar için aybaşı kesilimi ve üretkenliğin son bulması; erkekler için de cinsel yaşamın bitmesi. Erkekler için gerçekte kadınlardaki gibi üretkenliğin sona ermesi anlamında bir yaş dönümü söz konusu değildir. Psikanalizci **Wilhelm Stekel**'in dediği gibi erkek cinsel organının sertleşme gücü, doğumdan başlayıp ölüme dek sürüyor. Ancak birçok erkekte yaşlılıkla birlikte cinsel etkinlik, göreceli olarak azalma gösteriyor. *Bkz.* **aybaşı kesilimi.**

yaş farklandırmalı (age-differentiated) **Öğrenim, çalışma** gibi temel rollerin yaşa dayalı olması. Yaş farklandırmalılık, endüstri toplumlarında tipik bir durumdur. *Bkz.* **yaş bütünleştirmeli.**

yaş grubu (age set) Yaklaşık aynı yaşta olan ve çeşitli yaş sınıflarını birlikte geçiren bireyler grubu; ***yaş kümesi.***

yaş katmanlaşması (age stratification) Yaş grupları arasındaki eşitsizlikler, farklılaşmalar, kopma ve çatışmalar.

yaşla ilişkili bellek zayıflığı (age associated memory impairment) Bellekte, yaşla birlikte beliren unutkanlık gibi hafif zayıflamalar.

yaşla ilişkili bilişsel zayıflama (age related cognitive decline) Yaşlanmanın sonucu olarak, bellek ve akıl yürütme de içinde olmak üzere, bilişsel işleyişte görülen zayıflama.

yaşlanma (aging) Bedensel yapıda, bilişsel işleyişte, duygusal ve toplumsal tepkilerde giderek artan bir kötüleşme ve sonunda ölüme neden olan **kesintisiz normal gelişim süreci.** Yaşlanmaya ilişkin çeşitli kuram ve yaklaşımlar vardır. *Bkz.* **birincil yaşlanma; programlı yaşlanma kuramı; yerinde yaşlanma.**

yaşlanma çöküntüsü (involuntional melancholia) Genellikle aybaşı kesim döneminde başlayan ve **çökkünlük, uykusuzluk, kaygı, suçluluk duygusu**, **bunalım** ve **sabuklama**lar gibi belirtiler gösteren ruh hastalığı.

yaşlıların tedavisi (geriatrics) Hekimliğin bir bölümü olan yaşlı tedavisi bilim ve uygulaması; ***yaşlılık hekimliği.***

yaşlılık *Bkz.* **birincil yaşlanma.**

yaşlılık bilimi (gerontology) Yaşlılık döneminin (ihtiyarlığın) tutum ve davranışlarını inceleyen bilim; ***gerontoloji.***

yaşlılık bunaması (senile dementia) Sinir hücrelerinin şu ya da bu nedenle ölmesiyle beyinde başlayan genel körelme ile ilişkili süreğen ilerlemeli bir bunama. **Kısa süreli bellek işlevleri**nin zayıflaması, **düşünme** ve **hareket**lerde yavaşlama, **zihin karışıklığı, iletişim bozukluğu**, **depresyon** gibi belirtilerle ortaya çıkan ve 65 yaş üzerindeki kişilerde görülen bir hastalık. Yaşlılık bunaması, **Alzheimer** hastalığına bağlı olarak da ortaya çıkabiliyor.

yaşlılık öncesi bunamalar *Bkz.* **organsal beyin bozuklukları.**

yaşlılık plakı (senile plaque) Beyin dokusundaki yaşlanmaya bağlı bozulmalar sonucu oluşan plaklar. **Alzheimer hastalığı**nın tipik belirtileri, bu plaklarla ilişkilidir.

yaşlılık psikolojisi (psychology of aging) Yaşlılığın bilimsel incelenmesi; ***yaşlılık ruhbilimi, yaşlılık bilimi.*** Bu bilim dalı, çalışmalarında **antropoloji, psikoloji, sosyoloji** ve **tıp**tan yararalanıyor.

yaşlılık psikozu (senile psychosis) Yaşlanma nedeniyle beyin dokularının çöküntüsü sonucu yakın geçmişi unutma belirtileri ile ortaya çıkan ve iyileştirilemeyen psikoz. *Bkz.* **organsal psikozlar.**

yaşlılık ruhbilimi *Bkz.* **yaşlılık psikolojisi.**

yaşlılık sosyolojisi *Bkz.* **yaşlılık toplumbilimi.**

yaşlılık toplumbilimi (sociology of aging) Emekli olan ya da yaşlananların toplumsal sorunlarını inceleyen toplumbilim dalı; ***yaşlılık sosyolojisi.***

yaş normu (age norm) Test puanlarına dayalı istatistiklerle belirlenen durumuyla, belirli yaşlarda erişilmesi beklenen **ortalama başarı düzeyi** ve **öbür gelişim yönleri**yle ilgili **kronolojik yaş.** Yaş normları, çok sayıda bireye uygulanan **standart testler**den elde edilen sonuçlara dayanıyor.

yaş önyargısı *Bkz.* **yaşçılık**

yaş puanı (age score) Kişinin **yaş normu** ya da **yaş ortalaması** terimleriyle anlatılan bir test puanı.

yatağa işeme (enuresis) İnsanın, elinde olmadan sidik torbasının boşalması; ***altını ıslatma; yatağı ıslatma, altına işeme.*** Bunlardan gündüz olana **diumal**; gece olana da **noctuma**l sıfatı ekleniyor. Çocuk, **2. yaş** sonunda dışkısını; 3. yaş sonunda da çişini tutabiliyor. **4.-5. yaş**a dek, çocuğun ara sıra altına kaçırdığı görülebiliyor. İlköğretimin birinci kademesindeki öğrencilerin **yüzde 10-15** kadarı, uykuda yatağını ıslatıyor. Çocuğun yatağını ıslatmayı sürdürmesinin nedeni, çoğunlukla **yetersiz, düzensiz tuvalet eğitimi**dir. Bunda, **ailedeki yatkınlık** da etkilidir. **Sara** gibi bedensel nedenler yüzünden de çocuk, altını ıslatabiliyor. Altını ıslatmanın bir başka önemli nedeni, **uyku derinliği**dir. Yatağı ıslatma olaylarının büyük çoğunluğu, **ruhsal nedenler**den kaynaklanıyor. Ruhsal nedenler, yapısal yatkınlığı olup uykusu derin olanlarda daha etkili oluyor. **Ruhsal nedenlerin başlıcaları**nı çocuk-anne gerginliği, kardeş kıskançlığı, kalabalıkta annesini yitirme, çocuğun yaşından küçük kalma isteği oluşturuyor. Yalnızca yatağı ıslatma, bir ruhsal uyumsuzluk sayılmıyor; sona erdirilebilen bir sorun olarak görülüyor. Altını ıslatmanın uzayıp gitmesini önleyen en etkili çare, çocuğa **sert davranmamak,** onu **utandırmamak**tır. Çocuğa karşı **doğal davranmak, anlayışlı ve sabırlı olmak** gerekiyor. Ancak, **uyku bozukluğu, tik, dışkı kaçırma** ile birlikte görülen altını ıslatma, önem taşıyor. Bu tür nevrotik belirtilerin ortaya çıkması durumunda en doğru davranış, zaman geçirmeden hekime

başvurmaktır. *Bkz.* **altını kirletme; çocuk ve ergende görülen uyumsuzluklar.**

yatağı ıslatma *Bkz.* **yatağa işeme.**

yatay büyüme (horizontal growth) 1. Omuz ve kalça genişliğinde görülen yaşa bağlı değişimler. Bu değişim, uzunlamasına artışın karşıtıdır. Yatay büyüme terimi daha çok **faktör analizi** araştırmalarında kullanılıyor.

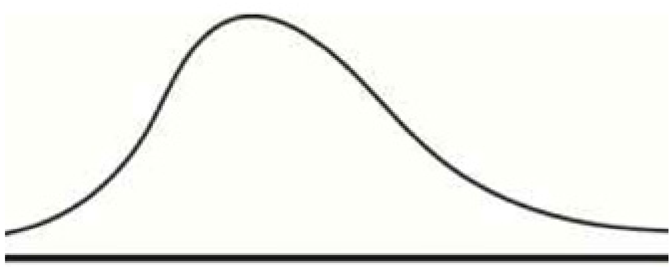
yatay dekalaj (horizontal décalage) **Piaget'ye göre**, çocuğun farklı korunumları farklı yaşlarda öğrenmesi nedeniyle, bir korunum türüne ilişkin öğrendiklerini başka bir korunum türüne aktarma yetisinden yoksun olması.

yatay eksen *Bkz.* **tek biçimli dağılım.**

yatay grup (horizontal group) Benzer toplumsal, kültürel, ekonomik, sınıfsal ve benzeri özelliklere sahip olan kişilerin oluşturduğu grup.

yatay hareketlilik (horizontal mobility) Aynı toplumsal ya da mesleksel grup içinde hareketlilik. İş değiştirme, bunu örneklendiriyor.

yatıklık (skewness) İstatistikte frekans dağılımında puanların yatay eksenin sol (olumsuz) ya da sağ (olumlu) tarafında yoğunlaşmasıyla tanımlanan bir durum. Görülen şekil, olumsuz yatıklık gösteren bir dağılım eğrisidir. *Bkz*. **normal dağılım.**

Olumsuz Yatıklık Gösteren Bir Dağılım Eğrisi

yatırım *Bkz.* **yük**.

yatırım modeli (investment model) İnsanların bir ilişkiye katılımlarının ödül, maliyet ve karşılaştırma düzeyinin, ilişkiye, ilişkiden alınan doyuma, seçenekleri karşılaştırma düzeyine; ilişkinin bitmesi durumunda yitirilecek yatırımın büyüklüğüne bağlı olduğunu savunan kuram.

yatıştırıcılar *Bkz.* **uyku ilaçları ve yatıştırıcılar.**

yatkınlaştırıcı işlem (disposing operation) Bir başka olayın davranışı belirleme derecesini belirleyen işlem. Örneğin, yiyecekten yoksun bırakma, yiyeceğin bir pekiştirici olarak iş görme derecesini belirlediği ölçüde, yatkınlaştırıcı bir işlemdir. Doygunluk, daha önceden edinilen koşullamalar ve benzerleri, öbür yakınlaştırıcı işlemlerdendir.

yatkınlığa yükleme (dispositional attribution) Davranışın nedenlerini bireyin kişisel özelliklerine; örneğin, becerilerine ve öbür kişilik özelliklerine dayandıran açıklamalar.

yatkınlık (disposition) Belli koşullarda belli bir biçimde davranma eğilimi; kişisel özellikler.

yatkınlık yaratan neden (predisposing cause) Belli bir olay, durum, hastalık ve benzerlerinin tetikleyici nedeni olmasa bile, ortaya çıkma olasılığını artıran neden.

YAVIS (YAVIS) İngilizce "genç, çekici, konuşkan, zeki, başarılı" sözcüklerinin baş harflerinin birleştirilmesiyle oluşan ve psikanalizi biraz alaylı, biraz aşağılayıcı bir yaklaşımla eleştiren (psikanalizin en etkili ve başarılı sonuç aldığı hastaların, bu özellikleri taşıyan kişiler olduğu inancını dile getiren) terim.

yaygın eğitim (informal education) Örgün ve okul dışı eğitimden ayrı, herkesin, her yerde zaman zaman ya da sürekli olarak gerçek yaşam içinde edinmiş olduğu bilgi, beceri ve tutumlar; özetle gerçekleştirdiği öğrenmeler. İnsanın kişisel ilgi ve gereksinimleri doğrultusunda gezdiklerinin, gördüklerinin, okuduklarının, edindiği yaşantıların ürünü olan eğitim. Bu nitelikleri ile örgün eğitimin karşıtı durumundaki yaygın eğitimde belli bir kural ya da örgüt, öğretmen ve öğrenci etkeni, yazılma, sınav verme gibi işlemler bulunmuyor. Çok kez bilincinde olmadan her zaman, her yerde hemen herkes, bu eğitimden etkileniyor. Yaygın eğitim son zamanlarda örgün eğitime bir tepki olarak doğan okulsuz eğitim görüşünce de benimsenmiştir. *Bkz.* **FREIRE, Paulo; ILLICH, Ivan.**

yaygın gelişim bozukluğu (pervasive development disorder) Genellikle nedeni bilinmeyen nörolojik bozukluklardan oluşan **büyük bir gelişimsel bozukluklar grubu;** ***sembiyotik psikoz.*** Dikkat, algı, dili kullanma ve anlama yetisi, toplumsal beceriler, geçerlik testi, hareket yeteneği gibi ruhsal işlevlerin çoğunda ağır kötüleşmeler ve çarpıtmalar içeren ve çocukluğun erken dönemlerinde ortaya çıkan bu bozukluklar arasında **otizm**, ilk sırayı alıyor. Bu tür ruhsal bozukluk gösterenler, ayrıca

uyarıcılara sıklıkla olağandışı yollarla tepki veriyor; sürüp giden **tekdüze etkinlikler**e kendini kaptırıyor ve çevresinde ya da günlük rutin işlerindeki değişikliğe direniyor. *Bkz*. **Asperger sendromu; Rett sendromu.**

yaygınlık (prevalence) Belli bir toplumda, belli bir zamanda, belli bir hastalıktan etkilenen insanların tümü. Örneğin, bir ruh hastalığının bir yıl içindeki yaygınlığı, hastalığın ne zaman ortaya çıktığına bakılmaksızın, bu hastalığın ölçütlerine uyan kişilerin sayısı kadardır. Yaygınlık, bu anlamda yalnızca yeni olayların sayısını ölçü alan **sıklık**tan farklı bir kavramdır.

yayılma hızı (spread of depression) Doğrudan beyin kabuğu yüzeyine uygulanan bir uyarıcının, **depolarizasyon** yaratması ve bu depolarizasyon dalgasını yüzeyin tamamına yayarak öbür uyarıcılara yönelik beyin kabuğu tepkilerini ketlemesi.

yazar (writer, author) **1.** Bilim, sanat ve yazın alanlarında kitap yazan kimse. **2.** Yazınla uğraşan, yazınsal yapıtlar veren, kitaplkarıyla, yazdıklarıyla tanınan kişi; ***yazıncı***. **3.** Gazete ve dergilerde yazılar yazan, uğraşı yazmak olan kişi. **4.** (author) Son çağcıl (postmodern) söylemde **fizik, doğa ya da toplumbilimle uğraşanlar**. Bu adlandırma, her türlü bilimin bir metin olduğu; bunun da doğal ve toplumsal dinamiklerin inanılmaz ölçüde karmaşık olan dokusundan üretilebilecek birçok öyküden yalnızca birisi olduğu düşüncesinden kaynaklanıyor.

yazar krampı (writer’s cramp) El, kimi de kol kaslarında yalnızca yazı yazarken gözlemlenen bir **güçsüzlük durumu** ve **spazm**. Söz konusu kramp, genellikle bir **dönüşüm** ya da **histerik belirti** olarak kabul ediliyor. Çünkü kişi, aynı eliyle başka işleri kolaylıkla yapabiliyor. Örneğin yazma güçlüğü yaşadığı eliyle, o anda çakmağı yakabiliyor.

yazgıcılık (fatalism) İnsanın yazgısının ve davranışlarının Tanrı ya da onun yerine geçen güçlerce önceden belirlenmiş olduğunu ve bireyin istenci ya da başka birisinin çabası ile değiştirilemeyeceğini savunan görüş***; fatalizm***.

yazıbilim (graphology) Kişinin elyazısı örneklerinden, yazıldığı zamanki coşkusal durum ya da sürekli kişilik özelliklerini kestirmede yararlanılabileceğini savunan bir bilgi dalı; ***grafoloji.***

yazı bireyselliği (graphic individuality) Kişinin el yazısının, başkalarının el yazısına benzemeyen eşsiz özellikleri. Bu gerçekten yola çıkılarak bir el yazısı örneğini kimin yazdığı belirlenebiliyor.

yazılı anlatım bozukluğu (disorder of written expression) Sözel anlatım sorunu olmamasına karşın yazılı anlatım sorunu yaşayan çocuklarda görülen bozukluk. Bu çocuklar, tümceleri dilbilgisi kurallarına uygun biçimde kuramıyorlar. Noktalama işaretlerinde hata yapıyorlar. Büyük harfleri yerinde kullanamıyorlar. Anlamlı paragraf düzenleyemiyorlar. Bu bozukluğa aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği de eşlik edebiliyor. Bu belirtiler birinci sınıfta başlayıp ikinci ve üçüncü sınıfta tam olarak ortaya çıkıyor. Tedavi edilmezse çocuğun akademik başarısı aksıyor. Bu durum, çocukta özgüvensizliğe ve giderek ders çalışma isteksizliğine yol açıyor. Bu olumsuzluklar, arkadaş ilişkilerine de yansıyor. Sonuçta başarısız ve mutsuz bir birey ortaya çıkıyor.

yazı pepeliği (paralexia) Yazılı metinlerde harf, hece ve sözlerin yerini değiştirme ya da ters okuma biçiminde görülen bir sapma.

yazı psikolojisi (praphology) **1.** Elyazısının bilimsel incelenmesi. **2.** Yazı sahibini tanımayı, kişiliğini çözümlemeyi ya da yazıyı yazarken yazanın psikolojisini ve özelliklerini incelemeyi kendisine çalışma alanı olarak seçen bilim dalı; ***yazı bilimi.*** *Bkz.* **yaşam psikolojisi.**

yazı ruhbilimi *Bkz.* **yazı psikolojisi.**

yazı yazma hastalığı (graphomania) Kimi ruh hastalarında görülen aşırı yazma tutkusu. Bu hastalar, yazma zorunluluğu duydukları bu amaçsız ve tutarsız yazıları yazmak için duvarları, yatak çarçafını, doktor gömleğini kullanmaya bile yönelebiliyorlar. Bu eğilim, zihinsel bir bozukluk olarak nitelendiriliyor.

yazı yazma yeteneği eksikliği (dysgraphia) Kendiliğinden yazı yazamayıp yazılı metinleri kopya edebilme; ***disgrafi.*** **Birincil okuma geriliği** durumlarında bu eksiklik her zaman bulunuyor.

yazı yitimi (agraphia) **Merkezi sinir sistemi**ndeki bir bozukluk nedeniyle düşüncelerini yazı ile anlatamama; ***agrafi.***

Y bağlantılı kalıtım (Y-linkedinheritance) Y kromozomu üzerindeki genlerin kalıtımı; ***erkek soylu kalıtım.*** Y kromozomu normalde yalnızca erkeklerde bulunduğu için, Y bağlantılı genler, yalnızca babadan oğula geçiyor.

Y değişkeni (Y variable) Grafiğin Y eksenine (düşey eksene) işaretlenen değişken. Y değişkeni, deneylerde **bağımlı değişken**dir.

yedi farklı yeti *Bkz.* **birincil beceriler.**

yeğinlik *Bkz.* **şiddet**.

yeğleme (prefer) Tercih etme; ***seçme.*** *Bkz***. bağlanma-kopma.**

yel değirmeni yanılsaması (windmill illusion) Bir tür görüntü hareketi. Uyarıcının değişmemesine karşın, dönen kanat ya da kolların gölgelerinin ters yönde dönüyor gibi görünmesi. *Bkz.* **hareket yanılsaması.**

yeme bozukluğu (bulimia nevrosia) Önce denetimsiz ve çokça yeme; sonra da ya boğazına parmak sokarak ya da çeşitli ilaçlar kullanıp kusarak yediklerini çıkarma; aşırı alıştırma, aşırı diyet gibi yollarla yediklerini vücudundan dışarı atma ya da yakma çabalarıyla beliren **süreğen bir hastalık; *bulumiya nevrosa.*** En çok genç kadınlarda görülen bu yeme bozukluğunun **ruhsal belirtiler**i arasında, hastanın kendisine ilişkin olumsuz düşünceleri, yetersiz özsaygı, aşırı bedensel görünüm saplantısı, aşırı kilo korkusu, suçluluk duyguları, kendinden iğrenme ve depresyon yer alıyor. Kimi olaylarda, çocuğun küçük yaşlarda cinsel sömürüye uğramış olduğu görülüyor. *Bkz*. **iştah yitimi**.

yeme bozuklukları (eating disorders) Kişinin beden sağlığı üzerinde doğrudan olumsuz etkileri bulunan yeme davranışlarıdaki önemli bozukluklar için kullanılan **genel DSM-IV sınıflaması.** Bu bozukluklar, duygusal etkenlerden kaynaklanıyor ve zorlanımlı aşırı yemeden, yememeye dek büyük değişiklik gösteriyor. Bu tür bozuklukların yüzde 90 kadarı genç kadınlarda görülüyor. Sırasıyla **süreğen diyet, zorlanımlı aşırı yeme, bulimia nervosa** ve **anoreksiya nervosa**, yeme bozukluklarının en sık ratlananlarıdır. *Bkz.* **iştah yitimi bozukluğu.**

yeme bunalımı *Bkz.* **yeme bozuklukları.**

yeme krizi *Bkz* **yeme bunalımı.**

yemek seçme *Bkz.* **eğitim güçlükleri; yemek yedirme sorunu**

yemek yedirme sorunu (feeding problem) Çocuklara gereksinimleri olan yiyeceği yeterince yedirmede karşılaşılan aşırı güçlük; ***besleme zorluğu.*** Bu sorun genellikle duygusal baskının belirtisi olarak ortaya çıkıyor. *Bkz.* **sağlıklı anne baba tutumu.**

yeni beyincik (neocerebellum) Beyinciğin en son evrimleşen ve en büyük bölümü. Bu bölümün, bellek ve dil gibi **bilişsel işlevler**de önemli bir rol oynadığı düşünülüyor. *Bkz*. **beyincik.**

yeni beyin kabuğu (neocortex) **Beyin kabuğu**nun, memelilerdeki beyin evriminin en son aşamasında geliştiği düşünülen bölümü.

yeni davranışçılık (neobehaviorism) Davranışı yine ön planda tutan; ancak, uyarıcı ile tepki arasında geçip de nesnel olarak gözlemlenmeyen **nörolojik, bilişsel süreçler**i de kabul eden davranışçılık. *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

yeniden bütünleştirici bellek (reintegrative memory) Özgün yaşantı, anı ve benzerlerine ilişkin birtakım ipuçlarından ya da anımsatıcılardan yola çıkarak geçtiği bağlam öncesinde ve sonrasında olanlar gibi, **özgün yaşantının ayrıntılarını anımsama yeteneği**. Örneğin, bir fotoğraf albümüne bakarken fotoğrafın çekildiği bağlamlar, o tarihteki olaylar, duygular, yaşantılar anımsanıyor.

yeniden bütünleştirme (reintegration) **1.** Klasik koşullamada ikinci bir uyarıcıyla ilişkilenen bir duyu uyarıcısının, bu ikinci uyarıcının yarattığı tepkiyle aynı tepkiyi yaratma yeteneği kazanması. **2. Biliş psikolojisine göre**, birkaç notasını duyduktan sonra şarkının tümünün anımsanması gibi, birtakım ipuçlarından ya da anımsatıcılardan yola çıkarak **bellek izlerine ulaşma, anıları anımsama.** *Bkz.* **yeniden bütünleştirici bellek. 3.** Psikotik rahatsızlıklardan sonra düzeni, yapısı bozulan zihinsel işlevlerin yeniden yapılanması, düzenlenmesi.

yeniden canlandırma (revivification) Geçmiş yaşantıları canlı bir biçimde anımsama. Travmatik yaşantılarını anımsayan hasta, o olayı, sanki o anda oluyormuş gibi görebiliyor, işitebiliyor, tat ve koku alabiliyor. Bu, bir **duygusal boşalım** ya da **geçmişe dönüş sırasında yaygın bir olgudur.**

yeniden eğitim *Bkz.* **rehabilitasyon; ruh sağlığı.**

yeniden güçlendirme (rehabilitation) Bedensel ya da ruhsal engeli bulunan ya da bedensel, ruhsal bozukluklar sonucu normal, bağımsız işleyiş yetisini yitiren kişilerin, yaşamın tüm alanlarında olabilecek en üst düzeyde işleyişini yeniden kazanmasını hedefleyen **meslek danışmanlığı, yeniden eğitim, yeniden uyumlandırma, toplumsal etkinlikler** gibi her türlü çaba; ***rehabilitasyon, iyileştirme.*** *Bkz.* **ruh sağlığı.**

yeniden koşullama (reconditioning) Koşullu bir tepkinin, unutulduktan ya da zayıfladıktan sonra yeniden koşullandırılması. Yeniden koşullama, özgün koşullamadan daha kısa sürdüğü için bu, koşullamanın organizmada yarattığı değişikliğin, sönmeden sonra bile sürdüğünün bir kanıtı olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

yeniden kurgulama (reconstruction) **1. Psikanalize göre**, var olan duygusal bozukluğun ortaya çıkmasında bir etken olan geçmiş

yaşantıların yeniden canlandırılması ve yorumlanması. **2.** Belleğe bir ölçüde aktarılan bir olayın ya da yaşantının, düş gücüyle ya da akıl yürütmeyle yeniden kurgulanması. *Bkz.* **yeniden kurgulayıcı bellek.**

yeniden kurgulama kuramı (reconstruction theory) Unutmanın, bilgiler bellekten çağrılırken belleğin yapısında hata oluşmasına neden olan değişikliklerden kaynaklandığını savunan kuram.

yeniden kurgulayıcı *Bkz.* **JUNG, Carl Gustav.**

yeniden kurgulayıcı bellek (reconstructive memory) Bir olaya ilişkin anıların, olaydan sonra karşılaşılan bilgilerce çarpıtılması.

yeniden kurgulayıcı psikoterapi (reconstructive psychotherapy) Kişiliğin gelişimi, bilinçdışı çatışmalar, uyum sağlama tepkileri gibi konularda aydınlatıcı içgözlemler yoluyla kişilik yapısının temelden ve kapsamlı bir biçimde değiştirilmesini hedefleyen psikoterapiler; ***yeniden kurgulayıcı ruh sağaltımı.*** **Psikanaliz, bireysel psikoloji, analitik psikoloji** ile **bütüncü yaklaşım ve Sullivan'ın yaklaşımı**, yeniden kurgulayıcı psikoterapi örneklerinden birkaçıdır.

yeniden kurgulayıcı ruh sağaltımı *Bkz.* **yeniden kurgulayıcı psikoterapi.**

yeniden kurmacılık (reconstructionism) **İlerlemeciliğin devamı** olan ve **pragmatizm**e dayanan eğitim akımı. Bu akımın başlıca temsilcileri **John Dewey, Isaac Bergson, Barold Rugg, George Counts, Theodore Brameld'**dir. Yeniden kurmacılara göre **insanlık, bir yol ayrımındadır; ya yok olacak ya da yeni bir uygarlığa geçecektir. İnsanlığın daha tutarlı bir uygarlığa geçebilmesi için çatışan değerlerden kurtulması gerekir.** Bugün insanlar, bu çatışan değerlerden birine güvenemediği için bunalım yaşıyor. İnsanlığı bu durumdan kurtarmak için bu tutarsız değerleri yok edebilecek güçte, birleşmiş ve tutarlı değerlere bağlı bir dünya uygarlığı kurulmalıdır. Bu uygarlık sevgiye, işbirliğine dayanan; ırkları, ulusları, renkleri, cinsleri ve inançları uluslar arası bir düzen bayrağı altında toplayan, dünya barışını koruyan, büyük bir kıyıma yol açacak savaşı engelleyen ve yaşamı her saniye yeniden kuran bir yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Bütün devletler ve uluslar, barış, dünya devleti ve insanların mutluluğu konusunda aynı düşüncede olsalar da bunları sağlayacak yöntemlerde anlaşamıyorlar. Kimisi çareyi komünizmde; kimisi sosyal demokraside; kimisi liberalizmde; kimisi de dinde arıyor. Oysa her görüşün savunulması için önce **özgür bir ortam** gertekiyor. Bu da ancak demokrasilerde bulunuyor. İnsanın bir de çoğu

kez akıl dışı davrandığı görülüyor. Bundan, insan aklının sınırlarının bulunduğu anlaşılıyor. Bu akıl dışı güçler tanınarak, dünya barışı ve uygarlığı, insanın mutluluğu için kullanılmalıdır. **Sevgi, nefret, çatışma, uyum** gibi güçlerin tanınıp olumlu yönde kullanılmaları için psikanalitik görüşlerden, grup dinamiği çalışmalaından yararlanılmalıdır. Eğitim, hem bir **değişim** hem de bir **denge** aracdır. Yaşam, sürekli değişim olduğuna göre, insan, hem yaşadığıu anı hem de geleceği düşünmek; dolayısıyla onu sürekli olarak yeniden kurmak zorundadır. **Mutlu olma**sı, **dünya barışını ve uygarlığını kurma**sı buna bağlıdır. Eğitim, bu amaca ulaşmada güçlü bir araç olarak kullanılmalıdır. O nedenle **eğitimin görevi**, amaçları ortaya koyma, geçerli, kılma, onları gerçekleştirme yolunda gerekenleri yapma ve içlerini tutarlı değerlerle doldurmadır. Buna bağlı olarak **eğitim**, dünya uygarlığını kurmayı; barışı ve insanların mutluluğunu sağlamayı; değişimi gerçekleştirmeyi; sevgi, işbirliği, denge gibi değerleri kazandırmayı; bu gibi tutarlı kültürel değerlerin sürekliliğini sağlamayı; bilimsel yöntemi ve eleştirel düşünceyi kullanmayı; demokratik yaşama biçimini benimsemeyi; yaşamı sürekli yeniden kurmayı; bir sonra atılacak adımı planlamayı; tutarlı eylemler gerçekleştirmeyi; hiçbir bilgiyi kesin doğru kabul etmemeyi, kişinin gizil yeteneklerini ve zihnini geliştirmeyi **hedef**lemelidir. Sınıf ortamına getirilmesi gereken her türlü **ders ve konuların büyük bir bölümü gelecek**le ilgili olmalıdır. Derslerde **sosyal bilimler**e ve **doğa bilimleri**ne ağırlık verilmelidir. İçeriklerinde **sevgi, kardeşlik, işbirliği, barış, demokrasi, dünya uygarlığı** gibi geliştirilmesi kararlaştırılan tutarlı kültürel değerler bulunmalıdır. Bu yaklaşımda eğitimin görevi, toplumu sürekli yeniden biçimlendirmek ve düzenlemektir. Bunun için okul, açıkça toplumu değiştirmeyi ve yeniden kurmayı sağlayacak programlar geliştirip uygulamalıdır. Öğrenciler, hem bu düzeltimi gerçekleştirecek hem de denetleyecek biçimde yetiştirilmelidirler. Bu, her bireyin düşüncelerini değiştirerek sağlanabilecektir. Bu amaçla **eğitim durumlarının düzenlenmesi şöyle gerçekleitirilmelidir: (1) Toplumu değiştirmede temel sorumluluk, okula verilmelidir. Öğrenciler, toplumu yeniden kuracaklarına inandırılmalıdır. Öğretmen**, bu işte temel güç olmalıdır; hher tütlü araç gereci, yöntem ve tekniği, öğrenme-öğretme stratejisini etkin kılmalıdır. **(2) Sınıf ortamı demokratikleştirilmelidir.** Her türlü düşünce, görüş ve savlar, eğitim ortamına getirilebilmeli, tartışılıp sonuca bağlanmalıdır. Öğretmen ne bir

görüşün yanında yer almalı ne de bir görüş ve düşünceyi empoze etmeye çalışmalıdır. Bunu öğrenciler yapmalıdırlar. **(3) Uygulamaya ağırlık verilmelidir.** Gözlem, deney, gezi gibi etkinlikleri öğrenciler gerçekleştirmelidirler. Öğrenciler, gelecekle ilgili doğal ve toplumsal sorunlara ilişkin çözüm önerileri önermelidirler. **(4) Bütün bu etkinlikler için uygun öğrenme-öğretme stratejileri, yöntem ve teknikler geliştirilip eğitimde kullanılmalıdır. (5) Eğitimde ceza kesinlikle yer almamalıdır. (6) Sınama durumunda genellikle öğrencilerin eleştirel düşünmeyi ve bilimsel yöntemi kullanıp kullanmadıklarını belirleyen nicelik ve nitelikte sorular sorulmalıdır.** Sorularda öğrencinin gizilgücünü belirleyerek onu uygun programlara yerleştirmeye yarayan özellikler de bulunmalıdır. *Bkz.* **eğitim akımları; DEWEY, John;**

yeniden kutuplandırma (repolarization) Bir sinir hücresinin, **depolarizasyon** sonrasında **eylemsizlik gizilgücü**ne dönmesi.

yeniden öğrenme (relearning) Unutulan şeyleri ya da zayıflayan, sönen tepkileri öğrenme. *Bkz.* **davranışçı psikoloji.**

yeniden öğrenme yöntemi (relearning method) Öğrenilip de unutulan bilgi ve becerilerin yeniden öğrenilmesi için gerekli süreyi ölçerek bunu ilk öğrenme süresiyle karşılaştıran bir bellek ölçüm yöntemi. Yeniden öğrenmenin daha kısa zaman alması, unutulan şeyin gerçekte varlığını bir biçimde hâlâ koruduğu; yalnızca o şeye ulaşmak için **gerekli bağlantı**nın yitirildiği savını destekleyen bir bulgu olarak değerlendiriliyor. *Bkz.* **yeniden koşullama.**

yeniden sahneleme (reenactment) **Travmatik olayların, bastırılan anıların, geçmiş ilişkiler**in, bunlarla ilgili **duygular**la birlikte yeniden canlandırılması tekniği. Bu teknik genellikle **psikodrama** gibi tedavilerde kullanılıyor. Yeniden sahneleme, psikanalizin ilk dönemlerinde de kullanılmıştır. *Bkz.* **duygusal boşalım.**

yeniden sosyalleşme *Bkz.* **yeniden toplumsallaşma**.

yeniden şartlandırma *Bkz.* **yeniden koşullama**.

yeniden toplumsallaşma (resocialization) **1.** Kişinin geçmişte benimsediği tutum, davranış ve değer yargılarından farklı, yeni tutum, davranış ve değer yargılarını öğrenme ve benimseme süreci. **2.** Uzun süre hastane, cezaevi gibi tecrit koşullarında kalan insanların, yeniden toplumsal yaşama katılmalarını olanaklı kılacak toplamsal ilişki ve becerileri yeniden kazanma süreci.

yeniden uyarılma (restimulation) Geçmişteki bir yaşantının, geçmiştekiyle benzeşen bugünkü koşullar nedeniyle yeniden canlanmasını sağlama.

yeniden yapılanma kuramı (reorganization theory) Öğrenmenin, yeni ve bağımsız parçaların edinilmesiyle değil; **öğrenilenler arasında yeni bağlar ve bütünlükler kurulması** yoluyla gerçekleştiği görüşü.

yeniden yönlendirme etkinliği (redirection activity) Bir davranışın, temel hedeften başka bir hedefe yönelmesi; bir uyarıcının yarattığı ve topografik anlamda bu uyarıcıya yönelik tepkinin, örneğin, bir dürtü çatışması durumunda, başka bir uyarıcıya yönelmesi. Bu terimi davranışçılar, psikanalizdeki **yer değiştirme mekanizması**na benzer anlamda kullanıyorlar

yeniden yükleme (recathexis) **Psikanalize göre**, şizofren kişinin yitirdiği nesne dünyasını **kuruntu**lar ve **sanrılar aracılığı ile yeniden kazanma (gerçeklikle ilişkiyi yeniden kurma) çabası.**

yeni durumlara uyum *Bkz.* **zekâ.**

yeni eğitim (new education) **1**. Öğretmenin odak olduğu geleneksel eğitim yöntemlerine tepki olarak doğan ve **öğrencinin gereksinim, ilgi ve yetenekleri**ne ağırlık veren, **yeni öğrenim yöntemleri**ni kullanan eğitim. **2.** Ed. Demolin'in 1890'da önerdiği ve İsviçreli eğitimci **Adolf Ferriér**'in yürüttüğü **yeni eğitim akımı**; **çağdaş eğitim.**

yeni Freudculuk (neo-Freudian) **Freud**'un temel öğretisini kabul eden; ancak, özellikle ölüm içgüdüsünün varlığı, Oedipus karmaşasının evrenselliği, libido, kadın psikolojisi gibi konularda Freud'u eleştirerek yeni yaklaşımlar öne süren psikanalistlerin görüşüne verilen ad. **K. Horney, E. Fromm, H. S. Sullivan**, yeni Freudcular arasında yer alıyor. *Bkz.* **psikanaliz; yeni psikanaliz.**

yeni gerçekçilik (neo realism) 20. yüzyılın salt idealizmine karşı çıkan bir felsefe akımı. Bu akımı benimseyenler, ideal varlıklar saydıkları kavramların zihinden bağımsız olarak var olduklarını savunuyorlar. Doğayı temel alıyor ve falsefe sorunlarını doğa bilimlerinin yöntemi olan **çözümleme** ile incelemeyi amaçlıyor; bilgi içeriğinin bilme sürecinden bağımsızlığını saltıklaştırıyorlar. Bilgi kuramlarını **bilgibilimsel bircilik** olarak adlandırıyorlar. Metafiziğe, yeni Hegelci idealizme karşı çıkıyorlar. Akımın İngiltere'deki temsilcileri; kurucusu **G. E. Moor; B. Russel, Whithead;** ABD'deki temsilcileri de **R. B. Perry, E. B. Holt, W. T. Marvin'**dir.

yeni korteks *Bkz.* **yeni beyin kabuğu**.

yeni kuşak gerilemesi (filial regression) Gelişimin normal gidişinden herhangi bir yönde uzaklaşan anne babalardan doğan çocukların bu açıdan normale doğru biraz gerilemesi. Örneğin, uzun boylu anne babalardan doğan çocukların boylarının, onlardan biraz kısa olması gibi.

yeni Lamarckçılık *Bkz.* **LAMARCK, Jean Batiste De Monetde.**

yenilik yasası (law of resency) Canlının, türlü davranış ya da dizilerin öğreniminde, en son öğrendiğini en iyi anımsadığını belirleyen yasa.

yeni psikanaliz (neo psychoanalysis) Freud okulunun genel yapısı içinde kalmakla birlikte, o görüşlerden şu ya da bu açıdan kimi değişiklikler taşıyan, Freud'un katı öğretisinden ayrılan türlü akımlar; ***neo psikanaliz, yeni ruhçözümleme***. *Bkz.* **psikanaliz; yeni Freudculuk.**

yeni ruhçözümcülüğü *Bkz.* **yeni psikanaliz.**

yeniyetme çağı *Bkz.* **ergenlik dönemi.**

yeniyetmelik *Bkz.* **ergenlik.**

yer algısı (space perception) Nesnelerin biçimi, boyutu, uzaklığı da içinde olmak üzere, birbiriyle ilişkilerini ve oransal yönelimlerini, hareket ilişkilerini ve benzerlerini algılama yetisi; ***mekân algısı.*** Derinlik algısı, gerçek ya da görünen hareket, kişisel yer ve benzerleri, bu algı kapsamında değerlendiriliyor. *Bkz.* **algı.**

yer altı değerleri subterranean valıes) **Matza'ya göre**, herkeste saygınlık maskesinin altında saklanan; ancak toplumun doğru düşünen üyelerince **dışavurumu yasaklanan dürtüler.** Matza'ya göre suç işleyen insanların öbürlerinden farkı, yalnızca bu dürtülerin su yüzüne çıkmasına daha rahat göz yummalarıdır.

yer belirleme (localization) **1.** Bir duyumu uzayda belli bir noktayla bağlantılı olarak algılama. **2.** Belirli zihinsel ya da sinirsel görevleri, beyinde belirli bölge ve yerlere bağlama.

yerbetim *Bkz***. topografi.**

yerbetimsel bellek yitimi *Bkz.* **topografik bellek yitimi.**

yerbetimsel kuram *Bkz.* **topografik kuram.**

yerbetimsel psikoloji *Bkz.* **topografik psikoloji.**

yerbetimsel tanısızlık *Bkz.* **topografik tanısızlık.**

yerbetimsel temsil *Bkz.* **topografik temsil.**

yerçekimsel güvensizlik (gravitational insecurity) Harekete ya da baş duruşunun değişmesine tepki olarak ortaya çıkan **aşırı bir kaygı** ya da **korku**. Bu güvensizlik, v**estibüler** ve **içsalgı** bilgilerinin yeterince işlenememesinden kaynaklanıyor.

yer değiştirme (displacement) **1. Psikanalize göre**, tehdit edici, kaygı uyandıran bir dürtü, duygu ya da isteğin gerçek hedefinden ya da kaynağından (nesnesinden), bununla ilgili olmayan, **tehdit edici özelliği bulunmayan bir nesneye aktarım**ı biçiminde işleyen bir **savunma mekanizması.** Şu anda meme ya da süt şişesi yoksa bebek, onların yerine parmağını emiyor. Parmağını emmesi engellenince, eline geçirdiği kalemi emmeye başlıyor. Engellenmeler sürdüğünde çocuk, ileride ciklet çiğnemeye, sigara içmeye alışıyor. **Ağızcıl haz** veren nesnelerden biri yoksa **ruhsal enerji,** başkalarıyla yer değiştiriyor. Bu yolla sınırlı da olsa yeniden denge sağlanmış oluyor. Anne ya da babasına karşı derin bir öfke oluşturan genç, bu öfkesini, anne ya da babayı temsil eden **otorite**ye, **toplum**a yöneltebiliyor. Gerçekte anne babasına kızan çocuk, onlardan korktuğu için hıncını küçük kardeşinden alabiliyor. İşyerinde patronuna ya da şefine öfkelenen bir çalışan, öfkesini evde eşine ya da çocuklarına yöneltebiliyor. Karşısındakine öfkelenen birisi, elindeki bardağı ya da tabağı duvara fırlatabiliyor. Bunlarla, kendisinde derin bir suçluluk duygusu ya da korku uyandıran bir nesne yerine, bu duyguyu yaşamayacağı bir başka nesneye yöneltmiş oluyor. Yer değiştirme mekanizması, **rüya**larda da sıklıkla yer alıyor. İnsan, rüyasında kendi evi yerine bir başka evi; anne babası, eşi, kardeşi yerine, yabancı bir imgeyi görebiliyor. Freud, **fobi nevrozları**nda bu mekanizmanın önemli bir yer tuttuğunu belirlemiştir. Fobi nevrozlarında **bilinçli olarak algılanan korku**nun altında, yasak olan bir **bilinçdışı içsel dürtü**den, bir **içsel çatışma** ve **ruhsal karmaşa**dan ileri gelen bir korku yatıyor. Freud'a göre **oburluk** da yer değiştirme mekanizmasının kullanımıyla ortaya çıkıyor. Oburlar, **ağzcıl evre**ye saplanıp kaldıkları için, aradıkları sevgiyi, sevecenliği, yakınlığı, bir zamanlar **annenin verdiği sütün yerini alan şimdiki yemek**te bulacaklarını umuyorlar. Para, altun, çamur gibi nesneler de **dışkıl evre**de önem kazanan **dışkının yerine geçen nesneler**dir. Bunlar, **iyi-kötü, temiz-pis, değerli-değersiz** gibi karşıt anlamları içeriyor. **Hırlayan köpek**, erkeği; **miyavlayan kedi** de kadını simgeliyor. **Ruh hastasının ve rüyaların dili, simge**li anlatım olan yer değişiminin en açık örnekleridir. Tüm savunma mekanizmaları gibi bu

mekanizma da bireyin gerçeklere uyumunu ve gelişimini sağlıyor. Benliğin, ruhsal enerjisini hangi nesnelere yöneltmesi gerektiğini ise, ortam belirliyor. Çocuğa yaşatılmaması gereken yer değiştirmelerin başında, annenin, çocuğunu süt şişesiyle beslemeyi, çocuğunu emzirmeye yeğlemesi geliyor. Çünkü anne, bu davranışıyla çocuğunu sıcak kucağından ve ilgisinden yoksun bırakmış; onun ilk ilişkilerini cansız nesnelerle kurmasına ve onun **insanlardan uzak kalma**sına yol açmış oluyor. .*Bkz*. **obsesif kompulsif nevroz; yön değiştirme;. 2. Davranışçı değerler dizisinde** (paradigmalarda), özellikle özgün tepkinin engellendiği durumlarda bir tepkinin yerine başka bir tepkinin konulması. Kişinin başkasına yönelik olarak oluşturduğu duyguları kendine yöneltmesi durumu. İnsanın doyum sağlayıcı bir nesneyi elde etmesini zorlaştıran birçok engel bulunuyor. Bu engelleyici güçlerin bir bölümü çevrede, toplumda; bir bölümü de kişinin kendi içindedir. Örneğin, cinsel doyum için gerekli nesnelerin elde edilmesini engelleyen birçok toplumsal yaptırım bulunuyor. Gelenekler, görenekler, inançlar, yasalar ve yasa uygulayıcılar, bunların başlıcalarıdır. Doyum sağlayıcı nesnelerin elde edilmesini engelleyen etkenlerden biri de kişinin içselleştirdiği yasaklayıcı ve yargılayıcı değerlerdir. İçine atmış olduğu insan örnekleri ve imgeleri de kişinin önüne yasaklayıcı ve suçlayıcı engeller çıkarabiliyor. Örneğin, "Anne babaya kızılmaz, kötü duygular beslenmez." değer yargısıyla yetişmiş kişi, bir nedenle anne babasına kızdığında, kin duyduğunda bu duygularını ya bastıracak; ya bilinçli olarak baskıda tutacak; ya bunları anne babasına yöneltecek; ya **yer değiştirme mekanizması**nı kullanarak bir başka nesneye ya da kendine yöneltecektir. Sevdiğine kızan kimi kişiler, kendi canını acıtıyorlar; daha da ileri giderek kendi canına kıyabiliyorlar. Bu yolla, içlerinde yaşattıkları bu nesneyi yok etmiş oluyorlar.

yerel (local) Belirli bir yere özgü, bir yere bağlı, dar sınırlı, yayılmamış, bir yerle ilgili olan; ***lokal, yersel.*** Dünya ölçeğinde bakıldığında bir ülkeye özgü olan; ulus ölçeğinde bakıldığında da ülkenin belirli bir bölümüne özgü olan üretim, davranış, alışkanlık, inanç ve değerler yereldir. *Bkz.* küresel.

yerelleşme (localization) **1.** Beynin çeşitli bölümlerinin, işlev bakımından uzmanlaşması, özelleşmesi; ***lokalizasyon.*** **2.** Ses, ışık, dokunma gibi dış uyarıcıların yerinin ve yönünün belirlenmesi; ***yön belirleme.***

yerelleştirilmiş bellek yitimi. (localized amnesia) Belli olaylarla ilgili sınırlı bellek yitimi; ***lokalize amnezi.***

yerelleştirme (localization) **1.** Beynin çeşitli bölümlerini işlevsel açıdan uzmanlaştırma, özelleştirme; ***lokalizasyon, yerselleştirme.*** *Bkz.* **işlevsel yerelleştirme. 2.** Yön belirleme. Ses, ışık, dokunma gibi dış uyarıcıların yerini ya da yönünü belirleme.

yerel norm (local norm) Belli bir kurum, program ya da yerin öğrencilerinin elde ettiği test puanlarının yorumlanmasında o kurum, program ya da yer için saptanmış olan sayısal temel.

yerel yakın etki *Bkz.* **yakın etki.**

yerel uyuşturum (local anesthesia) Kimi fiziksel ya da kimyasal araçlarla organ ya da dokular gibi bedenin belli bir yerinde duyumun köreltilmesi; ***lokal anestezi.***

yerinde duyarsızlaştırma (in vivo desensitization) Kişinin kaygı yaratan uyarıcıların bulunduğu ortamda bir rahatlama durumunu sürdürmesini amaçlayan bir tür **karşı koşullama**.

yerinde yaşlanma (aging in place) Kişinin yardımla ya da yardımsız, yaşamı boyunca kendi evinde kalması. Bu terimle, yaşlıların gereksinim duydukları hizmetleri onların ayağına götürme; tanıdık bir ortamda (genellikle kendi evlerinde) olabildiğince uzun süre kalmalarını olanaklı kılma; böylelikle bakımevlerine ve benzeri yerlere zamanından önce yerleştirilmekten kaçınma vurgulanıyor.

yerine koyma (substitution) Bir şeyin yerine başka bir şeyi koyma. **1**. **Psikanalize göre**, ulaşılamaz ya da kabul edilemez olan bir **hedef**in, **duygulanım**ın ya da **nesne**nin yerine, daha kolay erişilebilen ya da kabul edilebilen başka bir hedef, duygulanım ya da nesnenin konması biçiminde oluşturulan bir **bilinçsiz savunma mekanizması. 2**. Engellenen ya da ulaşılamayan hedeflerin yerine, başka seçeneklere yönelerek doyum arama. Çocuğu olmayanın **evlat edinme**si, normal cinsel ilişki yokluğunda **mastürbasyon**a yönelme, bu mekanizmaya örnek oluşturuyor. **3**. Konuşmada, özellikle çocukların yaptığı gibi, bir sesin yerine **başka bir sesi kullanma.**

yerini tutan (surrogate) Öğretmenin, anne baba yerine geçmesi gibi, bir kişinin yaşamında üçüncü bir kişinin, birincil kişinin yerini alması durumu.

Yerkes-Dotson yasası (Yerkes-Dotson law) Her **iş**te genellikle **orta derecede bir uyarım** düzeyi bulunduğunu; bu uyarımın çok yüksek olmasıya da çok düşük olmasının verimi (performansı) olumsuz yönde etkilediğini belirten kuram. Uyarılmayla verim arasındaki **ters U ilişkisi**. **Orta düzeyde uyarılma**da (heyecanda) verim artarken **düşük ve yüksek uyarılma** düzeylerinde azalıyor. Yerkes ve Dodson, orta derecede tonik uyarılma düzeyinin, işin karmaşıklığına bağlı olduğunu göstermiştir. **Tonik uyarılma** düzeyinin yüksek olması, basit işlerde verimi artırırken, bu düzeyin düşük olması, zor (karmaşık) işlerdeki verimi artırıyor.

yer korkusu (topophobia) Belli yerlerden aşırı ölçüde korkma hastalığı; ***mekân korkusu.***

yer kuramı *Bkz.* **piyano kuramı.**

yerlere bağlanma (attachment to places) Çevresel bilişte, kişisel ve toplumsal sağlığın, belli yerlerle özdeşleşerek geliştirilip korunması.

yerleştirme *Bkz.* **rehberlik ve psikolojik danışma.**

yerli sağaltımlar *Bkz.* **yerli tedaviler.**

yerli tedaviler (aboriginal therapies) İlkel toplumlarda uygulanan **büyü** ve şamanlık gibi psikoterapiler; ***yerli sağaltımlar.***

yersel *Bkz.* **yerel.**

yerselleştirme *Bkz.* **yerelleştirme.**

yerselleştirilmiş bellek yitimi *Bkz.* **yerelleştirilmiş bellek yitimi; yerel yakın etki; yersel yakın etki.**

yer teorisi *Bkz.* **yer kuramı**.

yeşil hareket (green movement) Çevrenin korunması, demokratik katılım ve toplumsal adalet gibi ilerici yaklaşımları savunan barışçı bir girişim.

yeşil körlüğü (greenblindness, deuteranopsia) Pek az rastlanan renk körlüğü. Yanlış olarak kırmızı-yeşil körlüğü karşılığı olarak kullanılıyor

yetenek (ability; aptitude) Yeterli düzeyde eğitilen kişinin belli bir alanda öğrenme ya da yeterlilik kazanma kapasitesini gösteren doğuştan gelen ve kazanılmış olan özelliği; ***kabiliyet.*** Örneğin, **resim yeteneği**, resim yapmada ustalaşmayı sağlayabilecek olan bedensel, zihinsel, güdüsel etkenlerle öbür özelliklerin birleşimi anlamını taşıyor. Psikologlar genellikle yetenek ile beceri arasında bir ayrım yapıyorlar. *Bkz.* **alabilirlik; genel yetenek**; özel yetenekler; tam öğrenme; yetenekli;

yetenekli çocuklar; yetenek testleri; yetenek üstü başarı; yetenek-yöntem etkileşimi.

yetenekli (gifted) Üstün bir zekâsı ya da yeteneği olan; zekâ, yaratıcılık alanında, sanatsal ya da akademik alanda yüksek bir performans gösteren kişi; ***kabiliyetli.*** Yeteneklilik, **genel bir zekâ kapasitesi** olabileceği gibi, resim, müzik ve benzeri özel bir alanla ilgili de olabiliyor. *Bkz.* **yetenekli çocuklar.**

yetenekli çocuklar (gifted children) **Sanat, yaratıcılık, akademik başarı, önderlik** gibi özel yetileri bulunan **ayrık** (müstesna) çocuklar. Genellikle zekâ (IQ) testlerinde 140 ya da üzerinde puan alan ve **ilk yüzde 5** arasına giren çocuklar, bu **aşama**da (kategoride) değerlendiriliyorlar. Bunlar, özel bir grup olarak, öğrenme engelli ya da **zekâ engelli** çocuklardan daha az özel ilgi görüyorlar.

yetenek testleri (aptitude tests) Kişinin belli bir alandaki öğrenme becerisini ölçerek, gerekli eğitimi alması durumunda gelecekteki performansını kestirmeyi hedefleyen **standart testler**. **Genel yetenek testleri** ve **zekâ testleri**, bu tür testlerdendir. *Bkz.* özel yetenek testleri; yetenek.

yetenek üstü başarı (overachievement) Genel yetenek testlerinin öngördüğü basamağın üstünde bir akademik başarı; ***artı başarı, aşırı başarı.***

yetenek-yöntem etkileşimi (aptitude treatment interaction) Öğrenmede **bireysel ayrılıklar**la öğretim yöntemleri arasındaki etkileşim. *Bkz.* **tam öğrenme.**

yeterli beslenememe bozukluğu *Bkz.* **anoreksiya nervosa; iştah yitimi.**

yeterli ilgi *Bkz.* **ilgi.**

yeterli istatistik (sufficientstatistic) Bir **popülasyon parametresi**nin hesaplanışında, örneklemden alınabilen tüm verilerden yararlanan bir istatistik.

yeterlik *Bkz.* **temel erdemler.**

yeterlik yaşı (age of majority) Kişinin hukuksal erişkinlik yaşı (reşit olduğu yaş). Reşit olma yaşı, 18 olarak yasallaşmıştır.

yeterli neden (sufficient reason) **Leibniz'e göre**, var olmak için, ayrıcalıksız her şeyin yeterli bir nedeni ya da gerekçesi olması gerektiği ilkesi.

yeterli örneklem (adequate sample) Belirlenen **anlamlılık düzeyi**nde yeterince duyarlı bir istatistiksel işlem yapmak için gerekli işlem büyüklüğü.

yeterli sağaltım çözümlemesi *Bkz.* **yeterli tedavi analizi.**

yeterli sevgi *Bkz.* büyük, ortanca, küçük ve tek çocukta kişilik gelişimi; sevgi.

yeterli tedavi analizi (adequate treatment analysis) Verilerin, önceden belirlenen en az tedaviyi alan hastaların sayısıyla tedaviye yanıt veren hastaların sayısı arasındaki ilişkiye dayanan **veri**lere göre hastanın tedavi edilmesi; ***yeterli sağaltım çözümlemesi.***

yeterli uyaran (adequate stimulus) Belirli bir olayı etkin duruma geçirme gücünü gösteren uyarıcı.

yeterli yaşantılar (adequate life experiences) Bir nesnenin, olayın, olgunun ya da durumun tam olarak kavranması için gerekli yaşantılar.

yetersiz genelleştirme (under generalization) Çocukların genel bir ulamı (kategoriyi), sınıfı ve benzerlerini temsil eden bir sözcüğü, o ulamın yalnızca tekil bir üyesi için; örneğin, kedi sözcüğünü yalnızca kendi kedisi için kullanması. *Bkz.* **aşırı genelleştirme.**

yetersiz kişilik (inadequate personality) Zihinsel durumunda bir eksiklik ya da bozukluk olmaksızın, **uygun ve etkili yargılama gücü**nden yoksun görünüp tuttuğu işlerde başarı sağlayamayan kişilik.

yetersizlik (incompetence) **1. Adalet psikolojisine göre**, kendi işlerini yürütme ve **kendi yaşamının sorumluluğunu üstlenme yetisi**nden yoksunluk. **2. Endüstri psikolojisine göre**, belli **bir işi yeterince yapma yetisi**nden yoksunluk.

yetersizlik duygusu (feeling of inadequacy) Çoğu kez çöküntü durumlarında görülen, kişinin yetenek ve çaba gerektiren şeyleri başaramayacağı duygusuna kapıldığı durum. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

Yetersizlik Duygusuna Karşı Çalışma ve Yapıcılık Duygusunun Gelişimi *Bkz.* **insanın sekiz çağı (dördüncü evre).**

yetersiz sosyalleşmiş *Bkz.* **yetersiz toplumsallaşmış.**

yetersiz toplumsallaşmış (undersocialized) Yeterli toplumsal duygular ve ilişkiler geliştirmemiş olan ve benmerkezcil, başkalarına karşı ilgisiz (kişi).

yetersiz uyaran (inadequate stimulus) Duyu organlarından birini harekete geçirse de o organ için normal ve yeterli olmayan uyarıcı.

yetersiz uyarım kuramı (understimulation theory) Yetersiz uyarımın ağır kaygıya ve başka ruhsal sorunlara yol açabileceğini ileri süren kuram; *Bkz.* **duygusal yoksunluk.**

yetersiz uyarım teorisi *Bkz.* **yetersiz uyarım kuramı**.

yeti (faculty, mental power) İnsandaki **düşünme, anlama, kavrama**, **imgeleme** gibi doğal zihinsel güçlerden her biri.

yetiklik (capacity) Uygun bir çevre ve eğitim olanakları sağlandığında bireyin belli bir alandaki gelişiminin erişebileceği son sınır.

yeti psikolojisi (faculty psychology) Zihnin giderek birbirinden bağımsız **istenç, dikkat, , yargı, bellek, imgelem** gibi kimi özel güçlerden oluştuğunu savunan psikoloji akımı. **Faktör analizi**nin kimi yönleri, biçimsel açıdan yeti psikolojisine benziyor.

yeti ruhbilimi *Bkz.* **yeti psikolojisi**

yetişkin (adult) Gelişimin belli bir yönünde ya da bütününde duraklama düzeyine erişmiş olan; ***erişkin.*** *Bkz.* **yetişkin eğitimi; yetişkinlerde öğrenme: yetişkin pedagojisi; yetişkinlik çağı; yetişkin psikolojisi; yetişkin zekâsı.**

yetişkin eğitimi (adult education) **1.** Yetişkinlere resmi ya da özel kuruluşlarca türlü alanlarda bilgi kazandırmak ve anlayışlarını geliştirmek amacıyla düzenlenip yürütülen **planlı eğitim etkinlikleri**; ***yetişkinler eğitimi, erişkin eğitimi***. **2.** Yetişkin yurttaşların çalışma ve başarma güçlerini artırmak, yaşam düzeylerini yükseltmek, ulusal ve insancıl değerlerini geliştirmek amacıyla okul eğitimi yanında ya da dışında yapılan eğitim çalışmaları.

yetişkinlerde öğrenme (adult learning) **1.** Bedensel, zihinsel ve toplumsal gelişim bakımından olgunluğa erişmiş insanların yeni bilgi ve beceriler kazanıp, yeni tutumlar edinmeleri. **2.** Yetişkinlerin yeni bilgi, beceri kazanmalarını, yeni tutumlar edinmelerini sağlayan süreçler ve bu süreçleri etkileyen biyolojik, zihinsel ve toplumsal etkenler; özellikle çocukların öğrenmelerinde etkili olanlardan farklı etkenler.

yetişkinler pedagojisi (pedagogy of adults) Yetişkinlerin eğitimleriyle ilgili eğitim kural ve yöntemlerini inceleyen ve gösteren eğitim bilimi dalı;

yetişkinler eğitim bilimi, erişkinler eğitim bilimi. *Bkz.* **yetişkin eğitimi; yetişkinlerde öğrenme.**

yetişkinlik çağı (adult hood) Ergenliğin sona erişiyle başlayıp gençliği de içeren ve ölüme dek süren gelişim evreleri; ***erişkinlik evreleri.****Bkz.* **insanın sekiz çağı.**

yetişkin psikolojisi (adult psychology) Birçok toplumda başlangıcı, öğrenim yaşamını bitirmiş, tam zamanlı bir işe girmiş ve evlenmiş olmakla tanımlanan dönem. Yetişkinlik terimi, **bebeklik, çocukluk**, **ergenlik** terimleri kadar belirgin değildir. Örneğin **Freud, Piaget** ve **Kohlberg**, kuramlarını bu dönem öncesinde noktalamışlardır. Psikoloji dünyası, **Jung, Erikson** ve Bühler'i izledikten sonra yetişkinliğin bir **oluşum süreci** olduğu görüşüyle tanışmıştır. Yetişkin kişinin bedensel ve ruhsal bakımdan olgunlaşmış olduğu varsayılıyor. Oysa bedensel olgunlaşmayı ölçmek güç; ruhsal olgunlaşmayı ise tanımlamak bile güçtür. Kimi ruhsal süreçlerin, yaşlılık yıllarına dek geliştikleri biliniyor. Birçok gelişim psikoloğu, bütün bunları atlayıp yalnızca yaşa dayalı bir tanıma yönelmiştir. Oysa yaş ve yaş sınırlarında da anlaşmanın olmadığı görülüyor. Yetişkinlik, birçok yaşantıyı içerdiği için herkesin yetişkinlik anlayışı farklılaşıyor. Yetişkinliğin biyolojik ve toplumsal yaşlanmayla bir tutulması gibi bir yanlışlığına daha düşülüyor. Oysa **biyolojik yaşlanma**, insan organizmasının yapı ve işleyişinin değişimine; **toplumsal yaşlanma** ise bireyin zaman içinde rolleri üstlenmesine ve terk etmesine yönelik değişimlere dayanıyor. Birey, doğumundan ölümüne dek hem toplumsal hem de biyolojik evrelerden geçiyor. Bundan, bireyin yaşam döngüsünde işaretlenmiş geçiş noktaları bulunduğunu anlıyoruz. Toplum, en uygun evlenme, okulu bitirme, çocuk sahibi olma, emekliye ayrılma gibi birtakım yaş normları belirlemiş bulunuyor. Bireyler, kendilerini bu normlara uydurmaya yöneliyorlar. Bu normlar, resmi kurumlarda seçim yaşı, askerlik yaşı gibi daha da açıktır. Erikson'un **insanın sekiz çağı** diye adlandırılan **toplumsal-ruhsal kuram**ına dayanan **Daniel J. Levinson** ve arkadaşlarının belirlediği yetişkin gelişim kuramında yerleşik evrelerle geçiş evreleri, düzenli bir sıra içinde birbirini izliyor. Temel kavramı **yaşam yapısı** olan ve "bireyin roller, üyelikler, ilgiler, yaşam üslubu, amaçlar gibi topluma girme yolları, bireyin yaşadığı kişisel anlamlar, düşlemler, değerler" olarak tanımlanan, Levinson'un belirlediği **yetişkin gelişim dönemleri** şunlardır: **(1)** 16-18; 20-24 yaşlar arası, **aileden ayrılma** (aleden bağımsız olma çabası); **(2)** 20-28 yaşlar arası, **yetişkin**

dünyasına katılma (yeni bir ev, yetişkin rollerinin keşfi ve üstlenilmesi, ilk yaşam yapısının biçimlendirilmesi); **(3)** 28-30 yaşlar, **30 yaş geçişi** (yaşam yapısının yeniden değerlendirilmesi); **(4)** 30-38 yaşlar arası, **durulma** (klararlı bir yuva kurma, başına buyruk olma); **(5)** 38-40 yaşlar, **orta yaş geçişi** (yaşam yapısının yeniden değerlendirilmesi); **(6)** 40'ların ortaları, **orta yetişkinliğin kararlılık kazanması. Yetişkin Psikolojisinin İki Temel Sorunu:** Bunlardan biri, **kişilik sorunu**dur. İnsanlar ergenlikten yetişkinliğe geçişte ergen ve yetişkin benlikleri arasında genellikle kesin bir süreksizlik yaşamıyorlar. Ancak, **benlik** (kişinin kendisine biçtiği değer), kimi değişimler gösterebiliyor. Kişiliğin başlıca yönleri yetişkinlik dönemi boyunca genellikle sabit kalıyor.Yetişkin psikolojisinin ikinci temel sorunu, **zekâ sorunu**dur. Kişilikteki gibi, zekânın değişimi sorunu da bakış açısına göre yorumlanıyor. Zekâ testleri, yaşla birlikte zekânın düşüş gösterdiğini belirtse de deneyim, bu tabloyu tersine çeviriyor. Yetişkinin üretici etkinliği nicel azalma gösterirken, nitelik açısından sabit kalıyor. *Bkz.* **yetişkin**.

yetişkin ruhbilimi *Bkz.* **yetişkin psikolojisi.**

yetişkin zekâsı (adult intelligence) Bir toplumda ortalama (20 yaş dolayındaki) yetişkinin eriştiği zekâ düzeyi.

yetişme koşulları (nurture) İnsanın gelişimini ve davranışlarını etkileyen çevresel etkenlerin bütünü. *Bkz.* **doğa; doğa-çevre tartışması.**

yetiştirilebilir geri zekâlılar *Bkz.* eğitilebilir zekâ geriliği.

yetke (authority) **1.** Buyurma, yaptırma ya da yasak etme hakkı ya da gücü; ***otorite.*** **2.** Bir kişinin bilgisi, uzmanlığı, yeterliğiyle kendine sağladığı güven.

yetkeci anne baba *Bkz.* **hoşgörülü anne baba; Kusurlu Anne Baba Tutumları.**

yetkeci kişilik (authoritarian character) Bir koşula bağlı olmadan başkalarının kendine boyun eğmesini ve bağımlılığını isteyen kişi; ***otoriter şahsiyet.***

yetkecilik (authoritarianism) **Fromm'a göre,** günümüz toplumlarında özgürlükten kaçış mekanizmaları kullanmak zorunda kalan bireyin yitirdiği temel bağların yerine kullanmak üzere arayıp bulduğu **ikincil bağlar**dan biri. Öbür ikisi de **kendiliğinden uyma** ve **yıkıcılık**tır. Yetkeciliğin temel belirtileri, **elezer ve özezer çabalar**dır. Her iki çaba da

bireyin katlanmakta zorlandığı **yalnızlık ve güçsüzlük duygusu**ndan kaynaklanan tepki biçimidir. Bkz. **özgürlükten kaçış yaklaşımı**

yetkeci ortam (authoritarian atmosphere) Ailede ya da başka bir grupta yönetici durumunda olan kişinin, öbürlerini **yetkeci tutum**la yönettiği ortam. *Bkz.* **yetke; yetkeci kişilik.**

yetkeci vicdan (authoritarian conscience) **E. Fromm'a göre**, anne babalar ya da devlet görevlileri gibi dış yetkelere (otoitelere) korkuyla yönlenme eğilimi *Bkz.* **insancı vicdan.**

yetkinci annelik *Bkz.* **anne baba tutumları (Kusurlu Anne Baba Tutumları).**

yetkincilik *Bkz.* **İtici Anne Tutumları.**

yetkin olma isteği *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yığın (mass) Toplumsal örgüt ya da amaç söz konusu olmadan bir araya gelen topluluk; **kitle.**

yığın eylemi kuramı (mass action theory) **Lashey**'in, beynin belirli merkezlerinin değil; kapsamlı bölgelerinin katılımıyla gerçekleşen öğrenilmiş zihinsel eylemler olduğunu savunduğu görüşü. Bu görüş, bugün bilinen beyin özelliklerine aykırı düşüyor.

yığın özezerliği (mass masochism) **Reik'e göre**, yığına önderlik eden kişinin sunup savunmasıyla zorluk, yoksulluk ve acılara toplu olarak katlanma.

yığın refleksi (mass reflex) Büyük kas kümelerinin, belirli bir uyarana karşı ayırım yapmadan tepki vermesi; ***yığın tepisi.***

yığın ruhbilimi *Bkz.* **kitle psikolojisi.**

yığın tepisi *Bkz.* yığın refleksi.

yığma alan (aggregate field) Beyinsel işlevlerin, beynin tümüne yayıldığı görüşü. *Bkz.* **yığın eylemi kuramı.**

yığma veri (aggregate data) Bireylerden çok, gruplardan toplanan veriler. Örneğin, bir ülkedeki suç istatistiklerinde, adli olayların sayısı verilebiliyor; ancak, söz konusu suçu işleyen kişiler ya da suçun işlendiği koşullara ilişkin ayrıntı verilmiyor. *Bkz.* **mikro veri.**

yıkanma takınağı (ablutomani, compulsion to wash) Gerekli gereksiz durmadan yıkanma zorunluluğu duyma. Bu takınak, suçluluk karmaşası

gerginliğini azaltma çabasının simgesi sayılıyor. *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz.**

yıkıcılık (destructiveness) **E. Fromm'a göre**, İnsana özgü ve yıkmaktan, bozmaktan, yaşamı yok etme eğiliminden başka hiçbir amaç taşımayan zararlı **kaçış** (saldırganlık**) mekanizması.** İnsan ve hayvanların yaşamlarını sürdürebilmek için içgüdülerinin etkisiyle savaşmaları, gerekli ve zararsız saldırganlıktır. İlk insanların savaşlarının kansız olduğu anımsandığında yıkıcı, zararlı saldırganlığın, toplumların insanı **kendini gerçekleştirmek**ten alıkoyması sonucunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Erich Fromm'ın belirlediği öbür iki savunma mekanizması da **kendiliğinden uyma** ve **yetkecilik**tir. *Bkz.* **aşkınlık gereksinimi.**

yıkılmış aile *Bkz.* **dağılmış aile**.

yılgı *Bkz.* **fobi**.

yılgısal korku *Bkz.* **fobi.**

yıldız (star) Grup içindeki ilişki yapılarını ortaya çıkarmaya yönelik **sosyometrik test**te, öbür üyelerin en çok birlikte olmak ya da birlikte zaman geçirmek istedikleri kişi.

yıldız hücresi (stellate cell) **Beyin kabuğu**nun büyük ölçüde **bağlantı bölgeleri**nde bulunan yıldız biçimindeki sinir hücreleri.

yıldönümü heyecanı (anniversary excitement) **Bleular'e göre**, hastanın yaşamındaki önemli bir tarihin yıldönümünde baş gösteren eğilimi belirten **heyecan** ya da öbür **ruhsal bozukluklar**.

yıldönümü tepkisi (anniversary reaction) Yaşanan bir olayın yıldönümüne gösterilen duygusal ya da davranışsal tepki. Bu olay, sıklıkla, sevilen kişinin yitirilmesi gibi bir **yitirme**dir; tepki de çoğunlukla **depresyon**dur. Bu tepki, hafifinden en ağırına dek değişebiliyor ve olaydan sonra, örneğin, on yıl sonra ya da herhangi bir tarihte ortaya çıkabiliyor. Örneğin, 10 Martta evi yanan birisi, yıllar sonra 10 mart tarihinde ya da o günlerde yoğun duygular yaşayabiliyor. Kimi durumlarda kişi, söz konusu tarihlerde kendini neden farklı duyumsadığının bilincinde bile olmuyor.

yıldönümü tetikleyici (anniversary trigger) İnsanların yaşamlarındaki önemli tarihlere yakın tarihlerde ölme eğilimi gösterdiği düşüncesi.

yineleme (repetition) Öğrenme amacıyla söylenen ya da yapılan bir şeyi, değiştirmeden yeniden aktarma; ***tekrarlama.*** Bkz. yineleme kuramı; yineleme öğrenimi; yineleme zorlanımı; yinelenen rüyalar;

yineleme kuramı (recapitulation) Bireyin gelişiminde geçirdiği belirli aşamaların, türün evriminde geçirdiği aşamaların bir yinelemesi olduğunu ileri süren görüş.

yineleme öğrenimi (rote learning) Öğrenme konusunu, anlama gereği duymadan, verildiği biçimde belleğe yerleştirme; ***ezberleme.***

yineleme zorlanımı (repetition compulsion) Bunalımdan çıkmak için belirli bir davranışı durmadan yineleme. *Bkz*. **kompülsif nevroz.**

yinelemeli aural vertigo (recurrent aural vertigo) Kulaklarda çınlama ve sağırlıkla ortaya çıkan bir rahatsızlık. Vertigo, sersemlik, bulantı, kusma ve işitme yitimi, hastalığın başlıca belirtilerini oluşturuyor. Hastalığa iç kulaktaki yarı dairesel kanalların işlevsizliği yol açıyor. Bu hastalık ilaçla tedavi edilebiliyor.

yinelenen rüyalar (recurrent dreams) Her gece ya da belli aralıklarla yinelenen rüyalar. Freud bu rüyaları, istek giderici rüyalar olarak değil; aşırı hırs düşlemlerinden dolayı kişinin duyumsadığı mazoşistçe özeleştiri gereksiniminden kaynaklanan **ceza rüyaları** olarak değerlendiriyor. Bu rüyalar ayrıca, rahatsız edici bir yaşantı ya da durumla başa çıkmaya yönelik çabaları da simgeleyebiliyor. Örneğin, travmaya ilişkin yinelenen rüyalar, bu biçimde yorumlanıyor. Genellikle tek rüyalardan daha aydınlatıcı olan yinelenen rüyalar, ana temayı giderek daha çok açığa çıkarma eğilimi gösteriyor.

yineleyici asimilasyon (reproductive assimilation) **Piaget'nin asimilasyon kuramında** çocuğun bir nesneye ya da olaya, sürekli aynı tepkiyi vermesini anlatmak için kullandığı terim. Ona göre çocuğun bu davranışı, nesnelerin çeşitli özelliklerini **asimile etme**sini olanaklı kılıyor. *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

Yin ve Yang (Yin and Yang) **Eski Çin düşüncesinde**, evrenin karşıt; ancak birbirini tamamlayan iki gücü. Bu düşünceye göre **bireyin yazgısı** gibi **evrenin yazgısı** da bu iki karşıt gücün etkileşimine bağlıdır. Yin, kadınsı, olumsuz, edilgin, zayıf ve yıkıcı öğeye karşılık oluştururken Yang, erkeksi, olumlu, etkin ve yapıcı öğeye karşılıktır.

yirmi temel psikolojik gereksinim *Bkz.* **MURRAY, Henry Aleksander.**

Y kromozomu (Y chromosome) Normal erkeklerde X kromozomu ile birlikte bulunan **cinsellik kromozomu**. Eskiden bu, genetik bir çöplük olduğu düşünülürken, şimdi erkekliği belirleyen gen ve yalnızca

testislerde etkin olan ve sperm üretimini sağlayan **erkeklik genleri** de içinde olmak üzere, kimileri yalnızca Y'de bulunan en az **20 gen** bulunduğu biliniyor. Y üzerindeki öbür genlerin X kromozomu üzerinde karşılıkları bulunuyor. Bunlar, birçok vücut dokusunda etkin olduğu gibi hücre içinde de belirleyici bir bakım-onarım rolünü üstleniyor.

yoksunluk (deprivation) İnsanların elde etmeyi amaçladıkları ya da elde etmeyi kendileri için bireysel ve toplumsal bir hak olarak gördükleri şeylerden yoksun kalmaları ya da yoksun bırakılmaları durumu. Yoksunluk, yoksulluk gibi herkes için geçerli bir nesnel ölçüte bağlanamıyor. Sevgi, ilgi, saygı görmeme yoksunluk yaratmakla birlikte, yoksulluk nedeni sayılmıyor.

yorum (hermeneutics) **1.** Postmodern psikolojide, bir metnin gerçek anlamını okuma (metin okuma) **2.** Eleştirel kuramda, özneler arası anlamanın nasıl gerçekleştiğini ve bunun simgesel etkileşimle nasıl ortaya çıktığını inceleme. *Bkz.* **metin; okuma.**

yönelim (orientation) **1.** Kişinin kendini, başkalarını, çevreyi, zamanı ve yeri ayrımsaması; "Ben kimim, nerdeyim, kiminle konuşuyorum?", "Hangi gündeyiz?" ve benzeri sorulara yanıt oluşturan bilgileri, çevreyle etkileşimde işlevsel ve uygun bir biçimde kullanabilme yetisi; ***oryantasyon, uyum.*** **2.** Bir uyarıcı kaynağına ya da uzağına doğru yönelme eğilimi; vücudun ya da bölümlerinin belli bir uyarıcıya göre uyarlanması. *Bkz.* **tropizm. 3.** Olaylara, durumlara belli, özgün bir biçimde tepki verme eğilimine yol açan bir bakış açısı, **bilişsel bir set. 4.** Dünya görüşü.

yönelim duygusu yitimi *Bkz.* **Korsakof psikozu.**

yönelme tepkisi (orienting response) **1.** Vücudun belli bir uyarıcıya yönelmesi **2. Pavlov'a göre**, organizmanın göz, kulak, burun gibi ilgili duyu organlarını yeni uyarıcıların kaynağına yöneltmesi. **3.** İlk iki tanımda belirtilen süreçlere bağlı olarak deri iletkenliğinde, nabızda gerçekleşen kendiliğinden değişiklikler, göz bebeklerinin büyümesi, kan damarlarının genişlemesi ya da daralması gibi organizmanın yeni uyarıcılara gösterdiği fizyolojk tepkiler.

yönetici imge (directive fiction) **Adler'e göre**, **yaşam planı**nın temelini oluşturan ve kişinin üstünlüğü ile ilgili imge. Gerçeklerle bağlantısı çok güçsüz olduğu zaman bu imge, nevroz belirtisi sayılıyor. *Bkz.* **bireysel psikoloji.**

yönlendirici terapi *Bkz.* güdümlü tedavi.

yönlendirme *Bkz.* **manipüle etme.**

yönlendirme becerisi *Bkz.* **ruh sağlığı.**

yönlendirmesiz sağaltım *Bkz.* **güdümsüz tedavi.**

yönlendirmeyen tedavi *Bkz.* güdümsüz tedavi.

yönlülük sorunu (directionality problem) Bir **korelasyon**da nedensellik yönünün A'dan B'ye olabileceği gibi B'den A'ya da olabileceği.

yönlü test (directional test) Uç puanları, yalnızca dağılımın belirlenen ucunda reddeden bir test.

yöntem (method) **1**. Bir sorunu çözmek, bir deneyi sonuçlandırmak, bir konuyu öğrenmek ya da öğretmek gibi amaçlara ulaşmak için bilinçli olarak seçilen ve izlenen düzenli yol ve stratejiler bütünü; ***metot.*** **2.** Yeni gerçekleri bulmak, bilinen gerçekleri yorumlamak ve açıklamak için tutulan mantıklı düşünme yolu.

yöntembilim (methodology) **1.** Geçerli bilgilerin elde edilmesinde kullanılan bir ilkeler ve kurallar kümesi; ***metodoloji.*** Elde edilecek bilgiler ve veriler, yöntembilimin ilgi alanı dışındadır. O, yalnızca geçerli bilgilerin elde edilmesi amacıyla izlenecek yolun ve kullanılacak kavramların neler olması gerektiği ile ilgileniyor. **2**. Araştırmada kullanılan yöntemler; ***araştırma paradigması.*** *Bkz.* işlevselcilik.

yöntembilimsel davranışçılık *Bkz.* **davranışçılık.**

yöntemsel bellek (procedural memory) Devimsel becerilere, alışkanlıklara, belli şeylerin nasıl yapılacağına ilişkin bellek. Bu bellek türünde **anımsama**, sıklıkla kendiliğinden gerçekleşiyor; bilinçli bir çaba gerektirmiyor. Örneğin, bisiklet kullanmak gibi, bilinç düzeyinde incelemeye açık değildir. *Bkz.* örtülü bellek.

yöntemsel bilgi *Bkz***. bilgi yapıları.**

yukarıdan aşağı işlem (top-down processing) Bilgisayar terminolojisinden alınan ve var olan kurallar, genelleştirmeler, beklentiler ve benzeri bilgilerin algılar, yeni bilgilerin işlenmesi gibi **bilişsel süreçler**i etkilediğini belirten terim. **Biliş sistemi**, aşama sırası temeline göre düzenlenmiştir. Daha **temel algısal sistemler**, aşama sırasının **alt bölüm**ünde; bellek, sorun çözme gibi daha **karmaşık bilişsel sistemler** ise üst bölümünde yer alıyor. Sistemin üstünden altına doğru **bilgi akışı**na

yukarıdan aşağı işlem deniyor. Burada vurgulanmak istenen şey, eski bilgilerin, beklentilerin oluşturduğu üstyapının, sisteme giren bilgiler üzerinde düzenleyici, yorumlayıcı bir etkisi olmasıdır. Uç sürümleriyle bu model, sisteme giren her türlü bilginin bundan etkilendiğini savunuyor. Örneğin **Jerry Fodor**'un ortaya koyduğu yukarıdan aşağı işleme ise, biliş sisteminin yalnızca belli kısımlarında, belli zamanlarda gerçekleştiğini savunuyor *Bkz.* **aşağıdan yukarı işleme; modülerlik.**

yumurta *Bkz.* **eşeylik hücresi.**

yumurtalık (ovary) Kadında dölyatağının (rahmin) iki yanında bulunan ve yumurta ile kadınlık hormonlarını üreten bir çift üreme organı.

yumurtalıklar *Bkz.* **endokrin bezleri.**

yumurtalık uyarıcı hormonu (follicle stimulating hormone **(FSH)**) Ön hipofiz bezinin salgıladığı hormon. Bu hormon, kadında yumurtaların gelişimini ve **estrojen salgısı**nı; erkekte ise **sperm üretimi**ni kamçılıyor.

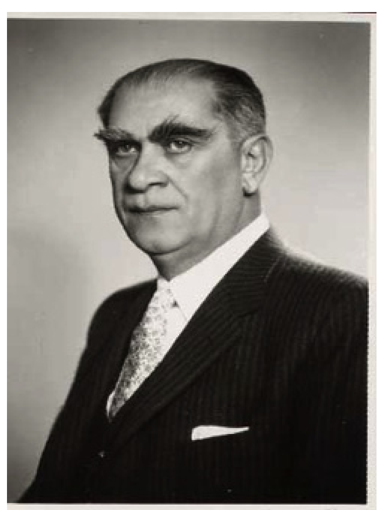
yumuşak akıllı (tender-minded) **William James**'e göre aydınlık, idealizm, iyimserlik, dogmatizm, dindarlık, tekçilik gibi özelliklerle tanımlanan **kişilik**. *Bkz.* **sert akıllı.**

yumuşama (detumescence) Sertleşmiş penisin, yumuşak durumuna dönmesi.

yuppi (yuppie) Yalnızca kendi yaşamlarını ve ekonomik güvencelerini düşünen genç, toplumsal aşama sırasında sınıf atlama gizilgücü olan kişiler için kullanılan bir kısaltma.

YÜCEL, Hasan Âli (1897-1961) Yücel, İstanbul'da doğdu; aynı kentte öldü. 1921'de Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdikten sonra İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nda Türkçe ve Edebiyat; İstanbul Erkek Lisesi'nde edebiyat, sosyoloji ve Felsefe öğretmeni olarak çalıştı. 1927'de Milli Eğitim Mütettişi oldu. 1930'da Fransa'da öğrenci müfettişliği; 1932'de Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü; 1933-1935 arasında Orta Öğretim Genel Müdürlüğü görevinde bulundu. 1935'te İzmir Milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1938'de ikinci Bayar hükümetinde Milli Eğitim Bakanı oldu. Bu görevi, Saydam ve Saraçoğlu'nun kurduğu hükümetlerde de kesintisiz 5 Ağustos 1946'ya dek sürdürdü. 1950 seçimini kazanamayınca İstanbul'a yerleşti. 1955-1960 arasında İş Bankası Kültür Yayınları'nı yönetti. 1958'de UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyesi; 1961'de Kurucu Meclis üyesi oldu. Hasan Âli Yücel'in

Milli Eğitim Bakanlığı dönemi, eğitim ve kültür açısından **yaratıcı ve üretken bir dönem** oldu. 1939'da Milli Eğitim Şurası'nı topladı ve bir eğitim planı oluşturdu. 1940'ta İsmail Hakkkı Tonguç'un önderliğinde köy enstitülerinin kurulmasına destek vererek ilköğretrimde; çeşitli meslek okulları açtırarak teknik eğitimde önemli adımların atılmasının öncüsü oldu. Milli Eğitim Bakanlığı'ne bağlı bir çeviri bürosu kurdurarak 496 ciltlik bir dünya klasikleri kütüphanesi oluşturdu. 13 Haziran 1946'da Üniversiteler Yasası'nın çıkmasında etkili oldu ve kendi yetkilerini üniversiteye devreden ilk Milli Eğitim Bakanı oldu. Ahlak Şurası'nı, Yayın Kongresi'ni, Çeviri Kongresi'ni, Dilbilgisi Komisyonu'nu topladı ve bunlarla ilgili yeni ilkeler belirledi. Ortaöğretimde birliği ve yüksek öğretimle uyumluluğu gereçekleştirdi. Devlet Tiyatrosu'nu, Devlet Opera ve Balesi'ni kurdurdu; güzel sanatları destekledi; birisi de İlşköğretim olmak üzere çok sayıda eğitim ve sanat dergisinin çıkarılmasını. Ansiklopedilerin yayımını sağladı. Şiirlerini Dergâh, Yarın, Yeni Mecmua ve Hayat dergilerinde; toplumsal ve kültürel içerikli makale ve denemelerini de Akşam, Cumhuriyet ve Dünya gazetelerinde yayımladı. Yayın dünyasında da usta bir yazar olarak benimsendi. **Başlıca yapıtları:** *Mantık ve Metodoloji, 1928; Goethe, Bir Dehanın Romanı, 1932; Türk Edebiyanına Toplu Biir Bakış, 1932; Pazartesi Konuşmaları, 1937; Türkiye'de Orta Öğretim, 1938; Davam, 1947; Davalar ve Neticeleri, 1950; Hürriyete Doğru, 1955; İyi Vatandaş, İyi İnsan, 1956; Edebiyat Tarihimizden, 1957; Hürriyet Gene Hürriyet, 1960.*

yüceltme (sublimation) **Freud’a göre**, amacı doyum ve haz sağlamak ya da saldırmak olan içgüdüler engellenip bastırıldığında, bu amaçların yerine, başka bir şeyi amaç edinme biçiminde kullanılan **savunma mekanizması;** ***süblimasyon.*** Bebek, belirli gereksinimlerini gidermek için ses çıkarırken benlik geliştikçe ses çıkarma, başlı başına hoşlanılan bir eylem oluyor. Sesler, zamanla konuşmaya, iletişime yarar duruma geliyor. Çocuk, artık yalnızca kendisi için değil; anlamak, anlatmak, anlaşmak için konuşuyor. Dil, onun benliğinin uyumu için kullandığı güçlü bir araç oluyor. Kekeme de anlıyor ve anlatıyor; ancak, o, kekeleyerek, ruhsal çatışmasını ortaya koyuyor; benliğin konuşmak için kullandığı güç, yeterince yüceltilememiş; yani, konuşma, amaç durumuna gelmemiş; cinsel ya da saldırgan amaçlardan birine bağlı kalmıştır. Bu nedenle kekeme, iletişimin değil, engellenen içgüdülerini doyurmanın peşindedir. Yüceltmede benlik işlevlerinin yürütülmesi sırasında, **yansızlaştırılmış ve bağlanmış** (yüceltilmiş) **enerji** kullanılıyor. Örneğin, yüceltmeyi başaran kişinin konuşmalarında sözcükler, yalnızca sözcüktür. Kalem denildiğinde kişinin aklına, yazı yazmak için kullanılan uzunca bir araç gelir. Bu sözcük onu ürkütmez, korkutmaz, kaygılandırmaz, korkutmaz. Bunu başaramamış olanlarda ise sözcükler cinselleşebiliyor ya da saldırganlaşabiliyor. Örneğin, “koy” denince, karşıdaki kişilerden biri, tuhaf bir biçimde gülümsemeye başlıyor. Kimilerinin öfkelendiğinde insana “eşek” diyerek saldırdığı görülüyor. Benlik işlevlerinden birine de içgüdüsel özellik yüklenebiliyor. Örneğin, çoğu kişi doğal biçimde yürürken kimisi kırıtarak; kimisi kazık yutmuş gibi; kimisi Naziler gibi yürüyor. Görmek; ama görülmemek isteyen kişi, gece kara gözlük takıyor. Kimilerinin bakarken gözleri sulanıyor ya da kirpikleri kırpışıyor. Gözleriyle çağıranlar, bağıranlar oluyor. **Sağlıklı kişi**, çocuğun üretkenlikten önceki çağlarda duyduğu çocuksu cinsel ya da saldırgan istekleri karşısında kaygı duymuyor. Bunlara, çocuğun çocukluk hakkı olarak bakıyor. Aynı oyunlara, sevişme sırasında da yer veriyor. Cinsel ilişkiye giden yolu, her türlü renkli, zararsız oyunlarla süslüyor ve dilediğince eğleniyor. Çünkü o, insanın kapalı kapılar ardında, geniş çevrenin gerçekleriyle bir arada olmadığını biliyor. Yüceltilmiş enerjiye sahip olan insanlar, hakkı olarak gördüğü ger cinsel ilişkiye, gerekli yeri ve zamanı ayırıyor. Yaşamlarında iş de cinsellik de yer alıyor. Bu da onların benliklerini geliştirip güçlendirmelerini, kendilerini kabul etmelerini, yaşamın gerçeklerini olduğu gibi değerlendirebilmelerini sağlıyor. Sağlıklı kişi de kimi zaman

kendi isteklerinden utanabiliyor; amaçlarından dolayı kendini suçlayabiliyor; içgüdülerinin şiddetinden korkabiliyor; yorgunluk, çatışma yaşayabiliyor. Ancak o, er ya da geç, kendine en uygun olanı seçip çatışmayı bitiriyor. Benlik, üretken olmadan önce karşılaştığı türlü zorluklar nedeniyle, o çağların içgüdüsel isteklerini güçlü bir biçimde bastırsa da bu isteklerin, benlik için bilinçdışında bir tehlike kaynağı olarak varlıklarını koruduğu biliniyor. Dokunmak, koklamak, öpüşmek isteyen ilkelbenlik, bu istekleri karşılanmadan, daha ileri düzeyde bir istek olan cinsel ilişkiye yönelmeyi istemiyor. Benlik ise cinsel anlamlı her uyarıyı çocuksu, sapık, uygunsuz bularak bastırıyor; bu durumda kaygı daha da artıyor. Bu ise benliğin, savunmalarını büsbütün güçlendirmesini gerektiriyor. Öte yandan, yeterince yüceltilmiş enerji edinemediğinden benlik, olanla yetinmek zorunda kalıyor. Dahası, bunu da savunmada tükettiği oluyor. Sonuçta, tümüyle güçsüzleşerek, şizofrenili hastalarda görüldüğü gibi, üstbenliğin oyuncağı durumuna geliyor. *Bkz.* **analitik psikoloji; ödünleme.**

yük (cathexis) **Psikanalize göre**, bir etkinliğe, nesneye ya da görüşe bağlanan duygusal önem ya da ruhsal enerji; ***yatırım.*** Bu enerji, elektrik enerjisi gibi ve bağlı olduğu durumların dışında, bir nesneden öbürüne, bir bölgeden bir başkasına akabiliyor, yer değiştirebiliyor. *Bkz.* **libido.**

yüklem (attribution) **1.** Kişinin, kendi davranışları da içinde olmak üzere, olayların nedenselliğine ilişkin zihinsel çıkarsamaları, olayların nedenlerine ilişkin kişisel açıklamaları. **2.Dilbilgisinde,** eylem çekimine girmiş sözcüğün tümcedeki görev adı.

yükleme biçimi (attributional style) Kişinin başına gelen iyi ya da kötü şeyleri bir şeylere bağlama, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini açıklama biçimi. *Bkz.* **yüklem kuramı; denetim odağı.**

yüklem kuramı (attribution theory) **Kişilik psikolojisine ve sosyal psikolojiye göre**, insanların kendilerinin ve başkalarının davranışlarını açıklamaya; bu davranışlara **nedensellik yükleme**ye çalıştıklarını açıklayan kuram. Bu kuramda davranışların nedenleri ya kalıcı kişilik özellikleri, güdüler, beceriler, zekâ, tutumlar gibi **içsel yatkınlıklar**a ya da kışkırtma, durumun zorluğu, şanslılık, şanssızlık gibi **dış koşullar**a bağlanıyor. Kişinin gözlemlediği ya da yaşadığı olayları neye bağladığı, hem bireyler arası ilişkileri hem de kişinin kendi yönelimini doğrudan etkiliyor. Örneğin, kişinin yaşadığı bir başarısızlığı ya da olumsuzluğu

kendi içindeki nedenlere ya da dış koşullara bağlaması, onun bu başarısızlık ya da olumsuzluk karşısında takınacağı tutumu doğrudan belirleyebiliyor. Bunun sonucu olarak davranışlarla ilgili yargılarımızın öznel durumlarla iç içe oluştukları görülüyor. *Bkz.* **kendine hizmet eden önyargı.**

yüklemli düşünme (predicate thinking) Nesnelerin, yalnızca birbirine benzerlik gösterdikleri için özdeş kabul edildiği bir düşünme biçimi. Örneğin **Freud**, bunun, bilinçdışının **temel düşünme biçimi** olduğunu; karşıtlıkların olduğu kadar benzerliklerin de aynılık olarak yorumlandığını ve rüyanın bu temelde biçimlendiğini söylüyor. **Piaget** de benzer bir düşünmeyi **işlemsellik öncesi evre**deki çocukların düşünme biçiminde görüyor. *Bkz.* **rüya; bilişsel gelişim kuramı.**

yüksek bağlamlı kültürler (high context cultures) İnsanların, sözel olmayan iletişim biçimlerine özellikle dikkat ettiği ve etkileşimlerde ortak bir tarih ve tutumlar grubu gibi ortak bir bağlamı paylaştıkları kültürler.

yüksek beyin kabuğu işlevleri (higher cortical function) **Hareket, duyu, algı ve dil yetileri**ne ilişkin daha yüksek ve karmaşık beyin işlevleri.

yüksek düzeyli bilişsel süreçler (high level cognitive processes) Sorunları kavrama, planlama, tümdengelimsel ve tümevarımsal akıl yürütme ve sorun çözme gibi bilişsel süreçler.

yüksek düzeyli koşullama (higher order conditioning) Klasik koşullamada, koşullu bir uyarıcıyla eşlenen yansız bir uyarıcıya koşullu bir tepki geliştirme.

yüksek hedef (superordinate goal) Birden çok kişi ya da grup için anlam taşıyan; ancak yalnızca bir ekip olarak işbirliği yaptıklarında ulaşılabilen bir hedef. Saldırganlık araştırmalarında, **Muzaffer Şerif** ve **Carolyn Şerif**'in yaz okullarında yaptıkları çalışmalarda, bu tür ortak bir hedefin belirlenmesinin, rakip gruplar arasındaki düşmanlığı ve saldırganlığı önemli ölçüde azalttığı belirlenmiştir. *Bkz.* **Robber mağarası; ŞERİF, Muzaffer.**

yüksek kavram (superordinate concept) Temel düzeyli bir kavramlar kümesine göndermede bulunan kavram.

yüksek kimlik (superordinate identity) Bir ülkedeki farklı etnik kökenli bireylerin, kendilerini aynı ülkenin yurttaşı olarak görmeleri gibi, farklı gruplardan üyelerin, daha büyük bir bütüne ait oldukları algısı.

yükseklik fobisi *Bkz.* yükseklik korkusu.

yükseklik korkusu (acrophobia) Yüksek yerlerde durmaya karşı duyulan aşırı korku; ***yükseklik fobisi, yükseklik yılgısı.*** *Bkz.* **nevroz.**

yükseklik yılgısı *Bkz.* yükseklik korkusu.

yüksek lisans derecesi (master's degree) Üniversite ilk akademik derecesi ile doktora derecesi arasındaki derece; ikinci akademik derece; ***mastır, uzmanlık derecesi*** Süresi ve öğrenim alanları ülkeden ülkeye değişim gösteriyor.

yüksek okul (school for higher learning) Üst düzeyde uygulayıcı meslek elemanları yetiştiren yüksek öğretim kurumu. *Bkz.* **yüksek öğretim.**

yüksek öğrenim eğitimi *Bkz.* **akademik eğitim.**

yüksek öğretim (higher education) Orta öğretim kurumlarını bitirenler arasından, zihinsel yeteneği oldukça üstün olanlara sağlanan öğretim. Ülkemizde üniversitelerden başka bu basamakta değişik yüksek okullar da yer alıyor.

yüksek zihinsel süreçler (higher mental processes) **Duyum** ve **imge**lere karşıt olarak **yaratıcı imgelem** ile birlikte bütün **yapıcı düşünme süreçleri**.

yüksüzlük (acathexis) **Psikanalize göre**, duygusal yüklü düşüncelerle ilişkili duyguların bulunmaması. Önemsiz bilinçsiz malzeme yüzeye çıktığında ya da genellikle bir **mutluluk** ya da öfke duygusu uyandıran bir olaya dikkat çekildiğinde hasta, uzak ya da kayıtsız kalıyor

yürüme ve konuşma kusurları *Bkz.* **ileri derecede ağır zekâ geriliği.**

yürüyememe (abasia) Kaslar arasında eşgüdüm kurulamadığından ya da inme sonucu yürüyememe. Ayağa kalkamama ve yürüyememe. Kaslar arasında eşgüdüm kuramamanın kökeni çoğu kez **ruhsal bozukluk**lardır.

yürüyüş devinim yitimi (ataxia) Kas eşgüdümünün olmaması. İstemli hareketlerin yapılabilmesi için kaslar arasında gerekli eşgüdüm sağlanamaması. Duygularla düşünceler arasındaki **uyum bozukluğu**; ***ataksi.***

yüz anlamı bilimi (physiognomy) Kişinin yetenek ve öbür ruhsal özelliklerinin yüz biçimi, alın, burun ve çene gibi ayrıntıların görünüşlerinden çıkarılabileceğini savunan görüş; ***fizyonomi.***

yüz anlatımı (facies) Yüzün görünümü. Kimi hastalıkların ya da genetik bozuklukların kendine özgü yüz anlatımları vardır.

yüz bellek yitimi (face amnesia) İnsan yüzlerini anımsayamama; ***yüz hafıza kaybı.***

yüz buruşturma (grimace) İnme, kas dengesizliği ya da acı ve tiksinme; kimi zaman da sevinme ve hoşlanma durumlarında, geçici duygusal durumlarda yüzde görülen anlatım çarpıklığı.

yüz çarpıklığı (facial asymmetry) Yüzün sağ ve sol yarısı arasında biçim ve anlatım bakımından dengesizlik bulunması. Beyin dilimlerinden birinin başat olması buna neden olarak gösteriliyor.

yüzdeli (perceptile) İstatistikte gözlemlerin belli bir yüzdesinin altında kaldığı nokta. Örneğin, puanların yüzde 70'i 60 ham puanının altında kalıyorsa, 60 puanın yüzdelisi 70 olacaktır. *Bkz.* **yüzdeli puan.**

yüzdeliğin standart yanılgısı (standart error of percentile) Büyük bir örneklemdeki bir yüzde noktasının, onun **evrendeğer** değerine göre, ne kadar ayrım gösterdiğini kestirmeye yarayan bir örneklem değeri. Bu yanılgı şöyle hesaplanıyor:

Gp yüzde noktasının standart yanılgısı; y, normal dağılımda o yüzde noktasının ordinat üzerindeki yüksekliği; p ise yüzde noktasının altında ve üstünde kalan yineleme sayılarının oranıdır.

q=1.00 ve N de örnekteki olay sayısıdır.

yüzdeli pekiştirme (percentile reinforcement) Hem insanda hem de hayvanda yeni davranış yapıları oluşturmak; örneğin, **gelişim engelliler**de **beceri eğitimi** ve **hayvanlara karmaşık davranış yapıları öğretmek** için kullanılan **ardışık yakınsama**ya dayalı **pekiştirme düzeni.** Başlangıçta deneğin davranışları, hedef davranış bakımından rastgele kabul edilebiliyor. Bu davranışların içinden, istenen davranışa en yakın olanlar ödüllendiriliyor. Zamanla deneğin çeşitli etkinliklerindeki hedef davranışa benzer davranışlarının oranı giderek artıyor. Buna bağlı olarak davranışlar değiştikçe, ödüllendirme ölçütü de en uygun etkinlikler pekiştirilecek biçimde yeniden belirleniyor. Örneğin, bir köpek, burnunun üstünde bir topla bir ateş çemberinden geçecek biçimde eğitilecekse önce, köpek yalnızca ayakta durduğu için ödüllendiriliyor. Sonra ön patisini, iki patisini kaldırdığı için; kıçüstü oturduğu, daha uzun süre dik durduğu, dik dururken burnunu yukarı kaldırdığı için ödüllendiriliyor. Bu işlem, köpek,

topu güvenilir ve düzenli bir biçimde burnunun üstünde tutup ateş çemberinden atlayıncaya dek sürdürülüyor. *Bkz.* **işlemsel koşullama.**

yüzde normu (percentile norm) **1.** Büyük bir örnek grubun yüzde kaçının kaç puan elde ettiğini gösteren bir ölçme aracı. **2.** Bir testte her puana, bu testi alanların kaçının erişmiş olduğunu, daha çok bir çizelge biçiminde belirten bir değerler çizelgesi.

yüzdeli puan (percentile score) Belli bir test puanının ya da sonucun değerinin altında kalan puanların yüzdesini gösteren puan. Örneğin, 70'lik bir yüzdeli puan, puanların yüzde 80'inin söz konusu değere karşılık gelen puandan düşük olduğunu; tersiyle söylersek, söz konusu puanın, puanların yüzde 80'inden daha yüksek olduğunu gösterecektir. Burada bir puan, kendinden daha yüksek olamayacağı için, en yüksek yüzdeli, 99 olacaktır.

yüzden geridenetim varsayımı (facial feedback hypothessis) Yüz kaslarından gelen duyusal geridenetimin (yüz anlatımının), bu yüz anlatımına karşılık gelen öznel duygulara yol açtığı varsayımı.

yüzer gezer kaygı (free-floating anxiety) Belli bir olay ya da nesne ile ilişkili olmayan; her şeye kolayca bağlanabilen, kolayca alevlenebilen ve sıklıkla paniğin öncüsü olan **ağır, genelleştirilmiş, sürekli kaygı;** ***nevrotik kaygı.*** Yüzergezer kaygı, kaygı nevrozunun en tipik belirtilerinden biridir; ancak, ayrıca fobi, takınaklı zorlanımlı bozukluk gibi nevroz türlerinden başka, kimi şizofreni olaylarında da gözlemleniyor. *Bkz.* **genelleştirilmiş kaygı bozukluğu.**

yüzeysel bağlılaşım *Bkz.* yüzeysel korelasyon.

yüzeysel geçerlik (face validity) Bir testin, ölçtüğü belirtilen şeyi ölçüyor gibi görünmesi. Bu, öznel bir izlenim olduğu için yanıltıcı olabiliyor. Böyle görünmesine karşın, gerçekte amaçlanan şeyi ölçmüyor; dolayısıyla gerçek bir **yapısal geçerlik** ve **kestirim gücü**nden yoksun olabiliyor

yüzeysel kişilik özellikleri (surface traits) **R. B. Cattell'in, faktör analizinde** aynı kişide yüksek bir korelasyon gösterdiğini gözlemlediği **35 kişilik özelliği.** Bir insanda bu çözümlemeyle belirlenen özelliklerden birinin bulunması, bununla ilişkili olduğu belirlenen öbür özelliklerin de bulunacağı anlamına geliyor. Örneğin, eğer bireyin kişilik özellikleri arasında **insanlardan uzak durma** yer alıyorsa o kişi aynı zamanda **tepkisiz, ilgisiz** de olacaktır.

yüzeysel korelasyon (spurious correlation) Aralarında nedensel ilişki bulunmayan ve genellikle ikisinin de üçüncü bir etkenle ilişkisi bulunması nedeniyle iki etken arasında belirlenen istatistiksel ilişki; ***yüzeysel ilgileşim***

yüzeysel okuma bozukluğu (surface dyslexia) Kişinin sözcükleri ses olarak okuyabildiği; ancak sözcükleri bir bütün olarak, görsel, grafiksel biçimiyle okumakta zorlandığı bir edinilmiş okuma bozukluğu. Bu tür kişiler, sözcükleri okuyarak anlamakta zorlanıyorlar.

yüzey yapısı (surfacestructure) Sözlü ya da yazılı iletideki hece, sözcük, anlatım gibi öğelerin dilbilgisel sıralanışı. *Bkz*. **derin yapı.**

yüzle görme (facial vision) Gerçekte görme ile ilgisi olmayan ve özellikle görme engellilerde gözlemlenen, karşıdaki nesneleri görmeden algılama, duyumsama yetisi. Buna yüzle görme denilmesinin nedeni, görme engellilerin, hava akımlarına karşı aşırı bir duyarlılık kazandığına ilişkin yanlış inanıştır. Bu konuda kullanılması gereken doğru terim ile bunun nedenlerini **yankıyla yön belirleme** terimi açıklıyor.

yüzleştirme (confrontation) Kişinin gözlemlenen davranışı ile kendisinin anlattıkları arasında önemli bir çelişki görüldüğünde, durum kendisine belirtilerek makul bir açıklama yapmasını isteme.

yüz siniri (facial nevre) **7. kafa siniri**. Yüz siniri, devimsel ve duyusal bileşenleri bulunan bir sinirdir; devimsel bileşen, yüz anlatımını biçimlendiren kasları denetliyor; duyusal bileşen ise tat alma ve tükürük bezi liflerinden kimilerini içeriyor.

yüz tikleri (facial tics) Gözlerin ya da yüz kaslarının yinelenen **spazmodik hareket**i. Bunların yanı sıra boyun ya da omuzlar da tike katılabiliyor. Çoğunlukla çocuklarda; özellikle de **aşırı etkinlik ve dikkat eksikliği** olan çocuklarda görülüyor. Nedeni bilinmemekle birlikte **stres**le ilişkilenebiliyor. Tiklerin çoğu tedavi gerektirmiyor ve hasta eğitimiyle kendiliğinden ortadan kalkıyor. *Bkz*. **tik.**

yüzyüze iletişim (interaction) İki ya da daha çok kişinin karşı karşıya bulunarak duygu, düşünce ve isteklerini birbirine iletmeleri.

yüz yüze yaşantılar *Bkz.* **evlilik (Çağdaş Evlilik)**

YZ *Bkz.* **yapay zekâ.**

Z

zaman (time) **Sosyal bilimlerde** genellikle nedensellik ilişkisi ile olayların geçmişten bugüne; bugünden yarına birbirini izlemesi. Bu süreçte önce, neden (uyarıcı, etki); ardından da sonuç (tepki, davranış) geliyor. Zaman kavramının psikolojideki uygulamaları, çocukta zaman kavramının ortaya çıkışı, zaman kavramına ilişkin sorunlar ve başka ayrıntıların kavranması için ilgili maddelerin incelenmesi gerekiyor. *Bkz.* **zaman algısı.**

zaman algısı (time perception) Zaman aralıklarını hesaplama, güneşin konumuna bakarak yaklaşık olarak zamanı söyleme, zamanın geçiş hızını değerlendirebilme ve benzerleri de içinde olmak üzere, zamanın farkında olma. Bu terim çoğunlukla öznel zaman yaşantısı için kullanılıyor. Örneğin, belli bir işle yoğun bir biçimde uğraştığımız, eğlendiğimiz, sevdiğimiz bir kişiyle birlikte olduğumuz anlarda zaman çabuk geçiyor; buna karşılık sıkıldığımız, boş olduğumuz zamanlar da çok yavaş geçiyor. Bu nitelikteki zaman algısına psikolojik zaman deniyor.***Bkz.*** **algı.**

zaman çizelgesi (time table) Öğrencinin zamanı iyi kullanması amacıyla günün saatlerine bölünmüş bir sayfaya, gün içinde gösterdiği etkinliklerin tümünü, süreleriyle birlikte yazdığı bir çizelge. Çizelgede her etkinliğin önünde, öğrencinin o etkinliğe ilişkin duygu ve düşüncelerini belirteceği bir bölüm bulunuyor. Her sayfa bir gün için kullanılıyor. Çizelgede her etkinliğe ayrılan zaman yüzdesine de yer veriliyor. Öğrencinin zamanını iyi kullanmayı öğrenmesi için bu çizelgeyi en az iki hafta içtenlikle doldurması gerekiyor. Bu çizelge, öğrencinin ilgi alanlarını, toplumsal etkinlik eğilimlerini de yansıtabiliyor.

zaman duyusu *Bkz.* **zaman algısı.**

zaman eşiği (timethreshold) **Salt zaman eşiği:** İki uyarıcı arasındaki zaman aralığının, bir izlenim biçiminde kaynaşmayıp birbirini izler biçimde algılanması. Salt zaman eşiği, her duyu alanı için büyük farklar gösteriyor. Bu eşik, işitmede yaklaşık 0.002; görmede ve tat almada 0.01 ile 0.04 saniye arasındadır.

zaman-hareket çözümlemesi (time and motion analysis) **Endüstri psikolojisinde**, iş iyileştirme çalışmalarında belli bir **iş ya da işlemin aldığı süre**nin incelenmesi. Bu inceleme ile aynı işi daha kısa sürede yapmanın ve birim zamandaki verimliliği artırmanın, iş kazalarını önlemenin, yorgunluğu azaltmanın yöntemleri belirlenmeye çalışılıyor.

zaman hatası (time error) Zamandaki oransal konumlarına bağlı uyarıcıları yanlış değerlendirme eğilimi. Örneğin, birbiri ardı sıra çalınan ilk iki özdeş nota, daha yüksek **ses yoğunluğu**na sahipmiş gibi daha şiddetli algılanma eğilimi gösteriyor.

zaman kazanma yöntemi (saving method) 1885'te **Ebbinghaus**'ın **unutma** konusuyla ilgili ön çalışmalarında kullandığı yöntem. Bu yöntemden yararlanılarak belli bir konuyu öğrenmek için harcanan zamanla aradan belli bir zaman geçtikten sonra aynı konuyu öğrenmek için harcanan zaman karşılaştırılıyor; bunların birbirine olan yüzdesi bulunuyor ve bu yolla, öğrenilenlerin bellekte tutulma derecesi belirleniyor.

zamanlama ipucu (Tining cue) Ses kaynağının yönünü belirleme konusunda temel bilgi kaynaklarından biri. Zamanlama ipucu, sesin iki kulağa ulaşma zamanındaki farka dayanıyor. *Bkz.* **kulaklar arası gecikme; şiddet ipucu.**

zaman örnekleme *Bkz.* **veri toplama teknikleri.**

zaman örneklemi (time sample) Gözlemlerin belli zamanlarda ya da belli zaman aralıklarında yapıldığı bir örneklem biçimi.

zamansal duyarlık (temporal acuity) Duyu sisteminin, çok kısa zaman aralıklarıyla birbirinden ayrılan olayları ayırt edebilme yetisi.

zararlı ceza *Bkz.* **ceza.**

zayıf akıllılık *Bkz.* **zekâ geriliği.**

zayıf benlik *Bkz.* güçlü benlik; yapısal kuram (Benlik).

zayıf eşdeğerlilik (weak equivalence) Karşılaştırılan iki sistem arasındaki ilişki. Bu iki sistemin ancak zayıf bir eşdeğerlilik (benzerlik) taşıması

durumunda, aynı dışsal davranışı üretme işlevini yaptıkları; ancak, bunun için farklı yöntemler kullandıkları belirtiliyor. Örneğin, ikiliden her ikisinin de satranç oynaması; ancak, oyunda bir sonraki hamleye karar vermede farklı yöntemler uygulamaları anlamında, satranç oynayan insanla bilgisayar, zayıf eşdeğerlidir. **Biliş psikolojisinde** zayıf eşdeğerlilik, iki bakımdan önemlidir. Birincisi, **Turing testi**nin sunduğu türden bir karşılaştırmadır. Kimi zaman buna Turing eşdeğerliliği denmesinin nedeni de budur. İkincisi, **biliş bilimlerinde** zayıf eşdeğerlilik, kuramlara geçerlik kazandırmak açısından gerekli olsa da yeterli sayılmıyor. Çünkü biliş bilimlerindeki kuramlarda ya da simulasyonlarda açıklanacak sistemle aynı işlevleri yerine getirmesi gereğinin yanı sıra, bu işlevleri aynı yoldan yerine getirmeleri de belirleyici oluyor. Bu gerekliliğe **güçlü eşdeğerlilik** deniyor.

zayıf işlev *Bkz.* **analitik psikoloji.**

zedelenme *Bkz.* **travma.**

zekâ (intelligence) İnsanın **algılama, soyutlama, öğrenme, düşünme, uslamlama, yargılama, çıkarsama** ve **yeni durumlara uyum** yeteneklerinin bütünü; *akıl, **anlak, biliş**, **düşünme yetisi.*** Zekâ, tanımı üzerinde anlaşma sağlanamamış bir terimdir. **En genel anlamıyla zekâ**; öğrenme, soyut düşünme, usavurma, deneyimlerden edinilen bilgileri kullanma, yeni durumlara uygulama, sorun çözme, bellek gibi zihinsel (ansal) yeteneklerin bütünü olarak düşünülüyor. Değişik yaklaşımlara göre zekâ, değişik biçimde tanımlanmıştır. Örneğin **Thorndike'a göre zekâ**, kişinin kazandığı **uyarıcı-tepki bağlantısının ölçüsü**dür. İlk zekâ testlerini yapan **Binet'ye göre zekâ**, yukarıdaki genel tanıma yakın bir anlam taşıyor ve geliştirdiği testlerle ölçülebiliyor. **Piaget'ye göre zekâ** ise her türlü karmaşık usavurma sürecinin dayandığı ve doğuştan gelen **genel bilişsel yeti**dir. Kimileri de belli bir zekâ tanımı yapmaya yaklaşmayarak, **"Zekâ, zekâ testlerinin ölçtüğü şeydir."** biçimindeki açıklamayı yeğlemiştir. Otoritelerin bir bölümü zekânın **g etkeni** gibi genel bir etken olduğunu düşünürken, bir bölümü, zekâ türlerinden söz ediyor. **R. B. Cattell**, iki genel yetiyi belirlemek amacıyla **faktör analizi**ni kullanarak **kristalleşmiş zekâ** ile **akışkan zekâ**dan söz etmiştir. **Çağdaş öğrenme kuramlarında zekâ**, **çok boyutlu ve dinamik bir etken** olarak değerlendiriyor. **Guliford, işlemin türüne, içeriğine ve istenen sonuca bağlı olarak zekâyı 150 kadar özel yeti**ye ayırmıştır.

Kimileri, bu konuda **genetik etkenler**i öne çıkarırken, kimileri **toplumsal-kültürel çevre**nin (**öğrenme**nin) belirleyici olduğunu savunmuştur. Bütün bu görüşlere karşın **zekâ testleri ve zekâ araştırmalarının önünde yanıt bekleyen sorular şunlardır: (1)** Zekânın ne kadarı kalıtsaldır, ne kadarı sonradan kazanılıyor? **(2)** Zekâ yaşla birlikte değişiyor mu; değişiyorsa bu nasıl ve ne ölçüde gerçekleşiyor? **(3)** İnsan ve hayvan zekâsı arasındaki fark nedir? **(4)** Zekânın kültürel bileşenleri nelerdir? Zekânın kalıtsal yanına (**zekâ gizilgücü**ne) şimdilik önemli düzeyde etki edemediğimize göre, kişi, kendisi için hazırlanan **çevrenin elverişliliği** ölçüsünde iyi gelişecek ve **yetenekler**ini gösterecek demektir. Zekânın ne olduğu**,** çok değişik anlatımlarla ortaya konulmaya çalışılsa da zekâ en çok, **geçmiş deneylerden yararlanarak sorunlara çözüm getirebilme yeteneği** olarak tanımlanıyor. Son zamanlarda özellikle **çoklu zekâ** kavramı çok yandaş topluyor. *Bkz.* **biliş; bilişsel gelişim; çoklu zekâ; kristalleşmiş zekâ; kültürden bağımsız test; mekanik zekâ; somut zekâ; soyut zekâ; üstün zekâlıların eğitimi; zekâ bölümü; zekâ bölümü değişmezliği; zekâca üstün; zekâ dağılımı; zekâ düzeyi; zekâ etkeni: zekâ geriliği; zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar; zekâ mekanikleri; zekânın derecelendirilişi; zekâ olgunluğu; zekâ ölçeği; zekâ ölçümü; zekâ pragmatikleri; zekâ testi; zekâ yaşı.**

zekâ bölümü (ZB) (intelligence gotient) *Bkz.* **zekânın derecelendirilişi.**

zekâ bölümü değişmezliği (constancy of intelligence) **1.** Bir kişinin göreli **genel yetenek düzeyi**nin, gelişme döneminde ve yetişkinlikte, çökme dönemine kadar aynı ya da hemen hemen aynı kalması. Aynı test ya da yaklaşık olarak aynı test bireye yeniden verildiğinde zekâ yaşının takvim yaşına oranı, değişmeme eğilimi gösteriyor. **2.** İnsanın, **zekâ bölümü** bakımından, **ortalama başarı**sından yaklaşık 5 puan kadar bir kayma gösterme olasılığı.

zekâca üstün *Bkz.* **üstün zekâlı (zekânın derecelendirilişi)**.

zekâ dağılımı (intelligence distribution) Bir grup kişide görülen zihinsel dağılımdaki değişiklik kapsamı ve bu kapsam içinde **her basamakta görülen yineleme sayısı.** Zekâ dağılımı çoğu kez **yineleme çizelgesi** ile belirtiliyor ve her basamaktaki ya da **aralık**taki verilerin sayısı ile yüzdesini gösteriyor.

zekâ düzeyi (mental level) **1.** Zekâyı ölçen soruları yanıtlayan bir kişinin başarı derecesi; bir kişinin başkalarına göre zihinsel yeteneğinin ölçüsü; ***zekâ seviyesi; anlak düzeyi.*** Genellikle bu ölçü, **test puanları** ile gösteriliyor. Bunu **zekâ bölümü** ile aynı saymak, yanlıştır; bu, yaş ölçekli ve standart testlerde sözkonusu oluyor ve Z.Y. olarak gösteriliyor. **2. Günlük yaşamda ortaya çıkan işlevsel zekâ düzeyi.**

zekâ engeli *Bkz.* **zekâ geriliği**.

zekâ etkeni (intelligence factor) Zekâyı oluşturan etkenlerden biri. Thurstone'un temel zihinsel yetenekler **(PMA**) testindeki **grup, hız** etkenlerinden biri gibi, Sperman'ın **g** etkeni. Ayırt edilebilen birçok zihinsel yeteneklerden herhangi biri.

zekâ geriliği (mental quatient **(IQ)**) Genel zihinsel yeteneğin, ortalamanın önemli ölçüde altında olması; ***oligofreni.*** **Zihinsel yetenek alanları**; iletişim, kendine bakım, ev yaşamı, toplumsal ya da kişiler arası ilişki becerileri, toplumun sağladığı olanakları kullanma, kendini yönetip yönlendirme, okulla ilgili işlevsel beceriler, iş, boş zamanlar, sağlık ve güvenlik alanlarında kendi kültürüne ve yaşına uygun beklenen ölçüleri kapsıyor. Bir kişide zekâ geriliği olduğu yargısına varmak için, o kişinin, bu yetenek alanlarından en az ikisine uyumda belirgin sınırlılığının olması aranıyor. *Bkz.* **birincil zekâ geriliği; zekânın derecelendirilişi.**

zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar (psychological disorders çavsed by mental retardedness) Yalnızca zekâ geriliğine bağlı hiçbir **davranış biçimi** ve **kişilik özelliği** yoktur. Zekâ geriliği olanların bir kısmı **saldırgan** iken, bir kısmı **sakin**dir. Saldırgan davranışlara, bunların iletişim becerilerinin kısıtlılığı ve kendilerini anlatamamaları yol açıyor. **Zekâ Yönünden Engelli Çocuk ve Ergenlerin Uyum Bozuklukları Gösterme Nedenleri:** Bunlar şöyle sıralanıyor: **(1)** Davranışlarının uygunsuz olduğunu ayrımsayamıyor ya da kötü dürtülerini denetleyemiyorlar. **(2)** Çevrelerinden edindikleri bilgiyi gerekli süreçlerden geçirme yetersizliği gösteriyorlar. **(3)** Çevrenin ilgisini çektiklerini fark ettikleri için uyumsuz davranışlara yöneliyorlar. **(4)** Tıpsal hastalıklarının, öznel bir rahatsızlıklarının, öfkelerinin ya da yaşadıkları bir kaybın sıkıntısını uyum bozukluğu ile yansıtıyorlar. **(5)** Bu tür davranışı, **ruhsal bozukluk** yelpazesinde oluşturabiliyorlar. Zekâ geriliği olan çocuklar, normal zekâlılardan çok farklı **toplumsal-ruhsal ortamlar**da yaşıyorlar. Bunlar, türlü **zorlanma**larla, **olumsuz eğitim ve**

bakım biçimleriyle karşı karşıya getiriliyorlar. Çocuklarının zekâ geriliğini öğrenen anne babaların büyük çoğunluğu, **yas** tutuyor; **kızgınlık, üzüntü** yaşıyor ya da **yadsıma** yolunu seçiyor. Bu tutum, normal bağlanma sürecinin gerektirdiği **duygusal bağ**ın zayıf kalmasına yol açıyor. Birçok baba ise tüm yükü ve sorumluluğu annelere bırakıyorlar. **Zekâ geriliği olan çocukların ayrı sınıflarda okutulması**, onları yetenekleri, davranışları normal arkadaşlarla birlikte öğrenmekten alıkoyuyor; bu uygulama onlarda **utanma, kaçınma, farklılık duyguları** yaratıyor. Yaşları ilerledikçe, türlü etkinliklerdeki yetersizlikleri, özgüvenlerini azaltıyor. Okulların da **bilgi ağırlıklı eğitim** vermesi, **bireysel ayrılıklar gerçeğini yok sayma**sı, **topluma ve uygulamaya dönük beceriler öğretmeme**si yüzünden, ergenlik dönemine gelen bu çocuklar, kendilerini hem bilişsel hem de deneyimsel yetersizlikler içinde buluyorlar. Bütün bu yetersizlikler, bu çocuklarda **duygusal iniş çıkışlar**la ve **patlamalar**la dışavurumlara neden oluyor. Yukarıda belirtilen sorunlarıyla birlikte bu çocukların **cinsel kimlik kazanma**ları, cinsellik düzenleri ve **cinsel özdeşimler**i üzerinde de önemle durulması gerekiyor. Zekâ geriliği olanlar, ruhsal bozuklukları nedeniyle en çok, okul öncesinden okula; okuldan işe; çocukluktan ergenliğe geçişte psikoloğa ya da psikiyatriste getiriliyorlar. Oysa bunların **erken yaşlarda uzman yardımı alma**ya başlamaları; tedavilerinde **anne babalarla bakıcıların davranışlarının da düzeltilmesi**, özellikle önem taşıyor. Zekâ geriliği olan çocuklarda **ruhsal bozukluklar**, normal bireylerden **2-3 kat daha fazla**dır. Zekâ geriliği derecesi arttıkça, **sinir bozukluğu** ile ilgili olarak **davranış bozukluğu** ve **ruhsal bozukluk miktarı** da artıyor. Zekâ geriliği olan gençte, yoğun toplumsal-ruhsal stresler yaşaması nedeniyle, **kaygı bozukluğu** görülüyor. Yaşanan bu kaygının kaynağını, **kırılgan özgüven**, **bakım vereni yitirme korkusu**, **yeni durumlara uyum güçlüğü** ve **sorunla baş edememe korkusu** oluşturuyor. Bunlarda görülen **iletişimsel zorluklar** ve **kendine zarar verme davranışları**, yüzde 65-88'i geri zekâlı olan **otistikler**le çok kez benzerlik gösteriyor. Zekâ bölümü 40'ın üzerinde olan kişilerdeki **ruhsal belirti** ve **ruhsal bozukluklar**, özde öbür kişilerle aynıdır. Bu bozuklukların **tedavi**sinde **ilaç**, dikkatli kullanılmak koşulu ile çok etkili oluyor. Bu engelliler, ilaçların yanı sıra özel eğitim, **toplumsal yetenek eğitimi**; özgüveni artıran, kızgınlığı değişik yollarla ortaya koyma yollarını içeren **ruhsal tedavi programları**ndan çok yararlanıyorlar. O nedenle bu çocukların

izlenmesinde çocuk psikiyatristlerinin**, psikolog, eğitimci**, **dil terapisti** ve **sosyal hizmet uzmanı**yla birlikte çalışmaları gerekiyor.

zekâ katsayısı *Bkz*. **zekâ bölümü.**

zekâ mekanikleri (mechanics of intelligence) **Baltes'in ikili işlem modeline göre**, bilgi işleme ve sorun çözme yetisi; bilişin, yaşla ilişkili olarak sıklıkla zayıfladığı bir alanı. *Bkz*. **zekâ pragmatikleri.**

zekânın değişmezliği *Bkz*. **zekâ bölümü değişmezliği**

zekânın derecelendirilişi (assessment of intelligence) Zekânın **standart zekâ testleri**nden elde edilen **zekâ bölümü** (ZB) ya da **zekâ katsayısı**na (ZK'ye) dayanarak aşamalandırılması. Zekâ bölümü, zekâ testleriyle belirlenen **zekâ yaşı** (ZY), **takvim yaşına** (TY'ye) bölünüp çıkan sayı **100'**le çarpılarak bulunuyor. Test materyali değerlendirilirken, test uygulanan bireyin toplumsal-kültürel birikimi, ana dili, iletişim ve duyusal sorunları göz önünde tutuluyor. Buna göre, **zekânın derecelendirilişi** şöyle gerçekleştiriliyor: **(1) İleri Derecede Ağır Zekâ Geriliği:** Zekâ bölümü **20'nin altı**nda olanların zekâsı bu adla anılıyor. Genel grubun **yüzde 1-2**'sini oluşturan ileri derecede ağır zekâ geriliği olanların, özel nörolojik bozuklukları, belirgin **yürüme ve konuşma kusurları** bulunuyor. Bunlar, ancak **sürekli yardım ve destek** ile yalnızca **basit işler**i yapabiliyorlar. İleri derecede ağır zekâ geriliği olanların çocukluk dönemindeki ölüm oranları yüksektir. **(2) Ağır Zekâ Geriliği: Zekâ bölümü 20-35 arası**nda olan kişilerin zekâsı, ağır zekâ geriliği olarak adlandırılıyor. Zekâ geriliklerinin **yüzde 3-4**'ünü oluşturan ağır zekâ geriliği olanlar**, temel bakım konularında eğitilebilir grup** niteliğini taşıyorlar. Bunların ancak, bir kısmı **konuşma**yı öğrenebiliyor. Bugünün eğitim koşullarında yalnızca **okul öncesi eğitim**den yararlanabilen bu çocuklar, daha çok destek ve yakın denetimle yaşamlarını sürdürüyorlar. **(3) Orta Derecede Zekâ Geriliği:** Orta derecede zekâ geriliği, **zekâ bölümü 35-50 arası**nda olanlardır. Bunlar, **eğitilebilir grup** diye nitelendiriliyor. Zekâ geriliklerinin yaklaşık **yüzde 10**'unu oluşturan orta derecede zekâ geriliği olanlar, bugün uygulanmakta olan ve bireysel ayrılıklar gerçeğini göz ardı eden eğitim nedeniyle **2. sınıf**tan sonra normal sınıflarda okuyamıyorlar. Özel eğitimle ve **uygun aile tutumu**yla desteklendiklerinde, ancak **dördüncü sınıf**a gelebiliyorlar. Ergenlik döneminin kimi kurallarını uygulamada zorlandıkları oluyor. Bunlar, **yeterli bir anne baba desteği**, **yeterli bir eğitim** ile toplumsal

yaşamlarını **bir** ölçüde bağımsız olarak sürdürebiliyor; **fazla beceri istemeyen işler**de çalışabiliyorlar. **(4) Hafif Zekâ Geriliği: Zekâ bölümü 50-70 arası**nda olanlar, hafif zekâ geriliği gösterenlerdir. Tüm zekâ geriliklerinin **yüzde 85**'i ile en geniş grubu bunlar oluşturuyor. Hafif zekâ geriliği de **eğitilebilir grup** olarak nitelendiriliyor. Özel eğitimden yararlanabilen bu gruptaki çocuklar, **ilköğretimin birinci kademesi**ni bitirebiliyorlar. Bu gruba girenlerin zekâ gerilikleri, ileri yaşlara dek fark edilmiyor. Bunlar, **konuşma ve toplumsal yetenekler**ini okul öncesi yıllarda kazanıyorlar. Bunların çok az duyusal ve devimsel bozuklukları bulunuyor. Kendi başlarına toplumsal ve mesleksel yetenekler edinmelerine karşın erişkin yaşlarda, alışmadıkları olağan bir sıkıntı ile karşılaştıklarında, desteğe gereksinim duyuyorlar. **Uygun bir destek ve denetim**le toplumda yaşayabiliyorlar. Zekâ geriliği, daha çok erkeklerde görülüyor. **Nedenler**i arasında kromozom bozuklukları, gebelikte annenin geçirdiği kimi rahatsızlıklar, alkol ve madde kullanımı, kötü bakım, erken doğum, doğum sırasında beynin örselenmesi, ağır maden zehirlenmeleri, aşırı beslenme bozuklukları, toplumsal-kültürel ve toplumsal-ekonomik yoksunluk yer alıyor. *Bkz.* **zekâ geriliği** (**Zekâ geriliğinin yol açtığı ruhsal bozukluklar). Normal ile Normal Üstü Zekâlılık:** Bunlar ise şöyle derecelendirilip nitelendiriliyor: **(1) Öğrenme Güçlüğü Çekenler: Zekâ bölümü 70-85 arası**nda olanlar, öğrenme güçlüğü çekenler diye adlandırılıyor. Bunlar, **desteklenerek sınıf geçme**yi başarıyorlar. **(2) Normal** (orta) **Zekâlılar: Zekâ bölümü 85-115 arası**nda olanlara normal zekâlı deniyor. **(3) Zekiler** (ortanın üzerinde zekâya sahip olanlar)**: Zekâ bölümü 115-130 arası**nda olanlar, zeki olarak adlandırılıyor. Bunlar, okullarda üstün başarılarıyla kendilerini belli ediyorlar. **(4) Çok Zekiler** (dâhiler)**:** Çok zekilerin **zekâ bölümleri, 130 ve bunun** üstündedir. Değişik alanlarda birçok **buluş** gerçekleştirenler, **yaratıcı etkinlik** gösterenler bunlardır.

zekâ olgunluğu (mental maturity) **1.** Belli bir yaşta erişilmiş zekâ basamağı. **2.** Zekâ gelişiminin ulaştığı doruk noktası. Bu noktadan sonra zekâ gelişimi duruyor.

zekâ oranı *Bkz.* **zekâ bölümü.**

zekâ ölçeği (intelligence scale) Ölçek ilkelerine göre hazırlanmış bir zekâ ölçüsü; ***zekâ testi.*** Genellikle zihinsel yetenek basamağına uygun ve

gittikçe artan güçlükteki ödevleri içeriyor. Zekâ testiyle gelişigüzel olarak eş anlamda kullanılıyor.

zekâ ölçümü (measuremaent of intelligence) Bireylerin zekâlarını standart bir ölçeğe vurarak nicelik bakımından karşılaştırma.

zekâ pragmatikleri (pragmatics of intelligence) **Baltes'in ikili işlem modeline göre**, zekânın yaşla birlikte gelişen ve **pratik düşünme, bilgi ve beceri birikimini uygulayabilme, uzmanlaşma, mesleksel üretkenlik ve bilgelik** gibi özellikler içeren boyutu. *Bkz.* **zekâ mekanikleri.**

zekâ puanı *Bkz.* **zekâ bölümü.**

zekâ testi (intelligence test) Zekâyı ölçtüğü ileri sürülen her türlü test; ***IQ testi, biliş testi.*** Bu tür testlerin genellikle belli zorluk dereceleri ve her yaş grubu için büyük örneklemler kullanılarak standartlaştırılmış puanlama sistemleri bulunuyor. Zekâ testlerinin, zekâyı gerçekten ölçüp ölçmediği, bugün çok tartışılan bir konudur. Kimi otoriteler, bu testlerin bir şeyleri ölçtüğünü; ancak, ölçülen şeyin zekâ olduğunun söylenemeyeceğini savunuyorlar. Kimileri de bu testlerin, belli toplumsal-ekonomik sınıfların; özellikle elit **orta sınıfın öğrenme alışkanlıkları**na göre düzenlendiğini, alt tabakadan insanlara karşı **olumsuz önyargılar içerdiğini ileri sürüyorlar. Bütün bu farklı görüşlere karşın, zekâ testlerinin en azından genel bir öğrenme ve çevreye uyum yetisi**ni ölçtüğü ve bu nedenle daha çok **eğitim ve iş dünyası**nda uygulama alanı bulduğu da bir olgudur. *Bkz***. kültürden bağımsız test; yetenek testleri.**

zekâ yaşı (mental age) Kişinin zekâ testinde aldığı puanın, aynı yaştaki başka kişilerin aldıkları puanların ortalamasına bölünmesiyle elde edilen sayısal bir değer. Örneğin, bir zekâ (IQ) testinde 150 puan alan 6 yaşındaki bir çocuğun zekâ yaşı, 9 olarak hesaplanacak demektir: 150:100x6=9. Bunun, özellikle zekâ gelişiminin hızlı olduğu erken yaşlarda kullanılması öneriliyor; 13-14 yaşlarından sonra anlamlı sonuç vermiyor.

zemin (background) **1.** Fon, arka cephe. **2.** Bir sorunu ya da durumu anlamak için gerekli olan ön bilgi. **3.** Bir insanın yaşantılarının, bilgisinin ve eğitiminin tamamı. **4.** Her türlü temsilin gerçekleşmesini olanaklı kılan ve temsili olmayan bir dizi yeti. Biyolojik ve kültürel yetiler, tutumlar, beceriler, **varsayım** ve **önerme**ler de bunun içindedir. *Bkz.* **ön plan; niyetlilik; örtülü bellek; örtülü bilgi.**

zemin ateşlenme oranı (background firing rate) Çoğu hareketli olan **nöronların, doğrudan uyarılmadıkları zaman bile bir zemine ya da tetiklenmeye gereksinim duymadan eylem gizilgücü göstermeleri.** *Bkz.* **zemin.**

zenginleştirilmiş algı (enriched perception) Simge, işaret ya da açık ve kesin olmayan uyaranları, **değer** ve **gereksinimler**in etkisiyle gerçekte olandan daha güçlü, renkli ve ayrıntılı olarak algılama.

zenginleştirme etkinlikleri *Bkz.* **zenginleştirme programları**.

zenginleştirme programları (enrichment programs) Düzenli program etkinliklerinin ötesine geçen öğrenme etkinlikleri. Planlı dersleri kısa sürede tamamlayabilen **yetenekli öğrencilerin bilgi düzeyini yükseltmek ya da derinleştirmek için özel sınıflar**da ya da **özel okullar**da uygulanıyor. **Bu nitelikteki programların başarısı**, öğrencilerin yeni bilgiler arama istek ve özeni, önderlik fırsatları yakalayabilmesi, kişisel ilgilerini izleyebilmesi, yaratıcı görevler üstlenebilmesi, girişim gücü ve derinlemesine araştırma güdüsü gibi etkenlerle öğretmenin bunları yönetebilme becerisine bağlıdır. *Bkz.* **hızlandırma.**

zevk prensibi *Bkz.* **haz-acı ilkesi.**

zırh (armor) Bireyin, duygu ve duyularını; özellikle de kaygı, öfke ve cinsel heyecanını dışa vurmasına karşı geliştirdiği kas tutulmalarının (süreğen kas spazmlarının) bütünü.

zevk ilkesi *Bkz.* **haz-acı ilkesi.**

zigot (zygote) Yarısı anneden, yarısı da babadan gelen 23 çift **kromozom**dan oluşan döllenmiş yumurta; ***tohum.*** Zigot, **hücre bölünmesi**yle tek bir hücreden, türünün, anne babasının **genetik** (kalıtsal) **özellikler**ini taşıyan yetişkin bir üyesi durumuna geliyor.

zigotik etki geni (zygotic effect gene) **Fenotip**i annenin **genotip**ine değil de zigotun genotipine bağlı olan **gen**.

zihin (mind) **1.** Anlayış, kavrayış, **algılama yetisi**. **2.** Yaşantıları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle bağlantılarını bilinçli olarak beyinde saklama gücü, **bellek. 3. Düşünme**, **bilme yetisi, akıl, beyin, bilinç**. **4.** Canlının duygu ve davranışları dışındaki **ruhsal süreç ve etkinlikler**inin örgütlü bütünlüğü. *Bkz.* **imgeleme: zihin aşıcılar; zihin karışıklığı; zihin**

karmaşası; zihin kuramı; zihinsel; zihin tutulması; zihin yarılması; zihni bulanık-heyecanlı.

zihin açıcılar (psychedelics) **Merkez sinir sistemi**ni doğrudan etkileyerek **algısal çarpıtmalar, sanrılar, kuruntular, zihinsel içgörüler**, **yaratıcı yetide artış, psikozlara özgü ruh hastalığı belirtilerine benzer belirtiler gibi bilinç değişiklikleri** yaratabilen maddelerin ortak adı; ***psikotojenik.*** Bununla birlikte terim daha çok, bu özellikleri nedeniyle hekim önerisi dışında alınan **LSD, esrar, meskalin** gibi uyuşturucular için kullanılıyor.

zihinde oluşturma *Bkz.* **imgeleme.**

zihin karışıklığı (mental confusion) Düşünme sırasında, düşünceler arasındaki ilişki ve bağlantının yitmesi. *Bkz.* **yaşlılık bunaması.**

zihin karmaşası (mental complexity) Şaşkınlık, çevreden haberdar olma keskinliğinde azalma, dikatin bozulması; zamana, yere, kişiye bozuk yönelim gösterme ile beliren **bilinç bozukluğu.** *Bkz.* **sabuklama.**

zihin kuramı (theory of mind) Çocuğun, kendi zihninin ve başkalarının zihinlerinin nasıl çalıştığına; duygu, istek ve inançların nasıl oluştuğuna ilişkin geliştirdiği kuram. Çocukların 4-5 yaşlarına dek bu tür bir kuram geliştirdikleri varsayılıyor.

zihinsel (intellectual) Zihinle ilgili. *Bkz.* **zihinsel büyüme; zihinsel çöküntü; zihinsel düzey; zihinsel engelli; zihinsel gelişim; zihinsel geli,şim kuramı; zihinsel gerçeklik; zihinsel gerilik; zihinsel harita; zihinsel imge; zihinsel işlev; zihinsel körlük; zihinsel kurallar; zihinselleştirme; zihinsel model; zihinsel olgunluk; zihinsel ölçek; zihinsel ölçüm; zihinsel örüntü; zihinsel sağlık; zihinsel sakatlık; zihinsel set; zihinsel süreç; zihinsel şema; zihinsel temsil; zihinsel test; zihinsel tutukluk; zihinsel ve dilsel gelişim; zihinsel yapı; zihinsel yeti.**

zihinsel beceriler *Bkz.* **öğrenme koşulları.**

zihinsel bozukluk *Bkz.* **ruhsal bozukluk.**

zihinsel büyüme (mental growth) Takvim yaşına koşut olarak herhangi bir ruhsal süreçte, özellikle **zihinde gerçekleşen gelişme**; ***ansal büyüme.***

zihinsel çöküntü (mental deterioration) Ruh hastaları ile yaşlı kişilerde zihinsel yapının, düzeltilemeyecek derecede bozulup çökmesi; ***ansal çöküntü.***

zihinsel düzey (mental level) **1.** Zekâ yaşı gibi ölçümlerle anlatılan **zihinsel işleyiş düzeyi. 2. Jung'a göre**, zihinsel etkinliklerin **bilinç, kişisel bilinçdışı** ve **ortak bilinçdışı** biçiminde sınıflandırılması. *Bkz.* **analitik psikoloji.**

zihinsel engelli (mentally handicapped) Ruhsal bir bozukluk ya da hafif düzeyde zekâ geriliği nedeniyle **yaşamını bağımsız olarak sürdürme yetisinden yoksunluk**; ***zihinsel özürlü.*** *Bkz.* **zekâ geriliği.**

zihinsel gelişim (mental development) **Çocukluktan yetişkinliğe dek ya da yaşamın başka bir dönemi içinde olgunlaşma, öğrenme, deneyim** gibi etkenlere bağlı olarak **zihinsel yapıda ve yeteneklerde** (bilişsel işlevlerde) **görülen ilerlemeli değişimler; *ansal gelişim***. *Bkz.* **Çocuk ve ergenin gelişim dönemleri (Zihinsel ve Dilsel Gelişim).**

zihinsel gelişim evresi Bkz. **bilişsel gelişim evresi.**

zihinsel gelişim kuramı *Bkz.* **bilişsel gelişim kuramı.**

zihinsel gerçekçilik. (intellectual realism) **Luquet ve Piaget**'nin dile getirdiği zihinle ilgili gerçekçilik; ***ansal gerçekçilik.*** Zihinsel ***(bilişsel)*** gerçekçilik dönemindeki çocuklar, gözlerinin önündeki modelin sağladığı görsel bilgiyi tam olarak kullanmıyor; o nesneye ilişkin **kavramsal bilgi**lerine dayanarak çizim yapıyorlar. Örneğin, karşılarında gördükleri sürahinin kulpunu ya çizmiyor (çıkarma hatası) ya da kulpu görünmeyen sürahinin kulpunu çiziyorlar. Ancak, **görgül araştırmacı**lar, bu duruma yönerge, bağlam ve sunulan malzemenin niteliği gibi birçok nedenin yol açtığını göstermişlerdir.

zihinsel gerilik (mental retardation, oligofrenia) Kalıtımsal ya da çevresel nedenlerle zihinsel yeteneklerin normalin belirgin bir biçimde altında olma durumu; ***ansal gerilik***. Bu gerilik düzeyi **genellikle 75 zekâ bölümünün altı**nda olanları içeriyor. *Bkz.* **zekâ geriliği.**

zihinsel harita *Bkz*. **bilişsel harita**.

zihinsel imaj *Bkz.* **zihinsel imge**.

zihinsel imge (mental image) Nesne, insan ve olayların zihindeki temsilleri ya da resimleri. Özgün uyarıcının benzeri olan bu temsiller, belki de bütün duyu modalitelerinde olabiliyor.

zihinsel işlev (mental function) **Düşünme, akıl yürütme** gibi **bilişsel işlevler.**

zihinsel körlük (mental blindnes) Gerçeklerle yüzleşmeye karşı gösterilen direnç; ***ansal körlük.***

zihinsel kurallar *Bkz.* **bilişsel yapılar.**

zihinselleştirme *Bkz.* **düşünselleştirme.**

zihinsel model (mental model) İnsanın dünyayı, olup bitenlerin işleyişini anlamakta, eylemlerini yönlendirmekte kullandığı içselleştirilmiş **genelleştirme, varsayım, önerme** ve **kurgu**lardan; dahası, fiziksel gerçekliğe dayalı imgelerden oluşan **bilişsel çerçeve.**

zihinsel olgunluk (intellectual maturity) Kişinin zihinsel gelişim yönünden yaşına uygun ya da **yetişkinlere özgü ulaştığı gelişim düzeyi;** ***anlıksal olgunluk.***

zihinsel ölçek (mental scale) Kişinin zihinsel işleyiş düzeyini (zekâsını) belirlemek amacıyla kullanılan her türlü değerlendirme aracı ya da testi.

zihinsel ölçüm (mental measurement) Zekâ, kişilik eğilimleri gibi zihinsel, duygusal işleyiş düzeyini ya da durumunu **zekâ testi, kişilik testi** gibi nicel ölçeklerle belirleme işi; ***ansal ölçüm.***

zihinsel örüntü (mental organization) Davranış eğilimleri arasındaki dayanıklı başatlık ve uysallık ilişkilerinin oluşturduğu sistem; ***ansal örüntü***. Davranış eğilimleri arasındaki **ilişkilerin sürekliliği söz konusudur.**

zihinsel sağlık (mental health) Kişinin uyumlu olduğu, özlem ve dileklerini başarıyla doyurabildiği **sürekli, mutlu bir sağlık durumu;** ***ansal sağlık.***

zihinsel sakatlık. (mental defect) Zihinsel yetersizlik nedeniyle normal okul öğreniminden yararlanamama, yaşama uyumda başarısızlık gösterme; ***ansal sakatlık.***

zihinsel set (mental set) Belli bir sorunu uygun ya da en etkili biçimde çözmese de, eski sorun çözme yöntemlerini kullanma eğilimi. Bu eğilim, kişinin yeni bir strateji gerektiren bir sorunu çözmesini engelliyor. *Bkz.* **set.**

zihinsel süreç (mental process) Algı, düşünce, duygu, bellek, rüya gibi **bilişsel ve duygusal süreçler.**

zihinsel şema (mental chema) **Piaget ve başka kimi psikologlara göre**, insanların dünyayı temsil etmede ve dünya ile etkileşimlerini düzenlemede yararlandıkları **zihinsel program** ya da **formül;** *bilişsel*

şema. Bu kavram, **zihinsel temsil** kavramından daha etkin bir **denetim mekanizması**nı dile getiriyor. *Bkz*. **şema.**

zihinsel temsil (mental representation) Algı, düşünce, inanç, imge, anı, varsayım gibi zihinsel içeriği, zihinde bir şeyi karşılayan; ancak onunla eşdeğer olmayan **simgeler**. Bu simgelerin ayrık olması gerekmiyor. *Bkz.* **bilişsel yapılar; temsil.**

zihinsel test (mental test) **1.** Bireyin ruhsal özelliklerini (kişilik eğilimlerini, zihinsel yetisini, performansını ve benzerlerini) ölçmek için kullanılan testlerin ortak adı. **2. Zekâ testi.**

zihinsel tutukluk (mental dullness) Zihinsel gelişimin donuk, sönük; zihinsel düzeyin düşük olması; ***donuk zekâ, durgun zekâ.*** Bu terim, zekâ bölümleri yaklaşık 70-89 arasında bulunanlar için kullanılıyor.

zihinsel ve dilsel gelişim. *Bkz.* **çocuk ve ergenin gelişim dönemleri.**

zihinsel yapı. (mental structure) Kişilik öğelerinin, yapılardaki gibi, birbiriyle ve bütünle kaynaşmış olduğu görüşü; ***ansal yapı.***

zihinsel yetenek alanları *Bkz.* **birincil zihin yetenekleri; zekâ geriliği.**

zihinsel yetersizlik *Bkz.* **zekâ geriliği.**

zihinsel yeti 1. (mental ability) Algı hızı, anlama, görsel-sözel-sayısal kavrama, akıl yürütme, karar verme, sorun çözme ve benzeri alanlarda genellikle **testlerle ölçülen yetenekler. 2.** (mental faculty) **Eski psikoloji öğretisinde** zihnin birbirinden bağımsız olarak çalıştığı ileri sürülen usavurma, imgeleme, algılama, bellek, istenç, duygu gibi bölümleri; ***fakülte psikolojisi***, ***ansal yetiler***. Bu görüş, bilimsel geçerlilik kazanamamıştır.

zihin teorisi *Bkz*. **zihin kuramı.**

zihin tutulması (mental eclipse) **Şizofrenlerde** yaygın olarak görülen ve kişinin, başkalarının onun düşüncelerini çaldığına inandığı bir kuruntu.

zihin yarılması *Bkz*. **şizofreni.**

zihni bulanık-heyecanlı (confused, agitated) **Bilişsel işleyiş düzeyi ölçeği**nin, yakın çevreyle ilişkisi bulunmayan ve tuhaf davranışlarla tanımlanan 4. düzeyi. Bu düzeydeki kişi, nesne-insan ayırt edemiyor; işbirliği yapamıyor. Bu kişinin dikkat yetisi en alt düzeydedir; **kısa süreli bellek işlevleri bozuktur.**

Zimbardo deneyi (Zimbardo experiment) **Zimbardo**'nun Stanford Üniversitesi'nde bir grup zeki, olgun, duygusal açıdan dengeli erkek üzerinde yaptığı ve sonuçları bakımından çok önemli olan **bir sosyal psikoloji deneyi**. Deneyde denekler, yazı-tura atılarak ya "tutuklu" ya da "gardiyan" olarak atanıyorlar. "Tutuklular", bir polisçe aranıyor, evlerinde yakalanıyor, kelepçeleniyor, parmak izleri alınıyor, gözleri bağlanıyor ve "cezaevi"ne konuluyorlar. "Gardiyanlar"a ise kendi kurallarını koyabilecekleri söyleniyor. İki hafta süren deneyin daha başlarında kimi **tutuklular depresyon**a giriyor; **zihin bulanıklığı** ve **histeri belirtileri** geliştiriyor ve bırakılıyorlar. Deney öncesinde iyi yürekli, nazik olan **gardiyanlar** ise acımasız, kalpsiz birer insan olup çıkıyorlar. Bu gelişmeler üzerine Zimbardo, deneye zamanından önce son vermek zorunda kalıyor. *Bkz.* **Milgram deneyi.**

Zimmerman okul öncesi dil ölçeği (Zimmerman Preschool Language Scale) Çocuğun **işitsel kavrama** ve **sözel anlatım** yeteneğini ölçmek için kullanılan bir test.

zina (fornication) Evli olmayan iki kişi arasındaki **yasalara, töreye aykırı cinsel ilişki.**

zincirleme (chaining) Belli bir sıralamaya uyan karmaşık bir davranış zincirinin, istenen davranışın tümü gerçekleşinceye dek teker teker pekiştirilmesini içeren bir **işlemsel koşullama yöntemi.** Bu yolla öğrenilen her tepki, istenen bir sonraki tepki için bir uyarı oluyor. *Bkz.* **ileriye doğru zincirleme; geriye doğru zincirleme.**

zincirleme davranış *Bkz.* **davranış zinciri**.

zincirleme travma (chain trauma) İçerik, zamanlama ya da başka bir etkenle birbiriyle ilişkilenen iki ya da daha fazla örseleyici yaşantıdan kaynaklanan **örselenme sonrası stres bozukluğu.** Yinelenen cinsel ya da bedensel saldırılar, art arda yaşanan yitikler ya da görünürde ilgisiz olan ve sorumluluk, terk edilme gibi ruhsal temalarla birbirine bağlanan örseleyici olaylar, zincirleme örselenmeleri örneklendiriyor.

z lensi (z lens) **Roger Sperry ve arkadaşları**nın, görsel uyarımların retina üzerine, beynin yalnızca ya sol ya da sağ yarımküresince yorumlanacak (algılanacak) biçimde verilmesini olanaklı kılan karmaşık bir düzenek. Bölünmüş beyin operasyonunun öncüsü olan **Sperry**, bu düzeneği, **bölünmüş beyinli hastalarının iki ayrı görsel iç dünya**ları olduğunu göstermek için kullanıyor. Bir nesnenin resmi sol yarımküreye

gösterildiğinde, yeniden aynı yarımküreye gösterilmesi durumunda, hasta, nesneyi tanıyor; ancak, aynı nesne, görsel alanın öbür yarımküresine gösterildiğinde hasta, söz konusu nesneyi daha önce gördüğünü anımsayamıyor.

ZİYA GÖKALP (1876-1924) **Türkçülük düşüncesini sistemleştiren ve Cumhuriyet döneminde düşün ve siyaset alanında önemli etkileri olan sosyolog ve düşünür.** Gökalp, Diyarbakır'da doğdu; İstanbul'da öldü. İşk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da; yüksek öğrenimini ise İstanbul'da Baytar Mektebi'nde yaptı. Daha orta öğrenimö öğrencisi iken edebiyata, kültürel ve toplumsal sorunlara ilgi duydu. II. Abdülhamit yönetimine muhalefet çalışmaları nedeniyle tutuklandı. On ay sonra sürüldüğü Diyarbakır'da küçük memuriyetler üstlendi ve toplumsal ve ideolojik araştırmalara yöneldi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini kurdu. *Peyman* gazetesini çıkardı. Bu gazetede ve Diyarbakır gazetesinde şiir ve yazılarını yayımladı. 1909'da Selanik'te toplananİttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katıldı. Ertesi yıl, örgütün merkez yönetim kuruluna getirilince Selanik'e gitti. Kuruluşunda etkili olduğu İttihat ve Terakki İdadisi'nde sosyoloji dersleri verdi. Öte yandan da Genç Kalemler dergisinde yazdı. 1912'de Ergani Maden'den mebus seçilerek İstanbul'a yerleşen Gökalp, Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. Derneğin yayın organı olan Türk Yurdu'nda; Halka Doğru, İslam Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası, Milli Tetebbular Mecmuası,İktisadiyat Mecmuası ve Yeni Mecmua'da düşüncelerini ve araştırma sonuçlarını yazdı. Bunun yanı sıra Darülfünun-ı Osmani'de sosyoloji dersleri verdi. I. Dünya Savaşı yıllarında iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en etkin ideoloğu olan Ziya Gökalp, savaşın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından tüm görevlerinden alındı. 1919'da İngilizlerce sürüldüğü Malta Adası'ndaki iki yıllık sürgün yaşamından sonraDiyarbakır'a gitti ve orada 1922' de Küçük Mecmua'yı çıkardı. 1923'te Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına atandı ve Ankara'ya gitti. O yıl, İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Diyarbakır mebusu olarak katıldı; ancak, ertesi yıl, kısa bir hastalığın ardından öldü. Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girişiyle birlikte yeni bir ulusal kimlik arayışına giren Ziya Gökalp, toplumsal ve siyasal görüşünü bu doğrultuda biçimlendirdi. Düşüncesini, türk toplumunun kendine özgü ahlaksal ve kültürel değerleriyle Batı'dan aldığı belli değerleri kaynaştırarak belli bir senteze ulaşma temeline

dayandırdı. Türkleşmek, İslamlaşmak olarak özetlediği yaklaşımın kültürel öğesini Türkçülük; ahlaksal öğesini de İslam olarak belirledi. Ulusal kültür (milli hars) ile Batı uygarlığını (medeniyeti) birbirinden ayırarak uluslar arası kültürün yapıcı öğesinin ulusal kültürler olduğunu ileri sürdü. Saray edebiyatına ve ve Batı öykünmeciliğine karşı halk kültürünü savundu. Batı'nın teknolojik ve sanayideki gelişmesine temel oluşturan pozitif bilim anlayışını benimsemek gerektiğini vurguladı. Özellikle toplumsal işlevi üzerinde durduğu dini ise toplumda birlik ve dayanışmayı sağlamaya yardımcı bir etken olarak ele aldı. Gökalp'in toplum modeli, Emile Durkheim'den etkilenerek benimsediği dayanışmacılığa (solidarizme) dayanıyordu. Çatışmacı toplum anlayışına karşı meslek örgütlerini (korporasyonu) temel toplumsal birim olarak kabul eden dayanışmacılıkta, uzlaşmacı dünya görüşüyle örtüşen toplumsal dengeyi sağlamaya yönelik bir sistem görmüştü. Siyasal partileri reddetmemekle birlikte meslek örgütlerinin temsiline dayanan bir siyasal sistemi savunuyor; bireysel özgürlüklerin toplumsal dasyanışmaya ve kamu çıkarlarına ters düşmamasi gerektiğini belirtiyordu. Bunlarla haktan çok görevi öne çıkarıyor ve b ir bütün olarak toplumsal bilince (vicdana) önem vermiş oluyordu. Ziya Gökalp, kurduğu sisteme içtimai mefkürecilik (toplumsal idealizm) adını vermişti. Bir düşünür olarak Gökalp'in düşüncelerindeki değişim, İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet rejiminin siyasal çizgilerine uygun düşmüş; Mustafa Kemal'in (Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin **halkçılık** ve **milliyetçilik** ilkelerinin olgunlaştırılmasında ve kültürel atılımlarda da onun düşüncelerinin payı büyük olmuştur. **Başlıca yapıtları:** *Kızıl Elma, 1914; Yeni Hayat, 1918; Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, 1918; Türk Töresi, 1923; Doğru Yol, 1923; Altın Işık, 1923;Türkçülüğün Esasları, 1923; Türk Medeniyet Tarihi, 1926.*

zoofilya *Bkz.* **hayvan sapıncı.**

zoofobi *Bkz.* **hayvan korkusu.**

zorlanım (compulsion) Bilinç düzeyinde ters yönde istencine karşın, kişinin belli bir biçimde davranmaya zorlanışı; ***kompulsiyon.*** Zorlanımlı belirtiler, **takınak nevrozları**nın belirleyici özelliğidir. Bu belirtiler, ya **Freud'**un belirttiği gibi **dışavurumcu**dur (kişinin kendi imgesine uymadığını düşünerek reddettiği ve bastırdığı düşünce ve duyguları karşılıyor) ya da bu tür yasak düşünceleri bilinçdışında tutmanın bir yolu olarak ortaya çıkıyor. Kişi, zorlanımının bilincinde olsa bile, **zorlanıma yol açan neden**, her zaman bilinçsizdir. O nedenle zorlanılan davranış ya da davranışlar gerçekleşmediği ya da istençle engellendiği zaman, **akut kaygı** ortaya çıkıyor. Örneğin, **el yıkama zorlanımı** olan bir insan, el yıkamanın gereksizliğinin de normal olmadığının da bilincindedir; ancak, neden böyle davranmaya zorlandığını bilmiyor. Bildiği tek şey, ellerini yıkamadığında, yoğun bir kaygı duyacağıdır. Buna bağlı olarak kaygı beklentisi de bağımsızlaşıp zorlanımın sürmesini sağlıyor. *Bkz.* **zorlanımlı kişilik bozukluğu; zorlanımlı aşırı yeme; obsesif-kompulsif nevroz.**

zorlanımlı aşırı yeme (compulsive overeating) Aşırı, karşı konulmaz bir yeme dürtüsü. Aşırı yeme etkinliği çoğunlukla stres ya da üzüntü karşısında bir tür avuntu işlevi görüyor. Kimi olaylarda da engellenme ya da düş kırıklığına karşı bir tepki, reddedilen doyumların yerine koyma ya da annenin aynı anda hem yiyecek hem de sevgi kaynağı olduğu bebeklik döneminde yaşanan sevgiyi ve benimsenmeyi bilinçsiz olarak yeniden yakalama girişimi diye değerlendiriliyor. *Bkz.* **yeme bozuklukları**

zorlanımlı davranış *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz.**

zorlanımlı kişilik bozukluğu (compulsive personality disorder) Yakınlık duygularını anlatma güçlüğü, resmilik, cimrilik, kusursuzluk, ayrıntı ve dakiklik takıntısı; haz duymayı, zevk almayı düşünmeyecek kadar kendini işe verme; düzene, kurallara katı bir biçimde bağlılık, hata yapma korkusuyla bir şeye karar vermekten kaçınma gibi özelliklerle ortaya çıkan bir kişilik bozukluğu. Takınaklı-zorlanımlı bozukluğu olan kişilerden ayrı olarak bu kişiler, davranışlarını rahatsız edici bulmuyor; başkalarının yaşamına engel olduklarını da düşünmüyorlar.

zorlanma *Bkz.* **stres.**

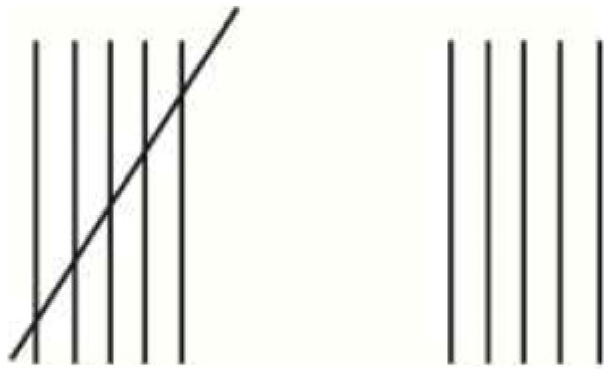
zorlantı *Bkz.* **stres**.

zorlayıcılık (compulsiveness, compulsivity) Birtakım davranışın, uygun düşmemesine karşın art arda yinelenmesi ve bunun önüne geçilememesi; ***zoruntu, takınaklılık.*** Bu terim ilk zamanlar yalnızca kassal davranışlar için kullanılırken daha sonra, istenmeyen birtakım düşünceler ve çevrenin belirli yanlarına bağlanır durumlar için de kullanılmaya başlandı. Bu tür davranışlar **belli bir biçimde** ve **törensel**dir. Kişi, bu tür davranışını akıl dışı görüyor; ancak önleyemiyor. *Bkz.* **obsesif-kompulsif nevroz.**

zorunlu eğitim (compulsory education) **1.** Bugün hemen her ülkede her çocuğun görmesi yasalarla belirlenmiş ve zorunlu kılınmış olan eğitim. Kimi ülkelerde ise sorumluluk, anne babalara yüklenmiştir. **2.** Okula gitme zorunluluğu olmadan, belli bir yaşa; genellikle 12. yaşa gelinceye dek her çocuğun okur yazar duruma getirilme zorunluluğu. **3.** Devletin okul çağı çocuklarına eğitim sağlama zorunluluğu.

zorunlu gereksinim (vital need) Tüm canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için onsuz yapamayacakları beslenme, giyinme ve barınma gibi gereksinimler. Gidrildiğinde haz; gidrilmediği zaman acı veren; ancak yaşamsal önem taşımayan gereksinimler de **zorunlu olmayan gereksinimler** olarak adlandırılıyor.

Zöllner yanılsaması (Zöllner illusion) Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi birbirine koşut çizgilerin, farklı açılardan kendilerini kesen çizgi nedeniyle koşut değilmiş gibi algılanması. Bunun **yönler arasındaki rekabet**ten ya da **ketleme**den kaynaklandığına inanılıyor. *Bkz.* **kafe duvarı.**

Zöllner Yanılsaması

z puanı (z-score) Biçim değiştirme (transformasyon) kurallarının özel bir uygulaması. Ortalaması sıfır, standart sapması 1 olan standart bir puan türü; ***sigma puanı, standart puan.*** Bir maddenin z puanı, söz konusu maddenin dağılım ortalamasından ne kadar ve hangi yönde saptığını gösteriyor ve dağılımın standart sapması birimleriyle anlatılıyor. z puanı dönüşümü, özellikle **farklı ortalama**ları ve **farklı standart sapma**ları bulunan dağılımlardaki maddelerin karşılaştırılmasında yararlı oluyor. Dağılım normal ise z puanları özellikle bilgilendirici oluyor. *Bkz.* **normal dağılım; ortalama; standart sapma.**

zulüm kuruntusu (delusion of persecution) Kişinin, bir insanın, kurumun, örgütün, gücün ve benzerlerinin ona saldırdığına, onu izlediğine, cezalandırdığına, kandırdığına, ona tuzak kurduğuna, ününe gölge düşürdüğüne, hastalanmasına yol açtığına, onu öldürmeye çalıştığına ve benzerlerine inanmasıyla tanımlanan bir kuruntu. **Şizofrenide** sıklıkla görülen ve belli insanların ona zarar vermeye çalıştığına ilişkin dolaysız bir inançtan, her tür ayrıntıdan ve casusluk öyküsünden oluşan karmaşık bir inanca dek geniş bir yelpazeyi içeren bu kuruntunun, kişinin suçluluk duygularından ve kendine ilişkin hoşnutsuzluğundan kaynaklandığına inanılıyor. *Bkz.* **paranoya; yansıtma.**

zulüm sendromu (persecution syndrome) Toplama kamplarından ya da işkenceden kurtulan kişilerde gözlemlenen kaygı, aşırı etkinlik, sinirlilik, süreğen depresyon, ruhsal kökenli bedensel bozukluklar, saldırganla özdeşleşme gibi bir dizi belirti. Bu kişiler genellikle kendilerinkine benzeyen şeyler yaşamış olan kişilerle evlenme ve arkadaş olma eğilimi gösteriyorlar. *Bkz.* **hayatta kalma suçluluğu; Stocholm sendromu.**

zührevi (veneral) Cinsel ilişkiyle ilgili. Bu terim, özellikle cinsel ilişkiyle geçen hastalıklar için **zührevi hastalıklar** biçiminde kullanılıyor.

zührevi hastalık (veneral disease) Cinsel ilişkiyle bulaşan frengi, bel soğukluğu gibi hastalıkların ortak adı.

Zürih okulu (Zurich school) **Jung**'un psikiyatriye ilişkin görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu topluluğun adı.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred. İnsan Tabiatını Tanıma. Çeviren: Ayda Yörükân. Tur Yayınları. Ankara, 1973

_____ **Güç Çocuğun Eğitimi.** Çeviren Nihal Önol. Varlık Yayınları. İstanbul, 1984

_____ **Nevroz ve Sorunları.** Çeviren: Ali Kılıçlıoğlu. Say Yayınları. İstanbul, 2004

Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü.** Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1975

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi.** 14. Baskı. Pegem A Yayıncılık. Ankara, 2009

Alkan, Cevat. **Eğitim Ortamları.** A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara, 1979

Alper, Yusuf vd. **Herkes İçin Psikiyatri.** Gendaş Yayınları. İstanbul, 2001

AnaBritanica. 22 cilt. Ana Yayıncılık. İstanbul, 1986

Arkonaç, Oğuz. **Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü.** Nobel Tıp Kitabevleri. İstanbul, 1999

Arnold, Arnold. Çocuğunuz ve Oyun. Türkçesi: Rezzan Mahmudoğlu. Ece Yayınları, 1979

Atatürk ve Eğitim. Türk Eğitim Derneği Yayınları. Ankara, 1981

Atkinson, Rita L. vd. **Psikolojiye Giriş.** Çeviren: Yavuz Alogan. Arkadaş Yayınları. Ankara, 1999

Aydoğmuş, K. vd. **Ana Baba Okulu.** 2. Basım. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1990

Ayer, A. J. vd. **Algılama, Duyma ve Bilme.** Derleme ve Çeviri: Vehbi Hacıkadiroğlu. Metis Yayınları. İstanbul, 1984

Aytaç, Kemal. **Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması.** Üçüncü Baskı. A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınlar. Ankara, 1985

Bakırcıoğlu, Rasim. **Ruh Sağlığı ve Rehberlik.** Ankara, 1976

_____ Öğrenciyi Merkez Alan ve Almayan Öğretmen Tutumunun İlkokulda Öğrencinin Bağımsızlık Kazanmasına Etkisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. A. Ü. Eğitim Fakültesi. Ankara,1981

_____ **Meslekler Kılavuzu.** Bakırcıoğlu Yayınları. Ankara,1987

_____ Çocuk Ruh Sağlığı ve Uyum Bozuklukları. Anı Yayıncılık. Ankara, 2002

_____ **Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2006

_____ Çocuk ve Ergende Ruh Sağlığı. Geliştirilmiş 4. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2011

_____ **Rehberlik ve Psikolojik Danışma.** Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 7. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2005

_____ **”Türkiye’de Ruh Sağlığı”** Türkiye’de Eğitim Bilimleri: Bir Blanço Denemesi. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 2006

_____ **”Çağdaş Öğretmeni Ne Zaman Yetiştireceğiz?”** Öğretmenlik Mesleği-Türkiye-Almanya ve Kıbrıs’ta Öğretmen Yetiştirme. CTB Yayınları. Ankara, 2000

Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı. **Pedagojide İhtilal.** İstanbul, 1964

Bauer, M. vd. **Psikiyatri.** 3. Yenilenmiş ve Genişletilmiş Baskı. Çeviren: Günsel Koptagel-İlal. Arkadaş Tıp Kitapları. İstanbul, 1985

Bayraktaroğlu, Sinan. **“Eğitim Öğretim Yanılgısı”** Cumhuriyet. 10. 01. 2010

Benson, Nigel C. **Psikoloji.** Çeviren: Aysun Yavuz. NTV Yayınları. İstanbul, 2011

Bezmez, Serap; Richard Blakney; C. H. Brawn. **Redhouse Yeni Elsözlüğü.** SEV Matbaacılık ve Yayıncılık. İstanbul, 2000

Binbaşıoğlu, Cavit. Özel Öğretim Yöntemleri. 6. Basım. Binbaşıoğlu Yayınevi. Ankara, 1988

_____ **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2005

Özel Eğitim Konseyi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1991

Bloom, Benjamin. İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme. Çeviren: Durmuş Ali Özçelik. Milli Eğitim Yayınları. Ankara, 1979

Brenner, Charles. **Psikanalizin Temelleri.** Çevirenler: Işık Savaşır-Yusuf Savaşır. Ankara Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayınları. Ankara, 1977

Bruno, Frank J. **Psikoloji Tarihine Giriş.** Çeviren: Nesrin Hisli. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İzmir, 1982

Budak, Selçuk. **Psikoloji Sözlüğü.** Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara, 2000

Butler, Gillian; Freda McManus. **Psikolojinin ABC'si.** Çeviren: Zeliha İyidoğan Babayiğit. Kabalcı Yayınevi. İstanbul, 1998

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. 24 cilt. Milliyet Yayınları. İstanbul, (?)

Cansever, Gökçe. İçimdeki Ben. 2. Basım. Der Yayınları. İstanbul, 1981

Cole, Luella; John J. B. Morgan. Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi. İkinci Basılış. Çeviren: Belkıs Halim Vassaf . Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1975

Corman, Louis. **Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi.** Türkçesi: Hüseyin Portakal. Cem Yayınevi. İstanbul, 1988

Cramer, J. F.; G. S. Browne. Çağdaş Eğitim. Çeviren: A. Ferhan Oğuzkan. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1974

Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. Ankara, 1987

Cüceloğlu, Doğan. İnsan ve Davranışı. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1991

_____ **Başarıya Götüren Aile.** Remzi Kitabevi. İstanbul, 2006

Çağdaş Toplum Çağdaş Yaşam ve Özürlüler. Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı. Ankara, 1999

Çağlar, Doğan. **Geri Zekâlı Çocuklar ve Eğitimi.** İkinci Basım. A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları Ankara, 1979

Çilenti, Kâmuran. **Eğitim Teknolojisi.** Geliştirilmiş Baskı. Ankara, 1988

Demirel, Özcan, Kâmile Ün. **Eğitim Terimleri.** Ankara, 1987

Demir, Ömer; Mustafa Acar. **Sosyal Bilimler Sözlüğü.** 6. Baskı. Adres Yayınları. Ankara, 2005

Demirtaş, Hasan; Hasan Güneş. **Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sözlüğü.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2002

Devrimci Eğitim Şurası. TÖS Yayınları. Ankara, 1969.

Dewey, John. **Demokrasi ve Eğitim.** Türkçesi: Salih Otaran. Başarı Kültür Yayınları. İstanbul, 1996

Dinçmen, Kriton. **Deskriptiv ve Dinamik Psikiyatri.** Atlas Kitabevi. İstanbul, 1969

_____ **Psikiyatri.** Arion Yayınevi İstanbul, 2004

Doksat, Neslim Güvendeğer. Çocuk Ruh Sağlığı. Som Kitap. İstanbul, 2011

Dökmen, Üstün. İletişim Çatışmaları ve Empati. Sistem Yayıncılık. İstanbul, 1994

Drake, Raleigh M. **Anormal Davranışlar Psikolojisi.** Çeviren: Nezahat Arkun. İstanbul

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1970

Eğitim Ansiklopedisi. Ansiklopedi Yayınları. Ankara, 1966

Eğitimde Laiklik. Türk Eğitim Derneği Yayınları. Ankarai 1990

Eğitimde Psikolojik Hizmetler ve Sorunları. Türk Eğitim Derneği Yayınları. Ankara, 1987

Ekşi, Aysel. Çocuk, Genç, Ana Babalar. Bilgi Yayınevi. Ankara, 1990

Enç, Mithat. **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü.** Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci

Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1980

_____ Üstün Beyin Gücü. Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara, 1979

Enç, Mithat vd. Özel Eğitime Giriş. A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara, 1975

Erdoğan, İrfan. Öğrenmenin Gücü. Alfa Yayınları. İstanbul, 2008

Ergin, Akif. **Eğitimde Etkili İletişim.** 4. Baskı. Anı Yayıncılık Ankara, 2008

Erikson, Erik H. İnsanın Sekiz Çağı. Çevirenler: T. Bedirhan Üstün-Vedat Şar. Birey ve Toplum Yayınları. Ankara, 1984

Erkuş, Adnan. **Psikolojik Terimler Sözlüğü.** Doruk Yayınları. Ankara, 1994

Ertürk, Selahattin. **Eğitimde "Program" Geliştirme.** Dördüncü Baskı. Ankara, 1982

Evrim, Selmin. **Psikoloji Açısından Şahsiyette Bir Buud Olarak İçedönüklük-Dışadönüklük (İntroversion-Extraversion) Sorunu Üzerine Bir Araştırma.** İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1967

Fancher, Raymond E. **Ruhbilimin Öncüleri.** Çeviren: Aziz Yardımlı. İdea Yayınları. İstanbul, 1979

Fichter, J. **Sosyoloji Nedir?** Yenilenmiş ve Değiştirilmiş Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2002

Fidan, Nurettin. **Okulda Öğrenme ve Öğretme.** Ankara, 1986

Foulquié, Paul. **Pedagoji Sözlüğü.** Türkçesi: Cenap Karakaya. Sosyal Yayınlar.

İstanbul, 1994

Frankl, Viktor E. İnsanın Anlam Arayışı. Çeviren: Selçuk Budak. Edesos Yayınevi. Ankara, 1991

Freire, Paulo. **Ezilenlerin Pedagojisi.** Çeviren: Dilek Hattatoğlu. Ayrıntı Yayınevi. İstanbul, 1991

Freud, Anna. **Ego ve Savunma Mekanizmaları.** Türkçesi: Yeşim Erim. Bağlam Yayınları. İstanbul, 1989

Freud, Sigmund. **Psikanaliz Üzerine Yeni Konferanslar .** Çeviren: Ali Avni Öneş. İstanbul, 1962

_____ **Rüyalar ve Yorumları.** Çevirenler: Şizen Üstün-Galip Üstün. Varlık Yayınevi. İstanbul, 1972

_____ **Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans.** Türkçesi: Kâmuran Şipal. Bozak Yayınları. İstanbul, 1975

_____ **Psikanaliz ve Uygulama.** Türkçesi: Muammer Sencer. Say Yayınları. İstanbul, 1983

_____ **Düşlerin Yorumu 1.** Çeviren: Emre Kapkın. Payel Yayınları. İstanbul, 1991

Fromm, Erich. Çağımızın Özgürlük Sorunu. Çeviren: Bozkurt Güvenç. Özgür İnsan Yayınları. Ankara, 1971

_____ **Hürriyetten Kaçış.** Çeviren Ayda Yörükân. Tur Yayınları. Ankara, 1972

_____ **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı.** Çeviren: Yurdanur Salman Payel Yayınevi. İstanbul, 1979

_____ **Sahip Olmak ya da Olmak.** Çeviren: Aydın Arıtan. Arıtan Yayınevi. İstanbul, 1982

_____ **Kendini Savunan İnsan.** Çeviren: Necla Arat. Say Kitap Pazarlama. İstanbul, 1982

_____ **Sevme Sanatı** 2. Baskı. Çeviren: Işıtan Gündüz. Say Kitap Pazarlama. İstanbul, 1982

Gasset, Jose Ortega Y. **Sevgi Üstüne.** 3. Baskı. Çeviren: Yardanur Salman. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 1999

Geçtan, Engin. Çağdaş İnsanda Normaldışı Davranışlar. MayaYayıncılık. Ankara, 1981

_____ **Varoluş ve Psikiyatri.** Remzi Kitabevi. İstanbul, 1990

_____ İnsan Olmak. 18. Basım. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1997

_____ **Psikanaliz ve Sonrası.** 11. Basım. Metis Yayınları. İstanbul, 2002

Gellatly, Angus; Oscar Zarate. **Zihin ve Beyin.** 2. Baskı. NTV Yayınları. İstanbul, 2010

Gençliğin Eğitimi ve Sorunları. Türk Eğitim Derneği Yatınları. Ankara, 1985

Ginnott, Haim G. **Siz ve Çocuğunuz.** Çevirenler: Nuran İskit-Nurşin Günay. Redhouse Yayınları. İstanbul, 1977

_____ **Siz ve Gençler**. Çevirenler: Çağlayan Şengöz-Nilüfer İskit. Redhouse Yayınları. İstanbul, 1979

Aşk. Gogito Sayı 4 Bahar.Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 1995

Goleman, Daniel. **Duygusal Zekâ.** 8. Basım. Çeviren: Banu Seçkin Yüksel. Varlık Yayınları. İstanbul,1998

Gordon, Thomas. Çocukta Dış Disiplin mi İç Disiplin mi? Üçüncü Basım. Çeviren: Emel Aksay. SistemYayıncılık İstanbul, 2001

Göğüş, Beşir vd. **Yazın Terimleri Sözlüğü.** Dil Derneği Yayınları. Ankara, 1998

Gökçe, Birsen. **Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları.** Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1984

Gökman, Hülya vd. **Yükseköğrenim Öğrencilerinin Serbest Zaman Etkinlikleri Kendilerini Gerçekleştirme Düzeyleri.** Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları. Anklara, 1985

Güleç, Cengiz. **Psikiyatri ve Psikoterapilerin ABC'si.** HYB Yayıncılık. Ankara, 2003

_____ **Pozitif Ruh Sağlığı.** Arkadaş Yayınları. Ankara, 2009

Hamilton, Edith. **Mitologya.** 6. Basım. Çeviren: Ülkü Tamer. Varlık Yayınevi. İstanbul, 1992

Hançerlioğlu, Orhan. **Ruhbilim Sözlüğü.** Remzi Kitabevi. İstanbul, 1988

Hesapçıoğlu, Muhsin. Öğretim İlke ve Yöntemleri. Genişletilmiş 5. Baskı. Beta Yayınları. İstanbul,1998

Horney, Karen. **Günümüzün Nevrotik İnsanı.** Çeviri: A. Erdem Bagatur. Yaprak Yayınları. İstanbul, 1986

İbşiroğlu, Nazan vd. **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim.** Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları. Cem Yayınevi. İstanbul, 1990

İnanç, Banu Yazgan; Esef Ercüment Yerlikaya. **Kişilik Kuramları.** 2.Baskı. Pegem Akademi Yayınları. Ankara, 2009

Jersild, Arthur T. Çocuk Psikolojisi. 3. Baskı. Çeviren: Gülseren Günçe. A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara, 1979.

_____ **Gençlik Psikolojisi.** 2. Baskı. Çeviren: İbrahim N. Özgür. İstanbul, 1974

Kâğıtçıbaşı, Çiğdem. İnsan ve İnsanlar. İkinci Baskı. İstanbul, 1977

_____ **Kültürel Psikoloji.** Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 1998

Karacadağ, Orhan. **Ankara'da Gençliğin Cinsel Konulara İlişkin Bilgi vr Tutumları Üzerine Bir Araştırma.** Türkiye Aile Planlaması Derneği Yayınları. Ankara, 1976

Karan, Doğan vd. **Ruh Sağlığı ve Hastalıkları.** Türkiye Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayınları. Ankara, 1981

Kasatura, İlkay. **Kişilik ve Özgüven.** Evrim Yayınevi. İstanbul, 1998

Kaya, Alim vd. **Psikolojik Danışma ve Rehberlik.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2004

Kaya, Evrim. **"Kaygı Boş İnanca İtiyor",** Cumhuriyet. 29.10.2003

Kaya, Nusret. **Evrenin Sembol Diliyle Psikoestetik.** Sistem Yayıncılık. İstanbul, 1999

Kılıççı, Yadigâr. **Okulda Ruh Sağlığı.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2000

Korkut, Fidan. **Okul Temelli Önleyici Rehberlik ve Psikolojik Danışma.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2004

Korman, Abraham K. **Endüstriyel ve Organizasyonel Psikolji.** Çevirenler: İlhan Akhun, Cevat Alkan. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1978

Köknel, Özcan. **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik.** Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul, 1982

_____ **Genel ve Klinik Psikiyatri.** Nobel Tıp Kitabevi. İstanbul, 1989

_____ **Günlük Hayatta Ruh Sağlığı.** Alfa Yayınları. İstanbul, 1999

_____ Çatışan Değerlerimiz. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul. 2007

Krech, David. **Sosyal Psikoloji.** Çevirenler: Erdoğan Güçbilmez, Oğuz Onaran. Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları. Ankara, 1967

Kuzgun, Yıldız. **Rehberlik ve Psikolojik Danışma.** Dördüncü Baskı. ÖSYM Yayınları. Ankara, 1986

_____ **Meslek Danışmanlığı.** Nobel Yayı Dağıtım. Ankara, 2000

Kuzgun, Yıldız vd. İlköğretimde Rehberlik. Nobel Yayınları. Ankara, 1999

Küpeli, Ahmet. **Grup Dinamiğinde İnsan Davranışı.** Bilim Yayınları. Ankara, 1986

Makarenko, A. **Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi.** Çevirenler: Hüseyin Aykol, Mehmet Evren, Hüseyin Yavuz. Ser Yayınları. Ankara, 1979

Maslow, Abraham. İnsan Olmanın Psikolojisi. Kuraldışı Yayıncılık. İstanbul, 2001

McLaren, Peter. **Okullarda Yaşam Eleştirel Pedagojiye Giriş.** Çeviri Editörleri:Mustafa Yunus Eryaman; Hasan Arslan. Anı Yayıncılık. Ankara, 2011

Meydan Larousse. 10 cilt. Yayımlayanlar: Safa Kılıçoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim. Meydan Yayınevi. İstanbul, 1969

Miller, Alice. **Başlangıçta Eğitim Vardı.** Çeviren: Şirin Baykan. Arion Yayınevi. İstanbul, 2003

Montessori, Maria. Çocuk Eğitimi “Montessori Metodu”. Sander Yayınları. İstanbul,1975

Morgan, Clifford T. **Psikolojiye Giriş Ders Kitabı.** Çevirenler: HüsnArıcı vd. H. Ü. Psikoloji Bölümü Yayınları. Ankara, 1981

Necatigil, Behçet. **Mitologya.** Gerçek Yayınevi. İstanbul, 1969

Neill, A. S. **Bir Eğitim Mucizesi.** Çeviiren: Güler Dikmen. Hürriyet Yayınları. İstanbul, 1978

Oğuzkan, A. Ferhan. **Eğitim Terimleri Sözlüğü.** Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş İkinci Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1981

______ Çocuk Edebiyatı. İkinci Basım. Ankara, 1979

Oktay, Ayla. **Okul Olgunluğu.** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1983

______ **Yaşamın Sihirli Yılları.** Epsilon Yayıncılık. İstanbul, 1999

Onur, Bekir. **Gelişim Psikolojisi.** 7. Baskı. İmge Kitabevi. Ankara, 2006

Öncül, Remzi. **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü.** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul, 2000

______ Özel Eğitim Sözlüğü. Karatepe Yayınları. Ankara, 1989

Öner, Necla. **Türkiye'de Kullanılan Psikoljik Testler.** 3. Basım. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 1997

Özdoğan, Berka. Çocuk ve Oyun. Genişletilmiş 3. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2000

Özgen, Bekir. Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri. Dikili Belediyesi Kültür Yayınları. İzmir, 1993

Özgüven, İbrahim Ethem. **Ailede İletişim ve Yaşam.** PDREM Yayınları. Ankara, 2001

Özön, Mustafa Nihat vd. **Ansiklopedik Sözlük.** 3 cilt. Milliyet Yayınları. İstanbul, 1967

Öztürk, Orhan. **Psikanaliz ve Psikoterapi.** Ankara, 1985

Öztük, Orhan vd. **Hekimlik Terimleri Kılavuzu.** Genişletilmiş ve Geliştirilmiş 2. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara,1980

Pérusse, F. Cholette. Çocuklara Cinsiyet Konusunda Ne Söylemeli Nasıl Söylemeli. Çeviren: Suat Yıldırım**.** Soyut Yayınları. İstanbul, 1974

Piaget, Jean. Çocukta Dil ve Düşünce. Çeviren: Sabri Esat Siyavuşgil. Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Yusuf Turan Gümaydın. Palme Yayıncılık. İstanbul, 2011

Püsküllüoğlu, Ali. **Türkçe Sözlük.** Güncellenmiş 4. Baskı. Doğan Kitap. İstanbul, 2002

Polvan, Özgür vd. Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Ders Kitabı. Nobel Tıp Kitabevleri.İstanbul, 2000

Razon, Norma. Çalışan anne ve Çocuk. İ.Ü. Edebiyat Faültesi Yayınları. İstanbul, 1983

Robinson, Dave; Judy Groves**. Felsefe. 3.** Baskı. Çeviren: Barış Taşyakan. NTV Yayınları. İstanbul, 2011

ROCHE Psikiyatrik Ansiklopedi. ROCHE Yayınları. İstanbul, (?)

Rouquette Michel-Luis. **Yaratıcılık.** Çeviren: İsmail Yerguz. Dost Kitabevi Yayınları. Ankara, 2007

Rycfort, Charles. **Psikanaliz Sözlüğü.** Türkçesi: Sağman Kayatekin. Ara Yayıncılık. İstanbul, 1989

Sakaoğlu, Necdet. **Osmanlı Eğitim Tarihi.** İletişim Yayınları. İstanbul, 1991

_____ **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi.** İletişim Yayınları. İstanbul, 1992

Salk, Lee. Çocuğun Duygusal Sorunları. Çeviren: Erzen Onur. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1974

Sankur, Bülent. **Bilişim Sözlüğü.** 3. Baskı. Pusula Yayıncılık. İstanbul, 2008

Schultz, Duane P.; Sdney Ellen Schutz. **Modern Psikoloji Tarihi.** 2. basım. Türkçesi: Yasemin Aslay. Kaknüs Yayınları. İstanbul, 2002

Semerci, Z. Bengi.**Ergen Ruh Sağlığı.** Alfa Yayınları, 2007

_____ **Duyguların Şifresi.** 3. Baskı. Alfa Yayınları, 2011

Serter, Nur. **21. Yüzyıla Doğru İnsan Merkezli Eğitim.** Sarmaal Yayınevi. İstanbul, 1997

Shomliski, Vasili. **Eğitim Üzerine.** Çeviren: Ali Özdoğu. Sorun Yayınları. İstanbul, 1986

Sönmez, Veysel. **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı.** Öğretmen Yayınları. Ankara, 1985

_____ **Sevgi Eğitimi.** Ankara, 1987

_____ **Dizgeli Eğitim.** Anı Yayıncılık. Ankara, 2004

_____ **Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri.** Genişletilmiş 3. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2008

_____ **Eğitim Felsefesi.** 10. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2011. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul, 1982

Şemin, Refia. **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri.** İkinci Baskı. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1973

Tanilli, Server. **Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?** 6. Baskı. Cumhuriyet Kitapları. İstanbul, 2009

Teber, Serol. **Davranışlarımızın Kökeni.** Sorun Yayınları. İstanbul, 1975

Titiz, Tınaz. **Ezbersiz Eğitim "Yol Haritası".** Beyaz Yayınları. İstanbul, 1998

Tonguç, İsmail Hakkı. **Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy.** Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları. Ankara, 1998

Tuğrul, Ceylan; Mehmet Akif Sayılgan. **Depresyonla Başa Çıkma Yolları.** 3. Baskı. Türk Psikologlar Derneği Yayınları. Ankara, 1997

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, 10 cilt. Anadolu Yayıncılık. İstanbul, 1983.

Varış, Fatma**. Eğitimde Program Geliştirme.** Üçüncü Baskı. Ankara, 1978

Vygotsky, L. S. **Düşünce ve Dil.** Çeviren: Semih Koray. Kaynak Yayınları. İstanbul, 1985

Yaratıcılık ve Eğitim. Türk Eğitim Derneği Yayınları. Ankara, 1993

Yavuz, Halide. **Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler.** III. Basım. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 1994

Yavuzer, Haluk. Çocuk ve Suç. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanb ul, 1982

_____ **Okul Çağı Çocuğu.** 4. Basım. Remzi Kitabevi. İstanbul, 2004

Yazgan, Yankı. **Düşe Kalka Büyümek.** 6. Baskı. Epsilon Yayıncılık. İstanbul, 2006

_____ **Ergenlikten Gençliğe.** İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2007

Yeşilyaprak, Binnur. **Eğitimde Rehberlik Hizmetleri.** Gözden Geçirilmiş 4. Baskı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 2002

Yıldırım, Adem. **Eleştirel Pedagoji.** 2. Baskı. Anı Yayıncılık. Ankara, 2011

Yıldırım, Cemal. Çağdaş Felsefe Sözlüğü. Bilgi Yayınevi. Ankara, 2000

Yörükoğlu, Atalay. Çocuk Ruh Sağlığı. İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 1978

_____ **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk.** Aydın Kitabevi Yayınları. Ankara, 1983

_____ **Gençlik Çağı.** İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara, 1985

Zulliger, Hans. Çocukta Oyunla Tedavi. Türkçesi: Kâmuran Şipal. Bozak Yayınları. İstanbul, 1974

_____ Çocuklarımızın Korkuları. Türkçesi: Kâmuran Şipal. Bozak Yayınları. İstanbul, 1975

_____ **Suçlu Çocuklar ve Çocuk Mahkemeleri.** Türkçesi: Kâmuran Şipal. Bozak Yayınları İstanbul, 1979

_____ Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi. Türkçesi: Kâmuran Şipal. Bozak Yayınları. İstanbul, 1980